પૂ. આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા રચિત

શ્રી જૈન રામાયણ

વિશિષ્ટ વિવેચન યુકત પ્રવચનો

પ્રવચનકાર

પૂ. આ. ભ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા
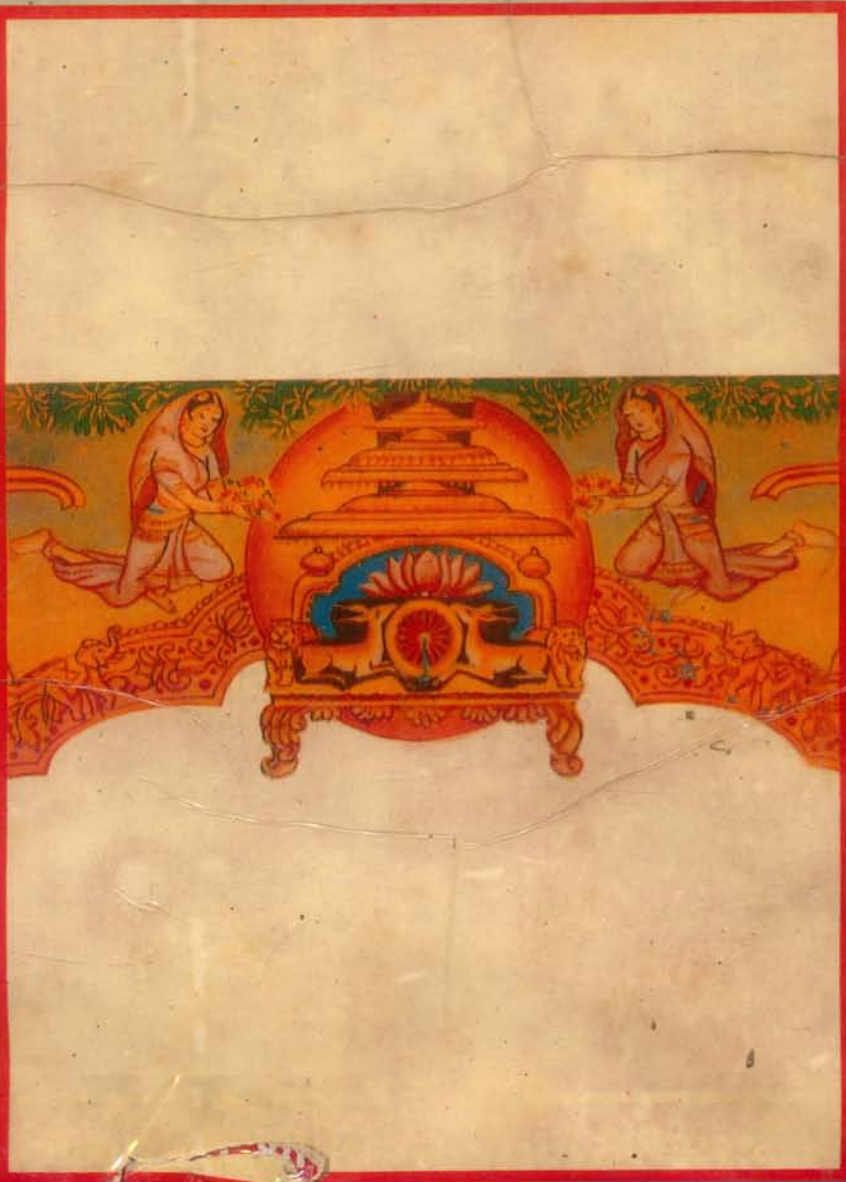
સંપાદક

પૂ. આ. શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

જૈન રામાયણના
વિશિષ્ટ વિવેચનો સાથે

પ્રવચનકાર

પૂ. આ શ્રી
વિજયરામચંદ્રસુરીશ્વરજી
મહારાજા

★ મહાન પ્રવચનકાર

★ મહાન શાસ્ત્રવિવેચક

★ યોગશાસ્ત્ર અને
યોગદ્રષ્ટિ સમુચ્ચય જેવા
ગ્રંથોના પ્રખર પ્રવચનકાર

★ પ્રવચનના અંશે અંશમાં
મોક્ષ માર્ગના પ્રતિપાદક

★ પ્રખર પ્રશ્નોત્તરદાતા

★ પ્રખર હાજર જવાબી

★ તાર્કિક તાત્ત્વિક શિરોમણી

★ યુગપ્રભાવક યુગ પુરુષ
પૂજયશ્રીને કોટિ-કોટિ વંદના

- જિનેન્દ્રસૂરિ

श्री हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रंथमाला, ग्रंथांक - ३१७

શ્રી મહાવીર જિનેન્દ્રાય નમઃ

શ્રીમણિબુદ્ધ્યાણંદહર્ષકપૂરામૃતસૂરિગુરુભ્યો નમઃ

કલિકાલસર્વજ્ઞ જૈન શાસન જ્યોતિર્ધર
આચાર્ય ભગવંત શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજ - વિરચિત

શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર ૭ મું પર્વ

શ્રી જૈન રામાયણ

ભાગ ૧ થી ૬ - સર્ગ ૧ થી ૧૦

વિશિષ્ટ વિવેચન યુકત પ્રવચનો

-: પ્રભાવક - પ્રવચનકાર :-

પૂજ્યપાદ પરમશાસન પ્રભાવક સુવિહિત તપાગચ્છ
સામાચારી સંરક્ષક વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ
સુવિશાલગચ્છાધિપતિ સૂરિચક્ર ચક્રવર્તી

આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

-: સંપાદક :-

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

-: પ્રકાશિકા :-

શ્રી હર્ષ પુષ્પામૃત જૈન ગ્રંથમાલા

લાખાબાવળ - શાંતિપુરી (સૌરાષ્ટ્ર)

મૂલ્ય રૂા. ૩૦૦.૦૦

આભાર દર્શન

આ ૧ થી ૬ ભાગ એક જ ગ્રથમાં મહાગ્રંથ રુપે છપાય તો વાંચકને સંપૂર્ણ જૈન રામાયણ વાચવા મળી જાય તેવી ભાવના પૂ.આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પાસે પૂ.આ.શ્રી વિજય જિનેન્દ્ર સૂ. મ. ઓ. અમદાવાદમાં રજુ કરી અને પૂજ્યપાદશ્રીએ તેમાં અનુમોદન આપ્યું તથા તે વખતે શ્રી પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીશ્રી શ્રીયુત્ કાંતિલાલ ચુનીલાલભાઇએ પણ સંમતિ આપી અને એક મહાન ગ્રંથ આ રીતે એક જ પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થાય છે તે અતિ આનંદની વાત છે.

આ રામાયણના પ્રવચનો અતિ મનનીય અને પાત્રોના હાર્દને અને ધર્મના રહસ્યને પ્રાપ્ત કરવાનું અમૂલ્ય સાધન છે. આ એક મહાન કાર્યમાં પૂજ્યપાદશ્રી એ અનુમોદન આપ્યું તે માટે તેઓશ્રીજીના અમે ખૂબ ખૂબ ઋણી છીએ તથા શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટનો તથા તેના માનનીય ટ્રસ્ટીશ્રી કાંતિલાલભાઇનો પણ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ. આ એક ગ્રંથ મહા ગ્રંથ રુપે અત્યંત ઉપયોગી છે. જૈન જૈનેતર જગતને બોધક છે. આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવામાં શ્રી ગેલેકસી પ્રિન્ટર્સ રાજકોટે જે મહેનત કરી છાપવામાં સહકાર આપ્યો છે તેની અનુમોદના કરીએ છીએ. આ દળદાર ગ્રંથ એક ભાગમાં પ્રગટ કરવાનો અમારો આશય સફળ થાય એજ અભિલાષા.

તા.૧-૭-૯૫ — મહેતા મગનલાલ ચત્રભૂજ - વ્યવસ્થાપક

જામનગર. — શ્રી હર્ષ પુષ્પામૃત જૈન ગ્રંથમાલા

પ્રાપ્તિસ્થાન

(૧) **શ્રી હર્ષ પુષ્પામૃત જૈન ગ્રંથમાલા** - (લાખાબાવળ)
C/o. શ્રુતજ્ઞાનભવન, ૪૫, દિગ્વિજય પ્લોટ, જામનગર.
(૨) **મહેતા મગનલાલ ચત્રભુજ** - શાકમારકેટ સામે, નિશાળ ફળી જામનગર.
(૩) **પ્રકાશકુમાર અમૃતલાલ દોશી** - ૧૦-૧૩, જયરાજ પ્લોટ, રાજકોટ.
(૪) **જયંતિલાલ ત્રિભોવનદાસ સંઘવી - મહાવીર સ્ટોર્સ,** ૨૬૮૧, ફુવારા બજાર, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ.
(૫) **સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર** - હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ.
(૬) **મુકુંદભાઇ રમણલાલ શાહ - ધરતી ટેક્ષટાઇલ્સ**
૨, વૃંદાવન શોપીંગ સેન્ટર, પાનકોરનાકા, અમદાવાદ.
(૭) **સેવંતિલાલ વી. જૈન** - ૨૦, મહાજનગલી, મુંબઇ-૨
(૮) **પ્રવીણચંદ્ર ગંભીરદાસ શેઠ - ભારતી ટ્રેડર્સ,** ૨૦૯, દાદી શેઠી અગ્યારીલેન, મુંબઈ - ૨.
(૯) **બાબુભાઇ પોપટલાલ વખારીયા** - લાલબાગ, મુંબઇ - ૪
(૧૦) **ચંદુલાલ જેસંગભાઇ કડાવાળા** - શાંતિનગર, જમનાદાસ મહેતા રોડ, મુંબઇ - ૬
(૧૧) **મગનલાલ લક્ષ્મણ મારૂ** - પારસમણિ, મહાત્મા ગાંધીરોડ, નવપાડા થાણા (મહારાષ્ટ્ર)
(૧૨) **પ્રેમચંદ મેઘજીભાઇ c/o. ચુનીલાલ પોપટલાલ** ગુઢકા પરેલ પોય બાવડી શેઠે બિલ્ડીંગ મુંબઇ-૧૨
(૧૩) **શાહ મેઘજી વીરજી** - દોઢીયા બોકસ નં.૪૯૬૦૬ નાઇરોબી.
(૧૪) **રતિલાલ ડી. ગુઢકા** - ૧૧૭, સડબરી વેમ્બલી મીડલસેક્સ લંડન
(૧૫) **અશ્વિનકુમાર પ્રેમચંદ હરણીયા** - અજન્ટા કંપાઉન્ડ ભીવંડી.
(૧૬) **સુઘોષી કાર્યાલય** - શેખનો પાડો, ઝવેરી વાડ સામે, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ - ૧.

પ્રકાશિકા - **શ્રી હર્ષ પુષ્પામૃત જૈન ગ્રંથમાલા** (લાખાબાવળ)
C/o.શ્રુતજ્ઞાનભવન, ૪૫-દિગ્વિજય પ્લોટ, જામનગર - સૌરાષ્ટ્ર.

વી.સં.૨૫૨૧ :- વિક્રમ સં.૨૦૫૧ ● સન્ ૧૯૯૫ ● પ્રથમ આવૃતિ નકલ ૧૦૦૦

● આમુખ ●

પૂ.પાદ કલિકાલસર્વજ્ઞ જૈનશાસનના મહાન જ્યોતિર્ધર આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી** વિરચિત **શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ૭ મું પર્વ ; જૈન રામાયણ** દશ સર્ગોમાં વિસ્તૃત છે. તેને અનુલક્ષીને પૂ.પાદ પરમશાસન પ્રભાવક વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ પરમતારક આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ **વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ** ફરમાવેલા પ્રવચનોના વિશિષ્ટ વિવેચન યુક્ત સારભૂત અવતરણનો આ છઠ્ઠો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરતાં આજે અમે અતીવ આનંદ અનુભવીએ છીએ.

કલિકાલસર્વજ્ઞ સૂરિપુરંદર **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજશ્રીની કાવ્ય પ્રસાદીરૂપ શ્રી જૈન રામાયણ ગ્રંથ સ્વયં બોધક રસિક તેમજ કલ્યાણકામી આત્માઓને માટે મનનીય ને પ્રેરણાદાયી છે. તેમાંયે પૂ.પાદ પ્રવચનકાર સૂરિપુરંદરશ્રીએ તેને અનુલક્ષીને આપેલાં સચોટ મનનીય તથા તલસ્પર્શી પ્રવચનોને માટે શું કહેવું ? એક તો શુદ્ધ સો ટચનું સોનું ને તેને ગુલાબ, ચંપો, જાસુદ-જુઈ આદિ સુગંધિત પુષ્પોથી સુવાસિત કરેલ હોય, એક તો શુદ્ધ પૌષ્ટિક દૂધ ને તે બદામ, કેસર તથા શર્કરાયુક્ત હોય તેમાં પુછવું જ શું ? તે રીતે પૂ.પાદ પ્રવચનકારશ્રીના 'જૈન રામાયણ' પરના મર્મસ્પર્શી પ્રવચનોના ગુણગાન કરવા તે ખરેખર વચનાતીત છે.

વિ. સં. ૧૯૮૫ - ૮૬ ના વર્ષોમાં પૂ.પાદ પ્રવચનકાર મહાત્માશ્રી, પોતાના પરમગુરૂદેવ સકલાગમ રહસ્યવેદી પરમગીતાર્થ સુવિહિત શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી** તેમજ પોતાના ગુરૂદેવ સિદ્ધાંતમહોદધિ કર્મશાસ્ત્રપારીણ પૂ.પાદ પન્યાસજી મહારાજશ્રી **પ્રેમવિજયજી ગણિવરશ્રી** (સ્વ. પૂ.પાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ)ની પુનિત છત્રછાયામાં મુંબઈ લાલબાગ - ભૂલેશ્વર મોતીશા જૈન ઉપાશ્રયમાં બિરાજમાન હતા. તે દરમ્યાન મુખ્યત્વે ચાતુર્માસના કાલમાં તેઓશ્રી દૈનિક પ્રથમ વ્યાખ્યાનમાં શ્રી આચારાંગસૂત્ર પર પ્રવચનો ફરમાવતા હતાં, ને પોરિસી ભણાવ્યા બાદ બીજા વ્યાખ્યાનમાં 'જૈન રામાયણ' પર વિશિષ્ટ વિવેચનયુક્ત પ્રવચનો તેઓ શ્રીમદ્ પોતાની આગવી પ્રતિભાશાલી શૈલીમાં ફરમાવતા હતા. તે બધા પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ તે સમયે 'જૈન પ્રવચન' સાપ્તાહિકમાં દર અઠવાડિયે પ્રસિદ્ધ થતું હતું.

કલિકાલસર્વજ્ઞ પૂ. આચાર્ય ભગવંત **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મ.શ્રી વિરચિતત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના ૭મા પર્વ જૈન રામાયણના પ્રભાવશાલી તે બધા પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ ત્યારબાદ વિ. સં. ૧૯૮૯માં પ્રથમવાર **'જૈન રામાયણ'** ભા. ૧ ગ્રંથાકારે પ્રસિદ્ધ થયેલ. તે પછી ક્રમશઃ 'જૈન રામાયણ'ના બીજા ભાગો યાવત્ પૂ. પ્રવચનકાર પરમગુરૂદેવશ્રીમદ્‌નાં જૈન રામાયણ પર બીજા છ ભાગો પ્રસિદ્ધ થયેલ - તે બધા સાતેય ભાગોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પૂ.પાદશ્રીના જૈન રામાયણ પરનાં તે અધ્યાત્મલક્ષી પ્રવચનો વાંચનાર ધર્મશ્રધ્ધાળુ મુમુક્ષુ જીવોને પ્રેરણાદાયી, ઉદ્‌બોધક ને ખરેખર જીવનને ઉન્નત બનાવનાર પરમ ઉપકારક બનેલા.

વિ. સં. ૧૯૮૫ - ૮૬ ઈ.સ. ૧૯૨૮ - ૧૯૨૯ એટલે આજથી ૫૦ વર્ષ પૂર્વે પૂ. પાદ પરમતારક

કૃપાસાગર પરમગુરૂદેવ આચાર્ય મહારાજશ્રીએ ફરમાવેલાં એ પ્રવચનો આજે પણ તેટલા જ પ્રેરણાદાયી તથા અનેક રીતે માનવ જીવનના વિકાસ, ઉત્થાન તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નત્તિના માટે માર્ગદર્શક છે, એમ નિઃશંકપણે કહી શકાય.

આજ કારણે રામાયણ પરના પૂ. પાદશ્રીએ ફરમાવેલા પ્રવચનોની ગ્રંથશ્રેણી - ભા. ૧ થી ૭ : વર્તમાનકાલના વિષમવાતાવરણમાં કે જ્યાં કેવલ અર્થ કામની, તૃષ્ણાની, અને અહં-મમના વિનાશક તોફાનોની આંધી, ચોમેર અનંતજ્ઞાની પરમતારક શ્રી જિનેશ્વરદેવે ફરમાવેલ સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યક્ ચારિત્રના મંગલકર પ્રકાશનને રૂંધી રહી હોય, તે અવસરે સંસારના કલ્યાણકામી ભવ્ય જીવોને 'જાગતા રહેજો' નો સાવધાની સૂચક રોન દઈને કલ્યાણકર સન્માર્ગની દિશા તરફ વાળવાને પરમ ઉપકારક છે.

કારણ કે, પૂ.પાદ પરમકૃપાસાગર પ્રવચનકાર શ્રીમદ્‌ની એવી અદ્‌ભુત અને વિશિષ્ટ પ્રભાવક પ્રવચન શૈલી છે કે, આજથી ૫૦ વર્ષ પૂર્વે તેઓશ્રીએ અધ્યાત્મલક્ષી ને મોક્ષમાર્ગના ઉદ્‌બોધક પ્રવચનોમાં જે જે સદ્‌બોધ ફરમાવેલ છે, તે આજે પણ એટલો જ પ્રાંસગિક ને ઉપકારક છે.

જે કારણે તેઓ શ્રીમદ્‌ના તે પ્રભાવક પ્રવચનોને સાંભળતા વાંચતા ગમે ત્યારે વાચનાર કે સાંભળનાર શ્રોતાગણ આજે પણ જીવનમાં કદિ ન જોયેલું ને જાણેલું ન સાંભળેલું નિત-નવું સાંભળી જાણીને જીવન ધન્ય બની ગયાનું, ને આત્મ ઉત્થાનના ઉપકારક મંગલમાર્ગને પામ્યાનું ગૌરવ અનુભવી રહેલ હોય છે. એમ જરૂર નિઃસંદેહ કહી શકાય.

'જૈન રામાયણ' ગ્રંથના પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલ સાતે ભાગોની બધી નકલો આજથી લગભગ ૨૫-૩૦ વર્ષથી નહિ મલતી હોવાના કારણે, અતિ ઉપયોગીને વર્તમાનકાલમાં કલ્યાણકામી મુમુક્ષો જીવોના આત્મ ઉત્થાનમાં તેમજ મોક્ષસાધક આરાધનામાં સહાયક ગ્રંથશ્રેણી ફરીથી પ્રસિદ્ધ કરવા માટેની ધર્મરસિક આત્માઓની સતત માંગણીના કારણે પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલ, તે જૈન રામાયણ ૧ થી ૭ ભાગો સંસ્કારિત સંપાદિત કરીને દ્વિતીયાવૃત્તિ રૂપે આજે ફરી પ્રકાશિત થઈ રહેલ છે.

જૈન રામાયણ ગ્રંથોની બીજી આવૃત્તિરૂપ આ ગ્રંથ શ્રેણીના પ્રથમ ભાગમાં પ્રથમ ત્રણ સર્ગ પરના, દ્વિતીય ભાગમાં ચોથા સર્ગ પરના, તૃતીય ભાગમાં પાંચમાં છઠ્ઠા તથા સાતમા સર્ગ પરના, ચોથા ભાગમાં આઠમા સર્ગના પુર્વાર્દ્ધ પરનાં, ને પાંચમા ભાગમાં બાકી રહેલ આઠમા સર્ગ પરના પૂ. પાદશ્રીનાં પ્રભાવક પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. આજે પ્રસિદ્ધિને પામી રહેલ આ છઠ્ઠા ભાગમાં નવમા દશમા સર્ગ પરના પૂ.પાદશ્રીના મનનીય ને આત્મજાગૃતિના પ્રેરક પ્રવચનો પ્રસિદ્ધ થઈ રહેલ છે.

પૂર્વે પ્રથમ આવૃત્તિમાં ૧ થી ૭ ભાગો પ્રસિદ્ધ થયેલ. આજે તે છ ભાગોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ રહેલ છે. જેમાં પ્રવચનોનાં એ જ શબ્દો, એ જ વાક્યરચના ને એ જ ભાષા શૈલી ને એ જ વર્ણન સાંગોપાંગ જાળવીને કેવલ સંસ્કૃત શ્લોકોને તેમજ તે પરના અલગ અનુવાદને છોડી દઈને, તેમજ કેટલાક

ભાગોના ગ્રંથોના પેજ વધારીને પૂર્વા - પરનો સબંધ બરાબર જાળવીને પૂ. પાદ પરમશાસન પ્રભાવક પરમગુરૂદેવશ્રીના પ્રવચનો જે પૂર્વે સાત ભાગોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ તે આજે છ ભાગોમાં પૂર્ણ થાય છે.

તદુપરાંત અમારી એ પણ અભિલાષા છે કે, પૂ. પાદ પરમકૃપાળુ સદ્‌ગુરૂદેવશ્રીના જૈન રામાયણ પરના પ્રભાવક પ્રવચનો નો જૈન સંઘમાં - સવિશેષ પ્રચાર થાય, જેથી જીવનમાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય, સંયમ તપ તેમજ સંસ્કારોની પાવનકારી પ્રેરણા સર્વ કોઈ કલ્યાણકામી આત્માઓને પ્રાપ્ત થાઓ.

આજે લગભગ ૪૪-૪૫ વર્ષ બાદ ફરીથી સંપાદિત સંયોજિત થઈને પ્રસિદ્ધ થઈ રહેલ આ બધા જૈન રામાયણના ૧ થી ૬ ભાગોનું સંપાદન પૂ. પાદ પરમકૃપાળુ પરમશાસન પ્રભાવક પરમગુરૂદેવશ્રીના પટ્ટાલંકાર પૂ. પાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજય કનકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી** એ કાળજીપૂર્વક પરિશ્રમ લઈને કરેલ છે, છતાંયે છદ્મસ્થ સુલભ જે કાંઈ ક્ષતિઓ રહી ગયેલ હોય તે કારણે પૂ.પાદ પરમ ઉપકાર પ્રવચનકારશ્રીના આશય વિરૂધ્ધ, તેમજ શ્રી જૈન સિદ્ધાંતથી વિપરીત જે કાંઈ પ્રસિદ્ધ થયેલ હોય તે માટે અમે 'મિચ્છામિ દુક્કડમ્' યાચીએ છીએ.

પ્રાંતે : પૂ. પાદ પરમતારક ભીમભવોદધિઉધ્ધારક પરમ કરૂણાસાગર પ્રવચનકાર આચાર્ય ભગવંતશ્રીના જૈન રામાયણ પરના આ પ્રવચન ગ્રંથોનું વાંચન મનન અધ્યાત્મપ્રેમી મુમુક્ષુ ભવ્ય જીવનમાં અસાધારણ પરિવર્તન જન્માવી, સંસારના પૌદ્‌ગલિક સુખો પરનો રાગ ટાળી પોતાના જીવનને મંગલમય બનાવવા અનંત ઉપકારી પરમ તારક શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની આરાધના દ્વારા સંસારના પૌદ્‌ગલિક દુઃખો પ્રત્યેનો દ્વેષ ટાળી સુખો પ્રત્યેનો દ્વેષ પ્રગટાવીને અનંત જન્મ - મરણ કર્મ - કષાયની અવિરતિપણે ચાલી રહેલ પરંપરાના ચક્રને ભાંગીને ભુક્કો કરી અખંડ - અનંત અવ્યાબાધ અપુનરાવર્તનરૂપ સિદ્ધિસુખના ભોક્તા સર્વ કલ્યાણકારી આત્માઓ બનો એજ એક ની એક અભિલાષા.

વિ. સં ૨૦૩૫

● પ્રકાશક ●

(બીજી આવૃત્તિ છઠા ભાગમાંથી)

પ્રસ્તાવના

જૈન શાસન એ ગુણરત્નોની ખાણ છે તીર્થંકરદેવો, ગણધરદેવો, પૂર્વધરો મુનિ મહાત્માઓ તો શું પણ એક શ્રાવક શ્રાવિકા પણ શ્રી અરિહંત પરમાત્માના વચનને પામેલા હોય તો પણ તે જૈન શાસનની જ્યોતિ જગાવનારા બને છે.

આવા ગૃહસ્થ પણ શ્રાવકપણાના ગુણને પામેલા શ્રી રામચંદ્રજી શ્રી લક્ષ્મણજી અને શ્રી સીતાજીએ પોતાના જીવન આદર્શ દ્વારા આદર્શ જીવનની પ્રતિભા જગતમાં રેલાવી છે. તેમના એ આદર્શ જીવન એ લાખો કરોડો જીવોનું આદર્શ બન્યુ છે. એટલું જ નહિં તે પુન્યાત્માઓના આદર્શ જીવનને આદર્શ તરીકે પ્રરુપવામાં પણ હજારો લાખો મુનિરાજો આદિ પણ સદા તત્પર રહે છે.

જૈન જૈનેતર બંને વિભાગોમાં શ્રી રામચંદ્રજી આદિના આદર્શોની મહત્તા છે. છતાં જૈન શાસનમાં શ્રી રામચંદ્રજીની મહાનતા પ્રાકૃતિક ભાવે છે આદર્શ જીવનની પ્રતિભા રૂપે છે અને તેથી શ્રી રામચંદ્રજી આદિના પાત્રોની પ્રકટ પ્રબળતા અને પ્રભાવિકતા તેમના ઉત્તમ આદર્શોમાંથી પ્રગટે છે અને તેથી તે પ્રતિભા માત્ર પૂજ્યનીય વંદનીય અને સન્માનનીય માત્ર નહિ પરંતુ સ્મરણીય, આદરણીય, અનુકરણીય રુપે પ્રકાશિત રહે છે એથી જ આ ઉત્તમ આત્માઓની ઉત્તમતા જગતમાં વ્યાપક બનેલી છે. જૈન શાસનની શૈલીમાં તેઓશ્રીની શ્રધ્ધેયતા, સંસ્કારિતા આદર્શ ગૃહસ્થ જીવનનું અંતિમ પૃષ્ઠ સર કરે તેવી છે અને જેથી આદર્શ કુટંબ તરીકે શ્રી રામચંદ્રજીનું કુટુંબ એક દ્રષ્ટાંત બની રહે છે.

આ મહાન પાત્રોની મહાનતા શ્રી જૈન ગ્રંથોમાં ઉત્તમ કોટિની બતાવવામાં આવે છે, તેનું વિસ્તૃત આલેખન પૂ. શ્રી વિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજા કૃત પઉમ ચરિયંમાં પ્રાકૃત ભાષામાં થયું છે અને કલિકાલ સર્વજ્ઞ પૂ. શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્રમાં તેમનાં વિશિષ્ટ ચરિત્રનું વર્ણન કર્યુ છે. ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્રમાં સાતમું પર્વ શ્રી રાવણ શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી શ્રી સીતાજી આદિના ચરિત્રોને વર્ણવે છે. તેમાં પ્રથમ શ્રી રાવણના પૂર્વજોની પ્રતિભા અને ઈતિહાસો છે. જેમાં એક આદર્શ એ પ્રતિબિંબિત થાય છે. કે એમના એ પૂર્વજોએ તેમના જીવનમાં સંયમની સંધ્યાને ખીલ્વીને જીવનનો અંત નહિ પણ સંસારના અંતની અનુપમ સાધના દ્વારા સફલ બનાવ્યું હતું. શ્રી રાવણ પણ એ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા શલાકાપુરુષ હતા. તેમની ઉત્તમતા અનુપમ આદર્શ અને તેજસ્વી હતી. તેમની એ પ્રતિભા તેમના પાપોદયથી અને પૂર્ણતા કરેલા સુકૃતના નિયાણાના પ્રભાવે ખંડિત બની હતી અને શ્રી સીતાજીના હરણ દ્વારા તે ખંડિત પ્રતિભા જગતમાં કાલિમા રૂપે પ્રચાર પામી હતી. શલાકા પુરુષોને પણ કર્મનો ઉદય આવતાં કેવી પછડાટ ખાવી પડે છે. તેનું એ એક દ્રષ્ટાંત બની રહે છે.

તે સામે શ્રી રામચંદ્રજી આદિને ભયંકર આપત્તિમાં પણ તેમનામાં રહેલી શ્રી અરિહંત પરમાત્માના આદર્શોની શ્રેણીએ કયાંય નીચે ન પટકતાં સતત પ્રગતિશીલ રાખીને જગતમાં આદર્શરૂપે ઉજ્વલ બનાવી હતી. શ્રી સીતાજી એક સ્ત્રી માત્ર હતા છતાં તેમનામાં રહેલા સતીત્વના ભવ્યભાવે તેમની આપત્તિ

વિપત્તિઓમાં પણ તેમના જીવનને વાંચનારને તેમની સાથે જ સહાનુભૂતિ રૂપ અને સદા આત્માની સાથે હૃદયથી સ્વજનરૂપ બનાવી દીધા છે.

આવા આદર્શ પાત્રોના આદર્શો સાથેનું તે તે પાત્રોના હાર્દ સુધી પહોંચીને, તે તે પાત્રોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નિરુપણ કરવું ઘણું જ કઠીન છે. અને તેમાંય તે તે પાત્રોને વર્તમાન જીવનની ઘટમાળ સાથે ઘટાવીને વાર્તમાનિક જીવોના જીવનમાં આદર્શરૂપે પ્રવેશાવી દેવાનું કાર્ય ભગીરથ છે. છતાં વર્તમાનકાલમાં સર્વોચ્ચ પ્રવચનકાર અને શાસ્ત્રના રહસ્યોને આત્મસાત્ કરનાર પરમ પૂજ્ય પરમશ્રદ્ધેય સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પોતાના મનનીય પ્રભાવિક પ્રવચનોમાં આ શ્રી રામચંદ્રજીની જૈન રામાયણ રૂપ કથા એવી રીતે આલેખી છે કે શ્રોતાઓને તેઓશ્રી સાક્ષાત્ રામચંદ્રજીના યુગમાં લઈ જાય છે. અને તે તે પાત્રોનું આલેખન શબ્દરૂપ કરાવતા હોવા છતાં જીવંત રૂપે જાણે અનુભવ થાય છે.

પૂજ્યશ્રીજીની આ અત્યંત આદર્શભૂત પ્રવચન શૈલીએ સારય જૈન જગતને વશ કરેલ છે. તેઓશ્રીએ યોગશાસ્ત્ર મહાગ્રંથ અને યોગદ્રષ્ટિ સમુચ્ચય જેવા તાત્ત્વિક ગ્રંથોના પ્રવચનો મુંબઈ આદિમાં આપેલા છે અને ભલભલા ભેજાઓને પણ ડોલાવી દીધા છે. પુણ્યાત્માઓના તો એવા ઉદ્દગારો પણ સરી પડયા છે કે પૂ. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેઓશ્રી યોગશાસ્ત્ર મહાગ્રંથના પ્રણેતા છે તથા પૂ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેઓશ્રી યોગદ્રષ્ટિ સમુચ્ચય મહાગ્રંથના રચયિતા છે. તેઓ પૂજ્યોને પણ એવો ખ્યાલ નહિ હોય કે અમારા ગ્રંથોનું આવું તાત્ત્વિક અને ઉંડાણથી વર્ણન કરનારા પાકશે. અર્થાત્ આવું અદ્ભુત પ્રવચન તત્ત્વનું કૌવત પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજાની જીભ અને જીવમાંથી પ્રગટ થયેલું છે. અને એ કૌવતનું સત્ત્વ લાખો હૈયામાં આજે ઝીલાઈને આત્માની ધાતુરૂપ બની ગયું છે અને બની રહ્યું છે.

જૈન રામાયણ આદર્શ પાત્રોનું આલેખન છે. પરંતુ વિવેચકો પોતપોતાની દ્રષ્ટિથી તેમાં સ્વરસીક્તા અનુસાર તે પાત્રોને આલેખે છે તે પાત્રોના હાર્દ અને તત્ત્વો સુધી પહોંચવુ કઠીન બને છે અને તેથી ભળતા નિરુપણો દ્વારા તે તે પાત્રોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ દર્શિત થઈ શક્તું નથી અને તેથી પૂજ્યપાદશ્રીના વિશિષ્ટ વિવેચન યુક્ત પ્રવચનોનું આ નિરુપણ વિરલ રહે છે.

આ જૈન રામાયણના પ્રવચનો હાલારી ભાઈઓને ઉગતી ભાવનાના ભવ્ય પોષક હોવાને કારણે જ્યારે જ્યારે તેના ભાગ પ્રગટ થાય ત્યારે સારી સંખ્યામાં તેની નકલો હાલારી અને ભાવિકોમાં પ્રચાર પામતી. પરંતુ પૂર્વના ભાગ મળે ત્યારે ઉત્તર ભાગ સિલકમાં ન હોય અને ઉત્તરના ભાગ મલે ત્યારે પૂર્વ ભાગ સિલકમાં ન હોય. તેથી વારંવાર થતું કે આ આખું મહાન પ્રકાશન એક જ ગ્રંથ રૂપે પ્રગટ થાય તો સૌ વાંચકો અને તેના રસીકોને પૂર્ણ તૃપ્તિ મળે. તે માટે અવારનવાર એ વાત થતી.

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા ભાષાંતર ભાગ ૧-૨-૩ પેજ પ્રાયઃ ૧૪૦૦ તથા પંચપ્રતિક્રમણ વિવરણ પેજ પ્રાયઃ ૯૦૦ના પ્રકાશનો સંપાદિત થયા પછી દર બે ત્રણ વર્ષે મોટું પ્રકાશન થાય તેવી યોજના હોવાથી

પૂજ્યશ્રીજીના પ્રવચનો એકજ ભાગમાં દળદાર ગ્રંથ રુપે પ્રગટ થાય તો ઘણું ઉપયોગી થશે તેવી વિનંતિ પ્રવચનકાર પૂજ્યપાદશ્રીને અમદાવાદમાં કરી અને સૌના સદ્દભાગ્યે તેઓશ્રીએ પ્રસન્નતાથી સ્વીકારી અને સુશ્રાવક કાંતિલાલભાઈ ચુનિલાલભાઈ જેઓ શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રકાશન ટ્રસ્ટના મુરબ્બી છે તેમને પણ વાત થતાં તેમણે પણ અનુમોદન આપ્યું તેથી આ મહાન ગ્રંથ એક દળદાર ગ્રંથરુપે સંઘ સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો છે તે માટે પરમ પૂજ્ય કૃપાળુ આચાર્ય ભગવંતશ્રીજીનો ઉપકાર જેટલો માનીએ તેટલો ઓછો છે અને સુશ્રાવક કાંતિભાઈની પણ સદ્દભાવનાની અનુમોદના કરીએ તેટલી ઓછી છે.

જો કે પૂજ્યપાદ પ્રખર પ્રવચનકારશ્રીજી આપણા કમભાગ્યે આજે વિદ્યમાન નથી તેથી તેઓશ્રીજીને કરકમલોમાં આ ગ્રંથ અર્પણ કરવાનું પરમ સદ્દભાગ્ય તો પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. પરંતુ તેઓશ્રીના સર્વ જીવોના હિતચિંતક આત્માની ઉત્તમ ઉત્તમ પ્રભાવક શ્રેણીઓની હારમાળાઓમાં આ એક પ્રવચન પ્રકાશન સુમન સમાઈ જાય તે રીતે તેઓશ્રીજીના ઉપકારોની સ્મૃતિમાં સમર્પિત કરી કંઈક ગદ્દગદ્દ અને હૈયાના આર્દ્ર ભાવે તેઓશ્રીનાં ચરણોમાં વંદન કરી કૃતકૃત્ય થવાનો પ્રયત્ન કરૂ છું.

કયાં તેમની ગરિમા અને કયાં મારી ક્ષુદ્રતા ? કયાં તેમનો શાસ્ત્ર બોધ અને કયાં મારો શાસ્ત્ર ચંચુપાત ? કયાં તેમની વિશાળતા અને કયાં મારી સંકુચિતતા ? કયાં તેમની ગંભીરતા અને કયાં મારૂં છીછરાપણું ?

છતાં તેઓશ્રીના ગુણવૈભવ જ તેમના ગુણોનો રાગી બનાવી તેમના જેવા થવાના તેમને સમર્પિત થવાના અરમાન સાથે અગણિત ઉપકારોની સ્મૃતિ તાજી કરીને સર્મપણના બે નયન બુંદ પાડીને આકાંક્ષા અને પ્રતિક્ષાના ભાવો વ્યક્ત કરી મારા જીવનને ધન્ય માનું છું.

અંતમાં આ રામાયણ ગ્રંથ જ વાંચકોના હૃદયના તાર ઝણઝણાવી દે છે અને તે કથા વસ્તુને સ્પષ્ટ કરતા પૂજ્યશ્રીજીના પ્રવચનો અંતરના ઉંડાણ સુધી પેશી જઈને વાંચકોના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ બને છે. તેથી જ દરેક પુણ્યાત્માઓ વારંવાર આ પ્રવચનોનું મનન કરે, છેવટે એકાદવાર તો અવશ્ય પૂર્ણ રૂપે વાંચીને આ પ્રવચન પીયૂષનું પાન કરે તે જ અંતરની અભિલાષા મારા દીક્ષા દિને વ્યક્ત કરીને વિરમું છું.

જિનેન્દ્ર સૂરિ

૨૦૫૧ જેઠ સુદ - ૧૧
શુક્રવાર તા. ૯-૬-૯૫
માહિમ, મુંબઈ

''જૈન રામાયણ''નો પૂર્વ પરિચય

રામાયણ એટલે રજોહરણની પ્રભાવના

''આપણે રામાયણ વાંચવાનું છે, એમાં રજોહરણની પ્રભાવના છે, રામાયણ એટલે રજોહરણ-ધર્મધ્વજની ખાણ. ઘણા ઘણા પુણ્યવાન આત્માઓનું વર્ણન આમાં આવે છે. આચાર્ય ભગવાનશ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ એ પુણ્યશાલીઓનાં વર્ણનો ઘણી જ સુંદર રીતે ઉલ્લાસપૂર્વક અહિ આલેખ્યાં છે.

માતા-પિતા, બંધુ-સ્નેહી, નોકર-ચાકર, રાજા-મહારાજા કેવા હોવા જોઇએ ? તે બધું આ રામાયણમાંથી નીકળશે. આ મહાપુરૂષોના પૂર્વજો કેવા કેવા પુણ્યવાન આત્માઓ છે ? એના વર્ણનો આમાં આવશે.

પહેલું વર્ણન પ્રતિવાસુદેવ રાવણનું અને એમનાં પૂર્વજોનું ચાલશે, કારણ કે પ્રતિવાસુદેવ પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પન્ન થઇને તે ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય મેળવે છે. તે પછી બલદેવ અને વાસુદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. વાસુદેવ (લક્ષ્મણજી) ના હસ્તે પ્રતિવાસુદેવ (રાવણ) મરાય છે. બલદેવ (રામચંદ્રજી) અને વાસુદેવ (લક્ષ્મણજી) એ ઉભયનો બંધુ પ્રેમ કોઇ અજબ હોય છે. એ બધાનું વર્ણન ક્રમસર અહિ આવશે.''

- પ્રવચનકાર પૂજ્યપાદ

આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ **વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ** : (જૈન રામાયણ : ભાગ-૧ થી ૬)

ક્રોડ ક્રોડ વંદના સહ
અને હૃદયની ઊર્મિઓ સાથે...
સાદર સમર્પણ
જૈન શાસનના પ્રાવચનિક
જૈન શાસનના વર્તમાન યુગપુરુષ
જૈન શાસનના પરમ પ્રભાવક
જૈન શાસનના અણમોલ જવાહીર
જૈન શાસનના ધર્મધુરંધર
જૈન શાસનના પરમ સંરક્ષક...
પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજાના
પુનીત કરકમલોમાં...
- જિનેન્દ્રસૂરિ

પરમ પૂજ્ય સકલાગમરહસ્યવેદી આચાર્યદેવ શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજાના પટ્ટધર
પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંત મહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાના પટ્ટધર

પરમ શાસન પ્રભાવક, સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ,
વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, મહારાષ્ટ્રાદિ દેશોદ્ધારક.

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પરમ પૂજ્ય વર્તમાન કાલે ઉગ્રતપઃકારક અઠાઇથી વીશસ્થાનક સમારાધક
આચાર્યદેવ શ્રી વિજયકર્પૂરસૂરીશ્વરજી મહારાજા ના પટ્ટધર.

હાલારદેશોદ્ધારક, શ્રેષ્ઠ કવીશ્વર, પ્રદૃષ્ટવકતા, પરમ નિસ્પૃહી, શાસન સંરક્ષક
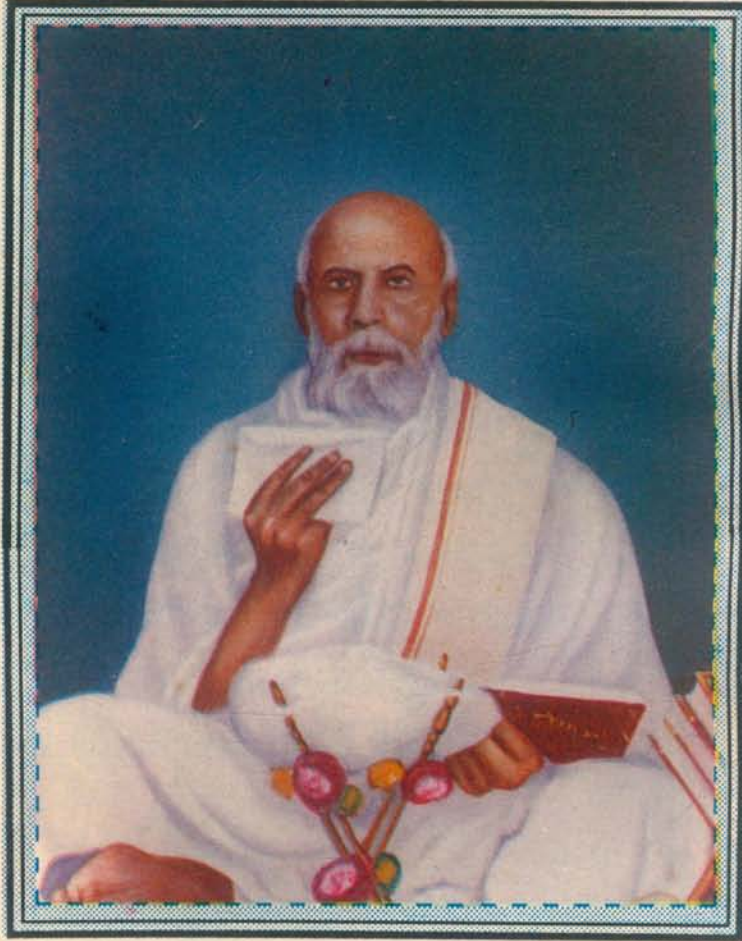
પૂજ્ય આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજી મહારાજા

શ્રી જૈન રામાયણ

અનુક્રમણીકા

પહેલો વિભાગ

પહેલો સર્ગ

બીજો સર્ગ

ત્રીજો સર્ગ

હનુમાનની ઉત્પત્તિ અને વરૂણ સાધના

બીજો વિભાગ

ચોથો સર્ગ

ત્રીજો વિભાગ

પાંચમો સર્ગ

વિષય	પેઈજ નં.

છઠ્ઠો સર્ગ

વિષય	પેઈજ નં.

સાતમો સર્ગ

વિષય	પેઈજ નં.

ચોથો વિભાગ

આઠમો સર્ગ

વિષય	પેઈજ નં.

પાંચમો વિભાગ

આઠમો સર્ગ

છઠ્ઠો વિભાગ

નવમો સર્ગ

દસમો સર્ગ

પહેલો વિભાગ	રાક્ષસવંશ અને વાનરવંશની ઉત્પત્તિ : શ્રી રાવણનો જન્મ.

પહેલો સર્ગ

[૧]

'ત્રિષષ્ટિ-શલાકા-પુરૂષ-ચરિત્ર'ના આ સાતમા પર્વના આ પ્રથમ સર્ગની શરૂઆત કરતાં જ કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા ફરમાવે છે કે -

> **"अथ श्री सुव्रतस्वामि—जिनेन्द्रस्याञ्जनद्युतेः । हरिवंशमृगांकस्य, तीर्थे संजातजन्मनः ॥१॥**
> **बलदेवस्य पद्मस्य, विष्णोर्नारायणस्य च । प्रतिविष्णो रावणस्य, चरितं परिकीर्त्यते ॥२॥"**

*"શ્રી ઋષભદેવસ્વામી આદિ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્રો વર્ણવ્યા પછી, હવે અંજનની કાંતિ જેવી કાંતિવાળા અને હરિવંશમાં ચંદ્રમા સમા વીસમા તીર્થપતિ '**શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી**' નામના જિનેન્દ્રના તીર્થમાં થયો છે જન્મ જેમનો એવા '**પદ્મ-રામ**' નામના બળદેવનું. '**નારાયણ-લક્ષ્મણ**' નામના વિષ્ણુ-વાસુદેવનું અને '**રાવણ**' નામના પ્રતિવિષ્ણુ-પ્રતિવાસુદેવનું ચરિત અમારા વડે કહેવાય છે."*

એટલે કે :-

આ સાતમા પર્વમાં - '૨૪-તીર્થંકરદેવો, ૧૨-ચક્રવર્તિઓ, ૯-બળદેવો ૯ વાસુદેવો અને ૯-પ્રતિવાસુદેવો' આ ત્રેસઠ ઉત્તમ પુરૂષો પૈકીના અને વીસમા તીર્થપતિના સમયમાં થયેલા આઠમા બળદેવ શ્રી રામચંદ્રજી, આઠમા વાસુદેવ શ્રી લક્ષ્મણજી અને આઠમા પ્રતિવાસુદેવ શ્રી રાવણ, આ ત્રણ ઉત્તમ પુરૂષોનું ચરિત્ર અમે કહીશું.

આથી :-

સ્પષ્ટ છે કે - 'શ્રી ત્રિષષ્ટિ - શલાકા - પુરૂષચરિત્ર' નામના આ સાતમા પર્વમાં સાડાત્રણ ક્રોડ ગ્રંથરત્નોના રચયિતા, પરમોપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ બલદેવ શ્રી રામચંદ્રજી, વિષ્ણુ યાને વાસુદેવ શ્રી લક્ષ્મણજી તથા પ્રતિવાસુદેવ શ્રી રાવણનું વર્ણન કર્યું છે. આ ત્રણે મહાપુરૂષો શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનમાં થયા છે. અંજન જેવી શ્યામ કાંતિવાળા અને શ્રી હરિવંશમાં ચંદ્રમા સમાન વીસમા તીર્થપતિ ભગવાન્ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીજીના તીર્થમાં આ મહાપુરૂષો થયા છે. આ ત્રણે મહાપુરૂષો ત્રિષષ્ટિ - શલાકા - પુરૂષો પૈકીના છે : નિયમા મુક્તિગામી આત્માઓ છે. મુક્તિગામી આત્માઓએ પણ કરેલી અયોગ્ય કરણીઓનાં, આ શાસ્ત્રકારોએ વખાણ નથી કર્યા. મોક્ષગામી આત્માઓએ પણ, જે જે ભવમાં જે જે અયોગ્ય કાર્યવાહીયો કરી, તેનો નતીજો દેખાડવામાં શાસ્ત્રકારો ચૂકયા નથી. શ્રી વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવો નિયાણું કરીને થાય છે : અનંતજ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલી રત્નત્રયીને પૂર્વભવમાં આરાધે છે : તીવ્ર તપશ્ચર્યા તપે છે : ઘોર ઉપસર્ગો પણ સહે છે : છતાં આખરે એ સંયમ આદિના ફલ તરીકે પૌદ્ગલિક સુખની માગણી કરે છે. ધર્માનુષ્ઠાનના ફલ તરીકે પૌદ્ગલિક સુખની માગણી - ઇચ્છા,

એ ખરેખર અયોગ્ય ઇચ્છા છે : એનું પરિણામ સારૂં નથી હોતું. મુક્તિ ન મળે ત્યાં સુધી ધર્મરસિક આત્માઓને સ્વર્ગાદિ સુખ, ઋદ્ધિસિદ્ધિ વિગેરે મળે તેમાં વાંધો નથી, પણ મુદ્દો એ છે કે - મળે તો ભલે મળે, પણ ધર્મી આત્માની તેવી માગણી ન હોવી જોઇએ. બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવે પણ સ્વર્ગ મળે છે, એની ના નથી : છતાં દેવલોકની દેવાંગનાઓના મોહથી બ્રહ્મચર્ય સેવવામાં આવે - દુશ્મનોનો સંહાર થાય તેવું બળ મેળવવા માટે બ્રહ્મચર્ય સ્વીકારવામાં આવે તો ? એ સાધક કે બાધક ? સંયમ હારી જવાનાં અદ્વિતીય દૃષ્ટાંતો - વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ છે. પૂર્વે તપ - જપ કરે અને ઐરાવણ વેચી રાસભની ખરીદી કરવા જેવું કરે. સંયમના પ્રતાપે મળે તો બધું, પણ અસંખ્યાત વર્ષો સુધી નરકોમાં અનંતી વેદના ભોગવવી પડે છે. રાવણ અને લક્ષ્મણના આત્મા નરકગામી છતાં, તેમનાં હૃદયમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની સુંદરમાં સુંદર છાયા હતી. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં જન્મેલા આત્માનું હૈયું પણ કેટલું કોમલ અને નમ્ર હોય ? દુર્ભાગ્ય યોગે અનેક પાપો સેવાઇ જાય, પણ હૃદય જૂદું હોય છે ! પ્રસંગે પ્રસંગે એ આત્માઓ પોતાના હૃદયમાં રહેલી કોમલતા ,નમ્રતા અને શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને છાજતું સૌજન્ય વિગેરે કેવાં બતાવે છે, તે આ ચારિત્રમાં ખાસ જોઇ શકાશે : શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું શાસન હૃદયમાં વસી જવું જોઇએ. જેઓના હૃદયમાં શ્રી જિનેશ્વરનું શાસન વસ્યું છે, તેઓ નરકની વેદનાઓ પણ સમાધિથી ભોગવે છે : બેશક, બૂમો પડાઇ જાય છે, પણ એની સાથે જ આત્મા કહે છે કે - દુષ્કર્મનો વિપાક છે, શાંતિથી ભોગવ. જ્ઞાની કહે છે કે - શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન, એ એવી ચીજ છે કે - તે અશુભ કર્મોના વિપાકોદય વખતે નવાં કર્મો આવવા નથી દેતી. સંપત્તિમાં અને આપત્તિમાં - બેયમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા કર્મ ખપાવે અને બીજો બાંધે. એક તરે અને બીજો ડૂબે. સાત ભૂમિના પ્રાસાદમાં બેઠો હોય, બે - પાંચ દેવાંગનાઓ જેવી સ્ત્રીયો ફરતી હોય, વિષયની છોળો ઉછળતી હોય, પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શું વિચારે ? વિચારે કે - આ કારાગૃહ છે. કારાગૃહ એટલે ? કેદખાનું. હવે વિચારો કે - સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા પોતાના કુટુંબમાં કયા સંસ્કાર નાખે ?

પરમ શ્રાવક શ્રી અર્હદ્દાસ અને શ્રી શ્રેણિક મહારાજા.

'શ્રી સમ્યક્ત્વ કૌમુદી' નામના ગ્રંથમાં પરમ શ્રાવક **'શ્રી અર્હદ્દાસ'** નામના શ્રેષ્ઠિવર્યનું દૃષ્ટાંત આવે છે. શ્રી શ્રેણિક મહારાજાએ બારે વર્ષે આવતા અને ચાતુર્માસિક પર્વના દિવસે ઉજવાતા **'કૌમુદી મહોત્સવ'** માટે નગરીમાં ઉદ્ઘોષણા કરાવી : આથી નગરીમાં તેના ઉદ્યાપનની તૈયારી ચાલી રહી છે : અને રાજાનો આદેશ હોવાથી પોતાને ત્યાં પણ તે તૈયારી ચાલતી જોઇને, તે પરમ ધર્માત્મા શ્રેષ્ઠિવર્ય વિચારે છે કે - 'આજે સર્વ ઉત્તમ કર્મો કરવાના કારણરૂપ ચાતુર્માસિક પર્વ છે : જે પર્વમાં દેવતાઓ પણ શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપે જઇને સ્નાત્રમહોત્સવ કરે છે. આજે વિવેકી આત્માએ સર્વ પ્રકારના આદરે કરી શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા કરવી જોઇએ અને તે પ્રમાણે કરવાનો નિયમ પણ મેં શ્રી જિનેશ્વરદેવની પાસે અંગીકાર કર્યો છે.'

આ પ્રમાણે વિચારી તે શ્રેષ્ઠિવર્ય નાના પ્રકારની મણિઓના સમૂહથી શોભતા વિશાલ સુવર્ણના સ્થાળને હસ્તમાં લઇ રાજકુલમાં ગયા અને ત્યાં રાજા પાસે તે ભેટણાને ધરી, રાજાને નમસ્કાર કરીને ઉભા રહ્યા. એમને આમ આવીને ઉભેલા જોઇને, તરતજ શ્રેણિક મહારાજાએ એ શ્રેષ્ઠિવર્યને આવવાનું કારણ પૂછયું. ઉત્તરમાં તે શ્રેષ્ઠવર્ય જણાવે છે કે -

"नृदेवाद्य चतुर्मासी-पर्व सर्वाघघातकम् । यत्र नन्दीश्वरे यात्रां, सुपर्वाणोऽपि कुर्वते ॥१॥"
"मयापि श्रीमहावीर-जिनाग्रे जगृहे पुरा । समग्रपुरचैत्यानां, विधिना पूजनव्रतम् ॥२॥"
"साधूनां विश्वबन्धूनां, वन्दनाऽभिग्रहस्तथा । समं स्वीयकुटुम्बेन, सर्वेणाऽमुष्य वासरे ॥३॥"
"रात्रावेकत्र चैत्ये तु, कृत्वा पूजां जगद्गुरोः। गीतनृत्यादिकं कार्यं, कार्यमित्यस्ति मे विभो ! ॥४॥"
"कौमुदीमहनिर्माणे, त्वदादेशो जनेऽधुना । एवं सति यथा भावी, व्रतभङ्गो न मे मनाग् ॥५॥
यथा च भवदादेशः, पालितः स्यान्नृपालक ! । आदिश्यतां तथाऽवश्य - मार्हतश्रेणिभूषण !" ॥६॥

'હે નરદેવ ! આજે સર્વ પાપોનો નાશ કરનારૂં ચાતુર્માસિક પર્વ છે, કે જે પર્વમાં દેવતાઓ પણ શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપમાં યાત્રા કરે છે. મેં પણ પ્રથમ શ્રી મહાવીર ભગવાન્ પાસે આ પર્વના દિવસે પોતાના સઘળા કુટુંબ સાથે વિધિપૂર્વક સમગ્ર નગરચૈત્યોના પૂજનવ્રતનો અને વિશ્વના બંધુ સમા સાધુ મહારાજાઓને વંદના કરવાનો અભિગ્રહ અંગીકાર કર્યો છે. હે સ્વામિન્ ! રાતના એક ચૈત્યમાં જગદ્‌ગુરૂ શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા કરીને, ગીતનૃત્યાદિક કાર્ય પણ મારે કરવાનું છે. હવે હમણાં લોકમાં આપનો કૌમુદી મહોત્સવ કરવાનો આદેશ છે. તો હે નરપાલક ! હે આર્હતશ્રેણિભૂષણ ! હે શ્રાવકસમુદાયમાં અલંકાર સમા રાજન્ ! આપ અવશ્ય એવો આદેશ કરો કે - જેથી જરાપણ મારો વ્રતભંગ ન થાય અને આપનો આદેશ પણ પાળી શકાય.''

આ પ્રમાણેની વિનંતિ સાંભળીને શ્રી શ્રેણિકમહારાજાને એટલો બધો આનંદ થયો કે - જેથી તેમની રોમરાજી વિકસ્વર થઇ ગઇ. એ આનંદના યોગે તેઓ વિચારે છે કે :-

''अहो महामोहकरं विधूय, महोत्सवं विस्मितविश्वमेनम् । अयं महात्मा दधते विशुध्दां, सर्वज्ञधर्मे निजबुध्धिमेवम् ॥१॥
पुण्यात्मनाऽनेन मदीयदेशः, पुरं तथैतत्सकलं गृहं च । पवित्रितं चारुचरित्रभाजा, जिनेन्द्रपुजोद्यतमानसेन ॥२॥
एवंविधा भवेयुश्चे-द्भूयांसो नगरे मम । पुमांसः सकलं राज्यं, तदा हि सफलं भवेत् ॥३॥''

''ખરેખર, આશ્ચર્ય છે કે - આ મહાત્મા મહામોહને કરનાર અને આખા વિશ્વને વિસ્મય પમાડનાર આ મહોત્સવનો વિવેક પૂર્વક ત્યાગ કરીને, શ્રી સર્વજ્ઞદેવના ધર્મને વિષે આ પ્રકારની વિશુદ્ધ બુદ્ધિને ધારણ કરે છે. ખરેખર, સુંદર ચરિત્રથી શોભતા અને શ્રી જિનેન્દ્રની પૂજામાં ઉજમાલ મનવાળા આ પુણ્યાત્માએ, મારો દેશ તથા મારૂં સકલ નગર અને સકલ ઘર પવિત્ર કર્યું. મારા નગરમાં જો આવા પ્રકારના ઘણા પુરૂષો થાય તોજ મારું રાજ્ય સફલ થાય."

આ વિચારણા ઉપરથી સમજી શકાશે કે - મોહની પ્રવૃત્તિમાં મુંઝાયા છતાં, પ્રભુ શ્રી સર્વજ્ઞદેવના ધર્મથી પરિણત થયેલા આત્માઓની દશા કેટલી ઉંચી હોય છે ? અને કોઇ પણ આત્માના ધર્મ-કર્મને સાંભળીને તે આત્માને કેવોક આનંદ થાય છે ? શ્રેષ્ઠિવર્યની ઉત્તમ ભાવનાથી રંજિત થયેલા શ્રી શ્રેણિક મહારાજા, તે ધર્મરસિક શ્રેષ્ઠિવર્યની પ્રશંસા કરવા સાથે, તેમણે કરવા ધારેલા ધર્મકાર્યમાં પ્રોત્સાહન મળે તેવો આદેશ આપતાં કહે છે :-

''त्वं धन्यः कृतकृत्यस्त्वं, श्लाध्यं जन्म तवैव हि ॥ १ ॥
यस्त्वमेवंविधे विश्व - प्रमादपदकारणे । अतुच्छोत्सवसंभारे, धर्मकर्मणि कर्मठः ॥२॥
प्रमादपरवान्, प्राणी, सांसारिकमहोत्सवे । जायमाने भवेन्निना, प्रायो धर्मपराङ्मुखः ॥३॥
व्रतं तावत्क्रिया ताव - तावन्क्रियमधीरता । न यावद्देहिनां कार्यं, भवेत्संसारसंभवम् ॥४॥
त्वयैव मम साम्राज्ये, प्राज्यता जायतेऽखिले । अतस्त्वं सर्वसामग्र्या, पूजां निःशउकमाचर ॥५॥
त्वद्गृहिण्योऽपि कुर्वन्तु, स्थिता निजगृहे पुनः । त्वया समं महाभाग !, जिनपूजामहोत्सवम् ॥६॥
ममापि जायतां पुण्यं, पुण्यं त्वदनुमोदनात् । कर्तुः साहाय्यदातुश्च, शास्त्रे तुल्यं फलं स्मृतम् ॥७॥
निगद्यैवं मणिस्थालं, पश्चात्तस्मै नृपोऽर्पयत् । महान्तो धर्मकार्येषु, न कुर्वन्ति प्रतिग्रहम् ॥८॥''

"હે શ્રેષ્ઠિન્ ! આવા પ્રકારના વિશ્વને પ્રમાદના સ્થાન રૂપ બનાવવામાં કારણરૂપ અતુચ્છ ઉત્સવનો સમૂહ જે સમયે વર્તિ રહ્યો છે, તે સમયમાં જે તું ધર્મકર્મમાં કર્મઠ છો, તે તું ધન્ય છો, કૃતકૃત્ય છો અને તારોજ જન્મ પ્રશંસાને પાત્ર છે. કારણ કે - પ્રમાદને આધીન પ્રાણી સાંસારિક મહોત્સવ ચાલતો હોય તે વખતે, ઘણું કરીને અતિશય ધર્મથી પરાઙ્મુખ હોય છે. સંસારી પ્રાણીયોની વ્રત, ક્રિયા અને નિયમોમાં ધીરતા ત્યાં સુધીજ ટકે છે કે - જ્યાં સુધી સાંસારિક કાર્ય ઉપસ્થિત ન થાય : માટે ખરેખર, એક તારાજ યોગે અખિલ રાજ્યમાં શ્રેષ્ઠતા છે. આથી તું સર્વ સામગ્રીથી નિઃશંકપણે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજાને કર. હે મહાભાગ ! તારી સ્ત્રીયો પણ પોતાના ઘરમાં રહી થકી તારી સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજાના મહોત્સવને ઉજવો ! તારી અનુમોદના કરવાથી મને પણ પવિત્ર પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાવ, કારણ કે - શાસ્ત્રમાં કરનારને અને કરવામાં સહાય આપનારને સમાન ફલ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે કહીને રાજાએ તે મણિના સ્થાલને પાછો આપ્યો, ખરેખર, મહાપુરૂષો ધર્મકાર્યોમાં અંતરાય કરતા નથી.''

સાચું હિતૈષીપણું

મહાનુભાવો ! વિચારો કે - પ્રમાદના યોગે ધર્મને નહિ આચરી શકતા આત્માઓ, ધર્મકર્મ પ્રત્યે કેટલી રૂચિવાળા હોય છે, ધર્મકર્મ કરવામાં ઉદ્યત થયેલા આત્માઓ પ્રત્યે તેઓ કેવો સદ્ભાવ બતાવે છે અને કેટલું સન્માન કરે છે ? ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવના શાસનની આરાધનામાંજ કલ્યાણને માનતા પરમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રી શ્રેણિક મહારાજા આવા ધર્મકર્મપરાયણ આત્માઓથી જ પોતાના રાજ્યની શ્રેષ્ઠતા સમજે છે. આથી શું ધ્વનિત થાય છે ? ખરેખર, ધર્મમાં વિઘ્ન કરતા આત્માઓ માટે આ દૃષ્ટાંત ઘણું જ વિચારણીય છે. પોતે ધર્મ નહિ કરી શકતા હોવાથી, ધર્મકર્ત્તાઓને ધર્મ કરતાં અટકાવવા, એના જેવું એક પણ અધમ કાર્ય નથી. ધર્મના રસિકો વધુ ધર્મરસિક બને, એ કાર્યવાહી કરવાને બદલે - વિપરીત કાર્ય કરવાથી, આત્મા દુર્લભબોધિ યા બહુલ સંસારી થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? એ પણ વિચારવાનું છે કે - પર્વની આરાધના માટે શ્રેષ્ઠિવર્ય શ્રી અર્હદ્દાસને લક્ષ્મીની પણ કિંમત નથી : નહિ તો એક પર્વદિવસની આરાધના માટે, અનેક મણિરત્નોથી ભરેલો થાળ ભેટ આપવાની ઉદારતા તે શ્રેષ્ઠિવર્યે ન બતાવી શકત. ધર્માત્માઓને ધર્મકર્મ માટે સર્વસ્વ તજતાં પણ આંચકો નથી આવતો, એ સમજાવવા સાથે આ દૃષ્ટાંત એ પણ સમજાવે છે કે ધર્મરસિક શ્રદ્ધાયુક્ત સત્તાધીશો લોભમાં પડયા વિના, હૃદયના ઉમળકા સાથે સામાને ધર્મકાર્ય કરવામાં ઉચિત સહાય આપવામાં લેશ પણ પાછી પાની નથી કરતા. વધુમાં શ્રેષ્ઠિવર્યે પોતાની સાથે પોતાના આખા કુટુંબને ધર્મમય બનાવવાની કેટલી કાળજી રાખે છે, એ પણ આ દૃષ્ટાંતથી સમજી શકાય તેમ છે. ધર્મી આગેવાને પોતાનાં આશ્રિતોને, પોતાના સહચારિઓને અને પોતાના સ્નેહીવર્ગ આદિને ધર્મકર્મમાં યોજવાના પ્રયત્નો કરવા જોઇએ, એમ આ દૃષ્ટાંત ઉદ્ઘોષણા પૂર્વક જણાવે છે. અસ્તુ.

ઉપરની રીતિએ મહારાજાની અનુમતિ મેળવી, તે શ્રેષ્ઠિવર્ય શ્રી અર્હદ્દાસે પોતાના કુટુંબ સાથે ઘણા જ ઠાઠમાઠથી સર્વને આશ્ચર્ય પમાડે એવો સ્નાત્રમહોત્સવ કર્યો અને ચૈત્યપરિપાટી વિગેરે દ્વારા સર્વ દિન ધર્મકર્મમાં પસાર કર્યો. રાત્રિમાં પણ પોતાના ઘરના જિનમંદિરમાં ઈંદ્રની માફક કુટુંબ સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ કરી. તમે જોઇ શક્યા કે - શ્રી અર્હદ્દાસ શ્રેષ્ઠિવર્યે પોતાની સાથે પોતાના કુટુંબને પણ ધર્મકર્મમાં રક્ત બનાવ્યું અને એમ કરવામાં જ સાચું વડીલપણું છે. હવે વિચારો કે - આજે કયી દશા છે ? છોકરો નાટકમાં જાય, સીનેમામાં જાય, તો આજના લોકો રોકે નહિ, પણ કહે કે - જમાનો છે. અને પૂજા ન કરે તો કહી દે કે -એને અભ્યાસનો બોજો બહુ છે. તમે સમ્યગ્દૃષ્ટિ માબાપ છો ને ? હિતૈષી, વાલી થવાનો દાવો કરો છોને ? તમે હિતૈષી અને વાલી શાના ? તમે સંતાનોની એ તપાસ કરી છે કે - આજે તેઓના કાનમાં પાપરૂપ ઝેર કેટલું રેડાયું ? શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની વિરુદ્ધ સંસ્કાર કેટલા પોષાયા ? જો આ ન કરો તો હિતૈષીપણું કે વાલીપણું શી રીતિએ સાબીત થાય ?

સંપ્રતિ રાજા, રાજા થઇ પટ્ટહસ્તિ ઉપર ચઢી માતાને નમસ્કાર કરવા આવે છે. ત્યારે માતા કહે છે કે :- 'મારો સંપ્રતિ રાજા બને તેમાં મને આનંદ ન આવે, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પ્રભાવના કરે તો મને આનંદ આવે.' આનું નામ માતા. આજની માતા શું કહે છે ? માબાપ તો બધાને થવું છે, દીકરાને આંગળીએ તો બધાને રાખવા છે, આજ્ઞા તો બધાને મનાવવી છે, પણ તેવી ઇચ્છાવાળાઓએ પોતામાં પિતૃત્વ અને માતૃત્વ કેળવ્યા વિના કેમ ચાલે ? માબાપ, માબાપ નહિ બને - તો દીકરા, દીકરા નહિ બને. હું ઉન્મત્ત દીકરાઓનો બચાવ નથી કરતો : પણ જેમ દીકરાઓએ દીકરા બનવું જોઇએ, તેમ માબાપે પણ માબાપ બનવું જોઇએ.

રામાયણ એટલે રજોહરણની પ્રભાવના -

આપણે રામાયણ વાંચવાનું છે. એમાં રજોહરણની પ્રભાવના છે. રામાયણ એટલે રજોહરણની ખાણ. ઘણા

ઘણા પુણ્યવાન્ આત્માઓનું વર્ણન આમાં આવે છે. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ એ પુણ્યશાલિઓનાં વર્ણનો ઘણીજ સુંદર રીતિએ ઉલ્લાસપૂર્વક આલેખ્યાં છે. માતા, પિતા, બંધુ, સ્નેહી, નોકર ચાકર, રાજામહારાજા કેવા હોવા જોઈએ, તે બધું આ રામાયણમાંથી નીકળશે. આ મહાપુરૂષોના પૂર્વજો કેવા કેવા પુણ્યવાન્ આત્માઓ છે, એના વર્ણનો આવશે. પહેલું વર્ણન પ્રતિવાસુદેવ શ્રી રાવણનું અને એમના પૂર્વજોનું ચાલશે, કારણ કે પ્રતિવાસુદેવ પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પન્ન થઈને તે ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય મેળવે છે. તે પછી બળદેવ અને વાસુદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. વાસુદેવના હસ્તે પ્રતિવાસુદેવ મરાય છે. બળદેવ અને વાસુદેવ, એ ઉભયનો બંધુપ્રેમ અજબ હોય છે. આ બધાનું વર્ણન ક્રમસર થશે. હાલ તો એ જાણી લ્યો કે - આ મહાપુરૂષો અંજન સમી શ્યામ કાંતિવાળા અને શ્રી હરિવંશમાં ચંદ્રમા સમા વીસમા તીર્થપતિ ભગવાન્ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીજીના શાસનમાં થયા છે.

[૨]

શ્રી જૈનશાસનની પરંપરા અને તેની વિશિષ્ટતા.

શ્રી રામચન્દ્રજી, શ્રી લક્ષ્મણજી અને શ્રી રાવણના ચરિત્રને વર્ણન કરનારા આ સાતમા પર્વના પ્રથમ સર્ગમાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, 'રાક્ષસવંશ' અને 'વાનરવંશ' ની ઉત્પત્તિ તથા શ્રી રાવણના જન્મનું વર્ણન કર્યું છે. શ્રી રાવણનો જન્મ રાક્ષસવંશમાં થયેલ છે. એ કારણથી પ્રથમ 'રાક્ષસવંશ' માં ઉત્પન્ન થયેલા પુણ્યશાલી રાજા મહારાજાઓનું વર્ણન કરતાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે :-

> **''भरतेऽत्र रक्षोद्वीपे, लंकायां घनवाहनः । आसीद्रक्षोवंशकंदो, विहरत्यजितेऽर्हति ॥१॥**
> **स महारक्षसे राज्यं, सुधीर्दत्वा स्वसूनवे । अजितस्वामिपादान्ते, परिव्रज्य ययौ शिवम् ॥२॥**
> **महारक्षसा अपि चिरं, राज्यं भुक्त्वा स्वसूरीनंदने । देवरक्षसि संस्थाप्य, प्रव्रज्य च शिवं ययौ ॥३॥**
> **रक्षोद्वीपाधिपेष्वेव-मसंख्येषु गतेषु तु । श्रेयांसतीर्थेऽभूत्कीर्ति-धवलो राक्षसेश्वरः ॥४॥''**

*''જે સમયે આ અવસર્પિણી કાલના બીજા તીર્થપતિ **શ્રી અજિતનાથ સ્વામી** વિચરતા હતા, તે સમયે આ જંબૂદ્વીપના **'ભરત'** નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા રાક્ષસદ્વીપમાં અને તે દ્વીપમાં પણ આવેલી **'લંકા'** નામની નગરીમાં **'રાક્ષસવંશ'** ની વૃદ્ધિ માટે કંદસમાં **'ઘનવાહન'** નામના રાજા હતા. સુંદર બુદ્ધિવાળા તે મહારાજા પોતાના **'મહારાક્ષસ'** નામના પુત્રને રાજ્ય આપીને અને પૂજ્ય શ્રી અજિતનાથસ્વામીજી પાસે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીને સિદ્ધિપદે પધાર્યા. **'શ્રી મહારાક્ષસ'** મહારાજા પણ ચિરકાલ સુધી રાજ્યને ભોગવીને અને તે પછી રાજ્ય પોતાના પુત્ર **'શ્રી દેવરાક્ષસ'** ઉપર સારી રીતિએ સ્થાપીને, એટલે કે - પોતાના પુત્રને સોંપીને પ્રવ્રજ્યા- દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને સિદ્ધિપદે પધાર્યા.*

આ પ્રમાણે :-

''રાક્ષસદ્વીપ'ના અસંખ્યાતા અધિપતિઓ થઈ ગયા પછી, આ જ અવસર્પિણી સમયના અગીઆરમાં તીર્થપતિ ભગવાન્ **શ્રી શ્રેયાંસનાથ સ્વામીના** તીર્થમાં **'કીર્તિધવલ'** નામના રાક્ષસેશ્વર થયા.''

આ ઉપરથી :-

સમજાશે કે - પ્રથમ શ્રી રાવણના પૂર્વજોની પરંપરા ચાલે છે. અને તેમાં પ્રથમ તો માત્ર સામાન્ય રીતિએ **નામજ** ગણાવે છે, એટલે કે - કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પોતાના રચેલા, 'શ્રી

ત્રિષષ્ટિ - શલાકા પુરૂષ - ચરિત્ર' ના સાતમા પર્વની અંદર, વીશમા તીર્થપતિ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં થયેલા મહાપુરૂષો શ્રી રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી તથા રાવણનું ચરિત્ર વર્ણવતાં, પ્રથમ પ્રતિવાસુદેવ શ્રી રાવણની વંશપરંપરાનું વર્ણન કરે છે. એ ઉપરથી પણ સમજાય છે કે - 'શ્રી જૈનશાસનની પરંપરા પણ જૂદી છે.' એટલે કે - શ્રી જૈનશાસનમાં જન્મેલાને બાલ્યકાલમાં સંયમ મળે તો આનંદ માને અને તેમ ન બને તો તે અવસરે સંયમધર થવાને ચૂકે નહિ : કારણ કે - સંયમ, એ તો શ્રી જિનશાસનને પામેલાનો શણગાર છે. આ વાત તમને શ્રી રાવણની પરંપરાના વર્ણનથી સારી રીતિએ સમજાશે. અહીં એક ખુલાસો કરી લઇએ કે - કેટલાકો શ્રી રાવણ વિગેરેને રાક્ષસો કહે છે : પણ તેમ નથી. રાક્ષસ દ્વીપના માણસો માટે તેમનો વંશ તે રાક્ષસવંશ અને માટે જ તેઓ જાતે રાક્ષસ કહેવાય છે. જેમ ગુજરાતનો ગુજરાતી, કાઠીયાવાડનો કાઠીયાવાડી, તેમજ રાક્ષસદ્વીપના રાક્ષસો કહેવાયા.

આ શ્રી જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં આવેલા રાક્ષસદ્વીપની લંકા નામની નગરીમાં, રાક્ષસવંશના કંદસમા શ્રી ઘનવાહન નામના રાજા હતા. આ અવસર્પિણીના બીજા તીર્થપતિ ભગવાન્ શ્રી અજિતનાથસ્વામી વિચરતા હતા, ત્યારની આ વાત છે. શ્રી રાવણની વાત છે - શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનમાં, અને પરંપરા લીધી - શ્રી અજિતનાથસ્વામીના સમયથી. સુંદર બુદ્ધિથી શોભતા શ્રી ઘનવાહન રાજા પોતાના પુત્ર મહારાક્ષસને રાજય આપી, શ્રી અજિતનાથસ્વામીની પાસે સંયમ લઇ શિવપદને પામ્યા. 'શ્રી મહારાક્ષસ' રાજા પણ ચિરકાલ સુધી રાજયને ભોગવીને પોતાના પુત્ર શ્રી દેવરાક્ષસને રાજય સોંપી સંયમ અંગીકાર કરી મુક્તિપદને પામ્યા. એવી રીતિએ રાક્ષસદ્વીપના અધિપતિયો અસંખ્યાતા થઇ ગયા પછી, અગીઆરમા તીર્થપતિ શ્રી શ્રેયાંસનાથ સ્વામીના તીર્થમાં 'કીર્તિધવલ' નામના રાક્ષસના અધિપતિ થયા. આ રીતિએ શ્રી રાવણની પરંપરામાં અનેક રાજાઓ મુક્તિપદને અને સ્વર્ગને પામ્યા છે. સમયગ્દૃષ્ટિ આત્મા જૈનકુળમાં જન્મવાનું શાથી ઇચ્છે ? મિથ્યાત્વવાસિત ચક્રવર્તિપણું ન ઇચ્છતાં દરિદ્રપણે જૈનકુળ ઇચ્છે, એનો હેતુ શો ? શ્રાવકકુળમાં શું હોય કે - જેથી દેવતા પણ ત્યાં આવવા ઇચ્છે છે ? શ્રાવક રોજ શ્રી જિનેશ્વરદેવની ત્રિકાલપૂજા, ઉભયકાલ આવશ્યક, ગુરૂવંદન, વ્યાખ્યાન શ્રવણ, તપ, જપ તથા સંયમના મનોરથ વિગેરે કરે. શ્રાવક યથાશક્તિ પોતાના મકાનમાં શ્રી જિનમંદિર, પૌષધશાલા અને સંયમનાં ઉપકરણ રાખે અને ઉંચા પ્રકારના મનોરથો કરે. આ કારણે દેવતાઓ પણ શ્રાવકકુલમાં આવવા ઇચ્છે અને આવે. એ કુલ પુણ્યવાન્ કે પાપવાન્ ? જેના ઘરમાં સંયમના પરિણામવાળા આવે, તે કુળ પુણ્યવાન્ કે પાપવાન્ ? જેના ઘરમાં બાલકને સંયમના પરિણામ થાય અને બાલક સંયમના પરિણામ પ્રકટ કરે, તે ઘરનાઓ શું વિચારે ? જો પુણ્યવાનો હોય તો તે એજ વિચારે કે - 'અહોભાગ્ય અમારૂં, કે જેથી અમારા ઘરમાં આવા એક પરમ પુણ્યશાલિનો જન્મ થયો છે.'

શ્રાવકકુલની મર્યાદા અને આબરૂ સાચવવા માટે ઉપરના વિચારોને જ સેવવા પડશે. શ્રી પુંડરિક - કંડરિકનું અધ્યયન યાદ રાખવું પડશે. મોહ હોય, મોહ હરેકને સતાવે, મોહના પંજામાંથી કોઇ છટક્યું નથી અને એમાંથી છટકે તે ભાગ્યશાલી તથા મોહની માત્રા ન હોય તો અહોભાગ્ય : પણ મોહની માત્રા લંઘી જાય, એટલે કે - મોહમસ્ત બની જાય, તો શાસ્ત્ર કહે છે કે વડીલ તે વડીલ રહેતા નથી. બધી મર્યાદા હોય. મર્યાદા બહાર કંઇ ન હોય. શ્રાવકના કુલમાં કયી ભાવના, કયી મર્યાદા અને તેવા કુલમાં જન્મેલાઓમાંથી ધર્મભાવના માટે કેવા કેવા ઉદ્‌ગારો નીકળવા જોઇએ ? આ બધા વિષયોમાં શ્રાવક પોતાની ફરજ શાંત ચિત્તે વિચારે. પૂર્વે એક **'શ્રી અભયંકર'** નામના શ્રેષ્ઠિવર્ય થયેલા છે. તેમને ત્યાં નોકરો ઘણા હતા. તેમાંના તે બે નોકરની અત્રે વાત કરીએ, કે જેમાંનો એક નોકર શેઠના પશુઓને ચરાવતો અને બીજો નોકર કચરો કાઢતો. એ બે નોકરોને પણ ભેગા થવા વખતજ ન આવે, કારણ કે - થાકયા પાકયા આવીને સૂઇ જાય. એક દિવસ તે બે નોકરો ભેગા થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે :-

'આપણા શેઠ કેવા પુણ્યવાન ! એમણે પૂર્વે ઘણું પુણ્ય કર્યું છે, જેના પ્રતાપે અખૂટ સાહ્યબી મળી છે છતાં એના તેજમાં અંજાતા નથી અને પુણ્ય કરે છે, તો આવતા ભવે પણ એવી જ સામગ્રી મળશે અને ધર્મ કરશે. આપણે તો ગયા ભવમાં પુણ્ય કર્યું નથી જેથી આ ભવમાં મજુરીથી માંડ પૂરૂં કરીએ છીએ એટલે ધર્મ કરવાનો વખત મળતો નથી, ધર્મ કરી શકતા નથી. તથા જયારે આ ભવમાં પણ ધર્મ ન થાય તો આવતા ભવમાં પણ તેવો પુણ્ય અવસર ને અનુકૂળતા કયાંથી જ મળવાની ? માટે આપણો તો ગયો ભવ પણ ગયો, આ ભવ પણ ગયો અને આવતો ભવ પણ ગયો.'

આ વાતચીત શેઠના કાને અથડાઇ. શેઠ વિચારે છે કે -

'મારા નોકર પુણ્યવાન્ છે. કયારે વખત આવે કે આ નોકરોને ધર્મમાર્ગે જોડું.'

શેઠને આનંદ થયો. નોકરને ધર્મી જોઇ શ્રાવક તો ખૂશી થાય. આજે શેઠને નોકર કહે કે - 'પરમ દિવસે ચૌમાસી છે' તો શેઠ કહે કે - 'શ્રાવકને નોકર રાખવા નહિ, કારણ કે - એને રાખીએ તો અંતરાય આવેને ?' કયા શેઠે કહ્યું કે - 'પરમ દિવસે પર્વ આવે છે માટે જૈન હો તો તમે પર્વના ઉત્તમ આચારમાં લીન થાઓ, કામમાં હરકત નહિ આવે.' કયા શેઠે પૂછયું કે - 'રાત્રે કેમ ખાઓ છો ?' શ્રાવકપણાની ફરજનો ખ્યાલ આવે છે ? 'અમારા કુલ ઉંચા' - એમ કહેવું ખરૂં, પણ ઉંચા કુલને લાયક કરવાનું ખરૂં કે નહિ ?

અમે બાપ, અમારી આજ્ઞા બાળકે માનવીજ જોઇએ એમ કહેવું, ખોટી પણ આજ્ઞા મનાવવા બળજબરી કરવી, પણ તમે શ્રી મહાવીરપિતાની આજ્ઞા કેટલી માનો છો ? આજનાં માબાપને બાળક આજ્ઞા માને એ યાદ આવે, પણ માબાપ આજ્ઞા કેવી કરે એ યાદ ન રાખે. આ રીતે આજે ફાવતી વાત કરે. જ્ઞાની કહે છે કે - શ્રી જિનેશ્વરદેવે તો સીધી સડક બાંધી છે કે જેને આશ્રય કરનારા બધા જ માર્ગસ્થ બને. સૌ સૌની સ્થિતિ તપાસે તો બાધ નથી. કાગડાને ધોળો તથા રાતને દિવસ જો ગુરૂ કહે, તો શિષ્ય તહત્તિ કહે અને શંકા થાય તો શંકાના સમાધાન માટે એકાંતે સવિનય પૂછે કે - 'ભગવન્ ! કાગડો ધોળો એનું રહસ્ય શું ?' પણ એકવાર તો તહત્તિ જ કહે. તેમજ ગુરૂ પણ શ્રી જિનેશ્વરની આજ્ઞાથી એક કદમ પણ આઘા ન જાય : આઘા ન થઇ જવાય તેની પૂરતી કાળજી રાખે. જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે કે - જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનાર ગુરૂની આજ્ઞામાં રહેવું, એ ઇરાદાપૂર્વક આત્માનો નાશ કરવા બરોબર છે. અસ્તુ.

હવે મહારાજા શ્રી કીર્તિધવલની કારકીર્દિ અને તે પછીની પરંપરામાં કોણ કોણ થાય છે, એ વિગેરે અવસરે જોવાશે.

[3]

પદ્માહરણ.

વીસમા તીર્થપતિ ભગવાન્ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનમાં શ્રી રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી તથા રાવણના ચરિત્રને, શ્રી ત્રિષષ્ઠિ - શલાકા - પુરૂષચરિત્રના સાતમા પર્વમાં કળિકાળસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વર્ણવે છે : અને તેમાં શ્રી રાવણની પૂર્વપરંપરા ચાલે છે. એમાં કહેવાઇ ગયું કે - જે સમયે બીજા તીર્થપતિ શ્રી અજિતનાથસ્વામી વિચરતા હતા, તે સમયે આ ભરતક્ષેત્રમાં આવેલી લંકાનગરીમાં, રાક્ષસવંશના કંદસમા શ્રી ઘનવાહન નામના રાજા થયા. એ સદ્‌બુદ્ધિવાળા નરપતિ પોતાના પુત્ર મહારાક્ષસને રાજગાદી સોંપી, શ્રી અજિતનાથસ્વામી પાસે સંયમ અંગીકાર કરીને શિવપદને પામ્યા. એ મહારાક્ષસ રાજાએ પણ

પોતાના પુત્ર શ્રી દેવરાક્ષસને ગાદી આપી, સંયમ અંગીકાર કરી શિવપદને સાધ્યું. આ રીતિએ શ્રી રાક્ષસદ્વીપમાં અસંખ્યાતા અધિપતિ થઇ ગયા બાદ, અગીઆરમાં તીર્થપતિ શ્રી શ્રેયાંસનાથ સ્વામીના તીર્થમાં 'કીર્તિધવલ' નામના રાક્ષસપતિ રાજા થયા.

જે વખતે અહીં લંકા નગરીમાં શ્રી કીર્તિધવલ રાજા હતા, તે વખતે **વૈતાઢય પર્વત** ઉપર **મેઘપુર** નામના નગરમાં **અતીન્દ્ર** નામના પ્રસિદ્ધ વિદ્યાધર રાજા હતા. તે રાજાને **શ્રીમતી કાંતા** નામની રાણીથી **'શ્રીકંઠ'** નામનો પુત્ર અને **રૂપથી** દેવીના જેવી **'દેવી'** નામની દીકરી થઇ. **રત્નપુર** નગરના સ્વામી **પુષ્પોત્તર** નામના **વિદ્યાધરેન્દ્રે** પોતાના પુત્ર **પદ્મોત્તર** માટે એ સુંદર લોચનવાળી શ્રીદેવીની માગણી કરી, પણ તે અતીંદ્રે ગુણવાન એવા પણ પદ્મોત્તરને પોતાની પુત્રી ન આપી, અને ભાગ્યના યોગથી પોતાની પુત્રી શ્રી કીર્તિધવલ રાજાને આપી. લોકોક્તિ એવી છે કે - **'જર, જમીન ને જોરૂ, એ ત્રણ કજીયાનાં છોરૂ.'** - એના સંસર્ગમાં રહીને શાંતિની વાત કરવી, એ વાહીયાત વાત છે. આજે શાંતિની વાતો કરનારા, આ ત્રણ હેય છે એમ સમજે, તો તેઓ સહેલાઇથી પ્રભુના માર્ગને સમજી શકે. પુષ્પોત્તર રાજાને એમ થયું કે - 'માંગણી કરવા છતાં મારા પુત્રને કન્યા ન આપી અને વગર માગ્યે કીર્તિધવલને આપી ! આથી તે પોતાનું અપમાન માનવા લાગ્યો અને તેથી જ - 'તેને કીર્તિધવલ રાજા પરણી ગયા.' - એમ જાણી તે અતીન્દ્ર તથા તેના પુત્ર શ્રીકંઠ સાથે વૈર ધરવા લાગ્યો.

એક વખત મેરૂપર્વત ઉપરથી પાછા આવતાં શ્રી અતીંદ્ર રાજાના પુત્ર શ્રીકંઠે પુષ્પોત્તર રાજાની રૂપે કરીને લક્ષ્મી જેવી **'પદ્મા'** નામની પુત્રીને જોઇ. જોવા માત્રથી જ કામદેવના વિકારરૂપ સાગરને ઉલ્લાસ પમાડવામાં દુર્દિન સમાન પરસ્પર તે ઉભયને અનુરાગ - પ્રેમ થયો. પદ્મા, પ્રેમભર દૃષ્ટિથી જાણે સ્વયંવરની માળાને જ ન નાખતી હોય, તેમ શ્રીકંઠ તરફ પોતાનું મુખકમળ રાખીને ઉભી રહી. તેણીનો પોતા તરફ અનુકૂળ અભિપ્રાય છે, એમ જાણી કામદેવથી પીડાતા શ્રીકંઠે તેણીને ઉપાડી જલ્દી આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે રાજપુત્રી પદ્માની દાસીઓએ બૂમાબૂમ કરી. ''કોઇ પદ્માને હરી જાય છે' - એવો પોકાર કરવા માંડયો. દાસીઓના તે પોકારને સાંભળીને, બળવાન્ એવા પુષ્પોત્તર રાજા પણ સૈન્ય સાથે તૈયાર થઇ, શ્રીકંઠની પાછળ પડયા. શ્રીકંઠ પણ જલ્દી કીર્તિધવલ રાજાને શરણે ગયો અને પદ્માહરણના સઘળા વૃત્તાંતને શ્રી કીર્તિધવલ સમક્ષ કહ્યો. પુષ્પોત્તર રાજા પણ પ્રલયકાલમાં જળવડે સાગરની જેમ - એટલે સાગર જેમ દિશાઓને આચ્છાદિત કરે, તેમ અમિત સૈન્યવડે દિશાઓને આચ્છાદિત કરતા જલ્દી ત્યાં આવ્યા.

કીર્તિધવલ રાજાએ દૂતદ્વારા પુષ્પોત્તર રાજાને કહેવડાવ્યું કે-' તમારો આ વગર વિચાર્યો ને માત્ર ક્રોધને આધીન થઇને કરવા ધારેલો આ યૃદ્ધનો પ્રવાસ વ્યર્થ છે : કારણ કે - તમારે જો આ કન્યા અવશ્ય કોઇને આપવાની તો છેજ, તો પછી તેણીએ ઇચ્છા મુજબ વરેલો આ શ્રીકંઠ કોઇ પણ રીતિએ અપરાધ કરનાર તરીકે ગણી શકાય નહિ. માટે તમારે યુદ્ધ કરવું, એ ઉચિત નથી. દીકરીનું મન જાણીને હવે તમારે પોતે વધૂવરના વિવાહનું કૃત્ય કરવું એ ઉચિત છે.'

પદ્માએ પણ દૂતીના મુખથી કહેવરાવ્યું કે -

'પિતાજી ! હું પોતે શ્રીકંઠને મ્હારી રાજીખૂશીથી વરી છું : પણ આમણે મારૂં હરણ કર્યું નથી.'

આ પ્રમાણે સાંભળવાથી પુષ્પોત્તર રાજાનો કોપ શાંત થઇ ગયો. ઘણું કરીને વિચારશીલ પુરૂષોનો કોપ નિશ્ચયપૂર્વક સહેલાઇથી શમે તેવો હોય છે. પદ્માની ઇચ્છા જાણ્યા બાદ એનો વાંધો જતો રહ્યો. અને પોતાની મેળે કીર્તિધવલની રાજધાનીમાં પોતાની પુત્રી શ્રીકંઠને મોટા મહોત્સવપૂર્વક પરણાવી. પછી તે પુષ્પોત્તર રવાના થયો અને પોતાના નગરમાં ગયો.

આ પછી કીર્તિધવલ રાજાએ શ્રીકંઠને કહ્યું કે - 'હે મિત્ર ! તમે હવે અહીં જ રહો : કારણ કે - વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર હમણાં તમારા શત્રુઓ ઘણા છે. આ રાક્ષસદ્વીપની નજદીકમાં જ વાયવ્ય દિશામાં ત્રણસો યોજનના પ્રમાણવાળો **'વાનર'** નામનો દ્વીપ છે. તે સિવાય બીજા પણ **બર્બરકુલ** અને **સિંહલ** વિગેરે મારા દ્વીપો છે, કે જે દ્વીપો ભ્રષ્ટ થઇને નીચે આવેલા સ્વર્ગના ખંડ સમા છે : તેમાંથી કોઇ એક દ્વીપમાં રાજધાની કરી મારાથી નજીક, આપણો વિયોગ ન થાય તે રીતિએ તમે સુખ પૂર્વક રહો ! જો કે - તમને શત્રુઓથી જરા પણ ભય નથી, તો પણ મારા વિયોગના ભયે તમારે ત્યાં જવું એ યોગ્ય નથી.'

આ પ્રમાણેના સ્નેહપૂર્વકના કથનને સાંભળીને શ્રીકંઠ શું કરે છે, તે હવે પછી -

[૪]

શ્રીકંઠ રાજાનું વૃત્તાન્ત.

કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકા-પુરૂષચરિત્રના સાતમા પર્વમાં શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનમાં થએલા શ્રી રામચંદ્રજી, શ્રી લક્ષ્મણજી તથા શ્રી રાવણનું ચરિત્ર કહે છે. તેમાં પ્રથમ 'રાક્ષસવંશ' અને 'વાનરવંશ'ની ઉત્પત્તિનું વર્ણન કરવા સાથે, શ્રી રાવણની ઉત્પત્તિની વાત આવે છે. પ્રતિવાસુદેવ પહેલા થાય અને એમણે ભેગી કરેલી ત્રણ ખંડની સાહ્યબી વાસુદેવ લઇ લે : વાસુદેવ માલીક થાય. પ્રતિવાસુદેવ તથા વાસુદેવ પૂર્વે નિયાણું કરીને, એટલે આરાધેલા સંયમ-તપને દુનિયાદારીના લાભ માટે વેચીને આવે છે અને પરિણામે નરકે જાય છે. પણ એ બધા આત્મા ઉત્તમ કોટિના હોય છે અને અર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનમાં નક્કી મુક્તિએ જનારા હોય છે : માટે એમના ચરિત્રનું ઉત્કીર્તન કરવામાં આવે છે. શલાકા પુરૂષ, એટલે ઉત્તમ પુરૂષ. શ્રી રાવણના પૂર્વજોની પરંપરા, શ્રી અજિતનાથ સ્વામીના વખતથી કહેવામાં આવે છે. તે આપણે જોઇ રહ્યા છીએ. એ જોતાં આપણે ત્યાં સુધી આવ્યા છીએ કે - શ્રીકંઠ રાજા પુષ્પોત્તર રાજાની દીકરી પદ્માને લઇને કીર્તિધવલ પાસે આવે છે અને કીર્તિધવલ રાજા દૂત મોકલીને પુષ્પોત્તર રાજાને કહેવરાવે છે કે - 'કેવલ ક્રોધને આધીન થઇને વિચાર કર્યા વિના યુદ્ધનો પ્રયાસ વ્યર્થ છે. કન્યાને અવશ્ય આપવાની છે. તમારી કન્યા શ્રીકંઠને પોતાની ઇચ્છાથી વરી છે. અને શ્રીકંઠનો કશોજ અપરાધ નથી. માટે યુદ્ધનો વિચાર માંડી વાળી દીકરીનું મન જાણી લઇને ઉચિત કરવું જરૂરનું છે.' પુષ્પોત્તર રાજા પણ પોતાની પુત્રીનો વિચાર જાણી લઇ, મોટા ઉત્સવ સાથે શ્રીકંઠ તથા પદ્માનો લગ્નોત્સવ કરી, પોતાના નગરમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યારબાદ કીર્તિધવલ રાજાએ શ્રીકંઠને કહ્યું કે - 'મિત્ર ! તમે અત્રે રહો, કારણ કે - વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર તમારા શત્રુઓ ઘણા છે. વળી આ રાક્ષસદ્વીપની નજીકમાં જ વાયવ્ય ખુણામાં ત્રણસો યોજનના પ્રમાણવાળો વાનરદ્વીપ છે. તે સિવાય પણ ભ્રષ્ટ થઇને નીચે આવેલા સ્વર્ગના ખંડ સમા બર્બલકુલ અને સિંહલ વિગેરે દ્વીપો છે. તેમાંથી કોઇ પણ એક દ્વીપમાં રાજધાની કરી, મારાથી નજીક - મને વિરહ ન થાય તેવી રીતિએ તમે સુખપૂર્વક રહો. જો કે - તમારા જેવાને શત્રુઓથી ભય નથી, પણ મારો અને તમારો વિયોગ ન થાય એ કારણે તમારે જવું એ યોગ્ય નથી.'

હવે શ્રી કીર્તિધવલ રાજાના ઉપર્યુક્ત સ્નેહપૂર્વકના કથનથી અને વિયોગ સહન કરવાની અશક્તિથી, શ્રીકંઠ રાજાએ વાનરદ્વીપમાં નિવાસ કરવાનું કબુલ કર્યું. શ્રીકંઠ રાજા કબુલ થવાથી શ્રી કીર્તિધવલ રાજાએ વાનરદ્વીપમાં આવેલા **'કિષ્કિંધા'** નામના પર્વત ઉપર આવેલી **'કિષ્કિંધા'** નામની નગરી-તેના રાજ્ય ઉપર 'શ્રીકંઠ' રાજાને સ્થાપન કર્યો. ત્યાં આગળ આજુબાજુ ફરતા,મોટા શરીરવાળા અને ફલોનું ભક્ષણ કરનારા

ઘણા મનોહર વાનરો શ્રીકંઠ રાજાના જોવામાં આવ્યા. શ્રીકંઠ રાજાએ તે વાનરો માટે અ-મારિની ઉદ્ઘોષણા કરાવી અન્નપાનાદિક અપાવવા માંડ્યું. શ્રીકંઠે આખી પ્રજાને હુકમ કર્યો હતો કે - વાનરોને જરા પણ તકલીફ ન દેવી. એમને ખવરાવવા-પીવરાવવા અને મરજીમાં આવે તેમ ફરવા દેવા. રાજાના તેવા વર્તાવથી બીજા લોકોએ પણ વાનરોનો સત્કાર કરવા માંડ્યો. કહેવત છે કે : **"यथा राजा तथा प्रजा"** 'જેવા રાજા તેવી પ્રજા.' ત્યારથી વિદ્યાધરો કૌતુકના યોગે લેપ્યમાં અને ધજા, છત્ર આદિ ચિહ્નોમાં વાનરોનાં ચિત્રો જ કરવા લાગ્યા. વાનરદ્વીપના રાજ્યથી અને દરેક જગ્યાએ વાનરોનાં ચિત્રોથી, વાનરદ્વીપમાં રહેનારા વિદ્યાધરો પણ **'વાનર'** નામથી જ પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

શ્રીકંઠ રાજાને **વજ્રકંઠ** નામનો એક પુત્ર થયો, કે જે યુદ્ધની લીલામાં ઉત્કંઠાવાળો અને સર્વત્ર અકુંઠ પરાક્રમી હતો. હવે એકવાર પોતાના સભાસ્થાનમાં બેઠેલા શ્રીકંઠ રાજાએ શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપમાં રહેલા શાશ્વત્ અર્હતોની યાત્રા માટે જતા દેવોને જોયા. જોતાંની સાથે શ્રીકંઠ રાજાને પણ એ યાત્રા કરવાની ભાવના થઈ. ભક્તિને આધીન બનેલા તે શ્રીકંઠ રાજા પણ તત્કાલ નગરીની બહાર આવી, માર્ગમાં જતા ઘોડાઓની પાછળ ગામના પાધરે રહેલો ઘોડો જેમ ચાલવા માંડે, તેમ અનેક વાહનોમાં બેસીને જતા દેવતાઓની પાછળ તે પણ ચાલવા લાગ્યા. ખરેખર, દરેકની શક્તિ સરખી નથી હોતી. વિમાનમાં બેસીને માર્ગમાં ચાલતાં માર્ગમાં આવેલ પર્વતના યોગે જેમ નદીનો વેગ અટકી પડે, તેમ માનુષોત્તર પર્વતને લંઘતાં શ્રીકંઠ રાજાનું વિમાન સ્ખલના પામ્યું. દેવતાઓ તથા વિદ્યાધરો તો આગળ ચાલ્યા ગયા અને શ્રીકંઠ પોતે ત્યાં અટકી ગયા. કારણ કે - તેમનું વિમાન સ્થંભી ગયું. એથી શ્રીકંઠ રાજા વિચારવા લાગ્યા કે -

"प्राग्जन्मनि मया तेपे, तपोऽल्पं खलु तेन मे । नंदीश्वरार्हद्यात्रायां, नापूर्यत मनोरथः ॥१॥"

"ખરેખર, મેં પૂર્વજન્મમાં તપ ઘણું જ થોડું તપ્યું છે. તેજ કારણથી શ્રી નંદીશ્વર' નામના દ્વીપમાં રહેલા શ્રી અરિહંતોની યાત્રાનો મારો મનોરથ પૂર્ણ ન થયો. અર્થાત્ - જે રીતિએ ધર્મને આરાધવો જોઇએ એ રીતિએ ધર્મને આરાધ્યો નથી, એથી જ શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપની યાત્રાનો મારો મનોરથ ફળ્યો નહિ."

આ પ્રમાણેના વિચારથી 'શ્રીકંઠ' રાજાને નિર્વેદ થયો. નિર્વેદ, એ સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું લક્ષણ છે અને તેનું સ્વરૂપ આલેખતાં **ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી** ગણિવરે ફરમાવ્યું છે કે -

"નારક ચારક સમ ભવ ઉભગો, તારક જાણીને ધર્મ; ચાહે નીકળવું નિર્વેદ તે, ત્રીજું લક્ષણ મર્મ ॥૩॥"

વિચારો કે - મહાપુરૂષો ગમે તેવાં નિમિત્તોને વૈરાગ્યજનક કેવી રીતિએ બનાવે છે ? ખરેજ, મહાપુરૂષોની વાત જ કોઈ જૂદી હોય છે. ખરેખર, શુભ સંસ્કાર, સામગ્રી, સહવાસ અને શુદ્ધ મનોવૃત્તિનાં જ એ ફલ હતાં. 'એ ગયા ને હું નહિ ? ખરી વાત, એમણે પૂર્વે આરાધના કરેલી અને મેં નહિ કરેલી. હજી મનુષ્ય તો છું ને ? ખરેખર, સંયમ જૂદી ચીજ છે. બંધનમાં પડેલો આત્મા કદી પણ ધાર્યું કરી શકતો નથી. હવે મારે શું કરવું જોઈએ ? દેવતા નંદીશ્વરે ગયા, પણ હું ક્યાં જાઉં ? એ પૌદ્ગલિક બળવાળા છે, મારામાં એટલું બળ નથી, પણ આત્મા તો સ્વાધીન છે ને ? વગર નંદીશ્વર ગયે, જેને માટે નંદીશ્વર જવું છે ત્યાં કેમ ન પહોંચું ? જે કાર્ય મારા સ્વાધીનનું છે તે કેમ ન કરૂં ? દેવતાએ નંદીશ્વર શા માટે જવાનું ? કર્મક્ષય થાય એજ હેતુ છે ને ? હું પણ એવા સ્થાને જાઉં કે - પ્રભુના સંયમનું આરાધન કરી ઝટ મુક્તિપદે પહોંચું !' શ્રીકંઠ રાજાએ ક્ષણમાં એવો ઉત્તમ માર્ગ શોધ્યો કે - જેના યોગે ધાર્યું કામ નીકળી જાય ! આ દેવતાઓની ઈર્ષ્યા નહિ, પણ હરિફાઈ. એ તો હોવી જ જોઈએ અને એ હોવાના પરિણામે -

"इति निर्वेदमापन्नः, प्राव्राजीत्सद्य एव सः । तपस्तीव्रतरं तप्त्वा, सिद्धिक्षेत्रमियाय च ॥१॥"

"એ પ્રમાણે નિર્વેદને પામેલા તે 'શ્રી શ્રીકંઠ' રાજાએ એકદમ જ દીક્ષા અંગીકાર કરી અને દીક્ષાકાલમાં તીવ્રતર તપને તપીને તે સિદ્ધિક્ષેત્રમાં પધાર્યા."

વિચારો કે - શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપે પહોંચેલા દેવતાઓ તો ત્યાં ને ત્યાં રહ્યા અને શ્રી શ્રીકંઠરાજા મુક્તિએ પધારી ગયા, તો મનુષ્યની તાકાત કેટલી ? "કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ?" - એ કહેવત આવા આવા પ્રસંગો માટે જ વપરાવી જોઇએ, કારણ કે - આવા પ્રસંગો જ એ કહેવતને સાર્થક બનાવનારા છે. અન્ય પ્રસંગો તો એ કહેવતને નિષ્ફળ કરવા સાથે કલંકિત કરનારા છે. શ્રમણભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીજી, ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીજી, શ્રી શ્રેણિક મહારાજા, મંત્રીશ્વર શ્રી અભયકુમાર અને કાલસૌકરિક કસાઈ, - આ બધાએ માનવી હતા. પણ આપણે જોયું કે - કોઇ તીર્થંકરદેવ થઇને તો કોઇ ગણધરદેવ થઇને મોક્ષે ગયા : કોઇ ક્ષાયિક સમકીતિ થયા, તો કોઇ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં પહોંચ્યાઃ ત્યારે કાલસૌકરિક સાતમી નરકે ગયો. આથી સ્પષ્ટ છે કે - મનુષ્ય તો બહુ કરી શકે, પણ શું કરવું અને શું નહિ કરવું તેનો વિવેક કરવાનો છે. શ્રી જૈનશાસનની એ માન્યતા છે કે - બાલ્યકાળમાં સંસારથી છૂટી જવાય તો વધુ આનંદ એમ માને : ન છૂટાય તે આત્મા પોતાને ઠગાયો સમજે. આ વાત પહેલાં **પૂજ્યપાદ શ્રી આત્મારામજી મહારાજની** સ્વર્ગ-તીથિની અત્રે થયેલી ઉજવણી પ્રસંગે પણ કહેવાઇ ગઇ છે કે - પોતે ઠગાયેલો માને અને એવો અવસર આવવાની તક જૂએ, તથા રક્ષક થાય ત્યારે માથે ધોળા વાળ આવે તે પહેલા નીકળે. ધોળા વાળ સૂચવે છે કે - જવાની તૈયારી છે. તે વખતે પણ કંઇ ન થાય, એ કેટલી બધી બેદરકારી ? ઉત્તમ આત્માનો જન્મ પણ પ્રાયઃ એવા ઉત્તમ કુળમાં હોય છે. એ કુળોની મોટે ભાગે પરંપરા જ એવી કે જ્ઞાની પાસે સંયમ લઇ મુક્તિએ જતા અગર સ્વર્ગે જતા. પ્રથમના રાજાઓ મિત્રાચારીમાં પણ કેવા વિચારો અને સંકેતો કરતા, એ પણ આ રામાયણમાં આવશે. મેં તમને કહ્યું છે કે - રામાયણ એટલે દીક્ષાની ખાણ. યુદ્ધ પ્રસંગોને પણ ધર્મ પ્રસંગો બનાવવાનાં વૃત્તાંતો, આ શ્રી રામાયણમાં છે. મહાપુરૂષોના હૃદયની યુદ્ધ વખતે પણ કેટલી કોમળતા,સુંદરતા અને નમ્રતા હતી, એ પણ આમાં જોવા અને જાણવા મળશે. 'શ્રી જૈનશાસનમમાં જન્મેલાની કાર્યવાહી શી ?' - એ પણ આના દ્વારા સારામાં સારી રીતિએ સમજી શકાશે. શ્રી જૈન શાસન પામેલાઓને સંસારમાં રહેવું પડે, તો પણ તેઓ મનમાં સદા એમજ માને કે - 'આ સંસારમાં અમે ફસી પડેલા છીએ.' માટે જ તેઓને સંસારની ક્રિયા કરવી પડે તો તેઓ દુઃખાતે હૃદયે કરે, પણ તેઓનું હૃદય તેમ કરવામાં ધીઠું ન બની જાય. એનાજ પ્રતાપે ભયંકર યુદ્ધભૂમિમાં પણ મહાપુરૂષો વચ્ચે આવીને, રાજમુકુટ ફેંકી, સંયમનો સ્વીકાર કરી, પરિણામે કેવળજ્ઞાન પામીને મુક્તિએ ગયાના અનેક પ્રસંગો શ્રી જૈનશાસનમાં બન્યા છે.

અસ્તુ. ઉપર આપણે જોઇ ગયા તે રીતિએ શ્રી શ્રીકંઠરાજા એક સામાન્ય નિમિત્ત પામીને વૈરાગ્ય પામ્યા અને તેના પરિણામે સંયમધર થઇ,ઘોર તપશ્ચર્યા તપીને સિદ્ધિપદે સીધાવ્યા. તે પછી તેજ પુણ્યપુરૂષના પુત્ર 'શ્રી **વજ્રકંઠ**' આદિ અનેક રાજાઓ થઇ ગયા બાદ, વીસમા તીર્થપતિ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં '**શ્રી ઘનોદધિરથ**' નામના રાજા થયા.

જે સમયે વાનરદ્વીપના અધિપતિ તરીકે '**શ્રી ઘનોદધિરથ**' રાજા હતા, તે સમયે '**લંકા**' પુરીમાં પણ 'તડિત્કેશ' નામના રાક્ષસેશ્વર હતા. અને તે બેની વચ્ચે પણ પરસ્પર સ્નેહ થયો.

હવે તે પછી શું શું બને છે, તે હવે પછી -

[૫]

કિષ્કિંધિ અને શ્રીમાળા

શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનમાં વાનરદ્વીપમાં ઘનોદધિરથ રાજા થયા, ત્યારે રાક્ષસદ્વીપમાં આવેલી લંકા નગરીમાં તડિત્કેશ નામના રાજા હતા અને તેઓને પરસ્પર પ્રેમ થયો હતો. ત્યાં સુધી આપણે કાલે જોઇ ગયા છીએ.

એક વાર 'તડિત્કેશ' નામના રાક્ષસપતિ રાજા અંતઃપુર સાથે નંદન નામના શ્રેષ્ઠ ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવા ગયા ત્યાં તે તડિત્કેશ રાજા ક્રીડા કરવામાં લીન થયા છે, તે વખતે કોઇ એક વાનરે વૃક્ષ ઉપરથી ઉતરી, 'શ્રી ચંદ્રા' નામની તેમની પટ્ટરાણીના સ્તન ઉપર નખના ક્ષતો કર્યા. તે જોઇ કોપથી પોતાના કેશને ઉંચા કરતા શ્રી તડિત્કેશ રાજાએ એક બાણ વડે તે વાનર ઉપર પ્રહાર કર્યો, કારણ કે - સ્ત્રીનો પરાભવ અસહ્ય છે. બાણના પ્રહારથી પીડિત થયેલો તે વાનર ત્યાંથી થોડેક દૂર જઇને, કાયોત્સર્ગમાં રહેલા એક મુનિવરની આગળ પડ્યો. ભાગ્યશાલી કે - મરતાં મુનિ મળ્યા. તે મુનિવરે પણ પરલોકની મુસાફરીમાં ભાથારૂપ નવકાર મંત્ર તે વાંદરાને સંભળાવ્યો. એ વાંદરો મરીને તે નવકારના પ્રભાવથી અબ્ધિકુમાર નિકાયમાં દેવ થયો. નવકારનો કેટલો મહિમા ! અર્થ વિના પણ સૂત્રમાં કેટલી તાકાત ! તેનો આ નમુનો છે. સૂત્રમાં એ મંત્રમયતા છે કે - મર્મ ન જાણનારનું પણ શ્રવણ માત્રથી ભલું કર્યા વિના રહે નહિ. અવધિજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વભવને જાણી, તેણે એકદમ ત્યાં આવીને ઉપકારી મુનિવરને વંદના કરી. ખરેખર, સત્પુરૂષો માટે સાધુ એ વંદન કરવા યોગ્ય છે : તેમાંય ઉપકારી તો વિશેષે કરીને વંદન કરવા યોગ્ય છે : આ તરફ તડિત્કેશ રાજાના સુભટોએ સઘળા વાનરોને મારવાનું આરંભી દીધું હતું, તે જોઇને વાનરપણામાંથી મરીને દેવ થયેલો તે કોપથી પ્રજ્વલિત થયો અને મોટાં વાનરોનાં અનેક રૂપો વિકુર્વી વૃક્ષો અને શિલાઓના સમૂહની વૃષ્ટિ કરતો તે રાક્ષસોને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. 'તે દિવ્ય પ્રયોગ છે.' - એમ જાણીને રાજા તડિત્કેશે તેની સારી રીતિએ પૂજા કરી અને પૂછયું કે - 'તું કોણ છે અને ઉપદ્રવ કેમ કરે છે ?' રાજા તડિત્કેશની પૂજાથી જેનો કોપ શાંત થઇ ગયો છે, એવા તે અબ્ધિકુમાર દેવે ઉત્તરમાં પોતાનો વધ અને નમસ્કારમંત્રના તે પ્રભાવને કહી બતાવ્યો. આથી તે લંકાપતિ શ્રી તડિત્કેશ રાજાએ, તે દેવની સાથે એકદમ તે મુનિવરની પાસે આવીને પ્રશ્ન કર્યો કે - 'હે પ્રભો ! મારે આ વાનરની સાથે વેર થવાનો હેતુ શો ?' ઉત્તરમાં મુનિવરે જણાવ્યું કે - ''શ્રાવસ્તી નગરીમાં તું 'દત્ત' નામે મંત્રીપુત્ર હતો અને આ અબ્ધિકુમાર દેવતા કાશી નગરીમાં પારધી હતો. દીક્ષિત થયેલો તું એકવાર વિચરતો વિચરતો વારાણસી નગરીમાં ગયો. ત્યાં આ શીકારીએ તને જોયો. તને જોવાથી અપશુકન માનીને તે શીકારીએ પ્રહાર કરીને તને પૃથ્વી ઉપર પાડી નાખ્યો. ત્યાં મરણ પામીને તું 'માહેંદ્ર કલ્પ' નામના ચોથા દેવલોકમાં દેવ થયો. અને ત્યાંથી ચ્યવીને તું અહીં આ લંકાનગરીમાં 'તડિત્કેશ' નામનો રાક્ષસપતિ રાજા થયો. અને એ પારધી પાપના યોગે નરકમાં ભમીને અહીં વાનર થયો. આ વૈરનું કારણ.''

ખરેખર, શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞામાં વિચરતા પરમતારક એવા મુનિવરોનું દર્શન પણ, હીનપુણ્ય આત્માઓને પોતાનીજ અજ્ઞાનતા અને દુષ્ટ ભાવનાના યોગે અપકારનું કારણ થઇ પડે છે. પરમપૂજ્ય અને પરમતારક મુનિવરના દર્શનને અપશુકનનું કારણ માનવું, એ ઓછી અજ્ઞાનતા છે ? અને એ અજ્ઞાનના યોગે મુનિવરના પ્રાણ લેવા સુધીની છેલ્લામાં છેલ્લી હદે પહોંચી જવું, એ ઓછી દુષ્ટતા છે ? એ અજ્ઞાનતાથી અને દુષ્ટતાથી, તારકનો સુયોગ મળવા છતાં બીચારા એ પારધીના જીવને નરકમાં ભટકવું પડયું, એ ઓછી વાત છે? મુનિ પણ આવા આત્મા ઉપર ઉપકાર કયી રીતિએ કરે ? દુઃખાવસ્થામાં નવકાર મંત્રના સ્મરણથી તેની એ અયોગ્યતા નાશ પામી ગઇ અને તે દેવ થયો. અંતે દેવતા પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ સાંભળી શાંત થયો અને

અસામાન્ય ઉપકારી એવા તે મુનિવરને વંદન કરી, લંકાપતિ શ્રી તડિત્કેશ રાજાને જણાવીને તે દેવ અંતર્ધાન થઇ ગયો. મુનિવરે કહેલા પોતાના પૂર્વભવને સાંભળી, શ્રી તડિત્કેશ રાજાએ પોતાના 'સુકેશ' નામના પુત્રને રાજ્ય સોંપી, દીક્ષા અંગીકાર કરી અને પરમપદ-મોક્ષપદને પામ્યા. શ્રી ઘનોદધિરથ રાજા પોતાના 'કિષ્કિંધિ' નામના પુત્ર ઉપર કિષ્કિંધા નગરીના રાજયભારને સ્થાપીને અને દીક્ષા અંગીકાર કરીને મોક્ષમાં ગયા. કેવી ઉત્તમતા ? કેવી પુણ્યપરંપરા ?

એ સમયે શ્રી વૈતાઢયગિરિ ઉપર આવેલા 'રથનુપુર' નામના નગરમાં વિદ્યાધરોના સ્વામી 'શ્રી અશનિવેગ' નામના રાજા હતા. તે રાજાને પોતાના ભુજાદંડ જેવા 'વિજયદેવ' અને 'વિદ્યુદ્વેગ' નામના બે મહા જયવંત પુત્રો હતા. તેજ પર્વત ઉપર 'આદિત્યપુર' નામના નગરમાં 'શ્રી મંદિરમાલી' નામના વિદ્યાધર રાજા હતા. 'શ્રી મંદિરમાલી' રાજાને એક 'શ્રીમાળા' નામની કન્યા હતી. તે કન્યાના સ્વયંવરમાં શ્રી મંદીરમાલી રાજાથી બોલાવાએલા વિદ્યાધર રાજાઓએ, જયોતિષ દેવતાઓ જેમ વિમાનમાં બેસે તેમ 'મંચાઓ' ઉપર પોતાની બેઠક લીધી. 'શ્રીમાલા' નામની રાજકન્યા પ્રતિહારી દ્વારા કહેવાતા વિદ્યાધર રાજાઓને, ક્ષુદ્ર નદી જેમ પાણીદ્વારા વૃક્ષોને સ્પર્શ કરે, તેમ દૃષ્ટિથી જોતી ક્રમે કરીને તે 'શ્રીમાલા' નામની રાજકન્યાએ સઘળા અન્ય વિદ્યાધરોને છોડીને ગંગા નદી જેમ સમુદ્રમાં જાય, તેમ તે 'શ્રી કિષ્કિંધિ' કુમારની પાસે જઇને ઉભી રહી અને ભાવિમાં ભૂજલતાના આલિંગનની જામીન હોય તેવી વરમાળાને તે રાજકુમારીએ 'શ્રી કિષ્કિંધિ' કુમારના કંઠમાં નાખી. આ દૃશ્યને જોતાંની સાથેજ સિંહની માફક સાહસપ્રિય અને ભ્રુકુટીથી ભયંકર મુખવાળો બનેલો 'શ્રી વિજયસિંહ' નામનો 'શ્રી અશનિવેગ' રાજાનો કુમાર રોષપૂર્વક ઉંચા સ્વરથી આ પ્રમાણે બોલ્યો - 'સારી રાજધાનીમાંથી જેમ હંમેશને માટે અન્યાયના કરનારા ચોરોને કાઢી મૂકવામાં આવે છે, તેમ પહેલેથી પણ આ દુર્નયના કરનારાઓને વૈતાઢય પર્વતની રાજધાનીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા છે, તો પછી આ દુર્નયકારી અને કુલાધમોને પાછા અહીં કોણે બોલાવ્યા છે ? પણ ફીકર નહિ, હવે ફરીવાર આવી શકે નહિ તે ખાતર તેઓને હું પશુઓની જેમ મારી નાખું છું.'

હવે વિચારો કે - 'શ્રીમાલા' પોતાને ઇષ્ટ લાગે તેના કંઠમાં વરમાળા આરોપે, એથી ગુસ્સે થવું એ ઉચિત છે ? નથી જ , છતાં પણ લાલસા ઉચિત - અનુચિત કશુંજ જોતી નથી. એથીજ ભ્રુકુટી ચઢાવી તે બોલ્યો કે - 'આ બધા અન્યાયી રાજાઓ છે, ચોટ્ટાની જેમ વૈતાઢયથી હાંકી કાઢેલા છે, તો એ દુષ્ટોને આમંત્રણ કર્યું કોણે ? એમને તો પશુની પેઠે મારી નાખવા જોઇએ.' પણ એ પ્રમાણે બોલતાં એ ખબર ન રહી કે - જેની કન્યા વરી તે તો એને સહાય કરશે. તેમ કિષ્કિંધિ પણ કાંઇ નબળો ન હતો. અસ્તુ. હવે શું થાય છે, તે આગળ -

[૬]

ભાવના સુંદર અને તેનું પરિણામ પણ સુંદર.

જે કુલોમાં ઉત્તમ આત્માઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે કુલો, તેના પૂર્વજો અને તેની આખીએ પરંપરા કેટલી ઉત્તમ હોય છે, તે આ ઉપરથી સમજી શકાશે. શ્રી રાવણની પરંપરા ઠેઠ શ્રી અજિતનાથ સ્વામીના વખતથી લીધી. તેમાં આપણે જોયું કે - પ્રસંગોપાત અસંખ્યાત રાજાઓનો મોટો ભાગ, સાક્ષાત્ શ્રી જિનેશ્વરદેવ પાસે અગર તેમના શાસનના મુનિપુંગવો પાસે સંયમ લઇ મુક્તિપદે અને સ્વર્ગે ગયો છે. એમ જોવા સાથે આપણે જોયું કે - વાનરદ્વીપના અધિપતિ શ્રી ઘનોદધિરથ રાજાના પુત્ર 'કિષ્કિંધી' રાજા વૈતાઢય પર્વત પર સ્વયંવર છે ત્યાં આવ્યા છે અને કન્યાએ 'કિષ્કિંધિ' રાજાના કંઠમાં વરમાળા આરોપી છે,એથી વૈતાઢય પર્વતના સ્વામી

'શ્રી અશનિવેગ' રાજાના બે દીકરા પૈકીનો એક કોપાયમાન થયો છે અને તેણે કોપાયમાન થઈને સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં કહી દીધું છે કે 'એમને બોલવાનાર કોણ ? અને હું તેઓને પશુઓની માફક મારીજ નાખવાનો.' આટલું કહીને એ અટકયો નહિ. પણ તરતજ મહાપરાક્રમી અને યમના જેવો તે 'વિજયસિંહ' કુમાર, આયુધોને ઉછાળતો 'કિષ્કિંધિ' રાજા પાસે તેનો વધ કરવા માટે આવી પહોંચ્યો. હવે કાંઈ કમીના રહે ?શ્રી 'વિજયકુમાર'ને પાસે આવેલો જોઈને, શ્રી કિષ્કિંધિ' રાજા તરફથી 'સુકેશ' રાજા વિગેરે અને શ્રી 'વિજયસિંહ' તરફથી પુરૂષાર્થે કરીને દુર્ધર એવા બીજા વિદ્યાધરો સામસામે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઇ ગયા. દંતાદંતી યુદ્ધ કરવાને પ્રવર્તેલા હાથીઓથી આકાશમાં તણખાઓ ઝરવા લાગ્યા, ભાલાભાલી યુદ્ધમાં સ્વારેસ્વાર પરસ્પર અથડાવા લાગ્યા અને બાણાબાણી યુદ્ધમાં મહારથીયો મરવા લાગ્યા તથા ખડ્ગાખડ્ગી યુદ્ધમાં પત્તિયો પડવા લાગ્યા : થોડાજ સમયમાં યુદ્ધભૂમિ લોહીથી કાદવવાળી થઇ ગઇ. આ પ્રમાણે કલ્પાંત કાલની માફક ભયંકર યુદ્ધ થયું. કષાયમાં ચઢેલા, વિષયને આધીન બનેલા, દુનિયાના રંગરાગમાં અંધ બનેલા જે ન કરે તે ઓછું ! ઘણા સમય સુધી યુદ્ધ કરી 'કિષ્કિંધિ' રાજાના 'અંધક' નામના નાના ભાઈએ વૃક્ષ ઉપરથી ફળ પાડે તેમ 'વિજયસિંહ' ના મસ્તકને બાણથી પાડી નાખ્યું. આથી વિજયસિંહના પક્ષમાં રહેલા વિદ્યાધર રાજાઓ ત્રાસ પામ્યા : કારણ કે - નિર્નાથ નાથ વિનાનાઓમાં શૌર્ય કયાંથી હોય ? ખરેખર, નાયક વિનાનું સૈન્ય હણાયેલું જ છે. આ રીતે દુશ્મનો નિર્બળ થઇ ગયા બાદ, સપરિવાર 'શ્રી કિષ્કિંધિ' રાજા શરીરધારી જયલક્ષ્મીના જેવી 'શ્રીમાળા'ને લઈ, 'કિષ્કિંધા' નામની પોતાની રાજધાનીમાં ચાલ્યા ગયા. પણ કાંઈ યુદ્ધની પરંપરા શમે ? જર, જમીન અને જોરૂના મોહ શમવા મુશ્કેલ છે. આ ત્રણની માયા છૂટે એટલા માટે તો તીર્થની સ્થાપના છે. એ ત્રણની મમતા છૂટે તો મારામારી જ ન હોય. એ ત્રણને મૂકવાનું કહેવાય તે ગમે નહિ, એનો જ આ અણબનાવ ચાલે છે. જેના ફંદામાં ફસ્યા તેમાંથી છૂટવાનું કહેવાય, તે સહન થતું નથી ! સંસારના બધા જીવોમાં એવી ધીરતા ન હોય. શિક્ષકની ભાવના તો બધા વિદ્યાર્થીને સારા બનાવવાની હોય, સોએ વિદ્યાર્થી માટે એકજ ધ્યેય હોય, પણ પાંચ-પચીસને ન રૂચે તોયે શિક્ષક કહે : - બેસો અને સાંભળો પણ ગરબડ ન કરો. અમારો ઇરાદો પીડા કરવાનો નથી,અમારો ઇરાદો સંસારમાંથી કાઢવાનો છે : કાં તો આખા નીકળો, કાં તો અડધા. અડધા નીકળો તો પણ એમ માનીને કે - આખા નીકળવાનું છે. ધમાચકડી થાય પણ મુઝાવાનું નહિ. હંમેશ માટે આપણી ભાવના અને હેતુ સાચો છે. આપણા નાયક તો દેવાધિદેવ છે. આધાર, એ દેવાધિદેવની આજ્ઞા છે. ભાવના સંસારથી કાઢી મુક્તિ એ મોકલવાની છે. ઇરાદો ને ભાવના ઉત્તમ છે - તો હોહાથી ડરવાનું હોય જ નહિ, કારણ કે - પરિણામ સુંદરજ આવે. જેનું પરિણામ સારૂં, તે વસ્તુ કડવી હોય તોયે ઘોળી પીવી. ઉકાળો લોહીને સુધારનારો હોય તો કડવો હોય તોયે પીવો. માથાના વાળ ઉખડી જાય, પણ તાવ જાય. તમારા પણ માથાના કેશ ઉખડી જાય, પણ સંસારનો રાગ તો ઘટે ને ! લાહ્ય લાગે ત્યારે પાણીના પંપ તો છોડવાજ પડે. સામાને પણ લાહ્યથી બચાવવો અને કાળાશ ન લાગે તેની કાળજી રાખવી. આપણામાં પણ કાળાશ આવે તો આપણા માટે પણ ડૂબવાના ખાડા તૈયાર છે, એમાં જરા પણ શંકા નથી એ નક્કી માનજો.

[૭]

સુકેશ અને કિષ્કિંધિ નાસી છૂટે છે

શ્રી કિષ્કિંધિ રાજા શ્રીમાલાને લઈને પોતાની રાજધાનીમાં ચાલ્યા આવ્યા. આપણે જોઇ ગયા છીએ કે- શ્રી કિષ્કિંધિ રાજાના નાના ભાઈ અંધકે યુદ્ધમાં શ્રી અશનિવેગના પુત્ર શ્રી વિજયસિંહનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું હતું. ખરેજ, વૈરની પરંપરા બહુ ભયંકર છે. સંસારના પિપાસુ આત્માઓ પોતાની ઈષ્ટ વસ્તુ જવા દેવા તૈયાર હોતા નથી. ઈષ્ટ વસ્તુના નાશથી, સંસારરસિક આત્મા મોહવિકળ બની, અકરણીયને પણ કરવા પ્રેરાય છે.

રાજા અશનિવેગ પણ પુત્રવધના સમાચારને, જેમ અકાળે વજ્રપાત સંભળાય, તેમ સાંભળીને વેગથી કિષ્કિંધિ પર્વત તરફ ગયો અને નદીનું પૂર જેમ મહાદ્વીપની ભૂમિને વીંટી લે, તેમ તેણે અનેક સૈન્યો દ્વારા કિષ્કિંધા નગરીને વીંટી લીધી. રાજા 'અશનિવેગે' પોતાની નગરીને શત્રુઓથી ઘેરી લીધી છે, - એમ જાણી યુદ્ધની અભિલાષાવાળા રાક્ષસપતિ 'સુકેશ' અને વાનરદ્વીપના અધિપતિ 'કિષ્કિંધિ' નામના એ બન્ને વીર રાજાઓ 'અંધક' કુમારની સાથે ગુફામાંથી જેમ સિંહો નીકળે, તેમ કિષ્કિંધા નગરીમાંથી નીકળ્યા. આ બન્ને રાજાઓને વીરતા પૂર્વક નીકળતા જોવાથી અતિકુપિત થયેલા અને શત્રુઓને તરણાની માફક ગણતા 'અશનિવેગ' રાજા પણ સર્વ સાધન દ્વારા યુદ્ધ કરવાને પ્રવર્ત્યા. યુદ્ધની પ્રવૃત્તિથી રોષાન્ધ બનેલા અને મહા પરાક્રમી એવા 'અશનિવેગ' રાજાએ યુધ્ધની શરૂઆતમાં 'વિજયસિંહ' રૂપ હાથીને માટે સિંહસમા એવા 'અંધક' કુમારનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. આવેશને આધીન બનેલા 'અશનિવેગે' પોતાના પુત્રના વૈરીનું મસ્તકછેદી નાંખીને આનંદ માન્યો. અને 'અંધક' કુમારના શિરચ્છેદથી ત્રાસ પામેલાં વાનર સૈન્યો, રાક્ષસ સૈન્યો સાથે પવનના અફળાવવાથી મેઘનાં પડલ જેમ વિખરાઇ જાય તેમ દશે દિશાઓમાં નાસી ગયાં અને લંકાનગરી તથા કિષ્કિંધા નગરીના નાયકો 'સુકેશ' અને 'કિષ્કિંધિ' પોતાના અંતઃપુર અને પરિવારની સાથે પાતાલ લંકામાં ચાલ્યા ગયા. આવા પ્રસંગે કોઇ સ્થળે નાસી જવું, એ બચવાનો ઉપાય છે. વાત પણ ખરી છે કે - બળવાનથી બચવા માટે નાસી છૂટવા સિવાય નિર્બળો માટે બીજો ઉપાય પણ કયો છે ?

શ્રી અશનિવેગ પણ દીક્ષિત !

હવે આ સ્થળે કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે :-

''निहत्य सुतहन्तार-माराधरमिव द्वीपः न प्रशान्तकोपः समभू-द्रथनूपुरपार्थिवः ॥१॥''

'હાથી જેમ મહાવતને મારીને શાંત થાય, તેમ 'રથનૂપુર' નગરના રાજા 'શ્રી અશનિવેગ' પોતાના પુત્રને મારનાર 'અંધકકુમાર'ને હણીને શાંત કોપવાળા થયા.'

ખરેખર, કષાયાધીન આત્માની દશા ઘણી જ ભયંકર હોય છે ! કષાયોથી બચે, એ જ ખરા ધીર આત્માઓ કહેવાય છે. વીર બનવું એ સહેલું છે, પણ ધીર બનવું એ ઘણું જ કઠીન છે. વીર જ્યારે આવેશને આધીન થાય છે, ત્યારે ધીર આત્મા આવેશથી અલિપ્ત રહે છે.

આગળ ચાલતાં આ રામાયણના રચયિતા સૂરીશ્વરજી ફરમાવે છે કે :-

''मुदितो वैरिनिर्घातान्निर्घातं नाम खेचरम् । स राजस्थापनाचार्यो, लंकाराज्ये न्यवेशयत् ॥१॥
ततो निवृत्य वैताढ्ये - स्वपुरे रथनूपुरे । अमरेन्द्रोऽमरावत्या - मिवागादशनिर्नृपः ॥२॥''

'વૈરીના ઘાતથી આનંદ પામેલો અને રાજ્યની સ્થાપના કરવામાં આચાર્યસમા એવા 'અશનિવેગ' નામના રાજાએ 'નિર્ઘાત' નામના વિદ્યાધરને લંકાના રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો અને તે પછી તે 'શ્રી અશનિવેગ' રાજા ત્યાંથી પાછા ફરીને, ઈંદ્ર જેમ અમરાવતીમાં આવે, તેમ વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર આવેલા પોતાના 'રથનૂપૂર' નામના નગરમાં આવ્યા.'

સંસારમાં રાચેલા આત્માઓને દુર્ગતિમાં લઇ જનારાં કાર્યોથી પણ આનંદ થાય, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી : પણ જો તે આત્મા સુસંસ્કારથી કેળવાયેલ હોય, અથવા નવો સત્સંગ જો તેના ઉપર અસર ઉપજાવી શકે તેવી તે યોગ્યતા ધરાવતો હોય, તો જરૂર સર્વ પાપમય સંસર્ગોથી અલગ થઇ, ઉત્તમ આલંબનોને મેળવી શકે છે, એમાં કશી જ શંકા નથી. આપણે જોઇ ગયા તેમ દુનિયાના દુશ્મનનો સંહાર કરવાથી આનંદ પામનાર રાજા શ્રી અશનિવેગ પણ સંવેગ પામીને મુનિપણું પામે છે, એ વાતને લખતાં પરમ ઉપકારી સૂરીશ્વરજી મહારાજા

ફરમાવે છે કે :-

"अन्येद्युर्जातसंवेगो-ऽशनिवेगनृपः स्वयम् । सहस्रारे सुते राज्यं, न्यस्य दीक्षामुपाददे ॥१॥"

'કોઇ એક દિવસે ઉત્પન્ન થયો છે સંવેગ જેને એવા 'શ્રી અશનિવેગ' નામના નરપતિએ ,પોતે પોતાના સહસ્રા નામના પુત્ર ઉપર રાજ્યને સ્થાપન કરીને દીક્ષાને અંગીકાર કર્યો '

મહારાજા અશનિવેગ સંવેગ પામ્યા, એટલે કે - એમને સુરનરનાં સુખો દુઃખરૂપ લાગ્યાં અને એક મોક્ષ સુખની જ ઇચ્છા જાગૃત થઇ. આવા એક ઋદ્ધિસિદ્ધિ - સંપન્ન રાજાને સંવેગ થાય, એજ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનો મહિમા છે. ભયંકર રૌદ્ર પરિણામના સેવનારા પણ, શ્રી જિન-શાસનના યોગે સુંદર પરિણામના સ્વામી થઇ શકે છે, એ વસ્તુ આ દૃષ્ટાંત આપણને ઘણી જ સારી રીતિયે સમજાવી શકે છે.

ધર્મશૂર બનવા કર્મશૂર બનવું જ જોઇએ ?

(સભામાંથી સાહેબ ! **'जे कम्मे सूरा ते धम्मे सूरा'** આ કથન અહીં લાગુ પડે છે યા નહિ ?)

બરાબર લાગુ પડે છે. પણ આથી જેઓ એમ કહે છે કે - 'ધર્મશૂર બનવા માટે પ્રથમ કર્મશૂર બનવું જ જોઇએ.' એવો નિયમ નથી. અને કર્મશૂર હોય તે બધા જ ધર્મશૂર બને જ, એ પણ નિશ્ચિત નથી. હા, એટલું સત્ય છે કે - જેઓ **'कर्मे शूरा'** હોય, તેઓને કોઇ સાચા જ્ઞાની પુરૂષોનો યોગ મળી જાય અને તે યોગનો જોઇતો લાભ જો તેઓ લઇ શકે, તો જરૂર **'धर्मे शूरा'** પણ બની શકે છે ! પણ 'ધર્મશૂર બનવા માટે કર્મશૂર બનવું જ જોઇએ.' - આવો કાયદો જો નિયત કરવામાં આવે, તો તો મોટો અનર્થ જ ઉભો થાય : કારણ કે - કર્મશૂર બનતાં બનતાં જ આયુષ્યની પૂર્ણાહુતિ થઇ જાય તો પરિણામ શું ? પરિણામ એજ કે - આ સંસારમાં રખડવું અને દુર્ગતિનાં દુઃખોનો અનુભવ કરવો ! માટે ગાંડાઓએ ઘડી કાઢેલા, પોતાની વિષયકષાયની રસિકતાને પુષ્ટ કરવા માટે ઉપજાવી કાઢેલા, તેવા કાયદાને માની લેવાની મૂર્ખતા ન થઇ જાય, તેની ખૂબ કાળજી રાખવાની છે.

અસ્તુ. ચાલો આગળ :

આપણે આ તો જોઇ ગયા કે - મહારાજા શ્રી અશનિવેગે દીક્ષા અંગીકાર કરી આત્મકલ્યાણની સાધના કરી. હવે આ બાજુએ 'પાતાલ લંકા' નામની નગરીમાં આવી વસેલા લંકાપતિ' 'શ્રી સુકેશ' નામના રાજાને પણ 'ઈંદ્રાણી' નામની રાણીથી ત્રણ પુત્રો થયા. એક માલી, બીજો સુમાલી અને ત્રીજો માલ્યવાન્ : અને વાનરદ્વીપના અધિપતિ રાજા 'શ્રી કિષ્કિંધિ'ને પણ 'શ્રીમાલા' નામના પત્નીથી 'આદિત્યરજા અને 'રૂક્ષરજા' નામના બે પરાક્રમી પુત્રો થયા. હવે એક વખત સુમેરૂ પર્વત ઉપર વિરાજતા શાશ્વત્ અર્હંત ભગવાનોની યાત્રા કરીને પાછા ફરેલા 'શ્રી કિષ્કિંધિ' રાજાએ માર્ગમાં 'મધુ' નામના પર્વતને જોયો. બીજા મેરૂ જેવા તે પર્વત ઉપર રહેલા મનોહર વિશ્વક્ ઉદ્યાનમાં રાજા કિષ્કિંધિનું મન રમવાને માટે અધિકાધિક વિશ્રાંતિને પામ્યું : અર્થાત્ - રાજા કિષ્કિંધિનું મન ત્યાં ચોંટી ગયું. આથી કુબેરે જેમ કૈલાસ ઉપર વાસ કર્યો, તેમ પરાક્રમી એવા 'કિષ્કિંધિ' રાજાએ પણ તે 'મધુ' નામના પર્વત ઉપર 'કિષ્કિંધપુર' નામનું નગર વસાવીને, પરિવારની સાથે ત્યાં વાસ કર્યો. પ્રસંગોપાત 'અમારૂં રાજ્ય શત્રુઓએ હરી લીધું છે.' - એમ સાંભળીને 'શ્રી સુકેશ' રાજાના વીર્યશાલી તે ત્રણે પણ પુત્રો ક્રોધથી અગ્નિની માફક જવલિત થયા. તેથી તે ત્રણે રાજપુત્રોએ લંકા નગરીમાં આવી યુદ્ધ કર્યું અને તે યુદ્ધમાં 'શ્રી અશનિવેગ' રાજાએ લંકાની રાજધાની ઉપર સ્થાપન કરેલા 'નિર્ઘાત'

નામના ખેચરનો નિગ્રહ-નાશ થયો. ખરેખર, વીર પુરૂષો સાથે કરેલું વૈર લાંબા કાળે પણ નાશને માટે જ થાય'-એમાં કશી જ શંકા રાખવા જેવું નથી. 'નિર્ઘાત' નામના ખેચરનો નાશ કર્યા પછી 'લંકા' નગરીમાં 'માલી' કે જે 'શ્રી સુકેશ' રાજાના પ્રથમ પુત્ર છે, તે રાજા થયા અને 'કિષ્કિંધિ' નગરીમાં 'શ્રી કિષ્કિંધિ' રાજાની આજ્ઞાથી તેમના મોટા પુત્ર 'શ્રી આદિત્યરજા' રાજા થયા.

માલી યુદ્ધના માર્ગે -

હવે આ બાજુએ વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર આવેલા 'રથનૂપૂર' નગરમાં 'શ્રી અશનિવેગ' રાજાના પુત્ર 'શ્રી સહસ્રાર' નામના નરેંદ્રની 'ચિત્રસુંદરી' નામની ભાર્યાના ગર્ભમાં સુસ્વપ્નરૂપ મંગલ દેખ્યે છતે, કોઇક સુરોત્તમ-ઉત્તમ દેવતા દેવલોકમાંથી આવીને શીઘ્ર અવતર્યો. તે સમયે 'ચિત્રસુંદરી' રાણીને ન કહી શકાય તેવો અને ન પૂરી શકાય તેવો, માટે જ શરીરની દુર્બલતાના કારણરૂપ શક્ર સાથે સંભોગ કરવા રૂપ દોહદ થયો. આથી પોતાની પત્નીને શરીરે ક્ષીણ થયેલી જોઇ, રાજા 'સહસ્રાર'થી આગ્રહપૂર્વક પૂછાયેલી શ્રી ચિત્રસુંદરીએ, લજ્જાથી નમ્ર મુખવાળી થઇને ઘણી જ મુશીબતથી પોતાના તે દોહદને પતિ સમક્ષ પ્રકટ કર્યો. નરેંદ્ર 'સહસ્રારે' વિદ્યાથી ઈંદ્રનું રૂપ બનાવીને-'તેણી વડે ઈંદ્ર તરીકે જણાયેલા'- તેણે તે દોહદની પૂર્તિ કરી. રાણી ચિત્રસુંદરીએ પણ સમયે સંપૂર્ણ પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપ્યો અને ઈંદ્ર સાથે સંભોગ કરવાના દોહદથી ઈંદ્ર એવું નામતે પુત્રનું પાડવામાં આવ્યું. યૌવનને પામેલા અને વિદ્યા તથા ભૂજાના પરાક્રમી એવા પોતાના 'ઈંદ્ર' નામના પુત્રને 'શ્રી સહસ્ત્રાર' નરેંદ્રે રાજ્ય આપ્યું અને પોતે ધર્મરક્ત થયા. હવે રાજ્ય ઉપર આરૂઢ થયેલા 'ઈંદ્ર' રાજાએ સઘળા વિદ્યાધર નરેશ્વરોને સાધ્યા અને 'ઈંદ્ર દોહદ' પૂર્વક જન્મેલ હોવાથી પોતે પોતાને ઈંદ્ર માનનાર થયા. આથી તેણે 'ચાર દિક્‌પાલો, સાત સેનાઓ તથા સાત સેનાપતિઓ, ત્રણ પ્રકારની પર્ષદાઓ, 'વજ્ર' નામનું અસ્ત્ર, ઐરાવણ હસ્તી, રંભાદિક વારાંગનાઓ, 'બૃહસ્પતિ' નામનો મંત્રી અને 'નૈગમેષી' નામનો પાયદલ સેનાનો નાયક' - આ પ્રકારે સઘળું કર્યું અને આ પ્રમાણે હું ઈંદ્રપરિવારના નામને ધરનાર વિદ્યાધરોથી 'હું ઈંદ્ર જ છું' - આ પ્રમાણેની બુદ્ધિથી તે અખંડ રાજયને ભોગવવા લાગ્યો. ચાર દિક્‌પાલો કોણ કોણ થયા, તેનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે - પૂર્વ દિશામાં 'મકરધ્વજ'ની 'આદિત્યકીર્તિ' નામની સ્ત્રીની કુક્ષિથી પેદા થયેલો અને 'જયોતિઃપુર' નગરનો સ્વામી 'શ્રી સોમ' નામનો દિક્‌પાલ થયો : 'વરૂણા' અને મેઘરથનો પુત્ર અને મેઘપુરનો સ્વામી 'શ્રી વરૂણ' પશ્ચિમ દિશાનો દિક્‌પાલ થયો : 'સૂર' અને 'કનકાવલી' નો પુત્ર કાંચનપૂરનો સ્વામી અને 'કુબેર' નામથી પ્રસિદ્ધિને પામેલો ઉત્તર દિશાનો દિક્‌પાલ થયો : અને 'કાલાગ્નિ' અને 'શ્રી પ્રભા' ના પુત્ર, 'કિષ્કિન્ધ' નગરનો અધિપતિ અને નામથી 'યમ' દક્ષિણ દિશામાં લોકપાલ થયો. ગંધહસ્તી જેમ અન્યહસ્તીને સહન નથી કરી શકતો, તેમ 'હું ઈંદ્ર છું' - એ પ્રમાણે માનતા વિદ્યાધરોમાં ઈંદ્રસમાંતે ઈંદ્ર રાજાને 'માલિ' નામનો લંકાપતિ સહન ન કરી શકયો અને આથી તે માલિ, રાજા અતુલ પરાક્રમી એવા બંધુઓ, મંત્રીઓ અને મિત્રોની સાથે ઈંદ્રની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે ચાલ્યો. ખરેખર, પરાક્રમી પુરૂષોને બીજો વિચાર હોઇ શકતો નથી. બીજા પણ રાક્ષસવીરો વાનર વીરોની સાથે સિંહ, હસ્તી, અશ્વ, મહિષ, વરાહ અને વૃષભાદિક વાહનો ઉપર આરૂઢ થઇને આકાશમાર્ગે ચાલવા લાગ્યો. તે સમયે દક્ષિણમાં રહેલા પણ રાસભ, શિયાળ અને સારસ વિગેરે કૂલમાં વામપણાને ધારણ કરનારા થઇને 'શ્રી માલિ' વિગેરેને વિઘ્નરૂપ થયા. બીજા પણ અપશુકનો અને દુર્નિમિત્તો થયાં, એટલે સુબુદ્ધિશાલી 'સુમાલિ' એ યુદ્ધનું પ્રયાણ કરતાં 'માલી' રાજાને વાર્યો : છતાં પણ પોતાના ભૂજાબળથી ગર્વિત થયેલા 'માલી' રાજા સુમાલિના વચનની અવજ્ઞા કરીને વૈતાઢયગિરિ ઉપર ગયા અને યુદ્ધ માટે ઈંદ્રને આહ્‌વાન કર્યું. હવે શું થાય છે, તે આગળ -

[૮]

માલીની હાર-

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે - સુબુદ્ધિમાન સુમાલિ નામના નાના ભાઇએ 'અપશુકનો' અને 'દુર્નિમિત્તો'ના કારણથી પોતાનો પરાજય સૂચિત થાય છે, એમ માનીને શ્રી માલી રાજાને પ્રયાણનો નિષેધ કરવા છતાં પણ, પોતાના ભૂજાબલથી ગર્વિત થએલા 'શ્રી માલી' રાજાએ પોતાના બંધુ 'સુમાલિ' ના વચનની અવગણના કરીને પણ વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર જઇને 'શ્રી ઇંદ્ર' રાજાને યુદ્ધ માટે આહ્‌વાન કર્યું.

આથી ઐરાવણ હસ્તી ઉપર આરૂઢ થયેલો, હાથથી વજ્રને ઉછાળતો, અને 'નૈગમિષી' વિગેરે સેનાનાયકોથી, 'સોમ' આદિ લોકપાલોથી, અને બીજા પણ વિવિધ શસ્ત્રોને ધારણ કરનારા વિદ્યાધર સુભટોથી પરિવરેલો રાજા 'ઇંદ્ર' પણ રણક્ષેત્રમાં આવ્યો. જેમ આકાશમાં વીજળીરૂપ અસ્ત્રથી ભયંકર વાદળાંનો સંયોગ થાય, તેમ વીજળી જેવાં અસ્ત્રોથી ભયંકર બનેલા ઇંદ્ર અને રાક્ષસોનાં સૈન્યોનો રણક્ષેત્રમાં પરસ્પર સંફેટ - સંઘટ્ટ થયો અને ભયંકર યુદ્ધ મચ્યું. એ યુદ્ધમાં કોઇ સ્થળે પર્વતોનાં શિખરો પડે તેમ રથો પડવા લાગ્યા, કોઇ સ્થળે વાયુથી ઉડેલાં વાદળાંની જેમ હાથીઓ નાસવા લાગ્યા, કોઇ સ્થળે રાહુની શંકા કરાવતાં સુભટોનાં મસ્તકો પડવા લાગ્યાં, અને એક પગ કપાઇ જવાથી જાણે લંઘાઇ ગયા હોય તેમ અશ્વો ચાલવા લાગ્યા. પરિણામે - રાજા ઇંદ્રના સૈન્યે રાજા 'માલી' ના સૈન્યને ભગાડયું. ખરી વાત છે કે - કેસરી સિંહના પંજામા સપડાયેલો બલવાન્ પણ હસ્તી કરે શું ? 'ઇંદ્ર' રાજાની સેનાથી પોતાની સેનાને ભાગતી જોઇ; જેમ હાથીના ટોળાંની સાથે વનનો હાથી દોડે, તેમ 'સુમાલિ' આદિ વીરોથી વીંટાયેલ 'માલી' રાજા ઉત્સાહપૂર્વક દોડયો અને પરાક્રમ રૂપ ધનના સ્વામી 'શ્રી માલિ' રાજાએ, કરાઓ વડે જેમ મેઘ ઉપદ્રવ કરે, તેમ ગદા, મુદ્‌ગર અને બાણોથી 'શ્રી ઇંદ્ર' રાજાની સેનાને ઉપદ્રવ કર્યો. આથી પોતાની સેનાને ઉપદ્રવિત થતી જોઇને, શ્રી ઇંદ્ર રાજા ઐરાવણ હસ્તી ઉપર આરૂઢ થઇને એકદમ લોકપાલો, સેના અને સેનાપતિઓની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે ચઢી આવ્યો અને 'શ્રી ઇંદ્ર' રાજાએ ખૂદ શ્રી માલી રાજા સાથે તથા લોકપાલ વિગેરે સુભટોએ સુમાલિ વિગેરે સાથે યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો. તેઓનું પ્રાણના સંશયને કરનારૂં યુદ્ધ ચિરકાલ સુધી ચાલ્યું. ખરેખર, ઘણું કરીને જયની અભિલાષાવાળા વીરોને પ્રાણો તરણા સમાન હોય છે. પરિણામે નિર્દંભપણે યુદ્ધ કરતા શ્રી ઇંદ્રરાજાએ, મેઘ જેમ વીજળી વડે ઘોને મારે, તેમ વજ્ર વડે વીર્યશાળી માલી રાજાને મારી નાખ્યો. માલી રાજાના નાશથી રાક્ષસો અને વાનરો ત્રાસ પામી ગયા અને સુમાલિના આગેવાનીપણા નીચે તે સઘળા પાતાલમાં રહેલી લંકા નગરીમાં ચાલ્યા ગયા. શ્રી ઇંદ્રરાજાએ પણ કૌશિકાની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલ અને 'વિશ્રવા' ના પુત્ર વૈશ્રમણને લંકા નગરીનું રાજ્ય આપ્યું. અને પોતે પોતાના નગર પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો. 'પાતાલ લંકા' નામની પુરીમાં રહેતા શ્રી સુમાલિને પોતાની 'પ્રીતિમતી' નામની સ્ત્રીથી 'રત્નશ્રવા' નામનો પુત્ર થયો. યૌવનવસ્થાને પામેલો તે એક વખત વિદ્યાની સાધના કરવા માટે 'કુસુમ' નામના સુંદર ઉદ્યાનમાં ગયો. તે ઉદ્યાનમાં એક સ્થાનમાં એકાંત જગ્યાએ, નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિને સ્થાપન કરી, અક્ષમાલાને ધારણ કરી, જાપ કરતો તે ચિત્રામણમાં આલેખેલા મનુષ્યની માફક સ્થિર થયો છે : આ રીતિએ સ્થિરતાથી ધ્યાનમગ્ન અવસ્થામાં રહેલા 'રત્નશ્રવા' ની પાસે, તે વખતે સુંદર અંગવાળી એક વિદ્યાધરી પોતાના પિતાના શાસનથી આવીને ઉભી રહી અને 'રત્નશ્રવા'ને કહ્યું કે -''માનવસુંદરી નામની મહાવિદ્યા હું તને સિદ્ધ થઇ છું.'' આ કથનને સાંભળી વિદ્યાસિદ્ધ થયેલા શ્રી રત્નશ્રવાએ જપમાળાને છોડી દીધી અને પોતાની આગળ ઉભેલી તે સુન્દર અંગવાળી વિદ્યાધર કુમારિકાને દેખી, તે વિદ્યાધર કુમારિકાને શ્રી રત્નશ્રવાએ પૂછયું કે :- 'તું કોણ છે ? કોની પુત્રી છે ? અને કયા હેતુથી આવી છે ?'' તે કુમારિકાએ પણ પ્રત્યુત્તરમાં શ્રી રત્નશ્રવાને કહ્યું કે :- ''અનેક કૌતુકોના ઘરરૂપ 'કૌતુકમંગલ' નામના,નગરમાં, 'વ્યોમબિન્દુ' નામના એક પ્રસિદ્ધ વિદ્યાધરપતિ

છે. તે વિદ્યાધરપતિને 'કૌશિકા' નામની મોટી પુત્રી છે અને તે મારી મોટી બેન યક્ષપુરના સ્વામી 'શ્રી વિશ્રવા' નામના રાજા સાથે પરણેલી છે તથા તેણીને 'વૈશ્રમણ' નામનો નીતિમાન પુત્ર થયો, કે જે હાલમાં 'શ્રી ઈંદ્ર' રાજાના શાસનથી લંકા નગરીમાં રાજ્ય કરે છે. હું તે કૌશિકાની કૈકસી નામની ન્હાની બેન છું અને નૈમિત્તિકની વાણીથી મારા પિતાએ મને તમને આપેલી છે, તે કારણથી હું અહીં આવી છું.'' આ પ્રમાણેની વાત તે વિદ્યાધર કુમારી પાસેથી સાંભળીને શ્રી સુમાલિનો પુત્ર રત્નશ્રવા, પોતાના બંધુઓને બોલાવી ત્યાંજ પરણ્યો અને ત્યાં 'પુષ્પાંતક' નામના નગરને સ્થાપીને 'શ્રી કૈકસી' સાથે ક્રીડા કરતા 'રત્નશ્રવા' ત્યાં જ રહ્યા.

હવે એક દિવસે 'શ્રી કૈકસી' રાણીએ રાત્રિએ સ્વપ્નામાં હસ્તીના કુંભસ્થળને ભેદવામાં પ્રયત્નશીલ સિંહને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતો જોયો. તેણીએ પ્રાતઃ કાલમાં તે સ્વપ્ન પોતાના પતિને કહ્યું. પ્રત્યુત્તરમાં રત્નશ્રવાએ કહ્યું કે :- 'આથી તારે આ વિશ્વમાં એક ગર્વવાળો અને મહાપરાક્રમી પુત્ર થશે.' તે સ્વપ્ન આવી ગયા પછી તેણીએ ચૈત્યપૂજા કરી અને તે 'રત્નશ્રવા' રાજાની રાણીએ મહાબલવાન ગર્ભને ધારણ કર્યો.

રાવણની માતાના ભાવ

આ ગર્ભના પ્રભાવથી માતાના અંતરમાં કયા કયા ભાવો જન્મ્યા, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા લખે છે કે :-

> **''तस्य गर्भस्य संभूतेः प्रभृत्यत्यन्तनिष्ठुराः । वाणी बभूव कैकस्या, द्रढं चांगं जितश्रमम् ॥१॥**
> **दर्पणे विद्यमानेऽपि, सा खड्गेऽपश्यदाननम्, आज्ञां दातुमभिप्रैषीत्, सुरराज्येऽप्यशङ्कितम् ॥२॥**
> **विनापि हेतुं हुंकार - मुखरं सा दधौ मुखम् । अनामय मुर्द्धानं, कथंचिन्न गुरुष्व ॥३॥**
> **विद्विषां मुर्धसु चिरं, पादं दातुमियेष सा । इत्यादि दारुणान् भा-वान् दध्रे गर्भप्रभावतः ॥४॥''**

'તે ગર્ભની ઉત્પત્તિથી આરંભીને શ્રી કૈકસી રાણીની વાણી અતિશય કઠોર થઈ ગઈ અને અંગ સર્વ શ્રમોને જીતી શકે તેવું મજબૂત થયું. તેણી દર્પણની હયાતિમાં પણ પોતાના મુખને તલવારમાં જોવા લાગી અને દેવોના રાજ્યમાં પણ અશંકિતપણે આજ્ઞા આપવાને ઈચ્છવા લાગી. તેણીનું મુખ વગર હેતુએ પણ 'હુંકાર' શબ્દ કરવા લાગ્યું અને તેણીએ કોઈ પણ રીતિએ પોતાના મસ્તકને ગુરૂઓ પ્રત્યે પણ નમાવવું બંધ કર્યું. વધુમાં તે શત્રુઓનાં મસ્તકો ઉપર ચિરકાલ સુધી પગ મૂકવાને ઈચ્છવા લાગી. - ઈત્યાદિ ભયંકર ભાવોને શ્રીમતી કૈકસી રાણીએ ગર્ભના પ્રભાવથી ધારણ કર્યા.'

નિયાણાના યોગે દુર્ગતિમાં જવા માટે આવતા આત્માઓ ગર્ભમાં આવે, ત્યારથી માતાની પણ હાલત કેવી થાય છે, તેનો આ એક નમુનો છે. ખરેખર, પાપાનુબંધી પુણ્ય ઘણુંજ વિલક્ષણ હોય છે. પુણ્ય કેવું છે, એ નિરંતર વિચારી ખૂબ સાવધાની રાખવાની જરૂર છે. મનુષ્યદેહ પુણ્યથી મળ્યો, પણ જો પાપમાર્ગે જાય, તો માનો કે - એ પુણ્ય પાપાનુબંધી છે. પુણ્યની પરીક્ષા કરજો. લક્ષ્મી પુણ્યથી મળી, પણ વિષયવિલાસમાં અને રંગરાગમાંજ તેનો વ્યય થાય, તો માનો કે - એ પુણ્યમાં વિષના કણીઆ પડયા છે : અને એ લક્ષ્મી દાન, ત્યાગ કે દુનિયાના વાસ્તવિક ભલામાં વપરાય, તો માનવું કે - તેમાં અમૃતના છાંટા છે. શરીર જો ભોગમાં લીન થાય, તો સમજો કે - પુણ્યથી ઔદારિક દેહ તો મળ્યો, પણ એ પુણ્ય ઝેરથી મિશ્રિત છે : શરીર ત્યાગ માર્ગે જાય તો માનો કે - પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય હોય તો ઉત્તમ ભાવ આવે. સ્ત્રી વિગેરેને જોઈ ચક્ષુમાં વિકાર આવે, તો માનો કે - ચક્ષુ મળી તો પુણ્યયોગે, પણ લઈ જશે દુર્ગતિમાં. કોને જૂએ તો આ આંખ સફળ થાય ? શ્રી વીતરાગદેવને, નિર્ગ્રંથ ગુરૂદેવોને અને એ દેવ-ગુરૂના ઉપાસકને તથા આગમની આજ્ઞાના પાલકને ભક્તિપૂર્વક જોવાથી આ નેત્ર સફળ થાય છે. અને વિષયવર્ધક વસ્તુઓમાં ચોટી જતાં આ નેત્ર દુર્ગતિમાં લઈ જનાર થાય છે. પાંચે ઈંદ્રિયો માટે આ જ વાત છે. મળેલી સામગ્રીનો સદુપયોગ થાય, એ તરફ ખૂબ લક્ષ્ય રાખવાની જરૂર છે. અસ્તુ.

સમયે શ્રીમતી કૈકસી રાણીએ શત્રુઓના આસનને કંપાવનાર અને બાર હજાર વર્ષથી પણ અધિક આયુષ્યને ધરનાર પુત્રને જન્મ આપ્યો. ઉલ્લાસ પામતી સૂતિકાની શય્યામાં અતિશય પરાક્રમી, પૃથ્વીને કંપાવતો, છતો સુનાર અને અતિ ઉગ્ર તથા લાલ કમલ જેવા છે પગ જેના, એવા તે પુત્ર પાસે રહેલા કરંડીઆમાંથી રાક્ષસ નામની વ્યંતરનિકાયના 'ભીમ' નામના ઈંદ્રે પૂર્વે આપેલા નવ માણિક્યોથી બનેલા હારને હાથથી ખેંચી કાઢયો અને સાહજિક ચપલતાથી તે બાલકે તે હારને પોતાના કંઠમાં નાખ્યો. બાલકના આ સાહસિક કાર્યથી રાણી કૈકસી પરિવારની સાથે વિસ્મય પામી અને પોતાના પતિ 'શ્રી રત્નશ્રવા' રાજાને કહ્યું કે :- '' હે નાથ ! જે હાર પૂર્વે તમારા પૂર્વજ મેઘવાહન રાજાને આપેલો, જે હાર આજસુધી તમારા પૂર્વજોથી દેવતાની માફક પૂજાયો છે, નવમાણિક્યથી બનેલો જે હાર અન્યોથી પહેરી નથી શકાયો અને જે હાર હજાર યક્ષોથી નિધાનની માફક રક્ષાય છે, તે આ હાર કરંડીયામાંથી ખેંચી કાઢીને આ તમારા બાળકે પોતાના કંઠમાં નાખ્યો.'' હારમાં રહેલાં નવ માણિક્યોમાં તે બાળકનું મુખ પ્રતિબિંબિત થવાથી, તેજ વખતે રાજા 'રત્નશ્રવા' એ તે બાળકનું નામ 'દશમુખ' પાડયું અને કહ્યું કે - ''મેરૂ પર્વત ઉપર ચૈત્યવંદન કરવા માટે ગએલા પિતાશ્રી 'સુમાલિ'એ કોઈ ઋષિને પૂછયું હતું, ત્યારે - 'મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવ' - આ ચાર જ્ઞાનને ધરતા તે મહર્ષિએ ફરમાવ્યું હતું કે 'તમારા પૂર્વજોના નવ માણિક્યના હારને જે વહન કરશે, તે અર્ધચક્રી થશે.' તે વાર પછી શ્રીમતી કૈકસી રાણીએ સૂર્યના સ્વપ્નથી સૂચિત થયેલા 'ભાનુકર્ણ' નામના, - કે જેનું બીજું નામ 'કુંભકર્ણ' છે - બીજા પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પછી તે રાણીએ ચંદ્રના સમાન નખવાળી હોવાથી 'ચંદ્રણખા' નામની અને લોકમાં 'શૂપર્ણખા' નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલી પુત્રીને જન્મ આપ્યો. ત્યાર પછી કેટલોક કાલ વીત્યા બાદ ચંદ્રના સ્વપ્નથી સૂચિત થયેલા 'બીભીષણ' નામના પુત્રને શ્રીમતી કૈકસી રાણીએ જન્મ આપ્યો. સોલ ધનુષ્યથી કંઈક અધિક ઉંચી કાયાવાળા એ ત્રણે સહોદર બંધુઓ દિવસે દિવસે પ્રથમ વયને યોગ્ય ક્રીડાએ કરી ભયરહિતપણે સુખપૂર્વક રમવા લાગ્યા.

*

આ રીતિએ **'રાક્ષસવંશ'** અને **'વાનરવંશ'**ની ઉત્પત્તિ તથા **'શ્રી રાવણના જન્મનું વર્ણન'** કરતો પ્રથમ સર્ગ પૂર્ણ થાય છે. હવે **'રાવણનો દિગ્વિજય'** એ નામના બીજા સર્ગમાં શું શું આવે છે, તે હવે પછી -

દ્વિતીય સર્ગ :

[૧]

મા રાવણને ઉશ્કેરે છે

શ્રી રાવણની ઉત્પત્તિ થઇ ચૂકી છે. શ્રી રાવણ, કુંભકર્ણ, બિભીષણ તથા ચંદ્રણખા, એ ચારે જણ રાજકુલમાં ઉછરે છે. નિયાણું કરીને આવેલો આત્મા નિયમા નરકે જવાનો છે, એટલે એ આત્માને સંયોગો પણ એવા જ મળે છે. હવે કોઇ એક દિવસે પોતાના ભાઇઓ સાથે ઉભેલા શ્રી રાવણે, આકાશમાં વિમાન ઉપર આરૂઢ થઇને આવતા સેમૃદ્ધિવાન્ શ્રી 'વૈશ્રવણ' નામના રાજાને જોયો. રાજા વૈશ્રવણને જોઇને, શ્રી રાવણે પોતાની માતાને પૂછ્યું કે : - ''આ કોણ છે ? '' આ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં માતાએ કહ્યું કે : ''કૌશિકા નામની મારી મોટી બેનનો અને 'વિશ્રવા' નામના વિદ્યાધરપતિનો આ પુત્ર છે, તેમજ સર્વ વિદ્યાધરોમાં ઈંદ્ર સમાન એવા 'ઈંદ્ર' રાજાનો મૂખ્ય સુભટ છે.' - આ પ્રમાણે કહીને માતા પોતાના પુત્ર શ્રી રાવણના હૃદયમાં કયી જાતિની પ્રેરણા કરે છે, તે વિચારો. વૈશ્રવણ, તે શ્રી રાવણની માતાની મોટી બેનનો દીકરો છે એટલે પોતાનો ભાણેજ છે, છતાં કેવી કેવી પ્રેરણાઓ કરે છે, એ ખાસ જોવા જેવું છે. ખરેખર, સંસારની મમતા, રાજ્યનો મોહ, ભોગની પિપાસા, - એ ઘણા ભયંકર છે. અને એજ ભયંકર વસ્તુઓના યોગે માતા રાવણને ઉદ્દેશીને કહે છે કે :-

''રાક્ષસદ્વીપ સહિત આપણી આ લંકા નગરી ઈંદ્ર રાજાએ તારા દાદાના મોટા ભાઇ 'શ્રી માલી' રાજાને યુદ્ધમાં હણીને મારા ભાણેજને આપી છે : ત્યારથી આરંભીને હે વત્સ ! લંકા નગરીની પ્રાપ્તિ માટે મનોરથોને કરતા તારા પિતા અહીંજ રહ્યા છે : કારણ કે - સમર્થ શત્રુની હયાતિમાં એમ કરવું એજ યોગ્ય છે. રાક્ષસપતિ ભીમેન્દ્રે શત્રુઓના પ્રતિકાર માટે આપણા પૂર્વજોના પુત્ર અને રાક્ષસવંશના કંદરૂપ 'શ્રી મેઘવાહન' રાજાને, 'પાતાલ લંકા' અને રાક્ષસદ્વીપ સાથે લંકા નગરી અને 'રાક્ષસી' નામની વિદ્યાને આપી હતી. એ પરંપરાથી ચાલી આવતી આપણી રાજધાનીને શત્રુઓએ હરી લેવાથી, તારા દાદા અને તારા પિતા પણ પ્રાણરહિતની માફક અત્રે રહે છે. રક્ષક વિનાના ક્ષેત્રમાં જેમ બળદો ઇચ્છા મુજબ ચરે, તેમ દુશ્મનો તે રાજધાનીમાં પોતાની ઇચ્છા મુજબ વિચરે છે, એ તારા પિતાને જીવતા-જાગતા શલ્ય જેવું છે. હે વત્સ ! આ તારી મંદભાગ્યા માતા ત્યાં જઇને તે પિતામહના આસન ઉપર તારા બંધુઓની સાથે બેઠેલા એવા તને કયારે જોઇ શકશે ? અને તારા કારાગૃહમાં નિયંત્રિત થયેલા તે લંકા નગરીના લુંટારૂઓને જોઇને હું પુત્રવતી માતાઓમાં શિરોમણિભૂત માતા કયારે થઇશ ? હે વત્સ ! આવા પ્રકારના આકાશપુષ્પના સમૂહની ઉપમાવાળા મનોરથોથી હું દરરોજ મારવાડ દેશમાં રહેલી હંસલીની માફક ક્ષીણ થતી જાઉં છું.''

જૂઓ, માતા શું કામ કરે છે ? માતાપિતા ધારે તેવું પ્રાયઃ બાલકના હૃદયમાં રેડી શકે. માતા કહે છે કે - 'લુંટારૂઓને કેદમાં પૂરાયેલા જોવાના મનોરથ છે, એ ફળે તો સઘળી પુત્રવતી માતાઓમાં હું શિરોમણિભૂત થાઉં, પણ એ ક્યાંથી ફળે ? હું મને પુત્રવતી માનતી નથી. તમે પુત્રો છો તો ખરા, પણ આવા પુત્રોથી હું

મને પુત્રવતી માનતી નથી. પુત્રો જીવે ને લુંટારાઓ આપણી રાજધાનીમાં ઇચ્છા મુજબ ફરે,એવા પુત્રો કરતાં પુત્ર વિના રહેવું એજ સારૂં. આ જો, વિચારમાં ને વિચારમાં હું સુકાઇ ગઇ : લોહીથી ચૂસાઇ ગઇ : મારવાડ દેશમાં પડેલી હંસલી જેવી મારી સ્થિતિ થઇ ! હંસલી તો માનસરોવરમાં જીવે, પણ મારવાડમાં પાણીનાજ વાંધા, ત્યાં માનસરોવર લાવે કયાંથી ?'

આ સાંભળી રાવણ ગુસ્સે થઇ ગયો. રાવણના હૈયામાં એક પણ વિષમ ભાવના નહોતી, પણ માતાએ તે પ્રદીપ્ત કરી. રાવણ અને બીજા ભાઇઓ સાંભળે એવી રીતે માએ બધું કહ્યું. હવે એ અગ્નિમાં કેટલા બલિદાન થાય છે, રાવણ કેવો ત્રાસ વર્તાવે છે, તે જોવાનું છે. રાવણ તથા એવા આત્માઓ નરકે જવાના હોઇ ધમાચકડી કરે છે : છતાં એમના ઉત્તમપણાના યોગે - અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તમાં મોક્ષે જવાપણાના યોગે-પ્રસંગે પ્રસંગે હૃદયમાં રહેલા સદ્ભાવની લહરીયો કેવી આવી જાય છે, તે પણ જોવાનું છે. નિયાણાના યોગ કેવા ભયંકર છે, એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. ધર્મના ફલ તરીકે પૌદ્ગલિક પદાર્થોની ઇચ્છા, એ ઘણી ખરાબ ઇચ્છા છે. આથી તમને હું કહું છું કે - ધર્મ કરવામાં પૌદ્ગલિક સુખની અભિલાષા કરશો મા ! પૌદ્ગલિક સુખ માટે ધર્મને વેચશો મા !! શ્રી જિનેશ્વરદેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરૂ અને દયામય ધર્મ પાસે સાંસારિક સુખની માગણી કરતા મા !!!

હવે કષાયમાં આવેલ બિભીષણ વિગેરે માતાને શું શું કહે છે અને રાવણ કેવી રીતની પ્રવૃત્તિ આરંભે છે,એ હવે આગળ -

[૨]

વિદ્યા સાધવા માટે રાવણનો પ્રયાસ-

આપણે જોઇ ગયા કે - શ્રી રાવણે વૈશ્રવણને આકાશમાં આવતો જોઇ માતાને પૂછયું કે - 'આ કોણ છે ?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં માતાએ રાવણને શું કહ્યું, તે કાલે આપણે જોઇ ગયા. જે જાતિની દશા થવાની છે, તે જાતિની ભાવના રાવણના હૃદયમાં માતા રેડે છે ! સારા સંયોગો પણ પુણ્યને આધીન હોય છે. પાપના ઉદયને પણ પુણ્ય તરીકે પલટાવી શકાતો નથી એમ ન માનતા : પણ તેવો પુરૂષાર્થ જોઇએ. પ્રયત્ન હોય તો અશુભ પણ શુભમાં પરિણમે : જોકે નિયાણાના યોગે મળેલી સ્થિતિમાં પરિવર્તન શકય નથી. આથીજ ધર્મના ફલ તરીકે પૌદ્ગલિક સુખનું નિદાન આત્માને માટે ઘણું જ ભયંકર છે. વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવો તથા નિયાણુ કરીને આવેલા ચક્રવર્તીઓને નિયમા એકવાર તો નરકે જવું પડે છે. પાપાનુબંધી પુણ્ય-પુણ્ય તો ઘણું, પણ આખા સુધાકુંડમાં નિયાણા રૂપ થોડું ઝેર મળવાથી આખો કુંડ જેમ ઝેરી બને છે, તેવી દશા અહીં પણ છે : શલાકા પુરૂષ છે, આખરે નિયમા મુક્તિગામી છે,એટલે આવા જીવનમાંએ એ પુણ્યાત્માઓને આવતી પુણ્યવિચારોની લહરીઓ અનુપમ હોય છે. ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ ઉત્તમ આત્માઓની ઉત્તમતા ઝળકયા વિના રહેતી નથી. શ્રી રાવણ, રાવણ તરીકેના જીવનમાં ગમે તેવા ઉત્પાતો કરનારા હોવા છતાં, નરકગામી હોવા છતાં, ઉત્તમ આત્મા તરીકેની તેમની ઉત્તમતાઓનું દર્શન, તેમના જીવનમાં થયા વિના રહેતું નથી.

રાવણના પૂછવાથી માતા 'કૈકસી' રાણીએ ચિર સમયથી પોતાના હૃદયમાં રહેલા રોષને એવી રીતિએ વ્યકત કર્યો, કે જેથી ત્રણે પુત્રોના હૃદયમાં ધારી અસર થઇ અને શત્રુઓના સંહારની ભાવના જાગૃત થઇ. માતાના દુ:ખમય, ચિંતામય, શોકમય અને ઉશ્કેરનારાં વચન સાંભળી રોષથી ભયંકર નેત્રવાળા બનેલા શ્રી બિભીષણે કહ્યું કે :-

"अलं मातर्विषादेन, न वेत्सि सुतविक्रमम् ॥"

"હે માતા ! વિષાદે કરીને સર્યું : આપ જરા પણ ખેદ ન કરો : આપને આપના પુત્રોના પરાક્રમની ખબર નથી."

આ પ્રમાણે સામાન્ય સ્વરૂપે કહીને, હવે વિશેષ પ્રકારે કહેતાં બિભિષણ માતાને શાંત કરવા માટે જણાવે છે કે :

'હે દેવી ! આ પૂજ્ય અને પરાક્રમી શ્રી દશમુખ (રાવણ) આગળ ઈંદ્ર કોણ, વૈશ્રવણ કોણ અને બીજા વિદ્યાધરો પણ કોણ માત્ર છે ? પરાક્રમી એવા વડિલ બંધુની સામે એક પણ સુભટમાની ટકી શકે તેમ નથી. આ તો સુતેલો સિંહ જેમ હાથીની ગર્જના કરે, તેમ આજ સુધી અજાણ એવા મારા વડિલ બંધુ શ્રી દશમુખે શત્રુઓના કબજામાં રહેલું લંકાનું રાજય સહન કર્યું છે. પૂજ્ય શ્રી દશગ્રીવ તો દુર રહો, પરન્તુ પૂજ્ય કુંભકર્ણ પણ બીજા મહાસુભટોનો સંપૂર્ણપણે નાશ કરવાને સમર્થ છે. વધુમાં, હે માતાજી ! આર્ય કુંભકર્ણેય દૂર રહો, હું પણ તે બંધુઓના આદેશથી શત્રુઓનો અકાલે વજ્રના પાતની માફક સંહાર કરવાને સમર્થ છું.

આ પ્રમાણે સાંભળીને, હવે શ્રી રાવણ પણ દાંતોથી હોઠોને કરડતો થકો બોલ્યો કે :-

'હે માતા ! ખરેખર, તું વજ્રના જેવી કઠીન છો, કે જેથી આવું દુઃશલ્ય ચિરકાલ સુધી હૃદયમાં ધરી શકી છો ! તે ઈંદ્રાદિક શત્રુઓને તો હું એકજ હાથના બળથી હણી નાખું તેમ છું. શસ્ત્રાશસ્ત્રીની કથા દૂર રહો, કારણ કે - વસ્તુતઃ મારી આગળ તે સઘળા તરણા સમાન છે, અને જો કે સઘળા શત્રુઓને હું ભૂજાના પરાક્રમથી જીતવાને સમર્થ છું, તો પણ કુલપરંપરાથી ચાલી આવતી વિદ્યાશક્તિ તો મારે સાધવી જોઈએ : આથી હું સર્વ પ્રકારે તે નિરવદ્ય વિદ્યાઓને સાધીશ. માટે હે માતા ! આજ્ઞા આપો, કે જેથી હું બંધુઓની સાથે વિદ્યાઓની સિદ્ધિ માટે જાઉં !

આ પ્રમાણે કહી, નમસ્કાર કરીને માતાપિતા દ્વારા મસ્તક ઉપર ચુંબન કરાયેલો રાવણ, બંધુઓને પણ સાથે લઈને 'ભીમ' નામના અરણ્યમાં ગયો.

આપણે જોયું કે - માતાના કથનથી ધારેલી અસર નીપજી. ખરેખર, દુનિયાદારીની ભાવનાઓ પેદા કરવી એમાં કશીજ મુશ્કેલી નથી. વિષય-કષાયોના અભ્યાસી આત્માને વિષય-કષાયોમાં યોજવા, એમાં કશીજ તકલીફ નથી. માતાપિતાએ પોતાના પ્રાણથી પણ પ્રિય ગણાતા પુત્રોને અરણ્યમાં જવાની અનુમતિ આપી અને પુત્રો પણ અરણ્યે જવાને રવાના થઈ ગયા. ગભરાશો નહિ ! આજનાં માતાપિતાનો પણ વિચાર કરો. આજીવિકાની વિદ્યા માટે, પૈસાટકા માટે, દુનિયાની સાહ્યબી માટે, આજનાં માતાપિતા પણ બહાર જતા પોતાના પુત્રને ઘણીજ ખૂશીથી રજા આપે છે. દુર દેશાવર જતાં, દરીયાની મુસાફરીએ જતાં, જો કે - સાંભળ્યું હોય કે સ્ટીમરો ડૂબે છે ને કૈંક મરે છે તો પણ, કંકુની કંકાવટી લઈ, હાથમાં આખા અણીશુદ્ધ ચોખા લઈ, પાણીવાળું નાળીએર લઈ, તિલક કરી, ચોખા ચોઢી, હાથમાં નાળીએર ને રૂપીઓ આપી, પોતાના હાથે ટીકીટ લઈ દઈ, ગાડીમાં બેસાડી, આવજો કહી, આનંદપૂર્વક રજા આપે છે. અહીં ત્રણે દીકરાઓ આનંદમગ્ન હતા, પણ સંસારસાધનામાં જે વિદ્યાની જરૂર હતી, તેમાં અટલ જોઈ માતાપિતાએ અનુમતિ આપી, એમાં આશ્ચર્ય નથી : આજનાં માતાપિતા પણ આપે છે. 'ભીમ' નામના જંગલમાં જવા નીકળેલા તે ત્રણે ભાઈઓએ જે અરણ્યમાં સુતેલા અજગરોના નિઃશ્વાસથી આજુબાજુનાં વૃક્ષો કંપતાં હતાં, ગર્વિષ્ઠ શાર્દુલોનાં પૂંછડાંના પછાડાથી ભૂમિતલ ફાટી જતું હતું, વૃક્ષોની ઝાડી ઘણા ઘુવડોના ઘુત્કારથી ભયંકર લાગતી હતી અને નાચ કરતા ભૂતોના પદાઘાતોથી પર્વતનાં શિખરો ઉપરથી પથરાઓ પડતા હતા, તે દેવતાઓને પણ ભયંકર અને આપત્તિઓના એક સ્થાનરૂપ ભયંકર અરણ્યમાં પોતાના બે ભાઈઓની સાથે શ્રી રાવણે પ્રવેશ કર્યો. આ રીતે ઘર મૂકયું. માતાપિતા મૂકયાં, સંબંધી-પરિવાર મૂકયા, મોજશોખ મૂકયો, તકલીફ હસતે મ્હોઢે સ્વીકારી અને

પ્રાણ પણ ન ટકે તેવા ભયંકર 'ભીમ' નામના અરણ્યમાં આવ્યા : છતાં વસ્તુતઃ આ ત્યાગ નથી ! કારણ કે - આ ત્યાગ રાગને માટે છે ! સમ્રાટ્ પદવી મેળવવા કેટલો ત્યાગ ? નાશવંત એવી સમ્રાટ્ પદવી માટે જો આટલા ત્યાગ કરવા પડે, તો શાશ્વત્ એવી મોક્ષ પદવી મેળવવા માટે કેટલા ત્યાગ કરવા પડે, તે વિચારી લેજો. દુનિયાની વિદ્યા મેળવવા જો આટલા ત્યાગ કરવા પડે, તો અનંતજ્ઞાનીએ કહેલ અને રચેલ દ્વાદશાંગી મેળવવા કેટલા ત્યાગ કરવા પડે ! 'ભીમ' નામના જંગલમાં પહોંચેલા તે ત્રણે રાજકુમારોએ તપસ્વીની માફક મસ્તક ઉપર જટારૂપ મુકુટને ધારણ કરી, અક્ષયસૂત્ર-માળા હાથમાં ધારણ કરી અને નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી તથા શ્વેત વસ્ત્રો પહેરી બે પ્રહરમાં સર્વ વાંછિતને આપનારી અષ્ટાક્ષરી વિદ્યાને સાધી. તે પછી જે મંત્રનો દશ હજાર કોટિ જાપ ફલપ્રદ છે, તે સોલ અક્ષરના મંત્રને જપવાનો તે ત્રણ રાજપુત્રોએ આરંભ કર્યો. જે સમયે શ્રી રાવણ પોતાના બંધુઓની સાથે ઉપરની રીતિએ જાપ કરવામાં લીન છે, તે સમયે અંતઃપુરની સાથે ક્રીડા કરવા માટે આવેલા જંબૂદ્વીપના પતિ 'અનાદૃત' નામના દેવે મંત્રની સાધના કરતા એ ત્રણે રાજપુત્રોને જોયા.

હવે મંત્રસાધનામાં સ્થિર બનેલા રાજપુત્રોની સાધનામાં વિઘ્ન કરવા માટે તે દેવતા શું શું કરે છે, એ હવે પછી

[3]

વિદ્યાસિદ્ધિ માટે અડગ મક્કમતા

શ્રી રાવણ, કુંભકર્ણ અને બિભિષણ ત્રણે ભાઈઓ વિદ્યાની સાધના માટે ભયંકર અરણ્યમાં ગયા છે. માતા-પિતાએ પણ અનુમતિ આપી છે. સ્વાર્થ ભયંકર છે. દરેક સંબંધીના અંગે આ વાત બધાને અનુભવસિદ્ધ છે : અપવાદ હોય : પણ જ્યાં અપવાદ હોય ત્યાં ભગવાનનું શાસન અગર શાસનની છાયા જરૂર હોય. જ્યાં જ્યાં સ્વાર્થની દરકાર ન કરવાની પ્રવૃત્તિ હોય, ત્યાં ત્યાં પ્રભુના શાસનની છાયા સમજવી. જંબૂદ્વીપનો અધિપતિ અનાદત દેવ પોતાના અંતઃપુર સહિત તે ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવા આવ્યો હતો. એમણે આ ત્રણ ભાઈને ધ્યાનસ્થ જોયા. તેઓની વિદ્યા-સાધનામાં વિઘ્ન કરવા માટે તે યક્ષાધીપે અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરવા માટે પોતાની સ્ત્રીઓને મોકલી. દેવીઓ પણ કામાસક્ત ! વિષયકષાયનો પ્રભાવ એવો છે કે - એમાંથી દેવતાઓ પણ બચી શકતા નથી. ખરેખર, વિષયની ભયંકરતા અજબ છે. તે ત્રણે ભાઈઓના ક્ષોભ માટે આવેલી તે સ્ત્રીઓ તેઓના અતિ સુંદર રૂપથી પોતાના સ્વામિના શાસનને ભૂલી અને તેમને નિરખીને પોતે જ ક્ષોભને પામી ગઈ. દેવીઓ ક્ષોભ પામી તે છતાં પણ આ ત્રણ ભાઈઓ તો પોતાની સાધનામાં જ લીન છે.

વિચારો કે-દુનિયાની સાધના માટે પણ કેટલો ત્યાગ કરવો પડે છે ! દુનિયાની વિદ્યાઓ માટે આ ત્યાગ હતો ! આ એક જીંદગીને માટે ત્યાગ હતો !!રાજયઋદ્ધિ આદિને પ્રાપ્ત કરવા માટે આ વિદ્યાઓની સાધના હતી !!! જે વિદ્યાઓ નરકે જતાં બચાવ ન કરી શકે, તે વિદ્યાઓની સાધના ખાતર આ ત્યાગ હતો !! તમને બધાને તો ખાત્રી હશે કે - જેની પુંઠે તમે પડ્યા છો તે તમારી પાછળ આવવાનું હશે ! તમારે વૈરાગ્યને છેટો કરવો છે કે નિકટ ? બાલ્યકાલ રમવામાં ગયો, જુવાની ભોગમાં ગઈ, પણ હવે શું છે ? રમત અને ભોગમાં તો ક્ષીણ થઈ ગયા બધો કસ ત્યાંજ ખર્ચવો ધાર્યો છે? અસ્તુ.

પોતે ક્ષોભ પામવા છતાં તે ત્રણે રાજપુત્રોને નિર્વિકાર, સ્થિરાકાર અને મૌન રહેલા જોઈને સાચે જ કામના આવેશને આધીન થયેલી તે દેવીઓ બોલી કે :

''અરે ઓ ધ્યાનમાં જડ જેવા થઈ ગયેલા વીરો યત્નપૂર્વક અમારી સામે તો જૂઓ ! દેવીઓ પણ આપને

વશીભૂત થઇ ગઇ છે ! આથી બીજી તમારા માટે કયી સિદ્ધિ છે ? હવે વિદ્યાસિદ્ધિ માટે યત્ન શું કામ ? હવે આવા કલેશે કરીને સર્યું. વિદ્યાઓ દ્વારા તમે શું કરશો ? અમે દેવીઓ તમને સિદ્ધ થઇ ચૂકી છીએ. સિદ્ધ થયેલી એવી અમારી સાથે દેવો સમાન આપ, આપની સ્વેચ્છાએ ત્રણે જગતના રમણીય પ્રદેશોમાં રૂચિ પ્રમાણે રમો !''

કામાસક્ત આત્માઓની કેવી ભયંકર દશા હોય ? એ ઉપસર્ગ કરવા આવેલી દેવીઓના કામજનક કથન ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે ! મનુષ્યો સમજી દેવયોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા આત્માઓ પણ કેવાં દીન વચનો ઉચ્ચારે છે ? ખરેખર, કામદેવની આધીનતા ઘણીજ ભયંકર નિવડે છે. દેવીઓ પોતાની સાથે ક્રીડા કરવાનું આમંત્રણ કરે છે, અને તે પણ કયાં સુધી ? સામાની ઇચ્છા મુજબ ! પોતે ગુલામી સ્વીકારવાની કબુલાત આપે છે ! 'આપની ઇચ્છા હોય તે સ્થાનમાં અને આપની રૂચિ પ્રમાણે, પણ આપ અમારી સાથે ક્રીડા કરો !' - આ ઓછી પરાધીનતા છે ? આત્માઓ જેટલી અર્થકામની ગુલામી ભોગવે છે, તેવું મોક્ષના ઇરાદાથી ધર્મસેવામાં આત્મસમર્પણ કરી દે, તો કેવું સુંદર પરિણામ આવે ? પણ એ ઘણું જ દુષ્કર છે. આ સ્થળે આપણે એ જોવાનું કે - દેવીઓના આટલા આગ્રહ છતાં નિશ્ચળ ધ્યેયવાળા તે ત્રણે વીરોએ પોતાની ઇંદ્રિયો ઉપર કાબુ કેટલો કેળવ્યો હશે ? જો કે આ કાબુ પ્રશંસાપાત્ર નથી, કારણ કે - તે સંસારની સાધના માટે છે ! સંસારસાધક અનુષ્ઠાનોની પ્રશંસા શી ? અસ્તુ. એ ત્રણે વીરો ચલાયમાન થયા નહિ, કારણ કે - એમનું ધ્યેય વિદ્યાની સાધનાનું હતું.

આ કારણ કે -

''सकाममिति जल्पन्त्योऽनल्पधैर्येषु तेषु ताः । विलक्षा जज्ञिरे यक्षा-स्तालिका नैकहस्तिका ॥१॥''

'આ પ્રમાણે ઘણા ધૈર્યને ધરનારા તે ત્રણે રાજપુત્રો સમક્ષ કામનાપૂર્વક બોલતી તે યક્ષિણીઓ વિલખી થઇ ગઇ, કારણ કે 'તાળી એક હાથે પડતી નથી.'

તે પછી જંબુદ્વીપપતિ 'અનાદૃત' નામના તે યક્ષે પોતે જાતે આવીને તે ત્રણે રાજપુત્રોને કહ્યું કે :

'ભોળા એવા તમે આ કષ્ટચેષ્ટિત કેમ આરંભ્યું છે ? હું માનું છું કે - કોઇ પણ અપ્રમાણિક અને દુષ્ટાત્મા પાખંડીએ તમારૂં અકાલે મૃત્યુ થઇ જાય, તે માટે તમને આ પાખંડ શીખવ્યું છે : માટે હજુ પણ આ ધ્યાનના દુરાગ્રહને છોડીને ચાલ્યા જાઓ, અથવા કહો તો આ કૃપા કરવામાં તત્પર એવો હું પણ તમને વાંછિત, એટલે તમે ઇચ્છશો તે આપીશ.'

આ પ્રમાણે કહેવા છતાં પણ મૌન રહેલા તે ત્રણે રાજપુત્રોને કોપાયમાન થયેલા તે યક્ષે કહ્યું કે :

'મારા જેવા પ્રત્યક્ષ દેવને છોડીને તમે અપર અન્યનું ધ્યાન કેમ કરો છો ?'

આ પ્રમાણેની ભયંકર વાણીવાળા તે યક્ષે તેઓને ક્ષોભ કરાવવા માટે ભ્રૂકુટીની સંજ્ઞાથી પોતાના કિંકર વાનમંતરોને આજ્ઞા કરી. સ્વામીની આજ્ઞા પામવાથી 'કિલ-કિલ' શબ્દને કરતા અને અનેક રૂપોને ધારણ કરતા તે યક્ષના કિંકર વાનમંતરો પૈકીના કેટલાક પર્વતના શિખરોને ઉપાડીને તેઓની આગળ નાખવા લાગ્યા, કેટલાક સર્પ થઇને ચંદનના વૃક્ષને વીંટાય, તેમ તેઓને વીંટાયા, કેટલાક સિંહ થઇને તેઓની સામે ભયંકર ફુત્કાર કરવા લાગ્યા અને કેટલાકો રીંછ, ભલ્લ, ન્હાર, વાઘ અને બીલાડાનાં રૂપને ધારણ કરીને તેઓને ભય પેદા કરવા લાગ્યા. આટલું કર્યું તો પણ તે રાજપુત્રો ક્ષોભ ન પામ્યા. આથી તે વાનમંતરોએ 'કૈકસી' માતાને, 'રત્નશ્રવા' પિતાને અને 'ચંદ્રણખા' બેનને વિકુર્વીને તથા તેમને બાંધીને એકદમ તે ત્રણે

રાજપુત્રોની સમક્ષ નાખ્યાં. માયામય તે રત્નશ્રવા, વિગેરે કે જેઓનાં નેત્રમાંથી આંસુઓ ખરી રહ્યાં છે, તેઓ કરૂણ સ્વરે આ પ્રમાણે આક્રંદ કરવા લાગ્યા કે :-

'લુબ્ધકો વડે જેમ તીર્યંચો બાંધી હણાય, તેમ આ કોઇ નિર્દય અને નિર્લજ્જો દ્વારા તમારા જોતાં છતાં અમે હણાઇ રહ્યાં છીએ, માટે હે વત્સ દશકન્ધર ! તું ઉઠ, ઉઠ અને રક્ષણ કર ! તેવા પ્રકારનો એકાંત ભક્ત તું અમારી ઉપેક્ષા કેમ કરે છે ? તેં બાલ્યાવસ્થામાં પોતાની મેળે જે રીતે મહાહારને કંઠમાં સ્થાપન કર્યો, તે તારૂં બાહુબળ અને તે તારો અહંકાર આજે કયાં ગયા ? હે કુંભકર્ણ ! શું તું પણ આવા વચનને નથી સાંભળતો, કે જેથી દીન મુખવાળાં એવાં અમને તું ઉદાસીનની માફક જોયા કરે છે ? હે બિભીષણ ! જે તું એક ક્ષણવાર પણ ભક્તિથી વિમુખ નથી થયો, તે તું હાલમાં દુર્દૈવે ફેરવી નાખ્યો હોય એમ કેમ જણાય છે ?' માતાપિતા આદિનો આવો વિલાપ જોવા છતાં પણ તે ત્રણે રાજપુત્રો સમાધિથી ચલાયમાન ન થયા.

માત્ર આ લોકમાં જ ઉપયોગમાં આવનારી દુન્યવી વિદ્યાઓ સાધવા માટે કયી મક્કમતા છે, તે જૂઓ. તમને પણ થોડો ઘણો અનુભવ તો હશે. ઘણાંએ માબાપો, પોતાના દીકરાને કહે કે 'ભાઇ ! જરા બેસ તો ખરો !' ત્યારે પેલો કહે - ' મારે કામ ઘણું છે, બેસવાનું હોય!' ત્યાં ધૂનન થાય. જ્ઞાનીએ કહ્યું કે અનંતા ભવમાં આવાં ધૂનન કર્યા, વર્તમાનમાં પણ થઇ રહ્યાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ, આમને આમ ચાલે તો ઘણાંએ કરવા પડશે : તમે ઘણાંને રોવરાવીને આવ્યા છો : તમારી ખાતર અનંતા રોયાં છે : એમનાં આંસુ જો ભેગાં કરો તો માય નહિ : આવી રીતના દુન્યવી સ્વાર્થ માટે તો ધૂનન ઘણાં કર્યા. માટે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એક વાર અમારા કહેવાથી કર્મધૂનન માટે કરી જૂઓ. અસ્તુ.

આટલું આટલું કરવા છતાં પણ જયારે તે ત્રણે રાજકુમારો ચલાયમાન ન થયા, ત્યારે યક્ષ કિંકરોએ માતા, પિતા અને ભગિનીનાં મસ્તકોને તેમની આગળ છેદી નાંખ્યાં. પોંતાની આગળ થઇ રહેલા આવા ભયંકર દુષ્કર્મને જોવાં છતાં પણ, જાણે ન જોઇ શકતા હોય તેમ, ધ્યાનાધીન ચિત્તવાળા બનેલા તે ત્રણે રાજકુમારો સહજ પણ ક્ષોભ ન પામ્યા.

ખરેખર, આવી મક્કમતાભરી સ્થિરતા અને ધીરતા જો મોક્ષની સાધના માટે આવી, જાય તો, મોક્ષ સહજ પણ દૂર રહે નહિ. વિચારો કે - દુનિયાની સાધના માટે આટલા ત્યાગની જરૂર છે, તો મોક્ષની સાધના માટે કેવોક ત્યાગ જોઇશે ? મોક્ષની સાધના માટે કરવામાં આવતા ત્યાગ માટે આંખો મીંચીને બૂમો પાડનારાઓ, આ બનાવ ઉપર ખૂબ કાળજી પૂર્વક વિચારણા ચલાવે અને સત્યના જિજ્ઞાસુ બને, તો ઘણું ઘણું પામી શકે. શ્રી જૈનશાસનને પામ્યા છતાં જેઓ સત્ય નથી સમજી શકતા, અગર સત્યને સમજવાની દરકાર કર્યા વિના યથેચ્છપણે લખી-બોલી રહ્યા છે, તે ભયંકર કમનસીબીના જ ભોગ થયેલા છે, એમાં એક રતિભર શંકા નથી.

છેવટે યક્ષકિંકરો શું કરે છે ?, તે હવે પછી -

[૪]

આખરે યક્ષકિંકરો ભાગ્યા

શ્રી રાવણ આદિ ત્રણે રાજપુત્રો ભયંકર અરણ્યમાં વિદ્યાની સાધના માટે ધ્યાનમગ્ન અવસ્થામાં ધીરતાપૂર્વક સ્થિર રહ્યા છે. તેઓને સ્થિરતામાંથી ચલિત કરવા માટે 'અનાદૃત' નામના જંબૂદ્વીપપતિ યક્ષે, પોતાના

અંતઃપુર દ્વારા પોતે જાતે અને પોતાના કિંકર વાનમંતરો દ્વારા પણ અનેક ઉપસર્ગો કરાવ્યા છતાં તેઓ ચલિત ન થયા, એ આપણે જોઇ ગયા. છેવટે તે યક્ષના કિંકરોએ વિકુર્વેલ માતા-પિતા અને બહેન પાસે કરૂણ વિલાપ કરાવવા છતાં પણ જ્યારે તે ત્રણે રાજપુત્રો ચલિત ન થયા, ત્યારે તે વાનમંતરોએ વિકુર્વેલ માતાપિતાદિનાં મસ્તકો છેદી નાંખ્યા. આ ભયંકર કર્મને જોવા છતાં પણ, જાણે જોયું જ ન હોય તે રીતે, તે રાજપુત્રોને સમાધિમાં અક્ષુબ્ધ રહેલાં જોઇને તે યક્ષકિંકર વાનમંતરોએ માયાથી રાવણના ભાઇઓના મસ્તકો રાવણની આગળ પાડયાં અને રાવણનું મસ્તક 'કુંભકર્ણ' અને 'બિભીષણ'ની આગળ પાડ્યું. આથી કોપના યોગે શ્રી'કુંભકર્ણ' અને 'બિભીષણ' કંઇક ક્ષોભ પામ્યા. આ ક્ષુબ્ધતા !-એનો હેતુ બતાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકા પુરૂષ-ચરિત્રમાં લખે છે કે :-

''गुरुभक्तिस्तत्र हेतुर्न पुनः स्वल्पसत्त्वता ॥''

''તે ક્ષુબ્ધતામાં હેતુ ગુરૂભક્તિ છે, પણ સ્વલ્પસત્ત્વતા નથી.''

વાત પણ ખરી છે કે - આવા પરાક્રમી પુરૂષો માટે સ્વલ્પ સત્ત્વતાની કલ્પના પણ ભયંકર છે. આવા પરાક્રમી પુરૂષોની ક્ષુબ્ધતા માટ હેતુ કંઇ સામાન્ય ન જ હોય. આ રીતે 'શ્રી કુંભકર્ણ' અને 'શ્રી બિભીષણ' ક્ષોભ પામ્યા પણ પરમાર્થને જાણનાર અને તે અનર્થને નહિ ચિંતવનાર શ્રી રાવણ તો વિશિષ્ટ પ્રકારના ધ્યાનમાં નિષ્ઠ થઇને મેરૂ પર્વતની માફક નિશ્ચળ થયા. આ નિશ્ચળતાના પ્રમાપે આકાશમાં દેવતાઓની 'સાધુ-સાધુ' આ પ્રમાણેની વાણી થઇ, અને તેથી ચક્તિ થયેલા યક્ષકિંકરો એકદમ નાસી ગયા.'

વિદ્યાસિદ્ધિ

તે જ વખતે 'અમે તને વશવર્તિની છીએ.' - આ પ્રમાણે ઉચ્ચ સ્વરે બોલતી અને આકાશને પ્રકાશિત કરતી, એક હજાર વિદ્યાઓ રાવણની પાસે આવી.'પ્રજ્ઞપ્તિ, રોહિણી, ગૌરી, ગાંધારી, નભઃસંચારિણી, કામદાયિની, કામગામિની, અણિમા, લઘિમા, અક્ષોભયા, મનઃસ્તંભનકારિણી, સુવિધાના, તપોરૂપા, દહની, વિપુલોદરી, શુભપ્રદા, રજોરૂપા, દિનરાત્રિવિધાયિની, વજ્રોદરી, સમાકૃષ્ટિ, અદર્શની, અજરામરા, અનલસ્તંભની, તોયસ્તંભની, ગિરિદારણી, અવલોકિની, વહ્નિ, ઘોરાધીરા, ભુજંગિની, વારિણી, ભુવના, અવંધ્યા, દારૂણી, મદનાશિની, ભાસ્કરી, રૂપસંપન્ના, રોશની, વિજયા, જયા, વર્ધની, મોચની, વારાહી, કુટિલાકૃતિ, ચિત્તોદભવકરી, શાંતિ, કૌબેરી, વશકારિણી, યોગેશ્વરી, બલોત્સાહદા, ચંડા, ભીતિ, પ્રધર્ષિણી, દુર્નિવારા, જગત્કંપકારિણી અને ભાનુમાલિની'-ઈત્યાદિ મહાવિદ્યાઓ પૂર્વના પુણ્યકર્મથી મહાન્ આત્મા રાવણને થોડાં જ દિવસોમાં સિદ્ધ થઇ ગઇ : કુંભકર્ણને 'સંવૃદ્ધિ, જાંભણી, સર્વાહારિણી, વ્યોમગામિની અને ઈંદ્રાણી' - આ પાંચ વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઇ : અને 'બિભીષણ'ને 'સિદ્ધાર્થા, શત્રુદમની, નિર્વ્યાઘાતા અને ખગામિની' - આ ચાર વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઈ.

આ રીતે શ્રી રાવણ હવે વિદ્યાસિદ્ધ બન્યા. આ વિદ્યાની સાધના દુશ્મનોના સંહારના ઈરાદાથી કરવામાં આવી છે, એટલે એની સાધના માટે કરવામાં આવેલું જે ધ્યાન, તે કંઇ સંસાર-નાશક ધ્યાન નથી. આજ ધ્યાન જો મુક્તિના ઈરાદે થાય, તો તે સંસારનાશક ગણાય. તમારૂં ધ્યાન પણ કયાં છે ? વેપાર વખતે તમારૂં કેવું ધ્યાન હોય છે ? મોટર વિગેરેના ઘોંઘાટમાંય તમે કેવા સ્થિર રહી શકો છો ? એવા ઘોંઘાટમાંયે કાપડીઓ ગજનું સવાગજ કાપે નહિ અને પૈસા લીધા વિના આપે નહિ. શ્રી રાવણનું પણ તે ધ્યાન મુક્તિ માટે નહોતું, એટલું જ નહિ પણ સંસારની સાધના માટે હતું. સંસારની સાધના માટે આજ પણ કોણ તકલીફ નથી વેઠતું ? કોણ તિરસ્કાર નથી સહન કરતું ? બોલવાજોગ ન હોય તેના પગમાં પણ કોણ નથી પડતું ?? કહેતી પણ છે કે -

ગરજે ગધેડાંને બાપ કહે છે. વ્યવહારમાં બધી કાર્યવાહી સીધી અને અહીં બધું પોલું ! કારણ એ જ કે - વસ્તુ પ્રત્યેના સદ્ભાવની ખામી છે. વ્યવહારના એ ગુણો અહીં કેળવો, તો સ્હેલાઈથી તારક વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય.

અનાદૃતને ક્ષમા

શ્રી રાવણને પોતાની ધીરતાના યોગે અને સામર્થ્યના પ્રતાપે વિદ્યાસિદ્ધ થયેલ જોઈને, તે જંબૂદ્વીપપતિ 'અનાદતે' પણ શ્રી રાવણની પાસે ક્ષમા માગી. આ પ્રસંગે કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે :

''महतामपराद्धे हि, प्रणिपातः प्रतिक्रया ।''

'મોટાઓના અપરાધી પ્રતિક્રિયા, ખરેખર પ્રણિપાત-નમસ્કાર છે.'

નમસ્કારની સાથે જ મહાપુરૂષો પોતા પ્રત્યેના અપરાધને ભૂલી જાય છે, પણ એ પ્રણિપાત હૃદયનો હોવો જોઈએ, નહિ કે - દંભથી ભરેલો. જો સાચા નમસ્કારથી પણ ગુસ્સો ન જ શમે, તો મોટાપણાંમાં ખામી આવે છે. ક્ષત્રીયો ગમે તેવા દુશ્મનને પણ, જો તે તણખલું મુખમાં ઘાલી સામે આવે, તો તેણે પકડે નહિ : ભલે એ ગમે તેવો અપરાધી હોય. પૃથુરાજ ચૌહાણે, સાત સાતવાર મુસલમાન સેનાપતિને પકડ્યા હતા, પણ સામાએ નમવાથી મૂકી દીધા હતા. ક્ષત્રિયવટને નહિ જાણનારાઓ કહેતા કે - આ તો નાદાન લોક છે, તોયે પૃથુરાજ કહેતો કે - નમે તેને ન મરાય. ક્ષત્રિય જાતિની એ નીતિ છે કે - પડેલા પર પાટું નહિ મારે. દુર્યોધન અને ભીમ વચ્ચેના યુદ્ધ પ્રસંગે કૃષ્ણજી પણ ત્યાં હતા. કયાં પ્રહાર કરવાથી દુર્યોધન મરાશે, એ કૃષ્ણજીએ ભીમને બતાવ્યું. ભીમે ઢીંચણ પર બરાબર પ્રહાર કરવાથી દુર્યોધન પડ્યા. કોપના આવેશમાં ભીમે દુર્યોધનને તે વખતે એક લાત મારી. એ જોઈને બલભદ્રજીને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. પડતા પર પાટું ? ક્ષત્રીય ધર્મનું ખંડન કરનારને જીવતા ન મૂકું. આખરે કૃષ્ણજીએ સમજાવ્યા કે - 'ભાઈ ! ભૂલ્યા, હવે નહિ કરે.' આ રીતે સાચા ક્ષત્રીયો સ્વપક્ષમાં પણ અનીતિ સહન ન કરતા. ક્ષત્રીયો તો પડે એને ઉભો કરે, ઢંઢોળે, જાગતૃ કરે, પછી હથીયાર આપે, ખબરદાર કહી સાવધ કરે, પછી ફેર જરૂર હોય તો લઢે, પણ પડતા પર પાટું તો ન જ મારે. આજ તો સુતાનાં ગળાં કપાય છે. એ તો નીચતા છે : પરાક્રમ નથી. મોટા પુરૂષોને દુશ્મન સાચા હૃદયથી નમે કે તરત એમનામાં શલ્ય રહે નહિ. જો રહે તો તેટલી મોટાપણામાં ખામી. અહીં અનાદૃત દેવે ક્ષમા માગી અને શ્રી રાવણે આપી.

આ પછી શું શું બને છે, તે હવે પછી -

[૫]

'ચંદ્રહાસ' ખડ્ગની સાધના

હવે શ્રી રાવણનું ભોગજીવન ચાલે છે. રામચંદ્રજીનું પણ શરૂઆતમાં એજ જીવન ચાલશે. એમનાં ધાર્મિક જીવન જણાવવાનો પ્રસંગ લાવવા, આ વસ્તુ જણાવવી જોઈએ. આ સાંસારિક જીવન છે. આમના જીવનમાંથી પણ હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો વિવેક હોવો જોઈએ,- એ મુદ્દો છે. પૂર્વ પુણ્યયોગે, નિયાણાના યોગે, શ્રી રાવણને ભોગો તો દોડી દોડીને આવી મળવાના છે : પણ એ ભોગોને કાંઈ શાસ્ત્રાકારો વખાણતા નથી. 'અનાદૃત' નામનો જંબૂદ્વીપપતિ દે, કે જેણે ઉપસર્ગો કર્યા હતા, તેણે શ્રી રાવણની ધીરતા જોઈ, વિદ્યા સિદ્ધ

થઇ એ જોઇ, કે તરત ક્ષમા માગી. રાવણે પણ માફી આપી. નમી પડયા પછી મોટા પુરૂષોને કલેશ, આગ્રહ કે કષાયની ભાવના રહેતી નથી. ક્ષમાપના કર્યા પછી જાણે કરેલ વિઘ્નનું પ્રાયશ્ચિત કરવાને ઇચ્છતો હોય, તેમ તે ચતુર યક્ષે તેજ સ્થાને શ્રી રાવણને માટે 'સ્વયંપ્રભ' નામનું નગર કયું. દેવતાઓની શકિત અચિંત્ય હોય છે. તેઓ ધાર્યું કામ ઇચ્છાની સાથે નિપજાવી શકે છે. જો કે - આથી જરા પણ મુંઝાવાનું નથી. આવી અચિંત્ય શકિતને ધરાવનારા દેવો પણ વસ્તુતઃ સુખી નથી : તેમના શિર ઉપર પણ મરણ તો ઉભું જ હોય છે : મોક્ષના અર્થી આત્માઓએ આવી અચિંત્ય શકિતયોથી જરા પણ લેવાઇ જવું જોઇએ નહિ.

શ્રી રાવણ આદિને થયેલી તે વિદ્યાસિદ્ધિને સાંભળીને તેઓનાં માતાપિતા, ભગિની અને બંધુઓ ત્યાં આવ્યાં અને રાવણ આદિએ તેઓની પ્રતિપત્તિ કરી. માતાપિતાની દૃષ્ટિમાં અમૃતની વૃષ્ટિને અને બંધુઓમાં ઉત્સવને ઉત્પન્ન કરતા તે ત્રણે ભાઇઓ પણ સુખપૂર્વક ત્યાં રહેવા લાગ્યા. તે વાર પછી શ્રી રાવણે દિશાઓને સાધવામાં ઉપયોગી 'ચંદ્રહાસ' નામના શ્રેષ્ઠ ખડ્ગની છ ઉપવાસે કરીને સાધના કરી.

જોયું કે ? આ ખડ્ગની સાધના પણ દિશાઓને સાધવા માટે કરી છે, નહિ કે-ધર્મની સાધના માટે ! આ તપને તપ કહેવાય કે નહિ ? જ્ઞાનીએ જે દૃષ્ટિએ તપનું વિધાન કર્યું છે, તે દૃષ્ટિએ આ તપ - તે તપની કોટિમાં નજ આવે, એ સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલ અહિંસા, સંયમ અને તપ-એ મુકિતની સાધના માટે છે : એ જો સંસારના પદાર્થની સાધના માટે થાય, તો એ અહિંસાનુ પરિણામ ઘોર હિંસા, સંયમનું પરિણામ ઘોર અસંયમ અને તપનું પરિણામ ઘોર આડંબર-લોકપૂજા થાય. આ શબ્દો જે ઇરાદે કહુ છું તે ઇરાદો બરાબર સમજો, તો તમને નક્કી થશે કે - શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલ અહિંસા, સંયમ અને તપ, - એ મુકિત માટે છે, પણ દુનિયાની સાધના માટે નથી. તપસ્વીને લોક ભલે પૂજે, પણ લોક પૂજે એથી તપસ્વી તો એમ માને કે -જે તપને જગત્ પૂજે છે, તે તપને મારે તો અધિક રીતે પૂજવો જોઇએ : પૂજા માટે તપ થાય, એમ ન બનવું જોઇએ.

તે સમયે વૈતાઢયગિરિ પર દક્ષિણ શ્રેણિના અલંકારભૂત 'સુરસંગીત' નામના નગરમાં 'મય' નામનો વિદ્યાધરોનો રાજા હતો. તેને ગુણોના ધામરૂપ 'હેમવતી' નામની સ્ત્રી હતી. તેની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલી મંદોદરી નામે એક પુત્રી તેને હતી. આ 'મંદોદરી' તે છે કે-જે શ્રી રાવણની પટ્ટરાણી થનાર છે. યૌવન વયને પામેલ 'મંદોદરી' ને જોઇને તેણીના વરનો અર્થી 'મય' રાજા વિદ્યાધર કુમારોના ગુણગણોનો વિચાર કરવા લાગ્યો કે- 'અમૂકનો કુમાર કેવો અને અમૂકનો કુમાર કેવો? પરન્તુ કોઇ પણ કુમાર તેની દૃષ્ટિએ પોતાની પુત્રી માટે યોગ્ય જણાયો નહિ.

અહીં પ્રસંગે ખુલાસો કરી લઉં. પોતાનો બાળક કે બાલિકા જો ત્યાગમાર્ગે જાય તો તો અતિ ઉત્તમ : પ્રયત્ન તો એજ હોય : કદાચ મમતા ન છૂટે અને એ ભાવના જાગૃત ન થાય, તો ધર્મિ માતાપિતા સાક્ષીભૂત રહી, લગ્નોત્સવમાં ઉદાસીનપણે રહી, યોગ એવો કરે કે - પોતાના સંતાનના ધર્મી જીવનને બાધ ન આવે : સમાન શીલ, સમાન કુળ, સમાન ધર્મ, સમાન આચાર જૂઓ : કોઇ એમ ન સમજે કે આ પરણવાનું વિધાન ચાલે છે ! જો ક્રિયા કરવી પડતી હોય, તો પોતાના સંતાનનું ધર્મીજીવન બન્યું રહેવા માટે, સમાન શીલ-કુળ-આચાર ધર્મ જોવા, એટલુંજ માત્ર વિધાન છે. અસ્તુ.ચાલો આગળ.

હવે પોતાની પુત્રીને અનુરૂપ એવા વરને નહિ જોઇ શકવાથી 'મય નરેશ્વર' જ્યારે ખિન્ન થઇને બેઠો છે, તેવામાં શ્રી 'મય નરેશ્વર' નો મંત્રી આ પ્રમાણે બોલ્યો....

મંત્રી શું કહે છે, તે હવે પછી-

[૬]

પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો પ્રભાવ

શ્રી રાવણનું ભોગજીવન ચાલે છે. પૂર્વના પુણ્યયોગે દુનિયાની સાહ્યબી તો મળ્યા વિના રહેનારી નથી, પણ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી મળેલી સામગ્રી આત્માને બેહોશ નથી કરતા : પાપાનુબંધી પુણ્યથી મળેલી સામગ્રી આત્માને બેહોશ કરે છે. એટલા જ માટે પુણ્ય-પુણ્યમાં રહેલ અંતર સમજવું જરૂરી છે. આત્મા પુણ્યના પણ વિપાકને આધીન થાય, તો માર્યો જાય. શ્રી તીર્થંકર-નામકર્મનો વિપાકોદય કેવળજ્ઞાન બાદ થાય છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, શ્રી વીતરાગ સ્તોત્રમાં સ્તુતિ કરતાં સ્તવુ છે કે :

''द्वयं विरुद्धं, भगवन् ! तव नान्यस्य कस्यचित् । निर्ग्रन्थता परा या च, या चोच्चैश्चक्रवर्तिता ॥१॥''

''હે ભગવન્ ! બેય વિરૂદ્ધ વસ્તુ એક આપને જ છે; અન્ય કોઈને નથી : કારણ કે - આપની નિર્ગ્રન્થતા પણ ઉત્કૃષ્ટ અને ચક્રવર્તિતા પણ ઉત્કૃષ્ટ.''

દુનિયામાં એક પણ એવો ચક્રવર્તી નથી, કે જે આવી સાહ્યબી ભોગવે. ચાલતાં જમીનપર પગ પણ ન મૂકે : દેવતાઓ સુવર્ણ કમળ ગોઠવે : સંખયાબંધ ઇંદ્રો અને અસંખ્યાત દેવો આવી આવીને નમે, સેવે : કેવો પુણ્યોદય ? પણ પોતે તો વીતરાગ જ. અન્ય પુણ્યશાલી આત્માઓ પણ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી મળેલા ભોગને હેય માનીને ભોગવે : આસકિત જ ઓછી : પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાળાને આસકિત જ ઓછી : ખસતાં વાર ન લાગે, નહિ તો શ્રી શાલિભદ્રજી જેવાને માત્ર 'સ્વામી' શબ્દથી વૈરાગ્ય શી રીતે થાય ? આજે તો લાતો મારે તોય નીકળતા નથી. થાકીને ઘેર આવ્યા હોય, અપમાન થાય, છતાંય નીકળવાની ભાવના જાગતી નથી ! શ્રી શાલિભદ્રજીને બત્રીસ સ્ત્રીઓ કેવી હતી ? આજ્ઞાધીન. એક પણ તેમના હૃદયથી પ્રતિકૂળ નહિ વર્તનારી. સાહ્યબી કેવી ? પિતા જે દેવ થયા છે, તે રોજ નવ્વાણું પેટીઓ મોકલે. અલંકાર નવા, વસ્ત્રો નવાં, ભોજન દેવતાઇ, કંઇ કમીના હતી ? સાતમી ભૂમિકાથી નીચે પણ ઉતરતા નહિ. માતા પણ કેવી કે - પુત્રના સુખને જોઇ ખૂશ થાય ! એમ નહિ કે - એ આનંદ ભોગવે ને મારે શી પંચાત ? વહિવટ બધો માતા કરે અને ભાઇ સાતમી ભૂમિકાએ લ્હેર કરે. આવાને 'સ્વામી' શબ્દે વૈરાગ્ય કરાવ્યો, તેનું કારણ ? એકજ કે - આસક્તિ ઓછી ? શ્રી ધનાજીની વાત લો. જયાં જતા ત્યાં ધન તૈયાર. કમાતા ધનાજી અને ભાઇઓ ભાગ માગતા : પિતા કહેતા કે - શેઠાઇ શાની કરો છો ? ભાગ્યશાળી એ કમાય છે અને તમે શાના ભાગ માગો છો ? ભાઇઓ જયારે ઈર્ષ્યા કરતા ત્યારે ધનાજી વિચારતા કે - 'મારા નિમિત્તે ધમાધમ કરે છે.' એટલે તરત પહેરેલ કપડે નીકળી જતા. તમે નીકળો ? જયાં જાય ત્યાં ધન તૈયાર : એ નીકળ્યા કે ઘર ખાલી. ભાઇઓ તથા માબાપ પાછા ભીખારી બન્યા. પોતે જયાં ગયા ત્યાં સારી સ્થિતિ પામ્યા છે. ત્યાં પોતાના કુટુંબને આ દશામાં જોઇને માતાપિતાદિના પગમાં પડે છે અને ફેર બધાંને સાથે રાખે છે. ફેર ત્યાં પણ ભાઈઓ ભાગ માગે છે. ધનાજી ત્યાંથી પણ ભાગી જાય છે. જયાં જાય ત્યાં ધન તૈયાર. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના એ માલિક છે. ચિંતામણી મળ્યું છે, પણ તે છેડે બાંધેલ છે : કદી છોડયું નથી. તમને મળે તો શું કરો ? ન કહેવું સારૂં. કહું તો સહન નહિ થાય. આટલામાં તો આંખો ઉંચી થાય છે અને છાતી વેંત વેંત કુદે છે, તો અધિક મળે તો શું થાય ? ચિંતામણિની તો વાતજ શી ? પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાલા એ આત્માઓ જે ભોગાદિકને સેવતા, તે પણ હેય માનીને ! પાપને પાપ માનતા, માટે તો ભોગ સેવતાં છતાં પણ તેટલા બંધાતા નહોતા. શ્રી જંબૂકુમાર કેટલા પુણ્યશાળી ? આઠ કન્યાઓ સાથે વિવાહ થઇ ગયો છે : ભગવાન્ શ્રી સુધર્માસ્વામી મળ્યા : પહેલીજ દેશનામાં ભાવના ફરી : આવું છું, કહીને ઘર તરફ ચાલ્યા, પણ દરવાજા સુધી આવ્યા ત્યાં પરચક્રના ભયની વાત સાંભળી : એમને થયું કે - વખતે ફસાઉં અને પ્રાણનાશ થાય તો આધાર શો ? પાછા આવીને ભગવાન્ શ્રી સુધર્માસ્વામીજીને કહ્યું કે - 'ચોથું વ્રત આપો.' ચોથું વ્રત લેઇ ઘેર આવ્યા માતા પિતાને કહ્યું કે -'મને

આજ્ઞા આપો' મારે દીક્ષા લેવી છે.' માબાપને એકનો એક દીકરો છે. નવાણું ક્રોડ સોનૈયાના માલિકના છોકરે આ કહ્યું, એટલે માબાપને લાગે તો ખરૂં, પણ એ ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવના ભક્ત હતા. એમણે જંબૂકુમારને કહ્યું - 'વત્સ ! તારી ભાવના ઉંચી છે. આ વયમાં તને એ ભાવના થઇ, માટે તારો આત્મા પુણ્યવાન : પણ અમારો મોહ છૂટતો નથી, માટે હાલ નહિ બને.' જંબૂકુમારે કહ્યું - 'પિતાજી ! મારે જરૂર જવું છે, હું રહેવા ઇચ્છતો નથી.' પ્રથમ માબાપે ખાનગીમાં વિચાર કર્યો કે - 'આ જંબૂ હવે રહે એમ લાગતું નથી : એને વૈરાગ્ય થયો છે એમાં શંકા નથી : એક રસ્તો છે : રહે તો ઠીક, નહિ તો પછી રોકવો નહિ : આ નિર્ણયથી ફરવાનું નહિ.' માબાપે કહ્યું કે - 'વત્સ ! જેની સાથે તારા વિવાહ થયા છે, તે આઠે કન્યાને તું પરણ, એક રાત ભેગો રહે, પછી ખૂશીથી તારે જવું અને તારી સાથે અમે પણ આવીશું.' શ્રી જંબૂકુમારે માન્યું કે - 'આઠ તો શું, આઠસેં હોય તોય શો વાંધો છે ?' એમને પોતાના બળની ખાત્રી હતી. વૈરાગ્ય બળવત્તર હતો. માટે આટલું કબૂલ્યું, નહિ તો કબૂલવાનો કંઇ કાયદો નથી. જંબૂકુમારે તો વિચાર્યું કે - 'સવારે માતાપિતા પણ તૈયાર છે, તે પણ ઉપકાર છે અને વળી પેલી આઠ તૈયાર થાય તો વધુ સારૂં.' કબૂલ કર્યું. મોટો વરઘોડો ચઢયો. નવાણું ક્રોડ સોનૈયાનો સ્વામી પરણવા જાય, એના વરઘોડામાં કમીના હોય ? ત્યાં જંબૂકુમાર વિચારે છે કે - 'આ વરઘોડો તો વિષય-કષાયનો છે, એનાથી તો લોકો કર્મ બાંધે, સવારે વૈરાગ્યનો આથી જબરો વરઘોડો કાઢીને પુણ્યનો ભાગી બનું ? આ બધી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની સ્થિતિ જોતા આવો. માબાપે વિચાર કર્યો કે -'અત્યારે તો દીક્ષામાં રોકનાર આપણે બે હતાં, પણ પછી તો આઠે કન્યાના માબાપ ! - સોળ બીજા રોકવા આવશે, માટે પહેલી ખબર આપો.' એ આઠેય કન્યાઓના માબાપને બોલાવી કહ્યું કે - 'જૂઓ, અમારો જંબૂ દીક્ષાની ભાવનાવાળો છે. અમારે વાતચિત થઇ ગઇ છે. રહી જાય તો વાત જૂદી છે, નહિ તો રોકાશે નહિ. કાલે સવારે દીક્ષા લેશે, માટે મરજી હોય તો પરણાવજો.' માબાપ કહે - 'ઉભા રહો ! કન્યાઓને પૂછીએ.' પૂછતાં આઠે કન્યાઓએ કહ્યું કે - 'એ કરે તે મુજબ અમારે કરવાનું.' આર્ય રમણીનો એ રીવાજ. એ પરણ્યા. એમના લગ્નમહોત્સવમાં ખામી હોય ? -પ્રભવો ચોર કે જે પાંચસેં ચોરોનો માલિક હતો. ક્ષત્રિય બચ્ચો હતો, એને એમ થયું કે - આજે ચોરી કરવાની મજા આવશે. એ લાગ જોઇ જંબૂકુમારના દીવાનખાનામાં પેઠો. જંબૂકુમાર આઠની સાથે વિનોદ કરે છે. પ્રભવો પાંચસેંને લઇને પેઠો. એની પાસે બે વિદ્યા હતી : તાળાં ઉઘાડવાની અને માણસોને ઉંઘાડવાની. જંબૂકુમાર પર એ વિદ્યાની અસર ન થઇ. એમણે પ્રભવાને કહ્યું કે - 'જો ! હું હજી જાગું છું. જો કે મારે આ કશું જોઇતું નથી, સવારે તજીને નીકળનાર છું, પણ અત્યારે તો બેઠો છું માટે ચેતાવું છું કે - જાગતો છું.' પ્રભવો ચોર સ્તબ્ધ થાય છે. પ્રભવો વિચારે છે કે - 'આ પોતાની માલીકીની બધી સાહ્યબીને મૂકે છે અને હું વગર માલીકીની ચીજ લેવા આવ્યો છું. ક્ષત્રિય હું કે એ ? એ વાણીઓ અને હું ક્ષત્રિય !' પ્રભવો પૂછે છે :- 'પણ પેલી દેવાંગના જેવી આઠ સ્ત્રીને મૂકાય ?' જંબૂકુમાર કહે છે કે - 'હા, મૂકાય.' પ્રભવો ઉભો રહે છે. પેલી આઠે સ્ત્રીઓયે ઘણો વાદ કર્યો. છેવટે કહ્યું કે - 'તમને પ્રેમ નહોતો, ત્યારે પરણ્યા શું કામ ?' જંબૂકુમારે કહ્યું - 'મને તો પ્રેમ નથી, પણ તમને પ્રેમ હોય તો હું કરૂં તેમ કરો !' પેલી આઠે કહે - 'તૈયાર છીએ.' પ્રભવો કહે - 'હું પણ તૈયાર છું.' પેલા પાંચસેં કહે - 'અમે પણ તૈયાર છીએ.' સવારે માબાપે પૂછયું 'કેમ ? જંબૂકુમાર કહે - 'તૈયાર છું.' માબાપ કહે- 'એમ ! તો અમે પણ તૈયાર.' આઠ સ્ત્રીઓનાં માબાપ પણ તૈયાર !પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો યોગ આવો હોય. શ્રી જંબૂકુમારે આ રીતે પાંચસેં સત્તાવીસની સાથે દીક્ષા લીધી.

અસ્તુ. કાલે આપણે જોઇ આવ્યા છીએ કે - 'મંદોદરીના પિતા પોતાની પુત્રી માટે વરની શોધ કરે છે, પણ કોઇ યોગ્ય જણાતો નથી. એ ચિંતાથી 'શ્રી મય' રાજા ખિન્ન બનેલ છે.'હવે ખિન્ન બનેલ 'શ્રી મય' રાજાને મંત્રી શું કહે છે, તે હવે પછી -

[૭]

શ્રી રાવણનું ભોગજીવન ચાલે છે. પૂર્વે બાંધેલા પુણ્યયોગે બધી ભોગસામગ્રી એકત્રિત થતી જાય છે. એ સમજાવાઇ ગયું કે - પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને પણ જરૂરી માનનારો આત્મા, એ પુણ્યથી મળેલા ભોગને તો હેયજ માને. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની જરૂર શા માટે ? એ જ માટે કે - એ વળાવું છે. સંસાર અટવીને લંઘવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય, એ વળાવાનું કામ કરે છે. યોગ્ય માર્ગ સુધી પહોંચાડે. આપણે સ્થાને પહોંચવાની તૈયારી થાય, એટલે એના યોગે મળેલી સામગ્રી ખસી જાય. વળાવાથી સાવધ રહેવાનું. વળાવાને ખાવાનું દેવાય, પીવાનું દેવાય, રાજી પણ રખાય, પણ અસલ માલ બતાવાય નહિ. એની જાત કયી ? જેમાં ચોર પાકે છે એ. વાઘને પાળનારો વાઘને રમાડે, પણ પોતાની ચામડી ન ચાટવા દે, કેમકે - વાઘમાં એ ગુણ છે કે ચાટતા ચાટતાં મીઠાશ લાગી કે - દાંત બેસાડતાં વાર ન કરે. તેમ જડ તે જડ જ : પુદ્ગલ તે પુદ્ગલ જ ! આથીજ પાપને લોખંડની બેડી કહેવાય છે, ત્યારે પુણ્યને સુવર્ણની બેડી કહેવાય છે, માટે તેનાથી કામ લેવાય તેટલું લેવું. ધર્મ સાધવા માટે શરીરની રક્ષા કરવી એ ઠીક છે, પણ જ્યારે માલૂમ પડે કે - હવે આ શરીર ધર્મથી વિરૂદ્ધ જવાની તૈયારીમાં છે, ત્યારે તે મૂકી દેવું એજ યોગ્ય છે. એથીજ શાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે કે - અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને મરવું સારૂં, પણ શીલહીન થઇને જીવવું એ સારૂં નથી.શરીરને સાચવવાના નામે ધર્મહીનતા ન આવી જાય, એની પુરતી કાળજી રાખવાની છે. ધર્મસાધનના નામે શરીરના સેવક બની બેઠા, તો પરિણામ ઘણુંજ ભયંકર આવશે : કારણ કે - શરીરનો મોહ અનેક અનર્થોનું મૂળ છે. પ્રથમ સંહનનના સ્વામી શ્રી તીર્થંકરદેવોએ તે દ્વારા શું સાધ્યું ? મુક્તિજ. પણ તે શરીરદ્વારા તે પુણ્યપુરૂષો મુક્તિ ક્યારે સાધી શક્યા ? સેવક બન્યા ત્યારે કે માલિક બન્યા ત્યારે ? એ ખાસ વિચારજો !

"જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં, કર્મ ખપાવે જેહ; પૂર્વકોટિ વરસો લગે, અજ્ઞાની કરે તેહ."

-કાવ્યમાં આવતા આવા કથનને વળગી, આજે ઘણાઓ કેવલ શુષ્ક જ્ઞાન દ્વારા - મન, વચન અને કાયા ઉપર અંકુશ મૂક્યા વિના, મુક્તિને સાધવાની વાતો કરે છે : કારણ કે - તેઓને તો આગમના કથનની પરવા કર્યા વિના, પોતાને મનફાવતું અંગીકાર કરવું છે. એટલે કયો જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં તેટલાં કર્મ ખપાવે, એ વિચારવાની દરકાર તેઓ શું કામ કરે ? કારણ કે - તેમ કરવાથી, સ્વચ્છંદ વર્તન ઉપર મોટો અંકુશ મૂકાય છે. શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે - તે જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં તેટલાં કર્મ ખપાવે છે કે - જે જ્ઞાની **'तिहिं गुत्तो'** મન, વચન અને કાયાથી ગુપ્ત હોય, પણ નહિ કે - મન, વચન અને કાયાને યથેચ્છ રીતિએ પ્રવર્તાવનારો હોય. આ બધું બરાબર વિચારવુંજ જોઇએ અને વિચારાય તોજ સાચું તત્ત્વ હસ્તગત થઇ શકે.

વળી 'સંયમ અંગીકાર કર્યા પછી અનુમતિ લઇને પ્રભુએ વિહાર કર્યો' - આવી વાત સાંભળી અનુમતિની યદ્વા તદ્વા વાતો કરનારાઓએ પણ બહુજ વિચારવા જેવું છે. એ પ્રસંગની વાતથી જો કોઇ આજ્ઞા સાબિત કરવા માગતું હોય, તો તે કોરી અજ્ઞાનતા સિવાય બીજું કશુંજ નથી. વસતીના માલિકને પૂછીને મુનિવરો વિહાર કરે, એનો અર્થ એ નથી કે - વસતીના માલિકની આજ્ઞા સિવાય મુનિવરોથી વિહાર નજ થઇ શકે ! તેમ 'ભગવાને અનુમતિ લઇને વિહાર કર્યો - એનો અર્થ પણ એ નથી જ કે - 'કુટુંબીઓ 'હા' પાડે તોજ ભગવાન વિહાર કરી શકે, નહિ તો ન જ કરી શકે.' ભગવાન શ્રી મહાવીર વિહાર કર્યા પછી શ્રી નંદીવર્ધને શું કર્યું છે, એ તો સહુને ખબરજ છેને ? ભગવાનને વિહાર કરતા જોઇ, શ્રી નંદીવર્ધન, કે જે ભગવાન, શ્રી મહાવીરદેવના મોટા ભાઇ થાય છે, તેઓ અશ્રુભરી આંખે કરૂણ સ્વરે શું બોલ્યા, એ જાણો છો ને ? જતા ભગવાનને ઉદ્દેશીને નરપતિ શ્રી નંદીવર્ધન કહે છે કે :-

"त्वया विना वीर ! कथं व्रजामो, गृहेऽधुना शुन्यनोपमाने ।
गोष्ठिसुखं केन सहाचरामो, भोक्ष्यामहे केन सहाथ बन्धो ! ॥१॥"

'હે વીર ! તારા વિના અમે શૂન્ય વનની ઉપમાવાળા ઘરમાં હવે કેમ કરીને જઇએ, અને હે બન્ધો ! હવે અમે ગોષ્ઠિસુખને કોની સાથે આચરીએ અને ભોજન પણ કોની સાથે કરીશું ?

આ રીતનો વડિલબંધુનો વિલાપ ચાલુ છતાં ચાર જ્ઞાનના ધણી ભગવાન્ ચાલ્યા જાય છે : પાછું પણ જોતા નથી. સાક્ષાત્ તીર્થંકરદેવ છે હોં ! નિર્દયતાનો આરોપ મૂકવાની મૂર્ખતા ન કરતા. ખૂદ તીર્થંકરદેવના દીક્ષા પ્રસંગે પણ રોનારા હોય છે. આ વખતે રોતા શ્રી નંદીવર્ધનને શાંત કરવા માટે ભગવાને પાછું ફરીને જોયું હોત તો શું થાત ? એજ કે - મોહ વૃધ્ધિ પામત. મોહમાં મોહસામગ્રી મળે તો મોહ અધિક થાય, એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? પણ ભગવાન્ તેમ કરેજ શાના ?

જ્યાં ભોગજીવન ચાલે, ત્યાં ત્યાગજીવનની પીઠિકા બાંધવી જોઇએને ? ભોગજીવન ચાલે, ત્યાંએ ત્યાગના છાંટા તો છાંટવા જ જોઇએ અને ઉપસંહાર તો ત્યાગમાંજ લાવવો જોઇએ. ધર્મકથા કરનાર ધર્મગુરૂપર તો એ જોખમદારી છે. એ તાકાત હોય તોજ ઉપદેશ દેવો, નહિ તો ધર્મકથાના ઉપદેશનો ઢોંગ કરવો જોઇએ નહિ. દુનિયા તો પોતાને ઇચ્છતું લેવા આવે છે, માટે ઉપદેશકે પૂરતી કાળજી રાખવી. પછી સામાનું જેવું ભાગ્ય !

જ્યારે શ્રી શાલિભદ્રે માતા પાસે સંયમની આજ્ઞા માગી, ત્યારે માતાને એવી મૂર્છા આવી કે - અંગોપાંગનાં આભૂષણો પણ તૂટી ગયાં. જોરથી અવાજ થયો. આ બધું શ્રી શાલિભદ્ર જૂએ છે. દાસી આવીને માતાને છંટકાવ વિગેરે કરે છે, પણ શ્રી શાલિભદ્ર તો ઉભા ઉભા જોયા જ કરે છે : ખસતાયે નથી. જે શ્રી શાલિભદ્ર માતાને જોતાંજ ઉભા થતાં, હાથ જોડતા, પગે પડતા, વિનય કરતા, તે આજે પડેલી માતાને પવન પણ નાખતા નથી. પણ તેથી ભક્તિ ચાલી ગઇ એમ નહિ ! તે પુણ્યપુરૂષે પણ વિચાર્યું કે - 'આ મૂર્ચ્છા શાની છે ? મોહની ! હું જો જાઉં, માતાનું મસ્તક ખોળામાં લઇને બેસું, તો માતા જાગે, મને જૂએ કે - તરત માતાનો મોહ વૃદ્ધ પામેઃ શાલિભદ્ર બેઠો છે, એમ જૂએ એટલે માતાને એમ થાય - આ મને નહિ તજે.' માતાને જ્યારે મૂર્ચ્છા ઉતરી, ત્યારે શાલિભદ્રને ત્યાંજ ઉભેલો જોઇ એમ થયું કે - 'દૂર ઉભો છે ! ખરેખર, શાલિભદ્ર બદલાઇ ગયો.' શ્રી શાલિભદ્રની ભાવના ફળી.

હવે પાછા ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવ અને નંદીવર્ધનની વાત કરીએ : ઉપર પ્રમાણે કહેવા છતાં પણ ભગવાને પાછું ન જોયું, એટલે નંદીવદ્ધને કહ્યું કે - 'હે ભાઇ ! દરેક કામમાં અમે વીર ! વીર ! કહી બોલાવતા હતા, હવે વીર ! વીર ! કહી કોને બોલાવશું ?' ભાવના ફરી : ભગવાન તો ચાલ્યાજ જાય છે, એટલે દેખાયા ત્યાં સુધીમાં છેવટે નંદીવર્દ્ધને કહ્યું કે - 'ભાઇ ! તું તો વીતરાગ છો, પણ અમારી વિનંતિ છે કે - કોક દહાડો સંભારજે.' વ્યવહારમાં પણ છોકરો પરદેશ જાય, ત્યારે માબાપ ગાડીએ મૂકવા આવે, પહેલાં આંસુ પાડે બધું કરે, પણ પછી ગાડી ઉપડે એટલે આવજે કહી દે અને જરા છેટે જાય એટલે હાથ ઉંચા કરી આવજે કહી દે. સંસારના મોહની એ ગતિ છે. જેનો એકનો એક પાલક દીકરો મરી જાય, તેનો પણ આઘાત - જે મરતી વખતે થાય - તે પછી નથી રહેતો. થોડા દિવસ ગયા બાદ બધું વિસારે પડે. સંસારના મોહની એ સ્થિતિ છે. એ મોહથી ખસવું હોય, તો જ્ઞાનીએ કહેલા માર્ગની અંદર આવો અને કોઇ આવતો હોય એને ન અટકાવો. આજનાઓ માતાપિતાની કેવી સેવા કરનારા છે અને કેવા ભકત છે, એ તો હરકોઇ વિવેકી સમજી શકે તેમ છે. શાસ્ત્ર તો કહે છે કે - 'સંસારમાં રહેલો આત્મા જો ક્ષુદ્ર સ્વાર્થને વશ થઇ માબાપની અવજ્ઞા કરે, તો એના જેવો દુષ્ટ દીકરો કોઇ નથી !' માબાપની આજ્ઞા ખાતર પોતાની અનેક પાપલાલસાઓને ઠોકરે મારનાર કેટલા નીકળ્યા ? પાલક માતાપિતાની આજ્ઞા વિના એ કદમ પણ ન ભરતા. અને તમે લોભ ખાતર, પૈસા

ખાતર, માબાપની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘો છો કે નહિ ? ભાઇ જો ભાગ ન આપે તો તરત કયો સોલીસીટર સારો છે, એની તપાસ શું કરવા ? ભાઇને નોટીસ આપવા ! ભાઇને ? હા ! ભાઇને ! પાડોશી પણ એવા મળે કે - એ ભાઇ તો એજ લાગનો એવી સલાહ આપે.

(સભામાંથી૦ બાપને બી નોટીસ આપે.)

લો ! બાપને પણ નોટીસ ! આવું જીવન આવે, તે પહેલાં માથાના વાળ ઉખડી જતા હોય, તો વાંધો શો ? જેઓને દયા આવતી હોય, તેઓએ આવા માબાપની આજ્ઞા નહિ માનનારા નાલાયક પુત્રો પાસે મનાવવા જવું જોઇએ. પણ આ તો દુનિયાનો મોજશોખ મૂકી સંયમ લે ત્યાંજ દયા ને ત્યાં જ આજ્ઞાની વાત ! માટે હું કહું છું કે - કેવલ શબ્દગ્રાહી ન બનો. જો એવા બન્યા તો વિરાધક બનશો. માબાપની સેવા કેવી અને કેમ કરવી જોઇએ ? હાથે સ્નાન કરાવવું જોઇએ, એમના જમ્યા વિના જમાય નહિ, એમના ઉંઘ્યા પહેલાં ઉંઘાય નહિ, ઉઠવાનું એમના પહેલાં, ઉઘાડતાં પણ પગચંપી કરવાની અને સવારે તકલીફ ન થાય તે રીતે પગચંપી કરતાં કરતાં મધુર સ્વરે માબાપને ઉઠાડવાનાં અને તરત પગમાં પડવાનું ! આ બધું કરો છો ? તમે તો ખાવાની ચીજ આવે તો ગટગટાવી જાઓ અને ઉપરથી કહો કે - 'એ ઘરડાને શું ખાવું છે !' અરે, માબાપની ખાતર તો રાજપાટ મૂક્યાના દાખલા પણ શાસ્ત્રમાં આવે છે. માબાપ ચોવીસે કલાક ધર્મારાધન કરે, એવી યોજના કરી આપે : છે આવું ? નહિજ. અહીં જે વાત છે તે આત્મકલ્યાણ માટેની છે, એટલે જો મોહ ઘટાડવો હોય તોજ માબાપથી વિખૂટા પડવાની વાત છે. સ્વાર્થ ખાતર માતાપિતાની અવજ્ઞા કરી જાૂદો રહેનાર તો કૃતઘ્ન છે. શાસ્ત્રે પુત્રપર તો એ ફરજ મૂકી છે કે - પોતે સન્માર્ગે જઇ માબાપને પણ એ માર્ગમાં વાળે, તોજ માબાપના ઉપકારનો બદલો વાળે. માબાપ મોહવશ બને, તો એકવાર એમની આજ્ઞા ઉવેખીને પણ સન્માર્ગે જાય અને પછી એમને પણ સન્માર્ગમાં સ્થાપે.

અસ્તુ. અત્યારે તો શ્રી રાવણનું ભોગજીવન ચાલે છે : લલચાઇ જતા નહિ. શ્રી રાવણને સોળ હજાર સ્ત્રીઓ થવાની છે : એ સાંભળીને અમારે સોળ પણ કેમ નહિ, એવો મનોરથ ન કરતા, કારણ કે - એનું પરિણામ તો ખરાબ આવવાનું છે. ભોગોને અંગે તો જે વાત બની હતી, તે કહેવાય છે - પણ 'એમ કરવું જોઇએ'- એમ કદી માની લેતા ના. મય રાજા પોતાની પુત્રી મંદોદરી માટે વરની ચિંતા કરે છે, પણ યોગ્ય વરની પ્રાપ્તિ ન થવાથી ખિન્ન બનેલા શ્રી મયરાજાને તેમનો મંત્રી શું કહે છે, તે આજે પણ હવે પછી-

[૮]

મંત્રીનું કથન

શ્રી રાવણનું ભોગજીવન ચાલે છે. એ ઉપાદેય તરીકે સમજાઇ ન જાય, એ માટે આપણે ત્યાગજીવનની પીઠિકા બાંધી દીધી છે. આટલું સમજાવવા છતાં હેયને પણ ઉપાદેય તરીકે માની લેવાની મૂર્ખતા જે કરે, તે તેની જોખમદારી ઉપર છે. અસ્તુ. ચાલો હવે આગળ :-

પોતાની પુત્રીને અનુરૂપ પતિ નહિ જોઇ શકવાથી વિષાદમગ્ન થઇને બેઠેલા 'શ્રી મય' રાજાને તેમનો મંત્રી કહે છે કે -

> "स्वामिन् ! मा विषीद किंचि-दस्त्यस्या उचितो वरः । रत्नश्रवः सुतो दोष्मान्, रूपवांश्च दशाननः ॥१॥
> सिद्धविद्यासहस्रस्या - कंपितस्य सुरैरपि । विद्याधरेषु नास्त्यास्ति, तुल्यो मेरोरिवाद्रिषु ॥२॥"

"હે સ્વામિન્ ! આપ જરા પણ ખેદ ન કરો, કારણ કે - આ રાજપુત્રી 'શ્રી મંદોદરી'ને યોગ્ય એવો વર 'શ્રી દશાનન' છે, કે જે 'શ્રી રત્નશ્રવા' નામના રાજાનો પુત્ર છે, પરાક્રમી છે અને રૂપવાન્ છે : પર્વતોમાં જેમ મેરૂ સમાન કોઇ પર્વત નથી, તેમ આજે વિદ્યાધરોમાં 'શ્રી દશાનન' જેવો કોઇજ વિદ્યાધર નથી, કારણ કે - જેણે હમણાં દેવોથી પણ અકંપિત રહીને, એક હજાર વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરી છે."

રાવણ - મંદોદરી લગ્ન

મંત્રીના કથનને સાંભળીને હર્ષથી જેનું મન મોટું બની ગયું છે, એવો 'શ્રી મય' રાજા 'તમારૂં આ કથન બરાબર છે' - આ પ્રમાણે કહીને, પુરૂષોદ્વારા પોતાના આગમનને જણાવીને બંધુઓ, સૈન્ય અને અંતઃપુરના પરિવારની સાથે પોતાની પ્રાણપ્રિય 'શ્રી મંદોદરી' નામની પુત્રીને સાથે લઇને 'શ્રી દશમુખ'ને આપવાને માટે 'સ્વયંપ્રભ' નામના નગર પ્રતિ ગયો ત્યાં 'શ્રી સુમાલિ' વિગેરે ગોત્ર-વૃદ્ધ મહાશયોએ 'શ્રી દશમુખ' માટે 'શ્રી મંદોદરી'ને ગ્રહણ કરવા અંગીકાર કર્યું. તે પછી તે 'શ્રી સુમાલિ' વિગેરે અને 'શ્રી મય' વિગેરે વિવાહ કરનારાઓએ શુભ દિવસે 'શ્રી દશમુખ' અને 'શ્રી મંદોદરી' નો વિવાહ કરાવ્યો. ત્યાર પછી કર્યો છે લગ્ન મહોત્સવ જેઓએ એવા 'શ્રી મય' રાજા વિગેરે પોતાના નગર પ્રત્યે ગયા અને રાવણે પણ તે સુંદર રમણીની સાથે ચિરકાલ સુધી ક્રીડા કરી.

મેઘવરગિરિ ઉપર છ હજાર કન્યાઓની પ્રાપ્તિ

આ પછી કોઇ એક દિવસે શ્રી રાવણ ક્રીડા કરતાં કરતાં બાજુમાં લટકતા એવા મેઘોથી જાણે ઉંચી પાંખોવાળો હોય નહિ શું, તેવા 'મેઘરવ' નામના પર્વત ઉપર ગયા. તે પહાડ ઉપર આવેલા એક સરોવરમાં જેમ ક્ષીરસાગરમાં અપ્સરાઓ સ્નાન કરે, તેમ સ્નાન કરતી છ હજાર વિદ્યાધરની કન્યાઓને 'શ્રી રાવણે' જોઇ : સૂર્યને જોઇને જેમ કમલિનીઓ વિકસિત થાય, તેમ વિકસિત થયાં છે લોચનરૂપી કમલો જેનાં એવી અને અનુરાગવાળી થયેલી તથા 'શ્રી રાવણ'ને નાથ તરીકે ઇચ્છતી એવી તે ખેચર કન્યાઓ રાવણને જોવા લાગી. સ્ત્રીજાતિ સામાન્ય રીતિએ લજ્જાલુ હોય છે, પણ તે કયાં સુધી ? જયાં સુધી કામનો અતિરેક ન થાય ત્યાં સુધી જ ! અત્યંત કામથી પીડિત થયેલી તે વિદ્યાધર કન્યાઓએ એકદમ લજ્જાને દૂર કરીને પોતાની મેળેજ -

"**भर्ता नस्त्वं भव !**" *'તું અમારો ભરથાર થા.'*

-આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી. તે છ હજાર કન્યાઓમાં 'સર્વશ્રી' અને 'સુરસુંદર'ની પુત્રી 'પદ્માવતી' બીજી 'મનોવેગા' અને 'બુધ'ની દીકરી 'અશોકલતા' અને ત્રીજી 'કનક' તથા 'સંધ્યા' ની પુત્રી 'વિદ્યુત્પ્રભા' - આ અને બીજી પણ જગત્પ્રખ્યાત વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલી વિદ્યાધર રાજાઓની કન્યાઓ હતી. રાગવાળી તે સઘળી પણ કન્યાઓને ગાંધર્વ વિવાહે કરીને રાગવાળો રાવણ પરણ્યો.

'દશકંધર' ઉપર 'શ્રી અમરસુંદર'નું આક્રમણ

તે કન્યાઓના રક્ષકોએ તે કન્યાઓના પિતાઓને જણાવ્યું કે -

'कोऽप्येष कन्या यौष्माकी, परिणीयाद्य गच्छति ।'

"કોઇ પણ આ તમારી કન્યાઓને આજે પરણીને જાય છે."

આથી કોપાયમાન થયેલો અને 'દશકન્ધર'ને મારી નાખવા ઇચ્છતો 'અમરસુંદર' નામનો વિદ્યાધર રાજા, તે તે કન્યાઓના પિતાઓ સાથે ઉતાવળથી 'દશમુખ'ની પાછળ દોડયો. તેને આવતો જોઇ સ્વભાવથી કાયર

એવી તે સર્વ નવી પરણેલી સ્ત્રીઓ રાવણને કહેવા લાગી કે :-

"त्वरितं प्रेरय स्वामिन्, विमानं मा विलंबय ॥१॥
एकोऽप्यजयोऽयं, विद्या-धरेन्द्रोऽमरसुन्दरः । किं पुनः कनकबुध-प्रमुखैः परिवारितः ॥२॥"

"હે સ્વામિન્ ! વિમાનને જલ્દિથી ચલાવો, જરા પણ વિલંબ ન કરો ! કારણ કે - આ 'શ્રી અમરસુંદર' એકલો પણ અજય એટલે જીતી ન શકાય તેવો છે, તો પછી 'કનક' અને 'બુધ' આદિના પરિવારથી પરિવરેલો હોય ત્યારે તો પૂછવાનું જ શું ?

સ્વભાવથી કાયર એવી સ્ત્રીઓની વાણીથી હસીને 'શ્રી રાવણ' તે સુંદરીઓને કહે છે કે - 'હે સુંદરીઓ ! જેમ ગરૂડ સર્પોની સાથે યુદ્ધ કરે, તેમ આ લોકોની સાથેના મારા યુદ્ધને તમે જૂઓ !'

હવે આ વાત કરતાંની સાથેજ કનક અને બુધની સાથે વિદ્યાધરપતિ શ્રી અમરેન્દ્ર શ્રી રાવણની નજદિકમાંજ કેવી રીતિએ આવી પહોંચે છે, અને તે પછી શું થાય છે, તે હવે પછી-

•

[૯]

ઇન્દ્રજીત અને મેઘવાહનનો જન્મ

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે - શ્રી રાવણે 'મેઘરવ' નામના પર્વત ઉપર છ હજાર વિદ્યાધર કન્યાઓને ગાંધર્વ વિધિથી પરણી, તેઓને વિમાનમાં સાથે લઇને ચાલવા માંડયું. એજ વખતે તે કન્યાઓના રક્ષક પુરૂષોએ કન્યાઓના પિતાઓને ખબર આપી કે - તરત જ વિદ્યાધરપતિ 'શ્રી અમરસુંદર' અન્ય વિદ્યાધરો સાથે રાવણને મારવાની ઇચ્છાથી દોડયો. આથી તે તુરત પરણેલી વિદ્યાધરીઓએ રાવણને વિમાન જલ્દી ચલાવવાની વિનંતિ કરી, પણ શ્રી રાવણે હસીને ઉચિત ઉત્તર આપી, તેઓનું સાંત્વન કર્યું અને એટલામાં તો શસ્ત્રોથી દુર્દિન કરતા તેઓ, મેઘો જેમ મહાપર્વત ઉપર ચઢી આવે તેમ શ્રી રાવણ ઉપર ચઢી આવ્યા. પરાક્રમે કરીને ભયંકર એવા શ્રી રાવણે તેઓ તરફથી મૂકવામાં આવતાં અસ્ત્રોને અસ્ત્રોથી ભેદી નાખ્યાં, કારણ કે - તેઓને મારી નાખવાની શ્રી રાવણની ઇચ્છા ન હતી. એટલે તેમ કરીને શ્રી રાવણે 'પ્રસ્વાપન' નામના અસ્ત્રથી તેઓને મૂર્છિત કરી દીધા અને નાગપાશથી પશુની માફક બાંધી લીધા. આ વખતે રાવણની તે છએ હજાર પત્નિઓએ શ્રી રાવણની પાસે પિતૃભિક્ષા માગી. આથી શ્રી રાવણે તેઓને છોડી મૂકયા, એટલે તે વિદ્યાધર રાજાઓ પોતપોતાના નગરમાં ચાલ્યા ગયા અને હર્ષ પામેલા લોકો જેમને અર્ધ્ય આપતા હતા તેવા શ્રી રાવણ તે છ હજાર પ્રિયાઓ સાથે 'સ્વયંપ્રભ' નગરમાં આવ્યા.

શ્રી કુંભકર્ણ 'કુંભપુર' નામના નગરના નરપતિ 'મહોદર' ની 'ક્ષુરૂપા' નામની પત્નીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી, વિદ્યુન્માલા જેવી કાંતિવાળી અને પૂર્ણ કલશના જેવા સ્તનવાળી 'તડિન્માલા' નામની એક યૌવનવતી પુત્રી સાથે પરણ્યા અને શ્રી બિભીષણ 'વૈતાઢય' પર્વતની દક્ષિણ શ્રેણિમાં રહેલા શ્રી જયોતિષ્પુર' નામના નગરના રાજા 'વીર' ની 'નંદનવતી' નામની રાણીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી, કમલની શોભાને ચોરી લેનારી દૃષ્ટિવાળી અને દેવાંગના જેવી 'પંકજશ્રી' નામની કન્યા સાથે પરણ્યા.

આ પછી શ્રી મંદોદરીએ ચંદ્રના જેવા તેજસ્વી અને અદ્ભુત પરાક્રમી 'ઇંદ્રજીત' નામના એક પુત્રને જન્મ આપ્યો, અને તે પછી કેટલોક સમય વીત્યા બાદ મેઘની માફક નેત્રને આનંદ આપનાર 'મેઘવાહન' નામના બીજા પુત્રને પણ જન્મ આપ્યો.

વૈરવૃત્તિનો વિલાસ

હવે શ્રી કુંભકર્ણ અને શ્રી બિભીષણ પિતાના વૈરને યાદ કરી, વૈશ્રવણ- કે જે પોતાની માસીનો દીકરો થાય છે, તેણે આશ્રિત કરેલી 'લંકા' નગરીને નિરંતર ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. ખરેખર, વૈરવૃત્તિ એ એક એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે - જેના યોગે ભાઇ ભાઇને પણ નથી ગણતા. વૈરવૃત્તિને પોષવાની ભાવના, એ ઘણીજ ભયંકર ભાવના છે. એના યોગે અનેક અનર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં શંકાનો અવકાશ જ નથી. નહિ તો 'કુંભકર્ણ' અને 'બિભીષણ' જેવા, પોતાના બંધુથી આશ્રિત નગરી ઉપર ઉપદ્રવો શું કામ મચાવે ? આ નિરંતર થતા ઉપદ્રવોથી કુપિત થયેલા વૈશ્રવણે દૂત મોકલી 'સુમાલી' ને કહેવરાવ્યું કે - 'રાવણના નાના ભાઇઓ અને તમારા લઘુ પુત્રો - 'કુંભકર્ણ' અને 'બિભીષણ' -ને શીખામણ આપીને રોકો ! કારણ કે - એ બન્ને વીરમાની અને ઉન્મત્ત બાળકો 'પાતાલ લંકા' માં રહેવાથી કુવાના દેડકાની માફક પોતાની અને અન્યની શક્તિને જાણતા નથી. તેઓ મદોન્મત્ત થઇને વિજય મેળવવાની ઇચ્છાએ છળકર્મથી મારી નગરીને ઉપદ્રવ કરે છે, તે છતાં ચિરકાલ સુધી મેં તેઓની ઉપેક્ષા કરી છે, માટે હે ક્ષુદ્ર ! હવે જો તું તેઓને સમજાવીશ નહિ અને તેઓ ઉપદ્રવ કર્યાજ કરશે, તો તારી સાથે તે બન્નેને માલીને માર્ગે મોકલી આપીશ. શું તું અમારા બલને નથી જાણતો ?'

દૂતના આ કથનથી રાવણ કોપાયમાન થઇ ગયો અને મહાબુદ્ધિશાળી એવો તે ક્રોધથી બોલ્યો કે -

'અરે ! એ વૈશ્રવણ કોણ છે કે જે બીજાને કર આપનારો છે, અને જે બીજાના શાસનથી લંકા ઉપર શાસન કરે છે ? આમ છતાં પણ તે આ પ્રમાણે બોલતાં કેમ લાજતો નથી ? ખેદની વાત છે કે - તેની આટલી બધી ધૃષ્ટતા છે ! તું દૂત છે એટલે તને મારતો નથી માટે તું ચાલ્યો જા.'

આ પ્રમાણેના શ્રી રાવણના કથનથી દૂતે જઇને આ સઘળી હકીકત યથાસ્થિતપણે શ્રી વૈશ્રવણને કહી. દૂતની પાછળ જ રાવણ પોતાના બંધુઓને અને સેનાને સાથે લઇને ભયંકર ક્રોધથી લંકા નગરીની પાસે આવી પહોંચ્યો. આ વાતના સમાચાર આગળ મોકલેલા દૂતે વૈશ્રવણને આપ્યા. એ સમાચાર સાંભળ્યા કે તરતજ વૈશ્રવણ પણ સૈન્યની સાથે લંકા નગરીથી નીકળ્યો. થોડાજ વખતમાં, વગર રોકાણે પસારને પામતો પવન જેમ વનની ભૂમિને ભાંગી નાંખે, તેમ રાવણે વૈશ્રવણની સેનાનો ભંગ કરી નાખ્યો. જ્યારે રાવણે પોતાની સેનાનો ભંગ કર્યો, ત્યારે પોતાની મેળે જ પોતાનો ભંગ થયેલો માનતા શ્રી વૈશ્રવણનો ક્રોધ રૂપ અગ્નિ શમી ગયો. ક્રોધરૂપ અગ્નિ શમી જવાથી, શ્રી વૈશ્રવણની ભાવનામાં પરિવર્ત્તન થઇ ગયું. એ પરિવર્ત્તનના યોગે શ્રી વૈશ્રવણ શું વિચારે છે, તે હવે પછી -

[૧૦]

શ્રી વૈશ્રવણની વિવેકભરી વિચારણા

શ્રી રાવણની સેનાથી પોતાની સેના ભાગી જવાથી, પોતાને ભગ્ન થયેલો માની, શ્રી વૈશ્રવણનો ક્રોધરૂપી અગ્નિ શાંત થઇ ગયો અને એ આવેશના અભાવથી તેના આત્મામાં ઉત્તમ વિચારોનો આવિર્ભાવ થયો. તેના યોગે પ્રથમ તો તે વિચારે છે કે :-

''પદ્મ વિનાના સરોવરની, ભગ્નદંત હસ્તિની, છેદાઇ ગઇ છે શાખાઓ જેની એવા વૃક્ષની, મણી વિનાના

અલંકારની, જ્યોત્સનાહીન ચંદ્રમાની અને પાણી વિનાના મેઘની અવસ્થિતિ જેમ ધિક્કારને પાત્ર છે, તેમ શત્રુઓથી હણાઇ ગયું છે માન જેનું એવા માની પુરૂષની અવસ્થિતિ - હયાતિ, ખરેજ ધિક્કારને પાત્ર છે.''

આ વિચારણાને અંતે, જો આત્મા વિવેકહીન હોય તો ભયંકર પરિણામજ આણે, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી; પણ 'શ્રી વૈશ્રવણ' રાજા શ્રી સર્વજ્ઞદેવના શાસનથી સુવાસિત હતા, એટલે એ વિચારણાને અંતે અયોગ્ય પરિણામ ન આવતાં ઘણુંજ સુંદર પરિણામ આવ્યું. 'માનભગ્ન પુરૂષની સ્થિતિ ધિક્કારને પાત્ર છે' - એ વાત સાચી, પણ 'જો જીવનને સુંદર બનાવતાં આવડે તો તેજ પુરૂષની હયાતિ ધિક્કારપાત્ર બનવાને બદલે પૂજાને પાત્ર બની જાય છે' - આ વસ્તુને જાણનાર શ્રી વૈશ્રવણ વિચારે છે કે :-

''तस्याथवास्त्ववस्थानं, हतमानस्य मुक्तये । स्तोकं विहाय बहृविच्छुर्नहि लज्जास्पदं पुमान् ॥१॥
तदलं मम राज्येना-नेकानर्थप्रदायिना । उपादास्ये परिव्रज्यां, द्वारं निर्वाणवेश्मनः ॥२॥''

'અથવા તેવા માનભગ્ન પણ મુક્તિ માટે યત્ન કરતા પુરૂષ માટે અવસ્થાન છે, કારણ કે - થોડું તજીને ઘણાની ઈચ્છા કરનારો પુરૂષ લજ્જાનું સ્થાન નથી થતો એ વાત નક્કી છે, તે કારણથી અનેક અનર્થોને આપનારા રાજ્યથી મારે સર્યું : હું તો હવે મોક્ષમંદિરના દ્વાર સમી પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષાને અંગીકાર કરીશ.'

આ ભાવના કેવી ઉત્તમ છે ? મિથ્યામતિ આત્મા જે સ્થાને આપઘાત કરવાને ઇચ્છે, તે સ્થાને શુદ્ધમતિ આત્મા કેવા વિચારો કરે છે, તેનું એક આ પણ શ્રી જૈનશાસનમાં દૃષ્ટાંત છે. ખરેખર, આવાજ આત્માઓ યુદ્ધભૂમિને પણ ધર્મભૂમિ બનાવી શકે છે. ધર્મને પામેલા અવસરે પણ જરૂર ચેતી જાય છે. ચેતનવંતા બનેલા શ્રી વૈશ્રવણ રાજાની ભાવના હવે એકદમ સુવિશુદ્ધ બનવા લાગી. જે બંધુઓને પ્રથમ દુશ્મનરૂપ માનતા હતા, તેજ બંધુઓને હવે રાજા વૈશ્રવણ ઉપકારી તરીકે માનવા ઇચ્છે છે અને વિચારે છે કે -

''अप्येतावपकर्तारौ, कुंभकर्णबिभीषणौ । जातौ ममोपकर्तारा - वीदृकूपथनिदर्शनात् ॥१॥
रावणोऽग्रेऽपि मे बन्धु-र्बन्धुः संप्रति कर्मतः । विनास्योपक्रममिमं, नहि स्यान्मम धीरियम् ॥२॥
एवं ध्यात्वा वैश्रवण-स्त्यक्त्वा शस्त्रादि सर्वतः । तत्त्वनिष्ठः परिव्रज्यां, स्वयमेव समाददे ॥३॥''

''આ કુંભકર્ણ અને બિભીષણ પણ, કે જેઓ અપકારના કરનારા હતા, તેઓ પણ આવા પ્રકારનો ઉત્તમ માર્ગ દર્શાવવાથી મારા માટે તો ઉપકારના કરનારા થયા. રાવણ પ્રથમ તો મારી માસીનો દીકરો હોવાથી બંધુ હતો અને હાલમાં કર્મથી બંધુ થયો, કારણ કે - તેના આ ઉપક્રમ એટલે કે યુદ્ધાદિક થયા વિના, મારી આવા પ્રકારની બુદ્ધિ થાત નહિ.' - આ પ્રકારના વિચારને કરીને તત્ત્વનિષ્ઠ રાજા વૈશ્રવણે સર્વ શસ્ત્રાદિકનો ત્યાગ કરીને પોતાની મેળેજ દીક્ષાને અંગીકાર કરી.''

ઉત્તમ આત્માઓ કેવા સંયોગોમાં કેવી કાર્યવાહી કરે છે. એ ખાસ વિચારવા જેવી વસ્તુ છે. આ વૈરાગ્ય શાના યોગે ? પરાજય એજ વૈરાગ્યનું નિમિત્ત છે ને ? આવા નિમિત્તે પણ વૈરાગ્ય કયા આત્માને થાય ? આવાં નિમિત્તોથી થતાં વૈરાગ્યની અવગણના કરનારાઓ, ખરેજ હીણકર્મિ આત્માઓ છે, કારણ કે - કમલ પણ કાદવમાં પેદા થાય છે, અને એ-

કાદવમાં પેદા થયેલું પણ કમલ માથે મુકાય છે

જે કાદવમાં હાથ ન ઘલાય, પગ પણ આનંદ પૂર્વક ન મૂકાય, તે કાદવમાં પેદા થયેલું કમલ હાથમાં લેવાય, હૈયે રખાય, નાકે લગાડાય અને મસ્તક ઉપર મૂકાય ! તો પછી ગમે તેવા નિમિત્તે થયેલા વૈરાગ્યને કેમ અવગણાય ? ખરેખર, કમલની ઉપમાને પામી ચૂકેલા વૈરાગ્યની અવગણના કરનારા પામરો, કાદવ અને કમલનો ભેદ સમજી શકતા નથી. એક વૈરાગ્ય ભાવનાના યોગે વિચારોમાં કેટલું અને કેવું પરિવર્તન થાય છે,

એજ વિચારવાનું છે. જે રાવણની સામે કોપાયમાન થઇને યુદ્ધ કરવા ચઢી આવ્યા હતા અને એમ વિચારતા હતા કે- તેના નાના ભાઇઓ મારા રાજય ઉપર ઉપદ્રવ કેમ મચાવે ? તેજ રાજા વૈશ્રવણ વિચારે છે કે - જો કુંભકર્ણે અને બિભીષણે ઉપદ્રવ ન મચાવ્યો હોત, રાવણ ચઢી ન આવ્યો હોત અને મને આવી કફોડી સ્થિતિમાં ન મૂકયો હોત, તો મારી આ બુદ્ધિ કયાંથી થાત ? કારણ કે - હું તો મદમાં માતેલો હતો. આ રીતે વૈરાગ્યના યોગે પોતાની પૂર્વાવસ્થા પોતે જાતે પરખી લે છે, એજ વૈરાગ્યનો સુપ્રતાપ છે ! અને આપણે જોઇ આવ્યા કે - એજ વૈરાગ્યના યોગે તત્ત્વનિષ્ઠ બની વસ્તુમાત્રનો ત્યાગ કરી, શ્રી વૈશ્રવણ 'રાજા' મટી તેઓ 'રાજર્ષિ' બન્યા.

શ્રી રાવણનો ધર્મરાગ.

આ બાજુ જયને પામેલા 'શ્રી રાવણ' પણ આશ્ચર્યચકિત થાય છે, અને તેજ સમયે -

"तं नत्वा रावणोऽप्येव - मुवाच रचिताञ्जलिः । ज्येष्ठो भ्राता त्वमसि मे, सहस्वागोऽनुजन्मनः ॥१॥"

'રાવણ પણ તે 'રાજર્ષિ'ને નમસ્કાર કરીને, હાથ જોડીને, બોલ્યો કે - તું મારો મોટો ભાઇ છો, માટે નાના ભાઇ એવા મારા અપરાધને સહન કર.'

કેવી નમ્રતા અને કેટલી લઘુતા ? ધર્મરાગની કસોટી આવા પ્રસંગે જ થાય છે. રાવણ ભલે ભોગી છે, પણ ખરેખર ત્યાગના પ્રેમી છે. ત્યાગ દેખે ત્યાં એ ઝૂકેજ. રાવણ ધારત તો કહી શકત કે - 'બાયલો ! હાર્યો તેથી સાધુ થયો, કારણ કે - **"असमर्थो भवेत् साधुः"** પણ કહોને કે - એ રાવણમાં આજના ઉચ્છૃંખલો જેવી વીસમી સદીની બુદ્ધિ ન હતી ! એવું બોલવાનું તો વીસમી સદીમાં જન્મેલા ઉચ્છૃખંલોને જ સૂઝે ! એ પુણ્યશાલી શ્રી રાવણ એમ બોલે જ કેમ કે 'હાર્યા એટલે બાવા થયા ?' કારણ કે - શ્રીરાવણ તો શ્રાવક હતા, પ્રભુના માર્ગને સમજતા હતા અને ત્યાગના મર્મથી પરિચિત હતા, એટલે તરત જ તે શ્રી વૈશ્રવણના પગમાં પડી અને હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે :- "ભાઇ ! મારો અપરાધ સહન કરો !" વૈશ્રવણ રાવણની માસીના દીકરા હોઇને મોટા હોવાથી શ્રી રાવણના મોટા ભાઇ થાય છે એટલે એ 'ભાઇ' કહીને સંબોધે, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. વધુમાં વડિલ બંધુની આવી ઉચ્ચ કોટિની અવસ્થા જોવાથી શ્રી રાવણનો કષાયાગ્નિ પણ બુઝાઇ ગયો અને યુદ્ધભૂમિ સંપૂર્ણતયા ધર્મભૂમિ થઇ ગઇ. સૈનિકો તથા રાજા મહારાજાઓ પણ જોઇ રહ્યા. સર્વ કોઇથી યુદ્ધ ભૂલાઇ ગયું.

તે પછી શ્રી રાવણના મનમાં એમ થયું કે - 'જો આટલા માટે જ ત્યાગ કર્યો હોય, તો ભલે લંકાં એ ભોગવે ! હું કહી જોઉં.' - એમ વિચારી શ્રી રાવણ બોલ્યો કે :-

"ભાઇ ! ગમે તેમ તોયે તમે મોટા ભાઇ છો, ઇચ્છા હોય તો લંકા શંકા રહિતપણે ભોગવો, મારી ભૂલ માફ કરો, અમે બીજે જઇશું, પૃથ્વી કાંઇ આટલીજ નથી."

રાવણે આ પ્રમાણે કહેવા છતાં પણ પ્રતિમામાં સ્થિત રહેલા અને તેજ ભવમાં મોક્ષે જનાર રાજર્ષિ 'શ્રી વૈશ્રવણ' કાંઇ પણ ન બોલ્યા. વિચારો કે - ઘણાયે રાજા હાર્યા અને જેલમાં પૂરાયા, પણ આ ભાવના આવી ? હારતાં અને મરતાંએ આ ભાવના કયાં આવે છે ?મરતાંએ આ મારૂં ને આ તારૂં થાય છે. ખરેખર, ભવાભિનંદી આત્માઓને મરતાંએ મૂકવાનું મન નથી થતું : પણ પુણ્યશાલી શ્રી વૈશ્રવણ તો રાવણની આવી વિનંતિ છતાં પણ બેપરવાઇથી મૌનજ રહ્યા, કારણ કે - તે પુણ્યાત્માએ સાચા હૃદયથીજ ત્યાગ કર્યો હતો. આથી શ્રી રાવણને લાગ્યું કે - આ પુણ્યાત્મા તો પૂરેપૂરા નિઃસ્પૃહ છે. એમ જાણીને શ્રી રાવણે તેઓને ખમાવ્યા અને

નમસ્કાર કર્યો. તે પછી લંકાની સાથે તે રાજાના 'પુષ્પક' નામના વિમાનને પણ શ્રી રાવણે ગ્રહણ કર્યું અને જયલક્ષ્મીરૂપી લતાના પુષ્પરૂપ વિમાનમાં બેસીને શ્રી રાવણ સમ્મેતશૈલના શિખર ઉપર રહેલી શ્રી અરિહંતદેવની પ્રતિમાઓને વાંદવા માટે ગયા.

[૧૧]

શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની સુંદરતા

જે વખતે રાજા વૈશ્રવણ હારી ગયા, ત્યારે આપણે જોઇ ગયા કે- એમની કઢંગી સ્થિતિ હતી. એ વખતે તો જો આત્માને સન્માર્ગ ન જડે, તો કાંતો મરી જાય અગર સામર્થ્ય હોય તો પલાયન થઇ ફેર રાજય લેવાની યોજનાઓ રચે : પણ શ્રી વૈશ્રવણે તો રાજયની લાલસા મૂકી દીધી અને સંયમ અંગીકાર કર્યું. આથી શ્રી રાવણ જેવો બલવાન પણ એ પરમ સંયમધરને નમ્યો. આથી સ્પષ્ટ છે કે - રાવણ બળવાન હતો, પણ ઉન્મત્ત ન હતો. જો ઉન્મત્ત હોત તો નમત નહિ, પણ ઉલ્ટું કહેત કે - હવે હાર્યો તેમાં સાધુ થયો ! પણ નહિ, એ ઉન્મત્ત ન હતો : એ સમજતો કે - હારેલી સ્થિતિમાં પણ વૈરાગ્ય થવો સ્હેલો નથી, કારણ કે સંસાર ઉપરની લાલસા જવી સ્હેલી નથી ! એજ કારણે શ્રી રાવણ વૈર ભૂલી ગયો, પગમાં પડયો અને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી. શ્રી જિનશાસનમાં તો ઈંદ્રો પણ આમજ કરે છે. ઈંદ્ર જો મનુષ્યોનો પરાભવ કરવા આવેલા હોય, પણ એ મનુષ્યને મુનિવેષમાં જૂએ કે તરત હાથ જોડે અને કહે કે - 'આપ જીત્યા અને હું હાર્યો.' આ બધા ઉપરથી એ વાત સિદ્ધજ થાય છે કે - દેવ કરતાં મનુષ્યપણાની આ જ એક અધિકતા છે : ત્યાગના યોગે જ મનુષ્યજીવન, એ કીંમતી અને દુર્લભ ગણાય છે.

પ્રશ્ન૦ સાહેબ ! શું ગરીબ પણ સાધુ થઇ શકે છે ?

શું ગરીબને સાધુ થવાનો હક્ક નથી ? શ્રી જૈનશાસનમાં એવી ખોટી હક્કની મારામારી છેજ નહિ. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં ગરીબ પણ સાધુ થયા છે અને શ્રીમંત પણ થયા છે : સામાન્ય રાજાઓ પણ થયા છે અને છ ખંડ પૃથ્વીના ધણી ચક્રવર્તીઓ પણ થયા છે. તમે સાંભળી ચૂકયા છો કે - ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવના પંચમ ગણધરદેવે કઠીયારાને પણ દીક્ષા આપી હતી અને મંત્રીશ્વર અભયકુમારે અજ્ઞાન આત્માઓને યુક્તિપૂર્વક સમજાવી, તે મુનિવરના ચરણે ઝુકતા બનાવ્યા હતા. આથી સ્પષ્ટ જ છે કે - શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં ચક્રવર્તી અને રંક બેય દીક્ષાના અધિકારી છે. તેમાં શરત માત્ર એટલી જ કે - ચક્રવર્તિએ ચક્રવર્તિપણું ભૂલી જવું જોઇએ અને રંકે રંકપણું ભૂલી જવું જોઇએ : અને તેમ થાય એટલે તે બેય મહાત્મા ! ચક્રવર્તી-મુનિ પણ ક્ષણ પહેલાંના રંક-મુનિના ચરણમાં પોતાનું શિર મૂકે, એ આ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની અનુપમ સુંદરતા છે.

શ્રી રાવણને હસ્તિરત્નની પ્રાપ્તિ

શ્રી જૈનશાસનની સુંદરતાને સમજતા શ્રી રાવણે સંયમધર બનેલા 'શ્રી વૈશ્રવણ' નામના મુનિવરને ખમાવી અપરાધની માફી માગી અને શંકારહિતપણે રાજય કરવાની પ્રાર્થના કરી, છતાં પણ પ્રતિમામાં ઉભા રહેલા તે મહર્ષિએ પોતાનું મૌન ન છોડયું. આથી તે મહર્ષિને નિઃસ્પૃહ જાણી, ખમાવીને અને નમસ્કાર કરીને શ્રી વૈશ્રવણ રાજાના પુષ્પક નામના વિમાનને અને લંકા નગરીને શ્રી રાવણે પોતાના કબજામાં લીધી. ત્યાર પછી તે શ્રી રાવણ જયલક્ષ્મીરૂપી લતાના પુષ્પ સમાન તે પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેસીને સમ્મેતશૈલના શ્રૃંગ ઉપર

વિરાજતી શ્રી અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમાઓને વંદન કરવા ગયા. પ્રતિમાને વંદન કરી પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતરતાં શ્રી રાવણની સેનાના કોલાહલથી એક વનકુંજરે ગર્જના કરી. બરાબર આ જ સમયે 'પ્રહસ્ત' નામના એક પ્રતિહારે શ્રી રાવણ પ્રત્યે કહ્યું કે -

"हस्तिरत्नमसौ देव ! देवस्यार्हति यानता" *હે દેવ ! આ હસ્તિરત્ન આપ દેવના વાહન તરીકે થવાને લાયક છે.'*

-આ કથનથી શ્રી રાવણે પીળા અને ઉંચા દાંતવાળા, મધના જેવાં પીળાં લોચનવાળા, શિખર જેવા ઉંચા કુંભસ્થળવાળા અને સાત હાથના ઉંચા અને નવ હાથના લાંબા તે હસ્તિરત્નને ક્રીડાપૂર્વક વશ કર્યો અને તેની ઉપર આરૂઢ થયા. ઐરાવણ હસ્તિ ઉપર આરૂઢ થયેલા શક્ર-ઈંદ્રની શોભાને પણ શરમાવે તેવી શોભાને ધારણ કરતા શ્રી રાવણે તે હાથીનું 'ભુવનાલંકાર' નામ પાડયું. આ પછી તે હસ્તિરત્નને આલાનસ્તંભને આધીન કરીને, શ્રી રાવણે તે રાત્રિ ત્યાંજ પસાર કરી.

શરણે રહેલાઓની રક્ષા માટે આહ્‌વાન

પ્રાતઃ કાલમાં શ્રી રાવણ પરિવારની સાથે રાજસભામાં બેઠા હતા, ત્યાં પ્રતિહારદ્વારા જણાવાયેલ અને ઘાતથી જર્જરિત થઇ ગયેલ 'પવનવેગ' નામનો વિદ્યાધર આવી નમસ્કાર કરીને, શ્રી રાવણ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે - 'હે દેવ ! કિષ્કિંધિ રાજાના પુત્ર સૂર્યરજા અને રૂક્ષરજા પાતાલલંકાથી કિષ્કિંધા નગરમાં ગયેલા : ત્યાં યમના જેવો ભયંકર અને પ્રાણનો સંશય કરાવે તેવા યમની સાથે તે બે જણનું યુદ્ધ થયું : ઘણા કાલ સુધી યુદ્ધ કરીને પરિણામે 'યમરાજા'એ તે સૂર્યરજા અને રૂક્ષરજા બન્નેને એકદમ ચોરની માફક બાંધીને કેદખાનામાં નાખ્યા છે : ત્યાં તે યમરાજા વૈતરણી સહિત નરકવાસોને બનાવી, તે બન્નેને પરિવારની સાથે છેદન-ભેદન આદિ દુઃખો આપે છે : તો અલંઘ્ય છે આજ્ઞા જેની એવા હે રાવણ ! તે બે તમારા પરંપરાથી આવેલા સેવકો છે, માટે તમે તેમને છોડાવો, કારણ કે - તેઓનો પરાભવ તે તમારો જ પરાભવ છે.

રક્ષણના આહ્‌વાનનો સ્વીકાર

આ સાંભળીને શ્રી રાવણ પણ બોલ્યા કે - 'તેમના પરાભવમાં મારોજ પરાભવ છે' - આ વાતમાં કશોજ સંશય નથી, કારણ કે-

"आश्रयस्य हि दौर्बल्या - दाश्रितः परिभूयते" *'આશ્રયની દુર્બલતાથીજ આશ્રિત પરાભવ પામે છે.'*

તે દુર્બુદ્ધિએ પરોક્ષ રીતે મારા આ સેવકોને જે બાંધ્યા છે, અને કારાગ્રહમાં નાખ્યા છે, તેનું ફલ આ હું આપું છું. આ પ્રમાણે કહીને મહાપરાક્રમી અને યુદ્ધની લાલસાવાળો રાવણ સૈન્યની સાથે 'યમ' નામના ઈંદ્ર' રાજાના **દિક્‌પાલથી** પાલન કરાતી 'કિષ્કિંધા' નગરી પ્રત્યે પહોંચ્યા.

[૧૨]

ક્ષાત્રવ્રતનું પાલન.

કિષ્કિંધામાં આવેલા શ્રી રાવણે ત્યાં તપાવેલા સીસાના રસનું પાન, શિલા ઉપર આસ્ફાલન અને કુહાડાથી છેદ આદિથી ભયંકર સાતે નરકોને જોઈ, અને તે નરકોમાં કલેશ પામતા પોતાના પત્તિઓને જોઇને કોપાયમાન થયેલા શ્રી રાવણે ત્યાં રહેલા પરમાધામીઓને, ગરૂડ જેમ સર્પોને ત્રાસ પમાડે, તેમ ત્રાસ પમાડયો અને તે કલ્પિત નરકોમાં રહેલા પોતાના પત્તિઓને અને બીજાઓને પણ મુકત કર્યા. મોટા પુરૂષોનું આગમન એકદમ કોના કલેશના છેદને માટે નથી થતું ? અર્થાત્-સર્વના કલેશચ્છેદ માટે થાય છે જ. આ જાતિના વર્તાવથી ક્ષણવારમાં તે નરકના રક્ષકો પોકાર પૂર્વક ઉંચા હાથ કરતા યમરાજા પાસે ગયા અને તેની પાસે 'પોતા પાસેથી નારકીઓને મુકત કરવાના' - તે વૃત્તાંતને નિવેદન કર્યું. આથી યુદ્ધરૂપ નાટકમાં સૂત્રધાર જેવો અને બીજા યમરાજા જેવો અને ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળો થયેલો તે 'યમ' નામનો ઈંદ્રરાજાનો લોકપાલ પણ યુદ્ધ કરવા માટે એકદમ નગરીમાંથી બહાર નીકળ્યો. સૈનિકોએ સૈનિકોની સાથે, સેનાપતિઓએ સેનાપતિઓની સાથે અને કોપાયમાન થયેલા યમે કોપાયમાન થયેલા શ્રી રાવણની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડયું. ચિરકાલ સુધી બાણાબાણી યુદ્ધને કર્યા પછી, ઉન્મત્ત હસ્તિ જેમ શુંડારૂપ દંડને ઉંચો કરીને દોડે, તેમ ભયંકર દંડને ઉપાડીને 'યમ' પણ વેગથી દોડયો-પણ શત્રુઓને નપુંસકની માફક માનનારા શ્રી રાવણે 'ક્ષુરપ્ર' બાણથી કમલની માફક તે દંડના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા. ફરીવાર પણ 'યમ' લોકપાલે રાવણને બાણોથી આચ્છાદિત કરી નાખ્યો. એટલે લોભ જેમ સર્વ ગુણોનો નાશ કરી નાખે, તેમ શ્રી રાવણે તે સઘળાં બાણોનો નાશ કરી નાખ્યો અને એકી સાથે બાણોને વરસાવતા શ્રી રાવણે વૃદ્ધાવસ્થા જેમ બલનો નાશ કરે, તેમ 'યમ' નામના લોકપાલને જર્જરિત કરી નાખ્યો. આથી 'યમ' લોકપાલ તે સંસારમાંથી નાસીને એકદમ 'રથનૂપુર' નગરના નાયક 'શ્રી ઈંદ્ર' નામના વિદ્યાધરેશ્વરની પાસે ગયો અને ત્યાં તે 'યમ' લોકપાલ 'શ્રી શક્ર'ને નમસ્કાર કરીને હાથ જોડીને બોલ્યો કે -

जलाञ्जलिर्मयादायि, यमत्वाय प्रभोऽधुना ।१।
रूष्य वा तुष्य वा नाथ, करिष्यामि यमतां नहि । उत्थितो हि दशग्रीवो, यमस्यापि यमोऽधुना ॥२॥
विद्राव्य नरकारक्षा-न्नारकास्तेन मोचिताः । क्षत्रव्रतधनेनैच्चै-र्जीवन्मुक्तोऽस्मि चाहवात् ॥३॥
जित्वा वैश्रवणं तेन, लंकापि जगृहे युधि । तद्विमानं पुष्पकं च, जितश्च सुरसुन्दरः ॥४॥

'હે પ્રભો ! હાલ મેં મારા યમપણાને જલાંજલિ આપી છે ! હે નાથ ! આપ રોષ પામો કે તોષ પામો, પણ હવે હું યમપણાને કરીશ નહિ, કારણ કે- હાલમાં યમનો પણ યમ શ્રી દશગ્રીવ ઉત્પન્ન થઇ ચૂકયો છે. તેણે નરકના રક્ષકોને નસાડીને નારકીઓને મુકત કરી દીધા છે અને 'ક્ષત્રવ્રત' રૂપી ધને કરીને તેણે મને યુદ્ધમાંથી જીવતો મૂકયો છે. તેણે યુદ્ધમાં વૈશ્રવણને જીતીને 'લંકા' પણ લઈ લીધી છે અને તેનું 'પુષ્પક' નામનું વિમાન પણ લઈ લીધું છે. વધુમાં સુરસુંદરને પણ જીતી લીધો છે.'

આપણે આ યમના કથન ઉપરથી એ સમજી શકીએ છીએ કે - રાવણ જો ક્ષત્રવ્રતને ધરનારા ન હોત, તો તે યુદ્ધમાંથી ભાગીને જીવતો અહીં સુધી આવી ન શકત. ક્ષત્રિયોનું એ વ્રત છે કે -'સામે થયેલો પણ દુશ્મન ભાગે તો એની પુંઠ ન પકડવી : તરણું ઘાલે તો નામ ન લેવું : શરણે આવે તો યોગ્ય સ્થાન આપવું.' આ વ્રત ક્ષત્રિયનું છે : અને શ્રી રાવણે એ વ્રતનું યથાસ્થિત પાલન કર્યું. નહિ તો શ્રી રાવણ જેવા બળવાન પાસેથી ભાગી જવું, એ શકય કયાં હતું ? અને એ વાત 'યમ' લોકપાલ પણ પોતાના સ્વામી આગળ ખૂલ્લા શબ્દમાં જરાપણ સંકોચ વિના કહી બતાવે છે. વિચારો હવે કે - જે ભાગેલાની પુંઠે પડે તે બલવાન કે ક્ષમા કરે એ બળવાન ? સાચા ક્ષત્રિયો કદીજ ભાગતાની પુંઠ ન પકડે અને પડતાને પાટું ન મારે, તેમજ નિર્બળની રક્ષા કરવાનું પણ ન ચૂકે. આ જાતિના ક્ષત્રિયવ્રતનું આ પ્રસંગમાં શ્રી રાવણે સંપૂર્ણ પાલન કર્યું.

શ્રી રાવણ પાછા રાજધાનીમાં

પણ આ બાજુ ' શ્રી ઈંદ્ર' નામના વિદ્યાધરેશ્વર તો પોતાના 'યમ' નામના લોકપાલના કથનથી કોપાયમાન થઈ ગયા અને તેમના અંતરમાં યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા જાગૃત થઈ ગઈ, પણ બલવાન સાથે વિગ્રહ કરવામાં ડરતા એવા કુલમંત્રીઓએ તે તે ઉપાયોથી શ્રી ઈંદ્ર રાજાને યુદ્ધના વિચારથી રોકયા અને એથી યુદ્ધના વિચારને માંડી વાળીને 'શ્રી ઈંદ્રરાજાએ' પોતાના 'યમ' નામના લોકપાલને 'સુરસંગીત' નામનું નગર આપ્યું અને પોતે પ્રથમની માફક જ વિલાસમગ્ન બનીને 'રથનૂપુર' નગરમાં રહ્યા. આ બાજુ શ્રી રાવણે ' આદિત્યરજા' નામના પોતાના પત્તિને કિષ્કિધા નગરી આપી અને 'ઋક્ષરજા ' નામના પત્તિને ' ઋક્ષપુર 'નામનું નગર આપ્યું. તે પછી બંધુઓ દ્વારા અને નગરના લોકોથી સ્તવાતા પૂર્ણ પરાક્રમી એવા પોતે તો લંકાનગરીમાં ગયા અને અમરાવતીમાં જેમ ઈંદ્ર શાસન ચલાવે, તેમ શ્રી રાવણ પણ લંકા નગરીમાં રહીને પોતાના પિતામહના મોટા રાજ્યનું શાસન કરવા લાગ્યા.

વાનરદ્વીપના નરેશપદે શ્રી વાલી મહારાજા

આ બાજુ વાનરોના રાજા શ્રી આદિત્યરજાને શ્રીમતી 'ઇન્દુમતી' નામની પટ્ટરાણીથી બળવાન 'વાલી' નામના નંદન થયા. ઉગ્ર બાહુબલના સ્વામી શ્રી વાલી કુમાર હંમેશાં સમુદ્રના અંત સુધી જંબૂદ્વીપની પ્રદક્ષિણા કરતાં સર્વ ચૈત્યોને વંદન કરતા હતા. શ્રી આદિત્યરજાને 'સુગ્રીવ' નામનો બીજો પણ પુત્ર થયો અને 'શ્રી પ્રભા' નામની તે રાણીને, બન્ને ભાઈઓથી નાની એક પુત્રી થઇ. શ્રી આદિત્યરજાના ભાઇ ઋજુરજાને પણ 'હરિકાન્તા' નામની પત્નીથી 'નલ' અને 'નીલ' નામના વિશ્વવિશ્રુત બે પુત્ર થયા. નરેન્દ્ર આદિત્યરજાએ પોતાના બલશાલી પ્રથમ પુત્ર 'શ્રી વાલી' ને રાજય આપી દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તપશ્ચર્યા તપીને તેઓ શિવપદે ગયા.

કેવા પુણ્યશાલી ! સમયે આત્મહિત સાધવામાં પુણ્યશાલી આત્માઓને આળસ હોતી જ નથી. ઉત્તમ સામગ્રી પામ્યાની સફલતા, આ સિવાય બીજી શી હોઇ શકે ? અંત સુધી જ વિષયવિલાસ - એ ઉત્તમ આત્માઓ માટે ઘણી જ ભયંકર વસ્તુ છે. આખું માનવજીવન વિષયવિલાસમાં ગુમાવવું, એના જેવી અધમ મનોવૃત્તિ બીજી એક પણ નથી. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના સ્વામીઓ જીવનના અંત સુધી તો કદીજ વિષયવિલાસમાં નિમગ્ન નથી રહેતા. આજના વિલાસી અને વિકારવશ બનેલા આત્માઓએ આવા મહાપુરૂષોના જીવન ઉપર ખૂબ ખૂબ વિચારવાનું છે : અને વિચારી વિચારીને જીવનના સુંદર આદર્શને સફલ કરવા સઘળું કરવા માટે સજ્જ થવાની જરૂર છે.

મહારાજા શ્રી વાલીએ પણ યૌવનરાજય - પદ ઉપર સમ્યગ્દૃષ્ટિ, ન્યાયવાન્, દયાવાન્, મહાપરાક્રમી અને પોતાના જેવાજ પોતાના બંધુ શ્રી સુગ્રીવને સ્થાપન કર્યા.

ખર અને ચંદ્રણખાનો યોગ

હવે એક વખતે અંતઃપુરની સાથે હાથી ઉપર બેસીને શ્રી રાવણ ચૈત્યવંદન માટે મેરૂપર્વત ઉપર ગયા. એ સમયે 'મેઘપ્રભ'ના પુત્ર 'ખર' નામના એક ખેચરે 'ચંદ્રણખા' કે જે રાવણની ભગિની હતી તેણીને જોઇ અને જોવા માત્રથીજ પ્રેમવાલા થયેલા તેણે અનુરાગવાળી તેણીનું હરણ કર્યું. તે પછી તે પાતાલલંકામાં ગયો અને ત્યાં રહેલા આદિત્યરજાના પુત્ર 'ચંદ્રોદર' નામના રાજાને કાઢી મૂકયો અને તે નગરીને પોતે કબ્જે કરી. આ પછી ક્ષણવારમાં શ્રી રાવણ મેરૂથી લંકામાં આવ્યા અને પોતાની ભગિની ચંદ્રણખાના હરણને સાંભળીને કોપાયમાન થયા. કોપાયમાન થયેલો સિંહ જેમ હાથીના શિકાર માટે જાય, તેમ શ્રી રાવણ 'ખર' નામના

ખેચરના ઘાત માટે ચાલ્યા. આ પ્રમાણે રાવણને જતા જોઇને શ્રીમતી મંદોદરીદેવી રાવણને કહેવા લાગી કે-'હે માનદ ! આવો અનુચિત સંરંભ શું કરો છો ? કંઇક વિચાર તો કરો. જો કન્યા અવશ્ય કોઇને દેવા યોગ્ય તો છેજ, તો પછી તેણી પોતાની મેળેજ ઇષ્ટ અને કુલીન વરને વરે છે, તો તે તો સારૂંજ છે. 'દુષણ'નો દીકરો 'ખર'-એ ચંદ્રણખા માટે યોગ્ય વર છે, અને નિર્દોષ એવો તે પરાક્રમી આપનો એક સુભટ થશે, માટે પ્રધાન પુરૂષોને મોકલીને તેની સાથે તેને પરણાવો અને એને પાતાલલંકા નગરી આપીને તેના ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.' આજ પ્રમાણે પોતાના બે નાના ભાઇઓથી પણ કહેવાયેલા અને યુક્ત વિચારને કરનાર એવા શ્રી રાવણે 'મય' અને 'મારીચ' નામના બે અનુચરોને મોકલી, પોતાની ભગિની ચંદ્રણખાને તે 'ખર' નામના ખેચર સાથે પરણાવી. તે વાર પછી શ્રી રાવણના શાસનને ધારણ કરતો, તે 'ખર' નામનો ખેચર પાતાલ લંકાની અંદર ચંદ્રણખાની સાથે નિર્વિઘ્નપણે ભોગોને ભોગવવા લાગ્યો. તે વખતે 'ખર' ખેચરે ભગાડી મૂકેલો શ્રી ચંદ્રોદર રાજા કાલે કરીને મૃત્યુ પામ્યા પછી, તે ચંદ્રરાજાની ગર્ભવતી 'અનુરાધા' નામની પત્ની નાસીને વનમાં ગઇ હતી, તેણીએ તે વનને વિષે સિંહણ જેમ પરાક્રમી સિંહને જન્મ આપે, તેમ નયાદિ ગુણના ભાજનરૂપ 'વિરાધ' નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. યૌવનવયને પામેલ તે 'વિરાધ' સર્વ કલારૂપ સાગરના પારને પામીને, અસ્ખલિત છે ગમન જેનું એવો મહાપરાક્રમી તે પૃથ્વી ઉપર વિહરવા લાગ્યો.

[૧૩]

મહારાજા શ્રી વાલીની ખ્યાતિ

આપણે જોઇ આવ્યા કે - વાનરદ્વીપના શ્રી આદિત્યરજા પોતાના બળવાન્ પુત્ર શ્રી વાલીકુમારને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપી, દીક્ષા અંગીકાર કરી અને અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા તપીને મુક્તિપદને પામ્યા. આ પછી શ્રી વાલી મહારાજાએ પોતાના લઘુ બાંધવ સુગ્રીવ, કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, ન્યાયવાન્, દયાવાન્ અને પરાક્રમી હતા, તેમને યુવરાજ તરીકે સ્થાપ્યા. મહારાજા વાલી, એ પરમ ધર્માત્મા છે. અને જેઓ શ્રી જંબૂદ્વીપવર્તિ સર્વ શ્રી જિનેશ્વરદેવોના મંદિરોની યાત્રા કરે છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પોતાને મળેલી ઋદ્ધિનો ઉપયોગ આત્મકલ્યાણની સાધનામાં કરે, એમાં કશુંજ આશ્ચર્ય નથી : કારણ કે - પવિત્ર આત્માઓનો તે સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મજ છે. આવા પુણ્યશાલી રાજાઓની ખ્યાતિ વિશ્વમાં ફેલાય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશુંજ નથી. 'પુણ્યપુરૂષોને ખ્યાતિ ફેલાવવા માટે પરિશ્રમ નથી કરવો પડતો, પણ આપોઆપજ ફેલાય છે.' - એ નિયમ પ્રમાણે શ્રી વાલી મહારાજાની ખ્યાતિ ફેલાતી ફેલાતી ઠેઠ શ્રી રાવણની રાજસભામાં પહોંચી. એક વખત રાજસભામાં બેઠેલા શ્રી રાવણે વાર્તાના પ્રસંગે વાનરેશ્વર શ્રી વાલી મહારાજાને પ્રૌઢ પ્રતાપી તરીકે અને બળવાન્ તરીકે સાંભળ્યા : અર્થાત્ - 'વાનરદ્વીપમાં અત્યારે શ્રી વાલી મહારાજાનું સામ્રાજ્ય ચાલે છે, અને તે પ્રૌઢપ્રતાપી અને ઘણાજ બળવાન છે.' - એવા પ્રકારની શ્રી વાલી મહારાજાની ખ્યાતિ શ્રી રાવણે સાંભળી.

માનનું પરિણામ

પણ તે ખ્યાતિ શ્રી રાવણથી સહન થઇ શકી નહિ ! પોતાનેજ એક મહાન્ તરીકે માનનાર આત્મા, અન્યની સાચી પણ ખ્યાતિ સાંભળી શકતો નથી. અન્યની સાચી પણ ખ્યાતિને સાંભળવાનું ધૈર્ય, માની આત્માઓમાં હોઇ શકતું નથી : અને એથી સારા સારા આત્માઓ પણ, નહિ જેવી વાતમાં પોતાનું ભયંકર અહિત કરી નાખે છે. માન, એ એક ભયંકર વસ્તુ છે. કલ્યાણના અર્થી આત્માએ એને આધીન ન થઇ જવાય, એની

ખાસ કાળજી રાખવાની છે ! સાચા ગુણવાનના ગુણની અનુમોદના એ તો સમ્યક્ત્વની ભાવના છે અને સાચા ગુણીની પ્રશંસા, એ સમ્યક્ત્વની નિર્મલતાનું એક અદ્વિતીય સાધન છે. પણ એ અનુપમ સાધનનો માની આત્મા સદુપયોગ નથી કરી શકતો.

શ્રી રાવણ તો પોતે એમજ માનતા કે - આ પૃથ્વીમાં હું એકજ છું : મારી આગળ કોઇની પ્રશંસા હોવી ઘટે નહિ : હા, સેવક તરીકે, ખંડીયા રાજા તરીકે પ્રશંસા ભલે હોય, પણ સ્વતંત્ર રાજા તરીકે પ્રશંસા હોવી ઘટે નહિ : એક આકાશમાં બે સૂર્ય ન હોય. એક સૂર્ય હોય ત્યાં બીજો ન હોય. એક મ્યાનમાં બે તલવાર ન હોય. આથી સૂર્યની માફક અન્યના પ્રતાપને નહિ સહન કરી શકતા, એવા શ્રી રાવણે મહારાજા શ્રી વાલી તરફ શિખામણ આપીને એક દૂતને મોકલી આપ્યો : સ્વામીનો સંદેશો પહોંચાડવામાં દૂત બહુ હુંશીયાર હોય છે. દુતોમાં વચનની તાકાત અજબ હોય છે. સામાના હૃદયમાં સ્વામીએ કહેલો ભાવ કેવી રીતે ઉતારવો, નરમ-ગરમ વચનો કયી રીતે બોલવાં, એ ઢબ-છબ દૂતો બહુજ સારી રીતે જાણતા હોય છે.

દૂતદ્વારા શ્રી રાવણનો સંદેશો.

શ્રી રાવણનો ધીરવાણીવાળો તે દૂત શ્રી વાલી મહારાજાની સભામાં જઇને શ્રી વાલીને નમસ્કાર કરીને કહે છે કે

"दुतोऽहं दशकंठस्य, राजंस्तद्वाचिकं श्रुणु ॥"

'હે રાજન્ ! હું શ્રી રાવણનો દુત છું : આપ મારા તે સ્વામીનો સંદેશો સાંભળો'-

"શરણરૂપ અમારા પૂર્વજ શ્રી કીર્તિધવલ પાસે, વૈરીઓથી પરાભવ પામેલો તારો પૂર્વજ 'શ્રીકંઠ' શરણ માટે આવ્યો હતો. પોતાના શ્વસુર પક્ષના તે શ્રીકંઠને દુશ્મનોથી રક્ષણ આપીને, તેમના વિરહથી કાયર એવા શ્રી કીર્તિધવલે તેમને આ વાનરદ્વીપમાંજ સ્થાપન કર્યા હતા. ત્યારથી આરંભીને અમારી અને તમારી વચ્ચે પરસ્પર સ્વામિ-સેવકભાવ સંબંધથી બન્નેય પક્ષોમાં ઘણા રાજાઓ થઇ ગયા. એજ પરંપરામાં તારા પિતામહ 'કિષ્કિંધિ' ના રાજા થયા અને મારા પ્રપિતામહ (બાપના દાદા) 'સુકેશ' નામના થયા. તેઓની વચ્ચે પણ તેજ સંબંધ તેવીજ રીતિએ અખંડિત ચાલુ રહ્યો છે. તે પછી તારા પિતા રાજા સૂર્યયશા થયા, કે જેને યમરાજાના કેદખાનામાંથી જે રીતે છોડાવેલ છે, તે તેના માણસો જાણે છે. અને તે તારા પિતાને મેં જે રીતે 'કિષ્કિંધા' નગરીના રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો, તે પણ પ્રસિદ્ધ છે. હવે હાલમાં હે વાલિ ! તે સૂર્યયશાના ન્યાયવાન્ પુત્ર તરીકે તું થયો છે, તે કારણથી તું પૂર્વની માફક સ્વામિ-સેવક સંબંધથી અમારી સેવાને કર !"

આ રીતે દૂત દ્વારા શ્રી રાવણે પોતાની સેવા અંગીકાર કરવાનું શ્રી વાલીને કહેવરાવ્યું.

શ્રી વાલીનો પ્રત્યુત્તર

આથી કોપાયમાન થયેલા, પણ અહંકારે કરીને અગ્નિ વાળા 'શમી' નામના વૃક્ષની માફક અવિકૃત આકારવાળા અને મહામનવાળા તથા ગંભીર વાણીવાળા શ્રી વાલી રાજાએ તે દૂતને ઉત્તરમાં કહેવા માંડયું કે-

"આપણા બન્નેના કુલને વિષે, એટલે રાક્ષસવંશના અને વાનરવંશના રાજાઓની વચ્ચે, પરસ્પર આજ સુધી અખંડિત સ્નેહ સંબંધ છે એમ હું જાણું છું. આપણા પૂર્વજોએ સંપત્તિમાં કે આપત્તિમાં પરસ્પર સહાય કરી છે, તેમાં એક સ્નેહ એજ કારણ છે. પણ કાંઇ સ્વામિ-સેવકભાવ કારણ નથી. 'સર્વજ્ઞ અર્હન્ત દેવ અને સુગુરૂ સાધુ વિના અન્ય કોઇ આ દુનિયામાં સેવ્ય છે.' એમ અમે જાણતા જ નથી. તારા સ્વામીને સેવા કરાવવાનો આટલો બધો મોહ કેમ છે ? પોતાને સેવ્ય અને અમોને સેવક માનતા એવા તારા રાજાએ, પરંપરાથી ચાલ્યા

આવેલા સ્નેહગુણને આજે ખંડિત કરી નાખ્યો છે. અપવાદથી કાયર એવો હું, મિત્રકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને પોતાની શક્તિને નહિ જાણતા એવા રાવણની ઉપર હું પોતે તો કંઇ જ નહિ કરૂં-પરંતુ અહિતકર પ્રવૃત્તિ કરતા એવા તેનો પ્રતિકાર તો હું અવશ્ય કરીશ ! બાકી પૂર્વના સ્નેહરૂપ વૃક્ષને કાપી નાખવામાં હું આગેવાન તો નહિજ થાઉં. માટે હે ક્ષુદ્ર ! તું અહીંથી જા અને તારો તે સ્વામી શક્તિ પ્રમાણે જે કરવું હોય તે કરો.''

જોઇ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ રાજાની વાણી ? રાજનીતિ પણ જૂઓ ! જરા પણ આવેશ વિના કેવી સીધી વસ્તુ કહે છે ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ શાંત હોય, પણ કાયર નહિ ! ખોટાને પેસવા ન દે અને સાચાને છોડે નહિ. સાચાને હલકું ન કરે અને ખોટાને ઉંચે ન બેસાડે. અસ્તુ. ઉપર પ્રમાણે કહીને શ્રી વાલી રાજાએ વિદાય કરેલા દૂતે જઇને સર્વ સમાચાર શ્રી રાવણને કહ્યા.

શ્રી રાવણ યુદ્ધના મેદાનમાં

પોતાના દૂત દ્વારા શ્રી વાલી રાજાની વાણીને સાંભળીને સળગી ઉઠયો છે ક્રોધરૂપી અગ્નિ જેનો એવો અને દૃઢસ્કંધવાળો શ્રી રાવણ, સેનાની સાથે એકદમ કિષ્કિંધા નગરી પ્રત્યે આવ્યો. આ બાજુ ભૂજાના પરાક્રમથી શોભતા શ્રી વાલી રાજા પણ તૈયાર થઇને રાવણની સામે આવ્યા. ખરેખર, પરાક્રમી પુરૂષોને યુદ્ધનો અતિથિ પ્રિય હોય છે. બન્ને રાજાઓ ભેગા થયા પછી, તે બન્નેનાં સૈન્યોની અંદર પરસ્પર પાષાણા-પાષણી, વૃક્ષા-વૃક્ષી અને ગદા-ગદી યુદ્ધ ચાલી પડયું : અર્થાત્-કોઇ ગદાથી, કોઇ પત્થરોથી અને કોઇ વૃક્ષો લઇને લઢવા લાગ્યા. તે યુદ્ધમાં સેંકડો રથો શેકેલા પાપડની માફક ભાંગી ચુરાવા લાગ્યા, મોટા હાથીઓ માટીના પિંડની માફક ભેદાઇ જવા લાગ્યા, ઘોડાઓ સ્થાને સ્થાને કોળાની જેમ ખંડિત થવા લાગ્યા, અને પાયદલો ચંચા પુરૂષોની માફક ભૂમિ ઉપર પડવા લાગ્યા.

શ્રી વાલીમહારાજાની વિવેકશીલતા

યુદ્ધમાં થવા માંડેલા તે પ્રકારના પ્રાણીઓના સંહારને જોઇને, દયાળુ બનેલા વાનરપતિ વીર શ્રી વાલી એકદમ આવીને શ્રી રાવણને કહેવા લાગ્યા કે -

> **'युज्यते न वधः प्राणि-मात्रस्यापि विवेकिनाम्, पञ्चेन्द्रियाणां हस्त्यादि-जीवानां, बत का कथा ? ॥१॥**
> **द्विषज्जयाय यद्येष, तथाऽप्यर्हो न दोष्मताम्, दोष्मन्तो हि निजैरेव, दोर्भिर्विजयकांक्षिणः ॥२॥**
> **त्वं दोष्माग्छ्रावकश्चासि, सैन्ययुद्धं विमुञ्च तत्, अनेकप्राणिसंहारा-च्चिराय नरकाय यत् ॥३॥''**

'વિવેકી આત્માઓને પ્રાણીમાત્રનો પણ વધ કરવો એ યોગ્ય નથી, તો પછી હસ્તિ આદિ પંચેન્દ્રિય પ્રાણીઓના વધની તો વાતજ શી ? જો કે-આ પ્રાણીઓનો વધ દુશ્મનોના વિજયને માટે કરાય છે, તો પણ પરાક્રમી પુરૂષો માટે આ યોગ્ય નથી : કારણ કે-પરાક્રમી પુરૂષો પોતાની જ ભૂજાઓથી વિજયની કાંક્ષા-ઇચ્છા રાખવાવાળા હોય છે. તું પરાક્રમી અને શ્રાવક છો, માટે જે યુદ્ધ એક પ્રાણીઓના સંહારથી ચિરકાલ સુધીના નરકાવાસ માટે થાય છે, તે સૈન્યના યુદ્ધને છોડી દે !'

ભાગ્યશાલી ! વિચારો, આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ રાજાની અનુપમ વિવેકશીલતા ! ગમે તેવા પ્રસંગે અને ગમે તેવા સ્થળે પણ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા પોતાની વિવેકશીલતા નથી ગુમાવતા ! એનો આ એક અનુપમ અને અદ્વિતીય દાખલો છે. જેઓ આજે સંસારની પ્રવૃત્તિને ધર્મરૂપ મનાવવા માગે છે, તેઓએ આ પ્રસંગનો ખાસ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. પરમ શુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રી વાલીમહારાજા સ્પષ્ટ પણ જાહેર કરે છે કે - યુદ્ધ, એ નરકનું કારણ છે અને વિવેકી આત્માઓ માટે એક નાનામાં નાના જંતુની પણ હિંસા, એ યોગ્ય નથી. આવાં અનેક ઉત્તમોત્તમ દૃષ્ટાંતોથી ભરેલા સાહિત્યમાંથી પણ પાપપોષક પ્રવૃત્તિ કાઢવાની ધૃષ્ટતા કરનારા, ખરેજ પોતાના આત્માનું અહિત કરવા સાથે જગત્ના જીવોની પણ કતલ કરવાનું કારખાનું ખોલનારા છે, અને

એથીજ શ્રી જૈનશાસનમાં એવાઓને 'अदिट्ठकल्लाणकरा' તરીકે ઓળખાવ્યા છે. ખરેખર, શાસ્ત્રમાં જે આત્માઓને પાપપ્રવૃત્તિ કરવા છતાં પણ અલ્પબંધ કરનારા તરીકે ઓળખાવ્યા છે, તે આવા પવિત્ર અને શુદ્ધ વિવેકશીલ આત્માઓને જ !

શ્રી રાવણ પણ શ્રાવક છે, એટલે શ્રી વાલીથી બોધ પમાડાયેલા અને ધર્મના જાણકાર એવા શ્રી રાવણે પણ એ વાત કબુલ કરી અને સૈન્યના યુદ્ધને બંધ કર્યું.

[૧૪]

ઉચ્ચ મનોદશાનો નમુનો

શ્રી રાવણ અને શ્રી વાલી વચ્ચે સંગ્રામ શરૂ થયો. પંચેંદ્રિય જીવોની કતલ જોઇ, શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનમાં સંપૂર્ણ આસ્તિકય ધરાવનાર શ્રી વાલીના હૃદયમાં વિવેકપૂર્ણ અનુકંપાનો આવિર્ભાવ થયો. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લક્ષણોમાં પ્રધાનતા ઉપશમની છે અને પ્રાપ્તિ આસ્તિક્યની છે, એટલે કે- પ્રધાનતાની દૃષ્ટિએ ઉપશમ પ્રથમ અને પ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ આસ્તિકય પ્રથમ. જેમ જેમ આસ્તિક્ય વધે તેમ જેમ અનુકંપા, નિર્વેદ, સંવેગ અને ઉપશમનો આવિર્ભાવ વધુ થતો જાય. સાચું આસ્તિકય ન હોત, તો અનુકંપાનો સંભવ બહુજ કમ હતો. જીવના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ભાન ન હોય, તો આવા ભયંકર પ્રસંગે અનુકંપા આવે શી રીતે ? વાલી યુદ્ધની વચ્ચે આવીને કહે છે કે :-

''પ્રાણીમાત્રનો વધ વિવેકી આત્માઓને માટે યોગ્ય નથી, તો પંચેન્દ્રિય હસ્તિ આદિ જીવોના વધની તો વાતજ શી ? જો કે-આ વધ દુશ્મનના જય માટે છે, તો પણ તે પરાક્રમી પુરૂષોને માટે યોગ્ય નથી, કારણ કે-પરાક્રમી પુરૂષો પોતાનીજ ભૂજાઓથી વિજયની આકાંક્ષાવાળા હોય છે : તો હે રાવણ ! તું પરાક્રમી છો અને શ્રાવક છો, માટે જે અનેક પ્રાણીઓના સંહારથી ઘણા કાલ સુધી નરકને માટે થાય છે, તે સૈન્યયુદ્ધને છોડી દે !'

શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનમાં આસ્તિકતા ધરાવનાર આત્માઓની દશા કેવી હોય છે અને કેવી હોવી જોઇએ, એ વાત આ પ્રસંગ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે. આવા ભયંકર પ્રસંગે પણ જેનું હૃદય પારકાની પીડાથી કંપી ઉઠે, એ જેવી-તેવી ઉચ્ચ દશા નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓની શુદ્ધ દૃષ્ટિનો સાક્ષાત્કાર આવા આવા પ્રસંગોએજ થઇ શકે છે. જેઓ સુધારા, ઉન્નતિ, પરમાર્થ અને પરોપકાર આદિના નામે પાપથી બેદરકાર બન્યા છે અને વાતવાતમાં જ્ઞાની પુરૂષો તરફથી અપાતી ચેતવણીનો તિરસ્કાર કરવા જેવી કનિષ્ટ દશાએ પહોંચી ચૂકયા છે, તેઓએ શ્રી વાલી મહારાજાની આ મનોદશા ખાસ વિચારવા જેવી છે. 'શબ્દાડંબરથી કર્મ સત્તા છોડી નહિ દે'-આ વાત તેઓએ પોતાના હૃદયપટ ઉપર કોતરી રાખવા જેવી છે. સાચા આસ્તિકય વિના આવા ઉત્તમ વિચારોનો આવિર્ભાવ થવો શકય નથી. અનુકંપા, નિર્વેદ, સંવેગ અને ઉપશમની શુદ્ધતાનો આધાર આસ્તિક્ય ઉપર છે. મિથ્યાત્વરૂપ મલ ગયા વિના વાસ્તવિક રીતિએ શુદ્ધ ગુણોની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. વાચકવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ઉપદેશ રહસ્યમાં કહ્યું છે કે-'મિથ્યાત્વની હયાતિમાં દેખાતો સુંદર પરિણામ પણ વાસ્તવિક રીતે સુંદર હોઇ શકતો નથી.' આથી સમજાશે કે-મૂળ વસ્તુ વિનાના ગુણો પણ ગુણાભાસની કોટિના છે. ધ્યેય વિનાના ઘોર તપને પણ શાસ્ત્રકારોએ કાયકષ્ટની કોટિમાં મૂકયું છે. આથી શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞામાં આસ્તિક્ય અખંડ હોય, તોજ સદ્‌ગુણોની ખીલવટ સહજ થાય છે. એ આસ્તિકયનાજ પ્રતાપે આવા ભયંકર પ્રસંગે પણ શ્રી વાલી મહારાજા યુદ્ધભૂમિને ધર્મભૂમિ બનાવવા જેવી વાત કરી રહ્યા છે. શ્રી રાવણ પણ ભગવાનના માર્ગ પ્રત્યે શ્રદ્ધાલુ છે. જો એમ ન હોત તો તે કહી દેત કે - ''અહિં આવ્યો હતો

શું કરવા ? ધર્મની વાયડી વાતો જવા દે અને થાતું હોય તે થવા દે.'' પણ આમ કોણ કહે ? જે પ્રભુની વાણી ન પામ્યો હોય તે ! શ્રી વાલી મહારાજાથી બોધ પમાડાયેલા અને ધર્મના જાણકાર રાવણે પણ યુદ્ધ બંધ કરવાનો સેનાને હુકમ કર્યો અને સર્વ યુદ્ધમાં વિશારદ એવા રાવણે અંગે કરીને યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. બેય સેના તટસ્થપણે કોણ જીતે છે અને કોણ હારે છે તે જૂએ છે. હિંસા ગઇ અને ધમાચકડી મટી. રાવણે જે જે અસ્ત્રો મૂકયાં તે બળવાન વાલીએ પોતાનાં અસ્ત્રોથી, સૂર્ય જેમ અગ્નિના તેજને હણી નાખે, તેમ હણી નાખ્યાં. વાલી તો માત્ર રાવણના અસ્ત્રને છેદતાં, પણ નવું ન મૂકતા : માત્ર પ્રહારનો બચાવ કરતા. ધીર આત્માઓની આજ ઉત્તમતા છે. ધીરતા વિનાના વીરો એ સાચા વીર નથી. ધીરતા વિનાની વીરતા મોટે ભાગે હાનિ કરે છે. ધીરતા વિનાના વીરો ઘણી વખત નખ્ખોદ વાળે : કહેવત છે કે વિવાહની વરશી કરે. મહાવ્રતધર મુનિવરોને પાલનમાં ધીર કહ્યાં, પણ વીર ન કહ્યા : કારણ કે - ધીર હોય તે વીર તો હોયજ. શ્રી રાવણે સર્પાસ્ત્ર અને વરૂણાસ્ત્ર વિગેરે મંત્રાસ્ત્રો મૂકયાં અને પરાક્રમી વાલીએ તે અસ્ત્રોને ગરૂડાસ્ત્ર વિગેરે અસ્ત્રોથી હણી નાખ્યાં. તે પછી શસ્ત્ર અને મંત્રાસ્ત્રોની નિષ્ફલતાથી કોપાયમાન થયેલા શ્રી રાવણે છ ઉપવાસની તપશ્ચર્યાથી સાધી લીધેલું ચંદ્રહાસ નામનું મહાસર્પ જેવું ભયંકર ખડ્ગ ખેંચ્યું. ઉપાડયું છે 'ચંદ્રહાસ' નામનું ખડ્ગરત્ન જેણે એવો શ્રી રાવણ, એક શિખરવાળા પહાડની માફક અને એક દાંતવાળા હસ્તિની માફક શ્રી વાલીની સામે દોડયો અને શ્રી વાલીએ લીલા માત્રમાં ડાબા હાથે કરીને, જેમ શાખાવાળા વૃક્ષને પકડી લે, તેમ ચંદ્રહાસ ખડ્ગની સાથે જ શ્રી રાવણને પકડી લીધો અને પંડિત એવા કપીશ્વર શ્રી વાલી દડાની માફક શ્રી રાવણને હસ્તકોટરમાં-બગલમાં સ્થાપન કરીને, એક ક્ષણવારમાં પણ ચાર સમુદ્રવાળી પૃથ્વી ફરી વળ્યા. તેજ વખતે ત્યાં આગળ આવીને, લજ્જાથી નમી ગયેલી ડોકવાળા શ્રી રાવણને તજી દઇને મહારાજા શ્રી વાલીએ નીચે પ્રમાણે કહેવા માંડયું. શું કહેવા માંડયું એ જોવા પૂર્વે, આપણે એજ વિચારીએ કે-મહાપુરૂષોની ધીરતા કેટલી અજબ હોય છે.

શ્રી રાવણ ચંદ્રહાસ જેવા ખડ્ગરત્નને ઉપાડી મારવા દોડયા આવે, તે છતાં ધીરતા પૂર્વક ઉભા રહેવું, એ કાયર પુરૂષો માટે શકય નથી. રાવણ પણ શ્રી વાલીના પરાક્રમથી દિઙ્મૂઢ બની જાય છે અને બગલમાંથી દુર કર્યા પછી શ્રી રાવણ પોતાના મસ્તકને નીચું નમાવીને કંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિનાજ ઉભા રહે છે.

નીચે મસ્તકે ઉભેલા શ્રી રાવણને શ્રી વાલી મહારાજા હવે શું કહે છે તેજ જોવાનું છે. આવા પરાક્રમી પુરૂષો પૂર્વના નિયાણા જેવા ખાસ કારણ શિવાય પ્રાય : ભવાભિનંદી હોતા જ નથી. આવા મહાપુરૂષો યુદ્ધભૂમિને પણ એકજ ક્ષણમાં ધર્મભૂમિ બનાવી શકે છે. હવે શ્રી વાલી મહારાજા આ યુદ્ધભૂમિને ધર્મભૂમિ કેવી રીતિએ બનાવે છે અને શ્રી રાવણ પ્રત્યે શું કહે છે, તે હવે પછી.

[૧૫]

વીરવર શ્રી વાલીનું હારેલા રાવણ પ્રત્યે કથન

વીરવર શ્રી વાલી મહારાજાએ શ્રી રાવણને કાખમાં ઘાલી ક્ષણવારમાં ચારે સમુદ્ર પ્રત્યે ભ્રમણ કર્યું અને તે પછી લજ્જાથી નમી ગઇ છે ડોક જેની એવા શ્રી રાવણને છોડી દીધા. આ પછી નીચે મસ્તકે ઉભા રહેલા શ્રી રાવણ પ્રત્યે પરમ શુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રી વાલી મહારાજા કહેવા લાગ્યા કે-

''वीतरागं सर्वविद - माप्तं त्रैलोक्यपूजितम्, विनार्हतं न मे कश्चि-न्नमस्योऽस्ति कदाचन ॥१॥''

'વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, આપ્ત અને ત્રણે લોકથી પૂજિત એવા શ્રી અરિહંતદેવ વિના મારે કોઇ કદી નમસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી.'

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માનો કેવો શુદ્ધ નિશ્ચય હોય છે, એ વિચારજો ! શ્રી અરિહંતદેવને ગ્રહણ કરવાથી શ્રી અરિહંતદેવની આજ્ઞામાં વિચરતા નિર્ગ્રંથો અને ધર્મી તરીકે તેમના અનુયાયીઓ પણ નમસ્કાર્યની કોટિમાં આવી જ જાય છે.

આ સિવાયના કોઇને પણ નહિ નમસ્કાર કરવાનો નિશ્ચય ત્યારેજ થઇ શકે છે કે-જ્યારે સંસારની સઘળી કામનાઓ ઉપર અંકુશ મૂકાય. સંસારની કામનાથી ઘેરાયેલા આત્માઓ તો ગમે તેના પણ ચરણને ચાટવા તૈયાર હોય છે.

ખોટા માનને ધિક્કાર

ઉપરના પોતાના દૃઢ નિશ્ચયને શ્રી વાલી મહારાજાએ પ્રથમજ શ્રી રાવણને તેનાજ દૂતદ્વારા જણાવી દીધો હતો, છતાં અભિમાનના યોગે નમસ્કાર કરાવવા ઇચ્છતા શ્રી રાવણને શ્રી વાલી મહારાજા કહે છે કે -

"अंगोत्थितं द्विषन्तं तं, धिङ्ग मानं येन मोहितः । इमामवस्थां प्राप्तोऽसि, मत्प्रणामकुतूहली ॥२॥"

'ધિક્કાર છે તારા અંગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે માનરૂપી શત્રુને, કે જેનાથી મોહિત થયેલો તું મારા પ્રણામનો કુતૂહલી બની આ અવસ્થાને પામ્યો છે.'

શ્રી વાલી મહારાજા માનની દશાનું કેવું આબાદ વર્ણન કરી રહ્યા છે ! ખરેખર, માન એ એક એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે - જેના યોગે શ્રી રાવણ જેવા ભાગ્યશાલી આત્મા પણ વિષમ દશાને પામ્યા ! પણ અત્રે ખાસ વિચારવાનું તો એ છે કે - આ તે યુદ્ધભૂમિ છે કે વ્યાખ્યાનભૂમિ ? ખરેખર, શ્રી વાલી મહારાજા યુદ્ધભૂમિને પણ વ્યાખ્યાનભૂમિ બનાવી રહ્યા છે ! આવીજ રીતિની સંસારની અસારતા સમજાય, તો ઘર પણ ઉપાશ્રય બની જાય. વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તો પેઢીઓ પણ પાઠશાલાનું રૂપક લે. અરે, શ્રાવક એવો થાય કે-એની પેઢીએ જનારને વેપાર થાય કે ન થાય, પણ બે ચાર સારી વાત કહ્યા વિના તો રહેજ નહિ : પણ પેઢી એ પાઠશાલા બને કયારે ? સમ્યગ્દર્શન આવે ત્યારે ! એ સમ્યગ્દર્શન લાવવા સંસારની અસારતા સમજ્યા વિના છૂટકોજ નથી. સંસારની અસારતા સમજાય, તો દુનિયાનાં અનીતિ-પ્રપંચાદિ આપોઆપ દૂર થાય. શ્રી વાલી મહારાજા કાંઇ નિર્બળ નથી : ધારે તો એક ક્ષણ વારમાં સમ્રાટ્ બની શકે તેવા છે. જો શ્રી વાલી મહારાજાનું સમ્યગ્દર્શન પોલું હોત, તો એ યુદ્ધભૂમિ વ્યાખ્યાનભૂમિ ન જ બનત ! પણ શ્રી વાલી કાંઇ શ્રી રાવણનું રાજ્ય ઝુંટવી લેવા ન્હોતા આવ્યા-રાજ્ય જીતવા માટે યુદ્ધ કરવા ન્હોતા આવ્યા, પણ કાંઇક જુદુંજ બતાવવા આવ્યા છે, એટલે અહીં પરિણામ સુંદરજ આવવાનું છે : અને આવે એમાં આશ્ચર્ય પણ નથી.

કૃતજ્ઞતાનું પ્રદર્શન

સમ્યગ્દર્શનના સુપ્રભાવે કૃતજ્ઞતાના સ્વરૂપને જાણનાર શ્રી વાલી મહારાજા માનરૂપી શત્રુનો તિરસ્કાર કર્યા પછી કહે છે કે -

"पूर्वोपकारान् स्मरता, मया मुक्तोऽसि संप्रति । दत्तं च पृथिवीराज्य-मखंडाज्ञः प्रशाधि तत् ॥३॥"

'પૂર્વના ઉપકારને યાદ કરતો એવો હું તને હવે છોડી દઉં છું અને આ પૃથ્વીનું રાજ્ય તને આપી દઉં છું, માટે અખંડ આજ્ઞાવાળો થયો તું તે પૃથ્વીના રાજ્યનું પાલન કર.' -: બાકી :-

"विजिगीषौ मयि सति, तवेयं पृथ्वी कुतः । क्व हस्तिनामवस्थानं, वने सिंहनिषेविते ॥४॥"

''વિજયની ઈચ્છાવાળા એવા મારી હયાતીમાં તારી પાસે આ પૃથ્વી ક્યાંથી હોય ? કારણ કે - સિંહથી સેવિત વનમાં હસ્તિઓનું અવસ્થાન ક્યાંથી હોય ?'

અર્થાત્-જે વનમાં સિંહ વસતો હોય તે સ્થાનમાં જેમ હાથીઓ નથી વસી શકતા, તેમ મારી હયાતીમાં તું આ પૃથ્વીના રાજ્યને ભોગવી નથી શકતો.

તે કારણથી-

''तदाऽऽदास्ये परिव्रज्यां, शिवसाम्राज्यकारणं । किष्किंधायां तु सुग्रीवो, राजास्त्वाज्ञाधरस्तव ॥५॥''

'હું તો મોક્ષરૂપી સામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત એવી પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષાને અંગીકાર કરીશ અને કિષ્કિંધા નગરીમાં તારી આજ્ઞાને ધરનાર સુગ્રીવ રાજા હો.'

આ ઉપરથી પ્રભુશાસનને પામેલા પુણ્યશાલી પુરૂષો અપૂર્વ કૃતજ્ઞતાનું દર્શન કરાવવા સાથે, પોતાનું બળ કેવી રીતિએ બતાવે છે અને તેનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરે છે, એ ખાસ સમજવા જેવું છે. સાચા બળવાનજ તે છે કે - જેઓ પોતાના બળથી નિર્બળોને ખોટી રીતિએ દબાવતા નથી અને પોતે તેના દુરૂપયોગથી સદાજ ડરતા રહે છે. જેમ શ્રી વાલીથી રાવણ હાર્યા, તેવીજ રીતિએ પૂર્વે શ્રી બાહુબલીજીથી ભરત મહારાજા હાર્યા હતા અને જેમ તે સમયે શ્રી બાહુબલીજી પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા હતા, તેમ અહીં શ્રી વાલી મહારાજા પણ સંયમધર થવાનીજ પોતાની ભાવના વ્યકત કરે છે. ખરેખર, આવા પરાક્રમી ચરમશરીરી પુણ્ય પુરૂષો જો રાજ્યપિપાસુ બને, તો ભયંકર અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થયા વિના રહેજ નહિ અને આજ કારણે એવું અતિશયવંતુ બલ તેવા નિઃસ્પૃહ અને વિરકત પુણ્યપુરૂષો સિવાય પ્રાયઃ અન્યને મળી શકતું નથી. આથી એ પણ સ્પષ્ટ છે કે - બળનો ઉપયોગ પુણ્યશાળી આત્માઓએ પૌદ્ગલિક સુખોની સાધનામાં કરવા કરતાં, આત્મિક સુખની સાધનામાં કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે.

[૧૬]

દીક્ષાનો સ્વીકાર

આપણે જોઇ ગયા કે - શ્રી વાલી મહારાજાએ રાવણને સાફ સાફ જણાવી દીધું કે-

'હું શ્રી અરિહંતદેવ, શ્રી અરિહંતદેવના આજ્ઞાનુસારી નિર્ગ્રંથ ગુરૂદેવો અને તેમના આજ્ઞાનુસારી ધર્માત્માઓ સિવાય કોઇને પણ નમસ્કાર કરતો નથી, માટે તેં જાણવા છતાં પણ અંગમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભયંકર માનને આધીન થઇને રાજા તરીકે મારી પાસે નમસ્કાર કરાવવાની ભાવના કરવામાં, તારી પોતાની સ્થિતિ ઘણીજ કફોડી બનાવી છે, પણ જા ! પૂર્વ ઉપકારોના સ્મરણથી હું તને આ કફોડી દશામાંથી મુકત કરૂં છું અને આ પૃથ્વીનું રાજ્ય તને સમર્પિ દઉં છું : તું ખૂશીથી ભોગવ. બાકી જીતવાની ઈચ્છાવાળા મારી હયાતિમાં આ પૃથ્વીનું રાજ્ય તારા માટે અશકય છે, એટલે હું તો મોક્ષરૂપ સામ્રાજ્યના કારણભૂત દીક્ષાને અંગીકાર કરીશ અને રાજા સુગ્રીવ તારી આજ્ઞાને ધરશે.'

આ પ્રમાણે કહીને શ્રી વાલી મહારાજાએ તેજ ક્ષણ પોતાના રાજ્ય ઉપર પોતાના લઘુ બંધુ શ્રી સુગ્રીવને સ્થાપન કરીને પોતે પૂજ્ય શ્રી 'ગગનચંદ્ર' નામના ઋષિ પાસે દીક્ષાને અંગીકાર કરી.

પ્રશ્ન : મુનિ પણ મલી ગયા ?

પુણ્યશાલી આત્માઓને ઈચ્છાની સાથેજ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે, તો પછી આવા મહાપુણ્યશાલી આત્માઓને તેવી સામગ્રી તરત જ મળે એમાં પ્રશ્ન જ શો ?

પ્રશ્ન : તે સમયે વૈરાગ્યની પરીક્ષા કોઈ લેતું નહોતું ?

પરીક્ષા તો લેવાતી, લેવાય છે અને લેવાશે : પણ આજના અજ્ઞાનીઓ જેવી કહે છે તેવી તો નહિજ. પરીક્ષા કેમ અને કેવી લેવી એનો આધાર પરીક્ષક ઉપર છે, નહિ કે-ગાંડાઓ ઉપર. દશ પ્રશ્ન પૂછવા, પાંચ કે બે પૂછવા, તે પરીક્ષકની ઈચ્છા ઉપર છે. એકજ પ્રશ્ન પૂછે ને દેખવા માત્રથી સંતોષ પામે તો ન પણ પૂછે.

પ્રશ્નકાર૦ પરીક્ષક તો લાલચુ હોયને ?

આમાં પરીક્ષક પ્રાયઃ લાલચુ ન હોય. અહીંના લાલચુ પરીક્ષકો તો પાપાત્મા છે. જેનામાં સ્વાર્થની ભાવના આવી તે તારક નથી બની શકતા. મોહાંધો શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનના ગુરુપદે શોભી શકતાજ નથી. પાપ કરે તો દુર્ગતિનો કાયદો ગૃહસ્થોનેજ માટે છે અને સાધુઓ માટે નથી એમ નથી. મુનિપણું ન સાચવવાથી હાથમાં ઓઘો છતાં કેઈ નરકે પણ ગયા છે. પરીક્ષક એવા જોઈએ કે - સામાને અન્યાય ન થાય : અયોગ્ય પાસ ન થઈ જાય, તેમ યોગ્ય પાસ થયા વિના રહેવો પણ ન જોઈએ. 'નાલાયક ચાંદ લઈ ન જાય અને લાયક ચાંદ વિના રહી પણ ન જાય' - આ કાળજી પરીક્ષકને ખાસ હોવીજ જોઈએ. તેમ અહીં પણ એ પરીક્ષા કે - યોગ્ય આવે તો એક ક્ષણ પણ ઓઘા વિના રહી જવો ન જોઈએ.

વીરવર રાજર્ષિ શ્રી વાલી મુનિવરની મુનિચર્યા અને લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ.

ઋષિપુંગવ શ્રી 'ગગનચંદ્ર'ની પાસે શ્રી જૈનેશ્વરી દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યા પછી તે મહાપુરૂષ-

"विविधाभिग्रहस्तप-स्तत्परः प्रतिमाधरः । ध्यानवान् निर्ममो वाली, मुनिर्व्याहरतावनौ ॥१॥
वालिभट्टारकस्याथो-त्पेदिरे लब्धयः क्रमात् ! । संपदः पादपस्यैवं, पुष्पपत्रफलादयः ॥२॥"

'શ્રી વાલી મુનિવર વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહોને અંગીકાર કરી, તપ તપવામાં તત્પર થઈ અને પ્રતિમાધર બની, ધ્યાનમગ્નપણે અને નિર્મમપણે પૃથ્વી ઉપર વિહરવા લાગ્યાઃ અને એ રીતિએ વિહરતા એવા પૂજ્ય શ્રી વાલી મુનિવરને, વૃક્ષને જેમ પુષ્પ, પત્ર અને ફલ આદિ સંપદાઓ ઉત્પન્ન થાય, તેમ ક્રમે કરીને અનેક લબ્ધિઓ પ્રગટ થઈ.'

ઉત્તમ પ્રકારની મુનિચર્યા મોક્ષ આપવામાં સમર્થ છે, તો તેની આગળ લબ્ધિઓની તો કિંમત પણ શી છે ? અને એજ કારણે કેવલ મુક્તિનીજ કામનાવાળા આવા મુનિવરોને લબ્ધિઓની પરવા પણ નથી હોતી. અનેક લબ્ધિસંપન્ન હોવા છતાં પણ આવા મુનિવરો કેવલ સંયમયોગોની સાધનામાંજ રકત હોય છે. એજ પ્રમાણે મુનિપુંગવ શ્રી વાલી પણ અષ્ટાપદ ઉપર જઈ, ભૂજાઓને લાંબી કરી, કાયોત્સર્ગ ધારણ કરતા અને તે સમયે શરીરની પણ મમતા વિનાના તે મુનિપુંગવ, બાંધ્યા છે હીંચકા જેને તેવા વૃક્ષની માફક, તદ્દન સ્થિરપણે ઉભા રહેતા. આ રીતે એક મહિનાને અંતે કાયોત્સર્ગને પાળતા અને પારણું કરતા. એમ વારંવાર એક એક માસનો કાયોત્સર્ગ કરતા અને પારણું કરતા. આ રીતે તપ, ધ્યાન અને નિર્મમ અવસ્થામાં પોતાનું મુનિજીવન પસાર કરતા. આવા મુનિવરોને મુક્તિ કેમ દૂર હોય ?

[૧૭]

વિમાનનું સ્ખલન અને શ્રી વાલીમુનિનું દર્શન

આપણે જોઇ ગયા કે - વીરવર વાલી મહારાજાએ યુદ્ધભૂમિને વ્યાખ્યાનભૂમિ તથા સંયમભૂમિ પણ બનાવી. અને સંયમ લઇ અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો કરતા પ્રતિમાધર થઇ ધ્યાનમગ્ન અને નિર્મમ એવા શ્રી વાલી મુનિવર પૃથ્વી ઉપર વિહાર કરતા કરતા અષ્ટાપદ ઉપર આવ્યા છે. માસખમણને પારણે માસખમણ કરે છે. તપના યોગે તે મહર્ષિને અનેક લબ્ધિઓ પણ પ્રગટ થઇ છે.

આ રીતે આ બાજુ ઋષિપુંગવ શ્રી વાલી મહારાજાનું ત્યાગજીવન ચાલે છે, ત્યારે આ તરફ શ્રી રાવણનું ભોગજીવન ચાલે છે. મહારાજા વાલી સંયમધર થયા પછી તેમના લઘુ ભ્રાતા શ્રી સુગ્રીવ, કે જેમને શ્રી વાલી મહારાજાએ પોતેજ ગાદી ઉપર સ્થાપન કર્યા છે, તેમણે સુકાઇ જતા પૂર્વના સ્નેહ રૂપી વૃક્ષને પ્રફુલ્લિત રાખવા માટે પાણીની નીક સમાન 'શ્રીપ્રભા' નામની પોતાની બ્હેન શ્રી રાવણને આપી અને 'શ્રી ચંદ્રરશ્મિ' - કે જે મહારાજા શ્રી વાલીના પુત્ર છે, મહાપરાક્રમી છે, અને ચંદ્રના કિરણ જેવા ઉજ્વળ યશવાળા છે, તેમને યુવરાજપદે સ્થાપન કર્યા. સુગ્રીવ રાજાએ અંગીકાર કરી છે આજ્ઞા જેની એવા શ્રી રાવણ, શ્રી સુગ્રીવની ભગિની શ્રી પ્રભાને પરણીને અને સાથે લઇને લંકા નગરીમાં ગયા. ત્યાર બાદ બીજા પણ અનેક વિદ્યાધર નરેંદ્રોની રૂપવતી કન્યાઓને બલથી પણ શ્રી રાવણ પરણ્યા. આ રીતિએ શ્રી રાવણ પોતાના ભોગપુણ્યના યોગે અનેક પ્રકારની ભોગસામગ્રીને એકત્રિત કરી રહ્યા છે અને સંસારના વિષયસુખને વિલસી રહ્યા છે. હવે શ્રી રાવણે 'નિત્યાલોક' નામના નગરમાં 'શ્રી નિત્યાલોક' નામના વિદ્યાધરેશ્વરની 'રત્નાવલી' નામની કન્યાને પરણવા માટે તે વખતે પ્રયાણ કર્યું, કે જે વખતે શ્રી વાલી મુનિવર અષ્ટાપદગિરિ ઉપર ધ્યાનમગ્ન જીવન જીવી રહ્યા છે. શ્રી અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જતા શ્રી રાવણનું વિમાન, જેમ કિલ્લા આગળ દુશ્મનોનું સૈન્ય સ્ખલના પામે, તેમ એકદમ સ્ખલના પામ્યું. નાખ્યું છે નાંગર જેનું એવા જહાજની માફક અને બાંધેલા હસ્તિની માફક, પોતાના વિમાનને રોકાઇ ગયેલી ગતિવાળું જોઇને, શ્રી રાવણ એકદમ કોપાયમાન થઇ ગયા અને 'મારા વિમાનને સ્ખલના કરવાથી કોણ યમના મુખમાં પેસવાને ઇચ્છે છે ?'- એમ બોલતા શ્રી રાવણે ઉતરીને શ્રી અષ્ટાપદના શિખરને જોયું : ત્યાં તો તેમણે વિમાનની નીચે જાણે પર્વતનું ઉત્પન્ન થયેલું નવું શિખરજ ન હોય, તેવી રીતિએ પ્રતિમામાં રહેલા શ્રી વાલી મુનિવરને જોયા.

શ્રી ક્રોધાધીન રાવણનો પ્રલાપ.

મુનિવરના દર્શનથી આનંદ થવો જોઇએ, તેના બદલે માનાધીન થયેલા શ્રી રાવણને ક્રોધનોજ આવિર્ભાવ થયો અને એ રીતે ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રી રાવણે પ્રલાપ કરવા માંડયો કે-

> "विरुद्धोऽद्यापि मय्यसि । व्रतं बहसि दंभेन, जगदेतदिदंभिषुः ॥१॥"
> "कयापि माययाऽग्रेऽपि, मां वाहीक इवावहः । प्राव्राजीः शंकमानोऽस्म-त्कृतप्रतिकृतं खलु ॥२॥"
> "नन्वद्यापि स एवास्मि, त एव मम बाहवः । कृतप्रतिकृतं तत्ते, प्राप्तकालं करोम्यहम् ॥३॥"
> "सचन्द्रहासं मामूद्वा, यथा भ्राम्यस्त्वमब्धिषु । तथा त्वां साद्रिमुत्पाट्य, क्षेपस्यामि लवणार्णवे ॥४॥"

'ખરેખર હજુ સુધી પણ તું મારી તરફ વિરૂદ્ધજ છે ! આ જગત્‌ને ઠગવાની ઇચ્છાવાળો તું દંભથીજ વ્રતને વહન કરે છે ! આગળ પણ કોઇ પ્રકારની માયાવડેજ તેં મને કોઇક વાહીકની માફક વહન કર્યો હતો, 'પણ અમારા કરેલાનો બદલો વાળશે' - એવી શંકા કરતા તેં દીક્ષા અંગીકાર કરેલી, પણ અદ્યાપિ હું તેનો તેજ રાવણ છું અને મારી ભૂજાઓ પણ તેની તેજ છે. હવે મારો વખત આવ્યો છે, તો હું તારા તે કરેલાનો બદલો વાળું છું. જેમ ચંદ્રહાસ ખડ્ગ સહિત મને ઉપાડીને તું ચારે સમુદ્રોમાં ફર્યો હતો, તેમ તને હું આ પર્વત સહિત ઉપાડીને લવણ સાગરમાં ફેંકી દઇશ.'

ખરેખર, કષાય એ એક ભયંકરમાં ભયંકર વસ્તુ છે. માનમાં ચઢેલા શ્રી રાવણ એ પણ ભૂલી જાય છે કે - 'સ્થાવર કે જંગમ તીર્થની ઉપર વિમાન જરૂર સ્ખલના પામે છેજ અને એ ભૂલના પરિણામે તેનો વિવેકી આત્મા પણ ક્રોધાધીન બની જાય છે. 'ખરેખર, માન વિવેકનો નાશક છે'- એ વાત આ ઉપરથી બરાબર સિદ્ધ થઇ શકે છે. કષાયને આધીન થયેલ શ્રી રાવણ, શ્રી વાલી મહારાજાની અવિરૂદ્ધ ભાવનાથી પરિચિત છતાં, તેમનામાં વિરૂદ્ધ ભાવનાની કલ્પનાજ નહિ, પણ 'હજુ પણ એટલે કે મુનિપણામાં પણ વિરોધી છો' - એવો ભયંકર આક્ષેપ કરે છે. ખરેખર, એક માણસ એક ભૂલના યોગે કેટલો ઉન્માર્ગે ચઢી જાય છે, એનું આ અપૂર્વ ઉદાહરણ છે. શું શ્રી વાલી મહારાજાએ સંયમ અંગીકાર કરતાં પહેલાં પોતાની બધીજ હકીકત કહીને એમ નથી કહ્યું કે -'રાવણ ! મારે રાજ્યની ઇચ્છા નથી અને જો હોય તો તારે માટે આ પૃથ્વી ઉપર ઉભા પણ રહેવાની જગ્યા નથી !' શ્રી વાલી મહારાજાએ એ કહ્યું છે અને શ્રી રાવણે સાંભળ્યું છે, પણ માની અને ક્રોધી બનેલા શ્રીરાવણ તે બધુંજ ભૂલી જઇ, પરમ ત્યાગી, અતિ ઉત્કટ કોટિએ ચઢેલા ઘોર તપસ્વી, પરમ ધ્યાની અને સર્વથા નિર્મમ્ એવા મહર્ષિ ઉપર દંભીપણાનો અને જગત્‌ને ઠગવાનો આરોપ મૂકતાં પણ આંચકો નથી ખાતા ! ખરેખર, માન અને ક્રોધની દુરંતતા અને ભયંકરતા કલ્યાણના અર્થી આત્માએ ખાસ વિચારવા જેવી છે. તે દોષો જીવનને ભયંકર બનાવી દે છે, એ એક ક્ષણ પણ ભૂલવા જેવું નથી જ. આટલા બધા આરોપો મૂકવા છતાં પણ નહિ ધરાયેલા અને માન તથા ક્રોધના યોગે ઉન્મત્તપ્રાય: બનેલા શ્રી રાવણ પરમ પરાક્રમી શ્રી વાલી મુનિવરનું પોતાનું અને પોતાની ભૂજાઓનું સ્મરણ કરાવવાની ઘેલછા કરે છે અને કહે છે કે :- 'તે પરાભવનો બદલો લેવાનો મારો આ સમય છે અને તે લીધા વિના હું રહેવાનો નથી : જેમ તેં મને ચંદ્રહાસ ખડ્ગની સાથે ઉઠાવીને ચારે સમુદ્રોમાં ભમાવ્યો હતો, તેમ હું પણ તને આ પહાડની સાથે લવણ સમુદ્રમાં ફેંકી આવીશ.' કહો આ કષાયની કેવી અને કેટલી ક્રૂરતા છે, કે જે ક્રૂરતાને આધીન બનેલા શ્રી રાવણ, જે સમયે મહર્ષિપુંગવ શ્રી વાલી મહારાજા ધ્યાનમગ્ન અવસ્થામાં ઉભા છે, તે સમયને પોતાના પરાભવનો બદલો લેવાના સમય તરીકે ઓળખાવે છે. અરે ! પોતાના ક્ષત્રીયવ્રતને પણ ભૂલી જાય છે અને વધુમાં જે પહાડને પોતે શ્રી વાલીમુનિ સાથે લવણસાગરમાં ફેંકી આવવાની વાત કરે છે, તે પહાડ ઉપર તીર્થરૂપ ચૈત્ય છે, તેને પણ ભૂલી જાય છે. હા ! હા ! કષાયની કેવી અને કેટલી કારમી કુટિલતા છે, કે જેની આધીનતાના યોગે શ્રી રાવણ જેવાનો આત્મા પણ સ્થાવર અને જંગમ એ બન્નેય તીર્થોનો એક્કી સાથે નાશ કરવા જેવો કારમો પ્રલાપ કરી રહ્યો છે. આજ કારણે ઉપકારી મહર્ષિઓ કષાયોથી બચવાનો જોરશોરથી ઉપદેશ કરી રહ્યા છે. ધન્ય છે તે પુણ્યાત્માઓને, કે જેઓ આવા અપ્રશસ્ત કષાયોથી પોતાના આત્માને અલિપ્ત રાખી શક્યા છે અને રાખી શકે છે. આ જાતના અપ્રશસ્ત કષાયોથી બચ્યા વિના આત્માની મુક્તિ કદી પણ થવાની જ નથી. આવી રીતનો ભયંકર પ્રલાપ કરતા શ્રી રાવણ હવે માન અને ક્રોધને આધીન થઇને શું શું કરે છે, તે હવે પછી -

[૧૮]

ક્રોધાધીન બનેલા રાવણે મચાવેલો ઉત્પાત.

આપણે જોઇ ગયા કે - શ્રી રાવણ, મુનિવર શ્રી વાલીના દર્શનથી પ્રમુદિત થવાને બદલે અભિમાનના યોગે કોપાયમાન થયા અને કોપાયમાન થઇને બોલવામાં કશીજ કમીના ન રાખી તથા આવેશમાં ને આવેશમાં કહી દીધું કે :- 'તું હજુ સુધી પણ મારે વિષે વિરૂદ્ધજ છે ! જગત્‌ને ઠગવાની ઇચ્છાવાળો તું દંભથીજ વ્રતનું પાલન કરે છે ! અને મારા ભયથીજ તેં દીક્ષા અંગીકાર કરી છે; પણ હજું હું તેનો તેજ રાવણ છું અને મારી ભૂજાઓ પણ તેની તેજ છે, માટે આ અવસરે હું તેં કરેલા મારા અપમાનનો પ્રતિકાર કર્યા વિના નથી જ રહેવાનો !!!

જેમ તેં મને ચંદ્રહાસ ખડ્ગની સાથે ઉપાડીને સાગરોને વિષે ફેરવ્યો હતો, તેમ હું પણ તને આ પર્વતની સાથે ઉપાડીને લવણ સાગરમાં ફેંકી દઇશ !!!!'

આવેશમાં આવેલા રાવણે વગર વિચાર્યું એ પ્રમાણે બોલી નાખ્યું અને એ પ્રમાણે કહીને સ્વર્ગથી પડેલા વજ્રની માફક પૃથ્વીને ફાડી નાખીને રાવણ શ્રી અષ્ટાપદગિરિના તળીએ પેઠો અને ભુજાબલથી મદોધત બનેલા તે રાવણે એકી સાથે હજારે વિદ્યાઓનું સ્મરણ કરીને, દુર્ધર એવા તે શ્રી અષ્ટાપદગિરિને ઉપાડયો.

ભાગ્યશાલી ! વિચારો કે- 'આવેશ એ કેવી ભયંકર વસ્તુ છે, કે જેના યોગે શ્રી રાવણ જેવા પરમ પુણ્યશાલી પણ ભૂલી જાય છે કે -'આ એક પવિત્ર ગિરિ છે, અને તીર્થથી મંડિત છે તથા આ એક મોટા મુનિવર છે.' બીજું 'આ પહાડને ઉપાડવાથી વિના કારણ અનેક નિરપરાધી પ્રાણીઓનો ગજબ સંહાર થઇ જશે.' - એ પણ આવેશની આધીનતાથી શ્રી રાવણ ન વિચારી શકયા અને એવો ભયંકર ઉત્પાત મચાવ્યો કે - જેના યોગે અનેક પ્રાણીઓનાં જીવન બરબાદ થઇ ગયાં. રાવણે જયારે એ અષ્ટાપદ ગિરિવરને ઉપાડયો, ત્યારે તે પહાડ ઉપર રહેલા વ્યંતરો પણ તે વખતે તે પહાડ ઉપર થતા 'તડતડ' એવા નિર્ઘોષથી ત્રાસ પામ્યા : 'ઝલઝલ' એવા શબ્દથી ચપલ થયેલા સાગરથી રસાતલ પૂરાવા લાગ્યું : 'ખડખડ' શબ્દે ઘસી પડતા પથ્થરોથી વનના હસ્તિઓ ચૂર્ણ થઇ ગયા : અને પર્વતના નિતંબ ઉપર રહેલાં વનનાં વૃક્ષો 'કડ કડ' શબ્દથી ભાંગી પડયાં.

ઉપયોગ પૂર્વકની વિચારણા અને ફરજનો ખ્યાલ.

ઉપરના બનાવને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને અનેક લબ્ધિઓ રૂપી નદીઓ માટે મહાસાગર સમા અને વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તે શ્રી વાલી મહામુનિ વિચારવા લાગ્યા કે -

"आः कथं मयि मात्सर्या-दयमद्यापि दुर्मतिः । अनेकप्राणिसंहार-मकांडे तनुतेतराम् ॥१॥
भरतेश्वरचैत्यं च, भ्रंशयित्वैष संप्रति । यतते तीर्थमुच्छेतुं भरतक्षेत्रभूषणम् ॥२॥"

'અરે ! આજ સુધી પણ મારી ઉપરના માત્સર્યથી આ દુર્મતિ અકાળે અનેક પ્રાણીઓના સંહારને કેમ કરે છે ? હાલમાં આ ભરતેશ્વર શ્રી ભરત મહારાજાએ બનાવેલા ચૈત્યનો ભ્રંશ કરીને ભરતક્ષેત્રના ભૂષણભૂત આ તીર્થનો ઉચ્છેદ કરવાનો યત્ન કરે છે.'

અને-

"अहं च त्वक्तसंगोऽस्मि, स्वशरीरेऽपि निःस्पृहः । रागद्वेषविनिर्मुक्तो, निमग्नः साम्यवारिणि ॥३॥"

'હું સંગમાત્રનો ત્યાગ કરીને રહેલો છું, પોતાના શરીરમાં પણ સ્પૃહા વિનાનો છું, રાગ અને દ્વેષથી રહિત છું. અને સમતારૂપ પાણીમાં ડૂબેલો છું.'

તો પણ-

"तथापि चैत्यत्राणाय, प्राणिनां रक्षणाय च । रागद्वेषौ विनैवैनं, शिक्षयामि मनागहं ॥४॥"

'હું ચૈત્ય - શ્રી જિનેશ્વરદેવના મંદિરના પાલન માટે અને પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે રાગદ્વેષ વિના પણ આને કંઇક શિક્ષા કરૂં.'

મુનિપુંગવ શ્રી વાલી મહારાજાની આ વિચારણાથી મુમુક્ષુઓની ફરજનો ખ્યાલ સહજમાં આવી શકે તેમ છે. જેઓ આવા સમયે પોતાની ફરજનો ખ્યાલ નથી કરી શકતા, તે ખરેખર પામેલું હારી જાય છે. છતી શક્તિએ ધર્મના પરાભવને મુંગે મોઢે જોયા કરનારા અને તેવે સમયે પણ શાંતિનો જાપ જપનારા, ખરે જ શાસનનો ભયંકર દ્રોહ કરનારા છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ખાસ ભાર મૂકીને ફરમાવે છે કે -

''धर्मध्वंसे क्रियालोपे, स्वसिद्धान्तार्थविप्लवे । अपृष्टेनाऽपि शक्तेन, वक्तव्यं तन्निषेधितुम् ॥१॥''

'ધર્મનો ધ્વંસ થતો હોય, મોક્ષમાર્ગની ક્રિયાઓનો લોપ થતો હોય અને પોતાના, એટલે કે - શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માએ પ્રણીત કરેલા પરમ શુદ્ધ સિદ્ધાન્ત અને તેના અર્થનો વિપ્લવ થતો હોય, તે સમયે શક્તિમાન આત્માએ તેનો નિષેધ કરવા માટે વગર પૂછ્યે પણ બોલવું યોગ્ય છે.'

એજ પરમર્ષિ આગળ વધીને ત્યાં સુધી કહે છે કે-'જે આત્મા છતી શક્તિએ શાસનરક્ષાના પ્રયત્ન નથી કરતો, તે આ ઘોર સંસારમાં ચિરકાલ સુધી ભ્રમણ કરનારો થાય છે.' અને એજ વાતનો સ્ફોટ આ પરમ પુરૂષની વિચારણા કરી આપે છે. એ મુનિવર સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ વિચારે છે કે -'યદ્યપિ હું સંગરહિત છું, સ્વશરીર ઉપર પણ સ્પૃહા વિનાનો છું, રાગદ્વેષથી મૂકાયેલો છું અને સમતારૂપ જલમાં ડુબેલો છું, તો પણ ચૈત્યના પાલન માટે અને પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે રાગ-દ્વેષ વિના પણ હું આને શિક્ષા કરૂં.' જ્યારે આજે શ્રી વાલી મુનિવરની અપેક્ષાએ નિઃસંગતાનું ઠેકાણું નહિ, શરીરની મમતાનો પાર નહિ, રાગ-દ્વેષની મર્યાદા નહિ અને સમતાનું નામનિશાન નહિ, છતાં શાસનસેવાના સમયે, ધર્મના રક્ષણ સમયે અને સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપના પ્રકાશન સમયે સમતાની અને રાગદ્વેષની તથા શાંતિ આદિની વાતો જેઓ કરે છે, તેઓ આ પ્રભુશાસનની દૃષ્ટિએ તો ખરે જ દયાપાત્ર ઠરે છે. આવા પ્રસંગો પણ જો જાગૃત ન કરે, તો કહેવું જ જોઇએ કે - વસ્તુતઃ શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રરૂપેલો મોક્ષમાર્ગ બરાબર જચ્યો જ નથી. અસ્તુ. શ્રી વાલી મહારાજાની વિચારણા એકેએક શાસનપ્રેમી આત્માને પોતાની ફરજનું ભાન કરાવે તેમ છે.

પોતાની ફરજનું યથાસ્થિત પાલન.

'રાગદ્વેષ વિના પણ, તીર્થરૂપ ચૈત્યના અને પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે આ રાવણને શિક્ષા કરવી જોઇએ.' - આ પ્રમાણે વિચારીને -

''एवं विमृश्य भगवान्, पादांगुष्ठेन लीलया । अष्टापदाद्रेर्मुर्धानं, वाली किंचिदपीडयत् ॥१॥''

'ભગવાન્ શ્રી વાલી મુનિવરે લીલાપૂર્વક પગના અંગુઠાથી અષ્ટાપદ પર્વતના શિખરને સહજ દબાવ્યું.'

અનેક લબ્ધિના સાગર અને અચિંત્ય બલના સ્વામીનું સહજ પણ દબાણ, ભયંકર પાપ કરવાને તત્પર થયેલા રાવણને ભારે પડી ગયું. તે સહજ દબાણથી તો એક ક્ષણ વારમાં રાવણ, મધ્યાન્હ સમયે જેમ દેહની છાયા સંકુચાઇ જાય અને પાણીની બહાર રહેલો કાચબો જેમ સંકુચાઇ જાય, તેમ સંકુચિત ગાત્રવાળો થઇ ગયો અને અતિશય ભાંગી ગયા છે ભૂજાદંડ જેના એવો અને મુખથી લોહીનું વમન કરતો તથા પૃથ્વીને રોવરાવતો રાવણ રોવા લાગ્યો. તે રીતિએ રોવાથી 'દશમુખ' નામના બદલે 'રાવણ' નામથી તે પ્રસિદ્ધ થયો.

અને-

''तस्य चारटनं दीनं, श्रुत्वा वाली कृपापरः । तं मुमोचाशु तत्कर्म, शिक्षामात्राय न क्रुधा ॥१॥''

'તે રાવણના દીન રૂદનને સાંભળી, કૃપામાં તત્પર શ્રી વાલી મુનિવરે તેને એકદમ છોડી દીધો, કારણ કે - ભગવાન્ શ્રી વાલી મુનિવરની રાવણને દાબી દેવાની ક્રિયા કેવલ શિક્ષા માટે જ હતી, પણ ક્રોધથી ન હતી.'

આ રીતિએ સંગરહિત, શરીર ઉપર પણ નિઃસ્પુહ, રાગદ્વેષથી રહિત અને સમતારૂપી પાણીમાં નિમગ્ન એવા ભગવાન્ શ્રી વાલી મુનિવરે તીર્થની અને પ્રાણીઓની રક્ષા માટે પોતાની શક્તિનો સદુપયોગ કરી, યથાસ્થિત રીતિએ પોતાની ફરજ બજાવી.

હિતબુદ્ધિથી કરવામાં આવેલી શિક્ષા પણ સુયોગ્ય આત્માને જ ફળે છે અને શ્રી રાવણ ઉત્તમ પુરૂષ છે, એ તો નિઃશંક બાબત છે : એટલે ભગવાન્ શ્રી વાલી મુનિવરે કરેલી શિક્ષાનું પરિણામ શું આવે છે અને શ્રી રાવણ પોતાની ભૂલ કબુલ કરવા સાથે,પોતાની ભૂલની કેવી રીતિએ ક્ષમા માગે છે, તે હવે પછી-

[૧૯]

શ્રી રાવણની પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ ક્ષમાપના.

આપણે જોઇ ગયા કે - સર્વ પ્રકારે નિઃસંગ, પોતાના શરીર ઉપર પણ નિઃસ્પૃહ, રાગદ્વેષથી મૂકાયેલા અને સમતારૂપ પાણીમાં નિમગ્ન થયેલા, એવા પણ શ્રી વાલી મુનીશ્વરે ભરતક્ષેત્રના ભૂષણરૂપ તીર્થની રક્ષા માટે અને પ્રાણીઓની દયા માટે શ્રી રાવણને શિક્ષા કરી અને એથી શ્રી રાવણ લોહી વમતા પણ થઇ ગયા. પરિણામે શ્રી રાવણ પોતાની ભૂલ સમજયા કે - તરત જ પરમકૃપાલુ શ્રી વાલી મુનીશ્વરે મુકત કરી દીધા. મુકત થયેલા શ્રી રાવણ પ્રતાપહીન અને પાશ્ચાત્તાપથી પૂર્ણ થઇ ગયા.

હિતબુદ્ધિથી જેવી શિક્ષા શ્રી રાવણને કરવામાં આવી, તેવી શિક્ષા જો કોઇ હીણકર્મી આત્માને કરવામાં આવી હોય, તો તે છૂટવાની સાથે જ ત્યાંથી ભાગે અને તે પરમ ઉપકારીની થાય તેટલી નિંદા કરવામાં અને પોતાની બડાઇ હાંકવામાં બાકી ન રાખે ! આ વાતનો આજે સાક્ષાત્ અનુભવ કરાવે તેવા આત્માઓની સંખ્યા કાંઇ નાનીશૂની નથી. પામરો પોતાની જાતને છાજતું બધુંજ કરી છૂટે છે. અસ્તુ એવાઓને દુર રાખી આપણે તો આ પુણ્યપુરૂષ શ્રી રાવણની દશાનેજ જૂઓ અને વિચારો. આ પરમ પુણ્યશાલી શ્રી રાવણ તો પોતાની અયોગ્ય કાર્યવાહીથી પ્રતાપહીન થઇ ગયા અને પશ્ચાત્તાપથી પૂર્ણ હૃદયવાળા થઇ ગયા. પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ હૃદયવાળા બનેલા તે પોતાને ભયંકર શિક્ષા કરનાર એવા પણ શ્રી વાલી મુનીશ્વર પાસે આવીને હસ્તયોજન પૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે -

''भूयो भूयोऽपराधानां, कर्ताऽहं त्वयि निस्त्रपः । उत्कृपस्त्वं च सोढासि, महात्मन् ! शक्तिमानपि ॥१॥''

'હે મહાત્મન્ ! નિર્લજ્જ એવો હું તો ફરી ફરીને તારે વિષે અપરાધોનોજ કરનાર છું અને અધિક દયાવાળો તું શક્તિમાન્ હોવા છતાં પણ મારા તે તે અપરાધોને સહન કરનાર છો.'

હવે - ''मन्ये मयि कृपां कुर्वन्नुर्वी प्रागत्यजः प्रभो !, न त्वसामर्थ्यतस्तत्त, नाज्ञासिषमहं पुरा ॥२॥''

'હે પ્રભો ! હું માનું છું કે - મારી ઉપર ઉપકાર કરવાની ખાતરજ તમે પ્રથમ પૃથ્વીનો ત્યાગ કર્યો હતો, પણ અસામાર્થ્યથી નહિ, - આ વાત હું પહેલાં ન સમજી શકયો.'

ખરેખર - ''अज्ञानान्नाथ तेनेयं, स्वशक्तिस्तोलिता मया । अद्रिपर्यसने यत्नं, कलभेनेव कुर्वता ॥३॥''

'હે નાથ ! તેજ કારણે હાથીના બચ્ચાની માફક પર્વતને ચારે તરફ ફેંકવાનો યત્ન કરતા મેં અજ્ઞાનતાથી આ મારી પોતાની શક્તિનું તોલન કર્યું.'

તેમ કરવાથી - "ज्ञातमन्तरमद्येदं, भवतश्चात्मनोऽपि च । शैलवल्मीकयोर्यादृग्, यादृग् गरुडभासयोः ॥४॥"

'આજે આ મારા જાણવામાં આવ્યું કે - પર્વત અને રાફડાની વચ્ચે અને ગરૂડ તથા ગીધ પક્ષીની વચમાં જેટલું અંતર છે, તેટલું અંતર આપની અને મારી વચ્ચે છે.'

તદ્દન સાચી વાત છે કે -

"दत्ता प्राणास्त्वया स्वामिन् ! मृत्युकोटिंगतस्य मे । अपकारिणि यस्येयं, मतिस्तस्मैनमोऽस्तु ते ॥५॥"

હે સ્વામિન્ ! મૃત્યુની અણી ઉપર ગયેલા એવા મને આપે પ્રાણો આપ્યા છે. ખરેખર, જે મહાત્માની અપકારી ઉપર પણ આવી મતિ છે, તેવા આપને મારા નમસ્કાર હો !'

આ પ્રમાણે દૃઢ ભક્તિથી કહીને, ખમાવીને અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને શ્રી રાવણે મુનીશ્વરને નમસ્કાર કર્યો.

લઘુતા અને સરલતાનું અપૂર્વ ઉદાહરણ.

'આવેશ ઉતરી ગયા પછી અને સત્યનો ખ્યાલ આવી ગયા પછી, ઉત્તમ આત્માઓમાં કેટલી લઘુતા અને કેવી સરલતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે' - એ આ ઉપરથી જોઇ શકાય તેમ છે. લઘુતા અને સરલતાનું આ પણ એક અપૂર્વ ઉદાહરણ છે. હિત માટે લોહી વમતા કરી નાખનારની સમક્ષ પણ નમી પડવું, એ જેવી તેવી લઘુતા નથી. શ્રી રાવણે આ સ્થળે લઘુતા પણ અજબ દર્શાવી અને સરલતા પણ અજબ દર્શાવી. એ બે અદ્‌ભુત ગુણોના યોગે પોતાની એક એક ભૂલનો ખૂલ્લો એકરાર અને શ્રી વાલી મુનીશ્વરની મહત્તાનો સ્વીકાર, તે ત્રણ ખંડના સ્વામી શ્રી રાવણે ખુલ્લા દિલથી કર્યો અને એક બાળકની માફક તે પરમ ઉપકારી મુનીશ્વરના ચરણમાં ઢળી પડતાં કે પોતાની જાતને ગમે તેવી અધમ તરીકે જાહેર કરતાં પણ આંચકો ન ખાધો. ખરેખર, કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ માટે આ ગુણો ખાસ અંગીકાર કરવા યોગ્ય છે. સત્ય સમજાઇ ગયા પછી અને પોતાની ભૂલનો ખ્યાલ આવી ગયા પછી, ખોટી મહત્તા ટકાવી રાખવા માટે ઉલટી ઉલટી પ્રવૃત્તિઓ કરવી, એ ઇરાદા પૂર્વક પોતાના આ અમૂલ્ય જીવનનો પોતાના જ હસ્તે નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે. એવા કૂટ પ્રયત્નો કરનારા, ખરેખર ઉપકાર માટે પણ અયોગ્ય જ ગણાય છે. એવા દુરાગ્રહીઓ ઉપર ઉપકાર કરવાની ઉપકારી આત્માઓની આશા પણ વ્યર્થ જ થાય છે. ખરેખર, તમે વિચારશો તો સમજી શકશો - કે શ્રી રાવણે પોતાને લોહી વમતા બનાવનાર મુનિવરને ચરણે નમી પડવામાં અને પોતાની એકે એક ભૂલને કબૂલ કરી લેવામાં કમાલ જ કરી છે. આવી યોગ્યતાવાળા આત્માઓની જ ગણના ઉત્તમ આત્માઓ તરીકે થઇ શકે છે. આવા આત્માઓ પરિમિત સમયમાં સંસાર - સાગરને લંઘી જાય, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. ભવભીરૂ આત્માઓએ આવા ગુણમય જીવનનું અનુકરણ ખાસ કરવા જેવું છે. મહાપુરૂષોના જીવનમાંથી આવી આવી વસ્તુઓ જ અંગીકાર કરવાની હોય છે.

દેવો સેવક છે, પણ કોના ?

શ્રી વાલી મુનીશ્વરે રાગદ્વેષ વિના પણ, શ્રી રાવણને ભયંકર પાપ કરતાં બચાવી લેવા માટે અને તીર્થની તથા પ્રાણીઓની રક્ષા માટે, મહાપુરૂષને સહજ એવો પ્રયત્ન કરી જે માહાત્મ્ય દર્શાવ્યું, તેનાથી આનંદિત થયેલા અને 'સાધુ-સાધુ' એ પ્રમાણે બોલતા એવા દેવતાઓએ શ્રી વાલી મુનીશ્વરની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. આથી સમજી શકાશે કે - દેવો સેવક ખરા, પણ કોના ? દેવો જરૂર સાચા ગુણવાનોની ભક્તિ કરવા તૈયાર જ હોય છે, બાકી ગુણો વિના દેવોની ભક્તિને ઇચ્છનારા આત્માઓ કદીજ દેવોની ભક્તિ પામી શકતા જ નથી. પ્રભુ - શાસનમાં રક્ત બનેલા આત્માઓને તો દેવોની ભક્તિની ઇચ્છા સરખી પણ નથી હોતી. તેઓ તો એક જ

ઇચ્છામાં રકત હોય છે કે - કયારે આત્મા આ કર્મબંધનોથી છુટે અને મુક્તિપદને પામે. મુક્તિમાર્ગની આરાધના માટે જેઓએ પોતાના ત્રણે યોગોને સમર્પી દીધા છે, તેઓની સેવા માટે તો દેવો તલસ્યાજ કરે છે અને એથી જ એક પૂજાકાર કવિ પણ ફરમાવે છે કે -

''વિરતિને પ્રણામ કરીને ઇંદ્ર સભામાં બેસે.''

[૨૦]

શ્રી રાવણની ભક્તિમાં એકતાનતા અને :- શ્રી ધરણેન્દ્રનું આગમન.

આપણે જોઇ ગયા કે - શ્રી રાવણે આવેશમાં આવીને ભયંકર કાર્ય આરંભ્યું હતું, પણ પરમ ઉપકારી શ્રી વાલી મુનિવરના સુપ્રતાપે એ સ્થાવર જંગમ તીર્થના નાશનું ભયંકર પાપકર્મ આચરતાં પરમ પુણ્યશાલી શ્રી રાવણ બચી ગયા. એ ભયંકર પાપકર્મથી બચાવવા માટે ભયંકર શિક્ષા કરનાર શ્રી વાલી મુનિવર ઉપર અયોગ્ય વિચાર નહિ કરતાં, શ્રી રાવણે પોતાની ભૂલ જોઇ અને શ્રી વાલી મુનિવરની ઉપકારબુદ્ધિ પરખી અને તરત જ એક સેવકની માફક પોતાની એકેએક ભૂલના ઇકરાર સાથે, તે મુનીશ્વરની મહત્તા અને પોતાની લઘુતા પ્રકટ કરી, ભક્તિપૂર્વક ક્ષમાપના યાચી, ત્રણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો, અને તેજ વખતે શ્રી વાલી મુનીશ્વરના તેવા પ્રકારના માહાત્મ્યથી ખૂશી થયેલા દેવતાઓએ આનંદની ઉદ્ઘોષણા કરવા પૂર્વક શ્રી વાલી મુનીશ્વર ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. જે ઉભય તીર્થની આશાતના આરંભી હતી, તેમાંના એક જંગમતીર્થરૂપ શ્રી વાલી મુનીશ્વરની તો હૃદયપૂર્વક ક્ષમાપના માગી અને પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર રૂપ ભક્તિ કરી અને તે પછી વારંવાર શ્રી વાલી મુનીશ્વરને પ્રણામ કરીને શ્રી અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર મુકુટની છે ઉપમા જેને એવા અને શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના પ્રથમ પુત્ર ભરતેશ્વર શ્રી ભરત મહારાજાએ નિર્માણ કરેલા, શ્રી જિનેશ્વરદેવના મંદિરમાં શ્રી રાવણ પોતાના અંતઃપુરની સાથે ગયા. અત્યારે શ્રી વાલી મુનીશ્વરના યોગે રત્નાવલીને પરણવાની વાત પણ ઢીલમાં પડી છે. મંદિરમાં જતાં વિધિ છે કે - રાજાઓ હથીયાર વિગેરે બહાર મૂકે, રાજમુકુટ પણ ન રાખે : એક પણ રાજચિહ્ન ન રાખે : એ સમજે કે - ત્રણ જગત્‌ના નાથ પાસે અમે રાજા નથી : ત્યાં અમારૂં રાજચિહ્ન હોઇ ન શકે ! શ્રી રાવણે પણ ચંદ્રહાસાદિ શસ્ત્રોને મૂકીને પોતાનાં અંતઃપુરની સાથે પોતાની જાતે શ્રી રાવણે શ્રી ઋષભદેવસ્વામી આદિ ચોવીસે શ્રી જિનશ્વરદેવોની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી. ત્યાં તો મૂર્તિઓ ભગવાનના વર્ણન પ્રમાણે જ છે : જે ભગવાનનો જે વર્ણ તેજ વર્ણની અને જેટલી ઉંચાઇ તેટલી જ ઉંચી, વિગેરે વિગેરે સ્વરૂપવાળી મૂર્તિઓ ત્યાં છે. દ્રવ્ય પૂજા કર્યા પછી મહાસાહસિક શ્રી રાવણે ભક્તિપૂર્વક સ્નાયુને ખેંચીને અને તંત્રીને પ્રમાર્જિને 'ભૂજ વીણા' વગાડવા માંડી. હવે જે વખતે શ્રી રાવણ ગ્રામરાગથી મનોહર વીણા વગાડે છે અને તેનું અંતઃપુર સપ્તસ્વરથી મનોહર ગાય છે, તે વખતે નાગકુમારોના ઇંદ્ર શ્રી ધરણેન્દ્ર ચૈત્યની યાત્રા માટે આવ્યા અને પૂજાપૂર્વક શ્રી અરિહંતદેવોને વંદના કરી.

ભક્તિથી તૃષ્ટમાન થયેલ શ્રી ધરણેન્દ્રનું કથન

શ્રી અરિહંતદેવના ગુણોથી ભરેલાં 'કરણ' અને 'યુવક' આદિ ગીતોથી ગાયન કરતા શ્રી રાવણને જોઇને શ્રી ધરણેન્દ્ર કહે છે કે -

''अर्हद्गुणस्तुतिमयं, साधुगीतमिदं ननु । निजभावानुरूपं ते, तेन तुष्टोऽस्मि रावण ! ॥१॥''

'હે રાવણ ! તારા પોતાના ભાવને યોગ્ય અને શ્રી અરિહંતદેવના ગુણોથી ભરેલું તેં ઘણુંજ સુંદર ગાયું, તેથી ખરેખર હું તુષ્ટમાન થયો છું.'

સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવો અને દેવેંદ્રો પણ પ્રભુનાં ગુણગાનથી કેટલા પ્રસન્ન થાય છે, એ વિચારવાનું છે. અને વાત પણ ખરી છે કે - શ્રી અરિહંતદેવનાં ગુણગાન પણ કોઇ ભાગ્યશાલીજ કરી શકે છે : ભાગ્ય વિના આવી ભક્તિપૂર્વક ગુણો ગાવાનું મન નથી થતું, તો પછી ગુણગાનમાં આવી લીનતા તો આવેજ ક્યાંથી ? શ્રી ધરણેન્દ્રે પોતાની તૃષ્ટમાનતા તો બતાવી, પણ પોતે સમજે છે કે - મારી તૃષ્ટમાનતા કાંઇ આ ભક્તિના ફલને આપવા માટે સમર્થ નથી, અને એજ કારણે તુષ્ટમાન થયેલ શ્રી ધરણેન્દ્ર, એ ભક્તિના ફલનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે -

"अर्हद्गुणस्तुतेर्मुख्यं, फलं मोक्षस्तथाप्यहम्, । अजीर्णवासनस्तुभ्यं, किं यच्छामि वृणीष्व भोः ॥२॥"

'જો કે - શ્રી અરિહંતદેવોના ગુણોની સ્તુતિનું મૂખ્ય ફલ તો મોક્ષ છે, તો પણ દેવ એવો હું તને શું આપું ? હે રાવણ ! તું માગ !'

તમે જોઇ શકશો કે - ઈંદ્રો પણ પોતાની મહત્તા બતાવવા પ્રભુભક્તિના મૂખ્ય ફલને ગોપવતા નથી. શ્રી ધરણેન્દ્રે સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં કહી દીધું કે - 'અરિહંતદેવોના ગુણોની સ્તુતિનું મુખ્ય ફલ તો મોક્ષજ છે.' ખરેખર, જો એક મુક્તિનાજ ઈરાદે નિર્મલ ચિત્તે શ્રી અરિહંતદેવોના ગુણોનું ગાન થઇ જાય, તો આ વિશ્વમાં કોઇ એવી વસ્તુ નથી, કે જે તે પુણ્યાત્માની સેવામાં હાજર ન થાય. જો કે - એવા પુણ્યાત્માને તો વિશ્વના કોઇ પણ પદાર્થની વસ્તુતઃ ઇચ્છાજ નથી હોતી, તોપણ તેના પુણ્યબળે વિશ્વની સઘળીજ ઉત્તમ વસ્તુઓ, વગર માગ્યે પણ તેની પાસે આવીજ પડે છે : શ્રી રાવણે કાંઇ શ્રી ધરણેન્દ્રને તુષ્ટમાન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો, પણ પ્રભુગુણોની સ્તુતિના પ્રતાપે તે આપોઆપજ તુષ્ટમાન થયા હતા અને વગર માગ્યે જ કહેવા લાગ્યા કે - 'માગ, તું માગે તે આપું !' પ્રભુના સેવકની સેવા કરવાનું મન ઈંદ્રોને પણ થઇ આવે છે અને થઇ આવે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું ? સ્વામીના સાચા સેવકને સ્વામીના સાચા સેવક પ્રત્યે 'પ્રેમ' અને 'ભક્તિ' કરવાની ભાવના' ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતી જ નથી. ખરી વાત છે કે - જેના હૃદયમાં પોતાના સાચા સાધર્મી પ્રત્યે પ્રેમ નથી ઉત્પન્ન થતો અને ભક્તિ કરવાની ભાવના જાગૃત નથી થતી, તે સ્વામીનો સાચો સેવક પણ નથી. સ્વામીના સાચા સેવકને પોતાના સ્વામીના સાચા સેવક પ્રત્યે પ્રેમ કે ભક્તિ કરવાની ભાવના ઉત્પન્ન થયા વિના રહેજ કેમ ? સાચા સમયગ્દૃષ્ટિ આત્માને પોતાના સાધર્મી પ્રત્યે, એટલે કે - શ્રી જિનેશ્વરદેવના સાચા પૂજક પ્રત્યે પ્રેમ અને ભક્તિ કરવાની ભાવના જાગૃત થવીજ જોઇએ.

વારૂ, જેમ શ્રી રાવણને માગણી કરવાનું શ્રી ધરણેન્દ્રે કહ્યું, તેમ જો કોઇ સંસારના પિપાસુને કહે, તો તે ભક્તિના મૂખ્ય ફલનો નાશ કર્યા વિના રહે ખરો કે ? નહિજ. જો કે એવા સંસારરસિકો પાસે દેવો આવતા જ નથી, કેમ કે - દેવો પણ ત્રણ જ્ઞાનના ધણી હોય છે અને જો કદાચ આવી જાય, તો તો એનું મગજ ગુમજ થઇ જાય. અત્યારે દેવતા નથી આવતા તે પણ ભલા માટે, કેમ કે - તેમના આગમનને પણ પચાવવાની તાકાત જોઇએ છે.

શ્રી ધરણેંદ્ર જેવા માગવાનો આગ્રહ કરે છે, અને શ્રી રાવણ, કે જે પ્રાયઃ ભોગજીવનમાં જ રક્ત છે, તેને માગવાનું કહેવાય છે, તે છતાં ભક્તિના યોગે તુષ્ટમાન્ થઇને માગવાનું કહેનાર શ્રી ધરણેન્દ્રને શ્રી રાવણ શું કહે છે તેજ જોવાનું છે. ખરેખર, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓની વાતો પણ આનંદને આપવા સાથે વસ્તુતત્ત્વનું ભાન કરાવનારી જ હોયછે. શ્રી ધરણેન્દ્ર અને શ્રી રાવણનો વાર્તાલાપ પણ એવો જ છે, અને તેને આપણે હવે પછી જોશું. -

[૨૧]

મ્હોટેથી કે હૈયેથી ?

આપણે જોયું કે - રત્નાવલીને પરણવા જતા શ્રી રાવણ, શ્રી વાલીમુનીશ્વરના સંસર્ગથી એ વાતને ભૂલી ગયા

અને અષ્ટાપદગિરિ ઉપરના ચૈત્યમાં પ્રભુની પૂજાભક્તિ કરવા ગયા. શ્રી વાલીમુનીશ્વરના સંસર્ગનું આ ફળ છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે વિષયકષાયની વાસના વધે તે વખતે શમાવનાર મળે, તો એ વાસના આત્માને એકદમ ઉન્માર્ગે નથી લઇ જતી : પણ શમાવનારને બદલે સીંચનાર મળે, તો એ વાસના આત્માને કયાં લઇ જાય એનો પત્તો નહિ. આપણે જોઇ ગયા કે - શ્રીરાવણ પ્રભુ પાસે ભક્તિ કરે છે, પોતે વીણા વગાડે છે, શ્રીમતી મંદોદરીરાણી સ્તુતિ કરે છે, અને અંગમાંથી સ્નાયુ કાઢીને પણ રાવણ ભક્તિમાં ત્રુટિ પડવા નથી દેતા. આ ભક્તિ કોને આવે ? તે તરફ - ભક્તિના ધ્યેય તરફ આત્મા અભિમુખ થાય તેને ! આપણે એ પણ જોઇ ગયા કે - નાગકુમાર ધરણેંદ્ર આવ્યા છે, ભક્તિ જોઇ તુષ્ટ થયા છે અને શ્રી રાવણને વરદાન માગવાનું એમણે કહ્યું છે.

ધરણેંદ્ર વિચારે છે કે - 'એક મનુષ્યનો આત્મા આવી એકતાનતાપૂર્વક અર્હન્તની ભક્તિ કરે છે, માટે જરૂર મારે એની ભક્તિ કરવી જોઇએ.' 'દાસનો દાસ હું' - આ પ્રમાણે તો તમે રોજ કહો છો, પણ તે મ્હોઢેથી છે કે હૈયેથી છે ?

શ્રી રાવણની નિરાકાંક્ષતા

ધરણેંદ્રે કહ્યું કે - ''હે રાવણ ! ભાવનારૂપ અર્હન્તગુણમય તારી સ્તુતિ તથા ભક્તિ જોઇ સંતુષ્ટ થયો છું, માટે મારે તને કંઇ આપવું છે, તો માગે તે આપું. જો કે ભગવાનની સ્તુતિનું ફલ તો મોક્ષ છે, અને એ આપવાની મારી તાકાત નથી, પણ હું દેવતા છું માટે માગે તે આપું.''

શ્રી ધરણેંદ્રે પોતાની તુષ્ટમાનતા બતાવી ઇચ્છિત માગવાનું કહ્યુ, તેના ઉત્તરમાં શ્રી રાવણ કહે છે કે -

પણ ''रावणोऽप्यभ्यधादेवं, देवदेवगुणस्तवैः । युक्तं तुष्टोऽसि नागेन्द्र !, स्वामिभक्ति र्हि सा तव ॥१॥''

'હે નાગેન્દ્ર ! દેવોના પણ દેવના ગુણોની સ્તુતિઓથી તું તુષ્ટમાન થયો છે તે યુકત છે, કારણ કે - તે તારી ભક્તિ છે.'

વાત પણ સાચી છે કે - ભક્તિ વિના બીજું એક પણ કારણ શ્રી ધરણેંદ્રને તુષ્ટમાન થવાનું નથી. શ્રી ધરણેંદ્ર પાસે કાંઇ ભક્તિ કરવાનાં ઉપકરણો કમ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ જરૂર શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સ્તવનાઓના શ્રવણથી આનંદ પામે જ : એજ કારણે શ્રી રાવણ કહે છે કે - 'દેવદેવનાં સ્તવનોથી તું ખૂશી થાય, એ તારા જેવા માટે યોગ્ય છે, કારણ કે - તે ખૂશી એ તારી ભક્તિ સૂચવે છે.'

પણ ''यथा तव ददानस्य, स्वामिभक्तिः प्रकृष्यते । तथा ममाददानस्य, सा काममपकृष्यते ॥२॥''

'જેમ વરદાન આપતાં તારી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ તેનો સ્વીકાર કરતાં મારી ભક્તિ અતિશય હીનતાને પામે છે.'

સમજાય છે કે - આવે પ્રસંગે પુદ્ગલાનંદી આત્માઓની ભક્તિ હીનતાને પામી જાય છે ? પુદ્ગલની લાલસાઓમાં સડતા આત્માઓ સાચી ભક્તિ કરી શકતા જ નથી, કારણ કે - એ આત્માઓને ભક્તિનો ઉત્કર્ષ શામાં છે અને અપકર્ષ શામાં છે, એની સમજ જ હોતી નથી. દેવેંદ્ર આવે ત્યારે આટલું ભાન કોને ન રહે ? સંસારમાં પડેલા, ભોગમાં આસકત અને એકાંત વિષયાધીન આત્માઓને ભાન ન જ રહે. માટે જ ધર્મી બનવું હોય તો અધર્મને ખોટો માનતાં શીખો. ધર્મી થવું હોય તો પાપને પાપ તરીકે સમજો. અધર્મના ત્યાગ વિના ધર્મ ન આવે ! પાપને પાપ માન્યા વિના, પુણ્યકાર્ય ઉપર સાચો પ્રેમ ન થાય. ઉત્તર દેવાની આટલી અને આવી તાકાત હોય, તો દુનિયાની એક પણ ચીજ એવી નથી કે જે તમને અકળાવે. આજે તો ગ્રાહકને રીઝવવા ધર્મના સોગન પણ ખવાય છે ! 'પરમાત્માને વચ્ચે રાખીને કહું છું' - એમ પણ કહેવાય છે !! જૂઓ, આ તે ધર્મનું બહુમાન કે અપમાન ? ધર્મ આવે કઇ રીતે ? અનીતિ કરવી અને કહેવું કે - 'જમાના માટે જરૂરી છે.

ખોટું સાચામાં જમાનાના નામે ખપાવવું છે ? સાધુ બહુ કહે તો કહી દે કે - 'એ તો ઉપાશ્રયમાં રહે. એમને બજારની ઓછી ખબર ? પચાસ જોઈએ તે લાવવા કયાંથી ? હું કહું છું કે - જયાં સુધી આવી માન્યતા છે, ત્યાં સુધી ધર્મ હૃદયમાં ઉતરવાનો નથી. 'ઓછું મળે તો ઓછું, પણ પાપ તો ન જ થાય' - એ માન્યતા દૃઢ થવી જોઈએ. કદાચ થઈ જાય તો એની પ્રશંસા તો હોય જ નહિ. ધર્મનિષ્ઠ આત્માને પાપ પ્રત્યે સદ્‌ભાવ ન જ હોવો જોઈએ. શ્રી રાવણ ભોગી છે, પણ પ્રભુના મંદિરમાં કે મુનિના યોગમાં એનો આત્મા તલ્લીન બનતો. ભોગમાંથી તે વખતે તેનો આત્મા કકળતો. કહેતો કે - સુખનું કારણ તો આજ છે.' ઈંદ્ર તુષ્ટમાન થાય એવી ભક્તિ કરે, એ કેટલી ઉંચી હદ ? એક સ્તવન ગાઓ તેમાં તો મન અને ઈંદ્રિયો બધે ભટકે : જ્યારે શ્રી રાવણે ભક્તિમાં ત્રુટી પડવા ન દેવા, શરીરના સ્નાયુને પણ વીણા સાથે બાંધ્યો. આ કઈ ભક્તિ ? નિયાણાના યોગે ભલે સહેવું પડે, પણ ભાવિ તીર્થપતિ છે !

નિરાકાંક્ષાનું પરિણામ.

શ્રી રાવણની ઉપર કહેલી નિરાકાંક્ષા વૃત્તિથી તો ચક્તિ થઈને શ્રી ધરણેંદ્ર ફરીથી પણ કહેવા લાગ્યા કે -

"साधुमानद रावण ! । विशेषतोऽस्मि तुष्टस्ते, निराकांक्षतयानया ॥१॥"

"હે સાધુપુરૂષોને માન આપનાર રાવણ ! તારી આ નિરાકાંક્ષતાથી હું તારા ઉપર વિશેષ પ્રકારે તુષ્ટમાન થયો છું.'

સમજો, કહે છે કે - 'સાધુને માન આપનાર રાવણ !' રાજા કોનું નામ ? જે સત્પુરૂષને માન દે. શ્રી રાવણ સાધુઓને ચરણે ઝુકતા ! ખરેખર, લક્ષ્મી ધર્મીની પૂંઠે ફરે છે. આ સંસાર છોડો તો પૂંઠે ફરે. માગવા નીકળ્યા તો ? 'ન માગે એને આગે અને માગે એથી ભાગે' - એવો ન્યાય આ દુનિયાની ઋદ્ધિસિદ્ધિનો છે. શ્રી રાવણની ના છતાં - શ્રી રાવણની મરજી નહિ છતાં - રાવણનો ઈન્કાર છતાં, શ્રી ધરણેંદ્રે પોતે 'અમોઘવિજય' નામની શક્તિ અને 'રૂપવિકારિણી' નામની વિદ્યા શ્રી રાવણને આપી અને પોતે પોતાના સ્થાનમાં ગયા. આ પછી શ્રી રાવણ પણ શ્રી તીર્થંકરદેવોને નમસ્કાર કરીને 'નિત્યાલોક' નામના નગરમાં ગયા અને 'રત્નાવલી' ને પરણીને લંકાનગરીમાં ગયા. આ બાજુએ ધ્યાનમગ્ન અવસ્થામાં રહેલા શ્રી વાલી મુનીશ્વરને પણ ઉજવલ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને સુરોએ તથા અસુરોએ કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો, તથા ક્રમે કરીને 'વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર' - આ ચાર ભવોપગ્રાહી કર્મોના ક્ષયથી '૧. અનંતજ્ઞાન, ૨. અનંતદર્શન, ૩. અનંતવીર્ય, ૪. અનંતસુખ' - આ ચતુષ્ટયવાળા તે શ્રી વાલી મુનીશ્વર સિદ્ધિપદને પામ્યા.

[૨૨]

આપણે જોઇ ગયા કે -

શ્રી રાવણ અષ્ટાપદગિરિ ઉપર આવેલા શ્રી જિનમંદિરમાં ભાવમગ્ન થઈ સુંદર અને ગંભીર સ્વરે પોતાની પટ્ટરાણી સાથે શ્રી અરિહંતદેવના ગુણગાનમાં એકચિત્ત થઈ ગયા હતા. વિધિ એ છે કે - મધુર સ્વરે, કોઈને પણ આઘાત ન થાય તેવા સ્વરે, ગંભીર અર્થવાળાં સ્તવનો હૃદયના ઉલ્લાસપૂર્વક પ્રભુ સમક્ષ ગાવાં જોઈએ, કે જેથી તેના દ્વારા દોષોનો પશ્ચાત્તાપ નીતરે અને શ્રી અરિહંતદેવના ગુણોનું વર્ણન ઝરે. આ રીતિએ આત્મા દોષથી પાછો હઠે, એટલે બહાર ગયા પછી વિષયકષાયમાં પહેલાંની માફક રાચે નહિ. હૃદયના ઉમળકાપૂર્વકની ખરી ભક્તિ તો ખરેખર મનુષ્ય જ કરી શકે છે. દેવતા વિષયકષાયને આધીન તેમજ તેવી

સામગ્રીથી ઘેરાયેલા, એથી ઊંચી કોટિનો માનવી જેવી ભક્તિ કરી શકે, તેવી ભક્તિ દેવો પણ કરી શકતા નથી. શ્રી અરિહંતદેવનાં કલ્યાણકો ઉજવવા આવે, તોપણ મૂળરૂપે તો નહિ પણ ઉત્તરરૂપેજ આવે. બધી સામગ્રીથી અલગ થઇને વાસ્તવિક નિસીહીથી જેવી ભક્તિ મનુષ્ય કરી શકે છે, તેવી દેવતા કરી શકતા નથી, માટે દેવતા ધર્મી એવા મનુષ્યને નમસ્કાર કરે છે.

ગાય તો બધા, પણ જે ગાયનમાં હૈયાનો રસ હોય તે ઓર ખીલે, - ભલે કંઠમાં મધુરતા ન પણ હોય ! હૃદયની ભક્તિના શબ્દે શબ્દમાં વૈરાગ્ય રસ ટપકે છે. ભક્તિ કરતાં વૈરાગ્યનો રસ કેમ ન ટપકે ? અપૂર્વ આરાધનાઓના યોગે જે આત્માઓ 'તીર્થંકરદેવ' તરીકે જન્મી, અપૂર્વ દાન દઇ, અપૂર્વ નિર્ગ્રંથતા મેળવી, ઘોર તપશ્ચર્યાઓ તપી અને અનેક ભયંકર ઉપસર્ગો અને પરીષહોના પ્રસંગે પણ પોતાના સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર રહી, કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જી મુક્તિપદે પહોંચ્યા, તે આત્માઓની સામે બેસી - ભક્તિભર હૃદયે સ્તવના કરતાં, આત્મામાં કેવી કેવી ઊર્મિઓ ઉછળવી જોઇએ, એ વિચારો !

દુનિયાદારીમાં જરા તપાસો કે - ગરજ હોય ત્યાં વિનય કે ભક્તિ કરતાં શું થાય છે ? દુનિયાના અનુભવનો ઉપયોગ કરતાં અહીં શીખો તો કામ થઇ જાય. ગુણ તો છે, શીખવવા પડે તેમ નથી, પણ જે પૂર પશ્ચિમમાં વળે છે, એને પૂર્વમાં વાળો. તમારામાં ગુણ, આવડત, શક્તિ બધુંયે છે, પણ તે બધું આ તરફ વાળવાની જરૂર છે : ઇચ્છા છે ? વાળનારા મળે એવી ભાવના છે ? કોઇ વાળે તો આનંદ થાય કે નહિ ? કલ્યાણના અર્થી આત્માને એવો આનંદ અવશ્ય થવોજ જોઇએ.

પછી એ પણ જોયું કે -

શ્રી રાવણની સ્તુતિના શ્રવણથી જિનવંદન માટે આવેલા શ્રી ધરણેંદ્ર પણ તુષ્ટમાન થયા અને બોલ્યા કે - 'તારી નિજભાવનારૂપ શ્રી અરિહંતદેવની સ્તુતિ તથા ભક્તિ જોઇ હું પ્રસન્ન થયો છું, ભક્તિનું ફળ તો મુક્તિ છે, પણ એ આપવાની મારી તાકાત નથી, પણ સાધર્મી તરીકે કાંક આપવાની ઇચ્છા છે, માટે માગ શું આપું ?'

રાવણ - ''નાગેંદ્ર ! મારી સ્તુતિથી આપ તુષ્ટમાન થયા, તે સૂચવે છે કે - સ્વામી પ્રત્યેના તમારી ભક્તિ અજબ છે. આપવાથી આપની તો ભક્તિ વધે, પણ લઉં તો મારી ભક્તિ ઘટે.''

સાધર્મી પરસ્પર આવો મેળ રાખે અને ભક્તિની આવી લેવડ-દેવડ કરે તો સાધર્મી ભૂખે મરે કે દીનહીન હોય એ બને ? સંભવે જ નહિ. સાધર્મીને પરસ્પર ભક્તિ તથા પ્રેમ હોવોજ જોઇએ. બે શ્રાવક સામે મળે તો શું બોલે ?

સભામાંથી૦ સાહેબજી.

એ અસલી કે નકલી ? ભલે ચાલુ જમાનામાં તમે હો, પણ છો કોના શાસનમાં ? પરસ્પરના મેળાપમાં હસ્ત દ્રયના યોજનપૂર્વક **'જયજિનેંદ્ર'** શબ્દ બોલાવો જોઇએ. આ રીતિએ પરસ્પર હાથ જોડી, નમસ્કાર કરી, શ્રી જિનેશ્વરદેવની જય ઇચ્છનારાઓની પ્રશ્નાવલી કેવી ઉમદા થવી જોઇએ ? 'આપના નગરમાં કયા મુનિવર વિચરે છે ? વ્યાખ્યાનમાં શું ચાલે છે ? નિરંતર સાંભળો છો યા નહિ ? શું સમજ્યા ? શું છોડયું ? ભક્તિ-પૂજા-સેવા કેવીક થાય છે ? - આવીજ ! પણ અત્યારની કફોડી હાલતમાં ઉદય થાય શી રીતે ? ભોજન વિગેરે પણ ભક્તિના પ્રકાર છે, પણ જો એમાં આ બધું ન હોય, તો ભક્તિ લુખ્ખી ગણાય. આ ભાવના આવ્યા પછી આપનારની તથા લેનારની ઊર્મીઓજ જૂદી હોય. બેય કર્મનો ક્ષય કરે, આત્માનો ઉદય કરે, દરીદ્રતા આપોઆપ ભાગી જાય. વગર પૈસે પણ સાચો શ્રાવક દરિદ્ર દેખાય નહિ. સારા સાધર્મી સામાન્ય સાધર્મીની સંભાળ લેતાજ હોય. તમે બધાજ સાધર્મી ભક્તિનું સ્વરૂપ સમજો અને ખામી હોય તે સુધારો, તો શાસન આજેજ દીપી ઉઠે.

છેવટે પણ જોયું કે -

તુષ્ટમાન થયેલા ધરણેંદ્ર શ્રી રાવણની નિ:સ્પૃહતાથી અધિક તુષ્ટમાન થયા અને નહિ ઇચ્છવા છતાં પણ, શ્રી રાવણને શ્રી ધરણેંદ્ર 'અમોઘવિજયા' નામની શક્તિ તથા 'રૂપવિકારિણી' વિદ્યા આપીને પોતાના સ્થાને ગયા. શ્રી રાવણ પણ નિત્યાલોક નગરે જઇ, રત્નાવળીને પરણીને પાછા લંકામાં આવ્યા. અહીં શ્રી વાલી મુનીશ્વરને પણ કેવળજ્ઞાન થયું અને અનુક્રમે અવ્યય પદને પામ્યા.

કામદેવનો મહિમા !

આ બાજુ શ્રી વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર 'જ્યોતિષ્પુર' નામના નગરમાં 'જ્વલનશીખ' નામના વિદ્યાધરોના એક રાજા છે. તે રાજાને રૂપસંપદાથી શ્રીમતી 'શ્રીમતી' નામની રાણી હતી. તેને વિષે 'તારા' નામે વિશાળ લોચનવાળી દીકરી થઇ. તેણીને 'ચક્રાંક' નામના વિદ્યાધર રાજાના પુત્ર 'સાહસગતિ'એ જોઇ અને તે એકદમ કામથી પીડિત થયો, તેથી તેણે માણસો દ્વારા 'જ્વલનશીખ' રાજા પાસે તારાની માગણી કરી. આ બાજુ વાનરેંદ્ર શ્રી સુગ્રીવ રાજાએ પણ માણસો દ્વારા તેની માગણી કરી. કારણ કે - રત્નના અર્થીઓ ઘણા હોય છે. માગણી કરનારા બન્નેય રાજાઓ કુલીન હતા, રૂપવાન હતા અને મહાપરાક્રમી હતા : માટે 'આ કન્યા કોને આપવી ?' - એમ જ્વલનશીખ રાજાએ જ્ઞાનીને પૂછ્યું. આના ઉત્તરમાં નિમિત્તના જ્ઞાનીએ ''સાહસગતિ'' અલ્પ આયુષ્યવાળા છે, અને કપીશ્વર 'શ્રી સુગ્રીવ' દીર્ઘ આયુષ્યવાળા છે, આ પ્રમાણે કહેવાથી રાજા જ્વલનશીખે પોતાની તે 'તારા' નામની કન્યા 'શ્રી સુગ્રીવ' ને આપી. આથી પોતાની આશા ફળીભૂત ન થવાથી, અંગારાથી ચુંબિત થયેલો આદમી જેમ કોઇ પણ સ્થાને સુખ ન પામે, તેમ 'સાહસગતિ' પણ દિવસે દિવસે અસ્વસ્થ બનતો જાય છે અને કોઇ પણ સ્થાને શાંતિને પામતો નથી. આ બાજુએ તે 'તારાસુંદરી' સાથે આનંદ ભોગવતા શ્રી સુગ્રીવને તારાદેવીથી પરાક્રમી દિગ્ગજ જેવાં 'અંગદ' અને 'જયાનંદ' નામના બે દીકરાઓ થયા.

કામવશ આત્માની દુર્દશા.

તારાદેવી જ્યારે પોતાના પતિ સાથે આનંદ વિલસે છે, ત્યારે આ બાજુ તેણીમાં અનુરાગી બનેલો અને કામના યોગે જેનો આત્મા વિહ્‌વલ બની ગયો છે, એવો 'સાહસગતિ' ભયંકર વિચારણામાં નિમગ્ન થઇ ગયો હતો. તેણીના એક એક અંગને યાદ કરી, અનુચિત ક્રિયાઓની લાલસાથી, બીજી સુખની સામગ્રી હયાત છતાં, નિરર્થક દુ:ખની ચિંતામાં સળગી રહ્યો હતો. કામથી વિવશ બનેલો તે, તેણીના અંગોથી કલ્પિત અને તુચ્છ સુખની આશામાં પડીને, તેણીનાં નેત્રોને હરણનાં બચ્ચાંનાં નેત્રોની ઉપમા આપે છે અને અનેક મલીન વસ્તુથી ભરેલા મુખને કમલની ઉપમા આપે છે તથા કુચને કુંભની ઉપમા આપે છે અને તેને અંગે ઘણાજ કનિષ્ટ વિચારો કરે છે.

વિચારો કે - કામવશ આત્માઓની કેવી ભયંકર દુર્દશા હોય છે ! તે આત્માઓ કેવી કેવી વસ્તુઓને કેવી કેવી ઉપમાઓ આપી, જીવનને બરબાદ કરનારા મનોરથો સેવે છે !! આવા આત્માઓના અંતરમાં એક પણ સુંદર ઉપદેશ સહેલાઇથી અસરકારક નથી નીવડી શકતો. આવી રીતની કામવાસનાઓમાં ફસી પડેલા આત્માઓ, પોતાની જાતને સારી મનાવવા માટે, ઉપકારી આત્માઓની પણ અવગણના કરે છે !! અને તેઓ તરફથી દેવાતી હિતશિક્ષાને પણ કદ્‌રૂપી રીતે ચીતરવાનું પણ પાપકર્મ કરે છે !!!

સ્ત્રીઓના એક એક અંગને કામવિવશ આત્માઓ કોઇ કોઇ જૂદી જૂદી કલ્પનાઓથીજ નીરખે છે. એમને મન સ્ત્રીઓનું શરીર એક સુખના નિધાન સમું લાગે છે અને એથીજ એની વિચારણાઓમાં તેમનો આત્મા પોતાનું

આખું સ્વરૂપ વિસરી જાય છે અને તેની આગળ તેને મન દેવ, ગુરૂ તથા ધર્મ પણ એક સામાન્ય વસ્તુ જેવા થઇ પડે છે. પાપનો ભય પણ તેના હૃદયમાંથી નીકળી જાય છે, અને તે દીવાનાની માફક ભટકે છે. એવીજ હાલત 'સાહસગતિ' ની થઇ પડી છે અને એથી 'તારાસુંદરી' પરસ્ત્રી થઇ ચૂકી છે, તે છતાં પણ તેને વિચાર્યું કે - 'બલથી કે છલથી પણ હું તેનું હરણ કરીશ.' આ પ્રમાણેનો વિચાર કરતા તે 'ચક્રાંક' રાજાના નંદન 'સાહસગતિ' એ રૂપનું પરાવર્તન કરનારી 'શેમુષી' નામની વિદ્યાને યાદ કરી અને ક્ષુદ્ર હિમવત પર્વત ઉપર જઇને, એક ગુફાની અંદર તે વિદ્યાને સાધવા માટે આરંભ કર્યો. દુનિયાનાં પ્રાણીઓ જેટલી આરાધના કામની કરે છે, તેટલી જ આરાધના જો મુક્તિમાર્ગની કરે, તો તેઓનું કલ્યાણ કેમ ન થાય ? જરૂર થાયજ, પણ એ દશા આવે કયી રીતે ? ખરેખર, કામની દશા ઘણીજ ભયંકર છે. આખું જગત્ એમાં મુંઝાયેલું છે. એના ફંદામાંથી કોઇ બચે એજ આશ્ચર્ય છે, બાકી ફસે તેમાં તો કશુંજ આશ્ચર્ય નથી. આથીજ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર ચોથા પાપસ્થાનકની સજ્ઝાયની શરૂઆતમાંજ ફરમાવે છે કે -

"પાપસ્થાનક ચોથું વરજીએ, પાપ મૂલ અબંભ;
જગ સહુ મુંઝયું છે એહમાં, છંડે એહ અચંભ. ૧."

શ્રી રાવણનું દિગ્યાત્રા માટે પ્રયાણ.

આ બાજુએ પૂર્વગિરિના તટમાંથી જેમ સૂર્ય નીકળે, તેમ દિગ્યાત્રા માટે શ્રી રાવણ 'લંકા' નગરીમાંથી નીકળ્યા. બીજા દ્વીપોમાં નિવાસ કરતા વિદ્યાધરોને અને નરેંદ્રોને વશ કરીને શ્રી રાવણ 'પાતાલલંકા' નામની નગરીમાં ગયા. ત્યાં પોતાની ભગિનીના પતિ અને મૃદુભાષી 'ખર' નામના વિદ્યાધરે ભેટણાં આપવા પૂર્વક સેવકની માફક શ્રી રાવણની અતિશય પૂજા કરી. 'ઇંદ્ર' રાજાને જીતવાની ઇચ્છાથી ચૌદ હજાર વિદ્યાધરોથી પરિવરેલો 'ખર' પણ શ્રી રાવણની સાથે ચાલ્યો. તે વાર પછી અગ્નિ જેમ વાયુની પાછળ જાય, તેમ પોતાની સેના સાથે 'શ્રી સુગ્રીવ' રાજા પણ પરાક્રમી રાક્ષસપતિ શ્રી રાવણની પાછળ ચાલ્યા. આ રીતિ અનેક સેનાઓથી આકાશ અને પૃથ્વીના મધ્યભાગને ઢાંકી દેતા શ્રી રાવણે ઉદ્ભ્રાંત થયેલા સાગરની માફક અસ્ખલિત ગતિથી પ્રયાણ કરવા માંડયું. પ્રયાણ કરતા શ્રી રાવણે માર્ગમાં 'વિંધ્યાચલ' પર્વત ઉપરથી ઉતરતી 'રેવા' નામની નદી જોઇ. તે નદી ચેષ્ટાઓ દ્વારા ચતુર કામિની જેવી લાગતી હતી. જેમ ચતુર કામિની કટિમેખલાથી વિભૂષિત, વિશાલ નિતંબભાગથી સુશોભિત, કેશોને ધારણ કરનારી અને કટાક્ષોને મૂકનારી હોય છે, તેમ આ 'રેવા' નદી પણ શબ્દ કરતા હંસોની શ્રેણિઓ દ્વારા કટિમેખલાથી ભૂષિત, વિશાલ પુલિનની પૃથ્વીરૂપ નિતંબભાગે કરીને શોભતી, અતિ ચપલ તરંગોથી કેશોને ધારણ કરતી અને વારંવાર માછલાંઓનાં ઉદ્વર્તનથી કટાક્ષોને મૂકતી હોય એમ લાગતી હતી. આવી રીતે ચતુર કામિનીના જેવી લાગતી 'રેવા' નદીનાં તટ ઉપર યુથથી પરિવરેલો ઉદ્ધુર હસ્તિપતિ જેમ વાસ કરે, તેમ સૈન્ય સાથે શ્રી રાવણે વાસ કર્યો.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓની કર્તવ્યનિષ્ઠા.

આવા મોટા રાજયના ધરનારા આત્માઓ પણ પોતાના કલ્યાણકારી નિત્યકૃત્યમાં પ્રમાદી ન્હોતા બનતા. યુદ્ધ માટે નીકળે, છતાં પણ પોતાના નિત્યકૃત્યમાં પુણ્યશાલી આત્માઓ નિરંતર સાવધાન રહેતા. માર્ગમાં પણ પુણ્યશાલી આત્માઓ ધર્મની સામગ્રી સાથે જ રાખતા. ધર્મના સ્વરૂપથી સુપરિચિત થયેલા આત્માઓને ધર્માનુષ્ઠાન સેવ્યા વિના ચેનજ નથી પડતું. જે આત્માઓ નિત્યકૃત્યમાં પણ ઇરાદાપૂર્વક બેદરકાર હોય છે, તે આત્માઓ વાસ્તવિક રીતિએ ધર્મને પામેલા જ નથી હોતા. ધર્મથી રંગાયેલા આત્માઓ કદી પણ પોતાની નિત્યકરણી કર્યા વિના રહી શકતા નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે - શ્રી રાવણે દિગ્યાત્રા માટે ચાલતાં ચાલતાં જ રેવા તટે આવીને પડાવ કર્યો છે. ત્યાં પણ તે પુણ્યશાલી આત્માએ રેવા નદીમાં સ્નાન કરી, બે ઉજ્વલ વસ્ત્રોને પહેરી અને સમાધિપૂર્વક સુદૃઢ આસને બેસી મણીમય પટ્ટ ઉપર શ્રી અરિહંત ભગવાનના રત્નમય બિંબને સ્થાપન કરી, રેવા નદીના જલથી તે બિંબની જળપૂજા કરી, તેજ નદીમાં, ઉત્પન્ન થયેલાં વિકસિત કમલોથી પૂજા કરવાનો આરંભ કર્યો.

આ રીતિએ પુણ્યશાલી આત્માઓ પોતાના નિત્ય કૃત્યમાં અપ્રમત્તજ હોય છે. કર્ત્તવ્યનિષ્ઠ બન્યા વિના સાધ્યસિદ્ધિ થઈજ શકતી નથી, માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા 'ભાગ્ય ભાગ્ય' કર્યા વિના આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં તો પ્રયત્નશીલજ રહે છે. પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ ન થઈ શકે, તોજ તે પોતાનો 'પાપોદય' માને છે અને તે પાપોદયને નષ્ટ કરવા માટે શક્તિ મુજબનો પ્રયાસ ચાલુજ રાખે છે. કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ આવા આવા આત્માઓનાં દૃષ્ટાંતો લઈ એકદમ કર્ત્તવ્યનિષ્ઠ બની જવું જોઈએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવના પૂજન વિના નજ રહી શકવો જોઈએ. પોતાના પરમ તારકની સેવા કર્યા વિના અન્ન કે પાણી તે આત્માને કેમજ રૂચે ? ત્રણે કાલ તેનો આત્મા પોતાના તારકની સેવા માટે ઉજમાળ કેમ ન રહે ? 'જે આત્માને શ્રી જિનેશ્વરદેવની સેવા તરફ બેદરકારી છે, તે આત્માને પોતાના કલ્યાણની જ બેદરકારી છે' - એમ કહેવું એમાં કશીજ અતિશયોક્તિ નથી. પોતાને જૈન કહેવરાવનાર આત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજામાં પણ પ્રમાદી હોય, તે કેમ ચાલે ? જે દિવસે જેનો આત્મા ઉદ્વિગ્ન ન બને, તેનો આત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવનો રાગી છે, એમ શી રીતિએ માની શકાય ? જેઓ આજે 'શ્રી જિનપૂજન ખાસ કાર્યપ્રસંગે ન થાય તો શું ?' વિગેરે વિગેરે બોલે છે, તેઓ ખરેજ શ્રી જિનશાસનના મર્મને સમજીજ શકયા નથી. 'જૈન અને શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા પ્રત્યે બેદરકારી' - આ બે વાતોને જરા પણ મેળ નથી. સાચો જૈન ગમે તેવા પ્રસંગે પણ વિશ્વતારક શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા વિના રહી શકેજ નહિ અને જો કદાચ અનિવાર્ય સંયોગોમાં તેનાથી જે દિવસે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા ન થઈ શકી હોય, તે દિવસે તેનો આત્મા પશ્ચાત્તાપના તાપથી સળગતો રહે અને તે દિવસને તે પોતા માટે 'વંધ્ય દિવસ' તરીકેજ ઓળખે.

[૨૩]

પૂજામાં અંતરાય કરનારો ઉપદ્રવ અને શ્રી રાવણનું કર્ત્તવ્યપાલન.

આપણે ઉપર જોઈ આવ્યા તે પ્રમાણે પરમ પુણ્યશાલી અને કર્ત્તવ્યનિષ્ઠ શ્રી રાવણ, મણિમય પટ્ટ ઉપર શ્રી અરિહંતદેવના રત્નમય બિંબને સ્થાપન કરીને, પૂજા કરવામાં રકત બનીને બેઠા છે. તે વખતે અકસ્માત્ સાગરની વેલા માફક મોટું પાણીનું પૂર આવ્યું. તે પૂરનું પાણી વૃક્ષોને લતાઓની માફક મૂળથી ઉખેડતું નદીના ઉંચા કીનારાઓ ઉપર પણ પ્રસરી ગયું અને તે પૂરની ચારે બાજુ તટના આઘાતોથી સુક્તિપુટના જેવી લાગતી અને આકાશ સુધી ઉંચે ઉછળતી વિચિપંક્તિઓ એટલે કલ્લોલોની શ્રેણિઓ, તટ ઉપર બાંધેલી નાવાઓને ફોડી નાખવા લાગી. ભક્ષ્ય જેમ પેટભરાઓને પૂરી દે, તેમ તે પૂરે પાતાલકુહરની ઉપમાવાળા મોટા પણ કીનારા ઉપરના ખાડાઓને પૂરી દીધા. પૂર્ણિમાની ચંદ્રજ્યોત્સ્ના જેમ જ્યોતિષ્ચક્રનાં વિમાનોને ઢાંકી દે, તેમ તે રેવા નદીએ ચારે બાજુના દ્વીપોને આચ્છાદિત કરી દીધા. વેગવાન્ મહાવાયુ જેમ વૃક્ષોના પલ્લવોને ઉછાળે, તેમ તે પૂરે ઉછળતી પોતાની મોટી મોટી ઊર્મિઓથી માછલાંઓને ઉછાળવા માંડયા. પરિણામે તે ફીણવાળા કચરાવાળા અને વેગથી આવતા પૂરના પાણીએ પૂજા કરી રહેલા શ્રી રાવણે કરેલી શ્રી અરિહંતદેવની પૂજાને ધોઈ નાંખી.

ધર્મી માટે ધર્મનો નાશ સહ્ય કે અસહ્ય ?

કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે - થયેલો પૂજાનો નાશ, શ્રી રાવણને મસ્તકના છેદ કરતાં પણ અસહ્ય લાગ્યો, અને તેથી કોપાયમાન થઇને શ્રી રાવણે આક્ષેપપૂર્વક કહેવા માંડયું કે

> ''अरे रे केन वारीदं, दुर्वारमतिवेगतः । अर्हत्पूजान्तरायाया - मुच्यताकारणारिणा ॥१॥
> परस्तादस्ति किं कोऽपि, मिथ्यादष्टिर्नराधिपः । किंवा विद्याधरः कश्चि-दसुरो वा सुरोऽथवा ॥२॥''

'અરે રે ! શ્રી અરિહંત ભગવાનની પૂજામાં અંતરાય કરવા માટે કયા અકારણ અરિએ - દુશ્મને આ દુઃખથી રોકી શકાય તેવા પાણીને અતિવેગથી વ્હેતું મૂક્યું છે ? શું સામી બાજુએ કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ નરાધિપ છે, વિદ્યાધર છે, અસુર છે કે સુર છે ?'

વિચારો કે - સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની દશા કેવી હોય છે ? ધર્મમાં વિઘ્ન, એ પુણ્યશાલી આત્માને પોતાના શિરચ્છેદ કરતાં પણ અતિશય દુઃખરૂપ થાય છે; કારણ કે - તે આત્માને મન ધર્મ એજ સર્વસ્વ હોય છે. ધર્મની સામે આવતાં આક્રમણોને નિહાળીને જેનો આત્મા ખળભળી ન ઉઠે, તેના આત્મામાં સમ્યક્ત્વની પણ શંકા જ છે. ધર્મમાં અંતરાય કરનાર આત્માને શ્રી રાવણે કારણ વગરના દુશ્મન તરીકે ઓળખ્યો અને એથી શ્રી રાવણના અંતઃકરણમાં કોપનો આવિર્ભાવ થયો. અને તે થાય એ સહજ છે. 'જેઓ આજે જનતાના ધર્મકર્મમાં અંતરાય નાખવાની પ્રવૃત્તિઓ આચરે છે, તેઓ આ જગત્ના વગર કારણે દુશ્મનો છે.' - એ વાત પણ શ્રી રાવણના ઉપર્યુક્ત શબ્દોથી સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. 'મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા વિના ધર્મમાં વિઘ્ન કરવાની બુદ્ધિ નજ થાય' - એ વાતને પણ શ્રી રાવણ પોતાના કથનથી સ્પષ્ટ કરે છે. આથી તમે સમજી શકશો કે - સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા ખોટી શાંતિનો પૂજારી કદી જ નથી હોતો. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા એવી શાંતિનો ઉપાસક નજ હોય, કે જે શાંતિથી ધર્મનો ધ્વંસ થાય અને ધર્મનો નાશ કરનારાઓને ઉત્તેજન મળે. આથીજ એકાંત શાંતિમાં સ્થિર થઇને પ્રભુની પૂજામાં રક્ત બનેલા શ્રી રાવણને પૂજાના ભંગથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને પૂછયું કે - 'શું સામી બાજુએ કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ નરાધિપ છે, વિદ્યાધર છે, સુર છે કે અસુર છે ?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

કોઇ એક વિદ્યાધરે શ્રી રાવણને કહ્યું કે -

'હે દેવ ! અહીંથી આગળ જતાં 'માહિષ્મતી' નામની એક નગરી છે. તે નગરીમાં બીજા સૂર્ય જેવો અને હજારો રાજાઓથી સેવાતો 'સહસ્રાંશુ' નામનો મહાપરાક્રમી રાજા છે. એ રાજાએ જલક્રીડાના ઉત્સવ માટે સેતુબંધથી રેવા નદીમાં વારિબંધ કર્યો હતો, એટલે કે - રેવાના પાણીને તેણે રોકી લીધું હતું. ખરેખર, મહા પરાક્રમીઓને કશું અસાધ્ય હોતું નથી. એ 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજા પોતાની હજાર રાણીઓની સાથે, શ્રેષ્ઠ હસ્તી પોતાની હાથણીઓની સાથે જેમ જલક્રીડા કરે, તેમ પાણીથી ક્રીડા કરે છે. અને તે સમયે રેવા નદીના બન્ને તીર ઉપર ઉંચા અસ્ત્રોવાળા એક લાખ રક્ષકો ઈંદ્રની માફક આ રાજાની ફરતા ઉભા રહે છે. અપરિમિત પરાક્રમી આ રાજાનો કોઈ પણ એવો અદૃષ્ટપૂર્વ પ્રારંભ છે, કે જેથી તે આત્મરક્ષકો પણ ફક્ત શોભા માટે અથવા તો કર્મના સાક્ષીરૂપે જ રહે છે. પરાક્રમી એવા તે રાજાના ઉર્જિત એટલે શ્રેષ્ઠ જલક્રીડાના હસ્તપ્રહારોથી જલદેવીઓ ક્ષોભ પામી ગઈ અને જલજંતુઓ પલાયન કરી ગયા. એક હજાર સ્ત્રીઓથી સહિત થયેલા તે રાજાએ પ્રથમ રોકેલું હોવાથી અને પછીથી વહેતું મૂકેલું હોવાથી આ પાણી અતિશય ઉછળેલું છે અને વેગથી ઉદ્ધત બનેલા તે પાણીએ, હે દશાનન ! આકાશ અને પૃથ્વી ઉભયને ડુબાવી દઈ, આ આપની પૂજાને પણ ડૂબાવી દીધી. હે દશાનન ! આપ જૂઓ કે - આ રેવા નદીના તીર ઉપર સ્ત્રીઓનાં નિર્માલ્યો તરે છે અને તે મેં કહેલી વાતની સત્યતાનું પ્રથમ ચિહ્ન છે. વળી હે વીરવારણ વારણ ! આપ જૂઓ કે - આ દુઃખે કરીને

રોકી શકાય એવું પાણી તે રાજાની સ્ત્રીજનના કસ્તુરી આદિથી ઉત્પન્ન થયેલાં અંગરાગોથી અતિશય કાદવવાળું થઇ ગયું છે.'

આ પ્રકારની વાણી સાંભળીને, આહૂતિ પામીને અગ્નિ જેમ ઉદ્દીપ્ત થાય, તેમ શ્રી રાવણ અધિક કોપાયમાન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે -

"अरे मुमूर्षुणा तेन, वारिभिः स्वांगदूषितैः । दूषिता देवपूजेयं, देवदूष्यमिवाञ्जनैः ॥१॥
तद्यात राक्षसभटा - स्तं पापं भटमानिनम् । बद्ध्वा समानयत भो !, मत्स्यमानायिका इव ॥२॥"

'અરે ! અંજન એટલે કાજળથી જેમ દેવદૂષ્ય એટલે દેવતાઇ વસ્ત્ર દુષિત કરે, તેમ પોતાના અંગથી દૂષિત પાણીથી મારી આ દેવપૂજા, મરવાની ઇચ્છાવાળા તે રાજાએ દૂષિત કરી છે; માટે હે રાક્ષસભટો ! તમે જાવ અને ધીવરો એટલે માચ્છીમારો જેમ માછલાને બાંધીને લઇ આવે, તેમ તમે પોતાને ભટ માનતા તે પાપીને બાંધીને લઇ આવો !'

'શ્રી રાવણનું હૃદય પ્રભુ પ્રત્યેની ભક્તિથી કેટલું રંગાયેલું છે.' - તે આ વચનો ઉપરથી કોઇ પણ બુદ્ધિશાલી આત્મા સમજી શકે તેમ છે. ભક્તિવાન્ આત્મા આશાતના પ્રત્યે બેદરકાર નજ હોઇ શકે અને જે આત્મા આશાતના પ્રત્યે બેદરકાર હોય છે, તે આત્મામાં ભક્તિના આવિર્ભાવની પણ સંભાવના કેમ થઇ શકે ? જેનો આત્મા ભક્તિથી રંગાયેલો હોય, તે પોતાની શક્તિ છતાં આશાતના કરનારને આશાતના કરતાં અટકાવવાનો પ્રયાસ ન કરે, એ વાત બનવાજોગ નથી.

શ્રી રાવણ જેવા શક્તિસંપન્ન આત્મા, પોતાના તારક દેવની ભયંકર અશાતના થયેલી જોઇને અધિક કોપાયમાન થાય, એમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને તો એક લેશ પણ આશ્ચર્ય થાય તેમ નથી : કારણ કે - સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત કષાયના સ્વરૂપને સમજનાર હોય છે. પોતાના દિગ્વિજયના કાર્યને મોકુફ રાખી, આશાતના કરનાર આત્માને શાસન આપવાના કાર્યનો હુકમ કરી, શ્રી રાવણ પોતાના સમ્યક્ત્વને ઉજ્જ્વળ કરવાનું કામ આરંભે, એજ તે પુણ્યશાલીની શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસન પ્રત્યેની સાચી પ્રીતિ હોવાનું સુચવે છે. શાસન પ્રત્યેની પ્રીતિ વિનાના તો વાતવાતમાં એમ કહીને ઉભા રહે તેમ છે કે-'હશે ! કરશે તે ભરશે !! આપણે કયાં નાહકનો સમય ગુમાવીએ !! આપણે શું કામ વગર કારણે કોઇની સાથે વિરોધ કરીએ !!!!' પણ જ્ઞાની પુરૂષો તો કહે છે કે - 'પ્રભુની કે પ્રભુમાર્ગની આશાતના કરનારને રોકવાના કાર્યમાં છતી શક્તિએ ઉદ્યમ નહિ કરનારા અને પોતાની જાત સંભાળવામાંજ આનંદ માનનારા, એ પ્રભુશાસનના સાચા રાગી જ નથી. શાસનનો સાચો રાગી એવા સમયે ઝળકી ઉઠયા વિના રહેજ નહિ.'

શ્રી રાવણના આદેશને પામેલા તે શ્રી રાવણના લાખ્ખો અનુચર રાક્ષસસુભટો, રેવાનદીની ઉદ્ભટ ઊર્મિઓની માફક દોડયા. તે શ્રી રાવણના સુભટો એક વનના હાથીઓ જેમ બીજા વનના હાથીઓની સાથે યુદ્ધ કરે, તેમ તીર ઉપર રહેલા તે 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજાના સૈનિકો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. મેઘો જેમ અષ્ટાપદોને કરાઓથી ઉપદ્રવ કરે, તેમ આકાશમાં રહેલા તે રાક્ષસસુભટો ભૂમિ ઉપર રહેલા તે 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજાના સુભટોને વિદ્યાઓથી મોહિત કરીને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. આ રીતે પોતાના સુભટો ઉપદ્રવ કરાતા જોઇને, ક્રોધથી પોતાના હોઠને કંપાવતા 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજાએ પોતાની પ્રિયાઓને ચલાયમાન પતાકાવાળા હાથથી આશ્વાસન આપ્યું અને ગંગાનદીમાંથી જેમ ઐરાવત હસ્તી બહાર આવે, તેમ 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજા એકદમ રેવા નદીમાંથી બહાર નીકળ્યા અને ધનુષ્યને પણછ ઉપર ચઢાવ્યું. જેમ પવન ઘાસના પુળાઓને ઉડાડી મૂકે, તેમ મહાબાહુ 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજાએ આકાશમાં રહેલા રાક્ષસ વીરોને ભગાડયા. રણથી પોતાના સુભટોને પાછા ફરેલા જોઇને, અતિશય કોપાયમાન થયેલા શ્રી રાવણ, પોતેજ બાણોને વરસાવતા થકા 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજાની સામે આવ્યા. ગુસ્સામાં આવેલા શ્રેષ્ઠ અને સ્થિર એવા એ બન્ને વીરપુરૂષોએ વિવિધ પ્રકારનાં આયુધો

દ્વારા ચિરસમય સુધી યુદ્ધ કર્યું. શ્રી રાવણે ભૂજાના બળથી તે 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજાને ન જીતી શકાય તેવો માનીને, વિદ્યાથી મોહ પમાડીને જેમ હાથીને પકડી લે,તેમ 'માહિષ્મતી' નગરીના પતિ 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજાને પકડી લીધો. મહાપરાક્રમી એવા તે રાજાને જીતીને પોતાને જીતેલ માનવા છતાં પણ, તે પરાક્રમીની પ્રશંસા કરતા અને ગર્વરહિત એવા શ્રી રાવણ તેને પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયા.

[૨૪]

શ્રી શતબાહુ નામના ચારણ મુનિવરનું સમાગમન અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ તરીકે શ્રી રાવણનું કર્તવ્યપાલન.

શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજામાં અંતરાય કરનાર માનીને શ્રી સહસ્રાંશું નામના રાજાને ગુન્હેગાર તરીકે ઓળખનાર શ્રી રાવણ, તેમને પકડીને પોતાની છાવણીમાં લઇ આવ્યા છે, એ વાત તો આપણે કાલે જોઇ આવ્યા. આથી હૃષ્ટમાન થયેલા શ્રી રાવણ જેટલામાં પોતાની સભામાં બેઠા, તેટલામાં જ શ્રી શતબાહુ નામના ચારણશ્રમણ ત્યાં પધાર્યા. તે મહામુનિવરને આવતા જોઇને -

'सिंहासनात् समुत्थाय, त्यक्त्वा च मणिपादुके । अभ्युत्तस्थौ दशास्यस्तं, पयोदमिव बर्हिणः ॥१॥
पपात पादयोस्तस्य, पचांगस्पृष्टभूतलः । रावणो मन्यमानस्त - मर्हद्गणधरोपमम् ॥२॥
आसने चासयामास, तं मुनिं स्वयमर्पिते । प्रणम्य च दशग्रीवः, स्वयमूर्व्यामुपाविशत् ॥३॥"

'શ્રી રાવણ મયૂર જેમ મેઘની સામે જાય, તેમ સિંહાસન ઉપરથી ઉઠીને, મણિપાદુકાઓનો ત્યાગ કરીને, તે મુનિવરની સામે ગયા અને તે મુનિવરને શ્રી અરિહંતદેવના ગણધરની માફક માનતા તથા પાંચે અંગોથી ભૂમિતલને સ્પર્શ કરતા શ્રી રાવણ તે મુનિવરના ચરણોમાં પડ્યા, તથા તે મુનિવરને પોતે અર્પણ કરેલા આસન ઉપર બેસાડીને અને નમસ્કાર કરીને શ્રી રાવણ પોતે જમીન ઉપર બેઠા.'

આ પછી :-

'विश्वास इवमूर्तिस्थो, विश्वाश्वासनबान्धवः । धर्मलाभाशिषं तस्मै, सोऽदात् कल्याणमातरम् ॥१॥"

'મૂર્તિમાન્ વિશ્વાસ જેવા અને વિશ્વને આશ્વાસન આપવા માટે બંધુ સમાન તે મુનિવરે પણ તે શ્રી રાવણને કલ્યાણની માતા સમાન 'ધર્મલાભ' રૂપ આશીષ આપી.'

ખરેખર, શ્રી સમ્યગ્દર્શનનો પ્રભાવજ કોઇ અજબ છે. એનો જ એ પ્રતાપ છે કે -માનધન મહારાજા શ્રી રાવણ જેવાને પણ મુનિવરનું આગમન એકદમ સિંહાસન ઉપરથી ઉભા કરી, મણિમય પાદુકાઓનો પરિત્યાગ કરાવી, મુનિવરના ચરણમાં નમાવી, એક સામાન્ય માણસની માફક જમીન ઉપર બેસાડી દે છે. જે આત્મામાં સમ્યગ્દર્શનનો આવિર્ભાવ થયો છે, તે આત્મા પોતાની ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ પોતાને શ્રી જિનેશ્વરદેવનો, શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા મુજબ વિચરતા મુનિવરોનો અને શ્રી જિનેરેશ્વરદેવના શાસનનો એક ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર દાસ જેવો જ માને છે. તેવા આત્માના હૃદયમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવો પ્રત્યે, શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞામાં વિચરતા મુનિવરો પ્રત્યે અને પ્રભુના પરમતારક શાસન પ્રત્યે ભક્તિરસના પ્રવાહો અસ્ખલિતપણે વહેતા જ હોય છે.

શ્રી રાવણ જેવો રાજવી, પોતાની સઘળી સત્તા અને સાહ્યબીને દૂર રાખી, એક બાળકની માફક મુનિવરની સામે દોડી જાય, ધૂળમાં આળોટી જાય અને જમીન ઉપર બેસી જાય - એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થવાની ઇચ્છાવાળા આત્માઓ માટે જેવો તેવો અનુકરણીય બનાવ નથી. પ્રભુઆજ્ઞામાં વિચરતા મુનિવરના દર્શન માત્રથી મયૂરની

માફક નાચી ઉઠવું, ભર સભામાંથી સિંહાસન અને મણિમય પાદુકા છોડી સામે દોડી જવું, એ તારકના ચરણમાં ઝુકી પડવું અને જમીન ઉપર બેસી જવું,એ સમયગ્દર્શનનો સાચો સાક્ષાત્કાર છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા તેજ છે, કે જે આત્માને સંયમધરના દર્શનથી પરમ ઉલ્લાસ પેદા થાય. મહારાજા શ્રીરાવણનું સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્દર્શનને નિર્મલ બનાવનારી તેમની સઘળી ક્રિયાઓ, ખરેજ જીવનમાં ઉતારવા જેવી છે.

'શ્રી શતબાહુ' નામના મુનિવર પણ આવી રીતે ચરણમાં આળોટતા પરમભકત અને મોટી ઋદ્ધિમાં મ્હાલતા મહારાજા શ્રી રાવણને બીજું કાંઇ પણ ન કહેતાં, કેવલ કલ્યાણની માતા સમાન 'ધર્મલાભ' રૂપ આશિષ જ આપે છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન અને તેની શૈલીજ કોઇ અજબ છે. શ્રી જિનશાસનની સાચી સાધુતા શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાનુસારિણી નિઃસ્પૃહતામાં છે અને એ નિઃસ્પૃહતામાંજ સાચી શાસનની પ્રભાવના છે. 'ગમે તેવા ગૃહસ્થ સમક્ષ અર્થ - કામને ઉત્તેજન આપતી કથા કરવી, અગર તે જ બાબતોની ખબરઅંતર પૂછવી, એ મુનિધર્મમાં અવિહિત વસ્તુ છે.' - એ પણ આ વાત ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. આવા મહામુનિવરો શાસનની જે પ્રભાવના કરી શકે છે, તે પ્રભુની આજ્ઞા વેગળી મૂકી યથેચ્છ રીતિએ વર્તનારા કદીજ કરી શકતા નથી. ગૃહસ્થો સાથે ધર્મકારણ શિવાય પરિચય ન કરવાની શાસ્ત્રાજ્ઞામાં જેવું - તેવું રહસ્ય નથી. એ શાસ્ત્રાજ્ઞાને જીવનમાં ઉતારનારા મહામુનિવરો ગમે તેવા પણ ગૃહસ્થને, તેની કોઇ પણ લપછપને આધીન નહિ થતાં, તેને 'ધર્મલાભ'નું જ પ્રદાન કરવા ઇચ્છે છે. અને 'ધર્મલાભ'નાજ અર્થી આત્માઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવના મુનિવરો પાસેથી સાચો લાભ ઉઠાવી શકે છે.

શ્રી રાવણનો પ્રશ્ન અને મુનિવરનો પ્રત્યુત્તર

કલ્યાણની માતા સમાન 'ધર્મલાભ' રૂપ આશિષ સાંભળીને અંજલિ યોજવા પૂર્વક શ્રી રાવણે પધારેલા તે મુનિવરને પધારવાનું કારણ પૂછ્યું અને પૂછાયેલા તે મુનિશ્રેષ્ઠે સુંદર વાણીદ્વારા કહેવા માંડયું કે -

> ''शतबाहुरहं नाम्ना, माहिष्मत्यां नृपोऽभवम्, भववासादितो भीतः शार्दुलः पावकादिव ॥१॥
> सहस्राकिरणे राज्य - मारोप्य निजनन्दने । मोक्षाध्वस्यन्दनप्राय - महं व्रतमशिश्रियम् ॥२॥''

'માહિષ્મતી' નામની નગરીમાં હું 'શતબાહુ' નામનો રાજા હતો. અગ્નિથી જેમ શાર્દૂલ ભય પામે, તેમ આ સંસારવાસથી ભય પામેલા મેં 'સહસ્ત્રીકરણ' નામના મારા પુત્ત ઉપર રાજય ને આરોપીને મોક્ષમાર્ગમાં રથ સમાન વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો, એટલે કે - મારા પુત્રને રાજય સોંપીને મ્હેં દીક્ષા અંગીકાર કરી.'

આ પ્રમાણે મુનિવરે અડધીજ વાત કરી, એટલામાંજ પરમ ભક્તિમાન્ શ્રી રાવણ પોતાની ગ્રીવાને નીચે નમાવીને બોલ્યા કે -

''किमसौ पूज्यपादाना - मंगजन्मा महाभुजः ॥'' *'શું મહાપરાક્રમી આ 'શ્રી સહસ્રકિરણ' આપ પૂજ્યપાદના પુત્ર છે ?'*

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મુનિઓમાં ઈંદ્ર સમા 'શ્રી શતબાહુ' નામના મુનિવરે 'હા' કહી, એટલે શ્રી રાવણે કહેવા માંડયું કે -

''દિગ્વિજય માટે પ્રયાણ કરતો કરતો હું અહીંયા આ 'રેવા' નદીના તટ ઉપર આવ્યો. આ તટ ઉપર નિવાસ કરીને વિકસિત કમલોથી શ્રી જિનેશ્વરદેવની અર્ચા - પૂજા કરીને, જેટલામાં હું મનને એકાગ્ર કરી તન્મય થયો, તેટલામાં તો આ 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજાએ મૂકેલા પોતાના સ્નાનથી મલિન પાણીએ કરીને મારી પૂજા ડૂબાવી દીધી : તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મેં ક્રોધથી યુદ્ધ કરીને આ 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજાને પકડીને બાંધી લાવવાનું કાર્ય કર્યું, પણ હવે હું માનું છું કે :-

"अज्ञानादमुनाप्येतत्, कृतं मन्ये महात्मना । त्वत्सुनुरेष किं कुर्या-दर्हदाशातनां क्वचित् ॥१॥"

"આ મહાત્માએ આ કાર્ય અજ્ઞાનતાથી જ કરેલું છે, કારણ કે - આપના આ પુત્ર કદી પણ શ્રી અરિહંતદેવની આશાતના કરે ? અર્થાત્ - કદીજ ન કરે."

આ પ્રમાણે કહીને શ્રી રાવણ નમસ્કાર કરીને, શ્રી 'સહસ્રાંશું' રાજાને જ્યાં મુનિવર વિરાજ્યા છે ત્યાં લઇ આવ્યા. લજ્જાથી નમ્ર મુખવાળા બનેલા 'શ્રી સહસ્રાંશું' રાજા પણ પિતા મુનિને નમ્યા. પછી પરમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રી રાવણ 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજાને 'ગુરૂપુત્ર' માનીને કહેવા લાગ્યા કે -

'આજથી આરંભીને આપ મારા ભાઇ છો, કારણ કે - આ 'શ્રી શતબાહુ' મુનિવર આપની જેમ મારા પણ પિતા છે : માટે આપ જાઓ, આપના રાજ્ય ઉપર શાસન ચલાવો અને બીજી પૃથ્વીને પણ ગ્રહણ કરો ! અમારા ત્રણ ભાઇઓમાં ચોથા ભાઇ તરીકે આપ પણ અમારી લક્ષ્મીના અંશને ભજનારા છો.'

આ પ્રમાણે કહેવાયેલા અને બંધનથી મુકત કરાયેલા 'શ્રી સહસ્રાંશુ રાજાએ એ પ્રમાણે કહેવા માંડયું કે -

"न हि राज्येन मे कृत्यं, वपुषा वाप्यतः परम् ॥१॥
पित्राश्रितं श्रयिष्यामि, व्रतं संसारनाशनम्,। अयं हि पन्थाः साधूनां, निर्वाणमुपतिष्ठते ॥२॥"

'અત્યારથી આરંભીને મારે આ રાજ્યનું પણ કામ નથી અને આ શરીરનું પણ કામ નથી. હું તો સંસારનો નાશ કરનાર એવા અને પિતાજીથી અંગીકાર કરાયેલા વ્રતનો જ આશ્રય કરીશ, કારણ કે - આજ માર્ગ સાધુપુરૂષોને મોક્ષમાં પહોંચાડનાર છે.'

આ પ્રમાણે કહી પોતાના દિકરાને શ્રી રાવણને સમર્પણ કરી, ચરમશરીરી એટલે તેજ ભવમાં મુક્તિએ જનાર 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજાએ પોતાના પૂજ્ય પિતા મુનિવર પાસે વ્રતને એટલે દીક્ષાને અંગીકાર કરી અને તેજ વખતે મિત્રપણાના સંબંધથી પોતે દીક્ષા અંગીકાર કર્યાની વાત 'અયોધ્યા' નગરીના અધિપતિ 'શ્રી અનરણ્ય' રાજાને સંદેશાથી કહેવરાવી. તે અયોધ્યાપતિ 'શ્રી અનરણ્ય' રાજા પણ વિચારે છે કે - 'તે પ્રિય મિત્ર સાથે મારે એવો સંકેત હતો કે - આપણે સાથે વ્રત ગ્રહણ કરવું' આ પ્રમાણેની પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરીને, સત્યરૂપ ધનના સ્વામી તે 'શ્રી અનરણ્ય' રાજાએ પણ પોતાના પુત્ર શ્રી દશરથને રાજ્ય આપીને પોતે વ્રત અંગીકાર કર્યું.

આ ઉપરથી કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ જોઇ શકે છે કે - પ્રભુમાર્ગને પામેલા આત્માઓમાં પૂજ્યો પ્રત્યેના ભક્તિ, સમાનધર્મી આત્માઓ પ્રત્યેનો સદ્ભાવ, સંસારની અસારતાનો ખ્યાલ અને સંયમ પ્રત્યેની લગની કેવા પ્રકારની હોય છે ? ધર્મની આરાધના માત્ર વાતો જ કરનારા નથી કરી શકતા. ધર્મ, એ રોમે રોમમાં પરિણત થઇ જવો જોઇએ. જ્ઞાનીના એકએક વચનની ખાતર, જીવનનું સર્વસ્વ સમર્પિ દેવાની ઉત્કંઠા ઉલ્લસિત રહેવી જોઇએ. એ વિના યોગ્ય આલંબનોનો ઉચિત લાભ નથી જ લઇ શકાતો. સુંદર સંસર્ગોમાં પણ જોઇતો સદ્ભાવ હૃદયમાં ન જાગે, એ તો એક ભયંકર કમનસીબી જ ગણાવી જોઇએ.

ધન્ય છે આવા પુણ્યપુરૂષોને

જે 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજાને આશાતના કરનાર માનીને પકડયા હતા, તેજ જયારે આશાતના કરનાર નથી. પણ એક પરમ તારક મહાપુરૂષના પુત્રરત્ન છે અને પરમ ધર્માત્મા છે - એમ માલુમ પડયું, કે તરત જ શ્રી રાવણ નમી પડે છે અને તેમને પોતાના બંધુ તરીકે સ્વીકારી, પોતાની પૃથ્વીનો ભાગ પણ આપવા તૈયાર થઇ જાય છે, - એ જેવી તેવી ઉચ્ચ ભાવના નથી. તેવીજ રીતિએ આવા સંયોગોમાં 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજા

સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી સંયમનો સ્વીકાર કરે, એ વળી શ્રી રાવણની ભાવનાને પણ ટપી જાય તેવી ભાવના છે. ખરેખર, આવા મહાપુરૂષોની ભાવનાઓનો પાર પામવો, એ ભવાભિનંદી આત્માઓ માટે અશકય છે. સાચા પરાક્રમી પુરૂષો સમયે આવીજ રીતિએ સાધવા યોગ્ય વસ્તુને સાધી લે છે. પુણ્યશાલી આત્માઓની મિત્રતા પણ પુણ્યરૂપ હોય છે. પ્રભુમાર્ગમાં રહેલા મિત્ર રાજાઓ પણ પરસ્પર સંકેત કેવા કરતા હતા ? 'શ્રી સહસ્રાંશુ' અને 'શ્રી અનરણ્ય' બન્ને રાજાઓનો સંકેત પણ સાથે સંયમ લેવાનો હતો. 'રાજાઓ' અને 'સંકેત સંયમનો' - એ મિત્રતાનો અનુપમ શિક્ષાપાઠ છે. શ્રી જૈનશાસનમાં આવા શિક્ષાપાઠો અનેક છે. મિત્ર બનો તો આવા બનો અને મિત્રો મેળવો તો આવા મેળવો ! પણ સંસારના રંગી મિત્રોથી તો આઘાજ રહેજો. મિત્ર વિના રહો, પણ સંસારમાં જોડનારા મિત્રોની સાથે ન ભળો. સંસારના ફંદાથી છોડાવનારને જ સાચા મિત્ર માનો, પણ સંસારના ફંદામાં ફસાવનારને સારા ન માનો : સારા દેખાતા હોય તોય એ ભયંકર જ છે. 'મિત્ર રાજાએ સંયમ સ્વીકાર્યું' - એવી શ્રી અનરણ્ય રાજાને ખબર પડી, કે તરત તેમણે પણ એ જ વિચાર્યું કે - 'એક દીક્ષા લે તો બીજાએ લેવી એમ મારે સંકેત હતો. એકી સાથે વ્રત લેવાનો સંકેત હતો. હવે એ મિત્રે તો વ્રત લીધું, એટલે મારાથી પણ ન રહેવાય.' બસ, તે જ વખતે પોતાના પુત્ર દશરથને ગાદીએ બેસાડી સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની, એવા શ્રી અનરણ્ય રાજાએ પણ સંયમ અંગીકાર કર્યું અને પોતાના સંકેતની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર્યું. ધન્ય છે આવા પુણ્ય પુરૂષોને !

[૨૫]

'શ્રી નારદ નામના' દેવર્ષિનો પોકાર

આપણે જોઇ ગયા કે - 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજાએ પોતાનો પુત્ર શ્રી રાવણને સોંપી, પિતા મુનિવર 'શ્રી શતબાહુ' પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી : અને એ સમાચારથી સંકેત મુજબ 'શ્રી અનરણ્ય' રાજાએ પણ તરત જ પોતાના પુત્ર 'દશરથ'ને ગાદી ઉપર બેસાડી દીક્ષા અંગીકાર કરી.'' આ પછી શ્રી રાવણે પણ 'શ્રી શતબાહુ' અને 'શ્રી સહસ્રાંશુ' નામના બન્ને મુનિવરોને વંદન કરીને, અને 'શ્રી સહસ્રાંશુ' રાજાના પુત્રને તેના પિતાના રાજય ઉપર સ્થાપન કરીને, પોતે આકાશમાર્ગે ચાલવા માંડયું.

શ્રી રાવણે જે સમયે આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું, તે જ સમયે લાકડીઓના ઘાત આદિથી જર્જરિત થયેલા 'શ્રી નારદમુનિ 'અન્યાય-અન્યાય' - એ પ્રમાણે પોકાર કરતા કરતા આવ્યા અને શ્રી રાવણને કહેવા લાગ્યા કે -

'હે રાજન ! આ 'રાજપૂર' નામના નગરમાં દુષ્ટ બ્રાહ્મણોથી વાસિત થયેલા એટલે દુષ્ટ બ્રાહ્મણોના ઉપદેશ મુજબ ચાલનારો, યજ્ઞને કરતો અને મિથ્યાદૃષ્ટિ 'મરૂત્ત' નામનો રાજા છે. તે રાજાના ચંડાલ જેવા બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞમાં વધ કરવા માટે આણેલાં નિરપરાધી પશુઓ મેં પાશથી બંધાયેલાં અને બૂમ પાડતાં જોયાં. તે કારણથી આકાશમાંથી ઉતરીને કૃપામાં તત્પર એવાં મેં બ્રાહ્મણોથી વીંટાયેલા 'મરૂત્ત' રાજાને પૂછયું કે -

'આ તે શું આરંભ્યું છે ?' આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં 'મરૂત્ત' રાજાએ પણ કહ્યું કે :-

''अथोवाच मरुत्तोऽपि, यज्ञोऽयं ब्राह्मणोदितः । अन्तर्वेदीह होतव्याः, पशवो देवतृप्तये ॥१॥
''अयं खलु महाधर्मः, कीर्तितः स्वर्गहेतवे । यक्ष्यामि पशुभिर्यज्ञं, तदेभिरहमद्य भोः ॥२॥''

'ભો ! બ્રાહ્મણોએ કહેલો આ યજ્ઞ છે. દેવની તૃપ્તિ માટે આ વેદીની અંદર પશુઓ હોમવા યોગ્ય છે : ખરેખર, આ મહા ધર્મ સ્વર્ગના હેતુ તરીકે કીર્તન કરાયેલો છે, તે કારણથી આજે હું આ પશુઓથી યજ્ઞ કરીશ.'

વેદોક્ત યજ્ઞનું સ્વરૂપ

આવા પાપમય યજ્ઞથી બચાવવા માટે મેં તે રાજાને કહ્યું કે :-

**''ततस्तस्याहमित्याख्यं, वपुर्वेदिरुदीरिता । आत्मा यष्टा तपो वह्निर्यज्ञं सर्पिः प्रकीर्तितम् ॥१॥
कर्माणि समिधः क्रोधा-दयस्तु पशवो मताः । सत्यं यूपं सर्वप्राणि-रक्षणं दक्षिणा पुनः ॥२॥
त्रिरत्नी तु त्रिवेदीय-मिति वेदोदितः क्रतुः । कृतो योगविशेषेण, मुक्तेर्भवति साधनम् ॥३॥''**

'શરીરને વેદી કહેલી છે : આત્મા યજ્ઞનો કર્તા છે : તપ અગ્નિ છે : જ્ઞાનને ઘી કહેલું છે : કર્મો એ સમિધો - કાષ્ટો છે : ક્રોધાદિકને પશુઓ માનેલાં છે : સત્ય એ યજ્ઞસ્તંભછેઃ સર્વ પ્રાણીઓનું રક્ષણ એ દક્ષિણા છે : અને '૧. સમ્યગ્દર્શન ૨. સમ્યગ્જ્ઞાન અને ૩. સમ્યક્ચારિત્ર.' - આ રત્નત્રયી એ ત્રિવેદી છે. આ વેદીએ કહેલો યજ્ઞ જો યોગવિશેષે કરીને કરવામાં આવે, તો મુક્તિનું સાધન થાય છે.'

અર્થાત્-દુષ્ટ બ્રાહ્મણોના અયોગ્ય ઉપદેશથી ઉન્માર્ગમાં પડેલા મરૂત્ત રાજાને 'શ્રી નારદ' નામના દેવર્ષિએ કહ્યું કે - આ તે આરંભેલો યજ્ઞ વેદે કહેલો યજ્ઞ નથી. વેદે કહેલો યજ્ઞ તો જૂદો જ છે. વેદે કહેલા યજ્ઞમાં આવી પાપ-ક્રિયાઓને અવકાશ જ નથી. વેદની આજ્ઞા પ્રમાણે તો. '૧. સમ્યગ્દર્શન, ૨. સમ્યગ્જ્ઞાન અને ૩. સમ્યક્ચારિત્ર' - આ રત્યત્રયીરૂપ ત્રિવેદીમાં સ્થિર થયેલો આત્મા પોતે જ યજ્ઞનો કર્તા છે અને તેની 'વેદી' તે પોતાનું શરીર જ છે : તેમાં તે તપરૂપી અગ્નિ સળગાવે છે અને તે અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવા માટે જ્ઞાનરૂપી ઘીની ધારા અવિચ્છિન્નપણે ચાલુ રાખે છે. તે પછી પ્રદીપ્ત થયેલા તે અગ્નિમાં કર્મોરૂપી કાષ્ટોને નાખીને ક્રોધાદિ કષાયોરૂપી પશુઓને તે તેમાંહોમે છે. 'સત્ય'ને યજ્ઞનો સ્તંભ બનાવે છે અને દક્ષિણા તરીકે પ્રાણીમાત્રની રક્ષા કરે છે. આ રીતનાયજ્ઞને મન, વચન અને કાયારૂપી ત્રણે યોગોને એકતાનતાથી કરનાર આત્મા, તે યજ્ઞને મુક્તિનું સાધન બનાવે છે. બાકી -

''क्रव्यादतुल्या ये कुर्यु-र्यज्ञ छागवधादिना । ते मृत्वा नरके घोरे, तिष्ठेयुर्दुःखिनश्चिरम् ॥१॥''

'રાક્ષસ જેવા જે લોકો બોકડા આદિ પશુઓના વધ આદિથી યજ્ઞ કરે છે, તેઓ મરીને ઘણા કાલ સુધી દુઃખી અવસ્થામાં ઘોર નર્કમાં વાસ કરીને રહે છે.' અને -

''उत्पन्नोऽस्युत्तमे वंशे, बुद्धिमानृद्धिमानसि । राजन् ! व्याधोचितादस्मा - न्निवर्तस्व तदेनसः ॥२॥''

' હે રાજન્ ! તું તો ઉત્તમ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ છો. ઋદ્ધિમાન્ અને બુદ્ધિમાન્ છો, માટે શિકારીને યોગ્ય એવા આ પાપથી પાછો ફરે !' - **વળી તે લોકોના કથન મુજબ -**

''यदि प्राणिवधेनाऽपि, स्वर्गो जायेत देहिनाम् । तच्छून्यो जीवलेकोऽय - मल्पैरपि दिनैर्भवेत् ॥३॥''

'જો પ્રાણીઓનો પ્રાણીવધથી પણ સ્વર્ગ થતો હોય, તો તો થોડા જ દિવસોએ કરીને આ જીવલોક શૂન્ય થઈ જાય, કારણ કે હિંસકોની સંખ્યા આ દુનિયામાં નાની સુની નથી.'

મારા આ કથનને સાંભળીને ક્રોધે કરીને જવલતા યજ્ઞના અગ્નિ જેવા તે બ્રાહ્મણો દંડ અને પટ્ટક હાથમાં લઈને ઉભા થઈ ગયા અને તે પછી તેઓથી તાડના કરાતો હું ત્યાંથી નાઠો. નદીપૂરના પરાભવથી પરાભૂત થયેલો

આદમી જેમ દ્વીપને પામે, તેમ હે રાવણ ! ત્યાંથી નાસતો એવો હું તને પામ્યો. તારા જોવાથી મારી તો રક્ષા થઇ જ ગઇ છે, પણ હવે તે નરપશુઓથી હણાતાં તે પશુઓને તું બચાવ !''

શ્રી નારદજીના આ પોકારમાંથી અનેક વાતો સમજવા જેવી છે. 'અજ્ઞાન આત્માઓ દંભી અને સ્વાર્થીઓના પાશમાં સપડાવાથી ગમે તેવા પાપને પણ ધર્મ માની લે છે અને ધર્મના નામે અનેક જાતિનાં નિર્ઘુણ કાર્યો કરવાનું આરંભે છે. આવા આત્માઓને પાપમાર્ગમાંથી કોઇ બચાવવા ઇચ્છે અને સત્ય વસ્તુનું ભાન કરવવાનો પ્રયત્ન કરે, તે પણ પાપઆત્માઓથી સહી શકાતું નથી. વળી સત્ય વસ્તુનું ભાન કરાવવા માટે ઉપકારી પુરૂષો કઠોર શબ્દોનો પણ ઉપયોગ કરવાનું નથી ચૂકતા અને તેમ કરતાં ઉપકારીને ઘણું ઘણું સહવું પડે છે.' આ બધી જ વાતો, શ્રી નારદજીના પોકારમાંથી આપણને મળી આવે છે. નારદજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં 'મરૂત્ત' રાજાએ હિંસામાં ધર્મ મનાવ્યો અને તે ધર્મને સ્વર્ગના હેતુ તરીકે વર્ણવ્યો, એ પ્રતાપ સ્વાર્થી અને દંભીઓનો હતો અને તે વાત રાજાએ પોતે 'ब्रह्मणोदितः' - બ્રાહ્મણોએ કહેલો છે.' આ પ્રમાણે કહીને સ્પષ્ટ કરી છે. હિંસામાં ધર્મ મનાવી રાજા પાસે પાપીઓએ અનેક પ્રાણીઓનો નાશ આરંભવ્યો હતો, તેમાંથી રાજાને બચાવી લેવા માટે અને દંભીઓનાં સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે શ્રી નારદજીને તદ્દન સ્પષ્ટભાષી થવું જ પડયું અને એ સ્પષ્ટભાષીપણું સ્વાર્થી બ્રાહ્મણોને ઘણું જ ભારે પડી ગયું : પરિણામે તે દુષ્ટોના આક્રમણથી બચવા માટે શ્રી નારદજી જેવાને નાસવું પડયું. ખરેખર, પાપાત્માઓ પોતાના પાપને ચાલુ રાખવા માટે સઘળું જ કરવાને તૈયાર હોય છે. સભ્યતા આદિનો લોપ કરી સત્યવાદીઓ ઉપર સઘળી જાતિનાં આક્રમણ લાવવાને તે કદીજ નથી ચૂકતાઃ પણ સાથે સત્યવાદીઓ પણ સત્યના પ્રચાર માટે તેટલા જ સજજ અને પ્રયત્નશીલ હોય છે. એજ કારણે ભયંકર પરાભવ પામવા છતાં પણ નિરપરાધી પ્રાણીઓને બચાવવા માટે શ્રી નારદજીએ શ્રી રાવણ પાસે આ જાતિનો પોકાર કર્યો.

જમાનાવાદીઓને લેવા જોગ શિક્ષાપાઠ

આ પોકારમાંથી આજના જમાનાવાદીઓને પણ લેવા જોગ શિક્ષાપાઠ મળી શકે તેમ છે. સંખ્યાબંધ વિરોધીઓની વચમાં સત્યનો સ્ફોટક કરવામાં, શ્રી નારદજીએ સમયને આડો ન ધરતાં, બેધડકપણે ખુલ્લા શબ્દોમાં સત્યનું પ્રકાશન કરી દીધું અને કહી દીધું છે કે- ' આ ધર્મ નથી પણ ઘોર અધર્મ છે., પશુઓથી યજ્ઞ કરનારા મનુષ્યો નથી પણ રાક્ષસો છે અને તેઓ નરકનાં દુઃખો ભોગવવા માટેજ સરજાયેલા છે.' ખરેખર, ધર્મી આત્માઓનું હૃદય ધર્મની ગ્લાનિ વખતે ખળભળી ઉઠયા વિના રહેતુંજ નથી. માનપાનના રક્ષણ ખાતર અને વાહવાહની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મના નાશ વખતે, સાચો આત્મા કોઇપણ રીતે મૌન ધરી શકતો નથી. પ્રાણનાશના પ્રસંગને નોતરીને પણ શ્રી નારદજીએ સત્યનું પ્રકાશન કર્યું. જમાનાવાદીઓ આવા પ્રસંગો વિચારે, તો જરૂર પોતાના જીવનને નષ્ટ થતું બચાવી શકે છે, પણ તેમની ચોમેર ફરી વળેલા પારધી જેવા સ્વાર્થી આત્માઓ, આવા પ્રસંગોનો વિચાર અને વિશુદ્ધ વર્તન કરવાની તેમને તક આપે તો !

શ્રી રાવણ જેવા સમર્થ માણસે પણ પોકાર કરતા શ્રી નારદજીને એમ ન કહ્યું કે - ' એટલા મોટા વિરોધીઓના ટોળામાં તમે શું કામ ગયા અને ગયા તો સમય જોયા વિના બોલ્યા શું કામ ? એવા ટોળામાં જાવ અને સમય જોયા વિના બોલો તો માર પણ ખાવો પડે અને ભાગવું પણ પડે : એમાં વળી પોકાર શુ કામ ? વાત પણ ખરી છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માના મુખમાંથી એવા ઉદ્ગાર નીકળે પણ કેમ ? શ્રી રાવણ તો ઉલ્ટા તેમના પોકારને સાંભળી પોતાનું કામ તરતજ પડતું મૂકીને, પ્રાણીઓને બચાવવા માટે પ્રયાણ કરે છે. સાચો ધર્મપ્રેમી ધર્મરક્ષા માટે પોતાની શકિતનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવામાં એક લેશ પણ પ્રમાદ કે ઉપેક્ષા નથી જ કરતો અને એમાં જ તેનાં ધર્મપ્રેમની કસોટી થાય છે. અસ્તુ. હવે શ્રી રાવણ ધર્મરક્ષા માટે શું શું કરે છે., તે હવે પછી.

[૨૬]

શ્રી રાવણનો ધર્મરક્ષક પ્રયત્ન

દેવર્ષિ શ્રી નારદજીનો પોકાર સાંભળીને તરતજ તે સઘળું જોવાની ઇચ્છાથી શ્રી રાવણ વિમાનમાંથી ઉતરીને તે યજ્ઞમંડપમાં ગયા : અને તે 'મરૂત્ત' રાજાએ પણ શ્રી રાવણની પવિત્ર સિંહાસનાદિકથી પૂજા કરી. તે પછી કોપાયમાન થયેલા શ્રી રાવણે 'મરૂત્ત' રાજાને કહેવા માંડયું કે -

"क्रुद्धा मरुत्त-भूपालं, जगादैवं दशाननः । अरे किमेष क्रियते, नरकाभिमुखैर्मखः ॥१॥
धर्मः प्रोक्तो ह्यहिंसातः, सर्वज्ञैस्त्रिजगद्धितैः । पशुहिंसात्मकाद्यज्ञातः, स कथं नाम जायताम् ॥२॥
लोकद्वयारिं तद्यज्ञं, मा कार्षीश्चेत् करिष्यसि । मद्गुप्ताविह ते वासः, परत्र नरके पुनः ॥३॥"

'નરકને અભિમુખ થયેલા તમે આ યજ્ઞ કેમ કરવા માંડયો છે ? ત્રણે જગત્ના હિતૈષી શ્રી સર્વજ્ઞદેવોએ નિશ્ચયપૂર્વક અહિંસાથી જે ધર્મ કહ્યો છે, તે ધર્મ પશુહિંસામય યજ્ઞથી કેમ કરીને થાય ? અર્થાત્ - ન જ થાય ! તે જ કારણથી હું કહું છું કે - આ લોક અને પરલોક એમ ઉભય લોકના દુશ્મન સમા આ યજ્ઞને તુ ન કર; મારા ન કહેવા છતાં પણ જો તું કરશે, તો આ લોકમાં તારો વાસ મારા કેદખાનામાં થશે અને પરલોકમાં વળી નરકમાં થશે.

આ ઉપરથી તમે જોઇ શકશો કે - ધર્મપ્રેમી આત્મા પોતાના સઘળાં કામોને બાજુ ઉપર રાખી, ધર્મરક્ષા ખાતર સદાને માટે સજ્જ હોય છે. ધર્મરક્ષાના સમયે જેઓ અનેક અંતરાયો મનસ્વી રીતિએ ઉભા કરી શકે છે, તેઓનામાં ધર્મ વાસ્તવિક રીતિએ પરિણામ પામેલો નથી હોતો, - એમ સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. શ્રી રાવણ જેવા રાજા દિગ્વિજય કરવા નીકળ્યા હતા, પણ દેવર્ષિ શ્રી નારદજીનો પોકાર સાંભળીને એમ ન કહ્યું કે- 'મને ફુરસદ નથી.' પણ સીધા જ શ્રી નારદજીને લઇને ત્યાં ગયા. શ્રી રાવણ ગયા કે બધાં જ ચુપચાપ થઇ ગયા. શ્રી રાવણ કેવા ચહેરે ગયા ? ભયંકર ચહેરે ગયા હૃદયમાં દયા સિવાય કંઇ જ નથી, પણ દેખાવ કરડો રાખીને ગયા. એમને જોઇને બધાને એમ થયું કે - 'હવે શું થશે ?' આમાં કષાય નથી. મ્હોંઢાની ઉગ્રતામાં સામાનું ભલું સમાયેલું છે. બધાએ જાણ્યું કે - 'બળીઓ આવ્યો.' રાવણ ધર્મી હતા. એમના મનમાં કોઇને મારવાની ભાવના તો હતી જ નહિ, પણ દેખાવ તો એવો રાખ્યો કે - બધાના મનમાં ભય પેઠો. ધર્મીને મારવાની વૃત્તિ ન હોય, પણ વિરોધીને દેખાવથી તો એમ જ થાય કે - 'આ શુંએ કરશે !' ધર્મી જો એટલું ન બતાવી શકે, તો ધર્મરક્ષણનું કૌવત જ નથી એમ કહેવાય. સાથે એ પણ સાચું છે કે - ધોલ તે જ મારે, જેને હાથ ફેરવતાં આવડે. છોકરો બાપની ધોલ ખાય, પણ બીજાની ન ખાય. જાણે છે કે - બાપ ખવરાવે છે. પણ બીજો ધોલ મારે તો સામી બે મારે ! આંખો તે કાઢે, કે જે હસીને બોલાવી શકે. છોકરાને બાપ ચુંટી પણ ખણે, ભૂખ્યો પણ રાખે અને દૂધ પણ પાય. એક આંખમાં પ્રીતિ અને એક આંખમાં ભીતિ ! એક આંખમાં અમી અને એક આંખમાં ઉગ્રતા !! ધર્મી પાસે ધર્મીને જતાં આનંદ થાય, પણ ધર્મના વિરોધીને તો ભય જ થવો જોઇએ ! ધર્મના વિરોધની સામે હશે ત્યારે હવે ' - એમ ધર્મી તો ન જ કરે અને એમ થાય ત્યાં સુધી શાસન પરિણામ પામ્યું નથી, એમ જ કહેવું પડે. શકિત ન હોય એ પણ એ ભાવના કરે કે - ' કયારે કોઇ પાકે ! ' જે રક્ષક ઉભો થાય તેને હાથ જોડે. મરૂત્ત રાજાએ સન્માન કર્યું, હાથ જોડી ઉભો રહ્યો, તે છતાં પણ શ્રી રાવણ લેપાયા વિના, જરા પણ ઠંડા થયા વિના, કહે છે કે -'નરકદાયક યજ્ઞ તમે કેમ કરો છો ? ' આ પ્રમાણે કહીને કહ્યું કે - "ત્રણ જગત્ના હિતકારી એવા શ્રી સર્વજ્ઞદેવોએ અહિંસામાં જે ધર્મ કહ્યો છે, તે ધર્મ આ પશુહિંસાત્મક યજ્ઞથી શી રીતે થાય ? પ્રાણીના સંરક્ષણમાં ધર્મ કે ઘાતમાં ? મનુષ્ય, જંતુને સાચવે કે એના પર હથીયાર ચલાવે ? માટે બેય લોકને બગાડનારા આ હિંસાત્મક યજ્ઞને બંધ કર, નહિ તો પરલોકમાં તો નરક છે જ, પણ આ લોકમાંએ તારા માટે મેં કેદ તૈયાર રાખી છે." રાવણની ભાવના બધાને કેદમાં નાખવાની નહોતી, પણ કહેવું તો પડયું જ. - પરિણામે -

"विससर्ज मखं सद्यो, मरूत्तनृपतिस्ततः । अलंध्या रावणाज्ञा हि, विश्वस्यापि भयंकरा ॥१॥"

'મરૂત્ત' રાજાએ પણ એકદમ યજ્ઞને વિસર્જન કરી દીધો, કારણ કે વિશ્વને ભયંકર એવી શ્રી રાવણની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન ન થઈ શકે એવી હતી.'

આવું સુંદર પરિણામ પ્રાણની પણ દરકાર નહિ કરનાર દેવર્ષિ શ્રી નારદજીના પ્રયત્નને અને શ્રી રાવણના ધર્મરક્ષક પ્રયત્નને જ આભારી હતું. એમાં કોણ ના કહી શકશે ? આથી જ જ્ઞાની પુરૂષો ફરમાવે છે કે - **'शुभे यथाशक्तिर्यतनीमयु'** - શુભ કાર્યમાં યથાશક્તિ યત્ન કરવો, પણ પ્રમાદ ન કરવો.

[૨૭]

હિંસાત્મક યજ્ઞની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ - તથા -

શ્રી રાવણનો પ્રશ્ન ને નાદરજીનો ઉત્તર.

"अमी पशुवधात्मानः कुतः संजज्ञिरेऽध्वशः । इति पृष्टो दशास्येन, निजगादेति नारदः ॥१॥"

'આ પશુવધાત્મક યજ્ઞો ક્યારથી થયા ?' - આ પ્રમાણે શ્રી રાવણથી પૂછાયેલા 'શ્રી નાદજી' નામના દેવર્ષિએ કહેવા માંડયું કે -''દિશાઓમાં વિખ્યાત થયેલી અને નર્મસખીના જેવી 'શક્તિમતી' નામની એક નગરી છે : તે નગરીમાં સુંદર વ્રતવાળા શ્રી મુનિવસુવ્રતસ્વામી પછી અનેક રાજાઓ થઇ ગયા બાદ, રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ 'શ્રી અભિચંદ્ર' નામના રાજા થયા. તે 'શ્રી અભિચંદ્ર' રાજાને મહા બુદ્ધિશાળી અને સત્યવાદીપણાથી પ્રસિદ્ધ 'શ્રી વસુ' નામનો પુત્ર થયો. 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' નામના ગુરૂની પાસે, તે ગુરૂના પુત્ર 'પર્વતક' - રાજપુત્ર 'વસુ' અને ત્રીજો 'હું' - એમ અમે ત્રણે જણા ભણતા. એક દિવસ પાઠના શ્રમ થકી રાત્રિમાં ઘરની ઉપરના ભાગમાં સુતા હતા, તે વખતે આકાશમાં જતા ચારણશ્રમણો પરસ્પર બોલ્યા કે -

"एषामेकतमः स्वर्गं, गमिष्यत्यपरौ पुनः । नरकं यास्यतस्तश्रो-श्रोषीत् क्षीरकदंबकः ॥१।."

'આ ત્રણમાંથી એક સ્વર્ગમાં જશે અને બીજા બે નરકમાં જશે' - આ વાત 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' નામના ગુરૂવર્યે સાંભળી.'

તે સાંભળીને -

'तच्छ्रुत्वा चिन्तयामास, खिन्नः क्षीरकदंबकः । मय्यप्यध्यापके शिष्यौ, यास्यतौ नरकं हहा ! ॥१॥"

'ખિન્ન થયેલા 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' નામના ગુરૂવર્ય ચિંતવવા લાગ્યા કે - 'ખેદની વાત છે કે મારા જેવા અધ્યાપકની હયાતિમાં બે શિષ્યો નરકે જશે.'

નાલાયક શિષ્યો નરકે જાય, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી : છતાં અધ્યાપકનું હૃદય કેવું હોવું જોઇએ, એ જ વિચારવાનું છે. હિતૈષીઓનું હૃદય હિતની ભાવનાથી ભરેલું જ હોવું જોઇએ. જેને ચઢાવો તેને પૂરા ચઢાવજો : એવા ન ચઢાવતા કે - ચઢાવાને બદલે પાતાલમાં પેસી જાય. ધર્મના નામે અધર્મ કદી ન કરશો. તમારી સહાયથી થતી કાર્યવાહીમાં શું થાય છે, એ જોતાં નહિ શીખો તો તમારી જ સહાયથી કોઇ આત્માઓ ડૂબી જશે, જે ભણીને આગમ ઉપર - શ્રી જિનેશ્વરદેવના માર્ગ ઉપર, અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય - અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય,

એ ભણતર કહેવાય ? જે ભણતરના યોગે અનંતજ્ઞાનીઓએ ઉપદેશેલાં ઉત્તમ અનુષ્ઠાનોની બજાર વચ્ચે છડેચોક મશ્કરી કરવાનું મન થાય, તે ભણતર કહેવાય ? એવા ભણતરને ધર્મીથી સહાય કરાય ? એવું ભણાવવા કરતાં તો ન ભણાવવું જ સારૂં ! જે ભણતર ભણવાથી જ્ઞાનીની તથા જ્ઞાનીપુરૂષોની આજ્ઞાની ઠેકડી કરવાનું મન થાય, તે ભણતર જ નથી. માતા પોતાના દીકરાને, બાપ પોતાના દીકરાને ભાઇ પોતાના ભાઇને, તેમના પ્રત્યે આવી હિતની લાગણી ધરાવી ટકોર કરતા રહે, તો ધર્મ લેવા જવો પડે કે દોડ્યો આવે ? અમારી તો એ ભાવના કે - જેનાથી ધર્મ દોડ્યો આવે એ કેળવણી અને એ શિક્ષણ : એમાં અમે સોએ સો ટકા સંમત : અને જે કેળવણી ધર્મથી ઉંધે માર્ગે લઇ જાય, જ્ઞાની તથા જ્ઞાનીના વચનની ઠેકડી કરાવે, જ્ઞાનીએ કહેલાં અનુષ્ઠાનોની ભરબજારે મશ્કરી કરાવે, એ કેળવણીથી સોએ સો ટકા વિરૂદ્ધ : મરતાં સુધીએ એનો વિરોધ કરવાની ભાવના અને નિયાણું પણ એ કે - ભવાંતરમાં પણ એનો વિરોધ કરનારા થઈએ : કારણ કે - એના વિરોધમાં પ્રાણીમાત્રનું શ્રેય સમાયેલું છે :

આ પછી 'આ ત્રણમાંથી કોણ એક સ્વર્ગે જશે અને કોણ બે નરકે જશે ? ' - આ જાણવાની ઈચ્છાવાળા પરમ હિતૈષી ગુરૂએ અમને ત્રણેને એકી સાથે બોલાવ્યા અને એક પિષ્ટના કુકડાને આપીને કહ્યું કે -

"अमी तत्र वध्या, यत्र कोऽपि न पश्यति ।"

'આ કુકડાઓ તે સ્થળે વધ કરવા યોગ્ય છે , કે જે સ્થળે કોઈ પણ જૂએ નહિ.'

આ આજ્ઞા પામીને ગુરૂની આજ્ઞાના ભાવને નહિ સમજી શકેલા 'વસુ' અને 'પર્વતક' બન્ને જણાએ શૂન્ય પ્રદેશમાં જઈને, ત્યાં આગળ આત્માને હિત કરનારી સદ્ગતિનો જેમ નાશ કરે, તેમ તે પિષ્ટના કુકડાઓને મારી નાખ્યા અને અતિ દૂર સ્થળે જઈને નગરથી બહાર મનુષ્ય વિનાના પ્રદેશમાં દિશાઓ જોઇને મેં વિચાર કરવા માંડ્યો કે -

"गुरुपादैरदस्ताव-दादिष्टं वत्स ! यत्त्वया । वध्योऽयं कुक्कुटस्तत्र, यत्र कोऽपि न पश्यति ॥१॥"

'પૂજ્યપાદ ગુરૂદેવે તો મને એવો જ આદેશ કર્યો છે કે - હે વત્સ ! તારે આ કુકડો ત્યાં મારવા યોગ્ય છે, કે જ્યાં કોઈ પણ જૂએ નહિ.'

પણ આ સ્થળે તો -

"असौ पश्यत्यहं पश्या - म्यमी पश्यन्ति खेचराः । लोकपालाश्च पश्यन्ति, पश्यन्ति ज्ञानिनोऽपि हि ॥२॥"

'આ કુકડો પોતે જૂએ છે, હું જોઉં છું, આ ખેચરો જૂએ છે, લોકપાલ જૂએ છે અને નિશ્ચત વાત છે કે - જ્ઞાની આત્માઓ પણ જુએ છે.'

આથી સ્પષ્ટ છે કે -

"नास्त्येव स्थानमपि त - द्यत्र कोऽपि न पश्यति । तात्पर्यं तद् गुरुगिरां, न वध्यः खलु कुक्कुटः ॥३॥"

તેવું કોઈ સ્થાન જ નથી, કે જે સ્થાનમાં કોઈ પણ ન જુએ : તે કારણથી ગુરૂદેવના કથનનું તાત્પર્ય એ જ છે કે - 'કુકડો વધ કરવા યોગ્ય નથી જ.'

કારણ કે -

"गुरुपादा दयावन्तः, सदा हिंसापराङ्मुखाः । अस्मत्प्रज्ञां परिज्ञातु-मेतन्नियतमादिशन् ॥४॥"

'પૂજ્યપાદ ગુરૂદેવ દયાળુ છે અને હંમેશાં હિંસાથી પરાઙ્મુખ છે. આથી એ વાત નિશ્ચિત છે કે - અમારી બુદ્ધિને જાણવા માટે જ આવો આદેશ કર્યો છે.'

પુણ્યશાળી અને સદ્ગતિગામી આત્માની વિચારણા કેવી હોય છે, એ જાણવા માટે આ વિચારણા ખરે જ અનુકરણીય છે. આસ્તિક હૃદય, એટલે કે, પરલોકાદિક વસ્તુઓને સ્વીકાર કરનાર આત્મા કેટલો ઉન્નત વિચારશીલ હોય છે, એ આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થઇ શકે છે. વિચારણામાં ગુરૂદેવના વચન પ્રત્યે ભક્તિ અને બહુમાન કેટલું તરવરે છે ! ખરેખર, આવી દશા આવ્યા વિના કલ્યાણની કામના કરવી, એ નિષ્ફલપ્રાયઃ છે. કલ્યાણના અર્થીએ તારક પ્રત્યે અખંડ બહુમાન કેળવવું જોઇએ : તે કેળવાય તોજ ગુરૂઆજ્ઞાનું રહસ્ય સમજી શકાય. દેવર્ષિ શ્રી નારદજીની વિચારણા ખરે જ બહુમાન પેદા કરે તેવી છે.

શ્રી નારદજી કહે છે કે - 'એ પ્રમાણેની વિચારણા કરીને હું તો કુકડાને માર્યા વિનાજ ગુરૂ પાસે આવ્યો અને તે કુકડાને નહિ મારવાના તે હેતુને ગુરૂની પાસે વિદિત કર્યો.

એથી આનંદમાં આવી જઇને -

'स्वर्गं यास्यत्ययं ताव-दिति निश्चित्य गौरवात् । आलिंगितोऽहं गुरुभिः, साधुसाध्विति भाषिभिः ॥१॥"

'જરૂર, આ સ્વર્ગમાં જશે.' - આ પ્રમાણે નિશ્ચિત કરીને ગૌરવ પૂર્વક 'સાધુ-સાધુ' આ પ્રમાણે બોલતા ગુરૂદેવે મને આલિંગન કર્યું.'

આ પછી 'વસુ' અને 'પર્વતક' એ બન્ને જણાએ આવીને ગુરૂ સમક્ષ જણાવ્યું કે - 'અમે તે સ્થાને કુકડાઓ મારી નાખ્યા કે જે સ્થાને કોઇ પણ જોતું ન હતું.' આ પ્રમાણે સાંભળીને-

ગુરૂએ શ્રાપ દેતાં કહ્યું કે -

"अपश्यतं युवामादा-वपश्यन् खेचरादयः, कथं हतौ कुक्कुटौ रे !, पापावित्यशपद् गुरुः ॥१॥"

'હે પાપાત્માઓ ! તમે બે જોતા હતા અને ખેચર આદિ જોતા હતા, તે છતાં તમે લોકોએ કુકડાઓને કેમ મારી નાંખ્યા ?'

તે વાર પછી -

"ततः खेदादुपाध्यायो, दध्यौ विध्यातपाठधीः । मुधा मेऽध्यापनक्लेशो, वसुपर्वतयोरभूत् ॥१॥
गुरूपदेशो हि यथा - पात्रं परिणमेदिह । अभ्रांभस्थानभेदेन, मुक्तालवणतां व्रजेत् ॥२॥
प्रियः पर्वतकः पुत्रः, पुत्रादप्यधिको वसुः । नरकं यास्यतस्तस्माद्, गृहवासेन किं मम ॥३॥"

'ખેદ થકી નાશ પામી ગઇ છે પાઠ આપવાની બુદ્ધિ જેમની તેવા ગુરૂદેવ વિચારવા લાગ્યા કે - 'વસુ' અને 'પર્વત' ને ભણાવવાનો મારો શ્રમ ફોગટ ગયો. ખરેખર, જેમ મેઘનું પાણી સ્થાનના ભેદથી મોતીપણાને અને લવણપણાને પામે છે, તેમ આ સંસારમાં ગુરુનો ઉપદેશ પણ પાત્ર પ્રમાણેજ પરિણામ પામે છે. 'પર્વતક' નામનો મારો પ્રિય પુત્ર અને તે પ્રિય પુત્રથી પણ અધિક 'વસુ' જ્યારે નરકમાં જવાના છે, તો પછી મારે હવે ઘરવાસો કરીને શું પ્રયોજન છે ?'

ખરેખર, પોતાના સંતાનના અહિતની વાતથી હિતૈષીનો જીવ ઝાલ્યો ન જ રહે. સંતાન પાપ કરતું હોય,પાપસ્થાનકનો પ્રચાર કરતું હોય, અને માબાપ જોયા કરે - બચાવ કરે, 'એ તો એમ જ ચાલે' - એમ

જો કહે, તો કહેવું જ જોઇએ કે - એ માતામાં માતાપણું, પિતામાં પિતાપણું, ગુરૂમાં ગુરૂપણું અને સ્નેહીમાં સ્નેહીપણું હોવાનો સંભવ બહુ જ ઓછો છે. સાચી ગુરૂતાના સ્વામી 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' નામના ઉપાધ્યાય પોતાના બન્ને શિષ્યોની નરકગતિ સાંભળીને નિર્વેદ પામ્યા અને એ નિર્વેદથી ઉપાધ્યાયે પ્રવ્રજ્યા દીક્ષા અંગીકાર કરી. તે પછી વ્યાખ્યાક્ષણે વિચક્ષણ - 'પર્વતક' પોતાના પિતાના પદ ઉપર બેઠો અને હું ગુરૂની મહેરબાનીથી - 'સર્વ શાસ્ત્ર વિશારદ' - થઇને તે વખતે મારા સ્થાન પ્રત્યે ગયો. આ બાજુ રાજાઓમાં ચંદ્રસમા 'શ્રી અભિચંદ્ર' રાજાએ પણ અવસરે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તે પછી લક્ષ્મીએ કરીને વાસુદેવ જેવો 'વસુ' રાજા થયો : તે પૃથ્વીતલને વિષે 'સત્યવાદી' તરીકેની પ્રસિદ્ધિ પામ્યો અને તે પણ પોતાની તે પ્રસિદ્ધિના રક્ષણ માટે સત્ય જ બોલતો હતો.

[૨૮]

હિંસાત્મક યજ્ઞની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ. શ્રી રાવણનો પ્રશ્ન અને શ્રી નારદજીનો ઉત્તર.

'શ્રી ક્ષીરકદંબક' નામના ઉપાધ્યાયે તથા શ્રી અભિચંદ્ર' નામના રાજાએ સંયમ અંગીકાર કર્યું, અને ઉપાધ્યાયજીની ગાદી ઉપર તેમનો પુત્ર 'પર્વતક' અને 'શ્રી અભિચંદ્ર' રાજાની ગાદી ઉપર 'વસુ' આવ્યો : તથા તે 'વસુ' સત્યવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો અને તે પ્રસિદ્ધિના રક્ષણ માટે, તે સત્યવાદનું પાલન પણ કરવા લાગ્યો.' આટલે સુધી આપણે જોઇ ગયા. હવે એક દિવસ 'મૃગયા' એટલે શિકારને ભજવાવાળા એક શીકારીએ વિંધ્ય નિતંબમાં હરણીયા ઉપર બાણ મૂક્યું. તે બાણ વચમાં સ્ખલના પામ્યું. બાણની સ્ખલનાના હેતુને જાણવા માટે તે ત્યાં ગયો. તે પછી હસ્તથી સ્પર્શ કરતા તેણે આકાશના જેવી નિર્મલ સ્ફટિક રત્નની શિલા છે, એમ જાણ્યું. આથી તેણે વિચાર્યું કે - જરૂર, ચંદ્રમામાં જેમ ભૂમિની છાયા સંક્રાંત થાય, તેમ બીજી બાજુએ ચરતો પણ આમાં સંક્રાંત થયેલો હરણીયો મારા જોવામાં આવ્યો. આ શિલા હસ્તસ્પર્શ વિના કોઇ પણ પ્રકારે જાણી શકાય તેવી નથી, તે કારણથી આ શિલા અવશ્ય પૃથ્વીપતિ 'શ્રી વસુ' રાજા માટે જ યોગ્ય છે, - એમ જાણી તે શિકારીએ એ વાત એકાંતમાં રાજાને જણાવી. આથી ખુશી થયેલા રાજાએ પણ તે શિલાને ગ્રહણ કરી અને તે શિકારીને ઘણું જ ધન આપ્યું. આ પછી રાજાએ તે શિલાએ કરીને ગુપ્તપણે પોતાના આસનની વેદિકા બનાવરાવી અને તે બની ગયા પછી તે શિલાની વેદિકા બનાવનારા કારીગરોનો તેણે ઘાત કરાવી નાખ્યો : કારણ કે - રાજાઓ કોઇના પણ પોતાના થતા નથી. તે પછી તે વેદિકા ઉપર ચેદી દેશના રાજા 'શ્રી વસુ' નું સિંહાસન સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. આથી લોકોએ જાણ્યું કે - 'આ સિંહાસન સત્યના પ્રભાવથી આકાશમાં રહેલું છે.' અને પરિણામે 'શ્રી વસુ' રાજાની -

"सत्येन तुष्टाः सांनिध्य-मस्य कुर्वन्ति देवताः ॥"

'સત્યથી તુષ્ટમાન થયેલા દેવતાઓ આ રાજાનું સાંનિધ્ય કરે છે.'

આવી પ્રભાવવંતી ખ્યાતિ દિશાઓમાં ફેલાઇ ગઇ. આ પ્રસિદ્ધિથી ભય પામેલા રાજાઓ, તે રાજાને આધીન થઇ ગયા. મનુષ્યોની સાચી અગર ખોટી પણ પ્રસિદ્ધિ જય આપનારી નીવડે છે.

હવે એક દિવસ-

હું ત્યાં ગયો ત્યારે બુદ્ધિશાળી શિષ્યોની આગળ ઋગ્વેદની વ્યાખ્યા કરતા - 'પર્વતક'ને મેં જોયો. તે વ્યાખ્યામાં **'अजैर्यष्टव्यम्'** આ વાક્ય ઉપરથી 'બોકડાઓથી યજ્ઞ કરવો જોઇએ' - આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ આપતાં તેને મેં કહ્યું કે -

"भ्रातर्भ्रान्त्या किमिदमुच्यते"

"त्रिवार्षिकाणि धान्यानि, न हि जायन्त इत्यजाः। व्याख्याता गुरुणाऽस्माकं व्यस्मार्षीः केन हेतुना ॥१॥"

'હે ભાઇ ! ભ્રાંતિથી આ શું કહે છે ? ગુરૂદેવે તો આપણને કહ્યું છે કે - 'ત્રણ વરસના ધાન્યો ઉગતાં નથી' માટે તે ધાન્યો **'अज'** *કહેવાય છે. ઉત્પન્ન ન થાય તેનું નામ* **'अज'** *કહેવાય. - આ વ્યુત્પત્તિથી* **'अज'** *એટલે ત્રણ વર્ષનું અનાજ અને તેનાથી યજ્ઞ કરવો જોઇએ. - આ વાત તું કયા હેતુથી ભૂલી ગયો ?'*

'મારા આ પ્રશ્નને સાંભળીને 'પર્વતક' બોલી ઉઠયો કે -

'ततः पर्वतकोऽवादी - दिदं तातेन नोदितम् । उदिताः किंत्वजामेषा-स्तथैवोक्ता निघंटुषु ॥१॥"

'પિતાજીએ એ કહ્યું જ નથી. પિતાજીએ તો **'अजा'** *એટલે મેંઢા જ કહ્યા છે અને કોશોમાં પણ તેમજ કહેલું છે.'*

આની સામે મેં પણ કહ્યું કે -

"अहमबोचमप्येवं, शब्दानामर्थकल्पना । मुख्या गौणी च तत्रेह, गौणी गुरुरचीकथत् ॥१॥
गुरुधर्मोपदेष्टैव, श्रुतिर्धर्मात्मिकैव च द्वयमप्यन्यथा कुर्वन्-मित्र ! मा पापमर्जय ! ॥२॥"

'શબ્દોની અર્થકલ્પના બે પ્રકારની હોય છે : એક 'મૂખ્ય' અને બીજી 'ગૌણી' ! તેમાંથી અહીં ગુરૂદેવે ગૌણ કહી છે. વળી ગુરૂ ધર્મના જ ઉપદેષ્ટા અને શ્રુતિ ધર્માત્મક છે : માટે હે મિત્ર ! બેયને અન્યથા કરીને તું પાપને પેદા ન કર !'

સામેથી આક્ષેપપૂર્વક 'પર્વતક' બોલ્યો કે -

"साक्षेपं पर्वतोऽजल्प-दजान्मेषान् गुरुर्जगौ,। गुरुपदेशशब्दार्थो-ल्लंघनाद्धर्ममर्जसि ? ॥१॥
मिथ्याभिमानवाचो हि, न स्युर्दण्डभयान्नृणाम्,। स्वपक्षस्थापने तेन, जिह्वाच्छेदपणोऽस्तु नः ॥२॥"
"प्रमाणमुभयोरत्र, सहाध्यायी वसुनृपः ॥"

'ગુરૂએ 'અજ' શબ્દનો અર્થ મેંઢો જ કહ્યો છે, તો શું તું ગુરૂનો ઉપદેશ અને શબ્દના અર્થનું ઉલ્લંઘન કરવાથી ધર્મ પેદા કરે છે ? દંડના ભયથી મનુષ્યો મિથ્યાભિમાનવાળી વાણી નથી બોલતા, માટે સ્વપક્ષની સ્થાપનાને વિષે આપણી વચ્ચે જીહ્વાના છેદનું 'પણ' હો, અર્થાત્ - જે હારે તેની જીભનો છેદ કરવો અને આપણા બેની વચ્ચે પ્રમાણિક તરીકે આપણો સહાધ્યાયથી વસુ' રાજા હો !'

'પર્વતક'ની એ વાત મેં કબૂલ રાખી, કારણ કે - સત્યવાદીઓને ક્ષોભ હોતો નથી : પણ આ પ્રતિજ્ઞાને જાણીને પર્વતકની માતા પર્વતકને એકાંતમાં કહે છે કે - 'ગૃહકર્મમાં રકત એવી પણ મેં તારા પિતાથી **'अजाः'** એટલે ત્રણ વરસનું ધાન્ય' આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે, માટે તેં જે જીહ્વાચ્છેદનું 'પણ' કર્યું, તે વ્યાજબી નથી. વગર વિચાર્યું કરનારાઓ આપદાઓનું જ સ્થાન થાય છે. આ પ્રમાણે માતા પાસેથી સાંભળીને પર્વતકે માતાને કહ્યું કે - 'એ વાત તો હવે બની ગઇ : હવે હે માતા ! ગમે તેવું 'પણ' થઇ ગયા પછી ફરીથી થઇ શકતું નથી.' આ પ્રમાણેના પોતાના પુત્રના કથનથી પોતાના પુત્ર ઉપર આવી પડેલી આપત્તિના યોગે હૃદયમાં શલ્યવાળી થયેલી માતા વસુરાજા પાસે ગઇ. પુત્ર માટે પ્રાણી શું ન કરે ? અર્થાત્ - સર્વ કાંઇ કરે. માતાને પોતાને ત્યાં આવેલી જોઇને રાજા 'વસુ' કહેવા લાગ્યો કે -

''हृष्टः क्षीरकदंबोऽद्य, यदंब ! त्वमसीक्षिता,। किं करोमि प्रयच्छामि, किं वेत्यभिदधे वसुः ॥१॥''

'હે માતા ! તારા દર્શનથી મને આજે 'ક્ષીરકદંબક' ગુરૂનાં દર્શન થયાં. હે માતા ! કહો શું કરૂં અથવા શું આપું ?'

ઉત્તરમાં માતાએ કહ્યું કે-

'सावादीदीयतां पुत्र-भिक्षां मह्यं महीपते ! । धनधान्यैः किमन्यैर्मे, विना पुत्रेण पुत्रक ! ॥२॥''

'હે રાજન્ ! મને પુત્રભિક્ષા આપ. હે પુત્ર ! અન્યથા પુત્ર વિના બીજા ધનધાન્યે કરીને પણ મારે શું ?'

'વસુ' રાજા કહે છે અને પૂછે છે કે -

'वसुस्त्वे ततो मेऽम्ब !, पाल्यः पूज्यश्च पर्वतः । गुरुवद्गुरुपुत्रेऽपि, वर्तितव्यमिति श्रुतेः ॥१॥
कस्याद्य पत्रमुत्क्षिप्तं, कालेनाकालरोषिणा । को जिघांसुर्भ्रातरं मे, ब्रूहि मातः किमातुरा ॥२॥'

'હે માતા ! 'પર્વત' એ મારા માટે પાલન કરવા યોગ્ય છે અને પૂજ્ય છે : કારણ કે - 'ગુરૂના પુત્ર પ્રત્યે પણ ગુરૂની માફક વર્તવું જોઈએ.' આ પ્રમાણે શ્રુતિ કહે છે : માટે કહો કે - હે માતા ! આજે અકાળે રોષાયમાન થયેલા કાળે કોના ઉપર પત્ર મોકલ્યો છે ? મારા ભાઈને કોણ હણવા ઈચ્છે છે ? અને આપ કેમ આતુર છો ?'

શ્રી વસુરાજાના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં માતાએ 'અજ વ્યાખ્યાન' ના વૃત્તાંતને, પોતાના પુત્રના 'પણ' અને તે 'પણ' માં પ્રમાણભૂત તરીકે તને નીમ્યો છે.' - આ પ્રમાણે કહીને પછી પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે -

''कुर्वाणो रक्षणं भ्रातु-रजान्मेषानुदीरय । प्राणैरप्युपकुर्वन्ति, महान्तः किं पुनर्गिरा ॥१॥''

'ભાઈની રક્ષાને કરવા માટે તું 'अज' શબ્દનો અર્થ 'મેંઢો' કર, કારણ કે - મહાપુરૂષો પ્રાણોથી પણ ઉપકાર કરે છે, તો પછી વાણી માત્રથી તો ઉપકાર કરવામાં હરકત પણ શી છે ?'

પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરતાં 'વસુ' બોલ્યો કે -

''अवोचत्त वसुर्मात-र्मिथ्या वच्मि वचः कथम् । प्राणात्ययेऽपि शंसंति, नासत्यं सत्यभाषिणः ॥१॥
अन्यदप्यभिधातव्यं, नासत्यं पापभीरुणा । गुरुवागन्यथाकारे, कूटसाक्ष्ये च का कथा ।२॥''

હે માતા ! ખોટું વચન હું કેમ કરીને બોલું ? સત્યભાષી મહાપુરૂષો પ્રાણોનો નાશ થાય તો પણ અસત્ય બોલતા નથી. પાપથી ભય પામનાર આત્માએ બીજું પણ અસત્ય ન બોલવું જોઈએ, તો પછી ગુરૂની વાણીને ઉલ્ટી કરનારી ખોટી સાક્ષી ભરવાની તો વાતજ શી રીતિએ થાય ?

આથી રોષમાં આવીને માતાએ કહ્યું કે -

''बहूकुरु गुरोः सुनुं, यद्वा सत्यव्रताग्रहम् ॥''

'ગુરૂના પુત્રનું માન રાખ અથવા સત્યવ્રતના આગ્રહને કર !'

આ પ્રમાણે માતા દ્વારા રોષપૂર્વક કહેવાયેલા શ્રી વસુ રાજાએ સત્યનો ત્યાગ કરીને પણ ગુરૂપુત્રનું બહુમાન કરવાનું કબૂલ કર્યું : આથી આનંદ પામેલી 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' ઉપાધ્યાયની પત્ની પોતાના ઘર પ્રત્યે ચાલી આવી.'

ભાગ્યવાનો ! આ ઉપરથી ઘણું ઘણું સમજવાનું છે. પહેલી વાત તો એજ કે - દુર્ગતિગામી આત્મા પોતાથી બોલાઇ ગયેલા વચનને ગમે તે ભોગે પકડી રાખવાને કેવું કેવું પાપ કરે છે અને કરાવે છે, એ વાત પણ આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે ! પોતાની માતાએ પણ પર્વતકને કહ્યું કે - તારા પિતાએ 'અજ' નો અર્થ આ જગ્યાએ મેંઢો નથી કર્યો, પણ 'ત્રણ વરસનું જુનું ધાન્ય' એવો જ કર્યો છે, તે છતાં પણ પર્વતે પોતાનો આગ્રહ નજ છોડયો અને પોતાના પાપમાં પોતાની માતાને પણ સાથી થવાનું સુચવ્યું !!! ખોટી ખ્યાતિનો હાઉ આત્મા પાસે શું શું કરાવે છે, એનું આ એક સુંદર દૃષ્ટાંત છે. માતાના કહેવા પછી તો પર્વત પણ જાણી શકયો હતો કે - મારૂં કથન શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે, પિતા ગુરૂના કથનથી પણ વિરૂદ્ધ છે અને ઘોર પાપની પ્રવૃત્તિ કરાવનારૂં છે, તે છતાં પણ તેનાથી પાછા હઠવાને બદલે તે વચનને પુષ્ટ બનાવવા માટે પોતાની માતાને પોતાના તે પાપકર્મમાં સાથ દેવાનું ધ્વનિત કરે છે, એ કેટલી બધી અધમતા ગણાય ? પણ એવા આત્માઓ જો એવી અધમતાનો સ્વીકાર ન કરે, તો તેઓના દુર્ગતિએ જવાના મનોરથો ફળે પણ કેમ ? બીજી વાત એ છે કે - મોહાંધ માતા પણ પોતાના પ્રાણપ્રિય પુત્રના પાપકર્મમાં સાથ દેવાનું કબૂલ કરે છે અને તેને ઘટતું સઘળું જ કરી લેવા તૈયાર થઇ જાય છે ! માતા જેવી માતા પણ સત્યનો પરિત્યાગ કરી, પોતાના સ્વામીને બેવફા નીવડી, એક સત્યવાદી આત્માને પણ પોતાની લાગવગના યોગે અસત્ય બોલવાની કારમી સલાહ આપવાનું કામ કરે છે ! આ ઉપરથી મોહનું સામ્રાજય કેવું અને કેટલું ભયંકર છે, એ સારી રીતિએ ખ્યાલમાં આવી શકે તેમ છે. મોહના સામ્રાજયમાં પડેલા આત્માઓ સમજવા છતાં પણ માર્ગભ્રષ્ટ થઇને લોકની વાહવાહમાં પડી ઉત્સૂત્રભાષણ આદિ પાપકર્મ કરનારાઓના સહાયક થાય, ગુરૂદ્રોહીઓની પીઠ થાબડનારા થાય અને ગુરૂ દ્રોહી, શાસનદ્રોહી અને ઉત્સૂત્રભાષી આત્માઓને સ્થિર રાખવા માટે સઘળા કુપ્રયત્નો કરે, એ કાંઇ આ વિશ્વમાં નવીન નથી. મોહનું સામ્રાજ્ય ભવાભિનંદી આત્માઓ પાસે જે ન કરાવે, તેજ ઓછું ગણાય છે ! મોહઘેલા બનેલાઓ પોતે માનેલા પ્રિયની પ્રભાવના કરવા માટે, પોતાની જાતને અનેક પાપોના ભાગીદાર બનાવતાં કે જનતાને ઘોર પાપની ખાઇમાં ધકેલતાં જરા પણ આંચકો ન ખાય, એ સહજ છે !! ખરેખર, એવા આત્માઓ ઘૃણાજનક દયાને પાત્ર છે !!! એવાઓથી જનતાને ચેતવવાના સઘળા પ્રયત્નો દરેકે દરેક ધર્મરસિકે કરવા જોઇએ. એવા પામરોના પણ ભલા માટે તેમની જાતને જાહેરમાં જાણીતી કરી દેવી જોઇએ, કે જેથી તેઓ પણ તેમનો પુણ્યોદય હોય તો પાપ કરતા બચી જાય અને દુર્ભાગ્યના યોગે તેઓ ન બચે, તો કલ્યાણાર્થી જનતા તો જરૂર જ બચી જાય !ત્રીજી વાત તો એ છે કે - લોકપ્રસિદ્ધિ માટે અગર બીજા કોઇ તેવાજ દુન્યવી સ્વાર્થની સાધના માટે 'સત્ય' આદિ ધર્મના ઉપાસક બન્યા હોય, તેવાઓ 'સત્ય' આદિ ધર્મને ધક્કો મારનારાજ નીવડે છે ! તેઓનું જ્ઞાન અજ્ઞાન તરીકેનું !! તેઓનું સંયમ અસંયમ તરીકેનું !!! અને તેઓની અહિંસા હિંસા તરીકેનું જ કામ કરે છે, એ તદ્દન સત્ય વાત છે !!!! અન્યથા, એક નહિ જેવા કારણે 'વસુ' રાજા ઉઘાડું અસત્ય આચરી, શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ ભાષણ અને ગુરૂદ્રોહ આદિનું પાપ આચરવાનું દુઃસાહસ કદીજ ન કરી શકત : કારણ કે - તેની પાસે એ સઘળાં પાપોમાંથી બચી જવાના બધા જ રસ્તા ઉઘાડા હતા. ધર્મરસિક આત્માએ ધર્મની રક્ષા માટે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવા સજ્જ રહેવું જોઇએ અને એજ કારણે જ્ઞાની પુરૂષો ફરમાવે છે કે - એક મુક્તિનાજ ઇરાદે કરવામાં આવતો ધર્મ એજ શુદ્ધ ધર્મ છે : બાકીના સઘળા ધર્મો મલિન છે અને એથી એ ધર્મો કઇ વખતે આત્માનો કારમો અધઃપાત કરી નાખે, એ ન કળી શકાય એવી બીના છે ! માટે શાશ્વત્ સુખના અર્થીએ ધર્મનું સેવન એક મુક્તિના જ ઇરાદે કરવું યોગ્ય છે : કારણ કે - એ ઇરાદે કરેલા ધર્મના યોગે દુનિયાની કોઇ પણ સાહ્યબી અસાધ્ય નથી, પણ સુસાધ્યજ છે. વધુમાં તેવા શુદ્ધ ધર્મના સેવનથી મળેલી સાહ્યબી પણ આત્માને પાપકર્મમાં નહિ ફસવા દેતાં, પાપથી જાગૃત કરવા સાથે મુક્તિની આરાધના પણ સહેલી કરી આપે છે.

અસ્તુ. હવે 'શ્રી નારદજી' અને 'પર્વતક' ના વિવાદમાં મધ્યસ્થ તરીકે સ્વીકારાયેલો 'વસુ' રાજા કેવું આચરણ કરે છે અને પરિણામ શું આવે છે, એ વિગેરે હવે પછી

[૨૯]

હિંસાત્મક યજ્ઞની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ. શ્રી રાવણનો પ્રશ્ન તથા શ્રી નારદજીનો ઉત્તર. -ચાલુ-

આપણે જોઇ ગયા કે - 'પર્વતકે ખોટો અર્થ કર્યો તે સાંભળી, તેને ખોટો અર્થ કરતાં અટકાવવા માટે શ્રી નારદજીએ સમજાવવા માંડયો : તે છતાં પણ તે ન સમજયો અને પરિણામે જીહ્વાચ્છેદનું 'પણ' કર્યું. આ પછી માતા દ્વારા સત્ય જાણવા છતાં પણ, પર્વતકે ન માન્યું અને મોહવશ માતા પણ પોતાના પુત્રના પ્રાણ બચાવવા માટે 'વસુ' રાજા પાસે પણ અસત્ય વાત બોલવાની કબુલાત કરાવી આવી.' આટલી વાત જણાવ્યા પછી, આગળ ચાલતાં શ્રી નારદજીએ જણાવ્યું કે-

''શ્રી વસુ'' રાજાની સભામાં -

'પર્વતક' અને 'હું' બન્ને ગયા. તે સભામાં 'માધ્યસ્થ્ય' ગુણથી શોભતા અને વાદીઓના સાચા અને ખોટા વાદરૂપ ક્ષીર અને નીરનો ભેદ કરવા માટે હંસસમા સભ્યો એકત્રિત થયા હતા. ચંદ્રમા જેમ આકાશને અલંકૃત કરે, તેમ સભાપતિ 'શ્રી વસુ' રાજાએ પણ આકાશ જેવી સ્ફટિક શિલાની વેદિકા ઉપર રહેલા સિંહાસનને અલંકૃત કર્યું. તે પછી 'સત્ય કહો' એ પ્રમાણે કહેતા અમે બન્ને જણાએ નરેન્દ્ર 'શ્રી વસુ' ની આગળ અમારો પોતપોતાનો વ્યાખ્યાપક્ષ કહ્યો : એટલે મેં કહ્યું કે - **'अजैर्यष्टव्यम्'** આ સ્થળે ગુરુદેવે ગૌણ અર્થનો સ્વીકાર કરી **'न जायन्त इत्यजाः'** 'ઉત્પન્ન ન થાય તેનું નામ અજ' - આ વ્યુત્પત્તિથી **'अजा'** એટલે 'ત્રણ વરસનાં જુનાં ધાન્યો' એવો અર્થ કર્યો છે.' અને પર્વતે કહ્યું કે - 'નહિ, ગુરૂએ એ સ્થળે 'અજ' શબ્દનો અર્થ 'ત્રણ વરસનાં ધાન્ય' નહિ - પણ 'મેંઢા' એવો અર્થ કર્યો છે. અને તેમાં કોશનું પ્રમાણ પણ છે.' આ રીતે અમે બન્ને જણાએ અમારો પોતપોતાનો પક્ષ નરેંદ્ર 'વસુ' સમક્ષ કહી બતાવ્યો. આ પછી તે સભામાં ઉપસ્થિત થયેલા -

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોએ રાજાને કહ્યું કે -

''विप्रवृद्धैरथोचे स, विवादस्त्वयि तिष्ठते,। प्रमाणमनयोः साक्षीस्त्वं रोदस्योरिवार्यमा ॥१॥''

'આ વિવાદ આપની ઉપર સ્થિર છે. ભૂમિ અને આકાશની વચમાં જેમ સૂર્ય છે, તેમ આ 'પર્વતક' અને 'શ્રી નારદ' એ બેની વચમાં પ્રમાણભૂત સાક્ષી આપ છો !'

અને -

'घटप्रभृतिदिव्यानि, वर्तंते हंत सत्यतः । सत्याद्वर्षति पर्जन्यः, सत्यात् सिध्यंति देवताः ॥२॥'

'એ નિશ્ચિત વાત છે કે - ઘટ વિગેરે દિવ્યો સત્યથી વર્તે છે, મેઘ પણ સત્યથી વરસે છે અને દેવતાઓ પણ સત્યથીજ સિદ્ધ થાય છે.'

વળી-

'त्वयैव सत्ये लोकोऽयं, स्थाप्यते पृथ्वीपते ! । त्वामिहार्थे ब्रूमहे किं, ब्रूहि सत्यव्रतोचितम् ॥३॥''

'હે પૃથ્વીપતે ! આપે જ આ લોકને સત્યમાં સ્થાપન કર્યો છે, તો સત્ય કહેવામાં અમે આપને શું કહીએ ? માત્ર એટલી જ અમારી પ્રાર્થના છે કે - આપ આપના સત્ય વ્રતને ઉચિત જે હોય તે કહો !'

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોના આ કથનથી સમજી શકાય તેમ છે કે - તેઓ આજે રાજાના દેખાવ અને ઢબછબ ઉપરથી કળી શકયા છે કે - આજે રાજાની મનોવૃત્તિ ફેરવાઇ ગયેલી છે, અને એ જ કારણે વસુ રાજા ન્યાય આપવા માટે બોલી ઉઠે તે પહેલાં જ, વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોએ આ જાતિની સૂચના કરવી યોગ્ય ધારી છે. હિતૈષીઓ ગમે તેવે પ્રસંગે પણ પોતાની ફરજ બજાવવામાં ચૂક નથી કરતા. હિતૈષીઓની ફરજ છે કે - તેઓએ હિતકર સૂચના કરવામાં સામાના રોષ - તોષની પરવા કરવી જોઇએ નહિ : અને એજ કારણે હિતૈષી વૃદ્ધોએ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ કહી દીધું કે - ન્યાયદાતાએ સત્ય જ બોલવું જોઇએ : કારણ કે - ઘટ વિગેરે દિવ્યો પણ સત્યથી જ વર્તે છે, મેઘ પણ સત્યથી જ વરસે છે અને દેવતાઓ પણ સત્યથી જ સિદ્ધ થાય છે.

હિતકર સૂચનાનો અનાદર અને દેવતાનો પ્રકોપ.

વિપ્રવૃદ્ધોએ ઉચિત અને યોગ્ય હિતકર સૂચના કરવા છતાં પણ 'શ્રી વસુ' રાજાએ, એ હિતકર સૂચનાને આપતા વચનને સાંભળીને અને તે પોતાની 'સત્યવાદીપણા' ની પ્રસિદ્ધિનો પણ નિરાસ કરીને, સાક્ષી આપતાં કહ્યું કે - 'ગુરૂએ 'અજ' એટલે 'મેષ' એવી વ્યાખ્યા કરી છે.' 'વસુ'ના આવા અસત્ય વચનથી કોપાયમાન થયેલા દેવતાઓએ ત્યાં ને ત્યાંજ આકાશ જેવા સ્ફટિકરત્નની સિંહાસન - વેદિકાને દળી નાખી, એટલે કે - ભાંગીને ભૂક્કો કરી નાખી અને પોતાના નરકપાતનું પ્રસ્થાન કરતો હોય તેમ પૃથ્વીનો નાથ વસુ એકદમ પૃથ્વીના તલ ઉપર પડી ગયો. તે પછી તેના અસત્ય કથનથી કુપિત થયેલા દેવતાઓએ પાડી નાખેલો તે નરનાથ 'વસુ' ઘોર નરકમાં ચાલ્યો ગયો.''

ખરેખર, કેવલ પ્રસિદ્ધિ માટે જ સત્યાદિક ધર્મને આચરનારાઓ વિશ્વમાં કયારે ઉપદ્રવ મચાવે, એ કહી શકાય નહિ; કારણ કે - તેવા આત્માઓને સત્યાદિક ધર્મની કિંમત નથી હોતી, પણ પોતાના સ્વાર્થની જ કિંમત હોય છે. જેઓ ધર્મને ધર્મ તરીકે અને કેવલ આત્માની મુક્તિ અર્થે જ નથી સેવતા, તેઓની દશા ઘણી જ ભયંકર હોય છે. તેઓ ધર્મની સેવા કરતાં ધર્મની અસેવા વધુ કરે છે. એવા આત્માઓ વિશ્વમાં ધર્મની મહત્તા વધારવાનું કામ કરવા કરતાં, ઘટાડવાનું કામ વધુ કરે છે. એવા આત્માઓના યોગે વિશ્વ ધર્મ તરફ નથી દોરાતું, પણ સ્વાર્થની સાધના તરફ દોરાતું જાય છે અને એના પરિણામે એવા આત્માઓ સ્વપર - ઉભયનું ભયંકર અહિત કરનારા નીવડે છે. આથી કલ્યાણની જ, એટલે કે - આ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિરૂપ સંસારથી મુકત થવાની જ અભિલાષાવાળા આત્માઓએ એવાઓના સંસર્ગ આદિથી બચવું, એજ શ્રેયસ્કર છે. એવા આત્માઓને સિદ્ધાંત જેવી કોઇ વસ્તુ જ નથી હોતી અને એ કારણે તેવાઓ હૃદયથી કોઇની પણ હિતશિક્ષાને સ્વીકારતાજ નથી. જો કે આ સ્થળે 'વસુ' રાજાની સ્થિતિ તો જૂદી જ છે. 'વસુ' રાજાએ સત્યનો સ્વીકાર અને તેનું સેવન પ્રસિદ્ધિ માટે જાળવી રાખ્યું હતું અને પર્વતની માતા જેવી ગુરૂપત્ની ન મળી હોત, તો તે પ્રસિદ્ધિ માટે પણ સત્યને સાચવી જ રાખત, પણ તેનો આત્મા દુર્ગતિગામી હોવાને લઇને, સ્વાર્થી આત્માને સંતુષ્ટ કરવા ખાતર, તે સત્ય ઉપર ન ટકી શકયો અને પરિણામે પોતાની સભાના અલંકારસમા અને હિતકર સૂચનાના આપનારા વૃદ્ધ વિપ્રોના વચનને અગવણીને પણ અસત્ય બોલ્યો, દેવતાઓનો કોપ વહોર્યો અને નરક સાધી.

'વસુ' રાજાના ધર્મઘાતક અસત્ય ભાષણથી કોપાયમાન થયેલ દેવતાઓ કેવલ 'વસુ' નો નાશ કરીનેજ ન અટકયા, પણ પોતાના પિતાના પદે બેઠેલા તે વસુરાજાના ૧-પૃથુવસુ, ૨-ચિત્રવસુ, ૩-વાસવ, ૪-શક્ર, ૫-વિભાવસુ, ૬-વિશ્વાવસુ, ૭-શુર અને ૮-મહાશુર'- આ આઠે પુત્રોને તેજ વખતે, એટલે કે - પોતાના પિતાના પદે બેઠા કે તરત જ મારી નાખ્યા. આથી 'વસુ' રાજાનો નવમો પુત્ર 'સુવસુ' પિતાની ગાદી ઉપર ન બેસતાં, નાસીને નાગપુર ચાલ્યો ગયો અને દશમો 'બૃહદ્ધ્વજ' નામનો પુત્ર પણ ગાદી ઉપર ન બેસતાં ભાગીને 'મથુરા પુરી' માં ગયો. આ બનાવ બની ગયા પછી 'વસુ' રાજાની 'સૂક્તિમતી' નગરીના લોકોએ

પણ બહુ પ્રકારે ઉપહાસ કરી 'પર્વત' ને નગરીથી બહાર કાઢી મૂકયો અને બહાર કાઢી મૂકેલા તે 'પર્વત' ને 'મહાકાલ' નામનો અસૂર વળગ્યો.

નગરીથી બહાર નીકળેલા પર્વતને 'મહાકાલ' નામનો અસૂર વળગ્યો.' - આ વાત સાંભળીને શ્રી રાવણે નારદને પ્રશ્ન કર્યો કે - 'જે' મહાકાલ' નામનો અસુર પર્વતને વળગ્યો, તે કોણ ?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં 'મહાકાલ' નામના અસૂરની ઓળખાણ આપવા માટે શ્રી નાદરજી શું શું કહે છે, તે હવે પછી.

[૩૦]

'હિંસાત્મક યજ્ઞની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ.' શ્રી રાવણનો પ્રશ્ન અને શ્રી નારદનો ઉત્તર.

-ચાલુ-

આપણે જોઇ ગયા કે - 'શ્રી રાવણના' આ પશુવધાત્મક યજ્ઞો કયારથી શરૂ થયા ?' - આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી નારદજીએ પોતાનું અને પોતાના સહાધ્યાયી આદિનું વર્ણન કર્યું. તેમાં આવતા 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' નામના ઉપાધ્યાય ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. એ ઉપરથી અધ્યાપક કેવા હોવા જોઇએ, એ વસ્તુ ઘણીજ સારી રીતિએ સમજી શકાય છે. પાઠક 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' ધર્મગુરૂ ન હતા, પણ વિદ્યાગુરૂ હતા : છતાં - 'મારા ભણાવેલા શિષ્યોમાંથી બે નરકે જવાના છે' - એમ જાણી એમને પરમ ખેદ થયો અને કોણ જશે, તેની પરીક્ષા કરવાને માટે જે કુકડા આપ્યા, તે પણ પિષ્ટના બનાવીને આપ્યા, નહિ કે - સાચા ! અન્ય જીવોનો સંહાર કરી પરીક્ષા લેવાનો કે પરીક્ષા પાસ કરવાનો મનોરથ, પુણ્યશાલી આત્માઓનો નથી હોતો. પાઠકની ઉત્તમતા, એ યોગ્યવિદ્યાર્થીના જીવન ઉપર અજબ અસર કરે છે. પાઠક ધારે અને વિદ્યાર્થી યોગ્ય હોય, તો વિદ્યાર્થીના જીવનને મોક્ષમાર્ગનું આરાધક બનાવી શકે છે. અને 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' એ એનું અનુપમ દૃષ્ટાંત છે. સાચા અધ્યાપકના હૃદયમાં વિદ્યાર્થીના જીવનની ચિંતા નિરંતર રહ્યા જ કરે છે. એ જ કારણે પોતાના બીજા બે વિદ્યાર્થીઓનું નરકગમન સાંભળી, તે અતિશય ખિન્ન થાય છે અને એ ખિન્નતાના પરિણામે સંસારથી નિર્વેદ પામી, સંસારનો ત્યાગ કરી, પરમ સંયમધર થઇ, આત્મકલ્યાણ સાધી લે છે. આવા એકાંતહિતૈષી પાઠકના યોગે કોઇ કોઇ અયોગ્ય આત્મામાં પણ અમૂક અમૂક ગુણો તો આવીજ જાય છે, એનું દૃષ્ટાંત 'શ્રી વસુ' રાજા છે : કારણ કે - તેણે પરમ સત્યવાદીની મેળવેલી ખ્યાતિને સાચવી રાખવા માટે, પોતાનું બનતું કર્યું છે. ગુરૂની પત્ની માતા કરતાં પણ વધારે અને ગુરૂપુત્ર તરફ ગુરૂ જેટલોજ ભક્તિભાવ, તેના હૃદયમાં ઓતપ્રોપ થયો હતો. ખરેખર, જો તેને ગુરૂપત્ની ગુરૂ જેવી જ હિતચિંતક મળી હોત, તો વસુ કદી જ મૃષાભાષી ન બનત : પણ ગુરૂપત્નીએ તેનામાં રહેલા ભક્તિભાવનો ગેરલાભ લીધો અને પરિણામે 'શ્રી વસુ'એ અસત્ય સાક્ષી ભરી. આ સ્થળે એ જ વિચારવાનું છે કે - 'માતાપિતાની આજ્ઞાથી જુઠું બોલાય ખરું ? અયોગ્ય માર્ગે પ્રવૃત્તિ થાય ખરી ? માતા-પિતાની આજ્ઞા વધે કે જિનેશ્વરદેવની ? શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ જતી માતાપિતાની આજ્ઞા મનાય ? જે ન માને તે આજ્ઞાભંજક કહેવાય ?' - આ પ્રમાણે વિચારવાથી આપોઆપ સમજી શકાશે કે - 'પરમ કલ્યાણકારી અને એકાંતે પ્રાણી માત્રના હિતનો જ ઉપદેશ કરનાર શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ જતી આજ્ઞા માતાની, પિતાની કે બીજા ગમે તેની હોય, તે પણ ન જ માનવી જોઇએ.' આ કથન ઉપરથી 'માતા-પિતા આદિની આજ્ઞાને માનવાનો નિષેધ કરે છે' - આવું સમજવાની કે આવો અનર્થ કરવાની મૂર્ખતા કરનારો,હવે તો આ સભામાં કોઇ ભાગ્યેજ હશે ! શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છે કે - 'માતાપિતાની સેવા કરવી. બહુ મન થાય તો પોતે ઉત્તમ માર્ગે જઇ, માતાપિતાને પણ એ ઉત્તમ માર્ગે જતાં માતાપિતા મોહને

વશ ના પાડતાં હોય તો પણ જવું અને તૈયાર થઇ, પ્રતિબોધ કરી, માતાપિતાને પણ પ્રભુના માર્ગે યોજવાં.' આ આજ્ઞાનું પાલન ત્યારેજ થઇ શકે, કે જયારે આત્મા કોઇની પણ ખોટી દોરવણીથી નહિ દોરાવાનો નિશ્ચય કરે. જે આત્મા ખોટી મોહ - મમતામાં ખીંચાઇ જઇ, સારાસારનો વિવેક વિસરી જાય, તે આત્મા કદી જ પરમ તારક જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાનું પાલન નથી કરી શકતો.

માતાપિતાદિની ભક્તિના મર્મને સમજનારો આત્મા, કદી જ ખોટી ભક્તિ કરવાની મૂર્ખાઇ કરી, સ્વપર ઉભયનું અહિત કરવાની કે માતાપિતાના ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરવા જોગી બેવકુફી આચરતો નથી : અને જે આત્મા ભક્તિના ખોટા વ્યામોહમાં પડી માતાપિતાદિકની ખોટી ભક્તિના બ્હાને અયોગ્ય આચરણ કરે છે, તે આત્માનો ભયંકર અધઃપાત થાય છે, અને એ અધઃપાતથી બચાવવાનું સામર્થ્ય એ અયોગ્ય આજ્ઞા કરનારાઓમાં નથી હોતું, - એ વસ્તુ શ્રી વસુ રાજાનો બનાવ આપણને સારામાં સારી રીતિએ સમજાવે છે. આપણે જોયું કે - પરમ માતા સમાન ગુરૂપત્નીની અયોગ્ય આજ્ઞાને આધીન થઇ, ગુરૂપુત્રની ભક્તિ કરવા માટે અસત્ય ભાષણ કરતાંની સાથે જ દેવતાઓ કોપ્યા અને વસુરાજાને સિંહાસન ઉપરથી નીચે પટકયો. પરિણામે ખ્યાતિ ગઇ, બદનામી થઇ અને નરક ગતિમાં પ્રયાણ કરવું પડયું. આ બધી આપત્તિમાંથી બચાવવા માટે ન તો માતા આવી કે ન તો ગુરૂપુત્ર આવ્યો ! આ બધા ઉપરથી એકેએક કલ્યાણના અર્થી આત્માએ દૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે - શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને બાધ કરતી આજ્ઞા, -પછી તે આજ્ઞા ગમે તેની હોય, - તો પણ ધર્મબુદ્ધિએ તો તેનો સ્વીકાર ન જ કરવો. અસ્તુ. શ્રી વસુના મરણ પછી પણ કોપાયમાન થયેલ દેવતાઓએ તેના આઠે પુત્રોનો નાશ કર્યો અને નવમો ને દશમો પુત્ર નાશી છૂટ્યા. નવમો 'સુવસુ' નામનો પુત્ર નાસીને નાગપૂર ગયો અને 'બૃહદ્ધ્વજ' નામનો દશમો પુત્ર નાસીને 'મથુરા' માં ગયો. આ પછી પર્વતને પણ નગરજનોએ બૂરી હાલતે નગરની બહાર કાઢી મૂકયો. આ દુનિયામાં કાયદો છે કે - જેવાને તેવા મળી જ રહે છે. જેવાને તેવા ન મળે તો તેવાઓ પોતાની દુર્ગતિની સાધના કેમ કરી શકે ? પાપવૃત્તિને ઇચ્છનારા આત્માઓને તેવા સંયોગો ડગલેને પગલે મળી જ રહે છે. એ પ્રમાણે નગરની બહાર નીકળેલા 'પર્વત'ને પણ 'મહાકાલ' નામનો અસુર મળી ગયો, અને તે અસુર તેના શરીરમાં અધિષ્ઠિત થઇને રહ્યો. શ્રી નારદજી પાસેથી 'પર્વત'ને મહાકાલ નામનો અસુર મલ્યો, એમ સાંભળીને શ્રી રાવણ પૂછે છે કે - એ 'મહાકાલ' નામનો અસુર કોણ ?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં 'મહાકાલ' નામના -''અસુરની ઓળખાણ.'' - કરાવતાં શ્રી નારદજી કહેવા લાગ્યા કે :-

અસુરની ઓળખાણ

''આ જંબૂદ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં 'ચારણ યુગલ' નામનું નગર છે. તે નગરમાં 'અયોધન' નામનો એક રાજા હતો. તે રાજાને 'દીતિ' નામની રાણી હતી અને તે બે જણને સુલસા નામની એક રૂપવતી પુત્રી હતી. પિતાએ એનો સ્વયંવર કર્યો અને તેમાં અનેક રાજાઓને આમંત્રણ આપ્યું. એ આમંત્રણનો સ્વીકાર કરી સઘળા પણ રાજાઓ તે સ્વયંવરમાં આવ્યા. તે આવેલા સઘળા રાજાઓમાં 'સગર' નામના રાજા સઘળાથી અધિક હતા. તે સગર રાજાની આજ્ઞાથી 'મંદોદરી' નામની એક દ્વારપાલિકા દરરોજ 'અયોધન' રાજાના આવાસમાં જતી હતી. છુપી બાતમી માટે જ સગર રાજાએ એને એ કામ માટે યોજી હતી.

હવે એક દિવસ 'દીતિ' રાણીએ પોતાની પુત્રી 'સુલસા કુમારી' સાથે ઘરના ઉદ્યાનમાં આવેલા કેળના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. આ વખતે 'મંદોદરી' નામની દ્વારપાલિકા પણ, આ અને તે બન્નેનાં, એટલે કે એ માતા-પુત્રીના વચનને સાંભળવાની ઇચ્છાવાળી થઇ થકી લતાઓની અંદર છુપાઇને ઉભી રહી. આ પછી 'દીતિ' રાણી પોતાની 'સુલસા' નામની પુત્રીને કહેવા લાગી કે - 'હે દીકરી ! તારા આ સ્વયંવરમાં મારા મનની અંદર એક શલ્ય છે અને તે શલ્યનો ઉદ્ધાર કરવો, એ તારે આધીન છે. આ કારણથી હું મૂળથી જે વાત કહું છું, તેને તું સમ્યક્ પ્રકારે સાંભળ ! -

''પ્રથમ તીર્થપતિ શ્રી ઋક્ષભદેવ સ્વામીના વંશને ધરનારા એક શ્રી 'ભરત' અને બીજા 'શ્રી બાહુબલીજી' એમ બે પુત્રો થયા, કે જેમાંના એક શ્રીભરતજીને 'સૂર્ય' નામનો પુત્ર થયો અને બીજા બાહુબલજીને 'સોમ' નામનો પુત્ર થયો. એ સોમવંશની અંદર 'તૃણબિંદુ' નામનો મારો ભાઇ થયો અને સુર્યવંશમાં તારા પિતા 'અયોધન રાજા' થયા. તારા પિતાશ્રી 'અયોધન રાજા' ની બેન 'સત્યયશા' તે મારા ભાઇશ્રી 'તૃણબિંદુ રાજા' ની સ્ત્રી થઇ અને તે બેને 'મધુપિંગ' નામનો એક પુત્ર છે. હવે હે સુંદરી ! મારી ઇચ્છા તને મારા ભત્રીજા 'મધુપિંગ' ને આપવાની છે, અને તારા પિતા તને સ્વયંવર, એટલે કે - તું આ સ્વયંવરમાં જેને વરીશ તેને આપવા ઇચ્છે છે. હું નથી જાણી શકતી કે - તું આ સ્વયંવરમાં કોને વરશે ? આજ મારૂં મનઃશલ્ય છે, તેથી હું તને કહું છું કે - બધાય રાજાઓની સમક્ષ તારે મારા ભત્રીજા 'મધુપિંગ' ને જ વરવો'' આ પ્રમાણેની માતાની શિક્ષાને તે જ પ્રમાણે 'સુલસા' એ પણ અંગીકાર કરી. લતાઓમાં સંતાઇ રહેલી દ્વારપાલિકા 'મંદોદરી' એ પણ આ હકીકત સાંભળીને સગરરાજા પાસે જઇને કહ્યું કે - 'માતાની શિક્ષા મુજબ 'સુલસા' એ સ્વયંવરમાં 'મધુપિંગ' નેજ વરવાનું કબૂલ કર્યું છે.' આ સાંભળીને સગર રાજાએ પણ 'વિશ્વભૂતિ' નામના પોતાના પુરોહિતને આજ્ઞા કરી, એટલે તરત જ કવિ એવા તે પુરોહિતે પણ 'નૃપલક્ષણ સંહિતા' ની રચના કરી, અને તે સંહિતામાં તેણે એવું લખ્યું, કે જેથી સગર સમસ્ત રાજલક્ષણોથી સહિત ગણાય અને 'મધુપિંગલ' સર્વ રાજલક્ષણોથી હીન, એટલે કે - 'રાજા' ગણાવવા માટે તદ્દન નાલાયક ઠરે. એ પ્રમાણેનું પુસ્તક રચીને તે પુસ્તક પેટીમાં મુકયું. તે પછી એક દિવસે રાજાની આજ્ઞાથી રાજસભામાં તે પુસ્તકને તે પુરોહિતે બહાર કાઢ્યું. આ પુસ્તક બહાર કાઢ્યા પછી તે વંચાય તે પહેલાંજ સગર રાજાએ કહ્યું કે - 'આ પુસ્તક વંચાય તેમાં જે રાજા લક્ષણહીન હોય, તે રાજા સઘળાઓ માટે ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને વધ કરવા યોગ્ય છે.' આ પછી પુરોહિતે તે પુસ્તકને જેમ જેમ વાંચવા માંડયું, તેમ તેમ અપલક્ષણવાળો તે 'મધુપિંગલ' લજજા પામવા લાગ્યો અને છેવટે તે 'મધુપિંગલ' સ્વયંવર મંડપને છોડીને ચાલ્યો ગયો. આ પછી 'સુલસા' સગરને વરી. તેઓનો વિવાહ પણ જલ્દી થયો અને બધા પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા. મધુપિંગે પણ તે અપમાનથી બાલતપ સ્વીકાર્યો અને તેનું પાલન કરીને મરણ પામ્યો. તે બાલતપના યોગે તે મરીને સાઠ હજાર અસુરોના સ્વામી તરીકે 'મહાકાલ' નામનો અસુર થયો. 'સુલસા' ના સ્વયંવરમાં પોતાના તિરસ્કારમાં કારણરૂપ થયેલી સઘળી કાર્યવાહીયો એ સગર રાજાની કરેલી છે.' - એમ તેણે અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું. આથી એણે સગરને અને તે સ્વયંવર સમયે એકત્રિત થયેલા સઘળા રાજાઓને દુશ્મન માન્યા. આથી એને એમ થયું કે - 'સગર' રાજાને અને બીજા બધા રાજાઓને મારી નાખું. આથી તે છિદ્રાન્વેષી બન્યો. પરિણામે છિદ્રાન્વેષી એવા તેણે 'સૂક્તિમતી' નામની નદીમાં પર્વતને જોયો. પર્વતને જોવાથી એને એમ થયું કે - 'મારા માટે આ યોગ્ય સાથી છે' - એટલે તરતજ તે બ્રાહ્મણના વેષનો સ્વીકાર કરી 'પર્વત' પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે -

''शांडिल्यो नाम मित्रं त्व-त्पितुरस्मि महामते ! ॥१॥
धीमतो गौतमाख्यस्यो-पाध्यायस्य पुरः पुरा । अहं क्षिरकदम्बश्चा-पठाव सहितावुभौ ॥२॥''

'હે મહામતે ! હું 'શાંડિલ્ય' નામનો તારા પિતાનો મિત્ર છું. હું અને તારા પિતા 'ક્ષીરકદંબક' બંને સાથે બુદ્ધિશાળી 'શ્રી ગૌતમ' નામના ઉપાધ્યાયની પાસે ભણતા હતા.'

આ કારણથી-

''नारदेन जनैश्च त्वां, श्रुत्वा धर्षितमागमम् । त्वत्पक्षं पूरयिष्यामि, मंत्रैर्विश्वं विमोहयन् ॥३॥''

'નારદે અને લોકોએ તારૂં અપમાન કર્યું' - એમ સાંભળીને હું અહીં આવ્યો અને મંત્રોથી વિશ્વને મોહિત કરતો હું તારા પક્ષને પૂરીશ, એટલે કે - તારા પક્ષનું સમર્થન કરીશ.'

આ પ્રમાણે કહીને પર્વતનો સહચારી બનેલા તે 'મહાકાલ' નામના અસુરે દુર્ગતિમાં નાખવા માટે સઘળા માણસોને કુધર્મે કરીને મોહિત કરવા માંડયા. લોકમાં સર્વ જગ્યાએ વ્યાધિ અને ભૂત આદિના દોષોને ઉત્પન્ન કર્યા. એ દોષોથી કંટાળી જે જે લોકો 'પર્વત'ના મતને સ્વીકારે, તે તે લોકોને તે તે દોષોથી એ અસુર મુક્ત કરતો. તે પર્વત પણ તે શાંડિલ્ય એટલે 'મહાકાલ' નામના અસુરની આજ્ઞાથી રોગની શાંતિ કરતો અને લોકોને એ રીતનો ઉપકાર કરી કરીને પોતાના મતમાં સ્થાપન કરતો હતો. તે પછી સગર રાજાના નગરમાં, અંતઃપુરમાં અને પરિવારમાં પણ તે અસુરે અતિ ઘણા ભયંકર રોગોને વિકુર્વ્યા. આથી 'સગર' રાજા પણ લોકની 'પર્વતની સેવાથી રોગો મટે છે' - આવી જાતની પ્રતીતિથી, પર્વતની સેવા કરવા લાગ્યો અને પર્વતે પણ શાંડિલ્યની સાથે રહીને સર્વ સ્થળે રોગોની શાંતિ કરી દીધી. હજુ પણ આ બે પાપાત્માઓની કાર્યવાહી કેવી કેવી ચાલે છે, એ હવે પછી.

[૩૧]

હિંસાત્મક યજ્ઞની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ. શ્રી રાવણનો પ્રશ્ન અને શ્રી નારદજીનો ઉત્તર. -ચાલુ-

'મધુપિંગે' બાલ તપના યોગે 'મહાકાલ' નામના અસુર થઇને, એક નહિ જેવા કારણે 'પર્વત' જેવાની સાથે મળીને, અનેક આત્માઓ દુર્ગતિમાં જાય એવો ઉન્માર્ગ પ્રવર્તાવવાની યોજના કરી ! ખરેખર, પાપાત્માઓનાં હૃદય ઘણાં જ ક્રૂર હોય છે. તેઓ પોતાની લાલસાઓને તૃપ્ત કરતાં અનેક જીવોની આહૂતિ આપતાં અચકાતા નથી જ !! જો કે 'સગર' રાજાએ માત્ર એક કન્યા સાથેના પાણિગ્રહણ માટે, પ્રપંચ - જાળને રચવામાં કશી જ કમીના રાખી ન હતી, પણ એનો બદલો લેવા માટે 'મધુપિંગે' ઘણો જ કારમો વિચાર કર્યો, એમ કહેવામાં એક લેશ પણ અતિશયોક્તિ નથી : કારણ કે - 'મધુપિંગ'નો જો કોઇ વૈરી હતો, તો એક રાજા 'સગર' જ હતો, પણ એથી બીજાઓનો શો અપરાધ હતો ? પણ કષાય, એ એક મહાભયંકર વસ્તુ છે. એને આધીન થનારા આત્માઓ, જે જે અનર્થો ન કરે એ ઓછા છે !!! કષાયવશ થયેલા તે અસુરે એકલા 'સગર' રાજાને જ નહિ, પણ 'સગર' રાજાને અને બીજાઓને પણ મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો !!!! અને એ અયોગ્ય વિચારના યોગે છિદ્રાન્વેષી બનેલા તે અસુરને 'સાથી' તરીકે 'પર્વત' મલી ગયો !!!!!! આ સંસારમાં જેવાને તેવા મલી જ રહે છે !!! 'પર્વત' જેવા સાથીને મેળવીને, તે અસુરે તેની સાથે સંબંધ બાંધી, અનેક આત્માઓને ઉન્માર્ગમાં યોજવાની કાર્યવાહી આરંભી દીધી. દુર્ગતિમાં નાખવા માટે તેણે સઘળા લોકોને કુધર્મથી વાસિત કરવા માંડયા. જ્યાં ને ત્યાં લોકમાં અનેક જાતિની વ્યાધિઓ અને ભૂતાદિ દોષોથી લોકોને કાયર કરવા માંડયા. અને તે દોષોમાંથી તે તેઓનો જ બચાવ કરતો, કે જેઓ એ 'પર્વત' ના મતનો સ્વીકાર કરે. પર્વત પણ તેની આજ્ઞાથી રોગની શાંતિ કરવા લાગ્યો, અને એ રીતે ઉપકાર કરી કરીને લોકોને પોતાના મતમાં સ્થાપન કરવા લાગ્યો. ક્રમે ક્રમે તે અસુરે, રાજા 'સગર' ના પણ ગામમાં, અંતઃપુરમાં અને પરિવારમાં અનેક ભયંકર રોગોને ફેલાવ્યા. એથી પરિણામે વિશ્વાસુ લોકોના કહેવાથી રાજા 'સગરે' પણ 'પર્વત' નું શરણ સ્વીકાર્યું.

પર્વતે ઉપદેશેલો પાપાચાર.

આ પછી પ્રથમ આપોઆપ પાપી બનેલા અને પાછળથી અસુરને આધીન થયેલા નરકગામી 'પર્વતે' પણ લોકોમાં ધર્મના નામે એવી એવી જાતિના પાપાચારો ઉપદેશવા માંડયા, કે જેથી અજ્ઞાન આત્માઓ તો તે પાપપ્રવૃત્તિમાંથી બચી જ ન શકે. માનાકાંક્ષી આત્માઓ પોતાની મહત્તા ખાતર સર્વ કાંઇ આચરવાને તૈયાર

હોય છે ! અને અજ્ઞાન જનતા ધર્મના નામે સઘળું કરવાને તૈયાર હોય છે !! આ સ્થિતિમાં પાપને ફેલાવવામાં વિઘ્નો ન નડે, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે !!! ભોળી દુનિયાને કોઇ પણ એક પ્રવૃત્તિમાં, અર્થ અને કામની લાલચ આપવામાં આવે અને વળી પાછી તેવી પ્રવૃત્તિને ધર્મનું ઉપનામ આપવામાં આવે, એટલે પછી તો તે ભોળી દુનિયાની હાલત ઘણી જ કરૂણાજનક થઇ પડે છે !!!! પણ તેની તે હાલત જોઇને માનાકાંક્ષી આત્માઓને કંપારી સરખી નથી આવતી !!!!! અને એજ કારણે આ વિશ્વમાં અનેક કુત્સિત મતોની ખ્યાતિ વધી છે, વધતી જાય છે અને વધતીજ જવાની, - એમાં કશું જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. માનાકાંક્ષી પર્વતે પણ અસુરની સહાયને પામીને ઉપદેશવા માંડયું કે -

''सौत्रामण्यां विधानेन, सुरापानं न दुष्यति । अगम्यागमनं कार्य, यज्ञे गोसवनामनि ॥१॥
मातृमेधे वधो मातुः, पितृमेधे वधः पितुः । अन्तर्वेदि विधातव्यो, दोषस्तत्र न विद्यते ॥२॥''

'સૌત્રામણિ' નામના યજ્ઞમાં 'મદિરાપાન કરવું' એમાં કશો જ દોષ નથી લાગતો :'ગોસવ' નામના યજ્ઞમાં અગમ્ય જે સ્ત્રી તેની સાથે ગમન, એટલે કે 'પરસ્ત્રીગમન-વ્યભિચાર' કરવા યોગ્ય છે : અને 'માતૃમેધ' તથા 'પિતૃમેધ' નામના યજ્ઞમાં વેદિકાની અંદર 'માતાનો તથા પિતાનો વધ' કરવો યોગ્ય છે : માટે તે તે યજ્ઞમાં તે તે ક્રિયાઓ કરવામાં, એટલે કે - 'સૌત્રામણિ' નામના યજ્ઞમાં મદિરાપાન કરવામાં દોષ નથી, 'ગોસવ' નામના યજ્ઞમાં અગમ્યગમન-વ્યભિચાર કરવામાં દોષ નથી અને 'માતૃમેધ' નામના યજ્ઞમાં માતાનો વધ કરવામાં તથા 'પિતૃમેધ' નામના યજ્ઞમાં પિતાનો વધ કરવામાં દોષ નથી.'

અને-

''आशुशुंक्षणिमाधाय, पृष्ठे कुर्मस्य तर्पयेत् । हविषा जुहाकाख्याय, स्वाहेत्युकत्वा प्रयत्नतः ॥३॥''

'કાચબાની પીઠ ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરી, તે અગ્નિને હોમવા યોગ્ય દ્રવ્યથી **'जुहूवाख्याय स्वाहा'** *આ પ્રમાણે બોલીને પ્રયત્ન પૂર્વક તૃપ્ત કરવો જોઇએ.*

જો કાચબાની પ્રાપ્તિ ન થાય તો -

''यदा न प्राप्नुयात् कूर्मं, तदा शुद्धद्विजन्मनः। खलतेः पिंगलाभस्य, विक्रियस्य शुचौ जले ॥४॥
आस्यदन्निवतीर्णस्य, मस्तके कूर्मसन्निभे । प्रज्वल्य ज्वलनं दीप्त-माहुतिं प्रक्षिपेद् द्विजः ॥५॥''

'મસ્તક ઉપર ટાલવાળા, પીળા વર્ણવાળા, ક્રિયાહીન અને મુખ સુધીના પ્રમાણવાળા પવિત્ર જલમાં ઉતરેલા શુદ્ધ બ્રાહ્મણના કાચબા જેવા મસ્તક ઉપર દીપ્તિમાન અગ્નિને સળગાવી, તેમાં આહુતિ-હોમવા યોગ્ય દ્રવ્યને ફેંકે છે.'

કારણ કે- ''सर्व पुरुष एवेदं, यद्भूतं यद्भविष्यति । इशानो योऽमृतत्वस्य, यदन्नेनातिरोहति ॥६॥''

'જે થઇ ગયેલું છે, જે થશે, જે અમૃતપણાના સ્વામી થયેલા છે, એટલે કે જે મોક્ષે ગયેલા છે અને જે અન્નથી અતિશય વધે છે, તે આ સઘળું પુરૂષ જ એટલે કે ઇશ્વર જ છે, અર્થાત્-ઇશ્વર સિવાયની કોઇ પણ વસ્તુ આ વિશ્વમાં છે જ નહિ.'

એટલે- ''एवमेकत्र पुरुषे किं, केनात्र विपद्यते । कुरुतातो यथाभीष्टं, यज्ञे प्राणिनिपातनम् ॥७॥''

'આ પ્રમાણે એક જ ઇશ્વરરૂપ પુરૂષની હયાતિ હોવાથી, આ જગત્માં કોના વડે કોણ મરાય છે ? અર્થાત્ - કોઇ કોઇનાથી મરતો નથી : માટે જેમ ઇષ્ટ લાગે તેમ જરા પણ ભય, ચિંતા કે ગ્લાનિ લાવ્યા વિના યજ્ઞને વિષે પ્રાણીઓનો નાશ કરો !'

અને-

''मांसस्य भक्षणं तेषां, कर्त्तव्यं यज्ञकर्मणि । योयजूकेन पूतं हि, देवोद्देशेन तत्कृतम् ॥८॥''

વારંવાર યજ્ઞના કરનારે, તે યજ્ઞકર્મમાં હણાયેલા જીવોના માંસનું પણ ભક્ષણ કરવું જોઈએ : કારણ કે - તે દેવના ઉદ્દેશે કરીને કરેલું અને એથી જ મંત્રાદિકના યોગે પવિત્ર થયેલું હોય છે.'

આ પ્રકારના ઉપદેશના યોગે 'સગર' રાજા પોતાના મતમાં સ્થિર થયા પછી, તે પર્વતે 'કુરૂક્ષેત્ર' આદિમાં વેદિકાની અંદર યજ્ઞોને કરાવ્યા. ધીમે ધીમે અવસર પામીને તેણે 'રાજસૂય' આદિ યજ્ઞો પણ કરાવ્યા. 'રાજસૂય' યજ્ઞ તે કહેવાય, કે જેમાં રાજાનો પણ હોમ કરવામાં આવે. એવા ભયંકર યજ્ઞો પણ તેણે પ્રવર્તાવ્યા અને તેના સાથી અસુરે પણ યજ્ઞમાં હણેલાઓને વિમાનમાં રહેલા બતાવ્યા. આથી વિશ્વાસમાં આવેલો લોક, તે પર્વતના મતમાં સ્થિર બનીને શંકારહિતપણે પ્રાણીહિંસાત્મક યજ્ઞોને કરવા લાગ્યો.''

આગળ ચાલતાં શ્રી નારદજી કહે છે કે-

''આ રીતિએ એ બન્ને પાપાત્માઓએ પ્રવર્તાવેલા પાપાચારને જોઈને, મેં 'દિવાકર' નામના વિદ્યાધરને કહ્યું કે - 'તારે સઘળાં પશુઓને આ યજ્ઞોમાંથી હરી લેવા.' તે વિદ્યાધર જેટલામાં મારા તે વચનને અંગીકાર કરીને યજ્ઞમાંથી પશુઓને હરી લે છે, તેટલામાં તે વાત તે પરમાધાર્મિક સુરાધમ 'મહાકાલે' જાણી : એટલે તેણે 'શ્રી દિવાકર' વિદ્યાધરની વિદ્યાઓનો ઘાત કરવા માટે, યજ્ઞમાં શ્રી ઋષભદેવસ્વામીની પ્રતિમા સ્થાપન કરી અને વિદ્યાધર પણ પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થયો, એટલે તે પ્રવૃત્તિથી વિરામ પામ્યો. આથી હું પણ ઉપાયરહિત થઈ જવાને કારણે મુંગો મુંગો બીજે ચાલ્યો ગયો. આ પછી તેણે પણ માયાથી યજ્ઞોની અંદર સગર રાજાને ખૂબ રસિક બનાવ્યો અને પરિણામે 'સુલસા'ની સાથે 'સગર' રાજાને યજ્ઞના અગ્નિમાં હોમી દીધો. આ રીતે ધારેલા કાર્યને કરી લેવાથી કૃતકૃત્ય બનેલો તે 'મહાકાલ' નામનો અસુર પણ પોતાના સ્થાન પ્રતિ ચાલ્યો ગયો. આ રીતે હે રાવણ ! પાપના પર્વત સમા પર્વતથી આરંભીને બ્રાહ્મણોએ હિંસાત્મક યજ્ઞો કરવા માંડયા છે અને તે તમારાથી જ અટકી શકે તેમ છે.''

[૩૨]

કષાયપરિણતિનું પરિણામ

ખરેખર, કષાય એ જ બહુ ભયંકર વસ્તુ છે. ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ ગમે તે હોય, પણ એ બહુ જ ભયંકર છે. 'મધુપિંગ'નો જીવ જે મહાકાલ અસુર થયો, તેણે ક્રોધને આધીન થઇ કેવું ભયંકર કામ કર્યું ! સગર રાજા એનો દુશ્મન હતો, પણ બીજા તો નહોતા ને ? તે છતાં પણ કષાયાધીન થયેલા અસુરે પર્વતની સાથે મળી, જગત્‌માં ઠેર ઠેર હિંસા પ્રવર્તાવી રાજાઓને અને પ્રજાઓને પાપમાર્ગે યોજી અને એથી પોતાને કૃતાર્થ માની, સુલસા સહિત રાજા 'સગર'ને યજ્ઞમાં હોમી એ અસુર પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો. એ શંકા વિનાની વાત છે કે - કષાયાધીન આત્મા પોતાનું ભાન જ ભૂલી જાય છે : જેના હૃદયમાં ખોટી વાસનાઓ આવે એ શું ન કરે ? આપણે જોયું કે - પોતાના જ્ઞાનથી એક નહિ જેવા નિમિત્તને જાણી 'અસુર' બનેલો 'મધુપિંગ' કોપાયમાન થયો. સાચી વાત છે કે - ગુરૂકર્મી આત્માઓને માટે જ્ઞાન પણ અનર્થ કરનારૂં નીવડે છે : અન્યથા જે જ્ઞાનના યોગે પૂર્વભવોના સ્મરણથી હૃદયમાં સંસારની અસારતા ભરેલી સ્વાર્થમયતાનું ભાન થાય અને તેથી તે હૃદય વૈરાગ્યસાગરમાં ઝીલવું જોઈએ, તેને બદલે 'અસુર' થયેલા મધુપિંગનું હૃદય કષાયાગ્નિથી ધમધમી કેમ ઉઠે ? ખરેખર, આવા જ્ઞાનના યોગે વિચારશીલ હૃદયમાં તો એવી જ ભાવના ઉઠે કે - 'ભલું થજો એ સગર

રાજાનું, કે જેણે મને સંસારની મોહિનીમાં પડતો બચાવ્યો, કે જેના પરિણામે હું બાલ - તપ કરી શકયો અને તેના પરિણામે આ દેવગતિને પામ્યો ! તે'સગર' રાજા પ્રત્યે તો હવે મારી એ ફરજ છે કે - એ ઉપકારના બદલામાં મારે તેને સંસારની અસારતાનું ભાન કરાવી સન્માર્ગે યોજવો અને એના દ્વારા જગત્‌ને સદ્ધર્મથી સુવાસિત કરવું.'

પણ ખરેખર, વિષય અને કષાયને આધીન થયેલા પામર આત્માઓમાં એ જાતિની ઉત્તમ ભાવના જાગૃત જ નથી થતી. 'એવા આત્માઓ તો પોતાના કષાયાગ્નિમાં અનેક આત્માઓનું બલિદાન આપે ત્યારે જ રાજી થાય છે.' - આ વાતની સિદ્ધિ માટે આ 'મધુપિંગ' સારામાં સારૂં દૃષ્ટાંત પૂરૂં પાડે છે. કષાયવશ બનેલા તે પાપાત્માએ કેવો અને કેટલો અનર્થ કર્યો, તે તો આપણે સારામાં સારી રીતિએ જોઇ આવ્યા. એ પાપાત્માને પોતાની ઇચ્છા પૂરી પાડવા માટે 'પર્વત' જેવો માનાંધ મહાત્મા પણ મળી આવ્યો ! માનાંધ બનેલા પર્વતે પણ ન જોઇ પોતાની જાત કે ન જોઇ પોતાની કુલવટ !! 'ક્ષીરકદંબક' જેવા પરમ ધર્માત્મા પાઠકનો દીકરો થઇને, મારાથી આવા ક્રૂર કર્મનો ઉપદેશ કેમ અપાય, એવો પણ વિચાર અભિમાનથી અંધ બનેલા તે પર્વતને ન આવ્યો !!! જે પિતાએ પરીક્ષા માટે પણ સાચા કુકડા નહિ આપતાં પિષ્ટના કુકડા આપ્યા, તે પિતાનો દીકરો પશુઓથી માંડીને મનુષ્યો અને તેમાં પણ છેક માતા-પિતા આદિ સર્વના સંહારનો ઉપદેશ આપવાનું કાર્ય કરવા તૈયાર થઇ જાય, એ માનની જેવી તેવી લીલા છે ? માનને આધીન બનેલા પર્વતે, કુલાંગાર દીકરા કેવા હોય છે, તેનું સારામાં સારૂં દૃષ્ટાંત પૂરૂં પાડયું છે. કયાં દયામૂર્તિ ઉપાધ્યાય 'શ્રી ક્ષીરકદંબક' અને કયાં ભયંકર ક્રૂર આત્મા 'પર્વત' ! માત્ર પિષ્ટના કુકડાને હણવાથી પણ પિતાજીએ કારમો તિરસ્કાર કર્યો હતો, તેનું પણ સ્મરણ પર્વતને ન થયું ! મદમાં ચઢેલા આત્માને હિતકારી શિક્ષાઓનું સ્મરણ થાય શી રીતે !! કારણ કે - મદ એ વસ્તુ જ એવી છે કે - દેખતા આત્માઓને પણ અંધ બનાવે અને એ જ ન્યાયે 'પર્વત' અંધ બન્યો અને જગત્ ઉપર કારમો કેર વર્તાવ્યો.

એકજ ગુરૂ પાસે ભણેલા બન્નેમાંથી એકે જયારે જગત્ ઉપર હિંસાનું સામ્રાજય ફેલાવી કારમો કેર વર્તાવવા માંડયો, ત્યારે બીજાએ, એટલે કે - શ્રી નારદજીએ તે હિંસાનો સંહાર કરવાના પ્રયત્નને આરંભીને સુજાત શિષ્યપણાની છાપ મેળવી. પુત્રથી કે શિષ્યથી, પિતાથી કે ગુરૂથી અધિક ગુણવાન્ ન થઇ શકાય, તો સમાનગુણી થવાની અથવા તો પિતાની કે ગુરૂની હિતકર શિક્ષાને અનુસરીને ચાલવાની તો કાળજી રાખવી જોઇએ અને એમ કરનારા પુત્રો અને શિષ્યો પોતાને સુજાતની કોટિમાં મૂકી શકે છે. પર્વતના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ ભાષણનો સામનો કરીને શ્રી નારદજીએ પોતાની ગુરૂભકત તરીકેની ફરજ પૂરેપૂરી બજાવી લીધી અને ગુરૂ પાસેથી મેળવેલી વિદ્યાથી સાચી વિદ્વત્તા મેળવી, જગત્‌ના પ્રાણીઓ અજ્ઞાનના યોગે હિંસાદિક પાપ પ્રવૃત્તિઓમાં ન ફસી જાય, તે માટે સતત પ્રયત્નો આરંભીને જેમ પોતાની જાતને અમર કરી, તેમ પોતાનાં માતા, પિતા અને ગુરૂની નામના પણ અમર જ કરી.

જેઓ પોતાના માનપાન ખાતર સત્યનું કે ગુરૂની આજ્ઞાનું બલિદાન કરે છે, તેઓ ખરે જ પોતાની જાતને કુલાંગારની જ કોટિમાં મૂકે છે અને એવાઓનું જીવન આ જગત્‌માં કેવલ ભારભૂત જ ગણાય છે. કેવલ પોતાની જાતની જ નામનાના અર્થી બનેલા આત્માઓને નથી યાદ આવતી પોતાના તારકદેવની આજ્ઞા કે નથી યાદ આવતી પોતાના ગુરૂની આજ્ઞા ! તેઓને તો એક તે જ યાદ રહે છે કે - જેનાથી પોતાની જાતની નામના થાય. આવી ખોટી નામનાની લતે ચઢેલાઓએ આ શ્રી નારદજીનું દૃષ્ટાંત ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે.

આપણે જોઇ ગયા કે - પાપાત્મા પર્વતે અસુરની સલાહથી અને પ્રેરણાથી ફેલાવેલી હિંસાને રોકવા માટે, પોતે ન ફાવી શકયા ત્યારે નારદજીએ પોતાની આજ્ઞા માનનાર 'દિવાકર' નામના વિદ્યાધરને, તે હિંસાના કાર્યને રોકવા માટે, એટલે કે - યજ્ઞોમાં હોમવા માટે આણેલાં પશુઓનું હરણ કરવાનું કામ સોંપ્યું : પણ તે વાત

જાણતાંની સાથે જ તે પાપાત્મા અસુરે પણ તે વિદ્યાધરની વિદ્યાઓનો વિનાશ કરવા માટે શ્રી ઋષભદેવસ્વામીની પ્રતિમા સ્થાપન કરી અને એ પ્રતિમાના પ્રતાપે વિદ્યાધરની વિદ્યા નિષ્ફળ થઇ ગઇ, એટલે એ વિદ્યાધરને પણ એ કામથી અટકવું પડયું. શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિનો એ પ્રભાવ છે કે - તેની ઉપર વિદ્યા વિગેરે ચાલી શકે નહિ. શ્રી જિનમંદિર કે મુનિ ઉપર થઇને દેવતા કે વિદ્યાધરનાં વિમાનો પણ નથી જઇ શકતાં, એટલે પાપાત્માએ એ તારક પ્રતિમાનો પણ પાપને માટે ઉપયોગ કરવા માંડયો.

ખરેખર, પાપાત્માઓ એ દુનિયા ઉપર ઘણાંજ ભયંકર હોય છે. તેઓ પોતાના પાપની પ્રસિદ્ધિ માટે તારક વસ્તુઓનો પણ દુરૂપયોગ કરવાનું ચૂકતા નથી. મોક્ષ માટે નિર્માયેલી વસ્તુઓનો પણ સ્વાર્થની સાધનામાં ઉપયોગ કરતાં પાપાત્માઓને આંચકો નથી આવતો. તેઓનું ધ્યેય તો ગમે તે પ્રકારે પોતાનો સ્વાર્થ જ સાધવાનું હોય છે. વસ્તુમાં રહેલા ગુણથી સ્વાર્થીઓ તો પોતાનું કામ સાધી લે. બનાવટી સત્યોના નામે, શાંતિના નામે, ક્ષમાના નામે, વેપારી ગ્રાહકને કેવા બનાવે છે ? એ ક્ષમાના યોગે વેપારીનાં પાપ જાય ? આ ક્ષમાના યોગે સામાને લાભ કે હાનિ ? આ બધી વસ્તુઓ ખૂબ વિચારવા જેવી છે ! ખરેખર, સારી ચીજ અયોગ્ય આત્માના હાથમાં જાય, તો તે ચીજ પણ સામાનો નાશ કરે છે : માટે તો ઉપકારીઓએ કહ્યું કે -સારી ચીજ દેતાં પહેલાં પાત્ર જોજો ! પૂર્વનું જ્ઞાન અમૂકને નહિ દેવાનું કારણ પણ એ જ છે. શ્રુતકેવલી ગુરૂશ્રીએ શ્રી સ્થૂલિભદ્ર સ્વામીજીને કહ્યું કે -

"अन्यस्य शेषपूर्वाणि, प्रदेयानि त्वया न हि ।" *'બાકીનાં પૂર્વો તારે બીજાને દેવાં નહિ.'*

આ કહેવાનું કારણ એજ કે - અયોગ્ય આત્માઓ એ જાણીને એનાજ દ્વારા એનો દુરૂપયોગ કર્યા વિના રહે જ નહિ. સારી વસ્તુનો પણ અવસરે ખોટા માણસો ખોટો ઉપયોગ કરે છે. તલવારનો ગુણ બચાવવાનો, પણ તે ગાંડા માણસના હાથમાં જાય તો દુશ્મનના હાથે એ જ તલવાર માથું કપાવે. એમાં ખામી તલવારની નથી. એવી જ રીતે સાધન મજેનું પણ દુરૂપયોગ કરે તો પરિણામ ભયંકર આવે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું પણ શું છે ? શ્રી જિનમૂર્તિને મુક્તિના ઇરાદે પૂજે, સેવે તો મુક્તિ આપે, પણ અર્થકામ માટે સેવે તો ? કોઇ બીજા જ ઇરાદે સેવે તો ? સંયમ મુક્તિના ઇરાદે સેવે તો મુક્તિ આપે, પણ જે સંસારની સાધનાઓ માટે સેવે, તેને તો તે સંયમ મુક્તિ નહિ આપતાં સંસારમાં રૂલાવે, એમાં તાજજુબ થવા જેવું શું છે ? સારી વસ્તુનો ખોટો ઉપયોગ કેમ કરી શકાય, એમાં કશું જ પૂછવાપણું નથી : કારણ કે - એ તો ચાલુ જ છે ! જે ભગવાનને દેખીને હજારો આત્મા તર્યા, તે જ ભગવાનના યોગે સંગમ ડૂબ્યો ! શ્રી સુધર્મા ઇંદ્રે કરેલી ભગવાનની પ્રશંસા સાંભળીને સંખ્યાબંધ દેવતાઓએ પોતાનું સમ્યક્ત્વ નિર્મળ કર્યું, તે જ પ્રશંસાના શ્રવણથી સંગમ ઉલટો ડૂબ્યો. એમાં દોષ કોનો ? અધમ આત્માઓ સારી ચીજનો દુરૂપયોગ ન કરે એજ સદ્ભાગ્ય. અધમ આત્માઓ શું ન કરે ? બધું જ કરે. જેટલું ન કરે એટલું ઓછું. દુર્જનથી સજ્જનને ભાગવું પડે. પાદશાહ પણ આઘા કોનાથી ?

સભામાંથી૦ નાગાથી.

રાજ્ય એનું, સેના એની પાસે, પ્રજા એની, તે છતાં પણ તેનાથી તેને દૂર રહેવું પડે : પણ એમાં કાંઇ લઘુતા નથી, કારણ કે - એમાં જ હિત છે. એક કવિ તો ત્યાં સુધી કહે છે કે -

"दुर्जनं प्रथमं वन्दे, सज्जनं तदन्तरम् ॥" *'હું તો પ્રથમ દુર્જનને વંદુ છું, અને તે પછી સજ્જનને વંદુ છું !'*

આ નમસ્કારમાં ભક્તિ કે પ્રેમ કશું જ નથી. માત્ર એનાથી બચવા માટે જ છે. કવિનો એ આશય છે કે- 'સજ્જનને નમસ્કાર ન કરો તો પણ વાંધો નહિ, પણ દુર્જનને નમસ્કાર પહેલાં કરવો : કારણ કે - એવા દુર્જનો હોય છે કે જેઓ પોતાનું નાક કાપીને પણ સામાને અપશુકન કરે.' પાડોશીને અપશુકન કરવા, પોતાને ત્યાં

કોઇ વગર મર્યે પણ ફાળીયું બાંધીને આવે એથી મુંઝાવું નહિ : કારણ કે - એવાઓને જાત, ભાત કે શરમ જેવું કાંઇ હોતું નથી. એવાઓને છંછેડવા નહિ. બાકળા દેવાનું વિધાન, એ એનુંજ સમર્થન છે. અસ્તુ.

આપણે જોઇ ગયા કે - પાપાત્મા અસુરે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીની પ્રતિમા સ્થાપન કરી, તે પછી તે વિદ્યાધરને પણ વિરામ પામવું પડયું અને શ્રી નારદજીને પણ સ્થાનાંતર કરવું પડયું અને તે પછી અવસર પામીને પરમ ધર્માત્મા શ્રી નારદજીએ યજ્ઞકર્મમાં રકત બનેલા મરૂત્ત રાજાના બંધનમાંથી જીવોને છોડાવવાનો સુંદરમાં સુંદર ઉપદેશ પણ આપ્યો. પણ હિંસકોએ એ ઉપદેશશ્રવણના પરિણામે શ્રી નારદજી ઉપર ભયંકર આક્રમણ કર્યું અને એ આક્રમણના યોગે નાસીને શ્રી નારદજી દિગ્‌વિજય કરવા જતા શ્રી રાવણને મળ્યા અને મરૂત્ત રાજાએ માંડેલા યજ્ઞમંડપમાં લઇ આવ્યા. ત્યાં આવીને શ્રી રાવણે મરૂત્ત રાજાને શું કહ્યું અને 'મરૂત્ત' રાજા કેવી રીતિએ શરણાગત થયા અને તે પછી શ્રી રાવણના પૂછવાથી 'હિંસાત્મક યજ્ઞોની ઉત્પત્તિ'નો જે ઇતિહાસ શ્રી નારદજીએ કહ્યો, તે આપણે સાંભળી આવ્યા અને એ બધી વસ્તુસ્થિતિ સમજાવ્યા પછી, શ્રી નારદજીએ શ્રી રાવણને કહ્યું કે-

''एवं च पर्वतात्पाप - पर्वतादध्वरा द्विजैः । हिंसात्मका अक्रियन्त, ते निषेध्या त्वयैच हि ॥१॥''

'આ રીતિએ પાપના પર્વતસમા પર્વતથી આરંભીને બ્રાહ્મણોએ આ હિંસાત્મક યજ્ઞો કરવા માંડયા છે, અને તે તમારે જ રોકવા યોગ્ય છે.'

ધર્મપ્રેમી શ્રી રાવણે પણ-

''तद्वाचमुररीकृत्य, प्रणिपत्य च नारदम्,। मरुत्तात् क्षमयित्वा च, विससर्ज दशाननः ॥१॥''

'શ્રી નારદજીની વાણીને, એટલે કે-હિંસાત્મક યજ્ઞોને રોકવાની તેમણે કરેલી ભલામણને અંગીકાર કરીને અને શ્રી નારદજીને પ્રેમપૂર્વક નમસ્કાર કરીને તથા 'મરૂત્ત' રાજા પાસે ક્ષમા મંગાવીને, એટલે કે - શ્રી રાવણની આજ્ઞા મુજબ 'મરૂત્ત' રાજાએ પોતે કરેલી અવજ્ઞાની શ્રી નારદજી પાસે ક્ષમા માગ્યા બાદ, શ્રી રાવણે શ્રી નારદજીને કહ્યું કે - 'આપ પધારો હવે !'

[33]

'મરૂત્ત' રાજાના પ્રશ્નથી 'શ્રી રાવણે' આપેલો શ્રી નારદજીનો પરિચય.

આપણે જોઇ ગયા કે - 'મહાકાલ' નામના અસુરની સહાયથી પાપાત્મા પર્વતે પ્રવર્તાવેલા હિંસાત્મક યજ્ઞો અન્ય કોઇથી રોકી શકાય તેમ ન હોવાથી, શ્રી નારદજીએ તે રોકાવવાની ભલામણ શ્રી રાવણને કરી અને શ્રી રાવણે પણ તે ભલામણનો વગર આનાકાનીએ સ્વીકાર કર્યો. તે હિતકર ભલામણનો સ્વીકાર કર્યા પછી, અપમાન કરનાર 'મરૂત્ત' રાજાને કહ્યું કે - 'પરમ ઉપકારી એવા દેવર્ષિ શ્રી નારદજી પાસે કરેલા અપરાધની ક્ષમા માગો.' શ્રી રાવણની આજ્ઞાથી 'મરૂત્ત' રાજાએ પણ શ્રી નારદજીની ક્ષમા માગી અને તે પછી શ્રી રાવણે પણ શ્રી નારદજીને નમસ્કાર કરીને વિસર્જન કર્યા, એટલે કહ્યુ કે - હવે આપ પધારો અને આપની આજ્ઞા મુજબ હું આ હિંસાત્મક યજ્ઞોને અટકાવવાના સઘળા સુપ્રયત્નો કરીશ.'

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે - 'શ્રી રાવણ' જેવો મહારાજા પોતાનાં સઘળાં કાર્યો પડતાં મૂકી, હિતકર પ્રવૃત્તિ કરવા માટે કેટલી કાળજી ધરાવે છે ? જો તેવી કાળજી ન હોય તો- 'એક શ્રી નારદજીના નહિ જેવા કથનથી પોતાના દિગ્વિજયના પ્રયાણમાંથી શ્રી નારદજી સાથે 'મરૂત્ત' રાજાની સભામાં આવવું, તેની સાન ઠેકાણે

લાવવાના પ્રયત્નો કરવા, જરૂરી ઉગ્રતા પણ ધરવી, 'હિંસાત્મક યજ્ઞોની ઉત્પત્તિના ઈતિહાસ'ને શાંતિ અને ધીરજ પૂર્વક ચિર સમય સુધી સાંભળવો અને તે પછી શ્રી નારદજીની ભલામણ મુજબ તે હિંસાત્મક યજ્ઞોને રોકવાની પ્રવૃત્તિ કરવાની કબુલાત આપવી''- આ બધું શું સહજ છે ? આજના કોઇ શક્તિસંપન્ન પાસે ધર્મરક્ષા માટે કોઈ કોઈ કહેવા જાય, તો તે જનાર પુણ્યાત્મા શું સાંભળીને આવે એ કહેશો ? ''હિતકાર કાર્યની ભલામણ કરવા આવનારને 'અમને ફુરસદ નથી અથવા અમે ધર્મઘેલી વાર્તા કરવાને કે આવી આવી નિરર્થક પંચાતો કરવા માટે નવરા નથી'- આ પ્રમાણે કહેવું, એ શ્રીમંતાઈ કે મોટાઈ નથી, પણ નરી કંગાલીયત ભરેલી ક્ષુદ્રતાજ છે !'' - આ વસ્તુ શ્રી રાવણના ઉમદા વર્તનથી સમજી શકાય તેમ છે. ખરેખર, ઉત્તમ આત્માઓની ઉત્તમતા સમજવા માટે શ્રી રાવણની આ પ્રવૃત્તિ ઓછી ઉદાહરણરૂપ નથી. 'સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા હિતકર પ્રવૃત્તિ અને અહિતકર પ્રવૃત્તિનો કેવો સુંદરમાં સુંદર વિવેક કરી શકે છે' - એ પણ શ્રી રાવણની પ્રવૃત્તિ આપણને સમજાવે છે. 'ધર્મ પરિણામ પામ્યો છે કે નહિ' - એ સમજવા માટે શ્રી રાવણની પ્રવૃત્તિ આપણને એક સારામાં સારૂં થર્મોમીટર પૂરૂં પાડે છે. પૂર્વના કોઈ શુભોદયે આજે સામગ્રીસંપન્ન અને શક્તિસંપન્ન બનેલાઓએ શ્રી રાવણના આ વર્તાવને સાંભળીને સાવધ થવાની જરૂર છે અને આવેલી ઉન્માદ દશાને દૂર કરીને ધર્માત્મા તરફથી થતી હિતકર સૂચનાઓને પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારતાં શીખી, પોતાની સઘળી સાધનસામગ્રીનો અને શક્તિસંપન્નતાનો, અધર્મનો અટકાવ કરવામાં તથા ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં, સદુપયોગ કરતાં થઈ જવાનું છે અને એમાં જ એ જીવનનું શ્રેય છે અને પોતાના સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાની કે સામાન્ય ધર્મીપણાની પણ સાબીતી છે. પણ આ વાતની અસર લક્ષ્મીના અને માનપાનના ઉપાસકો ઉપર ભાગ્યે જ થઈ શકવાની છે. આ અતિ દુર્લભ મનુષ્ય જીવનની જો સાર્થકતા કરવી જ હોય, તો શ્રી રાવણના આ વર્તનનું આલંબન લઈને ધર્મીમાત્રનું સન્માન કરતાં, ધર્મીની સલાહ મુજબ હિતકાર ક્રિયાનું પ્રેમપૂર્વક આચરણ કરતાં અને પોતાની સઘળી શક્તિઓનો સદુપયોગ ધર્મમાર્ગનો પ્રચાર કરવામાં અને ધર્મના વિરોધનો સામનો કરવામાં કરતાં શીખો ! આ સિવાય એ સઘળી જ સાધનસંપન્નતા અને શક્તિસંપન્નતા પરિણામે ભયંકર જ નીવડવાની. અસ્તુ.

'શ્રી મરૂત્ત' રાજાનો પ્રશ્ન.

શ્રી રાવણે હિંસાત્મક યજ્ઞોને અટકાવવાની કબુલાત કરવાથી સંતુષ્ટ થયેલા દેવર્ષિ શ્રી નારદજીના ગયા બાદ, 'શ્રી મરૂત્ત' રાજાને પણ 'આવો દયાનો સાગર કોણ છે ?'- એ જાણવાની ઈચ્છા થઈ અને આવા સુકૃત્યમાં આવી દૃઢતા દાખવનાર માટે એમ જરૂર થાય જ; કારણ કે- 'શ્રી મરૂત્ત' રાજા પણ પાપાત્માઓના પાપોપદેશથી માત્ર ઉન્માર્ગે જ ચઢેલ હતો, પણ કંઈ સદ્ધર્મથી વિરૂદ્ધ ન હતો. જે આત્માઓ ધર્મના વિરોધી હોય છે, તેઓને જ સત્પુરૂષો તરફ કે સત્પુરૂષોની હિતકર વાતો તરફ સદ્ભાવ નથી જાગતો, બાકી 'અન્ય સરલ આત્માઓને તો તેવા ઉપકારી અને સાચા દયાળુઓ પ્રત્યે સદ્ભાવ થયા વિના રહેતો નથી' - એ ન્યાયે 'શ્રી મરૂત્ત' રાજાને પણ 'શ્રી નારદજી'ને ઓળખવાનું મન થયું, એટલે તેણે શ્રી રાવણને નમસ્કાર કરીને પ્રશ્ન કર્યો કે -

''मरुत्तो रावणं नत्वो - वाच कोऽयं कृपानिधिः। पापादमुष्मायो ह्य-स्मांस्त्वया स्वामिन्नवारयत् ॥१॥''

'હે સ્વામિન્ ! આ કૃપાનિધિ કોણ છે કે જેમણે આપના દ્વારા અમને આ પાપથી પાછા ફેરવ્યા ?'

વિચારો કે - આ પ્રશ્નમાં કેટલી સરલતા અને સહૃદયતા તરવરે છે તથા તેની સાથે ઉપકારી પ્રત્યેનો સદ્ભાવ પણ કેટલો પ્રગટ થાય છે ? ખરેખર, પુણ્યશાલી આત્માઓ માટે આવી સહૃદયતા અને ઉપકારી પુરૂષો પ્રત્યેનો સદ્ભાવ કાંઈ કષ્ટસાધ્ય નથી હોતો. તેવા આત્માઓને તો ઉત્તમ નિમિત્તોની પ્રાપ્તિ થવીજ જોઈએ. અસ્તુ.

શ્રી રાવણનો ઉત્તર-

'શ્રી મરૂત્ત' રાજાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં, શ્રી રાવણ કહે છે કે -'બ્રહ્મરૂચિ નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તાપસ થયેલો તે બ્રાહ્મણ પોતાની ભાર્યા સાથે વનમાં રહેવા લાગ્યો. તાપસ થયો પણ સ્ત્રીસંગ ન તજ્યો, તેને પરિણામે એની 'કુર્મી' નામની સ્ત્રી ગર્ભવતી થઇ. એક વખત તે આશ્રમમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં વિચરતા સાધુઓ પધાર્યા. સાધુમાંથી એક સાધુ બોલ્યા કે, -

"भवभीत्या गृहवासस्त्यक्तो, यत्साधु साधु तत् ॥१॥"

'હે મહાનુભાવ ! તેં ભવની ભીતિથી જે ગૃહવાસનો ત્યાગ કર્યો, તે તો ઘણુંજ સારૂં કર્યું છે : કારણ કે - ગૃહવાસનો ત્યાગ કરવો એમાંજ કલ્યાણ છે.'

પણ-

"भूयः स्वदारसंगस्य, विषयैर्लुप्तचेतसः । गृहवासाद्वने वासः, कथं नाम विशिष्यते ॥२॥"

'ફરીથી એટલે કે - ગૃહવાસનો ત્યાગ કર્યા પછી પણ પોતાની પત્ની સાથે સંગ કરનાર અને વિષયોથી લિપ્ત ચિત્તવાળા, એટલે કે - વિષયોમાં રક્ત રહેનારા આત્માનો વનવાસ, ગૃહવાસ કરતાં વિશેષ છે, - એમ શી રીતિએ કહી શકાય ?'

આ ઉપરથી -

તમે સમજી શકશો કે - 'પ્રભુશાસનના મુનિવરોની મનોદશા કેવી હોવી જોઇએ !' 'ગૃહવાસના ત્યાગને તે મહાપુરૂષો કેટલો વખાણે છે અને ત્યાગમાં અધૂરા રહેલા આત્માઓને ત્યાગના માર્ગે ચઢાવવા માટે કેવી જાતિનો ઉપદેશ આપે છે' - એનો પણ તમને આ ઉપરથી સારામાં સારો ખ્યાલ આવી શકશે. વધુમાં આ ઉપરથી તમે એ પણ સમજી શકશો કે -

'આજે જે સાધુઓ ગૃહસ્થોના ગૃહવાસની પંચાતમાં પડી, ગૃહસ્થોના ગૃહવાસની કરણીઓની પ્રશંસા તથા પૃષ્ટિ કરી રહ્યા છે, અને ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થોના ગૃહવાસની કરણીઓ કરવાનો ઉપદેશ કરી રહ્યા છે, તેઓ ભરબજારમાં પોતાના સાધુપણાનું લીલામ જ કરી રહ્યા છે : કારણ કે - શ્રી જિનેશ્વરદેવના સાધુઓને જેમ બહુ આરંભનો ઉપદેશ કરવાની પણ મનાઇ છે, તેમ અલ્પ આરંભનો ઉપદેશ કરવાની પણ મનાઇ જ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના સાધુ જેમ કંદમૂળ ખાવાનું પણ નથી કહી શકતા, તેમ કંદમૂળ સિવાયની વનસ્પતિ પણ ખાવાનું નથી કહી શકતા : જેમ મોટું પાપ આચરવાનું નથી કહી શકતા, તે નાનું પાપ આચરવાનું પણ તેઓ નથી જ કહી શકતા : અર્થાત્ - ગૃહવાસને પૃષ્ટ કરતી એક પણ વસ્તુને અને'ગૃહવાસ જરૂરી છે' - એમ ધ્વનિત કરતી એક પણ પ્રવૃત્તિને તે પુણ્યપુરૂષો પોતાના ઉપદેશમાં સ્થાન નથી આપી શકતા, તેમ જે સાધુઓ કેવલ લોકપણામાં જ પડયા છે અને માનપાન એ જ જેઓનું એક જીવનધ્યેય છે તથા જેઓ સહુને સારા લાગવામાં જ અને સહુને સારૂં મનાવવામાં જ તથા પોતાની વાહવાહ બનાવી રાખવા ખાતર સત્યને સ્ફુટ્ કરવાની શક્તિ છતાં ઇરાદાપૂર્વક ગોળ ગોળ ગોટાળા વાળી અજ્ઞાન જનતાને અજ્ઞાનના અંધકારમાં અને દુર્ગતિના ખાડામાં ધકેલવા જેવા અધમ પ્રયત્નો સેવે છે, તેઓનું ઓઠું લઇ જે મહાપુરૂષો પ્રભુમાર્ગે જ વિચરવામાં અને એથી જ દુનિયાદારીના નાના કે મોટા એક પણ આરંભને અનુમોદન આપવા નથી ઇચ્છતા તથા ગૃહવાસને નરકના પ્રતિનિધિ તરીકે માની, તેના ફંદમાં ફસેલા પણ લઘુમતિ હોવાના કારણે તેના ત્યાગ તરફ જેઓની દૃષ્ટિ ઢળી છે, તેઓને 'તે નરકના પ્રતિનિધિરૂપ ગૃહવાસને તજી દેવાનો અને જેઓ એકદમ તજી શકે તેવા ન હોય, તેઓને તેમાં લીન નહિ થવાનો તથા ધીમે ધીમે પણ તજતા થવાનો અને ન તજી શકાય તો પણ તજવા

યોગ્ય જ માનવો જોઇએ.' - એવી જ જાતિનો ઉપદેશ આપવામાં કલ્યાણ માનનારા છે,તેવા પુણ્ય પુરૂષોને દુનિયાદારીની ક્ષુદ્ર તેમ જ પરિણામે આરંભ અને સમારંભને ઢસડી લાવનારી તથા દરેકને અર્થકામની લાલસામાં રકત બનાવનારી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવાનું કહેવું, એ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની વિરાધના કરવા જેવું જછે.' આથી મારી ભલામણ છે કે - મુનિપણામાં શુદ્ધ રીતિએ ટકી શકે અને તમને પણ તે પુણ્યમાર્ગે દોરી શકે તેવી જ આચરણાઓ કરવી, એ તમારા માટે હિતાવહ છે અને પૂજ્ય મુનિવરોએ પોતાના મુનિપણાને જ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી તેમાં એક લેશ પણ ક્ષતિ ન આવે તેવી રીતિએ પ્રભુની આજ્ઞાને અનુસરતું જ વર્તવું, એટલે કે - વિચારવું, બોલવું અને આચરવું, એ જ હિતાવહ છે. અસ્તુ.

હવે એ મુનિપુંગવના ઉપદેશથી તે તાપસ 'બ્રહ્મરૂચિ' નામના બ્રાહ્મણ ઉપર અને તેની ગર્ભવતી પત્ની 'કુર્મી' ઉપર શી અસર થાય છે, તે હવે પછી.

[૩૪]

'મરૂત્ત' રાજાના પ્રશ્નથી 'શ્રી રાવણે' આપેલો શ્રી નારદજીનો પરિચય.

આપણે જોઇ ગયા કે - શ્રી રાવણે, નારદજીનો પરિચય આપતાં એમ જણાવ્યું કે - ''બ્રહ્મરૂચિ નામનો એક બ્રાહ્મણ, તાપસ થઇને પોતાની 'કૂર્મી' નામની પત્ની સાથે વનમાં રહેતો હતો અને વનમાં રહેતા તે તાપસની પત્ની ગર્ભવતી થઇ હતી. ગર્ભવતી થયેલી તે તાપસપત્ની પોતાના ગર્ભમાં રહેલા બાળકને જન્મ આપે, તે પહેલાં કોઇ એક દિવસ ત્યાં સાધુઓ પધાર્યા અને તે પધારેલા સાધુઓમાંથી એક સાધુએ એ બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે - 'સંસારથી ભય પામીને તેં ગૃહસ્થાવાસનો જે ત્યાગ કર્યો, તે તો ઘણું જ સારૂં કર્યું - પણ ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરનાર આત્મા તે પછી પણ પોતાની સ્ત્રીના સંસર્ગમાં રહે અને જો ચિત્તને વિષયોમાં જ લિપ્ત રાખે, તો તેનો 'વનવાસ' ગૃહસ્થાવાસ કરતાં સારો કઇ રીતિએ કહી શકાય ?''

મુનિવરે પૂછેલા આ પ્રશ્ન ઉપરથી -

આપણે વિચારવા યોગ્ય વિચારી પણ લીધું કે - મુનિવરો, મુમુક્ષુ આત્માને શુદ્ધમાર્ગ ઉપર આરૂઢ કરવાના અને અમુમુક્ષુ આત્માઓને મુમુક્ષુ બનાવવાના જ યત્નો કરે, પણ આ સિવાયની કોઇ પણ પ્રવૃત્તિ, કે જે મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં કે મુમુક્ષુપણાની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નકર હોય, તેવી પ્રવૃત્તિને પોતાના આચાર, વિચાર કે ઉચ્ચારમાં કદી જ સ્થાન ન આપે. આજ કારણ છે કે - મુનિવરોના સહવાસથી કે ઉપદેશથી સર્વવિરતિ સ્વીકાર્યાના, દેશવિરતિ સ્વીકાર્યાનાં કે સમ્યક્ત્વ અથવા માર્ગાનુસારિતા આદિ સ્વીકાર્યાનાં દૃષ્ટાંતો આવે છે, પણ તે સિવાયનાં એટલે કે - દુનિયાદારીનાં કાર્યો સ્વીકાર્યાનાં દૃષ્ટાંતો કોઇ પણ સ્થળે આવતાં નથી અને આવે પણ નહિ જ, કારણ કે - મુનિવરો એટલે એકેએક સાવદ્યકર્મના ત્યાગી જ હોય, એટલે કે - તેઓ કોઇ પણ સાવદ્યકર્મને સેવે નહિ, અન્ય પાસે સેવરાવે નહિ અને જેઓ સેવતા હોય તેઓને સારા છે એમ માને પણ નહિ, કહે પણ નહિ અને તેઓ સારા છે એમ લોકદૃષ્ટિએ જણાય તેવી આચરણા પણ કરે નહિ ! 'હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન - અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ' - આ પાંચે પાપ છે. આ પાંચેનો જે જીવનમાંથી સર્વથા ત્યાગ કરે, અન્યને એ પાંચેનો ત્યાગ કરવાનો જ ઉપદેશ આપે અને જેઓ તે પાંચેનો ત્યાગ કરે તેઓને જ સારા માને - તેનામાં જ સાચું મુનિપણું ટકી શકે છે અને આથી સ્પષ્ટ છે કે - જે પ્રવૃત્તિના પરિણામે પરિગ્રહની એટલે કે - અર્થકામની લાલસા વધવાની હોય, તે પ્રવૃત્તિને સાચો મુનિ કદિ જ સાથ ન આપી શકે : કારણ કે - એ પરિગ્રહની લાલસાના પરિણામે હિંસા, અસત્ય,ચોરી અને અબ્રહ્મચર્ય' - એ ચારે અને બાકી

રહેલાં બીજા 'ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન - ખોટાં આળ ચઢાવવાં, પૈશૂન્ય - ચાડી ચુગલી, રતિ અને અરતિ એટલે ઇષ્ટ પૌદ્ગલિક સંયોગોની પ્રાપ્તિથી આનંદ અને અનિષ્ટ પૌદ્ગલિક સંયોગોની પ્રાપ્તિથી શોક, પરપરિવાદ - નિંદા, માયામૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વશલ્ય એટલે સાચાને ખોટું અને ખોટાને સાચું માનવું તે.' - આ બધાં જ પાપો સ્વયમેવ આત્મા ઉપર ચઢાઇ કરી, આત્માની અનંત શક્તિનો અવરોધ કરે છે. આથી એકાંત કલ્યાણના અર્થી મુનિવરો આ સંસાર અને તેની પ્રવૃત્તિઓથી નિરંતર સાવધાન રહેવા સાથે, પોતાના અનંત જ્ઞાનીઓએ વિહિત કરેલા માર્ગમાં સ્થિર રહી, સ્વપરના કલ્યાણની સાધનામાં જ રક્ત રહે છે.

મુનિવરના ઉપદેશનું પરિણામ.

હવે વધો આગળ. શ્રી રાવણ કહે છે કે -

"श्रुत्वा ब्रह्मरुचिस्तत्तु, प्रपन्नजिनशासनः । तदैव प्राव्रजत् सा च, कूर्म्यभूच्छ्राविका परा ॥१॥"

'(મુનિવરના) તે વચનને સાંભળીને અંગીકાર કર્યું છે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન જેણે એવા તે 'બ્રહ્મરૂચિ' નામના તાપસે તેજ વખતે પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તે તાપસપત્ની 'કૂર્મી' શ્રેષ્ઠ શ્રાવિકા બની.'

માર્ગાનુસારી ઉપદેશ, ઉત્તમ આત્મા ઉપર કેવી અને કેટલી સુન્દર અસર કરે છે, એનું આ એક ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. સ્વભાવતઃ પાપભીરૂ આત્માને સુન્દર ઉપદેશની અસર થતાં વાર નથી લાગતી. પાપભીરૂપણાના યોગે જ, ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી વનવાસનો સ્વીકાર કરનાર આત્મા, જેમાં બીલકુલ પાપ ન હોય એવા માર્ગનો સહેલાઇથી સ્વીકાર કરી શકે છે : માત્ર તે આત્માને સન્માર્ગના દેશક મળવા જોઇએ !

વિચારો કે - આવા ઉત્તમ આત્માને કોઇ ઉન્માર્ગદેશક મળી ગયા હોત, તો શું પરિણામ આવત ? એજ કે - તે આત્મા મિથ્યામાર્ગમાં સ્થિર થઇ જાત; અને ઉન્માર્ગદેશકના યોગે બીજું પરિણામ આવે પણ શું ? તે તો ગમે તેવા પાપમાર્ગમાં રહેલા આત્માને પણ ધર્મવીર - કર્મવીર અને પુણ્યાત્મા તરીકે ઓળખાવવા તૈયાર જ હોય છે, કારણ કે - તેને તો એકલી 'લોકપ્રિયતા' જ વ્હાલી હોઇ, તેજ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે. ધર્મ જેવી વસ્તુ લોકૈષણામાં પડેલા પામર આત્માઓ પાસે હોતી જ નથી. ધર્મ વેચીને પણ લોકૈષણામાં પડેલાઓ, પોતે ડૂબવા સાથે અન્ય આત્માઓને પણ ડૂબાવવાનું જ કામ કરે છે, માટે જ ઉપકારી મહાપુરૂષો મુનિવરોને લોકૈષણામાં નહિ પડવાનો અને કલ્યાણાર્થી માત્રને લોકહેરી તજવાનો ઉપદેશ આપે છે. ઉપકારી મહાપુરૂષોના એ ઉપદેશનો અમલ કરવામાં જ, સ્વ અને પર એટલે પ્રાણીમાત્રનું શ્રેય સમાયેલું છે. અસ્તુ.

આ પછી-

એટલે કે - પોતાના પતિએ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કર્યા પછી, તેજ આશ્રમમાં વસતી અને મિથ્યાત્વે કરીને રહિત એવી તે 'કૂર્મી' નામની શ્રાવિકાને પુત્રપ્રસવ થયો અને તે રૂદન આદિથી રહિત હોવાથી, તેનું નામ 'નારદ' પાડયું. એક વાર એ 'કૂર્મી' નામની શ્રાવિકા પોતાના તે 'નારદ' નામના પુત્રને મૂકીને અન્યત્ર ગઇ હતી, તે વખતે જાૃંભક દેવતાઓએ તે 'નારદ' નામના બાળકનું હરણ કર્યું. આથી માતાને શોક થયો, પણ તે સમજદાર હોવાથી શોકના યોગે અન્ય કાંઇ પણ ન કરતાં, તેણીએ 'ઇન્દુમાલા' નામનાં સાધ્વી પાસે પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા અંગીકાર કરી.

આથી પણ-

સમજી શકાશે કે-ઉત્તમ ઉપદેશ, દરેક પ્રસંગોમાં આત્માને હિતકર માર્ગેજ વાળે છે. આ 'કૂર્મી' નામની શ્રાવિકાએ પુત્રશોકના પ્રસંગને પામીને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી, એ પણ તે મુનિવરના તે ઉત્તમ ઉપદેશનું જ પરિણામ ગણાય. અન્યથા, આવા પ્રસંગો તો આત્માને આકૂળ-વ્યાકૂળ બનાવીને ભયંકર ઉન્માર્ગે ચઢાવી દે છે. આથી જ શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-કલ્યાણના અર્થી આત્માએ સદ્‌ગુરૂઓની નિશ્રામાં રહેવું અને સદ્‌ગુરૂઓએ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓને સંસારની અસારતા સમજાવીને અને વિષયકષાયથી વિરકત બનાવીને, આત્મહિતકર પ્રવૃત્તિઓમાં જ સ્થિર કરવા, કે જેના પરિણામે સ્વપર-સર્વનું આત્મહિત સાધી શકાય !

આગળ ચાલતાં શ્રી રાવણે કહ્યું કે-

તે દેવતાઓએ તે તાપસપુત્રનું પાલન પણ કર્યું, શાસ્ત્રો પણ ભણાવ્યાં અને ક્રમે કરીને તેને 'આકાશગામિની' વિદ્યા પણ આપી.

ત્યાર બાદ

"अणुव्रतधरः प्रायः, यौवनं च मनोहरम् ॥"

'શ્રાવકનાં પાંચે અણુવ્રતોને ધારણ કરનારા તે શ્રી નારદજી મનોહર યૌવનવયને પામ્યા.'

-અને તે-

"स शिखाधारणान्नित्यं, न गृहस्थो न संयतः ॥१॥"

'હંમેશાં શિખા એટલે ચોટલીને ધારણ કરનાર હોવાથી તે શ્રી નારદજી નથી ગણાતા ગૃહસ્થ કે નથી ગણાતા સાધુ.'

-વધુમાં આ નારદજી-

"कलहप्रेक्षणाकांक्षी, गीतनृत्यकुतूहली । सदा कंदर्पकौकुच्य - मौखर्यात्यन्तवत्सलः ॥१॥
वीराणां कामुकानां च, सन्धिविग्रहकारकः । छत्रिकाक्षवृषीपाणि - रारूढः पादुकासु च ॥२॥
देवैः स वर्धितत्वाच्च, देवर्षिः प्रथितो भुवि । प्रायः ब्रह्मचारी च, स्वेच्छाचार्येष नारदः ॥३॥"

'કલહ જોવાની આકાંક્ષાવાળા છે, ગીત અને નૃત્યના કુતુહલી છે, નિરંતર કામચેષ્ટાઓ અને વાચાલતામાં અત્યંત પ્રેમ ધરાવનારા છે, વીરપુરૂષો અને કામી આત્માઓની વચ્ચે સંધિ અને વિગ્રહના કરાવનાર છે, હાથમાં છત્રી, અક્ષમાલા અને દર્ભાસન રાખે છે, પગમાં પાદુકા પહેરે છે અને પ્રાયઃ બ્રહ્મચારી તથા સ્વેચ્છાચારી તે નારદ, દેવોએ ઉછેરેલા હોવાથી પૃથ્વી ઉપર 'દેવર્ષિ' તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે.'

આ રીતિએ શ્રી નારદજીનો પરિચય આપી રહેલા લંકાપતિ 'શ્રી રાવણ' પાસે 'શ્રી મરૂત્ત' રાજાએ યજ્ઞથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના અપરાધની ક્ષમા યાચી અને પોતાની 'કનકપ્રભા' નાની કન્યા તેજ વખતે 'શ્રી રાવણ'ને આપી અને શ્રી રાવણ પણ 'મરૂત્ત' રાજાની તે કન્યા સાથે પરણ્યા. શ્રી નારદજીની ઇચ્છા મુજબ શ્રી રાવણે 'મરૂત્ત' રાજાના પાશમાંથી પશુઓને ય મુકત કરાવ્યાં અને 'મરૂત્ત' રાજાને પણ યજ્ઞકાર્ય કરતો બંધ કર્યો. તે પછી પોતે 'મરૂત્ત' રાજાનો જામાતા બન્યો અને હવે તે પોતાના દિગ્‌વિજય માટે કયાં કયાં જાય છે, તે હવે પછી -

[૩૫]

ચમરેન્દ્રનો અને 'મધુ' નો પૂર્વ-વૃત્તાંત.

આપણે જોઇ ગયા કે-પરમ ધર્મશીલ મહારાજા શ્રી રાવણ, શ્રી નારદજીના એક સામાન્ય કથનમાત્રથી પોતાના દિગ્‌વિજયના પ્રયાણને પણ પડતું મૂકીને, સીધા 'મરૂત્ત' રાજાએ માંડેલા યજ્ઞમંડપમાં ગયા અને ત્યાં જઇને હિંસક યજ્ઞથી 'શ્રી મરૂત્ત' રાજાને બચાવી લીધા અને પોતે 'શ્રી મરૂત્ત' રાજાના જામાતા બન્યા.

તે વાર પછી-

પવનના જેવા બળવાન, ગુરૂપરાક્રમી અને 'મરૂત્ત' રાજાના યજ્ઞનો ભંગ કરનાર શ્રી રાવણ, ત્યાંથી 'મથુરા' નગરી પ્રત્યે ગયા. શ્રી રાવણ પોતાની નગરી પ્રત્યે આવે છે, એમ જાણીને 'મથુરા' નગરીનો રાજા 'હરિવાહન' 'શૂલ' નામના શસ્ત્રને ધરનાર શ્રી ઈશાન ઈંદ્રના જેવા પોતાના પુત્ર 'મધુ'ની સાથે રાજા શ્રી રાવણની સામે આવ્યો. ભક્તિપૂર્વક પોતાની સામે આવેલા તે રાજા પ્રત્યે પ્રીતિને પામેલાં શ્રી રાવણે પણ વાર્તાલાપ કર્યો અને પૂછયું કે - 'તમારા આ દિકરાને 'શૂલ' નામના આયુધની પ્રાપ્તિ કયાંથી થઇ ?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા માટે -'હરિવાહન' રાજાએ પોતાના પુત્ર 'મધુ'ને ભ્રકુટીના ઈસારાથી આદેશ કર્યો. પોતાના પિતાશ્રીના આદેશથી 'મધુ'એ પણ કહ્યું કે-આ 'શૂલ' નામનું આયુધ મને મારા પૂર્વ જન્મના મિત્ર શ્રી ચમરેંદ્રે આપેલું છે, અને એ આયુધ આપતાં મને શ્રી ચમરેંદ્રે મારો તથા પોતાનો પૂર્વ વૃત્તાંત કહેતાં કહ્યું હતું કે -'ધાતકીખંડ' નામના દ્વીપમાં આવેલા ઐરાવત ક્ષેત્રમાં 'શતદ્વાર' નામના મોટા નગરમાં 'સુમિત્ર' નામનો એક રાજપુત્ર અને 'પ્રભવ' નામનો એક કુલપુત્ર હતો. જેમ કવિઓની કલ્પનામાં વસંત ઋતુ અને કામદેવને ગાઢ મૈત્રી છે, તેની માફક એ બેયને ગાઢી મિત્રાચારી હતી. અશ્વિની કુમારોની માફક કદી પણ વિયોગને નહિ સહી શકનારા તે બન્ને મિત્રોએ કલાઓ પણ એક જ ગુરૂની પાસેથી ગ્રહણ કરી હતી અને ક્રીડાઓ પણ સાથે જ કરતા હતા. આ પછી યૌવનને પામેલો 'સુમિત્ર' તે નગરમાં રાજા થયો અને રાજા થયેલા તેણે પોતાના મિત્ર પ્રભવને પણ પોતાની જેવો સમાન સમૃદ્ધિવાળો કર્યો. તે પછી કોઇ એક વખત અશ્વથી હરાયેલો 'સુમિત્ર' રાજા કોઇ મોટી અટવીમાં ગયો અને ત્યાં તે પલ્લીપતિની વનમાળા નામની દીકરીને પરણ્યો. તેણીને લઇને તે રાજા પોતાના નગરમાં આવ્યો. અંતઃપુરમાં આવેલી રૂપ અને યૌવનથી શોભતી તે વનમાળા 'પ્રભવે' જોઇ. તેના દર્શનથી માંડીને જ તે 'પ્રભવ' કામથી પીડિત થયો. પોતે કુલવાન છે એટલે હૃદયની વાત હૃદયમાં જ રાખે છે, પણ તે પીડાથી જેમ ચંદ્રમાં કૃષ્ણપક્ષમાં ક્ષીણતા પામે, તેમ તે દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતો ગયો. મંત્ર અને તંત્રથી પણ અસાધ્ય એવી તેની કૃશતા વધવા માંડી અને એથી અતિશય કૃશ બની ગયેલા એવા તેને જાણીને રાજા તેને કહે છે કે-

"बाधते किं ते सम्यगाख्याहि बान्धव !" *'હે બાંધવ ! તું સ્પષ્ટપણે કહે કે- 'તને કોણ પીડા કરે છે ?'*

પોતાના મિત્રરાજાના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમ કુલીન શ્રી પ્રભવ કહે છે કે -

"अभ्यधात्प्रभवोऽप्येवं, वक्तुमेतन्न शक्यते । अलं कुलकलंकाय, यन्मनस्थ मपि प्रभो ॥१॥"

'હે પ્રભો ! આ કોઇપણ રીતે કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે - તે મનમાં રહ્યું રહ્યું પણ કુળને કલંકિત કરવાને સમર્થ છે.'

વિચારો કે - કુલવટ શું કામ કરે છે ? પૂર્વના સંસ્કારથી વિષયોની આસક્તિથી કે વિધિવશાત્ અયોગ્ય વિચાર આવી જાય, પણ કુળવાન આત્મા તો દોષને બને ત્યાં સુધી વાણીમાં પણ ઉતારવા નથી ઇચ્છતો : કારણ કે -

મનમાં રહેલો પણ તે દોષ તેના આત્માને નિરંતર ડંખ્યા કરે છે.

પણ આ બાજુ રાજા સુમિત્ર પણ અતિશય પ્રેમી હતો અને એ કારણથી રાજા સુમિત્રે જયારે તેને અતિ આગ્રહથી પૂછયા કર્યું, ત્યારે તે કુલપુત્ર પ્રભવે કહ્યું કે-

''वनमालानुरागो मे, देहदौर्वल्यकारणम् ।।''

'હે મિત્ર ! તારી રાણી વનમાળા ઉપરનો અનુરાગ, એજ મારા શરીરની દુર્બલતાનું કારણ છે.'

આ વાતને સાંભળીને પરમ સ્નેહી રાજા 'સુમિત્ર' બોલ્યો કે-

''राजाऽप्युचे राज्यमपि, त्वदर्थे संत्यजाम्यहम् । किं पुनर्महिलामात्र - मियमद्यैव गृह्यताम् ।।१।।''

'હે મિત્ર ! તારી ખાતર હું રાજયનો પણ ત્યાગ કરવાને તૈયાર છું, તો આ સ્ત્રીમાત્ર શી વસ્તુ છે ? અર્થાત્ - તે કશી વસ્તુ જ નથી. જો તારી દુર્બલતાનું કારણ તેણીના પ્રત્યેનો અનુરાગ જ હોય, તો આ સ્ત્રીને તું આજે જ અંગીકાર કર !'

આ પ્રમાણે કહીને રાજા 'સુમિત્રે' પોતાના મિત્ર 'પ્રભવ' નામના કુલપુત્રને રવાના કર્યો અને તેની પાછળ જ જેમ એક દુતીને મોકલી આપે, તેમ પોતાની પત્ની 'વનમાલા'ને રાજાએ પોતે જ પોતાના મિત્રને ઘેર સંધ્યા સમયે મોકલી.

આ રીતે પરમ સ્નેહ પાશથી બંધાયેલા રાજાએ પોતાની પત્નીને મિત્રને ઘેર મોકલી આપવાની સાહસિક વૃત્તિ કરી નાખી ! એણે ન વિચાર્યો પત્નીનો શીલધર્મ કે પોતાનો સાચો મિત્રધર્મ ! બન્ને પરમ મિત્ર હતા એ વાત સાચી, પણ મિત્રતાનીએ હદ હોવી જોઇએ ! અંતિમ પરિણામ તરફ જોતાં આ રાજા એ પરિણામ કળી શકયો હોય અને તેને અંગે આ કાર્યવાહી કરી હોય એ વાત જૂદી, પણ અત્યારે તો સ્નેહને જ મૂખ્યતા અપાય ! મિત્રને જીવાડવા સ્ત્રીને મોકલવાનું પણ એણે અંગીકાર કર્યું. એણે સ્ત્રીને પ્રભવ પાસે જવાની આજ્ઞા કરી. આવી આજ્ઞા ન હોઇ શકે અને આવી આજ્ઞાનું પાલન એ પણ પાપ છે. પણ સંસારનો સ્વભાવ જ જૂદો છે. સંસારમાં પગલે પગલે પાપ છે. એમાંથી જે બચે તે જ ભાગ્યશાળી. અહિં તો મિત્ર પણ મિત્રને બચાવવાના મોહમાં પડયો છે અને સ્ત્રી પતિના મોહે તે મુજબ કરવાને પ્રવૃત્ત થઇ અને પ્રભવને ત્યાં આવી.

'વનમાલા'ને ત્યાં આવેલી જોઇને દિઙ્મૂઢ જેવા બની ગયેલા પ્રભવને ઉદ્દેશીને તેણીએ કહ્યું કે-

''इत्युचे सापि राज्ञाहं, तुभ्यं दत्तास्मि सीदते । जीवातुरिव तच्छाधि, पत्याज्ञा मे बलीयसी ।।१।।'
मम भर्त्ता त्वदर्थे हि, प्राणानपि विमुंचति । किं पुनर्मादृशी दासी-मुदासीनः किमीक्षसे ।।२।।''

'રાજાએ મને દુ:ખી થતા એવા તારે આધીન કરી છે, માટે જીવનરૂપ થઇને તું મને તારી આધીન બનાવ : એટલે કે - તારી ઇચ્છા મુજબ તું મારો ઉપયોગ કર, કારણ કે - મારે તો પતિની આજ્ઞા જ એક બળવાન છે.'

'મારો સ્વામી તારે માટે પ્રાણત્યાગ પણ કરે છે, તો પછી મારા જેવી દાસીને તું ઉદાસીન બનીને કેમ જૂએ છે ?'

વિચારો કે- આ દશામાં આત્માને પડતાં એક જરા પણ વાર ન લાગે તેવા સંયોગો છે ? 'રાજા જેવા મિત્રે પોતાની પત્નીને પણ સોંપી દીધી અને 'વનમાલા' જેવી રૂપ અને સૌભાગ્યથી શોભતી રાજપત્ની પણ આવીને હાજર થઇ અને ઇચ્છા મુજબ ઉપયોગ કરવાની પ્રાર્થના કરવા લાગી. આ સંયોગોમાં ઉત્તમ સંસ્કારો વિના, સાચી કુલવટ વિના, તીવ્ર પુણ્યોદય વિના કે ઉત્તમ કોટિના વિવેક વિના ભાગ્યે જ બચી શકાય.

પણ આ બધી જ વસ્તુઓ કુલપુત્ર પ્રભવમાં હતી અને તેના જ યોગે તે પુણ્યશાલી આત્માએ હૃદયના દુઃખપૂર્વક બોલવા માંડયું કે-

''बभाषे प्रभवोऽप्येवं, धिग्धिङ् मां निरपत्रपम् । अहो स तु महासत्त्वो, यस्येदृक् सौहृदं मयि ॥१॥''

'નિર્લજ્જ એવા મને ધિક્કાર છે ! જેને મારે વિષે આવી જાતની મિત્રતા છે, તે ખરેખર આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી રીતનો મહાસત્ત્વશાલી છે : નહિ તો આ વસ્તુ કોઈપણ રીતિએ બની શકે તેવી નથી.'

કારણ કે-

''प्राणा अपि हि दीयन्ते, परस्मै न पुनः प्रिया । इति दुष्करमेतद्धि, कृतं तेनाद्य मत्कृते ॥२॥''

'પ્રેમીઓ જરૂર પડે તો બીજાને પોતાના પ્રાણો સમર્પે, પરંતુ પ્રિયાનું સમર્પણ તો કદી જ કરી શકતા નથી : આ કારણથી મારે માટે મારા પરમસ્નેહી 'શ્રી સુમિત્ર' રાજાએ ખરેખર આ ઘણું જ દુષ્કર કામ કર્યું છે.'

એ તદ્દન સાચી વાત છે કે-

''पिशुनानामिवावाच्यं, नायाच्यं बत मादृशाम् । कल्पद्रूणामिवादेयं, नास्ति किंचित्तु तादृशाम् ॥३॥''

'જેમ દુર્જન સરખા મારા જેવાઓ માટે કાંઈ જ નથી બોલવા જેવું કે કાંઈ યાચવા જેવું નથી, તેમ કલ્પદ્રુમ જેવા તેના જેવાઓ માટે કંઈ પણ નહિ આપવા જેવું નથી.'

માટે-

''सर्वथा गच्छ मातासि, नातः परमिमं जनम् । पश्य भाषस्व वा पाप-राशिं पत्याज्ञयापि हि ॥४॥''

'આપ અહીંથી સર્વ પ્રકારે ચાલ્યાં જાવ. હે વનમાલાજી ! આપ તો મારી માતા છો અને હવે પછીથી આપ પતિની આજ્ઞાથી પણ આ પાપરાશિ માણસની સામે જોશો પણ નહિ અને તેની સાથે બોલશો પણ નહિ !'

ભાગ્યશાલીઓ ! વિચારો કે - 'ઉત્તમ કુલવટ આદિ વસ્તુઓ અવસરે કેવું અને કેટલું સુંદર કામ કરે છે ?' ખરેખર, આવે સમયે આવી જાતની ભાવના આવવી અને આ રીતિએ પાપથી બચી જવું અને પોતાની જાતનો એટલે પોતાની કેવલ પાપવાસનાનો સાચો અને તે પણ સંપૂર્ણ એકરાર કરવા, એ આવા પુણ્યશાલી અને ઉત્તમ કોટિના આત્માઓ માટે જ સુશકય છે. આડંબરી આત્માઓ તો ભૂલનો સ્વીકાર કરતાં કરતાં પણ પોતાની મહત્તાને સાચવવાની સંભાળ પૂરેપૂરી રાખે છે, અને એથી તેવા આત્માઓ તરફથી કરવામાં આવતો ભૂલનો સ્વીકાર, એ પણ એક જાતનો ભયંકર દંભ જ હોય છે. માટે શાણા આત્માઓએ એવી જાતના પહેલા નંબરના દંભીઓથી ખાસ સાવધ રહેવા જેવું છે : કારણ કે - જે વસ્તુ પાપક્ષય માટે જરૂરી હોય છે અને સાધન રૂપ છે, તે માનના ભૂખ્યા અને દુનિયાની વાહવાહમાં પડી પોતાપણાને વિસરી જનાર આત્માઓને પાપ વધારવાના જ કારણ રૂપ બની રહે છે. એ આત્માઓ એમની દુર્ભાવનાથી એ સદ્‌વસ્તુને પણ અસદ્ બનાવી મૂકે છે. એટલે કેટલાકો પોતાના દોષસ્વીકારના બહાના નીચે જગત્‌ને ઉંધા પાટા બંધાવવાને પણ મથનારા હોય છે. એટલે એવાઓથી સાવધ રહેવાની ખૂબ જરૂર છે.

પોતાની પત્ની 'વનમાલા'ને પોતાના મિત્રના મકાને રવાના કર્યા પછી, ગુપ્ત રીતિએ પાછળથી 'પ્રભવ'ના મકાને આવેલા રાજા 'સુમિત્રે' પણ, પોતાના પરમ મિત્ર પ્રભવે 'વનમાલા'ને ઉદ્દેશીને કહેલાં વચનોને સાંભળ્યાં અને તેથી તે-

''सुहृदः सत्त्वमालोक्य, प्रकर्षेण जहर्ष च ।'' *'પોતાના મિત્રના સત્ત્વને જોઇ તે ખૂબજ આનંદ પામ્યો.'*

રાજા સુમિત્રને એમ થયું કે- 'મારો મિત્ર પરમ સુજાત છે. મેં જે પરાક્રમ કર્યું, તેના કરતાંય કંઇ ગણું વધારે પરાક્રમ મારા આ મિત્રે કર્યું છે.' એથી જ રાજા સુમિત્રને પરમ આનંદ થયો.

પણ-

કુલપુત્ર પ્રભવ તો કુલવાન હોવાથી અને પાપને પાપ તરીકે સમજી શકતો હોવાથી, તેને મન જીવવું એ મરવા કરતાંય ભૂંડું થઇ ગયું.

ખરેખર, સાચા કુલવાન જ તે, કે જેઓને પાપના વિચારો ખટકે. તેઓ પાપની પ્રશંસા પ્રાણાંતે પણ ન જ કરે, એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે. આથી જ ઉત્તમ કુલના આત્માઓ પાપ કરવામાં ઘણા જ પાંગળા હોય છે, અને કોઇ વખતે કોઇ તીવ્ર પાપોદય આદિના યોગે તેવા આત્માઓના પાપ વિચારો થઇ જાય, તો તે આત્માઓ પોતાના જીવનનો અંત આણવા તૈયાર થઇ જાય છે, કારણ કે - 'પાપી થઇને જીવવા કરતાં પાપ થાય તે પહેલાં મરી જવું એ સારૂં' - આવી તે પુણ્યાત્માઓની પવિત્ર માન્યતા હોય છે. 'શ્રી પ્રભવ'ના પણ ઉદ્‌ગારો જોતાં તે પણ પરમ કુલીનો પૈકીનો જ એક આત્મા હોય, એમ આપણા સહુનો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે, અને એ જ કારણે 'વનમાલા'ની સમક્ષ પોતાના દોષનો સાચો અને સંપૂર્ણ ઇકરાર કરી, તેને માતા તરીકે સંબોધીને જવાની રજા આપી અને પતિની આજ્ઞાથી પણ પાપી એવા પોતાની સામે જોવાનો કે પોતા સાથે બોલવાનો પણ નિષેધ કર્યો.

તે પછી શ્રી પ્રભવે-

''वनमालां, नमस्कृत्य, विसृज्य प्रभवोऽपि हि,। स्वशिरश्छेत्तुमारेभे, खड्‌गमाकृष्य दारुणम् ॥१॥''

'નમસ્કાર કરીને વનમાલાને વિસર્જન કરી અને તે પછી પોતે ભયંકર ખડ્‌ગને ખેંચીને પોતાના જ હસ્તે પોતાના મસ્તકને છેદવાનો તેણે આરંભ કર્યો.'

એટલે-'હે મિત્ર ! સાહસને ન કર' - આ પ્રમાણે બોલતા રાજા સુમિત્રે પણ એકદમ પ્રગટ થઇને તેના હાથમાંથી તલવારને પડાવી લીધી. આવે સમયે એકદમ પોતાના મિત્ર-રાજા સુમિત્રને આવેલો જોઇને શ્રી પ્રભવ પણ જાણે પૃથ્વીમાં જ પેસી જવાને જ ઇચ્છતો હોય, તેમ લજ્જાથી પોતાના મુખને નીચું રાખીને ઊભો રહ્યો. આ પછી રાજા સુમિત્રે પોતાના તે મિત્રને ઘણી જ મુશીબતે સ્વસ્થાવસ્થાને પમાડયો અને તે પછી પૂર્વની માફક પોતાની મિત્રતાના પાલનમાં તત્પર એવા તે બન્ને જણાએ ચિરસમય સુધી રાજય કર્યું અને તે પછી રાજા સુમિત્રના જીવે દીક્ષા અંગીકાર કરી, અને તે અંગીકાર કરેલી દીક્ષાનું સારી રીતિએ પાલન કરીને, ત્યાંથી કાલધર્મ પામી તે 'ઇશાન' નામના બીજા દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો, અને ત્યાંથી ચ્યવીને તું 'મધુ' નામની રાણીની કૂક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલો, પરાક્રમી અને 'મધુ' નામના 'મથુરા' નગરીના રાજા 'હરિવાહન'નો પુત્ર થયો, અને 'પ્રભવ' પણ ત્યાંથી ઘણા કાળ સુધી સંસારમાં ભટકીને 'જયોતિર્મતી'ની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલો અને નામે કરીને 'શ્રી કુમાર' વિશ્વાવસુ'નો દીકરો થયો અને ત્યાં નિયાણાવાળું તપ કરીને તથા કાલયોગે મરીને પૂર્વજન્મનો તારો મિત્ર એવો હું 'ચમરેંદ્ર' થયો છું.'

આ પ્રમાણે મને કહીને તે ચમરેંદ્રે 'શૂલ' નામનું હથીયાર આપ્યું, કે જે બે હજાર યોજન સુધી દૂર જઇને અને કહેલું કાર્ય કરીને પાછું ફરે છે.

મધુએ કહેલી ઉપરની વાત સાંભળીને શ્રી રાવણે ભક્તિ અને શક્તિથી શોભતા એવા 'મધુકુમાર'ને પોતાની 'મનોરમા' નામની કન્યા આપી. આ પછી શ્રી રાવણ ત્યાંથી પ્રયાણ કરીને કયાં જાય છે, તે હવે પછી.

[૩૬]

કુલપુત્ર શ્રી પ્રભવની કુલવટ

ગઇ કાલે આપણે શ્રી ચમરેંદ્રે મધુને કહેલો પોતાનો અને પોતાના મિત્ર 'મધુ'નો પૂર્વ વૃત્તાંત, શ્રી રાવણને 'મધુ'એ કહી બતાવ્યો, તે આપણે જોઇ ગયા. એમાં કુલપુત્ર શ્રી પ્રભવની કુલવટ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. ખરેખર, કુલવટ વસ્તુ જ એવી છે કે- 'તે આત્માને બનતાં સુધી અધમ વિચારોનું પાત્ર બનવા જ ન દે અને કદાચ કોઇ કારણે કોઇ આત્મા અધમ વિચારોનું પાત્ર બની જાય, તો પણ તે આત્માથી તે વિચારોને વાણીમાં ઉતારી શકાતા નથી. પ્રસંગ મળવાથી કદાચ તે આત્મા પોતાના પાપવિચારોને વાણીમાં ઉતારી દે, તે છતાં પણ તે પોતાના પાપવિચારોને વર્તનમાં મૂકવા જેટલી અધમદશાએ તો નથી જ પહોંચી શકતો.' અને આવી કુલવટનો સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર આપણને આ કુલપુત્ર શ્રી પ્રભવે કરાવ્યો.

આપણે જોયું કે-કુલપુત્ર શ્રી પ્રભવ દુષ્કર્મના યોગે પોતાના ગાઢ સ્નેહી 'સુમિત્ર' રાજાની રાજપત્ની શ્રી વનમાલાના રૂપ અને સૌભાગ્યથી મુગ્ધ બનીને વિકારવશ થયો, પણ તે તેની દુર્ભાવનાથી પોતે જ દગ્ધ થયો અને પોતાના તે પાપવિચારોને મનમાં ને મનમાં જ રાખી રહ્યો. તેમજ કોઇ પણ રીતે તેણે પોતાના તે પાપવિચારોને બહાર કાઢવાનો કે અમલમાં મૂકવાનો વિચાર સરખો પણ ન કર્યો અને જ્યારે પોતાના મિત્ર રાજાએ શરીરની કૃશતાનું કારણ અતિશય આગ્રહપૂર્વક પૂછ્યું, ત્યારે જ તેણે દુઃખાતા હૃદયે અને દીનપણે પોતાના તે પાપવિચારોને જાહેર કર્યા.

પોતાના મિત્રના આવા વિચારને જાણીને સ્નેહમાં અંધ બનેલા રાજાએ જ્યારે શીલધર્મના વિચારને પણ બાજુ ઉપર મૂકીને, પોતાની પત્ની વનમાલાને મિત્રને ઘેર મોકલી આપી અને પતિની આજ્ઞાથી વનમાલાને પોતાને ત્યાં આવેલી અને પોતાનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરવાનો આગ્રહ કરતી જોઇને, તો પ્રભવના પાપવિચારો પલાયન જ કરી ગયા તથા તેને પોતાની જાત ઉપર પૂરતો તિરસ્કાર છુટયો અને તે તિરસ્કાર વનમાલા સમક્ષ તેણે પ્રગટ કર્યો અને કહ્યું કે -

'હે રાજરાણી ! આપ ચાલ્યાં જાઓ. આપ તો સર્વ પ્રકારે મારી માતા છો અને અત્યારથી માંડીને આપના પતિની આજ્ઞાથી પણ પાપના રાશિ રૂપ આ આદમીના સામું પણ આપ ન જોશો અને સંભાષણ પણ ન કરશો.'

શું આ જેવી-તેવી કુલવટ છે ? આવે સમયે, એટલે કે-ચિરકાલ સુધી જેના સમાગમના વિચારો કર્યા અને એના એ વિચારોથી આખા શરીરને દગ્ધ કરી નાખ્યું, તે તેના પતિની આજ્ઞાથી આવીને ઇચ્છા મુજબ ઉપભોગ કરવાની પ્રાર્થના કરે, તે સમયે આ જાતિની ભાવના આવવી, તેના ઉપર માતા તરીકેનો સદ્ભાવ આવવો અને તેની જ સમક્ષ પોતાની જાતને પાપની રાશિ તરીકેની ઓળખાવવી, એ જેવી-તેવી ઉત્તમતા નથી જ. કુલવટની આ ઉત્તમતાનો જે અનુભવ કરતા હશે, તેને જ આ ઉત્તમ કુલવટનો ખ્યાલ આવશે.

પ્રભવની કુલવટે તો પ્રભવને આટલું કરવા છતાં પણ શાંત ન જ થવા દીધો. તેની કુલવટે તેના માટે જીવવાનું પણ અસહ્ય બનાવ્યું અને એથી તેને પોતાના મસ્તકનો છેદ કરવા પ્રેર્યો : કારણ કે - આવી રીતે પાપી તરીકે જીવવું એના કરતાં મરવું એ જ સારૂં છે, એમ એની કુલવટે એને પોકારીને સંભળાવ્યું અને તે તેમ કરવા તૈયાર પણ થયો, અને તલવારને પણ મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી. એ નિશ્ચિત જ વાત હતી કે - જો આ સમયે રાજા પોતે ન આવી પહોંચત, તો શ્રી પ્રભવ જરૂર જ પોતાની જાતનો સંહાર કરી નાખત.

વિચારો કે-કેવી ઉત્તમ કુલવટ ? આવી જ કુલવટનાં શાસ્ત્રકારે જોરશોરથી વખાણ કર્યા છે અને ધર્મની યોગ્યતા માટે કુલવટની પણ જરૂર જણાવી છે. જેઓ આજે જાતિ અને કુલવટનો ઇન્કાર કરી શંભુમેળો કરવાની દુષ્ટ ભાવનાઓ સેવી રહ્યા છે, તેઓ પોતાના અને પરના હિતનો સંહાર જ કરી રહ્યા છે, એમાં કશી જ શંકા નથી.

શ્રી રાવણનું યાત્રા માટે શ્રી મેરૂ ઉપર ગમન.

વધુમાં કાલે આપણે એ પણ જોઇ આવ્યા કે-શ્રી ચમરેંદ્રના કહ્યા મુજબ મધુએ પોતાનું અને શ્રી ચમરેંદ્રનું કહેલું પૂર્વ વૃત્તાંત અને શૂલનું સામર્થ્ય સાંભળીને, રાજા શ્રી રાવણે 'મધુ' કુમારને પોતાની 'મનોરમા' નામની કન્યાને આપી અને તે પછી ત્યાંથી શ્રી રાવણે આગળ પ્રયાણ કર્યું અને શ્રી મેરૂ પર્વત ઉપર આવેલા 'પાંડુક' નામના વનમાં રહેલાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં ચૈત્યોને પૂજવા માટે શ્રી રાવણ ગયા. જયારે શ્રી રાવણ શ્રી મેરૂ ઉપર આવ્યા, ત્યારે તેમને લંકાથી જે દિવસે નીકળ્યા તે દિવસ પછી અઢાર વરસ વીતી ગયાં હતાં. આવી રીતિએ દિગ્વિજય માટે નીકળેલા પણ ધર્મશીલ રાજાઓ સમયે સમયે પોતાના ધર્મકૃત્યને કદી જ નથી વિસરતા, આજ તેઓની ઉત્તમતાના પ્રબળ પુરાવાઓ છે. શ્રી મેરૂ ઉપર 'પાંડુક' નામના વનનાં રહેલાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં ચૈત્યોને ઉત્કંઠાવાળા રાજા શ્રી રાવણે મોટી ઋદ્ધિથી અને 'સંગીતપૂજા' ના ઉત્સવપૂર્વક વાંદ્યાં. ધર્માત્માઓની ધર્મનિષ્ઠા સમયે ઝળકયા વિના રહેતી જ નથી.

શ્રી ઇંદ્રના લોકપાલ ઉપર ચઢાઇ.

આ પછી મેરૂપર્વત ઉપર રહેલા શ્રી રાવણે 'શ્રી ઈંદ્ર' નામના વિદ્યાધર, કે જે પોતાને સાક્ષાત્ ઈંદ્ર જેવો માની સઘળી કાર્યવાહી ઈંદ્રના જેવી કરી, ઘણી જ મગરૂરીથી રાજય ચલાવે છે, તેણે જે 'નલકૂબર' નામના વિદ્યાધરને પોતાના દિક્પાલ તરીકે દુર્લંઘ નગરમાં સ્થાપન કરેલ છે, તે 'નલકૂબર' નામના શ્રી ઈંદ્ર રાજાના દિક્પાલને પકડવા માટે શ્રી રાવણે કુંભકર્ણાદિકને આજ્ઞા કરી અને શ્રીરાવણની આજ્ઞાથી શ્રી કુંભકર્ણ વિગેરે તેને પકડવા માટે 'દુર્લંઘ' નામના નગરમાં ગયા. આ જાય તે પહેલાં જ તે 'શ્રી ઈંદ્ર' રાજાના દિક્પાલ નલકૂબરે પ્રથમથી જ સર્વ તૈયારી કરી રાખી હતી. નલકૂબરે આશાલી નામની વિદ્યાથી પોતાના નગરની ચારે બાજુએ સો યોજનના પ્રમાણનો અગ્નિમય કિલ્લો બનાવ્યો હતો અને તે કિલ્લા ઉપર અગ્નિમય જ યંત્રો બનાવ્યાં હતા, કે જે યંત્રોમાંથી નીકળતા જવાલાના સમૂહોથી જાણે કે આકાશમાં અગ્નિપેદા કરતાં હોય તેમ લાગતું હતું. આવી રીતે અગ્નિનાં જ યંત્રોથી વ્યાપ્ત બનેલા સો યોજનના અગ્નિમય કિલ્લાનું આલંબન લઇને, ભયથી વીંટાયેલો અને ક્રોધથી સળગતો નલકૂબર 'અગ્નિકુમાર' દેવની માફક ઉભો રહ્યો. સુઇને ઉઠેલા મનુષ્યો જેમ ગ્રીષ્મઋતુના મધ્યાન્હકાલના સૂર્યને ન જોઇ શકે, તેમ કુંભકર્ણ આદિ પણ ત્યાં આવીને તે કિલ્લાને જોવા માટે પણ શક્તિમાન ન થઇ શકયા. આ 'દુર્લંઘપુર' ખરેખર દુર્લંઘ્ય છે, એમ માનીને ભગ્ન ઉત્સાહવાળા થયેલા તે કુંભકર્ણ વિગેરે પણ કોઇ પણ રીતિએ પાછા ફરીને શ્રી રાવણ પાસે આવ્યા અને રાવણને એ સઘળી સ્થિતિ જણાવી. આથી શ્રી રાવણ પોતે ત્યાં આવ્યા અને તેવા પ્રકારના તે કિલ્લાને જોઇને તેને ગ્રહણ કરવાના કોઇ પણ ઉપાયને નહિ જોઇ શકતા તેણે પોતાના બંધુઓ સાથે ઘણા સમય સુધી વિચાર કર્યો કે- 'આ કિલ્લાને વશ કઇ રીતિએ કરવો ?' - તે છતાં પણ કોઇ ઉપાય હાથ નથી લાગતો; પણ પુણ્યશાલીઓનું પુણ્ય હંમેશાં જાગતું જ હોય છે અને એ પુણ્ય ગમે તેવા સંયોગો ઉભા કરીને પણ ઈષ્ટ સિદ્ધિના પ્રસંગો ઉભા કરી શકે છે. શ્રી રાવણનું પુણ્ય તેમને માટે આ કિલ્લાના ગ્રહણ માટે કેવો સંયોગ ઉભો કરે છે ને અને તેવે પ્રસંગે પણ પોતાની કુલવટ માટે કેવી કાળજી બતાવે છે, તે હવે પછી-

[૩૭]

શ્રી રાવણની કુલવટ

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે - શ્રી રાવણ પણ 'દુર્લંઘ' નામક નગરના કિલ્લાને જોઇને મુંઝવણમાં પડી ગયા છે અને ઘણા ઘણા વિચારો કરવા છતાં પણ કોઇ ઉપાય તેઓ શોધી શકયા નથી. પણ કાલે આપણે કહ્યું તેમ પુણ્યશાલી આત્માઓનું પુણ્ય અનુકૂલ સંયોગ ઉભા કર્યા વિના રહેતું જ નથી, તે ન્યાયે શ્રી રાવણ આ કિલ્લાને જીતવા આવે તે પહેલાંથી જ નલકૂબરની પત્ની શ્રી રાવણના ગુણોથી શ્રી રાવણ પ્રત્યે અનુરાગવાળી થયેલી જ હતી, એટલે તેણીની દૂતીએ આવીને શ્રી રાવણને કહ્યું કે-

''जयश्रीरिव मूर्तोप-रंभा त्वयि रिरंसते । सा त्वदूगुणैर्हतमना - स्तत्र मूर्त्यैव तिष्ठति ॥१॥''

'મૂર્તિમાન્' 'જયશ્રી'ના જેવી 'ઉપરંભા' નામની શ્રી નલકૂબરની પત્ની આપની સાથે રમવાની ઇચ્છા રાખે છે, કારણ કે તેણીનું મન આપના ગુણોથી હરાઇ ગયેલું છે અને તેથી શ્રી નલકૂબરના અંતઃપુરમાં તો માત્ર તેણી મૂર્તિથી જ એટલે કે શરીરથી જ રહે છે, બાકી હૃદયથી તો તેણી આપની પાસે જ વસે છે.'

-માટે-

''इमां च विद्यामाशाली - मस्य वप्रस्य रक्षिकाम् । करिष्यति तवायत्ता - मात्मानमिव मानद ! ॥२॥''

'હે માનદ ! તેણીએ જેમ પોતાના આત્માને આપને આધીન બનાવ્યો છે, તેમ આ કિલ્લાનું રક્ષણ કરનારી 'આશાલી' નામની આ વિદ્યા પણ આપને આધીન બનાવશે.'

-અને-

''ग्रहीष्यसि तया चेदं, पुरं सनलकूबरम्,। सेत्स्यत्यत्र च ते चक्रं दैवं नाम्ना सुदर्शनम् ॥३॥''

'તે વિદ્યાદ્વારા નલકૂબરની સાથે આ 'દુર્લંઘપુર' નામના નગરને આપ ગ્રહણ કરશો અને અહીં રહેલું 'સુદર્શન' નામનું દિવ્ય ચક્ર પણ આપને સિદ્ધ થશે.'

આ પ્રમાણેના દૂતીના કથનને સાંભળીને શ્રી રાવણ ખડખડાટ હસી પડયા અને તે રીતિએ હસવાપૂર્વક શ્રી રાવણે વિભીષણ નામના પોતાના નાના ભાઇની સન્મુખ જોયું. પોતાના વડીલબંધુએ હસતાં હસતાં પોતાની સામે જોયું, એથી શ્રી બિભીષણ સમજયા કે - આની પાસેથી કામ કઢાવી લેવામાં હરકત નથી અને એથી શ્રી બિભીષણે - 'એ પ્રમાણે હો' -' એમ કહીને તે દૂતીને રવાના કરી દીધી. પણ આથી પોતાની કુલવટને કલંક લાગ્યું એમ હોય એમ લાગવાથી, શ્રી રાવણ ક્રોધાયમાન થઇ ગયા અને શ્રી વિભીષણ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે -

''अथ क्रुद्धो दशग्रीव, आबभाषे बिभीषणम् । अरे कुलविरुद्धं किं, प्रतिपन्नमिदं त्वया ? ॥१॥''
''हृदयं जातुचिद्दत्तं, परस्त्रीणां न कैरपि । अस्मत्कुलभवैर्मूढ !, रणे पृष्ठं द्विषामिव ॥२॥''

'અરે ! આ કુલવિરૂદ્ધ એવું તે શું અંગીકાર કરી દીધું ? હે મૂર્ખ ! આપણા કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુણ્ય પુરુષોએ કદી પણ જેમ દુશ્મનોને પીઠ નથી આપી, તેમ પરસ્ત્રીઓને હૃદય નથી આપ્યું.'

-આથી-

''नवःकुलकलंकोऽयं, वचसापि कृतस्त्वया । रे बिभीषण ! केयं ते, मतिर्येनेदमब्रवीः ॥३॥''

'ખરેખર, તેં વચનથી પણ આપણા કુલમાં નવું જ કલંક લગાડયું છે ! રે ભાઇ બિભીષણ ! તને આ કેવી જાતિની મતિ ઉત્પન્ન થઇ કે જેથી તું આ પ્રમાણે બોલી પડયો ?'

વિચારો ભાગ્યશાલીઓ ! કુલીન પુરૂષોને પોતાની કુલવટની કેવી અને કેટલી કાળજી હોય છે ? અનુચિત કબૂલતથી પણ કુલીન આત્માઓ કેવા અને કેટલા ખળભળી ઉઠે છે ? કુલીનતાનો આવો અને આટલો ખ્યાલ, જો તીવ્ર પાપનો ઉદય ન હોય, તો અવશ્ય પાપમય અનુચિત કામથી આત્માને બચાવી લે છે. આજ કારણે અનંત જ્ઞાનીઓએ ઉત્તમ-કુલની પણ મહત્તા વર્ણવી છે. પોતાની જાતિ કે કુલનો ખ્યાલ રાખ્યા વિના, આજે યથેચ્છ રીતિએ વર્તનારાઓએ શ્રી રાવણના આ ઉદ્ગારો ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે અને એના મનનદ્વારા ઘણું ઘણું સમજવાનું છે : અન્યથા મળેલું ઉત્તમ કુલ અને ઉત્તમ જાતિ પોતા માટે નિષ્ફળ કરવા સાથે તે તે ઉત્તમ જાતિમાં અને કુલમાં કલંકિત તરીકેની ગણના પામીને જ મરી જવું પડશે અને એના પરિણામે ઉભય લોકનો નાશ જ થશે. એ સિવાય બીજો કોઇ જ ખાસ લાભ મળી શકે તેમ નથી અને આજ કારણથી શ્રી બિભીષણ પણ પોતાના વડીલ બંધુના સાચા ઉપાલંભનો વિરોધ નહિ કરતાં, નમ્રપણે અને તે પણ પોલિસીથી જ પોતાનો બચાવ કરી લેવાનું જ ઉચિત ધારે છે અને એથી ઘણી જ શાંતિથી અને નમ્રપણે શ્રી બિભીષણ પોતાના વડીલ બંધુ પ્રત્યે વિનવે છે કે-

''बिभीषणोऽप्युवाचैवं, प्रसीदार्य महाभुज! । न वाग्मात्रं कलंकाय, विशुद्धमनसां नृणाम् ॥१॥''

'હે મહાપરાક્રમી પૂજ્ય ! આપ પ્રસન્ન થાઓ, કારણ કે - વિશુદ્ધ મનવાળા મનુષ્યોને માત્ર વાણી જ કલંક માટે નથી થઇ જતી.'

-માટે-

''सा समाधातु विद्यां ते, प्रयच्छतु स च द्विषन् । वश्योऽस्तु मा भयेथास्तां, वाचोयुक्त्या परित्यजेः ॥२॥''

'હે પૂજ્ય ! તે નલકૂબરની પત્ની અત્રે આવો ,આપને 'આશાલી' નામની વિદ્યા આપો અને આપને તે વિદ્યાદ્વારા તે દુશ્મન વશ થાઓ, તે પછી આપ તેણીનો સ્વીકાર નહિ કરતા પણ વચનની યુક્તિથી તેણીનો પરિત્યાગ કરજો.'

આ પ્રમાણેના શ્રી બિભીષણના કથનને જેટલામાં શ્રીરાવણ અનુમતિ આપે, તેટલામાં શ્રી રાવણને ભેટવામાં આસકત બનેલી નલકૂબરની પત્ની 'ઉપરંભા' આવી પહોંચી. હવે તે વિદ્યા વિગેરે આપે છે અને તેપછી શું થાય છે, તે હવે પછી-

[૩૮]

વિષયાધીન રમણીની વિષમશીલતા

આપણે કાલે જોઇ ગયા કે - પરમ શુદ્ધ વિવેકથી વિભૂષિત શ્રી રાવણે પોતાના સુવિશુદ્ધ વંશને કલંક લાગે તેવી એક નહિ જેવી પણ શ્રી બિભીષણે કરેલી વાચિક કબૂલાતને ભયંકર રીતિએ વખોડી કાઢી અને તે કાર્ય પ્રત્યે પોતાનો ભયંકર રોષ પ્રગટ કર્યો. પોતાના વડિલ બંધુના તે સાચા રોષને શાંત કરવા માટે શ્રી બિભીષણે પણ તે કબૂલાત કરવાના પોતાના હૃદયના ભાવને વ્યકત કર્યો અને વિનવ્યું કે - તે નલકૂબરની પત્ની ઉપરંભા ખૂશીથી

આવો અને આપને વિદ્યા આપો અને એ વિદ્યાના બળે તે દુશ્મન નલકૂબર આપને વશ થાઓ. તે પછી આપ તેણીને ભજશો નહિ, પણ વાચિક યુક્તિથી તેણીનો ત્યાગ કરજો. આ શ્રી બિભીષણના કથનને શ્રી રાવણ અનુમોદન આપે, એટલામાં તો શ્રી રાવણને ભેટવામાં આસકત બનેલી ઉપરંભા ત્યાં આવી પહોંચી.'

આવી પહોંચેલી ઉપરંભાએ પોતાની વિષયવાસનાને આધીન થઇને,પોતાની ફરજનો એક લેશ પણ ખ્યાલ કર્યા વિના અને શ્રી રાવણને માગવાની પણ તકલીફ આપ્યા વિના, પોતાના પતિએ નગરમાં, એટલે કે -નગરને ફરતી કિલ્લારૂપ બનાવેલી 'આશાલિકા' નામની વિદ્યાને અને કદી પણ નિષ્ફળ ન જાય તેવાં અને વ્યંતર દેવોથી અધિષ્ઠિત થયેલાં શસ્ત્રોને શ્રી રાવણની સેવામાં સમર્પિત કર્યા.

વિચારો કે- વિષયાધીન રમણીની વિષમશીલતા કેવી અને કેટલી ભયંકર નીવડે છે ? જે પતિએ જેણીને પોતાના જીગર જેવી માની અને સુખની સઘળી સાધનસામગ્રી પૂરી પાડી, તેજ સ્ત્રીએ તે પોતાના જ પતિના નાશની સામગ્રી પતિના શત્રુને પુરી પાડી, એ શું ઓછી ભયંકરતા છે? ખરેખર, વિષયાધીનતા એ વસ્તુ જ એવી છે કે - જેના યોગે તેને આધીન થયેલો આત્મા પોતાને જાગતો અને સમજતો માનતાં છતાં પણ, પોતાના નાશને જોઇ કે સમજી શકતો નથી : એટલું જ નહિ પણ વધુમાં તે આત્મા પોતાના ઉપકારી, હિતૈષી અને વિશ્વાસુ આત્માઓને પણ અનિષ્ટ કરનારો નિવડે છે. એજ વિષયાધીનતાના યોગે ઉપરંભા પોતાના કે પોતાના પતિના હિતાહિતનો વિચાર કર્યા વિના, શ્રી રાવણને શરણે પહોંચી ગઇ અને વિદ્યા તથા શસ્ત્રોનું સમર્પણ કરી, પોતાની સંપૂર્ણ આધીનતા બતાવી દીધી.

હવે સામગ્રીસંપન્ન બનેલા શ્રી રાવણે તે વિદ્યાદ્વારા અગ્નિના કિલ્લાને સંહરી લીધો અને પોતાના બલ અને વાહન સાથે 'દુર્લંઘ' નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. શ્રી રાવણને પોતાની સેના સાથે પોતાના નગરમાં પેસતો જોઇને, નલકૂબર પણ સજ્જ થઇને યુદ્ધ કરવા માટે બહાર પડયો. પણ તે યુદ્ધ આરંભે એટલામાં જ, હસ્તિ જેમ ચામડાની ધમણ પકડી લે, તેમ શ્રી બિભીષણે તે નલકૂબરને પકડી લીધો. તે નગરમાં દેવો અને અસુરોથી પણ ન જીતી શકાય તેવું અને શક્રસંબંધી તથા દુર્ધર એવું 'સુદર્શન' નામનું ચક્ર પણ શ્રી રાવણને પ્રાપ્ત થયું. શ્રી રાવણને આ રીતિએ શક્તિસંપન્ન અને સામગ્રીસંપન્ન થયેલ જોવાથી 'નલકૂબર' રાજા શ્રી રાવણને નમી પડયો અને નમી પડેલા 'નલકૂબર'ને શ્રી રાવણે તેનું નગર પાછું આપ્યું, કારણ કે-પરાક્રમી પુરૂષો જેવા વિજયના અર્થીઓ હોય, તેવા અર્થના-દ્રવ્યના અર્થી નથી હોતા. આ રીતનું થઇ ગયા પછી શ્રી રાવણે ઉપરંભાને પણ કહેવા માંડયું કે-

"उपरंभामप्युवाच, दशास्यः स्वकुलोचितम् । भद्रे ! भजात्मभर्तारं, कर्तारं विनयं मयि ॥१॥"

'હે ભદ્રે ! મારે વિષે વિનયને કરનાર, એટલે કે-મારી સાથે આવી રીતના વિનયથી વર્તનાર એવા આ તારા પતિને તું તારા કુલના ઔચિત્ય મુજબ ભજ, એટલે કે-સેવ.'

આ રીતે શ્રી રાવણે ઉપરંભાને કુલનું ઔચિત્ય સમજાવ્યા પછી, તેને પોતાની માનવતાનું અને વિવેકીતાનું ભાન કરાવતાં શ્રી રાવણ કહે છે કે-

"विद्यादानाद् गुरुस्थानो, मम त्वमसि संप्रति । स्वसृमातृपदे पश्या - म्यन्या अपि परस्त्रियः ॥२॥"

હે ભદ્રે ! બીજી પણ પરસ્ત્રીઓને હું બેન અને માતાના સ્થાને જોઉં છું, એટલે કે-સઘળી પરસ્ત્રીઓને બેન અને માતા તરીકે માનું છું, અને તું તો હાલમાં વિદ્યાનું દાન કરવાથી મારે માટે ગુરૂસ્થાને છો.'

વિચારો કે - વિવેકી આત્માને સમયે કેવી જાતિની સદ્‌બુદ્ધિ પેદા થાય છે ? ખરેખર, દર્શન વિનાનું જ્ઞાન જયારે

પાપ પેદા કરનારી બુદ્ધિને પેદા કરે છે, ત્યારે દર્શનવાળું જ્ઞાન પાપથી બચાવનારી બુદ્ધિ પેદા કરે છે; અને એજ કારણ છે કે - 'જ્ઞાન વધે તેમ તેમ પાપથી પાછું હઠવું જ જોઇએ' આ શ્રી જૈનશાસનની અવિચળ માન્યતા છે. પણ જે બીચારાઓ આજે જ્ઞાનોદ્યોતનો કાળ માની દર્શનના ઉદ્યોતની ગૌણતા કરવાની વાતો કરે છે, તેઓ આજે પોતાની જાતને ભયંકર પાપાચારમાં જ પ્રવર્તાવી રહ્યા છે અને એમાં એ બીચારાઓનો દોષ કહેવા કરતાં, એ પામરોનાં મિથ્યાજ્ઞાનનો જ દોષ કહેવો એ વધુ ઠીક છે : કારણ કે - દર્શનના ઉદ્યોતને ગૌણ માનનારા આત્માઓને સમ્યગ્જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન તરીકે જ પરિણામ પામે, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. અન્યથા, જ્ઞાનવાન આત્માને પાપના અખતરાઓને રસપૂર્વક કરવાની કે કરાવવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કેમ જ થાય અને પરમ તારક પરમર્ષિઓ પ્રત્યે અને તે પરમર્ષિઓએ પ્રણીત કરેલા માર્ગ પ્રત્યે અરોચકતા કેમ જ પેદા થાય તથા વધુમાં એ અરોચકતાના કારણે મહાપુરૂષોને નિંદવા અને નિંદાવવા જેવી દુષ્ટ બુદ્ધિ પણ કેમ જ થાય ? શ્રી રાવણનો આત્મા તો સમ્યગ્દર્શનથી વિભૂષિત હતો અને એજ કારણે જે સમયે જેવો જોઇએ તેવો વિવેક તે આત્માને પેદા થતો જોવાય છે. એજ વિવેકશીલતાના પ્રતાપે શ્રી રાવણ અનેક પ્રસંગોમાં પોતાની વ્યાજબી ફરજને અદા કરી શકયા છે અને આ 'ઉપરંભા' ના પ્રસંગમાં પણ તેવી જ રીતે ફરજ અદા કરી અને ઉપરંભાને એક પણ અક્ષર બોલવા જેવી સ્થિતિમાં ન રાખી, કારણ કે- એકદમ પોતાના ગુરૂપદે જ સ્થાપી દીધી. આથી સ્તબ્ધ બની ગયેલી તેણીને છેવટે શ્રી રાવણે કહ્યું કે-

''पुत्री कामध्वजस्यासि, सुंदर्युदरसंभवा । कुलद्वयविरुद्धायाः, कलंको मा स्म भूत्तव ॥३॥''

'હે ભદ્રે ! તું રાજા કામધ્વજની પુત્રી છો અને સુંદરીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી છો, માટે બન્ને કુળથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરતી તને કલંક ન લાગો.'

અર્થાત્- આવી આચરણા કરવી એ બન્ને કુળથી વિરૂદ્ધ છે, માટે તારા જેવીએ એ બન્ને કુળને કલંક લાગે એવી કાર્યવાહી કરવી, એ કોઇ પણ રીતિએ યોગ્ય નથી. આ રીતિએ સમજાવીને, રોષ કરીને પિતાને ઘેર આવેલી પુત્રીને જેમ પિતા તેના પતિને ઘેર મોકલી આપે, તેમ શ્રી રાવણે પણ અદૂષિત એવી તે 'ઉપરંભા'ને તેના પતિ 'નલકૂબર' રાજાને સમર્પી.

આજ પ્રકારે ઉત્તમ આત્માઓ પોતાની બુદ્ધિના બળે અગર વાણીના બળે પોતે પાપકર્મમાંથી બચી જાય છે અને પાપની આચરણા કરવા માટે સજ્જ થયેલ સામાના આત્માને પણ બચાવી લે છે. પણ ખોટી દયા ખાતર સામા આત્માની પાપયાચનાને આધીન થઇ, પોતે પણ પાપ કરવા તૈયાર થતા નથી અને એનું જ નામ સાચી વિવેકશીલતા છે.

[૩૯]

'પાપથી બચવાનો સુપ્રયત્ન' એજ 'સાચી કુલવટ.'

આપણે કાલે જોઇ ગયા કે - 'શ્રી રાવણે વિષયાંધ અને પોતાના ઉપર અતિશય આસકત બનેલી એવી પણ ઉપરંભાને સમજાવીને પાછી તેના પતિને સુપ્રત કરી અને આબાદ રીતિએ પોતાનો બચાવ કરી લીધો.' એ પ્રસંગ આપણને સમજાવે છે કે- 'પાપથી બચવાનો સુપ્રયત્ન, એજ સાચી કુલવટ છે.' જેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા સંસારના ત્યાગમાં અને મોક્ષની સાધનામાં જ ઉદ્યમશીલ હોય છે, તેમ કુળવાન આત્મા પાપથી બચવાના સુપ્રયત્નમાં જ રકત હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને જેમ આખો સંસાર અકારો લાગે છે તેમ કુળવાન

આત્માને પાપ અકારું લાગે છે.જેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા કર્મના પ્રબળ બંધન સિવાય સંસારમાં રહી શકતો નથી, તેમ કુળવાન આત્મા તીવ્ર અશુભના ઉદય વિના પાપને આધીન થતો જ નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે જે આત્માઓએ પાપનો ભય જ છોડયો તે આત્મા સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો નથી જ, પણ કુળવાનેય નથી; કારણ કે પાપથી અભીરૂતા જેવી જગત્‌માં બીજી કોઇ નાલાયકાત જ નથી. જે આત્માને પાપનો ભય નથી, તે આત્મા ગમે તેવો હોય, તે છતાં પણ નાલાયક જ છે. એવા આત્માને તો પ્રભુના શાસને ધર્મનો અધિકારી પણ નથી ગણ્યો. આથી સ્પષ્ટ જ છે કે - જેઓ 'નિર્ભયતા' ગુણના નામે યથેચ્છ પ્રવૃત્તિઓ આચરે છે અને એને 'ધર્મ' તરીકે ઓળખાવવા મથે છે, તેઓ પોતાની જાતના સંહારક થવા સાથે, અજ્ઞાન જગત્‌ના પણ સંહારક જ થાય છે. એ જ કારણે એવા સંહારક આત્માની કોઇ પણ પ્રવૃત્તિને સાથ આપવો, એ પોતાની કુળવટનો પણ સંહાર કરવા બરાબર છે. પરોપકારના નામે પાપની રૂચિ અને પાપમાં પ્રવૃત્ત થવાની હોંશ, એ જ એક જાતની કરપીણ અકુલીનતા છે. એવી જાતની અકુલીનતામાં પડેલા આત્માઓ તરફથી થતી પરોપકારની વાતોમાં એ જ ભયંકર અજ્ઞાનતા છે અને એવી અજ્ઞાનતાથી બચાવી લેવા માટે જ, શ્રી જૈનશાસને વચનવિશ્વાસ કરતાં પુરૂષવિશ્વાસની વધુ મહત્તા આંકી છે અને તેવા પુરૂષ તરીકે એક શ્રી અરિહંત દેવને જ સ્વીકાર્યા છે, તથા વધુમાં એ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે - ઉપકાર એ શ્રી અરિહંતદેવની આજ્ઞામાં જ છે, માટે સાચા ઉપકારી તરીકે તેઓને જ માનવા અને સ્વીકારવા, કે જેઓએ શ્રી અરિહંતદેવની આજ્ઞા સ્વીકારી છે અને જેઓ જગત્‌ને એક તેમની જ આજ્ઞાના પાલનમાં રકત બનાવવા ઇચ્છે છે. અસ્તુ.

સ્નેહી પિતાની પુત્ર પ્રત્યે સ્નેહશિક્ષા.

રાજા નલકૂબરે શ્રી રાવણની ઉદારતા અને સદચારિત્રથી સંતુષ્ટ થઇને, શ્રી રાવણની પૂજા કરી. રાજા 'નલકૂબર' થી પૂજિત થયેલ શ્રી રાવણે પોતાની સેના સાથે પોતાને સાક્ષાત્ ઇંદ્રરૂપ માનતા 'ઇંદ્ર' રાજાની રાજધાનીરૂપ 'રથનૂપુર' પત્તન તરફ પ્રયાણ કર્યું. એ રીતિએ પ્રયાણ કરીને પોતાના પુત્રની રાજધાની તરફ આવી રહેલા રાવણને સાંભળીને, શ્રી ઇંદ્ર રાજાના પિતા અને મહાબુદ્ધિશાલી રાજા સહસ્રારે પોતાના પુત્ર 'ઇંદ્ર'ને પુત્રપણાના સ્નેહથી સ્નેહપૂર્વક કહ્યું કે -

"भवता वत्स ! जातेन, वंशोऽस्माकं महौजसा । अन्यवंशोन्नतिं हत्वा, प्रापितः प्रोन्नतिं पराम् ॥१॥
एकेन विक्रमेणैव, त्वया हीदमनुष्ठितम् । नीतिनमप्यवकाशो, दातव्यः संप्रति त्वया ॥२॥
एकान्तविक्रमः क्वापि, विपदोऽपि प्रजायते । एकान्तविक्रमान्नाशं, शरभाद्याः प्रयांति हि ॥३॥"

'હે પુત્ર ! મહાપરાક્રમી તરીકે ઉત્પન્ન થયેલા તે અન્ય વંશોની ઉન્નતિને હરી લઇને અમારા વંશને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઉન્નતિને પમાડયો છે અને એ બધું જ કામ તેં એક પરાક્રમથી જ કર્યું છે, પણ હમણાં તારે નીતિને પણ અવકાશ આપવો યોગ્ય છે, કારણ કે- એકાંતે પરાક્રમ કોઇ વખત વિપત્તિ માટે થાય છે અને એ નિશ્ચિત વાત છે કે - 'અષ્ટાપદ' આદિ એકાંત પરાક્રમથી નાશ પામે છે.'

-કારણ કે-

"बलीयसो बलिभ्योऽपि, प्रसूते हि वसुन्धरा । सर्वेभ्योऽप्यहमोजस्वी-त्यहंकारं स्म मा कृथाः ॥४॥"

'પૃથ્વી બળવાનોથી પણ બળવાનોને પેદા કરે છે, માટે 'સર્વ કરતાં હું પરાક્રમી છું.' - એ પ્રમાણેનો અહંકાર તું ન કર.'

-એજ ન્યાયે-

"उत्थितोऽस्त्यधुना वीरः, सर्ववीरत्वतस्करः । प्रतापेन सहस्रांशुः, सहस्त्रांशुनियंत्रकः ॥५॥
हेलोत्पाटितकैलासो, मरुत्तमखभंजनः । जंबूद्वीपेशयक्षेन्द्रे - णाप्यक्षोभितमानसः ॥६॥"

"उपार्हन्निजदोर्वीणा - गीततोषितचेतसः । धरणेन्द्रादमोघाप्त-शक्तिः शक्तित्रयोर्जितः ॥७॥
भातृभ्यां स्वानुरुपाभ्यां, स्वभूजाभ्यामिवोत्कटः । रावणो नाम लंकेशः, सुकेशकुलभास्करः ॥८॥"

'હમણાં સર્વ વીરપુરૂષોના વીરત્વને ચોરી લેવા માટે ચોર, પ્રતાપે કરીને સૂર્ય, 'સહસ્રાંશુ' નામના રાજાને બાંધી લેનાર, અનાદરપૂર્વક અષ્ટાપદગિરિને ઉપાડનાર, 'મરૂત્ત' રાજાના પાપમય હિંસક યજ્ઞને ભાંગી નાખનાર, જંબૂદ્વીપના સ્વામી યક્ષેંદ્રથી પણ અક્ષુભિત મનવાળો, શ્રી અરિહંતદેવની પાસે પોતાની ભૂજવીણા દ્વારા કરાતા ગીતથી તુષ્ટચિત્ત થયેલા શ્રી ધરણેંદ્રથી 'અમોઘશક્તિ'ને પ્રાપ્ત કરનાર, '૧-પ્રભુ, ૨-મંત્ર અને ૩-ઉત્સાહ'-રૂપ ત્રણે શક્તિઓથી બળવાન, પોતાની ભૂજાઓ જેવા અને પોતાના સરખા પોતાના બે ભાઈઓથી અહંકારી અને 'સુકેશ' રાજાના કુળમાં સૂર્ય સમાન 'શ્રી રાવણ' નામનો લંકાનો સ્વામી ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયો છે.'

-અને તે શ્રી રાવણે-

"स यमं हेलयाभांक्षीत्, पत्तिं वैश्रवणं च ते । पत्तीचक्रे वानरेन्द्रं, सुग्रीवं वालिसोदरम् ॥९॥
दुर्लंध्य वह्निप्राकारं, दुर्लंघपुरमस्य च । प्रविष्टस्यानुजो बद्ध्वा, जग्राह नलकूबरम् ॥१०॥
स त्वां प्रत्यापतन्नस्ति, युगांताग्निरिवोद्धतः । प्रणिपात-सुधावृष्ट्या, शमनीयोऽन्यथा न तु ॥११॥"

'તારા પત્તિ 'યમ' અને 'વૈશ્રવણ'ને અનાદરપૂર્વક ભગાડયા અને 'શ્રી વાલી' મહારાજાના લઘુબાંધવ વાનરેંદ્ર શ્રી વાલીને પોતાના પત્તિ બનાવી દીધા તથા દુઃખે કરીને લંઘી શકાય તેવા અગ્નિના કિલ્લાવાળા 'દુર્લંઘપુર' નામના નગરમાં પેઠેલા શ્રી રાવણના નાના ભાઈએ 'નલકૂબર'ને પકડી લીધો, તે જ યુગાંતકાલના અગ્નિ જેવા ઉદ્ધત શ્રી રાવણ તારી તરફ આવી રહ્યા છે, તે 'પ્રણિપાત-પ્રણામ' રૂપ અમૃતની વૃષ્ટિથી જ શાંત કરવા યોગ્ય છે, પણ બીજી કોઈ જ રીતિએ શાંત કરવા યોગ્ય નથી.'

- માટે -

"रूपिणीं च सुतामस्मै, यच्छ रूपवतीमिमाम्, एवं ह्युत्तमसन्धानं, संबन्धात्ते भविष्यति ॥१२॥"

'તું આ 'રૂપિણી' નામની તારી રૂપવતી પુત્રી શ્રી રાવણને આપ. એ પ્રકારના સંબંધથી તારે શ્રી રાવણ સાથે ઉત્તમ પ્રકારની સંધિ થશે.'

પરમસ્નેહી પિતાના આ કથનની પરાક્રમી પુત્ર ઉપર શી અસર થાય છે અને તે પોતાના પિતાના સ્નેહમય કથનનો કેવો પ્રતિકાર કરે છે, તે હવે પછી-

[૪૦]

પિતાની સ્નેહશિક્ષાનો પ્રતિકાર.

આપણે જોઈ ગયા કે- શ્રી રાવણને પોતાના 'રથનૂપુર' પત્તન ઉપર ચઢી આવતા જાણીને 'શ્રી સહસ્રાર' રાજાએ પોતાના પુત્ર 'ઈંદ્ર'ને પુત્રસ્નેહથી શ્રી રાવણની સામે નહિ થવા અને 'રૂપિણી' નામની કન્યા આપીને શ્રી રાવણ સાથે ઉત્તમ જાતિનું સમાધાન કરવા સમજાવ્યો, પણ તે વાતનો અહંકારને આધીન બનેલા શ્રી ઈંદ્રે અસ્વીકાર કર્યો, એટલું જ નહિ પણ ઉલટો તે પોતાના પિતાના તે વચનને સાંભળીને કોપાયમાન થયો અને એથી તેણે પોતાના પિતાની હિતશિક્ષાનો પ્રતિકાર કરતા કહેવા માંડયું કે -

"कन्याका स्वा कथंकार - मस्मै वध्याय दीयते ॥"

'હે પિતાજી ! આ વધ કરવાને યોગ્ય એવા રાવણને પોતાની કન્યા કેમ કરીને અપાય ?'

અર્થાત્ - આ રાવણ એ કાંઇ કન્યાને લાયક નથી. પણ વધને જ લાયક છે : એવાને કન્યા આપવાની વાત કે વિચાર સરખો પણ કેમ જ થાય ? **વળી-**

"किं च नाधुनिकं वैर-ममुना किंतु वंशजम् । तातं विजयसिंहं प्रा-गेतद्गृह्यैर्हतं स्मर ॥१॥"

'હે પિતાજી ! આ રાવણની સાથે આપણને કાંઇ હમણાંનું જ વેર નથી, પરંતુ વંશની પરંપરાથી ચાલ્યું આવતું વેર છે. પિતાજી ! વધુમાં આપ એ સાંભળો કે - પિતા શ્રી વિજયસિંહજીને મારી નાખનારા આ રાવણના પક્ષના જ રાજાઓ હતા.'

- માટે -

'एतत्पितामहस्यापि, मालिनो यन्मया कृतम् । तदस्यापि करिष्यामि, समायात्वेषको ह्ययम् ॥२॥'

'હું તો એ રાવણના પિતામહ- દાદાનું જ મેં કર્યું તેમ જ આ રાવણનું પણ કરીશ, માટે આ રાવણ ખૂશીથી આવો : એની કશી જ દરકાર નથી.'

અર્થાત્ - આ રાવણના પિતામહ 'માલીરાજા'ને જેમ મેં મારી નાખ્યા, તેમ આ રાવણને પણ હું મારી નાખીશ, માટે આપ નચિંત રહો. - **એજ કારણથી -**

"स्नेहतः कातरो मा भूः, सहजं धैर्यमाश्रय । स्वसुनोः सर्वदा दृष्टं, किं न वेत्सि पराक्रमम् ॥३॥"

'હે પિતાજી! આપ સ્નેહના યોગે કાયર ન થાઓ અને આપના સ્વાભાવિક ધૈર્યને આપ ધારણ કરો. બીજું પોતાના પુત્રના હંમેશાં જોયેલા પરાક્રમને શું આપ નથી જાણતા ?'

અર્થાત્ - પોતાના પુત્રના પરાક્રમને આપ જાણો જ છો.

શ્રી રાવણનો દૂત અને તેનું સૌષ્ઠવભર્યું કથન.

આ પ્રમાણે 'શ્રી ઈંદ્રરાજા' પોતાના પિતાની સમક્ષ કહી રહેલ છે, એટલામાં જ દુર્ધર એવા શ્રી રાવણે સેનાઓથી 'રથનૂપુર' નગરને ચારે બાજુએથી ઘેરી લીધું અને પૂજિત છે પરાક્રમ જેનું એવા શ્રી રાવણે પ્રથમ જ પોતાનો દૂત મોકલ્યો અને શ્રી રાવણની આજ્ઞાથી આવેલા તે અતિશયપણાવાળા દૂતે શ્રી ઈંદ્ર રાજાને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે :-

"ये केचिदिह राजानो, विद्यादोवीर्यदर्पिताः । तैरुपेत्योपायनाद्यैः, पूजितो दशकन्धरः ॥१॥"

'હે રાજન્ ! આ દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં જે કોઇ રાજાઓ વિદ્યાઓ અને ભૂજાઓના વીર્યથી ગર્વિષ્ટ બનેલા હતા, તે સઘળા રાજાઓએ આવીને ભેટ વિગેરેથી શ્રી રાવણની પૂજા કરી છે.'

અર્થાત્ - એવો કોઇ પણ રાજા આ દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્રમાં નથી, કે જે રાજાએ શ્રી રાવણની ભેટ આદિથી પૂજા ન કરી હોય. **આથી-**

"दशकंठस्यं विस्मृत्या, भवतश्चार्जवादयं । इयान् कालो ययौ तस्मिन्, भक्तिकालस्तवाधुना ॥२॥"

'આપનો આ આટલો બધો કાલ શ્રી રાવણની ભક્તિ વિનાનો ગયો, એનું કારણ શ્રી રાવણની વિસ્મૃતિ અને આપની સરલતા સિવાય બીજું કશું જ નથી.'

એટલે કે - આપની સરલતાથી અને શ્રી રાવણના વિસ્મરણથી જ આપ આટલા કાલ સુધી શ્રી રાવણ જેવા સ્વામીની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યા વિના રહી શકયા છો, પણ હમણાં તો આપને માટે શ્રી રાવણ પ્રત્યે ભક્તિ બતાવવાનો જ સમય છે : તે સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય જ નથી. **- માટે -**

'भक्तिं दर्शय तस्मिन्, शक्तिं वा दर्शयाधुना । भक्तिशक्तिविहीनश्चे-देवमेव विनक्ष्यस ॥३॥'

'હે રાજન્ ! આપ શ્રી રાવણ પ્રત્યે ભક્તિ બતાવો, અને જો ભક્તિ ન જ બતાવવી હોય તો શક્તિને બતાવો; કારણ કે-જો આપ ભક્તિ કે શક્તિ બેયથી હીન હશો, એટલે કે - નહિ બતાવી શકો ભક્તિ કે નહિ બતાવી શકો શક્તિ, તો એ વાત નિશ્ચિત જ છે કે - આપ એમના એમ જ એટલે કે બૂરી હાલતે વિનાશ જ પામી જશો.'

જેવું કથન તેવો જ ઉત્તર.

શ્રી રાવણે મોકલેલા દૂતના કથનથી હૃદયમાં વધુ ઉશ્કેરાયેલા શ્રી ઈંદ્રરાજાએ દૂતને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે -

''इन्द्रोऽपि निजगादैवं, वराकैः पूजितो नृपैः । रावणस्तदयं मत्तः, पूजां मत्तोऽपि वांच्छति ॥१॥''

'શું ગરીબ રાજાઓએ પૂજ્યો તેથી આ રાવણ મદોન્મત બની ગયો છે, કે જેથી તે મારી પાસેથી પણ પૂજાને વાંછે છે ?'

ખરેખર, જો એમ જ હોય, તો તો -

''यथातथा गतो कालो, रावणस्य सुखाय सः, कालरुपस्त्वयं काल-स्तस्येदानीमुपस्थितः ॥२॥''

'રાવણનો જે કાલ જેમ-તેમ ગયો તે જ સુખને માટે ગયો. બાકી-હવે આ કાલ તો તે બીચારા માટે કાલરૂપ જ ઉત્પન્ન થયો છે, અર્થાત્ - હવે તે મત્ત બનેલો રાવણ કોઇ પણ રીતિએ જીવી શકે તેમ નથી.'

માટે -

''गत्वा स्वस्वामिनो भक्तिं, शक्तिं वा मयि दर्शय ! । स भक्तिशक्तिहीनश्चे-देवमेव विनंक्ष्यति ॥३॥''

'હે દૂત ! તું એકદમ જા અને જઇને તારા સ્વામિ પાસે જે હોય તે, એટલે કે - ભક્તિ હોય તો ભક્તિ અને શક્તિ હોય તો શક્તિ મારી સ્હામે બતાવ, અન્યથા - એટલે કે જો એ તારો સ્વામિ ભક્તિ કે શક્તિ એ બન્નેય વસ્તુથી હીન હશે, તો તે એમ ને એમ વિનાશ જ પામી જશે, એમાં એક લેશ પણ સંશય ન સમજતો.'

હવે શ્રી ઈંદ્રરાજા તરફથી આ રીતનો જવાબ સાંભળીને શ્રી રાવણનો દૂત પોતાના સ્વામિ પાસે જાય છે અને તેના ગયા પછી તેના દ્વારા શ્રી ઈંદ્રરાજાના કથનને સાંભળીને શ્રી રાવણ શું કરે છે, એ વિગેરે હવે પછી -

[૪૧]

'શ્રી રાવણ'નો જય અને 'શ્રી ઈંદ્રરાજા'નો પરાજય.

આપણે જોઇ ગયા કે - 'શ્રી ઈંદ્રરાજા'એ પોતાના પરાક્રમના અભિમાનમાં ચઢીને, પોતાના પૂજ્ય પિતાની પણ સ્નેહશિક્ષાનો અસ્વીકાર કર્યો અને શ્રી રાવણે મોકલેલા દૂતને પણ ભારેમાં ભારે અપમાન કરીને રવાના કર્યો.' - આના પરિણામે શ્રી રાવણના દૂતે પણ શ્રી ઈંદ્રરાજાએ કહેલા શબ્દો શ્રી રાવણને કહ્યા. શ્રી ઈંદ્રના

ગર્વભરેલા કથનને સાંભળીને કોપથી ભયંકર બનેલા અને મહા ઉત્સાહી શ્રી રાવણ સકલ સૈનિકોની સાથે તૈયાર થયા. શ્રી ઈંદ્રરાજા પણ એકદમ તૈયાર થઈને પોતાના 'રથનૂપુર' નગરમાંથી બહાર નીકળ્યા, કારણ કે – વીરપુરૂષો અન્ય વીરોના અહંકારરૂપ આડંબરને સહન કરતા જ નથી. આ રીતિએ યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયેલા તે બન્નેય રાજાઓના સામંતો સામંતોની સાથે, સૈનિકો સૈનિકોની સાથે અને સેનાના અધિપતિઓ સેનાધિપતિઓની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, જેમ સંવર્ત અને પુષ્કરાવર્ત મેઘોનો પરસ્પર સંકેટ થાય, તેમ તે બન્ને રાજાઓનાં શસ્ત્રો વર્ષાવતાં સૈન્યોનો પરસ્પર સંકેટ થયો. આ વખતે 'મચ્છરો' જેવા ગરીબડા આ સૈનિકોને મારવાથી શું ?' – આ પ્રમાણે બોલતા શ્રી રાવણે પોતાની મેળે જ પોતાના 'ભૂવનાલંકાર' નામના કરિવર ઉપર ચઢીને અને પણછ ઉપર બાણ ચઢાવીને 'ઐરાવણ' હસ્તિ ઉપર બેઠેલા શ્રી ઈંદ્રરાજા સાથે યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો. યુદ્ધ કરતાં શ્રી રાવણ અને શ્રી ઈંદ્રરાજાના હસ્તિઓ પરસ્પરના મુખ ઉપર સુંઢના વીંટવાદ્વારા જાણે નાગપાશની રચના જ ન કરતા હોય તેમ પરસ્પર મલ્યા. અરણીના કાષ્ટને પરસ્પર અફાળવાથી જેમ અગ્નિના તણખા ઉત્પન્ન થાય, તેમ અગ્નિના તણખાઓને ઉત્પન્ન કરતા તે બન્નેય મહાપરાક્રમી હસ્તિઓ પરસ્પર દાંતોથી દાંતોને હણવા લાગયા. જેમ વિરહિણી સ્ત્રીઓની ભૂજાઓમાંથી સુવર્ણનાં વલયોની શ્રેણિ નીકળી પડે, તેમ પરસ્પર ઘાત થવાથી તે હસ્તિઓના દાંતોમાંથી સુવર્ણ વલયોની શ્રેણિ ભૂમિ ઉપર પડવા લાગી. જેમ હાથીઓના ગંડસ્થળોમાંથી નિરંતર મદની ધારાઓ વર્ષ્યા કરે,તેમ તે હસ્તિઓના દંતઘાતોથી છુંદાઇ ગયેલા પ્રાણીઓમાંથી નિરંતરપણે લોહીની ધારાઓ વરસવા લાગી. અદ્વિતીય હસ્તિઓના જેવા શ્રી રાવણરાજા અને શ્રી ઈંદ્રરાજા, – એ બન્નેય રાજાઓ પરસ્પર ક્ષણવારમાં 'શલ્ય' નામનાં શસ્ત્રોથી, ક્ષણવારમાં બાણોથી અને ક્ષણવારમાં મુદ્દગરોથી પ્રહારો કરવા લાગ્યા. તે મહાબલવાન્ રાજાઓ પરસ્પર પરસ્પરનાં અસ્ત્રોને અસ્ત્રોથી છેદતા હતા અને પૂર્વનો સાગર પશ્ચિમના સાગરથી અને પશ્ચિમનો સાગર પૂર્વના સાગરથી જેમ હીન ન થાય, તેમ તે બેમાંથી એક પણ પાછો હઠતો ન્હોતો : ઉત્સર્ગ અને અપવાદની માફક બાધ્ય અને બાધકપણાને ભજવાવાળાં અસ્ત્રોથી પણ રણરૂપ યજ્ઞમાં દીક્ષિત થયેલા તે બન્ને રાજાઓ લઢયા. આ પછી લઢતા લઢતા તે બન્ને 'ઐરાવણ' અને 'ભૂવનાલંકાર' નામના હસ્તિઓ એક વૃક્ષમાં રહેલ ફલોની માફક ભેગા થઇ ગયા. તે સમયે છલને જાણનાર શ્રી રાવણ પોતાના હાથી ઉપરથી કુદીને ઐરાવણ હસ્તિ ઉપર ચઢી ગયા અને હસ્તિના મહાવતને મારી નાખીને જેમ કરીંદ્રને બાંધી લે, તેમ શ્રી ઈંદ્રરાજાને બાંધી લીધો. આથી હર્ષ પામેલા અને ઉગ્ર કોલાહલ કરતા રાક્ષસવીરોએ નીચેથી જેમ મધપુડાને ભમરીઓ વીંટી લે,તેમ તે હાથીને ચારે બાજુથી વીંટી લીધો. આ રીતિએ શ્રી રાવણે શ્રી ઈંદ્રરાજાને પકડી લેવાથી, શ્રી ઈંદ્રરાજાનું સૈન્ય પણ સર્વ બાજુથી નાશભાગ કરવા લાગ્યું, કારણ કે – નાથ જીત્યા પછી પદાતિઓ જીતાઈ જ જાય છે ! શ્રી ઈંદ્રરાજા ઉપર જીત મેળવ્યા પછી શ્રી રાવણ, શ્રી ઈંદ્રરાજાને તેના ઐરાવણ હસ્તિની સાથે પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયા. અને પોતે શ્રી વૈતાઢય પર્વતની શ્રેણિઓને વિષે નાયક થયા. તે પછી ત્યાંથી શ્રી રાવણ પાછા ફરીને લંકા નગરીમાં ગયા અને જેમ પોપટને કાષ્ટના પાંજરામાં પૂરે, તેમ શ્રી ઈંદ્રરાજાને કારાગારમાં પૂર્યા.

ખોટા અભિમાનના આવેશમાં આવી જઈને પોતાના પૂજ્ય પિતાની પણ સ્નેહશિક્ષાનો સ્વીકાર નહિ કરનાર શ્રી ઈંદ્રરાજા, રાજા મટી કારાગારવાસી બન્યા અને શ્રી રાવણે તેમના ઉપર પોતાનું સ્વામિત્વ જમાવ્યું. આ સંસારમાં આવા બનાવો ચાલુ બન્યા જ કરે છે. હીનપુણ્ય આત્માઓ ઉપર અધિક પુણ્યવાનોનું સામ્રાજય સદાને માટે બન્યું જ રહ્યું છે, બન્યું જ રહે છે અને બન્યું જ રહેશે.-એમાં નથી તો આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ કે નથી તો અકળાવાનું કારણ : કારણ કે – કર્મજન્ય બનાવો ઉપર સમચિત્ત રહેવું જ એજ ધર્મી આત્માઓનું ભૂષણ છે. એવા બનાવોથી જેઓ મુંઝાય છે અને અકળાય છે, તેઓ વાસ્તવિક રીતિએ ધર્મને પામ્યા નથી, એ સુનિશ્ચિત બીના છે.

[૪૨]

સ્નેહવશ પિતાની પુત્રભિક્ષા

આપણે જોઈ ગયા કે - મહાપરાક્રમી શ્રી રાવણે શ્રી ઇંદ્રરાજાને બાંધી લીધા, શ્રી વૈતાઢય પર્વત ઉપર આવેલી બન્ને શ્રેણિઓ ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું અને તે શ્રી ઇંદ્રરાજાને પોતાની રાજધાનીરૂપ લંકા નગરીમાં લઈ જઈને જેમ પોપટને કાષ્ટના પિંજરામાં પૂરે તેમ કારાગારમાં પૂર્યા. શ્રી ઇંદ્રરાજાના પિતા 'શ્રી સહસ્રાર' રાજા દિક્‌પાલોની સાથે લંકામાં આવી શ્રી રાવણને નમસ્કાર કરીને એક પત્તિની માફક અંજલિ યોજીને કહેવા લાગ્યા કે -

"कैलासमुदधार्षीर्यो, लीलया ग्रावखंडवत् । दोष्मता तेन भवता, विजिता न त्रपामहे ॥१॥
तादृशे .त्वयि यांचापि, न त्रपायै मनागपि, तद्याचेऽहं मुंच शक्रं, पुत्रभिक्षां प्रयच्छ मे ॥२॥"

'હે સ્વામિન્ ! જે આપે કૈલાસ પર્વતને લીલાપૂર્વક એક પત્થરના ટુકડાની માફક ઉપાડયો તેવા પરાક્રમી આપનાથી જીતાયેલા અમે લજ્જાને પામતા નથી અને તેવા પરાક્રમી આપની પાસે યાચના કરવી એ લેશ પણ લજ્જારૂપ નથી : માટે આપની પાસે હું યાચના કરૂં છું કે - હે રાજન્ ! આપ 'શક્ર'ને મુક્ત કરો અને મને પુત્રની ભિક્ષા આપો.'

"उवाच रावणोऽप्येवं, शक्रं मुंचामि यद्यसौ, सदिक्‌पालपरिवार, कर्म कुर्यात् सदेदृशम् ॥१॥"

'જો આ શક્ર પોતાના દિક્‌પાલો અને પરિવાર સાથે હું કહું તે કાર્યો કરે તો શક્રને છોડું.'

હવે કરવાનાં કાર્યોની ગણના કરાવતા તે કહે છે કે -

"परितोऽपि पुरीं लंकां, करोत्वेष क्षणे क्षणे । तृणकाष्ठादिरहितां, वासागारमहीमिव ॥२॥
प्रातः प्रातर्दिव्यगंधै-रंबुवाह इवांबुभिः । चेलोत्क्षेपं पुरीमेता-मभितोऽप्यभिषिंचतु ॥३॥
मालाकार इवोश्चित्य, ग्रन्थित्वा च सदा स्वयम् । पुष्पाणि पुरयत्वेष, देवतावसरादिषु ॥४॥"

'આ તારો પુત્ર 'ઇંદ્ર' વાસાગાર એટલે ઘર તેની ભૂમિને જેમ પ્રતિક્ષણ સાફ રાખવામાં આવે છે, તેમ ચારે બાજુથી આ 'લંકા નગરી'ને પ્રતિક્ષણ તૃણકાષ્ઠાદિકથી રહિત કર્યા કરે :

'દરરોજ સવારે વસ્ત્રની વૃષ્ટિ કરવાપૂર્વક મેઘની માફક ચારે બાજુથી 'લંકા નગરી'ને દિવ્ય ગંધવાળા પાણીથી સીંચ્યા કરે : અને -

'આ તારો પુત્ર હંમેશાં માલીની માફક પોતે જ દેવપૂજાના અવસર આદિ પ્રસંગોમાં વીણીને અને ગૂંથીને પુષ્પો પૂરાં પાડે !'

આટલા પછી શ્રી રાવણ કહે છે કે -

'एवंविधानि कर्माणि, कुर्वन्नेष सुतस्तव, पुनर्गृहणातु राज्यं स्वं, मत्प्रसादाच्च नन्दतु ॥५॥'

'આ પ્રકારનાં કાર્યોને કરતો એવો તારો આ પુત્ર'ઇંદ્ર' ફરીથી પોતાનું રાજય ગ્રહણ કરો અને મારી મહેરબાનીથી આનંદ પામો !'

વિચારો કે- આ કેવી અને કેટલી ભયંકર શરતો છે ? આવી ભયંકર શરતોનો પણ 'શ્રી સહસ્રાર' રાજાએ સ્વીકાર કર્યો અને કહ્યું કે - 'મારો પુત્ર એ પ્રમાણે કરશે.' આથી શ્રી રાવણે પણ બંધુની માફક સત્કાર કરીને પોતાના બંદીખાનામાંથી શ્રી ઇંદ્રરાજાને મુક્ત કર્યો અને તેપછી શ્રી ઇંદ્રરાજા પોતાના 'રથનૂપુર' નગરમાં આવીને અતિ ઉદ્વિગ્નપણે રહેવા લાગ્યો, કારણ કે - તેજસ્વી આત્માઓને નિસ્તેજ થવું, એ મરણ કરતાં પણ અતિ દુઃસહ છે.

મોહવશ આત્માઓ જેવી અને જેટલી આજ્ઞાઓ મોહની પાળે છે, તેટલી જ જો શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાઓને કલ્યાણના અર્થીઓ પાળે, તો મુક્તિનું સુખ તેમની હથેલીમાં જ રમે છે, - એમ કહેવામાં એક લેશ પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી. પણ સામાન્ય રીતિએ જનતા જેટલી મોહરાજાની આજ્ઞાઓ સ્વીકારવા સજ્જ હોય છે, તેટલી પરમ ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાઓને સ્વીકારવા સજ્જ નથી જ હોતી, અને એ જ કારણે સમજુ ગણાતા આત્માઓ પણ મોહરાજાના સામ્રાજ્યમાં જ અથડાતા જોવાય છે. જેમ આ વાત સાચી છે, તેમ તે વાત પણ એટલી જ સાચી છે કે - 'પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓ અનાદિ બંધનોના યોગે મોહરાજાના સામ્રાજ્યમાં અથડાવા છતાં પણ, જ્યારે યોગ્ય નિમિત્ત પામે છે, ત્યારે તેઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવે વર્ણવેલી સંસારની અસારતાને અખંડપણે જોઇ શકે છે અને એથી અજ્ઞાન આત્માઓ જે નિમિત્ત પામીને સ્વ અને પરના અહિતનો ઉદ્યમ આરંભે છે, તે જ નિમિત્ત પામીને પ્રભુશાસનથી રક્ત થયેલા આત્માઓ સ્વ અને પરના હિતનો જ ઉદ્યમ આરંભે છે. - આ વાતનો સાક્ષાત્કાર આ શ્રી ઇંદ્રરાજાના સંબંધમાં આપણને થશે. ઉદ્વિગ્ન રહેતા 'શ્રી ઇંદ્રરાજા' આવા ઉદ્વેગના સમયે પણ મળેલા સદ્ગુરૂના સમાગમને કયી રીતિએ સફળ કરે છે, તે હવે પછી -

[૪૩]

સદ્ગુરૂનો સમાગમ અને શિવપદની પ્રાપ્તિ

આપણે જોઇ ગયા કે - 'શ્રી ઇંદ્રરાજા મહારાજા શ્રી રાવણથી થયેલા ભયંકર પરાભવના યોગે અતિશય ઉદ્વિગ્નપણે જીવન જીવી રહ્યા છે.' અને એ સંભવિત પણ છે, કારણ કે - તેજસ્વી આત્માઓ માટે તેજની હાનિ ભયંકર ઉદ્વેગનું જ કારણ છે. સાચા તેજસ્વી આત્માઓ ગમે તેવા ઉદ્વેગના સમયમાં પણ એવી કાર્યવાહી નથી જ આચરતા, કે જેથી તે આત્માઓ કર્ત્તવ્યપંથને વિસરી અકર્ત્તવ્યના આચરણમાં ઉદ્યમશીલ બની જાય ! તેવા આત્માઓ ઉદ્વેગના સમયમાં રંગરાગ, ભોગસુખ અને વિષયવિલાસને વિસરી જાય એ બને, પણ પોતાના ધર્મકર્મને ભૂલી જાય એ કદી જ નથી બનતું : એ જ કારણે જે સમયે 'શ્રી ઇંદ્રરાજા' ઉદ્વિગ્નપણે 'રથનૂપુર' નગરમાં પોતાનું જીવન જીવી રહ્યા છે, તે જ સમયે કોઇ એક દિવસે તે 'રથનૂપુર' નગરમાં 'શ્રી નિર્વાણસંગમ' નામના જ્ઞાની મુનિ સમોસર્યા. મુનિ પધાર્યાના સમાચારને જાણી'શ્રી ઇંદ્રરાજા' ઉદ્વિગ્ન હોવા છતાં પણ તે મુનિવરને વંદન કરવા માટે જે સ્થાને મુનિવર પધાર્યા હતા તે સ્થાને આવ્યા અને વંદનાદિક કર્યા બાદ, શ્રી ઇંદ્રરાજાએ તે જ્ઞાની મુનિવરને પ્રશ્ન કર્યો કે -

'હે ભગવાન ! કયા કર્મને યોગે હું રાવણથી આવી જાતિના તિરસ્કારને પામ્યો ?'

ભાગ્યશાલીઓ ! વિચારો કે - આ પ્રશ્નમાં 'શ્રી રાવણ' ના પ્રતિ તિરસ્કારનો એક અંશ પણ છે ? નહિ જ ! પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓની આજ એક ખૂબી હોય છે. પ્રશ્નમાં માત્ર એક જ વાતની પૃચ્છા છે કે - 'શ્રીરાવણ તરફથી થયેલા આવી જાતિના તિરસ્કારમાં મારા કયા કર્મની જવાબદારી છે ?' ખરેખર, આ જાતિનો વિચાર જ આત્માને ઉન્નત દશાએ પહોંચાડનાર છે : કારણ કે - આવી જાતિના વિચારના પરિણામે ગમે તેવા પ્રસંગે પણ અન્ય પ્રત્યે દુર્ભાવ આવવાને બદલે, પોતાના જ કર્મ ઉપર દુર્ભાવ આવે છે અને એના પરિણામે એવી જાતિનું કર્મ બંધાય તેવી કરણી કરતાં આત્મા આપોઆપ જ અટકી પડે છે : એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ પોતાનું જીવન ઘડીને થોડા જ સમયમાં આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપને પ્રગટ કરી ઇષ્ટસ્થાને પહોંચી શકે છે. પણ વાત એ છે કે- એવી ઉત્તમ જાતિના વિચાર દરેક આત્માને આવી શકતા

નથી. આવા ઉત્તમ વિચારો પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓને કે પામવાની તૈયારીવાળા આત્માઓને જ આવવા શક્ય છે. અને એજ આ પ્રભુશાસનની વિશિષ્ટતા છે. માટે આ વિશિષ્ટતાને વિચારી સહુએ પોતપોતાની દશાનો વિચાર કરવો, એ અતિશય જરૂરી છે.

હવે 'શ્રી ઈંદ્રરાજા'ના તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પરમજ્ઞાની 'શ્રીનિર્વાણસંગમ' મુનિવર શ્રી ઈંદ્રરાજાના પૂર્વભવનું વર્ણન કરે છે અને તે કરતાં ફરમાવે છે કે - ''પૂર્વે 'અરિંજય' નામના નગરમાં 'જ્વલનસિંહ' નામનો એક વિદ્યાધરોનો રાજા હતો અને તે વિદ્યાધરોના અગ્રણીની 'વેગવતી' નામની પ્રિયા હતી. તે બેને એક 'અહિલ્યા' નામની રૂપવતી દીકરી થઇ. તે દીકરીના સ્વયંવરમાં સઘળા વિદ્યાધર રાજાઓ આવ્યા હતા. તેઓમાં ચંદ્રાવર્ત નગરનો ઇશ્વર 'શ્રી આનંદમાળી' નામનો રાજા આવ્યો હતો અને સૂયાવર્ત નગરનો સ્વામી 'તડિત્પ્રભ' નામનો તું પણ ત્યાં આવ્યો હતો. સાથે આવેલા એવા પણ તને તજીને 'અહિલ્યા' પોતાની ઇચ્છાથી 'આનંદમાલી'ને વરી અને એ રીતે તારો ત્યાં પરાભવ થયો : ત્યારથી આરંભીને તું - 'મારી હયાતિમાં પણ આ આનંદમાલી આ અહિલ્યાને પરણ્યો ?' - આ પ્રમાણે 'શ્રી આનંદમાલી' પ્રત્યે ઈર્ષ્યાલુ બન્યો. આ પછી'શ્રી આનંદમાલી'એ નિર્વેદ થવાથી કોઇ એક દિવસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તીવ્ર તપને તપતા તે 'શ્રી આનંદમાલી' નામના ઋષિ અન્ય ઋષિઓની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા. કોઇ એક સમયે ઋષિપુંગવો સાથે વિહાર કરતા કરતા તે'શ્રી આનંદમાલી' નામના ઋષિ 'રથાવર્ત' નામના ગીરિ ઉપર ગયા અને ગીરિ ઉપર તે ઋષિને તેં જોયા અને એ ઋષિને જોવાથી તેં 'અહિલ્યા'નો સ્વયંવર યાદ કર્યો. એ યાદ આવવાથી કોપાયમાન થયેલા તેં -

''ध्यानारूढस्त्वया बद्ध-स्ताडितोऽनेकशश्च सः । मनागपि न च ध्याना - दचालीदचलाचलः ॥१॥''

'ધ્યાનમાં આરૂઢ થયેલા એવા તે 'શ્રી આનંદમાલી' નામના ઋષિને ત્હેં બાંધ્યા અને અનેકવાર તાડના કરી, તે છતાં પણ પહાડની માફક અચલ એવા તે ઋષિ ધ્યાનથી એક લેશ પણ ચલ્યા નહિ.

પણ- ''कल्याणगुणधरस्तु, तद्भ्राता श्रमणाग्रणीः । प्रेक्ष्य त्वय्यमुंचत्तेजो-लेश्यां शंपामिव द्रुमे ॥२॥''

'શ્રી આનંદમાલી' નામના ઋષિના ગુરૂભ્રાતા 'કલ્યાણગુણધર' નામના શ્રમણાગ્રણી એટલે સાધુઓમાં શિરોમણિ હતા, તે મહર્ષિએ એ બનાવ જોઇને વૃક્ષની ઉપર જેમ વિજળી મૂકાય તેમ તારા ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી.'

અને- ''सत्यश्रिया च त्वत्पत्न्या, शमितो भक्तिजल्पितैः । तेजोलेश्यां स संजहे, न दग्धोऽसि तदैव तत् ॥३॥''

'તારી પત્ની 'સત્યશ્રી'એ ભક્તિના વચનોથી તે ઋષિપુંગવને શાંત કર્યા અને એથી શાંત થયેલા તે શ્રમણાગ્રણી ઋષિપુંગવે તેજોલેશ્યાને સંહરી લીધી, તેથી તેજ સમયે તું બળી ગયો નહિ.'

આ પ્રમાણે કહીને પરમજ્ઞાની ઋષિપુંગવ 'શ્રી નિર્વાણસંગમ' નામના મુનિવરે ફરમાવ્યું કે -

''मुनिन्यक्कारजात् पापा-त्त्वं भ्रात्वा कतिचिद्भवान् । शुभं कर्म विधायेन्द्रः, सहस्त्रासुतोऽभवः ॥४॥''
''महामुनितिरस्कार-प्रहारोद्भवकर्मणः । उपस्थितं फलमिदं, रावणाद्यः पराभवः ॥५॥''
''कर्माण्यवश्यं सर्वस्य, फलंत्येव चिरादपि । आयुरंदरमाकीटं, संसारस्थितिरिदृशी ॥६॥''

'હે રાજન્ ! એ રીતિએ વિના કારણે તે મહામુનિનો તેં તિરસ્કાર કર્યો, તે તિરસ્કારથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપના યોગે તું કેટલાક ભવો ભટકીને અને તે પછી પ્રસંગે શુભ કર્મ કરીને, તું 'ઈંદ્ર' નામનો 'સહસ્રાર' રાજાનો પુત્ર થયો, અને -

'રાવણથી જે પરાભવ થયો તે આ મહામુનિને કરેલ તિરસ્કાર અને પ્રહારોથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મનું જ ફલ ઉપસ્થિત થયેલું છે, કારણ - 'સંસારની સ્થિતિ જ એવી છે કે - ઈંદ્રથી માંડીને એક ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર કીડા સુધીના, અર્થાત્-સર્વને ચિરકાલે પણ કરેલાં કર્મો કોઈપણ આત્માને ફળ્યા વિના રહેતાં જ નથી.'

પરમતારક મહર્ષિ 'શ્રી નિર્વાણસંગમ' નામના ગુરૂદેવની આ દેશના ઉપરથી ઘણું ઘણું વિચારવાનું છે. ધર્મ કે ધર્મશાસન ઉપર આવતા આક્રમણને અટકાવવા માટે પ્રયત્ન કરતા મુનિપુંગવો સામે યદ્વા તદ્વા બકવાદ કરનારા ધર્મદ્રોહીઓને આ દેશનામાંથી જેવો જોઇએ તેવો રદીઓ મળી શકે તેમ છે. અને વાત વાતમાં સમતા અને શાંતિની જ વાતો કરનારા માનાકાંક્ષી બગભક્તોની પોલ પણ આ દેશના સારામાં સારી રીતિએ ખોલી નાંખે છે, તથા છતી શક્તિએ કેવલ માનપાન ખાતર શાસનના વિરોધિઓને યોગ્ય અને ઉચિત હિતશિક્ષા આપવાને બદલે જેઓ તેઓની પીઠ થાબડે છે, તેઓની પણ દુર્દશાનો આ દેશના ઠીક ઠીક સ્ફોટ કરે છે અને વાત પણ એજ સાચી છે કે - છતી શક્તિએ શાસન કે શાસનના સેવક ઉપર આવેલી આપત્તિને હઠાવવા શકય પ્રયત્ન પણ ન કરવો, એના જેવું એક પણ પાપ નથી. એ પાપથી બચવા માટે જ 'શ્રી વાલી' જેવા સર્વોત્તમ ભૂમિકાએ વર્તતા મુનિવરને પણ શ્રી રાવણ જેવાને ભયંકર શિક્ષા કરવી પડી હતી અને એવી જાતિનાં દૃષ્ટાંતોની આ શાસનમાં ખોટ જ નથી, કારણ કે - એ તો શાસન પરિણામ પામ્યાનું ચિહ્‌ન છે. શાસનથી સુવાસિત થયેલો આત્મા શાસન કે શાસનસેવક ઉપરનાં અઘટિત આક્રમણને પોતાની છતી શક્તિએ કેમ જ જોઇ શકે ? આત્મનાશક માનપાન ખાતર કે અજ્ઞાનીઓની ખોટી વાહવાહ ખાતર એક લેશ પણ દુભાયા વિના કેમ જ સહી શકે ? શાસનના આધારે જ જીવતા અને શાસનના જ સુપ્રતાપે સુપ્રતિષ્ઠાને પામેલા આત્માઓ જે સમયે શાસનનો કે શાસનના કોઇ પણ અંગનો નાશ જૂએ, તે સમયે પોતાની જો સુપ્રતિષ્ઠાને જ જોયા કરે, તો તે આત્માઓની કર્ત્તવ્યહીનતાનો અને વયવહારદૃષ્ટિએ તો નીમકહરામીનો ખ્યાલ આપવા માટે કયા શબ્દો વાપરવા એ પણ વિચારવા જેવું છે, કારણ કે - એવા માનાકાંક્ષી આત્માઓ વિરાધક ભાવને પામી પોતાના આત્માને સ્થાનહીન બનાવી મૂકે છે. આ વસ્તુને સમજનારા આત્માઓ યોગ્ય સમયે પોતાની ફરજનો ખ્યાલ કેમ જ ચૂકે ? બીજું 'પરમ ત્યાગી મુનિવરનો એટલે પ્રભુશાસનનો જ, કારણ કે - શાસન અને મુનિવર એ ઓતપ્રોત વસ્તુ છે, તેનો તિરસ્કાર એ આત્માને ગમે તેવી સારી દશામાંથી પણ નીચે પટકયા વિના નથી રહેતો અને કરેલ કર્મોનો ભોગવટો ચિરકાલે પણ કર્યા વિના નિસ્તાર થતો નથી.' - આ પણ એ તારક મુનિવરની દેશનાથી સ્પષ્ટ થયું. ખરેખર, જ્ઞાનીઓની દેશનામાંથી વિચારક અને કલ્યાણનો અર્થી આત્મા ઘણું ઘણું પામી શકે છે. એજ ન્યાયે -

''तच्छ्रुत्वा दत्तवीर्यस्य, राज्यं दत्त्वांगजन्मनः । इंद्रः पर्यव्रजत्तप्तो-ग्रतपाश्च ययौ शिवम् ॥१॥''

'શ્રી ઈંદ્રરાજાએ તે જ્ઞાની મુનિવરના તે કથનને સાંભળીને પોતાના પુત્ર શ્રી દત્તવીર્યને રાજ્ય આપીને પોતે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તે પછી ઉગ્ર તપસ્વી બનીને તે રાજર્ષિ શિવપદને પામ્યા.'

[૪૪]

શ્રી રાવણે ગ્રહણ કરેલો અભિગ્રહ'

આપણે જોઇ ગયા કે - 'શ્રી રાવણથી પરાભવ પામેલા શ્રી ઈંદ્રરાજાએ 'શ્રી નિર્વાણસંગમ' નામના જ્ઞાની મુનિવરના યોગે પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધી લીધું અને શ્રી ઈંદ્રરાજાને શ્રી રાવણથી જે પરાભવ થયો તે પણ આકસ્મિક ન હતો, કિંતુ એક મુનિવરનો તિરસ્કાર કરીને જે પાપનો બંધ કર્યો હતો, તે પાપના ઉદયથી જ થયો હતો.' આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે - કરેલ પાપ પ્રસંગે આત્માને કનડયા વિના નથી રહેતું, માટે સુખના અર્થી આત્માએ જેમ બને તેમ પાપકર્મથી દૂર ને દૂર જ રહેવું જોઇએ. અસ્તુ.

હવે કોઇ એક દિવસે શ્રી રાવણ, ઉત્પન્ન થયું છે કેવલજ્ઞાન જેમને એવા 'શ્રી અનન્તવીર્ય' નામના ઋષિપુંગવને

વંદન કરવા માટે શ્રી સ્વર્ણતુંગગિરિ ઉપર ગયા. તે શ્રી સ્વર્ણતુંગ ગિરિ ઉપર જઇ તે કેવલજ્ઞાની મહર્ષિને વંદન કરીને શ્રી રાવણ યોગ્ય સ્થાન ઉપર બેઠા અને ત્યાં શ્રોત્રને માટે અમૃતની નીક સમી તે કેવલજ્ઞાની મહર્ષિની ધર્મદેશના સાંભળી.

શ્રી રાવણનો પ્રશ્ન અને કેવલજ્ઞાની મહર્ષિનો ઉત્તર

કેવલજ્ઞાની મહર્ષિએ પોતાની દેશના સમાપ્ત કર્યા પછી શ્રી રાવણે તે કેવલજ્ઞાની મહર્ષિ પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે -

"कुतः स्यान्मरणं मम ?" *'મારૂં મરણ શા કારણથી અને કોનાથી થશે ?'*

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કેવલજ્ઞાની ભગવાને ફરમાવ્યું કે -

"पारदारकदोषेण, वासुदेवाद् भविष्यति । भविष्यति विपत्तिस्ते, प्रतिविष्णोर्दशानन ! ॥१॥"

'હે દશાનન ! પ્રતિવાસુદેવ એવા તારૂં મરણ 'પારદારક' દોષથી અને વાસુદેવથી થશે.'

શ્રી કેવલજ્ઞાની મહર્ષિના મુખથી આ પ્રમાણેનો ઉત્તર સાંભળીને શ્રી રાવણે -

"परस्त्रियमनिच्छंती, रमयिष्यामि न ह्यहम् । जग्राहाभिग्रहमिमं, स तस्यैव मुनेः पुरः ॥१॥"

'તેજ શ્રી કેવલજ્ઞાની મુનિવરની પાસે - 'નહિ ઇચ્છતી પરસ્ત્રી સાથે હું કદી પણ બળાત્કારે રમીશ નહિ' - આ પ્રકારના અભિગ્રહને ગ્રહણ કર્યો.'

આ રીતના અભિગ્રહને કર્યા પછી-

"मुनिवरमथ नत्वा ज्ञानरत्नांबुधिं तं, दशवदन ईयाय स्वां पुरीं पुष्पकस्थः ॥
निखिलनगरनारीनेत्रनीलोत्पलानां, प्रमदविभवदानाद्यामिनी जानिकल्पः ॥१॥"

'જ્ઞાનરત્નના સાગર સમા તે મુનિવરને નમસ્કાર કરીને 'પુષ્પક' નામના વિમાનમાં બેઠેલા અને નગરની સઘળી નારીઓના નેત્રરૂપી નીલકમલોને હર્ષના વિભવને આપવાથી ચંદ્રમા સમા શ્રી રાવણ પોતાની નગરીમાં ચાલ્યા ગયા.'

આ રીતિએ કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના રચેલા 'ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર' નામના મહાકાવ્યના સાતમાં પર્વનો આ 'રાવણ દિગ્વિજય' નામનો બીજો સર્ગ પુરો થયો.

હનુમાનની ઉત્પત્તિ
અને વરૂણ સાધના

ત્રીજો સર્ગ :

[૧]

શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના પતિની પસંદગી :

કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજે રચેલા આ **'શ્રી ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત'** નામના મહાકાવ્યના સાતમા પર્વના **'રાક્ષસવંશ-વાનરવંશોત્પત્તિ - રાવણ જન્મ વર્ણન'** નામના પ્રથમ સર્ગમાં **રાક્ષસવંશનું** સ્વરૂપ, **વાનરવંશની** ઉત્પત્તિ અને **શ્રી રાવણના** જન્મનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું : અને **રાવણ દિગ્વિજય** નામના બીજા સર્ગમાં **શ્રી રાવણના** દિગ્વિજયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. હવે આ **'હનુમદુત્પત્તિ-વરૂણસાધન'** નામના ત્રીજા સર્ગમાં **શ્રી હનુમાનની** ઉત્પત્તિ અને વરૂણની સાધનાનું વર્ણન કરતાં, શરૂઆતમાં જ શ્રી હનુમાનજીના પિતા **શ્રી પવનંજય** રાજાની ઉત્પત્તિ તથા **શ્રી હનુમાનજીની** જનેતા અને પરમસતી **શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની** ઉત્પત્તિ અને તે મહાસતીના પતિની પસંદગી કયી રીતિએ કરવામાં આવી, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા ફરમાવે છે કે - આ શ્રી **ભરતક્ષેત્રમાં** વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર આવેલા **'આદિત્યપુર'** નામના નગરમાં **'પ્રહ્લાદ'** નામના રાજા હતા. તે રાજાને **'ઈષુમતી'** નામની પ્રિયા હતી. તે બન્નેને **'પવનંજય'** નામનો પુત્ર થયો. તે **'પવનંજય'** પોતાના પરાક્રમથી તથા આકાશગમનથી પવન જેવો વિજયી હતો. તે જ સમયમાં બીજી બાજુએ આ શ્રી **ભરતક્ષેત્રમાં** સાગરના તટ ઉપર રહેલા **'દંભ'** નામના પર્વત ઉપર **'માહેન્દ્રપુર'** નામે એક નગર હતું અને એ નગરમાં **'મહેન્દ્ર'** નામનો વિદ્યાધરોનો ઈન્દ્ર હતો. તે શ્રી **'મહેન્દ્ર'** નામના રાજાને **'હૃદયસુંદરી'** નામની રાણી હતી. **'અરિદમ'** આદિ સો પુત્રો ઉપર રાજાને શ્રીમતી **હૃદયસુંદરીને** વિષે **'અંજનાસુંદરી'** નામની એક પુત્રી થઈ. ક્રમે કરીને લાલનપાલન કરાતી તે **અંજનાસુંદરી** જયારે યૌવનાવસ્થાને પામી, ત્યારે તેણીના પિતા **શ્રી મહેન્દ્ર** રાજાને તેને માટે વરની ચિંતા થવા લાગી, આથી તે રાજાના મંત્રીઓ હજારો વિદ્યાધર યુવાનોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને તે પછી **'શ્રી મહેન્દ્ર'** રાજાની આજ્ઞાથી મંત્રીઓ તે વિદ્યાધર યુવકોનાં રૂપોને પટ્ટો ઉપર યથાવસ્થિત રૂપે આલેખીને અને મંગાવીને રાજાને બતાવવા લાગ્યા. પણ આ બધામાંથી એક પણ યુવક **'શ્રી મહેન્દ્ર'** રાજાને પોતાની પુત્રી શ્રીમતી **'અંજનાસુંદરી'** માટે યોગ્ય લાગતો નથી.

★ ★ ★

જાૂઓ, જે પિતા પોતાની કન્યાને સુખી કરવા માટે યોગ્ય પતિને શોધવા ખાતર આટલા આટલા પ્રયત્નો કરે છે, એજ પિતા, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના અશુભ કર્મના ઉદય સમયે કેવી રીતે વૈરી બનશે, તે પણ આપણે આગળ જોઈશું. પુણ્યોદય જ્યાં સુધી જાગૃત નહિ હોય, ત્યાં સુધી જોઈતી વસ્તુ કદી જ નહિ મળે, એ યાદ રાખજો.

★ ★ ★

અનેક મંત્રીઓ પૈકીના કોઇ એક મંત્રીએ, કોઈ એક દિવસે **શ્રી મહેન્દ્ર રાજા** સમક્ષ ચિત્રમાં રહેલ બે મનોહર રૂપ ધર્યા. તેમાં એક વિદ્યાધરપતિ **હિરણ્યાભ** અને તેની પ્રિયા **સુમનાથી** ઉત્પન્ન થયેલા **વિદ્યુત્પ્રભનું** હતું અને બીજું **પ્રહ્લાદ** રાજાના પુત્ર **પવનંજયનું** હતું. રાજાને આ બેય યુવાનો યોગ્ય દેખાયા. આ બેમાં પણ જે વધુ યોગ્ય હોય, તેને પોતાની કન્યા આપવાનો નિર્ણય કર્યો; અને એ નિર્ણયનો અમલ કરવા માટે રાજાએ તે મંત્રીને પ્રશ્ન કર્યો કે - 'આ બન્નેય રૂપવાન છે અને કુળવાન છે, તે કારણથી આ બન્નેમાંથી કન્યા માટે ક્યો વર યોગ્ય છે ?'

આ પ્રમાણેના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે મંત્રીએ કહ્યું કે –

''एषोऽष्टादशवर्षायु-र्मोक्षं विद्युत्प्रभो गमी । इति नैमित्तिकाः स्वामिन् ! व्यक्तमाख्यातपूर्विणः ॥१॥''

''प्रह्लादतनयस्त्वेष, चिरायुः पवनंजयः । योग्यो वरस्तदेतस्मै, प्रयच्छाञ्जनसुन्दरीम् ॥२॥''

★ ★ ★

''હે સ્વામિન્ ! નિમિત્તિઆઓએ પ્રથમથી જ કહેલું છે કે - આ શ્રી વિદ્યુત્પ્રભ અઢાર વરસના આયુષ્યવાળો છે અને તે મોક્ષમાં જનાર છે. આ કારણથી આ વર શ્રીમતી અંજનાસુંદરી માટે યોગ્ય નથી.

-અને-

''શ્રી પ્રહ્લાદ'' રાજાનો પુત્ર આ શ્રી પવનંજય તો દીર્ઘ આયુષ્યવાળો છે, તે કારણથી યોગ્ય વર છે. માટે અંજનાસુંદરી શ્રી પવનંજયને આપો.''

★ ★ ★

સંસારરસિક આત્માઓની દૃષ્ટિ સંસારની રસિકતા તરફ જ હોય, એટલે એ દૃષ્ટિએ શ્રી વિદ્યુત્પ્રભ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી માટે પતિ તરીકે યોગ્ય ન ભાસે, એ સ્વાભાવિક જ છે. માત્ર અઢાર વર્ષના જ આયુષ્યવાળા અને એજ ભવમાં મુક્તિએ જનાર શ્રી વિદ્યુત્પ્રભ સંસારમાંથી શીઘ્ર જ નીકળી જનાર હોય, એ તદ્દન સમજી શકાય તેવી બાબત છે. એટલે સંસારના લ્હાવા લેવામાં આનંદ માનનાર આત્મા, પોતાના સ્વામિની પુત્રીનું તેવા વિરાગી આત્મા સાથે પાણિગ્રહણ કરાવવાનું ન જ કહી શકે, એ બનવાજોગ છે. પણ આ સ્થળે વિચારનારાઓ વિચારી શકે તેમ છે કે - ''વૈરાગ્ય વિગેરે આત્મધર્મો ઉંમરની સાથે સંબંધ રાખવા કરતાં, આત્માની લઘુકર્મિતા સાથે અને પૂર્વની આરાધના સાથે ગાઢો સંબંધ ધરાવે છે અને એથી જ આજે વૈરાગ્યની સામે નાની વયની કે સંસારના બીનઅનુભવની દીવાલ ઉભી કરનારાઓ તદ્દન બાલીશ આત્માઓ છે.'' માટે એવા બાલીશ આત્માઓની દલીલ ઉપર સહજ પણ લક્ષ્ય આપવું, એ કલ્યાણના કામી આત્માઓ માટે લેશ પણ યોગ્ય નથી. એવા બાલીશ આત્માઓ શાસ્ત્રસિદ્ધ સત્યને સમજવા ઇચ્છતા હોય અને તેઓમાં સમજવા જેટલી જો થોડી પણ લાયકાત હયાતિ ભોગવતી હોય, તો તેઓને સમજાવવા માટે ઉચિત પ્રયત્નો કરવા એ ઠીક છે; અન્યથા તો તે પામરો કેવળ ઉપેક્ષાને પાત્ર છે : કારણ કે - તે આત્માઓને શુદ્ધ સત્ય માર્ગનો પ્રેમ તો નથી, પણ ઉલ્ટો વિરોધ છે. તો એવા ઘોર પાપાત્માઓ સાથે ચર્ચામાં ઉતરવું, એ પણ કદાચ આત્મહિતને ચૂકવા જેવું છે.

★ ★ ★

અસ્તુ. હવે જે સમયે **શ્રી મહેન્દ્ર** રાજા પોતાની પુત્રી **શ્રીમતી અંજનાસુંદરી** માટે આ રીતિએ વરની પસંદગીમાં પડ્યા છે, તેજ સમયે બધાય વિદ્યાધરેન્દ્રો પોતપોતાના પરિવાર સાથે સર્વ ઋદ્ધિપૂર્વક **નંદીશ્વરદ્વીપે** યાત્રા માટે

જતા હતા. એ બધામાં **પ્રહ્લાદ** રાજા પણ **પવનંજય** વિગેરે સાથે આવેલા છે. **"પ્રહ્લાદ"** રાજાએ **શ્રીમતી અંજનાસુંદરી**ને જોઈને, **મહેન્દ્રરાજા** પાસે **અંજનાસુંદરી**ની પોતાના પુત્ર **'પવનંજય'** માટે માગણી કરતાં કહ્યું કે - "તમારી પુત્રી આ **અંજનાસુંદરી** મારા પુત્રને આપો." આ વાત તો **શ્રી મહેન્દ્ર** રાજાના હૃદયમાં પ્રથમથી જ વસેલી હતી, એટલે **પ્રહ્લાદ રાજા**ની માગણીને **મહેન્દ્ર રાજા**એ તરત જ સ્વીકારી લીધી. આથી **પ્રહ્લાદ** રાજાની તે પ્રાર્થના તો માત્ર નિમિત્તરૂપ જ હતી, કારણ કે - **મહેન્દ્ર રાજા**ને તો એ કામ કરવું જ હતું. આ રીતિએ બન્ને એક જ ભાવનાવાળા હોવાથી, તે બન્નેય રાજાઓ પરસ્પર - 'આજથી ત્રીજે દિવસે **'માનસ'** નામના સરોવર ઉપર વિવાહ કરવો.' - આ પ્રમાણે કહીને પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

[૨]

વિષયાધીન આત્માની વિહ્વલતા સૂચવતો સંવાદ

પવનંજયના પિતા અને **અંજનાસુંદરી**ના પિતા, એ બન્ને - "આપણે આપણાં સંતાનોનો વિવાહ આજથી ત્રીજે દિવસે **માનસ** સરોવર ઉપર કરવો." - આ નિશ્ચય કરીને પોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા અને તે પછી તરત જ આ બન્નેય રાજાઓ પોતાનાં સ્વજનો સાથે **માનસ** સરોવર ઉપર ગયા અને તેના કિનારા ઉપર તેઓએ પોતાનો આવાસ કર્યો. પોતાના પિતાના આવાસમાં **પવનંજય** પોતાના **પ્રહસિત** નામના મિત્ર સાથે રહેલ છે.

પોતે અંજનાસુંદરી સાથે ત્રીજે દિવસે પરણવાનો છે, - એમ પવનંજય ઘણી જ સારી રીતિએ જાણે છે; પણ વિષયાધીન અવસ્થા જ એવી ભયંકર છે કે - તે પોતાને આધીન થયેલા આત્માને વિહ્વલ બનાવ્યા વિના રહેતી નથી અને વિષયની આધીનતાથી વિહ્વલ થયેલો આત્મા લજ્જાને પણ આઘી મૂકે છે, તેમજ નહિ કરવા જોગી વાતો અને આચરણાઓ કરવા પણ લલચાય છે. એ વાતનો સાક્ષાત્કાર આપને આ પવનંજય અને પ્રહસિતના સંવાદ ઉપરથી થશે.

પોતે જેની સાથે પરણવાનો છે તે સુંદરી કેવીક છે, એ જાણવાને અધીરો બનેલો **પવનંજય** પોતાના મિત્ર **પ્રહસિતને** પ્રશ્ન કરે છે કે -

"दृष्टास्ति किं त्वया ब्रूहि, कीदृश्यञ्जनसुंदरी ।"

'હે મિત્ર શું અંજનાસુંદરીને તે જોઈ છે ? જો જોઈ છે તો કહે કે - તે અંજનાસુંદરી કેવીક છે ?"

★

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે - વિષયાધીન આત્માની વિહ્વલતા કેવી અને કેટલી ભયંકર છે ! તેમજ એ પણ કલ્પી શકાય તેમ છે કે - વિષયાધીન આત્મા પોતાના મન ઉપર જોઈતો કાબુ કદી જ ધરાવી શકતો નથી. અન્યથા, આ જાતિના પ્રશ્નની ઉત્પત્તિ સંભવતી જ નથી. આ પ્રશ્ન જ વિષયાધીનતાને ઉઘાડી પાડનાર છે; પણ સમાન સ્વભાવના આત્માઓને આવા પ્રશ્નો એવી જાતિનું ભાન કરાવી શકતા નથી; એટલું જ નહિ, પણ એવા પ્રશ્નો તેઓ વિનોદનું સાધન માની લે છે. અને એથી એવા પ્રશ્નોના ઉત્તરોમાં તેઓ વિલાસભાવનાનું સામ્રાજ્ય પ્રસરાવી દઈને પ્રશ્ન કરનારને વધુ વિહ્વલ બનાવી દે છે; કારણ કે - એવા સ્વભાવના આત્માઓ તો એમાં જ પોતાની મિત્રતાની સાર્થકતા કલ્પે છે.

અને તેજ રીતિએ પોતાની મિત્રતાની સાર્થકતા કલ્પતો હોય તેમ **પ્રહસિત** પણ **પવનંજય**ના એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સહજ હસીને કહે છે કે -

"हसित्वेषत्प्रहसितो-ऽप्येवमुचे मयेक्षिता । सा हि रंभादिकाभ्योऽपि, सुंदर्यञ्जनसुन्दरी ॥१॥

"तस्या निरूपमं रूपं, यादृशं दृश्यते दृशा, तादृशं वचसा वक्तुं, वाग्मिनापि न शक्यते ॥२॥"

*"હે મિત્ર ! શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ને મેં ઘણી જ સારી રીતિએ જોઈ છે અને એના આધારે હું કહું છું કે - ખરેખર, તે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** રંભાદિક અપ્સરાઓ કરતાં પણ અધિક સુંદર છે : અર્થાત્ - શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ના સૌન્દર્ય આગળ રંભાદિક અપ્સરાઓનું સૌંદર્ય પણ કાંઈ હિસાબમાં નથી.*

આથી હું કહું છું કે --

*"હે મિત્ર ! તે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**નું નિરૂપમ રૂપ દૃષ્ટિથી જેવું દેખાય છે, તેવું વચનથી કહેવા માટે વાચાળ આદમી પણ શક્તિમાન થઇ શકતો નથી. અર્થાત્ - તે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**નું એવું અનુપમ રૂપ છે કે - તેને પોતાની સગી આંખે જોનારો આદમી વકતા હોવા છતાં પણ વચનદ્વારા કહી શકતો નથી."*

★ ★ ★

આ રીતના ઉત્તરથી પવનંજયની વિહ્વલતા વધે, એમાં કાંઇ પણ આશ્ચર્ય છે ? નહિ જ, કારણ કે - એક તો પવનંજયના અંતરમાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને જોવાની કામના જાગી જ હતી અને એમાં પ્રહસિતના મુખથી 'તેણીનું રૂપ એવું અનુપમ છે કે - રંભાદિક અપ્સરાઓના રૂપને પણ ટપી જાય' - આ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવ્યું. આ સ્થિતિમાં તે કામનાનો વેગ વધી જાય, એ કંઇ અસંભવિત પણ નથી.

★ ★ ★

આ કામનાના તીવ્ર આવેગને આધીન થયેલો **પવનંજય** પોતાના મિત્ર **પ્રહસિત**ને ઉદ્દેશીને એક દીન આદમીની માફક કહે છે કે -

"पवनंजय इत्यूचे, दूरे ह्यद्युद्वाहवासरः। सा दृग्गोचरमद्येव, कथं नेया मया सखे ! ॥१॥"

"હે મિત્ર ! હજુ વિવાહના દિવસ તો દૂર છે અને મારે તો તે શ્રીમતીને આજે ને આજે જ જોવાની ઇચ્છા છે. તો હે મિત્ર ! તું કહે કે - તે સુંદરીને આજે જ મારે મારી દૃષ્ટિના વિષયમાં કેવી રીતિએ લાવવી ? અર્થાત્ - આજે જ મારે તે સુંદરીને કયી રીતિએ જોવી ?"

★

એટલું જ નહિ પણ **પવનંજય**ના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન તેના મિત્ર **પ્રહસિત** કરે, તે પહેલાં તો **પવનંજય** પાછો બોલી ઉઠે છે કે -

"वल्लभोत्कंठितानां हि, घटिकापि दिनायते । मासायते दिनमपि, किं पुनस्तद्दिनत्रयम् ॥२॥"

'હે મિત્ર ! વલ્લભા એટલે વ્હાલી સ્ત્રી માટે ઉત્કંઠિત થયેલા પુરૂષો માટે એક ઘટિકા પણ દિવસ જેવી લાગે છે અને એક દિવસ પણ એક માસ જેવો લાગે છે, તો પછી ત્રણ દિવસોની વાત જ શી કરવી ? "

આ પ્રમાણે કહીને **પવનંજય** પોતાના મિત્રને સૂચવે છે કે - 'હે મિત્ર ! તે સુંદરીના દર્શન વિનાની એક ઘટિકા કાઢવી, તે પણ મને એક દિવસ જેટલી લાગે છે અને એક દિવસ કાઢવો, તે મને એક માસ જેટલો લાગે છે, માટે મારાથી કોઇ પણ રીતિએ આ ત્રણ દિવસો કાઢી શકાય તેમ નથી; આ કારણથી હે મિત્ર ! તું એવો ઉપાય કર, કે જેથી હું હમણાં ને હમણાં જ એ સુંદરીને જોઇ શકું !' પોતાના મિત્રની આટલી બધી આતુરતા જોવાથી દયાળુ બની ગયો હોય તેમ **પ્રહસિત** તેને ધીરજ આપતાં કહેવા લાગ્યો કે -

''ततः प्रहसितोऽप्येवं, व्याजहार स्थिरीभव, निशि तत्रैत्य तां कांतां, द्रक्ष्यस्यनुपलक्षितः ॥३॥''

'હે મિત્ર ! હાલ તું સ્થિર થા ! એકદમ ઉતાવળ ન કર ! કારણ કે - આવી રીતિએ તે સુંદરીને જોવા માટે આપણાથી દિવસે જઇ શકાય નહિ. તારી ઇચ્છા જ હશે તો જે સાત ભૂમિના પ્રાસાદમાં તે સુંદરી રહેલ છે, તે પ્રાસાદમાં રાત્રિના સમયે જઇને, કોઇ પણ ન જાણી શકે તે રીતિએ તું તે સુંદરીને જોઇ શકશે, માટે હમણાં ને હમણાં જ ઉતાવળ ન કર !!!'

વિષયાધીન અને વિલાસી જીવન જીવતા આત્માઓની દશા કેવા પ્રકારની હોય છે, એ વાતનો ખ્યાલ આ બન્ને મિત્રોની વાત ઉપરથી સહેલાઇથી આવી શકે તેમ છે. ખરેખર, તેવા આત્માઓમાં એવી જાતિની પામરતા આવ જાય છે કે - જેનું વાસ્તવિક વર્ણન પણ ન થઇ શકે. અને એ પામરતાના યોગે તેઓ અકરણીય કાર્યની આચરણા કરવામાં પણ પાછું વાળી જોતા નથી !

એજ ન્યાયે **પવનંજય** પોતાના મિત્ર **પ્રહસિત**ની સાથે રાત્રિના સમયે ઉડીને નીકળ્યો અને શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**થી અધિષ્ઠિત થયેલા સાત ભૂમિના પ્રાસાદ ઉપર ગયો અને ત્યાં મિત્રની સાથે તે **પવનંજયે** નિશાચરની માફક ગુપ્ત રહીને સારી રીતિએ શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ને જોવાનો આરંભ કર્યો.

હવે અહીં તમારે એક ભયંકર જાતિના અશુભોદયની કાર્યવાહી જ જોવાની છે. અને તે કાર્યવાહી જોતજોતાંમાં જ બનવાની છે. જે પવનંજય પોતાની ફરજ અને કુલવટ ભૂલીને પણ જે સુંદરીને જોવા આવ્યો તથા જે સુંદરીને જોઇ જોઇને અનેક પ્રકારનાં સુખસ્વપ્નો અનુભવી રહ્યો છે, તે જ પવનંજય જોતજોતામાં એક નહિ જેવા તુચ્છ પ્રસંગને વશ થઇને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીથી એકદમ વિમુખ થઇ જાય છે, અને તે પણ ત્યાં સુધી કે - તે સુંદરીના પ્રાણ લેવાને તૈયાર થઇ જાય છે. ખરેખર, કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. કર્મના ઉદય સમયે પ્રાયઃ કોઇનું પણ ચાલતું નથી અને એના યોગે ભલભલાની પણ બુદ્ધિ કેવા ચકરાવા ખાય છે, એ સઘળુંય આ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના જીવનપ્રસંગમાં ઘણી જ સારી રીતિએ સમજી શકાય તેમ છે.

★ ★ ★

[૩]

અંજનાસુંદરીની સખીઓનો ઉપહાસ

જે સમયે **પવનંજય** અને **પ્રહસિત** ગુપ્તપણે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**નું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે, તે સમયે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** પોતાની **વસંતતિલકા** અને **મિશ્રકા** નામની સખીઓ સાથે વિનોદ કરી રહી છે. એ વિનોદમાં ને વિનોદમાં પ્રસંગ પામીને **વસંતતિલકા** નામની સખી શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે -

"धन्याऽसि या हि प्रापस्त्वं, तं पतिं पवनञ्जयम् ।"

'હે સ્વામિની ! તને ધન્ય છે, કારણ કે-જે તું તે ***પવનંજય*** *જેવા પતિને પામી છે, અર્થાત્-**પવનંજય** જેવા પતિને પામવો, એ તારા માટે ધન્યતાની નિશાની છેઃ **પવનંજય** જેવા પતિને તો તેજ પામે, કે જે તારા જેવી પુણ્યશાલિની હોય !*

★

વસંતતિલકાના આ કથનને સાંભળીને શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ની બીજી **મિશ્રકા** નામની સખી બોલી ઉઠી કે -

"हले मुक्त्वा वरं विद्युत-प्रभं चरमविग्रहम् । को वरः श्लाघ्यत इति, मिश्रकेत्यवदत् सखी ॥१॥"

*"અરે હે સખી વસંતતિલકે ! તું આ શું બોલે છે ? ચરમશરીરી, એટલે કે-તે જ ભવમાં મુક્તિને પામનાર એવા **શ્રી વિદ્યુત્પ્રભ** જેવા પરમ પવિત્ર વરને છોડીને, બીજા વરની શ્લાઘા એટલે પ્રશંસા કોણ કરે ? અર્થાત્ - કોઈ જ નહિ, કારણ કે - ચરમશરીરીને છોડીને સંસારમાં લીન થયેલા આત્માની પ્રશંસા મૂર્ખ માણસ સિવાય અન્ય કોઈ જ ન કરે."*

★

આ પ્રકારના **મિશ્રકાના** કથનને તોડી પાડવા માટે પહેલી **વસંતતિલકા** નામની સખી સામેથી બોલી ઉઠી કે -

"प्रथमा प्रत्युवाचैवं, मुग्धे ! वेत्सि न किंचन । विद्युत्प्रभो हि स्वल्पायुः, स्वामिन्यायुज्यते कथम् ॥२॥"

*'હે મુગ્ધે ! તું તો કશું જ જાણતી નથી, કારણ કે - **શ્રી વિદ્યુત્પ્રભ** ચરમશીરી છે, એ વાત તદ્દન સાચી છે અને એ દૃષ્ટિએ **શ્રી વિદ્યુત્પ્રભ** ઘણા જ પ્રશંસાપાત્ર છે : પણ તે ઘણા જ ઓછા આયુષ્યવાળા છે, માટે તે ગમે તેવા ઉત્તમ હોવા છતાં પણ, આપણી સ્વામિની માટે પતિ તરીકે કયી રીતિએ યોગ્ય હોઈ શકે ? અર્થાત્-કોઈ પણ રીતિએ નહિ.'*

★

આ સાંભળીને **મિશ્રકા** નામની જે બીજી સખી તે બોલી ઉઠી કે -

"द्वितीयापीत्यभाषिष्ट, वयस्ये ! मन्दधीरसि । स्तोकमप्यमृतं श्रेयो, भारोऽपि न विषस्य तु ॥३॥"

★

*'હે સખી ! ખરેખર, તું મંદબુદ્ધિવાળી જ લાગે છે. અન્યથા, યોગ્યાયોગ્યની વ્યાખ્યા તું આવી રીતિએ ન કરતી ! કારણ કે - થોડું પણ અમૃત કલ્યાણકારી છે, ત્યારે વિષનો ભાર હોય તો પણ કલ્યાણકારી નથી; એટલું જ નહિ પણ પ્રાણોનો સંહારક છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે - અલ્પ આયુષ્યવાળા પણ **શ્રી વિદ્યુત્પ્રભ** ચરમશીરીરી હોવાના કારણે અમૃતસમા છે અને દીર્ઘ આયુષ્યવાળા પણ **પવનંજય** વિષના ભારા જેવા છે. એટલે કે - **શ્રી વિદ્યુત્પ્રભની** આગળ **પવનંજય** કોઈપણ રીતિએ પ્રશંસાપાત્ર નથી જ.'*

વિવેકી વિચારક સમજી શકે તેમ છે કે - સખીઓનો આ સંવાદ કેવલ વિનોદમય છે. આમાં પવનંજય પ્રત્યે કોઇ પણ જાતનો દુર્ભાવ નથી, તેમ જ રાજકુમારી સાથે રહેતી સખીઓ વિનોદમાં આવી જાતિની છૂટ સહેલાઇથી લઇ શકે છે અને તેમ કરતી સખીઓને રોકવાનું રાજકુમારી માટે પણ પ્રાયઃ અશક્ય જ હોય છે. મોટે ભાગે સખીઓની આવા પ્રકારની છૂટને રાજકુમારીઓને પણ નિભાવી લેવી પડે છે; એ જ કારણે શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પણ પોતાની સખીઓના સંવાદમાં કોઇ પણ જાતનો ભાગ લીધા વિના મૌનપણે બેસી રહી છે અને કુલીન સ્ત્રીઓ માટે પોતાના પતિ માટેના સંવાદમાં મૌન રહેવું, એ જ પ્રાયઃ ભૂષણ રૂપ ગણાય છે.

ઉપહાસનું ભયંકર પરિણામ

પણ આ રીતના નિર્દોષ વિનોદે અને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના મૌને, પવનંજયના હૃદયમાં કોઇ જૂદી જ જાતિની અસર ઉત્પન્ન કરી. શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના તીવ્ર અશુભોદયે, આ પ્રસંગે પવનંજયના હૃદયમાં ભયંકર પ્રકારનો કોપાગ્નિ પ્રગટાવ્યો. ખરેખર, કર્મની ગતિ જ કોઇ અચિંત્ય છે. અન્યથા, જેણીના રૂપદર્શન માટે જેણે લજ્જા અને મર્યાદાનો ત્યાગ કર્યો અને પોતાની પ્રિય એવી પત્નિને પરણવા પૂર્વે બતાવવા માટે પોતાના મિત્રને આગ્રહ કર્યો તથા ચોરની માફક જેણીના મહેલમાં પેસીને જે જેણીને સ્થિર દૃષ્ટિએ જોઇ રહ્યો હતો, તે એકદમ એક નહિ જેવા પ્રસંગને પામીને ભયંકર દુર્ભાવથી ગ્રસ્ત કેમ જ બની જાય ? ખરેખર, **શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના અશુભોદયે પવનંજય**ની મનોદશા જ ફેરવી નાખી અને એના યોગે પવનંજય તે બે સખીઓના વાર્તાલાપને સાંભળીને વિચારવા લાગ્યો કે -

"अस्याः प्रियमिदं नूनं, तेन नैषा निषिधति ।"

'આ અંજનાને નક્કી આ વાત પ્રિય લાગે છે, તે જ કારણથી આ અંજના આ વાતનો નિષેધ નથી કરતી ! અર્થાત્ - જો આ વાત તેને પ્રિય ન હોય, તો આનો તેણીએ નિષેધ કરવો જ જોઇએ. પણ નિષેધ નથી કરતી એથી સ્પષ્ટ છે કે - મિશ્રકાનું કથન આને પ્રિય છે.''

★

આ પ્રમાણેના વિચારથી કોપાયમાન થયેલ **પવનંજય**, અંધકારમાંથી અકસ્માત્ જેમ નિશાચર પ્રગટ થાય, તેમ તલવાર ખેંચીને પ્રગટ થયો ! અને રોષથી-'જે બેના હૃદયમાં **વિદ્યુત્પ્રભ** વર્તે છે, તે બન્નેના મસ્તકને પણ છેદી નાખું' - આ પ્રમાણે બોલતો તે **પવનંજય** ચાલવા લાગ્યો !!

★ ★ ★

વિચારો, આ કેવી પરાધીન અવસ્થા છે ! 'પોતે કોણ છે અને ક્યાં છે ?' - એનું પણ આવેશમાં આવેલા પવનંજયને ભાન નથી !! કામી અવસ્થામાં જેમ અંજનાને જોવા માટે વિવેકહીન બન્યો હતો, તેમ અત્યારે ક્રોધાવસ્થામાં વિવેકહીન બને છે ! ! ! અને ત્રણે અબળાઓના પ્રાણ લેવાની આચરણા કરવા તૈયાર થઇ જાય છે !!!! ખરેખર, આવેશને આધીન થયેલા આત્માની કોઇ દશા જ ભયંકર હોય છે !!!!! આવેશને વશ થયેલો આત્મા પોતાના કિંવા પરના હિતાહિતને કોઇ પણ રીતિએ વિચારી શકતો નથી; એજ કારણે જેને જોવા માટે પવનંજય જે મકાનમાં ગુપ્ત રીતે આવેલ છે, તેને જ મારવા માટે તેજ મકાનમાં તે પ્રગટ થઇને ચાલવા લાગે છે !!!!!!

આ રીતિએ ચાલવાનો આરંભ કરતા તેને હાથરૂપ દંડમાં પકડી રાખતા અને -

"सापराधाप्यवध्यैव, स्त्री गौरिव न वेत्सि किम् ।"

★

"અપરાધે કરીને સહિત, એટલે કે-અપરાધને કરનારી એવી પણ સ્ત્રી ગાયની માફક અવધ્ય જ છે, એમ શું તું નથી જાણતો ?"

★

આ પ્રકારે બોલતા પ્રહસિતે કહ્યું કે -

"किं पुनर्निरपराधै-वैयमंजनसुंदरी । तथापवादिनीं नैषा, निषेधति पुनर्ह्रिया ॥१॥"

"આ અંજનાસુંદરી તો અપરાધ રહિત જ છે, એને માટે તો કહેવાનું પણ શું હોય ? એટલે કે - અપરાધવાળી સ્ત્રી પણ વધ કરવા યોગ્ય નથી, તો આ અપરાધ વિનાની અંજનાસુંદરી તો વધ કરવા લાયક હોય જ કેમ ? તને એમ લાગતું હોય કે - 'આ રીતિએ બોલતી સખીને તે રોકતી નથી એ જ જો અંજનાનો અપરાધ છે' - તો તારે સમજવું જોઈએ કે, એ અંજનાનો અપરાધ નથી : કારણ કે - તેવી રીતિએ અપવાદ ,એટલે કે તારી નિંદાને કરતી પોતાની સખીને અંજના રોકતી નથી, તેનું કારણ એ નથી કે - પોતાની સખીનું તે કથન અંજનાને ગમે છે, પણ તેનું કારણ લજ્જા છે; અને લજ્જાના યોગે જ અંજના તેવી રીતિએ અપવાદ કરનારી પોતાની સખીને નિષેધ નથી કરતી. આ સિવાય બીજું કોઈ જ કારણ નથીઃ માટે અંજના, એ કોઈ પણ રીતિએ વધ કરવા યોગ્ય નથી."

આ રીતિએ પ્રહસિત દ્વારા ખૂબ ખૂબ નિષેધ કરાયેલો પવનંજય ત્યાંથી ઉઠીને પોતાના આવાસે ગયો. ત્યાં આખી રાત્રી તેણે જાગૃત અવસ્થામાં દુઃખી હૃદયે ગાળી અને સવારના પહોરમાં પોતાના મિત્ર પ્રહસિતને તેણે કહ્યું કે -

"प्रातश्चोचे प्रहसितं, सखे किमनयोढया । मृत्योऽपि हि विरक्तः स्या-दापदे किं पुनः प्रिया ॥१॥"

"तदेहि यावः स्वपुरी-मुरीकृत्य परं रयम् । किं स्वादुनापि भोज्येन, रोचते न यदात्मने ॥२॥"

"હે મિત્ર ! આવી સ્ત્રી સાથે પરણવાથી પણ શું ? કારણ કે - વિરક્ત એટલે રાગ વિનાનો સેવક પણ આપત્તિ માટે થાય, તો સ્ત્રી માટે તો પૂછવું જ શું ? એટલે કે - રાગ વિનાની સ્ત્રી એ ભયંકર આપત્તિને જ આપનારી છે".

તે કારણથી -

"હે મિત્ર ! તું ચાલ ! આપણે એકદમ વેગને અંગીકાર કરીને ઝપાટાબંધ આપણી નગરી પ્રત્યે ચાલ્યા જઈએ : કારણ કે - જે ભોજન પોતાના આત્માને રૂચે નહિ, તેવા સ્વાદવાળા ભોજનથી પણ શું ? અર્થાત્ - ભોજન સ્વાદવાળું હોય, છતાં પણ જો આપણને રુચિકર ન હોય તો તે નકામું છે; તે જ રીતિએ આ અંજના ગમે તેવી હોય, તો પણ મારા માટે નકામી છે."

વિચારો કે - શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ના તીવ્ર અશુભોદયથી સખીઓના ઉપહાસનું અને શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીએ** લજ્જાથી પણ અંગીકાર કરેલા મૌનનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવ્યું ? ખરેખર, કર્મની ગતિ જ વિચિત્ર છે.

[૪]

મિત્રની સમજાવટથી ઉજવાએલો વિવાહ મહોત્સવ

જે અંજનાસુંદરીને જોવા માટે પવનંજય આતુર બની ગયો હતો, તે અંજનાસુંદરીને ફરીથી ન જોવી પડે તો સારૂં, એવી મનોદશા પવનંજયની થઇ ગઇ છે; અને તેથી તે પરણ્યા વિના જ ચાલી જવા માટે તૈયાર થઇ ગયો, એ પણ કર્મની જ લીલા છે ! સખીઓના સંવાદથી અને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના મૌનથી દુઃખી થયેલો પવનંજય, અંજનાના મહેલથી પાછો ફરીને પોતાના આવાસે આવ્યો : પણ દુઃખી એવા તેને આખી રાત્રિમાં એક લેશ પણ નિદ્રા આવી નહિ અને એથી જ તેણે તે આખીએ રાત્રી દુઃખમાં જ પસાર કરી અને સવારના પહોરમાં જ પોતાના મિત્રને તે કહેવા લાગ્યો કે - 'હે મિત્ર ! આવી સ્ત્રીને પરણવાથી પણ શું ? રાગ વિનાનો નોકર પણ જો દુઃખને માટે થાય, તો રાગ વિનાની પત્ની દુઃખ માટે કેમ ન થાય ? માટે હે મિત્ર ! તું ચાલ ! આપણે બન્નેય જણા ઉતાવળથી આપણી નગરીમાં ચાલ્યા જઇએ; કારણ કે - આત્માને ન રૂચે તેવા સ્વાદુ ભોજનથી પણ શું ? અર્થાત્ - જે સ્ત્રી પોતાને ન રૂચે તેને પરણવાથી પણ શું ? આથી મારે તો પરણવું જ નથી.'

આ પ્રમાણે કહીને જેટલામાં એકદમ પવનંજયે ચાલવા માંડ્યું, તેટલામાં જ તેના મિત્ર પ્રહસિતે તેને પકડી રાખ્યો અને શાંતિથી તેને સમજાવવા લાગ્યો કે -

"न युक्तं महतां यत्स्व-प्रतिपन्नस्य लंघनम् । अनुल्लंघ्यैस्तु गुरुभिः, प्रतिपन्नस्य का कथा ॥१॥"

"विक्रुणते वा मूल्येन, ददते वा प्रसादतः । गुरवो हीत्यपि सतां, प्रमाणं नापरा गतिः ॥२॥"

"મહાપુરૂષો માટે જે પોતે અંગીકાર કર્યું હોય તેનું લંઘન કરવું એ પણ યોગ્ય નથી, તો પછી ન ઉલ્લંઘી શકાય તેવા ગુરૂજનોએ અંગીકાર કરેલી વાતનું ઉલ્લંઘન કરવાની તો વાત જ કેમ થઇ શકે ?"

કારણ કે -

"ગુરૂજનો મૂલ્યથી વેચી દે અથવા મહેરબાનીથી કોઇને આપી દે, તે પણ સત્ પુરૂષો માટે પ્રમાણ હોય છે : કારણ કે - સત્પુરૂષો માટે બીજી કોઇ ગતિ જ નથી."

વળી બીજું -

"किं चेहाञ्जनसुंदर्या-मस्ति दोषलवोऽपि न । दूष्यते दैवदोषेण, सुह्रदो ह्रदय पुनः ॥३॥"

"શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો આ બનાવમાં દોષનો એક લેશ પણ નથી, છતાંય મિત્રનું હૃદય જે દૂષિત થાય છે તે ખરેખર દૈવના જ દોષથી થાય છે; અર્થાત્ - હે મિત્ર ! તું તારા હૃદયમાં જે દોષ કલ્પી લે છે, તેમાં અંજનાસુંદરીનો દોષ નથી પણ દૈવનો જ દોષ છે."

★ ★ ★

વધુમાં પ્રહસિત કહે છે કે - 'હે મિત્ર ! હું તને પૂછું છું કે - આ રીતિએ સ્વચ્છંદવૃત્તિથી ચાલ્યો જતો તું, મહાન્ આત્મા તરીકે પ્રસિદ્ધ એવાં તારાં માતાપિતાને અને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનાં માતાપિતાને પણ શું લજ્જિત નથી કરતો ?'

આ પ્રમાણેના પોતાના મિત્રના કથનથી પવનંજય પણ વિચારમાં પડી ગયો અને વિચાર કરતાં તેને પણ ચાલ્યા જવું એ ઠીક ન લાગ્યું : તેથી તે ચિત્તમાં શલ્યવાળો હોયની શું ? - તેવી રીતિએ ત્યાં મુસીબતે રહ્યો અને એના રહેવાથી નિર્ણિત થયેલા દિવસે માતાપિતાનાં નેત્રોરૂપી કમલને માટે ચંદ્રમા સમો, એટલે કે - માતાપિતાનાં નેત્રોને આનંદ આપનારો પાણીગ્રહણનો મહોત્સવ થયો અને તે પછી મહેંદ્રરાજાથી સ્નેહપૂર્વક પૂજાયેલ શ્રી પ્રહ્‌લાદ રાજા પોતાના કુટુંબ સાથે 'પોતાના પુત્રને અને પોતાની પુત્રવધૂને સાથે લઈને ઘણા આનંદપૂર્વક પોતાની પુરી પ્રત્યે ચાલ્યા ગયા. પોતાની નગરીમાં જઈને શ્રી પ્રહ્‌લાદ રાજાએ પોતાની પુત્રવધૂ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને વસવા માટે ભૂમિ ઉપર રહેલા વિમાન જેવો એક સાત ભૂમિનો પ્રાસાદ સમર્પ્યો, પણ શ્રી પવનંજયે તે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની વચન માત્રથી પણ ખબર લીધી નહિ, કારણ કે - માની આત્માઓ પોતાના માનને જેમ-તેમ એટલે કે - પ્રબળ કારણ મલ્યા વિના ભૂલી શકતા નથી.

આ બનાવ અશુભોદયનો સારામાં સારો ખ્યાલ આપે છે. શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના અશુભોદયે અચાનક એવી જાતિનું નિમિત્ત ઉભું કર્યું કે જેથી પોતાને પ્રાણથી પણ અધિક ઈચ્છનાર પવનંજય હૃદયથી ઉદ્‌વિગ્ન બની ગયો અને જે પ્રસંગને માટે તે પ્રેમથી તલસી રહ્યો હતો, તે પ્રસંગને પોતે શલ્યસહિતપણે ઉજવ્યો અને તે પછી પણ તે તો ઉદ્વિગ્ન જ રહ્યો. ઉદ્‌વિગ્ન પણ એવો કે - પોતાની સાથે જ પોતાની પુરી પ્રત્યે આવેલી અને એક પોતાના જ ઉપર આધાર રાખતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને વચનથી પણ આશ્વાસન ન આપતો !

[૫]

દુઃખાવસ્થામાં પણ અંજનાની એક જ મનોદશા

આપણે જોયું કે - શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પ્રત્યે હવે પવનંજયને એક લેશ પણ પ્રેમ રહેવા નથી પામ્યો. માતાપિતાએ અનેક રીતે મહેનત કરી યોગ્ય પતિની શોધ કરી. નિમિત્તિયાના વચનથી પરીક્ષા કરીને પતિ શોધ્યો અને ઉત્તમ દિવસો જોઈને લગ્નની કાર્યવાહી પણ નિયત કરી, છતાંય અશુભના ઉદયે વિલક્ષણ પરિણામ આવ્યું. શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પણ પવનંજયને ચાહતી હતી અને પવનંજય પણ એને ચાહતો હતો. જો ચાહતો ન હોત તો લગ્નના દિવસ પહેલાં જોવાની ભાવના કેમ જ થાય ? જોવાની ઉત્સુકતાના યોગે જ મિત્રની સાથે જોવા ગયો અને સખીઓના પ્રેમસંલાપ તથા કુતુહલની વાતચિતમાં અંજનાસુંદરીની મધ્યસ્થતાના યોગે, એ જ પવનંજય અંજનાસુંદરીનો ભયંકર વિદ્રોહી બન્યો અને એથી મારવા પણ ધસ્યો હતો, પણ મિંત્ર પ્રહસિતે અટકાવ્યો. 'મારે પરણવું જ નથી' - એવો એણે નિર્ણય કર્યો, ત્યારે પણ એના પ્રહસિત મિત્રે સમજાવ્યો કે - 'અંજના તો તદ્દન નિર્દોષ છે : એની મધ્યસ્થતા કેવળ લજ્જાને લઈને હતી : વળી તારાં તથા તેનાં માતાપિતા નામાંકિત છે, માટે પાણિગ્રહણ કર્યા વિના ન ચાલે.' - આ રીતની સમજાવટથી અંજના પ્રત્યે પ્રેમ વગરનો પવનંજય બળતે હૃદયે રહ્યો. અંજનાના અશુભ કર્મના ઉદયે પવનંજયના અંતર ઉપર આવી છાપ નાંખી. બેયનાં માત-પિતાએ ધામધૂમથી પાણિગ્રહણ મહોત્સવ કર્યો. માત્ર પવનંજયનું હૃદય બળતું હતું. અંજનાને પૂરો પ્રેમ છે : એને તો હજી આ ઘટનાની ખબર પણ નથી. મહેન્દ્ર રાજાએ વેવાઈ-જમાઈ વિગેરેનું

સન્માન સારી રીતે કર્યું અને પોતાની કન્યાને યોગ્ય રીતે વિદાયગીરી આપી. પ્રહ્લાદ રાજા પણ પુત્ર તથા પુત્રવધૂને લઈને પોતાની નગરીએ હર્ષથી આવ્યા. પૃથ્વી ઉપર રહેલા વિમાનના જેવો સાત માળનો એક સુંદર મહેલ શ્રી અંજનાસુંદરીને રહેવાને માટે પ્રહ્લાદ રાજાએ આપ્યો, પણ પવનંજયે તેણીની વચનથી પણ ખબર લીધી નહિ, કારણ કે - માની આત્માઓ પોતાના અપમાનને એમ ને એમ જ વિસરી જતા નથી.

શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પણ રાજપુત્રી છે. કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી નથી. છતાં પોતાની મર્યાદાને ચૂકતી નથી. પતિ તરીકે પ્રેમથી સ્વીકારેલા પવનંજયે તેણીને પ્રેમદૃષ્ટિથી જોઈ પણ નહિ અને બોલાવી પણ નહિ, આથી અંજનાને તો એક જ વિચાર થયા કરે છે કે - ''મારો ગુન્હો શો ?'' પણ કોઈ સાંભળે તો કહે ને ! કહે કોને ?

આ પ્રસંગે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની કેવી દુઃખમય અવસ્થા થાય, એ વિચારો. પિતામાતાને મૂકીને અને સ્નેહી-સંબંધીથી વિખૂટી થઈને, જેના કારણે આ અપરિચિત સ્થળમાં આવી, તેના તરફનો આવો વર્તાવ, એ કેવી દશા ? પાણી વિનાની માછલીની જેમ એ અંજના રાત્રિદિવસ પસાર કરે છે : રાત્રે નિદ્રા ન આવે, દિવસે ચેન ના પડે; આ રીતે દુઃખમય જીંદગી ગાળે છે, તે છતાં પણ અન્ય દુષ્ટ ભાવના તો નહિ જ ! પવનંજય સિવાય અન્ય પુરૂષને એના હૃદયમાં સ્થાન પણ નથી મળતું. 'એને મારી દરકાર નહિ તો મારે એની દરકાર શી ?' - આવી ભાવના પણ તે મહાસતીને નથી આવતી. સખીઓ સાથે વાત પણ કરતી નથી. ચંદ્ર વિનાની રાત્રિની જેમ, પવનંજય વિના આંખોથી આંસુના અંધકારવાળું મુખ કરી રહેવા લાગી. આવું ક્યાં સુધી રહેવું પડ્યું ? એક બે દિવસ નહિ, એક બે મહિના પણ નહિ, એક બે વર્ષ પણ નહિ, પણ બાવીસ બાવીસ વર્ષ સુધી આવી રીતે રહેવા છતાં પણ, પોતાના પતિ પવનંજય તરફ દુર્ભાવના, દુષ્ટ વિચાર કે તિરસ્કારબુદ્ધિ તેણીના અંતરમાં પ્રગટ થતી નથી. આ રીતિએ પતિવિયોગથી રીબાતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની કેવી હાલત થઈ છે, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે -

''विना शशाकं श्यामेव, सा विना पवनंजयम् । बाष्पान्धकारवदना, तस्थावस्वास्थ्यभाजनम् ॥१॥''

''જેમ ચંદ્રમા વિના રાત્રી અંધકારમય થઈને ઉદ્વેગજનક થયેલી લાગે, તેમ પવનંજય વિના તે અંજના પણ આંસુરૂપ અંધકારથી વ્યાપ્ત મુખવાળી થઈને અસ્વાસ્થ્યના ભાજનરૂપ બનેલી રહેવા લાગી.''

અને :-

''पार्श्वद्वितयमाघ्नन्त्याः, पर्यंकस्य मुहुर्मुहुः । तस्याश्च संवत्सरवत्, द्राधीयस्तयोऽभवन्निशाः ॥२॥''

''વારંવાર પલંગની ઉપર પોતાનાં બન્નેય પાસાંને પછાડતી તે સુંદરીની રાત્રિઓ વર્ષ વર્ષ જેટલી લાંબી થઈ, એટલે કે - એક રાત્રિ પસાર કરવી અને એક વરસ પસાર કરવું, એ તેણીને મન એક સરખું લાગતું હતું.''

આ સ્થિતિમાં પણ :-

''अनन्यमानसा जानु-मध्यन्यस्तमुखांबुजा । भर्तुरालेखनैरेव, व्यतीयाय दिनानि सा ॥३॥''

''તે સુંદરી પોતાના પતિ સિવાય અન્યમાં પોતાના મનને નહિ સ્થાપન કરતી અને પોતાના મુખકમલને જાનુના મધ્યભાગમાં સ્થાપન કરીને, પોતાના પતિનાં આલેખનોથી જ દિવસોને પસારકરતી હતી.''

એ કારણથી :-

''मुहुरालप्यमानापि, सखीभिश्चाटुपूर्वकम् । परपुष्टेव हेमन्ते, न सा तूष्णीकतां जहौ ॥४॥''

★

''હેમન્ત ઋતુમાં જેમ કોયલ પોતાના મૌનને નથી તજતી, તેમ સખીઓ પ્રેમપૂર્વક વારંવાર બોલાવતી હોવા છતાં પણ, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાના મુંગાપણાને તજતી ન હતી : અર્થાત્ - શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાનો સમય મ્હોટે ભાગે મૌનમાં જ પસાર કરતી હતી.''

★ ★ ★

આ સ્થળે કુલીન અને શીલધર્મના મહિમાથી સુપરિચિત સ્ત્રીઓની મનોદશા કેવી હોય છે, એ ખાસ વિચારી શકાય તેમ છે. પતિએ પરણીને તરત જ છોડી દેવા છતાં અને બાવીસ બાવીસ વરસો સુધી એક સરખી ઉપેક્ષા કરવા છતાં પણ, પતિ તરફ એક લેશ પણ દુર્ભાવ હૃદયમાં ન આવે, એ જેવી તેવી મનોદશા નથી જ. આવી મનોદશા ત્યારે જ આવે કે - જ્યારે શીલધર્મ અસ્થિમજ્જા બન્યો હોય. શીલધર્મનો પ્રેમ, એ વસ્તુ જ એવી છે કે - આત્મામાં અનેકાનેક ગુણો સાહજિક રીતિએ પ્રગટાવે છે. શૌર્ય અને ધૈર્ય આદિ ગુણો શીલસંપન્ન આત્મા પાસે વગર પ્રયાસે આવી જાય છે : અન્યથા, આવી દુઃખદ દશામાં પણ આવી કારમી રીતિએ તજી દેનાર અને વચનમાત્રથી પણ ખબર નહિ લેનાર પતિ તરફ, એક અબળાનો આવી જાતિનો સદ્ભાવ ટકી રહેવો, એ કંઇ સામાન્ય વાત નથી. શીલધર્મથી અપૂર્વ રીતિએ રંગાઇ ગયેલી રમણીઓ, આજ કારણે જગત્માં એકસરખી રીતિએ પૂજાપાત્ર બની છે. જગત્માં પ્રાયઃ કોઇપણ આત્મા એવો હયાતિ નથી ભોગવતો, કે જે આ રીતના સતીધર્મને પાળતી સ્ત્રીઓ તરફ ભક્તિ ભરેલા હૃદયે ન નમી પડે.

સતી સ્ત્રીઓ જેમ પતિ પ્રત્યે એક ચિત્તવાળી હોય છે, અને પોતાના ત્રણે યોગોને યોગ્ય પતિની સેવામાં સમર્પી દે છે, તેમ જો પ્રભુમાર્ગના રસિક આત્માઓ પ્રભુમાર્ગ પ્રત્યે જ એકચિત્તવાળા બની જઇને, પોતાના મન, વચન અને કાયારૂપ ત્રણે યોગોને પ્રભુમાર્ગની સેવામાં સમર્પી દે, તો તે આત્માઓ વિશ્વપૂજ્ય બની, અનંત સુખના ધામરૂપ શિવપદને પામે, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. આવી સતીઓના દૃષ્ટાંતોનું અવલંબન લઇ, પ્રભુમાર્ગના પ્રેમી આત્માઓએ ખરે જ પોતાના જીવનને પરમતારક શ્રી જિનેશ્વરદેવો અને તે તારક દેવાધિદેવોની આજ્ઞાનુસાર પોતાના જીવનને જીવતા નિર્ગ્રન્થ ગુરૂદેવોનો ચરણે સમર્પી, 'આજ્ઞા એ જ ધર્મ' - આ શાશ્વત્ સિદ્ધાન્તનો વિશ્વને સાક્ષાત્કાર કરાવવો જ જોઇએ, કારણ કે - તેમ કરવામાં જ સ્વ અને પરનું શ્રેય સમાયેલું છે.

અસ્તુ. આ રીતિએ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાના દિવસો પસાર કરે છે, એ અરસામાં એક દિવસે અચાનક શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના સસરા શ્રી પ્રહ્લાદ રાજા પાસે મહારાજા શ્રી રાવણનો દુત આવી પહોંચે છે.

[૬]

શ્રી રાવણનો દૂત શ્રી પ્રહલાદની રાજસભામાં

આપણે જોઇ ગયા કે - ''શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાના તીવ્ર અશુભોદયના યોગે બાવીસ બાવીસ વરસથી પતિના વિયોગને સહી રહી છે અને તેમ છતાં પણ, અકારણ ગુસ્સે થયેલા અને ભયંકર અન્યાય ગુજારી રહેલા એવા પણ, પોતાના પતિ પ્રત્યે તે મહાસતીએ કોઇ પણ ક્ષણે દુર્ભાવ સેવ્યો નથી.''

★ ★ ★

'મહાસતીઓનો આદર્શ કેવો હતો અને કેવો હોવો જોઈએ.' - એ જો વિચારવામાં આવે, તો આજની ઉચ્છંખલ દશાનો ઓટ ઘણા જ અલ્પ સમયમાં આવી શકે તેમ છે : પણ આજે જમાનાના નામે ઉચ્છૃંખલતાની ઉપાસનામાં પડેલો વર્ગ, મહાસતીઓના ઉત્તમ આદર્શ પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત કરવા જેટલી પણ ઉત્સુકતા ધરાવી શકે તેમ નથી; કારણ કે - તેમ કરવા માત્રથી પણ તેની સઘળી ધારણાઓ ધુળમાં મળી જાય તેમ છે. એ જ કારણે એ એવી જાતિના ઉત્તમ આદર્શોને રજુ કરતા સાહિત્યને પણ નામશેષ કરી દેવા ઈચ્છે છે. એ દુષ્ટ ઈચ્છા અને તેને સફળ કરવાની દોડધામ, એ જ આજનો વિપ્લવ છે અને એ વિપ્લવમાંથી બચે, એ જ આજના જમાનાના સાચા માનવીઓ છે.

સામાન્યતયા મહાસતીઓનો આદર્શ જેમ - 'પતિ એ જ સર્વસ્વ' - આ હોય છે, તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓનો આદર્શ 'પરમ તારક શ્રી જિનેશ્વરદેવની જ્ઞેય,હેય અને ઉપાદેયનો સમ્યક્ પ્રકારે વિવેક કરાવતી જે સર્વશ્રેષ્ઠ આજ્ઞા તે જ સર્વસ્વ' - આ હોય છે. આ આદર્શના પાલનમાં જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પોતાના જીવનની સાર્થકતા જોઈ શકે છે : એ સિવાયની કોઈ પણ કાર્યવાહી તે આત્માઓને રૂચિકર નથી નિવડતી. આજ એક સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓની વિશિષ્ટતા છે અને એ જ વિશિષ્ટતાના યોગે તે આત્માઓ વિશ્વથી વિશિષ્ટ તરીકે ઓળખાય છે. એ વિશિષ્ટતાના પ્રતાપે જ તે આત્માઓ આચરવા પડતા પાપને નિરૂપાયે જ આચરે છે અને એથી પાપાચરણાઓને આચરવા છતાં પણ, પોતાના આત્માને નિર્મલ રાખી શકે છે તથા બંધનોથી ગાઢપણે બંધાતા નથી. અસ્તુ.

★ ★ ★

હવે આપણે જોઈએ કે - શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતા ઉપર ભયંકર અન્યાય ગુજરવા છતાં પણ, પોતાના મહાસતીપણાના આદર્શની ઉપાસના કરી રહી છે, તે અરસામાં શું શું બને છે ! જે સમયે શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાના મહાસતીપણાના આદર્શની ઉપાસના કરી રહી છે, તે અરસામાં કોઈ એક દિવસે રાક્ષસોના, એટલે કે - રાક્ષસદ્વીપના રાજા શ્રી રાવણનો દૂત આવ્યો અને આવીને તેણે શ્રી પ્રહ્લાદ રાજા પ્રત્યે પોતાની ભાષામાં કહેવા માંડ્યું કે -

''પ્રણિપાતનો સ્વીકાર નહિ કરતો, અર્થાત્-આજ્ઞા માનવાનો ઈન્કાર કરતો દુર્મતિ 'યાદોનાથ' આજકાલ રાક્ષસોના સ્વામી મહારાજા શ્રી રાવણ સાથે નિરંતર વેર ધરાવ્યા કરે છે : અર્થાત્ - વૈરી જેવી આચરણા કરે છે. જ્યારે આજ્ઞા માનવાનું તે દુર્મતિને કહેવામાં આવે છે, ત્યારે અહંકારે કરીને પર્વતસમો અને યદ્વા તદ્વા બોલનાર તે પોતાની ચક્ષુદ્વારા પોતાના ભુજારૂપ દંડોને જોતો થકો કહે છે કે -

''अरे को रावणो नाम, तेन किं ननु सिद्ध्यति । नाहमिन्द्रः कुबेरो वा, न चास्मि नलकूबरः ॥१॥''
''सहस्त्ररश्मिर्नाप्यस्मि, न मरुतो न वा यमः । न च कैलासशैलोऽस्मि, किंत्वस्मि वरुणो ननु ॥२॥
''देवताधिष्ठितै रत्नै-र्यदि दर्पोऽस्य दुर्मतेः । तदायातु हरिष्यामि, तद्दर्पं चिरसंचितम् ॥३॥''

★ ★ ★

''અરે ! એ રાવણ કોણ છે ? તેનાથી શું સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે ? તેને કહેજે કે - 'હું ઈંદ્ર' નથી, 'કુબેર' નથી, 'નલકુબર' નથી, અને 'સહસ્ત્રરશ્મિ' પણ નથી : તથા 'મરૂત્ત' નથી, 'યમ' નથી, અને 'કૈલાસશૈલ' નથી, કિંતુ ખરેખર હું વરૂણ છું. આ છતાંય પણ જો એ દુર્મતિ રાવણને દેવતાઓથી અધિષ્ઠિત થયેલ રત્નોથી અહંકાર જ થયો હોય, તો તે ખૂશીથી મારી સામે આવો; હું ચિરકાળથી ભેળા કરેલા તેના અહંકારને ઘણી જ સહેલાઈથી હરી લઈશ.''

"આ પ્રકારના તે દૂતના કથનથી કોપાયમાન થયેલા શ્રી રાવણે યુદ્ધને માટે ચઢાઈ કરી અને જેમ સાગરની વેલા તટ ઉપર રહેલા પર્વતને રૂંધી લે, તેમ શ્રી રાવણે વરૂણના નગરને રૂંધી લીધું. 'રાજીવ' અને 'પુંડરીક' આદિ પોતાના પુત્રોથી વીંટાયેલો રાજા 'વરૂણ' પણ, યુદ્ધ માટે લાલ નેત્રોવાળો થયો થકો પોતાના નગરથી બહાર નીકળીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તે મોટા સંગ્રામમાં વીર એવા વરૂણના પુત્રોને યુદ્ધ કરાવીને અને બાંધીને 'ખર' તથા 'દુષણ'ને પોતાના સ્થાનમાં લઈ ગયા : તે કારણથી ચારે બાજુથી રાક્ષસોનું સૈન્ય ભાગ્યું અને કૃતાર્થ માની વરૂણ પણ પોતાની નગરીમાં પેઠો."

"આ કારણથી શ્રી રાવણે પણ દરેક વિદ્યાધરેન્દ્રોને બોલાવવા માટે દૂતોને મોકલ્યા અને આજે આપના તરફ મને મોકલ્યો છે."

પ્રહ્‌લાદની તૈયારી અને પવનંજયની વિનંતી

દૂત દ્વારા શ્રી રાવણનો આહ્‌વાન કરવાનો સંદેશ સાંભળીને, પ્રહ્‌લાદ રાજા સહાય કરવા માટે શ્રી રાવણ તરફ પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા : તેજ અરસામાં 'પવનંજય' પોતાના પિતાને વિનયપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે -

"इहैव तिष्ठ तात ! त्वं, दशग्रीवमनोरथम् । पुरयिष्याम्यहमपि, तवास्मि तनयो ननु ॥१॥"

★

"હે પિતાજી ! આપ અત્રે જ વિરાજો. હું શ્રી રાવણના મનોરથને પૂર્ણ કરીશ, કારણ કે - હું આપનો જ પુત્ર છું. અર્થાત્ - આપનો આ પુત્ર આપ જે ઈરાદે જવા તૈયાર થયા છો, તે ઈરાદાને સંપૂર્ણપણે સફળ કરશે. માટે આપ નિશ્ચિંતપણે અત્રે જ વિરાજો."

★

આ પ્રમાણે ઘણા જ આગ્રહપૂર્વક કહીને અને પોતાના પિતાને મનાવીને તથા એક અંજનાને છોડી સઘળા લોકોને પ્રેમપૂર્વક બોલાવીને, તે પવનંજયે પોતાના નગરથી શ્રી રાવણને સહાય કરવા માટે ચાલવાની તૈયારી કરી અને ચાલવા પણ માંડ્યું.

'પોતાના પતિ શ્રી રાવણની સહાય માટે યુદ્ધે ચઢવા જાય છે.' - એવી વાત લોકોના મુખથી સાંભળીને, પોતાના પતિના દર્શન માટે ઉત્સુક બનેલી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, આકાશના શિખર ઉપરથી ઉતરીને જેમ દેવી જુએ, તેમ પ્રાસાદ ઉપરથી નીચે ઉતરીને પોતાના પતિને જોવા માટે, પુતળીની માફક સ્થંભનું અવલંબન લઈને અસ્વાસ્થ્યના યોગે દુ:ખિત આશયવાળી થઈ થકી અનિમેષ નેત્રે ઉભી રહી.

વિચારો કે - સતીપણાની ઉપાસક સ્ત્રીની મનોદશા કેવી હોય છે ? જે પતિએ પરણવા માત્રથી જ સ્વીકાર કરીને પોતાનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કર્યો છે અને બાવીસ બાવીસ વર્ષો વીતવા છતાં પણ જેણે એક પણ દિવસ વચન માત્રથી પણ ખબર નથી લીધી, એટલું જ નહિ પણ પોતાની સામે દૃષ્ટિપાત સરખો પણ નથી કર્યો તથા યુદ્ધમાં જવાના સમયે પણ સર્વ માણસોની ખબર લીધી પણ પોતાની ખબર નથી લીધી, તે છતાં પણ તે પતિના દર્શન માટે ઉત્સુક બનવું, એ જેવી તેવી મનોદશા નથી.

[૭]

મહાસતીને શોભતી અવસ્થામાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનું પવનંજયને થયેલું દર્શન

આપણે જોઇ ગયા કે - 'શ્રી રાવણના આમંત્રણથી જવા માટે તૈયારી કરતા પોતાના પિતાશ્રી 'શ્રી પ્રહ્લાદ' નામના રાજાને રોકીને પવનંજયે પોતાને મોકલવાને વિનંતી કરી, અનુમતિ મેળવી અને પોતે પોતાના સઘળા લોકને આશ્વાસન આપી, શ્રી રાવણની સહાય અર્થે જવા માટે પ્રયાણ આરંભ્યું; અને આ રીતિએ પોતાના પતિને યુદ્ધયાત્રાએ જતા સાંભળીને, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાના પતિને જોવા માટે એક સ્તંભનું અવલંબન કરીને અસ્વાસ્થ્યના યોગે બહુ જ દુ:ખિત આશયવાળી થઇ થકી સ્થિર નેત્રે ઉભી હતી.

આ રીતિએ અસ્વસ્થ ચિત્તે ઉભી રહેલી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને પવનંજયે જે અવસ્થામાં જોઇ, તે અવસ્થાનું નિરૂપણ કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે -

''द्वारस्तंभनिषण्णाङ्गीं, प्रतिपच्चन्द्रवत्कृशाम् । लुलितालकसंछन्न-ललाटां निर्विलेपनाम् ॥१॥''

''नितंबन्यस्तविस्त्रस्त, श्लथलंबिभुजालताम् । तांबूलरागरहित, धूसराधरपल्लवाम् ॥२॥

''बाष्पांबुक्षालितमुखी-मुन्मुखां पुरतः स्थिताम् । अञ्जनां व्यञ्जनदृशां, ददर्श पवनो व्रजन् ॥३॥''

''પિતાશ્રીની અનુમતિ મેળવી શ્રી રાવણની સહાય માટે જતા એવા પવનંજયે, દ્વારના સ્તંભ ઉપર સ્થાપન કરેલા અંગવાળી, એકમના ચંદ્રમા જેવા કૃશ-શુષ્ક શરીરવાળી, ચપલ કેશોથી ઢંકાઇ ગયેલા લલાટવાળી, વિલેપન વિનાની, કટિભાગ ઉપર સ્થાપન કરેલી છે નમી ગયેલી, શિથિલ અને લાંબી ભુજારૂપી લતા જેણીએ એવી, તાંબુલના રાગથી રહિત અને ધૂળથી વ્યાપ્ત હોઠરૂપી પલ્લવવાળી, આંસુના પાણીથી ધોવાઇ ગયેલા મુખવાળી અને અંજન વિનાનાં નેત્રવાળી-આવી અવસ્થામાં સામે ઉભેલી અંજનાને જોઇ.''

આ ઉપરથી વિચક્ષણ આત્મા સહેજે સહેજે સમજી શકે તેમ છે કે - 'શીલમાં જ સર્વસ્વને માનનારી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી શીલની રક્ષા માટે - માથાના કેશોને સમારવા, વિલેપન કરવું, તાંબુલના ભોગવટાથી હોઠને સુંદર રાખવા કે અંજનથી નેત્રોને વિભૂષિત કરવાં - આવી આવી જાતિની શરીરની જે શુશ્રૂષા, તેનો સર્વથા ત્યાગ કરીને જ રહેતી હતી.' અને દરેકે દરેક સતીઓના સંબંધમાં એવા પ્રસંગોએ આ પ્રમાણે જ બનેલું છે અને બને પણ તેમજ. આજે પણ જે સ્ત્રીઓને પોતાના સતીપણાની કીંમત હોય, તે સ્ત્રીઓએ પોતાની જીવનદશાને આ પ્રકારે જ કેળવવી જોઇએ; પણ આજના સ્વચ્છંદી જમાનાવાદીઓએ દુષ્ટ વાસનાઓના યોગે આવી મહાસતીઓના આદર્શને અવગણીને ભયંકર ભાવનાઓનો પ્રચાર કર્યો છે, કે જેના યોગે ધોળે દિવસે પણ કોઇ આત્માનાં શીલ નષ્ટ અને ભ્રષ્ટ થઇ રહ્યાં છે. જો સતિપણાનો ખપ હોય, તો મહાસતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની આ જાતિની જીવનદશાનો અનુભવ કરીને, આજની સ્ત્રીઓએ પોતાના જીવનને એકદમ મર્યાદિત બનાવવાના જોરદાર પ્રયત્નો આરંભી દેવા જોઇએ. જે સ્ત્રીઓ આજે ઇચ્છા મુજબ વર્તવાની, એટલે કે - મરજીમાં આવે તેના પરિચયમાં આવવાની અને ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં જવા વિગેરેની જે સ્વતંત્રતા, તેની વાતો કરે છે, તેઓ ખરે જ, ભયંકર જાતિના અનાચારને જ આમંત્રણ કરવાની ગરજ સારે છે. આથી તેવી સ્ત્રીઓના સંસર્ગથી શીલધર્મને ઇચ્છનારી સ્ત્રીઓએ એકદમ અલગ થવું જોઇએ. એટલું જ નહિ પણ, તેવી સ્ત્રીઓની છાયા પણ ન લેવી જોઇએ.

"સ્ત્રીઓના સંસર્ગમાં રહેવામાં હરકત શી ?, સ્ત્રીઓના સંસર્ગમાં રહેવા છતાં બ્રહ્મચારી કેમ ન રહી શકાય ?, હૃદયના બ્રહ્મચારીને સ્ત્રીઓનો આટલો બધો ભય શો ? અર્થાત્ - જેઓ સ્ત્રીઓના સંસર્ગથી ડરે છે અને એના યોગે સ્ત્રીઓના પરિચયથી પણ ભાગતા ફરે છે, તેઓ સાચા બ્રહ્મચારી નથી; ખરા બ્રહ્મચારી જ તેઓ છે, કે જેઓ સ્ત્રીઓના ગાઢ સંસર્ગમાં રહીને જ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે. આથી પુરૂષોએ સ્ત્રીઓના અને સ્ત્રીઓએ પુરૂષોના સહવાસમાં આવતાં એક લેશ પણ અચકાવું જોઈએ નહિ; પરસ્પરના સહવાસથી બ્રહ્મચર્ય હણાય છે, એવી કલ્પના જ ભ્રાંતિરૂપ છે. પરસ્પરના સહવાસમાં નહિ રોકાવાનું કહેતાં શાસ્ત્રો એ ભ્રામક છે : પરસ્પરના સહવાસથી ડરતા આત્માઓ એ ભીરૂ આત્માઓ છે : એવી ભીરૂતાને તજી દેવી એનું જ નામ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારિતા છે. " - આવી જાતિની વાતો કરીને જનતાને ઉન્માર્ગે ચઢાવી દેનારા આત્માઓ, જો આજે મહાપુરૂષો તરીકે કે મહાસતીઓ તરીકે પૂજાતા હોય, તો તે આ જમાનાનું એક ભારેમાં ભારે કલંક છે અને એ કલંકરૂપ આત્માઓના યોગે જ આજે સ્વતંત્રતાના નામે ભયંકર સ્વચ્છંદતા, મરકીના રોગની જેમ, ફાટી નીકળી છે. આ સ્વચ્છંદતાનો નાશ કર્યા વિના આર્યોનું આર્યત્વ ખીલવાનું નથી.

બ્રહ્મચર્યના રસિક આત્માઓ બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે કેવું જીવન જીવતા હતા, એ જાણવા માટે તે અનંતજ્ઞાનીઓનાં આગમોનો, સદ્ગુરૂઓની નિશ્રામાં રહીને શુદ્ધ શ્રદ્ધાપૂર્વક અભ્યાસ કરવો પડશે. અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પતિ તરફ કેવી વૃત્તિ રાખનારી હોય છે અને પતિના વિયોગ સમયે સતી સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનને કેવી રીતિએ પસાર કરે છે ? - એ જાણવા માટે તો આ સમયે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો આ પ્રસંગ ઘણો જ અનુપમ છે.

શીલરસિક રમણીઓ માટે પતિના વિયોગમાં તદ્દન સ્વચ્છન્દી આચારો સેવવા, એ ખરે જ શીલનું ખરે બપોરે બજારના મધ્ય ભાગમાં લીલામ કરવા બરાબર છે. આ રીતિએ ઉદ્ભટપણે શીલનું લીલામ કરવું, એ કુલીન સ્ત્રીઓ માટે કોઈ પણ રીતિએ ઉચિત નથી. પોતાની કુલવટ સાચવવા માટે સ્ત્રીઓએ સ્વચ્છંદચારિતા તજી દઈને, મર્યાદાશીલતા સ્વીકારવાની જરૂર છે.

અંજનાસુંદરીના અશુભોદયની આંટીઘુંટી

શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પતિના વિયોગમાં પોતાના શીલની સુરક્ષા માટે આવી દશાના જીવનને જીવી રહી છે, તે છતાંય તેણીના અશુભોદયની આંટીઘુંટી એવી ભયંકર છે કે - તે ભલભલા બુદ્ધિશાલિની બુદ્ધિમાં પણ ભેદ પેદા કર્યા વિના રહે જ નહિ અને એના જ યોગે પોતાની મનોરમ પ્રિયતમાને આવી દુઃખદ અને મહાસતીપણાને છાજતી એવી પણ અવસ્થામાં જોવા છતાં, પવનંજયના અંતઃકરણમાં ભિન્ન જ પ્રકારના વિચારો આવવા લાગ્યા અને તેના વિચારોમાંથી તે મહાસતી પ્રત્યે તિરસ્કાર જ નીતરવા લાગ્યો તથા તેના પરિણામે તેના અંતઃકરણમાં કેવલ નિરાશાએ જ સ્થાન લીધું. આ વસ્તુનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે -

"तां निध्यायन्निदं दध्यौ, सद्यः प्रह्लादनंदनः । अहो निर्ह्रीत्वमेतस्य, निर्भीत्वमपि दुर्धियः ॥१॥"

"अथवा ज्ञातमेतस्यां, दौर्मनस्यं पुरापि हि । उदूढा तु मया पित्रो-राज्ञालंघनभीरूणा ॥२॥"

"તે અંજનાને જોતો તે પ્રહ્લાદ રાજાનો નંદન પવનંજય એકદમ વિચારવા લાગ્યો કે - દુર્બુદ્ધિવાળી આ અંજનાનું નિર્લજ્જપણું અને નિર્ભીકપણું કેવું છે ! ખરેખર, દુર્બુદ્ધિવાળી આ અંજનાનું નિર્લજ્જપણું અને નિર્ભીકપણું ભલભલાને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવું છે !"

અથવા -

"આ અંજનાનું દુર્મનપણું મેં પ્રથમ જાણેલું જ છે. અને મારે જે આની સાથે પરણવું પડ્યું છે તે મારી પોતાની ઇચ્છાથી નહિ, પણ માતાપિતાની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનના ભયથી જ."

★ ★ ★

વિચારો કે - અશુભોદયની કેવી ભયંકરતા હોય છે ? જે દશામાં જોઇને પ્રેમ અને સદ્‌ભાવ પેદા થવો જોઇએ, તે જ દશામાં અંજનાસુંદરીને જોઇને પણ પવનંજયના અંતરમાં ઉલ્ટો જ આભાસ થયો અને એથી તેણીના પ્રત્યે એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કર્યા વિના તેણે તદ્દન જ બેદરકારીથી આગળ ચાલવા માંડ્યું. જ્યારે મહાસતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીએ પોતાના પતિને ભયંકર બેદરકારીથી ચાલતો જોયો હશે, ત્યારે તે મહાસતીના અંતરમાં શું શું થયું હશે ?, - તે તો તે જાણે અગર જ્ઞાની મહારાજા જાણે !

[૮]

અંજનાસુંદરીની વિજ્ઞપ્તિ અને આશિર્વાદ.

આપણે જોઇ ગયા કે- 'પિતાની અનુમતિ લઇને શ્રી રાવણની સહાય માટે પ્રયાણ કરતા પોતાના પતિને જોવા માટે શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, પોતાના પ્રસાદના દ્વારનું અવલંબન લઇને દુઃખિત હૃદયે અને અશ્રુધારાથી નીતરતે નયને, એક શીલસંપન્ન મહિલાને છાજતી અવસ્થામાં ઉભી હતી. પોતાની પત્નીને આવી અવસ્થામાં જોવા છતાં પણ, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના અશુભોદયના યોગે અને પોતાના હૃદયમાં ભરાઇ ગયેલા દુઃશલ્યના યોગે પવનંજયના અંતરમાં ઉંધા જ વિચારો આવ્યા : એટલું જ નહિ પણ લજ્જાથી નમી ગયેલી અને ભયથી મુંઝાઇ રહેલી એવી પણ અંજનાસુંદરીમાં તેણે નિર્ભયતાનું અને નિર્લજ્જતાનું દર્શન કર્યું, એટલે સર્વને આશ્વાસન આપતા પવનંજયે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની સામે પણ ન ભાળ્યું, તો પછી આશ્વાસન આપવાની તો વાત જ શી કરવી ?"

આ રીતિએ બોલ્યા કે ચાલ્યા વિના પવનંજય આગળ વધે તે પહેલાં જ, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી તેના ચરણોમાં પડીને અંજલિ રચવા પૂર્વક બોલી કે -

"त्वया संभाषितः सर्वो-ऽप्यहं तु न मनागपि ॥१॥

"विज्ञप्यसे तथापि त्वं, विस्मार्या नह्यहं त्वया, पुनरागमनेनाशु, पंथानः संतु ते शिवाः ॥२॥"

"હે નાથ ! આપે સર્વને પણ બોલાવ્યા, પણ મને તો એક જરાપણ બોલાવી નથી : અર્થાત્ - આપ સર્વેની સાથે હળ્યા, મળ્યા અને સર્વને આશ્વાસન આપ્યું, પણ મને તો જરાપણ બોલાવી કે ચલાવી નથી : તો પણ હું આપને વિનંતિ કરૂં છું કે - આપે મને વિસરી ન દેવી અને ફરી પાછા આવવાએ કરીને આપના માર્ગો કલ્યાણકારી હો : અર્થાત્ - માર્ગમાં આપનું કલ્યાણ હો અને આપ ધારેલી ધારણાઓ પાર પાડીને પાછા વ્હેલા પધારજો."

★

વિચારો કે આ કેવી ઉત્તમ મનોદશા છે ? આવી જ મનોદશા ગુર્વાદિક પ્રત્યે શિષ્યાદિકની થઇ જાય, તો શું કમીના રહે ? પોતાનું સૌભાગ્ય અને શીલ જેના આધારે છે, તેની પોતા પ્રત્યે ચાહે તેવી દશા હોવા છતાં - 'પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પતિ પ્રત્યે કેવું વર્તન રાખતી હતી'-એ આજના સ્ત્રીસમાજે જરૂર વિચારવા જેવું છે. આજે

સ્વતંત્રતાના નામે ચાલી રહેલી સ્વચ્છંદતાની ઉપાસનામાં પડી ગયેલા સ્ત્રીવર્ગ માટે આ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનું દ્રષ્ટાંત પણ અનુપમ છે. ખરેખર, આ દ્રષ્ટાંત તો આજના સ્વચ્છંદી અને બેદરકારીના યોગે ઉન્મત્ત બની ગયેલા શિષ્યાભાસો માટે પણ કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવા જેવું છે. વાતવાતમાં છણછણી ઉઠતા શિષ્યોએ આ દ્રષ્ટાંત ઉપર ખૂબ ખૂબ વિચાર કરવાની જરૂર છે. 'અમારે શી ગરજ છે ? એમને જો અમારી ગરજ ન હોય તો અમારે પણ ગરજ નથી : અમે ક્યાં એકલા નથી ફરી હરી શકતા ? અમારામાં પણ શક્તિ છે, અમે કાંઇ શક્તિહીન નથી, અમારામાં અનેકને અમારા બનાવવાની તાકાત છે, અમે કાંઇ એવી ગરજ રાખીએ એવા નથી.' - આવી આવી વિચારસરણીમાં મ્હાલનારાઓએ આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી ખાસ ધડો લેવો જરૂરી છે. હૃદયના દંભીઓ માટે પણ આ દ્રષ્ટાંત ઘણું ઉપકારક છે. એક શીલની રક્ષા માટે જ્યારે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ, પોતાની સાથે નિર્દય અને નિર્ઘૃણ વર્તન ચલાવનાર પતિ પ્રત્યે આવું નિખાલસ અને સુવિશુદ્ધ વર્તન રાખે, તો પોતાને સુશિષ્યની કક્ષામાં મૂકવા ઇચ્છનારા શિષ્યોએ, એકાંતે અને એકદમ ઘણી જ સહેલાઇથી સિદ્ધિપદને સાધી આપનાર સંયમની રક્ષા માટે, પોતાના તારણહાર ગુરૂદેવો સાથે કેવું અને કેટલું નિખાલસ, દંભહીન તથા સુવિશુદ્ધ વર્તન રાખવું જોઇએ, - તે સમજવા માટે પોતાની બધી જ શક્તિઓને ખરચી નાખવી જોઇએ. ખરેખર, કલ્યાણના અર્થિ આત્માઓ માટે આ પ્રસંગ હરેક દૃષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે, કારણ કે - વિચારણા કર્યા વિના વસ્તુ ફળતી જ નથી; આથી જો યોગ્ય વસ્તુ ઉપર શુદ્ધ અને શાસ્ત્રાનુસારિ વિચારણા કરવામાં આવે, તો આત્માને ઘણી જ સહેલાઇથી શુદ્ધ બનાવી શકાય છે - અસ્તુ.

અકારણ અવગણના -

હવે આપણે જોઇએ કે - આવી જાતિની નમ્રતાથી વિજ્ઞપ્તિ કરતી અને આશિર્વાદ આપતી પોતાની પત્ની પ્રત્યે પવનંજય કયી રીતિનું વર્ણન ચલાવે છે ? અશ્રુભર્યાં નયને અને દીન-હીન અવસ્થામાં પોતાના ચરણે પડેલી તથા કાકલુદીભરી અરજ ગુજારતી અને શુદ્ધ હૃદયના આશિર્વાદ આપતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પ્રત્યે પવનંજય જે જાતિનું વર્તન ચલાવે છે, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે -

"इति ब्रुवाणां तां दीना-महीनचरितामपि । ययाववगणय्यैव, जयाय पवनंजयः ॥१॥"

'આપે સર્વને બોલાવ્યા પણ એક મને જ જરાપણ ન બોલાવી, તો પણ હું આપને વિનવું છું કે - મને આપ કદી પણ વિસરશો નહિ, આપ વહેલા પધારજો અને આપના માર્ગો કલ્યાણકારી હોજો.' - આ પ્રમાણે બોલતી, દીન અને અહીન એટલે શુદ્ધ ચારિત્રવાળી એવી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને અવગણીને જ પવનંજય જયને માટે ચાલ્યો ગયો.'

★

આવી સ્થિતિમાં પણ હૃદયનો સદ્ભાવ જળવાઇ રહેવો, એ સાચી શીલપ્રીતિ સિવાય શક્ય જ નથી. તે જ રીતિએ સાચી શીલપ્રીતિ સિવાય ગમે તેવા પ્રસંગે પણ સદ્ગુરૂ પ્રત્યે હૃદયનો શુદ્ધ સદ્ભાવ રહેવો એ શક્ય નથી. શ્રીમતી અંજનાસુંદરીએ જેમ આવા કાતીલ પ્રસંગોમાં પણ પતિ પ્રત્યેનો શુદ્ધ સદ્ભાવ ન ગુમાવ્યો, તેમ જે આત્માઓ એક આત્મકલ્યાણની જ કામનાથી પરમ તારક સદ્ગુરૂઓ પ્રત્યે પોતાનો શુદ્ધ સદ્ભાવ સાચવી શકે છે અને વધારી શકે છે, તે આત્માઓ ખરેખર, પોતાના અમૂલ્ય માનવજીવનની સફલતા સાધી, પોતાના આત્માને આસન્નસિદ્ધિક બનાવે છે. ધન્ય છે એવા શુદ્ધ હૃદયના આરાધક આત્માઓને !

★ ★ ★

અસ્તુ હવે પવનંજયે કરેલી અવગણનાના યોગે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની થયેલી દશાનું વર્ણન કરતાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે -

''पत्यवज्ञावियोगार्त्ता, गत्वान्तर्वेश्मभूतले । वारिभिन्नतलासिन्धु-तटीव निपपात सा ॥१॥''

★

'પાણીથી ભેદાઈ ગયેલું નદીનું તટ જેમ પડી જાય, તેમ પોતાના પતિની આવી અવજ્ઞા અને વિયોગથી પીડાતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, ઘરની અંદર જઈને એકદમ ભૂતલ ઉપર પછડાઈ પડી, અર્થાત્ - ચક્કર આવવાથી મૂર્ચ્છિત થઈને જમીન ઉપર પડી ગઈ.'

★

આટઆટલાં દુઃખને ભોગવવા છતાં પણ, શીલધર્મની અનુરાગિણી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, પતિનું અસુંદર ચિંતવતી નથી કે તેના પ્રત્યે અસદ્ભાવને ધરતી નથી : એટલું જ નહિ પણ ઉલટી તે તો પોતાના અશુભોદયને ચિંતવે છે ! વિચારો કે - કેવો શીલધર્મ પ્રત્યે અવિહડ રંગ ? આવો જ અહિવડ રંગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓએ પોતાના હિતચિંતક તારકો પ્રત્યે કેળવવાનો છે : જે કેળવશે તેનું જ કલ્યાણ થશે, પણ અન્યનું નહિ જ.

[૯]

નિમિત્તનો યોગ અને પવનંજયનું પરિવર્તન

શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની હાલત ઘણી જ ભયંકર થઈ છે તે આપણે જોયું. પતિ કદિ બોલાવતા નથી, આશ્વાસન આપતા નથી અને વર્ષોથી ખબર પણ લેતા નથી : એ દશામાં સ્ત્રીજાતિને દ્વેષ આવ્યા વિના રહે ? સામાન્ય સ્ત્રીને ન રહે, પણ આ તો મહાસતી હતી : તેના હૃદયમાં તો એવા પતિ પ્રત્યે પણ સદ્ભાવના જ જાગૃત રહી. એની ભાવનામાં લેશ પણ પરિવર્તન ન થયું.

વીસમી સદીમાં આ નભે ? શું થાય તે તો તમે જાણો, કારણ કે - તમે તો અનુભવી છોને ? અનુભવને ઉપયોગમાં લ્યો. કદિ પણ ખબર નહિ લેનાર પતિ જ્યારે યુદ્ધમાં જાય છે, તે વખતે પણ તે પ્રેમથી નિહાળવા આવે છે, પણ તેણીમાં - 'એ પતિ મારો ક્યાં હતો ? ગયેલો જ છે, ભલે જતો' - આ જાતિની ભાવના ન જ આવી ! જ્યારે ઝરૂખે જઈને પતિને જૂએ છે, તે વખતે એના શરીરની - રૂપની હાલત કેવી હતી તે પણ આપણે જોઈ ગયા. આવી દુઃખદ અવસ્થામાં અને નીતરતે નયને ઉભેલી પોતાની પત્નીને જોવા છતાં પણ, વિચિત્ર ભાવનાથી ભરેલા પવનંજયે તો હૃદયથી તેણીને - 'નિર્લજ્જ અને નફ્ફટ' માની અને એ માન્યતાના પ્રતાપે તેણીના પ્રત્યે દૃષ્ટિ સરખી પણ કર્યા વિના ચાલ્યો, તે છતાંય તે મહાસતી તો તે ચાલ્યો જાય તે પૂર્વે નીચે આવે છે. શાસ્ત્રોમાં સતીઓ કહી તે આ ! તેઓની પ્રશંસા થઈ તે આટલા માટે !! પતિ ગમે તેવો હોય પણ તે શુભ કાર્યે જતો હોય, તો આશિર્વાદ દેવો જ જોઈએ. પોતે પ્રેમથી ઝરૂખે જોવા આવી, છતાં પતિ તેને નિર્લજ્જ અને નફ્ફટ માની ચાલ્યો જાય છે, તેમ જોવા છતાં પણ ગુસ્સો ન આવ્યો અને નીચે આવી ! આ દશામાં ગુસ્સો ન આવે ? ઠંડુ પાણી પણ અગ્નિથી ગરમ ન થાય ? 'પાણી પોતાનો સ્વભાવ છોડે પણ સતી પોતાનો સ્વભાવ ન જ છોડે' - એજ ન્યાયે અંજનાસુંદરી ગરમ નથી થતી, કારણ કે - એ મહાસતી છે. ગુસ્સે નથી થતી એટલું જ નહિ, પણ ઉલ્ટી વિનવે છે કે - હે સ્વામિન્ ! તમે બધાને મળ્યા, બધાને બોલાવ્યા, નોકરચાકરની પણ સંભાળ લીધી અને મારી જરા પણ સંભાળ ન લીધી અથવા મને બોલાવી પણ નહિ. મને નોકરની કોટિમાં પણ ન ગણી, તો પણ હું વિનંતિ કરૂં છું કે - મને ભૂલી ન જશો, તમારો માર્ગ કલ્યાણકર થાઓ અને પુનઃ વ્હેલા પધારી આ દાસીને આનંદ આપવાની કૃપા કરજો. વિચારો કે - આ શબ્દોમાં કેવી

અને કેટલી મધુરતા છે ! અંતર કેવું વિશુદ્ધ છે !! આટલું છતાં પણ અયોગ્ય ભાવનાના યોગે પાષાણહૃદયી બનેલા પવનંજયને દયા નથી આવી. એમાં મૂખ્યત્યા અંજનાના અશુભનો ઉદય એ જ હેતુ છે. આવો ઉદય આવે તે પહેલાં ભાગ્યવાનોએ ચેતી જવું જોઇએ. અસ્તુ.

★ ★ ★

આપણે એ પણ જોઇ ગયા કે - દીન બનેલી તથા નિષ્કલંક ચારિત્રવાળી મહાસતીની અવગણના કરીને પવનંજય ચાલ્યો ગયો : આશિર્વાદના બદલામાં પણ અવગણના કરીને ચાલ્યો ગયો. તે છતાં પણ આ મહાસતી કંઇપણ બોલ્યા વિના, વિનયપૂર્વક પતિને નમસ્કાર કરીને પાછી ઉપર ગઇ. હૃદયમાં દુઃખ તો થાય, કારણ કે - તેણી કાંઇ વીતરાગ કે વિરાગીણી નથી. દુઃખી થયેલી તે પાણીથી ભેદાયેલા તટવાલી નદીની માફક ઘરની અંદર જઇને પૃથ્વીના તલ ઉપર પડી જાય છે, કારણ કે - આજ સુધી તો 'મળશે ત્યારે મનાવીશ' - એમ પણ હતું, પણ હવે તો એ ભાવના પણ નષ્ટ થઇ, એટલે દુઃખનો ભાર હલકો ન થાય પણ ઉલટો વધે. અસ્તુ.

હવે ચાલી નીકળેલો પવનંજય પવનની માફક ઉડીને માનસ સરોવરે ગયો અને રાત્રિની શરૂઆતમાં ત્યાં વસ્યો. ત્યાં પવનંજય એક પ્રાસાદ બનાવીને તેમાં રહ્યો છે. વિદ્યાધરો પાસે વિદ્યા હોય છે. એટલે એના યોગે તેઓ એવું એવું કરી શકે છે. પોતાના વિકુર્વેલા પ્રાસાદમાં પલંગ ઉપર આરૂઢ થયેલા પવનંજયે સરોવરની પાસેની પૃથ્વી ઉપર પતિના વિયોગથી પીડાતી એક ચક્રવાકીને જોઇ. પતિના વિયોગની પીડાના યોગે પૂર્વે અંગીકાર કરેલી કમલની લતાને પણ નહિ ખાતી, હીમથી પણ જેમ ગરમ પાણીથી બળે તેમ તપતી, વહ્નિની જ્વાળાની છાંટથી જેમ બળે તેમ જ્યોત્સ્નાથી પણ દુઃખી થતી અને કરૂણ સ્વરે આક્રંદ કરતી એવી તે ચક્રવાકીને જોઇને પવનંજય વિચારવા લાગ્યો કે :-

"सकलं वासरं पत्या, रमन्ते चक्रवाकिकाः । न सोढुमीशते नक्त-मपि तद्विरहं पुनः ॥१॥"

"उद्वाहतोऽपि या त्यक्ता, भाषिता या न जातुचित् । आगच्छाताप्यवज्ञाता, परनारीव या मया ॥२॥"

"आक्रांता दुःखभारेण, पर्वतेनेव भूलतः । अदृष्टमत्संगसुखा, सा कथं हा भविष्यति ॥३॥"

"धिग्धिङ् ममाविवेकेन, म्रियते सा तपस्विनी । तद्धत्या पातकेनाहं, क्व गमिष्यामि दुर्मुखः ॥४॥"

'ચક્રવાકીઓ આખોએ દિવસ પતિની સાથે રમે છે, તે છતાં એક રાત્રિના પણ પતિના વિરહને સહન કરવા માટે તે શક્તિમાન્ નથી થતી,

તો -

"જેણીને મેં પરણવાથી પણ એટલે કે પરણીને તરત જ તજી છે અને જેણીને કદી પણ મેં બોલાવી નથી તથા જેમ એક પરનારીની અવજ્ઞા કરે તેવી રીતે આવતા એવા મેં જેણીને અવગણી છે,

એથી -

"શરૂથીજ પર્વતના જેવા દુઃખના ભારથી દબાઇ ગયેલી અને નથી જોયું મારા સંગમનું સુખ જેણીને એવી તે અંજનાસુંદરી કેવી રીતિએ રહી શકતી હશે ?

ખરેખર -

'મને ધિક્કાર હો ધિક્કાર ! મારા અવિવેકથી ગરીબડી તે મરી રહી છે ! તેણીની હત્યાના પાપથી દુર્મુખ એવો હું ક્યાં જઇશ ?'

આ પ્રકારના વિચારોથી પવનંજય પોતે જ રીબાવા લાગ્યો. આથી સમજાશે કે - કામરસિક આત્માના કારણસરના ત્યાગ તો વસ્તુતઃ ત્યાગ જ નથી. સાચો ત્યાગ ત્યારે જ થાય કે - જ્યારે કામ અને કામનાં સાધનો જ દુઃખમય ભાસે. કામનાં સાધનો અનુકૂળ નથી માટે અગર કામનાં સાધનોને અનુકૂળ કરવાના ઇરાદે કરાતો ત્યાગ, એ તો એક રીતિએ રાગના કરતાં ભયંકર છે. અને દુનિયાને આ વસ્તુ સમજાઇ જાય, તો આજની સઘળી અવિચારી ધમાધમો આપોઆપ અટકી જાય અને દુનિયા સાચી શાંતિનો શ્વાસ લઇ શકે, પણ દુનિયાને ઉન્માર્ગે ચઢેલા ઉપદેશકોએ એવી તો ઘેરી લીધી છે કે - દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખની પરંપરાવાળી ધમાધમોથી તેનો સહેલાઇથી છૂટકારો થવો દુઃશક્ય છે.

અસ્તુ. એ વાતને દૂર રાખી આપણે પ્રસ્તુત વાત ઉપર આવો અને વિચારો કે - કર્મની ગતિ કેવી વિચિત્ર છે ? અત્યાર સુધી અંજના વિનવતી હતી તો પણ જેના હૃદયમાં કંઇ વિચાર ન્હોતો આવ્યો, તેને અત્યારે આવા વિચારો આવે છે. આવા વિચારોથી મુંઝાતા તેણે પોતાના તે વિચાર પ્રહસિતને કહ્યા, કારણ કે - પોતાના દુઃખને કહેવાનું પાત્ર મિત્ર વિના પ્રાયઃ અન્ય હોઇ શકતું નથી. અંજનાના અશુભોદયથી તદ્દન ફેરવાઇ ગયેલું પવનંજયનું હૃદય, તે અશુભોદય ટળવાથી, એક નહિ જેવા નિમિત્તને પામીને પલટાઇ ગયું અને એ હૃદયપલ્ટો પવનંજયે પોતાના વિશ્વાસપાત્ર મિત્ર પ્રહસિતને દર્શાવ્યો.

[૧૦]

પ્રહસિતની પ્રેરણા અને પવનંજયનું પત્નીના પ્રાસાદ પ્રત્યે ગમન

પોતાના મહેલમાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરી વિલાપ કરે છે અને પવનંજય માનસ સરોવરના પરિસરમાં ચક્રવાકીનો વિલાપ જોઇ મુંઝાયો છે તથા એ મુંઝવણને તે પોતાના મિત્ર પ્રહસિતને જણાવતાં કહે છે કે -

''આ ચક્રવાકી આખો દિવસ ચક્રવાકની સાથે રહી છે, માત્ર થોડા વખતથી વિખૂટી પડી છે, છતાં આટલો કલ્પાંત કરે છે; તો લગ્નદિવસથી મેં જેને ચાહી નથી, જેની ભાળસંભાળ તો શું પણ જેને બોલાવીય નથી, પ્રયાણ વખતે જે આવીને પગે પડી છતાં જેનું મેં અપમાન કર્યું છે, પરનારીની જેમ જેને મેં તરછોડી છે, આથી પર્વતની જેમ દુઃખના ભારથી દબાએલી તે અંજનાનું, આટલા લાંબા કાળના મારા વિરહથી શું થતું હશે ?''

પ્રહસિત સમજ્યો કે -

'મારે સિંચન કરવાનો અવસર આવ્યો, હું જ જોવા લઇ ગયો હતો અને ત્યાંથી જ આ સ્થિતિ થઇ છે, તો હવે આ અવસરે સિંચન કરવું જોઇએ.'

આવા વધુ વિચારો પ્રહસિતને આવે યા કરે, એટલામાં તો તેના પ્રત્યે પવનંજય કહે છે કે -

'મિત્ર ! મારા અવિવેકને ધિક્કાર છે. મારાથી અપમાન પામેલી તે બીચારી મારા અવિવેકના પ્રતાપે જરૂર મરી જશે તો મને હત્યા લાગશે અને તે હત્યાના યોગે દુર્મુખ એવો હું કયી ગતિમાં જઇશ ?'

પવનંજયના આ કથનને સાંભળીને પ્રહસિત કહેવા લાગ્યો કે -

'હે મિત્ર ! સારૂં થયું કે - આટલા લાંબા સમયે પણ તું આ પ્રમાણે સમજી શક્યો છું. બાકી આજે તો નક્કી જ તેણી સારસીની માફક તારા વિયોગથી મરી જ જશે, કારણ કે - આવી રીતના અકારણ અપમાન માટે સતી સ્ત્રી માટે જીવવું તે કઠીન છે : માટે હે મિત્ર ! હજુ પણ તારે તેણીને આશ્વાસન આપવું યોગ્ય છે. તો અત્યારે જ ત્યાં જઇને વિયોગથી રીબાતી તેણીને તું પ્રિય ઉક્તિથી અનુજ્ઞા આપીને, તે પછી તું તારા સ્વાર્થ માટે ફરી પાછો આવી જજે.'

આ પ્રમાણે એકદમ જઇને તરત જ પાછા આવવાનું કહેવાનું કારણ એક જ છે, અને તે એજ કે - ક્ષત્રિયો યુદ્ધમાં નીકળ્યા પછી પાછા વળે કોઇ જાણે તો પણ કલંક છે, કારણ કે - યુદ્ધમાં જતી વખતે કુટુંબની, સ્ત્રીની, માબાપની કે અન્ય કોઇની દયા ન ચિંતવે.

★ ★ ★

તમે પણ ક્ષત્રિય છોને ? વિચારજો કે - એ ક્ષત્રિયવટ તમારામાં છે યા નહિ ? સાચી ક્ષત્રિયવટ આવ્યા વિના કદિ જ ઇષ્ટ સાધ્યની સિદ્ધિ થવી નથી, માટે એ ક્ષત્રિયવટને કેળવવાના પ્રયત્નો અવિરતપણે ચાલુ રાખવા જોઇએ : કારણ કે - નિર્માલ્ય અને કાયર આત્માઓ વાતવાતમાં જ કોઇ જૂદા જ વિચારો કર્યા કરે છે અને કાર્યનો વિનાશ પોતાની દેખતી આંખે પણ થવા દે છે. એવા નિર્માલ્ય અને કાયર આત્માઓ જેમ દુનિયાની સાધના પણ નથી જ કરી શકતા, તેમ આત્મિક સાધના પણ નથી જ કરી શકતા. અર્થકામ જેવી તુચ્છ વસ્તુઓની સાધના માટે, જ્યારે પ્રાણોની ગણના નહિ કરનારાની હયાતિ નથી મટતી, તો આત્મકલ્યાણની સાધના માટે પ્રાણોની પણ પરવા નહિ કરનારા પુણ્યપુરૂષોની હયાતિ કેમ જ મટવી જોઇએ ? અર્થાત્ ન જ મટવી જોઇએ. આથી આત્મકલ્યાણના અર્થિઓએ પણ પોતામાં સાચી ક્ષત્રિયવટ અવશ્ય કેળવવી જોઇએ અને પ્રાણના ભોગે પણ અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાનું આરાધન કરવું જોઇએ.

અસ્તુ. આ રીતિએ પોતાના જ અભિપ્રાયને અનુસરતા અને હૃદયના જેવા જ તે મિત્રથી પ્રેરાયેલો પવનંજય, પોતાના મિત્રની સાથે ઉડીને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને ઘેર ગયો. પવનંજય કંઇક છૂપાઇને બારણા આગળ જ ઉભો રહ્યો અને પ્રહસિત આગળ થઇને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના ઘરમાં પેઠો. ત્યાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને તેણે કેવી સ્થિતિમાં જોઇ, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે -

''અલ્પ જલમાં રહેલી માછલી જેમ તરફડે, તેમ તેણી પલંગમાં તરફડતી હતી : હિમથી જેમ કમલિની પીડાય, તેમ તેણી ચંદ્રમાની ચંદ્રિકાથી પણ પીડાતી હતી : તેણીના ગળામાં રહેલી મોતીની માળાનાં મોતીઓ હૃદયના સંતાપથી ફુટી રહ્યા હતાં : મૂકાતા દીર્ઘ નિઃશ્વાસના યોગે તેણીના કેશોની માલા તરલ બની રહી હતી અને નીચે બેસવાથી તેણીની ભુજાએ લાગેલાં મણિકંકણો સરી પડ્યાં હતા. આથી તેણીને 'વસંતતિલકા' નામની દાસી વારંવાર આશ્વાસન આપતી હતી, તે છતાંય, તેણી ગાંડી બની ગઇ હોય તેની માફક શુન્ય સ્થાનો ઉપર દ્રષ્ટિ નાખીને શૂન્ય ચિત્તવાળા થઇ થકી, કાષ્ટની પુતળીની માફક હતી.'

ખરેખર, આ સંસાર અને સંસારીનો આ સ્વભાવ જ છે કે - વિષયની આસકિત સારા ગણાતા આત્માઓને પણ આ રીતે દુઃખી કરે છે, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીમાંથી જો વિષયવાસના નીકળી ગઇ હોત, તો તેણીની આ

દશા ન હોત ! ખેર, વિષયવાસનાના યોગે ભલે તેણીની દશા આવી હતી, પણ તેણીનું સતીપણું તો અખંડિત જ હતુ : કારણ કે - આટલું આટલું છતા પણ પવનંજય સિવાય કોઇ પણ પુરૂષને તેણીના હૃદયમાં સ્થાન ન હતુ. તેણીના અંતરમાં બીજી કશી જ પાપ ઇચ્છા ન હતી અને માટે જ એનાં વખાણ શાસ્ત્રમાં લખાયાં. આ વસ્તુ ઉપર ખૂબ ખૂબ વિચાર કરો. આ વસ્તુ ખાસ વિચારવા જેવી છે. માત્ર પરણવા જેટલો જ જે પતિ સાથે સંબંધ થયો છે અને પરણીને તરત જ જેણે તજી દીધી છે, તથા બાવીસ બાવીસ વરસ સુધી જેણે ખબર સરખી પણ નથી લીધી અને મળવા જતાં તથા પગે પડીને વિનવવા છતાં જેણે ભયંકર અવગણના કરી છે, તેવા પતિ પ્રત્યે અખંડ પ્રેમ બની રહેવો અને અનેકાનેક વિષયની વાસનાઓથી પેદા થતી અકથ્ય યાતનાઓને સહવા છતાં પણ અન્ય પ્રત્યે હૃદયનું ન વળવું, એ કાંઇ નાનીસુની વાત નથી. આવી પણ કઠીન વસ્તુને શ્રીમતી અંજનાસુંદરી બનાવી શકી છે, તે એક જ વસ્તુના યોગે અને તે બીજી કોઇ જ નહિ, પણ શીલ પ્રત્યેનો પોતાનો અચળ પ્રેમ ! શીલ પ્રત્યેનો પ્રેમ વિના આ વસ્તુ બનવી, એ કોઇ પણ રીતિએ શકય નથી. આવી જાતિના શીલપ્રેમને ધરનારી સ્ત્રીઓ વિશ્વપૂજ્ય બને, એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? વિશ્વમાં દૃષ્ટાંતભૂત બની હોય તો તે આવી જ સ્ત્રીઓ ! સ્ત્રીઓ ! એ આર્ય દેશને ઉજાળ્યો છે. આવી જ સ્ત્રીઓ, એ આર્ય દેશનો અનુપમ શણગાર છે. જે દેશમાં અને જે કાલમાં આવી સ્ત્રીઓની હયાતિ હોય છે, તે દેશ અને તે કાલ ખરે જ સુદેશ અને સુકાલ ગણાય છે. આવીજ સ્ત્રીઓ પ્રાતઃસ્મરણીય બની જાય છે, અને બનવા યોગ્ય છે ! પણ આથી વિપરીત માર્ગે વિચરનારી સ્ત્રીઓ જે કાલમાં અને જે દેશમાં પ્રાતઃસ્મરણીય બનવા લાગે છે, તે દેશનો તે કાલમાં નાશ થવો એ કાંઇ નવી વસ્તુ નથી. ખરેખર, યથેચ્છ ફરનારી સ્ત્રીઓની પૂજા એજ નાશનો રાજમાર્ગ છે. જ્યારે દુનિયામાં સ્ત્રીઓ સ્વૈરિણી બને છે અને પુરૂષો સ્વતંત્રતાના નામે અંકુશહીન અને ઉચ્છૃંખલ બની જાય છે, ત્યારે ખરે જ દુનિયાનું આવી બને છે એવી સ્ત્રીઓ અને એવા પુરૂષો ખરેખર, આ ઉપર ભારરૂપ અને શ્રાપરૂપ છે. આથી એવી સ્ત્રીઓ દુનિયા અને એવા પુરૂષોનો મહિમા જો વધતો જતો હોય, તો તેનો પ્રતિરોધ કરવો જોઇએ અને વ્યાપ્યો હોય તેનો વિનાશ કરવો જોઇએ, સુશીલ સ્ત્રીઓ અને સુશીલ પુરૂષોનો એ પરમધર્મ છે, કારણ કે - એમાં જ વિશ્વનું કલ્યાણ સમાયેલું છે.

શ્રીમતી અંજનાના ઉદગારો :-

અસ્તુ. હવે આપણે આવો પ્રસ્તુત વાત ઉપર. આવી દુર્દશામાં પડેલી છતાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને પોતાના શીલની રક્ષાનો કેટલો ખ્યાલ છે, તે ખાસ જોવા અને વિચારવા જેવું છે. આવી વિપત્તિમાં પડેલી હોવા છતા શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાના મકાનમાં કોઇ પુરૂષ પેઠો, એવું જોતાની સાથેજ શું વિચારે છે અને શું બોલે છે તે ખાસ જોવા જેવું છે.

પોતાના મકાનમાં આવેલા પુરૂષને જોઇને-' અકસ્માત્ વ્યંતરની માફક અહીં કોણ આવ્યો ?' - એ પ્રમાણે ભય પામવા છતાં પણ તેણીએ ધૈર્યનું અવલંબન કરીને બોલવાં માંડયું કે --

"अहो कस्त्वमिहायासीः, परपुंसाथवा त्वया । अलं ज्ञातेन मेह स्थाः, परनारीनिकेतने ॥१॥"

'અહો ! તું કોણ અહીં આવ્યો ? અથવા પરપુરૂષ એવા તને જાણવા વડે કરીને પણ મને સર્યું ! તું આ પરનારીના મકાનમાં ઉભો ન રહે !'

★

વિચારો કે - પોતાના મકાનમાં એક પરપુરૂષના પેસવાથી પણ સતીનું હૃદય કેટલું આશ્ચર્યચકિત થઇ જાય છે ? એટલું જ નહી પણ, આશ્ચર્યમગ્ન અવસ્થામાં - ''તું કોણ છે ?'' - એમ પૂછાઇ ગયેલા પ્રશ્નને પણ દાબી દઇને, તે મહાસતી સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં જણાવી દે છે કે-' પરપુરૂષ એવા તને જાણવાની પણ મને જરૂર નથી અને પરનારી એવી મારા મકાનમાં તારે ઉભા રહેવું નહિ. 'આ સ્પષ્ટ કથન 'સતીઓને પોતાના સતીપણાની અને સતીપણાને પોષનારી વસ્તુઓ સિવાય બીજી કોઇ જ વસ્તુની કીંમત નથી હોતી.' - આ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે. અને આ દશા વિના સતીપણાનું પાલન વસ્તુતઃ શકય પણ નથી. ખરેખર, સતીપણાના આદર્શો એવા અનુપમ છે કે - જો એને સુવિશુધ્ધ રાખવામાં આવે, તો એની વિશિષ્ટતા આગળ બધું જ તુચ્છ ભાસેઃ પણ આજની સ્વતંત્રતાના નામે પ્રાયઃ સ્વચ્છંદી બનેલી સદીમાં, આ આદર્શોની અનુપમતા સમજાવી, એ અશકય નહિ તો દુઃશકય તો છે જઃ કારણ કે - આજે સ્ત્રીઓની મહત્તા જાહેરમાં આવવાથી મનાવા લાગી છે અને એમાં જ આજના પુરૂષમાનીઓ ઉદયનાં દર્શન કરી રહ્યા છે. ! ! તેમજ એ પધ્ધતિથી ઉદય માનનારા પુરૂષમાનીઓ આજે શુધ્ધ માનવા લાગ્યા છે. પણ શુધ્ધ મતિથી વિચારણા કરવામાં આવે, તો જરૂર સમજી શકાય તેમ છે કે - 'એ મહત્તા મારી નાખનારી છે. ' એમાં ઉદય જોનારા વસ્તુતઃ પુરૂષો જ નથી અને એવા પુરૂષોને શુધ્ધ મનાવવા કે માનવા, એ પણ ભયંકર મૂર્ખાઇ છે. શીલના પ્રેમીઓએ તો આ વાત સમજ્યા વિના છૂટકો જ નથી. અસ્તુ.

★ ★ ★

મહાસતીના આવા સ્પષ્ટ કથન છતાં પણ પ્રહસિત તો સ્થિરપણે ઉભો જ રહ્યો : ત્યાંથી એક પણ કદમ પાછો ન હઠયો : કારણ કે - એ જે કામ માટે આવ્યો હતો તે કરીને જ જવા ઇચ્છતો હતો અને તે શુધ્ધ દૃષ્ટિવાળો હોઇ, પવનજંયના મિત્ર તરીકે, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને પોતાના મિત્રના આગમનની વધામણી આપવા આવ્યો હતો. આ સ્થિતિવાળો મુંઝાયા વિના ઉભો રહે, એમાં કાંઇ નવાઇ પામવા જેવું નથી. પણ એ રીતિએ તેને ઉભો રહેલો જોઇને, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી આવેશવાળી બને છે અને આવેશમાં આવી પોતાની 'વસંતતિલકા' નામની સખીને ઉદ્દેશીને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દે છે કે -

''वसन्ततिलके ! दोष्णा, विधृत्यैनं बहिः क्षिप । क्षपाकरविशुद्धास्मि, नैनं दष्टुमपि क्षमा ॥२॥''

''पवनंजयमुज्झित्वा-मुष्मिन्मम निकेतने । न प्रवेशाधिकारोऽस्ति, कस्यापि किमुदीक्षसे ॥३॥''

''હે વસન્તતિલકે ! હાથથી પકડીને તું આને બહાર ફેંકી દે, કારણ કે - ચંદ્રની માફક વિશુધ્ધ એવી હું આને જોવા સમર્થ નથી.''

અને -

' એક 'પવનજય'ને છોડીને આ મારા મકાનમાં કોઇ પણ પુરૂષને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી, તો તું આ શું જોયા કરે છે ? ''

શોચો કે - આ ઉદ્‌ગારો કેટલા કઠીન, મર્મવેધી અને તિરસ્કારને સૂચવનારા છે ? તે છતા પણ સતીના સતીપણાને સમજનારો અને સતીધર્મમાં માનનારો પ્રહસિત, જરા પણ રોષે ભરાયા વિના પ્રસન્ન ચિત્તે મહાસતી અંજનાને નમી પડે છે અને તે પછી કહે છે કે --

' હે સ્વામિનિ ! આપ આજે ભાગ્યે કરીને વધો છો, અર્થાત્ - આપનું ભાગ્ય આજે ચઢી ગયું છે : કારણ કે - આજે ચિરસમયે ઉત્કંઠાપૂર્વક આવેલા પવનંજય સાથે આપને સમાગમ થવાનો છે. જેમ કામદેવનો મિત્ર

વસંતઋતુ છે, તેમ તે પવનંજયનો 'પ્રહસિત' નામનો હું મિત્ર છું : જેમ કામદેવના આવવા પૂર્વે વસંતઋતુ આવે છે, તેમ પવનંજયની આગળ હું આવ્યો છું : અને જેમ વસંતઋતુની પુંઠે જ કામદેવ આવે છે, તેમ મારી પાછળ જ આપના પ્રિય આવી રહ્યા છે એમ આપ જાણો.'

આ પ્રમાણે સાંભળીને - શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પ્રહસિતને કહેવા લાગી કે --

"अंजनापि जगादैवं, हसितां विधिनैव माम् । मा हसीस्त्वं प्रहसित !, क्षणोऽयं न हि नर्मणः ॥१॥"

"अथवा नैष दोषस्ते, दोषो मत्पूर्वकर्मणाम् । कुलीनस्तादशो भर्ता, त्वज्येन्मां कथमन्यथा ॥२॥"

"पाणिग्रहात्प्रभुत्येव, मुत्कायाः स्वामिना मम । द्वाविंशतिः समा जग्मु-र्जीवाम्यद्यापि पापिनी ॥३॥"

"હે પ્રહસિત ! વિધિવડે જ હસાયેલી એવી મને તું ન હસ ! આ ક્ષણ નર્મનો નથી, એટલે કે - કામગર્ભિત હાંસી કરવાનો આ અવસર નથી.

અથવા -

" આવે અવસરે પણ તું આવી જાતિનો ઉપહાસ કરે છે, તેમાં તારો દોષ નથી પણ મારા પૂર્વ કર્મોનો જ દોષ છે. જો હું પૂર્વે કરેલાં અશુભ કર્મોના ઉદયથી ઘેરાયેલી ન હોત, તો તેવા પ્રકારનો કુલીન એવો ભર્તા મને તજી કેમ દેત ?"

આજ કાલ કરતાં -

"પાણિગ્રહણથી આરંભીને સ્વામિએ છોડેલી અવસ્થામાં જીવતી એવી મને બાવીસ બાવીસ વરસ વહી ગયાં, તે છતાંયં હું આ રીતિએ જીવું છું, એથી ખરેખર હું પાપિણ છું."

★ ★ ★

શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના આ ઉદ્ગારોમાં કેટલી નમ્રતા, કેટલી વિવેકશીલતા, કેટલી પતિભક્તિ અને કેટલો પશ્ચાત્તાપ નીતરે છે ? ખરેખર, આવી ગુણમયી દશા સામાન્ય આત્માઓ નથી જ પામી શકતા. સામાન્ય આત્માઓ આવી જાતિની દશાને પામવા જેવું હૃદય જ નથી ધરાવતા શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના ઉદગારોમાં છે કોઇનો પણ દોષ કાઢવાની વૃતિ ? છે પતિના પ્રત્યે એક લેશ પ્રાણ અસદ્ભાવ ? છે પશ્ચાત્તાપ સિવાયની ભાવના ? વિચારો કે - આ કયી જાતિની ઉત્તમતા છે ! આવી ઉત્તમતાથી પરિમંડિત થયેલી સ્ત્રીઓ જે દેશમાં, જે જાતિમાં અને જે કુલમાં થઇ ગઇ છે, તે દેશમાં તે જાતિમાં અને તે કુલમાં પોતાના જન્મેલા ગણાવતા પુરૂષો, પોતાની જાતને ભણેલી, ગણેલી અને વિચારશીલ મનાવવાનો દંભ કરી, સ્ત્રીઓ માટે યથેચ્છ વિચારોનો પ્રચાર કરે અને તેવા વિચારો દ્વારા પોતાને દયાળુ દેવ તરિકે પ્રસિધ્ધ કરવા મથે, એ તે આત્માઓની કેટલી કમનસીબ પામર દશા છે, એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. ઉત્તમ કુલમાં જન્મેલા આત્માઓમાં અધમ વિચારોને ફેલાવવાના પ્રયત્નો કરવા એના જેવું ભયંકર પાપ એક પણ નથી. આવી જાતિના ભયંકર પાપને આચરતા આત્માઓએ અવશ્ય ચેતવા જેવું છે : નહિ તો કંઇ પણ અસર નીપજાવ્યા સિવાય નિરર્થક પાપકર્મ બાંધી આ અમૂલ્ય અને દુર્લભ એવા માનવજીવનને હારી જવા સિવાય બીજા કશા જ ફળની તેઓને પ્રાપ્તિ નથી એ સુનિશ્ચિત છે, કારણ કે - આવા ઉત્તમ સ્ત્રીજીવનના અભ્યાસી સમાજમાં પામર અને તુચ્છ તેમજ ઓધોગતિગામીઓના એવા વિચારોની ભાગ્યે જ અસર નીપજે છે. અસ્તુ.

★ ★ ★

આપણે એ જાણીએ છીએ કે - જે સમયે પ્રહસિત અને અંજના વચ્ચે વાતચીત ચાલી રહી છે, તે સમયે પવનંજય ધ્વાર આગળ જ ઉભેલ છે : એટલું જ નહિ પણ તેનો રોષ હવે ચાલ્યો ગયો છે અને તે બાવીસ બાવીસ વરસથી અવગણેલી પોતાની પત્નીને આશ્વાસન આપવા માટે જ આવેલ છે. એટલે સ્વાભાવિક જ છે કે - જે ઉદ્‌ગારો એક અન્ય આત્માને પણ દુઃખી કરે, તે ઉદ્‌ગારો પવનંજયને પણ દુઃખી કર્યા વિના રહે જ નહિ ! અને થયું પણ તેમજ, કારણ કે - શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના અંતરમાં ભરાઇ ગયેલો દુઃખનો સમૂહ બધોજ પવનંજયમાં સંક્રામ પામી ગયો અને એથી એ એકદમ અંદર પેસીને, આંસુથી ગદ્‌ગદ્ વાણીવાળો થયો થકો, એ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો કે ---

"निर्दोषा दोषमारोप्य, त्वमुद्वाहात्प्रभृत्यपि । अवज्ञातास्यविज्ञेन, मयका विज्ञमानिना ॥१॥"

"मद्दोषादीदृशीमागा, दुःसहां दुर्दशा प्रिये ! । मृत्युं प्राप्तापि मद्भाग्यैः, स्तोका न्मुक्तासि मृत्युना ॥२॥"

" એ પ્રિયે ! ખરેખર હું હતો તો અજ્ઞાન જ, છતા પણ મેં મને પોતાને પંડિત માનીને નિર્દોષ એવી તારી ઉપર દોષનું આરોપણ કર્યું અને તેમ કરીને વિવાહથી માંડીને આજ સુધી મેં તારી અવગણના કરી છે."

આથી --

"ખરેખર હે પ્રિયે ! મારા જ દોષથી તું આવી દુઃસહ દુર્દશાને પામી છે અને આ દુઃસહ દુર્દશાના યોગે મૃત્યુને પામેલી એવી પણ તને થોડેથી છોડી દીધી છે, એમાં પ્રભાવ મારા ભાગ્યનો છે : અર્થાત્ - મારા ભાગ્યના યોગે જ તું જીવતી રહી છો. "

★ ★ ★

આ પ્રકારે બોલનાર મારા પતિ જ છે, એમ ઓળખીને શ્રીમતી અંજનાસુંદરી લજ્જાવતી બની ગઇ અને તેણીનું મુખ પણ નીચું પડી ગયું. આ રીતિએ લજજાથી નીચા મુખવાળી બનેલી તેણી પલંગની ઇસનું વલંબન કરીને ઉભી થઇ ગઇ.

આ રીતિએ ઉભી થયેલી પોતાની પત્નીને, હાથી જેમ સુંઢથી લતાને વીંટાઇ જાય, તે રીતિએ પવનંજય ભુજાથી વીંટાઇ ગયો અને વલય માફક આચરતી ભુજાથી તે પોતાની પત્નીને ગ્રહણ કરતો તે પર્યંક ઉપર બેઠો.

અને ફરીથી પણ કહેવા લાગ્યો કે - ' હે પ્રિયે - અતિ ક્ષુદ્રબુધ્ધિવાળા મેં અપરાધરહિત એવી તને ખેદ પમાડયો છેઃ છતાં પણ મારા તે અપરાધને તું સહી લે, એટલે મારા તે અપરાધની તું ક્ષમા આપ.'

આવી પધ્ધતિથી પતિ જ્યારે ક્ષમાપના માગતો આવે, તે સમયે પત્નીઓ પોતાનું પત્નીપણું સાચવી શકે, એ જ સાચી પતિભકિત છે. વરસો સુધી વિયોગને સહન કરનાર અને તે છતાં પણ અન્યની ઇચ્છા નહિ કરનાર, એવી પણ આવે સમયે ઘણી વખત વાઘણનું રૂપ ધારણ કરે છે. આવે સમયે પણ સ્ત્રીઓ પોતાનું દેવીપણું સાચવી શકે, એમાં જ સ્ત્રીજાતિની મહત્તા છે : પણ એ સુસંસ્કારો વિના સંભવિત નથી. ખરેખર, સ્ત્રી જાતિએ જો પોતે વિષયવાસનાને જીતી શકતી હોય, તો તો તેણીએ સાધ્વી જ બની જવું જોઇએ, કારણ કે - આત્માના ઉદય માટે એ જ એક કલ્યાણને કરનારો ધોરી માર્ગ છે : પણ જો એ માર્ગનું અવલંબન કરવા જેવી મનોદશા ન જ હોય, તો તેણીએ સુભાર્યા બનવું જોઇએ, પણ કુભાર્યા તો ન જ બનવું જોઇએ. કુભાર્યાપણું એ આત્માને ઘણી જ અધોગતિએ પહોંચાડનાર છે. એ જ રીતિએ છોકરાઓ પણ જો સંયમધર થવાને બદલે ઘરમાં ઇચ્છતા જ રહેવા હોય, તો તેઓએ માતાપિતાદિ હિતૈષી વડીલોની કરડામાં કરડી પણ સેવા ઉઠાવવી

જોઇએ. આથી સ્પષ્ટ જ છે કે - જે દીકરાઓ સ્ત્રીઓ માટે માતાપિતાની અવગણના કરનારા છે, તે દીકરાઓ કુલદીપકો નથી જ ગણાતા. જેમ સ્ત્રીઓએ સુભાર્યા થવા માટે પતિની એકેએક યોગ્ય આજ્ઞાને ઉઠાવવી જોઇએ અને તેના તરફથી ગમે તેટલી કષ્ટમય દશા ભોગવવી પડે તે છતાં, સુભાર્યાપણું ન તજવું જોઇએ, તેમજ દીકરાઓએ પણ માતાપિતાદિકની એકેએક યોગ્ય આજ્ઞાને ઉઠાવવી જોઇએ અને ગમે તેવી વિષમ દશામાં પણ સુપુત્રપણું ન જ તજવું જોઇએ. આ સ્થિતિને કેળવવામાં જ ઉભય લોકની શુદ્ધિ છે, પણ આથી વિરૂદ્ધ વર્તવામાં નથી જ. હવે વિચારો કે - 'શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા માટે માબાપનો ત્યાગ કરનારને ઠપકો હોય કે સ્ત્રી માટે માબાપને લાત મારનારને ઠપકો હોય ?' એવી રીતિએ માબાપોને લાત મારનારા કુપુત્રોને પકડ્યા ? એવાઓને ઠપકો આપ્યો ? નહિ જ. આ તો જ્યાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનો હુકમ છે, ત્યાં દીવાલ ખડી કરવામાં આવે છે અને જ્યાં નિષેધ છે, ત્યાં પૂલ બંધાય છે. આવા આત્માઓ તો જૈનત્વના લીલામની સાથે, ખરેખર, મનુષ્યપણાનું પણ લીલામ જ કરે છે ! પણ મોહનો પ્રભાવ જ કોઇ અજબ જ છે કે - એવા દીકરાઓને માબાપ 'મ્હારો મ્હારો' કરે છે ! અને સુભાર્યાપણું તજી દેતી સ્ત્રીઓને પતિઓ 'મ્હારી મ્હારી' કરે છે ! ખરેખર, આ દશામાં ઉદ્ધાર શી રીતિએ થાય ? આ દશામાં દરેકે દરેક કલ્યાણના અર્થિએ પોતાના આત્માને મોહના પાશથી છોડાવી, શ્રી વીતરાગના ચરણે જ સમર્પિ દેવો જોઇએ અને જો તે સ્થિતિ પામી શકાય તેવી તાકાત ન જ હોય, તો સર્વ પ્રકારે મોહને આધીન થતાં, મોહથી બચતા રહી, જલ્દી તેનાથી છુટાય તેવા જ પ્રયત્નો આદરવા જોઇએ. અસ્તુ.

[૧૧]

શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની અનુપમ પતિભક્તિ -

શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો અશુભોદય પલટાયો અને એ પલટાથી, અવગણીને પણ ચાલી ગયેલા પવનંજયના અંતરમાં, માનસ સરોવરના પાસના પ્રદેશ ઉપર પતિવિયોગથી રીબાતી એક ચક્રવાકીને જોવા માત્રથી સદ્‌ભાવ પેદા થયો. એ સદ્‌ભાવના યોગે તેને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના દુ:ખી જીવનનો ખ્યાલ આવ્યો અને પોતે ભયંકર અપરાધ કર્યો છે એમ તેને લાગ્યું. પરિણામે પોતાના તે વિચારો તેણે પોતાના મિત્ર પ્રહસિતને જણાવ્યા. મિત્રે પણ પોતાના મિત્ર પવનંજયના વિચારોને જાણીને, તરત જ તે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને રાતોરાત જાતે જઇને મળવાની પવનંજયને સલાહ આપી. એ સલાહ મુજબ તેજ વખતે પ્રહસિત સાથે પવનંજય પોતાની ધર્મપત્નીના મહેલે પહોંચ્યો અને એ સમાચાર આપવા માટે પ્રહસિતે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. માત્ર સમાચાર આપવાને જ પેઠેલા પ્રહસિત માટે, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીએ કાઢેલા ઉદ્‌ગારો અને તે પછી પ્રહસિત અને શ્રીમતી અંજનાસુંદરી વચ્ચે થયેલા સંવાદથી દુ:ખી થયેલા પવનંજયે એકદમ મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો અને આંસુથી ગદ્‌ગદ્ વાણીવાળા થયેલા તેણે પોતાની ભૂલનો એકરાર કર્યો. આથી સાચેજ પોતાના પતિને આવેલા જાણી, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પર્યંક ઉપરથી ઉભી થઇ ગઇ અને નીચા મુખે ઉભી રહી. એ રીતિએ નીચે મુખે ઉભેલી લજ્જાવતી પોતાની પત્નીને પવનંજયે પોતાના હાથથી વીંટી અને પોતે પોતાની પત્ની સાથે પર્યંક ઉપર બેઠો. એ રીતિએ બેઠા પછી ફરીથી પણ પવનંજયે પોતાના અપરાધની પોતાની પત્ની પાસે માફી માગી.' - આ બધું આપણે જોઇ ગયા.

હવે આપણે એ જોવા માગીએ છીએ કે - પતિભક્તા શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, આવા પ્રસંગે પણ પતિભક્તિનો કેવો અનુપમ દાખલો બેસાડે છે ? કારણ કે - આવે સમયે ઘણી જ થોડી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વભાવ ઉપર કાબુ ધરાવી શકે છે. મહાસતી અંજનાસુંદરી તો પોતાના પતિને માફી માગતા જોઇને, અતિ નમ્રતાથી કહેવા લાગી કે -

"अवोचदञ्जनाप्येवं, नाथ ! मा स्म ब्रवीरिदम् । सदैव तव दास्यस्मि, क्षामणानुचिता मयि ॥"

★

'હે નાથ ! આપ આ પ્રમાણે ન બોલો : હું તો સદાને માટે આપની દાસી જ છું : આથી મારી પાસે આપે ક્ષમાપના માગવી અનુચિત છે. અર્થાત્ દાસી પાસે સ્વામિએ ક્ષમાપના માગવાની હોય જ નહિ, કારણ કે - ક્ષમાપના તો દાસીએ જ કરવાની હોય પણ સ્વામિએ નહિ.'

બાવીસ બાવીસ વરસ સુધી વગર અપરાધે રીબાવનાર પતિ પ્રત્યે આ જાતિનો વિનય એ શું દ્રષ્ટાંતરૂપ નથી ? પોતે વિષયની પિપાસુ છતાં અને પતિ પણ તેવો જ છતાં, તેની પાસેથી બાવીસ બાવીસ વરસ સુધી પોતાના હક્કની પૂર્તિ નથી થઇ, એટલું જ નહિ પણ ભયંકર યાતનાઓ જ સહવી પડી છે, તે છતાં ય તેની ફરિયાદ સરખી પણ છે ? એવો વિચાર સરખો પણ હૃદયમાં થયો છે ? જ્યાં એવો વિચાર પણ ન હોય, ત્યાં ઉદ્ગારની વાત તો હોય જ શાની ? ખરેખર, આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી ધારે તો આજની કુલીન સ્ત્રીઓ, ઘણું ઘણું શીખી શકે તેમ છે. રાગી છતાં ઇચ્છાપૂર્તિ નહિ કરનાર પતિ પ્રત્યે આ જાતિનું વર્તન હોવું જોઇએ, તો વિરાગી પ્રત્યે તો કેવી ય જાતિનું વર્તન હોવું જોઇએ તે ઘણું જ વિચારણીય છે. મહાસતીઓનાં જીવનને આદર્શ બનાવનારી સ્ત્રીઓ, કોઇ પણ કાળે કલ્યાણકારી પંથે વિચરતા કે વિચરવા ઇચ્છતા પતિની આડે આવવાનું ઇચ્છે જ નહિ. એવા પતિ પ્રત્યે તો તેવી સ્ત્રીઓના હૃદયદ્રહમાંથી સદ્ભાવનાના ઝરા જ વહ્યા કરે. પોતાનો પતિ અને એનું પરમાત્માના પંથે ગમન, એ જાણીને તો તેવી સ્ત્રીઓની છાતી ગજ ગજ ઉછળે અને એથી એ એવા આનંદસાગરમાં ડુબી જાય, કે જેથી તેણીઓની સઘળી વિષયવાસનાની કાલિમાઓ ધોવાઇને સાફ થઇ જાય અને પરિણામે પતિની ઉત્તમ કરણીઓનું અનુકરણ કરી, તેણીઓ પણ પોતાનો આત્મવિકાસ સાધે. ખરેખર, કુલીન સ્ત્રીઓનું આ જ ભૂષણ છે. આથી વિપરીત વર્તાવમાં તો ખરે જ કુલીનતાનું લીલામ છે અને કુલીનતાનું લીલામ કરીને જીવી શકનારી સ્ત્રીઓ મનુષ્યરૂપમાં આવ્યા છતાં પણ રાક્ષસીરૂપે જ જીવનારીઓ છે, એમ કહેવામાં કશી જ અતિશયોક્તિ નથી.

આ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના પ્રસંગને ધ્યાનમાં રાખીને વિચારો કે - 'આજે કેવી ભયંકર જાતિનું શિક્ષણ સ્ત્રીસમાજને કયે રસ્તે દોરી રહ્યું છે, એ ખાસ વિચારવાની જરૂર છે. આજે સ્વતંત્રતાના બ્હાને સ્ત્રીઓને ખૂલ્લે ખૂલ્લા ફરવાનો, બહાર આવવાનો અને જેની તેની સાથે વાર્તાલાપ કરવાનો ઉપદેશ અપાઇ રહ્યો છે અને એમ કરવામાં જ ઉદય છે એમ સમજાવવામાં આવે છે : એનું પરિણામ કેવા ભયંકર વિપ્લવમાં આવશે એની સામે આંખમીંચામણાં કરવાં એ શાસ્ત્રાનુસારી સજ્જનોને કોઇ પણ રીતિએ પાલવે તેમ નથી. સ્ત્રીઓ, એ રત્નોની જનેતાઓ છે અને એના જીવનને કેવું અને કેટલું મર્યાદાશીલ રાખવું જોઇએ એનો વિચાર કરવાનું આજના ક્રાંતિવાદિઓએ માંડી વાળ્યું છે. આજના ક્રાંતિવાદીઓ તો ધર્મના ભોગે પણ સ્વતંત્ર થવાનું ઇચ્છી રહ્યા છે, પણ તેઓને ભાન નથી કે - ધર્મના ભોગે આર્ય દેશને છાજતો ઉદય કોઇ પણ કાળે થયોય નથી, થતોય નથી, અને થશેય નહિ ! ખોટી ઘેલછાથી, ઉધમાતથી કે ધમાધમથી જો ઉદય થયો હોત, તો તો ઉલ્લંઠ લોકોએ પોતાનો ઉદય સૌથી પ્રથમ સાધ્યો હોત, પણ શું એ કદી બન્યું છે એમ તમારો ઇતિહાસ પણ તમને કહે છે ? અને કહેતો હોય તો બતાવો ! આંધળીઆં કરી સ્વપરનો વિનાશ થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ આદરવી એમાં તો પરિણામે નાશ સિવાય બીજું કશું જ નથી.

વિશયાવેશની ભયંકર વિવશતા

ઉપરની રીતિએ દંપતિને એકત્રિત થયેલ જોઇને, પવનંજયનો મિત્ર પ્રહસિત અને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની સખી વસંતતિલકા, એ બન્નેય બહાર નીકળી ગયાં : કારણ કે - ચતુર આત્માઓ એકાંતમાં રહેલ દંપતિઓની

પાસે રહેતા નથી. એ બન્નેના ગયા પછી, તે મહેલમાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરી અને શ્રી પવનંજય, એ ઉભયે ઇચ્છા મુજબ પૌદ્ગલિક આનંદ કે જે પરિણામે ઘણો કટુ છે તેને અનુભવ્યો અને આનંદરસના આવેશમાં ત્રણ પ્રહરની રાત્રી જાણે એક પ્રહરમાં ચાલી ગઇ : અર્થાત્ - રાત્રી એક પ્રહર પૂરો થાય તેમ પૂરી થઇ ગઇ.

કહો કે - 'વિષયાવેશ આત્માને કેવો અને કેટલો પરાધીન બનાવે છે ?' વિષયાવેશને આધીન બનીને ઘણાય શાણાઓએ પોતાનું શાણપણું ગુમાવ્યું છે. આથી જ દરેક વ્રતોમાં અપવાદનું વિધાન કરનાર શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસને, ચોથા વ્રતમાં અપવાદનું વિધાન નથી કર્યું : કારણ કે - એનો અપવાદ આત્માને વ્રતવિહીન કરતાં ચૂકે તેમ નથી. જ્ઞાનીઓએ વર્ણવેલી વિષયોની ભયંકરતાને જાણીને, એનાથી બચવાના પ્રયત્નો કરનારા, ખરે જ, ધન્યવાદને પાત્ર છે. વિષયરસથી બચવાના સઘળા શાસ્ત્રવિહિત પ્રયત્નો, કલ્યાણના અર્થિઓએ આદરવા જ જોઇએ : અન્યથા, એ રસ એટલો બધો ભયંકર છે કે - ભલભલાને ચૂકવ્યા વિના રહેતો નથી. આથી જ જ્ઞાની મહર્ષિઓએ, ચોથા વ્રતના રક્ષણ માટે નવ નવ વાડોનું વિધાન કર્યું છે. જ્ઞાની મહર્ષિઓ જયારે નવ વાડોનું વિધાન કરે છે, ત્યારે આજના સ્વચ્છન્દી છતાં પોતાની જાતને સુધારક તરીકે ઓળખાવતા લોકો એથી વિપરીત વસ્તુનું વિધાન કરે છે : માટે વિચારો કે - એમાં વિષયાવેશની ભયંકર વિવશતા કે અજ્ઞાનતા સિવાય બીજું શું હોવું સંભવે છે ?

પરસ્પરનો વાર્તાલાપ

વિષયરસના આવેશમાં રાત્રી પૂરી થઇ ગઇ અને પ્રભાત થવા આવ્યું, એટલે પવનંજય બોલ્યો કે –

''जयाय कान्ते ! यास्यामि, ज्ञास्यन्ति गुरुवोऽन्यथा ।''

★

'હે કાન્તે ! હવે હું જયને માટે જઇશ; જો હવે હું ન જાઉં તો માતાપિતાદિક ગુરૂઓ-વડીલો આ વાતને જાણી જશે !''

આ સાંભળીને કોઇ પૂછે કે - 'માતાપિતાદિક જાણી જાય તો હરકત શી ?' તો જણાવવું જોઇએ કે - પોતાનો પુત્ર જય માટે નીકળેલો હોવા છતાં, આ રીતિએ પોતાની સ્ત્રી પાસે આવે અને આવી રીતિએ રહે, એ ક્ષત્રિય કુલમાં કલંક ગણાય છે; કારણ કે - જય માટે નીકળેલા ક્ષત્રિયોમાં એ વિચાર સરખો પણ ન આવવો જોઇએ, - એ સાચા ક્ષત્રિયોની માન્યતા છે અને હોવી પણ જોઇએ : અન્યથા, તેઓથી યુદ્ધ થઇ શકે પણ નહિ.

★ ★ ★

આજ મર્યાદા અને માન્યતાને કારણે પવનંજયે કહ્યું કે - જો હું અત્યારે ન જાઉં તો વડીલો જાણી જશે, એટલે કે - મારે અત્યારે ને અત્યારે સવાર થઇ જાય તે પહેલાં જ અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઇએ. અને એમ કહ્યા પછી તે કહે છે કે -

''खेदं मातः परं कार्षीः, सुखं तिष्ठ सखीवृता । दशास्यकृत्यं संपाद्य, यावदायामि सुन्दरि ! ॥१॥''

★

' હે સુંદરી ! હવે તું ખેદ ન કરીશ અને જ્યાં સુધીમાં હું રાવણનું કામ કરીને આવું, ત્યાં સુધી તું સખીથી વીંટાઇને સુખપૂર્વક રહે.''

પતિના આ કથનને સાંભળીને પતિવ્રતા શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, વિનયભર્યા સદ્ભાવપૂર્વક કહે છે કે :-

'પરાક્રમી એવા આપનું તે કાર્ય તો સિદ્ધ થઇ જ ચૂકેલું છે, કારણ કે - આપના જેવા પરાક્રમી પુરૂષ માટે કોઇ પણ કાર્ય અસાધ્ય નથી : માટે કૃતાર્થ થઇને જો મને આપ જીવતી જોવા ઇચ્છતા હો તો આપ શીઘ્ર પધારજો, કારણ કે - હવે હું આપના વિના ચિરકાલ જીવી શકું તેમ નથી. વળી બીજી વાત એ છે કે - આજે જ હું ઋતુસ્નાતા થયેલી છું એટલે ગર્ભ રહેવાનો સંભવ ગણાય અને જો તે સંભવ મુજબ ગર્ભ રહી જાય, તો આપની ગેરહાજરીમાં પિશુનો મારી ઉપર અવશ્ય અપવાદ મૂકે, માટે આપે જેમ બને તેમ જલ્દી જ પાછા આવવું જોઇએ.'

પોતાની પત્નીના આવાં કથનને સાંભળી તેના હૃદયનું સમાધાન કરવા માટે પવનંજયે કહ્યું કે -

'હે માનિનિ ! તું બેફીકર રહે, કારણ કે - હું જલ્દી આવીશ અને મારા આવ્યા પછી તારા ઉપર કર્યો એવો ક્ષુદ્ર આત્મા છે, કે જે અપવાદ મૂકી શકશે ? અથવા મારા આગમનને સૂચવનારી મારા નામથી અંકિત થયેલી આ મુદ્રિકાને તું ગ્રહણ કર, એટલે કે - લઇને તારી પાસે રાખ અને કદાચ એવો સમય આવી જાય, તો મારા આગમનની ખાત્રી આપવા માટે આ મુદ્રિકા તું બતાવજે.'

આ પ્રમાણે કહીને અને મુદ્રિકાને અર્પિને, પવનંજય એકદમ ઉડીને માનસ સરોવર ઉપર રહેલી પોતાની છાવણીમાં ગયો અને ત્યાંથી પણ સેનાની સાથે દેવતાની માફક આકાશમાર્ગે કરીને લંકાનગરીમાં ગયો અને ત્યાં જઇને રાવણને નમ્યો. તે પછી કાંતિ સાથે જેમ સૂર્ય જાય તેમ શ્રી રાવણ પણ સેનાની સાથે પાતાલમાં પેસીને વરૂણના પ્રત્યે ગયો.

[૧૨]

ધર્મ સિવાય સર્વત્ર શરણાભાવ દેખાડતા અદ્ભુત પ્રસંગો

★ ★ ★

૧. પ્રથમ પ્રસંગ : સાસુનો કારમો કેર.

હવે આપણે એ જોવું છે કે - 'શ્રી પવનંજયના ગયા પછી અહીં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની શી શી હાલત થાય છે ?' જે દિવસે પવનંજયે પોતાને મળીને પ્રમાણ કર્યું, તે જ દિવસે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. ગર્ભના યોગે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના શરીરના અવયવો વિશેષ સુંદર બન્યા અને એ સુંદર અવયવોથી તેણી શોભવા લાગી. 'સંપૂર્ણપણે પાંડુ વર્ણવાળી છે ગંડસ્થળોની શોભા જેમાં એવું મુખ, શ્યામ મુખવાળાં સ્તનો, અતિશય આળસુ ગતિ, પહોળાં અને ઉજ્જવળ નેત્રો' - આ અને બીજાં ગર્ભનાં ચિહ્નો શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના શરીર ઉપર સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યાં. શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના શરીર ઉપર એ બધાં ગર્ભચિહ્નો જોતાંની સાથે જ તેણીની 'કેતુમતી' નામની સાસુએ, એકદમ તિરસ્કાર પૂર્વક બોલવા માંડ્યું કે –

"हले ! किमिदमाचारीः, कुलयकलंककृत् । देशान्तरगते पत्यौ, पापे यदुदरिण्यभूः ॥१॥"

"અરે પાપિણી ! બેય કુલને કલંકિત કરનાર એવું તે આ શું આચર્યું કે જેથી પતિ પરદેશ ગયે છતે તું ઉદરિણી એટલે ગર્ભિણી થઇ ?"

પતિની ગેરહાજરીમાં બેય કુલને કલંકિત કરનારી આચરણા કર્યા વિના ગર્ભ રહે જ નહિ, માટે જરૂર એવું અંજનાએ આચર્યું જ છે, -એમ માનીને કેતુમતી સાસુ અંજનાને પાપિણી તરીકે સંબોધીને તિરસ્કાર પૂર્વક પૂછે છે કે - 'તેં બન્નેય કુલને કલંકિત કરનાર એવું શું આચર્યું, કે જેથી તું આ રીતિએ પેટને વધારનારી થઇ ?'

પોતાના જ વડિલ તરફથી પૂછાયેલા આવા કારમા પ્રશ્નનો ઉત્તર, એક મહાસતીએ આપવો એ ઘણું જ કઠીન કામ છે. આવો પ્રશ્ન મહાસતીઓના હૃદય ઉપર કેવી ભયંકર અસર કરે છે, એની ખબર કુલ્ટાઓને નજ પડે. આવો પ્રશ્ન સાંભળતાંની સાથે જ મહાસતીઓ તો સ્તબ્ધ જ બની જાય છે. એજ ન્યાયે મહાસતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પણ સ્તબ્ધ જ બની ગઇ અને એથી તે એક પણ અક્ષર બોલી શકતી નથી : એટલે એ સ્તબ્ધતાનો લાભ લઇને તેણીની સાસુએ તેને સાફ સાફ શબ્દોમાં સંભળાવી દીધું કે -

''स्वपुत्रे त्वदवज्ञाया-मज्ञाय्यज्ञानदोषिता । इयच्चिरं त्वसमाभि-र्नहि ज्ञातासि पांसुला ॥२॥''

''મારો પુત્ર તારી અવજ્ઞા કરતો હતો, ત્યારે હું એમ જાણતી હતી કે - મારો પુત્ર પોતાની અજ્ઞાનતાથી જ તને દૂષિત ગણે છે, કારણ કે - તું વ્યભિચારિણી છે એમ અમે અત્યાર સુધી જાણ્યું ન હતું :'' અર્થાત્ - 'હવે અમે જાણ્યું કે તુંજ વ્યભિચારિણી છો અને એ જ કારણે મારા પુત્રે તારી અવજ્ઞા કરી હતી અને એથી તારી અવજ્ઞા કરવામાં મારા પુત્રનો કંઇ જ દોષ ન હતો.''

★

સાસુ તરફથી થતા આ જાતિનાં તિરસ્કારથી, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા નીકળી પડી. આ સિવાય બીજું થાય પણ શું ? મહાસતીઓ પાસે આવી જાતિના આક્ષેપ સામે બીજો ઉપાય પણ શો ? વડિલ અને હિતૈષી ગણાતી વ્યક્તિઓને જ્યાં વસ્તુસ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છા જ ન હોય તથા જાણવાની કે સમજવાની પરવા કર્યા વગર જ, ઇચ્છા મુજબના આક્ષેપો કરવામાં જ વડિલપણું કે હિતૈષીપણું મનાતું હોય, ત્યાં યોગ્ય આત્માને હૃદયમાં બળવા સિવાય કે અશ્રુઓ સારવા સિવાય બીજો ઉપાય હોય પણ શો ?

આ દશામાં પણ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પાસે આ આવી પડેલા કલંકથી બચી જવાનું એક અદ્વિતીય સાધન હતું અને એ સાધનનો ઉપયોગ કરી દેવાનું શ્રીમતી અંજનાસુંદરીએ યોગ્ય માન્યું : એથી જ તેણીએ રોતે રોતે પણ પોતાના પતિના આગમનના ચિન્હ તરીકે પોતાના પતિએ જ આપેલી મુદ્રિકા પોતાની સાસુને બતાવી. એ બતાવીને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીએ મૌન રહીને પણ સૂચવ્યું કે -

'સાસુજી ! આપની કલ્પના તદ્દન ખોટી છે : આપની આ કુલીન પુત્રવધૂએ પોતાના પિતાના કે શ્વસુરના એટલે પતિના પિતાના કુલને કલંક લાગે એવું કશું જ કર્યું નથી, પણ આપના જ પુત્ર અત્રે આવ્યા હતા અને એમના જ યોગે મને આ ગર્ભ રહ્યો છે : તથા ગર્ભ રહેવાથી કોઇ પણ દુર્જન કલંક દેવામાં ફાવી ન જાય, એજ માટે આપના પુત્ર આ પોતાના નામથી અંકિત થએલી પોતાની મુદ્રિકા મને આપી ગયા છે : તે આપ જૂઓ અને નિઃશંક થાઓ, પણ કૃપા કરીને નિષ્કારણ આપ કોપાયમાન ન થાઓ.'

પણ જ્યાં સાંભળ્યા કે સમજ્યા વિના આક્ષેપ કરવામાં જ શ્રેય મનાયું હોય, ત્યાં ગમે તેવા સાચા બચાવની પણ અસર થતી જ નથી અને જ્યારે અશુભનો તીવ્ર ઉદય હોય, ત્યારે તો સાચો બચાવ પણ વિપરીતપણે પરિણામ પામે છે ! એ જ ન્યાયે મુદ્રિકાને જોવાથી તો 'કેતુમતી'નો ગુસ્સો વધી ગયો : એટલે મુદ્રિકા બતાવી લજ્જાથી નમ્ર મુખ કરીને ઉભેલી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી ઉપર ફરીથી પણ તિરસ્કારનો વરસાદ વરસાવ્યો અને આવેશ તથા ક્રોધમાં આવીને ભયંકર શબ્દોમાં સંભળાવી દીધુ કે -

"यस्तेऽग्रहीन्त नामापि । कथं ते तेन संगमः ॥१॥

"अंगुलीयकमात्रेण, प्रतारयसि नः कथम् । प्रतारणाप्रकारान् हि, बहुञ्जांनंति पांसुलाः ॥२॥"

"मद्गृहादद्य निर्गच्छ, गच्छ स्वच्छंदचारिणि ! । पितुर्वेश्मनि मात्र स्थाः, स्थानमेतन्नहीदृशम् ॥३॥"

"જે મારો પુત્ર તારૂં નામ પણ ગ્રહણ ન્હોતો કરતો, તેની સાથે તારો સંગમ થાય શી રીતે ?"

માટે -

"એક માત્ર મુદ્રિકા બતાવીને જ તું અમને શા માટે ઠગે છે ? તું એ રીતિએ ઠગવા ઇચ્છે તો પણ અમે ઠગાવાનાં નથી, કારણ કે -'વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓ ઠગવાના ઘણા પ્રકારો જાણે છે' - એ વાતને અમે સારી રીતિએ જાણીએ છીએ."

આથી -

'હે સ્વચ્છંદચારિણી ! આજે જ મારા ઘરમાંથી નીકળી જા અને તારા પિતાને ઘેર ચાલી જા : અહીં તો ઉભી જ ન રહે, કારણ કે - આ સ્થાન તારા જેવી કુલટાઓ માટે રહેવા યોગ્ય નથી.'

★ ★ ★

વિચારશૂન્ય અને વિવેકહીન વડીલ, પોતાના વડીલપણાનો કેવો અને કેટલો દુરૂપયોગ કરે છે, એ આ 'કેતુમતી'ની દશા આપણને સારામાં સારી રીતિએ સમજાવી શકે છે. 'જે મારો પુત્ર તારૂં નામ પણ ન્હોતો લેતો, તેની સાથે તારો સંગમ શી રીતિએ થાય ?' - આ પ્રકારે બોલનારી પોતે, એ નથી વિચારી શકતી કે - 'તો પછી પોતાના જ પુત્રના નામથી અંકિત થયેલી મુદ્રિકા આના હાથમાં આવે ક્યાંથી ?' આવો કોઇ પણ જાતિનો વિચાર કર્યા વિના જ, એ વડીલ અને એક રીતિએ માતા જેવી જ ગણાતી સાસુએ, પોતાની જ પુત્રવધૂ ઉપર ભયંકરમાં ભયંકર આરોપો મૂકી દઇને, તરત ને તરત જ પોતાનું ઘર છોડીને ચાલી જવાનો પણ હુકમ સંભળાવી દીધો.

આ રીતે કોઇ પણ જાતનો વિચાર કરવાની કે યોગ્ય તપાસ કરવાની ધીરજ ધર્યા વિના, ગમે તેવા આક્ષેપો કરનારા અને ગમે તેવા હુકમો ફરમાવનારા વડીલો, ખરે જ પોતાના વડીલપણાને લજાવે છે અને હિતૈષી કહેવરાવીને હિતશત્રુપણાનું કાર્ય કરે છે, એમાં એક લેશ પણ શંકા નથી. પોતાની ઉત્તમતા અને મહત્તાનું પ્રદર્શન કરતાં યોગ્ય આત્માઓનો નાશ થઇ જાય તેની પણ કાળજી ન કરવી, એનું નામ નથી વડીલપણું કે નથી હિતૈષિપણું !

વડીલપણું કે હિતૈષીપણું તો તેનું નામ છે કે - જે નિરંતર યોગ્ય આત્માની યોગ્યતાને પ્રમાદથી પણ ટક્કર ન લાગી જાય, તેની પૂરેપૂરી કાળજી ધરાવે. વડીલપણું કે હિતૈષીપણું જેટલું અયોગ્યની અયોગ્યતાનો નાશ કરવામાં રક્ત હોય છે, તેટલું જ નહિ પણ તેથીયે અધિક યોગ્યની યોગ્યતાનું સંરક્ષણ અને પોષણ કરવામાં આસક્ત હોય છે. આ દશા વિના વડીલપણું કે હિતૈષિપણું એક ક્ષણ પણ ટકી શકતું નથી.

★ ★ ★

ભાગ્યશાલિઓ ! તમને આ 'કેતુમતી'માં અત્યારે એ વડીલપણાનો કે હિતૈષિપણાનો એક અંશ પણ દેખાય છે ? જો કે આ બધું બને છે તેમાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના અશુભોદયનો પ્રતાપ પૂરેપૂરો છે, પણ એથી 'કેતુમતી'ની રીતિનો બચાવ કોઇપણ પ્રકારે થઇ શકે તેમ નથી. જ્યાં થોડો પણ હિતાહિતનો વિચાર નથી,

ત્યાં વડીલપણાની કે હિતૈષિપણાની હયાતિ શી રીતિએ હોઇ જ શકે ? અને એ નહિ રહેવાના કારણે જ આવેશમાં ચઢેલી 'કેતુમતી' માત્ર બોલીને જ અટકી નહિ, પણ એ પ્રકારનો તિરસ્કાર કર્યા પછી રાક્ષસીની માફક નિર્દય બનેલી તેણીએ, પોતાના સેવકોને હુકમ કર્યો કે - 'આ અંજનાને તેના પિતાને ઘેર મૂકી આવો.'

'કેતુમતી'ની આજ્ઞાને આધીન એવા તે નોકરોએ તો 'કેતુમતી'ની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવી જ રહી અને એથી જ તેઓ વસંતતિલકાથી સહિત અંજનાને વાહનમાં બેસાડી, 'માહેંદ્ર' નગર કે જે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના પિતાનું નગર છે, તેની પાસે લઇ ગયા અને ત્યાં આગળ ગયા પછી જેઓની આંખોમાં આંસુ ઉભરાઇ ગયાં છે તેવા તે નોકરોએ, વસંતતિલકા સાથે અંજનાનો ત્યાં આગળ એટલે માહેન્દ્ર નગરની પાસે ત્યાગ કર્યો. તે પછી તે નોકરોએ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને માતાની માફક નમસ્કાર કર્યો : આ રીતિએ કરવા પડેલા ત્યાગના અપરાધની ક્ષમા માગી અને તે પછી તેઓ પાછા ગયા : કારણકે - સેવકો સ્વામિની માફક સ્વામિના અપત્ય ઉપર પણ સમાનવૃત્તિવાળા હોય છે.

[૧૩]

બીજો પ્રસંગ : પિતાદિકનો ફીટકાર

'કેતુમતી'ની આજ્ઞાથી નોકરો શ્રીમતી **અંજનાસુન્દરીને** તેના પિતાના નગરની બહાર મૂકીને અને પોતાના નોકરધર્મને બજાવીને પાછા ચાલ્યા ગયા, ત્યાં સુધી આપણે જોઇ ગયા. સાસુની આ જાતિની આચરણાથી શ્રીમતી **અંજનાસુન્દરી**ના દુ:ખનો પાર જ ન રહ્યો. શ્રીમતી **અંજનાસુન્દરીના** એ સમયના દુ:ખનો ખ્યાલ કરાવતાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે :-

''तद्दुःखदुःखित इव, तदा चास्तमगाद्रविः । सन्तः सतां न विपदं, विलोकयितुमीश्वराः ॥१॥''

★

*''કેતુમતીના નોકરો શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીને** મૂકીને ચાલ્યા ગયા તે સમયે સૂર્ય જાણે કે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ના દુ:ખથી દુ:ખિત જ ન થઇ ગયો હોય તેમ અસ્ત પામી ગયો; કારણ કે - સત્પુરૂષો સજ્જનોની વિપત્તિને જોવા માટે અસમર્થ હોય છે.''*

અર્થાત્ - શ્રીમતી **અંજનાસુન્દરી** તે સમયે એવી દુ:ખિત અવસ્થામાં હતી કે - તેણીને તે દુ:ખિત અવસ્થા સારા માણસો તો ન જ જોઇ શકે; અને હોય પણ તેમજ, કારણ કે - જેણીએ રાજપુત્રી હોઇને કદી જ આવી નિરાધાર અવસ્થાનો અનુભવ કર્યો જ નથી, તેણીને માટે આ અવસ્થા જેવી તેવી દુ:ખદ ન જ ગણાય. વધુમાં એકલી નિરાધાર અવસ્થા જ નહિ, પણ સાથે સાથે કલંકિત અવસ્થા પણ ખરી જ. આ દશા અનિર્વચનીય દુ:ખને આપનારી હોય, એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

આવી અવસ્થામાં તેણીએ પોતાના પિતાના નગરની બહાર પ્રદેશમાં આખીએ રાત્રી કષ્ટપૂર્વક જાગૃત અવસ્થામાં જ પૂર્ણ કરી; કારણ કે - ત્યાં ઘુવડ પક્ષીઓના ઘોર ઘુત્કારોથી, શિયાળીઓના ફેત્કારોથી, વરૂઓનાં ટોળાંઓનાં આક્રંદોથી, શાહુડીઓના વિવિધ શબ્દોથી અને રાક્ષસોના સંગીત જેવા પિંગલોના કોલાહલોથી, તેણીના કાનો ફુટ ફુટ થઇ રહ્યા હતા. આવા ભયંકર સ્થાનમાં એક સ્ત્રી જાતિને નિદ્રા ન જ આવે એ સહજ છે, એટલે આવા ભયરૂપ સ્થાનમાં શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**એ આખીએ રાત્રી જાગૃત અવસ્થામાં જ કષ્ટપૂર્વક પસાર કરી.

અને તે પછી પ્રાત:કાળમાં ઉઠીને દીન બની ગયેલી એવી તે **શ્રી અંજનાસુંદરી**, લજ્જાથી સંકોચ પામતી ધીમે ધીમે નિર્લજ્જની માફક, જાણે પરિવાર વિનાની ભિક્ષુકી જ ન હોય તેમ, પોતાના પિતાના દ્વારે ગઇ. આ

પ્રમાણે શ્રીમતી **અંજનાસુન્દરીને** આવેલી જોઇને શ્રી **મહેન્દ્રરાજાનો** દ્વારપાલ સંભ્રમ પામી ગયો અને સંભ્રમ પામેલા તેણે પૂછ્યું કે - **'આવી અવસ્થા કેમ ?'**

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** તો મૌન રહી, પણ તેણીની સખી **વસંતતિલકા** કે જે શ્રીમતી **અંજનાસુન્દરીની** સાથે જ છે, તેણીએ સઘળી અવસ્થા કહી. આ પછી તરત જ તે દ્વારપાલે ત્યાંથી રવાના થઇ, શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીની** સખીએ કહેલી તેવા પ્રકારની અવસ્થા રાજાને જણાવી.

આ સાંભળીને રાજાનું મુખ લજ્જાથી નમી પડ્યું અને શ્યામ થઇ ગયું. હિતચિંતક પિતાને પોતાની પુત્રીના આવી જાતિના સમાચારથી જરૂર લજ્જા આવે અને લજ્જાના યોગે મુખ નમી પણ જાય અને શ્યામ પણ પડી જાય; પરંતુ સાંભળેલા સમાચારની તપાસ કર્યા વિના કે તેની ઉપર ઉચિત વિચારણા ચલાવ્યા વિના એકદમ અયોગ્ય વિચાર બાંધી દેવો, એમાં હિતચિંતકતા જળવાતી નથી, પણ પ્રાયઃ હિતચિંતકતાનું ખૂન જ થાય છે.

અહીંઆં શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીના** પિતા માટે પણ શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીના** તીવ્ર અશુભોદયે એમ જ બનવા પામે છે. એટલે કે - શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના પિતા બુદ્ધિમાન્ અને વિચારક છતાં પણ, જેવા સમાચાર સાંભળ્યા તેવા જ વિચારોમાં મગ્ન બન્યા છે અને ચિંતવવા લાગ્યા કે -

"अचिन्त्यं चरितं स्त्रीणां । ही विपाको विधेरिव ॥१॥"

"इयं कुलकलंकाय, कुलटा गृहमागता । अञ्जनाऽञ्जनलेशोऽपि, दूषयत्यंशुकं शुचि ॥२॥"

"ખરેખર જેમ વિધિનો વિપાક અચિન્ત્ય જ હોય છે, તેમ સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર પણ અચિન્ત્ય જ હોય છે."

એજ ન્યાયે -

"આ કુલટા **અંજના** મારા કુળને કલંકિત કરવા માટે જ મારે ઘેર આવી છે, કારણ કે - **અંજનનો - કાજળનો** એ લેશ પણ ઉજ્જવળ વસ્ત્રને દૂષિત કરે છે."

આ પ્રમાણે ચિંત્વન કરતા રાજાને, અપ્રસન્ન થઇ ગયું છે મુખ જેનું એવો શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીનો** ભાઇ અને રાજાનો **'પ્રસન્નકીર્તિ'** નામનો ન્યાયનિષ્ઠ પુત્ર કહે છે કે -

"द्रुतं निर्वास्यतामेषा, दूषितं ह्यनया कुलं । अहिदष्टांगुलिः किं न छिद्यते बुद्धिशालिना ॥१॥"

★

"આ અંજનાને એકદમ કાઢી મૂકો, કારણ કે - એણીએ આપણા કુલને દૂષિત કરી નાખ્યું છે. શું બુદ્ધિશાલિ માણસ સર્પથી ડસાયેલી અંગુલિને નથી છેદી નાખતો ? અવશ્ય છેદી જ નાખે છે, તો તેવી જ રીતિએ કુલને કલંકિત કરનારી આ છોકરીને હમણાં ને હમણાં જ આપ કાઢી મૂકો."

આ રીતે રાજાને અનુકુળ આવતું બોલતાં **'પ્રસન્નકીર્તિ'ને** સાંભળીને સારાસારનો વિવેક કરવામાં ચતુર એવો **'મહોત્સાહ'** નામનો મંત્રી રાજાને કહેવા લાગ્યો કે :-

''श्वश्रूदुःखे दुहितॄणां, शरणं शरणं पितुः ॥१॥''

''किञ्च केतुमती श्वश्रू-र्निर्दोषामप्यमूं प्रभो ! । निर्वासयेदपि क्रूरा, दोषमुत्पाद्य कंचन ॥२॥''

''व्यक्तिर्यावद्भवेद्दोषा-दोषयोस्तावदत्र हि । प्रच्छन्नं पाल्यतामेषा, स्वपुत्रीति कृपां कुरु ॥३॥''

''દીકરીઓ ઉપર જ્યારે સાસુઓ તરફથી દુઃખ આવી પડે, ત્યારે દીકરીઓને પિતાનું શરણ એજ એક શરણ છે : એટલે કે - સાસુઓ તરફથી તિરસ્કાર પામેલી દીકરીઓ પિતા સિવાય બીજા કોને શરણે જાય ? વિશ્વમાં એવી પુત્રીઓને પિતા સિવાય બીજું શરણ પણ કોણ છે ? અર્થાત્ - કોઈ જ નહિ.''

વળી

''હે પ્રભો ! 'નિર્દોષ એવી પણ આ અંજનાને તેની ક્રૂર 'કેતુમતી' નામની સાસુએ કોઈ દોષને ઉત્પન્ન કરીને પણ કાઢી મૂકી હોય' - આ પ્રમાણે કેમ ન બન્યું હોય ? કારણ કે-ક્રૂર સાસુ એવી રીતિએ બનાવટી દોષ ઉભો કરીએ પણ નિર્દોષ એવી પણ પુત્રવધૂને કાઢી પણ મૂકે!'

આ કારણથી

''અંજના સદોષ છે કે નિર્દોષ છે - એવી સ્પષ્ટતા ન થાય ત્યાં સુધી ગુપ્તપણે અહીં જ આ અંજનાને પાળો. 'પોતાની પુત્રી છે' - આ પ્રમાણે માનીને પણ આટલી કૃપા કરો !''

★ ★ ★

મંત્રીની આવી પણ વિવેકભરી વાત અને સુન્દર સલાહ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના તીવ્ર અશુભોદયના યોગે રાજાને ન રૂચી અને ઉલ્ટો રાજા પણ એજ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો કે-

''राजापीत्यवदच्छ्रूश्रूः, सर्वत्र भवतीदृशी । इदृशं चरितं तु स्या-द्वधूनां नहि कुत्रचित् ॥१॥''

''किंच संशृण्महेऽग्रेऽपिः, द्वेष्येयं पवनस्य यत् । गर्भः संभाव्यतेऽमुष्याः, पवनादेव तत्कथम् ॥२॥''

''सर्वथा दोषवत्येषा, साधु निर्वासिता तया । निर्वास्यतामितोऽपि द्राक्, पश्यामस्तन्मुखं न हि ॥३॥''

''સાસુ તો સર્વત્ર એવા પ્રકારની હોય, પણ વધૂઓનું આવું ચરિત્ર તો કોઈ પણ ઠેકાણે ન હોવું જોઈએ.''

વળી

*''આપણે પ્રથમથી જ સાંભળીએ છીએ કે **પવનંજય**ને માટે આ અંજના દ્વેષ્યા બની ગઈ છે, એટલે કે **પવનંજય** આ અંજના ઉપર પ્રેમ રાખવાને બદલે પ્રથમથી જ દ્વેષ રાખે છે : તો પછી **પવનંજયથી** આણીને ગર્ભ રહે એવી તો સંભાવના પણ કેમ જ થઈ શકે ?*

આથી એ સ્પષ્ટ જ છે કે

''આ અંજના સર્વથા દોષવતી છે, માટે સારૂં થયું કે - તેણીની સાસુએ આને કાઢી મૂકી અને અહીંથી પણ ઝટ કાઢી મૂકો, કારણ કે - અમે તો તેના મુખને પણ જોવાના નથી.''

આ રીતે પોતાની પુત્રીના મુખને પણ જોયા વિના રાજાએ પોતાની પુત્રીને એકદમ કાઢી મૂકવાનો હુકમ કાઢયો અને એ હુકમને આધીન થઇને દ્વારપાળે **અંજના**ને મહેલમાં નહિ પેસવા દેતાં બહારથી ને બહારથી જ કાઢી મૂકી. આ વખતે લોકો પણ આ રીતિએ કાઢી મૂકાતી **અંજના**ને દીન મુખે અને આક્રંદપૂર્વક કષ્ટથી જોતા હતા. અર્થાત્ - આ રીતિએ કાઢી મૂકાતી **અંજના**ને જોઇને લોકો દીન બની ગયા હતા અને કકળી ઉઠયા હતા, કારણ કે - આવી જાતિના ત્રાસથી લોકો પણ ત્રાસ ત્રાસ પામી ગયા હતા, પણ રાજાની આજ્ઞા આગળ ચાલે શું ? કંઇ જ નહિ.

પિતાજી તરફથી પણ આવા ભયંકર તિરસ્કારને પામેલી શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** ત્યાંથી ભુખી, તરસી, થાકી ગયેલી, નિસાસા નાખતી, આંસુઓને વરસાવતી, દર્ભથી વિંધાઇ ગયેલા પગોમાંથી નીકળતા લોહીથી પૃથ્વીના તળીઆને રંગતી, પગલે પગલે સ્ખલના પામતી, વૃક્ષે વૃક્ષે વિશ્રામ લેતી અને દિશાઓને પણ રોવરાવતી થકી પોતાની સખી જે **વસંતતિલકા** તેની સાથે ચાલી નીકળી. ચાલીને પણ જવું કયાં ? કારણ કે - **અંજના**ના પિતાએ પોતાની પુત્રીને પોતાના જ નગરમાંથી કાઢી મૂકીને સંતોષ માન્યો છે એમ નથી, પણ તેણે પોતાની સત્તા નીચે રહેલાં શહેરમાં અને ગામોમાં પુરૂષો મોકલીને કહેવરાવી દીધેલું કે - 'અંજનાને કોઇએ પણ સ્થાન ન આપવું !' - આ કારણથી **અંજના** જે જે શહેરમાં કે જે જે ગામમાં ગઇ, ત્યાં ત્યાં કોઇ પણ સ્થળે સ્થાન ન પામી શકી, એટલે કોઇ પણ સ્થળે સ્થિતિ કર્યા વિના એવી જ ભૂખી અને તરસી હાલતમાં ભટકતી ભટકતી તેણી એક મોટી અટવીમાં પહોંચી ગઇ અને એ અટવીમાં આવેલા એક પર્વતના કુંજમાં એક વૃક્ષ હતું, તે વૃક્ષના મૂળમાં એટલે વૃક્ષની નીચે બેસીને તેણીએ વિલાપ કરવા માંડયો.

વિલાપમાં પણ આવી મહાસતીઓ શું બોલે છે અને શું વિચારે છે, તે આપણે હવે પછી જોશું : પણ એ વિચારો કે - અશુભ કર્મનો તીવ્ર ઉદય આત્માને કેવી કેવી ભયંકર દશામાં ધકેલી દે છે ? આવી દશામાં જીવવું એ કેટલું કઠીન છે ? ઘણુંય કઠીન છે, તે છતાં પણ કર્મવશ જીવવું જ પડે છે ! એમાં કોઇનો પણ કશો જ ઉપાય ચાલી શકતો નથી, એ સુનિશ્ચિત છે. આપણે માની લઇએ કે - સાસુ તો પારકી હતી પણ પિતા આદિ આવી રીતિએ કેમ વર્તી શકે ? પણ અશુભ કર્મના ઉદય સમયે આવું કશુ જ પૂછી શકાતું નથી. આજ કારણે જ્ઞાની પુરુષો જગત્‌ની સમક્ષ સંસારની અસારતાનું જ જોરશોરથી વર્ણન કરે છે અને ફરમાવે છે કે - 'ધર્મ સિવાય આ આત્માને સંસારમાં કોઇ જ સાચું આશ્વાસન આપનાર કે સાચી શાંતિ પમાડનાર નથી. અને એજ કારણે ધર્મ ખાતર સર્વસ્વનો, એટલે કે માતપિતાનો પણ ત્યાગ વિહિત છે.' અર્થાત્ - આ વિશ્વમાં એક પણ વસ્તુ એવી નથી કે - જે ધર્મની આડે આવતી હોય છતાં પણ તેનો ત્યાગ ન કરી શકાય ! આથી એ સિદ્ધ છે કે - જે લોકો અન્ય અન્ય વસ્તુને આગળ ધરીને ધર્મને પાછળ કરવા માગે છે, તે લોકો ખરે જ મોહમુગ્ધ કહેવાય; તો જે લોકો પ્રભુશાસનને પામવાનો દાવો કરે છે અને જે લોકો પ્રભુશાસનના પ્રચારકપણાનો ઇલકાબ લઇને ફરે છે, તે લોકો જો મોહમુગ્ધ લોકોની ભેળા ભળી જાય, તેઓની વાતોમાં હાજીહા કરે અને સંસારની સુંદરતાના મોહમુગ્ધોના સુરમાં પોતાનો સુર પૂરે, તો તે લોકોને કયી કોટિમાં મૂકાય ? - એ ખાસ વિચારવા જેવું છે ! 'અશુભના ઉદય સમયે એક નહિ જેવી પણ સહાય નહિ કરી શકનાર, એટલું જ નહિ પણ વખતે ફીટકાર કરવાને પણ તૈયાર થનાર આત્માઓને, શુભના ઉદય સમયે શુભ વસ્તુનો તેઓને અમલ કરતાં રોકવાનો હક્ક શો છે ?' - આ પ્રશ્ન આ પ્રસંગે ખાસ વિચારવા જેવો છે ! જે માતા કે પિતા, જે સાસુ કે સસરો, જે સ્નેહી કે સંબંધી, જે વાલી કે વડિલ અશુભોદયના યોગે આવી પડેલી આફતના સમયે અકિંચિત્કર થઇ પડે છે, તે માતાને કે પિતાને, તે સાસુને કે સસરાને, તે સ્નેહીને કે સંબંધીને અને તે વાલીને કે વડિલને શુભોદયના યોગે કરાતી શુભ પ્રવૃત્તિમાં આડે આવવાનું મન પણ કેમ થાય છે અગર આડે આવતાં વિચાર સરખો પણ કેમ નથી આવતો ?

'ખરેખર, સંસારની સ્વાર્થાંધતા કોઇ અજબ જાતિની છે ! એ સ્વાર્થાંધતાના પ્રતાપે જ એ વિચાર નથી આવતો !! માટે એવી સ્વાર્થાંધતામાં ફસીને પ્રભુમાર્ગની આરાધના કરતાં અટકી પડવું - આરાધના કરવામાં આળસી જવું, એના જેવી ભયંકર મોહમૂઢતા બીજી એક પણ નથી.' આ પ્રમાણે વિચારી સંસારની અસારતા અને અશરણ્યતા સમજી, આ સંસારસાગરમાંથી પોતાના આત્માનો નિસ્તાર કરવાના કાર્યમાં રોકાઈ જવું, એજ આ માનવજીવનની સાચી સફળતા અને સાર્થકતા છે.

[૧૪]

પ્રસંગ ત્રીજો : અસહાય અબળા

આપણે જોઇ ગયા કે - સાસુએ કાઢી મૂકેલી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને, પોતાના પિતાને ત્યાં પણ સ્થાન ન મળ્યું, એટલું જ નહિ પણ પિતાએ મુખ પણ જોયા વિના બહારથી ને બહારથી જ તિરસ્કારપૂર્વક રવાના કરાવી અને પોતાની રાજધાનીના કોઇ શહેરમાં યા ગામમાં પણ સ્થાન ન મળે એવો પાકો બંદોબસ્ત કીધો. એથી એ મહાસતી ભુખી, તરસી, શ્રમિત થઇ ગયેલી, નિસાસા નાખતી, 'દર્ભ' જાતિના ઘાસથી વીંધાઇ ગયેલા પગોમાંથી નીકળતા લોહીથી મહીતલને રંગતી, પગલે પગલે સ્ખલના પામતી, વૃક્ષે વૃક્ષે વિસામો લેતી, દિશાઓને પણ રોવરાવતી અને કોઇ પણ શહેરમાં કે ગામમાં સ્થાનને નહિ પામતી, પોતાની સખી સાથે ચાલી નીકળી. એ રીતિએ ચાલતી ચાલતી તે મહાસતી કોઇ એક મોટી અટવીમાં પહોંચી ગઇ એ એ અટવીમાં આવેલા ગિરિકુંજમાં એક વૃક્ષની નીચે બેસીને હૃદયદ્રાવક વિલાપ કરવા લાગી.

"अहो मे मन्दभाग्याया, गुरुणाम विचारतः । अग्रे दण्डोऽभवत्पश्चा-दपराधविवेचनम् ॥१॥"

"साधु केतुमति ! कुल-कलंको रक्षितस्त्वया । त्वयापि संबन्धिभया-त्तात ! साधु विचारितम् ॥२॥"

"दुःखितानां हि नारीणां, माताश्वासनकारणम् । पतिच्छंदजुषा मात-स्त्वयाप्यहमुपेक्षिता ॥३॥"

"भ्रातर्दोषोऽपि नास्त्येव, ताते जीवति ते ननु । नाथ ! त्वयि च दुरस्थे, जज्ञे सर्वोऽप्यरिर्मम ॥४॥"

"सर्वथा स्त्री विना नाथ-मैकाहमपि जीवतु, यथाहमेका जीवामि, मन्दभाग्यशिरोमणिः ॥५॥"

'ખેદની વાત છે કે-વડિલોના અવિચારથી મન્દભાગ્ય એવી મને આગળ દંડ પ્રાપ્ત થયો અને અપરાધનું વિવેચન હવે પછી થશે. !'

વાત પણ ખરી છે કે - જો વડિલોએ વિચાર કરવાની તક લીધી હોત, તો આ રીતિએ અપરાધનો નિશ્ચય થયા વિના તિરસ્કાર ફીટકાર અને બહિષ્કાર નજ થાત, પણ તીવ્ર અશુભનો ઉદય એવા પ્રકારનો હોય છે કે - એ વિચારકને પણ અવિચારક બનાવી દે છે. આથી જ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પણ મૂખ્યતયા પોતાના મંદભાગ્યને જ આગળ કરે છે.

અને કહે છે કે

"હે કેતુમતિ ! તેં પણ કલંકથી કુલની રક્ષા સારી રીતિએ કરી અને હે પિતાજી ! આપે પણ સંબંધિઓના ભયથી સારૂં વિચાર્યું."

વળી -

''વિશ્વમાં એ વાત નિશ્ચિતપણે કહેવાય છે કે - દુઃખિત નારીઓને માતા એ આશ્વાસનનું કારણ છે, એટલે કે - આશ્વાસનને આપનારી છે, પણ હે માતા ! પતિની ઇચ્છાને જ અનુસરનારી તેં પણ મારી ઉપેક્ષા જ કરી.''

અને

''હે ભાઇ ! પિતાજીની હયાતિ હોવાથી તારો તો કોઇ દોષ જ નથી, કારણ કે - પિતાજીની હયાતિમાં તારાથી કશું જ થઇ શકે નહિ.''

ખરેખર

''હે નાથ ! આપ દૂર હોવાથી આજ સહુ કોઇ મારા માટે શત્રુ જેવી જ આચરણા કરી રહ્યું છે, એટલે કે - આજે કોઇ પણ મને આશ્વાસન આપનાર નથી.''

આજ કારણે

''મંદભાગ્ય આત્માઓમાં શિરોમણિ હું જેમ આજે પતિ વિના એકલી જીવું છું, તેમ કોઇ પણ સ્ત્રી પોતાના પતિ વિના કોઇ પ્રકારે એક પણ દિવસ ન જીવો !''

આ વિલાપમાં પણ આ મહાસતી મુખ્યતયા પોતાના દુર્ભાગ્યને જ દોષ આપે છે. ઉત્તમ આત્માઓનો એ સ્વભાવ જ હોય છે કે - 'ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ તેઓના મુખથી પ્રાયઃ સત્ય વસ્તુનું ભાન કરાવનાર જ શબ્દો નીકળે છે.'

આ સ્થિતિ જોતાં કોઇ પણ આત્મા સમજી શકે તેમ છે કે - શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો અત્યારે પાકો અશુભોદય છે અને ખરેખર, જ્ઞાનિઓના કથન મુજબ અશુભોદયના સમયે કોઇ પણ રક્ષક થઇ શકતું નથી. આપણે જોયું કે - અંજનાને સાસુએ પણ કાઢી મૂકી, પિતા તથા ભાઇએ પણ પૂછ્યા કે ગાછ્યા વિના - કોઇ પણ જાતની તપાસ કર્યા વિના, બહારથી ને બહારથી જ હાંકી કાઢી, માતાએ પણ ઉપેક્ષા કરી અને પિતાએ તો એવી કાર્યવાહી કરી કે - પોતાની રાજધાનીના નગરમાં કે ગામમાં પણ કોઇ એને પેસવા ના દે. હવે વિચારો કે - 'આવા વખતે રક્ષક કોણ ?' કહેવું જ પડશે કે - 'સેવ્યો હોય તો ધર્મ !' પણ જો તે નજ સેવ્યો હોય તો અત્યારે કોઇ જ રક્ષક નથી. ખરેખર, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી એ રાજપુત્રી છે, રાજપુત્રની વધૂ છે અને પુષ્પની શય્યામાં સૂનારી હતી, છતાં એની આજે કયી દશા છે ? શું અત્યારે આને એ બધાનો ત્યાગ છે ? નહિ જ ત્યાગ કર્યો નથી પણ આ તો નીકળવું પડયું છે. હૃદયથી ત્યાગ કયાં છે ? હૃદયથી ત્યાગ હોય તો દુઃખ નજ થાય. કાઢી મૂકી છે માટે જ દુઃખી છે. અત્યારે માત્ર એની પાસે સાથીમાં એક જ સખી છે. જો સાચી ધર્મભાવના જાગી હોય તો આટલો વિલાપ હોય ? નહિ જ. તેવી ધર્મભાવનાના અભાવે અત્યારે તો આખે ય રસ્તે વિલાપ જ કરે છે. ખરેખર, અત્યારે એની હાલત દયા ખાવા જેવી અને ભયંકર થઇ છે. ઝાડના થડ પાસે બેસીને વિલાપ કરતાં તેણી - 'ભાઇ, બાપ, માતા વિગેરેએ આમ ન કર્યું.' - વિગેરે વિગેરે વિચારોથી દીનતા કરે છે કે કાંઇ બીજાું ? ચાહે તેવી દીનતા કરવા છતાં પણ તીવ્ર અશુભના ઉદય સમયે કોઇ જ રક્ષક થતું નથી, માટે કોઇની આશાએ પાપ કરતા હો તો ન કરતા. પાપ કરતાં થાબડનારા બહુ મળશે, પણ એ પાપનો અનુભવ કરવો પડશે તે વખતે સામું જોનાર કોઇ જ નહિ મળે. અનીતિથી મેળવેલા પૈસા ઘરમાં બધા ઘાલે, પણ આરોપ આવે ત્યારે કડી તો પોતાને જ પહેરવી પડે. આથી કોઇની પણ સલાહે પાપ કરતા હો તો ન કરશો. પાપ કરવું પડતું હોય ત્યાં એ પસ્તાજો, પણ પાપનો બચાવ તો ન જ કરતાં. માબાપના કહેવાથી ખૂન કર્યું હતું કે ચોરી કરી હતી, એમ કહેવાથી સરકાર છોડે નહિ પણ ફાંસી કે જેલમાં મોકલે. સરકાર ન છોડે તો

કર્મસત્તા કેમ છોડે ? માટે કોઇના આધાર ઉપર પાપ ન કરતા, નહિ તો નતીજો તમારે પોતાને જ ભોગગવો પડશે. પાપ પ્રવૃત્તિના યોગે કર્મ એવાં બાંધશો કે - આરો પણ નહિ આવે. વડીલની પણ આજ્ઞા ત્યાં જ સુધી કે જ્યાં સુધી એ હિતમાં જોડે અને અહિતથી પાછા વાળે.

શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને કોઇ પણ સંબંધી ન હતા એમ નહિ, પણ ઘણા ય સંબંધી હતા. માતા પણ મહારાણી હતી, પિતા પણ મહારાજા હતા, ભાઇ રાજ્યનો માલીક હતો, પતિનો પિતા પણ મોટો રાજા હતો, છતાં અત્યારે છે કોઇ ? ખરેખર, અશુભોદયના ભોગવટા સમયે કોઇ જ ન હોય. આવા સંબંધીઓવાળી અંજનાની આ દશા તો તમારી શી હાલત ? 'તમે કયી વસ્તુ પર નચિંત બેઠા છો ?' એ જરા કાનમાં તો કહો ? કોની હુંફે આમ વર્તો છો ? કોઇ પૂછનાર નથી, એમ કોઇ કહી તો નથી ગયું ને ? ચાર છ રોટલીના ગ્રાહકોને શા માટે આટલી અનીતિ અને પ્રપંચ આદિ કરવા પડે ? ગમે તે રીતિએ સઘળું નજ છોડાય તો પણ મર્યાદાશીલ તો થવું જ જોઇએ. આટલું જાણ્યા પછી પણ તદ્દન બેફીકર રહો, એ ઘણું જ ભયંકર ગણાય.

[૧૫]

કારમો કર્મોદય

શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી**ને તેના તીવ્ર અશુભના ઉદયે નિરાધાર કરી મુકી. બાવીસ બાવીસ વર્ષ સુધી અખંડપણે શીલનું પાલન કરનારી પોતાની કુલીન પુત્રવધૂ ઉપર, વગર વિચાર્યે સાસુએ કલંક મુકી દીધું અને તેને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂકી : આથી 'પિતાજીને ઘેર શરણ મળશે, માતા આશ્વાસન આપશે અને ભાઇ ખબર પૂછશે'- એવી આશાથી કંઇક નિર્લજ્જતા સ્વીકારીને પણ તેણી એક ભિક્ષુકીની માફક પિતાજીના મકાન પાસે આવી; પણ પિતાજીએ તથા ભાઇએ તો મુખ પણ જોયા વિના, મકાનની બહારથી ને બહારથી જ કાઢી મૂકાવી અને તેણીની માતાએ પણ આ બનાવની ઉપેક્ષા જ કરી.

આ સ્થિતિથી એક અબળાને અસહ્ય દુઃખ થાય એ સહજ છે, પણ કર્મસત્તા એ નથી જ જોતી કે - 'આ અબળા છે કે સબળા છે ?' એ તો પાપ આચરનારને યથાસમયે પોતાના વિપાકનું ભાન ગમે તેવી અવસ્થામાં પણ કરાવે જ છે. એની સત્તા આગળ કોઇનું જ ચાલી શકતું નથી, માટે એનાથી ભાગવાના પ્રયત્નો કરવા કરતાં, અગર એના વિપાકોદય સમયે ગમે તે રીતિએ બચી જવાના વિકલ્પો વિગેરે કરવા કરતાં, તેનાથી બેપરવા રહી કોઇ પણ જાતિની અસમાધિ વિગેરે કર્યા વિના અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ તેનો મૂળથી જ વિનાશ કરવાના પ્રયત્નો આચરવા જોઇએ : પણ એવા પ્રયત્નો તો કોઇ પુણ્યશાલિઓ, કે જેઓ અનંતજ્ઞાની શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનને સમજી શકયા હોય, તેઓ જ કરી શકે છે પણ અન્ય સામાન્ય આત્માઓ તો નહિ જ !

આથી જ સામાન્ય રીતિએ કર્મના સ્વરૂપે સમજવા છતાં પણ શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** રોતી રોતી, નિઃસાસા નાખતી નાખતી તથા પોતાના રૂદનથી દિશાઓને પણ રોવરાવતી રોવરાવતી ચાલી નીકળી અને મ્હોટી અટવીમાં આવેલા ગિરિકુંજ પાસેના વૃક્ષની નીચે બેસીને વિલાપ કરવા લાગી અને વિલાપ કરતાં કરતાં પણ કહેવા લાગી કે -

''બીજાઓનો દંડ, અપરાધનું વિવેચન કર્યા પછી એટલે કે - 'અપરાધ થયો છે યા નહિ અને થયો છે તો કેટલો થયો છે ?' - આ વાતનો નિશ્ચય થયા પછી થાય છે, ત્યારે મંદભાગ્યના યોગે મારા માટે એથી તદ્દન ઉંધુ જ બન્યું કે - 'દંડ પ્રથમ થયો અને અપરાધનું વિવેચન હવે પછી થશે !''

આથીજ -

''હે કેતુમતી ! તેં પણ તારા કુલ ઉપર આવી પડતા કલંકને રોકી દેવાનો પ્રયત્ન સારો કર્યો ! પિતાજી ! આપે પણ સંબંધિઓના ભયથી સારૂં વિચાર્યુ !! દુઃખમાં આશ્વાસન આપનારી માતા ! તેં પણ પતિની ઇચ્છાને આધીન થઇને ઠીક ઉપેક્ષા કરી !!! અને ભાઇ ! પિતાજીની હાજરી હોવાથી તારો તો કશો દોષ જ નથી !!!! ખરેખર, હે નાથ, આજે એક તારા અભાવથી મારા માટે સૌ કોઇ વૈરી થઇને બેઠું છે !!!!! તો મંદભાગ્યોમાં શિરોમણિ હું જેમ પતિ વિના એકલી રહીને જીવું છું, તેમ કોઇ પણ સ્ત્રી પોતાના નાથ વિના એક પણ દિવસ કોઇ પણ રીતિએ જીવો નહિ !!!!!!''

ભાગ્યશાલિઓ ! વિચારો કે - કર્મોદયને આધીન થઇ ગયેલી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, પતિની હાજરીમાં પણ દુઃખદ રીતિએ ગુજારેલાં બાવીસ બાવીસ વરસોને કેવી રીતિએ ભૂલી જાય છે ! અને એથી જ સમજી શકાય તેમ છે કે - નોહ રાજાની મોહિનીમાં આખુંય વિશ્વ મૂંઝાયેલું છે. એજ મૂંઝવણના યોગે શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પણ અત્યારે જાણે પતિ જ એક રક્ષણહાર હોય, એ પ્રકારની ભાવના પ્રગટ કરી રહી છે : પણ એ ભૂલી જાય છે કે - 'કર્મસત્તાની આગળ કોઇ **જ** ટકી શકતું નથી : તેની સામે તો એક ધર્મસત્તા જ બસ છે !' પણ આવા સમયે ધર્મ કોઇ ભાગ્યશાલિને યાદ આવે છે. બાકી બીજાઓ તો કોઇ કાકાને તો કોઇ બાપને, કોઇ મામાને તો કોઇ મામીને અને કોઇ પતિને તો કોઇ સ્નેહીને, એમ કોઇના ને કોઇના - કે જે સઘળાય કર્મસત્તાને આધીન થઇને જ પરતન્ત્ર રીતિએ જીવન ગુજારી રહેલ છે. તેઓના જ શરણની ઇચ્છા રાખ્યા કરે છે : કારણ કે - કર્મરાજાની અને એમાંય મોહરાજાની ખૂબી જ એવી છે !

મુનિવરનાં દર્શન

એજ રીતિએ મોહરાજાને આધીન થઇ ગયેલી શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** હૃદયદ્રાવક વિલાપ કરી રહી છે. એ રીતિના વિલાપને કરતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને, તેની સખી **વસંતતિલકા** સમજાવીને ત્યાંથી આગળ લઇ ગઇ. આગળ જતાં તે બન્નેએ એક ગુહાની અંદર ધ્યાનમાં રહેલા **'અમિતગતિ'** નામના મુનિવરને જોયા.

આવે સમયે પરમત્યાગી મુનિવરનું દર્શન થવું, એ જેવું - તેવું ભાગ્ય નથી. આવે સમયે આવા મુનિવરનું દર્શન થયું, એજ સૂચવે છે કે - **'શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો અશુભોદય મટી શુભોદય થવા આવ્યો છે.'**

પ્રશ્ન ૦ 'સાહેબ ! દર્શન માત્રથી જ ભાગ્યોદય કેમ કહેવાય ? જેને આવા સમયે મુનિવરના દર્શનથી ગુસ્સો આવે અને વંદન કરવાને બદલે ગાળો દેવાની કે મારવાની બુદ્ધિ થાય તેનું શું ?'

ભાગ્યશાળી ! આ સ્થળે એવું નથી, કારણ કે - શ્રીમતી અંજનાસુંદરી અને તેની સખી વસંતતિલકા એ બન્નેયને મુનિદર્શનથી આનંદ થાય છે અને વંદન કરવાની ભાવના થાય છે : એટલું જ નહિ પણ તે બન્નેય તે મુનિવરની પાસે જઇને વિનયપૂર્વક વંદન કરે છે અને ભકિતપૂર્વક પોતાના હૃદયની શંકાઓને ટાળવા માટે પ્રશ્નો કરે છે ! આવા આત્માઓ માટે દર્શનમાત્રથી પણ ભાગ્યોદય કહેવાય. જે આત્માઓને મુનિના દર્શનથી ગુસ્સો વિગેરે થાય છે, તે આત્માઓને તો મુનિ મળી જાય તો પણ, તેઓને મુનિનું દર્શન થયું, એમ નથી કહેવાતું.

બાકી એ વાત તો સાચી જ છે કે - આવ સમયે મુનિવરનું દર્શન થવું અને દર્શન થતાંની સાથે જ વંદન આદિ કરવાની ભાવના થવી, એ ઘણો જ શુભોદય હોય ત્યારે જ બને છે. એથી જ કહ્યું કે - શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો અશુભોદય મટી હવે શુભોદય થવા આવ્યો છે : ' કારણ કે - એ બન્નેય મુનિનું દર્શન થતાંની સાથે જ દુઃખને લગભગ વિસરી જાય છે અને સીધાં જ એ મુનિવરની સેવામાં હાજર થાય છે : એટલે એ મુનિવરની પાસે જઇ તે ચારણશ્રમણને વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરીને, આગળની ભૂમિ ઉપર બેસી ગયાં.

વસંતતિલકાના બે પ્રશ્ન

આ રીતિએ બન્નેયને સામે બેઠેલાં જોઇને પરોપકારરસિક એવા તે મુનિવરે પણ પોતાનું ધ્યાન પાર્યું, એટલે કે - સમાપ્ત કર્યું, અને -

''मनश्चिंतितकल्याण महारामैकसारणिम् । धर्मलाभाशिष सोऽदात्, करमुत्रम्य दक्षिणम् ॥१॥''

''પોતાનો જમણો હાથ ઉંચો કરીને મનઃચિન્તિત કલ્યાણરૂપ જે મોટો બગીચો, તેને લીલોછમ એટલે પ્રફૂલ્લ રાખવા માટે એક પાણીની નીકસમી 'ધર્મલાભ' રૂપ આશિષ્, તે મુનિવરે આપી.''

★

પરમતારક મુનિવરની એવી ઉત્તમ પ્રકારની આશિષ્ સાંભળીને, ફરીથી ભકિતપૂર્વક નમસ્કાર કરીને તે **વસંતતિલકા**એ શરૂઆતથી માંડીને, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનું સઘળુંય દુઃખ તે મુનિવરની સમક્ષ કહ્યું અને પૂછયું કે -

૧- આ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી ઉત્પન્ન થયેલ છે ?

તથા

૨ - આ મારી સખી આવા પ્રકારની દશાને કયા કર્મથી પામેલી છે ?

[૧૬]

પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર

વસંતતિલકા દ્વારા પૂછાયેલા બે પ્રશ્નો પૈકીના પ્રથમનો ઉત્તર આપતાં તે મુનિવરે ફરમાવવા માંડયું કે -

આજ **'જંબુદ્વીપ'**ના 'ભરત' નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા **'મંદર'** નામના નગરમાં **'પ્રિયનંદી'** નામનો **એક** વણિક હતો. એ વણિકને **'જયા'** નામની એક પત્ની હતી. એ પત્નીદ્વારા તે **'પ્રિયનંદી'** નામના વણિકને એક પુત્ર થયો : તેનું નામ તેનાં માતાપિતાએ **'દમયન્ત'** પાડયું. તે **'દમયન્ત'** ચંદ્રમાની માફક કલાઓનો નિધિ દમપ્રિય હતો અને દમપ્રિય તે કહેવાય છે કે - જેને ઈંદ્રિયોનું દમન કરવું પ્રિય હોય આ **દમયન્ત** પણ એવી જ રીતિનો

દમપ્રિય હતો. તે **'દમયન્ત'** કોઇ એક દિવસ ક્રીડા કરતો કરતો એક ઉદ્યાનમાં પહોંચી ગયો. એ ઉદ્યાનમાં તેણે સ્વાધ્યાય - ધ્યાનમાં તત્પર એવા સાધુઓને જોયા અને એ સાધુઓ પાસે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તે દમયન્તે ધર્મને સાંભળ્યો : સાંભળ્યો એટલું જ નહિ, પણ તે સાંભળેલો ધર્મ તે પુણ્યશાલિ આત્માને રૂચ્યો પણ ! એ ધર્મ રૂચવાના પરિણામે તેણે તે સાધુઓ પાસે સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર કરવા સાથે વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહોને અંગીકાર કર્યા અને સાધુઓને યથોચિત અને અનિંદિત દાન દીધું. તે પછી તપ અને સંયમમાં જ રકત રહેતો તે કાળક્રમે મરીને દેવલોકમાં પરમ ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો.

ત્યાંથી ચ્યવીને તે **'જંબૂદ્વીપ'**માં આવેલા **'મૃગાંક'** નામના નગરના નરેશ **'હરિચંદ્ર'** નામના રાજાની **'પ્રિયંગુલક્ષ્મી'** નામની રાણીના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો, અને તે ત્યાં **'સિંહચંદ્ર'** નામથી પ્રસિદ્ધિને પામ્યો. અર્થાત્ - તપ અને સંયમના યોગે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલો **'દમયન્ત'** નો જીવ ત્યાંથી ચ્યવીને **'જંબૂદ્વીપ'** માં આવેલા **'મૃગાક'** નામના નગરના નરેશ **'શ્રી હરિચંદ્ર'** નામના રાજાના અને તે રાજાની **'પ્રિયંગુલક્ષ્મી'** નામની રાણીના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં માતાપિતાએ તેનું નામ **'સિંહચંદ્ર'** પાડયું. **'સિંહચંદ્ર'** ના ભવમાં પણ તે શ્રી જિનેશ્વરદેવે ઉપદેશેલા ધર્મને પામ્યો. તે ભવમાં પણ તેણે પામેલા શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મને આરાધ્યો અને ક્રમયોગે ત્યાંથી પણ કાલધર્મ પામીને તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો.

દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે આજ **'જંબૂદ્વીપ'**ના **'ભરતક્ષેત્ર'**માં આવેલા **'વૈતાઢય'** નામના પર્વત ઉપર **'વારૂણ'** નામના નગરમાં **'સુકંઠ'** નામના રાજા અને **'કનકોદરી'** નામની રાણીના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું નામ ત્યાં **'સિંહવાહન'** પાડવામાં આવ્યું. ત્યાં ઘણા કાળ સુધી રાજ્યને ભોગવીને તે **'સિંહવાહને'** તેરમા તીર્થપતિ **'શ્રી વિમલનાથસ્વામિ'**ના તીર્થમાં વિચરતા **'શ્રી લક્ષ્મીધર'** નામના મુનિવરની પાસે વ્રત અંગીકાર કર્યું. એટલે કે - દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા પછી દુસ્તપ તપને તપ્યા અને એ રીતિએ સંયમની આરાધના કરવાથી ત્યાંથી કાળધર્મ પામીને તે **'દમયન્ત'**નો જીવ **'લાન્તક'** નામના છઠ્ઠા દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

તેજ દમયન્ત જીવ **'લાન્તક'** નામના છઠ્ઠા દેવલોકમાંથી ચ્યવીને આ તારી સખીના ઉદરમાં આવીને અવતર્યો છે અને-

''गुणानामालयश्चायं, दोष्मान् विद्याधरेश्वरः । पुत्रश्चरमदेहोऽस्या, अनवद्यो भविष्यति ॥१॥''

''આ 'અંજના' નો પુત્ર ગુણોનું ધામ થશે, મહાપરાક્રમી થશે, વિદ્યાધરોનો ઇશ્વર થશે અને ચરમદેહી એટલે આજ ભવમાં મુક્તિને પામનારો તથા પાપરહિત થશે.''

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર

આ રીતિએ પ્રથમ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીમતી **'અંજનાસુંદરી'**ના ગર્ભમાં આવેલા પુત્રના પૂર્વભવોનું શ્રવણ કરાવી, તે મુનિવરે **અંજના**ના ગર્ભમાં કોણ છે અને કેવો છે તે સંભળાવ્યું. હવે - **'મારી આ સખી આવી દશાને કયા કર્મના યોગે પામી છે ?'** - આ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તે **'શ્રી અમિતગતિ'** નામના ચારણ મુનિવર ફરમાવે છે કે -

'કનકપુર' નામના નગરમાં મહારથીઓમાં શિરોમણિ **'કનકરથ'** નામનો રાજા હતો. તે રાજાને **'કનકોદરી'** નામની અને **'લક્ષ્મીવતી'** નામની બે પત્નીઓ હતી. તેમાંની **'લક્ષ્મીવતી'** નામની રાણી સદાને માટે પરમ શ્રાવિકા હતી. તેણી પોતાના ઘરમંદિરમાં રત્નમય જિનબિંબને સ્થાપન કરીને નિરંતર બંને કાળે વંદન તથા પૂજન કરતી હતી. આથી બીજી રાણી જે **'કનકોદરી'** તેને ઇર્ષ્યા થઇ.

સભા૦ શોકય હતી ને ? ધર્મનું આરાધન કરે તેમાંયે ઈર્ષ્યા ?

હા, ઘણાય આત્માઓ એવા હોય છે કે - 'પોતે ધર્મ કરે નહિ અને બીજા કરે તે પણ તેઓથી સહાય નહિ.' - એ ન્યાયે **'કનકોદરી'**થી પણ પોતાની સપત્નીની ધર્મક્રિયા સહી ન શકાઈ, એટલે માત્સર્યના યોગે દુષ્ટ હૃદયની તે કનકોદરીએ શ્રી અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમાને હરી લીધી અને અપવિત્ર કચરામાં ફેંકી દીધી. ભાગ્યયોગે તેજ સમયે વિહાર કરતાં કરતાં **શ્રી 'જયશ્રી'** નામનાં ગણિની ત્યાં આવ્યા. તેમણે આ જોયું અને તેણીને કહ્યું કે -

''तद्रृदष्ट्वा तामुव चैव-मकार्षीः किमिदं शुभे ! ॥१॥''

''भगवत्प्रतिमामत्र, प्रक्षिपन्त्या त्वया कृतः । अनेकभवदुःखाना-मात्मायं हंत भाजनम् ॥२॥''

''હે શુભે ! તેં આ કર્યું શું ? ખરેખર, ભગવાન્ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પ્રતિમાને આવા અશુચિ સ્થળમાં ફેંકવાથી, ખેદની વાત છે કે - તેં તારા આત્માને અનેક ભવ માટે દુઃખોનું ભાજન બનાવ્યો છે.''

★ ★ ★

ગણિનીના આ કથનને સાંભળવાથી **'કનકોદરી'**ને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થયો અને એ પશ્ચાત્તાપના યોગે તેણીએ ભગવાન્ શ્રી અરિહંતની પ્રતિમાને તે અપવિત્ર સ્થાનમાંથી ઉપાડી લીધી અને તે પછી પ્રતિમાજીને બરાબર પ્રમાર્જિત કરીને અને એ થયેલા પાપની ક્ષમાપના કરીને, તે પ્રતિમાને યોગ્ય સ્થાને સ્થાપન કરી.

ત્યારથી આરંભીને તેણી **'સમ્યક્ત્વ'** આદિને ધરનારી થઈને, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મને આરાધવા મંડી. ગણિનીના યોગે ધર્મને પામીને અને પાળીને તથા કાલક્રમે મરીને તે **'કનકોદરી'** સૌધર્મ કલ્પમાં એટલે પ્રથમ દેવલોકમાં દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ.

ત્યાંથી ચ્યવીને આ તારી સખી **'શ્રી મહેંદ્ર'** રાજાની પુત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ અને આ તારી સખીને અત્યારે જે દુઃખદ અવસ્થા ભોગવવી પડે છે, તે બીજા કોઈ જ કારણે નહિ, પણ તે વખતે શ્રી અરિહંત પરમાત્માની આશાતના કરી હતી તેજ કારણે છે : એટલે કે - તે **શ્રી અરિહંત** પરમાત્માની પ્રતિમાને દુઃસ્થાનમાં નાખી દીધી હતી, તે પાપથી જ ઉત્પન્ન થયેલું આ ફળ છે.

અને તે ભવમાં એટલે કે - જે ભવમાં આ તારી સખી **'કનકોદરી'** તરીકે હતી, તે ભવમાં તું આની બેન હતી અને તેના તે કર્મમાં અનુમોદન આપનારી હતી, એથી તે કર્મના વિપાકને તારે પણ આની સાથે ભોગવવો પડે છે : હવે -

''भुक्तप्रायमिदं चास्या-स्तस्य दुःकर्मणः फलम् । गुह्यतां जिनधर्मस्त-च्छुभोदर्को भवे भवे ॥१॥''

'' આ તારી સખીના તે દુષ્કર્મનું ફલ ભુકતપ્રાયઃ થઈ ગયું છે, એટલે કે - ઘણું ભોગવાઈ ગયું છે અને નહિ જેવું જ રહ્યું છે : માટે તમે ભવેભવે શુભ ફળને આપનારા શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મને અંગીકાર કરો ! ''

★

શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મનો પ્રભાવ જ એ છે કે - એની સેવા કરનારા આત્માઓનો ઉત્તરકાળ એટલે ભવિષ્યકાળ સારો ને સારો જ થાય : કારણ કે - મુક્તિપ્રાપક ધર્મ જો મુક્તિની જ કામનાથી સેવાય, તો આ સંસારમાં પણ

તે આત્માને ઉદયવંતો ને ઉદયવંતો જ રાખે છે. માટે દુઃખથી ત્રાસ પામતા અને એકાંતે સુખને જ ઇચ્છતા આત્માઓએ, એ શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મને જ અંગીકાર કરવો જોઇએ, એ કારણે તમે એ ધર્મને અંગીકાર કરો.

★

અને આમ ફરમાવીને તેઓશ્રી વધુમાં એમ પણ જણાવે છે કે - અહીંઆં અકસ્માત્ રીતિએ આવેલો **અંજના**નો મામો આને પોતાને ઘેર લઇ જશે અને ઘણા જ અલ્પ સમયમાં પોતાના પતિ સાથે આ **અંજના**નો મેળાપ થશે.

આ પ્રમાણે બીજા પ્રશ્નનો પણ ઉત્તર આપીને અને **શ્રીમતી અંજનાસુંદરી** અને **વસંતતિલકા** એ બન્નેયને શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ વિશ્વના કલ્યાણ માટે ઉપદેશેલા ધર્મમાં સ્થાપન કરીને, **શ્રી અમિતગતિ** નામના મુનીંદ્ર આકાશ માર્ગે ઉડયાં.

[૧૭]

ધર્મના પ્રતાપે જંગલમાં પણ મંગલ !

''શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માની આશાતના કરવાના પરિણામે, શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** ઉપર ભયંકર જાતિની આફત આવી પડી છે' - એમ એના પૂર્વભવના વર્ણનદ્વારા **શ્રી અમિતગતિ** નામના ચારણમુનિવરે ફરમાવ્યું અને અચાનક મામાનો સંયોગ થશે, એ કહેવા સાથે ધર્મોપદેશ આપીને તે આકાશમાં ગતિ કરી ગયા ''- એમ આપણે જોઇ ગયા.

ભાગ્યશાલિઓ ! હવે તમે વિચારો કે - એક પ્રભુની પ્રતિમાને કચરામાં નાખવા માત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપનો વિપાક આ રીતનો થાય, તો આજે જેઓ પરમતારક શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પ્રતિમા માટે જ્યારે ને ત્યારે યદ્વાતદ્વા પ્રલાપ કરે છે, તે આત્માઓની હાલત શી થશે ? ખરે જ, આવાઓની દશાનો ખ્યાલ કરતાં કોને ભાવ દયા ઉત્પન્ન ન થાય ? દયાળુઓએ આવા આત્માઓને સુધારવાના અને તેઓ ન સુધરે તો તેવા આત્માઓથી યોગ્ય આત્માઓને અલગ કરવાના પ્રયત્નો, વગર કહ્યે પણ આચરવા જોઇયે યા નહિ ?

સભામાંથી - અવશ્ય આચરવા જ જોઇએ.

વારૂ, શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને તો પોતાના કરેલા પાપકર્મનો ગણિનીના ઉપદેશથી તેજ ભવમાં અને તેજ વખતે પશ્ચાત્તાપ પણ થયો હતો તથા તેજ સમયે પોતાના પાપને સુધારી લીધું હતું, છતાંય તે પાપનો વિપાક વર્ષો સુધી ભોગવવો પડયો, તો જે બીચારાઓના અંતરમાં સુધરવાની સહજ પણ ઇચ્છા નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલ્ટા પોતાના પાપકર્મને પણ પુણ્યકર્મ માનીને જોર -શોરથી અને રાજીખૂશીથી રાચીમાચીને પાપકર્મ આચરી રહ્યા છે, તથા આચર્યા પછી પણ તેની પ્રશંસા કરી કરીને તે પાપકર્મને સુદૃઢ બનાવી રહ્યા છે, તે બીચારાઓની દશા કેવી અને કેટલી શોચનીય છે ?

સભામાંથી - ઘણી જ.

ખરેખર, પરમોપકારી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ એવા પ્રત્યનિક આત્માઓને માટે ઘણાજ ભયને ઉત્પન્ન કરનારૂં વર્ણન કરે છે અને સૂચવે છે કે - 'કલ્યાણના અર્થિ આત્માઓએ પ્રત્યનિકપણાથી અવશ્ય બચવું જ જોઇએ.'

પણ આવાઓની સામે શાસ્ત્રો ધરવાં, એ પણ એવાઓનો આત્મનાશ કરવા બરાબર છે, કારણ કે - એવાં શાસ્ત્રોની વાતથી તેઓનો એ રોગ વધતો જ જાય તેમ છે, અને જ્યારે જ્યારે એમને શાસ્ત્રોની વાતો કહેવામાં આવી છે, ત્યારે ત્યારે પરિણામે તે આત્માઓ એ પરમકલ્યાણના પંથનો ઉપદેશ કરનારાં શાસ્ત્રો અને તે શાસ્ત્રોના રચયિતા તે તે પરમતારક પરમર્ષિઓ પ્રત્યે પણ યદ્વા તદ્વા બોલ્યા છે અને બોલે છે તથા એમ બોલી બોલને તેઓ પોતાનું ભાવમરણ પેદા કરે છે.

સભામાંથી - સાહેબ ! ખરેખર એવો જ અનુભવ થયો છે અને થાય છે.

આથી જ એમ કહેવું પડે છે કે - 'આજના વિરોધિઓ, પ્રાયઃ અસાધ્ય વ્યાધિવાળા દરદીઓના જેવા છે : એટલે તેઓને સુધારવાના પ્રયત્નો કરવા કરતાં ભદ્રિક આત્માઓને એવાઓના સંગથી બચાવી લેવાના અને યોગ્ય આત્માઓને પ્રભુમાર્ગની સન્મુખ કરવાના જ પ્રયત્નની જરૂર છે.'

અસ્તુ. શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીએ** તો મુનિવર દ્વારા પોતાના પૂર્વભવની સ્થિતિ જાણી, તે ઉપકારી મુનિવરના ઉપદેશ પ્રમાણે પોતાની સખી સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ સ્વીકાર્યો અને તે ઉપકારી મુનિવર પણ તે બંન્નેયને શ્રી અરિહંતપરમાત્માના ધર્મમાં સ્થાપન કરીને ગરૂડની માફક આકાશમાર્ગે ચાલ્યા ગયા.

મુનિવરના ચાલ્યા ગયા પછી એકલી જ રહી ગયેલી તે બન્ને બાળાઓએ, આવતા એક યુવાન સિંહને જોયો. તે જાણે પૂંછડાની છટાને પછાડવાથી પૃથ્વીને ફાડી નાખવા જ ન ઇચ્છતો હોય તેમ, અર્થાત્ - તે જોસથી પોતાના પૂંછડાને પછાડતો પછાડતો આવતો હતોઃ તેણે પોતાના 'બુત્કાર' ધ્વનિથી દિશોઓના કુંજને ભરી દીધા હતા : અર્થાત્ - તેના 'બુત્કાર' ધ્વનિથી દિશોઓના કુંજો ગાજી ઉઠતા હતા : આવતો તે સિંહ પોતાના શરીર ઉપર લાગેલા હાથીના લોહીથી ભયંકર લાગતો : તેની દાઢાઓ વજ્રના કંદ જેવી હતી : તેનાં દાંતો કરવતના જેવા ક્રૂર હતા : તેની કેસરા સળગતી જ્વાળા જેવી હતી : તેના નખો લોઢાના અંકુશ જેવા હતા અને તેનું ઉરઃસ્થળ શિલા જેવું હતું.

અચાનક દીવ્ય સહાય

આવા ભલભલાને પણ ભય પમાડે તેવા સિંહને આવતો જોવાથી, ધ્રુજતી ધ્રુજતી અને ભૂતલમાં પેસવા ઇચ્છતી હોય તેમ જમીનને જોતી, તથા ભયભીત થઇ ગયેલી હરિણી જેમ કયી દિશામાં જવું એવા વિચારમાં પડી જાય તેમ વિચારમાં પડી ગયેલી તે બન્નેય બાળાઓ જેટલામાં ઉભી છે, તેટલામાં જ તે બાળાઓના શુભોદયે જે ગુહામાં મુનિવર હતા તે જ ગુહાનો અધિપતિ **મણિચૂલ** નામનો યક્ષ **'અષ્ટાપદ'**નું રૂપ વિકુર્વિને આવ્યો અને આવીને તે સિંહને તેણે મારી નાખ્યો. તે પછી **'અષ્ટાપદ'**નું રૂપ સંહરી લીધું અને પોતાનું રૂપ અંગીકાર કર્યું. પોતાના મૂળ રૂપમાં પ્રગટ થઇને તે યક્ષ બન્નેય બાળાઓને ખૂશ કરવા માટે, પોતાની પ્રિયા સાથે શ્રી અરિહંતપરમાત્માના ગુણોની સ્તુતિ ગાવા લાગ્યો.

અશુભના ઉદયે એકસમય એવો હતો કે જે સમયે માતા, પિતા કે બંધુએ પણ ખબર ન્હોતી લીધી અને શુભના ઉદયે એવો પણ સમય આવી લાગ્યો કે - કોઈ પણ જાતિના સંબંધ વિનાનો અને દેવજાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલો યક્ષ પણ સહાય માટે દોડી આવ્યો, એટલું જ નહિ પણ સહાય કર્યા પછી પાછો તેઓને ખૂશ કરવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

★ ★ ★

ખરેખર, ધર્મ એ એવી વસ્તુ છે કે - તે પોતાના સાચા સેવકને ગમે તેવા સમયે પણ અચિંતિત સહાય આપે છે. આથી સુખના અર્થિએ આડાઅવળા ઉધમાતો કરવા છોડી દઇ, એક ધર્મની સેવામાં જ સમર્પાઇ જવું જોઇએ. જીવનને ધર્મની સેવામાં સમર્પિ દેવાથી, આત્મા આ દુઃખમય સંસારમાં પણ સુખનો અનુભવ કરી : પરિણામે અનંત સુખનો ભોક્તા થઇ શકે છે અને જીવનને ધર્મથી વિમુખ બનાવનારો આત્મા, સુખનો અર્થી છતાં આ દુઃખમય સંસારમાં દુઃખભરી અને એથી જ દયાજનક દશામાં જ સબડ્યા કરે છે. આથી સુખના અર્થી માટે એક ધર્મ જ શરણ રૂપ છે.

આ પછી શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** અને **વસંતતિલકા** તે યક્ષની સહાયતાના યોગે તેજ ગુહામાં શાંતિપૂર્વક રહી અને ત્યાં **શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામિની** પ્રતિમાને સ્થાપીને નિરંતર તે પ્રતિમાની પૂજા કરવા લાગી.

પુત્રનો જન્મ

આ રીતિએ પોતાના જીવનને ધર્મમાં પસાર કરતી શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીએ** કોઇ એક દિવસે સિંહણ જેમ પરાક્રમી સિંહને જન્મ આપે, તેમ ચરણમાં વજ્ર, અંકુશ અને ચક્રના ચિહ્નવાળા પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપ્યો. રામાયણમાં જે **'હનુમાન્'** તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તે આજ.

આ સમયે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનાં સૂતિકર્મો હર્ષના વશથી પોતે જ આણેલાં કાષ્ટ અને જલ આદિએ કરીને **વસંતતિલકા** એ કર્યાં અને તે પછી દુઃખિત થયેલ શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** પોતાના તે પુત્રને ખોળામાં સ્થાપીને, મુખ ઉપર ટપકતાં આંસુઓવાળી થઇ થકી, જાણે તે ગુફાને રોવરાવતી હોય તેમ રોવા લાગી અને બોલી કે -

''महात्मन्नत्र विपिने, तव जातस्य कीद्दशम् , जन्मोत्सवं करोम्येषा, तव वराकी पुण्यवर्जिता ॥१॥''

''હે મહાત્મન્ ! ગરીબડી અને પુણ્યવિહીના આ હું, આ ઘોર વનમાં ઉત્પન્ન થયેલા તારો કેવો જન્મોત્સવ કરૂં ?''

મામાનો સમાગમ

આ પ્રમાણે રોતી તે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીને** જોઇને **'પ્રતિસૂર્ય'** નામનો એક ખેચર તેની પાસે આવ્યો : આવીને મધુર વાણીવાળા તેણે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીના** દુઃખનું કારણ પૂછ્યું : અને **વસંતતિલકાએ** રોતાં રોતાં વિવાહથી માંડીને પુત્રના જન્મ સુધીના શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીના** દુઃખના હેતુને સર્વ પ્રકારે કહી બતાવ્યો.

આ સાંભળીને એકદમ રોતો રોતો તે ખેચર પણ બોલી ઉઠ્યો કે - 'હે બાળે ! આ હું **'હનુપૂર'** નામના નગરનો રાજા છું, **'સુંદરીમાલા'**ની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલો છું, **'ચિત્રાભાનુ '** રાજાનો પુત્ર છું અને **'માનસવેગા'** નામની તારી માતાનો ભાઇ છું. સારા ભાગ્યે હું તને જીવતી જોઇ શક્યો છું માટે હવે શાંત થા.'

આ કથનથી શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** પણ જાણી ગઇ કે - 'આ ખેચર બીજો કોઇ જ નથી, પણ મુનિવરના કહેવા પ્રમાણે મારો મામો જ છે.' આથી તેણી પણ અધિક અધિક રોવા લાગી, કારણ કે - ઘણું કરીને ઇષ્ટજનને જોવાથી દુઃખ તાજું થાય છે.

એ જ કારણે અધિક અધિક રોતી પોતાની ભાણેજ શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીને** રોતી રોકીને **'પ્રતિસૂર્ય'** નામના ખેચરે પોતાની સાથે આવેલા દૈવજ્ઞને શ્રી **અંજનાસુંદરીના** એટલે પોતાની ભાણજીના પુત્રના જન્મ આદિને પૂછ્યો એટલે કે - **'આ પુત્ર જન્મ્યો ત્યારે ગ્રહ વિગેરે કેવા હતા અને આ પુત્ર કેવો થશે ?'** - એ વિગેરે પૂછ્યું.

[૧૮]

દૈવજ્ઞનો અભિપ્રાય

'શ્રી પ્રતિસૂર્ય'ના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં દૈવજ્ઞે કહ્યું કે -

"भाव्यवश्यं महाराजो, भवे चात्रैव सैत्स्यति । शुभग्रहबले लग्ने, जातोऽयं पुण्यभाक् शिशुः ॥१॥"

"तथाहि सुतिथिरियं, चैत्रस्य बहुलाष्टमी । नक्षत्रं श्रवणं स्वामी, वासरस्य विभावसुः ॥२॥"

"आदित्यो वर्तते मेषे, भवनं तुंगमाश्रितः । चन्द्रमा मकरे मध्ये, भवने समवस्थितः ॥३॥"

"लोहितांगो वृषे मध्ये, मध्ये, मीने विधोः सुतः । कुलीरे धिषणोऽत्युच्चै-रध्यास्य भवनं स्थितः ॥४॥"

"मीने दैत्यगुरुस्तुंग-स्तस्मिन्नेव शनैश्वरः । मीनलग्नोदये ब्रह्म-योगे सर्वमिदं शुभम् ॥५॥"

★ ★ ★

"હે રાજન્ ! શુભ ગ્રહોના બળવાળા લગ્નમાં જન્મ પામેલો આ બાળક અવશ્ય મોટો રાજા થશે અને આજ ભવમાં સિદ્ધિપદને પામશે.'

કારણ કે -

"આ ચૈત્રમાસની કૃષ્ણા અષ્ટમી છે એ સુતિથિ છે, નક્ષત્ર શ્રવણ છે, આ વારનો સ્વામી સૂર્ય છે એટલે કે રવિવાર છે, ઉંચા ભવનને આશ્રિત થયેલો સૂર્ય 'મેષ' રાશિમાં વર્તે છે, 'ચંદ્રમા' 'મકરરાશિ'માં મધ્ય ભવનમાં રહેલો છે, મંગળ 'વૃષ' રાશિમાં મધ્ય ભવનમાં રહેલો છે, 'બુધ' 'મીનરાશિ'માં મધ્ય ભવનમાં રહેલ છે, 'ગુરૂ' અતિ ઉચ્ચ ભવનમાં 'કર્કરાશિ'માં રહેલો છે, 'શુક્ર' ઉંચનો થઇને 'મીનરાશિ'માં રહ્યો છે અને 'શનિ' પણ 'મીનરાશિ'માં રહેલો છે. આથી 'મીનલગ્ન'ના ઉદયમાં અને 'બ્રહ્મ' નામના યોગમાં સઘળુંય શુભ છે."

પ્રયાણ અને ઉત્પાત

આ પ્રકારના દૈવજ્ઞના કથનને સાંભળીને પ્રતિસૂર્ય, પોતાની બહેનની પુત્રીને તેની સખી અને તેના પુત્ર સાથે શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બેસાડીને : પોતે પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં ચાલતાં જે વિમાનમાં પોતે છે તે જ વિમાન ઉપર લટકતાં ઉચ્ચ રત્નોનાં જે ઝુમખાં તેની ઘુઘરીઓને લેવાની ઇચ્છાવાળો બાળક, એકદમ માતાના ખોળામાંથી ઉછળ્યો, ઉછળીને આકાશમાંથી આવેલું વજ્ર જેમ પહાડ ઉપર પડે તેમ તે બાળક પર્વતના શિખર ઉપર પડ્યો અને તેના પડવાના નિર્ઘાતના વશથી તે પર્વતના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા : અર્થાત્ - શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો તે બાળક વિમાન ઉપર લટકતાં શ્રેષ્ઠ રત્નોનાં ઝુમખાંની ઘુઘરીઓને લેવાની ઇચ્છાવાળો થવાથી એકદમ ઉછળ્યો અને પર્વતના શિખર ઉપર પડ્યો તથા તેના પડવાથી તે પર્વતના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા.

પણ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી તો પુત્રને પડતો જોઇને જ એકદમ ગભરાણી, એટલે એકદમ હાથથી પોતાના હૃદયને કુટવા લાગી અને પ્રતિશબ્દોથી ગુફાઓને પણ રોવરાવતી તે રોવા લાગી. પણ 'પ્રતિસૂર્યે' તો એકદમ તે બાળકની પાછળ જ પડતું મૂક્યું અને તેમ કરીને નષ્ટ થયેલા નિધાનને જેમ લાવીને આપે, તેમ ભાણેજીના તે અક્ષત અંગવાળા દીકરાને લાવીને તેણીને સોંપ્યો.

ઓસાળમાં સત્કાર અને પુત્રનું નામકરણ

આ પછી શ્રી પ્રતિસૂર્ય પણ, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી આદિની સાથે મન જેવા વેગવાળા વિમાને કરીને એકદમ, જે નગરમાં મહોત્સવ કરાઇ રહ્યો છે, તે પોતાના 'હનુરૂહ' નામના નગરમાં પહોંચી ગયા. ત્યાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને આનંદપૂર્વક પોતાના પ્રાસાદમાં શ્રી પ્રતિસૂર્ય રાજાએ ઉતારી. ત્યાં 'શ્રી પ્રતિસૂર્ય' રાજાના અંતઃપુરે જાણે પોતાની કુલદેવી જ ન આવી હોય તેમ માનીને કુલદેવીની માફક શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની પૂજા કરી. આ પછી જે કારણથી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો પુત્ર જન્મતાંની સાથે જ હનુરૂહ નગરમાં આવ્યો, તે કારણથી તેના પુત્રનું નામ મામા પ્રતિસૂર્યે 'હનુમાન' પાડ્યું અને જે કારણથી વિમાનથી પડેલા આ પુત્રે શૈલને ચૂરી નાખ્યો તે કારણથી તે પુત્રનું બીજું નામ 'શ્રી શૈલ' પણ પાડ્યું.

પુત્રની વૃદ્ધિ અને માતાની ચિંતા

''हनुमानप्यवर्धिष्ट, तत्र क्रीडन् यथासुखम् । राजहंसार्भक इव, मानसांभोजिनीवने ॥१॥''

''दोषोऽध्यारोपितः श्वश्र्वा, कथं नामोतरिष्यति । सदैव चिन्तया ताम्य-दन्तःशल्येव चाञ्जना ॥२॥''

''જેમ માનસ સરોવર ઉપર આવેલા કમલિનીના વનમાં સુખપૂર્વક ક્રીડા કરતો રાજહંસનો બાળક વધે, તેમ મામાની રાજધાનીમાં સુખપૂર્વક ક્રીડા કરતો શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો પુત્ર 'હનુમાન' પણ વધવા લાગ્યો.''

અને -

''શ્રીમતી અંજનાસુંદરી તો હમેશાં - 'કેતુમતી નામની સાસુએ આરોપેલો દોષ કેવી રીતિએ ઉતરશે' - આ પ્રકારની ચિંતાથી જ દુઃખી થતી જેમ હૃદયના શલ્યવાળી રહે તેમ રહેવા લાગી.''

★ ★ ★

એટલે કે - બાળક ચિંતા, વિના સુખપૂર્વક ક્રીડા કરતો મોટો થાય છે અને કાળ પ્રસાર કરે છે, ત્યારે માતા દુઃખિત હૃદયે પોતાનો કાળ પસાર કરે છે.

પવનંજયનું પુનરાગમન અને અંજનાની શોધ

હવે આ બાજુએ શ્રી રાવણની સહાય માટે ગયેલ પવનંજયે, વરૂણની સાથે સંધિ કરીને વરૂણ પાસેથી ખર અને દૂષણને છોડાવ્યા અને શ્રી રાવણને સંતોષ પમાડ્યો. તેથી રાવણ પણ પોતાના પરિવાર સાથે 'લંકા' નગરીમાં ગયો અને પવનંજય પણ શ્રી રાવણને પૂછીને પોતાના જ નગરમાં ચાલ્યો આવ્યો.

પોતાના નગરમાં આવીને વિનીત એવો તે પ્રથમ પોતાનાં માતાપિતાની પાસે ગયો. ત્યાં માતાપિતાને પ્રણામ કરીને, તે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના આવાસે ગયો : પણ અંજના વિનાનો તે આવાસ, તેને જ્યોત્સ્નારહિત ચંદ્રમા જેવો દેખાવા લાગ્યો : અર્થાત્ - જેમ જ્યોત્સના વિનાનો ચંદ્રમા તેજોહીન લાગે, તેમ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી વિનાનો તે આવાસ પણ, તેની દૃષ્ટિએ તેજોહીન ભાસ્યો.

આથી પવનંજયે ત્યાં રહેલી એક સ્ત્રીને પૂછ્યું કે - ''જેનું દર્શન નેત્રોને માટે અમૃતના અંજન જેવું છે, તેવી તે 'અંજના' નામની મારી પ્રિયા ક્યાં છે ?''

ઉત્તરમાં તે સ્ત્રીએ પણ કહ્યું - કે - ''આપ રણયાત્રાએ ગયા તે પછી કેટલાક દિવસો ગયા બાદ ગર્ભસંભવના દોષથી, એટલે કે - તેણીને ગર્ભવતી થયેલી જોઇને આપની માતા કેતુમતીએ કાઢી મૂકી અને ભયથી આકૂળ બનેલી હરિણીના જેવી તે અંજનાને લઇ જઇને પાપી એવા આ રક્ષકો, 'મહેંદ્ર' નામના નગરની પાસે આવેલા અરણ્યમાં મૂકી આવ્યા.''

આ પ્રમાણે સાંભળીને પોતાની પ્રિયાને મળવા ઉત્સુક બનેલો પવનંજય, પારેવાની માફક પવનવેગે પોતાના સાસરાના વત્તને પહોંચ્યો. ત્યાં પણ પોતાની પ્રિયાને નહિ જોતાં તેણે એક સ્ત્રીને પૂછયું કે - 'મારી પ્રાણપ્રિયા અંજના અહીં આવી હતી યા નહિ ?'

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે-

''साचख्याविह सायासी-द्वसन्ततिलकान्विता । परं निर्वासिता पित्रो-त्पन्नदौःशील्यदोषतः ॥१॥''

''શ્રીમતી અંજનાસુંદરી, પોતાની સખી 'વસંતતિલકા' સાથે અહીંઆ આવી હતી; પરંતુ તેણીના પિતાએ, ઉત્પન્ન થયેલા દુઃશીલપણાના દોષથી તેણીને અહીંથી કાઢી મૂકી.''

સ્ત્રીના તે વચનથી, જેમ વજ્રથી હણાય તેમ પવનંજય હણાયો અને ત્યાંથી તે પોતાની સ્ત્રીને શોધવા માટે પર્વતો અને વનો આદિમાં ખૂબ ભમ્યો. પણ તેને પોતાની પ્રિયાના સમાચાર કોઇ પણ સ્થળેથી મળ્યા નહિ, તેથી શાપથી ભ્રષ્ટ થયેલ દેવતા જેવી રીતે ખિન્ન થાય તેવી રીતે તે ખિન્ન થયો.

[૧૯]

પવનંજયનો માતાપિતા પ્રત્યેનો સંદેશ

હવે વિષાદ પામેલો **પવનંજય** મોહને આધીન થઇને, શું શું કરે છે તે આપણે જોઇએ. પ્રથમ તો **પવનંજયે**, પોતાના મિત્ર 'પ્રહસિત' ને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે :-

''सखे ! गत्वा शंस पित्रो-र्भ्राम्यतापि महीमिमाम् । मयाद्ययावदालोकिः, न क्वाप्यंजनासुंदरी ॥१॥''

पुनर्गविषयामि ता-मरण्ये तपस्विनीम् । द्रक्ष्यामि चेत्साधु तर्हि, नो चेद्वेक्ष्यामि पावकम् ॥२॥''

*''હે મિત્ર ! તું જઇને માતાપિતાને કહે કે - 'આ પૃથિવી ઉપર ભટકતા મેં, (પવનંજયે) કોઇ પણ સ્થળે આજ સુધી **અંજનાને** જોઇ નથી. હજુ ફરીથી પણ હું, તે તપસ્વિનીને અરણ્યમાં શોધું છું અને શોધતાં જો તેણીને હું જોઇશ, એટલે કે - શોધી શકીશ, મેળવી શકીશ તો સારૂં, પણ જો શોધવા છતાં પણ હું તેણીને નહિ મેળવી શકું, તો હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ.''*

આ પ્રમાણે કહેવાયેલા **પ્રહસિતે** જલ્દી **આદિત્યપુરમાં** જઇને **પવનંજયે** કહેવરાવેલો તે સંદેશ, **પવનંજયના** પિતા **'પ્રહ્લાદ'**ને અને માતા **'કેતુમતી'**ને કહ્યો.

કેતુમતીનો દુઃખપૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ

પોતાના પુત્રના તે પ્રકારના સંદેશને સાંભળીને, માતા **કેતુમતી** જાણે પત્થરથી હૃદયમાં હણાઇ જ ન હોય, તેમ મૂર્ચ્છિત થઇને ભૂમિ ઉપર પડી અને તે પછી યોગ્ય ઉપચારોથી શુદ્ધિને પામ્યા બાદ, તે પ્રથમ તો **પ્રહસિતને**

ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે -

"स किं त्वया प्रहसित !, व्यापतौ कृतनिश्चयः । प्रियमित्रं वने मुक्तं, एकाको कठिनाशय ? ॥१॥"

"કઠીન હૃદયવાળા પ્રહસિત ! મરવાનો નિશ્ચય કરનાર તારા પ્રિય મિત્રને તે વનમાં એકલો કેમ મૂકયો ?"

આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછયા પછી માતા કેતુમતી પોતાનેજ ઉદ્દેશીને પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ હૃદયથી બોલી કે -

"अथवा किं मया सापि, निर्दोषा परमार्थतः । अविमृष्य विधायिन्या, पापिन्या निरवास्यत ? ॥२॥"

*"અથવા વગર વિચાર્યું કરનારી અને પાપિણી એવી મેં વાસ્તવિક રીતિએ નિર્દોષ એવી પણ તે શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીને** શા માટે કાઢી મૂકી ?"*

ખરેખર -

"लब्धं मयात्रैव सांध्या, दोषारोपणजं फलम् । अत्युत्रपुण्यपापाना-मिहैव ह्याप्यते फलम् ॥३॥"

"મહાસતી ઉપર દોષનો આરોપ કરવાથી ઉત્પન્ન થતું જે ફળ, તે મેં અહીં જ પ્રાપ્ત કર્યું : કારણ કે - અતિ ઉગ્ર પુણ્ય અને અતિ ઉગ્ર પાપનું ફળ આજ ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે."

પુત્રવધૂની શોધ માટે સસરાનું પ્રયાણ

આ પ્રમાણે બોલતી અને રૂદન કરતી તે **કેતુમતીને** ઘણી જ મુશીબતથી નિવારીને, **પવનંજયના** પિતા **'શ્રી પ્રહ્‌લાદ'** રાજા, સેના સાથે, પુત્રની માફક શ્રીમતી **અંજનાસુંદરીની** શોધ માટે નીકળ્યા. શોધમાં નીકળતા તે રાજાએ પુત્રવધૂ **'અંજના'** અને પુત્ર **'પવનંજય'** ની શોધ માટે પોતાના સંબંધી સઘળા વિદ્યાધરો પાસે અનેક દૂતોને મોકલ્યા તેમજ પોતાના પુત્રને અને પોતાની પુત્રવધૂને જોતા જોતા તથા અતિશય વેગપૂર્વક ભમતા ભમતા **'ભૂતવન'** નામના વનમાં પહોંચી ગયા.

'ભૂતવન'માં પુત્રનું દર્શન

એ જ અવસરે **પવનંજય** પણ **'ભૂતવન'** નામના વનમાં આવી પહોંચ્યો છે. શોધવા છતાં પણ પોતાની પત્નીને નહિ મેળવી શકવાથી, તેણે એ વનમાં ચિતા રચીને તેમાં અગ્નિ સળગાવ્યો અને એ રીતિએ ચિતામાં અગ્નિ સળગાવતા **'પવનંજય'ને** **'પ્રહ્‌લાદ'** રાજાએ જોયો.

પરવશ પવનંજયનું સાહસ

પવનંજયની દશા તો અત્યારે મોહરાજાને પરવશ બની ગયેલી છે, એટલે તેને મન તો અત્યારે એક **અંજના** જ સર્વસ્વ છે. જે **પવનંજય** એક વખત અજ્ઞાનના જોરે નહિ જેવા નિમિત્તને પામીને, વિદ્યમાન **અંજનાનું** મુખ પણ નહિ જોવાનો નિરધાર કરી બેઠો હતો અને બાવીસ બાવીસ વરસ સુધી જે **અંજનાની** સામે સીધો દૃષ્ટિપાત સરખો પણ ન્હોતો કરતો, તેજ **પવનંજય** આજે અજ્ઞાન અને મોહથી પરવશ બનીને, **અંજના** ખાતર બળી મરવા પણ તૈયાર થઇ ગયો છે.

ચિતામાં પડતાં પહેલાં

એજ કારણે તે પવનંજય સળગતી ચીતાની પાસે ઉભો રહીને બોલવા લાગ્યો કે-

"स्थित्वोपचितं पवनः, प्रोचे हे वनदेवताः ! । विद्याधरेन्द्र प्रह्लाद-केतुमत्योः सुतोऽस्म्यहम् ॥१॥"

"महासत्यञ्जना नाम, पत्नी मे सा च दुर्धिया । निर्दोषापि मयोद्वाहात्, प्रभृत्यपि हि खेदिता ॥२॥"

"तां परित्यज्य यात्रायां, चलितः स्वामिकार्यतः । दैवाज्ज्ञात्वा तामदोषा-मुत्पत्य पुनरागमम् ॥३॥"

"रमयित्वा च तां स्वैर-मभिज्ञानं समर्प्य च । पितृभ्यामपरिज्ञातः, पुनः कटकमापतम् ॥४॥"

"जातगर्भा च सा कान्ता, मद्दोषाद्दोषशंकिभिः । निर्वासिता मे गुरुभिः, क्वाप्यस्तीति न बुध्यते ॥५॥"

"साग्रेऽधुना च निर्दोषा, संप्राप्ता दारुणां दशाम् । ममैवाज्ञानदोषेण, धिग् धिक् पतिमपंडितम् ॥६॥"

"मया भ्रान्त्वाखिलां पृथ्वीं, सम्यग्मार्गयतापि हि । न साप्ता मंदभाग्येन, रत्नं रत्नाकरे तथ ॥७॥"

"तदद्य स्वां तनुमिमां, जुहोम्यत्र हुताशने । जीवतो मे यावज्जीवं, दुःसहो विरहानलः ॥८॥"

"यदि पश्यथ मे कांतां, ज्ञापयध्वं तदा ह्यदः । त्वद्वियोगात्तव पतिः, प्रविवेश हुताशने ॥९॥"

"હે વનદેવતાઓ ! હું વિદ્યાધરેંદ્ર શ્રી પ્રહ્લાદનો અને કેતુમતીનો પુત્ર છું. 'અંજના' નામની એક મારી મહાસતી પત્ની હતી. નિર્દોષ એવી તે પત્નીને, દુર્બુદ્ધિ એવા મેં વિવાહથી માંડીને પણ દુઃખી કરી છે. તે મારી નિર્દોષ પત્નીને તજીને હું સ્વામિના કાર્ય માટે રણયાત્રાએ ચાલ્યો ગયો. રણયાત્રાએ ચાલી નીકળ્યા પછી તેણી નિર્દોષ છે, એમ મેં માર્ગમાં ભાગ્યયોગે જાણ્યું. એથી એકદમ ઉડીને હું પાછો મારી પત્નીના પ્રાસાદે આવ્યો. ત્યાં આવીને તેણીની સાથે ઇચ્છા મુજબ રમીને અને મારા આવ્યાનું ચિહ્ન આપીને, માતાપિતા ન જાણે તેવી રીતિએ પાછો હું જ્યાં મારી સેના હતી ત્યાં પહોંચી ગયો. આ પછી મારી તે પત્ની ગર્ભવતી થઇ, પણ મારા દોષથી મારી પત્નીમાં દોષની શંકાવાળાં થયેલાં મારા વડીલોએ મારી તે પત્નીને કાઢી મૂકી. હવે અત્યારે તેણી ક્યાં છે, તે હું જાણતો નથી. ખરેખર, તેણી તો પ્રથમ પણ નિર્દોષ હતી અને હાલ પણ નિર્દોષ છે, છતાં પણ તે મારા જ અજ્ઞાનદોષથી આવી ભયંકર દશાને પામી છે ! ખરેખર, મારા જેવા મૂર્ખ પતિને ધિક્કાર હો !! ધિક્કાર હો !!! મારી તે નિર્દોષ પત્નીની શોધ માટે હું આખી પૃથ્વી ઉપર ભટક્યો, એ રીતિએ ભટકીને સારામાં સારી શોધ કરવા છતાં પણ ભાગ્યહીન જેમ રત્નાકરમાં રત્ન હાથ ન આવે, તેમ મંદભાગ્યવાળા મને તે મારી પત્ની કોઇ પણ સ્થળે મળી નહિ. તે કારણથી આજે આ હુતાશનમાં હું મારા શરીરને હોમી દઉં છું, કારણકે - જીવતા એવા મારા માટે જીંદગી સુધી આ વિરહાનલ દુઃસહ છે. અર્થાત્ - જીંદગી સુધી આ વિરહાનલને હું સહન કરી શકું તેમ નથી.

માટે

"જો તમે કોઇ પણ સ્થળે મારી તે નિર્દોષ પત્નીને જૂઓ, તો તેણીને તમે આ વાતની ખબર આપજો; એટલે જણાવજો કે - 'તારા પતિએ તારા વિયોગથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે.''

આ પ્રમાણે કહીને

"इत्युक्त्वा तत्र चित्यायां, दीप्यमाने हविर्भुजि । झंपां प्रदातुं पवनः, प्रोत्पपात नभस्तले ॥१०॥"

'તે ચિતામાં દીપી રહેલા અગ્નિમાં ઝંપાપાત કરવા માટે પવનંજય એકદમ આકાશમાં ઉછળ્યો.'

ભાગ્યશાળીઓ ! વિચારો કે-'આ કથનમાં અને આ કાર્યમાં કેટલી મોહપરવશતા અને અજ્ઞાનતા તરવરે છે ?'

ખરેખર, મોહપરવશતા અને અજ્ઞાનતા અતિશય ભયંકર છે. અજ્ઞાનતાના યોગે બાવીસ બાવીસ વર્ષ સુધી એક મહાસતી ઉપર વિરહાનલ વરસાવનારો, આજે વિરહાનલથી બચવા માટે પોતે જ સળગતી ચિતામાં ઝંપાપાત કરી રહ્યો છે !

આ દશામાં એને એ પણ ખ્યાલ નથી આવતો કે - 'હું કોણ અને અંજના કોણ ? મારો અને અંજનાનો સંબંધ વાસ્તવિક હતો કે કર્મજન્ય હતો ? જો કર્મજન્ય જ હતો તો તેવા ક્ષણવિનશ્વર સંયોગની ખાતર, આ રીતનો આત્મઘાત કરવા કૂદી પડવું, એ હિતકર છે કે અહિતકર ? આવા સંયોગો માટે અનંતજ્ઞાની પરમર્ષિઓ શું ફરમાવે છે ? આવા પ્રસંગોમાં પ્રસંગને આધીન થવું, એમાં ઉન્નતિ છે કે અનંતજ્ઞાની પરમર્ષિઓની આજ્ઞાને આધીન થવું એમાં ઉન્નતિ છે ?'

પણ આવા વિચારો મોહપરવશ આત્માને આવતા નથી અને આવે તો આત્મા એવું ભયંકર સાહસ કરવાને કદી જ તૈયાર થતો નથી; પણ આ મહાનુભાવ તો એવા મોહપરવશ બની ગયા છે કે - આગળ પાછળનો કશો જ વિચાર કર્યા વિના એકદમ સળગતી ચિતામાં પડવા માટે આકાશમાં ઉછળ્યા.

પુત્રને બચાવી લેવાનો પિતાજીનો પ્રયત્ન

પણ આપણે જાણીએ છીએ કે - જે વનમાં ચિતા સળગાવીને **'પવનંજય'** બળી મરવા માટે ઉદ્યુક્ત થયેલ છે, તે વનમાં તેના પિતા આવી ગયા છે એટલે પુત્રના તે સઘળા કથનને પિતાએ સાંભળ્યું. આથી એકદમ સંભ્રમિત થઇને ચિતામાં પડવા ઉછળેલા પોતાના પુત્રને બન્ને હાથોથી પકડી લીધો અને છાતી સાથે દબાવી દીધો.

પુત્રનો પ્રશ્ન

આથી મુંઝાઇ ગયેલો **પવનંજય** એકદમ બોલી ઉઠયો કે -

"मृत्योः प्रियवियोगार्ति-प्रतीकारस्य संप्रति । को विघ्नोऽयं ममेत्युच्चै-रुवाच पवनञ्जयः ॥१॥"

"પ્રિયના વિયોગથી પીડાના પ્રતિકારરૂપ જે મૃત્યુ, તેનો સ્વીકાર કરવા માટે પ્રયત્ન કરી રહેલા મારી સામે હાલમાં આ વિઘ્નરૂપ કોણ છે ?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

રોતી આંખે **'શ્રી પ્રહ્લાદ'** રાજા, પોતાના પુત્રને કહે છે કે-

"प्रहलादोऽप्यब्रवीत्साश्रु-रेष पापोऽस्मि ते पिता । निर्दोषाया यः स्नुषाया, निर्वासनमुपैक्षत ॥१॥"

"अविमृश्य कृतं ताव-त्वन्मात्रैवैकमादितः । द्वितीयं मा कृथास्त्वं तु, स्थिरीभव सुधीरसि ॥२॥"

"स्नुषान्वेषणहेतोश्चा-दिष्टाः संति सहस्त्रशः । विद्याधरो मया वत्सा-गमयस्व तदागमम् ॥३॥"

"હે પુત્ર ! આ હું તારો તે પાપી પિતા છું, કે જેણે નિર્દોષ એવી પોતાની પુત્રવધૂને કાઢી મૂકવાની ક્રિયામાં ઉપેક્ષા કરી છે."

વળી

''હે પુત્ર ! શરૂઆતમાં તારી માતાએ તો એક કામ વગર વિચાર્યું કર્યું છે, પણ બીજું વગર વિચાર્યું કામ તું ન કર, કારણકે - તું સારી બુદ્ધિવાળો છું માટે સ્થિર થા !''

અને

''હે વત્સ ! મેં મારી પુત્રવધૂની શોધ માટે હજારો વિદ્યાધરોને આજ્ઞા કરી છે, માટે શોધમાં ગયેલા તે વિદ્યાધરોની તું રાહ જો.''

આ રીતે આશ્વાસન આપી આપીને શ્રી પ્રહ્લાદ રાજા બળી મરવા તૈયાર થઇ રહેલા પોતાના પુત્ર **'પવનંજય'**ને રોકી રહ્યા છે, જ્યારે બીજી તરફ વિદ્યાધરો શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની શોધ ચલાવી રહ્યા છે.

[૨૦]

કેટલાક શોધનારા હનુપરમાં

'પવનંજય' અને 'પ્રહ્લાદ' રાજા ક્યાં છે, એ તો આપણે જાણીએ છીએ : કારણ કે - **'ભૂતવન'** નામના વનમાં **'પવનંજય'** પત્નીના દુઃસહ વિરહાનલથી બચવા માટે સળગતી ચિતામાં પડીને મરવાની આતુરતા સેવી રહેલ છે અને **'પ્રહ્લાદ'** રાજા પોતાના પુત્રને તેવું સાહસ કરતાં અટકાવી રહેલ છે,-એની આપણને ખબર છે.

હવે આપણે એ જાણવા માગીએ છીએ કે -**'શ્રી પ્રહ્લાદ'** રાજાએ પોતાના પુત્ર અને પુત્રવધૂની શોધ માટે મોકલેલા વિદ્યાધરો પૈકીના કોઇ પણ વિદ્યાધરો, જ્યાં શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી** પોતાના પુત્રરત્ન સાથે દુઃખપૂર્વક કાળ ગુજારી રહી છે, ત્યાં પહોંચ્યા યા નહિ ?' આપણા આ પ્રશ્નનું સમાધાન મળે તેવું જણાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા ફરમાવે છે કે -

''अत्रांतरे तत्प्रहिताः, केऽपि विद्याधरोत्तमाः । गवेषयन्तः पवना-ञ्जने हनुपुरं ययुः ॥१॥''

''प्रतिसूर्याञ्जनयोस्ते-ऽञ्जनाविरहदुःखतः। पवनस्याग्निप्रवेश-प्रतिज्ञामाचचक्षिरे ॥२॥''

*''એ અરસામાં **શ્રી પ્રહ્લાદ** રાજાએ મોકલેલા વિદ્યાધરો પૈકીના કેટલાક ઉત્તમ વિદ્યાધરો પણ **પવનંજયની** અને **શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની** શોધ કરતા કરતા **'હનુપુર'** નગરમાં પહોંચી ગયા.*

અને

*'હનુપુર' નગરમાં પહોંચી ગયલા તે ઉત્તમ વિદ્યધરોએ 'પ્રતિસૂર્ય' અને 'અંજનાસુંદરી' સમક્ષ જણાવ્યું કે - **પવનંજયે** અંજનાના વિરહથી દુઃખી થઈને અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે.''*

અંજનાની મૂર્ચ્છા અને રૂદન

પોતાના પતિની આવી પ્રતિજ્ઞા મહાસતી પત્નીને આઘાત કરનારી નીવડે, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. આર્ય પત્નીઓ પતિના દુઃખે દુઃખી થનારી અને પતિના સુખે જ સુખી થનારી હોય છે. એથી તેઓ પતિના દુઃખને

સ્વસ્થતાથી સાંભળી પણ શકતી નથી. શ્રીમતી અંજનાસુંદરી તો પરમ આર્ય ધર્મપત્ની છે એમાં તો શંકા જ નથી. એટલે એ પતિની દુઃખજનક પ્રતિજ્ઞાને સાંભળીને સ્વસ્થ કેમ જ રહી શકે ? શ્રીમતી અંજનાસુંદરીએ પોતાના પતિની ભયંકર પ્રતિજ્ઞાની વાત કેવી રીતિએ સાંભળી અને એ સાંભળ્યાની શ્રીમતી અંજનાસુંદરી ઉપર કેવી અસર થઇ અને તે મહાસતીને થયું શું, એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી **હેમચંદ્રસૂરિશ્વરજી** મહારાજા લખે છે કે -

''दुःश्रवं तद्वचः, श्रुत्वा, पीत्वा विषमिवांजना । हा हतास्मीति जल्पंती, पपात भुवि मूर्छिता ॥१॥''

''જેમ વિષના પાનથી મૂર્ચ્છા આવે, તેમ તે ઉત્તમ વિદ્યાધરોના મુખથી દુઃખપૂર્વક સાંભળી શકાય તેવા વચનને સાંભળીને, શ્રીમતી અંજનાસુંદરી એકદમ - 'હા ! હું હણાઇ ગયેલી છું' - એ પ્રમાણે બોલતી મૂર્ચ્છિત થઇને ભૂમિ ઉપર પડી.''

આથી પાસે રહેલાઓએ, એકદમ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને ચંદનના પાણીથી અને પંખાઓથી વીંજી : એટલે સંજ્ઞાને પામેલી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી દીન વાણીથી રોવા લાગી.

રૂદન સમયના ઉદ્‌ગારો

રૂદન કરતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના મુખમાંથી નીચેના ઉદ્‌ગારો નીકળવા માંડયા :-

''पतिव्रताः पतिशोकात्, प्रविशंति हुताशने । तासां विना हि भर्तारं, दुःखाय खलु जीवितम् ॥१॥''
''नारी सहस्त्रभोत्त्कृणां, भर्तुणां श्रीमतां पुनः । क्षणिकः प्रेयसीशोक-स्तत्कुतोऽग्निप्रवेशनम् ॥२॥''
''विपरीतमिदं जज्ञे, त्वयि वह्निप्रवेशिनि । विरहेऽपि मयि पुन-र्हा जीवन्त्यामियच्चिरम् ॥३॥''
''महासत्त्वस्य तस्याल्प-सत्त्वायाश्च ममान्तरम् । उपलब्धमिदं नील-काचयोरिव संप्रति ॥४॥''

''પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પતિના શોકથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે, કારણકે - પતિ વિનાનું પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનું જીવન ખરેખર દુઃખને માટે જ છે.

પણ

''હજારો નારીઓને ભોગવનારા અને શ્રીમાન્ પતિઓને પ્રિયાઓનો શોક તો ક્ષણિક હોય, તો પછી મારા પતિને અગ્નિમાં પ્રવેશવાનું શાથી ?

ખરેખર

''હે નાથ ! આપના વિરહમાં ચિરકાલ સુધી જીવતી રહેનારી મારા જેવી પત્નીના વિરહમાં આપ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરો, એ તો વિપરીત જ બન્યું.

આથી તો

''મહા સત્ત્વરશાલિ આપ અને અલ્પસત્ત્વવાળી મારી વચ્ચે, જેટલું નીલમણિ અને કાચની વચ્ચે અંતર છે, તેટલું અંતર હાલમાં સ્પષ્ટ થયું : એટલે કે - ખરે જ આપ નીલમણિસમા છો અને હું કાચસમી છું.'

★ ★ ★

આ પ્રમાણે પોતાના અને પોતાના પતિની વચ્ચેના અંતરને સ્પષ્ટ કર્યા પછી, શ્રીમતી **અંજનાસુંદરી,** 'પોતાની દુઃખદ અવસ્થામાં કોઇનો જ દોષ નથી પણ પોતાના કર્મનો જ દોષ છે.' એ વાતનો ઇકરાર કરતાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં રોતી રોતી બોલે છે કે -

''न मे श्वसुरयोर्दोषो, दोष पित्रोर्न चाप्ययम् । ममैव मन्दभाग्यायाः, कर्मदोषोऽयमीदृशः ॥१॥''

''મારી આ અવસ્થા થવામાં નથી તો મારાં સાસુ - સસરાનો દોષ કે નથી તો મારાં માતા - પિતાનો દોષ: કિંતુ મંદ ભાગ્યવાળી મારો જ કર્મદોષ આ પ્રકારનો છે : એટલે કે - મારા જ કર્મદોષના પ્રતાપે મારી આવા પ્રકારની હાલત થઈ છે.''

અજ્ઞાનનો અવધિ

આ ઉદ્ગારોમાં અજ્ઞાન અને મોહના સામ્રાજ્ય સાથે, આછી આછી પણ વિવેકની છાયા જે કાંઇ છે, તે પણ એના અજ્ઞાન અને મોહના જોરની આગળ તદ્દન દબાઇ ગયેલી છે; કારણ કે - 'પતિના અભાવમાં પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનું જીવન એકાંતે દુ:ખી જ છે અને એથી તેઓ પતિના શોકથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.' - આ પ્રમાણે કહીને 'પતિના શોકથી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે એ વ્યાજબી છે. - એવું ધ્વનિત કરવું, એ કાંઇ જેવું તેવું અજ્ઞાન નથી. એવા પ્રકારના ધ્વનિઓ ત્યાંથી જ નીકળે કે - જ્યાં અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય ભયંકર રીતિએ છવાયેલું હોય. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પત્નીપણું ભોગવે, ત્યાં સુધી તેણીઓએ પતિ તરીકે હૃદયમાં અન્યને સ્થાન ન આપવું; પતિની સઘળી શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં મન, વચન અને કાયાથી સહાયક થવું; પતિની સઘળી આપત્તિઓને પોતાની માની તે આપત્તિઓને પોતે પણ શાંતિથી સહી લેવી અને અસ્વસ્થ બનતા કે ઉન્માર્ગે જતા પતિને સ્વસ્થ બનાવવાના અને સન્માર્ગે સ્થાપવાના ઉપાયો આચરવા, આ બધું પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ માટે ધર્મરૂપ મનાય એ ઇષ્ટ છે, પણ પતિની સેવાને જ ધર્મ માની, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓએ પરમતારક પરમાત્માની, પરમાત્માએ ઉપદેશેલા મોક્ષમાર્ગે ચાલી અન્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગે ચઢાવવાનો જ પ્રયત્ન કરતા ગુરૂદેવોની અને તે તારકોએ ફરમાવેલા ધર્મની સેવાને ગૌણ બનાવવી તથા પતિની પાછળ મરી જ ફીટવું, એ કોઇ પણ રીતિએ ધર્મરૂપ નથી : એટલું જ નહિ પણ, એ તો અજ્ઞાનનો અવધિ છે.

પતિના શોકથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો, એ તો અજ્ઞાન મરણ છે. એવું મરણ નથી તો પતિને મેળવી આપતું કે નથી તો સદ્ગતિને મેળવી આપતું : એવું મરણ મ્હોટે ભાગે આત્માને દુર્ધ્યાનમગ્ન બનાવીને, ભયંકર દુર્ગતિમાં જ લઇ જાય છે. માટે એવા મરણનો વિચાર પણ અજ્ઞાન છે, તો આચરણા માટે તો પૂછવું જ શું ?

સંસાર અને સંસારના સંબંધોના સ્વરૂપને જાણનાર આત્મા તો એવી અજ્ઞાનતાને આધીન કદી જ બનતો નથી : એટલું જ નહિ પણ એવો આત્મા તો એવા સમયે કોઇ જૂદા જ ધર્મની આચરણા કરવાને રક્ત બને છે અને પત્નીપણાની અવસ્થામાં સેવેલા મોહનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે તથા વિચારે છે કે - 'એવા કર્મયોગે મળેલા અલ્પકાલીન પતિની સેવામાં સમય ગુજાર્યો, એના કરતાં પરમાત્મા રૂપ સાચા પતિની સેવામાં જો ગુજાર્યો હોત, તો આત્મા આજે ઘણા કર્મના ભારથી હલકો થઇ ગયો હોત.'

આથી સમજી શકાશે કે - 'પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પતિના શોકથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે, કારણ કે - પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને પતિવિનાનું જીવન દુ:ખને માટે જ થાય છે.'' - આ ઉદ્ગારો એ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના અજ્ઞાનનો અવધિ જ સૂચવે છે !

મોહનો મહિમા

જેમ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના પ્રથમ શ્લોકના ઉદ્ગારોએ અજ્ઞાનનો અવધિ સૂચવ્યો, તેમ તે પછીના ત્રણ શ્લોકના ઉદ્ગારો મોહનો મહિમા સૂચવે છે !! કારણ કે - એ વિચારોમાં મોહનું જ સામ્રાજ્ય છવાયેલું દેખાય છે : અન્યથા, મોહને આધીન થઇને મરવા તૈયાર થનારને મણિની ઉપમા આપવી અને પોતે મોહને આધીન થઇને નહિ મરી શકવાથી પોતાની જાતને કાચની સાથે સરખાવી દેવી, એ મોહનો મહિમા નહિ તો બીજાું છે પણ શું ?

ખરેખર, મોહનો મહિમા જ એવો છે કે - જેથી એને આધીન થયેલા આત્મામાં સારાસારનો વિવેક યથાસ્થિતપણે જાગૃત જ નથી થઇ શકતો અને એના અભાવે જ આવા આવા વિચારો ઉદ્ભવે છે અને તે પ્રસંગે હૃદયોદ્ગારો તરીકે બહાર આવે છે.

અંતે પણ વિવેકનો ઉદય

આ રીતે શ્રીમતી અંજનાસુંદરી અજ્ઞાન અને મોહના સામ્રાજ્યમાં અટવાવા છતાં પણ, અંતે પોતાના સુસંસ્કારોના યોગે તેણીમાં વિવેકનો ઉદય થયો અને એના જ પરિણામે અંતે અંતે પણ -

''મારી આ પ્રકારની અવસ્થામાં થવામાં નથી મારી સાસુનો દોષ કે નથી મારા સસરાનો દોષ અને નથી મારી માતાનો દોષ કે નથી મારા પિતાનો દોષ, કિંતુ એક મારા જ દુષ્કર્મનો દોષ છે.''

- આ ઉદ્ગારો નીકળી પડયા ! ખરે જ, ઉત્તમકુલ આદિના સુસંસ્કારો આત્મા ઉપર, જો જીવદલ યોગ્ય હોય તો, અવશ્ય સારામાં સારી અસર કરે છે. અન્યથા, આવા અજ્ઞાન અને મોહમાં મુંઝાતા આત્માને આવે સમયે આવા વિચારોય કયાંથી આવે અને આવા ઉદ્ગારોય કયાંથી નીકળે ?

[૨૧]

શોકને સ્થાને છવાએલો આનંદ

આપણે જોયું કે - ''ભૂતવનમાં પવનંજય ચિતા સળગાવી બળી મરવા તૈયાર થયો છે અને પ્રહ્લાદ રાજા એને રોકી રહ્યા છે. શોધ કરવા ગયેલા વિદ્યાધરોમાંના પણ કેટલાક હનુપુર ગયા અને પ્રતિસૂર્ય વિદ્યાધરને ત્યાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને જોઇ. આ વિદ્યાધરોએ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને તથા પ્રતિસૂર્યને કહ્યું કે - અંજનાના વિરહથી દુ:ખ પામેલા પવનંજયે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને બળી મરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે.''

અને એ બળી પણ મરે, કેમકે - એ બધા એકવચની ! જ્યાં ઢળે ત્યાં બળ ખર્ચે !! જેવો સંગ !!! હંમેશા વિરહદુ:ખથી બળવા કરતાં એક વખતે બળી મરવું સારૂં' - એજ એક એની બુદ્ધિ છે : એ પીડામાંથી છૂટવા માટે બળી મરે છે : એટલે એમાં કાંઇ જ ધર્મની બુદ્ધિ નથી અને એથી જ આ કામ કાંઇ સારૂં નથી. વિષય કષાયના રંગી અને સંસારના મોહમાં પડેલા જે ન કરે તે સારૂં !

''શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પણ હજી સંસારના મોહમાં જ પડેલી છે : એટલે એ વાત સાંભળવાથી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને પણ ભયંકર આઘાત થયો. વિષપાનથી જેમ સંજ્ઞારહિત થવાય, તેમ તેણીને મૂર્ચ્છા આવી. ચંદનજળના સીંચનથી તથા પંખાના પવનથી સંજ્ઞા પામીને, દીન વચને એ મહાસતી અંજનાસુંદરીએ જે જાતિના વિલાપ કર્યો.'' - તે આપણે બરાબર જોઇ ગયા અને વિચારી ગયા. અજ્ઞાન તથા મોહના સામ્રાજ્યમાં એમ બને એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય જેવું પણ નથી.

પરન્તુ આ રીતિએ રોયા કરવાથી શુભને બદલે અશુભ પરિણામ આવી જવાની ભીતિથી, શ્રી પ્રતિસૂર્યે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને સમજાવી કે - 'આ રીતિએ અહીં રોયા કરવાથી ત્યાં પરિણામ ભયંકર આવશે, એટલે કે - જો આપણે જ્યાં પવનંજય હોય ત્યાં જલ્દી નહિ પહોંચી જઇએ, તો શ્રી પવનંજય ચિતામાં પડી વખતે બળી પણ મરે, માટે આપણે એકદમ શ્રી પવનંજયની શોધ માટે ચાલી જ નીકળવું જોઇએ.'

આ રીતિએ રોતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને સમજાવીને અને પુત્રસહિત શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બેસાડીને, પ્રતિસૂર્ય પવનંજયને શોધવા માટે ગયો. શોધ માટે ભમતો પ્રતિસૂર્ય, જે વનમાં પવનંજય સળગતી ચિતામાં બળી મરવાને સજ્જ થઇને રહેલો છે અને તેના પિતા તેને તેમ કરતાં અટકાવી રહેલ છે, તેજ 'ભૂતવન' નામના વનમાં પહોંચ્યો અને રોતા પ્રહસિતે દૂરથી પણ પ્રતિસૂર્યને જોયો. કારણ કે - પવનંજયના સઘળા રક્ષકો કોઇ પણ દિશાથી શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને આવતી જોવાને આતુર છે અને તેમાંય 'પ્રહસિત' તો પવનંજયનો ખાસ પ્રાણપ્રિય મિત્ર છે, એટલે એ તો જોવાને આતુર હોય જ. 'પોતાના મિત્રના જાનને બચાવનારી એકલી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી જ છે.' એમ માનનાર પ્રહસિત પોતાના મિત્રની અંજનાને આવતી જોવાને માટે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે જોઇ રહેલ છે, કારણ કે - તેની એ ખાત્રી છે કે - 'શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના આવ્યા વિના પોતાનો પ્રાણપ્રિય મિત્ર કોઇ પણ રીતિએ જીવી શકે તેમ નથી.'

અને એ વાત તદ્દન સાચી પણ છે. એ વાત સાચી હોવાનું કારણ પણ એજ છે કે - 'મરવાની તૈયારી કરીને ઉભેલા એવા પણ પવનંજયને, જો શ્રીમતી અંજનાસુંદરી મળી જાય તો તો મરવું નથી પણ જીવવું જ છે, એ ચોક્કસ છે : શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો વિરહ ખમાતો નથી માટે જ બળી મરવું, - એ બુદ્ધિથી બળી મરવાની તૈયારી છે : પણ મોહમગ્ન બનેલા તેને એ ભાન પણ નથી રહ્યું કે - 'આ રીતિએ બળી ગયે નવું બળવાનું તો તો ઉભું જ રહે છે !' આવી રીતિએ બળી મરવાથી બળવાનું કંઇ ઓછું જ ઓછું થાય છે ? આવી રીતિએ અજ્ઞાન અને મોહવશ થઇને બળી ગયા પછી કાંઇ પુષ્પની શય્યા નથી મળી જતી ! આવી રીતિએ મરનાર જો આર્ત્તધ્યાને મરે તો તિર્યંચ ગતિમાં જાય અને રોદ્ર પરિણામે મરે તો નરકે પણ જાય. ત્યાં શું આનંદ છે ? ત્યાં શું સામે અંજનાઓ આવે છે ? નહિ જ, પણ એ તો વિષયાધીનોની અજ્ઞાંનતા છે. બળી મરતી વખતે પણ - 'હે વનદેવતાઓ !' એમ કહીને બધી વાત બોલે છે એનું કારણ ? છેલ્લે છેલ્લે પણ ઇચ્છા તો એ છે ને કે - 'કંઇ કરતાં અંજના મળે તો તો જીવવું છે અને ન મળે તો શાંતિ માટે મરવું છે !' પણ એ રીતિએ શાંતિ શી રીતે મળે ? પણ અજ્ઞાન અને મોહના યોગે એ તો એમ જ માને છે !!! અને એથી એનો મિત્ર પ્રહસિત અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને આવતી જોવાને આતુર છે અને એ આતુરતાના યોગે દૂરથી પણ શ્રીમતી અંજનાસુંદરી સાથે આવતા પ્રતિસૂર્યને જોયો, એટલે તરત જ તે પ્રહસિતે એકદમ જયપૂર્વક 'શ્રી પ્રહ્લાદ રાજા' અને 'પવનંજય' ને કહ્યું કે - ''શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની સાથે પ્રતિસૂર્ય આવી રહેલ છે.'

આ આનંદમય સમાચાર પ્રહસિત આપે છે, એટલામાં તો શ્રીમતી અંજનાસુંદરી સાથે પ્રતિસૂર્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તે વિમાનમાંથી પ્રતિસૂર્ય અને અંજનાસુંદરી નીચે ઉતર્યા તથા નીચે ઉતરીને દૂરથી ભક્તિપૂર્વક ભૂતલ ઉપર મસ્તક સ્થાપીને શ્રી પ્રહ્લાદ રાજાને નમી પડયા. શ્રી પ્રહ્લાદ રાજાએ પણ પ્રતિસૂર્યને ઉઠાડયો અને ભેટી પડયા તથા પોતાના પૌત્ર શ્રી હનુમાનને ખોળામાં બેસાડયો. શ્રી પ્રતિસૂર્યને ભેટીને અને પોતાના પૌત્રને ખોળામાં બેસાડીને હર્ષમાં આવી ગયેલાં 'શ્રી પ્રહ્લાદ' રાજાએ સંભ્રમપૂર્વક એ પ્રમાણે કહેવા માંડયું કે-

''मज्जन्तं व्यसनांभोधौ, मामद्य सकुटुंबकम् । समुद्धरंस्त्वमेवासि, बंधुः संबंधिनां धुरि ॥१॥''

''मद्वंशपर्वभूतेयं, शाखासंतानकारणम् । स्नुषा त्यक्ता विना दोषं, साध्वियं रक्षिता त्वया ॥२॥''

''કુટુમ્બ સાથે દુઃખસાગરમાં ડુબતા એવા મારો આજે ઉદ્ધાર કરતો તુંજ ખરેખર સંબંધિઓમાં અગ્રેસર બંધુ છે !''

અને

''આ અંજના મારા વંશની પર્વભૂત તથા શાખા અને સંતાનની કારણરૂપ છે તેમજ દોષ વિના તજાયેલી છે; એવી આ મારી પુત્રવધૂની તે રક્ષા કરી એ સારૂં કર્યું છે.''

શ્રી પ્રહ્‌લાદ આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રવધૂને બચાવનાર પ્રતિસૂર્યની પ્રશંસા કરી રહ્યાં છે, એટલામાં તો એકદમ જેમ સાગર વેલાથી પાછો હઠે, તેમ પોતાની પ્રાણપ્રિય પત્ની શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને જોવાથી આનંદ પામેલો અને જેનો ક્રોધરૂપ અગ્નિ પ્રશાંત થઇ ગયો છે તેવો પવનંજય પણ દુઃખરૂપી વેલાથી પાછો હઠયો : એટલે કે - પવનંજયનું હૃદયદુઃખ એકદમ શમી ગયું અને હર્ષમાં આવેલા તેના હૃદયમાં સળગી ઉઠેલો શોકાગ્નિ એકદમ શમી ગયો : કારણ કે - પવનંજય જેના માટે બળી મરવાને તૈયાર થયો હતો તેનો મેળાપ થઇ ગયો.' પવનંજયનું દુઃખ થવાનું કે શોક થવાનું કારણ તો એક જ હતું અને તે એજ કે શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો વિરહ ! તે ટળી ગયો એટલે દુઃખ કે શોક રહે જ શાનો ? શ્રીમતી અંજનાસુંદરીના આવવાથી તેનું તો દુઃખેય ગયું અને શોક પણ શમી ગયો : એટલું જ નહિ પણ તેના અંતઃકરણમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી ગયો.

વિચારો કે - મોહમગ્ન આત્માઓનો શોક કે આનંદ અને દુઃખ કે સુખ શાને આધીન છે ? માની લીધેલી ઇષ્ટ વસ્તુ મળે તો આનંદ ! અને ચાલી જાય તો શોક ! ! કર્માધીન વસ્તુની પ્રાપ્તિથી આનંદમગ્ન બનવું અને તેવી જ વસ્તુના વિયોગથી શોકમગ્ન બનવું, એ મોહમગ્નતા કે કારમી અજ્ઞાનતા સિવાય બીજું છે પણ શું ? કર્માધીન વસ્તુ રાખી રખાતી નથી કે દૂર કરી જતી નથી, તો પછી તેને અધીન થઇ જવું, એ શું આત્માનંદિનું કામ છે ? આવા પ્રસંગોના પરિચયથી પ્રભુશાસનના રસિકોએ તો, કર્માધીન વસ્તુમાં નહિ મુંઝાતાં આત્મગુણોની પ્રાપ્તિમાં જ રાચવું જોઇએ અને આખુંએ જીવન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ આત્મગુણોની આરાધનામાં જ ઓતપ્રોત કરી દેવું જોઇએ.

[૨૨]

આનંદોત્સવ

અશુભોદયના પ્રતાપે શ્રીમતી અંજનાસુંદરી માટે એક સમય એવો પણ હતો કે - પવનંજય જેવો પ્રેમી પતિ પણ તેણીનો નિષ્કારણ વૈરી બન્યો હતો અને તે એટલે સુધી કે - તે તેણીના પાણીગ્રહણ માટે પણ નારાજ બની ગયો હતો. જો તે સમયે પ્રહસિત જેવો વિચક્ષણ મિત્ર ન મળ્યો હોત, તો પવનંજયે તેણીને પોતાની પત્ની કોઇ પણ રીતિએ ન જ બનાવી હોત ! ! અરે, પાણિગ્રહણ કરીને તેણીને પોતાની પત્ની બનાવ્યા પછી પણ તેણે બાવીસ બાવીસ વરસ સુધી પોતાની તે પત્ની તરફ સીધો દષ્ટિપાત સરખો પણ નથી કર્યો અને તે સમયે તેણી સુખી છે કે દુઃખી, એની પણ કોઇ સંબંધીએ ખબર નથી લીધી : એટલું જ નહિ પણ વગર તપાસે તેણીની સાસુએ તેણીને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂકી અને સાસુદ્વારા કારમી રીતિએ કાઢી મૂકાયેલી તેણીને - પોતાના પિતાએ, ભ્રાતાએ કે માતાએ - કોઇએ પણ સંઘરી નહિ, એટલું જ નહિ પણ પિતા રાજાએ તો પોતાની રાજધાનીના કોઇ શહેરમાં કે ગામમાં પણ તેણીને સ્થાન ન મળી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરી. આથી તેણીને તદ્દન નિરાધારપણે માત્ર પોતાની એક જ સખી સાથે ભયંકર અટવીમાં ઘણી જ દુઃખદ રીતિએ ભટકવું પડયું.

પણ શુભોદયના પ્રતાપે આજે એવો પણ સમય છે કે - તેણીના માટે મરવા તૈયાર થયેલો તેણીનો પતિ તેણીના દર્શનમાત્રથી આનંદમગ્ન બની ગયો છે, તેણીનો શ્વસુર પણ તેણીના આગમનથી અપૂર્વ આનંદ અનુભવી રહ્યો છે અને તેણીના આગમનના આનંદથી -

"विद्यासामर्थ्यतस्तत्र, सर्वविद्याधरेश्वराः । महान्तमुत्सवं चक्रु-रानंदाब्धिनिशाकरम् ॥१॥"

"ત્યાં સઘળા વિદ્યાધરેશ્વરોએ વિદ્યાના સામર્થ્યથી આનંદરૂપ સાગરને ઉલ્લાસિત કરવા માટે ચંદ્રમા સમા મ્હોટા ઉત્સવને કર્યો."

તે પછી ત્યાંથી સઘળાય વિદ્યાધરેશ્વરો પોતાનાં વિમાનો દ્વારા આકાશને જ્યોતિર્મય કરતા 'હનુરુહ' નામનું

નગર, કે જે 'પ્રતિસૂર્ય' રાજાની રાજધાની છે અને જે નગરમાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરી પોતાના ચરમશરીરી પુત્રરત્નની સાથે અત્યાર સુધી સ્થાન પામી હતી, તે નગરમાં ગયા.

સ્વજન મીલન

''ભૂતવનમાં શ્રીમતી અંજનાસુંદરીનો મેળાપ થયો, તેણીના મેળાપથી પવનંજય પણ આનંદ પામ્યો અને શ્રી પવનંજયના પિતા શ્રી પ્રહ્લાદ રાજા આદિ અનેક વિદ્યાધરોએ આનંદમગ્ન બનીને આનંદરૂપ સાગરને ઉલ્લસિત કરવા માટે ચંદ્રમા સમાન મ્હોટો ઉત્સવ કર્યો તેમજ તેવો મહાન્ ઉત્સવ કર્યા પછી તે સઘળાય 'હનુરૂહ' નામના નગરમાં ગયા છે.'' - એ સમાચાર જાણીને જે પિતાએ પોતાની પ્રાણપ્રિય પુત્રીને પોતાના રાજ્યના એક નાનામાં નાના ગામડામાં પણ સ્થાન ન્હોતું આપ્યુ, તે 'શ્રી મહેન્દ્ર' રાજા પણ શ્રીમતી અંજનાસુંદરીની માતા શ્રીમતી માનસવેગાની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને શ્રીમતી અંજનાસુંદરીને ભયંકર તિરસ્કાર પૂર્વક કાઢી મૂકનાર તે 'કેતુમતી' નામની સાસુ તથા બીજા સઘળા બંધુઓ પણ શ્રી 'હનુરૂહ' નગરમાં આવી પહોંચ્યા અને પરસ્પર સંબંધી બંધુ એવા તે વિદ્યાધરેંદ્રોએ તે 'હનુરૂહ' નગરમાં પણ પૂર્વે 'ભૂતવન' નામના વનમાં કરેલા ઉત્સવ કરતાં પણ અધિક મહોત્સવ કર્યો.''

ત્યારબાદ ત્યાં એકત્રિત થયેલા સઘળા તે વિદ્યાધરેંદ્રો પરસ્પર કુશલ સમાચારાદિ પૂછીને પોતપોતાના નગરમાં ચાલ્યા ગયા, પણ શ્રી પવનંજય તો પોતાની પ્રાણપ્રિય પત્ની મહાસતી શ્રીમતી અંજનાસુંદરી અને પુત્રરત્ન શ્રી હનુમાનની સાથે તે 'હનુરૂહ' નગરમાં જ રહ્યો ! ત્યાં -

''हनुमान् ववृधे तत्र, पितुः सह मनौरथैः । कलाश्च जगृहे सर्वा, विद्याश्च समसाधयत् ॥१॥''

''नागराजायतभुजः, शस्त्रशास्त्रविचक्षणः । क्रमाच्च यौवनं प्राप, हनुमान् भानुमांस्त्विषा ॥२॥''

''શ્રી હનુમાન પોતાના પિતાશ્રી પવનંજયના મનોરથોની સાથે વધવા લાગ્યા અને વધતા એવા શ્રી હનુમાનજીએ સર્વકલાઓ અને સર્વ વિદ્યાઓ સાધી લીધી.''

તથા

''શેષનાગના જેવી લાંબી ભુજાવાળા, શસ્ત્ર અને શાસ્ત્રમાં વિચક્ષણ તથા કાન્તિએ કરીને સૂર્યસમા શ્રી હનુમાન અનુક્રમે યૌવન વયને પામ્યા.''

ભાગ્યશાલિઓ ! વિચારો કે - કર્મની ગતિ કેવી વિચિત્ર છે ? જે કર્મ એક વખત રડાવે છે, તેજ કર્મ એક વખત હસાવે છે. આથી જ અનંત ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે - કોઇ પણ 'કર્મજન્ય સ્થિતિમાં નહિ મુંઝાતાં આત્મસ્વરૂપમાં જ મગ્ન રહેવું : કારણ કે - એજ એક આત્માની ઉન્નતિનો અનુપમ ઉપાય છે.' માટે આત્માની ઉન્નતિના અર્થિઓએ, અન્ય સઘળી જ પ્રવૃત્તિઓને ગૌણ બનાવી, આત્મસ્વરૂપને ખીલવવા માટે પરમોપકારી પરમર્ષિઓએ ફરમાવેલી પ્રવૃત્તિઓની આરાધનામાં જ એકતાન બની જવું જોઇએ, એટલું જ નહિ પણ આત્માની ઉન્નતિમાં વિઘ્નરૂપ થતી જે જે પ્રવૃત્તિઓનો એ પરમતારક પરમર્ષિઓએ નિષેધ કર્યો છે, તે તે પ્રવૃત્તિઓના પડછાયાથી પણ દૂર રહેવું જોઇએ, કારણ કે - અનંતજ્ઞાનીઓએ કરેલી પ્રવૃત્તિઓનો હૃદયપૂર્વક સ્વીકાર કર્યા સિવાય અને નિષેધ કરેલી પ્રવૃત્તિઓનો સંપૂર્ણ રીતિએ પરિત્યાગ કર્યા સિવાય કદી જ આત્માની વાસ્તવિક ઉન્નતિ થવી નથી.

[૨૩]

શ્રી રાવણનું આહ્વાન

આપણે જોઇ ગયા કે - 'હનુરૂહ' નગરમાં પોતાના પિતાના મનોરથો સાથે વૃદ્ધિ પામતા અને શેષનાગ જેવી લાંબી ભુજાઓવાળા, શસ્ત્રશાસ્ત્રમાં વિચક્ષણ તથા કાંતિએ કરીને સૂર્યસમા શ્રી હનુમાન ક્રમે કરીને એટલે વધતે વધતે યૌવનને પામ્યા.

આજ અરસામાં કોઇના પણ મહત્ત્વને સહન નહિ કરવામાં શિરોમણિ અને સ્થિરતામાં પર્વતસમા શ્રી રાવણે, 'વરૂણ' રાજાની સાથે પ્રથમ થયેલી સંધિમાં દૂષણ ઉભું કરીને, વરૂણને જીતવા માટે પ્રયાણ કર્યુ અને પ્રયાણ કરતા તેણે દૂતોને મોકલી, સઘળા વિદ્યાધરેશ્વરોને યુદ્ધમાં ભાગ લેવાને માટે બોલાવ્યા. આથી સઘળાય વિદ્યાધરેશ્વરો શ્રી રાવણના સૈન્યને વૈતાઢય પર્વતના મધ્યમ ભાગ જેવું બનાવતા શ્રી રાવણની સેવામાં જવા લાગ્યા.

વિચારો, ભાગ્યશાલિઓ ! આ સંસારમાં સુખી ગણાતા આત્માઓની પણ કેવી દુર્દશા હોય છે ? કારણ કે - રાજ્યઋદ્ધિ અને તેના યોગે પ્રાપ્ત થયેલ ભોગસુખ તજીને, આ બધાય વિદ્યાધરેશ્વરો રાવણના બોલાવ્યાથી કયાં પ્રયાણ કરી રહ્યા છે ? ત્યાં જ, કે જ્યાં જીવન-મરણનો સટ્ટો ચાલે છે ! ખરેખર, યુદ્ધભૂમિ જીવન - મરણનો સટ્ટો જ છે !! યુદ્ધભૂમિમાં ગયેલા જીવતા આવે તો ભાગ્ય, નહિ તો મરણ તો નક્કી જ છે !!! આથી જ કહેવાય છે કે - 'રાજાનું સુખ કેવું છે એ રાજા જાણે ! શેઠ કેટલો સુખી છે તે શેઠ જાણે !! અને નોકરીમાં કેવી મજા છે તે નોકર જાણે !!!' આ બધા વિદ્યાધરોના ઇશ્વરોને પણ રાવણ બોલાવે ત્યારે તરત જવું પડે છે !!!!

ખરેખર, સંસારસુખની જે દુઃખમયતા જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે, તે શુદ્ધ વિચારકો પણ સારામાં સારી રીતિએ વિચારી શકે તેમ છે અને શુદ્ધ વિચારકપણાના યોગે તે દુઃખમયતાને વિચારી શકનારા તો ધર્મપ્રાપ્તિ સિવાયના સંસારને કોઇપણ પ્રકારે સારરૂપ માનીય શકતા નથી, તેમ કહી પણ શકતા નથી : પણ આજના વિચારકોની દશા તો કોઇ જુદી જ જાતિની છે, કારણ કે - તેઓની વિચારકતા, વિષયોની વાસનાથી વાસિત છે અને કષાયોની કાલિમાથી કલુષિત છે : આથી જ એવા વિચારકોની વિચારકતાનો છાંયો પણ લેવો, એ કલ્યાણના અર્થિ આત્માઓ માટે કોઇ પણ રીતિએ ઉચિત નથી : કારણ કે - આજે પોતાની જાતને વિચારક મનાવનારાઓ, અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞારૂપ શાસ્ત્રોથી પરાङ્મુખ અને શિષ્ટપુરૂષોના વિરોધિ હોવાથી ભયંકર ચેપી રોગ જેવા છે. એવા ચેપી રોગોથી વિશ્વને બચાવનારાઓ જ વિશ્વના સાચા ઉપકારીઓ છે. અસ્તુ.

સાચી ક્ષત્રીવટના ઉદ્‌ગારો

શ્રી રાવણે યુદ્ધમાં આવવા માટે સઘળા જ વિદ્યાધરેશ્વરોને આહ્વાન કરેલ હોવાથી, ત્યાં જવાને જેટલામાં 'શ્રી પવનંજય' અને 'શ્રી પ્રતિસૂર્યે' તૈયારી કરી, તેટલામાં આશ્રય આપવા માટે એક પહાડ સમા શ્રી હનુમાને એ પ્રમાણે કહેવા માંડયું કે -

"इहैव तिष्ठतं तातौ !, ज्येष्याम्यहमपि द्विषः । प्रहरेद्बाहुना को हि, तीक्ष्णे प्रहरणे सति ॥१॥"

"હે પિતાઓ ! આપ અહીં જ રહો, કારણ કે - દુશ્મનોને તો હું પણ જીતીશ : વળી તીક્ષ્ણ પ્રહરણની હયાતિમાં એવો કોણ હોય કે જે બાહુથી પ્રહાર કરે ? અર્થાત્ - કોઇ જ નહિ."

આ પ્રમાણે કહીને શ્રી હનુમાન પોતાના વડિલોને એમ સૂચવે છે કે - 'તીક્ષ્ણ પ્રહરણ જેવો હું બાલ આપની

સેવામાં હાજર હોવાથી, આપ જેવા વડીલોને યુદ્ધમાં જવાની કશી જ જરૂર નથી : કારણ કે - જે દુશ્મનોને જીતવા માટે આપ પધારો છો, તે દુશ્મનોને જીતવાનું કામ હું પણ કરી શકીશ.'

ખરે જ, આત્મા જે સંસ્કારમાં ટેવાય તે સંસ્કાર ઝટ જાગૃત થાય. શ્રી હનુમાન બલવાન છે, એ તો આપણે જોઇ જ ગયા છીએ : કારણ કે - જન્મ્યા તે જ દિવસે એટલે કે - પહેલા જ દિવસે શ્રી હનુમાન વિમાનમાંથી ઉછળી પડયા હતા અને તેમના શરીરના આઘાતથી એ પહાડની શીલાનો ભુક્કો થઇ ગયો હતો, એ વાત આપણે કાંઇ ભૂલી ગયા નથી.

★ ★ ★

આ સ્થળે વિચારવાનું એ જ છે કે - આ બળ કયાંથી આવ્યું ? શું હાડકાં વાળવાથી આવ્યું ? નહિ જ, કારણ કે - હાડકાં વાળતાં તો વળે પણ અને ઉતરી પણ જાય અને કદાચ તેમ કરતાં મરી પણ જવાય : તેમજ પુણ્યોદય હોય તો સારા પણ થવાય : છતાંય એ બળે કેટલું ? કહેવું પડશે કે - ઘણું જ અલ્પ ! આથી જ એક મહાત્માએ કહ્યું હતું કે - 'વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી બળ મળે છે યાને બળ એ વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમનું ફળ છે.' એટલે એ કથન ઉપરથી તરત ઉલટું લેવામાં આવ્યું અને મૂર્ખાઓએ કહેવા માંડયું કે - 'જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષય માટે જેમ જ્ઞાનનો અભ્યાસ આદિ પ્રયત્નનો નિષેધ નથી, તો પછી બળ મેળવવા માટેના પ્રયત્નનો નિષેધ કેમ ? પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષય માટે જેમ પ્રયત્ન કરો છો, તેમ વીર્યાંતરાયકર્મના ક્ષય માટે પ્રયત્ન કરવાનો નિષેધ છે જ નહિ : પણ 'જેમ જ્ઞાનાભ્યાસથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય છે, તેમ હાડકાં વાળવાથી વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષય થાય છે !' આ પ્રમાણે કહેનારા ઉન્મત્તોને ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે - 'જે રીતે એ કર્મનો ક્ષય થાય છે તે રીતના પ્રયત્નો કરો. કર્મના સ્વરૂપને અને તેના ક્ષય તથા ઉપશમને જરા સમજો તો ખરા !' શ્રી તીર્થંકરદેવમાં અનંત બળ અને તે સિવાયના પણ ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, પ્રતિવાસુદેવ, બળદેવ અને ચરમશરીરી આત્માઓ એ બધા બળમાં કેવા ? ન પૂછો વાત : પણ એ બળ આવ્યું કયાંથી ? કહેવું જ પડશે કે - પૂર્વ સંયમના આરાધને - વીર્યાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમે બળ લઇને જ આવેલ છે. એવા આત્માઓનાં સ્નાયુ વિગેરે તો જન્મથી જ મજબૂત હો. સંહનન છ જાતનાં છે, છતાં છેલ્લું કેવું હોય ? એનાં હાડકાં પરાણે સચવાય : તેલ ચોળો, માલીસ કરો અને સાચવો તો પરાણે સીધાં રહે ! જ્યારે પહેલા સંહનનનાં હાડકાંને બે બાજુ મર્કટબંધ અને ઉપર મોટો પાટો હોય અને એના પર ખીલો હોય, એ હાડકાને વાંધો આવે જ નહિ. બલવાનનાં હાડકાનું બંધારણ જ એવું મજબૂત હોય; માટે ગાંડાની વાતોમાં હાજી ભણશો તો તો હાડકાં ઉતરી જશે અને આરાધકને બદલે વિરાધક થવાશે. વ્યવહારમાં છો, કરવું પડતું હોય અને કરતા હો તે વાત જુદી, પણ પાછી એમાં ભગવાન્ શ્રી મહાવીર પરમાત્માની મહોર છાપ ન મારતા ! શરીર શરીર શું કરો છો ? શરીર તો કૈંકના સારા દેખાય, પણ'-પડે ઉગમણી બૂમ, આપ આથમણા ધાયે' - એવા પણ કૈંક હોય છે. શરીર ઉપરથી મમતા નથી ઉતરી, તે 'આમ કરૂં ને તેમ કરૂં'- એ કયાં સુધી કહે ? વાણીયાનું બળ પેઢી પર. અટવીમાં જો કોઇ મળે તો હેં - હેં કરીને હોય તે પણ આપી દે, કેમકે - તે પોતાની હાલત સમજે છે. આ બધા પુણ્યવાનો બળ લઇને આવેલા, એમના બળનો ઉપયોગ જેટલો દુનિયામાં થવાનો, તેના કરતાં કેઇ ગુણો ઉપયોગ આત્મકલ્યાણની સાધનામાં થવાનો. વાસુદેવ તથા પ્રતિવાસુદેવ નિયાણું કરીને આવ્યા છે, માટે એમનું બળ મોટે ભાગે દુર્ગતિમાં લઇ જનારૂં થાય. એમને પણ બળ તો ધર્મથી જ મળ્યું છે. પૂર્વે અખંડ રીતે સંયમ આરાધેલ-આરાધતી વખતે પૌદ્ગલિક લાલસા નહિ માટે બળ મળ્યું : સંયમ આરાધતાં આરાધતાં નિમિત્ત યોગે બુદ્ધિ ફરી અને નિયાણું કર્યુ. તેથી એમના બળનો ઉપયોગ ઉંધે માર્ગે પણ થાય છે. ચક્રવર્તિમાં પણ નિયાણૂં કરીને આવે તેઓની એ જ દશા. સુભૂમ તથા બ્રહ્મદત એ બે ચક્રવર્તી નિયાણું કરીને આવ્યા હતા અને તેના યોગે તેઓ નરકે અને તે પણ સાતમીએ ગયા છે. હનુમાન આવા બળવાન,પણ આગળ જોશો

કે-ક્યા નિમિત્તે અને કેટલી મીનીટમાં વૈરાગ્ય પામે છે અને વૈરાગ્ય આવ્યા પછી તરત જ કેવી રીતિએ ચાલી નીકળે છે. આવા પુણ્યવાન બળવાનો મરતાં સુધી પાપપરાયણ રહે જ કેમ ? યોગ્ય આરાધનાના યોગે વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી બળ મેળવનાર આત્માઓ, મળેલ બળને મોટા ભાગે આત્મકલ્યાણના માર્ગે જ ખરચે. એ માર્ગે આદરે એટલે એવું બળ ખરચે કે - ન પૂછો વાત : એટલે કે - એ આત્માઓ માટે તો એ બળના યોગે મુકિત અથવા તો સારા જેવો ક્ષયોપશમ લીધે જ છૂટકો. અસ્તુ.

હવે શ્રી હનુમાન આગળ વધીને કહે છે કે -

"बालत्वान्नानुकंप्योऽस्मि, यद्यूष्मत्कुलजन्मनाम् । पौरुषावसरे प्राप्ते न प्रमाणं वयः खलु ॥१॥"

" હે પિતાઓ ! બાલ હોવાથી હું અનુકંપા-દયા કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે આપના કુલમાં જન્મ લેનારાઓને પરાક્રમના અવસરે વય પ્રમાણભૂત ગણાતી નથી, એટલે કે - ગમે તેવી નાની વયમાં પડેલો આત્મા પણ આપના કુલમાં જન્મેલો હોય, તો તે પરાક્રમના અવસરે પાછો પડતો નથી.

★ ★ ★

વિચારો કે - ઉત્તમ કુલની ઉત્તમતા કેવી હોય છે ? શું જૈન કુલ જેવુ-તેવું ઉત્તમ છે. ? જૈન કુલમાં જન્મેલા એવા તમે, નાના પણ શ્રી વીતરાગના જ દીકરા ને ! શ્રી વીતરાગના દીકરાને નાની વયમાં પણ વૈરાગ્ય સાથે વૈર ન હોય. ગાંડા - ઘેલા જૈનને પણ વૈરાગ્યથી વૈર ન હોય. જૈન વૈરાગ્યની ફરતો કીલ્લો ન કરે પણ વૈરાગ્યને અટકાવવા માટે શ્રી વીતરાગનો દીકરો વૈરાગ્યને ફરતી વાડો કરે ? નહિ જ, અને કરે તો તે જૈન પણ નહિ જ . અસ્તુ.

★ ★ ★

આ પ્રમાણે તે બન્નેય વડીલોને અતિશય આગ્રહથી રોકીને અને આજીજી પૂર્વક પૂછીને, તે બન્નેથી મસ્તક ઉપર ચુંબિત થયેલા અને દુર્વારપરાક્રમી એવા શ્રી હનુમાન પ્રસ્થાનનું મંગલ કરીને મોટા સામંતો સેનાપતિઓ અને સેંકડો સેનાઓના પરિવારની સાથે શ્રી રાવણની છાવણીમાં ગયા.

[૨૪]

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે - ચરમશરીરી પરમપુણ્યશાલી **શ્રી હનુમાનજી**, પોતાના પૂજ્ય પિતાશ્રી તથા માતાના મામાની આગ્રહપૂર્વક અનુમતિ લઇને તથા તે વડીલોના આશિર્વાદ પામીને, **શ્રી રાવણ**ની છાવણી તરફ પ્રયાણ કરી ગયા. અને પ્રયાણ કરતા **શ્રી હનુમાનજી શ્રી રાવણની** છાવણીમાં પહોંચી ગયા. સાક્ષાત્ જયના જેવા આવતા અને પ્રણામ કરતા એવા **શ્રી હનુમાનજી**ને જોઇને **શ્રી રાવણે** આનંદપૂર્વક પોતાના ખોળામાં બેસાર્યા.

ત્યાર બાદ શ્રી રાવણ યુધ્ધને માટે 'વરૂણ' રાજાની નગરી પાસે આવીને ઉભો રહ્યો અને સામેથી વરૂણ તથા વરૂણના સો પરાક્રમી પુત્રો યુધ્ધ માટે પોતાની નગરીમાંથી બહાર નીકળ્યા. બહાર નીકળીને અને સામે આવીને વરૂણના પુત્રો શ્રી રાવણને યુધ્ધ કરાવવા લાગ્યા અને વરૂણ પણ સુગ્રીવ આદિ વીરોની સાથે યુધ્ધ કરવા લાગ્યો.

શ્રી હનુમાનજીનો શ્રી રાવણ આદિએ કરેલો સત્કાર.

આ યુધ્ધમાં જેમ જાતિવાન્‌ના શ્વાન ડુક્કરને મુંઝવી નાખે, તેમ ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળા થયેલા અને મહા પરાક્રમી એવા વરૂણના પુત્રોએ શ્રી રાવણને ખિન્ન ખિન્ન કરી નાખ્યા.

બરાબર એજ અરસામાં એકદમ ભયંકર એવા શ્રી હનુમાનજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને આવીને ક્રોધ કરીને દુર્ઘર કેસરી જેમ કુંજરોને - હસ્તીઓને યુધ્ધ કરાવે, તેમ ક્રોધથી દુર્ઘર બનેલા શ્રી હનુમાનજી વરૂણના પુત્રોને યુધ્ધ કરાવવા લાગ્યા. અને ક્રોધથી લાલ થઇ ગયું છે મુખ જેમનું એવા શ્રી હનુમાનજીએ, વિદ્યાના સામર્થ્યથી તે વરૂણનાં પુત્રોને સ્તબ્ધ કરી નાખ્યા અને જેમ પશુઓને બાંધી લે તેમ વરૂણના સોએ પુત્રોને બાંધી લીધા.

આ પ્રમાણે પોતાન પુત્રોને બંધાએલા જોઇને અતિશય કોપાયમાન થયેલ વરૂણ, દોડતો હાથી જેમ માર્ગમાં આવતાં વૃક્ષોને કંપાવે, તેમ સુગ્રીવ આદિ વીરોને કંપાવતો હનુમાનજી તરફ દોડી ગયો અને પર્વત જેમ ધસ્યા આવતા નદીના પૂરને વચમાં સ્ખલના પમાડે, તેમ ધસી આવતા વરૂણને બાણોની શ્રેણિને વરસાવતા શ્રી રાવણે વચમાં જ સ્ખલિત કર્યો : એટલે કે - અટકાવ નાખ્યો. અટકાવવાથી અતિશય ક્રોધાંધ બનેલ વરૂણ, વૃષભ - બળદ સાથે વૃષભ - બળદ અને હાથી સાંથે હાથી લઢે, તેમ શ્રી રાવણ સાથે ઘણા સમય સુધી લઢયો.

એ રીતિએ લઢતા વરૂણને સઘળા પરાક્રમથી આકૂલ-વ્યાકુલ કરી નાખીને, છલને જાણનાર રાવણે ઉછળીને જેમ 'ઈંદ્ર' રાજાને બાંધી લીધો હતો, તેમ બાંધી લીધો : કારણ કે - 'સર્વત્ર છલ જ બલવાન છે.' તે પછી -

''ततो जयजयारावै-र्मुखरीकृतदिङ्मुखः । स्कंधावार पृथुस्कंधा, गतोहिदशस्कंधरः ॥१॥''

''रावणो वरुणं तेन, सह पुत्रैर्वशंवदम् । मुमोच प्रणिपातांतः, प्रकोपो हि महात्मनाम् ॥२॥''

''જય જય'' શબ્દોથી દિશાઓનાં મુખને શબ્દમય કરતા અને વિશાળ સ્કંધવાળા શ્રી રાવણ પોતાની છાવણીમાં ચાલ્યા ગયા.

અને :- *''ત્યાં પોતાના પુત્રોની સાથે વશ થઇને રહેવાનું કબુલ કરનાર વરૂણને શ્રી રાવણે બંધનથી મુકત કર્યા. કારણ કે - મોટા આત્માઓનો પ્રકોપ, જ્યાં સુધી સામો પ્રણિપાત - નમસ્કાર ન કરે ત્યાં સુધી જ હોય છે.''*

મુકત થયેલા 'વરૂણ' રાજાએ પોતાની ' સત્યવતી' નામની પુત્રી શ્રી હનુમાનજીને આપી, કારણ કે - પોતે જ જોયું પરાક્રમ જેનું એના એવા સર્વમાન્ય થઇ શકે તેવા જામાતાની પ્રાપ્તિ સંસારમાં દુર્લભ મનાય છે.

ત્યાંથી ખૂશ થયેલા શ્રી રાવણ લંકામાં ગયા અને ત્યાં જઈને ' ચંદ્રણખા'ની 'અનંગકુસુમા' નામની પુત્રી શ્રી હનુમાનજીને આપી : તે પછી સુગ્રીવ રાજાએ પોતાની 'પદ્મરાગા' નામની પુત્રી 'નલ' રાજાએ પોતાની 'હરિમાલિની' નામની પુત્રી અને બીજા રાજાઓએ પણ પોતાની પુત્રીઓ હજારોની સંખ્યામાં હનુમાનજીને આપી.

એ રીતિએ પહેલી જ વાર રણયાત્રાએ ચઢેલા શ્રી હનુમાનજીના પરાક્રમથી અને તે પુણ્યશાલીની આકૃતિ તથા બીજા પણ અન્યાન્ય ગુણોથી ખૂશ થઇ ગયેલા શ્રી રાવણ આદિ વિદ્યાધરેશ્વરો તરફથી ઉપર વર્ણવી ગયા તે રીતનો અપૂર્વ સ્તકાર થયો. આ પછી--

''श्लिष्ट्वा दृढं दशमुखेन मुदा विसृष्टो । दोष्मानथो हनुपुरे हनुमाञ्जगाम,
अन्येऽपि वानरपतिप्रमुखाः, प्रजग्मुर्विद्याधरा निजनिजं नगरं प्रहृष्टाः ॥१॥''

''શ્રી રાવણે ગાઢ અલિંગન કરીને વિદાય કરેલા પરાક્રમી 'હનુમાનજી' નગરમાં ગયા અને અન્ય પણ વાનરપતિ શ્રી સુગ્રીવ વિગેરે અતિશય હર્ષ પામેલા વિદ્યાધરો પોતપોતાના નગરોમાં ચાલ્યા ગયા.''

આ રીતિએ 'શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર' નામના મહાકાવ્યના આ સાતમા પર્વમાં 'શ્રી હનુમાનની ઉત્પત્તિ અને વરૂણની સાધના' નામનો ત્રીજો સર્ગ પૂર્ણ થયો.

સર્ગ ચોથો :

[૧]

વજ્રબાહુ મનોરમાને પરણવા જાય છે :

શ્રી 'ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર'નો 'હનુમાનજીની ઉત્પત્તિ અને વરૂણની સાધના' નામનો ત્રીજો સર્ગ પૂર્ણ થયો. હવે 'રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીની ઉત્પત્તિ, પરિણયન અને વનગમન' નામનો ચોથો સર્ગ શરૂ થાય છે. એની શરૂઆતમાં સુંદરમાં સુંદર પ્રસંગ વજ્રબાહુ અને ઉદયસુંદરનો આવે છે.

એ પ્રસંગની ભૂમિકાને રજૂ કરતાં પૂર્વે કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. ભ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પ્રથમ ફરમાવે છે કે, 'જે અરસામાં રાવણ આદિ મહારાજાઓ પોતાના રાજ્યશાસનને ખીલવી રહ્યા છે, તે જ અરસામાં મિથિલા નગરીમાં હરિવંશમાં વાસવકેતુ નામનો રાજા હતો, તે રાજાને વિપુલા નામની પ્રિયા હતી. વાસવકેતુ રાજાને વિપુલા નામની પત્નીથી થયેલો જનક નામનો પુત્ર સંપૂર્ણ લક્ષ્મીવાળો, પૃથ્વી ઉપર પ્રસિદ્ધ અને પ્રજાઓને માટે પિતા સમાન એવો રાજા થયો.

એજ સમયમાં અયોધ્યા નામની નગરીમાં આ અવસર્પિણીકાલના પ્રથમ તીર્થપતિ શ્રી ઋષભદેવસ્વામી પછી ઈક્ષ્વાકુ વંશમાં અંતર્ગત આદિત્યવંશ-સૂર્યવંશમાં અસંખ્યાતા રાજાઓ થઈ ગયા. એ અસંખ્યાત રાજાઓ પૈકીના કેટલાંક રાજાઓ મોક્ષપદે પધાર્યા અને કેટલાક રાજાઓ સ્વર્ગગતિને પામ્યા. તે પછી જે સમયે વીસમા તીર્થપતિ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું શાસન સારી રીતિએ પ્રવર્તી રહ્યું હતું, તે સમયે વિજય નામના રાજા થયા. એ વિજય નામના રાજાને હિમચૂલા નામની પ્રાણપ્રિયા ધર્મપત્ની હતી. તે ધર્મપત્નીથી તે રાજાને વજ્રબાહુ અને પુરંદર નામના બે પુત્રો થયા.

અને એ જ વખતે નાગપુર નામના નગરમાં ઇભવાહન નામના રાજા હતા. તે રાજાને ચૂડામણિ નામની પત્ની હતી અને મનોરમા નામની પુત્રી હતી, પોતાની પુત્રીને આ ઇભવાહન રાજાએ વજ્રબાહુને આપવાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી, તેથી ચંદ્રમા જેમ રોહિણીને પરણે, તેમ વજ્રબાહુ નાગપુર નગરમાં જઈને યૌવનને પામેલી મનોરમાને મોટા મહોત્સવથી પરણ્યા. પરણ્યા પછી વજ્રબાહુએ જ્યારે પોતાની ધર્મપત્ની મનોરમાને લઈને પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું, ત્યારે ઉદયસુંદર નામનો મનોરમાનો ભાઈ એટલે વજ્રબાહુનો સાળો, ભકિતપૂર્વક પોતાનાં બેન અને બનેવીને મૂકવા માટે સાથે ચાલ્યો.

માર્ગમાં મુનિદર્શન થાય છે :

પોતાના નગર તરફ જતા વજ્રબાહુએ માર્ગમાં સૂર્યની જેમ તપરૂપ તેજથી ઝળહળતા, સૂર્ય જેમ ઉદયાચલ પર્વત ઉપર રહે છે, તેમ વસંત નામના પર્વત ઉપર રહેલા, જાણે મોક્ષમાર્ગને જોતા જ ન હોય તેમ ઉંચે જોતા, આતાપના લેવામાં તત્પર અને તપશ્ચર્યાને કરતા ગુણસાગર નામના મહામુનિને જોયા.

મહામુનિઓનાં વર્ણનો, ખરે જ વિચારમાં ગરક કરી દે તેવાં આવે છે. આવાં વર્ણનોના મુનિપણાના અર્થીઓએ ખાસ વિચાર કરવો જોઈએ. આવાં વર્ણનોનો વિચાર, મુનિપણાના અર્થીઓમાં કોઈ નવું જ

ચૈતન્ય સ્ફુરાવશે. મુનિપણાના સ્વીકાર માત્રથી ઇતિકર્ત્તવ્યતા માનનારાઓ માટે આવાં વર્ણનો એમ કહે છે કે 'મુનિવરોએ દિનપ્રતિદિન તપશક્તિમાં વધવા માટે અવિરત પ્રયત્નો આદરવા જોઇએ, અને આતાપના આદિથી પૂર્વકાલની સુકોમળતાનો ત્યાગ કરવા માટે જ શક્તિઓ ખરચવી જોઇએ. સુકોમળતા એ સંયમની સાધનામાં મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે અને તપની બેદરકારી, એ જ્ઞાનના ફલની બેદરકારી છે. રાજા મહારાજા જેવાઓ, કે જેઓએ પૂર્વાવસ્થામાં સુખસાહ્યબીમાં લીન થઇ સુકોમળતાને કેળવવામાં કશી જ કમીના નથી રાખી, તેવાઓ પણ જ્યારથી ઘરબાર તજી અણગાર બને છે, ત્યારથી સુખસાહ્યબીને હૃદયમાંથી પણ કાઢી નાંખે છે અને ઉગ્રવિહારી બની સુકોમળતાની જગ્યાએ અજબ કઠોરતાને કેળવે છે; એટલે કે પૂર્વાવસ્થાની સુકોમળતાનો કદિ જ વિચાર ન કરતાં, તેઓ જેટલી તકલીફ અધિક વેઠાય તેટલી તકલીફ અધિક ને અધિક વેઠે છે. શું આ વસ્તુને વિચારથી પણ અલગ કરવી એ મુનિપણા પ્રત્યેની બેદરકારી નથી ? છે જ. માટે મહાપુણ્યોદયે અને ઘણી જ કર્મલઘુતાના યોગે મળેલા મુનિપણાની બેદરકારી કરવી એ મુક્તિરમણીના કામીને નજ પાલવવી જોઇએ.

ઉત્તમ કુલનો અનુપમ મહિમા :

આવા મહામુનિવરના દર્શનથી ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા વજ્રબાહુને અપૂર્વ આનંદ થયો અને અપૂર્વ ઉત્સાહ આવ્યો.

ખરેખર, જે આત્માઓના હૃદય તાં સંયમ પ્રત્યે અખંડ અનુરાગ બેઠો છે, તેવા સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્માઓને તો આ પ્રસંગે તો ઠીક, કિન્તુ ચોરીમાં બેઠા હોય ત્યાંયે મુનિનું દર્શન અભૂતપૂર્વ આનંદ અને ઉત્સાહ પેદા કરે છે. મોક્ષની સાધના માટે જ્યારે શ્રી સર્વજ્ઞદેવો એક સમ્યક્ સંયમનેજ ઉત્તમ સાધન માને છે, ત્યારે મુમુક્ષુ આત્માઓનાં હૈયાં સંયમીના દર્શન માત્ર થતાંય પુલકિત થાય, તેમાં કાંઇ જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

વજ્રબાહુને થયેલા એ આનંદ અને ઉત્સાહનો ખ્યાલ આપવા માટે, મુનિવરના દર્શનથી મહાપુણ્યશાલી વજ્રબાહુને શું થયું ? તે શું બોલ્યા ? અને કેવી રીતે બોલ્યા ? તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

'મેઘનાં દર્શનથી જેમ મયૂર આનંદ પામે, તેમ તે મહામુનિવરનાં દર્શનથી હર્ષને પામેલા કુમાર વજ્રબાહુ, એકદમ વાહનને પકડીને, એટલે કે ઉભું રખાવીને, આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે, 'અહો ! આ કોઇ પણ મહાત્મા છે. આ મહામુનિ વંદન કરવા યોગ્ય છે. ખરે જ, ચિંતામણિરત્ન જેવા આ મહર્ષિને મેં મારા ઘણા પુણ્યના યોગે જ જોયા.'

ભાગ્યશાલિઓ ! વિચારો ! ઉત્તમ કુલના આ મહિમાને ! શ્રાવકકુલમાં જન્મેલા આત્માઓની મનોદશા કેવી હોય છે ? એ ખાસ આ પ્રસંગ ઉપરથી એકે એક પુણ્યાત્મા માટે વિચારણીય છે. ઉત્તમ આત્મા માટે પ્રભુમાર્ગમાં વિહરતાં મુનિવરનું દર્શન એ કેવું અને કેટલું આનંદપ્રદ છે, એ આજના સુવિહિત મુનિ દર્શનથી ઇરાદાપૂર્વક બેદરકાર બનીને વિમુખ બનેલા આત્માઓએ આ ઉપરથી ખૂબખૂબ સમજવાનું છે. તાજો પરણીને આવેલ છે, દેવાંગના જેવી ધર્મપત્ની પોતાની સાથે જ બેઠેલ છે અને આનંદપૂર્વક પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ કરી રહેલ છે : એટલે કે ભરયુવાની છે, દેવાંગના જેવી ભાર્યા પાસે જ બેઠેલી છે, સંસારીને માટે તો ખાસ આ આનંદનો સમય છે, તેવા સમયમાં મુનિ દ્રષ્ટિએ આવ્યા કે તરત જ વજ્રબાહુને મેઘ દેખાવાથી મયૂરને જેવો હર્ષ ઉત્પન્ન થાય તેવો હર્ષ ઉત્પન્ન થયો, વંદન કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ. ખરેખર, ઉત્તમકુલની પ્રાપ્તિ અને તે કુલના શુદ્ધ આચારોની જે સેવા, એ વસ્તુ જ કોઇ જુદી ચીજ છે. મુનિ સામે મળે તો વંદન વિના શ્રાવક ન જ જાય. રસ્તામાં મંદિર આવે તો શ્રાવક દર્શન કર્યા વિના જાય નહિ.

શુદ્ધ કુલ અને તે કુલના શુદ્ધ આચારોની સેવાના યોગે જ મેઘને જોઈને જેવો મયુરને આનંદ થાય તેવો આનંદ મુનિના દર્શનથી વજ્રબાહુને થયો, તરત જ ઉદયસુંદર પાસે રથને ઉભો રખાવીને વજ્રબાહુએ કહ્યું કે, ''ખરે જ આ કોઈ પણ મહાત્મા છે, મહામુનિ વંદન કરવાને યોગ્ય જ છે અને ચિંતામણિરત્ન જેમ મહાપુણ્ય વિના અલભ્ય છે, તેમ આવા મહાત્માનું દર્શન પણ મહાપુણ્ય વિના અલભ્ય છે : માટે મહાપુણ્યના યોગે જ મને આવા મહામુનિનું દર્શન થયું.'

શું કુલદીપક તરીકેની નામના કાઢવા ઈચ્છનારાઓ વજ્રબાહુની આ દશા અને તેમણે કાઢેલા આ ઉદ્‌ગારો ઉપર વિચાર કરવાની પણ ફુરસદ લેશે કે ? જૈનકુલના કુલદીપક બનવા માટે તો આવી જ દશા અને આવા જ ઉદ્‌ગારો જોઇએ, પણ બીજા નહિ જ. મુનિ તરફ કુદ્રષ્ટિ, એ પોતાના કુલને કલંકિત કરનારી દ્રષ્ટિ છે અને મુનિઓ માટે યદ્વા તદ્વા ઉદ્‌ગારો એ પોતાની જાતને લજવવા બરાબર છે. શ્રી જૈનશાસનના મુનિઓ તો જીવનનૌકાને સુખપૂર્વક સંસારસાગરના કિનારે પહોંચાડનારા સાચા કર્ણધારો છે. તેવા તારકો સામે ઉલટા વિચારો કરવા એ વિના કારણ આ અમૂલ્ય માનવ જીંદગી બરબાદ કરવા જેવું છે. શ્રાવકકુલમાં માનવ જન્મ પામવા છતાં પણ સંસારસાગરથી તરવાનો ઉપદેશ આપનારા નહિ ગમે, તો પછી કયાં અને કયારે ગમશે ? શ્રાવકકુલની મહત્તા મોક્ષમાર્ગની આરાધનાને જ આભારી છે, આ વાત ખાસ ખ્યાલ રાખવા જેવી છે. શ્રાવકકુલમાં જન્મ્યા પછી મોક્ષમાર્ગ આરાધવાની અરૂચિ, એ ખરે જ ભયંકર પાપોદય છે. એવા ભયંકર પાપોદયથી બચવા માટે આવાં દ્રષ્ટાંતો શ્રી જિનેશ્વરદેવના કથાસાહિત્યમાં થોકબંધ છે, માટે એવાં પરમ ઉપકારક દ્રષ્ટાંતોનું શ્રવણ, ચિંતન, અનુકરણ કરી તેવા ભયંકર પાપોદયથી બચવું એ જ આ શ્રાવકકુલ પામ્યાની સાચી સાર્થકતા છે.

પરન્તુ આજે તો શ્રાવકકુલની પ્રાપ્તિની સાર્થકતા પણ બીજી જ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાં કેટલાંકોએ માની લીધી છે: અન્યથા, જ્યાં કેવલ ત્યાગનાં જ વહેણ વહેવાં જોઇએ અને જ્યાં આવીને શ્રાવકો કેવલ ત્યાગ સરિતામાં ઝીલવા ઇચ્છે, ત્યાંથી અર્થ-કામના ઉપદેશ સાંભળવાની એક સ્ફુરણા સરખીય કેમ થાય ? અને આવી શ્રી વીતરાગ ભગવંતની પાટ પર બેસીને ત્યાગમાર્ગને બદલે એના નાશક એવા અર્થ-કામનો ઉપદેશ પણ કેમ અપાય ? માટે ભાગ્યવાનો ! સમજો કે શ્રાવક જીવનની મહત્તા વિરતિની ઉપાસનામાં રહેલી છે, અને તેમાં વજ્રબાહુ જેવાનાં દ્રષ્ટાંતો આદર્શરૂપ રાખી વિચારણીય છે.

પરંતુ આ બધુંય તે જ પુણ્યાત્માઓને માટે છે કે જેઓ પોતાના શ્રાવકપણાને સફળ કરવા ઇચ્છે છે અને શ્રી જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞામાં જ દ્રઢ શ્રદ્ધા ધરાવે છે.

[૨]

સાળા અને બનેવીના પ્રેરણાદાયી સંવાદ

આપણે જોઇ ગયા કે વજ્રબાહુ મનોરમાને પરણીને પોતાની તે પત્નીના ભાઈ ઉદયસુંદર આદિની સાથે પોતાની તે પત્નીને લઇને, પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ કરી રહ્યા છે. પ્રયાણ કરતાં માર્ગમાં આવેલા વસંત પર્વત ઉપર મોક્ષમાર્ગનું નિરીક્ષણ કરતાં હોય તેમ ઉંચે જોતા, આતાપના લેવામાં તત્પર અને તપશ્ચર્યા કરતા ગુણસાગર નામના મહામુનિને જોયા અને તેથી મયૂર જેમ મેઘના દર્શનથી નાચી ઉઠે, તેમ વજ્રબાહુ કુમાર નાચી ઉઠયા અને એકદમ વાહનને અટકાવી બોલ્યા કે 'ખરે જ આ કોઇ મહાત્મા છે, આ મહામુનિ વંદ્ય જ છે અને ચિંતામણિના જેવા આ મહર્ષિનું દર્શન મહા પુણ્યોદયના યોગે જ થયું છે.'

આવું કથન વજ્રબાહુના મુખથી શ્રવણ કરીને, ઉદયસુંદરે વજ્રબાહુને પ્રશ્ન કર્યો કે, ''કુમાર ! શું આપ દીક્ષાને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છો છો ?''

ભાગ્યવાનો ! આ પ્રસંગ ઘણો જ વિચારણીય છે. કારણ કે જે સમયે વજ્રબાહુ 'ખરે જ આ કોઇ મહાત્મા છે, મહામુનિ વંદ્ય જ છે અને આવા ચિંતામણિ જેવા આ મહર્ષિનું દર્શન મહાપુણ્યોદયેજ થયું છે.' આ પ્રમાણે બોલ્યા, તે સમયે વજ્રબાહુના અંતરમાં દીક્ષા લેવાના પરિણામ ન હતા, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં જન્મેલા આત્માના અંતરમાં દીક્ષાની ભાવના તો અહર્નિશ જીવતી ને જાગતી જ હોય છે. એ ભાવનાના જ પ્રભાવે, ઉદયસુંદરનો ઉપરનો પ્રશ્ન સાંભળતાંની સાથે જ વજ્રબાહુએ એકદમ ઉત્તર આપતાં ઘણી જ પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું કે,

''તે પરમતારક પરિવ્રજ્યાને સ્વીકારવાનું મારૂં ચિત્ત છે.''

આ ઉત્તર સાંભળીને હાંસીમાં ચઢેલા ઉદયસુંદરે હાંસીમાં ફરીને કહ્યું ''જો એ દીક્ષા લેવાનું આપનું મન છે, તો તે આજે જ સ્વીકારો : વિલંબ ન કરો' કારણ કે હું પણ એ કામમાં આપનો સહાયક છું.''

આ સાંભળીને એક મશ્કરીના વચનમાત્રથી જ વૈરાગ્યરંગથી રંગાઇ ગયેલા વજ્રબાહુકુમારે ઉદયસુંદરને કહ્યું કે,

''मर्यादामिव वारिधिः मा त्याक्षीः स्वामिमां संधां''

'જેમ સાગર પોતાની મર્યાદાને તજતો નથી, તેમ તું પણ આ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને તજતો નહિ.' આવા સ્પષ્ટ કથનના ભાવને પણ નહિ સમજતા ઉદયસુંદરે ઉપહાસમાં ને ઉપહાસમાં કહી દીધું કે, ***आमेव*** *''ઘણું જ સારું.''*

આ ઉત્તરથી અતિશય પ્રસન્ન થયેલા વજ્રબાહુકુમાર જેમ મોહને તજે, તેમ વાહન ઉપરથી ઉતરીને વસંત નામના પર્વત ઉપર ચઢવા લાગ્યા; તેમની સાથે ઉદયસુંદર આદિએ પણ ચઢવા માંડયું; ઉદયસુંદરે આ સઘળી પ્રવૃત્તિનું ઘણી જ કાળજીપૂર્વક અવલોકન કર્યું અને એ અવલોકનથી ઉદયસુંદર સમજી શકયા છે કે, 'હું તો મશ્કરી કરૂં છું, પણ આ તો સાચું જ કરી રહ્યા છે. વાહનમાંથી આમની ઉતરવાની ક્રિયા અને પહાડ ચઢવાની ક્રિયા જોતાં જરૂર જ વજ્રબાહુકુમાર ઉપર જઇને દીક્ષા અંગીકાર કરશે જ.'

આથી મોહમગ્ન ઉદયસુંદર વજ્રબાહુને એકદમ સમજાવી લેવાના હેતુથી કહેવા લાગ્યા કે, ''હે સ્વામિન્ ! આપ દીક્ષા અંગીકાર ન કરો અને મારા ઉપહાસભર્યા કથનને ધિક્કાર હો ! ખરેખર હે સ્વામિન્ ! આપણી પરસ્પર થયેલી વાતો એ સાચી વાતો ન હતી, પણ આપણી વચ્ચે થયેલી એ નર્મોક્તિ એટલે કુતૂહલની વાતો હતી, માટે તેવી કુતૂહલની વાતોનું ઉલ્લંઘન કરવામાં દોષ શું છે ? ઘણું કરીને કુતૂહલની વાતો ધવલગીતની માફક સત્ય જ હોય એમ નથી હોતું; અર્થાત્ જેમ ધવલગીતમાં ગવાતી વાતો ઘણું કરીને સાચી જ હોય છે એમ નથી હોતું; તેમ કુતૂહલની વાતોમાં પણ કહેવાયેલી વસ્તુ સાચી જ હોય એમ નથી હોતું. માટે આપણી વચ્ચે થયેલી વાતો એ સાચી વાતો ન હતી, પણ માત્ર કુતૂહલની જ વાતો હતી, માટે એ વાતોને સત્ય માનીને તેનો અમલ કરવાની જરૂર નથી. તેથી આપ સઘળાં સંકટોમાં અમને સહાયક થશો. આ પ્રમાણેના અમારા કુલના મનોરથોને પણ આપ અકાળે ન ભાંગી નાખો. વિશેષમાં હે સ્વામિન્ ! હજુ મંગલના ચિન્હરૂપ આ કંકણ તો આપના હાથમાં જ છે, તે કારણથી વિવાહના ફલરૂપ ભોગોને આપ એકદમ કેમ તજી દ્યો છો ? તેમજ હે નાથ ! સાંસારિક સુખના આસ્વાદથી વંચિત અને આપે તરણાની માફક તજી દીધેલી મારી બેન આ મનોરમા કેવી રીતે જીવી શકશે ?''.

આ સંવાદ ઘણો જ વિચારણીય છે. દીક્ષાની વાત જ્યાં સુધી કુતૂહલરૂપે ચાલતી હતી, ત્યાં સુધી મોહમગ્ન ઉદયસુંદરે આનંદ અનુભવ્યો, પણ જ્યારે એ કુતૂહલની વાતને વાસ્તવિક રીતે સત્યરૂપે પરિણમતી જોઇ,

ત્યારે મોહમગ્ન ઉદયસુંદર મોહના પ્રતાપે કેવો મૂંઝાઇ જાય છે ? આ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. ખરે જ, મોહનો પ્રતાપ કોઇ અજબ જ હોય છે. એ મોહના જ પ્રતાપે આખું જગત મૂંઝાઇ ગયેલું છે. મોહના 'अहं-मम' 'હું અને મારૂં'' આ મંત્રમાં મૂંઝાયેલી દુનિયા ખરે અવસરે પીછેહઠ કર્યા વિના રહેતી જ નથી.

આ વસ્તુનો અનુભવ આપણને આ ઉદયસુંદરે કરાવ્યો. પણ મોહના વિજય માટે 'नाहं-न मम' 'હું નહિ અને મારૂં નહિ.' આ મંત્રના જાપને જ કરનારા ગમે તેવા મોહક પ્રસંગની સામે પણ કેવી રીતે ધીર રહી શકે છે અને પોતાની ધીરતા દ્વારા પોતાના નિશ્ચયમાં દ્રઢ રહેવા સાથે સામેના આત્માઓ પણ જો યોગ્ય હોય તો તેઓને પણ પોતાના સાથી કેવી રીતે બનાવે છે; એ વગેરે જોવા માટે વજ્રબાહુ, ઉદયસુંદરે ધરેલી દલીલોના પ્રતિકાર સાથે કેવો ઉપદેશ આપે છે તે અને તેનું પરિણામ કેવું સુંદર આવે છે, તે ખાસ સમજવું અને જાણવું જરૂરી છે.

[૩]

પુણ્યશાલી વજ્રબાહુનો સુંદર સદુપદેશ :

ઉપરોક્ત પ્રસંગમાં આપણે જોયું કે, ઉદયસુંદરે મશ્કરીમાં કહેલી વાતને વજ્રબાહુએ તો પોતાના વર્તન દ્વારા તદ્દન સાચી જ કરી બતાવી, એટલે કે વજ્રબાહુ તો દીક્ષાનો સ્વીકાર કરવા માટે જ સજ્જ થઇ ગયા, એથી મોહવશ ઉદયસુંદર બોલી ઉઠયા કે 'હે સ્વામિન્ ! આપ દીક્ષાને અંગીકાર ન કરો અને મારા મશ્કરીભર્યા કથનને ધિક્કાર હો ! ખરેખર, હે સ્વામિન્ ! આપણી વચ્ચે થયેલી વાતો સાચી ન હતી, પણ મશ્કરીની હતી. આથી એવી વાતોનું ઉલ્લંઘન કરવામાં કશો જ દોષ નથી, કારણ કે ઘણું કરીને ધવલગીતોની માફક મશ્કરીની વાતો પણ સાચી નથી હોતી, માટે એવી મશ્કરીની વાતોનો અમલ કરીને-'આપ અમને સઘળાં પણ કષ્ટોમાં સહાયક થશો.' એવા અમારા કુળના મનોરથોને આપ અકાળે ભાંગી નાંખશો નહિ. વળી વિવાહની નિશાનીરૂપ આ મંગળ કંકણ તો હજુ આપના હાથે વિદ્યમાન છે, તો તે વિવાહના ફલરૂપ ભોગોને આપ એકદમ શા માટે તજી દો છો ? તથા હે સ્વામિન્ ! આપ આ રીતે મારી મનોરમા નામની બેનને તરણાની માફક તજી દેશો તો એ રીતે તજાઇ ગયેલી અને સાંસારિક સુખસ્વાદથી ઠગાઇ ગયેલી આ મારી બેન મનોરમા કેવી રીતે જીવી શકશે ?'.

આ પ્રકારે બોલતા અને મોહથી મૂંઝાઇ રયેલા પોતાના સાળાને શાંત કરવા અને વસ્તુસ્વરૂપનો સત્ય ખ્યાલ આપવા માટે પરમ વિરાગી વજ્રબાહુ, સુંદર સદુપદેશ આપતા હોય તેમ કહેવા લાગ્યા કે,

''सुन्दरं मर्त्यजन्मद्रोः फलं चारित्रलक्षणम् ।''

''મનુષ્યજન્મરૂપી વૃક્ષનું ચારિત્રલક્ષણ સુંદર ફલ છે, એટલે કે આ મનુષ્યભવરૂપી વૃક્ષનું સુંદરમાં સુંદર કોઇ ફલ હોય તો તે ચારિત્ર જ છે.''

જૈનકુલમાં જન્મવા છતાં પણ ચારિત્રથી ઉભગી ગયેલાઓએ વજ્રબાહુના આ કથનને ખાસ યાદ રાખવા જેવું છે; મનુષ્ય જન્મ પામીને શું મેળવવા યોગ્ય છે ? એ આ મહાપુરૂષના કથનથી ઘણું જ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે. અર્થકામના ઉપાસકો જો તેઓ સજ્જનતાભર્યું માનવ હૃદય ધરાવતા હોય તો તેમને આ કથન ઘણું જ ચાનક લગાડનારૂં છે.

પણ એટલું જ કહીને આ મહાપુરૂષ અટકતા નથી. આગળ વધીને એ મહાપુરૂષ તો કહે છે કે ''સ્વાતિ નામના નક્ષત્રમાં મેઘનું પાણી છીપોમાં જેમ મોતીરૂપ થાય છે, તેમ તારી નર્મોક્તિ એટલે મશ્કરીની વાણી પણ મારે માટે સર્વ પરમાર્થરૂપ એટલે સર્વ પ્રકારે આત્મકલ્યાણના કારણરૂપ થઇ છે. વળી જો તારી બહેન

કુલીન હશે, તો તે મારી પાછળ દીક્ષા અંગીકાર કરશે અને જો તે કુલીન ન હોય તો તેનો માર્ગ કલ્યાણકારી થાઓ, પણ મારે તો હવે ભોગોએ કરીને સર્યું. એટલે કે મારે તો હવે ભોગો કોઇ પણ રીતે ભોગવવા જ નથી. માટે જ તું હવે મને વ્રત લેવાની અનુમતિ આપ ને તું પણ અમારી પાછળ વ્રતોનો સ્વીકાર કર; કારણ કે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું એ જ ક્ષત્રિયોનો કુલધર્મ છે.''

ભાગ્યશાલીઓ ! વિચારો ! આ એક સુંદર સદુપદેશની ગરજ સારનારા વચનો છે. વિરક્ત આત્માની મનોવૃત્તિ કેવી હોવી જોઇએ ? એ આ વચનો સારામાં સારી રીતે આપણને સમજાવે છે. આ વચનો દ્વારા એ સાર નીકળે છે કે,

(૧) મનુષ્ય જન્મરૂપી વૃક્ષનું ફળ શું ?

(૨) સજ્જન આત્માઓની મશ્કરી પણ કેવી હોય તથા તે સફળ હોય કે નિષ્ફળ ? અને -

(૩) પત્ની હોય તો તેના માટે પણ વિરક્ત આત્માની વિચારણા શી ? તેમજ -

(૪) શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનની સામે કોઇ પણ વસ્તુ ઉભી શકે છે યા કેમ ?

આ ચારે પ્રશ્નોનો ખુલાસો ઘણી જ સુંદરમાં સુંદર રીતે થઇ શકે છે.

મનુષ્ય જન્મરૂપી વૃક્ષનું ફળ શું ? :

પરમ વૈરાગ્યથી વાસિત હૃદયવાળા વજ્રબાહુકુમારે જે કહ્યું કે, ''सुन्दरं मर्त्यजन्मद्रोः फलं चारित्रलक्षणम् ॥

''મનુષ્ય જન્મરૂપી વૃક્ષનું ચારિત્ર લક્ષણ સુંદર ફલ છે, એટલે કે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ એ જ મનુષ્ય જન્મરૂપી વૃક્ષનું સુંદરમાં સુંદર ફલ છે પણ બીજું નથી.''

પુણ્યશાળી વજ્રબાહુના આ કથનથી 'મનુષ્ય જન્મરૂપી વૃક્ષનું ફલ શું ?' આ પ્રશ્ન હવે ટકી જ શકતો નથી, કારણ કે જૈનકુલમાં જન્મેલ આત્માનો એ જ એક નિશ્ચય હોય છે કે આ અતિશય દુર્લભ એવા માનવજન્મરૂપી વૃક્ષની પ્રાપ્તિનું સુંદરમાં સુંદર ફલ એજ છે કે, 'પ્રાપ્ત અગર તો અપ્રાપ્ત એવાં ભોગસુખોને લાત મારીને પણ અનંતા શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ અને તે તારકોની આજ્ઞામાં વિચરતા પરમમહર્ષિઓએ સેવેલી અને ઉપદેશેલી ભાગવતી દીક્ષાનો સ્વીકાર કરવો.' અને વિચારવામાં આવે તો એ જ યોગ્ય છે, કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવ જેવા પરમ વીતરાગ પરમાત્માના ધર્મથી વાસિત થયેલા જૈનકુલ જેવા કુલને પામીને પણ જીવનને અર્થકામની ઉપાસનામાં વેડફી દેવું એના જેવી એક પણ ભયંકર અજ્ઞાનતા નથી. ઉપકારી પુરૂષો તો સામાન્ય રીતે મનુષ્ય જન્મને પામીને પણ અર્થકામના ઉપાસક બનવું એને અયોગ્ય અને ભયંકર કહે છે, તો પછી તે જન્મ આર્ય દેશમાં, આર્ય જાતિમાં અને આર્યકુળ, એમાં પણ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનો પરમ ત્યાગમય ધર્મ જે કુલમાં ઘણી જ સહેલાઇથી પામી શકાય તેવા જૈનકુલને પામ્યા છતાં પણ જો તે જન્મ અર્થકામની જ ઉપાસનામાં વેડફાઇ જાય તો તેની અયોગ્યતા અને ભયંકરતા માટે તો પૂછવું જ શું ?

એવી અયોગ્યતા અને ભયંકરતામાં ફસી પડેલા આત્માઓનું વર્ણન કરતાં પરમ ઉપકારી કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં ફરમાવે છે કે,

''બાલ્યવયમાં પેશાબ અને વિષ્ટા દ્વારા, યૌવનવયમાં કામચેષ્ટાઓ દ્વારા અને વૃધ્ધાવસ્થામાં શ્વાસ અને ખાંસી આદિ દ્વારા, એ રીતિએ લોક પોતાની જીંદગીને પસાર કરતાં કદી લાજતો નથી. પુરૂષ પૂર્વાવસ્થામાં પુરૂષશૂકર એટલે જેમ ભુંડ વિષ્ટામાં જ આનંદ પામે છે તેમ વિષ્ટા ચુંથવામાં જ આનંદ માને છે, તે પછી મદનગર્દભ એટલે કે કામક્રીડામાં ગધેડા જેવી આચરણા કરે છે અને તે પછી જરાજરદ્ગવ એટલે વૃધ્ધાવસ્થાએ કરીને જર્જરિત થઇ ગયેલા બળદની માફક આચરણ કરે છે. આ રીત પુરૂષ (સંસારી જીવ) પૂર્વ અવસ્થામાં

ભૂંડ જેવો બને છે, તે પછી ગર્દભ જેવો બને છે અને પછી ઘરડા બળદ જેવો બને છે, પણ કદીય તે પુરૂષ નથી બનતો.''

''મૂર્ખ મનુષ્ય બાલકપણામાં માતૃમુખ એટલે માતાનું મુખ જોનારો બને છે, તરૂણપણામાં તરૂણીમુખ એટલે સ્ત્રીનું મુખ જોનારો બને છે અને વૃધ્ધાભાવમાં સુતમુખ એટલે પુત્રનું મુખ જોનારો બને છે, પણ કદી જ તે અંતર્મુખ એટલે આત્મા તરફ મુખ કરનારો બનતો નથી. અર્થાત્-મૂર્ખ મનુષ્ય બાલ્ય અવસ્થામાં માતાના મુખ સામે જોયા કરે છે, યુવાન અવસ્થામાં સ્ત્રીનું મુખ સામે જોયા કરે છે, અને વૃધ્ધઅવસ્થામાં પુત્રના મુખ તરફ જોયા કરે છે, પણ તે કદી જ આત્મા તરફ જોતો નથી.''

''ધનની આશાથી વિહ્વલ બનેલો માણસ સેવા-નોકરી, કર્ષણ-ખેતી, વાણિજ્ય-વ્યાપાર અને પશુપાલ્ય-પશુપાલનપણું આદિ કર્મો દ્વારા મનુષ્યજન્મને અફલપણે ગુમાવી નાખે છે. મોહે કરીને અંધ બનેલા આત્માઓ, સુખીપણામાં કામની ચેષ્ટાઓ દ્વારા અને દુઃખીપણામાં દીનતા ભરેલા રૂદનોએ કરીને જન્મ ગુમાવે છે, પણ ધર્મ કર્મો દ્વારા તો નહિ જ. એક ક્ષણવારમાં અનંત કર્મોના સમૂહને ક્ષય કરવામાં સમર્થ એવા આ મનુષ્યપણાને પામેલા છતાં પણ પાપી આત્માઓ પાપોને કરે છે.''

''જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર-રૂપી ત્રણ રત્નોના ભાજન રૂપ મનુષ્યપણામાં પાપકર્મની આચરણા, એ સુવર્ણના ભાજનમાં મદિરા ભરવા બરાબર છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ મનુષ્યપણાને મેળવ્યા છતાં પણ લોક નરકપ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપ કાર્યોમા જ ઉદ્યમશીલ થાય છે. જે મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ માટે અનુત્તરસુરો પણ પ્રયત્નપૂર્વક આશા કરે છે, તે સંપ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યપણાને, પાપી આત્માઓ પાપોની આચરણાઓમાં યોજે છે !''

શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનના પરમ પ્રભાવક અને કલિકાલમાં સર્વજ્ઞ સમા આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના આ કથનથી સમજી શકાશે કે,

૧. કિંમતી માવનજીવન, અવસ્થાને અનુરૂપ ચેષ્ટાઓમાં જ વેડફી નાખવું એ ખરે જ વિવેકી આત્માઓ માટે લજ્જાસ્પદ છે.

૨. જે પુરૂષ બાલ્યકાળમાં વિષ્ટા જેવી માટીમાં રમે છે, તરૂણ અવસ્થામાં કામની ચેષ્ટાઓ કરે છે અને વૃધ્ધ અવસ્થામાં અનેક જાતની દુર્બલતાઓથી રીબાય છે, તે પુરૂષ કોઈ પણ અવસ્થામાં પુરૂષ નથી; પણ તે બાલ્યાવસ્થામાં ભુંડ છે, યુવાન અવસ્થામાં રાસભ છે અને વૃધ્ધ અવસ્થામાં અતિશય ઘરડો બળદ છે.

૩. મનુષ્ય જન્મને પામ્યાં છતાં પણ અંતર્મુખ નહિ થતાં બાળભાવમાં માતાની સામે જોયા કરવું, તરૂણપણામાં યુવાન સ્ત્રીનું મુખ જોયા કરવું અને વૃધ્ધ અવસ્થામાં પુત્રનું મુખ જોયા કરવું એ ડહાપણ નથી પણ મૂર્ખતા છે.

૪. જે લોકો ધનની આશાથી વિહ્વલ બનીને પોતાના જન્મને પરની સેવાઓમાં, કૃષિકર્મમાં તથા અનેક આરંભોથી ભરેલા વ્યાપારોમાં અને પશુપાલનના કર્મમાં વીતાવે છે, તે લોકો પોતાના જન્મને અફલપણે ખપાવી દેનારા છે.

૫. જેઓ પોતાના જન્મને ધર્મકર્મો દ્વારા પસાર કરવાને બદલે સુખીપણામાં કામલલિતો દ્વારા અને દુઃખીપણામાં દીનતાભર્યા રૂદનો દ્વારા પસાર કરે છે તેઓ મોહથી અંધ બનેલા છે.

૬. અનંત કર્મોના સમૂહને એક ક્ષણવારમાં ક્ષીણ કરી નાંખે તેવા મનુષ્યપણાને પામવા છતાં પણ જેઓ પાપ કર્મોની આચરણા કરે છે તેઓ પાપાત્માઓ છે.

૭. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રના પાત્રરૂપ મનુષ્યપણાને પામવા છતાં પણ જે આત્માઓ પાપકર્મોને સેવે છે, તે આત્માઓ સુવર્ણના પાત્રમાં મદિરાને ભરનારા છે.

૮. સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ એવા મનુષ્યપણાને પામ્યા છતાં પણ, જે લોકો નરકની પ્રાપ્તિના ઉપાયોરૂપ કર્મોમાં ઉદ્યમશીલ થાય છે, તે લોકો ખરે જ ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર લોકો છે; કારણ કે એવી કાર્યવાહી કરનાર લોકને જોવાથી હિતચિંતક સજ્જનોને સાચે જ દુઃખ પેદા થાય છે.

૯. જે મનુષ્યપણાની,અનુત્તર સુરો પણ પ્રયત્નપૂર્વક આશા કરે છે, તે પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યપણાને પાપકર્મોમાં યોજવું, એ પુણ્યશાલી આત્માઓનું કામ નથી, પણ પાપી આત્માઓનું જ કામ છે.

આથી સ્પષ્ટ છે કે દશ દ્રષ્ટાંતોથી દુર્લભ એવા માનવભવને પામીને બાળ ચેષ્ટાઓ કરવી, વિષયોને વિવશ બનવું, માતા, પત્ની કે પુત્રાદિ પ્રત્યે પ્રેમમગ્ન થવું, લક્ષ્મીને પેદા કરવા માટે અનેક જાતના આરંભાદિમાં ઉદ્યમશીલ બનવું અને નરકની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત એવા અનેક પાપોની આચરણાઓ કર્યા કરવી એ પરમ પુણ્યોદયના પ્રતાપે પ્રાપ્ત થયેલા માનવજીવનરૂપ વૃક્ષને સફળ કરવાના ઉપાયો નથી, પણ તેને નિષ્ફળ બનાવીને ખેદાન-મેદાન કરી નાંખવાના જ ઉપાયો છે. એ માનવજીવનરૂપ વૃક્ષને સફળ બનાવવાના ઉપાયો તો એ છે કે એ જીવનને પામી સદ્ગુરૂઓના યોગે અંતમુર્ખ, એટલે અન્ય કોઈના મુખ સામે જોવું એ એક ભયંકરમાં ભયંકર જાતની મૂર્ખતા છે એમ માની એક આત્મા અને તેના સ્વરૂપની જ સન્મુખ જોતા થઈ, મુકિતને જ એક ધ્યેય બનાવી, અર્થ અને કામની આસકિતથી બચવું, એ અર્થની અને કામની આસકિતથી બચાવવા માટે જ ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરનારા એજ કારણે પરમ ઉપકારી એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સેવામાં જ આનંદ માનવો, એ પરમતારકોની આજ્ઞા મુજબ વર્તવાનો યથાશકિત પ્રયત્ન કરનારા એ જ કારણે પાંચ મહાવ્રતોને ધરનારા અને ધીરતા પૂર્વક પાળનારા, સદાય સામાયિકમાં જ એટલે સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીની આરાધનામાં રક્ત રહેનારા અને મહાવ્રતાદિના પાલન માટે જરૂરી એવી જે ભિક્ષાવૃત્તિ તેવી ભિક્ષાવૃત્તિથી જ પોતાની આજીવિકા ચલાવનારા તથા એ સઘળી આરાધનામાં જ રક્ત હોવા છતાં ઉપકાર કરવાની તીવ્રતર ભાવનાના ઉપાસક હોવાથી કલ્યાણના અર્થી થઈને પોતાની પાસે આવતા ભવ્ય આત્માઓને દુર્ગતિથી બચાવી શકે અને સુગતિમાં સ્થાપી શકે તેવા ધર્મનો જ ઉપદેશ આપનારા એવા જે સદ્ગુરૂઓ, તેઓની સેવામાં રહેવું અને તેઓની કૃપાથી પ્રાપ્ત થતા શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના ધર્મની આરાધનામાં અખંડિત યત્ન કરવો, એટલે કે અનુકંપાદાન અને સુપાત્રદાન સદ્ભાવપૂર્વક દેવું, શીલ અને સદાચારોના નિર્મલ સેવક બનવું, તૃષ્ણા માત્રનો નાશ કરનાર તપના તપનારા થવું અને પોતાના આત્મા સાથે પરનું પણ ભલું થાય એવી જે 'મૈત્રી' આદિ ચાર અને 'અનિત્ય' આદિ બાર તેમજ તેવી પણ બીજી જે સુંદર ભાવનાઓ, તે ભાવનાઓના સાચા હૃદયપૂર્વકના ઉપાસક બનવું.

આ ઉપાયોના પ્રભાવે અવશ્ય મનુષ્યજન્મરૂપ વૃક્ષના સુંદર ફલરૂપ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થશે અને તે દ્વારા મનુષ્ય જન્મરૂપ વૃક્ષને સફલ બનાવ્યા પછી, તે ફલનો અનુપમ આસ્વાદ જ્યાં સદાને માટે કોઈ પણ જાતના ઉપદ્રવ વિના ભોગવી શકાય છે તેવા શાશ્વતપદની પ્રાપ્તિ પણ સહજ છે.

આ સઘળા ઉપરથી સ્પષ્ટ થઈ ગયું કે, મનુષ્ય જન્મરૂપ વૃક્ષનું સુંદરમાં સુંદર ફલ જો કોઈ હોય તો તે એક શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ સેવીને ઉપદેશેલું ચારિત્ર જ છે, તે સિવાય બીજાું એક પણ નથી. માટે સઘળાય મુમુક્ષુઓએ તે એક ચારિત્રની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રાપ્ત થયા પછી તેના અખંડિત પાલન માટે જ પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

[૪]

ભાગ્યશાલીને માટે હાંસી પણ કલ્યાણકારી :

મોહથી મૂંઝાઇ ગયેલા પોતાના સાળા ઉદયસુંદરને સદુપદેશ આપતાં પરમવિરાગી વજ્રબાહુએ ૧. 'મનુષ્યજન્મરૂપ વૃક્ષનું ફલ શું ? ૨. સજ્જન આત્માઓની મશ્કરી પણ કેવી હોય તથા તે સફલ હોય કે નિષ્ફળ ? ૩. પત્ની હોય તો તેના માટે પણ વિરક્ત આત્માની વિચારણા શી ? અને શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનની સામે કોઇ પણ વસ્તુ ઉભી શકે છે યા કેમ ?' આ ચારે પ્રશ્નોનો સારામાં સારો ખુલાસો કરી દીધો.

તેમાંથી પ્રથમ વાતને આપણે ઘણા જ વિસ્તારથી વિચારી ગયા છીએ અને એના યોગે આપણે એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કથનથી સાબીત કરી દીધી છે કે, મનુષ્ય જન્મરૂપ વૃક્ષનું સુંદરમાં સુંદર ફલ જો કોઇ હોય તો તે એક શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ સેવીને ઉપદેશેલું ચારિત્ર જ છે; તે સિવાય બીજું એક પણ નથી; માટે સઘળાય મુમુક્ષુઓએ તે એક ચારિત્રની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રાપ્ત થયા પછી તેના અખંડિત પાલન માટે જ પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઇએ.

એટલે હવે આપણા માટે 'મનુષ્યજન્મરૂપ વૃક્ષનું ફલ શું ?' એ પ્રથમ વાત સિવાયની બાકીની ત્રણ બાબતો જ વિચારવાની રહે છે. આથી હવે આપણે એ જ વિચારીએકે, 'સજ્જન આત્માઓની મશ્કરી પણ કેવી હોય તથા તે સફલ હોય કે નિષ્ફલ ?' આ બાબત આપણને વજ્રબાહુના સદુપદેશ દ્વારા કઇ રીતે સમજી શકાય છે ?

આ બીજી બાબત સમજવા માટે પ્રથમ તો આપણે એ જ ફરીથી જોવું જોઇશે કે, આ બન્ને પુણ્ય પુરૂષોની વચમાં ૧-નર્મોકિત એટલે મશ્કરી થવામાં નિમિત્ત શું ? અને ૨-તે થઇ કેવા પ્રકારે ? કારણ કે આ જોવાથી જ આપણે એ બાબત સારામાં સારી રીતે સમજી શકીશું.

મશ્કરી થવામાં નિમિત્ત શું ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટ છે કે મશ્કરી શરૂ થવામાં બીજું કશું જ ખાસ નિમિત્ત ન હતું; પણ એક મહા તપસ્વી મુનિવરનું દર્શન-એ જ એ બન્ને પુણ્યાત્માઓની વચમાં મશ્કરી શરૂ થવાનું નિમિત્ત હતું; કારણ કે વજ્રબાહુકુમાર ઇભવાહન રાજાની યૌવનમાં પ્રવેશ કરી ચુકેલી પુત્રી મનોરમા સાથે પાણિગ્રહણ કરીને પોતાના સાળા ઉદયસુંદરની સાથે પોતાના નગર તરફ ચાલ્યા જતા હતા, ત્યાં માર્ગમાં જ વસંત નામના પર્વત ઉપર રહેલા પરમ તપસ્વી ગુણસાગર નામના મહામુનિ વજ્રબાહુના દ્રષ્ટિપથમાં આવ્યા અને એવા મહામુનિ દ્રષ્ટિપથમાં આવતાંની સાથે જ મેઘના દર્શનથી જેમ મયૂર આનંદમાં આવી જાય, તેમ આનંદમાં આવી ગયેલા વજ્રબાહુ રથને રોકાવીને એકદમ બોલી ઉઠયા કે ''અહો ! આ કોઇ પણ મહાત્મા છે, જરૂર આ મહામુનિ વંદન કરવાને યોગ્ય જ છે. ખરેખર, ચિંતામણી જેવા આ મહામુનિનું દર્શન મને મહાપુણ્યના ઉદયથી જ થયું છે.''

મશ્કરી કઇ રીતે થઇ ?

વજ્રબાહુના મુખેથી નીકળી રહેલા આવા ઉદ્ગારોથી તેમના સાળા ઉદયસુંદરને મશ્કરી કરવાનું મન થઇ આવ્યું અને એથી બોલી ઉઠયા કે, ''કુમાર ! શું આપ દીક્ષા અંગીકાર કરશો?'' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વજ્રબાહુ તરફથી હકારમાં મળતાજ, મશ્કરીના તાનમાં ચઢેલા ઉદયસુંદર તાનમાં ને તાનમાં જ બોલી ઉઠયા કે, ''કુમાર ! જો આપનું મન એવું જ છે તો એ કામ આજે જ કરો, જરા પણ વિલંબ ન કરો અને એ કાર્યમાં હું આપનો સહાયક છું''

આવું કથન પોતાના સાળા ઉદયસુંદરે કર્યું કે તરત જ પરમ વૈરાગ્યભાવનાથી વાસિત થયેલા વજ્રબાહુ પણ એકદમ બોલ્યા કે, ''મહાનુભાવ ! ઘણું સારૂં, જેમ સાગર પોતાની મર્યાદાનો કદી પણ ત્યાગ નથી કરતો, તેમ તું પણ તારી આ પ્રતિજ્ઞાને તજતો નહિ.'' મશ્કરીમાં મસ્ત બનેલા ઉદયસુંદરે વજ્રબાહુની આ વાત સામે પણ ભારપૂર્વક હા જ પાડી.

આ અભ્યાસ કરવા જેવો છે :

મશ્કરીનું આ નિમિત્ત અને મશ્કરીનો આ પ્રકાર, એ ખરે જ વિચારણીય છે; કારણ કે મશ્કરી માટે આવું નિમિત્ત અને આવો પ્રકાર સજ્જનો માટે જ સંભવિત છેઃ સામે મળતા મુનિવરના પણ સામું નહિ જોનારા આજના આ જમાનામાં તો આ વસ્તુ સંભવિત જ નથી.

ખરેખર દુનિયા જેને અપૂર્વ સુખનું સાધન માને તે રમણીરત્ન પોતાની પાસે હોય, એટલું જ નહિ પણ જેની સાથે તાજો જ યોગ થયો હોય તેની હાજરીમાં પર્વત ઉપર રહેલા એક મુનિવરના દર્શન માત્રથી જેને તે મુનિવરના ચરણકમલમાં શિર ઝુકાવવાનું મન થાય, તે આત્મા કેવો ઉચ્ચ કોટિનો હોવો જોઇએ ? એ વિચારો ! અને સાથે સાથે એ પણ વિચારો કે મશ્કરીમાં પણ ''શું આપનું મન દીક્ષા લેવાનું છે ? અને જો એમ જ હોય તો તે કાર્ય આજે જ કરો, પણ વિલંબ ન કરો ! કારણ કે એ કાર્યમાં હું સહાયક છું.' આ પ્રમાણેના ઉદ્‌ગારો કેવા આત્માના અંતરમાંથી નીકળે !

આજે તો પ્રાયઃ આવો પ્રસંગ કર્મબંધનું જ કારણ થઇ પડે; કારણ કે પ્રથમ તો આવા પ્રસંગે સામે આવતા મુનિવર તરફ દ્રષ્ટિ જાય જ નહિ અને કદાચ અચાનક દ્રષ્ટિ મુનિવર તરફ પહોંચી જાય અથવા તો મુનિવર જ દ્રષ્ટિ સામે આવી જાય, તો પણ અંતરમાં દર્શન કે વંદન કરી લેવાની ભાવના જ પ્રાયઃ નહિ થાય, પણ ઉલટું એમજ થશે કે અહિં ! આ તો સંસારીઓના ઘર ભંગાવનારા ! અને લોકોને મુંડી મુંડીને વસતિ ઘટાડનારા, ખરેખર આ સાધુઓ જ દુનિયામાં ઉપદ્રવ મચાવનારા છે અને આમ થવાથી હૃદયમાં રહેલા અને વચન દ્વારા બહાર નીકળી પડતા ભયંકર ઉદ્‌ગારોના પરિણામે આજુબાજુની જનતામાં કેવલ મુનિનિંદાનું જ કારમું વાતાવરણ પ્રસરી જશે, ત્યાં પછી મુનિદર્શન, દીક્ષાગ્રહણ અને તેમાં સહાય વગેરેની વાતો તો સાંભળવાની નીકળે જ શાની ?

સાચે જ વજ્રબાહુ અને ઉદયસુંદર જેવા પુણ્યશાલીઓની વચમાં ઉપસ્થિત થયેલા મશ્કરીના નિમિત્તનો અને થયેલી મશ્કરીના પ્રકારનો આજના ભણેલા ગણાતાઓએ ખાસ અભ્યાસ કરવા જેવો છે, અને એ અભ્યાસ દ્વારા પોતાની જબાન ઉપર અને લેખિની ઉપર ભારેમાં ભારે અંકુશ મૂકવા જેવો છે, અન્યથા એ બિચારાઓ 'ચારિત્રભેદિની' વિકથા કરી કરીને આ અતિશય દુર્લભ એવા માનવજીવનને કારમી રીતિએ હારી જવાના છે, કારણ કે સંસારતારક મુનિવરો માટે અઘટિત અને અસંભવિત બોલી બોલીને અને લખી લખીને અજ્ઞાન જનતાને સન્માર્ગથી ઉભગાવી દેવી એના જેવું એક પણ ઘોર પાપકર્મ નથી.

બાકી એ વાત તો તદ્દન સાચી જ છે કે, સાધુઓ સંસારીઓના ઘર મંડાવનારા નથી જ. એ પુણ્યપુરૂષો તો નાશવંતા ઘરોને પોતાના માની લઇને જીંદગીને બરબાદ કરી રહેલા આત્માઓમાં જે જે યોગ્ય આત્માઓ છે, તે તે, યોગ્ય આત્માઓને આખાએ સંસારની અસારતાનું સાચુ ભાન કરાવી, જ્યાં આત્માનો શાશ્વત સુખમય વાસ થઇ શકે તેમ છે, ત્યાં પહોંચાડનારા એકના એક અનુપમ અને અજોડ એવા મુનિપણાના માર્ગે જ ચઢાવનારા છે. એથી જ એ પુણ્યપુરૂષો સંસારની વસતિને ઘટાડનારા છે એ વાત તદ્દન સાચી જ છે, પણ સાથે એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે કે, એ પુણ્યપુરૂષો મુમુક્ષુઓની વસતિમાં એકાંતે વધારો જ કરનારા છે; કારણ કે તે પુણ્યપુરૂષોની ભાવના તો એ પ્રકારની છે કે,

''शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।
दोषाः प्रयान्तु नाशं, सर्वत्र सुखीभवन्तु लोकाः ॥१॥''

''સારાએ જગતનું કલ્યાણ થાઓ, સઘળાએ પ્રાણીસમૂહ (ભૂતગણો) પરનું હિત કરવામાં અતિશય રક્ત બનો, દોષમાત્ર નાશ પામો અને સર્વત્ર લોકો સુખી હો.''

આજ એક પવિત્રમાં પવિત્ર ભાવના છે. આ ભાવનાના યોગે જગતભરનું અકલ્યાણ કરવામાં જ મચી પડેલી દુનિયામાં પોતાની સાથે અન્યને પણ પરનું અહિત કરવાના પ્રયત્નમાં જ જોડવાનું કાર્ય કરનારી દુનિયામાં, દોષોને શાશ્વત્ સ્થાયિ બનાવવાના જ કાર્યમાં મશગુલ બનેલી દુનિયામાં અને સુખાભાસમાં મૂંઝવીને ભયંકર દુઃખના ખાડામાં જ ધકેલી દેવાનો ધંધો કરતી દુનિયામાં આની સામે સાધુઓથી ભયંકરમાં ભયંકર ઉપદ્રવો મચતા હોય, તો એમાં એક લેશ પણ શંકા નથીઃ કારણ કે સાધુઓ દ્વારા તેમ થવું એ તદ્દન સ્વાભાવિક જ છે અને હોવું જોઇએ, કેમ કે એમ થયા વિના કદી જ યોગ્ય આત્માઓનો પણ ઉદ્ધાર થયો નથી, થાય પણ નહિ અને થશે પણ નહિ. અસ્તુ.

આ ઉપરથી તમે એ વાત જરૂર સમજી શકયા હશો કે, દુર્જનોની દુનિયા અને સજ્જનોની દુનિયા વચ્ચે આસમાન જમીન જેટલું અંતર હોય છેઃ એથી સજ્જનોની મશ્કરી પણ સન્માર્ગે જ ચઢાવનારી હોય પણ ઉન્માર્ગે લઇ જનારી ન જ હોયઃ એજ કારણે દુનિયામાં પણ એક એવી કહેતી પ્રચિલત છે કે 'જ્ઞાની સે જ્ઞાની મીલે, કરે તત્ત્વકી બાત; ગધ્ધેસે ગધ્ધા મિલે, કરે લાતમલાત.' તો પછી વજ્રબાહુ અને ઉદયસુંદર જેવા પરમપુણ્યશાલી પુરૂષસિંહો વચ્ચેની મશ્કરીમાં પણ આવી ઉત્તમ વાતો થાય એમાં આશ્ચર્ય શું ? કહેવું જ પડશે કે, કશું જ નહિ.

વધુમાં સામાન્ય સજ્જન આત્માઓ વચ્ચે થયેલી સારી પણ મશ્કરીની વાત કદાચ નિષ્ફળ જાય, પણ વિશિષ્ટ પ્રકારના સજ્જન પુરુષોની વચમાં મશ્કરીરૂપે થયેલી પણ સારી વાત કદી જ પ્રાયઃ નિષ્ફળ જતી નથી; એનું કારણ એ જ છે કે તે આત્માઓ પોતાનું સાચું બોલેલું અવશ્ય પાળનારા જ હોય છે; એ જ કારણે પુણ્યશાલી વજ્રબાહુએ પોતાના ઉપદેશમાં 'મનુષ્યજન્મરૂપ વૃક્ષનું સુંદર ફલ ચારિત્ર છે,' - એમ કહીને : તરત જ એ મહાપુરૂષે, પોતાના સાળાને કહ્યું ને સૂચવ્યું કે, ''મહાનુભાવ ! શુક્તિમાં પડેલું સ્વાતિ નક્ષત્રના મેઘનું પાણી જેમ મોતીરૂપ થઇ જાય છે, તેમ મારા પ્રત્યેની તારી મશ્કરીની વાણી પણ મારા માટે સર્વ પરમાર્થ ને પમાડનારી થઇ છે; એટલે કે તારી મશ્કરીની ટકોર અને કબુલાત મારા માટે કલ્યાણકારી ભાગવતી દીક્ષાનો સુયોગ કરાવનારી જ નીવડી છે; અર્થાત્ હવે એની વિરુધ્ધ તારી એક પણ દલીલ કામ આવી શકે તેમ નથી. કારણ કે સજ્જનોની મશ્કરી પણ નિષ્ફળ નથી હોતી પરંતુ સર્વ પ્રકારે સફલ જ હોય છે અને એમાં જ તેઓની સાચી સજ્જનતા છે.''

મશ્કરી પણ આવી હોવી જોઇએ :

આ રીતે વિચારતાં એ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે કે, સજ્જન આત્માઓ પ્રથમ તો મશ્કરી કરનારા જ નથી હોતા અને કદાચ કોઇ પ્રસંગવશ તે પુણ્યાત્માઓ મશ્કરીમાં પ્રવૃત થઈ જાય, તો પણ તે પુણ્યાત્માઓની મશ્કરી કોઇને પણ ઉન્માર્ગે ચઢાવનારી નથી હોતી; એટલું જ નહિ પણ સન્માર્ગે જ ચઢાવનારી હોય છે અને તે પોતાના માટે પણ નિષ્ફળ ન જતાં પરિપૂર્ણ રીતે સફલ થઈ, પોતાનો પણ સંસારસાગરથી નિસ્તાર કરનારી જ નીવડે છે અને એ વાત આગળ ચાલતાં આપણને સારામાં સારી રીતે સમજાઇ જશે.

આથી પોતાની જાતને સજ્જનમાં ખપાવવા ઇચ્છનારા પુણ્યાત્માઓએ પોતાના અંતરમાં નિશ્ચય જ કરી લેવો જોઇએ કે, આપણે કદી પણ મશ્કરીની કાર્યવાહીમાં પડવું જ ન જોઇએ અને કદાચ એવો પ્રસંગ આવી જ

જાય, તો પણ એવી મશ્કરી તો પ્રાણાન્તે પણ ન જ કરવી કે જેના પ્રતાપે પોતાના આત્માનું અકલ્યાણ થવા સાથે અન્ય આત્માઓ પણ ઉન્માર્ગના મુસાફર બની જાય; એટલે કે મશ્કરી કરવી તો પણ એવી જ કરવી કે જેથી પોતાનો આત્મા નિર્મલ થવા સાથે અન્ય આત્માઓ પણ સન્માર્ગના જ મુસાફર બને.

[૫]

વિરક્ત આત્માની કેવી ઉત્તમ મનોદશા :

પરમ વૈરાગ્ય રંગમાં ઝીલતા વજ્રબાહુના સુંદર સદ્દુપદેશમાંથી ચાર વાતો પૈકીની (૧) મનુય જન્મરૂપ વૃક્ષનું સુંદર ફલ જો કોઇ હોય તો તે એક શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ સેવીને ઉપદેશેલું ચારિત્ર જ છે. (૨) સજ્જન આત્મા પ્રથમ તો મશ્કરી કરનારા જ નથી હોતા ને કદાચ કોઇ પ્રસંગવશ તે પુણ્યાત્માઓ મશ્કરીમાં પ્રવૃત્ત થઇ જાય, તો પણ તે પુણ્યાત્માઓની મશ્કરી કોઇને પણ ઉન્માર્ગે ચઢાવનારી નથી હોતી; એટલું જ નહિ પણ સન્માર્ગે જ ચઢાવનારી હોય છે અને તે પોતા માટે પણ નિષ્ફળ નહિ જતાં પરિપૂર્ણ રીતે સફળ થઇ, પોતાને પણ સંસારસાગરથી નિસ્તાર કરનારી જ નીવડે છે, કારણ કે તે પુણ્યાત્માઓ પોતાનું બોલેલું અવશ્ય પાળનાર જ હોય છે.

આ બે વાતો તો આપણે વિચારીને સુનિશ્ચિત કરી આવ્યા અને હવે,

૩. પત્ની હોય તો તેના માટે પણ વિરક્ત આત્માની વિચારણા શી ? અને ૪. શુધ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનની સામે કોઇ પણ વસ્તુ ઉભી રહી શકે છે યા કેમ ?

આ બે વાતો આપણે વિસ્તારથી વિચારવી રહી છે. તો હવે આપણે જોઇએ કે પત્ની હોય તો પણ વિરક્ત આત્માની વિચારણા શી હોય છે ?

આપણે જાણીએ છીએ કે પરમ વિરક્ત વજ્રબાહુને પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના તેમના નિશ્ચયથી ચલિત કરવા માટે છેલ્લામાં છેલ્લાં ઉપાય તરીકે ઉદયસુંદરે પોતાની બેનને જ, એટલે કે વજ્રબાહુની ધર્મપત્નીને જ આગળ કરી છે અને સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં કહ્યું છે કે, ''હે સ્વામિન્ ! આપથી તરણાની માફક તજાએલી અને એજ કારણે સાંસારિક સુખાસ્વાદથી વંચિત થયેલી આ મારી ભગિની-આપની પત્ની મનોરમા કેવી રીતે જીવી શકશે ?''

આ પ્રમાણે તેમની પત્નીને સામે ધરીને કહેવા છતાં પણ અજ્ઞાન દયાળુઓ માટે કરૂણ અને વિષયાસકત આત્માઓ માટે હૃદયવેધક એવા આ શબ્દોની વજ્રબાહુ ઉપર કશી જ અસર થતી નથી : એટલું જ નહિ પણ વજ્રબાહુ પોતાની તે ધર્મપત્ની સામે જોયા વિના જ એક પરમ વિરાગી આત્માને છાજતી રીતિએ જ; તદન નિર્મમપણે અલ્પ શબ્દોમાં પણ સુંદરમાં સુંદર જવાબ આપે છે.

એ જવાબ ઉપરથી જ સમજાઇ જશે કે પત્ની હોય તો તેના માટે પણ વિરક્ત આત્માની વિચારણા શી હોય છે ? કારણ કે પોતાની બેનને આગળ કરીને બોલતા ઉદયસુંદરને વજ્રબાહુએ જવાબ આપતાં કહ્યું છે કે, ''હે મહાનુભાવ ! જો તારી બ્હેન કુલીન હશે તો જરૂર તે દીક્ષા અંગીકાર કરશે અને જો તે તેવી ન હોય તો તેનો માર્ગ કલ્યાણકારી હો, પણ હવે મારે તો ભોગોએ કરીને સર્યું જ.''

મહાનુભાવો ! વિચારો કે આ ઉત્તરમાં કેવી ઉત્તમ મનોદશા છે ? વિચારશો તો સમજાશે કે સાચા વિરક્ત આત્માઓની મનોદશા જ કોઇ અજબ પ્રકારની હોય છે અને એના યોગે તે આત્માઓ ગમે તેવા પ્રસંગોમાં પણ રાગીઓના રાગથી રંગાઇ પોતાના પરિણામમાંથી ચળતા નથી. એ જ કારણે શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનની

સામે કોઇપણ વસ્તુ ઉભી રહી શકે છે યા નહિ ? આ પ્રશ્નનું સ્પષ્ટીકરણ પણ થઇ જાય છે અને એ વાત નિશ્ચિત થઇ જાય છે કે શુધ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલન સામે કોઇપણ વસ્તુ ઉભી રહી શકતી નથી.

શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન એજ પરમધર્મ છે. આ વાતની સાબીતી માટે આ દુનિયામાં પણ અનેક દૃષ્ટાંત છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન તો એ દ્રષ્ટાંતોની કદી પણ ન ખુટે તેવી ખાણ છે અને એ ખાણમાંનું જ આ પણ એક દ્રષ્ટાંત છે. શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં ખૂદ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના જીવનમાંથી પણ અનેકાનેક પ્રસંગો મળી શકે તેમ છે. તેમાંનો એક જ પ્રસંગ આપણે લઇએ.

ભ. શ્રી મહાવીરદેવના જીવનનો પ્રસંગ :

પ્રાયઃ તમે જાણતા જ હશો કે પોતાની સુધર્મા નામની સભામાં પોતાના પરિવારથી પરિવરેલ અને સિંહાસન ઉપર વિરાજેલા ઈંદ્રમહારાજાએ અવધિજ્ઞાનના યોગે એક રાત્રિની મહાપ્રતિમામાં ઉભેલા ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવને જોયા અને જોઇને પ્રસન્ન થયેલા ઈંદ્રમહારાજાએ વિધિ મુજબ વંદના સ્તવના કરી અને તે પછી પોતાની આખીએ સભાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે : -

'' હે સઘળા સૌધર્મમાં વસનારા ઉત્તમ દેવો ! તમે શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવંતજીના અદ્દભૂત મહિમાને સાંભળો. ''પાંચ સમિતિને ધારણ કરનાર, ત્રણ ગુપ્તિઓથી પવિત્ર, ક્રોધ-માન-માયા અને લોભથી પરાભવ નહિ પામેલા, પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચે પ્રકારના આશ્રવોથી રહિત, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવમાં અપ્રતિબધ્ધ બુદ્ધિને ધારણ કરનાર ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ એક રૂક્ષ પુદ્દગલ ઉપર પોતાનાં નેત્રોને સ્થાપીને ધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યા છે. આ રીતે ધ્યાનમાં સ્થિર રહેલા ભગવાનને ચળાવવાએ નથી તો દેવોથી શકય, નથી તો અસુરોથી શકય, નથી તો યક્ષોથી શકય, નથી તો રાક્ષસોથી શકય, નથી તો નાગકુમારોથી શકય કે નથી તો મનુષ્યોથી શકય : અર્થાત્ ત્રણેય લોક ભેગા થાય તો પણ ધ્યાનમાં સ્થિર રહેલા પ્રભુને ચલાયમાન કરવા એ શકય નથી.''

આ પ્રકારની સ્તવના સાંભળીને સુધર્મા ઈંદ્રનો એક સામાનિક સંગમ નામનો દેવ કે જે જાતિએ અભવ્ય હતો તે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ જેવાની ઈંદ્ર મહારાજા જેવાએ કરેલી પ્રશંસાને પણ ન સહી શકયો અને એ કારણે કોપારુણ થઇને તે પ્રભુને ધ્યાનમાંથી ચલિત કરવા માટે એકદમ જ્યાં ભગવાન હતા ત્યાં આવ્યો અને એક રાત્રિમાં તેણે ભગવાન ઉપર વીસ જાતના ઘોર ઉપસર્ગો કર્યા. તેમાંના એક ઉપસર્ગમાં તે સુરાધમે ભગવાનના પિતા સિદ્ધાર્થમહારાજા અને માતા ત્રિશલાદેવીને તેમનું રૂપ વિકુર્વીને તે રૂપદ્વારા દીનસ્વરે વિલાપ પૂર્વક કહેવરાવ્યું છે કે -

'' હે વત્સ ! તેં અતિ દુષ્કર એવું આ શું આરંભ્યું છે ? દીક્ષાને તું મૂકી દે ! અમારી પ્રાર્થનાની અવગણના તું ન કર ! વૃધ્ધ અને અશરણ એવા અમારો નંદીવર્ધને ત્યાગ કર્યો છે માટે તું અમારૂં રક્ષણ કર ! આ પ્રમાણે તે માતા પિતા દીન દીનસ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યા.''

આ પ્રમાણે વિલાપ કરાવવા છતાં પણ ભગવાન એક લેશ પણ ચલિત થયા નથી પણ પોતાના ધ્યાનમાં સ્થિર જ રહ્યા છે.

આ ઉપરથી એ સિધ્ધ જ થાય છે કે શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાની સામે માતાપીતાના વિલાપની પણ કીંમત ગણવામાં નથી આવતી. આવા આવા અનુપમ પ્રસંગો એ તો શ્રી જિનેશ્વદેવોનાં જીવનોમાંથી અનેક મળી શકે છે અને પરમ તારકોનું શાસન તો એવા પ્રસંગોથી જ ઉભરાતું હોય છે; એટલે એ શાસનને પામેલા આત્માઓ શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનની સામે કોઇ પણ તુચ્છ વસ્તુને ઉભી ન રહેવા દે !

કલ્યાણકર પ્રવૃત્તિની આડે કોઇ આવી શકે જ નહિ :

વજ્રબાહુ પણ પ્રભુશાસનને પામેલા જ છે અને એથી જ મનોરમાના સંબંધમાં ઉચિત ઉત્તર આપીને પોતાનો વિચાર હવે કોઇ પણ રીતે ભોગોને આધીન થવાનો નથી એમ જણાવી દઇને સાફ સાફ શબ્દોમાં ઉદયસુંદરને જણાવી દે છે કે 'મેં કહેલા કારણથી બીજા સઘળા જ અયોગ્ય વિચારોનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા માટે તું મને અનુમતિ આપ અને તું પણ મારો અનુયાયી થા, એટલે કે મારી સાથે દીક્ષા અંગીકાર કર, કારણ કે ક્ષત્રિયોનો એ કુલધર્મ છે કે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું નિશ્ચિયપૂર્વક પાલન કરવું.'

આથી સમજાઇ જશે કે વિરક્ત આત્માઓ જો સાચા વિરાગી બન્યા હોય, તો તેઓ પોતાની પત્ની ખાતર પોતાના વૈરાગ્યને હાનિ નથી પહોંચાડતા, પણ પોતાના તે ગુણને સાર્થક કરવામાં જ સજ્જ રહે છે અને એમ જ વિચારે છે કે તે જો કુલીન હશે તો જરૂર મેં અંગીકાર કરેલા કલ્યાણકારી માર્ગનો આશ્રય કરશે અને પોતાનું પણ કલ્યાણ સાધશે અને જો તે અકુલીન હશે તો તેનો વિચાર કરવો એ પણ અયોગ્ય છે કારણ કે કુલીન માટે જેમ ખોટાની આશા રાખવી ખોટી છે તેમ અકુલીન માટે સારાની આશા રાખવી એ પણ ખોટી છે. મોટા ભાગે એવું હોવાથી વૈરાગ્યના સ્વરૂપને, ફલને અને પરિણામને જાણનારા પુણ્યાત્માઓ કદિ જ પત્નીઓ ખાતર પોતાના આત્મહિતને જતું કરતા નથી, કારણ કે જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા એ આત્મહિતકર માર્ગનો આશ્રય કરવાથી સામાન્ય રીતે એ અનંતાનંત આત્માઓને અભયદાન મળવા સાથે જેમ વિશેષરૂપે પોતાનું હિત થાય છે તેમ અનેક અન્ય આત્માઓ નું પણ હિત થાય છે, એજ કારણે એવા સ્વ-પરનું કલ્યાણ કરનારા માર્ગની આડે કોઇને આવવા દે એવી મનોદશા વિરાગી આત્માઓની હોતી જ નથી.

અને એવી ઉત્તમ મનોદશામાં વિહરતા તે પુણ્યાત્માઓ પોતાની શુધ્ધ એટલે કે પ્રભુ માર્ગને અનુસરતી જે પ્રતિજ્ઞા, તેના પાલનની આડે કોઇ તુચ્છ વસ્તુને ઉભવા દેતા જ નથી, કારણ કે એવાઓની સામે અજ્ઞાનીઓના અજ્ઞાન ઉધમાતો કારમી રીતે નિષ્ફળ જવાને જ સરજાયેલા હોય છે. જો અજ્ઞાનીઓના અજ્ઞાન ઉધમાતથી પુણ્યત્માઓ શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં પામર બને તો સમજી જ લેવું જોઇએ કે વિશ્વમાં સત્ય જ જીવી જ શકે નહિ; પણ એ કોઇ કાળે જેમ બન્યું નથી તેમ બનતુંએ નથી અને બનશે પણ નહિ. એ વાત એવી સુનિશ્ચિત છે કે એને કોઇ જ કશી પણ અસર નિપજાવી શકે તેમ નથી. આથી દરેકે મને કે કમને માની લેવાની જરૂર છે કે ધર્માત્મા સજ્જનોની શુધ્ધ પ્રતિજ્ઞાના પાલનની સામે વિશ્વની કોઇપણ વસ્તુ કદી ઉભી રહી શકીય નથી અને ઉભી રહી શકવાની પણ નથી.

[૬]

સુંદર સદુપદેશનું સુંદર પરિણામ :

આપણે જોઇ ગયા કે વજ્રબાહુએ ઘણો જ સુંદર સદુપદેશ ઉદયસુંદરને ઉદ્દેશીને આપ્યો અને વજ્રબાહુનાં યુક્તિસંગત વચનોથી ઉદયસુંદર તો મૌન જ થઇ ગયા. ઉદયસુંદરને બોલતા નહોતું આવડતું એમ ન હતું પણ એ સમયે આજનો કહેવાતો વિજ્ઞાનવાદ નહોતો અને આજના જેવો ઉન્મત્ત બનાવનારો યુક્તિઓનો સમુહ ઉત્તમ કુલની મહત્તા સમજનારાઓમાં નહોતો કે જેથી મનુષ્યપણું નિષ્ફળ ચાલી જાય, અર્થાત્ ઉદયસુંદરમાં મનુષ્યપણું વિકસિત હતું, એના યોગે એ પુણ્યશાલીમાં સામાના ભાવ સમજવાની શક્તિ પણ હતી, એટલે એવા મહાપુરૂષો ખોટી રીતે આડાઇ ન જ કરે; સામાની દલીલ તોડી શકાય તેવો ઉત્તર દે, પણ વિતંડાવાદ કરી વિગ્રહને વધારે નહિ.

વળી આ બધું મનોરમાએ પણ સાંભળ્યું છે, છતાં તે તો બોલતી જ નથી. વિચારો કે વૈરાગ્યની વાત છે, છેવટની અણીની વાત છે છતાં પણ તે બોલતી નથી; કારણ કે તે કુલવધૂ હતી અને કોઇ પણ કુલવધૂ માટે

ભાગે આવા પ્રસંગે સામે બોલે જ નહિ. કુલવધૂના પહેરવેશની મર્યાદા પણ એવી જ હોય કે એનું મુખ પણ કોઈ પૂરૂં ન જોઈ શકે, એ જેની-તેની સાથે વાત પણ ન કરે, એવી યોગ્ય મર્યાદાના પાલનમાં જ આત્માનું શ્રેયઃ છે. જમાનાના બહાને ઉત્તમ મર્યાદાને પણ ગાંડી કહેનારાઓ ખરે જ ગાંડા છે; કારણ કે ઉત્તમ મર્યાદાએ તો ઘણાય યોગ્ય આત્માઓને બચાવ્યા છે, અને એવી મર્યાદામાં બચાવવાનો ગુણ પણ છે. વજ્જબાહુની દલીલોમાં પોતાની માટેની થયેલી કુલીનપણાની અને અકુલીનપણાની વાતથી મનોરમાના અંતરમાં એક શલ્ય ઉભું થયું, પણ એથી તે મૂંઝાતી નથી કે 'પતિ મને પૂછે કેમ નહિ ?' એવો અકુલીનપણાને છાજતો હક્ક પણ કરવાને તે લલચાતી નથી, એટલું જ નહિ પણ પોતાના પતિને પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થની ખાતર હિતકર પ્રવૃત્તિના નિશ્ચયમાંથી પાછા પાડવાનો ઈરાદો પણ તે નથી કરતી. ઉલટું પોતે પતિના માર્ગનો આશ્રય લેવાનું જ વિચારે છે.

સાચી ધર્મપત્નીઓની ફરજ :

ખરેખર પતિ જો ઉન્માર્ગે જ જતો હોય તો ઉન્માર્ગે જતા પતિને બચાવવા માટે સાચી ધર્મપત્ની સિંહણ જ થાય, પણ જ્યારે પોતાનો પતિ સન્માર્ગે જ જાય ત્યારે સાચી ધર્મપત્ની પોતાના પતિની અનુયાયિની જ થાય. આ શિષ્ટોક્તિને ખરે જ મનોરમા સાચી પાડવાને ઇચ્છે છે અને ઇચ્છે જ, કારણ કે સતીઓનો તે પરમ ધર્મ જ છે.

પિતાના વચનની ખાતર જ્યારે રામચંદ્રજી વનવાસ ગયા ત્યારે કંઈ તે સીતાજીને પૂછવા નહોતા ગયા કે હું વનવાસ જાઉં કે નહિ ? કારણ કે સીતાજી ના પાડે તો પણ કંઈ રામચંદ્રજી પિતાજીના વચનને પાળવામાં પાછા પડે તેમ ન હતા, કેમ કે રામચંદ્રજી જેવા પિતાજીના હતા, તેવા પત્નીના ન હતા. જો કે આ વાત આજના જમાનાવાદીઓને ખટકશે ખરી, પણ એથી કાંઈ એ સત્ય છૂપાવાય તેમ નથી જ. વળી સીતાજીને પણ-પતિ વનવાસ જાય છે-એવા સમાચાર મળ્યા કે તરત જ તે પતિની પાછળ વનવાસ જવાને માટે જ ચાલી નીકળે છે; પણ 'મને પૂછયા વિના એમને જવાનો હક્ક જ શો ?'- એવો વાંધો લેવામાં સીતાજીએ ડહાપણ નહોતું માન્યું : કારણ કે એ મહાસતી હતા.

એ જ રીતે મહાસતી મનોરમા પણ એ જ વિચારે છે કે 'મારા પતિ મને સંયમ લેવાનું નથી કહેતા, પણ એ પોતે સન્માર્ગે જઈ મને એ સન્માર્ગે જવાનું સૂચવે છે,' આથી મનોરમાને ખોટું નથી લાગતું, કારણ કે સાચા સતી ધર્મને પીછાણનારી ધર્મપત્નીઓની ફરજ જ એ છે કે પતિના સન્માનમાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ ન થતાં અનુયાયિની થઈને સહાયક થવું અને ઉન્માર્ગે જતા પતિને ઉન્માર્ગે જતા અટકાવવાના ઈરાદાથી સિંહણ જેવું બનવું.

પણ આજની દશા તો એથી તદ્દન જ વિચિત્ર છે. જો એમ ન હોય તો કહો કે ઉન્માર્ગે જતા પતિને આજે કેટલી સ્ત્રીઓ રોકે છે ? શાની રોકે ? કારણ કે ઉન્માર્ગે જવામાં જ જ્યાં આનંદ મનાય, ત્યાં રોકે કોણ ? એટલે આજે તો સન્માર્ગે જાય ત્યાં જ બધી પંચાતો ઉભી થાય છે.

પરમતારક શ્રી જૈનશાસનને જેઓ માનતા હોય તેઓને માટે જ આ બધી વાતો છે. જેઓ ન માનતા હોય તેઓને માટે નહિ, કારણ કે જેઓને પ્રભુશાસન ન ગમે તેઓને માટે આવી વાતો રસદાયક નથી જ, કારણ કે જેને શ્રી જિનેશ્વરદેવ ન ગમે, પરમતારક શ્રી જિનશાસન ન ગમે, એ અનુપમ શાસનની અનુપમતાનું સમર્થન કરતાં શ્રી જિનાગમો ન ગમે તેને મહામુશીબતે શુદ્ધ આગમોમાંથી મેળવીને કાંઈક કાંઈક કહેવાય તે પણ કેમ જ ગમે ? અને જેઓને શ્રી જિનાગમ વગેરે ન ગમે, તેઓને અમે ગમીએ કે અમારાં વચનો ગમે,

એમાં અમારી કિંમત કે પ્રતિષ્ઠા પણ શી બળી છે ? અમારાં વચનોથી કે અમારાથી તેઓને પ્રભુશાસન પ્રત્યે પ્રેમ થાય તો જ અમારી કે અમારા વચનની કિંમત ખરી બાકી તો અમારી કે અમારા વચનોની એક ફુટી કોડીનીય કિંમત નહિ.

કેવો સુંદર યોગ ! કેવી સુંદર ભાવના !

આ તો એક પ્રાસંગિક જરૂરી વાત કહી. હવે અહીં તો મનોરમાએ એવો નિર્ણય જ કર્યો કે પતિ મુકુટ ઉતારે એટલી જ વાર. વજ્રબાહુએ મુનિ પાસે જઈ મુકુટ જેવો ઉતાર્યો કે મનોરમાએ પણ પોતાના કંકણ આદિ ઉતાર્યાં.

તે વખતે ઉદયસુંદર પણ વિચારે છે કે બેન જાય, બનેવી જાય, ત્યારે મારાથી કેમ જ રહેવાય ? સાથેના પચીસ રાજકુમારો પણ વિચારે છે કે આપણાથી પણ કેમ જ પાછા જવાય ?

ધ્યાનમાં રાખજો કે સાથેના યુવાન રાજપુત્રોને પરમ ભાગ્યશાળી હોવાથી, આજના ઉન્મત્ત યુવાનોની માફક મારામારી કરતાં નહોતી જ આવડતી ! આ મુનિ વચ્ચે કયાંથી આવ્યા કે આવી ધમાલ થઈ ! અપમંગલીયા મુનિને અહીં માર્ગમાં ઉભા રહેવાનો હક્ક જ શો ? આવું બોલતાં પણ એ પુણ્યશાળી યુવાનોને નહોતું જ આવડતું, કારણ કે યુવાનો સર્વોત્તમ પ્રકારના કુળવાન હતા; વસ્તુસ્વરૂપના સારી રીતે જ્ઞાતા હતા, એટલે તેઓ સઘળાય પરમતારક મુનિવરની ચરણ સેવામાં ઝુકી પડયા.

આ આખીયે વસ્તુને પરિમિત શબ્દોમાં રજુ કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કે વર્ણવતાં જણાવે છે કે-

> **''उदयं प्रतिबोध्यैवं, वज्रबाहुस्पाययौ । सागरं गुणरत्नानां, महर्षि गुणसागरम् ॥ १ ॥**
> **तत्पादांते वज्रबाहुः परिव्रज्यामुपाददे । उदयो मनोरमाथ, कुमाराः पंचविंशतिः ॥ २ ॥''**

''વજ્રબાહુ ઉદયસુન્દરને આ પ્રમાણે પ્રતિબોધ પમાડીને ગુણરત્નોના સાગરસમા ગુણસાગર નામના મહર્ષિ પાસે ગયા અને તે ગુરૂની પાસે વજ્રબાહુએ પરિવ્રજ્યા એટલે દીક્ષાને અંગીકાર કરી અને તે જ વખતે, એટલે કે વજ્રબાહુની સાથે જ ઉદયસુંદરે, મનોરમાએ અને સાથેના પચીસ કુમારોએ પણ તે જ મહર્ષિની પાસે દીક્ષાને અંગીકાર કરી.''

ભાગ્યશાલીઓ ! વિચારો કે આ કેવો યોગ ! કેવી ભાવના ! કેવી મનોદશા ! કેવી મશ્કરી ! મશ્કરીનું કેવું પરિણામ ! કેવી વૈરાગ્યની સ્થિરતા ! કેવો સુંદર સંવાદ ! કેવો સુંદર સદુપદેશ ! કેવી ધર્મપત્ની ! કેવો સાળો ! અને કેવા સાથીઓ ! આ સઘળું જ વિચારણીય છે. માટે ખૂબ ખૂબ વિચારજો ! આવા પુણ્યશાલીઓના જીવનનો વિચાર કરવો એ પણ કલ્યાણકારી છે.

[૭]

જૈન શાસનમાં આ તો સ્વાભાવિક જ છે :

પરમશુદ્ધ પુણ્યોદયથી શોભતા વજ્રબાહુ અને ઉદયસુંદરનો પ્રસંગ જોતાં આપણે જોયું કે પરણીને પાછા વળતાં અને પોતાની દેવાંગના જેવી અને અનુકૂળપણે વર્તનારી ધર્મપત્ની સાથે પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ કરતાં, માર્ગમાં આવતા પર્વત ઉપર પરમતપને તપી રહેલા એક મહામુનિના દર્શનથી વજ્રબાહુ આનંદિત થયા અને એ આનંદના યોગે તે મહાપુણ્યશાલીને ઈચ્છા થઈ કે હું આ મહામુનિવરને વંદન કરવા પર્વત ઉપર જાઉં પોતાની એ ઈચ્છા વજ્રબાહુએ પોતાના સાળા ઉદયસુંદર આગળ પ્રગટ કરી. આથી મશ્કરીમાં જ ઉદયસુંદર

બોલ્યા કે 'શું આપ દીક્ષા લેશો ?' બસ આટલા જ પ્રશ્નના પરિણામે આપણે એ જોયું કે વજ્રબાહુને તરતની જ પરણેલી પત્નીને તજીને મુનિવર પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરતાં જોઈ, પરમ કુલીન એવી તેમની ધર્મપત્ની મનોરમાએ પણ દીક્ષા અંગીકાર કરી; સાથે ઉદયસુંદરે અને બીજા પણ પચીસ કુમારોએ દીક્ષા અંગીકાર કરી.

શું આ બધાય કુટુંબ વિનાના, ઘરબાર વિનાના, વાલી કે પરિવાર વિનાના હશે ? નહિ જ, પણ શ્રી જૈનશાસનમાં આ કાર્ય તો સ્વાભાવિક જ મનાતું અને મનાવું જોઈએ; એટલે કે સાચો વૈરાગ્ય આવ્યા પછી બીજા કોઈ જ વિચારનું પ્રાધાન્ય નથી હોઈ શકતું અને હોવું જોઈએ પણ નહિ.

વળી કોઈને એવો પણ પ્રશ્ન થાય કે શું આ બધાય પ્રથમથી વૈરાગ્યવાસિત જ હતા ? તો એનો ઉત્તર શ્રી જૈનશાસનમાં ઘણો જ સ્પષ્ટ, સરલ અને સહેલો છે; કારણ કે શ્રી જૈનશાસન સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે કે,

"सम्यग्दर्शनपूतात्मा, रमते न भवोदधौ ।"

"સમ્યગ્દર્શનથી પવિત્ર થયેલો આત્મા સંસારસાગરમાં રમે નહિ."

'વિરોધને દૂર ફેંકવો' - એજ રક્ષક નીતિ.

આથી એ વાત સ્પષ્ટ જ છે કે પ્રભુશાસનને પામેલા આત્મામાં સંસાર ઉપરનો વૈરાગ્ય તો બેઠેલો જ છે, એટલે જે સમયે એની સામે ભયંકર આડી દીવાલો ઉભી કરનારા ઘોર પાપાત્માઓ હયાતિમાં ન હોય તે સમયે તો એ વૈરાગ્યનો પ્રવાહ સહેજે સહેજે જ જેમ વહેતો હોય તેમ વહ્યા જ કરે છે, કારણ કે શ્રી જૈનશાસનમાં તો વૈરાગ્યનાં પૂર વહેતાં જ હોય છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે સ્વાભાવિક રીતે શ્રી જૈનશાસનમાં રહેલાં વૈરાગ્યનાં પૂર રોકવા માટે દીવાલો ચણવાની ભાવનાવાળાઓ સામાન્ય પાપાત્માઓ નહિ પણ ઘોર પાપાત્માઓ છે, એટલે જે સમયે એવા પાપાત્માઓ જોરશોરથી ઘૂમી રહ્યા હોય તેવા સમયે તો પ્રભુશાસનના એકાંત પૂજારીઓએ વૈરાગ્યની નોબતો એવી રીતે ગડગડાવવી જોઈએ કે એના ગડગડાટથી જ પાપાત્માઓ તેવી દીવાલો ચણી શકે નહિ અને ચણી દીધી હોય તો એની એકે એક કાંકરી ખરી પડે, કારણ કે તેમ કરવું પ્રભુ શાસનના એકાંત પૂજારીઓનો પરમ ધર્મ છે અને તે અનિવાર્ય છે.

તમે એ તો નજરે જોઈ શકો છો કે જનસુખાકારી માટે સડકના બાંધનારાઓ સડકમાં પથરા ઉંચા થાય તો તરત જ ઈંજીન લાવી તેને દબાવી દેવાના પ્રયત્નો આચરે છે, કારણ કે તેમ કરવામાં ન આવે તો મોટર ભાંગે અને ઘોડા વગેરેને વાગે-આથી પણ સ્પષ્ટ છે કે જ્યારથી આડખીલી આવે ત્યારે તો શાણાઓએ તેને દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરવા જ જોઈએ તો વિરોધ થાય ત્યારે હાલ શાસનને આઘું મૂકો-એમ કહેનારા જ નીકળે તો શાસન એકવીશ હજાર વરસ ન જ ચાલે, પણ વિરોધને ઉંચકીને આઘો ફેંકી દેનારા નીકળે તો જ શાસન ચાલે. રક્ષકનીતિ જ એ છે કે વિરોધને દૂર ફેંકવો. એ જ કારણે રેલ્વે કંપીનીમાં પણ ડ્રાઈવરનું કામ જ એ કે લાઈન જોયા કરે અને પોર્ટર કે લારી માસ્તર વગેરે વચમાં આવતા પથરા વગેરે દૂર કરે તથા લાઈન ન તૂટે તેની કાળજી રાખ્યા કરે.

(સભામાંથી - પણ સાહેબ ! આજે તો માર્ગમાં પથરા મૂકનારા અને ચાલે તો માર્ગને ઉખેડી નાખનાર પાકયા છે ! તેનું કેમ ?)

માન્યુ કે એવા પાકયા છે, પણ એ તો માર્ગના દુશ્મનો છે એટલે એમની પાસે બીજી આશા રાખવી એ ફોગટ છે; પણ જેઓ માર્ગના રક્ષક હોવાનો દાવો કરે છે તેઓની ફરજ શી છે ? એ જ વાત વિચારવાની છે. જેમ રેલ્વેના રક્ષકો એ રક્ષા માટે સાવધ થઇ રેલ્વેના પાટાને હથોડા મારીને સીધા રાખનારા માણસો પણ કાયમ માટે રોકયા છે કે નહિ ? એ રીતે શાસનના રક્ષકો એ પણ સાવધ થઇને એ જ રીતના સઘળા સુપ્રયત્નો કરવા જોઇએ કે નહિ ?
(સભામાંથી૦ જરૂર કરવા જ જોઇએ.)

તમને ખબર જ હશે કે તોફાન વખતે કંઇક લોકો રેલના પાટા ઉખેડતા, પણ રેલવાળા કામ ચાલુ જ રાખતા એટલે નવા પાટા નખાવાતા, પણ એમ નહિ કે વાત પડતી મૂકો, કારણ કે એમ કરે તો કામ જ ન ચાલે. એજ રીતે શાસનના પૂજારીઓએ પણ ગભરાયા કે મુંઝાયા વિના માનાપમાનની ચિંતા છોડી પ્રભુઆજ્ઞા મુજબ પ્રભુમાર્ગની રક્ષાના પ્રયત્નો અવિરતપણે ચાલુ રાખવા જોઇએ. આ બધું કહીને આપણે એ જ કહેવા માગીએ છીએ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં વૈરાગ્ય એ કોઇ નવી ઉપજાવી કાઢેલી વસ્તુ નથી પણ સ્વાભાવિક જ વસ્તુ છે.

સુપિતાની કેવી સુંદર મનોદશા !

વજ્રબાહુના પિતા વિજયરાજાની વિચારણાથી આપણે એ વસ્તુ પણ સારામાં સારી રીતે સમજીએ છીએ કે પિતાપણાની ફરજને સમજનારા સુપિતાઓની શ્રી જૈનશાસનની પ્રાપ્તિના પ્રતાપે કેવી સુંદર મનોદશા હોય છે ! એ સમજવા માટે આપણે જોઇએ કે વજ્રબાહુની દીક્ષાના સમાચાર સાંભળીને તે પુણ્યશાલીના પરમપુણ્યશાલી પિતા કેવી જાતની વિચારણા કરે છે !

એ વિચારણાનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા આ પ્રસંગે જણાવે છે કે પોતાના પુત્ર વજ્રબાહુને પ્રવ્રજિત એટલે દીક્ષિત થયેલ સાંભળીને વિજય ભૂપતિ-બાલ એવો પણ આ સારો પણ હું સારો નહિ-આ પ્રમાણે વિચારી વૈરાગ્ય પામ્યા.

ભાગ્યવાનો ! શ્રી જૈનશાસનને પામવાથી પિતાપણાની ફરજને સમજનારા સુપિતાઓની કેવી સુંદર મનોદશા હોવી જોઇએ એ વાતને ખૂબ ખૂબ વિચારો ! પોતાનો બાલપુત્ર, કે જેને પોતે પરણવા મોકલેલ અને પરણીને પાછો કયારે આવે ! એની રાહ જોઇને બેઠેલ પિતા - 'પરણવા ગયેલ પુત્રે પરણીને પાછા આવતાં રસ્તામાં જ મુનિવરનો યોગ પામીને દીક્ષા લીધી'- આવા પ્રકારની વાત સાંભળે અને સાંભળીને 'આ બાલ પણ સારો પણ હું સારો નહિ.' આ પ્રમાણે વિચારે તથા એ પ્રમાણે વિચારીને વૈરાગ્ય પામે એ શું ઓછી વિચારણીય વસ્તુ છે ?

કહેવું પડશે કે-નહિ જ, પણ વસ્તુતઃ શ્રી જૈનશાસનમાં તો એ વસ્તુ કંઇ જ ખાસ વિચારણીય નથી, કારણ કે એવી વસ્તુઓથી શ્રી જૈનશાસન ઓતપ્રોત છે. જે શાસનમાં વીતરાગતા એ જ સાધ્ય હોય, તે શાસનમાં વૈરાગ્ય વાતે વાતે હોય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? પણ આજે વૈરાગ્યના વૈરી જેવા બનેલા વેષધારીઓ અને નામધારી જૈનોના પ્રતાપે એ વસ્તુ ખાસ વિચારણીય થઇ પડી છે, કારણ કે આજના એવાઓના સહવાસમાં આવેલા બાપને દીકરો સંયમ લીધાના ખબર મળે, તો તે એમ જ વિચારે કે 'મને હજુ વૈરાગ્ય આવતો નથી અને એને કેમ જ આવે' અને એમ વિચારીને એ એકદમ વૈરાગ્યનો વૈરી બનીને ઉઠે ને સંયમધરને સંયમથી પતિત કરવાને જ દોડે ! એમ કરીને પોતાનું પોતાને આપો. આપ મેળે મળે એવું પુણ્ય કે તાકાત મળે તેવો પ્રયત્ન કરવાને બદલે ગમે તે પ્રકારે પારકું પડાવી લેવાની અને ન પડાવી લેવાય તો પારકાનું બગાડવાની વૃત્તિ કેળવી છે તેનો જ અનુભવ કરાવે !!! આવી દશા રાખવી અને પોષવી, તે છતાંય પોતાની જાતને જૈન તરીકે ઓળખાવવાના કોડ કરવા કે રાખવા એ કોઇ પણ રીતે બની શકે એવું નથી. એવી સ્થિતિ ન આવી જાય એ જ માટે વિજયરાજાની સુંદર મનોદશા ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એ દશાનો જેમ જેમ વિચાર કરવામાં આવશે તેમ તેમ શ્રી જિનશાસનને પામનાર આત્માની સુંદર મનોદશાનો ખ્યાલ આપોઆપ જ આવશે અને એ ખ્યાલ આવવાથી પોતાની પામર અને વિષયાસકત તથા સ્વાર્થાંધ દશાનો ખ્યાલ પણ આપોઆપ જ આવશે. પરિણામે સઘળીય કૂટ કાર્યવાહીનો ભોગ થતાં બચી જવાશે એ આ જીવનની સાર્થકતા માટે કંઈ નાનીસુની વાત નથી.

માટે જ હું કહું છું કે ભાગ્યશાલીઓ ! આ પ્રસંગને ખૂબ વિચારો અને તમારી પોતાની જાતને તેવી બનાવવાના સઘળાય પ્રયત્નો સેવો ! કારણ કે વેષધારીઓ તથા નામથી જૈન પણ કાર્યવાહીથી તો કરપીણો કરતાં પણ ભુંડા એવા લોકો દ્વારા કારમી રીતે કાળા થઇ રહેલા આ ભાવપ્રાણોના નાશક વાતાવરણમાં તેમ કર્યા વિના એવી મનોદશા થવી, થાય તો સચવાઇ રહેવી અને છેવટ સુધી વૃધ્ધિ જ પામ્યા કરવી, એમ થવું એ ઘણું જ મુશ્કેલ છે. એ જ કારણે વિજયરાજાની સુંદર મનોદશાનો ખૂબ જ વિચાર કરો અને એવી સુંદર મનોદશાને પામવાના જેટલા શકય હોય તેટલા બધાજ પ્રયત્નો આદરો.

સુંદર મનોદશાનું સુંદર પરિણામ :

વધુમાં એ વાત પણ જાણવા જેવી છે કે વિજયરાજાની સુંદર મનોદશા એવી ઉત્કટ કોટિની હતી કે માત્ર ભાવનારૂપે જ અટકે તેવી ન હતી, પણ જે પરિણામ આવવું જોઇએ તે પરિણામ લાવ્યા વિના રહે તેવી ન હતી; એજ કારણે સફલ ભાવનાના સ્વામી વિજયરાજા -''આ બાલક પણ સારો પણ હું સારો નહિ.'' આટલા વિચારથી અટકયા નહિ, પણ એ વિચારણાના યોગે વૈરાગ્ય પામ્યા અને તે પછી વિજયરાજાએ પોતાના પુરંદર નામના પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને નિર્વાણમોહ નામના મુનિવરની પાસે વ્રત દીક્ષાને અંગીકાર કરી.

ઉત્તમ વડીલનો અનુપમ પ્રભાવ :

આ રીતે સુંદર ભાવનાને સુંદર પરિણામ સુધી પહોંચાડનાર મહાપુરૂષના યોગ્ય વારસદાર પણ કમ ન જ નીવડે, કારણ કે ઉત્તમ વડીલના ઉત્તમ સંસ્કાર યોગ્ય આત્મામાં ઉતર્યા સિવાય રહેતા જ નથી; એ જ ન્યાયે પુરંદર રાજા પણ પોતાની પૃથિવી નામની પત્નીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલ કીર્તિધર નામના પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપીને ક્ષેમંકર ઋષિની પાસે દીક્ષા લઇને સાધુ થયા.

આથી જ હું તમને કહું છું કે વડીલ બનો તો ઉત્તમ બનો, કે જેથી તમારી પાછળ તમારા વારસદારો પણ પ્રભુધર્મને આરાધનારા અને દીપાવનારા થાય. આવા-આવા પ્રસંગો રામાયણમાં અનેક આવે છે, એથી જ રામાયણને દીક્ષાની ખાણ કહી શકાય તેમ છે, કારણ કે રામાયણમાં આવતા પ્રસંગોમાં અનેક આત્માઓ એવા છે કે જેઓ સામાન્ય નિમિત્તને પામીને સંયમધર એટલે દીક્ષિત બન્યા છે.

[૮]

જૈન શાસનમાં ત્યાગની જ પ્રધાનતા છે :

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્રના સાતમા પર્વના આ ચોથા સર્ગમાં આપણે એ જોઇ આવ્યા કે વજ્રબાહુકુમારે પરણીને આવતાં માર્ગમાંજ ગુણરત્નોના સાગર એવા ગુણસાગર નામના મહર્ષિની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. એ રીતે દીક્ષા અંગીકાર કરતા વજ્રબાહુને જોઇને સાથે મૂકવા આવેલા ઉદયસુંદર નામના તે પુણ્યશાલીના સાળાએ પણ દીક્ષા લીધી, તે પુણ્યશાલીની ધર્મપત્ની મનોરમાએ પણ દીક્ષા લીધી, અને સાથે આવેલા બીજા પણ પચીસ કુમારોએ દીક્ષા અંગીકાર કરી.

આવો અનુપમ બનાવ બની ગયા પછી એ અનુપમ બનાવના સમાચાર વજ્રબાહુના પિતાશ્રી વિજયરાજાને મળ્યા. પોતાના પુત્રે પરણીને પાછા આવતાં રસ્તામાં જ દીક્ષા અંગીકાર કરી, એ સમાચારથી વિજયરાજાને એક સમ્યગદ્રષ્ટિ પિતાને છાજે તેવો શોક થયો. એ શોકના યોગે, પરમ શુધ્ધ સમ્યગદ્રષ્ટિ વિજયરાજાને અંતરમાં એકદમ -

"असौ बालोऽपि वरं परं नाहं वरं"

'આ બાલક પણ સારો પણ હું સારો નહિ. કારણ કે આવી બાલવયમાં પણ વજ્રબાહુ વૈરાગ્ય પામ્યો અને અનંતા શ્રી જિનેશ્વરદેવો તથા ગણધરદેવો આદિ અનેકાનેક પુણ્યપુરૂષોએ સેવેલી દીક્ષા અંગીકાર કરી અને હું આટલી અવસ્થાએ પહોંચવા છતા પણ હજુએ વૈરાગ્ય અને એ ભવજલતારિણી દીક્ષાને પામી શકયો નથી.' આવો સુંદર વિચાર ઉદ્ભવ્યો. એ પરમશુધ્ધ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ રાજાના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવેલો એ વિચાર વાંઝીઓ ન હતો પણ સફળ હતો. એજ કારણે એ વિચારનો ઉદ્ભવ થતાંની સાથે જ તે પરમ પુણ્યશાળી નરપતિને એકદમ વૈરાગ્ય થયો અને એ વૈરાગ્યના યોગે તરત જ વિજય ભૂપતિએ પોતાના બીજા પુત્ર પુરંદરને રાજ્ય ઉપર સ્થાપીને નિર્વાણમોહ નામના મુનિવરની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

પુરંદર રાજા પણ પોતાની પૃથિવી નામની ધર્મપત્નીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા કીર્તિધર નામના પુત્રને પોતાના રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરી, ક્ષેમંકર નામના ઋષિની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરીને યતિ એટલે મહામુનિવર થયા.

વિચારો કે આ આખોએ બનાવ કેવો ઉત્તમ અને અનુપમ છે ? જો કે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં તો આ ઉત્તમ અને અનુપમ બનાવોની ખોટ નથી જ, પણ ઇતર દર્શનોની દૃષ્ટિએ તો આવો બનાવ ખરે જ હેરત પમાડે તેવો બનાવ છે, અને ભવાભિનંદીઓની દુનિયામાં ઉત્પાત મચાવે એવો પણ આ બનાવ છે. કારણ કે ત્યાગ, જેવું અને જેટલું પ્રધાનપદ શ્રી જૈનદર્શનમાં ભોગવે છે તેવું અને તેટલું ઇતર દર્શનોમાં નથી જ ભોગવતો, એટલું જ નહિ પણ થોડી ઘણી ત્યાગની પૂજા જો ઇતર દર્શનોમાં થતી હોય, તો તે પણ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનનો જ પ્રભાવ છે, અને ભવાભિનંદી આત્માઓને તો ત્યાગની સાથે વૈર જ છે, કારણ કે ત્યાગ એ એમની ભવાભિનંદિતાનો સમૂળ નાશ કરનાર છે. એટલે એ બિચારાઓને તો ત્યાગ શબ્દથી પણ ધ્રુજારી છૂટે એમાં કશુ જ આશ્ચર્ય નથી !!!

બાકી પ્રભુશાસનની આરાધનામાં જ મનુષ્ય જન્મની સફલતા અને સાર્થકતા સમજતા પિતાના પુત્રો ગમે તેવા મોહક પ્રસંગોને લાત મારીને પણ પરમ વીતરાગ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા પરમ ત્યાગના પુનિત પંથે વિચરે એમાં નવાઇ પામવા જેવું શું છે ? પરણવા મોકલેલો પુત્ર વિના પુછ્યે પણ માર્ગમાં જ સંયમધર બને, એ બનાવથી મોહવશ બની ઉકળી ઉઠવાને બદલે જે પિતા, પુત્ર કરતાં પોતાને ઉતરતો માની એકદમ જાગૃત થાય અને તરત જ અઢળક રાજઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી સંયમધર બને, તેવા પિતાના પુત્રનું અંતર આવું અનુપમ હોય જ ને ? એ જ રીતે જે પિતાનો પુત્ર તાજી પરણી લાવેલી સુરસુંદરી જેવી રમણીના સહવાસમાં પણ મુનિદર્શનથી નાચી ઉઠે અને વંદન કર્યા સિવાય આગળ ન જ વધાય એવી પોતાની પવિત્ર ફરજ સમજે તથા તે ફરજને અદા કરવામાં કોઈની પણ હાંસી-મશ્કરીથી ન લેવાઇ જાય, તે પુત્રનો પિતા વિશ્વને અનુપમ દ્રષ્ટાંત પુરૂં પાડનારો ન હોય, તો કેવા પુત્રનો પિતા તેવો હોય ? એ જ રીતે એવા ધીર પતિની ધર્મપત્ની, એવા ધીર નરના સંબંધીઓ અને સાથીઓ તથા એવા ધીર નરોની પરંપરામાં ઉતરી આવતા આત્માઓ પ્રભુશાસનને દીપાવનારા કેમ જ ન હોય ?

હવે આવો આપણે પુરંદર રાજાના રાજ્ય ઉપર આવેલા કીર્તિધર રાજાના પ્રસંગ ઉપર, ધ્યાનમાં રાખો કે કીર્તિધર રાજા પણ કોઇ સામાન્ય આત્માની પરંપરામાં ઉતરી આવેલા નથી, તેમ જ કોઇ સામાન્ય આત્માના પુત્રરત્ન નથી, પણ વજ્રબાહુ જેવા પરમ પુણ્યશાળીના પિતા વિજય રાજાની પુણ્ય પરંપરામાં ઉતરી આવેલા છે, પુરંદર રાજા કે જેઓ રાજર્ષિ બન્યા છે, તેઓના પુત્રરત્ન છે; એટલે એવા પુણ્યપુરૂષનો આત્મા તો વૈરાગ્યવાસિત હોય જ એમાં શંકાને અવકાશ જ નથી અને છે પણ તેમજ.

આમ કીર્તિધર રાજા, ઈંદ્ર જેમ ઈંદ્રાણીની સાથે વૈષયિક સુખનો ઉપભોગ કરે, તેમ પોતાની પત્ની સહદેવી સાથે વૈષયિક સુખને ભોગવવા લાગ્યા. અને એ રીતે ભોગોને ભોગવવા છતા પણ કીર્તિધર રાજા વારસામાંથી વૈરાગ્યને પામેલા હોવાથી એક દિવસ દીક્ષાની અભિલાષાવાળા થયા; પણ એ અવસરે દીક્ષાની અભિલાષાવાળા કીર્તિધર રાજાને તેમના મંત્રીઓએ કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્ ! નથી ઉત્પન્ન થયો પુત્ર જેને એવા આપને વ્રતોનો સ્વીકાર કરવો એ યોગ્ય નથી, કારણ કે પુત્ર ઉત્પન્ન થયા પહેલાં જો આપ વ્રતને ભજનારા થશો તો આ પૃથ્વી નાથ વિનાની થઈ જશે. એથી હે સ્વામિન્ ! જ્યાં સુધી આપને પુત્ર ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી આપ રાહ જુઓ,' અને મંત્રીઓની વિનંતીથી મહારાજા કીર્તિધર પણ તે જ રીતે એટલે કે પોતાના વૈરાગ્યવાસિત હૃદયના યોગે કયારે હું સંયમધર બનું એ જ એક ભાવનામાં રકતપણે ગૃહવાસમાં રહ્યા અને એ રીતે ગૃહવાસમાં રહેતા એવા કીર્તિધર મહારાજાએ અમુક કાલ ગયા પછી સહદેવી રાણીની કુક્ષિથી સુકોશલ નામનો પુત્ર થયો.

સ્વાર્થી આત્માની વિચિત્ર મનોદશા :

પણ તેમ જાણો જ કે આ સ્વાર્થી દુનિયામાં રહેલા સ્વાર્થાંધ આત્માઓ, આત્મહિતનાશક પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થમાં એવા રકત હોય છે કે એની સાધના કરવામાં તેઓ પોતાનો કે પારકાનો પરમ કલ્યાણસાધાક જે આત્મિક સ્વાર્થ, તેને જોતાય નથી અને વિચારતાય નથી. ઉલટું એવા અનુપમ અને ઉપાદેય તથા ઉચ્ચ કોટિના સ્વાર્થનો વિધ્વંસ કરવામાં જ પ્રયત્નશીલ હોય છે. એ જ કારણે સુખની અર્થી એવી આખીએ દુનિયા અમુક અપવાદને બાદ કરતાં સુખ પામવાને બદલે કેવલ દુઃખમાં જ રીબાય છે. ખરેખર, જો દુનિયામાં એવા ભયંકર અને કૂટ પાપાત્માઓની હયાતિ ન હોત તો દુનિયાની આવી ભયંકર દુઃખમય દશા ન જ હોત, પણ એ બને જ કેમ કે આ દુઃખમય સંસારમાં એવા આત્માઓ અસ્તિત્વ નજ ધરાવતા હોય ?

એવા આત્માઓ કેવા હોય છે ? એ જાણવા માટે મહારાજા કીર્તિધવલની ધર્મપત્ની ગણાતી સહદેવી ઠીક ઠીક દ્રષ્ટાંતરૂપ થઈ શકે તેમ છે : કારણ કે તે જાણતી જ હતી કે વૈરાગ્યરંગમાં રમતા મારા પતિ, મને પુત્ર થયો એમ જાણશે કે તરત જ મારો, મારા પુત્રનો, આ સઘળીય રાજઋધ્ધિ આદિનો પરિત્યાગ કરીને દીક્ષિત થશે. આથી તેણે પોતાના પતિને પોતાનું અને પરનું આત્મહિત કરનારી પ્રવૃત્તિ કરતાં અટકાવવાના ઇરાદાથી જ પોતાના તે પુત્રનો ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ છુપાવી દીધો. એટલે આ બાલક ઉત્પન્ન થયો જાણીને મારા પતિ પ્રવજ્યા દીક્ષા અંગીકાર કરશે. આ પ્રમાણેની બુદ્ધિથી સહદેવી રાણીએ પોતાના તે બાળકને ઉત્પન્ન થતાં સાથે જ ગોપવી દીધો.

વૈરાગ્યરંગથી રંગિત થયેલા અને એકાંતે સ્વપરનું જેમાં કલ્યાણ સમાયેલું છે, એવી ઉમદામાં ઉમદા પ્રવૃત્તિરૂપ જે પારમેશ્વરી પ્રવ્રજ્યા-તેના સ્વીકાર માટે તલસી રહેલા પતિને આ રીતે અટકાવવાની પ્રવૃત્તિ, એ ઘણી જ ભયંકર પાપ પ્રવૃત્તિ છે. એવી પાપપ્રવૃત્તિથી પરનું અહિત તો થશે ત્યારે થશે, પણ પોતાનું અહિત તો નિયમા સમયેલું છે એમ આવા આત્માઓને કોણ સમજાવે ? અને કદાચ સમજાવવા કોઈ પ્રયત્ન કરે તો પણ દુર્ગતિમાં જ જવાને સરજાયેલા આત્માઓ સમજે પણ શાના ?

પણ જે રીતે પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થમા જ અંધ બનેલા એ સ્વાર્થની સાધનામાં સજ્જ હોય છે, તે જ રીતે આત્મિક સ્વાર્થની સાધના માટે ઉજમાળ થયેલા આત્માઓ પણ એ સ્વાર્થની સાધના માટે પૂરેપૂરા ઉદ્યમશીલ હોય છે.

એ જ કારણે સહદેવીએ એ રીતે સુકોશલકુમારને છૂપાવ્યો હતો, તે છતાં પણ તે ગુપ્ત એવા પણ બાળકને કીર્તિધર મહારાજાએ જાણી લીધો, કારણ કે ઉદય પામેલા સૂર્યને છૂપાવવાને કોણ શકિતસંપન્ન છે ? અર્થાત્ કોઈ જ નથી. એટલે જ પુત્રજન્મ પામ્યાની ખબર પડતાં જ આત્મિક સ્વાર્થ કે જેમાં એકાંતે સ્વપરનું હિત સમાયેલું છે, તેમાં કુશલ એવા કીર્તિધર મહરાજાએ, તે સુકોશલ નામના પુત્રને જે અવસ્થામાં જાણ્યો તે જ

અવસ્થામાં રાજ્ય ઉપર સ્થાપના કરીને વિજયસેન નામના સૂરિવરની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી, અને ત્યારબાદ "તીવ્ર તપને તપતા અને પરિષહોને સહતા એવા તે કીર્તિધર નામના રાજર્ષિ, પોતાના ગુરૂદેવની અનુજ્ઞાથી એકાકી વિહારને અંગીકાર કરી ઉત્કટ કોટિના વિહારથી વિહરતા એવા તે રાજર્ષિ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

આવા એક ઉત્તમ કોટિના આત્મા માટે અમુક સમય સુધી ગૃહવાસમાં રહ્યા, એ કારણે તેઓમાં કાચો વૈરાગ્ય હતો અગર તો તેઓ સંસારમાં આસકત હતા-એવી કલ્પના કરવી એ પણ એક જાતનું ભયંકર પાપ છે; કારણ કે એ ઉત્તમ કોટિના આત્માની પ્રવૃત્તિ જ એવી કલ્પના સામે મજબુત કિલ્લો ઉભો કરે છે; પણ આજના અજ્ઞાન આત્માઓ એ હકીકતનો દુરૂપયોગ ન કરે એ કારણે એક વાત જણાવી દેવી જરૂરી છે કે શ્રી જૈનશાસનમાં રાજ્ય માટે પણ પુત્ર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી જોઈએ એવી આજ્ઞા નથી; કારણ કે શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર પરમાત્માના શાસનમાં અંતિમ રાજર્ષિ તરીકે સુપ્રસિધ્ધ ઉદાયન રાજાએ, પુત્રની હયાતિમાં પણ કેશી નામના ભાણેજને રાજ્ય સોપ્યું છે અને દીક્ષા લીધી છે; માટે રાજ્ય ખાતર પણ વિરાગી રાજાએ, પુત્ર થાય ત્યાં સુધી થોભવું જોઈએ; એવી પરમ વીતરાગ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં આજ્ઞાન નથી જ : કેમકે એ શાસનમાં તો એક ક્ષણ પણ પ્રમાદ કરવાની મનાઈ છે, અને એ વાત ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મહારાજા જેવા પ્રત્યે પણ પરમાત્મા શ્રી મહાવીર દેવના **"समयं गोयम ! मा पमायए ।"** હે ગૌતમ ! એક સમય માત્ર પણ તું પ્રમાદ ન કર !" આ પ્રકારના ઉપદેશથી સુપ્રસિધ્ધ છે. અસ્તુ.

મોહનું કારમું સ્વરૂપ :

આપણે જોઈ ગયા કે મહારાજા કીર્તિધર, એક પ્રભુ શાસનના પરમ અનુયાયીને છાજે તે રીતે, પુત્રના મોહમાં એક લેશ પણ મૂંઝાયા વિના, પોતાના નાના પણ બાળકને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને, પોતે આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજા પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને દીક્ષા અંગીકાર કર્યા પછી તીવ્ર તપને તપતા અને પરિષહોને સહન કરતા તે રાજર્ષિ પોતાના ગુરૂની અનુજ્ઞાથી એકાકી વિહાર કરવાની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરી શકયા. એ યોગ્યતાના પ્રભાવે કર્મક્ષય માટે શૂર બનેલા તે રાજર્ષિ, એકાકી વિહાર કરતા માસખમણના પારણાની ઈચ્છાથી કોઈ એક દિવસે સાકેત નગર-અયોધ્યા નગરી કે જ્યાંના પોતે રાજા હતા, તે નગરમાં પધાર્યા અને ભિક્ષા માટે મધ્યાન્હકાળે તે રાજર્ષિ તે નગરમાં ભ્રમણ કરવા લાગ્યા.

ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરતા તે માસખમણના તપસ્વી મહામુનિને સહદેવી કે જે પોતાના પ્રાસાદના અગ્રભાગ ઉપર રહેલી છે-તેણે જોયા. આ સહદેવી બીજી કોઈ જ નથી, પણ તે જ છે કે જેણે ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરતા આ મહામુનિને મુનિ થવામાં અંતરાય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, એટલે કીર્તિધર મહારાજાની એ પત્ની છે, અને સુકોશલ કે જેને પોતાના પિતાએ બાલ્યકાળમાં જ રાજ્યગાદી ઉપર અભિષિકત કર્યો છે, તેની માતા છે.

પૂર્વાવસ્થા પોતાના પતિદેવ અને વર્તમાન સમયના એક સમર્થ રાજર્ષિને પણ પોતાના નગરમાં પરિભ્રમણ કરતા જોઈને સંસારના તુચ્છ સ્વાર્થની સાધનામાં સજ્જ બનેલી તે સહદેવી પોતાના હૃદયમાં ચિંતવવા લાગી કે ' આ મારા પતિએ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી એ કારણે હું પ્રથમ પતિહીન તો થઈ જ છું; પણ જો આજે આને જોઈને મારો પુત્ર સુકોશલ પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરે તો તે મારો પુત્ર પણ ન રહે, અને જો એમ બને તો જ્યારથી એમ બને ત્યારથી જ આરંભીને જીવનભર હું વીર વિનાની જ બની જાઉં; એટલે કે વીરપત્ની તો મટી જ ગઈ છું પણ વીરમાતા પણ મટી જ જાઉં ! તે કારણથી આ નિરપરાધી છતા પણ પતિ હોવા છતાં પણ અને વ્રતધારી છતાં પણ પુત્રના રાજ્યની સ્થિરતા કરવાની ઈચ્છાથી આ નગરમાંથી બહાર કઢાવવા યોગ્ય જ છે, એટલે કે આ ગમે તેવો સારો હોવા છતાં પણ મારા નગરમાં રહે એ યોગ્ય નથી, પણ નગરની બહાર કઢાવવો એ જ યોગ્ય છે. '

ભાગ્યશાલીઓ ! વિચારો કે સ્વાર્થવિવશ બનેલી સહદેવીની વિચારણા કેવી અને કેટલી વિવેકવિકલ છે ? પોતે જાણે છે કે નગરમાં ભ્રમણ કરતા આ મહામુનિ બીજા કોઇ નથી પણ મારા પોતાના પતિ છે, પતિ છે એટલું જ નહિ પણ નિરપરાધી છે, અને વધારામાં વ્રતોને ધરનારા છે, એ છતાં પણ પાપાત્મા સહદેવી પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થના કારણે ભકિત કરવા યોગ્ય મુનિને નગરની બહાર કઢાવવાના મનોરથ સેવે છે, એ શું જેવી તેવી વિવેકવિકલતા છે ? પત્નીના મોહમાં ફસાયેલાઓએ મોહના સ્વરૂપને સમજવા જેવું છે, મોહવશ આત્મા મોહવિવશતાથી કેવી કેવી મનોદશા સેવે છે એ અવશ્ય વિચારણીય છે. જે સહદેવી એક વખત પોતાના પતિ ચાલ્યા ન જાય એવા પ્રયત્નો કરતી હતી; તે જ સહદેવી આજે પોતાના પતિ કે જે રાજા મટીને રાજર્ષિ બન્યા છે; તેમને પણ પોતાના નગરની બહાર કઢાવવાના પ્રયત્નો સેવે છે, એ મોહનું કેવું કારમું સ્વરૂપ સૂચવે છે ! ખરેખર, મોહનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તેને આધીન બનેલા આત્માઓ, આજે અમુકની ખાતર અમુકને મારવા તૈયાર થાય છે, તો કાલે વળી જેની રક્ષાનો પ્રયત્ન કરતા હતા તેનો જ નાશ કરવાના પ્રયત્ન કરે છે. મોહવશ બનેલા આત્માઓ કોઇના થયા પણ નથી અને થવાના પણ નથી, મોહાંધોની મોહમગ્નતામાં મૂંઝાવું, એ ખરે જ ભયંકર મૂર્ખતા છે, કારણ કે મોહાંધોનું જીવન એક રીતે ક્રૂર હોય છે; એવા ક્રૂર જીવનની સાધનામાં પડેલા તે આત્માઓ વિવેકવિકલ વિચારોથી જ નથી વિરમતા પણ એ વિચારોનો અમલ કરવા પોતાની સઘળી શકિત ખર્ચે છે.

વિવેકવિકલ વિચારણાનું કારમું પરિણામ :

એ જ નીતિએ મોહાંધ બનેલી સહદેવીએ શુભાશુભનો સહજ પણ વિચાર કર્યા વિના પોતાની સઘળી જ સત્તાનો દુરૂપયોગ કર્યો અને તે રાણીએ અન્ય લિંગીઓની સાથે રાજા મટીને રાજર્ષિ બનેલા પોતાના પતિદેવ કીર્તિધર રાજર્ષિને પણ નગરમાંથી બહાર કઢાવ્યા. આ દુષ્ટ કાર્યને ફીટકાર આપતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

''लोभाभिभूतमनसां, विवेकः स्यात्कियच्चिरम् ।''

જેઓનું મન લોભથી અભિભૂત થયું છે તેવા આત્માઓમાં વિવેક કેટલો કાળ ટકી શકે તેમ છે ? અર્થાત્ તેવા આત્માઓમાં ચિરકાળ સુધી વિવેક ટકી શકતો જ નથી.

ખરેખર, લોભ એ એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે ભલભલા આત્માઓ પાસે એ નહિ કરવાનું કાર્ય કરાવી નાખે છે, એ લોભનો જ પ્રભાવ છે કે પ્રથમ સહદેવીએ પતિના મોક્ષમાર્ગના પ્રયાણમાં વિઘ્ન નાખ્યું, અને બીજી વખત નિરપરાધી અને વ્રતધારી એવા પતિમુનિને પોતાના નગરમાંથી કારમી રીતે બહાર કઢાવ્યા. માસખમણના પારણા માટે ભિક્ષાર્થે ભ્રમણ કરતા મુનિની ભકિત કરવાને બદલે આવું ક્રૂર કાર્ય કરાવનાર કોઈ હોય તો સહદેવીના હૃદયમાં રહેલો લોભ જ હતો. એ લોભના યોગે એવું ક્રૂર કાર્ય કર્યા છતાં પણ સહદેવીનું હૃદય ન દ્રવ્યું, પણ સુકોશલની ધાવમાતાનું હૃદય તો ઘણું જ ઘવાયું, કારણ કે તેનું હૃદય એવા દુષ્ટ લોભથી અભિભવને પામેલું ન હતું. દુષ્ટ લોભથી અલિપ્ત રહેલી સુકોશલની ધાવમાતાને આવો ક્રૂર બનાવ બનવાથી અતિશય દુઃખ થયું ને તે અતિશય રૂદન કરવા લાગી.

સુકોશલનો પ્રશ્ન અને ધાવમાતનો ઉત્તર :

પોતાની ધાવમાતાને ખૂબ ખૂબ રૂદન કરતી જોઇને બાલ એવા સુકોશલ રાજાએ પણ પોતાની ધાવમાતા પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, **''किं रोदिषि ?** તું કેમ રૂદન કરે છે ?''

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તેણે શોકથી ગદ્‌ગદ્ બની ગયેલા શબ્દો દ્વારા કહેવા માંડયું કે, 'હે વત્સ ! તારા પિતા કીર્તિધર મહારાજાએ બાળક એવા તને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી; તે રાજર્ષિએ

આજે ભિક્ષા માટે આ પત્તનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તે મહર્ષિનાં દર્શનથી તું પણ કદાચ આજે વ્રતને ગ્રહણ કરી લે એવી શંકાથી તારી માતાએ તે મહાત્માને બહાર કાઢી મૂકાવ્યા, એ દુઃખના યોગે હું રૂદન કરૂં છું.'

ધાવમાતાના આ કથનની સુકોશલ રાજા તો સ્તબ્ધ જ બની ગયા. તે પુણ્યાત્માને પોતાની માતાનું આ કૃત્ય ઘણું જ હૃદયદ્રાવક નિવડયું, માતાના એ કૃત્યે સુકોશલ રાજાનાં હૃદયમાં સંસારની ભયંકરતાનું આબાદ ચિત્ર ખડું કરી દીધું, એના યોગે જે સંસાર એમને જેવો ભાસવો જોઈએ તેવો અસુંદર નહોતો ભાસ્યો, તે અત્યારે કારમો ભાસવા લાગ્યો. આ બનાવના શ્રવણ પછી તે પુણ્યાત્માને એક ક્ષણ પણ આ સંસારમાં રહેવું એ ભયંકર લાગવા માંડયું. પોતાની માતાના આ ભયંકર કૃત્યથી એકદમ વિરક્ત બનેલા સુકોશલ રાજાને મન એક ક્ષણ પણ આ સંસારમાં કાઢવી એ કારમી લાગવા માંડી. તે પુણ્યાત્માને એ જ વિચાર આવવા લાગ્યો કે સંસારનો સ્વાર્થ અને તુચ્છ લાલસાઓનો લોભ, એ ખરેખર ભયંકર છે અને કારમોજ છે.

આથી એકદમ જે સુકોશલને સહદેવી માતા રાખવા માંગતી હતી, તે સુકોશલ રાજા પણ તે બનાવ પોતાની ધાવમાતાના મુખેથી સાંભળતાની સાથે જ, પોતાના પિતાની પાસે પહોંચ્યા, અને પિતાની પાસે પહોંચીને વિરક્ત બની ગયો છે આત્મા જેમનો એવા સુકોશલ રાજાએ અંજલિ જોડીને રાજર્ષિ બનેલા પોતાના પિતાની પાસે વ્રતની એટલે દીક્ષાની યાચના કરી.

માતા અને પુત્રનું દ્રષ્ટાંત :

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે બહુલ સંસારી આત્માઓની મનોદશા અને અલ્પ સંસારી આત્માઓની મનોદશામાં કેટલો ફરક હોય છે ? ખરેખર બહુલ સંસારી આત્માઓની મનોદશા જ્યારે ભયંકર હોય છે, ત્યારે અલ્પ સંસારી આત્માઓની મનોદશા ઘણી જ સુંદર હોય છે. પોતાની તીવ્ર સંસાર લાલસાના યોગે સહદેવીએ જ્યારે પ્રથમવાર પતિને મોક્ષમાર્ગના મુસાફર બનવામાં અંતરાય કરવાની કાર્યવાહી કરી અને બીજીવાર રાજર્ષિ બનેલા પતિદેવની ભયંકર આશાતના કરી ઘોર પાપકર્મનો બંધ કર્યો ત્યારે સુકોશલ રાજા કે જેના આત્મા ઉપર સંસારની લાલસાએ તેવી સત્તા નહોતી જમાવી, તેણે પોતાના સંસારને સુસ્થિત બનાવવા ઈચ્છતી અને એ ઈચ્છાના યોગે દરેક રીતે એ પૂજ્ય એવા રાજર્ષિ મહામુનિની પણ ઘોર આશાતના કરનારી માતા એ માતા નથી પણ ભયંકર શત્રુની ગરજ સારનારી મહારાક્ષસી છે, એમ માનીને એવી ભયંકર માતાના મુખનું દર્શન પણ કર્યા વિના તેનો દૂરથી જ ત્યાગ કર્યો અને પોતાના આત્માનું સર્વ રીતે શ્રેય કરનાર એવા પિતા-મુનિનું શરણ સ્વીકાર્યું. અધમ આત્માઓની અને ઉત્તમ આત્માઓની મનોદશાનો ખ્યાલ લાવવા માટે આ માતા અને પુત્રનું દ્રષ્ટાંત ઘણું જ સુંદર છે.

આજના સંસારમાં આવી માતાઓના દર્શન સહજ છે, પણ આવા પુત્રનું દર્શન દુર્લભ છે. આ માતાના દ્રષ્ટાંતથી આજની માતાઓએ મહારાક્ષસીનું રૂપ નહિ ધરતાં મહાદેવીનું રૂપ ધરતાં શીખવું જોઈએ, અને આ પુત્રના દ્રષ્ટાંતથી પુત્રોએ પણ માતાઓના મોહમાં ફસી તેઓની આજ્ઞા એજ ધર્મ છે એમ માનીને સંસારરસિક થઈ વિષયના કીડા બનતા અટકી જવું જોઈએ અને વિવેકી બની સદ્‌ગુરુઓનું શરણ સ્વીકારતા શીખવું જોઈએ. આ દ્રષ્ટાંતશ્રવણનું સાચું ફળ છે.

[૧૦]

સુકોશલ રાજાએ ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા :

મોહરાજાને વશ પડેલી સહદેવીએ, પોતાના પતિને સંયમ માર્ગના મુસાફર બનવામાં અંતરાય કર્યો; પણ એ અંતરાયને નહિ ગણકારતાં મહારાજા કીર્તિધરે, પોતાના બાલપુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને આચાર્ય

ભગવાન્ શ્રીમદ્ વિજયસેનસૂરિજી મહારાજા પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી અને દીક્ષા અંગીકાર કર્યા પછી પરીષહોને સહવા દ્વારા અને તપશ્ચર્યા તપવા દ્વારા એ રાજર્ષિ એ એકાકી વિહારની તાકાત મેળવી. તાકાતના યોગે ગુરૂમહારાજાએ પણ રાજર્ષિને એકાકી વિહારની અનુજ્ઞા આપી.

એ અનુજ્ઞાના યોગે એકાકી વિહારથી વિચરતા તે રાજર્ષિ માસખમણના પારણાની ઈચ્છાથી સાકેતનગરની-અયોધ્યાનગરીની અંદર ભિક્ષા માટે ફરવા લાગ્યા. પોતાના નગરમાં ભિક્ષા માટે ફરતા પતિમુનિના દર્શનથી આનંદ પામવાને બદલે, રાજમાતા બની રહેવાના લોભથી સહદેવી ઉલટી મોહવિકળ બની અને એણે વિચાર્યું કે :-

'પતિએ દીક્ષા લીધી એથી હું પતિહીન તો બની જ છું, અને કદાચ આ પિતામુનિના દર્શનથી મારો સુકોશલ પણ જો દીક્ષા અંગીકાર કરે, તો હું તો વીર વિનાની જ બની જાઉં, માટે ભલે આ નિરપરાધી પણ હોય, ભલે આ મારા પતિ પણ હોય, અને ભલે વ્રતધારી પણ હોય, તો પણ મારે આને નગરમાંથી બહાર કાઢી મૂકવો જોઈએ.'

આ પ્રમાણેનો વિચાર કરીને તે પાપિણીએ પતિપણાના સંબંધનો, પતિપણાના સ્નેહનો કે પૂર્વના ગાઢ પરિચયનો એટલે કે-કોઈ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના જ, એ મહાતપસ્વી રાજર્ષિને અન્યમતના સાધુઓની સાથે નગરની બહાર કાઢી મૂકયા.

તે પાપિણીના આ કાર્યથી સુકોશલની ધાવમાતાનું હૃદય ઘવાયું અને એથી તેણે ખૂબ જ રૂદન કરવા માંડયું. પોતાની ધાવમાતાને ખૂબ રોતી જોઈને સુકોશલ રાજાએ રોવાનું કારણ પૂછયું અને ધાવમાતાએ રાજા પ્રત્યે રોવાનું કારણ શોક-ગદ્‌ગદ્ અક્ષરો દ્વારા જણાવ્યું; રોવાનું કારણ જણાવતાં ધાવમાતાએ, સહદેવી માતાએ આચરેલા ભયંકર પાપાચરણને ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી જણાવ્યું.

એ જાણીને તો સુકોશલ રાજા આભા જ બની ગયા. સહદેવી માતા, માતા નથી પણ ભયંકર વૈરિણી છે,- એમ એ પુણ્યાત્મા રાજવીને ભાસ્યું. વધુમાં આવું ભયંકર પાપાચરણ કરનારી માતાને માતા તરીકે માનવી કે કોઈ પણ પુણ્યકાર્યમાં એની અનુમતિ મેળવવાની ઈચ્છા કરવી, એ પણ તેના ભયંકર પાપાચરણને અનુમોદન આપવા જેવું જણાયું.

એ જ કારણે પરમ પુણ્યાત્મા સુકોશલ મહારાજા એકદમ એ પાપિણી માતાનું મુખ પણ જોયા વિના, સીધા જ વિરકત બનીને એક સુપિતાના સુપુત્રને છાજતી રીતે પોતાના પિતામુનિ પાસે પહોંચી ગયા અને ત્યાં પહોંચીને તરત જ હસ્તયોજન પૂર્વક પોતાના પિતામુનિ પાસે દીક્ષાની યાચના કરી.

આ પ્રસંગ ઉપરથી પણ જેઓ આજે શાસનદ્રોહીઓની પીઠ થાબડી રહ્યા છે, તેઓ ઘણું ઘણું વિચારી શકે તેમ છે; પણ માનપાનની લાલસામાં મરી રહેલાઓને એવું વિચારવાની ફુરસદ જ કયાં છે ?

જાતની પ્રભાવનાને ભૂલી શાસનની પ્રભાવના કરો !

પોતાના ભોગે પણ પુત્રને રાજ્ય ભોગવતો રાખવા માટે પ્રયત્ન કરી રહેલી માતાએ, પુત્રમોહને અંગે જ એક મુનિને નગર બહાર કઢાવવાનું પાપાચરણ કર્યું; એ જ કારણે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનથી સુવાસિત એવા સુકોશલ રાજાએ, સંસારની દ્રષ્ટિએ માતા જેવી માતાનું મુખ પણ ન જોયુ અને પૂછયા કે ગાછ્યા વિના ચાલી નીકળ્યા.

ત્યારે આજે જેઓ દીક્ષિત થનારના નથી થતા બાપ કે નથી થતા કાકા, નથી થતાં સ્નેહી કે નથી થતાં સંબંધી અને દીક્ષિત થનારને નથી સહાય કરતા જીવતાં કે નથી સહાય કરતા મરતાં, તે છતાંય દીક્ષિત થનારના

માર્ગમાં એકાંતે કાંટા વેરવાનું જ પાપ આચરી રહ્યા છે, સન્માર્ગના રક્ષક અને ધર્મના ધોરી મહાપુરૂષોને ઉતારી પાડવા માટે તદ્દન ખોટું તથા ઈતરોને પ્રભુ-ધર્મથી વિમુખ કરે એવું પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યા છે, તેવાઓને પોતાની પાસે બેસાડવામાં ડહાપણ મનાવનારા, તેવાઓ પણ માત્ર પોતાને માને-પૂજે અને પ્રશંસે એ જ કારણે તેવાઓ પણ સારા છે, એમ સ્વમુખે જાહેર કરનારા અને અમુક વર્ગમાં તેવા પાપાત્માઓની કીર્તિ વધારનારા પોતાને સાધુ જ નહિ, પણ સૌથી મોટા ધર્માચાર્ય મનાવવાના કોડ રાખે, એ કેવું અને કેટલું શ્રાપરૂપ છે એ શું વિચારણીય નથી ?

ખરેખર આવા પ્રસંગે એ વાત જાહેર કરી દેવી ઘણી જ જરૂરની છે કે જેઓ આજે પોતાની જાતને સર્વમાન્ય બનાવવાના મોહમાં પડીને શાસ્ત્રદ્રષ્ટિએ જેઓનું મુખ જોવું કે નામ દેવું એ પણ પાપરૂપ છે, તેવાઓને વાત વાતમાં આગળ લાવવા મથે છે, અગર તેવાઓનો પણ ખોટો બચાવ કરવામાં ડહાપણ અને હોંશીયારી સમજે છે, તથા તેવાઓને શાસનના હિત ખાતર તેમના સ્વરૂપમાં ખુલ્લા પાડનાર પુણ્યપુરૂષોને કજીયાખોર અગર તો અશાંતપ્રિય કે અશાંતિના ઉત્પાદક તરીકે ઓળખવામાં મગરૂરી સમજે છે, તેઓ પોતાની જાતને પ્રભુશાસનમાં સર્વમાન્ય તો નથી જ કરી શકતા, પણ ઉલટી પ્રભુશાસનથી બહાર જ કાઢી દે છે.

વધુમાં તેવાઓને આપણે એ પણ સંભળાવી જ દેવું જોઇએ કે જાતની પ્રભાવનાને ભૂલ્યા વિના તમે કદી જ શાસનની પ્રભાવના કરી શકવાના નથી ! શાસનની પ્રભાવના નામે જાતની પ્રભાવનમાં મચી પડવું, એ પ્રભુશાસન પ્રત્યેની ભયંકરમાં ભયંકર અને ન માફ કરી શકાય તેવી નિમકહરામી છે ! શાસનના પ્રતાપે મેળવેલી મોટાઇ અને નામનાનો ઉપયોગ જાતની પ્રભાવનામાં કરવો, એના જેવી ભયંકર નફટાઇ બીજી એક પણ નથી. જે શાસનના યોગે ઉંચું સ્થાન મેળવ્યું હોય, તે જ શાસનના દ્રોહીઓને-એ દ્રોહીઓ તરફથી પોતાની જાતને જ માનપાન આદિ મળે એ કારણે પંપાળવા કે પોષવા એ પણ પ્રભુશાસનનો ભયંકરમાં ભયંકર દ્રોહ કરવા જેવું છે, અને પ્રભુશાસનના મર્મને અમે જાણનારા છીએ, એવો દાવો કરવા છતાં ઉઘાડી રીતે સાચા અને ખોટા તરીકે ઓળખાઇ શકે તેવા પક્ષોની વચ્ચે પણ મધ્યસ્થ કે તટસ્થ હોવાનો દંભ કે આડંબર કરવો, એ ભદ્રિક જનતાના ધર્મધનને લૂંટાવી દેવાની નિંદનીય પ્રવૃત્તિ આદરી વિશ્વાસઘાતનું ભયંકર પાપ આચરવા જેવું છે.

આ કથન તેવાઓને કડવું લાગશે કે મીઠું લાગશે, એનો વિચાર આપણે કરવાનો નથી; કારણ કે ઉપકાર બુધ્ધિથી કડવું પણ હિતકર કહી દેવાની પરમ પુરુષોની આપણને આજ્ઞા છે અને ગમે તેવું અને ગમે તેટલું જોખમ વેઠીને પણ જો આપણામાં શક્તિ હોય તો તે પરમ પુરૂષોની એ પરમતારક આજ્ઞાનું પાલન કરવું, એ આપણી આવશ્યક અને અનિવાર્ય ફરજ છે. અસ્તુ !

હવે આવો આપણે આપણા કથાવિષય ઉપર. સુકોશલ મહારાજા પોતાના પિતામુનિ પાસે પહોંચી ગયા, એ વાતની જાણ થતાંની સાથે જ સુકોશલ મહારાજાની ચિત્રમાલા નામની ગર્ભવતી પત્ની, મંત્રીઓની સાથે આવીને કહેવા લાગી કે ' હે સ્વામિન્ ! સ્વામી વિનાના રાજ્યનો ત્યાગ કરવો એ આપના માટે યોગ્ય નથી.'

પોતાની માતાના જ દ્રષ્ટાંતથી સંસારની ભયંકરતા પૂરેપૂરી જોઇ લેવાના કારણે, પરમ વિરક્ત બનેલા સુકોશલ મહારાજાને, મંત્રીઓ સાથે આવી પહોંચેલી પોતાની પત્નીના કથનની કશી જ અસર થતી નથી. તે પુણ્યાત્મા તો પોતાની ભાવનામાં દ્રઢ જ રહ્યા અને એ દ્રઢતાના યોગે પોતાની પત્નીને તે પુણ્યાત્માએ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં કહી દીધું કે 'ગર્ભમાં રહેલાં એવા પણ તારા પુત્રને હું રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કરૂં છું, કારણ કે ભાવિ ઉપર ભૂતના જેવો ઉપચાર થઇ શકે છે. એટલે કે ભવિષ્યમાં જે રાજા થવાનો હોય છે તેને ભૂતકાલની માફક રાજા તરીકે ઓળખાવી શકાય છે, માટે ગર્ભમાં હોવા છતાં પણ તારો દીકરો આજથી જ રાજા તરીકે ઓળખાશે એમ હું જાહેર કરૂં છું.'

આ પ્રમાણે પોતાની પત્નીને કહીને તથા અન્ય લોકોની સાથે ઘટતું અને જરૂરી સંભાષણ કરીને સુકોશલ મહારાજાએ પિતા પાસે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી અને દુઃખે કરીને તપી શકાય તેવા તપને તેઓ તપવા લાગ્યા.

વિચારો કે પરમ વિરક્ત પુણ્યાત્માઓની દશા કેવી અને કેટલી પવિત્ર તથા નિર્મોહ હોય છે ? વિરક્ત દશા અને દુનિયાદારીની દશાને પરસ્પર મેળ હોઇ જ નથી શકતો એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખો. મોહમગ્ન આત્માઓની વિચારણાં કરતાં જ વિરક્ત આત્માઓની વિચારણા જાૂદી જ હોય છે અને હોવી જ જોઇએ એમ હૃદયપૂર્વક સ્વીકારો. જો વિરક્ત આત્માઓની અને મોહમગ્ન આત્માઓની વિચારણા એક સરખી જ સ્વીકારવામાં આવી હોત તો વિશ્વમાં શ્રી તીર્થપતિનું શાસન હોત જ નહિ અને વિશ્વમાં જે થોડું પણ સુખ કે શાંતિ દ્રષ્ટિગોચર થઇ રહ્યા છે, એ પણ ન હોત, એ વાતને બરાબર સમજો.

આવી વસ્તુઓ પ્રભુશાસનને પામેલા ન સમજે એ કેમ જ બને ? અને પ્રભુશાસનને પામવાની મનોભાવનાવાળાઓ, એ વસ્તુઓ સમજવાની કાળજી ન કરે એ પણ કેમ જ ચાલે ? જેઓ આ વસ્તુઓ સમજ્યા નથી કે ઉપકારીઓના કથનથી સદ્દહતા નથી, તેઓ પ્રભુશાસનને પામ્યા જ નથી અને એ વસ્તુઓને સમજવા કે સદ્દહવા જેઓ ઇચ્છતા નથી, તેઓ પ્રભુશાસનને પામવાને પણ લાયક નથી, એ વાત સહૃદય આત્માઓ ઘણી જ સહેલાઇથી સમજી શકે તેમ છે.

[૧૧]

દુર્ધ્યાનના પ્રતાપે સહદેવીની દુર્ગતિ :

રાજા મટીને રાજર્ષિ બનવાની ભાવનાની આડે આવનારી પત્ની કે માતાની એક લેશ પણ પરવા કર્યા વિના, બન્નેય પરમ પુણ્યશાલી રાજાઓ, રાજા મટીને રાજર્ષિ બન્યા. એ રીતે એ રાજર્ષિ બન્યા પછી પણ એ પુણ્યાત્માઓ, દુનિયાની કોઇ પણ પ્રવૃત્તિમાં લેપાયા વિના મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જ રક્ત બન્યા ને નિર્મમ અને નિષ્કષાય એવા તે બન્નેય પિતાપુત્ર મહામુનિઓ સાથે જ પૃથ્વિતલને પાવન કરતાં થકા વિહરવા લાગ્યા.

આ વર્ણન ઉપરથી એ વાત સારી રીતે સમજી શકાય તેમ છે કે દેખાવમાં મુનિ થઇ જવા માત્રથી આત્મકલ્યાણ સાધી શકાતું નથી, પણ મુનિપણાને દીપાવનારી નિર્મમતા અને નિષ્કષાયતા કેળવી એવી રીતે વિહરવું જોઇએ કે જ્યાં જ્યાં પોતાનો વિહાર થાય ત્યાં ત્યાં યોગ્ય આત્માઓ પવિત્ર થઇ સહેજે સહેજે મોક્ષમાર્ગના રસિયા બને. એ રીતે વિહરવામાં જ સાચું મુનિપણું છે, એ વસ્તુ ખૂબ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે. મુનિપણું પામ્યા પછી પણ આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં બાધ કરનારી વસ્તુઓ ઉપર મારાપણું બન્યુ રહે અને એની ખાતર આત્મા કષાયોથી ધમધમતો રહે, તો ખરે જ મુનિપણાની પ્રાપ્તિથી આત્માને જે લાભ થવો જોઇએ તે નથી જ થતો.

સર્વોત્તમ શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું મુનિપણું પામીને પણ જો આત્માની એવી ને એવી દશા રહે તો માનવું જોઇએ કે આત્મા ઘણો જ ભારેકર્મી છે. અન્યથા જે મુનિપણાએ રાજા મહારાજાઓને પણ સાચા ભિક્ષુક બનાવ્યા છે, તે મુનિપણાને પામવા છતાં પણ આત્મા દીન કે પુદ્ગલાનંદી કેમ જ બને ? અનંત ઉપકારી પરમ વીતરાગ શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું મુનિપણું પામ્યા પછી પણ યથેચ્છચારિતા, દીનતા અને પુદ્ગલાનંદિપણું બન્યું રહે એ આત્માની અધોગતિ સૂચવનારી વસ્તુ છે. યથેચ્છચારિતા, દીનતા કે પુદ્ગલાનંદિતા સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવના મુનિપણાને સહજ પણ મેળ નથી જ. યથેચ્છચારિતા, દીનતા કે પુદ્ગલાનંદિતા સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવના મુનિપણાનો મેળ કરવા ઇચ્છનાર આત્માઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવના મુનિપણાને દીપાવનારા નથી કિંતુ કલંકિત કરનારા છે એ વાત કદી જ વિસરી જવા જેવી નથી !

સુંદર સાધુપણાની પૂરેપુરી કાળજી જોઇએ :

પ્રભુ-શાસનના મુનિપણાને પામવા છતાં પણ તુચ્છ પદાર્થોની આશા બની રહે એ કાંઈ નાનીસુની વિડમ્બના નથી, એ વાત દર્શાવતાં એક પરમોપકારી પરમમહર્ષિ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે કે,

''गृहीतलिङ्गस्य च चेद् धनाशा, गृहीतलिङ्गो विषयाभिलाषी ।
गृहीतलिङ्गो रसलोलुपश्चेद्, विडम्बनं नास्ति ततोऽधिकं हि ॥ १ ॥''

મુનિલિંગને ધરનાર આત્મામાં જો ધનની આશા હોય, મુનિલિંગને ધરનારો જો વિષયોનો અભિલાષી હોય, અને મુનિલિંગને ધરનારો જો રસલોલુપ હોય, તો તેની તેથી ખરેખર અધિક વિડંબના બીજી કોઈ જ નથી.

અર્થાત્ મુનિ અને ધનનો અર્થી, મુનિ અને વિષયાભિલાષી તથા મુનિ અને રસનો લોલુપી એ જ ખરેખર વિડંબના છે. પ્રભુશાસનના મુનિપણા સાથે એ વસ્તુઓ ઘણી જ ભયંકર ગણાય છે. ધનનો અર્થી, વિષયોનો અભિલાષી અને રસોમાં લોલુપ બનેલો મુનિ, પ્રભુશાસનના મુનિપણાને કોઇ પણ રીતે સાચવવું જોઇએ તે રીતે સાચવી શકતો નથી, પણ ઉલટો એ પરમ તારક મુનિપણાને લજાવે છે. એવા આત્માને નથી ગમતી ગુરૂનિશ્રા કે નથી ગમતી આગમરસિકતા. એવા આત્માઓને તો તેવા જ સહવાસ રૂચે છે કે જે પોતાની લાલસાઓનું પોષણ કરે અગર તો તેની આડે ન આવે, એના પરિણામે તેવા વેષવિડંબક આત્માઓ એકાકી વિહાર, કે જેનો શાસ્ત્રે આજ કાલ સર્વથા નિષેધ કરેલો છે, તેનો આશ્રય કરે છે, અગર તો કોઇ તેવા જ રખડતા અને પોતાની માફક સ્વચ્છંદી બનીને વિહરતાને સાથે કરે છે, અને આગમપ્રણીત સન્માર્ગની કિંમત ઘટાડવાની પ્રવૃત્તિ પણ એવાઓ ચાલાકીપૂર્વક આદરે છે.

એ જ કારણે એવા અધમ આત્માઓને દાંભિક તરીકે, વેષધર તરીકે, ધૂર્ત્ત તરીકે અને માત્ર જનમનરંજક તરીકે ઓળખાવતાં એ જ પરમોપકારી પરમહર્ષિ ફરમાવે છે કે -

''ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे, बहिर्विरागा हृदिबद्धरागाः ।
ते दाम्भिका वेषधराश्च धूर्त्ताः, मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥''

જેઓનું ચિત્ત વિષયાર્થભોગમાં લુબ્ધ છે અને જેઓ બહારથી વિરાગી દેખાવા છતાં હ્રદયમાં બધ્ધરાગ છે, તે વેષધારી ધૂર્ત્તો દાંભિક હોઇને માત્ર લોકના મનને જ રંજિત કરે છે. પણ વૈરાગ્યરંગથી પોતાના આત્માને તે કનિષ્ટ કોટિના આત્માઓ કદી જ રંગી શકતા નથી; કારણ કે એવા આત્માઓને વેરાગ્યના રંગ સાથે રંગ જ નથી હોતો, તેવા આત્માઓ તો માત્ર વેષના યોગે એક જ વસ્તુને ઈચ્છનારા હોય છે કે ગમે તે ભોગે પણ આપણી લાલસાઓ પૂર્ણ થવી જોઇએ. એવી તુચ્છ લાલસાઓની સાધનામાં પડેલા પામરોને માત્ર પોતાના જ ખાનપાનની પડેલી હોય છે, તેઓને નથી મુનિપણાની પરવા હોતી કે નથી પ્રભુપ્રણીત માર્ગની પરવા હોતી.

સુંદર સાધુપણાને પામીને પણ એવી દુર્દશા ન થઇ જાય, તેની કાળજી કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ પૂરેપૂરી રાખવી જોઇએ. એવી કાળજી ઉત્પન્ન કરવા માટે આવાં, એટલે કે કીર્તિધર અને સુકોશલ જેવા મહામુનિવરોનાં દ્રષ્ટાંતો કલ્યાણના અર્થી આત્માઓમાં વૈરાગ્યરંગની રેલમછેલ કરી શકે છે.

એવા ઉત્તમ મુનિવરોનાં દ્રષ્ટાંતો ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે તે પુણ્યાત્માઓ સિંહની માફક નીકળતા અને સિંહની માફક મુનિપણાનું પાલન કરતાં. એવા મુનિપણાના પાલન માટે ગુરૂનિશ્રા સાથે પરીષહોના સહનની અને બારે પ્રકારના તપના પરિશીલનની અતિશય આવશ્યકતા છે. ગુરૂનિશ્રામાં નહિ રહી શકનારા, પરીષહોથી ભાગતા ફરનારા અને તપ તપવાથી કાયર બનનારા આત્માઓએ આવા મહામુનિઓને પોતાના આદર્શરૂપ બનાવવા જોઇએ; એમ કરીને પોતાના જીવનને ગુરૂનિશ્રાથી નિયંત્રિત બનાવવું જોઇએ અને જીવનને ગુરૂનિશ્રામાં નિયંત્રિત બનાવીને ભગવાન શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાચકના -

''मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्याः परीषहाः'' (તત્વાર્થ સૂત્ર)

સમ્યગ્દર્શનાદિ જે મોક્ષમાર્ગ, તેનાથી પોતાનો આત્મા ચલિત ન થાય એ કારણે અને કર્મોની નિર્જરાને અર્થે પરીષહો સારી રીતે સહન કરવા યોગ્ય છે.

આ સૂત્રને નિરંતર દ્રષ્ટિપથમાં રાખીને પરીષહોને પ્રસન્નતાપૂર્વક સહન કરવા જોઇએ અને કર્મનિર્જરા અર્થે જ અનંતજ્ઞાનીઓએ ઉપદેશેલા બારે પ્રકારના તપને તપવામાં રક્ત થઈ જવું જોઈએ એમ કરવામાં જ આત્માનો સાચો નિર્મમ ભાવ કેળવાશે અને એના જ પરિણામે જે જાતનો નિષ્કષાય ભાવ આત્માને થવો જોઇએ તે અનાયાસે થશે.

સહદેવી દુર્ધ્યાનમાં મરીને વાઘણ બને છે :

કીર્તિધર અને સુકોશલ નામના પિતાપુત્ર મહામુનિઓ, એ અનંતજ્ઞાનીઓએ પ્રથમ નંબરે ઉપદેશેલી ગુરૂનિશ્રામાં રહીને, સદાય સહન કરવા યોગ્ય પરીષહોને સહન કરીને, અવશ્ય આચરણીય તપશ્ચરણને આચરીને, અને પૈદ્ગલિક પદાર્થો પ્રત્યેની નિર્મમતા-નિષ્કષાયતા કેળવીને, નિર્મમ અને નિષ્કષાય બન્યા અને સાથે જ પૃથ્વીતલને પાવન કરતા વિહરવા લાગ્યા.

પિતા અને પુત્ર બન્નેય મહામુનિ બનીને જ્યારે પૃથ્વીતલને પાવન કરતા વિહરવા લાગ્યા, ત્યારે રાજરાણી અને રાજમાતા બનવાના મોહના કારણે ઘોર પાપને આચરનારી સહદેવી પુત્રના વિયોગથી ખેદને ભજનારી બનીને આર્ત્તધ્યાનમાં તત્પરપણે મરીને ગિરિગહ્વરમાં વાઘણ થઈ.

આ પ્રસંગ આજની ચર્ચાના અનેક મુદ્દાઓ ઉપર સારામાં સારો પ્રકાશ પાડી શકે તેમ છે.

આજનાઓ કહે છે કે સંયમ લેનારાઓએ પત્નીનું અને માતાનું શું થશે એ ખાસ જોવું જ જોઇએ, અન્યથા પત્ની ઉન્માર્ગે જાય અને માતા દુર્ધ્યાન કરે, તેનું પાપ અવશ્ય સંયમધર થયેલા પતિને અને પુત્રને લાગે !

પણ આની સામે આ પ્રસંગ કહે છે કે અનંતજ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલી વિધિ મુજબ સંયમનો સ્વીકાર કરનારા આત્માઓએ એ વિચારવાનું જ નથી કે મોહમાં જ મસ્ત બનેલ અને ધર્મથી પરાઙ્મુખ થયેલ પત્નીનું કે માતાનું શું થશે ? કારણ કે સદાને માટે વિરક્ત આત્માઓ કરતાં સંસારરક્ત આત્માઓની દશા જુદી જ હોય છે !

સંસારરક્ત આત્માઓની રાગદશાને પોષવાની ફરજ વિરક્ત આત્માઓ ઉપર અનંતજ્ઞાની ઉપકારીઓએ નાખી જ નથી; એ જ કારણે સંયમધરની પત્ની કે માતા પાછળથી સંસારરસીકતાના કારણે આર્ત્તધ્યાનાદિને વશ બનીને દુર્ગતિમાં જવા છતાં પણ, સંયમધર પતિ કે પુત્ર સારામાં સારી રીતના આરાધક બનીને મુક્તિપદને પામી શકયા છે, પામી શકે છે અને પામી શકશે, એમાં શંકાને અવકાશ જ નથી.

[૧૨]

વિવેકી આત્માની વિશિષ્ટ વિવેકશીલતા :

રાજા મટીને રાજર્ષિ બનેલા કીર્તિધર અને સુકોશલ નામના પિતાપુત્ર મુનિપુંગવો, સંયમની કેવી વિશિષ્ટ આરાધના કરે છે તથા એવી આરાધક દશામાં વિચરતા એ મુનિવરો ઉપર પણ, વાઘણ બનેલી સહદેવી, કે જે એકની પત્ની થાય છે અને એકની માતા થાય છે, તે પોતાના જ ઉત્પન્ન કરેલા વૈરના યોગે કેવી જાતનો જુલમ ગુજારવા ઇચ્છે છે અને એક સુકોશલ મહર્ષિ ઉપર તો કેવો જુલમ ગુજારે છે, એ સઘળું જોતા પૂર્વે આપણે એ જોઇએ કે અવિવેકી સ્નેહી અને વિવેકી સ્નેહી એ ઉભયની વચ્ચે કેટલું અંતર હોય છે ? તથા સુવિવેકી આત્માઓમાં કેવી જાતની વિશિષ્ટ વિવેકશીલતા હોઇ શકે છે ?

સહદેવી એ કીર્તિધર મહારાજાની પત્ની હતી અને સુકોશલ મહારાજાની સગી માતા હતી, એટલે તે એ બન્નેય મહારાજાઓ ઉપર પરમસ્નેહવતી હતી એમ ગણાય; પણ સુકોશલ મહારાજાની ધાવમાતા એ કંઇ કીર્તિધર મહારાજાની પત્ની ન હતી, સુકોશલ મહારાજાની સગી માતા ન હતી, કે જેથી ઉભય ઉપર પરમસ્નેહવતી હતી એમ ગણાય; પણ આપણે કંઇ એવા સ્વાર્થી સ્નેહની કિંમત નથી આંકતા કે જેથી એ સ્નેહની ઓછાશ કે અધિકતા ઉપર વિચાર કરીએ. આપણે તો એ જ વિચારવા માગીએ છીએ કે સ્નેહી હોવા છતાં પણ જે આત્મા વિવેકી હોય છે, એની દશા કેવી અને કેટલી ઉત્તમ હોય છે ? કારણ કે વિવેકી સ્નેહીમાં સાચી હિતૈષિતા હોય છે અને તેનામાં જેટલો સ્નેહ હોય તેટલો પણ સાચો જ હોય છે, પણ કૃત્રિમ, બનાવટી કે સ્વાર્થી નથી હોતો; એ જ કારણે પરમ સ્નેહવતી ગણાતી પણ સહદેવી પત્નીએ પુત્ર ઉપરના સ્નેહ ખાતર મહાવ્રતધારી અને માસખમણના પારણે પોતાના નગરમાં ભિક્ષાર્થે ફરતા પોતાના જ પતિ-મુનિને પોતાના નગરમાંથી નોકરો દ્વારા અક્ષમ્ય રીતે કાઢી મૂકાવ્યા, જ્યારે સાચો સ્નેહ ધરાવતી સુકોશલ મહારાજાની ધાવમાતા હતી તે કૃપાલુ હૃદયવાળી હોઇ, પોતાના સ્વામી કીર્તિધર મહારાજાના ગુણગણનું સ્મરણ કરતી રોવા લાગી. પોતાની ધાવમાતાને રોતી જોઇને જ્યારે સુકોશલ મહારાજાએ પોતાની ધાવમાતાને રોવાનું કારણ પૂછયું ત્યારે હિતૈષી હૃદયને ધરનારી તે વસંતલતા નામની ધાવમાતાએ રોવાનું કારણ કહેવા સાથે, બીજી અનેક જરૂરી અને હિત કરનારી વાતો કહીને સુકોશલ મહારાજાના હિત માટે જે જે કહેવું જરૂરી હતું તે સઘળુંય પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થનો વિચાર કર્યા વિના સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં સુણાવી દીધું.

સાચો અને વિવેકી સ્નેહી તે જ કહેવાય છે કે જે પોતાના સ્વાર્થ માટે સત્ય વાતને સમજાવતાં આંચકો ન ખાય; એ જ કારણે પરમ ઉપકારી શ્રી સિદ્ધર્ષિગણીજી પણ 'શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા' નામના એક અનુપમ કથાગ્રંથમાં ફરમાવે છે કે,

''घोरसंसारकान्तार - चारनिःसारकाम्यया । प्रवर्तमानं जैनेन्द्रे, धर्मे जीवं जगद्धिते ॥
मनसा वचसा सम्यक् क्रियया च कृतोद्यमः । प्रोत्साहयति यस्तस्य, स बन्धुः स्नेहनिर्भरः ॥ २ ॥
अलीकस्नेहमोहेन, यस्तु तं वारयेज्जनः । स तस्याहितकारित्वात्, परमार्थेन वैरिकः ॥ ३ ॥''

ભયંકર સંસારમાંથી નીકળવાની કામનાએ જગદ્‌હિતકારી શ્રી જિનેન્દ્રોએ ફરમાવેલા ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરતા જીવને જે મનથી, વચનથી અને સમ્યક્ ક્રિયાથી ઉદ્યમશીલ થયો થકો પ્રોત્સાહન આપે છે, તે તેનો ગાઢ સ્નેહથી ભરેલો બંધુ છે. પણ જો આત્મા તેવા આત્માને એટલે કે ભયંકર સંસારમાંથી નીકળવાની કામનાએ વિશ્વહિતકર શ્રી જિનેન્દ્રદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરતા આત્માને ખોટા સ્નેહમોહથી અટકાવે છે, તે તે આત્માનું અહિત કરનારો હોવાથી પરમાર્થે કરીને વૈરી છે.

ઉપકારીઓના આ કથન મુજબ વસંતલતા કે જે સુકોશલ મહારાજાની ધાવમાતા છે, તે વૈરિણી ન હતી પણ સાચા એટલે કે હિતકર સ્નેહથી ભરેલી હતી. તેણે પ્રથમ રોવાનું કારણ જણાવતા કહ્યું કે 'હે પુત્ર ! જે તારા પિતા કીર્તિધર મહારાજા તને રાજ્ય ઉપર અભિષિકત કરીને દીક્ષિત થયા હતા, તેમણે આ આપણા નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. અને તે પછી ભિક્ષા માટે વિહરતા એવા એ તારા પિતા-મુનિને તારી માતા સહદેવીએ આજે દુષ્ટ પુરૂષો દ્વારા નગરની બહાર ત્રાસપૂર્વક કાઢી મૂકાવ્યા, તે જ કારણે હે પુત્ર ! હું રોઉં છું.'

આ પ્રમાણે રોવાનું કારણ કહ્યા બાદ એ કાઢી મૂકવાનું કારણ શું છે ? એ સમજાવતા તે પરમ હિતચિંતિકા ધાવમાતાએ કહ્યું 'વ્રતધારીઓને જોઇને મારા દીકરાને નિર્વેદ ન થઇ જાય તે જ કારણે નગરમાંથી સઘળાય લિંગીઓને એટલે સઘળાય મતના સાધુઓને તેણે નગરની બહાર કઢાવ્યા. એટલું જ નહિ પણ તે તારી માતાએ તું બહાર ન જાય તે માટે તારા માટે હરવા-ફરવા અને રમવાનાં ઉદ્યાનો, કાનનો, વાવડીઓ અને અશ્વ ખેલવાની જગ્યાઓ વગેરે નગરની અંદર જ કરાવેલ છે. કારણ કે હે પુત્ર ! તારા પિતાની માફક તારા વંશમાં બીજા પણ જે રાજાઓ થઇ ગયા, તે પણ સઘળાય રાજાઓને પૃથ્વીને ભોગવીને પ્રવ્રજ્યા જ અંગીકાર

કરી છે. એ જ કારણે તારી માતા તને બહાર નથી નીકળવા દેતી, કારણ કે રખેને તું પણ ધર્મને સાંભળીને અને સંવેગને પામીને સંસાર તજી નીકળી જાય-એટલે કે દીક્ષા લઇ લે.'

આ વૃત્તાંત ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે અવિવેકી સ્નેહી અને વિવેકી સ્નેહી વચ્ચે કેટલું અંતર હોય છે. સુકોશલ મહારાજા ઉપર બન્નેય-એક જન્મદાત્રી માતા અને બીજી ધાવમાતા-સ્નેહ ધરાવતી હતી, પણ એ બેયના સ્નેહમાં આકાશ અને પૃથ્વીની વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલું જ અંતર હતું : કારણ કે જન્મદાત્રી માતાએ, સ્નેહના કારણે પુત્ર કોઇ પણ રીતે મુક્તિમાર્ગની સાધનામાં ન યોજાઇ જાય, એ માટેની જ કાર્યવાહી કરી, જ્યારે ધાવમાતાએ પુત્ર પોતાના કલ્યાણમાર્ગથી વંચિત ન થઇ જાય, એવી જાતની વસ્તુસ્થિતિનું સાચું દર્શન કરાવ્યું. પત્ની હોવા છતાં સહદેવીએ પુત્રમોહના કારણે મહાવ્રતધારી એવા પણ પોતાના પતિ ઉપર ભયંકર ત્રાસ વર્તાવ્યો, જ્યારે વસંતલતા એ ત્રાસને નહિ ખમી શકી, એટલું જ નહિ પણ એ ત્રાસને જોઈને કંપી ઉઠી અને રોઇ ઉઠી.

આવા ઉત્તમ કોટિના હિતૈષિનો યોગ છતાં પણ નિર્વિવેકી આત્માઓ કશું જ સાધી શકતા નથી, ત્યારે વિવેકી આત્માઓ સાધ્યની સિધ્ધિ કર્યા વિના રહેતા જ નથી, - એ વાતનો આપણને સુકોશલ મહારાજાએ પૂરેપૂરો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો; કારણ કે ધાવમાતા દ્વારા એ વાતને અને સાચી વસ્તુસ્થિતિને જાણી કે તરત જ તે પુણ્યાત્મા, પાપિણી એવી પોતાની માતાનુ મુખ પણ જોયા વિના એકદમ નગરમાંથી બહાર નીકળ્યા અને પિતા મુનિવર પાસે પહોંચ્યા અને પરમ વિનયપૂર્વક વંદન કર્યું. વંદન કરીને તે પુણ્યાત્મા પોતાના પિતા-મુનિવર પાસે બેઠા અને ધર્મનો પરમાર્થ સાંભળ્યો. સાંભળીને તરત જ તે પુણ્યાત્મા સુકોશલ મહારાજાએ 'હે ભગવન્ ! આપ મારા વચનને સાંભળો.' આ પ્રમાણે કહીને વિનંતી કરતાં જણાવ્યું કે -

"आलित्ते निययधरे, जणओ धेत्तूण पुत्तमण्डाउ । अवहरइ तूरमाणो, सो ताण हियं विचन्तन्तो ॥१॥

'પોતાનું ઘર સળગવા માંડે ત્યારે પિતા ઉતાવળ કરતો થકો અને પોતાના પુત્રોનું હિત ચિંતવતો થકો પોતાનાં પુત્રભાંડોને ગ્રહણ કરીને ચાલ્યો જાય છે. જ્યારે હે નાથ ! આપ તો મોહરૂપી અગ્નિથી સળગી રહેલા જીવલોક રૂપ ઘરમાં મને મૂકીને નીકળી ગયા. એ રીતે કરવું એ લોકમાં કોઇ પણ રીતે ઉચિત ન ગણાય. એ કારણથી હે નાથ ! આપ કૃપા કરો અને મોહરૂપ અગ્નિથી શરીરરૂપ ઘર સળગી રહ્યું છે, એ કારણે નીકળતા એવા મને આપ હસ્તાવલંબન આપો.'

પોતાના વિવેકી પુત્રની આવી ચિત્તવૃત્તિ જોઇને કીર્તિધર રાજર્ષિએ પણ તેના હૃદયોલ્લાસને ઉત્તેજન મળે તેવા શબ્દોમાં કહ્યું કે "**होउ अविग्घं तुहं धम्मे** ધર્મને વિષે તને અવિઘ્ન હો."

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે સુવિવેકી આત્માઓની વિવેકશીલતા કેટલી અને કેવી વિશિષ્ટ હોય છે ? પરમ વિવેકવતી ધાવમાતા પણ પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થનો વિચાર હિતકર વસ્તુ જણાવવાની આડે નથી આવવા દેતી. સુકોશલ મહારાજા પણ વાસ્તવિક હિતનો માર્ગ કયો છે ? એમ જાણ્યા પછી અન્ય તુચ્છ વિચારો કરવામાં કે પૌદ્ગલિક પંચાત કરવામાં એક ક્ષણ ગુમાવતા નથી અને રાજર્ષિ કીર્તિધર નામના મુનિપુંગવ પણ ઉલ્લાસભેર આવી પહોંચેલા પોતાના પુત્રને બીજું કશું જ આડુંઅવળું કહ્યા કે પૂછયા વિના માત્ર એક જ આશિર્વાદ આપે છે કે "ધર્મને વિષે તમે અવિઘ્ન હો!"

ધ્યાન રાખજો કે સુકોશલ મહારાજા કાંઈ એકલવાયા ન હતા પણ એક મોટા રાજવી હતા; તેમની માતા તો ધર્મમાં વિઘ્ન કરનારી હતી જ અને તે પુણ્યાત્માની પત્ની પણ ગર્ભવતી હતી. આ પ્રમાણે છતાં પણ રાજર્ષિ કીર્તિધર નામના મુનિપુંગવ એ બધી વાતોના સંબંધમાં કશું જ પૂછતા નથી કે કહેતા નથી, એ જ સૂચવે છે કે "એકાંત કલ્યાણકર માર્ગે જવાની આડે આવતી કોઈ પણ વસ્તુ શ્રી જૈનશાસનમાં કીંમતી ગણાતી નથી." માટે એનો વિચાર કરવો વ્યર્થ છે; એ જ કારણે પાછળથી ગર્ભવતી એવી પણ પોતાની પત્ની પરિવારની સાથે આવી

પહોંચી, તે છતાં પણ નહિ મૂંઝાતાં સુકોશલ મહારાજા ગર્ભસ્થ પુત્રને રાજ્ય પર અભિષિક્ત કરીને તરત જ પિતા મુનિપુંગવ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી, અને મુનિપણાના પાલન માટે પ્રયત્નશીલ થયા.

રાજર્ષિ સુકોશલ મુનિપુંગવ પણ પોતાના પિતા મુનિપુંગવની માફક ઘોર તપશ્ચર્યા કરવામાં ઉગ્ર બન્યા અને એકાગ્રતાના યોગે તે મુનિપુંગવે પણ અનેકવિધ તપોને ઉગ્રપણે તપ્યાં. એના યોગે એ બન્ને રાજર્ષિ મુનિપુંગવો સમાન સ્તુતિપાત્ર બન્યા છે. એ બન્નેય રાજર્ષિ મુનિપુંગવોનું સ્વરૂપ આલેખતાં 'પઉમચરિયમ્'ના કર્તા મહાપુરૂષે તેઓની સ્તવના કરતાં ફરમાવ્યું છે કે -

"ते दोवि पियापुत्ता-तवसंजमनियमसोसियसरीरा ।
विहरन्ति दढधिइया, गामागरमण्डियं वसुहं" ॥१॥

તપ સંયમ અને નિયમથી શોષવી નાખ્યું છે શરીર જેઓએ તેવા દ્રઢ ધીરજવાળા તે બન્નેય પિતાપુત્ર મુનિપુંગવો ગામ અને આકરથી મંડિત એવી પૃથ્વી પર વિહરે છે.

આપણે જાણી ગયા છીએ કે આ રીતે પિતાપુત્ર મુનિ જ્યારે આરાધનામાં રક્ત છે, ત્યારે પુત્રના વિયોગે આર્ત્તધ્યાન ધ્યાવવામાં તત્પર બનવાથી સહદેવી કીર્તિધર જેવા પુણ્ય પુરૂષની ધર્મપત્ની બનવા છતાં અને સુકોશલ જેવા સુજાત પુત્રની માતા બનવા છતાં મરીને ગિરિગહ્વરમાં વાઘણ બની.

[૧૩]

બન્ને મહાત્મા રાજર્ષિઓની અનુપમ આરાધના :

આપણે અત્યાર સુધીમાં એ જોઈ ગયા કે કીર્તિધર અને સુકોશલ મહારાજા અત્યાર સુધીમાં એ જોઇ ગયા કે કીર્તિધર અને સુકોશલ નામના પિતાપુત્ર મુનિપુંગવો નિર્મમ અને નિષ્કષાય બનીને સાથે જ પૃથ્વીતલને પાવન કરતા વિચરે છે, ત્યારે સહદેવી કે જે પૂર્વાવસ્થામાંના આ બેમાંના એક રાજર્ષિની પત્ની થતી અને એકની માતા થતી, તે આર્ત્તધ્યાનના યોગે અતિ દુર્લભ એવા માનવજીવનને એળે ગુમાવી, ગિરિગહ્વરમાં વાઘણ તરીકે ઉત્પન્ન થઇ ગઇ છે.

આથી સમજાશે કે પોતપોતાના કર્મના યોગે પ્રાણીઓ આ સંસાર રૂપ ભયંકર અટવીમાં અથડાયા કરે છે. એમાંથી પ્રાણીઓને બચાવવા માટે અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મ સિવાય બીજું કોઇ પણ સમર્થ નથી. એ ધર્મની સામગ્રી નહિ પામનારા અને પામ્યા છતાં પણ નહિ આરાધનારા આત્માઓ સુખના અર્થી છતાં આ દુ:ખમય સંસાર રૂપ અટવીમાં રડયા જ કરે છે અને આવા એકના એક સર્વોત્તમ ધર્મની ઘોર વિરાધના કરનારા તો અનંતકાલ સુધી આ દુ:ખમય, દુ:ખફલક અને દુ:ખપરંપરક અટવીમાં કારમી રીતે રીબાય છે. આથી કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ તો સર્વસ્વના ભોગે પણ એ પરમ કલ્યાણમય ધર્મની આરાધનામાં જ રકત બનવું જોઇએ, પણ જેઓથી આરાધના ન થઇ શકે તેઓએ પણ વિરાધનાથી અવશ્ય બચવું જોઇએ, કારણ કે એમ કર્યા વિના આ સંસારનો અંત કદી જ આવે તેમ નથી.

એ જ કારણે વિરાધના ન થઇ જાય એની કાળજી રાખવા પૂર્વક બન્નેય રાજર્ષિઓ, એ પરમતારક ધર્મની આરાધનામાં એકતાન બન્યા છે અને એ એકતાનમાં રકત બનેલા રાજર્ષિઓને નથી નડતા પરીષહો કે નથી નડતા ઉપસર્ગો, ઉલટું એ પરીષહો અને ઉપસર્ગો તો એ પુરૂષસિંહોને મોક્ષમાર્ગની આરાધનાના પરમ સહાયરૂપ થાય છે. એથી જ એ પુરૂષસિંહો એ પરીષહો અને ઉપસર્ગોની પરવા કર્યા વિના આરાધનાનાં માર્ગમાં અનુપમ રીતે આગળ વધ્યે જ જાય છે. મુકિતમાર્ગના આરાધકોને તો પરીષહો અને ઉપસર્ગોની સામે સંગ્રામ ખેલવામાં જ આનંદ હોય છે.

એ જ હેતુથી તીર્થપતિના આત્માઓ, કે જે આત્માઓનો આ દુનિયામાં જોટો નથી, તેઓ પોતાના અંતિમ ભવમાં પણ પ્રશમામૃતની તૃપ્તિ શાના યોગે પામે છે ? એ દર્શાવતા 'મહિમસ્તવ' નામના પ્રકાશ દ્વારા શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના માહાત્મ્યની સ્તવના કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજા સ્તવે છે કે,

"निघ्नन् परीषहचमू-मुपसर्गान् प्रतिक्षिपन् । प्राप्तोऽसि शमसौहित्यं, महतां कापि वैदुसी ॥१॥"

(વીતરાગ સ્તોત્ર)

" હે સ્વામિન્ ! પરીષહચમૂનો વિનાશ કરતાં અને ઉપસર્ગોનો પ્રતિક્ષેપ કરતા આપ શમસૌહિત્યને પામ્યા છો તે કારણથી જણાય છે કે હે નાથ ! મહાપુરૂષોની વિદ્વત્તા કોઈ અલૌકિક હોય છે !"

આ ઉપરથી એ પરમતારકના શાસનમાં અલંકાર સમા મુનિવરોએ સમજવું જોઈએ, કે ઉપસર્ગોનું સહન અને તપશ્ચર્યાનું તપન, એ તો મુનિપણાના અનુપમ અલંકારો છે. એ અલંકારો સજવામાં જ મુનિવરોની સાચી શોભા છે. એ બે વિનાનું મુનિપણું ખરે જ લુખ્ખું લાગે છે. એ જ કારણે નિર્યુક્તિકાર મહર્ષિ શ્રુતકેવલી ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી મહારાજા શ્રી આચારાંગ સૂત્રની નિર્યુક્તિ દ્વારા ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવોના દૃષ્ટાંતથી મુનિવરોને ઉત્સાહિત કરવા ફરમાવે છે કે,

"तित्थयरो चउनाणी, सुरमहिओ सिज्झियव्वयधुवम्मि । अणिगूहियबलविरिओ, तवोविहाणंमि उज्जमइ ॥१॥
"किं पुण अवसेसेहिं, दुक्खक्खयकारणा सुविहिएहिं । होइ न उज्जमियव्वं, सपच्चवायंमि माणुस्से ॥२॥"

"ચાર ચાર જ્ઞાનના ધણી, દેવોથી પૂજિત અને નિશ્ચિતપણે જેની મુક્તિ થવાની છે, તેવા શ્રી તીર્થંકર મહારાજા પણ બલ અને વીર્ય ગોપવ્યા વિના તપોવિધાનમાં ઉદ્યમશીલ થાય છે. તો પછી પ્રત્યપાયોથી સહિત એવા મનુષ્યપણામાં દુઃખક્ષયના કારણે અન્ય સુવિહિત મહર્ષિઓને શા માટે ઉદ્યમ ન કરવો જોઈએ ?"

આવા ઉત્તમ પ્રકારના ઉપદેશામૃતનું નિરંતર પાન કરવા છતાં પણ જે મુનિઓ બારે પ્રકારના તપનું યથાશક્તિ સેવન કરવામાં અને માર્ગમા ટકી રહેવા માટે તથા કર્મની નિર્જરા માટે નિરંતર સહવા યોગ્ય પરીષહોને સહવામાં પોતાના સામર્થ્યનો ઉપયોગ નથી કરતા, તે ખરે જ મુનિપણાના આસ્વાદથી વંચિત રહે છે. જે આત્માઓને મુનિપણાનો આસ્વાદ લેવાની ભાવના હોય તે આત્માઓએ તો ગુરૂનિશ્રામાં રહી, પરીષહો, આવે ત્યારે એને ખૂબ સમતાપૂર્વક સહન કરવાની શકિત કેળવી લઈને એ પરીષહોને અને બારે પ્રકારના તપને પોતાના સાથી જ બનાવી લેવા જોઈએ. સાચો આનંદ એ બે સાથીઓની આરાધનામાં જ રહેલો છે અને એ જ કારણે પ્રભુમાર્ગની આરાધનામાં રકત મુનિપુંગવો જ્યારે કોઇ જુએ ત્યારે એવી ને એવી જ પ્રવૃત્તિમાં રકત દેખાય, કારણ કે એ સિવાયની પ્રવૃત્તિ તે આત્મા માટે હોઈ જ નથી શકતી.

એ જ કારણે જ્યારે ધન નામના સાર્થવાહ કે જે પહેલા ભવમાં ઋષભદેવસ્વામીના આત્મા છે, તે પોતાના સાર્થમાં આવેલા ધર્મઘોષ નામના આચાર્ય ભગવંતની ખબર લેવા ગયા છે, તે વખતે તે પુણ્યાત્માએ આચાર્ય ભગવંત શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ મહારાજની સેવામાં રહેતા મુનિવરોને કેવા સ્વરૂપમાં જોયા, એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જણાવે છે કે,

જેમાંના કેટલાક તો પોતાના આત્માને ધ્યાનાધીન કરીને રહેલા હતા, કેટલાક મૌનનું અવલંબન કરી રહ્યા હતા, કેટલાક કાર્યોત્સર્ગમાં સ્થિત હતા, કેટલાક આગમને ભણતા હતા, કેટલાક વાચનાને આપતા હતા, કેટલાક ભૂમિનું પ્રમાર્જન કરતા હતા, કેટલાક ગુરૂને વંદન કરતા હતા, કેટલાક ધર્મકથાને કરતા હતા, કેટલાક શ્રુતનો ઉપદેશ કરતા હતા, કેટલાક શ્રુતની અનુજ્ઞા કરતા હતા અને કેટલાક તત્ત્વોને કહેતા હતા.

વિચારશો તો સમજાશે કે આ આખાયે વર્ણનમાં બાહ્ય અને આભ્યંતર તપના આસેવન સિવાય બીજું કશું જ નહિ દેખાય અને આવી રીતે બાહ્ય અને આભ્યંતર તપના સાચા ઉપાસકો પરીષહોથી ડરનારા હોય એવી કલ્પના પણ પાપરૂપ કાં ન ગણાય ?

આવા વર્ણનો મુનિપણાના અર્થીઓએ પોતાના હૃદયપટ ઉપર કોતરી રાખવાં જોઇએ. મુનિપણું લેવા માત્રથી જ આત્માનું શ્રેય નથી, પણ લીધા પછી તેની આ રીતે આરાધના કરવામાં જ કલ્યાણ છે, એ વાત કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ કદી જ વિસરવા જેવી નથી. જેમ જેમ દિવસ જાય તેમ તેમ મુનિ એવી પ્રવૃત્તિમાં આગળ ને આગળ વધતો જ જવો જોઇએ અને ન વધાય તેનું સાચા કલ્યાણના અર્થીને દુઃખ થવું જોઇએ. કારણ કે આવી સર્વોત્તમ સામગ્રી મળ્યા પછી પણ આરાધના ન થાય એ ભયંકરમાં ભયંકર કમનસીબી છે, એ જ કારણે રાજા મહારાજાઓ પણ અમે પૂર્વે કોણ હતા ? એ વાતને સર્વથા ભુલી જાય છે, અને સઘળીએ પૂર્વાવસ્થાને ભૂલી, ખોટું માન તથા ખોટી મોટાઇનો ત્યાગ કરી, સદ્‌ગુરૂની નિશ્રામાં જીવન સમર્પી દઇ, આજ્ઞા લઇ, આજ્ઞા મુજબની આરાધના કરવામાં જ રક્ત બની જાય છે.એમાંના જ આ બે રાજર્ષિઓ છે.

આપણે આ બન્નેય રાજર્ષિઓની જીવન ચર્ચા જોઇ રહ્યા છીએ. તેમાં તે પૂર્વે રાજા હતા. આ જાતના વર્તનની સહજ ગંધ સરખી પણ આવે છે ? નહિ જ. અને એવા મુનિપણામાં ઓતપ્રોત થઇ ગયેલા આત્માઓમાં આવે પણ શાની ? એક મોટા રાજ્યને તજીને ચાલી નીકળેલા મહર્ષિઓ બાળકની માફક સદ્‌ગુરૂની નિશ્રા સેવી, પરીષહોને સુંદરમાં સુંદર રીતે સહી અને ઘોર તપશ્ચર્યા તપી રહ્યા છે, એ જ સૂચવે છે કે મુનિજીવન એ એક આ મનુષ્યલોકમાં દિવ્ય જીવન છે, અને એવું જીવન ધાર્યે સમયે મુકિત આપે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? એવું મુનિજીવન મેળવવા માટે ખોટી મમતાના ત્યાગની અને સાચી મમતાના સ્વીકારની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

ખોટી મમતાના ત્યાગ પૂર્વકની સાચી મમતા મેળવવાનો રાજમાર્ગ દર્શાવતા ન્યાય-વિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર ફરમાવે છે કે -

"आत्मप्रवृत्तावतिजागरूकः, परप्रवृत्तौ बधिरांधमूकः

सदा चिदानन्दपदोपयोगी, लोकोत्तरं साम्यमुपैति योगी ॥१॥ (અધ્યાત્મોપનિષદ્)

જે આત્મા કલ્યાણકર પ્રવૃત્તિમાં અતિ અપ્રમાદી હોય, પરપ્રવૃત્તિ પૈદ્‌ગલિક પ્રવૃત્તિને સાંભળવા માટે બધિર, જોવા માટે અંધ અને તેનો ઉપદેશ કરવા માટે મુંગો હોય તથા સદાય ચિદાનંદપદનો એટલે મુકિતપદનો ઉપયોગી હોય, તે યોગી લોકોત્તર સામ્યને પામે છે.

અપૂર્વ આરાધનાના યોગે લોકોત્તર સામ્યને પામી ચૂકેલા આ બન્ને રાજર્ષિઓ, એક મોક્ષપદની સાધનામાં રક્ત બનેલા અને એ જ કારણે પર-એટલે પૈદ્‌ગલિક પ્રવૃત્તિઓથી પર બનેલા અને આત્મિક પ્રવૃત્તિમાં અપ્રમત્ત બનેલા હોઇ, પ્રભુમાર્ગની આરાધનામાં એવા રક્ત બન્યા છે કે જેઓને પોતાના શરીરની પણ પરવા નથી રહી. પરીષહના સહનને પ્રતાપે અને તપશ્ચર્યા તપવાને લઇને આત્મા પ્રભુમાર્ગનો કેવો આરાધક બની શકે છે, એ વાત આપણને આ બન્નેય રાજર્ષિઓની જીવનચર્યાથી સારામાં સારી રીતે સમજી શકાય છે. એ મહાપુરૂષોએ પોતાનું જીવન એવું તો બનાવી દીધું કે મહિનાઓના મહિના સુધી આહાર કે પાણી વિના સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં મશગુલ રહી શકે. જયારે એક બાજુ સહદેવી આર્ત્તધ્યાન યોગે ગિરિગહ્‌વરમાં વાઘણ બની, ત્યારે બીજી બાજુ દમી નાખ્યું છે મન જેઓએ તેવા સુસ્થિત આકૃતિવાળા કીર્તિધર અને સુકોશલ બન્નેય મહામુનિઓ, ચોમાસાની ચતુર્માસી પસાર કરવા માટે પોતાના શરીરને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ બની અને સ્વાધ્યાયધ્યાનમાં તત્પર થઇને એક ગિરિની ગુહામાં રહ્યા છે.

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે શ્રેષ્ઠ રાજ્યસંપત્તિના ભોકતા, કે જેઓએ ગૃહસ્થાવાસમાં દુઃખ કોને કહેવાય છે ? તે ભાળ્યું નથી એમ કહેવા,તેવા આત્માઓ આજે કઈ રીતે પ્રભુમાર્ગની આરાધના કરી રહ્યા છે ? ધર્મની આવી અનુપમ આરાધના કરનારા આત્માઓને સંસાર કેમ સંઘરે ? અને એવા આત્માઓને વરવા માટે મુકિતરમણી પણ કેમ ન તલસે ? મોક્ષલક્ષ્મી આવા આત્માઓના કરકમલમાં હોય, એમાં આશ્ચર્ય પણ શું ?

[૧૪]

વાઘણ બનેલી સહદેવીએ કરેલો ઉત્કટ ઉપસર્ગ :

આપણે જોઇ ગયા કે મોહમગ્ન સહદેવી પુત્રના વિયોગથી આર્ત્તધ્યાનમાં તત્પર બનીને જ્યારે ગિરિગહ્વરમાં વાઘણ બની, ત્યારે તેનાજ પતિ કીર્તિધર મહારાજા અને પુત્ર સુકોશલ મહારાજા મહામુનિ બની આત્મકલ્યાણમાં એવા રકત બની ગયા કે જેઓને આત્મકલ્યાણ સિવાયની બીજી કોઇપણ જાતની પરવા જ નથી રહી. એ જ કારણે એ બન્નેય મહામુનિઓ ચોમાસાના ચાર માસનો સમય વ્યતીત કરવા માટે એક પર્વતની ગુફામાં આવીને વસ્યા અને પોતાના શરીર ઉપર પણ નિઃસ્પૃહ બનેલા તે રાજર્ષિ મુનિઓએ ચારેય મહિના ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં તત્પર બનીને પસાર કર્યા.

એ રીતે ચારેય મહિના પસાર થયા અને કાર્તિક મહિનો આવ્યો એટલે એ બન્નેય રાજર્ષિ મહામુનિઓ પારણા માટે બહાર નીકળ્યા. પારણા માટે જતા એવા એ બન્નેય રાજર્ષિ મહામુનિઓને માર્ગમાં યમની દૂતીના જેવી દુષ્ટ એવી તે વાઘણે જોયા. જોતાંની સાથે જ તેણે પોતાનુ મુખ પહોળું કર્યુ અને ઉતાવળી તે મુનિપુંગવો તરફ દોડી.

'ઉતાવળે દોડી આવવું' એ વસ્તુ મિત્ર અને શત્રુ એ ઉભય માટે સરખી છે, એનો ખ્યાલ આપતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી ભગવાન હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

"दूरादभ्यागमस्तुल्यो दुर्हृदां सुहृदामपि ।"

"દૂરથી આગમન દુશ્મનો અને મિત્રોનું પણ સરખું હોય છે."

કારણ કે મિત્રો જેમ મળવા માટે ઉતાવળે આવે છે, તેમ દુશ્મનો મારવા માટે ઉતાવળે આવે છે; એટલે દૂરથી ઉતાવળે આવવામાં મિત્રો અને શત્રુઓ બન્નેય એક સરખાં જ હોય છે; કારણ કે એકમાં ઉતાવળે આવવાનું કારણ રાગ હોય છે, ત્યારે બીજામાં દ્વેષ હોય છે.

આથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે વાઘણ પૂર્વભવના વૈરવાળી એટલે એ વૈરવૃત્તિના યોગે જ આવા મહામુનિઓના દર્શનની સાથે જ તેના અંતરમાં એકદમ દ્વેષની આગ સળગી ઉઠે છે અને એ દ્વેષની આગના યોગે તે એકદમ એ બન્નેય મહામુનિઓ તરફ મુખ ફાડીને ઉતાવળે દોડી આવી. આ સ્થિતિમાં પણ એટલે કે, વાઘણ એકદમ આપણી ઉપર પડવાને જ આવી રહી છે, એમ જાણવા છતાં પણ ક્ષમાશ્રમણોમાં ઉત્તમ એવા તે બન્નેય રાજર્ષિ મહામુનિઓ ધર્મધ્યાનનો સ્વીકાર કરતાં છતાં કાર્યોત્સર્ગ કરીને ઉભા રહ્યા.

વિચારો કે આ કેવી અને કેટલી ધીરતા ? આવી અને આટલી ધીરતા તે જ આત્માઓ રાખી શકે છે કે જે આત્માઓ કેવલ મુક્તિરમણીના જ રસીયા હોય. અન્ય પદાર્થોમાં આસક્ત અને એ આસક્તિના યોગે અન્ય આરાધનામાં જ ઉદ્યમહીલ આત્માઓ આવે સમયે આવી ધીરતા કદી જ ધરી નથી શકતા. અનંત ઉપકારીએ, સંયમધર મહર્ષિઓ માટે પણ પરીષહોને સહન કરવાની અને બારે પ્રકારના તપની આરાધનામાં જ રક્ત રહેવાની જે વિધિ બાંધી છે, તેનો હેતું પણ એ જ છે કે આવા સમયે પણ તે આત્માઓ ધૈર્યશીલ રહે. અનંત ઉપકારીઓએ વિહિત કરેલા એ વિધાનનું જો યથાસ્થિત પાલન થાય, તો એ વિધાનમાં એ સામર્થ્ય છે કે

આત્માને ગમે તેવા પ્રસંગોમાં મૂંઝાવા ન દે; પણ અનંત ઉપકારીઓના એ વિધાન પ્રત્યે સાચો સદ્ભાવ અને એને આરાધવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ તે જ આત્માઓને આવે છે કે જે આત્માઓની ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થઈ હોય; એવા આત્માઓ કદાચ અશક્તિ આદિના યોગે એ વિધાનની યથાસ્થિત આરાધના ન કરી શકે, તો પણ તેની આરાધના માટેની ભાવના અખંડિતપણે એવા આત્માઓના અંતરામાં નિરંતર ઉદ્ભવ્યા જ કરે છે અને યથાસ્થિત આરાધના ન થઈ હકે તેનો પશ્ચાત્તાપ પણ સતત્ રહ્યા કરે છે.

ખરેખર, આ બે રાજર્ષિ મહામુનિઓ આવા સમયે પણ આવી ધીરતા રાખી શકયા છે,-એ પ્રતાપ અનંત ઉપકારીઓએ વિહિત કરેલા કલ્યાણકારી એ વિધાનના પાલનનો જ છે આથી જે આત્માઓ, એકાંતે મુક્તિમાર્ગની જ આરાધના કરવા ઈચ્છે છે તે આત્માઓએ, અનંત ઉપકારીઓએ એકાંત કલ્યાણના હેતુથી જ વિહિત કરેલા એ વિધાનનું યથાશક્તિ પાલન કરવામાં જ રક્ત બની જવું જોઈએ. વળી એકાંત મુક્તિમાર્ગના આરાધકો માટે એ સિવાય બીજું કરવાનું પણ શું છે ? એ સિવાયની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ, એકાંતે મુક્તિમાર્ગની જ આરાધના કરવા ઈચ્છતા આત્માઓએ કરવાની જ નથી; એ છતાં પણ એ કલ્યાણકર વિધાનના પાલનમાં જે આત્માઓને રસ ન જાગે, તે આત્માઓ ખરેખર શોચનીય ગણાય. એવા શોચનીય આત્માઓ, પ્રભુશાસનના સારને અને તેના રસને વાસ્તવિક રીતે નથી પામી શકતા અને એથી એ બિચારાઓ તેના અનુપમ આસ્વાદથી સાચે જ વંચિત રહે છે.

પણ આ બન્ને રાજર્ષિ મહામુનિઓ તો અનંત ઉપકારીઓએ વિહિત કરેલા એ કલ્યાણકર વિધાનના યથાસ્થિત પાલનના પરિણામે, શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનના સારને અને તેના રસને પામી શકેલા હોવાથી તથા એ સર્વોત્તમ રસના આસ્વાદનથી સઘળાય પૌદ્ગલિક સુખને વિસરી ગયેલા હોવાથી, આવા વિકટ પ્રસંગે પણ અન્ય કોઈ પણ જાતના વિકલ્પો નહિ કરતાં, ધર્મધ્યાનનો આશ્રય કરીને કાયાનો ત્યાગ કર્યો અને સ્થિર થઈને ઉભા. મહાપુરૂષો સ્થિર થઈને ઉભા રહે, એથી પાપાત્માઓનો રોષ ઓછો જ ઉતરી જાય ?

વૈરવૃત્તિનો પ્રભાવ જ એવો છે કે સામો આત્મા ગમે તેવો સારો હોય અગર તો શાંત થઈને વર્તે, તો પણ વૈરવૃત્તિના સ્વામીની વૈરવૃત્તિ પ્રાયઃ શમતી નથી. એવી જ દશા પ્રાયઃ બહુલકર્મી આત્માની પણ હોય છે, પણ આ સ્થળે એવા આત્માનો પ્રસંગ નથી; કારણ કે આ સ્થળે તો વૈરવૃત્તિથી જ ધમધમતો આત્મા છે, એટલે વૈરવૃત્તિથી ધમધમતી તે વાઘણને વધુ રોષ સુકોશલ ઉપર હોવાથી પ્રથમ તે વાઘણ વીજળીની માફક સુકોશલ નામના રાજર્ષિ મહામુનિ ઉપર તૂટી પડી અને દૂરથી દોડી દોડીને પ્રહાર દ્વારા તેણે તે મહામુનિને પૃથ્વી ઉપર પાડી નાખ્યા.

એ રીતે પૃથ્વી ઉપર એ રાજર્ષિ મહામુનિને પાડી નાખ્યા બાદ પાપિણી એવી તે વાઘણે પોતાના નખરૂપી અંકુશો વડે તે મહામુનિના ચર્મને 'ચટ ચટ' એવા શબ્દ થાય તે રીતે ફાડી ફાડીને મારવાડ દેશની મુસાફર સ્ત્રી જેમ તૃષાર્ત્તપણે પાણી પીએ, તેમ અતૃપ્ત એવી તે, તે મહામુનિના લોહીને પીવા લાગી અને ગરીબ સ્ત્રી જેમ વાલુંક નામની કોઈ તુચ્છ વસ્તુ વિશેષ ખાય, તેમ તે દાંતોથી 'તટ તટ' એ પ્રમાણે તોડી તોડીને તે મહામુનિના માંસને ખાવા લાગી, તેમજ હાથિણી જેમ શેલડીને પીલી નાખે તેમ કઠોર અને 'કટ કટ' એ પ્રમાણે કરતી તે, તે મહામુનિના હાડકાંને દાંતરૂપ યંત્રના અતિથિ કરવા લાગી.-અર્થાત્ ચાવવા લાગી.

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે રોષવશ આત્માઓની દશા કેવી હોય છે ? પૂર્વાવસ્થાની માતા પોતાના જ પુત્રને આવી દશામાં જોવાથી આનંદ પામવાને બદલે વિપરીત વિચારણાના યોગે આવી ભયંકર અને નિર્ઘૃણ દશાને પામે છે, એ વાત કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ અવશ્ય વિચારવા યોગ્ય છે. સંસારની અસારતા અને તુચ્છતા તથા મોહના વિલાસને જાણવા માટે આ પ્રસંગ કાંઈ નાનોસૂનો નથી.

આ પ્રસંગ પામીને ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મહારાજા પણ શ્રી શ્રેણિક મહારાજાને સંબોધીને મોહના વિલાસનો ખ્યાલ આપતા ફરમાવે છે કે હે શ્રેણિક ! આ પ્રમાણે તું સંસારમાં આ મોહના વિલસિતને જો, કે જે સંસારમાં સારી રીતે ઈષ્ટ એટલે વહાલામાં વહાલા એવા પુત્રના માંસને માતા ખાય છે ! (પઉમચરિયમ્)

સંસારનો આ મોહવિલાસ અવશ્ય વિચારણીય છે. આ ભયંકર સંસારની સ્થિતિ જ એવી છે કે તેમાં મોહમગ્ન આત્માઓ અનેક જાતનાં સુરૂપો અને કુરૂપો ધરે છે, એક ભવનો સ્નેહી જ્યારે બીજા ભવમાં શત્રુ બને છે ત્યારે શત્રુ સ્નેહી બને છે, પિતા પુત્ર થાય છે, પુત્ર પિતા થાય છે, માતા પુત્રી થાય છે અને પુત્રી માતા થાય છે, પતિ પત્ની થાય છે અને પત્ની પતિ થાય છે, રાજા રંક થાય છે તો રંક રાજા થાય છે. શેઠ નોકર થાય છે, તો નોકર શેઠ થાય છે, અર્થાત સૌ સૌ કંઈ થાય છે.

એ જ કારણે સંસારભાવનાનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં પરમોપકારી પરમર્ષિ કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

श्रोत्रियः श्वपचः स्वामी, पत्तिर्ब्रह्मा कृमिश्च सः । संसारनाट्ये नटवत्, संसारी हन्त ! चेष्टते ॥१॥
न याति कतमां योनिं, कतमां वा न मुञ्चति । संसारी कर्मसम्बन्धा-दवक्रयकुटिमिव ॥२॥
समस्तलोकाकाशेऽपि, नानारूपैः स्वकर्मतः वालाग्रमपि तन्नास्ति, यन्न स्पृष्टं शरीरिभिः ॥३॥

(યોગશાસ્ત્ર)

સંસારરૂપ જે નટકર્મ, તેમાં નાટકીઆની માફક સંસારી આત્મા વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટા કરે છે, એટલે કે જેમ નાટકમાં વિવિધ વર્ણક આદિના યોગે નાટકીઆઓ ભિન્ન ભિન્ન ભૂમિકાને અંગીકાર કરે છે, તેમ વિવિધ પ્રકારના કર્મરૂપ ઉપાધિથી ઘેરાયેલો આત્મા વેદપારગામી હોવા છતાં ચંડાળ થાય છે, સ્વામી સેવક થાય છે અને બ્રહ્મા કૃમિ થાય છે. વળી સંસારી જીવ ચોરાશી લાખ યોનિઓ પૈકીની કઇ યોનિમાં જતો નથી અને કઇ યોનિને મૂકતો નથી ? અર્થાત્ સઘળી યોનિઓમાં જાય છે અને સઘળી યોનિઓ મૂકે છે, એટલે કે જેમ કોઇ ગૃહસ્થ કોઇ કારણસર એક ભાડાની કોટડીમાં પેસે છે અને કારણ ન હોય ત્યારે તેને મૂકી દે છે, અને વળી બીજા કારણસર બીજી કોટડીનો સ્વીકાર કરે છે અને કારણ પ્રત્યે તે બીજીનો પણ ત્યાગ કરે છે, તેમ સંસારી આત્મા પણ નિયત કર્મોના ભોગ માટે એક યોનિમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે યોનિને યોગ્ય એવાં કર્મોનો ઉપભોગ થઈ ગયા પછી તે યોનિને મૂકિ દે; એજ રીતે બીજી યોનિમાં પ્રવેશ કરે છે અને ફરી તેને મૂકી દે છે, પરંતુ સંસારી આત્માઓને કોઇ પણ યોનિનો નિયત સ્વીકાર નથી, કારણ કે સંસારી આત્માનો યોનિનો સ્વીકાર કે ત્યાગ તેને સ્વાધીન નથી, પણ તેના કર્મને આધીન છે. એ જ હેતુથી સમસ્ત લોકાકાશને વિષે એક વાળના અગ્રભાગ જેટલું પણ સ્થાન એવું નથી કે જે સ્થાનને પોતાના કર્મના પ્રતાપે સૂક્ષ્મ, બાદર, પ્રત્યેક અને સાધારણ એકેંદ્રિય તથા બેઈંદ્રિય, તેઈંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય અને પંચેદ્રિય ભેદથી નાના પ્રકારના રૂપોને ધરી ધરીને ઉત્પન્ન થતા તથા મરતા એવા જીવોએ ન સ્પર્શ્યું હોય !

આ ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે સંસારની સ્થિતિ જ ભયંકર છે અને એમાં મોહમગ્ન થઈને પડેલા આત્માઓ જે જે અને જેટલા જેટલા અનર્થો ન કરે, તે તે અને તેટલા તેટલા ઓછા છે, માટે સગી અને પ્રેમવતી માતા પણ મોહના યોગે મોહને છાજતું પોતાનું ઈષ્ટ ન થવાથી, આર્ત્તધ્યાનવશ બને એ પણ સંભવે, આર્ત્તધ્યાનના યોગે વાઘણ બને એ પણ સંભવે, અને એક તો જાતિસિદ્ધિ ક્રૂરતા અને બીજી વૈરવૃત્તિજનિત ક્રૂરતા, એ બેયના યોગે આવા મહામુનિઓનાં દર્શન માત્રથી મારી નાખવા માટે ધસી આવે, આપણે જોઇ ગયા તેવો જુલમ ગુજારે એ પણ સંભવે, છતાં એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી; પણ આશ્ચર્ય તો એ છે કે આવા ઉત્કટ ઉપસર્ગના પ્રસંગે પણ આ રાજર્ષિ મુનિઓ પોતાની આરાધનાના માર્ગથી સ્હેજ પણ ચસતા નથી.

[૧૫]

સિંહાવલોકન પરથી મળતો બોધપાઠ :

આપણે જોઇ ગયા કે કીર્તિધર મહારાજાએ દૂધ પીતા પોતાના બાળકને ગાદી ઉપર બેસાડી દીક્ષા લીધી અને પોતાની માતા સહદેવીના અનેક પ્રયત્નો છતાં પણ પોતાની ગર્ભવતી પત્નીનો પણ પરિત્યાગ કરી, સુકોશલ મહારાજાએ પણ દીક્ષા લીધી. આમાં કાંઈ પણ અયોગ્ય ઘટના હોત તો શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ અવશ્ય લખત; પણ શાસ્ત્રકાર પરમમહર્ષિ કંઇ જ લખતા નથી; ઉલટું એ પુણ્યાત્માઓને માટે ધાંધલ કરનાર સહદેવી માટે જ લખે છે અને દુર્ગતિ પણ સહદેવીની જ થાય છે. સુકોશલ મહારાજા જેવા પુત્રના વિયોગથી આર્તધ્યાનમાં મગ્ન બનીને માતા સહદેવી મરીને પર્વતની ગુફામાં વાઘણ થઇ એ પણ આપણે જોયું.

કોઇ પૂછે કે એ બધો વિચાર સુકોશલ મહારાજાએ કેમ ન કર્યો ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સમજવું જોઇએ કે વૈરાગ્ય જન્મે પછી બધી વૈરાગ્યઘાતક ભાવનાઓ આપોઆપ જ નષ્ટ થાય છે. શુભ વૈરાગ્યના યોગે મમતા છોડી કોઇ આત્મા વિધિપૂર્વક સન્માર્ગને અંગીકાર કરે, એની પાછળ અજ્ઞાનીઓ મોહવશ થઇ ગમે તેમ વર્તે એની સાથે વિરાગીને કંઇજ લાગતું વળગતું નથી.

પોતાનો પુત્ર સુકોશલ સાધુ ન થાય, એ માટે સહદેવીએ પોતાના પતિ કીર્તિધર મુનિને પણ પોતાના નગરમાંથી હાંકી કઢાવ્યા હતાં. કીર્તિધર મહારાજા પોતાના પતિ હતા, મુનિ હતા અને બિનગુન્હેગાર હતા, છતાં પણ પુત્રમોહના યોગે હાંકી કઢાવ્યા. વિચારો કે કેવો મોહવિલાસ ! એણે તો મોહના યોગે ઘોર પાપ આચર્યું, પણ જે પુત્રને માટે એ માતાએ ઘોર પાપ આચર્યું તે જ પુત્રને સહેજે જ એવો વિચાર આવે કે 'હું સાધુ થઇ જાઉં એ ભયથી જે મારી માતાએ પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિને, મુનિ છતાં અને નિરપરાધી છતાં પણ કદર્થના પમાડી તથા કારમો કેર વર્તાવ્યો, તે જ મારી માતાનો પ્રેમ જો કાલે બીજે થાય તો મારા ઉપર પણ શું ન કરે ?'

આ રીતે દુનિયાના સ્વરૂપને વિચારો ! દુનિયાનાં બધાં જ સંબંધીઓને પરમાર્થી ન માનો ! શું પરમાર્થી આવું કરે ? સુકોશલમહારાજા સંયમ લે એમાં સહદેવીને શું વાંધો હતો ? શું એના ખાવાપીવામાં કે પહેરવા ઓઢવામાં વાંધો હતો ? નહિ જ અને કદાચ કર્મના યોગે એમાં વાંધો હોય તો પણ ઉત્તમ માબાપ આદિ સ્નેહીઓ પોતાનું ચાલે ત્યાં સુધી કદી જ અંતરાય ન કરે. દીક્ષા લેનારની ફરજ પણ શાસ્ત્રે કહી છે, પણ એ તો દીક્ષા લેનાર જુએ; પણ હિતૈષી માતાપિતા આદિ તો કહી જ દે કે 'જો તારી ભાવના કલ્યાણ માર્ગે જવાની હોય તો અમારા માટે રોકાતો ના !' ખરેખર આવી ભાવનાવાળા માતા અને પિતા વગેરે પણ મરતા બાળકને નિર્યામણા કરાવી શકે; બાકી આવી ભાવના વગરના માતા અને પિતા વગેરે તો મરતા બાળક પાસે આવીને ઉલટી ચિંતારૂપી અગ્નિ મૂકે અને રૂએ તથા રોતાં રોતાં બોલે 'અમારૂં શું થશે ?' આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં એવું દયામણું મ્હોં કરે કે પેલો યાદ આવેલા નવકારને પણ ભૂલી જાય. ખરેખર સ્વાર્થી હોય તે સુખે મરવા ન દે તો સુખે જીવવા તો કયાંથી જ દે ?

જ્યાં કોરો સ્વાર્થ છે ત્યાં વ્યવહાર પણ કદરૂપો બને છે. તુચ્છ વ્યવહારીઓ તરફથી તો જ્યાંથી વાડકી આવે ત્યાં જ વાડકી દેવાય છે અને ન આવે ત્યાં તો પાણીનું ટીપું પણ નથી દેવાતું, તુચ્છ સ્વાર્થીઓથી વ્યવહારશુધ્ધિ પણ થઇ શકતી નથી; આ જ કારણે સાચા સેવક પણ સ્વાર્થ મૂકનારા જ બની શકે છે, બાકી સ્વાર્થી સેવકો તો નખ્ખોદ જ વાળે; આથી સ્પષ્ટ છે કે જેટલા અંશમાં વાસ્તવિક પરમાર્થબુધ્ધિ તેટલા જ અંશમાં કલ્યાણ. વાસ્તવિક પરમાર્થબુધ્ધિને ધરનાર ઉત્તમ માતાપિતા તો અવશ્ય કહી જ દે કે 'કલ્યાણનો માર્ગ તો આ છે, અમે તો સ્વાર્થી છીએ, સ્વાર્થના માર્યા ના પાડીએ છીએ' ક્રૂર મોહ ન છોડે તો નરમાશથી કહેવા જોગ બધું જ કહે, પણ માર્ગને તો કદી જ ખોટો ન કહે.

વાઘણ થયેલી માતા પણ પૂર્વના કષાયના યોગે પોતાના પુત્ર અને પતિમુનિને જોઇને આનંદ પામવાને બદલે રોષાવેશમાં આવી જાય છે અને એ મહામુનિઓ ઉપર ધસી જાય છે. એ રીતે કારમા રોષથી ધસી આવતી વાઘણને જોઇને એ મહામુનિઓ તો ધર્મધ્યાનમાં મગ્ન બની કાયોત્સર્ગ કરીને ઉભા. આ છતાં પણ રોષમાં આવેલી વાઘણ તો પ્રથમ પુત્રમુનિ ઉપર પડી અને એ મહામુનિને પૃથ્વી ઉપર પટક્યા. ધ્યાનમાં રાખજો કે વાઘણ એ માતાનો જીવ છે અને સુકોશલ એ પુત્રનો જીવ છે, વાઘણ બનેલી માતા પોતાના પુત્ર એવા સુકોશલ મહામુનિની ચામડીને નખથી ઉખેડે છે, અંદરથી લોહીની શેરો ફૂટે છે; મારવાડ દેશમાં મુસાફરી કરનાર, તરસને લીધે જેમ પાણી પીએ તે રીતે આ વાઘણ પ્રેમથી પોતાના પુત્રમુનિનું લોહી પીએ છે, કોણ લોહી પીએ છે ? મા ! વાઘણ થઇ છે એ ? ખરેખર હિતૈષી માતા ભવોભવ હિત કરે પણ અહિતૈષી સંબંધી તો નિકંદન જ વાળે.

આજ કારણે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, પુણ્યવાને માંગણી તો મોક્ષની જ કરવી, પણ મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી, સંબંધી મળો તો તે પણ ધર્મી મળો એમ જ માંગવું. મોક્ષના અર્થીને ગામ, નગર, કુટુંબી એકેની જરૂર નથી, પણ મળવાનું જ હોય તો એવી જ ઇચ્છા રહેવી જોઇએ કે, મળો તો ધર્મી મળો. દુર્ભાગ્યના યોગે ધર્મી ન મળે તો તેનાથી કળે કળે ખસવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અને કળથી ન બને તો બળથી પણ છૂટી જવું જોઇએ. કલ્યાણનો અર્થી બાળક તો માબાપને રોજ કહે છે, 'આપ તો પાલક અને રક્ષક; આપ જો અમને સન્માર્ગે નહિ મોકલો તો કોણ મોકલશે ?' ઉત્તમ માબાપ પણ સંતાનને કહે કે, 'તમે સન્માર્ગે જાઓ તો જ અમારૂં માતાપિતાપણું ફળે' આવું રોજ કહે.

આવું પરસ્પર આજે કહેનારા કેટલા ? જીવનમાં અંતે સમાધિ આપનાર કુટુંબમાં કેમ કોઇ ન હોય ? સુસંસ્કારનું પોષણ ચાલુ હોય તો કુટુંબમાં જ સમાધિ સમર્પનાર અવશ્ય પાકે.

મદનરેખા ભરયુવાનીએ ચઢતી અને પરમશીલવતી એવી રાજપુત્રી અને રાજપુત્રની વધુ હતી. તેણે પોતાના મરતા પતિને નિર્યામણા કરાવી. પોતાના પતિ જે યુગબાહુ તેના મોટાભાઇએ મદનરેખા ઉપર કામાંધ બની યુગબાહુનું ખૂન કરવા તલવાર ફેરવી, એ સ્થિતિમાં હજી જીવ છે એ વખતે મદનરેખા રોતી નથી. વ્યવહારદ્રષ્ટિએ વિચારે તો એને તો આપત્તિનો પ્રસંગ છે, કારણ કે ઉદરમાં ગર્ભ પણ છે, પતિ મરે છે અને જેઠ કામી છે. કહો છે કાંઇ કમીના ? છતાંય મદનરેખા વિચારે છે કે, 'મારો પતિ આમને આમ મરી જાય તો કઇ ગતિએ જાય !' તરત બધાને ખસેડીને પોતે પતિ પાસે આવે છે. પતિની આંખમાં લાલાશ છે. એની ભાવના એ છે કે બસ ભાઇને મારી નાખું; પણ મદનરેખા કહે છે કે, 'મરેલા પ્રત્યે ગુસ્સો કરવો ક્ષત્રિયને ન શોભે. તમે સુભટ છો, ધીર છો, પડેલા ઉપર પાટુ મારવાની ભાવના ક્ષત્રિયની ન હોય, એ તો મરેલા છે અને આપ જીવતા છો.'

સભામાંથી : એનો જેઠ જીવે છે કે મરી ગયો ?

જો કે એને પણ બહાર નીકળતા સર્પ કરડે છે અને મરી જાય છે; પણ મદનરેખા એ નથી જાણતી. એ તો એને ભાવથી મરેલો માને છે. આવી નિર્યામણા કરાવનાર ઘરમાં છે કોઇ ? ચોર ઘરમાં આવે, તીજોરી ફાડે, ગળે તલવાર ફેરવતા જાય; એવે વખતે સંબંધી પેલા વેરાયેલા પૈસા વીણે કે નવકાર સંભળાવે ? સંબંધી કેવા છે ? એ શોચો ! અને સંબંધી એવા તૈયાર કરો કે જે ગમે તેવા પ્રસંગે સમાધિ આપે અને કલ્યાણના માર્ગ યોજે. યુગબાહુ તો શાંત થઇ ગયા.

મદનરેખા આગળ બોલે છે કે,

''જેનું જેનું બુરૂં ચિંતવ્યું હોય તે સર્વની માફી માંગો, અપરાધીને પણ ક્ષમા આપો, પાપમાત્રનો પશ્ચાત્તાપ કરો, શુભકાર્યની અનુમોદના કરો અને ચારે આહારનો ત્યાગ કરો તથા અમને બધાને ભૂલી જાઓ તથા શ્રી અરિહંત પરમાત્માદિનું શરણ સ્વીકારો.''

યુગબાહુ પણ વિચારે છે કે, 'આ તે સ્ત્રી કે ધર્મગુરૂ ?' સ્ત્રીને ધર્મગુરૂની બુધ્ધિએ પોતે હાથ જોડે છે, અભિગ્રહ પચ્ચખ્ખાણ વગેરે કરે છે અને કષાયમાં ચઢેલો યુગબાહુ સમતાનો સાગર બની પાંચમા દેવલોકે જાય છે.

આથી જ કહું છું કે કુટુંબમાં સુસંસ્કાર નાખતાં શીખો, કુટુંબમાં પરસ્પર ધર્મની વાત કરતાં શીખો; પણ 'હાય પૈસો ! હાય અમુક !!' એમ જ ન કર્યા કરો; અન્યથા ડૂબી જશો અને કોઇ ખબર-અંતર પણ નહિ પૂછે. પૈસા વગેરે જવાનું હશે તો જશે જ, પણ રોકયું રહેશે નહિ; માટે એની ખોટી ચિંતામાં પડી આત્મહિતનો નાશ ન કરવો એ જ શ્રેયસ્કર છે.

[૧૬]

'ઉત્કટ ઉપસર્ગ' અને 'અનુપમ ધીરતા'

મોહના કારણે, કલ્યાણમાર્ગે વિહરતા પુત્રના નિમિત્તે પણ આર્ત્તધ્યાન વશ બનીને વાઘણ થયેલી માતાએ ઉત્તમ કોટિના પુત્રમુનિ ઉપર ક્રોધાવેશમાં આવી કેવો ઉત્કટ ઉપસર્ગ કર્યો ? એ તો આપણે જોઇ ગયા. એક માતા જેવી માતાનો આત્મા, ક્રોધાવેશમાં મહામુનિ એટલે સ્વ-પરમાં સમદશા ભોગવતા, એકાંતે, એક મુક્તિમાર્ગની આરાધનામાં જ રકત બનેલા અને મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના શબ્દોમાં કહીએ તો-

''आत्मप्रवृत्तावतिजागरूकः । परप्रवृत्तौ बधिरांधमूकः ॥ सदा चिदानन्दपदोपयोगी'' ।

''આત્મહિતકર પ્રવૃતિમાં અતિશય અપ્રમત બનેલા, પૌદ્‌ગલિક પ્રવૃતિમાં બહેરા, આંધળા અને મૂંગા થયેલા તથા સદાય એક શિવપદના જ ઉપયોગમાં રક્ત બનેલા'' એવા એકના એક પુત્રમુનિ પર તૂટી પડે, અને ધ્યાન દશામાં સ્થિર થઈ ઉભેલા પુત્રમુનિને ભૂમિ ઉપર પટકે, તથા પટકીને તે મહામુનિના અંગની ચામડીને નખરૂપ અંકુશો દ્વારા ચીરી નાંખે, અને ચામડી ચીરાઈ જવાના યોગે શરીરમાંથી નીકળી રહેલા લોહીને, મારવાડની મુસાફર સ્ત્રીની માફક તૃષાત્તર્પણે પીએ, એ શું મોહરાજાનો જેવો તેવો વિલાસ છે ? કહેવું જ પડશે કે જેવો તેવો નહિ, પણ ન વર્ણવી શકાય તેવો વિલાસ છે.

પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે મોહરાજા જેમ પોતાને આધીન બનેલા આત્માઓને યથેચ્છ નચાવવાનું કૌવત ધરાવે છે, તેમ ધર્મરાજા પણ પોતાના શરણે આવેલા કેવલ કલ્યાણકાંક્ષી આત્માઓને સર્વોત્તમ કોટિના ધીર બનાવવાનું સારામાં સારૂં સામર્થ્ય ધરાવે છે. ધર્મરાજાના એ સાર્મથ્ય આગળ સદાય મોહરાજાનું કૌવત હાર્યું છે, હારે છે અને હારશે - એમાં લેશપણ શંકા નથી. એનો જ પ્રતાપ છે કે મોહરાજાના ભયંકરમાં ભયંકર પંજામાં સપડાયેલા આત્માઓ, એક બે નહિં પણ આજ સુધીમાં અનંતા આત્માઓ આ સંસારકારાગારને તોડી તોડીને સિદ્ધિપદે પહોંચી ગયા છે. વર્તમાન કાલમાં સંખ્યાબંધ આત્માઓ એજ રીતે સંસારકારાગારને તોડી તોડીને સિદ્ધિ પદે પહોંચી રહ્યા છે અને ભવિષ્યકાલમાં અનંતા આત્માઓ પહોંચી જશે. મોહરાજાનું કૌવત તે જ આત્માઓ પર ચાલી શકે છે. કે જે આત્માઓએ આત્મસમર્પણપૂર્વક શ્રી ધર્મરાજાનું કાયમી શરણ નથી સ્વીકાર્યું.

એટલે આણે એ વાતમાં કોઇપણ રીતે મૂંઝાવાનું નથી કે, વાઘણના આવા ઉત્કટ ઉપસર્ગ પ્રસંગે રાજર્ષિ સુકોશલ મહામુનિ કયી રીતે પોતાનું ધ્યાન ટકાવી શકશે ? કારણ કે જે રીતે સહદેવી મોહરાજાને આધીન થઇ આત્માનું ભાન ભૂલી સ્વપરનો નાશ કરવામાં સજ્જ બની છે, તે જ રીતે રાજર્ષિ સુકોશલ મહામુનિ, આત્માના સ્વરૂપમાં રકત બનીને સ્વ-પરનું શ્રેય સાધવામાં સજ્જ બન્યા છે; અર્થાત્-સહદેવી જેમ મોહરાજાને આધીન થયેલી છે, તેમ રાજર્ષિ સુકોશલ મહામુનિ પણ સર્વ રીતે આત્મસમર્પણપૂર્વક ધર્મરાજાના શરણે થયેલા છે;

અન્યથા વાઘણને રોષથી વેગપૂર્વક પોતા ઉપર ધસી આવતી જોવા છતાં પણ, ધર્મધ્યાનમાં રકત બનીને કાયાના ઉત્સર્ગ-ત્યાગપૂર્વક સ્થિરપણે ઉભા રહેવા જેટલી સ્થિરતાનું દર્શન જે આપણને તે મહામુનિમાં થયું તે ન થાત.

ધર્મરાજાની સેવામાં સંપૂર્ણ રીતે સર્મપાઇ ગયેલા સુકોશલ રાજર્ષિ મહામુનિ, એવા તો શુભધ્યાનમાં મગ્ન બની ગયા છે કે એવા પ્રકારનો ઉત્કટ ઉપસર્ગ કરનારી વાઘણ 'આ શું કરે છે ?' એવો વિચાર સરખો પણ એ મહામુનિના અંતઃકરણમાં નથી ઉદ્ભવતો; એટલું જ નહિ પણ એ મહામુનિ તો ઉલટું એ વાઘણને પોતાના કર્મક્ષયમાં સહાયક માની પોતાની સાધનામાં વધુને વધુ ઉલ્લાસપૂર્વક સજ્જ થાય છે.

એ જ દશાનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે તે સુકોશલ મહામુનિ, વાઘણનો એવો ઉત્કટ ઉપસર્ગ છતાં પણ -'આ મારા કર્મક્ષયમાં સહાય કરનારી છે. આ પ્રમાણેના વિચારથી ગ્લાનિ ન પામ્યા પણ ઉલ્ટા વિશેષ પ્રકારે ઉચ્ચાવચરોમાંચરૂપ કંચુકને ધારણ કરનારા થયાઃ એટલે કે ક્રુરપણે અને કરપીણ રીતે ઉત્કટ ઉપસર્ગ કરનારી વાઘણને કર્મક્ષયમાં સહાય કરનારી માનીને સુકોશલ મહામુનિ ગ્લાનિ નહિ પામ્યા, પણ વીર્યોલ્લાસના યોગે તે મહામુનિની રોમરાજી ઉલ્ટી વિશેષ પ્રકારે વિકસ્વર થઇ. એટલે જ એ પ્રમાણે વાઘણ દ્વારા ખવાતા એવા પણ સુકોશલ નામના રાજર્ષિ મહામુનિ, શુકૂલધ્યાનને પામ્યા અને તે જ કાલમાં ઉત્પન્ન થયું છે કેવલજ્ઞાન જેમને એવા તે મહામુનિ અઘાતી કર્મોને પણ ખપાવીને મોક્ષમાં પધાર્યા.

આ પ્રસંગ ધ્યાનમાં લઇ વિચારો કે ધર્મરાજાનાં શરણે સર્વ પ્રકારે સમર્પિત થઇ ગયેલા પુણ્યાત્માઓની, પોતાના અંગત વૈરીઓ ઉપરની મનોદશા કેવી વિશિષ્ટ અને સદ્ભાવોથી ભરેલી હોય છે ? પોતાની જાત ઉપર ક્રૂરતાભર્યા હુમલા કરનારા ભયંકર વૈરીઓ પ્રત્યે આ જાતની મનોદશા, એ જૈનશાસનને પામેલા પુણ્યાત્માઓને વરેલી છે, એમ કહેવામાં લેશ પણ અતિશયોકિત નથી, એ તો સર્વ પ્રકારે વિવાદ વિનાની વાત છે. આવી સર્વોત્તમ મનોદશાની છાયા, જો દુશ્મનનો આત્મા યોગ્ય હોય તો એની ઉપર પણ સુંદર છાપ પડયા વિના નથી રહેતી. સ્વ-પરનું હિત કરવાની મનઃકામના ધરનારાઓએ સ્વ-પરના શ્રેય માટે પોતાની જાતના દુશ્મનો ઉપર તો આ જાતની મનોદશા જ કેળવવાની આવશ્યકતા છે. આ જાતની મનોદશાના યોગે, જો સમય, સંયોગો અને સહવાસમાં આવનારા આત્માઓ યોગ્ય હોય તો અવશ્ય એવો આત્મા, સ્વપરનું શ્રેય ઘણી જ સહેલાઇથી સાધી શકે.

જેમ સુકોશલ રાજર્ષિએ ઉત્કટ ઉપસર્ગને પ્રસન્નતાપૂર્વક સહ્યો અને કેવલજ્ઞાન પામીને તરત જ મુકિત સાધી તેમ સુકોશલ મુનિના પૂર્વાવસ્થાના પિતા અને મુનિ અવસ્થાના ગુરૂ એવા કીર્તિધર રાજર્ષિએ પણ ધર્મધ્યાનમાંથી શુકલધ્યાન પામીને કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જ્યું અને ક્રમે કરીને અદ્વૈત સુખના સ્થાનરૂપ સિધ્ધિપદને સાધ્યું.

ત્યારબાદ આ બાજુ સુકોશલ રાજર્ષિના અંગોને ખાતી સહદેવી કે જે વાઘણ બનેલી છે, તેને પુત્રના દાંતો જોઇને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. એ જ્ઞાનના યોગે ઉત્તમ પુત્ર પ્રત્યે આચરેલી પોતાની અધમતાનો તેને પશ્ચાત્તાપ થયો. એ પશ્ચાત્તાપના પ્રતાપે તેણે ત્રણ દિવસ સુધીનું અનશન કર્યું. એ અનશનના પરિણામે તે વાઘણ મરીને સૌધર્મ નામના પહેલા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઇ.

સુકોશલ રાજર્ષિ મહામુનિનો પ્રસંગ અનેક વાતો ઉપર સુંદરમાં સુંદર પ્રકાશ નાંખે છે અને એ પ્રકાશ દ્વારા કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ સમક્ષ એ બોધ આપે છે કે -

૧. સંસારના સ્નેહીઓના સ્નેહમાં ફસવું, એ આત્મસ્વરૂપ વિસરીને પરની સાધના કરવા જેવું છે અને પરિણામે -

यो ध्रुवाणि परित्यज्य, अध्रुवं परिषेवते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति, अध्रुवं नष्टमेव च ॥१॥

જે આત્મા ધ્રુવ વસ્તુઓનો પરિત્યાગ કરીને અધ્રુવની સેવા કરે છે, તેની ધ્રુવ વસ્તુઓ નાશ પામે છે અને અધ્રુવ તો નાશ પામેલ જ છે. આ કથનના ભોગ અવશ્ય થવું પડે છે.

૨. સાંસારિક સ્નેહની સ્થિતિ, સ્વાર્થ સરવાનો સંભવ હોય ત્યાં સુધીની જ પ્રાયઃ હોય છે; એ કારણે સ્વાર્થ સરવાનો સંભવ ટળી જાય ત્યારે જે ભૂંડું કરવા કેટલીક વાર દુશ્મનો પણ તૈયાર ન થઇ શકે તે ભૂંડું કરવા તે સ્નેહીઓ જ તૈયાર થાય છે અને તેમ કરવા માટે પોતાના તરફથી કરવા યોગ્ય સઘળું જ કરી છૂટે છે.

૩. સાંસારિક સ્નેહ કૃત્રિમ અને ભયંકર હોવાના કારણે, એનો ત્યાગ કરવામાં જ સ્વપરનું શ્રેય સમાયેલું છે. એ સ્નેહનો ત્યાગ કરતાં સ્વાર્થમગ્ન બનેલા સ્નેહીઓને કલેશ થતો દેખાય છે, પણ એ કલેશનું ફલ સાચા ત્યાગીને સહેજ પણ નથી ભોગવવું પડતું.

૪. ધર્મરાજાનું શરણ આત્માને ગમે તેવી આપત્તિમાં કે સંપત્તિમાં અનુપમ ધીરતાનો ઉપાસક બનાવે છે; એ ધીરતાના પ્રતાપે આત્મા, સંપત્તિના ભોગવટામાં રસિક કે અભિમાનયુક્ત નથી થતો અને આપત્તિના ભોગવટાનો સમય આવે ત્યારે તે મૂંઝવણમાં નથી પડતો કે બ્હાવરો નથી બનતો.

૫. ધર્મરાજાનું શરણ પામેલા આત્માઓના સ્નેહીઓ, જો તેઓમાં થોડી ઘણી પણ યોગ્યતાનો આવિર્ભાવ થયો હોય તો જરૂર તેઓ એવા ઉત્તમ સ્નેહીના સંસર્ગને પામીને અનાયાસે યત કિંચિત્ લાભ મેળવી શકે છે અને પોતાના જીવનને ધર્મરાજાની સેવામાં યોજી તેની સાચી સફળતા સાધી શકે છે.

[૧૭]

પિતાશ્રીના પુનિત પંથે સુપુત્રનું પ્રયાણ :

સુકોશલ મહારાજા પોતાની ગર્ભવતી પત્નીનો ત્યાગ કરીને દીક્ષિત થયા પછી, સુકોશલ મહારાજાની પ્રિયા ચિત્રમાલાએ પણ કુળમાં આનંદ કરનાર હિરણ્યગર્ભ નામના નંદનને જન્મ આપ્યો. ગર્ભાવાસથી જ રાજા બનેલા તે હિરણ્યગર્ભ પણ જ્યારે યૌવન પામ્યા ત્યારે તેમની મૃગના જેવા નેત્રોવાળી મૃગાવતી નામની ધર્મપત્ની થઇ; અર્થાત્ મૃગાવતી સાથે તેમનું પાણીગ્રહણ કરાવવામાં આવ્યું. રાજા હિરણ્યગર્ભને પણ પોતાની મૃગાવતી નામની ધર્મપત્નીથી શરીરે કરીને જાણે બીજો પોતે જ ન હોય તેવો નઘુષ નામનો દીકરો થયો.

આ પછી કોઇ એક દિવસે હિરણ્યગર્ભ રાજાએ પોતાના મસ્તક ઉપર એકદમ ધસારા બંધ આવતી જે ત્રીજી વય તેના કોલ જેવું પળીયું જોયું. પળીયાને જોઇને હિરણ્યગર્ભ મહારાજા શોક કરવામાં પ્રવૃત્ત થયાં.

યોગ્ય આત્માની યોગ્ય વિચારણા :

પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે મિથ્યાદ્રષ્ટિ આત્માઓ અને સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્માઓના શોક પણ ભિન્ન ભિન્ન જાતના હોય છે; જે શોક મિથ્યાદ્રષ્ટિ આત્માને દુર્ધ્યાનનું કારણ બને છે, તે જ શોક સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્માને શુભ ધ્યાનનું કારણ બને છે મિથ્યાદ્રષ્ટિ આત્માઓ ત્રીજી વય આવવાના સમાચારથી ઉદ્વિગ્ન બની આત્મભાન ભૂલે છે, ત્યારે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્માઓનું આત્મભાન તેવા સમાચારથી એકદમ જાગૃત થાય છે.

સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્માનો, આત્મભાનને જાગૃત કરનારો શોક કેવા પ્રકારનો હોય છે ? એ વસ્તુને દર્શાવતાં ત્રીજી વયના કોલસમા પલિતના દર્શનથી હિરણ્યગર્ભ મહારાજાના અંતરમાં કેવા પ્રકારનો શોક થયો એ વસ્તુનું

વર્ણન કરતાં 'પઉમચરિયમ્'ના પ્રણેતા જણાવે છે કે, પોતાના મસ્તક ઉપરના પલિતને જોઇને હિરણ્યગર્ભ મહારાજા શોકમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિચારવા લાગ્યા કે,

''મૃત્યુએ, મારી પોતાની પાસે દૂત મોકલ્યો છે; અર્થાત્ આ પલિત નથી, પણ મૃત્યુનો દૂત છે : ખરેખર, હવે એ વાતમાં સંદેહ નથી જ કે હવે હું બલ, શકિત અને કાંતિથી રહિત થઇ જઇશઃ કારણ કે વૃધ્ધાવસ્થાનો એ ગુણ છે કે, તે બલ, શકિત અને કાંતિથી રહિત બનાવી દે છેઃ વિષયસુખમાં પ્રસકત બનેલો હું, અતિ ભયંકરપણે ચિર સમય સુધી વિષયોથી ઠગાઇ ગયો છું અને બંધુઓના સ્નેહથી વિલક્ષણ કોટિના નટ જેવો બનેલો હું, ધર્મધુરાને ન જ પામ્યો''

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે પુણ્યશાલી આત્માઓને માત્ર એક જ પલિતનાં દર્શનથી કઇ જાતની વિચારણા ઉત્પન્ન થાય છે ? શું આજે જેઓના મસ્તક ઉપર એક પણ વાળ કાળો ન દેખાય એવા માનવીઓ પણ આપણી દ્રષ્ટિ સમક્ષ નથી ? કહેવું જ પડશે કે એક નહિ પણ અનેક છે. છતાંય આપણે એમની ભાવનાઓમાં કોઇ પણ જાતનું સુંદર પરિવર્તન જોઇ શકીએ છીએ ખરા ?

જો નહિ, તો એનું કારણ શું ? એ વિચારો. આજના કારમા વાતાવરણે પણ ધર્મભાવના ઉપર કેવો કારમો ઘા કર્યો છે, એ પણ વિચારો. 'જૈન કુલોમાંથી, કહો કે, ધર્મીકુલોમાંથી ઉત્તમ જાતના આચારો નાશ પામ્યા, એનું જ આ અનિષ્ટ પરિણામ છે. એમ એક પણ વિચક્ષણ આત્માને જો તે વિચારે તો તેને સમજાયા વિના નહિ જ રહે. આજે ઉછીના વિચારોથી વિચારક બનેલાઓએ શુધ્ધ આચારોની મર્યાદા સામે કાળું વાતાવરણ કેળવીને જ આવી નિર્ઘૃણ દશાને ઉત્પન્ન કરી છેઃ અન્યથા, આર્ય દેશમાં, આર્ય જાતિમાં અને આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા આત્માઓમાં આવી નિર્ઘૃણ દશા ઉત્પન્ન થવી એ અસંભવિત જેવી બિના છે. આર્ય જાતિ અને આર્ય કુળોમાંથી પરલોકનો ખ્યાલ સરખોય ભૂંસાઇ જાય, એ શું આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ નાની સૂની નુકશાની છે ? આ વસ્તુને આર્યો જો પોતાની આર્યતાને દ્રષ્ટિ સન્મુખ રાખીને સહજ પણ વિચારે તો જરૂર તેઓ પોતે જ પોતાની થઇ ગયેલી નિર્ઘૃણ દશાથી કંપી ઉઠે, પણ વાત આ છે કે આ બધું વિચારે કોણ ?

વર્તમાનકાળની વિષમદશા :

આવી વિચારણાને અભાવે વર્તમાન વ્યવહારમાં પણ એવો કલુષિતભાવ પ્રવર્ત્યો છે કે જેના પ્રતાપે શાંતિએ દેશવટો લીધો છે અને અશાંતિએ અડ્ડો જમાવ્યો છે. આજના શાંતિના પ્રયત્નો પણ એવી જાતના થઇ રહ્યાં છે કે શાંતિના નામે જ વિશ્વમાં એવી અશાંતિ પ્રવર્તાવે કે જેના પરિણામે જનતા પોતાનું આત્મભાન જ વિસરી જાય ! આજની જનતાનો મોટો ભાગ અર્થકામની ઉપાસનામાં જ એવો અનુરકત બની ગયો છે કે એને અર્થકામની કારમી વેદી ઉપર પોતાની ધર્મભાવનાનું બલિદાન આપવામાં પણ 'અરે'કાર થાય તેમ નથી. આજે અહિંસા, સત્ય, સંયમ કે તપ પણ તે જ સાચા મનાય છે કે જે આજની દુનિયા માંગે છે, તેની જ સાધનામાં ઉપયોગી થતાં હોય ! આજે ધર્મની સાધના પણ પ્રાયઃ દુનિયાદારીની સાધનામાં જ મનાઇ રહી છે ! આજની મોટા ભાગની જનતાને જેટલી ચિંતા પોતાના ઐહિક ઉદયની છે, તેના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી પણ ચિંતા પોતાના સુદેવની, સુગુરૂની કે સુધર્મની નથી; એટલું જ નહિ પણ આજની દુનિયાનો મોટો ભાગ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ આરાધનામાં પ્રાયઃ માનતો પણ નથી !

જે વર્ગ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ આરાધનામાં માનનારો નથી, તે વર્ગ તો આજે એટલી બધી અધમ દશામાં ઉતરી પડેલો છે કે એ આરાધ્ય તત્ત્વત્રયી, તેની આરાધના અને તેના આરાધક, એ ત્રણેની થાય તેટલી નિંદા કરવામાં, કરાવવામાં અને કરતા હોય તેઓને ઉત્તેજન આપવામાં જ પોતાના આ દુર્લભ ગણાતા માનવજીવનની ઇતિકર્ત્તવ્યતા સમજે છે ! એ જ કારણે એવા વર્ગને આજે આદર્શ (?) નાયકો પણ

અનાયાસે એવા જ મળી ગયા છે કે એમના કહેવાતા જેઓ અહિંસાના નામે, બળીઆ સામે નમી પડવાનો અને નિરાધાર નિર્બળો સામે પીસ્તોલ ધરવાનો ઉપદેશ આપે છે; સત્યના નામે, દેવ અને ગુરૂની આજ્ઞાથી પરાડ઼્મુખ બની મતિકલ્પના અને અંતર અવાજ ઉપર મુસ્તાક બનવાનું તથા શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારો પ્રત્યે વિના અભ્યાસે પણ યથેચ્છ આક્ષેપો કરવાનું શીખવે છે. સંયમના નામે, અનંત ઉપકારીઓએ બાંધેલી સુંદરમાં સુંદર મર્યાદાઓ ઉલટાવી નાખી, વિના રોક-ટોકે અધમાધમ અનાચારો સહેલાઇથી પ્રવર્તે, એવા પ્રકારના બોધપાઠો સમર્પે છે અને તપના નામે સાચા ત્યાગમાર્ગ તરફથી જનતા ઉભગી જાય અને પોતાના કલ્પિત ત્યાગમાર્ગે વળી સાચા મુકિતમાર્ગની ઉપાસનાથી વંચિત રહી જાય એવી જ જાતનું સાહિત્ય ફેલાવે છે ! તથા વિશ્વમાં કોઇ એવો વિષય નથી કે જે વિષયમાં વિના અભ્યાસે પણ પોતાનું દોઢ ડહાપણ ડોળ્યા વિના તેઓ રહેતા હોય. શું આ બધું ઓછી કમકમાટી ઉપજાવે એવું છે ?

આજ કારણે આજના કારમા વાતાવરણની વાયડી વાતોથી નહિ દોરાતાં, એકાંતે ઉપકારક એવા આ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનાં શાસનને અને તેના આરાધકોને બરાબર સમજો. આ હિરણ્યગર્ભ મહારાજા પણ પ્રભુશાસનના અનુપમ આરાધકો પૈકીના એક છે, અન્યથા એક જ પલિત-ધોળા વાળ માત્રના દર્શનથી આવા પ્રકારના ઉત્કટ વૈરાગ્યને પોષતી વિચારણા આવવી સહેલી નથી. ઉત્કટ વૈરાગ્યને પોષતી વિચારણાના પ્રતાપે એકદમ તે હિરણ્યગર્ભ મહારાજા કે જેને તે જ સમયે એટલે પલિતના દર્શન માત્રથી જ ઉત્પન્ન થયો છે વૈરાગ્ય જેમને એવા તે હિરણ્યગર્ભ મહારાજાએ પોતાના નઘુષ નામના પુત્રને પોતાના રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને વિમલ નામના મુનિની પાસે વ્રતને ગ્રહણ કર્યું; એટલે કે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

[૧૮]

નઘુષ મહારાજા પણ પિતા અને પિતામહના પવિત્ર પંથેઃ

સુકોશલ મહારાજાના સુપુત્ર હિરણ્યગર્ભ મહારાજાએ પણ પોતાના સુપુત્રને પોતાના રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને પૂજ્યપાદ વિમલ મુનિવરની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી પોતાનું આત્મશ્રેય સાધ્યું, એ વસ્તુ તો આપણે જોઇ આવ્યા. પોતાના પિતાશ્રી દીક્ષીત થયા પછી નઘુષ મહારાજા પણ પોતાના પિતા અને પિતામહના પવિત્ર પંથે કઈ રીતે પ્રવર્તે છે એ આપણે હવે જોવાનું છે.

અયોધ્યા ઉપર આકસ્મિક આપત્તિ :

નઘુષ મહારાજાને સિંહિકા નામની પત્ની હતી. તેની સાથે રમણ કરતા નઘુષ મહારાજા પિતાએ સમર્પેલા રાજ્યનું અનુશાસન કરતા હતા. એ અરસામાં કોઇ એક દિવસે ઉત્તરાપથના ભૂપાલોને જીતવા માટે નઘુષ મહારાજાએ પ્રયાણ કર્યું અને પોતાની સિંહિકા નામની દેવીને પોતાના રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરી. આ અવસરનો લાભ દક્ષિણાપથના રાજાઓએ લીધો.અયોધ્યા નગરીમાં નઘુષ મહારાજા નથી, એમ જાણીને દક્ષિણાપથના રાજાઓએ તે જ સમયે અયોધ્યા નગરીને ઘેરી લીધી. કારણ કે વૈરીઓ છલનિષ્ઠ જ હોય છે. છલનિષ્ઠ વૈરીઓએ આવી રીતે અવસર જોઇને નઘુષ મહારાજાની ગેરહાજરીનો લાભ લઇને અયોધ્યા ઉપર અકસ્માત્ આફત ઉભી કરી.

પણ ક્ષત્રિયાણીઓ કંઇ ક્ષત્રિયોથી અવસરે ઓછી ઉતરે તેવી નથી હોતી. અવસર આવ્યે ક્ષત્રિયોની માફક ક્ષત્રિયાણીઓ પણ શત્રુઓને હંફાવ્યા વિના નથી રહેતી. ક્ષત્રિય જાતિનો જ એ ગુણ છે કે અવસરે તેનામાં એવી જાતનું શૌર્ય આવે છે કે જેના બળે તે ભલભલાના ગર્વને ઉતારી નાંખે છે. એ જાતિગુણના પ્રતાપે નઘુષ

મહારાજાની પટરાણી સિંહિકા મહાદેવીએ આવી આકસ્મિક આફતના સમયે પોતાનું શૌર્ય પ્રગટ કર્યું અને તે સિંહિકાદેવીએ પુરૂષની માફક તેઓની સામે ધસીને વિજય પ્રાપ્ત કર્યો અને દુશ્મનોનો એકદમ નાશ કર્યો. શું સિંહણ હસ્તિઓને ન હણે ? અર્થાત્ હણે જ. એ જ રીતે સિંહણ સમી સિંહિકાદેવીએ હસ્તિસમા શત્રુઓ ઉપર પોતાના પરાક્રમીપણાના પ્રતાપે ધાર્યો વિજય જોતજોતામાં મેળવી લીધો.

આ બાજુએ શ્રીમતી સિંહિકાદેવીએ દક્ષિણાપથના રાજાઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો ત્યારે બીજી બાજુથી નઘુષ મહારાજા પણ ઉત્તરાપથને જીતીને કોઇ એક દિવસે પાછા પોતાની રાજધાનીમાં પધાર્યાં. મહારાજાએ પોતાની રાજધાનીમાં પધારતાની સાથે જ પોતાની પત્નીના જયના સમાચાર સાંભળ્યા અને એથી તો મહારાજા વિચારવા લાગ્યા કે આ કર્મ એ સ્પષ્ટપણે ધૃષ્ટતા છે અને મારા જેવાઓ માટે પણ દુષ્કર છે; આ કારણે મહત્કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી મહિલાઓ માટે આ જાતનું કર્મ એ યોગ્ય નથી.

આવી જાતના વિચારથી નઘુષ મહારાજાએ પોતાના ચિત્તમાં નિશ્ચય કર્યો કે, જે કારણે આ સ્ત્રીએ મારા જેવાઓ માટે પણ દુષ્કર એવું પણ કર્મ કરીને ધૃષ્ટતા આચરી તે કારણથી એ વાત નિશ્ચિત છે કે આ સ્ત્રી અસતી છે. અન્યથા, સતીઓ તો પતિને દેવતા તરીકે સ્વીકારનારી હોય છે, એટલે તેઓ પતિની સેવા વિના બીજું કશું જ જાણનારી હોતી નથી; તો પછી આવા પ્રકારનું કર્મ તો તે કેમ જ જાણી શકે અને આચરી શકે ? આ પ્રમાણેનો ચિત્તમાં નિશ્ચય કરીને પોતાને પ્રિય એવી પણ સિંહિકાદેવીનો ખંડિત પ્રતિમાની માફક એકદમ નઘુષ મહારાજાએ પરિત્યાગ કર્યો; અર્થાત્ પૂજારી જેમ ખંડિત પ્રતિમાનો ત્યાગ કરે છે, તેમ નઘુષ મહારાજાએ પણ પોતાના કાલ્પનિક નિશ્ચયથી મહાસતી સિંહિકાદેવીનો કોઇ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના એકદમ પરિત્યાગ કર્યો.

સતીત્વનો અનુપમ પ્રભાવ :

આ પછી કોઇ એક દિવસે નઘુષ મહારાજાને દાહજ્વર ઉત્પન્ન થયો અને તે એવો ભારે થયો કે દુષ્ટ શત્રુની માફક સેંકડો ઉપચારો કરવા છતાં પણ તે શમ્યો નહિ. દુષ્ટ શત્રુમાં એવી જાતની કારમી શત્રુતા વસેલી હોય છે કે એને કાઢવાના સેંકડો પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો પણ તે શમે નહિ, તેવી જ રીતે આ મહારાજાને પણ એવી ભયંકર જાતનો દાહજ્વર થયો હતો કે જે સેંકડો ઉપચારો કરવા છતાં પણ ન જ શમ્યો. પોતાના પતિને એવી જાતનો ભયંકર દાહજ્વર ઉત્પન્ન થયો છે અને તે કોઇપણ પ્રકારે શમતો નથી, એ સમાચાર જાણીને મહાસતી સિંહિકાદેવી પોતાના સતીપણાને જણાવવા માટે અને પતિની પીડાને છેદવા માટે પણ તે જ સમયે પાણી લઇને પોતાના પતિની પાસે આવી; આવીને તે મહાસતીએ સત્યનું શ્રવણ કરાવતાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પોતાના પતિને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે,

"........... त्वां विना नाथ चेन्मया । पुमान्नैक्षि कदाप्यन्यो, ज्वरस्तदपयातु ते ॥१॥"

"હે નાથ ! જો મેં આપના વિના અન્ય પુરૂષ કદી પણ ન જોયો હોય તો આપનો આ જ્વર નાશ પામો."

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સત્યનું શ્રવણ કરાવીને મહાસતી સિંહિકાદેવીએ પોતે આણેલા તે પાણીથી પોતાના પતિ ઉપર અભિષેક કર્યો. એ પાણીનો અભિષેક જે સમયે તે મહાસતીએ કર્યો તે જ સમયે સુધાધૌતની માફક તે મહારાજા એકદમ તે કારમા જ્વરથી સર્વ રીતે મૂકાઇ ગયા; અર્થાત્ જેમ અમૃતનું સિંચન શાંતિ સમર્પે, તેમ મહાસતીએ કરેલા જળના અભિષેકથી મહારાજાનો દાહજ્વર એકદમ શમી ગયો, અને આ રીતે મહારાજાને પોતાની પટ્ટરાણીના સતીપણાનો પૂરેપૂરો સાક્ષાત્કાર થયો. સતીપણાના પ્રભાવે એકલો પતિનો દાહજ્વર શમ્યો, એટલું જ નહિ પણ તે મહાસતી મહાસતીપણાથી તુષ્ટમાન થયેલા દેવોએ તે મહારાણી ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ વરસાવી.

સતીપણાના સાક્ષાત્કારથી અને પોતાની પત્નીના સતીપણાનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષપણે નિહાળીને નઘુષ મહારાજા પણ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા અને ત્યારથી આરંભીને પૂર્વની માફક જ પોતાની તે પટ્ટદેવીનું તેમણે બહુમાન કરવા માંડયું.

સુંદર શીલનું પાલન શું શું કરે છે ? એ અનિર્વચનીય વસ્તુ છે. સતીઓનું જીવન શીલના પ્રતાપે જ વિશ્વમાં નામાંકિત છે એ કદી જ ભૂલવા જેવું નથી. એક શીલના પ્રતાપે આત્મા આ લોક અને પરલોક એમ ઉભયલોકને સુધારી પરંપરાએ સિદ્ધિસુખનો ભોકતા કયી રીતે થઇ શકે છે ? એનું વર્ણન અનંતજ્ઞાનીઓના અનુપમ શાસનમાં અનુપમ રીતે કરવામાં આવ્યું છે. શિવસુખના અર્થી આત્માઓ માટે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કદાચ ન બની શકે તેમ હોય તો પણ આવું શીલપાલન તો અતિશય આવશ્યક વસ્તુ છે. સર્વથા શીલહીન આત્માઓ માટે ધર્મનું આરાધન પણ પ્રાયઃ દુષ્કર છે; માટે જીવનનું સાચું સૌંદર્ય સુંદર શીલનું પાલન છે, એ વાત એકેએક કલ્યાણકાંક્ષી આત્માએ પોતાના હૃદયપટ ઉપર અવશ્ય કોતરી રાખવા જેવી છે.

પુત્રોત્પત્તિ અને પરિવ્રજ્યાનો સ્વીકાર

હવે નઘુષ મહારાજા અને મહાસતી સિંહકાદેવી ઉભય આનંદપૂર્વક પોતાનો સમય પસાર કરે છે. કેટલોક કાલ વીત્યા પછી નઘુષ નામના મહીપતિને સિંહિકા નામની મહાદેવીથી સોદાસ નામનો નંદન થયો. સોદાસ નામના પુત્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી નઘુષ મહારાજા પણ પોતાના આત્મકલ્યાણની સાધના માટે વધુ ઉદ્યુકત બન્યા.

આ હકીકતનું-વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરતાં પઉમચરિયમ્‌ના પ્રણેતા મહાપુરૂષ પણ ફરમાવે છે કે નઘુષ મહારાજા સિંહિકાદેવીના પુત્ર સોદાસને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને પુરૂષોમાં વૃષભસમા તે, પરિગ્રહ અને આરંભનો પરિત્યાગ કરીને સંસારની બહાર નીકળી ગયા, અર્થાત્-અનગાર બન્યા.

[૧૯]

ઉત્સવમાં 'અ-મારિ'ની ઉદ્‌ઘોષણા :

સુકોશલ મહારાજાના પૌત્ર નઘુષ મહારાજાએ પોતાના સોદાસ નામના પુત્ર ઉપર રાજ્યનો ભાર સ્થપાન કરીને સિદ્ધિપદની સાધના માટે એકના એક ઉપાય સમી પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કર્યો એ તો આપણે જોઇ ગયા. નઘુષ રાજાના પુત્ર સોદાસ, કે જે પોતાના પિતાએ દીક્ષા અંગીકાર કર્યા પછી રાજ્યના માલિક બન્યા છે; તે ઘણા જ માંસાલોલુપ હતા. પોતાની માંસલોલુપના કારણે સોદાસ રાજા કયી કયી જાતના અનર્થો કરે છે ? અને કેવી કેવી દશામાં આવી પડે છે ? તથા પુણ્યવાન હોવાના કારણે ઉત્તમ સંસર્ગને પામી અંતે કેવી રીતે પ્રભુ પ્રણીત શ્રમણધર્મના પુનિતપંથને પામી શકે છે, એ વસ્તુ ખાસ જાણવા જેવી છે.

સોદાસ નામના રાજાના રાજ્યમાં, કોઇ એક સુંદર અવસર ઉપર શ્રી અરિહંતપરમાત્માનો અષ્ટાહ્નિક ઉત્સવ આરંભાયો. જ્યારે રાજ્યમાં શ્રી અરિહંત પરમાત્માનો અષ્ટાહ્નિક ઉત્સવ આરંભાતો, ત્યારે આખાએ રાજયમાં, 'અ-મારિ'ની ઉદ્‌ઘોષણા કરવામાં આવતી હતી,. એ જ રીતે આ અવસરે પણ મંત્રીઓએ રાજ્યમાં 'અ-મારિ'ની ઘોષણા કરાવી. 'અ-મારિ'ની ઘોષણા કરાવનાર મંત્રીઓએ પોતાના રાજા સોદાસને પણ કહ્યું કે શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓના અષ્ટહ્નિક ઉત્સવમાં આપના પૂર્વજોએ માંસ ખાધું નથી તે કારણથી આ ઉત્સવમાં આપ પણ માંસ ખાતા નહિ. રાજ્યમાં 'અ-મારિ'ની ઘોષણા થવા છતાં અને મંત્રીઓએ પોતાના પૂર્વજોની સ્થિતિને જણાવવા છતાં પણ માસંભોજનના પ્રેમી એવા સોદાસે, મંત્રીઓના કથનને વચનથી સ્વીકાર્યું પણ હૃદયથી સ્વીકાર્યું નહિ.

રસનાની લાલસાની ભયંકરતા :

ખરેખર, રસનાની લાલસા ઘણી જ ભયંકર હોય છે. હરેક ઈન્દ્રિયોની લાલસા ભયંકર હોય છે, છતાં પણ તેમાં રસના એટલે જીહ્વા ઈંદ્રિયની લાલસા અતિશય ભયંકર હોય છે. એને આધીન થયેલા આત્માઓ એક ક્ષણવારમાં વિવેકને વિસરી જાય છે.રસનાને આધીન થયેલા આત્માઓ ભવિષ્યમાં પોતાનું પણ શું થશે ? એ પણ નથી વિચારી શકતા. રસનાની તૃપ્તિના કારણે અનેક કનિષ્ટમાં કનિષ્ટ આચરણા પણ રસનાને શરણ થયેલ આત્માઓ કરે છે. રસનાની આજ્ઞાને તાબે થયેલા આત્માઓ સંયમને પામી શકતા નથી અને કદાચ પામી જાય છે તો પણ જે રીતે આરાધવું જોઇએ તે રીતે આરાધી નથી જ શકતા અને તેઓ માટે પતનનું એ પ્રબળમાં પ્રબળ કારણ બને છે. આ કારણે કલ્યાણના અર્થીઓએ રસનાનો વિજય કરવા માટે સદાય સજ્જ રહેવું જોઇએ.

રસનાને પરવશ થયેલા સોદાસ રાજાએ મંત્રીઓની વાતને વચનથી સ્વીકારવા છતાં પણ પોતાના રાજ્યમાં પોતાના જ નામથી કરવામાં આવેલી 'અ-મારિ'ની ઘોષણાનો કારમી રીતે ભંગ કર્યો. મંત્રીઓની સમક્ષ 'મારે માંસ ખાધા વિના નહિ જ ચાલી શકે' એમ નહિ કહી શકનાર સોદાસે પોતાના રસોઇઆને આજ્ઞા કરી કે, 'આજથી આરંભીને તારે ગુપ્તપણે માંસને ગ્રહણ કરવું એ યોગ્ય છે. અર્થાત્-આજથી તું ગુપ્તપણે માંસ લાવજે અને મારા માટે પકાવજે.''

સોદાસ રાજાની આ આજ્ઞાને પામીને રસોઇઓ ગુપ્તપણે માંસને લઇ આવવા માટે નીકળ્યો, પણ આખાએ રાજયમાં 'અ-મારિ'ની ઉદ્‌ઘોષણા થઇ ગયેલી હોવાના કારણે કોઇપણ સ્થાને માંસને મેળવી શકયો નહિ : કારણ કે આકાશપુષ્પની માફક અવિદ્યમાન્ વસ્તુ કોઈ પણ સ્થાને કોઈ પણ માણસ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. અર્થાત્ આકાશપુષ્પ એ અવિદ્યમાન વસ્તુ છે, એ કારણે કોઇ પણ માણસ ગમે તે સ્થળે જાય અને ગમે તેટલાં પ્રયત્નો કરે તો પણ આકાશપુષ્પને મેળવી શકતો નથી; એવી જ રીતે 'અ-મારિ'ની ઘોષણાના પ્રતાપે આકાશપુષ્પની માફક આખાયે રાજ્યમાં માંસ અવિદ્યમાન વસ્તુરૂપ બની ગયું હતું, એટલે રસોઇયો માંસની શોધ માટે ઘણુંએ ભટકયો તે છતાં પણ, કોઇ પણ સ્થાનેથી તે માંસ મેળવી શકયો નહિ. એ કારણે એક બાજુથી 'મને માંસની પ્રપ્તિની થઇ શકતી અને બીજી બાજુથી રાજાની આજ્ઞા માંસ લાવવા માટે મને બાધિત કરે છે, માટે હવે હું શું કરૂં ? ' આ પ્રકારના વિચારમાં રસોઇઓ પડી ગયો. એ પ્રકારના વિચાર કરતા રસોઇયાએ રખડતાં રખડતાં એક મરેલા બાળકને જોયું. તે જ મરેલા બાળકના માંસને ગ્રહણ કરીને રસોઇયાએ તે તે વિજ્ઞાનો દ્વારા તેના ઉપર સંસ્કાર કર્યો, એટલે કે હુશિયાર એવા રસોઇયાએ તે મરેલા બાળકના માંસ ઉપર પણ તે તે જાતની ક્રિયાઓ કરીને તેને સારામાં સારી રીતે સંસ્કારિત કર્યું અને એ રીતે તે મરેલા બાળકના માંસને સંસ્કારિત કરીને રસોઇયાએ તે માંસ સોદાસ રાજાને આપ્યું.

એ માંસને પામીને સોદાસ રાજા પણ તે માંસનું ભોજન કરતાં કરતાં તે માંસનું વર્ણન કરવા લાગ્યો કે અહો, આ માંસનો કોઇ પણ અતિશય પ્રસન્ન કરનારો રસ છે; અર્થાત્ આ માંસનો આસ્વાદ કોઇ અપૂર્વ પ્રકારનો જ છે. મરેલા બાળકના માંસના આસ્વાદની પ્રશંસા આ રીતે કરીને જ સોદાસ ન અટકયા, પણ અતિશય આનંદમાં આવી ગયેલા તેમણે પોતાના રસોઇયાને કહ્યું કે, ' આ જન્મમાં મારા માટે આ માંસ અપૂર્વ છે; અર્થાત્ આવા પ્રકારનું માંસ મેં મારી જીંદગીમાં આજ સુધી નથી ખાધું, તો સર્વે પ્રકારે કહે કે, આ માંસ કયા જીવવિશેષનું છે ?'

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં રસોઇયાએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે, ''આ માંસ મનુષ્યનું છે.'' આ પ્રકારનો ઉત્તર સાંભળીને ખુશ થઇ ગયેલા સોદાસ રાજાએ ફરમાવ્યું કે, ' આજથી આરંભીને દરરોજ આજની માફક સંસ્કારિત કરીને તું મને આ રીતે મનુષ્યનું માંસ આપજે.'

વિચારો કે એક રસનાને આધીન બનેલા રાજાએ પોતાના નામે જ થયેલી 'અ-મારિ'ની ઘોષણાનો કેવી કારમી રીતે ભંગ કર્યો અને કરાવ્યો ? ખરેખર, રસનાને આધીન બનેલો આત્મા જેટલું ન કરે તેટલું ઓછું જ છે ! અન્યથા આવી જાતનું કાર્ય શું રાજા માટે ઘટિત હતું ? નહિ જ, પણ રસનાવશ આત્માઓ ઘટિત કે અઘટિત વસ્તુનો વિચાર ક્યારે કરે છે ? શું આજે પણ રસનાવશ આત્માઓ અનંતજ્ઞાનીઓએ ઉપદેશેલા ભક્ષ્યાભક્ષ્યના વિવેકનો ઉપહાસ નથી કરતા ?

સભામાંથી - હવે તો છાનો નહિ પણ છડેચોક કરે છે !

તો સમજો કે એમાં અશ્રદ્ધા સાથે રસનાની લાલસાનો પણ હિસ્સો છે જ. રસનાની લાલસાને આધીન થયેલા પામર આત્માઓ સુદેવને, સુગુરૂને અને સુધર્મને પણ સમય આવ્યે નિંદવાનું નથી ચૂકતા ! રસનાવશ આત્માઓ શ્રી જિનેશ્વર પ્રણીત આગમો કે જે ભક્ષ્યાભક્ષ્ય આદિનું સારામાં સારી રીતનું વિવેચન કરનારાં છે, તેની પણ અવગણના કરે એમાં પણ કશું જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી ! અર્થાત્ રસનાવશ આત્માઓ રસનાની અતિશય આધીનતાના પ્રતાપે જે જે ન કરે તે ઓછું જ છે.

રસનાની આધીનતાના પ્રતાપે પતિત થયેલા કણ્ડરીકમુનિ :

એક રસના ઈંદ્રિયની આધીનતાના પ્રતાપે મહાન્ વિરાગી અને મહાન્ સંયમી આત્માનું કેવી કારમી રીતે પતન થાય છે ? અને એ પતનના પરિણામે ઉત્તમ આત્મા પણ ધર્મ-ધ્યાનને ચૂકી કેવા ભયંકર રૌદ્રધ્યાનને પામે છે ? તથા એવા રૌદ્ર પરિણામના પ્રતાપે એક મોક્ષગામી અથવા સ્વર્ગગામી ગણાતો આત્મા થોડા જ કાળમાં કેવી ભયંકર દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે ? એ સઘળીય વસ્તુને સ્ફુટ રીતે સમજાવતું કણ્ડરીક મુનિનું દ્રષ્ટાંત શાસ્ત્રોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે, એ ખાસ આ પ્રસંગે જાણવા જેવું છે.

મહાવિદેહની પૃથિવીમાં મંડનભૂત પુષ્કલાવતી નામની વિજયમાં આવેલી પુણ્ડરીકિણી નગરીમાં મહાપદ્મ નામના એક રાજા હતા. એ રાજાને પદ્માવતી નામની રાણી હતી. એ રાણીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા બે પુત્રો તે રાજાને હતા, જેમાંના મોટા પુત્રનું નામ પુણ્ડરીક હતું અને નાનાનું નામ કણ્ડરીક હતું, આથી સમજાશે કે કણ્ડરીક એ મહાપદ્મ રાજા અને પદ્માવતી રાણીનો નાનો પુત્ર હતો.

મહાપદ્મરાજાની આત્મકલ્યાણની સાધકતા :

મહાપદ્મ રાજાથી શાસન કરાતી તે પુણ્ડરીકિણી નગરીમાં કોઈ એક દિવસે તે નગરીની બહારના ભાગમાં આવેલા નલિનવન નામના ઉદ્યાનમાં સ્થવિર મુનિપુંગવો સમવસર્યા. પોતાની નગરીના ઉદ્યાનમાં જ સ્થવિર મુનિપુંગવો પધાર્યા છે-એ વાતને જાણીને મહાપદ્મ રાજા ઉલ્લાસભેર તે મુનિઓને વંદન કરવા માટે નલિનવન નામના ઉદ્યાનમાં ગયા. ત્યાં જઈને રાજા તે મહામુનિઓને વંદન કરીને ઉચિત સ્થાને બેઠા. પ્રભુપ્રણીત પરોપકાર કરવામાં રક્ત એવા તે પરમમહર્ષિઓએ રાજાને પ્રભુપ્રણીત ધર્મ સંભાળાવ્યો. ધર્મનું શ્રવણ કરીને રાજા એકદમ રક્તબુદ્ધિવાળા મટીને વિરક્તબુદ્ધિવાળા થયા. વિરક્તબુદ્ધિવાળા બનેલા મહાપદ્મ મહારાજાએ, એકદમ પોતાની નગરીમાં જઈને મોટા મહોત્સવપૂર્વક પુણ્ડરીક નામના પોતાના મોટા પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો અને કણ્ડરીક નામના પોતાના નાના પુત્રને યૌવરાજ્યપદે સ્થાપન કર્યો. રાજ્યગાદી ઉપર આરૂઢ થયેલા પુણ્ડરીક મહારાજાએ, પોતાના પિતાશ્રીનો દીક્ષા મહોત્સવ કર્યો અને મહાપદ્મ મહારાજાએ તે સ્થવિર મહર્ષિઓ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. દીક્ષિત થયા પછી મહાપદ્મ નામના રાજર્ષિ મહામુનિએ સઘળાય પૂર્વોનો અભ્યાસ કર્યો અને રત્નત્રયીની આરાધનાના પ્રતાપે કેવલજ્ઞાન પામ્યા તથા એક માસનું અનસન કરીને તે રાજર્ષિ પરમપદને પણ પામ્યા.

યુવરાજ કણ્ડરીકની વૈરાગ્યદશા :

મહાપદ્મ રાજર્ષિ મોક્ષપદે પધાર્યા પછી કોઇ એક દિવસે પાદરેણુથી પૃથ્વીતલને પાવન કરતા તેજ સ્થવિર ઋષિપુંગવો પોતાની નગરીમાં પધાર્યા છે, એમ સાંભળીને હર્ષ પામેલા પુણ્ડરીક મહારાજા એકદમ તે ઋષિપુંગવોની સેવામાં ઉપસ્થિત થયા. સેવામાં ઉપસ્થિત થયેલા પુણ્ડરીક મહારાજાને સ્થવિર ઋષિપુંગવોએ દેશના સંભળાવી. ધર્મદેશનાના શ્રવણથી પ્રતિબોધ પામેલા પુણ્ડરીક મહારાજાએ શ્રાવકધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. પોતાના મોટા ભ્રાતાએ જ્યારે શ્રાવકધર્મનો જ સ્વીકાર કર્યો ત્યારે કણ્ડરીકની મનોદશા તો ખૂબજ આગળ વધી. ધર્મદેશનાના શ્રવણથી એકદમ વિરકતદશાને પામી ગયેલ યુવરાજ કણ્ડરીકે તો તે ઋષિપુંગવોને પ્રણામ કરીને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે 'સંસારથી ઉદ્વિગ્ન થયેલો હું આપની પાસે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીશ. તે કારણથી હે પ્રભો ! જ્યાં સુધીમાં હું રાજાને પૂછીને અહીં આવું છું ત્યાં સુધી મારા ઉપર અનુગ્રહ કરતા એવા આપ પૂજ્યોને અહી રહેવું એ યોગ્ય છે.'

આ પ્રમાણે કહેતા યુવરાજ કણ્ડરીકને પ્રભુશાસનના રહસ્યવેદી તે સ્થવિર પરમમહર્ષિઓએ ફરમાવ્યું કે,

''प्रतिबन्धं मा कृथास्त्वम्''

આ કથન ઉપરથી સમજી શકાશે કે પ્રભુશાસનના રહસ્યવેદી પરમમહર્ષિઓની વિરકત આત્મા પ્રત્યે કેવા પ્રકારની સલાહ હોઇ શકે છે ? ઉપકારી પરમમહર્ષિઓ પૂછવા જનાર આત્માને પણ એક જ સલાહ આપે છે કે ' જેને પૂછવા જાય છે તેનો પ્રતિબંધ ન કરવો' કારણ કે આનાથી વિપરીત સલાહ તો વિરક્ત આત્માના વિરાગનો નાશ કરનારી જ નિવડે છે અને એવી વિરાગનાશક સલાહ વૈરાગ્યના માર્ગે જ વિહરી રહેલા પરમમહર્ષિઓ કયા હૃદયથી આપી શકે ? અર્થાત્ ન જ આપી શકે. એ વસ્તુ વિચારક માત્ર સમજી શકે તેમ છે; માત્ર વિચારક વિવેકહીન ન હોવો જોઇએ. કારણ કે વિવેકહીન વિચારક કોઇ પણ સારી વસ્તુનાં સુંદર મર્મને સમજી શકતો જ નથી.

વિરકત કણ્ડરીકનું સ્પષ્ટ કથન :

ગુરૂદેવોની ઉત્તમ અને સન્માર્ગની પ્રવૃત્તિ માટે સારામાં સારી રીતની સહાય સમર્પનાર સલાહ પામીને પોતાના વડીલ બંધુ કે જે રાજા છે તેમની પાસે જઇને કણ્ડરીકે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે, ''સમુદ્રમાંથી જેમ અમૃતની પ્રાપ્તિ થાય, તેમ મને ગુરૂદેવ પાસેથી શ્રી જિનવચનની પ્રાપ્તિ થઇ છે, અને અમૃતના પ્રભાવથી જેમ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય તેમ મને શ્રી જિનવચનના પ્રભાવથી વૈરાગ્ય થયો છે, તે કારણથી આપ તરફથી અનુજ્ઞા પામેલો હું, દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ ધરાવું છું; કારણ કે આ વિશ્વમાં એવો મૂર્ખ કોણ હોય કે જે પ્રમાદથી ચિંતામણી રત્ન જેવા મનુષ્યજન્મને હારી જાય !''

ભાગ્યશાળીઓ ! વિચારો કે સદ્ગુરૂ પાસેથી શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનને પામેલા આત્માઓની મનોદશા કેવી ઘડાઇ જાય છે ? દુનિયામાં અમૃતની ઉત્પત્તિ સાગરમાંથી મનાય છે, તેમ શ્રી જિનવચનની પ્રાપ્તિ ભવ્યજીવોને સદ્ગુરૂઓ પાસેથી જ થાય છે. અમૃત જેમ આરોગ્યનું કારણ મનાય છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું વચન વૈરાગ્યનું કારણ મનાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનને પામીને વૈરાગ્યયુકત બનેલો આત્મા, મનુષ્યભવને ચિંતામણિરત્ન સમાન સમજે છે. તેથી તેને પ્રમાદમાં વિતાવી દેવો એમાં એ મૂર્ખતા માનનારો હોય છે.

આ ઉપરથી જેઓ ધર્મગુરૂપદના સ્થાને હોવા છતાં પણ જગતના જીવોને શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનરૂપ અમૃતનું દાન દેવાને બદલે અજ્ઞાન આત્માઓને વચનવિષનું દાન કરે છે, તેઓએ કાં તો તેમ કરતાં અટકવું જોઇએ અગર તો સ્વપર ઉભયના શ્રેય માટે પણ તેવા પરમતારક ગુરૂપદનો વિના વિલંબે અને વિના સંકોચે ત્યાગ

કરી દેવો જોઇએ. એવી જ રીતે પરમવીતરાગ શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનને પામેલા આત્માઓએ પણ શ્રી જિનવચનરૂપ અમૃતના યોગે પોતાના આત્મામાં અનાદિકાળથી ભરાઇ ગયેલા રાગ-દ્વેષરૂપ રોગનો નાશ કરી વૈરાગ્યરૂપ આરોગ્યને મેળવવા સતત પ્રયત્નો કરવા જોઇએ અને અમૂલ્ય માનવજીવનરૂપ ચિંતામણિરત્નને પ્રમાદમાં પડી ગુમાવી દેવા જેવી કારમી મૂર્ખાઇ કરતાં અવશ્ય અટકી જવું જોઇએ.

પ્રમાદ એ આત્માનો મોટામાં મોટો શત્રુ છે. મધુર રસોના સ્વાદની ઇચ્છા એ પણ પ્રમાદ જ છે. પ્રમાદની પરવશતાથી ચિંતામણિરત્નને ગુમાવી દેનારા આત્માઓ કરતાં વિષયકષાયાદિ પ્રમાદને આધીન થઇને ચિંતામણિથી પણ કંઇ ગણા કિંમતી મનુષ્યભવને ગુમાવી દેનારા આત્માઓ ઘણા જ ભયંકર છે; કારણ કે ચિંતામણિ રત્નના નાશથી નુકશાન મનાતું હોય તો પણ તે નુકશાન કેવલ આ લોક સંબંધી જ હોય છે, જ્યારે મનુષ્યભવને હારી જવાથી તો આ લોક અને પરલોક એમ ઉભયલોક સંબંધી પારાવાર નુકશાન થાય છે, એમ અનંત ઉપકારી પરમમહર્ષિઓ ફરમાવે છે. આ કારણે સદ્‌ગુરૂ દ્વારા શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનરૂપ અમૃતને પામેલા પુણ્યાત્માઓએ વિષયકષાયરૂપ પ્રમાદને આધીન થઇ મનુષ્યભવને હારી જવા પૂર્વે ઘણું ઘણું વિચારવું જોઇએ.

આ રીતે કણ્ડરીકનું સ્પષ્ટ કથન આજ સૌ કોઇએ વિચારવા લાયક છે. આવા કથનો શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનોથી ભરેલા જૈન સાહિત્યમાં સ્થળે સ્થળે દ્રષ્ટિગોચર થઇ શકે છે, પરંતુ હીણકર્મી અથવા તો ગુરૂકર્મી આત્માઓના અંતરમાં એની સારી અસર થવાને બદલે ઘણીવાર ઉલ્ટી અસર પણ થાય છે. આ કારણે મારી ભલામણ છે કે આવા વચનો વાંચતાં કે સાંભળતા કલ્યાણકારી આત્માઓએ હૃદયમાં રહેલી સાંસારિક લાલસાઓને હૃદયમાંથી દૂર કરી દેવી જોઇએ : કારણ કે હૃદયમાં રહેલી એ કારમી લાલસાઓ, આત્મા ઉપર એ અનુપમ કથનોની સુંદર અસર થવા દેતી જ નથી. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો સાંસારિક લાલસાઓ, આત્માને પાગલ બનાવી દે છે અને પાગલ આત્માઓ ઉપર હિતશિક્ષાની સુંદર અસર ન થાય, એ તદ્દન સ્વાભાવિક જ છે.

[૨૦]

વડિલભાઇ મહારાજા પુંડરિકનો સુંદર પ્રત્યુત્તર :

રસનાવશ પડેલા આત્માઓ, પૂર્વે મહાવિરાગી અને મહાસંયમી હોવા છતાં પણ કારમી રીતે પતન પામે છે અને અન્ય સામાન્ય આત્માઓ કરતાં પણ ભયંકર દુર્ગતિમાં પડવા જેવી દુર્દશાને પામે છે એ વસ્તુને સ્પષ્ટપણે દર્શાવતું દ્રષ્ટાંત આપણે આ પ્રસંગે જોવા માંડયું છે; એમાં આપણે જોઇ ગયા કે પરમ વિરાગી બનેલા યુવરાજ કંડરીકે પોતે પુંડરીક મહારાજાને પૂછીને આવે ત્યાં સુધી ગુરૂમહારાજાને ત્યાં જ સ્થિરતા કરવા વિનંતી કરી અને ગુરૂમહારાજાએ, પૂછવા જતા કંડરીકને પ્રતિબંધ નહિ કરવાની કલ્યાણકારિણી સલાહ સમર્પી.

એ સલાહને પામીને ગયેલા કંડરીકે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પુંડરીક મહારાજાને કહ્યું કે "અબ્ધિમાં જેમ અમૃતની પ્રાપ્તિ થાય, તેમ મેં ગુરૂદેવની પાસેથી શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું વચન પ્રાપ્ત કર્યું છે.અમૃતથી જેમ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનથી મને વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ છે, તે કારણે આપની અનુજ્ઞાને પામેલો હું દીક્ષા અંગીકાર કરવાનો ઉત્સાહ રાખું છું, કારણ કે ચિન્તામણિરત્ન જેવા મનુષ્યભવને પ્રમાદથી કોણ હારી જાય ? અર્થાત્ કોઇ પણ પ્રાજ્ઞ એવી મૂર્ખાઇ ન જ કરે."

સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દીક્ષા માટે આ રીતે અનુજ્ઞા માંગતા કંડરીકને પુંડરીક મહારાજાએ કહ્યું કે, "હાલમાં તું વ્રતને ગ્રહણ ન કર. હું તને રાજ્ય આપું છું : તેથી તું ભોગોને ભોગવ અને હું વ્રતને ગ્રહણ કરૂં છું"

કંડરીકની મક્કમતા અને દીક્ષા સ્વીકાર :

પોતાના લઘુબંધુ વ્રતનું પાલન નહિ કરી શકે એમ માનીને પુંડરીક મહારાજા પોતે દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા અને નાનાભાઈને કીધું કે, 'હું રાજ્ય તને આપું છું અને તું ભોગોને ભોગવ.' પણ એ વસ્તુનો અસ્વીકાર કરતાં કંડરીકે પોતાના મોટાભાઈને મક્કમપણે જણાવ્યું કે, ''ભોગોએ કરીને અને રાજ્યે કરીને મારે સર્યું ; અર્થાત્ મારે નથી પ્રયોજન ભોગોનું કે નથી પ્રયોજન રાજ્યનું, કારણ કે ભૂખ્યાને જેમ ભોજન અતિશય પ્રિય હોય છે તેમ મને દીક્ષા જ અતિશય પ્રિય છે.''

આ પ્રકારના ઉત્તરથી પોતાના લઘુબંધુને દીક્ષાગ્રહણના વિચારમાં ખૂબ મક્કમ જાણીને પુંડરીક મહારાજાએ, સાધુધર્મની દુષ્કરતા દર્શાવવા પૂર્વક તુરતમાં દીક્ષા નહિ લેવાનું સમજાવતાં જણાવ્યું કે, ''હે વત્સ ! સાધુધર્મ અતિશય દુષ્કર છે, કારણ કે વ્રતીઓને એટલે સાધુઓને નિશ્ચયપૂર્વક અઢારે પાપસ્થાનકો તજવા યોગ્ય હોય છે, સુરશૈલમેરૂની માફક દુઃખે કરીને ધરી શકાય તેવું બ્રહ્મચર્યવ્રત ધરવા યોગ્ય હોય છે. મનને સંતોષમાં સ્થાપન કરવાનું હોય છે અને ગુરૂઓનું વચન કરવા યોગ્ય હોય છે; અર્થાત્ સાધુપણું એટલે અઢારે પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરવો, મેરૂપર્વતના જેવું દુર્ધર ચતુર્થ વ્રત ધારણ કરવું, પૌદ્ગલિક લોભનો પરિત્યાગ કરી મનને સંતોષમાં સ્થાપન કરવું અને નિરંતર સદ્ગુરૂની આજ્ઞાના પાલનમાં જ રકત રહેવું; એટલે પરમતારક ગુરૂદેવની આજ્ઞા મુજબ જ જીંદગીભર વિહરવું. તે કારણથી વ્રતનું એટલે દીક્ષાનું પાલન એ બાહુથી સાગર તરવા જેવું દુષ્કર છે; અર્થાત્ ભુજાથી સાગર તરવો જેમ દુષ્કર છે, તેમ દીક્ષાનું પાલન દુષ્કર છે અને તું શીત, ઉષ્ણ આદિની વ્યથાઓને ન સહન કરી શકે તેવો સુકુમાર છો, માટે હે વત્સ ! હાલ દીક્ષાનો સ્વીકાર કરવો એ તારા માટે યોગ્ય નથી, માટે તું ભુકતભોગી થયા પછી તને જે રીતે સુખ ઉપજે તે રીતે દીક્ષાના યત્નને અંગીકાર કરજે.''

પોતાના વડીલબંધુ પુંડરીક મહારાજાએ દીક્ષાની દર્શાવેલી દુષ્કરતાનો પ્રતિકાર કરી મક્કમતાપૂર્વક દીક્ષાની અનુજ્ઞા માગતા કંડરીકે જવાબમાં જણાવ્યું કે, 'દીક્ષા એ દુષ્કર વસ્તુ છે, એ વાત સાચી પણ તે નામર્દ-કાયર માણસો માટે દુષ્કર છે, પણ પરલોકના અર્થી એવા ધીર પુરૂષો માટે તે દુષ્કર નથી જ, તે કારણથી આપ મને વ્રતની એટલે કે દીક્ષા લેવાની અનુજ્ઞા આપો.'

કંડરીકનો મક્કમતાથી દીક્ષા સ્વીકાર :

પોતાના લઘુબંધુની પૂરેપૂરી મક્કમતા જોઈને પુંડરીક મહારાજાએ મુસીબતે પણ દીક્ષા લેવાની અનુજ્ઞા આપી. અનુજ્ઞા પામીને કંડરીકે ઉત્તમ ઉત્સવપૂર્વક દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો. દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યા પછી તે પુણ્યાત્માએ અગીયાર અંગસૂત્રોનું અધ્યયન કર્યું અને દુસ્તપ તપને આચરવા માંડયો.

તપસ્વી મુનિવરો પ્રાયઃ અન્ત પ્રાન્ત આહારને જ લેનારા હોય છે, કારણ કે એ પણ મહાતપ છે, એટલે ઉગ્રતપને કરતા કંડરીક મહર્ષિ પણ અન્ત પ્રાન્ત આહારનો જ સ્વીકાર કરતા અને અન્ય પણ આકરી કસોટીઓમાંથી પોતાનું જીવન પસાર કરતા. એ બધા નિમિત્તોને પામીને તે મહર્ષિના શરીરમાં અતિ દુઃખે કરીને સહી શકાય તેવા દાહજ્વર આદિ રોગો ઉત્પન્ન થયા. અનાચારોથી જેમ યશ મલિન થાય, તેમ પીડામય રોગોના પ્રતાપે તે મહર્ષિનું શરીર, દિવસનો ચંદ્ર જેમ વિવર્ણતાને ભજે છે તેમ તનુતાને ભજવા લાગ્યું. અર્થાત્ પીડાકારી રોગોના પ્રતાપે તે મહર્ષિનું શરીર એકદમ ક્ષીણ થઈ ગયું. અતિ દુઃસહ રોગોથી ક્ષીણ થઈ ગયેલા કંડરીકની સાથે તે જ સ્થવિર મહર્ષિઓ ફરીથી પણ હજાર વર્ષો બાદ કોઈ એક દિવસે તે નગરીમાં પધાર્યા. મહર્ષિ બનેલા પોતાના લઘુબંધુ કંડરીકની સાથે તે જ સ્થવિર મહર્ષિઓ પોતાની નગરીમાં પધાર્યાં છે. એમ સાંભળીને પુંડરીક મહારાજા તે ઋષિપુંગવોના વંદન માટે આવ્યા. વંદન કરીને દેશનાનું શ્રવણ કર્યું અને તે પછી કંડરીક મહર્ષિને નમન કરતાં પુંડરીક મહારાજાએ ઘણા રોગોથી ભરેલું તે મહર્ષિનું શરીર જોયું.

કંડરીક મહર્ષિનું શરીર રોગથી રીબાતું જોઇને, પુંડરીક મહારાજાએ સ્થવિર મહર્ષિઓ પ્રત્યે વિનંતી કરતાં કહ્યું કે, ''હે પૂજ્યો ! પ્રાસુક ભેષજ આદિથી કંડરીક મહામુનિની હું ચિકિત્સા કરાવીશ; તે કારણથી આપ મારી યાનશાળાને અલંકૃત કરો.'' પુંડરીક મહારાજાની આ પ્રકારની વિનંતીથી સ્થવિર મહર્ષિઓ પણ પુંડરીક મહારાજાની યાનશાળામાં પધાર્યા અને રહ્યાં. મહારાજા પુંડરીકની આજ્ઞાને પામેલા ચિકિત્સકોએ વિવિધ પ્રકારના ઔષધ આદિથી ક્રમે કરીને કંડરીક મહામુનિને રોગરહિત શરીરવાળા બનાવી દીધા. કંડરીક રોગરહિત થઇ ગયા પછી રાજાને પૂછીને સ્થવિર મહર્ષિઓ ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા. કારણ કે શ્રમણોની એક સ્થાનમાં સ્થિતિ ઉત્તરકાળમાં ભાવિકાળ માટે સારી નથી નિવડતી; અર્થાત્ સાધુઓ માટે એક સ્થાનમાં રહેવું એ સુંદર ભવિષ્યને સૂચવનાર નથી, પણ અશુભ ભવિષ્યને સૂચવનારૂં છે.

વિવેકપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો સમજી શકાય તેવું છે કે સાધુઓ માટે એક સ્થાનમાં સ્થિતિ એ ઘણું જ ભયંકર છે; એક સ્થાનમાં જ વિના કારણ કાયમ ખાતર પડી રહેનારા સાધુઓ પોતાનું હિત ગુમાવવા સાથે પરનું આત્મહિત હણનારા પણ અવશ્ય થાય છે. એટલે જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ સ્થવિર મહર્ષિઓ તો કંડરીક મુનિ નિરોગી થયા કે તરત જ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

કંડરીક મુનિની રસનાની ઉત્કટ આધીનતા :

પણ રસના એટલે જિહ્વા ઈંદ્રિય, તેની આધીનતાના પ્રતાપે કંડરીક મુનિની હાલત શી થઇ તે આપણે જોઇએ. સ્થવિર મહર્ષિઓ વિહાર કરી ગયા, પણ રાજભોજ્યોમાં ગૃદ્ધિમાન બનેલો કંડરીક ત્યાંથી ચાલ્યો નહિ, કારણ કે 'જીવોને મનની માફક જિહ્વા ઈંદ્રિય પણ દુર્જય છે.' એમ ઉપકારીઓએ ફરમાવ્યું છે.

રસના ઈંદ્રિયની લોલુપતાના પ્રતાપે રાજાના અતિશય ભોગોમાં ગૃદ્ધિમાન બની ગયેલા કંડરીકે પોતાના પરમતારક પરમમહર્ષિઓની સાથે વિહાર ન કર્યો, એ વાતને જાણીને પુંડરીક મહારાજા એકદમ કંડરીક મુનિ પાસે આવ્યા અને પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું. માર્ગમાં સ્થિર કરવાના ઇરાદાથી પુંડરીક મહારાજાએ કંડરીક મુનિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દીધી અને હસ્તયોજનપૂર્વક કહેવા માંડયું કે,

''જે કારણથી આપે, રાજ્ય અને ભાર્યા આદિ સઘળું ય તજીને વ્રતને સ્વીકાર્યું અને જન્મને સફળ કર્યો છે, તે કારણથી આપ ધન્ય છો અને કૃતકૃત્ય છો. જ્યારે હું તો ખરેખર અધન્ય છું, કારણ કે સાર વિનાનું, ઘણા દુઃખરૂપ પાણીથી ભરેલા સાગરસમું, શત્રુ-ચોર અને દાયાદોને આધીન, વિદ્યુદ્લતાની માફક ચંચલ, વિષયોના આસ્વાદથી સુંદર પણ વિપાકે કરીને કટુક અને અનિત્ય તથા અવશ્ય કરીને તજવા યોગ્ય એવું જે રાજ્ય તેનો ત્યાગ કરવા માટે હું સમર્થ નથી.''

આ પ્રમાણે એકવાર પુંડરીક મહારાજાએ કહ્યું, ત્યાં સુધી તો રસનાધીન બનેલા કંડરીકે ધૃષ્ટતાપૂર્વક મૌનનો જ આશ્રય કર્યો; પણ જ્યારે પુંડરીક મહારાજાએ એની એ જ વાત બે ત્રણ વાર કહી, એટલે લજ્જાથી વિલક્ષ બનેલા કંડરીકે ત્યાંથી વિહાર કર્યો.

કંડરીક મુનિની પતનદશા : પુંડરીકની પ્રેરણા :

પુંડરીક મહારાજાની ઉત્તમ પ્રકારની પ્રેરણાથી વિહાર કરીને કંડરીક પોતાના ગુરૂદેવની સાથે મળી ગયો અને સંભ્રાંતમનવાળા તેણે થોડા કાળ સુધી ગુરૂદેવોની સાથે વિહાર કર્યો, કારણ કે દુરાવેશની માફક પ્રાણીઓનો દુરાશય અસાધ્ય હોય છે.

દુરાશયને આધીન થયેલો કંડરીક કોઈ એક દીવસે વ્રતથી ઉદ્વિગ્ન બન્યો અને તેનો શુભ આશય સર્વથા નાશ પામ્યો; આ કારણથી તે પોતાના ગુરૂદેવને મૂકીને પોતાની નગરી પ્રત્યે પહોંચી ગયો. પોતાની નગરીમાં જઈને

રાજાના ઘરની પાસે રહેલા અશોક વૃક્ષની નીચે સેંકડો ચિંતાઓથી આકુલ એવો તે એવી રીતે બેઠો કે જાણે પોતાનું સર્વસ્વ ચાલ્યું ગયું હોય. તે સમયે પુંડરીક મહારાજાની ધાવમાતા ત્યાં આવી અને તેણે શોકસાગરમાં ડૂબેલા તેને જોયો. એવી દુઃખદ અવસ્થામાં બેઠેલા તેને જોઈ ને ધાવમાતાએ તે વાત પુંડરીક મહારાજાને કહી. આથી 'ગુણ પણ દોષને માટે થયો' - આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને અન્તઃપુરના પરિવાર સાથે પુંડરીક મહારાજા એકદમ ત્યાં આવ્યા. આવીને પુંડરીક મુનિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અને નમીને પૂર્વની માફક કીધું કે,

''તું ધન્ય અને કૃતકૃત્ય છો કે રાજ્યાદિક સર્વનો ત્યાગ કરીને વ્રતના સ્વીકાર દ્વારા તેં તારા જીવનને સફળ કર્યું અને હું અધન્ય છું કે સાર વિનાના, દુઃખમય, પરાધીન, ચંચલ અનિત્ય, અવશ્ય તજવા યોગ્ય અને વિપાકે કરીને ભયંકર એવા રાજ્યનો હું પરિત્યાગ કરી શકતો નથી.''

પરંતુ કંડરીકે તો દુષ્ટ ગ્રહથી ગ્રહિત થયેલાની માફક એ મૌનનો જ સ્વીકાર કર્યો. આટલું આટલું કહેવા છતાં પણ કંડરીકને મૌન રહેલો જોઈને પુંડરીક મહારાજાએ પુનઃ પુનઃ કહેવા માંડયુ કે ''સ્વર્ગ છોડીને નરકનો આશ્રય કોણ કરે ? દેવમણિને તજી કાચના ટુકડાનો સ્વીકાર કોણ કરે ? ઉત્તમ સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કરીને દરિદ્રતાને કોણ વાંછે ? વ્રતને મૂકીને ક્ષણભંગુર એવા ભોગોને કોણ ઈચ્છે ? અર્થાત્ વ્રતને મૂકી ક્ષણવિનાશી ભોગોની ઈચ્છા એ સ્વર્ગને છોડીને નરકના આશ્રય કરવા જેવું છે, દેવમણિને તજી કાચના ટુકડાનો સ્વીકાર કરવા જેવું છે, અને પ્રાજ્ય સામ્રાજ્યનો પરિત્યાગ કરીને દરિદ્રતા ઈચ્છવા જેવું છે. એટલે કોઈ પણ વિચક્ષણ આત્મા વ્રતને મૂકી ક્ષણવિનાશી ભોગોને ન જ ઈચ્છે. આમ છતાંયે જો તને ભોગોની ઈચ્છા હોય તો પણ કહી દે, કારણ કે અનુચિત વસ્તુને પ્રાર્થના વિના કોણ આપે ?''

પુંડરીક મહારાજાએ આવી સુંદર અને અનુપમ રીતે સમજાવ્યો તે છતાં પણ નિર્લજ્જ બનીને કંડરીક મુનિએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દીધું કે **''भोगवाञ्छा ममास्ति''** ''મને ભોગો ની વાંચ્છા છે''.

આ કથનથી પુંડરીક મહારાજાએ પાપનો ભાર જેમ સમર્પે તેમ તે કંડરીકને પોતાનું રાજ્ય સમર્પ્યું અને પોતે લોચ કરી અને ચાતુર્યામ ધર્મને - ચાર મહાવ્રતને અંગીકાર કરીને જેમ સુખનો પિંડ ગ્રહણ કરે તેમ કંડરીકની પાસે રહેલું સાધુનું લિંગ ગ્રહણ કરી લીધું. 'ગુરૂદેવની પાસે પરિવ્રજ્યા દીક્ષા અંગીકાર કર્યા બાદ હું ભોજન કરીશ' આ પ્રકારના નિશ્ચયને કરનારા પુંડરીક મહર્ષિ ગુરૂદેવના પદકમલથી પવિત્ર થયેલી દિશાને ઉદ્દેશીને ચાલ્યા : અર્થાત્ જે દિશામાં ગુરૂમહારાજા વિહરતા હતા તે દિશામાં પુંડરીક મહારાજાએ, દીક્ષાનો સ્વીકાર કરવા માટે ભોજન કે પાણીનો પણ સ્વીકાર કર્યા વિના પ્રયાણ આરંભ્યું.

'કંડરીક'ની દુર્દશા અને નરકગમન :

જ્યારે પુંડરીક મહારાજાએ, એક ક્ષણવારમાં રાજ્ય સમર્પીને અને સાધુલિંગનો સ્વીકાર કરીને-'દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યા વિના ભોજન પણ ન લઉં' -આવો નિશ્ચય કરીને ગુરૂદેવના પાદકમલની પાવિત થયેલી દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું : ત્યારે પતિત થયેલા, 'અદ્રષ્ટ કલ્યાણ' જેવા બનેલા અને અતિશય ગૃદ્ધિને ધરતા 'કંડરીકે' તે જ દિવસે ઘણું જ ભોજન કર્યું, અતિ રસમય એવું તે ભોજન ખૂબ ખૂબ ખાવાથી મંદ અગ્નિવાળા કંડરીકને પચ્યું નહિ અને નહિ પાચન થતા એવા તે ભોજને તેને અતિશય ભયંકર વેદના કરી. સુખની ખાતર સંયમને તજી સામ્રાજ્યને સ્વીકારનાર કંડરીક સુખ પામવા ને બદલે ભયંકર વેદનાનો ભોક્તા બન્યો.

રસના ઈંદ્રિયની આધીનતાના પ્રતાપે પતિત થયેલ અને સુખની ઈચ્છાથી ભાનભૂલા બની ખૂબ ખૂબ ખાનાર કંડરીક ભયંકર રીતે રીબાવા લાગ્યો, તે છતા પણ 'આ પાપી છે' એવા પ્રકારના વિચારથી નીરાગી બની ગયેલા મંત્રી આદિએ તેની ઉપેક્ષા કરી. મંત્રી આદિની ઉપેક્ષાથી કોઈપણ જાતિના ઉપચાર નહિ થઈ શક્યા અને એના પરિણામે પીડારૂપ નદીના પુરમાં તણાતા કંડરીકે ચિંતવ્યુ કે '' જે જડ સેવકો, દુઃખને સંપ્રાપ્ત થયેલા પોતાના સ્વામીની ઉપેક્ષા કરે છે,

તે સેવકો હોવા છતાં પણ દુશ્મનો કરતાંય ઘણા ભયંકર છે, એ વાત નિશ્ચિત છે. તે કારણથી જો હું જીવું છુ તો ઉપેક્ષા કરનારા સઘળા પણ મંત્રી આદિને તેમના પુત્રો અને પૌત્રો સાથે મારી નાખું છું.''

આ પ્રમાણે ક્રૂર કંડરીકે, તન્દુલીઆ મત્સ્યની માફક ભયંકરમાં ભયંકર દુર્ધ્યાન કર્યું અને એ દુર્ધ્યાના પરિણામે ભૂંડ જેમ વિષ્ટામાં મૂર્છિત હોય તેમ રાજ્યાદિમાં મૂર્છિત બનેલો કંડરીક નરકના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યનો બંધ કરીને મરણ પામ્યો અને સાતમી નરકમાં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો નારકી થયો. કારણ કે અંતે જેવી બુદ્ધિ હોય તેવી જ ગતિ થાય.

આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી વિચક્ષણ આત્માઓ સહેલાઈથી સમજી શકશે કે રસનાની આસક્તિ ઘણી જ ભયંકર છે અને આધીન બનેલા આત્માઓ નહિ આચરવાનું આચરે છે અને આ લોકમાં પણ નિંદ્ય બની પોતાનો પરલોક એક ક્ષણવારમાં બગાડી નાંખે છે. રસનાવશ બનેલા કંડરીક જેવા પરમ વિરાગીની આ દશા થાય, તો પછી સોદાસ જેવો રાજવી, કે જે વિષયોમાં જ આસક્ત છે : તે રસનાની આધીનતાના કારણે પોતાના જ નામે પ્રવર્તેલી 'અ-મારિ'ની ઘોષણાનો કારમી રીતે ભંગ કરે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

[૨૧]

રાજા સોદાસ દ્વારા ઘોર અન્યાયની પ્રવૃતિ :

સોદાસ રાજા માંસના ભોજનમાં અતિશય આસક્ત હતા, એ કારણે પોતાના પૂર્વજો તરફથી ચાલી આવતી ઉત્તમ મર્યાદાનો પણ ગુપ્તપણે ભંગ કર્યો અને કરાવ્યો, એ વાત તો આપણે જોઈ આવ્યા. એ વાતને જોતાં આપણે રસના ઈંદ્રિયની લાલસા એ કેટલી ભયંકર છે ? અને એના પ્રતાપે ઉત્તમ આત્માનો પણ કેવા કારમો પાત થાય છે, એ વસ્તુ આપણે દ્રષ્ટાંત સાથે વિચારી.

દ્રષ્ટાંત તરીકે વિચારેલા કંડરીક માટે કોણ એમ કહી શકશે કે તે ઉચ્ચ કુલના, ઉચ્ચ જાતિના કે ઉચ્ચ કોટીના વિરાગી ન હતા ? ઉત્તમ કુલના, ઉત્તમ જાતિના અને ઉત્તમ વિરાગી હોવા છતાં પણ મોટા ભાઇનો અતિશય આગ્રહ છતાં પણ વિશાલ રાજ્યસંપત્તિને તજી દઇને દીક્ષિત થયેલા હતા, તે છતાં પણ અને અગીયાર અંગના પાઠી હોવા સાથે દુસ્તપને તપનારા હોવા છતાં પણ, પ્રસંગવશાત્ રસનાએ તેમને આધીન બનાવ્યા. રસનાની આધીનતાના યોગે જ તે સઘળુંય ભૂલ્યા અને નિર્લજ્જ બન્યા. નિર્લજ્જપણે મુનિપણું તજ્યું અને રાજ્ય સ્વીકાર્યું. રાજ્યસ્વીકારના પહેલા જ દિવસે ખવાય એટલું ખાધું અને સાજા થયેલા પાછા પુનઃ ભયંકર બીમારીના બીછાનામાં પટકાયા. પતિત જાણીને મંત્રી આદિ સેવકોએ પણ તેમની ઉપેક્ષા કરી. એ ઉપેક્ષાથી તે રૌદ્રપરિણામી બન્યા અને એ રૌદ્રપરિણામમાં જ મરણ પામીને સાતમી નરકમાં ઉત્કટ આયુષ્યવાળા નારકી તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

જે રસના મોટા મોટા મહર્ષિઓની પણ દુર્દશા કરી શકે છે તે રસના સોદાસ જેવા એક રાજાને ઉન્માર્ગે દોરી જાય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? રસનાની લાલસાના પ્રતાપે ઉન્માર્ગે ચઢી ગયેલા સોદાસ રાજાએ 'અ-મારિ'નો કારમો ભંગ કર્યો અને કરાવ્યો અને એમ કરતાં કોઇ પણ દિવસ મનુષ્યનું માંસ ખાવાને ન્હોતું મળ્યું તે મળ્યું; એથી તો રાજાની રસના ઉલ્ટી વકરી અને એના યોગે આપણે જોઇ ગયા કે રાજાએ, પોતાના રસોઇઆને એ પ્રકારની કારમી આજ્ઞા કરી કે તારે આજની માફક દરરોજ મનુષ્યના માંસને સંસ્કારિત કરીને મને આપવું. રાજાની આ પ્રકારની કારમી આજ્ઞાને પામ્યા પછી રસોઇઆએ પોતાના રાજાની ખાતર દરરોજ નગરની અંદર બાળકોનું હરણ કરવા માંડયું, કારણ કે રાજનોકરોને રાજાની આજ્ઞાથી અન્યાય કરવામાં પણ ભીતિ રહેતી નથી.

આ કથન ઉપરથી સમજી શકાશે કે રસનાલોલુપ રાજાની આજ્ઞાથી રાજાની રાજધાનીમાં ઘોર અન્યાયની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઇ ગઇ. કારણ કે પ્રજાનાં બાળકોનું હરણ રાજાની આજ્ઞાથી થાય એ શું જેવો તેવો અન્યાય ગણાય ? ખરેખર, કોઇ પણ અકાર્ય એવું નથી કે જે અકાર્ય કરતાં 'રસનાને આધીન આત્માઓ અચકાય.

અકાર્યના પ્રતાપે રાજા સોદાસ પદભ્રષ્ટ :

પણ એક રાજા માટે પોતાની જ પ્રજાનાં બચ્ચાંઓનું હરણ કરાવવું એ એક ભયંકરમાં ભયંકર ગુન્હો ગણાય. જે પ્રજા જે રાજાથી પોતાનું, પોતાની સંપત્તિનું અને સંતતિનું રક્ષણ માને, તે પ્રજાની સંતતિનું તે રાજા આવી રીતે ભક્ષણ કરે, તે રાજાનું તે પ્રજા પ્રત્યે કારમું વિશ્વાસઘાતીપણું જ ગણાય. એવા પ્રજાનાશક રાજાઓ રાજ્ય કરવા માટે લાયક ન જ મનાય એ તો દીવા જેવી જ વાત છે. એવા પ્રજાનાશક રાજાને નીતિસંપન્ન મંત્રીઓ સહાય કરવાને બદલે પદભ્રષ્ટ કરે એમાં જ સાચા મંત્રીઓનું મંત્રીપણું છે.

રાજા સોદાસના મંત્રીઓ ઉત્તમ કોટિના જ છે, એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ, કારણ કે પરાપૂર્વની રાજનીતિ મુજબ શ્રી અરિહંત પરમાત્માના અષ્ટાહ્નિક ઉત્સવ પ્રસંગે ''અ-મારિ''ની ઉદ્‌ઘોષણા કરાવી અને પોતાના રાજાને પણ પૂર્વની રીત સમજાવી, કેવી રીતે વર્તવું એની સૂચના પણ મંત્રીઓએ જ કરી હતી. અને સૂચના કરતાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું હતું કે શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓના અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવમાં આપના પૂર્વજોએ પણ માંસ ખાધું નથી, તે કારણથી આપ ઉત્સવમાં પણ માંસને ખાતા નહિ.

પોતાના સ્વામીને સમય પર આવી હિતકર સૂચનાને કરનારા કુલીન મંત્રીઓ, રાજાની એવી કારમી પ્રવૃત્તિને જાણ્યા છતાં પણ સહી લે અને ચાલવા દે, એ કોઇ પણ રીતે બની શકે જ નહિ. બન્યું પણ એમ જ. એટલે જ તે સમયે મંત્રીઓએ વિચાર્યું કે અમારો રાજા સોદાસ આવા પ્રકારનું ભયંકર કર્મ કરી રહ્યો છે, એ પ્રમાણે જાણીને મંત્રીઓએ, એકદમ ઘરમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્પને જેમ પકડીને અરણ્યમાં મૂકી દે તેમ રાજાને પકડીને અરણ્યની અંદર છોડી દીધો : અર્થાત્ લોકો જેમ સર્પને ભયંકર માનીને ઘરમાં જો તે નીકળે તો તરતજ પકડીને ગામની બહાર મૂકી આવે છે, તેમ મંત્રીઓએ પણ આવું ભયંકર કર્મ કરનારા રાજાને ઘણો જ ભયંકર માન્યો અને એકદમ તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકયો તથા પકડીને અરણ્યમાં તજી દીધો.

પુત્ર ગાદી ઉપર અને પિતા જંગલમાં :

પણ આ સ્થળે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે સોદાસ રાજાને પદભ્રષ્ટ કરનારા મંત્રીઓ સ્વાર્થમગ્ન કે પ્રપંચપરાયણ ન હતા. કોઇ પણ નિમિત્ત કાઢી-આ રાજા રાજગાદી માટે યોગ્ય નથી-એમ કહીને રાજગાદીને પચાવી પાડવાની દુષ્ટ દાનત ધરાવનારા મંત્રીઓને એ બહાને પોતાને કોઇ પણ પ્રકારનો અન્યાય કરવાનો કશો જ અધિકાર નથી. સત્તાના લોલુપી આત્માઓ સત્તાધારી બને એ તો અનાડી સત્તાધારી કરતાં પણ ભયંકર છે એ વાત કદિ જ વિસરી જવા જેવી નથી. સોદાસ રાજાને પદભ્રષ્ટ કરનારા મંત્રીઓ સત્તાલોલુપ ન હતા, એ જ કારણે તેઓની પદભ્રષ્ટ કરવાની કારવાઇ યોગ્ય મનાઇ છે અને આપણને પણ તેઓની એ કારવાઇ સાંભળતાં આનંદ થાય છે. તેઓ સત્તાલોલુપ ન હતા, એનું એ જ પ્રમાણ છે કે સોદાસ રાજાને પદભ્રષ્ટ કરી તેઓ પોતે ગાદીપતિ નથી બન્યા કે નથી પોતાના પુત્ર આદિ સબંધીઓને ગાદીપતિ બનાવ્યા; પરંતુ તેઓએ સોદાસ રાજાના સિંહરથ નામના પુત્રને જ ગાદીપતિ બનાવેલ છે. જ્યારે પુત્ર ગાદીપતિ બને છે ત્યારે પિતા રાજા મટી યથેચ્છ રીતે માંસનું ભક્ષણ કરતો પૃથ્વી ઉપર ભટકે છે.

ખરેખર, ઉગ્ર પાપીઓનું ઉગ્ર પાપ આ લોકમાં જ ફળે છે; પણ એથી એવા પાપાત્માઓ ચેતી જવાને બદલે વધુને વધુ જ પાપપરાયણ બને છે. પાપરકત આત્માઓ આપત્તિ આવે ત્યારે આપત્તિનું કારણ પાપ છે, એમ માનવાને બદલે આપત્તિના કારણ તરીકે અન્ય અન્ય વસ્તુઓની જ કલ્પના કરે છે અને એ રીતે કલ્પનાવાદના

પ્રતાપે પરિણામે તેઓ એવા નાસ્તિક બની જાય છે કે જેની કશીએ મર્યાદા જ નહિ. નાસ્તિક બની ગયેલા પાપાત્માઓને મન આપત્તિ આણનાર તરીકે એક ધર્મ જ જણાય છે અને એથી તેઓની પ્રવૃત્તિ, ધર્મપ્રચારક ધર્મગુરૂઓ અને ધર્મપ્રકાશક ધર્મશાસ્ત્રોની અવહીલના કરવામાં જ પર્યાપ્ત થાય છે. એકે એક ધર્મપ્રવૃત્તિને નાબુદ કરવામાં જ તેઓ વિશ્વનું કલ્યાણ સમજે છે. ગમે તેવી ધર્મપ્રવૃત્તિ ઉપર તેઓ કોઇ ને કોઇ જાતનું કલ્પિત કલંક કલ્પીને તેને હલકી પાડવાની કારમી પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના જીવી પણ ન શકે, એવી જાતનો કારમો ઉન્માદ તેઓને થાય છે, એ ઉન્માદના યોગે તેઓ એવા તો લેખકો અને વકતાઓ બની જાય છે કે કુદર્શનવાદીઓની કલ્પનાજાળ પણ તેઓની કલ્પનાજાળ આગળ હારી જાય ! એવી કુત્સિત કલ્પનાજાળ વિસ્તારીને તે બિચારાઓ પોતે તેમાં ફસાય છે અને અન્યને ફસાવે છે. એ રીતે સ્વયં ફસાય અને અન્યને ફસાવી તેઓ સ્વપરિહિતના ઘોર ઘાતકી બને છે. સ્વપરહિતના ઘોર ઘાતકી બનેલા તેઓ કસાઇ કરતાં પણ કારમા બનીને અનંતકાળ સુધી આ દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક સંસારમાં પોતે રૂલે છે અને અન્ય ભદ્રિક આત્માઓને પણ પોતાનું ચાલે ત્યાં સુધી રૂલાવે છે.

સોદાસનને સદ્‌ગુરૂની પ્રાપ્તિ : સદ્‌ગુરૂયોગ અને ધર્મપૃચ્છા :

પણ એવા આત્માઓમાં પણ કોઇ કોઈ એવા લઘુકર્મી આત્માઓ હોઇ શકે છે કે જેઓને સદ્‌ગુરુનો યોગ મળે છે અને ફળે છે. સોદાસ રાજા પણ તેવા આત્માઓ પૈકીનો જ એક આત્મા છે એમ આપણે આગળ ચાલતાં જોઇ શકીશું.

આમ માંસનું ભક્ષણ કરતા અને દક્ષિણાપથમાં સ્વચ્છંદપણે ભ્રમણ કરતા સોદાસે પણ કોઇ એક દિવસે કોઇ એક મહર્ષિને જોયા. મુનિને જોતાંથી સાથે જ સોદાસે પણ મુનિની પાસે જઇને તેમને ધર્મનું સ્વરૂપ પૂછયું.

મુનિનું દર્શન સોદાસ રાજાને ધર્મ પૂછવાની ભાવના પેદા કરે છે, એ જ સોદાસ રાજાનો પરમપુણ્યોદય સૂચવે છે. પુણ્યહીન આત્માઓને કાં તો મુનિનો યોગ થતો નથી અને કદાચ થઇ જાય છે તો તેઓ કોઇ અનેરી જ કાર્યવાહી કરે છે. એક માંસભક્ષણની લાલસાના પ્રતાપે પદભ્રષ્ટ થવા છતાં છૂટથી માંસનું ભક્ષણ કરવા પૂર્વક કોઇ પણ જાતના અંકુશ વિના યથેચ્છપણે ભટકનાર આત્મા, મુનિના દર્શનથી પ્રસન્ન થાય અને એવી દુઃખદ અવસ્થામાં પણ અન્ય જાતના વિચિત્ર પ્રશ્નો નહિ પૂછતાં ધર્મની જ પૃચ્છા કરે એ કોઇ સામાન્ય વાત નથી.

મહામુનિની ધર્મદેશના :

એ જ કારણે આગળ ચાલતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વજી મહારાજા, ધર્મની પૃચ્છા કરતો સોદાસ તે મહર્ષિને કેવો લાગ્યો ? અને એ મહર્ષિએ શું કર્યું ? - એ વસ્તુનું વર્ણન કરતાં ફરમાવે છે કે તે સોદાસ બોધને માટે યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે જાણીને મહામુનિએ તેને મદ્ય અને માંસના પરીહારની પ્રધાનતા છે જેમાં એવા પ્રકારનો આર્હત ધર્મ કહ્યો : અર્થાત્ આવી સ્થિતિમાં પણ ધર્મની પૃચ્છા કરનાર હોવાથી આ આત્મા બોધ પામવાને યોગ્ય છે એમ જાણીને તે મહામુનિએ, તેને શ્રી અરિહંતપરમાત્માએ પ્રરૂપેલો ધર્મ સંભાળાવ્યો અને તેમાં મદ્ય અને માંસના પરિહારરૂપ ધર્મને પ્રધાન રાખ્યો, કારણ કે સોદાસ જેવા આત્મા માટે એ વસ્તુને પ્રધાનતા આપવાની ખાસ આવશ્યકતા હતી.

સોદાસને બોધ માટે યોગ્ય જાણીને મહામુનિએ ધર્મદેશના કેવા પ્રકારની આપી ? એનો ખ્યાલ આપતાં પઉમચરિયમ્‌ના રચયિતા વિમલસૂરિ મ. ફરમાવે છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવો સુવિશદ રીતે કહેલા ધર્મને તું સાંભળ. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરુપેલા ધર્મના પ્રકાર બે છે : તેમાં જ્યેષ્ઠ એટલે મુખ્ય શ્રમણધર્મ છે અને અનુજ્યેષ્ઠ એટલે શ્રમણધર્મથી બીજે નંબરે શ્રાવકધર્મ છે.

૧ પાંચ મહાવ્રતો એટલે-હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ-આ પાંચેય મહાપાપોનો મનથી, વચનથી અને કાયાથી કરવાનો, કરાવવાનો અને અનુમોદવાનો પણ ત્યાગ. તેનું યથાસ્થિત પાલન; એ પાંચેય મહાવ્રતોની રક્ષા માટે ૧–ઈર્યાસમિતિ-જંતુરક્ષા માટે ઉપયોગપૂર્વક ચાલવું, ૨-ભાષાસમિતિ-ઉન્માર્ગનું ઉન્મૂલન કરનારી અને સન્માર્ગનું સ્થાપન કરનારી વાણીનો વિધિ મુજબ વ્યાપાર, ૩-એષણા સમિતિ-નિરંતર બેંતાલીસ દોષોથી રહિત ભિક્ષાનો સ્વીકાર, ૪-આદાન સમિતિ-લેવા મૂકવાની કોઇ પણ વસ્તુને પૂંજી પ્રમાર્જીને જ લેવી અને પૂંજી પ્રમાર્જીને જ મૂકવી અને ૫- પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ-તજવા યોગ્ય કોઈ પણ વસ્તુનો યોગ્ય સ્થાને વિધિપૂર્વક ત્યાગ. આ પાંચે સમિતિઓનું સેવન કરવું અને ત્રણેય ગુપ્તિઓનો નિયોગ એટલે મન, વચન તથા કાયા એ ત્રણેયને અશુભ વ્યાપારોમાંથી અટકાવી શુભ વ્યાપારોમાં યોજવા. આ ધર્મ એ મુખ્ય શ્રમણધર્મ છે અને એ સંસારત્યાગી મુનિવરો માટે છે.

૨-સ્થૂલ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, પરસ્ત્રી અને પરિગ્રહથી નિવૃતિ; ૧-દિશા પરિમાણ-ચાર દિશા, ચાર વિદિશા અને અધોદિશા તથા ઉર્ધ્વદિશામાં જવા આવવાનું નિયમન, ૨-ભોગોપભોગ પરિણામ-એક જ વખત ભોગવી શકાતી અશન આદિ ભોગ્ય વસ્તુઓ અને વારંવાર ભોગવી શકાતી સ્ત્રી આદિ ઉપભોગ્ય વસ્તુઓનું પરિમાણ અને ૩-અનર્થદંડવિરમણ આર્ત્ત-રૌદ્રરૂપ અપધ્યાન, પાપકર્મનો ઉપદેશ, હિંસાને મદદ કરનારી વસ્તુઓનું દાન અને કુતુહલાદિનું નિરીક્ષણ તથા કામશાસ્ત્રની પ્રસકિત આદિ રૂપ જે પ્રમાદાચરણ તેનો ત્યાગ. આ ત્રણે ગુણવ્રતોનું સેવન અને મધુ તથા માંસનુ વિવર્જન. આ બીજો ધર્મ, મુખ્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરવા માટે અશકત એવા ગૃહસ્થોને માટે છે.

માંસભક્ષણના અનર્થો :

મુનિવરેન્દ્રે ફરમાવેલા ધર્મને સાંભળીને સોદાસના અંતરમાં બહુમાન તો ઘણું જ પેદા થયું પણ પોતાની આસકિતના પ્રતાપે પોતે જે વસ્તુનો સ્વીકાર કરી શકે તેમ ન હતો, તેનો સ્પષ્ટ ઇકરાર કરતાં તેણે પ્રાર્થનાના રૂપમાં કહ્યું કે ' હે ભગવન્ ! આપ મહામુનિ જે વ્રતને પ્રયત્નપૂર્વક કહો છો તે વ્રતને હું ગ્રહણ કરૂં છું, પણ એક વાત તો મારે આપને કહેવાની જ છે અને તે એ કે મારા હૃદયને ઇષ્ટ એવું એક માંસ, એ તો હું નહિ છોડું,' આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરતો પણ સોદાસ માંસનો ત્યાગી બને એ જ ઇરાદાથી તે મુનિવરેન્દ્રે પુનઃ પણ પ્રથમની માફક કહેવા માંડયું કે 'માંસનુ ભોજન કરે છે માટે તુ અજ્ઞાન છો; કારણ કે માંસના ભક્ષણથી તિમિંગિલી જેમ નરકમાં ગયો તેમ તું સંસારમાં પડશે. ભોજનની તૃષ્ણાથી ગીધો, કુતરાં અને શિયાળો માંસને ખાય છે; એ જ રીતે આસકત બનીને જે પુરૂષો માંસ ખાય છે; તે પુરૂષો તેઓના સરખાં જ છે એ વાતમાં કોઇ પણ જાતનો સંદેહ નથી. માંસનુ ભક્ષણ કરીને જે તીર્થોમાં સ્નાન કરે છે અને વ્રત-નિયમ કરે છે આત્માને તે તીર્થસ્નાન અને વ્રત - નિયમ કલેશ કરાવનારૂં છે અથવા આકાશકુસુમની માફક ફલરહિત છે. જે મૂઢમતિ શુક્ર અને રૂધિરથી ઉત્પન્ન થયેલા માંસનું ભોજન કરે છે, તે પાપકર્મથી ભારે થઈને અતિશય લાંબા સમય સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. માસનો આસ્વાદ કરવામાં અતિશય રકત બનેલો આત્મા ત્રણે પ્રકારે જીવોનો વધ કરે છે, અને જીવોનો વધ કરવામાં પાપ લાગે છે અને પાપના પ્રતાપે પાપી આત્મા દુર્ગતિમાં જાય છે. જે આત્માઓ જીહ્વાના દોષથી જીવોને મારીને માંસનુ ભોજન કરે છે, તે આત્માઓ હજારો દુઃખોથી આકુલ અને એ જ કારણે ભયંકર એવી નરકમાં પડે છે. તેવી નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે આત્માઓ, બહુ વેદનાઓથી ભરેલી નરકમાં નિયત કાલ સુધી એટલે પોતે જેટલું આયુષ્ય બાંધ્યુ હોય તે પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી કરવતો તથા અસિપત્રોથી છેદાય છે અને યંત્રોથી ભેદાય છે. ''

[૨૨]

સોદાસ રાજાનો સુંદર હૃદયપલટો :

પદભ્રષ્ટ થઈને અરણ્યામાં આથડતા પણ ઉત્તમ પ્રકારની યોગ્યતાના પ્રતાપે, પરમ પુણ્યોદયે મળેલા મહામુનિ પ્રત્યે ધર્મની પૃચ્છા કરતા સોદાસને મહામુનિએ કેવા પ્રકારની ધર્મદેશના આપી તે આપણે જોઈ આવ્યા. ધર્મદેશનાં આપતાં મહામુનિએ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલો ધર્મ કેટલા પ્રકારનો છે ? અને તેનું સ્વરૂપ શું છે ? એ દર્શાવતાં સ્પષ્ટપણે ફરમાવ્યું કે,

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ધર્મ બે પ્રકારનો ફરમાવ્યો છે : તેમાં મુખ્ય શ્રમણધર્મ છે અને શ્રમણધર્મનો સ્વીકાર ન કરી શકે તેવા આત્માઓ માટે બીજો શ્રાવકધર્મ છે શ્રમણધર્મના પાલક આત્માઓએ પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન અને પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિરૂપ અષ્ટ પ્રવચનમાતાઓનું સુંદરમાં સુંદર રીતે સેવન કરવાનું છે અને શ્રમણધર્મના સેવન માટે અશકત એવાઆત્માઓએબીજા શ્રાવકધર્મના પાલન ખાતર પાંચ અણુવ્રતોનું અને ત્રણ ગુણવ્રતોનું પાલન કરવાનું છે તથા મધુ અને માંસનુ વિસર્જન કરવાનું છે.

આ પ્રકારના ધર્મશ્રવણથી પ્રસન્ન થયેલા પણ માંસત્યાગના શ્રવણથી, આસકિતના યોગે મૂંઝાઇ ગયેલા સોદાસ તે તજવાની પોતાની અશકિત દર્શાવી એ કારણે મહામુનિએ-તું માંસનું ભક્ષણ કરે છે માટે અજ્ઞાન છો અને જેમ તિમિંગિલી નરકમાં ગયો તેમ તું સંસારમાં પડશે.

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દઈ-માંસભોજી આત્માઓ કોની ઉપમાને યોગ્ય છે ? માંસભક્ષક આત્માઓનું તીર્થસ્નાન અને વ્રતનિયમ કેવાં છે અને કોની માફક નિષ્ફળ છે ? તથા માંસભક્ષક આત્માઓ કેવા હોય છે ? અને તેવા આત્માઓની દશા શું થાય છે ? આ સઘળીય વસ્તુઓનું સ્પષ્ટ રૂપમાં પ્રતિપાદન કરતાં કરતાં પણ એ પરમનિઃસ્પૃહ અને પ્રભુપ્રણીત મોક્ષમાર્ગના જ પ્રચારક તે મુનિપુંગવે સ્પષ્ટ ફરમાવ્યું છે કે -

માંસભોજી આત્માઓ મનુષ્ય હોય તો તે મનુષ્ય નથી પણ ભોજનની તૃષ્ણાથી માંસને ખાનારા ગીધ, કુતરા અને શીયાળ જેવા છે. માંસભોજી આત્માઓનાં તીર્થસ્નાન અને વ્રતનિયમ કલેશકર છે અને અકાલ કુસુમની માફક ફલરહિત છે. જેઓ મૂઢમતિ બનીને શુક્ર અને રૂધિરથી ઉત્પન્ન થતા માંસનું ભક્ષણ કરે છે, તે આત્માઓ પાપકર્મથી ભારે બને છે અને ભારે પાપકર્મના પ્રતાપે તે આત્માઓ ઘણા લાંબા કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. માંસના આસ્વાદમાં અતિશય રકત બનેલા આત્માઓ મન, વચન અને કાયાથી જીવોના વધ કરનારા છે. એ વધના યોગે તેઓ પાપી બને છે અને પાપના પ્રતાપે તેઓ દુર્ગતિમાં જાય છે. જે આત્માઓ જીહ્વા ઈંદ્રિયના દોષથી જીવોને મારીને માંસનું ભોજન કરે છે, તે આત્માઓ હજારો દુઃખથી ભરેલી ભયંકર નરકમાં જઇને પડે છે, અને તે બહુ વેદનાઓથી ભરેલી નરકમાં પડેલા તે જીવો નિરૂપક્રમ આયુષ્યના ધણી હોય છે; એટલે તે જીવો જ્યાં સુધી પોતાનું બાંધેલું આયુષ્ય પુરેપુરૂં ન ભોગવાઇ જાય ત્યાં સુધી કરવતો અને અસ્પિત્રોથી છેદાય છે અને યંત્રોથી ભેદાય છે.

પરમોપકારી, નિસ્પૃહ એવા તે મહામુનિનાં આ પ્રકારનાં કથનથી સોદાસનો સુંદરમાં સુંદર હૃદયપલટો થયો અને એના પરિણામે તે સોદાસ તે મહામુનિએ ફરમાવેલા ધર્મને સાંભળીને ચકિત થઇ ગયો. ચકિત થઇ ગયેલા તે પ્રસન્ન હૃદયવાળો થઈને પરમ શ્રાવક બની ગયો.

યોગ્ય અને અયોગ્યની ઓળખાણો :

ખરેખર, અધર્મ માર્ગે ચઢી ગયેલા એવા પણ યોગ્ય આત્માઓની આ વિશ્વમાં બલિહારી જ છે. યોગ્ય આત્માઓ કર્મની પરવશતા આદિના કારણે ઉન્માર્ગે ચઢી ગયા હોવા છતાં પણ ઉત્તમ સહવાસની સુંદર અસર

તેવા આત્માઓ ઉપર થયા વિના રહેતી જ નથી. યોગ્ય આત્માઓ ઉત્તમ આત્માઓના યોગનો ઉચિત લાભ લીધા વિના રહી શકતા જ નથી. ઉત્તમ આત્માઓનાં કટુ કથન પણ યોગ્ય આત્માઓને મધુર તરીકે જ પરિણમે છે. ઉત્તમ આત્માઓના હિતકર કથનને વિપરીત રૂપે ગ્રહણ કરવા જેવું હૃદય જ ઉત્તમ આત્માઓ પાસે નથી હોતું. મહાપુરૂષોનું કટુ કથન પણ હિતને માટે જ હોય છે એવો યોગ્ય આત્માઓનો સ્વાભાવિક નિશ્ચય હોય છે.

જો એમ ન હોય તો વિચારો કે, ''મારાંથી મારાં હૃદયને ઇષ્ટ એવું માંસ નહિ છોડી શકાય, એટલે કે હૃદયને ઇષ્ટ એવું એક માંસ હું નહિ છોડી શકું.'' આ પ્રમાણે કહેનાર સોદાસને પરમોપકારી મુનિપુંગવે શું શું કટુ અને હૃદયવેધક નથી કહ્યું ? '' તું માંસ ખાય છે એ કારણે અજ્ઞાન છો અને જેમ તિમિંગલી નરકમાં ગયો તેમ તું સંસારમાં પડશે.'' આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ કહેવા સાથે 'માંસભોજી આત્માઓ ગીધ જેવા છે, કુતરા જેવા છે, શીયાળ જેવા છે, મૂઢમતિ છે, ગુરૂપાપકર્મી છે, બહુલસંસારી છે, હિંસક છે, દુર્ગતિગામી છે, નરકગામી છે અને ભયંકરમાં ભયંકર દુઃખોના અધિકારી છે.' આવા મર્મને પણ વિંધી નાખે તેવા શબ્દો શું સોદાસને તે મહામુનિએ નથી સંભળાવ્યા ? એવા કટુ અને હૃદયને વિંધી નાંખે તેવા શબ્દોને સાંભળવા છતાં પણ સોદાસ ચકિત થાય છે, હૃદયથી પ્રસન્ન થાય છે અને સદ્ગુરૂના એવા કથનને પણ અનુપમ હિતશિક્ષા તરીકે સ્વીકારી પોતાની જીવનભરની માંસરૂપ વ્યસનની આસકિત-પદભ્રષ્ટ થવા છતાં પણ નહોતી તજી-તેનો એકદમ ત્યાગ કરી પરમ શ્રાવક બને છે, એ શી રીતે બને ?

આજના કેટલાક આત્માઓ, કે જેઓ પોતાની જાતને જ સર્વ કાંઇ સમજીને વાત વાતમાં ધર્મી સમાજને અંધશ્રદ્ધાળુ તરીકે ઓળખાવવાની કારમી ધૃષ્ટતા કરે છે, 'બુદ્ધિને બેસે તે જ શાસ્ત્ર' આવી અજ્ઞાની શેખરોએ કલ્પેલી શાસ્ત્રવ્યાખ્યાને સ્વીકારી ''तमेव सच्चं निस्संकं जं जिणेहिं पवेइयं'' તે જ એક સાચું અને શંકા વિનાનું છે કે જે શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ પ્રરૂપ્યું છે. આવી સુંદર અને સૌ કોઇ માટે એકી અવાજે સ્વીકારવા યોગ્ય સર્વોત્તમ માન્યતાને જેઓ ''बाबावाक्यं प्रमाणं ના જમાના વહી ગયા.''આ પ્રમાણે કહીને હસી કાઢે છે, ''શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સાધુઓથી અર્થકામનો ઉપદેશ ન જ આપી શકાય'' એવા શાસ્ત્રસિદ્ધ અને ન્યાયનીતિથી પણ સિદ્ધ સિદ્ધાંતની સામે પણ કારમો કોલાહલ મચાવી સૂત્ર-સિદ્ધાંતના નામે અર્થકામનો ઉઘાડો ઉપદેશ આપનાસ એ જ કારણે ઉન્માર્ગગામી એવા કુસાધુઓને જેઓ ઉઘાડું ઉત્તેજન આપવાની પાપી કારવાઇ કરી રહ્યા છે. સર્વત્યાગ એ જ શ્રી વીતરાગપરમાત્માનો પ્રરૂપેલો મુખ્ય માર્ગ છે અને તે બાલ, યુવાન કે વૃદ્ધ સૌ કોઇ ગીતાર્થ ગુરૂદેવોની નિશ્રામાં રહીને આરાધી શકે છે. આવા પ્રાણી માત્ર માટે એકાંતે હિતકારી સિદ્ધાંતની સામે પણ જેઓ ગંદુ વાતાવરણ ફેલાવે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓ આર્યદેશમાંથી પણ નાશ થાય એવી જાતના કુટિલ પ્રયત્નો પ્રતિદિન ઉલ્લાસપૂર્વક આચર્યા જ કરે છે, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માઓએ પ્રરૂપેલ એકેએક ધર્માનુષ્ઠાનનો કુતર્કો દ્વારા ઉપહાસ કરી એના આરાધકોની ઠેકડી કરવામાં જ જેઓ પોતાનું જીવનશ્રેય સમજે છે અને ઐતિહાસિકદ્રષ્ટિ તથા વૈજ્ઞાનિકદ્રષ્ટિ આદિના નામે જેઓ શાસ્ત્રથી અવિરૂદ્ધ, નિરવદ્ય અને સઘળાય ગીતાર્થોએ માન્ય રાખેલી તથા સ્વભાવથી પણ સુંદર એવી પ્રણાલીકાઓનો પ્રલય કરવા માંગે છે, તેઓ જાતને યથાર્થ રીતે લાગુ પડે તેવા, પરમોપકારી પરમહર્ષિઓએ કહેલા અને શાસ્ત્રોમાં ગુંથાયેલા-અજ્ઞાન, શ્રદ્ધાભ્રષ્ટ, મોક્ષમાર્ગના ચોર, દુર્લભબોધિ, બહુલસંસારી, ઉન્માર્ગગામી, ઘોર મિથ્યાદ્રષ્ટિ અને અદ્રષ્ટકલ્યાણકર આવા શબ્દો સાંભળીને તેવાઓ કેવા અને કેટલા છંછેડાઇ ઉઠે છે એ કયાં આપણી જાણ બહાર છે ?

વળી એકાંતે ઉપકારબુદ્ધિથી જ પરોપકારપરાયણ પરમમહર્ષિઓએ ફરમાવેલી અને એ જ દ્રષ્ટિએ વસ્તુસ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવા માટે વર્તમાનમાં પણ કહેવાતી આ બધી વાતો જેવી કે,

૧. જે મનુષ્યો બાલ્યલ વિષ્ટા અને મૂત્ર આદિ સાથે ખેલવામાં જ પસાર કરે છે, યૌવનકાળ કામચેષ્ટાઓમાં વેડફી નાંખે છે અને વૃદ્ધાવસ્થા શ્વાસકાસાદિ રોગને આધીન થઈને અથવા તો ભયંકર પ્રકારની માયા મમતામાં પડીને વીતાવે છે તે મનુષ્યો ખરેખર નિર્લજ્જ છે.

૨. સંસાર-રસિક પુરૂષો કોઈપણ કાળમાં પુરૂષ નથી બનતા પણ પ્રથમ અવસ્થામાં ભૂંડ જેવા બને છે, બીજી યૌવન અવસ્થામાં રાક્ષસ જેવા બને છે અને ત્રીજી વૃદ્ધાવસ્થામાં બુઢા બેલ જેવા બને છે.

૩. જે મનુષ્યો બાલ્યકાળમાં માતૃમુખ બને છે, તરૂણકાળમાં તરૂણીમુખ બને છે અને વૃદ્ધકાળમાં પુત્રમુખ બને છે, તે મનુષ્યો ખરેખર મૂર્ખ છે.

૪. જે મનુષ્યો સુખી અવસ્થામાં કામચેષ્ટાઓથી અને દુઃખી અવસ્થામાં દીનતા ભરેલા રૂદનથી પોતાનો જન્મ ગુમાવે છે, તેઓ મોહ પ્રતાપે અંધ બનેલા હોવાથી મોહાંધ મનુષ્યો છે.

૫. અનંતકર્મોના ક્ષય માટે સમર્થ એવા પણ મનુષ્યપણાને પામીને જે મનુષ્યો અર્થકામની ઉપાસનામાં પડીને પાપકર્મોની આચરણાઓ કર્યા કરે છે, તે મનુષ્યો પાપાત્માઓ છે.

૬. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર-રૂપ રત્નત્રયીના ભાજનરૂપ મનુષ્યપણાંમાં પાપકર્મની આચરણા કરનારાઓ સોનાના ભાજનમાં મદિરા ભરવા જેવી ભયંકર મૂર્ખતાનું સેવન કરનારા હોઈ મૂર્ખ નહિ પણ મૂર્ખોનાએ શિરોમણિ છે.

૭. સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત એવા મનુષ્યપણાને પામીને જે આત્માઓ બહુ આરંભ કરે છે, બહુ પરિગ્રહમાં રાચે છે, માંસનું ભક્ષણ કરે છે અને પંચેંદ્રિય જીવોનો ઘાત કરે છે, તે આત્માઓ ખરે જ નરકગામી આત્માઓ છે.

૮. પરલોકને ભૂલાવનારૂં અને આ લોકને જ ઉપયોગી એવું સઘળુંય જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન છે-માટે આ જ્ઞાનનો પ્રચાર કરનારા સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રચારક નથી પણ મિથ્યાજ્ઞાનના જ પ્રચારકો છે.

૯. જેઓ પ્રભુશાસનને પામવાનો દાવો કરનારા હોવા છતાં પણ સંસારની સાધનામાં જ આનંદ માનતા હોય, તેઓ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ નથી પણ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે.

૧૦. અહિંસા આદિ મોક્ષસાધક સાધનોનો કેવલ સંસારની સાધનામાં જ ઉપયોગ કરનારા અને એમ કરવું એ વ્યાજબી છે, એમ ઉપદેશનારા મિથ્યામાર્ગના પ્રચારક હોઈ ઘોર મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે.

૧૧. કેવલ આ લોકની સાધનામાં જ સ્વશ્રેય સમજનારાઓ આસ્તિક હોવાનો દાવો કરવા છતાં પણ આસ્તિક નથી કિંતુ નાસ્તિક છે.

કેવલ હૃદયના કરૂણાભાવથી ને કલ્યાણની કામનાથી કહેવાતી આવી આવી વાતો સાંભળીને આજના કેટલાક આત્માઓ અકળાય જાય છે અને અકળામણમાં ને અકળામણમાં જ બોલી ઉઠે છે કે ''સાધુઓથી આવું આવું બોલી જ કેમ શકાય ?'' આ શું તે આત્માઓની અયોગ્યતાનો જેવો તેવો-નાનો સૂનો પૂરાવો છે ?

તમે સમજી શકશો કે અધર્મ માર્ગે ચઢી ગયેલા એવા પણ યોગ્ય આત્માઓની આ વિશ્વમાં જેમ બલિહારી છે, તેમ ઉત્તમ માર્ગે ચાલવાનો દાવો કરનારા એવા પણ અયોગ્ય આત્માઓથી જગતને ત્રાસ છે, કારણ કે એવા આત્માઓ કોઈને કોઈ દુન્યવી સ્વાર્થના કારણે જ પ્રાયઃ ધર્મની ઉપાસના કરનારા હોય છે, એટલે તેવા આત્માઓ ઉપર ગમે તેવા ઉત્તમ સહવાસની પણ ભાગ્યે જ અસર થાય છે, ઉત્તમ આત્માઓનાં હિતકર કથન પણ તેવા આત્માઓને અહિતકર તરીકે જ પરિણામ પામે છે, તેવા આત્માઓનું હૃદય જ એવું ઘડાયેલું

હોય છે કે કોઈ પણ વસ્તુ તેવા આત્માઓના હૃદયમાં વસ્તુરૂપે પરિણામ ન પામે, એ જ કારણે તેવા આત્માઓ પોતાના પ્રશંસકના જ પૂજારી બને છે, પણ સાચા ઉપકારીઓના કદિ પૂજક બની શકતાં નથી.

દુર્ભવ્ય આત્માઓ જ્યારે સમષ્ટિગત હિતશિક્ષાનું પણ શ્રવણ નથી કરી શકતા ત્યારે અલ્પસંસારી આત્માઓ પોતાની જાતને ઉદ્દેશીને અપાતી કટુ પણ હિતશિક્ષાને પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે, સાંભળે છે એટલું જ નહિ પણ ઉપકારી મહાપુરૂષો તરફથી અપાતી એવી પણ હિતશિક્ષાનો જીવનમાં અમલ કરવાનો પોતાની શક્તિને અનુરૂપ એવો પૂરતો પ્રયત્ન કરે છે. સોદાસ પણ એવા આત્માઓ પૈકીના જ એક છે. એ યોગ્યતાના પ્રતાપે જ જીવનભરની વ્યસનાસક્તિનો એક ક્ષણમાં ત્યાગ કરીને તે પુણ્યાત્મા પરમશ્રાવક બની ગયા.

[૨૩]

પુણ્યયોગે ફરી રાજ્યપ્રાપ્તિ :

એ જ અરસામાં મહાપુર નામના નગરમાં કોઈ પણ અપુત્રીઓ રાજા મરણ પામતો ત્યારે પ્રથમ પંચ દિવ્યો કરવામાં આવતાં અને એ દિવ્યો જેને ફળે તે મરેલા રાજાની ગાદી ઉપર આવે એવી રીત ચાલતી હતી. એ રીત મુજબ મહાપુર નગરના રાજાના મરણ બાદ પંચદિવ્યો કરવામાં આવ્યા અને એ પંચદિવ્યો દ્વારા સોદાસ જ રાજ્ય પર અભિષિક્ત થયા, એટલે અટવીમાં આથડનારા મટીને સોદાસ પુણ્યોદયે મહાપુર નગરના મહારાજા બન્યા.

ધ્યાનમાં રાખજો ! પુણ્યોદય વિના આ વિશ્વની એક પણ માની લીધેલી ઈષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી.વિશ્વની કોઈ પણ ઈષ્ટ વસ્તુ તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેનો પુણ્યોદય જાગૃત હોય અગર થાય; આ કારણે ઈષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે અનીતિ આદિને આચરતાં અટકી જવું જોઈએ; અન્યથા એ અનીતિ આદિના પ્રતાપે પ્રાપ્ત થયેલા પુણ્યોદયને કારમી રીતે વેડફી નાંખી એવા પાયમાલ બની જશો કે આ ભવના બગાડા સાથે અનેક ભવોનો બગાડો થઈ જશે. પુણ્યોદયના પ્રતાપે ઈષ્ટ વસ્તુઓને પામેલાઓની ઈર્ષ્યા કરવી એ પણ એક જાતની મૂર્ખતા જ છે. ઈષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિના અર્થીએ પણ અન્યની ઈર્ષ્યા, કોઈનું પડાવી લેવાની પ્રવૃત્તિ અને અનીતિ આદિ પાપાચરણોનું સેવન નહિ કરતાં જેની સેવાથી પાપ ટળે તેની સેવા કરવી જોઈએ, પણ શરત એટલી કે એવી ઉત્તમ વસ્તુની સેવા કરતાં પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની લાલસા રાખવી જોઈએ નહિ. એવી કોઈ પણ જાતની આશંસા વિના જો આત્મહિતસાધક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો એના પ્રતાપે મુક્તિસુખની પ્રાપ્તિ નિશ્ચિત થાય છે અને પૌદ્ગલિક સુખ વિના પરિશ્રમે પ્રાપ્ત થાય છે.

સુંદર પુણ્યોદયના પ્રતાપે સોદાસ અરણ્યમાં આથડતા મટી ગયા અને મહાપુર નામના નગરના મહારાજા બન્યા. મહારાજા બન્યા પછી તેમણે પોતાના પુત્ર સિંહરથ કે જેને મંત્રીઓએ પોતાને પદભ્રષ્ટ કર્યા પછી પોતાની ગાદી ઉપર સ્થાપન કર્યો હતો તેની પાસે પોતાનો એક દૂત મોકલ્યો. તે દુતે જઈને સિંહરથ રાજાને કહ્યું કે સોદાસ મહારાજાની આજ્ઞાનો આપ સ્વીકાર કરો.

યુદ્ધમાં વિજય અને પરિણામે દીક્ષા ગ્રહણ :

સોદાસની આજ્ઞા માનવાનું કહેનાર દુતનો સિંહરથ રાજાએ ખૂબ તિરસ્કાર કર્યો અને કાઢી મૂકયો. સિંહરથ રાજાએ પોતાની કેવી હાલત કરી, એ વાત આવીને દુતે સોદાસ મહારાજા સમક્ષ યથાસ્થિત રૂપે કહી.

પરિણામે સોદાસ મહારાજા સિંહરથ રાજાની સામે અને સિંહરથ સોદાસ મહારાજાની સામે યુદ્ધ કરવાને ગયા અને બન્ને રાજાઓ પરસ્પર યદ્ધ કરવા લાગ્યા. યુદ્ધ કરતાં સોદાસ મહારાજાએ સિંહરથ રાજાને જીતીને હાથથી પકડી લીધો. વિજય પામેલા સોદાસ મહારાજાએ બન્ને રાજ્યોનો ભોગવટો નહિ કરતાં તે બન્ને રાજ્ય સિંહરથ રાજાને જ સમર્પણ કર્યા અને પોતે તો એ બન્ને રાજ્યોનો પરિત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે સોદાસ મહારાજાએ પરમ શ્રાવક બન્યા પછી રાજ્યગાદી ઉપર આવીને પોતાના પુત્ર સિંહરથ રાજા પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવવા માટે જે દુત મોકલ્યો હતો તે ઉભય રાજ્યના માલિક બનવાની જ અભિલાષાથી નહિ પણ કોઈ ઉત્તમ અભિલાષાથી જ મોકલ્યો હતો; અન્યથા આજ્ઞા નહિ માનનારા પુત્ર રાજા ઉપર પરાક્રમપૂર્વક વિજય મેળવ્યા બાદ તરત જ પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કરવા જેવી દશા એકદમ ન આવી જાય.

ખરેખર, પરમ શ્રાવકપણાને પામેલો આત્મા સંસારના કોઈ પણ પદાર્થનો અભિલાષી હોતો નથી. એવા આત્મા માટે જો ચારિત્રમોહનીયનો ઉદય તીવ્ર ન હોય તો સાધુપણાની પ્રાપ્તિ પણ સહજ હોય છે; કારણ કે તેવા આત્માઓના મનોરથો જ સદાને માટે સંસારથી પરાઙ્મુખ હોય છે અને સાધુપણાની પ્રાપ્તિના હોય છે. એ કારણે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

"जिनो देवः कृपा धर्मो, गुरवो यत्र साधवः । श्रावकत्वाय कस्तस्मै, न श्लाघेताविमुढधीः" ॥१॥

કોણ એવો સુંદર બુધ્ધિનો આત્મા છે કે જે તેવા પ્રકારના શ્રાવકપણાની શ્લાઘા ન કરે કે, જે શ્રાવકપણામાં-જિન એટલે રાગાદિ શત્રુઓના સંપૂર્ણ વિજેતા અર્થાત્ અઢારે દોષોથી રહિત અને વિશ્વના કલ્યાણ માટે મોક્ષપ્રાપક ધર્મતીર્થના સ્થાપક શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા દેવ મનાય છે, પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે દયા એ ધર્મ મનાય છે અને બાહ્ય તથા અભ્યંતર પરિગ્રહના ત્યાગી સાધુઓ જ ગુરૂ મનાય છે.

અર્થાત્ શ્રાવકપણું જેને તેને દેવ માનવામાં, જેને તેને ગુરૂ માનવામાં કે જે તે વસ્તુને ધર્મ માનવામાં નથી ટકતું, પણ તેને પામવા માટે કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મનો ત્યાગ કરવો પડે છે અને સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મની ઉપાસના કરવી પડે છે. કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મના ત્યાગથી અને સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મની ઉપાસનાથી શોભતા શ્રાવકપણાની પ્રશંસા હરકોઈ સુંદર બુદ્ધિનો સ્વામી કરે જ એમાં શંકા પણ શી ? અને એવા સુંદર શ્રાવકપણાની પણ પ્રશંસા કરતાં જેને શરમ આવે તેની બુદ્ધિમાં સુંદરતા છે એમ માને પણ કોણ ?

(સભામાંથી૦ કોઈ પણ નહિ.)

સુશ્રાવકના મનોરથો કેવા હોય ?

સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મની ઉપાસનાથી, એના ઉપાસક આત્માની મનોવૃત્તિ આખી જ પલટાઈ જાય છે. એ મનોવૃત્તિના પલટાના પરિણામે એ આત્માને સંસાર આકરો લાગે છે; એટલે એ આત્મા પરમવીતરાગ શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ પ્રરૂપેલા ધર્મની આગળ ચક્રવર્ત્તિપણાની કિંમત પણ કશી જ નથી આંકતો. એ કારણે સદાય એની ભાવના એ જ હોય છે કે શ્રી વીતરાગદેવ, શ્રી વીતરાગની જ આજ્ઞામાં જ જીવનશ્રેય જોનારા નિર્ગ્રંથ ગુરૂદેવ અને અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ શ્રી વીતરાગ પ્રરૂપિત ધર્મની ઉપાસનાથી મારા આત્મામાં એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાઓ કે જે યોગ્યતાના પ્રતાપે મારો આત્મા સદાય-

"जिनधर्मविनिर्मुक्तो, मा भूवं चक्रवर्त्यपि । स्यां चेटोऽपि दरिद्रोऽपि, जिनधर्माधिवासितः ॥१॥

શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મથી અધિવાસિત એવો હું દાસ પણ થાઉં અને દરિદ્ર પણ થાઉં એની હરકત નહિ, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મથી રહિત બની ગયેલો હું ચક્રવર્તી પણ ન થાઉં તો સારૂં.

અર્થાત્ મને કોઈ એમ કહે કે 'બોલ ! તારે ચક્રવર્તિતા જોઈએ છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ જોઈએ છે. જો શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ જોઈતો હોય તો આ ચક્રવર્ત્તિપણાને બદલે તને દાસપણું અને દરિદ્રપણું મળશે. માટે વિચાર કરીને ઉત્તર આપજે' આ કથનના ઉત્તરમાં આનંદપૂર્વક હું એમ કહી શકું કે 'જો એક શ્રી જિનેશ્વરદેવ નો ધર્મ મારી પાસે રહી શકતો હોય તો મને દાસપણું અને દરિદ્રપણું કબુલ છે,

પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મનો ત્યાગ કરવાથી ચક્રવર્ત્તિપણું મળતું હોય તો મારે એ ચક્રવર્તિતા સ્વપ્ને પણ ન જોઈએ. કારણ કે ચક્રવર્ત્તિપણું એ મારે મન કશી જ કીંમત નથી અને શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ એ મારે મન સર્વસ્વ છે; એનું કારણ એ છે કે ચક્રવર્તિતા એ આત્માને સંસારમાં રૂલાવનાર છે, ત્યારે ધર્મ એ સંસારના બંધનથી છોડાવીને મુક્તિને આપનાર છે. માટે મને તો ચક્રવર્તિપણાને ભોગે પણ એક શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ જ યાવત્ મારા આત્માની મુક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી મળો, એ સિવાય મારે પોતાને કશું જ ન જોઈએ.'

આવા પ્રકારની ભાવનામાં જ રક્ત રહે; આવા પ્રકારની ભાવનાના યોગે એ આત્માના અંતઃકરણમાં અહર્નિશ એવા જ મનોરથોની ઊર્મિઓ ઉઠયા કરે છે કે,

''त्यक्तसंगो जीर्णवासा, मलक्लिन्नकलेवरः । भजन् माधुकरीं वृत्तिं, मुनिचर्यां कदा श्रये ॥१॥
त्यजन् दुःशीलसंसर्गं गरुपादरजः स्पृशन् । कदा हं योगमभ्यस्य, प्रभवेयं भवच्छिदे ॥२॥
महानिशायां प्रकृते, कायोत्सर्गे पूराद्बहिः । स्तंभवत्स्कन्धकर्षणं, वृषाः कुर्युः कदा मयि ॥३॥
वने पद्मासनासीनं, क्रोडस्थितमृगार्भकम् । कदा घ्रास्यन्ति वस्त्रे मां, चरन्तो मृगयूथपाः ॥४॥
रात्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे, स्वर्णोऽश्मनि मणौ मृदि । मोक्षे भवे भविष्यामि, निर्विशेषमतिः कदा ॥५॥

કયારે એવો સમય આવે કે દુનિયાદારીના સઘળાય સંસર્ગોનો ત્યાગ કરી, જીર્ણ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરી, મલથી વ્યાપ્ત શરીરને ધરનારો થઈ અને માધુકરી વૃત્તિને ભજનારો હું મુનિચર્યાનો આશ્રય કરૂં : દુ:શીલને આત્માઓના સંસર્ગને ત્યાગ કરતો અને સદ્દગુરુઓની પાદરજને સ્પર્શ કરતો હું યોગનો અભ્યાસ કરીને વિષય કષાયરૂપ સંસારનો છેદ કરનારો થાઉં : બળદો જેમ સ્તંભ સાથે પોતાના સ્કંધનું સંઘર્ષણ કરે છે, તેમ મહારાત્રિમાં નગરની બહાર કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા મારી સાથે પણ બળદો પોતાના સ્કંધનું સંઘર્ષણ કરે તે છતાં પણ સ્તમ્ભની માફક હું સ્થિર રહી શકું : વનમાં પદ્માસન લગાવીને બેઠેલા મારા ખોળામાં આવીને હરણીનાં બચ્ચાંઓ બેસે અને ચરતા મૃગયુથના પાલક હરણીયાઓ મને સૂંઘે તે છતાં પણ હું સમભાવમાં રહી શકું અને શત્રુ તથા મિત્ર ઉપર, તૃણ તથા સ્ત્રીઓના સમૂહ ઉપર, સુવર્ણ અને પત્થર ઉપર, મણિ અને માટી ઉપર તથા ભવ અને મોક્ષ ઉપર સમાનમતિવાળો હું થાઉં.

આવી ઊર્મિઓના પ્રતાપે એવા આત્માઓ માટે કઠીન એવો પણ સંસારનો ત્યાગ સહેલો બને એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? પૂર્વની આરાધના, સુકુલના સંસ્કારો અને હિતૈષી માતાપિતાદિની હિતકર પ્રેરણા આદિના પ્રતાપે બાળકો, જેમ સંસારના પ્રેમથી રહિત બની સંયમના રંગથી રંગાઈને સાધુ ધર્મને બાલ્યકાળમાં જ પામી શકે છે, તેમ પરમ સુશ્રાવકો સંસારની જાળમાં ફસાએલા હોવા છતાં પણ અહર્નિશ અંતઃકરણમાં ઉઠયા કરતા ઉત્તમ ઉત્તમ મનોરથો તથા ઉર્મિઓના પ્રતાપે એકદમ શ્રમણધર્મને પામી શકે છે.

આ હેતુથી સોદાસ મહારાજા, પૂર્વે ગમે તેવા ખરાબ વ્યસની હોવા છતાં પણ કુલીનતા અને લઘુકર્મિતાના પ્રતાપે સદ્દગુરૂના યોગે પરમશ્રાવકપણું પામ્યા પછી અલ્પ સમયમાંજ પ્રભુપ્રણીત શ્રમણધર્મના પુનિત પંથે વિહરવાને સજ્જ થાય એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી.

પ્રભુશાસનમાં એવો કાયદો છે જ નહિ કે કાલનો પાપી આજે ધર્માત્મા ન થઈ શકે. પ્રભુશાસનમાં તો ગમે તેવો પાપાત્મા પણ પુણ્યોદયે સદ્દગુરૂનો યોગ પામીને તે જો પાપભીરૂ બને તો ધર્મનો અધિકારી બની શકે છે અને પાપભીરૂ બન્યા પછી જો પાપનો ત્યાગ કરવા અને પ્રભુપ્રણીત ધર્મનો સ્વીકાર કરવા માટે ઉત્સાહિત થાય તો પોતાની ઘોર પાપપ્રવૃત્તિનો પરિત્યાગ કરી ખુશીની સાથે પ્રભુપ્રણીત ધર્મનો સ્વીકાર કરવા દ્વારા પરમ ધર્માત્મા એટલે સુશ્રાવક અને સુસાધુ બની શકે છે : એનું જ પરિણામ છે કે ઘોર પાપાત્માઓ પણ સદ્દગુરૂના યોગે પરમ ધર્માત્મા બનીને સામાન્ય જીવોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતે અલ્પકાળમાં પરમપદના ભોક્તા બની શકયા છે.

[૨૪]

સોદાસ મહારાજાના વંશજો પણ પ્રભુપ્રણીત શ્રમણધર્મના પુનિત પંથે :

સુકોશલ મહારાજાના પુત્ર હિરણ્યગર્ભ, હિરણ્યગર્ભના પુત્ર નઘુષ અને નઘુષના પુત્ર સોદાસ જેમ પ્રભુપ્રણીત શ્રમણધર્મના પંથે વિહરીને પોતાનું કલ્યાણ સાધી ગયા તેમ સોદાસના પુત્ર સિંહરથ અને સિંહરથ રાજાના પુત્ર બ્રહ્મરથ થયા, બ્રહ્મરથના પુત્ર ચતુર્મુખ થયા, ચતુર્મુખના પુત્ર હેમરથ થયા, હેમરથના પુત્ર શતરથ થયા, શતરથના પુત્ર ઉદયપૃથ થયા, ઉદયપૃથના પુત્ર વારિરથ થયા, વારિરથના પુત્ર ઈંદુરથ થયા, ઇંદુરથના પુત્ર આદિત્યરથ થયા, આદિત્યરથના પુત્ર માન્ધાતા થયા, માન્ધાતાના પુત્ર વીરસેન થયા, વીરસેનના પુત્ર પ્રતિમન્યુ થયા, પ્રતિમન્યુ રાજાના પુત્ર પ્રતિબંધુ થયા. પ્રતિબંધુ રાજાના પુત્ર રવિમન્યુ થયા. રવિમન્યુ રાજાના પુત્ર વસંતતિલક થયા, વસંતતિલકના પુત્ર કુબેરદત્ત થયા, કુબેરદત્તના પુત્ર કુંથુ થયા, કુંથુ રાજાના પુત્ર શરભ થયા, શરભ રાજાના પુત્ર દ્વિરદ થયા, દ્વિરદ રાજાના પુત્ર સિંહદશન થયા, સિંહદશનના પુત્ર હિરણ્યકશિપુ થયા, હિરણ્યકશિપુના પુત્ર પુંજસ્થલ થયા, પુંજસ્થલના પુત્ર કકુસ્થ થયા; અને કકુસ્થ રાજાના પુત્ર રઘુ થયા. આ રાજાઓ પૈકીના કેટલાક રાજાઓ મોક્ષ પામ્યા અને કેટલાક રાજાઓ સ્વર્ગગતિને પામ્યા.

વિચારો કે આ પુણ્યાત્માઓની પરંપરા પણ કેવી પવિત્ર છે કે જેમાંનો એક પણ આત્મા એવો નહિ કે જેણે પ્રભુધર્મની આરાધના કરીને સ્વશ્રેય ન સાધ્યું હોય, આવી પરંપરા ઉત્પન્ન કરવી હોય તો જીવનની છેલ્લી ક્ષણ સુધી વિષયસુખમાં રક્ત રહેવું નહિ જ પાલવે. પૂર્વની આરાધનાના અભાવે અગર સુંદર સંસર્ગોના અભાવે બાલ્યવયમાં શ્રમણધર્મને ન પામી શકયા એ વાત જુદી છે. પણ અનેક વખત ઉત્તમ ઉપદેશનું શ્રવણ કરવા છતાં પણ જીવનની છેલ્લામાં છેલ્લી ક્ષણ સુધી સંસારની આસકિત ન તજવી અથવા તો તજવાની ભાવના પણ ન કેળવવી એ કાંઇ સ્વપરનું સુંદર જીવન ઘડવાની દશા ઓછી જ ગણાય ? આવી દશામાં પવિત્ર પરંપરાના ઉત્પાદક ઓછું જ બની શકાય તેમ છે ? પોતાના જીવનમાં ઉત્તમતા કેળવ્યા સિવાય પરંપરાના વંશવારા જીવનમાં ઉત્તમતા શી રીતે કેળવી શકાશે ? પરંપરાના જીવનમાં ઉત્તમતા કેળવવાની અભિલાષા ધરનારાઓએ પોતાની જીવનદશાને સુધારવી જ જોઇશે.

કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ પુણ્યપુરુષોની પરંપરાને સાંભળવાનો પણ એ જ હેતુ છે, આવી ઉત્તમ પરંપરાઓના શ્રવણથી પોતાનું જીવન એવું સુંદર બનાવવું જોઇએ કે, જેના પરિણામે પોતાની પરંપરાનું અર્થાત્ પોતાના વંશવારસોનું જીવન પણ સુંદર ઘડાય. પોતાના અને પરંપરાના જીવનની સુંદરતા એટલે કે મોક્ષમાર્ગને આરાધવાની ઉત્કટ પ્રવૃત્તિ અને આરાધવાની શકિતના અભાવમાં આરાધવાની ઉત્કટ આકાંક્ષા. આ સિવાયની સુંદરતા એ પ્રભુશાસનની સુંદરતા નથી. પ્રભુશાસનની સુંદરતા તો જીવનને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં વહેતું મૂકી દેવામાં છે અને વહેતું ન મૂકી દેવાય તો વહેતું મૂકી દેવાની ઉત્કટ અભિલાષામાં જ છે. આ વાત પોતાની જાતને પ્રભુશાસનમાં મનાવવા ઇચ્છનારાઓએ એક ક્ષણ પણ વિસરી જવા જેવી નથી, જેઓ આ વાતને વિસારીને બેઠા છે તેઓએ પોતાની જાતને પોતાના જ હાથથી પ્રભુશાસનની બહાર રાખી છે, એ સાબિત કરવાની કશી જ જરૂર નથી.

અનરણ્ય મહારાજા અને તેમનો પરિવાર :

હમણાં કહી ગયા તે પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગને આરાધનારી સુકોશલ મહારાજાની પરંપરામાં રઘુ રાજાના પુત્ર તરીકે અનરણ્ય ઉત્પન્ન થયા. જે અનરણ્ય મહારાજા ખરેખર શરણના અર્થીઓ માટે શરણરૂપ હતા અને તેના પર અનુરાગ રાખનારાઓને ઋણરહિત બનાવનારા હતા. તે રાજાને પૃથ્વીદેવી નામની રાણી હતી. તે રાણીની કુક્ષીની ઉત્પન્ન થયેલા બે પુત્રો તે રાજાને હતાઃ બે પુત્રો પૈકીના મોટા પુત્રનું નામ અનંતરથ હતું અને નાના પુત્રનું નામ દશરથ હતું.

સત્તા સંપન્ન આત્માના અનુકરણીય ઉમદા ગુણો :

અનરણ્ય રાજા કેવા હતા એનું વર્ણન કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ માત્ર બે જ વિશેષણોથી કર્યું છે, પણ એ બે વિશેષણો દ્વારા એક સત્તા સંપન્ન આત્માની દશા કેવી હોવી જોઇએ ? એનું સુંદરમાં સુંદર પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. સત્તાસંપન્ન આત્માઓની દશા મોટે ભાગે એવી હોય છે કે પોતા ઉપર પ્રેમ રાખનારાઓ પ્રત્યે પણ તેનું વર્તન તોછડાઇ ભર્યું હોય છે અને શરણાગત આત્માઓ પ્રત્યે તો તિરસ્કાર વૃત્તિથી છલકાતું જ હોય છે, પણ એવી જાતના વર્તનમાં નથી દર્શન થતું સત્તાશીલતાનું કે નથી દર્શન થતુ સાચી ક્ષાત્રવટનું. રાજાની સત્તાશીલતા એવી હોવી જોઇએ કે નિર્મળ પ્રેમ ધરાવનારાઓનું સ્થાન તેની પાસે શુદ્ધ પ્રેમથી ઉભરાતું હોવું જોઇએ અને સાચા રાજાની ક્ષત્રિયવટ એવી હોવી જોઇએ કે એના પ્રતાપે શરણાગત આત્માઓ એની છાયામાં પ્રસન્ન ચિત્તે રહી શકે.

આવી દશા તે જ રાજામાં હોઇ શકે છે કે રાજા, હું રાજા છું એવા મદથી રહિત હોય અને રાજ્ય એ મારૂં નથી એટલું જ નહિ પણ અસાર, અનિત્ય અને અસ્થિર છે તથા એ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ છે; એ કારણે એનો જેમ વહેલો ત્યાગ થાય તેમ સારૂં અને જ્યાં સુધી ત્યાગ ન થઇ શકે ત્યાં સુધી તેનો ઉપયોગ, પોતાનું અહિત ન થાય તેવા પ્રકારના પ્રજાહિતના કાર્યમાં કરવો તથા રાજ્યસત્તાના બળે અધર્મનું જેટલું ઉન્મૂલન થઇ શકે તેટલું ઉન્મૂલન કરીને પ્રજાને સન્માર્ગ ઉપર સ્થિર કરવી. આવી ભાવનાથી રંગાયેલ હોય. આવી ભાવનાથી રંગાયેલા રાજાઓ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના પંથે વિચરી વિશ્વમાં વૈરાગ્યભાવનાને રેલાવતા સાધુપુરુષોના અને શ્રી વીતરાગપરમાત્માએ પ્રરૂપેલા તથા શ્રી વીતરાગમાર્ગના પ્રચારક મહર્ષિઓ દ્વારા એક મુક્તિની સાધના માટે જ ઉપદેશાતા અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ધર્મના વિરોધી તેઓ કોઇ પણ કાળે હોતા જ નથી, એવી ઉત્તમ ભાવનાઓથી સહજ પણ વાસિત થયેલા રાજાઓ, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ પ્રરૂપેલા ધર્મના અનુયાયી ન હોય તે કદાચ બને પણ શ્રી વીતરાગમાર્ગના વિરોધી હોય એ તો સર્વથા અસંભવિતપ્રાયઃ જ હોય છે. એ જ કારણે એવા રાજાઓ રાજ્યના માલિક હોઇ મહાઆરંભી અને મહાપરિગ્રહી હોવા છતાં પણ એ મહારંભ અને મહાપરિગ્રહના પરિણામે અવશ્ય પ્રાપ્ત થતા રૌદ્ર પરિણામના ઉપાસક નથી બનતા પણ સૌમ્ય પરિણામી બન્યા રહે છે. સૌમ્ય પરિણામના પરિણામે આત્મઘાતક પ્રવૃત્તિઓથી પોતેય બચે છે અને પોતાની પ્રજા માટે પણ આશિર્વાદરૂપ બને છે.

સુંદર આત્માના સંકેત પણ સુંદર જ હોય છે :

આ અનરણ્ય મહારાજા તે જ છે કે જેમને પોતાના મિત્ર રાજા સહસ્રકિરણની સાથે એવો સંકેત હતો કે '' જો આપ દીક્ષા અંગીકાર કરો તો મારે દીક્ષા અંગીકાર કરવી.''

આવો પરસ્પર સંકેત કરનારા મહારાજા શ્રી વીતરાગશાસનની સુંદરતર અને સર્વશ્રેષ્ઠ સદ્‌ભાવનાઓથી સુવાસિત હોય એમાં તો આશ્ચર્ય પણ શું છે ? ભાગ્યશાળીઓ ! વિચારો કે ધર્મનિષ્ઠ એવા રાજા મિત્રોના પણ પરસ્પર આવા સંકેતો હોય તો અન્ય સુમિત્રોના સંકેતો કેવા હોવા જોઇએ ? ભાગ્યવાનો ! આજના હોટલીયા મિત્રો તથા નાટક-ચેટકીયા મિત્રોથી અવશ્ય બચવા જેવું છે. આજના એવા નામધારી મિત્રો પોતાની જાતનું નિકંદન કાઢવા સાથે એવા સાથીઓનું પણ નિકંદન કાઢવામાં જ મિત્રતાનો ઉપયોગ કરનારા હોય છે; એ જ કારણે કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ માટે કલ્યાણમિત્રનો યોગ સાધવાનું જ શાસ્ત્રીય વિધાન છે; પણ અકલ્યાણ મિત્રોના યોગથી બચ્યા વિના કલ્યાણમિત્રોનો યોગ થવો એ અસંભવિત છે. એ કારણે ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરે વર્તમાન સમયે શ્રી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રહેલા પરમ વીતરાગ શ્રી સીમંધરસ્વામી નામના તીર્થપતિની સ્તવના કરતાં ગુજરાતી ભાષામાં આ ગાથા ગાયેલી -

''લોકસન્ના થકી લોક બહુ બાઉલો,રાઉલો દાસ તે સવિ ઉવેખે;

એક તુજ આણશું જેહ રાતા રહે, તેહને એહ નિજ મિત્ર દેખે.''

(સાડા ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન ઢાળ ૧૭ : ગા.૫.)

જે કલ્યાણ મિત્રનો યોગ સાધવાના અર્થી આત્માઓએ પોતાના હૃદયપટ ઉપર કોતરી રાખવા જેવી છે. આ ગાથાનો હૃદયપૂર્વક અભ્યાસ કરવામાં આવે અને એમાં કહ્યા મુજબ લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞામાં જ રકત રહેતા આત્માઓની સાથે જ મિત્રતાનો આદર કરવામાં આવે તો જરૂર જીવનમાં કોઇ અજબ પલટો થાય. એ અજબ પલટાના પ્રતાપે જે મિત્રતાનો ઉપયોગ સંસારની સાધનામાં થાય છે તે અટકી જશે અને અનરણ્ય રાજા તથા સહસ્રકિરણ રાજાએ કર્યો તેવો મોક્ષસાધક સદુપયોગ થશે. આ ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે સુંદર આત્માઓના પરસ્પરના સંકેત પણ સુંદર જ હોવા જોઇએ.

અનરણ્ય મહારાજાની પોતાના બાલ પુત્ર સાથે દીક્ષા :

સુંદર સંકેતના પરિણામે પોતાના મિત્ર સહસ્રકિરણ રાજાએ રાવણ સાથેના યુદ્ધમાં પરાજય પામવાથી વૈરાગ્ય પામીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી, એવા સમાચારથી અનરણ્ય મહારાજા કેવી રીતે દીક્ષા ગ્રહણ કરવા તૈયાર થાય છે અને કેવી રીતે દીક્ષાનો સ્વીકાર કરે છે એ વસ્તુ બરાબર જાણવા જેવી છે. જો કે એ વસ્તુ આપણે આ જ રામાયણના બીજા સર્ગમાં જોઇ આવ્યા છીએ છતાં પણ આ સ્થળે એનું કાંઇક સ્મરણ કરાવવાની ખાસ જરૂર છે : એકની એક પુણ્યકથા વારંવાર કરવામાં આવે એથી હાનિ નથી પણ એકાંતે લાભ જ છે : એ જ કારણે પૂર્વધર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાચક, શ્રી પ્રશમરતિ પ્રકરણમાં ફરમાવે છે કે

यद्वद्विषघातार्थं, मंत्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति । तद्वद्रागार्तिहरं, पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ॥१॥

वृत्त्यर्थं कर्म यथा, तदेव लोकः पुनः पुनः कुरुते । एवं विरागवार्ता-हेतुरपि पुनः पुनश्चिन्त्यः ॥२॥

(પ્રશમરતિ : ગાથા ૧૩-૧૫)

જેમ વિષના ઘાત માટે એકનું એક મંત્રાક્ષરનું પદ પુનઃ પુનઃ બોલવામાં આવે તે છતાં પણ પુનરૂકિતનો દોષ નથી લાગતો, તેમ રાગરૂપ પીડાને હરનાર એકનું એક અર્થપદ પુનઃ પુનઃ કહેવામાં આવે તે છતાં પણ તે દોષરૂપ નથી. તેમ જ જેવી રીતે લોક, આજીવિકા માટે તેનું તે જ કર્મ ફરી ફરીને કર્યા કરે છે, તેવી રીતે વિરાગની વાર્તાનો હેતુ પણ પુનઃ પુનઃ ચિંતવવો એ યોગ્ય છે.

આ ઉપરથી એ વસ્તુ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઉપદેશમાં એક વસ્તુ બીજીવાર કહેવી એમાં દોષ નથી : કારણ કે એમાં તો એક જ આશય છે કે શ્રોતા કોઇ પણ પ્રકારે વૈરાગ્ય પામે : એ કારણે શ્રોતા વૈરાગ્ય પામે એ હેતુથી એકની એક વૈરાગ્યજનક વસ્તુ અનેક વાર કહેવામાં કોઇ જાતનો દોષ નથી. વિષનો ઘાત કરવા માટે એકનું એક મંત્રપદ જેમ પુનઃ પુનઃ વારંવાર બોલાય છે, આજીવિકા માટે એકનું એક જ કાર્ય જેમ લોક પુનઃ પુનઃ આચરે છે અને રોગના નાશ માટે એકનું એક ઔષધ પણ જેમ પુનઃ પુનઃ લેવાય છે, તેમ એકની એક વૈરાગ્યજનક વાર્તા પુનઃ પુનઃ કહેવામાં કશી જ હરકત નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે સહસ્રકિરણ રાજા પોતાના એક હજારના સંખ્યાવાળા અંતઃપુરની સાથે જે નદીમાં જળક્રીડા કરતા હતા, તે જ નદીના કિનારા ઉપર યુદ્ધ માટે નીકળેલા રાવણ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પૂજા કરવા બિરાજ્યા હતા. સહસ્રકિરણ રાજાની જલક્રીડાથી નદીમાં પૂર ચઢયું અને એ પૂરના પરિણામે રાવણની જિનપૂજા મલિન થઇ; પરિણામે ઉભયની વચમાં પરસ્પર યુદ્ધ થયું.

રાવણ સાથેના એ યુદ્ધમાં અનરણ્ય મહારાજાના મિત્ર સહસ્રકિરણ રાજા રાવણ દ્વારા જીતાયા. જીતાઇ જવાના પરિણામે સહસ્રકિરણ મહારાજાના અંતઃકરણમાં આ અસાર સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય જન્મ્યો અને જન્મ પામેલા એ ઉત્કટ વૈરાગ્યના પ્રતાપે, પધારેલા પિતામુનિ પાસે ત્યાં ને ત્યાં જ સહસ્રકિરણ મહારાજાએ દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો. સહસ્રકિરણ મહારાજા સાથેની મૈત્રીથી અનરણ્ય મહારાજા પણ દીક્ષા લેવા માટે સજ્જ થયા. દીક્ષા લેવા માટે સજ્જ થયેલા અનરણ્ય મહારાજાએ પોતાના પુત્ર અનંતરથને રાજ્ય લેવાનું કહ્યું; પણ અનંતરથે રાજ્ય લેવાનો ઈન્કાર કરીને પોતાના પિતાશ્રીને કહ્યું કે 'હું તો આપ પૂજ્યની સાથે દીક્ષા લેવાને જ ઈચ્છું છું.' આ કારણથી અનરણ્ય મહારાજાએ પોતાના લઘુપુત્ર દશરથ કે જેની ઉમ્મર તે સમયે માત્ર એક મહિનાની જ હતી, તેના ઉપર રાજ્યલક્ષ્મીને સ્થાપન કરીને, એટલે કે એક મહિનાના બાળકને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કરીને પોતાના મોટા પુત્ર અનંતરથની સાથે દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો.

વિચારો કે ઉત્કટ વૈરાગ્યવાન્ આત્માઓની દશા સંસાર ઉપર કેવા પ્રકારની હોય છે ? સંસારની વ્યવસ્થા વગેરેમાં તેવા પુણ્યાત્માઓ એવા રકત નથી જ બનતા, કે જેના પરિણામે પોતાની આત્મસાધનાનું કાર્ય વિઘ્નમાં પડી જાય. પોતાનું આત્મસાધનાનું કાર્ય વિઘ્નમાં પડી ન જાય એની કાળજી જો ન હોત તો અનરણ્ય મહારાજા, એક મહિનાની જ ઉમ્મરના પુત્રને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કરીને ન જ ચાલી નીકળત. ખરેખર ઉત્કટ વૈરાગ્યને પામેલા પુણ્યાત્માઓની દશા કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ ખૂબ ખૂબ વિચારવા જેવી હોય છે અને યથાશકિત અનુકરણીય પણ હોય છે જ.

અનરણ્ય રાજર્ષિનું મોક્ષગમન :

અનરણ્ય મહારાજા, મહારાજા મટી મિત્રરાજાની દીક્ષાના સમાચારની સાથે જ રાજર્ષિ બન્યા. એક વિશાલ રાજ્યઋદ્ધિનો એક ક્ષણમાં ત્યાગ કરનારા મહારાજાઓ, રાજર્ષિ બન્યા પછી પોતે એક મોટા રાજા હતા એ વાતને સ્મરણમાં પણ નથી આવવા દેતા અને એવી દશાના પ્રતાપે તેઓ એવા પ્રકારના આરાધક બને છે કે હરકોઇ આરાધક આત્મા માટે આદર્શરૂપ નીવડે. એવી આદર્શરૂપ આરાધનાના પ્રતાપે એ પુણ્યાત્માઓ ઘણા જ અલ્પ સમયમાં દુર્લભ મનુષ્ય જીવનના સાધ્યને સાધી લે છે અને સાધ્યની સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી તેની સાધનામાં સદાય સુસજ્જ રહે છે. આ વસ્તુ આ બન્નેય પિતા-પુત્ર મુનિની જીવનચર્યામાંથી આપણને મળી શકે છે. દીક્ષિત થયા પછી એ પિતામુનિએ શું કર્યું અને પુત્રમુનિ શું કરે છે, એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા વર્ણવે છે કે :

અનરણ્ય નામના રાજર્ષિ મહામુનિ મોક્ષે પધાર્યા અને તીવ્ર તપશ્ચર્યાને તપતા અનંતરથ નામના મહામુનિ પૃથ્વી ઉપર વિહરવા લાગ્યા. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે પિતામુનિ એટલે અનરણ્ય નામના રાજર્ષિ મહામુનિ શ્રમણધર્મની ઉત્કટ આરાધના કરીને આયુઃક્ષયે સિદ્ધિપદે સીધાવી ગયા અને પુત્રમુનિ એટલે અનંતરથ નામના મહામુનિ પોતે રાજપુત્ર છે માટે તપશ્ચર્યા વગેરે કેમ થઇ શકે એવી જાતના વિચારને વશ થયા વિના ઉત્કટ આરાધનાના રસીઆ બનીને ઘોર તપશ્ચર્યાને તપવાપૂર્વક ઉગ્ર વિહાર કરવા લાગ્યાં.

[૨૫]

અનુપમ રાજ્યદશા કેવી હોય ?

આપણે જોઇ ગયા કે અનરણ્ય મહારાજાએ પોતાનો લઘુ પુત્ર દશરથ, માત્ર એક મહિનાની ઉંમરનો હોવા છતાં પણ તેના ઉપર રાજ્યનો ભાર મૂકીને પોતાના મોટા પુત્ર અનંતરથ સાથે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને અંગીકાર કરેલી દીક્ષાનું સંપૂર્ણ આરાધન કરીને અલ્પ સમયમાં જ સિદ્ધિપદને સાધી લીધું.

માત્ર એક જ માસની ઉંમરથી મહારાજા બનેલા દશરથ, રાજ્યનું પાલન સુંદરમાં સુંદર રીતે કરવા સાથે ધર્મની આરાધના પણ અપ્રમત્તપણે કરતા. મહારાજા દશરથ કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામ્યા, કેવા નામાંકિત બન્યા, કેવા પ્રજાપાલક થયા, કેવા પ્રજાપ્રિય નીવડયા અને કેવા ધર્મના ધારક થયા એ સઘળીય વસ્તુનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા વર્ણવે છે કે,

રાજ્યને ધરનારા અને ક્ષીરકણ્ઠ એટલે દુધ પિતા એવા પણ દશરથ રાજા ક્રમે ક્રમે પરાક્રમે કરીને જ વયથી વધવા લાગ્યા. પુણ્યશાલિ આત્માઓને પરાક્રમની શોધ માટે નથી જ નીકળવું પડતું. પરાક્રમની શોધ માટે તેઓને જ નીકળવું પડે છે કે જેઓ પાપ કરીને આવ્યા હોય છે. વિક્રમે કરીને જ વયથી વૃદ્ધિને પામેલા દશરથ મહારાજા નક્ષત્રોમાં જેમ ચંદ્રમા શોભે, ગ્રહોમાં જેમ સૂર્ય શોભે અને પર્વતોમાં જેમ સુમેરૂ શોભે તેમ રાજાઓમાં શોભવા લાગ્યા. આવા નામાંકિત દશરથ મહારાજા જેવા સ્વામીની હયાતિમાં, તેમના સ્વામીપણાની સુરમ્ય છાયામાં રહેતા લોકને પરચક્ર આદિથી સંભવિત ઉપદ્રવ આકાશ-પુષ્પની માફક અદૃષ્ટપૂર્વજ હતોઃ અર્થાત્ દશરથ મહારાજાથી શાસન કરાતી રાજધાનીમાં વસતા લોકોને આકાશ પુષ્પનું દર્શન જેટલું અશકય હતું, તેટલું જ અશકય પરચક્ર આદિથી ઉત્પન્ન થતા ઉપદ્રવોનું દર્શન હતુંઃ આકાશપુષ્પની હયાતિ વિશ્વમાં નથી હોતી તેમ પરચક્ર આદિથી ઉત્પન્ન થતો ઉપદ્રવ દશરથ મહારાજાની રાજધાનીમાં ન હતો, એટલે દશરથ મહારાજાની રાજધાનીમાં વસતી પ્રજા નિરૂપદ્રવપણે પોતાનું ઇષ્ટ સાધી શકતી હતી. તેમજ વિશ્વમાં મદ્યાંગ આદિ દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો છે, જ્યારે દશરથ મહારાજા અગીયારમા કલ્પવૃક્ષ હતા, કારણે કે તે ઉદાર હૃદયી મહારાજા અર્થીઓને ધન અને આભરણ આદિ ઇચ્છા મુજબ અર્પણ કરતા હતાઃ અર્થાત્ કલ્પવૃક્ષોની પાસે અર્થી જેમ માગ્યું મેળવી શકતા હતા, તેમ દશરથ મહારાજાની પાસે પણ અર્થીઓ માગ્યું મેળવી શકતા હતા. વિશેષમાં દશરથ મહારાજાને જેમ સામ્રાજય પોતાના વંશની પરંપરાથી જ પ્રાપ્ત થયું હતું, તેમ દોષરહિત શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓએ પ્રરૂપેલો ધર્મ પણ પોતાના વંશની પરંપરાથી જ પ્રાપ્ત થયો હતો : પોતાની વંશપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલ સામ્રાજ્યને જેમ તેઓ અપ્રમત્તપણે ધારણ કરતા હતા, તેમ પોતાની વંશપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલ અને દોષરહિત એવા અરિહંતપરમાત્માએ પ્રરૂપેલા ધર્મને પણ અપ્રમત્તોમાં શિરોમણિ એવા તે દશરથ મહારાજા સદાય ધારણ કરતા હતા.

આ વર્ણન ઉપરથી સહજમાં સમજી શકાશે કે દશરથ મહારાજા, રાજ્ય અને ધર્મ એ ઉભયનું પાલન સારામાં સારી રીતે કરતા. રાજ્યસુખમાં મગ્ન બનીને દશરથ મહારાજા પોતાની ફરજને સહજ પણ ચૂકયા ન હતા, એ જ આ વર્ણનનો ધ્વનિ છે. રાજ્યસુખના ઉપભોગમાં પડીને રાજાઓ પોતાના ધર્મને અને પ્રજા પ્રત્યેના ધર્મને મોટે ભાગે વિસરી જાય છે, તેવું દશરથ મહારાજાએ પોતાના પૂર્વજોની નીતિરીતિને અનુસરીને બનવા દીધું ન હતું.

રાજાઓની રાજધર્મ એ જ છે કે રાજ્યના માલિક બનવા છતાં પણ પોતાની પ્રજાનું હિત સાચવવા સાથે પોતાનું આત્મહિત પણ કદી જ ન ચૂકવું. આવા અનુપમ રાજધર્મનું અખંડિત પાલન કરનારા પુણ્યશાળી રાજા મહારાજાઓ પોતાનું અને પ્રજાનું એમ ઉભયનું શ્રેય સાધી શકે છે. આવા રાજાઓનું હૃદય સદાય સંસારત્યાગની ભાવનાથી જ ભરેલું હોય છે. આવા રાજાઓ જીવનભર રાજા તરીકે પ્રાયઃ કદી જ નથી બની રહેતા. ઘોર અવિરતિના ઉદયથી કદાચ એવા રાજાઓને સંસારમાં રહેવું પડે એ વાત જુદી છે, પણ હૃદયપૂર્વક એવા રાજાઓ સમગ્ર જીવન પ્રાયઃ કદી જ રાજ્યાવસ્થામાં પસાર નથી કરતાં. એવા રાજાઓની રાજદશા પણ અનુપમ હોય છે; રાજદશામાં રહેલા પણ એવા રાજાઓ ત્રાસરૂપ નથી નીવડતા. એવા રાજાઓ મોટે ભાગે

ધર્મપ્રચારનું જ કાર્ય કરનારા હોય છે. એવા રાજાઓની રાજસત્તા ધર્મનાશક નથી નીવડતી, એટલું જ નહિ પણ ધર્મની પોષક અને પ્રચારક નીવડે છે. એવા રાજાઓ રાજસત્તાના મદે નથી ચઢતા, એટલે સ્વયં ધર્મરક્ત બનવા સાથે પ્રજાને પણ ધર્મમાર્ગના મુસાફર બનાવે છે.

રાજાઓએ નામાંકિત બનવા કેવા બનવું જોઇએ ?

દશરથ મહારાજા કેવા નામાંકિત થયા હતા ? એ તો આપણે આ વર્ણન ઉપરથી જાણી શકયા. દશરથ મહારાજાની નામાંકિતતા વર્ણવતાં તેમને ચંદ્રમાં, સૂર્ય અને સુમેરૂની ઉપમા આપવામાં આવી, એટલે કે અન્ય રાજાઓ જ્યારે નક્ષત્રો જેવા હતા ત્યારે દશરથ મહારાજા ચંદ્ર જેવા હતા, અન્ય રાજાઓ જ્યારે ગ્રહો જેવા હતા ત્યારે દશરથ મહારાજા સૂર્ય જેવા હતા, અને અન્ય રાજાઓ જ્યારે પર્વત જેવા હતા ત્યારે દશરથ મહારાજા સુમેરૂ જેવા હતા. ચંદ્ર જેવા બનવા માટે ઉત્તમ આત્માઓએ આહ્લાદક બનવું જોઇએ. સૂર્ય જેવા બનવા માટે અધમ આત્માઓ પ્રત્યે પ્રચંડ બનવું જોઇએ, અને સુમેરૂ જેવા બનવા માટે સ્વ અને પર, શત્રુ અને મિત્ર વગેરે પ્રત્યે સમ વર્તનવાળા બનવું જોઇએ. જે રાજાઓ ઉત્તમ આત્માઓ પ્રત્યે આહ્લાદક નથી બની શકતા, અધમ પ્રત્યે પ્રચંડ નથી બની શકતા અને સ્વપર આદિ પ્રત્યે સમાનપણે નથી વર્તી શકતા, તે રાજાઓ કદી જ ચંદ્ર આદિની ઉપમાઓ નથી પામી શકતા.

માટે જ સાચી નામાંકિતતાના અર્થી રાજાઓએ (૧) ઉત્તમ આત્માઓ પ્રત્યે આહ્લાદક બનવા માટે સ્વયં અહિંસા આદિ ઉત્તમ ધર્મના ઉપાસક, પોષક અને પ્રચારક બનવું જોઇએ. (૨) અધમ આત્માઓ પ્રત્યે પ્રચંડ બનવા માટે સ્વયં હિંસા આદિ અધમ પ્રવૃત્તિના કટ્ટર વૈરી બનીને તેના ઉચ્છેદ માટે સદાય પ્રવૃત્તિશીલ રહેવું જોઇએ. અને (૩) સુમેરૂની માફક શોભાન્વિત થવા માટે સ્વપરના પક્ષપાત વિના પૂરેપરા પ્રમાણિક બનવું જોઇએ.

આ ત્રણે ઉપાયો એવા અનુપમ છે કે એનું સેવન કરનાર રાજાઓ વિના પ્રયત્ને પોતાની પ્રજામાં નામાંકિત બનવા સાથે અન્યત્ર પણ નામાંકિત થાય છે, અને એવા રાજાઓનાં નામો શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનમાં પણ સુવર્ણાક્ષરે આલેખાય છે.

અનુપમ રાજનીતિને ધરનારા રાજાઓ :

આવા પુણ્યનામધેય મહારાજાઓ સ્વયં લોભથી રહિત હોવાના કારણે કોઇની પણ સાથે રાજ્યલિપ્સાથી યુદ્ધમાં ઉતરતા નથી અને એથી એવા અનુપમ રાજનીતિને ધરનારા રાજાઓનો પ્રતાપ જ એવો હોય છે કે પ્રતાપના તાપથી જ એવા રાજાઓની પ્રજાને પરચક્ર એટલે કે પ્રતિપક્ષી રાજાઓના હુમલા આદિથી ઉત્પન્ન થતા ઉપદ્રવોનું દર્શન નથી કરવું પડતું. જે રાજાઓ રાજ્યલિપ્સાથી પર હોય છે તેવા રાજાઓના દુશ્મન પ્રાયઃ હોતા નથી. આવા રાજાઓમાં અનાયાસે જ પ્રજાપાલકતાદિ ગુણોનો આવિર્ભાવ થઈ જાય છે. પ્રજાપાલક રાજા અર્થીઓ પ્રત્યે ઉદાર હોય એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી અને એ જ કારણે અનેક રાજગુણોના પ્રતાપે પ્રજાપાલક આદિ ગુણોથી સુવિશિષ્ટ બનેલા દશરથ મહારાજાની ઉદારતાનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ એ મહારાજાની સાચી એટલે અર્થસંપન્ન ઉપમાનું સ્મરણ કરાવતાં તે મહારાજાને અગીઆરમાં કલ્પતરૂ તરીકે ઓળખાવ્યા. મદ્યાંગ આદિ દશે પ્રકારના કલ્પતરૂઓ, મદ્ય આદિ પોતાના નિયત પદાર્થોને આપવા સાથે અનિયત પદાર્થોનું પણ અર્થીઓને પ્રદાન કરે છે, તેમ દશરથ મહારાજા પણ અર્થીઓને ઇચ્છા મુજબ વિત્ત અને આભરણ આદિનું દાન આપતા હતા.

આવા મહારાજાઓ પ્રજાપ્રિય હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? આવા રાજાઓની છત્રછાયામાં આનંદપૂર્વક રહેતી પ્રજા અન્યાય આદિથી દૂર રહેવા સાથે સાચી ઉદારતાની ઉપાસક પણ કેમ ન હોય ? અને આવી પ્રજાના માલીક પોતાના મોક્ષપ્રાપક ધર્મનું અખંડિત આરાધન કરી શકે એ કંઈ કઠીન નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે સૌ જો પોતપોતાની ફરજ સમજે અને શકિત મુજબ પોતાની ફરજ અદા કરે તો દુનિયામાં ઉત્પન્ન થતાં અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો આપોઆપ જ શમી જાય. પણ ભાગ્યહીન બહુલસંસારી આત્માઓ માટે એવી દશા અને એવી સામગ્રી પ્રાયઃ અપ્રાપ્ય જ હોય છે.

આર્યરમણીઓને માથે અલંકાર :

ઉમ્મરલાયક થયેલા દશરથ મહારાજાએ ત્રણ પવિત્ર કન્યાઓ સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું. જે રાજકન્યાઓ સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું તે રાજકન્યાઓ કોણ અને કેવી હતી, એ વગેરેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

''એક તો દશરથ રાજા યુદ્ધમાં જેમ જયલક્ષ્મીને પરણે, તેમ અપરાજિતા નામની પવિત્ર રાજકન્યાને પરણ્યા. તે રાજકન્યા દભ્રસ્થલ પુરના સ્વામી સુકોશલ નામના મહીપતિની કન્યા હતી, અમૃતપ્રભા નામની સુકોશલ રાજાની પત્નીની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલી હતી અને સુંદર રૂપ તથા લાવણ્યથી સુશોભિત હતી. અર્થાત્ પ્રથમ દશરથ મહારાજા જે રાજકન્યા સાથે પરણ્યા તે રાજકન્યાનું નામ અપરાજિતા હતું. તેનું નગર દભ્રસ્થલ હતું, તેના પિતા દભ્રસ્થલના સ્વામી સુકોશલ નામના નરપતિ હતા, તેની માતા અમૃતપ્રભા નામની હતી અને તે સુંદર રૂપ અને લાવણ્યથી સુંદર હતી. અને બીજી કૈકેયી અપર નામ સુમિત્રા નામની રાજકન્યા સાથે દશરથ મહારાજા ચંદ્ર જેમ રોહિણી સાથે પરણે તેમ પરણ્યા. એ રાજકન્યાનું પ્રથમ નામ કૈકેયી હતું અને તે મિત્રા નામની માતાની દીકરી હોવાની સાથે સુશીલા હોવાથી તેનું બીજું નામ સુમિત્રા હતું. તેનું નગર કમલસંકુલ નામનું હતું, તેના પિતાનું નામ સુબન્ધુતિલક હતું અને તેની માતાનું નામ મિત્રાદેવી હતું. તથા ત્રીજી સુપ્રભા નામની અન્ય પણ અનિંદિત રાજપુત્રી સાથે દશરથ મહારાજાએ પાણીગ્રહણ કર્યું. તે રાજપુત્રી પણ પવિત્ર લાવણ્ય અને સૌંદર્યે કરીને શ્રેષ્ઠ અંગોને ધારણ કરવાવાળી હતી.

આર્યરમણીઓનો સાચો અલંકાર શીલ ગણ્યા છે. એ અલંકાર વિનાની રમણી રમણીય હોવા છતાં અને અન્ય અલંકારોથી અલંકૃત હોવા છતાં પણ અરમણીય અને અદર્શનીય જ ગણાય છે. એવી રમણીઓ એ આર્યદેશનું ભૂષણ નથી પણ કલંક છે. એટલે કોઇ પણ રાજકન્યા કે રાજરમણી શીલથી અલંકૃત હોવી જ જોઇએ.

અને એ મુજબ દશરથ મહારાજા જે ત્રણ રાજકન્યાઓ સાથે પરણ્યા તે રાજકન્યાઓ શીલરૂપ અનુપમ અલંકારથી અલંકૃત હતી, એ વસ્તુ એ ત્રણેના વર્ણનમાં રહેલાં **''पवित्राम्, सुशीलाम्, अनिंदिताम्''** આ ત્રણ વિશેષણોથી ધ્વનિત થાય છે.

આર્યકન્યા અને આર્યરમણી માટે વાપરવામાં આવતાં આવાં વિશેષણો સ્ત્રીની જાતિને તેવી બનવાની સુંદર અને હિતકર ચેતવણી આપે છે. જે સ્ત્રીવર્ગને પ્રતિદિન એવાં સુંદર વિશેષણોવાળી સ્ત્રીઓને સંભાળવાનું અને સાંભળવાનું મળ્યું છે, તે સ્ત્રીવર્ગના સદ્ભાગ્યની કોઈ અવધિ જ નથી. એવો સ્ત્રીવર્ગ આદર્શ નીવડવો જ જોઇએ.

વિષયસુખના ભોગવટામાં સુંદર મર્યાદાશીલતા :

આ રીતે દશરથ મહારાજા એક સુંદર સામ્રાજ્યના અને આવા સુંદર રમણીરત્નોના સ્વામી છતાં પણ વિષયસુખના ભોગવટામાં કેવા મર્યાદાશીલ હતા ? એનો ખ્યાલ આપતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન

શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, ભૂમિને ભોગવનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને તેમ છતાં પણ વિવેકીઓમાં શિરોમણિ સમા દશરથ મહારાજા તે ત્રણેય રમણીઓ સાથે વિષય સંબંધી સુખને એવી રીતે ભોગવતા હતા કે જેનો ભોગવટો કરતાં ધર્મ અને અર્થને બાધા ન પહોંચે.

આથી સમજી શકાશે કે ભોગનો ત્યાગ ન જ કરી શકાય અને ભોગોને ભોગવવા જ પડે, તો ભોગોના ભોક્તાએ ધર્મ અને અર્થને બાધ ન જ થવા દેવો જોઇએ. જે આત્માઓ ભોગાસક્ત બનીને અર્થના ઉડાઉ ધર્મના ઘાતક બને છે તે આત્માઓ સભ્ય દુનિયામાં પણ ફીટકારને પાત્ર બને છે. વિવેકી આત્માઓ માટે ભોગોનો ત્યાગ એ જ સર્વશ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે, છતાં પણ જો કર્મની પરાધીનતા આદિના કારણે ભોગોનો ત્યાગ ન જ બની શકે તો મર્યાદાશીલ તો અવશ્ય બનવું જ જોઇએ. મર્યાદાહીન ભોગીઓ પ્રભુશાસનમાં નિર્વિવેકી ગણાય છે અને એવા નિર્વિવેકી આત્માઓ પ્રાયઃ ધર્મને પામવા માટે પણ અનધિકારી ગણાય છે. ભોગોના ભોગવટામાં અર્થ અને કામને બાધ નહિ લગાડવારૂપ મર્યાદાશીલતા એ ધર્મના અધિકારીપણાના ગુણો પૈકીનો એક ગુણ છે. એ ગુણ પ્રત્યેક ધર્મના અર્થીએ અવશ્ય આદરવો જોઇએ.

[૨૬]

ત્રણ ખંડના ભારતના સ્વામી રાવણનો પ્રશ્ન :

દિગ્વિજયી બનેલા રાવણ ત્રણ ખંડના સામ્રાજ્યને ભોગવી રહ્યા છે એ વસ્તુ તો આપણે જાણીએ જ છીએ. ભરતક્ષેત્ર છ ખંડમાં વહેંચાયેલો છે. તેના અર્ધા ભાગને એટલે ત્રણ ખંડને ભોગવી રહેલા રાવણ પોતાને એક મોટામાં મોટા મહારાજા તરીકે માને છે, પણ તે એક સમ્યગ્દૃષ્ટિ મહારાજા છે એ વાતને કદિ પણ ન ભૂલતા. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા તીવ્ર મોહને આધીન ન થાય ત્યાં સુધી ગમે તેવી દશામાં પણ તેના અંતઃકરણની અંદર વિવેકરૂપી દીપક સળગતો જ રહે છે; એના પ્રતાપે આત્માની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સાચી વસ્તુસ્થિતિનું દર્શન થયા વિના રહેતું જ નથી. એ જ હેતુથી કોઇ એક દિવસે સભામાં રહેલા રાવણ મહારાજા એક નૈમિત્તિકોમાં શિરોમણી સમા નૈમિત્તિકને પોતાના મૃત્યુને લગતો પ્રશ્ન કરે છે. તેમાં પણ વાસ્તવિક સુખના અર્થી માટે અહર્નિશ યાદ રાખવા જેવી એક વાત રાવણમહારાજાના મુખેથી નીકળે છે. એ અહર્નિશ યાદ રાખવા જેવી વાત કઇ છે ? એ આપણે રાવણમહારાજાનો સ્વમુખે થયેલો પ્રશ્ન સાંભળીશું એટલે આપોઆપ જ સમજાઇ જશે.

રાવણ મહારાજાએ એક સર્વશ્રેષ્ઠ નૈમિત્તિક પ્રત્યે ભરસભામાં પોતાના શ્રીમુખે પૂછયું કે 'અમરો પણ નામના જ અમરો છે પણ પરમાથી અમર નથી, કારણ કે સંસારવર્તિ સર્વ કોઇનું મૃત્યુ અવશ્યંભાવિ છે, તે કારણથી એ વાતનો તો મને નિશ્ચય જ છે કે મરણ સૌ કોઇનું થાય છે તેમ મારૂં પણ મરણ થવાનું જ છે. એ પણ હું એ જાણવા ઈચ્છુ છું કે મારૂં મરણ પોતાના જ પરિણામે થવાનું છે કે કોઇ અન્યના હસ્તે થવાનું છે ? માટે તે વાત મને શંકારહિતપણે કહો, કારણ કે જે જે આપ્ત પુરૂષો હોય છે તે તે અવશ્ય કરીને સ્પષ્ટ ભાષણ કરનારા હોય છે.'

આ પ્રશ્નમાં રહેલી ધીરતા અને વસ્તુસ્થિતિનો નિશ્ચય બરાબર જોઇ શકાય છે. પ્રશ્ન કરવામાં રાવણ મહારાજાનો હેતુ માત્ર પોતાનું મરણ પોતાના પરિણામે થવાનું છે કે પરથી થવાનું છે. એટલું જ જાણવાનો છે અને એજ હેતુથી રાવણ મહારાજા એ જાણવા માટે પ્રશ્ન કરતાં સ્પષ્ટતાથી અને નિશ્ચળતા પૂર્વક કહે છે કે ''મરણ એ સંસારવર્તી સર્વ પ્રાણી માટે અવશ્યંભાવિ વસ્તુ છે. દેવો અમર તરીકે ઓળખાય છે પણ તે વાસ્તવિક રીતે અમર નથી, કારણ કે તેઓનું મરણ પણ નિશ્ચિત જ છે. એટલે મરણ એ કોઇ અસંભવિત

અગર નવી વસ્તુ નથી પણ અવશ્ય બનનારી અને સૌ જાણી શકે તેવી વસ્તુ છે એટલે તેનો મને ડર નથી, પણ મારે તો માત્ર એટલું જ જાણવું છે કે મારૂં મરણ સ્વયં જ થવાનું છે કે કોઇના યોગે થવાનું છે ?''

રાવણમહારાજાના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતાં સ્પષ્ટભાષી નૈમિત્તિકોએ પણ સ્પષ્ટપણે કહ્યું કે 'હે મહારાજા ! ભવિષ્યકાલમાં થનારી જનકરાજાની પુત્રી સીતાજીને કારણે ભવિષ્યકાલમાં થનાર દશરથમહારાજાના પુત્રથી આપનું મૃત્યુ થશે.

બિભીષણનું મોહાધીનતાના પ્રતાપે મિથ્યા ભાષણ :

સત્યવક્તા અને સર્વશ્રેષ્ઠ એવા નૈમિત્તિકના સ્પષ્ટ કથનને સાંભળતાની સાથે જ રાવણમહારાજાના લઘુભ્રાતા બિભીષણ એકદમ ચોંકયા અને નૈમિત્તિકશિરોમણિનું વચન સદા સત્ય જ નીવડે છે એમ જાણવા છતાં પણ તે બોલ્યા કે, 'જો કે આ નૈમિત્તિકશિરોરત્નનું વચન સદાય સત્ય જ હોય છે તો પણ હું એકદમ આ વચનને અસત્ય બનાવવા માટે અનર્થરૂપ તે કન્યા અને પુત્રના બીજરૂપ જનકને અને દશરથને હું હણી નાખીશ, માટે હે વડિલ બંધુ ! આપનું કલ્યાણ હો. બીજરૂપ જનકરાજા અને દશરથરાજાનો નાશ કરવાથી, તે બેથી સીતા રૂપ કન્યા અને પુત્ર રૂપ રામની ઉત્પત્તિનો જ નિષેધ થઇ જવાનો એટલે કે સીતા અને રામની ઉત્પત્તિ નહિ જ થવાની; એ કારણે આપોઆપ નૈમિત્તિકનું સાચું પણ કથન મિથ્યારૂપ જ થઇ જશે.'

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે મોહાધીનતા એ કેવી અને કેટલી ભંયકર વસ્તુ છે ? મોહાધીનતાના પ્રતાપે બિભીષણ એટલું પણ નથી વિચારી શકતા કે નૈમિત્તિકનું કથન અસત્ય કઇ રીતે બની શકે ? પણ મોહાધીન આત્માઓને એવા સદ્‌વિચારો આવે પણ શાના ? સદ્‌વિચારો આવે તો મિથ્યા ભાષણ કરતા પૂર્વે સદ્‌વિચારશીલ આત્મા અવશ્ય રોકાય અને કારમો પ્રલાપ કરવા પૂર્વે ખૂબ ગંભીરતા પૂર્વક વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર કરે. વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર આત્માને અન્યના નાશ તરફ કદીજ નથી ઘસી જવા દેતો પણ યોજે તો પ્રામાણિક પ્રયત્નોમાં જ યોજે છે. પ્રામાણિક પ્રયત્ન અશુભ કર્મના ઉદય આગળ કદાચ સફળ ન થાય એ બને, પણ આત્મા એ પ્રયત્નના પરિણામે નવીન અશુભ કર્મના બંધથી તો અવશ્ય બચી જાય છે.

પણ મોહાધીનતા એ આત્માને તેવો પ્રયત્ન કરવા જોગો ધીર રહેવા દેતી જ નથી અને તદ્દન ભાનભૂલો જ બનાવી દે છે. એ ભાનભૂલી દશાના પરિણામે બિભીષણ નિરપરાધી એવા બન્નેય ઉત્તમ રાજાઓના નાશ કરવાની ભાવના ભરસભામાં સ્પષ્ટપણે વ્યકત કરે છે, અને એ વાતથી વિચારશીલ રાવણમહારાજા પણ પોતાના પ્રિય જીવનની રક્ષા માટે : જનક મહારાજા અને દશરથ મહારાજા જેવા પુણ્યશાલી મહારાજાઓના પ્રિયજીવનનો નાશ કરવાની વાતમાં અનુમતિ આપે છે. પોતાના વડિલબંધુની અનુમતિ પામીને બિભીષણ રાજ્યસભામાંથી ઉઠીને પોતાના આવાસે ગયા.

[૨૭]

પુણ્યશાળી નારદજીની હાજરી :

પણ વિધિવશાત્ આ બનાવ જે સમયે રાવણ મહારાજાની રાજસભામાં બન્યો, તે સમયે નારદજીની હાજરી રાવણમહારાજાની રાજસભામાં જ હતી. નારદજી એટલે પ્રભુશાસનના પરમ શ્રદ્ધાળુ અને શુદ્ધ શીલસંપન્ન તથા આકાશગામિની વિદ્યાના બળે તીર્થયાત્રાદિ પવિત્ર હેતુઓથી સદાય ઇચ્છા મુજબ પર્યટન કરનારો એક ઉત્તમ આત્મા.

એવા ઉત્તમ આત્મા પોતાના સાચા સાધર્મિકભાઇઓ ઉપર નિષ્કારણ આપત્તિ આવી પડવાની છે. એમ જાણ્યા પછી કેમ જ સ્થિર બેસી શકે ? સાચો ધર્મી ધર્મી ઉપરની આપત્તિને ટાળવાના ઉચિત પ્રયત્નો કર્યા વિના રહે

જ નહિ. સાચા ધર્મીથી ધર્મી ઉપરની આપત્તિઓ ટાળવાના પ્રયત્નો કર્યા વિના રહી શકાય જ નહિ. સાચા ધર્મી સાચા ધર્મી માટે પોતાનું જીવન આપવા માટે પણ આતુર જ હોય, ધર્મની કે ધર્મીની ગ્લાનિ તેનાથી જોઇ શકાય જ નહિ. એવે સમયે મૌન કે મધ્યસ્થ રહેવા કરતાં એને મરણ વધુ પસંદ પડે. ધર્મ કે ધર્મીની ગ્લાનિને પ્રસન્ન હૃદયે જોઇ રહેનારો આત્મા ધર્મી જ નથી. ધર્મ અને ધર્મીની ગ્લાનિ થઇ રહી છે એમ જાણવા છતાં પણ જે પ્રસન્નચિત્ત રહી શકે છે અને નિર્ઘૃણપણે હસ્યા કરે છે, તે ખરેજ એક ભયંકર રીતે ધર્મ અને ધર્મીના નાશની જ કારવાઇ કરનાર છે, એમાં શંકાના એક લેશને પણ અવકાશ નથી.

રાવણ પાસેથી નારદજી દશરથ પાસે :

નારદજી એવા કરપીણ કે નિર્ઘૃણ ધર્મી ન હતા પણ સાચા ધર્મી હતા, એટલે તેઓએ પોતાના સાધર્મિકો ઉપર કારમી આપત્તિ આવી પડવાની છે એમ સાંભળ્યું કે તરત જ કોઇની પ્રેરણાની પણ રાહ જોયા વિના એવી વાત સાંભળતાંની સાથે જ રાવણની રાજસભામાંથી ઉઠયા અને ત્યાંથી અન્યત્ર કોઇ પણ સ્થાને ગયા વિના સીધા દશરથ મહારાજા પાસે પહોંચ્યા.

દેવર્ષિ નારદજીને પોતાની પાસે દૂરથી આવતા જોઇને દશરથ મહારાજા એકદમ ઉભા થઈ ગયા. ઉભા થઈ ગયેલા દશરથ મહારાજાએ નમસ્કાર કરીને નારદજી નામના દેવર્ષિને ગુરૂની માફક ગૌરવપૂર્વક આસન ઉપર બેસાડયા. સત્કારપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો કે 'આપ કયા સ્થાનથી અત્રે પધાર્યા ?'

દશરથમહારાજાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં નારદજીએ કહ્યું કે 'સીમંધર નામના તીર્થનાથનો નિષ્ક્રમણ મહોત્સવ એટલે દીક્ષામહોત્સવ જોવા માટે હું પૂર્વવિદેહમાં આવેલી પુંડરીકિણી નામની નગરીમાં ગયો હતો. તે નગરીમાં સુરોએ અને અસુરોએ કરેલો તે દીક્ષામહોત્સવને જોઇને હું મેરૂપર્વત ઉપર ગયો હતો. મેરૂપર્વત ઉપર રહેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને વંદન કરીને હું લંકાનગરીમાં ગયો. લંકાનગરીમાં પણ શ્રી શાંતિનાથસ્વામીનું મંદિર છે, તે મંદિરમાં રહેલા શ્રી શાંતિનાથસ્વામી કે જે આ અવસર્પિણીકાળમાં સોળમાં તીર્થપતિ થયા છે, તે તારક તીર્થપતિને નમસ્કાર કરીને હું રાવણના મકાને ગયો. રાવણના મકાને મેં કોઇ પણ નૈમિત્તિક દ્વારા એમ સાંભળ્યું કે જનકની પુત્રી સીતાના અર્થે આપના પુત્રના હસ્તે રાવણનો વધ થશે. તે વાતને સાંભળીને બિભીષણે આપને અને જનકરાજાને હણવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. આપને અને જનકરાજાને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરનાર તે મહાપરાક્રમી અલ્પ કાળમાં અહીં આવશે; આ સઘળું સારી રીતે જાણીને હું સાધર્મિકપણાની પ્રીતિથી આપને આ બધી વાત કહેવા માટે સંભ્રમપૂર્વક લંકા નગરીથી અહીં આવ્યો છું.

ઉત્તમ આત્માની પ્રવૃત્તિ અને મનોદશા :

નારદજીએ પોતાના ઉત્તરમાં જણાવેલી હકીકત ઉપરથી ઉત્તમ આત્માની પ્રવૃત્તિ અને મનોદશા કેવી અને કેટલી સુંદર તથા અનુકરણીય હોય છે ? એ વાત સારી રીતે સમજી શકાય તેમ છે. ઉત્તમ આત્માને મળેલી ઉત્તમ સામગ્રીનો ઉપયોગ પ્રાયઃ પ્રભુમાર્ગની આરાધનામાં જ થાય છે. જ્યારે વિલાસી આત્માઓને મળેલી સારી સામગ્રીનો ઉપયોગ હિતકર પ્રવૃત્તિમાં થવાને બદલે અહિતકર પ્રવૃત્તિમાં થાય છે. યાત્રા માટે પર્યટન કરતા અને યાત્રાર્થે જ લંકા નગરીમાં ગયેલા નારદજીએ પોતાના સાધર્મિકો ઉપર આપત્તિ આવવાની છે, એમ જાણ્યું કે તરત જ સાધર્મિક ઉપરના પ્રેમના યોગે સાધર્મિકોને સાવચેત કરવા દોડી ગયા. ધર્મીનું હૃદય માપવા માટે આ વસ્તુ ઓછી નથી ! ધર્મીનુ હૃદય ધર્મ અને ધર્મીની સેવા માટે સદાય તલસતું હોય છે એની આ સાબિતી છે. કલ્યાણકાંક્ષી આત્માઓએ આવું હૃદય કેળવવાની અતિશય આવશ્યકતા છે. એવી કેળવણીના પ્રતાપે એક પણ વસ્તુ આત્માનું અહિત કરવા માટે સમર્થ નહિ નીવડી શકે. ખરાબ વસ્તુનો સદુપયોગ કરવાનું સામર્થ્ય પણ એ કેળવણીના પ્રતાપે ઘણી જ સહેલાઇથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. સાચી કેળવણી જ એ છે

કે જેના યોગે હૃદય, ધર્મ અને ધર્મીની સેવા માટે સદાય તલસતું બને. હૃદયને એવું બનાવવા માટે આવાં દૃષ્ટાંતો અતિશય ઉપયોગી છે. હૃદયને ધર્મ અને ધર્મીની સેવા માટે તલસતું બનાવવા માટે આવાં આવાં દૃષ્ટાંતોનો સારામાં સારો અભ્યાસ કરવો જોઇએ.

નારદજીનું સત્કાર પૂર્વક વિસર્જન :

ત્યાર બાદ નારદજીએ કહેલા તે સમાચારને સાંભળીને દશરથ મહારાજાએ નારદજીની સારામાં સારી પૂજા કરી અને પૂજાપૂર્વક નારદજીને વિસર્જન કર્યા. દશરથ મહારાજા દ્વારા વિસર્જન કરાયેલા નારદજી એકદમ ત્યાંથી રવાના થયા અને જનકરાજાની નગરીમાં ગયા. તેમની નગરીમાં જઇને નારદજીએ જેવા સમાચાર દશરથમહારાજાને કહ્યા હતા તેવા જ સમાચાર જનક નામના રાજાને પણ કહ્યા.

વિચારો કે હૃદય કેવું સાધર્મિક પ્રત્યેની ભક્તિથી ભરેલું ! અન્યથા આ સમાચાર જનકરાજાને પણ પહોંચાડજો એમ દશરથ રાજાને કહીને ચાલ્યા જવામાં નારદજીને શું હરકત હતી ? કશી જ નહિ, પણ ભક્તિથી ભરેલું હૃદય એ રીતે અન્ય પાસે કાર્ય કરાવીને સંતોષ પામતું જ નથી. ભક્તિથી ભરેલા હૃદયનો એ સ્વભાવ જ છે કે ભક્તિવાળો પોતાના પૂજ્યની ભક્તિનું દરેક કાર્ય તે પોતે જ કરે અને કરાવે. ભક્તિનું કાર્ય કરવામાં ભક્તિથી ભરેલા હૃદયવાલાને કદી જ કંટાળો નથી આવતો, પણ ઉલટો ઉત્સાહ આવે છે. જે સમયે આવા શાસનસેવકો જીવતા હોય તે સમયે શાસન વિશ્વમાં ઝળહળતું હોય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

[૨૮]

પુણ્યનો પ્રતાપ કેવું અજબ કાર્ય કરે છે :

રાવણ મહારાજાનો પ્રશ્ન નૈમિત્તિકનો ઉત્તર; બિભીષણની પ્રતિજ્ઞા અને એ કારમી પ્રતિજ્ઞાના અમલમાં રાવણ મહારાજાની સંપૂર્ણ સંમતિ આ બધી વસ્તુઓ બને એમાં નારદજીની હાજરી એ દશરથ મહારાજાનો પુણ્યપ્રતાપ જ સૂચવે છે. ખરેખર પુણ્યનો પ્રતાપ એ કાર્યને કરનારો છે. વિશ્વની આબાદી એ પુણ્યના પ્રતાપને જ આભારી છે. દુનિયાદારીની આબાદીને ઇચ્છનારાઓએ પણ પાપની પ્રવૃત્તિથી અટકી જવું જોઇએ. પાપની પ્રવૃત્તિથી આબાદી ઇચ્છનારાઓ તો કાલકૂટના ભક્ષણથી જીવવાની આશા રાખનારા છે. પુણ્યનો પ્રતાપ વિનાપ્રયત્ને આપત્તિથી બચવાનાં સાધનો ઉભાં કરે છે. એ વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર આપણને રાવણની રાજસભામાં નારદજીની હાજરી કરાવે છે. વિચારકને એમ જ લાગે કે આવા સમયે રાવણની રાજસભામાં નારદજીની હાજરી રાખનાર દશરથ અને જનકનો પુણ્યપ્રતાપ જ હોવો જોઇએ. આ ઉપરથી એમ પણ સમજી શકાય તેમ છે કે પુણ્યવાન્ આત્માઓનો નાશ કરવા ઇચ્છનારાઓ વિના કારણ પોતાના નાશનીજ તૈયારી કરનારા છે, કારણ કે તેઓની ઇચ્છા ફળતી નથી અને પાપનો બંધ અવશ્ય થાય છે. સામાનું બૂરૂં કરવા ઇચ્છનારાઓ જો સામાનું પુણ્ય જાગતું હોય તો કદી જ બૂરૂં કરી શકતા નથી પણ એ બૂરી ભાવનાના યોગે પાપકર્મ તો જરૂર બાંધે જ છે. કોઇના પણ પુણ્યપ્રતાપની સામે કરડી દૃષ્ટિએ જોનારા ફોગટ જ પોતાની દૃષ્ટિને મલિન કરે છે. પુણ્યશાલીઓના પુણ્યપ્રતાપને નહિ સહી શકનારા નિરર્થક જ હૃદયમાં બળ્યા કરે છે અને પોતાને મળેલી સારી સામગ્રીઓનો પણ સદુપયોગ નહિ કરતાં કારમો દુરૂપયોગ કરે છે, એ બિચારાઓ એટલું બધું કરે છે તે છતાં પણ સામાનો પુણ્યપ્રતાપ જ તેઓને કોઇપણ રીતે ફાવવા દેતો નથી; એટલું જ નહિ પણ ભયંકર નિષ્ફળતા સમર્પે છે. એ વસ્તુ પણ આપણે નારદજીની પ્રવૃત્તિથી જોઇ શકીએ છીએ, કારણ કે પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સફળ કરવા માટે બિભીષણ પહોંચી જાય તે પહેલાં તો એ કારમી પ્રતિજ્ઞા માત્ર પ્રતિજ્ઞારૂપે જ રહે એમ કરવા માટે એ બન્નેય મહારાજાનો પુણ્યપ્રતાપ નારદજી પાસે દોડાદોડી કરાવે છે.

ત્યારે નારદજીની સદ્‌ભાવનાનું શું ? :

સભામાંથી-જ્યારે નારદજીની દોડાદોડમાં દશરથ મહારાજાનો અને જનકમહારાજાનો પુણ્યપ્રતાપ જ કાર્ય કરે છે, તો પછી નારદજીની સદ્‌ભાવાનાનું શું ?

પુણ્યશાલીના પુણ્યપ્રતાપનું વર્ણન કરવાથી પુણ્યપ્રવૃત્તિ કરનાર પુણ્યાત્માની કીંમત એક સહજ પણ ઘટતી નથી. એ વાત પણ જો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવશે તો આપોઆપ જ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજાઇ જશે. જો સામાના પુણ્યપ્રતાપની પ્રશંસાથી સામાની પુણ્યપ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ બની જતી હોય તો તો પાપના ઉદયવાળા આત્માઓને પીડનારા પાપાત્માઓને પાપ પણ ન લાગવું જોઇએ, પણ એમ બની શકે જ નહિ; અને જો એમ બને તો તો પુણ્ય અને પાપની આખી વ્યવસ્થા જ ઉડી જાય તથા આપોઆપ જ નાસ્તિકતા પ્રસરી જાય.

હવે સમજી શકાશે કે નારદજીની હાજરી અને નારદજીની દોડાદોડ, એમાં દશરથ મહારાજા અને જનકમહારાજાનો પુણ્યપ્રતાપ કામ કરે છે એમાં કશી જ શંકા નથી, પરંતુ એથી નારદજીની સાધર્મિક ભક્તિનું મૂલ્ય કોઇ પણ રીતે ઓછું આંકી શકાય તેમ નથી. નારદજીની સદ્‌ભાવના, નારદજીના આત્માનું શ્રેય સાધવા સાથે અન્ય શાસનરસિક આત્માઓ માટે પણ આદર્શરૂપ નીવડે તેમ છે. શ્રી તીર્થંકરદેવોના પુણ્યપ્રતાપથી ઇન્દ્રાદિ દેવોને પણ દોડાદોડ કરવી પડે છે, પણ જે જે એમાં ભક્તિસભર હૃદયે કાર્ય કરે છે, તેઓ જે આત્મશ્રેય સાધી જાય છે,તેની કોઇપણ વસ્તુ સાથે સરખામણી જ થઇ શકે તેમ નથી. એક સાધર્મિકપણાની પ્રીતિથી દોરાઇને નારદજી બીજી કોઇ પણ પોતાની પ્રવૃત્તિમાં સમય નહિ વીતાવતાં સીધા દશરથ મહારાજા પાસે અને જનકમહારાજા પાસે પહોંચી ગયા એ કાંઇ સામાન્ય વાત નથી.

ધર્મી આત્માઓને માટે અનુકરણીય :

નારદજી રાવણની રાજસભામાંથી ઉઠીને સીધા દશરથ મહારાજાની પાસે પહોંચી ગયા અને ત્યાં જઇને જણાવવાના સમાચાર જણાવતાં શું શું જણાવી ગયા એ તો આપણે જોઇ ગયા છીએ; છતાં નારદજીની શ્રેયસ્કર પ્રવૃત્તિનું પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરવાનું મન થાય તેમ છે. નારદજીની જીંદગી જ મોટે ભાગે આત્મહિત સાધક પ્રવૃત્તિઓ માટે નિર્માયેલી હોય એવી છે. પોતાને મળેલી શક્તિઓનો ઉપયોગ મોટે ભાગે એ પુણ્યાત્મા તરફથી પુણ્યપ્રવૃત્તિઓમાં જ થાય છે.

પોતે કયાંથી આવે છે ? એ જણાવતાં નારદજીએ જે જે વાતો કહી એ સઘળી જ ધર્મી આત્માઓને આનંદ આપનારી છે. (૧) પ્રથમ તો એ પુણ્યપુરૂષ આ ભરતક્ષેત્રના પૂર્વ મહાવિદેહમાં આવેલી પુંડરીકિણી નામની નગરીમાં ગયા, તે પણ અન્ય કોઇ હેતુથી નહિ પણ તે નગરીની અંદર હાલમાં પણ ભાવતીર્થંકર તરીકે ભવ્યજીવોને મોક્ષમાર્ગ પ્રબોધી રહેલા શ્રી સીમંધર નામના તીર્થપતિનો દીક્ષા મહોત્સવ જોવા માટે જ. સુરો અને અસુરો દ્વારા કરાયેલો શ્રી સીમંધર નામના તીર્થપતિનો દીક્ષા મહોત્સવ જોવા માટે જ. સુરો અને અસુરો દ્વારા કરાયેલો શ્રી સીમંધર નામના તીર્થપતિનો દીક્ષા મહોત્સવ જોઇને પ્રસન્નહૃદય બનેલા તે પુણ્યાત્મા ત્યાંથી મેરૂપર્વત ઉપર ગયા. (૨) મેરૂપર્વત ઉપર ગયા તે પણ મેરૂપર્વત સુવર્ણમય છે એને જ જોવા માટે નહિ પણ ત્યાં રહેલા તીર્થંકરદેવોને વંદન કરવા માટે. (૩) ત્યાંથી લંકા નામની નગરીમાં ગયા અને ત્યાં જઇને પણ પ્રથમ અન્ય કોઇ સ્થળે નહિ જતાં સીધા જ એ નગરીમાં આવેલા શ્રી શાંતિનાથ સ્વામીજીના મંદિરમાં જ જાય છે. એ મંદિરમાં જઇને એ મંદિરમાં રહેલા શ્રી શાંતિનાથસ્વામીજીની પ્રતિમાના દર્શન કર્યા બાદ રાવણના આવાસે ગયા. (૪) રાવણના આવાસમાં પણ પોતાના સાધર્મિકો ઉપર આપત્તિ આવવાની છે એમ સાંભળ્યું, એટલે ત્યાં કોઇ પણ જાતની વાતચીતમાં અગર તો કોઇને પણ મળવા કરવાની પરવા કર્યા વિના સીધા જ

દશરથ મહારાજા પાસે પહોંચ્યા. (૫) દશરથ મહારાજાને પણ કહેવા યોગ્ય વાત કહીને સીધા જ જનકમહારાજા પાસે પહોંચ્યા અને ત્યાં પણ જે વાત જણાવવા જેવી હતી તે જણાવ્યા પછી જ નારદજીને શાંતિ થઇ.

નારદજીની આ સઘળી જ પ્રવૃત્તિઓ-એક સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા માટે દર્શનીય શું હોય, વંદનીય શું હોય, કરણીય શું હોય અને કથનીય શું હોય-એનો સારામાં સારો ખ્યાલ આપે છે. આજે નાટકચેટક આદિનાં દર્શનમાં, અર્થકામની પ્રવૃત્તિઓના જ પ્રચારકોના વંદનમાં, અર્થકામની પ્રવૃત્તિઓને જ કરવામાં અને દેશકથા આદિ પાપકથાઓના કથનમાં પડેલા આત્માઓ માટે નારદજીની આ પ્રવૃત્તિઓ ઓછી વિચારણીય નથી ! પોતાની જાતને ધર્મી મનાવવા ઇચ્છનારાઓએ આવી પ્રવૃત્તિઓનો ખાસ અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને જીવનને એવું કેળવવું જોઇએ કે જેથી અદર્શનીયના દર્શન પ્રત્યે, અવંદનીયના વંદન તરફ, અકરણીયને કરવા માટે અને અકથનીય વસ્તુનું કથન કરવામાં કદી જ આત્મા દોરાય નહિ. દર્શનીય અને અદર્શનીય, વંદનીય, અને અવંદનીય, કરણીય અને અકરણીય તથા કથનીય અને અકથનીયનો વિવેક આજે ઘોર મિથ્યાત્વના પ્રચારથી લુપ્ત બનતો જાય છે. આવું પરિણામ આવવાનો પૂરતો સંભવ હોવાના કારણે જ અનંત ઉપકારી પરમમહર્ષિઓએ શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સાની સાથે-મિથ્યામતિના ગુણવર્ણનને અને મિથ્યામતિના પરિચયને પણ સમ્યક્ત્વના ચોથા અને પાંચમા દૂષણ તરીકે જણાવી સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને મિથ્યામતિના ગુણોની પ્રશંસાથી અને મિથ્યામતિઓના પરિચયથી બચવાનું ભારપૂર્વક સૂચન કર્યું છે, પણ અમુક આત્માઓએ પોતાની માન્યતા મુજબ પોતાની જાતને સ્વતંત્ર માની એ સૂચનની દરકાર ન કરી એના જ પરિણામે તેઓ વિવેકવિકલ બન્યા છે અને પોતાની જાતને સમ્યગ્દષ્ટિ બનાવવાનો દાવો કરવા છતાં પણ ઘોર મિથ્યામાર્ગના પ્રચારક બનાવી રહ્યા છે. આ પ્રકારની દુર્દશાથી જેઓએ બચવું હોય તેઓએ નારદજી જેવા પુણ્યાત્માઓની પ્રવૃત્તિઓનો પૂરતો અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને પોતાના જીવનને તેવી જ પ્રવૃત્તિઓમાં વહેતું મૂકી દેવું જોઈએ. જે જે આત્માઓ પોતાના જીવનને પુણ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં જ વહેતું મૂકવા ઇચ્છતા હોય, તે આત્માઓ માટે આવી આવી પ્રવૃત્તિઓનું પુનઃ પુનઃ સ્મરણ ઘણું જ શ્રેયસ્કર છે.

અવસરોચિત કાર્યનો અમલ :

શુદ્ધશીલસંપન્ન નારદજીને સત્કારપૂર્વક વિસર્જન કયા બાદ દશરથ મહારાજાએ, જનક મહારાજાએ અને તેઓના મંત્રીઓએ અવસરોચિત કાર્યનો એકદમ અમલ કેવો કર્યો ? તે આપણે જોઇએ.

નારદજી દ્વારા સમાચાર જાણ્યા બાદ દશરથ મહારાજાએ વિચાર્યું કે બિભીષણ જેવા નિષ્કારણ શત્રુની સામે ટકવું એ સહેલું નથી, માટે એવા શત્રુના પ્રયત્નને નિષ્ફળ કરવા માટે એક જ કાર્ય કરવું જોઇએ અને તે કાલવંચના સિવાય બીજું કશું જ નહિ. આ અવસરને ઉચિત કાર્ય એ એક જ છે અને જે એકદમ જ થવું જોઇએ. આ વિચારણાના પરિણામે દશરથ મહારાજાએ નારદજીએ કહેલા સમાચાર પોતાના મંત્રીઓને કહ્યા અને રાજ્ય પણ મંત્રીઓને સમર્પ્યું અને પોતે જાણે યોગના જાણકાર જ ન હોય તેવા બનીને એક કાલવંચના કરવાના હેતુથી જ રાજ્ય તજીને ચાલી નીકળ્યા, અને દશરથ મહારાજાના મંત્રીઓએ દુશ્મનને મૂંઝવવાના એટલે ભૂલમાં નાંખવાના હેતુથી દશરથ મહારાજાની લેપ્યમયી મૂર્તિ બનાવીને રાજાના મહેલની અંદર અંધકારમાં સ્થાપન કરી.

તેમજ જનક મહારાજાએ પણ દશરથ મહારાજાનું અને જનક મહારાજાના મંત્રીઓએ પણ દશરથ મહારાજાના મંત્રીઓનું અનુકરણ કર્યું. અર્થાત્ જનક મહારાજાએ પણ નારદજીએ કહેલા સમાચાર પોતાના મંત્રીઓને કહ્યા અને પોતાનું રાજ્ય મંત્રીઓને સમર્પ્યું તથા પોતે કાલવંચના કરવાના હેતુથી દશરથ મહારાજની માફક રાજ્ય તજીને ચાલી નીકળ્યા અને જનક મહારાજાના મંત્રીઓએ પણ દશરથ મહારાજાના મંત્રીઓની માફક

પોતાના માલિક જનક રાજાની લેપ્યમયી મૂર્તિ બનાવી દુશ્મનને મૂંઝવવાના હેતુથી રાજમહેલની અંદર અંધકારમાં સ્થાપન કરી. આ રીતે દશરથ મહારાજા અને જનક મહારાજા બન્નેય અલક્ષ બની ગયા અને અલક્ષ થઇને પૃથ્વી ઉપર ભમવા લાગ્યા.

આ બન્નેય વિચક્ષણ મહારાજાઓએ અને સ્વામિભક્ત મંત્રીઓએ કરેલું અવસરોચિત કાર્ય ઘણું જ વિચારણીય છે. આ સમયે જો વિચક્ષણતા ન હોય અને સેવકો સ્વામિભક્ત ન હોય તો જરૂર પરિણામ વિપરીત આવ્યા વિના રહે જ નહિ. આવા પ્રસંગો પ્રભુશાસનના સેવકોએ પ્રભુશાસનની આરાધનાના હેતુથી ખૂબ ખૂબ વિચારવા જોઈએ. પ્રભુશાસનમાં વર્ણવાયેલી જ્ઞેય વસ્તુઓનો અભ્યાસ પણ વિવેકી આત્માને બહુ બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે, પણ સ્થિરચિત્તે અને એક શાસનસેવાની દૃષ્ટિથી જ તે વિચારવા જોઈએ. આવા પ્રસંગોની વિચારણામાં તુચ્છ સ્વાર્થ કે પોતાના માનાપમાનની એક લેશ પણ દરકાર હોવી જોઈએ નહિ, અન્યથા તો આવા પ્રસંગો આત્માને ઘણા જ ભયંકર નીવડે તેમ છે.

[૨૯]

ક્ષુદ્ર જીવનને બચાવવા કેટકેટલો ત્યાગ :

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે દશરથ મહારાજા અને જનક મહારાજાનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞાને સફલ કરવા માટેનો પ્રયત્ન બિભીષણ આરંભે તે પૂર્વે તો એ પ્રતિજ્ઞાના સમાચાર નારદજીએ એ બન્નેય મહારાજાઓને આપી દીધા. એ સમાચારના શ્રવણથી એ બન્નેય મહારાજાઓએ પોતાના જીવનની રક્ષાના હેતુથી રાજ્ય પોતાના મંત્રીઓને સમર્પ્યુ અને પોતે રાજ્યને તજીને કોઇ ન જાણી શકે અને કોઇ ન ઓળખી શકે એ રીતે પોતપોતાની રાજધાની તજી તજીને ચાલી નીકળ્યા. પોતાના મહારાજાઓ ચાલ્યા ગયા છે એમ કોઇ પણ ન જાણી જાય અને દુશ્મનનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થઇ જાય એ હેતુથી મંત્રીઓએ પણ પોતાના માલિકોની લેપ્યમયી મૂર્તિઓ બનાવી અને મહેલના એવા ભાગમાં રાખી કે જ્યાં અંધકાર હતો.

આવા ગંભીર પ્રસંગને રાજાઓએ અને મંત્રીઓએ કેટલી વારમાં અને કેવી રીતે ઉકેલી નાખ્યો ? એ અવશ્ય વિચારણીય છે. એક ક્ષુદ્ર જીવનને બચાવવા માટે આવી ગંભીરતા અને ત્યાગ સ્વીકારવો પડે, તો આત્માના સુવિશુદ્ધ જીવનની રક્ષા માટે અનુપમ ગંભીરતા અને અનુપમ ત્યાગ કેમ જ ન સ્વીકારવો પડે ? બન્નેય મહારાજાઓ એ સમાચાર અને રાજ્યત્યાગની પોતાની ઇચ્છા, હિતને સમજી શકતા મંત્રીઓ સિવાય અન્ય કોઇને પણ જણાવવી યોગ્ય નથી સમજતાં એ શું સૂચવે છે ? એ ખૂબ વિચારો. મોહ અને પ્રેમમાં પડેલાઓ જો વાતને જાણત તો જીવનરક્ષાનો જે ઉપાય એ બન્નેય મહારાજાઓ યોજી શકયા તે કદી જ ન યોજી શકત. મહારાજાઓએ અને મહારાજાના હિતૈષી મંત્રીઓએ જીવનરક્ષાનો આ ઉપાય જેમ દુશ્મનથી ગુપ્ત રાખ્યો તેમ મિત્રોથી પણ ગુપ્ત જ રાખ્યો.

વળી એક મરણનો ભય જો આત્માને આવી રીતે મૂંઝવે છે અને આવી જાતનો ત્યાગ કરવાને પ્રેરે છે, તો જે આત્માઓ અનંતજ્ઞાનીઓના વચનથી અનંત મરણો આંખ સામે હોય તેમ જોઈ શકે છે, તે આત્માઓ એ અનંત મરણોથી બચવા ખાતર ગમે તેવી સારી વસ્તુનો પણ ત્યાગ કરવાને સજ્જ થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? પણ આવી બધી વસ્તુઓ વિચારવાની આજના જડવાદીઓને કયાં ફુરસદ છે ?

મોહમસ્તતાના કારણે વિવેક વિકલતા :

જ્યારે આ બાજુ દશરથ મહારાજા અને જનક મહારાજા તથા તે બન્નેય મહારાજાના નીમકહલાલ મંત્રીઓ તેઓની જીવનરક્ષાની પૂરતી યોજના કરી ચૂકયા, તે પછી મોહમસ્તતાના પ્રતાપે તદ્દન વિચારવિકલ બની ગયેલ બિભીષણ એકદમ અયોધ્યા તરફ દોડી આવે છે.

નૈમિત્તિક જ્ઞાનીના વચનને અસત્ય કરવા સજ્જ થયેલા બુદ્ધિશાલીની બુદ્ધિ બુઠી બની જાય એ તદ્દન સંભવિત વસ્તુ છે, કારણ કે પોતાના સ્વાર્થના કારણે જ્ઞાનીના વચનને મિથ્યા બનાવવાની ભાવના એ જ પ્રથમ તો બુદ્ધિનો વિપર્યાસ છે, તો પછી એ ભાવનાનું પ્રકાશન કરનાર અને એ ભાવનાનો અમલ કરવા સજ્જ થનારની બુદ્ધિમાં કારમો વિપર્યાસ થઇ જાય એમાં અસંભવિતતા હોય જ શાની ?

મોહમસ્ત બનેલા બિભીષણ, જ્ઞાનીના સત્ય વચનને અસત્ય કરવાનો પ્રયાસ કરતાં, શત્રુની બિછાવેલી જાળમાં કેવી રીતે આબાદ ફસી જાય છે. અને પોતાના બંધુ ઉપરનો ભય કેવો અચળ બનાવે છે એ આપણે જોઇએ એ પહેલા બિભીષણે એકદમ અયોધ્યામાં આવીને શું કર્યું એ આપણે જોઇએ. બિભીષણે અયોધ્યામાં આવીને એકદમ ગાઢ અંધકારમાં રહેલી દશરથમહારાજાની લેપ્યમયી મૂર્તિના મસ્તકને તલવાર દ્વારા છેદી નાખ્યું.

એક બુદ્ધિશાળી માણસ આવી ભૂલ કરીને આનંદ પામે એ શું ઓછી મોહમસ્તતા છે ? જીવતા માણસનું મસ્તક છેદે છે કે લેપ્યમયી મૂર્તિનુ મસ્તક છેદે છે, એ પણ એક પરાક્રમી ન સમજી શકે, એમાં મોહમસ્તતાના પ્રતાપ સિવાય હોય પણ શું ?

કારમો કોલાહલ અને દોડાદોડી :

મોહમસ્તતાના પ્રતાપે લેપ્યમયી મૂર્તિનું મસ્તક છેદવા છતાં પણ બિભીષણે માન્યું કે મેં દશરથનું મસ્તક છેદ્યું અને એથી એ આનંદ પામ્યા. એ જ રીતે અજ્ઞાનતાના યોગે નગરના લોકોએ અને દશરથમહારાજાના અંતઃપુરે પણ એમ જ માન્યુ કે અમારા માલિકનો નાશ થઇ ગયો. એના પરિણામે તે આખીયે અયોધ્યા નગરીની અંદર કોલાહલ થઇ ગયો અને અંતઃપુરની અંદર આક્રંદનો મોટો ધ્વનિ ઉત્પન્ન થયો તથા સામંતો સજ્જ થઇને અંગરક્ષકોની સાથે એકદમ દોડયા.

નિમકહલાલ મંત્રીઓની કેવી ગંભીરતા :

આખીએ અયોધ્યામાં શોકજન્ય કોલાહલ મચવા છતાં અંતઃપુરની અંદર ઉત્કટ આક્રંદનો ધ્વનિ ઉઠવા છતાં અને અંગરક્ષકોની સાથે સજ્જ થઇને શત્રુના સંહાર માટે સામંતો દોડી ગયા તે છતાં પણ મંત્રીઓ, રહસ્યનો સ્ફોટ થઇ જાય તેવું કશું જ વર્તન પોતાના તરફથી નથી થવા દેતા. વિચારો કે આ કેવી અને કેટલી ગંભીરતા ! એક રાજ્યતંત્રને સુસ્થિત રાખવા અને દુશ્મનથી માલિકને બચાવી લેવા ખાતર મંત્રીઓ કેવા અને કેટલા ગંભીર બની શકે છે એ પણ વિચારો. અન્યથા આવો કારમો ઉત્પાત મચી જવા છતાં હૃદયનો ભાવ મુખ ઉપર આવી ગયા વિના કેમ જ રહી શકે ? હૃદયનો ભાવ તો બહાર ન આવવા દીધો પણ અધિકમાં એ ગંભીર મંત્રીઓએ શું કર્યું એનું વર્ણન કરતાં અને એ વર્ણન સાથે મંત્રીઓનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા વર્ણવે છે કે તે મંત્રીઓએ ખરેખર દશરથ મહારાજાના મૃત્યુ સંબંધના સઘળાં જ કાર્યોને કર્યા. કારણ કે મંત્રીઓ એ ખરે જ ગૂઢ મંત્રવાળા હોય છે.

આ બધી કારવાઇ જોવાથી બિભીષણે જાણ્યું કે જરૂર દશરથ રાજા માર્યા ગયા. આથી એણે મિથિલા નગરીના રાજા જનકને મારી નાખવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. દશરથના મરવા પછી જનક એકલો અકિંચિત્કર છે એમ માનીને એણે મિથિલેશ્વર જનકનો વધ ન કર્યો અને સીધા અયોધ્યાથી જ પોતાની લંકા નામની નગરી તરફ પ્રયાણ કર્યું અને પહોંચી પણ ગયા.

[૩૦]

મરણનો કારમો ભય અને જીવનનો કારમો મોહ :

આપણે જોઇ ગયા કે મંત્રીઓની નિમકહલાલવૃત્તિ અને ગૂઢમંત્રતાની સહાયથી પુણ્યશાળી દશરથ મહારાજા અને જનકમહારાજા ઉભય, પ્રાણનાશક આપત્તિથી આબાદ બચી ગયા અને જીવનરક્ષાના હેતુથી બન્નેય મહારાજાઓ એક લેશ પણ આનાકાની કર્યા વિના કાર્પટિકનો વેષ ધરીને અને રાજ્યનો પરિત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યાં.

આ ઉપરથી વિચારશીલ આત્માઓ, એક નરકમાં પડેલાં આત્માઓ સિવાયના આત્માઓને મરણનો ભય અને જીવનનો મોહ કેટલો હોય છે એ સારામાં સારી રીતે વિચારી શકે છે. આ વિશ્વમાં એક નરકગતિમાં પડેલા આત્માઓને જ મરણનો ભય અને જીવનનો મોહ નથી હોતો, કારણ કે એ બિચારાઓને નારકીનું જીવન જીવવું પ્રિય જ નથી હોતું, પણ એ જીવન કયારે નષ્ટ થાય ? અને કેમ વહેલું મરણ થાય ? એ જ એક ઇષ્ટ હોય છે, બાકી એ સિવાયના સઘળા જ આત્માઓને મરણનો કારમો ભય અને જીવનનો કારમો મોહ હોય છે. જીવનના મોહમાં પડેલા આત્માઓ મરણના ભયથી બચવા માટે સઘળું જ કરવાને સજ્જ હોય છે. જીવનના મોહમાં પડેલા આત્માઓ મરણના ભયથી બચવા માટે જેના ઉપર મમત્વ માંડીને બેઠેલા હોય છે તેવા પ્રેમાળ કુટુમ્બનો, મોહક મહેલાતોનો અને સુંદર સાહ્યબીનો પણ એક ક્ષણમાં પરિત્યાગ કરે છે. જીવનના કારમા મોહમાં પડેલાઓને એક મરણનો ભય બતાવીને તેઓની પાસે જે કાંઇ કરાવવું હોય તે સઘળું જ કરાવી શકાય છે. એવા આત્માઓ રોગીઓ, વૈદ્યો અને ડોકટરોની આધીનતા ભોગવે છે, તે મરણથી બચવા માટે જ. મરણના ભયથી પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુનો પણ ત્યાગ જીવનમોહીઓને ભારે નથી પડતો.

ધર્મ કેવળ આત્માની મુકિત માટે જ છે :

પણ એ ત્યાગને જોતાં જ એવો પ્રશ્ન સહેજે જ ઉપસ્થિત થાય કે એ તે ત્યાગ કે રાગ ? પણ આનો ઉત્તર વિવેકી આત્માઓ તો વિના વિલંબે આપી દે છે કે એ ત્યાગ નહિ પણ રાગ અને રાગ પણ સામાન્ય નહિ કિંતુ કારમો. કારણ કે એ ત્યાગ સંસારથી મુકિત અપાવનાર નથી પણ આત્માને ઊલટો સંસારમાં વધુને વધુ ભટકાવનાર છે; એ જ કારણે રાજ્ય તજીને કાર્પટિકના વેષમાં પરિભ્રમણ કરતાં દશરથ અને જનક માટે પણ કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે એ ત્યાગી કે રાગી ? તો કહેવું જ પડે કે દુશ્મનના હાથે અકાળે મરી ન જવાય, રાજ્ય ચાલ્યું ન જાય અને અધિક સમય સુધી રાજ્ય ભોગવાય એ જ માટે ત્યાગી થયા છે, એ કારણે તેઓ ત્યાગી ન કહેવાય પણ રાગી જ કહેવાય. આ સ્થળે આ પણ એક વસ્તુ સમજી લેવા જેવી છે અને તે એ જ કે વ્યાજ લેવા માટે બેંકમાં મૂડી મૂકો તે દાન ન કહેવાય. એવી જ રીતે દુન્યવી સુખ મેળવવા માટે જ કરાતી ધર્મક્રિયા એ વાસ્તવિક રીતે ધર્મક્રિયા નથી, કારણ કે ધર્મક્રિયા દુનિયાના સંબંધથી છૂટવા માટે છે. જેની પ્રાપ્તિમાં ઘોર આરંભ અને ઘોર પરિગ્રહનો પ્રચાર બેઠો છે; તેવા રાજ્યની પ્રાપ્તિ માટે જ અહિંસા પાળવી તે વસ્તુતઃ હિંસા જ છે, પ્રતિષ્ઠા સાચવવા જ અને એને લઇને વેપાર વધારવા જ સાચું બોલવું તે વસ્તુતઃ ખોટું છે. દુનિયામાં પૂજાવા અને પરલોકમાં પૈદ્‌ગલિક સંપત્તિ મેળવવા જ સંયમ પાળવું એ વસ્તુતઃ અસંયમ છે. આ બધી વસ્તુઓ પણ આવા પ્રસંગે સમજવી હોય તો સમજી શકાય.

ધર્મ એ આત્માની મુકિત માટે છે, માટે એના દુરૂપયોગનું અનુમોદન ન જ થાય. દુનિયાના સ્વાર્થ માટે સેવાતી અહિંસા થી આત્મિક લાભ ન થાય એવું માનનારે પણ એ જોઇને એવું વિચારવું ઘટે કે દુનિયાના સ્વાર્થ માટે સ્વાર્થીઓ આટલું સહે તો આત્માના લાભ માટે આપણે તો અધિક સહેવું જોઇએ અને રાજ્ય માટે આટલું લડવામાં આવે છે તો મુકિત રાજ્યની પ્રાપ્તિ માટે કર્મ સાથે આપણે ખૂબજ લડવું જોઇએ. પણ આ

પ્રમાણે વિચારનારે દુનિયાના કોઇ પણ પદાર્થ માટે કરાતો ધર્મ એ વાસ્તવિક ધર્મ નથી : એ ગુણ એ ગુણ નથી પણ ગુણાભાસ છે, એ જ કારણે એની પ્રશંસામાં મૂળ વસ્તુનો ઘાત છે. આ વસ્તુ કદી જ ન ભૂલવી જોઇએ. આથી જ તેના ગુણ ન ગવાય પણ મોક્ષમાર્ગે ચાલનારા અને મોક્ષમાર્ગના અવિરોધી આત્માના જિન વચનાનુસારી ગુણ ગવાય. આ ઉપરથી ગુણરાગી આત્માઓએ ગુણ અને ગુણાભાસનો વિવેક કરતાં શીખવું જોઇએ. જેઓ ગુણ અને ગુણાભાસનો વિવેક નથી કરી શકતાં તેઓ ગુણાનુરાગી કદી જ નથી બની શકતા. એવાઓ તો ગુણાનુરાગી કહેવરાવીને ગુણના ઘાતક બને છે અને ગુણાભાસના પોષક બની જાય છે, કારણ કે એવાઓ વસ્તુ સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બદલે આડંબર આદિમાં જ તણાઇ જાય છેઃ માટે કલ્યાણના અર્થીએ દરેક વસ્તુમાં સારાસારના વિવેચક બનવું જોઇએ :

એ જ કારણે આપણે આ સ્થળે એ વાત કહીએ છીએ કે દશરથમહારાજાએ અને જનકમહારાજાએ રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો છે એ વાત સાચી, પણ એથી તેઓ રાજ્યના ત્યાગી નથી, એટલું જ નહિ પણ તેઓના ત્યાગ રાગને માટે જ થયેલા છે અને રાગ માટે ત્યાગ કરનાર વાસ્તવિક ત્યાગી ગણી શકાતો નથી. ડોકટર ઓપરેશન કરે અને ખાવાની ના પાડે એથી આઠ દિવસ ન ખાય એથી શું અઠ્ઠાઇ કરી કહેવાય ? કહેવું જ પડશે કે નહિ જ. કારણ કે પ્રભુ આજ્ઞાના પાલન ખાતર, તપના ઇરાદે આઠ દિવસના ઉપવાસ કરે તો જ અઠ્ઠાઇ કરી કહેવાય : એ જ રીતે વેપારમાં બે કલાક ભૂખ્યા રહો એ તપમાં ન ગણાય, ત્યાં બાર કલાક તડકો વેઠો એની પણ કિંમત નથી, પણ ધર્મના કામમાં ઉભા રહો તો જ લેખે ગણાય. એ ધર્મક્રિયા પણ જો કેવળ નામના જાળવવા કરાતી હોય તો તેની પણ તેવી કિંમત નથી અને એથી પોતાની જાળમાં કોઇને ફસાવવા ધર્મક્રિયા કરાતી હોય તો એની કિંમત નથી, એટલું જ નહિ પણ એ ઘણીજ ભયંકર હાનિ કરનારી વસ્તુ છે. આ વસ્તુ પણ ખૂબ ખ્યાલ રાખવા જેવી છે.

રાગની રક્ષા માટે જ ધરેલો ત્યાગનો વેષ આત્માને ઘસડીને રાગના ઘરમાં લઇ જાય છે એમાં કશી જ શંકા નથી. દશરથ અને જનક ત્યાગના વેષમાં ફરવા છતાં પોતે રાજા છે એ કદીજ ભૂલ્યા ન હતા અને એ એમને ભૂલવુંય ન હતું, એમને તો માત્ર એક જ રાહ જોવાની હતી કે આગંતુકે ઉપાધિ કયારે ટળી જાય ? વધુમાં આ વેષમા પણ જો રાજ્યસુખના ભોગવટામાં ઉપયોગી વસ્તુ મળી જાય તો મેળવી લેવાને માટે પણ તેઓ આતુર જ હતા. એ જ કારણે ત્યાગીના વેષમાં ભૂતલ ઉપર ભ્રમણ કરતા એ બંનેય પરસ્પર ભેગા થઇ ગયા અને ભેગા થઇ ગયેલા તથા એક જ અવસ્થામાં આવી પડેલા તે બંનેય મિત્રો ઉત્તરાપથ તરફ ગયા. ત્યાં તેઓએ સાંભળ્યું કે કૌતુકમંગલ નામના નગરમાં શુભમતિ રાજાની પૃથ્વી શ્રી નામની રાણીની કુક્ષિથી જન્મ પામેલી દીકરી અને દ્રોણમેઘની ભગિની તથા ચોસઠ કલાની ભંડાર એવી કૈકેયી નામની રાજકન્યાનો સ્વયંવર થાય છે. એ સાંભળીને તેઓ બંનેય હરિવાહન આદિ રાજાઓની મધ્યમાં હંસો જેમ કમલ ઉપર બેસે તેમ મંચો ઉપર બેઠા.

દશરથને સ્વયંવર મંડપમાં રમણીરત્નની પ્રાપ્તિ :

પોતાની કન્યા ઇચ્છિત વરને વરી શકે એ કારણે કન્યાનો પ્રેમી પિતા સ્વયંવર મંડપની રચના કરે છે અને અનેક રાજાઓને રાજપુત્રોની સાથે આમંત્રે છે. એમાં શરતો એવી હોય છે કે કન્યા જેને વરે તેને જ કન્યા આપવાની પણ અન્યને નહિ. એ શરત મુજબ રચાયેલા મંડપમાં સઘળા આમંત્રિત રાજાઓ આવી ગયા બાદ અને ક્રમસર ખાસ ગોઠવવામાં આવેલા મંચાઓ ઉપર વિરાજી ગયા પછી રત્નના અલંકારોથી વિભૂષિત થયેલું શુભમતિ રાજાનું કન્યારત્ન સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનું જેમ આગમન થાય તેમ સ્વયંવરમંડપમાં આવ્યું, અર્થાત્ રત્નાલંકારથી અલંકૃત કરાયેલી કૈકેયી સ્વયંવર મંડપમાં આવી. રિવાજ મુજબ પ્રતિહારિણી દ્વારા અપાયો છે

હાથ જેને અર્થાત્ પ્રતિહારિણીના હાથનું અવલંબન કરીને સ્વયંવર મંડપમાં ફરતી અને રાજાઓને જોતી તેણે ક્રમસર ચંદ્રલેખા જેમ નક્ષત્રોને લંઘે તેમ ઘણા રાજાઓને લંઘ્યા, અર્થાત્ અનેક રાજાઓને જોતી જોતી અને પસંદ નહિ કરતી એવી તે કન્યા ઘણીજ આગળ વધી. આવા સમયે રાજાઓની અધીરાઈનો પાર નથી હોતો કારણ કે કન્યા એક અને અર્થી ઘણાં. સઘળાય ઈચ્છે કે મને વરે તો ઠીક, એટલે જેની પાસે તે ન આવે ત્યાં સુધી ક્યારે આવે ? એવી ઈચ્છા અને આવીને ચાલી જાય એટલે પારાવાર નિરાશા, એ રીતે અનેકને ઈચ્છાના વેગમાં ઝુલાવતી અનેકને નિરાશાના સાગરમાં ડૂબાવતી તે કૈકેયી સ્વયંવરમંડપમાં ક્રમસર રાજાઓને જોતી આગળ ચાલે છે. એ રીતે અનેકને નિરાશાના સાગરમાં ડૂબાડયા બાદ તે ક્રમસર ફરતી ફરતી દશરથની પાસે આવી. ત્યાં આવતાંની સાથે જ, ગંગા જેમ સાગરને પામીને ઉભી રહે અને નિર્મુક્તનાંગરા નાંગરેલી નાવ જેમ પાણીમાં ઉભી રહે તેમ તે ત્યાં જ ઉભી રહી. અતિશય હર્ષના યોગે તે એકદમ રોમાંચિત શરીરવાળી થઈ ગઈ. અતિશય હર્ષના યોગે રોમાંચિત શરીરવાળી બનેલી તેણે દશરથ રાજાના કંઠમાં જ પોતાની ભુજલતા જેવી વરમાળાને આરોપી.

કૈકેયી જેવા કન્યારત્ને કોઈ પણ ઉત્તમ રાજાના કંઠમાં વરમાળા નહિ આરોપતાં એકાકી અને કાર્પટિકના વેષમાં રહેલાના કંઠમાં વરમાળા આરોપી, એથી હરિવાહણ વગેરે રાજાઓએ એમ માન્યું કે આ કન્યાએ ખરે જ અમારો તિરસ્કાર કર્યો. આથી તે માની રાજાઓને પોતાનું અપમાન થયેલું ભાસ્યું. વાસ્તવિક રીતે જો વિચારવામાં આવે તો આમાં કશું જ અપમાન નથી, કારણ કે કોને વરવું એ કન્યાની પસંદગીની જ વાત હતી પણ સ્વાર્થી આત્માઓ વસ્તુસ્વરૂપનો વિચાર કરી શકતા જ નથી : એજ કારણે હરિવાહણ આદિ રાજાઓને એમાં અપમાન ભાસ્યું અને એથી એ માની રાજાઓ ક્રોધથી એકદમ સળગતા અગ્નિ માફક બળી ઉઠયા તથા ક્રોધના આવેશમાં ને આવેશમાં તેઓ એકદમ બોલી ઉઠયા કે 'આ કન્યાએ એકાકી અને ગરીબ એવા આ કર્પટિકને વર્યો છે, એથી આ ગરીબડો અમારી દ્વારા પડાવી લેવાતી આની રક્ષા કેવી રીતે કરી શકવાનો છે ? અર્થાત્ આની પાસેથી આ કન્યાને પડાવી લેવી એ સહેલી છે, કારણ કે આ એકાકી અને ગરીબડો હોવાથી આનામાં રક્ષણ કરવાની શક્તિ નથી'' એ પ્રમાણે આરોપપૂર્વક ઘણું ઘણું બોલતા તે રાજાઓ એકદમ પોતાની છાવણીઓમાં ગયા અને ત્યાં જઈને તેઓ સઘળાય સર્વ પ્રકારે યુદ્ધ કરવાને સજ્જ થયા.

રંગમંડપ યુદ્ધમંડપના રૂપમાં :

આ ખોટા અભિમાનના કારણે સ્વયંવરમંડપ એ દુનિયાની દૃષ્ટિએ એક જાતનો રંગમંડપ ગણાય, પણ એ રંગમંડપ, રંગ મંડપ મટીને યુદ્ધમંડપ બની ગયો. હરિવાહણ આદિ રાજાઓ વિના કારણે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈને યુદ્ધ માટે તૈયાર થવા લાગ્યા, એટલે કૈકેયી કન્યારત્નના પિતા તે શુભમતિ મહીપતિ પણ દશરથના પક્ષમાં મહાન્ ઉત્સાહને ધરનાર થઈને ચાર અંગવાળી સેનાથી સજ્જ થયા. જ્યારે આવો બનાવ બનતાં જોયો ત્યારે એકાકી એવો રઘુવંશી દશરથે પણ કૈકેયીને કહ્યું કે 'હે પ્રિયે ! તું મારૂં સારથિપણું કર કે જેથી હું આ દુશ્મનોનું મથન કરી નાખું !'

પોતાના પતિની આવા પ્રકારની આજ્ઞાનું શ્રવણ કરતાંની સાથે જ કૈકેયી એકદમ ઘોડાનો દોર પકડીને મહારથ ઉપર આરૂઢ થઈ ગઈ, કારણ કે તે બુદ્ધિશાલિની ચોસઠ કલાઓમાં હુશિયાર હતી. પોતાની પ્રિયા કૈકેયીએ આજ્ઞા મુજબ સારથિપણું સ્વીકાર્યું કે તરત જ ધન્વી, નિષંગી અને સન્નાહી એવો દશરથ પણ પોતે એકલો હતો તે છતાં પણ દુશ્મનોને તૃણની માફક ગણતો તે રથ ઉપર આરૂઢ થઈ ગયો. કૈકેયી એકલી પોતાની સારથિપણાની કલાના પ્રતાપે હરિવાહણ આદિ રાજાઓના રથોની સાથે વેગથી પોતાના રથને એકી સાથે યોજતી હોય તેમ પ્રત્યેકની સાથે યોજવા લાગી. શીઘ્રવેધી અને અખંડ પરાક્રમી બીજા ઈંદ્રના જેવા દશરથે પણ એક એક કરીને તેઓના તે રથને ખંડિત કરી નાખ્યા.

વિજય, પાણિગ્રહણ અને વર પ્રદાન :

આ પ્રકારના પરાક્રમ દ્વારા દશરથે સઘળાય રાજાઓને ભગાડયા અને જંગમ જગતી જેવી કૈકેયી સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું. પરાક્રમી એક હોવા છતાં પણ પરાક્રમ દ્વારા હજારો દુશ્મનોને હરાવી શકે છે. સમર્થ પરાક્રમીને સારો સારથિ મળી જાય પછી તો પૂછવું જ શું ? કલાસંપન્ન સ્ત્રી, પરાક્રમી રાજા માટે જંગમ પૃથ્વિની ઉપમાને પામે એમાં પણ આશ્ચર્ય શું ?

કૈકેયીના સારથિપણાથી રંજિત થયેલા અને રથી એવા દશરથ રાજાએ પોતાની તે નવોઢા પત્ની કૈકેયીને કહ્યું કે 'હે દેવી ! હું તારા સારથિપણાથી રંજિત થયો છું, માટે તું વરદાનની માંગણી કર.' આના ઉત્તરમાં હોશિયાર એવી કૈકેયીએ પણ માત્ર એટલું જ કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્ ! આપ આપો છો એ વરદાન હાલમાં આપની પાસે થાપણ રૂપે રહો. હું એ વરદાનને યોગ્ય સમયે આપની પાસેથી યાચીશ.'

બન્નેય પુનઃ રાજ્યારૂઢ :

પોતાની પ્રિયાના આ કથનનો રાજાએ આનંદપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો. આ પછી બળાત્કારથી આણેલાં પારકાં સૈન્યોથી અસંખ્યાત પરિવારવાળા બનેલા દશરથ રાજા લક્ષ્મીના જેવી કૈકેયીની સાથે રાજગૃહ નગરમાં ગયા. જનકરાજા પણ તે પછી પોતાની નગરીમાં ગયા : કારણ કે સમયને જાણનારા બુદ્ધિશાળીઓ જેમ તેમ રહેતા નથી. દશરથ રાજા તો ત્યાં મગધેશ્વર ઉપર વિજય મેળવીને રાજગૃહ નગરમાં જ રહ્યા, પણ બિભીષણ આવે અને કદાચ ઉપદ્રવ મચાવે તેવી શંકાથી અયોધ્યામાં ગયા નહિ. રાજગૃહ નગરમાં જ રહેલા દશરથ પૃથિવીપતિએ અપરાજિતા આદિ સ્ત્રીપરિવારવાલા અંતઃપુરને રાજગૃહમાં જ બોલાવી દીધું. કારણ કે પરાક્રમીઓનું રાજ્ય સર્વત્ર હોય છે. રાણીઓની સાથે રમતા દશરથ મહારાજા તે રાજગૃહ નગરમાં ચિર સમય સુધી રહ્યા, કારણ કે સ્વયં પ્રાપ્ત કરેલી પૃથિવી રાજાઓને વિશેષ પ્રીતિ માટે થાય છે.

[૩૧]

શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીનો જન્મ અપરાજિતાને ચાર સ્વપ્નોનું દર્શન ને પુત્ર જન્મ :

રાજગૃહમાં રાજધાની સ્થાપીને આનંદ કરતા દશરથ મહારાજાની મુખ્ય પટ્ટરાણી અપરાજિતા કૌશલ્યાદેવીએ કોઈ એક દિવસે રાત્રિ બાકી હતી ત્યારે એક સ્વપ્ન નિશાશેષમાં જોયું એ સ્વપ્રમાં બલદેવના જન્મને સૂચવનાર ૧-હાથી, ૨-સિંહ, ૩-ચંદ્ર અને ૪-સૂર્ય આ ચાર જોયા; કારણ કે તે સમયે પુષ્કરિણીમાં જેમ મરાલ એટલે હંસ ઉતરે તેમ તે અપરાજિતા દેવીની કુક્ષિમાં બ્રહ્મલોક નામના પાંચમા દેવલોકથી ચ્યવીને એક મહર્દ્ધિક દેવ અવતર્યો હતો. બલદેવનો આત્મા જ્યારે માતાના ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે માતા સ્વપ્રમાં ચાર વસ્તુ જૂએ છે, અને એથી શાસ્ત્ર એમ ફરમાવે છે કે બલદેવની માતા ચાર સ્વપ્નો જૂએ છે. બ્રહ્મલોકથી આવીને જે એક મહર્દ્ધિક દેવ અપરાજિતાદેવીની કુક્ષિમાં અવતર્યો, તે બલદેવ થનારો હોવાથી અપરાજિતાદેવીએ પણ ચાર સ્વપ્નો જોયાં. તેમાં પ્રથમ એકમાં હતો હસ્તિ, બીજામાં હતો સિંહ, ત્રીજામાં હતો ચંદ્ર અને ચોથામાં હતો સૂર્ય.

ચાર સુંદર સ્વપ્નોનાં દર્શનથી બલદેવ ગર્ભમાં આવેલ છે, એમ જાણીને આનંદ પામતી અપરાજિતા માતા એ ગર્ભનું સુંદર રીતે પાલન કરતી અપરાજિતા માતાએ વર્ણે કરીને પુંડરીકકમલની પણ વિડંબના કરનાર નરપુંડરીક પુત્રને જન્મ આપ્યો. એ અપરાજિતા માતાથી જન્મ પામેલો પુત્ર લોકોમાં પુંડરિક સમો હતો અને લક્ષણોથી સંપૂર્ણ હતો. કમલોમાં જેમ પુંડરિક શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તેમ આ પુત્ર પણ લોકોમાં પુંડરિકની માફક શ્રેષ્ઠ ગણાતો.

આનંદ અને ઉત્સવની ઉજવણી :

મનુષ્યોમાં પુંડરીક સમા વર્ણથી પુંડરીકકમલની વિડંબના કરનાર અને લક્ષણોથી સંપૂર્ણ એવા તે પ્રથમ અપત્યરત્નના મુખકમલને જોવાથી દશરથ મહારાજા પૂર્ણિમાના ચંદ્રના દર્શનથી સાગર જેમ આનંદ પામે તેમ અતિશય આનંદ પામ્યા. અતિશય આનંદ પામેલા દશરથ મહારાજાએ તે સમયે અર્થીઓને ચિંતામણિની માફક માગ્યું દાન આપ્યું. કારણ કે આ લોકની સ્થિતિ છે કે પુત્રની ઉત્પત્તિ થયે છતે ક્ષય ન પામે એવું દાન દેવું જોઈએ.

જેમ દશરથ મહારાજાએ અઢળક દાન દઈને પુત્રનો જન્મોત્સવ ઉજવ્યો, તેમ તે સમયે લોકોએ પણ પોતાની મેળે જ મોટો ઉત્સવ ઉજવ્યો. કારણ કે બલદેવના જન્મથી દશરથમહારાજા કરતાં પણ લોકો અતિશય આનંદિત થયા હતા. અતિશય આનંદનો એ સ્વભાવ છે કે એના પ્રતાપે લોકો વિના પ્રેરણાએ જ મોટો ઉત્સવને ઉજવે. ઉત્સવ ઉજવવામાં ઉદ્યમશીલ થયેલા નગરના લોકો દુર્વા, પુષ્પો અને ફલ આદિથી અલંકૃત કરેલાં કલ્યાણપાત્રો, પૂર્ણપાત્રો રાજાના ઘેર લઈ ગયા અને તે વખતે આખાએ નગરમાં લોકોએ સર્વત્ર સુંદર ગીતો ગાવા માંડયાં, સર્વત્ર કુંકુમનાં છાંટણા કર્યાં અને સર્વત્ર તોરણોની શ્રેણિઓ બાંધી દીધી. તે પુણ્યશાળી પુત્રના પ્રભાવથી તે સમયે દશરથ મહારાજા પાસે અચિંતિતપણે ઉપનીત કરાયેલાં રાજાઓનાં ભેટણાં આવ્યાં.

આ પ્રકારના આનંદભર્યા ઉત્સવને ઉજવવામાં રક્ત બનેલા દશરથ મહારાજાએ લક્ષ્મીના નિવાસને માટે કમલસમા પોતાના તે પુત્રનું 'પદ્મ' એવું નામ પાડયું. તે દશરથ મહારાજાના પુત્ર જેમ 'પદ્મ' નામથી પણ પ્રસિદ્ધિને પામ્યા, તેમ 'રામ' નામથી પણ પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

સાત સ્વપ્નોનું દર્શન :

દશરથ મહારાજાની બીજી ધર્મપત્ની સુમિત્રાએ પણ સ્વપ્નમાં વિષ્ણુના જન્મનું સૂચન કરાવનારા ૧-હાથી, ૨-સિંહ, ૩-સૂર્ય, ૪-ચંદ્ર, ૫-અગ્નિ, ૬-લક્ષ્મીદેવી અને ૭-સમુદ્ર. આ સાત પદાર્થોને નિશાત્યયે - રાત્રિના અંતે જોયા કારણ કે તે સમયે સુમિત્રાદેવીના ઉદરમાં દેવલોકથી ચ્યવીને એક પરમ ઋદ્ધિવાળા દેવ અવતર્યા હતા. જેમ બલદેવની માતા બલદેવ ગર્ભમાં આવવાથી ચાર સ્વપ્નને જૂએ છે, તેમ વિષ્ણુની માતા વિષ્ણુ ગર્ભમાં આવે ત્યારે સાત સુંદર સ્વપ્નોનું દર્શન કરે છે.

સાત સ્વપ્નોનાં દર્શનથી 'મારો પુત્ર વિષ્ણુ થશે' એમ માનતી અને આનંદ પામતી સુમિત્રા નામની માતાએ પણ સમયે વર્ષાઋતુના મેઘ જેવા વર્ણવાળા સંપૂર્ણ લક્ષણને ધરનારા અને જગત્‌ના મિત્ર સમા પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. રામચંદ્રજી જ્યારે વર્ણથી શ્વેત હતા ત્યારે આ વર્ણથી શ્યામ હતા અને રામચંદ્રજી જેમ સંપૂર્ણ લક્ષણોને ધરનારા હતા તેમ આ સુમિત્રા માતાથી જન્મ પામેલા પુત્રરત્ન પણ સંપૂર્ણ લક્ષણોને ધરનારા હતા.

વિશષ્ટિ પ્રકારનો જન્મોત્સવ :

સુમિત્રાદેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા બીજા પુત્રરત્નની ઉત્પત્તિથી આનંદમગ્ન બની ગયેલા દશરથ મહારાજાએ કેવા પ્રકારનો જન્મોત્સવ ઉજવ્યો, એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, સુમિત્રા રાણીથી જન્મ પામેલા પુત્રરત્નના જન્મ સમયે દશરથ મહારાજાએ પોતાના પુરમાં રહેલા સઘળાય શ્રી જિનચૈત્યોમાં સ્નાત્રપૂર્વક શ્રી અરિહંતપરમાત્માઓની વિશેષ કરીને આઠ પ્રકારે પૂજા કરી. વધુમાં દશરથ મહારાજાએ પકડી રાખેલા દુશ્મન કેદીઓને પણ મૂકાવી દીધા, કારણ કે પુરૂષોત્તમના જન્મ સમયે કોણ સુખપૂર્વક ના જીવે ? અર્થાત્‌ પુરૂષોત્તમના જન્મ થવાના પ્રતાપે સૌ કોઈ સુખ પૂર્વક જીવે એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. તે સમયે પ્રજા સાથે કેવલ એકલા દશરથમહારાજા જ સોચ્છ્વાસ થયા હતા એમ ન હતું, કિંતુ પૃથિવીદેવી પણ તે સમયે એકદમ ઉચ્છ્વાસને પામી હતી. જે રીતે દશરથ મહારાજાએ

રામચંદ્રજીના જન્મ સમયે જેવો જન્મ મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો તે રીતે સુમિત્રા દેવીથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના બીજા પુત્રરત્નનો પણ તે મહોત્સવ અધિકપણે ઉજવ્યો હતો, કારણ કે હર્ષમાં તૃપ્તિને કોણ પામે છે ? અર્થાત્ હર્ષનો સ્વભાવ જ એવો છે કે પ્રથમ કરતાં પણ અધિક જ ઉદ્યાપન કરાવે.

સુમિત્રાદેવીથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના તે બીજા પુત્રનું નામ દશરથ મહારાજાએ 'નારાયણ' પાડયું પણ તે ભૂમિ ઉપર ખ્યાતિ તો પોતાના 'લક્ષ્મણ' એવા બીજા નામથી પામ્યા. આ રીતે અપરાજિતાદેવીથી ઉત્પન્ન થયેલા પદ્મ નામના પ્રથમ પુત્ર, રામ નામથી પ્રસિદ્ધિને પામ્યા. ત્યારે સુમિત્રાદેવીથી ઉત્પન્ન થયેલા નારાયણ નામના બીજા પુત્ર લક્ષ્મણ નામથી ખ્યાતિને પામ્યા.

પરાક્રમી પુત્રોની વયની વૃદ્ધિ સાથે સર્વ વૃદ્ધિ :

રામ અને લક્ષ્મણ નામથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા તે બન્નેય દુધપાનને કરતાં પુત્રરત્નો, ક્રમે કરીને પિતાની દાઢી-મૂછના કેશનું આકર્ષણ કરવાની ક્રીડામાં શિક્ષક સમા એ જ કારણે વિશિષ્ટ પ્રકારના એવા બાલપણાને પામ્યા. શરૂઆતનું બાલપણ જ્યારે કેવલ દુધ પાનમાં જ પર્યાપ્ત થાય છે ત્યારે તે પછીના બાલપણમાં કંઈક વિશિષ્ટતા આવે છે, એ ન્યાયે રામ અને લક્ષ્મણ નામના બાલકોમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું બાલપણ આવ્યું. એ બાલપણના પ્રતાપે તેઓ પિતાની દાઢી-મૂછના વાળોનું આકર્ષણ કરવા લાગ્યા. પોતાના બાળકો જ્યારે દાઢી-મૂછના વાળોને ખીંચે છે ત્યારે મોહમગ્ન પિતાને ઘણો જ આનંદ થાય છે. એ ન્યાયે પોતાના પુત્રરત્નોની એવા પ્રકારની બાલક્રીડાના પ્રતાપે આનંદ પામતા દશરથ મહારાજા, ધાત્રીઓ દ્વારા લાલનપાલન કરતા તે બન્નેય બાળકોને જાણે તે પોતાના બીજા બે દોર્દંડો હોય તેની માફક અતિશય આનંદથી વારંવાર જોતા, અર્થાત્ દશરથમહારાજા તે પુત્રરત્નોને પોતાના ભુજાદંડ જેવા માનતા અને હર્ષભર હૃદયે વારંવાર નીહાળતાં. તે પુણ્યશાલી બાળકો પણ સભામાં બીરાજનારા રાજાઓના અંગો ઉપર સ્પર્શ દ્વારા સુધાને જ જાણે ન વર્ષાવતા હોય તેમ આનંદ આપતા થકા તે રાજાઓના ખોળા ઉપર સંચરવા લાગ્યા, અર્થાત્ એ પુણ્યશાળી બાળકો સભામાં વિરાજતા રાજાઓના ખોળાઓમાં એકથી બીજામાં અને બીજાથી ત્રીજામાં એમ સંચરતા અને એ બાળકોના સ્પર્શથી રાજાઓને પણ પોતા ઉપર અમૃતની વૃષ્ટિ થતી હોય એમ લાગતું અને એથી એ રાજાઓ પણ આનંદપૂર્વક એ રીતે એ બાળકોને ખેલાવતા. આવી આનંદમય રીતે ક્રમસર વૃદ્ધિને પામતા તે બન્નેય બાળકો નીલ અને પીત વસ્ત્રોને ધરતા થઈ ને પાદપાતથી પૃથ્વીતલને કંપાવતા થકા સદાય વિચરવા લાગ્યા. અર્થાત્ એ બાળકો પૈકીના રામ નીલ વસ્ત્રોને ધારણ કરતા અને લક્ષ્મણ પીત વસ્ત્રોને ધારણ કરતા અને એ ઉભય જ્યારે ચાલતા ત્યારે તેઓના પાદપાતથી ધરણી ધ્રુજતી.

આવા પ્રકારના પરાક્રમી એવા તે બન્નેય સાક્ષાત્ અંગધારી પુણ્યના પુંજ જેવા દશરથપુત્રો, કલાચાર્યને માત્ર સાક્ષી રૂપ જ બનાવીને ક્રમસર સઘળી જ કલાઓને શીખી ગયા; અર્થાત્ તે બાળકો એવા પુણ્યશાળી હતા કે જેથી કલાભ્યાસ કરવામાં તેઓને કશી જ મુશ્કેલી ન પડી અને કલાભ્યાસ કરાવવામાં કલાચાર્યને પણ કશી જ મુશ્કેલી ન નડી, કિંતુ કલાચાર્ય તો માત્ર એક સાક્ષીરૂપ જ રહ્યા, અને કલાચાર્યના સાક્ષીપણામાં વિના પ્રયાસે પણ પોતાની પૂર્વની આરાધનાના પ્રતાપે સકલ કલાઓના તે બન્નેય પારગામી થયા. કલાના પારગામી બનવા સાથે તેઓ બલવાન પણ એવા જ બન્યા કે મહાપરાક્રમી એવા તે બન્નેય જેમ લીલામુષ્ટિનાં પ્રહારથી જેમ લીલામાત્રથી હિમના કર્પરને ભાંગી નાકે તેમ પર્વતોને પણ દળી નાંખતા હતા, અર્થાત્ જેમ હિમપાત્રોને લીલાપૂર્વક એક સામાન્ય મુષ્ટિના પ્રહારથી ભેદી નખાય તેમ તે પરાક્રમી બાળકો મુષ્ટિના પ્રહારથી પર્વતોને પણ લીલાપૂર્વક દળી નાખતા હતા. શ્રમના સ્થાનમાં પણ જ્યારે તેઓ બાણને ધનુષ્ય ઉપર ચઢાવતા ત્યારે સૂર્ય

પણ ખૂબ કંપતો અને બિચારો તે વિંધાઈ જવાની શંકાથી ઉંચે જ રહેવા લાગ્યો. પરાક્રમી એવા પણ દુશ્મનોના બળને તેઓ તૃણના જેવું માનતા અને પોતાના શાસ્ત્રકૌશલ્યને તેઓ કૌતુકને માટે જ હોય તેમ માનતા, અર્થાત્ દુશ્મનોને જીતવા એ પણ એ પરાક્રમીઓને મન સરલ હતું અને શાસ્ત્રમાં કુશલતા પ્રાપ્ત કરવી એ પણ એ બુદ્ધિશાળીઓને મન સહેલું હતું.

દશરથની નિર્ભયતા અને રાજગૃહથી અયોધ્યા :

આવા પ્રકારે સર્વ રીતે વૃદ્ધિને પામતા પોતાના તે બાળકોના શસ્ત્ર અને અસ્ત્રના કૌશલ્યથી અને ઉંચામાં ઉંચી કોટિના ભુજાબળથી દશરથમહારાજા પોતાને દેવો અને અસુરોથી પણ અજય માનવા લાગ્યા. પોતાના પુત્રોની શસ્ત્રો અને અસ્ત્રોની કુશળતાથી અને અજોડ ભુજાબળથી દશરથમહારાજાને ખાત્રી થઈ ગઈ કે હવે મને દેવો પણ જીતી શકે તેમ નથી અને અસુરો પણ જીતી શકે તેમ નથી. આવા પ્રકારની ખાત્રી થવાથી ભયભીત મટીને દશરથ મહારાજા હવે સંપૂર્ણ નિર્ભય બન્યા, અને જે ભયથી અયોધ્યા કે જે પોતાની મૂળ રાજધાની છે ત્યાં નહોતા જતા તે હવે પોતાના કુમારોના પરાક્રમથી તે ભય ચાલ્યો જવાથી ધીરતાનું અવલંબન કરીને દશરથ મહારાજા ઈક્ષ્વાકુઓની રાજધાની રૂપ અયોધ્યામાં પધાર્યા અને મેઘો વિખરાઈ ગયા પછી પ્રતાપથી દીપતો સૂર્ય જેમ તપે, તેમ દુર્દશાનો નાશ થયા પછી પ્રતાપથી દીપતા દશરથ મહારાજા પણ પૃથિવી ઉપર અનુશાસન કરવા લાગ્યા.

ભરત અને શત્રુઘ્નનો જન્મ :

અયોધ્યામાં રાજધાનીને કરતા દશરથ મહારાજાની ધર્મપત્ની કૈકેયી કોઈ એક દિવસે શુભ સ્વપ્નથી સૂચિત થયેલા અને ભરતના ભૂષણસમા ભરત નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો, અને સુપ્રભા નામની ધર્મપત્નીએ પણ શત્રુઓને હણનારૂં છે ભુજાઓનું પરાક્રમ જેનું અને કુલને આનંદ આપનાર શત્રુઘ્ન નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો.

અર્થાત્ દશરથ મહારાજાને બીજા પણ બે પુત્રો થયા. તેમાંના એક કૈકેયી નામની રાણીથી અને બીજો સુપ્રભા નામની રાણીથી. કૈકેયી નામની રાણીથી ઉત્પન્ન થયેલા ભરતભૂષણરૂપ પુત્રનું નામ ભરત પાડયું અને સુપ્રભા નામની રાણીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રનું નામ શત્રુઘ્ન રાખ્યું.

અને એ બન્ને બાળકો પણ જાણે બીજા બળદેવ અને વાસુદેવ જ ન હોય એવા દીપવા લાગ્યા; અર્થાત્ એ બન્ને બાળકો લોકોને બળદેવ અને વાસુદેવની જ ભ્રાંતિ કરાવતા. જેમ સ્નેહના પ્રતાપે બળદેવ અને વાસુદેવ એકબીજાથી અલગ નહોતા રહેતા, તેમ ભરત અને શત્રુઘ્ન પણ સ્નેહથી રાત્રિ અને દિવસ સાથે જ રહેતા, અને ગજદંતોની આકૃતિવાળા પર્વતોથી જેમ મેરૂ નામના મહીધર શોભે છે, તેમ તે ચારે પણ પુત્રોથી દશરથ મહારાજા શોભે છે, અર્થાત્ દશરથ મહારાજા મેરૂ પર્વતની માફક દીપે છે.

[૩૨]

કામાતુર અધમ આત્માની કરપીણ વૃત્તિ :

આ શ્રી જંબૂદ્વીપમાં આવેલા આ જ ભરતક્ષેત્રમાં એક દારૂ નામનું ગામ હતું. એ ગામમાં વસુભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ હતો. તે બ્રાહ્મણને અનુકોશા નામની પત્ની હતી. અનુકોશા નામની પત્નીથી વસુભૂતિ બ્રાહ્મણને અતિભૂતિ નામનો પુત્ર થયો. એ અતિભૂતિ નામના વસુભૂતિ અને અનુકોશાના પુત્રને સરસા નામની પત્ની થઈ. અતિભૂતિની પત્ની સરસા ઉપર ક્યાન નામના એક બ્રાહ્મણને રાગ ઉત્પન્ન થયો. એ રાગના પ્રતાપે તેણે છળથી એક દિવસે તેનું અપહરણ કર્યું.

આ બનાવને ઉદ્દેશીને જ કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે " किं न कुर्यात् स्मरातुरः" કામદેવથી પીડાતો આત્મા શું ન કરે ? અર્થાત્ કામદેવથી પીડાતો આત્મા સઘળાંય પાપો કરવા માટે નિર્લજ્જ હોય છે.

કામાતુર આત્માની આવી પ્રવૃત્તિથી સમજી શકાશે કે કામાતુર આત્માની વૃત્તિને કરપીણ થતાં વાર નથી લાગતી. કામાતુર આત્માઓ પોતાની કામલાલસાઓને સંપૂર્ણ કરવા માટે સામા આત્માનું શું થશે ? તેની એક લેશ પણ ચિંતા નથી કરતા. એ ચિંતાના અભાવે તેઓને અકરણીય કરવામાં કશો જ સંકોચ નથી થતો; અન્યથા પરસ્ત્રીઓનું હરણ એ શું ઓછી ભયંકર વસ્તુ છે ? એ ગમે તેવી ભયંકર વસ્તુ હોય પણ કામાતુર આત્માઓ પોતાની તેવી વૃત્તિના યોગે એક ક્ષણમાં અકાર્ય કરી નાંખે છે, એજ રીતે કયાનક નામના બ્રાહ્મણે અતિભૂતિની સરસા નામની પત્નીનું છળપૂર્વક અપહરણ કર્યું.

એકની લાલસાથી અનેકો આપત્તિમાં :

કામાતુર કયાનકે સરસાનું હરણ કર્યું તે પછી અતિભૂતિ નામનો તેનો પતિ દુઃખિત હૃદયે તેને શોધવા નીકળ્યો અને તેની શોધ માટે તે બિચારો એક ભુત ભમે તેની માફક પૃથ્વી ઉપર ખુબ જ ભટક્યો પણ તેને તેનો કશો જ પત્તો મળ્યો નહિ, સરસા નામની પત્નીને પોતાના ઘરમાં નહિ જોવાથી તેની શોધમાં જેમ અતિભૂતિ નીકળ્યો તેમ અતિભૂતિ નામના પુત્રને અને સરસા નામની પુત્રવધૂને નહિ જોવાથી એ ઉભયની શોધ માટે અતિભૂતિની માતા અનુકોશા અને પિતા વસુભૂતિ એ બન્ને પણ પૃથ્વી ઉપર ખૂબજ ફર્યાં.

વિચારો કે એક આત્માની કામલાલસાએ અનેક આત્માઓને કેવી અને કેટલી આપત્તિમાં મૂક્યા ? પત્નીની પાછળ પતિ ભટકે અને પુત્ર તથા પુત્રવધૂ માટે માતાપિતા પણ આથડે અને એ રીતે ત્રણેય આત્માઓ કારમી વિયોગવેદનાઓ સહે, એ સઘળાયમાં હેતુ એક કયાનની કામ લાલસા જ છે કે બીજું કાંઈ છે ? અર્થ અને કામની આશક્તિનો એ પ્રભાવ જ છે કે એના ઉપાસક આત્માઓ અનેકને આફતમાં મૂક્યા જ કરે છે.

પુણ્યશાળી આત્માઓને અચાનક હિતકર વસ્તુનો યોગ થઈ જાય છે. પુત્ર અને પુત્રવધૂની શોધ માટે નીકળેલ વસુભૂતિ અને અનુકોશા ખૂબ જ ભટક્યાં, પણ તેઓને પુત્ર કે પુત્રવધૂ ઉભયમાંથી એકનું પણ દર્શન થયું નહિ; આથી ઉદ્‌વિગ્ન હૃદયે ભટકતાં તેઓને કોઈ એક દિવસ સાધુમહારાજાનું દર્શન થયું. સાધુના દર્શનથી તે બંનેય પુણ્યાત્માઓને અંતઃકરણમાં ભક્તિ જાગી. હૃદયમાં જાગેલી ભક્તિના યોગે તે બંનેય પુણ્યાત્માઓએ સાધુમહારાજાને વંદન કર્યું.

દુઃખીને પણ ધર્મનું જ દાન કરવાનું હોય છે :

આપણે જાણીએ છીએ કે આ વસુભૂતિ અને અનુકોશા બન્નેય દુઃખી અવસ્થામાં ભટકે છે અને તેઓના મુખ ઉપર છવાયેલી ઉદ્‌વિગ્નતાના દર્શનથી સાધુમહારાજા પણ આ આત્માઓ દુઃખી છે એમ ખુશીથી કળી શકે છે, તે છતાં પણ એ પરમ ઉપકારી સાધુમહારાજાએ તેઓને તેઓના દુઃખને લગતી પ્રશ્નપરંપરા નહિ કરતાં ધર્મનું જ દાન કર્યું.

જે કારણે વસુભૂતિ અને અનુકોશા એ બન્નેય જણે તે સાધુમહારાજા પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કર્યું, ધર્મશ્રવણના પ્રતાપે તે બન્નેય જણે વ્રતને એટલે દીક્ષાને અંગીકાર કરી. દીક્ષા અંગીકાર કર્યા પછી વસુભૂતિ ગુરૂદેવની સેવામાં રહ્યા અને ગુરૂદેવની આજ્ઞાથી અનુકોશા કમલશ્રી નામની આર્યિકા એટલે સાધ્વીની સેવામાં ગઈ.

વ્રતનું અલ્પમાં અલ્પ ફળ પણ દેવલોક જ :

વિચારો કે સદ્ગુરૂનો પ્રતાપ આત્માને કેવી રીતે ફળે છે ? સદ્ગુરૂના યોગને સફળ કરવાનો પ્રયત્ન કરનારા આત્માઓ જરૂર તે યોગને સુંદરમાં સુંદર રીતે સફળ કરે છે. જો એમ ન બનતું હોત તો પુત્ર અને પુત્રવધૂની શોધ માટે નીકળેલા આત્માઓને એકદમ વૈરાગ્ય કેમ જ થાય ? પ્રભુશાસન ફરમાવે છે કે યોગ્ય આત્માને સુંદર યોગ મળવો જોઈએ; સુંદર યોગ મળતાંની સાથે જ યોગ્ય આત્માઓની પરિણતિનો પલટો થઈ જાય છે. મોહમગ્ન હોઈ પુત્ર તથા પુત્રવધૂની શોધ માટે નીકળેલ વસુભૂતિ અને અનુકોશાનુ અંતઃકરણ સાધુનાં દર્શનથી એકદમ પલટ્યું અને સાધુએ આપેલ ધર્મદેશનાથી પલળ્યું એના પરિણામે એ બન્નેય પુણ્યાત્માઓએ સંસાર તજ્યો અને સાધુતાનો સ્વીકાર કર્યો. સાધુતાના સ્વીકાર પછી સદ્ગુરૂની નિશ્રામાં રહીને એ બન્ને પુણ્યાત્માઓએ સાધુતાનું સેવન સારામાં સારી રીતે કર્યું, સાધુતાના પાલનમાં જ રક્ત બનેલ તે બંનેય કાળધર્મ પામીને સૌધર્મકલ્પમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયાં.

આ પ્રસંગે વ્રતનું અલ્પમાં અલ્પ ફળ દર્શાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે 'व्रते ह्यात्रेकाह्ममात्रेऽपि, न स्वर्गादन्यतो गतिः' એક દિવસના પણ વ્રતના પાલનથી આત્માની સ્વર્ગગતિ સિવાય અન્ય ગતિ થતી નથી.

વ્રતની આરાધનાના પ્રતાપે સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલ વસુભૂતિ અને અનુકોશા ત્યાંથી ચ્યવીને આ જ ભરતક્ષેત્રમાં આવેલા વૈતાઢય પર્વત ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલા રથનૂપુર નામના નગરના નાથ તરીકે ચંદ્રગતિ નામના રાજા થયા અને અનુકોશા પણ તે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તેજ એટલે રથનૂપુર નગરના નાથ ચંદ્રગતિ નામના વિદ્યાધરપ્રભુની પત્ની તરીકે થઈ. તેનું નામ પુષ્પવતી હતું અને તે સતી હોવા સાથે આર્ય ચરિતવાળી હતી.

અતિભૂતિની પત્ની જે સરસા કે જેનું ક્યાનક નામના બ્રાહ્મણે હરણ કર્યું હતું. તેને પણ પુણ્યોદયે એક સાધ્વીનો સુયોગ મળ્યો, તે પણ કોઈપણ એક સુસાધ્વીના યોગથી વિરાગિણી બની. વિરાગિણી બનેલી સરસાએ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી અને પાળી. એના પરિણામે તે પણ કાળધર્મ પામીને ઈશાન નામના બીજા દેવલોકમાં દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ.

પોતાની પત્ની સરસાની શોધમાં નીકળેલો અતિભૂતિ, પોતાની પત્ની નહિ શોધી શકવાથી તેના વિરહથી ખૂબ જ પીડિત થયો. તેના વિરહની પીડામાને પીડામાં તે મરણ પામ્યો, સંસારમાં ભટક્યો અને ચિરકાલ સુધી મોહાધીનતાના પ્રતાપે ચિરસમય સુધી સંસારમાં ભ્રમણ કરીને તે કોઈક સમયે હંસના બાલ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. હંસના બચ્ચા તરીકે ઉત્પન્ન થયેલા અતિભૂતિને કોઈ એક દિવસે શ્યેન નામના પક્ષીએ પકડયો. શ્યેન પક્ષીથી ભક્ષણ કરાતો તે સાધુની પાસે પડયો. કંઠે આવ્યા છે પ્રાણ જેને એવા તે હંસબાળને સાધુએ નમસ્કારમંત્ર આપ્યો. અતિશય મોટા એવા નમસ્કારમહામંત્રના પ્રભાવથી તે હંસબાળ મરીને કિન્નરોમાં દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળો દેવ થયો. એ કિન્નરદેવપણામાંથી ચ્યવીને વિદગ્ધ નામના નગરમાં પ્રકાશસિંહ નામના રાજાની પ્રવરાવલી નામની પત્નીથી કુંડલમંડિત નામના પુત્ર તરીકે તે ઉત્પન્ન થયો; અર્થાત્ અતિભૂતિ મોહાસક્તિના પ્રતાપે સંસારમાં રૂલ્યો અને હંસબાળ તરીકે ઉત્પન્ન થયો તથા ત્યાંથી નમસ્કારમંત્રના મહાપ્રભાવે કિન્નરસુર તરીકે થયો અને ત્યાંથી ચ્યવીને કુંડલમંડિત નામના રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

ભોગોમાં અતિશય આસક્ત એવો ક્યાન પણ પોતાની ભોગાશક્તિના પ્રતાપે ભવાટવીમાં ખૂબ જ ભટક્યો. ભવાટવીમાં ઘણું ભ્રમણ કર્યા પછી તે ચક્રપુર નામના નગરમાં ચક્રધ્વજ નામના રાજાના ધૂમકેશ નામના પુરોહિતની સ્વાહા નામની પત્નીના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાં તેનું નામ પિંગલ પાડવામાં આવ્યું.

મોહનું કેવું મહાકારમું નાટક :

ભામંડલ અને સીતાદેવીની ઉત્પત્તિના ઉપક્રમના વર્ણનમાં આગળ વધીએ તે પહેલાં દારૂ નામના ગામમાં બનેલા આ બનાવ ઉપર કંઈક વિચાર કરીએ.

આ આખોએ બનાવ સંસારની કારમી દશાનું ખરેખરૂં ભાન કરાવે છે. કારણ કે ક્યાન નામનો વિષયાસક્ત બ્રાહ્મણ અતિભૂતિની સરસા નામની પત્નીનું છલપૂર્વક હરણ કરી જાય છે, અને સરસા નામની પત્નીના હરણથી વિહ્વલ બનેલો અતિભૂતિ પણ પોતાના માતાપિતાનો ત્યાગ કરીને તેની શોધમાં ચાલી નીકળે છે તથા મોહમગ્ન બનેલાં માતાપિતા વળી એ બન્નેયની શોધમાં નીકળી પડે છે.

વિચારો કે આ બધાય બનાવોમાં એક મોહના જ નાટક સિવાય અન્ય શું છે ? અન્ય પુરૂષ અન્યની સ્ત્રી ઉપાડી જાય, પતિ પત્ની ખાતર માતાપિતાને વિસરી જાય અને ઉંમર લાયક પુત્ર અને પુત્રવધૂની શોધમાં માતાપિતા રખડે; આ બધુંય મોહરાજાનું એક કારમું નાટક નહિ તો બીજું છે પણ શું ?

આ ઉપરથી એ પણ વિચારો કે મોહરાજા પોતાને આધીન આત્માઓ પાસે શું શું કરાવે છે ? આવું કારમું મોહનું નાટક પ્રાયઃ સદા અને સર્વત્ર થતું જોવાય છે અને સંભળાય છે, તે છતાં પણ આત્માઓ તેનાથી ઉદ્વિગ્ન બનવાને બદલે ઉલટું વધુને વધુ જ મોહની કારવાઈમાં આસક્ત બને છે, એ શું ઓછું વિચારણીય છે ? અતિભૂતિ અને ક્યાન તો અંત સુધી મોહમગ્ન જ બન્યા રહ્યા. પત્નીની પ્રાપ્તિ ન થઈ તે છતાં પણ અતિભૂતિએ એની જ ઝંખનામાં પોતાના પ્રાણ તજ્યા, અર્થાત્ પ્રાણ જતાં સુધી પત્નીની ઝંખના ન તજી અને ક્યાન પણ અંત સુધી આસક્તને આસક્ત જ રહ્યો. આવી દશા ઘણાં આત્માઓની હોય છે, જીવન બરબાદ કરે તે હા, પણ જીવનને બરબાદ કરનારી વસ્તુને ન તજે. મોહરાજાના આવા કારમા નાટકમાં ફસાઈ જવું એ કોઈ પણ રીતે હિતના અર્થી માટે યોગ્ય નથી.

આવા પ્રસંગે જો અતિભૂતિના માતાપિતાને અને પત્નીને સાધુમહારાજા તથા સાધ્વીઓનો યોગ ન થયો હોત તો તેઓ પણ પોતાના જીવનને કદી જ ન સુધારી શકત, કારણ કે તેઓ સિવાય તદ્દન શુદ્ધ સલાહ આપનાર હિતૈષી આ વિશ્વમાં અન્ય કોઈ જ નથી. એજ કારણે પંડિત શ્રી વિરવિજયજી મ. પણ પૂજામાં તદ્દન સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે કે -

> ''શીતલ નહિ છાયા રે આ સંસારની, કુડી છે માયા રે આ સંસારની.
> કાચની કાયા રે છેવટે છારની, સાચી એક માયા રે જિન અણગારની.''

(બાર વ્રતની પૂજા : ૧૨મી પૂજા)

મોહની પરવશતાથી ભટકી રહેલા અતિભૂતિને પણ જો કોઈએ બચાવ્યો હોય તો તે એક જિન અણગારે જ. એના જેવા ઉપકારી સિવાય તિર્યંચ ગતિમાં અને તે પણ મરણ દશાએ પહોંચેલા આત્માને અન્ય કોણ બચાવે ? અને બચાવવા ધારે તો બચાવે પણ શાથી ? શ્રી જિનના અણગાર પાસે તો એક એવો મહાપ્રભાવશાલી મંત્ર છે કે જે મંત્રના પ્રભાવે તે એક સશક્ત આત્માની માફક અશક્ત આત્માને પણ જો તે યોગ્ય હોય તો બચાવી શકે છે. મરણદશાએ પહોંચેલા હંસપોતને દેવ બનાવનાર કોઈ હોય તો તે એક શ્રી જિનના અણગાર જ હતા, એ આપણે જોઈ આવ્યા. એવી દશામાં પડેલા તિર્યંચ ઉપર પણ દયાર્દ્ર તેવા અણગાર જ અગર તો તેવા

અણગારના અનુયાયી જ બને. એ પરમ કરૂણાથી ભરેલા અણગારે મરણની અણીએ પહોંચેલા હંસપોતને નમસ્કાર મહામંત્રનું દાન કર્યું અને સાચા દાતારના દાનનો જો એ હંસપોતે સ્વીકાર કર્યો તો તેની દુર્ગતિ અટકી ગઈ અને સદ્ગતિ થઈ ગઈ.

આવી આવી વસ્તુઓ આવા આવા બનાવો ઉપરથી ખૂબ ખૂબ વિચારવી જોઈએ. એવી એવી વસ્તુઓની વિચારણાથી સંસારની અસરતા અને ધર્મની શ્રેયસાધકતા સહેલાઈથી સમજી શકાય છે.

[૩૩]

ભોગશક્તિની અતિશય ભયંકરતા :

અનંત ઉપકારી મહાપુરૂષો ભોગાશક્તિની જે ભયંકરતા વર્ણવે છે તેનો સાક્ષાત્કાર આપણને આ પિંગલ કરાવે છે. આ પિંગલ કોણ છે એ તો આપણે જાણીએ છીએ. તેણે પોતાના ક્યાન તરીકેના ભવમાં ભોગાશક્તિના પ્રતાપે અતિભૂતિની પત્ની સરસાનું છળપૂર્વક અપહરણ કર્યું હતું અને આ પિંગલ તરીકેના ભવમાં પણ એ કારમી ભોગાશક્તિના પ્રતાપે તે શું કરે છે એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે તે પિંગલ નામનો પુરોહિતપુત્ર, રાજા ચક્રધ્વજની અતિસુંદરી નામની પુત્રીની સાથે એક જ ગુરૂની પાસે ભણતો હતો. સાથે ભણતાં કેટલોક કાળ વિત્યા બાદ એ બન્નેયને પરસ્પર અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો. એ અનુરાગના પરિણામે પિંગલે છળથી તેનું અપહરણ કર્યું. એ રીતે અપહરણ કરીને તે વિદગ્ધ નામના નગરે ગયો. વિજ્ઞાનથી રહિત એવો તે, તે નગરની અંદર ઘાસ અને લાકડાં આદિને વેચીને પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. આ કારવાઈને અનુલક્ષીને કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે 'નિર્ગુણી આત્મા માટે આ જ ઉચિત છે.'

વિચારો કે આના જેવી બીજી ભોગાશક્તિની ભયંકરતા આ લોકમાં શી હોઈ શકે ? કારમી ભોગાશક્તિના પરિણામે પિંગલ, પોતાના પિતા જે રાજાના પુરોહિત છે તે જ રાજાની પુત્રી ઉપર અનુરાગી બને છે, અને છળપૂર્વક તેને ઉપાડી પણ જાય છે. આનું પરિણામ અશુભોદય હોય તો આ ભવમાં પણ કારમું આવે, અન્યથા પરભવમાં તો કારમું છે જ : પણ આ બધો વિચાર ભોગાશક્તિની ભયંકરતામાં ફસાયેલા આત્માને નથી જ આવી શકતો. એક પોતાની ભગિની-બેન જેવી ગણાતી રાજપુત્રી ઉપર અનુરાગી બની જવું એ નાની સુની ભોગાશક્તિ ન જ ગણાય, એ કારમી ભોગાશક્તિના પ્રતાપે તેણે ભણવું ગણવું માંડી વાળ્યું અને તેને ઉપાડીને ભાગ્યો અને વિદગ્ધપુરમાં જઈને ઘાસ તથા કાષ્ટ આદિને વેચીને તે પોતાની આજીવિકા ચલાવવા લાગ્યો. આ શું ઓછી અધમતા છે ? પણ ભોગાશક્ત આત્માઓને તો એવી એવી અધમતાઓમાં પણ આનંદ જ આવે છે.

કામદેવનું મહાકારમું નાટક : કામદેવનું ચાલી રહેલું કારમું સામ્રાજ્ય :

આ પ્રસંગમાં આગળનો બનાવ તમે સાંભળશો ત્યારે તમને પણ એમ જ લાગશે કે ખરેખર આ સંસારમાં કામદેવનું નાટક પણ કારમું છે. કામદેવ ભલભલા આત્માઓને પાયમાલ કરી નાખવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. કામદેવના પ્રતાપે પાગલ બની રાજપુત્રી ઉઠાવી લાવનાર પિંગલ કઈ દશા ભોગવે છે ? એ તો આપણે જોઈ ગયા. જેની ખાતર પિંગલ પાગલ બનીને જે નગરમાં કારમી દશા ભોગવે છે તેને તે જ નગરના પ્રકાશસિંહ નામના રાજાનો પુત્ર કુંડલમંડિત જૂએ છે. જેમ કુંડલમંડિત નામના રાજપુત્રે, રાજપુત્રી અતિસુંદરીને જોઈ તેવી

જ રીતે તે રાજપુત્રીએ તે રાજપુત્રને જોયો. જોતાંની સાથે જ તે બંને ને પરસ્પર અનુરાગ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. એ અનુરાગ રાગના પ્રતાપે પિંગલે હરીને આણેલી તે રાજપુત્રીનું કુંડલમંડિત નામના રાજપુત્રે અપહરણ કર્યું અને પિતાના ભયથી તે રાજપુત્ર દુર્ગદેશમાં પલ્લી બનાવીને રહ્યો. અનુરાગને વશ બનેલી અતિસુંદરી તો પોતાની ખાતર દુર્દશાને ભોગવતા પિંગલને તજીને પોતાના પ્રેમપાત્ર કુંડલમંડિત નામના રાજપુત્ર સાથે આનંદ ભોગવે છે, ત્યારે પિંગલ અતિસુંદરીના વિરહથી ઉન્મત્ત બનીને પૃથિવી ઉપર પરિભ્રમણ કરે છે.

વિચારો કે કામદેવનું સામ્રાજ્ય પ્રાણીઓ ઉપર કેવું ચાલે છે ? જે કામદેવના પ્રતાપે પુરોહિતનો પુત્ર કુલમર્યાદા આદિ ભૂલીને જે રાજપુત્રીને ઉપાડી જાય છે અને કારમી દુર્દશા ભોગવે છે તે જ રાજપુત્રી વળી નવાની સાથે અનુરાગવાળી બને છે. તેની ઉપરના અનુરાગને યોગે રાજપુત્ર પણ કુલમર્યાદા તજે છે અને પિતા આદિનો પણ પરિત્યાગ કરીને લૂંટારો બને છે. અન્યની ઉપર અનુરાગવતી બનેલી અતિસુંદરી આનંદનો ઉપભોગ કરી રહી છે, ત્યારે તેની ઉપરના પ્રેમને લઈને પિંગલ ઉન્મત્ત બને છે. આ સંસારમાં પ્રાયઃ આવી જ રીતનું કામદેવનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તિ રહેલું છે. ભાગ્યે જ કોઈ એની અસરથી મુક્ત રહી શકે છે. એની અસરથી મુક્ત બનવા માટે જ ધર્મસામ્રાજ્યના સ્વીકારની જરૂર છે.

ધર્મના સામ્રાજ્યને નહી પામેલો એ જ કારણે કારમી રીતે કામદેવને આધીન થઈને ઉન્મત્ત બનેલો પિંગલ પૃથ્વી ઉપર ભટકી રહ્યો છે. ઉન્મત્ત બનીને પૃથ્વી ઉપર પરિભ્રમણ કરતા તેણે કોઈ એક દિવસ ધર્મસામ્રાજ્યના સમ્રાટ તરીકે પૃથ્વી ઉપર વિચરતા આર્યગુપ્ત નામના એક આચાર્ય મહારાજાને જોયા. એ ઉપકારી આચાર્ય મહારાજાએ એવા ઉન્મત્તને પણ ધર્મનું શ્રવણ કરાવ્યું. ઉન્મત્ત બનેલો પિંગલ પણ એ ધર્મનું શ્રવણ કરીને સ્વસ્થ બન્યો. સ્વસ્થ બનેલા તેને શ્રી આચાર્ય ભગવાનના ઉપદેશથી સંસારની અસારતા સમજાણી. સંસારની અસારતા સમજાઈ જવાના પ્રતાપે પિંગલે એ શ્રી આચાર્ય ભગવાનની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. દીક્ષાનો સ્વીકાર કરવા છતાં અને એ ઉત્તમ દીક્ષાનું પાલન કરવા છતાં પણ અતિસુંદરી ઉપરનો પ્રેમ એના હૃદયમાંથી ખસ્યો ન હતો એ વસ્તુને જણાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે, દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો તેની હા, અને દીક્ષાનું પાલન કરતો હતો તેની પણ હા, પરંતુ તેણે અતિસુંદરી ઉપરના પ્રેમનો કદી પણ ત્યાગ નહોતો કર્યો. અર્થાત્ એ છેક છેવટ સુધી અતિસુંદરીના પ્રેમને હૃદયમાં રાખી રહ્યો હતો.

આવી વસ્તુને પણ ઉપકારીઓ છૂપાવતા નથી, પણ સ્પષ્ટ કહી દે છે. એટલું જ નહિ પણ એથી પિંગલે સ્વીકારેલી દીક્ષાને વખોડતા પણ નથી, કારણ કે એ ઉપકારી મહાપુરૂષો કર્મની વિચિત્રતાને સારી રીતે સમજતા. સાતિચાર સંયમના પાલનથી પણ નિરતિચાર સંયમના પાલનનું સામર્થ્ય આવે છે. એમ સમજનારા આત્માઓ સારી વસ્તુના સ્વીકારની અને પાલનની મહત્તા કેમ જ ઉડાવે ? જેમ ખરાબ સંસ્કાર આત્માને ખરાબ કરવાનું કરે છે, તેમ સારા સંસ્કાર આત્માને સુધારવાનું કાર્ય પણ કરે જ છે, એ વસ્તુને પણ ઉપકારી આત્માઓ વિસરી નથી જતા. અજ્ઞાનીઓના પ્રલાપ સાથે જ્ઞાનીઓના કથનનો જરા પણ મેળ મળી શકે તેમ નથી. એ વાત આ વાત ઉપરથી પણ સમજવા ધારે તેનાથી સમજી શકાય તેમ છે અને ન સમજવા ધારે તેને તો આ વિશ્વમાં કોઈ જ સમજાવી શકે તેમ નથી.

અંતે કુંડલમંડિત પણ ધર્મને પામ્યો :

આર્યગુપ્ત નામના આચાર્ય ભગવાનના પ્રતાપે પિંગલ ઉન્મત્ત મટીને સ્વસ્થ બન્યો અને સંયમ પામ્યો ત્યારે કુંડલમંડિત નામનો રાજપુત્ર અતિસુંદરીના યોગે રાજ્યપાટ તજીને લૂંટારો બન્યો. કારણ કે રાજપુત્રીનું હરણ કરીને પિતાના ભયથી દુર્ગદેશમાં પલ્લી બનાવીને રહેલા તેણે ત્યાં રહ્યે રહ્યે દશરથ મહારાજાની પૃથ્વીને છળથી કુતરાની માફક લૂંટવાનો જ હંમેશને માટે ધંધો શરૂ કર્યો હતો; કારણ કે એ ધંધા વિના વિષયભોગોને ભોગવવાની તેનામાં બીજી શક્તિ જ ન હતી. એ લૂંટના ધંધાના પરિણામે દશરથ મહારાજાએ પોતાના બાલચંદ્ર નામના સામંતને એવી આજ્ઞા કરી કે લૂંટારાને કોઈ પણ રીતે પકડીને મારી પાસે હાજર કરો. એ આજ્ઞાના પ્રતાપે તે સામંતે તેને સૂતેલો પકડયો અને બાંધીને તે દશરથ મહારાજાની પાસે લઈ ગયો. દશરથ મહારાજાએ તેને કારાગારમાં નાખ્યો અને કેટલોક કાલ વીત્યા બાદ કોપ શાંત થવાથી દશરથ મહારાજાએ તે કુંડલમંડિતને પોતાના કારાગારમાંથી છોડયો. કારણ કે મોટા આત્માઓનો કોપ એવો જ હોય છે કે તે દીન અને ક્ષીણ બની ગયેલા શત્રુ ઉપર ટકી શકતો નથી : અર્થાત્ શત્રુને પણ દીન અને ક્ષીણ જાૂએ કે તરતજ શત્રુ ઉપરનો ગુસ્સો પણ મોટાઓના અંતરમાં રહી શકતો નથી પણ શમી જાય છે. શત્રુને દુર્દશામાં રીબાતો જોવા છતાં પણ જેઓ ક્રોધથી સળગ્યા કરે છે, તે દુનિયાની દૃષ્ટિએ પણ મોટા આત્માઓ નથી કિંતુ ક્ષુદ્ર આત્માઓ છે. દશરથ મહારાજાની મોટાઈના પ્રતાપે છૂટી શકેલો કુડલમંડિત એક જ વિચારમાં પડયો કે હવે કોઈ પણ રીતે પિતાના રાજ્યને મેળવવું એ ઈચ્છાથી પૃથ્વી ઉપર ભ્રમણ કરતા તેને મુનિચંદ્ર નામના મુનિનો મેળાપ થયો. એ મુનિ પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરીને તે રાજપુત્ર પણ શ્રાવક બન્યો, એટલે કે તેણે શ્રાવક ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.

શ્રાવકપણાનો સ્વીકાર કરવા છતાં પણ તેની રાજ્ય મેળવવાની ઈચ્છા શમી નહિ. ઈચ્છા ગમે તેટલી કરવામાં આવે તો પણ ભાગ્ય વિના ઈચ્છેલું નથી મળી શકતું એ નિશ્ચિત છે. આ આગમસિદ્ધ સાથે યુક્તિસિદ્ધ સિદ્ધાંતનો પણ સ્વીકાર નહિ કરી શકનારા આત્માઓ નિષ્કારણ આધિથી પીડાયા જ કરે છે. વ્યાધિ કરતાંય વિશ્વના પ્રાણીઓને આધિ બહુ રીબાવે છે. વ્યાધિ આવે છે અને જાય છે પણ આધિ તો સદાની થઈને રહે છે. એ આધિને ટાળવા માટે આ સિદ્ધાંત એક અમોઘ ઉપાય છે, પણ એ સિદ્ધાંતને સદાય દ્રષ્ટિ સમક્ષ તે જ રાખી શકે છે કે જે નિરંતર અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાનું જ ચિંત્વન કર્યા કરે છે. અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાના અખંડિત ચિંત્વન સિવાય આધિનો વિનાશ થતો જ નથી, એ જ કારણે શ્રાવકપણું પામવા છતા પણ અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાના અખંડિત ચિંત્વનના અભાવે કુંડલમંડિત પિતાના રાજ્યને મેળવવાની આધિથી મુક્ત છેક છેવટની ઘડી સુધી ન બન્યો તે ન જ બન્યો. એટલે એ ઈચ્છામાંને ઈચ્છામાં જ તે મરણ પામ્યો અને મરણ પામીને તે મિથિલા નામની મહાપુરીમાં જનક રાજાની વિદેહા નામની ભાર્યાના ગર્ભમાં પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

અતિભૂતિની પત્ની સરસા કે જે સાધ્વીના સુયોગને પામીને દીક્ષાની આરાધનાના પ્રતાપે ઈશાન દેવલોકમાં દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ હતી, તે પણ ભવમાં ભ્રમણ કરીને વેગવતી નામની પુરોહિતપુત્રી થઈ. એ અવસ્થામાં પણ પુણ્યોદયે તેને સદ્ગુરૂનો યોગ થયો. સદ્ગુરૂના પ્રતાપે તે વિરાગિણી બની. વૈરાગ્યના યોગે તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને દીક્ષાનું પાલન કરતી તે કાળધર્મને પામીને બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમાં ગઈ. તે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે, જે વખતે કુંડલમંડિતનો જીવ વિદેહાના ગર્ભમાં પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો, તે વખતે વિદેહાના ઉદરમાં કુંડલમંડિતના જીવના યુગ્મપણાએ કરીને ઉત્પન્ન થઈ.

[૩૪]

સંસારની કારમી વિરસતા :

સંસાર એ કેવો વિરસ છે, એ વસ્તુ આપણે ભામંડલ અને સીતાદેવીની ઉત્પત્તિના ઉપક્રમમાં જોઈ આવ્યા. સંસારની આવી વિરસતા જોયા પછી, એવા વિરસ સંસારમાં મોહાંધ આત્મા સિવાય અન્ય કોણ રાચે ? સંસારમાં એકનો એક આત્મા મોહવશ થઈને કેવું કારમું નાટક ભજવે છે ? એ શું આ પ્રસંગ ઉપરથી નથી સમજી શકાતું ? સમજાવા છતાં પણ મોહમગ્ન આત્માઓને એવુ નાટક ભજવવામાં જ આનંદ આવે છે, એ જ આ સંસારની કારમી વિરસતા છે. આવી કારમી વિરસતામાં રસમયતા માનનારાઓને એ વિરસતાનું ભાન નથી જ થતું, અન્યથા શું પિંગલ એ વાત સમજી શકે તેમ ન હતો કે જે અતિસુંદરી મારી ખાતર પોતાના માતા, પિતા અને રાજ્યઋદ્ધિને તજી શકી હતી, તે મારા કરતા અધિક વિષયસુખ આપનારો મળે તો તેની ખાતર મારો પણ ત્યાગ અવશ્ય અને સહેલાઈથી કરી શકે ! પણ સંસારની વિરસતામાં રસમયતા માનનારાઓ એ વસ્તુ ન સમજી શકે એ તદ્દન બનવાજોગ છે, એના જ પરિણામે સાધુપણું પામવા છતાં પણ કુલટા અતિસુંદરી ઉપરના પ્રેમને તે ન જ તજી શક્યો. સાધુપણાના પાલનમાં એનું સ્મરણ ન ભૂલાય એ વિરસતામાં પણ કેવી રસમયમાનીતા ? વિરસતામાં પણ રસમયમાનીતા એ પણ સંસારની વિરસતાનું જ પરિણામ છે.

આ સંસારના સ્વરૂપનો જેમ જેમ વધુ વિચાર કરવામાં આવે તેમ તેમ તેની વિરસતા વધુને વધુ પ્રતીત થાય તેમ છે એ તદ્દન શંકા વિનાની વાત છે. આપણે જોઈ ગયા છીએ કે અતિભૂતિ અને સરસા એ પતિપત્ની હતાં એ બંને પતિપત્ની મટીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવા લાગ્યા. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો અતિભૂતિ એક ભવમાં હંસ બન્યો, હંસપણામાં મરતી વખતે મુનિ મહારાજ દ્વારા નવકારમહામંત્રને પામ્યો, તેના પ્રભાવે ત્યાંથી મરીને કિન્નરોમાં સુર તરીકે થયો. તે સુરપણામાં ચ્યવીને વિદગ્ધપુરમાં કુંડલમંડિત નામે રાજપુત્ર થયો અને ત્યાં પણ કામાતુર બની અનેક અકાર્યો કરવાના પરિણામે અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ વેઠી રાજ્યની ઈચ્છામાં ને ઈચ્છામાં જ તે મરણ મામ્યો, અને જનકમહારાજાની વિદેહા નામની ભાર્યાના ગર્ભમાં પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. એજ રીતે સરસા પણ સાધ્વીપણાના પાલનથી સરસા મટીને ઈશાન દેવલોકમાં દેવી થઈ, તે પછી સંસારમાં ભ્રમણ કર્યા બાદ પુરોહિત પુત્રી થઈ. ત્યાં પણ સાધ્વીપણું પામી, ત્યાંથી સાધ્વીપણામાં જ કાળધર્મ પામીને બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમાં દેવ થઈ અને ત્યાંથી ચ્યવીને તે એ જ જનકમહારાજાની ભાર્યા વિદેહાદેવીના ગર્ભમાં કુંડલમંડિતનો જે જીવ તેની સાથે જોડલા રૂપે પુત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ

સંસારમાં અજ્ઞાનનો કારમો ઉત્પાત :

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે અતિભૂતિ અને સરસા પતિપત્ની મટીને ભાઈબ્હેન તરીકે એક જ સાથે આવીને ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયાં છે. ખરેખર આ સંસારમાં ભટકતા આત્માઓ કોઈ અજબ રીતે મોહરાજાની આજ્ઞા મુજબનું અજબ જ નાટક ભજવે છેઃ એ જ કારણે સંસારભાવનાનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં ઉપકારીઓ પણ એમ જ ફરમાવે છે કે,

" माता भूत्वा दुहिता, भगिनी भार्या च भवति संसारे ।
व्रजति सुतः पितृतां, भ्रातृतां पुनः शत्रुतां चैव ॥ १ ॥"

(પ્રશમરતિઃ ગાથા ૧૫૬)

આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં પ્રાણીઓની જે માતા બની હોય છે, તે જ પુનઃ માતા મટીને દીકરી થાય છે, દીકરી મટીને ભગિની થાય છે અને ભગિની મટીને ભાર્યા થાય છે. તેવી જ રીતે પુત્ર પિતાપણાને પામે છે, ભાઈપણાંને પામે છે અને પુનઃ શત્રુપણાને પણ એ જ પામે છે.

આવા કારમા સંસારમાં અજ્ઞાન આત્માઓ સિવાય અન્ય કોણ રાચે ? એક અજ્ઞાન જ એવી વસ્તુ છે કે જે પોતાને આધીન થયેલા આત્માઓને આ અસાર સંસારમાં રૂલાવે. અજ્ઞાનવશ આત્માઓ સત્ય વસ્તુને સત્યસ્વરૂપે સમજી જ શકતા નથી. એ અજ્ઞાનને દૂર કરવા અને દૂર ન થાય ત્યાં સુધી તેના યોગે અનિચ્છાએ પણ થઈ જતી અહિતકર પ્રવૃત્તિઓથી બચવા કલ્યાણના અર્થીઓએ પોતાની સ્વેચ્છાચારિતા તજવી જોઈએ અને જ્ઞાનીઓની નિશ્રામાં રહેવું જોઈએ - જેઓ સ્વેચ્છાચારિતાના ત્યાગપૂર્વક જ્ઞાનીઓની નિશ્રામાં રહેવાને તૈયાર નથી, તેઓ કોઈ પણ કાળે પોતાનું આત્મશ્રેય સાધી શકવાના જ નથી.

અજ્ઞાન એ કેવી રીતે આત્માને ઉન્માર્ગે દોરી જાય છે, એ પણ આપણને આ પ્રસંગમાંથી જાણવાનું મળી શકે તેમ છે. આવેશ એ જ્ઞાની આત્માને પણ એક ક્ષણમાં અજ્ઞાન બનાવી દે છે અને છેવટ સુધી જો જ્ઞાનીની નિશ્રા ન મળી જાય કે જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું સ્મરણ ન થઈ જાય તો જરૂર આત્મા અનર્થ કર્યા વિના નથી રહેતો. એ અનર્થનાં પરિણામ આત્માને અનેક રીતે ભોગવવાં પડે છે, કારણ કે અજ્ઞાન અવસ્થામાં પણ બંધાયેલા કર્મો આત્માને છોડી દેતાં નથી.

આવેશજન્ય અજ્ઞાનનો ઉત્પાત :

આવેશથી જન્મેલું અજ્ઞાન જ્ઞાનનો પણ કેવો દુરૂપયોગ કરાવે છે એ વસ્તુ પણ આપણને આ ભામંડલ અને સીતાદેવીની ઉત્પત્તિ અને એ ઉત્પત્તિના સમયે જ થયેલો ઉત્પાતનો પ્રસંગ સમજાવે છે. એ ઉભયની ઉત્પત્તિ અને એ ઉત્પત્તિ પ્રસંગે ઉત્પન્ન થયેલા ઉત્પાતનું પ્રતિપાદન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

જનક મહારાજાની વિદેહા નામની ભાર્યાએ, યોગ્ય સમયે એકી સાથે પુત્ર અને કન્યા ઉભયને જન્મ આપ્યો જે સમયે વિદેહા દેવીએ પુત્ર અને કન્યાને જન્મ આપ્યો તે સમયે સાધુપણાને પામવા છતાં અને પાળવા છતાં પણ અતિસુંદરી ઉપરના પ્રેમને નહિ તજી શકેલા પિંગલ નામના ઋષિ મરીને સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ તે દેવે અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વ જન્મ જોયો. પૂર્વજન્મમાં પોતે પોતાના દુશ્મન તરીકે માનેલા કુંડલમંડિતને તે સમયે જનક રાજાના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયેલો જોયો. પોતાના વૈરીને રાજપુત્ર તરીકે માનેલા કુંડલમંડિતને તે સમયે જનક રાજાના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયેલો જોઈને પૂર્વના વૈરથી તે દેવને એકદમ રોષ ઉત્પન્ન થયો. એ રોષના પ્રતાપે તે દેવે તેને જન્મ પામતાંની સાથે જ હરી લીધો અને હરી લીધા પછી તેણે વિચાર કર્યો કે શું આને હું શિલાના તલ ઉપર અફાળીને એકદમ મારી નાખું ?

ભાગ્યવાનો ! વિચારો આ અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વ જન્મને જાણવાનું પરિણામ ! કુંડલમંડિતને શત્રુ તરીકે જાણનાર એ અવધિજ્ઞાની દેવ, પોતાની જાતને શત્રુ તરીકે ન જોઈ શક્યો, સંયમમાં સેવાયેલી દુર્ભાવનાને પણ ન જોઈ શક્યો, અને એક કુંડલમંડિતને શત્રુ તરીકે જોઈને તેને શિક્ષા કરવા જતાં એના માતાપિતા આદિ અનેકને શિક્ષા થઈ જાય છે, એનું ભાન પણ તેને ન રહ્યું, આ બધાયમાં આપણને આવેશજન્ય અજ્ઞાનના ઉત્પાત વિના બીજું શું દેખાય છે ? એવા કારમા અજ્ઞાનના પરિણામે જ્ઞાન પણ અકાર્યના ઉપયોગમાં ઉપયોગી થઈ જાય છે. એવી દુર્દશા ન થઈ જાય એ કારણે પ્રતિસમય જ્ઞાનના ફળ ને લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ.

આવેશથી ઉત્પન્ન થયેલા અજ્ઞાનના પરિણામે અવધિજ્ઞાની દેવમાં દુર્બુદ્ધિ જાગી અને અકાર્ય કરી પણ દીધું પણ અકાર્યને છેલ્લામાં છેલ્લી હદે પહોંચાડી દેતાં પહેલા બાળકના પુણ્યોદયે કહો કે એ દેવના જ પુણ્યોદયે કહો પણ દેવને પોતાના જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરવાનું મન થઈ આવ્યું. એના પરિણામે એ દેવના હૃદયમાં એવા પ્રકારની સદ્ભાવના જન્મી કે જેથી આખીએ દશા જ ફરી ગઈ. એવી શુદ્ધ દશાનો આવિર્ભાવ થવાના કારણે શુદ્ધ અને શાન્તહૃદયી બનેલા તે દેવે વિચાર્યું કે ''પૂર્વ ભવમાં મેં જે દુષ્કર્મને આચર્યું હતું તેનું ફલ તો મેં ઘણા કાલ સુધી

ઘણા ભવોમાં અનુભવ્યું અને દૈવયોગે શ્રમણપણાને પામીને આ ભવમાં આટલી ભૂમિને હું પામ્યો છું, તો હવે ફરીને આ બાળકને હણવાનું પાપકર્મ કરીને શા માટે હું અનંતભવ કરનારો થાઉં ?''

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મારી નાંખવા લાવેલા બાળકને મારી નાખવાનું માંડી વાળ્યું, એટલુ જ નહિ પણ પડતી જ્યોતનો ભ્રમ કરાવે એવા તે તેજસ્વી બાળકને તે દેવે કુંડલ આદિ ભૂષણોથી ભૂષિત કર્યો અને વૈતાઢ્યપર્વતની દક્ષિણ શ્રેણિમાં આવેલા રથનૂપુર નામના નગરના નંદન નામના ઉદ્યાનમાં ધીમે રહીને શય્યામાં મૂકે તેમ તેણે તે બાળકને મૂક્યો.

જ્ઞાનના સદુપયોગનો ઉત્તમ લાભ :

જ્ઞાનના સદુપયોગે દેવને દુશ્મનદાવાથી બચાવી લેવા સાથે પોતે કરેલા પાપનો ખ્યાલ કરાવ્યો અને શ્રમણપણાની દુર્લભતાનો ખ્યાલ કરાવવા સાથે ભયંકર પાપથી બચાવવાનું પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કાર્ય કરાવ્યું. એના પરિણામે તે દેવ નિર્દય મટીને દયાળુ બન્યો. એથી મારવા આણેલા બાળકને જરાપણ તકલીફ ન પડે તે રીતે તેણે યોગ્ય સ્થાનમાં સ્થાપ્યો.

આ સ્થળે એક પ્રશ્ન ઉઠશે કે એ દેવે દયાળુ બનીને જેમ તે બાળકને બચાવી લીધો અને યોગ્ય સ્થાને સ્થાપ્યો, તેમ તે બાળકનાં માતાપિતા આદિને પુત્રવિરહના દુઃખથી બચાવી લેવા માટે તે બાળકને અન્ય સ્થાને મૂકવાને બદલે જનકરાજાના અંતઃપુરમાં મૂકવાની જ સદ્બુદ્ધિ કેમ ન વાપરી ? પણ આના ઉત્તરમાંય એ જ સમજવાનું છે કે આમાં પણ કર્મરાજાનું જ નાટક છે અને એ આગળ ચાલતાં સ્પષ્ટ થઇ જ જશે.

[૩૫]

કર્મની વિચિત્રતા વિચારવી જરૂરી છે :

ભામંડલ અને સીતાદેવીની ઉત્પત્તિની સાથે જ ઉત્પાત થયો એ આપણે જોઇ આવ્યા. એ ઉત્પાતના પરિણામે અન્ય સ્થાને આનંદ અને સ્વસ્થાને શોક- આ ઉભય વસ્તુ બને છે અને એ ઉપરથી વિચારક આત્મા કર્મની વિચિત્રતા ઘણી જ સારી રીતે વિચારી શકે છે.

વિવેકી આત્માને માટે એકે એક પ્રસંગ વૈરાગ્યજનક બની શકે છે. વિવેકી આત્મા વસ્તુ માત્રને ઉપલક દૃષ્ટિએ નથી વિચારતો પણ એના ઊંડાણમાં જેટલું ઉતરવું જરૂરી હોય તેટલું ઊંડુ ઉતરીને વિચારે છે : કારણ કે કોઇ પણ વસ્તુ આકસ્મિક જ હોય છે એમ નથી હોતું. વૈરવૃત્તિના પ્રતાપે ક્રૂર બનેલો દેવતા એકદમ શુભ વિચારણા જાગૃત થવાથી દયાર્દ્ર બનવા છતાં પણ બાળકને જ્યાંથી ઉપાડયો ત્યાં નહિ મૂકી આવતાં અન્યત્ર અને તે પણ અમુક જ સ્થાને મૂકી આવે છે, એ વસ્તુ વિનાકારણ નથી બનતી પણ સકારણ જ બને છે એમ સમજવું એ વિવેકી આત્મા માટે કઠીન નથી. વસ્તુને એ રીતે વિચારનાર વિવેકી કર્મની વિષમતાને ઝટ સમજી શકે છે અને એ રીતની કર્મવિષમતાને સમજનાર આત્મા માટે વૈરાગ્ય એ દુષ્પ્રાપ્ય વસ્તુ નથી. વસ્તુનો વિવેક નથી થતો, એથી જ વૈરાગ્ય અપ્રાપ્ય અથવા દુષ્પ્રાપ્ય લાગે છે : માટે કોઇ પણ વસ્તુને વિચારવામાં જે જાતની ગંભીરતાની જરૂર છે તે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવા જેવી છે. ગંભીરતાના અભાવે મહત્ત્વની વસ્તુ પણ ક્ષુદ્ર લાગે છે અને એ બહુ જ અહિતકર છે.

એક બાજુ આનંદ : બીજી બાજુ શોક :

પાપના ઉદયે પ્રાપ્ત વસ્તુ જેમ ચાલી જાય છે તેમ પુણ્યના પ્રતાપે પુણ્યશાલી આત્માને અતર્કિત રીતે ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ જાય છે અને જેનું પુણ્ય જાગતું હોય છે તે આત્માને દુશ્મન પણ મારી નથી શકતો તથા મળી હોય તેના કરતાં પણ અધિક સુંદર સામગ્રીનો સુયોગ થઇ જાય છે. આ વાત પણ આ પ્રસંગ આપણને

સારી રીતે સમજાવે છે : કારણ કે પુત્રની ઉત્પત્તિ થઇ જનકરાજાના અંતઃપુરમાં અને માતાપિતા કોઇ અન્ય જ બને છે, તથા મારવા લઇ જનાર દેવ ભૂચર રાજાના પુત્રને ખેચર રાજાના પુત્ર તરીકે બનાવી દે છે.

આપણે જોઇ આવ્યા છીએ કે વિદેહાદેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને ઉપાડી જનાર દેવ, એકદમ સુંદર વિચારોને ધરાવનારો બની જવાથી વૈરવૃત્તિને વિસારી દઇને મારવાના વિચારથી પાછો ફરી ગયો અને દિવ્ય અલંકારોથી વિભૂષિત બનાવી તે બાળકને જ્યાં ત્યાં અને જેમ તેમ નહિ મૂકી આવતાં વૈતાઢ્ય પર્વતની દક્ષિણ શ્રેણિમાં આવેલાં રથનૂપુર નગરના નંદન નામના ઉદ્યાનમાં ધીમે રહીને એટલે તેને જરા પણ તકલીફ ન પડે તે રીતે મૂકી આવ્યો. દેવ મૂકીને ગયા પછી જાણે કોઇ જ્યોતિ જ ન પડતી હોય તેવા ભ્રમને કરાવનાર તે બાળકને જોઇને 'આ શું ?' એ પ્રમાણે સંભ્રાન્ત બની ગયેલા ચંદ્રગતિ નામના વિદ્યાધર રાજા, તેના પ્રકાશને અનુસારે નંદન નામના ઉપવનમાં ગયા. ઉપવનમાં ગયેલા તે વિદ્યાધરોના ઈંદ્રિ, દિવ્ય અલંકારોથી વિભૂષિત થયેલા તે બાળકને ત્યાં જોયો. આવા સુંદર બાળકને જોઇને આનંદમાં આવી ગયેલા તે વિદ્યાધરોના ઈંદ્રિ, તે બાળકને પોતાના પુત્ર તરીકે કરીને પોતે જાતે જ ઉપાડી લીધો, કારણ કે તે પુત્ર વિનાના હતા. એવા સુંદર બાળકને પોતાની જાતે લાવીને તે વિદ્યાધરોના ઈંદ્રિ, પોતાની પુષ્પવતી નામની પ્રિયતમાને સમર્પણ કર્યો, એટલું જ નહિ પણ રાજાએ પોતાના નગરમાં देव्यद्य सुषुवे पुत्रम् આજે શ્રીમતી પુષ્પવતી નામની દેવીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે, આ પ્રમાણેની ઉદ્‌ઘોષણા કરાવી.

એવા પ્રકારની ઉદ્‌ઘોષણા કરાવ્યા બાદ તે બાળકનો તે રાજાએ અને નગરના લોકોએ સુંદર જન્મોત્સવ ઉજવ્યો. 'ભા' એકલે ક્રાંતિ તેના મંડલના સંબંધથી તે બાળક નામથી ભામંડલ કહેવાયો : અર્થાત્ તે બાળકનું નામ ભામંડલ પાડી તે રાજા રાણીએ સપુત્રીયા તરીકેનો આનંદ લૂંટવા માંડયો અને પુષ્પવતી તથા ચંદ્રગતિનાં નેત્રોરૂપ જે કમલો તેને વિકસિત કરવા માટે ચંદ્રમા સમાન એ જ કારણે વિદ્યાધરીઓના હસ્તથી લાલનપાલન કરાતો તે બાળક વધવા લાગ્યો.

જ્યારે એક બાજુએ આ રીતે ચંદ્રગતિ નામના વિદ્યાધરોમાં ઈંદ્રસમા મહારાજાના અંતઃપુર આદિમાં આનંદ મચી રહ્યો છે, ત્યારે બીજી બાજુએ જનકમહારાજાના અંતઃપુર આદિમાં શું બની રહ્યું છે, એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જણાવે છે કે, આ બાજુ પુત્રનું અપહરણ થયું, એ જાણવાની સાથે જ કરૂણસ્વરે રૂદન કરતી વિદેહાદેવીએ બંધુઓને શોકરૂપ મહાસાગરમાં પટકયા; અર્થાત્ પુત્રના અપહરણથી કરૂણસ્વરે રોવા માંડયું અને એથી સઘળાય સ્વજન સંબંધીઓ શોકરૂપ મહાસાગરમાં એકદમ ડૂબી ગયા.

પુત્રનું અપહરણ થયું એમ જાણતાંની સાથે જ જનક મહારાજાએ દરેકે દરેક દિશામાં માણસોને મોકલીને તે બાળકની શોધ કરાવી. ઘણો સમય શોધ કરાવી તે છતાં પણ તે બાળકના સમાચાર કોઇ પણ સ્થળેથી જનકમહારાજા મેળવી શકયા નહિ.

અનેક પ્રકારે શોધ કરાવવા છતાં પણ જ્યારે પત્તો ન જ લાગ્યો, ત્યારે જનકમહારાજાએ,- 'આ પુત્રીમાં અનેક ગુણોરૂપી સસ્યોના પ્રરોહો છે'- એ પ્રમાણે માનીને યુગલપણે ઉત્પન્ન થયેલી પોતાની દીકરીનું નામ સીતા પાડયું અને એ પછી જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ તેઓનો શોક મંદ થયો, કારણ કે આ સંસારમાં શોક અને હર્ષ મનુષ્યને આવે છે અને જાય છે અર્થાત્ - આ સંસાર જ એવો છે કે એમાં રાચીમાચીને રહેલા આત્માઓને કદી શોક તો કદી હર્ષ એમ ચાલ્યા જ કરે છે. એ દ્વંદ્વની ઉપાધિથી જો બચવું જ હોય તો સંસારની આસક્તિ તજીને મોક્ષમાર્ગના ઉપાસક બનવું જ જોઇએ, કારણ કે એ સિવાય શાશ્વત્ સુખનો અન્ય કોઇ ઉપાય જ નથી.

સીતાજીની વૃદ્ધિ અને જનકરાજાનો શોક :

ઉત્તમ માતા અને પિતાના સહવાસથી ઉછરતી સીતા, રૂપ અને લાવણ્યની સંપદા સાથે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. વૃદ્ધિ પામતી તે ધીમે ધીમે ચંદ્રલેખાની માફક કલાપૂર્ણ બની ગઇ. પવિત્ર લાવણ્યરૂપી લહરીઓથી નદી જેવી અને કમલ જેવાં નેત્રોવાળી તે ક્રમે કરીને યૌવનને પામી ત્યારે સમુદ્રની પુત્રી જે લક્ષ્મી તેના જેવી દેખાવા લાગી; અર્થાત્ કમલનાં જેવાં નેત્રોવાળી તે જ્યારે યૌવનને પામી ત્યારે તેના અંગ ઉપર પવિત્ર લાવણ્યની લહરીઓ એવી વહેતી હતી કે જેથી તે નદી જેવી લાગતી અને લોકોની દૃષ્ટિએ તે લક્ષ્મીના જેવી દેખાતી. લક્ષ્મીના જેવી દેખાતી આ મારી પ્રાણપ્રિય પુત્રી સીતાને યોગ્ય એવો વર કોણ થશે ? આ પ્રમાણે સીતાદેવીના પિતા જનક નામના પૃથિવીપતિ રાત્રિદિવસ ચિંતા કરતા. આ ચિંતાને દૂર કરવા માટે જનકમહારાજાએ પોતાના મંત્રીઓ સાથે વિચાર કર્યો અને ચરચક્ષુ દ્વારા રાજાઓના દરેક કુમારોને જોયા, પરંતુ તેમાંનો કોઇ પણ જનકમહારાજાને રૂચિકર થયો નહિ.

[૩૬]

જનકમહારાજાના રાજ્યમાં અનાર્યોનો ઉપદ્રવ :

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે જનકમહારાજાના અંતઃકરણમાં પુત્રના અપહરણનો શોક મંદ થયા પછી પ્રાણપ્રિય પુત્રી સીતાને યોગ્ય એવો વર કોણ થશે.- આ ચિંતાએ વાસ કર્યો હતો.

જે સમયે જનકરાજા પોતાની પ્રાણપ્રિય પુત્રીના વરની ચિંતામાં હતા, તે સમયે જનકરાજાની ભૂમિ ઉપર અર્ધબર્બર દેશના આતરંગતમ આદિ દૈત્યો જેવા ઘણા રાજાઓએ ઉપદ્રવ આરંભ્યો તે અનાર્ય રાજાઓના ઉપદ્રવનો ધસારો કારમો હતો. કલ્પાંત કાળે સમુદ્રનું જલ જે રીતે ધસી આવે તે રીતે અનાર્ય રાજાઓ જનકરાજાની ભૂમિ ઉપર ધસી આવતા હતા. એવી રીતે ધસી આવતા તેઓનો નિરોધ કરવાની શક્તિ જનકમહારાજામાં ન હતી. કલ્પાંત કાળના સમુદ્રજલોનો ધસારો ઘણો કારમો હોય છે, એના જેવા ધસારાથી ધસી આવતા અનાર્ય રાજાઓનો નિરોધ કરવાને અસમર્થ એવા જનકમહારાજાએ દશરથમહારાજાને બોલાવવા માટે પોતાનો દૂત મોકલ્યો.

કારમી આફતના પ્રસંગે વિશ્વમાં સાચા સ્નેહીનું જ સ્મરણ કરવામાં આવે છે. એ ન્યાયે જનકમહારાજાએ પણ અન્ય કોઇનું સ્મરણ ન કરતાં દશરથમહારાજાનું જ સ્મરણ કર્યું અને તેમને જ બોલાવવા માટે દૂત રવાના કર્યો. જનકરાજાનો દૂત આવ્યો છે એમ જાણતાંની સાથે જ મોટા મનવાળા દશરથરાજાએ એકદમ સંભ્રમપૂર્વક તે દૂતને બોલાવી પોતાની સામે પ્રસન્નતાપૂર્વક બેસાર્યો અને મનોહર મૈત્રીભાવનું પ્રકાશન કરવાપૂર્વક કુશળતાના પ્રશ્નો સાથે આગમનના કારણનો પ્રશ્ન કરતાં કહ્યું કે, "હે દૂત ! તારા આગમનથી હું માનું છું કે સાગરને જેમ ચંદ્રમા ઉપર અદ્વિતીય મિત્રાચારી છે, તેમ દૂર રહેલા એવા પણ અમારા સુહૃદ્‌ની મારી ઉપર અદ્વિતીય મિત્રાચારી છે. એ અદ્વિતીય મિત્રાચારીના યોગે હું પ્રશ્ન કરૂં છું કે, મારા પરમમિત્ર મિથિલાનગરીના માલિકના રાષ્ટ્રમાં, પુરમાં, ગોત્રમાં અને તેઓના પોતાના શરીરમાં તથા અન્યથી પણ સારી રીતે કુશલ છે ને ? વધુમાં હે દૂત ! તું જણાવ કે અહીં આવવાનું કારણ શું છે ?"

દશરથમહારાજાએ જે રીતે અદ્વિતીય મૈત્રીભાવને પ્રકાશિત કરવાપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો, તે જ રીતે દશરથમહારાજા પ્રત્યેનો જે મૈત્રીભાવ જનકરાજાના અંતરમાં છે તેનું યથાસ્થિત પ્રકાશન કરવાપૂર્વક આગમનનું કારણ જણાવતાં દૂતે દશરથમહારાજાને પ્રત્યુત્તરમાં જણાવવા માંડયું કે, "હે મહાભુજ ! મારા સ્વામીને અનેક

આપ્તજનો હોવા છતાં પણ તેઓના મિત્ર, તેઓનું હૃદય અને તેઓનો આત્મા જો કોઇ હોય તો તે આપ જ છો : જે કારણથી જનકમહારાજાનાં સુખોથી અને દુ:ખોથી આપ ગ્રસિત થાઓ છો, તે જ કારણથી આજે આફતના સમયે દુ:ખિત એવા જનકમહારાજાએ, જેમ પોતાના કુલદેવતાનું સ્મરણ કરે, તેમ આપનું સ્મરણ કર્યું છે : અર્થાત્ આ વિશ્વમાં જનકમહારાજાના સુખમાં કે દુ:ખમાં ભાગીદાર હો તો આપ છો અને આજે જનકમહારાજા દુ:ખી હાલતમાં છે, એ કારણે જનકમહારાજાએ પોતાના કુલદેવતાની માફક આપનું આજે સ્મરણ કર્યું છે, કારણ કે આફતના સમયે સાચા સ્નેહીને જ યાદ કરી શકાય છે અને એ જ ન્યાયે મારા સ્વામીએ આપને યાદ કર્યા છે. એ આફતનો પ્રસંગ એવો છે કે વૈતાઢ્ય પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં અને કૈલાસ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ઘણાં જ અનાર્ય દેશો છે અને તે અનાર્ય દેશોમાં ભયંકર પ્રજાઓ વસે છે. તે અનાર્ય દેશોમાં બર્બરકુલ જેવો 'અર્ધબર્બર' નામનો એક દેશ છે અને તે દેશ ક્રૂર આચારવાળા મનુષ્યોના યોગે અત્યંત ક્રુર છે. તે દેશના ભૂષણરૂપ મયૂરમાલ નામના નગરમાં આતરંગતમ નામનો ક્રુર એવો મલેચ્છ રાજા છે. તે રાજાના હજારો પુત્રો રાજા બનીને શુક, મંકન અને કાંબોજ વગેરે દેશોને પણ ભોગવે છે. તે રાજાઓ પણ ક્ષય ન પામે એવી સેનાના નાથો છે. તેઓના પરિવારથી ચારે બાજુએ પરિવરેલો આતરંગતમ નામનો રાજા, જનકમહારાજાની ભૂમિને ભાંગી રહ્યો છે. દુષ્ટ આશયને ધરનારા તે રાજાઓ સ્થાને સ્થાને રહેલાં ચૈત્યોને ભાંગી રહ્યા છે, કારણ કે તે પાપાત્માઓને આજન્મ સંપત્તિઓ કરતાં પણ ધર્મમાં વિપ્લવ કરવો એ વધુ ઇષ્ટ છે. તે હેતુથી અતિશય ઇષ્ટ એવા ધર્મનું અને જનકમહારાજાનું આપ રક્ષણ કરો, કારણ કે આપ એ ઉભયના પ્રાણરૂપ છો.''

દશરથ મહારાજાની તૈયારી :

જનકમહારાજાના દૂત દ્વારા ધર્મ ઉપર અને જનકરાજા ઉપર નિરંતર ધર્મના નાશમાં જ રક્ત રહેતા અનાર્યો તરફથી કારમો ઉપદ્રવ થયાના સમાચાર સાંભળીને તે ને તે જ વખતે દશરથમહારાજાએ યાત્રાભેરી વગડાવી, કારણ કે ''संतः सतां परित्राणे, विलंबते न जातुचित्'' ''સત્પુરૂષો, સત્પુરૂષોની રક્ષા કરવામાં કદી પણ વિલંબ કરતા નથી.''

[૩૭]

દશરથ મહારાજા પ્રત્યે રામચંદ્રજીની પ્રાર્થના :

આપણે જોઇ આવ્યા કે જનકમહારાજાના દૂત દ્વારા ધર્મ ઉપર અને જનકરાજા ઉપર આફત આવી પડી છે એમ જાણતાંની સાથે જ દશરથમહારાજાએ એકદમ યાત્રાભેરી વગડાવી અને પોતે જ જવાને તૈયાર થયા. યુદ્ધ માટે જાતે જ જવાને સજ્જ થતા દશરથમહારાજા પ્રત્યે સુવિનિત એવા રામચંદ્રજીએ વિનિતભાવે પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે, ''મ્લેચ્છોનો ઉચ્છેદ કરવા માટે જો પિતાશ્રી પોતે જ પધારશે તો પછી પોતાના નાના બંધુ સાથે રામ શું કરશે ? જો પિતાશ્રીએ પુત્રસ્નેહથી મને અસમર્થ કલ્પ્યો હોય તો હું કહું છું કે ઇક્ષ્વાકુ વંશના પુરૂષોમાં ભરતમહારાજાથી આરંભીને પુરૂષાર્થ જન્મથી જ સિદ્ધ છે; એ કારણે હે પિતાશ્રી ! આપ કૃપા કરો, વિરામ પામો અને મ્લેચ્છોનો ઉચ્છેદ કરવાની આજ્ઞા મને ફરમાવો. હે સ્વામિન્ ! આપ અલ્પ સમયમાં જ આપના પુત્રની જયવાર્તાનું શ્રવણ કરશો.''

સંસારમાં રહેલા વિનીત પુત્રોની પિતા પ્રત્યે કેવી ફરજ હોય છે ? એ વિચારનાર આ પ્રસંગ ઉપરથી વિચારી શકે છે. સંસારમાં રહેનારો વિનીત પુત્ર, પિતાની સેવાના એક પણ પ્રસંગને જતો કરે નહિ. પિતા પાસે ઉદ્ધતાઇ એ સુપુત્રને મરણ કરતાં પણ ભયંકર લાગવી જોઇએ. સુપુત્ર કોઇ પણ વાત પિતા પાસે રજૂ કરે તે વિનયપૂર્વક જ કરે.

રામચંદ્રજી દશરથ મહારાજાના પુત્ર છે. પુત્ર છે એટલું જ નહિ પણ સુપુત્ર છે, સુપુત્ર છે એટલું જ નહિ પણ ભવિષ્યમાં મોટા પુરૂષ થનાર છે અને અંતે કર્મરિપુનો નાશ કરી મુક્તિએ જનાર છે. આખા રામાયણમાં જોજો કે રામચંદ્રજીએ યુદ્ધ કર્યું છે તે આક્રમણરૂપ નથી પણ બચાવરૂપ છે. રામાયણ હવે જ શરૂ થાય છે.

અવસર આવ્યે શક્તિમાન ધર્મી ઓરડામાં પેસવાની વાત ન જ કરે, એને મરવાનો ભય અધર્મી જેટલો ન હોય. મરવાનો ખરો ભય તો અધર્મીને અને એથી પણ અધિક ધર્મના વિરોધીને હોય, પણ ધર્મીને તેવો મરણભય નથી હોતો. કારણ કે ધર્મીએ તો શરીરને ત્યાજય માન્યું છે અને મરણ એટલે શરીરના ત્યાગ સિવાય બીજું છે પણ શું ? વસ્તુસ્વરૂપને સમજનારો ધર્મી આક્રમણ વખતે દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મ ઉપર આક્રમણ આવી રહ્યું હોય તે વખતે ઘરમાં પેસી શકેજ નહિ. પોતાની ફરજ સમજનાર ફરજ અદા કરવાના સમયે શરીર આદિના મોહને આધીન ન જ થાય.

ફરજનું જ્ઞાન હોવાથી જ પિતાને તૈયાર થતા જોતાંની સાથે જ રામચંદ્રજી ઉભા થઇ ગયા અને કહ્યું કે 'હે પિતાજી ! મ્લેચ્છોના ઉચ્છેદ માટે આપ પોતે જ જશો તો બંધુસહિત રામ શું કરશે ? અર્થાત્ હે તાત ! હું તથા લક્ષ્મણ જેવા પુત્રો વિદ્યમાન છતાં આ પરિશ્રમ આપને શા માટે હોય ?' આ વગેરે વાતો વિનયપૂર્વક જણાવી કોઇપણ રીતે અનુમતિ મેળવી અને બંધુ સાથે સેનાને લઇને મિથિલાનગરી તરફ રામચંદ્રજીએ પ્રયાણ કરી દીધું.

રામચંદ્રજી પોતાના બંધુઓ અને સેના સાથે મિથિલાનગરીની નિકટમાં પહોંચી જાય, તે પહેલાં જ તેમણે મહાવનમાં જેમ ચમૂરૂ એટલે એ જાતિનાં હરણીયાં, વાઘ, શાર્દુલ અને સિંહો દેખાય તેમ મિથિલાનગરીના પ્રદેશમાં એટલે મિથિલાનગરીની પાસેની ભૂમિમાં મ્લેચ્છ મહાભટોને જોયા; કારણ કે એ લોકો નગરીની બહાર નગરીને ઘેરીને જ પડેલા છે. એ મ્લેચ્છોની ભુજાઓમાં યુદ્ધ કરવાની ચળ આવી રહેલી છે અને જયથી શોભી રહેલા તે મહાપરાક્રમીઓ એકદમ રામચંદ્રજી ઉપર પણ ઉપદ્રવ કરવા પ્રવર્ત્તમાન થઇ ગયા. રજને ઉડાડનારા મહાપવનો જેમ એક ક્ષણની અંદર જગતને અંધ કરી નાખે છે, તેમ મહાપવનની માફક ઉદ્ભ્રાન્ત બનેલા તે મ્લેચ્છોએ, એકદમ છોડેલાં અસ્ત્રો દ્વારા રામચંદ્રજીના સૈન્યને આંધળું બનાવી દીધું. આ બનાવ બનવાથી શત્રુઓની સેનાઓ અને શત્રુઓ પોતાનો જય માનવા લાગ્યા. જનકરાજા પોતાનું મરણ આવી લાગ્યું એમ માનવા લાગ્યા અને લોકોએ પણ એમ જ માની લીધું કે હવે આપણો સંહાર જ થઇ જવાનો.

ધીરતાપૂર્વકની વીરતાનું રામચંદ્રજીએ કરેલું પ્રદર્શન :

અનાર્યો તરફથી થયેલા એકદમ હલ્લાથી સઘળાએ મૂંઝાયા, પણ રામચંદ્રજી તો શત્રુઓની ઘેલછા ઉપર હસવા લાગ્યા અને હસતાં હસતાં જ તે ધીરતાથી ભરેલા વીરે પોતાનામાં રહેલી ધીરતાપૂર્વકની વીરતાનું પ્રદર્શન કરવા માટે જ ન હોય તેમ એક લેશ પણ ક્ષોભ આદિથી રહિતપણે પોતાના ધનુષ્યને પણચ ઉપર ચઢાવ્યું અને રણનાટકના વાજીંત્રરૂપ તે ધનુષની દોરીનો ટંકાર કર્યો. એ પ્રમાણે પ્રસન્નતાપૂર્વક જ ટંકારને કરનાર અને ભૂમિ ઉપર રહેલા દેવની જેમ ભ્રૂકુટીના ભંગને પણ નહિ કરનાર રામચંદ્રજીએ, શિકારી જેમ હરણીયાઓને વિંધી નાંખે તેમ અસ્ત્રો દ્વારા ક્રોડો મ્લેચ્છોને વીંધી નાંખ્યા. આ પ્રમાણે અકસ્માત અસ્ત્રોના વરસાદથી 'આ જનકરાજા તો રાંક છે, તેનું સૈન્ય તો એક મશક જેવું છે અને એની સહાય માટે આવેલું સૈન્ય તો શરૂઆતથી જ દીનતાને પામી ગયેલું છે. આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ અરે ! આકાશતલને આચ્છાદિત કરી નાખતાં આ બાણો પક્ષીરાજોની માફક કયાંથી આવે છે ?' આ પ્રમાણે પરસ્પર બોલતા અને કુપિત તથા વિસ્મત થયેલા આતરંગ આદિ મ્લેચ્છ રાજાઓ એકી સાથે અસ્ત્રોનો વરસાદ વરસાવતા થકા રામચંદ્રજીની તરફ ધસ્યા. એકી સાથે અસ્ત્રોને વરસાવવા પૂર્વક ધસી આવતા એવા પણ તે મ્લેચ્છોને દુરાપાતી, દ્રઢાઘાતી અને શીઘ્રવેધી એવા રામચંદ્રજીએ જેમ અષ્ટાપદ હાથીઓને સહેલાઇથી ભગાડે તેમ સહેલાઇથી ભગાડી મૂકયા. રામચંદ્રજી દુરાપાતી

હોવા સાથે એવા દ્રઢાઘાતી અને શીઘ્રવેધી હતા કે તેમની સામે પરાક્રમી એવા પણ મ્લેચ્છો લાંબો કાળ ટકી શક્યા નહિ અને જેમ કાગડાઓ ભાગે તેમ નાસીને દશે દિશાઓમાં એકદમ ભાગ્યા.

રામચંદ્રજીના ધીરતાપૂર્વકની વીરતાના પ્રદર્શનથી ત્રાસ પામી ગયેલા મ્લેચ્છ રાજાઓને નાશી છુટેલા જોઇને દેશવાસી લોકોની સાથે જનકમહારાજા સ્વસ્થ બની ગયા.

જીતી ન શકાય એવા મ્લેચ્છોને રામચંદ્રજીએ એક ક્ષણવારમાં જીતી લીધા એ જોઇને જનકમહારાજાના હર્ષનો તો પાર જ ન રહ્યો. અતિશય હર્ષને પામેલા જનકમહારાજાએ સીતા નામની પોતાની દીકરી રામચંદ્રજીને અર્પણ કરી.

આ રીતે દશરથમહારાજાને બદલે રામચંદ્રજીના આગમનથી જનકમહારાજાને તો ઉભય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ. એક તો પોતાની પુત્રી સીતાને માટે અનુરૂપ વરની પ્રાપ્તિ થઇ અને મ્લેચ્છોની સામે જયની પણ પ્રાપ્તિ થઇ. આ પ્રમાણે જનકમહારાજાની બેય પ્રકારની ચિંતાઓ એકીસાથે જ નાશ પામી.

[૩૮]

સંસારની લાલસા હોય તો ચિંતા હોય જ :

આપણે જોઇ ગયા કે પિતાશ્રીની અનુમતિ મેળવીને આવેલા રામચંદ્રજીએ મ્લેચ્છ રાજાઓને ભગાડી દઇને ધર્મ ઉપર અને જનકમહારાજા ઉપર આવી પડેલી આપત્તિને સહજમાં જ ટાળી દીધી. એ આપત્તિ ટળવાથી જનકમહારાજા પણ સ્વસ્થ થયા અને જનકમહારાજાની પ્રજા પણ સ્વસ્થ બની. આવી પડેલી કારમી આપત્તિ નાશ પામવાથી અતિશય ખુશ થઇ ગયેલા જનકમહારાજાએ પોતાની પ્રાણપ્રિય પુત્રી સીતા રામચંદ્રજીને આપી. કારણ કે રામચંદ્રજીના આગમનથી જનકમહારાજાને ૧ - એક તો પોતાની પુત્રીને યોગ્ય એવા વરની પ્રાપ્તિ અને ૨ - બીજી જયની પણ પ્રાપ્તિ. આ પ્રમાણે બે ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ અર્થાત્ એકીસાથે બેય પ્રકારની ચિંતાઓનો વિલય થયો.

સુખી ગણાતા આત્માઓને પણ આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ આવ્યા જ કરે છે. કારણ કે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી જ ભરેલા આ સંસારમાં ચિંતા એ કાંઇ અસહજ વસ્તુ નથી. હૃદયમાં સંસારની લાલસા જીવતી રહે અને ચિંતા આવે નહિ એ વસ્તુ જ અસંભવિત છે. જે આત્માઓને ચિંતાથી બચવું હોય તે આત્માઓએ અનાદિથી આત્મા સાથે એકમેક થઇ ગયેલી સંસારની લાલસાને નિર્મૂલ કરવાના પ્રયત્નમાં જ મચી પડવું જોઇએ; અન્યથા આત્મા કોઇ પણ રીતે આ સંસારમાં ચિંતાથી બચી જાય તેમ નથી જ. આત્મશાંતિનો નાશ કરનારી જે ચિંતા તેનાથી તે જ આત્માઓ બચી શકે છે કે જે આત્માઓ સંસારની લાલસા માત્રને પણ પાપ માની તેનાથી બચવા માટે અનંતજ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલા એક મોક્ષમાર્ગની જ આરાધનામાં રક્ત બને છે. એ પુણ્યાત્માઓ સિવાયના આ સંસારના મોટા ચક્રવર્તી કે ચક્રવર્તીનાયે ચક્રવર્તીને પણ એ ચિંતા છોડતી નથી.

આ જ કારણે સંપૂર્ણ દશપૂર્વને ધરનારા વાચકચંદ્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજા શ્રી પ્રશમરતિ નામના પ્રકરણમાં ફરમાવે છે કે -

"नैवास्ति राजराजस्य, तत्सुखं नैव देवराजस्य ।
यत्सुखमिहैव साधो - र्लोकव्यापाररहितस्य ॥ १ ॥ "

(પ્રશમરતિ : ગાથા ૧૨૮)

આ સંસારમાં જ જે સુખ લોકવ્યાપારથી રહિત સાધુને છે, તે સુખ રાજાઓમાં રાજા એટલે ચક્રવર્તીને અને દેવોના રાજા ઈંદ્રને પણ નથી.

ખરેખરી વાત છે કે લોકવ્યાપારને તજ્યા વિના આત્મા ચિંતામુક્ત બની શકતો જ નથી. લોકવ્યાપાર એ વસ્તુ જ એવી છે કે જે ગમે તેવા આત્માને પણ ચિંતામાં પટકયા વિના રહે નહિ. લોકચિંતા એટલે કૃષિ આદિની પ્રવૃતિ અને કામભોગનાં સાધનોને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા. આ વસ્તુને કરવામાંય ચિંતા, કરાવવામાંય ચિંતા અને કરનારાઓની અનુમોદના કરવામાં પણ ચિંતા, એ હેતુથી સાધુને એ વસ્તુનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ હોય છે. એ વસ્તુનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સાધુતા આવી પણ શકતી નથી. એ વસ્તુનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ એટલે મનથી, વચનથી અને કાયાથી એ વસ્તુનો કરવાનો પણ ત્યાગ, કરાવવાનો પણ ત્યાગ અને કરતા હોય તેઓને અનુમોદવાનો પણ ત્યાગ. સાધુતાના સ્વીકારનું પચ્ચક્ખાણ પણ એ જ છે.

એ જ કારણે પ્રશમસુખના સ્પષ્ટિકરણમાં કેવો સાધુ સુખપૂર્વક રહી શકે ? આ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરતાં એ જ વાંચકપુંગવ પ્રરૂપે છે એ જ કે,

"संत्यज्य लोकचिन्ता - मात्मपरिज्ञानचिन्तनेऽभिरतः । जितरोषलोभमदनः सुखमास्ते निर्ज्वरः साधुः ॥१॥"

(પ્રશમરતિ : ગાથા ૧૨૯)

જેમ જ્વરથી પીડાતો પ્રાણી રતિને નહિ પામી શકવાથી દુઃખપૂર્વક જ રહે છે, તેમ સ્વજન અને પરજનરૂપ જે લોક તેના સંબંધી દારિદ્ર અને દૌર્ભાગ્ય આદિની ચિંતા, એના યોગે ઉત્પન્ન થતા રોષ, લોભ અને મદન આદિના પંજામાં સપડાઇ ગયેલો સાધુ, સાધુ ગણાવા છતાં પણ સુખપૂર્વક નથી રહી શકતો, પણ તે જ સાધુ સુખપૂર્વક રહી શકે છે કે જે સાધુએ, સ્વજન પરજનરૂપ જે લોક, તેના દારિદ્ર અને દૌર્ભાગ્ય આદિ સંબંધી ચિંતા તેનો સંપૂર્ણપણે ત્યાગ કરીને. અનાદિ સંસારમાં શરીરસંબંધી અને મનસંબંધી દુઃખોનો અનુભવ કરતો અને કામભોગનાં સુખોથી તૃપ્તિને નહિ પામતો આ આત્મા ઘણી જ મુશીબતે મનુષ્યજન્મને અને બોધિને પામ્યો છે. તો હવે જેવી રીતે એ બહુ દુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં ન ભટકે તેવી રીતનો પ્રયત્ન મારે કરવો જોઇએ. આવા પ્રકારના આત્મપરિજ્ઞાનના ચિંતનમાં આસક્ત બનવા દ્વારા રોષ, લોભ અને મદન ઉપર વિજય મેળવી રોષ, લોભ, મદન નામના જ્વરનો નાશ કર્યો છે.

આ વસ્તુને સમજનારો મુનિ સંસારીઓની માફક લોકચિંતામાં કેમ જ પડે ? લોકચિંતા અને સંસાર એ બન્ને લગભગ એક જ વસ્તુ છે. લોકચિંતામાં પડેલો આત્મા કહો કે સંસારી આત્મા કહો એ બે એક જ વસ્તુ છે. લોકચિંતામાં પડેલા સાધુને પણ ચિંતા મૂંઝવે તો એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

સંસારના સ્વભાવરૂપ જે ચિંતા, એ ચિંતામાં રક્ત જનકમહારાજા પણ ચિન્તામાં અટવાય એ સહજ છે. ઈષ્ટના વિયોગરૂપ અને અનિષ્ટના સંયોગરૂપ પ્રસંગથી ઉત્પન્ન થયેલી બેય પ્રકારની ચિંતાઓ રામચંદ્રજીના આગમનથી ટળી ગઇ, કારણ કે પોતાની પ્રાણપ્રિય પુત્રી માટે જોઇતા યોગ્ય વરની પ્રાપ્તિ રૂપ જે ઇષ્ટનો વિયોગ હતો તે પણ ટળી ગયો અને મ્લેચ્છ રાજાઓના ઉપદ્રવ રૂપ જે અનિષ્ટનો સંયોગ હતો તે પણ પરાક્રમી રામચંદ્રજીએ જોતજોતામાં ટાળી નાખ્યો. પણ સંસાર એટલે ચિંતાનું ઘર, એટલે એમાં એક જાય ને બીજી આવે એમાં કશું જ નવું નથી. એ ન્યાયે બીજી પણ ચિંતાજનક આફત દશરથમહારાજા ઉપર કેવા અને કોના નિમિત્તથી આવી પડે છે એ ખાસ જાણવા જેવું છે.

જે સમયે રામચંદ્રજીને જનકમહારાજાએ પોતાની પુત્રીનું પ્રદાન કર્યું, તે સમયે લોકથી નારદજીએ સીતાજીના રૂપનું શ્રવણ કર્યું, નારદજી એટલે શુદ્ધ શીલને ધરનારા. શુદ્ધ શીલને ધરનારા નારદજી માટે કોઈના પણ રાજ્યનાં અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવાની મનાય ન હતી. કૌતુકી નારદજી કોઇ પણ નવી વસ્તુ જોવા ઝટ જતા. એ

સ્વભાવ મુજબ સીતાના રૂપને સાંભળવાથી તેમને સીતાને પણ જોવાની ઇચ્છા થઇ. એ ઇચ્છાના યોગે કૌતુકથી નારદજી સીતાજીને જોવા માટે ત્યાં આવ્યા અને કન્યાના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો.

પીળા કેશવાળા, પીળા નેત્રોવાળા, મોટા ઉદરને ધરનારા, છત્રીને ધરવાવાળા, હાથમાં દંડને રાખનારા, કૌપીન એટલે લંગોટીને પહેરનારા, કૃશ અંગવાળા અને સ્ફુરાયમાન શિખા એટલે ચોટલીને ધરનારા, એ જ કારણે ભયંકર દેખાતા એવા નારદજીને જોઇને સીતા ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી અને 'હે મા !' એ પ્રમાણેની ચીસને મારતી અંદરના ઓરડામાં પેસી ગઇ. સીતાની ચીસ સાંભળીને કોલાહલ પૂર્વક દોડી આવેલ દાસીઓ અને દ્વારપાલો આદિએ નારદજીને કંઠ, શીખા અને ભુજાઓમાં પકડીને રોકી લીધા અર્થાત્ કોઇએ તેમનો કંઠ પકડયો તો કોઇએ તેમની શિખા પકડી અને કોઇએ તેમનો જમણો હાથ પકડયો, તો કોઇએ ડાબો હાથ પકડયો. એ પ્રમાણે કોલાહલપૂર્વક આવી પહોંચેલ દાસીઓ અને દ્વારપાલો આદિએ નારદજીને બરાબર રોકી લીધા. દાસીઓ અને દ્વારપાલોના કોલાહલથી યમદૂતની માફક કોપાયમાન થઇ ગયેલા અને ' એને મારો ' એ પ્રમાણે બોલતા શસ્ત્રધારી રાજપુરુષો દોડી આવ્યા. તેઓથી ક્ષોભ પામી ગયેલા નારદજી પોતાને કોઇપણ પ્રકારે છોડાવીને અને ઉડીને વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર પહોંચી ગયા.

નારદજીની આવેશવશ વિલક્ષણ વિચારણા :

મહામુશીબતે છૂટીને વૈતાઢ્યપર્વત ઉપર પહોંચી ગયેલા નારદજીએ પોતાના હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે ' વાઘણોથી જેમ ગાય છૂટે તેમ હું ભાગ્યયોગે જ દાસીઓથી જીવતો નીકળ્યો અને જે પર્વત ઉપર ઘણા વિદ્યાધરોના ઇશ્વરો વસે છે તે વૈતાઢ્યપર્વત ઉપર આવી પહોંચ્યો છું. આ વૈતાઢ્યપર્વતની દક્ષિણ શ્રેણીમાં ચંદ્રગતિ વિદ્યાધરેન્દ્રનો દોષ્માન્ અને ઇંદ્રના જેવા પરાક્રમવાળો ભામંડલ નામનો યુવાન પુત્ર છે, તેથી સીતાને એક પટ ઉપર ચીતરીને હું એ વિદ્યાધરપુત્રને દેખાડું કે જેથી એ હઠથી પણ તેનું હરણ કરશે, આ રીતે પણ મારા ઉપર ગુજારાયેલા જુલમનો બદલો હું લઉં.'

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે કર્મ આત્મા ઉપર કેવી કેવી અતર્કિત આફતો કેવા કેવા નિમિત્તો ઉભી કરે છે ? વિચાર કરવામાં આવ્યો હોત તો નારદજી પણ સમજી શકે તેમ હતા કે સીતાનો આમાં કશો જ અપરાધ ન હતો, પણ કર્મ એવો વિચાર કરવા જ શાનું દે ? ભયંકર દૃશ્યના દર્શનથી એક રાજપુત્રી ભય પામે અને ચીસ મારી ઘરમાં પેસી જાય એમા કોઇના ઉપર ઉપદ્રવ ગુજરાવવાની તેનામાં ભાવના હતી, એવી કલ્પના કરવી એ કેટલું વિચિત્ર ! અને પોતે જેની રક્ષામાં યોજાયેલ છે, તેની ઉપર આફત આવી પડી છે એમ જાણે તો નોકર વર્ગ પણ પોતાની ફરજ બજાવવા દોડી આવે તથા પોતાના માલિકને આફતમાંથી બચાવી લેવા બનતું કરે, એમાં દુન્યવી દૃષ્ટિએ કયી જાતનો ગુન્હો છે ? પણ આ બધું નારદજી જેવા સમજનાર પણ ન વિચારી શકયા અને સીતાને કોઇ વિલક્ષણ પ્રકારની આફતમાં નાંખવાનો વિચાર કરવા મંડી પડયા એ કર્મની કેવી અકળ કળા છે, એ સમજવા માટે આ પ્રસંગ સારામાં સારૂં સાધન છે.

કર્મની અકળ કળાએ નારદજીને પણ વિલક્ષણ વિચારણામાં મૂકયા અને વિલક્ષણ વિચારણાનો અમલ કરવાને પણ એકદમ પ્રેર્યા. એ કારમી પ્રેરણાના પ્રતાપે નારદજી જેવા પણ પરિણામ નો વિચાર ન કરી શકયા અને સ્વાભાવિક બનાવને જાણે એ ઇરાદાપૂર્વક જ કરવામાં આવ્યો છે એમ માની લઇને બદલો વાળવાના જ નિશ્ચય ઉપર આવી ગયા. આવેશ એ ખરે જ ઘણી ભયંકર વસ્તુ છે. આવેશમાં આત્મા કશો જ સુંદર વિચાર નથી કરી શકતો. આવેશવશ નારદજી પણ વિચાર ન કરી શકયા કે આ કારવાઇનું પરિણામ કેટલા આત્માઓને પાપના માર્ગે યોજશે! અને કેટલાય આત્માઓ ઉપર અકારણ દુ:ખદ આફત આવી પડશે! યોગ્ય વિચારણા નહિ કરી શકવાથી જ નારદજીએ પોતાની વિચારણા મુજબ તરત જ તેમ કર્યું એટલે કે સીતાજીનું એક સુંદર ચિત્રપટ ચીતર્યું અને ત્રણેય જગતમાં પૂર્વે નહિ જોયેલું એવું સીતાનું રૂપ ભામંડલકુમારને દેખાડયું.

[૩૯]

ભામંડલકુમારની કામાવસ્થાથી દુર્દશા :

સીતાજીના અનુપમ રૂપદર્શનથી ભામંડલકુમારની દશા કેવી થઇ એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જણાવે છે કે સીતાના રૂપ દર્શનની સાથે જ એકદમ ભૂત જેમ આક્રમણ કરે તેમ કામદેવે ભામંડલકુમાર ઉપર આક્રમણ કર્યું. કામદેવના આક્રમણથી આક્રમિત થયેલા ભામંડલને, વિંધ્યાચલ ઉપરથી ખેંચી લાવેલા હાથીને જેમ નિદ્રા ન આવે તેમ નિદ્રા પણ આવતી બંધ થઇ ગઇ. કામદેવના આક્રમણથી ભામંડલકુમારે ખાવાનું પણ બંધ કર્યું, એટલું જ નહિ પણ એક કામદેવથી પરવશ બનેલો ભામંડલકુમાર ધ્યાનમાં તત્પર એવા યોગીની માફક બિલકુલ બોલવું ચાલવું પણ બંધ કરીને મૌનપૂર્વક જ રહેવા લાગ્યો.

કામાવસ્થા આત્માની કેવી દુર્દશા કરે છે! આ વાત આ બનાવ ઉપરથી સારી રીતે સમજી શકાય તેમ છે. વિષયના વિષમ વિપાકને નહિ સમજી શકનારા આત્માઓ સમક્ષ કામોત્પાદક વસ્તુઓનું પ્રદર્શન કેટલું કારમું નિવડે છે? એ વાત પણ આ પ્રસંગ ઉપરથી વિચારી લેવી જોઇએ. એવી વસ્તુઓનાં દર્શન માત્રથી એવા આત્માઓ એવા પરાધીન બની જાય છે કે એ પરાધીનતાના પ્રતાપે તેઓ સર્વ આત્મભાન વિસરી જાય છે. કામાવસ્થાની પરાધીનતાના પ્રતાપે આત્મા કોઇ જુદી જ જાતનો યોગી બની જાય છે. શાસ્ત્રે વર્ણવેલા યોગીઓ જેમ મુક્તિની આરાધનામાં અર્પિત થઇ ગયેલા હોય છે, તેમ કામપરવશ બનેલા આત્માઓ રમણીયરૂપની આરાધનામાં જ અનુરક્ત બની જાય છે. એવા આત્માઓને પણ એ સિવાયનું બોલવું ચાલવું પણ નથી ગમતું, ખાવું પીવું પણ નથી ગમતું અને નિદ્રા પણ તેઓનો ત્યાગ કરી જાય છે. ખરેખર આવી જાતની દશા એ આત્માને કારમી રીતે દુર્ગતિમાં ઘસડી જાય છે.

પોતાના પુત્ર ભામંડલકુમારને તેવા પ્રકારની કારમી અવસ્થામાં જોઇને દુઃખી બની ગયેલા ચંદ્રગતિ નામના નરપતિએ પોતાના તે પુત્રને આવું દુઃખનું કારણ શું આવી પડયું છે એ જાણવા માટે પૂછયું કે 'હે વત્સ! શું તને કોઇ આધિ એટલે માનસિક પીડા બાધિત કરે છે કે કોઇ પણ ઉદ્ધત વ્યાધિ બાધિત કરે છે? અથવા તો કોઇએ પણ તારી આજ્ઞાનું ખંડન કર્યું છે કે કોઇ બીજું જ તારા દુઃખનું કારણ છે? અર્થાત્ હે પુત્ર! આ તારા દુઃખનું જે કંઇ કારણ હોય તે તું કહે.

કુલીન આત્માઓની સ્વાભાવિક કુલીનતા :

પિતાના આ પ્રકારના પ્રશ્નથી ભામંડલકુમાર લજ્જાથી બેય પ્રકારે અધોમુખ થઇ ગયો. પિતાના પ્રશ્નથી કુમારના મનમાં એક તો પોતાની આવી પરાધીનતાની પણ લજ્જા આવી અને પોતાના પિતા પોતાની આવી દશા જાણી ગયા એથી પણ લજ્જા આવી એટલે પિતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની તાકાત તો તેની હણાઇ જ ગઇ, પણ ઉંચુ મુખ કરીને પિતાને મુખ સામે જોવાની તાકાત પણ તેનામાં રહી શકી નહિ.

ભામંડલકુમારની એવી સલજ્જ દશાની પ્રશંસા કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

"गुरूणां ताद्दगाख्यातुं, कुलीनाः कथमीसते"

કુલીન આત્માઓ ગુરૂઓની વડિલોની સમક્ષ તેવા પ્રકારની વાત કહેવાને કેમ જ સમર્થ થઇ શકે? અર્થાત્ ન જ થઇ શકે.

વિચારો કે કુલીન આત્માઓની કુલીનતા કેવી હોઇ શકે ? કુલીન આત્માઓ પોતાના વડીલોની સમક્ષ પોતાની

પામર દશાના પ્રલાપો કરવાની ધૃષ્ટતા કેમ જ કરી શકે ? કુલીનતાની આ જાતની મર્યાદા આત્માને અનાચારથી એકદમ બચાવી લે છે. સ્વતંત્રતાના નામે આજે જેઓ મર્યાદાનું લીલામ કરી- કરાવી રહ્યા છે, તેઓ અનાચારને આમંત્રણ કરી પોતાની જાતનો પોતાના હાથે જ અધઃપાત કરી રહ્યા છે અને કરાવી રહ્યા છે. કુલમર્યાદા છોડીને જેઓ વિષયાદિની સાધનામાં સ્વચ્છંદી બને છે, તેઓ તરફથી સદ્ધર્મના પાલનની આશા રાખવી એ તો આકાશકુસુમને મેળવવાની આશા રાખવા બરાબર છે. પિતાદિ વડીલો સમક્ષ જેઓ કામની- વિલાસની વાતો કરતાં ન શરમાય તેવા આત્માઓમાં અનાચારો આવતાં વાર જ કેટલી? ઉત્તમ કુલોમાં ઉત્તમ જાતના અંકુશો અવશ્ય હોવા જ જોઇએ. ઉત્તમ જાતના અંકુશો આત્માને અધોગતિગામી બનતાં અવશ્ય અટકાવે છે. ઉત્તમ કુલોની મહત્તા મોક્ષની સાધનામાં છે પણ વિષયોની સાધનામાં નથી એટલે એવા કુલોમાં ઉત્તમ અંકુશો કેમ જ ન હોય? અવશ્ય હોય જ અને હોવા જ જોઇએ.

ઉત્તમ કુલમર્યાદાના અખંડ પાલક ભામંડળકુમારે જ્યારે પોતાના પિતાશ્રીને કશોજ ઉત્તર ન આપ્યો એટલે ચંદ્રગતિ નામના નરપતિએ પોતાના પુત્રના મિત્રો પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરી એટલે તેઓએ ભામંડલકુમારના દુઃખનું કારણ જણાવતાં કહ્યું કે 'નારદજીએ આણેલી પટમાં આલેખેલી જે સ્ત્રી તેની કામના એજ ભામંડલકુમારની પીડાનું કારણ છે.'

રાજાનો પ્રશ્ન અને નારદજીનો ઉત્તર :

પુત્રના મિત્રો દ્વારા પુત્રની પીડાનું કારણ જાણીને તરત જ રાજપુંગવ ચંદ્રગતિએ નારદજીને ભક્તિપૂર્વક પોતાના ઘરમાં આણ્યા અને પટમાં ચીતરીને આણેલી જે સ્ત્રી તેનાં સંબંધમાં કોણ છે અને કોની દીકરી છે? ઇત્યાદિ પુછયું, એ પ્રશ્નોનો પ્રત્યુત્તર આપતાં નારદજીએ પણ કહ્યું કે-

'હે રાજન્! જે મેં પટમાં આલેખીને બતાવી છે તે વિદેહા નામની રાજરાણી અને જનક નામના રાજાની દીકરી છે અને તેનું નામ સીતા છે; રૂપે કરીને તે જેવા પ્રકારની છે તેવા પ્રકારની ચીતરવાને માટે હું પણ સમર્થ નથી; અને અન્ય પણ સમર્થ નથી, કારણ કે તે મૂર્તિએ કરીને લોકોત્તર જ સ્ત્રી છે. સીતામાં જેવું રૂપ છે તેવું રૂપ દેવીઓમાં નથી, નાગકુમારીઓમાં અને ગંધર્વોની સ્ત્રીઓમાં પણ નથી, તો પછી મનુષ્યની સ્ત્રીઓમાં તેવા રૂપની કથા જ શી? અર્થાત્ મનુષ્યની સ્ત્રીઓમાં તેવું રૂપ હોય જ શાનું? તેના રૂપ જેવા યથાવસ્થિત રૂપને વિકુર્વી શકવાને દેવો, અનુકરણ કરવાને દેવનટો અને રચવાને પ્રજાપતિ સમર્થ નથી, તેની આકૃતિમાં અને વચનમાં પણ જે કાંઇ મધુરતા છે તથા કંઠમાં અને હાથપગમાં જે રકતતા છે તે કોઇ અવર્ણનીય જ છે; અથવા તે જેવા સ્વરૂપમાં છે તેવા સ્વરૂપમાં યથાર્થ રીતે જેમ હું આલેખવાને સમર્થ નથી, તેવી જ રીતે કહેવાને માટે પણ સમર્થ નથી. એ જ કારણે પરમાર્થથી હું તમને કહું છું કે એ કન્યા ભામંડલકુમાર માટે યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે મનથી વિચારી મેં મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે પટમાં આલેખીને આ સ્ત્રી બતાવી છે.'

જનકરાજાને ચંદ્રગતિએ કરાવેલી પ્રતિજ્ઞા :

નારદજી પાસેથી આ પ્રમાણે એ પટમાં આલેખીને બનાવેલી સ્ત્રીનું સ્વરૂપ ચંદ્રગતિ રાજાએ જાણી લીધું કે તરત જ તેમણે પોતાના પુત્ર ભામંડલકુમારને 'આ સીતા તારી જ પત્ની થશે તે કારણથી હે પુત્ર! તું હવે ખેદ ન કર.' આ પ્રમાણેનું આશ્વાસન આપીને નારદમુનિને વિસર્જન કર્યા. પુત્રને આશ્વાસન આપીને અને નારદજીને વિસર્જન કર્યા પછી તરત જ ચંદ્રગતિ રાજાએ ચપલગતિ નામના વિદ્યાધરને એ પ્રમાણેનો આદેશ કર્યો કે 'જનકરાજાનું અપહરણ કરીને એકદમ તેમને અહીં લઇ આવ.'

આજ્ઞા મુજબ ચપલગતિ નામના વિદ્યાધરે કોઇ ન જાણી શકે એવી જ રીતે રાતના જઇ જનકરાજાને હરી લાવીને ચંદ્રગતિરાજાને અર્પણ કર્યા. રથનૂપુરના રાજા ચંદ્રગતિએ જનકરાજાને બંધુની માફક સ્નેહથી આલિંગન

કરવાપૂર્વક બેસાર્યા અને સ્નેહથી કહ્યું કે, 'આપની પુત્રી લોકોત્તર ગુણોવાળી છે અને મારો પુત્ર ભામંડલ પણ રૂપની સંપત્તિથી પરિપૂર્ણ છે. હાલમાં એ વધૂ- વરપણાએ કરીને સંયોગ પણ ઊચિત છે અને એ સંબંધથી આપણા બેની વચ્ચે પરસ્પર ઉત્તમ પ્રકારનું સૌહાર્દ થાઓ.'

ચંદ્રગતિના આ કથનની સામે જનકમહારાજાએ કહ્યું કે, 'મેં મારી પુત્રી સીતા રામચંદ્રજીને આપી છે, એટલે હવે હું અન્યને શી રીતે આપું? કારણ કે કન્યાઓ અનેકવાર નથી અપાતી પણ એક જ વાર અપાય છે.'

જનકમહારાજાના આવા પ્રકારના કથનની સામે ચંદ્રગતિએ કહ્યું કે, 'સ્નેહની વૃદ્ધિને માટે મેં આપને અહીં તેડાવ્યા છે અને આ રીતની યાચના આપની પાસે કરી છે, બાકી તો હું આપને અને સીતાને હરવાને પણ સમર્થ છું. જો કે આપે આપની દીકરી સીતા રામચંદ્રજીને આપી છે, તો પણ રામ અમારા પરાજય કરીને તેને પરણશે. અમારા ઘરમાં ગોત્ર દેવતાની માફક હમેશાં ૧- વજ્રાવર્ત અને ૨- અર્ણવાવર્ત નામનાં બે ધનુષ્યો સદાય દેવતાની આજ્ઞાથી પૂજાય છે. એ બે ધનુષ્યો હજાર યક્ષોથી અધિષ્ઠિત છે, દુ:સહ તેજને ધરનારાં છે અને ભવિષ્યમાં થનારા બળદેવ અને વાસુદેવને ઉપયોગી થવાનાં છે, તો એ બે ધનુષ્યોને આપ ગ્રહણ કરો. આ બે ધનુષ્યોમાંથી એક પણ ધનુષ્યને જો રામચંદ્રજી ચઢાવશે તો અમે જીતાઇ ગયા એમ માનશું. તે પછી તે કારણથી રામચંદ્રજી આપની પુત્રીને ખુશીથી પરણે એમાં અમને કશી જ હરકત નથી.

આ પ્રમાણે કહીને ચંદ્રગતિ રાજાએ જનકમહારાજાની ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં પણ બલાત્કારે તેમ કરવાની પ્રતિજ્ઞા તેમની પાસે ગ્રહણ કરાવી. તે પછી તે રાજા પોતાના પુત્રની સાથે જનકરાજાને અને તે બન્નેય બાણોને મિથિલાનગરીમાં લઇ ગયા. ત્યાં જઇને ચંદ્રગતિ રાજા જનકરાજાને રાજમહેલમાં મૂકી આવ્યા અને પોતે તો પોતાના પરિવાર સાથે નગરીની બહાર પોતાનો વાસ કર્યો.

બની ગયેલા બનાવોનો બોધપાઠ :

આપણે જોઇ ગયા કે નારદજીએ પટ ઉપર આલેખીને બતાવેલી સ્ત્રીનાં દર્શનથી ભામંડલ કામવશ બનીને ઘણો જ દુ:ખી થઇ ગયો. પોતાના પુત્રને દુ:ખી જોઇને ચંદ્રગતિરાજાએ દુ:ખનું કારણ પૂછ્યું પણ લજ્જાને લીધે ભામંડલ પોતાના પિતાને પોતાની વ્યથાનું એટલે કામાધીનતાથી થયેલી પીડાનું દુ:ખી જણાવી શક્યો નહિ, કારણ કે કુલીન પુરૂષો વડીલ પાસે કામની (વિષયની) વાત કરી શકતા નથી, એ કારણે ભામંડલના મિત્રોએ ચંદ્રગતિ રાજાને જણાવ્યું કે 'નારદજીએ બતાવેલું સ્ત્રીનું ચિત્રપટ જોઇને એ સ્ત્રીને મેળવવાની થયેલી ઇચ્છા એ જ કુમારની પીડાનું કારણ છે.' પુત્રના મિત્રો દ્વારા પુત્રની પીડાનું કારણ જાણીને તરત જ ચંદ્રગતિ રાજાએ, નારદજીને બોલાવીને એ ચિત્રમાં આલેખેલી સ્ત્રી કોણ છે? અને કોની દીકરી છે? વગેરે સત્કારપૂર્વક પૂછ્યું.

ઉત્તરમાં નારદજીએ પણ જણાવ્યું કે 'ચિત્રમાં આલેખેલી કન્યા જનકરાજાની વિદેહારાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી પુત્રી છે અને તેનું નામ સીતા છે, એનું રૂપ લોકોત્તર છે, એનું રૂપ આલેખવાને હું અગર બીજો કોઇપણ સમર્થ નથી. સીતાના જેવું રૂપ દેવીઓમાં, નાગ કન્યાઓમાં કે ગંધર્વની સ્ત્રીઓમાં પણ નથી. તો, માનુષી સ્ત્રીની તો વાત જ શી કરવી? એના રૂપ જેવું યથાર્થ રૂપ બનાવવાને દેવતાઓ પણ તાકાત ધરાવતા નથી, એની આકૃતિ તથા વચનમાં અને કંઠમાં રહેલું માધુર્ય તથા હાથપગની રક્તતા, એ બધું જેવું છે તેવું કહેવાની શક્તિ મારામાં નથી, પણ એ કન્યા ભામંડલને યોગ્ય છે એવું વિચારીને સામાન્ય રૂપ આ પટમાં આલેખી મેં કુમારને બતાવેલ છે.' આ સમાચાર સાંભળીને તરત જ ચંદ્રગતિ રાજાએ નારદજીને વિદાય કર્યા અને પુત્રને જણાવ્યું કે 'હે પુત્ર! તું ખેદ ન કર, કારણ કે જરૂર સીતા તારી પત્ની થશે.'

સભામાંથી૦ આમ કહેવાથી શું પિતાએ મર્યાદાનો ભંગ કર્યો એમ ન કહેવાય ?

મોહનું સામ્રાજ્ય છે, મોહાધીન આત્માઓ મોહની માત્રા વધી જાય છે ત્યારે પોતાની સ્થિતિને પણ ભૂલી જાય છે. મોહના યોગે સ્વભાવને ભૂલવો એ સહજ છે, એ જ કારણે પરમઉપકારી જ્ઞાનીભગવંતો ફરમાવે છે કે મોહથી ખૂબ જ સાવધ રહેવું જોઇએ. મોહમગ્ન આત્માઓ મર્યાદાને પણ ચૂકે અને મોહક કારવાઇઓમાં રાચે એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી.

સભામાંથી - તો શું લગ્ન અને લગ્નના વરઘોડામાં પાપ ખરૂં ?

જરૂર પાપ, ઓછો રાચે તો ઓછું પાપ અને અધિક રાચે તો અધિક પાપ.

સભામાંથી - જે લગ્ન વગેરેના વરઘોડામાં રાચે તેને ધર્મના એક બે વરઘોડા નીકળે એમાં વાંધો હોય ?

તેવા લોકો જ્યાં સારૂં માને છે ત્યાં તેમને કશો જ વાંધો નથી; બીજે જ વાંધો છે. સરઘસ કાઢે છે, મહાસભામાં જવા સ્પેશીયલો જોડાય છે, ત્યાં ખર્ચ કેટલું ? દેશનેતાના સરઘસમાં ખર્ચ કેટલું ? એના અધિવેશનોમાં ખર્ચ કેટલું ? ઘણુંય, પણ એમાં એમને વાંધો નથી, પણ આત્મકલ્યાણની ક્રિયાઓમાં જે દ્રવ્ય ખરચાય તેમાં જ એ લોકોને વાંધો છે. મંદિર આવા સુંદર કેમ ? એવા એવા પ્રશ્નો નીકળ્યા પણ બંગલા આવા કેમ ? સ્ત્રી-પુરૂષ ફક્ત બે જણા હોય, ત્યાં સાત માળના મહેલનું કામ શું ? આવા આવા પ્રશ્નો એમાંના કોઇએ કર્યા ?

સભામાંથી - એ બધું મોજમઝા અને લોકોને આંજવા માટે અવશ્ય જોઇએ જ !

અને એવાઓને પૂજા કરવામાં ઘરનું કેસર વાપરવાનું કહેવામાં આવે તો આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ છે, એ બચાવ ઝટ લાવે ને ?

સભામાંથી - અરે સાહેબ ! એવાઓ માટે પૂજાની જ કયાં વાત છે ?

ધર્મના ઉદયમાં જ દુનિયાનો ઉદય છે :

બસ, ત્યારે સમજો કે આત્માનંદી તથા ભવાભિનંદીના બે ફાંટા તો રહેવાના જ. ભવાભિનંદીને ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં થતો લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય ખૂંચે જ. એને તો પાપક્રિયામાં જ લક્ષ્મીનો વ્યય સારો લાગે. એવાઓને દેશનેતાઓના સરઘસ આદિમાં થતા ખર્ચમાં વાંધો નહિ પણ મહાપુરૂષોના પ્રવેશ મહોત્સવ આદિમાં થતા ખર્ચમાં જ વાંધો લાગે. ચાર ઠરાવ અગર જે ઠરાવ કરવા હોય તે કરીને બધે ફેલાવે, અગર અમુક આગેવાનો ભેગા થાય પણ બધા શું કરવા પૈસા ખરચીને જાય છે ? આવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તો કહે છે કે જરૂર છે, જાય તો જાગૃતિ આવે. એ ખર્ચમાં વાંધો નથી લાગતો. એમાં કેટલું ખર્ચ ? એ સાહિત્યનો પ્રચાર પણ કેટલો ? પગાર કેટલા ? છાપા કેટલા ? દેશના ઉદય કરનારને આ બધું કરવાની જરૂર, તો ધર્મનો ઉદય કરવા માટે કંઇ જરૂર ખરી કે નહિ ? દેશના ઉદયમાં આડખીલી કરનારા જેમ દેશદ્રોહી કહેવાય તેમ અહીં પણ તેવાઓ ધર્મદ્રોહી કહેવાય કે નહિ ? કહેવું જ પડશે કે જરૂર કહેવાય. કારણ કે ધર્મના ઉદયમાં દુનિયાનો ઉદય છે, એની સામે એક પણ દલીલ ટકી શકે તેમ નથી. ધર્મનો ઉદય થયા વિના કદી દેશનો ઉદય થવાનો જ નથી. મોક્ષના ધ્યેયથી અહિંસક બન્યા વિના, સત્યવાદી બન્યા વિના, સંયમ, બ્રહ્મચર્ય, સહિષ્ણુતા વગેરે સદ્ગુણો કેળવ્યા વિના કોઇ પણ કાળે દેશનો સાચો ઉદય થવાનો જ નથી અને કદાચ ધાંધલથી આભાસરૂપ ઉદય થઇ જાય તો પણ શાંતિ તો ટકે જ નહિ. શાંતિ તો સાચા ધર્મથી, સાચી અહિંસાથી, સાચી સત્યવૃત્તિથી, અચૌર્યથી, બ્રહ્મચર્યથી, નિર્લોભતાથી, સંતોષથી અને સહિષ્ણુતા વગેરેથી જ ટકવાની. ધર્મની રક્ષા માટે ધર્મીઓએ દેશને પણ પાયમાલ થવા દીધો છે. પ્રતાપરાણાના ઇતિહાસને તો તેઓ માને છે ને ? એમને કહેવામાં પણ આવ્યું હતું કે દેશ પાયમાલ થશે, રાજ્ય ખેદાનમેદાન થશે. આવા બળવાન બાદશાહ સામે નહિ ફવાય. તો પણ પોતે માનેલા ધર્મના ટેકીલા એ મેવાડના મહારાણાએ કહ્યું કે અટવીમાં રખડીશ, ભૂખે મરીશ, ઝુરી ઝુરીને મરીશ

પણ ધર્મની ટેક નહિ મૂકવાનો તે નહિ મૂકવાનો. એ પ્રતાપરાણાને એવાઓ આજે માને છે કે ગાળો દે છે ? કહેવું જ પડશે કે ઇતિહાસમાં પણ એવાના ગૌરવ જ ગવાય છે. એ વખતે ધર્મને તજી બાદશાહને આધીન થનારાને દેશદ્રોહીના અને ધર્મદ્રોહીના ચાંદ પણ મળ્યા છે. રાજા માનસિંહને માટે આજે પણ શું બોલાય છે ? એ રીતે અહીં પણ ધર્મના ઉદયની આડે આવે તે ધર્મદ્રોહી જ કહેવાય એમાં પ્રશ્ન જ શો ?

સભામાંથી પ્રશ્ન : સ્વરાજ્ય મળે તો ધર્મ સધાય ને ?

શું ધર્મની ખાણ સ્વરાજ્ય છે ? શું અમેરિકામાં સ્વરાજ્ય છે ત્યાં ધર્મ છે ? શું ધર્મ એ રાજ્ય, લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર અને પરિવારાદિમાં છે ? માનતા જ નહિ, કારણ કે ધર્મ તો આત્માને જગાડનારી ચીજ છે અને રાજ્યાદિ તો આત્માને દબાવનારી વસ્તુ છે; માટે રાજ્યાદિકથી ધર્મ મળે એમ માનતા જ નહિ મોહ ન જ છૂટતો હોય તો ધર્મ રાખીને જે ચીજ મળે તે લેવામાં તમે જાણો, પણ ધર્મ ગુમાવીને તો કંઇએ મેળવવાનું ન જ હોય. ધર્મ ગયો તો બધું જ ગયું સમજજો. જો રાજ્યથી જ ધર્મ થતો હોત તો તો રાજા બધાએ ધર્માત્મા જ હોત અને આજે રાજાઓ સામે જ આટલો ઘોંઘાટ છે તે ન હોત; પણ છે એ જ સૂચવે છે કે ધર્મવ્યવહાર અને રાજ્યાદિવ્યવહાર એ જુદી ચીજ છે.

અસ્તુ. જણાવી ગયા તે પ્રમાણે પુત્રને આશ્વાસન આપ્યા પછી તરત જ ચંદ્રગતિ રાજાએ, ચપલગતિ નામના વિદ્યાધર દ્વારા જનકરાજાનું અપહરણ કરાવીને પોતાની પાસે અણાવ્યા અને તેમની પાસે બળાત્કારથી પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરાવી કે આ બે બાણો પૈકીના કોઇ પણ એક બાણને ચઢાવીને રામચંદ્રજી અમને હરાવે અને તે પછી ખુશીથી સીતાનું પાણિગ્રહણ કરે પણ તે પૂર્વે તો નહિ.

એવી પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરાવ્યા પછી જ ચંદ્રગતિ રાજા, પોતાના પુત્ર ભામંડલની સાથે જનકરાજાને અને બન્ને બાણોને લઇને મિથિલાનગરીમાં આવ્યા. મિથિલાનગરીમાં આવીને તે રાજાએ જનકરાજાને તેમના પોતાના પ્રાસાદમાં મૂકયા અને પોતે નગરીની બહારની ભૂમિમાં પોતાના પરિવારની સાથે નિવાસ કર્યો.

મહારાણી વિદેહાનો વિલાપ : જનકરાજાનું આશ્વાસન :

ત્યારબાદ વિદેહા મહાદેવીના હૃદયમાં એકદમ શલ્યને દેનારૂં જે વૃત્તાંત રાત્રિમાં બન્યું હતું, તે સઘળુંય જનક મહારાજાએ તે જ સમયે શરૂથી માંડીને અંત સુધી કહી દીધું. એ હૃદયમાં શલ્ય નાખનારૂં વૃત્તાંત સાંભળતાની સાથે જ દૈવ પ્રત્યે ઉપાલંભ આપતાં વિદેહાદેવીએ એ પ્રમાણે રોવા માંડયું કે 'હે અત્યંત ઘાતકી દૈવ ! શું તને મારા પુત્રનું હરણ કરવા છતાં પણ તૃપ્તિ નથી થઇ કે જેથી તું મારી પુત્રીનું હરણ કરશે ? લોકમાં પુત્રી માટે વરનો સ્વીકાર પોતાની ઇચ્છાથી કરવામાં આવે છે, પણ પારકાની ઇચ્છાથી નહિ, પરંતુ મારે માટે તો દૈવયોગે પારકી ઇચ્છાથી વરનો સ્વીકાર કરવાનો અવસર આવ્યો છે. બીજાની ઇચ્છાથી પ્રતિજ્ઞાત કરેલ આ બાણનું આરોપણ જો રામ કરી શકે નહિ અને અન્ય કોઇ કરે તો જરૂર મારી પુત્રીને અનિષ્ટ વરની પ્રાપ્તિ થાય. આ દશામાં મારૂં અને મારી પુત્રીનું શું થાય ?'

આ પ્રમાણે કરૂણાજનક વિલાપ કરતી વિદેહાદેવીને આશ્વાસન આપતાં જનકમહારાજાએ નિશ્ચયાત્મક શબ્દોમાં કહ્યું કે 'હે દેવી ! તું એક લેશ પણ ભયને ન પામ, કારણ કે મેં રામચંદ્રજીનું બળ જોયું છે; એટલે હું કહું છું કે તે ધનુષ્ય રામચંદ્રજીને એક સામાન્ય લતા જેવું છે. અર્થાત્ રામચંદ્રજી એવા પરાક્રમી છે કે એક લતાને જેમ સહેલાઇથી વાળી શકાય તેમ તે ધનુષ્યને વાળી શકશે. એટલે હે દેવી ! તારે તે સંબંધમાં કશી જ ભીતિ રાખવાની નથી.'

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીના પરાક્રમનો ખ્યાલ આપીને જનકમહારાજાએ વિદેહાદેવીને સમજાવીને શાંત કરી દીધી.

[૪૧]

સીતાનો સ્વયંવર મંડપ અને દ્વારપાલની ઉદ્‌ઘોષણા

આપણે જોઇ ગયા કે જનકમહારાજાને ચંદ્રગતિ રાજાના બળાત્કારથી કારમી પ્રતિજ્ઞા લેવી પડી અને એ પ્રતિજ્ઞાના શ્રવણથી વિદેહાદેવીને કારમું દુઃખ થયું. એ કારમા દુઃખના યોગે કરૂણાજનક વિલાપ કરતી વિદેહાદેવીને સમજાવીને જનકરાજાએ સવારના પહોરમાં જ બન્નેય ધનુષ્યરત્નોની અર્ચા પૂજા કરીને મંચોથી મંડિત એવા મંડપમાં એ બન્નેય ધનુષ્યરત્નોને મૂકયાં. સીતાદેવીના સ્વયંવર માટે જનકમહારાજાએ બોલાવેલા વિદ્યાધરોના અને મનુષ્યના રાજાઓ તે મંડપમાં આવીને મંચાઓ ઉપર બેઠા.

વિદ્યાધરોના અને મનુષ્યોના અનેક રાજાઓથી સ્વયંવર મંડપ અલંકૃત થઇ ગયા બાદ સખીઓથી પરિવરેલી, દિવ્ય અલંકારોને ધારણ કરનારી અને ભૂમિ ઉપર ચાલનારી દેવીના જેવી સીતા તે સ્વયંવર મંડપમાં આવી. લોકોના નેત્રોને માટે સુધાની સરિતા જેવી સીતા, ધનુષ્યની પૂજા કરીને અને રામચંદ્રજીને મનમાં રાખીને તે મંડપમાં આવી ઉભી રહી. મંડપમાં આવીને ઉભી રહેલી સીતાના દર્શનથી ભામંડલને એમ લાગ્યું કે નારદજી કહેતા હતા તેવું જ સીતાનું રૂપ છે. નારદજીના કહેવા પ્રમાણેનું જ સીતાનું રૂપ જોવાથી ભામંડલકુમારને જીવલેણ કામદેવ જાગૃત થયો.

સ્વયંવર મંડપમાં આવીને ઉભેલી સીતા, સૌના અંતઃકરણને આકર્ષી રહી છે. સીતાને વરવા માટે આતુર બની રહેલા ખેચર અને ભૂચર રાજાઓને ઉદ્દેશીને જનકમહારાજાના દ્વારપાલે કહ્યું કે ''હે સઘળાય ખેચર અને ભૂમિચર રાજાઓ ! આપ દરેકને જનકમહારાજા એમ ફરમાવે છે કે આ બે ધનુષ્ય દંડોમાંથી એક પણ ધનુષ્યને જે કોઇ આરોપણ કરે તે આજે જ અમારી પુત્રી સીતાને પરણો.''

જનકમહારાજાના દ્વારપાલ દ્વારા કન્યાને પરણવાની શરત સાંભળીને પરાક્રમી ખેચરો અને ભૂચરો પણ ધનુષ્યને ચઢાવવાની કામનાથી ધનુષ્યની પાસે આવ્યા, પણ ભયંકર સર્પોથી વીંટાયેલા અને તીવ્ર તેજસ્વી એવા તે ધનુષ્યોને સ્પર્શ કરવાને પણ કોઇ સમર્થ થઇ શકયા નહિ. જ્યાં સ્પર્શ કરવાની પણ શકિત ન હોય ત્યાં ગ્રહણ કરવાની તો વાત જ શી ? ધનુષ્યમાંથી નીકળતા તણખાઓની જવાળાથી દગ્ધ થયેલા અને લજ્જાથી અધોમુખ બની ગયેલા તે રાજાઓ પાછા ફરીને અન્ય બાજુએ ચાલ્યા ગયા.

જ્યારે આ રીતે નીચા મુખે પરાક્રમી વિદ્યાધરેંદ્રો અને નરેંદ્રો પાછા ફર્યા ત્યારે ચલાયમાન થઇ ગયા છે કંચનના કુંડલ જેમના અને ગજેંદ્રની માફક લીલાપૂર્વક ગમન કરતા દશરથ મહારાજાના પુત્ર રામચંદ્રજી ધનુષ્યની પાસે આવ્યા. આવી રીતે બાણની પાસે આવીને ઉભેલા રામચંદ્રજીને ચંદ્રગતિ આદિ રાજાઓએ ઉપહાસપૂર્વક જોયા અને જનકમહારાજાએ શંકાની દષ્ટિએ જોયા. ચંદ્રગતિ આદિ રાજાઓ દ્વારા ઉપહાસપૂર્વક અને જનકમહારાજા દ્વારા શંકાની દષ્ટિએ જોવાતાં છતાં પણ નિઃશંક એવા રામચંદ્રજીએ, જેની ઉપર સર્પો અને અગ્નિ શાંત થઇ ગયેલ છે એવા વજ્રાવર્ત નામના મહાધનુષ્યને ઈંદ્ર જેમ વજ્રને સ્પર્શ કરે તેમ એકદમ હાથથી સ્પર્શ કર્યો. સ્પર્શ કર્યા બાદ ધનુષ્યધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા રામચંદ્રજીએ લોઢાની પીઠ ઉપર સ્થાપીને અને નેતરની માફક તેને નમાવીને તે ધનુષ્ય પણચ ઉપર ચઢાવ્યું. પણચ ઉપર ચઢાવ્યા પછી કાન સુધી ખેંચીને એવું આસ્ફાલન કર્યું કે જેથી પોતાના યશ પટહની ઉપમાને ધરતું તે ધનુષ્ય શબ્દથી ભૂમિ અને અંતરીક્ષના ઉદરને મધ્યભાગને ભરી દેતું ગાજી ઉઠયું. એ ધનુષ્યનો એવો ટંકાર થતાની સાથે જ સીતાએ પોતાની મેળે જ સ્વયંવરમાળાને રામચંદ્રજીના કંઠમાં નાખી અને રામચંદ્રજીએ પણ ધનુષ્ય ઉપરથી પણચને ઉતારી નાખી.

રામ અને લક્ષ્મણે ધનુષ્ય પર પણચ ચઢાવ્યાં :

એ પછી બીજું ધનુષ્ય ચઢાવવાની આજ્ઞા રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણને કરી. પોતાના વડીલબંધુ રામચંદ્રજીના શાસનને પામીને લક્ષ્મણજીએ પણ અર્ણવાવર્ત નામના ધનુષ્યને પણચ ઉપર ચઢાવ્યું. જે વખતે લક્ષ્મણજીએ અર્ણવાવર્ત નામના ધનુષ્યને રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી ચઢાવ્યું તે સમયે લક્ષ્મણજીને લોકો વિસ્મયપૂર્વક જોઇ રહ્યાં. અર્ણવાવર્ત નામના ધનુષ્યને પણચ ઉપર ચઢાવ્યા બાદ લક્ષ્મણજીએ તે ધનુષ્યનું એવું આસ્ફાલન કર્યું કે જેથી તે ધનુષ્યના નાદથી દિશાઓના મુખ બધિર-બ્હેરા બની ગયા. એવા પ્રકારનું આસ્ફાલન કરીને પણચને બાણ ઉપરથી ઉતારી નાખીને લક્ષ્મણજીએ તે બાણને પાછું તેના સ્થાને મૂકી દીધું.

લક્ષ્મણજીના એવા અનુપમ પરાક્રમને જોઇને વિદ્યાધરો ચકિત અને વિસ્મિત થઇ ગયા. અનુપમ પરાક્રમના દર્શનથી ચકિત અને વિસ્મિત બની ગયેલા વિદ્યાધરોએ દેવકન્યાઓના જેવી અદ્ભુત એવી પોતાની અઢાર કન્યાઓનું લક્ષ્મણજીને દાન કર્યું.

આ ઉપરથી સમજાશે કે વિશ્વમાં ભાગ્ય વિના મનોરથોની સફલતા થતી નથી. ભાગ્ય વિનાના મનોરથો આત્માને ઉભય રીતે પીડનારા છે. વસ્તુની પ્રાપ્તિ નહિ અને પીડાનો પાર નહિ. દુર્ભાગ્યના યોગે વિદ્યાધરો અને અન્ય ભૂચર રાજાઓ તથા સીતાનો એકદમ અર્થી બનેલો ભામંડલ વગેરે પણ જે બાણોને સ્પર્શી ન શકયા તે બાણોને રામચંદ્રજીએ અને લક્ષ્મણજીએ લીલાપૂર્વક સ્પર્યાં, નમાવ્યાં અને ચકિત તથા વિસ્મય બનાવે એવો ટંકાર પણ કર્યો. બાણ ઉપર વીંટાળેલા સર્પોથી અને બાણમાંથી નીકળતા તણખાઓની જ્વાળાઓથી જ્યારે અન્ય વિદ્યાધરો અને નરેશ્વરોને નાસવું પડયું ત્યારે પુણ્યના પ્રતાપે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીના દર્શન માત્રથી સર્પોને દૂર થવું પડયું, અગ્નિને શાંત થવું પડયું. લેવા આવેલાઓને કન્યાઓ ન મળી અને નહિ લેવા આવેલાઓને વિના શ્રમે તથા લીલામાત્રમાં બહુમાનપૂર્વક મળી. આવા બનાવથી વિલખા બની ગયેલા ચંદ્રગતિ આદિ વિદ્યાધરેંદ્રો દુઃખી થતા ભામંડલને સાથે લઇને પોતપોતાના નગર તરફ રવાના થયા.

ચંદ્રગતિ આદિ વિદ્યાધરેંદ્રો રવાના થઇ ગયા પછી તરત જ જનકમહારાજાએ, દશરથમહારાજાને સંદેશો મોકલ્યો. એ સંદેશો મળતાની સાથે જ દશરથમહારાજા મિથિલા નગરીમાં આવ્યાં. દશરથમહારાજા મિથિલા નગરમાં આવ્યા પછી મહોત્સવપૂર્વક રામચંદ્રજી અને સીતાનો વિવાહ થયો.

તે જ સમયે જનકમહારાજાના ભાઇ કનકે પોતાની પત્ની સુપ્રભાની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલી પોતાની ભદ્રા નામની પુત્રી ભરતને આપી. એ પછી દશરથમહારાજાએ પણ પોતાના પુત્રો અને પુત્રવધુઓની સાથે પોતાની અયોધ્યા નામની નગરી કે જેમાં નગરના લોકોએ સુંદરમાં સુંદર ઉત્સવ ઉજવ્યો છે તેમાં પ્રવેશ કર્યો; અર્થાત્ જ્યારે પોતાના પુત્રો અને પુત્રવધુઓને સાથે લઇને દશરથ મહારાજા અયોધ્યામાં પધાર્યા ત્યારે સ્વામિભકત પ્રજાજનોએ સુંદરમાં સુંદર ઉત્સવ ઉજવ્યો.

[૪૨]

મહારાણી કૌશલ્યાની માનના કારણે મૂંઝવણ :

આપણે જોઇ ગયા કે સીતાદેવીનો સ્વયંવરમંડપ થયો તે છતાં પણ ભામંડલની આશા ન ફળી અને સીતાનો વિવાહ રામચંદ્રજીની સાથે જ થયો. એમ થવાથી જનકમહારાજા અને વિદેહાદેવીની આશા ફળી. કન્યા લેવા આવેલા વિદ્યાધરો પોતાની અઢાર કન્યાઓ લક્ષ્મણજીને આપી ગયા. કનક નામના જનકમહારાજાના ભાઇએ પણ પોતાની ભદ્રા નામની કન્યા ભરતને આપી. પુત્રો અને પુત્રવધુઓ સાથે દશરથમહારાજા પોતાની નગરીમાં ગયા. પોતાના માલિકને પરિવાર સાથે આવતા જાણીને નગરીના લોકોએ સુંદરમાં સુંદર પ્રવેશ મહોત્સવ કર્યો.

પુત્રો અને પુત્રવધૂઓની સાથે ભવ્ય ઉત્સવપૂર્વક પોતાની રાજધાનીમાં પધાર્યા બાદ કોઇ એક દિવસે ધર્મરક્ત દશરથમહારાજાએ મોટી ઋદ્ધિથી ઠાઠમાઠ ભરેલો અને ભવ્યજીવોના અંતઃકરણનું આકર્ષણ કરે એવો ચૈત્યમહોત્સવ કર્યો અને એ મહોત્સવમાં શાંતિસ્નાત્ર કર્યું. શાંતિસ્નાત્ર થઇ ગયા બાદ દશરથમહારાજાએ સ્નાત્રજલ કંચુકી મારફત પ્રથમ પોતાની પટ્ટરાણીને મોકલ્યું અને તે પછી દાસીઓ દ્વારા પોતાની અન્ય પત્નીઓને મોકલ્યું. યૌવનવયના કારણે શીઘ્ર ગમન કરનારી તે દાસીઓએ એકદમ આવીને તે સ્નાત્રનું જલ પ્રથમજ અન્ય રાણીઓને આપ્યું. આવેલા તે સ્નાત્રજલને તે રાણીઓએ વંદન કર્યું.

અન્ય સઘળી જ રાણીઓ પાસે સ્નાત્રજલ આવી ગયું પણ પટ્ટરાણી પાસે સ્નાત્રજલ આવ્યું નહિ, કારણ કે જે કંચુકી સાથે રાજાએ પટ્ટરાણી માટે સ્નાત્રજલ મોકલ્યું હતું તે કંચુકી વૃદ્ધ હોવાના કારણે શનિ નામના ગ્રહની માફક મંદગતિવાળો હતો. વૃદ્ધ કચુંકીની મંદગતિના કારણે જ પટ્ટરાણી પાસે સ્નાત્રજલ ન્હોતું આવી શક્યું. પણ એ કારણને નહિ જાણનારી મહાદેવી અપરાજિતાના મનમાં તો જુદી જ ભાવના ઉત્પન્ન થઇ. દશરથમહારાજાની પટ્ટરાણીએ તો અન્ય રાણીઓની પાસે સ્નાત્રજલ આવેલું જોયું અને પોતાની પાસે નથી આવ્યું એમ જાણ્યું કે તરત જ વિચાર્યું કે 'મહારાજાએ શ્રી જિનેન્દ્રદેવના સ્નાત્રનું જલ મોકલીને અન્ય સઘળીય રાણીઓ ઉપર પ્રસાદ કર્યો અને હું પટ્ટરાણી છતાં પણ મારી ઉપર મહારાજાએ એ પ્રસાદ ન કર્યો; અર્થાત્ શ્રી જિનેન્દ્રદેવના સ્નાત્રનું પાણી મહારાજાએ અન્ય સઘળીય રાણીઓ ઉપર મોકલ્યું અને હું પટ્ટરાણી હોવા છતા પણ મારી ઉપર ન મોકલ્યુ. એ સૂચવે છે કે મહારાજાની મહેરબાની અન્ય રાણીઓ ઉપર છે, પણ હું પટ્ટરાણી છું તે છતાંય મારી ઉપર નથી. તે કારણથી મંદભાગ્યવતી એવી મારે હવે જીવવાએ કરીને પણ સર્યું, અર્થાત્ મારા માટે હવે જીવવું એ પણ નકામું છે, કારણ કે માનનો નાશ થયા પછી જીવવું એ મરણ કરતા પણ વધુ દુઃખદાયી છે. એટલે હવે તો જીવવા કરતાં પણ મરવું સારૂં છે'' આ પ્રમાણે વિચારીને દશરથમહારાજાની પટ્ટરાણી કૌશલ્યાએ તો મરવાનો જ નિશ્ચય કર્યો. મરવાનો મજબુત નિશ્ચય કરીને એ મનસ્વિનીએ અંદરના ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. અંદરના ખંડમાં પ્રવેશ કરીને તેણે વસ્ત્ર દ્વારા પોતાને ઉંચે બાંધવાનો એટલે કે ફાંસો ખાવાનો આરંભ કર્યો.

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે આ સંસારમાં વસતા આત્માઓ વિષય-કષાયના યોગે કેવી કેવી અવસ્થામાં ક્ષણે ક્ષણે અથડાઇ પડે છે ? એક માનના કારણે અત્યારે મહારાણીએ થોડી પણ ધીરજ ધર્યા વિના એકદમ કેવો કારમો આરંભ કરી દીધો છે ? જો કે ભાગ્યવાન્ આત્માઓ કદી પણ આવા અકાળ મરણે કરીને પ્રાયઃ મરતા નથી. પરંતુ આ પ્રયત્ન તો અકાળ મરણનો જ છે ને ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માએ આવા જ કારણે સદાય મોહાદિકથી સાવધ રહેવાનું છે અન્યથા મોહાદિ શત્રુઓ પ્રસંગ પામીને સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને પણ છળ્યા વિના રહેતા નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓએ વિષય અને કષાયથી ખૂબ જ સાવચેત રહેવાનું છે, અન્યથા એ શત્રુઓ છક્કડ ખવડાવ્યા વિના રહે તેમ જ નથી. માન કષાયના કારણે આ પટ્ટરાણી તો જાતે મરવાને તૈયાર થયેલ છે, પણ આપણે આજે એ પણ જોઇ રહ્યા છીએ કે માન કષાયને આધીન થઇને મહાપુરૂષ તરીકે ગણાતાઓ પણ ભાવથી પોતે મરવા સાથે અનેકોને ભાવ મારી રહ્યાં છે, સત્યનું ખૂન થવા દઇને પણ માનને સાચવવામાં પડેલાઓ પ્રભુશાસનને વફાદાર શી રીતે રહી શકે છે ? એ આજે વિચારણીય વસ્તુ છે. 'સઘળાય અમને માને' આ ભૂત નાનુસુનું નથી. એ ભૂતને શરણે થયેલાઓ સત્યનું પ્રકાશન શી રીતે કરી શકે ? એવાઓ પાસે સત્યને જાણવા જનાર નિરાશ થઇને જ પાછા ફરે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? એવાઓને તો પ્રભુશાસન કરતાં પણ પોતાની જ ખૂબ પડી હોય છે. પ્રભુશાસનને માનો કે ન માનો એની પરવા એવાઓને નથી હોતી. એવાઓને તો માત્ર પોતાને જ મનાવવાની પડી હોય છે. પોતાને માને એ જ પરમેશ્વરને માનનારા હોય છે એવી જ માન્યતામાં એવાઓ અથડાયા કરે છે. પોતાની માન્યતા આગળ એવાઓ તો પ્રભુશાસનની માન્યતાને પણ બાજુએ રાખે તેમ છે. એવાઓ તો પોતાની વાહવાહમાં જ પ્રભુશાસનની વાહવાહ સમજે છે. એવા આત્માઓ

ગમે તેટલા મહાન ગણાતા હોય તો પણ વિવેકી આત્માઓની દૃષ્ટિએ તો એવાઓ કેવલ દયાપાત્ર જ છે. માન કષાયના યોગે ત્યાગીઓ પણ પટકાઇ જાય તો આ સંસારી આત્મા પટકાઇ જાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? એક નજીવા કારણસર અને તે પણ માત્ર મનથી જ માની લીધેલા કારણસર દશરથમહારાજાની પટ્ટરાણી કારમી રીતે મરવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલ છે, એ કેવી કારમી અને દુઃખજનક ઘટના ગણાય !

કંચુકીનું આગમન : દશરથરાજાનો પ્રશ્ન :

પણ એટલામાં તો તે જ સમયે દશરથ નરેંદ્ર ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આવી પહોંચેલા દશરથમહારાજાએ પોતાની પટ્ટરાણીને તેવી અવસ્થામાં રહેલી જોઇ. એવી અવસ્થામાં જોવાથી દશરથમહારાજાને લાગ્યું કે આ હમણાં જ મરી જશે ! એટલે તેનાં મૃત્યુથી ભય પામેલા દૃશરથમહારાજાએ તે પોતાની પટ્ટરાણીને પોતાના પાસે બેસાડીને કહ્યું કે, 'હે દેવી ! કયા અપમાનથી તે આવું દુઃસાહસ આરંભ્યું છે ? શું દૈવયોગે મેં કાંઇ પણ તારી અવમાનના કરી છે ?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ગદ્ગદ્ વાણીવાળી બની ગયેલી તે પટ્ટરાણી કૌશલ્યાએ પણ મહારાજાને કહ્યું કે, 'હે નાથ ! આપે શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્નાત્રનું જલ સઘળીયે રાણીઓને ભિન્ન ભિન્ન મોકલી આપ્યું પણ મારા માટે જ આપે એ સ્નાત્રજલ ન મોકલી આપ્યું.'

આ પ્રમાણે રાણી જે સમયે બોલી તે જ સમયે 'રાજાએ આ સ્નાત્રનું જલ મોકલાવ્યું છે' આ પ્રમાણે બોલતો કંચુકી ત્યાં આગળ આવ્યો. રાજાએ પણ પ્રથમ તો કાંઇ બોલ્યા વિના તે પવિત્ર સ્નાત્ર જલ દ્વારા સ્વયં પટ્ટરાણીના મસ્તક ઉપર અભિષેકર્યો અને તે પછી રાજાએ તે કંચુકીને પૂછયું કે, 'તું આટલા બધા વિલંબથી કેમ આવ્યો ?' આ પ્રમાણેના રાજાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કચુંકીએ પણ ઘણા જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્ ! સર્વ કાર્યો માટે અસમર્થ એવું મારૂ વૃદ્ધપણું અપરાધ કરે છે. આપ પોતે પણ આ મને જુઓ. આવી અવસ્થામાં રહેલા મને આપ જોશો એટલે આપ જ કહેશો કે આ અપરાધ તારો નથી પણ તારા સર્વ કાર્યોમાં અસમર્થ એવા વૃદ્ધપણાનો જ અપરાધ છે, એમાં કશી જ શંકા નથી.'

દશરથ મહારાજા કંચુકીને જોઇને વૈરાગ્ય પામ્યા :

આ રીતે પોતાનો અપરાધ નથી પણ પોતાના વૃદ્ધપણાનો જ અપરાધ છે, એમ જણાવીને કંચુકીએ જ્યારે પોતાને જોવાનું જણાવ્યું ત્યારે દશરથમહારાજાએ પણ તેની સામે જોયું. તેની સામે જોયું ત્યારે રાજાને જણાયું કે ખરેખર ! આ કહે છે તેમજ છે. કારણ કે તેના શરીર ઉપર વૃદ્ધાવસ્થાએ કારમો હુમલો કર્યો હતો. વૃદ્ધાવસ્થાને અંગે તે ઘણો જ દયાજનક દેખાતો હતો. વૃદ્ધાવસ્થાને અંગે તે કંચુકી જાણે મરવાને ઇચ્છતો હોય તેની માફક પગલે પગલે સ્ખલના પામતો દેખાતો હતો, તેના મુખમાં જે દાંતો હતા તે ઘંટની અંદર રહેલા લોલકની માફક ચપલ હતા, તેના આખાએ શરીરની ચામડી એવી વળી ગયેલી હતી કે તે વળીઓનું ભાજન જ થઇ પડયો હતો. એના આખાએ અંગની રોમરાજી શ્વેત થઇ ગઇ હતી, ભ્રકુટીની લોમથી તેના નેત્રો તદ્દન ઢંકાઇ ગયેલા હતા. તેના શરીરમાંનું માંસ અને લોહી સૂકાઇ ગયેલું હતું અને તેના આખાએ અંગમાં ભારેમાં ભારે કંપ ઉત્પન્ન થઇ ગયો હતો અર્થાત્ તેનું આખુંએ અંગ કાયમ ખાતે કંપ્યા કરતું હતું.

આવી સ્થિતિમાં આવી પડેલા પોતાના કંચુકીને જોઇને દશરથમહારાજાએ પોતાના અંતઃકરણમાં ચિંતવ્યું કે

''यावत् वयं इदृशा न स्मः तावत् । हि चतुर्थपुरुषार्थाय प्रयतामहे''

જ્યાં સુધીમાં અમે પણ આ કંચુકીના જેવી દશામાં ન આવી જઇએ ત્યાં સુધીમાં અમે, ચોથો પુરૂષાર્થ જે મોક્ષ તેની આરાધના માટે પ્રયત્નશીલ બનીએ.

આવી ઉત્તમ વિચારણાના પ્રતાપે દશરથમહારાજા, પ્રતિ સમય એક જ જાતના મનોરથોમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યા અને તે મનોરથો એ જ કે, કારમી વૃદ્ધાવસ્થાના પાશમાં સપડાઇ જઇએ તે પહેલા અમારે મોક્ષની આરાધના કરી જ લેવી જોઇએ. આવા મનોરથોના યોગે દશરથમહારાજા વિષયોથી પરાઙ્મુખ બની ગયા. ઉત્તમ પ્રકારના મનોરથોના પ્રતાપે દશરથમહારાજાને વિષયો વિષમય લાગવા માંડયા. ઉત્તમ ભાવના આત્માને સંસારની કોઇ જ વસ્તુમાં લીન થવા નથી દેતી. ઉત્તમ ભાવનાના યોગે દશરથમહારાજા સંસાર ઉપર એવા વિરાગી બની ગયા કે એમનો આત્મા એક માત્ર વૈરાગ્યમય જ બની ગયો. આમ વૈરાગ્યદશામાં દશરથમહારાજાએ કેટલોક સમય પસાર કર્યો.

[૪૩]

શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં શાસનની અનુપમ મહત્તા :

આપણે દશરથમહારાજાના વૈરાગ્યનો પ્રસંગ જોયો. એ પ્રસંગમાં આપણે જોઇ આવ્યા કે પોતાના અદનામાં અદના સેવક એક વૃદ્ધ કંચુકીની શારીરિક દુઃસ્થિતિ જોવા માત્રથી જ દશરથમહારાજા વૈરાગ્યને પામ્યા.

વૈરાગ્ય એ એવી વસ્તુ છે કે જે અનેક નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. કોઇ પણ નિમિત્ત પામીને ઉત્પન્ન થયેલો વૈરાગ્ય એ તો ઉપાદેય જ છે. વૈરાગ્યની ઉપાદેયતામાં બે મત છે જ નહિ. કોઇ પણ પ્રકારે આત્માને સંસારની દુઃખમયતા ભાસવી જોઇએ. સંસારની અસારતાનાં દર્શનથી, સંસારની અસ્થિરતાના દર્શનથી, સંસારની અનિત્યતાના દર્શનથી કે સંસારની અશરણતાના દર્શનથી અર્થાત્ કોઇપણ પ્રકારે સંસારની હેયતા ત્યાજ્યતા આત્માને સમજાય એ પ્રભુશાસનને ઇષ્ટ છે. ભવની નિર્ગુણતા જોનાર મિથ્યાદૃષ્ટિમાં પણ વૈરાગ્યના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. કોઇપણ પ્રકારે સંસાર ઉપરથી અરૂચિ એનું નામ વૈરાગ્ય. સંસાર ઉપર અરૂચિ થવાના યોગે સંસારથી તારનાર જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ મુક્તિની સાધના માટે સજ્જ થવાની ભાવના એ જ એ વૈરાગ્યનો હેતુ છે. એવું ફલ આણનાર વૈરાગ્યની અવગણના કયો ઉત્તમ આત્મા કરી શકે તેમ છે ?

એક સામાન્ય નિમિત્તને પામીને પણ પ્રભુમાર્ગના પ્રેમી આત્માઓનું અંતઃકરણ વૈરાગ્યથી વાસિત થઇ જાય છે, એ વાતને આ પ્રસંગ સારામાં સારી રીતે સમજાવે છે. નોકરના શરીરની ક્ષીણતા જોવાથી સુખસંપત્તિમાં મહાલતા સ્વામીને વૈરાગ્ય થાય એ પ્રભુશાસનની અનુપમ મહત્તા સૂચવે છે. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓની મનોદશા જ જુદા પ્રકારની હોય છે. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓ કોઇ પણ પ્રસંગને આત્માના હિતમાં યોજી દે છે.

એક પોતાના કંચુકીના શરીરની દુઃખદ દુર્દશાને દેખતાંની સાથે જ દશરથમહારાજાના હૃદયમાં એ ઊર્મિ ઉઠી કે જેટલામાં અમારી દશા આવા પ્રકારની ન થાય તેટલામાં અમારે ચોથા પુરૂષાર્થની સાધના માટ સજ્જ થવું જોઇએ. આ પ્રસંગની દશરથમહારાજાની ભાવનાને કંઇક વિસ્તારથી આલેખતા પઉમચરિયમ્‌ના કર્તા શ્રી વિમલસૂરિમહારાજા ફરમાવે છે કે

પોતાના કંચુકીએ વિલમ્બથી આવી પહોંચવાનું કારણ જણાવતાં પોતાના શરીરની દુઃસ્થિતિનું જે વર્ણન કંચુકીએ કર્યું તેનું શ્રવણ કરીને દશરથમહારાજાએ પોતાના અંતરમાં એ ચિંતવ્યું કે-

> ''देहस्स कए पुरिसा, कुणन्ति पावं परिग्गहासत्ता । विसयविसमोहियमई, धम्मं दूरेण वज्जेन्ति ॥१॥
> ''पुण्णेण परिग्गहिया, ते पुरिसा जे गिहं पयहिऊणं । धम्मचरणोवएसं, कुणन्ति निच्चं दढधिईया ॥२॥
> कइयाहं विसयसुहं, मोत्तुण परिग्गहं च निस्संगो । कहामि जिणतवं चिय, दुक्खखयकारणठाइ ॥३॥

(પઉમચરિયમ્ ૨૯મી સંધિઃ)

પરિગ્રહમાં આસકત અને વિષયોરૂપ વિષથી મોહિત મતિવાળા બનેલા કેટલાય પુરૂષો દેહને માટે પાપ કરે છે ! અને ધર્મને દૂરથી તજી દે છે. ખરેખર તે જ પુરૂષો પુણ્યશાલી છે કે જે પુરૂષો ઘરનો ત્યાગ કરીને અને એના ત્યાગમાં સદાય દૃઢબુદ્ધિવાળા થયા થકા ધર્મની આચરણાનો ઉપદેશ કરે છે. એ કારણે હું પણ વિષયસુખને અને પરિગ્રહને મૂકીને નિઃસંગ થયો થકો દુઃખક્ષયના કારણ માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રરૂપેલા તપને ક્યારે આચરિશ ?'

સુંદરસુયોગની સાર્થક્તા માટે સુપ્રયત્ન :

આવા પ્રકારની ભાવનાના યોગે વિષયોથી વિરકત બનીને ધર્મના અનુરાગમાં રકત બનેલા દશરથમહારાજાનો કેટલોક સમય પસાર થયો, તે બાદ કોઈ એક દિવસે તે નગરીમાં મુનિસંઘથી પરિવરેલા એક સૂરિવર સમવસર્યા. તે સૂરિવરનું નામ સત્યભૂતિ હતું. તે સૂરિવર મહામુનિ હોઈ મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન આ ચાર જ્ઞાનને ધરનારા હતાં.

પુણ્યશાલી આત્માઓને પુણ્યના પ્રતાપે સુયોગ મળતાં પણ વાર નથી લાગતી. વૈરાગ્યભાવનાને ઉત્તેજનાર અને સફળ કરનાર સદ્‌ગુરૂનો યોગ દશરથમહારાજાને અલ્પ સમયમાં જ થયો એ ખરેખર પુણ્યનો પ્રતાપ છે. પુણ્યના પ્રતાપ વિના આવા પ્રકારનો ઇષ્ટયોગ નથી જ પ્રાપ્ત થઇ શકતો. પુણ્યશાળી આત્માઓને જ આવા યોગો સહજમાં પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

આવા સુંદર સુયોગોની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ તેનો લાભ લેનારા આત્માઓ ઘણા જ અલ્પ હોય છે. સુંદર સુયોગો મળવા છતાં પણ પ્રમાદી આત્માઓ તેનો લાભ નથી જ લઇ શકતા. પ્રાપ્ત થયેલી ઉત્તમ સામગ્રીઓનો લાભ લેવા માગનારાઓએ અવશ્ય પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરવો જોઇએ. સૂરિવરની પધરામણી થવા છતાં પણ જો દશરથમહારાજા પ્રમાદી બની રહે અને તે સૂરિવરની સેવામાં ઉપસ્થિત ન થાય તો તેમને પણ એ સુંદર સુયોગનો લાભ ન જ મળી શકે, પણ પ્રભુશાસનને પામેલા દશરથમહારાજા પ્રથમથી જ તેવા પ્રમાદી ન હોય તો પછી વૈરાગ્યવાસિત થયા પછી તો તેવા પ્રમાદી બને જ શાના ? સામાન્ય રીતે જ ધર્મના અર્થી આત્માઓના એ મનોરથો હોય છે કે સદ્‌ગુરૂનો યોગ ક્યારે થાય ? ક્યારે ધર્મશ્રવણનો સુયોગ મળે ? અને ક્યારે ધર્મના આરાધક બનીએ ? સામાન્ય ધર્મના અર્થી આત્માઓની પણ જ્યારે આવા પ્રકારની મનોદશા હોય છે. ત્યારે સમ્યગ્‌દર્શનને પામેલા અને વૈરાગ્યવાસિત થયેલા આત્માઓ સદ્‌ગુરૂનો યોગ મળ્યા પછી કેમ જ બેઠા રહે ? એવા આત્માઓથી ઉત્તમ સામગ્રીઓનો સુયોગ થયા પછી કોઇપણ રીતે બેસી રહેવાય જ નહિ. એ જ કારણે સૂરિવરની પધરામણી થવાની જાણ થતાંની સાથે જ દશરથમહારાજા પણ પોતાના પુત્ર આદિના પરિવાર સાથે, જે સ્થાને સૂરિવર પધાર્યા હતા તે સ્થાને પહોંચ્યા; ત્યાં જઇને તે સૂરિવરને દશરથમહારાજાએ પોતાના પરિવારની સાથે વંદન કર્યું અને દેશના સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા દશરથમહારાજા પોતાના પરિવારની સાથે તે સૂરિવરની સેવામાં ત્યાં જ બેઠા.

એ જ અરસામાં અનેક વિદ્યાધરેંદ્રોના પરિવારથી પરિવરેલા ચંદ્રગતિ નામના રાજા, સીતાના અભિલાષથી સંતપ્ત હૃદયવાળા પોતાના ભામંડલ નામના પુત્રની સાથે વૈતાઢયગિરિ ઉપરથી રથાવર્ત નામના પર્વત ઉપર શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓને વંદન કરવા માટે ગયા હતા ને ત્યાં રહેલા શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓને વંદન કરીને પાછા ફર્યા થકા ત્યાં તેઓ આવ્યા અને આકાશમાં રહેલા તેમણે, ત્યાં સમોસરેલા તે સૂરિવરને જોયાં. સૂરિવરને જોવાથી તે પણ પોતાના પરિવારની સાથે ત્યાં ઉતર્યા અને સૂરિવરને વંદન કર્યું. વંદન કર્યા પછી ધર્મને સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા તેઓ પણ પરિવારની સાથે ત્યાં બેઠા.

ચાર જ્ઞાનના ધણી સત્યભૂતિ નામના સત્યવાદી સૂરિવરે ભામંડલના હૃદયમાં સીતાના અભિલાષથી ઉત્પન્ન થયેલા તાપને જાણ્યો. એ તાપને જાણીને તે સૂરિવરે દેશના કર્યા બાદ તે સઘળાઓને પાપથી નિવૃત્ત બનાવવા

માટે ભામંડલ અને સીતા સાથે ચંદ્રગતિ અને પુષ્પવતીના પૂર્વભવો કહ્યા, અર્થાત્ ભામંડલ અને સીતા તથા ચંદ્રગતિ અને પુષ્પવતી આ ચારેના પૂર્વભવો કહ્યાં એટલું જ નહિ પણ એ પરમોપકારી સૂરિવરે આ ભવમાં સીતા અને ભામંડલની યુગલપણે થયેલી ઉત્પત્તિને અને ભામંડલના થયેલ અપરણને પણ યથાસ્થિતપણે કહ્યું.

[૪૪]

ભામંડલનો સંતાપ દૂર થયો :

ઉપકારી સૂરિવરે કરેલા તે કથનને સાંભળીને ભામંડલકુમારને પણ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. મુનિવરના તે કથનને સાંભળીને ઉત્પન્ન થયું છે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન જેને તેવો ભામંડલકુમાર પણ મૂર્ચ્છિત થઇને ભૂમિ ઉપર એકદમ પટકાઇ પડયો. સંજ્ઞા પામ્યા પછી ભામંડલકુમારે પોતે પણ સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરે કહેલા પોતાના પૂર્વભવના વૃત્તાંતને કહી બતાવ્યો.

ભામંડલકુમારે પોતે પોતાના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત કહેતાં શું કહ્યું એનું વર્ણન કરતાં શ્રી પઉમચરિયમ્‌ના રચયિતા શ્રી વિમલસૂરિમહારાજા જણાવે છે કે તે ભામંડલકુમારે પોતાના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત કહેતા કહ્યું કે -

'એક વિદર્ભા નામની નગરી હતી. તે નગરીમાં હું પહેલાં કુંડલમંડિત નામનો નરવરેન્દ્ર હતો. તે સમયે કામવશ બનેલા મેં એક બ્રાહ્મણની ભાર્યાનું અપહરણ કર્યું. તે પછી અનરણ્ય રાજાએ મને બાંધ્યો. ત્યાંથી છૂટીને ફરતા એવા મેં તપોલક્ષ્મીથી ભૂષિત શરીરવાળા એક શ્રમણને જોયા. તે મુનિવર પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરીને હું ભાવિત મનવાળો થયો, પણ સ્વધર્મની આરાધનામાં મંદસત્ત્વવાળા મેં માત્ર માંસભક્ષણ નહિ કરવાનું જ વ્રત લીધું. આ લોકમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવું જિનેશ્વરદેવના ધર્મનું એ માહાત્મ્ય છે કે ઘણા પાપોને કરનારો એવો પણ હું દુર્ગતિમાં ગયો નહિ. નિયમ અને સંયમે કરીને તથા અનન્ય દૃષ્ટિપણાએ કરીને ત્યાંથી મરીને હું અન્ય જીવની સાથે વિદેહાદેવીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયો. મેં જેની સ્ત્રીનું હરણ કર્યું હતું તે મરીને સુરવર તરીકે ઉત્પન્ન થયો, તેણે મારૂં હરણ કર્યું અને મણિકુંડલ આપીને મને મૂકયો.'

(૩૦મો ઉદ્દેશો)

આ વૃત્તાંતના શ્રવણથી ચંદ્રગતિ આદિ સઘળાય પરમસંવેગને પામ્યા. ભામંડલ પણ કામનો સંતાપ ટળી જવાથી શાંત થયો અને સીતા એ મારી ભગિની છે એમ જાણવાથી બુદ્ધિશાળી એવા તેણે સીતાને નમસ્કાર કર્યા. ઉત્પન્ન થવા માત્રથી જ જેનું હરણ કરવામાં આવ્યું હતું તે જ આ મારો સહોદર છે, એ પ્રમાણે જાણવાથી હર્ષને પામેલી મહાસતી સીતાએ પણ તેને આશિષ આપી. એ પછી ઉત્પન્ન થયો છે સુંદર પ્રેમ જેને એવા અને વિનયવાન્ એવા ભામંડલે લલાટથી ભૂમિને સ્પર્શ કરીને રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કર્યા.

ચંદ્રગતિ રાજાએ તે જ સમયે ઉત્તમ વિદ્યાધરોને મોકલીને વિદેહાદેવીની સાથે જનકમહારાજાને ત્યાં બોલાવડાવ્યા, અને ઉત્પન્ન થવા માત્રથી અપહાર થવા વગેરેનું વૃત્તાંત કહીને જનકમહારાજાને કહ્યું કે, 'આ ભામંડલ આપનો પુત્ર છે.' ચંદ્રગતિના તે વચનથી મેઘના ગર્જારવની જેમ મયૂરો હર્ષ પામે છે તેમ જનકમહારાજા અને વિદેહાદેવી હર્ષને પામ્યા, એટલું જ નહિ પણ વિદેહાદેવીએ તો પોતાના સ્તનના દૂધને ઝરાવ્યું અર્થાત્ ભામંડલના દર્શનથી વિદેહાદેવીના સ્તનમાંથી દૂધ ઝર્યું. આનંદમગ્ન બની ગયેલા જનકમહારાજાએ અને વિદેહારાણીએ અશ્રુનાં પાણીથી ભામંડલને સ્નાન કરાવી દીધું અને મસ્તક ઉપર ચુંબન કર્યું. એ રીતે હર્ષાશ્રુથી સ્થાપિત કરાયેલા અને મસ્તક ઉપર ચુંબન કરાયેલા ભામંડલે આ મારા માતાપિતા છે એમ ઓળખીને જનકમહારાજા અને વિદેહારાણીને નમસ્કાર કર્યા.

ચંદ્રગતિનો પ્રતિબોધ : દીક્ષા ગ્રહણ :

આ પછી સંસારથી ઉદ્‌વિગ્ન બનેલા ચંદ્રગતિ રાજાએ તો પોતાનું રાજ્ય પોતાના પુત્ર ભામંડલ ઉપર સ્થાપન કરીને સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં શ્રી પઉમચરિયમ્‌ના કર્ત્તા તો કહે છે કે ભામંડલ દ્વારા પૂર્વભવનું વૃત્તાંત સાંભળતાની સાથે જ ચંદ્રગતિરાજા એકદમ વિસ્મિત હૃદયવાળા બની ગયા છે અને મુખથી ધિક્કાર ધિક્કાર શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતા તે સંસારની સ્થિતિને ખૂબ ખૂબ નિંદે છે, અને સંસારથી અતિશય ભય પામેલા તે મુનિવરને ઉદ્દેશીને 'હે ભગવાન્ ! એક મનવાળા થઇને આપ મારા વચનને સાંભળો' આ પ્રમાણે કહીને વિનવે છે કે,

"तुज्झ पसाएण अहं, जिणदिक्खं गेण्हिऊण कयनियमो । इच्छामि विणिग्गन्तुं, इमाओ भवपञ्जरघराओ ॥१॥
(૩૦ સંધિ)

"હે ભગવાન્ ! હું આપના પ્રસાદથી શ્રી જિનેશ્વરભગવાને અજોડ રીતે સેવીને શકય રીતે ઉપદેશેલી દીક્ષાને ગ્રહણ કરીને કૃતનિયમ બન્યો થકો આ સંસારપંજરરૂપ ઘરમાંથી સર્વ પ્રકારે નીકળી જવાને એટલે કે મુક્તિએ જવાને ઇચ્છું છું."

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે સંસારના સ્વરૂપથી સુજ્ઞાત બનેલા ભવ્ય આત્માઓની સંસાર પ્રત્યે કેવી ભાવના થઇ જાય છે ? મુક્તિગમનને યોગ્ય આત્માઓ સંસારસ્વરૂપને યથાસ્થિત જાણ્યા પછી એક ક્ષણ પણ સંસારરૂપ કારાગારમાં રહી શકતા નથી. નિર્વેદ અને વૈરાગ્ય એ આત્માઓને સંસારમાંથી એકદમ ઉદ્‌વિગ્ન બનાવી દે છે. એ આત્માઓને આખોએ સંસાર નારક-ચારકના જેવો લાગે છે. સંસારમાં મનાતું એક પણ સુખ એ આત્માઓને સુખરૂપ નથી લાગતું. સુરપણાનાં સુખો અને મનુષ્યપણાના સુખો એ આત્માઓને દુઃખરૂપ ભાસે છે. એવા આત્માઓને મન સંસાર એ હેય ત્યાજ્ય લાગે છે અને મોક્ષ એ જ એક ઉપાદેય લાગે છે. એવા આત્માઓ એક ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી જ સંસારમાં રહે છે પણ હૃદયથી નહિ. એવા આત્માઓનું હૃદય સંસારથી સદાય પર જ રહે છે. એવા આત્માઓને સંસારમાં એક ક્ષણ પણ કાઢવી એ ભારે થઇ પડે છે. એ જ કારણે ચંદ્રગતિ મહારાજાએ એકદમ સંસાર છોડીને સંયમનો સ્વીકાર કર્યો.

આ રીતે સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરના પ્રતાપે ચંદ્રગતિ મહારાજાનો સંપૂર્ણ આત્મોદ્ધાર થયો અને ભામંડલનો આત્મા પણ કામાગ્નિથી સળગતો હતો તે શાંત થયો. પોતાના પિતાની દીક્ષા થયા પછી, ભામંડલ, સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરને, ચંદ્રગતિ નામના રાજર્ષિને, પોતાના માતાપિતા જનકરાજા તથા વિદેહા રાણીને, દશરથમહારાજાને અને સીતાદેવીને તથા રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કરીને પોતાના નગર પ્રત્યે ચાલ્યા ગયા.

[૪૫]

શું જોઇ ગયા ?

આપણે જોઇ ગયા કે ચાર જ્ઞાનના ધણી સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરની પધરામણીથી ભામંડલ કામના સંતાપથી સળગતા મટયા અને ચંદ્રગતિ મહારાજા સંસારની અસારતા જાણીને ત્યાગી થયા. તદુપરાંત પરમજ્ઞાની એ સૂરિવરના શ્રીમુખેથી ચંદ્રગતિ અને પુષ્પવતી તથા ભામંડલ અને સીતાના પૂર્વ ભવોને સાંભળીને અને ચંદ્રગતિ નામના રાજાને સંસારથી ઉદ્વિગ્ન બની સંયમધર બનતા જોઇને દશરથમહારાજાએ પણ તે સત્યભૂતિ નામના મહર્ષિને નમસ્કાર કરીને પોતાના પૂર્વભવોને પૂછ્યા અને તે મુનિવરે તેમના પૂર્વભવોને કહ્યાં.

સત્યભૂતિ મહર્ષિએ કહેલા દશરથરાજાના પૂર્વભવો :

દશરથમહારાજાના પૂર્વભવોનું વર્ણન કરતાં ચાર જ્ઞાનને ધરનારા સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરે ફરમાવ્યું કે -

''હે રાજન્ ! આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો તું સેનાપુરમાં મહાત્મા ભાવન નામના વણિકની દીપિકા નામની પત્નીથી ઉપાસ્તિ નામની કન્યા તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો. એ ઉપાસ્તિ તે ભવમાં સાધુઓની દ્વેષિણી થઇને ઘણા કાળ સુધી કષ્ટપૂર્વક તિર્યંચ આદિ યોનિઓમાં ભટકી. તેના જીવરૂપ તું ભવમાં ભ્રમણ કરીને તે પછી ચંદ્રપુર નામના પુરમાં ધન નામના ગૃહસ્થની સુંદરી નામની પત્નીથી વરૂણ નામના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે ભવમાં તું પ્રકૃત્તિએ કરીને ઉદાર થયો અને તે ઉદારતાના યોગે તે ભવમાં તું શ્રદ્ધાપૂર્વક નિરંતર સાધુઓને અધિક દાન આપતો હતો. એ રીતે એ ભવમાં ધર્મનું આરાધન કરીને ત્યાંથી તું કાલધર્મને પામ્યો. ત્યાંથી કાલધર્મ પામેલો તું ધાતકીખંડ નામના દ્વીપમાં આવેલા ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં યુગલીયા તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી મરીને તું દેવલોકમાં ગયો. દેવલોકમાંથી પણ ચ્યવીને તું પુષ્કલાવતી નામના વિજયમાં આવેલી પુષ્કલા નામની પુરીમાં નંદીઘોષ નામના નરપતિ અને પૃથ્વીદેવી નામના રાણીના પુત્ર તરીકે નંદીવર્ધન નામે ઉત્પન્ન થયો. એ નંદીઘોષ રાજા નંદીવર્ધન નામના પુત્ર તરીકે તને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરી યશોધર નામના મુનિવર પાસે દીક્ષાગ્રહણ કરીને ગ્રૈવેયકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયાં. ત્યાં નંદિવર્ધન તરીકે ઓળખાતો તું શ્રાવકપણું પાળીને બ્રહ્મલોક નામના પાંચમા દેવલોકોમાં દેવ તરીકે થયો. ત્યાંથી પણ ચ્યવીને તું પશ્ચિમવિદેહમાં આવેલા વૈતાઢય નામના પર્વત ઉપર આવેલી ઉત્તર અને દક્ષિણ નામની બે શ્રેણિઓ પૈકીની જે ઉત્તરશ્રેણિ તેમાં ભૂષણરૂપ શશિપુર નામના નગરમાં રત્નમાલી ખેચરપતિની વિદ્યુલ્લતા નામની ધર્મપત્નીથી મહાપરાક્રમી એવા સૂર્યંજય નામના પુત્ર તરીકે તું ઉત્પન્ન થયો. એક વાર એ ભવના તારા પિતા તે રત્નમાલી નામના ખેચરપતિ અહંકારી એવા વજનયન નામના વિદ્યાધરેશ્વરને જીતવા માટે સિંહપુર નામના નગરમાં ગયા. ત્યાં જઇને તે ખેચરપતિએ હઠથી બાલ અને વૃદ્ધોથી તથા સ્ત્રીઓ સમુદાયથી ભરેલા અને પશુઓ તથા ઉપવનોથી શોભતા એવા તે આખાએ સિંહપુર નામના ગામને સળગાવી દેવાનો આરંભ કર્યો.

તે અવસરે ઉપમન્યુ નામના પૂર્વ જન્મના પુરોહિતનો જીવ જે દેવ હતો તે સહસ્રાર નામના દેવલોકમાંથી આવીને એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે 'હે મહાનુભાવ ! તું આવા પ્રકારના ઉત્કટ પાપને ન કર. પૂર્વ જન્મમાં તું ભૂરિનંદન નામનો રાજા હતો. તે અવસ્થામાં તેં વિવેકના યોગે માંસ નહિ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, પરન્તુ ઉપમન્યુ નામના પુરોહિતના કહેવાથી તેં પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કર્યો હતો. કોઇ એક દિવસે સ્કંદ નામના કોઇ પુરૂષે તે પુરોહિતને મારી નાખ્યો. મરીને તે પુરોહિતનો જીવ હાથી થયો અને તે હાથી ભૂરિનંદન રાજાએ ગ્રહણ કર્યો. ભૂરિનંદન નામના ભૂપતિનો તે હાથી રણમાં માર્યો ગયો. રણમાં મરી ગયેલો તે હાથી મરીને તે જ ભૂરિનંદન રાજાની ગંધારા નામની પત્નીની કુક્ષિથી અરિસૂદન નામનો પુત્ર થયો, ત્યાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉપન્ન થવાથી તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને દીક્ષાનું પાલન કરી કાલધર્મ પામીને તે હું સહસ્રાર કલ્પમાં દેવ થયો છું. આ રીતે તું મને જાણ, તે ભૂરિનંદન રાજા મરીને વનમાં અજગર થયો અને અજગરપણામાં દાવાનલથી દગ્ધ બની ગયેલો તે મરીને બીજી નરકમાં ગયો. પૂર્વના સ્નેહના યોગે નરકમાં પણ જઇને મેં તેને પ્રતિબોધ પમાડયો, ત્યાંથી નીકળીને તું અહીં રત્નમાલી નામના રાજા તરીકે થયો છે, માટે હું તને કહું છું કે તે વખતે જેમ માંસના પચ્ચખાણનો ભંગ કર્યો હતો તેમ હાલ ભવિષ્યમાં જેના યોગે અનંત દુઃખો પ્રાપ્ત થાય એવા આ પુરદાહને તું ન કર.'

પોતાના પૂર્વભવનો જે પુરોહિત, તેના મુખથી પોતાના પૂર્વભવોને અને પૂર્વની કારવાઇને કહેનારા આ વચનને સાંભળીને રત્નમાલી યુદ્ધથી નિવૃત થયા અને કુલનંદન નામના સૂર્યંજયના એટલે તારા પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો. પોતાના પુત્રના પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપીને રત્નમાલી રાજાએ પોતાના સૂર્યંજય નામના પુત્રની સાથે જ એટલે કે તારી જ સાથે તે જ સમયે તિલકસુંદર નામના આચાર્ય મહારાજાની પાસે દિક્ષા અંગીકાર કરી. રત્નમાલી અને સૂર્યંજય એ બન્નેય મુનિપણામાં જ કાલધર્મ પામીને મહાશુક્ર નામના સાતમા દેવલોકમાં ઉત્તમ અમર તરીકે થયા.

'હે રાજન્ ! તે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને જે સૂર્યજયનો આત્મા તે તું દશરથ થયો. રત્નમાલી ચ્યવીને આ જનક થયો, ઉપમન્યુ નામનો જે પુરોહિત તે સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાંથી ચ્યવીને જનકનો નાનો ભાઈ કનક થયો અને નંદિવર્ધન તરીકેના જન્મમાં જે તારા પિતા નંદિઘોષ કે જે તને ગાદી ઉપર બેસાડી મુનિ થઈને ગ્રૈવેયક નામના દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા હતા, તે હું ગ્રૈવેયકમાંથી ચ્યવીને અહીં સત્યભૂતિ તરીકે થયો.'

સંસારનું કેવું વિચિત્ર આ નાટક :

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે આ સંસારનું નાટક કેવું અને કેટલું વિચિત્ર છે ? કર્મપરવશ આત્માઓ આ સંસારમાં કેવી કેવી રીતે ભટકે છે એ ખૂબ વિચારવા જેવી વસ્તુ છે. આ શરણરહિત સંસારમાં નિરાધારપણે આત્માઓ પરિભ્રમણ કરે છે. વિષયકષાયને વશ પડેલા આત્માઓ ધર્મથી પરાઙ્-મુખ થઈ નહિ કરવા યોગ્ય અનેક કાર્યો કરે છે અને એના પરિણામે ચિરકાલ સુધી આ સંસારરૂપ ભયંકર અટવીમાં એ બિચારાઓ અનેક પ્રકારની યાતનાઓને સહન કરતા આથડયા કરે છે. પોતાની આવી દુર્દશાનો જ્યારે ભવ્ય આત્માને ખ્યાલ આવે છે, ત્યારે તે આત્મા અનાદિકાલથી સંસારના રંગમાં રક્ત હોવા છતાં એકદમ ચોંકી ઉઠે છે અને પરિણામે એ આત્માને આ કારમા સંસાર તરફ અવશ્ય ઘૃણા ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે સામાન્ય ભવ્ય આત્માને પણ જેથી સંસાર ઉપર ઘૃણા થાય તેવી વસ્તુ વસ્તુના શ્રવણથી જેની ભવ્યતા ખૂબજ ખીલી ઉઠી છે તેવા દશરથમહારાજાને એ કારમા સંસાર ઉપર ઘૃણા આવે એમાં તો આશ્ચર્ય જ શું છે ?

પ્રથમથી વૈરાગ્યવાસિત બની ગયેલા દશરથમહારાજાએ સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરના શ્રીમુખેથી પોતાના પૂર્વભવોને આ રીતે સાંભળ્યા કે તરત જ તે પુણ્યાત્માને એકદમ સંવેગ ઉત્પન્ન થાય છે. એ સંવેગના યોગે એ પુણ્યાત્મા તરત જ પ્રવ્રજ્યાના અભિલાષી બને છે. સંવેગના પ્રતાપે પ્રવ્રજ્યાના અભિલાષી બનેલા તે મહારાજા શું કરે છે ? એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે સત્યભૂતિ નામના સૂરિવરે કહેલા પોતાના તે પૂર્વભવોને સાંભળીને ઉત્પન્ન થયો છે સંવેગ જેમને અને એ સંવેગના પ્રતાપે પ્રવ્રજ્યાના અભિલાષી બનેલા એવા તે અનરણ્ય મહારાજાના પુત્ર દશરથમહારાજા તે સૂરિવરને વંદન કરીને રામચંદ્રજી ઉપર રાજ્યને સ્થાપન કરવાને માટે ઘેર ગયા.

[૪૯]

સૂરિદેવનો મહાન ઉપકાર :

આપણે જોઈ ગયા કે સત્યભૂતિ નામના ચાર જ્ઞાનના સ્વામી સૂરિવર પધારવાથી અનેક આત્માઓનો ઉદ્ધાર થયો; કામદેવના કારમા સંતાપથી સળગતા ભામંડલ શાંત થયા અને ભામંડલના પાલક પિતા અને વિદ્યાધરોના સ્વામી ચંદ્રગતિ પણ સંસારની અસારતા અને વિચિત્રતા આદિને જાણી ભવથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા અને એ જ તારક સૂરિવરનાં વરદ હસ્તે દિક્ષિત થયા. સંસારથી વિરક્ત બનેલા દશરથમહારાજા પણ પોતાના પૂર્વભવોનું તે સૂરિવરના શ્રીમૂખે શ્રવણ કરવાથી સહસા સંવેગરંગના રંગી બન્યા અને દીક્ષાના અભિલાષી બનેલા તે નરપતિ, એકદમ તે પરમતારક સૂરિવરને વંદન કરીને રામચંદ્રજી ઉપર રાજ્યને સ્થાપન કરવા માટે પોતાના મહેલે પધાર્યા.

પોતાના પ્રાસાદે આવ્યા પછી દશરથમહારાજાએ, પોતાની રાણીઓને, પુત્રોને અને મુખ્ય મંત્રીઓને બોલાવીને તે સઘળાયની સાથે સુધારસ સમો આલાપ કરીને એટલે કે સૌને આનંદ થાય એવા પ્રકારની વાતચિત કરીને પોતાની દીક્ષાની બાબતમાં ઔચિત્ય મુજબ પૂછયું, કારણ કે મહારાજાને કોઈની આજ્ઞા તો માગવાની હતી જ નહિ; એટલે મહારાજાએ સૌની સમક્ષ પોતાની દીક્ષા લેવાની ભાવનાને પ્રકાશિત કરી.

આજ વસ્તુનું વર્ણન કરતાં પઉમચરિયમ્‌ના કર્ત્તા જણાવે છે કે સંસારના પરિભ્રમણથી ભય પામેલા દશરથમહારાજા જ્યારે દીક્ષા લેવાની ભાવનાવાળા બન્યા ત્યારે તેમણે એકદમ પોતાના સામંતોને અને મંત્રીજનોને બોલાવ્યા તેઓ પણ એકદમ આવ્યા અને મસ્તક દ્વારા પ્રણામ કરીને સુંદર આસનો ઉપર બેઠા. એ વખતે દશરથમહારાજાને તેઓના સુભટોએ વિનંતિપૂર્વક કહ્યું કે-

''सामिय ! देहाणतिं किं करणिज्जं''

'હે સ્વામિન્ ! આપ આજ્ઞા આપો કે શું કરણીય છે ?'

આ વિનંતિના ઉત્તરમાં મહારાજાએ પોતાની દીક્ષા લેવાની ભાવનાને પ્રકાશિત કરતાં ફરમાવ્યું કે-

''पव्वज्जं गिण्हिमो अज्ज હે સુભટો ! મારે આજે અમારે તમને કશું જ કરણીય કહેવાનું નથી, કારણ કે અમે તો આજે દીક્ષા ગ્રહણ કરીએ છીએ.'

અજ્ઞાની જીવોને ત્યાગ વૈરાગ્યની કિંમત નહિ

મહારાજાના શ્રીમુખેથી-અમે આજે દીક્ષા ગ્રહણ કરીએ છીએ-આવા પ્રકારના વાકયને સાંભળીને ચોંકી ઉઠેલા મંત્રિવરોએ મહારાજા પ્રત્યે અતિશય વિનિતભાવે પ્રશ્ન કર્યો કે-

''सामिय ! किं अज्ज कारणं जायं धणसयलजुवइवग्गं जेण तुमं ववसिओ मोत्तुं

''હે સ્વામિન્! આજે એવું શું કારણ બન્યું છે કે જેના યોગે આપ આ રીતે ધન અને સકલ યુવતિવર્ગને મૂકવા માટે પ્રયત્નશીલ બન્યા છો ?''

ખરે જ, અજ્ઞાન અને સંસારરસિક આત્માઓની માન્યતા એવીજ હોય છે કે- 'કંઈને કંઈ હૃદયદુ:ખ, વિગ્રહ કે અણબનાવ થયા વિના આ સંસારનો ત્યાગ કરવાને કોઈ તૈયાર થઈ શકે જ નહિ! અને એમની અજ્ઞાનતા અને સંસારરસિકતાને પ્રતાપે એમને એમ લાગે એમાં નવાઈ પણ નથી. અજ્ઞાન અને સંસારરસિક આત્માઓને મન ત્યાગ અને વૈરાગ્યની વાતો કિંમત વગરની લાગે છે, એટલે એવા આત્માઓને એમ જ લાગે!

સંસારની અશરણતા અને ધર્મની અનુપમતા :

પણ મંત્રિવરોના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર વાળતાં સંવેગરંગમાં ઝીલતા અને વૈરાગ્યના વેગમાં તણાતા નરવરેંદ્ર દશરથમહારાજાએ દીક્ષા લેવાનું કારણ દર્શાવતાં ઘણા જ સુંદર અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવ્યું કે,

''तो भणइ नरवरिन्दो, पच्चक्खं वो जयं निरवसेसं । सुक्कं व तणमसारं, उज्झइ मरणग्गिणा निययं ॥१॥
भवियाण जं सुगिज्झं, अगिज्झं अभवियाण जीवाणं । तियसाण पत्थणिज्झं, सिवगमणसुहावहं धम्मं ॥२॥
तं अज्झ मुणिसयासे, धम्मं सुणिउण जायसंवेगो । संसारभवसमूहं, इच्छामि अहं समुत्तरिउं ॥३॥

(પઉમચરિયમ્ : સંધિ ૩૧)

''હે મંત્રિવરો! તમને પણ પ્રત્યક્ષ છે કે, આ આખોએ અસાર જગત્ સુકા ઘાસની માફક નિશ્ચિતપણે મરણરૂપ અગ્નિ દ્વારા બળી જાય છે. અર્થાત્ સારૂંએ જગત્ મરણરૂપ અગ્નિથી સુકા ઘાસની માફક નિયતપણે બળી રહ્યું છે. આ વસ્તુ હું જાણું છું અને તમે નથી જાણતા એમ નથી, પણ મને અને તમને અર્થાત્ સૌને એ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ છે. વળી મોક્ષગમનરૂપ જે સુખ તેને સારી રીતે વહન કરનારો અર્થાત્ મોક્ષસુખને આપનારો જે ધર્મ, ભવ્યજીવો માટે સુગ્રાહ્ય છે, અભવ્ય જીવો માટે અગ્રાહ્ય છે અને દેવો માટે પ્રાર્થનીય છે, તે ધર્મને મેં આજે મુનિવર પાસેથી સાંભળ્યો, એ સાંભળીને મને સંવેગ થયો છે. એ સંવેગના યોગે હું આ સંસારસમુદ્રને સુખપૂર્વક ઉતરી જવાને ઈચ્છું છું.''

ભાગ્યવાનો! વિચારો કે મંત્રી આદિના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર વાળતાં દશરથમહારાજાએ સંસારની અશરણતા અને ધર્મની અનુપમતા આદિની સુંદરતાનો કેવો સુંદરમાં સુંદર ખ્યાલ આપ્યો છે? જે આત્માઓને જ્ઞાનથી અગર પૂર્વની આરાધના અગર તો લઘુકર્મિતાના પ્રતાપે સહેજે સહેજે પણ સંસારની અશરણતાનો અને ધર્મની આવા પ્રકારની અનુપમતાનો ખ્યાલ આવે તે આત્માઓ માટે સંવેગ એ દુઃસાધ્ય વસ્તુ નથી જ અને સંવેગ આવ્યા પછી સંસારસાગરને તરવાની ભાવના અવશ્ય જાગે જ, અને એ જાગ્યા પછી દીક્ષાના સ્વીકાર તરફ જ હૃદય ઢળે, કારણ કે એના વિના સંસારસાગરને તરવાનો અને મુક્તિપદે પહોંચવાનો એક પણ ઉપાય નથી. દીક્ષા તરફ અરૂચિ ધરનારા અને એના વિના પણ મુક્તિ સાધી શકાય છે એમ માનનારાઓ કોઇ પણ કાળે આ સંસારસાગરને તરી જઇ મુક્તિપદે પહોંચી શકતા જ નથી; એ જ કારણે દશરથમહારાજા અન્ય કોઇ ઉપાય તરફ નહી ઢળી પડતાં એજ ઉપાય તરફ ધસી રહ્યા છે.

આ સારૂંએ જગત નિશ્ચિતપણે સુકા ઘાસની માફક મરણરૂપ અગ્નિથી બળી રહ્યું છે એમ કહીને મહારાજાએ સંસારની અશરણતા સહેલાઇથી સમજાવી દીધી. સંસારની આ અશરણદશાને શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન નિરંતર સમજાવે છે. સઘળા જ સંસારીઓ મરણ આગળ શરણરહિત છે એમ પ્રભુનું શાસન સાફ શબ્દોમાં ફરમાવે છે. અશરણભાવનાનો ખ્યાલ આપતાં મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી ગણિવર ફરમાવે છે કે,

ये षट्खंडमहीमहीनतरसा निर्जित्य बभ्राजिरे, ये च स्वर्गभुजो भुजोर्जितमदा मेदुर्मुदा मेदुराः ।
तेऽपि क्रूरकृतान्तवक्त्रदनैर्निर्दल्यमाना हठादत्राणाः शरणाय हा दश दिशः प्रेक्षन्त दीनाननाः ॥१॥
विद्यामंत्रमहौषधिसेवां, सृजतु वशीकृतदेवाम् । रसतु रसायनमुपचयकरणं, तदपि न मुञ्चति मरणम् ॥२॥''

(શાંતસુધારસભાવના : બીજો પ્રકાશ)

ખરેખર કષ્ટની વાત છે કે પરિપૂર્ણ બળના પ્રતાપે છ ખંડની પૃથિવીને પોતાના તાબે બનાવીને જેઓ નવ નિધાન અને ચૌદ રત્નો આદિથી શોભી રહ્યા છે એવા ચક્રવર્તી રાજાઓ અને ભુજાઓ દ્વારા વૃદ્ધિ પામતો છે મદ જેઓનો તથા વિમાન, ઋદ્ધિ અને દેવાંગના આદિ પદાર્થોના પ્રેમથી પુષ્ટ બનેલા તેમજ સ્વર્ગને ભોગવનારા સુરેંદ્ર આદિ દેવો ખૂબ ખૂબ વિલાસયુક્ત બની રહ્યા છે, તેઓ પણ પ્રાણાન્ત સમયે રક્ષણથી રહિત બન્યા થકા ક્રૂર કૃતાન્તના મુખમાં રહેલા દાંતો દ્વારા બલાત્કારથી નિર્દલિત થાય છે ત્યારે મરણથી બચવા માટે દીનમુખવાળા બનીને દશે દિશાઓમાં જોયા કરે છે.

વિશેષમાં રોહિણી અને પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ વિદ્યાઓ, વજ્રપંજર આદિ મંત્રો અને પ્રભાવવાળી મહૌસધિઓની સેવા કે જે વરૂણ આદિ દેવોને વશ કરનારી છે, તેને કરો અથવા તો પુષ્ટિને કરનારા એવા રસાયનનું ભક્ષણ કરો તો પણ મરણ મૂકવાનું નથી.

આવી અશરણદશાથી બચવા માટે શરણરૂપ કોઇ પણ હોય તો એક ધર્મ જ છે પણ એ ધર્મ ખરે જ અનુપમ છે અને એ જ કારણે મોક્ષગમન માટે યોગ્ય આત્માઓથી જ સુગ્રાહ્ય છે. એ પરમતારક ધર્મનો શુદ્ધ હૃદયથી સ્વીકાર ભવ્ય આત્માઓ સિવાય અન્ય માટે શકય જ નથી. દુર્ભવ્ય આત્માઓ એ ધર્મથી દૂર જ ભાગતા ફરે છે, અભવ્ય આત્માઓ માટે તો એ ધર્મ અગ્રાહ્ય છે અને દેવતાઓ એ ધર્મનો સ્વીકાર કરવાને દેવભવના કારણે અશકત હોવાથી તેઓ માટે માત્ર એ પ્રાર્થનીય જ છે.

એ જ કારણે દશરથમહારાજાએ કહ્યું કે 'ભવ્ય આત્માઓ માટે સુગ્રાહ્ય, અભવ્ય આત્માઓ માટે અગ્રાહ્ય અને દેવતાઓ માટે પ્રાર્થનીય એવા પ્રકારના ધર્મનું મુનિવર પાસેથી શ્રવણ કરવાના કારણે મને સંવેગ ઉત્પન્ન થયો છે અને એ સંવેગના પ્રતાપે હું આ સંસારસાગરને તરી જવાને ઇચ્છું છું'

આ પ્રમાણે દીક્ષા લેવાના કારણોને જણાવ્યા બાદ દશરથ મહારાજાએ પોતાના તે મંત્રીવરોને કહ્યું કે, 'હે મંત્રિવરો !' રાજ્યનું પાલન કરવામાં સમર્થ એવા મારા પ્રથમ પુત્રને રાજ્ય ઉપર અભિષેક કરો કે જેથી વિશ્વસ્ત થયેલો હું આજે અવિઘ્નપણે પ્રવ્રજ્યાને અંગીકાર કરૂં.'

મહારાજાના એ પ્રકારના વચનને સાંભળીને સુભટો, અમાત્યો અને પુરોહિતે, નરવરેંદ્રને પ્રવ્રજ્યા લેવાના નિશ્ચયવાળા જાણ્યા અને એમ જાણવાથી તેઓ એકદમ શોકસાગરમાં ડૂબી ગયા. અંતઃપુર પણ નરાધિપને દીક્ષાભિમુખ જોવાથી રોવા લાગ્યું. મોહાસકત આત્માઓ આવા પ્રસંગે અવશ્ય મૂંઝાય જ છે. આવા પ્રસંગે નહિ મૂંઝાનારા આત્માઓ વિરલ હોય છે. મૂંઝાવા છતાં પણ ધર્મી કુટુંબોની દશા કોઇ જુદી જ હોય છે. એ વસ્તુ આપણને આ પ્રસંગમાં આગળ વધવાથી આપોઆપ જણાશે; હાલ તો આપણે એટલું જ જાણ્યું કે મહારાજાએ દીક્ષા લેવાની ભાવના પોતાના પરિવારને જણાવી અને એથી પરિવાર ઉદ્વિગ્ન બન્યો.

[૪૭]

સુપુત્ર ભરતની સુંદર વિચારણા :

આપણે જોઇ ગયા કે સંવેગસાગરમાં ઝીલતા દશરથમહારાજાએ પોતાના પરિવારની સમક્ષ પોતાની દીક્ષાની ભાવના વ્યકત કરી. પોતાના માલિકની ભાવના દીક્ષા લેવાની નિશ્ચિત છે એમ જાણીને દશરથમહારાજાના સુભટો, અમાત્યો અને પુરોહિત આદિ શોકસાગરમાં ડૂબ્યા અને દશરથ મહારાજાનું અંતઃપુર રોવા લાગ્યું.

ખરેખર મોહરાજાનું સામ્રાજ્ય જ કોઇ વિલક્ષણ છે. મોહારાજાની જ રાજધાનીમાં રકત બનેલા આત્માઓ સ્નેહી આદિના વાસ્તવિક હિતને જોવા માટે સદાય અશકત જ હોય છે, કારણ કે એ આત્માઓના સ્નેહ વગેરે પોતાના સ્વાર્થ માટે જ હોય છે; પણ આ દશરથમહારાજાનું કુટુંબ તો પ્રભુશાસનથી સુવાસિત કુટુંબ છે, એટલે એ કુટુંબમાં મોહરાજાના સામ્રાજ્યની અસર વધુ સમય ટકતી જ નથી અને બન્યું પણ તેમજ.

અનેક રોઇ રહ્યાં હતા એમાંથી એકદમ ભરત કે જે દશરથમહારાજાના ત્રીજા પુત્ર છે અને કૈકેયી માતાના એકના એક જ પુત્ર છે તે એકદમ આગળ આવ્યા અને પોતાના પૂજ્ય પિતાને નમસ્કાર કરીને વિનંતિ કરતા કહ્યું કે, 'હે પ્રભો ! હું ભરત તો આપ પૂજયની સાથે સર્વવિરતિને અંગીકાર કરીશ આપ પૂજ્યના વિના હું આ સંસારમાં અવસ્થાન કરીશ નહિ. મારી આ વિનંતિનો આપ પૂજય જો સ્વીકાર નહિ કરો તો હે સ્વામિન્ ! મને અત્યંત દુઃસહ એવા બે કષ્ટો થશે. એમાં એક તો આપ પૂજયનો વિરહ અને બીજું આ સંસારનું તર્પણ કરવું તે.'

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કે ભરતની પુત્રતા કેવી સુવિશિષ્ટ છે ? આવા સુપુત્રથી કયા પિતાને સંતોષ ન થાય ? પૂજ્ય પિતાનો વિરહ સાલવા છતાં પોતે, પોતાના પિતાને પોતાની ખાતર સંસારમાં રહેવાનું નહિ કહેતાં પિતાની સાથે સર્વવિરતિનો સ્વીકાર કરવા પોતે જ સજ્જ થવું, એ શું સામાન્ય કોટિની સુપુત્રતા છે ? પિતાનો વિરહ નહિ ખમી શકનાર પુત્ર પિતાની સાથે સંયમ લેવા સજ્જ થઇ પિતાના કલ્યાણકાર્યને સરલ બનાવે એ એક અનુપમ બનાવ છે; પણ પ્રભુધર્મથી વાસિત પુત્રો માટે એમાં કશી જ અનુપમતા નથી. પ્રભુશાસનમાં એવા સંખ્યાબંધ પુત્રો થઇ ગયા છે કે જેમણે પિતાને કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં પરિપૂર્ણ સહાય કરી છે અને પિતાની સાથે અગર તો પાછળ પોતે પણ કલ્યાણપ્રવૃત્તિની સાધના કરી છે.

આ જ વસ્તુ 'શ્રી પઉમચરિય'ના કર્ત્તા કોઇ જૂદી જ રીતે વર્ણવે છે અને કઇ રીતે વર્ણવે છે એ ખાસ જાણવા જેવું છે. પોતાના પિતા દશરથમહારાજાને તેવા પ્રકારથી વિરકત દશામાં આવી ગયેલા જોઇને તેમના ભરત

એક ક્ષણમાં પ્રતિબુદ્ધ બની જાય છે અને પ્રતિબુદ્ધ અવસ્થામાં આવી ગયેલા ભરત વિચારે છે કે,

''ખરેખર આ જીવલોકમાં સ્નેહનો બંધ દુઃખપૂર્વક છેદી શકાય તેવો છે''નહિતર પ્રવ્રજ્યા લેવાને સજ્જ એવા પિતાશ્રીને પૃથિવીનું શું કરવું છે કે જેથી પિતાશ્રી તેનું પાલન કરવા માટે પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરે છે ? અર્થાત્ આ રીતે પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરવાનો પ્રયત્ન પ્રવ્રજ્યા માટે સજ્જ થયેલા પિતાએ કરવો એ કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી, પણ થાય શું ? કારણ કે સ્નેહનું બંધન ખરે જ દુરૂચ્છેદ છે. વળી પાસે રહેવા છતાં પણ ક્ષણભંગુર એવા આ દેહે કરીને પણ શું છે ? કે જેથી એની ચિંતા કરવી પડે ? શરીરથી અધિક દૂર રહેલા એવા બંધુઓની પણ આ સંસારમાં કેવી અવસ્થા છે ? અર્થાત્ આ એકદમ પાસે રહેલા શરીરની ચિંતા કરવી એ પણ ફોગટ છે, કારણ કે એ ક્ષણભંગુર છે. ક્ષણે ક્ષણે એમાં પરિવર્તન થયા કરે છે અને રક્ષણ કરવા છતાં પણ એ નાશ જ પામવાનું છે; એ જ રીતે શરીર કરતાં આત્માથી અધિક દૂર રહેલા બંધુઓ કે જેઓની અવસ્થા કર્મના પ્રતાપે આ સંસારમાં વિચિત્ર થઇ રહે છે, એટલે તેઓની પણ તુચ્છ સ્વાર્થમય ચિંતા કરવી એ સર્વથા વ્યર્થ છે અને આત્મહિતની દૃષ્ટિએ હાનિકર છે. કારણ કે મોહથી અંધ બનેલો આ જીવ દુઃખરૂપ પાદપોથી અવિરતપણે ભરેલા આ સંસારરૂપ અરણ્યમાં ફરી ફરીને પણ ત્યાંને ત્યાં જ ભ્રમણ કર્યા જ કરે છે.

ભરતની આ વિચારણા ખુબ જ વિચારણીય છે. વિરક્ત આત્મા પણ ત્યાજ્ય વસ્તુઓની વ્યવસ્થાનો વિચાર કરે છે એ પણ મોહનો જ વિલાસ છે. આ વાત ભરતની વિચારણા સ્પષ્ટ કરે છે. મોહ આત્માને કયાં સુધી મૂંઝવે છે ? એ વસ્તુ આ ભરતની વિચારણાથી ખૂબ ખૂબ ખુલ્લી થઇ જાય છે. મોહની સત્તા આત્મા ઉપર અનાદિથી છે એટલે એ સત્તા છેક છેલ્લી ઘડી સુધી આત્માને દબાવ્યા જ કરે છે. એ જ કારણે જ્ઞાનીઓ આત્માને સદાય સાવધ રહેવાનું ફરમાવે છે. 'समयं गोयम ! मा पमायए' હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ ન કર. આ ઉપદેશ પણ એને જ આભારી છે. અસાવધ આત્માને મોહ ફસાવ્યા વિના રહેતો જ નથી, એ જ કારણે ઉત્તર દર્શનો પણ વૈરાગ્યના પરિણામનો અમલ ઝટ કરવાનું કહે છે. વધુમાં ભરતની વિચારણા એ પણ સમજાવે છે કે આ શરીરની રક્ષાના મનોરથો પણ વ્યર્થ છે કારણ કે એ ક્ષણભંગુર છે અને બંધુઓની ચિંતા પણ ફોગટ છે કેમકે તેઓ પણ કર્મવશવર્તિપણાને લીધે આ સંસારમાં વિવિધ પ્રકારની અવસ્થાઓનો અનુભવ કર્યા જ કરે છે તથા મોહથી અંધ બનેલો આત્મા, આ દુઃખરૂપી વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત એવા આ ભવરૂપ અરણ્યમાં ને અરણ્યમાં જ આથડયા કરે છે, માટે જ મોહવશ આત્માને અનેક આપત્તિઓથી ભરેલા આ ભવારણ્યમાં ભટકયા સિવાય અન્ય કશું જ કરવાનું નથી હોતું. આ જ હેતુથી ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે કલ્યાણની કામનાવાળા આત્માઓએ મોહને આધીન થઇ શરીર અને સંબંધીઓની મમતામાં ફસી નહિ પડતા આત્મહિતની સાધનામાં જ સજ્જ બનવું જોઇએ અને અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં એકાંતે સમર્પિત થઇ જવું જોઇએ.

મોહમગ્ન કૈકેયીની શોકભરી વિચારણા :

પ્રવ્રજ્યા માટે ઉત્સુક બનેલા પોતાના પિતાના દર્શનમાત્રથી પ્રતિબુદ્ધ બનીને વિચારમગ્ન બનેલા ભરતને જોઇને સર્વ કળાઓમાં કુશળ કૈકેયીદેવી સમજી ગયા કે ખરે જ ભરત પ્રતિબોધ પામ્યો છે. એ પ્રમાણે સમજવાથી મોહમગ્ન કૈકેયીદેવીના હૃદયમાં એકદમ શોક ઉત્પન્ન થયો. શોકથી ભરાઇ ગયેલા હૃદયે કૈકેયીદેવીએ મોહની પરાધીનતાના કારણે વિચાર્યું કે,

''न य मे पई न पुत्तो, दोण्णि वि दिक्खाहिलासिणो जाया । चिन्तेमि तं उवायं, जेण सुयं वो नियत्तेमि ॥१॥

''મારે તો પતિ પણ નહિ રહેવાના અને પુત્ર પણ નહિ રહેવાનો, કારણ કે પતિ અને પુત્ર બન્નેય દીક્ષાના અભિલાષી થયેલા છે; એ કારણે હું તે ઉપાયને ચિંતવુ કે જે ઉપાયદ્વારા પુત્રને હું દીક્ષાના વિચારથી પાછો ફેરવું.''

[૪૮]

મોહભરી મૂંઝવણ :

આપણે જોઇ ગયા કે સત્યભૂતિ નામના ચાર ચાર જ્ઞાનના ધારક સૂરિવર પાસેથી પોતાના પૂર્વભવોને સાંભળી પ્રથમથી જ વૈરાગ્યવાસિત બનેલા દશરથમહારાજા એકદમ સંવેગના સાગરમાં ઝીલવા લાગ્યા. સંવેગસાગરમાં ઝીલતા અને શીઘ્રતાથી પ્રવ્રજ્યાના અર્થી બનેલા દશરથમહારાજા, રામચંદ્રજીને રાજ્યગાદી ઉપર અભિષેક કરવા ઘેર આવ્યાં; અર્થાત્ પોતાના પ્રથમ પુત્ર રામચંદ્રજીને રાજ્ય આપી દીક્ષા લેવાની ભાવનાવાળા દશરથમહારાજા પોતાના મહેલે પધાર્યા. મહેલમાં આવીને મહારાજાએ રાણીઓ, પુત્રો અને મંત્રીઓને બોલાવીને, પોતાની ઇચ્છા વ્યકત કરીને, ઔચિત્ય મુજબ પૂછવાને જે યોગ્ય હતું તે પૂછયું. મહારાજાના દીક્ષાના નિશ્ચયને જાણવાથી અન્ય લોકો મૂંઝાયા ત્યારે ભરતે વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, ''હે પિતાજી ! જો આપ દીક્ષા લેવાના હો તો હું આપની સાથે જ દીક્ષા અંગીકાર કરીશ. આપના વિના હું રહી શકું તેમ નથી. મારી આ વિનંતીનો આપ અસ્વીકાર કરશો તો મને બે દુઃખ થશે. એક આપના વિરહનું દુઃખ અને બીજું દુઃખ આ સંસારના તાપમાં તપવું તે; એ કારણે હું તો આપની સાથે જ દીક્ષા લેવાનો !'' આ વખતે કૈકેયી પણ ત્યાં જ હતાં. ભરતના આવા વચન સાંભળી કૈકેયી માતાને થયું કે, 'મારે તો પતિ તથા પુત્ર બેય જશે.'

કૈકેયીની યાચના અને સ્વીકાર :

એ પ્રમાણેનો વિચાર આવવાથી, મોહમગ્ન બની ગયેલ કૈકેયીદેવીએ પોતાના પતિદેવ દશરથમહારાજા પ્રત્યે વિનયપૂર્વક પોતાના વરદાનને યાદ કરાવીને તેની માંગણી કરતાં કહ્યું કે -

''स्वामिन् स्मरसि योऽदत्त-स्त्वया मह्यं स्वयं वरः । स्वयंवरोत्सवे तत्र, तेन सारथ्यकर्मणा ॥१॥
तं प्रयच्छाधुना मह्यं, नाथ ! सत्यप्रतिश्रव ! । प्रस्तरोत्कीर्णरेखेव, प्रतिज्ञा हि महात्मनाम् ॥२॥

હે સ્વામિન્ ! આપને સ્મરણ છે કે 'તે મારા સ્વયંવરના ઉત્સવ પ્રસંગે ઉપસ્થિત થયેલા યુદ્ધમાં મેં કરેલા તે સારથિપણાના કર્મથી તુષ્ટમાન થયેલા આપે પોતે જ મને એક વરદાન સમર્પણ કર્યું હતું અને તે વખતે વરદાનને મેં મારા થકું આપની પાસે રાખી મૂકયું છે ?' હે સત્ય પ્રતિજ્ઞાને ધરનારા નાથ ! તે મારૂં વરદાન હાલમાં આપ મને આપો. મહાન્ આત્માઓની પ્રતિજ્ઞા પાષાણમાં કોતરેલી રેખા જેવી હોય છે.

કૈકેયીદેવીએ પોતાના વરદાનની માગણી બરાબર યોગ્ય અવસરે જ કરી અને સૂચવ્યું કે મહાપુરૂષોની પ્રતિજ્ઞા 'અબી બોલ્યા ને અબી ફોક' જેવી નથી હોતી. પણ પત્થર ઉપર કોતરેલી રેખા જેવી એટલે કદી જ ન ફરે એવી હોય છે.' જેમ કૈકેયીદેવીએ ખરે અવસરે વરદાનની માગણી કરી, તેમ મહારાજાએ પણ પોતે આપેલા વરદાનને કબૂલ કરવા પૂર્વક કૈકેયીદેવીની માગણીનો સ્વીકાર પણ ખૂબ વિચારપૂર્વક કર્યો. આ રીતે કૈકેયીદેવીએ જાણવા માગેલી યાદ અને કરેલી માગણીનો સ્વીકાર કરતા દશરથમહારાજા બોલ્યા કે ''જે મેં વચન આપ્યું છે તે બરાબર મારી સ્મૃતિમાં છે. હું તેને સહજ પણ ભૂલ્યો નથી અને તે હું આપવાને પણ તૈયાર છું માટે એક વ્રત લેવાનો નિષેધ કરવા સિવાય બીજું જે કાંઇ મારે આધીન હોય તેને તું માગ.''

પોતાના પતિદેવના મુખથી નીકળેલો અનુકૂળ ઉત્તર સાંભળીને કૈકેયીદેવીએ પણ યાચના કરતા કહ્યું કે

''त्वं चेत्प्रव्रजसि स्वयम् । स्वामिन् ! विश्वंभरामेतां, भरताय प्रयच्छ तत् ॥१॥

''હે સ્વામિન્ આપ પોતે જો પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરતા હો તો આ પૃથ્વી ભરતને આપો.''

આ આખાએ પ્રસંગને પઉમચરિયંના કર્ત્તા ઘણા જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વર્ણવે છે. કૈકેયીદેવીએ જ્યારે એમ જાણ્યું કે મારે તો પતિ અને પુત્ર બન્નેય જવા બેઠા, ત્યારે તેણે ભરતને રોકવા માટેનો ઉપાય ચિંતવીને વિનયપૂર્વક દશરથમહારાજા પ્રત્યે કહ્યું કે-

"तं मे वरं पयच्छसु, जो भणिओ सुहडसामखं"

"હે નાથ ! મારા તે વરદાનને આપો, કે જે વરદાન આપે મને સુભટોની સમક્ષ આપવાને ફરમાવ્યું છે."

આ માગણીનો ઉત્તર આપતા પુરૂષોમાં વૃષભ સમા દશરથમહારાજાએ તરત જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવ્યું કે 'હે પ્રિયે ! દીક્ષાને મૂકીને તું જે કહે તે સર્વ હે સુંદરી ! આજે હું તને સંપાદન કરી આપીશ.' પોતાના પતિદેવના આ નિશ્ચયાત્મક ઉત્તરને સાંભળીને કૈકેયીદેવીનું હૃદય ખળભળી ઉઠે છે. પતિના સંયમનો નિશ્ચય દૃઢ જાણી રોઇ જાય છે અને રોતે રોતે તેણે પોતાના પતિદેવને કહ્યું કે -

"હે નાથ ! આપના સ્નેહના મજબુત બંધનને વૈરાગ્ય રૂપ ખડ્ગે છેદી નાખ્યું પણ હે નાથ ! સર્વ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ આ દીક્ષાને દુઃખે કરીને ધરી શકાય એવા ચારિત્રવાળી ઉપદેશી છે, એમાં એક લેશ પણ શંકા નથી; માટે જ હું આપને પ્રશ્ન કરૂં છું કે આજે કેમ જ આપને સંયમ અંગીકાર કરવાની બુદ્ધિ એકદમ ઉત્પન્ન થઇ છે ? વળી હે સ્વામિન્! આપનો આ દેહ નિરંતર સુરપતિ સરખા ભોગો દ્વારા લાલનપાલન કરાયેલો છે, એ કારણે આપ તીક્ષ્ણ, કઠોર અને કર્કશતર પરિષહોને જીતવા માટે કઇ રીતે યોગ્ય થઇ શકશો ? અર્થાત્ આવા સુકોમળ દેહદ્વારા આપ અતિશય કઠોર અને કઠોરતર એવા પરિષહોને કોઇપણ રીતે સહી શકશો નહિ."

મોહના કારણે કૈકેયીએ માંગણી કરી :

આટલું આટલું કહેવા છતાં પણ જ્યારે દશરથમહારાજાને પોતાના નિશ્ચયમાં મક્કમ જ જોયા ત્યારે કૈકેયીદેવીને લાગ્યું કે હવે મારે મારા સ્વાર્થની માગણી કર્યા વિના છુટકો જ નથી. આ પ્રમાણે લાગવા છતાં પણ એવી માગણી કરવી એ કૈકેયીદેવીને ઘણું જ દુઃખકર અને શરમભર્યું લાગતું હતું : પણ મોહ દુઃખ અને શરમને ધકેલીને એ માગણી કરવાની ફરજ પાડતો હતો, એ જ કારણે કૈકેયીદેવીએ ચરણની અંગુલી દ્વારા ભૂમિને ખણતાં ખણતાં પોતાના પતિદેવને કહ્યું કે

"पुत्तस्स मज्झ सामिय ! देहि समत्थं इमं रज्जं"

હે સ્વામિન્ ! આપ જ્યારે આપના નિશ્ચયમાં મક્કમ જ છો તો આપ મારા પુત્ર ભરતને આ સમસ્ત રાજ્યનું સમર્પણ કરો.

કૈકેયીદેવીની માગણીનો સ્વીકાર કરતાં દશરથમહારાજાએ પ્રસન્ન હૃદયે ફરમાવ્યું કે, "હે સુંદરી ! હું તારા પુત્રને સમગ્ર રાજ્ય સમર્પણ કરૂં છું, માટે તું તે રાજ્યને ગ્રહણ કર અને તે કરવામાં ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કર !"

આ પ્રસંગની અનુપમતા વિચારવા યોગ્ય છે :

ભાગ્યવાનો ! આ આખોએ પ્રસંગ અનુપમ હોઇ ખૂબ ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે. મોહવશ બનેલ કૈકેયીદેવી પણ પોતાની વસ્તુની માગણી કરતાં કેટલાં કચવાય છે ? એ માગણીનો સ્વીકાર કરવામાં પણ દશરથમહારાજા કેટલો અને કેવો વિવેક જાળવે છે ? અને આવી કારમી માગણીનો એકદમ સ્વીકાર કરવામાં દશરથમહારાજા કેટલા નિર્ભય છે ? આ બધી જ બાબતો આપણને અનેક શંકાઓના સમાધાનો આપે છે.

૧. કૈકેયીદેવી મોહને આધીન થાય છે એ વાત સાચી. પણ એમાંય પોતાની કુલીનતાનું દર્શન અવશ્ય કરાવે છે. એ દર્શાવવા સાથે કૈકેયીદેવીની માગણી એ પણ સમજાવે છે કે મોહ એ ઘણો જ ભયંકર છે અને તેની ભયંકરતા ભલભલાને મૂંઝવવાને સમર્થ છે તથા એની ભયંકરતાથી કોઇ વીરલ આત્માઓ જ બચી શકે છે.

૨. બીજી વાત એ છે કે મોહવિકલ બનેલી કૈકેયીની સામે પોતાના વૈરાગ્યને દશરથમહારાજા અખંડિતપણે જાળવી રાખે છે. કૈકેયીની માગણીના સ્વીકારમાં પોતાની વસ્તુ દશરથમહારાજા નથી વિસરતા. દશરથમહારાજાની આ સાવધાની વિરક્ત આત્માઓને સમજાવે છે કે વિરક્ત આત્માઓએ સ્નેહીઓની

માગણી સ્વીકારતા પોતાની કલ્યાણકર વસ્તુનું નિકંદન ન નીકળી જાય એની ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ; સ્નેહીઓની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવામાં પોતાની સંસારસાગર તરવાની ઇચ્છા ન દબાઇ જાય એ વસ્તુ વિરકત આત્માઓએ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખલી જોઈએ અને વિરક્ત આત્માઓએ એવા ઉદાર ન જ બનવું જોઇએ કે જેથી એ ઉદારતા પોતાના હિતકર માર્ગનો જ ઘાત કરનારી નીવડે. કારણ કે એવી ઉદારતા ધર્માત્માઓ માટે જ્ઞાનીપુરૂષોએ વિહિત નથી કરી.

૩. ત્રીજી વાત એ છે કે બે બે મોટા અને સમર્થ પુત્રો વિદ્યમાન છતાં ત્રીજા પુત્રને આખાએ રાજ્યનું સમર્પણ કરવામાં દશરથમહારાજા નિર્ભય છે, એનું કારણ ખાસ સમજવા જેવું છે. પોતાનો પરિવાર કેવો છે ? એની દશરથમહારાજાને પૂરેપૂરી પ્રતીતિ છે. એ પ્રતીતિ વિના એકદમ આવી માગણીનો સ્વીકાર થાય પણ કેમ ? મહારાજાએ એવી માગણીનો પણ એકદમ નિર્ભયપણે કરેલો સ્વીકાર આપણને સમજાવે છે કે મહારાજાએ પોતાના કુળને કેળવવામાં કશી જ કમીના રાખી નથી અથવા તો એ કુળના સંસ્કાર જ એવા અપૂર્વ છે કે દીકરાઓ તુચ્છ વસ્તુ માટે વિગ્રહ કરે જ નહિ.

સભામાંથી - સાહેબ ! વડિલોપાર્જિત મિલ્કત આવી રીતે કેમ આપી દેવાય ? એવો પ્રશ્ન રામચંદ્રજી ન ઉઠાવે ?

એવા એવા પ્રશ્નો જ્યાં સંસારરસિકતાનું સામ્રાજ્ય હોય ત્યાં જ ઉઠે છે. ગૃહવાસમાં રહેવું એ જ જ્યાં પાપ મનાતું હોય ત્યાં એવા એવા પ્રશ્ન ઉઠતા જ નથી; એ જ કારણે હું કહું છું કે કાં તો સંસાર તજવો જોઇએ અને કદાચ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ અશુભ કર્મના કઠીન ઉદયથી સંસાર ન જ તજાય, તો સંસારમાં પણ એવા બનો અને સાથીઓને પણ એવા બનાવો કે જેથી કદી જ પૌદ્ગલિક બાબતોના વિગ્રહ થાય નહિ અને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે તેને સર્વથા તજીને આત્મશ્રેય માટે ચાલી નીકળાય. એમ કરવું એમાં જ શ્રી જૈનશાસન પામ્યાની સાર્થકતા છે.

ભાગ્યવાનો ! દશરથમહારાજાના કુટુંબની ધર્મપ્રીતિ આદિનો પરિચય તો હજુ હવે થવાનો છે. કૈકેયીદેવીની માગણીનો સ્વીકાર કર્યા પછી મહારાજા, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને બોલાવીને આ વિષયમાં સલાહ પૂછે છે; ત્યારે રામચંદ્રજી શું કહે છે તે અને પછી ભરત શું કહે છે, એ વગેરે તો હજુ હવે જોવાનું છે. પુણ્યશાળીઓને કુટુંબ પણ કેવું મળે છે. એ આગળ ચાલતા ઘણી જ સારી રીતે સમજાશે. એ ઉપરથી સમજી શકાશે કે ધર્મી કુટુંબો કેવા હોવા જોઇએ. ''ધર્મી કહેવરાવવું સહેલું છે, પણ ધર્મી બનવું ઘણું જ મુશ્કેલ છે.' એ પણ આ દશરથમહારાજાના કુટુંબની રીતિનીતિ સાંભળતા તમને સમજાશે. કુટુંબની પ્રવૃત્તિથી માગણી કરનાર કૈકેયીદેવીને પોતાને પણ પોતાની ભુલ સમજાશે. કૈકેયીદેવી પણ કોઇ સામાન્ય આત્મા નથી, પણ ચરમશરીરી આત્મા છે. મોહના ઉદયે એકદમ ભૂલે છે, પણ પાછો એ આત્મા એકદમ પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ હૃદયે પોતાની ભુલ સ્વીકારે છે, પણ એ બધું હવે પછી.

[૪૯]

કૈકેયીદેવીની મૂંઝવણનું પરિણામ :

આપણે એ જોઇ ગયા કે પતિની સાથે પોતાનો પુત્ર પણ સંયમ લેવાને સજ્જ થયો એમ લાગવાથી કૈકેયી માતાનું હૃદય ઘણું જ મૂંઝાયું અને એ મૂંઝવણના પરિણામે કૈકેયીદેવીએ, દશરથમહારાજા પાસે પડેલા પોતાના વરદાનના બદલામાં પોતાના પુત્રને રાજ્ય આપવાની માંગણી કરી. એ માગણીના યોગે દશરથમહારાજાના કુટુંબમાં રહેલી સુસંસ્કારિતા અને દર્શનીય ઉદારતાનું દર્શન કરવાનો સારામાં સારો પ્રસંગ ઉભો થયો.

કૈકેયીએ કરેલી માગણીના જવાબમાં દશરથમહારાજા એકદમ કૈકેયીદેવીને ઉદ્દેશીને બોલ્યા કે

"अद्यैव गृह्यतामेषा मद्भूः ।" *"આજે જ આ મારી પૃથિવીને ગ્રહણ કર !"*

આ પ્રમાણે તે કૈકેયીદેવીને કહીને તરત જ દશરથમહારાજાએ રામચંદ્રજીને અને લક્ષ્મણજીને સાથે બોલાવ્યા. બન્નેને બોલાવીને દશરથમહારાજાએ રામચંદ્રજી પ્રત્યે કહ્યું કે આ તારી માતા કૈકેયીના સારથિપણાથી તુષ્ટમાન થયેલા મેં પ્રથમ આ કૈકેયીને એક વર આપેલો હતો. એ વર આજે કૈકેયીએ ભરતના રાજ્યે કરીને માંગ્યો છે, અર્થાત્ એ વરની માંગણીમાં આજે કૈકેયી કહે છે કે આ આપનું રાજ્ય મારા પુત્ર ભરતને આપો.

સુસંસ્કારી રામચંદ્રજીનો ઉદાર પ્રત્યુત્તર :

પોતાના પિતાએ કહેલી તે વાત સાંભળીને રામચંદ્રજી પ્રસન્ન થયાં. આવી વાતથી હર્ષ કેવા પુત્રને થાય ? એ ખુબ વિચારવા જેવું છે. સુસંસ્કારિતા વિના અને હૃદયની અનુપમ ઉદારતા વિના આવી વાતના શ્રવણથી હર્ષ થવો એ અતિશય અસંભવિત છે. પોતાની જ માલિકીનું રાજ્ય એક અપરમાતા આવી રીતે પિતા પાસે માંગી લે અને પિતા આપવાને તૈયાર થઇ જાય; એ સુસંસ્કારી અને પરમ ઉદાર પુત્ર સિવાય અન્ય કોણ સહી શકે ? પણ અહીં તો સહેવાની વાત જ નથી; કારણ કે અહીં ઉલ્ટી રામચંદ્રજીને એ ચિંતા થાય છે કે આવી વાતમાં પિતાજીએ મને પૂછવાનું હોય જ નહિ ! માલિક પિતાજી કે હું ? પિતાજી મને આ પ્રમાણે પૂછે એમાં જ મારી અવિનયશીલતાનું દર્શન થઇ જાય છે, આવી આવી અનેક ભાવનાઓ રામચંદ્રજીના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ જ હેતુથી પિતાજી દ્વારા, પોતાની અપરમાતાએ વરદાનના બદલામાં કરેલી માગણીને જાણીને રામચંદ્રજી એકદમ હર્ષ પામ્યા અને હર્ષમાં આવી ગયેલા રામચંદ્રજી પણ એકદમ બોલ્યા કે-

"मात्रेदं साधु याचितं । यन्मद्भ्रात्रे भरताय, राज्यदानं महौजसे" ॥१॥

आपप्रच्छे प्रसादान्मा-मिदं तातस्तथाप्यदः । दुनोति मामविनय - सूचनाकारणं जने ॥२॥

अप्येकबंदिने राज्यं, तुष्टस्तातो ददात्वदः । निषेधेऽनुमतौ वा मे, न स्वाम्यं पत्तिमानिनः ॥३॥

भरतोऽप्यहमेवास्मि, निर्विशेषावुभौ तव । अतोऽभिषिच्यतां राज्ये, भरतः परया मुदा ॥४॥

"હે પિતાજી ! મારી માતાએ મહાપરાક્રમી એવા મારા ભાઇ ભરતને રાજ્ય આપવાની જે માગણી કરી તે ઘણી જ સારી માગણી કરી છે વળી પિતાજી ! આપ તો મને આ વાતમાં મારી ઉપર રહેલા આપના પ્રસાદથી પૂછો, છો પણ આ પ્રમાણે આપનું મને પૂછવું એ લોકમાં મારા અવિનયને સૂચવવાનું કારણ થાય છે અને એ મને ખૂબ દુઃખ કરે છે : તુષ્ટમાન થયેલા પિતાજી આ રાજ્ય એક બંદીને પણ આપી શકે છે. એમાં નિષેધ કરવાનો કે અનુમતિ આપવાનો પોતાને આપના એક પ્યાદા તરીકે માનતા મને અધિકાર નથી. ભરત પણ હું જ છું અને આપને મન હું અને ભરત બેય સરખા છીએ એ કારણથી આપ અતિહર્ષપૂર્વક ભરતનો રાજ્ય ઉપર અભિષેક કરો."

ભાગ્યવાનો ! વિચારો રામચંદ્રજીનો ઉત્તર ! આ ઉત્તરમાં કેટલા કેટલા અને કયા કયા ગુણો આવિર્ભાવ પામી રહ્યા છે ? એ પણ વિચારો અને એ પણ વિચારો કે આવા ઉમદા ગુણોથી ભરેલ પુત્ર કેવા કુળમાં હોઇ શકે ? પોતાની અપર માતા પ્રત્યે પણ પોતાના અંતરમાં છે કોઇ જાતનો દુર્ભાવ ? રાજ્યની લાલસાને પણ હૃદયમાં સ્થાન છે ? બંધુપ્રેમ અને પિતૃભક્તિ પણ હૃદયમાં કેવા ઉછાળા મારી રહી છે ? ઉદારતા, બંધુપ્રેમ, પિતૃભક્તિ અને નિઃસ્વાર્થવૃત્તિની વાતો કરનારાઓએ આવા મહાપુરૂષના જીવનનો ખાસ અભ્યાસ કરવો જોઇએ.

એક ધર્મી કુટુમ્બનું સંસ્કારી જીવન શું શું કામ કરે છે અને જીવનને કેવું નિઃસ્વાર્થી, ઉદાર અને વંદ્ય બનાવે છે ? એ આ ઉત્તર ઉપરથી કળી શકાય છે. જે દિવસે પોતે રાજ્ય પર આરૂઢ થવાના હોય તે જ દિવસે અપરમાતા આવા પ્રકારની માગણી કરે, એ અવસરે જો હૃદય ક્ષુદ્ર હોય તો શું થાય ? પણ ઉદારતા અને નિઃસ્વાર્થવૃત્તિથી

છલકાતા હૃદયના ધણી રામચંદ્રજીએ જ્યારે જાણ્યું કે મારી અપર - માતા લઘુબંધુ ભરત માટે રાજ્યની માગણી કરે છે, ત્યારે તેમના હૃદયમા હર્ષ ઉભરાય છે. એ હર્ષના યોગે તેઓ પોતાની અપર માતાની માગણીની પ્રશંસા કરે છે. આવી કારમી માગણી કરનાર અપરમાતા તરફ સદ્‌ભાવ રહેવો એ શું નાનીસૂની વાત છે ?

સભામાંથી૦ રે સાહેબ ! આવી માગણીનું પરિણામ તો ઘણું ભયંકર આવે !

તમે કહો છો એવું ભયંકર પરિણામ તે જ કુળોમાં આવે કે જે કુળોમાં જેવો જોઇએ તેવો પ્રભુશાસનનો વાસ ન હોય. પ્રભુશાસનથી સુવાસિત કુળોમાં પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થના વિગ્રહોને સ્થાન પ્રાયઃ હોતું જ નથી. પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓને પર માનનાર આત્માઓ તીવ્ર કર્મના ઉદયથી પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓનો પરિત્યાગ ન કરી શકે એ બને, પણ એની ખાતર મનુષ્યપણાને ન છાજે એવા વિગ્રહો એવાઓ કરે જ નહિ. પ્રભુશાસનથી પરિણીત થયેલા આત્માઓનું હૃદય એટલું અને એવું ઉદાર હોય છે કે એના યોગે તેઓને આવી માગણીઓ સતાવતી નથી પણ સંતોષે છે.

જે રામચંદ્રજીને અપરમાતાની માગણીથી સંતોષ થયો, તે રામચંદ્રજીને પિતાએ આ વાતમાં પોતાને પૂછયું એથી ઘણું દુઃખ થયું, કારણ કે એથી રામચંદ્રજીને એમ લાગ્યું કે આથી જનતાને એમ માનવાનું કારણ મળશે કે 'રામ અવિનીત હશે ?' આવા કાર્યમાં પણ પિતા પુત્રને પૂછે એમાં પુત્રની અવિનયશીલતા જાહેર થઇ જાય એમ ઉત્તમ પુત્રો માનતા. પિતાએ પુત્રને પુછવાનું હોય જ શાનું ? પુત્ર તો પિતાને આધીન જ હોય, એટલે આવી બાબતોમાં પિતાએ પુત્રને પુછવાનું હોય જ નહિ. રાજ્ય જેવું રાજ્ય આપી દેવું અને એ બાબતમાં પિતાજી પોતાને પૂછે, એમાં પણ જે રામચંદ્રજીને દુઃખ થાય એ કઇ જાતની વિનયશીલતા એ વિચારો ! જે રાજ્ય ઉપર રાજ્યનીતિને અનુસરીને પોતાની માલિકી છે તે છતાં પણ આ દશા, એ શું ઓછી પિતૃભક્તિ છે ? આવી પિતૃભક્તિ તેઓ જ કરી શકે કે જેઓ ત્યાગમય સંસ્કારમાં ઉછરવાથી અનુપમ ઉદારતાના ઉપાસક બનેલા હોય.

પુત્ર એ તો પિતાનો એક અદનો સેવક છે. એ સેવકપણાના યોગે પિતાની કોઇ પણ આજ્ઞા-માત્ર તે ધર્મનો ઘાત કરનારી ન હોવી જોઇએ-તે માનવાને બંધાયેલો છે. એથી જ રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે ''પિતાજી ! આ રાજ્ય પ્રોતાની સત્તાથી એક બંદીને આપી દે તો પણ મારા જેવા એક અદના સેવકને એમાં નિષેધ કરવાનો કે અનુમતિ આપવાનો અધિકાર નથી.''

આ આજ્ઞાધીનતા કોણ દર્શાવી શકે ?

આ જાતની આજ્ઞાધીનતા સુસંસ્કારી અને ઉદાર દીકરાઓ જ દર્શાવી શકે છે. સંસ્કારહીન અને ક્ષુદ્ર દીકરાઓ આવી આજ્ઞાધીનતા કોઈ પણ કાળે દર્શાવી શક્તા નથી. આવી આજ્ઞાધીનતા કેળવ્યા વિના પિતૃભક્ત હોવાનો દાવો કરવો, એ પિતૃભક્તપણાનું અપમાન છે. ધર્મઘાતક આજ્ઞાની સામે થવાનો પુત્રને જેમ અધિકાર છે, તેમ ધર્મનો ઘાત નહિ કરનારી જે આજ્ઞાઓ-તે આજ્ઞાઓને આધીન થવાની પણ ફરજ છે. એ ફરજનું પાલન નહિ કરનારા પુત્રો પિતાના વૈરીની ગરજ સારે છે. એવા વૈરી પુત્રોના પિતા બનવા કરતાં પિતાપણાની કિંમત સમજનારા પિતાઓ વાંઝીયા રહેવાનુ પસંદ કરે છે. આ વાતને તેઓ જ સમજી શકે છે કે જેઓ પિતાપણાની અને પુત્રપણાની કિંમતને સમજતા હોય. જે કુળોમાં પિતા પિતાપણાની ફરજને નથી સમજતા અને પુત્રો પુત્રપણાની ફરજને નથી સમજતા તે કુળોની કેવી દુર્દશા હોય છે એ આજે અપ્રત્યક્ષ-અજાણ્યું નથી.

એ જ રીતે ભ્રાતૃભાવ માટે સમજવાનું છે. એક ભાઇ બીજા ભાઇનો ઉત્કર્ષ ન સહી શકે એ ભ્રાતૃભાવનું ખૂન નહિ તો બીજું શું ? સંસારમાં પણ સુખી રહેવા ઇચ્છતા આત્માઓએ નિઃસ્વાર્થવૃતિ કેળવ્યા વિના છૂટકો જ

નથી. જીવનમાં જરૂરી ઉદારતાથી પણ પરવારી બેઠેલાઓ કદી પણ સુખી થઇ શકતા નથી. જીવનમાં જોઇતી ઉદારતાને ધરનારા આત્માઓ અવસરે ફરજનું પાલન સુંદરમાં સુંદર રીતે કરી શકે છે.

ફરજનું સારામાં સારી રીતનું પાલન કરાવનારી સુસંસ્કારિતા, નિઃસ્વાર્થવૃત્તિ અને અવશ્ય જોઇતી ઉદારતાનો એ પ્રતાપ છે કે અપરમાતાની આવી કારમી માગણી જાણવા છતાં પણ નારાજ થવાને બદલે પ્રફુલ્લિત થઇને પ્રસન્ન વદને 'આપને પૂછવાની જરૂર પણ ન હતી કારણ કે આપ માલિક છો અને હું આપનો એક અદનામાં અદનો સેવક છું; તથા એ જ કારણે આપની ઇચ્છામાં નિષેધ કરવાનો કે અનુમતિ આપવાનો મને અધિકાર નથી. આપે તો મને મારા ઉપરની કૃપાથી પૂછ્યું, પ્રણ આથી જનતામાં હું અવિનિત ઠરીશ એથી મને દુઃખ થાય છે.' આ પ્રમાણે પોતાના પિતા સમક્ષ કહીને રામચંદ્રજીએ વિનવ્યું કે, ''હે પિતાજી ! ભરત પણ હું જ છું અને હું અને ભરત બન્નેય આપને મન એકસરખા જ છીએ, માટે આપ ઘણા જ આનંદપૂર્વક ભરતને રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કરો.''

આ પ્રમાણેના રામચંદ્રજીના વચનને સાંભળીને દશરથમહારાજા પરમ પ્રીતિને પણ પામ્યા અને વિસ્મય પણાને પણ પામ્યા. એક રાજગાદીનો હક્કદાર, સર્વ રીતે યોગ્ય અને સર્વમાન્ય એવો પુત્ર કે જે સંસારનો વિરાગી નથી તે છતાં પણ રાજગાદી સમર્પિ દેવાને આનંદપૂર્વક સજ્જ થાય એ કાંઇ સામાન્ય પ્રીતિ કે સામાન્ય વિસ્મયનું કારણ નથી જ.

[૫૦]

ભરતની વ્રતના સ્વીકારની યાચના :

આપણે એ જોઇ ગયા કે દશરથમહારાજાએ ભરતમાતા કૈકેયીદેવીની માગણીનો સ્વીકાર કરતાંની સાથે જ લક્ષ્મણજીની સાથે રામચંદ્રજીને બોલાવ્યા અને એ વરદાન અને તેની યાચનાની વાત જણાવી. એ વાત જાણતાંની સાથે જ હર્ષ પામેલા રામચંદ્રજીએ વિનય, નમ્રતા અને ઉદારતા ભરેલી વાણીમાં કહ્યું કે, 'પિતાજી ! આપ તો આ વાત મને મારા ઉપરની આપની કૃપાના યોગે પૂછો છો, પણ મને આ વાત ઘણું જ દુઃખ કરે છે; કારણકે જનતામાં આથી મારા અવિનયનું સૂચન થાય છે. તુષ્ટમાન થયેલા આપ આ રાજ્ય એક બંદીમાત્રને આપી શકો છો; કારણ કે મારી જાતને આપના એક અદનમાં અદના સેવક તરીકે માનતા મને આવી બાબતનો નિષેધ કરવાનો કે અનુમતિ આપવાનો કશો જ અધિકાર નથી. વળી ભરત એ તો હું જ છું, કારણ કે હું અને ભરત ઉભય આપને મન સરખા છીએ; માટે અતિશય આનંદની સાથે આપ ભરતને રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કરવાની કૃપા કરો.''

આ પ્રમાણેના રામચંદ્રજીના વચનને સાંભળીને પ્રીતિ તથા વિસ્મયને પામેલા દશરથમહારાજાએ જેટલામાં પોતાના મંત્રિવરોને, ભરતને અભિષેક કરવાનો આદેશ કર્યો તેટલામાં જ ભરત બોલ્યા કે,

''स्वामिन् ! सह व्रतादान-मादावभ्यर्थितं मया । तात ! तन्नान्यथा कर्तुं, कस्यापि वचसार्हसि'' ॥१॥

''હે સ્વામિન્ ! મેં તો શરૂઆતથી જ આપની સાથે વ્રતના સ્વીકારની યાચના કરેલી છે. તે યાચનાને હે તાત ! આપે કોઇના પણ વચનથી અન્યથા કરવી એ યોગ્ય નથી.''

દશરથમહારાજાની આજ્ઞા :

ભરતની આ યાચનાનો અસ્વીકાર કરતાં દશરથમહારાજાએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ભરત પ્રત્યે આજ્ઞાના રૂપમાં ફરમાવ્યું કે -

''હે વત્સ ! તું મારી પ્રતિજ્ઞાને ફોગટ ન કર. મેં તારી માતાને એક 'વર' (વરદાન) આપેલો છે અને તે ચિરકાળ સુધી મારી પાસે થાપણ તરીકે રાખેલો છે, તે આજે તારી માતા કૈકેયીએ તને રાજ્ય આપવા રૂપે માગેલ છે, તે કારણથી હે વત્સ ! મારી અને તારી માતાની આજ્ઞાને અન્યથા કરવાને તું યોગ્ય નથી અર્થાત્ તેમ કરવું એ તારા માટે યોગ્ય નથી; એ કારણે તું તારી અનિચ્છા છતાં પણ મારી અને તારી માતાની આજ્ઞાથી આ રાજ્યને ગ્રહણ કર.

દશરથમહારાજાને ભરતની વિવેકભરી સલાહ :

'પઉમચરિયમ્' ના કર્ત્તાએ આ વસ્તુને ઘણા જ વિસ્તારથી સંવાદ રૂપે આલેખી છે. 'પઉમચરિયમ્'ના કર્ત્તા એ સંવાદનું આલેખન કરતાં ફરમાવે છે કે -

કૈકેયીની માગણીનો સ્વીકાર કર્યા પછી દશરથમહારાજાએ લક્ષ્મણજીની સાથે રામચંદ્રજીને બોલાવ્યા. વૃષભ જેવી ગતિવાળા રામચંદ્રજી પણ આવ્યા અને પ્રણામ કરીને ઉભા રહ્યા; પ્રણામ કરીને ઉભા રહેલા રામચંદ્રજીને ઉદ્દેશીને દશરથમહારાજાએ ફરમાવ્યું કે, ''હે વત્સ ! મહાસંગ્રામમાં કૈકેયીએ, મારૂં સારથિપણું કરેલું અને એથી તુષ્ટમાન્ થયેલા મેં તેને એક વર (વરદાન) સર્વ નરેંદ્રો સમક્ષ આપેલ. એ વરદાનના યોગે તેણે આજે આ સઘળુંએ રાજ્ય પોતાના પુત્ર માટે માગ્યું છે. હે વત્સ ! આથી હવે શું કરૂં ? કારણ કે હું તો આથી ચિંતારૂપ સમુદ્રમાં પડેલો છું. ભરત દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, કૈકેયી તેના વિયોગથી મરે છે અને હું પણ નિશ્ચયપૂર્વક જગતમાં અલીકવાદી બનું છું''

પિતાજીની આ ચિંતાને ટાળવા માટે રામચંદ્રજી કહે છે કે ''હે પિતાજી ! આપ આપના વચનની રક્ષા કરો. લોકમાં આપની અકીર્તિ થાય એવા ભોગના કારણરૂપ રાજ્યનું મારે પ્રયોજન નથી. જાતવાન પુત્રે નિરંતર પિતાના હિતની જ ચિંતા કર્યા કરવી જોઇએ કે જેથી પિતા એક મુહૂર્ત વાર પણ શોકને ભજનારા ન બને.'' જ્યાં આવા પ્રકારની પરિષદને રંજન કરનારી કથા ચાલી રહી છે, એટલામાં જ જેનું મન સંવેગરંગથી રંગાઇ ગયું છે એવો ભરતકુમાર પિતાની પાસે આવ્યો. ભરતકુમારને પોતાની પાસે આવેલ જોઇને દશરથમહારાજાએ ભરતકુમારને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે ''હે વત્સ ! તું રાજ્યનો આધાર બન એટલે નિઃસંગ બનેલો હું શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલી દીક્ષાને અંગીકાર કરૂં.''

પિતાજીના આ કથનના ઉત્તરમાં વૈરાગ્યરંગથી અતિશય રંગાઈ ગયેલા ભરતજી, પોતાના પિતાજી પ્રત્યે પ્રેમભરેલા શબ્દોમાં કહે છે કે ''હે તાત ! મારે રાજ્યનું કામ નથી. હું તો પ્રવજ્યા અંગીકાર કરૂં છું જેથી તીવ્ર દુઃખોથી ભરેલા સંસારમાં હું ભમીશ નહિ''

પુત્રના આવા સ્પષ્ટ ઉત્તરથી પણ રાજ્યની વ્યવસ્થાના વિચારને વિવશ બનેલા દશરથમહારાજા ઉપર કશી જ અસર ન થઇ. ખરેખર મોહની પરાધીનતા અજબ છે. મોહને વશ બનેલ આત્મા આત્મભાન ભૂલી જાય છે. સંયમ લેવાને સજ્જ બનેલા મહારાજા પણ મોહના પ્રતાપે પુત્રને ઉલટી સલાહ દેવાનું સાહસ કરતાં અચકાયા નહિ અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે કે ''હે પુત્ર ! મનુષ્યજન્મના સારભૂત વિષયસુખનો તું પ્રથમ અનુભવ કર અને તે પછીના કાળમાં તું શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રરૂપેલી દીક્ષાને ગ્રહણ કરજે !''

પિતાની આવી કારમી સલાહથી ભરત ઘણા જ તાજુબ થઇ ગયા અને એ તાજુબીના યોગે તેમણે પોતાના પિતાને પણ સુંદર ચેતવણી આપતા ફરીથી પણ એ પ્રમાણે કહેવા માંડયું કે, ''હે પિતાજી ! આપ શા માટે આવા અકાર્યમાં મોહ પામો છો ? કારણ કે બાલ, વૃદ્ધ કે તરૂણ કોઇના પણ મરણને કોઇ (કોઇ પણ કાળે અને કોઇ પણ પ્રકારે) રોકી શકાતું નથી.''

અર્થાત્ હે પિતાજી ! મરણને પરાધીન આત્માઓને સંસારમાં રહેવાની સલાહ આપવી એ આપ જેવાને કોઇપણ રીતે યોગ્ય નથી. આપ જેવા પણ આવા કાર્યમાં મૂંઝાશો તો અન્યનું શું થશે ? આપે કોઇપણ રીતે આવા કાર્યમાં મૂંઝાવું જોઇએ નહિ, કારણ કે આ સંસારમાં મરણ કોઇને પણ તે ચાહે તો બાલ હોય, ચાહે તો વૃદ્ધ હોય કે ચાહે તો તરૂણ હોય. છોડતું નથી, એ વાત સર્વ પ્રકારે સુનિશ્ચિત છે; માટે આવા કારમા સંસારમાં રહેવાની અને વિષયસુખમાં ફસાઇ સર્વસ્વ હારી જવાની સલાહ આપવા જેવી મોહાધીનતા આપે સ્વીકારવી એ કોઇ પણ પ્રકારે વ્યાજબી નથી.

ભરતના મુખેથી આવી વાત સાંભળવા છતાં પણ વ્યવસ્થા આદિના મોહમાં મૂંઝાયેલા દશરથમહારાજાએ રાજ્ય લેવાની સલાહ આપતા ભરતને કહ્યું કે, ''હે પુત્ર ! ઘરરૂપ આશ્રમમાં પણ મહાગુણને કરનારો ધર્મ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલો છે. તે કારણથી ગૃહસ્થધર્મમાં રકત બનીને તું કોઇ પણ જાતના સંકોચ વિના સકલ રાજ્યનો અધિપતિ થા.''

દશરથમહારાજાના આ કથનની સામે પણ ભરતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિનયપૂર્વક કહી દીધું કે, ''હે પિતાજી ! જો પુરૂષ ગૃહસ્થધર્મમાં રહ્યા છતાં મુકિતના સુખને પામે છે, તો પછી આપ શા માટે એકદમ સંસારથી ભયભીત થઇ ઘરને છોડી દો છો ? બાકી તો હે પિતાજી ! સુખ અને દુઃખને એકાકીપણે ભોગવતો જીવ સ્વજનવર્ગને, ધનને અને ધાન્યને તથા માતાને અને પિતાને મૂકીને એકલો જ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે.''

ભરતના આવા પ્રકારના કથનથી દશરથમહારાજા ઘણો જ સંતોષ પામ્યા અને એ સંતોષના યોગે ભરતની પ્રશંસા પણ કરી; પરંતુ વ્યવસ્થાના મોહમાં પડેલા તેમણે પુનઃ પણ એ જ ફરમાવ્યું કે ''હે પુત્ર ! તું પ્રતિબોધ પામ્યો છે એ વાત સાચી, તો પણ તારૂં મન ન હોય તો પણ હે પુત્ર ! તારે મારા વચન મુજબ કરવું એ જ યોગ્ય છે. કારણ કે સંગ્રામમાં તારી માતાના સારથિપણાથી તુષ્ટમાન થયેલા મેં તારી માતાને એક વરદાન આપેલ અને એ વરદાન આજે તારી માતાએ મારી પાસે માગતાં તને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરવાનું માગેલ છે એ કારણે હું તને કહું છું કે તું રાજ્યગાદી ઉપર બેસીને આ પૃથ્વીનું પાલન કર.''

સંવાદ ઉપરથી સમજવા યોગ્ય વાતો :

આ આખોએ પિતા-પુત્રનો સંવાદ ઘણી ઘણી વાતો સમજાવે છે જેવી કે -

૧. પ્રથમ તે સંવાદ વડીલો પોતાના વડીલપણાને કઇ રીતે સાચવે છે ? એ સમજાવે છે. વડીલોએ વડીલપણાના મદને આધીન થઇ જઇને આશ્રિતો ઉપર કારમા હુકમો ફરમાવવા એ પોતાના વડીલપણાનો નાશ પોતાના જ હાથે કરવાની કારવાઇ છે. એવી કારવાઇ ખાસ કારણ વિના કોઇ પણ વિવેકી વડીલ કરે જ નહિ. દશરથમહારાજા રામચંદ્રજીને ફરમાવી શકતા હતા કે આ રાજ્ય તને આપવાનું નથી પણ ભરતને આપવાનું છે. પણ આ પ્રમાણે નહિ કહેતા શું કરવું એ કહેવાની ફરજ રામચંદ્રજી ઉપર જ નાખી. આવી સ્થિતિમાં ઔચિત્યવેદી, આશ્રિત, વડીલની ઇચ્છાથી વિપરીત તો બોલી શકતો જ નથી અને બન્યું પણ તેમ જ. વડીલ જો વિવેકી અને વિચક્ષણ બને તો આશ્રિતોને મોટે ભાગે નમ્ર તથા આજ્ઞાપાલક બન્યે જ છૂટકો છે. આજ્ઞા કરનારે આજ્ઞા પાળવા ઇચ્છનારને આજ્ઞાપાલનની સામગ્રી પૂરી પાડવી જ જોઇએ. પ્રભુનું શાસન જો બરાબર સમજવામાં આવે તો સમજી શકાય તેમ છે કે પ્રભુનું શાસન એટલે કલ્યાણના અર્થી આત્માઓને આજ્ઞાપાલનની અનુપમ સામગ્રી. પ્રભુએ સૌ સૌની ભૂમિકાને ઉચિત જ આજ્ઞા ફરમાવી છે. કોઇપણ આત્મા અશકિતના યોગે આજ્ઞાનો વિરાધક બને એવી એક પણ આજ્ઞા પ્રભુએ ફરમાવી નથી. પ્રભુના શાસનની આરાધના કરવા ઇચ્છનારે આજ્ઞા કરવાના મનોરથોનો પરિત્યાગ કરી આજ્ઞાના પાલનમાં જ અર્પાઇ જવું

જોઇએ. એ આજ્ઞાપાલનના પ્રતાપે કદાચ આજ્ઞા કરવા જેવી દશાએ આત્મા પહોંચી જશે તો પણ હરકત નહિ આવે, કારણ કે એ આજ્ઞાનું પાલન જ આત્માને સમજાવશે કે કઇ આજ્ઞા કેવી રીતે કરી શકાય ? આજ્ઞાપાલનમાં જ ધર્મ માનનાર સાચો પૂજક પણ બની શકે છે અને સાચો પૂજ્ય પણ બની શકે છે. જે આત્માઓ આજ્ઞાપાલનમાં ધર્મ નહિ માનતાં પોતાની મતિકલ્પનામાં ધર્મ માને છે તે આત્માઓ તો સાચા પૂજક પણ નથી બની શકતા એટલે પૂજ્ય બનવા માટે તો તેઓ સર્વ પ્રકારે અયોગ્ય જ છે.

૨. બીજી વાત એ સમજાવે છે કે પુત્ર જો પોતે સંસારનો પરિત્યાગ કરવા જેવી દશા ન પામ્યો હોય તો તેણે એવા સંસારરસિક ન જ બનવું જોઇએ કે જે રસિકતાના યોગે માતાપિતાને અનેક પ્રકારની આફતો કચવાતે મને પણ ભોગવવી જ પડે. પુદ્‌ગલરસિકતાના યોગે માતાપિતાને દુ:ખી કરવા એ સુપુત્ર માટે કોઇપણ રીતે યોગ્ય નથી. સુપુત્રની ફરજ છે કે વિષયાદિ ઉપર નિયમન મૂકનારી માતાપિતાની એકેએક આજ્ઞાનો પૂરેપૂરો અમલ કરવો. વ્યવહારને ઉચિત અને ધર્મને બાધ નહિ પહોંચાડનારી એવી પણ માતાપિતાની આજ્ઞાનો અમલ નહિ કરનારો પુત્ર સુપુત્ર નથી ગણાતો તથા એ કારણે તે પ્રભુશાસનની આરાધના માટે પણ અયોગ્ય છે; આથી પ્રભુધર્મની આરાધના કરવા ઇચ્છનાર પુત્રની ફરજ છે કે તેણે પોતાની પૌદ્‌ગલિક અનુકૂળતાઓના કારણે માતાપિતાને એક સહજ પણ આર્ત્તધ્યાન આદિ અશુભ કારવાઇનું નિમિત્ત ન જ આપવું જોઇએ. આ વસ્તુ સર્વ કોઇ સંસારમાં રહેનાર આશ્રિત આત્માને લાગુ પડે છે અર્થાત્ કોઇએ પણ પૌદ્‌ગલિક કારણે વડીલોના હૃદયને નહિ દુભાવવાની સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઇએ. એ કાળજી સર્વ પ્રકારે આત્માને ઉન્નતગામી બનાવનારી છે.

૩. ત્રીજી વાત એ સમજાવે છે કે જેમ સંસારને નહિ તજી શકનાર પુત્રે, પૌદ્‌ગલિક અનુકૂળતા ખાતર માતાપિતાના અંતરને આઘાત નહિ પહોંચાડવો જોઇએ. તેમ સંસારથી વિરક્ત બનેલા આત્માએ પણ મોહવશ બની માતાપિતાની મોહક આજ્ઞાને આધિન બનીને પ્રભુધર્મને અગર તો પ્રભુધર્મની આરાધનાને બાધ પહોંચે એવી કારવાઇ કોઇપણ પ્રકારે ન કરવી જોઇએ. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માએ, મોહવશપણાના પ્રતાપે માતાપિતાની મોહજન્ય આજ્ઞાને આધિન બનીને પ્રભુધર્મને અગર તો પ્રભુધર્મની આરાધનાને બાધ પહોંચે એવી કારવાઇ કોઇ પણ પ્રકારે ન કરવી જોઇએ. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓએ પોતાના વડીલો પણ ધર્મ પામે અથવા તો ધર્મની સામે ન થાય એ માટે કરવા જોઇતા સઘળા જ ઉચિત પ્રયત્નો નિર્ભીકપણે કરવા જોઇએ. ખોટી ભીતિ, ખોટી મર્યાદા કે ખોટી નમ્રતા અગર અયોગ્ય વિનયને આધિન થઇ જઇને વડીલોની ધર્મ અને નીતિથી વિપરીત કારવાઇઓને અનુકૂળતા કરી આપવી એ વિવેકી આત્મા માટે કોઇપણ પ્રકારે ઉચિત નથી. વિવેકી આત્માએ વડીલોનું પણ હિત જ કરવાનું છે, એ કારણે મોહવશ વડીલોની અહિતકર આજ્ઞાઓને મોહના કારણે આધીન થઇ જવું એ પણ વડીલોનું અહિત કરવા બરાબર છે, માટે એમ ન બની જાય એની કલ્યાણકાંક્ષી આત્માએ પૂરેપૂરી સાવચેતી રાખવી જોઇએ.

૪. ચોથી વાત એ સમજાવે છે કે મોહવશ બનેલો આત્મા વિવેકી હોવા છતાં પણ જો સાવધ ન રહે તો તે અવિવેકી આત્મા કરતાં પણ સ્વપરનું કઇગણું અહિત કરી નાખે છે; એ કારણે વિવેકી આત્માએ મોહવશ ન બની જવાય એ માટે પૂરતા સાવધ રહેવું જોઇએ. અસાવધ આત્મા પામેલા ગુણોને પણ કારમી રીતે હારી જાય છે, એ જ કારણે જ્ઞાનીપુરૂષોએ પાંચે પ્રકારના પ્રમાદોને આત્માના પરમરિપુ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. જે આત્મા પાંચે પ્રકારના પ્રમાદો પૈકીના કોઇ એક પણ પ્રમાદને આધીન થઇ જાય છે તે આત્મા સ્વપરનું સાધવા યોગ્ય હિત નથી સાધી શકતો. આત્માથી પર એવી જે કોઇ પણ વસ્તુ તેને આધીન થવું, તેની વ્યવસ્થા આદિના વિચારો કરવા, એ વગેરે સઘળું જ પ્રમાદમાં આવી જાય છે. આત્માથી પર વસ્તુને આધીન બનનારો આત્મા પોતાના મન, વચન કે કાયા ઉપર કાબુ રાખી શકતો જ નથી. માટે કલ્યાણકાંક્ષી આત્માએ આત્મસ્વરૂપ

ખીલવવાનું ધ્યાન રાખી આત્મસ્વરૂપને ખીલવવામાં સાક્ષાતપણે સાધનરૂપ થનારી વસ્તુઓ સિવાયની વસ્તુને આધીન ન થઇ જવાય એવી જ દશામાં રહેવું જોઇએ. એ જ દશાનું નામ અંતરાત્મદશા કહેવાય છે. એ દશા આત્માને પરમાત્મા બનાવનારી દશા છે અને એથી ઉલ્ટી દશા એ આત્માને અધમ બનાવનારી દશા છે. અંતરાત્મદશાથી ઉલ્ટી દશા પોતાના આત્માની ન થઇ જાય એ વાતનો મુમુક્ષુ આત્માએ હરહમેશ ખ્યાલ રાખવો જોઇએ.

[૫૧]

રામચંદ્રજીનો ભરતને આગ્રહ : રામચંદ્રજીની સલાહ :

આપણે એ જોઇ ગયા કે દશરથમહારાજાનો ઘણો ઘણો આગ્રહ છતાં પણ ભરત રાજ્ય લેવાને સંમત ન થયા તે ન જ થયા. દશરથમહારાજાએ ભરતને રાજ્ય લેવાની બાબતમાં જેટલી જેટલી દલીલો કરી તે સઘળી જ દલીલોમાં ભરત સંમત ન થયા એટલું જ નહિ પણ એ સઘળી જ દલીલોનો તેમણે સામનો કર્યો. ભરતને રાજ્યગાદી ઉપર આરૂઢ કરવા માટે અંતે દશરથમહારાજાને એક આજ્ઞાનો જ અમલ કરવો પડયો અને એથી એ સંબંધમાં આજ્ઞા કરતાં દશરથમહારાજાએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એમ જ ફરમાવ્યું કે,

''હે પુત્ર ! તું મારી પ્રતિજ્ઞાને નિષ્ફળ ન કર. કારણ કે મેં તારી માતાને એક વરદાન આપેલ અને તે તેના કહેવાથી મેં મારી પાસે રાખી મૂકેલ, તે આજે તારી માતાએ તને રાજ્ય આપવા રૂપે માગેલ છે અને મેં તે આપેલ છે. મારી અને તારી માતાની આજ્ઞાને અન્યથા કરવા માટે તું યોગ્ય નથી, એ કારણે તારી ઇચ્છા વિના પણ તું રાજ્યને ગ્રહણ કર. રાજ્ય લેવાની તારી ઇચ્છા નથી એ હું સારી રીતે જાણું છું અને એથી ખુશ થાઉં છું, છતાં પણ હું તને કહું છું કે મારી પ્રતિજ્ઞાને નિષ્ફળ ન થવા દેવા માટે અને તારી માતાને સુખી કરવા ખાતર તું તારી ઇચ્છા ન હોય તે છતાં પણ આ રાજ્યનો સ્વીકાર કર.''

આવા પ્રકારની સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરવા છતાં પણ વૈરાગ્યરસમાં ઝીલતા ભરત સ્તબ્ધપણે જ ઉભા રહ્યા છે. સ્તબ્ધપણે ઉભા રહેલા ભરતને હૃદયપૂર્વકની સલાહ આપતાં રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, ''હે બન્ધુ ! જો કે તને ગર્વ નથી અર્થાત્ રાજ્યનો અધિપતિ બનવાને તું આતુર નથી એ વાત તદ્દન જ સત્ય છે, તો પણ પિતાને સત્યવાદી બનાવવા માટે તું રાજ્યને અંગીકાર કર''

હક્ક અને લાલસાના પ્રતાપે :

ભાગ્યવાનો ! આ પ્રસંગ અવશ્ય વિચારણીય છે. વડીલ ભાઇ પિતાના વચન ખાતર પોતાના હક્કને જતો કરે છે, અને લઘુભાઇ વિના હક્કે મળતા રાજ્યને લેવાનો સર્વથા ઇન્કાર કરે છે. આવી જાતના પ્રસંગ સંસારમાં ઘણા જ વિરલ બને છે. પ્રભુશાસનની પ્રાપ્તિ, પૌદ્ગલિક પદાર્થોના સંબંધમાં આત્માને નિરર્થક હક્કના હડકવાથી બચાવે છે અને સદાય ખોટી પૌદ્ગલિક લાલસાથી અલિપ્ત રાખે છે. આજનો આખોય વિશ્વવિગ્રહ પ્રભુશાસનની પ્રાપ્તિના અભાવને આભારી છે. હક્કના નામે અને લાલસાના પ્રતાપે આજે વિશ્વમાં વિચિત્ર પ્રકારના વિગ્રહ ચાલી રહ્યા છે. વિશ્વમાં આજે હક્કના નામે રાજ્ય લેવાના પ્રયત્ન ચાલી રહ્યાં છે. અને તેમાં ધર્મ મનાવવાની ધૃષ્ટતા ચાલી રહી છે ત્યારે રામચંદ્રજી કે જેઓ પાટવી હોઇને રાજ્યના ખરા હક્કદાર હોવા છતાં પણ પોતાના પિતાના વચનની ખાતર, પિતાના કહેવા છતાં પણ વિના શ્રમે મળી જતા રાજ્યનો અસ્વીકાર કરતા પોતાના બંધુને રાજ્ય લેવાની સલાહ આપે છે. સાચો વિવેક પ્રગટયા વિના આ ઉભય

બનાવમાં રહેલું અંતર સમજવું કઠીન છે. પ્રભુશાસનની પ્રાપ્તિ માટે પૌદ્દ્ગલિક પદાર્થો પ્રત્યેના હકકથી પર રહેવાની અને પૌદ્દ્ગલિક પદાર્થો ઉપરની લાલસાને કાપવાની જ પ્રવૃત્તિ નિરંતર કરવી જોઇએ. એ વિના પરમ વીતરાગ પરમાત્માની ઉપાસના થવી અને એ પરમતારકની આજ્ઞા પ્રત્યે આંતરિક સદ્દ્ભાવ થવો એ અશક્ય છે. પૌદ્દ્ગલિક પ્રવૃત્તિઓમાં જ શ્રેય માનવું અને 'પરમાત્માએ મને એમ કરવાની પ્રેરણા કરી' એમ કહેવું એ તો પરમાત્માને નામે પોતાની અહંતાને પોષવાનો જ કુટ વ્યાપાર છે. અજ્ઞાનીઓ એ કુટ વ્યાપારમાં ફસે અને પાગલ બની પ્રપંચીની પણ જય બોલાવે એ તદ્દન સહ જ છે; પણ એ રીતે પરમ વીતરાગ પરમાત્માની આશાતના કરવી એનું પરિણામ ઘણું જ વિકટ છે, એ વાત કદી જ ન ભુલાવી જોઇએ. આ લોકની લાલસાથી પરલોકના ખ્યાલને વિસારી બેઠેલા નાસ્તિકોને ભલે આ વાત ઉપહસનીય લાગે પણ આ એક ઉઘાડું સત્ય છે. આવું બુદ્ધિમાં પણ બેસે તેવા સત્યનો ખોટા ઘમંડથી સ્વીકાર નહિ કરનારા આત્માઓનું ભવિષ્ય ઘણું જ ભયંકર છે, એ વાતમાં વિચક્ષણ આત્માઓના બે મત નથી જ. જે આત્મા એક પરમાત્માની આજ્ઞા ઉપર જ નિર્ભર છે તે તો પોતાને પણ પૌદ્દ્ગલિક પ્રવૃત્તિઓથી પર રાખે છે અને જનતાને પણ પૌદ્દ્ગલિક પ્રવૃત્તિઓથી પર રહેવાનો જ ઉપદેશ આપે છે એવા આત્માઓ અનેક પ્રકારની આપત્તિઓને આનંદ અને ઉલ્લાસપૂર્વક સહે છે અને અન્યને એ રીતે સહવાનું શીખવે છે, પણ તે દુન્યવી હિત માટે નહિ પણ કેવળ આત્મિક હિત માટે જ. પણ જે બિચારાઓ ગાઢ અજ્ઞાનતાના યોગે દુન્યવી હિત અને આત્મિક હિતનો વિવેક જ ન કરી શકતા હોય તેઓને આ ઉઘાડું સત્ય પણ કેમ જ સમજાય ? આજે દુન્યવી હિત માટે જેટલું સહન થાય છે તેટલું જ જો સ્વપરના આત્મિક હિત માટે સહન થાય તો ધાર્યું કાર્ય સિદ્ધ થાય અને દુનિયા અનેક ખોટી આફતમાંથી બચે તથા તેનું ભવિષ્ય રૂડું બને પણ શુભોદય અને તથાવિધ ભવ્યતાનો પરિપાક થયા વિના એ બને જ શાનું ?

ભરતની એકાંતે અનુકરણીય અનુપમ દશા :

જેનો શુભોદય હોય છે અને જેની તથાવિધ ભવ્યતાનો પરિપાક થયો હોય છે તે આત્માની દશા જ કોઇ અનુપમ હોય છે. આ વાત સમજવા માટે ભરતનું ઉદાહરણ અનુપમ છે. ખરેખર ભરતજીની દશા એકાંતે અનુકરણીય છે. જે ભરતજીને રાજ્ય અપાવવા માટે તેની માતા પોતાના વરદાનનો વ્યય કરે છે; તેના પિતા આજ્ઞા કરે છે અને રાજ્યના હક્કદાર મોટાભાઇ પણ આનંદ અને ઉલ્લાસથી સદ્દ્ભાવપૂર્વક રાજ્ય લેવાની સલાહ આપે છે; આટલું આટલું છતાં પણ તેનું હૃદય રાજ્ય લેવા તરફ ઢળતું નથી. એટલું જ નહિ પણ જ્યારે તેણે પોતાના વડીલબંધુની પણ રાજ્ય લેવાની જ સલાહ સાંભળી ત્યારે તેનું હૃદય ભરાઇ આવે છે અને હૃદય ભરાઇ આવવાથી તેની આંખો પણ અશ્રુથી ઉભરાઇ જાય છે. એ અવસ્થામાં એ પોતાના વડીલબંધુના ચરણમાં ઢળી પડે છે અને તેની વાણી પણ ગદ્દ્ગદ્દ્ શબ્દોવાળી બની જાય છે.

ત્યાર બાદ અશ્રુથી ભરેલી દષ્ટિવાળા ભરતે પગમાં પડી અંજલી જોડી ગદ્દ્ગદ્દ્ અક્ષરે રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, ''મોટી ઇચ્છાને મહાન આશયને ધરનારા અને એ જ કારણે અનુપમ ઉદારતાને ધરનારા તથા રાજ્યનું દાન કરતા એવા પૂજ્ય પિતાજીને અને ઉદારચરિત એવા આપ પૂજ્યને માટે આ કહેવું અને દેવું એ બધું જ ખરેખર ઉચિત છે પણ રાજ્યનો સ્વીકાર કરતા મારા માટે આ કોઇપણ રીતે ઉચિત નથી. તેમજ હે પૂજ્ય ! શું હું પિતાનો પુત્ર નથી અને ઉદારચરિત સર્વશ્રેષ્ઠ એવા આપ પૂજ્યનો લઘુબંધુ નથી, કે જેથી આવા પ્રકારે થતી રાજ્યની પ્રાપ્તિનો ગર્વ કરૂં ? ખરેખર જો આવી રીતે પ્રાપ્ત થતા રાજ્યનો હું આ પ્રમાણે ગર્વ કરૂં તો સત્ય છે કે આ હું ભરત પિતાનો પુત્ર નથી અને પૂજ્ય એવા આપનો બંધુ પણ નથી, કિંતુ કેવળ માતૃમુખ એટલે માવડીમુખ મૂર્ખ-બેવકુફ છું. એટલે હજુ સુધી મારામાં એવી બેવકુફી આવી નથી કે જેથી હું માતૃમુખ બનીને આ રાજ્યનો સ્વીકાર કરીને હું રાજા છું એવી જાતના અહંકારથી અક્કડ બનું.''

પૌદ્ગલિક લાલસાના પાપે :

ભરતની આ દશા શું કલ્યાણના કામીઓ માટે ઓછી અનુકરણીય છે ? આવી દશા જે આત્મામાં આવે એ આત્માને પૌદ્ગલિક સામગ્રી કઇ રીતે મૂંઝવે ? આવા પુત્રની પ્રાપ્તિ કોઇ ભાગ્યશાળી પિતાને જ થઇ શકે છે રાજ્યની જ લાલસામાં સબડી રહેલા આજના જમાનામાં આવી વાત પણ રૂચિકર થાય તેમ નથી તો અનુકરણની તો વાત જ શી ? ખરેખર આ જમાનામાં જન્મેલાઓનું એ કમનસીબ જ છે કે જેઓના કાને કેવળ રાગની વાત જ સાંભળવાને મળે છે. એવાઓના પ્રતાપે સાચા ત્યાગનો વિરોધ એ જ આ જમાનાનું એક ભૂષણ થઇ પડયું હોય એમ લાગે છે. નહિ તો દુન્યવી પદાર્થોની પ્રાપ્તિ ખાતર કહેવાતા ત્યાગ માટે જે જમાનો ઘસે છે તે જમાનો, આત્મિક લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે ઉપદેશાતા ત્યાગની પરાઙ્‌મુખ બની તેની ઘોર ખોદવા માટે કેમ જ કમ્મર કસે ? 'જમાનો' એટલે કાળ એમ કહેવાનો અહીં આશય નથી પણ 'જમાના' શબ્દથી અહીં જમાનાના પૂજારી બનેલા માનવીઓ લેવાના છે કારણ કે આ જમાનો કંઇ સાચા ત્યાગથી પ્રતિકૂળ નથી. આ જમાનો પણ શ્રી વીતરાગપરમાત્માએ અખંડિત રીતે સેવીને યથાશકય રીતે ઉપદેશેલા ત્યાગમાર્ગના ઉપાસક પુણ્યશાળી આત્માઓ માટે અનુકૂળ જ છે. એ જ કારણે જેઓને એ ત્યાગ નથી રૂચતો તેઓ જ ખરા કમનસીબ છે. આજની દુનિયાને તેના નાયકોએ કેવળ આ લોકની જ ઉપાસક બનાવી છે અને સમજાવ્યું છે કે 'સુખ સત્તામાં' છે. એવા કારમા નેતાઓની ઉપાસનામાં પડેલાઓ નાસ્તિક બનીને ત્યાગના વિરોધને જ પોતાનું ભૂષણ બનાવી લે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

હૃદયના નાસ્તિક હોવા છતાં પણ પૌદ્ગલિક લાલસાના યોગે અહિંસા આદિ સિદ્ધાંતોનો ઇચ્છા મુજબ ઉપયોગ કરવામાં કુશળ બનેલાઓ બહારથી પરમ આસ્તિક અને પરમાત્માના ઉપાસક હોવાનો આડંબર કરી સારીએ દુનિયાને ઉન્માર્ગરૂપ ગર્તમાં ગબડાવી મૂકે છે. એવાઓના પ્રતાપે અજ્ઞાન જનતા ઉન્માર્ગે ચઢી જાય એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. અહિંસા આદિ મોક્ષસાધક સિદ્ધાંતોનો સંસારની સાધનામાં જ ઉપયોગ કરવાની વૃત્તિ એ વિલક્ષણ જાતની નાસ્તિકતા છે અને તે એક રીતે આત્મા આદિને નહિ માનવાની નાસ્તિકતા કરતાં ભૂંડી છે. એ ભૂંડી નાસ્તિકતાના પાશથી બચવા માટે આવાં કથાનકો અંતરપટમાં કોતરી રાખવાં જોઇએ. વીતરાગ-પરમાત્માના શાસનથી સુવાસિત થયેલ રામચંદ્રજી અને ભરતજી આદિ જેવાનાં દૃષ્ટાંતો ઘણા જ વિરલ હોય છે અને એવાં વિરલ દૃષ્ટાંતો પણ પ્રાયઃ પ્રભુશાસનમાં જ મળી શકે તેમ છે.

રામચંદ્રજીનો અપૂર્વ ત્યાગ :

ભરતના શબ્દોને સાંભળીને રામચંદ્રજીને ખાત્રી થઇ ગઇ કે ભરત મારી હાજરીમાં રાજ્યગાદીનો સ્વીકાર કદી કરે જ નહિ. ભરત રાજ્યગાદીનો સ્વીકાર ન કરે એ અત્યારે પિતા માટે બે પ્રકારની આફત રૂપ છે. એક તો વચનબદ્ધ પિતા ભરત સિવાય અન્યને રાજ્યગાદી આપી શકે તેમ નથી. અને બીજી આફત એ છે કે આ રાજ્યગાદી ભરત ન સ્વીકારે ત્યાં સુધી પિતાજીને સંયમના માર્ગની સાધનામાં અંતરાય થાય છે. આ બન્ને પ્રકારની આફતોમાંથી પિતાજીને મારે કોઇ પણ પ્રકારે બચાવી જ લેવા જોઇએ. બેય પ્રકારની આફતોમાંથી પિતાજીને બચાવી લેવા માટે રામચંદ્રજી માટે એકજ ઉપાય હતો અને તે એ જ કે પોતાને વનવાસનો સ્વીકાર કરવો. આવો ઉપાય પણ આચરવા આ પિતૃભક્ત પુત્ર સજ્જ હતાં. આસકિત આદિના યોગે સંસારમાં રહેવા છતાં પણ પ્રભુશાસનને પામેલા પુત્રો, તુચ્છ સ્વાર્થના પૂજારી કે પૌદ્ગલિક પદાર્થો ખાતર અનીતિના માર્ગે પ્રાયઃ જતા જ નથી અને માતાપિતા આદિની શાંતિ વગેરે ખાતર પોતાના પૌદ્ગલિક સ્વાર્થોનો પરિત્યાગ કરવામાં તેઓ સહ જ પણ પાછા નથી પડતા.

આ વાતનું જીવતું અને જાગતું ઉદાહરણ રજુ કરવા માટે જ જાણે ન હોય તેમ રામચંદ્રજીએ, 'મારી હાજરીમાં ભરત રાજ્યગાદીનો સ્વીકાર ન જ કરે અને એથી પિતાજી ઉભયલોકને હાનિ પહોંચવા રૂપ ઉભય આફતમાંથી ઉગરી શકે તેમ નથી.' આ વાતની પોતાને ખાત્રી થઇ કે તરત જ પોતાના હૃદયમાં વનવાસ સ્વીકારવાનો સુદૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો અને એ નિશ્ચયને જાહેર કરતાં તે દશરથમહારાજાને ઉદ્દેશીને એ પ્રમાણે બોલ્યા કે ''હે પિતાજી ! એ વાત સુનિશ્ચિત છે કે આ ભરત મારી હાજરીમાં રાજ્યનો સ્વીકાર નહિ કરે, તે કારણથી હું રાજધાની આદિનો પરિત્યાગ કરી વનવાસ માટે જાઉં છું'' આ પ્રમાણે જણાવવા માત્રથી જ પિતાની અનુજ્ઞા લઇને અને ભક્તિપૂર્વક રાજાને નમસ્કાર કરીને ધનુષ્ય અને બાણોને રાખવાનું ભાથું ધરનારા રામચંદ્રજી, ઉચ્ચ સ્વરે ભરત રોતો હતો તેની પણ પરવા કર્યા વિના એકદમ ચાલી નીકળ્યાં.

[૫૨]

સ્નેહાધીનતાનું કારમું પરિણામ :

આપણે જોઇ આવ્યા કે મારી હાજરીમાં ભરત કોઇપણ રીતે રાજ્યનો સ્વીકાર નહિ જ કરે એમ લાગતાં રામચંદ્રજીએ વનવાસ સ્વીકારવાનો પણ નિશ્ચય કર્યો. એ નિશ્ચયના પરિણામે તેઓ માત્ર ધનુષ્ય અને બાણોને રાખવાનાં ભાથાં લઇને ભરતને રોતા મૂકીને પણ વનવાસ માટે ચાલી નીકળ્યાં.

આવું અતર્કિત પરિણામ આવેલું જોઇને દશરથમહારાજા સ્નેહની આધીનતાના પ્રતાપે આકુળ વ્યાકુળ બની ગયા. રામચંદ્રજીને વનવાસ માટે જતા જોઇને દશરથમહારાજાની કેવી દશા થઇ એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

'રામચંદ્રજી જેવા પુત્રને વનવાસ માટે જતો જોઇને સ્નેહથી અધૈર્યવાન બની ગયેલા દશરથમહારાજા વારંવાર ભારે મૂર્ચ્છાને પામવા લાગ્યા' સ્નેહરાગ વિરક્ત આત્માને પણ કેવો સતાવે છે એ જોવા અને સમજવા માટે આ પ્રસંગ અનુપમ છે. સ્નેહરાગને આધીન બનેલા આત્માઓ અવસરે ધીરતાને નથી જ ધરી શકતા. સ્નેહરાગની વિવશતા આત્માને વિહ્વળ બનાવ્યા વિના રહેતી જ નથી. સ્નેહરાગ આત્માને સંસારમાં ઝકડી રાખનાર છે. એ સ્નેહરાગને તજ્યા વિના સંયમની આરાધના થવી એ ઘણું જ કઠણ કામ છે. સ્નેહરાગ આત્માને એવી રીતે સતાવ્યા કરે છે કે જેના પરિણામે આત્મા મૂંઝવણમાં મૂકાયા વિના રહેતો જ નથી. દશરથમહારાજા સંવેગના ઉપાસક બનેલા હોવા છતાં પણ સ્નેહરાગની આધીનતાના પરિણામે વારંવાર ભયંકર મૂર્ચ્છિત થવા જેવી દશાને પણ પામ્યા. સ્નેહરાગની આવા પ્રકારની વિષમતા કયા વિવેકીને ન સાલે ? સ્નેહરાગની વિષમતા હરકોઇ વિવેકીને સાલે તેવી જ છે.

ભક્તિ અને વિનયથી ભરેલી વિનંતી :

પિતા પાસેથી નીકળેલા રામચંદ્રજી પોતાની માતા પાસે જાય છે. માતા પાસે જઇને રામચંદ્રજી માતાને નમસ્કાર કરે છે. અપરાજિતા દેવી કે જે પોતાની માતા થાય છે તેને નમસ્કાર કરીને રામચંદ્રજી વિનયભરેલી ભક્તિથી પોતાની માતા પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે -

''હે માતાજી ! જેવી રીતે હું આપનો પુત્ર છું તે જ રીતે ભરત પણ આપનો પુત્ર છે. પિતાજીએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવા માટે રાજ્ય ભરતને અર્પણ કર્યું છે. મારી હયાતિમાં આ ભરત રાજ્યને ગ્રહણ નથી કરતો તે કારણથી મારે વનમાં જવું એ યોગ્ય છે. વળી તે જ કારણથી મારી ગેરહાજરીમાં આપ ભરતને મારા કરતાં

વનમાં જાય એથી તારા જેવી માતાને દુઃખ કેમ જ થાય ? હે માતા ! મારા વનમાં જવાથી તને દુઃખ ન જ થવું જોઇએ, તો પછી આ બધી વિહ્‌વળતાનું પ્રયોજન શું ? બીજું હે માતા ! જો હું આ સમયે વનવાસનો સ્વીકાર ન કરૂં તો પિતાનું ઋણ પતે શી રીતે ? શું પિતાનું આ ઋણ નાનુસૂનું છે ? નહિ જ, કારણ કે પિતાએ આ વરદાન અંગીકાર કરેલું છે એટલે પિતાજીએ આ વરદાનને આપવું જ જોઇએ. મારી હાજરીમાં પિતાજી આ વરદાન કોઇપણ રીતે આપી શકે તેમ નથી, કારણ કે મારી હાજરીમાં પિતાજી આપવા ધારે તો પણ ભરતને રાજ્ય આપી શકે તેમ નથી. જ્યાં સુધી ભરત રાજ્યનો સ્વીકાર ન કરે ત્યાં સુધી પિતાજી આ મોટા ઋણથી છૂટી શકે તેમ નથી અને મારી હાજરીમાં ભરત રાજ્યનો સ્વીકાર કરે તેમ નથી. એ કારણે મારે વનમાં જવું જ જોઇએ અને મારા જેવા પુત્રના વનમાં જવાથી તારા જેવી માતાએ દુઃખ કરવું એ યોગ્ય નથી. મારી માતા એ કોની પત્ની ? પિતા દશરથમહારાજાની પત્ની આવી વિકલતા કરે જ કેમ ? ન જ કરે હે માતા ! શાંત થાઓ.

રામચંદ્રજીની અજબ પિતૃભક્તિ :

આ વગેરે અનેક પ્રકારનાં યુક્તિપૂર્વકના વચનો દ્વારા માતા અપરાજિતા દેવીને રામચંદ્રજીએ અનેક રીતે સમજાવી. એક પુત્ર હાથે કરીને આપત્તિ વ્હોરી લે એમ કરતાં અટકાવનારી માતાને આવી રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે એ પુત્રમાં કેવા પ્રકારની સુપુત્રતા ? ખરેખર રામચંદ્રજીની પિતૃભક્તિ અને માતૃભક્તિ અજબ છે. પિતાનું ઋણ ફેડવા રાજ્યનો હક્ક જતો કરે અને તેમ કરવા છતાં પણ ઋણ ન ફેડાય તો વનવાસ સ્વીકારે એ પિતૃભક્તિ સામાન્ય કોટિની ન જ હોઇ શકે. પોતાની ઉપરના પ્રેમથી વિહ્‌વળ બનતી માતાને આવી જાતનું સાંત્વન આપવાનું સામર્થ્ય પણ માતૃભક્ત પુત્રમાં જ હોઇ શકે છે. સુપુત્રના પ્રેરણાભર્યા સાંત્વનથી માતા શાન્ત બની ગઇ. શાંત કરવાની પોતાની ફરજ બજાવીને તરત જ કોઇની પણ રાહ જોયા વિના વનવાસમાં જવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા ખાતર અપરાજિતા નામની માતાને અને અન્ય માતાઓને નમસ્કાર કરીને લક્ષ્મણજીના મોટાભાઇ રામચંદ્રજી ચાલી નીકળ્યા.

રામચંદ્રજીનું આ રીતે નીકળવું એ કાંઇ સામાન્ય બનાવ નથી. પિતાના વચન ખાતર રાજ્યનો હક્ક જતો કરી માતા આદિનો મોહ તજી એકાકીપણે વનમાં ભટકવા ચાલી નીકળવું એ સહજ કાર્ય નથી. એવું દુષ્કર કાર્ય પણ રામચંદ્રજીએ પ્રસન્ન હૃદયે કરી બતાવ્યું. આવા આત્માઓને કુળમાં તૈયાર કરવા માટે કુળના વૃદ્ધોએ શું શું કરવું જોઇએ ? એ વાતને ખૂબ વિચારો. જૈન કુળમાં આવા આત્માઓ તૈયાર કરવા એ અશક્ય વસ્તુ નથી. જૈનકુળ ધારે તો પોતાના આશ્રયમાં ઉત્પન્ન થયેલા આત્માઓને દુનિયાના સાચા આદર્શો બનાવી શકે, પણ શરત એટલી કે એ કુળો શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી ઓતપ્રોત હોવા જોઇએ. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞામાં જ આત્મસર્વસ્વ માનનારા કુળો માટે કાલાનુસારી ઉત્તમ આત્માઓ બનાવવા એ કશું જ મુશ્કેલ નથી; પણ જૈનકુળના નાયક બનેલા વૃદ્ધો જૈનકુળની ઉત્તમતાના હેતુઓ ન સમજે, ન વિચારે અને ન પ્રચારે ત્યાં એવી ઉત્તમ આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે.

મહાસતીઓની ઉત્તમતા :

રામચંદ્રજી પિતાજીની માત્ર કહેવારૂપ આજ્ઞા લઇને અને પોતાની માતાને સમજાવીને તથા સઘળીય માતાઓને નમસ્કાર કરીને પિતાજીની પ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે વનવાસ કરવા ચાલી નીકળ્યા ત્યારે દુરથી દશરથરાજાને નમસ્કાર કરીને અને અપરાજિતા દેવીની પાસે આવીને તથા નમીને સીતાદેવીએ રામચંદ્રજીની પાછળ જવા માટેના આદેશને યાચ્યો-માંગ્યો.

આર્ય લલનાની મનોવૃત્તિ કેવી હોવી જોઇએ ? એ સમજવા માટે આવી દેવીઓના જીવન અને એ જીવનોમાં આવતા આવા આવા પ્રસંગોનો અવશ્ય અભ્યાસ કરવો જોઇએ. સ્ત્રીસમાજમાં જો આવી મહાસતીઓના જીવનનો પ્રચાર કરવામાં આવે તો પરિણામ ઘણું જ સુંદર આવે. રામચંદ્રજી પોતાના પિતાશ્રીની પ્રતિજ્ઞાના

પણ વિશેષ પ્રસન્નતાભરી દૃષ્ટિથી જોજો અને કોઈપણ સમયે મારા વિયોગથી અધીર ન બનશો.'' આવા પ્રકારની ભક્તિ અને વિનયથી ભરપૂર વાણી પુત્ર પાસેથી સાંભળવાને કઇ માતા આજે ભાગ્યશાળી છે ?

સભામાંથી - સાહેબ ! આજે તો અસંભવિત છે.

પ્રભુ શાસનની ત્યાગપ્રધાનતા :

આ અસંભવિત ગણાતી વસ્તુને પણ પ્રભુનું શાસન સંભવિત બનાવી શકે છે. આ પ્રતાપ પ્રભુશાસનના સુસંસ્કારોનો છે. પ્રભુશાસનની પ્રાપ્તિ વિના આવી જાતના ઉદ્‌ગારો નીકળવા એ અશક્યપ્રાયઃ છે. પ્રભુશાસનની ત્યાગપ્રધાનતા જીવન ઉપર આવા પ્રકારની સુંદર અસર નીપજાવે છે. પ્રભુશાસનની ત્યાગપ્રધાનતાને ગોપવનારાઓ અર્થી આત્માઓને પણ પ્રભુમાર્ગથી વંચિત રાખે છે અને અન્ય આત્માઓને પ્રભુશાસન તરફ જે જાતનો સદ્‌ભાવ પેદા કરવો જોઇએ તે નથી કરી શકતા, એટલું જ નહિ પણ ઇતર શાસનોના જેવું જ આ પણ એક શાસન છે એવી છાપ એવા આત્માઓના અંતરપટ ઉપર પાડે છે. આ બેય વસ્તુ ભયંકર પાપરૂપ છે. આવું પાપ પ્રભુશાસનના સાચા પૂજારીઓ કદી જ ન આચરે પણ પ્રભુશાસનના નામે આજીવિકા ચલાવવા અથવા તો નર્યું માન સન્માન અને અનેક પ્રકારની અનુકૂળતાઓને જ મેળવવા ઇચ્છતા વેષધારીઓએ આ પાપોને સારી રીતે આચર્યાં છે. એના જ પરિણામે આજે તેવા પ્રકારના માતાપિતા અને તેવા પ્રકારના સુપુત્રો તૈયાર થતા અટકી ગયા છે. આ નુકશાન જૈન સંઘને માટે નાનુસૂનું નથી. પ્રભુશાસનની ત્યાગપ્રધાનતા સૌને સૌ સૌની ફરજ સારામાં સારી રીતે સમજાવે છે. રામચંદ્રજી રાજ્યગાદીનો હક્ક છોડી ભરતને પોતાના જેવો જ માનવાનો માતાને આગ્રહ કરે છે અને પોતે વનવાસ સ્વીકારવાની મરજી સદ્‌ભાવપૂર્વક દર્શાવે છે એ પ્રતાપ પ્રભુશાસનની ત્યાગપ્રધાનતાનો જ છે.

માતા અપરાજિતાની મોહવિકલતા :

ખરેખર આ સંસારમાં મોહનું સામ્રાજ્ય પણ સામાન્ય પ્રકારનું નથી. મોહનું સામ્રાજ્ય સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ આત્માઓને પણ અવસરે અવસરે અવશ્ય સતાવે છે દૃઢ સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ આત્માઓ જ એના સામ્રાજ્યમાં સ્વસ્થપણે રહી શકે છે. મોહના એ કારમા સામ્રાજ્યના પ્રતાપે પુત્રની તે વાણીને સાંભળી અપરાજિતાદેવી મોહવિકલ બનીને ભૂમિ ઉપર પટકાઇ પડયાં. મૂર્ચ્છિત થયેલ તે દેવીને દાસીઓએ ચંદનના પાણીથી સિંચ્યાં અને એના પરિણામે સ્વસ્થ બનીને તે ઉઠયા અને આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યાં કે, ''ખેદની વાત છે કે આ મને કોણે જીવાડી ? ખરેખર મૂર્ચ્છા સુખમૃત્યુ માટે હતી. હવે જીવતી હું રામના વિરહ દુઃખને કેવી રીતે સહન કરીશ ? હે કૌશલ્યે ! ખરે જ તું વજ્રમયી છો, કારણ કે 'પુત્ર વન પ્રત્યે જશે અને પતિ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરશે' આ સાંભળીને પણ તું ભેદાઇ ન ગઇ.''

પુત્રનું માતાને પ્રેરણાભર્યું સાન્ત્વન :

માતાની આવી દશા જોઇને પ્રેરણાભર્યું સાન્ત્વન આપતાં રામચંદ્રજીએ ફરીથી પણ પોતાની માતાની પ્રત્યે કહ્યું કે ''હે માતાજી ! આપ મારા પિતાના પત્ની છો તો પછી અધીર સ્ત્રીજનને ઉચિત એવું આ આપે શું આરંભ્યું છે ? સિંહણનો પુત્ર વનો પ્રત્યે અટન કરવા માટે એકલો જાય છે અને સિંહણ તો સ્વસ્થ રહે છે પણ જરાય દુઃખ નથી પામતી : પિતાજીનું ઋણ મોટું છે કારણ કે પિતાજીએ આ વર અંગીકાર કરેલો છે : હે માતા ! મારા અહીં રહેવાથી પિતાનું ઋણરહિતપણું શી રીતે થાય ?''

અર્થાત્ હે માતાજી ! મારા પિતાની પત્ની થઇને આપે પામર સ્ત્રીઓની માફક આ પ્રમાણે મોહવિકલ બનવું એ કોઇપણ રીતે યોગ્ય નથી; સિંહણના દીકરા તો એકલા જ અટવીમાં ભટકે તે છતાં પણ સિંહણ પોતાના પુત્રના પરાક્રમથી પરિચિત હોવાના કારણે સહજ પણ દુઃખી નહિ થતાં સ્વસ્થ જ રહે તો પછી મારા જેવો પુત્ર

પાલન માટે વનવાસ સ્વીકારે છે તે સમયે 'પોતાને પૂછતા સરખા પણ નથી.' એવો વિચાર સરખો પણ સીતાદેવીના અંતઃકરણમાં નથી આવતો એટલું જ નહિ પણ ઉલ્ટાં તે પોતાની ફરજ બજાવવાને સજ્જ થાય છે. 'પતિ વનવાસ સ્વીકારે તો મારે પણ એ સ્વીકારવો જ જોઇએ.'આવી ફરજ સમજનાર સ્ત્રીઓ જે કુળમાં હોય તે કુળમાં નાશકારક કલેશને સ્થાન જ કયાં મળે તેમ છે ? પણ જ્યાં સ્ત્રિયારાજ્યનું સામ્રાજય વર્તતું હોય ત્યાં થાય શું ? મહાસતીઓ આજની સ્વાર્થાધતા અને સ્વચ્છંદતાથી સર્વથા અલિપ્ત જ હતી. એના પરિણામે તેઓને સ્વપરની ફરજનું પૂરેપૂરૂં જ્ઞાન હતું. એ જ્ઞાનના યોગે તે મહાસતીઓ દ્વારા અછાજતું કશું બનતું જ ન હતું. પોતાની ફરજના ખ્યાલનો જ એ પ્રતાપ હતો કે સીતાદેવી કોઇપણ જાતનો બીજો વિચાર કર્યા વિના સીધા જ પોતાના શ્વસુરને નમીને સાસુની પાસે ગયાં. સાસુ પાસે જઇને તે પોતાની સાસુના ચરણોમાં ઢળી પડયાં અને પોતાના પતિની પાછળ જવાના આદેશની યાચના કરી.

[૫૩]

વાત્સલ્યભરી માતાસમાન સાસુની વાણી :

આપણે એ જોઇ આવ્યા કે પિતાના વચનનું પાલન કરવા ખાતર રામચંદ્રજી વનવાસ માટે ચાલી નીકળ્યાં. આ વાત જાણીને સીંતાદેવી પણ અન્ય કોઇ જાતનો વિકલ્પ કર્યા વિના દૂરથી પોતાના શ્વસુરને નમીને પોતાની સાસુ અપરાજિતાદેવી પાસે ગયાં. પોતાની સાસુ પાસે જઇને સીતાદેવી પૂજ્ય સાસુના ચરણમાં નમી પડયાં અને પોતાના પતિ રામચંદ્રજીની પાછળ જવા માટેના આદેશની યાચના કરી.

પોતાની દીકરી ઉપર જેટલું હેત હોય તેટલું જ પોતાની પુત્રવધૂ સીતાદેવી ઉપર અપરાજિતાદેવીને હેત હતું.પુત્રવધૂ ઉપર આ જાતનું હેત એ સુયોગ્ય સંસારમાં અસંભવિત નથી. કેવળ સ્નેહરાગ અને કામરાગથી જ ઉભરાતા સંસારમાં એવું હેત જોવામાં ન આવે એ સહજ છે. એવા સુંદર વાત્સલ્યભાવથી ભરેલા હૃદયવાળા અપરાજિતાદેવીએ જ્યારે સીતાદેવીને પોતાના પતિની પાછળ વનમાં જવાનો આદેશ માગતી જોઇ કે તરત જ તેમનું હૃદય ભરાઇ ગયું અને આંખોમાંથી ઉષ્ણ અશ્રુની ધારા વરસવા લાગી. કંઇક ઉષ્ણ એવા આંસૂથી સીતાદેવીને સ્નાન કરાવતાં અપરાજિતાદેવી, જેમ પોતાની દીકરીને ખોળામાં બેસાડે તેમ સીતાદેવીને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને કહેવા લાગ્યાં કે, ''હે વત્સે ! મારો વિનયી પુત્ર રામભદ્ર પિતાની અનુજ્ઞાથી વન પ્રત્યે જાય છે એ તે નૃસિંહ માટે દુષ્કર નથીજ પણ હે વત્સે ! તું તો પટ્ટરાણીની માફક જન્મથી આરંભીને આજ સુધી ઉત્તમ પ્રકારનાં વાહનોથી લાલનપાલન કરાયેલી છો, એટલે પગે ચાલવાની વ્યથાને કેમ કરીને સહી શકશે ? વળી હે વત્સે ! તારૂં અંગ સુકુમારપણાએ કરીને કમળના ઉદર જેવું છે. તે જ્યારે તાપાદિકથી કલેશને પામશે ત્યારે તે રામભદ્રને પણ કલેશ કરનારૂં નીવડશે. બીજું એક બાજુ તારી માગણી પતિની પાછળ જવાની છે તે કારણે અને બીજી એમ કરવાથી તારી ઉપર અનિષ્ટકારી કષ્ટનું આગમન થવાનું છે તે કારણે રામભદ્રની પાછળ જતી તને નિષેધ કરવાને કે અનુજ્ઞા કરવાને હું ઉત્સાહવતી નથી બનતી.''

પ્રભુશાસનની સુવાસનો પ્રતાપ ઉત્તમ આત્માઓના અનુકરણીય પ્રસંગો :

'સાસુ ! અને આવું વાત્સલ્યભર્યું હૃદય' કેવી ભાવના હોય ત્યારે હોઇ શકે એ ખૂબ જ વિચારણીય છે. આવા સુંદર પ્રસંગે એટલે કે પુત્રને જે પ્રસંગે રાજ્યારૂઢ થવાનું હોય તે જ પ્રસંગે વનમાં જવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય એવે પ્રસંગે પુત્રવધૂને જોઇને સાસુને શું થાય અને એના મુખમાંથી કેવી કેવી સરસ્વતીઓનું પ્રકાશન થાય ? એ તો કહો !

સભામાંથી ○ સાહેબ ! પૂછો જ મા.

તો વિચારો કે પ્રભુશાસનની સુવાસ પણ સંસારને કેવો સુંદર અને અનુકરણીય બનાવે છે ? સંસારનો સર્વ રીતે ત્યાગ થાય એ તો ઇષ્ટ જ છે, અને એવી દશા આવી જાય તો તો આ સંસારમાં એક ક્ષણ પણ રહેવું એ યોગ્ય

નથી; કારણ કે સંસારની કોઈપણ કરણી આત્મા માટે હિતાવહ તો નથી જ પણ કંઈક ને કંઈક હાનિ કરનારી તો અવશ્ય છે જ : એ જ કારણે વિવેકી આત્મા માટે સંસાર સર્વ પ્રકારે હેય જ છે અને એક પણ પ્રકારે ઉપાદેય નથી; પણ જો એ દશા ન જ હોય તો આવા ઉત્તમ આત્માઓના ઉત્તમ પ્રસંગો અવશ્ય અનુકરણીય જ છે; કે જેથી અન્ય આત્માઓને પ્રભુધર્મ પ્રત્યે બહુમાન જન્મે. પ્રભુશાસનની સુવાસના પ્રતાપે હૃદય સુંદર ન બન્યું હોય તો આવે અવસરે પોતાની પુત્રવધૂને ખોળામાં બેસાડવાની અને આ રીતનું આશ્વાસન આપવાની ઉદારતા અને સહૃદયતાની આશા સાસુ પાસેથી કેમ જ રાખી શકાય ? આવા દુઃખદ પ્રસંગમાં પણ પુત્રવધૂને નિતરતી આંખે આશ્વાસન આપતાં અપરાજિતાદેવીએ અનેક વસ્તુઓનું સુંદરમાં સુંદર ઉદ્‌બોધન કર્યું છે.

સાસુ અપરાજિતાદેવીના વાત્સલ્યની અવધિ :

આપણે જોયું કે સીતાદેવીએ વનમાં જવાની આજ્ઞા માગી એ વાત અપરાજિતાદેવીથી સહન ન થઈ શકી અને એથી જ એ દેવીનાં નેત્રોમાંથી કંઈક ઉષ્ણ આંસુઓ ધારારૂપે વરસ્યાં. એ આંસુઓથી અપરાજિતાદેવીએ પોતાની પુત્રવધૂને ખોળામાં બેસારીને નવરાવી દીધી અને રોતાં રોતાં પુત્રી તરીકે સંબોધીને કહ્યું કે મારો દીકરો રામભદ્ર, પોતાના પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં જાય છે. એ એને માટે દુષ્કર નથી પણ સહજ છે, પણ તારા માટે એ કોઈપણ રીતે શકય નથી : વનમાં જવું તારા માટે યોગ્ય નથી. એનું કારણ એ પણ છે કે તું જન્મથી આરંભીને આજ દિન સુધી ઉત્તમ વાહનો દ્વારા લાલનપાલન કરાયેલી છો એથી તારા જેવી માટે પગે ચાલવાનું કામ ઘણું જ કષ્ટકારી છે. વધુમાં તારૂં અંગ પણ કમળના ઉદર જેવું સુકુમાર છે અને અવશ્ય તે તાપાદિકથી કલેશ પામવાનું જ અને એના યોગે રામભદ્રને પણ કલેશ થવાનો. ખરેખર આ પ્રમાણે કહીને તો અપરાજિતાદેવીએ વાત્સલ્યની અવધિ બતાવી દીધી છે, કારણ કે સાસુ અને પુત્રવધૂની સુખી દશાનો, કષ્ટમય દશાનો અને સુકુમારતાનો વિચાર વિશ્વમાં પ્રાયઃ અસંભવિત મનાયેલી વસ્તુ છે.

સભામાંથી - સાહેબ ! ખરેખર એમ જ છે ! ! !

એ અસંભવિત મનાયેલી વસ્તુને અપરાજિતાદેવીએ સંભવિત જ નહિ પણ સુસંભવિત બનાવી દીધી એ આપણે જોયું. પ્રભુશાસનમાં આવી સાસુઓના દૃષ્ટાંતો એક નહી પણ અનેક છે જેના હૃદયમાં પ્રભુશાસન વસે તેના હૃદયમાં ઉચિત અને આવશ્યક સદ્‌ભાવના આવતા વાર લાગતી જ નથી. વાત એટલી જ કે પ્રભુશાસન હૃદયમાં વસવું જોઈએ.

પ્રભુશાસન જેઓના હૃદયમાં વસેલું હોય છે તેઓના હૃદયમાં આવશ્કયક વાત્સલ્ય જેમ સદાસ્થાયી રહે છે તેમ વિવેક પણ તેની સાથે જ રહે છે. એવા પુણ્યાત્માઓ વાત્સલ્યના મોહમાં વિવેકને કદી વિસરતા જ નથી. એ જ હેતુથી પુત્ર અને પુત્રવધૂ પ્રત્યે અસાધરણ વાત્સલ્ય હોવા છતાં પણ પિતાની આજ્ઞા પાળવા માટે વનવાસ સીધાવતા પુત્રને અને પતિની પાછળ જવા સજ્જ થયેલ પુત્રવધૂને અટકાવી જ રાખવાના અવિવેકને આધીન અપરાજિતાદેવી ન જ થયા. જેમ પુત્રને મૂંગી અનુમુતિ આપી તેમ પુત્રવધૂને પણ એ જ કહ્યું કે તારી માંગણીના ઉત્તરમાં હું ના પણ નથી પાડી શકતી અને હા પણ નથી પાડી શકતી; કારણ કે ના પાડવામાં હું તારી ફરજનો ભંગ કરાવવાના પાપની ભાગીદાર થાઉં છું અને હા કહેવામાં અનિષ્ટ એવા તારા કષ્ટમાં અનુમોદન આપનારી થાઉં છું. તારી આ માંગણી એવી છે કે જે મને 'ના' અગર 'હા' બેમાંથી એક પણ કહેવા માટે ઉત્સાહ નથી થવા દેતી.

મહાસતી સીતાજીની વિનયશીલતા :

એ પ્રમાણે કહીને પોતાના સાસુ જ્યાં મૌન થયાં કે તરત જ અસ્થિમજ્જા બની ગયેલ પતિભક્તિ અને વિનયશીલતાના યોગે શોકરહિત અવસ્થાને ભોગવતા સીતાદેવી એકદમ ફરીને પણ પોતાની સાસુને નમી

પડયા. પોતાની સાસુનાં વાત્સલ્યથી ભરેલાં અને ફરજનું સુંદર રીતે ભાન કરાવનારા વચનો સાંભળીને સીતાદેવીનું મુખ પ્રાતઃ કાળમાં કમળ જેવું ઉત્ફુલ બને તેમ ઉત્ફુલ બની ગયું. પ્રાતઃકાળના વિકસીત કમળની જેમ વિકસીત મુખવાળા બનેલ અને એ જ કારણે પ્રસન્નતા ભરેલી અવસ્થાને ભોગવતા સીતાદેવીએ પણ નમસ્કાર કરીને પોતાના સાસુ અપરાજિતાદેવીની પ્રત્યે કહ્યું કે, ''હે પૂજ્ય ! આપના ઉપરની મારી ભકિત સદાય મારા માર્ગમાં કલ્યાણ કરનારી થશે. એ જ કારણે વીજળી જેમ મેઘની પાછળ જાય છે તેમ હું રામચંદ્રજીની પાછળ જઇશ''.

આ કથનથી એ પણ સમજાશે કે કુલવધૂઓની વૃત્તિ પોતાના પતિની માતા માટે કેવા પ્રકારની હોવી જોઇએ ? પતિભકતા સ્ત્રીઓ પતિના વડીલો પ્રત્યે સમાનબુદ્ધિ ન ધરી શકે એ વસ્તુ શકય જ નથી. પતિના દુઃખે દુઃખી અને સુખે સુખી મહાસતીઓ પતિના પૂજ્યો પ્રતિ પૂજ્ય દૃષ્ટિ, મિત્રો પ્રત્યે મિત્રતા ભરી, દુન્મનો પ્રત્યે દુશ્મનતા ભરેલી દૃષ્ટિને જ ધરનારી હોય છે. એવી દૃષ્ટિ આવ્યા વિના સાચું સતીપણું આવે એ વસ્તુ સંભવિત જ નથી. મન, વચન અને કાયા આ ત્રણે યોગોનું સમર્પણ એવી દશા વિના થઇ શકતું જ નથી. એ ઉત્તમ દશાના યોગે જ સીતાદેવીના હૃદયમાં સાસુનું કથન અંકાઇ ગયું અને એથી પ્રસન્નતા ખૂબ જ વધી. એ જાતની પ્રસન્નતાના પ્રતાપે જ આપના ઉપરની મારી ભકિત એ હંમેશાં મારા માર્ગમાં મારૂં કલ્યાણ કરનારી થશે. આવા ઉદ્‌ગારો સીતાદેવીના મુખમાંથી નીકળી પડે છે.

સીતાદેવીના વનવાસગમન વખતે લોકોની વાણી :

એવા ઉમદા ઉદ્‌ગારો કાઢવા પૂર્વક પતિની પાછળ જવાનું કહીને સીતાદેવી કે જે જનકરાજાની પુત્રી થાય છે તે ફરીથી તે અપરાજિતા નામના પોતાનાં સાસુને નમસ્કાર કરીને આત્મારામી આત્મા જેમ આત્માના ધ્યાનમાં જ રહે તેમ હૃદયમાં રામચંદ્રજીનું જ ધ્યાન કરતાં કરતાં ચાલી નીકળ્યાં.

આ રીતે પતિની પાછળ વનવાસ સ્વીકારતાં સીતાદેવીને જોઈ અયોધ્યામાં રહેનારી સ્ત્રીઓને શું થયું ? અને તેઓ શું શું તથા કેવી રીતે બોલી ? એ વિગેરે વાતોનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા વર્ણવે છે કે, ''અહો ! આવા પ્રકારની અત્યંત ભકિતના યોગે જનકરાજાની પુત્રી સીતાદેવી પતિને દેવ તરીકે માનનારી સ્ત્રીઓમાં આજે પ્રથમ દૃષ્ટાંતરૂપ થયાં. અહો ! સતી સ્ત્રીઓમાં ઉત્કૃષ્ટ અને કષ્ટથી નહિ ભય પામતા આ સીતાદેવી મોટા શીલથી પોતાના પતિ સંબંધી અને શ્વસુર સંબંધી બન્ને કુળને પવિત્ર કરે છે'' આ પ્રમાણે શોકથી ગદ્‌ગદ્ બનેલી વાણી દ્વારા વર્ણન કરતી નગરની સ્ત્રીઓ દ્વારા વન તરફ જતાં સીતાદેવી ઘણી જ મુસીબતથી જોવાયાં.

અર્થાત્ એ રીતે કોઇ પણ જાતના કષ્ટની પરવા કર્યા વિના પતિની પાછળ વનવાસ માટે ચાલી નીકળેલાં સીતાદેવીને જોતાં નગરની સ્ત્રીઓ સમસમી ગઇ. નગરની સ્ત્રીઓનું હૃદય એવી દશામાં સીતાદેવીને જોઇ શોકમય બની ગયું. એ શોકના યોગે નગરની સ્ત્રીઓ એ રીતે વનમાં જતાં સીતાદેવીને ઘણી જ મુસીબતે જોવા લાગી, કારણ કે એમનામાં સીતાદેવીને એવી અવસ્થામાં જોવાની તાકાત જ ન હતી; છતાં તેઓથી જોયા વિના રહેવાતું પણ નહોતું એટલે તેઓ જોતી જોતી શોકથી ગદ્‌ગદ્ બની ગએલી વાણી દ્વારા બોલતી હતી કે -

'ખરેખર આ સીતાદેવી પોતાની આવા પ્રકારની અત્યંત ભકિત દ્વારા આજે પતિને દેવ તરીકે માનનારી સ્ત્રીઓમાં આદ્ય ઉદાહરણ રૂપ બન્યાં છે : ખરેખર સતીપણાનું પાલન કરતાં આવી પડતા કોઇ પણ કષ્ટથી નહિ ડરતાં અને સતી સ્ત્રીઓમાં ઉત્કૃષ્ટ પદે બીરાજતાં એવા સીતાદેવી, આવા ઉત્તમ પ્રકારના શીલ દ્વારા પોતાનાં બન્ને કુળોને એટલે પિતાના અને શ્વસુરના એમ ઉભયના કુળને પવિત્ર કરે છે : અર્થાત્ ખરેખર ધન્ય છે આવી મહાસતીને !'

[૫૪]

ફરજનો ખ્યાલ હોય ત્યાં હક્કની વાત ન જ હોય :

ભરત ગાદી લે, પિતાનું ઋણ ટળે અને પિતાજી નિર્વિઘ્ને સંયમ લે, એટલા માટે રામચંદ્રજી રાજપાટનો ત્યાગ કરી તથા દેશનો પણ ત્યાગ કરી વનમાં જવાને ચાલી નીકળે એ નાનીસૂની વાત નથી. પિતાની અનુજ્ઞા લઇ અને માતાને નમી રામચંદ્રજીને જતા જોયા કે સીતાદેવી પણ સસરાજી દશરથને નમી સાસુ અપરાજિતા પાસે પોતાના પતિદેવ રામચંદ્રજીની પાછળ જવાની રજા લેવા આવ્યાં પણ 'મને પૂછે કેમ નહિ ?' એ વિચાર સરખો પણ સીતાદેવીને ન આવ્યો.

આ પ્રસંગે વર્તમાનમાં ચાલી રહેલા સ્ત્રીના હક્કની કારમી ચર્ચાને પણ જરા ચર્ચીએ. 'મને પૂછયા વગર ગયા ? જાઉં છુ એમ પણ કેમ ન કહ્યું ? હું હિસાબમાં જ નહિ ?' આ બધા વિચાર સીતાદેવીને ન થયા. સીતાદેવીની વય નાની હતી. પરણીને આવ્યા બાદ થોડા જ સમયમાં આ ઉત્પાત થયો છે એટલે એમને લાગી આવવાનો સંભવ ખરો, પણ એમને એવું કંઇ પણ થતું જ નથી સીતાદેવીને તો એમ કહેવાનો હક્ક પણ હતો કે મને પૂછતા કેમ નથી ? કેમકે એમની પતિપ્રત્યેની ભક્તિ અનુપમ હતી, આજ્ઞાપાલન અદ્વિતીય હતું, પણ એમને પોતાની ફરજનો ખ્યાલ હતો જેથી એવા હક્કે એમને ઉન્માર્ગે ન જ દોર્યા. જ્યારે આજની ભક્તિ અને આજ્ઞાપાલનથી પણ પરવારી બેઠેલી સ્ત્રીઓને એવું કશું જ કહેવાનો અધિકાર નથી. કારણ કે જેમ અણીના સમયે હાજર ને હાજર ઉભા રહેનાર નોકરને પોતાનો અણીનો સમય સાચવવાનું શેઠને કહેવાનો અધિકાર છે; પણ શેઠના અણીના સમયે ભાગી જનાર નોકરને એ અધિકાર નથી અને એ છતાં પણ જો નોકર અધિકાર મેળવ્યા વિના કહે તો શેઠ પણ કહી દે કે 'હું તને ઓળખુ છું.' તેમ આજની સ્ત્રીને પતિ પણ કહી શકે છે કે 'હું તને ઓળખુ છું'.તારી ભક્તિ, આજ્ઞાપરાયણતા તથા એકનિષ્ઠાને હું જાણું છું.' આ છતાં પણ અધિકાર બહારનું કહેવાનો હક્ક આજની સ્ત્રીઓ માંગે છે, જ્યારે સીતાદેવીને આજની સ્ત્રીઓની માફક એવો કશો વિચાર જ ન આવ્યો. એ તો ઉલ્ટા આનંદ પામે છે કે 'મારા પતિ વીરપુરૂષ છે અને પિતાના વચનપાલન ખાતર જે રાજપાટ તથા દેશનો ત્યાગ કરે એવા પતિને મેળવનાર હું કેટલી ભાગ્યશાળી !' આ રીતનો સીતાદેવીને તો ઉલ્ટો આનંદ થયો, ત્યારે આજની સ્ત્રીઓ તો કહે છે કે 'અમને પૂછે કેમ નહિ ? જોઇએ કે હવે શું થાય છે ? હું બતાવી દઉં ત્યારે જ ખરી !'

જૈનશાસનની કેવી સુંદર મર્યાદા :

વિચારો કે પિતાની આજ્ઞા પાળવામાં પત્નીને પૂછાય ખરૂં કે ? પિતા પહેલા કે પત્ની ? પિતા પત્નીને લાવ્યા કે પત્ની પિતાને લાવી ? ખરેખર વિચાર અને વિવેકહીન જમાનામાં આજે તો પત્ની ખાતર પિતાને પણ ભૂલી જવાય છે. ખરે જ એ લક્ષણ નરાધમોનું છે. શ્રી કલ્પસૂત્રમાં આવે છે કે તિર્યંચોને માબાપનો ખપ, ગરજ હોય ત્યાં સુધી અને મનુષ્યોમાં પણ એવા અધમ હોય છે કે પત્ની મળે કે માબાપને ભૂલી જાય. અન્યથા પિતાની આજ્ઞાને પાળવામાં પત્નીની આજ્ઞા લેવાની ન જ હોય. પહેલી વાત તો એજ છે કે પત્નીની આજ્ઞા જ ન હોય એટલું જ નહી પણ પિતાની આજ્ઞાના પાલનમાં તો પત્નીની અનુમતિ પણ લેવાની ન હોય, તેમજ ગુરૂની આજ્ઞાપાલનમાં અવરોધ કરતી માતાપિતાની આજ્ઞાનું પાલન પણ જરૂરી નથી. કારણ કે એકાંત કલ્યાણકારી ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં માતાપિતાની એવી આજ્ઞા માનવાને આત્મા બંધાયેલો નથી. એ જ રીતે શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી વિરૂધ્ધ જતી ગુરૂની આજ્ઞા માનવાને પણ કોઇ બંધાએલા નથી. કેવી સુંદર મર્યાદા !

આથી સમજો કે માતાપિતાની આજ્ઞા પાળવા ખાતર પત્નીની અનુમતિની જરૂર નથી. અનુમતિ મળે તો સારી વાત કે જેથી વિઘ્ન ન આવે અને કામ સારૂં થાય. એ જ રીતે ગુરૂની આજ્ઞાના પાલનમાં માતાપિતાની આજ્ઞાની આવશ્યકતા નહિ. મળે તો સુંદર. સોનું ને સુગંધ બેય મળ્યાં. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી જો

ગુરૂની આજ્ઞા આઘી જાય તો એ ગુરૂ પણ આઘા. ખરેખર આ શ્રી જૈનશાસન છે. જે જૈન જિનની આજ્ઞાથી આઘે જતા ગુરૂને પણ ન માને અને ગુરૂની આજ્ઞાના પાલનમાં વાંધો આવતો હોય તો માબાપની આજ્ઞાની પણ દરકાર ન કરે, એ વળી માબાપની આજ્ઞાના પાલન ખાતર પત્નીને પૂછે ? વળી પત્નીધર્મને સમજનારી પત્ની, પતિ સંયમ લેવા જાય ત્યાં વચ્ચે આવે ? શાસ્ત્ર કહે છે કે પતિ ઉન્માર્ગે જતો હોય તો પત્ની બધું કરે અને જો પતિ સન્માર્ગે જતો હોય તો જો તાકાત હોય તો પૂંઠે જાય, નહિ તો તિલક કરી ઘેર આવે. આ બધી જૈનકુળની મર્યાદા છે. મર્યાદા માનનાર માટે આ બધી વાત છે. માર્યાદાહીન માટે તો કાયદો જ હોતો નથી. આવા પ્રકારની માર્યાદાને સમજનાર સીતાદેવી આવા પતિથી આનંદ પામ્યાં અને એથી જ દશરથમહારાજાને નમીને કૌશલ્યાદેવી પાસે આવ્યાં અને પોતાના પતિદેવ રામચંદ્રજીની પાછળ જવાની રજા માગી.

સીતાદેવીએ રજા માગી એટલે કૌશલ્યાને શું થાય ? એમને તો ઘા પર ઘા છે, પણ રામ કહી ગયા છે કે, 'દશરથમહારાજાની પત્નીથી કાયરની સ્ત્રી જેવી આચરણા ન કરાય.' એટલે કૌશલ્યાદેવીએ સીતાદેવીને ના તો ન કહી પણ પોતાના ખોળામાં બેસાડી આંસુથી નિતરતી આંખે કહ્યું કે, 'હે વત્સ ! રામચંદ્ર તો વિનીત પુત્ર છે એટલે પિતાના વચનનું પાલન કરવા ખાતર અને પિતાનું ઋણ ફેડવા ખાતર એ વનવાસ જાય છે પણ એ તો પુરૂષસિંહ છે. એને માટે કશું જ દુષ્કર નથી. એને તો અટવી તથા નગર બેય સમાન છે. એની સામે કોઇ ઉંચી આંખ કરી શકે તેમ નથી. પણ તું જન્મથી માંડીને ઉત્તમ રીતે લાલનપાલન થયેલી છો. વાહન વિના તું એક કદમ પણ ચાલી નથી, એવી તું રામચંદ્રની સાથે અટવીના પ્રયાણની વ્યથા કઈ રીતે સહીશ ? તારા યોગે ઉલ્ટી રામચંદ્રને પણ તકલીફ થશે, પણ તું પતિની પાછળ જાય છે માટે હું નિષેધ કરી શકતી નથી અને અનિષ્ટ કષ્ટની ક્રિયા તરફ જોતા હું હા પણ પાડી શકતી નથી.'

વિચારો આ મર્યાદા ! જો ના કહે તો પતિ પાછળ પત્ની જાય એ ફરજનો નિષેધ કરવાનું કલંક લાગે અને હા કહે તો સાસુ તરીકે ખોટું થાય છે કે આવી નાની વહુને અટવીમાં કાઢી, એટલે ના તથા હા ન કહેતાં કૌશલ્યાદેવી મૌન રહ્યાં. આવું કરતાં તો શીખો. પ્રભુના માર્ગે જતાને ના ન કહેવાય માટે ના ન કહો, અને મોહવશાત્ હા ન કહી શકો તો મૌન રહો. સીતાદેવી સમજી ગયાં કે સાસુજી હા ન કહે એ વ્યાજબી છે અને ના ન કહે એ પણ વ્યાજબી છે, એટલે તરત જ પોતાની સાસુના ચરણમાં માથું નમાવીને અને આપના ઉપરની મારી ભક્તિ, માર્ગમાં પણ મારૂં કલ્યાણકારી નીવડશે- આ પ્રમાણે કહીને હૃદયમાં રામચંદ્રજીનું જ ધ્યાન કરતાં પોતાના પતિદેવની પાછળ જવા માટે ચાલી નીકળ્યા.

ધર્મી આત્માની અનુપમ દશા :

જો એ વખતે આજની સ્ત્રી જેવી સ્ત્રી હોત તો અયોધ્યાના બજારમાં ભવાઇ થાત, પણ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાળા આત્માને એવી સ્ત્રી મળે જ નહિ. શાલીભદ્રજીને બત્રીસ સ્ત્રીઓ હતી પણ માતાએ દીક્ષાની રજા આપ્યા પછી એક પણ વચ્ચે ન આવી. કારણ કે સન્માર્ગે જતા પતિની વચ્ચે આવવાનો પત્નીને અધિકાર જ નથી, તેમ જ ઉન્માર્ગે જતા પતિ માટે બધું કરવાની છુટ છે એમ જૈનશાસન કહે છે. આ છતાં પણ આજે કઇ દશા છે ? એ વિચારો. પતિ ઘરમાં અનંતકાય વગેરે લાવે તો પત્ની કંઈ કહે છે ? નહિ જ, પણ ઉલટું પકાવી આપે છે કારણ કે પોતે પણ ખાતી હોય ને ! કદાચ ખાતી ન હોય તો પણ 'આ જોઇએ ને તે જોઇએ' એ કહેવામાંથી પરવરે ત્યારે ઉંચી આવે ને ? સ્ત્રી જો ખાતી વખતે કહે કે 'આ અનંતકાય ન ખવાય' તો શું અસર ન થાય ? પહેલે દિવસે નહિ તો બીજે, ત્રીજે કે ચોથે દિવસે પણ અસર જરૂર થવાની જ. ધર્મપ્રેમી પત્ની પીરસનારી હોય એનો પતિ અભક્ષ્ય ખાય ? પણ આજની દશા કેવી છે ? પુરૂષોને બજારમાં વેપારી કરડી ખાય અને ઘેર આવે ત્યાં સ્ત્રી 'આ જોઇએ, તે જોઇએ' એમ માંગણી કરી કરીને કરડી ખાય. આ સંયોગોમાં શાંતિ કયાં છે, તમને શાંતિ કયાં લાગે છે તે સમજાતું નથી. સ્મશાનમાં રહેનારને ભડકા જોવાની ટેવ પડી જાય છે. એવા માણસો ભડકાથી બીએ નહિ તેમ તમે પણ એવાં છમકલાંથી ટેવાયેલા છો એટલે તમને કંઇ લાગતું નથી. એવી જ રીતે જો તમે

આત્મકલ્યાણની સાધનાની સામે થતા મોહાંધોના ઉત્પાતોથી ટેવાઇ જાઓ તો આજે કહેવાતા દીક્ષાના ઉધમાતોની તમારા હૃદય ઉપર કશી જ અસર નહિ થાય.

આ તો ટેવની સરખામણી કરૂં છું પણ એ બેયનાં પરિણામ જૂદાં છે. એક ટેવ તારનારી છે અને એક ટેવ મારનારી છે, કારણ કે ટેવટેવમાં ફેર છે. એક ટેવ મોહને પોષનારી છે ત્યારે બીજી ટેવ મોહને મારનારી છે. ધર્મને સમજનાર પતિએ તો પત્નીને એમ કહેવું જોઇએ કે 'અમે તો બહાર ફરનારા માટે વાસનાઓથી ભરેલા હોઇએ માટે અમને સુધારવાનું કામ તમારૂં છે' પત્ની એવી જોઇએ કે અનીતિ કરીને ઘેર જતાં પતિ પણ ડરે. એને ઘરમાં પગ મૂક્તાં પણ ભારે પડે. ક્ષત્રિયાણી તેજ કહેવાતી કે જે યુદ્ધમાંથી ભાગીને પાછા આવતા પતિને જાણે તો દ્વાર પણ ન ખોલે. યુદ્ધમાંથી પાછો આવનાર ક્ષત્રિય ઘેર આવતાં ડરે. 'એવા પતિ કરતાં વિધવા રહેવું સારૂં' એવી ક્ષત્રિયાણીઓની માન્યતા હતી. એ જ રીતે પતિ જો અનીતિ કરે તો એને ઘેર જતાં વિચાર થાય એવી પત્ની જોઇએ. જૈન ક્ષત્રિયાણીના પણ આ આચાર. પતિ જો અનીતિથી હીરાનો હાર લાવે તો પણ પત્ની તેને ફેંકી દે, કારણ કે એવા હારને તે સાપનો ભારો જ સમજે. ઘરમાં આવી એક બે દેવી છે? સંસારમાં પણ ધર્મ સાચવીને સુખી થવું હોય તો આવી દેવીઓ જ પેદા કરો. એ જો રાક્ષસીઓ બને તો બેયને દુ:ખ એક બને ભૂત અને બીજું બને રાક્ષસ તો મહાજુલમ.

દેવીરૂપ બનેલી પત્નીઓ તો પતિને કહી દે કે 'શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને પાળનાર અગર માનનાર પતિને અમે પૂજીએ પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા ઉપર પગ મૂકનાર પાપી પતિની સેવા તો અમે શ્રી જિનેશ્વરદેવને માનનારી શ્રાવિકાઓ ન જ કરીએ.' આમ કહેવામાં મર્યાદા ભંગ નથી પણ સંયમ લેવા જતા પતિને પત્ની રોકે એ મર્યાદાભંગ છે અને પત્ની જાય તો પતિને પણ રોકવાનો હક્ક નથી. ધર્મરક્ષક શ્રાવકો ધર્મને માટે બધું ગુમ થાય તો પણ માને કે, 'ભલુ થયું ભાંગી જંજાળ.' એ માને કે, 'છોડવું હતું અને છુટયું' ખરેખર ધર્મી આત્માઓની દશા જ અનુપમ હોય છે. પોતાનો ધર્મ સમજનાર સીતાદેવી રામચંદ્રજીની પાછળ ચાલી નીકળ્યાં. ચઢતી યુવાનીએ કોઇ દિવસ બહાર પગ નથી મુકયો અને જનક મહારાજા જેમના પિતા છે એવાં સીતાદેવી રામચંદ્રજીની પાછળ ચાલી નીકળ્યાં. એ જોઇને નગરની સ્ત્રીઓને કંઇ કંઇ થઇ ગયું, પણ તે સઘળી જ સ્ત્રીઓએ સીતાદેવીની એકી અવાજે પ્રશંસા કરી છે.

[૫૫]

હક્કની કારમી મારામારી :

રાજ્યના હક્કદાર રામચંદ્રજી પોતાનો હક્ક જતો કરે છે અને જેને રાજ્ય આપવામાં આવે છે તે ભરત રાજ્ય લેતા નથી એ આપણે જોઇ આવ્યા. બધાની જ આવી ઉત્તમ ભાવના હોય ત્યાં મેળવવાનો કજીઓ જ કેમ હોય? પણ આજે તો માલિક કહે છે કે મૂકું નહિ અને લૂંટારો કહે છે કે હું છોડું નહી. જ્યારે અહીં તો હક્કદાર હક્ક છોડી દે છે અને જેને અપાય તે લેતા નથી આવો સમય હોય ત્યારે રસ્તામાં પડેલા હીરાને પણ કોઇ હાથ ન લગાડે. આજે ભાઇ - ભાઇ, બાપ - દીકરો અને પતિ - પત્નિ લડે છે, કેમ કે ધર્મ ગયો અને હક્કનું ખોટું ભૂત વળગ્યું છે. હક્કની ખોટી મારામારી આજે કારમી રીતે વધી ગઇ છે. ખરેખર દુર્ભાગ્યનો ઉદય આવે ત્યારે એક તસુ જમીન માટે પણ કજીયો કરવાનું મન થાય, જ્યારે પુણ્યવાન ચાર હાથ જમીન જાય તો પણ પરવા ન કરે. સંસારનું સ્વરૂપ સમજનારને આખી ઇમારત તૂટે કે જાત પર ભયંકર આપત્તિ આવે તો પણ ન લાગે અને ન સમજનારને ત્રણ પૈસાનું હાલ્લું ફુટેતો પણ ઘણું લાગે અને રૂએ. લાખ્ખો જાય તો પણ ધર્મીની પ્રસન્નતા કાયમ રહે. જ્યારે ધર્મહીન આત્મા એક નહી જેવી વસ્તુના નાશથી પણ દુ:ખદ દશા અનુભવે.

આપત્તિ સમયે પોતાના દોષો ભૂલી પારકા ઉપર જ આરોપ ઓઢાડવાની અજ્ઞાનીઓની એ કારમી ટેવ છે. એ ટેવને લઇને સાચા- ખોટાનો વિવેક કરવાની તાકાત પણ નથી રહેતી. એ તાકાતના અભાવે આજે આ દેશમાં -

રાજકારણમાં સ્વરાજ્ય આદિના નામે શું શું થઇ રહ્યું છે ? એ તો સૌ જાણો જ છો. કેટલાક કહે છે કે ઉદય નિકટ છે પણ અમને ઉદય આઘો લાગે છે. કારણ કે પાપ, પ્રપંચ, અનીતિ અને અન્યાય ઘટે નહિ પણ વધે ત્યાં સુધી પ્રાયઃ ઉદય થાય જ નહિ. 'બળીયાના બે ભાગ' જેવી ખોટી માન્યતામાં જ માનતા હો તો યે ઉદય તમારા ભાગ્યમાં દેખાતો નથી, માટે આવી જાતનો ઉધમાત કરવો એ હક્ક અને ઉદયનાં કેવળ ફાંફા મારવા બરાબર છે.

ખોટી રીતના હક્ક અને નામના ઉદયની માયામાં નહી ફસાયેલા રામચંદ્રજી આપણે જોઇ ગયા તે રીતે ચાલી નીકળ્યા અને એમથી પાછળ સીતાદેવી પણ ચાલી નીકળ્યાં. આ ઉપરથી સમજો કે પિતાની યોગ્ય આજ્ઞાનું પાલન ન કરે તે સાચો પુત્ર નથી અને પિતાની સાચી, સારી અને કલ્યાણકર આજ્ઞાના પાલનમાં જે પત્ની સહાય ન કરે, પણ ઉલ્ટી આડખીલી કરે તે પત્ની પત્નીપદને લાયક નથી. પતિની પાછળ જવા માટેની આજ્ઞા માગતાં સીતાદેવીને આફત આદિ જણાવી પણ સાસુ કૌશલ્યાદેવીએ હા કે ના ન કહી ત્યારે સીતાદેવીએ જણાવ્યું કે આપના પ્રત્યેની મારી ભક્તિ મને માર્ગમાં કલ્યાણકારી નીવડશે. અર્થાત્ આપ મારી કોઇપણ જાતની ચિંતા ન કરો. આપની કૃપાથી અટવીની વ્યથા મને કંઇ જ નુકશાન નહિ કરી શકે. યાદ રાખજો કે આ પ્રમાણે બોલનાર સીતાદેવીની વય ચઢતી છે, જેને તમે ભોગવય માનો છો તે વય છે. મનુષ્યે ભોગવયમાં ભોગ ભોગવવા જ જોઇએ એમ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનું શાસન નથી કહેતું પણ તમે માની લીધેલું છે. સીતાદેવી રામચંદ્રજીના પત્ની છે અને જનકમહારાજા જેવાની પુત્રી છે. કદી એક પગ પણ જમીન ઉપર મૂક્યો નથી છતાં પતિની પાછળ અટવીમાં જીવન ગુજારવા ચાલી નીકળે છે. એ ઓછું સત્ત્વશાળીપણું નથી; કહેવું જ પડશે કે મહાસત્ત્વશાળીપણું છે. પોતાની ફરજનું જેને સાચું ભાન થઇ જાય છે તેને આવું સત્ત્વ સહેલાઇથી પ્રાપ્ત થાય છે. ફરજના ભાનનો પ્રતાપ એવો છે કે એના યોગે નિર્બળ આત્મા પણ સબળ બની જાય છે. એ ફરજના ભાનને લઇને જ અન્ય કોઇ પણ જાતના અણછાજતા વિકલ્પોને કર્યા વિના મેઘની પાછળ જેમ વિજળી નીકળે તેમ પતિરૂપી મેઘની પાછળ વિજળીની જેમ સીતાદેવી અટવીમાં જવા માટે ચાલી નીકળ્યાં.

ઉત્તમ આચારની અસર ઉત્તમ હોય છે :

ખરેખર ફરજનું ભાન આત્માને ઉન્માર્ગે નહિ જવા દેતાં ઘસડીને સન્માર્ગે લઇ જાય છે. ફરજના ભાનને લઇને સીતાદેવીએ સંસારદૃષ્ટિએ પતિભક્તિનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત પુરૂં પાડયું. પતિની પાછળ વિષયઘેલી બનીને ફરનારી તો ઘણીએ સ્ત્રીઓ હોય છે, પણ ધર્મની રક્ષા અને ધર્મના પાલન માટે પતિની પાછળ જનારી તો કોઇક જ. સીતાદેવી તેમાંનું એક દૃષ્ટાંત છે. સતીપણાના આદર્શને નહિ જાણતી સ્ત્રીઓમાં - 'મને પૂછયા વિના કેમ ગયા? ઘેર ગયા એવા પતિ, મરશે! મારે શું?' આવા પ્રકારની ભાવના હોય છે, પણ મહાસતીઓમાં એવી ભાવના નથી જ હોતી, એ જ કારણે તેઓ પોતાની ફરજનું ભાન કદી જ નથી ગુમાવતી અને એથી જ મહાસતીઓ હેરત પમાડે તેવી રીતે પોતાની ફરજનું પાલન કરી બતાવે છે. ફરજના ભાનના પ્રતાપે જ કષ્ટથી ભય નહિ પામેલી અને એ જ કારણે સતીજનમાં મુકુટ સમાન સીતાદેવી પોતાના ઉત્તમ શીલથી પિતા તથા શ્વસુર એ બેયના કુટુંબને પવિત્ર કરનારી બની શકી. આ બનાવથી આખી નગરીની સ્ત્રીઓ ચકિત થઇ ગઇ અને ગદ્‌ગદ્ કંઠે તેઓથી બોલાઇ ગયું કે 'અહો! આ અત્યંત ભક્તિના પ્રતાપે આ સીતાદેવી આજે પતિને દેવ તરીકે માનનારી સ્ત્રીઓમાં આદ્ય ઉદાહરણરૂપ બન્યાં. કષ્ટથી નહિ ડરનારાં અને સતીજનોમાં શિરોમણિ એવાં આ સીતાદેવી પોતાના સુંદરતર શીલથી પોતાના પિતાના કુળને અને શ્વસુરના કુળને પવિત્ર કરે છે.' આ રીતે ઉત્તમ આચાર દ્વારા ઉત્તમ છાપને પાડતાં પિતૃભક્ત રામચંદ્રજી અને પતિભક્તા સીતાદેવી એ બન્નેય જણ વનવાસ માટે ચાલી નીકળ્યા.

કોપાયમાન લક્ષ્મણજીની આવેશમય વિચારણા :

લક્ષ્મણજીએ પણ તે જ ક્ષણે સાંભળ્યું કે 'મારા વડીલ બંધુ રામચંદ્રજી વનવાસ માટે ચાલી નીકળ્યા.' આ સમાચારને સાંભળીને લક્ષ્મણજી એકદમ કોપાયમાન થઇ ગયા. એ કારમા સમાચારના અચાનક શ્રવણથી

લક્ષ્મણજીના હૃદયમાં ક્રોધરૂપ અગ્નિ એકદમ સળગી ઉઠયો. 'વડીલ બંધુ વનવાસ માટે ચાલી નીકળ્યા.' આવા પ્રકારના દુઃખદાયક સમાચાર સાંભળીને જેમને અંતરમાં એકદમ ક્રોધરૂપ અગ્નિ સળગી ઉઠયો છે.

એવા લક્ષ્મણજી હૃદયમાં એ વિચારવા લાગ્યા કે- ''પિતાજી પ્રકૃતિથી સરળ છે અને સ્ત્રીઓ સ્વભાવથી જ વક્ર હોય છે; અન્યથા તે ભરત માતા કૈકેયી આટલા લાંબા સમય સુધી વરદાનને ધરી રાખીને બરાબર આ જ સમયે કેમ માગે? આટલા માત્રથી મહારાજાએ ભરતને રાજ્ય આપ્યું એટલે પિતાજીએ પોતાનું ઋણ દૂર કરી નાંખેલું છે અને અમારી પણ પિતાના ઋણની ભીતિ નષ્ટ થઇ ગઇ છે. આથી હાલમાં નિર્ભય બનેલો હું મારા પોતાના ક્રોધના વિરામ માટે શું કુલાધમ ભરત પાસેથી રાજ્યને હરી લઇને રામચંદ્રજી ઉપર સ્થાપન કરૂં ? અથવા મહાસત્ત્વશાળી રામચંદ્રજી તૃણની માફક તજી દીધેલા રાજ્યને ગ્રહણ નહી કરે અને પિતાજીને તો અવશ્ય દુઃખ થશે જ. માટે પિતાજીને દુઃખ ન થાઓ અને ભરત પણ રાજા હો તથા હું તો એક પદાતિની માફક પૂજય એવા રામચંદ્રજીની પાછળ જઇશ.''

એકદમ ક્રોધાયમાન થઇ ગયેલ લક્ષ્મણજી ક્રોધના આવેશમાં કૈકેયી ઉપર તો કોપાયમાન થઇ ગયા પણ ભરત ઉપર પણ કોપાયમાન થઇ ગયા. એ ખરે જ આવેશની અનિષ્ટતા જ સૂચવે છે. મોહવશ બનેલી કૈકેયી તુચ્છ સ્વાર્થના પ્રતાપે લક્ષ્મણજી જેવા માટે અવશ્ય કોપનું પાત્ર હતી પણ ભરત તો કોઇ પણ રીતે કોપનું પાત્ર હતા જ નહી; પણ આવેશના અનિષ્ટને તાબે થયેલા લક્ષ્મણજી એ વાતનો વિચાર ન કરી શકયા. એ જ કારણે લક્ષ્મણજીને 'કુલમાં અધમ એવા ભરત પાસેથી રાજ્યને પડાવી લઉં અને રામચંદ્રજીને તે રાજ્ય સોંપી દઉં.' આવા પ્રકારનો વિચાર આવ્યો. અન્યથા કદી ન જ આવત. કારણ કે ભરતે તો હજુ રાજ્યનો સ્વીકાર જ કર્યો નથી એટલું જ નહિ પણ સ્વીકારવાની ઇચ્છા સરખી પણ પુણ્યશાળી ભરતના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન નથી થઇ. પણ આ બધી વિચારણાને અવકાશ આવેશવશ બનેલા લક્ષ્મણજીના અંતઃકરણમાં ન જ મળ્યો. તેઓ તો કૈકેયી સાથે ભરત ઉપર પણ ગુસ્સે જ થઇ ગયા અને એ ગુસ્સાના નિવારણને માટે તેઓના હૃદયમાં એ જ ભાવના ઉત્પન્ન થઇ કે રાજ્યને લઇ બેઠેલા એ જ કારણે કુલાધમ એવા ભરત પાસેથી રાજ્યને ઝુંટવી લઉં! અને વડીલ બંધુ રામચંદ્રજીની સેવામાં એ રાજ્ય સમર્પી દઉં.

આ ભાવના એ ક્રોધના આવેશનું જ પરિણામ હતું. એમાં કોઇથી જ ના કહી શકાય તેમ નથી. આવા મોટા અને વિવેકી માણસ પણ જ્યારે ક્રોધના આવેશમાં આવી અનિષ્ટ ભાવનાના ઉપાસક બની જાય તો પછી સામાન્ય કોટિના આત્માઓ માટે તો પૂછવું જ શું ? માટે ગમે તેવા પ્રસંગે પણ કલ્યાણની કામનાવાળાએ કોઇ પણ જાતના આવેશના અનિષ્ટથી અવશ્ય બચવું જ જોઇએ.

આવેશમાં પણ વિચારશીલતા :

વધુમાં એ વાત પણ નિશ્ચિત છે કે કોઇક સમયે મહાપુરૂષો પણ સામાન્ય માણસની માફક આવેશની અનિષ્ટતાને આધીન બની જાય છે; પણ મહાપુરૂષોની વિચારશીલતા તેમને કદી જ અનિષ્ટ પરિણામ આવે એટલી હદ સુધી નથી જ પહોંચવા દેતી, એના જ પ્રતાપે એવો અનિષ્ટ વિચાર આવતાની સાથે જ બીજો આવશ્યક વિચાર પણ લક્ષ્મણજીના હૃદયમાં ઉદ્ભવ્યો અને તે એ કે, 'મહાસત્ત્વશાળીતાના પ્રતાપે રાજ્યને તરણાની માફક તજીને ચાલી નીકળેલા રામચંદ્રજી, રાજ્યનો સ્વીકાર કોઇ પણ રીતે નહિ કરે અને મારી આ પ્રવૃત્તિથી પિતાજીને અવશ્ય દુઃખ થશે.' આવા પ્રકારની વિચારશીલતાના પરિણામે લક્ષ્મણજીનો ક્રોધાવેશ પોતાની અનિષ્ટતાનું પ્રદર્શન કરે તે પહેલાં જ શમી ગયો અને એ આવેશના પ્રતાપે આવનારૂં અનિષ્ટ પરિણામ વગર પ્રયાસે અટકી ગયું. ખરે જ મહાપુરૂષોની વિચારશીલતા જ એવી સુંદર હોય છે કે સદાય તેમને પ્રાયઃ અનિષ્ટ પરિણામના ઉત્પાદક નથી બનવા દેતી. વિચારશીલતા એ એવી વસ્તુ છે કે કલ્યાણના કામીએ એને એક ક્ષણ પણ દૂર ન રાખવી જોઇએ. જેઓ વિચારશીલતાને દૂર રાખે છે તેઓ કલ્યાણથી સદાય દુર જ રહે છે.

પણ મહાપુરૂષોની વિચારશીલતા મહાપુરૂષોથી કદી દૂર રહેતી જ નથી. એ વિચારશીલતાના પ્રતાપે જ લક્ષ્મણજી એકદમ શાંત થઇ ગયા અને જે નિશ્ચય કરવો તેઓ માટે આવશ્યક હતો તે તેઓએ કરી લીધો અને તે નિશ્ચય એ જ કે, 'હું ધારૂં છું તે કદી જ બની શકવાનું નથી. માટે પિતાજીને દુઃખ ન થાઓ અને ભરત રાજા પણ ભલે થાઓ. આ સમયે મારી ફરજ એ છે કે વડીલ બંધુની સેવા માટે મારે તેમની સાથે વનવાસ જ ભોગવવો. એ ફરજને અદા કરવા માટે હું તો હવે બીજી કોઇ પણ પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના એકદમ પદાતિની માફક પૂજ્ય રામચંદ્રજીની પાછળ જઇશ.'

[૫૬]

કુળને ત્યાગ ધર્મથી સુવાસિત બનાવો :

આપણે જોઇ ગયા કે પિતાના વચન ખાતર રામચંદ્રજી રાજ્યપાટ તજી વનવાસ જવા નીકળ્યા. એ પાટવી કુંવર હતા બળવાન હતા. ગાદીના હક્કદાર હતા. જગતમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા હતા અને પ્રજાથી એકે અવાજે માન પામેલા હતા, તે છતાં એવા પાટવીને પણ પૂછયા વગર પોતાની મરજી મુજબ સ્ત્રીના વચનને ખાતર બીજાને રાજ્ય દેવું એ સહેલું કામ નથી. એ તો રામચંદ્રજી હતા તે માને પણ બીજો કોઇ આજની હક્કની પદ્ધતિનો પૂજારી હોય તો ? પણ હોય જ શાનો ? કારણ કે પુણ્યવાનને સંયોગ જ સારા મળે. રામચંદ્રજીએ તો કહ્યું કે, 'મહાપરાક્રમી એવા મારા ભાઇ માટે રાજ્યનું દાન મારી માતાએ માગ્યું એ ઘણું સારૂં માગ્યું. આપ તો મને મહેરબાનીથી પૂછો છો તે છતાં પણ મને દુઃખ થાય છે, કારણ કે આથી લોકોમાં આ વાત મારા અવિનયનું કારણ ગણાશે. તુષ્ટમાન થયેલા આપ એક બંદીને પણ રાજ્ય આપી શકો છો. આપના પાયદળ તરીકે માનતા મને નિષેધ કરવાની કે અનુમતિ આપવાની સત્તા નથી. ભરત એ હું જ છું અને અમે બેય આપને મન સરખા છીએ. માટે આપ ઘણા જ આનંદથી ભરતને રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કરો'. 'રામચંદ્રજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું તે પણ આપણે જોયું અને ભરત ગાદી લેતા નથી એ પણ જોયું.

માતાએ ગાદી માટે વરદાનની માગણી કરી. પિતાએ રાજ્ય આપ્યું. મોટાભાઇ આગ્રહપૂર્વક સહાનુભૂતિ આપે છે, તે છતાં પણ ભરતજી રાજ્ય લેતા નથી પણ સામેથી એમ કહે છે કે પિતા સાથે દીક્ષા જ લઉં પણ રાજ્ય તો ન જ લઉં.

આ કેવું કુળ ? તમારાં કુળો આવાં થાય તો ? મારા આ પ્રશ્નથી ગભરાશો નહી કે બધા સાધુ થાય તો શું થાય ? કારણ કે બધા સાધુ થાય એ બને જ નહિ. આજે ઘણા અજ્ઞાનીઓને એ ગભરામણ થાય છે કે 'બધા સાધુ થાય તો શું થાય ?' પણ આ ગભરામણ ખોટી છે, છતાંય ચોમાસાની વનરાજી જોઇ જવાસો સુકાય, કારણ કે એ એનો સ્વભાવ છે. એ જ રીતે બનાવટી ઉપકારના નામે ગામની ચિંતા રાખનારા ઘણા છે. એમને એ ગભરામણ થઇ છે કે આવો ત્યાગનો ઉપદેશ બધા દે અને બધા સાધુ થાય તો સંસારનું શું થાય ? પણ એ દયાળુઓને હું કહું છું કે, 'ગભરાઓ મા! નાહક બળી મરવાનું કામ નથી. ક્રોડો ત્યાગના ઉપદેશકો થાય તો પણ એ બનવાનું નથી એની ખાત્રી આપું છું. શ્રી તીર્થંકરદેવ જેવાના ઉપદેશ છતાંએ નથી બન્યું. અમે તો એ તારકની રજ પણ નહિ. એ તારકની આજ્ઞા પળાય તોયે અમારા માટે ઘણું, નહિ તો અમે પણ કયાંએ આથડી મરવાના શ્રી તીર્થંકરદેવ, દરરોજ બબ્બે પ્રહર દેશના દેતા હતા અને શ્રી ગણધરદેવની સાથે ગણીએ તો દરરોજ ત્રણ ત્રણ પ્રહર ત્યાગની ધોધમાર દેશના ચાલતી હતી; તોયે બધાયે ન નીકળ્યા માટે ગભરાવાની જરૂર નથી. આથી ગભરાયા વિના કુળોને સુંદર રીતે પ્રભુએ પ્રરૂપેલા ત્યાગધર્મથી સુવાસિત બનાવો. એના જ પ્રતાપે તમે સાચી શાંતિ પામી શકશો.

દશરથમહારાજા કોઇ પણ જાતના સંકોચ વિના કૈકેયીની માગણી મુજબ ભરતને રાજ્ય આપી શકયાઃ ભરત ગાદી લઇ શકે અને પિતાજીનું ઋણ ટળે એ માટે પિતા અને માતાની આજ્ઞા મેળવી રામચંદ્રજી વનવાસ માટે

ચાલી નીકળ્યા સીતાજી પણ કોઇ જાતનો અયોગ્ય વિચાર કર્યા વિના પતિ પાછળ વનવાસ માટે ચાલી નીકળ્યાં અને લક્ષ્મણજીને આવેલો ક્રોધ એકદમ શમી ગયો તથા એ વડીલ બંધુની પાછળ વનવાસમાં જવાનો નિશ્ચય કરી શકયા.

આ દરેકે દરેક બનાવમાં છૂપો છૂપો પણ ત્યાગધર્મનો પ્રભાવ છે જ. જો એની સહજ પણ છાયા ન હોત તો આવું પરિણામ આવવું એ શકય નહોતું. સંસારના પિપાસુઓ આવું પરિણામ કદી જ ન લાવી શકે. આથી સમજો કે ત્યાગધર્મના પ્રતાપે જેમ મુક્તિ સહજ છે તેમ સંસારમાં પણ તેના પ્રતાપે શાંતિ સહજ છે. જે આત્માઓ એ ધર્મથી પરાઙ્‌મુખ છે તેઓ કદી જ શાંતિનો અનુભવ કરી શકવાના નથી અને જેઓને એ પરમધર્મ સામે વૈરભાવ જાગ્યો છે તેઓ તો ખોટી ગભરામણમાં પડી નિષ્કારણ અશાંતિના દાવાનળમાં સળગ્યા જ કરવાના છે : માટે આ પરમપવિત્ર અને એકાંતે સ્વ-પરનું કલ્યાણ કરનારા ત્યાગધર્મના પ્રભાવને સમજો અને શક્તિ મુજબ તેની ઉપાસનામાં રક્ત બનો, કે જેથી જીવનમાં સાચી શાંતિનો અનુભવ થાય તથા પરિણામે શાશ્વતી શાંતિ પણ પ્રાપ્ત થાય. ધ્યાન રાખજો કે એ ધર્મના સ્વીકાર સિવાય કોઇ શાંતિ પામ્યુંય નથી, પામતુંય નથી અને પામશે પણ નહી. 'શાંતિ માટે તો એ જ એક શરણરૂપ છે.' એનો ઇનકાર કોઇ પણ સમજુથી થઇ શકે તેમ નથી.

લક્ષ્મણજીની માતાજીની પ્રત્યે પ્રાર્થના :

રામચંદ્રજી વનવાસ જવા માટે ચાલી નીકળ્યા એ સમાચારથી લક્ષ્મણજીને શું થયું અને તેમને કેવા કેવા વિચારો આવ્યા તથા એ વિચારોને અંતે તેઓએ શું નિર્ણય કર્યો ? આ બધુંય આપણે જોઇ ગયા છીએ. એ ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રથમ તો એમને ભયંકરમાં ભયંકર ગુસ્સો આવ્યો અને એ ગુસ્સો કૈકેયીમાતા ઉપર પણ ઉતર્યો અને ભરત ઉપર પણ ઉતર્યો; કારણ કે ક્રોધાવેશ એ વસ્તુ એવી છે. પણ રામચંદ્રજીની પ્રકૃતિ અને પિતાજીની દશા, એ બેનો વિચાર કરતાં તેઓનો ગુસ્સો શમી ગયો. એ ગુસ્સો શમી જવાથી તેઓ એ જ નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે, 'ભરત ભલે રાજા થાઓ. હું તો પદાતિની માફક પૂજ્ય રામચંદ્રજીની પાછળ જઇશ.'

એ પ્રમાણે વિચારીને લક્ષ્મણજી દશરથમહારાજાને નમીને અને તેમને પૂછીને પોતાની માતા સુમિત્રાદેવીને પૂછવા માટે ગયા. માતા પાસે જઇને તે નમી પડયા. માતાને નમસ્કાર કરીને તેમણે એ પ્રમાણે કહ્યું કે,

''गमिष्यति वनं रामोऽनुगमिष्यामि तं त्वहम् । मर्यादाब्धिं विना ह्यार्य, न स्थातुं लक्ष्मणः क्षमः ॥१॥''

''હે માતાજી! આપ જાણો છો કે પિતાજીના વચનનું પાલન કરવા ખાતર રામચંદ્રજી વનમાં જશે. એ વનમાં જશે એટલે હું પણ એમની પાછળ વનમાં જઇશ. કારણ કે સાગર વિના જેમ મર્યાદા રહેવાને સમર્થ નથી તેમ પૂજ્ય એવા રામચંદ્રજી વિના રહેવાને હું પણ શક્તિમાન નથી.''

જેમ સાગર વિના મર્યાદા નથી રહી શકતી તેમ રામચંદ્રજી વિના લક્ષ્મણ ન રહી શકે એવા છે. જેવો સંબંધ મર્યાદાને સાગર સાથે છે. તેવો સંબંધ લક્ષ્મણજીને રામચંદ્રજી સાથે છે. એ ઉભયનો પ્રેમ અજબ કોટિનો છે. વાસુદેવ અને બળદેવનો પ્રેમ એવો જ હોય છે. એ પ્રેમને અંગે લક્ષ્મણજીએ માતા પ્રત્યે એ વાત સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દીધી કે, 'હે માતાજી! પિતાના વચન ખાતર મારા વડીલ બંધુ વનમાં જશે જ અને એ જશે એટલે હું પણ તે પૂજયની પાછળ વનમાં જઇશ જ કારણ કે મર્યાદા જેમ સાગર વિના રહી શકવાને સમર્થ નથી હોતી તેમ હું પણ રામચંદ્રજી વિના રહી શકવાને સમર્થ નથી.'

જેમ રામચંદ્રજીની પ્રાર્થના નિશ્ચયરૂપની હતી તેમ લક્ષ્મણજીની પ્રાર્થના પણ નિશ્ચયરૂપની જ હતી. આવા નિશ્ચયને પ્રાર્થના એટલા માટે જ કહેવાય છે કે એ માતાની આગળ જાહેર કરવામાં આવે છે. એ સિવાય બીજું કશું જ કારણ નથી. આ પ્રાર્થના આગળ માતાએ હા જ કહેવાની હોય અગર તો મૂંગી પણ અનુમતિ જ

આપવાની હોય. આવી પ્રાર્થના સામે વાસ્તવિક રીતે મનાઇ કરવાની માતાને સત્તા જ નથી હોતી. સુજ્ઞ માતા આવા સમયે ધીરતા ધરીને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અનુમતિ આપી પોતાના પુત્રને તેની ફરજમાં ઉત્સાહિત બનાવે છે. જ્યારે સમજુ પણ કાયર માતા મૂંગી થઇ પુત્રની ફરજના પાલનમાં સહમત નથી થતી પણ આડે તો નથી જ આવતી. ત્યારે કાયર અને અજ્ઞાન માતા ફરજના પાલનની આડે આવવાને પણ ઉધમાત અવશ્ય કરે છે, પણ એથી સુપુત્ર કદી જ પોતાની ફરજ બજાવવામાં પાછો પડતો નથી. કાયર અને અજ્ઞાન માતાના ઉધમાતથી ફરજ બજાવવામાં પાછું હઠવું એ પુત્રની સુપુત્રતા નથી પણ કાયરતા છે. આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉમ્મર લાયક થયા પછી હિતની પ્રવૃત્તિ માટે માતાપિતા સમક્ષ આવા પ્રકારની જ પ્રાર્થના કરવાની છે અને સમજે તો સમજાવીને કાર્ય કરવાનું છે; પણ ન જ સમજે તો પોતાની પવિત્ર ફરજથી ચૂકવાનું નથી. આજ હેતુથી લક્ષ્મણજી પોતાની માતા સમક્ષ માત્ર પોતાની સ્થિતિનું જ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે.

ઉત્તમ માતાનું પુત્રને પ્રોત્સાહન :

પોતાના પુત્રની સ્થિતિ અને ફરજને સમજનારી માતા સુમિત્રા પણ આવા દુ:ખદ પ્રસંગે ધીરતાનું જ અવલંબન કરે છે. રામચંદ્રજીના ગયા પછી લક્ષ્મણજીને પણ જવા તૈયાર થયેલ જોઇને સુમિત્રામાતાને આઘાત તો ઘણો જ થાય છે, પણ એ આઘાતને સમાવીને અને ધીરતાને અવલંબીને સુમિત્રામાતાએ પણ લક્ષ્મણજી પ્રત્યે એમ જ કહ્યું કે -

''साधु वत्साऽसि मे वत्सो, ज्येष्ठं यदनुगच्छसि ॥१॥
मां नमस्कृत्य वत्सोऽद्य, रामभद्रश्चरं गतः । अतिदूरे भवति ते, मा विलंबस्व वत्स ! तत् ॥२॥

'હે વત્સ ! સાચે જ તું મારો સુપુત્ર છે કારણ કે તું જયેષ્ઠની પાછળ જાય છે. હે વત્સ લક્ષ્મણ ! પુત્ર રામભદ્ર આજે મને નમસ્કાર કરીને ગયો અને તેને ગયાને ઘણીવાર થઇ માટે તે તારાથી અતિ દૂર થઇ જશે તે કારણથી તું હવે વિલંબ ન કર પણ ઝટ જા.''

વિચારો ! આ સુમાતાની ધીરતા અને વિવેકભરી વાણી તથા પ્રેરણાભરી આજ્ઞા. આવી માતા ઉત્તમ પુણ્ય વિના નથી મળતી. આવે સમયે સપત્નીના પુત્રની પાછળ જવા માટે આ પ્રમાણે બોલનારી માતા લાવવી કયાંથી ? પ્રભુમાર્ગે જતા આત્માના જીવનને પણ બરબાદ કરવા સજ્જ થયેલા આ જમાનામાં આવા પ્રકારની માતાઓ પ્રાય: ન મલી શકે એમાં કશી જ શંકા નથી. જે સમયમાં ધર્મગુરૂઓ પણ પોતાની ફરજને માન આદિના કારણે ભૂલે તે સમયમાં સૌ કોઇ પોતાની ફરજ ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? ખરેખર મોહનું સામ્રાજ્ય જ કોઇ અજબ છે. ધર્મગુરૂઓ પણ ત્યાગજીવનથી વિરૂદ્ધ બોલે અને આચરે એ પણ મોહનો જ ચાળો છે. એવાઓને પણ એવો મોહનો ચાળો કરવાનું મન થાય તો પછી માતાપિતા આદિને થાય એમાં નવાઇ પણ શી છે ? ખરેખર જેઓ પ્રભુશાસનથી પરવારી બેસે છે તેઓ સઘળી જ સુંદર વસ્તુઓથી પરવારી બેસે છે. માતા સુમિત્રા પ્રભુશાસનથી સુવાસિત હતાં એટલે કોઇ પણ ઉચિત આચારને કેમ જ લંઘે ? વડીલ બંધુ વનવાસ સ્વીકારે એ વખતે લઘુ બંધુએ પણ તેની સેવા માટે વનવાસ સ્વીકારવો જોઇએ. આવી વ્યાવહારિક ફરજને પણ સુમિત્રામાતા ન સમજે એ બને જ કેમ ?

સભામાંથી : ન જ બને.

આ ઉત્તર બરાબર હૃદયમાં કોતરી રાખજો. જે વિવેકયુકત વ્યાવહારિક ફરજને પણ ન ભૂલે તે ધાર્મિક ફરજ તો ભૂલે જ કેમ ? પોતાના કર્ત્તવ્યને સમજતાં સુમિત્રામાતાએ પોતાના પુત્રને તેની ફરજના પાલન માટે પૂરતું પ્રોત્સાહન સમર્પ્યું.

માતા તરફથી મળેલ પ્રોત્સાહનના પ્રતાપે લક્ષ્મણજીના અંતરમાં પરિપૂર્ણ તોષ થયો. એ તોષને લઇને લક્ષ્મણજીના મુખમાંથી 'હે માતા ! આ આપ સારૂં બોલ્યાં. હે માતા ! આપ આ સારૂં બોલ્યા. ખરેખર આપ મારા માતાજી છો !' આ પ્રમાણેના ઉદ્દગારો નીકળી પડયા. આવા પ્રકારના ઉદ્દગારો પોતાની માતાને સંભળાવીને અને નમસ્કાર કરીને ભાઇને મળવાની ઉતાવળથી લક્ષ્મણજી અપરાજિતા માતાને નમસ્કાર કરવા માટે ગયા.

[૫૭]

આપણે જોઈ આવ્યા કે પિતાના વચનનું પાલન કરવા ખાતર રામચંદ્રજી અને પતિની ભક્તિ માટે સીતાદેવી વનમાં જવાને ચાલી નીકળ્યાં. લક્ષ્મણજી પણ વડીલ બંધુની સેવા માટે વનવાસમાં જવાનો નિશ્ચય કરી પોતાની માતાજીની અનુમતિ મેળવવા ગયા. પુત્રના વનવાસની વાતથી આઘાત પામવા છતાં પણ કર્ત્તવ્યને સમજતાં માતા સુમિત્રાદેવીએ પોતાના તરફથી પુત્રને પ્રોત્સાહન આપ્યું. માતાજી તરફથી પ્રોત્સાહન પામેલા લક્ષ્મણજી, પોતાની માતાને અભિનંદીને અને નમીને અપરાજિતા કૌશલ્યા દેવીને નમસ્કાર કરવા માટે ગયા.

અપરાજિતા દેવી પાસે પહોંચી ગયેલા લક્ષ્મણજીએ તે અપરાજિતા દેવીને નમીને કહ્યું કે, 'પૂજય રામચંદ્રજી એકલા લાંબા સમયથી ગયા અને પૂજયની પાછળ જવાને ઉત્સુક એવો હું આપને પૂછવાને આવ્યો છું.'

સપત્નીના પુત્ર પ્રત્યે પણ કેવી અનુપમ સમદૃષ્ટિ :

ધ્યાનમાં રાખજો કે આ પૂછવા આવનાર લક્ષ્મણજી અપરાજિતા દેવીના પુત્ર નથી પણ તેમની સપત્નીના પુત્ર છે અને તે પોતાના પુત્રની સેવામાં જવા માટે પૂછવા આવેલ છે. આથી તો અપરાજિતાદેવીને હર્ષ જ થવો જોઈએ, પણ એ ત્યારે જ બને કે જ્યારે અપરાજિતા દેવીની દૃષ્ટિમાં પોતાના પુત્ર પ્રત્યેની અને સપત્નીના પુત્ર પ્રત્યેની દૃષ્ટિ દૃષ્ટિમાં ફેર હોય. ઉત્તમ આત્માઓ એવી વિષમ દૃષ્ટિના ઉપાસક હોતા જ નથી. જેમ રામચંદ્રજી વનમાં જવા માટે પૂછવા આવ્યા હતા અને અપરાજિતા દેવીને આઘાત થયો હતો તેમ લક્ષ્મણજીને પણ એ માટે આવેલા જોવાથી આઘાત થયો. ફરક એટલો જ કે આ વાત નવી ન હતી. નવી વાતના શ્રવણથી આઘાત થાય એ કારમો થાય અને એની એ વાત બીજીવાર-ત્રીજીવાર સાંભળવામાં આવે ત્યારે એ આઘાતની માત્રા અવશ્ય ઘટે જ. એટલો ફેરફાર અપરાજિતાદેવીના આઘાતમાં હતો એમ આપણને દેખાઈ આવે છે. લક્ષ્મણજી પણ વનમાં જવાને તૈયાર થાય છે એ જાણીને અપરાજિતા દેવીના નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા વરસી. અશ્રુવાળા બનેલા કૌશલ્યાદેવીએ લક્ષ્મણજી પ્રત્યે કહ્યું કે ''હા ! હે વત્સ ! મંદભાગ્ય એવી હું હણાઈ ગયેલી છું કારણ કે તું પણ મને મૂકીને વનમાં જવાને પ્રયાણ કરી રહ્યો છે. હે લક્ષ્મણ ! એક તું અહીં રહે. રામના વિરહથી પીડિત ચિત્તવાળી બનેલી મારા શાંત્વન માટે તું ન જા.''

લક્ષ્મણજીનું કૌશલ્યાદેવીને આશ્વાસન :

અપરાજિતા દેવી એટલે પોતાના પૂજય રામચંદ્રજીની માતા, તેમની આ દશાથી લક્ષ્મણજીને ઘણું જ લાગી આવ્યું અને તેથી જ તે પોતાના પૂજયની માતા એ પોતાની માતા જ છે, એવા જ હૃદયથી આશ્વાસન આપતા વિનયપૂર્વક બોલ્યા કે 'હે માતાજી ! આપ રામચંદ્રજીના માતા છો એ કારણથી સામાન્ય સ્ત્રીઓ માટે યોગ્ય એવા અધૈર્યે કરીને આપને સર્યું. મારા બંધુ રામચંદ્રજી દૂર જાય છે. હું જલ્દી તે પૂજયની પાછળ જઈશ, કારણ કે હું સદાને માટે રામચંદ્રજીને આધીન છું તે કારણથી હે દેવી ! આપ મને આ કાર્યમાં વિઘ્ન ન કરો.'

આ પ્રમાણે અપરાજિતાદેવીને કહીને અને નમીને ધનુષ્ય અને બાણના ભાથાને ધારણ કરનારા બની લક્ષ્મણજી એકદમ પાછળ દોડીને રામચંદ્રજી અને સીતાજીની પાસે પહોંચી ગયા.

કૈકેયીની માગણી પછીના સઘળા જ બનાવોમાં દશરથ મહારાજાના આખાએ કુટુંબની સુસંસ્કારિતા અને અનુપમ ઉદારતાનું જ દર્શન થાય છે એમ હરકોઈ વિચારકને લાગ્યા વિના રહે તેમ નથી. સુસંસ્કારિતા અને અનુપમ ઉદારતા સિવાય આ બધા બનાવો આવી રીતે બનવા એ જ અસંભવિત છે. 'ભરત રાજ્ય લેવાનો ઈનકાર જ કરે, રામચંદ્રજી એ ખાતર વનવાસ સ્વીકારે, રામચંદ્રજીની માતા એ આફતને મૂંગે મોઢે સ્વીકારી લે, સીતાદેવી પણ પતિની પાછળ કોઈ પણ જાતના વિકલ્પ વિના વનમાં જવાને તૈયાર થાય, એ આફતને પણ ઘોળી પીને અપરાજિતાદેવી ઉચિત ફરજનું સીતાદેવીને ભાન કરાવે, લક્ષ્મણજી પણ વડીલ બંધુ પાછળ

એકદમ જવા તૈયાર થાય, લક્ષ્મણજીની માતા એમાં પ્રોત્સાહન આપે અને અપરાજિતાદેવીની પ્રેમ અને વાત્સલ્યભરી ના છતાં લક્ષ્મણજી એકદમ પ્રયાણ કરે.' આ બધા બનાવો અનુપમ શાંતિથી અને કારમા ઘોંઘાટ સિવાય બનવા એ સુસંસ્કારિતા અને અનુપમ ઉદારતા સિવાય કેમ જ બની શકે ?

રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજી એ ત્રણેય ભેગાં થઇ ગયા. ભેગા થઈને ત્રણેય જણ વનમાં જવા માટે કેવી રીતે નીકળ્યા એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે 'વિકસ્વર છે મુખરૂપ કમળ જેમનાં એવા અને વિલાસના ઉપવનમાં જવા માટે જેમ ઉદ્યમવાળા બને તેમ વનવાસ જવા માટે ઉદ્યમવાળા બનેલા એવા તે -રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજી ત્રણે અયોધ્યા નગરીથી નીકળ્યા.

ઉત્તમ પ્રકારની સુસંસ્કારિતા :

વિચારો કે આવી દશા એ ઉત્તમ પ્રકારની સુસંસ્કારિતા અને અનુપમ ઉદારતા સિવાય શકય છે ? કહેવું જ પડશે કે કોઈપણ રીતે નહિ. ભોગાવલી કર્મના ઉદયથી સંયમી બનવા માટે અશકત એવા આત્માઓની દશા સંસારમાં પણ ઘણી બાબતમાં અનુકરણીય હોય છે. સંસારરસિક આત્માઓની આંખે આવી અનુકરણીય દશા પણ ન ચઢે એ સહજ છે. કલ્પાતીત પુરૂષો સિવાયના દરેક ઉત્તમ પુરૂષોનું જીવન પ્રાયઃ અનુકરણીય હોય છે.

કલ્પાતીત પુરૂષોની ધર્મપ્રવૃત્તિ અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞામાં જ આવી જાય છે અને એમાં જે જે વિશિષ્ટતાઓ હોય છે તેનું અનુકરણ અન્ય માટે અશકય જ હોય છે. કલ્પાતીતોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ એવા શ્રી તીર્થંકરમહારાજાનું જીવન એ એવું જીવન હોય છે કે એ તારકના જીવનની દાનાદિ ધર્મક્રિયાઓ એવી છે કે જે તારકોએ આજ્ઞાથી વિહિત કરી છે અને એમાં જે જે વિશિષ્ટતાઓ છે તે તે, તે તારકના જેવા જ આત્માઓ સિવાય અન્ય માટે શકય નથી. તે તારકોના ગૃહવાસી જીવનમાં સંસારની અંદર બીજી પણ થતી જે ઉચિત કરણીઓ છે તે ઉચિત કરણીઓમાં પણ એ જ સ્થિતિ છે કે સામાન્ય પ્રકારે તે સઘળી ઉચિત કરણીઓ તે તે અવસ્થામાં ઉચિત તરીકે વિહિત હોય છે અને એમાં પણ જે વિશિષ્ટતા હોય છે તે અન્ય માટે લાવવી અશકય હોય છે. અનુકરણીયતાના વિષયમાં આટલો વિવેક અતિશય આવશ્યક છે. ઉપકારીઓએ એ વિવેક કરી શકાય એવી સઘળી જ સામગ્રી આપણને સમર્પી છે.

શ્રી શીલાંકસૂરિજી મહારાજાએ નવમા અધ્યયનનો અર્થાધિકાર દર્શાવતા સાફ શબ્દોમાં ફરમાવ્યું છે કે 'આઠ અધ્યયનોમાં પ્રતિપાદિત કરેલો અર્થ સારી રીતે આ પ્રમાણે શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીએ કરેલો છે અને તેનું પ્રદર્શન શેષ સાધુઓના ઉત્સાહ માટે છે. આજ કારણે સર્વત્ર શ્રી તીર્થંકરદેવોની આજ્ઞાનું જ પ્રાધાન્ય વર્ણવ્યું છે પણ કૃત્યનું નહિ.' અને એ જ કારણે તિથિની ચર્ચા કરતાં શ્રી તત્ત્વતરંગિણી ગ્રંથમાં તેના રચયિતા મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ધર્મસાગરજી ગણિવરે પણ અન્ય મહાપુરૂષોની સાક્ષી સાથે આજ્ઞાનું પ્રાધાન્ય જ માનવા ફરમાવ્યું છે. એ મહર્ષિ શબ્દોમાં ફરમાવે છે કે,

'' न च तीर्थकृदिभूरेवं न कृतम् इति अस्माभिरप्येवं न क्रियते इति वाच्यम्, तेषां आज्ञाया प्रमाणत्वात्, न तु तत्कृत्यस्य अन्यथा रजोहरणमुखविस्त्रकाप्रतिलेखनादिक्रियाणां विलोपापत्तेः ग्रन्थादौ अपि आज्ञाया एव प्राधान्यं उक्तं न तु (तत्) कृत्यस्य ॥''

અર્થાત્ ''શ્રી તીર્થંકર મહારાજાઓએ એ પ્રમાણે નથી કરેલું એ કારણથી અમે પણ એ પ્રમાણે નથી કરતા'' એ પ્રમાણે તમારે કહેવું એ યોગ્ય નથી. કારણ કે શ્રી તીર્થંકર મહારાજાઓની આજ્ઞાનું જ પ્રમાણપણું છે પણ કૃત્યનું પ્રમાણપણું નથી; અન્યથા એટલે જો આજ્ઞાનું પ્રમાણપણું માનવાને બદલે જો કૃત્યનું જ પ્રમાણપણું માનીએ તો રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા તથા પ્રતિલેખના આદિ ક્રિયાઓના વિલોપની આપત્તિઓ આવશે. કારણકે શ્રી તીર્થંકરમહારાજાઓ રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા રાખતા નથી અને પડિલેહણા આદિ ક્રિયાઓ કરતા નથી. એ કારણે કૃત્યને પ્રમાણરૂપ માનનારાઓએ રજોહરણ અને મુહપત્તિને તજી દેવી પડશે અને પ્રતિલેખના આદિ ક્રિયાઓને કરવાનું માંડી વાળવું પડશે. શાસ્ત્રોમાં પણ આજ્ઞાનું જ પ્રાધાન્ય ફરમાવ્યું છે, પણ (તેમનાં) કૃત્યનું પ્રાધાન્ય ફરમાવ્યું નથી.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે શ્રી તીર્થંકરમહારાજાઓની આજ્ઞા એ જ પ્રધાન છે અને પ્રમાણરૂપ છે, પણ કૃત્ય નહિ. કૃત્ય અયોગ્ય છે માટે પ્રધાન અને પ્રમાણરૂપ નથી એમ નથી, પણ અન્ય આત્માઓ માટે એ અશકય અને હિતકર ન નીવડે એમ હોવાથી પ્રધાન અને પ્રમાણરૂપ નથી. આ જ હેતુથી ઉત્તમ પુરૂષોના જીવનની કરણીયતામાં કલ્પાતીત અને કલ્પયુકતને લગતો વિવેક અવશ્ય કરણીય છે.

ઉત્તમ સુસંસ્કારિતા અને અનુપમ ઉદારતાના યોગે વનમાં પ્રયાણ કરવા છતાં પણ રામચંદ્રજી આદિ ત્રણે સહજ પણ ગ્લાનિને પામ્યા વિના વિકસિત વદને જેમ વિલાસના ઉપવનમાં જવાને નીકળે તેમ વનમાં જવા માટે અયોધ્યામાંથી નીકળ્યાં.

[૫૮]

અયોધ્યા નગરીના લોકોની મનોદશા :

આપણે જોઇ ગયા કે પ્રથમ રામચંદ્રજી, તેમની પાછળ સીતાજી અને એ ઉભયની પાછળ લક્ષ્મણજી એમ ત્રણેય એકત્રિત થઇને જેમ વિલાસના ઉપવનમાં જવા માટે આનંદભર હૃદયથી અને પ્રફુલ્લિત વદને નીકળે તેમ વનમાં જવા માટે નગરીની બહાર નીકળ્યાં. આ રીતે સર્વસ્વનો પરિત્યાગ કરી પિતૃભકિત, પતિભકિત અને વડીલની સેવા માટે નીકળવું એ સહજ નથી. સુસંસ્કારિત અવસ્થામાં જ આ વસ્તુ સંભવી શકે છે. આવા પુણ્યાત્માઓનું અનુકરણ કરવું એ આવા પુરૂષોના જીવનશ્રવણનું ફળ છે. આવા અનુકરણીય જીવનને ધરનારા આત્માઓ જે નગરીમાંથી નીકળે તે નગરીના લોકોને કેટલું દુઃખ થાય એ કલ્પનામાં ન આવી શકે એમ નથી. એ છતાં પણ એ ત્રણેના નીકળવાથી નગરીના લોકોને શું થયું એનું વર્ણન કરતા કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, ''પ્રાણના જેવા નીકળતા સીતાજી, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીથી નગરીમાં નરો અને નારીઓ કષ્ટકારી દશાને પામી. અર્થાત્ જેમ પ્રાણો નીકળતા હોય તે વખતે પ્રાણીઓ જેવી કષ્ટકારી દશાને પામે છે, તેવી દશાને અયોધ્યાનગરીના પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ સીતાજી, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીના નીકળવાથી પામ્યા.''

ખરેખર આવા પુણ્યાત્માઓના આવી રીતના પ્રયાણથી નગરીના લોકો આવી દશા પામે એ કાંઇ આશ્ચર્યરૂપ નથી. સજ્જન આત્માઓનો વિરહ સૌ કોઇને સાલે એ સ્વાભાવિક છે. આવા આત્માઓનું આવી રીતનુ પ્રયાણ કોઇને પણ સાલ્યા વિના રહે જ નહિ. જે ત્રિપુટીને સૌ કોઇ માને તે ત્રિપુટી આ રીતે ચાલી નીકળે એ સૌથી કેમ જ ખમાય ? સીતાદેવી જેવી મહાસતી અને રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી જેવું અજોડ બંધવયુગલ એકાકીપણે સર્વસ્વ તજીને વનવાસ માટે નીકળે એ જોઇને પાષાણ હૃદય પણ પીગળ્યા વિના કેમ જ રહે ? નગરીના પ્રત્યેક નરનું અને પ્રત્યેક નારીનું હૃદય આ ત્રણેય પુણ્યાત્માઓના આ જાતના પ્રયાણથી કારમી રીતે ઘવાયું અને એથી નગરના નરો અને નારીઓ કષ્ટમય દશાનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. અને આ રીતે અયોધ્યા નગરીના લોકો એ ત્રણ રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી તથા સીતાદેવીના પ્રયાણથી કષ્ટમય દશાને પામીને બેસી જ રહ્યા એમ ન બન્યું પણ ક્રુર કૈકેયી અને વિધિ ઉપર આક્રોશ કરતા થકા તે લોકો ભારે રાગથી તે ત્રણેની પૂંઠે વેગપૂર્વક દોડવા લાગ્યાં.

લોકોનો સ્વભાવ છે કે દુઃખી પ્રસંગે વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર નહિ કરતા દુઃખમાં નિમિત્તરૂપ થયેલી વસ્તુ અને વિધિ પ્રત્યે ગુસ્સે થવું. એ સ્વભાવને અનુસરીને અયોધ્યા નગરીના લોકો પણ આ બનાવમાં તો તે આત્માઓના પૂર્વ પ્રમાદ આદિ તરફ લક્ષ્ય નહિ દેતા સીધા જ નિમિત્તરૂપ બનેલી કૈકેયી ઉપર પણ આક્રોશ કરવા લાગ્યા. આક્રોશ કરવા છતાં પણ એ ત્રણે પુણ્યાત્માઓ ઉપરના ભારે અનુરાગે તેઓને બેસવા ન દીધા પણ વેગપૂર્વક તે ત્રણેની પૂંઠે દોડતા બનાવ્યા. આથી નગરીના લોકો ક્રૂર કૈકેયી અને વિધિ ઉપર આક્રોશ કરતા કરતા વેગપૂર્વક એ ત્રણેની પાછળ દોડયાં.

પરિવાર સાથે મહારાજા પણ રામચંદ્રજીની પાછળ :

આ બનાવ બનવાથી અશ્રુ ઝરતા દશરથમહારાજા પણ પોતાના અંતઃપુર ને પરિવારની સાથે સ્નેહરૂપ રજ્જુથી ખેંચાયા અને એકદમ રામચંદ્રજી પાછળ ચાલ્યા. ખરેખર મોહનું સામ્રાજ્ય ભયંકર છે. સંયમને સાધવા માટે સંવેગરસમાં ઝીલતા બનેલા દશરથમહારાજા પણ વ્યવસ્થા કરવાની કારવાઇમાં આ દશાને પામ્યા. પોતાના વચનપાલન ખાતર બન્ને પુત્રોને અને પુત્રવધૂને વનમાં જવું પડે છે, એ બનાવને સ્નેહવશ નહિ જોઇ શકવાથી એમના નેત્રોમાંથી પણ નીરધારા વહી રહી છે. સ્નેહરજ્જુના કારમા આકર્ષણથી એ પણ નીતરતી આંખે રામચંદ્રજીની પાછળ નીકળ્યાં. ખુદ દશરથમહારાજાને પણ રામચંદ્રજીની પાછળ ચાલતા જોઇને તે મહારાજાનું અંતઃપુર અને પરિવાર પણ તેમની સાથે રામચંદ્રજીની પાછળ જવા નીકળ્યો.

આ રીતે સૌ કોઇ રામચંદ્રજીની પાછળ ચાલી નીકળવાથી અયોધ્યા નગરીનો દેખાવ કેવો થઇ ગયો એનું વર્ણન કરતાં પણ ચરિત્રકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે -

''એકદમ રાજા પણ અને લોક પણ રામભદ્ર એટલે રામચંદ્રજીની પાછળ ચાલી નીકળવાથી ચારે બાજુથી અયોધ્યા નગરી જનરહિત ઉજ્જડ જેવી બની ગઇ.''

વિચારો કે આ સમયે એ આખીયે મનોહર નગરી કેવી અને કેટલી ભયાનક ભાસતી હશે ? બિચારી કૈકેયીને તો ખબર પણ નહિ હોય કે મારી એક માગણીથી આવું ભયંકર પરિણામ આવશે ? આખી નગરીની હાલત ખાવા ધાય એવી બની ગઇ છે. આખી અયોધ્યા નગરીમાં કોઇ પણ આદમી દૃષ્ટિગોચર ન થાય એટલે એ સુંદર નગરી પણ ખાવા ન ધાય તો કરે પણ શું ? બીજું સારીએ નગરી અને પિતામાતા સુદ્ધાંય પુત્રની પાછળ જાય છે એમાં ત્યાગના પ્રભાવ સિવાય છે પણ શું ? આ જ રામચંદ્રજી કોઇ પોતાના જ સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે આ રીતે વનમાં જવા નીકળ્યા હોત તો આ રીતે આખીએ નગરી એમની પૂંઠે કદી પણ ન દોડત. રામચંદ્રજી વનમાં જાય છે તો કોઇ પોતાના તુચ્છ કારણે નહિ પણ પિતાજીના વચનનું પાલન કરવા ખાતર અને એ જ કારણે આખીએ નગરીના લોકોએ તેમની પૂંઠે દોડીને નગરીને ઉજ્જડ જેવી બનાવી દીધી.

સુંદર અને સુદૃઢ હૃદયનું ઉત્તમ કાર્ય :

આ રીતે સૌ કોઇને પોતાની પાછળ આવતું જોઇને રામચંદ્રજી એકદમ ઉભા રહી ગયા. ઉભા રહીને એ અપૂર્વ દૃઢતાના ધણીએ શું કર્યું ? એનું વર્ણન કરતાં પણ ચરિત્રકાર મહર્ષિ ફરમાવે છે કે ''પિતા, માતાઓ અને સઘળાય નગરજનને પોતાની પાછળ પાછળ આવતા જોઇને રામચંદ્રજીએ ઉભા રહીને વિનયથી સારવાળી બનેલી વાણી દ્વારા પોતાના પિતાને અને માતાઓને ઘણી જ મુસીબતે પાછા વાળી તથા નગરના લોકોને પણ યથોચિત આલાપો દ્વારા વિસર્જન કરીને પોતે સીતાજી અને લક્ષ્મણજીની સાથે જલ્દી જલ્દી ચાલી નીકળ્યા. ''

આવા પ્રકારના પ્રેમને અને સ્નેહને છોડી ચાલી નીકળવું એ અપૂર્વ જાતની દૃઢતા સિવાય શકય જ નથી. મહાપુરૂષોનું હૃદય જ કોઇ જૂદી જાતનું હોય છે. સુંદરની સાથે સુદૃઢ હૃદય સિવાય આવા મહાભારત કાર્યોની સિદ્ધિ કદી પણ કરી શકાતી નથી. વાત વાતમાં ઢળી પડતા અને રડી ઉઠતા હૃદયવાળા આત્માઓથી મહત્ત્વનાં કાર્યો કદી જ સાધી શકાતાં નથી. આવે સમયે જો અપૂર્વ દૃઢતા ન હોય તો કદી જ આ બધાયના સ્નેહને તજી શકાય નહિ અને આગળ ચાલી શકાય નહિ પણ અપૂર્વ દૃઢતાના સ્વામી એવા રામચંદ્રજીએ પિતા અને માતાઓને વિનયભરેલી વાણીથી સમજાવીને પાછા વાળી અને નગરના લોકોને ઔચિત્યભરી વાણીથી વિસર્જિત કર્યાં. એ રીતે સૌને પાછા વાળીને પોતે સીતાદેવીને અને લક્ષ્મણજીને સાથે લઇને ઘણી જ ત્વરાથી ચાલી નીકળ્યાં.

આ રીતે એકદમ ત્વરાપૂર્વક ચાલ્યા જતા રામચંદ્રજીને દરેકે દરેક ગામના વૃદ્ધોએ અને નગર નગરના મહાશ્રેષ્ઠીઓએ રહેવાની પ્રાર્થના કરી. એવું એક પણ ગામ ન હતું અને એવું એક પણ નગર ન હતું કે જે ગામમાં અને જે નગરમાં તે તે ગામના વૃદ્ધો દ્વારા અને તે તે નગરના મોટા શેઠીઆઓ દ્વારા પોતાના ગામમાં અને પોતાના નગરમાં રામચંદ્રજીને રહેવાની પ્રાર્થના ન થઇ હોય; તે છતાં પણ કોઇનીય પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર નહિ કરતાં રામચંદ્રજીએ પોતાનું પ્રયાણ ચાલુ જ રાખ્યું અને તેઓએ કોઇ પણ સ્થાને પોતાની સ્થિરતા કરી નહિ.

ભરતજીનો માતા કૈકેયી ઉપર આક્રોશ :

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીના ચાલ્યા જવા પછી દશરથમહારાજાએ ભરતને રાજ્ય દેવા માંડયું પણ ભરતે રાજ્યને ગ્રહણ ન કર્યું; કિંતુ પોતાના બંધુના વિરહને નહિ સહી શકતા તે ઉલટા પોતાની માતા કૈકેયી ઉપર અને પોતાની જાત ઉપર આક્રોશ કરવા લાગ્યા.

ભરતજીની આ દશા ઉપર ખૂબ જ વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. આ રીતે પોતાના પૂજ્ય પિતાશ્રીની આજ્ઞાથી રાજ્યનો સ્વીકાર નહિ કરતા અને પોતાની માતા ઉપર આક્રોશ કરતા ભરતજી ઉપર આજ્ઞાભંજકપણાનો કે અવિનીતપણાનો આરોપ કોઇ મૂકી શકે તેમ છે ? અજ્ઞાન આત્માઓ ભલે જ એવો આરોપ મૂકવાની ઉતાવળ કરે. પણ વસ્તુમાત્રનો વિવેકબુદ્ધિથી વિચાર કરનારા વિચક્ષણ આત્માઓએ ભરતજી ઉપર એવી જાતનો આરોપ મૂકયો પણ નથી, મૂકતા પણ નથી અને મૂકશે પણ નહિ. અકર્ત્તવ્ય કરવામાં તત્પર થયેલી માતા ઉપર સુપુત્રને આક્રોશ કરવાનું મન થાય એ સહજ છે. સુપુત્ર જેમ માતાની યોગ્ય આજ્ઞાના પાલન માટે મરી ફીટવાને તૈયાર હોય તેમ અયોગ્ય આજ્ઞાનું પાલન તાકાત હોય તો પ્રાણાંતે પણ ન કરે. સાચી સુપુત્રતા જ એ છે કે માતાપિતાની હિતકર આજ્ઞાનું પાલન કરવું અને અહિતકર આજ્ઞાથી બચતા રહેવું. પુત્રોએ સુપુત્ર બનવા માટે ભરતજીનું દૃષ્ટાંત પણ હૃદયપટ ઉપર કોતરી રાખવા જેવું છે. ભરતજી સુપુત્ર હતા. એ જ કારણે માતા અને પિતા ઉભયની આજ્ઞા છતાં રાજ્યનો સ્વીકાર નથી કરતા અને વડીલ બંધુનો વિરહ નહિ સહી શકવાથી તે પોતાની જાત ઉપર અને પોતાની માતા ઉપર ઉલ્ટા આક્રોશ કરે છે.

ભરતજીની આવી દશા જોવાથી દીક્ષાગ્રહણ માટે ઉત્સુક બનેલા દશરથમહારાજાએ રાજ્ય ખાતર રામચંદ્રજીને લક્ષ્મણજીની સાથે પાછા આવવાને માટે સામંતોને અને સચિવોને પણ મોકલ્યા.

મહારાજાની આજ્ઞાથી રામચંદ્રજીને પાછા લાવવા માટે નીકળેલા તે સામંતો અને સચિવો પશ્ચિમ દિશામાં ગમન કરી રહેલા રામચંદ્રજી પાસે જલ્દીથી જ પહોંચી ગયા અને તેમની પાસે પહોંચી જઇને ભકિતથી રાજાની આજ્ઞાનું કથન કરવાપૂર્વક પાછા ફરવાને કહ્યું. તેઓએ પોતાના તરફથી પણ સઘળી હકીકત જણાવીને દીનતાપૂર્વક ઘણી ઘણી પ્રાર્થના કરી. એ રીતે દીન એવા તે સામંતો અને સચિવો દ્વારા પ્રાર્થના કરાવા છતાં પણ રામચંદ્રજી પાછા ન ફર્યા; કારણ કે મહાપુરૂષોની પ્રતિજ્ઞા પર્વતના પ્રત્યંતની માફક ચલાયમાન થતી નથી.

પ્રતિજ્ઞાની અચળતાથી સચિવો તથા સામંતોની નિષ્ફળતા :

પોતાની પ્રતિજ્ઞા અચળ હોવાના કારણે પાછા ફરવાની ના પાડી જેથી રામચંદ્રજીએ પાછા જવા માટે વારંવાર ના કહેવા છતાં પણ તેમને પાછા ફેરવવાની આશા કરી રહેલા તે સામંતો અને સચિવો રામચંદ્રજીની સાથે જ ચાલવા લાગ્યા. આગળ ચાલતા સીતાદેવી, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી ઉગ્ર શ્વાપદોની નિવાસભૂમિ; મનુષ્યો વિનાની, મોટા વૃક્ષોથી ભરેલી એવી પરિયાત્ર નામના કુલાચલની અટવીમાં પહોંચ્યા. તે પછી માર્ગમાં તેઓએ ગંભીર આવર્તોએ કરીને ભયંકર અને મોટા પ્રવાહવાળી ગંભીરા નામની નદીને જોઇ. એ નદીની પાસે ઉભા રહીને રામચંદ્રજીએ સાથે સાથે ચાલતા સામંતો આદિને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, '' હવે આ સ્થાનથી તમે પાછા ફરો; કારણ કે અહીંથી આગળનો માર્ગ કષ્ટકારી છે; ને અહીંથી પાછા જઇને અમારા કુશળ સમાચાર પિતાજીને કહો અને આજથી માંડીને ભરતની મારી માફક અથવા તો પિતાજીની માફક સેવા કરજો.''

રામચંદ્રજીની આવા પ્રકારની આજ્ઞાના શ્રવણથી સામંતાદિની આંખો આંસુથી ઉભરાઇ ગઇ. એ આંસુના પાણીથી સામંતો આદિના વસ્ત્રો ભીંજાઇ ગયા. તેઓ પોતાની જાતને 'પૂજ્ય રામચંદ્રજી માટે અયોગ્ય એવા અમને ધિક્કાર હો.' આવા પ્રકારના શબ્દોથી ધિક્કારવા લાગ્યા અને ખૂબ ખૂબ રોવા લાગ્યા પણ થાય શું ? સ્વામીની આગળ ઉપાય શું ? આજ્ઞા આગળ ચાલે પણ શું ? સખ્ત આજ્ઞાથી જવું પડતું હોવાના કારણે પોતાને ધિક્કારતા, ખૂબ રોતા અને આંસુના પાણીથી ભીંજાઇ ગયેલા વસ્ત્રોવાળા તેઓ પાછા ફર્યા. એ પછી આંસુથી સહિત અને તટ ઉપર ઉભા રહેલા તે સામંતો અને સચિવો દ્વારા જોવાતા એવા રામચંદ્રજી, સીતાદેવી અને લક્ષ્મણજીની સાથે તે દુસ્તર એવી નદીને ઉતરી ગયા. એ પછી રામચંદ્રજી દૃષ્ટિથી આગળ ગયા બાદ સામંતો, સચિવો આદિ ઘણી જ મુશીબતથી અયોધ્યાનગરીમાં ગયા અને મહારાજા દશરથની આગળ સઘળી હકીકત કહેવા પૂર્વક રામચંદ્રજીના કુશળ સમાચાર કહ્યા.

[૫૯]

આજની દુનિયાને બોધપ્રદ પ્રસંગ :

આપણે એ જોઇ ગયા કે અયોધ્યાનગરીમાં મોટો ઉપદ્રવ મચ્યો. પિતાનું વચન પાળવા ખાતર રામચંદ્રજી રાજ્યનો તથા દેશનો ત્યાગ કરી વનવાસ ચાલી નીકળ્યા. પિતાના વચન પાલન ખાતર વનવાસ જતા વીર પતિ મળવાથી પોતાને પુણ્યવાન માનતાં મહાસતી સીતાદેવી પણ એમની પછવાડે ચાલી નીકળ્યાં. લક્ષ્મણજી પણ ચાલી નીકળ્યાં. નગરના લોકો પણ પૂંઠે ગયા. મહારાજા દશરથ પણ આભા બન્યા અને પૂંઠે ગયા. રામચંદ્રજીએ બધાને એટલે માતાપિતાને વિનયપૂર્વક અને લોકોને ઔચિત્યપૂર્વક સમજાવીને પાછા વાળ્યા અને પોતે આગળ ચાલ્યા ગયા. આટલું છતાં પણ જે ભરતને માટે કૈકેયીએ વરદાન માગ્યું હતું તે ભરત રાજ્યગાદી લેવાનો ઇન્કાર કરે છે. આ ઉપરથી આપણે જાણ્યું કે રામચંદ્રજી આદિને વનવાસ સ્વીકારવો પડયો અને એથી દશરથમહારાજા આદિ આખીએ નગરીના લોકો ઉદ્વિગ્ન થયા તથા નગરીમાં હાહાકાર મચી ગયો. આ બધા જ ઉપદ્રવના નિમિત્ત કારણ તરીકે કૈકેયી પણ ગવાય છે. આ ઉપદ્રવમાં ઘણું તત્ત્વ છે. ઉપદ્રવ થયો છે એ વાત ખરી પણ એમાં તો અનેક આત્માને અનેક જાતની પ્રેરણા મળે છે. રાજ્યનો માલિક રાજ્ય મળે છે છતાં ઇનકાર કરે છે. જેને દેવામાં આવે તે ન લે, પિતાનું વચન પાળવા રાજ્યનો હક્કદાર રાજ્ય તજે, દેશ તજે અને વનવાસ જાય તથા પતિની પાછળ પત્ની પણ જાય અને ભાઇની પાછળ ભાઇ જાય. આ બધાયે પ્રસંગો આજની દુનિયાને પણ બોધપ્રદ તથા આદર્શરૂપ છે.

રામચંદ્રજી, સીતા અને લક્ષ્મણજી વનમાં જાય અને અયોધ્યાને ન ખટકે એ કેમ જ બને ? રામચંદ્રજી જો કે કોઇને ઘેર કાંઇ આપવા નહોતા ગયા અને સીતાજીએ તથા લક્ષ્મણજીએ કોઇના ઉપર ઉપકારો પણ નહોતા કર્યા, તે છતાં પણ એમનો વર્તાવ અને એમના જીવન જ એવા હતાં કે એ જાય એ બધાને ખટકે જ. ઉત્તમ આત્માઓનું જીવન જ એવું હોય છે. જગત એમના દુઃખે દુઃખી અને સુખે સુખી બને છે. પોતાની ફરજને યથાસ્થિતપણે બજાવનારા આત્માઓ અવશ્ય વિશ્વના યોગ્ય આત્માઓ ઉપર પોતાના જીવનની અસર પાડયા વિના રહેતા જ નથી. રામચંદ્રજી આદિ વનવાસ ગયા એથી આખી નગરી દુઃખી થઇ ગઇ. એ અસર એમના ઉત્તમ જીવનની જ હતી એમ કહેવામાં કશી જ અતિશયોક્તિ નથી.

રામચંદ્રજીની અપૂર્વ પ્રતિજ્ઞા પાલકતા :

આ ત્રણ તો ગયા, હવે ભરત ગાદી લે એમાં વાંધો શો હતો ? કંઇ જ નહિ; પણ ભરત જેવા પોતાની ફરજથી કેમ જ ડગે ? ભરતજી હૃદયથી નિર્મમ હતા. તેઓની ભાવના તો પિતાજી સાથે સંયમધર થવાની હતી, પણ માતાએ આખીએ બાજી બગાડી વડીલ બંધુને વનવાસી બનાવ્યા. આ કારણે ભરત તો ભાઇના વિરહથી બળી

રહ્યો છે અને એથી પોતાની જાત ઉપર અને પોતાની માતા ઉપર આક્રોશ કરી રહ્યો છે. જે માતાએ પુત્રને રાજ્ય અપાવવા પ્રયત્ન કર્યો તે માતા ઉપર પુત્ર આક્રોશ કરી રહ્યો છે.

ભરતની એવા પ્રકારની દશા જોવાથી દશરથમહારાજાએ રામચંદ્રજીને પાછા બોલાવવા માટે પોતાના સામંતોને અને મંત્રીઓને પણ મોકલ્યા. મહારાજાની આજ્ઞા પામીને નીકળેલા સામંતો અને મંત્રીઓ પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રયાણ કરી રહેલા રામચંદ્રજી પાસે જલ્દી પહોંચી ગયા. પહોંચી જઇને પાછા વળવાની મહારાજાની આજ્ઞા રામચંદ્રજીને સંભળાવી. મહારાજાની આજ્ઞા સંભળાવવા સાથે તેઓએ પોતાના તરફથી પણ દીનતાભરી પ્રાર્થના કરી. એ છતાં પણ રામચંદ્રજી પાછા ન ફર્યા. કહો કે આ રીતે પિતાની આજ્ઞા છતાં પણ પાછા નહિ ફરનાર રામચંદ્રજીને પિતાની આજ્ઞાના ભંજક કહી શકાશે ? કહેવું જ પડશે કે નહિ. કારણ કે આજ્ઞા કરતાં પણ પ્રતિજ્ઞા બળવાન છે. બળવાન પ્રતિબંધક ન હોય ત્યાં સુધી જ રામચંદ્રજીને પિતાની આજ્ઞા માન્ય હતી, પણ હવે તો પ્રતિજ્ઞાપાલન એ જ રામચંદ્રજીનું ધ્યેય થયું છે; એ જ કારણે સામંતો અને મંત્રીઓએ આવીને નમસ્કાર કરીને રાજાની આજ્ઞા સંભળાવી અને પોતાના તરફથી પણ દીનતાભરી પ્રાર્થના કરી તે છતાં પણ રામચંદ્રજી પાછા ન વળ્યાં. આ વર્તાવની પ્રશંસા કરતાં ચરિત્રકાર, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ફરમાવ્યું કે, 'જેમ પહાડના મૂળીયા ન ચસે તેમ મોટા પુરૂષની પ્રતિજ્ઞા પણ ચલાયમાન થતી નથી.' રામચંદ્રજીની પાછા વળવાની વાત તો દૂર રહી પણ એ દિશા તરફ પણ તે જોતા નથી.

અજ્ઞાનીઓના ઘોંઘાટની દરકાર ન હોય :

શું રામચંદ્રજી પિતૃભકત નહોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કોઈથી જ ના કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે પિતૃભકિત માટે તો તેમણે રાજ્ય છોડયું છે અને વનવાસ સ્વીકાર્યો છે. જે પિતા માટે આ બધુ કર્યું તે જ પિતા માટે રામચંદ્રજી પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડવાને તૈયાર નથી થતા, એનું કારણ જ એ છે કે, મહાપુરૂષો પોતે સ્વીકારેલી પ્રતિજ્ઞાને પોતાનું સર્વસ્વ સમજે છે. જેઓમાં કારમી અજ્ઞાનતા જીવતી ને જાગતી બેઠી હોય તેઓ જ પ્રતિજ્ઞા તોડે. શ્રી જૈનશાસનમાં માતાપિતાની સંતાંન પ્રત્યેની અને સંતાનની માતાપિતા પ્રત્યેની, પતિની પત્ની પ્રત્યેની અને પત્નીની પતિ પ્રત્યેની એમ સૌ કોઇને સૌ કોઇ પ્રત્યેની ફરજ ખુલ્લી કહેલી છે. આ ફરજને સમજનારા પુણ્યશાળીઓ આજ્ઞાના નામે ખોટી ધાંધલ નથી મચાવતા અને પ્રભુધર્મની આરાધના માટે પ્રયત્નશીલ થયેલા આત્માઓને ખોટી રીતે ઉતારી પાડવાનો ધંધો પણ નથી આદરતા; વળી જેઓ એ ફરજને સમજે છે તેઓને અજ્ઞાનીઓના ઘોંઘાટની પણ દરકાર નથી હોતી.

એ જ કારણે લેશ પણ ગભરાયા વિના રામચંદ્રજી પોતે આગળ ચાલ્યા કરે છે અને આજ્ઞા લઇને આવેલાઓને પાછા વળવાનું જણાવ્યા કરે છે; પણ રાજાનો હુકમ લઇને આવેલાઓ એમ પાછા શાના વળે ? તેઓ પણ રામચંદ્રજીની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. ચાલતા ચાલતા માર્ગમાં ગંભીર આવર્તવાળી ગંભીરા નામની એક ભીષણ નદી આવી. નદી પાસે ઉભા રહીને રામચંદ્રજીએ સામંતો, નગરજનો આદિને કહ્યું કે 'હવે અટવીનો માર્ગ વિકટ આવે છે માટે તમે બધા અહીંથી પાછા ફરો. પિતાજીને અમારા કુશળ સમાચાર કહેજો અને પિતાજીની માફક અથવા તો મારી માફક ભરતની સેવા કરજો.' પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં દૃઢ એવા રામચંદ્રજીના મુખેથી એવી આજ્ઞા સાંભળીને સામંતો વગેરે પોતાની જાતને નિંદવા લાગ્યા અને રોતા રોતા પાછા ફર્યા.

સામંતો આદિ આ રીતે રૂએ છે તે છતાં પણ પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં રકત એવા રામચંદ્રજીને દયા નથી આવતી. એ સઘળાને રોતાં મૂકીને રામચંદ્રજી, સીતા અને લક્ષ્મણની સાથે તે દુસ્તર નદીને ઉતરી ગયા. તટ ઉપર ઉભેલા અને અશ્રુ ઝરતા સામંતો તથા મંત્રીઓએ પણ તેમને જોયાં. જ્યાં સુધી રામચંદ્રજી દેખાયા ત્યાં સુધી સામંતાદિએ જોયા અને છેવટે પાછા ફર્યાં, પણ પ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે જ સજ્જ થયેલા રામચંદ્રજીએ તો પાછું સરખું પણ ન જ જોયું. દેખાય ત્યાં સુધી જોઇને પાછા ફરેલા સામંતો અને મંત્રીઓ પણ જેમ ગયા હતા તેમજ અયોધ્યામાં પાછા આવ્યા. પાછા આવીને તેઓએ સઘળા જ સમાચાર દશરથમહારાજાને જણાવ્યા.

ભરતજીની અપૂર્વ નિર્મમતા :

જ્યારે બોલાવવા છતાં પણ રામચંદ્રજી પાછા ન જ આવ્યા ત્યારે દશરથમહારાજાએ પણ ભરતને કહ્યું કે, 'વત્સ ભરત ! રામ અને લક્ષ્મણ આવ્યા નહી તે કારણથી હવે તું રાજયને ગ્રહણ કર અને મારી દીક્ષામાં વિઘ્ન થાય તેવું તું ન કર'. પિતાજી મહારાજા દશરથના આ કથનના ઉત્તરમાં પણ ભરતે મક્કમતાથી કહ્યું કે, 'હે પિતાજી ! હું તો કોઇ પણ રીતે રાજ્યને ગ્રહણ કરીશ નહિ, પરંતુ સ્વયં જઇને મારા પોતાના વડીલ બંધુ રામચંદ્રજીને પ્રસન્ન કરી અહીં પાછો આણીશ.'

આ પ્રકારની પોતાના પુત્રની આ અનુપમ નિર્મમદશા અને કુટુંબની દુ:ખદ અવસ્થા આદિ જોઇને કૈકેયી પણ કંપી ઉઠયા.

રાજ્ય ન લેવાની અહીં હરિફાઇ છે :

દશરથમહારાજાના સંયમ પ્રસંગે પિતાના વચન ખાતર રામચંદ્રજીએ રાજ્ય, દેશ નગરી અને કુટુંબ-પરિવાર વગેરે સઘળું જ છોડયું ! આનું નામ પિતૃભક્તિ છે ! પતિ વગર પૂછયે ગયા તો પણ મહાસતી સીતાદેવીએ આ વીસમી સદીમાં ચાલતા હક્કનો સવાલ ન કર્યો. નાનો ભાઈ લક્ષ્મણ કે જેને રામચંદ્રજી ઉપર પૂરેપૂરો પ્રેમ છે તેને પણ હૃદયમાં એમ નથી આવતું કે મને કેમ સહે નહિ ! આ બધું જાણ્યા પછી વિચારો કે આજે ભાઇ ભાઇના અને પિતા પુત્ર આદિના સંબંધ કેવા વિલક્ષણ છે ? સાધુપણું નહિ પણ સાચા પિતા આદિ તો બનવું છે ને ? આજે તમે ઘરબારી છતાં તમે છતી સામગ્રીએ પણ જેવા સુખી દેખાવા જોઇએ તેવા દેખાતા નથી, કારણ કે ઘરના પાંચ માણસોમાં પણ પરસ્પર વિશ્વાસ અને પરસ્પરના કલ્યાણની ભાવના નથી, એટલું જ નહિ પણ સૌ સૌના સ્વાર્થમાં ચકોર બનીને બેઠા છે; જયારે અહીં એ ખૂબી છે કે રાજ્ય કોઇ લેતું નથી એટલે કે રાજ્ય ન લેવાની મારામારી છે અને એની હરિફાઇ છે. બોલાવવા છતાં પણ રામ ન આવવાથી દશરથમહારાજા ભરતને કહે છે કે, 'રામ લક્ષ્મણ ન આવ્યા તે કારણથી તું રાજ્ય લે અને દીક્ષાના વિઘ્ન માટે ન થા.' આના ઉત્તરમાં ભરત કહે છે કે, 'કોઇ પણ ભોગે આ રાજય હું નહિ લઉં પણ જાતે જઇને અને મારા મોટા ભાઇને પ્રસન્ન કરીને અહીં લાવીશ.' આ રીતે ભરત માતાની ઇચ્છાથી વિરૂદ્ધ થાય છે અને પિતાશ્રી કહે છેતો પણ રાજ્ય લેવાનો ઇન્કાર કરે છે.

ભરતની આ પ્રવૃત્તિને શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ કહી શકાય તેમ નથી; કારણ કે જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં ગમે તેની અને ગમે તેવી આજ્ઞા માનવી એવો આગ્રહ છે જ નહિ. માતાપિતાની ભક્તિનું વિધાન કરનાર જૈન શાસ્ત્રોમાં માતાપિતાની પાપાજ્ઞા માનવાનો નિષેધ છે. માતાપિતાનું બહુમાન - સન્માન, સેવા-ભક્તિ કરવાની આજ્ઞા છે પણ તે આત્મહિતની વચમાં ન આવે ત્યાં સુધી. આ જ કારણે આવી અનિષ્ટ પરિસ્થિતિ ઉભી કરનાર માતા કૈકેયી પ્રત્યે ભરતને આક્રોશ આવે છે અને એમના મનમાં એમ થાય છે કે, આવી માતા કયાંથી મળી ?'

ભૂલનો ખ્યાલ અને પશ્ચાત્તાપ :

પોતાના પુત્રની આ દશા જોવાથી કૈકેયીદેવીને પણ પોતાની ભૂલનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવ્યો અને તેનું હૃદય પશ્ચાત્તાપથી પૂર્ણ બની ગયું. એટલે એ કૈકેયીદેવી તે જ વખતે ત્યાં આવ્યા અને મહારાજા દશરથને આ પ્રમાણે કહે છે કે 'પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરનારા હે નાથ! આપે તો ભરતને રાજ્ય આપ્યું; પરંતુ આ આપનો વિનયી પુત્ર ભરત રાજ્યને ગ્રહણ કરતો નથી. આ ભરતની અન્ય માતાઓને અને મને પણ ઘણું દુ:ખ થઇ રહ્યું છે. વગર વિચાર્યું કરનારી અને પાપિણી એવી મેં એવું કર્યું કે જેથી આપ અનેક પુત્રોવાળા હોવા છતાં પણ આજે આપનું રાજ્ય રાજા વિનાનું થઇ રહ્યું છે. ખરેખર હે નાથ! કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને સુપ્રભાના દુ:ખે કરીને સાંભળી ન શકાય એવા રૂદનને સાંભળતાં મારી એવી દશા થઇ રહી છે કે જેથી મારા હૃદયના બે ટુકડા

થઇ જાય છે. માટે હે નાથ! આપ મને આજ્ઞા આપો કે જેથી હું ભરતની સાથે જઇને મારા તે રામ અને લક્ષ્મણ નામના પુત્રોને સમજાવીને પાછા લાવીશ.'

ઉત્તમ આત્માની આ કેવી ઉત્તમતા :

આ ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે ઉત્તમ આત્માઓથી પણ કદાચ સંયોગવશાત્ ભૂલ થઇ જાય છે, પણ જો ચેતવનાર સંયોગો મળે તો તેની ઉત્તમતા ઝળકયા વિના રહેતી જ નથી. સ્ત્રીસ્વભાવથી અને પુત્રપ્રત્યેની મમતાથી કૈકેયીએ વિલક્ષણ માગણી કરી તો દીધી પણ તેનું પરિણામ તેમનાથી ન સહાયું. છેક છેવટ સુધી પોતાના પુત્ર ભરતનું એક સરખું જ વલણ જોવાથી તેનું હૃદય પણ હાથમાં ન જ રહ્યું અને પોતાની ભૂલ સુધારવાની તૈયારી પોતે જ બતાવી. ઉત્તમ આત્માઓની ઉત્તમતા ખરેખર હેરત પમાડનારી હોય છે. પોતાની ભૂલનું પરિણામ આવું જ આવશે એમ જો કૈકેયી જાણત તો તે આવું આચરત જ નહિ, પણ નહિ જાણવાથી અચરાઇ ગયું અને પરિણામ જોવાથી ભૂલ સમજાઇ. સમજાવાની સાથે જ પશ્ચાત્તાપ થયો અને એના પરિણામે તેણે 'હું વગર વિચાર્યું કરનારી અને પાપિણી છું' એવો એકરાર પણ કર્યો. એ એકરાર બનાવટી નહોતો પણ સાચો હતો કારણ કે તે પોતે ભરતની સાથે જઇ રામ-લક્ષ્મણને પાછા લાવવાની આજ્ઞા માંગે છે. આવી ઉત્તમતા પણ જો માનવીમાં આવી જાય તો યે ઘણો લાભ થાય, પણ આવીએ ઉત્તમતા આવવી એ સહજ નથી. પરના દુઃખે સુખી થવાની ઇચ્છા એ કારમી અધમતા છે. અને એ અધમતા કૈકેયીદેવીમાં ન જ હતી. પોતાની માગણી અનેકને દુઃખરૂપ થઇ એ જોઇને એ કૈકેયીદેવીનું હૃદય પીડાવા લાગ્યું અને એ પીડાથી તે પોતાની ભૂલને જાતે જ સુધારવા તૈયાર થયાં. આ ઉત્તમતા પણ કાંઇ સામાન્ય કોટિની નથી. આવી ઉત્તમતા પણ જગતના માનવીઓમાં આવી જાય તો અનાયાસે અનેક ઉપાધિઓ ટળી જાય.

પરસ્પરનું વાત્સલ્ય અને અપૂર્વ સદ્ભાવ :

પોતાની ધર્મપત્ની કૈકેયીને આ પ્રકારની માગણી કરતી જોઇને દશરથમહારાજા ઘણા જ ખુશ થયા. ખુશ થયેલા મહારાજાએ કૈકેયીદેવીને માગણી મુજબ કરવાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા પામીને અતિશય ઉતાવળ કરીને કૈકેયીદેવી પોતાના પુત્ર ભરત અને અન્ય મંત્રીઓની સાથે રામચંદ્રજી પાસે જવાને માટે ચાલી નીકળ્યાં. વેગબંધ પ્રયાણ કરતાં કૈકેયીદેવી અને ભરત બન્નેય, છ દિવસની અંદર જે વનમાં રામચંદ્રજી છે તે વનમાં પહોંચી ગયાં અને એક વૃક્ષના મૂળમાં બેઠેલ સીતાદેવીને, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને એમ ત્રણેયને જોયાં.

કૈકેયીમાતાને રામચંદ્રજી પ્રત્યે કેટલું વાત્સલ્ય છે ? અને રામચંદ્રજીને કૈકેયીમાતા પ્રત્યે કેટલો સદ્ભાવ છે ? એ બેય વસ્તુ આ પ્રસંગે ખાસ જોવા જેવી છે. કૈકેયીદેવીએ વૃક્ષ નીચે બેઠેલા રામચંદ્રજીને જોયા કે તરત જ તે 'હે વત્સ! હે વત્સ!' આ પ્રમાણે બોલતાં એકદમ રથમાંથી ઉતરીને રામચંદ્રજી તરફ ધસ્યાં અને કૈકેયીમાતાને જોઇને રામચંદ્રજી પણ ઉઠીને દોડયા અને માતાના ચરણમાં ઢળી પડયા. આ જ વાતનું નિરૂપણ કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય મહારાજા શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, ''રથથી ઉતરીને 'હે વત્સ! હે વત્સ!' આ પ્રમાણે બોલતાં કૈકેયીદેવી પ્રણામ કરતા રામચંદ્રજીને મસ્તક ઉપર ચુંબન કરવા લાગ્યા. અને રામચંદ્રજીને મસ્તક ઉપર ચુંબન કરતાં તે કૈકેયીદેવી પાદકમલમાં પ્રણામ કરતાં સીતાદેવી અને લક્ષ્મણજીને પણ પોતાની ભુજાથી આક્રમણ કરીને એટલે વળગી પડીને અતિ ઉચ્ચ સ્વરે રોવા લાગ્યા.''

વિચારો કે આ જાતનું વાત્સલ્ય અને આ જાતનો સદ્ભાવ એ દરેકના હૃદયની કેવી અને કેટલી ઉત્તમતા વ્યક્ત કરે છે. ઓરમાન પુત્રો અને પુત્રવધૂ પ્રત્યે ઓરમાન માતાનું આવું વાત્સલ્ય તથા ઓરમાન અને વળી પાછાં વનવાસમાં જવાનું નિમિત્ત ઉભું કરનારાં માતા પ્રત્યે પુત્રોનો અને પુત્રવધૂનો આવો સદ્ભાવ એ હૃદયની ઉચ્ચ કક્ષામાં આવી શકે એવી ઉત્તમતા વિના કેમ જ સંભવે ? જેઓ હૃદયની આવી દશા કેળવે તેઓ દુઃખના પ્રસંગોને પણ સુખમય બનાવી શકે છે.

[૬૧]

માતા અને પુત્ર બન્નેયની ઉત્તમતા :

'પોતાના પુત્રને માટે રાજ્ય માગવામાં ભૂલ થઇ છે અને એ ભૂલ જ આ બધાય ઉલ્કાપાતનું મૂળ છે.' એમ કૈકેયીદેવીને જે સમજાયું તે શાથી સમજાયું? એ વિચારો. જો એ વસ્તુ ન સમજાઇ હોય તો આ પ્રસંગ આપણને જાણવા ન મળત માટે ભૂલ સમજાવનાર કોણ ? એ ખાસ વિચારો. વિચારને અંતે કહેવું જ પડશે કે એ ભૂલ સમજાવનાર અન્ય કોઇ જ ન હતું પણ એ માતાનો ભરત નામનો નિર્મમ અને વિનીત પુત્ર હતો. જો એ પુત્ર વિનીત, નિર્લોભી અને નિર્મમ ન હોય તો માતા આ વસ્તુ ન સમજી શકત. આ વસ્તુ સાથે માતાની ઉત્તમતા અવશ્ય વિચારણીય છે. જો આ માતાના સ્થાને કો'ક બીજી માતા હોત તો પોતાના ઉપર આક્રોશ કરનાર પુત્રને એમ કહી દેત કે, 'મેં તો તારા માટે ગાદી માંગી હતી છતાં મારા ઉપર દોષારોપણ કરે છે, તો જા મારે તારા જેવા દીકરા ન જોઇએ' પણ એમ બને જ કેમ ? કારણ કે આ માતા અને દીકરા જૂદા જ હતા.

આ સ્થળે એ સમજી લેવું જોઇએ કે જે પુત્ર માતાની હિતશિક્ષા ન માને તે કપુત અને પુત્રની સારી ક્રિયા જોઇને જે માતા આનંદ ન પામે તથા આવા ઉત્તમ પુત્રની ઉત્તમતા જાણીને સંતોષ અને આનંદ પામવાને બદલે સંતાપ પામે તથા સારી ક્રિયામાં વિઘ્ન કરે તે માતા પણ કુમાતા. જે માતાપિતા પોતાના સંતાન પ્રત્યેની ફરજ ચૂકે તે પોતાનું માતાપિતાપણું ગુમાવે છે અને જે સંતાનો શિરસાવંદ્ય કરવા જેવી માતાપિતાની આજ્ઞા ન માને તે પોતાનું પુત્રપણું ગુમાવે છે. કપુત અને કુમાતા તથા કુપિતાનો યોગ જેમ ખરાબ ફળને પેદા કરે છે તેમ ઉત્તમ પુત્ર અને ઉત્તમ માતાપિતાનો યોગ ઉત્તમ ફળને પેદા કરે છે. આ ઉત્તમ યોગનો જ પ્રતાપ છે કે આવી સ્થિતિમાં ભેગા થયેલ માતા આદિ આ રીતે પરસ્પર ભેટી શકે છે. દરેકના અંતરમાંથી સૌજન્યનો પ્રવાહ રેલાય છે. આ ઉત્તમ ફળ ઉત્તમ યોગનું જ છે. એમાં કોઇથી ઇનકાર થઇ શકે તેમ નથી.

ત્યાર બાદ જેની આંખોમાં અશ્રુઓ ઉભરાઇ રહ્યા છે. એવા ભરત પણ તે સમયે રામચંદ્રજીના ચરણોને નમસ્કાર કરે છે, અને જેનામાં ખેદરૂપી મહાવિષ વ્યાપ્ત થઇ રહ્યું છે એવા તે મૂર્ચ્છાને પામ્યા. વિચારો! આ અવસ્થા અને આ અવસ્થાનું કારણ. વિના પ્રયાસે વડીલબંધુ ચાલ્યા જાય છે અને વગર માગ્યે રાજ્ય મળી જાય છે એ છતાં પણ ભરતની આ દશા થાય છે, એ કેવી ઉત્તમ દશાનું સૂચન કરે છે એ અવશ્ય વિચારણીય છે. પારકા રાજ્યને પડાવી લેવા મથનારાઓએ આ પ્રસંગ અવશ્ય વિચારવા યોગ્ય છે. આ મૂર્ચ્છાનું હાર્દ તો આપણને ત્યારે જ સમજાશે કે જ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યા બાદ ભરત પોતાનું હૃદય પોતાના વડીલબંધુ સમક્ષ ખુલ્લું કરશે.

ભક્તિભર્યા ઉપાલંભ પૂર્વક યાચના :

પોતાના લઘુ બંધુ ભરતને મૂર્છિત થયેલ જોઇને રામચંદ્રજી તેમને સાવધ કરે છે. રામચંદ્રજી મૂર્છારહિત બનેલા અને વિનયી એવા ભરતે વડીલ પ્રત્યે દઇ શકાય એવા ભક્તિભર્યા ઉપાલમ્ભપૂર્વક પોતાની માગણીઓ રજુ કરતાં કહેવા માંડયું કે -

''હે પૂજ્ય ! અભક્તની માફક મને ત્યજી દઇ આપ અહીં કેમ પધાર્યા ? મારી માતાના દોષથી મારા 'ઉપર ભરત રાજ્યનો અર્થી છે' આ પ્રમાણેનો જે અપવાદ આવ્યો છે તેને આપ પોતાની સાથે લઇ જઇને હરો અથવા તો અહીંથી પાછા ફરીને અયોધ્યામાં જઇને રાજ્યલક્ષ્મીનો આશ્રય કરો. હે બંધો ! એ પ્રમાણે કરવાથી પણ મારી ઉપર આવેલું કુળનાશકપણાનું કલંક ચાલ્યું જશે. હે બંધો ! આપ રાજ્યના સ્વામી બનો એટલે નિશ્ચિત છે કે જગતના મિત્ર એવા લક્ષ્મણજી આપના અમાત્ય થશે. આ જન એટલે ભરત આપનો પ્રતીહાર થશે અને શત્રુઘ્ન આપનો છત્રધર બનશે.''

ભાગ્યવાનો ! વિચારો ભાગ્યશાળી ભરતનાં હૃદયની સુવિશુદ્ધ દશાને ! પોતાની માતાએ પોતાના માટે રાજ્યની માગણી કરી એથી પોતે માને છે કે 'મારી ઉપર ભરત રાજ્યનો અર્થી છે' આવી જાતનું કલંક આવ્યું. એક રાજપૂત્ર રાજ્ય ઇચ્છે એમાં કલંક શાનું ? એવો વિચાર ભરતને નથી આવતો, પણ ઉલ્ટું ભરત રાજ્યનો અર્થી છે એવું લોકો માને એ પોતાના ઉપરનું કલંક છે એમ પોતે માને છે ! ખરેખર આ વિચારણા વિવેકીને જ શકય છે પણ પૌદ્‌ગલિક લાલસામાં ફસેલા માટે શકય નથી. વડીલ બંધુ પ્રત્યે તે મહાનુભાવના હૃદયમાં કેટલી ભક્તિ ભરી હશે કે જેથી તે ઉપાલમ્ભપૂર્વક પોતાની માગણીઓ વડીલ બંધુના ચરણે ધરી શકે છે. જીંદગી સુધી સ્વાર્થમાં રક્ત રહેનારા વડીલને આવી જાતનો ઉપાલમ્ભ પણ નથી આપી શકતા અને આવી માગણીઓ પણ નથી કરી શકતાં. નિઃસ્વાર્થી અને સાચા ભક્ત હોવાના કારણે ઉપાલમ્ભ આપતાં કાકલુદી ભરેલા શબ્દોથી ભરતજી પોતાના વડીલબંધુ રામચંદ્રજી પ્રત્યે કહે છે કે ''હે પૂજ્ય ! એક અભક્તને ત્યજીને ચાલ્યા જાઓ, તેમ મારા જેવા ભક્તને ત્યજીને આપ અહીં સુધી પધાર્યા જ કેમ ?''

આ પ્રશ્નનો રામચંદ્રજી ઉત્તર આપે તે પહેલા ભરતજી પોતાના તે પૂજ્ય પ્રત્યે પોતાની માગણીઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં રજુ કરતાં કહે છે કે ''હે ભાઇ ! આ આપના પરમભક્ત એવા લઘુબંધુ ઉપર તેની માતાના દોષથી રાજ્યના અર્થીપણાનો કારમો અપવાદ આવ્યો છે અને એ કારમા અપવાદને હરવો એ આપની ફરજ છે. એ હરવા માટે આપ મારી બે માગણીઓ પૈકીની એક માગણી સ્વીકારો.''

બે માગણીઓ પૈકીની પ્રથમ માગણી એ છે કે :-(૧)''આ સેવકને આપ આપની સાથે વનમાં લઇ જાઓ.''

આ માગણીનો જો સ્વીકાર ન કરી શકો તો બીજી માગણી એ છે કે - (૨) ''કૃપા કરીને આપ પાછા ફરી અયોધ્યામાં પધારીને રાજ્યલક્ષ્મીનો આશ્રય કરો.''

આ બેય માગણીઓ રજુ કર્યા બાદ પોતાની માંગણીઓનો પોતાના પૂજ્ય ઇનકાર ન કરે એથી ભરતજી પોતાના બંધુ પ્રત્યે કહે છે કે ''હે પૂજ્ય ! આ બેમાંથી એક પણ માંગણીના સ્વીકારથી આ સેવક ઉપરનો અપવાદ સહેલાઇથી ટળી જશે અને પરમકૃપાળુ આપ જો રાજ્યનો સ્વીકાર કરશો તો તો આ જગતના મિત્ર લક્ષ્મણજી આપના અમાત્ય બનશે, આ સેવક આપનો પ્રતીહાર બનશે અને શત્રુઘ્ન આપનો છત્રધર બનશે.''

આ રીતની ઉપાલમ્ભપૂર્વકની યાચનાઓના-માંગણીઓના ઉત્તરમાં રામચંદ્રજી કંઇ પણ બોલે એ પહેલાં તો કૈકેયીદેવી રામચંદ્રજી આગળ સહજ પણ અચકાયા વિના પોતાના કારમા દોષોના એકરાર સાથે પોતાના પુત્રના વચનને માનવાની માગણી દીનતાભર્યા શબ્દોથી ક્ષમાયાચનાપૂર્વક કરે છે.

[૬૨]

ઉભયપક્ષની અનુપમ ઉત્તમતાનું સુંદર પરિણામ :

આવા પ્રકારની ઉપાલમ્ભ પૂર્વકની માગણીઓના ઉત્તરમાં રામચંદ્રજી કંઇ પણ બોલે એ પહેલાં તો કૈકેયીમાતા જ રામચંદ્રજીને આ પ્રમાણે કહે છે કે, 'હે વત્સ રામ ! તું ભાઇના વચનનો સ્વીકાર કર. હે વત્સ ! તું સદાને માતૃવત્સલ છો; હે વત્સ ! આ બનાવમાં તારા પિતાનો દોષ નથી અને ભરતનો પણ દોષ નથી, પણ સ્ત્રીસ્વભાવથી સુલભ એવો આ દોષ કૈકેયીનો જ છે. હે વત્સ ! એક કુલટાપણાના દોષને ત્યજીને બાકીના સ્ત્રીઓના પૃથક્ પૃથક્ જે કોઇ પણ દોષો છે તે સઘળાય દોષો દોષની ખાણ જેવી મારામાં કાયમી સ્થાન કરીને રહેલા છે; હે વત્સ ! પતિને, પુત્રોને અને પુત્રોના માતાપરિવારને દુઃખોની ખાણ સમું મેં આ જે દુષ્કર્મ કર્યું છે તેને તું સહન કર : કારણ કે તું પુત્ર છો.'

ભાગ્યવાનો ! વિચારો કૈકેયીમાતાની આ દશા ! એકવાર મોહાધીનતાના પ્રતાપે નહિ કરવા યોગ્ય માંગણી કરી તો દીધી, પણ એનુ પરિણામ વિપરીત આવતું જોયું કે તરત જ હૃદય પલટાયું.ઉત્તમ આત્માઓમાં આવી જ ઉત્તમતા વસે છે કે જે ઉત્તમતા આવતા વિપરિત પરિણામોને એકદમ અટકાવી શકે છે અને અતિશય સુંદર પરિણામને આણી શકે છે. અનુપમ ઉત્તમતા વિના આ જાતનું કથન પોતાના પુત્રો અને પુત્રવધૂ સમક્ષ કરવું એ શું શકય છે ? પણ ઉત્તમતા એ વસ્તુ જ એવી છે કે સત્ય એકરાર કરવા આત્માને પ્રેરે છે. એ ઉત્તમતાની પ્રેરણાથી કૈકેયીમાતાએ સાફ સાફ શબ્દોમાં એ કહ્યું કે,

૧. હે વત્સ ! તું આ તારા ભાઈના વચનને માન !

૨. હે વત્સ ! તું સદાય માતા પ્રત્યે સ્નેહાળ છો.

૩. આ જે કારમો બનાવ બની ગયો તેમાં તારા પિતાનો કે ભરતનો દોષ નથી, પણ સ્ત્રીસ્વભાવથી સુલ્લભ એવો આ દોષ આ તારી માતા કૈકેયીનો જ છે.

૪. ખરેખર હું દોષની ખાણ જ છું. એજ કારણે એક કુલટાપણાના દોષને છોડીને જેટલા દોષો ભિન્ન ભિન્નપણે સ્ત્રીઓમાં રહેલા છે તે સઘળા દોષો મારા પોતામાં પણ વાસ કરીને રહેલા છે.

૫. પતિને, પુત્રોને અને માતાઓને આ અતિશય દુઃખ ને કરનારૂં જે કાર્ય છે, તે હે વત્સ ! તું સહન કર, કારણ કે તું સમજુ ને ઉદાર છે.

શાન્ત અને સદ્ભાવભર્યો રામચંદ્રજીનો જવાબ :

નીતરતી આંખે એવું એવું બોલતાં કૈકેયીમાતા પ્રત્યે એક સુપુત્રને છાજતો શાન્ત અને સદ્ભાવભર્યો જવાબ આપતાં રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, 'હે માતાજી ! હું દશરથમહારાજા જેવા પિતાનો પુત્ર થઈને મેં સ્વીકારેલી પ્રતિજ્ઞાને કેમ ત્યજું ? પિતાજીએ આ ભરતને રાજ્ય આપ્યું છે અને મેં માગેલ છે. તો એ વાણી અમારા બેના જીવતાં છતાં અન્યથા કઇ રીતે થાય ?'

રામચંદ્રજીએ આવા પ્રકારનો જવાબ દઈને પોતાને લેવા માટે આવેલા માતા અને ભાઈને એકદમ મૂઢ જ બનાવી દીધા. આ જવાબમાં રામચંદ્રજીએ સાફ સાફ સૂચવી દીધું કે, દશરથ રાજાનો દિકરો પોતાની પ્રતિજ્ઞાને તજે એ કલંક છે અને દશરથરાજાની અને પુણ્યપિતાના પુત્ર રામની વાણી એ ઉભયના જીવતાં તો અન્યથા ન જ થાય.

પોતાની પ્રતિજ્ઞા અને પોતાની વાણીનો જેને ખ્યાલ હોય એવા આત્માઓ પ્રાણન્તે પણ પોતે જે સ્વીકારેલું હોય તેને અન્યથા અનુચિત નથી કરી શકતાં. પિતાનું વચન સફળ કરવા માટે વનવાસ સ્વીકારવાનું બોલીને ચાલી નીકળેલા રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં પાછા ફરીને રાજ્યંનો આશ્રય કેમ જ કરે ? પિતાનું અને પોતાનું એમ ઉભયનું વચન ફોગટ જાય એવું વર્તન રામચંદ્રજી જેવાથી કેમ જ થઇ શકે ? અને રામચંદ્રજીના આ જવાબની સામે કુળધર્મને સમજનાર કૈકેયીદેવી અને ભરત બોલે પણ શું ? વ્યવહારમાં પણ આવું શુદ્ધ જીવન ગુજારનાર આત્માઓ અવસર આવ્યે અને ઉલ્લાસજાગ્યે પ્રભુધર્મની આરાધનામાં કમીના પણ શું રાખે ? વ્યવહારની ઉચિત આચરણાઓ પણ આત્માને ધર્મની આરાધનામાં સહાયક છે. આવા બનાવોનું દર્શન ઉત્તમ આત્માઓના જીવનમાં જ શકય છે. રામચંદ્રજીના શાન્ત અને સદ્ભાવભર્યા જવાબથી વાતાવરણમાં મૌન છવાઇ ગયું અને સૌ સ્તબ્ધ બની ગયા.

[૬૩]

રામચંદ્રજીનાં શુભહસ્તે રાજ્યાભિષેક :

આવા પ્રકારના પ્રશ્નાત્મક જવાબના પ્રત્યુત્તરમાં કૈકેયીમાતા પાસે બોલવાનું કંઇ જ નહિ હોવાથી તે સ્તબ્ધપણે જ ઉભાં જ રહ્યાં. પોતાના જવાબનું ધારેલું પરિણામ આવેલું જોઇને રામચંદ્રજીએ વધુમાં કહ્યું કે, 'હે માતાજી ! હું મારી પ્રતિજ્ઞાને ત્યજી શકું તેમ નથી. પિતાજીનાં જીવતાં અને મારા જીવતાં અમારા ઉભયની વાણી અન્યથા થઇ શકે તેમ નથી. તે કારણે અમારા બેયની આજ્ઞાથી પણ ભરત રાજા હો. વળી હે માતાજી ! આ ભરતને માટે મારા પિતાજીની માફક હું અનુલ્લંઘ્ય છું; એટલે કે જેમ મારા પિતાની આજ્ઞા ભરત માટે ન ઉલ્લંઘી શકાય તેવી છે, તેમ મારી આજ્ઞા પણ ભરત માટે ન ઉલ્લંઘી શકાય તેવી છે.'

રામચંદ્રજીના આ જવાબનો ઉત્તર આપવાની તાકાત નહોતી માતા કૈકેયીમાં કે નહોતી બંધુ ભરતમાં. એટલે એ બંને તો સ્તબ્ધ થઇને મૌનપણે સ્થિત હતાં અને રામચંદ્રજી પણ કરવા યોગ્ય કાર્ય એકદમ આટોપવા માગતા હતા. એટલે ત્યારબાદ રામચંદ્રજીએ પોતે સીતાએ લાવેલા જળથી સર્વ સામંતોની સાક્ષીમાં ભરતને રાજ્ય ઉપર અભિષેક કર્યો.

વિચારો કે ઉત્તમ આત્માઓનાં અંતરમાં કેવા પ્રકારની ઉદારતા હોય છે. અનુપમ કોટિની ઉદારતા વિના આ કાર્ય કોઇ પણ રીતે શકય નથી. પતિ વન વેઠે અને દેવર રાજા બને એ કઇ સ્ત્રી સહન કરે ? રામચંદ્રજી સમજાવવાના કાર્યમાં સફળ થયાં તો સીતાદેવીએ અભિષેક જરૂરી પાણી લાવીને રજુ કર્યું. સમજાવવા માટે જરૂરી કથન પૂર્ણ કરીને તરત જ રામચંદ્રજી ઉઠયા અને એકદમ સીતાદેવીએ લાવેલા પાણીથી સઘળાય સામંતોની હાજરીમાં પોતાના લઘુબંધુ ભરતને રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કરી દીધાં. જોત જોતામાં બની ગયેલો આ બનાવ કોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન ન કરે ? રામચંદ્રજીને પાછા લાવવા માટે ઉત્સાહભેર આવેલ કૈકેયી માતા, ભરત અને અમાત્યો આદિ તો એકદમ વાત વાતમાં જ બની ગયેલા આ બનાવથી ચકિત જ થઇ ગયાં.

પિતાજીના વચનપાલન ખાતર રાજ્યથી પણ નિઃસ્પૃહ બનેલા રામચંદ્રજીએ અભિષેક કર્યા બાદ પ્રેમપૂર્વક કૈકેયીમાતાને પ્રણામ કરીને અને ભરત ને સંભાષણ કરીને વિસર્જન કર્યા અને પાતે દક્ષિણ દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી ભરતે સ્વીકારેલું રાજ્ય :

પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાની દ્રઢતા આત્માને ગમે તેવા પ્રસંગમાં પણ ચલિત થવા દેતી નથી એનું આ પ્રસંગ સુંદરમાં સુંદર પ્રતિપાદન કરે છે. પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં જવાનો પ્રસંગ ઉભો કરનાર માતા પોતે જ બોલાવવા આવે; પિતાએ જેને રાજ્ય આપ્યું હતું તેજ ભાઇ પાછા અયોધ્યા પધારવાની ન ઠેલી શકાય એવી આજીજીભરી અભ્યર્થના કરે; પિતાજી પણ પોતાનું પાછા ફરવું હૃદયથી ઇષ્ટ ગણે અને સારીએ પ્રજા પોતાને ઝંખે એવી દશામાં પણ આ રીતે નાના ભાઇને રાજ્ય આપીને ચાલ્યા જવું એ નાનીસૂની વાત નથી જ.

ભલે એ વાત નાનીસૂની ન હોય પણ રામચંદ્રજીએ તો વાતને તદ્દન નાનીસૂની બનાવી દીધી અને એથી નિરૂપાય બનેલા ભરતજી પણ એ વાતનો ઇનકાર ન કરી શકયા. પોતાના વડીલ બંધુએ ત્યાં જ કરેલા રાજ્યાભિષેકથી જેનું શાસન અખંડ છે એવા ભરતજી અયોધ્યા નગરીમાં પાછા ગયા અને તેમણે પિતા દશરથમહારાજાની તથા વડીલ ભાઇ રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી રાજ્યભારનો સ્વીકાર કર્યો.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે ભરતજીએ પોતે સ્વીકાર નથી કર્યો પણ નિરૂપાયે પિતા તથા વડીલબંધુના હુકમથી તેમને રાજ્યનો સ્વીકાર કરવો પડયો છે. આવા પુત્ર અને આવા બંધુ વિશ્વમાં વિરલ જ હોય છે. આવા વિરલ

આત્માઓનું જીવન ખૂબ ખૂબ વિચારણીય હોય છે. આવી સ્થિતિમાં પણ હૃદયને નિર્લેપ રાખવું એ સહજ નથી. ઉત્તમ આત્માઓ જ આવી સ્થિતિમાં નિર્લેપ રહી શકે છે.

દશરથ મહારાજાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી :

આ રીતે પોતાના વચનનું પાલન પૂર્ણ થવાથી દશરથમહારાજાએ શું કર્યું એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે ''પોતાના વચનનું પાલન થયા પછી દશરથ રાજાએ પણ ઘણા પરિવારની સાથે શ્રી સત્યભૂતિ નામના મહામુનિની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી.''

પુણ્યપુરૂષો છતી સામગ્રીએ આત્મ કલ્યાણની સાધનાને કદી ચૂકતાજ નથી. જીવનસાધનાના ઉપાયને અવસરે આરાધી લેવો એ તો કલ્યાણના કામીની અનિવાર્ય ફરજ છે. એવી ફરજને સામગ્રીના સદ્ભાવમાં પણ તેઓ જ અદા ન કરે કે જેઓ મનુષ્યભવની મહત્તાને ન સમજ્યા હોય. મનુષ્યભવની મહત્તાને સમજનાર દશરથ મહારાજા જીવનને સફળ બનાવનારી દીક્ષાને છતી સામગ્રીએ અવસરે પણ આરાધ્યા વિના કેમજ રહે ?

રામચંદ્રજી આદિ અવંતિ દેશના પ્રદેશમાં :

પિતાજીના દીક્ષીત થયા બાદ પોતાના ભાઈના વનવાસથી હૃદયમાં દુઃખી અને, શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પૂજામાં ઉદ્યત અને સુંદર બુદ્ધિને ધરનારા ભરતજી યામિકની - દ્વારપાળની માફક રાજ્યનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા.

આવી દશામાં રહેતો આત્મા સંસારનાં કારમા બંધનોથી પર રહે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? લઘુવયમાં રાજ્યનું સ્વામિત્વ મળવા છતાં મદાન્વિત ન બનવું અને ઉદાસીનભાવે રાજ્યનું રક્ષણ કરવામાં દત્તચિત્ત રહેવું એ સંસાર પ્રત્યેની ઉદાસીનતા વિના શકય જ નથી. જ્યારે આ બાજુ ભરતમહારાજા રાજ્યશાસન કરી રહેલા છે ત્યારે આ બાજુ રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી તથા મહાસતી સીતાજીની સાથે વનવાસના પ્રયાણમાં આગળ વધતાં વધતાં ક્રમે કરીને માર્ગમાં ચિત્રકૂટ પર્વતને લંઘીને કેટલાક દિવસો બાદ અવંતિદેશના એક પ્રદેશમાં પહોંચ્યા.

આ પ્રમાણે કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા 'શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ત' નામના મહા કથાગ્રંથના સાતમા પર્વનો આ ચોથો સર્ગ સમાપ્ત થયો.

પૂજ્યપાદ વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, પરમ પ્રવચન પ્રભાવક,
અવિચ્છિન્ન તપાગચ્છ સત્યાદિ સંરક્ષક, આચાર્ય
ભગવંત શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજશ્રીના મનનીય પ્રેરણાદાયી
વિવેચનથી સુવિશિષ્ટ
શ્રી "જૈન રામાયણ" નો
બીજો ભાગ સમાપ્ત થયો.

પાંચમો સર્ગ

[૧]

સિંહાવલોકન : મનુષ્યલોકમાં જ સ્વર્ગ અને મોક્ષ :

પણે આ **"શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર"** નામના મહાકાવ્યના સાતમા પર્વમાં રામ-લક્ષ્મણની ઉત્પત્તિ, પરિણયન અને વનવાસગમન નામના ચોથા સર્ગમાં છેલ્લે છેલ્લે એ જોઇ ગયા કે, ભરતે ભાઇની તથા પિતાની આજ્ઞાથી રાજ્ય લીધું; દશરથ મહારાજાએ પણ મોટા પરિવારની સાથે સત્યભૂતિ નામના મહામુનિની પાસે સંયમ લીધું અને રામચંદ્રજી, સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સાથે આગળ પ્રયાણ કરી અવંતિદેશના એક પ્રદેશ પ્રત્યે પહોંચ્યા.

આ રીતે ચોથા સર્ગમાં આપણે અનેક વસ્તુઓ જાણી. એક ઉત્તમ કુલની મહત્તા જોઇ. દશરથ મહારાજાને વૈરાગ્ય થવાનું નિમિત્ત પણ જોયું. માતા, પિતા, પુત્ર, પતિ, પત્ની, ભાઇ અને સાસુ-વહુ વગેરે કેવાં હોય તે પણ જોયું. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનના સંસ્કાર હોય તો મનુષ્યલોકમાં જ સ્વર્ગ છે. સ્વર્ગ તો મળે ત્યારે; પણ અહીં જ સાચા સ્વર્ગનો અનુભવ થાય છે. શરત એટલી જ કે, શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા હૈયામાં બરાબર જચવી જોઇએ. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાના પ્રતાપે મનુષ્યલોકમાં સ્વર્ગ જ છે, એટલું જ નહિ પણ જો આત્મા એ આજ્ઞાનું પાલન કરતાં કરતાં આત્મસ્વરૂપમાં રમતો થઇ જાય, તો મોક્ષનો સાક્ષાત્કાર પણ અહીં જ થાય તેમ છે; પણ એ દશા આવવી જોઇએ.

સીતાજીની શ્રમિત દશા અને વિશ્રાંતિ :

સીતાજી અવંતિ દેશના એક દેશ સુધી આવતાં માર્ગમાં શ્રમિત થઇ ગયાં. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીની વાત જૂદી છે અને સીતાજીની વાત જૂદી છે. આવી દશામાં પણ સીતાદેવીનાં હૃદયમાં કે મુખ ઉપર અપ્રસન્નતા નથી આવતી. પતિની ભક્તિ માટે જ સુખ-સંપત્તિને ત્યજીને વનમાં આવેલ સીતાજી અપ્રસન્ન થાય પણ કેમ ? ભલે સીતાજી પોતે અપ્રસન્ન ન થાય, પણ રામચંદ્રજી સાથેનાની શાન્તિનો વિચાર કર્યા વિના રહે જ કેમ ? સીતાજીને શ્રમિત થયેલ જોઇને રામચંદ્રજી માર્ગમાં થાકી ગયેલ સીતાજીને વિશ્રામ કરાવવા માટે ગુહ્યકોના ઇશ્વરની માફક એક વટવૃક્ષના મૂળમાં બેઠા.

રામચંદ્રજીએ, એ દેશમાં આવીને વડની નીચે બેઠા, તે દેશને ચારે બાજુ દૃષ્ટિપાત કરીને જોયો. તે દેશને ચારે બાજુએ જોઇને રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, ''આ દેશ કોઇની પણ ભીતિથી હમણાંજ નિર્જન થયો હોય એમ લાગે છે. કારણ કે નથી સુકાણી પાણીની નહેરો જેમાં એવાં ઉદ્યાનો, શેલડીથી સહિત ઇક્ષુવાટો અને અન્નથી ભરેલાં ખલો જણાવે છે કે, આ પ્રદેશમાં થયેલી નિર્જનતા જૂની નથી પણ નવી છે. જો આ પ્રદેશમાં થયેલી નિર્જનતા જૂની હોય તો અહીંનાં ઉદ્યાનો આવાં લીલાં ન હોઇ શકે, ઇક્ષુવાટો શેલડીથી ખીચોખીચ ન

હોઇ શકે અને ખેતરમાં રહેલાં ધાન્ય ભરવાનાં ખળો ધાન્યથી ભરેલાં ન હોઇ શકે. આવી સુંદર દશા હોવા છતાં આ પ્રદેશ એકદમ નિર્જન બની ગયો છે એનું કારણ અચાનક આવી પડેલી કોઇની ભીતિ હોવી જોઇએ.''

આ રીતે રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજીને કહી રહ્યા છે તે જ સમયે કોઇ એક માણસ ત્યાં થઇને જઇ રહ્યો છે. ત્યાં થઇને જતા એક માણસને તે વખતે રામચંદ્રજીએ પ્રશ્ન કર્યો કે,

'હે ભદ્ર ! આ દેશ કેમ ઉજ્જડ થઇ ગયો છે ? અને તું ક્યાં ચાલી રહ્યો છે?'

પ્રદેશની નિર્જનતાનો હેતુ અને વજ્રકર્ણ રાજાને મુનિનું પુણ્યદર્શન :

રામચંદ્રજીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તે જઇ રહેલા મનુષ્યે કહેવા માંડ્યું કે,

આ અવંતિ નામના દેશની અવંતિ નામની નગરીમાં સિંહોદર નામનો રાજા છે અને આ દેશમાં તે રાજાને આધીન એવા વજ્રકર્ણ નામનો એક સામંત છે. એ સામંત મહાબુદ્ધિશાળી છે અને આ દશાંગપુરનો નાયક છે. એ વજ્રકર્ણ નામનો સામંત રાજા કોઇ એક દિવસે શિકાર કરવા માટે વનમાં ગયો. જે વનમાં એ સામંત રાજા શિકાર કરવા ગયો તે વનમાં તે રાજાએ કાયોત્સર્ગમાં રહેલા પ્રીતિવર્ધન નામના મહામુનિને જોયા.

આવા પ્રસંગે મહામુનિનું દર્શન એ મહા ભાગ્યોદય સૂચવે છે. સુંદર ભાગ્યોદય વિના આવા પ્રસંગમાં મુનિનું દર્શન અશક્ય છે. જો કે ભાગ્યહીન રાજાઓને આવા સમયે થયેલું મુનિનું દર્શન લાભપ્રદ થવાને બદલે હાનિ કરનારૂં થાય છે; કારણ કે ભાગ્યહીન રાજાઓ આવા પ્રસંગોમાં થયેલા મુનિદર્શનને અપશુકન માનીને, ભારેમાં ભારે આશાતના કરી ઘોર પાપબંધને કરનારા થાય છે; પણ આ રાજા તેવો ન હતો; એ જ કારણે આ રાજાએ સરળ ભાવે મહામુનિને પ્રશ્ન કર્યો કે,

'હે મુનિ ! આપ આ અરણ્યમાં વૃક્ષની માફક કેમ ઉભા છો ?'

આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરી મુનિને બોલાવવા માટે તે રાજાએ પ્રયત્ન કર્યો, એટલે તે મુનિએ પણ એનો ઉત્તર આપતાં ઘણા જ અલ્પ શબ્દોમાં ફરમાવ્યું કે,

''आत्माहितार्थम्'' ''આત્માના હિતને માટે.''

આ પ્રમાણેનો ઉત્તર સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત બનેલા વજ્રકર્ણ રાજાએ ફરીથી પણ પ્રશ્ન કર્યો કે, 'ખાવા લાયક અને પીવા લાયક વસ્તુઓ આદિથી રહિત એવા આ અરણ્યમાં આપનું શું આત્મહિત થાય છે ?'

મુનિનો સુંદર ઉપદેશ અને તેનું પરિણામ :

આવા પ્રકારના પ્રશ્નથી તે મુનિએ તે રાજાને ધર્મને માટે યોગ્ય તરીકે જાણ્યો; કારણ કે આત્મહિત માટે રાજાના હૃદયમાં વિરોધ નથી. જો રાજાના હૃદયમાં આત્મહિતનો વિરોધ હોત તો રાજા આત્મહિત શબ્દનો જ ઉપહાસ કરત, પણ તેમ ન હતું. આત્મસ્વરૂપથી અજ્ઞાન દુનિયા ખાવા-પીવામાં અને મોઝમઝામાં જ સર્વસ્વ માની લે છે; એ જ કારણે ખાનપાનાદિની સામગ્રીથી રહિત એવા આ અરણ્યમાં આત્મહિત શું સાધી શકાય અને શી રીતે સાધી શકાય ? એ જાણવા માટે જ રાજાએ એવા પ્રકારનો પ્રશ્ન કર્યો; રાજાના એવા પ્રકારના પ્રશ્નથી પણ મુનિવરે તે રાજાને યોગ્ય જાણ્યો; યોગ્ય જાણીને મુનિવરે તે રાજાને આત્માનું હિત કરનારો ધર્મ કહ્યો; એ ધર્મના શ્રવણથી સુંદર બુદ્ધિને ધરનારા તે રાજાએ પણ તે મુનિવરની પાસે તે જ ક્ષણે શ્રાવકપણાનો

સ્વીકાર કર્યો, એટલું જ નહિ પણ સાથે સાથે 'શ્રી અરિહંત ભગવાન સિવાયના જે કોઇ દેવ કહેવાતા હોય, તે દેવને અને સાધુઓ વિના અન્ય ગુરૂને હું નમસ્કાર કરીશ નહિ.' આ પ્રમાણેનો મજબૂત અભિગ્રહ પણ તે રાજાએ તે મુનિવર પાસે ગ્રહણ કર્યો.

વિચારો કે એક યોગ્ય આત્માને દેવાયેલો ઉપદેશ કેટલો સુંદર રીતે પરિણામ પામે છે ? જે રાજા આત્મા શું કે આત્માનું હિત શું ? એ જાણતો ન હતો, તે રાજા એક જ વખતના ઉપદેશથી ઉત્તમ શ્રાવકપણાનો સ્વીકાર કરવા સાથે કઠીનમાં કઠીન અભિગ્રહ અંગીકાર કરે; એ કાંઇ જેવી તેવી વાત નથી. ઉત્તમ આત્માઓને માત્ર પ્રેરકની જ આવશ્યકતા હોય છે. પ્રેરક મળતાની સાથે જ તે આત્માઓ એકદમ ઉદ્યત બની જાય છે. ઉત્તમ આત્માને દીધેલો ઉપદેશ એકદમ ઉત્તમ પ્રકારના પરિણામને અવશ્ય પામી જાય છે. ઉપદેશને યોગ્ય આત્મા ઓછા પ્રયત્ને, અરે વિના પ્રયત્ને પણ ઘણું પામી જાય છે. અન્યથા આવા આત્માઓ એકદમ આવો ધર્મ પામી જાય અને આવી જાતનો અભિગ્રહ સ્વીકારી લે એ શક્ય નથી.

આફતની ચિંતા અને તેનો ઉપાય :

આ રીતે વજ્રકર્ણ રાજા ઉત્તમ શ્રાવકપણાને પામીને દૃઢ અભિગ્રહનો સ્વીકાર કર્યા પછી મુનિને વંદન કરીને દશાંગપુર નામના નગરમાં આવી ગયા બાદ પોતાના શ્રાવકપણાને પાળતા તે રાજા એ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા કે, 'શ્રી અરિહંતદેવ અને નિર્ગ્રંથ ગુરૂ, એ સિવાય અન્ય કોઇને પણ મારે નમસ્કાર કરવા નહિ. આવા પ્રકારનો મારે અભિગ્રહ છે, એ વાત નિશ્ચિત છે, અને મારાથી નહિ નમસ્કાર કરાયેલ સિંહોદર રાજા મારો વૈરી થશે એ પણ નિશ્ચિત છે.'

આ પ્રમાણે વિચારીને વજ્રકર્ણ રાજા ચિંતાગ્રસ્ત બન્યો. આ વસ્તુ એક પરાધીન રાજાને કનડનારી નિવડે એમાં સહજ પણ શંકા નથી; પણ એ વસ્તુનો વિચાર કરતાં કરતાં વજ્રકર્ણ રાજાને એકદમ સુંદર બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ અને એ બુદ્ધિના યોગે એ આફતને ટાળવાનો ઉપાય પણ તેના હાથમાં આવ્યો. આવતી આફતને ટાળવા માટે રજાએ ભ. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીની મણિમય પ્રતિમાને પોતાની મુદ્રિકામાં સ્થાપન કરી અને પોતાની મુદ્રિકામાં રહેલા શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામિના બિંબને નમસ્કાર કરતો તે રાજા સિંહોદર નામના નરપતિને ઠગવા લાગ્યો : કારણ કે બળવાનથી બચવા માટે માયા એ જ એક ઉપાય હોય છે.

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે માયા એ પાપ છે, છતાં પણ એ જ માયા જો પાપથી બચવા અને ધર્મની આરાધના માટે જ સેવાય, તો એ પાપ નથી પણ ધર્મરૂપ છે. ક્રોધ આદિ ચારે કષાય પાપ રૂપ હોય અકરણીય હોવા છતાં પણ સ્વ-પરના શ્રેય માટે અથવા તો પાપથી બચવા અને અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાના પાલન માટે કરવામાં આવે તો એ અધર્મ નથી પણ ધર્મ છે. આ જ હેતુથી અપ્રશસ્ત કષાય આદિના સેવનની મના છે, ત્યારે અમુક અવસ્થા સુધી પ્રશસ્ત કષાય આદિના સેવનની વિધિ છે. કલ્યાણના અર્થિઓએ એ વિધિના પાલન માટે અવશ્ય ઉદ્યુક્ત રહેવું જોઇએ.

સિંહોદર રાજાનો કોપ :

અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ વજ્રકર્ણ રાજા પ્રશસ્ત માયાનો આશ્રય લઇને પોતાના અભિગ્રહનું પાલન આ રીતે કરે છે. એ રીતે પોતાના અભિગ્રહનું પાલન કરતાં તેનો કેટલોક સમય વીત્યો. વજ્રકર્ણ રાજાનું એ કાર્ય કોઇ એક ખલ માણસે જાણ્યું.ખલનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે કે ગમે તે રીતે પણ ઉપદ્રવ મચાવવો. પોતાના એ જાતિસ્વભાવના અમલ માટે તે ખલપુરૂષે વજ્રકર્ણ રાજાનો તે વૃત્તાંત સિંહોદર નામના મહીપતિને જણાવ્યો. કારણ કે, ''**खलाः सर्वंकषाः खलु**'' ''ખરેખર ખલ પુરૂષો સઘળી જ વસ્તુનો નાશ કરનારા હોઇ છુરિકા જેવા હોય છે.''

ખલ પુરૂષોનો આ સ્વભાવ વિશ્વમાં ભારે ઉપદ્રવ મચાવનારો હોય છે. કોઇ પણ સારા કામનો નાશ કરવો, એ ખલ પુરૂષોની જન્મસિદ્ધ પ્રકૃતિ હોય છે. કોઇ પણ સારૂં કામ ન સહી શકાય એવી જ પ્રકૃતિ એ પામરોની હોય છે. કોઇ પણ કલ્યાણકારી કાર્યમાં વિઘ્ન ઉભું કર્યા વિના એ બિચારાઓને ચેન જ નથી પડતું. સારા કાર્યને ખરાબ રૂપે ચીતરી અજ્ઞાન લોકોને ઉશ્કેરવામાં એ કુતૂહલીઓને ખૂબ જ આનંદ આવે છે. કોઇ પણ ધર્મના કાર્યમાં અટકાયત ઉભી થાય, ત્યારે એ ઉન્મત્તોને અત્યંત આનંદ આવે છે. એ લોકો પોતાની ધારણાઓને સફળ બનાવવા માટે રાજા અને પ્રજા વચ્ચે પણ વિલક્ષણ અને વિચિત્ર પદ્ધતિથી કારમું વૈમનસ્ય પેદા કરી ઉભયને અથડાવી મારતાં પણ આંચકો ખાતા નથી.

આવા જ સ્વભાવને ધરનારા કોઇ એક ખલથી વજ્રકર્ણ રાજાનું ધર્મપાલન સહી શકાયું નહિ અને એથી જ તેણે ભયંકર ઉપદ્રવ મચાવવાના હેતુથી એ વાત સિંહોદર રાજાને જણાવી. એ વાતને જાણતાંની સાથે જ મહા સર્પની માફક નિઃશ્વાસ નાખતો સિંહોદર રાજા એકદમ કોપાયમાન થયો.

ધર્મ ધર્મિની રક્ષા સદાય કરે છે. સાચા ધર્મિએ સદાય નિશ્ચિંત જ રહેવું જોઇએ. ધર્મિનું બુરૂં કરવાને કોઇ જ શક્તિમાન નથી. ધર્મિનું બુરૂં કરવા ઇચ્છનારનું જ બુરૂં થાય છે. ધર્મના પ્રભાવે ધર્મિની રક્ષા કરનાર કોઇને કોઇ મળી જ જાય છે. એ જ ન્યાયે સિંહોદર રાજાને વજ્રકર્ણ રાજા ઉપર કોપ થયો છે, એમ જાણનાર કોઇ મળી ગયો અને એ જાણનાર કોઇ પણ માણસે સિંહોદર રાજાના કોપને વજ્રકર્ણ રાજા પાસે આવીને જણાવ્યો.

[૨]

વજ્રકર્ણનો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર :

સિંહોદર રાજાના કોપની વાત વજ્રકર્ણની પાસે જઇને કોઇ અજાણ્યા માણસે જણાવી એટલે આ પ્રકારની કોઇથી પણ ન જાણી શકાય એવી વાતને કોઇ એક અજાણ્યા માણસે આવીને પોતાને જણાવી એથી શંકિત થયેલા વજ્રકર્ણ રાજાએ તે વાત જણાવનાર માણસને સ્પષ્ટપણે પ્રશ્ન કર્યો કે,

''मयि तस्य कोपो त्वया कथं ज्ञातः ?''

''મારા ઉપર તે રાજાનો કોપ તેં કેવી રીતે જાણ્યો ?''

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પૂછાયેલા તે માણસે વજ્રકર્ણ રાજાને થયેલી જિજ્ઞાસાની તૃપ્તિ કરવાના હેતુથી સ્પષ્ટપણે આ પ્રમાણે કહ્યું કે,

''કુંદપુર નામના નગરમાં સમુદ્રસંગમ નામનો શ્રાવક વણિક છે. તે શ્રાવકને યમુના નામની ધર્મપત્ની છે. તેઓનો હું વિદ્યુદંગ નામનો પુત્ર છું. ક્રમે કરીને યૌવનને પામેલો હું કરીઆણાં લઇને, ખરીદી અને વેચાણ કરવા ઉજ્જયિની નામની નગરીમાં ગયો. મેં ત્યાં હરિણીનાં નેત્રો જેવાં નેત્રોને ધરનારી કામલતા નામની વેશ્યાને જોઇ : અને તેને જોતાંની સાથે જ હું કામબાણોનું સ્થાન થયો, અર્થાત્ એ કામલતા નામની વેશ્યાનાં દર્શનની સાથે જ હું કામાતુર બન્યો. તેની સાથે હું એક રાત્રિ વસું, આ પ્રમાણેની ઇચ્છાથી મેં તેની સાથે સમાગમ કર્યો : પણ તેની સાથે માત્ર એક જ દિવસનો સમાગમ કરવાં ઇચ્છતો હું, પાશથી જેમ હરણીઓ મજબૂત બંધાઇ જાય તેમ તેના રાગથી મજબૂત બંધાઇ ગયો. મારા પિતાજીએ જીંદગીભર કષ્ટ વેઠીને જે ઘણું

ધન ઉપાર્જન કરેલું હતું, તે ધન મેં તે વેશ્યાના વશે કરીને છ મહિનામાં ઉડાવી દીધું. કોઇ એક દિવસે તે વેશ્યાએ મને કહ્યું કે, 'સિંહોદર રાજાની શ્રીધરા નામની પટ્ટરાણીનાં જે બે કુંડલો છે, તેવાં બે કુંડલો તું મને આપ.' આ કથનને સાંભળીને મેં વિચાર કર્યો કે, ''મારી પાસે કંઇ દ્રવ્ય નથી, માટે હું તે પટ્ટરાણીનાં કુંડલો જ હરી લાવું.'' આ પ્રમાણેના વિચારથી સાહસિક બનેલો હું ખાત્ર દ્વારા રાજાના મહેલમાં ગયો. રાજાના મહેલમાં પેઠેલા મેં સિંહોદર રાજાને 'હે નાથ ! ઉદ્વિગ્ન આદમીની માફક આપ હાલમાં નિદ્રાને કેમ પામતાં નથી ?' આ પ્રમાણે પૂછતી શ્રીધરા પટ્ટરાણીને સાંભળી.

પોતાની પટ્ટરાણીએ પૂછેલા એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં સિંહોદર રાજાએ કહ્યું કે, 'હે દેવી ! મને પ્રણામ કરવાથી વિમુખ થઇ ગયેલો વજ્રકર્ણ જ્યાં સુધી મરાય નહિ, ત્યાં સુધી મને નિદ્રા ક્યાંથી ? અર્થાત્ મને નમસ્કાર નહિ કરતા વજ્રકર્ણને જ્યાં સુધી હું મારીશ નહિ, ત્યાં સુધી મને નિદ્રા આવશે નહિ; હે પ્રિયા ! હું પ્રાતઃકાલમાં મિત્રો, પુત્રો અને બાંધવો સાથે એ વજ્રકર્ણને મારીશ; ત્યાં સુધી નિદ્રારહિત એવા પણ મારી આ રાત્રિ જાઓ, એટલે કે મારી આ રાત્રિ તો નિદ્રારહિત જશે.'

સિંહોદર રાજાના તે કથનને સાંભળીને અને તે વાત આપને કહેવાને માટે તજી દીધી છે કુંડલોની ચોરી જેણે, તેવો હું સાધર્મિકવાત્સલ્યથી જલ્દી અહીં આપની પાસે આવ્યો.

વજ્રકર્ણનો ધર્મપ્રેમભર્યો મક્કમ જવાબ :

વિચારો ! વેશ્યાગામી બનેલો, ચોરી કરવા ગયેલો, ચોરી પણ રાજાને ત્યાં, અવંતિના માલિકને ત્યાં અને તે પણ અવંતિના માલિકની પટ્ટરાણીના કાનમાંથી કુંડળ લાવવાનાં, અને આ બધું એક વેશ્યાના રાગની ખાતર. આવો આત્મા પણ સાધર્મિની આપત્તિ જાણી સાધર્મિને બચાવવા દોડી જાય છે. ધર્મપ્રેમ આત્માને અવસરે પોતાની ફરજનું ભાન અવશ્ય કરાવે છે. ગમે તેવો તો પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવનો સેવક, ગાંડો-ઘેલો પણ સેવક શ્રી જિનેશ્વરદેવનો હોય, તે સાવધ થયા વિના કેમ જ રહે ? શ્રી જિનેશ્વરદેવના માર્ગને પામેલાની દશા તો અપૂર્વ જ હોય. સાવધ થયેલો તે પાપથી પાછો હઠીને ફરજ અદા કરવા માટે દોડી જાય એ કંઇ નવું નથી. મોહના કારમા ઘેનને એકદમ દૂર કરી સાધર્મી ઉપરના વાત્સલ્યથી તે એકદમ વજ્રકર્ણ પાસે દોડી આવ્યો અને અવંતિપતિના કોપને જણાવ્યો.

આવા પ્રકારના સાધર્મિક પ્રત્યે સદ્ભાગ કોને ન જન્મે ? ધર્મિ માત્રને જન્મે, પરંતુ આ સમાચાર એવા મળ્યા હતા કે, જેથી વજ્રકર્ણ રાજાને તેનું વિભવાનુરૂપ સ્વાગત કરવાનો સમય જ ન હતો. ભારે આપત્તિના સમાચાર સાંભળ્યા પછી હૃદય આફતથી બચવાના ઉપાય જ પ્રથમ આદરે છે. હૃદયના એ સ્વભાવ પ્રમાણે જ વજ્રકર્ણ રાજાએ પોતાના સાધર્મી દ્વારા સિંહોદર રાજાના કોપને અને વિચારને સાંભળીને એકદમ પોતાની નગરીને તૃણ અને કણથી અધિક કરી દીધી, અર્થાત્ પોતાની નગરીમાં મનુષ્યો માટે અનાજ અને પશુઓ માટે ઘાસ ખૂબ ભરી દીધું કે, જેથી આફતના દિવસો પસાર કરવામાં હરકત આવે નહિ.

પણ જેટલામાં વજ્રકર્ણ રાજાએ જોઇએ એ તૈયારી કરી, તેટલામાં તો તેણે આકાશમાં દુશ્મનની સેનાથી ઉડતી રજ જોઇ. સર્પો જેમ ચારે બાજુથી ચંદનવૃક્ષને એક ક્ષણવારમાં ઘેરી લે તેમ સિંહોદર રાજાએ એક ક્ષણવારમાં વજ્રકર્ણ રાજાના તે દશાંગપુર નગરને પ્રબલ સેનાથી ઘેરી લીધું. આખા નગરની ફરતો જબ્બર ઘેરો ઘાલ્યા પછી તે સિંહોદર રાજાએ દૂત દ્વારા વજ્રકર્ણને એમ કહેવડાવ્યું કે, ''હે માયાથી ભરેલા ઠગ ! તેં પ્રણામની માયાથી મને ઘણા કાળ સુધી ઠગ્યો છે. આ કારણથી તું તે મુદ્રિકા વિના આવીને મને નમસ્કાર કર,નહિ તો તું

આજે તારા કુટુંબની સાથે યમના ઘેર પહોંચી જશે. અર્થાત્ સાચા નમસ્કાર સિવાય આજે તારે જીવવા માટે અન્ય કોઇ ઉપાય જ નથી. માટે અન્ય કોઇ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના જો તારી જીવવાની ઇચ્છા હોય તો તરત જ આવીને તારી તે મુદ્રિકા વિના મને નમસ્કાર કર.''

સિંહોદર રાજાની આ માગણી વજ્રકર્ણ રાજાથી સ્વીકારી શકાય તેવી ન હતી એ તો સ્પષ્ટ જ છે. એટલે એ દૂત દ્વારા વજ્રકર્ણ રાજાએ કહ્યું કે, 'શ્રી અરિહંતદેવ અને સાધુ વિના અપરને હું નહિ નમું. આ મારો નિશ્ચયપૂર્વકનો અભિગ્રહ છે; એ કારણથી આપને નમસ્કાર કરવામાં મને પુરૂષપણાનું અભિમાન નથી, કિંતુ એ મારી ધર્માભિમાનતા છે; આપ નમસ્કાર વિના મારૂં સર્વ કંઇ આપની રૂચિ મુજબ ગ્રહણ કરો : મને એક ધર્મનું દ્વાર આપો કે જેથી હું ધર્મને માટે કોઇ અન્ય સ્થળે ચાલ્યો જાઉં : મારે ધર્મ એ જ ધન હો.''

વિચારો કે એક વખતનો શિકારી અને ધર્મને સહજ પણ નહિ સમજતો રાજા, એક ધર્મની ખાતર શું કહી રહેલ છે ? 'રાજ્યાદિ સર્વસ્વ જાઓ પણ એક ધર્મ જ રહો.' એ જ એક જેની ભાવના હોય તે શું ન સાધી શકે ? ધર્મને જ ધન માનવાની બુદ્ધિ, નામના ધર્મીમાં નથી આવી શકતી. અર્થની પોષણા ખાતર ધર્મને ઉડાવી દેવાની વાતો કરનારા શ્રદ્ધા અને સદ્ભાવથી આવા પુણ્યાત્માઓનાં જીવનોને જો વાંચે અને વિચારે તો જરૂર અર્થની અસારતા અને એક ધર્મની જ ઉપાદેયતા સમજે : પણ એ બનેજ કેમ ? સંસારની આસક્તિ અને ઉન્માર્ગે દોરનારી સ્વતંત્રતા પ્રત્યેની પ્રીતિ એ વસ્તુ બનવા જ ન દે. વજ્રકર્ણ રાજાની આ દશાનો પ્રત્યેક ધર્મના અર્થીએ અભ્યાસ કરવો જોઇએ. ધર્મ ખાતર સર્વસ્વ તજવાની તૈયારી વિના અવસરે ધર્મની આરાધના થવી દુઃશક્ય છે. ધર્મિની કસોટી અવસરે જ થાય છે અને ધર્મનું પરિણમન એવા જ આધારે પામી શકાય છે. વાત વાતમાં જાતને જ સાચવનારાઓએ પણ આ પ્રસંગ વિચારવા જેવો છે.

વજ્રકર્ણના સરલ જવાબનો પણ અસ્વીકાર :

પુણ્યાત્મા વજ્રકર્ણ રાજાનો ધર્મપ્રેમ અને સરળતાથી ભરેલો જવાબ પણ સિંહોદર રાજાએ સ્વીકાર્યો નહિ. આવા સુંદર જવાબને પણ ન સ્વીકાર્યો કારણ, ''**जातु धर्मपधर्मं वा, गणयंति न मानिनः** ।'' 'માની આત્માનો કદી ધર્મને અથવા અધર્મને ગણતા નથી.'

ખરેખર માની આત્માઓની દશા ઘણી જ વિચિત્ર હોય છે. માની આત્માઓને પોતાના માનની આગળ ધર્મ પણ કિંમત વિનાનો લાગે છે. માની આત્માઓ કોઇની સાચી પ્રશંસાને પણ સહી શકતા નથી. એવા આત્માઓને મન પોતાનું માન એ જ સર્વસ્વ હોય છે.

માનને જ સર્વસ્વ માનનારા સિંહોદર રાજાએ વજ્રકર્ણ રાજાના સરલતા અને ધર્મપ્રેમથી ભરેલા સુંદર જવાબનો પણ સ્વીકાર ન કર્યો. ગમે તે પ્રકારે પણ વજ્રકર્ણ રાજાને નમાવવો અગર તો નામશેષ કરવો, આ ઇરાદાના પ્રતાપે તે રાજા વજ્રકર્ણ રાજા સહિત તે નગરને રૂંધીને બહાર રહેલો છે. ચોરાઇ જતો આ દેશ તે રાજાના ભયથી ઉજ્જડ બની ગયો છે. આ રાજવિગ્રહમાં કુટુંબ સહિત હું પણ નાઠો. આજે અહીં મહેલો બળી ગયા અને તે મારી ઝૂંપડી બાળી. મારી ક્રૂર સ્ત્રીએ મને શૂન્ય બની ગયેલાં શેઠીયાઓનાં ઘરોમાંથી ઘરનાં ઉપકરણોને લઇ આવવા મોકલેલો છે. તેના કહ્યા મુજબ કરનારો હું તેમ કરવા માટે જઉં છું. તેના દુર્વચનનું પણ આ શુભ ફળ મને થયું કે, જેથી દૈવવશાત્ દેવ જેવા આપને મેં દેખ્યા.' આ પ્રમાણે આ પ્રદેશ ઉજ્જડ થયાની હકીકત કહીને તે માણસ અટક્યો.

[૩]

રામચંદ્રજી સાધર્મિકની આપત્તિ ટાળે છે :

આપણે આ 'શ્રી ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરૂષચરિત્ર' નામના મહા કાવ્યના સાતમા પર્વની અંદર 'સીતાહરણ' નામના પાંચમા સર્ગમાં જોઇ ગયા કે,

આપણે એ જોયું કે અટવીમાં રાજ્ય ઉપર ભરતને અભિષિક્ત કરીને ચાલી નીકળેલા રામચંદ્રજી અવંતિ દેશના એક પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા અને માર્ગમાં શ્રમિત થઇ ગયેલ સીતાજીને વિશ્રામ આપવા માટે એક વડવૃક્ષની નીચે બેઠા. તે પ્રદેશ ઉજ્જડ દેખાવાથી રામચંદ્રજી - આ પ્રદેશ કોઈની ભીતિથી હમણાં જ ઉજ્જડ થઇ ગયો લાગે છે - આ પ્રમાણેની વાત લક્ષ્મણજીની સાથે કરતા હતા, એટલામાં કોઇ એક માણસ એ માર્ગેથી જતો એમના જોવામાં આવ્યો. રામચંદ્રજીએ જોવામાં આવેલા માણસને 'આ પ્રદેશ શા કારણથી ઉજ્જડ થયો છે અને તું ક્યાં જાય છે ?' આવા પ્રકારનો પ્રશ્ન કર્યો. એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તે માણસે એ પ્રદેશની ઉજ્જડતાનું કારણ વિસ્તારથી કહેવા સાથે પોતે ક્યાં જાય છે એ પણ જણાવ્યું.

એ ઉપરથી રામચંદ્રજી સમજી ગયા કે આ એક સાધર્મિક ઉપરની આફત છે અને આ બિચારો કોઈ દરિદ્રી છે. આ કારણથી કરૂણાના સાગર એવા રામચંદ્રજીએ એ પ્રમાણે કહી રહેલા તે દરિદ્રીને રત્ન અને સુવર્ણમય સૂત્ર આપ્યું.

વિચારો કે એક ઉત્તમ આત્માની ઉદારતા કેવી અને કેટલી અનુપમ હોય છે ? ઉદાર આત્મા માટે કોઇ પણ સંયોગ એની ઉદારતાની આડે નથી આવી શકતો એ નિશ્ચિત છે. ઉદાર આત્માઓ અવસરે સર્વસ્વનું દાન કરી શકે છે.

પરમ ઉદાર અને કરૂણના નિધિ એવા રામચંદ્રજીએ તે દરિદ્રીને રત્ન અને સુવર્ણમય સૂત્રનું દાન કરીને વિસર્જન કર્યો. એની દરિદ્રતાને ટાળવાનું કાર્ય કર્યા પછી સાધર્મિક ઉપરની આપત્તિને ટાળવાનું તો રામચંદ્રજીના માથે ઉભું જ હતું. દરિદ્રની દરિદ્રતા ટાળ્યા વિના નહિ રહી શકનારા રામચંદ્રજી સાધર્મિકની આફત ટાળ્યા વિના કેમ જ રહી શકે ? પોતાના ધર્મને બજાવ્યા વિના નહિ રહી શકનારા હોવાથી જ તેને વિસર્જન કરીને રામચંદ્રજી દશાંગપુર ગયા અને નગરની બહારના ભાગમાં આવેલા ચૈત્યમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભ નામના આઠમા તીર્થપતિને નમસ્કાર કરીને ત્યાં જ રહ્યા.

જે કાર્ય માટે રામચંદ્રજી દશાંગપુરની બહાર આવી ને રહ્યા છે, તે કાર્ય પ્રત્યે તે ઉદાસીન નથી. એ જ કારણે દશાંગપુરની બહાર આવતાંની સાથે જ રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને વજ્રકર્ણની પાસે જવાની આજ્ઞા કરી. લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી એક ક્ષણવારમાં તે દશાંગપુરનગરમાં પ્રવેશ કરીને વજ્રકર્ણ રાજાની પાસે ગયા; કારણ કે અલક્ષ્ય પુરૂષોની આ સ્થિતિ છે. ઉત્તમ પુરૂષો ન જાણી શકાય એવી જ રીતે આવીને ઉપસ્થિત થાય છે. અને ધાર્યું કાર્ય કરી જાય છે. ઉત્તમ પુરૂષો પોતાની જાહેરાતના પ્રયત્નો પોતે નથી કરતા. ઉત્તમ પુરૂષોની જાહેરાત કરનારી અનેક વસ્તુઓ હોય છે. એટલે તેઓ ધારે તો પણ જાહેર થાય છે. અને ન ધારે તો પણ જાહેર થાય છે. આથી તેઓ પોતાની જાહેરાત કરવા માટે આતુર હોતા જ નથી. જે વસ્તુ સ્વયં બનવાની હોય તેની આતુરતા એ દોષ છે ; અને એવો દોષ ઉત્તમ આત્માઓમાં હોતો નથી. એ દોષના અભાવે જ લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી એકદમ નગરમાં પ્રવેશ કરીને વજ્રકર્ણ પાસે ગયા.

ઔચિત્યવેદી આત્માઓનો સુંદર આચાર :

ઉત્તમ પુરૂષો અલક્ષ્ય રીતે આવે, પણ તેઓની આકૃતિ તેઓને છૂપા નથી રહેવા દેતી. ઉત્તમ પુરૂષોની આકૃતિ જ એવી હોય છે કે જેથી તેઓ ન ઓળખાવા માગે તોયે ઓળખાઇ જાય. એ જ કારણે અલક્ષ્ય રીતે પહોંચી ગયેલા એવા પણ સુંદર આકારવાળા તે લક્ષ્મણજીને ઉત્તમ પુરૂષ તરીકે જાણીને વજ્રકર્ણ રાજાએ કહ્યું કે, 'હે મહાભાગ ! આપ મારા ભોજનના આતિથ્યને ભજનારા થાવ.'

આ રીતનું આતિથ્ય કરવું એ ગૃહસ્થો માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ભૂષણરૂપ છે.ધર્મના મર્મને સમજનાર વજ્રકર્ણ રાજા પોતાના ઔચિત્યને કેમ જ ચૂકે ? ઔચિત્યની આચરણાએ પણ એક ધર્મ છે. ઔચિત્ય એ ધર્મને દીપાવનાર છે. એ ઔચિત્યને સમજનાર વજ્રકર્ણ રાજાએ તો ભોજન માટે વિનંતિ કરી પણ લક્ષ્મણજી પણ પોતાનું ઔચિત્ય કેમ ચૂકે ? લક્ષ્મણજીએ પણ પોતાના ઔચિત્ય ધર્મનું પાલન કરવા માટે વિનંતી કરતા વજ્રકર્ણ રાજાએ કહયું કે ' મારા સ્વામી પોતાની સ્ત્રીની સાથે બહાર ઉદ્યાનમાં રહેલા છે, તેમને હું પ્રથમ ભોજન કરાવું છું.'

ઔચિત્યવેદી આત્માઓ કેવા હોય છે ? એ આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે. વજ્રકર્ણ રાજાએ ઔચિત્યના પાલન માટે આકૃતિ માત્રથી ઉત્તમ પુરૂષ જાણી ભોજન માટે પ્રાર્થના કરી, ત્યારે લક્ષ્મણજીએ પોતાનું 'મારા સ્વામીને તેમની પત્ની સાથે ભોજન કરાવ્યા વિના હું જમતો નથી.' આ ઔચિત્ય જણાવ્યું. લક્ષ્મણજી દ્વારા એ વાત જાણીને ઔચિત્યવેદી વજ્રકર્ણ રાજાએ લક્ષ્મણજીની સાથે ઘણાં શાકોવાળું ભોજન રામચંદ્રજીની પાસે પહોંચાડયું. આ ઉપરથી સમજાશે કે વજ્રકર્ણ રાજાનું આતિથ્ય મુખનું જ ન હતું પણ હૃદયનું હતું. હૃદયના આતિથ્ય વિના આ રીતભાત સંભવતી નથી. વજ્રકર્ણ રાજા પાસેથી સઘળી ભોજનસામગ્રી લઇને આવ્યા બાદ સૌએ એટલે ત્રણેય જણે ભોજન કર્યુ.

લક્ષ્મણજીની સ્પષ્ટ અને સાચી સલાહ :

રામચંદ્રજીએ ભોજન કર્યા બાદ શિખામણ આપીને મોકલેલા લક્ષ્મણજી, અવંતિના રાજા સિંહોદર તેની પાસે ગયા. સિંહોદર રાજા પાસે જઇ પહોંચેલા અને સૌષ્ઠવપણાને ધરતા લક્ષ્મણજીએ અવંતિના રાજાને કહ્યું કે, 'દાસરૂપ કરી નાખ્યા છે સઘળા રાજાઓને જેણે એવા અને દશરથના પુત્ર એવા ભરત રાજા તમને વજ્રકર્ણની સાથે વિરોધ કરવાનો નિષેધ કરે છે.'

લક્ષ્મણજીના મુખથી ભરત રાજાના નિષેધને સાંભળીને પોતાનો બચાવ કરતાં સિંહોદર રાજાએ પણ કહ્યું કે,

'ભરત પણ ભકત સેવકો ઉપર જ પ્રસાદને કરે છે, પણ અન્ય ઉપર નથી કરતા એ સુનિશ્ચિત છે. જેથી મારો આ દુષ્ટ આશયવાળો વજ્રકર્ણ સામંત તો મને નમસ્કાર કરતો નથી, તો તુ કહે કે હું એની ઉપર કઇ રીતે પ્રસાદને કરૂં ? '

સિંહોદર રાજાનો આ બચાવ ઘણો જ પોલો છે. માનમાં ચઢેલાઓ પોતાના પોલા બચાવને પણ મજબૂત તરીકે માને છે. જો એમ ન હોત તો સિંહોદર રાજા એવો બચાવ લક્ષ્મણજી આગળ રજૂ ન કરત. વસ્તુ સ્થિતિથી જ્ઞાત બનેલા લક્ષ્મણજીએ સિંહોદર રાજાના લુલા બચાવનો પ્રતિકાર કરતાં સાફ શબ્દોમાં સંભળાવી દીધું કે,

'આ વજ્રકર્ણ રાજા તમારા પ્રત્યે અવિનયવાળા નથી. તમારો અવિનય કરવાની તેમની ઇચ્છા નથી : એમણે ધર્મના અનુરોધથી શ્રી અરિહંતદેવ અને નિર્ગ્રંથ ગુરૂ સિવાય અન્યને નમસ્કાર નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી છેઃ એ જ કારણે એ તમને નમસ્કાર નથી કરતાં, એ સિવાય તમને નમસ્કાર નહિ કરવામાં અન્ય કોઇ કારણ નથી.'

આ રીતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સિંહોદર રાજાના બચાવનો પ્રતિકાર કર્યા બાદ, સુંદર સલાહ આપતાં પણ લક્ષ્મણજીએ સિંહોદર રાજાને કહ્યું કે, 'અવિનય આદિથી નહિ પણ કેવળ ધાર્મિક પ્રતિજ્ઞાના જ કારણથી નમસ્કાર નહિ કરતા એવા વજ્રકર્ણ રાજા ઉપર કોપ કરવો એ યોગ્ય નથી, અને ભરત રાજાનું શાસન તમારે માનવું એ યોગ્ય છે; કારણ કે ભરત રાજા સમુદ્ર સુધીની પૃથિવી ઉપર શાસન કરનાર છે.'

આ સલાહ ઘણી જ સુંદર છે, કારણકે ધર્મનું પાલન કરતા આત્મા ઉપર કોપ કરવો એ ભયંકર પાપ છે, અને એ પાપથી બચાવનારી આ સલાહ છે. પાપ કરવા તૈયાર થયેલા આત્માને પાપ કરતા અટકાવવાની સલાહ આપવી એ ઉત્તમ આત્માઓનો ધર્મ છે . ધર્મની પ્રતિજ્ઞાને તોડાવવા તૈયાર થવું એ પાપ નાનુંસૂનું નથી. એ જ કારણે લક્ષ્મણજીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સિંહોદર રાજાને કહ્યું કે, 'એવા એક ધર્મનિષ્ઠ રાજાના ધર્મમય કાર્યને નિમિત્ત બનાવીને તમારે તે રાજા ઉપર કોપ કરવો એ યોગ્ય નથી.' એક તો આ વાત છે અને બીજી વાત એ છે કે ' વજ્રકર્ણ રાજાં સાથે વિરોધ નહિ કરવાનું ભરતરાજાનું શાસન છે. અને એ શાસન તમારે માનવું એ જ યોગ્ય છે, કારણ કે એ રાજાનું શાસન સમુદ્ર પર્યંત પૃથિવી સુધી પ્રસરેલું છેઃ એટલે એ રાજાના શાસનનું ઉલ્લંઘન કોઈથી પણ થઈ શકે તેમ નથી.' આ પ્રમાણેની બેય વાતો જણાવીને વજ્રકર્ણ ઉપર કોપ કરવામાં બન્નેય લોકમાં તમને નુકશાન છે. એમ લક્ષ્મણજીએ જણાવ્યું. આ લોકમાં નુકશાન ભરતરાજા તરફથી અને પરલોકમાં નુકશાન એક ધર્માત્માના ધર્મકાર્યમાં વિઘ્ન કરવા રૂપ પાપથી છે. ઉભય લોકની આપત્તિથી બચાવનારી આ સલાહ છે. એ જ કારણે આ સલાહ સુંદર છે.

શાંતિને બદલે કોપ :

આ પ્રમાણેની લક્ષ્મણજીની સલાહ ઉભય લોકનું હિત કરનારી હોવા છતાં પણ સિંહોદર રાજાને રૂચિકર ન થઈ. એવી સુંદર સલાહથી શાંતિ થવી જોઈતી હતી, પણ શાન્તિ ન થતાં ઉલ્ટો સિંહોદર રાજાને કોપ થયો. શાન્તિદાયક સલાહથી શાન્તિ થવાને બદલે સિંહોદર રાજા ક્રુદ્ધ થયો. ક્રોધના આવેશથી આકુલ - વ્યાકુલ બની ગએલ સિંહોદર રાજા આવેશમાં આવીને બોલ્યા કે, ' ભરત રાજા કોણ છે કે જે વજ્રકર્ણનો પક્ષપાતી બન્યો થકો વાતુલ થઈને મને આ પ્રમાણે કહે છે ?'

સુંદર સલાહથી શાંત થવાને બદલે કોપાયમાન થઈને, યદ્વા તદ્વા બોલતા સિંહોદર રાજાને જોઈને, લક્ષ્મણજીની આંખો એકદમ લાલ થઈ ગઈ અને હોઠ ફફડવા લાગ્યા. કોપથી લાલ નેત્રોવાળા બનેલ અને સ્ફૂરી રહેલ છે હોઠ રૂપ દલ જેમનાં એવા લક્ષ્મણજી તે વખતે વજ્રકર્ણને કહે છે કે, 'રે ! તું ભરતને નથી જાણતો : નથી જાણતો તો લે આ હું તને એકદમ ભરતની ઓળખાણ કરાવું : ઉઠ, ઉભો થા અને યુદ્ધને માટે સર્વ રીતે સંવર્મિત એટલે બખ્તર પહેરીને સજ્જ થા : મારી ભુજા રૂપી અશનિથી તાડિત થયેલો આ તું ગોધાની માફક જીવી શકીશ નહિં.'

ગમે તેવો સામાન્ય રાજા પણ કોઈ એક આદમી તરફથી થતા આવા કારમા પરાભવને ન સહન કરી શકે, તો પછી આખા અવંતિદેશનો એક રાજવી આવા પરાભવને કેમ જ સહન કરી શકે ? આથી લક્ષ્મણજીનો પરાભવ નહિ સહન થઈ શકવાથી સિંહોદર રાજા એકદમ હલ્લો કરવાને ઉદ્યત થઈ ગયા.

એટલે કે લક્ષ્મણજીના એ કથનને સાંભળતાંની સાથે જ બાળક, જેમ ભસ્મથી ઢંકાએલા અગ્નિને સ્પર્શ કરવાને ઉદ્યત થાય તેમ સિંહોદર રાજા સૈન્યની સાથે લક્ષ્મણજીને હણવાને માટે તૈયાર થયા.

કોઈ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના સિંહોદર રાજાને હલ્લો કરતો જોઈને લક્ષ્મણજીએ સિંહોદરના હલા સામે ભારે હલ્લો કર્યો. એટલે લક્ષ્મણજીએ કમલના નાલની માફક હાથીને બાંધવાના સ્થાને એટલે ખીલાને ઉખેડીને

ઉંચો કર્યો છે દંડ જેણે એવા યમરાજાની માફક બનીને દુશ્મનોને મારવા માંડયા, અર્થાત્ અન્ય હથિયાર નહિ હોવાથી લક્ષ્મણજીએ પોતાની ભુજાથી જેમ કમલના નાલને ઉખેડી નાંખે, તેમ હાથીને બાંધવાનો ખીલો ઉખેડી નાખ્યો, એ ખીલો હાથમાં લઇને ઉભેલા લક્ષ્મણજી દંડ ઉંચો કરીને ઉભેલ યમરાજા જેવા લાગવા લાગ્યા. યમ જેવા દેખાતા લક્ષ્મણજી, એ ખીલા દ્વારા દુશ્મનોને તાડના કરવા લાગ્યા.

એ રીતે દુશ્મનો ઉપર કારમો હલ્લો કરી રહેલા મહા પરાક્રમી લક્ષ્મણજીએ, કુદી હાથી ઉપર રહેલા સિંહોદર રાજાને તેના જ વસ્ત્રથી પશુની માફક કંઠમાંથી બાંધ્યો અને દશાંગપુરમાં વસતા લોકો આશ્ચર્યપૂર્વક જુએ એ રીતે ગાયની માફક ખીંચીને લક્ષ્મણજી સિંહોદર રાજાને રામચંદ્રજી પાસે લઇ ગયા.

[૪]

આ પ્રસંગનો ઉત્તમ બોધપાઠ :

આવેશમાં આવેલા અને કષાયમાં ભાન ભૂલેલા આત્માઓ હિતાહિતનો વિચાર કરી શકતા જ નથી. અન્યથા આ માણસ એકલો છે, છતાં આટલું હિંમતથી બોલે છે અને ઉપરથી ચેતવે છે, માટે સામાન્ય ન જ હોવો જોઇએ. આ પ્રમાણે વિચારવાની સિંહોદરને તક હતી, પણ ક્રોધી બનેલા તેણે એ તકનો લાભ ન જ લીધો. એટલું જ નહિ પણ ભરતનું અપમાન કર્યુ. એ અપમાનની સામે લક્ષ્મણજીએ ચેતવણી આપી એ ચેતવણી પણ સિંહોદરનો કોપ વધ્યો. એથી સિંહોદર પોતે અને તેના આદેશથી તેની આખીએ સેના લક્ષ્મણજીને મારવાને ઉઠી. લક્ષ્મણજીએ પણ હાથીનો આલાનસ્તંભ ઉખેડીને હાથમાં લીધો અને એના દ્વારા તે દુશ્મનોને તાડન કરવા લાગ્યા. તાડન કરતા તેમણે કુદીને હાથી ઉપર રહેલા સિંહોદરને તેના જ વસ્ત્રથી કંઠમાં બાંધ્યો અને દશાંગપુરની પ્રજાના તથા બધી સેનાના જોતાં, જેમ ગાયને ઢસડે તેમ ઢસડી રામચંદ્રજી પાસે લઇ ગયા. આથી સમજાશે કે સિંહોદર રાજાએ માની મનુષ્ય વાર્યો ન માને પણ હાર્યો જ માને - આ લોકોકિતને આબાદ રીતે સફળ કરી.

જેમ આપણે આ પ્રસંગે સિંહોદરના માનની ટીકા કરીએ છીએ, તેમ આપણે આ પ્રસંગે એ પણ યાદ રાખવાનું છે કે લક્ષ્મણજીનું આ ધર્મકાર્ય અનુમોદનીય હોવા છતાં તેમનું બળ પ્રશંસાપાત્ર નથી કારણ કે એ બળનો ઉપયોગ જ એમને અંતે નરકમાં લઇ જનાર છે. શાસ્ત્ર એ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે રામચંદ્રજીએ બળની પ્રાપ્તિ આરાધનાથી થઇ છે, જ્યારે લક્ષ્મણજીએ બળની પ્રાપ્તિ નિયાણાથી કરી છે. આરાધનાથી મળેલું બળ ફળે છે, જ્યારે નિયાણાથી મેળવેલું બળ પાયમાલ કરે છે. આરાધનાથી બળીયા બનેલા સદ્‌ગતિએ અગર મુકિતએ જાય છે, જ્યારે નિયાણાથી બળીયા બનેલા નરકગતિમાં જાય છે. આ જ કારણે પૌદ્‌ગલિક વસ્તુ માટે ધર્મને વેચવો એ યોગ્ય નથી. ધર્મના ફળ તરીકે દુન્યવી વસ્તુઓ માંગવી એ ધર્મના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત આત્માનું કાર્ય છે. દુનિયાની એક પણ સારી વસ્તુ એવી નથી. કે જે ધર્મના પ્રતાપે ન મળે, પણ ધર્મના ફળ તરીકે તે ઇચ્છવી એ યોગ્ય નથી. લક્ષ્મણજીએ મેળવેલું આ બળ ધર્મના ફળ તરીકે માંગીને મેળવેલું છે, માટે કોઇ પણ રીતે પ્રશંસાપાત્ર નથી. માટે જ દરેકે દરેક પ્રસંગે વિચારવા યોગ્ય વસ્તુ વિચારની બહાર રહેવી ન જોઇએ.

લક્ષ્મણજીના અપૂર્વ પરાક્રમથી હેબતાઇ ગએલ સિંહોદર રાજા રામચંદ્રજીને જોવાથી સ્તબ્ધ જ બની ગયા. રામચંદ્રજીને દેખીને અને નમીને સિંહોદર રાજાએ રામચંદ્રજીને પ્રાર્થના કરતા કહ્યું કે '' હે રઘુકુળનું ઉદ્વહન

કરનારા સ્વામિન્ ! આપ અહીં પધાર્યા છો એ વાત મારા જાણવામાં નહોતી. અથવા હે દેવ ! શું આ બધું આપે મારી પરીક્ષાને માટે કર્યું ? જો આપ છળ કરવામાં તત્પર બનો તો અમારે જીવવાએ કરીને પણ સર્યું. હે દેવ ! અજ્ઞાનથી થએલા દોષની આપ ક્ષમા કરો અને જે કરવા યોગ્ય હોય તે ફરમાવો . કારણ કે શિષ્ય ઉપર ગુરૂનો કોપ જેમ માત્ર શિક્ષાને માટે જ હોય છે, તેમ આપ જેવા સ્વામીનો પણ સેવક ઉપરનો કોપ માત્ર શિક્ષાને માટે જ હોય છે.''

આ સિંહોદર રાજાની પ્રાર્થનામાં અનેક ઉત્તમ બોધપાઠ ઉદ્‌બોધનો રહેલાં છે :

૧. પ્રથમ તો એ જ છે કે સામાન્ય કોટિનો સજ્જન, સત્પુરૂષની હાજરીમાં અકાર્ય કરવાને ઉદ્યુકત થાય જ નહિ; અને જો થાય તો તે સજ્જનની કોટિમાં રહી શકતો પણ નથી.

૨. સત્પુરૂષોની પરીક્ષા પાત્રતા મુજબની જ હોવી જોઇએ, પણ અધિક નહિ.

૩ . સત્પુરૂષો પણ છળ કરવામાં તત્પર બને તો સામાન્ય સજ્જનોને જીવવું એ પણ દુષ્કર બને છે.

૪. યોગ્ય આત્માના અજ્ઞાનજન્ય દોષને સહી લેવો અને યોગ્ય કર્તવ્ય સમજાવવું એ સત્પુરૂષોનો ધર્મ છે.

૫. ગુરૂનો શિષ્ય ઉપર અને સ્વામીનો સેવક ઉપર કોપ એ માત્ર હિતશિક્ષા આપવાની વૃતિથી જ હોવો જોઇએ, પણ એ સિવાયની અન્ય કોઇ તુચ્છ વૃત્તિથી ન જ હોવો જોઇએ.

સ્વપર હિતની સાધના એ સત્પુરૂષોનું સામર્થ્ય :

સત્પુરૂષની હાજરીમાં પણ અકાર્ય કરવાની પ્રવૃતિ કરવા સજ્જ થવું એ કારમી ધૃષ્ટતા છે. કારમી ધૃષ્ટતા વિના એવી દશા આત્મામાં આવી શકતી જ નથી. દુર્જનતાએ જે આત્મા ઊપર પૂરેપૂરૂં સામ્રાજ્ય મેળવ્યું હોય, તે જ આત્મા એવી કારમી ધૃષ્ટતાનું સેવન કરી શકે. અકાર્ય કરવાની વૃત્તિ એ જ આત્માની ધૃષ્ટતા છે, તો પછી સત્પુરૂષની હાજરીમાં પણ અકાર્ય કરવાની ઉદ્યુકતતાને કારમી ધૃષ્ટતા સિવાય બીજું કહેવાય પણ શું ?

સત્પુરૂષની હાજરીમાં અકાર્ય કરનાર જ્યારે કારમી ધૃષ્ટતાનો ઉપાસક ગણાય, ત્યારે સત્પુરૂષોની પણ જોખમદારી વધી જાય છે. સામાન્ય આત્માઓની પરીક્ષા કરવામાં સત્પુરૂષોએ અવશ્ય મર્યાદાશીલ બનવું જોઇએ. મર્યાદા બહારની પરીક્ષામાં સામાન્ય કોટિના આત્માઓ કદી જ ઉત્તીર્ણ નથી થઇ શકતા. મર્યાદા બહારની પરીક્ષા કરનારા સત્પુરૂષો, યોગ્ય આત્માઓને પણ અયોગ્ય આત્માઓની કક્ષામાં મૂકી દેવાનું પાપ કરી બેસે છે. આ કારમા પાપથી બચવા માટે સત્પુરૂષોએ પરીક્ષાના વિષયમાં ખૂબ જ મર્યાદાશીલ બનવું જોઇએ. યોગ્યતા મુજબની પરીક્ષા આત્માને ઉન્નત બનાવનારી છે, જ્યારે યોગ્યતા બહારની પરીક્ષા આત્માને અવનત બનાવનારી છે. પરીક્ષા આત્માના નાશને માટે નથી કરવાની, પણ આત્માના ઉદયને માટે કરવાની છે. પરીક્ષાનો હેતુ સામા આત્માને પરાસ્ત કરવાનો ન હોવો જોઇએ, પણ ઉત્સાહિત કરવાનો હોવો જોઇએ. પરીક્ષા કોઇ આત્માને પાડવા માટે ન થવી જોઇએ, પણ ચઢાવવા માટે જ થવી જોઇએ. પરીક્ષાના નામે આત્માઓને ચઢતાં અટકાવવાનું કાર્ય કરનારાઓ વૈરીનું કાર્ય કરનારા છે. એવા પરીક્ષકો સત્પુરૂષોની કોટિમાં નથી આવી શકતા, પણ અધમાધમની જ કોટિમાં આવે છે; આથી સ્વ-પરનું શ્રેય સાધવા ઇચ્છતા સત્પુરૂષોએ પરીક્ષાની મર્યાદા સમજી, એ મર્યાદાની માઝા કદી પણ ન મૂકવી જોઇએ, અને તેમ થાય તો જ સત્પુરૂષો સત્પુરૂષ તરીકે જીવી શકે છે .

આ જ હેતુથી ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, નાશક છલ એ સત્પુરૂષોનો ધર્મ નથી. સત્પુરૂષો પ્રપંચીઓના નાશક પ્રપંચને સમજે જરૂર, પણ એવાઓના નાશક પ્રપંચોને પોતાના જીવનમાં કદી જ આગળ ન કરે. સત્પુરૂષો નાશક પ્રપંચનો જીવનમાં આદર કરનારા બને, તો સામાન્ય કોટિના સજ્જન આત્માઓ માટે જીવવું એ પણ દુષ્કર બની જાય છે. જેઓના આધારે જીવવું તેઓ જ જો નાશક પ્રપંચ કરનારા બને, તો જીવવું દુષ્કર ન બને તો થાય પણ શું ? સત્પુરૂષોની જોખમદારી ઓછી નથી. સત્પુરૂષોનું જીવન એ કપરામાં કપરૂં જીવન છે. સત્પુરૂષાએ પોતાની એક એક પ્રવૃત્તિને સ્વ-પરના હિતની જ સાધક બનાવવી જોઇએ. સત્પુરૂષોની અક્કડતા પણ નમ્રતાના ઘરની જોઇએ, સત્પુરૂષોનો કોપ પણ ક્ષમાના ઘરનો જોઇએ, સત્પુરૂષોની માયા પણ સરલતાના ઘરની જોઇએ અને સત્પુરૂષોનો લોભ પણ સંતોષના ઘરનો જોઇએ. દુર્જન આત્માઓ સ્વ - પરના અહિતની સાધનામાં જે જે ઉપાયો યોજી શકે છે, તે સઘળાય ઉપાયોને સ્વ-પરના હિતની સાધનામાં યોજવાનું સામર્થ્ય સત્પુરૂષોમાં હોવું જોઇએ. એવા સામર્થ્ય વિના સ્વ-પરનું હિત સાધી શકાવું શકય નથી.

સહનશીલતા સાથે કર્તવ્યપરાયણતા સત્પુરૂષોમાં હોય જ :

એ જ કારણે ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે સત્પુરૂષોમાં સહનશીલતા સાથે જ કર્તવ્યપરાયણતા હોય છે. સત્પુરૂષોમાં અજ્ઞાનીઓ તરફથી સેવાતા અજ્ઞાનજન્ય દોષોની સહનશીલતા અથાગ હોવી જોઇએ, તેમ કર્તવ્યપરાયણતા પણ અજોડ હોવી જોઇએ. એકલી સહનશીલતા પણ નકામી છે અને એકલી કર્તવ્યપરાયણાતા પણ નકામી છે. સત્પુરૂષોની સહનશીલતા હીમ જેવી હોય છે, જ્યારે કર્તવ્યપરાયણતા અગ્નિની જ્વાળા જેવી હોય છે. એ પુણ્યપુરૂષોની સહનશીલતામાં અજ્ઞાનીઓના દોષો સળગી જાય છે અને કર્તવ્યપરાયણતામાં એદીઓની અકર્મણ્યતા સળગી જાય છે. ખરેખર, એવા સત્પુરૂષો એ આ સંસારમાં રહેલા મુકિતના ફીરસ્તાઓ છે.

આવા સત્પુરૂષો સમક્ષ આપ જો છળ કરો તો અમારે જીવવાએ કરીને પણ સર્યું. આ પ્રમાણે કહેવાનો અધિકાર મેળવવા માટે પણ પ્રથમ એવા મહાપુરૂષોના ચરણે પોતાના સર્વસ્વનું સમર્પણ કરવું પડે છે. સર્વસ્વના સમર્પણ વિના જેઓ અધિકારને બથાવી પડે છે, તેઓ આ લોકમાં ખત્તા ખાય છે. અને પરલોકમાં પાયમાલ થાય છે. અધિકાર વિનાની એક પણ ચેષ્ટા આત્માને હિતકર નથી નિવડતી, તો આવી એક અદ્દભુત વસ્તુ અધિકાર વિના કેમ જ હિતકર નિવડે ? સમર્પણનાં ફાંફા અને અધિકારની વાતો, એ વાયડાની વાતો છે, એવા વાયડા આત્માઓ પોતાના જીવનને અનધિકાર ચેષ્ટાથી અસંતોષરૂપ અગ્નિમાં સળગાવી મૂકે છે.

આથી જે આત્માઓ પોતાના જીવનને અનધિકાર ચેષ્ટાથી અસંતોષરૂપ અગ્નિમાં સળગાવી મૂકવા ન ઈચ્છતા હોય, તે આત્માઓએ સત્પુરૂષોના ચરણે પોતાના સર્વસ્વનું સમર્પણ દંભરહિત કરી દેવું જોઇએ. સર્વસ્વના સમર્પણમાં દંભનો એક અંશ પણ ન હોવો જોઇએ. દંભી આત્માઓનું ચિત્ત, દંભના પ્રતાપે સદા જ અપ્રસન્ન રહે છે; અને તે પોતાના સર્વસ્વનું સમર્પણ સાચી રીતે નહિ કરી શકતો હોવાથી સત્પુરૂષોનો સાચો ઉપાસક નથી બની શકતો. એ જ કારણે શ્રી આનંદઘનજી જેવા કવિ શ્રી ઋષભદેવસ્વામિની સ્તવના કરતા ફરમાવે છે કે,

''ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજા ફલ કહ્યું રે, પૂજાન અખંડિત એહ;
કપટ રહિત થઇ આતમ અર્પણો રે, આનંદઘન પદ રેહ .''

પ્રભુ જેમ સત્પુરૂષની કોટિમાં છે, તેમ સદ્દગુરૂ પણ સત્પુરૂષની કોટિમાં જ છે. એ ઉભયની સાચી સેવા કરવા ઈચ્છનારા આત્માઓ માટે દંભ રહિત સર્વસ્વના સમર્પણ સિવાય અન્ય કોઇ જ ઉપાય નથી.

પ્રભુએ સ્થાપેલા ધર્મની રક્ષા અને પ્રચારની જોખમદારી સદ્ગુરૂ ઉપર બેઠી છે, કારણ કે એની હયાતિ સુધી જ ધર્મની હયાતિ છે. સદ્ગુરૂ જ ધર્મના રક્ષક છે, એટલે એ આત્માઓને ધર્મની રક્ષા માટે દુનિયાના અજ્ઞાની જીવોને લાગતા કોપનો પણ આશ્રય કરવો જ પડે છે. પણ એ આત્માઓનો એવો દેખાતો કોપ કેવળ હિતશિક્ષા માટે જ હોય છે. સદ્ગુરૂ કિંવા સાચા સ્વામીમાં આવો કોપ ન હોય એમ ન જ બને, પણ એ ઉપકારીઓનો એવો કોપ હિતશિક્ષા માટે જ હોય એ સુનિશ્ચિત છે.

[૫]

સિંહોદર રાજાને રામચંદ્રજીની આજ્ઞા :

આપણે એ જોયું કે રામચંદ્રજીને જોતાંની સાથે જ સિંહોદર રાજા ઢળી પડયો અને પ્રાર્થના કરતાં બોલ્યો કે; 'આપ અહીં પધાર્યા છો એની મને ખબર ન હતી : આપે સીધું જ નહિ ફરમાવતાં આટલું બધું કર્યું, તે મારી પરીક્ષા માટે જ કર્યું હશે : આપ જેવા પણ જો અમારી સામે છલ કરો તો અમારે જીવવાથી સર્યું : માટે એક જ પ્રાર્થના છે કે, અજ્ઞાનથી થએલા મારા દોષની આપ ક્ષમા આપો અને જે કરવા યોગ્ય હોય તે ફરમાવો : કારણ કે ગુરુનો શિષ્ય ઉપર કોપ જેમ માત્ર શિક્ષા માટે જ હોય છે, તેમ સ્વામીનો સેવક ઉપર કોપ પણ માત્ર શિક્ષા માટે જ હોય છે.'

આ પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં પરમગંભીર એવા રામચંદ્રજીએ અન્ય એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કર્યા વિના માત્ર એક જ આજ્ઞા કરી કે, 'વજ્રકર્ણની સાથે સંધિ કર.'

સિંહોદર રાજા જે વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાને કોઇપણ રીતે તૈયાર ન હતો, તે વસ્તુનો સ્વીકાર રામચંદ્રજીની આગળ વિના આનાકાનીએ કરે છે : એ વસ્તુનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, સિંહોદર રાજાએ પણ ' તે પ્રમાણે હો .' આ પ્રમાણે તે વાણીને અંગીકાર કરી : અર્થાત્ આપની 'આજ્ઞા એ જ પ્રમાણે ' એમ કહીને સિંહોદર રાજાએ વજ્રકર્ણ સાથે સંધિ કરવાનો સ્વીકાર કર્યો .

સમર્થની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યા વિના ચાલે જ નહિ, એ વાત આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જ છે, અન્યથા વજ્રકર્ણે તો માત્ર એટલી જ પ્રાર્થના કરી હતી કે, 'મને ધર્મદ્વાર આપો કે જેથી હું આ સઘળું જ રાજ્ય વગેરે મૂકીને ચાલ્યો જાઉં અને મારા ધર્મને જાળવી શકું.' આવી પ્રાર્થનાનો પણ અસ્વીકાર કરનાર અને લક્ષ્મણજીએ ભરતજીના નામ વજ્રકર્ણની સાથે વિરોધ નહિં કરવાની આપેલી સલાહનો પણ અનાદર કરનાર, જ્યારે એકદમ સંધિ કરવાની આજ્ઞા સ્વીકારી લે છે, એ પુરૂષસિંહના પુણ્યપૂર્ણ સામર્થ્યનો જ પ્રતાપ ગણાવો જોઇએ. આ વિશ્વમાં બળવાન આગળ નબળાને નમવું જ પડે છે. પરમાત્માની આજ્ઞાને પણ નહિ માનનાર દુનિયાના બળવાનની આજ્ઞાને જરૂર માને છે. ધર્મના બળને નહિં માનવાની નાસ્તિકતાને ધરનાર પણ દુન્યવી બળને ધરનારના બળને સ્વીકારવાની આસ્તિકતા જરૂર ધરાવે છે. એ આસ્તિકતાનો જ પ્રતાપ છે કે સિંહોદર રાજા એકદમ આનાકાની વિના જ રામચંદ્રજીની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી લે છે.

વજ્રકર્ણ રાજાની રામચંદ્રજીને પ્રાર્થના :

વજ્રકર્ણ રાજા પણ તે સમયે રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી ત્યાં આવ્યો અને આગળ આવીને વિનયપૂર્વક અંજલિ કરીને કહ્યું કે, 'વૃષભસ્વામિના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા બળદેવ અને વાસુદેવ રૂપ આપ સ્વામિઓને ભાગ્યોદય

આજે દેખ્યા; અહીં પધાર્યા છતાં ઘણો સમય વીત્યા બાદ મેં આપને ઓળખ્યા; મહાપરાક્રમી એવા આપ બન્નેય સઘળાય ભરતાર્ધના નાથ છો : હું અને અન્ય રાજાઓ આપના જ કિંકરો છીએ; હે નાથ ! આપ આ મારા પ્રભુને છોડી-દ્યો અને એમને શિક્ષા આપો, કે જેથી આજથી આરંભીને આ મારા અન્યને પ્રણામ નહિ કરવાના અભિગ્રહને તેઓ સહન કરે; કારણ કે મેં પ્રીતિવર્ધન નામના મહર્ષિ પાસેથી 'અરિહંતદેવ વિના અને સાધુ વિના અન્ય કોઇને નમસ્કાર કરવો નહિ' - આ પ્રમાણેનો અભિગ્રહ ગ્રહણ કરેલો છે. ''

આ પ્રાર્થના ઉપરથી સમજાશે કે વજ્રકર્ણના ધર્મવાસિત અંતઃકરણમાં પોતાને ભયંકર આપત્તિમાં મૂકનાર પોતાના માલિક પ્રત્યે સહેજ પણ રોષ નથી. આવે અવસરે પણ એમની પોતાના સ્વામી સિંહોદર માટે એ જ એક માંગણી છે કે; આપ માત્ર એટલું જ કરી આપો કે જેથી મારા અભિગ્રહનું સારી રીતે પાલન થાય.' અભિગ્રહના પાલન સિવાય વજ્રકર્ણના હ્રધ્યમાં બીજી કોઇ વાત જ નથી. અપરાધીનું પણ બૂરૂં નહિ ઇચ્છનારા આત્માઓની દશા આવી જ હોય છે. આવી દશા વિના ઉપશમનો આસ્વાદ આવવો અશકય છે. ઉપશમ એ સમ્યક્ત્વનું પ્રધાન લક્ષણ છે. એ લક્ષણથી આત્મામાં રહેલું સમ્યક્ત્વ પ્રકાશિત થાય છે.

ધર્મ અને ધર્મીને ઓળખતા શિખો :

રામચંદ્રજી પાસે વજ્રકર્ણે સિંહોદરને છોડવવાની માંગણી કરી, એથી સિંહોદરને શું થયું હશે ? એ વિચારો. આવા ધર્માત્માઓનો સંબંધ આત્માનું શું શું હિત ન કરે ? ધર્મીનો સંસર્ગ આત્માને અનેક દુર્ગુણોથી બચાવે છે અને સદ્ગુણોથી નવાજે છે. ધર્માત્માનો સંસર્ગ આત્માને ધર્મમાં સ્થિર કરનાર છે. શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓ 'માતાપિતા કરતાં પણ સાધર્મિકનો સંબંધ અધિક છે' એમ ફરમાવે છે, એ ખૂબ વિચારવા જેવું છે. પણ તમને દીકરા વગેરે પર જેટલો પ્રેમ આવે છે તેટલો પ્રેમ સાધર્મિક ઉપર કયાં આવે છે ? દુનિયામાં સ્નેહી માટે લાખો ખર્ચાય છે,પણ સાધર્મિક ધર્મમાં સ્થિર થાય તે માટે કાંઇ પણ કરવા જોગું થાય છે ? કુટુંબીઓ માટે હજારો ખર્ચાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, કેમકે, ત્યાં તો ભોગની લાલસા છે. બાળકને ઉછેળો એ સેવા નથી. પણ મોહ છે. ગરીબનાં દુઃખી બાળકને લઇને રમાડો તો કદાચ લાગેય ખરૂં કે દયાના અંકુરા ફુટયા.

જૈનકોમમાં શ્રીમંતો છે, છતાં એક પણ ધર્મસંસ્થા એવી તાજી નથી કે, જે બરાબર ધર્મપ્રચાર કરે. ધર્મસંસ્થાને પૂછે કોણ ? એ તો નધણીયાતું મકાન. ગામમાં મંદિર એક હોય અને ઘર સો હોય, પણ મંદિર પર આપત્તિ આવે તો સૌ એમ કહે કે, હું એકલો શું કરૂં ? ઘેર આપત્તિ આવે તો એ એકલો કરે, કારણ કે, ઘર તો પોતાનું માન્યું છે. એક રક્ષક છતાં ઘર સચવાય અને સો છતાં મંદિર ઘવાય, એ શું ? સુધારકોની દ્રષ્ટિ મંદિરના દ્રવ્ય ઉપર ગઇ, પણ તમારા કોઇના ઘરના દ્રવ્ય પર કેમ ન ગઇ ? જાણે છે કે, માલિક જીવતા છે અને અહીં તો બધા માલિકો ઊંઘતા પડયા છે. જો એમ ન જાણતા હોય તો ભકતોએ રાજીખુશીથી સમર્પેલ દ્રવ્ય સામે લવારો કેમ જ હોય ? ખરેખર, આજે ધર્મસ્થાન એટલે નધણીયાતી વસ્તુ થઇ પડી છે. કહે છે કે, ' મંદિરમાં અમારો પણ હક્ક કરતા આવનારાઓને કહો કે, મંદિર ઉપર હક્ક વાણીયાઓનો નથી, પણ જેઓ મંદિર માટે ભોગ આપનારા છે તેઓનો છે. મંદિરની પૂજા પણ ન કરતા હોય, એવાને તો હક્કની વાત કરવાનો પણ અધિકાર નથી. અસલ તો શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞાને માનનાર અને તેનો શકિત મુજબ અમલ કરનારને જ અધિકાર છે. લિમિટેડ કંપનીના ભાગીયા ઘણા તે માત્ર નફાના જ હોય છે ? નહિ. ખોટમાં જેનો ભાગ એનો જ નફામાં પણ ભાગ હોય છે. ખોટ ભરે તે જ નફો પણ લે. ખોટ ન ભરે એ નફો માગે એ કદી જ ન બને. એ જ રીતે ભકિત નહિ, સેવા નહિ અને ભકિતથી સમર્પિત થએલા પૈસા ઉપર ઈચ્છિત હક્ક, કાયદેસર લડનાર, કાન પકડીને તેવાને અનધિકારી ઠરાવી શકે છે. હક્કના નામે ઉપાશ્રયમાં કુસ્તીના અખાડા ન તો ખેલી શકાય કે ન તો ખેલાવી શકાય. ધર્મ અને ધર્મિને નથી ઓળખી શકયા એનું જ આ પરિણામ છે. ધર્મ અન ધર્મિની ઓળખાણ થાય અને શકિત મુજબ એ ઉભયની સેવા થાય, તો દુઃખ માત્ર દૂર થાય અને સુખ માત્ર આવી મળે. દુઃખના નાશનો અને સુખની પ્રાપ્તિનો એ અનુપમ ઉપાય છે.

ધર્મમય વર્તનનો અદ્ભુત પ્રભાવ :

વજ્રકર્ણના વલણથી સિંહોદર રાજા પ્રસન્ન તો થયો જ હતો. વજ્રકર્ણની પ્રાર્થનાથી રામચંદ્રજીએ, તેની પ્રતિજ્ઞાને આડે નહિ આવવા માટે ભમરની સંજ્ઞાથી ફરમાવ્યું અને સિંહોદર રાજાએ તે ફરમાન કબૂલ કર્યું. એક ફરમાનની કબૂલતની સાથે જ લક્ષ્મણજીએ તેને છૂટો કર્યો. લક્ષ્મણજીથી વિમુકત થયા થકા સિંહોદર રાજા એકદમ વજ્રકર્ણને ભેટી પડયા. ભેટી પડયા એટલું જ નહિ પણ આચાર્ય કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે તે મુજબ સિંહોદર રાજાએ પણ પરમ પ્રીતિથી રામચંદ્રજીની સાક્ષીમાં, જેમ ભાઇને અડધું રાજ્ય આપે તેમ વજ્રકર્ણ રાજાને અડધું રાજ્ય આપ્યું.

જે એક અભિગ્રહના પાલનની રજા નહોતો આપતો, તે સિંહોદર રાજા તે તેના ધર્મવર્તનથી સદ્ભાવયુકત બનીને અડધું રાજ્ય આપવાને તૈયાર થઇ ગયો. એ શું ધર્મનો ઓછો પ્રભાવ છે ? ધર્મમય વર્તન યોગ્ય આત્મામાં સદ્ભાવ પેદા કર્યા વિના રહેતું જ નથી.

એ પછી સૌએ પરસ્પરના પ્રેમનું પ્રદર્શન કરવા માંડયું. પ્રથમ તો દશાંગપુરના રાજા વજ્રકર્ણે, અવંતિ દેશના માલિક સિંહોદર રાજા પાસેથી તેમની પટ્ટરાણી શ્રીધરાદેવીનાં તે કુંડલો માગીને વિદ્યુદંગને આપ્યાં. અવંતિપતિના કોપની ખબર આપનાર વિદ્યુદંગને વજ્રકર્ણ રાજા ન ભૂલ્યા. વિદ્યુદંગને જે વસ્તુ ઇષ્ટ હતી તે વસ્તુ વજ્રકર્ણ રાજાએ પોતાના સ્વામી પાસેથી માંગીને પણ આપી. સિંહોદર રાજાએ પણ માગતાની સાથે જ એ વસ્તુ સદ્ભાવપૂર્વક સમર્પી. એ પછી વજ્રકર્ણ રાજાએ પોતાની આઠ કન્યાઓ, અને સામંત સહિત સિંહોદર રાજાએ પોતાની ત્રણસો કન્યાઓ લક્ષ્મણજીને આપી. સંસારમાં આવો ઉત્તમ જામાતા મળવો દુર્લભ છે, એમ માની સૌએ પોતપોતાની કન્યાઓ લક્ષ્મણજીને આપી ; પણ આપણે જાણીએ છીએ કે લક્ષ્મણજીને પોતાના વડિલ બંધુની સાથે વનમાં પરિભ્રમણ કરવાનું છે, એટલે એ કન્યાઓને સ્વીકાર કરીને લક્ષ્મણજી કરે શું ? એજ કારણે તેઓએ કન્યાઓ આપ્યા બાદ લક્ષ્મણજીએ તેઓને કહ્યું કે , હાલમાં તમારી કન્યાઓ તમારી પાસે રહો; કારણકે પિતાજીએ રાજય ઉપર અમારા ભાઇ ભરતને સ્થાપન કરેલ છે ; એ કારણે સમયે હું જયારે રાજયને અંગીકાર કરનારો થઇશ ત્યારે તમારી કન્યાઓને પરણીશ. હાલમાં તો અમે મલયાચલ ઉપર જઇને રહીશું.

લક્ષ્મણજીના આ કથનના ઉત્તરમાં 'હા' એ પ્રમાણે કહીને વજ્રકર્ણ અને સિંહોદર- એ બન્નેય રાજાઓ ઊભા રહ્યા. એ પછી એ બેય રાજાઓને રામચંદ્રજીએ જવાની આજ્ઞા આપી. જવાની આજ્ઞા પામેલા એ બન્નેય રાજાઓ પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા. અને સીતાજી તથા લક્ષ્મણજીની સાથે રામચંદ્રજી, ત્યાં રાત્રિ ગાળીને સવારના પહોરમાં આગળ ચાલી નીકળ્યા. આગળ જતાં તે ક્રમે કરીને કોઇ પણ નિર્જલ પ્રદેશે પહોંચ્યા.

[૬]

નિર્દંભ સમર્પણ અવશ્ય ફલે જ :

એ વાત સમજી શકાય એવી છે કે, રામચંદ્રજી ને લક્ષ્મણજી જેવા પુરૂષસિંહો માટે આવું અટવીનું ભ્રમણ દુ:ખ કર નથી પણ સીતાદેવી માટે તો ઘણું જ દુ:ખકર છે. રામચંદ્રજી એ નિર્જલ પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા એટલામાં સીતા દેવી પિપાસિત-તરસ્યાં બની ગયાં. આવી કારમી અટવીમાં તૃષાતુર બનવું એ સહજ છે. જે દેશમાં એ તરસ્યાં

બન્યા તે પ્રદેશ પાણી વિનાનો છે. આ સ્થિતિમાં બોલ્યા વિના બેસવા સિવાય બીજો ઉપાય પણ શો હોઇ શકે ? અને કોઇપણ ઉપાય ન હોવાથી સીતાદેવી એક વૃક્ષની નીચે બેઠાં. ચકોર એવા રામચંદ્રજી આકૃતિ ઉપરથી પરખી જાય એવા હતા અને પરખી પણ લીધું. સ્વામિની સાચી સેવા અવશ્ય ફળે છે, એ વસ્તુ આ પ્રસંગે સમજી લેવા જેવી છે. સીતાજી પતિને સમર્પિત છે, તો તેમની સઘળી ચિંતા રામચંદ્રજી વિના કહ્યે જ રાખે છે. એ જ રીતે જો આત્મા દેવ, ગુરુ અને ધર્મનો આરાધક બની જાય તો એની ચિંત એને પોતાને રાખવી જ પડતી નથી, પણ નિર્દંભ સમર્પણ જોઇએ. નિર્દંભ સમર્પણ વિના એવી આશા રાખવી એ નકામી છે.

સીતાદેવીનું સમર્પણ નિર્દંભ હતું, એ જ કારણે રામચંદ્રજીનાં અંતરમાં સીતાદેવી માટે પૂરતી કાળજી હતી. એ કાળજીના યોગે જ સીતાદેવી ન બોલ્યાં, તો પણ તેમની આકૃતિ અને રીતભાત ઉપરથી રામચંદ્રજી સમજી ગયા કે 'આ તૃષા તુર થયેલ છે.' એ કારણથી તરસ્યાં થયેલ સીતાજી વૃક્ષની નીચે બેઠાં કે તરત જ રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને પાણી શોધી લાવવાની આજ્ઞા કરી. આવા પાણી વિનાના પ્રદેશમાં પણ પાણી લાવવાની આજ્ઞાથી લક્ષ્મણજી આનંદ પામે છે. આવી બંધુભકિત કોઇ વિરલમાં જ હોય છે. 'આવા પાણી વિનાના પ્રદેશમાં તે પાણી કયાંથી મળે ?' આવો વિચાર કર્યા વિના પણ પૂજ્યની આજ્ઞા મળતાંની સાથે જ લક્ષ્મણજી પાણી લાવવા માટે ચાલી નીકળ્યા. આવા પાણી વિનાના પ્રદેશમાં પાણી, શોધ વિના મળવું એ સંભવિત નથી. આજ્ઞાના અમલ માટે લક્ષ્મણજી પાણી શોધ માટે અટવીમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

કામ, એ આત્માનો કારમો શત્રુ :

એ રીતે પાણીની શોધ માટે ચાલ્યા જતા લક્ષ્મણજીએ દૂરથી મિત્રની માફક વલ્લભ, આનંદને પેદા કરનાર અને અનેક કમળોથી અલંકૃત એક સરોવરને જોયું. પાણી વિનાના પ્રદેશમાં આવા પ્રકારના સુંદર સરોવરનું દર્શન એ આનંદજનક નીવડે એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. આપત્તિના સમયમાં મિત્રનું દર્શન આનંદજનક છે એ જેમ સમજાય તેવું છે, તેમ જ્યાં પાણી મળવાનું સંભવિત ન હોય તે પ્રદેશમાં આવા પ્રકારના સરોવરનું દર્શન આનંદજનક નીવડે એ પણ સમજાય તેવું જ છે. જ્યાં થોડા પણ પાણીની પ્રાપ્તિ અસંભવિત ગણાય, ત્યાં આવા પ્રકારના સરોવરના દર્શનથી મિત્રદર્શન જેવો આનંદ થવો એ સહજ છે. આપત્તિના સમયમાં જેમ મિત્રનું દર્શન પણ વલ્લભ લાગે છે, તેમ પાણી વિનાના પ્રદેશમાં સરોવરનું દર્શન પણ અવશ્ય વલ્લભ લાગે જ.

દૂરથી એવા આનંદજનક સરોવરના દર્શન થવાથી પ્રસન્ન થઇને લક્ષ્મણજી જે સમયે સરોવર પાસે પહોંચ્યા, તે સમયે કુબર નામના નગરનો અધિપતિ કલ્યાણમાલા નામનો રાજા તે સરોવર ઉપર ક્રીડા કરવાને માટે આવેલો હતો. ક્રીડા કરવા માટે આવેલા તે રાજાએ પાણી માટે સરોવર ઉપર આવેલા લક્ષ્મણજીને જોયા.

કામની અકમનીયતા એવી ભયંકર છે કે એ સામાન્ય આત્માને સ્વસ્થ રહેવા દેતી જ નથી. શરમ કે મર્યાદાનો વિનાશ કરવો એ કામને માટે સહજ છે. કામપરવશ આત્માઓ કોઇ પણ સ્થળે સંયમ જાળવી શકતા જ નથી. કામને પરાધીન બનેલા આત્માઓ પોતાની જાતને પણ ભૂલી જાય છે. પુરૂષના વેષમાં રહેલ કલ્યાણમાલા લક્ષ્મણજીનું દર્શન થતાંની સાથે જ ભૂલી ગઇ કે અત્યારે હું એક રાજા છું. એ ભૂલી જવાને લઇને લક્ષ્મણજીનાં દર્શનની સાથે જ તે રાજા, ભેદનશીલ છે સ્વરૂપ જેનું એવાં કામબાણોથી એકદમ જ ભેદાઇ ગયો.

વિચારો કે કામ, એ એક આત્માનો કેવો કારમો શત્રુ છે ? કલ્યાણમાલા જાણે છે કે, 'આજે હું કુબરપુરના એક રાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ છું અને રાજાનાં રૂપમાં છું' : આ પ્રમાણે જાણવા છતાં પણ એ શત્રુએ એના આત્માને પરાજિત કરી દીધો. એ પરાજિતતાના પ્રતાપે એ પોતાના સ્વરૂપને ગુપ્ત ન જ રાખી શકયો. કામશત્રુની આવા પ્રકારની વિષમતા ને ભયંકરતા જાણવા છતાં, જેઓ નથી ચેતતા તેઓ ખરે જ શોચનીય છે.

કામની વિષમતાથી અજાણ એવો કલ્યાણમાલા નામનો રાજા લક્ષ્મણજીનાં દર્શનથી પોતાનું ભાન ભૂલ્યો અને એથી એકદમ કામનાં ભેદી જ નાખનારાં બાણોથી ભેદાયો : એવી દશામાં આવી પડેલા તે રાજાએ, લક્ષ્મણજીને પોતાના અતિથિ બનવાનું આમંત્રણ કરવા માટે નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે 'આપ મારા ભોજનના અતિથિ થાવ.'

જેમ કલ્યાણમાલા રાજા લક્ષ્મણજીના દર્શનથી કામાતુર બનીને, ભેદી નાખનારાં કામનાં બાણોથી એકદમ ભેદાઇ ગયા, તેમ એવી અવસ્થામાં આવી પડેલા તે રાજાને જોઇને વિશિષ્ટ વિચક્ષણતાને ધરનારા લક્ષ્મણજીના હૃદયમાં શો વિચાર આવ્યો ? એનું વર્ણન કરતાં પણ કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય મહારાજ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કિ કલ્યાણમાલા નામના રાજાના મુખ ઉપર થયેલા કામ સંબંધી વિકારને અને એના શરીરનાં લક્ષણોને જોઇને લક્ષ્મણજીએ વિચાર્યું કે આ નારી છે પણ કોઇ પણ કારણથી પુરૂષના વેષને ધરનારી બનેલી છે.

આ પ્રમાણે વિચારીને 'ભોજનના અતિથિ બનવાના કરેલા આમંત્રણ'નો જવાબ આપતાં શ્રી લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે 'અહીંથી નજીકના દેશમાં પોતાની ભાર્યા સાથે મારા પ્રભુ છે : તેમના વિના હું ભોજન કરતો નથી.'

રામચંદ્રજી કલ્યાણમાલાને પૂછે છે :-

આ ઉત્તમ પુરૂષના સ્વામી પોતાની ભાર્યા સાથે પાસેના જ પ્રદેશમાં બિરાજમાન છે.' - એમ જાણતાંની સાથે જ તે કલ્યાણમાલા નામના રાજાએ કલ્યાણકારક આકારને ધરનારા અને પ્રિય બોલનારા એવા પોતાના પ્રધાન પુરૂષો દ્વારા સારી રીતથી અભ્યર્થના કરીને સીતાદેવીની સાથેજ રામચંદ્રજીને ત્યાં અણાવ્યા. હૃદયની વાસનાને પૂર્ણ કરવા માટે દુનિયાના પ્રાણીઓ સઘળું જ કરવાને સજ્જ હોય છે. 'જેને જોવાથી પોતાને કામે વશ કરેલ છે, તેના સ્વામી પણ અહીં પધારે તો પછી બાકી જ શું રહે ?' આ માન્યતાથી એ વાત સાંભળતાંની સાથે જ આનંદમાં આવી ગયેલ તેણે, તરતજ પ્રધાનપુરૂષો કે જેઓ સુંદર આકારવાળા હોઇ મધુરૂં બોલનારા હતા, તેઓના જે સરોવર ઉપર લક્ષ્મણજી હતા ત્યાં પધારવા માટે આમંત્રણ કરવાને મોકલી આપ્યા. તેઓએ પણ ત્યાં જઇને એવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરી કે જે પ્રાર્થનાના યોગે રામચંદ્રજી પણ સીતાજીન સાથે ત્યાં પધાર્યા. સીતાદેવી સાથે પધારતાં રામચંદ્રજીને જોઇને ભદ્ર બુદ્ધિને ધરનાર તે કલ્યાણમાલા રાજાએ રામચંદ્રજીને અને સીતાદેવીને પણ નમસ્કાર કર્યો અને તે જ સમયે તે ઉભયને માટે પટકુટી (તંબુ)ને સ્થાપન કરાવી.

રામચંદ્રજી જેવા પોતાના અતિથિ થાય, તે છતાં પણ ગુપ્ત જ રહેવાનો આડમ્બર કરવાથી આફત ટળે એમ નહિ લાગવાથી, તે કલ્યાણમાલા રાજાએ પોતાના બનાવટી પુરૂષવેશને દૂર કર્યો અને સ્ત્રીવેષને સજ્યો. સ્નાન અને ભોજન કરીને પરવાર્યા બાદ રામચંદ્રજી તે પટકુટીમાં બિરાજ્યા હતા, ત્યાં તે પોતાના વાસ્તવિક સ્ત્રીવેષને ધરનાર બનીને, તે રાજા પરિવાર વિના માત્ર એક મંત્રીની સાથે રામચંદ્રજી પાસે આવ્યો.

એક તો સ્ત્રીજાતિ સ્વભાવથી જ શરમાળ હોય છે, જ્યારે આ તો એકવાર પુરૂષના વેષમાં દ્રષ્ટિગોચર થયા પછી પોતાના વેષમાં હાજર થાય છે, એટલે એની લજ્જા અધિક હોય એ સહજ છે. એ સાહજીક લજ્જાના યોગે, રામચંદ્રજીની પાસે આવતાં જ કલ્યાણમાલાનું મુખ નીચું નમી જાય છે રામચંદ્રજી પણ 'સ્ત્રી હોવા છતાં પુરૂષના વેષમાં શા માટે રહે છે ?' એ જાણવાને આતુર હતા; એ જ કારણે લજ્જાથી નમી ગયેલા મુખવાળી કલ્યાણમાલાને પ્રશ્ન રૂપે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, 'હે ભદ્ર ! તું પુરૂષના વેષ દ્વારા સ્ત્રીભવને શા કારણથી ગોપવે છે ?'

આ પ્રશ્નો પ્રત્યુત્તર આપવા પૂર્વક પ્રાર્થના કરતાં સ્ત્રીજાતિમાં રહેલા તે કલ્યાણમાલા નામના કુબરપતિએ આ પ્રમાણેં કહ્યું કે, આ કુબર નામના મહાપુરનો વાલિખિલ્ય નામનો રાજા હતો અને એ રાજાને પૃથ્વી નામની

પ્રિયા હતી. કોઇ એક દિવસે એ વાલિખિલ્ય રાજાની પૃથ્વી નામની પ્રિયા ગર્ભવતી થઇ : એ જ અરસામાં યુદ્ધ માટે આવેલા મ્લેચ્છ મહાભટો, તે વાલિખિલ્ય રાજાને બાંધીને લઇ ગયા. તે પછી તે પૃથ્વીદેવીએ મને પુત્રી તરીકે જન્મ આપ્યો; અને સુબુદ્ધિ નામના મંત્રીએ 'પુત્રને જન્મ આપ્યો છે' એ પ્રમાણેની ઉદ્‌ઘોષણા કરાવી. અમારા સ્વામી સિંહોદરને પણ પુત્રજન્મના જ સમાચાર જણાવ્યા. પુત્રજન્મના સમાચાર જાણીને અમારા એ સ્વામીએ કહેરાવ્યું કે, વાલિખિલ્ય રાજાના આગમન સુધી આ નવો જન્મેલો બાળક ત્યાં રાજા હો. : આ કારણથી મૂળથી પુરૂષવેષને ધરનારી અને ક્રમે કરીને વધતી હું, માતા અને મંત્રીજન સિવાયના અન્ય લોકથી પુત્રી તરીકે ઓળખાતી જ નથી. 'હું પુત્રી તરીકે જન્મી છું' એવું આજ સુધી મારી માતા અને મંત્રીજનને મૂકીને અન્ય કોઇ જ જાણતું નથી. પુત્રી તરીકે જન્મ પામવા છતાં પણ હું જનતામાં પુત્ર તરીકે જ પ્રસિદ્ધ છું. કલ્યાણમાલા નામે પ્રસિદ્ધિને પામેલી હું રાજ્ય કરૂં છું. ખરેખર, મંત્રીઓના મંત્ર વિચાર - સામર્થ્યથી ખોટામાં પણ સત્યતા થાય છે. મંત્રીઓ પોતાના વિચારના બળે ખોટી વાતને પણ સત્ય તરીકે જ પ્રસિદ્ધ કરી શકે છે, અને ઠેઠ સુધી એ જ રીતે ટકાવી શકે છે. હું મારા પિતાની મુક્તિ માટે મ્લેચ્છોને ઘણું ધન આપું છું. એ લોકો ધનને તો ગ્રહણ કરે છે, પણ મારા પિતાને છોડતા નથી; તે કારણથી આપ પ્રસન્ન થાઓ, અને જેમ પૂર્વે આપે સિંહોદરથી વજ્રકર્ણને મૂકાવ્યો, તેમ હાલમાં તે મ્લેચ્છોથી મારા પિતાને મૂકાવો.

કલ્યાણમાલાની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર :

કલ્યાણમાલા પાસેથી 'તે શા માટે સ્ત્રી છતાં પુરૂષના વેષમાં રહે છે ?' એનું કરૂણાજનક કારણ જાણવાથી રામચંદ્રજીનું હૃદય દ્રવે એ સહજ છે; અને એવા મહાપુરૂષની આગળ દુઃખી આત્માની દર્દભરી પ્રાર્થના નિષ્ફળ જાય એ ઘટના જ અસંભવિત છે. બન્યું પણ એમ જ. કલ્યાણમાલાની કરૂણા સાથે આશ્ચર્યને પણ પેદા કરનારી કથની અને પ્રાર્થનાના શ્રવણની સાથે જ રામચંદ્રજીએ પણ કહ્યું કે, 'અમે જઇને જ્યાં સુધીમાં તારા પિતાને મ્લેચ્છોથી મૂકાવીએ, ત્યાં સુધીમાં તું પુરૂષવેષમાં પોતાના રાજ્ય ઉપર શાસન કરતી રહે.'

પોતાની પ્રાર્થનાનો આ રીતનો સ્વીકાર સાંભળીને પુરૂષવેષધારિણી તે કલ્યાણમાલા નામની સ્ત્રીએ 'મહાપ્રસાદ- મોટી મહેરબાની' આ પ્રમાણે કહ્યું. આપત્તિના નાશની સંભાવનાથી પણ આનંદ થાય છે, તો 'આવા મહાપુરૂષોના યોગે તો આપત્તિનો નાશ નિશ્ચિત જ છે.' એમ જાણનાર અને માનનાર કલ્યાણમાલાને આનંદ થાય એમાં તો પૂછવું જ શું ?

પોતાના માલિક વાલિખિલ્ય રાજાની મુક્તિ હવે થશે, એમ લાગવાથી, આનંદિત થયેલ અને કલ્યાણમાલાની ભાવનાને પણ જાણનાર સુબુદ્ધિ મંત્રી રામચંદ્રજી પાસે માગણી કરતાં શ્રી લક્ષ્મણજી આ કલ્યાણમાલાના વર હો.

આ પ્રમાણે કહ્યું : એ માગણીનો વિના આનાકાનીએ સ્વીકાર કરતા રામચંદ્રજીએ પણ કહ્યું કે, 'અમે પિતાજીના આદેશથી દેશાંતર જઇશું : દેશાંતર કર્યા બાદ પાછા આવીશું ત્યારે લક્ષ્મણ કલ્યાણમાલાને પરણશે.'

આ પ્રમાણે મંત્રીની માગણીને અંગીકાર કરીને રામચંદ્રજી ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યા. ત્રીજા દિવસની રાત્રિ થોડી બાકી હતી અને માણસો સૂતા હતા, એ અવસરે રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજી સાથે ચાલી નીકળ્યા. પ્રાતઃકાળમાં સીતાજી, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને નહિ જોતી, તે કલ્યાણમાલા પણ ખિન્ન મનવાળી થઇ થકી પોતાના નગરમાં ગઇ અને પૂર્વની માફક જ રાજ્ય કરવા લાગી. પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં અને કોઇને પણ જાણ કર્યા વિના ચાલી નીકળેલા રામચંદ્રજી પણ ક્રમે કરીને નર્મદા નદીએ પહોંચ્યા અને એ નદીને ઉતર્યા. નદી ઉતર્યા બાદ વિંધ્યાટવીમાં પ્રવેશ કરતાં તેમને બીજા પ્રવાસીઓએ તેમ નહિ કરવાની પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ રામચંદ્રજીએ હિંમતપૂર્વક ધૈર્યથી તે વિંધ્યાટવીમાં પ્રવેશ કર્યો.

[૭]

શુભાશુભ શુકનોનો પ્રભાવ :

વિંધ્યાટવીમાં પ્રવેશ કરતાં જ રામચંદ્રજીને આપત્તિને સૂચવનારા અપશુકનની સાથે જ શુભસૂચક શુકન પણ થયા. આ વાતને જણાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, 'તે અટવીની અંદર પ્રવેશ કરતાં તેમને પ્રારંભમાં દક્ષિણ દિશાની અંદર કંટકીવૃક્ષ ઉપર સ્થિત થયેલા કાગડાએ વિરસ શબ્દ કર્યો અને ક્ષીરવૃક્ષ ઉપર રહેલા અન્યે મધુર શબ્દ કર્યો.'

આ અપશુકન અને શુકન, પૌદ્‌ગલિક અશુભ અને શુભની આગાહી આપનારી વસ્તુઓ છે. પણ એથી વિવેકપૂર્વક એની ઉપેક્ષા કરનાર આત્માઓને એની અસર પણ નથી થતી, અને તેઓ એની ગણના પણ નથી કરતા. એ જ હેતુથી આ રીતના અપશુકન અને શુકન, એ ઉભયને જોવા છતાં પણ રામચંદ્રજીને વિષાદ ન થયો અથવા હર્ષ ન થયો; કારણકે શુકનને અને અપશુકનને દુર્બલો ગણે છે. પૌદ્‌ગલિક શુભાશુભથી નહિ મૂંઝાનારા આત્માઓ આવા શુકન કે અપશુકનથી હર્ષ કે વિષાદ ન પામે એ સહજ છે. પણ આથી જેઓ આત્મહિત માટે અનંત ઉપકારીઓએ શુકન આદિ જોવાના કરેલા વિધાનની પણ અવગણના કરે છે, તેઓ બળવાનપણાનો અગર તો મહાપુરૂષપણાનો ઇલ્કાબ નથી જ મેળવી શકતા. એવાઓ માટે તો ઉલટું સ્વચ્છંદી અને આજ્ઞાના વિરાધકપણાનો જ ઇલ્કાબ શાસ્ત્રે તૈયાર રાખ્યો છે. આવા આવા પ્રસંગોનાં રહસ્ય તરફ બેદરકાર બની જેઓ પોતાની જ માની લીધેલી માન્યતાઓને આવા આવા પ્રસંગો દ્વારા સિદ્ધ કરવા મથે છે, 'તેઓ વસ્તુના સ્વરૂપથી જ અજ્ઞાત છે અથવા તો અભિનિવેશના ઉપાસક છે' એમ કહેવું એ વધારે પડતું નથી.

અપશુકન કે શુકન એ પોતાનો પ્રભાવ બતાવ્યા વિના રહેતા જ નથી એ સુનિશ્ચિત છે. પૌદ્‌ગલિક શુભાશુભની દરકારના અભાવે, વિષાદ કે હર્ષથી પર રહેલા રામચંદ્રજીને પ્રથમ અપશુકન થયા છે અને પછી શુકન થયા છે એ નિશ્ચિત છે. અશુભ પછી તરત જ શુભ શુકન થયેલા છે, એટલે પરિણામે સારૂં જ છે એમાં કશી શંકા જ નથી; અને આવા પુણ્યશાળી તથા પરાક્રમી આત્માઓનું પ્રાયઃ એવું કારમું અશુભ થતું જ નથી. અશુભ શુકનના અનુભાવે વિંધ્યાટવીના પ્રવેશની સાથે જ શું બન્યું ? એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

એ વિંધ્યાટવીમાં જતા એવા રામચંદ્રજીએ હથીયાર ઉંચા કરીને ચાલતું, અસંખ્ય હાથી, રથો અને અશ્વોથી ભરપૂર તથા દેશના ઘાતને માટે નીકળેલું મ્લેચ્છોનું સૈન્ય જોયું. તે સૈન્યમાં રહેલો યુવાન સેનાપતિ સીતાને દેખીને સ્મરથી આતુર બન્યો; સ્વચ્છંદ વૃત્તિને ધરનારા તેણે પોતાના મ્લેચ્છોને ઉચ્ચ સ્વરે આજ્ઞા કરી કે ''અરે રે ! આ પથિકોને નસાડી મૂકીને અથવા મારી નાખીને આ સુંદર સ્ત્રીને મારા માટે હરીને લાવો.'' આ પ્રમાણે કહેવાયેલા તે મ્લેચ્છો, તે સેનાપતિની સાથે જ શર અને પાસ આદિ તીક્ષ્ણ પ્રહરણોથી પ્રહાર કરતા થકા રામચંદ્રજીની સામે દોડયા. આનું જ નામ અપશુકનનો પ્રભાવ જેની સંભાવના પણ નહિ એવી એક સેના અચાનક જ સામે આવી, સામે આવી એટલું જ નહિ પણ પોતાની ઉપર જ આવી પડી.

મ્લેચ્છ રાજાની શરણાગતિ :

આવી સેના કે આવી સેનાના આવા ઉત્પાતથી આ મહાપુરૂષો ઓછા જ ગભરાય એમ હોય છે ? સૈન્યને એ મુજબ ધસી આવતું જોઇને લક્ષ્મણજીએ રામચંદ્રજીની સેવામાં આ પ્રમાણે કહ્યું કે, 'હે આર્ય ! હું આ મ્લેચ્છોને કુતરાની માફક જ્યાં સુધીમાં ભગાડી મૂકું, ત્યાં સુધી આપ પૂજ્ય સીતાદેવીને સાથે અહીં રહો.' આ પ્રમાણે

કહીને લક્ષ્મણજીએ ધનુષ્યને દોરી ઉપર ચડાવીને ધનુષ્યનો નાદ કર્યો; અને લક્ષ્મણજીએ કરેલા ધનુષ્યના નાદથી, સિંહના નાદથી જેમ હાથીઓ ત્રાસ પામે તેમ મ્લેચ્છો ત્રાસ પામ્યા.

આમ ધનુષ્યના નાદથી સઘળા મ્લેચ્છોને અને પોતાને પણ કારમો ત્રાસ થયો, એથી એ મ્લેચ્છોના રાજાએ વિચાર્યું કે શરમોક્ષ તો હજુ દૂર છે, પણ જેનો ધનુર્વાદ અસહ્ય છે, તે જો બાણ મૂકશે ત્યારે તો શું એ થઇ જશે ? આ પ્રમાણે વિચારીને તે મ્લેચ્છ રાજા રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો. પાસે આવતાં તેને લક્ષ્મણજીએ ક્રોધથી જોયો. લક્ષ્મણજી દ્વારા ક્રોધથી જોવાયેલા અને દીનમુખવાળા તેણે પાસે આવતાંની સાથે જ શસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો અને રથમાંથી ઉતરીને રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કર્યા.

નમસ્કાર કરીને તેણે પોતાનો વૃત્તાંત કહેતાં કહ્યું કે, 'હે દેવ ! કૌશાંબી નામની નગરીમાં વૈશ્વાનર નામનો બ્રાહ્મણ છે. તે બ્રાહ્મણની સાવિત્રી નામની પત્ની છે. એ ઉભયનો હું રૂદ્રદેવ નામનો પુત્ર છું. હું જન્મથી માંડીને ક્રૂરકર્મા હોવાથી ચોર અને પરસ્ત્રીરકત છું. તેવું કોઇ પણ કર્મ નથી કે જે પાપી એવા મેં ન આચર્યું હોય. કોઇ એક વખત કોઇના ઘરમાં ખાતર પાડતાં ખાતરમુખથી જ હું રાજપુરૂષોથી પકડાયો. રાજપુરૂષો રાજાના હુકમથી મને શૂળી ઉપર ચઢાવવા લઇ ગયા. તે વખતે કોઇક શ્રાવક વ્યાપારીએ પ્રાણીવધના સ્થાનની પાસે જેમ દીન બોકડાને જૂએ તેમ દીન એવા મને શૂળીની પાસે જોયો અને દંડ આપીને મૂકાવ્યો. તે મહાત્મા વણિકે 'ફરીથી ચોરી કરીશ નહિ' આ પ્રમાણે કહીને મને છોડાવ્યો. તે પછી તે દેશનો મેં ત્યાગ કર્યો. ભ્રમણ કરતો હું આ પલ્લીમાં આવ્યો. અહીં આવ્યા પછી હું 'કાક' એ નામથી પ્રસિદ્ધિને પામ્યો અને ક્રમે કરીને આ પલ્લીપતિપણાને પામ્યો. અહીં રહલો હું લુંટારાઓ દ્વારા ગામ, નગર અને વસતિ આદિને લુટું છું અને હું પોતે જઇને રાજાઓને પણ બંદીવાન બનાવીને લઇ આવું છું.'

આ પ્રમાણેનું પોતાનું વૃત્તાંત કહ્યા બાદ આજ્ઞાની પ્રાર્થના અને અવિનયની ક્ષમાપના કરતાં, એ મ્લેચ્છરાજાએ રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, 'હે સ્વામીન્ ! હું હવે આપને વ્યંતરની માફક વશવર્તી છું, માટે આપ ફરમાવો કે, આપનો કિંકર એવો હું શું કરૂં ? : આપ મારા અવિનયને સહન કરો.'

આવી પડેલી આપત્તિ એક ટંકાર માત્રથી કોઇના પણ લોહીના પાત વિના એકદમ આ રીતેઅટકી ગઇ, એ પ્રભાવ પુણ્યોદયભર્યા પરાક્રમ સાથે શુભ શુકનનો પણ મનાવો જ જોઇએ. ભયંકર ઉન્માદે ચઢેલા મ્લેચ્છરાજાનું મન એક ટંકાર માત્રથી એકદમ દ્રવી ગયું અને જોતજોતામાં શરણે થઇ ગયો. એ વસ્તુમાં શુભ શુકનનો પણ હિસ્સો છે જ. પુણ્યોદય વિના કશુંજ શુભ નથી થતું એ વાત સાચી છે, એની સાથે એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે કે શુભ શુકન પણ પુણ્યોદયને સૂચવનાર છે.

[૮]

જેટલું બળ તેટલી ક્ષમા હોવી જોઇએ :

આપણે એ જોયું કે રામચંદ્રજીને વનવાસમાં આગળ વધતાં ને વિંધ્યાટવીમાં પ્રવેશ કરતાં જ અપશુકન અને શુકન બન્ને થયા; પણ એથી વિષાદ કે હર્ષ પામ્યા વિના તે આગળ વધ્યા, આગળ વધતાં તેમણે સામેથી દેશના ઘાત માટે નીકળેલા સૈન્યને જોયુ; એ સૈન્ય પોતાનાં હથિયારો સજ્જ કરીને જ ચાલતું હતું; એ સૈન્યમાં હાથી, ઘોડા અને રથોની સંખ્યા અસંખ્ય હતી એ સૈન્યનો સેનાપતિ યુવાન હોઇ સર્વ પાપોમાં પારાયણ હતો. એ યુવાન સેનાપતિ સીતાદેવીનાં દર્શનની સાથે જ કામને પરવશ બની ગયો. સ્વચ્છંદ વૃત્તિને ધરનારા તે સેનાપતિએ કામની પરવશતાના પ્રતાપે કોઇ પણ જાતનો વિચાર કર્યો વિના પોતાના મ્લેચ્છોને ઉચ્ચ સ્વરે આદેશ કર્યો કે, 'આ બે મુસાફરોને નસાડી મૂકીને અથવા મારી નાખીને મારા માટે આ સુંદર સ્ત્રીને હરી લાવો.'

વિચારો કે કામની પરવશતા આત્મા ઉપર કેવું વિચિત્ર પરિણામ આણે છે ? કામની પરવશતાએ સામેથી આવનારા તેજસ્વી પુરૂષો અને સ્ત્રી કોણ છે ? એનો પણ વિચાર કરવાની શકિત સેનાપતિમાં રહેવા દીધી નહિ. કામની પરવશતાથી વિચારવિકલ બનેલા સેનાપતિએ પોતાના મ્લેચ્છો ઉપર છેલ્લામાં છેલ્લી આજ્ઞા ફરમાવી દીધી. કામની પરવશતા પુરૂષની પુરૂષાર્થશકિતનો પણ કારમી રીતે નાશ કરે છે. જે આત્માઓ કામને પરવશ બને છે તે આત્માઓની બુદ્ધિ ઠેકાણે નથી રહેતી. મોટા મોટા આત્માઓ પણ કામની પરવશતાથી પામર બને છે, તો આ બિચારા મ્લેચ્છોના સેનાપતિની શી ગુંજાશ કે એ આવી દશામાં વિચક્ષણ રહી શકે ? કામની પરવશતાના યોગે વિચક્ષણતાથી રહિત થઇ ગયેલા સેનાપતિએ, પોતાના મ્લેચ્છોને ગમે તેમ કરીને પણ સામે આવતી સુંદર સ્ત્રીને ઉઠાવી લાવવાની આજ્ઞા ફરમાવી દીધી.

છતાં આપણે જોઇ ગયા કે એ આજ્ઞાનો અમલ મ્લેચ્છોએ તરત જ કર્યો. એ મ્લેચ્છો પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા મળતાંની સાથે જ પોતાના સ્વામીની સાથે બાણ આદિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોના પ્રહાર કરતા રામચંદ્રજીની સામે દોડયા. એ રીતે મ્લેચ્છોને ધસ્યા આવતાં જોઇને લક્ષ્મણજીએ પોતાના વડિલબંધુ પ્રત્યે વિનંતિ રૂપે કહ્યું કે, 'હે પૂજ્ય ! આપ આ મ્લેચ્છોને કુતરાની માફક હું ભગાડી દઉં, ત્યાં સુધી દેવીની સાથે અત્રે જ વિરાજો.' આ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મણજીએ બળનો ઉપયોગ નહિ કરતાં, ધનુષ્યને દોરી ઉપર ચડાવીને તેનો નાદ કરવા દ્વારા માત્ર બળનું દર્શન જ કરાવ્યું.

બળવાન્, આવેશયુકત બને તો બહુ ભયંકર : એ જ કારણે જેટલું બળ તેટલી ક્ષમા હોવી ઘટે. લક્ષ્મણજી જેટલા બળવાન છે તેટલા જ ક્ષમાશીલ છે. બળ વધે તેમ ક્ષમા વધવી જ જોઇએ. જેને વાતવાતમાં ઝટ ગુસ્સો આવે છે, તે વસ્તુતઃ નબળોજ છે પણ બળવાન નથી. સમર્થ પુરૂષો વાતવાતમાં હથીયાર છોડતા નથી, કેમકે એમનાં બાણ છૂટયા પછી પાછાં હાથમાં આવતાં નથી અને ધાર્યું નિશાન વિંધે જ છે બળવાન પુરૂષો જો વાતવાતમાં હથિયાર છોડે તો જગત્‌માં જીવે કોણ ? વળી સમર્થ પુરૂષો દયાળુ પણ એવા હોય છે કે દુશ્મનને પણ ચેતવ્યા વિના તો તેઓ કંઇ કરે જ નહિ, મહા બળવાન લક્ષ્મણજી જાણે છે કે, 'આ પામરોને ખબર નથી કે, અમે કોણ છીએ !' અને એ જ કારણે આ રીતે ધસી આવતા પામરો સામે પોતાના બળનો ઉપયોગ નહિ કરતાં, તમે જેની સામે ધસી આવો છો એ કોઇ સામાન્ય નથી - એમ જણાવવા માટે સાચા બળનુ દર્શન કરાવતાં ધનુષ્યનો માત્ર ટંકાર જ કર્યો.

ટંકાર માત્રથી વિવેકની જાગૃતિ :

પણ આપણે જોઇ ગયા કે આ ટંકારને પણ એ મ્લેચ્છો ન સહી શકયા; અને સિંહનાદથી જેમ હાથીઓ ત્રાસ પામી જાય છે, તેમ એક ટંકાર માત્રથી તે લોકો ત્રાસ પામી ગયા. આ ત્રાસથી સેનાપતિએ પણ વિચાર્યું કે જેનો ધનુર્નાદ પણ અસહ્ય છે, તેના શરમોક્ષની તો વાત જ શી ? આથી સ્પષ્ટ કે કામની પરવશતાથી વિવેકવિકલ બનેલા સેનાપતિમાં ત્રાસથી પણ વિવેકની જાગૃતિ થઇ : અને એ જાગૃતિના પ્રતાપે એ સમજી શકયો કે, 'જેઓની સામે હું ધસું છું, તે કોઇ સામાન્ય પુરૂષો નથી પણ મહાપુરૂષો છે.' લક્ષ્મણજીએ પણ એક ટંકાર માત્રથી તે સેનાપતિને સમજાવી દીધું કે, 'તારી અસંખ્ય સેના માટે પણ હું એક જ બસ છું.' અને એક જ ટંકારે કામવશ સેનાપતિની સાન ઠેકાણે આણી દીધી. થોડી પણ યોગ્યતા ધરાવનારને ત્રાસ પણ સુધારે છે. આ સેનાપતિ માટે પણ એમ જ બન્યું. એક ટંકાર માત્રથી તેનામાં વિવેકની જાગૃતિ થઇ ગઇ.

ત્રાસથી થયેલી વિવેકની જાગૃતિના પ્રતાપે એ સેનાપતિએ ઇકરાર પૂર્વક શરણનો સ્વીકાર જ કર્યો છે. એ જોતાં આપણે જોઇ ગયા કે, એક જ ટંકારથી સેનાપતિ સાવધ થઇ ગયો. ત્રાસજનક ટંકારથી સાવધ થયેલા તેણે વિચાર્યું કે આવા ટંકારના શ્રવણ પછી થોડો પણ સામનો કરવો એ મૂર્ખતા છે. જેના ટંકારમાં આટલી તાકાત

છે, એનો શરમોક્ષ સામાન્ય હોય જ નહિ, માટે ટંકાર માત્રથી ચેતવનારને બાણ છોડવાની સ્થિતિમાં મૂકવો, એ જાતે મૃત્યુને આમંત્રવા સમાન છે.

ત્રાસથી થયેલી વિવેકની જાગૃતિના પ્રતાપે એ સેનાપતિએ ઇકરાર પૂર્વક શરણનો સ્વીકાર જ કર્યો છે. એ જોતાં આપણે જોઇ ગયા કે, એ જ ટંકારથી સેનાપતિ સાવધ થઇ ગયો. ત્રાસ જનક ટંકારથી સાવધ થયેલા તેણે વિચાર્યું કે આવા ટંકારના શ્રવણ પછી થોડો પણ સામનો કરવો એ મૂર્ખતા છે. જેના ટંકારમાં આટલી તાકાત છે, એનો શરમોક્ષ સામાન્ય હોય જ નહિ, માટે ટંકાર માત્રથી ચેતવનારને બાણ છોડવાની સ્થિતિમાં મૂકવો, એ જાતે મૃત્યુને આમંત્રવા સમાન છે.

કરેલા પાપનો સરલતા પૂર્વક ઇકરાર :

આ પ્રકારના વિચારથી એ સેનાપતિએ સમય ગુમાવ્યા વિના રામચંદ્રજીનું શરણ સ્વીકારવાનો નિશ્ચય કરતાંની સાથે જ તે રામચંદ્રજીની પાસે આવવા લાગ્યો. પાસે આવીને તરત જ શસ્ત્રોને મૂકી દઇને તે દીનમુખે રથમાંથી ઉતર્યો અને લક્ષ્મણજીએ તેને ક્રોધથી જોયો, તે છતાં પણ તેણે તો રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કર્યા. નમસ્કાર કર્યા એટલું જ નહિ, પણ પોતાનાં પાપોનો ઇકરાર કરવા પૂર્વક શરણનો સ્વીકાર કરતાં પણ તેણે કહ્યું કે,

'હે દેવ ! હું કૌશાંબીપુરીના વૈશ્વાનર બ્રાહ્મણ અને તેની સાવિત્રી નામની પત્નીનો રૂદ્રદેવ નામને દીકરો છું. હું જાતે બ્રાહ્મણ છતાં પણ જન્મથી ક્રૂર કર્મનો કરનારો છું, ચોટ્ટો છું, પરદારા લંપટ છું અને કોઇ પણ કુકર્મ એવું નથી, કોઇ પાપ એવું નહિ હોય કે જે પાપાત્મા એવા મેં નહિ કર્યું હોય. જેવો હું નાપાક છું તેવા જગત્‌માં ધર્મી પણ પડયા છે. એક વખત ખાતર પાડતાં જ સીપાઇઓએ મને પકડયો; રાજાએ મને શૂળીએ ચઢાવવા હૂકમ ફરમાવ્યો. રાજપુરૂષો મને શૂળી પાસે લઇ ગયા. પ્રાણીવધના સ્થાનની પાસે રહેલા બોકડાની માફક શૂળી પાસે દીન થઇને ઉભેલા મને એક દયાળુ શ્રાવકે દીઠો. તેણે રાજ્યને દંડ આપી મને બચાવ્યો અને ફરી ચોરી કરીશ નહિ એવી શિખામણ આપી. મને છોડાવ્યા પછી મેં એ દેશનો ત્યાગ કર્યો. ત્યાંથી હું પાપી આ પલ્લીમાં આવી ચઢયો અને કાક નામથી વિખ્યાત થઇ પલ્લીપતિનું નાયકપણું પણ પામ્યો. લૂંટારાઓ મારફત નગર વગેરેને લૂંટું છું અને જાતે જઇને રાજાઓને પણ બાંધીને પકડી લાવું છું. પણ હે સ્વામીન્ ! હવે હું વ્યંતર જેમ વશ થાય તેમ આપને આધીન છું. મારા અવિનયને માફ કરો અને આજ્ઞા ફરમાવો કે હું આપની શી સેવા કરૂં ?'

આવા પણ પૂર્વે હતા. એવાઓ પાપ કરીને છૂપાવતાં નહિ, પણ પ્રસંગ આવે ખૂલ્લા થતાં, ખુલ્લી રીતે કહેતાં. એવાઓને યોગ્ય સામગ્રી મળી જાય તો સારા થતાં પણ વાર ન લાગે. આજે તો જાુઠાને સત્યવાદી કહેવરાવવું છે. શાખ વગર શાહ કહેવરાવવું છે. એક ઉત્તમ કામ કર્યા વિના શેઠ કહેવરાવવું છે. બુદ્ધિનો છાંટો નહિ અને વિદ્વાન મનાવરાવું છે. આવાઓનો શી રીતે ઉદ્ધાર થાય ? આવાઓ ધર્મશૂર નથી બની શકતા, પણ પ્રસંગે પાપથી કંપી પાપને કબુલ કરનારા અને ધર્મને શરણે જનારા જ ધર્મશૂર બની શકે છે. પુણ્યશાળીના દર્શન માત્રથી પાપનો ઇકરાર કરવાની વૃત્તિ એ આત્માની યોગ્યતા સૂચવે છે. એ યોગ્યતાના યોગે જ સેનાપતિએ પાપોના ઇકરારપૂર્વક શરણનો સ્વીકાર કર્યો.

આ પ્રસંગથી એ વાત બહુ જ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે કે જગત માત્ર સુખનું અર્થી છે પણ આપત્તિનું અર્થી નથી. આપત્તિનું વાસ્તવિક ભાન થઇ જાય તો આફતથી ભરેલાં અને આફતને આણતાં પૌદ્‌ગલિક સુખોનો પરિત્યાગ ઘોર અંતરાયનો અવરોધ ન હોય તો સહજ છે. આથી ખરી આફત અજ્ઞાન જ છે એ વાત એકદમ ખૂલ્લી થઇ જાય છે. અજ્ઞાન ન હોત તો કોઇ પણ આત્મા દુઃખના કારણરૂપ સુખમાં મૂંઝાત જ નહિ. આફતને જાણ્યા પછી આફતને લેવા કોઇ જ ઇચ્છતું નથી, પણ અજ્ઞાન આફતને સમજવા દે તો ને ? આથી અજ્ઞાન એ જ ખરી

આફત છે. આજ કારણે જ્ઞાનીપુરૂષો અજ્ઞાનને મહાપાપ તરીકે અને સર્વ પાપોના શિરોમણિ તરીકે ઓળખાવે છે. એ અજ્ઞાન જેટલા અંશે ઓછું તેટલા અંશે આત્માનો ઉદય : અજ્ઞાનદશામાં રહેવું અને ઉદય સાધવો તથા આફત ઘટાડવી એ અશકય છે. અજ્ઞાન જ આત્માને આફતના માર્ગે ઘસડી જનાર છે; એ કારણે અજ્ઞાનને જ આફત માનવી એ બુદ્ધિમત્તા છે. અજ્ઞાનને આફત માનનારો આત્મા અજ્ઞાનથી બચવાનો અવશ્ય પ્રયત્ન કરે જ, અને એ પ્રયત્નના પરિણામે જરૂર આત્મા આફતથી બચે. લક્ષ્મણજી તરફથી આફતનું ભાન થતાંની સાથે જ સેનાપતિ જાગ્યો અને આફત આવતાં પહેલાં જ મોટાનું શરણ સ્વીકાર્યું. એ જ રીતે જે આત્માને સંસારની દુઃખમયતાનું ભાન થઈ જાય તે આત્મા કોઈ પણ જાતના વિકલ્પ વિના મોક્ષમાર્ગના પ્રકાશક દેવનું અને મોક્ષમાર્ગના પ્રચારક ગુરૂનું શરણ અવશ્ય સ્વીકારે જ; શરત એટલી કે સંસારને સુખમય સમજાવનાર એ જ કારણે ભયંકર આફતરૂપ એવું જે અજ્ઞાન તે ટળવું જોઈએ.

અનુકંપા એ ધર્મપ્રભાવનાનું અંગ છે :

વધુમાં આ પ્રસંગ અનુકંપાની ધર્મપ્રભાવકતાનું નિદર્શન પણ સારી રીતે કરાવે છે. મહાપાપી એવા પણ એ મ્લેચ્છોના સેનાપતિએ પોતાનાં પાપોનો ઇકરાર કરતાં એ વાત પણ જણાવી કે, 'હું આજે જીવતો છું તે એક શ્રાવકની દયાના પ્રતાપે જ. કારણ કે ખાતર પાડતાં પકડાયેલા મને રાજાએ શૂળી ઉપર ચઢાવી દેવાનો હુકમ કર્યો હતો; અને એ હુકમના આધારે મને શૂળી પાસે લઇ જવામાં આવેલો, પણ એક શ્રાવકે શૂળી પાસે દીન તરીકે મને ઉભેલો જોયો અને જોતાંની સાથે જ એ દયાળુ શ્રાવકે પોતાના ઘરનો દંડ ભરીને પણ મને છોડાવ્યો હતો.'

આ ઉપરથી અનુકંપાની ધર્મપ્રભાવકતા સારામાં સારી રીતે સમજી શકાય તેમ છે. કારણ કે એક મહાપાપી પણ એ વાતને ભૂલતો નથી : અને એવા આત્માને મહાત્મા તરીકે ઓળખાવીને એ મહાત્માએ પોતાને આપેલી સુંદર સલાહ પણ કહી બતાવે છે. ખરેખર હિતશિક્ષાપૂર્વકની રક્ષા, પ્રભુશાસનની ભાવપૂર્વકની દ્રવ્ય અનુકંપા છે. એવી ઉત્તમ અનુકંપાનો ઉપાસક ધર્મી આફતમાં આવેલાને બચાવે અને ભવિષ્યના હિતની શિખામણ દે; પણ વિચિત્ર વિકલ્પો કરીને બચાવવાનું સામર્થ્ય છતાં બચાવ નહિ કરીને હૃદયને ક્રૂર ન જ બનવા દે. એવા ધર્મિની અનુપમ ધર્મશીલતાએ પાપના યોગમાં પડેલા ઉપર પણ એ છાપ પાડી દીધી કે, દુનિયામાં આવા ધર્માત્મા પણ પણ છે. એ છાપ કોઈ ભૂંસવા માગે તો પણ ન ભૂંસાય. ધર્મી તેનું નામ કે જે હિંસકના પણં યોગ્ય હૈયામાં આવી છાપ પાડે. એ છાપથી પણ ઘણા પામી જાય. ધર્મી છતી શકિતએ કોઈને દુઃખી જોઈ જ ન રહે. ધર્મી દુઃખ ટાળવાની પોતાની તાકાતનો અવશ્ય ઉપયોગ કરે જ. અનુકંપાથી ભરેલા હૃદયવાળા ધર્માત્માઓ અનેક આત્માઓને ધર્મની સન્મુખ કરનારા થવા સાથે અનેકને ધર્મના પ્રશંસક બનાવી દે છે. અનુકંપાની આવા પ્રકારની ધર્મપ્રભાવકતાનો જ એ પ્રભાવ છે કે એક મહાન્ પાપાત્મા પણ અવસરે પોતાનાં પાપોનો ઇકરાર કરતાં અનુકંપાના કરનાર ધર્માત્માને નથી ભૂલતો અને એ મહાત્માની હિતશિક્ષાને સ્મૃતિની બહાર નથી કરતો.

એક ધર્માત્માના પ્રતાપે બચી ગયેલ અને ત્રાસથી શરણે આવીને પોતાના પાપોના ઇકરાર કરવાપૂર્વક આધીન થઈને આજ્ઞા માગતાં એ મ્લેચ્છોના સેનાપતિને આજ્ઞા આપતાં રામચંદ્રજીએ ફરમાવ્યું કે 'વાલિખિલ્ય રાજાને તું છોડી દે.' આ પ્રમાણે કહેવાયેલા એ કિરાતરાજાએ તે વાલિખિલ્ય નામના રાજાને છોડી દીધો. રામચંદ્રજીની કૃપાથી મુકિત પામેલા વાલિખિલ્ય રાજાએ પણ રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કર્યા. આ પછી રામચંદ્રજીએ તે કાક નામના કિરાતરાજાને બીજી આજ્ઞા એ કરી કે, 'આ વાલિખિલ્ય રાજાને એમના કુબર નામના નગરમાં મૂકી આવ. આ આજ્ઞાના યોગે તે કાક નામનો કિરાતપતિ તે વાલિખિલ્ય રાજાને કુબર નામના તેના નગરમાં લઇ ગયો.'

[૯]

એક બાજુ આતિથ્ય અને બીજી બાજુ અપમાન :

નગરમાં પહોંચેલા તે વાલિખિલ્ય રાજાએ પુરૂષવેષને ધરનારી અને કલ્યાણમાલા નામની પોતાની પુત્રીને જોઇ. આ કલ્યાણમાલાનો જન્મ વાલિખિલ્ય રાજાના પકડાઇ ગયા પછી થયેલો છે એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ. રામચંદ્રજીની સહાયથી પિતા - પુત્રીનો ચિરકાળે મેળાપ થયો. ચિર સમયે એકત્રિત થયેલ એ કલ્યાણમાલા અને વાલિખિલ્ય રાજાએ પરસ્પર રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીના સઘળાય વૃત્તાંતને કહ્યો. કલ્યાણમાલાએ રામચંદ્રજી આદિનો પોતાને મેળાપ કઇ રીતે થયો ? અને થયા પછી પોતે શું કર્યું ? એ વગેરે સઘળી વાત પોતાના પિતાશ્રીને જણાવી અને વાલિખિલ્ય રાજાએ પોતાની મુક્તિ શી રીતે થઇ એ વગેરે જણાવ્યું.

રામચંદ્રજીની આજ્ઞા મુજબ વાલિખિલ્ય રાજાને તેના નગરે પહોંચાડયા પછી કિરાતપતિ કાક કયાં ગયો તેનું અને વાલિખિલ્ય રાજાને તેના નગરે પહોંચાડી આવવાની કાકને આજ્ઞા કર્યા પછી રામચંદ્રજી કયાં પહોંચ્યા તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે તે પછી એટલે વાલિખિલ્ય રાજાને તેમના નગરે પહોંચાડયા પછી કાક પણ પોતાની પલ્લિએ ગયો અને રામચંદ્રજી પણ વાલિખિલ્ય રાજાને તેના નગરે મૂકી આવવાની કાકને આજ્ઞા કર્યા બાદ નીકળ્યા અને વિંધ્યાટવીને લંઘીને તાપી નામની મહાનદીએ પહોંચ્યા.

તાપી નામની મહા નદીએ પહોંચેલા અને તાપી નદીને ઉતરીને આગળ ચાલતાં રામચંદ્રજી તે દેશના પ્રાંતભાગ ઉપર રહેલા અરૂણગ્રામ નામના એક ગામમાં પહોંચ્યા. ત્યાં સીતાજી તરસ્યા થવાથી લક્ષ્મણજીની સાથે રામચંદ્રજી, કોપ કરનાર અને અગ્નિહોત્રી કપિલ નામના બ્રાહ્મણના ઘરમાં ગયા; એટલે તે ઘરમાં રહેલી તે કપિલ નામના બ્રાહ્મણની પત્ની સુશર્મા નામની બ્રાહ્મણીએ તે રામચંદ્રજી આદિ ત્રણને ભિન્ન ભિન્ન આસન આપ્યું, અને પોતે જાતે એ ત્રણે જણને સ્વાદિષ્ટ અને શીતલ પાણી પાયું. આ રીતે એ સુશર્મા નામની બ્રાહ્મણી રામચંદ્રજી આદિનું આતિથ્ય કરી રહી છે. એટલામાં પિશાચ જેવો ભયંકર તે કપિલ નામનો બ્રાહ્મણ આવ્યો. ઘેર આવેલા તેણે પોતાના ઘરમાં બેઠેલા તે રામચંદ્રજી આદિ ત્રણેને જોયાં. તે ત્રણને પોતાના ઘરમાં બેઠેલા જોઇને રોષાયમાન થયેલા તે બ્રાહ્મણે પોતાની પત્નીને કહ્યું કે,

'હે પાપિણી ! આ મલિન લોકોનો પ્રવેશ તેં મારા ઘરમાં કેમ આપ્યો ? આવા મલિન લોકોનો પ્રવેશ ઘરમાં કરાવીને તેં મારા અગ્નિહોત્રને અપવિત્ર કરી નાખ્યું.' આ રીતે એ જ ઘરમાં રામચંદ્રજી આદિનું ઘરની સ્ત્રી તરફથી આતિથ્ય થયું અને પુરૂષ તરફથી અપમાન થયું. વિશ્વમાં પ્રકૃતિનું ઔષધ નથી હોતું તે આનું નામ. આકૃતિથી પણ ઉત્તમ જણાતાં આત્માઓને દેખતાંની સાથે જ ગુસ્સો, એને પ્રકૃતિના દોષ સિવાય બીજું કહેવાય પણ શું ?

આજ્ઞાપાલન એ કુલીનોનો ધર્મ :

પણ આ રીતના અપમાનને લક્ષ્મણજી કેમ સહન કરે ? આ કાંઇ બ્રાહ્મણીનું જ અપમાન ન હતું, પણ પોતાના પૂજ્યોનુંય અપમાન હતું. એવા કારમા અપમાનને નહિ સહી શકવાથી લક્ષ્મણજીએ, એ પ્રમાણે આક્રોશ કરતા તે ક્રૂર બ્રાહ્મણને ક્રોધથી હાથીની જેમ ઉપાડીને ભમાડવા માટે આકાશમાં ઉંચો કર્યો.

ખરે જ ફરજને સમજતાં આત્માઓ આવા સમયે શાંત નથી જ રહી શકતા. પૂજ્યોનું અપમાન અને યોગ્યનો તિરસ્કાર એ સજ્જન આત્માને પણ તપાવ્યા વિના નથી જ રહેતો. ફરજનું પણ ભાન નહિ ધરાવતાં એવા આત્માઓ સજ્જનની કક્ષામાં નથી આવી શકતા. લક્ષ્મણજીને પોતાની ફરજનું ભાન પૂરેપુરૂં હતું અને એથી જ

તેઓ એ પાપી બ્રાહ્મણને શિક્ષા કરવા માટે પ્રવૃત્ત થયા; પણ રામચંદ્રજીએ જોયું કે લક્ષ્મણજીના ક્રોધનું પરિણામ આ એક પામર આત્માના નાશમાં જ આવવાનો સંભવ છે. એ કારણથી તરત જ રામચંદ્રજીએ પણ લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે,

'હે માનનું મર્દન કરનાર વત્સ લક્ષ્મણ ! આ કીટ માત્ર ઉપર કોપ શું કરવો ? અર્થાત્ આ કીડા જેવા આદમી ઉપર કોપ કરવો એ ઠીક નથી. માટે આ રાડો પાડતાં એવા પણ અધમ બ્રાહ્મણને તું મૂકી દે.' રામચંદ્રજીના આ પ્રકારના શાંત્વનથી લક્ષ્મણજીનો ગુસ્સો શમી ગયો. ખરે જ, ઉત્તમ આત્માઓનો ગુસ્સો કોઇ જાુદી જ જાતનો હોય છે, અને એવા યોગ્ય જાતિના ગુસ્સાના શાંત્વનની રીત પણ આવા પ્રકારની અનોખી જ હોવી જોઇએ.

એક પામરને યથેચ્છ વર્તન કરતો જોઇને ગુસ્સામાં આવી ગયેલા લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી એકદમ શાન્ત થઇ ગયા અને શાન્ત થઇ ગયેલા તેમણે તે બ્રાહ્મણને ધીમે રહીને મૂકી દીધો. આજ્ઞાપાલન એ કુલીનોનો પરમધર્મ છે. એ ધર્મના જ પ્રતાપે લક્ષ્મણજી એકદમ રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી તે બ્રાહ્મણને છોડી દે છે. આ જાતના આજ્ઞાપાલનનું દર્શન આજે દુર્લભ થઇ પડયું છે, એનું કારણ એકલું આજ્ઞાપાલનનું જ અયોગ્યપણું છે એમ નથી, પણ આજ્ઞા કરનારાઓને આજ્ઞા કરતાં અને આજ્ઞાદાતા તરીકે જીવતાં નથી આવડતું એ પણ છે. આજ્ઞા કરવાની હદે પહોંચેલા આત્માઓએ આજ્ઞાદાતા તરીકે જીવતાં અને આજ્ઞા કરતાં શિખવું જોઇએ. જો એમ થાય તો યોગ્ય આત્માઓ તો અવશ્ય આજ્ઞાનું પાલન કરતાં થાય જ. લક્ષ્મણજીએ તે બ્રાહ્મણને છોડી દીધા પછી, રામચંદ્રજી સીતાજી અને લક્ષ્મણજીની સાથે તે બ્રાહ્મણના ઘેરથી ચાલી નીકળ્યા. ગમન કરતાં તે ક્રમે કરીને બીજા એક મોટા અરણ્યમાં પહોંચ્યા. એ અરણ્યમાં પહોંચ્યા ત્યારે જે સમયે કાજળના જેવા શ્યામ મેઘો થાય છે, તે સમય એટલે વર્ષાઋતુનો સમય આવ્યો. એ સમયના સ્વભાવ પ્રમાણે વરસાદ વરસવા લાગ્યો. વરસાદ વરસતો હતો એ કારણે રામચંદ્રજી એક વડના વૃક્ષની નીચે બેઠા અને આપણે વર્ષાકાળને આ વડવૃક્ષની નીચે જ પસાર કરીએ, આ પ્રમાણે તેમણે લક્ષ્મણજી આદિને જણાવ્યું.

[૧૦]

પુણ્યનો અદ્ભુત અને અચિંત્ય પ્રભાવ :

વિશ્વમાં પુણ્યનો પ્રભાવ અજબ હોય છે. રામચંદ્રજી આદિ ત્રણેય પુણ્યશાળી આત્માઓ છે એ નિઃસંશય છે. પુણ્યશાળી મનુષ્યોથી દેવતાઓ પણ ડરે છે. આ સ્થળે પણ એવો જ બનાવ બને છે. રામચંદ્રજીના - આપણે આ વર્ષાકાળ આ વડ નીચે પસાર કરીશું - આ વાકયને સાંભળવાથી વડવાસી દેવ પણ ગભરાયો. કારણ કે આવા પુણ્યશાળી મહાપુરૂષને તમે અહીં રહેશો નહિ એમ પણ કહેવાય નહિ અને રહે એ પણ એવાને પાલવે નહિ. આ કારણે આ પુણ્યશાળી મહાપુરૂષના પુણ્ય પ્રતાપને નહિ સહી શકવાથી એ દેવે શું કર્યું ? એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

તે વડવૃક્ષનો અધિદેવતા ઇભકર્ણ નામનો યક્ષ રામચંદ્રજીના તે વચનને એટલે - આપણે વર્ષાકાળ આ વડવૃક્ષની નીચે પ્રસાર કરીશું - આ વચનને સાંભળીને ગોકર્ણ નામના પોતાના સ્વામીની પાસે ગયો; તેણે પોતાના તે સ્વામીને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે, 'હે સ્વામીન્ ! કોઇ દુઃસહ તેજવાળા મહાપુરૂષોએ મને તે મારા આવાસરૂપ વડવૃક્ષથી કાઢી મૂકયો છે. તે કારણથી હે પ્રભો ! આપ રક્ષણરહિત એવા મારૂં રક્ષણ કરો. કારણ કે તેઓ સઘળીએ વર્ષાઋતુ મારા વડવૃક્ષની નીચે જ રહેશે.' પોતાના સેવકદેવના મુખથી એ પ્રમાણેની વાત સાંભળીને

ગોકર્ણ નામના યક્ષસ્વામીએ પોતાના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકયો; ઉપયોગ મૂકવાથી અવધિજ્ઞાન દ્વારા જાણીને વિચક્ષણ એવા તે યક્ષસ્વામીએ પોતાની પાસે ફરિયાદ કરવા આવેલા ઇભકર્ણને કહ્યું કે, 'આ બે જે તારે ઘેર આવેલા છે, તે કોઇ સામાન્ય પુરૂષો નથી પણ આઠમા બળદેવ અને વાસુદેવ છે અને એ જ કારણથી એ બેય મહાપુરૂષો પૂજાને યોગ્ય છે.'

એ પ્રમાણે પોતાના સેવકદેવને કહીને તે ગોકર્ણ નામનો યક્ષાધિપતિ બેસી ન રહ્યો; પણ જે અટવીમાં રામચંદ્રજી આદિ હતાં તે અટવીમાં રાત્રે આવ્યો; રાત્રિના સમયે આવીને તે દેવે રામચંદ્રજી માટે નવ યોજનના વિસ્તારવાળી, બાર યોજન લાંબી, ધન અને ધાન્ય આદિથી પૂર્ણ, જેનો કિલ્લો અને પ્રાસાદો ઊંચા છે એવી અને વ્યાપારની વિવિધ વસ્તુઓથી ભરેલાં બજારોની શ્રેણિવાળી આવી રામપુરી નામની નગરી બનાવી, અને પ્રાતઃકાળે મંગળ શબ્દથી જાગેલા રામચંદ્રજીએ તે વીણાધારી યક્ષને અને મોટી ઋદ્ધિવાળી તે નગરીને જોઇ.

આવી ઋદ્ધિવાળી નગરીને એકજ રાત્રિમાં તૈયાર થયેલી જોઇને વિસ્મિત થયેલા રામચંદ્રજીને તે યક્ષસ્વામીએ કહ્યું કે, 'હે સ્વામીન્ ! આપ મારા સ્વામી છો અને અતિથિ છો; હું ગોકર્ણ નામનો યક્ષ છું અને આપના માટે મેં આ નગરીને બનાવી છે; મારી આપને વિનંતિ છે કે સપરિવાર એવા મારાથી રાત્રિ-દિવસ સેવાતાં આપ, અહીં આપની ઇચ્છા હોય તેટલા સમય સુધી આપની રૂચિ પ્રમાણે સુખપૂર્વક રહો.'

આ પ્રમાણે તે યક્ષ દ્વાર પ્રાર્થના કરાયેલા રામચંદ્રજી, યક્ષપુરૂષોથી સેવાતાં થકા ત્યાં સીતાજી અને લક્ષ્મણજીની સાથે સુખપૂર્વક રહ્યા. જંગલમાં પણ મંગલ જે કહેવાય છેતે આનું જ નામ. પુણ્યા જ્યાં હોય ત્યાં સાથે જ રહે છે. વડની નીચે વર્ષાઋતુને પસાર કરવા ઇચ્છતા આત્માઓ માટે પુણ્યે આ સ્થિતિ વગર પ્રયત્ને ઉભી કરી દીધી. દેવતાઓ પણ પુણ્યને આધીન હોય છે. પુણ્યના બળે વગર બોલાવ્યે યક્ષાધિપ રાતના આવ્યો, અનુપમ નગરી રચી, સેવામાં હાજર થયો અને સઘળી જ જાતની પોતાથી શકય સેવા આરંભી દીધી.

આ રીતે રામચંદ્રજી સીતાદેવી અને લક્ષ્મણજી ઉભયની સાથે પુણ્યના પ્રભાવે જંગલમાં પણ મંગલનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. એ અરસામાં આતિથ્ય કરવાને બદલે અપમાન કરનારો અરૂણ ગ્રામવાસી કપિલ નામનો બ્રાહ્મણ, કોઇ એક દિવસ યજ્ઞમાં હોમવાના એક જાતના કાષ્ઠ આદિને માટે હાથમાં કુહાડો લઇને ભ્રમણ કરતો - જે મહા અરણ્યમાં દેવે બનાવેલી નગરીમાં રામચંદ્રજી આદિ આનંદ કરે છે તે મહાઅરણ્યમાં આવ્યો.

તે મહાઅરણ્યમાં આવેલા તે બ્રાહ્મણે તે નગરીને જોઇ. એ નગરીને જોતાંની સાથે જ તેને અચંબો થયો. આવા અરણ્યમાં નગરીનું દર્શન અને તે પણ સુંદરમાં સુંદર નગરીનું દર્શન અવશ્ય અચંબો ઉત્પન્ન કરે એ નિઃસંશય છે. આવા અરણ્યમાં અસંભવિત મનાતી એ નગરીને તે બ્રાહ્મણે જોઇ અને અચંબાથી પોતાના ચિત્તમાં તે બ્રાહ્મણ વિચારવા લાગ્યો કે, આ તે શું માયા છે ! અથવા ઈંદ્રજાલ છે ! અથવા ગાંધર્વપુર છે !

આવા પ્રકારના વિસ્મયભરેલા વિચારમાં પડી ગયેલા તે બ્રાહ્મણે ત્યાં આગળ માનુષીના રૂપને ધરનારી અને સુંદર અલંકાર તથા સુંદર વસ્ત્રવાળી એક યક્ષિણીને જોઇ. એવી યક્ષિણીને જોઇને તે યક્ષિણી પ્રત્યે તે બ્રાહ્મણે પ્રશ્ન કર્યો કે,

''कस्येयं नूतना पुरी '' 'આ નવી નગરી કોની છે ?'

તે યક્ષિણીએ બ્રાહ્મણના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે, 'નામે કરીને રામપુરી એવી આ નવી નગરી રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજીના માટે ગોકર્ણ નામના યક્ષે કરેલી છે : આ નગરીમાં દયાના સાગર એવા રામચંદ્રજી દીન આદિને ઘણું ઘણું દાન આપે છે. અહીં જે જે દુઃખી આવ્યો તે સર્વ કૃતાર્થ થયેલો છે.'

આ રીતે એક સામાન્ય પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તે યક્ષિણીએ સઘળી જ હકીકત કહી. તે યક્ષિણીએ સઘળી હકીકત કહેતાં એ પણ કહ્યું કે, 'આ નગરીનો વિધાતા ગોકર્ણ નામનો યક્ષ છે. એ યક્ષે આ નગરી રામચંદ્રજી, સીતાદેવી અને લક્ષ્મણજીને માટે બનાવેલી છે. આ નગરીનું નામ રામપુરી છે . આ નગરીમાં વસતા રામચંદ્રજી ખરે જ દયાના સાગર છે. દયાના સાગર હોવાથી એ મહાપુરૂષ દીન આદિને ઘણું જ દાન આપે છે. એ મહાપુરૂષના દાનના પ્રતાપે આ નગરીમાં આવેલ કોઇ પણ દુઃખી કૃતાર્થ થયા વિના પાછો જતો જ નથી.'

ઉત્તમ આત્માઓની ઉદારતા અનુપમ હોય છે :

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉત્તમ આત્માઓની ઉદારતા અવસર પામી આવિર્ભાવ પામ્યા વિના રહેતી નથી. ઉદાર આત્માઓની ઉદારતાની પ્રશંસા વિના કહ્યે જ થાય છે. મળેલું સાચવી જ રાખનારાઓની અને મળેલું ભોગવનારાઓની સંખ્યા આ વિશ્વમાં મળવી સહજ છે, પણ મળેલાનો ત્યાગ કરનારાઓની સંખ્યા મળવી એ દુર્લભ છે. ઉદારતા એ ત્યાગને ખેંચી આણનારો મહા ગુણ છે. ઉદાર આત્માઓ માટે સઘળો જ ધર્મ સહજસાધ્ય બને છે. ઉદારતા ગુણ આત્માને સાચો ત્યાગી બનાવવામાં પરમ સહાયક છે. પોતાની પાસેની સારી વસ્તુ સ્વ - પરના ભેદ વિના આપવાની વૃત્તિને પ્રાપ્તિ ઉદાર આત્માઓ માટે કષ્ટસાધ્ય નથી. ઉદાર આત્માઓની ઉદારત કોઇ પણ પ્રસંગે ઝળકયા વિના રહેતી જ નથી. રામચંદ્રજી જેવા મહાપુરૂષમાં એ ગુણ હોય એ કાંઇ આશ્ચર્યજનક નથી. સામગ્રીના અભાવમાં પણ જે મહાપુરૂષની ઉદારતા, કંઠમાં રહેલી સુવર્ણ રત્નની માળા પણ અપાવી દે : એ ઉદારતા આવી સામગ્રીમાં કેમ જ આવું દાન ન દેવરાવે. એ દાનના પ્રતાપે જ દેવો પણ એના ગુણો જ્યા ત્યાં ગાવા મંડી પડે છે. રામચંદ્રજીના ઉદારતા ગુણથી રંજિત થઇ ગયેલી યક્ષિણીએ આ નવી નગરી કોની છે ? આટલો જ પ્રશ્ન પૂછનાર બ્રાહ્મણ પ્રત્યે નગરી કોની છે અને શા માટે તથા કોના માટે બનાવી છે એ જણાવવા સાથે રામચંદ્રજીની અજોડ ઉદારતાનું વર્ણન પણ કરી દીધું.

એ વર્ણન સાંભળતાંની સાથે જ જન્મથી આરંભીને દરિદ્રતાથી સળગી રહેલો કપિલ ગાંડા - ઘેલા જેવો બની ગયો. એને એમ લાગ્યું કે હવે મારી દરિદ્રતા પણ ભાગી જશે. દરિદ્રતા ભાગી જશે એવી સંભાવના માત્રથી પણ તે ખુશ થઇ ગયો. ખુશીમાં આવી ગયેલા તે પોતાની પાસે રહેલા કાષ્ટના ભારને છોડી દીધો અને તે યક્ષિણીના ચરણોમાં ઢળી પડયો.

કાષ્ટભારને છોડીને અને યક્ષિણીના ચરણોમાં નમી પડીને તેણે બીજો પ્રશ્ન કર્યો. 'હે દોષરહિત ! તું મને કહે કે હું રામચંદ્રજીને કેવી રીતે દેખી શકું ?'

રામચંદ્રજીની અનુપમ ઉદારતાને જાણીને કપિલ રામચંદ્રજીનાં દર્શનને માટે ઉત્સુક બની ગયો. લક્ષ્મી પ્રત્યેની અભિલાષા આત્માને કેવો દીન બનાવી દે છે એ સમજવા માટે આ પ્રસંગ સુંદર છે. આ યક્ષિણી કાંઇ લક્ષ્મીની દાતાર નથી, પણ લક્ષ્મીના દાતારને મળવાનો ઉપાય બતાવનારી છે એમ લાગવાની સાથે જ તે બ્રાહ્મણે પોતે પ્રયત્નથી મેળવેલ કાષ્ટના ભારને ફેંકી દીધો અને તરત જ તે યક્ષિણીના ચરણમાં ઢળી પડયો, અને તેનો પ્રત્યે ઘણી જ નમ્રતાથી અને ભકિત ભરેલા શબ્દોથી પ્રશ્ન કયો કે, 'હે દોષરિહત ! તું મને એ કહે કે મને રામચંદ્રજીનાં દર્શન કેવી રીતે થાય ? '

આ પ્રશ્નનો ઉપાયસૂચક ઉત્તર આપતાં તે યક્ષિણીએ પણ કહ્યું કે, 'આ નગરીમાં ચાર દ્વારો છે અને દરરોજ આ નગરીની રક્ષા યક્ષો દ્વારા થાય છે; એ કારણથી આ નગરીમાં પ્રવેશ થવો એ દુર્લભ છે, આટલું છતાં પણ આ નગરીમાં પ્રવેશ કરવાનો એક ઉપાય છે, અને તે એ કે આ નગરીમાં આવેલા પૂર્વ દ્વારે એક શ્રી જિનેશ્વરદેવનું મંદિર છે, તે મંદિરને વિધિપૂર્વક વંદન કરીને અને શ્રાવક થઇને જો તું જશે તો તું પ્રવેશ પામી શકશે.'

આ ઉત્તર દ્વારા તમે સમજી શકશો કે ધર્માત્માઓનું ધ્યેય કોઇ પણ આત્મા ધર્મ પામે એ મુખ્ય હોય છે. એ ધ્યેયના પ્રતાપે જ રામચંદ્રજીએ આ નગરીમાં પ્રવેશ પણ ધર્માત્માઓ માટે જ સુલભ રાખ્યો છે.

[૧૧]

ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ ત્યાગીની સેવક છે :

આપણે આ શ્રી ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરૂષચરિત્ર નામના મહાકાવ્યના સાતમા પર્વની અંદર સીતાહરણ નામના પાંચમાં સર્ગમાં એ જોઇ ગયા કે,

પિતાજીનાં વચનનું પાલન કરવા ખાતર વનવાસ માટે ચાલી નીકળેલા રામચંદ્રજી, વિંધ્યાટવી લંઘીને અને તાપી નામની મહાનદી ઉતરીને એક મહા અરણ્યમાં આવી લાગ્યા. એ અરણ્યમાં આવ્યા એ સમયે વર્ષાઋતુ આવી લાગેલી હતી અને વરસાદ વરસતો હતો, એથી રામચંદ્રજી એક વડના વૃક્ષ નીચે બેઠા અને બોલ્યા કે, 'આ વર્ષાકાળ આપણે અહીં જ વિતાવીએ.' આથી એ વડવૃક્ષનો અધિષ્ટાતા ઇભકર્ણ નામનો યક્ષ ભય પામ્યો અને ભય પામેલા તેણે પોતાના સ્વામી ગોકર્ણ નામના યક્ષની પાસે જઇને ફરીયાદ કરી કે, 'સ્વામીન્ ! કોઇ દુ:સહ તેજને ધરનારા પુરૂષોએ તે મારા આવાસ રૂપ વડવૃક્ષથી મને કાઢી મૂકયો છે, અને તેઓ આ આખોય વર્ષાકાળ મારા વડવૃક્ષની નીચે પસાર કરવાના છે; માટે હે પ્રભો ! શરણ રહિત એવા મારૂં આપ રક્ષણ કરો.'

આ ઇભકર્ણ યક્ષ ભયથી સ્વયં ભાગી ગયો છે, છતાં કહે છે કે, મને કાઢી મૂકયો. આ કથનને સાંભળતાં જો સ્વામીનું ભેજાું ઠેકાણે ન હોય તો ગુસ્સો આવ્યા વિના રહે જ નહિ, પણ આ ઇભકર્ણ નામના યક્ષનો સ્વામી ગોકર્ણ સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ હોઇ મજેનો હતો. નાયક મજેનો હોય તો ખોટી ફરિયાદ કરવા જનારને સમજાવે. માટે કહું છું કે, માથે શોભતા નાયકને ધારણ કરો. અધમનું નાયકપણું ન સ્વીકારો. યોગ્ય નાયક ન મળે તો નાયક વિનાના રહો, પણ નાલાયક નાયકની આગેવાની ન સ્વીકારો. યોગ્ય સ્વામીના પ્રતાપે ઇભકર્ણ યક્ષ પણ પુણ્યાત્માઓની અવગણનાના પાપથી બચ્યો.

ઇભકર્ણનો સ્વામી ગોકર્ણ નામનો યક્ષ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ હોઇ, સુસ્વામી હોવાથી સેવકની ફરિયાદ સાંભળતાંની સાથે ઉકળી ન ઉઠયો; પણ પોતાના અવધિજ્ઞાનથી એ ફરિયાદ સાચી છે કે ખોટી ? અને એ તેજસ્વી પુરૂષો કોણ છે ? એ જાણવનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો. એ પ્રયત્નના પ્રતાપે તેણે જાણ્યું કે આ ફરિયાદ ખોટી છે અને એ તેજસ્વી પુરૂષો અન્ય કોઇ નથી પણ બળદેવ અને વાસુદેવ છે આ પ્રમાણે જાણીને તેણે પોતાના સેવક ઇભકર્ણ યક્ષને કહ્યું કે, 'આ તો ઘેર આવેલા આઠમા બળદેવ અને વાસુદેવ છે, માટે તારે અને મારે ઉભયને એ મહાત્માઓ પૂજવા યોગ્ય છે.'

વિચારો કે આ પ્રમાણે સાંભળવાથી ફરિયાદ કરનારને શું થાય ? એ જ કે, ખોટી ફરિયાદનો પ્રશ્ચાત્તાપ, અને એ પશ્ચાત્તાપથી એ પણ ઠરી ગયો અને કાંઇ પણ બોલ્યા - ચાલ્યા વિના જેઓથી ગભરાઇને એ ભાગ્યો હતો તેઓની સેવા માટે પાછો ફર્યો. પોતાનો સેવક સેવા માટે પાછો ફર્યો પણ સ્વામી પોતે પણ કેમ જ બેસી શકે ? યોગ્યની સેવા વિના નહિ રહી શકવાથી તે ગોકર્ણ પણ રાત્રિના ત્યાં પહોંચ્યો અને દેવની અચિંત્ય શકિતનો સાક્ષાત્કાર કરાવતાં તેણે એક જ રાત્રિમાં નવ યોજનના વિસ્તારવાળી, બાર યોજન લાંબી, ધન - ધાન્યથી ભરેલી, ફરતા ઉંચા કિલ્લાવાળી અને અંદર ઉંચા પ્રાસાદોવાળી તથા વિવિધ વસ્તુઓથી ભરેલાં બજારોવાળી નગરી બનાવી, અને એનું નામ રામપુરી પાડયું. આથી 'રામ ત્યાં અયોધ્યા' આ કહેતીનો પણ સાક્ષાત્કાર થયો. ખરેખર, પુણ્ય સાથે જ રહે છે.

એથી જ ભાગ્યવાન્ પુરૂષો ઘેરથી રાજ્ય મૂકીને અટવીમાં આવ્યા તો અહીં પણ રાજ્ય મળ્યું. ત્યાગથી સામગ્રી બધી મળે છે, પણ એવી સામગ્રી મેળવવા માટે તમે ત્યાગ ન કરતા. ખરેખર, ઋદ્ધિ, અને સિદ્ધિ હૃદયના

ત્યાગીની તો સેવિકા છે; પણ જેઓ એ ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિના ગુલામ બને છે, તેઓની તો એ કડકમાં કડક અને કઠોરમાં કઠોર માલિક જ બની બેસે છે; તથા એવી જાતની માલિક બનીને એ પોતાના ગુલામોને યથેચ્છપણે નચાવે છે અને એ નાચ તો આજે પણ આપણને પ્રત્યક્ષ છે. બાકી પોતાનો હૃદયથી સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરનારની તો એ કેવી ગુલામી કરે છે ? એ જાણવા માટે શ્રી તીર્થંકરદેવોનાં દ્રષ્ટાંતો બસ છે. અંતિમ ભવમાં અઢળક લક્ષ્મીનો અનુપમ ત્યાગ કરીને વીતરાગ બનેલા તે પરમતારકોની પાછળ એ ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ ભટકે છે. એ ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ એવી હોય છે કે એ તારકોને જમીન ઉપર પગ પણ ન મૂકવા દે. એ તારકને પગલે પગલે સુવર્ણકમળ તૈયાર, એની મેળે ગોઠવાઇ જાય; છત્ર, ચામર અને સિંહાસન પણ સાથે જ ચાલે, વાયુ પણ પ્રદક્ષિણા કરે, કાંટા પણ અધોમુખા થાય, પક્ષિઓ પણ પ્રદક્ષિણા કરે અને વૃક્ષો પણ નમે. વિચારો કે આ બધું શાથી ? કહેવું જ પડશે કે અનુપમ વિરાગી થઇને વીતરાગ બન્યા એથી. આથી સમજો કે વિરાગી સુખી છે. બાકી જે રાગી બન્યા છે, તે તો ભોગોની હયાતિમાં પણ આશાના આવેગથી દુઃખી જ છે.

અહીં તો વૃક્ષ નીચે જ વર્ષાકાળને વિતાવવાનો નિશ્ચય કરીને સુતેલા પુણ્યાત્માઓ માટે વિના પ્રેરણાએ રાતોરાત જ દિવ્ય નગરી બની ગઇ. જે વખતે નગરી બની તે વખતે રામચંદ્રજી આદિ તો નિદ્રાધીન છે. પ્રાતઃકાળે મંગળ શબ્દોથી જાગૃત થયેલા રામચંદ્રજી દિવ્ય નગરીને તથા પોતાની સામે વીણાધારી યક્ષને જોઇને વિસ્મય પામ્યા. વિસ્મિત થયેલા રામચંદ્રજીને ગોકર્ણ યક્ષે કહ્યું કે, 'હે સ્વામીન્ આપ મારા સ્વામી અને અતિથિ છો. હું ગોકર્ણ નામે યક્ષ છું. આ નગરી મેં આપને માટે બનાવી છે. આપ સુખેથી આપની ઇચ્છાનુસાર અહીં રહી મને તથા મારા પરિવારને સેવાનો લાભ આપો. આપ જ્યાં સુધી અહીં રહેશો ત્યાં સુધી હું પરિવાર સહિત આપની સેવામાં રાત્રિ-દિવસ રહીશ.'

આ રીતની યક્ષની પ્રાર્થનાથી પ્રાર્થિત થયેલા અને યક્ષપુરૂષોથી સેવાતા રામચંદ્રજી, પોતાના ભાઇ લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી સાથે ત્યાં રહ્યાં.

લઘુ કર્મિપણાનો ઉત્તમ પ્રભાવ :

આ પછી આપણે એ પણ જોઇ ગયા કે રામચંદ્રજીએ જે બ્રાહ્મણને ત્યાં તેની પત્નિએ આપેલું પાણી પીધું હતું અને જે કોપાયમાન થયો હતો, તે કપીલ બ્રાહ્મણ, લાકડાં આદિ લેવાને માટે કુહાડો લઇને ભમતો ભમતો રામચંદ્રજી જે અટવીમાં વસ્યા હતા તે અટવીમાં આવ્યો. પહેલા પણ તે આવતો, પણ આ વખતે અહીં નગરી જોઇને તે અજાયબ થયો. અજાયબીના યોગે એ વિચારે છે કે, 'આ ઈંદ્રજાળ છે ? દેવપુર છે ? કે છે શું ?' વિચારમાં પડેલા એણે દૂર ઉભેલી મનુષ્યવેષમાં રહેલી એક યક્ષિણીની જોઇ. તેણે એ યક્ષિણીને પૂછયું કે, 'આ નવી નગરી કોની છે ?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે યક્ષિણીએ કહ્યું કે,

'ગોકર્ણ નામના અહીંના અધિપતિ યક્ષે રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી તથા સીતાજીને માટે આ રામપુરી નામે નવીન પુરી વસાવેલી છે. રામચંદ્રજી પરમદયાનિધિ છે, દીનજનોને અનર્ગલ દાન આપે છે અને જે જે દુઃખી અહીં આવે છે તે સર્વ કોઇ કૃતાર્થ થઇને જાય છે.' આ પ્રમાણે સાંભળીને તરત કપિલ બ્રાહ્મણે લાકડાનો ભારો નીચે નાંખ્યો. આવો દાતાર મળે પછી મજૂરી કરવી કોને ગમે ? તરત તે બ્રાહ્મણ યક્ષિણીના ચરણકમલમાં પડીને બોલ્યો કે, 'એ રામચંદ્રજીનાં દર્શન મને શી રીતે થાય ? એ મને હે દોષરહિત ! કૃપા કરીને તું કહે.'

યક્ષિણીએ પણ કહ્યું કે, 'આ નગરીને દ્વાર ચાર છે, દરેક દરવાજે યક્ષો નિત્ય ચોકી કરે છે; એથી આ નગરીમાં પ્રવેશ કરવો સહેલો નથી પણ દુર્લભ છે, પણ સહેલાઇથી પ્રવેશ કરવાનો એક ઉપાય છે, અને તે એ કે, આ નગરના પૂર્વ દરવાજે એક શ્રી જિનમંદિર છે. એ મંદિરને વિધિપૂર્વક વંદન કરીને શ્રાવક બનીને જો તું જશે તો તું પ્રવેશને પામી શકશે.'

આથી સમજાશે કે સાધર્મિક માટે રામચંદ્રજીએ નગરીમાં પ્રવેશ સુલભ રાખ્યો હતો. પોતાના સાધર્મિકને આ નગરીમાં પેસતાં અટકાવવાની સૌ કોઇને મના હતી. ખરે જ, સાધર્મિકભક્તિ તે આનું નામ. સાધર્મિક માટે આવી દશાને રાખનારા ધર્માત્માઓ આજે કેટલા છે ?

સભામાંથી : સાહેબ ! લાવવા કયાંથી ?

જો લાવવા કયાંથી, તો સમજો કે આ ધર્મિપણાની પોલ છે. સાધર્મિક માટે તો પોતાનું સર્વસ્વ હોવું જોઇએ. આ દશા વિના સાચી સાધર્મિકભક્તિ શકય નથી.

યક્ષિણીએ એ નગરીમાં પેસવાનો ઉપાય બતાવ્યો; એથી અર્થનો અર્થી કપિલ ખુશ થઇ ગયો : અને ખુશ થયેલા તેણે શું કર્યું ? અને પરિણામ શું આવ્યું ? એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, અર્થનો અર્થી કપિલ તે યક્ષિણીની વાણી દ્વારા સાધુઓની પાસે ગયો; સાધુઓની પાસે જઇને તેણે તે સાધુઓને અભિવંદન કર્યું અને સાધુઓની પાસે ધર્મને સાંભળ્યો ધર્મનું શ્રવણ કરવાથી લઘુકર્મી હોવાના કારણે તે બ્રાહ્મણ વિશુદ્ધ શ્રાવક થયો. વિશુદ્ધ શ્રાવક બનેલા તેણે ઘેર જઇને અને ધર્મને કહીને પોતાની ભાર્યાને પણ શ્રાવિકા બનાવી.

અર્થનો અર્થી હોવા છતાં અને અર્થની ખાતર જ સાધુઓ પાસે જવા છતાં, માત્ર એક જ વખતની ધર્મદેશનાથી કપિલ જે રીતે શ્રાવક બન્યો તે તેની લઘુકર્મિતાનો પ્રભાવ છે. આ રીતે કોઇ કોઇ આત્માને વિપરીત ઉદ્દેશે કરવામાં આવેલા ધર્મથી પણ લઘુકર્મિતાના પ્રભાવે લાભ થઇ જાય છે. આ કપિલ મિથ્યાદ્રષ્ટિ હતો, એટલે ધર્મ મોક્ષ માટે જ કરવો જોઇએ એમ જાણતો ન હતો. એ જ કારણે એ પૈસા માટે ધર્મ લેવાને સાધુઓ પાસે આવ્યો હતો અને લઘુકર્મિતાના પ્રભાવે ધર્મ પામી ગયો; પણ આથી સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ગણાતા આત્માએ અર્થ માટે પણ ધર્મ કરાય એમ ન માનવુ જોઇએ. કારણ કે એમ માનનાર આત્મા ધર્મ પામવાને બદલે પામેલા ધર્મને પણ હારી જાય છે, એટલું જ નહિ પણ એ વસ્તુ સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરનાર નહિ માનીને રસપૂર્વક અથવા આગ્રહ પૂર્વક કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનાર વિપરીત ફળને પામનારો થાય છે.

સુગુરૂઓની ધર્મદેશનાનો પ્રતાપ :

સભામાંથી ૦ આ કપિલને સુગુરૂ મળવાને બદલે કુગુરૂ મળ્યા હોત તો શું થાત ?

આ પ્રશ્ન આવે પ્રસંગે અવશ્ય થવો જ જોઇતો હતો અને એનો ઉત્તર એ છે કે, જો કુગુરૂ મળ્યા હોત તો કપિલ વિશુદ્ધ શ્રાવક ન જ બની શકત, એટલું જ નહિ પણ પોતાના મિથ્યાત્વમાં ગાઢ બન્યો હોત.

કપિલનો પરમ પુણ્યોદય કે જેથી એને સુગુરૂઓ મળ્યા. સુગુરૂઓની ધર્મદેશનાના પ્રતાપે તેનામાં ભરાઇ બેઠેલું મિથ્યાત્વ ચાલ્યું ગયું અને સમ્યક્ત્વપૂર્વકનું સુશ્રાવકપણું આવી ગયું એક અર્થના જ અર્થિપણાથી આવેલ આત્માને પરમ શ્રાવક બનાવી દેવો એ સદ્ગુરૂની વાણીનો પ્રભાવ તો ખરો જ. સદ્ગુરૂઓની વાણી, પરમ વીતરાગ શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનને અનુસરનારી હોઇ ધર્મરસનું જ પાન કરાવનારી હોય છે. એવી વાણી અને પોતાની લઘુકર્મિતા એ ઉભયનો યોગ થવાથી કપિલ ગાઢ મિથ્યાદ્રષ્ટિ મટીને સુવિશુદ્ધ શ્રાવક બન્યો, એટલું જ નહિ પણ એણે પોતે ઘેર આવીને પોતાની પત્નીને પણ ધર્મના કથનથી સુશ્રાવિકા બનાવી.

પરમ શ્રાવક બનેલ એ ઉભય દંપતી જન્મથી આરંભીને દરિદ્રતાથી દગ્ધ થયેલાં હતાં; એ કારણથી તે બન્નેય રામચંદ્રજી પાસેથી ધનને માગવા માટે રામપુરીમાં આવ્યા. રામપુરીમાં આવીને તે દંપતીએ પૂર્વ દ્વારે રહેલા તે શ્રી જિનમંદિરમાં જઇને તે મંદિરમાં વિરાજતી શ્રી જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમાને હૃદયની ભાવના અને વાણીથી સ્તવન કરવાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા.

આ નમસ્કાર કંઇ દૂષિત નથી. આ નમસ્કાર તો હૃદયની ભક્તિથી ભરપૂર હોઇ આત્મકલ્યાણ માટે જ હતા. નામના શ્રાવક માટે પણ રામચંદ્રજીનો રાજમહેલ ખૂલ્લો હતો, તો પછી સાચા શ્રાવક માટે ખૂલ્લો હોય એમાં તો પ્રશ્ન જ શો ? શ્રાવકો માટે સદાય ખૂલ્લા એવા રામચંદ્રજીના મહેલમાં એ ઉભયે પ્રવેશ કર્યો.

એ રીતે શ્રી જિનમંદિરનાં દર્શન કર્યા પછી રાજમહેલમાં પેસીને અને સીતાજી, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને ઓળખીને, પોતે કરેલા આક્રોશોનું સ્મરણ કરતો કપિલ નામનો બ્રાહ્મણ ખૂબ જ ડર્યો.

ખરેખર, નિષ્કારણ કરેલો અપરાધ આત્માને ડાર્યા વિના રહેતો જ નથી. પોતાને ત્યાં પોતાની પત્નીના આગ્રહથી અતિથિપણાનો ઉપભોગ કરતા આત્માઓ ઉપર, કોઇ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના જ આક્રોશો કરવા, એ કંઇ નાનોસૂનો અપરાધ નથી; એ જ કારણે એ અપરાધનું સ્મરણ થવાની સાથે જ કપિલ એકદમ ગભરાઇ ગયો.

કપિલ રાજમહેલમાં પેઠો તો ખરો, પણ પેસતાંની સાથે રામચંદ્રજી આદિ ત્રણેય, જે પોતાને ત્યાં અતિથિ તરીકે આવ્યાં હતાં અને જેમની ઉપર પોતે વિનાકારણ, આક્રોશો કર્યાં હતાં, તેઓ જોવામાં આવ્યાં. તેઓને જોતાંની સાથે જ પોતે કરેલા તેઓની ઉપરના આક્રોશોનું સ્મરણ થયું અને એથી એ ખૂબ જ ગભરાયો.

એ ગભરામણ યોગે એને ભાગવાનું મન થયું પણ રાજમહેલમાંથી ભાગવું સહેલું નથી હોતું. વિચારો કે આથી એની દશા કેવી દયાપાત્ર બની ગઇ હશે ?

સભામાંથી ઘણી જ ભયંકર.

[૧૨]

અનુપમ દયાળુતા અને ઉદારતા :

કપિલની એવી દશા જોઇને દયાળુ એવા લક્ષ્મણજીએ નાસી છૂટવાના મનવાળો બનેલા તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે,

'मा भैषी द्विजार्थी चेदेह्यर्थं प्रार्थयस्व तत्' ।

'હે બ્રાહ્મણ ! તું ડર નહિ : જો તું અર્થી હો તો આવ, અને તારી ઇચ્છા મુજબના અર્થને તું માગ'

વિચારો કે દયાળુઓની દયાળુતા અને ઉદારોની ઉદારતા કેવી અનુપમ હોય છે ! આવી દયાળુતા અને આવી ઉદારતા ગમે તેવા આત્મામાં પણ ધાર્યું પરિવર્તન કરે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? આંગણે આવનારાઓને ધમકાવી કાઢનારાઓએ આ પ્રસંગ ખૂબજ વિચારવા યોગ્ય છે. આંગણે આવેલાને આવું આશ્વાસન ત્યારેજ આપી શકાય તેમ છે કે જ્યારે હૃદયમાં સાચી દયાળુતા અને સાચી ઉદારતા જન્મ પામે. સાચી દયાળુતા અને ઉદારતા આવ્યા વિના આવું આશ્વાસન આપવા જેવું હૃદય બની શકતું જ નથી. ધન્ય હો આવા ઉદાર અને દયાળુ આત્માઓને ! કારણ કે આવા દયાળુઓ અને ઉદારચિત્ત આત્માઓ પ્રભુશાસનને ખૂબજ ઉજાળે છે. પ્રભુશાસનની સુંદરમાં સુંદર પ્રભાવના આવા જ આત્માઓથી શકય છે.

લક્ષ્મણજીની દયાળુતા અને ઉદારતાથી ભરેલા આશ્વાસનથી કપિલની ભીતિ જ ભાગી ગઇ. નાસી છૂટવાની મનોવૃત્તિવાળો બની ગયેલો કપિલ એકદમ શાન્ત અને સ્થિર થઇ ગયો. એના હૃદયમાં ખાત્રી થઇ ગઇ કે મારા જેવા અપકારીને પણ આ સ્થાનમાં ભય નથી.

આવા પ્રકારની ખાત્રી થવાથી શું કર્યું, એવો શંકારહિત બની ગયેલ તે કપિલ, રામચંદ્રજી પાસે જઇએ રામચંદ્રજીને આશિર્વાદ આપીને આગળ યક્ષોએ આપેલ આસન ઉપર બેઠો.

આવેલો બ્રાહ્મણ કોણ છે અને કયાંથી આવેલો છે ? એ જાણવા રામચંદ્રજીએ પોતાની સામે આવીને બેઠેલા કપિલને કોમળ શબ્દોમાં પ્રશ્ન કર્યો કે,

'कुतस्त्वमागतोऽसि' -'તું કયાંથી આવેલો છે.'

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજી દ્વારા પૂછાયેલા તે કપિલે પોતાના અપરાધનો ઇકરાર કરતાં ઉત્તરને આપતાં કહ્યું કે, 'જે મેં મારે ત્યાં અતિથિરૂપ થઇને આવેલા એવા પણ આપની ઉપર દુર્વચન દ્વારા આક્રોશ કર્યો હતો અને એ આક્રોશના યોગે રોષાયમાન્ થયેલા આપનાથી (લક્ષ્મણજીથી) કૃપામાંજ તત્પર એવા આપે મને મૂકાવ્યો હતો, તે અરૂણગ્રામવાસી એવા બ્રાહ્મણને આપ શું નથી જાણતા ?'

નિર્ભયતા એ આત્માને સત્યભાષી બનાવે છે એનું આ અનુપમ ઉદાહરણ છે. દેખતાંથી સાથે ભયભીત બનવાથી નાસી છૂટવાની ઇચ્છાવાળો બની ગયેલો કપિલ, આશ્વાસનના યોગે નિર્ભય બનવાથી આ રીતે પોતાના અપરાધનો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ઇકરાર કરે છે. ગુન્હેગારને પણ ભયભીત બનાવવો એ ઇરાદાપૂર્વક તેને અસત્ય બોલાવવાનો પાઠ આપવા બરાબર છે. છદ્મસ્થ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે અને ભૂલ કરનારને અગર ભૂલ કરી ચૂકેલાએ ભૂલથી બચાવવો એ ઉપકારીનો ધર્મ છે.

કપિલ જેમ નિઃશંક થઇને રામચંદ્રજી પાસે જઇને બેઠો, તેમ તે બ્રાહ્મણની સુશર્મા નામની પત્ની કે જેણે પોતાને ઘેર અતિથિ તરીકે આવી પહોંચેલ રામચંદ્રજી આદિનો સુંદરમાં સુંદર સત્કાર કર્યો હતો, તે આપ્યો છે આશિર્વાદ જેણે એવી અને દીનમુખવાળી સુશર્મા નામની બ્રાહ્મણી પણ, પૂર્વના વૃતાન્તને કહેવા પૂર્વક જઇને સીતાજીની પાસે બેઠી.

મહાપુરૂષોનું હૃદય સદાયે દિલાવર હોય છે :

કપિલે પોતાની ઓળખાણ એવી રીતે આપી કે જેથી રામચંદ્રજીના ધ્યાનમાં એની સઘળીએ દરિદ્રતા આવી ગઇ. એની દરિદ્રતા ધ્યાનમાં આવતાંની સાથે જ રામચંદ્રજી અપકારી પ્રત્યે ઉદારતા દર્શાવવા સજ્જ થઇ ગયા. કારમું અપમાન કરનાર પ્રત્યે પણ આ દશા આવવી એ સહજ નથી; પણ મહાપુરૂષો માટે આ દશા તદ્દન સહજ છે.

એટલે જ રામચંદ્રજીએ તે દંપતીની સ્થિતિનું સ્મરણ થયા પછી તરત જ તે બ્રાહ્મણને ઘણા દ્રવ્યના પ્રદાનથી કૃતાર્થ કરી દઇને વિસર્જન કર્યો. એ રીતે વિસર્જન કરાયેલો તે બ્રાહ્મણ પુનઃ પોતાના ગામ પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો. વિચારો કે મહાપુરૂષોની મહાપુરૂષતા કેવી હોય છે ! મહાપુરૂષોનું હૃદય સદાને માટે દિલાવર હોય છે. એવા આત્માઓના હૃદયમાં અપકારી પ્રત્યે પણ અપકાર કરવા જેવી ક્ષુદ્રતા હોતી જ નથી. મહાપુરૂષો એવી ક્ષુદ્રતાના તો વૈરી જ હોય છે. મહાપુરૂષોનું હૃદય તો અપકારીઓ ઉપર પણ હંમેશાં ઉપકાર કરવાને સજ્જ હોય છે. પોતા ઉપર આક્રોશ કરનાર બ્રાહ્મણને પણ રામચંદ્રજીએ એવું અને એટલું દાન દીધું કે જેથી તે કૃતાર્થ બની ગયો અને આનંદપૂર્વક પોતાના ગામ પ્રત્યે પહોંચી ગયો.

ઉત્તમ આત્માને આપેલું દાન ઉત્તમ પરિણામ જ આણે છે, એનું આ કપિલ એક અનુપમ ઉદાહરણરૂપ છે. પ્રભુના શાસને અને પ્રભુશાસનના અનુયાયીઓની દશાએ કપિલના અંતરમાં ઘણી જ સુંદર અસર નિપજાવી હતી.

એ અસરના પ્રતાપે તે કપિલ બ્રાહ્મણે શું કર્યું ? એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે તે પ્રબુદ્ધ બનેલા કપિલ નામના બ્રાહ્મણે રૂચિ પ્રમાણે દાન દઈને શ્રી નંદાવતંસ નામના સૂરિ મહારાજાની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ઉત્તમ પાત્રમાં પડેલું દાન કેવું સુંદર પરિણામ આણનારૂં થાય છે ? એ વસ્તુ આ પ્રસંગ આપણને સારી રીતે સમજાવે છે.

[૧૩]

સુપાત્ર દાનનું સુંદર પરિણામ :

કપિલની દીક્ષા એ સુપાત્ર દાનનું સુપરિણામ છે એમ પણ આપણે કહેવા ધારીએ તો કહી શકીએ છીએ. ખરેખર ધર્મ પામેલો આત્મા વાસ્તવિક રીતે તો અર્થી જ ન હોય. ધર્મરસિક આત્મા સંસારનો પરિત્યાગ ન કરી શકે તેમ હોય તો તેના અંતરમાં આજીવિકા જેટલા સાધનની અપેક્ષા હોય એ સહજ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે ધર્મી આત્મા દુનિયાની સહાય માંગે નહિ અને કદી એને માંગવી પડે તો પણ એની ભાવના ધર્મસંરક્ષણ પૂરતી જ હોય. આ રીતની લેનારની તથા આપનારની ભાવના ઉંચી હોય, તો પરિણામ સારૂં આવ્યા વિના રહેજ નહિ એ સુનિશ્ચિત છે.

આ સુંદર પરિણામ લાવવા માટે વિવેકની આવશ્યકતા છે. પ્રભુશાસનના સર્વવિરતિધર એ પહેલા નંબરના સુપાત્ર છે, દેશવિરતિધર એ મધ્યમ પાત્ર છે અને **સમયગ્દૃષ્ટિ** એ જઘન્ય પાત્ર છે. સુપાત્ર દાન તેવું ન હોય કે જેના પરિણામે મુક્તિ ન હોય. સમજવા છતાં પણ પૌદ્ગલિક ભાવનામાં લીન થઈ, મુનિને સુપાત્રને બદલે બીજી બુદ્ધિએ દાન દેનાર આત્મા આરાધક થવાને બદલે વિરાધક બને છે. શ્રી જૈન શાસનમાં સંસારના રસીયા એ સુપાત્ર નથી. સુપાત્ર તે કે જેણે સંસારનો સર્વ ત્યાગ કર્યો છે, અથવા દેશથી ત્યાગ કર્યો છે, અથવા ત્યજવાની ઈચ્છાવાળા છે. આ સિવાય બધાં કુપાત્ર છે. સંસારમાં આગળ વધવાની લાલસાએ જ ધર્મ કરનાર એ વાસ્તવિક શ્રાવક નહિ. એ રીતે નાણાનો વ્યય કરવાનો ઉપદેશ દેનાર પણ કુઉપદેશક છે; કારણ કે તે પ્રભુશાસનને અનુસરતો ઉપદેશક નથી.

સભા૦ આપ જ્યારે સાધુને સુપાત્રમાં પણ ઉત્તમ સુપાત્ર તરીકે ફરમાવો છો, ત્યારે આજના કેટલાક જૈનો સાધુને રોટલો આપવો એ પણ નાણાનો દુર્વ્યય કહે છે એનું શું ?

જ૦ એવાઓ જો કુસાધુઓ કે જેઓ આજ્ઞાવિરૂદ્ધ ઉપદેશ અને વર્તન આપી સ્વપરના હિતનો સંહાર કરી રહ્યા હોય, તેઓ માટે એ પ્રમાણે કહેતા હોય તો એ કાંઇ અવાસ્તવિક નથી.

સભા૦ સાહેબ! એમ નથી, પણ એઓ તરફથી તો સાધુ માત્રને માટે કહેવામાં આવે છે.

જ૦ સાધુ માત્ર માટે એમ કહેનાર એ જૈન નથી, એટલું તો નહિ પણ સભ્ય ઇતર પણ નથી : કેમકે એવા ઈતર પણ એમ નથી કહેતા. એથી સ્પષ્ટ છે કે એમ કહેનારા એ કોક ઇદંતૃતીયંજ છે. આથી કેવળ વેષધારીઓને માનવાનું પ્રતિપાદન કરવામાં નથી જ આવતું; કારણ કે કેવળ વેષ માનશો અને આચારની

ઉપેક્ષા કરશો તો શાસનમાં ભાંડ અને ભવૈયા ભળશે અને વધશે. આ વસ્તુ સમજવા માટે એક પ્રસંગ જરૂર જાણવા જેવો છે.

એક વૃદ્ધ શ્રાવિકાએ, માસક્ષમણવાળા એક મહામુનિને પોતાને ઘેર પોતા માટે તૈયાર કરેલી ઘેંસ જેવી વસ્તુથી પ્રતિલાભ્યા. પાત્ર ઉત્તમ હતું અને શ્રાવિકાના ભાવ અનુપમ હતા તથા દેય વસ્તુ પણ નિર્દોષ હતી. એ ઉત્તમ સંયોગના યોગે ત્યાં રહેલા શાસનસેવક દેવતાએ સોનૈયાની વૃષ્ટિ કરી, અને **'अहो दानं अहोदानं'** ઉદ્‌ઘોષણા કરી. આ બનાવ એક વેશ્યાએ તથા એક ભાંડે જોયો. વેશ્યાએ વિચાર્યું કે આવા મુનિને આપવાથી સોનૈયા મળે. અને ભાંડે વિચાર્યું કે આવા વેષથી માલ મળે. વેશ્યા સોનૈયાની અર્થી બની અને ભાંડ મિષ્ટાન્નનો અર્થી બન્યો. વેશ્યાએ કેસરીયા મોદક તૈયાર કરાવ્યા; કારણ કે એને તો સોનૈયા એના બદલામાં જોઇતા હતા અને ઇષ્ટ આહારના અર્થી ભાંડે મુનિનાં કપડાં પહેર્યાં, મોટા પાત્રાં લીધાં અને ગામમાં ચાલ્યો. વેશ્યા રાહ જોતી જ બેઠી હતી. સાધુવેષે ધબધબ ધસ્યા આવતા ભાંડ મુનિને જ તેણે પધારો કરી આમંત્રણ કર્યું. કારણ કે એને કંઇ મુનિચર્યા જોવી ન હતી; અને પેલો તો ભાંડ હતો એટલે કયાં જવાય ? અને કયાં ન જવાય ? એ એને કયાં જોવું હતું. એ તો ઘૂસ્યો એ વેશ્યાના ઘરમાં અને વેશ્યાએ પણ મોદક વહોરાવવા માંડયા. સોનૈયાની અર્થી વેશ્યા વહોરાવતી જાય અને ઉંચે ભાળતી જાય; એથી ભાંડે વિચાર્યું કે, 'આ જેવો હું છું તેવી જ આ લાગે છે.' આથી ભાંડે ઉંચુ ભાળવાનું કારણ પૂછયું અને વેશ્યાએ પણ પોતાના હૃદયમાં જે હતું એ કહ્યું.

આથી ઉદ્‌વિગ્ન બનેલા ભાંડે વેશ્યાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે,

''વો સાધુ વો શ્રાવિકા, થેં વેશ્યા મેં ભાંડ;
આથી નીચું ભાળ, નહિ તો જો કોઇ દેવ કોપશે તો,
''તારા મારા ભાગ્યથી, પત્થર પડશે રાંડ''

આ પ્રસંગ ઉપરથી સમજી શકાશે કે એકલા વેષને જ જોનારા અને વેષમાં રહેલા શાસનથી વિરૂદ્ધ છે - એમ જાણવા છતાં પણ તેનાથી નહિ બચનારા, ઉન્માર્ગીઓને પોષણ આપનારા બને છે.

બાકી સુપાત્ર દાનનો નિષેધ, સામાન્ય જૈન કે સભ્ય ઇતર પણ નથી કરતા : એથી એ કરનારા કોઇ **ઇદં તૃતીયં** જ છે, અને એવા દુનિયાને ભારભૂત પામરોનાં વચનોને વજન આપવાની કશી જ આવશ્યકતા નથી. જે આત્માઓને પોતાની જાતિ અને કુળ આદિનું પણ ભાન નથી, એવા આત્માઓ જે જે અનુચિત આચરણાઓ ન આચરે એ ઓછી જ છે.

ભકિત કરનાર હંમેશાં સેવક બનીને રહે

સુપાત્ર દાનના પ્રતાપે સ્વ-પર ઉભયનું શ્રેય અવશ્ય થાય છે : એ જ કારણે ધર્મરસિક આત્માઓ સુપાત્ર દાન માટે સદાય સજ્જ રહે છે. રામચંદ્રજીએ રામપુરીમાં સુપાત્ર દાનની રેલ વહેવરાવી. સુપાત્ર દાનનો દાતા અનુકમ્પા દાનમાં પણ કમીના રાખનાર જ હોય. મહાપુરૂષને છાજતી રીતિએ રામચંદ્રજીએ રામપુરીમાં વર્ષાઋતુ પૂર્ણ કરી. વર્ષાઋતુ પૂર્ણ થયા બાદ રામચંદ્રજી ત્યાંથી જવાની ઇચ્છાવાળા બન્યા. રામચંદ્રજીને જવાની ઇચ્છાવાળા જોઇને ગોકર્ણ નામના તે યક્ષે, અંજલિ યોજવા પૂર્વક વિનયથી વિનવતાં એ પ્રમાણે કહ્યું કે, 'હે સ્વામીન્ ! આપ તો અહીંથી જવાને ઇચ્છો છો, તો મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને આપની ભકિત કરવામાં મારાથી સહજ પણ જે કાંઇ સ્ખલના થઇ હોય તેની આપ ક્ષમા આપો : બાકી હે મહાભુજ ! આપને યોગ્ય એવી આપની પૂજા કરવાને કોણ સમર્થ છે ? અર્થાત્ કોઇ જ નથી; એ જ કારણથી મારા જેવા તરફથી આપની ભકિત કરવામાં જે કાંઇ સ્ખલના થઇ હોય તેની આપ ક્ષમા આપો અને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.'

એ પ્રમાણે કહીને તે યક્ષે રામચંદ્રજીને સ્વયંપ્રભ નામનો હાર સમર્પ્યો, લક્ષ્મણજીને દિવ્ય રત્નોથી બનાવેલાં બે કુંડળો સમર્પ્યાં અને સીતાજીને મુકુટ તથા ઇચ્છિત નાદને કરનારી વીણા એ બે વસ્તુઓ સમર્પી.

પુણ્યશાળી આત્માઓ જ્યાં જાય ત્યાં એમને બધું જ આવી મળે છે, અને એ વાત આપણે જોઇ ગયા. ભયંકર અરણ્યમાં આવી વડવૃક્ષ નીચે ચોમાસું કરવાના નિર્ણય પર આવેલા રામચંદ્રજી માટે ગોકર્ણ નામના યક્ષે રામપુરી નામની નગરી બનાવી ચારે માસ ભક્તિ કરી તમામ સામગ્રી પૂરી પાડી, જતી વખતે પોતાની ભક્તિમાં થયેલી સ્ખલના માટે માફી માંગી અને છેલ્લે છેલ્લે હાર આદિ દિવ્ય વસ્તુઓની ભેટ પણ કરી. આનું નામ ભક્તિ. જેની ભક્તિ કરવાની હોય તેને આધીન જ રહેવાનું હોય.

જેની ભક્તિ કરવાની તેને પોતાને આધીન રાખવાની મનોવૃત્તિવાળા કદી જ ભક્તિ કરી શકતા નથી. ભક્તિ કરનાર તો જેની પોતાને ભક્તિ કરવી હોય તેનો તે સેવક બને, કિંકર બને અને તેની સામે તે હાથ જોડીને જ ઉભો રહે. જેની ભક્તિ કરવી હોય, તેની પરીક્ષા કરવી હોય તો પહેલાં કરો; પણ પરીક્ષા પછી ભક્તિનો નિર્ણય થાય તો એની સામે માથું ઉંચું ન થાય. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ નક્કી થયા પછી એનાથી વિપરીત વર્તન ન જ થાય.

શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને દેવ માન્યા પછી એ તારકની વીતરાગતા સામે હલ્લો ન હોય, નિર્ગ્રંથ અને ત્યાગી ગુરૂ માન્યા પછી એ તારકના ત્યાગ સામે પણ અણગમો ન હોય અને ધર્મને દુર્ગતિથી બચાવનાર માન્યા પછી ધર્મક્રિયા માટે ટીક્કા-ટિપ્પણ પણ ન હોય.

પણ આજના કેટલાક તો કહે છે કે દેવ ખરા, ગુરૂ ખરા અને ધર્મ પણ ખરો; પણ તેઓ વાતે-વાતે પાપની વાત કરે તે કેમ જ નભે ? આવો ધર્મ તે કહેવાય ? ગુરૂને તો એ એક જ ધંધો. આવાએ તો દેશનિકાલ થવું સારૂં, મહાવીર દેવ ખરા, સાધુ ત્યાગી ખરા, ધર્મ મજેનો, પણ વાતવાતમાં પાપ બતાવે એ કેમ નભે ? અમે ખાઇએ એમાં પાપ બતાવે, અમે હોટલમાં જઇએ ત્યાં પાપ બતાવે, અમે નાટક -ચેટક-સીનેમામાં જઇએ ત્યા પાપ બતાવે, વાસી, દ્વિદળ અને કંદમૂળ ખાઇએ તો પણ પાપ બતાવે. હવે અમે શું કરીયે ? આ પ્રમાણે કહેનારાઓની દશા ખરે જ અનુપમ છે.

આ કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે દેવ-ગુરૂને માનવા અને એ તારકોની આજ્ઞા સામે બળવો કરવો એ યોગ્ય નથી. બાકી સમજવા માટે શંકા કરવાની મના નથી જ. શંકા પડે તો બોલવાની જરૂર છૂટ છે; માટે બહાર જઇને કહેતાં નહિ કે હુચા મારી મનાવે છે. કારણ કે એ રીતે એવું મનાવવાનો અમારો આગ્રહ જ નથી. અને એ રીતે મનાવવામાં ફાયદો પણ નથી. સમજવા માટે શંકા તથા તર્ક ન કરવાનો અહીં કાયદો જ નથી; અહીં તો સંપૂર્ણ છૂટ છે. શ્રી જૈનશાસનનો સ્વાધ્યાય પણ પાંચ પ્રકારનો છે. એમાં પણ બીજા પ્રકારનો સ્વાધ્યાય 'પૃચ્છા' નામનો છે. એટલે વસ્તુને સમજવા માટે પૂછવાની મના હોય જ નહિ. અનંતજ્ઞાનીઓના વચનમાં શ્રદ્ધા અવિચળ રાખીને સમજવા માટે એક નહિ પણ એક લાખ શંકાઓ કરી શકાય છે, પણ એવો સેવક ભાવ આવવો જોઇએ. સાચો સેવકભાવ આવે તો જ સાચી ભક્તિ થવી એ શક્ય છે.

રામચંદ્રજીનું પ્રયાણ અને નગરીનો ઉપસંહાર :

મહિનાઓ સુધી ખડેપગે ભક્તિ કરનાર અને ભક્તિમાં સ્ખલના થઇ હોય તેની ક્ષમા માંગી, પ્રસન્નતાની યાચના કરનાર તથા છેલ્લે પણ ઉત્તમ વસ્તુઓની ભેટ કરનાર, યક્ષની સેવાભાવના માટે સજ્જનના હૃદયમાં

જરૂર સન્માન પ્રગટ થાય જ. એ સન્માનના યોગે રામચંદ્રજીએ તે ગોકર્ણ નામના યક્ષરાજનું સન્માન કરીને પોતાની ઈચ્છા મુજબ તે નગરીથી પ્રયાણ કર્યું. જે પુણ્યશાળી માટે નગરી બનાવી હતી, તે પુણ્યપુરૂષે પ્રયાણ કરવાથી, તે યક્ષે પણ પોતે બનાવેલી તે રામપુરી નગરીનો ઉપસંહાર કરી લીધો.

આથી સમજાશે કે પુણ્યશાળીઓ માટે જ ઋદ્ધિઓ અને સિદ્ધિઓ છે, તથા દેવો પણ પુણ્યશાલીઓની જ પરિચર્યા માટે સજ્જ છે.

[૧૪]

આજે તમારા સંસારની શી દશા છે ?

ત્યાર બાદ રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજીએ ચાલતાં ચાલતાં અનેક અરણ્યો ઉલ્લંઘ્યાં. એમ કરતાં કરતાં તેઓ કેટલાક દિવસે સંધ્યાના સમયે વિજયપુર નામના નગરની નજદિક આવી પહોંચ્યા. નગરમાં નહિ જતાં તેઓએ બહારના ઉદ્યાનમાં દક્ષિણ દિશાએ આવેલા વડવૃક્ષ નીચે મુકામ કર્યો. આ વડવૃક્ષ પોતાની સુવિશાળતાને કારણે એક ગૃહ સમુ ભાસતું હતું.

આખા દિવસની મુસાફરીથી શ્રમિત થયેલા રામચંદ્રજી અને સીતાજી એ વડવૃક્ષની નીચે સુઇ ગયા, જ્યારે લક્ષ્મણજી તો ઉંઘતા એવા પોતાના વડિલ ભાઇ-ભાભીના પહેરેગીર બની જાગતા રહ્યા.

વિચારો કે ઉત્તમ કુળના સંસ્કાર અને શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મની સુવાસ આત્માને સંસારમાં પણ કેવો ઉત્તમ જીવનજીવી બનાવે છે ! રામચંદ્રજી અને સીતાજીને શ્રમ લાગ્યો હશે અને લક્ષ્મણજીને નહિ લાગ્યો હોય એમ પણ નહિ. લક્ષ્મણજીને પોતાના કર્ત્તવ્યનું બરાબર ભાન હતું. વડિલ ભ્રાતા પિતાની માફક પૂજ્ય છે અને તેમનાં પત્નિ માતાતુલ્ય પૂજ્ય છે, એ મર્યાદાને તેઓ બરાબર સમજતા હતા. એથી જ તેઓ જ્યારે રામચંદ્રજી અને સીતાજી શ્રમ નિવારવા સુઇ ગયાં, ત્યારે પોતે પહેરેગીર બનીને તે બન્નેની જાગતા રહી રક્ષા કરી રહ્યા છે.

કહો, આજે તમારા સંસારની શી દશા છે ? મોટા ભાઇ અને નાના ભાઇ વચ્ચે કેવોક સંબંધ છે ? આજે તો ઠેર ઠેર મોટા - નાના વચ્ચે હક્કની મારામારી ચાલી રહી છે. સૌ સામા પાસેથી ભલાઇની આશા રાખે છે, પણ પોતાને ભલાઇ આચરવી નથી. મોટો કહેશે કે, 'હું મોટો છું માટે બાપનું બધું ખાવાનો હક્ક મારો છે;' નાનો કહેશે કે, 'હું નાનો છું માટે મોટા ભાઇની ફરજ છે કે, એણે ઘણું અમને આપી દેવું જોઇએ.' પણ જો મોટો એમ સમજે કે, ભલે એ ભોગવે; મારો નાનો ભાઇ છે ને ? અને નાનો એમ સમજે કે મારે તો વડિલ ભાઇની આજ્ઞા મુજબ જ વર્તવાનું હોય; તો આમ બને ખરૂં? નહિ જ, પણ આજે તો ઉત્તમ કુળની સઘળીય મર્યાદાઓ જાણે નષ્ટપ્રાયઃ થઇ ગઇ છે અને ધર્મબુદ્ધિનાં તો ઠેકાણાંય નથી, એટલે જ ઠેર ઠેર ભાઇ-ભાઇ વચ્ચે કલેશ ને કંકાસની હોળીઓ સળગી રહી છે.

ઉત્તમ પ્રકારની મર્યાદાઓ કેમ નાશ પામી ?

અહીં તમે પહેલાં સાંભળી ગયા છો કે ભાગવતી દીક્ષાના અર્થી દશરથ રાજાને રાજ્ય આપતાં આપતાં દિવસો વહી ગયા; પોતાને રાજ્યનો મોહ હતો એથી નહિ, પરંતુ કોઇ રાજ્યનું લોલુપ નહોતું માટે. ભરત છેવટે

પોતાની ગેરહાજરીમાં પણ રાજ્ય લે, એ માટે રામચંદ્રજી વનમાં ચાલી નીકળ્યા. પતિ સેવાપરાયણ સીતાદેવીએ પણ એમ ન જ કહ્યું કે, 'તમને આ રીતે ચાલી જવાનો હક્ક શો છે ?' અથવા તો - 'મારે સાહ્યબી ભોગવવી હોય તેનું શું?' તેઓએ તો એક જ વિચાર્યું કે, 'જ્યાં પતિ ત્યાં હું : દુઃખમાં કે સુખમાં જ્યાં એ ત્યાં હું : એમની આજ્ઞા એ જ મારી ઈચ્છા' અને રામચંદ્રજીએ વનવાસમાં સાથે આવવાનું નહિ કહેવાં છતાં પણ પતિપદાનુગામિની સતી સીતાજી પણ પાછળથી ચાલી નીકળ્યાં : લક્ષ્મણજીએ પણ વડિલ ભાઇ અને ભોજાઇની સેવા જ પસંદ કરી અને સાથે નીકળ્યા. આ બધું શું સૂચવે છે ?

ખરેખર, જે કુટુંબમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ પરિણમ્યો હોય છે, તે કુટુંબની દશા જ કોઇ જૂદી હોય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં શાસન સિવાય અન્યત્ર આવાં કુટુંબ હોવાનું પ્રાયઃ સંભવતું જ નથી. જ્યાં સુધી સંસારની સઘળી ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ તુચ્છ છે - ત્યાજ્ય છે - પાપાત્મક છે એમ ન સમજાય, ત્યાં સુધી ઉત્તમ મર્યાદાઓનું પાલન થઇ જ શકતું નથી. પૌદ્‌ગલિક વસ્તુનો રસ, પૌદ્‌ગલિક વસ્તુનો લોભ અને પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓની લાલસા જ આત્માને દરેક પ્રકારની ઉત્તમ મર્યાદાથી ભ્રષ્ટ કરે છે, જ્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં આવેલા આત્માઓમાં તથાપ્રકારના પૌદ્‌ગલિક રસ, લોભને લાલસા નહિ હોવાથી, તેઓ સઘળીયે ઉત્તમ મર્યાદાઓનું પાલન કરે છે અને સંસારમાં હોવા છતાં પણ યથાશક્ય આત્મકલ્યાણ સાધવા સાથે, પોતાનું જીવન ઈતર આત્માઓ માટે આદર્શ રૂપ બનાવી શકે છે : અને એથી જ રામચંદ્રજી અને સીતાજી સુઇ ગયાં છે, ત્યારે લક્ષ્મણજી પહેરો ભરી રહ્યા છે; એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું જ નથી.

હવે એક તરફ જ્યારે અહીં રામચંદ્રજી અને સીતાજી નિદ્રાધીન બન્યાં છે અને લક્ષ્મણજી પહેરો ભરી રહ્યા છે, ત્યારે બીજી તરફ વિજયપુરમાં બીજી જ ઘટના બની રહી છે.

મહીધર એ વિજયપુરનો રાજા હતો : ઈન્દ્રાણી નામે તેને પત્ની હતી : અને વનમાલા નામની પુત્રી હતી. દૂર દૂર વસતા લક્ષ્મણજીની ગુણસંપત્તિ અને રૂપસંપત્તિ વિષે વનમાલાએ જે સાંભળ્યું હતું, તેનાથી આકર્ષાએલી તેણે બાલ્યવયથીજ નક્કી કર્યું હતું અથવા બાલ્યવયથીજ તેની ઈચ્છા હતી કે, લક્ષ્મણજી મારા વર હો ! અર્થાત્-લક્ષ્મણજી સિવાય બીજા કોઈને પણ પરણવાને તે ઇચ્છતી નહોતી.

વનમાલાના પિતા મહીધર રાજા તેની એ ઈચ્છાને જાણતા હતા, પરંતુ જ્યારે તેમણે સાંભળ્યું કે, દશરથ રાજાએ દીક્ષા લીધી અને રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજી વનવાસે નીકળ્યા છે, ત્યારે તેમને બહુ ખેદ થયો : અને પછી ખેદ પામેલા મહીધર રાજાએ, ચંદ્રનગરના વૃષભરાજાના પુત્ર સુરેન્દ્રરૂપની સાથે પોતાની પુત્રી વનમાલાનો સંબંધ કર્યો. વનમાલાએ જ્યારે આ ખબર સાંભળી ત્યારે તેને ભારે દુઃખ થયું : લક્ષ્મણજી વિના અન્ય કોઈને તે વરવા ઇચ્છતી નહોતી એટલે તેણે આત્મઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સુધારાના નામે સંસ્કૃતિનો સંહાર :

અહીં વિચારો કે વનમાલામાં કેટલી વિનિતતા છે : જો કે તેની આવી મોહની મૂંઝવણની અને તેના આત્મઘાતના નિશ્ચયની આપણે અનુમોદના કરતા નથી, પરંતુ આજે સ્વતંત્રતાને નામે સ્વચ્છંદતા સેવતી સ્ત્રીઓએ, કુમારિકાઓએ અને એવા સ્વચ્છંદતાને ઉત્તેજતા પુરૂષોએ આ વિચારવાની ખાસ જરૂર છે. પોતે લક્ષ્મણજીની ગુણસંપત્તિ અને રૂપસંપત્તિથી આકર્ષાઇ, તેમના સિવાય અન્યને ઈચ્છતી નથી; અને તેના પિતાએ બીજે સંબંધ કર્યો એથી એ મરવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ સ્વતંત્રતાને નામે તેના પિતા સામે લડવા તૈયાર થતી નથી. ખરી સ્વતંત્રતા કયાં છે ? આજે તો સ્વતંત્રતાના બહાના હેઠળ સ્વચ્છંદતા સેવનારાં અને સેવડાવનારાં મનથી વરેલો પતિ તો દુર રહ્યો પણ કાયાથી સ્વીકારેલા પતિ પ્રત્યે બેવફા નિવડવામાં સુધારો

માની રહ્યાં છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પૂર્વની સતીઓ જ્યારે મનોનિશ્ચિત પતિ સિવાય અન્યને ઇચ્છતી જ નહિ, ત્યારે આજે જાહેર રીતે સ્વીકારેલા પતિના મૃત્યુ બાદ બીજો પતિ કરવામાં નારીસ્વાતંત્ર્યને સમાજપ્રગતિ મનાય છે. ખરેખર, એવાઓ સુધારાના નામે આર્યસંસ્કૃતિનો સંહાર જ કરનારાઓ છે.

લક્ષ્મણજી સિવાય અન્યને નહિ ઇચ્છતી વનમાલાનો, ચંદ્રનગરના વૃષભરાજાના પુત્ર સુરેન્દ્રરૂપની સાથે તેના પિતા મહીધર રાજાએ સંબંધ જોડવાથી આપણે જોઇ ગયા કે તેણે આત્મઘાતનો નિશ્ચય કર્યો : અને દૈવયોગે જે રાત્રિએ અને જે ઉદ્યાનમાં રામચંદ્રજી આદિનો મુકામ છે, ત્યાં તે જ રાત્રિએ વનમાલા આત્મઘાત કરવા માટે એકલી આવી પહોંચી. ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કરીને તેણે પહેલા વનદેવતાની પૂજા કરી, અને કહ્યું કે, 'જન્માંતરમાં પણ લક્ષ્મણજી મારા પતિ હો!' આ રીતે વનદેવતાની પૂજા કરીને, આત્મઘાત કરવા માટે આવી રહેલી વનમાલાને યામિક તરીકે પહેરો ભરી રહેલા લક્ષ્મણજીએ જોઇ. લક્ષ્મણજી વિચારે છે કે, 'શું આ વનદેવતા હશે ? અથવા તો શું આ વડવૃક્ષની અધિષ્ઠાયિકા હશે ? કે પછી કોઇ યક્ષિણી હશે ?'

લક્ષ્મણજી આમ વિચારી રહ્યા છે, ત્યાંતો તે વનમાલા વડવૃક્ષ ઉપર ચઢી ગઇ. લક્ષ્મણજી તો હજુ આ શું કરે છે ? એ જ જોઇ રહ્યા છે.

વડવૃક્ષની ઉપર ચઢયા બાદ વનમાલાએ શું કર્યું, એ દર્શાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, પોતાનું મસ્તક નમાવી, હાથ જોડવા રૂપ અંજલિ કરી તે બોલી કે, 'હે માતા રૂપ વનદેવતાઓ ! હે દિગ્દેવીઓ !! અને હે વનદેવીઓ !!! તમો સર્વે મારૂં વચન સાંભળો ! જો કે આ ભવમાં તો લક્ષ્મણજી મારા પતિ થયા નહિ, તો પણ જો મારી ભક્તિ તેમના ઉપર જ હોય તો ભવાંતરમાં પણ તે જ મારા પતિ હોજો.'

આ પ્રમાણે વનમાલાને ઉચ્ચ સ્વરે બોલતાં લક્ષ્મણજીએ સાંભળી અને તેઓ કાંઇ પણ જવાબ આપે કે કાંઇ કરે તે પહેલાં તો એ પ્રમાણે બોલીને પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રનો ગળે ફાંસો કરીને તેણે તે વસ્ત્ર વડવૃક્ષની શાખા સાથે બાંધ્યું અને તરત જ પોતાની જાતને લંબાવી. અર્થાત્ વનમાલાએ પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રથી વડવૃક્ષની શાખા સાથે પોતાને બાંધી ગળે ફાંસો ખાધો.

[૧૫]

આજે તો ઉત્તમ પ્રકારની મર્યાદા નાશ પામી રહી છે :

લક્ષ્મમણજીએ વનમાલા જે કાંઇ બોલી તે સાંભળ્યું છે, અને એણે કેવી રીતે ફાંસો ખાધો એ પણ જોયું છે. આથી હવે તે વધુ વખત મૌન કે સ્થિર રહી શકતા નથી. કારણ કે, જો વધુ વખત મૌન કે સ્થિર રહે તો વનમાલા પ્રાણ ગુમાવી બેસે. એટલે તે જ વખતે લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે, 'ભદ્રે ! હું જ લક્ષ્મણ છું માટે સાહસ ન કર.' અને આમ કહેતાં કહેતાં લક્ષ્મણજીએ ત્યાં જઇને ગળાનો ફાંસો છૂટો કરી નાંખ્યો તેમજ તેને ઝાલીને નીચે ઉતારી.

આ બધું જાણે ક્ષણવારમાં બની ગયું. કારણ કે, જ્યાં સુધી વનમાલા બોલતી હતી અને ફાંસો ખાવાની તૈયારીમાં હતી ત્યાં સુધી તો લક્ષ્મણજી વિચારતંદ્રામાં હોય તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ જ્યારે વનમાલાએ ગળે ફાંસો ખાઇ વૃક્ષશાખાએ શરીર લંબાવ્યું એટલે લક્ષ્મણજીની વિચારતંદ્રા તૂટી ગઇ, અને તેઓ તરત જ બૂમ

પાડી ઉઠયા કે, 'હે ભદ્રે ! સાહસ ન કર, હું જ લક્ષ્મણ છું.' અને એમ બોલતાં બોલતાં તો ત્યાં પહોંચી જઇને તેમણે તેનો ફાંસો દૂર કરી નાંખ્યો તથા તેને ઝાલીને ઝાડ ઉપરથી નીચે ઉતારી.

રાત્રિનો થોડો ભાગ બાકી રહ્યો ત્યાં તો રામચંદ્રજી અને સીતાજી જાગૃત થયાં. નજદિકમાં વનમાલાને બેઠેલી જોઇને તેમને એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે જ ઉત્પન્ન થાય કે આ કોણ હશે ? કયાંથી આવી હશે ? શા માટે આવી હશે ? અહીં કેમ બેઠી હશે ? પરંતુ તેમને એવા કોઇ પ્રશ્નો કરવા પડે તે પહલાં જ ઉચિતને સમજનારા લક્ષ્મણજીએ વનમાલાનો સઘળોય વૃત્તાંત કહી બતાવ્યો.

કોઇ પણ આર્યકુમારિકા માટે એ વસ્તુ સહજ છે કે જ્યારે તેના પતિ સંબંધી વાત થતી હોય ત્યારે તેનું મુખ લજ્જાથી નમી જાય; કારણ કે વડિલો સન્મુખ તે પોતાના ભાવ પ્રગટ થાય ત્યારે તેને સ્વાભાવિક રીતે જ શરમ આવે છે. આ મુજબ વનમાલાએ પણ, જ્યારે લક્ષ્મણજી બધો વૃત્તાંત કહેતા હતા, ત્યારે લજ્જાથી મુખને ઢાંકી દઇ નમાવી દીધું હતું. લક્ષ્મણજીનું કથન પૂર્ણ થતાંની સાથે જ લજ્જાથી ઢંકાએલા મુખવાળી વનમાલાએ રામચંદ્રજી અને સીતાજીના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કર્યા.

આજે પણ આવી રીતના નમસ્કાર કરવાની પ્રથા આર્યકુળોમાં પ્રચલિત છે. વહુ સાસરે આવે એટલે સાસુના ચરણોમાં નમસ્કાર કરે છે;પરંતુ આજે એ પ્રથાનું રહસ્ય ભૂલાઇ ગયું છે. વહુ તો સાચા હૃદયથી સાસુને માતા રૂપ વડીલ સમજીને નમસ્કાર કરતી હોય અને સાસુ જો સાચા હૃદયથી વહુને પુત્રી રૂપ સમજીને નમસ્કાર ઝીલી આશિર્વાદ આપતી હોય, તો આજે સંસારમાં જે ઘેર ઘેર સાસુ-વહુના ઝઘડા ચાલી રહ્યા છે, નણંદ-ભોજાઇના કલેશ થઇ રહ્યા છે, દેરાણી-જેઠાણી વચ્ચે જે વૈમનસ્ય ચાલી રહ્યું છે, તે હોય નહિ; સૌ પોતપોતાની મર્યાદા મુજબ વર્તતાં હોય, તો ઝઘડો, કલેશ, કંકાસ, વૈમનસ્ય એ બધું સંભવે જ કેમ ? પરંતુ આજે તો ઉત્તમ મર્યાદાઓના નાશમાં જ સુધારો મનાઇ રહ્યો છે, અને એથી જ સ્વચ્છંદાચાર પ્રવર્તી રહ્યો છે; માટે ઘરમાં પણ તમારે યત્કિંચિત્ શાન્તિ મેળવવી હોય તો ઉત્તમ મર્યાદાઓનું પાલન કરવું પડશે અને કરાવવું પડશે.

પુણ્યશાળીઓનું જાગતું પુણ્ય :

આ તરફ જ્યારે આ બધું બની રહ્યું છે, ત્યારે વિજયપુરમાં શું બને છે તે આપણે જોઇએ. રાજા મહીધરની રાણી ઇન્દ્રાણીએ જ્યારે રાજમહેલમાં વનમાલાને જોઇ નહિ, એટલે તેણે કરૂણ સ્વરે પોકાર કરવા માંડયો; કારણ કે વનમાલા આત્મઘાત કરવાના નિશ્ચયથી કોઇને પણ કહ્યા વિના રાજમહેલમાંથી રાતોરાત છૂપી રીતે નીકળી હતી.

વનમાલાને નહિ જોવાથી તેની માતા ઇન્દ્રાણી કરૂણ સ્વરે પોકાર કરવા લાગી અને મહીધર રાજા જાતે જ વનમાલાની શોધમાં નીકળ્યા. વનમાલાને શોધતાં શોધતાં મહીધર રાજા-જે ઉદ્યાનમાં રામચંદ્રજી આદિએ મુકામ કર્યો છે-તે જ ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા; અને દૂરથી વનમાલાને ત્યાં તેઓની પાસે બેઠેલી જોઇ. મહીધર રાજાને એ ખબર નથી કે આ બધા કોણ છે ? એ તો એમ જ ધારે છે કે વનમાલાને ઉઠાવી જનારા આ બધા ચોર લોકો છે. આથી કશી પણ તપાસ કર્યા વિના તેણે પોતાની સાથે આવેલા સૈનિકોને હુકમ કર્યો કે, 'મારો, કુમારિકાના ચોર એવા પેલા લોકોને મારો !' અને રાજાનો મારવાનો હુકમ પામેલા તે સૈનિકો પણ તરત જ બીજો કશોય વિચાર કર્યા વિના શસ્ત્રો ઉંચા કરીને મારવા દોડયાં.

મહીધર રાજાના સૈનિકોને શસ્ત્રો ઉંચા કરીને પોતાની તરફ મારવા માટે દોડતાં આવતાં જોઇને લક્ષ્મણજી ક્રોધથી લાલપીળા થઇ તરત જ ઉભા થઇ ગયા. ઉભા થઇને તેમણે લલાટ ઉપર ભૃકુટી ચઢાવે તેમ ધનુષ્ય ઉપર પણછ ચઢાવી અને એવો ટંકાર કર્યો કે ભલભલા વૈરીઓનો અહંકાર હરાઇ જાય.

બન્યું પણ તેમજ. લક્ષ્મણજીએ કરેલો ધનુષ્યનો ટંકાર સાંભળતાંની સાથે જ મહીધર રાજાના સૈનિકોમાંથી કેટલાક ક્ષોભ પામી ગયા, કેટલાક ત્રાસી ગયા અને કેટલાક તો ત્યાંના ત્યાં પડી પણ ગયા. પરંતુ સૈન્યની આગળ મહીધર રાજા ઉભા રહ્યા અને તેમણે તરત જ ધનુષ્યનો ટંકાર કરનારા લક્ષ્મણજીને જોતાં જ ઓળખી કાઢ્યા. ઓળખતાંની સાથે જ મહીધર રાજાએ કહ્યું કે, 'હે સૌમિત્ર ! ધનુષ્ય ઉપર ટંકાર ઉતારી લો, મારી પુત્રીના પુણ્યથી ઇચ્છાતા એવા આપ અહીં આવી પહોંચ્યા છો.'

લક્ષ્મણજીએ તત્કાળ ધનુષ્ય ઉપરથી પણછ ઉતારી નાંખી. મહીધરરાજા પણ હવે સ્વસ્થ થયા. સ્વસ્થ થએલા મહીધર રાજાએ રામચંદ્રજીને જોયા અને ઉત્તમ રથમાંથી ઉતરીને તેમને નમસ્કાર કર્યા. આ પછી કહ્યું કે, "આપના ભાઇ આ લક્ષ્મણજી માટે સ્વયં અનુરાગવતી થએલી મેં મારી પુત્રીને પ્રથમથી જ કલ્પી હતી. મારા ભાગ્યથી જ આપનો અત્યારે સમાગમ થયો. લક્ષ્મણ જેવા જમાઇ અને આપના જેવા સંબંધી મળવા દુર્લભ જ છે."

આમ કહીને મહીધરરાજા રામચંદ્રજીને, લક્ષ્મણજીને અને સીતાજીને મોટા ગૌરવપૂર્વક પોતાના રાજમહેલમાં લઇ ગયાં. આ ઉપરથી પણ તમે જાણી શકશો કે પુણ્યશાળી આત્માઓનું પુણ્ય જ્યાં જાય ત્યાં જાગતું જ હોય છે અને અનુકૂળ સામગ્રી મેળવી આપનારૂં જ હોય છે.

સત્તાનો મોહ અને તેનું ગુમાન આત્માને પાડે છે :

હવે અહીં વિજયપુરનગરમાં રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી પોતાના દિવસો સુખપૂર્વક ગાળી રહ્યાં છે. એવામાં એક દિવસે ભરસભામાં અતિવીર્ય રાજાનો દૂત આવીને સભામાં બેઠેલા મહીધર રાજાને કહેવા લાગ્યો કે,

"વીર્યના સાગર અને નંદ્યાવર્ત નામના નગરના અધિપતિ એવા અતિવીર્ય રાજા આપને ભરતની સાથે વિગ્રહ થવાથી સહાય માટે બોલાવે છે; દાશરથી એટલે ભરતરાજાના સૈન્યમાં ઘણા રાજાઓ આવ્યા છે, માટે મહાબળવાન એવા આપને અતિવીર્ય રાજા તેડાવે છે." જ્યારે અતિવીર્ય રાજાનો દૂત આ પ્રમાણે મહીધર રાજાને કહી રહ્યો, ત્યારે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી ત્યાં રાજસભામાં હાજર છે. આ સાંભળીને તે વિષે વધુ જાણવાની તેમને ઇચ્છા થાય તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે. આ કારણે લક્ષ્મણજીએ તે દૂતને પૂછ્યું કે, "નંદ્યાવર્તના રાજા અતિવીર્યને ભરતરાજાની સાથે વિરોધ થવાનું કારણ શું ? અર્થાત્ એવું શું બન્યું કે જેથી એ બન્ને વચ્ચે આ વિગ્રહ ઉપસ્થિત થયો છે ?"

લક્ષ્મણજીએ દૂતને પૂછેલા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અતિવીર્ય રાજાના દૂતે કહ્યું કે, 'મારા રાજા ભરતરાજા પાસેથી ભક્તિ એટલે કે તાબેદારી ઇચ્છે છે, પરંતુ ભરતરાજા તેમ કરતા નથી. બસ, વિગ્રહનું આ કારણ છે.' ત્યાર બાદ અત્યાર સુધી મૌન રહેલા રામચંદ્રજી એ દૂતને પૂછે છે કે, 'અતિવીર્ય રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવાને શું ભરતરાજા સમર્થ છે ? કે જેથી હે દૂત ! તે અતિવીર્ય રાજાની સેવા કરવાનું માનતો નથી ?"

રામચંદ્રજીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અતિવીર્ય રાજાનો દૂત કહે છે કે, 'અમારો રાજા અતિવીર્ય ઘણા બળવાળો છે અને ભરતરાજા પણ સામાન્ય તો નથી જ, એટલે એ બન્નેના યુદ્ધમાં કોનો જય થશે એ કહી શકાય નહિ. એ વસ્તુ સંશયવાળી છે.'

આ વાંચનાર અને સાંભળનાર આત્માઓએ અહીં વિચારવું જોઇએ કે સત્તાનો મોહ અને સત્તાનું ગુમાન આત્માને છતી સામગ્રીએ કેવી કક્ષામાં મૂકી દે છે અને કેવા પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે ! અતિવીર્ય રાજા પાસે સત્તા છે, ભોગવવાને રાજ્ય છે, રાજ્યનું પાલન કરવાની તેની પાસે શક્તિ છે, છતાં એટલાથી એ ધરાતો નથી : એને વધુ સત્તાનો મોહ જાગે છે; અને તેથી જ ભરતરાજા પાસેથી ભક્તિ ઇચ્છે છે. પેલો સેવા કરવાની

ના પાડે છે, એટલે તે સત્તાના ગુમાનમાં યુધ્ધ કરવા તૈયાર થાય છે. પુણ્યયોગે મળેલી સામગ્રીથી જે આત્મા સંતોષ પામતો નથી, તે આત્માની દશા એવી થાય છે કે જેથી તેને અનેક પાપો આચરવાની વૃત્તિ થાય. બીજા આત્માઓએ આ ઉપરથી બોધપાઠ લેવો જોઇએ. સત્તાનો મોહ, સત્તાનો લોભ અને સત્તાનું ગુમાન આત્માને ઘણી નીચી હદે ઘસડી જાય છે. વધુ કે થોડી જેટલી સામગ્રી મળી હોય તેમાં નહિ મૂંઝાતા, તેના લોભમાં નહિ પડતાં, તેનું ગુમાન નહિ કરતાં, એ દ્વારા સ્વપર કલ્યાણ સાધવું, એમાંજ એ સામગ્રી મળી એની સાર્થકતા છે.

અતિવીર્ય રાજાના દૂતે આપેલા ઉત્તર પછી રામચંદ્રજી મૌન રહે છે. તેઓ હવે મહીધર રાજા શું કરે છે તે જૂએ છે; પરંતુ મહીધર રાજા તો તે દૂતને એમ કહીને વિદાય કરે છે કે જા હું જલ્દી આવું છું.

[૧૬]

રામચંદ્રજી નંદ્યાવર્તપુરના ઉદ્યાનમાં :

દૂતને વિદાય કર્યા બાદ મહીધર રાજા રામચંદ્રજીને કહે છે કે, 'અમને બોલાવીને અતિવીર્ય રાજા ભરત રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે, એ અલ્પ બુદ્ધિવાળા તેનું કેવું અજ્ઞાન છે ? માટે હવે તો હું મારી સઘળી સેનાની સાથે ત્યાં જઇશ. અને ભરતરાજાની આજ્ઞા હોય એની માફક - અતિવીર્ય સાથેની દુશ્મનાવટથી તેઓનો જ સંહાર કરીશ.'

મહીધર રાજા હવે તો લક્ષ્મણજીના સસરા બન્યા છે, એટલે લક્ષ્મણજીના બંધુ ભરતરાજાની સામેના યુદ્ધમાં શત્રુને સહાય કરવા ન જ જાય એ તદ્દન શકય બીના છે : પરંતુ અહીં તેઓ છળકપટભરી રાજનીતિનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છે છે. સીધી રીતે અતિવીર્ય રાજા સાથે દુશ્મનાવટ ના કરવી અને તેની સાથે રહીને તેનો સંહાર કરવો, એમ મહીધર રાજા ઇચ્છે છે.

આ પ્રસંગે રામચંદ્રજી જેવા મહાન આત્માઓ સિવાય બીજું કોઇ હોય તો શું કહે ? તરત જ મહીધર રાજાની વાતને વધાવી લે કે નહિ ? પરંતુ નહિ, રામચંદ્રજી એવી રીતે અતિવીર્યનો પરાજ્ય અને ભરતનો જય કરવા ઇચ્છતા નથી; આથી તેઓ કહે છે કે, ''નહિ, આપ અહીં જ રહો. આપના પુત્રો અને આપના સૈન્ય સાથે હું જ ત્યાં જઇશ અને જેમ ઉચિત લાગશે તેમ કરીશ.''

રામચંદ્રજીએ, પોતે જ જૂયાં આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે મહીધર રાજાને કાંઇ કહેવાનું રહેતું જ નહોતું. પોતાને તો ખાત્રી જ હતી કે રામચંદ્રજી પોતાના કરતાં પણ વધુ સુંદર પરિણામ લાવી શકશે; આથી તેણે કહ્યું કે, ''ભલે એમ હો.'' અને મહીધર રાજાએ હા પાડી એટલે રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી - એ ત્રણે મહીધર રાજાના પુત્ર અને સૈન્યની સાથે નંદ્યાવર્ત તરફ નીકળ્યા.

રામચંદ્રજી એવા પુણ્યશાલી છે કે એમને જૂયાં ને ત્યાં અણધારી સામગ્રી મળી રહે છે. અહીં પણ એમ જ બન્યું. તેઓએ નંદ્યાવર્તપુરના ઉદ્યાનમાં પડાવ નાંખ્યો ત્યાં તો તેમના દેવતાએ રામચંદ્રજીની આગળ જઇને કહ્યું કે, ''હે મહાભાગ ! હું આપનું શું અભીષ્ટ કરૂં ? અર્થાત્ આપની જે ઇચ્છા હોય તે કહો; હું તે મુજબ કરૂં.'' રામચંદ્રજી કહે છે કે, ''અમારે માટે કાંઇ કરવા જેવું નથી.''

દેવતા સહાય કરવા આવે છે :

આવા પુણ્યાત્માઓની પાસે દેવો આવતાં, તો તેઓને દેવોની પાસેથી લેવાની પરવા નહોતી, : આજે દેવોની સેવા માટે રાહ જોવાય છે, રાહ જોવા માત્રથી દેવા કદિ આવે નહિ : લાલચુને દેવો સહાય પણ કરે નહિ. દેવો આવે, પણ તે કોની પાસે ? એવું પુણ્ય હોવું જોઇએને ? રામચંદ્રજીને દેવ આવીને પૂછે છે કે, 'આપની ઇચ્છા જણાવો, હું તે મુજબ કરૂં.' તેઓ કહે છે કે, 'મારે કાંઇ કામ નથી.' આ વસ્તુ ખાસ વિચારવા જેવી છે. આવાઓ માટે દેવો પણ કિંકર બને તેમાં નવાઇ શું છે ?

રામચંદ્રજીએ તો ચોખ્ખી ના પાડી દીધી, પણ તે અધિષ્ઠાયક દેવ એમ પાછો જાય ? એણે કહ્યું કે, ''ખરેખર, આપને માટે કાંઇ પણ કરવા જેવું નથી : બધું બરાબર છે; તો પણ એક ઉપકાર કરૂં છું.''

તે ઉપકાર શો છે, તે દર્શાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે; ''અતિવીર્ય સ્ત્રીઓથી જીતાયો છે'' એવી એની અપકીર્તિ થાય, માટે આપને આખા સૈન્યની સાથે સુંદર સ્ત્રી - રૂપવાળા કરીશ''

અધિષ્ઠાયક દેવે આ પ્રમાણે કહ્યા બાદ પરિણામ એ આવ્યું કે જાણે સ્ત્રીરાજ્ય જ ન હોય, તેની માફક આખુંય સૈન્ય તે જ ક્ષણે સ્ત્રીરૂપ બની ગયું : રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી પણ સુંદર આકૃતિવાળી સ્ત્રીઓ રૂપે બની ગયા.

અધિષ્ઠાયક દેવ એટલું તો જાણે જ છે કે રામચંદ્રજીની જીત થવાની છે. પરંતુ રામચંદ્રજી જેવા પરાક્રમીથી અતિવીર્ય રાજા હારે, એમાં એની એટલી બધી નાનમ નથી ; એટલે એ દેવ આખા સૈન્યને સ્ત્રીરૂપ બનાવી દે છે. કોઇ પણ સાચો ક્ષત્રિય સ્ત્રીની સામે શસ્ત્ર પણ ઉઠાવે નહિ, તો પછી સ્ત્રીઓથી હારે એના જેવી બીજી ભયંકર બદનામી કઇ હોઇ શકે ? કહેવું જ પડશે કે કોઇ જ નહિ.

બીજી વાત એ પણ છે કે દેવો પોતાની શકિતથી આમ રૂપ ફેરવી શકે છે, આકૃતિ ફેરવી શકે છે, ઇન્દ્રજાલ બિછાવી શકે છે, પરંતુ કર્મજન્ય સ્થિતિમાં કશો પણ ફેરફાર કરી શકતા નથી; એટલે એમાં મૂંઝાવાનું કારણ નથી.

[૧૭]

અતિવીર્યના અહંકારની અંધતા :

આ પછી રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી, સીતાજી, મહીધર રાજાના પુત્રો અને તેનું આખુંય સૈન્ય, સ્ત્રીરૂપમાં અતિવીર્ય રાજાની રાજસભાના દ્વાર પાસે આવ્યા બાદ, રામચંદ્રજીએ અતિવીર્ય રાજાને દ્વારપાલ દ્વારા કહેવડાવ્યું કે 'આપની સહાય માટે મહીધર રાજાએ પોતાનું સૈન્ય મોકલ્યું છે.'

દ્વારપાલે અંદર જઇને આ ખબર અતિવીર્ય રાજાને સંભળાવ્યા; અને એ સાંભળતાની સાથે જ અહંકારથી તે ગાજી ઉઠયો હોય તેમ બોલ્યો કે, 'મહીધર રાજા પોતે આવ્યો નહિ, તે કારણથી એવા બહુમાની અને મરવાને ઇચ્છતા તેના સૈન્યથી સર્યું અને મારો અપયશ કરનારા તેના સૈન્યને એકદમ પાછું કાઢી મૂકો ! મારે વળી સહાયકોની શી જરૂર છે ? હું એકલો પણ ભરતને જીતીશ.'

વિચારો, અહંકારમાં ડૂબેલા આત્માઓ કેવા વિચિત્ર બને છે ? 'હું એકલો પણ ભરતને જીતીશ' આવું બોલાય છે. તો પછી પહેલાં દૂત મોકલીને સહાય માટે મહીધર રાજાને તેડાવવાની શી જરૂર હતી ? પરંતુ નહિ, આ તો આવેશમાં બોલાય છે અને તેથી જ એકની જોડે વિગ્રહ ઉભો છે, ત્યાં મહીધર રાજાને મારવાની ઈચ્છાવાળો કહે છે; એટલે કે આવી રીતે પોતે નહિ આવતાં સહાય માટે સૈન્ય મોકલ્યું એથી ચીડાઇને એમ જણાવવા ઇચ્છે કે, 'મારા ખોફના ભોગ થએલા મહીધર રાજાને હું મારી નાખીશ.' અહંકારમાં અંધ આદમી વિવેક - વિચારને ભૂલી જાય છે.

જો તેનામાં અત્યારે વિવેક હોત, તો એ આવું ન બોલત. મહીધર રાજા જાતે કેમ ન આવ્યા ? તેનું કારણ પૂછત. પછી પણ સૈન્યનો ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય કરત અને જીત મેળવ્યા બાદ મહીધર રાજાને જે કરવું હોત તે કરત. આવી વિવેકહીનતાનું પરિણામ તો એ આવે કે સામો રાજા દુશ્મન સાથે મળી જાય એટલે દુશ્મનનું બળ બેવડાય. કારણ કે સામો રાજા પણ સમજે કે આ જીત્યો તો આપણને માર્યા વિના છોડશે નહિ.

એટલે અહંકાર જેમ આત્મનાશકં અવગુણ છે, તેમ વ્યવહારમાં પણ હિતઘાતક છે. દરેકે પોતાનાથી વધુ સામગ્રી સંપન્નનો વિચાર કરી અહંકારથી બચવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. અહંકારમાં અંધ બનેલા સમ્રાટોએ સામ્રાજ્યો ગુમાવ્યાં, વેપારીઓએ પેઢીઓ ગુમાવી અને કેટલાય ભૂખ્યા-તરસ્યા રઝળી રઝળીને આર્ત્ત - રૌદ્ર ધ્યાનમાં મરી ગયા. વિવેક જેવા ઉત્તમ ગુણનો નાશ કરનારી કોઇ પણ વૃત્તિને કલ્યાણકાંક્ષી આત્માએ આધીન થવું જોઇએ નહિઃ કારણ કે અહંકાર એ વિવેકનો વિનાશ કરનારી વસ્તુ છે.

અહંકારમગ્ન અતિવીર્ય રાજા આ પ્રમાણે કહે છે, ત્યાં તો બીજો કોઇક બોલ્યો કે, 'હે રાજન્ ! મહીધર રાજા જાતે આવ્યો તો નથી જ, પણ ઉલટું ઉપહાસ કરવાને માટે સ્ત્રી સૈન્યને એણે અહીં મોકલ્યું છે.' બસ, હવે શું જોઇએ ? અતિવીર્ય રાજા અહંકારથી આકળવિકળ તો થયો જ હતો અને તેમાં આવી હકીકત સાંભળી, એટલે તેણે અતિશય ક્રોધ કર્યો, એટલે કે તે ક્રોધથી ઘણો જ લાલચોળ થઇ ગયો. અત્યારે એને જેટલો ક્રોધ ચઢે તેટલો ઓછો એમ કહેવાય; કારણ કે આવા આત્માઓ આવા પ્રસંગે જરાય ધીરજ ધરી શકતા નથી અને ક્રોધમાં આવેલો આત્મા ભાન ભૂલે છે એ તો ઉઘાડી વાત છે. પોતે કોણ છે ? અને શું કરે છે ? તેનો તેને ખ્યાલ જ રહેતો નથી. અતિવીર્યની પણ એ જ દશા થાય છે.

અતિવીર્ય રાજા વૈરાગ્યવાસિત બન્યા :

અતિવીર્ય રાજા ક્રોધથી રાતોપીળો થઇ ગયો અને તે જ વખતે સ્ત્રીરૂપને ધરનારા રામચંદ્રજી આદિ સઘળા રાજસભાના દ્વારની પાસે આવી પહોંચ્યા. આવી રીતે તેઓને આવેલા જોતાંની સાથે જ અતિવીર્ય રાજાએ આજ્ઞા કરી કે 'આ સ્ત્રીઓને મજબુતપણે ગળેથી પકડીને દાસીઓની માફક નગરની બહાર કાઢી મૂકો !' અતિવીર્યની આ આજ્ઞાથી તેના મહા પરાક્રમી સામંતો, ચારે બાજુયેથી પોતાના સૈનિકોની સાથે ઉભા થઇને, તે સ્ત્રી - સૈન્યને ઉપદ્રવ કરવા માંડયા. આ રીતે ઉપદ્રવ કરવાથી રામચંદ્રજીએ પોતાની ભુજારૂપ સ્તંભ દ્વારા જોરથી હાથીને બાંધવાના આલાનસ્તંભને ઉખેડી નાંખ્યો અને તે જ સ્તંભને શસ્ત્રરૂપ બનાવી અતિવીર્યના તે સમાંતોને ચારે બાજુથી ભૂમિ ચાટતા કરી દીધા. પોતાના સામંતોની આ દશા થવાથી અતિવીર્ય રાજા ખૂબ ખીજાઇ ગયો અને પોતાની ભીષણ તલવારને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢીને પોતે જ યુદ્ધ કરવા માટે ઉઠયો. આ પછી લક્ષ્મણજીએ તરત જ તેની તલવાર ઝુંટવી લઇને, તેના વાળ પકડીને તેને ખેંચ્યો અને તેના જ વસ્ત્રથી તેને બાંધ્યો.

જોયું, થોડી ક્ષણો પહેલાં અહંકારથી ન બોલવાનું બોલનારની શી દશા થઇ ! હવે નરવ્યાઘ્ર લક્ષ્મણજી, તે અતિવીર્યને, વાઘ જેમ મૃગલાને પકડીને લઇ જાય તેમ લઇ ચાલ્યા અને લાકો અધિક ત્રાસથી ચપલ

નેત્રોવાળા થઇને જોતા રહ્યા. પરંતુ સીતાજીને દયા ઉપજી. કરૂણાળુ એવાં તેમણે લક્ષ્મણની પાસેથી અતિવીર્ય રાજાને છોડાવ્યો. લક્ષ્મણજીએ પણ છોડતાં છોડતાં અતિવીર્ય રાજાની પાસે ભરતની સેવા કરવાનું કબુલ કરાવ્યું અને તેને છોડી દીધો.

હવે અધિષ્ઠાયક દેવે સર્વની સ્ત્રીવેષ સંહરી લીધો, એટલે અતિવીર્ય રાજા ઓળખી શકયો કે આ તો રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી છે, એ જાણતાંની સાથે જ અતિવીર્ય રાજાએ રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીની ઘણી સેવાભકિત કરી અને એ અભિમાની રાજા પોતાના માનનો નાશ થવાથી વૈરાગ્યના જોરથી વિચાર કરવા લાગ્યો. અર્થાત્ 'હું શું બીજાની સેવા કરીશ ?' એ પ્રમાણે અહંકારથી ભરેલા હૃદયે અતિવીર્ય રાજાએ દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને પોતાના વિજયરથ નામના પુત્રને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડયો.

પરંતુ આવા આત્માઓ જેવા તેવા નથી હોતા. નિમિત્ત પોતાની હારનું છે અને અહંકારથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, છતાં પણ તેવા આત્માઓ પછીથી મળતી હજારો અનુકુળતાઓથી પામર બની વૈરાગ્યનો વિચાર છોડી દેવાનો તૈયાર થતા નથી. જ્યારે અતિવર્ય રાજા દીક્ષા લેવાને તૈયાર થાય છે ત્યારે રામચંદ્રજી સમજી જાય છે કે એ વિચાર રાજાને અહંકારથી થયો છે, એથી કહે છે કે, તું મારો બીજો ભરત છો; એટલે કે તું મારા નાના ભાઇ જેવો છો; માટે તું તારૂં રાજ્ય ભોગવ અને પ્રવજિત ન થા.''

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ ના પાડવા છતાં પણ, મોટા મનવાળા અતિવીર્ય રાજાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ પછી અતિવીર્ય રાજાના પુત્ર વિજયરથે પોતાની રતિમાલા નામની બ્હેન લક્ષ્મણજીને આપી અને લક્ષ્મણજીએ તેને ગ્રહણ પણ કરી. આ પછી રામચંદ્રજી સૈન્યની સાથે વિજયપુર ગયા અને વિજયરથ રાજા ભરતની સેવા કરવાને માટે અયોધ્યા તરફ ગયા.

ગૌરવતાના ગિરિ સમા ભરતે સર્વ વૃત્તાંત જાણતાં હોવા છતાં પણ વિજયરથ રાજાનો સત્કાર કર્યો. ખરેખર, સજ્જનો નતવત્સલ હોય છે. વાત પણ સાચી છે કે નમતા આવેલા શત્રુ પ્રત્યે પણ સજ્જનો વાત્સલ્યને જ દર્શાવે છે. એમની સજ્જનતા જ એ છે. જેઓ નમતાને ટપલી મારનારા હોય છે તેઓ વસ્તુતઃ સજ્જનની કોટિમાં આવી શકતા નથી. ગમે તેટલું બૂરૂં કર્યું હોય પણ જ્યાં સામો નમતો આવ્યો એટલે ઉત્તમ પુરૂષો તેનો તિરસ્કાર નહિ પણ સત્કાર જ કરે છે.

ત્યારબાદ વિજયરથ રાજાએ પોતાની રતિમાલાથી નાની વિજયસુંદરી નામની બ્હેન ભરતરાજાને આપી, કે જે સર્વ સ્ત્રીઓમાં સારભૂત હતી.

એ વખતે અતિવીર્ય મુનિ વિહાર કરતાં ત્યાં પધાર્યાં. ભરતરાજા અન્ય રાજાઓની સાથે તેમની પાસે ગયા, વંદન કર્યું અને ક્ષમાપના કરી. આ પછી કૃપાળુ ભરતરાજાએ વિદાય આપવાથી વિજયરથ રાજા આનંદ સાથે નંદ્યાવર્તપુર પાછા ફર્યા.

દેવ-ગુરુ તથા ધર્મ પ્રત્યે અવિહડ રાગ કેળવો :

બીજી તરફ રામચંદ્રજી પણ વિજયપુર પહોંચીને મહીધર રાજાની અનુજ્ઞા લઇને ત્યાંથી જવાને તૈયાર થયા. તેમને જવાને તૈયાર થયેલા જોઇને લક્ષ્મણજીને પણ વનમાલાને પૂછયું. તે વખતે વનમાલા પણ અશ્રુભર્યાં નેત્રોવાળી થઇને કહેવા લાગી કે,

'હે પ્રાણેશ ! તે સમયે નાહક મારા પ્રાણોની રક્ષા આપે શા માટે કરી ? હે પ્રિય ! તે વખતે જ હું મરી હોત તો મારૂં સુખી મૃત્યુ થાત. કારણ કે આપના વિરહથી ઉપસ્થિત થતું અડધા વધ સમું આ અસહ્ય દુઃખ મારે વેઠવું

પડત નહિ; હે નાથ ! હમણાં જ તમે મારી સાથે લગ્ન કરો અને મને તમારી સાથે લઈ જાવ, નહિતર તમારા વિયોગનું છળ પામીને યમરાજ મને લઈ જશે.''

પ્રશસ્ત દશા કેળવવાની જરૂર :

આ ઉદ્‌ગારોમાં કેટલો મોહ ભર્યો છે ? ખરેખર, રાગીઓને જેવો રાગ પોતે માનેલી પ્રિય વ્યક્તિ તરફ થાય છે, તેટલો રાગ જો શ્રી વીતરાગ, શ્રી નિર્ગ્રંથ ગુરૂદેવો અને શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મ પ્રત્યે થાય તો કેવું સુંદર પરિણામ આવે ? ધર્મીજનોએ સુદેવ - સુગુરૂ અને સુધર્મ ઉપર આવો રાગ કેળવવો જોઇએ. દેવ - ગુરૂ - ધર્મનો વિયોગ ધર્માત્માને અસહ્ય લાગવો જોઈએ અને એનો જો જરા પણ વિયોગ થયો તો અવસર પામીને મોહરાજા છેતરી જઇ ભવમાં ભટકતા કરી દેશે એવું લાગવું જોઇએ. જ્યાં સુધી આવો અવિહડ રાગ ન આવે, ત્યાં સુધી દેવ - ગુરૂ - ધર્મની ઉત્તમ પ્રકારે આરાધના થઇ શકતી નથી. એવો પ્રશસ્ત રાગ આત્માની વીતરાગદશાને નજદિક લાવનારો છે. જેમ પ્રશસ્ત રાગ આત્માની વીતરાગદશાને સમીપ લાવે છે, તે જ રીતે પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ સર્વથા નિવૃત્તદશાને અને પ્રશસ્ત કષાયો અકષાયીપણાને નજદિક લાવનારા છે. આત્મા અપ્રશસ્ત દશામાં પડયો છે તેને પહેલા પ્રશસ્ત દશામાં લાવવાની જરૂર છે અને તે પછી અનંત ચતુષ્ટયમય દશા પ્રાપ્ત કરવી અતિ સુલભ છે. એક અસ્થિર ને નાશવંત વસ્તુ માટે સંસારીઓ જો આટલો રાગ કેળવી શકે તો ધર્માત્માઓ મુક્તિ ખાતર સુદેવ - સુગુરુ - સુધર્મ ઉપર એવો રાગ કેમ ન કેળવી શકે ? જો ધર્માત્માઓમાં એવો રાગ આવી જાય તો આજે પામરો તરફથી જે શાસનહીલના થઇ રહી છે અને પાપી પેટ માટે કેટલાક પત્રકારો જે ધર્મદ્રોહ કરી રહ્યા છે તેને દૂર થતાં વાર લાગે નહિ. એવાઓની આપણને દયા આવે છે, પણ એમનું કૃત્ય એવું ભયંકર છે કે દરેક ઉચિત ઉપાયોથી તેમને તેમ કરતાં અટકાવવા એ ધર્મીજનોની અનિવાર્ય ફરજ છે.

[૧૮]

લક્ષ્મણજી કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ થતા નથી :

વનમાલા પોતાને ન મેળવી શકવાથી આત્મઘાત કરવાને તૈયાર થઇ હતી; એટલે પોતાની ઉપર એનો અત્યન્ત અનુરાગ છે એમ લક્ષ્મણજી જાણે છે; છતાં તેઓ એના જવાબમાં જે કહે છે તે અવશ્ય વિચારણીય છે. મહાપુરૂષો આવા પ્રસંગે પણ સામાને જરૂર આશ્વાસન આપે છે, પરન્તુ કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ થતા નથી. આનુ વર્ણન કરતા કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, ત્યારબાદ લક્ષ્મણજી વનમાલાને કહે છે કે, 'અત્યારે તો હું મારા વડીલ ભાઈની સેવા કરનારો છું, માટે હે મનસ્વિનિ ! સાથે આવતી તું મારા વડીલ ભાઈની શુશ્રૂષામાં વિઘ્ન કરનારી નહિ થા.' વળી લક્ષ્મણજી તેને ફરી ખાત્રી આપે છે કે, 'હે શ્રેષ્ઠ વર્ણવાળી ! મારા વડીલબંધુને ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચાડીને પછીથી પણ હું તારી પાસે આવીશ, કારણ કે તારો નિવાસ મારા હૃદયમાં છે. છતાં તેને ખાત્રી આપવા માટે હે માનિનિ ! તું જે ઘોર સોગંદ ખવડાવે તે ઘોર સોગંદ પણ, 'ફરીથી હું પાછો આવીશ' એવો તને વિશ્વાસ થાય એ હેતુથી ખાઇશ.' આ પછીથી વનમાલાએ કહેવાથી એટલે તેની વનમાલાની ઇચ્છાથી લક્ષ્મણજીએ સોગંદ ખાધા કે, 'જો હું ફરી પણ અહીં ન આવું તો રાત્રિભોજન કરનારાઓનું પાપ મને લાગે.'

આ શીખવા જેવું છે !

વિચારો કે લક્ષ્મણજી ઉચિતપણું અને કર્ત્તવ્ય બન્ને કેવી રીતે જાળવે છે. પોતાને વનમાલા ઉપર રાગ નથી એમ નહિ. તેઓ તો કહે છે કે વનમાલાનો નિવાસ મારા હૃદયમાં છે; છતાં વડીલ ભાઈની સેવાના કર્ત્તવ્યને તેઓ ચૂકતા નથી. જો વનમાલા સાથે આવે તો વડિલ ભાઈની સેવામાં વિઘ્ન થાય એમ તેઓ માને છે, અને તેથી તેને અહીં જ રહેવાનું કહે છે. વળી અતિ રાગને અંગે કોઈ અનુચિત પરિણામ ન આવી જાય, એ માટે વનમાલાને તેઓ પૂરેપૂરી પાત્રી આપે છે. પોતાને વધુ સમય થાય તો પણ વનમાલાની ધીરજ ખૂટે નહિ, એ માટે તેની ઈચ્છા મુજબ રાત્રિ ભોજન કરનારાઓનું પાપ લાગે એવા સોગંદ લે છે; પણ ભાન ભૂલા બનીને કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ તો બનતા જ નથી. દરેક આવી ઉચિતતા સાથે કર્ત્તવ્યપાલનમાં સ્થિરતા શીખવા જેવી છે.

રાત્રિભોજન એ મહા અનર્થ ઠરે છે :

આમાંથી બીજી વાત એ સમજવા જેવી છે કે લક્ષ્મણજી ઘોર શપથ લે છે. રાત્રિભોજન કરનારનું પાપ પોતાને લાગે, એ ઘોર શપથ છે, ત્યારે રાત્રિભોજનમાં તેઓ કેટલું ભયંકર પાપ સમજતા હશે ! રાત્રિભોજન એ મહા અનર્થકર વસ્તુ છે. સાધુઓને પણ પાંચ મહાવ્રતની સાથે છઠ્ઠું રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રત હોય છે. શ્રાવક માટે રાત્રિભોજનની છૂટ છે એમ ન માનતા. પરંતુ આજે તો રાત્રિભોજન એ અનેક નામી જૈનો માટે સાધારણ વસ્તુ બની ગઈ છે. કેટલાક ધૃષ્ટ તો એમ પણ બોલે છે કે રાત્રે ખાવાથી કાંઈ મુક્તિ અટકવાની નથી. આ તો રાત્રિભોજનના નિયમનો, શાસનનો અને મુક્તિનો ઉપહાસ કરવા જેવું છે. એવા પાપીઓ તો દુર્લભબોધિ બની જાય. એવાઓની મુક્તિ અટકે તો ખરી જ, પણ એવી માન્યતાવાળા માટે તો મુક્તિમાર્ગ પણ દુર્લભ બની જાય. કોઈ અનિવાર્ય કારણે કદાચ રાત્રિભોજન કરવું પડતું હોય, તો પણ આત્માને એની અરેરાટી હોવી જોઈએ. આજે તો મોઢું છૂટું રહે, દિવસ ને રાત જે મળ્યું તે નાંખ્યા જ કરે, મોજશોખનાં સાધનોય એવાં. જે શાસનમાં રાત્રિભોજનનો અને અભક્ષ્યાદિના ભક્ષણાદિનો નિષેધ હોય તે શાસનમાં જન્મેલા રાત્રે હોટેલમાં રખડવા જાય, લ્હેર મારવા ખાય - પીવે, પાનના ડૂચા મોઢામાં ઘાલી સડકો બગાડે, જ્યાં ત્યાં રખડે; આ બધું શું ઓછું શોચનીય છે ? માટે જેટલું બની શકે તેટલું ત્યાગો, બીજાને ત્યાગ કરાવવાના પ્રયત્નમાં રહો અને જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ ત્યાગ ન થઈ શકે ત્યાં સુધી આત્માને પામર માનો, હૈયામાં એનુ દુઃખ રાખો અને એ અકરણીય છે એમ બરાબર સમજો.

અસ્તુ. આ પછી સીતાજી અને લક્ષ્મણજીની સાથે રામચંદ્રજી રાત્રિનો થોડો ભાગ બાકી હતો ત્યારે વિજયપુરથી નીકળ્યા. અનુક્રમે કેટલાંક વનોને ઉલ્લંઘ્યા પછીથી તેઓ ક્ષેમાંજલિ નામની નગરી નજદિક પહોંચ્યા. ત્યા બહારના ઉદ્યાનમાં બેસીને રામચંદ્રજીએ, લક્ષ્મણજીએ આણેલાં અને સીતાજીએ સુધારેલાં વનફળોથી ક્ષુધાને શમાવી. ત્યારબાદ રામચંદ્રજીની આજ્ઞા મેળવીને લક્ષ્મણજી કૌતુકથી ક્ષેમાંજલિ નગરીમાં ગયા. ત્યાં ઉચ્ચ સ્વરે થતી ઉદ્‌ઘોષણા લક્ષ્મણજીએ સાંભળી. 'આ નગરીના રાજા પૃથિવીપતિની શક્તિના પ્રહારને જે સહન કરશે તેને રાજા પોતાની કન્યા પરણાવશે.' એવી એ ઉદ્‌ઘોષણા હતી.

શત્રુદમન રાજાની રાજસભામાં :

લક્ષ્મણજી કૌતુકથી તો આ નગરીમાં આવ્યા છે અને કૌતુક મળી ગયું એટલે પૂછવું જ શું ? તરત તેમણે આવી ઉદ્‌ઘોષણાનું કારણ પૂછયું, એટલે એક પુરૂષે કહ્યું કે, 'અહીં શત્રુદમન નામનો મહા ભૂજાવાળો રાજા છે. તેને પોતાની રાણી કનકાદેવીથી ઉત્પન્ન થએલી જિતપદ્મા નામની શ્રેષ્ઠ કન્યા છે. એ કન્યા લક્ષ્મીના એક ગૃહ સમાન છે અને એનાં લોચન પણ પદ્મ જેવાં છે. આ જીતપદ્માના વરના બળની પરીક્ષા માટે રાજાએ આ ઉદ્‌ઘોષણા કરાવવા માંડી છે અને તેવા કોઈ પણ વર નહિ આવતો હોવાથી રાજા રોજ એની એ ઉદ્‌ઘોષણા કરાવે છે.' આ રીતે પેલાએ ઉદ્‌ઘોષણાનો હેતુ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યો.

ઉદ્ઘોષણાનો આ હેતુ જાણીને લક્ષ્મણજી, તે શત્રુદમન રાજા પોતાની રાજસભામાં બેઠો હતો ત્યાં ગયા. રાજાએ પૂછયું કે, 'કયા હેતુથી અને કયાંથી આવો છો ?' લક્ષ્મણજી જવાબમાં કહે છે કે, 'હું ભરતરાજાનો દૂત છું' કોઇ કાર્ય માટે હું જઇ રહ્યો છું, ત્યાં આપની કન્યાની આ વાત સાંભળી એટલે એને પરણવાને માટે અહીં આવ્યો છું.' રાજા પૂછે છે, 'મારા શકિતપ્રહારને સહીશ ?' જવાબમાં લક્ષ્મણજી કહે છે કે, 'એક તો શું પણ પાંચ શકિતપ્રહારને હું સહન કરીશ.' આ પ્રમાણે વાત થઇ રહી છે, એ જ વખતે રાજકન્યા જિતપદ્મા ત્યાં આવી પહોંચી. એણે લક્ષ્મણજીને જોયા અને લક્ષ્મણજીને જોતાંની સાથે જ તે મદનાતુર બની ગઇ. અનુરાગવતી થએલી જિતપદ્માએ પોતાના પિતા શત્રુદમન રાજાને કહ્યું કે, 'હવે શકિત પ્રહાર ન કરો.' પણ તરત જ શત્રુદમન રાજાએ લક્ષ્મણજી ઉપર પાંચ શકિતપ્રહાર કર્યા, પણ લક્ષ્મણજીના શરીરને એવા પાંચ પ્રહારો શી અસર કરે તેમ હતા ? તેમનું શરીર તો વજ્ર જેવું હતું. લક્ષ્મણજીએ જિતપદ્મા કન્યાના મનની સાથે બે પ્રહાર હાથ ઉપર, બે પ્રહાર કક્ષા- કાખ ઉપર અને એક પ્રહાર દાંત ઉપર ઝીલ્યો.

હું તો મોટાભાઇનો પરતંત્ર છું !

આ પછી શું બન્યું, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, 'જિતપદ્માએ તરત જ લક્ષ્મણજીના કંઠમાં પોતે વરમાળા આરોપી અને શત્રુદમન રાજાએ પણ કહ્યું કે, આ કન્યાની સાથે તમે લગ્ન કરો. જ્યારે લક્ષ્મણજીને આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું, ત્યારે વિવેકસંપન્ન લક્ષ્મણજી કહે છે કે 'મારા મોટાભાઇ દશરથપુત્ર રામચંદ્રજી આ નગરીની બહારના ઉપવનમાં છે. સર્વદા હું તો તેમનો પરતંત્ર છું.'

આ પ્રસંગ કેવો છે ? લક્ષ્મણજીમાં આટલી શકિત છતાં, પોતાને વડીલ ભાઇના સર્વદા પરતંત્ર તરીકે જાહેર કરતાં લેશ પણ સંકોચ થાય છે ? ઉત્તમ આત્માઓની આ મનોદશા સમજવા જેવી અને આચારમાં ઉતારવા જેવી છે.

લક્ષ્મણજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું, એના પરિણામે શત્રુદમન રાજાને ખબર પડી કે, આ તો રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી છે. આથી તે જ સમયે તે રાજા રામચંદ્રજી પાસે ગયા, નમસ્કાર કર્યા અને તેમને પોતાના મહેલમાં લઇ આવ્યા : એટલું જ નહિ પણ તે રાજાએ મોટી પ્રતિપત્તિથી રામચંદ્રજીની સેવા કરી. સામાન્ય પણ અતિથિ પૂજ્ય છે,તો પછી પુરૂષોત્તમ માટે તો પૂછવું જ શું ? આ પછી રામચંદ્રજીએ જ્યારે ચાલવા માંડયું, ત્યારે લક્ષ્મણજીએ શત્રુદમન રાજાને કહ્યું કે, 'હું જ્યારે પાછો ફરીશ ત્યારે તમારી પુત્રીને પરણીશ.'

આ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મણજી પોતાના વડીલ બંધુ રામચંદ્રજી અને સીતાજીની સાથે ક્ષેમાંજલિ નગરીથી રાતના વખતે નીકળ્યા.

[૧૯]

સુસાધુઓ ઉપર સત્તા ન ચલાવો !

રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજીની સાથે દરેક નગરીમાંથી પ્રાયઃરાત્રિનો શેષ ભાગ બાકી હોય છે ત્યારે પ્રયાણ કરે છે. એ જ મુજબ તેઓ ક્ષેમાંજલિ નગરીથી નીકળ્યા અને સાયંકાળે વંશશૈલ નામના પર્વતના તટ ઉપર આવેલા 'વંશ સ્થલ' નામના નગરની પાસે આવી પહોંચ્યા; ત્યાં તેમણે રાજા અને પ્રજા બન્નેને ભયથી વ્યાકુલ સ્થિતિમાં જોવાથી રામચંદ્રજીએ કોઇ એક મનુષ્યને પૂછયું કે, 'એવું શું કારણ છે કે જેથી રાજા અને પ્રજા બન્ને ભયથી આકુલ - વ્યાકુલ બની ગયેલ છે ?'

રામચંદ્રજીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે પુરૂષે કહ્યું કે, અહીં ત્રણ દિવસથી રાતના આ પર્વત ઉપર ભયંકર કોલાહલ થાય છે, અને તે ભયંકર કોલાહલના ધ્વનિથી ભયભીત થઇને આ સઘળોય લોક રાત્રિ બીજે સ્થળે પસાર કરે છે અને પ્રાતઃકાળે પાછો આવે છે. ત્રણ દિવસથી રોજની આ કષ્ટમય દશા છે.' રાજા અને પ્રજાના ભયભીતપણાનું આ કારણ જાણીને લક્ષ્મણજીથી પ્રેરાએલા રામચંદ્રજી કૌતુકથી તે પર્વત ઉપર ચઢયા; અને જોયું તો ત્યાં બે મુનિવરોને કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થએલાં દીઠાં. આથી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીએ અને સીતાજીએ તે બન્ને મુનિઓને ભકિતપૂર્વક વંદન કર્યું. આ પછી રામચંદ્રજીએ તે મુનિઓની આગળ ગોકર્ણ યક્ષે આપેલી વીણા વગાડવા માંડી. લક્ષ્મણજીએ ગ્રામ - રાગથી મનોહર એવું ગીત ગાવા માંડયું અને સીતાજીએ વિચિત્ર રીતે અંગહાર કરવા પૂર્વક નૃત્ય કરવા માંડયું.

જોઇ, આ ધર્મભકત જનોની દશા ! મુનિઓને જોતાંની સાથે જ ત્રણેએ વંદન કર્યું અને એકે વીણા વગાડી, બીજાએ ગાન કર્યું અને સીતાદેવીએ નૃત્યુ કર્યું. મેઘને જોતાં મોર નાચે નહિ એ બને ? તેમ જ ધર્માત્મા પણ દેવ - ગુરુને જોઇ નાચી ઉઠે; એમનું અંતર પ્રફુલ્લ થઇ જાયઃ બની શકે તે રીતે દેવગુરુની ભકિત કરે. આજે કયી દશા છે ? ભકિત કરતું હોય તો એની તો મશ્કરી થાય, સાથે ભકિત કરવા યોગ્ય દેવ-ગુરુને માટે પણ એલ - ફેલ બોલાય. આ ગુરુ પાસેં આવી ભકિત કરનાર કોણ છે ? એક બળદેવ છે, એક વાસુદેવ છે અને એક મહાસતી છે. પણ એ બધાં દેવ - ગુરુની પાસે પોતાની જાતને તુચ્છ સમજતાં. આવા આત્માઓ કદિ સમસ્ત સાધુસંસ્થા ઉપર સત્તા માગે ખરા ? અને એવો વિચાર સરખોય એમના અંતરમાં ઉદ્ભવે ખરો ? આજે તો નામી જૈનોને સુસાધુઓ ઉપર સત્તા ચલાવવાના કોડ જાગ્યા છે. સુસાધુઓની સેવા અને કુસાધુઓને અવસરે શિક્ષા કરવાને બદલે, આજે તો સુધારણાને નામે એવા નામી જૈનો સુસાધુઓને રંજાડવામાં અને કુસાધુઓ પોતાની તરફેણ કરતા હોઇ તેમને વખાણવામાં પાગલ બની ગયા છે. બાકી જે આવા સમર્થ છે, તેવા પણ પુણ્યશાલિઓ ગુરુઓને જોઇને વીણા વગાડે છે, ગાય છે ને નૃત્ય કરે છે. તેમનામાં સુસાધુઓ ઉપર સત્તા ચલાવવાની દુષ્ટ ભાવના કદિ આવે જ નહિ. જે કમનસીબ આત્માઓમાં પરમ આરાધ્ય સાધુપદ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ નથી અને પ્રભુશાસનના પવિત્ર ફરમાનો ઉપર શ્રદ્ધા નથી, તેવાઓને જ સુસાધુઓ ઉપર સત્તા ચલાવવાનું મન થાય છે અને એમની એ પાપી મનોવૃત્તિનો અમલ થવામાં આડે આવતા સુવિહિત સાધુઓને તેઓ અછતા દોષોથી વગોવે છે; પણ આવા પ્રસંગોને સમજીને, વિચારીને, શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માઓએ સમજી લેવું જોઇએ કે, સમસ્ત સાધુ સંસ્થા ઉપર સત્તા ચલાવવાની વાતો કરનારા અજ્ઞાન દુષ્ટો છે.

અસ્તુ, ચાલો પાછા મૂળ વાત ઉપર. રામચંદ્રજી આદિ વંશસ્થળ નગરની સમીપમાં પહોંચ્યા ત્યારે સાયંકાળ તો થઇ જ ગયો હતો. ત્યાર બાદ રાજા - પ્રજાની ભયભીત દશા જોઇને તેમણે કોઇ એક પુરૂષને પૂછયું, એટલે પેલાએ ભયનું કારણ દર્શાવ્યું. ત્રણેએ પર્વત ઉપર આવી બે મુનિઓને કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત જોયાં, વંદન કર્યું અને વીણાવાદન, ગાન તથા નૃત્ય કર્યું. આમ કરતા સૂર્યનો અસ્ત થઇ ગયો અને રાત્રિ વૃદ્ધિ પામવા લાગી.

એટલામાં અનંગપ્રભ નામનો દેવ અનેક વેતાળોને વિકુર્વીને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે પોતે પણ પોતાનું વેતાલ રૂપ બનાવી દીધું. પછી દુષ્ટ આશયવાળો તે દેવ અટ્ટહાસ્યોથી આકાશને ફાડતાં તે બંને મહર્ષિઓને ઉપદ્રવ કરવા માંડયો.

છતી શકિતએ શ્રાવક શું કરે ?

આવા વખતે ત્યાં શ્રમણોપાસક શ્રાવક હાજર હોય તો છતી શકિતએ શું કરે ? એ ઉપદ્રવનું નિવારણ કરે કે

શાન્તિ રાખી સમતા સાચવી મૂંગો મૂંગો થાય તે જોયા કરે ? શું એ એમ કહે કે, 'ભલે ઉપસર્ગ આવ્યો; ઉપસર્ગ સહન કરવો એ મુનિનો ધર્મ છે; આપણે એમાં વચ્ચે પડીને મુનિની થતી કર્મ નિર્જરામાં શા માટે અંતરાય કરવો ?' પણ સાચા શ્રાવકો કદિ આવો વિચાર કરે નહિ. તેઓ તો પોતાની દરેક દરેક શકિતનો સદુપયોગ કરવાની તક મળી એમ સમજે અને એથી બધી જ શકિત ખર્ચીને મુનિઓ ઉપર થતા ઉપસર્ગનું નિવારણ કરે. આજે તો સુસાધુઓને પીડવા મથનારા એવાઓ પણ છે કે જે પાપાત્માઓ પોતે ઉપસર્ગ કરે છે, પછી મુનિએ સમભાવે સહવો જોઇએ એવી વાતો કરે છે અને જે ધર્માત્માઓ એવા પાપાત્માઓના ઉપસર્ગોનો પ્રતિકાર કરવાના પ્રયત્નમાં લાગે તેમને શાન્તિ વિનાના, સમતા વિનાના અને તોફાની કહીને વગોવે છે. શું મુનિને કર્મનિર્જરા થાય માટે જાણી જોઇને ઉપસર્ગ કરાય ? આજે તો ઉપસર્ગ કરનારા પાપાત્માઓમાંના કોઇ કોઇ તો એમ બોલે છે કે અમે મહારાજનું ભલું કરનારા છીએ ! ખરેખર, આના જેવી કુટીલતા બીજી કયી હોઇ શકે ? એ કબુલ છે કે આવી પડેલા ઉપસર્ગને સમભાવે સહવો એ શકિતસંપન્ન મુનિનો ધર્મ છે, અને એવી રીતે સમતાથી ઉપસર્ગને સહનારા પ્રાતઃસ્મરણીય મહર્ષિઓ જરૂર એથી અપૂર્વ કર્મનિર્જરા કરી શકે છે, યાવત કેવળજ્ઞાન પણ ઉપાર્જી શકે છે. પરન્તુ તે પ્રસંગે શ્રાવકની ફરજ કયી ? એ જ ખાસ વિચારવાનું છે. અહીં ત્રણ દિવસથી મુનિઓ તો ઉપસર્ગ સહે જ છે, પરન્તુ અત્યારે હાજર છે તે રામચંદ્રજી આદિની શી ફરજ છે ? અને તેઓએ જે રીતે ફરજ બજાવી તે રીતે આપણી શકિત હોય અને એવો પ્રસંગ આવી પડે તો બજાવવાની ખરી કે નહિ ? રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી જેવા - તેવા પુણ્યાત્મા નથી : એમનું ધમીપણું પણ જેવું-તેવું નથી : અન્યથા, તેઓ મુનિઓને જોતાવેંતજ વંદન કરી, વીણાવાદન - ગાન અને નૃત્ય કરત જ નહિ. એટલે આવા ધર્માત્માઓની જે ધર્મકરણી તે વિવેકહીન કે ધર્મવિરૂદ્ધ તો ન જ હોય ને ? ત્યારે જીુઓ તે શું કરે છે.

હણવાને ઉદ્યત :

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભીગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા એ દર્શાવતા ફરમાવે છે કે -

સીતાદેવીને સાધુઓની પાસે મૂકીને, અકાળે યમપણાને પામેલા રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી તે અનંગપ્રભ દેવને હણવાને માટે ઉદ્યત થયા; આ પ્રમાણે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી એ ઉપસર્ગ કરનારને હણવાને માટે અકાળે કાળરૂપ બની તૈયાર થઇ ગયા, પણ પુણ્યશાલી એવા તે આત્માઓને કશો પણ પ્રયત્ન કરવો પડયો નહિ. તેમના પુણ્યતેજના પ્રસારને સહી શકવાને અસમર્થ એવો તે દેવ તરત જ ઉપસર્ગ કરવાનું છોડીને પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

તો શું મુનિ પુણ્યશાલિ નહોતા ? અરે, મુનિપણું એ જ મહાપુણ્ય છે : પરંતુ અત્યારે તે મુનિઓને અશુભનો ઉદય છે. અશુભના ઉદય વખતે ભલભલાની દશા વિષમ થઇ જાય છે. ધર્મને પામેલામાં એ વખતે પણ ફરક રહે છે. ધર્મને પામેલો શકિતસંપન્ન આત્મા એવા અશુભના ઉદય સમયે તો પોતાનું સઘળુંય સાધવાનું સાધી લે છે. અશુભનો ઉદય એને મૂંઝવી શકતો નથી અને તમે જાૂઓ કે એ દૈવી ઉપસર્ગને સહનારા બન્ને મુનિવરોને તે જ વખતે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. દેવતાઓએ આવીને તે બન્નેય મુનિવરોના કેવળજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો અને રામચંદ્રજીએ નમસ્કાર કરીને આવી રીતે ઉપસર્ગ થવાનું કારણ પુછયું. રામચંદ્રજીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં એક મુનિવર પોતાનો પૂર્વ વૃત્તાન્ત કહેવા લાગ્યા.

[૨૦]

ધર્મની સાચી ધગશ હોવી જોઇએ :

આ કથા પ્રસંગમાં આપણે આગળ વધતાં પહેલાં અહીં ઘણી જરૂરી વાતો વિચારવા જેવી છે. આરાધના કરનારમાં રક્ષાની ભાવના ન હોય એ બને જ નહિ. જે તારક વસ્તુની આરાધનાથી અનંત સંસારથી મુકત થવાય, જે તારક વસ્તુની આરાધનાના યોગે અનંતકાળથી ચાલુ ભવોભવની રખડપટ્ટી ટળી જાય અને જે તારક વસ્તુની આરાધનાથી દુ:ખના લેશ વિનાનું, સંપૂર્ણ અને સદા સ્થાયી સુખ મળે, તે તારક વસ્તુ ઉપર આફત આવે ત્યારે જો આરાધકનું દિલ વલોવાઇ ન જાય, શકિત મુજબ એ આફતનો પ્રતિકાર કરવાની ભાવના ન જાગે અને શકિતનો શકય ઉપયોગ કરીને એ આફત ટાળવાની પ્રવૃત્તિ ન કરાય, તો એમ જ કહેવું પડે કે કાં તો એ વસ્તુના તારકભાવ ઉપર શ્રદ્ધા નથી, કાં તો આરાધના પોલી છે અને કાં તો જે ધ્યેયથી થવી જોઇએ તે ધ્યેયથી નથી થતી.

પોતાને તરવાની ભાવના હોય; આ વસ્તુ તારક જ છે એમ હ્રદયની સાચી શ્રદ્ધા હોય અને તારક વસ્તુની ઉપર આવેલી આફત નિવારવાની પોતામાં શકિત હોય; તો એ મુનિ હોય કે ગૃહસ્થ હોય, મોટા આચાર્ય હોય કે મોટો આબરૂદાર ગૃહસ્થ હોય, ગમે તે હોય, પણ તારક વસ્તુ ઉપર આવેલી આફત ટાળવાની પ્રવૃત્તિથી એ દૂર રહી શકે જ નહિ. આ તો શકિત હોય એની વાત થઇ, પણ ધારો કે શકિત ન હોય, તો પણ તારક વસ્તુના ઉપર આવેલું આક્રમણ જોઇને એનું અંતર જરૂર વલોવાઇ જાય : 'કોઇ શકિતસંપન્ન એ આક્રમણ ટાળો' એ જ એની ઝંખના હોય; અને જ્યારે સાંભળે કે અમુકે એ માટે પ્રયત્ન આરંભ્યો છે, ત્યારે એનું અંતર ખૂબ ખૂબ પ્રફુલ્લ થઇ જાય અને સ્હેજે સ્હેજે તેના મુખમાંથી એ રક્ષાનો પ્રયત્ન કરનાર માટે ધન્યવાદ ઉચ્ચારાઇ જાય; એટલું જ નહિ પણ એ પોતાના ભકત, સ્નેહી કે સંબંધી સૌને એકજ કહ્યા કરે કે, 'હું પામર છું કે, અત્યારે તારક વસ્તુ ઉપર આક્રમણ કરનારાઓને રોકી શકતો નથી; ધન્ય છે અમુકને કે - એ આ પ્રયત્નમાં પડયો છે અને બીજી કશી પણ પરવા રાખ્યા સિવાય રક્ષાનું કાર્ય કર્યે જ જાય છે; માટે તમારી જે કાંઇ સાધન - સામગ્રી હોય તે એને સોંપો. એને દરેક રીતે મદદગાર બનો.' અને આવા ધર્મની ધગશવાળા આત્માઓ, કદાચ પોતે કાંઇ પણ ન કરી શકે તેમ બંને, પરંતુ એ આત્માઓ પણ પોતાની શુદ્ધ ભાવનાના યોગે તરી જાય. ભવિતવ્યતાના યોગે કદાચ અશુભ પરિણામ પણ આવે, છતાં શુદ્ધ ભાવનાથી શુભ પ્રવૃત્તિ કરનાર અને શકિતના અભાવે શુદ્ધ ભાવના રાખનાર તો જરૂર પોતાનુ કામ કાઢી જાય : તેમને તો એ ભાવના ને એ ક્રિયાથી જે લાભ થવો જોઇએ તે થાય જ, એ સુનિશ્ચિત છે.

રક્ષાની ભાવના વિનાની આરાધના નકામી છે :

અરે, સર્વથા રક્ષાની ભાવના વિનાની આરાધના તો પ્રસંગે ઇતરજનો માટે હાસ્યનો વિષય પણ થઇ પડે. 'જોયો આ પૂજા કરનારો ભગવાનનો ભકત ! રોજ તો પૂજા કરવાને માટે દોડાદોડ કરે અને મંદિર ઉપર આફત આવી એટલે ભાઇસાહેબ પોબારા ગણી ગયા ! જોયો આ ગુરૂભકત ! રોજ તો વંદન કર્યા વિના ખાય નહિ, વ્યાખ્યાન કદિ મૂકે નહિ અને જ્યાં ગુરુ ઉપર આક્રમણ આવ્યું એટલે ઉપાશ્રયનો રસ્તો પણ તજી દીધો. આવા ભકતો ન હોય એ શું ખોટું ?' આવું ઇતરજનો પણ બોલે : પરંતુ આજે તો એથીય ખરાબ હાલત કેટલીકવાર જોવાય છે, આક્રમણ વખતે પડખે તો ઉભા ન રહે, દૂરથી પણ મદદ તો ન કરે, પરન્તુ ઉલટા સામાને વગોવે. આક્રમણનો સામનો કરનારને મૂર્ખ કહે અને પોતે સમતાના સાગર બને, શું તારક વસ્તુ ઉપર આક્રમણ આવે ત્યારે દૂર ખસી જવું, એ ડહાપણ છે ? શું એ સમતા છે ? ? શું એમ કરવાથી ભકિત શોભે ખરી ? ? ?હરગીઝ નહિ !

રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજીએ એ બન્ને મુનિવરોને વન્દન કર્યું : ભકિત નિમિત્તે એકે વીણા વગાડી, બીજાએ ગાન કર્યું અને ત્રીજા સીતાજીએ નૃત્ય કર્યું; અને પછી અનંગપ્રભ દેવે આવી ઉપસર્ગ કર્યો ત્યારે છતી શકિતએ સમતાથી કેમ બેઠા નહિ ? એ દેવને હણવાને માટે કેમ તૈયાર થયા ? અને એ પણ વિચારો કે, એવા સમયે તેમણે એ કહેવાતી સમતા રાખી હોત, તો એમણે પહેલાં કરેલી ભકિત શોભત કે ઉલટી લજવાત ? સાચા પૂજક કદિ પૂજ્યનો નાશ છતી શકિતએ જોઇ શકે ? શકિત હોય તો શત્રુને નિવારે, નહિતર બળાપો તો જરૂર થાય : અરે, પાડોશીનું ઘર બળતું જોઇ રહેનાર વ્યવહારની દુનિયામાંય ડાહ્યો ગણાતો નથી; જ્યારે શાસન એ તો આપણું ઘર છે. આપણને પાપથી રક્ષનાર અને તારનાર કોઇ હોય તો આ જૈન શાસન છે. શાસન એટલે સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મ આ ત્રણમાંથી કોઇ એકના પણ નાશનો પ્રયત્ન કરે તો આપણે સમતાને નામે પણ કેમ સહી શકીએ ?

પરંતુ મૂળ વાત એક જ છે, અને તે એ કે જગતમાં આ જ એક માત્ર તારક છે, એ જાતની અંતરમાં પૂરેપૂરી પ્રતીતિ થયા વિના રક્ષક - ભાવના જાગતી જ નથી. કુલધર્મને અંગે ક્રિયાઓ થાય, પણ એમાં જે ચેતન આવવું જોઇએ તે આવે નહિ. વસ્તુને તારક માન્યા પછી તો એને રક્ષવા અને વિકસાવવા આદમી હજારો પ્રયત્ન કરે છે. અરે, તમે માન્યું છે કે, આ સંસારમાં લક્ષ્મી વિના નભે જ નહિ અને લક્ષ્મી હોય તો જ સગાસંબંધી, સ્નેહીઓ, ઓળખીતાઓ અને બીજા લોકો પણ ચાહે ને માન પણ આપે, તો તમે લક્ષ્મી મેળવવા માટે, લક્ષ્મી વધારવા માટે અને લક્ષ્મી સાચવવા માટે શું નથી કરતા ? લક્ષ્મીની તીવ્ર લાલસાએ તો આજે તમારી સુખશાન્તિ હરી લીધી છે; તમારી લગભગ બધી પ્રવૃત્તિઓને અકરણીય પાપથી રગદોળી દીધી છે; તો પછી જો દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ - એ જ એક માત્ર તારક છે, આવી દૃઢ ભાવના થઇ જાય અને એ સિવાયની બાકીની દુનિયાની બધી જ વસ્તુઓ આત્માને ડૂબાવનાર છે એમ સમજાઇ જાય, તો દુનિયાની સઘળીય વસ્તુઓના ભોગે પણ દેવ-ગુરુ-ધર્મની રક્ષા કરવી જોઇએ, એમ લાગ્યા વિના રહે ખરૂં ? અને જો આવી ભાવના પણ આવી જાય, તો આજે જે અધર્મનો પ્રતિકાર કરનારી સંસ્થાઓને નાણાં વગેરેની મૂંઝવણ રહે ખરી ? ધર્મદ્રોહીઓ આજે નિર્લજ્જ, નફફટ અને સ્વચ્છન્દી બનીને લખી, બોલી ને વર્તી શકે છે, તે તેમ કરી શકે ખરા ? જે વસ્તુના આટલા આટલા આરાધકો હોય, તે વસ્તુને માટે જેની દુનિયાના વ્યવહારમાં પણ ફુટી કોડીનીય કિંમત નથી એવાઓ એલફેલ બોલી શકે ખરા ? રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીમાં કેવો આરાધક - ભાવ હશે, કે જેથી મુનિ ઉપર ઉપસર્ગ કરનારને હણવાને તેઓ તૈયાર થયા ? પણ આ બધી વાતો એવી છે કે, જેવી શકિત ને જેવો પ્રસંગ. આપણે ધર્મદ્રોહીઓને હણવાનું કદિ નથી કહેતા; આપણે તો કહીએ છીએ કે - એ બિચારાઓ પૂરા દુર્ભાગી છે, કે જેથી આવા સર્વશ્રેષ્ઠ તારક શાસનનો પણ સંયોગ પામીને એ જ તારક વસ્તુ તરફ એમને દુર્ભાવ જાગ્યો છે; અને જો એમનું એ દુર્ભાગીપણું એમને જ માત્ર નુકશાન કરતું હોત, તો આપણે તેમને બચાવી લેવાના પ્રયત્ન કરવા છતાં તેઓ તેવા જ રહેવા માગત તો ઉપેક્ષા કરત. પરંતુ આજે તો તેમનું દુર્ભાગીપણું તેમના આત્મ હિતનો નાશ કરવા સાથે બીજા અનેક આત્માઓને ઉન્માર્ગે દોરી રહેલું જોવાય છે. માટે જ તેનો પ્રતિકાર કરવો પડે છે. આવા સમયે તો દેવ-ગુરૂ-ધર્મનો સાચો ઉપાસક પોતાનાથી બનતી દરેક રીતે રક્ષાનું કાર્ય કરે જ અને એ માટે ધર્માત્માઓએ દેવ - ગુરૂ - ધર્મ પ્રત્યે સાચો તારકભાવ કેળવવાની જરૂર છે.

દેવ - ગુરૂ - ધર્મ સાચો તારકભાવ આવી ગયા પછીથી, એ વસ્તુ ઉપર આક્રમણ આવે ત્યારે એનું શકિત મુજબ રક્ષણ કરવાની ભાવના જાગૃત થઇ જ જાય છે. તે વખતે સાચી સમતાને ધરનારા પણ કર્ત્તવ્યથી વિમુખ બનતા નથી. બાકી છતી શકિતએ એવા વખતે મૌન રહેવાની વાતો કરનારા તો સાચી સમતા કોને કહેવાય? એ જ જાણતા નથી. જે શાસનના યોગે સમતા જેવી વસ્તુ જાણી, તે શાસનના નાશ વખતે શું સમતાનો દંભ થાય ? વસ્તુતઃ એને સમતા કહેવી એ પણ સાચી સમતાને લજવવા જેવું છે.

વાલીમુનિએ કઇ સ્થિતિમાં તીર્થરક્ષા કરી હતી ?

વાલીમુનિ કઇ રીતે ને કઇ સ્થિતિમાં તીર્થરક્ષા કરી હતી ? આ રામાયણમાં એ પ્રસંગ આવી ગયો છે. યાદ છે તમને ? એવા મહર્ષિને સમતાનું જ્ઞાન નહોતું કે એમનામાં સમતાનો ગુણ નહોતો એમ કયી જીભે કહી શકાય તેમ છે ? વાલીકુમાર વાનરદ્વીપના આદિત્યરાજાના પુત્ર હતા. તેઓ પ્રૌઢ પ્રતાપી અને બળવાન રાજા છે, આવી ખ્યાતી રાવણથી સાંખી શકાઇ નહિ. રાવણને એમ થયું કે આકાશ એક અને સૂર્ય બે ? એ બને જ કેમ ? તરત જ દૂત દ્વારા પોતાનો સેવાભાવ સ્વીકારવાનું તેમણે કહેણ મોકલ્યું. વાલીએ જવાબ આપતાં એમ પણ કહ્યું કે, 'સર્વજ્ઞ અર્હન્ત દેવ અને સુગુરૂ સાધુ વિના અન્ય કોઇ આ દુનિયામાં સેવ્ય છે એમ અમે જાણતા જ નથી.તારા સ્વામીને સેવા કરાવવાનો આટલો બધો મોહ કેમ છે.? પોતાને સેવ્ય અને અમોને સેવક માનતા એવા તારા રાજાએ પરંપરાથી ચાલ્યા આવેલા સ્નેહગુણને આજે ખંડિત કરી નાખ્યો છે; છતાં મિત્રકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાની શકિતને નહિ જાણતા એવા રાવણની ઉપર અપવાદથી કાયર એવો હું પોતે તો કાંઇ જ નહિ કરૂં. પરંતુ અહિતકર પ્રવૃત્તિ કરતા એવા તેનો પ્રતિકાર તો હું અવશ્ય કરીશ'.

આવા જવાબથી રાવણને ખૂબ ક્રોધ ચઢયો અને યુદ્ધ કરવા પ્રયાણ કર્યું. બન્નેનાં સૈન્ય ભેટયાં. યુદ્ધમાં અનેક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોનો સંહાર થતો જોઇને વાલી મહારાજાનું હૃદય દ્રવી ગયું. આથી તેમણે જાતે આવીને રાવણને કહ્યું કે, 'વિવેકી આત્માઓને માટે પ્રાણી માત્રનો વધ કરવો એ યોગ્ય નથી, તો પછી હસ્તિ આદિ પંચેન્દ્રિય પ્રાણીઓના વધની તો વાત જ શી ? જો કે આ પ્રાણીઓનો વધ દુશ્મનોના વિજયને માટે કરાય છે, તો પણ પરાક્રમી પુરૂષો માટે આ યોગ્ય નથી; કારણ કે પરાક્રમી પુરૂષો પોતાની જ ભૂજાઓથી વિજય ઇચ્છનારા હોય છે. તું પરાક્રમી અને શ્રાવક છો, માટે જે યુદ્ધ અનેક પ્રાણીઓના સંહારથી ચિરકાલ સુધીના નરકાવાસ માટે થાય છે, તે સૈન્યના યુદ્ધને છોડી દે.'

વાલી મહારાજાની આ હિતકર વાતનો રાવણે પણ સ્વીકાર કર્યો અને પછી બન્નેએ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા માંડયું. એ યુદ્ધમાં પોતાની બધી શકિત વાપરી બધાં શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવા છતાં વાલીથી રાવણની હાર થઇ અને વાલી રાવણને બગલમાં ઘાલીને ક્ષણવારમાં ચાર સમુદ્રવાળી પૃથ્વીને ફરી વળ્યા. પછી વાલીની બગલમાંથી છૂટેલા રાવણ મસ્તક નમાવીને ત્યાં ઉભા રહ્યા, એટલે વાલી કહે છે કે, 'વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, આપ્ત અને ત્રણે લોકથી પૂજિત એવા શ્રી અરિહંતદેવ અને સુસાધુરૂપ સદ્ગુરૂ વિના મારે બીજા કોઇ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી. ધિક્કાર છે તારા અંગમાં ઉત્પન્ન થએલા તે માનરૂપી શત્રુને, કે જેનાથી મોહિત થઇને તું મારા પ્રણામનો કુતૂહલી બની આ દશાને પામ્યો.' આ રીતે રાવણને તેમની ભૂલનો ખ્યાલ કરાવ્યા બાદ વાલી કહે છે કે, 'પૂર્વના ઉપકારને યાદ કરતો એવો હું તને હવે છોડી દઉં છું અને આ પૃથ્વિનું રાજ્ય તને આપી દઉં છું, માટે અખંડ આજ્ઞાવાળો એવો તું તેનું પાલન કર. વળી વિજયની ઇચ્છાવાળા એવા મારી હયાતિમાં તારી પાસે આ પૃથ્વિ કયાંથી હોય ? કારણ કે સિંહથી સેવિત વનમાં હસ્તિઓનું અવસ્થાન કયાંથી હોય ? એટલે હું તો મુક્તિરૂપ સામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિના કારણરૂપ દીક્ષાને અંગીકાર કરીશ અને કિષ્કિંધા નગરીમાં તારી આજ્ઞાને ધરનાર મારો ભાઇ સુગ્રીવ રાજા છે.' આ પ્રમાણે કહીને પોતાના ભાઈ સુગ્રીવને પોતાના રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કરીને વાલી મહારાજાએ પૂજ્ય શ્રી ગગનચંદ્ર નામના ઋષિવરની પાસે ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

ઋષિપુંગવ ગગનચંદ્રની પાસે જૈનેશ્વરી દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યા પછી તે મહાપુરૂષ વાલી મુનિવર વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહોને અંગીકાર કરી, તપ તપવામાં તત્પર થઇ, પ્રતિમાધર બની, ધ્યાનમગ્ન અને નિર્મળ બની પૃથ્વીની ઉપર વિહરવા લાગ્યા; અને વૃક્ષને જેમ પુષ્પ-પત્ર-ફલ આદિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ વાલી મુનિવરને ક્રમે ક્રમે અનેક લબ્ધિઓ પ્રગટ થઇ. વાલી મુનિવરનો આ પૂર્વ વૃત્તાન્ત ટૂંકમાં પણ એટલા જ માટે કહેવાયો છે કે જેથી

તમને એ ખ્યાલમાં રહે કે તીર્થરક્ષા માટે રાવણ જેવાને પહાડની નીચે દબાવનાર કોઇ સાધારણ પુરૂષ ન હતા, પણ સમતાના સાગર હતા.

હવે તીર્થરક્ષાના મૂળ પ્રસંગ ઉપર આવીએ. એક વાર રાવણ નિત્યાલોક તરફ ત્યાંના વિદ્યાધરેશ્વરની રત્નાવલી નામની કન્યાને પરણવા માટે વિમાનમાં જઇ રહ્યા છે. રસ્તામાં આવતા અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર વાલી મુનિવર પ્રતિમાસ્થિત રહેલા છે. રાવણનું વિમાન ત્યાં સ્ખલના પામે છે, એટલે ક્રોધાયમાન થઇને નીચે ઉતરી રાવણે જોયું તો પ્રતિમામાં રહેલા વાલી મુનિવરને તેણે જોયા. પણ અત્યારે તો તે ક્રોધના આવેશમાં છે, એટલે મુનિને જોઇને ભક્તિભાવ જાગૃત થવાને બદલે તેને પૂર્વ વૈરની ભાવના જાગૃત થાય છે, અને એટલું પણ ભૂલી જવાય છે કે સ્થાવર કે જંગમ તીર્થની ઉપર વિમાન જરૂર સ્ખલના પામે. આવી રીતે ક્રોધિત દશામાં વિવેક ભૂલેલા રાવણ કહે છે કે, 'આજ પર્યંત તું મારાથી વિરૂદ્ધ છો; જગતને ઠગવાની ઇચ્છાવાળો તું દંભથી જ વ્રતને વહન કરે છે. પહેલાં પણ તે કોઇ માયાથી મને વાહિકની માફક વહન કર્યો હતો અને નિશ્ચયથી જરૂર તેં આવી શંકાથી જ દીક્ષા લીધેલી કે આનો આ જરૂર બદલો વાળશે ! પણ ચોક્કસ આજ પણ હું તેનો તે રાવણ છું, તે જ મારા બાહુઓ છે અને તારા કૃત્યનો બદલો વાળવાનો આજે મને સમય મળ્યો છે, એટલે હવે હું બદલો વાળું છું : અને ચંદ્રહાસ ખડગની સાથે મને ઉપાડીને તું જેમ સમુદ્રોમાં ભમ્યો હતો, તેમ હું તને પર્વતની સાથે ઉપાડીને લવણ સમુદ્રમાં ફેંકીશ.'

રાવણ આ રીતે વાલી મુનિવરને દંભી કહે છે, માયાવાળા કહે છે, ડરીને દીક્ષા લીધી એમ કહે છે. અને પર્વત સહિત સમુદ્રમાં ફેંકી દેવાનું પણ કહે છે; છતાં સમતાના સાગર વાલી મુનીશ્વર એક અક્ષર પણ બોલતાં નથી; જરા સરખો ક્રોધ પણ કરતાં નથીઃ જાત ઉપર આફત આવે અને પોતાનામાં સમતા રહે, એ જ વાસ્તવિક સમતા છે. જાત ઉપર જરાક આફત આવે ત્યાં તો કૂદાકૂદ કરાય, પોતાની જરાક નિન્દા આવે ત્યાં તો કાકારવ મચાવી મૂકાય, અને સૌની ભલે નિંદા કરે, પંચ પરમેષ્ઠિની અને ચાર ધર્મપદોની ભલે નિંદા કરે પણ પોતાની નિંદા ન કરે અને પોતાને સારા કહે એટલા ખાતર એવા નિંદકને પાસે બેસાડાય, એની પીઠ થાબડાય, એવા ધર્મદુશ્મનોના ધર્મદ્રોહીનો પ્રતિકાર કરનારને માટે પોતાના મોઢામાં નહિ શોભે તેવા શબ્દો વપરાય અને પાસે બેસનારની પાસે સમતાની વાતો કરાય, એને કોઇ પણ વિચારશીલ માણસ સમતાનો દંભ કહે કે સમતા કહે ? ભક્તો પાસે ધર્મદ્રોહીઓ માટે બબડવું અને ધર્મદ્રોહીઓ આવે એટલે એની પાસે એની હામાં હા કરવી, આ શું સમતાનાં લક્ષણો છે ? ખરેખર, સમતાના અને ડહાપણના નામ નીચે આ તો ભયંકર રીતે કીર્તિની, નામનાની લાલસા પોષાઇ રહી છે, એવાઓએ સવેળા ચેતવા જેવું છે.

નામના જેવી તુચ્છ વસ્તુ માટે પમાએલી ઉત્તમ સામગ્રીને વેડફી નાખવી, એ કાગને ઉડાવવા ચિંતામણિ ફેંકવા જેવું છે. આથી પોતાની નિંદા સહવાની તાકાત કેળવીને પ્રભુશાસનની નિંદા અટકાવવાના પ્રયત્નમાં સૌએ લાગી જવું જોઇએ.

જે પાપાત્માઓ ધર્મદ્વિષથી પ્રેરાઇને અનંતજ્ઞાનીઓને, તેઓએ ફરમાવેલાં તારક આગમોને અને તે તારક પ્રભુની પૂજાદિને ભાંડી શકે છે, તે પાપાત્માઓ તેમની પ્રવૃત્તિમાં જે બાધારૂપ થતા હોય અને તેમની દુર્લાલસાને લેશ પણ વજાુદ નહિ આપતા તેનો વિરોધ કરતા હોય, તેમને જુઠ્ઠા કલંકો ઓઢાડીને, તેમને માટે કલ્પિત બીનાઓ લખીને અને તેમને ચીતરી શકાય તેટલા હલકા ચીતરીને વગોવે નહિ અને તોફાનો મચાવે નહિ, એ બનવાજોગ જ નથી ! પણ જેને દેવ - ગુરૂ - ધર્મ ઉપર વાસ્તવિક શ્રદ્ધા હોય, તેણે એ વસ્તુની પરવા જ કરવાની ન હોય. એણે તો સામો પડકાર જ કરવાનો હોય કે 'તમારા જેવા ધર્મદ્વિષીઓ આવા જુઠ્ઠાં, તર્કટી અને પ્રપંચી હજારો કલંકો ઓઢાડે તોય તેની અમને પરવા નથી; તમારી બદનેમ બર નથી આવી શકતી એટલે તમે આ તો શું પણ આનાથીય હલકટ હદે જરૂર પહોંચવાના : પરંતુ તમારી તે પ્રવૃત્તિ અમને સત્યનો પ્રચાર

કરતાં એક કદમ પણ પાછી હઠાવી શકશે નહિ !' આટલો જો સૌ પડકાર કરે, તો એ સાંભળીને જ પેલાઓનું અડધું બળ ક્ષીણ થઇ જાય.

આપણામાં દોષ હોય તે આપણે જરૂર સુધારવા પ્રયત્ન કરીએ, પણ સામો ખોટી રીતે દોષારોપણ કરે એથી ડરી જઇને, જે પ્રભુશાસનના યોગે આ તારક માર્ગ પામ્યા, તે જ પ્રભુ શાસનની નાશક નિંદાની ઉપેક્ષા કરીએ અને એ માર્ગનો નાશ થવા દઇએ, એ બને જ કેમ ? ખરેખરી સમતા તો આ કેળવવા જેવી છે. એવી સાચી સમતા છે નહિ, માટે જ આજે છતી શકિતએ કેટલાકો કરવા યોગ્ય કાર્યોથી વંચિત રહે છે. વાલી મુનીશ્વરને રાવણે આટલું કહ્યું છતાં તેઓ મૌન રહ્યા પરંતુ હવે જૂઓ કે સમતાના સાગર એવા પણ તે પરમમહર્ષિ તીર્થની રક્ષાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં શું કરે છે ?

વાલી મહામુનિની સુંદર વિચારણા :

આવેશને આધીન થઇ વિવેક ભૂલેલા રાવણ આ પ્રમાણે વાલી મુનીશ્વરને કહીને સ્વર્ગથી પડેલા વજ્રની માફક પૃથ્વીને ફાડી નાખીને અષ્ટાપદગિરિના તળીએ પેઠા અને ભૂજાબળથી મદોદ્ધત બનેલા તેમણે એકી સાથે હજારો વિદ્યાઓનું સ્મરણ કરીને, દુર્ધર એવા તે અષ્ટાપદ પર્વતને ઉપાડયો. આથી તે પહાડ ઉપર વ્યંતરો ત્રાસ પામ્યા, ચપલ થએલા સાગરથી રસાતલ પૂરાવા લાગ્યું, ઘસી પડતા પથ્થરોથી હાથીઓ ક્ષુણ્ણ થઇ ગયા અને નિતંબ ઉપરનાં વૃક્ષો ભાંગી પડયાં.

આ બનાવને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને અનેક લબ્ધિઓ રૂપી નદીઓ માટે મહાસાગર સમા અને વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તે શ્રી વાલી મહામુનિ વિચારવા લાગ્યા કે,

"आः कथंमयि मात्सर्या-दयमद्यापि दुर्मतिः । अनेकप्राणिसंहार-मकांडे तनूतेतराम ॥१॥"
"भरतेश्वरचैत्यं च, भ्रंशयित्वैष संप्रति । यतते तीर्थमुच्छेतुं, भरतक्षेत्रभूषणम् ॥२॥"

અરે આજ સુધી પણ મારી ઉપરના માત્સર્યથી આ દુર્મતિ અકાળે અનેક પ્રાણિઓના સંહારને કેમ કરે છે ? હાલમાં આ ભરતેશ્વર શ્રી ભરત મહારાજાએ બનાવેલા ચૈત્યનો ભ્રંશ કરીને ભરતક્ષેત્રના ભૂષણભૂત આ તીર્થનો ઉચ્છેદ કરવા યત્ન કેમ કરે છે ?

આ પ્રમાણે તીર્થના નાશનો વિચાર આવતાંની સાથે જ તે વાલી મુનીશ્વર જે વિચારે છે અને જે કરે છે, તે બધું સમજવા જેવું છે. તેઓ વિચારે છે કે,

"अहं च त्वक्तसंगोऽपि, स्वशरीरेऽपि निःस्पृहः । रागद्वेषविनिर्मुक्तो, निमग्नः साम्यवारिणि॥१॥"
"तथापि चैत्यत्राणाय, प्राणिनां रक्षणाय च । रागद्वेषौ विनैवेनं, शिक्षयामि मनागहं ॥२॥"

જો કે હું સંગરહિત છું, મારા શરીર વિષે પણ હું સ્પૃહા વિનાનો છું. રાગ અને દ્વેષથી હું રહિત છું અને સમતારૂપી જલમાં નિમગ્ન છું; તો પણ શ્રી જિનમંદિરના અને પ્રાણિઓના રક્ષણ માટે રાગદ્વેષ વિના જ આને હું કાંઇક શિક્ષા કરૂં.

આવું વિચારીને ભગવાન્ વાલી મુનિવરે લીલાપૂર્વક પગના અંગુઠાથી અષ્ટાપદ પર્વતના શિખરને સહેજ દબાવ્યું. અનેક લબ્ધિના સાગર અને અચિંત્ય બળના સ્વામીનું એ સહેજ પણ દબાણ, ભયંકર પાપ કરનારને તત્પર થયેલા રાવણને ભારે પડી ગયું; આથી એક ક્ષણ વારમાં, મધ્યાહ્ન સમયે જેમ દેહની છાયા સંકોચાઇ જાય અને પાણીની બહાર રહેલો કાચબો જેમ સંકુચિત થઇ જાય, તેમ રાવણનાં અવયવો પણ સંકોચાઇ ગયાં, ભૂજાદંડ અતિશયપણે ભાંગી ગયા અને મુખમાંથી લોહીની ઉલ્ટી થઇ ગઇ; એટલું જ નહિ પણ પૃથ્વીને રોવડાવતા રાવણ જાતે જ રોવા લાગ્યા. આ રીતે રોવાથી જ 'દશમુખ'ના બદલે એમનું નામ 'રાવણ' એવું ત્યારથી પ્રસિદ્ધ થયું.

હવે જરા આ પ્રસંગ વિચારી લઈએ ! વાલી મુનીશ્વરે કોને દબાવ્યો ? એક પંચેન્દ્રિય માણસને ! તેય નાનાસૂનાને નહિ પણ ત્રણ ખંડના માલિકને ! આ ઓછો ગજબ છે ? એક નિઃસંગ, સ્વશરીરમાંય નિઃસ્પૃહ, રાગ - દ્વેષરહિત અને સમતાજલમાં નિમગ્ન મુનીશ્વર આવું કરી શકે ખરા ? તેઓ હિંસક ખરા કે નહિ ? સાચી સમતાવાળા આ કે પેલા ? આમનું મુનિપણું ગયું કે નહિ ? જો જો, આવું બોલવાની ભૂલ કરતા ! આવા પ્રાતઃસ્મરણીય મહાત્માઓ માટે પણ જે એલફેલ બોલે, તે બીજા માટે શું ન બોલે ? જેઓએ ગૃહસ્થાવાસમાં પણ હિંસક યુદ્ધ રોકી અનેક જીવોને જીવિતદાન દીધું અને સાધુ અવસ્થામાં જેઓનું ઉચ્ચ કક્ષાનું જીવન હતું, તેવા પણ મુનીશ્વરને તીર્થરક્ષાના પ્રસંગે આમ કરવું પડયું; ત્યારે એમ કહો કે આવું કરવું પડે અને શકિત હોય તો કરવા છતાં પણ હૃદયમાં દુર્ભાવ ન આવવો જોઈએ.

અને જેના અંતરમાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચારે ઉત્તમ ભાવનાઓ બેઠી છે, તેઓ રાવણને દુર્મતિ કહે છે, પહાડ નીચે દબાવે છે, છતાં એમની કરૂણા તો અખંડિત જ રહે છે. તે રાવણના દીન રૂદનને સાંભળી, કૃપામાં તત્પર વાલી મુનિવરે તેને એકદમ છોડી દીધો; કારણ કે ભગવાન્ વાલી મુનિવરની રાવણને દાબી દેવાની ક્રિયા કેવલ શિક્ષા માટે જ હતી, પણ ક્રોધથી ન હતી.

રાવણની આવેશ ઉતર્યા પછીની વિવેકિતા :

સાથે સાથે એ પણ જૂઓ કે રાવણનો જ્યાં આવેશ ઉતરી જાય છે એટલે વિવેક જાગૃત થઇ જ જાય છે. પોતાને પોતાની ભૂલ સમજાય છે. પછી પ્રતાપહીન અને પશ્ચાત્તાપ પૂર્ણ બનેલા રાવણ પોતાને ભયંકર શિક્ષા કરનાર એવા વાલી મુનીશ્વરને બેઉ હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે મહાત્મન્ ! હું નિર્લજ્જ છું અને ફરી ફરીને અપરાધ કરનારો છું. જ્યારે અધિક દયાવાળા આપ શકિતમાન્ છતાં મારા અપરાધોને સહનારા છો; આપે અસામર્થ્યથી નહિ પણ મારી ઉપર કૃપા કરીને જ પૃથ્વીને તજી હતી; પણ આ વાત હું પહેલાં ન સમજી શકયો. ખરેખર, હે નાથ ! તે જ કારણે હાથીના બચ્ચાની માફક પર્વતને ચારે તરફ ફેંકવાનો યત્ન કરતાં મેં અજ્ઞાનતાથી મારી શકિતનું જ તોલન કર્યું; અને આજે એ મારા જાણવામાં આવ્યું કે પર્વત અને રાફડાની વચ્ચે અથવા તો ગરૂડ અને ગીધની વચ્ચે જેટલું અંતર છે, તેટલું અંતર આપની અને મારી વચ્ચે છે; વળી હે સ્વામિન્ ! મૃત્યુની અણીએ પહોંચેલા મને આપે પ્રાણો આપ્યા છે. ખરેખર, અપકારી ઉપર પણ આવી ઉપકારબુદ્ધિ રાખનાર આપને મારા નમસ્કાર હો.' આ પ્રમાણે દઢ ભકિતથી કહીને ખમાવીને અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને રાવણે વાલી મુનીશ્વરને નમસ્કાર કર્યા.

આવેશ ઉતર્યા બાદ પણ આવો વિવેક આવવો એ જેવીતેવી ઉચ્ચ દશા નથી. આજે તો કેટલાક એવા અયોગ્ય છે કે સાધુને સમતાનો ઉપદેશ આપવા મંડી પડે. સાધુથી આવુ થતું હશે ? એમ જ કહે. શું શ્રી જિનમંદિર, શ્રી જિનમૂર્તિ અને શ્રી જિનાગમ ઉપર આક્રમણ આવે ત્યારે સાધુ છતી શકિતએ બેદરકાર કે મૂંગા રહી કીર્તિ સાચવવાની સમતા રાખે ? ઘણી વખતે તો પોતાની જાતને ડાહ્યા તરીકે ગણાવનારાઓ એવું બોલતાં જોવાય છે કે ગાંડાઓ ચાર વાત લખે તેમાં મહારાજ શું કામ આવું બોલે છે ? પણ તેવાઓ જો યોગ્ય હોય તો સમજી શકે તે એક ઉદેશથી સંગરહિત, સ્વશરીરમાંય, નિઃસ્પૃહ, રાગ-દ્વેષથી મુકત અને સમતાજલમાં નિમગ્ન એવા પણ વાલી મુનિવર અને પ્રાણિઓના સંહાર અને તીર્થનાશ પ્રસંગે કેવી વિચારણા કરે છે ? અને રાવણ જેવાને પણ દુર્મતિ વિશેષણથી સંબોધી કેવી શિક્ષા કરે છે ? એ પ્રસંગ અત્રે કહેવાયો છે.

કોઇ કહે કે મંદિરને ઉપાડીને રાવણ ફેંકી દે એમાં વાલી મુનિનું શું લૂંટાતું હતું ? તો તે ચાલે ? પણ સાચી વાત એ છે કે સાચી આરાધના કે સાચી આરાધનાની ભાવના, છતી શક્તિએ રક્ષાની ક્રિયા અને શક્તિના અભાવમાં છેવટે રક્ષાની ભાવના પણ ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહેતી નથી; પણ આજે તો આક્રમણ કરનારાઓ અને

કીર્તિલોલુપતાથી આક્રમણનો પ્રતિકાર નહિ કરી શકનારાઓ, પ્રભુશાસન સામે થતા આક્રમણનો સામનો કરનાર અને એને જ અંગે પોતા ઉપર થતા અંગત દ્વેષભર્યા જાુઠા આક્રમણથી બેપરવા રહેનાર આત્માઓને સમતારહિત કહેવાની ધૃષ્ટતા કરે છે. આક્રમણ કરનારને ભૂલ સુધારવાનું સૂઝતું નથી અને કીર્તિલોલુપોને પ્રતિકાર કરવાનું સૂઝતું નથી; પણ એટલું જ નહિ તેઓ તો પ્રતિકાર કરનારાઓની પીઠ થાબડવાને બદલે તેમની નિંદા કરી પોતાની કીર્તિને સાચવવાના નિન્દ્ય પ્રયત્નો કરે છે; આ જેવી તેવી કમનસીબ હાલત નથી.

એ સમતા ને શાંતિ મડદાની છે :

આજે તો પ્રભુશાસન સામે થતા આક્રમણ પ્રસંગે પોતાની જાત ઉપર થતાં અંગત જાુઠાં આક્રમણનો જરાય મચક આપ્યા વિના જેઓ ધર્મદ્રોહીઓના ધર્મદ્રોહનો પ્રતિકાર કરે છે, તેમને ધર્મદ્રોહીઓમાંના સ્વચ્છંદીઓ કહે છે કે તમે મુનિ છો કે કોણ છો ? તમારે સમતા રાખવાની હોય કે આવું બોલવાનું હોય ? અમે ગમે તેમ બોલીયે, ભગવાનને પણ ભાંડીયે, ગુરૂઓને પણ વગોવીએ અને ધર્મક્રિયાઓને નકામી કહીયે, તેમજ આ શ્રી જિનમૂર્તિ અને શ્રી જિનમન્દિર વગેરે ન જોઇએ-આવું આવું અમને જે પાલવે તે કહીએ, પણ તમે તો મુનિ છો ને ? તમારાથી સમતા છોડીને કેમ બોલાય ?' પણ આવાને કહો કે સમતા કોને કહેવાય ? એનું તમને ભાન જ નથી. આવા પ્રસંગે છતી શક્તિએ સમતા ને શાન્તિની વાતો એ દંભ છે; એવી સમતા અને એવી શાન્તિ એ મડદાની સમતા ને શાન્તિ છે.

પ્રભુમાર્ગ ઉપર આક્રમણ આવે અને છતી શક્તિએ મુનિ સમતાની વાતો કરે ? મુનિની જાત ઉપર આક્રમણ આવે ત્યાં એ મુનિએ મૌન રહેવું એ એનો મુનિધર્મ, પણ શાસન ઉપર આક્રમણ આવે ત્યારે છતી શક્તિએ મૌન ધારણ કરવું, એને તો કોઇ પણ સુજ્ઞ માણસ મુનિનું મૌન ન કહે, જે તારક શાસનના યોગે મુનિપણું પમાયું, ખીલ્યું અને દીપ્યું, એના નાશ વખતે છતી શક્તિએ કીર્તિલોલુપ વૃત્તિથી મૌન સેવવું , એ તો શાસન પ્રત્યેની નીમકહરામી ગણાય કે બીજાું કાંઇ ? માટે સમજો કે શાસનની ઉપર આક્રમણ આવે ત્યારે શક્તિસંપન્ન મોટા કે નાના મુનિ મૌન ન રહે અને ધર્મી શ્રીમાનો પણ જોયા ન કરે ! સૌ પોતપોતાની દરેક શક્તિનો સદ્‌વ્યય કરીને એ આક્રમણ ટાળે, એમાંજ એમની શાસન પ્રત્યેની નિમકહલાલી અને એમાંજ મુનિનું મુનિપણું અને શ્રાવકનું શ્રાવકપણું ! રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ મુનિ ઉપર આવેલા ઉપસર્ગને ટાળવાને માટે કરેલી પ્રવૃત્તિને અંગેના વિવેચનમાંજ આજે તો આ બધું પ્રાસંગિક કહેવાયું છે. એટલે કુલભૂષણ અને દેશભૂષણ એ બન્ને મુનિઓના પૂર્વભવનું વર્ણન રામચંદ્રજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કેવી રીતનું કહેવાય છે, વગેરે હવે પછી.

[૨૧]

હેતુને સમજીને હેતુ સિદ્ધ કરતાં શીખો ! :

આપણે એ જોઇ ગયા કે વંશશૈલ પર્વત ઉપર ધ્યાન ધરતા કુલભૂષણ અને દેશભૂષણ નામના બે મુનિવરો ઉપર આવેલા દૈવી ઉપદ્રવનું નિવારણ કર્યા બાદ, તે બન્ને મુનિવરોને કેવળજ્ઞાન થયા પછીથી રામચંદ્રજીએ તેઓને દૈવી ઉપસર્ગનું કારણ પૂછયું. ઉપસર્ગ આવવા એ પૂર્વકૃત કર્મનો પ્રતાપ છે. પૂર્વે કરેલું પાપ જ્યારે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે આત્મા ગમે તેવી દશામાં હોય તો પણ ઉદય તો પોતાનું કામ કરે જ છે; છતાં એ વસ્તુ પણ સુનિશ્ચિત છે કે પાપના ઉદય વખતે પણ જે પુણ્યાત્માઓ આત્મભાન ભૂલતા નથી, પાપોદયે આવેલા દુ:ખને ટાળવાને માટે બીજાં અનેક પાપોના કારણરૂપ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિઓ કરતા નથી અને

જેઓ પુદ્ગલની સાનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતા વખતે સમચિત રહે છે, તેઓ પાપના ઉદય સમયે તો પોતાનું ધાર્યું કામ કાઢી જાય છે; એ વખતે તેઓ અપૂર્વ કર્મનિર્જરા કરે છે.

માટે જ જ્ઞાની મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે પાપના ઉદયથી મૂંઝાવ નહિ પણ આત્મભાન ભૂલ્યા વિના એને સમભાવે સહો, પાપના ઉદયને સહતાં, આ કુલભૂષણ અને દેશભૂષણ નામના મુનિવરોએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. જે કાંઇ આફત આવે છે તે આપણે જ મેળવેલી હોય છે. આફત કાંઇ આકાશમાંથી ઉતરી આવે છે એમ ન માનતા. આત્મા સાથેના પુદ્ગલના સર્વ સંયોગ કર્મજન્ય છે; પછી તેને સુખ કહો કે દુઃખ કહો અને એવા કર્મના જનક આપણે પોતે જ છીએ. આ બે મુનિવરોએ પણ પૂર્વકાળમાં એવું પાપ આચરેલું એથી જ આફત આવી. આફત લાવનાર નિમિત્ત રૂપ છે, પણ એ નિમિત્ત રૂપ શાથી બન્યો ? એ વસ્તુ સમજવા જેવી હોય છે. આવું આવું સાંભળીને અને વાંચીને સૌ કોઇએ પ્રયત્નમાં રક્ત બનવું જોઇએ.

૧. એક તો એવી અશુભદશામાં મૂકનારા કર્મનો બંધ થાય તેવી પ્રવૃત્તિથી જ દૂર રહેવાના પ્રયત્નમાં, અને ૨. આવેલ કર્મના ઉદયને સમભાવથી સહવાના પ્રયત્નમાં, શુભ અને અશુભ બેય પ્રકારનાં કર્મો ન બંધાય તેમ જ શુભ કર્મનો કે અશુભ કર્મનો ઉદય આત્માને ભાન ન ભૂલાવે, એ માટે દરેક કલ્યાણકામી આત્માએ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ. સર્વથા ન બચાય તો બને તેટલા પણ બચવું જોઇએ. આ સિવાય બીજી કોઇ પણ રીતે આત્માનો નિસ્તાર થાય તેમ નથી. આવા આવા વર્ણનો આવે ત્યારે એમાંથી આવો જ બોધ લેવો જોઇએ, કેવળ કથારસિકતાથી સંભળાય કે વંચાય, તો તેનો સ્વાદ પણ તેટલો જ રહેને ? માટે હેતુને સમજી હેતુ સિદ્ધ કરતાં શીખો.

વિષયાસક્તિનું કારમું પાપ :

રામચંદ્રજીએ પૂછવાથી તે બંને મુનિવરોમાંના એક કુલભૂષણ નામના મુનિવર, પોતા ઉપર આવેલા દૈવી ઉપસર્ગનું કારણ દર્શાવતાં ફરમાવે છે કે,

'પદ્મિની નામની નગરીમાં વિજયપર્વત નામનો રાજા હતો. અમૃતસ્વર નામનો તે રાજાનો એક દૂત હતો. તે અમૃતસ્વર નામના દૂતની ઉપયોગા નામે ભાર્યા હતી અને તેના ઉદિત અને મુદિત નામના બે પુત્રો હતા. એ અમૃતસ્વર નામના દૂતનો વસુભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ મિત્ર હતો. પોતાના પતિના મિત્ર વસુભૂતિ નામના બ્રાહ્મણ ઉપર આસકત થયેલી ઉપયોગા, પોતાના પતિ અમૃતસ્વરને હણવાને ઇચ્છતી હતી.

વિચારો કે વિષયની આસક્તિ, એ કેવી કારમી વસ્તુ છે ? એક પત્ની તરીકે ઉપયોગા જેની દરેક યોગ્ય ઇચ્છાને વફાદાર રહેવા બંધાએલી છે અને સંસારમાં હોય ત્યાં સુધી જેની યોગ્ય ઇચ્છાને આધીન થઇ વર્તવું એ જેનો ધર્મ છે, તે ઉપયોગા પત્ની વિષયની આસક્તિના પ્રતાપે કેવી કારમી ઇચ્છાનો ભોગ થઇ પડી છે ? ખરેખર, વિષય આસક્તિ આત્માને જેટલો અધમતાનો ઉપાસક ન બનાવે તેટલો ઓછો ગણાય.

અહીં એક વાર એવું બન્યું કે રાજાના હુકમથી અમૃતસ્વર એકદા વિદેશ જવા માટે નીકળ્યો. તેનો મિત્ર વસુભૂતિ બ્રાહ્મણ પણ તેની સાથે ચાલ્યો અને રસ્તામાં સાથે જતા વસુભૂતિ બ્રાહ્મણે છળકપટ કરીને તે અમૃતસ્વર નામના દૂતનો વધ કર્યો : અર્થાત્ પોતાના મિત્રને પોતે હણ્યો. આ પ્રસંગ સૂચવે છે કે આવા વિષયાસક્ત આત્માઓની મૈત્રી તો કદિ કરવી જ નહિ, પણ કદાચ સંસર્ગ કરવો પડે તો પણ ચેતતા રહેવું, જે આત્માને એક વિષય જ સુખપ્રદ લાગ્યો છે અને જેને ધર્મની વાસનાનો સ્પર્શ માત્ર પણ થયો નથી, તે આવાં કરપીણ કાર્યો કરે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? પોતાના વિષયસુખની ખાતર તેવા આત્માઓ બીજાના નુકશાન તરફ જોઇ શકતા નથી. અરે, વિષયાન્ધ માણસો પોતાના બૂરાનો પણ ખ્યાલ કરી શકતા નથી.

જગતમાં વિષયાધીનતા એ મહા બૂરી ચીજ છે અને એણે જ ઉપયોગા પાસે પતિદ્રોહ અને વસુભૂતિ પાસે મિત્રદ્રોહ કરાવ્યો. હજુ પણ તેઓ કેવું પાપ કરવા ચાહે છે તે વિચારવા ને સમજવા જેવું છે, જેથી આત્માને એવા ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતાં રોકી શકાય.

રસ્તામાં છળકપટથી પોતાના મિત્ર અમૃતસ્વરને મારી નાખીને વસુભૂતિ બ્રાહ્મણ પાછો પદ્મિની નગરીમાં આવ્યો, અને લોકોને કહ્યું કે -'અમુક કાર્યને અંગે અમૃતસ્વરે મને પાછો મોકલ્યો છે.' જુઓ, એક પાપ બીજા પાપોને આ રીતે કરાવે છે. મિત્રપત્ની તરફ કુદ્રષ્ટિ કરી મિત્રદ્રોહ કર્યો, છળ કરી મિત્રવધ કર્યો, અને એ પાપ છૂપાવવા આ રીતે અસત્ય બોલ્યો. લોકોને અસત્ય જણાવ્યું પણ ઉપયોગાને તો વસુભૂતિએ કહ્યું કે, 'આપણા સંભોગમાં વિઘ્ન કરનારા એ અમૃતસ્વરને છળ પામીને મેં માર્ગમાં મારી નાંખ્યો છે.' આટલું સાંભળીને પણ ઉપયોગાને કશું દુઃખ થતું નથી. એટલું જ નહિ પણ વિષયાસક્તિમાં ભાન ભૂલેલી ઉપયોગા તો કહે છે કે, 'તેં જે કાંઇ કર્યું છે તે વ્યાજબી કર્યું છે. હવે તું આ બે પુત્રોને પણ મારી નાખ.' વસુભૂતિએ પણ એ વાત સ્વીકારી લીધી.

જે આત્માની વિષયાસક્તિની માત્રા વધી જાય છે તે વિવેકાન્ધ બની જાય છે. એની વિવેક રૂપ ચક્ષુઓ બંધ થઇ જાય છે. કોઇ પણ ભોગે તે પોતાની ધારણાને સફળ કરવા ઇચ્છે છે. જે સમાજમાં વિષયાસક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે તે સમાજનો નાશ થવા સરજાયેલો છે : અને વિષયાસક્તિ ઉપર કાબુ ધરાવનારા પુણ્યવાન છે. આજે જડવાદમાં જ શ્રેય માની રહેલા, પરલોક અને પુણ્ય-પાપને ભૂલેલા અને ઐહિક સુખચેનમાં જ સર્વસ્વ છે એમ માનનારા તથા મનાવનારા કહેવાતા સુધારકો સમાજને વિષયાસક્તિથી મુક્ત કરાવાના કલ્યાણસાધક પ્રયત્નોને નિંદે છે અને વિષયાસક્તિ વધે એવો પ્રચાર કર્યે જાય છે : તેવા હીણકર્મીઓ સમાજને માટે ખરેખર શ્રાપ રૂપ જ છે.

ધર્મમાં પુરૂષની પ્રધાનતા છે :

વળી ધર્મે પુરૂષોની પ્રધાનતા રાખી છે એ પણ સહેતુક છે. સ્ત્રીવેદ બહુ ભયંકર છે. જ્યારે સ્ત્રી અતિ વિષયાધીન થાય ત્યારે તે શું કરે ? એ ન કહેવાય કે ન કળાય. પુરૂષવેદ પણ ભયંકર તો છે જ, તે છતાં પણ પુરૂષવેદથી પીડાતા વિષયના ઉદયને શમતા વાર ન લાગે. સ્ત્રીને કદાચ વિષયનો ઉદય જાગતા વાર લાગે, પણ વિષયનો ઉદય જાગૃત થયા બાદ તેને શમતા બહુ વાર લાગે છે. સ્ત્રીના ક્રૂરતાદિક દોષો વર્ણવાયા છે તે બધા ત્યારે હાજર થાય છે, અને એ જ સ્ત્રી જ્યારે વિષયાસક્તિથી રહિત થાય છે ત્યારે તે દયાની મૂર્તિ સમી બની જાય છે. આ વસ્તુ એકાંતે નથી. પુરૂષો પણ જ્યારે ભાનભૂલા બને છે, ત્યારે એમની પણ અધમતા જેવી તેવી ભયંકર નથી હોતી : પરંતુ સ્ત્રીવેદ અને પુરૂષવેદમાં એટલો ફરક છે કે પુરૂષવેદનો વિકાર જલ્દી શમી જઇ શકે છે અને સ્ત્રીવેદનો વિકાર મુશ્કેલીએ શમે છે : બાકી એવો પણ સંખ્યાબંધ પ્રસંગો ધર્મકથાનુયોગમાં આવે છે કે વિષયાસક્ત પુરૂષોને વિષયવિમુખ બનેલી શીલવતી સતીઓએ ઠેકાણે આણ્યા છે. વાત એટલી જ છે કે સ્ત્રી જ્યારે કેવળ વિષયાસકિતમાં ડૂબી જાય છે ત્યારે એવી ભાનભૂલી બને છે કે એ એક વખત તો ગમે તેવી ક્રૂરતાથી પણ કંપતી નથી. નહિતર નવ નવ મહિના સુધી જેને ઉદરમાં રાખી કષ્ટ સહન કર્યું, જેને માટે પ્રસવકાળની ત્રાસ ઉપજાવે એવી યંત્રણા સહન કરી અને તે પછીથી પણ જેને ઉછેરવા માટે અનેક આપત્તિઓ વેઠી, પોતે ભીનામાં સુઇ બાળકને સુકામાં સુવાડયું, એ જ આ વિષયાસક્તિમાં ડૂબીને પતિને હણવા ઇચ્છે, એ હણાય એટલે ખુશી થાય અને છતાં સંતોષ નહિ પામતાં પોતાનાં બાળકોને પણ હણાવવા તત્પર બને, એ શું સૂચવે છે ? બાકી જે પુણ્યશાલીની સ્ત્રીઓ એવી વિષયાસક્તિને આધીન ન થાય અને પોતાના પરમ શીલરત્નને સર્વસ્વના ભોગે જાળવે, મહાસતીઓ તો પ્રાતઃકાળે સ્મરણ કરવા લાયક છે.

ચાલો પાછા મૂળ વાત ઉપર. ઉપયોગાને વસુભૂતિએ કહ્યું કે, 'મેં મારા મિત્ર અને તારા સ્વામી અમૃતસ્વરને, તે આપણા સંભોગમાં વિઘ્નકારી હતો એથી, માર્ગે છલ કરીને હણ્યો છે' : ત્યારે ઉપયોગા કહે છે કે, ' એ તો સારૂં કર્યું, પણ હવે આ બે ઉદિત અને મુદિત નામના મારા પુત્રોને તમે હણીને આપણા માર્ગને નિષ્કંટક બનાવો !' પણ દૈવયોગે તે ગુપ્ત વાત વસુભૂતિની પત્નીએ સાંભળી લીધી અને ઈર્ષ્યાથી તેણે ઉદિત અને મુદિતને એ વાત કહી દીધી. અર્થાત્ તેણે તેમને જણાવી દીધું કે, 'તમારા પિતા અમૃતસ્વરને માર્ગમાં છળકપટથી મારા પતિ વસુભૂતિએ મારી નાખ્યા છે, કારણ કે અમૃતસ્વરની પત્ની અને તમારી માતા ઉપયોગા મારા પતિ વસુભૂતિ ઉપર આસકત છે. હજુ પણ તે બન્ને તમો બન્નેને હણવાને ઇચ્છે છે; કારણ કે તમે એમના માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છો એમ તે બન્નેનું માનવું છે.''

વસુભૂતિની સ્ત્રીએ ઈર્ષ્યાથી વસુભૂતિ અને ઉપયોગાની વાત ઉદિત અને મુદિતને જણાવી દીધી; આથી તત્કાલ ઉદિતે ક્રોધથી વસુભૂતિને મારી નાંખ્યો; મરીને વસુભૂતિ નલપલ્લીમાં મ્લેચ્છ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

બીજી તરફ કોઈ એક વખતે મતિવર્ધન નામના મહર્ષિ પાસેથી ધર્મને સાંભળીને, પદ્મિની નગરીના રાજા વિજયપર્વતે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ઉદિત અને મુદિતે પણ સંસારનું સ્વરૂપ તો જાણી લીધું હતું. માતાનો પ્રેમ પણ અનુભવી લીધો હતો, એટલે તે બન્ને ભાઈઓએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

વૈરાગ્ય માટે આત્મા યોગ્ય જોઇએ :

ઉદિત અને મુદિતના આત્માઓ કેવા હશે ? વૈરાગ્ય એ કેવી વસ્તુ છે ? એ એમ ને એમ થાય ? તમે શું સંસારનું સ્વરૂપ જાણતા નથી ? તમને સ્વાર્થી સંસારીઓના સ્વાર્થમય સ્નેહનો અનુભવ નથી ? ધર્મ એ જ શ્રેયસ્કર છે અને ધર્મરહિતપણું આત્માને ડૂબાવનારૂં છે, એટલું જ્ઞાન શું તમને નથી ? શું સુવિહિત મુનિવરોની ધર્મદેશના તમે સાંભળી નથી ? છતાં તમને વૈરાગ્ય નથી થતો તેમાં કારણ શું ? આજે તો એમાંય દોષ ગુરુઓને દેવાય છે. ત્યાગીની વાણી કેમ અસર ન કરે ? પણ યાદ રાખો કે પરમત્યાગી અનન્તજ્ઞાનીની વાણી પણ તે જ આત્માઓ ઉપર અસર કરે છે કે જે આત્માઓ યોગ્ય હોય છે. અનન્તજ્ઞાનીની વાણીની વાત શું કરો છો ? પણ ખુદ શ્રી અરિહંતદેવ પણ મળ્યા હોવા છતાં બહુકર્મી આત્માઓ હારી ગયા છે કે નહિ ? સૂર્યનો પ્રકાશ પણ તે ઘરમાં જાય કે જે ઘરમાં સગવડવાળી બારીઓ હોય. બારીઓ બંધ કરે અને હવા કે પ્રકાશ આવે એવું રાખે નહિ, પછી સૂર્યનો પ્રકાશ ગમે તેવો જ્વલન્ત છતાં એને કામ શો લાગે ? તેમ શ્રી જિનવાણીની અસર પણ તે જ આત્માઓ ઉપર થાય છે કે જેઓ મિથ્યાભાવને અને ભયંકર કષાયને થોડો ઘણો પણ ઉપશમાવે. ધર્મ ઉપર પ્રેમ ન હોય, ધર્મ સાંભળવાની ઈચ્છા ન હોય અને ધર્મથી જે ભાગતા ફરતા હોય, તેને તો ગમે તેવા ત્યાગીની વાણી કાં તો અસર નથી કરતી અથવા તો ખરાબ અસર કરે છે. ઉદિત અને મુદિત એ બન્ને ભાઈ એમાંના ન હતા, નહિતર સંસારનું કારમું સ્વરૂપ નિહાળવા છતાં અને વિષયાસક્તિના કારણે ભાનભૂલી બનવાથી પતિને સંહારી પોતાનાં સંતાનને સંહારવા તૈયાર થયેલી માતાના પ્રેમને જાણી લીધા પછી પણ તેમજ સદ્ગુરૂના ઉપદેશનો યોગ પામવા છતાંય વૈરાગ્ય ન થાત. આજે સંસારમાં શું આવું નથી બનતું ? ફોજદારી કોર્ટમાં શું આવા બનાવોના કેસો નથી આવતાં ? આવે જ છે, છતાં કેમ વૈરાગ્ય નથી થતો ? માટે કબૂલ કરો કે વૈરાગ્ય થવા માટે સૌથી પહેલી આત્માની યોગ્યતા જોઈએ.

વળી તમે જુઓ કે મતિવર્ધન નામના મહર્ષિની પાસે ધર્મનું શ્રવણ કરીને રાજા પણ દીક્ષા લેવા તત્પર થયા; અરે, દીક્ષા લીધી; શું તમારી સાહ્યબી રાજા કરતાંય વધારે છે ? એ આત્માની સાહ્યબી ક્ષણિક હશે અને તમારી સ્થાયી હશે કેમ ? એ આત્માઓ થોડો કાળ ભોગવીને જવાના હશે અને તમે શાશ્વત કાળ તમારી આ ક્ષુદ્ર સાહ્યબી ભોગવવાના હશો, કેમ ? દુન્યવી સાહ્યબી ભાગ્યયોગે મળે છે, ભાગ્યયોગે ટકે છે, ભાગ્યયોગે ભોગવાય

છે અને તે પછી તે ન જાય તો ય આયુષ્ય ખૂટે એટલે તેને ત્યજીને ચાલતા થવું પડે છે. આ ભાગ્યને લાવનાર પણ ધર્મ છે, તો પુણ્યવાનો ! દુન્યવી સાહ્યબીમાં મૂંઝાયા વિના, દુન્યવી સાહ્યબી મેળવવાની લાલસામાં ભાનભૂલા બન્યા વિના, યથાશક્તિ ધર્મને આરાધવો એ જ શ્રેયસ્કર છે.

હવે ઉદિત અને મુદિત એ બન્ને મુનિવરો એક વાર સમેતશિખર પર્વત ઉપર આવેલાં ચૈત્યોની યાત્રા કરવાને માટે નીકળ્યા. સમેતશિખર તરફ જતાં જતાં રસ્તામાં તેઓ ભૂલા પડયા અને ભૂલા પડેલા તે બન્ને મુનિવરો તે નલપલ્લીમાં આવી પહોંચ્યા કે જ્યાં ઉદિતે ક્રોધથી હણેલા વસુભૂતિનો જીવ મ્લેચ્છપણે ઉત્પન્ન થયો છે.

[૨૨]

લોક ડરના બદલે પાપ ડર કેળવવો જોઇએ :

આપણે એ જોઇ ગયા કે રામચંદ્રજીએ પૂછેલા ઉપસર્ગના કારણનો ઉત્તર આપતાં, કુલભૂષણ નામના કેવળજ્ઞાની પરમમહર્ષિએ ફરમાવ્યું કે, ''પદ્મિની નામની નગરીમાં વિજયપર્વત નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે રાજાનો અમૃતસ્વર નામનો દૂત હતો. ઉપયોગા નામની એની ભાર્યા હતી; અને ઉદિત તથા મુદિત એ નામના બે પુત્રો હતાં. અમૃતસ્વર દૂતનો વસુભૂતિ નામનો બ્રાહ્મણ મિત્ર હતો, અને એ વસુભૂતિમાં આસક્ત બનેલી અમૃતસ્વર દૂતની પત્નિ ઉપયોગા પોતાના પતિ અમૃતસ્વરને હણાવવાને ઇચ્છતી હતી. એક વખત રાજાના આદેશથી અમૃતસ્વર દૂતને વિદેશ જવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં, તેની સાથે જતા વસુભૂતિએ રસ્તામાં છળકપટથી અમૃતસ્વરને મારી નાખ્યો. આ પછી પદ્મિની નગરીમાં પાછા આવીને વસુભૂતિએ લોકોને કહ્યું કે, 'અમૃતસ્વરે અમુક કાર્યને માટે મને પાછો મોકલ્યો છે.'

આ રીતે તેણે પોતાનો ખૂનનો ગુન્હો છૂપાવવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ જ્યારે માણસનો અશુભોદય થવાનો હોય છે, ત્યારે અણધારી આફત આવી પડે છે અને છૂપાવેલું પાપ પણ ખૂલ્લું પડી જાય છે. જે આત્માઓ પાપ કરીને પાપને છૂપાવવાના પ્રયત્નો કરે છે, તેઓ ભૂલી જાય છે કે વહેલું કે મોડું એ પાપ એનું ફળ આપ્યા વિના રહેતું નથી. કદાચ આ ભવમાં શુભોદય હોય અને તે કારણે પાપ ઢંકાઇ પણ રહે, તો પણ એ પાપનું પરિણામ તો આત્માને બીજા ભવમાં પણ ભોગવવું જ પડે છે; આથી કલ્યાણકારી આત્માઓએ લોક-ડરને બદલે પાપ-ડર કેળવવો જોઇએ. પાપભય તજી લોકભય રાખનારા આત્માઓ તો ઘણી વાર એવાં છૂપાં પાપો આચરે છે કે એના પરિણામે એમની ભયંકર દુર્દશા જ થાય. બીજી વાત એ છે કે જે આત્માઓ પાપથી ડરતા નથી અને લોકથી જ માત્ર ડરે છે, તેઓનું ધ્યાન પાપ ન કરવા તરફ નથી હોતું પણ પાપ કરવા તરફ અને પાપને છૂપાવવા તરફ જ હોય છે; આથી તેઓ ઉલ્ટા દુર્ધ્યાનમાં રક્ત બની જાય છે. લોકલજ્જા, એ ગુણ છે પણ તે પાપને છૂપાવવા માટે નહિ, પરંતુ પાપથી બચવા માટે છે. જેનામાં લજ્જાનો સાચો ગુણ આવ્યો હોય તે આત્મા પાપથી ડરનારો હોય જ; માટે લોકોને છેતરવાના મિથ્યા પ્રયત્નોથી બચી જઇને દરેક કલ્યાણકામી આત્માએ પાપભયનો ગુણ કેળવવો એ જરૂરી છે. પાપથી ડરનારા આત્માઓ ઘણાં પાપાચરણોથી બચી જાય છે, અને તેઓને પાપ કરવું પડે તો પણ પાપનો તીવ્ર બંધ પણ પડતો નથી; અર્થાત્ પાપથી યથાશક્તિ બચી જવું જોઇએ અને પાપથી જ્યાં ન જ બચી શકાય, ત્યાં પણ પાપ કરવું પડે એનું દુઃખ તો આત્મામાં જરૂર હોવું જ જોઇએ.

પોતે કરેલા પાપને છૂપાવવા-માટે વસુભૂતિએ લોકોને કહ્યું કે, 'અમૃતસ્વરે અમુક કાર્યને માટે મને પાછો મોકલ્યો છે.' અને ઉપયોગાને તેણે કહ્યું કે, ''આપણા સંભોગમાં વિઘ્નકર એવા અમૃતસ્વરને માર્ગમાં છળ પામીને મેં મારી નાંખ્યો છે.'' આના જવાબમાં દુઃખ કે શોકનો એક લેશ પણ ઉદ્‌ગાર કાઢયા વિના અમૃતસ્વરની પત્નિ ઉપયોગાએ કહ્યું કે, ''તેં જે કર્યું તે ઠીક જ કર્યું છે; હવે આ બે ઉદિત અને મુદિત નામના પુત્રોને પણ તું હણ !'' પોતાનો પરસ્ત્રીગમનનો આ પ્રદેશ નિર્વિઘ્ન થાઓ, આવું ઇચ્છતા વસુભૂતિએ પણ ઉપયોગાની તે સૂચના સ્વીકારી લીધી; અર્થાત્ ઉદિત અને મુદિતને મારી નાખવાનું કબુલ કર્યું.

પરંતુ દૈવયોગે ઉપયોગા અને વસુભૂતિ વચ્ચે થયેલી આ ગુપ્ત વાત વસુભૂતિની પરિણીતા સ્ત્રીએ સાંભળી અને ઈર્ષ્યાથી ઉપયોગાના પુત્રો ઉદિત અને મુદિતને જણાવી દીધી. પોતાના પિતાના થએલા ખૂનની અને પોતાના તથા પોતાના ભાઇના થનાર ખૂનની વાત સાંભળી, રોષમાં આવેલા ઉદિતે તરત જ વસુભૂતિને મારી નાંખ્યો. આ વસુભૂતિ મરીને નલપલ્લીમાં મ્લેચ્છરૂપે ઉત્પન્ન થયો. આ તરફ એક વખત મતિવર્ધન નામના મહર્ષિ પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરીને પદ્મિની નગરીના વિજયપર્વત રાજાએ અને ઉદિત તથા મુદિતે પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પછી શ્રી સમેતશિખર ગિરિ ઉપર રહેલાં ચૈત્યોના દર્શનાર્થે જતાં, રસ્તામાં ઉદિત અને મુદિત એ બન્ને મુનિવરો ભૂલા પડયા અને નલપલ્લીમાં આવી પહોંચ્યા.

આ બે મુનિવરોને નલપલ્લીમાં જોતાંની સાથે જ, મ્લેચ્છ તરીકે ઉત્પન્ન થએલો વસુભૂતિનો જીવ, તે બન્ને મુનિવરોને હણવાને માટે દોડયો. પરંતુ મ્લેચ્છોના અધિપતિએ તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો.

મ્લેચ્છાધિપતિએ એ બન્ને મુનિવરોને હણવાને માટે દોડેલા વસુભૂતિના જીવને શાથી અટકાવ્યો ? કારણ કે પૂર્વભવમાં તે મ્લેચ્છ રાજા મૃગ હતો અને મુદિત તથા ઉદિત એ બન્ને ખેડુતો હતાં. એક વાર શિકારી પાસેથી તે મુદિત અને ઉદિતે તે મૃગને છોડાવ્યો હતો; તેથી મ્લેચ્છાધિપતિએ પણ અહીં ઉદિત અને મુદિત એ બન્ને મુનિવરોનું રક્ષણ કર્યું.

આત્માના ઉપકાર માટે જ સાચો પરોપકાર છે :

આથી વિચારો કે કોઇ પણ ભવમાં કોઇ પણ જીવ ઉપર કરેલો ઉપકાર નિરર્થક જતો નથી. ઉપકાર કરનારને એનું ફળ વહેલું કે મોડું પણ મળી જ રહે છે. ઉપકારીને પોતાના આત્માને લાભ તો થાય જ છે અને આવો પણ લાભ મળી જાય છે; માટે ઉપકાર કરવા યોગ્ય દરેક પ્રસંગે ઉપકાર-કાર્યમાં યથાશક્તિ સૌએ પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ. સાચો પરોપકાર એ વાસ્તવિક રીતે સ્વોપકાર જ છે અને ઉપકાર કરવાનું વિધાન પણ વસ્તુતઃ પોતાના આત્મા ઉપર ઉપકાર કરવાને ઇચ્છનારા આત્માઓ ઉપકારને પૌદ્‌ગલિક લાભ માટે વેડફી નાંખતા નથી; એટલું જ નહિ પણ એવા લાભની તેમને દરકાર પણ રહેતી નથી. વળી જેના ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તે આત્માને દબાતો રાખવાની કે તેની પાસે સલામો ભરાવવાની પણ સાચા ઉપકારીને ઇચ્છા હોતી નથી. તેઓ તો એમ જ માને છે કે મેં વાસ્તવિક રીતે એના ઉપર નહિ પણ મારા આત્મા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. માટે જેના ઉપર ઉપકાર કરો તેને પોતાના આત્મા ઉપર ઉપકાર કરવાના નિમિત્તરૂપે માનો, જેથી ઉપકારનું જે વાસ્તવિક ફળ મળવું જોઇએ તે તમે મેળવી શકશો.

આ બાજુ મ્લેચ્છ તરીકે ઉત્પન્ન થએલો વસુભૂતિનો જીવ ઉદિત અને મુદિત નામના મુનિવરોને પૂર્વભવના વૈરથી મારવાને દોડયો, પણ મ્લેછાધિપતિએ તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો; કારણ કે પૂર્વભવમાં ઉદિત અને મુદિત બન્ને ખેડૂત હતા ત્યારે મ્લેચ્છાધિપતિ મૃગ હતો અને તે બન્નેએ શિકારી પાસેથી એ મૃગને છોડાવ્યો હતો; આ પછી તે બન્ને ઉદિત અને મુદિત મુનિવરો ત્યાંથી વિહાર કરતા કરતા શ્રી સમ્મેતશિખરજી તીર્થ ઉપર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં અજિત ચૈત્યોને વંદના કરીને દીર્ઘકાળ સુધી તેઓ વિહર્યા.

ત્યારબાદ અનશન કરીને કાળધર્મ પામી, તે બન્ને મહાશુક્ર નામના દેવલોકમાં સુંદર અને સુકેશ નામના મહર્દ્ધિક મહાઋદ્ધિવાળા દેવો થયા, જ્યારે મ્લેચ્છ તરીકે ઉત્પન્ન થએલો વસુભૂતિનો જીવ અનેક ભવોમાં ભમીને, કોઇક પ્રકારે મનુષ્યજન્મને પામ્યો અને તે મનુષ્યજન્મમાં તે તાપસ થયો; ત્યાંથી મરીને તે જ્યોતિષ્ક નામના દેવલોકમાં ધૂમકેતુ નામનો મિથ્યાદ્રષ્ટિ દુરાશયી દેવ થયો.

ઉત્તમ સામગ્રીને સફળ કરવા શું કરવું જોઇએ ?

જુઓ કે આત્મા કયાંથી કયાં ને કયાંથી કયાં ભમે છે ? વસુભૂતિનો જીવ બ્રાહ્મણમાંથી મ્લેચ્છ થયો તે પછી પાપકર્મના યોગે અનેક ભવોમાં રખડયો; એમ રખડતાં રખડતાં કોઇક પુણ્યયોગે મનુષ્યજન્મને પામ્યો, પણ એ ભવમાંય તે તાપસ થયો; આથી સમજી શકાશે કે દુર્લભ મનુષ્યભવ આદિ ઉત્તમ સામગ્રી પામવા માત્રથી જ પોતાને અહોભાગ્ય માની લેવાય નહિ; જરૂર, એ ઉત્તમ એવી સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થઇ એ અહોભાગ્યની નિશાની છે.પરન્તુ એ સામગ્રીની વાસ્તવિક સફળતા તો ત્યારે જ ગણાય, કે જ્યારે એ સામગ્રી દ્વારા આત્માના ભવભ્રમણને કાપનાર ધર્મની આરાધના કરાય ! ઉત્તમ ને પૌષ્ટિક રસોઇ પણ ખાધા વિના સ્વાદ અને પચાવ્યા વિના પુષ્ટિ આપી શકતી નથી.

અનેક ભવોમાં ભમતાં કોઇ અપૂર્વ પુણ્યસંયોગથી જ આ ઉત્તમ માનવભવ મળી જાય છે, માટે એને પામનારે અને એની સાથે સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મની ઉત્તમ પ્રકારે આરાધના કરી શકાય એવી સામગ્રી પામનારે શું કરવું જોઇએ ? તમે માત્ર આ મળવાથી જ પોતાને ભાગ્યશાલિ માની લો તેથી શું વળે ? જે મળ્યું છે તેને સાધો, અર્થાત્ તે દ્વારા સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મની જે આરાધના થવી જોઇએ તે કરો, ત્યારે જ ઉત્તમ ભાગ્યશાલિતા તમે પામ્યા છો એમ કહેવાય; અને સાથે સાથે એમ પણ કહેવાય કે, તમે પમાએલી ઉત્તમ સામગ્રી દ્વારા સર્વોત્તમ સિદ્ધિપદના સાધકો છો. આ દશા ન આવે તો સમજવું જોઇએ કે મહા મહેનતે મેળવેલો આ મનુષ્યભવ આયુષ્ય હોય ત્યાં સુધી ભોગવીને પાછા ચોરાશી લાખ જીવાયોનિના ફેરામાં ભમવાને ચાલ્યા જવાનું છે. આપણે ન ઇચ્છીએ, ન માનીએ કે ન કહીએ, એથી કાંઇ મળેલી આ ઉત્તમ સામગ્રીનો આપણે જેટલો દુરૂપયોગ કરીશું તેનું ફળ આપણને મળ્યા વિના રહેવાનું નથી; માટે ઉત્તમ સામગ્રીને સફળ કરવાને ઇચ્છનારા સૌ કોઇએ એ સામગ્રી દ્વારા યથાશક્તિ સુદેવ, સુગુરૂ, સુધર્મની આરાધનામાં રક્ત થવું યોગ્ય છે.

વધુમાં આપણે એ જોયું કે વસુભૂતિનો જીવ બ્રાહ્મણમાંથી મ્લેચ્છ થયો, પછી તેણે ભવભ્રમણ કર્યું, એમ કરતાં મનુષ્યભવ પામ્યો તો તેમાં તાપસ થયો અને પછી તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો, તો પણ તે કેવો હતો ? મિથ્યાદ્દષ્ટિ અને દુરાશયવાળો. આવા આત્માઓની દશા વિચારી પોતાની જાતને બચાવી લેવાનો સૌએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અને તે પ્રયત્ન તો જ થાય, જો પ્રાપ્ત થએલી સામગ્રીથી જ માત્ર પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી ન મનાય, પણ એ સામગ્રીથી સુસાધ્ય-સાધવા યોગ્ય સધાય તો જ યથાર્થ ભાગ્યશાળીતા મનાય.

[૨૩]

કર્મની ગતિ જ ન્યારી છે :

ઉદિત અને મુદિતના જીવો જે મહાશુક્ર દેવલોકમાં સુંદર અને સુકેશ નામથી સુરોત્તમ તરીકે ઉત્પન્ન થયાં હતાં, તેઓ મહાશુક્ર દેવોમાંથી ચ્યવીને આ ભરતક્ષેત્રમાં અરિષ્ટપુર નામના મોટા નગરમાં પ્રિયવંદા નામના રાજાની સહધર્મિણી પદ્માવતીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયાં અને તે બન્ને રત્નરથ તથા ચિત્રરથના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા, અર્થાત્ તે બેનાં નામ રત્નરથ અને ચિત્રરથ રાખવામાં આવ્યાં.

બીજી તરફ જ્યોતિષ્ક દેવલોકમાંથી ચ્યવીને વસુભૂતિનો જીવ કે જેનું દેવલોકમાં ધૂમકેતુ નામ હતું, તે એ જ અરિષ્ટપુરમાં એ જ પ્રિયંવદ રાજાની કનકાભા નામની બીજી સહધર્મિણીની કુક્ષિથી પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને એનું અનુધ્ધર એવું નામ રખાયું. આ રીતે ઉદિત અને મુદિતના જીવો તથા વસુભૂતિનો જીવ એક જ પિતાના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. કર્મની ગતિ જ ન્યારી છે. એ તો આવા યોગ આપોઆપ મેળવી દે છે. તમે જૂઓ કે નવપલ્લીમાં અચાનક જ ઉદિત તથા મુદિતના જીવોનો અને વસુભૂતિના જીવનો ભેટો થઇ ગયો હતો. એ પછી લાંબા ગાળે પાછો અહીં ભાઇ-ભાઇ તરીકેનો યોગ થઇ ગયો. કર્મના યોગે કઇ વખતે શું થશે એ તો જ્ઞાનીઓ જ જાણી શકે છે.

અહીં રાજકુમારો તરીકે ઉત્પન્ન થએલા એ ત્રણમાં ચકમક જ ઝરવાની છે. પહેલેથી જ વસુભૂતિનો જીવ અનુધ્ધરકુમાર, ઉદિત તથા મુદિતના જીવો રત્નરથકુમાર અને ચિત્રરથકુમાર ઉપર મત્સરવાળો થાય છે; પરન્તુ રત્નરથકુમાર અને ચિત્રરથકુમાર અનુધ્ધરકુમાર ઉપર માત્સર્યને ધરતા નથી. એકદા રત્નરથકુમારને રાજ્યપદે અને ચિત્રરથકુમાર તથા અનુધ્ધરકુમારને યુવરાજપદે સ્થાપીને, પ્રિયંવદ રાજાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છ દિવસનું અનશન કર્યું, અને ત્યાંથી કાળ કરીને તેઓ દેવ થયા.

પાપોદયના કારમા પરિણામ :

ત્યાર બાદ એક રાજાને શ્રીપ્રભા નામની રાજકન્યા હતી, તેની અનુધ્ધરકુમારે યાચના કરી; પરન્તુ તે રાજાએ યાચના કરતા એવા અનુધ્ધરને પોતાની રાજકન્યા ન આપી અને રાજ્યનું પાલન કરતા એવા રત્નરથને પોતાની શ્રીપ્રભા નામની કન્યાને આપી. આવું બનવાથી ક્રોધિત થએલો અનુધ્ધર રત્નરથની પૃથ્વિને લૂંટવા મંડયો, પણ યુદ્ધમાં હરાવીને રત્નરથે તેને કેદ કરી લીધો. કેદી બનાવાએલા તે અનુધ્ધરને રત્નરથે ઘણા પ્રકારોએ વિડંબના કરી અને તે પછી છોડી મૂકયો. આ પછી તે અનુધ્ધર તાપસ થયો, પરંતુ ત્યાં પણ સ્ત્રીસંગથી તેણે પોતાના તપને વિફલ કર્યું.

જોયું, કેવી પરંપરા ચાલી ? બ્રાહ્મણમાંથી મ્લેચ્છ થયો : મ્લેચ્છપણે મરીને ભવોમાં ભમ્યો; કોઇક પ્રકારે તે મનુષ્યજન્મ પામીને તાપસ થયો; ત્યાંથી મરી ધૂમકેતુ નામનો દેવ થયો : અને ત્યાંથી ચ્યવીને અહીં રાજકુમાર તરીકે ઉત્પન્ન થયો; આ સુખ પણ તેનાથી ભોગવાયું ? પોતે એક કન્યા માટે યાચના કરી, પણ તે તેને ન મળતાં તેના મોટા ભાઇને મળી. પુણ્ય અને પાપને જો સમજાય, તો આમાં ખીજાવા જેવું શું હતું ? દુનિયાની કોઇ પણ વસ્તુ પુણ્ય વિના મળતી નથી અને પુણ્યયોગે મળ્યા પછીથી પણ પુણ્ય વિના ટકતી નથી, આમ સમજીને પોતાનો પાપોદય કે પોતે યાચેલી કન્યા પોતાને ન મળી અને પોતાના મોટા ભાઇનો પુણ્યોદય કે એને વગર યાચે મળી, આટલું જો અનુધ્ધરે વિચાર્યું હોત તો એને ક્રોધ આવત ખરો ? પરંતુ આવા વિચાર પણ પુણ્યશાલી આત્માઓને જ આવે છે. પાપી આત્માઓને તો જેમ જેમ થપ્પડ પડે તેમ તેમ તેઓ વધુને વધુ કષાયરક્ત બનીને વધુને વધુ પાપ પરાયણ બને છે. એ જ રીતે ખીજવાએલા અનુધ્ધરે રત્નરથના રાજ્યમાં લૂંટફાટ કરવી શરૂ કરી; પરંતુ તે પોતાના પાપોદયે હાર્યો. રત્નરથનો કેદી બન્યો અને રત્નરથે ત્યાં એને ખૂબ વિડંબના કરી. આટલાં આટલાં પાપોદયનાં કપરાં પરિણામો જોયા પછીથી પણ અનુધ્ધરને સદ્બુદ્ધિ સૂઝતી નથી, તે તાપસ થાય છે, તો ત્યાં પણ સ્ત્રીસંગથી પોતાના તપને નિષ્ફળ કરે છે. પાપની પરંપરા કેવી કારમી ચાલે છે ? એ આમાંથી ખાસ સમજવા જેવું છે; અને એ સમજીને પાપથી બચવા માટે પ્રયત્નશીલ થવું જોઇએ.

આટલું વર્ણન થઇ ગયા બાદ હવે અનલપ્રભનો સંબંધ આવે છે. વસુભૂતિ બ્રાહ્મણનો જીવ અનલપ્રભદેવ કઇ રીતે થયો ? તે આપણે જોઇએ. આ પ્રમાણે વસુભૂતિ બ્રાહ્મણનો જીવ અનુધ્ધરકુમાર ત્યાંથી મરીને, ભવભ્રમણ

કરીને ઘણા લાંબા કાળે મનુષ્ય થયો; તે મનુષ્યપણામાં પણ ફરીથી તાપસ થઇને તેણે અજ્ઞાન તપ કર્યું અને ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તે વસુભૂતિનો જીવ જ્યોતિષ્ક દેવલોકમાં દેવ થયો; અને તે જ આ અનલપ્રભ દેવ છે.

કુલભૂષણ કેવલજ્ઞાની ત્યારબાદ ફરમાવે છે કે ઉદિત અને મુદિતના જીવો તે રત્નરથ અને ચિત્રરથ રાજકુમારોએ દીક્ષાને ગ્રહણ કરી; ત્યાંથી કાળધર્મને પામીને તેઓ અચ્યુત નામના દેવલોકમાં અતિબલ અને મહાબલ નામના પ્રવર ઋદ્ધિવાળા દેવો થયાં; ત્યાંથી ચ્યવીને તે બંનેના જીવો, સિદ્ધાર્થપુર નામના નગરમાં ક્ષેમંકર મહીપતિની વિમલાદેવી નામની મહારાણીની કુક્ષિમાં અવતર્યા; ક્રમે કરીને તે બંને વિમલાદેવીની કુક્ષિથી જન્મ્યાં; તે આ હું કુલભૂષણ અને આ દેશભૂષણ. આ રીતે ઉદિત અને મુદિતના ભવથી શરૂ કરેલો આ વૃત્તાન્ત કુલભૂષણ મહર્ષિએ પોતાનો જન્મ ક્ષેમંકર રાજાને ત્યાં વિમલાદેવી નામની રાણીથી થયો અને કુલભૂષણ તથા દેશભૂષણ નામ રાખ્યું ત્યાં સુધી કહ્યો. હવે તે બંનેએ કયું નિમિત્ત પામીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી ? એ દર્શાવે છે.

કુલભૂષણ મહર્ષિ રામચંદ્રજીને કહે છે કે આ પછીથી બાલ્યવય લંઘ્યા બાદ અમને પઠન કરાવવાને માટે રાજાએ ઘોષ નામના ઉપાધ્યાયને અર્પણ કર્યા; અને બાર વર્ષ સુધી ઘોષ નામના ઉપાધ્યાયની પાસે રહીને અમે બંનેએ સર્વ કળાનો અભ્યાસ કર્યો. તેરમે વર્ષે ઘોષ નામના ઉપાધ્યાયની સાથે રાજાની પાસે આવતાં રાજમહેલમાં બારીએ બેઠેલી એક કન્યાને અમે જોઇ; તે કન્યાને જોતાંની સાથે જ અમે તેના ઉપર અનુરાગી થયાં અને અમારૂં મન તે કન્યામાં જ પરોવાયું.

બાહ્ય નિમિત્તોની બલવત્તા :

અનંત ઉપકારી પરમહર્ષિઓએ જે રાગનાં સ્થાનોથી પણ દૂર રહેવાનું ફરમાવ્યું છે, તે કેટલું જરૂરી છે, એ આ પ્રસંગ ઉપરથી પણ જણાય છે. પોતે એક કન્યાને જોઇ એટલા જ માત્રથી તેઓનું મન તેના જ વિચારોમાં પરોવાયું. નિમિત્ત શું કામ કરે છે ? આજે તો બ્રહ્મચર્યની વાડોનું પાલન કરવું એમાં કાયરતા છે એવું માનનારા અને કહેનારા પાકયા છે. કેટલાકો તો આવી વાતો કરીને પોતાની રાગદશાને વિરાગદશારૂપે જાહેર કરી, દુનિયાને ઠગવાનો પ્રપંચ સેવી રહ્યા છે. મનને જીતવું એ કાંઇ સહેલી વસ્તુ નથી. મન જીતાયા બાદ તેને એવી એવી વસ્તુઓ વાપરવાનો શોખ થતો નથી. એવું એવું જોઇએ છે, એ જ પૂરવાર કરે છે કે રાગદશા બેઠી જ છે; પણ માત્ર આત્મનિગ્રહનો દંભ સેવાય છે; માટે દરેક કલ્યાણકામી આત્માએ તો રાગનાં સઘળાં નિમિત્તોથી દૂર જ રહેવું જોઇએ, અને કદાચ તેવા પ્રસંગમાં મૂકાઇ જવાય તો પણ મનને મજબૂત રાખીને પહેલામાં પહેલી તકે તેવા સંયોગથી દૂર થઇ જવું જોઇએ. જો નિમિત્તોની એટલી બળવત્તા ન હોત તો તો શ્રી સ્થૂલીભદ્રજી મહાત્માનો જે યશોવાદ ગવાયો છે અને ગવાશે તે ન ગવાત.

આપણે એ વિચારી ગયા કે કુલભૂષણ નામના કેવળજ્ઞાની પરમમહર્ષિ ફરમાવી રહ્યા છે કે રાજમહેલના ગવાક્ષમાં રહેલી એક કન્યાને જોતાં જ અમે તેનામાં અનુરાગવાળા થયાં અને મનમાં અમે તેના જ વિચારો કરતા કરતા ઘોષ નામના ઉપાધ્યાયની સાથે રાજાની પાસે આવીને, રાજાને અમે સર્વ કળાઓ દર્શાવી. અને તે પછી રાજાની આજ્ઞાથી અમે અમારી માતાને નમન કરવાને માટે ગયા; ત્યાં માતાની પાસે અમે તે કન્યાને જોઇ. માતાએ અમને કહ્યું કે, ''કનકપ્રભા નામની આ તમારી બ્હેન છે. તમે ઘોષ નામના ઉપાધ્યાયને ત્યાં રહેતા હતા ત્યારે તમારી આ બ્હેનનો જન્મ થયો હતો, અને હે પુત્રો ! તેથી તમે એને ઓળખતા નથી.''

અનલપ્રભદેવે ઉપસર્ગ કેમ કર્યો ?

જોવા માત્રથી જ અજાણપણે જેના ઉપર અનુરાગ થઇ ગયો અને હવે ખબર પડી કે એ કન્યા તો પોતાની

બ્હેન છે. આવા વખતે આત્માને શું થવું જોઇએ ? લઘુકર્મી આત્માઓને તો આવુંય નિમિત્ત એકદમ વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરી દે છે. સંસારની અસારતાનો તરત જ તેવા આત્માઓને ખ્યાલ આવે છે. અહીં પણ તેમ જ થાય છે. જેમ દર્શન માત્રથી તેમને અનુરાગ થાય છે, તેમ એ પોતાની બ્હેન છે એવું જાણતાંની સાથે જ તેમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

કુલભૂષણ મહર્ષિ ફરમાવે છે કે 'માતાનાં આવાં વચન સાંભળીને અજ્ઞાનથી બ્હેનની કાંક્ષાવાળા બનેલા અમે લજ્જાને પામ્યાં; ક્ષણવારમાં વૈરાગ્યને પામ્યાં અને ગુરુની પાસે અમે બન્નેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ તીવ્ર તપને તપતા અમે આ મહાગિરિની ઉપર આવ્યાં અને શરીરને વિષે પણ અપેક્ષારહિત એવા અમે આવી કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર થયાં; અર્થાત્-અહીં આવીને કાયોત્સર્ગ કરી ધ્યાનમગ્ન બન્યાં.'

કઇ રીતે તેઓ અહીં આ વંશશૈલ પર્વત ઉપર આવ્યાં તેનું આ રીતે બ્યાન આપ્યા પછીથી, તે કેવળજ્ઞાની કુલભૂષણ મહર્ષિએ ફરમાવ્યું કે 'અમારા વિયોગથી અનશન ગ્રહણ કરી, અમારા પિતા મરીને મહાલોચન નામના ગરૂડેશ દેવ થયા અને આસનનો કંપ થવાથી અમારા ઉપર આવેલા ઉપસર્ગને જાણીને, પૂર્વજન્મના સ્નેહથી પીડિત એવા તે હાલમાં અહીં આવ્યા છે.'

હવે અનલપ્રભ દેવને આ રીતે ઉપસર્ગ કરવાનું કયું કારણ મળ્યું ?- એ દર્શાવતાં કુલભૂષણ મુનિવર જે ફરમાવે છે, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

અનલપ્રભ નામનો દેવ બીજા દેવોની સાથે કુતૂહલથી કેવલી ભગવાન્ શ્રી અનન્તવીર્ય નામના મહામુનિની પાસે ગયો; દેશનાને અન્તે કોઇક શિષ્યે અનંતવીર્ય મહામુનિને પ્રશ્ન કર્યો કે, ''આપના પછીથી શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં કોણ કેવલી થશે ?'' કોઇક શિષ્ય વડે પૂછાએલા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનંતવીર્ય નામના મહામુનિએ ફરમાવ્યું કે, ''મારૂં નિર્વાણ થયે છતે કુલભૂષણ અને દેશભૂષણ - એ બે ભાઇઓ કેવલી થશે.' આ સાંભળીને અનલપ્રભ દેવ પોતાના સ્થાને આવ્યો : અન્યદા, વિભંગજ્ઞાનથી અમને અહીં કાયોત્સર્ગમાં રહેલા જાણીને, અનંતવીર્ય મહામુનિના વચનને મિથ્યાત્વથી ખોટું પાડવાના ઇરાદે, અને પૂર્વજન્મના વૈરથી તેણે અમને દારૂણ ઉપસર્ગ કર્યો; અર્થાત્ - મિથ્યાત્વના યોગે કેવળજ્ઞાની મહર્ષિનું વચન ખોટું પાડવાની બુદ્ધિ એનામાં જાગી, એથી અને પૂર્વજન્મના વૈરથી અનલપ્રભ દેવે તે બન્ને મુનિવરો ઉપર ભયંકર ઉપસર્ગ કર્યો.''

મિથ્યાત્વનો મહાભયંકર દોષ :

વિચારો કે મિથ્યાત્વનો દોષ એ કેવો ભયંકર દોષ છે ? અનલપ્રભ દેવ છતાં પણ એટલું ય નથી વિચારી શકતો કે, કેવળજ્ઞાનીનું વચન કદિ મિથ્યા થાય જ નહિ. કેવળજ્ઞાનીની દેશના સાંભળીને પણ એને ઉલ્ટો ગેરલાભ થયો. આમાં દોષ કોનો ? કેવળજ્ઞાનીનો કે તેની અપાત્રતાનો ? આજે તો એવા એ કહેનારા છે કે, 'જો તમારામાં તપ, ત્યાગ ને સંયમ હોય તો બીજા ઉપર અસર કેમ ન થાય ? ' એવાઓને તો કહેવું પડે કે, 'ગમે તેટલો વરસાદ પડે પણ મગશીળીયો ન પલળે !' એવું કહેનારાઓએ પોતાની અયોગ્યતા વિચારી, પોતાના આત્મામાં યોગ્યતા પેદા થાય એવા પ્રયત્નો કરવા જોઇએ; આને બદલે પોતાની અપાત્રતાનો પણ દોષ ગુરૂને શિરે ઓઢાડી, પોતાની અપાત્રતાને ઢાંકવાનો દંભ કરનારાઓ તો પોતાની અપાત્રતાને જ વધારી રહ્યા છે.

મિથ્યાત્વ એ એવી તો ભયંકર વસ્તુ છે કે અનંતજ્ઞાનીના વચન ઉપર પણ અવિશ્વાસ ઉપજાવે ! આજે એવા કેટલાકો શ્રદ્ધાસંપન્ન સાધુઓ અને શ્રાવકોની પણ મશ્કરી કરતાં કહે કે તમે કહો છો તે બધું ભગવાને કહ્યું છે

એવું કઇ રીતે માની શકાય ? પણ હું કહું છું કે આ લોકોને તો ખુદ મહાવીરસ્વામી આવીને કહે તો ય તે લોકો માને તેમ નથી; ઉલ્ટા કહેશે કે આ મહાવીર જ નથી! પરંતુ સાચી વાત તો એ છે કે એવું એવું બોલનારાઓને અને લખનારાઓને જ ખરેખર ભગવાન મહાવીરદેવ ઉપર શ્રદ્ધા જ નથી. આજે કાંઇ ભગવાન આવવાના નથી; પણ તેઓના શબ્દો ખાતર ધારો કે ભગવાન આવ્યા, તો પણ એમનાં વચનોને શ્રદ્ધાપૂર્વક માનનારા તો એમને પૂજે જ, પરંતુ આવા દુષ્ટ હૃદયના પાપાત્માઓ જ ન પૂજે ! કારણ કે તેઓ આજની એક તુચ્છ વ્યક્તિને પણ અનંતજ્ઞાની શ્રી મહાવીર પરમાત્માની સાથે સરખાવતાં લાજતા નથી ! આવાઓ તો ભગવાન મહાવીર પરમાત્માના સ્વરૂપને ય પિછાનતા નથી અને તેથી જ તેઓ આવી અસંભવિત કલ્પનાઓ કરી કરીને તે મહાપ્રભુની આશાતના કરવાના ઘોર પાપમાં પડે છે ! તેઓ ભગવાન મહાવીર પરમાત્માનાં વચનોને માનવાને તૈયાર નથી, એથી જ શ્રદ્ધાળુઓને હલકા પાડવા માટે આવું આવું લખે છે અને બોલે છે. વધુમાં આવા પાપાત્માઓ જૈન તરીકેની પોતાની નામના કાયમ રાખવાનો આ રીતે દંભ સેવે છે; કારણ કે એમને જૈન સમાજમાંથી લાભ ઉઠાવવો છે. આવાઓ પોતાની જાતને સાધર્મિક તરીકે ઓળખાવી, શ્રદ્ધાળુ સમાજ તેમનું સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરે એમ ઇચ્છે છે, અને તેથી જ જ્યારે જ્યારે કોઇ ધર્મમહોત્સવનો પ્રસંગ ઉજવાય છે, ત્યારે ત્યારે એમના ભૂખમરાના બૂમાટા ચાલુ જ હોય છે. શ્રદ્ધાસંપન્ન જૈનો દુઃખી અવસ્થામાં હોય તો તેનું વાત્સલ્ય કરવું એ ધર્મી શ્રાવકની ફરજ છે. પરંતુ આવાઓ જૈનકુળમાં જન્મી જૈનકુળને લજવનારાઓ, એમાં ઘૂસી જઇ તમારા ધર્મને હણવા તૈયાર થતા હોય તો ચેતજો !

આપણે એ વાત વિચારી રહ્યા છીએ કે કુલભૂષણ મુનિવર રામચંદ્રજી આદિની સમક્ષ એ ફરમાવે છે કે અનલપ્રભદેવને ભયંકર ઉપસર્ગ કરતાં ચાર દિવસ થઇ ગયા; આજે તમે અહીં આવ્યા અને તમારી ભીતિથી તે દેવ નાસી ગયો; કર્મક્ષય થવાથી અમને તો કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું; ઉપસર્ગ કરવામાં તત્પર એવો આ અનલપ્રભ અમારા કર્મક્ષયમાં સહાયક થયો.

આ પ્રમાણે કુલભૂષણ કેવળજ્ઞાનીએ પોતાનો અને દેશભૂષણ મુનિવરનો આખોય વ્યતિકર રામચંદ્રજીને કહ્યો. આ પછી ત્યાં બેઠેલા ગરૂડપતિ મહાલોચન નામના દેવે કહ્યું કે, 'હે રામ ! આપે ઘણું સારૂં કર્યું ! આપનો હું કયો પ્રત્યુપકાર કરૂં ?' રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, 'અમારે કાંઇ જ પ્રયોજન નથી.' તો પણ તે દેવ 'કયારેક પણ હું ઉપકાર કરીશ.' આ પ્રમાણે બોલીને અંતર્ધ્યાન થયો. વિચારો કે આ કેવી પ્રત્યુપકારશીલતા અને નિઃસ્પૃહશીલતા છે !

[૨૪]

સાચી નામના કોને કહેવાય ?

ત્યારબાદ વંશસ્થલ નગરનો સુરપ્રભ નામનો રાજા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રામચંદ્રજીને તેણે નમસ્કાર કર્યા અને ઉચ્ચ પ્રકારે તેમની પૂજા કરી. રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી તે વંશશૈલ નામના પર્વત ઉપર સુરપ્રભ રાજાએ શ્રી અરિહંતદેવોના ચૈત્યો કરાવ્યાં: અને ત્યારથી માંડીને એ પર્વત રામચંદ્રજીના નામથી 'રામગિરિ'એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. એ વંશશૈલ પર્વતનું ત્યારથી 'રામગિરિ' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું.

આ નામના એ સાચી નામના છે. પુણ્યવાનોને નામના માગવા જવી પડતી નથી કે નામના મેળવવા માટે તરફડીયાં મારવાં પડતાં નથી. આજે તો નામનાને માટે સારા ગણાતા આત્માઓ પણ તુચ્છ પ્રયત્નોમાં પડે છે,

એટલું જ નહિ પણ નામનાના લોભે પોતાના પદનો અને એ પદની મર્યાદાનો ખ્યાલ પણ ભૂલી જાય છે. જે આત્માઓ કોરી નામનાના જ ભૂખ્યા હોય છે, તેઓ કર્ત્તવ્યમાં સ્થિર રહીજ શકતા નથી; જે આત્માઓને પોતાની નામના જ પ્યારી લાગે છે, તે આત્માઓ પોતાનામાં સત્ય સિદ્ધાંતનો પ્યાર હોય તો પણ નામનાના મોહમાં સત્ય સિદ્ધાંતને ભૂલી જાય છે. પોતાના કર્ત્તવ્યનું યથાસ્થિતપણે પાલન કરવું એ જ સાચી નામના છે. કર્ત્તવ્યના પાલન તરફ લક્ષ્ય રાખનારને નામના મળતી જ રહે છે. છતાં કર્ત્તવ્ય અદા કરવા તરફ જ દ્રષ્ટિ હોવાથી એ નામના એની બુદ્ધિને ચકાવામાં નાખી શકતી નથી. ભવિષ્યની પ્રજા પોતાને મહાપુરૂષ તરીકે પિછાને અને વર્તમાન પ્રજા નિંદા ન કરે એટલા જ ખાતર જે આત્માઓ કર્ત્તવ્યને ભૂલી જાય છે, તેઓ આ માનવજીવનની અને એમાં પણ પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીની કોડીની કિંમત કરી નાંખે છે : માટે નામનાના લોભથી દરેક કલ્યાણકામી આત્માએ બચવું જોઈએ અને કર્ત્તવ્યપાલન તરફ જ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

દંડકારણ્યમાં તપસ્વી ચારણ મુનિઓનું આગમન :

આ પછી રઘુપુંગવ રામચંદ્રજી વંશસ્થલના અધિપતિ સુરૂપ્રભ રાજાને પૂછીને ત્યાંથી નીકળ્યા અને નિર્ભય એવા તેઓએ ઉદંડ એવા દંડકારણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો. આ દંડકારણ્ય એ તે સ્થળ છે કે જૂયાં સ્કંદકસૂરિવર ઉપર ઉપસર્ગ આવ્યો હતો અને પાંચસો મુનિવરો ઘાણીમાં પીલાયા હતા. આ દંડકારણ્યમાં આવીને રામચંદ્રજીએ મહાગિરિની ગુફારૂપી ઘરમાં આવાસ કર્યો અને લક્ષ્મણજી તથા સીતાજીની સાથે ત્યાં પોતાનું જાણે ઘર જ હોય એમ સુસ્થિતપણે તેઓ રહેવા લાગ્યા. આવા વીર પુરૂષોનું શું પૂછવું ? તેઓ તો જૂયાં જાય ત્યાં સ્વામી થઈને જ રહેનારા હોય છે.

કોઈ એક દિવસે એવું બન્યું કે ભોજનવેળા વખતે બે ચારણ મુનિઓ આકાશમાર્ગે ત્યાં આવી પહોંચ્યા; તેઓનાં નામ ત્રિગુપ્ત અને સુગુપ્ત હતાં; બે મહિનાના તેઓએ ઉપવાસ કર્યાં હતાં અને પારણું કરવાને માટે તેઓ અહીં ઉપસ્થિત થયાં હતાં.

આ બે ચારણ મુનિવરોને રામચંદ્રજીએ, સીતાજીએ અને લક્ષ્મણજીએ વંદન કર્યું; આ પછી સીતાજીએ તે બે મુનિવરોને યથોચિત અન્ન-પાણીથી પ્રતિલાભ્યા; અને તે વખતે દેવોએ રત્નોની અને સુગંધમય જલની વૃષ્ટિ કરી. બરાબર આ જ વખતે કંબૂદ્વીપના વિદ્યાધરોનો રાજા રત્નજટી તથા બે દેવો ત્યાં આવ્યાં અને તેમણે પ્રસન્ન થઈને અશ્વ સહિત રથ રામચંદ્રજીને અર્પણ કર્યો. જૂઓ, પુણ્યશાલી પુરૂષોને કેવા કેવા સુયોગ આપોઆપ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ? બે માસના ઉપવાસી બે મુનિવરોને પારણાં માટે પ્રતિલાભવાનો અપૂર્વ લાભ અહીં અણધાર્યો મળી ગયો; એ મહાલાભ પાસે રત્નની તથા ગંધોદકની વૃષ્ટિ થઈ એ કે અશ્વ સહિત રથ મળ્યો એ કઈ વિસાતમાં ગણાય ?

આ વખતે એક બીજો પણ બનાવ બની ગયો; સીતાજીએ યથોચિત અન્ન-પાણીથી બે ચારણ મુનિવરોને પ્રતિલાભ્યા તે વખતે દેવોએ જે ગંધોદકની વૃષ્ટિ કરી હતી, તે ગંધોદકની વૃષ્ટિની ગંધથી ત્યાં રહેતું ગંધ નામનું ગીધ પક્ષી કે જે રોગી હતું, તે વૃક્ષ ઉપરથી ત્યાં નીચે ઉતરી આવ્યું અને મુનિના દર્શન માત્રથી તે ગંધ નામના પક્ષીને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, અને તે પક્ષીને મૂર્ચ્છા આવવાથી તે ભૂમિ ઉપર પડી ગયું. સીતાજીએ તેના ઉપર પાણીનું સિંચન કર્યું. આથી સંજ્ઞાને પામેલું તે પક્ષી ઉડીને મુનિના ચરણોમાં પડયું, અને તે સાધુની 'સ્પર્શૌષધી' નામની લબ્ધિ વડે તે ગંધ નામનું પક્ષી તત્ક્ષણ નિરોગી થઈ ગયું. એટલું જ નહિ પણ તે ગંધ નામના પક્ષીની પાંખો સુવર્ણવર્ણી થઈ ગઈ. તેની ચંચૂ પરવાળાનો ભ્રમ કરાવવા લાગી. તેના પગ પદ્મરાગ મણિ જેવા દેખાવા લાગ્યા અને તેનું શરીર વિવિધ રત્નોની પ્રભાવાળું બની ગયું. વળી તે પક્ષીની માથા ઉપરની જટાઓ રત્નાંકુરોની શ્રેણી સમાન બની ગઈ; આથી ત્યારથી આરંભીને તે પક્ષીનું નામ ગંધને બદલે જટાયુ એવું થયું; અર્થાત્ ત્યારથી એ પક્ષી જટાયુ કહેવાયું.

સાચું સુખ સંસારમાં ક્યાં છે ? :

આવો આશ્ચર્યકારક બનાવ બનવાથી રામચંદ્રજીએ તે બે ચારણ મુનિઓને પૂછયું કે, 'આ ગીધ પક્ષી માંસનું ભક્ષણ કરનારૂં અને દુર્બુદ્ધિને ધરનારૂં હોય છે, છતાં આપનાં ચરણોની પાસે રહીને આ પક્ષી કેમ શાંત થઇ ગયું ? વળી હે ભગવંતો ! પહેલાં તો આ પક્ષી અત્યંત વિરૂપ અવયવોવાળું હતું અને આજે ક્ષણવારમાં આ શાથી સુવર્ણરત્નોના ઢગની કાંતિવાળું થઇ ગયું ?' રામચંદ્રજીએ પૂછેલા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે ત્રિગુપ્ત અને સુગુપ્ત નામના બે ચારણ મુનિવરોમાંથી સુગુપ્ત નામના મહર્ષિ રામચંદ્રજીને વિસ્તારથી જટાયુ પક્ષીનો પૂર્વ ભવ કહે છે. આ જટાયુ પક્ષીનો આત્મા જ પૂર્વે દંડક નામનો રાજા હતો અને તેના જ નામથી આ અરણ્યનું નામ દંડકારણ્ય એવું પડયું છે.

અનંતજ્ઞાની પરમમર્ષિઓ ફરમાવે છે કે, આ આત્મા કર્મના વિવશપણાથી ચોરાશી લાખ જીવાયોનિઓ પૈકીની જુદી જુદી યોનિઓમાં ભટકયા કરે છે અને વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરે છે; આથી જ તે મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે, જ્યાં સુધી આત્મા કર્મથી લેપાએલો છે, ત્યાં સુધી કદિએ સાચા સુખને પામી શકતો નથી. સંસારમાં સુખની કલ્પના એ સુખની ભ્રમણા માત્ર છે. સાચું સુખ સંસારમાં છે જ નહિ; કારણ કે જે કાંઇ સુખ છે તે આત્મામાં છે, અને કર્મના આવરણથી એ દબાએલું છે, માટે સુખની અર્થી દુનિયાએ તો એક માત્ર કર્મનાશનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

પરોપકારી જ્ઞાની પુરૂષોએ આવું આવું સાહિત્ય આપણી સમક્ષ મૂકયું છે, તેનો હેતુ એ જ છે કે આપણે પાપનાં કડવાં ફળોને જાણીએ, એ જાણીને પાપ કરતાં અટકીએ અને સુખની ઇચ્છાથી પાપમય પ્રયત્નો કરવા છોડી દઇને સુખના સાચો માર્ગે-કર્મનાશના માર્ગે સંચરીએ.

કર્મક્ષય માટે કરવા યોગ્ય બે પ્રવૃત્તિ :

સંપૂર્ણ કર્મક્ષય થાય એટલે સાચું સુખ પ્રાપ્ત થયા વિના રહે જ નહિ, કારણ કે આત્મામાં રહેલું સુખ આત્મા ઉપરનું આવરણ હઠે નહિ ત્યાં સુધી અનુભવી શકાય નહિ. આથી જ્ઞાની પુરૂષો ફરમાવે છે કે સુખના અર્થિઓએ બે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ; એક તો પૂર્વે બંધાએલાં કર્મોની જે રીતે નિર્જરા થાય તેવો માર્ગ ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને બીજું નવીન કર્મો આવતાં અટકે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એક તરફથી સંવર થાય અને બીજી તરફથી નિર્જરાનું કામ ચાલે. એટલે કર્મસંગથી રહિતપણું પ્રાપ્ત થતાં આત્માને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થઇ જાય. આ રીતે કર્મક્ષય કરવાને માટે જ્ઞાનીપુરૂષોએ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ દર્શાવ્યો છે. સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક સમ્યગ્જ્ઞાન પામીને તેના ફળરૂપ સમ્યક્ચારિત્રનું આરાધન કરવું જોઇએ. સંવર અને નિર્જરાનો આ જ એક રાજમાર્ગ છે; અને જે કોઇ પુણ્યાત્માઓ આજ સુધીમાં કર્મક્ષય કરીને મુક્તિએ ગયાં છે, જે કોઇ પુણ્યાત્માઓ કર્મક્ષય કરી મુક્તિની સાધના કરી રહ્યાં છે, અને જે કોઇ પુણ્યાત્માઓ ભવિષ્યમાં કર્મક્ષય કરશે, તે બધાંએ આ જ એક માર્ગનું આલંબન લીધું છે, લઇ રહ્યાં છે અને ભવિષ્યમાં લેશે.

આવાં દ્રષ્ટાંતો સાંભળીને તેમાંથી આવો જ સાર ગ્રહણ કરવો જોઇએ. કથારસિકતાથી કે બીજા હેતુથી આવાં દ્રષ્ટાંતો સાંભળવાને બદલે, જેઓ સાર ગ્રહણ કરવાના હેતુથી આવાં આવાં દ્રષ્ટાંતો સાંભળે છે અને વિચારે છે, તેઓ આના શ્રવણ દ્વારા પૂરતો લાભ ઉઠાવી શકે છે.

એક વારનો રાજા આજે રોગી ગીધ પક્ષીનો ભવ ભોગવી રહ્યો છે, એ વસ્તુ શું સંસારની અસારતા દર્શાવતી નથી ? પાપનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે ? - એ વિચારવા માટે પણ આ વસ્તુ પૂરતી છે; પણ આ સાંભળવામાં હેતુની વાસ્તવિકતા હોય તો જ એ વસ્તુઓ સમજાય !

[૨૫]

ધર્મની ગોષ્ઠિમાં રાજાની તત્પરતા અને ધર્મને દૂષિત કરનાર પાલક :

આપણે એ જોઇ ગયા કે રામચંદ્રજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ચારણશ્રમણ સુગુપ્ત મહર્ષિ, જટાયુ પક્ષીનો પૂર્વભવ કહે છે. અહીં પૂર્વે કુંભકારકટ નામનું નગર હતું અને એ નગરનો આ પક્ષીનો જીવ દંડક નામે રાજા હતો. બીજી તરફ તે વખતે શ્રાવસ્તિ નામની નગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો : તેની ધારિણી નામની પત્ની હતી અને સ્કંદક નામનો તેમને પુત્ર હતો : વળી જિતશત્રુ રાજાની પુરન્દરયશા નામની પુત્રી હતી, કે જેને કુંભકારકટ નગરના દંડક રાજાની સાથે પરણાવી હતી.

અન્યદા કોઇક કાર્યને અંગે દંડક નામના રાજાએ દ્વિજ જાતિના પાલક નામના દૂતને જિતશત્રુ રાજાની પાસે મોકલ્યો. તે વખતે જિતશત્રુ રાજા આર્હદ્ધર્મની ગોષ્ઠિમાં તત્પર બન્યો હતો. આર્હદ્ધર્મની આ પ્રશંસાત્મક ગોષ્ઠિ, જિનધર્મદ્વિષી બ્રાહ્મણ પાલકથી સાંભળી ન શકાઇ અને તે દુર્બુદ્ધિ પાલકે આર્હદ્ધર્મને દૂષિત કરવાનું શરૂ કર્યું.

તમે જૂઓ કે ધર્મને પામેલા પૂર્વકાળના રાજાઓની કઇ હાલત હતી ? પૂર્વના રાજાઓ અનેક પંડિતોને આશ્રય આપતા અને રાજસભા મોટે ભાગે ધર્મસભા બની રહેતી. રાજસભામાં રાજકાર્યથી પરવારીને રાજા પોતે પંડિતો, મંત્રીઓ અને સામંતો આદિની સાથે ધર્મચર્ચા કરતા. આ ઉત્તમ આર્યદેશ અને ધર્મની ઉત્તમ સામગ્રી પામીને પણ ધર્મની ચર્ચાઓ ન થાય અને ચોવીસે કલાક લગભગ અર્થકામની ચર્ચાઓ આદિ ચાલુ રહે, એ આર્યદેશાદિ પામનારાઓ માટે જેવી-તેવી શોચનીય વસ્તુ નથી. શું પહેલાની દુનિયાને ધર્મનો ખપ હતો અને આજની દુનિયાને ધર્મનો ખપ નથી ?

આજના આર્થિક ઝંઝાવાતોનું મૂળ શું છે ?

આજે તો ધર્મનો ઉપદેશ અપાય, ધર્મચર્ચા કરવાનું કહેવામાં આવે, ત્યારે કેટલાકો તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે -

''આજના આર્થિક ઝંઝાવાતો કેટલા ભીષણ છે, તે તો આપ વિચારો ! જ્યાં પેટ ભરવાના સાંસા પડે છે ત્યાં આપ ધર્મની ચર્ચાઓ અને ધર્મની ક્રિયાઓ કરવાનું કહો છો, તે કેમ બને ?''

પરંતુ તેઓએ સમજવું જોઇએ કે, આજના સઘળાય આર્થિક ભીષણ ઝંઝાવાતોનું મૂળ માત્ર પેટ પૂરતું અનાજ મેળવવામાં છે, એમ કોઇ પણ અર્થશાસ્ત્રીથી પૂરવાર થઇ શકે તેમ નથી. આજના ભીષણ ઝંઝાવાતોનું મૂળ, જો ખૂબ ઉંડી દૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો આજે અર્થ-કામની જે લાલસા વધી ગઇ છે, વિલાસવૃત્તિ વધી ગઇ છે, ઉડાઉપણું આવી ગયું છે, ખોટા મોજશોખ વધી ગયા છે, જ્યાં ત્યાં રખડવાની આદત વધી ગઇ છે, ઉદ્ભટપણું આવી ગયું છે અને એક નીતિમાન આર્ય માનવીને છાજે તેટલો પણ અર્થનો સંતોષ અને કામનો સંયમ નથી રહ્યો તે છે. આજે બેકારીની અને પેટ પૂરતા અનાજની બૂમો પાડનારાઓ તપાસ કરો, તો જણાશે કે માત્ર પેટ પૂરતા અનાજની જ તેમને અપેક્ષા છે અને એટલું જો મળી જાય, તો તેઓ બાકીનો સમય ધર્મચર્ચામાં અને ધર્મક્રિયામાં ગાળવા તૈયાર છે, એમ છે જ નહિ. આજની આર્થિક મૂંઝવણો કઇ રીતે ઉભી થઇ અને કઇ રીતે વધી રહી છે, એને લગતી હુંડીયામણની, વ્યાપારની, યંત્રવાદની, પરદેશી સત્તાની કે એવી બીજી ચર્ચાઓને કોરાણે મૂકો; એ વિષય અહીં ચર્ચવાની જરૂર નથી; પરંતુ એ બધું છતાં, એ આર્યદેશના વાસ્તવિક વાતાવરણને જો બરાબર જાળવવાનો પ્રયત્ન થાય, નિરર્થક વધી ગયેલી જરૂરીયાતો ઉપર કાપ

મૂકાય, ખોટા મોજશોખો તજી દેવાય, અને જેટલી જેટલી વિલાસાદિની દુર્વૃત્તિઓ વધી ગઇ છે તે દૂર કરાય, તો આર્યદેશના માનવીઓને પેટ માટે,પેટ પૂરતું અનાજ મેળવવાને માટે ધર્મની ક્રિયા તજવી પડે એમ તો નથી જ.

આજે જેઓ 'પેટ પૂરતું અનાજ લોકોને મળતું નથી, લોકો બેકાર થઇ ગયા છે, એ વખતે ધર્મની વાતો કરવી એ યોગ્ય નથી.' આવું આવું લખે છે અને કહે છે, તેઓને પૂછો તો ખરા કે તમે જે આ બધું લખી અને બોલી રહ્યા છો, તેમાં કારણભૂત ભૂખ્યાઓ પ્રત્યેની દયા છે કે, ધર્મનો દ્વેષ છે ? મને તો લાગે છે કે તેઓ જે આવું આવું બોલે છે અને લખે છે, તેમાં ઘણે ભાગે ભૂખ્યાઓ પ્રત્યેની દયા કારણ ભૂત નથી, પરંતુ તેઓના અંતરમાં બેઠેલી ધર્મ પ્રત્યેની માત્ર અરૂચિ જ નહિ પણ દ્વેષ જ તે માટે પ્રાયઃ કારણભૂત છે.

ભૂખ્યાઓની દયાના નામે ધર્મનો દ્વેષ કરનારાઓથી સાવધ રહો ! :

જો તેઓ ભૂખ્યાઓ પ્રત્યેની દયાથી જ એવું એવું લખતા અને બોલતા હોય તો તેઓની આજે જે દશા છે તે ન હોત; એવું એવું લખનાર અને બોલનારામાંનો મોટો ભાગ એવો છે કે જે આવું લખવા અને બોલવા ઉપરાંત એક પાઇનો પણ ભોગ ભૂખ્યાઓંની ભૂખ ભાંગવાને માટે આપવાને તૈયાર નથી, એ લોકો માત્ર પેટ પૂરતું અનાજ મેળવે છે, એમની પાસે મૂડી નથી; તેઓ મોજશોખમાં પૈસા ખર્ચતા નથી, કે તેઓ સાત્ત્વિક ને સાદું જીવન જીવનારા છે એમ પણ માની લેવા જેવું નથી. તેઓ જો માત્ર પેટ પૂરતું અનાજ મેળવવા માટેની તેમજ બીજી જીવનનિર્વાહને માટે અનિવાર્ય સામગ્રી રાખી, બાકીનું બધું જ ભૂખ્યાઓની ભુખ ટાળવાને માટે આપી દે છે, એમ પણ માનવા જેવું નથી; જો એવું એવું લખનારા અને બોલનારા એવો આપભોગ આપનારા જ હોત તો તો જરૂર આપણે કહેત કે તેઓ જે એવું એવું લખે છે અને કહે છે, તેમાં કારણભૂત ભૂખ્યાઓની દયા છે; પણ તેઓ એમ કરવાને બદલે જ્યારે પોતાની જ દુર્વૃત્તિઓ અને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓમાં મશગુલ બનેલા જોવાય છે, તેઓમાંના કેટલાક જ્યારે સંતોષ અને સંયમથી દૂર ભાગતા જોવાય છે, તેઓમાંના કેટલાક જ્યારે ભૂખ્યાઓના નામે રોજી રળી ખાવા ઉપરાંત પટારાઓ ભરવાનો ભયંકર ધંધો કરતા જોવાય છે અને તેઓમાંના કેટલાક જ્યારે અનાચારમય જીવન જીવતા દેખાય છે, ત્યારે કહેવું પડે છે કે એવું એવું લખવા અને બોલવામાં કારણભૂત ભૂખ્યાઓ પ્રત્યેની દયા નથી, પરંતુ ધર્મ પ્રત્યેની જ માત્ર અરૂચિ જ નહિ પણ દ્વેષ છે.

તમે એટલો તો વિચાર કરો કે, જ્યારે તેઓ પ્રાણીમાત્રના તારક-ધર્મની ચર્ચા કે ક્રિયાનો પણ ભૂખ્યાઓની ભૂખના નામે વિરોધ કરે છે, ત્યારે જો તેઓ સાચા અને પ્રમાણિક હોય તો તેમનામાં કેટલી દયા હોવી જોઇએ ? એને બદલે ધર્મક્રિયાઓને નિંદવી અને પોતે મોજો ઉડાવવી તેમજ તીજોરીઓ ભરવી, એ શું જેવી તેવી ધર્મદુષ્ટતા છે ? એના જેવી બીજી દુષ્ટતા કઇ હોઇ શકે ? આજે ભૂખ્યાની ભૂખની બૂમ પાડનારાઓમાં મોટા ભાગની આ અધમ દશા જોવાય છે.

બીજી વાત એ છે કે શું ધર્મની ચર્ચા અને ધર્મની ક્રિયા અટકી જાય એથી કે ધર્મચર્ચા અને ધર્મક્રિયા કરવાનો અપાતો ધર્મોપદેશ અટકી જાય એથી ભૂખ્યાઓની ભૂખ ભાંગવાની છે ? ભૂખનું સાચું નિદાન શોધવાની તેઓને સૂઝ નથી પડતી અને અજ્ઞાન લોકોને દયાના નામે તેઓ આજે નાહક બહેકાવી રહ્યા છે. અનાજના સાંસા પડવા એ પાપોદય છે. એટલું ય શું જૈનકુળમાં જન્મેલા અને પોતાને જૈનધર્મની વાસ્તવિક સમજણવાળા જણાવી જમાનાને ઓળખવાની વાતો કરનારા કહેવાતા સુધારકો સમજતા નથી ? જો તેઓ કહે છે તેવી વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ હોય તો પણ ભૂખ્યાઓની ભૂખ ટળે એવા પ્રયત્નો કરવા સાથે તેઓ પણ આવી રીતે દુષ્કર્મ સતાવે છે એમ સમજી, પૂર્વકર્મની નિર્જરા અને નવીન કર્મનો સંવર કરવા તરફ દોરાય તેમ કરવું જોઇએ. અર્થાત્ તેઓનો વધુમાં વધુ સમય ધર્મચર્ચા અને ધર્મક્રિયા કરવામાં પસાર થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો

જોઇએ. એને બદલે ધર્મચર્ચા અને ધર્મક્રિયા કરવાના ઉપદેશનો જ વિરોધ કરાય એ પણ સૂચવે છે કે તેઓ જે એવી એવી વાતો લખે છે અને બોલે છે, તેમાં કારણભૂત અજ્ઞાન કે દયા ય નથી, પણ ધર્મનો દ્વેષ કારણ છે. જે લોકો આજે ભૂખ્યાઓની ભૂખની વાતો કરીને જનતાને ધર્મચર્ચા અને ધર્મક્રિયાથી ઉભગાવી રહ્યા છે, તેઓ જનતાની કે ભૂખ્યાઓની દયા નથી ખાતા, પરંતુ જનતાનું ભયંકર અહિત કરી રહ્યા છે.

આજે ધર્મ પ્રવૃત્તિઓમાં વિશેષ લક્ષ્ય આપવું જોઇએ :

આ બધી સ્થિતિ ઉપરથી ત્રણ વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે.

(૧) એક તો આજના ભીષણ આર્થિક ઝંઝાવાતોનું મૂળ પેટ પૂરતું અનાજ નથી મળતું એમ જે કહેવાય છે તે ખોટું છે, પણ એનું મૂળ આર્ય મનુષ્ય તરીકે જીવવા માટે જરૂરી સંતોષ અને સંયમ નથી તેમજ અર્થ-કામની લાલસા વધી ગઇ છે તે છે.

(૨) બીજું લોકોને પેટ ભરવાના સાંસા પડે છે, માટે ધર્મચર્ચા કે ધર્મક્રિયાનો ઉપદેશ ન આપવો, એવું લખનારા અને બોલનારા એવું લખે છે અને બોલે છે, તેમાં કારણભૂત ભૂખ્યાઓની દયા નથી પરંતુ ધર્મદ્વેષ છે. અને -

(૩) ત્રીજું કદાચ આજે લોકોની દશા સાચે જ એવી છે એમ સ્વીકારી લઇએ, તો પણ તેવા માણસોને યોગ્ય સાધન આપી, તેઓ પોતાનો વધુમાં વધુ સમય ધર્મચર્ચા અને ધર્મક્રિયામાં ગાળે તેમ કરવું જોઇએ.

એટલે કોઇ પણ રીતે ધર્મચર્ચા કે ધર્મક્રિયા કરવાનો ધર્મોપદેશ આપવો એ ગેરવ્યાજબી ઠરતો નથી, પણ ધર્મોપદેશ આપવો એ જ વ્યાજબી ઠરે છે. કારણ કે ધર્મોપદેશ જ સાચા દાન અને સાચા વાત્સલ્ય તરફ સુયોગ્ય આત્માઓને દોરશે તેમજ અશુભ કર્મના યોગે આવી પડેલી દુ:ખદ હાલતમાં પણ આશ્વાસન આપી સંતોષ રાખવાનું શીખવી, કર્મનાશના માર્ગે તેઓના પ્રયત્નોને વાળશે. પૂર્વકાળમાં ધર્મને પામેલા રાજાઓ પણ રાજસભામાં ધર્મચર્ચા કરતા. એ ઉપરથી આર્ય દેશ, ઉત્તમ કુળ અને પુણ્યોદયે મળતી સામગ્રીવાળા આત્માઓએ પણ ધર્મચર્ચા અને ધર્મક્રિયા કરવા તરફ લક્ષ્ય આપવું જોઇએ.

પાપાત્માઓ તારક વસ્તુને વિના કારણ દુષિત કરનારા હોય છે :

આ પ્રસંગમાંથી બીજી વાત એ પણ સમજવા જેવી છે કે, જે આત્માઓ ગાઢ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, તેઓ તો સાચી, યુક્તિસંગત અને સર્વથા આદરણીય વસ્તુનો પણ વિરોધ કર્યા વિના રહેતા નથી. જ્યારે આર્હદ્ધર્મની ગોષ્ઠિમાં જિતશત્રુ રાજા તત્પર હતા, આર્હદ્ધર્મની ગોષ્ઠિ ચાલતી હતી, એમાં પાલક બ્રાહ્મણને આર્હદ્ધર્મને દૂષિત-કરવાની કાંઇ જરૂર હતી ખરી ? પોતાને ન માનવું હોય તો ન માને, પણ આર્હદ્ધર્મને દુષિત કરવાનો પ્રયત્ન શા માટે કરે ? પરંતુ દુર્મતિ આત્માઓનો એવો સ્વભાવ જ છે કે તેઓ એમ કરવામાંજ પોતાની બડાઇ સમજે. પવિત્ર વસ્તુને દુષિત કરવી એમાં જ તેવા આત્માઓ સંતોષ માનનારા હોય છે.

આજે પણ શું છે ? તમે જુઓ કે ધર્માત્માઓએ કહેવાતા સુધારકોનું કશું બગાડયું છે ? છતાં પવિત્ર ધર્મને દુષિત કરવાનો તેમનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે ને ? તેવા પાપત્માઓ તારક વસ્તુની પણ નિંદા કરી રહ્યા છે ને ? તેઓને ન ગમે તો કહે કે અમને એ નથી ગમતું, અમે એ વસ્તુ તારક છે એમ નથી લાગતું, પણ તેઓ ધર્મ અને ધર્મીની નિંદા શા માટે કરે ? તેઓએ જો પોતાની અશ્રધ્ધા રીતસર જાહેર કરી હોત અને પોતે પોતાની જાતને જૈનધર્મી તરીકે ગણાવાનું છોડી દીધું હોત, તો આપણેને એટલું જ દુ:ખ થાત કે બિચારા ચિંતામણિ રત્ન તો પામ્યા હતા, પણ પોતાના ભયંકર દુર્ભાગ્યના ઉદયથી એમણે એ ફેંકી દીધું. તેઓ જો

અજ્ઞાનતાથી તેમ કરત તો આપણે તેમને સમજાવત કે, આ ભવતારક શાસનને તજો નહિં, પણ મળેલી ઉત્તમ સામગ્રીનો સદુપયોગ કરીને જેટલું વધારે આરાધાય તેટલું વધારે આ શાસન આરાધો ! એમાં જ તમારૂ વાસ્તવિક કલ્યાણ છે ! પણ આજે દશા જુદી જ છે. ઇરાદાપૂર્વક તારક વસ્તુને દુષિત કરવાના પ્રયત્નો થઇ રહ્યા છે. એવા દુરાગ્રહી કે જેઓ ધર્મના રહસ્યને સમજતા જ નથી, છતાં એમ માને છે કે ધર્મનું સાચું રહસ્ય અમેજ સમજીએ છીએ, તેમ જ આવું માની દેશ-કાળાદિના નામે ધર્મનો વિરોધ કરે છે, તેઓ કઇ રીતે સુધરી શકે ? આપણને તો સારૂં ય વિશ્વ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનું રાગી બને એવી ભાવના છે, ત્યાં તેઓ પોતાને જૈનધર્મી કહેવડાવે તેથી આપણે નાખુશ થઇએ ખરા ? પરંતુ તેઓ પોતાની જાતને જૈનધર્મી કહેવડાવી જૈનધર્મનો વિરોધ કરે છે, તારક વસ્તુને દુષિત કરે છે અને છતાં પોતાનામાં ધર્મપ્રેમ હોવાનો ઢોંગ કરે છે, તેથી આપણે નાખુશ છીએ. તેઓ સાચા જૈન બને એ જોવાને તો દરેક ધર્માત્માનું અંતર તલસી રહ્યું હોય, પણ તેઓ પોતાની જાતને જૈન તરીકે ઓળખાવીને તારક વસ્તુને દુષિત કરવા મથે છે એ અસહ્ય વસ્તુ છે ; અને માટે તેનો વિરોધ કરવો પડે છે !

શકિતસંપન્ન ધર્માત્માઓ મૌન રહે !

જેમ ધર્મદ્વિષીઓને વિના કારણ પણ તારક વસ્તુને દુષિત કરવાની આદત હોય છે, તેમ શકિતસંપન્ન ધર્માત્માઓ પણ તારક ધર્મને દુષિત કરવાના ધર્મદ્વિષીઓના દુષ્ટ પ્રયત્નોને નિષ્ફળ બનાવવામાં પોતાની શકિતનો વ્યય કરવો એને પવિત્ર કર્ત્તવ્ય રૂપ માને છે. સાચા ધર્માત્માઓ તારકધર્મને દૂષિત કરવાનું કાર્ય દુર્મતિઓ તરફથી ચાલુ હોય, ત્યારે છતી શકિતએ મૌન સેવી શકતા નથી. જેઓના અંતરમાં તારક - ધર્મ ઉપર અવિહડ રાગ હોય, જેઓ એમ માનતા હોય કે આ જ ધર્મ સૌ કોઇ માટે પરમ તારક છે, અને જેઓ એ ધર્મને દૂષિત કરવાના કાર્યનો યોગ્ય રીતે સામનો કરી શકતા હોય, તેઓ એવા પ્રસંગે ન તો મૌન રહી શકે કે ન તો સામાની શે'માં અંજાઇ જઇને, પોતાની નામના કે કીર્તિ વધારવા માટે તેની ઉપેક્ષા કરી શકે; કારણ કે આવો વિશ્વતારક ધર્મ દૂષિત થાય તો અનેક આત્માઓને સુધર્મની સાધનામાં વિઘ્ન આવે એમ તેઓ માનનારા હોય છે. જેને આ ધર્મ પરમ તારક લાગે તે આત્મા આ ધર્મને કોઇ દૂષિત કરે ત્યારે કેમ જ મૌન સેવી શકે કે ઉપેક્ષા કરી શકે ?

અહિ પણ એમ જ બને છે. જિતશત્રુ રાજા જયારે સદ્ધર્મની ચર્ચામાં તત્પર બન્યા હતા; અર્થાત્ તેઓ અર્હદ્ધર્મની ગોષ્ઠિ કરી રહ્યા હતા, તે વખતે કુંભકારકટ નગરના રાજા દંડકે મોકલેલ પાલક નામના બ્રાહ્મણ દૂતે, કે જેને માટે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ **'कुधीः'** અર્થાત્ 'દુર્મતિ' એવું વિશેષણ વાપર્યુ છે, તેણે આર્હદ્ધર્મને દૂષિત કરવાનું શરૂ કર્યુ . આવી રીતે પોતાના બનેવીના બ્રાહ્મણ દૂત પાલકે આર્હદ્ધર્મને દૂષિત કરવાનું શરૂ કર્યું, એટલે સ્કંદકકુમાર મૌન ન રહી શકયા ; એટલે કે સ્કન્દકકુમારે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને દુષ્ટ આશયવાળા પાલકને સત્ય સંવાદપૂર્વક યુકતિવડે નિરુત્તર કર્યો ; આમ થવાથી તે પાલકની સભ્યોએ હાંસી કરી અને એથી તે પાલક સ્કન્દકકુમાર તરફ દ્વેષી બન્યો. કેટલાય દિવસ બાદ જિતશત્રુ રાજાએ પાલકને વિદાય આપી અને તે કુંભકારકટ ગયો.

એવી અશાંતિથી ગભરાવાનું ન હોય !

કહો, આ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને દુરાશયી પાલકને સ્કન્દકુમારે નિરુત્તર કર્યો, એ ભૂલ કરી ? કે પોતાની યોગ્ય ફરજ અદા કરી; કહેવું જ પડશે કે , સ્કન્દકકુમારે પોતાની ધર્મફરજ અદા કરી હતી. તેમને કાંઇ પાલક તરફ દ્વેષબુદ્ધિ નહિ હતી, છતાં તારક-ધર્મને દૂષિત કરનારને નિરૂત્તર કર્યો કે નહિ ? આજના કેટલાક દોઢ ડાહ્યાઓ તો કહે છે કે એમ કરવાથી અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય, જો ધર્મને દૂષિત કરનારને નિરુત્તર કરવાથી જ

અશાંતિ ઉત્પન્ન થતી હોય તો, અશાંતિને સહન કરી લેવી એ જ ડહાપણભર્યું છે. એવી અશાંતિથી ગભરાવાનું હોય જ નહિ. સ્કન્દકકુમારે આને નિરુત્તર કર્યો, એથી ભવિષ્યમાં મહા આફત આવવાની છે, છતાં તેઓના આ પ્રયત્નને કોઇ પણ મહાપુરૂષે અયોગ્ય જણાવ્યો નથી. ધર્મદ્વિષી આત્મા જયારે સદ્ધર્મને દૂષિત કરતો હોય, ત્યારે છતી શકિતએ મૌન રહી શકાય જ કેમ ? એથી તો કદાચ અનેક આત્માઓ અધર્મ પામી જાય, એ ભૂલવું નહિ જોઇએ.

વળી આજે તો વાણીસ્વાતન્ત્ર્યની વાતો કરનારાઓ પણ પોતે ધર્મને દૂષિત કરે ત્યારે કહે છે કે, 'અમને તેમ લખવા-બોલવાનો હક્ક છે અને એમનો પ્રતિવાદ કરાય, સત્ય સંવાદપૂર્વક યુકિત વડે એમને નિરુત્તર કરાય, ત્યારે કહેશે કે આવું આવું લખી-બોલીને સમાજમાં કલેશ ફેલાવાય છે; કહો, વાસ્તવિક રીતે કલેશ ફેલાવનારાઓ કોણ છે ? તેઓ જો તારક-ધર્મને દૂષિત કરવાનું દુષ્ટ કાર્ય છોડી દે, તો પ્રતિવાદની વાત આપોઆપ ઉડી જશે, માટે સમાજમાં કલેશ ફેલાવનારાઓ તો નિરર્થક એવી ખોટી કલેશની વાતો કરનારાઓ જ છે.અમે કહીએ છીએ કે જેઓને શ્રી જિનપ્રણીત આગમમાં શ્રદ્ધા ન હોય, જેઓ એ તારક આગમગ્રંથોની આજ્ઞાઓને માનવા તૈયાર ન હોય અને જેઓને સમાજની ઉન્નતિ ધર્મવાદના વિકાસમાં નહિ પણ જડવાદના વિકાસમાં લાગતી હોય, તેઓ તે તે પ્રવૃત્તિ શ્રી જૈનશાસનમાં દર્શાવેલ દેશ-કાળ આદિ જોવાના ફરમાનને નામે શા માટે કરે છે ? જો શ્રી જૈનશાસનના ફરમાન મુજબ જ દેશ-કાળ આદિ જોવા હોય તો શ્રી જૈનશાસનની આજ્ઞા મુજબ જ જોવા જોઇએ. એમ કરવું નહિ અને જૈનધર્મના નામે જૈનધર્મનાં તારક તત્ત્વો સામે યદ્વા તદ્વા બોલવું એ યોગ્ય નથી જ. અને જ્યાં સુધી તેવાઓની ધર્મ વિરોધી એ પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોય ત્યાં સુધી એનો સત્ય સંવાદપૂર્વક યુક્તિવડે પ્રતિવાદ કરી, તેઓને નિરુત્તર કરવાના પ્રયત્નો કરનારાઓ, પોતાની પ્રતિવાદની-પ્રતિકારની પ્રવૃત્તિ જોરશોરથી ચાલુ રાખે એ સ્વાભાવિક છે અને એમ કરનારા પ્રભુશાસનના પરમ સેવકો છે..

પ્રતિકાર કરનારા ધર્માત્માઓએ પણ એ વાત યાદ રાખવાની છે કે સામા નિરુત્તર કરવાને માટે અસત્ય સંવાદનો કે કુયુક્તિઓનો આશ્રય નહિ લેવો જોઇએ . જીવ, અજીવ ને નોજીવ-એમ ત્રણ વસ્તુ સ્થાપનાર રોહગુપ્ત રાજસભામાં જીતીને આવ્યા; પણ તેના પરિણામે દુરાગ્રહમાં ડૂબવાથી નિહ્નવ બની ગયા.

જેઓ સત્ય સંવાદને ત્યજીને કુયુક્તિઓનો આશ્રય લેવા માંડે છે, તેઓની દશા દયાજનક બની જાય છે. તેવા આત્માઓ પહેલાં સત્યના આગ્રહી હોવા છતાં, પાછળથી અસત્યના એવા તો દુરાગ્રહી બની જાય છે કે તે બિચારાઓ પોતે કરેલા સફેદા ઉપર જ પોતાના હાથે કાળો કુચડો ફેરવી, દુર્ગતિના ભાજનરૂપ બની જાય છે ; માટે જેમ ધર્મદ્વિષીઓના યથેચ્છ પ્રલાપોનો પ્રતિકાર કરવો જરૂરી છે, તેમ તે પ્રતિકાર કરતાં કરતાં પણ અસત્ય સંવાદનો કે કુયુક્તિનો આશ્રય ન લેવાઇ જાય તેમ જ દુરાગ્રહ ન પકડાઇ જાય, એથી પણ ચેતતા રહેવાની અતિશય જરૂર છે.

[૨૬]

સંસાર એટલે જ સુખ-દુઃખની પરંપરા :

ત્યાર બાદ એક અવસરે વિરક્ત થયેલા સ્કંદક રાજકુમારે પાંચસો રાજપુત્રોની સાથે ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીજીની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. વિચાર કરો; એક નહિ, પાંચ નહિ, પચીસ નહિ, પણ પાંચસો રાજપુત્રોની સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પોતે પણ રાજપુત્ર છે : એમને સુખની કમીના હશે, એમ ? દીક્ષા કોને માટે છે ? સુખી માટે છે કે દુઃખી માટે છે ? કહો કે સુખી અને દુઃખી બન્ને માટે છે. કારણ કે સુખી આત્મા

શુભ કર્મથી અને દુ:ખી આત્મા અશુભ કર્મથી પણ બન્નેય કર્મથી તો બંધાએલા જ છે. શુભોદય પણ સ્થાયી નથી હોતો અને અશુભોદય પણ સ્થાયી નથી હોતો. અશુભોદય પછી શુભોદય અને શુભોદય પછી અશુભોદય, એવી ઘટમાળ, આત્મા જ્યાં સુધી કર્મથી લેપાએલો હોય ત્યાં સુધી ચાલુ જ રહે છે. સુખી સુખી જ રહેતા નથી અને દુ:ખી દુ:ખી જ રહેતા નથી. અશુભોદયનો ઉદય આવતાં, ગઇ કાલનો સુખી આજે ભયંકર દુ:ખી બની જાય છે અને શુભોદયનો ઉદય આવતાં, ગઇ કાલનો દુ:ખી આજે સુખી બની જાય છે; એટલે જ્યાં સુધી આત્મા સાથે કર્મ લાગેલાં છે, ત્યાં સુધી સંસારમાં એ સુખ-દુ:ખની પરંપરા ચાલુ જ છે. સંસારી જીવોની એક સરખી સ્થિતિ કદિ રહી નથી અને રહેતી પણ નથી.

આથી સ્પષ્ટ છે કે, આજે સંસારમાં જેઓ સુખી હોય તેઓએ ગર્વ કરવા જેવો નથી, તેમ દુ:ખી હોય તેઓએ સુખીની ઈર્ષ્યા કરવા જેવી નથી; એટલું જ નહિ પણ, એવા સુખમાં આત્માએ લેપાઇ જવું એ પણ હાનિકાર છે અને એવા દુ:ખમાં આત્માએ વલોપાત કરવો એ પણ હાનિકાર છે; જ્યારે સુખ કે દુ:ખ એકધારાં રહેતાં નથી, આપણી ઈચ્છાને આધીન જ નથી, અને એને જ્યારે આપનાર પુણ્ય અને પાપ જ છે, ત્યારે સુખના અર્થી અને દુ:ખના દ્વેષીએ સુખ મેળવવા માટે અને દુ:ખ ટાળવા માટે શું કરવું જોઇએ. એજ વિવેકીએ વિચારવું જોઇએ.

તમે જે દોડધામ કરો છો, એથી સુખ મળી જશે એમ ? તમે જે અનીતિ - પ્રપંચ આદિ સેવો છો, એથી સુખ મળી જશે એમ ? તમે જ વગર વિચાર્યે પાપમય પ્રવૃત્તિઓને કર્યે જ જાવ છો, એથી સુખ મળી જશે એમ ? જરા વિચાર તો કરો! એથી સુખ મળશે કે દુ:ખ વધશે ? જો આવી દોડધામોથી, અનીતિ - પ્રપંચથી, પાપમય પ્રવૃતિઓ કરવાથી સુખ મળી જતું હોત તો, આવા રાજપુત્રો રાજયઋદ્ધિ છોડીને, સુખસાહ્યબી છોડીને કુટુંબ પરિવાર છોડીને, સેવકગણનો ત્યાગ કરીને અને શરીરશુશ્રૂષાથી પણ બેદરકાર બનીને, સંયમ ગ્રહણ કરતા હતાં, તે સંયમ ગ્રહણ કરત ખરા ? તેમ જ જ્ઞાની મહર્ષિઓએ સ્થળે સ્થળે જે સંયમની ઉદ્‌ઘોષણા કરી છે, તે કરત ખરા ? પણ નહિ, તેઓએ બરાબર જોયું કે, આવી દોડધામો, અનીતિ, પ્રપંચો કે પાપપ્રવૃત્તિઓ શુભોદયે પ્રાપ્ત થતા દુન્યવી સુખનો પણ નાશ કરનારી છે.

દુનિયાનું સુખ પણ ક્યારે મળે ?

શાશ્વત સુખની વાત તો પછી રહી, પણ જ્ઞાની મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે, 'જે જીવોને આ દુનિયામાં પણ સુખ જોઈતું હોય અને દુન્યવી દુ:ખથી થોડા પણ દુર રહેવું હોય, તે તે જીવોએ પણ ખોટી દોડધામો છોડી દેવી જોઇએ, અનીતિ-પ્રપંચોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને પાપ - પ્રવૃત્તિઓથી નિવૃત્ત થઇને, જે જે કરણીઓ દ્વારા શુભ કર્મનો બંધ પડે છે અને જે જે કરણીઓ દ્વારા અંતરાયો ત્રુટે છે, તે તે કરણીઓ તરફ લક્ષ્ય આપવું જોઇએ. જો કે પાછા ભૂલી નહિ જતાં કે, દુન્યવી સુખને માટે ધર્મ કરવો, એ તો અનાજ વાવીને ઘાસ લેવા જેવું છે; પરંતુ કહેવાનું તાત્પર્ય તો એ છે કે અગર તમને અનાજનું ભાન ન હોય, અનાજ મેળવવાની ઈચ્છા ન હોય અને ઘાસની જ જરૂર હોય, તો પણ સારૂં ઘાસ પણ અનાજનાં બી વાવ્યા વિના નહિ મળે. જ્યારે ખોટી દોડધામો કરવી, અનીતિ-પ્રપંચ સેવવા અને પાપમય પ્રવૃત્તિઓ કરવી, એ તો જમીન ઉપર પત્થરોનો ખડકલો કરવા જેવું છે; એથી તો ઘાસ ઉગાડવા જેવી જગ્યા પણ નકામી બની જાય છે. ટુંકમાં દુનિયાના સુખ માટે આજે થતી કાર્યવાહી પણ દુ:ખને જ પેદા કરનારી નિવડે તેમ છે.

બાકી તો ધર્મ કરવાનો હેતુ મોક્ષપ્રાપ્તિનો હોવો જોઇએ.આત્માને શુભ અને અશુભ કર્મથી મુકત કરવાના ઈરાદાથી જ વિધિપૂર્વક ધર્મનું સેવન કરવું જોઇએ ; કારણ કે, માની લો, આ ભવમાં તમને સામગ્રી મળી છે, એ સામગ્રીનો ઉપયોગ શુભ કર્મ બાંધવામાં અર્થાત્ દુન્યવી સુખ મેળવવાની મહેનતમાં કર્યો, પછી આ

ભવે કે બીજા ભવે એ શુભ કર્મ ઉદયમાં આવ્યું, દુન્યવી સુખ પણ મળ્યું, પણ પછી શું ? તેમાં ભાન ભૂલ્યા કે, દુઃખ આવ્યા વિના રહેવાનું નથી. વળી ગમે તેવો શુભોદય થાય, તો પણ આત્માનું જે વાસ્તવિક સુખ છે, તે તો સંપૂર્ણપણે શુભોદયમાં અનુભવી શકાતું નથી; માટે ધર્મ કરવાનો હેતુ તો મુકિત મેળવવાનો જ રાખવો જોઇએ અને એ હેતુથી આચરાતો શુદ્ધ ધર્મ વ્હેલો - મોડો મુક્તિએ પહોંચાડશે; તેમ જ જ્યાં સુધી મુકિત નહિ પમાય, ત્યાં સુધી પણ એ ધર્મના પ્રતાપે સુસંયોગોની પ્રાપ્તિ થયા કરશે.

ધર્મ, કેવલ કર્મની બેડીને તોડવા માટે છે :

આ બધી વસ્તુઓ ઉપરથી એ જ સિદ્ધ થાય છે કે, 'દુનિયાના દુઃખીએજ ધર્મ કરવો જોઇએ અને દુનિયાના સુખીએ ધર્મ કરવાની જરૂર નથી-એ વાત સર્વથા ખોટી છે. દુઃખી અને સુખી બંનેએ ધર્મનું જ શરણ સ્વીકારવું જોઇએ. વળી સુખી ધર્મ કરે તો જ પ્રશંસાપાત્ર છે અને દુઃખી ધર્મ કરે તો પ્રશંસાપાત્ર નથી, એવું માનવું એ પણ ભૂલભરેલું છે. સુખી અને દુઃખી , બંને કર્મની બેડીઓથી તો જકડાએલા જ છે. શભોદય, એ સુવર્ણની બેડી જેવો છે અને અશુભોદય, એ લોઢાની બેડી જેવો છે. શુભોદય કે અશુભોદય, એ કર્મની બેડી તો છે જ ને ? લોઢાની કે સોનાની પણ બેડી એ તો બેડી જ ને ? ત્યારે અહીં તો એ કર્મની બેડી તોડવાની વાત ચાલે છે. ધર્મ, એ સુવર્ણની બેડીમાં બાંધવાને માટે જ નથી, પણ ધર્મ તો કર્મની સુવર્ણની હોય કે લોઢાની હોય, એ બંનેય બેડી તોડવા માટે છે.

એટલે ગમે તેવો સુખી દીક્ષા લે તો પણ મૂંઝાવાનું નથી. અને ગમે તેવો દુઃખી દીક્ષા લેતો પણ મૂંઝાવાનું નથી. બંનેને પોતપોતાની થોડી કે વધુ સામગ્રી ત્યજવાની છે. સામગ્રી તજવામાં તારતમ્ય રહે; જેની પાસે વધુ હોય તે વધારે તજે અને થોડી હોય તે થોડી તજે; પણ ત્યાગવૃત્તિમાં તો સુખી - દુઃખી વચ્ચે ફેર ન રહી શકે ને ? આત્મા સિવાયના સઘળાય નાશવંત પદાર્થોને બંનેય તજવા લાયક માને ને ? એક ચક્રવર્તિએ દીક્ષા લીધી, પછી એને જેમ કોઇ રાજ્યાદિ આપવા આવે તો લે નહિ!, તેમ એક ભિખારીએ દીક્ષા લીધી, પછી એને કોઇ રાજ્યાદિ આપવા આવે તો એ પણ લે નહિ! દીક્ષામાં વસ્તુતઃ તો આવું જ હોય ને ? ચક્રવર્તિ ભોગની વૃત્તિ તજે છે, ભીખારી ભીખની વૃત્તિ તજે છે, અને બંને ત્યાગવૃત્તિ ધારણ કરે છે : આથી એ બંનેનો ત્યાગ પ્રશંસાપાત્ર જ છે, કારણ કે, બંનેનો પ્રયત્ન કર્મની બેડીને તોડવા માટે છે; પણ ધ્યાન રાખજો કે શકિત - સંપન્નના ત્યાગની પ્રભાવકતા અજોડ હોય છે અને એ પ્રભાવકતા અનેકને હિતમાર્ગમાં પ્રેરક નિવડે છે.

સંસારની પ્રવૃત્તિ ન છૂટકે કરવી એવું નકકી કરો !

ત્યારે હવે, સુખી હોય એજ દીક્ષા લે કે દુઃખી હોય એજ દીક્ષા લે એ તો રહ્યું નહિ ને ? હવે કહો જોઇએ કે, કોણ દીક્ષા લે ? અને શા માટે દીક્ષા લે ? દીક્ષા લેવાનો હેતુ તો નકકી કરવો જ જોઇએ ને ?

સભાઃ-દીક્ષા તો સુખીએ પણ લેવી જોઇએ અને દુઃખીએ પણ લેવી જોઇએ; જેને કર્મની બેડી તોડવી હોય તેણે દીક્ષા લેવી જોઇએ; તેમ જ કર્મનો નાશ કરવાને માટે દીક્ષા લેવી જોઇએ !

જો આ વાત તમને બરાબર સમજાઇ છે, તો તમે કેમ લેતા નથી ? તમારામાંના ઘણા કહેશે કે, ' સાહેબ ! શું કરીએ ? શકિત નથી' આવું કહેનારાઓને પૂછવું પડે છે કે તમારી વાત માનીએ, પણ તમે એ શકિત નથી એમ શાથી જાણ્યું ? પ્રયત્ન કરી જોયો ? જેનામાં શકિત ન હોય તેણે પણ દીક્ષા જ લેવી, એવો આગ્રહ તો છે જ નહિ, પરંતુ શુભ કે અશુભ કર્મને બેડી સમાન માનનારે દીક્ષાની સન્મુખ વૃત્તિ રાખીને જેટલી બની શકે તેટલી પણ ધર્મક્રિયા કરવી જોઇએ કે નહિ ? કર્મને બેડી સમજનાર આત્મા કયા હૃદયે આજે દુનિયામાં ચાલતી દોડધામો કરે છે ? ન છૂટકે કરવી પડતી સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં આટલી બધી તન્મયતા કેમ છે ?

વગર પ્રયત્ને અશક્તિ માની લેવી એ આત્મવંચના છે અને એથી ઉદ્ધાર થઇ જવાનો નથી. આવી સામગ્રી પામ્યા છો, એને સફળ કરવી હોય, તો ધર્મની આરાધનાને ધ્યેય બનાવો. સંસારની પ્રવૃત્તિને ના છૂટકે કરવી અને ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં શક્તિ ગોપવવી નહિ એવું હૃદયમાં નક્કી કરો. આ રીતે કરવાથી શક્તિ કેળવાતી જશે અને વ્હેલા-મોડા પણ ઉત્તમ દીક્ષાધર્મને પામી શકાશે. આ વિચારો કેળવ્યા વિના અને યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના આપોઆપ ઉદ્ધાર થઇ જશે એમ માનતા નહિ.

સ્કન્દકકુમારે પાંચસો રાજપુત્રો સહિત દીક્ષા લીધી, એ વાત સાંભળતાં આત્માને એમ થવું જોઇએ કે એવા સુખી છતાં એમણે એનો ત્યાગ કર્યો અને આપણે નાહક આ રીતે સમય ગુમાવીને આત્માનું અહિત કરી રહ્યા છીએ. જે વસ્તુઓને મેળવવા માટે આપણે રાત-દિવસ વિચારો, ચર્ચાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ કર્યા કરીએ છીએ, તે વસ્તુઓને જન્મથી જ શુભોદય પામેલા એ પુણ્યાત્માઓએ તજી દીધી, તો આપણે આવી તુચ્છ સામગ્રીમાં નહિં મૂંઝાતાં તેને છોડી દેવી જોઇએ, એવો વિચાર તમને થાય છે ખરો ? આવું આવું સાંભળો અને એવો વિચાર સરખોય ન આવે, તો શું કહેવાય ? આવું સાંભળતાં, ત્યાગ ન કરી શકાવા માટે આત્માને આઘાત થવો જોઇએ. પાંચસો રાજપુત્રોનાં શરીર કોમળ નહિ હોય ? પણ કર્મને નાશ કરવાની ભાવના એવી પ્રબળ બને કે એ કોમળતા ખંખેરાઇ જાય. કોમળ હોય તો પણ દેહને ? આત્મા તો નહિને ? જ્યાં દેહને પર માન્યો, પછી એ કોમળતાને પંપાળવાનું રહે છે જ ક્યાં? જો એવી કોમળતાને પંપાળ્યા કરાય તો તો આવા સ્કન્દકકુમાર જેવા દીક્ષા જ ન લઇ શકે ને ? માટે દેહની કોમળતાનો લાંબો વિચાર કરવાને બદલે આત્માની ઉન્નતિનો વિચાર કરવો જોઇએ.

આ રીતે સ્કન્દકકુમારે પાંચસો રાજપુત્રો સહિત દીક્ષા ગ્રહણ કરી. અને સંયમની આરાધના કરતા તે સ્કન્દક મુનિવરને યોગ્ય જાણી આચાર્યપદથી વિભૂષિત કરાયા. એક અવસરે સ્કન્દકાચાર્ય મહારાજાએ વિસમા તીર્થપતિ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીજીને પૂછ્યું કે, 'કુંભકારકટ નગરમાં, પુરંદરયશા પ્રમુખ લોકને બોધ પમાડવાને માટે હું જાઉં ?' મુનિસુવ્રતસ્વામી પ્રભુએ ફરમાવ્યું કે, ત્યાં સપરિવાર ગયેલા એવા તને મારણાંતિક ઉપસર્ગ થશે; અર્થાત્ તને અને તારી સાથેના પરિવારને, મરણ એ જ જેનો અંત છે એવો ઉપસર્ગ થશે; એ ઉપસર્ગમાંથી કોઇ પણ બચી શકશે નહિ. આથી સ્કન્દકાચાર્ય મહારાજાએ ફરીથી પણ મુનિસુવ્રતસ્વામીજી ભગવંતને પૂછ્યું કે, 'ત્યાં અમે આરાધક થઇશું કે નહિ?' સ્કન્દકસૂરીશ્વરના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે, 'તારા વિના સર્વ પણ આરાધક થશે !' આથી 'મારે એ જ સંપૂર્ણ છે.' એમ કહીને સ્કન્દકસૂરિવર કુંભકારકટ નગર તરફ ચાલ્યા.'

ધર્મ પમાડવો એ સર્વોત્તમ ઉપકાર :

આવા ઉત્તમ આત્માઓને, પોતે ઉત્તમ ધર્મ પામ્યા તો બીજાઓને પણ પમાડવાની બુદ્ધિ હોય, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. હૃદયમાં પરિણમેલો શુદ્ધ ધર્મ, બીજા જીવોને પણ ધર્મ પમાડવાની બુદ્ધિને પેદા કર્યા વિના રહેતો નથી. કોઇ પણ આત્માને ધર્મપમાડવો એ જેવો તેવો ઉપકાર નથી. દુનિયાના બધા ઉપકારો કરતાં પણ ધર્મ પમાડવાનો ઉપકાર સૌથી મોટો છે. એક આત્મા ધર્મ પામી જાય એટલે દુનિયાના જીવોનો એના તરફનો ભય ઘટવા માંડે. ધર્મને વાસ્તવિક રીતે પામેલો, ચૌદે રાજલોકના જીવોને અભયદાન આપનારો નિવડે છે; માટે એના જેવો બીજો કોઇ સાચો ઉપકાર જ નથી.

આ જ કારણે શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓ, સારાયે વિશ્વના જીવો પ્રભુશાસનના રસીયા બને, એવી ઉત્તમ ભાવનાને ભાવે છે. દુનિયા પૈસાદાર બનો, દુનિયા દુન્યવી સુખ પામો, દુનિયા રાજ્યસત્તા આદિ પામો, આવું આવું નહિ ઇચ્છતાં, તેઓ દુનિયાના જીવો શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનને પામો, એમ જે ઇચ્છે છે, તેની પાછળ

મોટો હેતુ છે. તેઓએ દુનિયાના દુઃખનું સાચું નિદાન શોધ્યું છે. તેઓ દુનિયાના કોઇ પણ પદાર્થથી વાસ્તવિક સુખ અનુભવી શકાય એમ માનતા જ નથી. વાસ્તવિક સુખ તો પ્રભુશાસનની આરાધનામાં છે. કારણ કે એ આરાધનાથી મુક્તિસુખ મળી શકે છે. દુનિયાના જીવો શ્રી જિનશાસનના રસીયા બનો, એના જેવી બીજી ઉત્તમભાવના કઇ હોઇ શકે ? એ ભાવનાના યોગે તો શ્રી તીર્થંકર-નામ-કર્મની નિકાચના થાય છે. શ્રી તીર્થંકર-નામકર્મના જેવો બીજો કોઇ પુણ્યનો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાર જ નથી. બીજા બધા પુણ્યના પ્રકારો એની તુલનામાં આવી શકે નહિ. આથી સ્પષ્ટ છે કે, કોઇ પણ આત્માને ધર્મ પમાડવો, એના જેવો બીજો કોઇ ઉપકાર નથી.

હવે જેમ ધર્મ પમાડવો એના જેવો બીજો કોઇ ઉપકાર નથી, તેમ કોઇ પણ જીવને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવો, ધર્મથી પરાङ્મુખ બનાવવો, ધર્મનો નિંદક બનાવવો, ધર્મનો દ્વેષી બનાવવો, ધર્મ-ધર્મગુરુ-ધર્મસ્થાપક એતારક ત્રિપુટી તરફ દુર્ભાવવાળો બનાવવો અને અધર્મમાં ચકચૂર બનાવવો, એના જેવો બીજો અપકાર પણ કોઇ નથી. એક આત્મા ધર્મમાર્ગે ચઢતો હોય, એને ધર્મથી પતિત કરવો, એના જેવો બીજો કોઇ અપકાર નથી; એથી એના આત્માનું જે અહિત થાય છે અને દુનિયાના બીજા જીવોનું પણ જે અહિત થાય છે, તે શું જેવો તેવો અપકાર છે ?

સદ્ધર્મથી પતિત કરનારા મહાભયંકર છે :

એક માણસની લક્ષ્મી લૂંટી લો તો બહુ તો એકાદ ભવ દરિદ્રી રહે. કુટુંબપરિવારથી દૂર મૂકો તો પણ એકાદ ભવ માટે દૂર રહે, સત્તા છીનવી લ્યો તો ય એકાદ ભવ માટેની અને એના પ્રાણ લઇ લો તો ય આ ભવ પૂરતાને ? આથી વધુ કરી શકવાની તમારી તાકાત તો નથી ને ? જો કે એ બધું કરવું સહેલું નથી; એનો શુભોદય હોય તો તમારૂં કાંઇ વળે નહિ; પણ માનો કે, તમે એ બધું કરી શકો તો ય આ ભવ પૂરતું ને ? પણ એને ધર્મથી પતિત કરો, તો તેનું ભવોભવનું અકલ્યાણ થાય. આથી એમ નહિ માનતા કે, કોઇની લક્ષ્મી લૂંટી લેવી, કોઇને તુચ્છ સ્વાર્થ માટે કુટુંબપરિવારથી દૂર રાખવો, કોઇની સત્તા છીનવી લેવી. એ સાધારણ પાપ છે, એ પાપ પણ ન સેવવું જોઇએ. અહીં તો કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે - જે લોકો દુનિયાના જીવોને ધર્મથી પતિત કરનારા છે, તેઓ લૂંટારાઓ અને હિંસકો કરતાં પણ ભૂંડાં છે; તેવાઓ કરતાં પણ મહા પાપી છે !

આજે આ આર્યદેશની પણ કયી દશા છે ? ધર્મથી દુનિયાના જીવોને પતિત કરવાના કેવા કારમા પ્રયત્નો થઇ રહ્યા છે, દુનિયાને વર્તમાનના પૌદ્‌ગલિક પદાર્થોની તથા સ્વતંત્રતાની લાલચ આપીને, ધર્મથી ઉભગાવી દેનારાઓ દુનિયાના હિતસ્વી તો નથી જ, પણ ભયંકર દુશ્મનો છે. આ આર્યદેશની એ કમનશીબી છે કે, એવા પાપાત્માઓ આજે દુનિયાને ધર્મથી વિમુખ બનાવવા માટે ધર્મ શબ્દનો જ દુરૂપયોગ કરી રહ્યા છે. એવા પાપાત્માઓથી દરેક રીતે બચવાનો પ્રયત્ન કરવો, એજ હિતાવહ છે.

આજે જૈન સમાજમાં પણ એવા આત્માઓ ઓછા નથી, કે જેઓ જૈનસમાજની ધર્મવૃત્તિનો નાશ કરી રહ્યા છે. જૈનોને તેઓ જૈનશાસનથી વિમુખ બનાવી રહ્યા છે અને ઇતર જીવોને પ્રભુશાસન તરફ દુર્ભાવ ઉત્પન્ન કરનારી પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. જુઠી વાતો લખીને, તારક ધર્મને નિન્દવો, તારક ગુરુઓને નિન્દવા અને તારક પ્રવૃત્તિઓને નિન્દવી, એ શું ઓછી અધમતા છે ? આજે ભાગવતી દીક્ષા સામે જે પ્રચારકાર્ય થઇ રહ્યું છે અને ધર્મક્રિયાઓની સામે જે જાતની ટીકાઓ થઇ રહી છે, તે જોતાં એવું કરનારા પાપાત્માઓ, લૂંટારાઓ અને હિંસકો કરતા પણ ભૂંડા છે, એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી. કોઇ જીવને ધર્મ પમાડવો નહિ, પામતા હોય તેમને પતિત કરવા અને પામેલાને નિન્દવા, આના જેવો બીજો કોઇ અપકાર નથી; છતાં આજે સુધારાને નામે અને સમાજહિતને નામે એ બધું ચાલી રહ્યું છે ને ?

એટલું સમજી લો કે, ધર્મની આરાધના અશક્તિથી ઓછી થાય તો ઓછી કરવી, વધુ આરાધના કરવા પ્રયત્ન કરવો, કોઇને ધર્મ ન પમાડી શકાય તો સ્વયં પ્રયત્ન કર્યે જવો, પણ કોઇને ય ધર્મથી પતિત કરવાના પાપમાં ન પડવું જોઇએ. ધર્મ ઓછો આચરાય એથી તો મુક્તિ કદાચ મોડી મળશે, પણ જો કોઇને ધર્મથી પતિત કરવાના પાપમાં પડયા તો તમે દુર્લભબોધિ બની જશો અને એ આત્મા ઉપર ભયંકર અપકાર કરવા સાથે દુનિયાના જીવોને તમે ભયરૂપ બની, બીજાઓને ભયરૂપ બનાવશો. કોઇ પણ જીવને ધર્મ પમાડવો, એના જેવો બીજો ઉપકાર નથી અને કોઇ પણ જીવને ધર્મથી પતિત કરવો-એના જેવો બીજો કોઇ અપકાર નથી. દુનિયામાં પણ કહેવાય છે કે, ઉપકાર ન થાય તો ઉપકાર નહિ કરવો, પરંતુ અપકાર તો નહિ જ કરવો ! દાન ન દઇ શકો તો કાંઇ નહિ, પણ કોઇનું નહિ લૂંટી લેવું ! કોઇના પ્રાણ બચાવી ન શકો તો કાંઇ નહિ, પણ કોઇના પ્રાણ લેવા નહિ ! કોઇનું ભલું ન કરી શકો તો કાંઇ નહિ, પણ કોઇનું ય ભૂંડું કરવું નહિ ! તે જ રીતે ધર્મ ન પમાડી શકો તો કાંઇ નહિ, પણ કોઇને ધર્મથી પતિત કરવો નહિ.

આજના વાતાવરણમાં આ વસ્તુથી ચેતીને ખાસ ચાલવા જેવું છે. આજે તો ધર્મના થોડા પણ રહસ્યને નહિ જાણનારા ધર્મની નિંદા કરવાને તત્પર બને છે; જીંદગીમાં જે ગુરુને જોયા પણ ન હોય, તેમની ઉડતા ગપ્પગોળાને સાચા માની, નિંદા કરવામાં આજના અજ્ઞાન જીવોને રસ પડે છે; અને એથી ઘણા આત્માઓ ધર્મથી પતિત થઇ જાય છે, તેમજ સુગુરુઓના પરિચયથી વંચિત રહી જાય છે. ધર્મની ચર્ચા કરવી હોય તેણે સુગુરુઓ પાસે ધર્મનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને સુગુરુને માટે બોલતાં પહેલાં સુગુરુનો યથાયોગ્ય પરિચય કરવો જોઇએ. આજે તો પેટભરાઓ અને જુઠું લખી દુનિયાને ભમાવવાનો ધંધો લઇ બેઠેલાઓ તારક ધર્મ કે તારક ધર્મગુરુઓ સામે કલમ ચલાવતાં સાવ ભાનભૂલા બની જાય છે; કારણ કે, ધર્મને માનનારાઓને તેઓ નમાલા સમજી બેઠા છે અને ધર્મગુરુઓ ગમે તેવી પણ બદનક્ષીની ફરિયાદ કરવાના નથી, એમ તેઓ જાણે છે; એટલે તેઓ તરફથી ધર્મગુરુઓની સહનશીલતાનો ગેરલાભ લેવાઇ રહ્યો છે; માટે દરેકે એથી સાવધ રહેવું જોઇએ; તેમજ પોતે ધર્મથી પતિત ન થઇ જાય એની અને બીજા જીવો પણ ધર્મથી પતિત ન થઇ જાય એની સૌએ કાળજી રાખવી જોઇએ; આ માટે વારંવાર યાદ કરવું કે, કોઇ પણ જીવને ધર્મ પમાડવો એના જેવો બીજો ઉપકાર નથી અને કોઇ પણ જીવને ધર્મથી પતિત કરવો એના જેવો બીજો અપકાર નથી.

શ્રી સ્કંદકસૂરિજીને જોઇને પાલકે જમીનમાં દાટેલાં શસ્ત્રો :

હવે આગળ વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, પાંચસો મુનિવરોની સાથે વિહાર કરીને જતા સ્કન્દકસૂરિવર કુંભકારકટ નગર પાસે ક્રમે કરીને આવી પહોંચ્યા. અને સ્કન્દકસૂરિવરને જોઇને, પોતાના પરાભવનું સ્મરણ કરતા ક્રૂર પાલકે, સાધુઓને ઉપયોગી એવા ઉદ્યાનોમાં પૃથ્વિની અંદર લડાયક શસ્ત્રો દાટયાં; અર્થાત્ જમીનને ખોદી, શસ્ત્રોને દાટી, જમીન હતી તેવી બનાવી દીધી.

જોયું ! કષાયની અતિરેકતા શું કામ કરે છે ? 'વિષય અને કષાયમાં ડૂબેલા આત્માઓ, વિવેકવિચાર ભૂલી જાય છે' - એમ જે તત્ત્વજ્ઞ મહાપુરૂષો ફરમાવે છે, તેની યથાર્થતા આવા પ્રસંગોમાંથી પણ જાણી શકાય છે. પાલકે જો શ્રી આર્હદ્ધર્મને દૂષિત કરવાનું દુષ્ટ કાર્ય ન કર્યું હોત, તો સ્કન્દકકુમારને એનો પ્રતિવાદ-પ્રતિકાર કરવો ન પડત. પ્રતિકાર કરવા છતાં પણ પાલકનો સભ્યો દ્વારા ઉપહાસ થાય, એવી સ્કન્દકકુમારની ઇચ્છા ન હતી; તેઓએ તો માત્ર સદ્ધર્મને યુક્તિપૂર્વક અને સત્ય સંવાદપૂર્વક રજૂ કર્યો હતો; એટલે કોઇ પણ અંશમાં તેઓ દોષપાત્ર હતા નહિ.

દુર્જનતાથી વૈર જન્મે, એની સત્પુરૂષોને પરવા હોતી નથી :

પણ આજના કેટલાકો કહે છે કે, કોઇનો દોઢ તો કોઇનો અડધો ગુન્હો ન હોય તો તકરાર થાય જ નહિ; પરંતુ તેઓ એટલું પણ સમજતા નથી કે તકરારન થાય એ બને, પરંતુ સામો દુર્જન હોય તો વિના કારણે પણ તેનામાં વૈરવૃત્તિ જાગૃત થઇ જાય; એ પ્રતાપ એની દુર્જનતાનો છે. આમ છતાં એમાં પણ સજ્જનોનો અડધો ય ગુન્હો તો ખરોને ? એમ કહેનારાઓનું અજ્ઞાન દયાપાત્ર છે. આમાં સ્કન્દકકુમારનો જરા પણ ગુન્હો હતો ? નહિ જ. દૂર્જન સ્વપરતારક ધર્મને દૂષિત કરવાનું કાર્ય કરે, ત્યારે સજ્જનો યુક્તિઓથી સત્ય સંવાદપૂર્વક તેઓને નિરૂત્તર કરે, એને જો મૂર્ખાઓ ગુન્હો ગણતા હોય તો સમજી લો કે દરેકે દરેક સમર્થ સત્પુરૂષ એવા પ્રસંગોએ એ કહેવાતો ગુન્હો કરવામાં જ સ્વપર શ્રેય માને છે. તેઓને એવા પ્રસંગે દુર્જનના રોષની કે તોષની જરા પણ દરકાર હોતી નથી; એટલા માત્રથી 'દુર્જન વૈરી બને તો શું થાય ?' એવી ભીતિ સમર્થ સત્પુરૂષો રાખતા નથી.

આજે એવા અજ્ઞાનીઓ તરફથી એમ પણ કહેવાય છે કે જો તેમની વાત સાચી હોય અને યુકિતપૂર્વક સિદ્ધ થાય તેવી હોય, તો દુનિયામાં કોણ એવો બેવકૂફ છે કે એવી પણ વાતને કબૂલ ન કરે ? આવાઓને કહેવું જોઇએ કે દુનિયામાં એવા સેંકડો બેવકૂફો છે કે યુકિતઓ સાથે સત્ય સંવાદપૂર્વક-સચ્ચાઇપૂર્વક કહેવાયેલી વાતને પણ ન કબૂલે, એટલું જ નહિ પણ પોતાનો પરાભવ થાય એથી વૈર ધારણ કરે. આથી સ્પષ્ટ છે કે યુકિતસિદ્ધ સત્ય વાતને દુનિયાના બધા જ જીવો કબૂલી લે એવો એકાન્ત નિયમ છે જ નહિ. જો એવો નિયમ હોય, તો પાલકે છેવટે પણ સ્કન્દકકુમારની વાત કબૂલી લીધી હોત પણ તેમ નહિ થતાં, તે તો ઉલટું સ્કન્દકકુમાર તરફ અમર્ષવાળો બન્યો છે.

આત્મા જ્યાં સુધી સર્વથા વિષય-કષાયનો ત્યાગ ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેણે વિષય-કષાયને મંદ પાડવાની પ્રવૃત્તિ તો જરૂર કરવી જોઇએ. અલ્પ વિષયી અને અલ્પ કષાયી આત્માઓ અમુક અમુક સંયોગોમાં વિષય અને કષાયને આધીન થઇ જાય એ બને, પરંતુ બીજું નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાં કે સંયોગો પલટાઇ જતાં તે આત્માઓ પોતાની તે તે વિષય - કષાયની પ્રવૃત્તિથી દુઃખ અનુભવે છે વિષય - કષાયને જીતવાનો, વિષય-કષાયની વૃત્તિઓ ઉપર વિજય મેળવવાનો આજ એક રાજમાર્ગ છે. જેઓમાં વિષય - કષાય અલ્પ પ્રમાણમાં છે, તેઓ પણ પુણ્યશાળી ગણાય છે.

આગ જેવી વિષય - કષાયની તીવ્રતા :

પરંતુ કેટલાય પાપત્માઓ એવા પણ હોય છે કે જેઓના વિષય અને કષાય તીવ્રપણે વર્તતા હોય છે; તેઓમાં તે તે વૃત્તિઓને ઉત્પન્ન થતાં વાર લાગતી નથી. અને શમતાં ઘણી વાર લાગે છે; અથવા તો કહેવું જોઇએ કે ભયંકર અનર્થ મચાવ્યા વિના તે પ્રાયઃ શમતી પણ નથી. આવા આત્માઓ પોતાનું ભયંકર અકલ્યાણ કરવા સાથે, બીજા પણ અનેક નિર્દોષ આત્માઓનું અકલ્યાણ કરી બેસે છે અને આ ઉત્તમ જીવન અને વિવિધ સામગ્રી પામીને, સાધવા યોગ્ય સાધી જવાને બદલે, પોતાના આત્મા ઉપર અનેક ભયંકર પાપોને લાદી દે છે. વિષય - કષાય ની તીવ્રતા એવી છે કે, એ આગની માફક પોતાને અને બીજાઓને ખાખ કરી નાંખે છે.

તમે આ પ્રસંગ આગળ સાંભળશો ત્યારે તમને પણ લાગશે કે, પાલક એવા જ પાપાત્માઓમાંનો એક હતો. તેને જે સ્થાને આનંદ આવવો જોઇતો હતો, ત્યાં તેને આર્હદ્ધર્મને શ્રી અરિહંત ભગાવનના ધર્મને દૂષિત કરવાની બુદ્ધિ જાગી; જે સ્થાને તેને વિવેક આવવો જોઇતો હતો ત્યાં ક્રોધ ચડયો : અને છેવટે પણ, જેમને મહાપુરૂષની દશામાં જોઇને તેનો ક્રોધ શમી જવો જોઇતો હતો, તેમને આવી પરમ ત્યાગીની દશામાં જોઇને

પણ પોતાના પરાભવનો બદલો લેવાની ભાવના જાગી; પોતાની વૈરવૃત્તિને સંતોષવાને તે તૈયાર થયો. એણે માન્યું કે પોતાના થયેલા પરાભવનો બદલો વાળવાની આ અપૂર્વ તક મળી છે, માટે સાધુઓને વસતિ માટે ઉપયોગી ઉદ્યાનોની જમીનમાં તેણે શસ્ત્રો દટાવ્યાં.

મિથ્યાદૃષ્ટિતા અને તીવ્ર કષાયવાળી દશાના યોગે, પાલક કેટલો ભાનભૂલો બન્યો છે ? આજે જૈનકુળમાં જન્મેલા પણ આવા છે કે નહિ ? સાધુઓની સાથે વિના કારણે વૈર રાખનારા છે કે નહિ ? સત્પુરૂષોને અનેક રીતે હેરાન કરવાની વૃત્તિવાળા છે કે નહિ ? પણ આજના એ પાલક જેવાઓને કહી દ્યો કે, સત્પુરૂષોને એમની એ દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓની એક લેશ માત્ર પણ પરવા નથી. સમર્થ સત્પુરૂષો આવી આવી પ્રવૃત્તિઓથી ડરી જઇને, પુણ્યપંથનો પ્રચાર, પુણ્યપંથનું સેવન અને ઉન્માર્ગનું ઉન્મૂલ ન કરવાનું કાર્ય છોડી દે, એવું સ્વપ્ને પણ ન માનતા !

ધર્મદેશનાથી કોને હર્ષ ન થાય ?

આપણે આ પ્રસંગોએ જોયું કે, સ્કન્દકસૂરિવરને પાંચસો મુનિઓની સાથે આવતાં જોઇને, દુષ્ટાત્મા પાલકે નીચ પ્રપંચ આદરીને, સાધુઓને માટે ઉપયોગી એવાં ઉદ્યાનોમાં શસ્ત્રો દાટી દીધાં. એના આ પ્રપંચની કોઇને પણ જાણ નથી. આ પછી સ્કન્દકસૂરિવર પરિવાર સહિત ત્યાં આવીને એક ઉદ્યાનમાં સમવસર્યા. પોતાના નગર નજદિકના ઉદ્યાનમાં તેઓશ્રી સમવસર્યા છે એમ જાણીને, દંડક રાજા તેઓશ્રીને વંદન કરવા માટે સપરિવાર ઉદ્યાનમાં આવ્યો. સ્કન્દકસૂરિવરે દેશના દીધી; તે સાંભળી ઘણા લોકો હર્ષિત થયા. સાચા ત્યાગીઓની, આર્હદ્ધર્મમય વૈરાગ્યપ્રધાન ધર્મદેશનાથી કોઇ પણ ખુશ ન થાય ? ભયંકર મિથ્યાદૃષ્ટિ કે દુરાગ્રહી સિવાયના જીવો માટે જિનવાણીની દેશના હર્ષનું જ કારણ બને, તેમાં અસ્વાભાવિકતા કઇ છે ? જેઓએ શ્રી જિનાજ્ઞા મુજબ નિર્ગ્રન્થતા ધારણ કરી છે, જેઓની બીજા જીવોને પણ ધર્મ પમાડવાની હિતકામના છે અને જેઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રણીત કરેલા શુદ્ધ ધર્મની દેશનાદે છે, તે જ સાચા ધર્મગુરૂઓ છે અને તેઓ જ જગતમાં સાચા આશિર્વાદ સમાન છે. આવા ધર્મગુરુઓની ધર્મ દેશના દુર્ભવી આત્માઓને જ પ્રાયઃ હર્ષનું કારણ થતી નથી, બાકી બીજા અબદ્ધાગ્રહી કિંવા નિકટભવી આત્માઓને તો પ્રાયઃ હર્ષના જ કારણરૂપ બને છે. સ્કન્દકસૂરિવરની દેશનાથી જેમ ઘણા લોકોને હર્ષ થયો, તેમ દંડકરાજાને પણ હર્ષ થયો. દેશના પૂર્ણ થઇ એટલે હર્ષિત થયેલો દંડક રાજા મહેલમાં આવ્યો.

આ પછી શું થયું ? તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, ''તે દુર્બુદ્ધિ પાલકે દંડક રાજાને એકાંતમાં જઇને કહ્યું કે, 'હે સ્વામિન્ ! આ સ્કન્દક કાંઇ સાધુ નથી, પરંતુ તે તો એક પાખંડી છે અને બગલા જેવો સફેદ ઠગ છે. તે મુનિવેષને ધરનારા જે પુરૂષોની સાથે આવેલ છે, તે બધા સહસ્રયોધીઓ છે; અર્થાત્ તે એક એક, એક હજાર યોદ્ધાઓની સાથે યુદ્ધ કરી શકે તેવા છે. આવા મુનિવેષને ધરનારા સહસ્રયોધી પુરૂષોની સાથે તે મહાશઠ સ્કન્દક આપને હણીને આપનું રાજ્ય લઇ લેવાને માટે અહીં આવેલ છે. અત્રે ઉદ્યાનમાં તે મુનિવેષને ધરનારા મહાભટોએ પોતાનાં શસ્ત્રો જમીનમાં છૂપી રીતે સંતાડ્યા છે અને તેની તપાસ કરીને આપ ખાત્રી કરો.'

મહાપુરૂષોના માથે પણ ઘોર કલંક :

આ કેટલી હદ સુધીનો પ્રપંચ છે ? પોતાના વૈરની ખાતર એક માણસ કેવી અને કેટલી નીચી હદે જાય છે ? ષડ્જીવનિકાયના રક્ષક મહાપુરૂષોને યોદ્ધા તરીકે ઓળખાવે છે; પોતાનું રાજ્ય તજીને નીકળેલા અને કોઇની કોઇ પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુને પોતાની બનાવવાના ઇરાદા વિનાના નિઃસ્પૃહી મહાત્માઓને રાજ્ય છીનવી લેવા

માટે આવેલા જણાવે છે; કોઇ પણ સૂક્ષ્મ જીવની અનુપયોગથી પણ વિરાધના થઇ હોય તેને માટે પણ પશ્ચાત્તાપ રૂપ પ્રતિક્રમણ કરનારા મહા દયાપ્રાણ પુરૂષોને રાજાને હણવા આવનાર તરીકે ઓળખાવે છે; અને વધુમાં જાતે જ રાજાને ખાત્રી કરવાનું કહે છે; કારણ કે, આવું તર્કટી વર્તન કરી શકાય, એ માટે તો એણે પહેલેથી જ ત્યાં શસ્ત્રો દટાવી રાખ્યાં છે. 'આપ ભલા તો જગ ભલા' એ કહેવત પણ આવા દુર્જનોને તો અપવાદ રૂપે દૂર જ રાખે છે. દુર્જનોનો તો સ્વભાવ જ પ્રાયઃ એવો હોય છે કે, તેઓ ભલા જોડે ભૂંડા થાય. કારણ કે ભલા જોડે ભૂંડા થનારને સામાની ભલમનસાઇનો લાભ મળી જાય ખરો ને ?

આવા સત્પુરૂષોને માથે પણ કેવા ભયંકર કલંક આવ્યાં છે ? જ્યારે ચોથા આરામાં પણ આવી રીતે મહા પુરૂષોને માથે કલંક ઓઢાડનારા હતા, તો આ કાળનું પૂછવું જ શું ? તે વખતે તો ખુદ તીર્થંકરદેવ વિચરતા હતા, છતાં પણ આવું બન્યું ને ? આમ થવાનું કારણ શું ? માટે સમજો કે મહાપુરૂષોને માથે પણ કલંક આવી જાય. કલંક આવે એવું કાંઇ ન કર્યું હોય, તો પણ કલંક આવી જાય, એ બનવાજોગ છે; કારણ કે, આ ભવની કરણીનું જ ફળ અહીં ભોગવાય છે એમ નથી; પૂર્વના પાપે પણ કલંક આવી જાય. પૂર્વભવમાં જે પાપ આચરાયું હોય, તેનું ફળ ભોગવવું પડે કે નહિ ? મહાપુરૂષ જાણીને પાપ, કંઇ શરમ ન રાખે.

આજે કેટલાક એવા ભોળા માણસો છે કે, જેઓ દુર્જનો તરફથી સત્પુરૂષો ઉપર થતા ખોટા આક્ષેપોથી ગભરાઇ જાય છે, પણ તેઓ દુર્જનોના સ્વભાવને જો સમજે તો એમ બને નહિ, દુર્જનો પોતાની દુર્જન પ્રવૃત્તિને ટકાવવા માટે સજ્જનો ઉપર અનેક પ્રકારનાં હીચકારાં આક્રમણો કરતાં શરમાતા નથી તેઓની પાસે નથી હોતું ચારિત્રનું બળ કે નથી હોતું સુયુક્તિઓનું કૌવત, એટલે તેઓ પ્રાયઃ સત્પુરૂષો ઉપર ખોટાં દોષારોપણો કરવામાં જ પોતાની શક્તિ ખર્ચે છે. તેઓમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવવાની શક્તિ નથી, તેઓની જીવનદશા એવી નથી કે જેથી તેઓ જનતાને વિશ્વાસમાં લઇ શકે અને તેઓને કોઇ સિદ્ધાંત નથી કે જે દુનિયાને સમજાવી શકે. એટલે તેઓએ આજે તો પ્રાયઃ એક જ નીતિ ગ્રહણ કરી છે, અને તે એ કે સત્પુરૂષોની ઉપર જુઠ્ઠાં કલંકો ઓઢાડીને તેમને જનદૃષ્ટિમાં હલકા પાડવા.

કુસાધુતા પોષાય કે સુસાધુતા શોષાય ત્યારે શું કરવું ?

તેમના આવા ગંદા પ્રચારથી કેવું વિષમ પરિણામ આવ્યું છે ? તેઓ આજે વાત વાતમાં એમ કહે છે કે, 'સાધુઓ જૈનશાસનની ઇજ્જત વધે એવું શું કરે છે ?' ખરેખર સાધુઓનું સાધુજીવન જ શ્રી જૈનશાસનની ઇજ્જતને વધારનાર છે, પણ તેવાઓની પ્રવૃત્તિએ શ્રી જૈનશાસનને ઇતરોની દૃષ્ટિમાં હલકું જ પાડી દીધું છે. એમના ગંદા પ્રચારની સામે જેટલી ઝૂંબેશ ઉઠાવવામાં આવી છે, તેટલીય જો ન ઉઠાવાઇ હોત તો તો આજે કઇ દશા હોત ? જૈન સાધુઓના આચારો જ એવા ઉત્તમ છે કે તેઓને જોતાં જ ઇતરો સહેજે પ્રાયઃ આકર્ષાય, પરંતુ એ લોકોએ જ તેઓને જૈન સાધુઓથી વિમુખ બનાવી દીધા છે. એમના ગંદા પ્રચારથી કેટલાય અજ્ઞાન ઇતરો સુસાધુઓના પરિચયથી વંચિત રહી જાય છે.

આવા દુર્જનો ખોટાં કલંકો મૂકે એનું સુસાધુઓને અંગત દુઃખ છે જ નહિ. સુસાધુઓ તો સમજે છે કે એ રીતે તેમના કર્મની નિર્જરા થઇ રહી છે. પરંતુ આ બધું બોલવું તો એટલા ખાતર પડે છે કે તેઓ આ રીતે વર્તમાન સાધુસંસ્થાને વગોવી હલકી પાડે છે. દીક્ષાનો વિરોધ કરીને નવીન સાધુઓનો માર્ગ રૂંધે છે અને સુસાધુઓને જગતમાંથી નાબૂદ કરવાની પોતાની બદદાનતને તેઓ સફળ બનાવવા ઇચ્છે છે. તેઓની આ ઇચ્છા ન હોત તો તેઓ કદિ જુઠ્ઠાં કલંકો સુસાધુઓને શિરે ઓઢાડવાનો દુર્જનપંથ સ્વીકારત નહિ. સુસાધુઓના નામે કુસાધુઓ પૂજાઇ ન જાય એ માટે જરૂર સાવધ રહેવું જોઇએ, પણ એ લોકો તો આજે કુસાધુઓની ભાટાઇ કરી રહ્યા છે અને સુસાધુઓની ભાંડાઇ કરી રહ્યા છે. પોતાની જાત ઉપર કલંક આવે ત્યારે સુસાધુ તેને

કર્મક્ષયનું કારણ માને, પણ જ્યારે આ રીતે કુસાધુતા પોષાય અને સુસાધુતા શોષાય ત્યારે તો કોઇ પણ શક્તિસંપન્ન સુસાધુ મૌન રહી શકે જ નહિ. સુસાધુઓ ઉપર દુર્જનો ગમે તેટલાં જૂઠાં કલંકો ઓઢાડે તેથી સુસાધુઓને શું નુકશાન થવાનું ? દુર્જનો એમ ન કરે તો બીજું કરે પણ શું ? પાલકે કેવો પ્રપંચ કર્યો ? પોતે શસ્ત્રો દાટયાં અને દંડક રાજાને તદ્દન ઉંધી વાત સમજાવી. આજે આવા દુર્જનો તમને ભેટી જાય તો સાવધાન રહેજો !

રાજાને વિષાદ :

આ પછી જે બન્યું તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, 'પાલકે રાજાના મગજમાં ખોટી વાત ભરાવી દીધી, એટલે તે પછી રાજાએ જ્યાં શ્રી સ્કન્દકસૂરિવર આદિ મુનિવરો જ્યાં બિરાજતા હતા તે સ્થાનોને બધી બાજુથી ખોદાવ્યાં અને વિચિત્ર એવાં શસ્ત્રોને જોયાં; આથી તે વિષાદને પામ્યો.'

રાજા દંડકનો અવિચારી આદેશ :

આટલો પૂરાવો મળ્યા પછી પણ, દંડક રાજાની ફરજ એ હતી કે, એણે તપાસ કરવી જોઇએ; સુરાજનીતિ એ કહેવાય કે, સો ગુન્હેગાર છટકી જાય તે બને, પણ એક બિનગુન્હેગારને શિક્ષા નહિ થવી જોઇએ; વળી દુન્યવી દૃષ્ટિએ પ્રજાપાલક રાજા તે જ કહેવાય કે, જે સ્વપરના હિત માટે દુષ્ટોને દંડે અને સજ્જનોનું સંરક્ષણ કરે. આમાં આરોપી તરીકે કોણ છે ? મહાપુરૂષો તેમાં ય તેઓના નાયક સ્કન્દકસૂરિવર તો રાજાના પૂર્વાવસ્થાના સાળા છે. આવી સ્થિતિમાં એક મંત્રિના વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકી, આરોપીને કશું પૂછ્યા વિના શિક્ષા કરવાનો હુકમ કરવો, એ શું વ્યાજબી છે ? નહિ જ ! પરંતુ દંડક રાજા એવો વિચાર કરવાને માટે કે યોગ્ય તપાસ કરવાને માટે થોભતો નથી. ઉદ્યાનમાં દાટેલાં શસ્ત્રોને જોતા વેંત જ, વગર વિચાર્યે રાજાએ પાલકને હુકમ ફરમાવી દીધો કે, હે મંત્રિન્ ! તમોએ આ ઠીક જાણી લીધું. ખરેખર, હું તો તમારા વડે જ ચક્ષુવાળો છું; વળી હે મહામતિ ! આ દુર્મતિ સ્કન્દકનું શું કરવું જોઇએ, એ તમે જાણો છો : માટે એ દુર્મતિ માટે જે ઉચિત હોય તે તમે કરો : હવે ફરીથી એ વિષે મને પૂછવું નહિ.

આ વખતે પાલકને કેટકેટલો આનંદ થયો હશે ? એની ધારણાને ફળેલી જોઇને એને હૃદયમાં કેટલો સંતોષ થયો હશે ? એક તો ભયંકર પાપ અને તેની સાથે આવી રસિકતા; આ પાપનો બંધ જેવો તેવો પડે ? પાપનું કાર્ય એકનું એક જ હોય, છતાં એના બંધમાં, એને આચરનાર આત્માના પરિણામો અનુસાર તારતમ્ય રહે છે. શ્રી વન્દિતાસૂત્રમાં '**सम्मदिट्ठि जीवो**' વાળી ગાથા તમે બધા બોલો છો ખરા, પણ એનો અર્થ, ભાવાર્થ અને હેતુ કદિ વિચાર્યો છે ? એમાં શું કહ્યું છે ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, જો કે કિંચિત્ પાપ આચરે, તો પણ તેને અલ્પ બંધ થાય; કારણ કે તેને જે પાપ કરવું પડે છે, તે પાપને તે નિર્ધ્વંસપણે કરતો નથી.

એવા વેષ વિડંબકોથી દૂર રહેવું જોઇએ :

આ વસ્તુ ખાસ વિચારવી જોઇએ. સમ્યગ્દૃષ્ટિને અલ્પ બંધ શાથી ? નિર્ધ્વંસ પરિણામ નહિ માટે ! નિર્ધ્વંસ પરિણામ શાથી નહિ ? તો કે પાપને પાપરૂપ માને છે તેથી, પાપને જે પાપરૂપે માને, આ પાપનું ફળ આપણે જ ભોગવવાનું છે, એ વસ્તુને જે સમજે, તેને પાપ કરવું પડે તો પણ કયા હૃદયે કરે ? ધાવમાતા શેઠના બાળકનું પાલન કરે, પણ કયા હૃદયે કરે ? પારકું માનીને. એ બાલકનું પાલન કરવાથી પોતાના બાળકનું પાલન થશે; એમ એ સમજે છે; પણ જો પોતાનું બાળક મરવા પડે તો એ ચાલી જાય કે નહિ ? તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને પાપ આચરવું પડે તો પણ આત્માને એ ભૂલે નહિ, જ્યારે ઘોર મિથ્યાદૃષ્ટિઓ તો ભયંકર પાપ કરે અને એ પાપ કરતી વખતે એમનાં હૃદયમાં શોકને બદલે આનંદ થાય. રેશમના દોરાની

ગાંઠને તેલના ટીપાથી મજબૂત કરવા જેવું એ કરે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ વચ્ચેનો આ ફરક છે; પણ આજે તો કેટલાક એવા પણ નામજૈનો પાકયા છે કે જેમને પાપ અને પુણ્યની વાતો ગમતી નથી. સાધુઓ બીજો કયો ઉપદેશ આપે ? પાપથી બચવા માટે જ તેઓ ઉપદેશ આપે અને પાપથી બચવામાં જ માર્ગ દર્શાવે. જે સાધુઓ પાપથી બચવાનો ઉપદેશ આપતા નથી, પાપથી બચવાના માર્ગ બતાવતા નથી અને એવો ઉપદેશ આપે છે કે જેથી પાપની ઉપેક્ષા થાય ને પાપમાર્ગ પોષાય, તેઓ સાધુવેષને ધરનારા હોવા છતાં પણ દુનિયાના જીવોના ભયંકર દુશ્મનોની ગરજ સારનારા છે; માટે એવા વેષવિડમ્બકોથી કલ્યાણકાંક્ષીએ દૂર રહેવું જોઇએ.

ક્રોધના આવેશમાં સ્કન્દકસૂરિએ કરેલું નિયાણું :

પાલકને રાજા તરફથી આજ્ઞા મળી ગઇ કે 'આવા દુર્મતિને માટે શું કરવું જોઇએ એ તમે જાણો છો, માટે તે તમે કરો અને હવે ફરીથી મને પૂછશો પણ નહિ !' એટલે એના આનંદનો પાર ન રહે તે સ્વાભાવિક છે ! તેણે તે પછી શું કર્યું તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે શ્રી સ્કન્દકસૂરિવર આદિ મુનિવરોને,યોગ્ય શિક્ષા કરવાની રાજાની આજ્ઞાને પામેલા પાલકે જલ્દી જઇને, મનુષ્યોને પીલી શકાય એવું એક યંત્ર તૈયાર કરાવ્યું અને શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરની આગળ સાધુઓને એક પછી એક એમ એ યંત્રમાં પીલવા માંડયા; આવી કારમી રીતે પીલાતા તે સાધુઓને, દેશના પૂર્વક શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરે પોતે અંતિમ આરાધનાની વિધિ સમ્યક્ પ્રકારે કરાવી : આ રીતે શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરની આંખ સામે ૪૯૯ સાધુઓ પીલાયા, છતાં તેઓના સમભાવને આંચકો આવ્યો નહિ : પણ જ્યારે આખા મુનિપરિવારમાં અંતિમ એવા બાળવયસ્ક મુનિને તે યંત્ર સમક્ષ પીલવાને માટે લાવવામાં આવ્યા, ત્યારે શ્રી સ્કન્દકસૂરિવર મૌન રહી શકયા નહિ : એમનું હૃદય પીગળી ગયું; શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાને કહેલી, તારા વિના સર્વેય આરાધક થશે - એ વાત આગળ આવી; કારૂણ્યથી શ્રી સ્કન્દકસૂરિવર એ ક્રૂર હૈયાના પાલકને કહે છે કે, 'પહેલાં તું મને પીલી નાખ : મારૂં આ વચન કર; કે જેથી પીલાતા એવા આ બાળમુનિને હું ન જોઉં !' પેલો માને ? એને તો ઉલ્ટી શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરને ત્રાસ ઉપજાવવાની તક મળી ગઇ ! કારણ કે ૪૯૯ સાધુઓને આંખ સામે પીલાતા જોવા છતાં તેઓ ધારાબંધ ઉપદેશ આપ્યે જતા હતા અને સમ્યક્ પ્રકારે આરાધનાની ક્રિયા કરાવતા હતા. એટલે એ દુષ્ટાત્માને તો એમ થાય કે હજુ આ અત્યાચાર પૂરતો નથી, એટલે હવે એને તક મળી. શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરને, તે બાલમુનિને થતી પીડાથી પીડિત થતા જાણીને, પાલકે તે જ બાલમુનિને તેમની પીડાર્થે પહેલાં પીલ્યાં; પરંતુ આ પાંચસોય મુનિવરો આરાધક થવાના છે, એમ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાને કહ્યું હતું. તે મુજબ પાંચસોયને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને તે બધાય અવ્યય પદને એટલે કે મોક્ષપદને પામ્યા. હવે શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરને પીલવાનો પ્રસંગ આવ્યો; તેઓએ તે વખતે અંતિમ પચ્ચખાણ તો કર્યું, પરંતુ બાલમુનિને પોતાની પહેલાં પીલ્યા એથી હૃદયમાં આવેશનો સંચાર થયો હતો અને પછી તો ક્રોધ ન ચઢે તેટલો ઓછો ! શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરે નિયાણું કર્યું કે, 'જો આ તપનું ફળ હોય તો દંડક, પાલક તથા આ કુળ અને રાષ્ટ્રનો હું નાશ કરનારો થાઉં એવું થાઓ ! ' અર્થાત્ પોતે જીવનમાં જે તપ તપ્યા છે તેના ફળ તરીકે તેઓ ઇચ્છે છે કે દંડક રાજાનો, પાલક મંત્રીનો; તેમના કુલનો, અને તેમના દેશનો પણ હું નાશ કરનારો થાઉં ! શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરે આવું નિયાણું કર્યું અને તે જ વખતે પાલકે તેમને યંત્રમાં પીલાવી નાંખ્યા; ત્યાંથી કાળધર્મને પામીને તેઓ દંડકાદિના ક્ષયને માટે કાલાગ્નિ જેવા વહ્નિકુમાર નિકાયમાં દેવતા થયા.

કર્મની સત્તા કેવી પ્રબળ છે ? જરાક ચૂકયા કે લપસ્યા સમજો; આથી જ ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવ, શ્રી ગૌતમસ્વામીજી જેવાને પણ કહેતા કે, **'समयं गोयम । मा पमायए ।** હે ગૌતમ ! એક સમય પણ

પ્રમાદ કરીશ નહિ !' જો શ્રી ગૌતમસ્વામીજી જેવાને પણ પ્રમાદથી બચવાનું હોય, તો અમારે ને તમારે પ્રમાદથી બચવાનું ખરૂં કે નહિ ? બાલમુનિ પીલાવાના તો હતા જ, પહેલાં પીલાય કે પછી પીલાય, પણ શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરે ૪૯૯ ને માટે જેમ સમભાવ રાખ્યો તેમ રાખ્યો હોત તો ? જરા દુ:ખ થયું, આવેશ આવ્યો એટલે કષાય સ્વાર થઇ ગયો; સુવિવેક ઉડી ગયો : એવા સમર્થ ત્યાગી પણ નિયાણું કરી બેઠા. નિયાણું કરવું એટલે કંચનને કથીરની કિંમતે વેચી નાંખવું; શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં નિયાણું ન કરાય એવી આજ્ઞા છે. એમના સંયમનું ફળ આવું ન હોઇ શકે, પરંતુ એક નિયાણાએ સ્થિતિ પલટાવી દીધી અને તેથી તેઓ દંડક રાજા આદિના ક્ષયને માટે કાલાગ્નિના જેવા વહ્નિકુમાર દેવ થયા.

બીજી તરફ એવું બન્યું કે શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરની પાસે જે રજોહરણ હતું, તે તેઓની પૂર્વાવસ્થાની બ્હેન અને દંડક રાજાની પત્ની પુરંદરયશાએ આપેલી રત્નકંબલના તંતુઓથી બનેલું હતું. આ રજોહરણને - તે લોહીથી ખરડાએલું હોઇને, ભૂજાદંડ છે એમ ધારીને સમડી તેને હરી ગઇ. તે સમડીને તેને યત્નપૂર્વક ગ્રહણ કરવા છતાં પણ તેની પાસેથી દૈવયોગે તે પુરંદરયશા દેવીની પાસે તે રજોહરણ પડી ગયું; આથી પોતાના ભાઇ મહર્ષિના ઉપર વીતેલી વીતક પુરંદરયશા રાણીના જાણવામાં આવી; : અને એથી તે, 'હે પાપી! આ તેં શું પાપ કર્યું ?' આ પ્રમાણે દંડક રાજા ઉપર આક્રોશ કરવા લાગી. શોકમગ્ન એવી તેને ઉઠાવીને શાસનદેવતાએ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાનની પાસે મૂકી, કે જ્યાં તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

તે વખતે શાસન દેવતા કેમ ન આવ્યા ?

સભા ૦ તો પહેલા શાસનદેવતા કેમ આવ્યા ?

આવા પ્રશ્નો ઉઠાવવા એ જ હજુ અજ્ઞાન સૂચવે છે. કેટલાક ભાવિભાવ એવા હોય છે કે જેનું મહાપુરૂષો તો શું પણ શ્રી તીર્થંકરદેવોથી પણ ઉલ્લંઘન કરી શકાતું નથી. એવો કર્મોદય હોય છે ત્યારે કાં તો એ સ્થળે દેવ હોતા નથી. અથવા હોય તો ઉપયોગ મૂકતા નથી એમ પણ બને છે. ચરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીરદેવના જીવનમાં એવા ઘણાં પ્રસંગો છે કે જેના ઉપરથી આ વસ્તુ સમજી શકાય. દુનિયામાં પણ એવું કયાં નથી બનતું ? કોઇ અમુક સ્થળે મરી જાય છે, ત્યારે કહેવાય છે કે બિચારાનું મરણ જ એને ત્યાં ખેંચી ગયું. માંદા આગળ રોજ બેસનાર ખાસ કામ આવતાં જરા ખસે ને પેલો મરી જાય એમ પણ બને છે. શાસનદેવતા આજે કેમ નથી આવતા ? એવા પ્રશ્નો ઉઠાવીને મશ્કરી કરનારાઓને તો આ વસ્તુનું ભાન જ નથી. ભાવિભાવ કેવા કેવા હોય છે. એ સમજ્યા વિના જેમ તેમ બોલવું એ વ્યાજબી નથી. જો એમ ન હોત તો શ્રી તીર્થંકરદેવો અને બીજા મહાપુરૂષોને જે આફતો વેઠવી પડે છે તે વેઠવી પડત ? પણ નહિ; એવું બનવાનું હોય ત્યારે કાંઇક એવું જ થાય કે જેથી દૈવી સહાય ન મળે. નહિતર પુરંદરયશાને માટે શાસનદેવતા આવે અને પાંચસોએક મુનિવરો કશા પણ દોષ વિના, ખોટા કલંકથી એક ઘોર મિથ્યાદૃષ્ટિના હાથે પીલાઇ જાય છતાં શાસનદેવતા ન આવે એ કેમ બને ? પણ આજના જડવાદી સુધારકો તો આજે આવી વાતો કરીને અજ્ઞાન લોકને ધર્મભ્રષ્ટ કરવા ઇચ્છે છે; કારણ કે એવા કથનથી ભોળા લોકને એમ થાય કે ખરેખર, જો સત્ હોય તો દેવો સહાય કેમ ન કરો ?

આ પછી શ્રી સ્કન્દકસૂરિવરનો જીવ એ વહ્નિકુમારદેવે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વજન્મનો વૃત્તાંત જાણીને દંડક રાજાને પાલકની સાથે તથા નગરલોકની સાથે બાળીને ભસ્મીભૂત કરી દીધો. એ કુંભકારકટ નગર આખું બળીને ખાખ થઇ ગયું અને ત્યારથી આરંભીને આ દારૂણ અને ઉજ્જડ એવું અરણ્ય દંડકના નામથી દંડકારણ્ય તરીકે પૃથ્વીમાં જાહેર થયું.

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીને દંડકરાજાનો વૃત્તાંત અને આ અરણ્યનું નામ દંડકારણ્ય પડવાનું કારણ દર્શાવ્યા બાદ ચારણ શ્રમણ શ્રી સુગુપ્ત નામના મહર્ષિ ફરમાવે છે કે, 'એ દંડક સંસારની અંદર દુઃખની ખાણો સમાન યોનિઓમાં ભમીને પોતાના કર્મથી આ ગંધ નામનું મહારોગી પક્ષી થએલ છે. અમારા દર્શનથી એને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને અમારી સ્પર્શૌષધિ લબ્ધિવડે તેના રોગ નાશ પામી ગયા.'

જટાયુ પક્ષીએ સ્વીકારેલું શ્રાવકપણું :

રામચંદ્રજીના પ્રશ્નના જવાબમાં આ રીતે શ્રી સુગુપ્ત નામના ચારણ શ્રમણે કહેલા વૃત્તાંતનું શ્રવણ કરીને તે જટાયુ પક્ષી પ્રમોદને પામીને પુનઃ તે મહા મુનિઓના ચરણોમાં પડ્યું; તેણે ધર્મનું શ્રવણ કર્યું અને શ્રાવકપણાને ગ્રહણ કર્યું. તે પક્ષીની ઇચ્છા જાણીને તે પક્ષીને જીવઘાત, માંસાહાર અને રાત્રિભોજનનાં તે મહામુનિએ પચ્ચક્ખાણ કરાવ્યાં.

એક પક્ષીમાં પણ જ્યારે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને સમ્યગ્દર્શન સ્પર્શે છે, ત્યારે ધર્મ પામવાની કેટલી ઇચ્છા થાય છે ? જીવઘાત, માંસાહાર અને રાત્રિભોજનનાં તે પચ્ચક્ખાણ કરે છે. તિર્યંચો પણ જો આટલું કરી શકે તો તમે ન કરી શકો ? આટલી આટલી સામગ્રી તમને મળી છે; શ્રી જિનેશ્વરદેવની સેવા, સુગુરુનો યોગ અને ધર્મશ્રવણની ઉત્તમ તક તમને મળી છે, છતાં જો આરાધવા યોગ્ય આરાધાય નહિ તો એના જેવી બીજી કમનશીબી પણ કઇ હોઇ શકે ? આજે તો જીવઘાત દ્વારા અને તે પણ મિથ્યા જ્ઞાન મેળવવામાં સહાય કરવી એને પણ સાધર્મિક વાત્સલ્ય કહેવાય છે ! અને ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના તિલક કરનાર અને વેષ ધરનાર કેટલાકો એમાં સમાજનો અભ્યુદય મનાવે છે. તેઓને આવું સત્ય કહેવામાં આવે છે, એટલે તેમના રિવાજ મુજબ તેઓ ગંદો પ્રચાર કરવા પાછળ લાગી પડે છે! પરંતુ હવે તેમને સુધારવાને કાંઇ કહેવું એ નકામું લાગે છે; હવે તો સમાજને સત્યથી પરિચિત કરી દેવો જોઇએ. રાત્રિભોજનમાં પણ આજે કયી દશા છે ? જ્ઞાનદાન અન સાધર્મિક વાત્સલ્ય જેવા શબ્દોમાં મૂંઝાઇ જઇને આંધળીયાં કરી દાન દેનારાઓએ ઉઘાડી આંખે એ ધર્મવૃત્તિથી અપાએલા દ્રવ્યનું જે પરિણામ આવે છે, એ તરફ જોવાની જરૂર છે.

સૌની રવાનગી :

આ તો એક પ્રાસંગિક વાત થઇ. આ પછી જે બન્યું તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે '' પછીથી તે મુનિઓએ રામચંદ્રજીને કહ્યું કે ' આ પક્ષી હવે તમારો સાધર્મિક છે અને સાધર્મિકને વિષે વાત્સલ્ય કરવું એ શ્રેયસ્કર છે ' એમ શ્રી જિનશ્વરદેવોએ ફરમાવ્યું છે.'' મુનિવરોએ આ પ્રમાણે કહેવાથી, રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, 'આ અમારો પરમ બંધુ છે,' અને એમ કહીને, રામચંદ્રજીએ તે બંને ચારણ શ્રમણ મુનિવરોને વંદન કર્યું; આ પછી તે મુનિવરો આકાશમાર્ગે ઉડીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા અને કંબુદ્વીપના વિદ્યાધરેશ્વર રત્નજટી તથા બે દેવોએ પ્રસન્ન થઇને આપેલા દિવ્ય રથમાં બેસીને, ક્રીડા કરતા તે જટાયુ પક્ષીની સાથે, રામચંદ્રજી, સીતાજી અને લક્ષ્મણજી અન્યત્ર ગયા.

સદ્ધર્મને સંભળાવનારને એકાંતે લાભ જ છે :

આ રીતે અહીં આ પ્રસંગ સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રસંગને અંગે જે જે જરૂરી વાતો કહેવામાં આવી છે, તે સમજવાનો, વિચારવાનો અને તેનો શક્ય અમલ કરવાનો દરેક કલ્યાણાર્થિએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. દુષ્ટ વૃત્તિનું, દુરાગ્રહનું, મોહનું, અવિચારીપણાનું અને વિષય કષાયને આધીન થવાનું કેવું કારમું પરિણામ આવે છે, તે વિચારીને તે તે કલ્યાણને હણનારી વૃત્તિઓથી અને પ્રવૃત્તિઓથી આત્માને બચાવવાનો પ્રયત્ન થાય, તો જ આવી વસ્તુના શ્રવણથી જે લાભ થવો જોઇએ તે થયો કહેવાય. છેલ્લે શ્રી ચારણ શ્રમણ મુનિવરોએ કહ્યું કે, 'સાધર્મિકનું વાત્સલ્ય કરવું એ શ્રેયસ્કર છે, એમ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું છે.' આ વસ્તુ પણ સમજાઇ જવી

જોઇએ. વિવેક પૂર્વક સાધર્મિકજનોનું વાત્સલ્ય કરવામાં પાછી પાની નહિ થવી જોઇએ. સાધર્મિકો ધર્મસ્થિર બને અને સુલભતાથી ધર્મનું સેવન કરી શકે, એવું ઉત્તમ સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરવું જોઇએ.

પહેલાં કહેવાયું છે કે, કેવળ કથારસિકતા ખાતર આ સાંભળવાથી યોગ્ય લાભ નહિ થાય; જે સાંભળો તેનો આજ્ઞા મુજબ અમલ કરતાં શીખો,તો સાંભળેલું લાભ કરે. અમલ કે અમલની ભાવના વિનાનું લુખ્ખુ શ્રવણ શો લાભ કરે ? ધર્મગુરુ પાસે શા માટે જવું જોઇએ ? શા માટે તેઓનો ઉપદેશ સાંભળવો જોઇએ ? માત્ર એક જ હેતુથી, આપણો આત્મા ધર્મ તરફ વળે, પોતાના આત્માને ધર્મની આરાધના તરફ વાળવાના ઇરાદે જેઓ સુધર્મગુરૂ પાસે જાય છે અને સુધર્મના ઉપદેશનું શ્રવણ કરે છે. તેઓ પોતાના શ્રવણને અમલ કે અમલની ભાવના વિનાનું વાંઝીયું કેમ જ રાખી શકે ? એ જ રીતે ધર્મકથાનું શ્રવણ કરીને પણ સજ્જનતાનો સ્વીકાર અને દુર્જનતાનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્નશીલ બનાય તો આ સાંભળેલું ફળે; સંભળાવનારનો પ્રયત્ન સવિશેષ સાર્થક થાય : બાકી સદ્‌બુદ્ધિથી સદ્‌ધર્મ સંભળાવનારને એકાંતે લાભ જ છે.

[૨૮]

શંબૂક સૂર્યહાસ ખડ્‌ગની સાધના કરે છે :

ત્યાર બાદ શું બની રહ્યું છે, એનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, 'જ્યારે રામચંદ્રજી આદિ ક્રીડા માટે રત્નજટી વિદ્યાધરે આપેલા દિવ્ય રથમાં બેસીને દંડકારણ્યમાં ફરવા નીકળ્યા છે, ત્યારે બીજી તરફ બીજો પ્રસંગ બન્યો છે. એ અરસામાં પાતાલ લંકામાં ખર અને ચંદ્રણખાના શંબૂક અને સૂંદ નામના બે પુત્રો નવયૌવન અવસ્થાને પામ્યા હતા, તે બેમાંથી શંબૂકને સૂર્યહાસ ખડ્‌ગની સાધના કરવાની ઇચ્છા થતાં, માતાપિતાએ તેને વાર્યો તો પણ તેમની અવગણના કરીને તે સૂર્યહાસ ખડ્‌ગની સાધના કરવાને માટે શંબૂક દંડકારણ્યમાં આવ્યો. દંડકારણ્યમાં તે, કૌંચરવા નામની નદીના કાંઠે આવેલ વંશગહ્‌વરમાં રહ્યો; અને તે વખતે એ બોલ્યો કે, 'જે કોઇ મને વારશે તેનો હું નાશ કરીશ !' આ પછી એકાંતે જમનાર, વિશુદ્ધાત્મા, બ્રહ્મચારી અને જિતેન્દ્રિય એવા શંબુકે વડની શાખા સાથે પોતાના બે પગ બાંધ્યા; અને એ રીતે અધોમુખ બનીને તેણે સૂર્યહાસ ખડ્‌ગની સાધનાની તે વિદ્યાને જપવી શરૂ કરી, કે જે વિદ્યા એ રીતે બાર વર્ષ અને સાત દિવસ સુધી સાધવાથી સિદ્ધ થાય છે. એવી રીતે વાગોળ પક્ષીની જેમ ઉંધે મસ્તકે રહેતાં, તે શંબૂકને બાર વર્ષ અને ચાર દિવસ વ્યતીત થઇ ગયા; અર્થાત્ સૂર્યહાસ ખડ્‌ગની સાધનાનો કાળ લગભગ પસાર થઇ ગયો અને માત્ર ત્રણ જ દિવસો હવે બાકી રહ્યા; એટલે તેને સાધ્ય થવાની ઇચ્છાએ, મ્યાનથી છૂપાએલ સૂર્યહાસ ખડ્‌ગ, આકાશમાં મ્હેંકતા સુગંધને ફેલાવતું ત્યાં વંશગહ્‌વર આગળ આવ્યું.''

વિચાર કરો; સૂર્યહાસ ખડ્‌ગની સાધના કરવાને માટે આ કેટ કેટલું કષ્ટ સહન કરે છે ? બાર બાર વર્ષ સુધી ઉંધા મસ્તકે લટકી રહેવું, એ જેવું તેવું કઠીન કામ નથી; એક વખતનું ભોજન, બ્રહ્મચર્ય અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી પરાઙ્મુખતા, આ બધું કષ્ટ કઇ રીતે સહન થાય ? કયા પ્રકારની મનોવૃત્તિ ઘડાય તો આવું કષ્ટ સહન થાય ? આ વસ્તુનો જો બરાબર વિચાર કરવામાં આવે, તો રાજાઓ અને શ્રીમંતો ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરીને કઇ રીતે દીક્ષાનું પાલન કરી શકતા હશે ? એ સમજાઇ જાય તેમ છે. શંબૂકને સૂર્યહાસ ખડ્‌ગને સાધવાની એવી તમન્ના જાગી છે કે, એને માટે એ ગમે તેટલું સહન કરવાને તૈયાર થયો છે. એનું ધ્યેય એક માત્ર છે, અને તે સૂર્યહાસ ખડ્‌ગની સાધના કરવી ! એ ધ્યેયમાં જે કોઇ આડે આવે તેને એ સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. એટલું જ નહિ પણ એણે કહ્યું છે કે, 'જે કોઇ મને વારશે તેને હું હણી નાંખીશ.' એનું હૃદય સૂર્યહાસ

ખડ્ગની સાધનામાં એકતાન થઇ ગયું છે; અને આવી એકતાનતાના જ પ્રતાપે, એ બાર બાર વર્ષ જેટલા લાંબા સમય સુધી ઉંધે મસ્તકે લટકેલો રહી શકે છે, તેમ જ વિષયાદિથી પરાઙ્મુખ થઇ શકે છે.

તમે એ પણ જાણતા હશો કે, આવી રીતે વિદ્યાની સાધના કરનારાઓને મન, વચન અને કાયાના યોગોને એક જ ધ્યાનમાં જોડી દેવા પડે છે; બીજો વિચાર નહિ, બીજું બોલવાનું નહિ, ને બીજી પ્રવૃત્તિ પણ કરવાની નહિ. જો એ રીતે ત્રણે યોગોને કાબૂમાં ન રખાય, તો વિદ્યા સાધી શકાય નહિ, એમ વિદ્યાસાધકો બરાબર જાણતા ને માનતા હોય છે.

એવા સાધકોને સિદ્ધિની સાધના દૂર નથી :

હવે વિચાર કરો કે આ શાથી બન્યું ? એથી જ કે બધાં ધ્યેય ભૂલાયાં અને વિદ્યા દ્વારા સૂર્યહાસ ખડ્ગની સાધના કરવી, એ જ એક માત્ર ધ્યેય બન્યું માટે, જો આ રીતે આત્મા મોક્ષનું ધ્યેય નક્કી કરી લે, આ ઉત્તમ મનુષ્યભવ પામીને, સંયમ દ્વારા સિદ્ધિની સાધના કરવાનું ધ્યેય ચોક્કસ કરી લે, મન-વચન-કાયાના યોગોને, મોક્ષના માર્ગરૂપ રત્નયત્રીની આરાધનામાં એકતાન બનાવી દે અને એ રત્નત્રયીની આરાધના કરતાં બીજો વિચાર કરવાનું તજે, બીજું બોલવાનું તજે કે બીજી પ્રવૃત્તિ કરવાનું તજે, તો સિદ્ધિની સાધના કેવીક થાય ? ખરેખર, એવા સાધકોથી સિદ્ધિ દૂર રહી શકતી નથી.

પણ જ્યાં સુધી મોક્ષપ્રાપ્તિ એ જ એક માત્ર ધ્યેય બને નહિ, મન-વચન-કાયાના યોગો જ્યાં-ત્યાં ભટકતા રહે, મોક્ષ સાધવાની તમન્ના જાગે નહિ, અને રત્નત્રયીની આરાધના માટે તજવા યોગ્ય તજાય નહિ, ત્યાં સુધી લાંબો કાળ ક્રિયા કરે પણ જોઇતું ફળ મળે નહિ, તો એમાં કશું પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી કે અસ્વાભાવિક પણ નથી.

બીજી વાત એ છે કે, આજે ઘણાઓ તરફથી એમ કહેવાય છે કે, સાહેબ ! સંયમનું કષ્ટ કેમ સહેવાય ? તેમજ કેટલાક સંયમધરો તરફથી પણ ખોટી શિથિલતાનો ખોટો બચાવ કરવામાં આવે છે; ત્યારે કહેવું જોઇએ કે જો વસ્તુનું અર્થિપણું બરાબર આવી જાય અને ધ્યેયની સાધનામાં જ મન-વચન-કાયા જોડાઇ જાય તો ગમે તેવાં અને ગમે તેટલા કષ્ટો પણ કષ્ટરૂપ લાગતાં નથી. જેમ વિદ્યાસાધકને વિદ્યા સાધતાં બીજા વિચારો આવતા નથી અથવા કહો કે આવતા હોય તો તે તેને રોકે છે, તેમ સંયમધરોએ પણ રત્નત્રયી સિવાયના બીજા વિચારોને આવવા દેવા જોઇએ નહિ. કષ્ટ પણ કષ્ટરૂપ પ્રાયઃ ત્યારે જ લાગે છે કે, જ્યારે એ ધ્યેય અને એ આરાધનામાં કાંઇક પણ પોલાણ ઘૂસે છે. કષ્ટ આવે, સહવું ય પડે, પણ દુર્ધ્યાન કોણ કરાવે ? કહેવું જ પડશે કે આરાધનામાં એકતાનતાનો અભાવ. આથી સ્પષ્ટ છે કે, જો મન-વચન-કાયા મોક્ષની સાધનામાં જ લીન બની જાય, એકતાન બની જાય, તો કષ્ટ આવે તેમ કર્મનિર્જરા વધે અને એ ચૂકે એટલે કદાચ કર્મબંધ વધે.

સંસારમાં કાંઇ ઓછું કષ્ટ નથી :

તમે જો કષ્ટની જ વાત કરતા હો તો સંસારમાં પણ તમે ઓછું કષ્ટ સહન કરતા નથી. માણસ પૈસા કમાવાને માટે, વ્યવહાર જાળવવાને માટે, પોતાના કુટુંબને સાચવવાને માટે, પોતાની આજીવિકાને નિભાવવા માટે, પોતાની ઇજ્જત વધારવાને માટે, પોતાની વિષય-વાસનાઓને પૂરવાને માટે અને પોતાની ચીજોનું રક્ષણ કરવાને માટે કાંઇ ઓછું કષ્ટ સહન કરતો નથી. રાત ને દિવસ એને એના જ વિચારો કરવા પડે છે, એ વિષે જ ચર્ચાઓ ને વાતચીતો કરવી પડે છે તેમ જ તે તે પ્રવૃત્તિઓ ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ કરવી પડે છે, એ ઓછું કષ્ટ છે ? છતાં તમને એ કષ્ટરૂપ નથી લાગતું અને કષ્ટરૂપ લાગે છે તો ય નિભાવી લેવું-સહી લેવું એ જ શ્રેયસ્કર

છે, એમ તમે માન્યું છે, માટે જ સંસારની ઉપાધિઓ સહન કરી શકો છો. જો એ રીતે આત્મકલ્યાણને માટે તમે સહનશીલ બનો તો સંસાર કરતાં સંયમની સાધના તમને સુલભ લાગ્યા વિના રહે નહિ. માત્ર ધ્યેય ફેરવવું જોઇએ. ધ્યેય ફરે એટલે સંયમની સાધના કરતાં સહવા પડતા પરિષહો સહવામાં આનંદ આવે.

બીજી વસ્તુ એ પણ સમજવા જેવી છે કે, સંસારમાં તમે આટલું બધું સહન કરો છતાં કર્મનાં બંધન વધતાં જ જાય અને સંયમનું કષ્ટ જેમ જેમ સમભાવથી સહન કરાય તેમ તેમ કર્મનાં બંધન તૂટતાં જાય. આત્મા કર્મલઘુ બને તેમ તેની અંદરની શક્તિઓ પણ ખીલતી જાય, એટલે સંયમની આરાધના અથવા તો કહો મોક્ષની સાધના ધીરે ધીરે અત્યંત સુલભ બની જાય.

સંસાર કરતાં સંયમનો માર્ગ વધારે સહેલો છે :

આથી તો કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ફરમાવ્યું છે કે, માણસ યૌવન અવસ્થામાં વિષયાભિમુખ બનીને વિષયોની સાધનામાં જેવો તત્પર બને છે તેવો જો મુક્તિની સાધનામાં તત્પર બને તો શું બાકી રહે ? કશું જ નહિ ! માણસનું ધ્યેય ફરવું જોઇએ. એટલું સમજાઇ જાય કે સંસાર દુઃખદાયી છે અને સંયમ સુખદાયી છે; અને પછી એ સંયમની આરાધના તરફ વળે, વિષય-કષાયથી પરાઙ્મુખ બને, તો મુક્તિની સાધના તેવાને માટે સહજ છે; પરંતુ આ મનોદશા આવવી એ સહેલું નથી. મુક્તિ સિવાયનું કોઇ ધ્યેય જ ન રહેવું જોઇએ. બધાં ધ્યેયો ભૂલાઇ જવા જોઇએ, મુક્તિની સાધના એ જ એક લક્ષ્ય બની જવું જોઇએ. આ બને તો સંયમનો વિકટ જણાતો પંથ, દુનિયાદારીના સુસાધ્ય ગણાતા પંથ કરતાં પણ વધારે સહેલો લાગ્યા વિના રહે નહિ.

આ પ્રસંગમાંથી સમજવાનું તો ખાસ એ જ છે કે, આત્મા અમુક ધ્યેયનો લક્ષી બને છે, પછી તે કેટલો સહનશીલ બની શકે છે ? શંબૂકનું સૂર્યહાસ ખડ્ગને સાધવું એ જ ધ્યેય થયું, એટલે માતાપિતાએ વારવા છતાં પણ શંબૂકે તે માન્યું નહિ; ઘરબાર ને કુટુંબ પરિવારને તજીને નવયૌવન અવસ્થામાં તે દંડકારણ્યમાં આવ્યો : બાર બાર વર્ષો સુધી વડની શાખાએ પગ બાંધીને વાગોળ પક્ષીની જેમ ઉંધા મસ્તકે તે લટકીને રહ્યો; તેમજ મન-વચન-કાયાના યોગો ઉપર કાબૂ મેળવીને તે સૂર્યહાસ ખડ્ગને સાધનારી વિદ્યાનો જાપ કરતો રહ્યો; ધ્યેયલક્ષિતા આ કાર્ય કરે છે, માટે જ પહેલાં ધ્યેયમાં સ્થિર થવાની જરૂરી છે.

આ જ શંબૂકે જો ધાર્યું હોત, તો પોતાનું આત્મકલ્યાણ કેવું સાધી શકત ? માત્ર એક ભવમાં જ કામ લાગનારી વિદ્યાને માટે જે આટલું સહી શકે, તે ભવ માત્રનો નાશ કરીને અનંત સુખના ભોક્તા બનાવનાર સંયમની આરાધનાને માટે શું ન કરી શકે ? પણ તેવો ભાગ્યયોગ, સુસંયોગ અને સુસંયોગના પરિણામે થવી જોઇતી આત્મલક્ષિતા થવી જોઇએ ને ? તમને સંયોગ મળી ગયો છે, સુગુરૂ આદિ સામગ્રી મળી ગઇ છે, પ્રભુનું શાસન મળી ગયું છે, પણ આત્મલક્ષિતા કેળવી ધ્યેય ફેરવો તો એનો લાભ ઉઠાવી શકો. એ રીતે ધ્યેય નથી ફર્યું ત્યાં સુધી તો મુશ્કેલી જ લાગ્યા કરે તે સ્વાભાવિક છે.

અજ્ઞાનતાથી લક્ષ્મણજીના હાથે શંબૂકનો શિરચ્છેદ :

હવે આ રીતે ચંદ્રહાસ ખડ્ગની સાધના પૂરી થવામાં માત્ર ત્રણ જ દિવસો બાકી છે : પણ ઘણી વાર ભાવિભાવ એવો હોય છે કે, સાગરને તરી જનારો છેલ્લે ખાબોચીયામાં ડૂબી જાય છે. અહીં પણ એવું બની જાય છે કે ત્રણ દિવસ જ બાકી છે, ત્યાં એનો લક્ષ્મણજીના હાથે વધ થઇ જાય છે. દંડકારણ્યમાં ક્રીડા કરવાને માટે આમ તેમ ફરતા લક્ષ્મણજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા; અને તેમણે સૂર્યના કિરણોના સમૂહ સમાન ભાસતું સૂર્યહાસ ખડ્ગ જોયું. લક્ષ્મણજીએ તે ખડ્ગ હાથમાં લીધું અને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢયું; કારણ કે **અપૂર્વશસ્ત્રાલોકે हि, क्षत्रियाणां**

कुतूहलम् । અપૂર્વ શસ્ત્રને જોતાં ક્ષત્રિયોને કુતૂહલ થાય છે. પછીથી તે જ ક્ષણે તે સૂર્યહાસ ખડ્ગના તીક્ષ્ણત્વની પરીક્ષા કરવાને માટે લક્ષ્મણજીએ તે ખડ્ગ વડે, નજદિકમાં રહેલી વંશજાલને કમળના નાલની જેમ છેદી નાખી. આથી વંશજાલની અંદર રહેલા શંબૂકનું કપાએલું મસ્તક રૂપી કમલ ભૂતલ ઉપર પડી ગયું અને તે પોતાની પાસે પડેલું તે વખતે લક્ષ્મણજીએ જોયું.

તે પછીથી જેવો લક્ષ્મણજીએ વંશગહ્વરમાં પ્રવેશ કર્યો, કે તરત જ વડની શાખાને અવલંબેલું ધડ પણ તેમના જોવામાં આવ્યું; આથી લક્ષ્મણજી પોતાના આત્માને એમ નિન્દવા લાગ્યા કે, 'આવું કર્મ કરવાથી મને ધિક્કાર હો, કારણ કે આ કોઇ યુદ્ધ નહિ કરતો એવો અને વળી શસ્ત્રથી રહિત માણસ મારા વડે હણાયો !'

આવી રીતની આત્મનિંદા એ આત્માની યોગ્યતાને સૂચવનારી છે. માણસથી પ્રમાદવશ કે અજ્ઞાનવશ પાપ થઇ જવું એ સ્વાભાવિક છે, પણ જો તે પાપ પોતાના હૃદયને ખટકે જ નહિ તો ધર્મને પામવાની ય યોગ્યતા જાય; પછી ધર્મને આચરવાની તો વાત જ રહી કયાં ? ક્ષત્રિયો એમ માનનારા હોય છે કે કોઇ પણ માણસને જો તે યુદ્ધ કરતો ન આવે અથવા શસ્ત્રસહિત ન આવે; તો એને મારવો નહિ. સામો અપરાધી હોય તો પણ એ નિઃશસ્ત્ર હોય તો ક્ષત્રિયો પહેલાં એને શસ્ત્ર આપે અથવા પોતે શસ્ત્ર છોડી દે અને તે પછી યુદ્ધ કરે. શંબૂક નિરપરાધી હતો, યુદ્ધ કરવા માટે આવેલો નહોતો, અને શસ્ત્રહીન હતો; આ દશામાં તેનું લક્ષ્મણજીના હાથે મૃત્યુ થયું, એ લક્ષ્મણજી જેવાને આત્મનિંદા કરવાને ન પ્રેરે એ કેમ બને ? આ રીતે જે કોઇ પોતાને ધર્મ પામવાને યોગ્ય બનાવવા ઇચ્છતા હોય અથવા તો પામેલા ધર્મને જે કોઇ ટકાવવાને ઇચ્છતા હોય તેઓએ પાપકાર્ય થઇ જાય ત્યારે આત્માને નિંદતા, પોતાની જાત ઉપર ધિક્કાર વર્ષાવતાં શિખવું જોઇએ.

પાપનો ડંખ તો હોવો જોઇએ :

આવી રીતે જેઓ પોતાના પાપને માટે પોતાના આત્માને નિંદતાં શિખે છે, તેઓ ક્રમે ક્રમે પાપથી પાછા હઠતા જાય છે; પણ જેઓને પાપની ભીતિ હોતી નથી, પાપ તરફ તિરસ્કાર હોતો નથી, પોતાની જાતને પાપથી બચાવી લેવાની ઇચ્છા હોતી નથી અને પાપ કરવા તરફ જેઓને ઘૃણા હોતી નથી, તેઓ પાપથી બચી તો શકતા જ નથી, પણ ઉલ્ટા પાપમયતામાં વધુને વધુ ડૂબતા જાય છે. ઘણાં કહે છે કે, ' આમાં પાપ, તેમાં પાપ, તો પછી કરવું શું ? ત્યારે શું સાધુઓએ પાપને પાપ તરીકે ઓળખાવવું નહિ ? અથવા એમ કહેવું કે, ' પાપ કર્યે જાવ, વાંધો નથી ? ' નહિ જ ! ત્યારે પાપથી બચવા માટે શું કરવું જોઇએ ? સૌથી પહેલાં પાપથી બચવાને માટે પાપનો ભય કેળવવો જોઇએ. જે આત્માને પાપથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તેને 'આમાં પાપ અને તેમાંય પાપ' એવી જ્ઞાનીપુરૂષોએ કહેલી વાતો સાંભળતાં કંટાળો આવતો નથી, પણ આનંદ આવે છે. પાપનો જો હૈયામાં ડંખ રહેતો હોય, પાપ એ નહિ આચરવા લાયક વસ્તુ છે એવો વાસ્તવિક નિર્ણય થઇ ગયો હોય, તો એ આત્મા પાપ કરવું પડે તોય રસિકતાથી ન કરે; પાપ થઇ ગયા બાદ પણ પશ્ચાત્તાપ કરે; આના યોગે એનો બંધ તીવ્રપણે થાય નહિ અને એ પાપને છૂટતાં વાર પણ લાગે નહિં; માટે પાપ થાય ત્યારે આત્માને તે માટે નિંદતા શીખવું જોઇએ.

એક નિર્દોષ, યુદ્ધ નહિ કરતો અને શસ્ત્રહીન માણસ પોતાના હાથે હણાઇ ગયો, એ માટે આત્મનિંદા કર્યા બાદ, લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની પાસે ગયા અને સઘળોય વૃત્તાંત જણાવીને તેઓએ સૂર્યહાસ ખડ્ગ તેમને બતાવ્યું. સૂર્યહાસ ખડ્ગને જોઇને રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, ' આ સૂર્યહાસ ખડ્ગ છે. અને આનો સાધક તારા વડે હણાયો છે. એ સાધકનો કોઇ ઉત્તરસાધક પણ હોવાનું ચોકકસપણે સંભવે છે; અર્થાત્ નજદિકમાં તેનો કોઇ ઉત્તરસાધક હોવો જોઇએ.'

હવે અહીં તો આ રીતે શંબૂકના મસ્તકનો છેદ થઇ ગયો છે, ત્યારે બીજી તરફ તેની માતા કે જેનું નામ ચંદ્રણખા છે અને જે રાવણની બ્હેન થાય છે, તે 'આજે મારા પુત્રને સૂર્યહાસ ખડ્ગ સિદ્ધ થશે' એ વિચારથી ઉતાવળ કરતી, પૂજાની સામગ્રી તથા અન્નપાનની સામગ્રીની સાથે આનંદિત થતી દંડકારણ્યમાં પહોંચી; પણ ત્યાં આવીને તે જૂએ છે તો શંબૂકનું લટકતાં કુંડળોવાળું છેદાએલું મસ્તક તેના જોવામાં આવ્યું.

આથી તે એકદમ રૂદન કરવા માંડી. 'હા, વત્સ શંબૂક ! હા, વત્સ શંબૂક ! તું કયાં છે?' એ પ્રમાણે તેણે રૂદન કરતાં જમીન ઉપર પડેલી લક્ષ્મણજીના ચરણોની મનોહર પંકિતને જોઇ. આ પાદપંકિત જોવાથી તેને લાગ્યું કે, 'જેના વડે મારો આ પુત્ર હણાયો છે તેનાં જ ચરણોની આ પંકિત છે.' અને આથી તે પગલીએ પગલીએ ત્વરાથી ચન્દ્રણખાએ ચાલવા માંડયું. જ્યાં આ રીતે ચન્દ્રણખા થોડે સુધી આવી, એટલે તેણે સીતાજી અને લક્ષ્મણજીની સાથે બેઠેલા નેત્રાભિરામ એવા રામચંદ્રજીને એક વૃક્ષની નીચે બેઠેલા જોયા; અર્થાત્ લક્ષ્મણજી પણ જ્યાં હતા ત્યાં તે નજીક આવી પહોંચી.

વિષયની આધીનતા ઓછી ભયંકર નથી :

પણ આ પછી જે વસ્તુ બને છે તે વિષયી આત્માઓની વિષયવિવશતા દર્શાવનારી છે. વિષયી આત્માઓ કઇ રીતે કેવા પ્રસંગોમાં પણ ભાનભૂલા બને છે ? તે સમજવાને માટે આવા પ્રસંગો ઉપયોગી નિવડે તેમ છે. આ રીતે ચન્દ્રણખા ત્યાં નજદીક આવી પહોંચ્યા બાદ શું બન્યું ? તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે -

'निरीक्ष्य रामं सा सद्यो, रिरंसाविवशाभवत् । कामावेशः कामिनीनां, शोकोद्रेकेऽपि कोऽप्यहो ॥'

નેત્રાભિરામ રામચંદ્રજીને જોતાંની સાથે જ ચન્દ્રણખા તત્કાળ વિષયક્રીડા કરવાની ઇચ્છાને વિવશ થઇ ગઇ. અર્થાત્ રામચંદ્રજીના રૂપ ઉપર તે એવી મુગ્ધ બની ગઇ કે જેથી તેમની સાથે તેમને જોતાં જ ભોગ ભોગવવાની તેને ઇચ્છા થઇ ગઇ. એવી ઇચ્છાને ચન્દ્રણખા આધીન થઇ ગઇ ! અહો ! મહાશોકમાં પણ કામિનીઓનો કામાવેશ કેવો હોય છે.

કહો, વિષયની આ વિષયાધીનતા ઓછી ભયંકર છે ? પોતાના પ્રિય પુત્રને સિદ્ધ થયેલ સૂર્યહાસની પૂજા કરવા માટે અને અન્નજલથી પુત્રને તૃપ્ત કરવાને માટે તે આવી હતી; પુત્રના મસ્તકને છેદાએલું જોતાં તો તે પોકાર કરીને રડવા લાગી હતી; પાદપંક્તિ જોઇને તેના હણનારને શોધવા નીકળી હતી; હજુ પુત્રનું શબ તો ત્યાં લટકતું હતું; અને અહીં રામચંદ્રજીને જોતાંની સાથે જ તે બધું ભૂલી ગઇ ! પોતે પોતાના શીલને ભૂલી ગઇ, પુત્રના મૃત્યુને ભૂલી ગઇ, પુત્રનો શિરચ્છેદ કરનારને ભૂલી ગઇ અને કામને આધીન થઇ ગઇ ! દુનિયામાં કહેવાય છે કે માતાઓને પુત્રનું મરણ ખૂબ સાલે, પણ જે માતા વિષયાધીન હોય છે તેઓને તો વિષયની જ પીડા સાલતી હોય છે. નહિતર, આવા કારમા પ્રસંગે પુત્રના મોહવાળી માતાને વિષયનો વિચાર સરખો પણ કેમ જ આવે ? પણ વિષયાધીનતા એ બહુ બૂરી વસ્તુ છે. વિષયાધીનને અંધ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે વિષયવાસનાને આધીન થઇને તેઓ જાત, ભાત, શીલ, વિવેક, વ્યવહાર અને ધર્મ એ બધાને ભૂલી જાય છે.

ચન્દ્રણખાની પણ એ જ અવસ્થા થઇ. તે બધું ભૂલી ગઇ અને વિષયભોગની એની ઇચ્છા પ્રબળ બની ગઇ. આથી તેણે પોતાની વિદ્યાશક્તિથી પોતાનું નાગકન્યાના જેવું કન્યારૂપ બનાવી દીધું અને કામથી પીડાતી તે ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી રામચંદ્રજીની પાસે આવી. આથી રામચંદ્રજીએ તેને કહ્યું કે, 'હે ભદ્રે ! આ યમરાજના જ એક નિકેતન સમાન દારૂણ દંડકારણ્યમાં તું કયાંથી આવી છો ?'

આ પ્રશ્ન સાધારણ માણસને મૂંઝવે, પણ આ તો કપટકળામાં નિપુણ હતી, એટલે એને મૂંઝવણ થઇ નહિ. જે આત્માઓ વિષયને આધીન બને છે, તેઓના પાપની પરંપરા પ્રાયઃ વધી જાય છે. ઉપકારી મહાપુરૂષોએ વિષયને તો સ્મરણવિષ તરીકે પણ ઓળખાવેલ છે. વિષયનું વિષ એવું ભયંકર હોય છે કે, સ્મરણ માત્રથી પણ આત્માને હણે. દુનિયામાં વિષયાધીનતા જેવી કોઇ ભૂંડી વસ્તુ નથી. વિષયાધીનતા જેટલાં પાપ ન કરાવે તેટલાં થોડાં ! મદિરા જેમ માણસની વિવેકબુદ્ધિ અને વિચારશક્તિને હણે છે, તેમ અથવા તેથી ય વધારે ખરાબ રીતે વિષયાધીનતા વિવેકબુદ્ધિ અને વિચારશક્તિને હણે છે. વિષયના નશામાં ફસેલા આત્માઓ દુનિયામાં મહાશ્રાપરૂપ છે. વિષય એ એવી લોભાવનારી વસ્તુ છે કે જેમ બને તેમ વિષયવૃત્તિને તાજી કરનારાં નિમિત્તોથી પણ માણસે દૂર રહેવાના જ પ્રયત્નમાં રહેવું જોઇએ. બ્રહ્મચર્યની નવ વાડો પણ વિષયની વિષમતાથી બચવા માટે જ છે. વિષયથી બચવાને માટે કરડામાં કરડા નિયમો યોજવા પડયા છે. એ જ સૂચવે છે કે, એ બહુ જ ભયંકર અને જલ્દિથી વળગી જાય એવી વસ્તુ છે. ભલભલા આત્માઓ જ્યાં એને આધીન થયા કે પડયા, સારામાં સારો જ્ઞાની ગણાતો પણ આત્મા જ્યાં વિષયને આધીન થયો, એટલે ભાનભૂલો બની જાય છે; પછી તે નથી તો પોતાનું હિત વિચારી શકતો, નથી તો સાથીસંબંધિનું હિત વિચારી શકતો કે નથી તો પોતાના આશ્રિતોનું હિત વિચારી શકતો !

ચન્દ્રણખાની કપટકલાને બનાવટી ઉત્તર :

અહીં ચન્દ્રણખા પણ પોતાની વિષયવાસનાને તૃપ્ત કરવાને માટે રામચંદ્રજીની પાસે હવે તદ્દન તર્કટી વાત કરે છે. રામચંદ્રજીએ જ્યારે પૂછયું કે, 'હે ભદ્રે ! આ યમરાજના એક નિકેતન સમાન દારૂણ દંડકારણ્યમાં તું કયાંથી આવી છો ?' ત્યારે તે કહે છે કે, 'અવન્તિના રાજાની હું કન્યા છું; હું મહેલ ઉપર સૂઇ ગઇ હતી, ત્યારે કોઇક ખેચર વડે મધ્યરાત્રિએ હું હરાયેલી છું; અર્થાત્ મધ્યરાત્રિએ મહેલની ઉપરના ભાગમાં સૂતેલી એવી મારૂં કોઇક ખેચરે અપહરણ કર્યું. એ ખેચર મને લઇને આ અરણયમાં આવ્યો; અહીં કોઇક અન્ય વિદ્યાધરકુમાર કે જે ખડ્ગથી સહિત હતો, તેના વડે તે દેખાયો; તે વિદ્યાધરકુમારે તેને કહ્યું કે, 'હે પાપી આ સ્ત્રીરત્નનું, ચિલ્લ પક્ષી જેમ હારલતાને હરી જાય તેમ હરણ કરીને હવે તું કયાં જઇશ ? કારણ કે તારા કાળ સમાન હું અહીં ઉપસ્થિત છું.' તે વિદ્યાધરકુમારનાં આવાં વચનો સાંભળીને, મને હરી લાવનાર તે ખેચરે મને અહીં મૂકીને તેની સાથે લાંબા કાળ સુધી યુદ્ધ કર્યું અને પરિણામે તે બંનેય વનના ઉન્મત્ત હાથીઓ જેવા મરણને પામ્યા.'

કહો, આ ઓછી કપટકળા છે ? આ કપટકળા શાથી થઇ ? એક માત્ર વિષયાધીનતાથી. બે દીકરાની મા અને જેનો ધણી હજુ પાતાલલંકામાં જીવતો બેઠો છે તે સ્ત્રી, વિષયાધીનતાના યોગે રૂપમાં પરિવર્તન કરીને પોતાને અવન્તિના રાજાની કન્યા તરીકે ઓળખાવે છે, તેમજ બધી કલ્પિત બીના જોડી કાઢે છે ! ખરેખર, વિષય અને કષાય એ જ સંસારની જડ છે. જો વિષય અને કષાય ઉપર કાબુ આવી જાય, વિષય અને કષાયને આધીન થવાને બદલે તેને આધીન કરી લેવાય તો આ સંસાર પણ હાથ-વેંતમાં છે. વિષય અને કષાય જીતાયા એટલે સંસાર જીતાયો સમજો ! આવા પ્રસંગો સાંભળી સૌ કોઇએ વિષયવૃત્તિથી પાછા હઠવા માટે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ કે, જેથી વિષયાધીનતાના યોગે આવી કારમી અવદશા ન થવા પામે.

આ પ્રમાણે અહીં દંડકારણ્યમાં એકલા આવી પડવાનું કલ્પિત કારણ દર્શાવ્યા બાદ, પોતાની મુરાદને બર લાવવાને માટે ચન્દ્રણખા રામચંદ્રજીને કહે છે કે, 'જ્યારે પેલા બે મરી ગયા અને હું એકલી રહી ગઇ એટલે હવે મારે જવું કયાં ? એવા વિચારમાં એકલી અહીં-તહીં ભમતી હું પુણ્યના યોગે જંગલમાં છાયાવાળા વૃક્ષની જેમ આપને પામી છું. તો હે સ્વામિન્ ! ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી એવી હું એક કુમારિકા છું, માટે મને આપ પરણો ! ખરેખર, અર્થિઓની પ્રાર્થના મહાપુરૂષોની પાસે કદી નિષ્ફળ નીવડતી નથી.''

પોતાના અંતરની સાથે વિચાર કરવો જોઇએ :

કહો, આ વાતમાં કશી કમીના છે ? કેટલો ને કેવો પ્રપંચ ? દુષ્ટ ઇચ્છાની સિદ્ધિને માટે કેટલી લાલસા ? શોક ક્યાં ઉડી ગયો ? આમાં કોઇ સ્થળે શોકનું ચિહ્ન સરખું પણ દેખાય છે ? નહિ ! કારણ ? વિષયાધીન દશા. આ ઓછું ઘૃણાસ્પદ છે ? નહિ જ ! પણ એટલું જ વિચારીને અટકી ન જતા, જ્યારે જ્યારે કોઇ પણ પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે સારા પ્રસંગમાં સામાને મહાપુરૂષ અને ખરાબ પ્રસંગમાં સામાને દુષ્ટાત્મા કહીને અટકી જવાથી લાભ થવાનો નથી. લાભ તો એવા મહાપુરૂષ બનવા માટેના પ્રયત્નો થાય અને એવી દુષ્ટતા આપણામાં હોય તે તજી દેવાય તો થાય. આજે તો ભયંકર દશા છે. કોઇ મહાત્માનું ઉદાહરણ અપાય તો કહેશે 'એ તો મહાપુરૂષ!' અને કોઇ અધમનું ઉદાહરણ અપાય તો કહેશે 'એ મહા નીચ !' પણ પોતાના આત્માને કોઇ એમ પૂછે છે ખરૂં કે 'આપણે કોણ ? આપણી ગણત્રી શામાં ?' આ ઉદાહરણમાંથી સમજવાનું શું ?

જ્યાં સુધી આવી રીતે આત્માની સાથે ઉદાહરણો ઘટાવતાં ન શિખાય, ઉત્તમ પુરૂષોની ઉત્તમતાનું અનુકરણ અને અધમ પુરૂષો જેવી અધમતાનો ત્યાગ કરવા તરફ લક્ષ્ય ન અપાય ત્યાં સુધી ઉદાહરણ કહેવાય તો પણ ફળે શી રીતે ? ચન્દ્રણખા બહુ ખરાબ, એમ કહેશે ! કબૂલ,પણ તમે કેવા ? તમે વિષયાધીનતાના યોગે શું કરો છો અને શું નથી કરતા એનો વિચાર કર્યો ? જે નથી કરતા તે પાપથી ડરીને કે નથી કરી શકતા માટે ? કરી શકો તેવી સામગ્રી હોય તો એથી ય વધારે પાપ કરવાને માટે તમે તૈયાર છો ખરા કે નહિ ?

દશાનો વિચાર કરતાં શીખો :

આ બધી વસ્તુઓનો દરેકે અવશ્ય વિચાર કરવો જોઇએ. પારકાના જીવનનો રસ અને પોતાના જીવનની ઉપેક્ષા-પોતાનાં જીવનમાં એક પણ ગુણ લાવી ય શકે નહિ અને દુર્ગુણ કાઢી શકે ય નહિ. પણ જો ગુણ કેળવવો હોય અને દુર્ગુણને કાઢવો હોય તો કોઇ પણ રીતે પોતે પોતાનું જીવન તપાસતાં શિખી જવું જોઇએ. મહાપુરૂષો થયા તે પણ હતા તો માણસ જ ને ? તેઓએ જે કર્યું તે શક્તિના પ્રમાણમાં. આપણે પણ કેમ ન કરી શકીએ ? અને અધમ પુરૂષોએ જે કર્યું તે આપણે સામગ્રીના અભાવે જ ન કરી શકતા હોઇએ તો આપણે પણ અધમ જ કહેવાઇએ ને ? લોક કહે કે ન કહે, પણ અંતર તો કહેને ? માટે અંતરની સાથે પોતાની દશાનો વિચાર કરતાં શીખવું જોઇએ.

જેઓ અંતરની સાથે આવો જરૂરી વિચાર નથી કરતા, તેઓ કાંઇ સાધી શકે એમ તમને લાગે છે ? કોઇએ સાધ્યું ને કોઇ ડૂબ્યા, એમાં તમને મળ્યું શું ને તમારૂં ગયું શું ? તમારા જીવન ઉપર એની અસર થવી જ જોઇએ. એમ થઇ જવું જોઇએ કે અહા, વિષયાધીનતા કેવી કારમી છે કે એક સ્ત્રીને પતિનો, શીલનો, પુત્રના મૃત્યુનો અને પાપનો વિચાર ભૂલાવે છે, તેમજ ભયંકર અસત્યનું સેવન કરાવે છે ! આવો વિચાર કરવાની સાથે જેમ બને તેમ જલ્દી વિષયવૃત્તિથી વિરામ પામવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ.

રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીનો વિવેકપૂર્વકનો ઉત્તર :

આપણે એ જોઇ ગયા કે ચન્દ્રણખા પોતાના પુત્ર શંબૂકના હણનારને શોધતી આ તરફ આવી હતી, પણ નેત્રાભિરામ રામચંદ્રજીને જોતાં જ વિષયક્રીડા કરવાની ઇચ્છાને તે વિવશ થઇ ગઇ; આથી તેણે નાગકન્યા જેવું કન્યારૂપ પોતાનું બનાવ્યું અને રામચંદ્રજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેણે તદ્દન બનાવટી બિના કહી. બે દીકરાની માતા હોવા છતાં તેણે પોતાની જાતને કુલીન કન્યા તરીકે ઓળખાવી અને પોતે રાવણની બહેન હોવા છતાં પણ અવન્તિના રાજાની પોતે પુત્રી છે એમ કહ્યું. પરંતુ રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી એવા વિચક્ષણ હતા કે તેની કપટકળાને જાણી ગયા. 'જરૂર આ કોઇ માયાવિની છે, નટની માફક વેષધારિણી છે, અને કૂટ નાટક કરીને

આપણને અહીં છેતરવાને માટે આવી છે.' આ પ્રમાણે લાંબો વખત વિચારતાં; પ્રફુલ્લ નેત્રોવાળા રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી એકબીજાના મુખને પરસ્પર જોઇ રહ્યાં. અર્થાત્, તે બન્ને બંધુઓનું મુખ અને આંખો એવી સ્મિતમય બની ગઇ કે જેથી સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકાય કે તેઓ, બંનેય ચંદ્રણખાની કપટકળાને પામી ગયા છે.

આ પછી સ્મિત જ્યોત્સનાના પૂરથી હોઠને વિકસિત કરતા રામચંદ્રજીએ ચન્દ્રણખાને એમ કહ્યું કે,**'सभार्योऽहमभार्यं भज लक्ष्मणम्**। અર્થાત્, હું તો સ્ત્રીથી સહિત છું, માટે સ્ત્રીરહિત એવા લક્ષ્મણની પાસે તું જા ને તેને ભજ !'

જો ચન્દ્રણખાનાં અત્યારે થોડી પણ વિવેકબુદ્ધિ હોત, તો તે જરૂર સમજી જાત કે મારી કપટકળાને આ બંને ભાઇઓ સમજી ગયા છે અને રામચંદ્રજીએ પરોક્ષ રીતે પણ એ જ વસ્તુનું આ ઉત્તરમાં સૂચન કર્યું છે; પરંતુ વિષયાધીન આત્માઓની એવું વિચારવાની શક્તિ જ તે સમયે ગુમ થઇ જાય છે. વિષયની વિવશતાના યોગે જેમ તેઓ કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન ભૂલે છે, તેમ તે વખતે તેમને પોતાના સત્કાર-તિરસ્કારનું પણ ભાન રહેતું નથી. ભલભલા ઘમંડી અને સત્કાર મળ્યા વિના ડગલું પણ નહિ ભરનારા આત્માઓ, જ્યારે તીવ્રપણે વિષયને આધીન બની જાય છે, ત્યારે બીજાઓની પાસેથી સલામ ભરાવનારા તેઓ બીજાને સલામ ભરે છે અને બીજાનો તિરસ્કાર કરનારા તે તુચ્છ પણ આત્માઓનો તિરસ્કાર વેઠે છે. તે વખતે આત્માને પોતાના કુળનો, પોતાની જાતનો કે પોતાના દરજ્જાનો કશો ખ્યાલ રહેતો નથી, પણ દ્રષ્ટિ જ માત્ર વિષય તરફ રહે છે.

ચન્દ્રણખા પણ રામચંદ્રજીના આવા ઉત્તરનો મર્મ સમજી શકતી નથી અને તેથી રામચંદ્રજીના કહેવા મુજબ તે લક્ષ્મણજીની પાસે આવીને પણ, એના જેવી અવન્તિના રાજાની કુલીન કન્યા (?) ને પરણવાની લક્ષ્મણજીને પ્રાર્થના કરે છે. ચન્દ્રણખાની એ પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં લક્ષ્મણજી કહે છે કે; 'તું પહેલાં મારા પૂજ્ય વડીલ બંધુની પાસે ગઇ, એથી તું પણ મારે પૂજ્ય જ થઇ; એટલે હવે બીજી વાતોથી સર્યું !'

સ્ત્રીઓને શીલથી ભ્રષ્ટ કરવાની વાતો સુધારો નથી :

લક્ષ્મણજીએ શું કહ્યું ? આવો ઉત્તર પણ કોને સૂઝે ? લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીની પાસે કઇ રીતે રહેતા હતા ? પોતાના વડીલ બંધુ અને ભાભીની સાથે કઇ રીતે વર્તતા હતા ? એ વસ્તુ પૂર્વના પ્રસંગો જેમણે સાંભળ્યા છે, સાંભળીને યાદ રાખ્યા છે અને યાદ રાખીને વિચાર્યા છે, તેઓ સારી રીતે જાણે છે. પોતાના વડિલ બંધુની પાસે પહેલાં ગઇ, એટલા માત્રથી જ પોતાને માટે તે પૂજ્ય બની ગઇ, એમ લક્ષ્મણજી કઇ વૃત્તિથી માની શકયા હશે ? આજે નાના ભાઇ અને મોટા ભાઇ વચ્ચે કેવો સંબંધ રહે છે ? એક બીજાની કેટલી આમન્યા જળવાય છે ? જ્યાં વિષયવૃત્તિ વધી જાય છે, ત્યાં ધીરે ધીરે વિવેકશક્તિ નષ્ટ થતી જાય છે. બ્રહ્મચર્યનું પાલન મન, વચન અને કાયાથી કરાવું જોઇએ, એને બદલે આજે મન તો પ્રાયઃ ભટકતું રહે; વચનની મર્યાદા નહિ અને કાયા તો સંયોગો ન મળે ત્યાં સુધી, એવી દશા મોટે ભાગે પ્રવર્તે છે.

આજના વિધવા-વિવાહ અને સ્ત્રીસ્વાચ્છન્દ્યના પ્રશ્નોની જડ મુખ્યત્વે વિષયવાસના જ છે. પુરૂષો આમ કરે છે ને તેમ કરે છે, એવું બોલાય અને લખાય છે. પરંતુ એનો હેતુ તો એટલો જ છે ને કે પુરૂષોમાં રહેલી એવી દુર્દશા સ્ત્રીઓમાં પણ લાવવી ? જો એમ ન હોયતો એ વસ્તુને આગળ ધરીને શા માટે સ્ત્રીઓની છૂટની વાતો કરાય છે ? જો અનાચાર ન ગમતો હોત, જો સ્વચ્છંદ ન ગમતો હોત, જો સદાચાર ગમતો હોત અને જો જગતમાંથી દૂરાચાર દૂર થઇ સદાચાર વધે એવી નેમ હોત, તો તો પુરૂષોની ભૂલો હોય તે સુધારવાની વાત થાત. પરંતુ પુરૂષોની માફક સ્ત્રીઓમાં પણ સડો ઘાલવાની વાત ન થાત. એમ કેમ કહેવાય કે, 'પુરૂષો અનેક પત્ની કરી શકે તો સ્ત્રીઓ શા માટે નહિ ? પુરૂષો એક સ્ત્રી મર્યા બાદ ફરી પરણી શકે તો સ્ત્રીઓ શા માટે

નહિ ?' જો કે એમાં અનેક કારણો છે, છતાં પ્રયત્ન એ માટે કેમ નથી થતો કે પુરૂષો એકથી વધુ પત્ની કરી શકે નહિ અને એક સ્ત્રી મર્યા બાદ પુરૂષો ફરી પરણી શકે નહિ.પણ આવો પ્રયત્ન કરવો નહિ અને સ્ત્રીઓને શીલવ્રતથી ભ્રષ્ટ કરનારી વાતોનો પ્રચાર કરવો એ સુધારો તો નથી જ પણ અધમતાની અવધિ છે.

પૂર્વ કાળમાં મર્યાદા સારી રીતે સચવાતી હતી :

આજના કેટલાક ચર્ચાત્મક બનેલા સામાજિક પ્રશ્નો એવા છે કે જે વિષયવૃત્તિમાંથી જન્મ્યા છે. જો સદાચારનો પ્રેમ હોય તો જ્યાં અનાચાર ચાલતો હોય ત્યાંથી અનાચારને દૂર કરવાને માટે પ્રયત્ન કરવાનો હોય કે જ્યાંથી અનાચાર દૂર રહ્યો હોય ત્યાં અનાચાર ઘુસાડવાને માટે પ્રયત્ન કરવાનો હોય ? આજના કેટલાકો તો બીજાના અનાચારને આગળ ધરીને પોતાના અનાચારનો બચાવ કરતા થઇ ગયા છે અને તેથી તેઓ અનાચારથી પાછા હઠવાને બદલે દિન-પ્રતિદિન અનાચારના પૂરમાં વધુ અને વધુ ઘસડાતા જાય છે. પૂર્વકાળમાં એ દશા નહિ હતી. વિષયવૃત્તિની એટલી બધી આધીનતા નહિ હોવાને કારણે જ પૂર્વકાળમાં મર્યાદાઓનું સારી રીતે પાલન થતું હતું.

આતો પ્રાસંગિક વાત થઇ. આપણે એ જોયું કે ચન્દ્રણખાએ ઘણીએ કપટકળા બતાવી, પરંતુ એ અહીં ફાવી શકી નહિ. રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, 'હું તો સ્ત્રીથી સહિત છું માટે સ્ત્રીથી રહિત એવા લક્ષ્મણને ભજ.' અને લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે, 'પહેલાં તું મારા પૂજ્ય વડિલ બંધુની પાસે ગઇ એટલે મારે માટે તું પણ પૂજ્ય છો; માટે હવે બીજી વાત કરીશ નહિ.' આ પ્રમાણે પોતાની યાચનાનું ખંડન થવાથી પોતાની વિષયક્રીડા કરવાની યાચનાનો અસ્વીકાર થવાથી અને પોતાના પુત્રનો વધ થવાથી ચન્દ્રણખા અધિક રોષવાળી બની. જો તેની યાચનાનો સ્વીકાર થયો હોત તો તો તે પોતાના પુત્રના વધને ખમી ખાવાને તૈયાર હતી પણ પોતાની યાચનાનું ખંડન થયું એટલે તેથી અને પુત્રના વધની લાગણી પણ તાજી થઇ એથી ચન્દ્રણખા અધિક રોષવાળી બની. જેમને અત્યાર સુધી તે પ્રાર્થના કરતી હતી, જેમનું મન મનાવવાને માટે જેણે નાગકન્યાના જેવું કન્યારૂપ ધારણ કર્યું હતું અને તદ્દન બનાવટી હકીકત નમ્રપણે જેમને અત્યાર પહેલાં જણાવી હતી તેમણે હવે શિક્ષા કરાવવાની બુદ્ધિ ચન્દ્રણખાના અંતરમાં ઉપસ્થિત થઇ.

ચન્દ્રણખા યુદ્ધ સળગાવે છે :

પણ અહીં તો તે એકલી કાંઇ કરી શકે એમ હતું જ નહિ. આથી પોતાની યાચનાના ખંડનથી અને પુત્રના વધથી અધિક રોષે ભરાએલી ચન્દ્રણખા પાતાલ લંકામાં પાછી ગઇ, અને ત્યાં જઇને શંબૂકના પિતા એટલે કે પોતાના પતિ ખર વિદ્યાધર વગેરેને આવીને તેણે લક્ષ્મણજીએ કરેલા શંબૂકના વધની હકીકત કહી.

આ પછી શું થયું ? તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે ચન્દ્રણખાએ પાતાલ લંકામાં જઇને ખર વિદ્યાધર આદિને લક્ષ્મણજીએ કરેલા શંબૂકના વધની હકીકત જણાવી. આથી જેમ પર્વતને ઉપદ્રવ કરવાને માટે હસ્તિઓ આવે, તેમ રામચંદ્રજીને ઉપદ્રવ કરવાને માટે તેઓ ચૌદ હજાર વિદ્યાધરોની સાથે જ્યાં રામચંદ્રજી આદિ હતા ત્યાં આવ્યા.

જ્યારે આ રીતે ખર આદિ ચૌદ હજાર વિદ્યાધરોની સાથે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે લક્ષ્મણજી વિચાર કરે છે કે મારા અહીં હોવા છતાં પણ શું રામચંદ્રજી આવાઓની સાથે સ્વયં યુદ્ધ કરશે ? અને આ રીતે લક્ષ્મણજીએ રામચંદ્રજીની પાસે ખર આદિની સાથે પોતે જ યુદ્ધ કરવાની યાચના કરી. જોયું, આમાંથી ડગલે ને પગલે ઉત્તમ કુળની અને ઉત્તમ આત્માઓની મર્યાદા જાણવાની મળે છે. આવા પ્રસંગે પણ લક્ષ્મણજીને એમ થાય છે કે હું અહીં હોવા છતાં પણ આવાઓની સાથે પૂજ્ય રામચંદ્રજી યુદ્ધ કરશે ? આવો વિચાર વડિલ બંધુ તરફ કેટલો સદ્ભાવ હોય ત્યારે આવે ? વડિલને નાના ભાઇ તરફ પૂરતી લાગણી હોય અને નાના ભાઇને વડિલ ભાઇ તરફ પૂરતો પૂજ્યભાવ હોય, ત્યાં બે નાના-મોટા ભાઇઓની વચ્ચે પિતા-પુત્રના જેવો સંબંધ ટકે છે અને જ્યાં એ વસ્તુ નથી હોતી ત્યાં એક બીજાને દુશ્મન બનતાં પણ વાર લાગતી નથી. બેમાંથી એક પણ જો પોતાની ફરજ ન ચૂકે તો છેવટ બંનેનું કલ્યાણ થાય, પણ જ્યાં મોટો નાનાના અને નાનો મોટાના દોષ શોધતો બને, ત્યાં પ્રાયઃ બંનેનું અકલ્યાણ થતા વાર લાગે નહિ.

શ્રી જૈન શાસનને પામેલા સૌ સુખી જ થાય :

સંસારમાં પણ જેઓએ સુખપૂર્વક જીવવું હોય તેઓએ શ્રી જૈનશાસનની આ ઉત્તમ મર્યાદાઓનું પાલન કરવું પડે તેમ છે.શ્રી જૈનશાસનને પામેલો સંસાર તજી શકે નહિ અને તેને સંસારમાં રહેવું પણ પડે તો પણ એ સુખી જ થાય છે. પૂર્વના દુષ્કર્મનો ઉદય પણ એ શાંતિથી ભોગવી શકે છે. આજે કુળથી જૈન કહેવાતાઓમાંના કેટલાકના સંસારમાં જે રડારોળ ચાલી રહી છે અને કેટલાકને ઘેર જે ધમાલો ચાલી રહી છે, તે જો તેઓ શ્રી જૈનશાસનને સમજે તો દૂર થયા વિના રહે નહિ. શ્રી જૈનશાસનને પામેલા પિતા અને પુત્ર, પતિ અને પત્ની, સાસુ અને વહુ, નણંદ અને ભોજાઈ, તેમજ ભાઈ-ભાઈ સંસારમાં પણ સુખપૂર્વક જીવી શકે છે.એ જ મર્યાદાના યોગે લક્ષ્મણજીના અંતરમાં આવા વિચારોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

લક્ષ્મણજીએ યુદ્ધ માટે પોતે જ જવાની રામચંદ્રજીની પાસે યાચના કરી, એના ઉત્તરમાં રામચંદ્રજી કહે છે કે, 'હે વત્સ યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાને માટે તું જા ! પણ તારા ઉપર જો કોઈ પણ પ્રકારનું સંકટ આવે, તો મને બોલાવવાને માટે તું સિંહનાદ કરજે !' આ પછી લક્ષ્મણજીએ રામચંદ્રજીની આજ્ઞા ઉચ્ચ સ્વરે સ્વીકારી; અર્થાત્ એ પ્રમાણે આજ્ઞા પામીને તેઓ યુદ્ધ કરવાને માટે ગયા.

[૩૦]

ચંદ્રણખા રાવણને ઉશ્કેરે છે :

આપણે એ જોયું કે રામચંદ્રજીની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરીને લક્ષ્મણજી એક માત્ર ધનુષ્યને જ સાથે લઈને, ખર આદિ વિદ્યાધરોની સાથે યુદ્ધ કરવાને ગયા અને ગરૂડ જેમ સર્પોનો સંહાર કરે છે, તે રીતે તેઓને હણવામાં પ્રવર્ત્યા. તેઓના વધતા જતા યુદ્ધને જોઈને, પોતાના પતિની સેનાના પૃષ્ઠ ભાગમાં સૈન્યની વૃદ્ધિ કરવાને માટે, રાવણની બહેન ચંદ્રણખા રાવણની પાસે ગઈ.

રાવણની પાસે જઈને ચંદ્રણખા પોતાના ભાઈને શું કહે છે, તેનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, આ શ્રી ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના સાતમા પર્વના પાંચમા સર્ગમાં ફરમાવે છે કે, - ખરની પત્ની ચન્દ્રણખા પોતાના પતિના સૈન્યના પાછળના ભાગમાં વૃદ્ધિ કરવાના ઈરાદે પોતાના ભાઈ રાવણની પાસે જઈને કહે છે કે, 'હે ભાઈ ! કોઈ રામ અને લક્ષ્મણ નામના બે અજાણ્યા મનુષ્યો દંડકારણ્યમાં આવ્યા છે : અને તેઓએ તારા ભાણેજ શંબૂકને યમદ્વારમાં પહોંચાડી દીધો છે. એ સમાચાર સાંભળીને પોતાના નાના ભાઈ અને સૈન્યની સાથે તારા બનેવી ત્યાં ગયા છે અને હાલ લક્ષ્મણજીની સાથે યુદ્ધ કરી રહ્યા છે. પોતાના નાના ભાઈ લક્ષ્મણના અને પોતાના બળથી ગર્વિષ્ઠ બનેલ રામ, સીતાની સાથે વિલાસ કરતો યુદ્ધસ્થાનથી દૂર - બીજે બેઠો છે. સીતા, રૂપ અને લાવણ્યની શોભાથી સ્ત્રીઓની સીમા રૂપ જ છે : તેના જેવી નથી તો કોઈ દેવી, નથી તો કોઈ નાગકન્યા કે નથી તો કોઈ માનુષી સ્ત્રી ! તે તો કોઈક જાુદી જ છે ! સર્વ સુર અને અસુરની સ્ત્રીઓની દાસી બનાવનારૂં તેનું રૂપ ત્રણ લોકમાં અનુપમ છે અને તે રૂપ ખરેખર વાણીથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી. આ સમુદ્રથી બીજા સમુદ્ર પર્યંત આજ્ઞા છે જેની એવા હે બાંધવ ! ભૂતલ ઉપર જે જે કોઈ રત્નો છે, તે સર્વ રત્નો તારે જ માટે યોગ્ય છે; માટે રૂપસંપત્તિ વડે દ્રષ્ટિઓને અનિમિષ બનાવવાના કારણરૂપ આ સ્ત્રીરત્નને તું ગ્રહણ કર : જો તું તેને ગ્રહણ નહિ કરે તો તો મારે કહેવું જોઈએ કે તું રાવણ જ નથી !' આ પ્રમાણે ચન્દ્રણખાએ રાવણની વિષય અને કષાયની વૃત્તિઓને ઉત્તેજીત કરી.

ચન્દ્રણખા રાવણની બ્હેન થાય છે : એક બ્હેન ભાઈની સાથે કઇ રીતે વાત કરી શકે એનો તો અત્યારે ચન્દ્રણખાએ જાણે કે ખ્યાલ જ તજી દીધો છે; કારણ કે ચન્દ્રણખાનું પોતાનું જ અંતર અત્યારે વિષય અને કષાયની ભયંકર વાસનાઓથી એવું ભયંકર બની ગયું છે કે તેના કારણે એ વિવેકનું ભાન ભૂલી છે. પોતાના પતિની પાસે અને પોતાના ભાઈની પાસે એ માત્ર શંબૂકના વધની જ હકીકતને આગળ ધરે છે; કારણ કે એનાથી પોતાની વિષયયાચનાના ખંડનની વાત કહી શકાય એમ નથી. ખરેખર, વિષયના પાશમાં સપડાએલા આત્માઓના હૃદયથી દશા જ કોઇ વિચિત્ર હોય છે : અન્યથા, એક બ્હેન પોતાના ભાઈની સાથે આવા પ્રકારની વાત કરી જ કેમ શકે ? પરંતુ ચન્દ્રણખા કેટલી અધમ મનોદશાવાળી છે, તે અગાઉના દંડકારણ્યમાં બનેલા પ્રસંગમાં આપણે વિચારી ગયા છીએ.

પહેલાં તો ચન્દ્રણખાએ રાવણને કહ્યું કે, 'કોઇ રામ અને લક્ષ્મણ નામના બે અજાણ્યા મનુષ્યો દંડકારણ્યમાં આવ્યા છે : અને તેઆએ તારા ભાણેજ શંબૂકને યમદ્વારમાં પહોંચાડી દીધો છે.' પરંતુ આટલી જ વાત કરીને તે થોભતી નથી : તેને કદાચ લાગ્યું હશે કે, આટલા માત્રથી મારા ભાઈ રાવણને અસર નહિ થાય : આથી તે બીજી વાત કરે છે. રાવણ પોતાના બળ માટે ખૂબ ગર્વ ધરાવનારા હતા, એ તો રાવણની દિગ્‌વિજય વગેરેની હકીકતો ઉપરથી જણાઇ આવે છે. એટલે જ ચન્દ્રણખા રાવણને એમ કહે છે કે, 'તારા બનેવીની સાથે લક્ષ્મણ યુદ્ધ કરી રહ્યા છે અને રામ તો પોતાના નાના ભાઇના બળથી ગર્વિષ્ઠ બનીને યુદ્ધસ્થાનથી બીજે સીતાની સાથે વિલાસ કરતા બેઠા છે.' આવાં વચનોથી બળવાન હોવા સાથે બળનો ગર્વ ધરાવનારા આત્માઓ સહેજે ઉશ્કેરાય તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

રાવણને એમ થઇ જાય કે એ બે જણ એવા તે કેવા બળવાન હશે કે ચૌદ ચૌદ હજાર વિદ્યાધરોના લશ્કરની સાથે એક ભાઇ લડે અને બીજો ભાઇ દૂર બેઠો મોજ કરે ! તેમજ એવા ગર્વધારીઓને એમ પણ થાય કે એવાનો ગર્વ ઉતારવો જોઇએ ! ચન્દ્રણખા આ રીતે રાવણની માત્ર કષાયવૃત્તિને જ ઉશ્કેરીને સંતોષાતી નથી ! આના પછી તે એક ભયંકર યુકિત અજમાવે છે. વિવેકશીલા બ્હેન તરીકે જે શબ્દો ન ઉચ્ચારી શકાય, અરે ! એવા શબ્દો બીજું કોઇ કહેતું હોય તો પણ લજ્જાવતી બ્હેન ત્યાંથી ખસી જાય એવા શબ્દો ચન્દ્રણખા રાવણને કહે છે. મહાસતી સીતાજી તરફ રાવણ દુષ્ટબુદ્ધિથી આકર્ષાય અને તે જો સીતાજીને ઉપાડી લાવે તો પોતાની યાચનાના કરેલા ખંડનનો બદલો વાળી શકાય, પોતાની વૈર વાળવાની ઇચ્છા તૃપ્ત થાય, એ જ ઇરાદાથી કદાચ ચન્દ્રણખા રાવણને કહે છે કે, 'સીતા રૂપ અને લાવણ્યની શોભાથી સ્ત્રીઓની સીમા જ રૂપ છે : કોઇ દેવી, નાગકન્યા કે માનુષી સ્ત્રી તેના જેવી નથી, તે તો સર્વથી જાુદી જ છે; તેમ જ તેનું રૂપ એવું અનુપમ અને વાણીથી અવર્ણનીય છે કે સર્વ સુર અને અસુરની સ્ત્રીઓને દાસી બનાવે.' આ પ્રમાણે કષાયવૃત્તિ અને વિષયવૃત્તિને ઉશ્કેરવાનો પૂરતો પ્રયત્ન કર્યા બાદ, જાણે કે રખે રાવણને એમ થાય કે 'બધું સાચું, પણ એને લેવાનો આપણને હક્ક શો ?' એથી જ કદાચ એવો વિચાર પણ રાવણને આવે નહિ અને આવ્યો હોય તો ટકે નહિ એ માટે ચન્દ્રણખા રાવણને એમ કહે છે કે, 'આ સમુદ્રથી બીજા સમુદ્ર પર્યન્ત આજ્ઞા કરી શકનાર હે બાંધવ ! ભૂતલ ઉપર જેટલાં રત્નો છે તે સર્વ રત્નો તારે માટે જ યોગ્ય છે : માટે રૂપ સંપત્તિવડે દૃષ્ટિઓને અનિમિષ - સ્થિર બનાવવાના કારણરૂપ આ સ્ત્રીરત્નને તું ગ્રહણ કર.' અને આટલું કહ્યા પછીથી પણ છેલ્લે જતાં રાવણને ઉશ્કેરવાનો છેલ્લો પ્રયત્ન કરતાં ચન્દ્રણખા રાવણને કહે છે કે, 'જો તું એને (સીતાને) ગ્રહણ નહિ કરે તો તો તું રાવણ જ નથી.'

રામચંદ્રજીનું ઉગ્ર તેજ રાવણને થંભાવી દે છે :

ચન્દ્રણખાએ આ આખી હકીકત એવા શબ્દોમાં રજૂ કરી છે કે રાવણ જેવા એ સાંભળીને ઉશ્કેરાઇ જાય, ત્યાં જવાને તૈયાર થઇ જાય અને સીતાજીને ઉપાડી લાવવાને તત્પર બની જાય એ અસ્વાભાવિક નથી. માત્ર

વિચારવાનું તો એટલું જ છે કે એક આત્મા પડતીના માર્ગે પડયા પછી કેટલી અધમ કક્ષાએ પહોંચી જાય છે ? આજે પણ એવા ઘણા જોવાય છે કે જેઓ પોતાની દુષ્ટ દાનતો બર નહિ આવવાથી સજ્જનોને પણ દુર્જન તરીકે ચીતરવાની ધૃષ્ટતા સેવે છે. જેમનું લૂણ એમની નસોમાં વહેતા વહેતા રક્તમાં ભળેલું છે, તેમને અનેક પ્રકારે રંજાડે છે. કેવળ સ્વાર્થ સાધવામાં મશગુલ અને પેટભરા પત્રકારોના જીવનોમાં તમે જુઓ તો મોટે ભાગે આ જ દશા જોવાય છે. તેમનો સ્વાર્થ સરે નહિ, તેમને લાંચો મળે નહિ એટલે ખોટી હકીકતો જાહેર કરે, અછતા આક્ષેપો કરે, એવી રીતે દમદાટીથી પૈસા કઢાવવાને મથે, પણ એક માત્ર સત્યને જ વળગી રહેનારાઓને તેવા પાપાત્માઓની કશી દરકાર હોય જ શાની ?

ચન્દ્રણખાએ પણ અહીં એવોજ વેષ ભજવ્યો છે. રામચંદ્રજીને તદ્દન ખોટી હકીકત જણાવી, વિષયવાસનાના યોગે પરણવાની પ્રાર્થના કરી; લક્ષ્મણજીની પાસે પણ એવી યાચના કરી; પરંતુ એ યાચના ન સ્વીકારાઇ એથી એણે પોતાના પતિને યુદ્ધ કરવાને મોકલ્યા અને અહીં રાવણની પાસે આવીને વિષય કષાયની વૃત્તિઓને ઉશ્કેરવાનો પૂરતો પ્રયત્ન કર્યો. લજ્જા, મર્યાદા અને વિવેકનું ભાન ભૂલીને એણે રાવણની પાસે પરસ્ત્રીને પોતાની બનાવવાની હકીકત જણાવી.

પુષ્પક વિમાનમાં :

રાવણ ઉપર ચન્દ્રણખાના શબ્દોએ ધારી અસર ઉપજાવી. ચન્દ્રણખાનાં વચનોને સાંભળીને, તત્કાળ રાવણ પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેઠા અને તેને આજ્ઞા કરી કે, 'હે વિમાનરાજ ! જ્યાં જાનકી છે ત્યાં તું ત્વરાથી જા !' પુષ્પક વિમાન ત્યાંથી જ્યાં સીતાદેવી હતાં ત્યાં જવાને માટે ત્વરિત ગતિથી ઉપડયું. એ વિમાનની ત્વરિત ગતિને વિશેષણ આપતાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, **'स्पर्धयेव दशग्रीवमनसः ।'** રાવણના મનની સાથે જાણે કે તે વિમાન સ્પર્ધા કરતું હતું : અર્થાત્, સીતાજીને જોવા માટે ઉત્કંઠિત થયેલું રાવણનું મન જેટલા વેગથી જવાને તલસતું હતું, એથી પણ અધિક વેગપૂર્વક એ વિમાન રાવણને સીતાજી પાસે લઇ જઇ રહ્યું હતું.

શ્રી રામચંદ્રજીનું ઉગ્ર તેજ :

આ રીતે રાવણ પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને ત્વરાથી દંડકારણ્યમાં જ્યાં સીતાજી હતાં ત્યાં આવી તો પહોંચ્યા. પરંતુ રામચંદ્રજીની પાસે રહેલાં સીતાજીને ઉપાડી જવાં; એ કાંઇ રમત - વાત તો થોડી જ હતી ? કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, તે પ્રસંગે રાવણની જે દશા થઇ તેનું વર્ણન કરતા ફરમાવે છે કે,

''द्रष्ट्वाऽपि रामादत्युग्रतेजसो दशकन्धरः । विभाव्य दूरे तस्थौ च, व्याघ्रो हुतवहादिव ॥१॥''

સીતાજીની પાસે રહેલા ઉગ્ર તેજવાળા રામચંદ્રજીને જોતાંની સાથે જ, રાવણ ભય પામીને, અગ્નિથી જેમ વાઘ ભય પામીને દૂર ભાગે, તેમ જઇને ઉભા રહ્યા; અર્થાત્, આવતી વખતે રાવણનો જેટલો મનોવેગ હતો તેટલો ઠંડો પડી ગયો; કારણકે રામચંદ્રજીના ઉગ્ર તેજને જોતાં જ તેઓને દૂર જઇને થંભી જવું પડયું.

હવે રાવણ વિચાર કરે છે કે જ્યાં સુધી આવા ઉગ્ર તેજવાળા રામચંદ્રજી સીતાજીની પાસે હોય, ત્યાં સુધી સીતાજીનું હરણ થઇ શકે નહિ; અને હરણ કરવું છે એ ચોક્કસ : એટલે સ્થિતિ તો જાણે એવી થઇ પડી છે કે એક તરફ વાઘ અને બીજી તરફ નદી ! વાઘ ફાડી ખાય અને નદી ડૂબાવી દે, તેમ રામચંદ્રજી પાસે હોય અને સીતાજીનું રાવણ હરણ કરવા જાય તો તેમના ઉગ્ર તેજની પાસે તે ટકી શકે એમ નથી, અને જો હરણ કર્યા વિના પાછા જ જાય તો મન માને નહિ અને પોતાની ઇજ્જત ઘટે ! એટલે હવે દશા તો એવી થઇ કે જાણે એક તરફ જાય તો વાઘ ખાઇ જાય અને બીજી તરફ જાય તો નદી ડૂબાવી દે ! આથી વિચારે છે કે હવે કરવું શું ?

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા રાવણે, પોતે પૂર્વે સિદ્ધ કરેલી અવલોકની નામની વિદ્યા સ્મરી : આથી તરત જ તે વિદ્યાદેવી, દાસીની માફક અંજલિ જોડીને ત્યાં રાવણની સમક્ષ આવી; એટલે રાવણે તે અવલોકની નામની વિદ્યાદેવીને આજ્ઞા કરી કે, ''સીતાનું હરણ કરવામાં તું મને સહાયતા કર !'' પરંતુ દેવીમાંય એટલી શકિત તો જોઇને ને ? ઉગ્ર પુણ્યશાલીના ઉગ્ર તેજ પાસે દેવ-દેવીઓની શકિત પણ અકિંચિત્કર બની જાય છે : ઉગ્ર પુણ્યનું ઉગ્ર તેજ સામાની શકિત હરી લે છે; ઉગ્ર પુણ્યશાળીનો ઉગ્ર તેજનો પ્રભાવ જેવો તેવો હોતો નથી.

અવલોકનની વિદ્યાએ રાવણને શું કહ્યું ?

અવલોકની નામની વિદ્યાદેવીને રાવણે જ્યારે એમ કહ્યું કે, 'સીતાનું હરણ કરવાના કાર્યમાં તું મને સહાયતા કર !' ત્યારે તેના ઉત્તરમાં અવલોકની વિદ્યાદેવી રાવણને કહે છે કે, 'વાસુકિ નાગના મસ્તક ઉપર રહેલું રત્ન લેવું એ સહેલું છે, પણ દેવ અને દાનવોને માટે પણ રામચંદ્રજીની પાસે રહેલ સીતાજીને ગ્રહણ કરવાં એ સહેલું નથી'... અર્થાત્ - તે અવલોકની વિદ્યાદેવી સ્પષ્ટ ભાષામાં કહે છે કે, 'રામચંદ્રજીની પાસે રહેલ સીતાજીને ગ્રહણ કરવાને માત્ર હું જ અસમર્થ છું એમ નહિ, પરંતુ કોઇ દેવ કે દાનવ, રામચંદ્રજીની પાસે રહેલ સીતાજીને ગ્રહણ કરી શકે તેમ નથી.''

પરંતુ આટલું કહ્યા પછીથી અવલોકની નામની વિદ્યાદેવી કહે છે કે એક ઉપાય છે કે જેના યોગે રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજીની પાસે જાય; તે ઉપાય એ છે કે, જ્યારે લક્ષ્મણજી યુદ્ધ કરવાને ગયા, ત્યારે તે બંને વચ્ચે સિંહનાદનો સંકેત થયો હતો : જો એ મુજબ સિંહનાદ કરવામાં આવે, તો રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજીની પાસે જાય અને પછીથી સીતાજીનું હરણ થઇ શકે, જ્યારે અવલોકની દેવીએ આ ઉપાય બતાવ્યો, એટલે સીતાદેવીના અર્થી બનેલા રાવણે કહ્યું કે, 'એમ કર !' રાવણે આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરવાથી, અવલોકની દેવીએ ત્યાંથી દૂર જઇને, સાક્ષાત્ લક્ષ્મણજીના જેવો જ સિંહનાદ કર્યો.

સાક્ષાત્ લક્ષ્મણજીએ જ જાણે કર્યો હોય એવા સિંહનાદને સાંભળીને રામચંદ્રજી સંભ્રમ પામ્યા અને વિચારવા લાગ્યા કે, 'હસ્તિમલ્લ સમા મારા નાના ભાઇ જેવો જગત્માં બીજો કોઇ પ્રતિમલ્લ નથી; જગત્માં એવો કોઇ પુરૂષ હું જોતો નથી, કે જે મારા નાના ભાઇ લક્ષ્મણજીને સંકટમાં પાડી શકે; છતાં તેના સંકટના સંકેત રૂપ સિંહનાદ અહીં સંભળાય છે !'

આ પ્રમાણે તર્ક-વિતર્કમાં ઉદાર મનવાળા રામચંદ્રજી જ્યારે વ્યગ્ર બન્યા છે, ત્યારે લક્ષ્મણજી તરફના વાત્સલ્યથી પ્રેરાઇને સીતાજી કહે છે કે, 'હે આર્યપુત્ર ! વત્સ લક્ષ્મણ સંકટમાં આવી પડેલ હોવા છતાં પણ આપ ત્યાં જવામાં કેમ વિલંબ કરો છો ? માટે વિલંબ ન કરો; જલ્દી જાવ; અને લક્ષ્મણજીનું રક્ષણ કરો !'

આ શબ્દો કોણ કહે છે ? સીતાજી ! સીતાજી લક્ષ્મણજીનાં શું થાય ? ભાભી ? ભાભી એટલે ? પરાયા ઘેરથી આવેલું માણસ ! કઇ સ્થિતિમાં આ કહેવાય છે ? ભયંકર દંડકારણ્યમાં સીતાજીની જગ્યાએ આજની કોઇ ભાભી હોત તો અત્યારે શું કહેત ? સીતાજી પોતાનો તો વિચાર જ કરતાં નથી, અને કહે છે કે, 'વત્સ લક્ષ્મણ સંકટમાં આવી પડયા છે, છતાં ત્યાં જવામાં આપ વિલંબ કેમ કરો છો ? જલ્દી જાવ અને એમનું રક્ષણ કરો ?' આ શબ્દો દીયર તરફના વાત્સલ્યભાવથી કહેવાયા છે. આજના કેટલાંક કુટુંબોમાં તો એ દશા છે કે ભાભીના પગલાં ઘરમાં થાય એટલે નાના કે મોટા ભાંઇનાં પગલાં ટળવા માંડે ! આજે ભાભી એટલે પરાયા ઘરનું માણસ, આવી વિચારદશા શાથી ઉત્પન્ન થઇ ? દીયર અને ભોજાઇને માતા અને પુત્ર જેવો વાત્સલ્યભર્યો સંબંધ કાં ન હોય ? આજે તો ભાભીને દીયરને કોઇ વસ્તુ આપવી ન હોય એ માટે ઘરમાં વસ્તુઓ સંતાડાય છે ! તમારા સંસારની કયાં વાત થાય એવી છે ? મોટે ભાગે દીયર અને ભાભી, બંને એવી રીતે વર્તે છે કે કદી દીયરના હૈયામાં સદ્ભાવ અને ભાભીના હૈયામાં વાત્સલ્યભાવ પ્રગટે નહિ.

જૈનોના આચારોનો અને વિચારોનો જોટો મળે નહિ :

આવી સ્થિતિ આવવાના કારણ વિષે તમે કદિ વિચાર્યું છે ? જૈનકુળમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરૂષોની આવી હીન દશા હોય, તે ઓછા દુઃખનો વિષય છે ? જૈનકુળના સંસ્કાર બરાબર જીવતા ને જાગતા હોય, તો આવી સ્થિતિ આવે ખરી ? શ્રી જિનેશ્વરદેવના ઉપાસક, નિર્ગ્રંથ ગુરૂઓના સેવક અને અનંત જ્ઞાનીએ ઉપદેશેલા ધર્મના પાલક જૈનો તો સંસારમાં પણ એવી રીતે જીવનારા હોવા જોઇએ કે જેના જીવનની રહેણી કહેણી જોઇને ઇતરોને પણ એમ થઇ જાય કે જૈનો એટલે તો જૈનો જ, એના આચારો અને વિચારોને કોઇથી પહોંચી શકાય નહિ; બીજે એનો જોટો મળે નહિ !

આજે તમારા સંસાર ઉપરથી, આજે તમારા જીવન ઉપરથી, આજે તમારા આચાર અને વિચાર ઉપરથી, જો કોઇ જૈનધર્મના દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો કયાસ કાઢે, તો તેમને એમ લાગે છે ખરૂં કે કોઇ એમ કહી શકે કે જૈનોના દેવ તો શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા છે ? જૈનોના ગુરૂ નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓ છે ? જૈનોનો ધર્મ સંસારથી મુક્ત કરી મોક્ષે પહોંચાડનારો છે ? જો ના, તો સમજવું જોઇએ કે સંસાર-રસિક આત્માઓ પોતાનાં પાપોના યોગે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મને પણ લજવનારા નિવડે છે, માટે જે જે જૈનો એવા હોય તેઓએ સાચા જૈનો બનવાની તૈયારી કરવી જોઇએ; જો બધાં જૈનકુળો વાસ્તવિક જૈનકુળો બને, તો જૈનોનો સંસાર રેઢીયાળ, કંગાળ અને સંસ્કારહીણો ન જ રહે !

આતો દીયર-ભોજાઇની વાત છે. પરંતુ આજે તો માતા-પિતા અને પુત્રનો પરસ્પર સંબંધેય કયાં વખાણવા જેવો છે ? જો કે એક યા બીજા કારણને આગળ ધરીને દીક્ષાના વિરોધીઓ એમ કહે છે કે, 'માતા-પિતાની આજ્ઞા વિના કોઇને પણ દીક્ષા આપી શકાય જ નહિ !' પરંતુ એવી વાતો કરનારાઓની દશા જાણો છો ? ભોળી દુનિયા તો એ વાંચીને એમ જ ધારે કે, આવું લખનારમાં માતાપિતાની ભક્તિના તો જાણે ભંડાર જ ભર્યા હશે ! પરંતુ એ બિચારાઓને કયાંથી ખબર હોય કે અવું લખનારા કેટલાએ માતાપિતાને ઠોકરે મારીને ઘર બહાર કાઢયા છે ! એવું એવું લખનારા કેટલા એ બૈરીની વાતો માનીને માતાપિતાને રઝળતાં બનાવ્યાં છે ! એવું એવું લખનારા કેટલાએ વૃદ્ધ માતાપિતાને ટુકડો રોટલો આપવાની પણ આનાકાની કરી છે. પોતાની સ્વચ્છંદતાને આધીન થઇ, વિષયવૃત્તિને આધીન થઇ, એવું લખનારા કેટલાએ માતાપિતાથી જૂદા નીકળ્યા છે અને માતા પિતા કયાં સડે છે એની પણ તેઓએ દરકાર કરી નથી. જ્યારે દીક્ષાનો વિરોધ કરવાના ઇરાદાથી જ માતાપિતાની વાત અહીં આગળ ધરાય છે.

દરેક જૈન જ્યાં સુધી સંસારમાં હોય ત્યાં સુધી માતાપિતાની તેણે ભક્તિ કરવી જ જોઇએ અને ધર્મઘાતક નહિ એવી માતાપિતાની આજ્ઞાઓને જરૂર માથે ચઢાવવી જોઇએ. પરંતુ સ્વાર્થ, મોહ અને મમત્વને આધીન થઇને અજ્ઞાનવશ, ધર્મઘાતક આજ્ઞા જો માતાપિતા કરે, ત્યારે કલ્યાણાર્થીને ન છૂટકે એ આજ્ઞાઓને અમાન્ય કરવી પડે છે. એ આજ્ઞાઓ ન મનાય તો પણ એ માતાપિતાનો તિરસ્કાર તો ન જ કરે. બાકી સોળ વર્ષની ઉંમર પછી માતાપિતા ના પાડે એથી જ સંસારમાં પડ્યા રહેવું અને સંયમ ન જ લેવું એમ શ્રી જૈનશાસન કહેતું નથી. મૂળ વાત તો એ છે કે જૈનકુળના સાચા સંસ્કારો ભૂંસાયા છે એનો જ એ પ્રતાપ છે કે કેટલાંક જૈનકુળોનો સંસાર ભયંકર અધોગતિએ પહોંચ્યો છે.

હવે સીતાજીએ જ્યારે રામચંદ્રજીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, જલ્દી જઇને લક્ષ્મણજીનું રક્ષણ કરો, એટલે અને સિંહનાદથી પ્રેરાઇને રામચંદ્રજી શુકનને પણ નહિ ગણકારતાં ત્વરાથી લક્ષ્મણજીની તરફ જવાને નીકળ્યા.

[૩૧]

સીતાદેવીનું અપહરણ કરી રાવણ આકાશમાર્ગે :

આપણે એ જોઇ ગયા કે અવલોકની વિદ્યાદેવીએ સહાય કરવાથી ઉગ્ર તેજવાળા રામચંદ્રજી સીતાજીથી દૂર ગયા એટલે રાવણને હવે તક મળી ગઇ. તરત જ રાવણ પુષ્પક નામના વિમાનમાંથી નીચે ઉતર્યા અને રૂદન કરતાં સીતાદેવીને પુષ્પક વિમાનમાં બેસાડવા લાગ્યા. સીતાદેવીને રૂદન કરતાં સાંભળીને સાધર્મિક તરીકે જેને સાથે લીધેલ છે તે જટાયુ પક્ષી 'હે સ્વામિની ! આ હું (આવી પહોંચ્યો) છું, માટે આપ ભય પામશો નહિ'' એમ સીતાદેવીને કહ્યા પછીથી ''હે નિશાચર ! તું ઉભો રહે ! ઉભો રહે !'' આ પ્રમાણે રોષથી રાવણને કહેતો તે દૂરથી રાવણની તરફ દોડયો અને રાવણ ઉપર જટાયુ પક્ષીએ આક્રમણ કર્યું; અને પોતાની ચાંચ તથા નખોના તીક્ષ્ણ અગ્રભાગો વડે તે જટાયુ નામના મહાપક્ષીએ રાવણના ઉરઃસ્થળને એવું તો ઉઝરડી નાખ્યું કે જાણે હળથી ખેડાએલી ભૂમિ જોઇ લો. અર્થાત્ અણીયાળાં હળો જેમં ખેતીની ભૂમિને એમાં પેસીને ખોદી નાંખે છે, તેમ એ મહાપક્ષીએ પોતાની ચાંચ અને નખોના તીક્ષ્ણ અગ્રભાગો વડે કરીને રાવણના ઉરઃસ્થળને ઉઝરડી નાખ્યું. રાવણ જેવો કાંઇ આ સહન કરી લે ? રાવણે આથી ક્રોધમાં આવીને દારૂણ ખડ્ગવડે તે પક્ષીની પાંખોને છેદીને તેને પૃથિવીતલ ઉપર પાડી દીધો.

લક્ષ્મણજી પહેલેથી યુદ્ધ કરવાને ગયા હતા : રામચંદ્રજી બનાવટી સિંહનાદથી અને સીતાદેવીની પ્રેરણાથી યુદ્ધભૂમિ તરફ ગયા; તથા આ રીતે જટાયુ પક્ષીનો પણ રાવણે ઘાત કર્યો; એટલે હવે અહીંથી સીતાદેવીને ઉપાડી જતાં રાવણને રોકનાર કોઇ રહ્યું નહિ; આથી હવે નિઃશંક થઇને સીતાદેવીને પુષ્પક વિમાન ઉપર ચડાવીને, જેના મનોરથ લગભગ પૂર્ણ થયા છે, એવા રાવણે ત્વરાથી આકાશમાર્ગે ચાલવા માંડયું.

જટાયુ મહાપક્ષીએ સીતાદેવીને બચાવવા અને સીતાદેવીનું હરણ કરી જતા રાવણને અટકાવવા માટે બનતું કર્યું, શક્તિ ઉપરાંતનું સાહસ ખેડયું, પોતાનો જીવ આપ્યો, પછી સીતાદેવીને રાવણ ઉપાડી જઇ શકયા. એક પક્ષી પણ કેટલો કૃતજ્ઞ હોય છે ? જેનામાં આટલી પણ કૃતજ્ઞતા ન હોય, તેવા માણસમાં માણસાઇ છે એમ કેમ મનાય ? આજે તો 'ગરજ સરી એટલે વૈદ્ય વૈરી' - એ કહેવતને ચરિતાર્થ કરનારા કેટલાય જોવાય છે. સ્વાર્થ સાધવાને માટે, પોતા ઉપર આવેલી આપત્તિ ટાળવાને માટે શરણ શોધી, સ્વાર્થ સર્યા બાદ દુશ્મન બનનારાઓનો કયાં તોટો છે ? કેટલાક તો એવા અધમ આત્માઓ હોય છે કે ઉપકારને ભૂલી, દુશ્મનનો દુશ્મન મિત્ર બને તેમ દુશ્મનોની પડખે ઉભા રહી, પોતાની અધમતા વમ્યા કરે ! પરંતુ સાચા ઉપકારીઓને તો તેવા દુષ્ટ હૃદયના પામરોની એ કૃતઘ્નતા તરફ ક્રોધ નથી ઉપજતો, પરંતુ દયા જ ઉપજે છે ! આમ છતાં પણ જેમ કૃતજ્ઞતા એ મોટો ગુણ છે, તેમ કૃતઘ્નતા એ મોટો દુર્ગુણ છે.

કેવળ સ્વાર્થ તરફ જોનારા, પરમાર્થવૃત્તિથી પરવારેલા અને અનેક પ્રકારનાં છળ સેવી સ્વાર્થ સાધવાની જ પ્રવૃત્તિમાં મશગુલ રહેનારાઓમાં કૃતજ્ઞતાનો ગુણ હોઇ શકતો નથી. જે આત્માઓ કૃતજ્ઞ હોય છે, તેઓ ગંભીર અને વિશાળ હૃદયના હોય છે, જ્યારે જે આત્માઓ કૃતઘ્ન હોય છે તેઓ તુચ્છ અને મલીન હૃદયના હોય છે; આથી જ કૃતઘ્નો પોતાના ઉપરના ઉપકારનો બદલો વાળી શકતા નહિ હોવાથી, ઘણી વાર ઉપકારીઓના અછતા પણ દોષો ગાવાનો અધમ ધંધો પણ કરે છે જ્યારે કૃતજ્ઞો, કરેલા ગુણને નહિ ભૂલતાં હોવાથી ઉપકારી માટે પોતાનું સર્વસ્વ ત્યજે છે; એ જ હેતુથી જટાયું પક્ષી પોતાના ઉપરના ઉપકારને નહિ ભૂલતાં, સીતાદેવીને બચાવવા જાય છે અને એમ કરતાં પોતાનું જીવન પણ ગુમાવી બેસે છે.

હવે જ્યારે બીજું કોઇ બચાવનાર નથી અને પુષ્પક વિમાનમાં બેસાડીને સીતાદેવીને રાવણ આકાશમાર્ગે નિઃશંક થઇને ઉપાડી જાય છે, તે વખતની સીતા દેવીની કરૂણ સ્થિતિનું બ્યાન આપતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

"हा नाथ विद्विषन्माथ, राम ! हा वत्स लक्ष्मण ! । हा तातपादा ! हा भ्रात-र्भामंडल महाभुज ॥१॥"
"सीता ह्रियतेऽनेन, काकेनेव बलिश्छलात् । एवं सीता रुरोदोच्चै, रौदयंतीव रोदसीम् ॥२॥"

"શત્રુઓનું મથન કરનારા હે રામચંદ્રજી ! હે વત્સ લક્ષ્મણ ! હે પૂજ્ય પિતાશ્રી ! અને હે મહાભૂજ ભાઈ ભામંડલ ! છળથી બલિને જેમ કાગડો ઉપાડી જાય, તેમ આ રાવણ તમારી સીતાને હરી જાય છે ! આ પ્રમાણે સીતાદેવી ભૂમિને અને આકાશને રોવડાવતાં હોય તેમ ઉચ્ચ સ્વરે રોવા લાગ્યાં. અર્થાત્ એ રૂદન એવું કારમું અને કરૂણાજનક હતું કે જેથી એની અસરથી ભૂમિ અને આકાશ જાણે રોવા લાગ્યાં હતાં !"

રત્નજટી ખેચર સહાયે આવે છે :

રૂદન કરતાં કરતાં પણ સીતાદેવી રાવણ જેવા ત્રણ ખંડના માલિકને કાગડાની ઉપમા આપે છે અને કહે છે કે, કાગડો જેમ બલિને ઉપાડી જાય, તેમ છળથી આ રાવણ મને ઉપાડી જાય છે. સીતાદેવીને આજના કહેવાતા ભાષાસૌષ્ઠવનું ભાન નહિ હોય, કેમ ? પરંતુ નહિ, આવા કઠોર શબ્દો વસ્તુતઃ ઉચ્ચારાતા નથી પણ ઉચ્ચારાઈ જાય છે. અત્યારે એ માને છે કે, પોતાનું સર્વસ્વ હરાઈ રહ્યું છે અને તેથી કઠોર શબ્દપ્રયોગ થાય જ ! આજ રીતે શાસનના હીરને હણનારાઓને માટે, સ્વાર્થ ખાતર શાસનહિતને છેહ દેનારાઓને માટે, જાતનાં માનપાનમાં શાસનને ભૂલનારાઓને માટે અને અહંકારમાં ભાન ભૂલી સત્પ્રવૃત્તિથી ચૂકી દુષ્ટ પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થનારાઓને માટે, જેમના અંતરમાં શાસન વસ્યું છે તેઓ, યથાસ્થિતિ વસ્તુસ્થિતિને દર્શાવવાને માટે સમજપૂર્વક જે કાંઈ બોલે છે, તે દ્વેષથી નથી બોલાતું, પરંતુ શાસનના અવિહડ રાગથી જ એમ બોલાય છે ! શાસન પ્રત્યે જેનામાં રાગ હોય, જેને શાસનની મમતા જાગી હોય, અને જેનામાં શાસનનું સેવકપણું પરિણમ્યું હોય, તેનાથી શાસનદ્રોહના પ્રસંગે એવું બોલાઈ જાય !

આ પ્રમાણે રૂદન કરતાં સીતાજીને રાવણ લઈ જાય છે, ત્યાં માર્ગમાં અર્કજટીના પુત્ર રત્નજટી ખેચરે સીતાદેવીના એ રૂદનને સાંભળ્યું, અને એ સાંભળીને તેણે એ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે, **"नूनं रामस्य पत्न्यसौ ।"** જરૂર, આ રૂદન કરનાર બીજું કોઈ નહિ, પરંતુ રામચંદ્રજીનાં પત્ની સીતાજી છે. વધુમાં તે રત્નજટી ખેચરે એવો પણ વિચાર કર્યો કે, 'વળી આ શબ્દ સમુદ્ર ઉપર સંભળાય છે એથી, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને છેતરીને, આ સીતાદેવી રાવણ વડે હરાય છે !' આ પછીથી - 'સ્વામી ભામંડલના ઉપર હું આજે ઉપકાર કરૂં' એવી ઉત્પન્ન થઈ છે બુદ્ધિ જેનામાં એવો તે રત્નજટી ખેચર, ખડ્ગને ખેંચીને રાવણને આક્ષેપ કરતો તેના તરફ દોડયો. અર્થાત્ - પોતાના સ્વામી ભામંડલ ઉપર, સીતાદેવીને બચાવીને ઉપકાર કરવાની ભાવનાથી, રત્નજટી ખેચર ખડ્ગ ખેંચી યુદ્ધનું આહ્‌વાન કરતો રાવણ તરફ દોડયો : પણ એનું રાવણ જેવાની પાસે કેટલું ગજું ?

પણ યુદ્ધને માટે આહ્‌વાન કરતા રત્નજટી ખેચરને રાવણે હસી કાઢયો અને પોતાની વિદ્યાના સામર્થ્યથી તત્કાળ રત્નજટી ખેચરની સઘળી વિદ્યાને તેણે હરી લીધી; આથી જેની વિદ્યા હરાઈ છે એવો રત્નજટી ખેચર, છેદાએલી પાંખોવાળા પક્ષીની જેમ કંબૂદ્વીપ ઉપર પડયો અને ત્યાં કંબૂશૈલ ઉપર ચઢીને તે રત્નજટી ખેચર રહેવા લાગ્યો !

કામને આધીન રાવણ ભાન ભૂલે છે :

આ રીતે આ વિઘ્ન પણ રાવણે ટાળી દીધું. તે પછી વિમાનમાં બેસીને આકાશમાર્ગે સમુદ્ર ઉપર થઈને જતા કામાતુર બનેલો રાવણ સીતાજીને પોતાની પત્ની બનવાને માટે આજીજી કરે છે. રાવણે અનુનય પૂર્વક સીતાદેવીને જે કહ્યું, તે જણાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

''नभश्चरक्षमाचराणां, भर्तुर्मे महिषीपदम् ।, प्राप्तासि रोदिषि कथं, हर्षस्थाने कृतं शुचा ॥१॥''
''मंदभाग्येन रामेण, सह त्वां योजयन् विधिः ।, नानुरूपं पुरा चक्रे, मयाकार्यधुनोचितम् ॥२॥''
''मां पतिं देवि ! मन्यस्व, सेवया दाससन्निभम् ।, मयि दासे तव दासाः खेचर्यः खेचरा अपि ॥३॥''

''કામાતુર બનેલ રાવણ, અનુનય પૂર્વક સીતાજીને કહે છે કે, ''ખેચર અને ભૂચરોના સ્વામી એવા મારા પટ્ટરાણીપદને તું પામી છો; છતાં તું રડે છે કેમ ? હર્ષના સ્થાને શોકે કરીને સર્યું; વળી મંદભાગ્યવાળા રામની સાથે તને જોડતા એવા વિધિએ પૂર્વે એક - બીજાને અનુરૂપ કર્યું નહિ હતું, આથી હવે મેં ઉચિત કર્યું છે; તો હે દેવિ ! સેવામાં દાસ સમાન મને તું પતિ તરીકે માન ! અને જ્યાં હું તારો દાસ થયો, એટલે ખેચરો તથા ખેચરીઓ પણ તારા દાસ જ છે !''

આ શબ્દો કોણ બોલે છે ? ત્રણ ખંડનો સ્વામી ! પણ આવા શબ્દો ત્રણ ખંડનું સ્વામીપણું નથી બોલાવતું, પરંતુ વિવેકને ભૂલવનાર અને પ્રબલ પુરૂષાર્થીને પણ પામર બનાવનાર કામાતુરપણું બોલાવે છે ! પોતાના સાહસ, ધૈર્ય અને બલથી સ્થળે સ્થળે વિજય મેળવનાર રાવણ કેવા શબ્દો ઉચ્ચારે છે ? એક કામાભિલાષાથી પોતાની જાતને કેવી પામર બતાવે છે ? ત્યાં સુધી કહે છે કે સર્વ ખેચર અને ભૂચરનો માલિક હું તારા દાસ સરખો છું ! કામાતુરતા માણસને કેટકેટલો પામર બનાવી મૂકે છે, તે સમજવા માટે આ સાધારણ ઉદાહરણ નથી. કામાતુર બનેલાઓ પોતાના પદને ભૂલે છે, સ્થાનને ભૂલે છે, સ્થિતિને ભૂલે છે, વિવેકને ભૂલે છે અને કદાચ માણસાઇને પણ ભૂલે છે. એવાઓને પોતાની ઈજ્જતનો, સ્વપરના હિતનો અને પોતાના સ્થાનની ઈજ્જતનોય ખ્યાલ નથી રહેતો !

જે આત્માઓ કામને વિવશ બન્યા હોય છે, તેઓને અકાર્ય કરતાં પણ કદાચ શરમ નથી આવતી; આથી તો એમ કહેવાય છે કે **'कामातुराणां न भयं न लज्जा !'** કામાતુરને ભય કે શરમ હોતાં નથી : કારણ કે એ વખતે એનું મન બીજા વિચારોથી પ્રાયઃ પર બનેલું હોય છે. વધુમાં કામાતુર બનેલા રાવણે જેમ જટાયુ પક્ષીનો સંહાર કર્યો અને રત્નજટી ખેચરની વિદ્યા હરી લઇને કંબૂદ્વીપ ઉપર પટકયો, તેમ કેટલાક કામાતુર આત્માઓ પોતાની કામસાધાનામાં આડે આવનારાઓને અનેક પ્રકારે બને તો હેરાન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ! એવાઓને એ દશામાં પ્રાયઃ ગમે તેવું દુષ્ટ કૃત્ય કરતાં પણ શરમ આવતી નથી. કામાતુરોને માટે - 'આવો મોટો માણસ અને આમ હોય ?' - એમ પૂછાય જ નહિ ! કામાતુર ગમે તેવો મોટો બની બેઠો હોય, પરંતુ જ્યાં સુધી કામવિજેતા ન બન્યો હોય, કામ પર કાબૂ ધરાવનારો ન બન્યો હોય, ત્યાં સુધી કામાતુર દશામાં ભાનભૂલો બનતાં વાર લાગતી નથી !

કામવાસના ઉપર વિજય મેળવવાનો માર્ગ :

રાવણ કાંઇ જેવા - તેવા છે. એવા મોટા માણસની પણ અત્યારે કઇ હાલત છે ? સીતાજી એટલે પરસ્ત્રી, બીજાને પરણેલી, પોતાને નહિ ઇચ્છતી, એમને કાગડો કહેતી અને પોતાના પતી માટે રડતી સ્ત્રી, છતાં રાવણ એનો દાસ થવાને તૈયાર થઇ જાય છે ! આથી સમજવાનું એ છે કે આત્માએ બની શકે ત્યાં સુધી કામના વિચાર માત્રથી પણ દૂર રહેવું; એવા મલિન વિચાર આવી જાય તો પણ એવા વિચારોને રોકવા પ્રયત્ન કરવો; એવા વખતે આધ્યાત્મિક ગ્રંથો વાંચવા અને સંસારના સ્વરૂપનો તેમ મલમૂત્ર તથા હાડચામથી ભરેલા શરીરના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો; જેઓ એવી રીતે કામના આવી જતા વિચારોને દાબતા રહે છે, તેઓ ક્રમે ક્રમે કામ ઉપર વિજય મેળવી શકે છે : જ્યારે કામને આધીન થઇ જનારાઓ તો ધીરે ધીરે વધારે ને વધારે અધઃપાતને પામે છે, તેમજ વિષયવૃત્તિને ક્ષણિક શમાવવાના, પણ વસ્તુતઃ ઉત્તેજવાના માણસાઇનો નાશ કરનારા માર્ગો લઇ સ્વપરના હિતને અને સત્ત્વને હણે છે.

આજે તો વિષયવિકારને ઉત્તેજનારાં બીભત્સ પુસ્તકો વાંચવાનો ચાળો ખૂબ જ વધતો જાય છે. કેટલાક લેખકો આજે એવું એવું લખી રહ્યા છે કે જેનાથી વાંચનારની વિષયવાસના જ વધે ! આવું લખનારાઓ દેશ કે સમાજ ઉપર કશો ઉપકાર કરી શકતા નથી. આજની નવલકથાઓનો મોટો ભાગ આવી બીભત્સતાથી પ્રાયઃ ભરેલો હોય છે. દરેકે એવા પુસ્તકો વાંચતાં અટકી જવું જોઇએ અને માબાપોએ પોતાનાં સંતાનોને એવાં પુસ્તકો નહિ જ વાંચવા દેવાં જોઇએ ! એવી નવલકથાઓએ તો કેટલાય લોકોને બરબાદીના માર્ગે ચઢાવી દીધા છે !

આજની લાયબ્રેરીઓ શું જ્ઞાનની પરબો છે ?

દુનિયામાં કહેવાય છે કે લાયબ્રેરી એ જ્ઞાનની પરબો છે. આજની લાયબ્રેરીઓમાં રખાતાં અને વંચાતા પુસ્તકો જૂઓ તો ખબર પડે કે એ જ્ઞાનની પરબો છે કે શાની પરબો છે ? વાંચકોની સંખ્યા વધારવાના લોભમાં લાયબ્રેરીઓએ તણાઇને, હલકટ વૃત્તિઓને વધારનારી નવલકથાઓ કદી નહિ રાખવી જોઇએ ! લાયબ્રેરીને જો જ્ઞાનની સાચી પરબ બનાવવી હોય, લાયબ્રેરી દ્વારા જો સદ્‌વિચારો ફેલાવવા હોય, લાયબ્રેરીથી જો વાંચકોનું કલ્યાણ સાધવું હોય, તો લાયબ્રેરીમાં એવાં જ પુસ્તકો રાખવાં જોઇએ કે જેમાંથી પ્રાયઃ ઉત્તમ જ્ઞાન જ પ્રાપ્ત થાય. આજની લાયબ્રેરીઓ શું આવી જ્ઞાનની પરબો છે એમ તમને લાગે છે ?

પરંતુ આજે તો જ્ઞાન શબ્દનો પણ ઠેર ઠેર દુરૂપયોગ થઇ રહ્યો છે. સમ્યગ્‌જ્ઞાનના સંહારક શિક્ષણને પણ જ્ઞાનના નામે સંબોધાય છે; એટલું જ નહિ પણ સમ્યગ્‌જ્ઞાનને જ અંગે કામ લાગે તેવા નાણાંનો પણ એમાં ઉપયોગ કરાય છે અને કરાવાય છે. સમ્યગ્જ્ઞાન વિનાના બીજા શિક્ષણને માટે સુજ્ઞાનના નામે પ્રયત્ન કરવો એ નરી અજ્ઞાનતા છે. આત્માને સંસારથી પરાઙ્‌મુખ બનાવનાર જ્ઞાન એ જ સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય, નહિ કે આત્માને સંસારમાં રસિક બનાવનાર જ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન કહી શકાય. પહેલું જ્ઞાન અને પછી દયા, તે કયું જ્ઞાન ? સમ્યગ્જ્ઞાન ! નહિ કે - વ્યવહારિક શિક્ષણ ! જ્ઞાનના નામે પ્રયત્ન કરનારાઓએ આ વસ્તુ સમજવાની જરૂર છે. જ્ઞાન વિનાનો મનુષ્ય પશુ સમાન છે; જ્ઞાન વિનાનો મનુષ્ય અંધ છે, પરંતુ એ જ્ઞાન કયું ? સમ્યગ્જ્ઞાન. આજે તો કેટલાકો જ્ઞાન શબ્દનો દુરૂપયોગ કરી, અજ્ઞાન જનતાને ઉન્માર્ગે દોરી, સ્વપરના હિતનો ઘાત કરવાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે !

શીલ એ જ સર્વસ્વ માનવું જોઇએ :

વાત તો એ હતી કે આત્માએ કામના વિચારોથી બચવું જોઇએ. 'વળી શીલ એજ પરમ ધન છે; શીલહીન જીવન કિંમત વિનાનું જીવન છે' આ વસ્તુ દરેકે ખાસ ખ્યાલમાં રાખવી જોઇએ. સીતાદેવીના અંતરમાં જો એ વસ્તુ જચેલી ન હોત, 'શીલની પાસે સંસારની સર્વ ઋદ્ધિ તુચ્છ છે' એમ ન સમાજાએલું હોત, અને 'શીલસંપન્નતા એજ જીવનની સાચી સાર્થકતા છે.' એવું હૈયે ન હોત, તો આવા સંયોગમાં તેઓ અડગ રહી શકત ? ત્રણ ખંડનો માલિક આજીજી કરે, સેવક થવાની ઉત્સુકતા દર્શાવે, અને કહે કે, 'હું સેવક થઇશ એટલે સર્વ ખેચરો અને ખેચરીઓ પણ તારા સેવક-સેવિકાઓ થશે.' એવા અવસરે કોણ શીલમાં ટકી શકે ? તે જ કે જેણે શીલમાં સર્વસ્વ માન્યું હોય !

રાવણે અનુનયપૂર્વક આ રીતે સીતાજીને કહ્યું, ત્યારે તેઓએ શું કર્યું ? જ્યારે રાવણ એમ કહેતા હતા, ત્યારે સીતાદેવી નીચું મુખ રાખીને બેસી રહ્યાં હતાં અને મંત્રની માફક 'રામ' એ બે અક્ષરોનો ભકિતપૂર્વક જાપ કરતાં હતાં ! રાવણને કદાચ સીતાદેવીના મૌનથી એમ લાગ્યું હશે કે મારી આજીજીનો એ વિચાર કરે છે !

આજે પણ ઘણા ભાનભૂલા કોઇ સજ્જનના મૌનનો એવો અર્થ કરે છે કે શકિત નથી, નહિતર બોલ્યા વિના રહે ? પરંતુ સજ્જન પુરૂષો અંગત આક્ષેપોની સામે મૌન જ રહે છે. સામાની અધમતા ઉપર દયા લાવે છે. એવા દુર્જનોની સાથે જો સજ્જનો પણ દુર્જન બનતા હોય, તો પછી સજ્જન દુર્જનમાં તફાવત શો રહે ? જેનો

સ્વભાવ કુતરાની પૂંછડી જેવો હોય છે, તેઓ તો સીધી વાતોમાં નહિ ફાવતાં, એવા અધમ માર્ગો લેવાના જ. પરંતુ સજ્જન પુરૂષો તો કેવળ કર્તવ્યદૃષ્ટિવાળા હોય છે અને તેઓનું મૌન એ જ દુર્જનોનો તિરસ્કાર છે. હા, તેવા સજ્જનો છતી શકિતએ મૌન ત્યાં ન રાખે કે જ્યાં શાસનનાં સત્યો સામે આક્રમણ હોય ! બાકી જેઓ અંગત આક્રમણોને જ ગણકાર્યા કરે અને એથી બળ્યા -જળ્યા કરે, તેઓ સ્વપર હિત કેમ સાધી શકે ?

સીતાદેવીને મૌન રહેલાં જોઇને જ કદાચ, રાવણ વધુ સાહસ કરવાને પ્રેરાયા હશે ! કામાતુર બનેલા રાવણે સીતાદેવીના ચરણોમાં માથું મૂક્યું; આથી પરપુરૂષના સ્પર્શથી કાયર એવાં સીતાદેવીએ પણ પોતાના પગ ખસેડી લીધા અને આક્રોશપૂર્વક કહ્યું કે 'હે નિર્દય! હે નિર્લજ્જ ! પરસ્ત્રીની કામનાના ફલરૂપ મૃત્યુને તું થોડા વખતમાં પામીશ !'

પ્રશસ્ત કષાય તો હોવો જ જોઇએ :

આવા સમયે કઇ સ્ત્રીને ક્રોધ ન આવે ?

સભા ૦ અસતીને !

તેમ શાસનની લાજ લૂંટાતી હોય ત્યારે શાસન તરફના રાગથી સામાનું વ્યકિતગત ભલું ચિંતવતાં છતાં પણ કોને ક્રોધ ન આવે ?

સભા- જેને શાસન ન પરિણમ્યું હોય તેને અથવા તો જે સર્વથા રાગ - દ્વેષરહિત હોય તેને !

ત્યારે એ કષાય પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત ?

સભા - પ્રશસ્ત.

ખરેખર, જે આત્માઓ પોતાની જાતને શાસનના સેવક મનાવવા છતાં પણ શાસન ઉપરના આક્રમણને જોઇને થઇ જતા પ્રશસ્ત કષાયની નિન્દા કરે છે, તે આત્માઓ શાસનસેવાનો દંભ કરનારાઓ છે અને પોતાની બેહુદિ વૃત્તિઓને આધીન થઇને શાસનનાં સત્યોને છેહ દેનારાઓને સાથ આપનારા છે એમ કહેવું એમાં લેશ પણ અત્યુકિત નથી.

સીતાદેવી દેવરમણ ઉદ્યાનમાં :

આ પ્રમાણે આક્રોશથી સીતાજીએ રાવણને કહ્યું, એટલામાં સારણ વગેરે મંત્રીઓ અને બીજા રાક્ષસસામન્તો ચારે બાજુથી રાક્ષસના સ્વામી એવા રાવણની સન્મુખ આવ્યા. આ પછીથી મોટા ઉત્સાહવાળા અને મહા સાહસ કરનારા તથા મહાપરાક્રમી એવા રાવણ મોટા ઉત્સાહવાળી લંકાપુરીમાં આવ્યા આ પછીથી સીતાદેવીએ ઉચ્ચ સ્વરે અભિગ્રહ અંગીકાર કર્યો કે, 'જ્યાં સુધી રામચંદ્રજીના અને લક્ષ્મણજીના કુશલ સમાચાર આવશે નહિ, ત્યાં સુધી હું ભોજન કરીશ નહિ !'

ત્યાર બાદ લંકાનગરીની પૂર્વ દિશામાં રહેલાં, સુરવરોના ઉદ્યાનની ઉપમાવાળા અને ખેચર સ્ત્રીઓના વિલાસના ધામરૂપ દેવરમણ નામના ઉદ્યાનમાં, રકત અશોક વૃક્ષની નીચે, ત્રિજટા અને બીજા રક્ષકોથી વિંટાએલાં સીતાજીને મૂકીને, તેજના નિધિ સમાન રાવણ પોતે હર્ષ પામતા થકા પોતાના સ્થાને ગયા.

આ રીતે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા **શ્રી ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ** ચરિત નામના મહાકાવ્યના **સાતમા પર્વનો પાંચમો સર્ગ** સમાપ્ત થયો.

છઠ્ઠો સર્ગ

(૧)

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા 'શ્રી ત્રિષષ્ઠિ - શલાકા પુરૂષ - ચરિત્ર' નામના મહાકાવ્યનું આ સાતમું પર્વ છે; આ સાતમા પર્વમાં કુલ તેર સર્ગો છે. તેમાં પહેલા દશ સર્ગોમા રામચંદ્રજી અને રાવણ વગેરેનું ચરિત્ર વર્ણવાએલું હોવાથી, 'શ્રી જૈન રામાયણ' તરીકે પણ આ પર્વ પ્રસિદ્ધિમાં છે. આ સાતમા પર્વમાંથી અત્રે પાંચ સર્ગો વંચાઇ ગયા છે.

પહેલાં સર્ગમાં - રાક્ષસવંશ અને વાનરવંશની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ જણાવીને, રાવણના જન્મનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું; બીજા સર્ગમાં - રાવણના દિગ્વિજયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું; ત્રીજા સર્ગમાં હનુમાનની ઉત્પત્તિ અને વરૂણપરનો વિજય એનું વર્ણન આવ્યું : ચોથા સર્ગમાં રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીની ઉત્પત્તિ, વિવાહ અને વનવાસ - એ વર્ણન થયું અને પાંચમાં સર્ગમાં સીતાદેવીના હરણની હકીકત આવી. આવી રીતે આ સાતમા પર્વના પાંચ સર્ગો આપણે પૂરા કર્યા; અને આજથી છઠ્ઠો સર્ગ શરૂ થાય છે. આ સર્ગમાં હનુમાન કઇ રીતે સીતાદેવીની ભાળ મેળવે છે ? એ હકીકત મુખ્યત્વે આવવાની છે. રામાયણમાં હજુ તો આપણે અડધે આવ્યા કહેવાઇએ.

ધર્મકથાઓને સાંભળવાનો હેતુ કયો હોય ?

પહેલાં અનેક વાર કહેવાયું છે કે આ બધી વસ્તુઓ માત્ર કથાના શોખ ખાતર સાંભળવાથી થવો જોઇતો લાભ થવાનો નથી. આવા મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો સાંભળ્યાની સફળતા તો ત્યારે થઇ ગણાય, કે જ્યારે આપણે એના શ્રવણ અને મનન દ્વારા ઉત્તમ ગુણોને પ્રાપ્ત કરીએ અને ક્રમે ક્રમે મુક્તિ પ્રત્યે આપણા આત્માની સન્મુખતા થાય તેમજ મુક્તિ નિકટમાં આવતી જાય.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની બધી જ ક્રિયાઓ મોક્ષના હેતુપૂર્વક કરવાની છે. સંસાર દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક હોવાથી, એના તથાપ્રકારના સ્વરૂપને જાણીને, આત્માને એનાથી મુકત થઇ શાશ્વતપદ પામવાની ભાવના જાગે છે; અને એના યોગે એ ધર્મનો અર્થી બને છે. આવો આત્મા ધર્મના અનુષ્ઠાનનું સેવન કરવા દ્વારા, સંસારની કોઇ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિને કેમ જ ઇચ્છે ? મોક્ષના અર્થીપણામાં વાંધો હોય તો વાત જૂદી છે; પણ મોક્ષનું અર્થીપણું ન આવે ત્યાં સુધી ધર્મ ઉપર જોઇતો અનુરાગ થયા વિના ધર્મનું યથાયોગ્ય પાલન થાય નહિ; અને જો ધર્મનું યથાયોગ્ય પાલન ન થાય, તો પછી મુક્તિ તો મળે જ કયાંથી ? આથી મોક્ષના અર્થીપણાપૂર્વક મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું જોઇએ, જેથી દોષ જાય અને ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય. આ શ્રી જૈન રામાયણ પણ એ જ હેતુપૂર્વક કલ્યાણના અર્થીઓએ સાંભળવાની જરૂર છે; કારણ કે એવા કલ્યાણકારી હેતુપૂર્વક શ્રવણ થાય તો જ આત્માને સાચો લાભ થાય.

સીતાદેવીને દેવરમણ નામના ઉદ્યાનમાં લઇ જઇને મૂકયાં. પણ રાવણની વિધવિધ વિનંતિઓને, આજીજીઓને ઠોકરે મારી, સીતાદેવીએ તો પ્રતિજ્ઞા કરી કે, 'જ્યાં સુધી રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીના કુશળ સમાચાર મને મળશે નહિ, ત્યાં સુધી હું ભોજન કરીશ નહિ.'

હવે આપણે છઠ્ઠા સર્ગમાં જે આવે છે તે જોઇએ.

લક્ષ્મણજીને છળનો ખ્યાલ આવ્યો :

રાવણની આજ્ઞાથી અવલોકની વિદ્યાદેવીએ સાક્ષાત્ લક્ષ્મણજીના જેવા જ કરેલા સિંહનાદથી અને સીતાદેવીનાં વચનોથી પ્રેરાઇને, રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી જ્યાં શત્રુઓની સાથે રણક્રીડા કરતા હતા, ત્યાં ધનુષ્ય લઇને ત્વરાથી આવી પહોંચ્યા. રામચંદ્રજીને એકલા આવેલા જોઇને, લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે, 'હે આર્ય ! સીતાદેવીને એકાકી મૂકીને આપ અહીં કેમ આવ્યા ?' રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, 'હે લક્ષ્મણ ! તેં મને કષ્ટસૂચક સિંહનાદથી બોલાવ્યો તેથી આવ્યો છું.'

લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે, 'મેં સિંહનાદ કર્યો નથી છતાં આપના સાંભળવામાં એવો સિંહનાદ આવ્યો, એથી ખરેખર એમ જ જણાય છે કે આપણને કોઇએ છેતર્યા છે; અને આર્યા સીતાદેવીનું અપહરણ કરવાને માટે આવી છેતરપીંડી કરી આપને ત્યાંથી ઉપાયપૂર્વક દૂર ખસેડયા છે. મારા જેવો સિંહનાદ કરવામાં હું કોઇ સામાન્ય પ્રકારના કારણની શંકા નથી કરતો; અર્થાત્ મારા જેવો સિંહનાદ કરીને આપને ત્યાંથી દૂર કરવા પાછળ જરૂર કોઇ મોટું જ કારણ હોવું જોઇએ એમ મને લાગે છે. તે કારણથી હે મહાપરાક્રમી આર્ય ! આર્યા સીતાદેવીના સંરક્ષણને માટે આપ સત્વર ત્યાં પાછા જાઓ અને હું પણ શત્રુઓનો સંહાર કરીને આપની પાછળ જ આવું છું.'

પાછા આવી પહોંચતાં રામચંદ્રજીને મૂર્ચ્છા આવી :

લક્ષ્મણજીએ આ પ્રમાણે કહેવાથી રામચંદ્રજી સત્વર તે સ્થળે પાછા આવ્યા કે જે સ્થળે સીતાદેવીને મૂકીને તેઓ લક્ષ્મણજીના રક્ષણને માટે ગયા હતા. ત્યાં આવીને જોયું તો ત્યાં સીતાદેવીને જોયાં નહિ. આથી રામચંદ્રજી તત્કાલ મૂર્ચ્છા પામીને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. જ્યારે તેઓની મૂર્ચ્છા વળી, તેમને સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઇ એટલે ઉઠીને જોયું તો ત્યાં મરણોન્મુખ થઇને પડેલા જટાયુ પક્ષીને દીઠો તેને તે દશામાં જોઇને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા રામચંદ્રજીએ એમ વિચાર્યું કે 'કોઇ માયાવીએ છળ કરીને મારી પ્રિયાનું હરણ કર્યું; તેના હરણથી ક્રોધ પામીને આ જટાયુ પક્ષી તેની સામે થયો અને તેથી એ માયાવીવડે આ મહાત્મા જટાયુ પક્ષી હણાયો છે.'

ઉત્તમ આત્માઓની ઉત્તમતા એટલે તે શ્રાવક જટાયુના પ્રત્યુપકારને માટે રામચંદ્રજીએ પરલોકના રસ્તે ભાથા સમાન નવકાર દીધો : અર્થાત્ તેને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો. આ દશામાં પણ આવો પ્રત્યુપકાર કરવાની ભાવના કોનામાં આવે ? સજ્જનના હૈયામાં જ એવી ભાવના આવે. અત્યારની પરિસ્થિતિ જેવી તેવી હતી ? પોતાને છેતરીને, દૂર કાઢીને, કોઇ માયાવી સીતાદેવીનું હરણ કરી ગયો છે એમ તેઓને લાગ્યું છે અને સીતાદેવીને નહિ ભાળતાં રામચંદ્રજી મૂર્ચ્છાધીન પણ બની ગયા હતા. આવા વખતે સહેજે એમ થાય કે હજુ તે માયાવી દૂર નહિ ગયો હોય, માટે પાછળ પડવું. એને બદલે એનાં પગલાં કે ચિહ્નોની પણ તપાસ નહિ કરતાં રામચંદ્રજી પ્રત્યુપકાર કરવાને માટે તૈયાર થઇ જાય છે, એ પણ તેમની ઉત્તમતા જ સૂચવે છે. ઉત્તમ આત્માઓ કરેલા ઉપકારને ભૂલતા નથી; અને ગમે તેવા વિકટ સંયોગોમાં પણ તેમની ઉત્તમતા ઝળહળી ઉઠયા વિના રહેતી નથી એ ચોક્કસ વાત છે.

બીજી વાત અહીં એ પણ સમજવા જેવી છે કે, શ્રી નવકાર મહામંત્ર એ પરલોકના માર્ગે ભાથારૂપ છે - એમ કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે ફરમાવ્યું છે, તે શાથી ? શ્રી નવકાર મંત્રમાં એવું તે શું છે ? કહો, શ્રી નવકાર મંત્રમાં શું આવે છે ? પાંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર. પાંચ પરમેષ્ઠી કયા કયા છે ? ૧. શ્રી અરિહંતદેવ, ૨. શ્રી સિદ્ધપરમાત્મા, ૩. શ્રી આચાર્ય ભગવાન, ૪. શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવાન અને ૫. શ્રી સાધુ ભગવાન. આ પાંચને નમસ્કાર કરવામાં એવું કયું કૌવત છે, કે જેથી એ નમસ્કાર પરલોકના માર્ગે ભાથા સમાન બને ? આજે શ્રાવકકુળોમાં પણ અંત સમયે શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવવાની પદ્ધતિ છે, તો કદિ વિચાર્યું કે એ શ્રી નવકાર મંત્રમાં એવું કયું કૌવત છે ?

શ્રી નવકાર મંત્ર દેતા એ યાદ આવે છે ?

શ્રી નવકાર મંત્રની તાકાત તો વર્ણવી વર્ણવાય તેમ નથી. જગતમાં એજ પંચ પરમેષ્ઠીની સેવા એ સારભૂત વસ્તુ છે. પંચ પરમેષ્ઠીઓને કરેલો નમસ્કાર, આત્માને પોતાના નિર્મળ સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપી શકે છે. જગતમાં જેટલા પદાર્થો છે તેટલા નકામા છે, નાશવંત છે, છોડવાના છે, એનો મોહ નુકશાન કરનારો છે, એ મોહના લીધે સંસારમાં રઝળવું પડે છે, સંસારનો નાશ કરવો હોય અને મોક્ષે પહોંચવું હોય, તો શ્રી પંચપરમેષ્ઠીની સેવાથી પહોંચાય છે, આવો વિચાર જો મરતાં મરતાં પણ આવી જાય, તો પણ કામ થઇ જાય. આત્મા માટેનું ભાથું કયું ? ધર્મી આત્માને છેલ્લી ક્ષણોમાં પણ સ્વનું અને પરનું ભાન થઇ જાય, તો જતાં જતાં પણ એને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ ફળી કહેવાય. રીવાજ મુજબ શ્રી નવકારમંત્રને છેલ્લી અવસ્થામાં સંભળાવનારા આવો વિચાર કરે છે ? પણ એમને પેલાની અંતિમ દશા વખતેય એમ થાય છે કે, 'હવે પણ આ સત્ય સમજે તો સારૂં !'

અહીં રામચંદ્રજી, શ્રાવક જટાયુ પક્ષી, કે, જેને માટે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેવા પણ 'મહાત્મા' શબ્દ વાપરે છે, તેના ઉપર પ્રત્યુપકાર કરવાને માટે, પરલોકના માર્ગમાં શંબલ સમાન શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવે છે. આ પછી તે જટાયુ પક્ષી મરીને માહેન્દ્ર કલ્પમાં શ્રેષ્ઠ દેવતા તરીકે ઉત્પન્ન થયા. બીજી તરફ જટાયુ પક્ષીના મૃત્યુ બાદ રામચંદ્રજી સીતાદેવીને શોધવાને માટે અટવીમાં આમતેમ ભમવા લાગ્યા.

યુદ્ધમાં લક્ષ્મણજી એકલા જ પ્રવર્તે છે :

આ તરફ લક્ષ્મણજીનું શું થયું ? અહી વીર એવા લક્ષ્મણજી મોટી સેનાવાળા ખર વિદ્યાધરની સાથે એકલા જ યુદ્ધ કરવાને પ્રવર્ત્યા, કારણ કે યુદ્ધમાં સિંહને સખા કે સહાયક હોતો નથી; એને સખાની જરૂર હોતી નથી. આ વખતને, ખરના નાનાભાઇ અને સુભટ એવા ત્રિશિરાએ આવીને પોતાના મોટા ભાઇ યુદ્ધ કરતાં વારતાં કહ્યું કે, 'તમારે આવાની સાથે યુદ્ધ કરવાનું હોય ?' આમ કહી પોતાના મોટા ભાઇ ખરને વારીને ત્રિશિરા રાક્ષસ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. યુદ્ધ કરવાને ઉદ્યત થએલા અને રથમાં રહેલા તે ત્રિશિરા રાક્ષસને તેને પતંગ જેવો ગણતા લક્ષ્મણજીએ તત્કાળ હણી નાખ્યો.

તે સમયે પાતાલલંકાના સ્વામી ચંદ્રોદર રાજાનો પુત્ર વિરાધ પોતાના સન્નદ્ધબદ્ધ સર્વ સૈન્યની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળાતે વિરાધે નમસ્કાર કરીને રામચંદ્રજીના લઘુબંધુ લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, 'તમારા દુશ્મનો સાથે દુશ્મનાવટ ધરાવતો હું આપનો નોકર છું. રાવણના આ સૈનિકોએ પરાક્રમી એવા મારા પિતા ચંદ્રોદરને કાઢી મૂકીને પાતાલલંકાને કબજે કરી છે. સૂર્યને અંધકારનો નાશ કરવામાં કોણ સહાયકારી છે ? કોઇ નહિ. તેમ આપને પણ શત્રુઓનો નાશ કરવામાં કોઇની સહાયની જરૂર નથી, તો પણ આ ભૃત્યના લેશપણાથી હે પ્રભો ! યુદ્ધ કરવાની મને આજ્ઞા આપો.'

વિરાધે કરેલી આ વિનંતિના ઉત્તરમાં લક્ષ્મણજી સ્મિત કરીને કહે છે કે, 'મારા વડે હણાતા એવા આ શત્રુઓને તું જો ! બીજાઓની સહાયથી વિજય મેળવવો એ પરાક્રમી વીરોને માટે લજ્જાસ્પદ છે. વળી આજથી આરંભીને મારા જ્યેષ્ઠ બંધુ રામચંદ્રજી તારા સ્વામી છે અને મારાવડે હે વિરાધ ! આજથી તું પાતાલલંકાના રાજ્ય ઉપર સ્થાપિત થયો છે : અર્થાત્ અત્યારથી જ હું તને પાતાલલંકાનો રાજા બનાવું છું.'

ખરનો ક્રોધ : લક્ષ્મણજીનો એને જવાબ :

પોતાના વિરોધી એવા તે વિરાધને લક્ષ્મણજીની પાસે જોઇને ખર વિદ્યાધર અત્યંત ક્રોધિત થયો અને તેથી ત્યાં આવી ધનુષ્યને પણછ ચડાવીને તે લક્ષ્મણજીને કહે છે કે, 'અરે, વિશ્વાસ રાખનારનો ઘાત કરનાર ! મારો પુત્ર શંબૂક ક્યાં છે ? હવે રાંક એવા વિરાધની સહાયવડે તું તારી જાતને કેમ રક્ષે છે ?' આના ઉત્તરમાં પણ સ્મિત કરીને લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે 'પોતાના ભાઇના પુત્રની ઉત્કંઠાવાળો તારો નાનો ભાઇ ત્રિશિરા પણ મારા વડે શંબૂકની પાછળ મોકલાયો છે. અને જો પુત્ર તથા ભ્રાતાને માટેની તારી પણ ઉત્કંઠા બલવતી હોય તો ખરેખર, તને પણ ત્યાં મોકલવાને માટે હું ધનુષ્યની સાજે સજ્જ જ છું. પગ મૂકવાથી કુંથવો જેમ મરી જાય તેમ હે મૂઢ ! તારો પુત્ર મારા પ્રમાદઘાતથી હણાયો છે; એટલે એમાં કાંઇ મારૂં પરાક્રમ નથી. હવે પોતાની જાતને સુભટ માનતો એવો તું જો મારા કૌતુકને પૂર્ણ કરીશ તો વનવાસમાં પણ દાન આપનારો હું યમને તારા વડે પ્રસન્ન કરીશ.'

આ પ્રમાણે બોલતા લક્ષ્મણજી ઉપર તેમનો દુશ્મન ખર રાક્ષસ ગિરિશિખર ઉપર હાથીઓની જેમ તીક્ષ્ણ પ્રહાર કરવા લાગ્યો. એ જ વખતે સૂર્ય પોતાનાં કિરણોથી આકાશને ઢાંકી દે તેમ એક ક્ષણ માત્રમાં લક્ષ્મણજીએ પણ હજારો કંકપત્રોથી આકાશને ઢાંકી દીધું. આમ તેઓ વચ્ચે ખેચરોને માટે ભયંકર એવું મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું અને એ યુદ્ધ યમરાજને તો જાણે કે એક મહોત્સવરૂપ જ બન્યું.

ખર અને દૂષણનો શિરચ્છેદ :

તે વખતે આકાશમાં એવી વાણી થઇ કે, 'વાસુદેવની સાથે પણ રણમાં જેની આવી શક્તિ છે તે ખર, પ્રતિવાસુદેવથી પણ અધિક છે.' આથી આવાના વધમાં પણ આટલો કાળક્ષેપ ? આ પ્રમાણે ક્રોધથી સ્વયં લજ્જાને પામીને લક્ષ્મણજીએ ક્ષણ માત્રમાં ક્ષુરપ્ર અસ્ત્રથી ખરના મસ્તકને છેદી નાંખ્યું. ત્યાર બાદ ખરનો ભાઇ દૂષણ રાક્ષસસેના સહિત લક્ષ્મણજીની સાથે યુદ્ધ કરવાને ઉદ્યત થયો. પરંતુ યૂથસહિત હસ્તિનો દાવાનલ જેમ નાશ કરે તેમ લક્ષ્મણજીએ તેનો પણ ક્ષણવારમાં સૈન્ય સહિત સંહાર કર્યો.

આ પછી વિરાધને સાથે લઇને લક્ષ્મણજી પાછા વળ્યા. એ સમયે એમનું વામ નેત્ર ફરક્યું, આથી તેમને રામચંદ્રજી અને સીતાદેવીના અશુભની શંકા થઇ.

[૨]

વિરહશલ્યથી પીડાતા રામચંદ્રજી :

અશુભની શંકાવાળા બનેલા લક્ષ્મણજીએ દૂર જઇને જોયું તો રામચંદ્રજીને એક વૃક્ષની આગળ સીતાજી વિનાના બેઠેલા જોયા અને તેમને એ રીતે એકલા બેઠેલા જોઇને લક્ષ્મણજી પરમ ખેદને પામ્યા અને તરત જ રામચંદ્રજીની પાસે તેઓ આવી પહોંચ્યા. પરંતુ પાસે ઉભેલા લક્ષ્મણજીને નહિ જોતા અને સીતાદેવીના

વિરહરૂપ શલ્યથી પીડાતા એવા રામચંદ્રજી આકાશ સામે જોઇને તે વખતે પણ બોલ્યા કે, 'હે વનદેવતા ! આ વનમાં હું ભમી વળ્યો છતાં પણ મેં સીતાને જોઇ નહિ, તો તમે કહો કે શું તમે તેને નથી જોઇ ?'

આ પ્રમાણે બોલીને રામચંદ્રજી પોતાની ભૂલોનો જાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા હોય તેમ બોલે છે કે, 'ભૂત અને શિકારી પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત એવા આ ભીષણ અરણ્યમાં એકાકિની સીતાને મૂકીને, હા ! હું લક્ષ્મણની પાસે ગયો; અને વળી હજારો રાક્ષસસુભટોની વચ્ચે - સામે રણમાં લક્ષ્મણને એકલો મૂકીને ફરીથી હું અહીં આવ્યો. અહો ! દુર્બુદ્ધિવાળા એવા મારી આ બુદ્ધિ.'

આવી રીતે પોતાની બુદ્ધિને દોષ દીધા બાદ રામચંદ્રજી પોતાનાં એ બન્નેય કાર્યોનો સંતાપ કરતાં ત્યાર બાદ ફરી બોલે છે કે, 'હા ! પ્રિય સીતા ! નિર્જન એવા અરણ્યમાં તું કેમ મારાથી મૂકાઇ ? અને હા ! વત્સ લક્ષ્મણ ! તું રણસંકટમાં મારા વડે કેમ મૂકાયો ? ' આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં, આક્રંદ કરતાં પક્ષીઓ વડે પણ જોવાતા મહાપરાક્રમી રામચંદ્રજી, મૂર્છા આવવાથી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા.

મોહની કેવી કારમી વિષમતા :

ખરેખર, મોહ એ બહુ વિષમ છે. મહાપુરૂષોને પણ મોહ અવસરે મૂંઝવી નાખે છે. રામચંદ્રજી કાંઇ કમ વિવેકી છે ? નહિ. વધુમાં એ આત્મા તદ્‌ભવમુક્તિગામી છે. છતાં અત્યારે મોહને લીધે તેમના જેવા પરાક્રમી અને વિવેકી આત્માની પણ કેવી દશા થઇ છે ? પહેલાં યુદ્ધભૂમિમાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે પણ સીતાદેવીને નહિ જોતાં મૂર્છા પામ્યા હતા. આ વસ્તુ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે, 'અરે મોહ જો આવા પુરૂષોનેય સતાવે, તો આપણે કઇ વિસાતમાં ? માટે આપણે મોહમાં મૂંઝાઇએ તો વાંધો નહિ.' પરંતુ એમ વિચારવું જોઇએ કે, 'સાચું છે કે, મોહ એ દુર્જય છે. વિવેકી અને વિચક્ષણ આત્માઓ પણ મોહમગ્ન દશામાં કરૂણ અવસ્થાને પામે છે; તો આપણે કોણ માત્ર ?' માટે જેમ બને તેમ આપણે મોહના પ્રસંગોથી દૂર રહેવાનો પહેલેથી જ પ્રયત્ન કરવો, કારણ કે મોહને જીત્યા વિના તો મુક્તિ મળે એમ છે જ નહિ.

બીજી વાત એ પણ વિચારવા જેવી છે કે રામચંદ્રજી અત્યારે સીતાદેવીના વિરહથી પીડાતા હોવા છતાં પણ પોતાના નાનાબંધુ લક્ષ્મણજીને ભૂલતા નથી. આવી દશામાં નાનો ભાઇ યાદ આવવો એ શું સહેલું છે ? આજે તો બૈરીને માટે બાપને પણ લાત મરાય છે, માતાનેય રઝળતી મૂકાય છે તથા ભાઇને પણ ભૂલી જવાય છે, અને એ શું માત્ર સ્ત્રી ઉપરના રાગથી બને છે ? મોટે ભાગે વિષયાન્ધ દશાના યોગે એવું બને છે, અને એથી જ છતી સ્ત્રીએ ભટકનારા ભટકે છે, તેમજ સ્ત્રીને પણ રડતી મૂકી, એક ઉપર બીજી કરવાના પણ અનીતિ આદિથી ઉભરાતા દાખલાઓ ઉપરા ઉપરી બન્યે જ જાય છે.

આજના જડવાદીઓની દુર્દશા :

આજના જડવાદીઓની વિલક્ષણ દશાનું તો વર્ણન ક્યાં થઇ શકે એમ છે ? એ જડવાદની પાછળ, જૈનકુળમાં ઉત્પન્ન થએલાઓ પણ ઝૂકે, એ એમને ઓછી કમનશીબી નથી. જૈનકુળ જેવા ઉત્તમ આચારો અને ઉત્તમ વિચારોના કેન્દ્ર સમાન કુળને પામ્યા બાદ, ઉત્તમ આચારોથી પરવારી બેસી અનાચારોમાં પ્રવર્તવું અને ઉત્તમ વિચારોને બદલે કેવળ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને પોષવાના, અર્થ - કામની લાલસાને ઉત્તેજવાના વિચારો કર્યા કરવા, એ જેવી તેવી દુર્દશા નથી.

આજે કહેવાય છે કે, 'નવયુગની નોબતો ગડગડી રહી છે. જૂના આચારો ને જુના વિચારો કામ નહિ લાગે. જૈન સમાજને ઉન્નત બનાવવો હશે તો નવયુગના આગમનને વધાવી લેવું પડશે. પ્રગતિના આ જમાનામાં બધું જૂનાં કાટલાંથી માપ્યા કરવું, એ અધઃપાતની નિશાની છે. ક્રાંતિ કરો !' આવી બૂમો પડાય છે અને એ

ખાતર પ્રાચીન સમર્થ આચાર્યપુંગવોને પણ યથેચ્છ રીતે ભાંડવામાં આવે છે. તે પરમ ઉપકારીઓએ રચેલા ગ્રંથોનો અપલાપ કરાય છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતોની વાતોને પણ તદ્દન વિકૃતરૂપે છાપાની કોલમોમાં રજૂ કરીને ઇતરોમાં શ્રી જૈનદર્શનની હાંસી કરાવાય છે. આ ઉપરથી પણ સમજી શકાય એમ છે કે એમનો કાલ્પનિક નવયુગ કેવો ભયંકર છે.

નવયુગની નોબત કે નાશની નોબત ?

એમનો નવયુગ એટલે એ યુગ કે જેમાં સદાચારીને અને સદાચારને સમુચિત સ્થાન નહિ! એમનો નવયુગ એટલે એ યુગ કે જેમાં સદ્‌વિચારોનો બહિષ્કાર અને સદ્‌વિચારો દેનાર ભૂતકાળના કે વર્તમાનકાળના મહાપુરૂષો તરફ તિરસ્કાર ! આવા નવયુગની નોબત ગડગડી રહી હોય તો કહેવું જોઇએ કે એ નવયુગના કહેવાતાઓના આર્યપણાના, જૈનપણાના નાશની નોબત જ ગડગડી રહી છે.

એવાઓના પ્રતાપે જૈનસમાજ જેટલે જેટલે અંશે પોતાના પ્રાચીન આચાર વિચારો કે જે અનંત ઉપકારી પરમમર્ષિઓએ દર્શાવ્યા છે, તેનાંથી દૂર હઠશે તેટલે તેટલે અંશે તેનો અધઃપાત જ થવાનો છે. અત્યારે જે કાંઇ અધઃપાત થયો હોય, તે પ્રતાપ પણ એ પ્રાચીન આચારો અને એ પ્રાચીન વિચારો તેટલે અંશે તજાયા છે તેટલા અંશનો છે ! છતાં આજે તે માર્ગને ઉન્નતિનો માર્ગ કહેવાય છે.

જૈનસમાજની ઉન્નતિનો માર્ગ :

જૈનસમાજને ઉન્નત બનાવવાનો માર્ગ એક જ છે અને તે એ કે અનંત ઉપકારીઓએ વિહિત કરેલા આચારો અને વિચારોમાં જૈનસમાજને મક્કમ બનાવવો, જૈનસમાજના શ્રદ્ધા બળને મજબૂત બનાવવું, જૈનસમાજને જૈનસમાજ તરીકે ઉન્નત બનાવવાનો એ એક જ માર્ગ છે. જૈનસમાજની પ્રભુમાર્ગ પ્રત્યે માન્યતામાં અને સુગુરૂનિશ્રામાં જેટલી પોલાણ એટલી એના કલેવરમાં પણ પોલાણ સમજી જ લેવી.

નવયુગની ભાવના, નવયુગની આજે થઇ રહેલી વાતો, જૈનસમાજરૂપ કલેવરને ઉન્નત બનાવનારી નથી, પણ એ કલેવરમાં ભયંકર સડો પેસાડનારી છે, અને એ સડો જૈનસમાજના જૈનપણાના કૌવતને ફોલી ખાનારો છે. હજુ જૈનસમાજનાં એ સદ્‌ભાગ્ય છે કે એવા નવયુગનાં ડીંડીમ ગજવનારાઓને જૈનસમાજ ઓળખે છે અને તેથી તેવાઓમાં વિશ્વાસ મૂકી દેતો નથી. હજુ જૈનસમાજનાં એ સુનસીબ છે કે સત્યનું ભાન કરાવનારા નિર્ગ્રંથ ગુરૂઓના એ પરિચયમાં છે. અન્યથા ઉન્નતિ, પ્રગતિ અને નવયુગના નામે મૂંઝવવા મથનારાઓના હાથ વારંવાર હેઠા પડત નહિ. ઘણા પાપપ્રયત્નો કરવા છતાં એવાઓને વારંવાર જે જે નિષ્ફળતાઓ મળી છે તે મળત નહિ.

આજે એવાઓ જડવાદની ઝેરી અસર નીચે આવીને એવા તો ઉન્મત્ત મગજવાળા બની ગયા છે કે અનંત ઉપકારીઓએ બાંધેલા નિયમોને તેઓ જૂનાં કાટલાં કહેવા જેવી ધૃષ્ટતા સેવે છે. એવાઓને કહેવું જોઇએ કે તમારાં નવાં કાટલાં કેવાં છે તે અમે જાણીએ છીએ અને જોઇએ છીએ. તમારાં નવાં કાટલાંથી તોલ કરવાનું રાખીને અમારે તમારા જેવા પાપાત્માઓને અગ્રણીપદે આવવા દેવા નથી, કે જેઓ વિષય - કષાયમાં ચકચૂર બન્યા હોય અને સ્વાર્થ માટે પરમાર્થના નામે જ જનતાના દ્રવ્યની લૂંટ ચલાવતા હોય ! દેવદ્રવ્યને ચાઉં કરી જવા ઇચ્છતા હોય ! જુનાં કાટલાં કાઢી નાખવાં એનો અર્થ શો હોઇ શકે ? દેવ - ગુરૂ - ધર્મને તિલાંજલિ આપવી ? નવા દેવ કલ્પવા ? નવા ગુરૂ કલ્પવા ? નવો ધર્મ કલ્પવો ? જો ના, તો જુનાં કાટલાં નહિ ચાલે એમ કહેવાય નહિ. જો એ માન્યતામાં કાંઇક ભુલ થઇ હોય એમ તેઓ માનતા હોય, અને તેથી આગમની આજ્ઞા મુજબ એ ભૂલને સુધારવાને ઇચ્છતા હોય તો તો એમણે સમાજને એમ કહેવું જોઇએ કે જૂનાં કાટલાં ભૂલ્યા છીએ તે સંભાળીએ.

ક્રાંતિ ઘેલાઓનો વિષમ ઉન્માદ :

પણ આવાઓની તો દશા જ કોઇ વિચિત્ર છે. આજના ક્રાંતિ ઘેલાઓને કોઇ સ્થિર સિદ્ધાંત જેવુ નથી. ઘડીમાં કહેશે કે અમે પંચાંગીને માનીએ છીએ અને ઘડીમાં કહેશે કે જુનાં કાટલાં કામ નહિ લાગે. જો જુનાં કાટલાં કામ નહિ લાગે તો શ્રી પંચાંગી શી રીતે કામ લાગશે ? હમણાં હમણાંમાં એવા ક્રાન્તિની વાતો કરનારા ઉન્મત્તો તરફથી જે સાહિત્ય પ્રગટ થઇ રહેલ છે તેમાં જૂઓ તો તમને લાગે કે એમના લખવામાં કશો ઢંગધડો જ નથી. વિધવાવિવાહની વાતની પુષ્ટિમાં જરૂર હતી માટે ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજીના નામને વચ્ચે લાવ્યા તથા અર્થનો અનર્થ કર્યો, અને શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજી આદિને તથા તેમનાં ચરિત્રોને જણાવનાર ગ્રંથોને માટે પાછા કહે છે કે અમે માનતા નથી. જો તમે માનતા નથી તો આ દાખલો કેમ લીધો ? એટલે વસ્તુતઃ એવાઓને ચઢેલો આ ઉન્માદ માત્ર જ છે.

નવયુગની નોબતો ભલે ગડગડી રહી હોય છતાં હમણાં એવો નવયુગ જૈનસમાજ માટે આવવાનો નથી. કારણ કે ભગવાનનું શાસન હજુ આ ક્ષેત્રમાં હજારો વર્ષો સુધી જયવંતુ વર્તવાનું છે. માત્ર અત્યારે એટલું જ સંભાળવાનું છે કે આવી વાતો કરનારા જડવાદની અસરમાં ઉન્મત્ત બનેલાઓ આ રીતે બાળ જીવોને નુકશાન ન કરી જાય. તેઓ તો આવી રીતે પોતાનું આત્મહિત હણી જ રહ્યા છે, પરંતુ બીજાઓનું આત્મહિત તેવાઓ તરફથી ન હણાય એ જ જોવાનું છે. આટલું જે બોલવું પડે છે તે પણ એટલા પૂરતું બોલવું પડે છે, અને છતી શકિતએ જો આપણે એવા પ્રયત્ન આવા સમયે ન કરીએ તો શાસન જીવતું રહેવા છતાં પણ આપણે વિરાધક ઠરીએ એવી આજે દશા છે.

રામચંદ્રજીને સંજ્ઞાની પ્રાપ્તિ :

આ તો પ્રાસંગિક વાત થઇ. મૂળ વાત તો એ હતી કે સીતાદેવીના વિરહથી પીડાતા રામચંદ્રજી આકાશ તરફ જોઇને પાસે રહેલા લક્ષ્મણજીને પણ નહિ જોતાં બોલ્યા કે 'હે વનદેવતા ! આ વનમાં હું ભમી વળ્યો, છતાં મેં સીતાને જોઇ નહિ, તો કહો, શું તમે તેને જોઇ છે ? વળી ભૂત અને શિકારી પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત એવા આ ભીષણ અરણ્યમાં સીતાને એકાકી મૂકીને હું લક્ષ્મણની પાસે ગયો અને ત્યાં રાક્ષસસુભટોની આગળ રણમાં લક્ષ્મણને એકલો મૂકીને હું પાછો અહીં આવ્યો. અહો ! દુર્બુદ્ધિવાળા એવા મારી એ બુદ્ધિ કેવી ? હે પ્રિય સીતા ! નિર્જન અરણ્યમાં તું એકલી મૂકાઇ અને હે લક્ષ્મણ ! રણસંકટમાં તું એકલો મૂકાયો !' આ પ્રમાણે બોલતા તેઓ મૂર્ચ્છિત થઇ ભૂમિ ઉપર પડી ગયા.

હવે લક્ષ્મણજી પોતાના પૂજ્ય રામચંદ્રજીને ઉદ્દેશીને એ પ્રમાણે બોલ્યા કે, 'હે આર્ય ! આ શું ? આપનો ભ્રાતા આ લક્ષ્મણ તો શત્રુઓને જીતીને અહીં ઉપસ્થિત થયો છે.'

લક્ષ્મણજીની આવી વાણી વડે જાણે અમૃતથી સીંચાયા હોય એમ રામચંદ્રજી સંજ્ઞાને પામ્યા; અને પોતાના નાના ભાઇને પાસે ઉભેલા જોયા તથા જોઇને તેઓ લક્ષ્મણજીને ભેટી પડયા.

આથી લક્ષ્મણજીની આંખોમાં પણ અશ્રુ ઉભરાયાં. અશ્રુભીના નેત્રોવાળા લક્ષ્મણજીએ વડીલ રામચંદ્રજીને વિનયપૂર્વક કહ્યું કે, 'ચોક્કસ કોઇ માયાવીએ સીતાદેવીનું આવી રીતે હરણ કરવાના જ કારણથી સિંહનાદ કરેલો. તેના પ્રાણોની સાથે જ હું સીતાદેવીને પાછા લાવીશ, માટે હમણાં તેમની ખબર મેળવવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ : અને ખર સાથેના સંગ્રામમાં મેં પ્રતિજ્ઞા કર્યા મુજબ, આ વિરાધને તેના પિતાના પાતાલલંકાના રાજ્ય ઉપર આપ સ્થાપન કરો ! અર્થાત્ હવે આપણે પાતાલલંકામાં પહોંચી જઇએ !'

સીતાજીની શોધ માટે સુભટોની નિષ્ફળતા :

પછીથી તે બને સ્વામીઓની આરાધના કરવાની ઇચ્છાવાળા વિરાધે, સીતાજીની ભાળ મેળવવાને માટે વિદ્યાધર સુભટોને મોકલ્યા. શોકરૂપી અગ્નિથી વિકરાળ બનેલા, વારં વાર નિઃશ્વાસ મૂકતા અને ક્રોધથી હોઠને કરડતા એવા રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી, પેલા સુભટો ભાળ મેળવવા જવાથી ત્યાં રોકાયા. વિરાધે મોકલેલા વિદ્યાધર સુભટો દૂર સુધી ભમી આવ્યા, પરંતુ સીતાદેવીની ખબર મેળવી શકયા નહિ; આથી ત્યાં પાછા ફરીને નીચું મુખ કરીને ઉભા રહ્યા.

તેઓને અધોમુખ બનીને ઉભા રહેલા જોયા, એટલે રામચંદ્રજી સમજી ગયા કે સીતાનો પત્તો નહિ લાગવાથી શોધ માટે ગએલા આ સુભટો આમ ઉભા છે ! આથી તેઓને કહ્યું કે, 'હે સુભટો ! સ્વામીના કાર્યમાં તમે યથાશકિત સારો ઉદ્યમ કર્યો છે; તેમ છતાં પણ સીતાની પ્રવૃત્તિ ન પ્રાપ્ત થઇ, તેમાં તમારો શો દોષ છે ? વિપરીત દૈવની પાસે તમે અથવા બીજા કોણ માત્ર છે ?'

આ પછી વિરાધે પણ નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, 'હે સ્વામીન્ ! ખેદ ન કરો ! લક્ષ્મીનું મૂળ અનિર્વેદ છે. ચોક્કસ હું આપનો સેવક છું. આજે મને પાતાલલંકામાં પ્રવેશ કરાવવાને માટે આપ પધારો, ત્યાં આપ સ્વામીને સીતાદેવીની ભાળ મેળવવી એ સુલભ થઇ પડશે.'

પાતાલલંકામાં વિરાધને રાજ્ય સમર્પણ :

ત્યારબાદ રામચંદ્રજી સૈન્યસહિત વિરાધની સાથે લક્ષ્મણજીને લઇને પાતાલલંકાપુરીની પાસેની પૃથ્વી ઉપર ગયા. ત્યાં શત્રુઓનો નાશ કરનાર સુન્દ નામનો ખર રાક્ષસનો પુત્ર મોટા સૈન્યથી સમાવૃત્ત થઇને યુદ્ધ કરવાને માટે સામો આવ્યો. અને આગળ ચાલતા પૂર્વના વિરોધી એવા વિરાધની સાથે પોતાના પિતાના વધથી ક્રોધિત થએલા સુન્દે તરત જ ઘોર યુદ્ધ કર્યું. પણ હવે જયાં લક્ષ્મણજી રણમાં આવ્યા, એટલે પોતાની માતા ચંદ્રણખાના કહેવાથી સુન્દ તરત જ નાસીને લંકામાં પોતાના મામા રાવણનાં શરણે ગયો. ત્યારબાદ પાતાલ લંકામાં પ્રવેશ કરીને રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ તે વિરાધને તેના પિતાના પદે બેસાડયો; અર્થાત્ પાતાલલંકાની રાજગાદી ઉપર વિરાધની રાજા તરીકે સ્થાપના કરી. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી ખર વિદ્યાધરના પ્રાસાદમાં રહ્યા અને વિરાધ તો યુવરાજની માફક સુન્દના મહેલમાં રહ્યો.

વિરાધની આ પણ એક યોગ્યતા જ છે. પોતે રાજા બનવા છતાં પણ કૃતઘ્ન નથી બનતો કૃતજ્ઞ આત્માઓ ગમે તેવા ઉચ્ચ પદે પહોંચ્યા પછીથી પણ પોતાની ઉત્તમતાને ત્યજતા નથી; ઉપકારીઓના ઉપકારને ભૂલતા નથી. જેને ઉપકારીઓના ઉપકાર યાદ ન રહે એ માણસ માણસ નથી પણ માણસના રૂપમાં બીજો જ કોઇ છે. આ દશામાં પણ રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને રાજાએ પોતે જ રહેવા યોગ્ય ખરના પ્રાસાદમાં રાખી પોતે યુવરાજની માફક રહેવું અને તે પણ સુન્દના મકાનમાં એ શું સામાન્ય વસ્તુ છે ? નહિ જ, આ વસ્તુ વિરાધની એ સુયોગ્યતાને જ સૂચવે છે.

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજી પાતાલલંકામાં રહ્યા છે, ત્યારે કિષ્કિંધા નગરીમાં બીજો જ એક ભયંકર બનાવ બની જાય છે અને એથી કિષ્કિંધાનો સ્વામી સુગ્રીવ, રામચંદ્રજીની સહાય યાચવાને માટે આવે છે : સુગ્રીવની યાચનાનો સ્વીકાર કરીને રામચંદ્રજી પણ તેની સાથે કિષ્કિંધા તરફ જાય છે અને વિરાધની માફક સુગ્રીવને પણ તેની કિષ્કિંધાની ગાદી ઉપર સ્થાપન કરે છે.

સુગ્રીવ ઉપર આવેલી આપત્તિ :

તે વૃત્તાંત આ પ્રકારનો છે. સાહસગતિ નામનો વિદ્યાધર લાંબા વખતથી સુગ્રીવની પત્ની તારાનો અભિલાષી બન્યો હતો અને એથી પોતાની તે દુષ્ટ અભિલાષાને સિદ્ધ કરવાને માટે તે હિમવત પર્વતની ગુફામાં રહીને 'પ્રતારણી' વિદ્યાને સાધી રહ્યો હતો. સાધનાના પરિણામે એ વિદ્યા એને સિદ્ધ થઇ હતી, અર્થાત્ એ વિદ્યાના પ્રતાપે તે ગમે તેવી પ્રતારણા કરવાને સમર્થ થયો હતો.

એ પ્રતારણી વિદ્યા વડે કરીને સાહસગતિ વિદ્યાધરે પોતાનું રૂપ, ઇચ્છિત રૂપ બનાવનાર દેવની માફક સુગ્રીવના જેવું બનાવ્યું અને આકાશમાં બીજા સૂર્યની જેમ કિષ્કિન્ધા નગરીમાં તે સુગ્રીવ તરીકે ગયો. આ પછી સાચો સુગ્રીવ જ્યારે ક્રીડાને માટે બહારના ઉદ્યાનમાં ગયો હતો, ત્યારે આ સાહસગતિ સુગ્રીવના રૂપમાં સુગ્રીવના તે અંતઃપુરમાં આવ્યો, કે જે અંતઃપુર સુગ્રીવની પત્ની તારાદેવીથી વિભૂષિત બનેલું હતું.

જે સમયે સાહસગતિ સુગ્રીવના રૂપમાં તારાદેવીથી વિભૂષિત અંતઃપુરમાં ગયો, તે જ સમયે સાચો સુગ્રીવ પણ પાછો આવી પહોંચ્યો, પણ દ્વારપાળોએ દ્વારમાં તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે, 'રાજા સુગ્રીવ તો હમણાં જ અંદર ગયા છે.' બે સુગ્રીવોને જોઇને સંદેહ પડવાથી, વાલિનંદન ચંદ્રરશ્મિ, અંતઃપુરના ઉપદ્રવને ટાળવાને માટે અંતઃપુરના દ્વાર આગળ ત્વરાથી ગયો અને જારસુગ્રીવને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરતાં, માર્ગમાં આવતો પર્વત જેમ સરિતાના પૂરને રોકે તેમ અટકાવ્યો : અર્થાત્ - અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવા દીધો નહિ.

આ રીતે જાણે જગતના સારનું સર્વસ્વ જ હોય તેમ સર્વ તરફથી બોલાવાએલી સૈનિકોની ચૌદ અક્ષૌહિણી સેનાઓ ત્યાં આવી. બંને સુગ્રીવોના ભેદને નહિ જાણતા એવા સૈનિકોમાંથી પણ અડધા સત્ય સુગ્રીવની તરફ થયા અને અડધા જારસુગ્રીવની તરફ થયા. પછી ભાલાઓના પડવાથી આકાશને ઉલ્કાપાતમય બનાવતું હોય તેવું બંને સૈન્યોની વચ્ચે યુદ્ધ થયું. સ્વારની સાથે સ્વાર, મહાવતની સાથે મહાવત, પેદલની સાથે પેદલ અને રથીની સાથે રથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પ્રૌઢ એવા પ્રિયના સમાગમથી મુગ્ધ સ્ત્રીની જેમ, ચતુરંગી સેનાના સમૂહના વિમર્દનથી પૃથ્વી કંપને પામી : પૃથ્વી ધ્રૂજવા લાગી.

પછી, 'રે પરગૃહમાં પેઠેલા ! તું આવ, આવ !' - એમ તે જારસુગ્રીવ પ્રતિ આક્રોશ પૂર્વક બોલતા સાચા સુગ્રીવે ઉંચી ડોક કરીને જારસુગ્રીવને યુદ્ધનું આહ્વાહન કર્યું; એટલે ગર્જના કરાએલા ઉન્મત્ત હાથીની માફક જારસુગ્રીવ પણ ઉગ્ર ગર્જના કરતો યુદ્ધ કરવાને માટે સન્મુખ થયો. યમરાજના જાણે સહોદર હોય તેની માફક તે બંને મહાયોદ્ધાઓ, ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળા બનીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને જગતને ત્રાસ પમાડવા લાગ્યા. યુદ્ધ કરવામાં ચતુર એવા તે બંનેએ એક બીજાના તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોને તીક્ષ્ણ શસ્ત્રો વડે તૃણની માફક છેદી નાખ્યાં. તે બંનેના મહાયુદ્ધમાં પાડાઓના યુદ્ધમાં વૃક્ષોના સમૂહની માફક, શસ્ત્રોના ખંડ આકાશમાં ઉછળવા લાગ્યા, અને એથી ખેચરીઓનો સમૂહ નાશી ગયો. જ્યારે તે બંનેનાં શસ્ત્રો છેદાઇ ગયાં, એટલે ક્રોધીજનોમાં શિરોમણિ એવા તે બંને, જંગમ પર્વતોની માફક અન્યોન્ય મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં આકાશમાં ઉછળતા અને ક્ષણવારમાં ભૂમિ ઉપર પડતા તે બંને વીરચૂડામણિ કુકડાના જેવા દેખાવા લાગ્યા. આ રીતે ઘણાં ઘણાં પ્રકારે યુદ્ધ કરવા છતાં પણ તે બંને મહાપ્રાણો પરસ્પરને જીતવાને માટે અસમર્થ નિવડયા, એટલે વૃષભની માફક એકબીજાથી દૂર ખસીને ઉભા રહ્યા. અર્થાત્ થોડા સમયને માટે આ યુદ્ધ અટકયું.

પછી પોતાની સહાયને માટે સાચા સુગ્રીવે અંજનાપુત્ર હનુમાનને બોલાવીને ઉગ્ર કર્મવાળા કપટી સુગ્રીવની સાથે ફરી વાર પરાક્રમપૂર્વક યુદ્ધ શરૂ કર્યું; પરંતુ બેના ભેદને નહિ જાણતા એવા હનુમાનના જોવા છતાં પણ ઉત્કટ એવા જારસુગ્રીવે સાચા સુગ્રીવને કૂટી નાખ્યો.

આમ બીજી વારના યુદ્ધથી સુગ્રીવ ખિન્ન થયો અને તે પછી ખિન્ન થયું છે શરીર જેનું એવો તે કિષ્કિન્ધા નગરીથી બહાર નીકળીને તેણે આવાસને ગ્રહણ કર્યો; અર્થાત્ કોઇ સ્થળે નગરીની બહારના આવાસમાં તે રહેવા લાગ્યો. આ તરફ જારસુગ્રીવ રહ્યો તો ત્યાંજ, પરંત અસ્વસ્થ મનવાળો તે વાલિનંદનના અટકાવવાથી અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરી શકયો નહિ.

વિષયાધીનોનો સંયમ એ સંયમ નથી :

આ આખો પ્રસંગ વિષયાધીનતાની વિષમતાનો ખ્યાલ આપે છે. વિષયાધીન દશા એ એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે એને પરવશ બનેલો આત્મા સારાસારના ભાનને ભૂલી જાય છે. સાહસગતિ વિદ્યાધરે જ્યારે પ્રતારણી વિદ્યા સિદ્ધ કરી ત્યારે તે સિદ્ધ કરતાં શું એને મન - વચન - કાયા ઉપર સંયમ નહિ રાખવો પડયો હોય ? જરૂર, અમુક પ્રકારનો સંયમ તો રાખવો જ પડયો હશે, કારણ કે એ વિના આવી વિદ્યાઓની સિદ્ધિ થઇ શકતી નથી. અહીં વિચારવાનું તો એ છે કે એણે વિદ્યાની સાધના કરતાં જે કાંઇ પણ સંયમ રાખ્યો હોય એ શું વસ્તુતઃ સંયમ છે કે નહિ ?

શા માટે નહિ ? તમને ખ્યાલ હોય તો આવી વિદ્યાઓની પણ સાધના વખતે સાધકને જેવી તેવી રીતે બેસી રહેવું પડતું નથી. ભૂખતરસ સહવી પડે છે, લટકી રહેવું પડે છે, ઉપસર્ગો આવે તો પણ નિશ્ચલતાથી સહવા પડે છે અને એક ધ્યાને વિદ્યાનો જાપ કરવો પડે છે. દેખીતી રીતે આ ક્રિયા કેવી છે ? આવી મન - વચન - કાયાના નિગ્રહરૂપ ક્રિયા હોવા છતાં પણ એ ક્રિયાને વાસ્તવિક સંયમરૂપ કેમ ન ગણવી ? આનું કાંઇ કારણ તો હોવું જોઇએને ?

સભા૦ કારણ એ જ કે એમાં હેતુ ખરાબ હતો.

ત્યારે એટલી વાત તો નક્કી જ છે ને કે માત્ર સારી દેખાવમાં સુંદર ક્રિયાઓને જોઇને લોભાઇ જવાનું નહિ, પણ ક્રિયાને અને ક્રિયા કરનારને વખાણતાં પહેલાં એ ક્રિયાનો હેતુ પણ તપાસવાનો ?

સભા ૦ હાજી !

આ વસ્તુ બરાબર સમજીને તમે હા પાડો છો ને ? જેઓ આ વસ્તુને બરાબર સમજે છે તેઓ કદિ દંભીઓથી પ્રાયઃ ઠગાતા નથી. સુંદર નામોથી કે સુંદર દેખાવોથી પણ પ્રાયઃઠગાતા નથી. આજના વાતાવરણમાં આ વસ્તુ બરાબર સમજવાની જરૂર છે. પૌદ્ગલિક લાલસાને સિદ્ધ કરવાને માટે હથીયારરૂપ બનાવાએલા દેખાવના ધર્મ ઉપરથી ધર્મના અર્થીઓએ પોતાનું આત્મકલ્યાણ ઇચ્છનારાઓએ લોભાઇ જવું જોઇએ નહિ. જેઓ એવી રીતે અજ્ઞાનપણે લોભાયા છે, તેઓ આજે વાસ્તવિક ધર્મને ભૂલ્યા છે અને મહાપુણ્યે પ્રાપ્ત થયેલા શ્રાવકકુળને હારી બેઠા છે. આજે એવો વાયુ ફૂંકાઇ રહ્યો છે કે એનાથી જે પુણ્યશાલી હોય એ જ બચે.

તે ધર્મક્રિયા વસ્તુતઃ ધર્મક્રિયા નહિ :

આજે ધર્મના નામે ધર્મનો હ્રાસ થતો હોવા છતાં સાચો ધર્મ બાજુએ રહી જાય અને પરિણામે પાપી વાસનાઓને વધારી મૂકનારો નામનો ધર્મ વધે, એને અંગે આજના કેટલાક પોતાને વિચક્ષણ, બુદ્ધિમાન, યુગને પીછાણનારા અને વળી ધર્મના જાણ હોવાનો દાવો કરનારાઓ એમ પણ કહે છે કે, જૈનધર્મનો જ આજે વાસ્તવિક ઉદય થઇ રહ્યો છે. ખરેખર, જૈનધર્મમાં પ્રરૂપાએલા અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ધર્મનું જ્યાં નામ કે નીશાન પણ નથી, એટલું જ નહિ પણ ભોળા લોકોને જ્યાં ધર્મના એ શબ્દોના નામે ધર્મથી વંચિત બનાવાય છે, ત્યાં એમ માનવું કે જૈનધર્મનો એથી ઉદય થઇ રહ્યો છે, એ નરી અજ્ઞાનતા સિવાય બીજું કશું જ નથી.

ધર્મ એ નથી કે જે પુદ્‌ગલલાલસાને વધારી મૂકે ! ધર્મ એ નથી કે જે પોતાના દુશ્મનનો નાશ કરવાને પ્રેરે ! ધર્મ એ નથી કે જે સ્વચ્છંદાચારને પોષે ! ધર્મ એ નથી કે જે ઉત્તમ મર્યાદાઓનો લોપ કરાવે ! ધર્મ તો એ છે કે જે આત્માને વિષયવિરાગી, કષાયત્યાગી, ગુણાનુરાગી અને નિવૃત્તિસાધક ક્રિયાઓમાં અપ્રમાદી બનાવે !

પણ આજે શું થાય છે ? ધર્મ અને સભ્યતાના નામે કુલીનતા ઉપર અંગારા મૂકાય છે. સેવાના નામે નહિ છાજતી પ્રવૃત્તિઓ થાય છે. ત્યારે કહો કે ધર્મના નામે ધર્મથી ઉભગાવી દેનારો આજનો કાળ છે. ધર્મ એ તો આત્માના કલ્યાણને માટે છે. જેમાં આત્માનું કલ્યાણ નહિ એ ધર્મ નહિ. જે ધર્મક્રિયામાં આત્મકલ્યાણનો હેતુ નહિ, તે ધર્મક્રિયા વસ્તુતઃ ધર્મક્રિયા નહિ. જો એવી આડંબરી ક્રિયાઓને ધર્મ માની લેવામાં આવે તો તો સાચો ધર્મ હાથ લાગે જ નહિ, માટે આજે કેટલાકોને વળગેલી પૌદ્‌ગલિક લાલસાને પોષનારા ધર્મને વધારવાની ઘેલછાથી સૌએ બચી જવા જેવું છે.

પાત્રતા વિના સારી વસ્તુ ફળે નહિ :

સાહસગતિ વિદ્યાધરે, વિષયલાલસાને પોષવા માટે પ્રતારણી વિદ્યા મેળવીને એનો ઉપયોગ શામાં કર્યો ? પોતાની બૂરી વિષયાભિલાષાને, પરસ્ત્રીની અભિલાષાને પોષવામાં ! વિદ્યા એ બૂરી ચીજ છે ? નહિ, પરંતુ નદીનું પાણી સાગરમાં ભળે એટલે ખારૂં થઇ જાય, એમ અયોગ્યના હાથમાં આવેલી વિદ્યા એના અને બીજાના પણ અનિષ્ટને જ કરનારી નિવડે. વિદ્યા એ પોતે ગમે તેટલી સારી વસ્તુ હોય, છતાં તે જો અયોગ્ય હોય, તો તે અનર્થને જ કરનારી નિવડે છે. આગમોને ભણેલા આગમના જાણ, એવાઓ પણ ભાન ભૂલ્યા તો ડૂબ્યા, નિહ્નવ બન્યા એનું કારણ ? આગમ ખોટાં ? નહિ. ત્યારે ખોટું કોણ ? પાત્ર ખોટું વસ્તુ સારી હોય, છતાં ખરાબ ભાજનમાં પડે એટલે સારી રહે નહિ. એજ રીતે આગમજ્ઞાન જેવી સારી વસ્તુને પણ સારી રાખવી હોય, તેનો વાસ્તવિક લાભ ઉઠાવવો હોય તો, સામાએ પાત્રતા કેળવવી જ પડે. પાત્રતા વિના તો ફળે નહિ ને ફૂટીય નીકળે !

દરેક વસ્તુમાં યોગ્યતા જોવી જોઇએ. વસ્તુ સારી છે એટલું જ જોયે કામ ન લાગે. ગમે તેને આગમ કેમ ન ભણાવાય ? સાધુને જ કેમ ભણાવાય ? અને તે પણ અમુક પર્યાય આદિ યોગ્યતાવાળા સાધુને જ કેમ ભણાવાય ? શું આગમ ખરાબ છે ? નહિ જ, પણ ઉપકારીઓ કેવળ ઉપકારી બુદ્ધિથી જ કહે છે કે સૌને - ગમે તેને ભણાવાય, તો એમ ભણનાર માટે અને એના દ્વારા બીજાઓને માટે પણ એ અનર્થકારી નિવડે. કેમ એમ ? ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલાં અને શ્રી ગણધરદેવોએ ગુંથેલાં એવાં આગમો, ગમે તેને આપવામાં આવે, એથી તે અનર્થકારી કેમ નિવડે ? તો કે - એ જે રીતે હૃદયમાં પરિણમવું જોઇએ, તે રીતે અયોગ્યના હૃદયમાં પરિણમી શકતું નથી અને વિપરીતરૂપે પરિણમે એટલે સ્વપરને માટે તે અનર્થકારી નિવડે એ સ્વાભાવિક જ છે.

આથી સમજો કે શ્રી આગમગ્રન્થો ઉત્તમ છે, એમાંનું જ્ઞાન તારનારૂં છે, પણ તે કયારે ? સામો યોગ્ય બને ત્યારે ! ત્યારે એથી જે અનર્થ થાય છે તે કોણ કરે છે ? આગમોનું જ્ઞાન ? નહિ, આગમોનું જ્ઞાન તો કદી અનર્થ કરનારૂં નિવડે જ નહિ : ત્યારે અનર્થ કરનાર કોણ ? સામાની અયોગ્યતા. આગમનું જ્ઞાન તો તારનારૂં જ કહેવાય, પણ સામો જે ડૂબે અને બીજાઓને ડૂબાડે તે પોતાની નાલાયકીથી જ ! માટે દરેક વસ્તુમાં યોગ્યતા જોવી પડે.

વિષયાભિલાષા બહુ કારમી વસ્તુ છે :

તમે એ પણ જૂઓ કે વિષયાભિલાષા શું કામ કરે છે ? સાહસગતિએ સુગ્રીવનું રૂપ ધારણ કર્યું, તેના અંતઃપુરમાં પેઠો, ભયંકર યુદ્ધ લડયો, એ વગેરે કર્યું તે એક માત્ર સુગ્રીવની સ્ત્રીની અભિલાષાથી જ ને ? આવી અભિલાષા રાખવી એ બહુ કારમી વસ્તુ છે. બની શકે તો સર્વથા બ્રહ્મચર્યનું જ પાલન કરવું જોઇએ : પરંતુ બધા એવા સત્ત્વશીલ હોતા નથી, એવા આત્માઓએ પણ સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવો જોઇએ. સ્વસ્ત્રીમાં પણ ભાનભૂલા બનવું એ યોગ્ય નથી. આ શાસન તો સર્વ પૌદ્‌ગલિક વાસનાઓ ઉપર કાપ મૂકનારૂં છે. અહીં વિધાન કયું? પહેલું તો એ કે સર્વથા બ્રહ્મચર્યનું પાલન એ ન બને તો પણ વિધાન પરણવાનું નહિ ! બૈરી કરવાનું નહિ !! તમે પરણો એ વાત જૂદી છે, પરંતુ વિધાન તો એ કે સ્વસ્ત્રીમાં પણ સંતોષ રાખવો. પછી પરસ્ત્રી આદિની વાત તો રહી જ કયાં ? પરસ્ત્રીના તો મુખ સામે પણ એ દૃષ્ટિએ નહિ જ જોવું જોઇએ. સૂર્યની સામે જેમ દૃષ્ટિ ટકતી નથી, તેમ પરસ્ત્રીના મુખ ઉપર પણ દૃષ્ટિ વિકારી દૃષ્ટિએ ટકવી ન જોઇએ.

પણ આજે કઇ દશા છે ? આજે તો કેટલાક-મૂર્ખાઓ કહે છે કે, બ્રહ્મચર્ય પાળવું અનૈસર્ગિક છે. બ્રહ્મચર્યના પાલનથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આવું કહેનારાઓનો હેતુ જાણો છો ? આવું બોલનારાઓ અનાચારના અર્થીઓ છે. સમાજમાં અને દુનિયામાં સારા કહેવડાવીને પણ એમને પાપો સેવવાં છે, એમનું કુદૃષ્ટિ પવિત્રતા જાળવતી વિધવા બાઇઓ તરફ છે. એવી બુરી લાલસાથી જ તેઓ એનો એવો પ્રચાર કરે છે. બ્રહ્મચર્યના પાલનથી રોગ ઉત્પન્ન થતા નથી, ઉલ્ટું શરીર સારૂં થાય છે. જો કે શરીરને મજબૂત બનાવવાને માટે બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરો, એમ ન કહેવાય; એવું કહેનારા અજ્ઞાન છે. કહેવાય તો એ જ કે આત્મકલ્યાણને માટે બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરો; પરંતુ બ્રહ્મચર્યના યોગે શરીર બગડતું નથી એ ચોક્કસ છે. ખરેખર, આજની બુરી વાસનાઓ જેટલા જેટલા કુવિકલ્પો ઉત્પન્ન ન કરે તેટલા થોડા છે. માણસ જ્યારે વિષયની પૌદ્‌ગલિક લાલસાઓની ઘેલછામાં ફસાય છે ત્યારે એની દશા એવી ભયંકર થાય છે કે એ શું વિચારે, એ શું ન બોલે અને એ શું ન કરે એ કાંઇ કહી શકાય નહિ.

અશુભના ઉદયની વેળાએ ચેતવાની જરૂર :

અહીં એ પણ વિચારવું જોઇએ કે અશુભનો ઉદય શું કામ કરે છે ? અશુભના ઉદય વખતે સત્તા, શકિત, કુટુંબ, સેવકો, પરિવાર આદિ કાંઇ કામ લાગતું નથી. સહાય કરવા આવેલા પણ સહાય કરી શકતા નથી. સુગ્રીવ કમ હતો ? કિષ્કિન્ધાપુરીનો રાજ, વિશાળ કુટુંબપરિવારવાળો; ચતુરંગી સેનાનો સ્વામી, છતાં અશુભના ઉદયે એની એ દશા થઇ કે જેનો પોતે સ્વામી છે એ નગરીની બહાર જઇને જ રહેવું પડયું, હનુમાનને સહાયમાટે બોલાવ્યા, તો એ પણ સહાય કરી શકયા નહિ. પરાક્રમી પરિવાર પણ જોઇ રહ્યો. અશુભના ઉદય સમયે કોઇ કામ લાગતું નથી. માટે અશુભના ઉદયથી જેઓ ડરતા હોય, તેઓએ અશુભ કર્મનો બન્ધ થવાના હેતુઓથી દૂર રહેવું જોઇએ. અશુભનો ઉદય ન ગમે અને પ્રવૃત્તિ અશુભ કર્મનો બન્ધ કરનારી ચાલુ રહે તો આપત્તિઓ આવ્યા કરે તેમાં નવાઇ શી ? આજે શુભના ઉદયમાં ભાન ભૂલેલાઓએ પણ આવી આવી વસ્તુઓ વિચારીને ચેતવા જેવું છે, અને અશુભના ઉદયવાળાઓએ એવી કાર્યવાહીમાં જોડાવું જોઇએ કે જેથી ભવિષ્યમાંય ધર્મ અને પરિણામે મુકિત મળે.

[3]

શોકગ્રસ્ત સુગ્રીવની વિચારણા :

હવે પોતાની કિષ્કિન્ધાપુરીની બહારના એક આવાસમાં રહેલા સાચા સુગ્રીવે પોતાનું માથું નીચું નમાવીને એ પ્રમાણે વિચારવા માંડયું કે, ''આ અમારો શત્રુ કોઇ સ્ત્રીલંપટ અને કૂડકપટમાં પ્રવિણ જણાય છે; અહો !

શત્રુની માયાથી વશ કરાએલા મારા આત્મિયો પણ હાલ પરાયા બની ગયા છે; આ તો પોતાના જ અશ્વોથી પોતે યુદ્ધમાં હારવા જેવું થયું. માયા અને પરાક્રમે કરીને ઉત્કૃષ્ટ એવા શત્રુને મારે કઇ રીતે હણવો ? પરાક્રમથી ભ્રષ્ટ અને વાલિના નામને લજાવનાર એવા મને ધિક્કાર હો ! તે મહા બળવાન અને અખંડ પુરૂષવ્રતવાળા વાલિને ધન્ય છે કે જે રાજ્યને તૃણની માફક તજી દઇને પરમપદને પામ્યા. કુમાર ચન્દ્રરશ્મિ જો કે જગત્‌માં સૌથી બળવાન છે, પરંતુ બન્નેના ભેદને નહિ જાણતો એવો તે કોનું રક્ષણ કરે અને કોને હણે ? અહો, ચન્દ્રરશ્મિએ એટલું તો જરૂર સારૂં જ કર્યું છે તેણે તે પાપીને અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કરતો અટકાવ્યો છે. મારા આ બળવાન શત્રુને હણવાને માટે હું કયા બળવાનનો આશ્રય કરૂં ? કારણ કે પોતાના દ્વારા અગર તો બીજા દ્વારા પણ શત્રુઓ હણવાને જ યોગ્ય છે; મારા શત્રુનો સંહાર કરવાને માટે ત્રણ લોકમાં વીર અને મરૂત્તનાં યજ્ઞનો ભંગ કરનાર એવા દશાનન રાવણને હું ભજું ? પણ તે તો પ્રકૃતિથી જ સ્ત્રીલંપટ હોઇને, ત્રણ લોકમાં કંટક સમાન છે; એટલે તેનો જો હું આશ્રય કરૂં, તો તો એ મને પેલાએ એમ બન્નેને હણીને તરત જ તારાને પોતે જ ગ્રહણ કરશે. ત્યારે આવી સંકટમય અવસ્થામાં સહાય કરવાને સમર્થ અતિ કઠોર ખર રાક્ષસ હતો, પણ તે તો રાઘવ એટલે લક્ષ્મણજી વડે હણાયો છે; માટે હું જઇને તે રામ અને લક્ષ્મણની મૈત્રી કરૂં, કારણ કે તત્કાલ શરણે આવેલા વિરાધને પણ તેઓએ રાજ્ય આપ્યું છે; અને હજુ સુધી પૂર્ણ પરાક્રમવાળા તેઓ, વિરાધના આગ્રહથી ત્યાં પાતાલલંકામાં જ રહેલા છે.''

પુદ્‌ગલરસિકને અહીં દુઃખ ને પરલોક પ્રતિકુળ :

આ પ્રમાણે સાચો સુગ્રીવ વિચાર કરે છે. આ વિચારણા કેવી છે ? કેવળ શત્રુના સંહારની ! કર્મથી લેપાએલા અને પૌદ્‌ગલિક પદાર્થોના મમત્વમાં ફસાએલા આત્માઓને માથે આફતો આવવી એ જેમ સહજ છે, તેમ ભયંકર વિચારણાઓ અને બની શકે તો ભયંકર આચરણાઓ પણ થવી સહજ છે. પુદ્‌ગલરસિકતાના ત્યાગમાં જે સુખ વર્ણવાયું છે, તેનો ખ્યાલ તમને આવે છે ખરો ? ત્યાગીને આ જીવનમાં પણ પૌદ્‌ગલિક મમત્વના ત્યાગનું સુખ અને દુર્ધ્યાન ન થાય. કર્મનિર્જરા થાય એટલે પરલોક પણ અનુકુળ. પુદ્‌ગલના મમત્વમાં, પુદ્‌ગલનાં રસમાં લુબ્ધ બનેલાને અહીં મેળવવાનું, સાચવવાનું, ભોગવવાનું અને ન મળે કે આવેલ જાય તેનું દુઃખ, તેમજ એ બધાયમાં દુર્ધ્યાન થાય, પાપમય પ્રવૃત્તિ થાય, એટલે પરલોક પણ પ્રતિકુળ, પૌદ્‌ગલિક મમત્વના ત્યાગી જેવું સુખ, આ લોકમાં કે પરલોકમાં, પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓના મમત્વમાં લીન બનેલાઓને નથી જ હોતું એ ખાસ સમજવાની જરૂર છે. બીજી વાત એ પણ વિચારવા જેવી છે કે આવી ભયંકર અવદશાને પામવા છતાં પણ સુગ્રીવને વૈરાગ્યના વિચાર કેમ ન આવ્યા ?

આજે કહેવાય છે કે, 'શું કરે ? દુઃખી થાય એટલે દીક્ષા લે !' આવું બોલનારાઓ આંખ સામે હજારો દુઃખીને જૂએ છે, છતાં આવું કેમ બોલી શકે છે ? જેટલા દુઃખી થાય એટલાને વૈરાગ્ય આવે, એ શું બનાવાજોગ છે ?નહિ જ. આવી વાતો કરનારાઓ બજારમાં ટુકડા રોટલા માટે ભમતા હોય છે, ગદ્ધાવૈતરૂં કરતાં હોય છે, પાપો કરીને પેટ ભરતા હોય છે,છતા એમને કેમ વૈરાગ્ય નથી થતો ?

સભા૦ એતો કહે છે કે, 'અમે એવા નિર્બલ નથી કે એમ પેટ ભરવાને માટે દીક્ષા લઇ લઇએ.'

આવું બોલનારાઓ ખરેખર ભયંકર પાપાત્માઓ છે. તેઓને એમનું પેટ ભરવાને માટે ગમે તેવાં કરપીણ કાર્યો કરતાં શરમ આવતી નથી ! ગમે તેવી ગુલામી કરવામાં નિર્બળતા દેખાતી નથી ! બીજાઓ પેટ ભરવાને દીક્ષા લે છે એમ કહેનારા પાપાત્માઓને ભાગવતી દીક્ષા ઉપર કે ધર્મ ઉપર લવલેશ પ્રેમ હોય એમ લાગે છે ખરૂં ? માંગીને લાવવાનું અને મળે એ ખાવાનું, મળે તો ખાવાનું અને સંયમનું પાલન કરવાનું, એ કાંઇ સહેલી વાત

નથી; માટે એવું યથેચ્છ બોલનારા એમ બોલે છે તો ખરા, પણ તેવાઓ સમજે છે કે સંયમ પાળવું એ સહેલું નથી ! નહિતર બદમાશી કરીને પેટ ભરનારા તેઓએ કયારનોએ આ વેષ પહેરી લેવાનો પણ ફૂટ પ્રયત્ન કર્યો જ હોત.

દીક્ષા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તો જ લેવાય :

પહેલી વાત તો એ છે કે જેટલા દુઃખી એટલા જ દીક્ષા લે છે. એ વાત જ સર્વથા ખોટી છે. સારી જેવી મિલકત અને ઉત્તમ પરિવારાદિ ત્યજીને સંખ્યાબંધ આત્માઓ દીક્ષા લેવાને નીકળ્યા છે અને નીકળે પણ છે. બીજી વાત એ છે કે દુઃખના યોગે પણ વૈરાગ્ય જન્મે તોય એ આત્મા ભાગ્યશાળી છે. પાપાત્માઓને મરણપથારીએ પણ પ્રભુ યાદ આવતા નથી. અત્યારે સુગ્રીવને વૈરાગ્ય આવ્યો ? નહિ જ. કેમ ન આવ્યો ? જો દુઃખીને જ એટલે દુઃખી માત્રને જ વૈરાગ્ય આવતો હોય તો તો સુગ્રીવને પણ આવવો જ જોઇએ. પણ ભાગ્યવાનો ! વૈરાગ્ય તો તે પરમ પુણ્યાત્માઓનાં અંતરમાં ઉત્પન્ન થવા પામે છે કે જે પુણ્યાત્માઓમાં અમુક પ્રકારનો ક્ષયોપશમ થયો હોય. તેવા ક્ષયોપશમ વિના ગમે તેવા દુઃખમાં પણ વૈરાગ્ય ન આવે.

આથી સ્પષ્ટ છે કે દુઃખી જ દીક્ષા લે એ નિયમ નથી જ. એ ખરૂં કે દીક્ષા માટે સુવૈરાગ્ય જરૂરી છે, પછી તે ગમે તે કારણે ઉત્પન્ન થયો હોય.

સુગ્રીવની વિચારણામાંથી એક વધુ વસ્તુ પણ સમજવા જેવી છે. સુગ્રીવે રાવણનું શરણ સ્વીકારવાનો વિચાર કેમ માંડી વાળ્યો ? એણે એ વિચાર્યું કે ત્રણ ભુવનમાં રાવણ બળવાન છે, પણ પ્રકૃતિથી જ તે સ્ત્રીલંપટ છે, એટલે મને અને મારા શત્રુને મારીને તરત તારાને સ્વયં ગ્રહણ કરશે. સ્ત્રીલંપટ આત્માઓની કોઇ પણ સ્થળે સારી આબરૂ હોતી નથી. સજ્જનોને એવાઓ ઉપર વિશ્વાસ હોતો નથી. આમાંથી પણ શિક્ષણ શું લેવાનું ? એ જ કે કાંઇ નહિ તો છેવટે પરસ્ત્રી - સહોદર બનવું. પરસ્ત્રી - સહોદરપણું એ તો સામાન્ય સદ્‌ગુણોમાંનો એક સદ્‌ગુણ ગણાય છે. ઉત્તમ જૈનેતરોમાં પણ એ સદ્‌ગુણ હોય તો લોકોત્તર શાસનને પામેલા જૈનોમાં એ હોવો જોઇએ એમાં નવાઇ જેવું શું છે ? પણ આજે કઇ દશા છે ? જેઓ પરસ્ત્રીસહોદર નથી અને એમાં પાછા હુશીયારી માને છે, તેઓ ધર્મ કરવાને કેટલી લાયકાત ધરાવે છે ? ખરેખર, પાપાત્માઓ તરફથી સુધારાને નામે આજે જેમ અનેક સદ્‌ગુણો ઉપર પૂળો મૂકાયો છે તેમ આ સદ્‌ગુણ ઉપર પણ પૂળો મૂકાયો છે.

સુગ્રીવે દૂતને પાતાલલંકામાં મોકલ્યો :

હવે આગળ. આ પ્રમાણે વિચાર્યા બાદ સુગ્રીવે પોતાના એક વિશ્વાસપાત્ર દૂતને એકાંતમાં સ્વયં શિક્ષા આપીને વિરાધપુરી તરફ એટલે કે પાતાલલંકા તરફ મોકલ્યો. પાતાલલંકામાં જઇને, વિરાધને નમસ્કાર કરીને, પોતાના સ્વામીના દુઃખનો વૃત્તાંત કહ્યા બાદ, સુગ્રીવના તે વિશ્વાસપાત્ર દૂતે વિરાધને કહ્યું કે, 'અમારા સ્વામી આવા મોટા કષ્ટમાં આવી પડયા છે; અને આપના દ્વારા રાઘવોનું એટલે કે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીનું શરણ મેળવવાને ઇચ્છે છે.'

સુગ્રીવના દૂતે આ પ્રમાણે કહેવાથી વિરાધે કહ્યું કે, ''ભલે, સુગ્રીવ જલ્દી આવો ! પુણ્યના યોગે જ સત્પુરૂષોનો સંગ પ્રાપ્ત થાય છે. વિરાધ વડે આ પ્રમાણે કહેવાએલા દૂતે ત્યાંથી સુગ્રીવની પાસે આવીને એ હકીકત જણાવી.

હવે અશ્વોનાં કંઠાભરણોના શબ્દોથી સર્વ દિશાઓને ગજવતો અને વેગથી દૂરને સમીપ બનાવતો સુગ્રીવ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો; અને ક્ષણવારમાં જેમ નજદિકના ઘરમાં પહોંચે તેમ પાતાલલંકામાં પહોંચ્યો ! ને સુગ્રીવ સીધો વિરાધની પાસે ગયો ને વિરાધે પણ હર્ષથી ઉભા થઇને તેનું સ્વાગત કર્યું. વિરાધ પણ આગળ થઇને તે સુગ્રીવને રક્ષક એવા રામચંદ્રજીની પાસે લઇ ગયો; તેમને નમસ્કાર કરાવ્યા અને તેના દુઃખનું નિવેદન કર્યું.

સુગ્રીવે પણ રામચંદ્રજીને એમ કહ્યું કે, ''જ્યારે છીંક સર્વથા નાશ પામી જાય છે, ત્યારે જેમ નિશ્ચયથી સૂર્ય જ શરણરૂપ છે, તેમ આ મારા દુઃખમાં આપ જ મારા શરણ છો.''

સુગ્રીવની વિનંતિનો સ્વીકાર :

રામચંદ્રજી પોતે દુઃખી હતા, છતા પણ સુગ્રીવના દુઃખનું શ્રવણ કરીને, તેઓએ તેના દુઃખને છેદવાનું કબૂલ કર્યું. ખરેખર, મહાપુરૂષો પોતાના કાર્ય કરતાં પણ અધિક પ્રયત્ન પરકાર્યમાં કરે છે. દુનિયામાં સુસજ્જનનું એ જ લક્ષણ હોય છે કે તેઓ પરોપકારરસિક હોય છે. પણ આનો અર્થ એ નથી કે પોતાના આત્માનું અનિષ્ટ કરીને પણ બીજાનું ભલું કરવા જવું ! એ ભૂલતા નહિ !

આ પછી સીતાદેવીનું હરણ થયાનો વૃત્તાંત વિરાધે સુગ્રીવને કહ્યો; એથી અંજલિ કરીને એટલે કે હાથ જોડીને, સુગ્રીવે રામચંદ્રજીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, ''વિશ્વનું રક્ષણ કરતા એવા આપને અને વિશ્વને પ્રકાશમાન કરતા સૂર્યને કોઇ કારણની અપેક્ષા હોતી નથી, છતાં હે દેવ ! હું કહું છું કે - આપની કૃપાથી મારો શત્રુ હણાશે, એટલે સૈન્ય સહિત હું આપનો અનુચર થઇને, સીતાદેવીની ખબર તરત જ લઇ આવીશ.'' અર્થાત્ જારસુગ્રીવના હણાવાથી કિષ્કિંધાપુરીનું રાજ્ય પોતાને પ્રાપ્ત થયા બાદ સૈન્ય સહિત સેવક થઇને રહેવાનું અને તરત જ સીતાદેવીની શોધ કરી લાવવાનું સુગ્રીવ કબૂલ કરે છે, અને સુગ્રીવની સાથે રામચંદ્રજી કિષ્કિંધાપુરી તરફ આવવાને નીકળ્યા અને પાછળ આવતા વિરાધને સમજાવીને પાછો મોકલ્યો.

રામચંદ્રજી કિષ્કિંધાનગરીના દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા, એટલે સાચા સુગ્રીવે જારસુગ્રીવને યુદ્ધનું આહ્‌વાહન કર્યું. યુદ્ધના આહ્‌વાહન માત્રથી જારસુગ્રીવ પણ ગર્જના કરતો આવ્યો. બ્રાહ્મણો જેમ ભોજન માટે આળસુ હોતા નથી, તેમ શૂરાઓ રણ માટે આળસુ હોતા નથી, પછી પોતાના દુર્ધર ચરણોના ન્યાસોથી વસુંધરાને કંપાવતા તે બંનેય, વનના ઉન્મત્ત હાથીઓની માફક લડવા લાગ્યા; અને એક સરખા રૂપવાળા તે બંનેને જોઇને, કોણ આપણો અને કોણ પરાયો, એવા સંશયથી રામચંદ્રજી ક્ષણને માટે ઉદાસીનની માફક જોઇ રહ્યા; એટલે કે તટસ્થ હોય તેમ જોઇ રહ્યા.

'ત્યારે તો આમ કરવું એ જ ઠીક છે.' એવા વિચારને કરતા રામચંદ્રજીએ, વજ્રાવર્ત નામના ધનુષ્યના ટંકારને કર્યો. તેથી સાહસગતિની રૂપાંતર કરી વિદ્યા તે જ ક્ષણે હરિણીની માફક પલાયન કરી ગઇ અને તેનું રૂપ ફરી ગયું.

એક જ બાણે માયાવી સુગ્રીવનો સંહાર :

આ પછી, ''હે પાપી ! માયાથી સર્વને મૂંઝવી નાંખીને પરદારાની સાથે તું રમવાને ઇચ્છે છે ? હવે ધનુષ્ય ચડાવ !'' આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ તે સાહસગતિ વિદ્યાધરનો ભયંકર રીતે તિરસ્કાર કર્યો અને માત્ર એક જ બાણથી તેના પ્રાણ હરી લીધા. હરિણને હણવામાં હરિને-એટલે કે સિંહને બીજા ચપેટાની જરૂર પડતી નથી.

આ રીતે સાહસગતિ વિદ્યાધરને હણ્યા બાદ રામચંદ્રજીએ વિરાધને જેમ તેના પાતાલલંકાના રાજ્ય ઉપર બેસાડયો હતો તેમ સુગ્રીવને પણ તેના કિષ્કિંધાપુરીના રાજ્ય ઉપર બેસાડયો. સુગ્રીવને પણ તેના સેવક - પ્રજાજન આદિ લોકોએ પૂર્વની માફક જ નમસ્કાર કર્યા; અર્થાત્ પૂર્વની માફક તેનો કોઇ દુશ્મન રહ્યો નહિ અને સૌ કોઇએ સુગ્રીવને પોતાના રાજા તરીકે પૂર્વવત્ સ્વીકારી લીધા.

ત્યારબાદ પોતાની અત્યન્ત સુંદર એવી તેર કન્યાઓને આપવાની વાનરેશ્વર સુગ્રીવે રામચંદ્રજીને અંજલિ કરીને પ્રાર્થના કરી; અર્થાત્ પોતાની અત્યન્ત સુંદર એવી તેર કન્યાઓની સાથે રામચંદ્રજીને પાણિગ્રહણ કરવાની હાથ

જોડીને યાચના કરી. પણ આના ઉત્તરમાં રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, ''સીતાની શોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરો ! આ કન્યાઓથી કે બીજી કોઇ વસ્તુથી શું ?'' અર્થાત્ -'મને નથી તો જરૂર આ કન્યાઓની કે નથી તો જરૂર બીજી કોઇ વસ્તુની, માટે તમે સીતાની શોધ મેળવવાનો જ પ્રયત્ન કરો.' આ પ્રમાણે કહીને, બહારના ઉદ્યાનમાં જઇને રામચંદ્રજી ત્યાં રહ્યા અને તેઓની આજ્ઞાથી સુગ્રીવે પોતાની કિષ્કિંધાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો.

વિચારજો કર્મની દશા બહુ ભયંકર છે :

આ પ્રસંગ તો અહીં પૂરો થયો, પરંતુ એના ઉપરથી જે બોધ લેવાનો છે તે વિચારજો. કર્મની દશા બહુ ભયંકર છે. કઇ વખતે કઇ હાલત થશે ? એ નક્કી નથી. રાજાને ક્ષણવારમાં ભિખારી બનાવનાર અને સત્તાના શિખરેથી નીચે પટકનાર કર્મનો મહિમા અજબ છે. છતાં માણસો ભાન ભૂલીને પાપમાં રક્ત રહે છે. અર્થ અને કામમાં લુબ્ધ બનેલાઓ જો આ વિચાર કરે તો કેવું સારૂં ? અરે, તેમની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ અર્થ કામને બૂરા માનનારે તો વિચાર કરવો જોઇએ ને ? એની પાછળ જીંદગીને વેડફી નાંખવી, એનું પરિણામ શું આવશે ? કર્મની સત્તાને માનો છો ને ? કર્મની સત્તાને માનો યા ન માનો તો પણ એ પ્રત્યક્ષ છે. પ્રત્યક્ષ પરિણામ જોઇને પણ જે આત્માને પાપથી કંપારી ન છૂટે તે આત્માને કેવો માનવો ? નરકાદિનાં વર્ણન શા માટે ? કેવળ જાણવા માટે કે એ જાણીને પાપથી પાછા હઠવાને માટે ? પાપથી કંપારી છૂટે તો પાપ રસપૂર્વક થાય નહિ, પાપથી બચાવનારાઓ પરમ ઉપકારી લાગે અને પાપથી નિવૃત્ત થએલા આત્માઓ તરફ કલ્યાણનો સાધક એવો પૂજ્યભાવ પ્રગટયા વિના પણ રહે નહિ.

[૪]

વિષય વિવશ આત્માઓની કરૂણ દશા :

આપણે જોઇ આવ્યા કે વિરાધની માફક સુગ્રીવને પણ તેનું રાજ્યાદિ રામચંદ્રજીએ અપાવ્યું. હવે આ દરમ્યાન લંકામાં શું બન્યું ? તેનું વર્ણન શરૂ થાય છે. ખર આદિ હણાયાનો વૃત્તાંત જાણીને મંદોદરી આદિ રાવણના અન્તઃપુરની સ્ત્રીઓ રૂદન કરવા લાગી. એ વખતે ચન્દ્રણખા અને સુન્દ બન્ને ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. વિરાધ જ્યારે પાતાલલંકા પાસે પહોંચ્યો, ત્યારે ખરપુત્ર સુન્દ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો; પરંતુ જ્યાં લક્ષ્મણજી રણમાં આવ્યા એટલે તેની માતા ચન્દ્રણખાની સૂચનાથી સુન્દ ત્યાંથી નાઠો. તે પછી પોતાના પુત્ર સુન્દની સાથે રાવણની બેન ચન્દ્રણખા રડતી રડતી અને બે હાથોથી છાતીને કૂટતી કૂટતી રાવણના રાજગૃહમાં આવી પહોંચી.

રાવણને દેખતાંની સાથે જ તેના કંઠે વળગી પડીને ઉચ્ચ સ્વરે રડતી ચન્દ્રણખાએ કહ્યું કે, ''હે બંધુ ! અરે, દૈવ વડે હું હણાઇ ગઇ; મારો પુત્ર હણાયો, મારા પતિ હણાયા અને મારા બે દીયર પણ હણાઇ ગયા; એટલું જ નહિ પણ ચૌદ હજાર કુલપતિઓ પણ હણાયા. અને હે ભાઇ ! તું જીવતો હોવા છતાં પણ ગર્વિષ્ટ બનેલા દુશ્મનોએ તારી અર્પણ કરેલી પાતાલલંકાની રાજધાની પણ છીનવી લીધી, આથી હું ત્યાંથી મારા પુત્ર સુન્દની સાથે જીવ લઇને નાઠી અને અહીં તારે શરણે આવી છું, માટે હવે તું કહે કે મારે કયાં જઇને રહેવું ?''

સૌષ્ઠવવાળા રાવણે રડતી એવી પોતાની બેન ચન્દ્રણખાને આશ્વાસન આપતા હોય તેમ સમજાવ્યું કે ''તારા પતિને અને તારા પુત્રને હણનારનો હું થોડા જ કાળમાં નાશ કરીશ.''

હવે આ શોકથી અને સીતાદેવીના વિરહની પીડાથી રાવણ, ફાળ ચૂકેલા વ્યાઘ્રની જેમ શય્યામાં પડયા રહ્યા છે; એ વખતે દેવી મન્દોદરી ત્યાં આવીને રાવણને કહે છે કે, ''હે સ્વામીન્ ! એક સામાન્ય આદમીની જેમ નિશ્ચેષ્ટ થઇને આપ કેમ પડયા છો ?''

રાવણે જવાબમાં પણ એમ કહ્યું કે ''સીતાના વિરહરૂપ જ્વરથી પીડાતો એવો હું કોઇ પણ પ્રકારની ચેષ્ટા કરવાને સમર્થ નથી; કાંઇ પણ બોલવાને સમર્થ નથી અને કાંઇ પણ અવલોકવાને પણ સમર્થ નથી. હે માનિની ! જો તું મને જીવતો રાખવાને ઇચ્છતી હો તો માનનો ત્યાગ કરીને સીતાની પાસે જા અને એવો અનુનય કર કે જેથી તે મારી સાથે ક્રીડા કરવાનું ઇચ્છે. મેં ગુરૂની સાક્ષીએ નિયમ ગ્રહણ કર્યો છે કે ગમે તેમ થાય તો પણ મને નહિ ઇચ્છતી એવી પરનારીને હું ભોગવીશ નહિ. એ નિયમ મને અત્યારે અર્ગલાતુલ્ય થઇ પડયો છે.''

વિષયનાં સાધનોથી બને તેમ દૂર રહેવું જરૂરી છે :

વિષયાધીન દશા રાવણ જેવાની પાસે પણ શું બોલાવે છે ? અત્યારની આ વિષય દશાનું વર્ણન કેમ થઇ શકે ? ખરેખર, વિષયની વાસનાને ઉત્પન્ન કરનારાં સાધનોથી પણ કલ્યાણકામીએ જેમ બને તેમ દૂર જ રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આત્મા વિષયાભિમુખ, વિષયરકત, વિષયાધીન બની ગયા પછી તેને તે વખતે જ પાછો હઠાવવો બહુ મુશ્કેલ છે, માટે એવો વિચાર પણ ઉત્પન્ન ન થાય એવી કાળજી રાખવી જોઇએ; અને એ માટે વિષયનાં સાધનોથી પણ દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

સભા૦ રાવણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવા છતાં પણ એમ કહે છે કે, 'ગુરૂની સાક્ષીએ લીધેલો, મને નહિ ઇચ્છતી એવી પરસ્ત્રીને હું કદિ નહિ ભોગવું - એ નિયમ અત્યારે અર્ગલાતુલ્ય થઇ પડયો છે.' એ શું કહેવાય ?

વિષયાધીનતા એ કેવી ભયંકર વસ્તુ છે, એનું જ એ દ્વારા પણ સૂચન થાય છે. વિષય વાસનાને પરવશ બનેલા રાવણ અત્યારે માત્ર એ જ નિયમના યોગે સીતાદેવી ઉપર બળાત્કાર કરી શકતા નથી. આટલું છતાં પણ રાવણને, ગ્રહણ કરેલા એ નિયમ પ્રત્યે અસદ્ભાવ નથી. જો અસદ્ભાવ હોત તો તો કયારનોએ એ નિયમનો ભંગ થઇ ચૂકયો હોત; તેઓ સીતાદેવીની સાથે ક્રીડા કરવાને કેટલા બધા આતુર છે, એ તો આ વર્ણન ઉપરથી સ્હેજે કલ્પી શકાય તેમ છે; છતાં, એટલી તીવ્ર આતુરતા હોવા છતાં પણ, તેઓ પોતાના નિયમને વળગી રહ્યા છે, એ જ સ્થિતિ ખાસ વિચારવા જેવી છે. પોતાના નિયમનું પાલન કરવાનો સંપૂર્ણ ઇરાદો છે, માટે તો એવા સામર્થ્યશાલી પણ રાવણ સીતાદેવીના પગમાં પડે છે, પ્રાર્થનાઓ કરે છે, સત્તા અને ઋદ્ધિ બતાવીને તેમને લલચાવવા પ્રયત્નો કરે છે અને છેવટે મંદોદરીદેવીને પણ માન ત્યજીને સીતાદેવીની પાસે જઇ મનાવવાનું કહે છે, બાકી આ પ્રસંગ ઉપરથી તો જેમ વિષયવાશનાની ભયંકર દુઃખદાયિતા સમજવાની છે, તેમ પ્રતિજ્ઞાપાલન સંબંધી રાવણની મક્કમતા પણ સમજવા જેવી છે.

પોતાના પતિની પીડાથી પીડિત થયેલી કુલીન એવી તે મંદોદરીદેવી પણ તે જ ક્ષણે 'દેવરમણ' નામના ઉદ્યાનમાં ગઇ અને સીતાજીને તેણે કહ્યું:

''આ હું મન્દોદરી નામની રાવણની પટ્ટરાણી છું; હું તારા દાસીપણાને સ્વીકારીશ, પણ તું રાવણને ભજ. હે સીતા ! તું જ ધન્ય છો, કારણ કે જેના ચરણકમળ વિશ્વસેવ્ય છે, તે મારા મહાબળવાન પતિ રાતદિવસ તારી સેવા કરવાને ઇચ્છે છે; જો રાવણ જેવા પતિની તને પ્રાપ્તિ થાય છે, તો અદ્યાપિ ભૂચર, તપસ્વી અને પત્તિમાત્ર એવા તારા પતિ રામવડે શું ? અર્થાત્ રાવણની પાસે તારા પતિ રામ, કે જે ભૂચર, તપસ્વી અને પત્તિમાત્ર છે, તે કોણ માત્ર છે ?''

સતીત્વના પાલનની દરકાર ક્રોધ ઉપજાવે :

સીતાજી જેવાં સતી આવું સાંભળી લે ? આ જગ્યાએ કોઇ પણ સ્ત્રી હોય, પણ જો તે સતી હોય; તો એને ક્રોધ આવ્યા વિના રહે નહિ. ઉત્તમ આત્માઓ ક્રોધ લાવતા નથી, પણ આવા પ્રસંગે ઉત્તમ આત્માઓને ક્રોધે આવી જ જાય છે. સતીત્વને ઇષ્ટ માનનારો કોઇ પણ , આવા સમયે સીતાજીને ક્રોધ ચઢે, એને ગેરવ્યાજબી નહિ ગણે. ક્રોધમાં આવીને સીતાજી મંદોદરીને કડકમાં કડક શબ્દો કહે, તે પણ તેમના સતીત્વપ્રેમનું જ સૂચન કરાવનાર ગણાય. સતીત્વના પાલનની દરકારથી જ એવો ક્રોધ આવે છે અને કડકમાં કડક શબ્દો પણ એથી જ બોલાઇ જાય છે.

આવી જ સ્થિતિ ધર્મમાં સમજી લેવી જોઇએ. જેટલા ધર્મી એટલા વીતરાગ, એમ તો નથી ને ? જેટલા સાધુ એટલા વીતરાગ, એમ તો નથી ને ? ધર્મમાં સમર્પિત થએલા આત્માના કષાયાદિ પ્રશસ્ત સ્વરૂપ પકડે છે; કારણ કે પૌદ્‌ગલિક અભિલાષાઓનો ત્યાગ કરીને એક મોક્ષને જ માટે પ્રયત્નશીલ બનેલા આત્માઓને, જ્યારે પોતાના ઉપર આફત આવે છે ત્યારે પ્રાયઃવધુ સમતા પ્રગટે છે, પણ એના એ આત્માઓમાં, મોક્ષમાર્ગની ઉપર આફત આવે ત્યારે કષાય પ્રગટયા વિના રહેતો નથી; મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યેના અનુપમ રાગથી, મોક્ષમાર્ગ ઉપર આફત આવતાં, મોક્ષમાર્ગના આરાધકના અંતરમાં જે કષાય પ્રગટે એ પ્રશસ્ત જ કહેવાય; એ કષાય નિંદવા યોગ્ય નથી, પરંતુ એ કષાયને પ્રગટવાના કારણરૂપ જે મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યેના અનુપમ રાગની દશા, તે એકાંતે પ્રશંસાને જ પાત્ર છે; કારણ કે તે કર્મનિર્જરાની સાધક છે. પ્રશસ્ત રાગમાં એ તાકાત છે કે તે આત્માને વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરવામાં સહાયક જ નિવડે છે, પણ વિઘ્નકર નિવડતો નથી જ.

ધર્મ ઉપર આફત આવે અને વીતરાગ નહિ બનેલા ધર્મી બાહ્ય સમતા ભજ્યા કરે એ બનવાજોગ જ નથી. છતાં જ્યારે એવી બાહ્ય, સમતા ભજાય, ત્યારે તો એનો અર્થ એટલો જ છે કે એના અંતરમાં મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે જેવો જોઇએ તેવો રાગ હજુ સુધી પ્રગટવા પામ્યો નથી. પોતે અશકત હોય અને આક્રમણની સામે ધસીને જઇ શકે એમ ન પણ હોય એ બનવાજોગ છે કૌવતના અભાવે તો કદાચ સાચું પણ જાહેરમાં ન બોલી શકે એ બને, પરંતુ સાચો રાગ હોય તો એનાં અંતરમાં બળતરા ન હોય, એ બનવાજોગ જ નથી. મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે રાગ હોય તો મોક્ષમાર્ગ ઉપર આફત આવે એથી બળતરા થયા વિના ન રહે અને એ બળતરાના યોગે હૃદયમાં એ એમ જ ઇચ્છયા કરે કે કયારે શાસનના દુશ્મનો દૂર થાય. વળી શાસનના દુશ્મનોને દૂર કરવાના કાર્યમાં પડેલા આત્માઓની પણ એ અનુમોદના જ કર્યા કરે; અને બને તેટલી સહાય આપવાનું પણ ચૂકે જ નહિ.

પ્રશસ્ત કષાય અવસરે આપોઆપ ઉત્પન્ન થઇ જ જાય છે :

પ્રશસ્ત કષાયને ઉત્પન્ન કરવા પડતા નથી, પરંતુ અવસરે તે આપોઆપ ઉત્પન્ન થઇ જ જાય છે. જે વસ્તુ ઉપર રાગ હોય છે તે વસ્તુની લૂંટ રાગીથી ખમી શકાતી નથી. જે વસ્તુને આત્મા તારક માને તે વસ્તુ ઉપરની આફત એ સહી શકતો નથી. ધર્મના રાગીમાં પ્રશસ્ત કષાય ઉત્પન્ન થવો એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. સાચા ધર્મી દુનિયામાં સંરક્ષવા લાયક એક મોક્ષમાર્ગ જ છે એમ માનતો હોય છે. પોતાની પૌદ્‌ગલિક ઋદ્ધિ આદિ જાય ત્યારે તો એને એ ભાગ્યાધીન માને; પોતાની કોઇ નિંદા કરે તો એને એ પોતાનો અશુભનો ઉદય માને; પણ મોક્ષમાર્ગ ઉપર આફત આવે ત્યારે તો એનું કૌવત ઉછાળા મારે. એના અંતરમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રશસ્ત કષાય પ્રગટે અને એ પોતાની સઘળી શકિત અને સામગ્રીના ભોગે પણ મોક્ષમાર્ગ ઉપરના આક્રમણને ટાળવાને ઇચ્છે. ધર્મનો અવિહડ અનુરાગ આ સ્થિતિ અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

આમાં એ બીજાઓનું બૂરૂં ચિંતવતો નથી; ધર્માત્મા તો સારાય વિશ્વનું કલ્યાણ થાઓ એવી ભાવનાવાળો હોય. પણ એવી ભાવના છતાં મોક્ષમાર્ગ ઉપર જ આક્રમણ આવે ત્યારે લમણે હાથ દઇને એ બેસી ન રહે; સામાનું

બૂરૂં નહિ ઇચ્છવા છતાં અને સામાનું ભલું ચિંતવવા છતાં પણ એ મોક્ષમાર્ગ ઉપર આવેલું આક્રમણ ટાળવાનો શકિત મુજબ સઘળો પ્રયત્ન કરી છૂટે; એ વિના એને ચેન ન પડે; તેવો પ્રયત્ન એ ન કરી શકે તોય એનું અંતર દુઃખ અનુભવે.

મોક્ષમાર્ગ ઉપર આક્રમણ એ ધર્માત્માઓને માટે કસોટીનો પ્રસંગ :

મોક્ષમાર્ગ ઉપરના આક્રમણના પ્રસંગો એ ધર્માત્માઓને માટે કસોટીના પ્રસંગો છે, એમ પણ એક રીતે કહી શકાય તેમ છે. એ વખતે દરેક ધર્મી આત્મા પોતાના ધર્મપ્રેમનું માપ કાઢી શકે છે; પોતાના ધર્મરાગને એ એવા પ્રસંગે બરાબર બતાવી શકે છે. સાચો રાગ એવા સમયે ઉછાળો માર્યા વિના રહે નહિ અને એ ઉછાળો પ્રશસ્ત કષાય પ્રગટાવ્યા વિના પણ રહે નહિ. સતીના સતીત્વની કસોટી જેમ આફત સમયે થઇ જાય છે, તેમ ધર્મીના ધર્મરાગની કસોટી પણ ધર્મ ઉપર આફત આવે ત્યારે થઇ જાય છે.

સતી સ્ત્રીઓ જેમ પોતાના પતિની નિંદાને સાંભળી શકતી નથી, તેમ ધર્માત્માઓ પણ પોતાના તારક દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની નિંદાનું શ્રવણ કરી શકતા નથી. સતી સ્ત્રીઓને માટે જેમ પોતાના પતિ ઉપર આવેલી આફત અસહ્ય નિવડે છે, તેમ ધર્મી આત્માને માટે સુદેવ - સુગુરૂ - સુધર્મ ઉપર આવેલી આફત અસહ્ય નિવડે છે. સતી સ્ત્રીઓ જેમ પોતાના શીલની રક્ષાને માટે પોતાના જાનની પણ અવસરે કુરબાની કરી દેવામાં પાછી પડતી નથી, તેમ ધર્માત્માઓ પણ દેવ-ગુરૂ - ધર્મને માટે કદાચ કુરબાન થઇ જવાનો વખત આવે, તો તેને માટે પણ તૈયાર રહે છે. જેમ એવી સતીઓ જ પ્રાયઃ પોતાના સતિત્વનું અવસરે સંરક્ષણ કરી શકે છે, તેમ ધર્મીઓ પણ મક્કમ હોય તો જ દેવ - ગુરૂ - ધર્મ ઉપરની ભયંકર આફતના પ્રસંગે તે તારકની વાસ્તવિક સેવામાં ટકી શકે છે.

સીતાદેવીએ ક્રોધમાં આવીને કહેલા કડક શબ્દો :

અહીં જ્યારે મંદોદરીએ રાવણના કહેવાથી સીતાજીની પાસે આવીને રાવણને ભજવાનું કહ્યું, ત્યારે એના ઉત્તરમાં સીતાદેવી કેવી રીતે કેવા કડક શબ્દો કહે છે ? એ સાંભળી અને વિચારીને આપણે પણ ધર્મ ઉપરના આક્રમણ સમયે શું કરવું જોઇએ ? એ વિચારવા જેવું અને સમજવા જેવું છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, સીતાજીએ મંદોદરીને જે સંભળાવ્યું તેનું વર્ણન કરતાં ફરમાવે છે કે -

'स्मा बभाषे सीतैवं,क्व सिंहः क्व च जंबुकः । क्व सुपर्णः क्व वा काकः, क्व रामः क्व च ते पतिः ॥१॥
''दम्पतित्वमहो युक्त, तव तस्य च पाप्मनः । रिसंसुरेकोऽन्यस्त्रीषु. दूतीभवति चापरा ॥२॥
''द्रष्टुमप्युचिता नासि, किमु संभाषितुं हले ! । स्थानादितो गच्छ गच्छ, त्यज दृष्टिपथं मम ॥३॥

મન્દોદરીદેવીને સીતાજીએ રોષથી એવુ કહ્યું કે 'કયાં સિંહ અને કયાં શિયાળ ? કયાં ગરૂડ અને કયાં કાક પક્ષી ? તેમ કયાં મારા પતિ રામચંદ્રજી અને કયાં તારો પતિ રાવણ ? અર્થાત્ રામ જો સિંહ છે, તો રાવણ શિયાળ છે, અને રામ જો ગરૂડ છે, તો રાવણ કાકપક્ષી છે, સિંહ અને શિયાળની વચ્ચે તથા ગરૂડ અને કાક પક્ષીની વચ્ચે જેટલું અંતર છે. તેટલું અંતર મારા પતિ રામચંદ્રજી અને તારા પતિ રાવણની વચ્ચે છે. ખરેખર, તારૂં અને તે પાપીનું દંપતિપણું તો યુકત જ છે; કારણ કે તારો તે પાપી પતિ અન્ય સ્ત્રીઓની સાથે રમવાને ઇચ્છે અને તું એની દૂતીનું કામ કરે છે. અર્થાત્ એક અન્ય સ્ત્રીઓમાં રમવાની ઇચ્છાવાળો છે અને બીજી એ કામમાં દૂતી થાય છે. અરે, તું તો જોવાને લાયક પણ સ્ત્રી નથી, તો પછી તું સંભાષણને લાયક તો કયાંથી જ ગણાય ? માટે આ સ્થાનથી તું જા, જા ! અને મારા દૃષ્ટિપથને તજ, અર્થાત્ તારૂં મોઢું પણ જોવા લાયક નથી, માટે તું અહીંથી ચાલી જા અને મને તારૂં મોઢું પણ બતાવ નહિ.'

આ શબ્દો જેવા તેવા છે ? ઓછા કડક છે ? આ શબ્દો કોણે બોલાવ્યા ? એક સ્ત્રી આવીને પોતાના ધણીની સાથે ક્રીડા કરવાની અન્ય સતી સ્ત્રીને વિનંતિ કરે, ત્યારે સતી સ્ત્રીને ક્રોધ ન ચઢે એ બનવાજોગ જ નથી; તેમ

જૈન ગણાતાઓ પાસે રહીને, સાથે ઉભા રહીને, જૈન ધર્મનો નાશ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે સમયે જૈનધર્મના કોઇ પણ રાગીને પ્રશસ્ત કષાય આવ્યા વિના રહે નહિ. ધર્મનો રાગ ધર્મનાશને સહી શકે જ નહિ.

રાવણ મન્દોદરીને મોકલ્યા બાદ પોતે પણ પાછળ આવે છે. કામી બનેલા આત્માઓની એવી દશા થાય એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી. અત્યારે તો રાવણ આ એક જ ધૂનમાં છે ને ? ખરેખર, એવી ધૂન જો પ્રભુશાસનની આરાધના કરવામાં આવી જાય તો મુક્તિ હાથવેંતમાં જ છે, પણ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવામાં આવી પ્રબલ ધૂન તો કોઇ ઉત્તમ આત્માઓમાં જ આવે છે.

તે વખતે રાવણ ત્યાં આવે છે અને સીતાદેવીને કહેવા લાગ્યો કે ''હે સીતા ! તું શા માટે ક્રોધ કરે છે ? મન્દોદરી તો તારી દાસી છે અને હું સ્વયં પણ તારો દાસ છું. માટે હે દેવી ! તું કૃપાકર ! હે જાનકી ! દૃષ્ટિથી પણ તું આ દાસજનને કેમ પ્રસન્ન કરતી નથી ?'' રાવણે આ પ્રમાણે કહ્યું, એનો ઉત્તર પણ સીતાદેવીએ જેવો - તેવો નથી આપ્યો. પરાઙ્મુખી થઇને મહાસતી સીતાદેવીએ રાવણને કહ્યું કે, ''રામની ગૃહિણી એવી મને હરતો એવો તું યમરાજની દૃષ્ટિ વડે દેખાયો છે; અર્થાત્ તારો કાળ હવે નજદિક આવ્યો છે, અપ્રાર્થિતની પ્રાર્થના કરનારા અને હતાશ એવા તારી આશાને ધિક્કાર હો ! શત્રુઓના કાળરૂપ લઘુ બંધુવાળા રામની પાસે તું કેટલો કાળ જીવી શકવાનો છે ?''

કામવાસનાને કાબૂમાં રાખે તે જ આરાધના કરી શકે છે :

આવી રીતે સીતાદેવી વડે આક્રોશ કરાયા છતાં પણ રાવણ તો વારંવાર એમ ને એમ જ બોલ્યા કરે છે : અર્થાત્ સીતાદેવીને પ્રસન્ન થવાની વારંવાર પ્રાર્થના કર્યા કરે છે; અહીં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, **'धिगहो ! कामावस्था बलीयसी ।'** ખરેખર, કામાવસ્થા બળવાન જ છે અને એને આધીન થએલાઓ ધિક્કારપાત્ર કાર્યો કરવામાં પણ પ્રવૃત્ત થઇ જાય છે. એની વાસનાથી જે બચે, તે આત્માઓ ધારે તો મોક્ષમાર્ગે ઘણા ઉત્તમ પ્રકારની પ્રવૃત્તિને કરી શકે છે. એ વાસના ઉપર કાબૂ મેળવ્યા વિના મોક્ષમાર્ગની આરાધના બરાબર થઇ શકતી નથી; આથી મોક્ષના અર્થીઓએ તો સદા એ વાસના ઉપર કાબૂ મેળવવાનો જ પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઇએ.

[૫]

પતિનું ઉન્માર્ગગામીપણું પોષવું એ સતીધર્મ નથી :

આપણે જોઇ ગયા કે પોતાના બનેવી તથા ભાણેજ આદિ હણાવાના શોકથી તેમજ સીતાદેવીના વિરહથી રાવણની કેવી દુર્દશા થઇ છે. સાધારણ મનુષ્યની જેમ તે નિશ્ચેષ્ટ જેવી દશામાં શય્યા ઉપર આળોટે છે અને જ્યારે મન્દોદરી દેવી આવીને તેનું કારણ પૂછે છે, ત્યારે કહે છે કે, 'સીતાના વિરહરૂપ જ્વરથી પીડાતો એવો હું ચેષ્ટા કરવાને માટે, બોલવાને માટે કે જોવાને માટે પણ સમર્થ નથી.' વધુમાં પોતાની પત્ની મન્દોદરીદેવીને સીતાદેવીને સમજાવવાનું કહે છે. કામાધીનતા એ કેવી ભયંકર વસ્તુ છે ? પોતાની ખુદ પટ્ટરાણીને રાવણ આ પ્રમાણે કહે છે, એ ઓછી કામવિવશતા છે ? કહે છે કે, 'મને જીવાડવો હોય તો હે માનિની ! તું માન તજીને તેની પાસે જા અને સમજાવ.'

રાવણનું આ કથન મન્દોદરીદેવી સ્વીકારે છે, એ પણ રાગદશાના સ્વરૂપનું ભાન કરાવનાર છે; મન્દોદરીના આ વર્તન ઉપરથી એવો બોધ કોઇએ પણ લેવા જેવો નથી કે, પતિની વિષયાભિલાષાને સંતોષવાના ઇરાદે

પરનારીને શીલથી ભ્રષ્ટ થવાને માટે સમજાવવા જવું, એ સતી સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. પતિના આત્મકલ્યાણને ઈચ્છતી સતીઓએ તો એવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ કે જેથી પતિ વિષય અને કષાયથી વિમુખ બને; વિષયનો સર્વથા ત્યાગ ન પણ કરી શકે, તો ય પરનારીસહોદર બને; પતિના જીવનની સાચી સંગિની બનવું એ સતીઓનો ધર્મ છે કે, જ્યાં સુધી સંસારમાં હોય ત્યાં સુધી પતિની ધર્મને અબાધકપણે સેવા કરવા સાથે, પતિને વિષય અને કષાયરૂપ સંસારથી વિમુખ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો. પતિની ધર્મઘાતક ઈચ્છાઓને આધીન થઈ જવું અગર પોતાના સ્વાર્થ ખાતર પતિના ઉન્માર્ગગામીપણાને પોષવું, એ સતી સ્ત્રીઓને માટે ઉચિત છે એમ કોઈથી કહી શકાય જ નહિ; માટે મંદોદરીદેવીના વર્તનને સાંભળી એવો બોધ લેવા જેવો નથી, એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

મન્દોદરીદેવીના એ વર્તનને માટે સતી સીતાદેવીએ કેટલા કડક શબ્દો કહ્યા એ યાદ છે ? સીતાદેવીએ રોષમાં આવીને એમ કહ્યું છે કે, 'વાહ, તારૂં અને પાપી રાવણનું દામ્પત્ય તો ખરેખર યુકત છે; કારણ કે એક પરસ્ત્રીઓમાં રકત છે અને બીજી એની દૂતી થાય છે. ખરેખર, તું સાંભળવાને તો લાયક નથી પણ જોવાને ય લાયક નથી; માટે તું અહીંથી મારી આંખ સામેથી દૂર થા !' આ શબ્દો સમજીને ય મંદોદરીદેવીના વર્તનને સતીધર્મ માનવાની ભૂલ ન કરતા.

એટલામાં રાવણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રાવણે પણ સીતાદેવીને કેવી પ્રાર્થના કરી તેમજ તેનોય સીતાદેવીએ પરાઙ્મુખી બનીને કેવો ઉત્તર આપ્યો, એ પણ આપણે જોઈ ગયા છીએ; અને એ વાત પણ જોવાઈ ગઈ કે સીતાદેવી તરફથી આક્રોશ કરાવા છતાં પણ રાવણ તો એવી જ રીતે પ્રાર્થના કર્યા કરે છે.

આ પછી ઉત્પ્રેક્ષા કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, 'જાણે વિપત્તિમાં મગ્ન એવી સીતાને જોવાને માટે અસમર્થ હોય તેમ તેજનો ભંડાર એવો સૂર્ય પશ્ચિમમાં લવણસમુદ્રમાં મગ્ન થયો.

ક્રોધ અને કામમાં અંધ રાવણ સીતાજીને ભયંકર ઉપસર્ગો કરે છે :

જ્યારે આમ થયું, એટલે રાવણમાં કામની સાથે ક્રોધે પણ પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરી દીધું; દુર્ગુણનો એ સ્વભાવ હોય છે, કે એક દુર્ગુણ અનેક દુર્ગુણોને જન્માવે ! વિષયનો એ સ્વભાવ છે કે, વિષય પોતાની પાછળ ક્રોધને પણ પ્રાયઃ ખેંચી લાવે છે ! અહીં પણ એવું જ બન્યું. હવે ઘોર એવી રાત્રિ પ્રવર્તી; અને ક્રોધ તથા કામમાં અંધ બનેલા ઘોર બુદ્ધિવાળા રાવણે સીતાદેવી ઉપર ઉપસર્ગો કરવાનું શરૂ કર્યું. વિષયનો આ રાગ કેવો ? થોડી ક્ષણો પૂર્વે જેને રાવણ પ્રાર્થના કરતા હતા, પોતાની પટ્ટરાણી જેની દાસી થઈને રહે છતાં તે માને તો સારૂં એમ ઈચ્છતા હતા, તે રાવણ એ જ સીતાદેવી ઉપર ઘોર રાત્રિમાં ઘોર બુદ્ધિવાળા બનીને ઉપસર્ગ કરવા માંડે છે; અને તે પણ ક્રોધ તથા કામમાં અંધ બનીને એટલે એમાં કાંઈ કમીના થોડી જ રહે ?

ધુત્કાર કરતા ઘુવડ પક્ષીઓ, ફુંફાડા મારતા ફેરૂઓ,વિચિત્ર ક્રન્દનને કરતા વૃકો, અન્યોન્ય યુદ્ધ કરતા બિલાડાઓ, પૂંછડાંઓને પછાડતા વ્યાઘ્રો, ફૂંફાડા મારતા ફણિધરો, તેમજ ઉઘાડી કરવતીવાળા પિશાચો, પ્રેતો, વેતાલો અને ભૂતો, જાણે યમરાજના સભાસદ હોય તેમ ઉછળતા અને માઠી ચેષ્ટાઓ કરતા સીતાદેવીની પાસે આવ્યા; રાવણે એ સર્વ ભયંકર પ્રાણીઓ આદિને વિકૂર્વ્યા હતા; અને તેથી તેઓ સીતાદેવીની પાસે આવીને સીતાદેવીને સતાવવા લાગ્યા. આવા પ્રસંગે સતીત્વમાં મક્કમ રહેવું અને ભયથી ત્રાસીને પણ પરપુરૂષને આધીન થવું નહિ, એ સામાન્ય કોટિની સત્ત્વશીલતા નથી જ.

અબળા ગણાતી સતી સબળા પણ બની શકે છે :

સ્ત્રીઓને અબળા કહેવાય છે, છતાં અબળા કહેવાતી સતીઓ પોતાના સતીત્વનું સંરક્ષણ કરવામાં અબળા નથી હોતી, પરંતુ સબળા હોય છે. સતીત્વની અનુરાગિણી અને અનુગામિની સ્ત્રીઓ એટલું તો સમજતી હોય ને કે, સામો બહુ બહુ કરશે તો પ્રાણ લેશે ? અને એથી જ સતી સ્ત્રીઓ જ્યારે પોતાના શીલના રક્ષણનો એક પણ માર્ગ જોતી નથી, ત્યારે શીલભ્રષ્ટતાને સાટે જીવનને વ્હાલું કરતી નથી, પરંતુ જીવનના સાટે શીલને વ્હાલું કરે છે. આવા કારમા અને ભયંકર આપત્તિના સમયે સતી સ્ત્રીઓ અબળા ગણાવા છતાં પણ પોતાના સતીત્વની મક્કમતાના બળે અસાધારણ સબળા બની જાય છે.

રાવણ દ્વારા જ્યારે આવો ઘોર ઉપસર્ગ થઇ રહ્યો છે, ત્યારે મન દ્વારા શ્રી પંચપરમેષ્ઠીના નમસ્કાર રૂપ શ્રી નવકાર મહામંત્રનું ધ્યાન કરતાં સીતાદેવી નિર્ભયતાથી સ્થિર રહ્યાં, પરંતુ ઘોર ઉપસર્ગોથી ત્રાસી જઇને, રાવણને ભજવાનો વિચાર પણ કર્યો નહિ. ખરેખર, આવા ઉપસર્ગના પ્રસંગે સ્થિર રહેવું અને પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કર્યા કરવું એ સહેલું નથી; પરંતુ જેના અંતરમાં વસ્તુતઃ ધર્મ વસ્યો છે, તેને માટે એ જ યોગ્ય છે : કારણ કે, એ દશામાં કદાચ મૃત્યુ પણ થઇ જાય, તો યે આત્મા પ્રાયઃ શુભ ગતિમાં જ જાય છે.

રાત્રિના તે વૃત્તાન્ત સાંભળીને રાવણના લઘુ બંધુ બિભીષણ, રાવણની પાસે તે સ્થળે આવ્યા અને તેમણે સીતા-દેવીને એમ કહ્યું કે, ''હે ભદ્રે ! તું કોણ છો ? ક્યાંની છો ? કોની પત્ની છો ? અને અહીં ક્યાંથી ? તું ભય ન પામ અને પરસ્ત્રીસહોદર એવા મને તું એ સર્વ કહે.'' સીતાદેવીને લાગ્યું કે, આ કોઇ મધ્યસ્થ છે ! એથી સીતાદેવીએ પણ નીચું મુખ કરીને કહ્યું કે,

''હું જનકરાજાની સીતા નામની પુત્રી છું : ભામંડલની બ્હેન છું : રામચંદ્રજીની ગૃહિણી છું : અને દશરથ રાજાની પુત્રવધૂ છું. પોતાના અનુજ બંધુ એટલે કે નાના ભાઇ લક્ષ્મણજી જેમની સાથે છે, તે મારા પતિ રામચંદ્રજીની સાથે હું દંડકારણ્યમાં આવી હતી; ત્યાં એકદા મારા દીયર ક્રીડાથી આમતેમ ભમતા હતા; તેમણે આકાશમાં એક મહાખડ્ગ જોયું અને કુતૂહલથી તેને ગ્રહણ કર્યું; તેમણે તે ખડ્ગ વડે પાસેની વંશજાલીને છેદી અને અજ્ઞાનથી - અજાણતાં તે વંશજાલીની અંદર રહેલા તે ખડ્ગના સાધકનું શિર છેદાઇ ગયું. આથી 'મારાવડે કોઇ યુદ્ધ નહિ કરતો એવો આ નિરપરાધી હા ! હણાઇ ગયો.' એવી રીતે પશ્ચાતાપ કરતાં તેઓ પોતાના ભાઇની પાસે આવ્યા. થોડીવારે તે ખડ્ગના સાધકની ઉત્તર સાધિકા જેવી કોઇ સ્ત્રી મારા દીયરને પગલે પગલે ત્યાં આવી. અદ્ભુત રૂપથી ઇન્દ્રસમા મારા પતિને જોઇને કામથી પીડિત થએલી તે સ્ત્રીએ મારા પતિની પાસે ક્રીડાની યાચના કરી; પણ તેની મારા પતિએ અવજ્ઞા કરી એટલે ત્યાંથી તે ચાલી ગઇ, અને પછી મોટા રાક્ષસોનું ઉગ્ર સૈન્ય આવ્યું. લક્ષ્મણજી સંકટ સમયે સિંહનાદ કરવાનો સંકેત કરીને યુદ્ધમાં ગયા. અને પછી માયાથી સંકેત મુજબનો ખોટો સિંહનાદ કરીને તથા એ રીતે મારા પતિને મારાથી દૂર ખસેડીને દુષ્ટ દાનતવાળા આ રાક્ષસે એટલે કે રાવણે પોતાના વધને માટે જ મારૂં હરણ કર્યું.'' આ પ્રમાણે સીતાદેવીએ ટૂંકમાં બધી હકીકત રાવણના નાના ભાઇ બિભીષણને જણાવી.

બિભીષણ અને રાવણ વચ્ચે વાતચીત :

સીતાદેવીએ કહેલા ટૂંક વૃત્તાંતને સાંભળ્યા પછી, રાવણને નમસ્કાર કરીને બિભીષણે કહ્યું કે ''હે સ્વામીન્ ! આપના વડે આ કાર્ય કુળને દૂષણરૂપ કરાયું છે. હજુ પણ જ્યાં સુધીમાં પોતાનાં નાના બંધુ લક્ષ્મણની સાથે રામ આપણને હણવાને માટે આવે નહિ, ત્યાં સુધીમાં સીતાને લઇને સત્વર તેમની પાસે મૂકી આવો.'' બિભીષણે આમ કહ્યું એટલે ક્રોધથી લાલ થઇ છે આંખો જેની એવા રાવણ કહે છે કે, ''હે કાયર ! આ તું શું બોલે છે ? મારા પરાક્રમને શું તું ભૂલી ગયો ? સીતા મારી પ્રાર્થનાને વશ થઇને માની જશે એટલે અવશ્ય તે મારી પત્ની થશે અને આવેલા રાંક એવા તે બન્ને રામ લક્ષ્મણને હું હણી નાંખીશ.''

રાવણે જ્યારે આવો ઉત્તર આપ્યો, એટલે બિભીષણે પણ સામે નિરાશ થઇને કહ્યું કે ''હે ભાઇ ! જ્ઞાનીનું તે વચન સત્ય છે કે રામપત્ની સીતાને માટે આપણા કુળનો નાશ થવાનો છે. અન્યથા, આપના ભકત બંધુ એવા મારૂં વચન આપ કેમ ન માનો ? વળી જો તેમ થવાનું ન હોત તો મારા વડે હણાયેલ દશરથ જીવિત કેમ હોય ? હે મહાભુજ ! જો કે ભાવિ વસ્તુ અન્યથા થવાની નથી, તો પણ હું તમને ભકિતપૂર્વક પ્રાર્થના કરૂં છું કે આપણા કુળની ઘાતિની એવી આ સીતાને આપ છોડો.''

જોયું ? બિભીષણે એટલું સ્પષ્ટ રીતે કહી દીધું કે 'આપનું આ કાર્ય આપણા કુળને દૂષણ લગાડનારૂં છે.' અને આ પછીથી જ્ઞાનીએ કહેલા સીતાદેવીને માટે કુળક્ષય થવાના વચનની પણ યાદ આપી; પરંતુ રાવણને એની ય અસર ન થઇ. ખરેખર કામને વિવશ બની ગયેલા આત્માઓને માટે આમ બનવું એ સહજ છે.

બિભીષણની વાણીને જાણે રાવણે સાંભળી જ ન હોય, તેમ કરીને રાવણે સીતાદેવીને પુષ્પક વિમાનમાં બેસાડીને આકાશમાં ભમતાં જાુદાં જાુદાં મનોરમ સ્થળો દેખાડતાં દેખાડતાં કહ્યું : ''હે હંસગામિનિ ! આ રત્નમય શિખરોવાળા અને સ્વાદિષ્ટ ઝરણાંઓવાળા ક્રીડાપર્વતો છે, તેમજ નંદનવન સમા આ ઉપવનો છે; આ ઇચ્છા મુજબની વૃષ્ટિને કરનારાં ધારાગૃહો છે અને આ હંસોયુકત ક્રીડાસરિતાઓ છે. હે સુભ્રુ ! વળી આ સ્વર્ગના ખંડની ઉપમાને યોગ્ય એવાં રતિગૃહો છે; આમાં જ્યાં તારી કામના હોય, ત્યાં મારી સાથે તું ક્રીડા કર !''

પણ રામના પાદકમળનું હંસીની માફક ધ્યાન કરતાં ને વસુંધરા - પૃથ્વી જેવા ધૈર્યશાલિની સીતાદેવી રાવણની વાણીથી ક્ષોભ પામ્યા નહિ; આથી સર્વ રમ્ય સ્થાનોમાં ભમી ભમીને રાવણે ફરીથી પણ સીતાદેવીને લાવીને અશોકવનમાં મૂકયાં. ખરેખર, સતીઓ ગમે તેવી સમૃદ્ધિઓથી પણ ચલચિત્તવાળાં બનતા જ નથી.

[૬]

આત્માનો સાચો રક્ષક આત્મા પોતે જ છે :

આ તરફ પોતાના જયેષ્ઠ બંધુને ઉન્મત્તની માફક વાણીની યુકિતથી અગોચર જોઇને. બિભીષણે વિચાર કરવાને માટે પોતાના કુળપ્રધાનોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, ''હે કુળપ્રધાનો ! આ કામાદિ આંતર શત્રુઓ ભૂત જેવા છે અને તેમાંનો એક પણ પ્રમાદી આત્માને હેરાન કરે છે; આપણા સ્વામી અત્યંત કામાતુર બન્યા છે ખરેખર, કામ તો એકલો પણ દુર્જય છે, તો પછી એને પરનારીની સાથે રમવાની જે ઇચ્છા - તેની સહાય મળી જાય, એટલે તો પૂછવું જ શું ? તે કારણે, આજથી આરંભીને લંકાપુરીના સ્વામી, રાવણ બળવાન હોવા છતાં પણ તરત જ મોટા દુ:ખના સાગરમાં અત્યંતપણે પડશે.''

સાચી વાત છે કે, 'જે આત્માઓ પ્રમાદી બની જાય છે' તે આત્માઓને આંતર શત્રુઓ હેરાન કર્યા વિના રહેતા નથી. બહારના શત્રુઓથી બેદરકાર બનેલાનું તો, જો તેનું પુણ્ય જીવતું જાગતું હોય તો તે રક્ષણ કરે છે, પરંતુ આત્મ દૃષ્ટિએ પ્રમાદી બનેલા આત્માનું રક્ષણ કોણ કરે ? આત્માનો સાચો રક્ષક આત્મા પોતે જ છે. બીજાઓ નિમિત્તરૂપ બને, પણ આત્મા પ્રબુદ્ધ ન થાય, ત્યાં સુધી એનું વાસ્તવિક રક્ષણ થઇ શકતું નથી. આથી તો જ્ઞાની મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે, એક સમયને માટે પણ આત્મા પ્રમાદી ન બને તેની કાળજી રાખવી, કારણ કે પ્રમાદી બનેલા આત્માને આંતરશત્રુઓ હેરાન હેરાન કરી મૂકે છે : અને એ આંતરશત્રુઓને આધીન બની ગયેલો આત્મા આ ભવમાં દુ:ખનો ભાગી થવા સાથે, આગામી ભવોમાં પણ તીવ્ર દુ:ખને દેનારા દુષ્કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે.

આંતરશત્રુઓમાં પણ કામરૂપ આંતરશત્રુ વધુ દુર્જય છે. કામની દુર્જયતા વર્ણવનારાં સંખ્યાબંધ વર્ણનો શાસ્ત્રોમાં છે, અને દુનિયાના અનુભવીઓ જો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરે તો તેઓ પોતાના અનુભવ ઉપરથી પણ કામની દુર્જયતાને સમજી શકે તેમ છે. કામ એ એવો દુર્જયશત્રુ છે કે એને આધીન પડેલો આત્મા, બીજા આંતરશત્રુઓને સહેજે આધીન બની જાય છે. કામાધીન દશામાં ક્રોધ, લોભ, માન, માયા આદિની આધીનતા થતાં વાર લાગતી નથી. ક્રોધ, લોભ, ભય અને હાસ્યથી મૃષાવાદનું સેવન કરતાં એ આત્માને વાર લાગતી નથી. કામાધીનતા એ એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે કામને આધીન થયા બાદ કોઇ પણ અનિષ્ટ માર્ગે નહિ જતાં, કામ ઉપર કાબૂ મેળવવો મુશ્કેલ થઇ પડે છે. છતાં ય એવા પણ કામને ન જ જીતી શકાય એવું કાંઇ નથી. અભ્યાસથી, સુસંર્ગમાં રહેવાથી, આત્મભાન કરાવનારા ગ્રન્થોનું ગુરૂનિશ્રાએ અધ્યયન મનન-પરિશીલન આદિ કરવાથી જ્ઞાની મહાપુરૂષોએ વર્ણવેલી કામાધીનતાને પરિણામે થતી વિષમ દશાઓનો વિચાર કરવાથી અને આત્માને જાગૃત રાખી આત્મકલ્યાણના નિશાન તરફ એકસરખી દ્રષ્ટિ રાખવાથી દુર્જય ગણાતો કામ પણ જીતાય છે. એમ કરવાને બદલે અનેક પ્રકારના વિલાસી વાતાવરણમાં ફરનારાઓ, કામભાવનાને પ્રગટાવી ઉન્મત્ત બનાવે એવા સંસર્ગમાં રહેનારાઓ કામ ઉપર જીત મેળવ્યાની અને મેળવવાની વાતો કરે ત્યારે સમજવું કે, 'એ વાતો પોતાની ભયંકર દશાને છૂપી રાખવા માટે કરાય છે !' આથી એવી એવી વાતોમાં નહિ ફસાતાં કામની દુર્જયતા સમજી, જેમ બને તેમ સ્વચ્છ, સુંદર અને પવિત્ર વાતાવરણમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જ સૌ કોઇને માટે એકાંતે હિતાવહ છે.

કામાવેશમાં બળવાન પણ નિર્બળ બની જાય છે :

બીજા આંતરશત્રુઓની સહાયથી રહિત એવો એકલો કામરૂપ શત્રુ પણ ભયંકર છે, દુર્જય છે; કારણ કે, એને આધીન બનેલો આત્મા તે સમયે સ્વ-પરના વિવેકને પણ કેટલીક વાર ભૂલી જાય છે. એવા સમયે પરનારીની સાથે રમવાની ઇચ્છા જો પ્રબળપણાને ધારણ કરે અગર પરપુરૂષ માટે સ્ત્રીને એવી ઇચ્છા થાય, તો પરિણામ ઘણું જ ખરાબ આવે, એ દેખીતી વાત છે. સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન નહિ કરી શકનાર આત્માએ સ્વસ્ત્રીને વિષે તો જરૂર સંતોષી બનવું જોઇએ : સ્વસ્ત્રીને વિષે કામાન્ધ બની જવું જોઇએ નહિ : ત્યાં પરસ્ત્રી સાથે રમવાની ઇચ્છા થાય, એ આત્માની ભયંકર રીતે ખાનાખરાબી કરે, તે સ્વાભાવિક જ છે. એવી દશામાં બળીયા પણ નિર્બળ બની જાય છે અને વધારે દુ:ખમાં ડૂબી જાય છે. આથી તો બિભીષણ કુળપ્રધાનોને એ જ વાત કરી રહ્યા છે કે "ખરેખર, કામ તો એકલો પણ દુર્જય છે, તો પછી એને પરનારીની સાથે રમવાની ઇચ્છાની સહાય મળી જાય, એટલે તો પૂછવું જ શું ? તે કારણથી આજથી આરંભીને આપણી લંકાપુરીના સ્વામી બળવાન છતાં પણ તરત જ મોટા દુ:ખના સાગરમાં અત્યન્તપણે પડશે."

સારી, સાચી અને હિતકર વાત બધાયને ન રૂચે :

આ રીતે બિભીષણે જ્યારે કુળપ્રધાનોને બોલાવીને કહ્યું, એટલે તે મંત્રીઓએ કહ્યું કે "અમે તો નામના જ મંત્રીઓ છીએ; તમે જ ખરેખરા મંત્રી છો. કારણ કે તમારામાં આવી દૂરદર્શિતા છે; પણ સ્વામી કેવળ કામવશ જ બન્યા છે, એટલે શ્રેષ્ઠ પણ વિચાર, મિથ્યાદૃષ્ટિ જનને વિષે જૈનધર્મનો કરેલો ઉપદેશ જેમ નિષ્ફળ જાય, તેમ અકિંચિત્કર નિવડે તે સ્વાભાવિક છે"

ખરેખર, આ દુનિયામાં જે આત્માઓ ગાઢ મિથ્યાત્વથી ઘેરાએલા હોય છે, તેઓને અનંતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા જૈન ધર્મનો ઉપદેશ પણ રૂચતો નથી, એ શંકા વિનાની વાત છે, સાચી, સારી અને હિતકર વસ્તુ પણ તે જ આત્માઓને રૂચે છે કે જે આત્માઓ કાંઇક પણ લઘુકર્મી બન્યા હોય. થોડી પણ લઘુકર્મીતા આવ્યા વિના એકાંતે હિતકર અને મિષ્ટ વચનોમાં પણ કહેવાતી વાતો ય તે આત્માઓને રૂચતી નથી. જ્યારે લઘુકર્મી આત્માઓને કેવળ હિતાનુલક્ષી બનીને દેખાવમાં કડવા લાગે તેવા શબ્દોમાં પણ સાચી

હિતકર વાત કહેવાય તો રૂચી જાય છે. જો વાત સાચી, સારી અને હિતકર હોય તો બધાને કેમ ન રૂચે ? એવો પ્રશ્ન જ ઉઠાવવો નકામો છે. એવો પ્રશ્ન કરનારને કહેવું જોઇએ કે, સાચી હિતકર વાત પણ રૂચવા જેટલી યોગ્યતા જેનામાં ન હોય તેને ન રૂચે : એથી કાંઇ વાત ખોટી ઠરે નહિ. આથી જ સાચા સદ્ધર્મના દેશકોને એ મૂંઝવણ થાય નહિ કે 'શ્રી જિનાજ્ઞા મુજબનું અમારૂં કથન છતાં બધાને કેમ રૂચે જ નહિ ?' એ તો સમજે કે સામાના આત્મામાં પણ એટલી યોગ્યતા પ્રગટી હોય તો સાચી અને હિતકર વાત પણ રૂચે ને ? આથી જ કુળપ્રધાનો કહે છે કે ''મિથ્યાદૃષ્ટિને જૈનધર્મના ઉપદેશની જેમ, કામવશ જ બનેલા આપણા પ્રભુને શ્રેષ્ઠ પણ વિચાર શી અસર કરી શકશે ?''

અહીં એક બીજી વાત પણ વિચારી લેવા જેવી છે. બિભીષણને પોતાના વડિલ બંધુ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ નથી અગર તો દુર્ભાવ છે એવું તો નથી ને ? છતાં બિભીષણને વસ્તુસ્થિતિ સાચા સ્વરૂપમાં રજુ કરવાને માટે કેવા શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો પડે છે ? રાવણને બિભીષણે કહ્યું કે આપનું આ કાર્ય કુળને દૂષણ લગાડનારૂં છે. તેમજ કુળપ્રધાનો સમક્ષ પણ બિભીષણે કહ્યું કે આપણા સ્વામી અત્યંત કામાતુર બન્યા છે. વળી આજથી આરંભીને લંકાપુરીના સ્વામી બળવાન છતાં પણ, તરત જ મોટા દુ:ખના સાગરમાં અત્યંતપણે પડશે.' કુળપ્રધાનો પણ એ જ કહે છે કે, 'સ્વામી કેવળ કામવશ જ બન્યા છે, માટે શ્રેષ્ઠ પણ વિચાર તેમને ગળે નહિ ઉતરે.' આ બધા શબ્દપ્રયોગો કેવા છે ? કુળપ્રધાનોને પણ રાવણ પ્રત્યે કાંઇ દ્વેષ નથી, એટલું જ નહિ પણ ભક્તિ છે; આમ છતાં પણ બિભીષણ અને કુળપ્રધાનોને આ જાતિના શબ્દપ્રયોગો કેમ કરવા પડે છે ?સુજ્ઞપણે વિચાર કરનારાઓ સમજી શકશે કે, વસ્તુસ્થિતિને સાચા રૂપમાં બતાવવાને માટે આ જાતિના શબ્દપ્રયોગો કરાયા છે. આજે ભાષાસમિતિના નામે કેટલાકો યથેચ્છપણે લખી અને બોલી રહ્યા છે. તમે નક્કી કરો કે, 'કહેવાય છે તે શબ્દો કડવા છે કે હૈયામાં કડવાશ આવી ગઇ છે ?' કેવળ હિતદૃષ્ટિએ કહેવાયેલા સાચા અને હિતકારી શબ્દો પણ જેને કડવા લાગે, તેને માટે કહેવું જોઇએ કે, એના હૈયામાં ઝેરી કડવાશ છે, માટે હિતકારી સાચા પણ શબ્દો કડવા લાગે છે. રાવણ કામાતુર બનેલા હોવાથી, બિભીષણના શબ્દો તેમને કડવા લાગે અને એથી તેઓ ક્રોધાધીન બને તે અસ્વાભાવિક નથી; તે જ રીતે મિથ્યાત્વના યોગે આંધળા બનેલાઓને, ધર્મની સાત્ત્વિક ભાવનાથી પરવારી બેઠેલાઓને, ધર્મ અને ધર્મી પ્રત્યે દ્વેષી બનેલાઓને, સમાજસેવાના બહાના નીચે પોતાની નાસ્તિકતા છૂપાવવા મથનારાઓને અને શ્રી સંઘના નામે પ્રભુશાસનના નિર્મળ સત્યનો ઘાત કરનારી પ્રવૃત્તિ કરનારાઓને માટે જ્યારે તે તે સ્વરૂપને દર્શાવતા શબ્દોના પ્રયોગો થાય, ત્યારે તે કડવા લાગે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કેવળ હિતદૃષ્ટિ હોય. દુર્ભાવ અગર દ્વેષ ન હોય, વસ્તુસ્વરૂપ બતાવવા માટે જરૂરી હોય અને એ રીતે પરિણામે કલ્યાણ થાય એમ લાગતું હોય, તો ઝેરી કડવાશવાળા હૃદયના સ્વામીઓને એવા શબ્દો કડવા લાગે, એથી ધર્મોપદેશકે મૂંઝાવાનું હોય જ નહિ.

તમે જ જૂઓ કે, ધર્મોપદેશમાં વપરાતા સાચા, જરૂરી અને હિતકર શબ્દપ્રયોગોને પણ કડવા તરીકે તેમ જ ભાષા સમિતિના ભંગ તરીકે ચીતરનારાઓ, પોતે જે વસ્તુને ઇષ્ટ માની છે, તેની આડે આવનારાઓને માટે તેમ જ તેની ઉપેક્ષા કરનારાઓને માટે પણ કેવા શબ્દપ્રયોગો કરે છે ? સ્વરાજ્યના અર્થીઓ 'દેશદ્રોહી' શબ્દ વાપરી શકે, લોકોને મુડદા જેવા બની ગયા છો એમ કહી શકે, બંગડીઓ પહેરાવાનું પણ કહી શકે, છતા ધણીએ ચૂડીઓ ભાગવાનું પણ કહી શકે. છોકરાને માબાપની સામે થઇને પણ રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં જોડાવાનું કહી શકે અને ધર્મીઓ ધર્મદ્રોહીઓને માટે 'ધર્મદ્રોહી' શબ્દ વાપરે, સંઘત્વહીન સમૂહને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબનું 'હાડકાંનો સમૂહ' આવું વિશેષણ વાપરે, એમાં એવાને વાંધો લાગે, એનુ કારણ શું ?

શાંસનના દરેક સેવકની જરૂરી અને ઉત્તમ ફરજ :

ખરી વાત તો એ છે કે, ત્યાં તેમનું અર્થીપણું છે અને અહીં નથી. આવા વખતે તો એવાઓના ઉન્માદની ઉપેક્ષા

કરીને, એવાઓ દિ' ઉગ્યે અને દિ' આથમ્યે જે જે ગાળો ભાંડે, તોફાનો મચાવે, આક્રમણો કરે અને જુઠ્ઠા તથા હલકટ આરોપો મૂકે તે સહીને પણ, સાચી સ્થિતિ યોગ્ય હિતકર શબ્દોમાં દરેકે દરેક સુવિહિત સાધુ -સાધ્વીએ અને શ્રદ્ધાસંપન્ન શ્રાવક શ્રાવિકાએ જાહેર કરવી જોઇએ; જેથી એવાઓના પાપે ઇતર આત્માઓ ખોટા ખ્યાલમાં દોરવાઇ ન જાય. એવા ધર્મનો દ્રોહ કરનારાઓની સાથે આપણને અંગત વૈર નથી. તેમના આત્માનું પણ ભલું થાઓ એ જ આપણી ભાવના છે. પરંતુ શ્રી જૈનશાસનમાં પવિત્ર સત્યોની સામે હુમલો લાવનારાઓથી, શાસનના દરેક સેવકે શાસનનું સંરક્ષણ કરવું એ તેની જરૂરી અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ ફરજ છે.

હવે અહીં કુળપ્રધાનો બિભીષણને વધુમાં એમ પણ કહે છે કે, ''વળી સુગ્રીવ અને હનુમાન આદિ રાઘવને મળી ગયા છે.'' અને એમ કહ્યા બાદ તરત જ એવું થવાનું કારણ બતાવતા હોય એમ જણાવે છે કે, ''વાત પણ સાચી છે કે, ન્યાયી મહાત્માઓના પક્ષને કોણ અવલંબતું નથી ?'' ખરેખર ન્યાયી મહાત્માઓના પક્ષને સૌ કોઇ અવલંબે છે, એમ ભાષામાં કહેવાય, છતાં પણ દુનિયાના બધા જ મનુષ્યો ન્યાયી મહાત્માના પક્ષને અવલંબેજ એવું એકાંત નથી. જો ન્યાયી મહાત્માના પક્ષને જગતના સઘળા જ મનુષ્યો અનુસરતા જ હોત, તો તો આખુંય વિશ્વ શ્રી જૈનધર્મનું અનુયાયી બની ગયું હોત. શ્રી જિનેશ્વરદેવ જેવા ન્યાયી મહાત્મા તો બીજા કોઇ નહિ ને ? છતાં શ્રી જિનેશ્વરદેવોની હયાતિમાં પણ બધા જૈન જ કેમ બન્યા નહિ ? મિથ્યાદૃષ્ટિઓ કેમ રહ્યા ? પાખંડીઓ કેમ રહ્યા ? ધર્મનું નામ સાંભળતાં દ્વેષ કરે એવા પણ કેમ રહ્યા ? કહેવું જ પડશે કે, તે તે જીવોની યોગ્યતા ઓછી. ત્યારે ન્યાયી મહાત્માના પક્ષને પણ બધા જ અવલંબે, એવો એકાન્ત નિયમ નથી. ન્યાયી મહાત્માના પક્ષનો વિરોધ કરનારા પણ સંખ્યાબંધ હોય એમે ય બને.

વાત એ કે, સુવિવેકી આત્માઓ ન્યાયી મહાત્માના પક્ષને અવલંબનારા હોય. આજે વિરોધીવર્ગ એવી પણ કુયુક્તિથી અજ્ઞાન જીવોને મૂંઝવવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે, 'જો તમારા ગુરૂઓનું કહેવું સાચું છે, ન્યાયયુક્ત છે, તો એનો વિરોધ કરનારા કેમ છે ? સાચી અને ન્યાયયુક્ત વાત તો સૌને ગમવી જોઇએ.' એવાઓને કહેવું જાઇએ કે, 'સાચી અને ન્યાયયુક્ત વાત સૌને ગમવી જોઇએ એ બરાબર છે, પરંતુ જેના હૈયામાં બીજો કચરો ભરેલો હોય, દુર્જનતા ભરેલી હોય, દ્વેષ ભરેલો હોય, અજ્ઞાન ભરેલું હોય, ધર્મ પ્રત્યે અરૂચિ ભરેલી હોય અને પૌદ્ગલિક લાલસામાં જે ભાનભૂલો બન્યો હોય, એને આત્મકલ્યાણની સાચી અને ન્યાયયુક્ત વાત પણ રૂચે નહિ એ બનાવાજોગ છે; છતાં એવાઓને સાચી અને ન્યાયુક્ત વાત રૂચે નહિ, એટલા માત્રથી એ વાતને ખોટી કે અન્યાયયુક્ત કહી શકાય જ નહિ.'

આ પછી કુળપ્રધાનો કહે છે કે, ''સીતાના નિમિત્તે રામથી આપણા કુળનો ક્ષય થવાનો છે. એમ જ્ઞાનીએ કહેલું જ છે : તો પણ પુરૂષને આધીન જેટલું સમયોચિત હોય તે કરવું જોઇએ.

કરવા યોગ્ય કરવામાં બેદરકાર ન બનો :

જ્ઞાનીએ કહ્યું છે એટલે એ વચન મિથ્યા તો થવાનું જ નથી; સીતાદેવીના નિમિત્તે રાવણના કુળનો ક્ષય થવાનો છે એ નક્કી વાત છે; છતાં પણ કુળપ્રધાનો હાથ જોડીને બેસી રહેવાનું કે થાય તે જોયા કરવાનું કહેતા નથી. કુળનો નાશ થવો એ દૈવાધીન છે, પણ પુરૂષાધીન જે હોય તે તો કરવું જ જોઇએ એમ મંત્રીઓ કહે છે.

આજે પાંચમા આરાના બહાને જેઓ શાસનરક્ષાની બાબતમાં મૌન સેવી રહ્યા છે અને મૌન સેવવાનો ઉપદેશ આપી, શાસનરક્ષાના પ્રયત્નમાં પડેલાઓને શિથિલ બનાવી રહ્યા છે, તેઓએ આવી પણ વસ્તુઓ વિચારવા જેવી છે. આ કુળપ્રધાનોને ખાત્રી છે કે કુળનો નાશ થવાનો જ છે, છતાં શક્ય બધું કરવાની વાતો કરે છે. અને પ્રભુએ કહ્યું છે કે શાસન હજુ તો લગભગ એકવીસ હજાર વર્ષ રહેવાનું છે, સંખ્યાબંધ ઉદયો થવાના છે, છતાં પણ શાસનના સેવક તરીકે પોતાની જાતને ઓળખાવનારાઓમાં શિથિલતા આવે, શાસનરક્ષાની વાતો કરતાં

પણ કાયર બની જવાય એ કઇ દશા ? પેલાઓ માટે નાશનું પરિણામ નિશ્ચિત હતું, જ્યારે આપણે માટે શાસનની હયાતિ અને શાસનના ઉદયનું પરિણામ નિશ્ચિત છે, તે છતાં પણ કરવા યોગ્ય કરવા તરફ બેદરકાર બનાય એ કોઇ પણ રીતે શ્રેયસ્કારી નથી. આપણે આપણી શકિત અને સામગ્રી મુજબ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ શાસનનો ઉદયકાળ કદાચ આપણી આંખે ન પણ જોઇ શકીએ તો ય આપણી આરાધના સફળ જ થવાની છે, જ્યારે જેઓ શકિત અને સામગ્રી છતાં તેમ જ શાસનરક્ષાના પ્રયત્નની જરૂર છતાં પણ ઉપેક્ષા સેવે છે, શાસનસેવકોને શિથિલ બનાવે છે તેમ જ પોતાના દંભી મૌનમાં ડહાપણ માને છે અને મનાવે છે, તેઓ શાસનનો ઉદયકાળ કદાચ દેખવા પામે તોય વિરાધનાના પાપથી તો બચવાના જ નથી.

મુનિવરોને શાસ્ત્ર ચક્ષુ રૂપ છે. એ ચક્ષુ ગુમાવે તે જમાનાના રંગમાં ઘસડાય :

કુળપ્રધાનોએ આ પ્રમાણે કહ્યા પછીથી બિભીષણે કિલ્લા ઉપર યંત્રાદિ ગોઠવ્યાં; કારણ કે મંત્રરૂપ નેત્રથી મંત્રીઓ અનાગતને જોનારા હોય છે. મંત્રીઓને મંત્ર જેમ નેત્રરૂપ છે, તેમ શ્રી જિનશાસનના મુનિવરોને શાસ્ત્ર એ ચક્ષુરૂપ છે. શાસ્ત્રરૂપ ચક્ષુથી જોનારા સુવિહિત સાધુઓ વર્તમાન ઉપરથી અનાગતને પણ શકય રીતે જાણી શકે છે. જેઓ શાસ્ત્રરૂપ ચક્ષુને ગુમાવી બેસે છે, તેઓ બાહ્ય ચક્ષુઓવાળા હોવા છતાં પણ શાસનની અપેક્ષાએ ચક્ષુહીન બની જાય છે અને એથી તેઓ સાચા પરમાર્થને નથી તો જોઇ શકતા કે નથી તો જાણી શકતા. પછીથી એમની બાહ્ય ચક્ષુઓ જમાનાના રંગને જોવા લાગે છે અને તેવાઓ પ્રભુશાસનના વેષને ધારણ કરનારાઓ હોવા છતાં પણ જમાનાના અનુયાયી બની જઇ, પોતાના અને પોતાને માનનારાઓના આત્મહિતને હણે છે. જે સાધુઓએ સુસાધુ તરીકે રહીને પોતાનું તથા બીજા પણ આત્માઓનું યથાશકય આત્મહિત સાધવું હોય તે સાધુઓએ શાસ્ત્રરૂપ ચક્ષુને બરાબર જાળવવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ અને એ શાસ્ત્રરૂપ ચક્ષુ મુજબ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ આદિ જોઇને સન્માર્ગના આરાધક, દેશક, સંરક્ષક અને પ્રચારક બનવું જાઇએ.

લંકામાં જ્યારે આ પ્રમાણે બની રહ્યું હતું, ત્યારે રામચંદ્રજી આદિ શું કરતા હતા એ પણ આપણે જોઇએ. અહીં સીતાદેવીના વિરહથી પીડાતા રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજી દ્વારા આશ્વાસન પામતાં થકાં, કેટલોક કાળ જેમ તેમ કરીને વ્યતીત કર્યો. એકદા રામચંદ્રજીએ શિક્ષા આપીને લક્ષ્મણજીને સુગ્રીવની પાસે મોકલ્યા અને લક્ષ્મણજી પણ ધનુષ્ય, ભાથાં, ખડ્ગ લઇને નીકળ્યા. લક્ષ્મણજી એવા વેગથી જતા હતા કે તેમનાં પગલાંથી પૃથ્વિ જાણે દલિત થતી હતી, પર્વતો કંપતા હતા અને વેગના ઝપાટાથી હાલતી ભૂજા વડે માર્ગનાં વૃક્ષો પડતાં હતાં. એ રીતે ચાલતાં ભ્રૂકુટીથી ભયંકર લલાટવાળા અને લાલ નેત્રોવાળા લક્ષ્મણજી ભય પામેલા દ્વારપાળોથી અપાએલા માર્ગ દ્વારા સુગ્રીવના રહેઠાણે આવી પહોંચ્યા.

સીતાદેવીની શોધમાં સુગ્રીવના સૈનિકો :

લક્ષ્મણજીને આવેલા સાંભળીને ભયથી ધ્રૂજતું છે શરીર જેનું એવો કપિરાજ સુગ્રીવ તરત જ અંતઃપુરથી બહાર નીકળીને લક્ષ્મણજીની પાસે ઉપસ્થિત થયો. તે વખતે ક્રોધે ભરાએલા લક્ષ્મણજીએ કહ્યુ કે, ''હે વાનર ! હવે તો તું કૃતકૃત્ય થઇ ગયો, એટલે પોતાના અંતઃપુરથી વીંટાઇને નિઃશંકપણે તું સુખપૂર્વક રહે છે ! અને સ્વામી વૃક્ષથી નીચે વર્ષ જેવડા દિવસો જે રીતે વીતાવે છે તેની પણ તને ખબર નથી. શું તેં જે વાત સ્વીકારી હતી તેને પણ ભૂલી ગયો ? હજુ પણ સીતાના ખબર લાવવાને તૈયાર થા અને સાહસગતિના માર્ગે ન જા, કારણ કે મૃત્યુનો માર્ગ કાંઇ સંકોચાયો નથી...!'

લક્ષ્મણજીના આવા કથનને સાંભળીને સુગ્રીવ તેમના ચરણોમાં પડી ગયો અને બોલ્યો કે, ''આપ તો મારા સ્વામી છો, તો મારા આ એક અપરાધને સહન કરી પ્રસન્ન થાઓ.'' એ પ્રકારે લક્ષ્મણજીને આરાધી તેમને

આગળ કરીને કપીશ્વર સુગ્રીવે જલ્દીથી રામચંદ્રજીની પાસે જઇને તેમને ભકિતપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા; અને પોતાના સૈનિકોને પણ આજ્ઞા કરી કે, ''પરાક્રમી અને સર્વત્ર અસ્ખલિત ગતિવાળા તમે સઘળા સીતાદેવીને શોધી કાઢો.'' સુગ્રીવની એવી આજ્ઞા થતાં તે સૈનિકો દ્વીપોમાં, પર્વતોમાં, સમુદ્રોમાં તથા ભોંયરાઓમાં એમ અન્યત્ર ખૂબ જ ત્વરાથી સીતાદેવીની શોધ કરવાને માટે ગયા.

સીતાદેવીના અપહરણના સમાચાર સાંભળીને ભામંડલ પણ રામચંદ્રજીની પાસે ત્યાં આવ્યો અને અત્યંત દુ:ખી થતો ત્યાં રહેવા લાગ્યો. સ્વામીના દુ:ખથી પીડિત વિરાધ પણ પોતાનાં સૈન્યોની સાથે ત્યાં આવ્યો અને ચિરકાળના પત્તિની જેમ રામચંદ્રજીની સેવા કરતો ત્યાં જ રહ્યો. સુગ્રીવ ત્યાં નહિ રહેતાં, પોતાના સૈનિકોને મોકલ્યા બાદ પોતે પણ શોધમાં નીકળ્યો અને ફરતો ફરતો તે કંબુદ્વીપે આવી પહોંચ્યો.

રત્નજટી વિદ્યાધર દ્વારા સીતાજીના સમાચાર :

દૂરથી એને આવતો જોઇને રત્નજટીએ વિચાર કર્યો કે, ''શું મારા અપરાધને સંભારીને મારો વધ કરવાને માટે રાવણે આ મહાબાહુ વાનરેશ્વર સુગ્રીવને મોકલ્યો હશે મહાપરાક્રમી એવા તે રાવણે પહેલાં મારી વિદ્યાને હરી લીધી છે અને હવે આ સુગ્રીવ શું મારા પ્રાણોને હરી લેશે ?'' આ પ્રમાણે ચિંતામગ્ન બનેલા રત્નજટીની પાસે સુગ્રીવ ત્વરાથી આવી પહોંચ્યો અને કહ્યું કે, ''હું આવ્યો છતાં તું ઉભો કેમ ન થયો અને શું તું આકાશગમન કરવામાં આળસુ થયો છે ?''

રત્નજટીએ પણ કહ્યું કે, ''રાવણ જાનકીનું હરણ કરી જતા હતા ત્યારે હું તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાને ઉપસ્થિત થયો અને એથી રાવણે મારી વિદ્યા સર્વ પ્રકારે હરી લીધી.''

આ પછી સુગ્રીવ રત્નજટીને ઉપાડીને રામચંદ્રજીનાં ચરણોની પાસે તેને લઇ આવ્યો. રામચંદ્રજીના પૂછવાથી રત્નજટીએ સીતાદેવીના વૃત્તાંતને આ પ્રકારે જણાવ્યો કે,

''હે દેવ ! ક્રૂર અને દુરાત્મા એવા લંકાપુરીના સ્વામીએ સીતાદેવીનું હરણ કર્યું છે અને ક્રોધથી મારી વિદ્યાને પણ હરી લીધી છે ! 'હા ! રામ ! હા ! વત્સ લક્ષ્મણ ! હા ! ભાઇ ભામંડલ !' એ પ્રકારે સીતાદેવી રડતાં હતાં, એથી મને લંકાપુરીના સ્વામી રાવણ ઉપર ક્રોધ આવ્યો હતો.'' સીતાદેવીના તે વૃત્તાંતને સાંભળીને ખુશ થયેલા રામચંદ્રજી સુરસંગીતપુરના સ્વામી એવા તે રત્નજટીને ભેટી પડયાં. રામચંદ્રજીએ ફરી ફરીથી સીતાદેવીના તે વૃત્તાંતને પૂછયો અને તેમના મનની પ્રીતિના હેતુથી રત્નજટીએ પણ વારંવાર તે વૃત્તાંતને કહ્યો. વિચારો કે આવી આતુરતા ધર્મમાં આવી જાય તો કેવું સરસ ?

આ પછીથી તે સુગ્રીવ આદિ મહાભટોને રામચંદ્રજીએ પૂછયું કે, ''રાક્ષસની તે લંકાપૂરી અહીંથી કેટલીક દૂર છે ?'' સુગ્રીવ આદિ મહાભટોએ પણ કહ્યું કે, ''તે લંકાપૂરી સમીપ હોય કે દૂર હોય તેથી શું ? કારણ કે જગતને જીતનારા રાવણની પાસે અમે સર્વે તૃણ જેવા છીએ.''

આથી રામચંદ્રજીએ પણ કહ્યું કે, '' તે જીતાશે કે નહિ જીતાય, એની ચિંતા તમે ન કરો. માત્ર બતાવવાના સાક્ષીની જેમ તમે અમને લંકાપૂરી કેવળ બતાવી જ દ્યો. તમે તેને માત્ર દેખાડશો અને જ્યારે લક્ષ્મણે છોડેલા બાણો તેના ગળાના રૂધિરનું પાન કરશે, ત્યારે તમે તેના સામર્થ્યને થોડા જ વખતમાં જાણી શકશો.''

લક્ષ્મણજીએ કોટિશિલા ઉપાડી :

ત્યારબાદ લક્ષ્મણજીએ પણ કહ્યું કે, ''એ રાવણ કોણ માત્ર છે, કે જેણે શ્વાનની જેમ અસાર છલથી આવું કર્યું ? ક્ષત્રિયને છાજતા આચરણ વડે હું તે છળ કરનારના શિરને છેદીશ અને તમે તો સંગ્રામરૂપ નાટકમાં

સભ્ય થઇને જ જોયા કરજો.'' તે વખતે જામ્બવાને કહ્યું કે, ''આપ કહો છો તે સઘળું આપનામાં ઘટે છે, પરંતુ કોટિશિલાને જે ઉપાડશે તે રાવણને મારશે, એમ અનલવીર્ય નામના જ્ઞાનીએ કહેલું છે; તો અમારા પ્રત્યયને માટે આપ તે શિલાને ઉપાડો !''

લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે,''એમ હો !'' એટલે તેઓ જ્યાં કોટિશિલા હતી ત્યાં લક્ષ્મણજીને આકાશમાર્ગે લઇ ગયા. લક્ષ્મણજીએ લતાની જેમ તે શિલાને પોતાની ભૂજાથી ઉપાડી. એ સમયે 'સાધુ-સાધુ' એમ બોલતા દેવતાઓએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. હવે બધા વિદ્યાધરોને પ્રતીતિ થઇ અને પૂર્વની માફક આકાશમાર્ગે લક્ષ્મણજીને તેઓ રામચંદ્રજીની પાસે કિષ્કિંધાનગરીમાં લઇ આવ્યા.

પછી વાનરવંશના વૃદ્ધ પુરૂષોએ કહ્યું કે, ''જરૂર, આપથી રાવણનો નાશ થશે તે વાતમાં શંકા નથી : પણ નીતિમાનોની એ સ્થિતિ છે કે, પહેલા દુશ્મનની પાસે દૂતને મોકલવો જોઇએ. જો દૂત વડે જ કાર્યની સિદ્ધિ થતી હોય, તો રાજાઓએ સ્વયં મહેનત કરવાની જરૂર રહેતી નથી; માટે કોઇપણ મહાભુજ દુતને ત્યાં મોકલો, કારણ કે, લંકામાં પેસવું અને નીકળવું મુશ્કેલ છે એમ દુનિયામાં સંભળાય છે. તે દૂત લંકામાં જઇને, સીતાદેવીને પાછા સોંપવાનું બિભીષણને કહે, કારણ કે રાક્ષસકુળમાં એ ખરેખર નીતિમાન છે. બિભીષણ પણ સીતાદેવીને છોડી દેવાનું રાવણને સમજાવશે અને રાવણ જો અવજ્ઞા કરશે તો તે તત્કાળ આપની પાસે આવશે.''

વૃદ્ધોનાં આ પ્રકારનાં વચનોને રામચંદ્રજીએ સંમતિ આપી, એટલે શ્રીભૂતિને મોકલીને સુગ્રીવે હનુમાનને ત્યાં બોલાવ્યા. તેજથી સૂર્ય સમાન એવા હનુમાને, ત્યાં આવીને સભામાં બેઠેલા અને સુગ્રીવ આદિથી વીંટાએલા રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કર્યા. પછી રામચંદ્રજીને સુગ્રીવે કહ્યું કે,

''આ પવનંજયનો પુત્ર વિનયી હનુમાન, વિપત્તિમાં અમારો પરમ બન્ધુ છે : વિદ્યાધરોમાં પણ આના જેવો બીજો કોઇ નથી : માટે હે સ્વામિન્ ! સીતાદેવીની પ્રવૃત્તિના લાભાર્થે આને આપ આજ્ઞા કરો !''

હનુમાને પણ એમ કહ્યું કે, ''મારા જેવા ઘણા કપિઓ છે. સુગ્રીવરાજાએ જે કહ્યું તે મારા પ્રત્યેના સ્નેહથી કહ્યું છે. વળી હે સ્વામિન્! ગવ, ગવાક્ષ, ગવય, શરભ, ગંધમાદન, નીલ દ્વિવિદ, મૈંદ, જાંબવાન, અંગદ, નલ અને બીજા પણ ઘણા કપિપુંગવો અહીં હાજર છે અને હું પણ આપની કાર્યસિદ્ધિ માટે તેઓની સંખ્યાને પૂરનારો છું.''

આ રીતે હનુમાને પોતાની લઘુતા બતાવી, પરંતુ તેમની ભાવના કાર્યમાંથી છટકવાની નહિ હતી. આજે તો ઘણાઓ એવા પણ છે કે પોતાની શક્તિ અને સામગ્રી છતાં શાસનનાં જરૂરી કાર્યોના પ્રસંગે લઘુતા બતાવીને પણ તેમાંથી છટકવાનો પ્રયત્ન કરતા જોવાય છે. અહીં તો શ્રી હનુમાન એમ પણ કહે છે કે, ''હે સ્વામિન્ ! શું રાક્ષસદ્વીપ સહિત લંકાને ઉપાડીને અહીં લાવું ? રાવણને તેના ભાઇ સહિત બાંધીને અહીં લાવું ? અથવા કુટુંબસહિત રાવણને ત્યાંજ હણીને ત્વરાથી નિરૂપદ્રવ બનેલાં દેવી સીતાને અહીં લાવું ?

સત્યપ્રિય આત્માઓ મોટા ભાગે સત્યનો પક્ષ કરનારા હોય છે :

હનુમાન યદ્યપિ રાવણના સેવક હતા, છતાં પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હતા. રાવણે જ્યારે સત્ય ગુમાવ્યું અને આ જાતની કારમી પ્રવૃત્તિ આદરી, ત્યારે હનુમાન જેવા પણ એમને શિક્ષા કરવાને તૈયાર થઇ ગયા. રાવણનું પુણ્ય હવે પરવારવાની તૈયારીમાં છે. સામાનું પુણ્ય જાગતું હોય ત્યાં સુધી બીજા સારાને પણ આવો વિચાર ન આવે, અગર આવા અમલની સામગ્રી ન મળી રહે, એમ બને; પણ હવે રાવણનો પુણ્યોદય ખતમ થવાની તૈયારીમાં છે. વળી હનુમાન જેવા સમ્યગ્દૃષ્ટિને બીજાની ઈર્ષ્યા કે સામાનું ખોટી રીતે પડાવી લેવાની ભાવના

ન હોય તેય સ્વાભાવિક છે. તીર્થંકરદેવના પુણ્યથી ઇન્દ્રનાં સિંહાસનો પણ કંપે છે, તેમ રાવણનો પુણ્યોદય હતો ત્યાં સુધી તો કોઇને એમના માટે ખરાબ વિચાર ન આવ્યો, પણ પુણ્યનો જ્યાં અંત આવવાની તૈયારી થઇ, એટલે રાવણના સેવકો હનુમાન આદિ રામચંદ્રજીના પક્ષમાં ગયા. સત્યપ્રિય આત્માઓ પ્રાયઃ સત્યનો જ પક્ષ કરનારા હોય છે, પણ મોટા ભાગે અસત્યનો પક્ષ કરનારા હોતા નથી.

વળી હનુમાને જે કહ્યું એમાં અતિશયોક્તિ પણ નથી. આવા પરાક્રમીઓનાં વચનો પણ પ્રાયઃભવિષ્યની આગાહી રૂપ હોય છે. હનુમાન ચરમશરીરી છે. જન્મ્યા તે જ દિવસે વિમાનમાંથી પડયા ત્યારે તેમના શરીરને કશું જ થયું ન હતું, પણ ઉપરથી શિલાના ભૂક્કા થઇ ગયા હતા. એવા તો એ વજ્રકાય હતા. એમનામાં લંકાને ઉપાડવાનુંય સામર્થ્ય હોઇ શકે છે, પણ સામાન્ય રીતે મોટા પુરૂષોને એમ કરવાનો સમય આવતો નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવ ત્રણ ભુવનને ઉંધુ ચતું કરવાને માટે પણ સમર્થ છે, પરંતુ તે પરમતારકો કદિ એમ કરે ? ન જ કરે; સાચા બલવીરો મોટા ભાગે ઘમંડી નથી હોતા, પરંતુ ગંભીર હોય છે. વીરતાની સાથે ધીરતા, ગંભીરતા અને ન્યાયશીલતા હોય તો જ તે વીરતા વાસ્તવિક રીતે દીપી નીકળે છે !

રામચંદ્રજીએ રાવણને કહેવડાવેલો સંદેશો :

હનુમાનનું કથન સાંભળ્યા બાદ રામચંદ્રજી એમ કહે છે, ''તારામાં સઘળું સંભવે છે. તારામાં એવું સામર્થ્ય જરૂર છે, માટે તું લંકાપુરીમાં જા અને ત્યાં સીતાની શોધ કર ! મારી આ વીંટીને લઇ જા, સીતાને મારી નિશાની તરીકે આપજે અને તેના ચૂડામણિને નિશાની તરીકે અહીં લેતો આવજે. વળી તેને મારા તરફથી એવો સંદેશ કહેજે કે, 'હે દેવી ! રામ તારા વિયોગથી આતુર બનેલા છે અને અત્યંતપણે તારૂં જ ધ્યાન કરતા રહે છે. હે જીવિતેશ્વરિ ! મારા વિયોગથી તું જીવિતનો ત્યાગ કરીશ નહિ, કારણ કે ટૂંક વખતમાં જ લક્ષ્મણ વડે રાવણને હણાએલો તું જોઇશ.''

હનુમાને પણ કહ્યું કે, ''હે પ્રભો ! આપની આજ્ઞા મુજબ કરીને જ્યાં સુધી હું લંકાપુરીથી પાછો ન આવું, ત્યાં સુધી આપ અહીં જ સ્થિરતા કરજો !'' એમ કહીને રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કર્યા પછીથી હનુમાન પરિવાર સહિત એક અતિ વેગવાળા વિમાનમાં બેસીને લંકાપુરી તરફ ચાલ્યા !

હવે રસ્તામાં શું શું બને છે એ પણ આપણે જોઇએ.

હનુમાન લંકાપુરી તરફ આકાશમાર્ગે જઇ રહ્યા છે. રસ્તામાં જતાં મહેન્દ્રગિરિના શિખર ઉપર પોતાના માતામહ મહેન્દ્ર રાજાનું મહેન્દ્રપુર નામનું નગર હનુમાને જોયું.

એ જોતાંની સાથે જ હનુમાનને ખ્યાલ આવ્યો કે, 'આ તે જં મારા માતામહ મહેન્દ્રરાજાનું નગર છે, કે જે મારા માતામહે મારી નિરપરાધિની એવી પણ માતાને તે વખતે કાઢી મૂકી હતી.' આ વાતનું સ્મરણ થતાંની સાથે જ હનુમાનને ક્રોધ આવ્યો, કારણ કે હનુમાન માતૃભક્ત છે. ક્રોધમાં આવી જઇને હનુમાને એવી રીતે રણશીંગું ફુકયું કે જાણે એના દિઙ્મુખોના પ્રતિધ્વનિઓથી બ્રહ્માંડ ફાટી ગયું !

શત્રુનું આવું બળ જોઇને, ઇન્દ્ર સમાન પરાક્રમી રાજા મહેન્દ્ર પણ પોતાના પુત્રની સાથે તેમજ સૈન્યોની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે બહાર નીકળ્યો. રૂધિરની વૃષ્ટિથી ભયંકર ઉત્પાત સમયનો જાણે મેઘ હોય તેની જેમ મહેન્દ્ર રાજા અને હનુમાનની સેનાઓ વચ્ચે આકાશમાં ભયંકર યુદ્ધ થયું. યુદ્ધભૂમિમાં વેગથી ફરતા એવા હનુમાને વૃક્ષોને પવન ભાંગી નાખે તેમ શત્રુના સૈન્યને ભાંગી નાંખ્યું. મહેન્દ્રરાજાનો પુત્ર પ્રસન્નકીર્તિ પણ, હનુમાન પોતાનો ભાણેજ થાય છે, એ સંબંધને જાણ્યા વિના નિઃશંકપણે શસ્ત્રપ્રહાર કરતો હનુમાનની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પ્રસન્નકીર્તિ અને હનુમાન બંનેય મહાબાહુ હતા તેમ જ બન્નેય અતિ અમર્ષવાળા હતા : એથી તેઓ દૃઢ યુદ્ધ કરવાથી પરસ્પરને શ્રમ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા.

આવે વખતે યુદ્ધ કરતા એવા હનુમાને વિચાર કર્યો કે ''સ્વામીએ સુપ્રત કરેલા કાર્યને વિલંબમાં નાખનારા આ યુદ્ધને મેં જે શરૂ કર્યું, એથી મને ધિક્કાર હો ! ક્ષણમાત્રમાં જે જીતાય એ બીજા ! આ તો મારૂં માતૃકુળ છે, એટલે એમ જીતાય નહિ ! છતાં શરૂ કરેલાનો નિર્વાહ કરવાને માટે હવે જીતવું તો જોઇએ જ.'' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ક્રોધિત બનેલા હનુમાને ક્ષણવારમાં પ્રસન્નકીર્તિને પ્રહારો વડે કરીને મૂંઝવી નાંખ્યો, તેનાં અસ્ત્ર-રથ તથા સારથિને ભગ્ન કરી દીધાં અને પ્રસન્નકીર્તિને પકડી લીધો તે પછી ઘણું યુદ્ધ કરાવીને હનુમાને મહેન્દ્ર રાજાને પણ પકડી લીધો.

રાજા મહેન્દ્ર પણ રામચંદ્રજીની સેવામાં :

હનુમાનને આ બધાયની સાથે યુદ્ધ કરીને અને તેમને પકડીને મારવા નહોતા કે તેમનું રાજ્ય ઝૂંટવી લેવું નહોતું એ તો નક્કી વાત છે. માત્ર પૂર્વની વાત યાદ આવી, ક્રોધ ચઢયો, રણભેરી વગાડી અને યુદ્ધ શરૂ થઇ ગયું. હનુમાને તરત જ મહેન્દ્રરાજાને તથા પ્રસન્નકીર્તિને છોડી દીધા અને પોતાના માતામહને એટલે દાદાને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, ''હું અંજનાસુંદરીનો પુત્ર છું એટલે આપનો તો પૌત્ર થાઉં છું. રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી હું સીતાદેવીની શોધ કરવાને માટે લંકા તરફ જતો હતો; અહીં આવતાં ઘણા વખત પૂર્વે આપે મારી નિરપરાધિની માતાને કાઢી મૂકેલી તે મને અત્યારે યાદ આવ્યું; અને એથી ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધના યોગે આપની સાથે મેં યુદ્ધ કર્યું, તો આપ મારા તે કાર્યને માટે ક્ષમા કરો. હવે હું મારા સ્વામી રામચંદ્રજીના કાર્યને માટે જઇશ અને આપ પણ આપણા સ્વામી રામચંદ્રજીની પાસે જાઓ.''

મહેન્દ્રરાજા પણ પોતાના તે મહાપરાક્રમી પૌત્ર હનુમાનને ભેટયા અને કહ્યું કે, ''લોકોના કહેવાથી અમે પહેલા તું પરાક્રમી છો એમ સાંભળ્યું હતું, અને આજે ભાગ્યયોગે અમે નજરો નજર જોયું કે તું પરાક્રમી છો. હવે તારા સ્વામીના કાર્યને માટે જા અને તારા માર્ગો કલ્યાણકારી હો.'' આ પ્રમાણે કહીને મહેન્દ્રરાજાએ હનુમાનને રવાના કર્યા અને પોતે સૈન્યની સાથે રામચંદ્રજીની પાસે ગયા.

સુસાધુને તથા વેષધારીને પારખતાં શીખો :

મહેન્દ્રપુરથી રવાના થઇને આકાશમાર્ગે જતા હનુમાને દધિમુખ નામના દ્વીપમાં બે મહામુનિઓને કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં રહેલા જોયા. આ ઉપરાંત તે બે મહામુનિઓથી અતિ દૂર નહિ એવા સ્થાનમાં નિર્દોષ અંગવાળી અને વિદ્યાસાધનામાં તત્પર એવી ત્રણ કુમારિકાઓ ધ્યાન ધરી રહી હતી, તે દ્રશ્ય પણ હનુમાનના જોવામાં આવ્યું.

આજે કોઇ સાધુસંસ્થાનો વિરોધી અથવા શાસનહિતની દૃષ્ટિ વિનાનો ધર્મી પણ આવું દ્રશ્ય જુએ તો શું કરે ? સાધુસંસ્થાનો નાશ કરવાને મથનારા કહેવાતા સુધારકોમાંનો કોઇ આ દ્રશ્ય જોઇને, મહામુનિઓનો ભવાડો કર્યા વિના રહે નહિ, એ દેખીતી વાત છે. એ તો બે મહામુનિઓ ઉપર કારમું અને તદ્દન કલ્પિત કલંક પણ ચઢાવી દે, એમાંય શંકા રાખવા જેવી નથી. માત્ર એ મહામુનિઓને જ કલંકિત કરે એમેય નહિ, પરંતુ એ નિમિત્તે આખીય સાધુસંસ્થાઓને માથે ભયંકર આળ ચઢાવતાંય એને અરેરાટી છૂટે નહિ. આમ છતાં એ એમ જ કહે કે, 'એવી દુષ્ટતા વાપરવામાં પણ એણે શ્રી જૈનશાસનની સેવા જ કરી છે, કારણ કે શ્રી જિનશાસનની ભયંકરમાં ભયંકર અપભ્રાજના કરવાના કારમા પાપો કરવા છતાં પણ, એવાઓ આજે પોતાની જાતને જૈનસમાજના તારક તરીકે ઓળખાવવાની પણ ધૃષ્ટતા સેવતાં શરમાતા નથી.

આ તો થઇ કહેવાતા સુધારકોની વાત, પરંતુ સામાન્ય ધર્મી ગણાતાના હૈયામાં પણ એ દ્રશ્ય જોઇને વસવસો ઉત્પન્ન થાય ખરો કે નહિ ?

સભા૦ ત્યારે ગમે તેવુ દ્રશ્ય જોઇને આંખ આડા કાન કરવા એમ ?

નહિ જ. પણ તમારો આ પ્રશ્ન જ વિચિત્ર છે:, કારણ કે શ્રી જિનશાસનને પામેલો એવું તો કહે જ નહિ, અને આ કાંઇ ગમે તેવા દ્રશ્યનો પ્રસંગ પણ નથી : પણ આ તો આવા પણ પ્રસંગને પામીને, આજના કહેવાતા સુધારક જેવાઓ અથવા નહિ જેવી શ્રદ્ધાના યોગે ધર્મી ગણાતાઓની કેવી દશા થાય છે, એજ માત્ર હું જણાવવા ઇચ્છું છું :, બાકી પ્રસંગે પ્રસંગે શાસ્ત્રનીતિ મુજબ હું તો કહેતો જ આવ્યો છું કે, તમે માત્ર વેષ જોઇને મૂંઝાઓ નહિ. આજે નકલી વેષધારીઓ પણ કમ પ્રમાણમાં નથી. તમે બધાયને સરખા માનીને જ્યાંત્યાં ઝૂકો પણ નહિ, પરંતુ સાચાના અને ખોટાના પરીક્ષક બનો ! સુસાધુના ચરણોમાં માથું મૂકતાં અચકાઓ નહિ અને વેષધારીને હાથ પણ જોડો નહિ. 'આપણે તો બધાય સાધુ સારા અને બધાય સાધુ પૂજ્ય' - એવી મનોવૃત્તિ આજે ઘણાઓમાં દેખાય છે. જેટલા સાચા સાધુ તેટલા સારા અને પૂજ્ય એમાં શંકા નહિ, પણ જેટલા સાધુવેષ ધરનારા તેટલા બધાજ સારા અને પૂજ્ય એમ નહિ. સાધુવેષ હોય પરંતુ સાધુઓને જે વફાદાર ન હોય, સાધુવેષને જે બેવફા નિવડયા હોય, તેમજ જે શાસનનો વેષ છે અને જેના યોગે પોતે પૂજાય છે તથા સુખે માનપાન ભોગવે છે, એ શાસનને જે છેહ દેનારા હોય, તેવાઓને તો હાથ જોડવા એ પણ પાપ છે. અજાણતાં ગમે તેમ થયું હોય, પણ જાણી જોઇને તો ખાસ શાસનના કારણ વિના એવાઓને જરાય નમતું નહિ આપવું જોઇએ.

સાધુને તમે હાથ જોડો, વન્દન કરો, એમનું સ્વાગત કરો અને એમની ભકિત કરો - એ બધાની પાછળ રહેલા હેતુને બરાબર સમજવો જોઇએ. કેટલાકો એ કિંમતને ભૂલ્યા છે, માટે એમ છૂટથી કહે છે કે, 'આપણે તો બધાય સરખા અને બધાય પૂજ્ય.' આજે ઘણા એમ પણ કહે છે કે, 'ભગવાનનો વેષ તો છે ને ? પણ એ વિચારતા નથી કે, નાટકીયાઓ રાજાનો વેષ પહેરે એથી રાજા નથી બની જતા અને પ્રજા એ નાટકીયાઓને રાજા માનીને માન આપતી નથી. રાજા તરીકે કે અમલદાર તરીકે માન આપનારાઓ, માત્ર એના વેષને જોતા નથી, પરંતુ એ રાજા છે કે નહિ, એ અમલદાર છે કે નહિ, એય જૂએ છે. વેષની કિંમત છે, વેષની જરૂર છે, પણ એકલા વેષથી કામ ન ચાલે; ગુણ તો જોઇએ જ. તમે જ વિચારો કે સાધુને તમે હાથ જોડો, વંદન કરો, એમનું સ્વાગત કરો, એમની ભકિત કરો, એ બધું શા માટે ? એ દ્વારા તમે શું મેળવવા ઇચ્છો છો ? આ બધા વિચારને અંતે તમારે એ નિશ્ચિત કરવું જોઇએ કે, શ્રી જિનેશ્વરદેવના સાધુની ભકિત પણ સંસારથી છૂટવાને માટે જ કરવાની છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના સાધુના સ્વાગતમાં પણ શ્રી જૈનશાસનનું સ્વાગત છે. જે સાધુ સંસારથી છોડાવવાને બદલે સંસારમાં જોડાવાનો ઉપદેશ આપે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનાં સત્યોને ગોપવી, જમાનાની પાછળ ઘસડાય તથા ઘસડાવાનો ઉપદેશ આપે, તેને આ શાસનને પામેલો આત્મા સાધુ ન માને. તમને જો તમારી ભકિત આદિની કિંમત હોય, તો સુસાધુને અને વેષધારીને તમારે પારખતાં શીખવું પડશે. એમને એમ વિના વિવેક તરી નહિ જવાય.

એવા પ્રસંગે પૂરતી અને ઉંડી તપાસ કરવી જોઇએ :

સભા૦ ત્યારે એવો પ્રસંગ જોવામાં આવે તો શું કરવું જોઇએ ?

જો કે આજના કાળમાં પ્રાયઃ એવા પ્રસંગ જોવામાં આવે એ અશકય છે; કારણ કે સાચી રીતે આજે એવી ધ્યાનદશાની પ્રાપ્તિ દુઃશકય છે; એથી જ આજે એવા આડંબરીઓને ઢોંગી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. એમ છતાંય એટલું જોવા માત્રથી જ ઉભગી જવું જોઇએ નહિ. જો જોનાર વિવેકી અને વિચક્ષણ હોય, તો સામાન્ય રીતે એના પરમાર્થને કલ્પી શકે છે. ધ્યાનસ્થ દશા જુએ, ધ્યાનમગ્નતા જાુએ, મુખ ઉપરની નિર્દોષતા જુએ, દૃષ્ટિ જુએ અને પ્રસંગ જાુએ તો પરમાર્થને ન જ કલ્પી શકાય એમ નહિ. એ પછીથી પણ સાચી વાત શી છે ? એની પૂરતી અને ઊંડી તપાસ કરવી જોઇએ, પણ વિના તપાસે યદ્વા તદ્વા નહિ જ બોલવું કે માની લેવું જોઇએ.

એને બદલે પૂરતી અને ઊંડી તપાસની વાત તો દૂર રહી, પણ એક દ્વેષી, દુર્જન કે લાંચીયાએ લખી દીધેલી વાતને પણ સાચી માનનારોઓનો આજે કયાં તોટો છે ? એકે કહ્યું, બીજાએ સાંભળ્યું, એણે ત્રીજાને કહ્યું અને એમ વાત ચગડોળે ચઢે; જ્યારે વસ્તુતઃ એમાનું કાંઇ જ હોય નહિ. આજના પોતાને ડાહ્યા, વિચક્ષણ, બુદ્ધિમાન અને કાયદેબાજ માનનારાઓએ, સાધુઓને માથે આળો ઓઢાડતાં અગર એવી વાતો કરતાં, કેટલા ઊંડા ઉતરીને તપાસ કરી છે, એ તો કહો ! આ તો બાલજીવોમાં સુસાધુઓ પ્રત્યે પણ ભકિતભાવ ન રહે, એ માટે સારા સારા સાધુઓને માથે પણ કારમા કલંકો ઓઢાડી દેવાય છે. કેટલાક કુસાધુઓ પણ પડદા પાછળ રહીને એવા ધંધાઓ કરાવે છે; એટલે જ્યારે એમની સાચી પણ ખરાબ વાત કોઇ કહે, તો ઝટ એમનાથી કહેવાય કે, ફલાણા માટે પણ આમ કહેવાય છે અને ફલાણા માટે પણ આમ કહેવાય છે. બસ, પત્યું કામ ! માટે આજના કુસાધુઓની અને સાધુસંસ્થાના દ્વેષીઓની દુષ્ટ કાર્યવાહિઓને અને તેમની પ્રપંચી પેરવીઓને સમજો ! આજની દશા જોતાં એ ભારપૂર્વક કહેવાની જરૂર છે કે આજે જેણે સુસાધુના ઉપાસક બન્યા રહેવું હોય તેણે પોતાના મગજને ઠેકાણે રાખવું પડશે, કારણ કે મગજને ભમાવનારા આજે ઘણા પાકયા છે.

તમને કોઇ પુણ્યવાન, ધર્માત્મા ઇત્યાદિ કહે એટલા માત્રથી ઠગાઓ નહિ. એમ કહીને અને શાસનસેવાની મીઠી છતાં દંભી વાતો કરીને પણ તમારી શાસનસેવાની ભાવનાને શિથીલ કરનારાઓ ઓછા નથી. એમને વિરોધીઓમાં ભળવું પાલવતું નથી અને તમારા તરફથી મળતાં માનપાન ખોવાં નથી; પેલાઓ જરા વાંકુ બાલે એ સહેવાતું નથી, એટલે તમને ખુશ રાખવા શાસનની વાતો કરી લે પણ પાછળ પેલાઓ જોડે એમને ફાવતું બોલે. લોકોના દેખતાં ખોટા બરાડા પાડે અને અંદરથી ધર્મના દ્રોહીઓને પંપાળે. આવી દશા જ્યાં હોય ત્યાં સામાન્યને મૂંઝાતાં વાર ન લાગે, પણ એ મીઠું ઝેર છે. એવાઓ ફલાણા માટે આમ બોલાય છે અને તેમ બોલાય છે એમ કહે, તો પણ તમે ઉઘાડી આંખે સ્થિર પ્રજ્ઞાથી જોઇ - વિચારીને તારનાર કોણ ને ડૂબાડનાર કોણ એ નક્કી કરવાનું ચૂકો નહિ. તમે જો એવા હોંશીયાર બની જાવ તો તમે ફસાઓ નહિ અને પેલાઓ પણ તમારાથી ડરતા જ રહે જેથી પરિણામે લાભ થાય.

ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા અને ચારિત્રહીનતા :

આથી સ્પષ્ટ છે કે જ્યારે કુશંકા ઉપજાવે એવું છતાં એવું ન પણ હોય એમ બને એવું દ્રશ્ય જોવામાં આવે ત્યારે એકદમ કુશંકામાં નહિ પડી જતાં યથાર્થ પરમાર્થને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. પૂરતી તપાસ કર્યા બાદ પણ જો આપણને લાગે કે એ કુસાધુ જ છે, તો એને કુમાર્ગેથી પાછો વાળી સુમાર્ગે વાળવાને માટે શકય એટલો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એની હો - હા મચાવી દેવાથી શાસનની અપભ્રાજના થાય એ ભૂલવું ન જોઇએ.

ઉત્સૂત્ર - પ્રરૂપણા માટે કહેવું અને ચારિત્રના વિષયમાં કહેવું, એ બે ભિન્ન વાતો છે. અમારા સમાજમાં અમુક અમુક ઉત્સૂત્ર- પ્રરૂપકો છે એમ કહેવાથી શાસનની અપભ્રાજના નથી થતી, પણ બાલજીવો એવાના પાપસંર્ગથી બચી ઉન્માર્ગે જતા અટકે છે : તેમ જ ઇતરોને પણ લાગે કે, જૈનો એવા ચુસ્ત શ્રદ્ધાળુ અને વિચક્ષણ છે કે તેમના મહાપુરૂષોએ ફરમાવ્યાથી વિરૂદ્ધ બોલનારને ઝટ તેઓ પકડી પાડે છે અને સાચા જૈનો એવાઓને માનતાય નથી. જ્યારે ચારિત્રના વિષયમાં સાચી વાતની ઝટ ખબર પડે નહિ, કેટલીક વાર નિર્દોષને પણ દોષિત માનવાની ભુલ થાય તેમજ એવી વાતોથી પવિત્ર, ત્યાગી અને પૂજ્ય જૈન સાધુસંસ્થા માટે ઇતરોના હૃદયમાં દુર્ભાવના પેદા થાય તથા બાલજીવો ધર્મથી વંચિત પણ રહી જાય; માટે કદાચ કોઇ એવા જણાય તો એમને સુધારી લેવાને બનતું કરવું, ન જ માને તો શકય હોય તો ઉચિતતા મુજબ સાધુવેષમાંથી રવાના કરી દેવા, પરંતુ એક તરફ સમાજનો અમુક ભાગ એમને સાધુ તરીકે પૂજતો રહે અને બીજી તરફ ચારિત્રને માટે બોલાયે જાય, એ ઇચ્છવા જોગ નથી. બાકી આ કહેવાનો આશય એ નથી કે ચારિત્રહીનતાને નિભાવી જ લેવી અને એવાને પણ સાધુ તરીકે માનવા. પોતે ચારિત્રહીન હોવા છતાં પણ જેઓ દાંભિકતાથી સુસાધુ તરીકે જ પોતાને ઓળખાવવાને મથતા હોય, તેવાઓના તો પડછાયાથી પણ બચવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

જો કે આજે તો બહુ મુશ્કેલી છે, કારણ કે સાધુસંસ્થાનો નાશ કરવાને માટે, સાધુસંસ્થાને બદનામ કરવાને માટે, ધર્મદ્રોહિઓએ સારા, નિર્દોષ અને પવિત્ર સાધુઓને માથે પણ તદ્દન જુઠ્ઠાં અને કલ્પિત કારમા કલંકો ઓઢાડી દીધાં છે. સુસાધુઓ તો એને પણ કર્મક્ષયનું એક નિમિત્ત માને; પોતાનો તે પૂરતો પાપોદય છે એમ માને; પરંતુ આજની હવામાં જેણે પ્રભુશાસનની આરાધના સુંદર પ્રકારે કરવી હોય તેણે તો આ બધું અવશ્ય વિચારવા જેવું છે અને એ વિચારીને ખૂબ સાવધ બની જવા જેવું છે.

એ વાત પણ ખ્યાલમાં રાખવી જોઇએ કે તપાસ કરતાં કદાચ - બે પાંચ એવા પણ જણાય, તો પણ સાધુસંસ્થા પ્રત્યે દુર્ભાવ ન આવવો જોઇએ. ગામ હોય ત્યાં ઢેઢવાડો હોય, પણ એથી ગામમાં બધા ઢેઢા જ વસે છે એમ ન કહેવાય. આજે તો પૂરતી તપાસ કર્યા વિના જ સૂણી - સૂણાઇ વાતો ઉપરથી બધા જ સાધુઓ ખરાબ છે એવું કેટલાકો બોલી અને લખી રહ્યા છે. જો શાસનની આરાધનાનું સાચું અર્થીપણું હોય તો એમ બને નહિ. જેટલા ખરાબ હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, એમાં બે મત છે નહિ. પરંતુ ખરાબના નિમિત્તે સારાનો અનાદર ન થઇ જાય અને સારાની ભકિતથી વંચિત ન રહી જવાય એની કાળજી રાખવી જોઇએને ?

સુશ્રાવકોએ આવા પ્રસંગે ચકોર બનવું જોઇએ :

શાસન વાંઝીયું નથી. આજે જૈન સમાજની ગમે તેટલી દુર્દશા થઇ ગઇ હોય તે છતાં પણ કોઇ સુસાધુ નથી, કોઇ સુસાધ્વી નથી, કોઇ સુશ્રાવક નથી અને કોઇ સુશ્રાવિકા જ નથી, એમ કોઇ પણ શ્રદ્ધાળુથી કહી શકાય નહિ વિષમ કાળમાં આરાધના કરવા ઇચ્છનારાઓએ વધુ સાવધાન બનવું જોઇએ. બજારમાં જ્યારે ઉથલ - પાથલ ચાલતી હોય છે, ત્યારે વ્યાપારી કેટલો ચકોર રહે છે ? એ વખતે ખાવા -પીવાનું પણ ભૂલી જવાય છે અને ટેલીફોનનાં ભૂંગળાં માથે મૂકી રાખી નહિ જેવું ઉંઘાય છે, ખાતાં - પીતાં અને ફરતાં - હરતાં ચિંતા બજારની રહે છે. તેમ અહીં પણ ઉથલપાથલ ચાલતી હોય ત્યારે ધર્મના અર્થીએ વધારે ચકોર બનવું જોઇએ. આજની મૂંઝવણો મોટે ભાગે અર્થીપણું ગયું છે એથી થાય છે. બજારમાં જેવું લક્ષ્મીનું - કલદારનું અર્થીપણું છે તેવું અર્થીપણુ જો ધર્મમાં આવી જાય, તો સાચાને અને ખોટાને, સારાને અને ખરાબને ન જ પારખી શકાય એવું કાંઇ નથી : પણ ખોટાને છોડી સારાને શરણે જવાની સાચી ભાવના હોય તો જ એ બને.

એક મુકિતના જ ધ્યેયથી ધર્મક્રિયા કરવી જોઇએ :

આપણે જોઇ ગયા કે હનુમાને બે મહામુનિઓને અને ત્રણ કુમારિકાઓને ધ્યાનમગ્ન અવસ્થામાં રહેલ જોઇ. મહામુનિઓનું ધ્યાન મુકિતને માટે છે, જ્યારે ત્રણ કુમારિકાઓનું ધ્યાન પૌદ્‌ગલિક લાલસાથી છે. દેખાવમાં બેયનું ધ્યાન એકસરખું લાગે, ક્રિયા એકસરખી લાગે, તકલીફ બન્નેયને વેઠવાની છતાં ધ્યેય જુદું. એ ધ્યેય જાુદું એટલે સરખી લાગતી ક્રિયાનું પરિણામ પણ જુદું. મુકિત મેળવવાને માટે ધ્યાન કરતાં મરણ થાય અને પૌદ્‌ગલિક ઇરાદાથી ધ્યાન કરતાં મરણ થાય, તો બેની ગતિમાં કેટલું અંતર પડે ? એકને મુકિત અગર સદ્‌ગતિ મળે અને બીજાની ? જો આયુષ્યબંધ પડતી વખતે એ જ લાલસા હોય તો દુર્ગતિ થાય.

પૌદ્‌ગલિક ઇરાદો એ કોઇ પણ સંયોગોમાં પ્રશંસાપાત્ર નથી. પૌદ્‌ગલિક ઇરાદાથી ધર્મ કરી, મુકિતના ધ્યેયનો દ્રોહ કરવો એ હિતાવહ નથી. સંસારથી તારનાર ધર્મનો સંસારમાં મહાલવા માટે ઉપયોગ કરવો એ કલ્યાણપ્રદ નથી. સંસારની સાધના ધ્યેયરૂપ બની મુકિતનો ખ્યાલ જ ભુલાઇ જાય અને તારક ધર્મની ક્રિયા કરાય તો કદાચ પૌદ્‌ગલિક ફળ મળે તોય એની કિંમત ન ગણાય. દાણા વાવીને ઘાસનું ફળ મેળવવું એમાં ડહાપણ નથી; અને માત્ર ઘાસ જ મળે તો ફરી દાણા વવાય પણ શી રીતે ? એની મુશ્કેલી ઉભી થાય. ઘણી વાર એમ કરતાં દુર્ભવી પણ બની જવાય છે; માટે તારક ધર્મની આરાધના કરનારાઓએ પૌદ્‌ગલિક ઇરાદો ત્યજી મુકિતના જ ધ્યેયથી તે ક્રિયા કરવી જોઇએ. મુકિતના ધ્યેયથી વિમુખ બનેલા આત્માઓ આજે કદાચ ધર્મક્રિયાઓ કરવાના

યોગે ધર્મી તરીકે ઓળખાતા હોય તો પણ વસ્તુતઃ તેવા આત્માઓ ધર્મી નથી જ. આ વસ્તુ સમજીને ધર્મના ધ્યેયને સર્વથા શુદ્ધ બનાવો કે જેથી કરેલો ધર્મ સાચી રીતે સફળ બને.

હનુમાન અગત્યના કામે જઇ રહ્યા છે. છતાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, એટલે અહીં પણ પોતાની ફરજને ચૂકતા નથી. ધર્મના કાર્યાર્થે જતો ધર્મી પણ માર્ગમાં ધર્મફરજની ઉપેક્ષા કરીને ચાલ્યો ન જાય. શ્રેણિક રાજા ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માને વંદન કરવાને માટે જતાં હતા, છતાં પણ માર્ગમાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને જોયા, એટલે ઝટ હાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને વંદન કર્યું. ગુણનો સાચો રાગી રસ્તામાં મળી ગએલા ગુણીને વાંદ્યા વિના - નમન કર્યા વિના જાય નહિ. જે ત્યાં એમ કરે તે ભગવાન પાસે જઇને પણ શું કરે ? ફુરસદીયાઓથી, કપડાં સાચવ્યા કરનારાઓથી યોગ્ય ભકિત ન થાય. ધર્મીને ધર્મકાર્યમાં ફુરસદ જોયા કરવાની ન હોય. પહેલો ધર્મ અને સાધુધર્મ સ્વીકારી શકાતો નથી માટે પછી સંસાર - આ ભાવના આવે તો ધર્મકાર્યમાં ફુરસદ મેળવતાં વાર ન લાગે. આજે ધર્મી ગણાતાઓએ પણ પોતાની દશાનો વિચાર આ દૃષ્ટિએ કરવા જેવો છે.

હવે અહીં શું બન્યું તે જોઇએ. હનુમાને બે મહામુનિઓને અને ત્રણ કુમારિકાઓને ધ્યાનસ્થ દશામાં જોયાં. એ જ વખતે, અકસ્માત્‌ની જેમ તે આખાય દધિમુખ દ્વીપમાં દાવાનલ પ્રગટ થયો અને એથી તે બે મહામુનિઓ તથા ત્રણ કુમારિકાઓ દાવનળમાં સંકટમાં પડયાં.એ જોઇને તરત જ હનુમાન ત્યાં રોકાયા અને એ બે મહામુનિઓને અને કુમારિકાને બચાવવાની ફરજ, પુણ્યશાલી હનુમાન ચૂકયા નહિ. દાવાનલ પ્રગટવા છતાં ય બે મહામુનિઓ અને ત્રણ કુમારિકાઓ ધ્યાનથી ચલિત થતાં નથી. મુનિનો ઉપસર્ગ સહવાનો ધર્મ છે, પણ ભકતનો ધર્મ શો ? દવ આવે, ધ્યાનમાં સ્થિર રહી મુનિવરો ત્યાંથી લેશ પણ દૂર ન ખસે, એથી તેમનાં કર્મોનો ક્ષય થાય અને તેઓને કેવળજ્ઞાનની પણ પ્રાપ્તિ થાય એ વાત ખરી, પરંતુ જો એ આપત્તિ જોનાર ભકત, છતી શકિતએ પણ આપત્તિનું નિવારણ ન કરે અને તેની ઉપેક્ષા કરે, તો તે તો વિરાધક પણ બની જાય.

મુનિને ઉપસર્ગ ન હોય તોયે લાવવા, એમ ? આજે તો એવી પણ દશા છે. આજે એમ પણ કહેવાય છે કે, 'સાધુ બહાર કેમ ન વિચરે ? આહાર ન મળે તો ભૂખ્યા રહે; સાધુ મફતના થયા છે ?' આવું કહેનારા શ્રી જિનેશ્વરદેવના સંયમના સ્વરૂપને સમજ્યા જ નથી. સંયમની સાધના ન થાય ત્યાં મુનિ જઇ ન શકે, એ વાત આવાઓ સમજે કયાંથી ? સંયમની વિરાધના કરીને તો સાધુઓએ તીર્થયાત્રાઓ પણ કરવાની નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબના સંયમની આરાધના, એ જ વાસ્તવિકયાત્રા છે. એ આજ્ઞાને વિરાધીને ચાલવું, એ સંયમને વેચી ખાવા જેવું છે. બાકી વિચરવા યોગ્ય પ્રદેશોમાં સુસાધુઓ યથાશકય વિચરે જ છે અને પોતાના આત્મહિતાર્થે વિધિ મુજબ યાત્રાદિ પણ કરે જ છે. એટલે 'સુસાધુઓ વિકટ પણ યોગ્ય પ્રદેશોમાં વિચરતા નથી જ' એવું તો છે જ નહિ; પરંતુ આજે સંયમને વેચી ખાઇને રખડનારાઓએ, પોતાની વાહ-વાહ માટે ભોળાઓના હૃદયમાં એવી પણ ખોટી અસર પેદા કરાવી છે અને ધર્મદ્રોહિઓ તો એવું બોલે એમાં નવાઇ નથી.

આક્રમણ પ્રસંગે ખોટી શાંતિની વાતો કરનારા શ્રી જૈનશાસનના ઘાતકો છે :

શાસન સામેના આક્રમણ પ્રસંગે પણ પોતાની શકિતને ગોપાવનારાઓ, મૌન રહી માનપાનને સાચવ્યા કરનારાઓ અને પોતાની શિથીલ દશાને છૂપાવવા મથનારાઓ, એમ કહેતા પણ સંભળાય છે કે, ''ભગવાન કહી ગયા છે કે - પાખંડી થવાના છે તે થાય અને શાસન તો એકવીસ હજાર વર્ષ રહેવાનું છે માટે ધાંધલ શી ? નાહકનાં ટીકા-ટીપ્પણ શાં ? આક્ષેપ શા ? બસ, નવકારવાળી ગણવી. '' આવુ આજે કેટલાક સાધુઓ અને શ્રાવકો પણ કહે છે. એમને પૂછો કે શ્રી આગમગ્રંથોમાં શું છે ? પરમોપકારી પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા ગ્રંથોમાં શું છે ? ઉન્માર્ગનું ઉન્મૂલન કેટલું કરાયું છે ? સાચાને સાચું અને ખોટાને ખોટું જણાવ્યું છે કે નહિ ? ઉન્માર્ગના ખંડનને માટે તો લાખ્ખો શ્લોકો પરમોપકારીઓએ લખ્યા છે. મિથ્યાવાદોનું શ્રી ગણધરદેવોએ ભારોભાર ખંડન કર્યું છે;

સાચી સ્થિતિ આ પ્રમાણેની હોવા છતાં પણ આજે રક્ષણના પ્રયત્ન કરવાને બદલે શાંતિ રાખી નવકારવાળી ગણવાનું બોલનારા મૂર્ખાઓ શાન્તિના ઉપાસકમાં ખપે એ દુ:ખની બીના છે. આક્રમણ પ્રસંગે ખોટી શાન્તિની વાતો કરનારા શ્રી જૈનશાસનના ઘાતકો છે. ખોટાને ખોટા તરીકે જણાવી, સાચાને સેવવું, સાચાના સેવકોને મક્કમ બનાવવા અને સત્ય ઉપરના હલ્લાઓને નિષ્ફળ બનાવવા એ જ સાચી શાન્તિનો માર્ગ છે; અને સાચી શાન્તિના એ માર્ગને કલ્યાણકામીઓએ સેવવો જરૂરી છે.

ખૂની, ચોર, બદમાસ, ઉઠાવગીરના બાપ કહેવડાવી તેમને ઉત્તેજી મહાલવું એ સારૂં, કે વાંઝીયા રહેવું પડે તો વાંઝીયા રહેવું તે સારૂં ? સો માણસ પોતાની ભકિત કરે તે માટે એ લોકોની શ્રી જિનાગમોની અવગણનાને ઘોળી પીવી એ શું સારૂં છે ? નહિ જ ! તો પછી એ હકીકત તદ્દન સ્પષ્ટ જ છે કે દેવ-ગુરુ-ધર્મની નિન્દક અને નાશક પ્રવૃત્તિને તથા પ્રકારે જાહેર કરી દેવી એ દરેક શકિતસંપન્ન સાધુ આદિનો ધર્મ છે રાજ્ય તરફથી જેમ રાણીયા હોય તેમ અમે પણ શ્રી જિનેશ્વર દેવના રાણીયા છીએ. સંસારના મોહમાં ફસેલા તથા પ્રમાદી બનેલાઓને સ્વયં જાગૃત બની જાગૃત રાખવાનું, બૂમ મારી મારીને પણ જાગૃત કરવાનું કામ અમારૂં. એ ન કરીએ અને માનપાનાદિને માટે ખોટી શાન્તિનો અમે ડોળ કરી, છતી શકિતએ શાસનનું ગમે તેમ થવા દઇએ તો અમે ગુન્હેગાર છીએ. સમતાના નામે અહીં દંભ ન ખેલાય. શાસન રહેવાનું છે એ નક્કી અને પાખંડી પાકવાના એ પણ નક્કી, છતાંય શાસન ઉપરનાં આક્રમણોને દૂર કરવાનો આરાધકોએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ એ પણ નક્કી ! છતી શકિતએ જેઓ પૌદ્ગલિક ઇરાદાથી ઉપેક્ષા કરે અને એની બળતરા પણ જેઓને ન થાય કે તેઓ તો શાસન રહે તોય વિરાધક જ બને.

હનુમાન જેવા - તેવા અગત્યના કામે નથી જતા, છતાં મુનિવરોને આપત્તિમાં જોયા એટલે રોકાયા. મુનિવરોને આપત્તિમાં જોયા પછી ઉપેક્ષા કરીને ધર્મી ચાલ્યો ન જાય. જાત ઉપર આવતો ઉપસર્ગ સહવો તે ધર્મ, પણ મહાપુરૂષ ઉપર આવેલા ઉપસર્ગનું છતી શકિતએ જે નિવારણ ન કરે તે વિરાધક કોટિનો પણ થાય છે. મને કોઇ ગાળ દે અને ગુસ્સો કરૂં તો એ મારી ખામી, પણ શાસન ઉપર કોઇ આક્રમણ કરે અને હું ખોટી શાન્તિનો ડોળ કરૂં તો હું આરાધક સાધુ નહિ. જેના યોગે આ બધું પામ્યો, જે શ્રી જિનાગમોના યોગે આ ભણ્યો, એને કોઇ ગાળ દે કે એના માટે એલફેલ બોલે, છતાં મને આઘાત ન થાય, તો તો હું કહું કે હું ભણ્યો જ નથી. દેવ - ગુરુ - ધર્મ માટે એલફેલ બોલાય, એ સાંભળવા છતાં જેના હૃદયમાં આઘાત ન થાય, તેના માટે તો કહેવું જોઇએ કે તે વસ્તુતઃ દેવ - ગુરુ - ધર્મને માનતો જ નથી. દેવ,ગુરુ અને ધર્મ ઉપરના આક્રમણ પ્રસંગે છતી શકિતએ અને જરૂર હોવા છતાં પણ પોતાનાં માનપાનાદિ નિભાવવાને માટે મૌનના જાપ જપ્યા કરવા અને કરશે તે ભરશે કહી શાંતિ રાખ્યાનો દેખાવ કરવો, એનું નામ શાંતિ નથી પણ દંભ છે અને એવા દંભીને શાન્ત માનવા એનું નામ પણ એક પ્રકારની મૂર્ખતા છે.

વેપારી ગ્રાહકની પાંચ ગાળ ખાય એ બને, દાઢીમાં હાથ ઘાલે એ પણ બને, પરંતુ જો ગ્રાહક ગલ્લામાં હાથ ઘાલી ઉચાપત કરવા જાય, તો ધોલ મારે અને પોલીસને બોલાવી પકડાવે કે નહિ ?

સભા૦ ધર્મોપદેશકની કયી બુદ્ધિ હોય ?

હિતબુદ્ધિએ જ ઉપદેશ અપાય. એનામાં જો બીજી બુદ્ધિ આવે તો એ પણ પાપનો ભાગીદાર છે : એને માટે પણ દુર્ગતિ તૈયાર છે એમ શાસ્ત્રો ફરમાવે છે. વ્યાપારીને ગુસ્સો કેમ ? વેપારી કહે કે, 'વેપારી છું માટે જ ચોર પર ગુસ્સો આવ્યો !' શાસનના સેવકને પણ શાસનની નિંદા થાય એથી આઘાત થાય. એ નિંદા અટકાવવા બનતું કરે. એ નિંદા ન અટકાવી શકે તો ય બીજાઓને તેવા પાપમાં નહિ ડૂબતાં બચી જવાનો એ ઉપદેશ આપે.

મુનિની ફરજ સહવાની પણ શ્રાવકની ફરજ કઇ ?

હનુમાનમાં તો મુનિવરોને આપત્તિમાંથી બચાવી લેવાની શકિત હતી, પણ ધારો કે તેવી શકિત ન પણ હોય, તો પણ બીજાઓને બોલાવીને, પ્રેરણા કરીને પણ મુનિવરોને આપત્તિમાંથી ઉગારી લેવાય કે નહિ ? એવા આપત્તિના સમયે રક્ષણ કરવારૂપ જે કોઇ ભકિત કરે તેની અનુમોદના થાય કે નહિ ? આજે તો અનુમોદના દૂર રહી, પણ કેટલાકો તો તેનીય નિંદા કરવામાં જ પોતાની વડાઇ માને છે ! મુનિ ભલે ધ્યાનમાં રહે પણ ભકત યથાશકિત આપત્તિ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે જ. મુનિ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ હોવો જોઇએ. સાચો પૂજ્યભાવ હોય તો આપત્તિનિવારણની ભાવના સહેજે ઉત્પન્ન થઇ જાય. 'એ તારક' - એવી પૂજ્યબુદ્ધિ હોવી જાઇએ, અને એ હોય તો શકિત મુજબ કરણીય કર્યા વિના રહેવાય નહિ : પણ તરવાની વાસ્તવિક ભાવના હોય તો - 'એ તારક' - તેવી પૂજ્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય ને ?

આજ તો કહે છે કે, 'આપત્તિ આવે તો મુનિએ સહવી જોઇએ અને આપત્તિ ન સહેવી હોય તો આપત્તિ આવે તેવું કામ ન કરે.' સાચા મુનિઓ કદિ ભકતની ભકિતની આશા રાખતા નથી. સાચા મુનિ જે કાંઇ બોલે છે કે કરે છે, તે બીજાની અપેક્ષાથી જ કરે છે એમ ન માનતા. સહવાનું સહી શકે તેમ હોય તો જ પ્રવૃત્તિ કરે, નહિતર મૌન રહી, કરે તેની અનુમોદના કરે અને કરી શકે તેવાને પ્રેરણા કરે. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છે કે, 'ઉપસર્ગ, પરિષહ સમભાવે સહવા અને સહવાની શકિત ન હોય, એ સહવામાં દૂર્ધ્યાન આવતું હોય, તો તેવી જગ્યાએ ન રહેવું, આઘા ચાલ્યા જવું અને સંયમની આરાધના કરવી !' પરંતુ શ્રાવકની ફરજ શી ? આપત્તિ આવે તે સહવાની ફરજ મુનિની, પણ શ્રાવકની ફરજ કયી ? કેમ સહે છે તે જોતાં રહેવાની ? નહિ જ. શ્રાવકની ફરજ તો આપત્તિનું નિવારણ કરવાની છે. શ્રાવકોએ પોતાની તે ફરજને સમજવી જોઇએ અને તેનો અમલ કરવાને કટિબદ્ધ થવું જોઇએ. શાસ્ત્રાનુસારી મુનિઓની પણ ધર્મફરજ છે કે તેઓએ શ્રાવકોને તેમની વાસ્તવિક ફરજનો વિના સંકોચે ખ્યાલ આપવો જોઇએ.

શ્રી હનુમાને મુનિઓની આપત્તિનું કરેલું નિવારણ :

હનુમાને આખા દ્વીપમાં દાવાનળ પ્રગટેલો જોયો અને બે મુનિવરોને તથા ત્રણ કુમારિકાઓને દાવાનળમાં ફસાએલાં જોયાં, એટલે એ આપત્તિના નિવારણને માટે પોતાની શકિત અજમાવી આપત્તિને દૂર કરવા દ્વારા મુનિવરોની ભકિત કરી. વાત્સલ્યથી હનુમાને વિદ્યા વડે સાગરમાંથી પાણી આણ્યું અને તે પાણી વડે મેઘની માફક તે દાળાનળને શમાવી દીધો. ત્રણ કુમારિકાઓને એ જ વખતે અકાળે પણ વિદ્યા સિદ્ધ થઇ. પુણ્યવાનનાં પુનિત પગલાં થતાં શું ન થાય ? બધું જ થાય. હનુમાન એ પરમ પુણ્યવાન છે, મહાપરાક્રમી છે અને વળી ચરમશરીરી છે.

તે જ વખતે જેમની વિદ્યા સિદ્ધ થઇ છે એવી તે કુમારિકાઓએ, તે બે ધ્યાનસ્થિત મુનિવરોને પ્રદક્ષિણા કરીને હનુમાન પ્રત્યે કહ્યું કે, ''હે પરમાર્હત્ ! તમે મુનિવરોને ઉપસર્ગથી બચાવ્યા તે સારૂં કર્યું અને ખરેખર, તમારી સહાયથી અલ્પ કાળમાં પણ અમને વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઇ.'' આથી હનુમાનજીએ તે કુમારિકાઓને પૂછ્યું કે, ''તમે કોણ છો ?''

દૃષ્ટિરાગી ન બનો પણ ગુણાનુરાગી બનો :

હનુમાજીએ એવું મુનિવરોને નથી પૂછયું. મુનિવરોને દીક્ષા લીધા બાદ એક ગામ કે એક ઠામ હોતું નથી. એમને કોઇ ગામ કે કોઇ ઠામ નહિ. શ્રાવકોમાં દૃષ્ટિરાગ નહિ પણ ગુણરાગ હોવો જાઇએ. મુનિપદ પ્રત્યે ભકિત હોવી જોઇએ. જાણીતા કે અજાણ્યા, પરિચિત કે અપરિચિત મુનિવરને જોતાં જ હાથ જોડાઇ જવા

જોઇએ. સુમુનિ માત્રની ભકિત કરવી જોઇએ, એમાં આ મારા અને આ પારકા એવું ન હોય. સારા - ખોટા જોવાય, પણ મારા - પારકા ન કરાય. શ્રાવકને જેટલા જેટલા સુમુનિ તે બધા જ ગુરુ. આજે દ્રષ્ટિરાગ વધતો જાય છે અને ગુણરાગ ઘટતો જાય છે. દૃષ્ટિરાગના પ્રતાપે આજે કુસાધુઓ પણ મહાલી શકે છે અને ઉત્સૂત્ર બોલનારા લખનારાઓ પણ યથેચ્છપણે વિહરી શકે છે. જો બધા જ શ્રાવકો ગુણાનુરાગી બને તો એવું ચાલે નહિ. જેનાથી પામ્યા હોઇ એ તેઓ પ્રત્યે ભકિત વધારે રહે, પણ એ ય ગુણરાગની ભકિત હોવી જોઇએ અને એ ભકિતમાં બીજા ગુણવાનોની આશાતના ન થઇ જાય કે બીજા ગુણવાનોની ભકિત પ્રત્યે ઉપેક્ષા ન થઇ જાય, એની કાળજી રાખવી જોઇએ. જો સાચી તરવાની ભાવના આવી જાય, સાચો ગુણાનુરાગ આવી જાય, તો આજના વિષમ વખતમાં પણ શ્રી જિનશાસનની આરાધના સુખપૂર્વક કરી શકાય તેમ છે. બાકી દૃષ્ટિરાગ તો આત્માના હિતને જ હણનારો છે.

ત્રણ કુમારિકાઓએ કહેલો પોતાનો વૃત્તાંત :

શ્રી હનુમાને ત્રણ કુમારિકાઓને પૂછ્યું કે, ''તમે કોણ છો ?'' એટલે તે કન્યાઓએ પણ કહ્યું કે, ''આ દધિમુખ નામનું નગર છે. એમાં ગંધર્વરાજ નામે રાજા છે. એ રાજાની કુસુમમાલા નામની રાણીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલી અમે ત્રણ કન્યાઓ છીએ. ઘણા ખેચરેશ્વરોએ અમારા પિતાની પાસે અમારી માંગણી કરી. અમારા માટે અંગારક નામનો ખેચર તો ઉન્મત્ત બન્યો, પણ તેને કે બીજા કોઇ ને, તેઓ પ્રત્યે અરૂચિવાળા એવા અમારા પિતાએ અમને આપી નહિ. અમારા પિતાએ એક મુનિને પૂછ્યું કે, 'મારી પુત્રીઓનો સ્વામી કોણ થશે ?' એથી મુનિએ કહ્યું કે, 'તમારી પુત્રીઓનો પતિ તે થશે કે જે સાહસગતિનો હણનારો હશે.' મુનિએ આ પ્રમાણે કહેવાથી, તે વચન મુજબ અમારા પિતાએ સાહસગતિને હણનારની તપાસ કરી, પણ એમનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આથી સાહસગતિના તે હણનારને જાણવાને માટે અમે વિદ્યાની સાધના શરૂ કરી. હે નિષ્કારણ બંધુ ! તે અંગારક ખેચરે અમારી વિદ્યાનો ભ્રંશ થાય એ નિમિત્તે આ દવ પ્રગટાવ્યો, પરંતુ નિષ્કારણ બંધુ એવા તમે દાવાનળને શમાવ્યો એ સારૂં કર્યું. તે મનોગામિની નામની વિદ્યા, કે જે છ મહિનાઓ સુધી સાધના કરવાથી સિદ્ધ થાય છે, તે તમારી સહાયથી ક્ષણ માત્રમાં અમને સિદ્ધ થઇ છે.''

એ ત્રણ કુમારિકાઓએ પોતાનો વૃત્તાંત જણાવ્યો એટલે હનુમાને કહ્યું કે, ''સાહસગતિનો વધ રામચંદ્રજીએ કર્યો છે.'' એમ કહીને હનુમાને, રામચંદ્રજીના જ કાર્યાર્થે પોતે લંકા જાય છે, એ વગેરે વૃત્તાંત પણ પહેલેથી કહી સંભળાવ્યો. આથી આનંદને પામેલી તે ત્રણ કન્યાઓ પોતાના પિતા ગંધર્વરાજની પાસે ગઇ, તેમને પણ સઘળો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને તે ત્રણે કુમારિકાઓ અને સૈન્યની સાથે ગંધર્વરાજ પણ રામચંદ્રજીની પાસે ગયા.

જૂઓ કે પુણ્યબળે કયી રીતે રામચંદ્રજીને બધા રાજાઓની સહાયતા આવી મળે છે. આ પછી ત્યાંથી આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કરીને, હનુમાન લંકાનગરીની પાસે આવી પહોંચ્યા.

[૭]

લંકામાં પેસતાં આશાલિકા વિદ્યાદેવીનો ભેટો :

આપણે એ તો જોઇ ગયા છીએ કે રાવણના નાના ભાઇ બિભીષણે પહેલેથી જ લંકાપુરીને ફરતી એના રક્ષણની બનતી તમામ પેરવી કરી દીધી છે. સીતાદેવીના યોગે રામચંદ્રજી દ્વારા પોતાના કુળનો ક્ષય થવાનો છે, એમ જ્ઞાનીના વચનથી જાણવા છતાં પણ બિભીષણે પુરૂષાધીન સઘળું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. લંકાપુરીમાં કોઇ પેસી જ ન શકે એ માટે આશાલિકા નામની વિદ્યાદેવીને કીલ્લો બનાવી રોકવામાં આવી છે, કે જે કાળરાત્રિ જેવી ભયંકર છે. કોઇને લંકામાં જવા નહિ દેવો એ એનું કામ. જે પેસવા જાય તેને મોં ફાડીને ખાઇ જ જાય. હનુમાનને લંકાની નજદિક આવી પહોંચતાંની સાથે જ સૌથી પહેલો ભેટો એ આશાલિકા નામની વિદ્યાદેવીનો થાય છે.

હનુમાનને જોતાંની સાથે જ એ આશાલિકા કહે છે કે, ''હે વાનર ! તું ક્યાં જાય છે ? તું મારા ભોજ્યપણાને પ્રાપ્ત થયેલો છે; અર્થાત્, તું તો મારા ભોજનને માટે જ આવી ચઢયો છે.'' આમ આક્ષેપથી કહીને તે આશાલિકા નામની વિદ્યાદેવીએ પોતાનું મોં ફાડયું. હનુમાને જોયું કે, તેના મોંમાં પેઠા સિવાય લંકામાં જવાય તેમ છે નહિ; એટલે ગદા છે હાથમાં જેમના તેવા હનુમાન તેના મોંમાં પેઠા અને વિદ્યાદેવી પોતાનું કાંઇ ધાર્યું કરી શકે, તેના મોઢામાં પેઠેલા તે હનુમાનનું ભક્ષણ કરી શકે એ પહેલાં તો સૂર્ય જેમ વાદળાંને ભેદીને બહાર આવે, તેમ હનુમાન પણ તે વિદ્યાદેવી આશાલિકાને ચીરીને બહાર નીકળ્યા.

બહાર નીકળતાંની સાથે જ હનુમાને પહેલું કામ તો એ કર્યું કે એ વિદ્યાદેવીએ બનાવેલા કીલ્લાને માટીના જીર્ણ ભાજનની જેમ, પોતાની વિદ્યાના સામર્થ્યથી ક્ષણવારમાં ભાંગી નાંખ્યો. હનુમાને આ રીતે કીલ્લાને ભાંગી નાખવાથી એ કીલ્લાનો વજ્રમુખ નામનો રક્ષક ખૂબ ક્રોધે ભરાઇને યુદ્ધ કરવાને માટે આવ્યો, એટલે યુદ્ધના મુસાફરોમાં ધુરંધર એવા હનુમાને તેનો પણ ઘાત કર્યો.

પરાક્રમીના નામ સાંભળીને પણ દુશ્મનના સુભટો કંપે :

આ બધું જોતા સ્હેજે એમ લાગે તેમ છે કે, 'હનુમાન લંકાપુરીમાં પેસતાં એવો, રૂવાબ, દમામ પાડવા માગે છે. એ કાંઇ એમ ને એમ પડે ? પરાક્રમ તો બતાવવું જ પડે ને ? લંકા આવવાને માટે હનુમાનની પસંદગી થઇ છે, કારણ કે એજ યોગ્ય હતા. સુગ્રીવ આદિ બળવાન હતા, પરાક્રમી હતા છતાં હનુમાન જેવું બળ - પરાક્રમ તેમનામાં નહિ હતું. વળી હનુમાન ચરમશરીરી હતા, એટલે એમના આયુષ્યને પણ વાંધો આવે તેમ હતું નહિ. લંકામાં પેસવું અને લંકામાંથી પાછા સલામત નીકળવું, એ નાનીસૂની વાત ન હતી. લંકામાં પણ ઠામ ઠામ ભયંકર રાક્ષસોની ચોકીઓ મૂકેલી હતી. આમ છતાં લંકામાં પેસવું, બિભીષણને સંદેશો કહેવો, સીતાદેવીને મુદ્રિકા આપીને તેમનો ચૂડામણિ લેતા આવવું તથા રાવણને મળી સાવધાન કરતા આવવું, અને ચમત્કાર બતાવતા આવવું, એવી હનુમાનની ઇચ્છા છે. હવે જો પહેલેથી જ એ ઢીલા થાય તો તે પાર કેમ પડે ?

હનુમાનજી પહેલેથી જ ચમત્કાર બતાવે છે :

જ્યારે કોઇ બહારવટીઓ બહુ બળવાન થઇ ધીંગાણાં મચાવી મૂકે છે, ત્યારે રાજ્યને મોટા અમલદારો સાથે બસો બસો પોલીસની ટુકડીઓ તેને પકડવાને મોકલવી પડે છે. છતાં એમ પણ બને કે બહારવટીયો હોય દક્ષિણમાં અને અમલદારો જાય ઉત્તરમાં ! કેટલાક બહારવટીઆનો ત્રાસ એવો કે અમલદારોને પણ ભાગતા ફરવું પડે. એ રીતે હનુમાન પણ જાણે કે પહેલેથી જ ત્રાસ વર્તાવવા માંડે છે, કે જેથી બીજાઓ એ સાંભળી સાંભળીને પણ હનુમાનથી ડરે. પરાક્રમીઓનાં કામો આ રીતે પણ કેટલીક વાર સરળ બની જાય છે. એનું નામ સાંભળે ને દુશ્મનના લડવૈયા કંપે. જો કે પરાક્રમનો એવો ઉપયોગ પ્રશંસાપાત્ર નથી, પણ આ તો વસ્તુસ્થિતિ બતાવાય છે, એ પાછા ભૂલશો નહિ.

કીલ્લાના વજ્રમુખ નામના જે દરવાનનો હનુમાનજીએ ઘાત કર્યો, તેને લંકાસુંદરી નામની દીકરી હતી, કે જે વિદ્યાના બળવાળી હતી. પોતાના પિતાનો વધ થવાથી ક્રોધમાં આવેલી તેણે હનુમાનની સામે યુદ્ધ માટે આહ્‌વાન કર્યું, અને આકાશમાં પર્વત ઉપર પ્રહાર કરતી વીજળી જેમ ફરે, તેમ હનુમાનજી ઉપર વારંવાર પ્રહારોને કરતી તે યુદ્ધમાં ચતુરાઇ પૂર્વક ઘૂમવા લાગી. પરંતુ હનુમાન સ્ત્રીને મારવાને કે તેની સામે શસ્ત્ર ઉઠાવવાને ઇચ્છતા નહિ હતા. કારણ કે ક્ષત્રિયો સ્ત્રીને મારતા નથી અગર સ્ત્રીની સામે શસ્ત્રો ઉઠાવતા નથી; એટલે હનુમાને પોતાનાં શસ્ત્રો વડે લંકાસુંદરીનાં શસ્ત્રોને છેદી નાખ્યાં અને પાંદડાં વિનાની લતાની જેમ તેને તરત જ શસ્ત્રોથી રહિત બનાવી દીધી.

લંકાસુંદરી સાથે હનુમાનનો ગાન્ધર્વ વિવાહ :

આ પછી તે લંકાસુંદરી 'આ કોણ છે ?' એમ આશ્ચર્યથી જોવા લાગી: અને જોતાં જોતાં કે કન્યા કામદેવનાં

બાણોથી મરાઇ : અર્થાત્ હનુમાનનું રૂપ જોઇને તે મોહ પામી. એ મોહના પ્રતાપે હનુમાને કરેલા તેના પિતાના વધને પણ તે ભૂલી ગઇ. આનું નામ સંસાર !

એ મોહમસ્તતાના યોગે લંકાસુંદરીએ હનુમાનને કહ્યું કે ''હે વીર ! પિતાના વધથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધથી ક્રોધિત બનેલી એવી મેં વગર વિચાર્યે તમારી સાથે વ્યર્થ યુદ્ધ કર્યું. પૂર્વે મને સાધુએ કહ્યું હતું કે 'તારા પિતાને જે હણશે તે તારો સ્વામી થશે.' આથી હે નાથ ! આપને વશ બનેલી મને આપ ગ્રહણ કરો ! આખાય વિશ્વમાં આપના સમાન બીજો કોણ પરાક્રમી છે ? અર્થાત્ કોઇ નથી. તેથી આપના જેવા પતિને પામીને સ્ત્રીમાત્રમાં હું અતિશય ગર્વ ધરીને રહીશ.''

જે પિતાએ પાળી પોષી, તે પિતાનો વધ કરનારા સાથે તરત ને તરત લંકાસુંદરી પરણવા પણ તૈયાર થઇ ગઇ એ આ સંસાર છે. અહીં તો બન્યું એ કે એ પ્રકારે વિનીતા એવી તે કન્યાને, હર્ષિત બનેલા હુનમાન પણ ગાન્ધર્વ વિવાહે કરીને અનુરાગપૂર્વક પરણ્યા.

જો વિચાર કરો તો સમજાશે કે આવા મોટામાં મોટા અને સમર્થ દુશ્મનના કીલ્લાના રક્ષકને હણી તેની કન્યાની સાથે પરણવું, એ સાંસારિક દૃષ્ટિએ હનુમાનની કાંઇ નાનીસૂની જીત ગણાય નહિ. જ્યાંથી લંકામાં પેસાય એ કીલ્લાના આક્રમણ પ્રસંગ માટેના રક્ષક અધિકારી કાંઇ જેવા-તેવા ન હોય, એ પણ મોટા બળવાન હોય. જ્યાં પ્રાણોનાં જોખમ ત્યાંથી કન્યા મળે, એ સાંસારિક દૃષ્ટિએ, યુદ્ધની દૃષ્ટિએ, તે પરિસ્થિતિની દૃષ્ટિએ, હનુમાનની મોટામાં મોટી જીત ગણાય તે સ્વાભાવિક છે. જ્યારે પરિણામ સારૂં આવવાનું હોય છે ત્યારે પ્રાયઃ પ્રથમથી જ સુયોગો આપોઆપ આવી મળે છે.

પૂ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે કરેલું રાત્રિનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન :

આ વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો અને રાત્રિનું સામ્રાજ્ય શરૂ થયું. આ ગ્રંથરત્નના રચયિતા, પરમ ઉપકારી કલિકાલ સર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા મહાસમર્થ કવિ પણ હતા. તે પરમોપકારીએ રાત્રિનું વર્ણન પણ અહીં વિસ્તારથી કર્યું છે. તેઓથી ફરમાવે છે કે,

''તે સમયે આકાશરૂપ અટવીમાં પર્યટન કરવાથી શ્રમ પામીને, સ્નાન કરવાની ઇચ્છાવાળો બન્યો હોય તેમ સૂર્ય પશ્ચિમસમુદ્રમાં મગ્ન બન્યો, પશ્ચિમ દિશાનો ઉપભોગ કરીને જતા સૂર્યે, સંધ્યા સમયના વાદળાંના છદ્મથી, પશ્ચિમ દિશાનાં વસ્ત્રોને હરી લીધાં. પશ્ચિમ દિશામાં લાલ વાદળોની પરંપરા દેખાવા લાગી અને અસ્તકાલે સૂર્યને ત્યજીને તેજ જુદું રહ્યું હોય એમ દેખાવા લાગ્યું. 'મારો ત્યાગ કરીને નવા રાગવાળો બનેલો સૂર્ય, નવા રાગવાળી પશ્ચિમ દિશાને સેવે છે' એવા અપમાનથી પૂર્વ દિશા, ખરેખર મ્લાન વદનવાળી બની. તેણે ક્રીડાસ્થાનોની પૃથ્વીનો પરિત્યાગ કરવાના યોગે ઉત્પન્ન થયેલી પીડાને લીધે, કોલાહલના બહાનાથી, ત્યાં પક્ષીઓ આક્રંદ કરવા લાગ્યાં.

રજસ્વલા સ્ત્રી પ્રિયતમથી દૂર થવાને કારણે જેમ મ્લાનિને પામે, તેમ રાંક ચક્રવાકી પતિવિયોગથી મ્લાનિને પામી. પતિવ્રતપણાના વ્રતવાળી સ્ત્રીની જેમ, પોતાનો સૂર્યરૂપ પતિ અસ્ત પામવાથી, પદ્મિનીએ પોતાના મુખનો બરાબર સંકોચ કરી લીધો. વાયવ્યસ્નાનની સંપ્રાપ્તિથી હર્ષિત બનેલા બ્રાહ્મણોથી વંદનને કરાએલી ગાયો, પોતાનાં વાછરડાંને મળવાને ઉત્કંઠિત બનેલી જલ્દીથી વનમાંથી પાછી ફરી. રાજા જેમ યુવરાજને રાજ્યસંપત્તિ અર્પે, તેમ સૂર્યે અસ્તકાળના સમયે પોતાનું તેજ અગ્નિને આપ્યું. સ્થળે સ્થળે નગરસ્ત્રીઓએ દીપકો પ્રગટાવ્યા. આકાશથી ઉતરેલી નક્ષત્રશ્રેણીની જે શોભા, તેને ચોરનારા એ દીપકો હતાં.

સૂર્ય અસ્ત થયો અને ચંદ્રનો ઉદય થયો નહોતો, એટલે અંધકારે પોતાનો ફેલાવો વિસ્તાર્યો, કારણ કે 'ખળ પુરૂષો છળ કરવામાં ચતુર હોય છે !' અંજનગિરિના ચૂર્ણ વડે જાણે અંજનોથી, કાલાશથી પૂર્ણ હોય તેમ ભૂમિ

તથા પાત્ર અંધકારથી પૂર્ણ દેખાવા લાગ્યું. એના પ્રતાપે ન સ્થળ, ન જળ, ન દિશા, ન આકાશ કે ન ભૂમિ દેખાય; વધુ શું કહેવું ? તે વખતે પોતાનો હાથ પણ પોતાને દેખાતો નહિ. વિશેષતઃ અંધકારથી લેપાએલા અને અસિ તલવાર જેવા શ્યામ આકાશમાં, તારાઓ ધુતપટ્ટ - જુગાર રમવાની શેતરંજ - ઉપર રહેલી કોડીઓની ચિરકાળ સુધી વિશેષ પ્રકારે વિડમ્બના કરવા લાગ્યા. સ્પષ્ટ નક્ષત્રવાળું અને કાજળ જેવું શ્યામ આકાશ, અધિક પુંડરીક કમલો છે જેમાં એવા યમૂનાના મધ્ય.ભાગની સમાનતાને કરવા લાગ્યું.

એકાકારને કરનાર અંધકારનું પૂર જ્યારે ચોમેર પ્રસરી ચૂક્યું, એટલે સમગ્ર વિશ્વ પાતાળની જેમ અનાલોક - ન દેખી શકાય તેવું બની ગયું. અંધકારમયતા વ્યાપ્યે છતે કામીના સંઘટ્ટનને માટે ઉત્સુક બનેલી દૂતીઓ, દ્રહમાં માછલીઓની જેમ નિઃશંકપણે સ્વેચ્છા મુજબ વિહરવા લાગી. અભિસારિકાઓ પણ જાનુ પર્યંત આભૂષણો અને તમાલ વૃક્ષના જેવા શ્યામ વસ્ત્રો પહેરી અંગે કસ્તૂરીનો લેપ કરીને ફરવા લાગી, અને ત્યારબાદ ઉદયાચલરૂપ પ્રાસાદ ઉપર સુવર્ણકળશની ઉપમાને લાયક કિરણોરૂપ અંકુરના મહાકંદ ભૂત ચન્દ્ર ઉદયને પામ્યો. કલંકના બહાને ચન્દ્રની સાથે અંધકાર સ્વાભાવિક વૈરથી બાહુયુદ્ધ કરતો હોય એમ દેખાયું.

વિપુલ ગોકુલમાં ગાયોની સાથે વૃષભની જેમ, ચન્દ્રમા તારાઓની સાથે નભસ્તલમાં સ્વેચ્છા મુજબ ક્રીડા કરવા લાગ્યો. અંદર રહેલા મૃગના ચિહ્નથી તે વખતે ચન્દ્ર કસ્તૂરીના દ્રવના આધારરૂપ રૂપાના પાત્રની જેમ સ્પષ્ટપણે શોભવા લાગ્યો. આડા હાથ દઈને વિરહીજનોએ સ્ખલિત કરેલાં કામદેવનાં બાણો હોય તેમ ચંદ્રકિરણો પ્રસર્યાં. લાંબા કાળ સુધી ભોગવેલી અને દુર્દશાને પ્રાપ્ત થયેલી એવી પદ્મિનીનો પરિત્યાગ કરીને ભ્રમરો કુમુદ ખંડોને ભજવા લાગ્યા. અહો, નીચની મૈત્રીને ધિક્કાર હો ! પોતાના પ્રિયમિત્ર કામદેવનાં બાણોને તૈયાર કરતો હોય તેમ ચંદ્ર, કિરણોના પાતથી શેફાલી લતાનાં પુષ્પોને પાડવા લાગ્યો ચન્દ્રકાંત મણિઓમાંથી રસ વર્ષાવીને નવાં સરોવરને કરતો ચન્દ્ર જાણે પોતાનાં સરોવરાદિ બંધાવવારૂપ જે પૂર્ત્ત કર્મો - ઈતર ધર્મોમાં વિહિત પુણ્ય કાર્યો - તેનાં કીર્તનોનું નિમાર્ણ કરતો હોય તેમ દેખાવા લાગ્યો. દિશાઓના મુખને ધોતી નિર્મળ કરતી જ્યોત્સ્નાએ પદ્મિનીઓની જેમ આમતેમ ભટકતી એવી કુલટાઓને મુખની મ્લાનિને કરી.

એવી તે રાત્રિને લંકાસુંદરીની સાથે રમતા એવા હનુમાને શંકારહિતપણે વ્યતીત કરી.

ગ્રંથકાર મહાપુરૂષે કરેલું પ્રાતઃકાલનું વર્ણન :

આ રીતે રાત્રિનું વર્ણન કર્યા બાદ, આ ગ્રંથરત્નના રચયિતા પરમ ઉપકારી કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પ્રાતઃકાલનું વર્ણન કર્યું છે : કારણ કે આ ચરિત્રમાં હવે પ્રાતઃકાલ થયા પછીથી જે બન્યું તેનું વર્ણન કરવાનું છે. પ્રાતઃકાલનું વર્ણન કરતાં તે પરમોપકારી ફરમાવે છે કે,

"હવે ઈન્દ્રની પ્રિય દિશા પૂર્વને, સુવર્ણસૂત્રોનાં જેવાં કિરણોથી મંડન કરતો સૂર્ય ઉદયને પામ્યો. સૂર્યનાં કિરણોએ અવ્યાહતપણે પડીને વિકસિત થએલી કુમુદ્વતીઓને કુમુદના ખંડોને ઉઘાડી દીધા, એટલે ચન્દ્રવિકાસી કમળોને કરમાવી દીધા. જાગૃત થએલી સ્ત્રીઓ વડે તજાએલાં માથાનાં પુષ્પો, કેશપાશના વિયોગથી, ભ્રમરોના નાદના મિષથી જાણે રડવા લાગ્યાં. રાત્રિજાગરણરૂપ આયાસથી રક્ત બનેલાં નેત્રોવાળી ગણિકાઓ કામીજનોના સ્થાનોએથી પાછી ફરી. પોતાના પતિને અન્ય સ્ત્રીઓની સાથે રમતો જોઇને ઈર્ષ્યાને કરતી સ્ત્રીઓના મુખરૂપ કમળમાંથી જેમ નિઃશ્વાસની શ્રેણિઓ નીકળે તેમ ભ્રમરોની શ્રેણિઓ વિકસિત થયેલા કમળના કોશમાંથી નીકળી. ઉદયને પામેલા સૂર્યના તેજથી લૂંટાયો છે કાંતિવૈભવ જેનો એવો ચંદ્ર, લતાના મુખમાંથી નીકળેલા તંતુઓના પાત્ર જેવો બની ગયો. પ્રચંડ પવન જેમ મેઘને ઉડાડી દે, તેમ સૂર્યે, જે બ્રહ્માંડમાં પણ સમાતો ન હતો એવા અંધકારને,

કોઇક સ્થળે ઉડાવી દીધો. રાત્રિની જેમ અનુબદ્ધ નિદ્રાનું અપસરણ થતાં, નગરજનો પોતપોતાનું કાર્ય કરવામાં પ્રવર્તવા લાગ્યા.અર્થાત્ બધા જાગૃત થઇ પોતાને કામે વળગી ગયા.''

વિષયાધીનો ધર્મની સેવાને માટે અયોગ્ય છે :

આ રીતે સૂર્યોદય થયો એટલે હનુમાન પણ પોતાના કામે જવાનો વિચાર કરે છે. અહીં જો તે જિતેન્દ્રિય ન હોય, તો ત્યાં જ રહી જાય અને કામ ખોળંભે પડી જાય. વિષયાદિનો ભોગોપભોગ કરનારાઓ પણ ઇન્દ્રિયો ઉપર જો જરૂરી કાબૂ ધરાવતા ન હોય, તો દુન્યવી ફરજોને પણ અદા કરી શકતા નથી. દુનિયાના વિષયાધીનો પોતાના સ્વામીની પણ સેવા બરાબર કરી શકતા નથી, તો ધર્મની સેવા બરાબર કયાંથી કરી શકે ? ન જ કરી શકે. વિષયાધીનો ધર્મની સેવાને માટે નાલાયક ઠરે છે. ધર્મની સેવા કરવા ઇચ્છનારે ઇન્દ્રિયો ઉપર છેવટે જરૂરી કાબૂ ધરાવનાર તો અવશ્ય બનવું જ જોઇએ. એ વિના આત્મકલ્યાણ સાધી શકાતું નથી.

મહાપરાક્રમી એવા હનુમાને ત્યાર બાદ સુંદર વચનોથી લંકાસુંદરીને પૂછીને, સૂર્યોદય થયો અને નગરીના લોકો પોતપોતાના કામે લાગ્યા તે સમયે, લંકાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો.

લંકાનગરીમાં, શત્રુના સુભટોને માટે ભયંકર અને બળના ધામરૂપ હનુમાને, તે પછી પ્રથમ બિભીષણના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. દુશ્મનના ભાઇના ઘરમાં પ્રવેશ કરવો એ રમત વાત નથી, પણ હનુમાનજી પરાક્રમી છે; વળી બધાએ કહ્યું હતું અને હનુમાન પણ જાણતા હતા કે, લંકાપુરીમાં બિભીષણ એ નીતિમાન પુરૂષ છે. બિભીષણની આવી ખ્યાતિ હતી. તમારી ખ્યાતિ કેવી છે ? તમારી ખ્યાતિ તમારા ચાર હાજીયાને પૂછતા નહિ ! કોઇ સત્યભાષી હિતસ્વીને કહેજો કે લોકો તમારે માટે શું કહે છે એની ખાત્રી કરી લે; પછી એ સત્યભાષી હિતસ્વીઓને પૂછી જોજો. એમ બીજાને પૂછવું અને જાણવું, એને બદલે બધા કરતાં સીધો ઉપાય તો એ છે કે આત્માને પૂછી જોવું સારૂં કે હું કેટલો નીતિમાન છું ? ન્યાયસંપન્ન વિભવ એ તો માર્ગાનુસારીનો પ્રથમ ગુણ છે; એ ગુણ ધર્મી બનવા ઇચ્છનારમાં ન હોય, અને એ ગુણ મેળવવાનો પ્રયત્ન પણ ન હોય, તો એ કેમ ચાલે ?

બિભીષણને સાચી સલાહ તથા યુદ્ધની ધમકી :

હનુમાને બિભીષણના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો, એટલે તરત જ બિભીષણે તેમનો સત્કાર કર્યો અને આગમનનું કારણ પણ પૂછયું. સારભૂત ગંભીર વાણીવાળા હનુમાને પણ સાફ સાફ શબ્દોમાં બિભીષણને કહી દીધું કે,

'તમે રાવણના ભાઇ છો, માટે તમે તેના શુભ પરિણામનો વિચાર કરીને રાવણની પાસેથી તેણે હરણ કરેલી રામપત્ની સતી સીતાને છોડાવો.' આ તો જાણે સીધી વાત થઇ, પણ પછી સાથે સાથે જ હનુમાને ધમકી આપતા હોય એમ કહ્યું કે ''રામચંદ્રજીની પત્નીનું હરણ કરવું, એ કેવળ પરલોકમાં જ દુઃખદાયી છે એમ નહિ, પરંતુ બળવાન એવા તમારા ભાઇને માટે પણ તે આ લોકમાં પણ દુઃખદાયી છે.''

પરલોકના ભયથી તો આસ્તિક કંપે, પણ આ લોકના ભયથી તો નાસ્તિક પણ કંપે. માત્ર આ લોકને જ માનનારો અને ભાગ્ય આદિને લગતી વાતોની તથા આત્મા-પરલોક-મોક્ષ આદિના સિદ્ધાંતોની હાંસી કરનારો પણ આ લોકની આફતો વખતે ભય પામે છે, ત્રાસે છે અને ભાગ્યને પણ દોષ દે છે. હનુમાને ટૂંકમાં કેટલો સુંદર ખ્યાલ આપ્યો ? પરલોકમાં જો આ નિમિત્તે દુઃખી ન થવું હોય, તો પ આ કૃત્ય કરવા જેવું નથી; અને વધુમાં રાવણ ભલે બળવાન હોય તો પણ આ લોકમાંય એમને માટે રામપત્નીનું હરણ દુઃખદાયી થશે. સતી સીતાને હરી લાવવાની કાર્યવાહી બળવાન એવા રાવણને પણ નહિ પચે, ભારે પડશે. આ રીતે કહીને હનુમાને ભવિષ્યના યુદ્ધની પણ આગાહી આપી દીધી.

ન્યાયનિષ્ઠાને જણાવતા બિભીષણે આપેલો ઉત્તર :

હનુમાનનું કથન સાંભળ્યા પછીથી નીતિમાન એવા બિભીષણે પણ કહ્યું કે, 'હે હનુમાન ! તમે જે કહ્યું તે સાચું છે.' જોયું, આ વચનોથી પણ બિભીષણની નીતિમત્તા જણાય છે; નહિતર પોતાના ભાઇના શત્રુના દૂતનાં વચનોનો બીજો કોઇ કેવો જવાબ આપે ? પણ બિભીષણ તો સમજે છે કે મારા વડિલ ભાઇએ જે કર્યું છે તે ખોટું જ છે અને એવા કૃત્યથી અમારા કુળને દૂષણ લાગ્યું છે, તેમજ પરભવ તથા આ ભવમાં પણ એનાથી દુઃખ જ થવાનું છે.બિભીષણ નીતિમાન છે, એટલે સામાને આમ સાચું કહે છે. ભાઇ કરતાં સત્યની કિંમત બિભીષણને મન વધારે છે.

એ પછીથી બિભીષણે કહ્યું કે, 'મેં મારા વડિલ ભાઇને પહેલાં પણ સીતાને છોડી દેવાનું કહ્યું હતું. હવે ફરીથી પણ મારા ભાઇને હું આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરીશ કે જેથી હાલમાં મારા ફરી કહેવાથી પણ એ સીતાને છોડે.' જોઇ બિભીષણની ન્યાયનિષ્ઠા ? નીતિમાન તરીકેની ખ્યાતિ કાંઇ એમને એમ નથી મળતી, અને એવી ખ્યાતિ મેળવવા કરતાંય અમલ વધુ મુશ્કેલ છે.

હનુમાને દેવરમણ ઉદ્યાનમાં સીતાજીને કઇ દશામાં જોયાં ?

બિભીષણે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે હનુમાનને અહીં તો કાંઇ વધુ કહેવાનું કે કરવાનું રહ્યું નહિ; આથી હનુમાન ત્યાંથી આકાશ માર્ગે ઉડીને સીતાદેવીથી અધિષ્ઠિત થયેલા દેવરમણ નામના ઉદ્યાનમાં ગયા. ત્યાં હનુમાને સીતાદેવીને જે દશામાં જોયાં તેનું વર્ણન કરતાં આ ગ્રન્થરત્નના રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

''સીતાદેવી અશોકવૃક્ષની નીચે બેઠાં હતાં. વાળ વિખરાએલા હોવાથી તે સીતાદેવીના કપોલ ઉપર ઉડી રહ્યા હતા. એમનાં નેત્રોમાંથી કાયમ અશ્રૂઓની ધારાથી ત્યાંની ભૂમિ ભીંજાઇ ગઇ હતી. હીમથી પીડાએલી કમલિનીની જેમ સીતાદેવીનું વદનકમળ ઘણુ મ્લાન બની ગએલું હતું. બીજના ચન્દ્રની કળાની જેમ સીતાદેવીનું શરીર અત્યંત કૃશ બની ગયું હતું. ઉષ્ણ નિઃશ્વાસોના સંતાપથી સીતાદેવીના અધરપલ્લવ બંને ઓઠો વિધુર થયા હતા. સીતાદેવી 'રામ, રામ' એવું ધ્યાન કરતાં હતાં. સીતાદેવી યોગિનીની જેમ નિશ્ચલ બેઠેલાં હતાં. તેમનાં વસ્ત્રો મલીન થઇ ગયાં હતાં અને તે સીતાદેવી પોતાના શરીરને વિષે પણ નિરપેક્ષ બની ગયાં હતાં.''

સન્નારીઓએ આદર્શભૂત બનાવવા જેવા જીવન પ્રસંગો :

સીતાદેવીની તે દશાના આ વર્ણન ઉપરથી પણ સુવિવેકી આત્માઓ, ખાસ કરીને શીલને ભૂષણ સમજનારી સ્ત્રીઓ ઘણો બોધ લઇ શકે તેમ છે. મહાસતીઓના જીવનવૃત્તાંતો, એ સ્ત્રીસમાજને માટે પરમ આદર્શભૂત છે. આજના સ્વચ્છંદી અને સ્વચ્છંદને માર્ગે ઘસડી જનાર વાતવરણમાં, પોતાના શીલને પરમભૂષણરૂપ સમજનારી સન્નારીઓએ આવા જીવનપ્રસંગોને આદર્શરૂપ બનાવી, સ્વચ્છંદપણે વર્તવાની ભાવના સરખી પણ ન આવી જાય, એ માટે કાળજીવાળાં બનવાની ખાસ જરૂર છે. સ્ત્રીસમાજના ઉદ્ધારને નામે અને રાષ્ટ્રના ઉદ્ધારના નામે, સ્ત્રીઓને આજે સ્વચ્છંદી બનાવવાની જે કારમી પ્રવૃત્તઓ ચાલી રહી છે, તે પ્રવૃત્તિઓથી સ્ત્રીસમાજને અને જનસમાજને અત્યાર સુધીમાં નુકસાન જ થયું છે અને ભવિષ્યમાં આથીય વધારે નુકસાન જ થવાનું છે, એમ સુજ્ઞ વિચારશીલોને આજની સ્થિતિ જોતાં લાગ્યા વિના રહે તેમ નથી.

સ્ત્રીસમાજના ઉદ્ધારના નામે ચાલતી અધઃપાતની પ્રવૃત્તિ :

શીલને વેગળું મૂકીને, ગમે તેટલું છૂટાપણું મળતું હોય, તો તે આર્ય રમણીઓને પસંદ ન હોય. આજે સ્ત્રીસમાજના

ઉદ્ધારની વાતો કરનારાઓ એમ કહે છે કે, ''પુરૂષો અમુક કરે અને સ્ત્રીઓને કેમ છૂટ નહિ ?'' તેવાઓને પહેલું તો હું એ પૂછું છું કે, ''તમે સ્ત્રીસમાજનો ઉદ્ધાર કરવા નીકળ્યા છો કે સ્ત્રીસમાજને અધોગતિના માર્ગે ઘસડી જવા માગો છો ? જો ઉદ્ધાર જ કરવા નીકળ્યા હો, તો તમે કહો છો કે પુરૂષો આમ કરે છે ને તેમ કરે છે, તો એને તમે સારૂં માનો છો કે ખરાબ ? અને જો એને તમે ખરાબ જ માનો છો તો તમે સ્ત્રીસમાજના ઉદ્ધારના નામે, પુરૂષોના ખોટા કાર્યનો દાખલો આપી, સ્ત્રીસમાજને એવા ખરાબ રસ્તે ઘસડી જવાનો પ્રયત્ન કેમ કરો છો ?''

સભા૦ એમ કહે છે કે 'એ વિના પુરૂષો સુધરે એમ નથી માટે !'

ખરેખર, આ તો મૂર્ખાઇ ભરી દલીલ છે. ત્યારે તો એનો અર્થ એ થયો કે પુરૂષોને સુધારવાને માટે સ્ત્રીઓનો ભોગ લેવાય છે; પુરૂષોને ઠેકાણે લાવવાને માટે સ્ત્રીસમાજને ખરાબ કરાય છે, એમ જ ને ? આ રીતે પુરૂષો સુધરશે કે નહિ એ જુદી વાત છે, પરંતુ આ રીતે બગાડેલા સ્ત્રીસમાજને પછી સુધારશે કોણ ?

સભા૦ પછી સુધારવાનું રહ્યું જ નહિ ને ?

એટલે કે બંને ખરાબ થાય તો મેળ સારો મળે, એમ જ ને ? આમ છતાં આજે એ પ્રવૃત્તિને સ્ત્રીસમાજના ઉદ્ધારની પ્રવૃત્તિ તરીકે ઓળખાવાય છે, અને અજ્ઞાનો એને તાળીઓથી વધાવે છે એ ઓછી કમનશિબીની વાત નથી. આવી વાતો પાછળ મુખ્યત્વે તો અમુક માણસોની હવસની ભૂખ પ્રધાનતા ભોગવતી હોય એમ લાગે છે. આજે અનેક પ્રકારે વિષયની આધીનતાને પોષવાની કેટલાક કહેવાતા આગેવાનો પેરવીઓ કરી રહ્યા છે અને આંધળીયાં કરનારાઓ બિચારા ભલી બુદ્ધિથી પણ એનો ભોગ બની રહ્યા છે. આ દશામાં સ્ત્રીઓએ પોતાના અને પોતાની પુત્રીઓના કલ્યાણને માટે, સતી સ્ત્રીઓના જીવનપ્રસંગોને આદર્શભૂત બનાવી, વર્તમાન ઝેરી હવાથી બચી, પરમ ભૂષણભૂત શીલનું જે રીતે રક્ષણ થાય અને યથાશકય આત્મકલ્યાણ જે રીતે સાધી શકાય, તે રીતે વર્તવાની જરૂર છે, પણ જમાનાની હવામાં તણાઇ સ્વચ્છન્દી બનવાથી એકાંતે નુકશાન જ છે.

તમને એ વાતનો તો ખ્યાલ હશે કે જ્યારથી સીતાદેવીનું રાવણ હરણ કરી લાગ્યા છે, ત્યારથી સીતાદેવીએ ભોજનનો ત્યાગ કર્યો છે. એકવીશ દિવસ થઇ જવા છતાં પણ ભોજન લીધું નથી. સતી સ્ત્રીઓ પતિની ગેરહાજરીમાં અંગશોભાને પણ ત્યજે છે. એથી જ સીતાદેવીના વાળ વીખરાઇ ગએલા હતા, વસ્ત્રો મલીન હતાં, મુખકમળ કરમાએલું હતું, શરીર અતિશય ક્ષીણ થઇ ગયું હતું અને તેઓ પોતાના શરીર ઉપર પણ નિઃસ્પૃહ બન્યાં હોય એમ જણાતું હતું. સીતાદેવીને એકલા ઉપવાસ નથી પણ સાથે ઉપસર્ગો ચાલુ છે. આ દશામાં શું ન થાય ? છતાં એ સ્થિતિમાં ય સીતાદેવીમાં યોગિનીના જેવી નિશ્ચલતા છે, તે ઓછી પ્રશંસાપાત્ર નથી જ. આવું શીલ પાળનાર મહાસતીઓ, તેઓ સ્ત્રીઓ હોવા છતાં પણ ધારે તો પ્રભુશાસનની આરાધના અનુપમ પ્રકારે કરી શકે છે.

સીતાદેવીને જોઇને હનુમાન શું વિચારે છે :

સીતાદેવીને હનુમાને એ દશામાં જોયાં. જોતાંની સાથે જ હનુમાનને થયું કે, ''અહો, સીતા એ ખરેખર મહાસતી છે. આ સતીના દર્શનમાત્રથી લોકો પવિત્ર થાય તેમ છે. ખરેખર, આમના વિરહથી રામચંદ્રજીને જે ખેદ થાય છે, આમનો વિરહ રામચંદ્રજી જેવાને પણ જે એટલો બધો સતાવે છે, તે સ્થાને જ છે, વ્યાજબી જ છે, કારણ કે તેમની પત્ની આવી રૂપવતી છે, શીલવતી છે અને પવિત્ર છે ! આ રાંક રાવણ હવે બેય રીતે પડવાનો જ છે; એક તો રામચંદ્રજીના પ્રતાપથી અને બીજું પોતાના ભયંકર પાપથી !''

આ રીતે ધર્મવિરોધીઓ પણ બેય રીતે પામર છે. ધર્મના પ્રતાપ પાસે તેઓ પામર છે જ અને ધર્મવિરોધના ભયંકર પાપથી તેઓ પોતાની વધુ પામરતાને આમંત્રી રહ્યા છે ! ધર્મરૂપ સૂર્ય સામે ધૂળ ઉડાડી, તેઓ ધૂળને પોતાના ઉપર જ પાડે છે. કદાચ પૂર્વના પુણ્યોદયે આ લોકમાં તેઓ મહાલે, તોય એમનું પાપ એમને છોડવાનું

નથી. કાલસૌકરિક કસાઈએ પાંચસો પાડાનો વધ બંધ રાખવાની હિતકારી વાત ન માની, તો અંતે તે ધાતુવિપર્યય રોગને આધીન આ લોકમાં જ થયો અને મરીને સાતમી નરકે ગયો. સામાન્ય પાપ કરનારે પણ ચેતવું જોઈએ, તો ધર્મવિરોધ જેવું ભયંકર પાપ આચરનારાઓએ શું ચેતવા જેવું નથી ? છે જ : એ કારણે જે ચેતશે તે બચશે, નહિતર જેવી જેની ભવિતવ્યતા !

હનુમાને સીતાજીના ખોળામાં ફેંકેલી મુદ્રિકા :

હનુમાને સીતાદેવીને કયી દશામાં જોયા ? અને એ દશામાં જોયા પછી કેવા વિચારો કર્યા ? તે આપણે જોઈ આવ્યા. એ પછી હનુમાને વિદ્યાના બળથી અદ્રશ્ય થઈ જઈને, રામચંદ્રજીએ આપેલી તેમની મુદ્રિકા સીતાદેવીના ખોળામાં નાખી. રામચંદ્રજીની મુદ્રિકાના પણ દર્શનમાત્રથી સીતાજીનો શોક શમી ગયો અને તેઓ હર્ષને પામ્યા. મુદ્રિકાને જોતાં સહેજે એમ થાય ને કે, 'રામચંદ્રજીને મારો પત્તો મળી ગયો ને હવે નરકાવાસ જેવા આ પરપુરૂષના સુંદર રહેઠાણમાંથી પણ મુક્ત થવાનો અવસર નજદીક છે ?' આટલા દિવસો સુધી ભૂખ અને ઉપસર્ગનું દુઃખ વેઠનારાને પતિની મુદ્રિકા માત્ર પણ જોવાથી આનંદ થાય એમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી.

રાવણે ત્રિજટા આદિ રક્ષકોને સીતાદેવીનું રક્ષણ કરવાને માટે દેવરમણ ઉદ્યાનમાં રોકયા હતા. આટલા દિવસોમાં એક ક્ષણ પણ ત્રિજટા આદિએ સીતાદેવીના મુખ ઉપર આનંદની એક સામાન્ય પણ સુરખી જોઈ નહોતી. નિરંતર સીતાજીનો શોકમય ચહેરો જોતા ત્રિજટાએ આજે તેમના મુખ ઉપર આનંદ જોયો, એટલે તરત જ તે રાવણને ખબર આપવા ગયો, અને રાવણને જણાવ્યું કે, 'સીતાજી આટલા કાળ સુધી વિષણ્ણ હતાં અને આજે આનંદમાં દેખાય છે.'

રાવણને પણ એ ખબર સાંભળી ખૂબ આનંદ થયો અને એથી જ રાવણે તરત જ પોતાની પટ્ટરાણી સતી મન્દોદરીને કહ્યુ કે, ''મને લાગે છે કે હવે સીતા રામને ભૂલી ગઈ છે અને મારી સાથે ક્રીડા કરવાને ઇચ્છે છે, તો તું ત્યાં જઈને એને એમ કરવાને માટે સમજાવ. !''

સીતાજીનો આનંદ શાથી છે અને રાવણે એ આનંદનો અર્થ શો કર્યો ? કારમી કામાધીનતા, એક બુદ્ધિશાલી બળવાનને પણ કેવો વિચારશૂન્ય અને પામર બનાવી દે છે ! સીતાજી, કે જે નમ્રમાં નમ્ર કાકલુદીભરી પ્રાર્થનાઓથી ચલાયમાન ન થયાં. ઐશ્વર્યાદિ જોઈ લલચાયાં નહિ અને કારમા ઉપસર્ગો કરવા છતાં નિશ્ચલ રહ્યાં, તેમને માટે આવી કલ્પના રાવણ કરે છે, એ પોતાના વિનાશકાળની જ નિશાની માત્ર છે ને ?

સીતાજીને મન્દોદરીનું વિનયપૂર્વકનું કથન :

મન્દોદરી મહાસતી છે, મોહ ભયંકર છે. એ પણ પતિના મોહમાં ફસાયેલી છે. પતિના દૂતીપણાને કરતી મન્દોદરી ફરીથી પણ સીતાજીને લોભાવવાને માટે ત્યાં આવી. પતિનું દૂતીકર્મ કરવાને આવેલી એવી તે મંદોદરીએ પ્રલોભનને માટે સીતાજીને વિનયપૂર્વક કહ્યું કે,

''હે જાનકી !અદ્વૈત ઐશ્વર્ય તથા સૌન્દર્યથી રાવણ ઉત્તમ છે અને તમે પણ રૂપ અને લાવણ્યની સંપત્તિથી અપ્રતિરૂપ જ છો, એટલે અદ્વિતીય જ છો, જો કે અજ્ઞાન એવા દૈવે તમારા બન્નેનોય ઉચિત એવો યોગ ન કર્યો, પણ તેથી શું ? હવે એમ હો ! વળી હે જાનકી ! રાવણ તો સામે જઈને ભજવા યોગ્ય છે, એને બદલે એ તમને ભજે છે, તો તમે એને ભજો અને હે સુભ્રુ ! એમની હું તથા બીજી પણ પત્નીઓને તમે તમારી આજ્ઞાને ધારણ કરનારી બનાવો !''

આ જોઈને હનુમાનને પણ એમ થાય ને કે - રાવણનું અંતઃપુર પણ સડેલું છે ? સીતાજીને માટે કસોટીનો આવો પ્રસંગ આ વખતે ફરી આવવાથી, હનુમાનને પણ સીતાજીની દૃઢતાને અનુભવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, નહિતર તો સતીપણાને છાજતી દશા જોઈને પવિત્રતાની કલ્પના કરી જ લીધી હતી ને ?

મન્દોદરીની વાણી સાંભળીને સીતાજી પણ કહે છે કે - ''હે પાપિણી ! પતિના દૂતીપણાને કરનારી ! દુર્મુખી ! તારા પતિના મોઢાની જેમ તારૂં મોઢું પણ કોણ જૂએ ? અર્થાત્ તારા પતિનું મોઢું જેમ જોવા લાયક નથી, તેમ તારૂં મોઢું પણ જોવા લાયક નથી. તું સમજ કે હવે હું રામની પાસે જ છું અને તારા પતિને બન્ધુ સહિત, ખર આદિની માફક હણવાને માટે, લક્ષ્મણ અહીં આવી ગયા છે. હે પાપિષ્ઠે ! તું અહીંથી ઉઠ, ઉઠ. હવે હું તારી સાથે વધુ વાત કરવાને પણ ઈચ્છતી નથી !'' આ પ્રકારે સીતાજી દ્વારા તિરસ્કારાએલી અને એથી ક્રોધને પામેલી મન્દોદરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

હનુમાનજીએ આપેલી રામચંદ્રજીની મુદ્રિકાને જોઈને સીતાજીએ અનુમાન કરેલું કે - રામચંદ્રજી અહીં પોતે જ આવ્યા છે; અગર તો નિકટમાં જ છે, અને એથી એ વાત કહી પણ દીધી. જો કે મન્દોદરી અગર રાવણ એ વિષે કાંઈ વિચારી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતાં જ નહિ ! પણ તેમને વિચારવાની જરૂર પડે એ પહેલાં તો હનુમાન જ પરાક્રમ બતાવવાના છે !

સીતાજીને આ પ્રસંગે ક્રોધ ન આવે ? એ કાંઈ વીતરાગ નથી અને કુલટા પણ નથી. આવી વાતોથી વીતરાગને ક્રોધ ન આવે. કારણ કે ક્રોધ લાવનાર કર્મ બાકી નથી અને કુલટાને પણ ક્રોધ ન આવે, કારણ કે એને તો એ પસંદ હોય, પરંતુ સતીને તો ક્રોધ આવે એ સ્વાભાવિક છે. તે જ રીતે ધર્મીને ધર્મ માટે લાગે. ધર્મ ઉપર ઘા થાય ત્યારે જેને આઘાત જ ન થાય કે રક્ષાનો વિચારેય ન આવે, તે કાં તો વીતરાગ છે અને કાં તો અધર્મી છે !

હનુમાન અને સીતાજીનો પરસ્પર મેળાપ :

મન્દોદરીના ગયા પછીથી હનુમાન પ્રગટ થયા. તેમણે સીતાદેવીને નમસ્કાર કર્યા અને હાથ જોડીને કહ્યું કે, ''હે દેવી ! સદ્ભાગ્યે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી જય પામે છે. આપની શોધને માટે રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી હું અહીં આવ્યો છું. હું ત્યાં પાછો ફરીશ એટલે શત્રુઓનો સંહાર કરવાને માટે રામચંદ્રજી અહીં આવશે.'' હનુમાનના કથનને સાંભળીને સીતાજીનાં નેત્રો અશ્રૂભીનાં બન્યાં. અશ્રૂભીનાં નેત્રોવાળાં સીતાજીએ કહ્યું કે, ''ખરેખર, તું કોણ છો ? અને આવા દુર્લંઘ્ય સમુદ્રને તેં શી રીતે લંઘ્યો ? શું મારા પ્રાણનાથ લક્ષ્મણની સાથે ખુશીમાં છે ? તેં એમને કયાં જોયા ? અને તેઓ કેવી રીતે સમયને પસાર કરે છે ?''

આ પ્રશ્નોની પરંપરા સીતાજીની આતુરતાને જણાવી રહી છે ને ? સીતાજીએ પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતાં હનુમાને કહ્યુ કે, ''પિતા પવનંજય અને માતા અંજનાસુંદરીનો પુત્ર હું હનુમાન છું. મેં વિદ્યાથી વ્યોમયાન વડે કરીને સમુદ્રને ઉલ્લંઘ્યો. સમસ્ત વાનરોના સ્વામી એવા સુગ્રીવને, તેના દુશ્મનનો વધ કરવા દ્વારા, પાળા તુલ્ય બનાવીને રામચંદ્રજી લક્ષ્મણજીની સાથે હાલ કિષ્કિંધાપુરીમાં વિરાજે છે. જેમ પર્વત દાવાનલથી પોતે તપે અને બીજાઓને તપાવે, તેમ રામચંદ્રજી રાતદિવસ આપના વિયોગના પરિતાપથી તપવા સાથે અન્યોને પણ તપાવતા થકા રહેલા છે.''

'વળી હે સ્વામિની ! ગાયથી રહિત વાછરડો નિરંતર દિશાઓને શૂન્ય જોતો જેમ સુખને પામતો નથી, તેમ તમારા વિના લક્ષ્મણ કદિ પણ સુખને પામતા નથી. આપના પતિ અને આપના દીયર, ક્ષણમાં શોકાતુર અને ક્ષણમાં ક્રોધાતુર બનીને સુગ્રીવ દ્વારા આશ્વાસન અપાતું હોવા છતાં પણ સુખને પામતા નથી. દેવતાઓ જેમ શક્ર અને ઈશાન ઈંદ્રોની સેવા કરે, તેમ ભામંડલ, વિરાધ અને મહેન્દ્ર આદિ ખેચરો પાળાની માફક તે બંનેની

ઉપાસના કરે છે. હે દેવી ! આપની શોધ કરવાને માટે તથા સમાચાર લાવવાને માટે સુગ્રીવે મને બતાવ્યો અને રામચંદ્રજીએ પોતાની મુદ્રિકા આપીને મને મોકલ્યો છે, તથા આપનો ચૂડામણિ અભિજ્ઞાનને માટે - નિશાની માટે આપની પાસેથી મારી દ્વારા મંગાવ્યો છે. તેનાં દર્શન દ્વારા સ્વામી મને અહીં આવ્યા તરીકે પ્રતીત કરશે.''

એ પછી હનુમાનના ઉપરોધથી અને રામચંદ્રજીનો વૃત્તાંત મળવાથી ઉત્પન્ન થયેલા આનંદના યોગે સીતાદેવીએ એકવીસ અહોરાત્રિને અંતે ભોજન કર્યું. સીતાજીએ પોતાનો ચૂડામણિ હનુમાનને બતાવતાં કહ્યું કે ''હે વત્સ ! આ મારા ચૂડામણિને અભિજ્ઞાનરૂપે લઇને તું ઝટ જા કારણ કે અહીં રહેતા તને ઉપદ્રવ થશે.જો એ ક્રૂર કર્મને કરનારો રાક્ષસ જાણશે કે તું અહીં આવ્યો છે, તો બલવાન એવો તે યમની માફક તને હણવાને નિશ્ચિત સમુપસ્થિત થશે.''

પરાક્રમી હનુમાનજીનો સુંદર પ્રત્યુત્તર :

સીતાજીનું આ કથન સાંભળીને હનુમાનને સહેજ હસવું આવ્યું. આવે જ ને ? કારણ કે હનુમાન મહાપરાક્રમી છે. પોતે કેવું જોખમ ખેડયું છે ? એય તે જાણે છે અને રાવણના સ્વભાવને ય તે જાણે છે; પણ પોતાના બળની ઉપર હનુમાનને પૂરો વિશ્વાસ છે. આથી હસીને વિનયભર્યા આગ્રહપૂર્વક હનુમાન હાથ જોડીને કહે છે કે ''હે માતા ! આપ મારા પ્રત્યેના વાત્સલ્યથી કાયર બનીને આવું બોલો છો ? હું તો ત્રણ જગતને જીતનાર રામ-લક્ષ્મણનો સેવક છું. સૈન્યથી સહિત એવો પણ બિચારો રાવણ મારી આગળ કોણ માત્ર છે ? હે સ્વામિની ! રાવણને એના સૈન્યની પણ સાથે હરાવીને આપને હું મારા ખભા ઉપર બેસાડીને સ્વામિની પાસે લઇ જાઉં.''

હનુમાન પોતાના પરાક્રમનો સીતાજીને આવા શબ્દોમાં ખ્યાલ આપે છે. એ સાંભળીને સીતાજી પણ સ્મિત કરીને એમ કહે છે કે ''હે ભદ્ર ! આવું સૌષ્ઠવવાળું બોલતો તું તારા સ્વામી રામચંદ્રજીને લજવતો નથી પણ તેમને શોભા આપી રહેલ છે. રામ-લક્ષ્મણના પદાતિ બનેલા તારામાં સર્વ સંભવે છે, પરંતુ પરપુરૂષનો સ્પર્શ કરવો એ મારે માટે જરા પણ યોગ્ય નથી; તે કારણથી તું શીઘ્ર જ જા. એમ કરવામાં તેં સઘળું જ કર્યું એમ હું માનીશ; કારણ કે તારા ગયા પછીથી આર્યપુત્ર રામચંદ્રજી જે કાંઇ ઉચિત અને યોગ્ય છે તે ઉદ્યોગ કરશે.''

જૈન શાસનના સાચા સેવકો કેવા હોય ?

આપણે જોઇ ગયા કે હનુમાન અહીં આવ્યા અને જે કાંઇ કર્યું તે પોતાના જ પરાક્રમથી કર્યું છે, છતાં પણ તેમણે શું કહ્યું ? એ વિચારવા જેવું છે. રાવણથી પોતે ડરતા નથી, એમાં કારણ તરીકે તેઓ પોતે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીના સેવક છે એમ જણાવે છે. સાચા સેવકો આવા હોય. પોતાની જીતને સ્વામીની જીત તરીકે જણાવે અને પોતાની હાર થાય તો પોતાની ખામી માને.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના સેવકો પણ એવા હોવા જોઇએ. શાસનનાં જે જે કાર્યો સિદ્ધ થાય, સફળ અને યશસ્વી નિવડે એમાં પ્રતાપ શ્રી જિનશાસનનો માનવો જોઇએ અને કોઇ વિપરીત સંયોગાદિથી કદાચ શાસન કાર્ય કરતાં આપણે નિષ્ફળ જઇએ, તો એમાં આપણી ખામી માનવી જોઇએ. આપત્તિ આવે તો આપણો પાપોદય માનવો જોઇએ અને કાર્યસિદ્ધિમાં પ્રતાપ દેવ - ગુરુ - ધર્મનો, શાસનનો માનવો જોઇએ.

આજે જૈન શાસનના કેટલાક સેવકોની વાસ્તવિક આ દશા છે ? સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ, શ્રી સંઘમાં જે કોઇ હોય, તે દરેક શાસનના સેવક ગણાય. એ બધામાંથી કેટલાની એ દશા હશે કે - શાસનના કાર્યની સિદ્ધિમાં શાસનનો પ્રતાપ માને અને આપત્તિ આવે કે કોઇ કારણે નિષ્ફળતા મળે તો એમાં પોતાનો પાપોદય અને ખામી માને ? ઘણા જ વિરલ આત્માઓની આજે આવી દશા દેખાય છે. બાકી તો આજે કેટલોક ભાગ એવો જ છે કે, સારૂં થાય તે પોતાને નામે ચઢાવે અને દોષ ધર્મને નામે ચઢાવે - એવા યશ

લોલુપ પામર આત્માઓ, શ્રી જિનશાસનની વાસ્તવિક સેવા કરી શકતા નથી અને અણીના અવસરે આડી-અવળી વાતો ઉભી કરી છટકી જાય છે. તમારે જો શ્રી જિનેશ્વરદેવના અનુપમ શાસનની સાચી સેવા જ કરવી હોય તો આ ગુણ બરાબર કેળવજો અને ગમે તે વખતે પણ કાર્યસિદ્ધિમાં શાસનનો પ્રતાપ માનજો તથા આપત્તિ આદિ પ્રસંગે પોતાનો પાપોદય માનજો. ઈશ્વરને જગત્કર્તા માનનારા પણ એવો ગોટાળો કરે છે. દુઃખમાં ઈશ્વર ઉપર ટોપલો ઓઢાડે છે અને સારૂં થાય તો સારૂં કરનાર તરીકે પોતાને માને છે. જયારે જૈન - શાસનને પામેલાની સ્થિતિ તો એવી હોવી જોઈએ કે સારામાં દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો પ્રતાપ માને પણ એથી વિપરીત સ્થિતિ ન જ હોવી જોઈએ.

પવિત્રતાનો બચાવ કરનારા આર્યદેશના આચારો કલ્યાણકામી આત્માને કેમ ન ગમે ?

રાવણનો સૈન્ય સહિત પરાભવ કરીને, પોતાના ખભા ઉપર બેસાડીને સીતાદેવીને રામચંદ્રજીની પાસે લઈ જવાનું હનુમાને કહ્યું, ત્યારે સીતાદેવીએ એ કહ્યું કે - ' પર - પુરૂષનો લેશ પણ સ્પર્શ કરવો મને યોગ્ય નથી.' કેવો વિષમ પ્રસંગ હતો ? રાવણના સકંજામાં સપડાએલાં છે, ત્યાંથી છૂટવાની અને પોતાના સ્વામી રામચંદ્રજીને મળવાની પૂરેપૂરી ઈચ્છા છે, છતાં પોતાના સતીપણાના ખ્યાલને જરા પણ સીતાજી ચૂકતા નથી. હનુમાન ગમે તેવા પણ પરપુરૂષ તો ખરા જ ને ? સતી જાણીને પરપુરૂષનો સ્પર્શ કેમ કરે ?

સમજો તો સ્ત્રીથી આજની જેમ શેઈકહેન્ડ ન થાય હનુમાન તો પોતાના સ્વામીએ મોકલેલા હતા. ઉચ્ચકુળના વિદ્યાધર હતા અને સ્વામીના સાચા નિમકહલાલ સેવક હતા, છતાં સીતાજી એમના ય સ્પર્શની ના પાડે છે. તો શેઈકહેન્ડમાં વાંધો શો ? એમ કેમ બોલાય ? શેઈકહેન્ડ કરવાથી જ પ્રેમ જણાય છે અગર જણાવાય છે, એવું માનવાની મૂર્ખાઈ જવા દ્યો. જેઓને આર્ય મટી અનાર્ય થવું હોય તેઓને માટે ઉપાય શો ? સામાઓ શેઈકહેન્ડ કરવાને જ આતુર છે, એમ કાંઈ જ નથી. હાથથી પ્રણામ થાય. યુરોપીયનોએ ધોતીયાં પહેર્યા ? નહિ. તમારે સ્વરૂપ સાચવવું હોય, તો કોઈ પરાણે ઘસડી જતું નથી. પણ આજે ઘણાઓને પોતાની વસ્તુની કિંમત નથી. સતીપણાનો જરૂરી ખ્યાલ નથી અને બ્રહ્મચર્યની નવ વાડના સ્વરૂપના વર્ણન ઉપર પણ પૂરતી શ્રદ્ધા નથી; એ શ્રદ્ધા નથી એનું મુખ્યત્વે કારણ એ પણ છે કે, તે સ્વચ્છંદીઓની ઈન્દ્રિયો વિફરેલી છે. ગમે તેમ વર્તે અને ચોક્ખા મનની વાતો કરે એમાં મોટે ભાગે દંભ છે જેનું મન ચોક્ખું હોય તેને પવિત્રતાનું સાચું સંરક્ષણ કરનારા આર્યદેશના ઉત્તમ આચારો કેમ ન ગમે ? હનુમાનને પણ સીતાજીએ ના પાડી એથી અપમાન ન માન્યું, અગર આગ્રહ ન કર્યો, કેમ કે એમનેય સતીપણાના આચારોનો ખ્યાલ હતો.

આ પછી ફરીથી પણ સીતાજીએ ઝટ જવાનું કહ્યું. એના ઉત્તરમાં હનુમાને કહ્યું કે, ''આ હું જાઉં તો છું, પણ તે પહેલાં રાક્ષસોને હું જરા મારા પરાક્રમની ચપલતા બતાવીશ. પોતાના વિજયથી મત્ત રાવણ, બીજામાં પરાક્રમ હોય એમ માનતો નથી, તો એનેય રામચંદ્રજીના સેવકના પણ પરાક્રમની ખબર તો પડે !'' સીતાજીએ જવાબમાં કહ્યું કે, ''બહુ સારૂં.'' અને પોતાનો ચૂડામણિ હનુમાનને આપ્યો. હનુમાને પણ નમસ્કાર કરીને જોરથી પોતાના ચરણોને જમીનમાં મૂકતાં પાદથી ધરાને ધ્રૂજાવતાં ચાલવા માંડયું.

હનુમાને દેવરમણ ઉદ્યાનમાં મચાવેલું તોફાન :

ત્યારબાદ હનુમાન સીધા રાજસભામાં જાય, એમાં એમને મઝા શી રીતે આવે ? પરાક્રમ દેખાડવું તો બરોબર દેખાડવું ને ? પોતે તોફાન કરે, ધમાધમ થાય તથા કોઈ પોતાના જેવા બળવાન અને યોગ્ય આવીને પોતાને પકડી જાય, એ રીતે રાજસભામાં જવાની હનુમાનની ઉત્કંઠા હતી, એમ જણાય છે. આથી હનુમાને તે જ દેવરમણ ઉદ્યાનમાં તે જ વખતે તોફાન શરૂ કર્યું. એ ઉદ્યાનને જ વનના હાથીની જેમ, પ્રસાર પામતું છે કરનું પરાક્રમ જેમનું તેવા હનુમાને ભાંગવા માંડયું. હનુમાને રાતા અશોકવૃક્ષોમાં નિઃશંક થઈને ભંગલીલા કરી; બોરસલીનાં

વૃક્ષોમાં અનાકુલ થઇને ભંગલીલા કરી; આમ્રવૃક્ષોમાં કરૂણારહિત થઇને અને ચંપકવૃક્ષોમાં નિષ્કંપ થઇને ભંગલીલા કરી : તેમ જ મંદારવૃક્ષોમાં અતિરોષી થઇને અને કદલી વૃક્ષોમાં નિર્દય થઇને ભંગલીલા કરી. આ ઉપરાંત બીજા રમણીય વૃક્ષોમાં પણ હનુમાને તેના ભંગની લીલા કરી એટલે તે બધાયને ભાંગવા માંડયા.

આથી, તે ઉદ્યાનમાં ચાર દ્વારો ઉપરના રાક્ષસ દ્વારપાળો હાથમાં મુદ્દગર લઇને હનુમાનને મારવા માટે દોડી આવ્યા. તીર ઉપર આવેલા પર્વત ઉપર જેમ મોટા સાગરના કલ્લોલો નિષ્ફળ બને તેમ હનુમાન ઉપર દ્વારપાળોએ ફેંકેલા હથીયારો સ્ખલિત થયાં. પછી કોપિત થયેલા હનુમાને તે જ ઉદ્યાનમાં વૃક્ષો વડે તેઓ તરફ તકલીફ વિના પ્રહારો કર્યા. ખરેખર, બળવાનોને સર્વ શસ્ત્રરૂપ છે, પછી પવનની જેમ સ્ખલનાને પામ્યા વિના રામચંદ્રજીના પત્તિ સેવક હનુમાને વૃક્ષોની જેમ તે ઉદ્યાનના રક્ષક ક્ષુદ્ર રાક્ષસોને પણ તત્કાલ મારી નાખ્યા. પોતે એકલા છતાં આમ વર્તે છે, તો વિચારો કે બળ કેટલું હશે ?

આથી કેટલાક રાક્ષસોએ ઉદ્યાનરક્ષકોના ક્ષયના તે સમાચાર રાવણ પાસે જઇને તે સમયે સંભળાવ્યા; એટલે શત્રુનો ઘાત કરનાર અક્ષકુમારને સૈન્યસહિત જઇને હનુમાનનો ઘાત કરવા માટે રાવણે આજ્ઞા કરી. જૂઓ કે હનુમાન એકલા છતાં અક્ષકુમારને સેનાસહિત મોકલવો પડયો. યુદ્ધને માટે આક્ષેપને કરતા અક્ષકુમારને હનુમાને કહ્યું કે, ''ભોજનની પહેલાના ફળની જેમ રણની આદિમાં મને તું પ્રાપ્ત થયો છે. અર્થાત્ યુદ્ધમાં અનેકોના સંહારરૂપ ભોજન મને મળે તે પહેલાં તું ફળરૂપે આવી ગયો છે.''

અક્ષકુમારે કહ્યું કે, 'હે કપિ ! તું વૃથા ગાજે છે' અને એમ કહીને રાવણના પુત્ર અક્ષકુમારે તીક્ષ્ણ બાણોનો જાણે વરસાદ વરસાવ્યો, જે આંખોના પ્રસારને પણ રોધવા લાગ્યો. આથી ઉદ્વેલ સમુદ્ર જેમ પાણીથી દ્વીપને ઢાંકી દે, તેમ હનુમાને પણ બાણોને મૂશળધાર વરસાદની જેમ પ્રકર્ષપૂર્વક વરસાવીને અક્ષકુમારને ઢાંકી દીધો.

આ રીતે લાંબો વખત કૌતુકથી શસ્ત્રાશસ્ત્રી કર્યા બાદ યુદ્ધના પારને પામવાની ઇચ્છાવાળા હનુમાને પશુની જેમ અક્ષકુમારનો વધ કરી નાખ્યો. યાદ રાખજો આ પરાક્રમ પ્રશંસાપાત્ર નથી.

ઇન્દ્રજિતની સાથે યુદ્ધ અને હનુમાન કૌતુકથી નાગપાશમાં બંધાયા :

ત્યાર બાદ પોતાના ભાઇનો વધ થવાથી ક્રોધે ભરાએલ ઇન્દ્રજિત ત્વરાથી આવ્યો અને સૌષ્ઠવસહિત કહેવા લાગ્યો કે, 'હે હનુમાન ! તું ઉભો રહે, ઉભો રહે.' આમ તે બન્ને મહાબાહુઓની વચ્ચે કલ્પાંત કાળના જેવું ભયંકર અને વિશ્વને વિક્ષોભ પમાડનારૂં યુદ્ધ ઘણો વખત સુધી થયું. જલધારાની જેમ અન્તર રહિતપણે શસ્ત્રસમૂહને વર્ષાવતા અને વ્યોમમાં રહેલા તે બન્ને તે વખતે પુષ્કરાવર્ત જેવા દેખાવા લાગ્યા. જળજંતુઓથી સમુદ્ર જેમ દુષ્પ્રેક્ષ્ય બની જાય તેમ તે બન્નેનાં પરસ્પર નિરંતરપણે અથડાતાં શસ્ત્રોથી ક્ષણવારમાં આકાશ દુષ્પ્રેક્ષ્ય બની ગયું. દુર્ધર ઇન્દ્રજિતે જેટલાં જેટલાં અસ્ત્રો મૂકયાં, તે તે અસ્ત્રોને તેનાથી અનેકગણાં અસ્ત્રો દ્વારા હનુમાને છેદી નાંખ્યાં.

હનુમાનનાં અસ્ત્રોથી ઇન્દ્રજિતના ઘવાએલા અંગવાળા બધા જ સુભટો નાસી ગયા; અને નાસતા એવા તે સુભટો લોહીની નદીને વહેવડાવતા જંગમ પર્વતો જેવા લાગતા હતા. આ બાજુ ઇન્દ્રજિતે જોયું કે પોતાનાં બધાં આયુધો વિફલ થઇ ગયાં છે અને પોતાનું સૈન્ય પણ નષ્ટ થઇ ગયું છે; એટલે તેણે નાગપાશ નામનું અસ્ત્ર છોડયું. દૃઢ નાગપાશોથી નિર્ભય એવા હનુમાન તે જ વખતે ચંદનવૃક્ષની જેમ પગથી માંડીને મસ્તક સુધી બંધાઇ ગયા.

નાગપાશના તે બંધનને પણ હનુમાને કૌતુક ખાતર જ સહ્યો, નહિતર તેને તોડી છૂટવાને તો તે સમર્થ જ હતા; પણ સમર્થ પુરૂષ કૌતુકથી ક્ષણ માટે પણ દુશ્મનોને જય આપે છે, વળી જીતના મદમાં રાક્ષસો જો આંધળા થાય તો ચમત્કાર બતાવવાનું પણ ફાવે ને ?

હનુમાન એમ બંધાઇ રહ્યા, એથી ઇન્દ્રજિત હર્ષ પામીને જયના સાક્ષી રાક્ષસો વડે પ્રફુલ્લ નેત્રોથી જોવાઇ રહેલા હનુમાનને રાવણની પાસે લઇ ગયો, એટલે રાવણે હનુમાનને કહ્યુ કે - 'હે દુર્મતિ ! તેં આ શું કર્યું ? જન્મથી આરંભીને મારા આશ્રયમાં રહેલા તેં તપસ્વી એવા તે રામલક્ષ્મણનો જે આશ્રય કર્યો, તે ઠીક નથી કર્યું. વનવાસી, ફલાહારી, મેલા અને મલિન વસ્ત્રવાળા ભીલ જેવા તે બન્ને કદાચ તારા ઉપર તુષ્ટ થઇ જશે, તો પણ તને કયી

લક્ષ્મી આપવાના છે ? અને તેમ હોવા છતાં પણ, હે મંદબુદ્ધિ ! તેમના કહેવાથી તું અહીં કેમ આવ્યો, કે જેને લઇને આવવા માત્રથી જ તું પ્રાણસંશયને પ્રાપ્ત થયો છે ! તે ભૂચરો દક્ષ તો ખરા, કે જેથી તેમણે તારી પાસે આ કામ કરાવ્યું. ખરેખર, ધૂર્તો પારકા હાથે જ અંગારાને કઢાવે છે ! રે ! પહેલાં તું મારો સેવકશ્રેષ્ઠ હતો અને આજે તું પારકો દૂત થઇને આવ્યો છે, એટલે તું અવધ્ય છે, શિક્ષા માત્રને માટે આટલી વિડંબના કરાય છે !''

સ્વામીની અવહેલનાને મૂંગે મોઢે સહનાર નિમકહરામ ગણાય છે :

હનુમાન અત્યાર સુધી શાંતિથી સાંભળ્યા કરે છે, પણ સાચા સ્વામીનો સમર્થ સેવક મૌન કયાં સુધી રહે ? સાચા સ્વામીનો સર્મથ સેવક આવી જગ્યાએ મૂંગો રહે, તો બહેતર છે કે એવા સેવકથી સ્વામીપણું જ ન હો ! પોતાના મરણની બીકે સ્વામીના ભયંકર અપમાનને જે મૂંગે મોઢે સહી આવે, તેને આવા પ્રસંગમાં દુનિયા નિમકહરામ ગણી કાઢે છે. એ જ રીતે શાસનનો સેવક પણ શાસનહિતના નાશક દવ વખતે પાણી છાંટવામાં શકિત છતાં પાછો ન પડે. ઓલવાઇ ગયા પછી પણ જમીન ઠંડી પડે ત્યાં સુધી પાણી છાંટે.

હનુમાને રાવણને આપેલો જડબાતોડ જવાબ :

હનુમાન પણ રાવણને જવાબ આપવા માંડે છે : અને સૌથી પહેલાં જ એમ કહે છે ''હું વળી કયારે તારો સેવક હતો ?'' આમાં ધ્વનિ એય છે કે – હું અને તારો સેવક ? તારા સેવક તરીકે ઓળખાવું એ તો લજ્જાભર્યું છે ! આગળ હુનમાન કહે છે કે ''તું વળી મારો સ્વામી કયારે થયો ? હું સ્વામી, તું સેવક-એવું બોલતાં તને શરમ નથી આવતી ?''

સેવક સ્વામીને સ્વામી કહે એ વ્યાજબી, પણ સ્વામી પોતાને 'સ્વામી સ્વામી' અને સામાને 'સેવક સેવક' કહ્યા કરે એ વ્યાજબી નથી. મોહાન્ધતાનો એ સંપન્નિપાત છે. ઘણા શેઠીઆઓને એવી ટેવ હોય છે કે - વાત વાતમાં પોતાના નોકરને 'તું મારો નોકર, તું મારો નોકર' - એમ તોછડાઇથી કહ્યા કરે, પણ એમ કરવામાં મહત્તા નથી; એથી શેઠની શેઠાઇ દીપતી નથી. શેઠ નોકરને નોકર તરીકે તુંકારીને નહિ બોલાવતાં યોગ્ય રીતે બોલાવે તો નોકરના હૃદયમાં શેઠને માટે ઉલ્ટું વધુ માન ઉપજે. નોકરી કરનારાઓમાં પણ કેટલાક વિચક્ષણ અને પ્રમાણિક નોકરો તો એવા ય હોય છે કે પેઢીનું ગાડું કેમ ચાલે છે એની શેઠને ખબરેય ન પડે અને શેઠને તેની ચિંતા ય ન કરવી પડે.

હનુમાન તો હવે આગળ વધીને કહે છે કે ''એક વાર તારો ખર નામનો સામંત, કે જે પોતાને બહુ બળવાન માનતો હતો, તે યુદ્ધમાં વરૂણના બંધનમાં સપડાયો હતો અને તારી સાથે મૈત્રી હોવાથી મારા પિતા પવનંજયે તેને પહેલાં છોડાવ્યો હતો. વળી વરૂણપુત્રોની સાથેના યુદ્ધમાં, તેં બોલાવવાથી હું પહેલાં તારી સહાયને માટે આવ્યા હતો અને મેં તને સંકટમાંથી બચાવ્યો હતો.'' આ રીતે કહીને હનુમાન પોતે રાવણના સેવક તો નહોતા જ, પરંતુ હતા તો ય તેમના મિત્ર જ હતા એમ સાબીત કરવા સાથે 'તને અને તારા સુભટને બચાવનાર અમે છીએ' - એવા ભાવનું પણ કહી દે છે. અને હનુમાન ત્યારબાદ કહે છે કે, ''હમણાં તો તું પાપમાં તત્પર છે માટે સહાયને યોગ્ય નથી.''

એક દિવસ એજ હનુમાન સહાય કરવા ગયા હતા, અને આજે પાપપરાયણ બનેલા રાવણને હવે સહાય કરવાની પણ એજ હનુમાન ના પાડે છે. તેમજ હનુમાન ફરી એ કહે છે કે, ''હવે તો પરસ્ત્રીનું હરણ કરનારા એવા તારી સાથે સંભાષણ કરવામાંય પાપ છે, એ નિશ્ચિત વાત છે.''

ઉત્સૂત્ર ભાષકોની સાથે વાત કરવામાં પણ પાપ છે :

હનુમાનની હિંમત જૂઓ; ત્રણ ખંડના માલિકની સામે જે આવું નિડરપણે બોલે છે. સજ્જન સમાજમાં પરસ્ત્રીની વૃત્તિ એ જેમ મોટું પાપ ગણાય છે, તેમ આ શાસનમાં ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા એ એથીય ભયંકર પાપ ગણાય છે. જેમ પરસ્ત્રીમાં તન્મય બનેલાની સાથે વાત કરવામાં પણ પાપ છે, તેમજ ઉત્સૂત્રભાષીની સાથે તેને

ઉત્તેજન આપનારી વાત કરવામાં ય પાપ છે. હનુમાન હિંમતથી જેમ જાહેર કરે છે; તેમ તમે પણ ઉત્સૂત્રભાષી બનેલાને કહી શકો છો કે, 'હવે બસ ! આજ સુધી અમે ચરણે ઝૂકતા હતા, કારણ કે તમે પ્રભુમાર્ગને વફાદાર છો એમ અમે માનતા હતા; પણ હવે અમે સમજ્યા છીએ કે તમે શાસનને બેવફા નિવડયા છો, કારણ કે ઉત્સૂત્રભાષણ કરો છો અને તેના રીતસર રદીયા આપતા નથી, છતાં શાન્તિનો દંભ કરો છો, એટલે તમે શાસનથી આઘા બન્યા તો અમે પણ તમારાથી આઘા જ સારા.'

છેવટે હનુમાન ચેતવણી આપતાં રાવણને કહે છે કે, ''આ તારા આખા ય પરિવારમાં એક પણ માણસને એવો હું નથી જોતો, કે જે હવે એકલા લક્ષ્મણજીથી પણ તારૂં રક્ષણ કરી શકે : પછી તેમના વડિલ બન્ધુ રામચંદ્રજીની વાત તો દૂર રહી.''

હનુમાને તો આ કહ્યું , પણ નશામાં ચઢેલા રાવણ સમજે શાના ? કારણ કે હવે તેમનો વિનાશકાળ નિકટ આવે છે. હનુમાનનું કથન સાંભળી રાવણ ઉલ્ટા વધારે ક્રોધમાં આવ્યા. હનુમાનના સાચા શબ્દો પણ રાવણથી સહાયા નહિ. રાવણે ભૂકુટિ ચઢાવી અને એથી રાવણની આકૃતિ ભયંકર બની. રાવણે દાંતથી હોઠ પણ કરડયા ને એ રીતે ક્રોધથી ધમધમી ઉઠેલા રાવણે હનુમાનને કહ્યું,

''એક તો તું મારા દુશ્મનોને આશ્રયે ગયો છે, અને અશત્રુ એવા મને પણ તેં શત્રુ બનાવ્યો છે, તેથી મારી ખાત્રી થાય છે કે તું મરવાની ઇચ્છાવાળો થયો છે. તને જીવન ઉપર વૈરાગ્ય કેમ આવ્યો છે ? '' વધુમાં રાવણ હનુમાનને કહે છે કે - ''વિશીર્ણ અંગવાળો કોઢીયો પોતે મરવાને ઇચ્છે તો પણ હત્યાના ભયથી કોઇ તેને હણતું નથી, તો એ જ રીતે તને દૂતને કોણ મારે ? અર્થાત્ હું તને હણીશ તો નહિ : તે છતાં પણ એટલી શિક્ષા તો જરૂર કરીશ કે ''હમણાં જ તને ગધેડા ઉપર બેસાડીને, પાંચ શિખાઓવાળો બનાવીને, લંકાની અંદરના પ્રત્યેક માર્ગ ઉપર લોકોના ટોળાની સાથે ફેરવવામાં આવશે.''

રાવણના મુગટના હનુમાને ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા :

આ સાંભળીને હનુમાન બાંધ્યા રહે ? રાવણ દ્વારા એ પ્રમાણે કહેવાએલા અને એથી ક્રોધિત થયેલા હનુમાને પાશરૂપ થયેલા નાગોને તોડી નાખ્યા. કમળના નાળથી હાથી કેટલી વાર બંધાએલો રહે ? અત્યાર સુધી તો હનુમાન, કૌતુકથી જ બંધાઇ રહ્યા હતા, પણ નાગપાશના બંધનને તોડયા પછીથી તો હનુમાને વિદ્યુત્દંડની માફક ઉછળીને, પોતાના પાદઘાતથી એટલે લાત મારીને રાવણે મસ્તક ઉપર ધારણ કરેલા મુગટ ના કણશઃ ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા ''આને હણો, આને પકડો'' - એમ રાવણે પોકાર કરવા માંડયો, પણ હનુમાને તો પોતાના પગરૂપ પર્વતો વડે અનાથ એવી તે લંકાપુરીને ભાંગી નાખી.

હનુમાન પાછા રામચંદ્રજીની પાસે પહોંચ્યા :

આ પ્રમાણે ક્રીડા કરીને હનુમાન ગરૂડની માફક આકાશ માર્ગે ઉડીને રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. તેમને નમસ્કાર કરીને સીતાજીએ આપેલો ચૂડામણિ રામચંદ્રજીને આપ્યો. સીતાજીના તે ચૂડામણીને જાણે સાક્ષાત્ સીતાજી આવ્યાં હોય તેમ, રામચંદ્રજીએ સ્પર્શ કર્યો અને હૃદય ઉપર વારંવાર ધારણ કરવા લાગ્યા. પછી રામચંદ્રજી હનુમાનને પોતાના પુત્રની જેમ પ્રસાદથી ભેટયા અને લંકામાં શું શું બન્યું તે વગેરે બધો વૃત્તાન્ત પૂછયો. બીજાઓ પણ હનુમાનની ભુજાના પરાક્રમને સાંભળવાને તત્પર થઇ રહેલા હતા અને હનુમાને પણ રાવણના અપમાન સુધીના સીતાપ્રવૃતિના સમગ્ર વૃત્તાન્તને જે રીતે બન્યો તે કહી બતાવ્યો.

પૂજ્યપાદ પરમ પ્રવચન પ્રભાવક વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાશ્રીના વિવિધ તથા સુવિશિષ્ટ પ્રવચનોયુકત
પૂજ્યપાદ કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦
વિરચિત ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત - ૭ મું પર્વ :
જૈન રામાયણનો છઠ્ઠો સર્ગ સમાપ્ત થયો.

સાતમો સર્ગ

[૧]

સાર તરફ પ્રેરે તે વિકથા અને આત્મહિત તરફ પ્રેરે તે ધર્મકથા.

પરમ ઉપકારી, પ્રાતઃસ્મરણીય, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર નામના મહાકાવ્યમાં આ સાતમા પર્વ શ્રી રામાયણમાંથી છ સર્ગ અત્યાર સુધીમાં વંચાઇ ગયા.

પ્રથમ વ્યાખ્યાનમાં જે વસ્તુઓ જણાવાઇ છે, તેની પુષ્ટિ જ બીજા વ્યાખ્યાનમાં થાય છે. બીજું વ્યાખ્યાન એકલી જ કથા માટે નથી, કથા પણ સાર માટે છે. પહેલા વ્યાખ્યાનમાં તાત્ત્વિક વિચારણાઓ થાય, અને એ જ વિષયને બીજા વ્યાખ્યાનમાં પુષ્ટિ મળે. પહેલા આરાધનાના પ્રકારો આદિનું વર્ણન આવે અને પછી આરાધકો આદિનું વર્ણન આવે. આરાધકો આદિના વર્ણનમાંથી, આરાધના લેવી જોઇએ અને વિરાધનાનો ત્યાગ લેવો જોઇએ. આરાધનાથી વિપરીત વસ્તુ ગ્રહણ કરાય તો ધર્મકથાને વિકથારૂપે ગ્રહણ કરી કહેવાય.

સંસાર તરફ પ્રેરે તે વિકથા અને આત્મહિત તરફ પ્રેરે તે ધર્મકથા, એમ કહી શકાય. ધર્મકથા તો સંસારની વાસનાને ઘટાડે અને આત્મહિત સાધવાની ભાવનાને વધારે. આત્મહિતથી જે વિપરીત કથા તે વિકથા.

ધર્મકથાને પોતાને માટે વિકથારૂપ બનાવનારા પણ આજે ઘણા છે. પૌદ્ગલિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં, રક્ષામાં, ભોગવટામાં અને નાશમાં ભયંકર આપત્તિ છે : એટલું જ નહિ, પણ તે બધાના પરિણામેય ભયંકર આપત્તિ છે; માટે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને પર માનવી જોઇએ, એની લાલસા તજવી જોઇએ અને આત્માને પરથી સર્વથા મુક્ત કરવાને માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ વર્તવાને પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ. એવું એવું પહેલા વ્યાખ્યાનમાં જણાવાય અને ધર્મકથા એ જ વાતને પુષ્ટ કરે, ધર્મકથાના ધ્યેયને ભૂલાય, ધર્મકથાના આત્માને ન ઓળખાય; તો ધર્મકથા પણ તેવા આત્મા માટે વિકથારૂપ બની જાય.

પુદ્ગલરસિકતાને વધારવી એ ધર્મકથાને વિકથા બનાવવા જેવું છે :

સભા ૦ એમ શી રીતે બને ?

આજે ઘણાઓને શ્રી શાલિભદ્રજીની પેટીઓ યાદ છે, પણ શ્રી શાલિભદ્રજીનો ત્યાગ યાદ નથી. શ્રી શ્રીપાલરાજાને ઋદ્ધિ સિદ્ધિ મળી એ જૂએ, પણ શ્રી નવપદની આરાધનાનો વિચાર ન કરે, 'ધર્મની આરાધનાથી ફલાણાને ઋદ્ધિ સિદ્ધિ મળી, ફલાણાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ, ફલાણાને દેવલોક મળ્યો, માટે હુંય મારી પૌદ્ગલિક લાલસાઓ પૂરી કરવા ધર્મ કરૂં-' એવો વિચાર થાય, એય શું છે ? ધર્મકથાઓને જાણીને કે સાંભળીને પુદ્ગલરસિકતા વધારવી, એ ધર્મકથાને પોતાને માટે વિકથારૂપ બનાવવા જેવું છે. મુક્તિમાર્ગના આરાધકોના ચરિત્રોનું શ્રવણ

કરવું અને તેના પરિણામે મુકિતમાર્ગને સંસાર માર્ગરૂપ બનાવી સંસારની સાધના કરવા તત્પર બનવું, એ ધર્મકથાશ્રવણનો વાસ્તવિક હેતુ જાળવ્યો ગણાય નહિ. ધર્મકથાના શ્રવણથી તો પૌદ્ગલિક ભાવના ઉપર, આત્માની પુદ્ગલરસિકતા ઉપર હથોડાઓ પડવા જોઇએ. 'ધર્મ મુકિત માટે જ કરવો જોઇએ.' એ અને 'મારે મુકિત જોઇએ છે, માટે જ હું વ્યાખ્યાન સાંભળું છું' - એ વસ્તુ જેના હૈયામાં હોય, તે ધર્મકથાને પોતાને માટે ય વિકથારૂપ ન બનાવે. આ વસ્તુનો ખ્યાલ રાખીને, અહીં વંચાતા શ્રી રામાયણમાં આવતા વિવિધ પ્રસંગોના વૃત્તાન્તોનો પણ આરાધનાની જ દૃષ્ટિએ તમારે વિચાર કરવો જોઇએ કે જેથી આ શ્રવણ પણ તમારા આત્માને મુકિતની નિકટ લઇ જનારૂં નિવડે !

સત્ય પક્ષની સેવામાં પ્રાણનીય પરવા નહિ :

આપણે જોઇ ગયા કે હનુમાનજી રામચંદ્રજીના દૂત થઇને લંકામાં જઇ આવ્યા. રાવણને કહેવા જોગું કહી આવ્યા અને પોતાને જે કરવા જોગું લાગ્યું તે ય કરી આવ્યા. લંકા આખી રાવણની હતી, એકે એક રાક્ષસ રાવણનો હતો, પોતે ત્યાં એકલા હતા, તે છતાં પણ સત્ય પક્ષનું આલંબન લેનાર હનુમાન રાવણને કહેવા જોગું કહેવામાં જરા પણ ન ડર્યા. 'તારા જેવા પરસ્ત્રીને હરનાર પાપાત્માની સાથે વાત કરવામાં પણ પાપ છે.' આ રીતે ત્રણ ખંડના માલિકને કહેવું, એ નાનીસૂની વાત નથી. આવેશમાં આવીને રાવણના મુગુટનો પણ લાત મારી હનુમાને ભૂકકો કરી નાખ્યો અને પછી પોતાના પાદરૂપ પર્વતો વડે કરીને અનાથ જેવી બનેલી લંકાને ભાંગતાં ભાગતાં તે રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા, એ વગેરે આપણે જોઇ ગયા. જે સ્થિતિમાં હનુમાન લંકામાં ગયા હતા, તે સ્થિતિમાં ત્યાંથી પાછા સલામત જ નીકળી જવાશે અને પકડાઇ જવાશે નહિ જ, એવી તો ખાત્રી રાખી શકાય નહિને ? પણ એવા શૂરવીરો સત્યપક્ષની સેવામાં પ્રાણની પણ પરવા કરનારા નથી હોતા, ધર્મીઓએ પણ ધર્મસેવા માટે એવી જ મનોદશા કેળવી લેવી જોઇએ.

દ્રવ્યપ્રાણના ભોગેય ભાવપ્રાણની રક્ષા કરવી જોઇએ :

સાચાના પક્ષમાં રહેનારે અવસરે પ્રાણની પણ પરવા છોડવી ઘટે. જાુઠ્ઠાના પક્ષમાં રહેનારો પ્રાણને ભલે પંપાળે, પણ પ્રાણને પંપાળનારો અવસરે સાચાને સેવી ન શકે. સત્ય મતના ઉપાસકને સત્યના રક્ષણ કરતાં પ્રાણની પરવા વધુ ન હોય. દ્રવ્ય પ્રાણની આ વાત છે હો ! ભાવપ્રાણની વાત નથી, ભાવપ્રાણને તો સાચવવાના જ. ભાવપ્રાણના રક્ષણ માટે દ્રવ્ય પ્રાણની પણ અવસરે પરવા છોડવી જોઇએ એમ કહેવાય છે. જે પ્રાણના નાશથી આત્મહિત થાય તે સાચવવા. જે પ્રાણના નાશથી આત્મહિત થાય તે પ્રાણનાશની કિંમત ન આંકવી. પ્રાણનાશ, ભાવપ્રાણને પુષ્ટ બનાવનાર હોવો જોઇએ. ભાવપ્રાણને હણનારા એવા જીવનના જે લાલચુ બને, તે ધર્મની સેવા અવસરે ન કરી, શકે; અને ભાવપ્રાણને પુષ્ટ બનાવવામાં જ મશગુલ બનેલાઓને, એ માટે કદાચ દ્રવ્ય પ્રાણ જતા પણ કરવા પડે, તો ય એનો અફસોસ એમના અન્તરમાં ન હોય : એટલું જ નહિ પણ ઉલ્ટો એવો એવો અવસર આવતાં એમને તો આનંદ જ થાય.

મહાસતી સીતાજીને મન શીલ એ જ જીવન :

રામચંદ્રજી પાટવી હતા, વારસદાર હતા; રાજા થવાને હકકદાર હતા અને એથી સીતાજી પટ્ટરાણી બની શકે તેમ હતું, રાજવૈભવો ભોગવી શકે તેમ હતું; છતાં વનવાસ સેવવાની સ્થિતિ ઉભી થઇ તો ય તેમાં નિમિત્તભૂત થનાર રાણી કૈકેયીને સીતાજીએ દુશ્મન ન માન્યાં. એના એ સીતાજીએ રાવણને દુશ્મન ગણ્યા છે. રાવણ કાંઇ મારતા ન હતા, એટલું જ નહિ પણ પ્રાર્થના કરતા હતા, તે છતાં, પણ સીતાજીએ રાવણને દુશ્મન કેમ ગણ્યા ? ધર્મધન લૂંટે તે જ ખરેખરો અને ભયંકર દુશ્મન છે. રાવણને તથા મન્દોદરીને સીતાજીએ ઓછું કહ્યું છે ? આવું કોણ કહી શકે ? જેને રોમ રોમ શીલ પરિણમ્યું હોય તે. ધર્મના કરતાં જીવનને કિંમતી ન માને તે ! સીતાજી માનતાં હતાં

કે રાવણને કે મન્દોદરીને બહુ ગુસ્સો આવે તો વધુમાં વધુ એટલું કરી શકે તેમ છે કે પેટમાં હથીયાર ખોસીને મારી નાંખે. એ જ ને ? ભલે મારે, પ્રાણની પરવા હતી કયાં ? ત્યાં તેમને મન તો શીલ એ જ જીવન હતું. એ જ રીતે દ્રવ્યપ્રાણ જાય પણ ભાવપ્રાણ રક્ષાવા જોઇએ એવી દૃઢતા કેળવવા મથવું જોઇએ.

ધર્મવિરૂદ્ધ જતાં સંતાનને માબાપ અને પાપમાર્ગે જતાં માબાપને સંતાન કહી શકે છે :

આજના કેટલાક ધર્મી તો વાત વાતમાં કરીએ શું ? એમ કહીને ઉભા રહે છે. જાણે બધાયથી દબાયેલા હોય! કૌવત વિનાના હોય. બીજું ન થાય તો ય ધર્મનાશકને એટલું તો કહેવાયને કે, મારી સાથે સંબંધ રાખવો હશે તો તારી ધર્મનાશક પ્રવૃત્તિઓ છોડવી પડશે. એ ન જ છોડવી હોય તો મહેરબાની કરીને મારી સાથે ન બોલીશ.

છોકરા માબાપને કહી શકે છે કે તમે વડિલ ખરા, તમારી ભકિત કરવા અમે બંધાએલા, પણ કૃપા કરી અમને પાપની આજ્ઞા ન કરો ! પાપમય પ્રવૃત્તિમાં ન જોડો. માબાપ પણ છોકરાને કહી શકે છે કે, તમે અમારૂં વાંઝીયામેણું ટાળ્યું એ વાત ખરી, અમારી મિલ્કતનો વારસો તમને આપવામાં પણ અમને વાંધો નથી, પણ ધર્મવિરૂદ્ધ નહિ વર્તાય ! શાસ્ત્ર માટે કે દેવ - ગુરૂ - ધર્મ માટે એલફેલ નહિ બોલાય. અગર ન માન્યું અને એમજ વર્ત્યા તો અમે તમને રાતી પાઇ પણ નહિ આપવાના અને દીકરાવાળા કહેવાઇએ છીએ તે મટીને છતે દીકરે વાંઝીયા જેવા કહેવડાવવાના.

માબાપ તો સંતાનને ધર્મમાં જોડે. સંતાન ના પાડે તો કહે, કેમ ન થાય ? પણ માનો કે એ ન બને, પરંતુ ધર્મ વિરૂદ્ધ જતાં રોકવાનું ય ન બને ? જો એટલું પણ ન બને, એ માટેય જો યોગ્ય અને શકય કોશિષ ન થઇ શકે તો એ માબાપ માબાપ શાનાં ?

આજના કેટલાંક માબાપ તો કહે છે કે, 'એકનો એક દીકરો છે; એને કહેવાય કેમ ? કહીયે તો લક્ષ્મી ભોગવે કોણ ?' ખરેખર આવા આદમીઓ ધર્મની વાસ્તવિક આરાધનાને માટે અપાત્ર જેવા ગણી શકાય. 'આ માબાપના પુત્ર તરીકે મારાથી ધર્મવિરૂદ્ધ પગ ન જ મૂકાય.' એટલી ભીતિ સંતાનને માબાપની ન હોય ? જો એટલું ય ન હોય તો માબાપ કહેવડાવા માત્રથી શું ?

હિતસ્વી માબાપ તો કહે કે, 'તારા ધર્મવિરૂદ્ધ વર્તનથી અમારૂં નામ તથા કુળ લાજે છે.' જે માબાપ પોતાના સંતાનને ધર્મથી વિરૂદ્ધ જતાં રોકતા નથી, એની કારમી સ્વચ્છંદતાને પોષે છે અથવા રોકવાની સ્થિતિ છતાં તેને ચાલવા દે છે, તે માબાપ ઇરાદાપૂર્વક પોતાના સંતાનને દુર્ગતિમાં મોકલવાનું જવા દેવાનું પાપ વહોરે છે. તમે દૂધ પાઓ, ભીનેથી સુકે સુવાડો, પાળી પોષી મોટા કરો, એ તમારા સંતાન, તમારૂં સારૂં અને સાચું પણ કહ્યું ન માને ? તમારા કલ્યાણકારી ધર્મથી પણ તે વિરૂદ્ધ થાય ? વાસ્તવિક રીતે તો એમ કહેવાય કે, 'માનવું જ જોઇએ અને વિરૂદ્ધ ન જ થવા જોઇએ !' એ માટે મૂળથી જ સારા સંસ્કાર નાખો. એજ રીતે એ વાત પણ સ્પષ્ટ છે કે માબાપ પણ પોતાના સંતાનને જો ધર્મથી પતિત કરતાં ન જ અટકે, ધર્મથી વિરૂદ્ધ માર્ગે દોરે, તો આત્મહિતની દૃષ્ટિએ તેમને ય તજી શકાય છે.

રાવણને વિનવવા છતાં પણ જ્યારે તેમણે સાચી વાતને માની નહિ, એટલે બિભીષણ જેવા પણ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા અને એ વાત આગળ આવવાની છે.

લંકાની વિજયયાત્રા માટે શ્રી રામચંદ્રજીનું પ્રયાણ :

હવે રામચંદ્રજીને સીતાજીના ચોક્કસ સમાચાર મળી ગયા અને દુશ્મન જણાઇ ગયો, એટલે પ્રયત્ન કર્યા વિના કેમ રહી શકે ? આ જ કારણે સુગ્રીવ આદિ સુભટોથી વીંટાએલા રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી સહિત લંકાની

વિજયયાત્રા માટે આકાશમાર્ગે ચાલ્યા. ભામંડલ, નલ, નીલ, મહેન્દ્ર, હનુમાન, વિરાધ, સુષેણ, જાંબવાન, અંગદ અને બીજા પણ કરોડો મહાવિદ્યાધરોના રાજાઓ, પોતાના સૈન્યોથી દિશાઓના મુખને ઢાંકતા, તત્ક્ષણ રામચંદ્રજીને વીંટાઇને ચાલ્યા.

આ બધા આ પક્ષમાં આવ્યા, કારણકે પક્ષ સાચો છે; વળી આમનું પુણ્ય પણ તપતું છે અને રાવણનો પુણ્યોદય ખતમ થવા આવ્યો છે. શરૂઆતમાં તકલીફ ભોગવવી પડી, પણ સત્ય, પરાક્રમ અને પુણ્યોદયના પરિણામે આ પક્ષ વધ્યો અને બળવાન બન્યો. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી બેય પુણ્યવાન છે, પરાક્રમી છે અને સાચા છે. રાવણ જો કે મોટા છે, ઋદ્ધિસિદ્ધિવાળા છે અને શકિતમાન છે, પણ પરસ્ત્રીનું હરણ કરવાનું પાપ કર્યું છે, સતીના સતીત્વને ભ્રષ્ટ કરવા ઉત્સુક બન્યા છે અને તેમનો પુણ્યોદય પણ પરવારવાની તૈયારીમાં છે. એથી જ રાવણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે; છતાં અત્યારે આંતર શત્રુઓની કારમી આધીનતામાં સપડાયા છે; પોતાનો અને પોતાનાંઓનો વિનાશ નજદિક આવ્યો છે, છતાં તેમને સારૂં સૂઝતું નથી અને સારૂં બતાવનારાઓ પણ ગમતા નથી.

સમુદ્ર તથા સેતુરાજા સાથે યુદ્ધ અને જીત :

વિદ્યાધરો લડાઇનાં અનેક વજીંત્રો વગાડે છે. યુદ્ધયાત્રાનાં વાજીંત્રોના અત્યંત ગંભીર નાદોથી આકાશ પૂર્ણ થઇ ગયું છે, એટલે કે ગાજી રહ્યું છે. સ્વામીના કાર્યની સિદ્ધિમાં ગર્વવાળા ખેચરો, વિમાનો - રથો - અશ્વો - હાથીઓ અને બીજા વાહનો દ્વારા આકાશમાર્ગે જઇ રહ્યા છે. સમુદ્રની ઉપરથી પસાર થતા રામચંદ્રજી ક્ષણવારમાં સૈન્ય સહિત વેલંધર નામના પર્વત ઉપર રહેલા વેલંધરપુર નામના નગર પાસે પહોંચ્યા.

એ નગરમાં સમુદ્ર અને સેતુ નામના બે રાજાઓ સમુદ્ર જેવા દુર્ધર હતા. એ બેય ઉદ્ધત રાજાઓએ, રામચંદ્રજીના અગ્રસૈન્યની સાથે યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો. પરન્તુ સ્વામીના કાર્યમાં બુદ્ધિશાળી અને પરાક્રમી નલે સમુદ્રરાજાને અને નીલે સેતુરાજાને એમ બેયને બાંધી લીધા. પછી એ બેયને લાવીને તેઓએ શ્રી રામચંદ્રજીની પાસે હાજર કર્યા. રામચંદ્રજી તો દયાળુ છે એટલે કૃપાળુ એવા રામચંદ્રજીએ પાછા તેમને તેમના રાજ્ય ઉપર સ્થાપિત કર્યા. ખરેખર મહાન્ પુરૂષો હારેલા દુશ્મન ઉપર પણ કૃપાળુ જ હોય છે. એ સમુદ્રરાજાએ પણ રૂપથી સુંદર અને સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી પોતાની ત્રણ દીકરીઓ લક્ષ્મણજીએ આપી.

તે રાત્રિ રામચંદ્રજીએ ત્યાં જ ગાળી અને પ્રાતઃકાલે સમુદ્રરાજા તથા સેતુરાજા એ બેય રાજાઓને પણ સાથે લઇને ત્યાંથી રામચંદ્રજી પોતાની તમામ સેના સાથે ક્ષણવારમાં સુવેલાદ્રિએ આવી પહોંચ્યા. જૂઓ કે પુણ્યયોગે સામગ્રી કેવી મળતી જાય છે !

રામચંદ્રજી અયોધ્યાથી નીકળ્યા ત્યારે એકાકી હતા. એટલે કે તેઓ, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી ત્રણ જ હતા; પણ હવે તો આ બધી સેના એમની જ છે ને ? રામચંદ્રજી સપરિવાર વેલંધરપુરથી નીકળી ક્ષણવારમાં સુવેલગિરિ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પણ સુવેલ નામના દુર્જય ગણાતા રાજા ઉપર જીત મેળવી અને એક રાત્રિ ત્યાં ગાળી પ્રાતઃકાલે પાછા ત્યાંથી ચાલ્યા. ત્રીજા દિવસે લંકાની પાસે આવેલ હંસદ્વીપે આવ્યા. ત્યાંના હંસરથ નામના રાજાને પણ જીતીને ત્યાં જ કર્યો છે આવાસ જેમણે એવા રામચંદ્રજી, તે હંસદ્વીપમાં જ રહ્યાઃ એટલે કે - ત્યાં જ પોતાની છાવણી નાખી.

લંકામાં ક્ષોભ-પ્રલયની શંકા અને યુદ્ધની તૈયારીઓ :

લંકામાં પણ આ બધા ખબર મળવાથી ક્ષોભ થયો. મીનરાશિમાં જેમ શનિ રહ્યો હોય અને એથી મીનરાશિવાળા ક્ષોભને પામે, તેમ નજદિકમાં રહેલા રામચંદ્રજીથી ચારે બાજુના પ્રલયની શંકા કરનારી લંકા

ક્ષોભ પામી. હસ્ત, પ્રહસ્ત, મારીચ, સારણ, આદિ રાવણના હજારો સામંતો, યુદ્ધને માટે તૈયાર થઇ ગયા. શત્રુને મારવામાં વિચક્ષણ એવા રાવણે પણ યુદ્ધનાં કરોડો દારૂણ વાજીંત્રો કિંકરોની પાસે વગડાવ્યાં. અર્થાત્-લંકામાં પણ યુદ્ધને માટેની આ પ્રકારે તડામાર તૈયારીઓ ચાલી.

ભવિષ્યના અનિષ્ટ પરિણામને અવસરે નહિ કહેનારા સાચા સ્નેહી નથી :

આ સમયે બિભીષણ રાવણને સમજાવવાને માટે આવે છે. ભાઇ પોતાનો ધર્મ બજાવે છે અને ભવિષ્યથી અનિષ્ટકર આગાહીથી ચેતવવા મથે છે. જેઓ જાણવા છતાં પણ અવસરે ભવિષ્યના અનિષ્ટ પરિણામને નથી કહેતા, તેઓ સાચા સ્નેહી નથી. ખોટી રીતે અનિષ્ટકારી વાતમાંય હાજી- હાજી કરનારા તો સાચા સેવકો ય નથી, સાચા સ્નેહીઓ ય નથી, પણ સેવક અને સ્નેહીરૂપે રહેલા હોવા છતાં ય દુશ્મનોથી ય ભૂંડા છે. માટે એવાઓથી ચેતતા રહેવું જોઇએ.

રાવણ પણ નિર્બલ નથી અને તેમાંય અત્યારે ઘમંડમાં ચઢેલ છે. છતાં બિભીષણ પોતાના મોટા ભાઇને હિતકર વાત કહેવા આવે છે. નમસ્કાર કરીને શરૂઆતમાં જ બિભીષણ રાવણને કહે છે કે, 'હે ભાઇ ! ક્ષણવાર પ્રસન્ન થાઓ અને શુભ પરિણામવાળા મારા વચનની ઉપર વિચાર કરો.'

કોઇ ક્રોધથી ધમધમી રહ્યો હો અને અકરણીય કરવા તત્પર બન્યો હોય, ત્યારે કહેવાય કે ''ભાઇ ! જરા ઠંડો પડ, ક્રોધ તજી પ્રસન્ન બન અને હું કહું છું તે સાંભળી શુભ અશુભ પરિણામનો વિચાર કર,'' એ જ રીતે બિભીષણ પણ કહે છે. કેમ કે આવેશ હઠે નહિ ત્યાં સુધી સામાનાં વચનો જે રીતે સંભળાવાં જોઇએ, વિચારાવાં જોઇએ અને સમજાવાં જોઇએ તે રીતે સંભળાય નહિ, વિચારાય નહિ અને સમજાય પણ નહિ.

'ભાઇ ! ક્ષણવાર પ્રસન્ન થાઓ અને શુભ પરિણામવાળા મારા વચનને વિચારો.' એમ કહ્યા બાદ બિભીષણ આગળ વધીને કહે છે કે, 'પહેલાં તો પરદારાના અપહરણનું આ લોક તથા પરલોકનું ઘાતક એટલે બેય લોકના હિતનું ઘાતક એવું કૃત્ય આપે વગર વિચાર્યું કર્યું છે. અને તેથી આપણું કુળ લજ્જિત થયું છે. હવે રામચંદ્ર પોતાની સ્ત્રીને લેવાને આવ્યા છે, માટે તેમની સ્ત્રીને અર્પણ કરવા રૂપ જ તેમનું આતિથ્ય કરો. જો આપ એમ નહિ કરો, સીધી રીતે સીતાને પાછી નહિ સોંપી દો, તો પણ રામ બીજી રીતે એટલે યુદ્ધથી, બળાત્કારથી પણ આપની પાસેથી સીતાને લઇ લેશે અને આપની સાથે આપણા આખાય કુળનો નાશ કરશે. સાહસગતિનો અને ખરનો વધ કરનારા એવા તે રામ-લક્ષ્મણ તો દૂર રહ્યા, તેમના એક સેવક હનુમાનને શું દેવે નથી જોયો ? માટે કહું છું કે ઇન્દ્રના કરતાંય અધિક લક્ષ્મી આપની પાસે છે અને તે સીતાના કારણે આપ એને ન છોડી દો. છતાં જો આપ આમ જ કરશો તો આપની ઉભયભ્રષ્ટતા થશે.'

જેવું ભવિષ્ય હોય તેવા સંયોગો, સાધનો, સહવાસીઓ મળે છે :

બિભીષણની સલાહ કેવી મજાની છે ? શાસ્ત્ર કહે છે કે કેટલાક સ્નેહીરૂપે વૈરી પણ હોય છે અને કેટલાક સાચા સ્નેહીઓ પણ હોય છે, કે જેઓ પોતાના સ્નેહીના રોષ કે તોષની પરવા કર્યા વિના અવસરે સાચી હિતકર વાત કહેવાને ચૂકતા નથી. બિભીષણે તો રાવણના સાચા સ્નેહી તરીકેનું કામ કર્યું, પણ સ્નેહીના રૂપમાં રાવણના વૈરી ઘણા હતા. એમના દીકરા વગેરે ત્યાં હાજર હતા ! બિભીષણના કથન સામે રાવણ કંઇ બોલે તે પહેલાં તો રાવણનો પુત્ર ઇન્દ્રજિત લાલચોળ થઇ ગયો.

જેવું ભવિષ્ય હોય તેવા સંયોગો, સાધનો અને સહવાસીઓ આદિ સાંપડે છે રાવણનો પણ વિનાશકાળ નજદિક છે એટલે સાચી અને હિતકર સલાહ પણ બીજાઓ એમના હૃદયમાં જચવા જ કેમ દે ? અને કદાચ જચી જાય

તોય તેને ટકવા જ કેમ દે ? વળી રાવણના નિકટના વિનાશકાળે એમને પણ મદોન્મત્ત બનાવ્યા છે. એવા વખતે સાથીઓ પણ એવા જ મળે તે સ્વાભાવિક છે. વિનાશકાળ નજદિક હોય ત્યારે સાચા હિતસ્વી સલાહકાર તે શત્રુ લાગે અને ખોટી રીતે હાજી - હાજી કરનારા શત્રુ જેવા મિત્રો સારા લાગે.

ઘમંડી અને પુદ્ગલાનંદી શેઠીયાઓના મિત્ર કેવા હોય ?

શાસ્ત્ર કહે છે કે કેટલાક સાથી એવા હોય છે કે જે પાસે રહીને સંહાર કરાવે, નુકશાન કરાવે અને અહિતના માર્ગે ઘસડે. ઘમંડી અને પુદ્ગલાનંદી શેઠીયાઓના મિત્ર કોણ હોય ? જે બધી વાતે પૂરા હોય તેઓ જ પ્રાયઃ એવા શેઠીયાઓના મિત્ર થઇ શકે. સાચો ધર્મી કદિ એવા શેઠીયાઓનો મિત્ર ન થઇ શકે, કેમકે એને હાજી -હાજી કરવાનું પાલવે નહિ. શેઠ જેમનું વાટે તેમનું એનાથી વટાય નહિ, માટે એ એનો મિત્ર ન થઇ શકે. જી - હાં, જી-હાં કરીને ખીસ્સા તર કરનારા, શેઠની તીજોરીને તલીયાંઝાટક કરનારા નાગાઓજ મોટા ભાગે એવા શેઠીયાઓના મિત્રો થઇ શકે ! એવા શેઠીયાઓને પ્રાયઃ સાચી અને હિતકર સલાહ આપનારા સ્નેહીઓ રૂચતા નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલ્ટી તેમના તરફ તેઓની મોટે ભાગે કરડી નજર હોય છે.

હિતૈષીના વ્યાજબી કથન સામે ઉચ્છૃંખલતાભર્યું વર્તન :

બિભીષણના કથનનો રાવણ કાંઇ પણ ઉત્તર આપે તે પહેલાં તો રાવણપુત્ર ઇન્દ્રજિત કહે છે કે ''તમે તો જન્મથી માંડીને બીકણ છો અને એથી તમે આપણા આખાય કુળને દૂષિત કર્યું છે.'' બિભીષણે પહેલાં રાવણને કહ્યું હતું કે, 'પરદારાના અપહરણથી આપે કુળને કલંકિત કર્યું છે. ત્યારે બિભીષણે ભીરૂપણાથી કુળને દૂષિત કર્યાનું ઇન્દ્રજિત કહે છે. આવા વચનોમાં રાવણની ગર્ભિત પ્રશંસા પણ આવી જાય છે. બિભીષણ બીકણ અને રાવણ બહાદુર, એ ભાવ પણ એમાં રહેલો છે. આવું બોલાય ત્યારે રાવણ ફુલાયને ? આગળ વધીને ઇન્દ્રજિત કહે છે કે, 'તમે મારા પિતાના સહોદર નથી. અર્થાત્ જે બાપાના મારા પિતા પુત્ર છે તે બાપના તમે પુત્ર નથી.'

ઇન્દ્રજિત છે તો ડાહ્યા, પણ મદમાં, નશામાં, ક્રોધમાં ચઢેલાને પોતે જે બોલે છે તે યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે તેનું ભાન નથી રહેતું. જો કે વસ્તુ બહાદુરીને અંગે જ કહેવાએલી છે છતાં ઇન્દ્રજિતના એ કથનમાં રાવણને પણ ગાળ નથી ? રાવણ પેદા થયા ત્યાં સુધી રાવણની માતા સતી હતી અને પછી શું વ્યભિચારિણી થઇ એમ ? ઇન્દ્રજિતના પોતાના કથનમાં એ ભાવ ગર્ભિતપણે રહેલો છે એનો તેને લેશ પણ ખ્યાલ નથી; કારણ કે ક્રોધાધીન બનેલો વિવેકાન્ધ પણ બને છે.

વળી વધુમાં ઇન્દ્રજિત કહે છે કે, ''હે મૂર્ખ ! ઇન્દ્ર જેવા વિદ્યાધરેન્દ્ર રાજાને પણ જીતનાર અને સર્વ સંપત્તિના સ્વામી એવા મારા પિતાને માટે, તેમના પરાજય વગેરેની કલ્પના - સંભાવના કેમ કરો છો ? ખરેખર એવી સંભાવના કરતાં તમે મરવાને જ ઇચ્છો છો. પહેલાં પણ તમે પિતાજીને જાૂઠું બોલીને છેતર્યા હતા, કારણ કે દશરથ રાજાનો વધ કરવાની તમે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે છતાં તમે આમ કર્યું નહિ : અને હે નિર્લજ્જ ! હવે જ્યારે દશરથપુત્ર અહીં આવેલ છે ત્યારે ભૂચરોથી પણ ભયને ઉત્પન્ન કરીને દર્શાવતા તમે એનું પિતાથી રક્ષણ કરવાને ઇચ્છો છો તે કારણથી હું માનું છું કે તમે રામના પક્ષમાં પડેલા છો અને એ કારણે હવે મંત્રણા માટે પણ તમે અધિકારી નથી : કારણ કે રાજાનો આપ્તમંત્રિની સાથેનો વિચાર શુભ પરિણામવાળો નિવડે છે. અર્થાત્ - તમે હવે આપ્ત મંત્રી રહ્યા નથી અને એથી તમારી સાથે વિચાર કરવાથી શુભને બદલે અશુભ પરિણામ આવે; માટે હવે તમે તમારી સાથે મંત્રણા કરવાની યોગ્યતાને ગૂમાવી બેઠા છો !''

બિભીષણે તદ્દન વ્યાજબી, સાચી અને હિતકર સલાહ આપી હતી છતાં પણ ઈન્દ્રજિતે એના ઉત્તરમાં શું કહ્યું તે જોયું ને ? સાચી, સારી અને હિતકર સલાહ છતાં કાકા તરફ ભત્રીજાને આટલો બધો ક્રોધ કેમ આવ્યો ? કારણ કે અત્યારે તે ભાનભૂલો બન્યો છે; અને ભાનભૂલા બનેલાઓ સાચી અને હિતકારી વાત કહેનાર સામે ય ભાંડચેષ્ટા કરે તો નવાઇ નહિ. આ રીતે શાસનની સારી, સાચી અને હિતકારી વાતોથી, શાસનના દુશ્મનો ઉન્મત્ત બની ગમે તેવી ભાંડચેષ્ટા કરે તોય શાસનના સાચા સેવકે મૂંઝાવાનું ન હોય.

ઉન્માર્ગગામી કાંઇ ન ચાલે એટલે જાુઠો આરોપ મૂકે :

ઘરના કલહ માત્રથી ડરીને અવસરે યોગ્ય સલાહ નહિ આપનારા પ્રસંગે પોતાના સ્નેહીજનોને નહિ ચેતવનારા જેવા નિમકહરામ બીજા કોણ છે ? રૂચે કે ન રૂચે, પણ અવસરે સ્વપરના હિતને ધ્યાનમાં રાખી ચેતવણી આપવી જોઇએ. એ ચેતવણી સામાને ફળે કે ન ફળે પણ હિતબુદ્ધિથી ચેતવણી આપનારાને તો લાભ જ થાય છે. અહીં ચેતવણી આપતાં બિભીષણને કેટલું સાંભળવાનું થયું ? આવેશમાં આવી ગયેલો ઈન્દ્રજિત પોતાના કાકા ઉપર આ રીતે આક્રોશ કરે છે અને ખોટા આરોપ ઉપર આરોપ મૂકતો જાય છે. ખરેખર નમાલાઓનાં અને ઉન્મત્તોનાં લક્ષણ જ એ. મૃષાભાષીઓ, ઉન્માર્ગગામીઓ, દુરાચારીઓને અંતે એમ જ કરવું પડે. કાંઇ ન ચાલે ત્યારે બીજા ઉપર જાુઠા પણ આરોપ મૂકયા વિના એ રહે જ નહિ; છતાં સત્યવાદી માર્ગસ્થો એની દરકાર કરતાં નથી અને એથી ડરી જઇને પોતાનું જે શુભ કાર્ય છે તેને ત્યજી દેતા નથી એ પણ યાદ રાખવાની જરૂર છે.

ઈન્દ્રજિતે ઉચ્છૃંખલપણે જેમ-તેમ કહી નાખ્યું. એ સાંભળી લીધા પછી બિભીષણ પણ કહે છે, ''હું શત્રુના પક્ષમાં પડેલો નથી જ; પણ મને લાગે છે કે પુત્રરૂપે તું, કુળનો નાશ કરનારો શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે. હે મુગ્ધ ! ક્ષીરકંઠ એવો તું શું સમજે કે આ તારો પિતા જન્માન્ધ હોય તેમ ઐશ્વર્ય અને કામથી અન્ધ બનેલો છે ?''

આટલો જવાબ ઈન્દ્રજિતને આપ્યા બાદ બિભીષણ રાવણની પ્રત્યે પણ કહે છે કે '' હે રાજન્ ! તું આ પુત્ર વડે અને તારા પોતાના ચારિત્રથી, થોડા જ વખતમાં પતિત થઇશ. ખરેખર હું તારા માટે વ્યર્થ પરિતાપ કરૂ છું. અર્થાત્ મેં કહેવાનું કહી દીધું છે. પણ આપ આપના આવા પુત્રથી અને પોતાના અધમ આચારથી અલ્પ સમયમાં જ પતિત થવાના છો, એટલે મારો પરિતાપ તદ્દન વ્યર્થ છે.''

રાવણ બિભીષણ સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયો :

બિભીષણનાં આવાં વચનોને સાંભળીને દૈવથી દૂષિત એવો રાવણ પણ અધિકપણે ક્રોધ પામ્યો. અત્યંત ક્રોધાધીન બનીને રાવણે પોતાની ભીષણ તલવાર ખેંચી અને બિભીષણનો વધ કરવાને તે એકદમ ઉભો થયો.

એથી બિભીષણે પણ આંખ ફેરવી અને ભ્રૂકુટીથી ભીષણ બનેલા બિભીષણે હાથીની જેમ સ્થંભ ઉપાડયો અને રાવણની સામે તે યુદ્ધ કરવાને ઉભો થયો. રાવણ અને બિભીષણ બેય એક બાપના દીકરા છે. એક જ માતાનું સ્તનપાન બેય જણાએ કર્યું છે. બેય વિદ્યાધર રાક્ષસ છે, સામાન્યતઃ કમીના એકેમાં નથી. રામચંદ્રજી તો દૂર રહ્યા અને અહીં આ બે લડવાને તૈયાર થઇ ગયા; પણ જ્યારે બિભીષણ અને રાવણ પરસ્પર યુદ્ધ કરવાને તત્પર બન્યા, એટલે કુંભકર્ણે અને ઈન્દ્રજિતે વચમાં પડીને તેમને યુદ્ધ કરતા અટકાવી એકબીજાથી તરત જ દૂર કર્યા; અને હાથીને જેમ ગજશાળામાં લઇ જાય, તેમ તે બન્નેને તે બે તેમના તેમના સ્થાને દોરી ગયા.

રાવણે બિભીષણને લંકા છોડી જવાની આજ્ઞા કરી :

આ પછી બિભીષણને રાવણે કહ્યું કે ''જેના આશ્રયમાં હોય તેનું ભક્ષણ કરનારા અગ્નિના જેવો તું છો, માટે

મારી નગરીમાંથી તું ચાલ્યો જા !'' આથી બિભીષણ લંકાના અધિપતિ રાવણને ત્યજીને રામચંદ્રજીની પાસે જવા નીકળે છે. બિભીષણે જે કાંઇ કહ્યું હતું, એમાં મર્યાદાભંગ હતો ? નહિ જ ! વડિલ ઉન્માર્ગે જતા હોય તો તેમને રોકવા એ નાના બંધુનું શું કામ નથી ? છે જ ! આમ છતાં પણ રાવણે બિભીષણને લંકા છોડીને ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી એટલે તરતજ બિભીષણ પણ ત્યાંથી નીકળી જવાને તૈયાર થયા.

બિભીષણ લંકા છોડીને ચાલ્યા જાય છે :

રાવણ પોતે જ અગ્નિને સળગાવી રહેલ છે છતાં બિભીષણને અગ્નિસ્વરૂપ કહીને રાવણ તેમને ચાલ્યા જવાનું કહે છે. જ્યારે પુણ્યોદય પૂરો થાય અને પાપોદય જાગે ત્યારે પાપીઓ પોતાને પુણ્યવાન મનાવરાવે, પુણ્યવાન કહે અને પુણ્યવાનને પાપી કહે, એ પણ બનવાજોગ છે. રાવણનાં એવાં વચનોથી એમના ભકતબંધુ બિભીષણ પણ લંકા છોડીને રાવણના દુશ્મન ગણાતા પણ સત્યપક્ષવાળા રામચંદ્રજીની પાસે જવાને ચાલી નીકળ્યા. પુણ્યશાલી આત્માને આ રીતે પ્રણ દુશ્મનના ઘરથી જ અચાનક મદદ મળી રહેલ છે.

[૨]

બિભીષણ કાંઇ એકલા જ જાય ? એક માબાપના આ ત્રણ દીકરા : રાવણ, કુંભકર્ણ અને બિભીષણ. બિભીષણ ભલે સૌથી નાના હતા અને રાવણ ભલે સૌથી મોટા અને રાજા હતા, પણ કાંઇ બધાં જ રાવણના પક્ષમાં ન હોય. બિભીષણના પક્ષમાં પણ હોય, વળી બિભીષણ તો નીતિમાન અને ધર્માત્મા હતા એટલે એમના પક્ષને માટે તો પૂછવું જ શું ? બિભીષણને એ રીતે કહીને રાવણે ભયંકર ભૂલ કરી છે પણ વિનાશકાળ નજીક હોવાથી તે એ ભૂલને જોવા દેતો નથી. બિભીષણની પાછળ, રાક્ષસ વિદ્યાધરોની મહા ઉત્કટ એવી ત્રીસ અક્ષૌહિણી સેના રાવણને છોડીને ચાલી નીકળી. આ રીતે રાવણે પોતાના જ હાથે પોતાનો નાશ પોતાના જ ઘરથી શરૂ કર્યો એમ કહી શકાય.

આટલી મોટી સેના આવે તે છૂપું રહે ? બિભીષણને સેના સહિત આવતા જોઇને સુગ્રીવ આદિ ક્ષોભ પામ્યા, કારણ કે ડાકણની જેમ શત્રુઓ ઉપર પણ જેમ - તેમ વિશ્વાસ આવતો નથી. સુગ્રીવ આદિને લાગ્યું હશે કે બિભીષણ કદાચ લડવા આવતા હશે, અન્યથા ક્ષોભ ન થાત પણ બિભીષણ લડવા માટે નહોતા આવતા એ નક્કી વાત છે. બિભીષણે પ્રથમ રામચંદ્રજીની પાસે પોતાનો માણસ મોકલ્યો અને પોતાના આગમનની ખબર કહેવડાવી. રામચંદ્રજી કાંઇ આ લોકોના સ્વભાવથી પરિચિત નથી. એટલે તેમણે તરત પોતાના વિશ્વાસપાત્ર સુગ્રીવના મુખને જોયું. એનો અર્થ એ કે વિના પૂછયે પૂછયું કે આ આવે છે તો શું કરીશું ?

સુગ્રીવ પણ રામચંદ્રજીની એ ચેષ્ટાના ભાવને સમજી ગયા. આથી સુગ્રીવે કે ''જો કે આ રાક્ષસો પ્રકૃતિવડે જન્મથી માયાવી અને ક્ષુદ્ર હોય છે, છતાં ય જ્યારે આ આવે છે તો ભલે આવે. ગૂઢ પુરૂષો દ્વારા અમે એના શુભ કે અશુભ ભાવને જાણી લઇશું અને હે પ્રભો ! જેવો ભાવ દેખાશે તેને અનુરૂપ ગોઠવણ કરીશું.''

બિભીષણનું આગમન અને રામચંદ્રજીએ તેમનું કરેલ સુચિત સન્માન :

આ વખતે બિભીષણને સારી રીતે ઓળખનાર વિશાલ નામનો ખેચર ત્યાં હાજર હતો. તેણે કહ્યું કે ''રાક્ષસોમાં એક આ બિભીષણ મહાત્મા છે અને ધાર્મિક છે. એણે સીતાને છોડી દેવા રાવણને કહ્યું, રાવણે તે ન માન્યું અને અત્યંત ક્રોધથી રાવણે એને કાઢી મૂકયો. એથી શરણભૂત એવા આપના શરણે બિભીષણ આવેલા છે.

એમાં કાંઇ પણ ફેરફાર છે જ નહિ.'' આથી રામચંદ્રજીએ દ્વારપાળને બિભીષણને અંદર આવવા દેવાની આજ્ઞા કરી. બિભીષણ અંદર આવ્યા. ગુણવાન પ્રત્યે એમને પ્રેમ તો છે જ, એટલે રામચંદ્રજીના ચરણોમાં બિભીષણે માથું મૂકયું. રામચંદ્રજી પણ તેવા જ યોગ્ય પુરૂષ છે. એથી પગમાં માથું મૂકીને રહેલા બિભીષણને તેઓ સંભ્રમથી પ્રેમપૂર્વક ભેટી પડયા.

બિભીષણે તે વખતે રામચંદ્રજીને કહ્યું હતું કે, ''અન્યાયી એવા મારા વડિલબંધુ રાવણનો ત્યાગ કરીને હું આપના શરણે આવ્યો છું; તો આપના ભકત એવા મને સુગ્રીવની જેમ આજ્ઞા કરો.'' રામચંદ્રજી પણ રાજનીતિને જાણે છે. જો કે બિભીષણમાં ભેદ નથી, પણ રાજરમત ભયંકર છે. બીજી વાત એ છે કે રામચંદ્રજી કાંઇ રાજ્યના લોભે યુદ્ધ કરવાને નથી આવ્યા, પણ સતી સીતાજીને છોડાવવાને જ આવ્યા છે રામચંદ્રજીએ તરત જ લંકાનું રાજ્ય બિભીષણને આપવાનું કહ્યું. એક - બે ગામ નહિ પણ લંકાનું રાજ્ય આપે છે !

આમાં રાજનીતિની દૃષ્ટિએ તેમજ બીજી અનેક રીતે લાભ છે. આવેલો દુશ્મનનો માણસ પણ પોતાનો પાકો થાય અને પછી આંખ ઉંચી ન કરે; પછી પ્રાયઃઅવળો વિચાર સરખો ય ન કરે. આ રીતે સાંસારિક કાર્યસિદ્ધિમાં પણ ઉદારતા જોઇએ છે, તો ધર્મનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે ઉદારતા પણ જોઇએ એ સ્વાભાવિક જ છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવને કરેલો એક પણ નમસ્કાર તારે, પણ તે કયારે ?

આ પ્રસંગને અનુલક્ષીને આ ગ્રંથરત્નના રચયિતા પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

'न मुधा भवति क्वापि, प्रणिपातो महात्मसु ।'

મહાત્મા પુરૂષોને કરેલો નમસ્કાર કોઇ પણ સ્થળે ફોગટ જતો નથી.

જ્યારે અહીં આવો લાભ છે, તો શ્રી જિનેશ્વરદેવને કરેલો નમસ્કાર કેવો લાભ આપે ? પણ શુદ્ધ હૈયાથી શુદ્ધ પ્રકારે નમસ્કાર કરવો જોઇએ !

આથી તો શ્રી જિનશાસનમાં એ પણ ફરમાવ્યું છે કે,

'इक्को वि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स । संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारिं वा ॥१॥'
(સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં - સિદ્ધસ્તવ) ॥

એનો ભાવાર્થ એ છે કે શ્રી જિનવરોમાં વૃષભ સમાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને કરેલો એક પણ નમસ્કાર પુરૂષને કે સ્ત્રીને સંસારરૂપ સાગરથી તારે છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવને કરેલો એક પણ નમસ્કાર સંસારરૂપ સાગરથી તારે કયારે ? સંસારરૂપ સાગરથી તરવાની બુદ્ધિ હોય તો કે એમ ને એમ ? એ નમસ્કાર કરનારે સંસારને કેવો માનવો જોઇએ ? ભયંકર, તજવા જેવો, દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક ! એવા સંસારને વધારવાની ઇચ્છાથી શ્રી જિનેશ્વરદેવને નમસ્કાર કરાય કે એવા સંસારથી તરવાને માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવને નમસ્કાર કરાય ? સંસારસાગરથી તરી મુકિતએ પહોંચવાના ઇરાદાપૂર્વક શ્રી જિનેશ્વરદેવને શુદ્ધ ભાવે નમસ્કાર કરવો જોઇએ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જ શ્રી જિનેશ્વરદેવને યથાસ્થિતપણે નમસ્કાર કરી શકે છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ એના પ્રતાપે સુસંયોગો પામી એ ભવમાં તેમજ પછીના ભવોમાં પણ રત્નત્રયીની આરાધના કરી બધાં જ કર્મો સર્વથા ક્ષીણ કરવા દ્વારાએ મુકિતને પામે, તે તદ્દન સ્વાભાવિક જ છે અને એ દૃષ્ટિએ કહેવાય કે એક પણ નમસ્કાર સંસારથી તારે !

જેને સંસાર ગમે, તે ભગવાનને સાચો નમસ્કાર કરી શકે નહિ :

શ્રી જિનેશ્વરદેવના મંદિરમાં જતાં પોતાના પાપ માટે કંપારી છૂટવી જોઇએ. જેને સંસાર ગમે અને પાપ ડંખે નહિ એ સાચો નમસ્કાર કરી શકે નહિ. કેટલાકો કહે છે કે, ''પાપ કર્યે જવાં અને ભગવાનને નમસ્કાર કરી આવવો એટલે પાપ ધોવાઇ જાય !'' પણ એવા આત્માઓએ પોતાનાં કલ્યાણને ખાતર એ સમજી લેવાની જરૂર છે કે, 'એમ ભગવાનનું નામ લીધે કે ભગવાનને એમ નમસ્કાર કર્યે પાપ ન જાય !' કોઇ પોતાના દીકરાનું નામ મહાવીર રાખે અને વારંવાર બોલાવ્યા કરે તો પાપ જાય ? પાપ જાય કે પાપ વધે ? એક નમસ્કાર માત્રથી તરાય, એનાં રહસ્યને સમજો ! સામાન્ય રીતે સાચો નમસ્કાર તે જ કરી શકે કે, જેને શ્રી જિનાજ્ઞા ઉપર પૂરી શ્રદ્ધા હોય, એટલું જ નહિ પણ શ્રી જિનાજ્ઞાની જે આરાધના કરવાને સાચી રીતે તત્પર હોય !

શ્રી જિનેશ્વરદેવને સાચો નમસ્કાર કરનાર શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને ઠોકરે મારનારો ન હોય. શ્રી જિનાગમને માટે એલફેલ બોલનાર ન હોય. શ્રી જિનાજ્ઞાને માટે એલફેલ બોલવું અને શ્રી જિનેશ્વરદેવને નમસ્કાર પણ કરવો એનો અર્થ શો ? કહેવું જ પડશે કે લુચ્ચાઇ ! સાચી રીતે નમસ્કાર કરનારને આજ્ઞા ઉપર પ્રેમ ન હોય એમ ન બને. જો આજ્ઞા ઉપર પ્રેમ ન હોય તો એ નમસ્કારમાં પોલ સમજી લેવી. આથી તો મહાપુરૂષોએ ફરમાવ્યું કે,

'आज्ञाराद्धा विराद्धा च, शिवाय च भवाय च ।'

શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આરાધેલી આજ્ઞા જેમ મોક્ષને માટે થાય છે, તેમ શ્રી જિનાજ્ઞાની વિરાધનાથી સંસાર વધે છે. એક તરફ નમસ્કાર કરી આવે અને બીજી તરફ આજ્ઞાની વિરાધના થાય તેની દરકારેય રાખ્યા વિના વિરાધના પણ કરે તો શું થાય ? સંસારસાગરથી તરે કે સંસારસાગરમાં વધારે ડુબે ? કહોને કે વધારે ડુબે !

રામચંદ્રજી અને રાવણની સેના :

હંસદ્વીપમાં આઠ દિવસ પસાર કરીને સેનાથી પરિવરેલા રામચંદ્રજીએ કલ્પાંત કાળની જેમ લંકા તરફ પ્રયાણ કર્યું. લંકાની બહારના મેદાનમાં એ વિશાળ સેનાએ વીસ યોજન પ્રમાણ ભૂમિ રૂંધી હતી. બલે કરીને પર્વત સમા રામચંદ્રજી, એ સેના સહિત યુદ્ધને માટે સજ્જ થઇને રહ્યા સાગરના વેલાધ્વનિની માફક રામચંદ્રજીની સેનાનો કોલાહલ બ્રહ્માંડના સ્ફોટથી ઉત્પન્ન થયો હોય તેવો લાગતો હતો અને એવા એ કોલાહલે લંકાને બહેરી બનાવી મૂકી !

જેમનું અનન્ય સાધારણ ઓજસ્ છે એવા પ્રહસ્ત આદિ રાવણના સેનાનાયકો પણ ઝટ બખ્તર ધારણ કરી હથીયાર ઉંચાં કરી તૈયાર થઇ ગયા. કેટલાકો હાથીઓ ઉપર બેસીને, કેટલાકો ઉંટો ઉપર બેસીને, કેટલાકો સિંહો ઉપર બેસીને, કેટલાકો ખરો ઉપર બેસીને, કેટલાકો રથો ઉપર બેસીને, કેટલાકો કુબેરની જેમ મનુષ્યોને વાહનો બનાવીને, કેટલાકો અગ્નિની જેમ મેષો - બકરાઓ ઉપર સ્વારી કરીને, કેટલાકો યમની જેમ મહિષો - પાડાઓ ઉપર ચઢીને, કેટલાકો રેવંતકુમારની જેમ અશ્વો ઉપર બેસીને અને કેટલાકો દેવોની જેમ વિમાનોમાં બેસીને એમ જૂદી જૂદી રીતે રણકર્મમાં ચાલાક એવા અસંખ્ય વીરો, ઉડીને એકી સાથે રાવણની ચોગરદમ ફરી વળ્યા.

રોષથી જેમના નેત્રો રાતાં થઇ ગયાં છે એવા અને રત્નશ્રવા રાજાના પ્રથમ નંદન રાવણ પણ તૈયાર થઇને વિવિધ આયુધોથી રથમાં બેઠા. હાથમાં ત્રિશૂલને ધારણ કરનાર કુંભકર્ણ ભાનુકર્ણ, બીજો યમરાજ જ જાણે ન હોય તેમ રાવણની પાસે આવીને પાર્શ્વરક્ષક થઇને ઉભો રહ્યો. બીજી બે ભુજાની જેમ ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન

નામના કુમારો રાવણની પાસે આવીને બે બાજુ ઉભા રહ્યા. બીજા પણ મહા પરાક્રમી પુત્રો અને કરોડો સામંતો ત્યાં આવીને હાજર થયા. જેમાં શુક, સારણ, મારીચ, મય અને સુંદ વગેરે હતા. આ રીતે યુદ્ધમાં ચતુર એવી અસંખ્ય હજાર અક્ષૌહિણી સેનાઓથી દિશાઓને આચ્છાદિત કરતા રાવણ લંકાપુરીથી યુદ્ધને માટે ચાલ્યા.

ધ્વજાઓ અને હથીયારોનું વર્ણન :

હવે સૈનિકોની ધ્વજાઓનું વર્ણન આવે છે. ધ્વજામાં અમુક અમુક ચિન્હો હોય છે. કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં સિંહનું ચિહ્ન હતું, તો કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં અષ્ટાપદ મૃગનું ચિહ્ન હતું : એમ કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં અમૂરૂં મૃગનું, કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં હાથીનું, કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં મયૂરનું, કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં સર્પનું કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં માર્જારનું અને કેટલાકોની ધ્વજાઓમાં કુકડાનું ચિહ્ન હતું. કેટલાકોના હાથમાં ધનુષ્ય તો કેટલાકોના હાથમાં તલવાર, કેટલાકોના હાથમાં ભુશુંડી તો કેટલાકોના હાથમાં મુદ્ગર, કેટલાકોના હાથમાં ત્રિશૂળ તો કેટલાકોના હાથમાં પરિઘ, અને કેટલાકોના હાથમાં કુઠાર તો કેટલાકોના હાથમાં પાશ, એમ યુદ્ધ માટેનાં જૂદાં જૂદાં હથીયારો રાવણના વીર સૈનિકોની પાસે હતાં.

રાવણના વીરો વારંવાર નામ લઇ લઇને દુશ્મન પક્ષમાં વીરોને પૂછતા થકા રણકર્મમાં ચતુરાઇપૂર્વક વિચરવા લાગ્યા. વૈતાઢ્યગિરિની જેમ પોતાની સેનાની વિશાલતાથી પચાસ યોજન પ્રમાણ ભૂમિમાં રાવણે રણકાર્યને માટે પડાવ નાખ્યો.

બેય સેનાના સૈનિકો પોતાના નાયકોની પ્રશંસા કરતા હતાં અને દુશ્મનપક્ષના નાયકોની નિન્દા કરતા હતા; પરસ્પર આક્ષેપો કરતા હતા અને અંદર અંદર કથાઓ કહેતા હતા : તેમજ કરાસ્ફોટ પૂર્વક અસ્ત્રોને અસ્ત્રોથી વગાડતા હતા. આ રીતે કાંસીતાલની જેમ રામચંદ્રજી અને રાવણનાં સૈન્યો મળ્યાં. ત્યાં એમના મોંમાંથી બીજું શું નીકળે ? 'જા-જા, ઉભો રહે-ઉભો રહે, ભય પામ નહિ, આયુધ છોડ, આયુધ ગ્રહણ કર' - એવી વાણી સૈનિકોના મુખમાંથી ત્યાં નીકળવા લાગી.

યુદ્ધ ચાલ્યું પણ જય કોઇનો થયો નહિ :

બન્ને સેનામાં શલ્યો, શંકુઓ, બાણો, ચક્રો, પરિઘો અને ગદાઓ, જંગલમાં પક્ષીઓની જેમ આવી આવીને પડવા લાગ્યાં, પરસ્પર ઘાતનું કામ ચાલુ થઇ ગયું. યુદ્ધ એટલે જ સંહારકાર્ય. તે સમયે પરસ્પર ઘાતથી ભગ્ન થયેલાં ખડ્ગોથી અને વેગથી છેદાએલાં ઉછળતાં મસ્તકોથી આકાશ વિવિધ કેતુ અને વિવિધ રાહવાળું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું. સુભટો મુદ્ગરોના આઘાતોથી હાથીઓને વારંવાર પાડી દેતા હતા, તેથી તેઓ ગેદીદડાની રમત રમતા હોય તેવા લાગતા હતા. દુશ્મનના સૈનિકો દ્વારા કુઠારાઘાતોથી છેદાએલા સૈનિકોની બે હાથ, બે પગ અને માથું એમ પાંચ શાખાઓ વૃક્ષોની શાખાઓની જેમ પડવા લાગી. ભૂખ્યા યમરાજને ઉચિત એવા કોળીયાની જેમ, વીરો વીરોનાં માથાંઓને છેદીને ભૂમિ ઉપર ફેંકવા લાગ્યા. પરંતુ મહાપરાક્રમી એવા રાક્ષસોના અને વાનરોના તે યુદ્ધમાં ભાગીદાર પિત્રાઇઓના ધનની જેમ, જય લાંબા કાળે સાધ્ય બન્યો. અર્થાત્ આટલું યુદ્ધ થયું તેમાં તો બેમાંથી એકેયનો જય થયો નહિ.

જો વિવેકપૂર્વક વિચારાય તોય વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય :

સભા ૦ યુદ્ધના રસનું વર્ણન કેમ ?

વર્ણન યુદ્ધનું પણ ધ્યેય વૈરાગ્ય પમાડવાનું. આ વર્ણન પણ જો વિવેકપૂર્વક વંચાય અને વિચારાય તો તેથી પણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય. યુદ્ધ કરનારા આત્માઓ કેવા ? યુદ્ધનું નિમિત્ત કેવું ? આંતર શત્રુઓની પરાધીનતા

કેવી ? અને કામાધીનતાના યોગે આત્મા કેવા ભયંકર પાપકાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ? એ વગેરે ઘણું ઘણું આ વર્ણનો ઉપરથી વિચારી શકાય તેમ છે. અવસરે વિવેકપૂર્વક શ્રૃંગારનું વર્ણન કર્યા બાદ પણ વૈરાગ્યનું સુંદર પ્રકારે વર્ણન થઇ શકે છે. આવડવું જોઇએ ! સંસારની અસારતા બતાવવા સંસારના વિષમ અને જ્ઞાનદૃષ્ટિએ બિભત્સ સ્વરૂપનું પણ વિવેકપૂર્વક વર્ણન કરી શકાય. સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવવા મિથ્યાત્વના ભેદ-પ્રભેદ આદિનું પણ વર્ણન કરવું પડે. ક્ષમાના સ્વરૂપને સમજાવવા ક્રોધનું પણ વર્ણન કરવું પડે.

વળી આ કથાનો પ્રસંગ છે. એટલે બનેલો બનાવ લખાય. રામચંદ્રજીની અને રાવણની એટલી બલવત્તા બતાવ્યા પછીથી અને રાવણની કામાધીનતા સાથે સીતાજીને નહિ છોડવાની પૂરીપૂરી મક્કમતા દર્શાવ્યા પછીથી એમ ને એમ લખી દે કે, 'યુદ્ધ થયું, રાવણ હાર્યા અને રામચંદ્રજીએ સીતાજીને પાછાં પ્રાપ્ત કર્યાં.' તો એ કથાલેખન કળાની દૃષ્ટિએ પણ યોગ્ય ગણાય નહિ યુદ્ધની ભીષણતા બતાવવા બનેલા બનાવનું યોગ્ય રીતે કથાગ્રંથના રચનારે વર્ણન કરવું પડે.

અમુક મુનિ અમુક ગામમાં ગયા અને વિરોધી વાતાવરણ સુધરી ગયું, એટલું લખી દેવા માત્રથી જ પૂરતી પ્રતીતિ સૌને ન થાય; પણ એમ લખાય કે 'અમુક મુનિ અમુક ગામમાં ગયા, વિરોધીઓએ ખૂબ ધમાલો મચાવી, મુનિએ એ ધમાલોને મચક આપી નહિ. સિદ્ધાંત મુજબ સત્યની પ્રરૂપણા નિડર બનીને ચાલુ જ રાખી, તેમજ ગાળો ખાઇને - આફતો વેઠીને - આક્રમણો સહીને વિરોધીઓના વિરોધની પોકળતા જાહેર કરી અને એથી પરિણામે વિરોધ શમ્યો. જનતા ધર્મમાર્ગમાં વધુ સ્થિર બની તથા ધર્મની આરાધના નિષ્કંટક થઇ.' એમ બધું વિસ્તારથી લખાય તો કોઇ પણ નિષ્પક્ષ વિચારક માણસ ઉપર એની વાસ્તવિક અસર થયા વિના પ્રાયઃ રહે નહિ; માટે યુદ્ધ થયું તો યુદ્ધનું પણ વર્ણન કરાય તે સ્વાભાવિક છે.

ધર્મકથાના ગ્રંથોમાં આવી રીતે યુદ્ધનું વર્ણન લખીને, દુનિયામાં થાય છે તેમ માણસની તામસી પ્રકૃતિને ઉશ્કેરાતી નથી પણ આત્મશત્રુઓથી બચવા માટે સમતા આદિ કેળવવાનું જ સૂચન કરાય છે. આ વસ્તુ ખ્યાલમાં હોય તો આવા પ્રશ્નો ઉઠવા જ પામે નહિ.

સમવસરણ એય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનું પ્રબળ કારણ છે :

શ્રી તીર્થંકરદેવ તો વીતરાગ હતા, છતાં ત્રણ કિલ્લા કેમ ? એ તારકના પુણ્યકર્મનો પ્રતાપ, દેવતાઓની ભક્તિ, પણ એથી બાલ જીવો આકર્ષાય, જોવા - સાંભળવા આવે અને યોગ્ય જીવો પામી જાય એમ બનેને ? શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે 'શ્રી તીર્થંકરદેવનું નવું સમવસરણ રચાતું હોય ત્યાં બાર યોજનમાં રહેલા સાધુ કે જેમણે સમવસરણ જોયું નથી તે ન જાય તો એ પ્રાયશ્ચિતને પાત્ર છે.' સમવસરણ પણ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ આદિનું પ્રબળ કારણ છે. એ જોઇને પણ યોગ્ય આત્મા શુદ્ધ ભાવોલ્લાસને પામે છે.

ઘરમાં પડેલા હીરા - માણેક વિકાર પેદા કરે અને અહીં પ્રભુના મંદિરમાં એ ગોઠવાય ત્યાં ભક્તિ પેદા કરે. ચીજ એક જ છે, પણ સ્થળનો પ્રભાવ જૂદો છે. કેસર, કસ્તુરી, ચંદનનાં વિલેપન યુવાન સ્ત્રી ઉપર થાય તો વિષયવૃત્તિ જગાડે અને પ્રભુના અંગ ઉપર થયેલાં એનાં વિલેપન આત્માને શાંત બનાવે કેટલો ભેદ ? અહીં પુષ્પના ઢગલા હોય તોયે શાંતિ થાય પણ સુંઘવાનું મન ન થાય અને ઘરમાં હોય તો સુંઘ સુંઘ કરે. અહીં સુંઘવાનું મન થાય જ નહિ. પૂજામાં કે શાન્તિસ્નાત્રમાં કેટલાં મિષ્ટાન્ન હોય ? પણ ખાવાનું મન ન થાય અને ઘરમાં એમાંની કોઇ ચીજ હોય અને માએ જો છોકરાને આપી ન હોય તો છૂપી રીતે લઇને ય ખાવાનું મન થઇ જાય. શ્રી જિનમંદિરની ચીજ ખાવાનું મન ન જ થાય. પાપાત્માને થાય તે વાત જૂદી. દરેક વાત અપેક્ષાથી જ કહેવાય. દુર્જન આદિને સંવરના સ્થાન પણ આશ્રવના સ્થાનરૂપ બને : એવો આત્મા પોતાને માટે સંવરનાં

સ્થાનોને ય આશ્રવનાં સ્થાનોરૂપ બનાવી દે ! સ્થાન જૂદું માટે ભાવના જૂદી : આથી કોઇ વસ્તુ કહેવાય ત્યારે અપેક્ષાનો પણ ખ્યાલ રાખવો જોઇએ.

ક્ષેત્ર આદિના પ્રભાવે પુણ્યાત્માઓ પણ સંહારક પ્રવૃત્તિમાં ઝઝુમી રહ્યા છે :

રાવણ મોહથી મૂંઝાયા, એથી સીતાજી જેવાં સતીને ઉપાડી લાવ્યા, કામાધીન બની તેમણે કોઇની પણ સારી તથા સાચી સલાહ માની નહિ અને એથી આ વિનાશકાળને લાવનારૂં યુદ્ધ થયું ને ? એ યુદ્ધનું વર્ણન પણ બીજા પ્રસંગોની જેમ ગ્રંથકાર કરે અને તેમાં પણ આત્માની જાગૃતિ રાખનારા પુણ્યાત્માઓને ય ઓળખાવે. રામચં-દ્રજીની તથા રાવણની સેનામાં ચરમશરીરી આત્માઓ પણ છે, પરંતુ અત્યારે તો યુદ્ધભૂમિમાં 'મરો કે મારો' એવી કારમી ક્રિયામાં જોડાએલા છે. રામચંદ્રજી, હનુમાનજી વગેરે ચરમશરીરી છે, ઈન્દ્રજીત વગેરે ચરમશરીરી છે : રાવણની કેટલીય સ્ત્રીઓ ચરમશરીરિણી છે. ચરમશરીરી આત્માઓ પણ અત્યારે યુદ્ધમાં શું કરી રહ્યા છે ? સ્થાન, સંયોગ આદિનો પણ એ પ્રભાવ છે. ક્ષેત્રાદિનો પણ અમુક પ્રકારનો પ્રભાવ હોય છે, એ વાત પણ શ્રી જૈનશાસનને માન્ય છે. દીક્ષા આદિમાં શુભક્ષેત્ર, શુભકાળ આદિ જોવાનું પણ ફરમાવાયું છે કે જેથી અશુભ ક્ષેત્રાદિના યોગે પરિણામ ફરે નહિ અને એ કારણે દીક્ષા લેનાર દીક્ષાથી પતિત ન થાય. અત્યારે તો એ જ ભવમાં દીક્ષા લઇ, અખંડ સંયમની ઉત્તમ પ્રકારે સાધના કરી કેવળજ્ઞાન પામી, મુક્તિએ જનારા આત્માઓ પણ રણભૂમિનું સ્થળ વગેરેના યોગે સંહારક પ્રવૃત્તિમાં ઝઝૂમી રહ્યા છે.

અહીં મારો - મરોની ભાવનામાં આયુષ્યનો બંધ પડે અને મરે તો દુર્ગતિ થાય કે બીજું કાંઇ ? પણ ચરમશરીરી આત્માઓ આવા પણ ભીષણ યુદ્ધમાં એક યા બીજું નિમિત્ત પામીને બચી જાય : મરે નહિ. એ પરાક્રમીઓના પરાક્રમને તથા ત્યાંથી ખસ્યા પછી થયેલા એમના જીવનપલટાને પણ વર્ણવ્યા વગર ગ્રંથકાર ન રહે. યુદ્ધનું વર્ણન વાંચતા કે સાંભળતાં જો ગ્રન્થનિર્માણનો વાસ્તવિક હેતુ ખ્યાલમાં રહે, તો પરમોપકારી પરમર્ષિઓએ રચેલા ગ્રન્થોમાંનાં એવાં પણ વર્ણન આત્માને આંતરશત્રુઓથી બચવાની પ્રેરણા કરે અને એવા ભયંકર પાપમાં ખરડાતાં અટકવાની ભાવના થયા વિના રહે નહિ.

રામચંદ્રજીની અને રાવણની સેના વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. ત્યાં કેવળ રૌદ્રરસની પ્રધાનતા છે. લાંબો કાળ યુદ્ધ ચાલ્યા પછીથી, ચિર સમય સુધી પ્રવર્તિ રહેલા એ યુદ્ધમાં મહાપરાક્રમી એવા વાનરોએ રાક્ષસોના સૈન્યને વનની જેમ ભાંગી નાંખ્યું. રામચંદ્રજીની મહાબલવાન વાનરસેનાએ જ્યારે રાક્ષસસેનામાં ભંગાણ પાડયું, ત્યારે સદા રાવણના જયના જામીન એવા હસ્ત અને પ્રહસ્ત નામના સુભટો વાનરોની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે ઉદ્યત થયા. યુદ્ધરૂપ અધ્વર માટે દીક્ષિત થએલા એવા તે બેની સામે આ બાજુથી મહાકપિ નલ અને નીલ ઉપસ્થિત થયા. પ્રથમ સંમુખ થયેલા મહાભુજ એવા હસ્ત અને નલ રથમાં આરૂઢ થયા થકા, વક્રાવક્ર ગ્રહની જેમ મળ્યા. પણચના નાદથી યુદ્ધનું નિમંત્રણ કરવાને પરસ્પર તત્પર બન્યા હોય તેમ તે બંનેએ ધનુષ્યને પણચ ઉપર ચડાવીને તેનું આસ્ફાલન કર્યું. પછી તે બંનેએ બાણોને પરસ્પર એવી રીતે વર્ષાવ્યાં, કે જેથી તેમના રથો બાણરૂપ શૂલથી ભરપૂર થઇ શાહૂડી જેવા દેખાવા લાગ્યા. ક્ષણવાર નલની હારજીત થતી, તો ક્ષણવાર હસ્તની હારજીત થતી; એમ ક્ષણે ક્ષણે બંનેની હારજીત થતી હોવાથી તેમના બળના અંતરને નિપુણો પણ જાણી શકતા નહિ. આથી બળવાન નલ, સભ્ય થઇને જોનારા વીરોની આગળ લજ્જા પામ્યો; અને એથી અવ્યાકુલ એવા નલે ક્રોધમાં આવી જઇએ ક્ષુરપ્રથી હસ્તના મસ્તકને છેદી નાખ્યું.

નલે જેમ હસ્તનો વધ કર્યો તેમ નીલે પણ તરત જ પ્રહસ્તનો વધ કર્યો : આથી નલ અને નીલ ઉપર આકાશમાંથી તરત જ પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ.

દેવતાઓમાં પણ ક્ષુદ્ર દેવતાઓ હોય છે :

કેટલાંક ક્ષુદ્ર દેવતાઓ પણ યુદ્ધમાં આવી રીતે પાપ બાંધે છે. એ પુષ્પવૃષ્ટિ પેલા જીત્યા એટલા જ પૂરતી હતી ને ? એવા દેવો જે જીતે તેના ઉપર પુષ્પો વરસાવનારા હોય છે. દુનિયામાં પણ બે ઉંબરા વચ્ચે પગ રાખીને ઉભા રહેનારા ઘણા હોય છે; એમની ભાવના એ કે- 'જીસકે તડમેં લડુ, ઉસકે તડમેં હમ !' સારા- ખોટાની પરીક્ષા કે વિવેક નહિ, પણ નમતે પલ્લે બેસનારા હોય છે ને ? એવાઓ બહુ ભયંકર ! ક્ષુદ્ર દેવો પણ પુષ્પવૃષ્ટિ જીતનારા પર કરે છે, તે જીત્યા માટે કરે છે; ત્યાં કાંઇ પ્રેમ નથી. કેટલાક વ્યંતર દેવો એવાય હોય છે કે, ભલે ખાય નહિ પણ યુદ્ધમાં થતા લોહી-માંસના ઢગલાઓને જ જોઇને એ રાજી થાય.

જેમ અમુક માણસો એવા હોય છે કે નવરા પડે ત્યારે એક બે કલાક ઓટલે, ચોતરે, પાટે કે એવા કોઇ ઠેકાણે બેસીને પાંચ-પચીસનું ભૂંડુ કરનારી વાતો કરે તો જ એમને ઠંડક થાય; બે-ચાર સાધુ કે સજ્જન માણસોને ગાળો દે ત્યારે એમને લ્હેજત આવે! કેટલાક લેખક પણ એવા હોય છે કે સારા માણસને ગાળ દીધા વિના એને ચેન પડે જ નહિ.

જેમ મનુષ્યોમાં આવા અધમ હોય છે, તેમ દેવોમાં પણ એવા ક્ષુદ્રો હોય છે. ઘણા દેવો તો એવા પણ છે કે જે સારી ભાવનામાં રૂઢ જ હોય. ઉચ્ચ જાતિના દેવો તો આ લોકમાં ખાસ કારણ વિના આવતા પણ નથી. એમનાથી મનુષ્ય લોકની ગંધ પણ ન સહાય. શ્રી તીર્થંકરદેવોનાં કલ્યાણકોના સમયે કે કોઇ વિશિષ્ટજ્ઞાનીનો મહોત્સવ કરવા, ઇત્યાદિ ધાર્મિક શુભ પ્રસંગો સિવાય પ્રાયઃ એવા દેવો આવતા નથી. નારકીમાં પણ પરમાધાર્મિકો છે ને ? એ ક્ષેત્રમાં પણ એમને કેમ મજા ? નારકીના જીવો તેમને થતી અને અપાતી ઘોર વેદનાદિથી ચીસો મારે એ જોઇને પેલા ખુશી થાય.

દુર્જનો પણ સજ્જનો ઉપર આવતી આફતોથી ખુશ થાય છે ને ? સજ્જનને જરા આપત્તિ આવે તો કહે કે, 'અમે નહોતા કહેતા ?' અને જો આપત્તિ ટળી જાય તો બહારથી મીઠું ય બોલે કે, 'સારા માણસને આપત્તિ ન હોય.'

રાક્ષસ અને વાનર સુભટો વચ્ચેનું મહાયુદ્ધ :

આ બાજુ હસ્ત અને પ્રહસ્તના મરણથી રાવણની સેનામાંથી મારીચ, સિંહજઘન, સ્વયંભૂ, સારણ, શુક, ચંદ્ર, અર્ક, ઉદ્દામ, બીભત્સ, કામાક્ષ, મકર, જ્વર, ગંભીર, સિંહરથ અને અશ્વરથ તથા બીજા પણ સુભટો ક્રોધથી મોખરે આવ્યા. તે રાક્ષસસુભટોની સાથે મદનાંકુર સંતાપ, પ્રથિત, આક્રોશ, નંદન, દુરિત, અનંગ, પુષ્પાસ્ત્ર, વિઘ્ન તથા પ્રીતિકર વગેરે વાનરસુભટો પૃથક્ પૃથક્ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને કુક્કુટોની સાથે કુક્કુટો લડતાં ઉંચા ઉછળે અને નીચા પછડાય તેમ તે સુભટો પણ ઉંચા ઉછળવા લાગ્યા તથા નીચે પછડાવા લાગ્યા. યુદ્ધમાં મારીચ રાક્ષસે સંતાપ વાનરને, નંદન વાનરે જ્વર રાક્ષસને, ઉદ્દામ રાક્ષસે વિઘ્ન વાનરને, દુરિત વાનરે શુક રાક્ષસને અને સિંહજઘન રાક્ષસે પ્રથિત વાનરને યુદ્ધ કરાવી દૃઢપણે હણ્યા.

એ જ વખતે સૂર્યનો અસ્ત થયો. સૂર્યાસ્ત થયો એટલે રામચંદ્રજીનું અને રાવણનું સૈન્ય યુદ્ધથી નિવૃત્ત થયું અને પોતપોતાના હણાએલા અગર નહિ હણાએલાની પણ શોધ શરૂ થઇ. યુદ્ધ એ એવી સ્થિતિવાળું છે કે ત્યાં મરેલાની કે જીવતાની રાતના જ પ્રાયઃ ખબર લેવાય.

યુદ્ધ કરનારાઓને પોતાનાં કાળજાં કેટલાં કઠણ બનાવવાં પડતાં હશે ? ખરેખર માણસ પોતાને ઇષ્ટ લાગે તે મેળવવાને માટે શું શું નથી કરતો ? તેમ ધર્મ જો ઇષ્ટ જ લાગી જાય તો ધર્મ માટે પણ જો પ્રાણાર્પણ કરવાની તક આવી પડે તોય એ આત્મા ભીરૂતાથી પાછો ન પડે.

યુદ્ધભૂમિનાં ત્રાસદાયક વિવિધસ્વરૂપો :

રાત્રિ વિતી અને પ્રભાતકાળ થયો એટલે પાછી એની એ યુદ્ધની સંહારપ્રવૃત્તિ શરૂ થઇ ગઇ. રાત્રિ વિત્યા છતાં સૂર્યોદય પહેલાં સૂર્યની સામે દાનવોની જેમ, રામચંદ્રજીના સૈન્યની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે રાક્ષસયોદ્ધાઓ આવી ઉભા રહ્યા. સૈન્યની મધ્યમાં રહેલા રાવણ, ભૂમધ્યમાં મેરૂપર્વત જેવા લાગતા હતા. પછી હાથી જોડેલા છે જેને એવા રથમાં આરૂઢ થઇને રાવણ રણકર્મને માટે ચાલ્યા. તત્કાળ પોતાની અરૂણ બનેલી દૃષ્ટિથી પણ શત્રુઓને બાળતા હોય તેમ, વિવિધ અસ્ત્રોને ધારણ કરતા રાવણ યમરાજથી ભયંકર ભાસવા લાગ્યા. એ રીતે પોતાના પ્રત્યેક સેનાનાયકને જોતા અને શત્રુઓને તણખલા તુલ્ય માનતા ઇંદ્ર જેવા રાવણ રણભૂમિમાં આવ્યા. રામચંદ્રજીના તે મહાપરાક્રમી સેનાનાયકો પણ સૈન્યોની સાથે આકાશમાંથી દેવતાઓ દ્વારા જોવાતા યુદ્ધને માટે આવી ઉભા રહ્યા.

યુદ્ધ ભયંકર રીતે ચાલ્યું. યુદ્ધભૂમિ ત્રાસદાયક વિવિધ સ્વરૂપો ધારણ કરતી હોય તેવી દેખાવા લાગી. ક્ષણવારમાં કોઇ ઠેકાણે ઉછળતા રૂધિરજળથી સમરાંગણ નદીવાળું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું : કોઇ ઠેકાણે પડેલા હાથીઓથી સમરાંગણ ઊંચા પર્વતવાળું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું : કોઇ ઠેકાણે રથમાંથી ખરી પડેલ કાષ્ટના મકરોથી સમરાંગણ મોટા મગરવાળું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું : કોઇ ઠેકાણે અર્ધભગ્ન થએલા મહારથોથી સમરાંગણ જાણે દાંતાળું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું : અને કોઇ ઠેકાણે નાચતાં ઘડોથી સમરાંગણ નૃત્યસ્થાન હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું. પણ આમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ નથી; કારણ કે લડનારા જેવા તેવા નથી !

સન્માર્ગે જતાંને રોકનાર જૈન, કુળકલંક ગણાય :

ક્ષત્રિયો યુદ્ધને ધર્મ માને છે. જીતે તો જયશ્રી અને હારે તો દેવાંગના મળે, એમ માને છે. યુદ્ધમાં જતા પતિને કે પુત્રને, પત્ની કે માતા કુંકુમતિલકથી વધાવે છે અને યુદ્ધમાં જતાં જો રોકે, તો તે ક્ષત્રિયકુળકલંક ગણાય છે. તે જ રીતે જૈનકુળમાં માતા, પિતા, પત્ની વગેરે સન્માર્ગે જનારને ન રોકે ! પોતાનો પતિ કે પુત્ર સન્માર્ગે જાય એમાં રાજી હોય. તેઓ સમજે કે, 'એથી આ લોકમાં તે સાધુ તરીકે પૂજાશે, અનેક ભવ્યોનો ઉદ્ધાર કરશે. અને પછીથી શુભ ગતિ પામીને પરિણામે મોક્ષને પામશે.' સન્માર્ગે જતાં રોકે તે કુળકલંક ગણાય. તો તેવા કાર્યને ઉત્તેજન નહિ જ આપવું જોઇએ ને ?

શાસ્ત્રે આજ્ઞા કરી કે, 'સોળ વર્ષની ઉંમર બાદ રજા ન મળે તો રજા વિના પણ યોગ્ય દીક્ષાર્થી દીક્ષા લઇ શકે છે અને ગીતાર્થ ગુરૂ તેને દીક્ષા દઇ શકે છે' ઔચિત્યનો વાંધો નથી, આજ્ઞા જરૂર લેવી, આજ્ઞા મેળવવા બનતું યોગ્ય જરૂર કરવું, છતાં પણ આજ્ઞા ન જ મળે તો સન્માર્ગે ન જ જવાય એવો કાયદો નહિ. ખોટા કામમાં લાખ વાર એ વાત કબૂલ કે આજ્ઞા વિના કદમ ન ભરાય, પણ સારા કામમાં તો સમજાવવા છતાં ય આજ્ઞા ન જ મળે તો તે વિના પણ સાચો જૈન જાય.

જેમ સાચો ક્ષત્રિય યુદ્ધની નોબત વાગે એટલે માતા, પિતા, પત્ની આદિ કદાચ યુદ્ધમાં જવાની રજા ન આપે રૂદન કરે, તો ય ચાલી નીકળે; તેમ અહીં પણ સમજી લેવું જોઇએ. માતાપિતા આદિને રડાવવાની ભાવના ન હોય, એટલે રડાવીને ય જાય એમ ન બોલાય, પણ મોહથી રડે તો રડતાં મૂકીને ય શુભ ભાવનાપૂર્વક જવાય એમ ખુશીથી કહી શકાય !

સુગ્રીવને નિષેધીને હનુમાન યુદ્ધમાં જાય છે :

પછી રાવણના હુંકારથી પ્રેરાએલા સર્વ રાક્ષસોએ પોતાના સઘળા બળથી વાનરસેનાઓને ભાંગી નાખી. પોતાના સૈન્યના ભંગથી ક્રોધે ભરાએલો સુગ્રીવ, ધનુષ્ય ચડાવીને પ્રબલ સૈન્યોથી પૃથ્વિને ચળાવતો પોતે જ

રણભૂમિમાં ચાલ્યો. એ વખતે સુગ્રીવને હનુમાને કહ્યું કે, " હે રાજન્ ! તમે અહીં જ રહો અને મારા જ પરાક્રમ જૂઓ !" એ પ્રમાણે સુગ્રીવને નિષેધીને હનુમાન યુદ્ધમાં ચાલ્યા. હવે હનુમાનજી પોતાનું પરાક્રમ બતાવવા ઇચ્છે છે; અથવા પોતે હાજર છતાં વડીલ જેવા સુગ્રીવને યુદ્ધ કરવા જવા દેવાને તે ઇચ્છતા નથી. હનુમાને એકલાએ પણ લંકામાં શું કર્યું હતું, એની આપણને ખબર છે; કારણ કે આપણે એ પ્રથમ જોઇ ગયા છીએ.

આ બધા યુદ્ધનો હેતુ તો શીલરક્ષણ છે ને ? દેશ-કાળ આદિ જોવાનું કહીને સીતાજીને શીલ મૂકવાનું કહેવાય ? નહિ જ. તેમ છતાં આજની વાયડી વાતો કરનાર સીતાજીને અંગે એમ કહે તો નવાઇ પામવા જેવું નથી. " રાવણ ગુસ્સે થયો છે, એ તો કોઇ પણ રીતે માને તેમ નથી : હવે તમે જો માની જાવ અને એનાં બળતાં હૃદયે પણ એ કહે તેમ કરીને એના તમે બની જાવ તો આ કારમી કતલ અટકી જાય, હજારોનો સંહાર ન થાય : તમે અહિંસાધર્મનાં પાલક છો, તો તમારા એકલા શીલની ખાતર આ કારમી કતલ કેમ ચાલવા દ્યો છો ? જો સાચા અહિંસાધર્મી હો તો વખત જૂઓ અને શીલને મૂકીને ય સંહાર અટકાવો !" -આવી સલાહ સીતાજીને કોઇએ આપી હોત તો ? આજના ધર્મવિરોધીઓ આવી-રીતે ધર્મિઓને ધર્મ છોડવાનું કહે છે; કેટલાક મૂર્ખાઓએ તો રાષ્ટ્રની મુક્તિના નામે એવું કર્યાની વાતો પણ બહાર આવી છે. એ તરફ રાષ્ટ્રના કોઇ પણ સાચા હિતસ્વીની પસંદગી હોય નહિ, કારણ કે એમ કરવું એ કારમી અજ્ઞાનતા છે. સીતાજીનો મુદ્દો તો માત્ર શીલ અખંડિત રાખવાનો હતો. આ યુદ્ધની કતલમાં તેમને શું લાગે વળગે ? યુદ્ધની અનુમોદના કરે તો પાપ જરૂર બાંધે, પણ એ વાત જૂદી છે. એ રીતે ધર્મિ ધર્મ કરે અને એની પાછળ બીજા ધાંધલ કરે તો એનું પાપ ધર્મિને શિરે નથી; કારણ કે એની ભાવના એ નથી. એમાં એની અનુમોદના પણ નથી.

માલીને અસ્ત્રરહિત કરીને હનુમાને તેને ચાલ્યા જવાનું કીધું :

અગણિત સેનાઓથી દુર્મદ એવા રાક્ષસોના સૈન્યમાં મુશ્કેલીએ પ્રવેશ થઇ શકે એમ હતું; છતાં એવા દુઃખે કરીને અવગાહન કરી શકાય તેવા સૈન્યમાં પણ હનુમાને સમુદ્રમાં મંદરગિરિની જેમ પ્રવેશ કર્યો. હવે મેઘની જેમ ઉગ્રપણે ગર્જના કરતો, ધનુષ્ય અને ભાથાને ધારણ કરતો દુર્જય એવો માલી હનુમાનની ઉપર યુદ્ધમાં ચઢી આવ્યો. હનુમાન અને માલીએ બન્ને વીરો ધનુષ્યના ટંકારને કરતાં, પૂછડાંના સ્ફોટને કરતા ઉદ્દામ સિંહોની જેમ શોભવા લાગ્યા. હનુમાન અને માલી પરસ્પર અસ્ત્રોથી પ્રહારો કરતા હતા. પરસ્પરનાં અસ્ત્રોને છેદતા હતા અને પરસ્પર ગર્જના કરતા હતા. લાંબા કાળ સુધી યુદ્ધ કર્યા પછીથી હનુમાને ગ્રીષ્મઋતુનો સૂર્ય જેમ નાના સરોવરને જલરહિત કરી નાખે તેમ વીર્યશાલી એવા માલીને અસ્ત્રરહિત કરી નાંખ્યો. પોતે અસ્ત્ર સહિત છે અને માલી અસ્ત્રરહિત છે, પોતે જુવાન છે અને માલી વૃદ્ધ છે, આથી અસ્ત્રરહિત બનેલા માલી ઉપર પ્રહાર નહિ કરતાં હનુમાન તેને કહે છે કે-

'गच्छ गच्छ जरद्रक्षः, किं हतेन त्वया ननु ।"

હનુમાન એ કથનદ્વારા એમ જણાવવાને ઇચ્છે છે કે, "હે વૃદ્ધ રાક્સ ! તું જા, જા! ખરેખર તને હણવાથી શું ? અર્થાત્ તું જીવે કે મરે એની શી કિંમત છે ? અથવા તારા જેવાને હણવામાં મારૂં પરાક્રમ શું ? માટે તું ચાલ્યો જા."

હનુમાન માલીને જયારે એ પ્રમાણે કહી રહ્યા હતા તે વખતે વજ્રોદરે હનુમાનની પાસે આવીને કહ્યું કે, "અરે પાપી ! કુત્સિત વચનોને બોલનાર ! એ પ્રમાણે બોલતાં તું મરી જઇશ. આવ, આવ, મારી સાથે યુદ્ધ કર ! મારી સાથે આ તું નહિ રહી શકે ! તો તું ચાલ્યો ન જા." તેનાં એવાં વચનોને સાંભળીને હનુમાને સિંહની

ગર્જનાની જેમ મોટા અહંકારથી ગર્જના કરી અને વજ્રોદરને બાણોથી ઢાંકી દીધો. હનુમાને કરેલી બાણવૃષ્ટિને દૂર કરીને, વર્ષાઋતુ જેમ વાદળાથી સૂર્યને ઢાંકી દે તેમ વજ્રોદરે પણ હનુમાનને બાણોથી ઢાંકી દીધા.

આ વખતે રણક્રીડાના સભ્ય દેવોની વાણી થઇ કે- ''અહો જ, વીર વજ્રોદર હનુમાનને પહોંચી શકે તેમ છે અને અહો વીર હનુમાન વજ્રોદર રાક્ષસને પહોંચી શકે તેમ છે.'' બન્નેને સરખી કોટિમાં મૂકનારી રણક્રીડાના સભાસદ દેવતાઓની આવી વાણીને નહિ સહી શકનાર, દુશ્મનોને જીતનાર અને માનના પર્વત એવા હનુમાને એ જ કારણે ઉત્પાત મેઘની જેમ એકી સાથે વિચિત્ર અસ્ત્રોને વર્ષાવીને રાક્ષસોના દેખતાં જ તે વજ્રોદરને હણી નાખ્યો. આ પછીથી વજ્રોદરના વધથી ક્રોધિત બનેલો એવો રાવણનો પુત્ર જંબુમાલી હનુમાનની સામે આવ્યો.

મોહમમતાની કતલથી જ મોક્ષશ્રી :

અહીં દીકરાની કાણ-મોંકાણની ફીકર નથી, કેમકે જયશ્રી વરવી છે. જ્યારે આત્મધર્મની સાધનાની વાતમાં મોહાધીન માતાપિતા દીકરા ઉપર મોહથી ભરેલો હાથ ફેરવે છે અને એ રીતે તેને ધર્મ કરતાં રોકી દે છે. આમ હાથ ફેરવ્યે પણ જેમ જયશ્રી ન મળે તેમ અહીં મોક્ષશ્રી પણ દૂર રહે તે સ્વાભાવિક જ છે. મોક્ષશ્રી જોઇએ તો મોહની, મમતાની કતલ કરવી પડશે; અને એની કતલ તલવારથી નહિ થાય પણ અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ધર્મથી થશે. અનંતજ્ઞાનીઓએ કલ્યાણના અર્થીઓને માટે એ જ માર્ગ ઉપદેશ્યો છે.

રાવણપુત્ર જંબુમાલીએ સામે આવીને, મહાવત જેમ હાથીને બોલાવે તેમ હનુમાનને તર્જનાપૂર્વક બોલાવ્યા. અન્યોન્યના વધની આકાંક્ષાવાળા તે બેય મહામલ્લોએ સર્પોથી જેમ વાદિઓ યુદ્ધ કરે તેમ લાંબા કાળ સુધી બાણોથી યુદ્ધ કર્યું. એક - બીજાનાં બાણોથી એક-બીજાને બમણાં બમણાં બાણોને ફેંકતા તે બન્ને લેણદાર અને દેણદારના જેવી સ્થિતિને પામ્યા.

આ પછીથી ક્રોધે ભરાએલા હનુમાને તે શત્રુ જંબુમાલીને ઘોડા, રથ અને સારથી વિનાનો કરી નાખીને મોટા મુદ્દગર વડે તાડન કર્યુ; એથી જંબુમાલી મૂર્ચ્છિત થઇને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો.

હનુમાને મહોદર આદિ રાક્ષસવીરોનો કરેલો નાશ :

જંબુમાલી મૂર્ચ્છિત થઇને જમીન ઉપર પડતાં રાક્ષસોમાં વીર એવો મહોદર, બાણોને વર્ષાવતો ક્રોધથી સામો આવ્યો. હનુમાને માલીને અસ્ત્રરહિત કર્યો, વજ્રોદરને હણ્યો અને જંબુમાલીને મૂર્ચ્છિત કર્યો એટલે હનુમાન તરફ રાક્ષસવીરો ક્રોધે ભરાય એમાં નવાઇ છે ? નહિ જ ! મહોદર ઉપરાંત બીજા પણ હનુમાનને હણવાની ઇચ્છાવાળા રાક્ષસસુભટો, જાતિવાન શ્વાન જેમ ડુક્કરને વીંટળાઇ વળ્યા : પણ કેટલાકોની ભૂજામાં, કેટલાકોના મુખમાં, કેટલાકોના પગમાં, કેટલાકોના હૃદયમાં અને કેટલાકોની કુક્ષીમાં તીક્ષ્ણ બાણોથી પ્રહારો કરીને હનુમાને તેઓને હણી નાંખ્યા. રાક્ષસોના સૈન્યમાં વીર હનુમાન, વનમાં દાવાનળની જેમ અને સમુદ્રમાં વડવાનળની જેમ, પ્રકાશવા લાગ્યા. સૂર્ય જેમ વાદળાંઓને નષ્ટ કરે, તેમ પરાક્રમીઓમાં ચૂડામણિ જેવા હનુમાને ક્ષણવારમાં રાક્ષસોને ભાંગી નાંખ્યા.

ભૂમિ ઉપર આવેલા ઇશાનેંદ્રની જેમ રાક્ષસોના ભંગથી ક્રોધિત બનેલા અને ત્રિશૂલને ધારણ કરાનારા કુંભકર્ણ, હવે જાતે જ યુદ્ધ કરવાને દોડયા કેટલાકોને ચરણના પ્રહારથી, કેટલાકોને મુષ્ટિના ઘાતથી, કેટલાકોને કોણીના ઘાતથી, કેટલાકોને તલના ઘાતથી, કેટલાકોને મુદ્દગરના ઘાતથી, કેટલાકોને શૂળના ઘાતથી અને કેટલાકોને અન્યોન્યના ઘાતથી પણ એમ અનેક પ્રકારે કુંભકર્ણે વાનરોને હણી નાખ્યા. કલ્પાંત કાળના સમુદ્ર જેવા તે

બળવાન કુંભકર્ણને આવતા જોઇને આ તરફથી સુગ્રીવ તેની સામે દોડયો. વધુમાં અગ્નિની જેમ ઉદ્યમ થઇને ભામંડલ, દધિમુખ, મહેન્દ્ર, કુમુદ, અંગદ અને બીજાઓ પણ સુગ્રીવની પાછળ દોડયા.

મૂર્છાધીન થયેલા કુંભકર્ણ :

અને તે અવસરે સુગ્રીવ, ભામંડલ આદિ વાનરશ્રેષ્ઠોએ વિચિત્ર અસ્ત્રોને એકી સાથે વર્ષાવતાં થકાં, શિકારીઓ જેમ સિંહને રૂંધી નાખે, તેમ રાવણના નાના ભાઇ કુંભકર્ણને રૂંધી દીધો. એથી રોષે ભરાયેલા કુંભકર્ણે મુનિવાક્ય જેવું અમોઘ, બીજી કાળરાત્રિની જેમ પ્રસ્વાપન અસ્ત્ર તેઓના ઉપર મૂક્યું : એથી દિવસે કુમુદખંડની જેમ પોતાની સેનાને ઉંઘતી જોઇને સુગ્રીવે પ્રબોધિની નામની મહાવિદ્યાનું સ્મરણ કર્યું : એટલે રાત્રિ વ્યતીત થતાં પક્ષીઓ જેમ જાગૃત થાય, તેમ 'અરે, કુંભકર્ણ કયાં છે ?' એમ તુમુલ કોલાહલને કરતાં વાનરસુભટો જાગૃત થયા. પછી કાન સુધી ધનુષ્યો જેમણે ખેંચ્યા છે એવા સેનાનાયક સુગ્રીવ વિદ્યાધરથી અધિષ્ઠિત યુદ્ધકુશળ વાનરકુંજરો કુંભકર્ણને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. ત્યારબાદ વૈદ્ય જેમ રોગોને દૂર કરે તેમ સુગ્રીવે ગદાથી કુંભકર્ણના સારથિને, રથને અને અશ્વોને દલિત કરી નાખ્યા. હવે ભૂમિ ઉપર રહેલ કુંભકર્ણ, હાથથી મુદ્ગરને ઉંચો ઉપાડીને, એક શિખરવાળા ગિરિની જેમ સુગ્રીવની સામે દોડયો. યુદ્ધને માટે દોડતા એવા તેના અંગના મોટા પવનથી, જેમ હાથીના સ્પર્શથી વૃક્ષ પડી જાય તેમ ઘણા વાનરો પડી ગયા. સ્થલોથી નદીના વેગની જેમ વાનરોથી અસ્ખલિત એવા કુંભકર્ણે મુદ્ગરના પ્રહારથી સુગ્રીવના રથને ચૂરી નાખ્યો.

આથી સુગ્રીવે આકાશમાં ઉડી જઇને એક મોટી શિલાને ઇંદ્ર જેમ પર્વત ઉપર વજ્ર મૂકે તેમ, કુંભકર્ણ ઉપર મૂકી : પણ વાનરોને ઉત્પાતિકી રજોવૃષ્ટિ બતાવતા હોય તેમ કુંભકર્ણે પણ મુદ્ગર વડે તે શિલાને કર્ણશઃ કરી નાખી. પોતે મૂકેલી મોટી શિલા પણ નિષ્ફળ નિવડી, એટલે સુગ્રીવે તડ-તડ શબ્દ કરતું ઉત્કટ તડિદ્દંડ અસ્ત્ર કુંભકર્ણની ઉપર છોડયું. તે પ્રચંડ વિદ્યુદ્દંડને નિષ્ફળ બનાવી દેવાને માટે કુંભકર્ણે અનેક શસ્ત્રો ફેંકયા, પરંતુ તે કારગત નિવડયા નહિ : અને તે પ્રચંડ વિદ્યુદ્દંડથી તાડિત થયેલ કુંભકર્ણ, જગતને માટે ભયંકર છે આકાર જેમનો એવા તે, કલ્પાંત કાળે પર્વતની જેમ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. કુંભકર્ણ પણ ચરમશરીરી છે. તે મર્યા નથી, પરંતુ મૂર્ચ્છિત જ થયા છે.

પોતાનો ભાઇ કુંભકર્ણ મૂર્ચ્છિત થવાથી ક્રોધિત બનેલા રાવણ સ્વયંમેવ યુદ્ધ કરવાને ચાલ્યા. ભ્રૂકુટીથી ભયંકર મુખવાળા રાવણ અત્યારે સાક્ષાત્ યમ જેવા લાગતા હતા એ વખતે રાવણને નમસ્કાર કરીને ઇન્દ્રજિતે કહ્યું કે, ''હે સ્વામીન્ ! તમારી સામે રણમાં યમ, વરૂણ, કુબેર અથવા ઇન્દ્ર ઉભા રહેતા નથી, તો આ વાનરો શું ઉભા રહેશે ? માટે હે દેવ ! આપ થોભો. આ રુષ્ટ થયેલો એવો હું જઇને તેઓને મશકમુષ્ટિની જેમ હણી નાખીશ !'' એ પ્રમાણે રાવણને યુદ્ધમાં જતાં નિષેધીને, માનથી ઉર્ધ્વ ગ્રીવાવાળો મહાભુજ ઇન્દ્રજિત, કપિઓને હણતો છતો કપિસૈન્યમાં પેઠો.

સુગ્રીવ ઇન્દ્રજિત સાથે અને ભામંડલ મેઘવાહન સાથે યુદ્ધમાં :

તળાવમાં પાડો આવી પડતાંની સાથે જ દેડકાંઓ જેમ તળાવને છોડી દે, તેમ તે મહાપરાક્રમી રાવણનો પુત્ર ઇન્દ્રજિત યુદ્ધભૂમિમાં આવતાંની સાથે જ, ઇન્દ્રજિતની સમરભૂમિને વાનરોએ છોડી દીધી ત્રાસ પામીને ભાગતા એવા વાનરોને ઇન્દ્રજિતે કહ્યું કે, ''હે વાનરો ! તમે ઉભા રહો ! યુદ્ધ નહિ કરનારાઓને હું હણતો નથી; કારણ કે હું રાવણનો પુત્ર છું.''

ઇન્દ્રજિત એમ કહેવા માગે છે કે, 'રાવણ જેમ યુદ્ધ નહિ કરનાઓને હણતા નથી તેમ રાવણપુત્રો પણ યુદ્ધ નહિ કરનારાઓને હણતા નથી.' યુદ્ધભૂમિમાંથી નાસતા એવા દુશ્મનના સુભટોને આવું કોણ કહે ? પોતાના

બળ પ્રત્યે જેને વિશ્વાસ હોય તે. વધુમાં ઇન્દ્રજિત કહે છે કે, 'હનુમાન કયાં છે ? સુગ્રીવ કયાં છે ? અથવા એ બેથી સર્યું : પણ વીરમાની એવા તે રામ-લક્ષ્મણ જ કયાં છે ?' એ પ્રમાણે ગર્વથી બોલતા, રોષથી રકત નેત્રોવાળા બનેલા તે ઇન્દ્રજિતને સુગ્રીવે ભૂજાના અહંકારથી યુદ્ધ માટે આહ્વાન કર્યું; અને અષ્ટાપદની સાથે અષ્ટાપદની જેમ ભામંડલે પણ ઇન્દ્રજિતના નાના ભાઇ મેઘવાહન સાથે યુદ્ધ કરવાનું આદર્યું.

ત્રણ લોકને ભયંકર એવા તે ચાર પરસ્પર અથડાતા ચાર દિગ્ગજેન્દ્રો અને ચાર સાગરોની જેમ શોભી રહ્યા. તેઓના રથોનાં ગમનાગમનોથી વસુંધરા કંપી; પર્વતો ખળભળ્યા અને મહાસાગર ક્ષોભ પામ્યો. અત્યંત હસ્તલાઘવતાવાળા અને અનાકુળપણે યુદ્ધ કરનારા તેઓના બાણના આકર્ષણ અને મોક્ષ વચ્ચેનું અંતર જણાતું નહિ; અર્થાત્ તેઓ એટલા વેગથી અને એટલી ચપળતાથી બાણો ખેંચતા અને છોડતા કે તે કયારે ખેંચે છે ? અને કયારે છોડે છે ? તે જણાતું નહિ.

લાંબા કાળ સુધી તેઓ લોહમય દેવાધિષ્ઠિત અસ્ત્રોથી લડયા. પણ તેઓમાંથી કોઇ જ કોઇનાથી પણ જીતાયું નહિ. એટલે ક્રોધે ભરાએલા ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહને સુગ્રીવ અને ભામંડલ તરફ ઉદ્ધત નાગપાશ અસ્ત્રને છોડયું. અને એ અસ્ત્રના યોગે સુગ્રીવ અને ભામંડલ નાગપાશથી એવા બદ્ધ થઇ ગયા કે જેથી શ્વાસ લેવા -મૂકવાને પણ તેઓ અસમર્થ થઇ ગયા. જો વધુ વખત આ સ્થિતિમાં રહે તો મરણ પામે એવી તે બેની દશા થઇ. વળી આ તરફ સંજ્ઞાને પામેલા કુંભકર્ણે પણ રોષથી હનુમાનને ગદા મારી અને એથી હનુમાન મૂર્ચ્છિત થઇને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. તે પછી હાથી જેમ સુંઢ વડે ઉપાડે તેમ કુંભકર્ણે હનુમાનને તક્ષક જેવી વાળેલી ભુજાથી ઉપાડયા અને પછી હનુમાનને કાંખમાં નાખીને કુંભકર્ણ યુદ્ધ ભૂમિમાંથી પાછા વળ્યા.

સુગ્રીવાદિને છોડાવવા માટે બિભીષણ તૈયાર થાય છે :

આ રીતે એક તરફ સુગ્રીવ અને ભામંડલ નાગપાશથી બંધાયા અને બીજી તરફ મૂર્ચ્છિત થયેલા હનુમાનને બગલમાં ઘાલી કુંભકર્ણે ચાલવા માંડયું. તે પછી શું બન્યું તેનું વર્ણન કરતાં આ મહાકાવ્યના પ્રણેતા પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, 'સુગ્રીવને ઇન્દ્રજિતે અને ભામંડલને મેઘવાહને નાગપાશથી બાંધી લીધા તેમજ હનુમાન જેવા વીરને પણ મૂર્ચ્છિત બનાવીને કાંખમાં ઘાલી કુંભકર્ણે લંકા તરફ ચાલવા માંડયું' - એ જોઇને બિભીષણે રામચંદ્રજીની પ્રત્યે જે કહ્યું એનો ભાવાર્થ એવો છે કે, ''હે સ્વામીન્ ! સુગ્રીવ અને ભામંડલ એ જ બે આપના સૈન્યમાં બળવાન છે : અને મુખમાં બે નેત્રો જેમ સારભૂત છે તેમ બે વીરો જ આપના સૈન્યમાં સારભૂત છે : ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન દ્વારા મોટા સર્પોથી બંધાએલા ભામંડલને અને સુગ્રીવને, જેટલામાં તેઓ લંકામાં ન દોરી જાય, તેટલામાં હું છોડાવું હે રઘૂદ્વહ ! કુંભકર્ણથી મોટી ભૂજા દ્વારા બદ્ધ હનુમાનને પણ તે લંકામાં પહોંચે તે પહેલાં જ છોડાવવા જોઇએ ! હે સ્વામીન ! સુગ્રીવ, ભામંડલ અને હનુમાન વિનાનું આપણું સૈન્ય વીરરહિત જેવું છે, તો આપ મને આજ્ઞા કરો, જેથી હું તેમને છોડાવવાને માટે જાઉં !''

જૂઓ કે આ રીતે બિભીષણ પણ પોતાની ફરજ અદા કરવાને તૈયાર થઇ જાય છે.

આ પ્રમાણે બિભીષણ રામચંદ્રજી પ્રત્યે કહી રહ્યા છે તેટલામાં જ એટલે કે, રામચંદ્રજી કે લક્ષ્મણજી કાંઇ પણ ઉત્તર આપે તે પહેલાં જ, અંગદ નામનો યુદ્ધકુશળ સુભટ વેગથી જઇને, આક્ષેપ કરીને કુંભકર્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. આથી ક્રોધમાં અંધ બનેલા કુંભકર્ણનો ભુજરૂપ પાશ ઉંચો થવાથી, પીંજરામાંથી પક્ષીની જેમ હનુમાન ઉડીને ચાલ્યા ગયા.

આ તરફ બિભીષણ પણ ભામંડલ અને સુગ્રીવને છોડવવાને માટે ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન સાથે યુદ્ધ કરવાને રથમાં બેસીને દોડયા. કાકાને યુદ્ધ કરવાને માટે આવતા જોઇને ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહને શું કરવું, એમ વિચારવા જેવું છે ને ?

તેઓએ જે વિચાર્યું અને કર્યું તેનું વર્ણન કરતાં ગ્રંથકાર પરમમહર્ષિ ફરમાવે છે કે, ''પોતના કાકા બિભીષણને પોતાની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે આવતા જોઇને રાવણપુત્રો ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન વિચારમાં પડી ગયા.'' ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહને એ વિચાર્યું કે, ''આપણા પિતાના આ નાના ભાઇ, આપણી સાથે યુદ્ધ કરવાને સ્વયં આવે છે. હા ! હવે પિતાતુલ્ય એમની સાથે કેમ લડાય ? માટે અહીંથી ખસી જવું એ યુકત છે; અને પૂજ્યથી બ્હીવામાં કાંઇ શરમ જેવું ય નથી. વળી પાશથી બંધાએલા આ બે શત્રુઓ નિશ્ચયથી મરવાના છે : માટે તેમને અહીં જ મૂકી દઇએ જેથી કાકા આપણી પાછળ આવે નહિ.'' એવો વિચાર કરીને બુદ્ધિમાન એવા તે બે રાવણપુત્રો યુદ્ધભૂમિમાંથી નાસી ગયા; અને બદ્ધ દશામાં રહેલા ભામંડલ તથા સુગ્રીવને જોતાં બિભીષણ ત્યાં જ ઉભા રહ્યા.

ભામંડલ - સુગ્રીવને નાગપાશથી છોડાવવાની ચિંતા :

ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન તો ભામંડલ અને સુગ્રીવને મૂકીને ચાલી ગયા, પણ હવે ભામંડલને તથા સુગ્રીવને નાગપાશથી છોડાવે કોણ ? પેલા તો શ્વાસ પણ લઇ શકતા નથી, એવુ દૃઢ બંધન છે અને જો વધુ વખત એ જ સ્થિતિમાં તેઓ રહે તો મરણ પામે એય શંકા વિનાની વાત છે : એટલે હવે તેમને નાગપાશથી છોડાવવા કરવું શું ? એટલે ઘણા હિમથી આચ્છાદિત થયેલા સૂર્ય - ચંદ્રની જેમ, ચિંતાથી મ્લાન વદનવાળા થયા થકા રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી ત્યાં રહ્યા. અત્યારે તો સૌની મૂંઝવણ એક જ છે અને તે એ જ કે, ''આમને હવે નાગપાશના બંધનથી કેમ છોડાવવા ?''

દુનિયામાં કહેવાય છે કે, ''ભાગ્યશાળીને ભૂત રળે.'' એ કહેવતનો ભાવાર્થ એ છે કે ભાગ્યવાનને માથે આપત્તિ આવી હોય ત્યારે પણ એને ગમે ત્યાંથી બચાવની સામગ્રી મળી રહે છે. ભૂત એય દેવતાની જાતિ છે. ભાગ્યવાનની દેવો પણ સેવા કરે છે. નિર્ભાગી મજૂરી કરીને મરે તોય ન મળે અને ભાગ્યશાળીને ગાદીએ બેઠા ય મળી જાય ! અહીં પણ અણધારી સહાય મળી ગઇ છે.

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે પૂર્વભવના વૈરથી કોપ કરીને દેવતા ભામંડલને જન્મતાંની સાથે જ ઉઠાવી ગયો હતો. શિલાતલ ઉપર અફાળી અફાળીને ભામંડલને હણી નાંખવાની તે દેવની ભાવના હતી, પરંતુ ભામંડલના સુભાગ્યના યોગે તે દેવની દુષ્ટ ભાવના ફરી ગઇ તે દેવને ઉલ્ટો એવો વિચાર આવ્યો કે, ''પૂર્વભવે મેં જે દુષ્ટ કર્મ કરેલું તેનું ફળ અનેક ભવોમાં ચિરકાળ મેં અનુભવ્યું છે. દૈવયોગે મુનિપણાને પ્રાપ્ત કરીને તેના પ્રતાપે હું આટલી ભૂમિકા સુધી આવ્યો છું, તો આ બાળકની હત્યા કરીને પાછો અનંતાભવોનું પરિભ્રમણ કરનારો હું શા માટે થાઉં !'' ભામંડલના ભાગ્યશાળીપણાના યોગે દેવનો ક્રોધ તો ચાલ્યા ગયો, પણ આવો વિચાર આવ્યો ! એટલું જ નહિ પણ જે દેવતા એને મારી નાંખવાને લાવ્યો હતો તે જ દેવતાએ એને કુંડલો આદિ આભૂષણોથી શણગારીને નંદન નામના ઉદ્યાનમાં જાળવીને મૂકયો. ત્યાં ભામંડલ વિદ્યાધરપતિ ચંદ્રગતિના પુત્ર તરીકે ઉછર્યો. એ રીતે ભામંડલ ભૂચર મટીને ખેચર બન્યો. આ બધુ શાથી થયું ? કહેવું જ પડશે કે ભામંડલના ભાગ્યથી !

નાગપાશોથી મુક્તિ અને જય જય નાદ :

સુગ્રીવ તથા ભામંડલનાં બંધન છૂટે શી રીતે ? - એ ચિંતાના યોગે વિચાર આવતાં જ રામચંદ્રજીએ પૂર્વે અંગીકાર કર્યું છે વર જેણે એવા મહાલોચન નામના સુવર્ણનિકાયના દેવપુંગવને સંભાર્યો. જ્યારે કુલભૂષણ

અને દેશભૂષણ નામના બે મુનિવરો ઉપર દૈવી ઉપસર્ગ આવ્યો હતો, તે સમયે રામચંદ્રજીએ તે મુનિવરોને ઉપસર્ગને દૂર કરવારૂપ ભકિત કરી હતી; અને એથી પ્રસન્ન થયેલા મહાલોચન નામના ગરૂડપતિ દેવે રામચંદ્રજીને ખાસ કહ્યું હતું કે, ''હું કોઇ પણ રીતે તમારી ઉપર ઉપકાર કરીશ.'' આવા પ્રકારનું જેણે પૂર્વે વચન આપ્યું હતું તે મહાલોચન દેવને રામચંદ્રજીએ આ ચિંતાના પ્રસંગે યાદ કર્યો. રામચંદ્રજીએ સ્મરણ કર્યું એ અવધિજ્ઞાનથી જાણીને મહાલોચન નામનો તે ગરૂડપતિ દેવ ત્યાં આવ્યો.

રામચંદ્રજીને તે દેવે સિંહનિનાદા નામની વિદ્યા, મુશલ, રથ અને હળ આપ્યાં : તેમજ લક્ષ્મણજીને ગારૂડી વિદ્યા, રથ અને યુદ્ધમાં શત્રુસંહારક વિદ્યુદ્‌વદના નામની ગદા આપી. આ ઉપરાંત વરૂણ, આગ્નેય અને વાયવ્ય વગેરે બીજા પણ દિવ્ય અસ્ત્રો તથા બે છત્ર તે દેવે રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજી એ બન્નેને આપ્યાં. આ પછી લક્ષ્મણજીના વાહનીભૂત ગરૂડને જોઇને તે જ ક્ષણે સુગ્રીવ અને ભામંડલના પાશરૂપ સર્પો નાસી ગયા. આથી રામચંદ્રજીના સૈન્યમાં સર્વ બાજુએ જય જય નાદ થયો અને રાક્ષસસૈન્યની જેમ સૂર્યનો અસ્ત થયો. આ પ્રકારે આફત દૂર કરીને તે દેવ પણ ચાલ્યો ગયો.

પહેલા વાનરસૈન્યમાં અને પછી રાક્ષસસૈન્યમાં ભંગ :

યુદ્ધના બે દિવસ તો થઇ ગયા. ત્રીજા દિવસની સવારે રામચંદ્રજી અને રાવણ - બન્નેયનાં સારભૂત સૈન્યો સર્વ પ્રકારના બળથી યુદ્ધ કરવાને માટે રણાંગણમાં આવી પહોંચ્યા. પછીથી યમના દાંતની જેમ સ્ફુરાયમાન અસ્ત્રોથી ભયંકર, અકાળે આરંભાયેલ પ્રલયકાળના સંવર્ત મેઘ જેવો મહાસંગ્રામ તેઓની વચ્ચે પ્રવર્ત્યો. મધ્યાહ્ન કાળના તાપથી સંતપ્ત વરાહો જેમ તલાવડીને ક્ષોભ પમાડે તેમ ક્રોધે ભરાએલા રાક્ષસોએ વાનરોની સેનાને ક્ષુબ્ધ કરી નાંખી. પોતાના સૈન્યની ભગ્નપ્રાયઃ દશાને જોઇને સુગ્રીવ આદિ મહાપરાક્રમી વાનરસુભટો, યોગિઓ જેમ બીજા શરીરોમાં પેસે તેમ રાક્ષસસૈન્યોમાં પેઠા. આથી ગરૂડોથી સર્પોની જેમ અને જળથી કાચા ઘડાઓની જેમ, તે કપીશ્વરોથી આક્રાંત થયેલા રાક્ષસો પણ ભાગી ગયા.

રાવણની સામે બિભીષણ યુદ્ધમાં :

રાક્ષસોના ભંગથી સંક્રુદ્ધ થયેલ અને પોતાના મહારથના પ્રચારથી જાણે પૃથ્વીને વિદારતા હોય તેમ રાવણ સ્વયં યુદ્ધમાં દોડયા. દાવાનળની જેમ વેગથી પ્રસરતા અને બળવાન એવા તે રાવણની આગળ કપિવીરોમાંથી કોઇ એક મુહૂર્ત જેટલો વખત પણ ટકયો નહિ. આથી રામચંદ્રજી પોતે જ રાવણની સાથે યુદ્ધ કરવાને ચાલ્યા, એટલે બિભીષણે તેમને વિનયપૂર્વક નિષેધ્યા અને પોતે જ ક્ષણવારમાં યુદ્ધભૂમિમાં આવીને રાવણને રૂંધ્યા. એટલે ભાઇ સામે ભાઇ આવીને ઉભા રહ્યા.

તે અવસરે બિભીષણને રાવણ શું કહે છે ? પોતાની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે આવેલા પોતના ભાઇ બિભીષણને રાવણે કહ્યું કે ''હે બિભીષણ ! તું કોના આશ્રયે ગયો છે કે જેણે યુદ્ધમાં ક્રોધે ભરાએલા એવા મારા મોઢામાં તને કોળીયાની જેમ ફેંકયો છે ? શિકારી જેમ ડુક્કર ઉપર કૂતરાને મોકલે તેમ તને મારી ઉપર મોકલતા રામે વિચાર તો સારો કર્યો અને આત્મરક્ષણ પણ સારૂં કર્યું. હે વત્સ ! અદ્યાપિ તારા ઉપર મારૂં વાત્સલ્ય છે, માટે તું ચાલ્યો જા ! અને એ બે રામ- લક્ષ્મણને તો સૈન્યસહિત આજે હું નિશ્ચયપૂર્વક હણી નાંખીશ. એ હણનારાઓનો તું સંખ્યાપૂરક થા નહિ અને સ્વસ્થાને જ તું ચાલ્યો જા ! તારા પુષ્ઠ ઉપર આજે મારો હાથ છે.''

સભા૦ સામાને શ્વાન બનાવતાં પોતે ડુક્કર બન્યા ?

આવેશમાં એ ભાન ન રહે, સામાને કૂતરાની ઉપમા આપવી હોય ત્યારે સામે ભૂંડની ઉપમા લેવી પડે, કારણ કે દૃષ્ટાંત તો ઘટતું લેવાય ને ? વળી અશુભોદય આવતો હોય ત્યારે ભાષા પણ કેટલીક વાર ભવિષ્યની

આગાહી આપનારી નીકળી જાય છે. રાવણ પોતે જ કહે છે કે રામચંદ્રજી એ શિકારી છે અને પોતે એમના ટુક્કરરૂપ શિકાર છે.

બિભીષણે રાવણને આપેલો સચોટ ઉત્તર :

રાવણના કથનની સામે બિભીષણે પણ કહ્યું કે ''રામ યમની જેમ ક્રોધ કરીને આપની પ્રત્યે સ્વયં ચાલતા હતા, પરંતુ છળથી મેં તેમને નિષેધ્યા. આપને બોધ કરવાની ઈચ્છાવાળો હું યુદ્ધના બહાનાથી અહીં આવ્યો છું. હે ભાઈ ! આપ પ્રસન્ન થાઓ, મારા કહ્યા મુજબ કરો અને હજુ પણ સીતાને છોડી દો. હે દશાનન ! હું કાંઈ મૃત્યુના ભયથી કે રાજ્યના લોભથી રામને શરણે ગયો નથી. કિંતુ અપવાદના ભયથી ગયો છું. જો આપ સીતાનું અર્પણ કરવા દ્વારા એ અપવાદનો નાશ કરો તો રામને છોડીને પુનઃ પણ હું આપના આશ્રયને કરું.''

બિભીષણે પોતાના ટૂંક કથનમાં અને વસ્તુઓ જણાવી દીધી. સૌથી પહેલાં તો બિભીષણે રામચંદ્રજી ઉપર રાવણ દ્વારા મૂકાયેલા જુઠ્ઠા આક્ષેપનો પ્રતિકાર કર્યો. બિભીષણે રામચંદ્રજીને અત્યારે સ્વામી તરીકે સ્વીકારેલા છે, એટલે એક વફાદાર અને નીતિમાન સેવક તરીકે તેઓ પોતાના સ્વામીની ઉપર મૂકાએલા જુઠ્ઠા આક્ષેપનો સચોટ ઉત્તર આપે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. બળવાન એવા વડિલ ભાઈની શેહમાં તણાઈને પણ શક્તિસંપન્ન ન્યાયનિષ્ઠ સેવકો સ્વામીની બદનામીને સહી લેનારા નથી હોતા.

એ જ રીતે દેવ - ગુરૂ - ધર્મના ઉપર જ્યારે જુઠ્ઠા આક્ષેપો મૂકાય, દેવ - ગુરૂ - ધર્મને માટે એલફેલ લખાય કે બોલાય અને દેવ - ગુરૂ - ધર્મ ઉપર હિચકારા હુમલાઓ કરીને ધર્મના નાશનો નીચ પ્રયત્ન થઈ રહ્યો હોય ત્યારે જેઓ દેવ - ગુરૂ - ધર્મને વફાદાર રહેવામાં પોતાનું આત્મશ્રેય સમજતા હોય, તેઓ તેનો છતી શક્તિએ પ્રતિકાર કર્યા વિના રહી શકતા નથી. દેવ - ગુરૂ - ધર્મ પ્રત્યેનો ભક્તિરાગ એવા સમયે શાસનના સાચા સેવકના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રતિકારની લાગણી ઉત્પન્ન કરી દે છે. પોતાની ઉપર આવનાર સંખ્યાબંધ હુમલાઓ સમભાવે સહનારા સમતાશીલ આત્માઓમાં પણ શાસનને જેઓ વફાદાર હોય છે, તેઓ દેવ - ગુરૂ - ધર્મ ઉપરના જુઠ્ઠા આક્ષેપોનો છતી શક્તિએ અને છતાં સંયોગોએ પ્રતિકાર કર્યા વિના રહે એ પ્રાયઃ બનવાજોગ વસ્તુ જ નથી.

રામચંદ્રજી ઉપર રાવણે મૂકેલા જુઠ્ઠા આક્ષેપોનો પ્રતિકાર :

રાવણે કહ્યું કે રામે તને કોળીયાની જેમ મારા મોઢામાં ફેંક્યો છે અને એ રીતે આત્મરક્ષણ કર્યું છે. એવા કથન દ્વારા રાવણ એમ જણાવવા ઈચ્છે છે કે રામ કાયર છે અને એથી પોતે યુદ્ધ કરવાને નહિ આવતાં બિભીષણને મોકલી આત્મરક્ષણ કર્યું. રામચંદ્રજી ઉપર આ પ્રકારનો તદ્દન જુઠ્ઠો આક્ષેપ રાવણ દ્વારા મૂકાયો, એટલે ન્યાયનિષ્ઠ બિભીષણે પોતાના બળવાન વડિલ ભાઈને પણ એવા ભાવનું કહી દીધું કે, 'ક્રોધે ભરાએલા રામ તો યમની જેમ આપની તરફ ચાલ્યા હતા, એટલે એ કાયર છે કે એમણે આત્મરક્ષણ માટે મને મોકલ્યો છે એ વાત ખોટી જ છે. હું જ પોતે તેમને આવતા રોકીને આપને બોધ કરવાને માટે અહીં આવ્યો છું.' આ પ્રકારે રાવણે મૂકેલા જુઠ્ઠા આક્ષેપનો પ્રતિકાર કર્યા પછી બિભીષણે કહ્યું કે, 'હજુ પણ પ્રસન્ન થઈને મારૂં કહ્યું માની મહાસતી સીતાને છોડી દો.' હજુ પણ પોતાનો ભાઈ ઉન્માર્ગથી પાછો હઠે અને ઉન્માદ ત્યજી સદ્બુદ્ધિને ભજે તો સારૂં એવી બિભીષણની કામના છે એમ આથી પણ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે.

આજે ભાઇ - ભાઇમાં પ્રાણ લેવા સુધીનાં વેરઝેર પણ થાય છે :

રાવણ અને બિભીષણ એ બન્ને એક જ બાપના દીકરા છે, બેય વીર છે. એ ભાઈ આજના જેવા નહોતા. ગુરૂ - શિષ્યની જેમ પહેલાં સાથે રહેલા છે. પહેલાં તો નાના ભાઈઓ મોટાને પિતાની જેમ માનતા અને ચરણમાં

લેટતા. મોટા ભાઇઓ પણ નાના ભાઇઓને વત્સ કહેતા અને વાત્સલ્યથી એની પૂરતી સંભાળ લેતા. રાવણ અને બિભીષણ પણ એ રીતે વર્ત્યા છે. આજે તો ભાઇ - ભાઇમાં ભાગ માટે પ્રાણ લેવા સુધીનાં વેરઝેર પણ કેટલેક ઠેકાણે થાય છે. બિભીષણ એ સાચા ભાઇ છે. રામચંદ્રજીને શરણે જવામાં બિભીષણે સત્ય પક્ષનો સ્વીકાર કર્યો છે અને પોતાના કુળના ભલાને માટે એ જ માર્ગ એમને હિતાવહ લાગ્યો છે. અત્યારે પણ રાવણને સમજાવવાની જ એમની બુદ્ધિ પ્રધાનપણે છે.

આથી બિભીષણ સ્પષ્ટપણે એ કહે છે કે, ''હું મૃત્યુના ભયથી ડરી જઇને કે રાજ્યના લોભથી લલચાઇ જઇને રામના શરણે આવ્યો નથી, પણ અપવાદના ભયથી આવ્યો છું. અર્થાત્ આપે કુળને કલંક લગાડનારૂં કાર્ય કર્યું, અન્યાય કર્યો, પરસ્ત્રીનું હરણ કર્યું, એમાં હું પણ સામેલ હતો એવા અપવાદના ભયથી હું રામના શરણે આવ્યો છું, અથવા તો કોઇ એમ ન કહે કે રાક્ષસકુળના બધા જ આવા કાળા કૃત્યને પસંદ કરનારા હતા, એમાં કોઇ ન્યાયી જ ન હતું અને આખું કુળ જ એવું ખરાબ હતું એવા અપવાદના ભયથી હું અહીં આવ્યો છું.''

ધર્મ વિરોધી બનેલાઓને ધર્મીઓ પણ યોગ્ય રીતે કહી શકે છે :

આ રીતે જણાવ્યા પછી છેલ્લે છેલ્લે બિભીષણ ત્યાં સુધી કહે છે કે, 'હજુ પણ જો સીતાને અર્પણ કરવા દ્વારા એ અપવાદનો આપ નાશ કરો, તો રામને છોડીને પહેલાની જેમ પુનઃ પણ હું આપનો આશ્રય સ્વીકારૂં !'

ધર્મવિરોધી બનેલા પોતાના સંબંધીઓને ધર્મી આત્માઓ પણ આ રીતે કહી શકે છે. 'આપણું જૈન કુળ શ્રી જિનશાસનને સદા વફાદાર રહેવું જોઇએ. શ્રી જિનશાસનને વફાદાર રહેવામાં જ આપણા કુળની શોભા અને આપણું કલ્યાણ, ધર્મના વિરોધી બનીને તમે જૈનકુળને કલંકિત કર્યું છે. તમારી સાથે રહીને અમે પણ તમારા ધર્મવિરોધના પાપી કાર્યમાં સંમત હતા એમ જણાવવાને અમે ઇચ્છતા નથી જો ધર્મવિરોધનું કલંક ટાળો તો અમારો - તમારો મેળ, નહિતર નહિ. તમે તમારે રસ્તે અને અમે અમારે રસ્તે.' આવું ધર્મવિરોધી બનેલા પોતાના સંબંધીઓને પણ ધર્મી આત્માઓ સ્પષ્ટ કહી શકે છે : અને એ કથનમાં બીજો કોઇ પણ સાંસારિક સ્વાર્થ ન હોય, કેવળ ધર્મલાગણી જ હોય, તો લઘુકર્મી સંબંધીઓ નિમિત્ત પામીને સુધરી જાય, એમ પણ બને.

રાવણનો તો વિનાશકાળ નજદિક આવ્યો છે પુણ્યોદય ખૂટયો છે અને પાપોદય વધ્યો છે. આ દશામાં બિભીષણની હિતકારી શિખામણ પણ તેમને ન રૂચે એ સ્વાભાવિક છે. આવા વખતે એટલે આંતર શત્રુઓની કારમી આધીનતાવાળી દશામાં સારી અને સાચી વાત પણ ખરાબ લાગે તેમજ ક્રોધ ઉત્પન્ન કરીને ઉન્માદી બનાવે એય બનવાજોગ છે. બિભીષણના કથનથી ક્રોધિત થઇને રાવણ કહે છે કે, ''રે કાયર અને દુર્બુદ્ધિવાળા બિભીષણ !''

દુર્બુદ્ધિવાળું અત્યારે કોણ ? રાવણ ! છતાં સદ્‌બુદ્ધિવાળા બિભીષણને રાવણ દુર્બુદ્ધિવાળા કહે છે, ઉન્માર્ગે ચઢીને ભાનભૂલા બનેલા તેમજ પોતાની અન્યાયી તથા કારમી દુર્બુદ્ધિવાળી વલણને પકડી બેઠેલાઓ, અજ્ઞાનાદિથી આંધળા બની જઇને સદ્‌બુદ્ધિવાળાને પણ દુર્બુદ્ધિવાળા કહે એમા નવાઇ પામવા જેવું નથી, પણ એવાઓની દયા ખાવા જેવું જ છે !

રાવણ અને બિભીષણ વચ્ચે યુદ્ધની શરૂઆત :

રાવણ કહે છે કે, ''રે કાયર અને દુર્બુદ્ધિવાળા બિભીષણ ! શું હજુ પણ તું મને બીક બતાવે છે ? મેં તને જે કાંઇ કહ્યું એ તો ભાઇની હત્યાના ભયથી કહ્યું છે, પણ કાંઇ બીજા હેતુથી કહ્યું નથી !'' આટલું કહીને રાવણે ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું, એટલે આ અવસરે બિભીષણ શું કરે ? બિભીષણે પણ કહ્યું કે, 'મેં પણ તને જે કાંઇ

કહ્યું તે ભાઇની હત્યાના ભયથી જ કહ્યું છે, કાંઇ બીજા હેતુથી કહ્યું નથી.'' અને એમ કહીને તે બિભીષણે પણ ધનુષ્યનો ટંકાર કર્યો.

બસ, પછી શું હોય ? યુદ્ધ. યુદ્ધને માટે ઉદ્યત થયેલા તે બન્ને ભાઇઓ વિચિત્ર અસ્ત્રોને ખેંચતા અને નિરંતર વર્ષાવતા યુદ્ધ કરવાને પ્રવર્ત્યા. બિભીષણને હવે યુદ્ધ કર્યા વિના ચાલે તેમ નહિ હતું, કારણ કે પોતે રામચંદ્રજીને રોકીને યુદ્ધ કરવાનું કહીને આવેલ છે. યુદ્ધ કરતાં પહેલાં યથોચિત સમાધાનની વાત કરી લીધી, પણ યથોચિત સમાધાનનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો, એટલે હવે બીજો ઉપાય રહ્યો નહિ.

આમ તે અવસરે ઇન્દ્રજિત, કુંભકર્ણ અને બીજા પણ રાક્ષસો સ્વામીભકિતથી યમરાજના કિંકરોની જેમ યુદ્ધભૂમિમાં તે તરફ દોડી આવ્યા. એ રાક્ષસસુભટોની સામે વાનરસેનામાંથી પણ એમને રોકવા માટે મોટા સુભટો આવી રોકાણા, કેમકે બિભીષણને એક પણ પ્રહાર ન પડે અને બિભીષણના યુદ્ધમાં ભંગાણ ન થાય એય હેતુ છે. હવે જીવ પરની લડત છે. કોને કોની સામે રોકવા, કોણ કોણ રોકાયા ? તે હવે ગ્રંથકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે : કુંભકર્ણની સામે રામચંદ્રજી, ઇન્દ્રજિતની સામે લક્ષ્મણજી, સિંહજઘનની સામે નીલ, ઘટોદરની સામે દુર્મર્ષ, દુર્મતિની સામે સ્વયંભૂ, શંભુની સામે નલ નામનો વીર, મયની સામે અંગદ, ચન્દ્રણખની સામે સ્કન્દ, વિઘ્નની સામે ચન્દ્રોદરનો પુત્ર, કેતુની સામે રાજા ભામંડલ, જંબુમાલિની સામે શ્રીદત્ત, કુંભકર્ણના દીકરા કુંભની સામે પવનંજયપુત્ર હનુમાન, સુમાલ નામના રાક્ષસની સામે કિષ્કિન્ધા નગરીનો સ્વામી સુગ્રીવ, ધૂમ્રાક્ષ નામના રાક્ષસની સામે કુન્દ અને સારણ નામના રાક્ષસસુભટની સામે વાલીપુત્ર ચન્દ્રરશ્મિ. એમ જુદા જુદા રાક્ષસસુભટોને તેવા તેવા વાનરસુભટોએ રૂંધ્યા અને સમુદ્રમાં જળજંતુઓની સાથે જળજંતુઓ લડે તેમ તે વાનરસુભટો તે રાક્ષસસુભટો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

ઇન્દ્રજિત, કુંભકર્ણ, મેઘવાહન અને બીજા સુભટો બંધાયા :

આ પ્રકારે જ્યારે ભયંકરમાં ભયંકર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, તે વખતે ક્રોધથી ઇન્દ્રજિતે લક્ષ્મણજી તરફ તામસ અસ્ત્રને છોડયું. શત્રુને પરિતાપ કરનારા લક્ષ્મણજીએ પણ તરત જ અગ્નિથી મીણના પિંડની જેમ ઇન્દ્રજિતે છોડેલા તે અસ્ત્રને તપનાસ્ત્ર વડે ગાળી નાખ્યું. પછી ઇન્દ્રજિત ઉપર લક્ષ્મણજીએ ક્રોધથી નાગપાશ અસ્ત્રને મૂકયું, અને એથી તે જલમાં તંતુથી જેમ હાથી બંધાય તેય નાગપાશ અસ્ત્રથી તરત જ બંધાઇ ગયો. નાગાસ્ત્રથી સર્વાંગે આક્રમણ કરાએલો ઇન્દ્રજિત વજ્રની જેમ પૃથ્વીને ચીરતો પૃથ્વી ઉપર પડયો. પછી વિરાધે લક્ષ્મણજીની આજ્ઞાથી ઇન્દ્રજિતને પોતાના રથમાં નાંખ્યો અને કારાગૃહના રક્ષકની જેમ તરત જ તેને પોતાની શિબિરમાં લઇ ગયો. રામચંદ્રજીએ પણ નાગપાશોથી કુંભકર્ણને બાંધ્યા અને પછીથી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી ભામંડલ તેમને પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયા. રામચંદ્રજીના સૈનિકોએ મેઘવાહન આદિ બીજા પણ રાક્ષસસુભટોને બાંધ્યા અને તે રામચંદ્રજીના સેવકો તેઓને પણ પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયા; અર્થાત્ આજના ભીષણમાં ભીષણ યુદ્ધમાં રાક્ષસસુભટોનો મોટો ભાગ કારાગૃહવાસી બન્યો.

[૫]

'ઇન્દ્રજિત, કુંભકર્ણ અને મેઘવાહન જેવા મહાપરાક્રમી સુભટો અને સ્વજનો બંધાઇ જાય અને શત્રુપક્ષ તેમને બાંધીને પોતાની છાવણીમાં લઇ જાય તેમજ બીજા પણ રાક્ષસસુભટો બંધાઇ જાય અને શત્રુદળ તેમને બાંધીને પોતાની છાવણીમાં કેદ રાખે એ રાવણને શોક અને ક્રોધ ઉપજાવે જ ને ? એ જોઇ ને રાવણ ક્રોધ તથા શોકથી સમાકુલ થઇ ગયા અને જયલક્ષ્મીના મૂળરૂપ શૂલને રાવણે બિભીષણની તરફ ફેંકયું. લક્ષ્મણજીએ પોતાનું

તીક્ષ્ણ બાણોથી તે શૂલને અધવચમાં જ જેમ કદલીકાંડને લીલા પૂર્વક કણશઃ કરી શકાય તેમ કણશઃ કરી નાખ્યું : અર્થાત્ લક્ષ્મણજીએ તે શૂલના વચ્ચે જ ભૂક્કા કરી નાખ્યા.

અમોઘવિજયા મહાશક્તિ :

પોતાના શૂલના ભૂક્કા થઇ ગયેલા જોઇને વિજયાર્થી એવા રાવણે, ધરણેન્દ્રે આપેલી તે 'અમોઘવિજયા નામની મહાશક્તિને ઉપાડી. ધગ ધગ કરતી, જલતી અને તડ્ તડ્ એવો અવાજ કરતી તે મહાશક્તિને પ્રલયકાળના મેઘની વિદ્યુલ્લેખાની જેમ, રાવણે આકાશમાં ભમાવી. આથી આકાશમાંથી દેવો ખસી ગયા, સૈનિકોએ આંખો બંધ કરી દીધી અને સુસ્થિતોમાંથી પણ તેને જોઇને કોઇ પણ સુસ્થિત રહ્યા નહિ, અર્થાત્ એ મહાશક્તિના તેજની સામે કોઇ ટકી શકયું નહિ.

એ મહાશક્તિને જોતાં રામચંદ્રજીને પણ એમ થઇ ગયું કે બિભીષણ એની સામે ટકી શકશે નહિ, પણ એનાથી હણાઇ જશે : એટલે રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણને કહ્યું કે ''આ બિભીષણ આપણો મહેમાન છે, આશ્રિત છે. એ જો હણાય તો આશ્રિતનો ઘાત કરનાર આપણને ધિક્કાર છે ! અર્થાત્ આપણે કોઇ પણ ભોગે બિભીષણને બચાવી લેવો જ જોઇએ.''

ભયંકર સ્થલોમાં પણ મહાપુરૂષો પોતાની સજ્જનતા નથી ચૂકતા :

બિભીષણ રામચંદ્રજીના શરણે ગયેલ છે અને શરણાગતનો નાશ થાય, તે પોતે આશ્રિતના ઘાતક કહેવાય, એમ રામચંદ્રજી માને છે. રામચંદ્રજીને લક્ષ્મણજી ઉપર પ્રેમ નહોતો એમ નહિ, પણ ક્ષત્રિયો શરણાગતનું પોતાના પુત્રાદિના ભોગે પણ રક્ષણ કરનારા હોય છે. પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ શરણાગતનું રક્ષણ કરવું, એવી દૃઢ માન્યતા ક્ષત્રિયોની હોય છે. શરણ આપ્યા પછી શરણે આવેલાને બચાવવો નહિ, એને ક્ષત્રિયો કાયરતા સમજે છે. એ માટે બધી રીતે તારાજ થઇ જવું પડે તો ક્ષત્રિયો તારાજ થઇ જાય, પણ શરણાગતને ચાલે ત્યાં સુધી પોતે જીવતાં શત્રુથી હણવા ન દે જૂઓ કે ભયંકર યુદ્ધભૂમિમાં પણ આ પુણ્યવાનો નથી ચૂકતા. સ્થલોમાં પણ મહાપુરૂષો પોતાની સજ્જનતાને નથી છોડતા.

મહાશક્તિથી ભેદાઇને લક્ષ્મણજી ભૂમિતલ ઉપર પડયા :

રામચંદ્રજીના શરણે આવ્યા પછીથી નીતિમાન બિભીષણ લક્ષ્મણજીના મિત્રરૂપ બની ગયા છે. લક્ષ્મણજી જેમ આજ્ઞાંકિત છે, તેમ મિત્રવત્સલ પણ છે. આથી જ ''આ બિભીષણ આપણો મહેમાન છે, આશ્રિત છે; એ જો હણાય તો આશ્રિતનો ઘાત કરનારા આપણને ધિક્કાર છે.'' એવા રામચંદ્રજીના વચનોને સાંભળીને મિત્રવત્સલ એવા લક્ષ્મણજી રાવણને આક્ષેપ કરતા થકા, બિભીષણની આગળ જઇને ઉભા રહ્યા. ગરૂડસ્થ લક્ષ્મણજીએ બિભીષણની આગળ ઉભેલા જોઇને રાવણે કહ્યું કે - ''તારે માટે મેં શક્તિને ઉત્ક્ષિપ્ત કરી નથી, માટે બીજાના મૃત્યુ દ્વારા તું મર નહિ ! એટલે કે બીજાનું મૃત્યું થવાનું છે તો તું મર નહિ !'' પણ એટલું કહ્યા બાદ તરત જ રાવણ કહે છે કે ''અથવા તો તું મર, કારણ કે તું જ મારે માટે મારવાને યોગ્ય છો ! આ ગરીબ બિભીષણ તો તારે સ્થાને મારી આગળ ઉભેલો છે.'' એ પ્રમાણે કહીને પડતા ઉત્પાત વજ્રના જેવી તે શક્તિને ભમાવીને રાવણે લક્ષ્મણજીના ઉપર છોડી.

લક્ષ્મણજીએ, સુગ્રીવે, હનુમાને, નલે, ભામંડલે, વિરાધે અને બીજાઓએ પણ આવી પડતી એવી તે અમોઘ વિજયા મહાન શક્તિને પોતપોતાના અસ્ત્રો વડે તાડિત કરી, પરન્તુ ઉન્મત્ત બનેલો હાથી જેમ અંકુશની અવજ્ઞા કરે, તેમ તે બધાના અસ્ત્રોના સમૂહની અવજ્ઞા કરીને તે શક્તિ સમુદ્રમાં જેમ વડવાનલ પડે તેમ લક્ષ્મણજીના

ઉરસ્થલ ઉપર પડી. તેનાથી ભેદાએલા લક્ષ્મણજી પૃથ્વી ઉપર પછડાયા અને તેમના સૈન્યમાં મોટો હાહાકાર ચારે તરફ વર્તી રહ્યો.

આ વખતે રામચંદ્રજીને ક્રોધ આવ્યા વિના રહે ? સિંહ જોડેલા રથમાં બેઠેલા, ક્રોધે ભરાએલા અને રાવણને હણવાની ઈચ્છાવાળા રામચંદ્રજીએ, રાવણને યુદ્ધ કરાવવાનો આરંભ કર્યો. સિંહના રથમાં બેઠેલા રામચંદ્રજીએ ક્ષણ માત્રમાં દુશ્મન એવા રાવણને રથહીન કરી નાખ્યા, એટલે રાવણ પણ વેગથી બીજા રથ ઉપર આરૂઢ થઇ ગયા. રાવણના બીજા પણ રથના રામચંદ્રજીએ ભૂક્કા ઉડાવી દીધા. એ રીતે જગત્‌માં અદ્વૈત પરાક્રમવાળા રામચંદ્રજીએ, રાવણને તેમના રથોને એ પ્રમાણે ભાંગી ભાંગીને, પાંચ વાર રથહીન કરી નાખ્યા. રામચંદ્રજીના પરાક્રમની હવે તો રાવણને બરાબર ખબર પડી ને ?

આ રીતે પાંચ પાંચ વાર પોતાના રથોને રામચંદ્રજીએ ભાંગી નાખ્યા. એટલે રાવણે વિચાર કર્યો કે, '' આ રામ ભાઇના સ્નેહથી સ્વયં મરશે જ, તો હવે હાલમાં આને યુદ્ધ કરાવવાએ કરીને મારે શું ? '' એવો વિચાર કરીને રાવણ તરત જ લંકાપુરીમાં ચાલ્યા ગયા; અને રામચંદ્રજીના શોકથી આતુર થયો હોય તેમ તે વખતે સૂર્ય અસ્તને પામ્યો.

મૂર્ચ્છિત દશામાં રહેલ લક્ષ્મણજીને ઉદ્દેશીને રામચંદ્રજીનું કથન :

રાવણ ભાગી ગયા એટલે રામચંદ્રજી પાછા ફરીને લક્ષ્મણજીની પાસે આવ્યા; અને મૂર્ચ્છિત દશામાં પડેલા લક્ષ્મણજીને જોઇને, મૂર્ચ્છિત થયેલા રામચંદ્રજી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. સુગ્રીવ આદિ દ્વારા ચંદનજલથી સીંચાએલા રામચંદ્રજી, સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત કર્યા પછીથી લક્ષ્મણજીની પાસે બેસીને રૂદન કરતાં જે બોલે છે તે કેવલ મોહની ઘેલછા જ છે.

રામચંદ્રજી અત્યારે મોહાધીનતાથી શોકાતુર બની ગયા છે; આથી અત્યારના વચનોમાં મોહની ઘેલછા હોય તે સ્વાભાવિક છે. મહાશકિતના ઘાતથી મૂર્ચ્છિત થયેલા લક્ષ્મણજીને સંબોધીને રામચંદ્રજી કહે છે કે ''હે વત્સ ! તને શી પીડા થાય છે ? કહે તો ખરો કો તું મૌન કેમ રહ્યો છે ? અરે, સંજ્ઞાથી પણ કહે અને તારા વડિલ ભાઇને ખુશ કર ! આ સુગ્રીવ આદિ તારા સેવકો તારા મુખની તરફ જોઇ રહ્યા છે, છતાં હે પ્રિયદર્શન ! તું વાચાથી કે દૃષ્ટિથી તેમને અનુગૃહીત કેમ કરતો નથી ?'' આટલું કહ્યા બાદ જાણે લક્ષ્મણજીના મૌનનું કારણ કલ્પીને રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજીને મનાવતા હોય તેમ કહે છે કે, ''રણમાંથી રાવણ જીવતો જતો રહ્યો, એવી લજ્જાના વશથી જ, ખરેખર, તું જો ન બોલતો હોય, તો તું બોલ; કારણ કે તારા ઇચ્છિતને હું પૂર્ણ કરીશ.''

પરાક્રમી રામચંદ્રજીને મોહ સતાવે છે :

રામચંદ્રજી પરાક્રમી છે, પણ અત્યારે એમને મોહ સતાવી રહ્યો છે. મોહની ગતિ ભયંકર છે રામચંદ્રજી ગાંડા જેવી ચેષ્ટાઓ કરે છે. લક્ષ્મણજીને ભાન હોય તો બોલે ને ? લક્ષ્મણજી છે જીવતા, પણ મૂર્ચ્છિત છે. એ વાત ખરી કે જો આ એક જ રાત્રિમાં કોઇ કાર્યસાધક ઉપાય ન મળી જાય, તો તેઓ જરૂર મરી જાય; પણ પુણ્યવાનને ઉપાય મળ્યા વિના રહે જ નહિ. લક્ષ્મણજી નિરૂપક્રમી આયુષ્યવાળા છે, એટલે અત્યારે શકિતથી મૂર્ચ્છિત થયા છે પણ મરવાના નથી.

આટલું આટલું રામચંદ્રજીએ કહેવા છતાં પણ લક્ષ્મણજી બોલતાં જ નથી, બોલે એવી સ્થિતિમાં ય નથી, એટલે રામચંદ્રજી જાણે નક્કી કરે છે કે, રાવણ રણમાંથી જીવતો ગયો એની લજ્જાથી જ આ લક્ષ્મણ બોલતો નથી. અથવા તો લક્ષ્મણજી બોલે નહિ એટલે રામચંદ્રજીને વધારે ક્રોધ ચઢે એમે ય બને. એ ગમે તેમ હોય, પણ

''રે ! રે ! દુષ્ટાત્મા રાવણ ! તું ઉભો રહે, ઉભો રહે, તું કયાં જશે ? આ હું તને થોડા જ વખતમાં મહા માર્ગે એટલે મૃત્યુના માર્ગે મોકલાવી દઉં છું.'' એમ બોલીને ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કરીને રામચંદ્રજી ઉભા થઇ ગયા. મોહાધીનતાએ એવું ભયંકર સ્વરૂપ પકડયું કે જેથી રામચંદ્રજી અત્યારે રાત્રિનો વખત છે અને રાવણ તો લંકાપુરીમાં ચાલી ગયેલ છે. એ વાતને પણ ભૂલી ગયા અને યુદ્ધ કરી રાવણને હણવાને તત્પર થઇ ગયા.

ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કરીને રામચંદ્રજી જેટલામાં ઉભા થઇ ગયા, તેટલામાં જ સુગ્રીવે વિનયપૂર્વક રામચંદ્રજીને એ પ્રમાણે કહ્યું અર્થાત્ રામચંદ્રજીના ઉશ્કેરાટને શાંત પાડવાને માટે, સુગ્રીવ પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપતા હોય તેમ રામચંદ્રજી પ્રત્યે કહે છે કે, 'હે સ્વામીન્ ! અત્યારે રાત્રિનો સમય છે અને રાક્ષસ રાવણ તો લંકામાં જતો રહ્યો છે; વળી અમારા સ્વામી લક્ષ્મણજી શકિતના પ્રહારથી વિધુર થયેલા છે, માટે આપ ધૈર્યને ધારણ કરો. આપ જાણો કે હવે રાવણ મરેલો જ છે, માટે લક્ષ્મણજીના પ્રતિજાગરણના ઉપાયનો આપ વિચાર કરો.'

ધૈર્યને ધારણ કરીને લક્ષ્મણજીના પ્રતિજાગરણનો ઉપાય ચિંતવવાનું સુગ્રીવે કહેવા છતાં પણ રામચંદ્રજીએ તો જાણે કે લક્ષ્મણજી મરી જ ગયા એમ માની લીધું છે : અન્યથા તેઓ આમ ન કહે . એટલે ફરીથી રામચંદ્રજીએ એમ કહ્યું કે ''પત્નીનું હરણ થયું અને નાનો ભાઇ હણાયો, છતાં આ રામ હજુ સુધી ઉભો છે - જીવે છે, પણ સેંકડો પ્રકારે વિદારાઇ જતો નથી. હે મિત્ર સુગ્રીવ ! હનુમાન ! ભામંડલ ! નલ ! અંગદ ! વિરાધ ! અને બીજા પણ બધાઓ ! હવે તમે તમારે ઘેર ચાલ્યા જાવ.'' આટલું કહ્યા બાદ રામચંદ્રજી પોતે શું કરવાને ઇચ્છે છે ? તે જણાવે છે. અત્યારે પણ પોતે આપેલા વચનનો પોતાને કેટલો ખ્યાલ છે ? અને એ વચનનું પાલન હજુ થઇ શકયું નથી એનું પોતાના હૃદયમાં કેટલું દુઃખ છે એ દર્શાવતાં રામચંદ્રજી બિભીષણને કહે છે કે,

''હે મિત્ર બિભીષણ ! તને મેં જે કૃતાર્થ કર્યો નથી, એ મને સીતાના અપહરણથી તથા લક્ષ્મણના વધથી પણ અધિક શોકરૂપ થયું છે. પણ હે ભાઇ ! બંધુરૂપે વૈરી એવા તે તારા બંધુને તું પ્રાતઃકાળે મારા ભાઇના માર્ગે દોરાતો એટલે મરેલો જોજે. પ્રાતઃકાળે તેને કૃતાર્થ કરીને હું લક્ષ્મણને અનુસરીશ એટલે મરીશ. કારણ કે લક્ષ્મણ વિના સીતાએ કરીને અને જીવિતે કરીને મારે શું પ્રયોજન છે.''

રામચંદ્રજીને બિભીષણ કહે છે કે એક રાતમાં ઉપાય યોજો :

હવે બિભીષણથી બોલ્યા વિના કેમ જ રહેવાય ? એ કાંઇ રાજ્યના લોભથી અહીં આવેલ નથી. એટલે બિભીષણ રામચંદ્રજીને કહે છે કે, 'હે સ્વામીન્ ! આ અધૈર્ય કેમ ? આ શકિતથી હણાએલો પણ પુરૂષ એક રાત્રિ સુધી જીવે છે; માટે હે નાથ ! જ્યાં સુધીમાં રાત્રિનો વખત ખલાસ ન થઇ જાય ત્યાં સુધીમાં શકિતથી થયેલા ઘાતના પ્રતીકારને માટે મંત્ર - તંત્રાદિથી સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરો.'

ચાર દ્વાર વાળા સાત કિલ્લાઓમાં રક્ષણનો ઉપાય :

બિભીષણ રાવણના ભાઇ છે. એ કહે છે કે આ શકિતથી હણાએલો એક રાત જીવે છે, માટે રાત વહી જાય ત્યાં સુધીમાં લક્ષ્મણજીને જીવાડવાનો પ્રયત્ન કરો. એટલે રામચંદ્રજી કાંઇક સ્વસ્થ થાય છે અને તેમ કરવાની હા પાડે છે. હવે ઉપાય તો મળે ત્યારે યોજાય, પણ અત્યારે તે બધા રાક્ષસની રાજધાનીની બહાર પડયા છે. ચોમેર રાક્ષસો ઘૂમ્યા કરતા હોય, ઇન્દ્રજિત, કુંભકર્ણ, મેઘવાહન વગેરેને પકડેલા છે એટલે રાક્ષસો ક્રોધે ભરાએલા હોય, વળી તેઓ જાણે છે કે લક્ષ્મણજી મર્યા છે એટલે રામંચદ્રજી શોકાતુર બનવાના અને રાક્ષસો પાછા પ્રકૃતિએ જન્મથી માયાવી ગણાય, એટલે સૌથી પહેલા રક્ષણની તૈયારી કરવી પડે તે સ્વાભાવિક છે; આથી રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને ફરતા ચાર દ્વારો વાળા સાત કિલ્લાઓ સુગ્રીવ આદિએ વિદ્યાથી બનાવી દીધા.

આ સાત કિલ્લાનાં અઠ્ઠાવીસ દ્વારો ઉપર રક્ષકો પણ જોઇએ ને ? અત્યારે રક્ષકો સામાન્ય હોય તે ય કામ ન લાગે. આથી તે પૂર્વ દિશાનાં દ્વારો ઉપર સુગ્રીવ, હનુમાન, તાર, કુંદ, દધિમુખ, ગવાક્ષ અને ગવાય એ અનુક્રમે રહ્યા: અંગદ, કૂર્મ અંગ, મહેન્દ્ર વિહંગ, સુષેણ અને ચન્દ્રરશ્મિ એ અનુક્રમે ઉત્તર દિશાના દ્વારો ઉપર રહ્યા : નીલ, સમરશીલ, દુર્ધર, મન્મથ, જય, વિજય અને સંભવ એ પશ્ચિમ દિશાનાં દ્વારો ઉપર રહ્યા : તેમજ ભામંડલ, વિરાધ, ગજ, ભુવનજિત, નલ, મૈંદ અને બિભીષણ એ દક્ષિણ દીશાનાં દ્વારો ઉપર અનુક્રમે રહ્યા. આ રીતે રામચંદ્રજીને અને લક્ષ્મણજીને મધ્યમાં રાખીને સુગ્રીવ આદિ મહાપરાક્રમીઓ આત્મારામી યોગિઓની જેમ ઉદ્યત થયા થકા જાગરણમાં તત્પર થઇને રહ્યા : અર્થાત્ - ઝોકું પણ ખાધા વિના દ્વારરક્ષા કરવા લાગ્યા.

લંકામાં સીતાજીનો કરૂણ સ્વરે વિલાપ :

બીજી તરફ લંકામાં એ વાત ફેલાઇ ગઇ છે કે રાવણે મૂકેલી મહાશકિતથી લક્ષ્મણજી હણાયા અને ભાઇના મોહથી રામચંદ્ર પણ સવારે મૃત્યુને શરણ થશે. સીતાદેવીને કાને પણ એ વાત પહોંચી ગઇ. સીતાજીને કોઇએ કહ્યું કે, 'શકિતથી લક્ષ્મણજી હણાયા છે અને રામભદ્ર પણ ભાતૃસૌહૃદથી પ્રાતઃકાળે મરણ પામશે.' વજ્રના નિર્ઘોષ જેવા ભયંકર તે સમાચારને સાંભળીને પવનથી આહત થયેલી લતાની જેમ સીતાજી મૂર્ચ્છાથી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. વિદ્યાધરીઓ દ્વારા જલથી સીંચાએલા અને એથી ચેતનાને પામેલા સીતાજી ઉઠીને કરૂણ સ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યા.

સીતાજી પણ અત્યારે મોહવશ બન્યા છે : અને એ મોહવશતાના પ્રતાપે વિલાપ કરતાં કરૂણ સ્વરે તેઓ એ રીતે બોલે છે કે, ''હા ! વત્સ લક્ષ્મણ ! વડિલભાઇને એકલા તજીને તું એકલો કયાં ગયો ? એ તારા વિના એક મુહૂર્ત પણ રહેવાને સમર્થ નથી. મને ધિક્કાર છે; હું મંદભાગ્યશાળી છું, કારણ કે મારે કારણે દેવતુલ્ય સ્વામી અને દીયરનું આવું થયું ! હે વસુંધરે ! પ્રસન્ન થઇને મારા પ્રવેશને માટે તું બે ભાગે થઇ જા ! અથવા હે હૃદય ! મારા પ્રાણનિર્વાણના હેતુથી તું બે ભાગવાળું થઇ જા !'' અર્થાત્ સીતાજી પણ પ્રાણત્યાગની ભાવનાવાળા બની જાય છે !

મોહની મૂંઝવણ : આજની સ્વાર્થી દશા :

આ બધા કાંઇ સામાન્ય કોટિના આત્માઓ નથી, પણ અત્યારે એ સૌને મોહ મૂંઝવી રહ્યો છે. મોહની મૂંઝવણના યોગે પેલી તરફ રામચંદ્રજી અને આ તરફ સીતાજી શું બોલે છે ? એ આપણે જોયું. આત્માના ભયંકર અકલ્યાણના કારણભૂત એ મોહથી દરેક કલ્યાણકાંક્ષિએ આ માટે ચેતતા રહેવું જોઇએ. ત્યાગી અને તપસ્વી આત્માઓ પણ જો ભૂલે તો એમને ય મોહની મૂંઝવણમાં ફસાઇ જતાં વાર લાગતી નથી. ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો આચરવાનો, તપશ્ચર્યા આદિ કરવાનો, વિરતિનો આદર કરવાનો અને ધ્યાન આદિ કરવાનો હેતુ મોહને મારી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનો હોવો જોઇએ. જો કે આજે તો પૂર્વ કાળના જેવો સ્નેહ ભાગ્યે જ ભાઇ - ભાઇ વચ્ચે કે દીયર - ભોજાઇ વચ્ચે હશે. આજે તો સાંસારિક સ્વાર્થ એટલો વધી ગયો છે કે ભાઇ ભૂખે મરતો હોય છતાં પણ શ્રીમંત ભાઇ એની ખબર ન લે એવું પણ બને છે.

હવે એ પ્રકારે કરૂણપણે રૂદન કરતાં સીતાજીને કોઇક કૃપાવતી વિદ્યાધરીએ અવલોકિની વિદ્યા વડે જોઇને કહ્યું કે, 'હે દેવી ! આપના દિયર સવારે અક્ષતાંગ થશે, સાજા થઇ જશે અને રામચંદ્રજીને સાથે આપની પાસે આવીને આનંદને પમાડશે.' સીતાજીને માટે આ પ્રકારનું આશ્વાસન થોડું નથી. વિદ્યાધરીની વાણીથી તે વખતે સીતાજી સ્વસ્થ અવસ્થાવાળા બન્યાં અને જાગતાં રહી ચક્રવાકીની જેમ સૂર્યોદયનું ચિંતવન કરવા લાગ્યાં.

રાવણની અવદશા - મૂર્છા ને રૂદન :

આ બાજુ રાવણની શી દશા થઇ છે ? એનું વર્ણન હવે આવે છે. 'આજે લક્ષ્મણને હણ્યો' એ વિચારે રાવણ ક્ષણમાં હર્ષ પામતા અને ભાઇ, પુત્ર તથા મિત્રના બંધને સંભારીને ક્ષણમાં રાવણ રડતા. 'હા, વત્સ કુંભકર્ણ ! તું તો મારો બીજો આત્મા જ હતો : હા, ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન ! તમે મારા બીજા બાહુઓ જેવા હતા : હા, જંબુમાલી આદિ વત્સો ! તમે મારા રૂપાંતરની ઉપમા જેવા હતા. પૂર્વે અપ્રાપ્ત એવા બંધનને તમે ગજેન્દ્રોની જેમ કેમ પ્રાપ્ત થયા ?' આ રીતે પોતાના બંધુઓના નૂતન બંધનાદિને સંભારી સંભારીને રાવણ પુનઃ પુનઃ મૂર્ચ્છા પામવા લાગ્યા અને રડવા લાગ્યા. જોયું ! અત્યારે પરાક્રમી એવા રાવણની કઇ દશા થઇ રહી છે ? ત્રણ ખંડના માલિકને પણ આવો વખત આવે છે હો ! એવું જાણવા અને સાંભળવા છતાં નહિ જેવી અથવા તો કહો કે ગુલામી જેવી સાહ્યબીમાં સડનારાઓને શું કહેવું ? નિરાંતે આત્માની સાથે આનો વિચાર કરજો.

આ તરફ રામચંદ્રજીના સૈન્યમાં પૂર્વના કિલ્લાના દ્વારરક્ષક ભામંડલની પાસે આવીને કોઇક વિદ્યાધરે કહ્યું કે, 'જો તું ખરેખર જ રામચંદ્રજીનો હિતસ્વી હો તો મને રામચંદ્રજીના દર્શન કરાવ ! હું તમારો હિતકારી છું અને લક્ષ્મણને જીવાડનારી ઔષધિને હું કહીશ.' અત્યારે વખત એવો છે કે કોઇ અજાણ્યો ગમે તેમ કહેતો આવે, છતાંયે વિશ્વાસ રખાય નહિ. રખે કોઇ દુશ્મનનો જ સાગરીત હોય તો ? પહેલાં જ્યારે લક્ષ્મણજી અને રામચંદ્રજી સ્વસ્થ હતા, ત્યારે વાત જુદી હતી; કારણ કે તેઓ સમર્થ હતા; પણ અત્યારે લક્ષ્મણજી મૂર્ચ્છિત છે અને રામચંદ્રજી અસ્વસ્થ છે, એટલે અજાણ્યા કોઇને પણ કિલ્લામાં એકદમ પેસાડાય નહિ. બીજી તરફ જ્યારે સામો એમ જ કહેતો આવ્યો છે કે, 'હું તમારો હિતકારી છું અને લક્ષ્મણજીને જીવાડનારી ઔષધિને હું કહીશ.' ત્યારે એને ના પણ કેમ પડાય ? કારણ લક્ષ્મણજીને જીવાડવાને સૌ આતુર જ છે. આથી ભામંડલ તે વિદ્યાધરને હાથથી ભુજામાં પકડીને રામચંદ્રજીની પાસે લઇ ગયો.

પ્રતિચંદ્ર વિદ્યાધર પોતાનો અનુભવ કહે છે :

રામચંદ્રજીના પાદપદ્મને પ્રણામ કરીને તે વિદ્યાધરે એ પ્રકારે જણાવ્યું કે, 'મારૂં નામ પ્રતિચંદ્ર છે. સંગીતપુરના સ્વામી શશિમંડલ નામના રાજાનો હું પુત્ર છું. હું સુપ્રભા નામની દેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલો છું; અર્થાત્ મારી માતાનું નામ સુપ્રભા છે. એક વાર મારી પ્રિયાની સાથે હું ક્રીડાને માટે આકાશમાર્ગે ચાલ્યો જતો હતો, એટલામાં સહસ્રવિજય નામના વિદ્યાધરે મને જોયો. તે વિદ્યાધરે મૈથુન સંબંધીના વૈરના યોગે, મારી સાથે તે વખતે લાંબા કાળ સુધી યુદ્ધ કર્યું; અને આખરે ચંડરવા શકિત વડે મને મારીને તેણે ભૂતલ ઉપર પાડી દીધો. તે ચંડરવા શકિતથી હણાઇને હું સાકેતપુરીમાં માહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં ભૂતલ ઉપર આળોટતો હતો. તે વખતે અતિ કૃપાળુ એવા ભરતરાજા કે જે આપના ભાઇ થાય છે, તેમણે મને જોયો. તરત જ તે ભરતરાજા દ્વારા હું સુગંધી જલથી સિંચાયો અને એથી પરગૃહમાંથી ચોર જેમ નીકળે તેમ મારામાંથી તે શકિત નીકળી ગઇ અને મારો ઘા પણ તરત જ રૂઝાઇ ગયો.'

'આથી મારૂં ચિત્ત વિસ્મિત થયું અને એથી તે ગંધોદકના માહાત્મ્યને મેં ભરતરાજાને પૂછયું. મારા પૂછવાથી આપના નાનાભાઇએ કહ્યું કે, 'ગજપુરથી વિંધ્ય નામનો એક સાર્થવાહ અહીં આવ્યો હતો. માર્ગમાં તેનો એક પાડો અતિ ભારથી તુટી પડયો. નગરલોક તેના મસ્તક ઉપર પગલુ માંડીને ચાલવા લાગ્યું અને એથી મોટા ઉપદ્રવ વડે તે પાડો મરી ગયો. તે પાડો મરીને અકામ - નિર્જરાના યોગથી, પવનપુત્રક નામે શ્વેતંકર નગરનો અધિપતિ વાયુકુમાર દેવ થયો.'

'વાયુનિકાયમાં દેવ બનેલા તે પાડાના જીવે, પોતાના પૂર્વ મૃત્યુને અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું; અને તે જાણીને કોપાયમાન થયેલા તેણે, આ નગરમાં અને દેશમાં વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓને ફેલાવ્યા. આમ છતાં પણ મારા મામા

દ્રોણમેઘ રાજા મારી સરહદમાં રહેતા હોવા છતાં પણ, તેમના ઘરમાં કે દેશમાં તે વ્યાધિ નહિ હતો. આથી મેં તેમને એમ થવાનું, એટલે કે ત્યાં વ્યાધિ નહિ હોવાનું કારણ પૂછ્યું.'

'મારા પ્રશ્નનું સમાધાન કરતાં મારા મામા દ્રોણઘન રાજાએ કહ્યું કે ''પહેલાં મારી પત્ની પ્રિયંકરા અતિ વ્યાધિથી પીડાતી હતી. જ્યારે તેને ગર્ભ રહ્યો ત્યારે ગર્ભના પ્રભાવથી તે વ્યાધિમુકત થઇ ગઇ. પછી ક્રમે કરીને તેણે વિશલ્યા નામની પુત્રીની જન્મ આપ્યો. તારા દેશની જેમ મારા દેશમાં પણ વ્યાધિનો ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન થયો હતો; પણ વિશલ્યાના સ્નાનજલથી લોકોને સિંચન કરાયું અને એ સ્નાનજલનું સિંચન કરવા માત્રથી જ લોકો રોગરહિત થઇ ગયા એક વાર મેં એ વિષે સાચી રીતે પ્રાણિમાત્રના શરણભૂત એવા સત્યભૂતશરણ નામના મુનિને પૂછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે 'વિશલ્યાના જીવે પૂર્વજન્મમાં કરેલા તપનું એ ફળ છે; એ તપના પ્રભાવથી જ વિશલ્યાના સ્નાનજલથી પણ મનુષ્યોના ઘા રૂઝાશે, શલ્યો દૂર થશે અને વ્યાધિઓનો નાશ થશે.' વધુમાં તે મુનિએ એમ પણ જણાવ્યું હતું કે, 'લક્ષ્મણ આ વિશલ્યાનો પતિ થશે.' તે મુનિવાણી વડે સમ્યગ્જ્ઞાનથી અને અનુભવથી પણ મેં વિશલ્યાના સ્નાનજલનો એ પ્રભાવ નિશ્ચિત કર્યો છે.'

'આ પ્રમાણે કહીને વિશલ્યાનું સ્નાનજલ મારા મામા દ્રોણમેઘે મને પણ આપ્યું અને એથી મારી ભૂમિ - મારી પ્રજા રોગરહિત થઇ ગઇ. તે વિશલ્યાના આ સ્નાનજલથી મેં તને પણ સિંચ્યો અને એથી ક્ષણમાં તું શકિતના શલ્યથી રહિત થઇ ગયો તેમજ તારો ઘા પણ ક્ષણવારમાં રૂઝાઇ ગયો.'

આ રીતે પોતાનો થયેલો અનુભવ તથા ભરત દ્વારા સાંભળેલ તેમના મામાનો અને તેમના પોતાનો પણ અનુભવ જણાવીને રામચંદ્રજીને તે વિદ્યાધર કહે છે કે ''હે પ્રભો ! ભરતને અને મને પણ આ પ્રકારે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો છે, માટે લક્ષ્મણજીને જીવાડવાના ઉપાય તરીકે પ્રાતઃકાળ થયા પૂર્વે વિશલ્યાના તે સ્નાનજલને લાવો.'' વળી કહે છે કે ''આથી તમે ઝટ કરો, ઉતાવળ કરો, કારણ કે સવાર થઇ જશે તો પછી શું કરશો ? શકટ વીંખાઇ ગયા બાદ તો ગણાધિપ પણ શું કરે ?''

[૬]

'ધર્મીને ઘેર ધાડ અને પાપીને ઘી કેળાં' એ કહેવત વાસ્તવિક નથી :

હવે આ પ્રસંગે સમજો કે આજની દુનિયામાં એ કહેવત પ્રચલિત થતી જાય છે કે 'ધર્મીને ઘેર ધાડ અને પાપીને ઘી કેળાં.' આ કહેવત વાસ્તવિક નથી પણ ખોટી છે. દરેક વસ્તુને વાસ્તવિકપણે વિચારતાં શીખવું જોઇએ. જો યથાર્થપણે વિચારાય તો સમજાય તેમ છે કે ધર્મી કદિ પણ દુઃખી હોય જ નહિ.

સભા૦ તો પછી જેટલા જેટલા દુઃખી, તેટલા તેટલા પાપી એમ જ ને ?

જરા બરાબર સાંભળો અને વિચારો તો ખરા ! હું તો એમ જણાવું છું કે ધર્મથી દુઃખ કદિ પણ આવે નહિ અને પાપથી દુઃખ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. ધર્મીને ઘેર ધાડ હોય જ નહિ અને પાપીને ઘીકેળાં એટલે કે વાસ્તવિક સુખ હોય જ નહિ. આ વસ્તુને સમજવાને માટે પૂર્વ જન્મનો પણ ખ્યાલ રાખવો જોઇએ. વર્તમાનમાં એક માણસ ધર્મ કરી રહ્યો છે, ધર્મી છે, પણ પૂર્વે એણે જે પાપ કર્યું હોય તે કયાં જાય ? પૂર્વનું પાપ તો ભોગવવું જ પડે ને ? પૂર્વના પાપના યોગે દુઃખ આવે, તો એથી ધર્મી ધર્મને વખોડે નહિ. ધર્મમાં તો એ તાકાત છે કે પૂર્વના પાપકર્મોની પણ ધર્મ દ્વારા નિર્જરા થઇ શકે છે, તેમજ ધર્મથી ભવિષ્યનું પણ શુભ જ થાય છે. એટલે એ વાત તો સુનિશ્ચિત જ છે કે ધર્મ ધર્મરૂપે જ કરાય, તો ધર્મથી દુઃખ થાય જ નહિ.

આ વસ્તુ ખૂબ વિવેકપૂર્વક વિચારી લો. સમજી લો અને 'ધર્મીને ઘેર ધાડ' એમ કહીને ધર્મ કરવાથી ધાડ આવે છે, એવું ધ્વનિત ન કરો; તેમજ 'પાપીને ઘી કેળા' એમ કહીને જે પાપ કરે તે સુખી થાય એવું ધ્વનિત ન કરો ! 'ધર્મથી તો સુખ જ થાય અને પાપથી દુઃખ થયા વિના રહેજ નહિ' એ વાતને બરાબર યાદ રાખો ! પાપી પણ જો વર્તમાનમાં સુખી દેખાતો હોય, તો સમજો કે પૂર્વના પૂણ્યના પ્રતાપે એ દશા છે, પણ વર્તમાનમાં આચરાતાં પાપો જ્યારે ઉદયમાં આવશે, વર્તમાનની પાપી કાર્યવાહીનું ફળ ભોગવવાનો જ્યારે અવસર આવશે, ત્યારે કોણ જાણે કેવી દુઃખમય દશા થશે ? અર્થાત્ ધર્મ ખોટી રીતે વગોવાય અને પાપને એ રીતે ઉત્તેજન મળે એવું ધર્માત્માઓએ તો કદિ બોલવું જોઇએ નહિ અને વિચારવું જોઇએ પણ નહિ.

આથી દુઃખ હોય તો પણ ધર્મને આઘો મૂકવાની ભૂલ કરતાં નહિ. આજની હાલત જૂદી છે. ગરીબોમાંના કેટલાક એવું કહેતા પણ થઇ ગયા છે કે 'ખાવાની મુશ્કેલી છે, ત્યાં ધર્મ શી રીતે થાય ? ધર્મ તો શ્રીમંતો કરે.' જ્યારે શ્રીમંતોમાંના કેટલાકો કહે છે કે, 'અમને ધર્મ કરવાની ફુરસદ નથી. ધર્મ તો નવરા કરે !' એટલે સરખેસરખો યોગ મળ્યો છે. સાહ્યબી વખતે ધર્મ કોઇ જ્ઞાની, સમજદાર કરે; જ્યારે દુઃખમાં તો ધર્મ કરવાને પ્રેરણાત્મક કારણો ય છે, પણ આજ તો સ્વચ્છંદપણે અજ્ઞાનભર્યું લખી - લખીને પાપાત્માઓએ એવા સંસ્કાર ફેલાવ્યા છે કે ખાવા રોટલો ન મળે ત્યાં નવકાર કયાંથી ગણાય ? અમુક વર્ષ પહેલાં ગમે તેવા દુઃખીના મોંમાં પણ પ્રાયઃ આવા શબ્દો નહોતા. અરે, એવી સ્થિતિ હોય છે કે, છોકરો મહિને બે રૂપીયા જ પગાર લાવતો હોય, મા મજૂરી કરતી હોય અને બ્હેન પણ બહારનું કામ કરતી હોય, ત્રણે જણાની એમ માસિક સાત - આઠની આવકમાં ત્રણેય રોટલો ખાતાં હોય, તો પણ 'આવી મુશ્કેલી છે માટે ધર્મ ન થાય' - અવું એ નહોતાં બોલતાં. આજના સ્વચ્છંદી ધર્મહીનો તો છડેચોક એવું લખે છે અને બોલે છે કે પેટમાં ખાવાનું નાખવાની મુશીબત હોય પછી ધર્મ કયાંથી થાય ? આજના કહેવાતા સુધારકોએ ઉપકારના નામે આ રીતે અપકાર કર્યો છે. તેઓ એટલો ય વિચાર કરતા નથી કે કંઠ સુધી રોટલા હોય એને ય ધર્મ કયાં યાદ આવે છે ?

પેટના નામે ધર્મવિરાધને પોષણ અપાય છે, એથી ચેતવા જેવું છે :

ધર્મની ઉપાદેયતા સમજનાર તો રોટલા મેળવવાની મુશીબતમાંથી પણ સમય બચાવીને ધર્મ કરે. પોતાને વર્તમાનમાં પડતી મુશ્કેલીને પોતાનો પૂર્વનો પાપોદય સમજે. ધર્મીને ધર્મસાધનામાં અનુકૂળ સામગ્રી મળે એવી ઇચ્છા થાય એ વાત જુદી છે, પરંતુ પ્રતિકૂળ દશામાં ધર્મને લાત મારવાની કે ધર્મને તજી દેવાની, ધર્મથી દૂર રહેવાની તો ઇચ્છા સરખી પણ ન થવી જોઇએ. આજે શું જેટલા ધર્મ નથી કરતા તે બધાને રોટલા રળવાની મુશ્કેલી છે એમ ? માત્ર પેટ ભરવા પૂરતી જ મહેનત કરવામાં તેમનો વખત વહી જાય છે એમ ? ખરી વાત તો એ છે કે આજે પેટની ભૂખ કરતાં પણ મનની ભૂખ વધી પડી છે. મોજમજાહ જોઇએ, શોખ જોઇએ, વ્યસનની આધીનતા માટે આ જોઇએ ને તે જોઇએ, એવી અનેક સ્વચ્છંદચારિતાઓએ આજની બેકારીને બહાવરી બનાવી દીધી છે. આવશ્યક સંયમશીલતા હોય તો પટે પૂરતું રળ્યા પછી પણ ધર્મ કરવાનું સૂઝેને ? આજે તો ધર્મ કરવો નથી અને ધર્મ તથા ધર્મીઓને વગોવવાને માટે રોટલાનું બહાનું આગળ ધરવું છે. રાટેલાની જ ભૂખ હોવાથી ધર્મ નહિ કરી શકનારા મારા જોવામાં હજુ આવ્યા નથી અને રોટલા ઉપરાંત ઘણી સામગ્રી હોવા છતાં ધર્મ નહિ કરનારા એવા સેંકડો મારા જોવામાં આવે છે; માટે પેટના નામે ધર્મવિરોધને પોષણ અપાય છે એથી ખૂબ જ ચેતવા જેવું છે.

શ્રીમંતોમાં ધર્મભાવના હોય તો પોતે આરાધના કરી શકે અને સંખ્યાબંધ આત્માઓને પણ આરાધના કરાવી શકે :

આજે શ્રીમંતો ધર્મ નથી કરતા એનાં પણ અનેક કારણો છે. ધર્મની ભાવના પણ સુયોગ્ય આત્માઓમાં જ

ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રીમંતો જો સુજ્ઞપણે વિચાર કરે તો ધર્મની જરૂર સમજી શકે. શ્રીમંતોએ વિચારવું જોઇએ કે પોતે શ્રીમંત શાથી અને બીજા ગરીબ શાથી ? પૂર્વના પુણ્ય-પાપનો એ પ્રભાવ છે. શ્રીમંતાઈમાં ભાનભૂલા બનેલાઓ પોતાના વર્તમાન સમયનો વાસ્તવિક વિચાર કરી શકતા નથી. શ્રીમંતાઈ એ ઉપયોગ કરતાં આવડે તો મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં સહાયક નિવડે અને ઉપયોગ કરતાં ન આવડે, એના મદમાં છાકટા બની દેવ - ગુરૂ - ધર્મ માટે યદ્વા - તદ્વા બોલાય, ઇન્દ્રિયો ઉપર અંકુશ ન રખાય તો એ જ શ્રીમંતાઈ દુર્ગતિમાં ઘસડી જવાના કારણરૂપ બને. આજના શ્રીમંતોમાંના મોટે ભાગે લક્ષ્મીને દેવી જેવી માની છે. લક્ષ્મીવાન એને ખોટી માને, ઉપાધિરૂપ માને તો ધર્મ કરી શકે. જો શ્રીમંતોના હૃદયમાં ધર્મભાવના વસી જાય તો તેઓ જાતે ધર્મની ઉત્તમ પ્રકારે આરાધના કરી શકે અને સાથે સાથે સંખ્યાબંધ ગરીબોને પણ ધર્મના માર્ગમાં જોડી શકે એ સ્પષ્ટ વાત છે. પણ એ સૂઝે કોને ? પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય હોય તો જ પ્રાયઃ એવું સૂઝે.

યાદ રાખો કે ધર્મી કદી દુઃખી હોય નહિ. દુઃખ પાપથી અને સુખ ધર્મથી, એમ તત્ત્વજ્ઞાની પરમમર્ષિઓ ફરમાવે છે. પૂર્વ ભવની તપશ્ચર્યાના પ્રભાવે વિશલ્યાના સ્નાનજલથી પણ લોકો રોગરહિત થાય છે. આજે તો ધર્મ બરાબર કરાય નહિ, મહીં હૈયામાં ઝેર ભર્યું હોય અને પછી કહેશે કે - 'ધર્મ ફળતો નથી.' એવાઓને કહો કે, 'ધર્મ કર્યો હોય તો ફળેને ? નાહક ધર્મને વગોવો નહિ.' ધર્મી આત્મા તો દુઃખમાં સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. સમભાવે દુઃખને સહે, કર્મની દશાને સમજે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવ્યા મુજબ ધર્મ કરે, તો દુઃખમાં પણ સુખનો સ્વાદ ચાખી શકે. ધર્મની પરિણતિ એ એવી વસ્તુ છે. ધર્મહીનદશાવાળી ચક્રવર્તિતા કરતાં, ધર્મ વાળી દરિદ્રાવસ્થા પણ મને મળો, એવું કયારે બોલાય ? ત્યારે જ એવું હૃદયપૂર્વક બોલાય, કે જ્યારે 'ધર્મ વિના કલ્યાણ નથી' અને 'ધર્મહીન ચક્રવર્તિતા આત્માનો એકાન્તે નાશ કરનારી છે' એવું અંતરમાં બરાબર જચી જાય ! પછી તો એ ચક્રવર્તિતા કરતાં પણ પેલી દરિદ્રતામાં આત્મા સાચા સુખનો અનુભવ કરી શકે છે, એ ધર્મનો જ અનુપમ પ્રભાવ છે.

ભામંડલ આદિ ભરતની પાસે જાય છે :

આ બાજુ પેલા વિદ્યાધરે વિશલ્યાના સ્નાનજલની વાત કરી, એટલે રામચંદ્રજીએ વિશલ્યાના સ્નાનજલને માટે ભરતની પાસે જવાની ભામંડલને, હનુમાનને અને અંગદને આજ્ઞા કરી. તે પછી વાયુ જેવા વેગવાળા વિમાનમાં બેસીને તે ભામંડલ આદિ અયોધ્યામાં ગયા : અને ત્યા પ્રાસાદાંકમાં સૂતેલા એવા ભરતરાજાને તેઓએ જોયા. રાજકાર્યમાં પણ રાજાઓને ઉપાયથી જ ઉઠાડાય છે, એથી ભરતને જાગૃત કરવાને માટે તે ભામંડલ આદિએ આકાશમાં ગીતગાન કર્યું. આથી ભરત જાગૃત થયા. ભામંડલે તેમની પાસે નમસ્કાર કર્યા. પોતાની પાસે નમસ્કાર કરતાં ભામંડલને જોઇને ભરતે પૂછયું, એટલે ભામંડલે જે કાર્ય હતું તે કહ્યું : કારણ કે 'આપ્ત માટે આપ્તની આગળ રોચક વાકયો કહેવાનાં હોય નહિ !'

ભરત સાથે આવી વિશલ્યાને મેળવી આપી :

આ પછીથી, 'મારા ત્યાં જવા દ્વારા આ કાર્ય સિદ્ધ થશે' એમ વિચારીને, ભરત તે વિમાનમાં આરૂઢ થયા અને કૌતુકમંગલ નામના નગરમાં ગયા. ભરતે પોતાના મામા દ્રોણમેઘની પાસે જઇને વિશલ્યાની યાચના કરી અને દ્રોણમેઘે પણ લક્ષ્મણજીને સાથે વિશલ્યાનો ઉદ્વાહ કરીને હજાર સ્ત્રીઓની સાથે વિશલ્યાને આપી.

ભરતને અયોધ્યામાં મૂકીને ઉત્સુક એવા ભામંડલ સપરિવાર વિશલ્યાને સાથે લઇને પરિવાર સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યા. જલતા દીપકોવાળા વિમાનમાં બેઠેલા ભામંડલ, સૂર્યોદયના ભ્રમથી ભય પામેલા પોતાનાઓ દ્વારા ક્ષણવાર દેખાયા. અર્થાત્ સૂર્યોદયનો ભ્રમ થવાથી સૌ ભય પામ્યા; કારણ કે જો સૂર્યોદય પહેલા ભામંડલ વિશલ્યાના સ્નાનજલને લઇને આવી ન પહોંચે, તો લક્ષ્મણજી મરી જ જાય એવી સૌને ખાત્રી છે. પછી પણ

સૂર્યોદયને હજુ તો વાર હતી. સૂર્યોદયનો માત્ર ભ્રમ જ થયો હતો. અને તે જલતા દીપકોવાળા વિમાનથી ! ત્યાર બાદ એ વિમાનમાં આવેલા ભામંડલે વિશલ્યાને લક્ષ્મણજીની પાસે મૂકી.

અમોઘ વિજયા મહાશકિત ચાલી ગઇ :

હવે વિશલ્યાએ પોતના હસ્તથી જેવો લક્ષ્મણજીને સ્પર્શ કર્યો, કે તે જ ક્ષણે યષ્ટિથી મોટી સર્પિણીની જેમ, લક્ષ્મણજીમાંથી તે અમોઘ વિજયા મહાશકિત બહાર નીકળી ગઇ. તે વખતે બાજ પક્ષી જેમ ચકલીને પકડે, તેમ આકાશમાં ઉછળતી તે શકિતને, હનુમાને ઉછળીને મજબૂતપણે પકડી લીધી. તે વખતે તે મહાશકિતએ પણ કહ્યું કે, 'હું પ્રજ્ઞપ્તિની બહેન છું. ધરણેન્દ્રે મને રાવણને આપી હતી; દેવતારૂપ એવી મારો આમાં કાંઇ પણ દોષ નથી. વિશલ્યાના પૂર્વ ભવના તપ તેજને સહવાને અસમર્થ એવી આ હું જઇશ, મને છોડ, કારણ કે કિંકરભાવથી હું નિરપરાધિની છું.'' મહાશકિતએ આ પ્રમાણે કહેવાથી પરાક્રમી એવા હનુમાને, તે શકિતને છોડી દીધી; અને મૂકાતાંની સાથે જ તે શકિત લજ્જિતાની જેમ અદૃશ્ય થઇ ગઇ.

વિશલ્યાએ પણ લક્ષ્મણજીને હાથથી ફરી સ્પર્શ કર્યો અને ધીમે ધીમે ગોશીર્ષ ચંદનથી વિલેપન કર્યું. એથી લક્ષ્મણજીનો વ્રણ રૂઝાઇ ગયો; તરત જ લક્ષ્મણજી ઉંઘીને ઉઠયા હોય તેમ ઉઠયા; અને અશ્રૂજલને વર્ષાવતા રામચંદ્રજી આનંદથી લક્ષ્મણજીને ભેટયા.

પુણ્યવાન આત્માઓને આ રીતે પણ બચાવની સામગ્રી મળી રહે છે અને પાપોદયવાળાને માટે પણ આવા તેમને નુકશાનકારી કારણો મળી જાય છે !

પૌદ્‌ગલિક ઇરાદો એ દુઃખ પમાડનારો ઇરાદો છે :

આ પછીથી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને વિશલ્યાના સર્વ વૃત્તાંતને કહ્યો. રાવણની મહાશકિતથી લક્ષ્મણજી મૂર્ચ્છિત થઇ ગયા હતા. એટલે એમને તો કાંઇ જ ખબર નહિ હતી. વિશલ્યા આદિને જોઇને તેમને આશ્ચર્ય જ થાય ને ? વિશલ્યાનો સઘળો ય વૃત્તાંત તેમને કોઇ જણાવે ત્યારે જ ખબર પડે ને કે પોતાને જીવાડવામાં નિમિત્તભૂત થનાર તો પૂર્વભવની આ તપસ્વિની છે. જેનું પુણ્ય જીવતું જાગતું હોય, એને આવું નિમિત્ત મળી જાય અને એની આપત્તિ ખસી જાય. આવા વૃત્તાંતોનું શ્રવણ કરીને એવો પ્રભાવ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તપ કરવાનો વિચાર ન કરતા, પરંતુ મુકિતની સાધના માટે તપ વગેરે કરવાનો જરૂર વિચાર કરજો ! મુકિતપ્રાપક ધર્માનુષ્ઠાનોનું યથાયોગ્ય રીતે સેવન થાય, તો મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી ઉત્તમ સાધનસામગ્રી એ ધર્મસેવનના પ્રતાપે મળે છે. ઉત્તમ આત્માઓને પણ દુઃખ આવે તો સમજવું કે કાંઇક પાપોદય આવ્યો. પાપોદય વિના દુઃખ આવે નહિ અને પુણ્યોદય વિના દુન્યવી સુખ મળે નહિ; તેમજ આત્મા જ્યારે સર્વ શુભાશુભ કર્મથી રહિત થઇ જાય ત્યારે દુઃખ સર્વથા જાય અને શાશ્વત સંપૂર્ણ સુખવાળી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય. એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાને માટે મહેનત કરવી જોઇએ. આ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલો ધર્મ, એ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરાવનારો છે. આવા ધર્મને પૌદ્‌ગલિક ધ્યેયથી કરવો એ કોઇ પણ રીતે વખાણવાજોગ નથી. પૌદ્‌ગલિક ઇરોદો એ દુઃખને પમાડનાર ઇરાદો છે. એ ઇરાદાને ત્યજવો જોઇએ.

વિશલ્યા આદિ સાથે લગ્ન અને મહોત્સવ :

ત્યારબાદ રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને વિશલ્યાના સર્વ વૃત્તાંતને કહ્યા બાદ તેના સ્નાનજલથી તરત જ પોતાઓને અને બીજાઓને અભિસિંચન કર્યું. પછી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી તે જ વખતે એક હજાર કન્યાઓ સહિત

વિશલ્યાને લક્ષ્મણજી યથાવિધિ પરણ્યા. આ રીતે લક્ષ્મણજી સજીવન થયાનો અને તેમના લગ્નો વિદ્યાધર રાજાઓએ ઉત્સાહપૂર્વક મહોત્સવ કર્યો. એ મહોત્સવ જગતના આશ્ચર્યનું કારણ હતો. અર્થાત્ જોનારાઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવો તે મહોત્સવ હતો.

[૭]

આફતો ઉપર આફતો આવે પણ મોહાધીનોને વિવેક આવવો મુશ્કેલ :

આમ રામચંદ્રજીની સેનામાં તો આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે અને ઉત્સવ ઉજવાઇ રહ્યો છે, પણ રાવણ તો માને છે કે અમોઘવિજયા શકિતથી લક્ષ્મણજી મરશે અને એની પૂંઠે રામચંદ્રજી પણ મરશે. રાવણ એથી હર્ષ પામે છે, એટલામાં બાતમીદારો દ્વારા ખબર મળે છે કે લક્ષ્મણજી સજીવન થયા છે. લક્ષ્મણજી મર્યા એમ માનવાથી જેને હર્ષ થાય, તેને એ જીવ્યા જાણીને શોક થાય ને? રાવણને તો ચિંતા વધી. ધારણા ધૂળમાં મળી ગઇ. ઇન્દ્રજિત, કુંભકર્ણ વગેરે પકડાયા છે. દુશ્મનની છાવણીમાં કેદી બન્યા છે. રામચંદ્રજીનું પરાક્રમ પણ આગલે દિવસે જોયું છે. રામચંદ્રજીએ પાંચ પાંચ વાર રાવણના રથના ભાંગીને ભૂક્કા કરી નાખ્યા હતા. એમાંય વળી લક્ષ્મણજી જીવ્યાના ખબર મળ્યા. આ દશામાં મૂંઝવણ થાય એમાં નવાઇ પામવા જેવું કાંઇ છે ?

સભા૦ નહિ જ.

ખરેખર, મોહમસ્તતા એ મહા ભયંકર છે. આફતો ઉપર આફતો આવે, પણ મોહાધીનોને વિવેક આવવો મુશ્કેલ. આવા વખતે મૂંઝવણ થવી સ્વાભાવિક છે, છતાં પણ વિવેક આવે તો ગમે તેવી મુશ્કેલી વખતે મૂંઝવણ ન થાય. આજે વિવેકની ખામી છે, માટે દુનિયાના સુખી ગણાતાઓની હાલત પણ ભૂંડી છે. એની દોડધામ, ચિંતા, મૂંઝવણ એ જ જાણે કે જ્ઞાની જાણે. વિવેક હોય તો દુનિયાના સુખી કે દુ:ખીની આ હાલત હોય નહિ.

'લક્ષ્મણજી જીવિત છે' એવા ખબર બાતમીદારો દ્વારા જાણીને રાવણે પોતાના મંત્રિવરોની સાથે મંત્રણા કરવા માંડી. મંત્રણા કરતાં રાવણે કહ્યું કે, 'અમોઘવિજયા શકિતથી તાડિત થયેલા લક્ષ્મણજી પ્રાત:કાળે મરશે અને તે પછી લક્ષ્મણજીના સ્નેહથી પીડિત રામચંદ્રજી પણ મરણ પામશે. એટલે કે લક્ષ્મણજી અને રામચંદ્રજી મરણ પામ્યા બાદ, વાનરો નાસીને જતા રહેશે તેમજ મારા બંધુ કુંભકર્ણ અને ઇન્દ્રજિત વગેરે મારા પુત્રો સ્વયં મારી પાસે આવી જશે.'

રાવણનો એવો ભાવ હતો. પોતાના તે ભાવને રાવણે મંત્રીવરોને જણાવ્યો. પછી કહ્યું કે, 'હમણાં દૈવના વિગુણપણાથી તે લક્ષ્મણ પણ સજીવન થયો છે; અર્થાત્ મારા બધા મનોરથ ભાંગી ગયા છે; તો તે કુંભકર્ણ વગેરેને મારે છોડાવવા શી રીતે ?'

અર્થ - કામની આસકિત ત્યજીને વિવેકી બનવું જોઇએ :

આવા યુદ્ધમાં સારા પરિણામ આવે એમ લાગે છે ? જ્યાં દુશ્મનભાવ થયો ત્યાં પરિણામ ખરાબ થયા વિના રહે નહિ. સ્વાર્થી અને અર્થ કામમાં મુગ્ધ બનેલા આત્મા દુશ્મન માટે બૂરી ભાવના કરે એમાં નવાઇ નથી. લક્ષ્મણજી મર્યા હોય તો બેડો પાર થાત, પણ એ તો જીવ્યા એટલે આ મૂંઝવણ થઇ ને ? રાવણ એમ જ માને છે. આવી ભાવનાથી બચવું હોય, તેણે એવા સંયોગોથી બચવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અને એવા સંયાગોથી બચવું હોય તેણે અર્થકામની આસકિત તજી વિવેકી બનવું જોઇએ. સુવિવેક આવ્યા વિના આત્માની બરબાદીના

રસ્તાથી પાછા ફરાશે નહિ. આ જાણવા વાંચવા ને સાંભળવાનો હેતુ એ આસક્તિ ઉપર કાપ મૂકી વિવેક કેળવવાનો હોવો જોઇએ.

હવે મંત્રીવરો રાવણને સલાહ આપે છે. સીતાજીનો છુટકારો કર્યા વિના, કુંભકર્ણ આદિ વીરોનો છુટકારો થવાનો નથી એમ મંત્રીવરો રાવણને જણાવે છે. ઉલ્ટું અકલ્યાણ થશે એમ પણ મંત્રીવરો કહે છે. વળી કહે છે કે, 'હે સ્વામિન્ ! આટલું બન્યા પછી પણ આપ આપના કુળની રક્ષા કરો ! હવે રામને અનુસરવા સિવાય બીજો ઉપાય જ નથી. ઉપાય માત્ર એટલો જ છે કે રામનો અનુનય કરવો ! અર્થાત્, મહાસતી સીતાદેવીને મુક્ત કરવા સિવાય કુળરક્ષા કરવાનો બીજો ઉપાય નથી, માટે સીતાદેવીને મુક્ત કરીને કુળની રક્ષા કરો !' મંત્રીવરો તો આવી સલાહ આપે છે. મંત્રીવરો ડાહ્યા છે. અત્યાર સુધી બોલવાનો અવસર નહોતો. આ તો રાવણે પૂછ્યું એટલે ઝટ કહી દીધું.

દુર્દશા થવાની હોય ત્યારે સાચું સૂઝે નહિ :

પણ રાવણ એવી સલાહ માને ? ભાવિ વિપરીત હોય ત્યાં સારી, સાચી, હિતકારી સલાહ પણ ન રૂચે, ઉલ્ટી ઉંધી જ અસર થાય, મિત્ર દુશ્મનરૂપ લાગે, ન્યાયી કાયર ગણાય. દુર્દશા હોય ત્યારે સાચું સૂઝે તો નહિ, પણ સાચું સંભળાય પણ નહિ. અત્યારે પણ શું બને છે ? કૂડકપટ કરીને પણ પોતાની જીત મનાવવાના પ્રયત્નો ઓછા થાય છે ? પોતાની ભૂલો છૂપાવવા મહાપુરૂષોને પણ હલકા ચીતરે. ખોટી વ્યાખ્યાઓ કરી લોકને ભમાવે. એનું મૂળ તેવા પાપાત્માઓના હૈયામાં રહેલો ખોટો ઘમંડ તેમજ તેમની કીર્તિની બૂરી લાલસા છે; પણ તેઓએ અને બીજાઓએ સમજી લેવું કે ખોટો ઘમંડ અને કીર્તિની બૂરી લાલસા એવા આત્માઓના જ અનિષ્ટ ભાવિને જણાવનાર છે. નહિતર સીધી હિતકારી સલાહ પણ તેમને કડવી ઝેર જેવી ન લાગે.

મંત્રીવરોની વ્યાજબી સલાહની અવજ્ઞા :

રાવણને મંત્રીવરોએ વ્યાજબી સલાહ આપી. એટલે મંત્રીવરોની પણ રાવણે અવજ્ઞા કરી, પછી પોતાના સામંત નામના દૂતને રાવણે સામ, દામ અને દંડપૂર્વક અનુશાસન કરીને આજ્ઞા કરી કે, 'રામની પાસે જા !' મંત્રીવરોને સલાહ પૂછી ખરી, પણ માની નહિ, કારણ કે હજુ બૂરી દશા બેઠી છે.

ઘમંડી માણસ જ્યાં સુધી સાવ પટકાય નહિ, ત્યાં સુધી તે પ્રાયઃઉન્માર્ગને તજે નહિ. કેટલાક તો એવા કે ખવાય નહિ તો ફોડી નાખવું. રાવણ વિષે પણ યદ્વા તદ્વા બોલનારે પોતાની હૃદયદશા વિચારી લેવી. આ રાવણનો બચાવ નથી. રાવણે કર્યું તે સારૂં કર્યું એમ નહિ; પણ વાત એ છે કે આજના રાવણની ટીકા કરનારા જો એવી સામગ્રીવાળા હોય તો પોતે શું કરે ? - તે તેમણે વિચારી લેવું જોઇએ અને પોતાની હૃદયદશાને સુધારવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ. બાકી અત્યારે તો રાવણ મોહ અને ઘમંડમાં મૂંઝાઇ રહ્યા છે, એટલે જ આવી રીતે વર્તે છે.

રાવણે મોકલેલા સામંત નામના દૂતે દ્વારપાળ દ્વારા પોતાની જાણ કરી અને અનુમતિ મેળવીને તે રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો. સુગ્રીવ આદિથી વીંટાએલા રામચંદ્રજીને તેણે નમસ્કાર કર્યા. નમસ્કાર કર્યા બાદ ધીર વાણીથી તે દૂતે કહ્યું કે,

'રાવણે તમને એ પ્રમાણે કહેવડાવ્યું છે કે, 'મારા બંધુવર્ગને તમે છોડી મૂકો, સીતા મને આપવાને સંમત થાઓ અને મારા અડધા રાજ્યને ગ્રહણ કરો ! જો એમ કરશો તો હું તમને ત્રણ હજાર કન્યાઓ આપીશ : એટલાથી તમે સંતુષ્ટ થાવ અને જો એટલાથી સંતોષ પામીને તમે તેમ નહિ કરો, એટલે કે અડધું રાજ્ય ને ત્રણ હજાર

કન્યાઓ આપતાં પણ મારા બંધુવર્ગને નહિ છોડો અને સીતા મને આપવાને સંમત નહિ થાઓ, તો તમારૂં આ સર્વ અને જીવિત ટકશે નહિ !'' દૂતે આ પ્રમાણે રાવણની માગણી - ઇચ્છા જણાવી અને હવે એનો શો ઉત્તર મળે છે તે સાંભળવાને તે થોભ્યો.

રાવણની માગણીમાં વિષયાન્ધતા :

શું આ માગણી વ્યાજબી છે ? નહિ જ : પણ અર્થી એ ન જૂએ. વિષયાન્ધ સારૂં - ખોટું ન તપાસે. એ જોવા જેવી એનામાં બુદ્ધિ ન રહે. જે રામચંદ્રજીએ પોતાના પિતાના વચનના પાલન ખાતર રાજ્યાદિનો ત્યાગ કરી વનવાસ સ્વીકાર્યો, તે રામચંદ્રજી રાજ્ય અને ત્રણ હજાર કન્યાઓના લોભે સીતાજીના શીલને ખંડિત થવા દે ? ન જ થવા દે. પણ એ વિચાર અત્યારે વિષયાન્ધ દશાને પામેલા રાવણને આવે કયાંથી ? બુદ્ધિ ઠેકાણે હોય તો એ બધું વાસ્તવિકપણે વિચારી શકે ને ?

એના જવાબમાં રામચંદ્રજી શું કહે છે એ જોઇએ; રામચંદ્રજી રાવણની માગણીનો ઇન્કાર કરતાં કહે છે કે, ''રાજ્યસંપત્તિનું મારે કામ નથી; તેમજ અન્ય પ્રમદાવર્ગના મોટા પણ ભોગનું મારે પ્રયોજન નથી. અર્થાત્ - મારે નથી તો રાજ્ય જોઇતું કે નથી તો ત્રણ હજાર કન્યાઓ જોઇતી.' ત્યારે જોઇએ છે શું ? એક જ. ''રાવણ જો સીતાની અર્ચના કરીને તેને મોકલી આપશે, તો હું તેના ભાઇને અને પુત્રોને છોડીશ : નહિતર નહિ છોડું !'' આ બે માગણીઓમાં કોની માગણી વ્યાજબી છે ? રામચંદ્રજીની માંગણીમાં સીતાજીની માગણી વિના બીજી કશીય શરત છે ? નહિ જ. એક પરસ્ત્રીની માગણી કરે છે અને બીજા સ્વસ્ત્રીની માગણી કરે છે, એ આ બેમાં અંતર છે !

તે સામંત નામના દૂતે ફરીથી પણ રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, ''હે રામ ! આમ કરવું તે તમારે માટે યોગ્ય નથી : એક સ્ત્રી માત્રને માટે પોતાની જાતને પ્રાણના સંશયમાં નાખવી એ તમારે માટે ઉચિત નથી; રાવણથી આહત થએલ લક્ષ્મણ જો કે એકવાર જીવ્યા છે, પણ હવે આજે તે, તમે અને આ વાનરો કેમ કરીને જીવશો ? આ વિશ્વને પણ હણવાને એકલા રાવણ સમર્થ છે, માટે તેમનું વચન સર્વ પ્રકારે માન્ય કરવા જેવું છે, કારણ કે તમે સ્વયં પરિણામને વિચારો !''

દૂત આ પ્રમાણે કહે એમાં નવાઇ નથી. દૂત પોતાના સ્વામીના પરાક્રમની પ્રશંસા કરી સામાને ડરાવવા મથે. વળી દૂત અવધ્ય ગણાય, એટલે દૂતને ગમે તેમ બોલવામાં મરણની ભીતિ પણ રાખવાની હોય નહિ.

લક્ષ્મણજી રાવણના દૂતને જવાબ આપે છે :

દૂતે જ્યારે એ પ્રમાણે કહ્યું એટલે લક્ષ્મણજીથી ચૂપ રહેવાયું નહિ. દૂતની તે વાણીથી ક્રોધિત થએલા લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે ''હે દૂતાધમ ! હજુ પણ રાવણ પોતાની શકિતને અને પરની શકિતને જાણતો નથી. તેનો બંધુપરિવાર હણાઇ ગયો છે અને માત્ર તેની સ્ત્રીઓ જ બાકી રહી છે; છતાં પણ એ પોતાના પુરૂષાર્થને આ રીતે નચાવ્યા કરે છે, એ તેની કેવી ધૃષ્ટતા છે ? સઘળી શાખાઓ જેની છેદાઇ ગઇ છે અને એક મૂળ જેવું મુશલ જેનું બાકી છે, એવા વૃક્ષની જેમ એકાંગી બની ગયેલ તે રાવણ પણ કેટલી વાર સ્થિર રહેશે ? માટે તું જા અને તે રાવણને યુદ્ધને માટે તેડી લાવ. કારણ કે તેને હણવાને માટે મારો ભુજ યમની જેમ સજ્જ થયેલો છે.'

ધર્મ ગયા બાદ પૌદ્‌ગલિક આબાદી એ ભયંકર બરબાદી છે :

લક્ષ્મણજીના આવા આક્ષેપ સામે તે દૂત બોલવા જતો હતો, પરંતુ એટલામાં તો વાનરોએ ઉઠી તે દૂતને ગ્રીવામાં પકડી બહાર કાઢયો. તે દૂત રાવણની પાસે પાછો ગયો અને રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજીએ જે કહ્યું હતું.

તે સઘળું તેણે રાવણને કહી સંભળાવ્યું. રાવણે કદાચ એમ માન્યું હશે કે દૂતનાં વચનોથી, રાજ્યના લોભથી કે ત્રણ હજાર કન્યાઓની લાલચથી રામચંદ્રજી પીગળી જશે.

પણ રાવણની તે માન્યતા ખોટી જ હતી. અહીં એ વિચાર ન થાય કે કાંઇ નહિ, એક બૈરી ગઇ તો ભલે ગઇ પણ એના બદલામાં ત્રણ ખણ્ડના માલિકનું અડધું રાજ્ય મળ્યું અને એકને બદલે ત્રણ હજાર કન્યાઓ મળી. આ ભોગનો સવાલ ન હતો, પણ શીલનો સવાલ હતો. ક્ષત્રિય માથું આપે, પણ સ્ત્રીને અને શરણાગતને આપે નહિ. તેમ ધર્મી અવસરે બધું છોડે પણ ધર્મ તજે નહિ. ધર્મ ગયા બાદ પૌદ્‌ગલિક આબાદી એ.તો ભયંકર બરબાદી છે. શીલ ગયું પછી ગમે તેવું દુન્યવી સુખ મળ્યું, પણ તેની કિંમત કશી નથી. શીલની કિંમત સમજનારાઓ, શીલ કરતાં ગમે તેટલી સંપત્તિની કે જીવનની પણ કિંમત વધારે આંકતા નથી.

અહીં પણ સવાલ મહાસતી સીતાજીના શીલનો છે, રાજ્ય કે સ્ત્રી માટે શું રામચંદ્રજીનું યુદ્ધ છે ? જો માત્ર રાજ્ય કે ભોગને માટે આ યુદ્ધ હોત અને આજના કેટલાકોના જેવી રામચંદ્રજીની બુદ્ધિ હોત, તો તેઓ રાવણની માંગણી સ્વીકારત; પણ એમ બન્યું નહિ : કારણ કે સીતાજીના શીલનો એ મુખ્ય સવાલ હતો.

મંત્રિવરોએ ફરીથી પણ સીતાજીને છોડવાની આપેલી સલાહ :

સામન્ત નામના દૂતે રાવણ પાસે જઇને બધી હકીકત કહી. રામચંદ્રજીએ અને લક્ષ્મણજીએ જે જવાબ આપ્યો હતો તે જણાવ્યો. એટલે રાવણ ફરીથી મંત્રિવરોની સલાહ માગે છે અને પૂછે છે કે, 'કહો, હવે હાલમાં શું કરવા યોગ્ય છે?'

સલાહ માગવી ખરી પણ માનવી નહિ, ત્યાં શું થાય ? એ રીતે દુષ્ટ વાસના જેને કાઢવી જ ન હોય તેને માટે સાચી હિતકર સલાહ પણ નકામી છે.

રાવણના મંત્રિવરોએ ફરીથી પણ રાવણને તે જ સલાહ આપી છે. મંત્રિવરોએ પણ એમ કહ્યું કે, ''સીતાને અર્પણ કરવા તે જ અત્યારે ઉચિત છે. હે સ્વામિન્ ! તમે વ્યતિરેકનું ફળ તો જોયું, હવે અન્વયના ફળને જૂઓ ! અર્થાત્ સીતાજીને નહિ આપવામાં જે અનર્થરૂપ ફળ આવ્યું તે તો તમે જોયું, હવે સીતાને અર્પણ કરવારૂપ અન્વયના ફળને જૂઓ ! સીતાને અર્પણ નહિ કરવાથી જ આ મુંઝવણ ઊભી થઇ છે. આપના અનેક પુત્રો હણાયા : બંધુ કુંભકર્ણ અને કુમાર ઇન્દ્રજિત આદિ પકડાયા હજારો રાક્ષસોનો ઘાણ નીકળ્યો; એ બધું સીતાને અર્પણ ન કર્યાં એથી થયું. હવે સીતાને અર્પણ કરી જૂઓ ! જૂઓ કે, 'સીતાને રામચંદ્રજીને અર્પણ કરવાથી કેવું પરિણામ આવે છે !' સર્વ કાર્યની પરીક્ષા અન્વય અને વ્યતિરેકથી થાય છે : અર્થાત્ અન્વય અને વ્યતિરેક બન્ને થાય તો કોનાથી લાભ અને કોનાથી નુકશાન તેની ખબર પડે. હે દશાનન ! તો પછી આપ એક વ્યતિરેકમાં જ કેમ સ્થિત થયા છો ?'' અર્થાત્, 'સીતાને છોડી દેવા રૂપ અન્વયને તો કરી જૂઓ !' રાવણને તેમના મંત્રિવરોએ ફરીથી પણ આ મુજબ સલાહ આપી.

તમે કોઇ તમને સાચી સલાહ આપે તેવા રાખ્યા છે ? પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં મૂંઝાઇ રહ્યા હો, ત્યારે તમારા કાનમાં આવીને કોઇ એમ કહે એવું છે કે, ''આ દશા આવી તે તમારા પાપોદયને જણાવનારી છે, રડતા કે હસતાં એ ભોગવવું તો પડશે જ. પાપથી નિપજેલા પરિણામની સામે થવાને માટે વધારે પાપમાં ખરડાવાના વિચાર ન કરો ! ગયેલી લક્ષ્મી મેળવવા કુડકપટ આદિ કરવાના વિચાર તજો ને પ્રાપ્ત થએલી સ્થિતિને સમભાવે સહો !''

આવા વખતે એવું કહેનાર પણ જોઇએ કે; ''જૂઓ, લક્ષ્મી હતી ત્યારે ભોગમાં ઉદાર બન્યા અને ધર્મમાં કૃપણ બન્યા. લક્ષ્મી દ્વારા જે સાધવાજોગું હતું તે સાધ્યું નહિ. એનો પશ્ચાત્તાપ કરો અને હવે છે એમાંથી સદુપયોગ કરો !'' આવી વાત કાનમાં આવીને નિર્ભીકતાથી કહે એવા ધર્મમિત્રો તમે રાખ્યા છે ?

આજના શેઠીયાઓને મોટે ભાગે શું ગમે છે ?

પણ આજના શેઠીયાઓને તો મોટે ભાગે હાજી-હા કરનારા અને સલામો ભરનારા જોઈએ છે. 'શેઠ સાહેબ' એવા એવા શબ્દો એમને એવા ગમી ગયા હોય છે કે એમને બીજા શબ્દો ગમતા નથી. તમે જે કાંઇ કરો છો તે બરાબર જ કરો છો, તમારી બુદ્ધિ ઠરેલ, તમારી સમજ ઘણી, તમારી સામે ટકે કોણ ? એવું એવું કહેનારાઓ આજના શેઠીયાઓને રૂચે છે. આજના કેટલાક ધનના અને કામના ગુલામો, શેઠીયાઓ દેવ - ગુરૂ - ધર્મને ભાંડે તો ય એની 'હા'માં 'હા' મેળવે છે અને તેવા ઘણા છે. આ સ્થિતિમાં અર્થ અને કામની સામગ્રીમાં મૂંઝાએલાને, એ મૂંઝવણના યોગે આવનાર વિપરીત પરિણામનો ખ્યાલ આપનાર કેટલા ? કહો કે - ઘણા જ થોડા.

તમે જ્યારે અર્થ અને કામની સામગ્રીમાં ભાનભૂલા બન્યા હો, પૌદ્ગલિક સાધનોમાં મૂંઝાયા હો, મળેલી સામગ્રી કેવળ પુદ્ગલસેવામાં ખર્ચી રહ્યા હો, ત્યારે એવી સલાહ આપનાર છે કે ''આ નાશનો રસ્તો છે, જે સામગ્રીના યોગે મોક્ષમાર્ગની ઉત્તમ પ્રકારે આરાધના કરી શકાય, તે સામગ્રીનો દુરૂપયોગ કરીને તમે દુર્ગતિ તરફ ઘસડાઇ રહ્યા છો, મળ્યું છે તો મળ્યાનો સદુપયોગ કરો, જેનાથી મળ્યું તેનો દ્રોહ ન કરો.'' આવી સલાહ આપનાર કોઇ રાખ્યા છે ?

પૌદ્ગલિક લાલસાને કાપવાના પ્રયત્નો કરી જૂઓ :

રાવણને મંત્રિવરોએ જેમ કહ્યું, તેમ સુસાધુઓ પણ તમને કહે છે કે ''સંસારના જીવનનો તો સ્વાદ ચાખ્યો, હવે સંયમજીવનનો સ્વાદ તો ચાખી જૂઓ ! રાગનો અનુભવ તો કર્યો, પણ ત્યાગનો અનુભવ તો કરી જૂઓ ! પૌદ્ગલિક લાલસા ભૂંડી છે, દુઃખદાયી છે એમ લાગતું હોય તો કરી જૂઓ ! પૌદ્ગલિક લાલસા ભૂંડી છે, દુઃખદાયી છે એમ લાગતું હોય તો એ લાલસાને કાપવાના પ્રયત્નો કરી જૂઓ ! શ્રી જિનેશ્વરદેવના સેવકને પૌદ્ગલિક લાલસા દુઃખદાયી જ લાગે. પૌદ્ગલિક સામગ્રીને એ તજી ન શકે, એ છોડી સાધુ ન થઇ શકે, તો યે એના હૈયામાં પુદ્ગલસંગ ડંખ્યા કરે, પુદ્ગલસંગ કયારે છૂટે ? એમ થયા કરે. વહેલો મોડો પણ એવા આત્માનો નિસ્તાર જરૂર થાય.

આ ઉપરાંત રાવણને સલાહ આપતાં મંત્રિવરોએ એમ પણ કહ્યું છે કે 'જો કે યુદ્ધમાં ઘણાઓનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો છે, છતાં પણ હજુ આપના ઘણા બંધુઓ અને પુત્રો અક્ષત છે.' એમ જણાવીને તેઓ કહે છે કે 'સીતાને અર્પણ કરીને તે બધાને છોડાવો અને તેમની સાથે સંપત્તિથી વૃદ્ધિને પામો.' મંત્રિવરોની આ વ્યાજબી સલાહ હજુયે રાવણને ગળે ઉતરતી નથી. રાવણ સીતાજીને છોડવાને ઇચ્છતા નથી અને મંત્રિવરો એ વિના કુળરક્ષાનો બીજો ઉપાય જોતા નથી. મંત્રિવરોએ સીતાજીને અર્પણ કરવાની જ્યારે હિતકારી વાત કહી, એથી રાવણ મર્મમાં જાણે અધિક હણાયા અને અંતરમાં દુભાયા; અને એથી ચિરકાળ સુધી સ્વયં ચિન્તન કરવા લાગ્યા. આ પછીથી રાવણે બહુરૂપા નામની વિદ્યાનું સાધન કરવાનો હૈયામાં નિશ્ચર્ય કર્યો.

રાવણ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના ગૃહ ચૈત્યમાં :

આ પ્રમાણે બહુરૂપા વિદ્યાને સાધવાનો હૃદયમાં નિર્ણય કરીને અને શાન્તકષાયી થઇને રાવણ, ભગવાન શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનાં ચૈત્યમાં ગયા. શ્રી જિનેશ્વરદેવની સન્મુખ જવું છે, માટે કષાયને શાન્ત કરી દીધા. ભક્તિથી વિકસિત મુખવાળા રાવણે, પયસ્ના - દૂધના કુંભો વડે ઇન્દ્રની જેમ, શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું સ્વયં સ્નાત્ર કર્યું. પછી ગોશિર્ષ ચન્દન વડે પ્રભુમૂર્તિનું વિલેપન કર્યું અને દેવતાઇ પુષ્પોથી પ્રભુની પૂજા કરી. ત્યાર બાદ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનથી સ્તવના કરી આટલા દુરાગ્રહમાં ચઢેલા, આટલા અભિમાનથી ઉન્મત્ત

બનેલા, આટલા વિષયાધીન અને સીતાજીને નહિ જ છોડવાની ભાવનાવાળા એવા પણ રાવણ, પ્રભુભક્તિ કેવી રીતિએ કરે છે ? એ ખૂબ વિચારવા જેવું છે. આ દશામાં પણ રાવણ પ્રભુની સેવા ભક્તિ - સ્તવના ઘણા જ શાન્ત ચિત્તે કરે છે.

વિચારી જૂઓ કે, ભગવાનની સેવા, પૂજા, ભક્તિ, સ્તુતિ, તમે કેટલા શાન્ત ચિત્તથી કરો છો ? પ્રભુપૂજા કરવા જાય તોય ઘડીઆળ કાંડે. નજર ઘડી ઘડી ઘડીઆળ તરફ જાય. રખે પૂજામાં પાંચ મિનીટ વધુ ન જાય અને બજારમાં મોડા થઈ જવાય નહિ, એ ચિન્તા ગુરૂવાણીનું શ્રવણ કરતાં પણ નજર ઘડીયાળ તરફ ગયા વિના રહે નહિ, એ દશામાં પૂરતો રસ કયાંથી આવે ? હૈયું ભક્તિમાં અને શ્રી જિનવાણીના શ્રવણમાં ઓતપ્રોત થાય શી રીતિએ ?

શ્રી વીતરાગની સેવા દ્વારા વીતરાગતા જ પામવાની ભાવના હોવી જોઇએ :

રાવણ કેવા સંયોગો વચ્ચે શ્રી જિનચૈત્યમાં ગયા છે ? એ વખતે ભગવાનની સ્તુતિમાં કયી માગણી આવે ? વિચારો કે દેવ પાસે શું મંગાય ?' રાવણ એ દશામાં પણ બીજી કોઇ વિપરીત માગણી કરતા નથી, માત્ર સ્તુતિ કરે છે, કેમકે એમને ભક્તિ કરવી છે. સટ્ટો ચાલતો હોય, વેપાર કર્યો હોય, બજારના ઉછાળામાં પાઘડી ફેરવાઈ જશે એવું લાગતું હોય, એ વખતે શ્રી જિનમન્દિરમાં શી ભાવના આવે છે ? એ વિચારજો ! રાવણની અત્યારે કયી સ્થિતિ છે ? પોતાનો બંધુ - પુત્ર આદિ સ્વજનવર્ગ વગેરે દુશ્મનની છાવણીમાં કેદ છે, પોતાના ભયંકર પરાજયનો સમય છે, આવા વખતે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પાસે બીજી માંગણી ન કરાય, એ સામાન્ય વાત છે ? નહિ જ શ્રી વીતરાગ પાસે રાગ વધારાવાની સામગ્રી મંગાય ? નહિ જ ! રાગને પોષવાનાં કારણો મંગાય ? નહિ જ ! શ્રી વીતરાગની સેવા દ્વારા વીતરાગતા પામવાની જ ભાવના હોવી જોઈએ. ખરેખર; વીતરાગતા પામવાની સાચી ભાવના નથી, તેટલા જ અંશે આજના ઝઘડાઓ છે !

[૮]

અનર્થકારી સમજાય તો છોડાવવા સહેલા :

રાવણે કરેલી સ્તુતિના આઠ શ્લોકો આમાં છે. આમાં શ્રી વીતરાગનું સ્વરૂપ, ભક્તિ, ફલ આદિ પણ જણાવેલ છે. એ બધું બોલે છે, પણ એમાં વિપરીત માગણી નથી. એ સ્તુતિ જોતાં જણાય કે, પ્રભુ ઉપરના પ્રેમથી એ હૈયું ઓતપ્રોત છે. તમે લક્ષ્મી કદાચ ન તજી શકો એ બને, ભોગનો સર્વથા ત્યાગ ન કરી શકો એમ બને, પણ જો શ્રી જિનમંદિર અને ઉપાશ્રયમાં અર્થકામની લાલસાથી વેગળા રહો તથા સમજો કે એ લાલસાને કાપવાનાં આ સ્થાન છે, તો પણ ઓછું નથી. એટલું સમજી જાવ તો ય અર્થ-કામની લાલસા ઉપર કાપ પડશે. વસ્તુ અનર્થકારી છે એમ બરાબર સમજાય પછી એનાથી છોડાવવા એ સહેલું છે.

સભા૦ શાસનદેવની સેવા એ માટે થાય કે નહિ ?

જેટલું જેટલું મોક્ષ માટે થાય, મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે થાય મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં આવતાં વિઘ્નોને ટાળવાને માટે થાય અને તેમાં શ્રી જિનશાસનનો વિધિ જળવાય તો એ કરણીય. એ સમજો તો આવા પ્રશ્ન નહિ ઊઠે. સંસારની સાધના માટે કાંઇ પણ કરવું એ કરણીય નથી. શ્રી જિનેશ્વર દેવ સંસારની વાસના કાપવાનું ફરમાવે અને શ્રી જિનેશ્વર દેવનો સેવક સંસારની વાસના વધારવા પૂજાદિ કરે એને સારૂં અને

કરણીય તો તે કહે કે જે શ્રી જિનશાસનના રહસ્યને પામ્યો ન હોય. શાસનદેવ એ પણ પ્રભુના શાસનનો સેવક છે. સાધર્મિક તરીકે એનું બહુમાન - સન્માન કરવાનું છે. સંસારની વાસના વધારવાને માટે શાસનદેવની સેવા કરવી એ ઉચિત નથી. શાસનદેવની સેવા એ માટે જરૂર થઇ શકે કે મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં આવેલ વિઘ્ન ટળે; મોક્ષમાર્ગની આરાધના સુલભ બને. આજે અર્થકામના રસિકો તો પ્રભુને ખમાસમણાં અધૂરાં દે છે, પણ ત્યાં દેવ - દેવીની આગળ પૂરાં દેવાય છે ! નાળીએર ભગવાન પાસે ન મૂકે અને ત્યાં મૂકે ! ઘી ભગવાન આગળના દીવામાં નહિ અને ત્યાં ખરૂં ! આજે ઘણાઓની આ દશા છે. આ સ્થિતિ નજરે પણ જોએલી છે.

સભા૦ એવાને દેવ ન ઓળખે ?

ઓળખે છે માટે તો ફળતા નથી. પોતે જે પ્રભુના સેવક છે, જે તારકના યોગે મંદિરમાં પોતાની સ્થાપના થઇ છે, તેનું પેલો અપમાન કરે અને પોતાને માને, એને એ ફળે શાનો ? કદિ ન ફળે, ઉલ્ટો એનાથી આઘો જાય. શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને તો આજના કેટલાક અર્થકામમાં લુબ્ધ બનેલા જૈનોએ કિંમત વિનાની ચીજ ગણી નાંખી છે, એ મહા દુઃખનો વિષય છે અને માટે જ એવાઓ જ્યાં ત્યાં ભટકયા કરે છે !

મોક્ષના હેતુઓને સંસારના હેતુઓ ન બનાવો :

(સભા ૦ 'रक्षन्तु वो नित्यं' એમ આવે છે ને ?)

મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવામાં, ધર્મક્રિયામાં અથવા તો એવા જ કોઇ કાર્ય.માટે, એ ધ્યાનમાં રાખો.

(સભા૦ રોગોપસર્ગ વગેરે દૂર કરવાની માંગણી આવે છે ને ?)

એ પણ ધર્મના હેતુ માટે જ, આ ન ભૂલાય. એવી દરેક વાત ધર્મસાધનાની પ્રધાનતાને અંગે હોય. એ વાત બરાબર યાદ રાખો કે, આ જૈનશાસન, શ્રી વીતરાગ ભગવંતનું શાસન આ શાસનની સઘળી ક્રિયાઓ મોક્ષની આરાધનાને માટે છે. મોક્ષના હેતુઓને સંસારના હેતુઓ ન બનાવો. નૈમિત્તિક સ્તોત્રોને તમે નિત્યનાં બનાવી દીધાં છે. એ બધા ઉપરથી આજકાલની અર્થકામલોલુપતા માપી શકાય તેમ છે. એ દશાના યોગે મહિમાવતી વસ્તુ પણ મહિમાહીન બની જાય ! માટે જેનો ઉપયોગ જે રીતે અને જ્યારે કરવાનો હોય, ત્યારે અને તે રીતે કરવો જોઇએ.

(સભા ૦ સંસારની માગણી કરનારૂં બોલાય ?)

તમે જ વિચારી જૂઓ. તમારે એ જોઇએ છે, કે એ બધાથી મુકત દશા જોઇએ છે ? મુકત દશા જોઇતી હોય તે આ માગે ? કેટલા છન્દો તો પતિતોના રચેલા પણ છે અને એમાં તેવી - તેવી રચના કરીને, પતિતો, અજ્ઞાન જીવોને મૂંઝવી સ્વાર્થ સાધતા હતા. જેમ અત્યારે પતિતોનો રાફડો ફાટયો છે, એટલે કે - સાધુવેષમાં છતાં ભયંકર શિથીલાચાર સેવનારા પણ વધ્યા છે, તેમ પૂર્વે પણ શાસનમાં પતિતો થયેલા. એમણે કેટલાક છંદો જોડી કાઢયા. એવી ચીજો મૂર્ખાઓને તો ગમે એટલે મોઢે કરે. આજે પણ એવું બહુ ચાલી પડયું છે. ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના નામે, એમની ભકિતથી એવું મળે એની ના નથી, પણ એ માટે શ્રી ગૌતમસ્વામીજીનું નામ લેવું અને એ નામ લેવા દ્વારા પણ પુદ્ગલરસિકતા વધારવી, એ યોગ્ય નથી. એક વાર પ્રયત્નપૂર્વક તમે વસ્તુસ્વરૂપને સમજી લો, પછી આ જાતની મૂંઝવણો નહિ થાય અને શુદ્ધ ધ્યેય નિશ્ચિત થઇ જશે.

ખરાબ અને ખોટા સાહિત્યની સામે સારૂં અને સાચું સાહિત્ય બહાર મૂકવું જોઇએ :

સાચું નાણું હોય ત્યાં ખોટું નાણું પણ ચાલુ થાય જ. હજાર સીક્કાઓમં બે - પાંચ-દશ ખોટા પણ ઘૂસી જાય, અત્યારે પ્રગટ થતું ખરાબ સાહિત્ય હાલ જેટલી હાનિ નહિ કરે, તેટલી ભવિષ્માં કરશે; માટે શાસનના

સેવકોની એ ફરજ છે કે, ખોટા સાહિત્યની સામે સાચું સાહિત્ય, ખરાબની સામે સારૂં સાહિત્ય બહાર મૂકવું જ. 'કરશે તે ભોગવશે' ના નામે એવા સાહિત્ય તરફ આંખમીંચામણાં નહિ કરવાં જોઇએ, સારૂં અને સાચું સાહિત્ય એવી ઢબથી બહાર મૂકાવું જોઇએ, કે જેથી વર્તમાનમાં ખરાબ સાહિત્યથી થએલી અસર ઉડી જાય, ખરાબ સાહિત્ય બહાર મૂકનારા કંપી જાય અને ભવિષ્યના વાંચનારા પણ જાણે કે, 'એ કાળમાં ખરાબ સાહિત્ય બહાર મૂકનારાઓની જડતી લેનારા વિદ્વાનો જીવતા - જાગતા હાત જ.

ન્યાયાચાર્ય વાચકશેખર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજાએ નવીન ન્યાયના સાહિત્યની જરૂર જોઇ, ત્યારે તે સાહિત્ય પણ સર્જ્યું અને એ ઢબથી પણ પોતે ઈતર દર્શનોનું ખંડન કર્યું. શકિતસંપન્ન આત્માઓની ફરજ છે કે, જે સમયે જે ઢબથી કામ લેવું ઘટે, તે સમયે, તે ઢબથી કામ લેવું અને રક્ષા તથા પ્રભાવના કરવી. જો એમ કરવામાં ન આવે તો જગતમાં શ્રી જૈનશાસનની લઘુતા થાય અને ભવિષ્યમાં એમ થાય કે, 'એ કાળે શ્રી જૈનશાસનમાં કોઇ વિદ્વાનો નહોતા' અથવા તો કેટલાક એમ પણ માને કે, ' એ કાળનું સાહિત્ય બરાબર છે' પરિણામે ઉન્માર્ગ વધે. પ્રભાવકો આ રીતિએ થયા છે. મૌખિક વાદ ચાલતો ત્યારે એ રીતિએ કામ લેવાતું. જ્યારે જેની જરૂર પડી ત્યારે તેનો સ્વીકાર થયો. ચૈત્યવાસની પૂંઠે સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વગેરે એવા પડયા, એવા પડયા કે, ચૈત્યવાસની જડ ન રહેવા દીધી. ચૈત્યવાસને ઉખેડીને ફેંકી દીધો. યતિઓ ચૈત્યોના માલિક બની બેઠા હતા અને એનો માલ ખાઇ જતા હતા. એ વખતના સુવિહિત આચાર્ય મહારાજાઓએ એવા મંદિરોનાં દર્શન પણ બંધ કરાવ્યાં હતાં. આખરે ઘણા ઠેકાણે આવી ગયા. એની મેળે કેટલાક તો માર્ગમાં પણ આવી ગયા.

સોળમી સદીમાં મૂર્તિનિન્દકો પાકયા. એના ખંડન માટે પણ વાચકશેખર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજાએ બાકી નથી રાખી ત્યાં જરૂરી તમામ શબ્દશ્રેણિ ગોઠવી છે. શ્રી 'પ્રતિમા શતક' ગ્રંથ તમે વાંચ્યો છે ? શ્રી જિનમૂર્તિની સિદ્ધિને માટેનાં થોકબંધ પ્રમાણો એમાં રજૂ કર્યા છે, જેથી બીજાઓને ગોતવા જવું ન પડે. સંસ્કૃતમાં તેમ ભાષામાં પણ એ રજૂ કર્યું, કેમકે ગૃહસ્થોમાં પણ એ તકરાર હતી. આટલાં વર્ષો થયા તોયે હજી એ સાધન ઉપયોગી છે અને આજે થાય છે કે, મૂર્તિનિન્દકોની જબાન તોડનારા સમર્થ તે કાળમાં પણ હતા ! એ સાહિત્યના યોગે વર્તમાનમાં પણ ઘણા ઉત્તમ આત્માઓ ઉન્માર્ગ તજી સન્માર્ગમાં આવી સન્માર્ગમાં સ્થિર થયા છે.

શ્રી રાવણે શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની કરેલી સુંદર સ્તવના :

આપણે જોઇ ગયા કે રાવણ પોતાના કષાયોને શાન્ત કરીને જિનેશ્વરદેવ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના ચૈત્યમાં ગયા છે. ત્યાં જઇને પયસ્ના કુંભોથી રાવણે ઈન્દ્રની જેમ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું સ્નાત્ર ભક્તિપૂર્વક કર્યું છે. ત્યારબાદ ગોશીર્ષ ચન્દનથી અંગરાગ અને દેવતાઇ પુષ્પોથી પૂજા કરીને રાવણ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. રાવણ તે વખતે કયા સંયોગોમાં છે ? તે આપણે જોઇ ગયા છીએ. એવા સંયોગો વચ્ચે પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવની પાસે કોઇ પણ પ્રકારે વિપરીત માંગણી રાવણ કરતા નથી. એ તેમની અજબની સત્ત્વશીલતા ને ધાર્મિકતા છે.

એ સ્તુતિ રજુ કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે -

"देवाधिदेवाय जग, त्तायिने परमात्मने । श्रीमते शान्तिनाथाय, षोडशायार्हते नमः ॥१॥,
श्री शांतिनाथ भगवन् !, भवाभोनिधितारण! । सर्वार्थसिद्धमंत्राय, त्वन्नाम्नेऽपि नमो नमः ॥२॥,
ये तवाष्टविधां पूर्जा, कुर्वन्ति परमेश्वर!। अष्टापि सिद्धयस्तेषां करस्था अणिमादयः ॥३॥,
धन्यान्यक्षीणि यानि त्वां, पश्यंति प्रतिवासरम् । तेभ्योऽपि धन्यं ह्रदयं,तद्दृष्टो येन धार्यसे ॥४॥,

देव ! त्वत्पादसंस्पर्शा,दपि स्यान्निर्मलो जनः। अयोऽपि हेमीभवति, स्पर्शविधिरसात्र किम् ? ॥५॥
त्वत्पादाब्जप्रणामेन, नित्यं भूलुं ठनैः प्रभो !। श्रुंगारतिलकीभूयान्, मम भाले किणावलिः ॥६॥
पदार्थे पुष्पगंधाद्यै - स्महारीकृतैस्तव । प्रभो !। भवतु मद्राजय-संपद्वल्ले : सदा फलम् ॥७॥
भूयो भूयः प्राथये त्वा,मिदमेव जगद्विभो !। भगवन्! भूयसी भूयात्,त्वयि भक्तिर्भवे भवे ॥८॥''

શ્રી જિનેશ્વરદેવ જગત્ત્રાતા કેમ ?

તમે ભાવપૂજામાં લોચા ન વાળો માટે ધીમે ધીમે આ અક્કેક શ્લોકના ભાવને વિચારીએ. શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની સ્તુતિ પણ શ્રી વીતરાગને છાજતી રીતિએ થાય. આપત્કાલમાં પણ એ ભાવના ટકી રહેવી અને બીજી ભાવના ન ઉઠવી એ સહજ નથી; છતાં જેને શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા જચી છે, શ્રી જિનેશ્વરદેવનું સ્વરૂપ સમજાયું છે, સ્વપર ભેદનું ભાન થયું છે, તે આત્માને માટે આ દુર્લભ પણ નથી : સામાન્ય આત્મા માટે આ સ્થિતિ દુર્લભ છે. ''દેવાધિદેવ, જગતનું રક્ષણ કરનાર અને સોળમા અર્હન્ એવા શ્રીમાન્ શાન્તિનાથ પરમાત્માને મારા નમસ્કાર હો !'' -એ પહેલા શ્લોકનો ભાવ છે. પ્રભુ વીતરાગ છે, તીર્થંકર છે, માટે દેવાધિદેવ છે. પ્રભુ જગતના ભક્ષક નથી પણ રક્ષક જ છે. પ્રભુએ જે જે વાત કરી તે જગતની રક્ષાને માટે કરી, માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવ એ જગત્ત્રાતા છે. યાદ રાખો કે પ્રભુનું આ વર્ણન અર્હન્ થયા પછીનું છે. અરિહંત થયા પછી પ્રભુએ શું કર્યું, કે જેથી એ તારકને જગતના રક્ષક કહી શકાય ? એ તારકે ષટ્કાયના જીવોની રક્ષાનો ઉપદેશ આપ્યો. પૃથ્વિકાયથી માંડીને ત્રસકાય સુધીના જીવ માત્રની રક્ષાનો જ ઉપદેશ આપ્યો. શ્રાવકકુળમાં જન્મેલા છ કાયની વિરાધના કરતા હોય, તો તે શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલી નથી. શ્રાવકોની હિંસાદિક ક્રિયા શ્રી જિનેશ્વરદેવથી વિહિત નથી, એ ગૃહસ્થધર્મ નથી.

ઘરમાં તમે પાણીયારૂં બનાવો, રસોડું બનાવો, તીજોરી રાખો, દિવાનખાનું કે વિલાસભુવન રાખો, બંગલા બંધાવો, એ વગેરે ગૃહસ્થધર્મ નથી પણ ગૃહસ્થકર્મ છે શ્રી જિનમંદિર બનાવો, પૌષધશાળા રાખો, સમ્યગ્જ્ઞાનનાં સાધનો રાખો, સામાયિક તથા સંયમના ઉપકરણો રાખો, એ વગેરે ગૃહસ્થધર્મ છે. કર્મ સંસારમાં ડૂબાડે અને ધર્મ સંસારથી તારે. પોતાને ન ચાલે માટે ગૃહસ્થ અમુક ક્રિયા કરે તે તે જાણે, પણ એને ભગવાનની તેમ કરવાની આજ્ઞા છે એમ ન કહેવાય. પોતાનું શરીર સારૂં રાખવા માટે કોઈને કૂદવાનું ગમે તો તે જાણે, પણ તે ક્રિયાને ધર્મરૂપ ન કહેવાય.

વિરાધનાની વાત કરે તે રક્ષક નહિ પણ ભક્ષક કહેવાય :

સભા ૦ કેટલાકો કહે છે કે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના પિતાએ પણ અખાડા ખેલ્યા હતા.

અને તે ધર્મ માનીને ? એમણે સંસારની કરણીને ધર્મરૂપ કહી ? નહિ જ. સંસારને તો શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ સાવદ્ય ગણ્યો, માટે તો સંસારનો ત્યાગ કરી સાવદ્યના ત્યાગનું પચ્ચખ્ખાણ કર્યું. કોઈ રોતો-કકળતો આવે ત્યાંય વિરાધનાની એમણે હા ન પાડી, માટે એ ધર્મના રક્ષક-જગત્‌ના રક્ષક ! જે વિરાધનાની વાત કરે તે ભક્ષક. જગત્ત્રાતાનું બિરૂદ એ કોઈ સામાન્ય બિરૂદ નથી. સંસારની ક્રિયા હિંસા વિનાની હોય નહિ. આવી ક્રિયાઓ પ્રભુના નામે, ધર્મના નામે કરનારા સ્વપર હિતના ઘાતકો છે.

જીવોની ઉત્પત્તિની અને સંહારની ક્રિયા કરનારા આ ભગવાન નહિ. એવું કરે તે ભગવાન નહિ જો કે એવી વાતોમાં અજ્ઞાનતા છે અને વાસ્તવિકતા નથી. આ પ્રભુએ તો છ કાયની રક્ષાનો જ પ્રાણિમાત્રને ઉપદેશ આપ્યો છે, માટે એ જગતના રક્ષક. નાના-મોટાનો ભેદ છે માટે નાના-મોટા કહે, પણ કોઈ જીવને મારવાની સલાહ

ન આપે. આપણાથી જે જીવોની વિરાધના થઇ જતી હોય તે આપણો દોષ. વિરાધનાથી બચવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઇએ. સર્વથા વિરાધના ન જ થાય એમ બને નહિ. પણ યતનાપૂર્વક વર્તતાં શીખવું જોઇએ. શ્રી જિનેશ્વરદેવ જગત્‌ત્રાતા છે. કોઇ પણ જીવની વિરાધના કરવાની શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી નથી. એ સમજાય તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના અનુયાયીનું વર્તન ફરી જાય. 'સ્વામીગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે, દરિશનશુદ્ધતા તેહ પામે.' એ જાણો છો ને ? તમારે દર્શનશુદ્ધિનો ખપ છે કે નહિ ? જો હા, તો એ માટે સ્વામીને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કર્યો ? ત્યાં ઉઠાં ભણાવો તે ન ચાલે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવની અનુપમ પુણ્યપ્રકૃતિ :

જ્યાં જે વિશેષણ વ્યાજબી હોય ત્યાં તે વિશેષણ લગાડાય. આજે બહુધા બધે શ્રી લગાડાય છે. અહીં તે કાયદો નથી. અહીં તો શ્રી જિન અમુક ગુણસંપન્નને જ કહેવાય, શ્રુતકેવલી અમુક જ્ઞાનીને જ કહેવાય અને દરેક કાળમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવ તો આ ક્ષેત્રમાં ચોવીસ જ. સામાન્ય જિન અને શ્રી જિનેશ્વરદેવ, એ વચ્ચેનો પણ ભેદ જણાવ્યો. જ્ઞાનાદિ સરખું છતાં ભેદ ખરો.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ તો તે જ તારકો કહેવાય, કે જે ત્રીજે ભવે શ્રી તીર્થંકર-નામકર્મને નિકાચીને આવેલા હોય. દેવતાઓ સમવસરણ શ્રી જિનેશ્વરદેવને માટે રચે; સામાન્ય કેવલી (જિન) માટે બહુ તો દેવતાઓ સુવર્ણકમળ રચે. પ્રતિહાર્ય શ્રી જિનેશ્વરદેવના જ. જિન થયા પછીથી ઉદાસીનભાવ આવે છે. એ અવસ્થામાં ઇચ્છાપૂર્વક દેવાપણું નથી. પૂર્વે જે ભાવના હતી તેના યોગે બંધાએલા નિકાચીત તીર્થંકર-નામકર્મના ઉદયથી જ ભગવાન દેશના દે. શ્રી જિનેશ્વરદેવ તો 'સવિ જીવ કરૂં શાસનરસી' એ ભાવના ખીલવીને, એના યોગે શ્રી તીર્થંકર-નામકર્મની નિકાચના કરીને આવ્યાં છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવની પુણ્યપ્રકૃતિ એવી લોકોત્તર કે ગર્ભમાં આવે ત્યારથી જ દેવો દોડાદોડ કરે. નરકમાં તે વખતે અજવાળાં થાય. શ્રી તીર્થંકરદેવ તીર્થના સ્થાપક માટે સમવસરણ.

શ્રી ગૌતમ મહારાજ ઉપર બહુ ભક્તિ હોય તો પણ શ્રી ગણધરદેવ, પૂજ્ય, જિન એવું એવું બધું વિવેકી આત્માઓ કહે, પણ એમને શ્રી જિનેશ્વરદેવ ન કહેવાય. કહીએ તો મિથ્યાત્વ લાગે અને સમ્યક્ત્વ ભાંગે. શ્રી જિનેશ્વરદેવ એ વિશેષણ તો તે તારકોને જ લગાડાય. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન તો વર્તમાન ચોવીસીના સોળમા શ્રી તીર્થંકરદેવ છે.

દુર્લભબોધિ બનવાના માર્ગોથી પાછા હઠો અને મોક્ષમાર્ગની આરાધના મોક્ષ માટે કરતાં શીખો !

સંસારસમુદ્રથી, ભવજલધિથી તારનારા એવા હે શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન્ ! સર્વાર્થ માટે સિદ્ધમંત્રસમા આપના નામને પણ મારા નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો ! એ રાવણે શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની કરેલી સ્તુતિના બીજા શ્લોકનો ભાવાર્થ છે. રાવણ એમ કહે છે કે, 'હે ભગવન્ ! તને અને તારી મૂર્તિને તો નમસ્કાર છે જ, પણ તારા નામને પણ નમસ્કાર છે ! કેમ ? કારણ કે તું ભવસાગરથી તારનાર છે. તારા નામનું યથાસ્થિત સ્મરણ પણ સંસારસમુદ્રથી તારે છે. સર્વાર્થના સિદ્ધમંત્રરૂપ તારૂં નામ છે, માટે તારા નામને પણ નમસ્કાર છે ! ભગવાનની મૂર્તિ કે ભગવાનનું નામ તારક ન હોત તો નમવાની જરૂર નહોતી, પણ એ તારક છે. તારક શાથી ? પ્રભુ તારક માટે ! પ્રભુ તારક કેમ ? એ તો શ્રી વીતરાગ છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ તરવાનો માર્ગ દર્શાવ્યો, તારક શાસનની સ્થાપના કરી, માટે એ તારક છે. તરવાનું આપણે જાતે, મહેનત આપણે કરવાની, પણ માર્ગ શ્રી જિનેશ્વરદેવે દર્શાવ્યો. માર્ગ ન જાણતા હોઇએ તો શું થાય ? મહેનત માથે પડે. માર્ગ બતાવે એ મહા ઉપકારી. શ્રી જિનેશ્વરદેવ, મોક્ષમાર્ગ દર્શાવવા દ્વારા મહા

ઉપકારી છે, સંસારસાગરથી તારનારા છે. સંસારસાગરથી તારનારા પરમાત્માની મૂર્તિ પાસે, ભગવાન પાસે, સંસારમાં ખૂંચવાનું મગાય ? નહિ જ ! દુર્લભબોધિ બનવાના માર્ગોથી પાછા હઠો અને માર્ગની આરાધના મોક્ષને માટે કરતા બનો ! શ્રી વીતરાગ પાસે રાગની, રાગનાં સાધનોની ભીખ ન માંગો ! ઈરાદો આખો ફરી જાય છે. સંસારથી જે છોડાવે, તેનો જ ઉપયોગ સંસાર વધારવામાં કરાય, તો એ કારમો હેતુદ્રોહ ગણાય અને એ કરણીય ન ગણાય પણ ત્યાજ્ય ગણાય.

પ્રભુપૂજાથી અષ્ટસિદ્ધિ મળે પણ પૂજક એનો લાલચુ હોવો જોઇએ નહિ :

રાવણ શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજાના ફલનું સ્વરૂપ કહે છે. 'હે પરમેશ્વર ! જે આત્માઓ આપની અષ્ટ પ્રકારની પૂજાને કરે છે, તે આત્માઓને અણિમા આદિ આઠે પણ સિદ્ધિઓ હાથમાં રહેનારી થાય છે. સ્તુતિમાંના ત્રીજા શ્લોકનો આ ભાવ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવની અષ્ટપ્રકારી પૂજાને વાસ્તવિકપણે કરનારને આઠે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય એમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી, પણ પૂજા કરનાર એ અષ્ટસિદ્ધિનો લાલચુ નહિ હોવો જોઈએ. લાલચ ન હોય અને વાસ્તવિક રીતિએ યથાવિધિ પૂજા કરાય, તો આ લોકની સિદ્ધિઓ તો શું પણ મુક્તિસુખે ય મળે.

આજે પૂજા કરનાર વિધિનો ખ્યાલ કેટલો રાખે છે ? પ્રભુની પૂજા કરતી વેળા હૈયામાં બીજી હાયવોય ન જોઈએ. દ્રવ્યપૂજા એ ભાવપૂજાનું મોટું કારણ છે, એ વાત પણ આજે ઘણા ભૂલી ગયા છે. દ્રવ્યપૂજા કરનારમાં પણ ભાવપૂજા કરનાર કેટલા ? દ્રવ્યપૂજામાં હૃદયની એકતાનતા થાય, પછી ભાવપૂજામાં કોઈ ઓર આહ્લાદ આવે. આજે તો દ્રવ્યપૂજામાં પણ કેટલોય અવિવેક થાય છે. મોજશોખ આદિને માટે મોટી રકમો ખર્ચનારા કેટલા અને દ્રવ્યપૂજા માટે ઘરનાં દ્રવ્યો વાપરનારા કેટલા ? શક્તિસંપન્નો પણ એવી ઉપેક્ષા કરે એ ઠીક છે ? શક્તિસંપન્નો જો રીતસર બધાં દ્રવ્યો ઘરનાં વાપરે તો પાશેર દુધમાં પાંચ ભગવાનને અભિષેક પતાવવાની પામર મનોદશા ન રહે !

જૂઓ, રાવણ આગળ શું બોલે છે તે 'હે ભગવન્ ! તે આંખો ધન્ય છે કે જે આંખો દરરોજ આપને જૂએ છે : અને તે આંખો કરતાં પણ તે હૃદય ધન્ય છે કે જે હૃદય વડે તે આંખોથી જોવાએલા આપ ધારણ કરાઓ છો !' સ્તુતિના ચોથા શ્લોકનો આ ભાવ છે. 'શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં દરરોજ જે આંખોથી દર્શન થાય, તે આંખો ધન્ય છે.' -એવા ઉદ્‌ગાર કયારે નીકળે ? શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં દર્શન થતાંની સાથે જ હૃદયમાં અપૂર્વ ઉલ્લાસ જાગવો જોઈએ. સંસારરૂપ દાવાનળમાં શેકાતા આત્માઓ, શ્રી જિનમૂર્તિનાં દર્શન કરે અને એમનો આત્મા ઠરે. એમ થાય કે તારક મળ્યા. પણ સંસાર દાવાનળરૂપ લાગ્યા વિના, શ્રી જિનમૂર્તિનાં દર્શન કરતાં એ પ્રકારનો થવો જોઈતો આનંદ થાય શી રીતિએ ? માટે સમજી લો કે સંસારથી તરવાની ભાવના હોય, એને શ્રી જિનેશ્વરદેવ તારકનાં દર્શન અનુપમ આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનારાં નિવડે છે.

શ્રી વીતરાગને જોનાર આંખો અને શ્રી વીતરાગને ધારનાર હૃદય ધન્ય છે :

શ્રી જિનેશ્વરદેવને આંખોથી જૂએ, પછી હૈયામાં ધારણ કરે, તો જોઈએ શું ? શ્રી જિનેશ્વરદેવને આંખોથી જોઈ હૈયામાં ધારણ કરવા જોઈએ હૈયામાં ધારે તો આંખોથી જોયા એ સફળ. શ્રી જિનેશ્વરદેવને હૈયામાં ધારણ કરવા એટલે શું ? શ્રી જિનેશ્વરદેવ જેનાં હૈયામાં વસે તેના હૈયામાંની કારમી આસક્તિ નાશ પામે અને ઉપાદેયને પ્રાપ્ત કરવાની, આચરવાની ભાવના થાય. જેનાં હૈયામાં વીતરાગ ધારણ કરાય તે વીતરાગતાનો અર્થી બને. શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા જેની આંખોથી જોવાય એ પુણ્યશાલી અને શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને જોઈને જે હૈયામાં ધારણ કરે તે મહાપુણ્યશાલી. જેના હૈયામાં વીતરાગ નહિ તે જૈન નહિ. ખરેખર, એ સાચા જૈનની આંખો અને એ હૃદય ધન્ય જ છે કે જે આંખોથી શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા જોવાય છે અને જે હૃદયમાં શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને ધારણ કરાય છે.

ક્રિયાઓના ભાવને સમજતાં શીખો :

રાવણે શ્રીશાન્તિનાથ ભગવાનની કરેલી સ્તુતિના પાંચમા શ્લોકનો ભાવ એ છે કે 'હે દેવ ! આપના પાદના સંસ્પર્શથી પણ જન નિર્મલ થાય છે. શું સ્પર્શવેધી રસથી લોઢું પણ સોનું થતું નથી ? અર્થાત્ થાય છે.' શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના પાદનો સ્પર્શ કરે, પણ રાગ ન છોડે એને શ્રી વીતરાગ શું કરે ? સ્પર્શ શ્રી વીતરાગદેવનો કરે અને મિત્રાચારી રાગની કરે તો એને શુદ્ધ કરવા ધારે તો પણ શુદ્ધ કરે શી રીતે ? હૃદયશુદ્ધિ હોય તો સ્પર્શ કામ કરે. પ્રભુના સ્પર્શથી નિર્મલતા આવે, પણ મેળવવી હોય તોને ? પહેલેથી જ હૈયાને પેક કરીને આવે તો શું થાય ? એમ નિર્મળતા પ્રાપ્ત થાય ? નહિ જ. સ્પર્શથી નિર્મળતા થાય, પણ ઇચ્છા જ જૂદી હોય તો શું થાય ? પછી કહો કે 'વર્ષોથી સ્પર્શ કરીએ છીએ પણ કાંઇ વળ્યું નહિ.' એ ચાલે ? નહિ જ. વર્ષોથી સ્પર્શ કઇ રીતે કર્યો એ કદિ વિચાર્યું છે ?

એક્કેકું ડગલું ભરે, શત્રુંજય સમો જેહ;

ઋષભ કહે ભવક્રોડનાં, કર્મ ખપાવે તેહ.

ડગલે ડગલે કર્મ ખપે, પણ એ ડગલું કેવું ? એ ડગલા પાછળ હૃદયનો ઉલ્લાસ કેવો ? સાંજે ગાડીમાં બેસે, સવારે ઉતરે, આ ઉપર ચઢે, ઝટ ઉતરે, ખાય કે તરત ગાડી પકડે એણે તીર્થનું ચિંતવન કર્યું કહેવાય ? ઠીક છે, ન જનાર કરતાં એ હજાર દરજ્જે સારા, એમ જતાંય કો'ક દિવસ એ વાતાવરણની છાયા પડશે, પણ જનારને જવાની રીતનું ભાન કરાવવું જોઇએને ? તીર્થયાત્રા આંટારૂપ ન બની જવી જોઇએ. સ્પર્શવેધી રસથી લોઢું સોનું બને, પણ લોઢા જેવા તો બનવું જોઇએને ? માટી જેવા રહેવાય તો સોનું બનાય ? નહિ જ. જેટલી યોગ્યતા હોય તેટલી શ્રી જિનેશ્વદેવના પાદસ્પર્શના પુણ્યપ્રતાપે નિર્મળતા વધારે થાય. બાળક પૂજા કરવા જાય અને એને વૈરાગ્ય ન થાય, તો માબાપને દુઃખ થવું જોઇએ. હિતસ્વી માબાપ રોજ પૂછે કે શ્રી વીતરાગ પાસે ગયો છતાં વૈરાગ્ય કેમ ન થયો ? આવું રોજ પૂછવું જોઇએ એમ લાગે છે ? તમને આટલી ઉંમર સુધી વૈરાગ્ય ન થયો એનું દુઃખ થાય છે ? જો તમને વૈરાગ્ય ન થયો એનું દુઃખ થાય તો બાળકને વૈરાગ્ય ન થાય એનું પણ દુઃખ થાય; પરંતુ જીંદગીભર પૂજા કરવા છતાં તમને આ ભાવના ન આવી હોય ત્યાં શું થાય ? માટે કહું છું કે ક્રિયાઓના ભાવને સમજતાં શીખો.

વૈરાગ્યના અર્થી બનો પણ વૈરાગ્યના વૈરી ન બનો :

સભા૦ આજે તો પૂજા કરતાં ધમાધમ વધારે થાય છે. બાળકને પૂજા કરવા મોકલે છે, પણ તે કાંઇ વૈરાગ્ય માટે નહિ ! જો કદાચ વૈરાગ્ય થઇ જાય, તો ઉલ્ટું પૂજા કરવાનું પણ બંધ કરાવાય.

એ કારમી અજ્ઞાનતા છે. જૈન માતાપિતા તો બાળકને વૈરાગ્ય થાય એથી ખુશ થાય. માબાપને એમ થવું જોઇએ કે, 'અમારે ઘેર જન્મેલા બાળક શ્રી જિનધર્મને પામી જાઓ !' શ્રી જિનપૂજા આદિ કરણીઓ કરવાની શા માટે ? એથી દર્શનશુદ્ધિ થાય અને સમ્યક્ચારિત્રની નિકટ પહોંચી મોક્ષ પમાય એ માટે ! આર્દ્રકુમારનો એકવારનાં મૂર્તિનાં દર્શનથી સંસાર ગયો. પૂર્વના સંસ્કાર જાગૃત થાય. તમે એવા સંસ્કાર પાડો. પૂજા એવી કરો કે વૈરાગ્ય આવે. સ્તવનો, સ્તુતિઓ, સજ્ઝાયોના ભાવાર્થમાં એવા એકતાન બનો કે એ બોલતાં ને સાંભળતાં વૈરાગ્ય આવે. ન કેમ આવે ? ખેંચાઇને આવે પણ અર્થી બનવું જોઇએ. આજે કેટલાક જે વૈરાગ્યના અર્થી હોવા જોઇએ, તે વૈરાગ્યના વૈરી બન્યા છે; અને એથી જ આજે ત્યાગમાર્ગની સામે હલ્લો છે.

સ્પર્શવેધી રસ પણ કાટવાળા લોઢાને સોનું બનાવી શકતો નથી. સોનું બનાવવું હોય તો કાટને કાઢવો જોઇએ.

એજ રીતે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના પાદસ્પર્શથી જેણે નિર્મલ બનવું હોય, તેણે પોતાની અયોગ્યતારૂપ જે કાટ હોય, તેને પહેલાં દૂર કરવો જોઇએ. આત્મામાં યોગ્યતા હોય તો જિનેશ્વરદેવના પાદસ્પર્શથી આત્મા જરૂર નિર્મળ થાય; માટે એ યોગ્યતા કેળવવાની જરૂર છે.

રાવણે શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની કરેલી સ્તુતિના છઠ્ઠા શ્લોકનો ભાવ એ છે કે, 'હે પ્રભો ! આપના પાદકમલના પ્રણામ દ્વારા હંમેશાં થતાં ભૂલુંઠનોથી ભાલ ઉપર થતી ક્ષતની શ્રેણી મારા માટે શૃંગારના તિલકરૂપ થાઓ !' વિચારો કે એ નમસ્કાર કેવો અને એ નમસ્કાર પાછળ ભાવ કેવો ? આજે પૂરાં અડધાં પણ નહિ એવાં ખમસમણાં દેનારને, એની વાસ્તવિક કલ્પના કયાંથી આવે ? શ્રી જિનેશ્વરદેવને નમસ્કાર કરતાં ભાલ ઉપર કદિ ક્ષતઘા થયો ? રાવણ તો કહે છે કે, 'એવી ક્ષતાવલિ મારા ભાલ ઉપર શ્રૃંગારના તિલકરૂપ થાઓ !' ભગવાન પાસે ભૂલુંઠન કરવું, એમાં શરમ જેવું નથી હોં ! પણ આજનાઓની વાતન્યારી છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવાદિની સેવામાં જે વપરાય તે જ વસ્તુતઃ સાર્થક છે :

સ્તુતિના સાતમા શ્લોકનો ભાવ એ છે કે, 'હે પ્રભો ! આપને ભેટરૂપ કરેલ પુષ્પ અને ગંધ આદિ પદાર્થો દ્વારા મારી રાજ્યસંપદારૂપ વેલડીનું સદા ફલ હો !' રાજ્યસંપદારૂપ વેલડીનું વાસ્તવિક ફલ શ્રી જિનેશ્વરદેવને પુષ્પ અને ગંધ આદિ પદાર્થો ભેટ ધરાય તે છે; શ્રી જિનેશ્વરદેવાદિની સેવામાં જે વપરાય તે જ વસ્તુતઃ સાર્થક ગણાય; આવું રાવણ માને છે; જે આવું માને તે ભગવાનની પાસે રાજઋદ્ધિ આદિ માંગે ? નહિ જ. પૂર્વના પુણ્યયોગે તમને મળેલી પૌદ્‌ગલિક સામગ્રી પણ જો તમારામાં આ ભાવના હોય તો, શ્રી જિનેશ્વરદેવ આદિની સેવામાં સુન્દરમાં સુન્દર રીતિએ ખર્ચી શકાય.

શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભવે ભવે ભક્તિ મળો એવી માંગણી :

હવે રાવણ છેલ્લી માંગણી કરે છે. એ માંગણી એવી છે કે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનો દરેક સેવક એ માંગણી કરે. સાધુ ને શ્રાવક, દરેક રોજ એ માંગણી કરે છે. રાવણે શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની કરેલી સ્તુતિના આઠમા શ્લોકનો ભાવ એ છે કે, 'હે જગદ્‌વિભુ ભગવન્ ! હું વારંવાર આપની પાસે એજ પ્રાર્થું છું કે, આપના ઉપર મને ભવે ભવે ઘણી ભક્તિ હો ! બધાનો સાર આમાં છે. ભવોભવ શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ મળે, પછી દશા ગમે તે ભલેને હોય ! ભવોભવ જેને શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ મળે એ પરમ પુણ્યશાલી છે. આપણે પણ એ જ ઇચ્છીએ છીએ કે, જ્યાં સુધી મોક્ષ ન મળે, ત્યાં સુધી ભવોભવમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ મળો !

[૯]

આઠ દિવસ જૈન ધર્મમાં રક્ત રહેવાનો પડહ :

આ રીતે હવે રાવણે સામે રત્નશિલા ઉપર બેસીને અને અક્ષમાલાને ધારણ કરીને, બહુરૂપા વિદ્યાને સાધવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. આ વખતે મંદોદરીએ યમદંડ નામના દ્વારપાળને કહ્યું કે, 'લંકામાં એવો પડહ વગડાવ કે આઠ દિવસ સુધી સઘળાંય નગરલોક શ્રી જિનધર્મની આરાધનમાં રક્ત રહે : અને જે કોઇ એમ નહિ કરે, તેનો વધાત્મક દંડ કરવામાં આવશે.'

પૂર્વના બનાવો ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે મન્દોદરી સતી છે, પણ પોતાના પતિ પ્રત્યેના મોહને આધીન થયેલી છે : અન્યથા સીતાજી જેવાં સતીને, પરપુરૂષની સાથે ક્રીડા કરવાની વિનંતિ કરવા તે જાત નહિ અને જો સીતાજી માને તો એ શીલભ્રષ્ટતાના બદલામાં તેમની દાસી જેવી બની રહેવાને તે તૈયાર થાત નહિ ! મોહાધીનતા એ આવી કારમી વસ્તુ છે. મન્દોદરી અત્યારે એ જ ઇચ્છે છે કે, કોઇ પણ રીતે પોતાના સ્વામીનો વિજય થાય પોતાના સ્વામી રાવણને બહુરૂપી વિદ્યા જલ્દી સિદ્ધ થાય એ માટે મન્દોદરી આ પડહ વગડાવવાની આજ્ઞા કરે છે; અને પોતાની તે આજ્ઞાનો ભંગ કરનારને દેહાંત દંડની શિક્ષા થશે એમ પણ તે પડહ દ્વારા જ જણાવી દે છે !

મંદોદરીની આજ્ઞાથી તે યમદંડ નામના દ્વારપાળે લંકાપુરીમાં તે મુજબ ઉદ્‌ઘોષણા કરી. એ વાતને ચરપુરૂષોએ આવીને સુગ્રીવને જણાવી. સુગ્રીવને લાગ્યું કે રાવણને કબજે કરવાની આ ઘણી સરસ તક છે. આથી સુગ્રીવે રામચંદ્રજીને એમ કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્ ! રાવણ બહુરૂપિણી વિદ્યાને જેટલામાં સાધી ન લે, તેટલાંમાં તે સાધ્ય છે.' સુગ્રીવ રામચંદ્રજીને આ પ્રકારનું કહે તેમાં એ પણ કારણ હોય કે જો રાવણ બહુરૂપિણી વિદ્યાને સાધી લે તો પછી જીત મુશ્કેલ બને એમ સુગ્રીવને લાગ્યું હોય. માણસ એક અને રૂપ અનેક, એ સ્થિતિમાં એક માણસને ય પરાજિત કરવો એ કાંઇ સહજ વાત નથી ! પછી મુશ્કેલીનો પાર ન રહે; એટલે સુગ્રીવને આવો વિચાર થવો તે અસ્વાભાવિક તો ન જ ગણાય.

શાન્ત અને ધ્યાનપરાયણ રાવણને ગ્રહણ કરવાની રામચંદ્રજીની ના :

પણ જોવાનું એ છે કે રામચંદ્રજી શો જવાબ દે છે ? અને રામચંદ્રજી સુગ્રીવની એ વાતમાં સંમત થાય છે કે નહિ ? ઉત્તમ પુરૂષોની ઉત્તમતા, ન્યાયપરાયણતા કયારે પણ ખસતી નથી. આકરી કસોટીના પ્રસંગોમાં પણ ઉત્તમ આત્માઓ નીતિને તજવાનું પસંદ કરતા નથી. પ્રલોભનોથી લલચાઇને અગર પોતાને આફતો વેઠવી પડશે એથી ગભરાઇને ઉત્તમ આત્માઓ પોતાની ઉત્તમતાને વેગળી મૂકનારા હોતા નથી. અને અનીતિની ભાવના એ આત્માઓમાં ઉત્પન્ન થઇને એમને ચળ-વિચળ કરતી નથી. આ વસ્તુ અહીં પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આ પ્રસંગને અંગે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે :-

'स्मित्वा पद्‌मोऽप्युवाचैवं, शान्तं ध्यानपाराणम्। कथं दशास्यं गृह्णामि, न ह्यहं स इव च्छली ॥'

'રાવણ બહુરૂપિણી વિદ્યાને જેટલામાં સાધી ન લે તેટલામાં તે સાધ્ય છે.' એવું સુગ્રીવનું કથન સાંભળીને રામચંદ્રજીએ પણ સ્મિત કરીને એમ કહ્યું કે 'શાન્ત અને ધ્યાનપરાયણ એવા રાવણને હું કેમ ગ્રહણ કરૂં ? કારણ કે હું તેના જેવો છલવાળો નથી જ.' આ સ્થિતિમાં પણ રામચંદ્રજી છલ કરવાને તૈયાર થતા નથી. રાવણને શાન્ત અને ધ્યાનપરાયણ દશામાં ગ્રહણ કરવાની તેઓને લેશ પણ ભાવના થતી નથી. આ વસ્તુ જેમ તેમની શૂરવીરતાને સૂચવે છે, તેમ તેમના આત્માની ઉત્તમતાને પણ સૂચવે છે.

ઉપસર્ગો થવા છતાં રાવણની ધ્યાનપરાયણતા :

રામચંદ્રજીએ તો ના પાડી, એટલે સુગ્રીવથી કાંઇ બોલાયું નહિ; પણ અંગદાદિથી રહેવાયું નહિ. કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે આવા પ્રસંગે એમને એમ થાય કે એ તો મોટા માણસ તે ના પાડે, પણ આવી તક ગુમાવાય નહિ. એમ કરવા જતાં કેટલીક વાર સેવકોની ભૂલ સ્વામીની બદનામીનું કારણ પણ બની જાય છે. અહીં અંગદ વગેરે રાવણને વિદ્યાસાધનામાંથી ભ્રષ્ટ કરવાને માટે રામચંદ્રજીને જણાવ્યા વિના ગૂપચૂપ શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના ચૈત્યમાં રહેલા રાવણની પાસે ગયા. ત્યાં જઇને તે અંગદ આદિએ ઉચ્છૃંખલ બનીને વિવિધ પ્રકારના ઉપસર્ગો કર્યા. પણ આ કંપે ? રાવણ પોતાના ધ્યાનથી લેશ પણ ચલાયમાન થયા નહિ.

રાવણ સંસારની સાધના કરવા બેઠા હતા; છતાં ત્યાં પણ સ્થિરતા કેટલી ? કેવળજ્ઞાનની સાધનામાં તત્પર બનેલા મુનિવર જેમ ઉપસર્ગોથી કંપે નહિ, ચલિત થાય નહિ, તેમ રાવણ પણ અંગદાદિએ ઉચ્છૃખલપણે કરેલા ઉપસર્ગોથી જરા પણ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ. આ દશા ધર્મસાધનામાં આવી જાય તો ?

મન્દોદરીને અંગદે કેશોથી પકડીને ખેંચી :

રાવણે તો જાણે નક્કી કરીને બેઠા છે કે **'कार्यं साधयामि देहं पातयामि वा ।'** '-કાં તો કાર્ય સાધવું અને કાં તો પ્રાણ આપવા' દુનિયાની સિદ્ધિ માટેની વિદ્યાની સાધનામાં જો આટલી સ્થિરતા જોઇએ, તો આત્માની અનંતી શક્તિને પેદા કરવાને માટે કેટલી સ્થિરતા જોઇએ ? દુનિયાદારીમાં જેવું અર્થિપણું છે, તેવું જો મોક્ષની સાધનામાં આવી જાય તે આત્માની આરાધનામાં અપૂર્વ સ્થિરતા આવે.

અંગદાદિએ ઉચ્છૃંખલપણે ઉપસર્ગો કરવા છતાં પણ જ્યારે રાવણ ધ્યાનમાંથી ચલાયમાન ન થયા, એટલે-

અંગદે રાવણને એમ કહ્યું કે; 'અરે ! શું રામચંદ્રજીથી ભીતિને પામીને, અપ્રાપ્તશરણ એવા તેં, આ પાખંડ આદર્યું છે ? મારા સ્વામીની મહાસતી પત્નીને તેં પરોક્ષમાં હરણ કરી હતી; પણ હું તો તું દેખતો હોવા છતાં પણ તારી પત્ની મંદોદરીનું હરણ કરૂં છું ' આ પ્રમાણે કહીને અમંદ રોષવાળા અંગદે મન્દોદરીને કેશોથી પકડીને ખેંચી. તે વખતે મન્દોદરી અનાથની જેમ કુરરીના જેવા કરૂણ સ્વરે રડતી હતી.

અંગદ આમ બોલે છે, મન્દોદરીને કેશોથી ખેંચે છે અને મન્દોદરી કરૂણ સ્વરે રડે છે, તે છતાંય ધ્યાનમાં સંલીન એવા રાવણ પોતાની આંખનું પોપચું પણ ફરકાવતા નથી, એ તરફ જોતા જ નથી અને વિદ્યાસાધનામાં મગ્ન રહે છે. સંસારની સાધનામાંથી પણ જો શક્તિશાલી સાધક ન ચળે, તો મુકિતની સાધનામાંથી શકિતશાલી ધર્માત્મા કેમ જ ચળે ? વિરોધ અને ઉપસર્ગના ભયે, શ્રી જિનાજ્ઞા મુજબની પ્રવૃત્તિને સત્ત્વશાળી આત્મા ન જ છોડે ! રાવણ જો આ વખતે જરાક ચલિત થાત, તો વિદ્યા સધાત નહિ અને અંગદ ફાવી જાત, પણ કરૂણ સ્વરે અનાથની જેમ રડતી અને દુશ્મનના માણસ દ્વારા કેશોથી પકડાઇને ખેંચાતી એવી પોતાની પટ્ટરાણી મન્દોદરીની તરફ પણ ધ્યાનમાં સંલીન એવા રાવણ તો જોતાય નથી.

રાવણ આ પ્રમાણે વિદ્યાસાધનામાં અચળ રહ્યાં, એટલે તે બહુરૂપિણી નામની વિદ્યા નભસ્તલને પ્રકાશિત કરતી પ્રગટ થઇ. પછી તે વિદ્યાએ રાવણને એમ કહ્યું કે, 'હે રાવણ ! હું તને સિદ્ધ થઇ છું, તો બોલ હું શું કરૂં ? તારા વશમાં હું વિશ્વને કરી દઉં, તો પછી રામલક્ષ્મણ એ કોણ માત્ર છે ?'

મિથ્યાભિમાનમાં પાગલ બનેલાઓની દયા ખાઇ સ્વપર કલ્યાણમાં રક્ત રહેવું :

વિદ્યાના અધિષ્ઠાતા દેવોમાં પણ આવા અભિમાની હોય છે; પણ પુણ્યવાન પુરૂષો સામે દેવોનું ય કાંઇ ચાલતું નથી. કુલભૂષણ અને દેશભૂષણ મુનિવરોને ઉપસર્ગ કરનાર દેવને પણ, રામચંદ્રજીના પુણ્યતેજના યોગે ભાગી જવું પડયું હતું. વિશલ્યાના યોગે પ્રજ્ઞપ્તિની ભગિની અમોઘ વિજયા શક્તિને ભાગી જવું પડયું હતું. પુણ્યોદય બલવાન હોય તો દેવો પણ કાંઇ કરી શકતા નથી; છતાં અભિમાનીને એ ન દેખાય તે સ્વાભાવિક છે. દુનિયામાં પણ એવા મિથ્યાભિમાનીઓ કયાં ઓછા હોય છે ? પોતાના મિથ્યાભિમાનમાં પાગલ બનીને, જેની ને તેની સામે ઘૂરકીયાં કરનારા, પરના ગુણને દોષરૂપે જોવાની અક્કલ ધરાવનારા અને ઈર્ષ્યાથી પરાઇ જૂઠી નિંદા કરનારા આજે પણ ઓછા નથી; પણ એવાઓની દયા ખાઇને સ્વપર હિતને આપણે ન ચૂકવું એ આપણો ધર્મ છે. જેઓએ ધર્મની સામે એકાંતે સ્વપરહિતઘાતક જેહાદ પોકારી છે, તેવા પાપાત્માઓ તો વસ્તુતઃ અકિંચિત્કર અને દયાપાત્ર જ છે.

બહુરૂપિણી વિદ્યાએ જ્યારે પ્રગટ થઇને એ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે એના ઉત્તરમાં રાવણે એમ કહ્યું કે, ''તારા વડે સર્વ નિષ્પન્ન થાય તેમ છે; પણ હમણાં તું તારા સ્થાને જા; અને જ્યારે હું તારૂં સ્મરણ કરૂં ત્યારે તું આવજે.'' આ પ્રમાણે કહીને રાવણે વિદાય કરેલી બહુરૂપિણી વિદ્યાદેવી અંતર્ધ્યાન થઇ ગઇ; અને તે અંગદ આદિ વાનરો પણ પવનની જેમ ઉડીને પોતાની છાવણીમાં ચાલ્યા ગયા.

અહીં એ વાત યાદ રાખવી જોઇએ કે, રાવણ વિદ્યાની સાધનામાં એવા લીન બની ગયા હતા કે એમને અંગદ અને મંદોદરીના વૃત્તાંતની ખબર જ નહિ હતી; નહિતર અંગદાદિને એમ ઉડીને ચાલ્યા જવું એય ભારે પડત. બહુરૂપિણી વિદ્યા અને અંગદ આદિ વાનરોના ગયા બાદ, રાવણે મંદોદરી અને અંગદના વૃત્તાંતને સાંભળ્યો; અને એથી તરત જ અહંકારગર્ભિત હુંકાર કર્યો; અર્થાત્ એમ બતાવ્યું કે, 'અંગદ એવું કરી ગયો છે, પણ હવે હું એની ખબર લઇ નાખીશ.'

[૧૦]

બળાત્કાર કરીને પણ રમવાનું રાવણે સીતાજીને કહ્યું :

આ રીતે બહુરૂપિણી વિદ્યાને સાધી, હું યાદ કરૂં ત્યારે આવજે એમ કહી રવાના કરીને મંદોદરી અને અંગદના વૃત્તાંતનું શ્રવણ કર્યા બાદ રાવણે સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરીને ભોજન કર્યું અને ભોજન કરીને રાવણ દેવરમણ નામના ઉદ્યાનમાં ગયા, કે જ્યાં સીતાજીને રાખેલાં છે. ત્યાં જઇને રાવણે સીતાજીને કહ્યું કે 'મેં ઘણા લાંબા કાળ સુધી તારો અનુનય કર્યો ! અર્થાત્ અત્યાર સુધી મેં તને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવી, ઘણી ઘણી રીતે મનાવી અને ઘણી ઘણી રીતે વિનવી પણ તેં મારૂં કહ્યું માન્યું નહિ, મારી ઇચ્છાને તેં આટલા અનુનય છતાં પણ પૂરી કરી નહિ. તો હવે નિયમભંગના ભીરૂપણાને છોડીને અને તારા પતિ તથા દીયરને હણીને હું તારી સાથે બળાત્કારે ક્રીડા કરીશ. અર્થાત્ આજ સુધી મેં નિયમભંગ નથી કર્યો, પણ હવે જ્યારે તું માનતી જ નથી, તો નિયમભંગની ભીરૂતા ત્યજીને અને રામલક્ષ્મણને હણીને હું તારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ તારી સાથે રમીશ.'

સભા૦ રાવણ જેવા આમ કહે છે તો સીતાજીને ભોગવવાને માટે શું રાવણ પોતાના નિયમનો પણ ભંગ કરવાને તૈયાર થઇ ગયા ?

આ વસ્તુનો પૂરતા ખુલાસા વિના નિર્ણય ન થઇ શકે. વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ સૂઝે એમ પણ બને. રાવણ મરીને નરકે જવાના છે, એટલે આવી બુદ્ધિ થઇ હોય તો ના ન કહેવાય. છતાં એક બીજી વસ્તુ પ વિચારવા જેવી છે : રાવણે કદાચ ભેદનીતિ વાપરી હોય તો પણ એ બનવાજોગ નથી જ એમ ન કહેવાય. શામ, દામ, દંડ અને ભેદ, એમ નીતિના ચાર પ્રકાર ગણાય છે. શામનીતિ, દામનીતિ, અને દંડનીતિ એ ત્રણેયનો ઉપયોગ તો થઇ ગયો છે, એટલે બાકી ભેદનીતિ છે. રાવણની વિનવણી વગેરેને શામનીતિમાં ગણી શકાય, પોતાની ઋદ્ધિ બતાવી તથા મંદોદરી જેવી પટ્ટરાણી અને બીજી રાણીઓ સીતાદેવીની આજ્ઞામાં રહે એવું જે કહેવડાવ્યું એ વગેરેને દામનીતિમાં ગણી શકાય; તે પછી તે વખતે રાત્રિના ભયંકર ઉપસર્ગ વગેરેને દંડનીતિમાં ગણી શકાય, અને આ નિયમભંગના ભીરૂપણાને છોડી બળાત્કારે રમવાની વાતને ભેદનીતિમાં ગણી શકાય. શામ, દામ અને દંડ -એ ત્રણ નીતિ નિષ્ફળ નિવડી માટે ભેદનીતિનો રાવણે ઉપયોગ કર્યો હોય એમ પણ બને.

કારણ કે રાણવે કદાચ એમ માન્યું હોય કે, ''આ રીતે કહેવાથી સીતાજી માની જશે અને 'જ્યારે બલાત્કારે પણ આધીન થવું પડશે તો ઐચ્છિક આધીનતાને સ્વીકારી પતિ અને દીયરને મરણમાંથી ઉગારી લેવા તે શું

ખોટું ?' -એવો વિચાર કરી, મારી વાત સ્વીકારશે ?'' એટલે જો એમ માને તો નિયમભંગ કરવો પડે નહિ અને કામ થઇ જાય. રાવણ નિયમભંગ કરવાના ઇરાદાવાળા નહોતા જ અને ભેદનીતિથી જ બલાત્કારનું કહ્યું હતું, એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ અહીં નથી, છતાં એવી કલ્પના કરી શકાય તેવો ય પ્રસંગ છે : કારણ કે તે પછી સીતાજી મૂર્છિત થવા છતાં ય રાવણે સીતાજીને સ્પર્શ સરખો ય કર્યો નથી એ વખતે સ્પર્શ કરે તો ત્યાં રાવણને તેમ કરતાં રોકનાર કોઇ જ નહિ હતું, પણ રાવણે તેમ કર્યું નથી. બાકી નિયમભંગ કરવાનો હાર્દિક નિર્ણય રાવણે કર્યો જ હોય અને તેથી જ બલાત્કારનું કહ્યું હોય તો જ્ઞાની જાણે આમાં નિશ્ચયાત્મક કાંઇ કહી શકાય નહિ.

સીતાજી જીવન અને શીલ બન્નેનું સાથે રક્ષણ કરી શકયાં-એનું કારણ ?

રાવણે જ્યારે સીતાજીને એમ કહ્યું કે, 'ઘણા લાંબા કાળ સુધી મેં તારો અનુનય કર્યો છે, પણ હવે તારા પતિ તથા દીયરને હણીને અને નિયમભંગના ભીરૂપણાને તજી દઇને બલાત્કારે તારી સાથે હું રમીશ' -ત્યારે રાવણનાં એ વચનોની સીતાજીના હૃદય ઉપર કારમી અસર થાય તે તદ્દન સંભવિત છે. રાવણ પોતાના નિયમનો ભંગ કરવામાં ભીરૂ હતા, માટે જ સીતાજી પોતાના જીવન અને શીલ એમ બન્નેનો સાથે બચાવ કરી શકયાં હતાં. રાવણને જો તેવો નિયમ ન હોત અથવા તો એ નિયમપાલનની અડગતા ન હોત, તો કાં તો શીલ અને કાં તો જીવન, બેમાંથી એકનું બલિદાન આપવાની સીતાજીને ફરજ પડી હોત : અને એવો પ્રસંગ જો આવી જ લાગ્યો હોત, તો સીતાજી જેવા સતી શીલનો ત્યાગ નહિ કરતાં જીવનનો ભોગ આપીને પણ શીલની રક્ષા કરવાને માટે તત્પર જ રહેત, એ શંકા વિનાની વાત છે.

સીતાજી મૂર્છાધિન થયા, અને અનશનનો અભિગ્રહ કર્યો :

રાવણ 'બલાત્કાર કરીશ' એમ કહે, એ વાત સીતાજીને સાચી લાગે : કારણ કે પોતે બધી વિનવણીઓને ઠોકરે મારી છે એમ સીતાજી જાણે છે. સીતાજી એ પણ જાણે છે કે પોતાની ખાતર જ રાવણે આ ઘોર સંગ્રામ આદર્યો છે; પોતાની ખાતર જ પોતાના ભાઇ બિભીષણનો રાવણે તિરસ્કાર કર્યો છે અને પોતાની ખાતર જ રાવણે સ્વજનોનો નાશ પણ થવા દીધો છે. આટલું કરનાર ઓછો વિષયાધીન બન્યો હશે ? અને એવી કારમી વિષયાધીનતાના યોગે કદાચ નિયમભંગ કરે તો તેમાં પણ કાંઇ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી ! આ પ્રકારના વિચારો સીતાજીને આવે એ બહુ જ શકય છે. વળી પોતાના પતિને અને દીયરને હણવાનું પણ રાવણે કહ્યું, એથી ય સીતાજીને આઘાત થાય, હૈયામાં આઘાત મોટો થાય અને છૂપો રહે એ પણ ન બને. રાવણની આ પ્રકારની કઠોર અને નઠોર વાણી સીતાજીને વિષતુલ્ય લાગી. આવી રાવણની વિષતુલ્ય વાણીથી સીતાજી તત્ક્ષણ મૂર્છાવશ બની જઇને જમીન ઉપર પટકાઇ પડયાં. એ પટકાયાં એટલે જાણે રાવણની સીતાજી માટેની આશા પટકાઇ. આથી જ અહીં ગ્રંથકાર પરમર્ષિએ **'दशास्यस्य तस्यामाशेव'** એમ કહ્યું છે. આ પછી જ્યારે સીતાજી કથંચિત્ સંજ્ઞાને પામ્યાં, ત્યારે સીતાજીએ એવો અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો કે,

''मृत्युश्चेद्रामसौमित्र्योस्तदास्त्वनशनं मम ।''

એટલે કે 'જો રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીનું મૃત્યુ થાય તો ત્યારથી મારે અનશન હો.'

રાવણની વૃત્તિમાં આવેલું પરિવર્તન :

સીતાજીના આવા અભિગ્રહની વાત જાણ્યા બાદ રાવણને પૂરેપુરી ખાત્રી થઇ ગઇ કે સીતાજી માટેની આશા સફળ થાય તેમ છે જ નહિ; અર્થાત્ કોઇ પણ રીતે સીતાજી મળે એ તો શકય જ નથી. સીતાજીએ ગ્રહણ

કરેલા અભિગ્રહના પરિણામે રાવણની મનોવૃત્તિમાં જબ્બર પરિવર્તન થયું. એ દર્શાવતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા આ સ્થળે ફરમાવે છે કે,

"तच्छुत्वां रावणो दध्यौ, रामे स्नेहो निसर्गजः, अस्योस्तदस्यां मे रागः, स्थले कमलरोपणम् ॥१॥
"कृतं युक्ं मया तन्ना-चन्नातो यद्विभीषणः, नामात्या मानिताः स्वं च, कुलमेतत्कलंकितम् ॥२॥

એટલે કે સીતાજીએ જે અભિગ્રહને ગ્રહણ કર્યો, તેનું શ્રવણ કરીને રાવણે વિચાર કર્યો કે 'રામમાં આનો એટલે સીતાનો જે સ્નેહ છે તે નૈસર્ગિક છે; એથી એના હૃદયમાં મારા પ્રત્યે રાગ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તો સ્થળમાં કમળને રોપવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે.' જળકમળ જલમાં જ ઉત્પન્ન થાય, પણ કાંઇ સ્થળમાં ઉત્પન્ન થાય ? નહિ જ. ત્યારે જેમ સ્થળમાં કમળનું આરોપણ અસંભવિત છે, તેમ સીતાજીમાં રાવણના પ્રત્યે રાગ જન્મે એ અસંભવિત છે. જ્યાં આમ લાગ્યું એટલે રાવણને એમ પણ થયું કે 'મેં એ યુક્ત કર્યું નહિ કે બિભીષણની અવજ્ઞા કરી, અમાત્યોને માન્યા નહિ અને આ કુળને કલંકિત કર્યું !' આખરે પણ રાવણને પોતે જે કર્યું તે ખોટું કર્યું એમ લાગ્યું, પણ તેનું શુભ પરિણામ આવ્યું નહિ.

આવા સુંદર માનસિક પરિવર્તન વખતે જો માનનું ભૂત ન ચઢી બેસે તો તો હજુ પણ બગડેલી બાજી સુધારી લેવાની તક હતી; પણ ભાવિ વિપરીત છે ને ? આ શલાકા પુરૂષ છે, પણ પૂર્વે નિયાણું કરીને આવેલા છે. અહીંથી મરીને નરકે જવાના છે. જો કે રાવણનો આત્મા ઉત્તમ છે એટલે ભવિષ્યમાં તો એ શ્રી તીર્થંકર થનાર છે, પણ અત્યારે ? ગતિ તેવી મતિ સૂઝેને ? બિભીષણની અવજ્ઞા કરી તે ઠીક ન કર્યું, અમાત્યોની સલાહ માની નહિ તે ઠીક ન કર્યું અને કુળને કલંકિત કર્યું એ ઠીક ન કર્યું - એવો વિચાર તો રાવણને થયો; પણ સાથે સાથે જ ભૂલ સુધારતાં પહેલાં પોતાની પરાક્રમશીલતા દેખાડવાનો વિચાર થયો.

માટે જ ભૂલ જણાયા પછી પણ અભિમાનના યોગે રાવણને એમ થાય છે કે, 'ધારો કે હું હમણાં સીતાને છોડી તો દઉં, પણ એમ કરવું એ વિવેકી પગલું ભર્યું એમ નહિ ગણાય; ઉલ્ટો એવો અપયશ થશે કે રામની આક્રાંત થઇને સીતાને મેં છોડી દીધી; માટે રામ અને લક્ષ્મણને બાંધીને પહેલાં હું લાવીશ અને તે પછી તેમને હું આ સીતા અર્પણ કરીશ; ખરેખર એમ કરવું એ જ ધર્મ્ય અને યશસ્વી થશે.'

દુનિયા સારા ખોટાને જોતી નથી :

રાવણ હવે દુનિયાનાં વચનો તરફ આમ ઝોક ખાય છે દુનિયા ગાંડી ગણાય છે. દુનિયાના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખનારને ડાહ્યાઓ બેવકુફ કહે છે; કારણ કે દુનિયા તો હવા જૂએ; જેમની દાંડી પીટાય તેમની પીટે; કહેવાય છે કે દુનિયા ઉગતા સૂર્યને પૂજનારી છે; અર્થાત્ એ સારા ખોટાને જોતી નથી, પણ જેને સત્તા અને સમૃદ્ધિમાં ચઢીયાતી દેખે તેની તરફ તે ઢળે છે અને એક બીજાના ઝોકમાં તણાય છે. આથી જ દુનિયા આ સંબંધમાં શું બોલશે ? અને શું માનશે ? તેનો વિચાર કરી, તે ભીતિ માત્રથી ભૂલ સમજાયા બાદ પણ ભૂલને વળગી રહેવું એ શ્રેયસ્કર નથી.

ધર્મની આરાધ નામાં ઢીલ નહિ કરવી :

રાવણે સીતાજીને છોડવામાં જેવો વિચાર કર્યો, તેવો વિચાર ધર્મની આરાધના કરવાની ઇચ્છાવાળા પણ કેટલાક કરે છે; અને એથી રાવણ જેમ અનિષ્ટથી બચી શકયા નહિ તેમ આરાધનાની ઇચ્છાવાળા પણ તેઓ, પોતાની ઇચ્છાને સફળ કરી શકતા નથી. 'હું અમુક કરી લઉં પછી આરાધનામાં જોડાઉં' એવા વિચારવાળાઓ ઘણી વાર આરાધનાથી વંચિત રહી જાય છે. આરાધનાને આદરવાને ઇચ્છતા આત્માઓએ તો સડેલી ચીજને

કાતરથી કાપવાની નીતિ ગ્રહણ કરવી જોઇએ. સંસાર છે એટલે ઉપાધિ તો આવે. જ્યાં સુધી ઉપાધિ છોડીએ નહિ ત્યાં સુધી એ છૂટવાની છે ? નહિ જ. એટલે આત્માએ ધર્મની આરાધનામાં ઢીલ કદિ નહિ કરવી જોઇએ; પણ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઉલ્લાસને વધાવી લેવો જોઇએ.

અપશુકનોએ વારવા છતાં પણ રાવણનું યુદ્ધમાં પ્રયાણ :

અહીં રાવણે નિશ્ચય કર્યો કે, 'પહેલા રામને અને લક્ષ્મણને બાંધીને અહીં લાવું અને પછી તેમને સીતાને અર્પણ કરૂં.' આ પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને રાવણે તે રાત્રિ પસાર કરી. બીજે દિવસે અપશુકનોએ વારવા છતાં પણ દુર્મદ એવા રાવણ યુદ્ધમાં ચાલ્યા ફરીથી રામચંદ્રજીના અને રાવણના સૈન્યનું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. અતિ ઉદ્ભટ એવા સુભટોની ભુજાઓના આસ્ફોટથી દિગ્ગજને ત્રાસિત કરનારૂં તે યુદ્ધ હતું. આજે તો પવન જેમ રૂને ઉડાડી મૂકે, તેમ સઘળા રાક્ષસોને દૂર ફેંકી લક્ષ્મણજીએ રાવણને બાણોથી તાડન કર્યું.

લક્ષ્મણજીનું આવું પરાક્રમ જોઇને રાવણ શંકામાં પડી ગયા; અને એથી રાવણે વિશ્વને માટે ભયંકર એવી તે બહુરૂપા નામની વિદ્યાને યાદ કરી. સ્મૃતિમાત્રથી જ તે વિદ્યા ઉપસ્થિત થયે છતે, તરત જ રાવણે પોતાનાં અનેક ભૈરવરૂપોને કર્યા. આથી ભૂમિ ઉપર, આકાશમાં, પાછળ, આગળ અને બન્ને પડખે પણ લક્ષ્મણજીએ વિવિધ આયુધને વર્ષાવતા એવા રાવણોને જ જોયા. ગરૂડ ઉપર બેઠેલા લક્ષ્મણજીએ પણ પોતે એકલા હોવા છતાંય રાવણના રૂપની જેમ ઇચ્છા મુજબ પ્રાપ્ત થતાં બાણોથી તે રાવણોને હણ્યા. ત્યાં રાવણ અનેક તો અહીં બાણ અનેક, એમ યુદ્ધ ચાલ્યું.

લક્ષ્મણજી ઉપર રાવણે મૂકેલું ચક્ર પણ લક્ષ્મણજીના જ હાથમાં જઇને રહ્યું :

આ રીતે જ્યારે અનેક રૂપોને ધરવા છતાં પણ રાવણ લક્ષ્મણજીનાં તે ઇચ્છાનુસાર પ્રાપ્ત થતાં બાણોથી વિધુર બન્યા; અને વિધુર બનેલા રાવણે અર્ધચક્રિપણાના ચિન્હરૂપ જ્વલ્યમાન ચક્રને યાદ કર્યું અને રોષથી રાતાં નેત્રવાળા બનેલા રાવણે એ છેલ્લા શસ્ત્રરૂપ ચક્રને, નભસ્તલમાં ભમાવીને લક્ષ્મણજીને હણવાને માટે છોડયું, પણ લક્ષ્મણજી તો વાસુદેવ છે : એટલે તેમને એ ચક્ર હરકત કરે જ નહિ. ઉલ્ટું રાવણે પોતે જ આ તો દુશ્મનના હાથમાં પોતાને હણનારૂં હથીયાર સોંપ્યુ. ચક્રે જઇને લક્ષ્મણજીને પ્રદક્ષિણા કરી; અને તે પછી તે ચક્ર ઉદયગિરિના શિખર ઉપર સૂર્યની જેમ લક્ષ્મણજીના જમણા હાથમાં આવીને રહ્યું.

બિભીષણની ઉચિત સલાહ સામે પણ રોષ : અને રાવણનો વધ :

પોતાનું અન્તિમ શસ્ત્ર પણ જ્યારે આ રીતે નિષ્ફળ ગયું અને દુશ્મનને પ્રદક્ષિણા દઇ દુશ્મનના હાથમાં જઇ રહ્યું, એટલે રાવણ વિષાદને પામ્યા. વિષાદને પામેલા રાવણે એ વખતે વિચાર્યું કે, 'મુનિનું વચન સત્ય થયું : તેમજ તે બિભીષણ આદિનો જે વિચારણાપૂર્વકનો નિર્ણય કરેલો તે પણ સત્ય ઠર્યો.'

આ રીતે પોતાના ભાઇને વિષાદવાળા જોઇને; ફરીથી પણ બિભીષણે કહ્યું કે, 'હે ભાઇ ! જો તમે જીવવાને ઇચ્છતા હો તો હજુ પણ સીતાને છોડી દો !' બિભીષણના આવા વખતસરના અને વ્યાજબી કથનથી પણ રાવણને ક્રોધ આવ્યો, કારણ કે દુર્ગતિમાં જવાનો સમય છેક નજદિક આવી પહોંચ્યો છે.

આથી ક્રોધિત થઇને રાવણે બિભીષણને કહ્યું કે, 'એકલું ચક્ર જ શું મારૂં શસ્ત્ર છે ? અર્થાત્ - મારી પાસે બીજાંય શસ્ત્રો છે ચક્રવાળા પણ આ દુશ્મનને હું જલ્દી મુષ્ટિથી હણીશ.'

આ પ્રમાણે ગર્વથી બોલતા એ રાક્ષસપતિ રાવણની છાતીને લક્ષ્મણજીએ તે જ ચક્ર વડે કોળાના ફળની જેમ ફાડી નાખી. ત્યારે જેઠ વદી અગીઆરશના દિવસે પાછલે પહોરે પ્રતિવાસુદેવ રાવણ, વાસુદેવ લક્ષ્મણજીનાં હાથે મૃત્યુ પામીને ચોથી નરકે ગયા. એ વખતે જય જય શબ્દ કરતા દેવતાઓએ લક્ષ્મણજી ઉપર એકદમ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી અને જેના યોગે પ્રચંડ હર્ષથી ઉત્પન્ન થયેલા કિલકિલ એવા નાદથી ભૂમિ અને અંતરીક્ષ પૂર્ણ થયું છે, તેવું વાનરોનું તાંડવ નૃત્યુ થયું.

ઉપસંહાર અને સદુપદેશ :

આ રીતના વર્ણનથી આ સાતમો સર્ગ પૂર્ણ થાય છે. પૂર્ણ થતા આ સર્ગનો અંતિમ પ્રસંગ પણ ઘણો જ કારમો છે. વિષયાધીનતાના દોષને સમજી શકનાર રાવણે પ્રથમ વિષયાધીનતાનું નાટક ભજવ્યું અને એમ કરવામાં ભૂલ થઈ છે એનો ખ્યાલ આવ્યા પછી પણ કષાયનો બીજો પ્રકાર જે અભિમાન, તેને આધીન થયા. પાપનુંબંધી પુણ્ય આ રીતે મોટા આત્માને પણ પાયમાલ કર્યા વિના નથી રહેતું એનું આ અજબ ઉદાહરણ છે. પાપાનુબંધી પુણ્યના પ્રતાપે પુણ્યથી મળેલા પરાક્રમ આદિના મદે ચઢીને, જીવનની છેલ્લી પળ સુધી પણ સમાધિને બદલે સંપૂર્ણ અસમાધિ મળે એવી જ પ્રવૃત્તિનો ઉપાસક આત્મા બની જાય છે, એ વાત આ પ્રસંગથી પણ બરાબર સમજી શકાય તેમ છે. પાપાનુબંધી પુણ્યના પ્રતાપે થતી દુર્દશાના યોગે આત્મા નરક જેવી ભયંકરમાં ભયંકર દુર્ગતિમાં લઇ જનારાં પાપકર્મો તરફ જ ઘસ્યે જાય છે અને એ ઘસારામાં ભાનભૂલો બની સઘળી સાહ્યબી આદિને છોડી, દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે, તેમજ પોતાની પાછળ પોતાની કારમી કલંકકથાને મૂકતો જાય છે.

ખરેખર, રાવણ જેવાની પણ એવા ખરાબ જાતના પુણ્યનાં પ્રતાપે એવી જ દુર્દશા થઇ. આવી દૂર્દશાના પ્રસંગો સાંભળીને વિવેકી આત્માઓએ સંસારની અસારતા આદિનો વિચાર કરવાપૂર્વક પ્રભુપ્રણીત અનુષ્ઠાનોને વિષમય કે ગરલમય બનાવવાના પાપથી અવશ્ય બચી જવું જોઇએ અને એ તારક અનુષ્ઠાનોને લોકહેરી આદિથી નહિ આચરતાં, એક મોક્ષના જ ઉદ્દેશથી આરાધી અમૃતમય બનાવવાનો જ અજોડ ઉદ્યમ આદરવો જોઇએ. અનુષ્ઠાનોને અમૃતમય બનાવવાનો વાસ્તવિક પ્રયત્ન કરવાના યોગે આવી કારમી દશાથી સર્વથા બચી જવાય છે અને મુક્તિ સુલભ બનવા સાથે બાકીનો સંસાર પણ અપૂર્વ સમાધિમય બની જાય છે.

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ
રચેલા **'શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા - પુરૂષ - ચરિત'** નામના મહાકાવ્યમાં સાતમા પર્વ
જૈન રામાયણનો 'રાવણ-વધ' નામનો સાતમો સર્ગ સમાપ્ત.

પૂજ્યપાદ પરમ પ્રવચન પ્રભાવક, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, તપાગચ્છ સુવિહિત, સમાચારી સંરક્ષક,
પરમ તારક આચાર્ય ભગવંત **શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી** મહારાજશ્રીનાં
મનનીય વિવેચનથી સુવિશિષ્ટ પ્રેરણાદાયી પ્રવચનોયુક્ત
જૈન રામાયણ ભાગ ત્રીજાનો બીજો ખંડ સમાપ્ત.

વિભાગ ચોથો

આઠમો સર્ગ

[૧]

ચરિતાનુંયોગનું વિશિષ્ટ સ્થાન :

લિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન **શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ રચેલા, શ્રી **'ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષ-ચરિત'** નામના મહાકાવ્યમાંના સાતમા પર્વનું અહીં વાંચન થઇ રહ્યું છે. એ સાતમા પર્વમાંના સાત સર્ગોનું વાંચન થઇ ગયું અને આજથી આઠમા સર્ગની શરૂઆત કરવાની છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં, ચરિતાનુયોગનું સ્થાન પણ ઘણું જ ઉંચું છે. કેટલીકવાર ચરિતાનુયોગ, બીજા અનુયોગોના કરતાં, બાલજીવોને માટે ઘણો જ ઉપકારક નીવડે છે. દ્રવ્યાનુયોગ આદિ બીજા અનુયોગો પરમ ઉપકારક છે. કલ્યાણના અર્થીઓએ બીજા અનુયોગોનું પણ જ્ઞાન સંપાદન કરીને તેનું ચિંતવન-મનન આદિ કરવું જ જોઇએ, પરંતુ ચરિતાનુયોગ કેટલીકવાર શ્રોતાઓના અને વાચકોના પણ હૃદયમાં ઘણી જ જબ્બર અસર ઉત્પન્ન કરી શકે છે. ચરિતાનુયોગના શ્રવણથી કેટલીક વાર બાલજીવોને અનુપમ કોટિની પ્રેરણા મળી જાય છે. આથી બીજા અનુયોગોની જેમ, શ્રી જૈનશાસનમાં ચરિતાનુયોગ પણ વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે.

ચારે અનુયોગો ઉપયોગી છે :

આજે કેટલાકો એવા વિચારના બનતા જાય છે કે 'ચરિત્રોમાં શું સાંભળવું છે ? તત્ત્વ વિચારો ! કર્મની પ્રકૃતિઓ ગણો !' આ જાતના વિચારો અસ્થાને છે. આ જાતના વિચારોનો ફેલાવો, ઘણીવાર બીજા આત્માઓને લાભ નથી કરતો, પણ હાનિ કરી બેસે છે. અનંતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા તત્ત્વોની વિચારણા કરવી, કર્મની પ્રકૃતિઓની ગણના કરવી, એ ઘણું જ સુંદર છે : પણ તત્ત્વનો વિચારક અને કર્મપ્રકૃતિઓનો ગણનારો, ચરિતાનુયોગનો નિષેધ કરે, ચરિતાનુયોગના વાંચન-શ્રવણ આદિથી લાભ નથી એમ માને અને કહે, તથા ચરિતાનુયોગ જાણે નકામો હોય તેવો દેખાવ અને પ્રચાર કરે, એ કોઇપણ રીતે સ્વ અને પર બંનેને માટે હિતાવહ નથી.

શ્રી જૈનશાસનના ચારેય અનુયોગો સૌ સૌના સ્થાને ઉપયોગી જ છે. અનંત ઉપકારીઓએ ફરમાવેલી વસ્તુઓમાં એક પણ વસ્તુ એવી નથી કે જે નિરૂપયોગી હોય. ઘણી વાર કહેવાયું છે કે કોઇ પણ મહત્ત્વની વસ્તુની મહત્તા વધારવાને માટે, બીજી તેવી મહત્ત્વની વસ્તુને ટક્કર ન મારો ! જે વખતે જેની પ્રધાનતા હોય તેનું વર્ણન થાય, પણ એક વસ્તુની પ્રધાનતા સ્થાપવાની ઘેલછામાં, બીજી ઉત્તમ વસ્તુની હીનતા ન કરાય.

'દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ' - આ ચાર અનુયોગોમાં 'દ્રવ્યાનુયોગ કામનો છે, ગણિતાનુયોગ કામનો છે, ચરણકરણાનુયોગ કામનો છે અને ધર્મકથાનુયોગ નિરર્થક છે' એમ ન માનો. ચારેય અનુયોગો જરૂરી છે, ચારેય અનુયોગો ઉપકારક છે, ચારેય અનુયોગો મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં

જોડનારા છે, સ્થિર રાખનારા છે અને આરાધનામાં આગળ વધારી, આત્માને શુભધ્યાનમાં એકાકાર બનાવીને કૈવલ્યલક્ષ્મીને પમાડનારા છે.

'આપણને તો દ્રવ્યાનુયોગમાં રસ આવે, ચરિતાનુયોગમાં કાંઇ નથી, એવાં જોડકણાંમાં તો અજ્ઞાનીઓ રાચે' આવું આવું આજે બોલાઇ રહ્યું છે. એની સામે સાવચેતીનો સૂર કાઢવાની જરૂર છે. વાસ્તવિક રીતે તો, એવું એવું બોલનારાઓ અજ્ઞાન છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનથી ઓતપ્રોત બનેલો આત્મા કદિ પણ એવું માનેય નહિ અને બોલેય નહિ.

મોક્ષની સાધના, રત્નત્રયીની આરાધના, જુદી જુદી રીતે પોતપોતાની યોગ્યતા અને શક્તિ મુજબ થઇ શકે છે, પણ એક પ્રકારે રત્નત્રયીની આરાધના કરનારે, બીજા પ્રકારે થતી રત્નત્રયીની આરાધનાનો નિષેધ નહિ કરવો જોઇએ. એ જ રીતે ચરિતાનુયોગનું શ્રવણ, વાંચન, મનન અને પરિશીલન વગેરે બીનજરૂરી અથવા તો નિરર્થક નથી પણ એય આવશ્યક છે. આ વસ્તુ તત્ત્વવિચારણાના નામે ચરિતાનુયોગને ઉડાવવા મથનારાઓએ સમજી લેવી જોઇએ.

શ્રી જૈનશાસનનાં ચરિત્રોમાં પ્રધાન વસ્તુ કઇ હોય ?

શ્રી જૈનશાસનનાં ચરિત્રો એટલે શું ? શ્રી જૈનશાસનનાં ચરિત્રોમાં પ્રધાન વસ્તુ કઇ હોય ? શ્રી જૈનશાસનનાં ચરિત્રોમાં પ્રધાન વસ્તુ આરાધના તથા વિરાધનાની હોય છે. આરાધના અને વિરાધના કરવાના યોગે મળતા સારા અને નરસા પરિણામનો તેમાંથી ખ્યાલ મળે છે. પુણ્યવાન આત્માઓએ કેવા પ્રકારે આરાધના કરી, આરાધનામાં આવતાં વિઘ્નોમાં કેવી નિશ્ચલતા રાખી, વિઘ્નોની સામે અડગ રહીને કેવી સિદ્ધિ મેળવી ? અને એથી પરિણામે તે આત્માઓ કેવી ઉચ્ચદશાને પામ્યા ? તેમજ અભવી કે દુર્ભવી આત્માઓએ કેવી વિરાધના કરી ? અને એથી પરિણામે કેવી અધમદશાને પામ્યા ? આ વગેરે હકીકતો, શ્રી જૈનશાસનના ચરિતાનુયોગમાં હોય છે. યોગ્ય આત્માઓ તેવાં ચરિત્રોના વાંચન અને શ્રવણ આદિ દ્વારા, ઘણી અનુપમ કોટિની પ્રેરણાને મેળવવા ધારે તો મેળવી શકે છે અને એની સાથે સાથે જ તત્ત્વચિંતા પણ કરી શકે છે.

ચારેય અનુયોગો એક બીજાના પૂરક છે :

વસ્તુતઃ ચારેય અનુયોગો એકબીજાની સાથે સંકળાયેલા છે. માત્ર દ્રવ્યાનુયોગથી ચાલતું હોત, તો ઉપકારીઓ બાકીના ત્રણ અનુયોગો ન દર્શાવત; પણ જ્ઞાનીઓએ જોયું કે, ચારેય અનુયોગો કલ્યાણસાધનામાં આવશ્યક છે; માટે ચારેય દર્શાવ્યા. આથી ચારેયમાંથી એકેય નિષેધવા લાયક નથી.

''અમુક આત્માએ અમુક વિકટ સ્થિતિમાં પણ આરાધના કરી, અમુક આત્માએ ઘોર ઉપસર્ગોથી પણ ડર્યા વિના આરાધના કરી, અમુક આત્મા દુનિયાની વિપુલ સાહ્યબીમાં રમતો હતો પણ માત્ર સામાન્ય પ્રસંગમાંથી વૈરાગ્ય પામ્યો અને સંયમી બન્યો, અમુક આત્મા સંયમ ન લઇ શકયો છતાંય તેનું હૃદય શાસનમય બની રહ્યું.'' આવા આવા પ્રસંગોનું શ્રવણ કરતાં યોગ્ય આત્માઓ તો તેમાંથી ઘણા જ ઉંચા પ્રકારની પ્રેરણા મેળવી શકે તેમ છે. એના શ્રવણ આદિ દ્વારા, આત્મામાં આરાધનાનો સુંદર ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન થઇ જાય તેમ છે. એ જ રીતે વિરાધનાના પ્રસંગો આદિના શ્રવણથી પણ આત્મા સહેજે વિશેષ જાગૃત બની વિરાધનાથી કંપતો થકો વિરાધનાથી બચવા પ્રયત્નશીલ બની શકે છે.

શ્રી જૈનશાસનના આરાધક આત્માઓનાં ચરિત્રો એટલે જીવનમાં આરાધના કેમ થઇ શકે તેનાં દર્શકો; એવાં ચરિત્રો આરાધનાનો જીવનમાં સાક્ષાત્કાર થયેલો દર્શાવે; અને એ જ રીતે આરાધનાના પ્રસંગો વિરાધનાનું

ભાન કરાવે. ચરિત્રોનો પ્રધાન હેતુ એ કે, તેના વાંચનાર તથા સાંભળનાર વગેરે પ્રેરણા પામીને આરાધનામાં જોડાય અને વિરાધનામાં ન પડાય તેની કાળજીવાળા બન્યા રહે.

જૈન શાસનમાં વક્તા અને શ્રોતા કેવા હોય ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનાં તત્ત્વોના જાણ અને સ્વપરહિતપરાયણ એવા મહાપુરૂષોએ આલેખેલું ચરિત્ર હોય, સંભળાવનાર પણ શ્રી જિનશાસનના રહસ્યનો જ્ઞાતા અને કેવળ પરમાર્થ દૃષ્ટિવાળો હોય તેમજ તેની સાથે શ્રોતા વાસ્તવિક કલ્યાણનો અર્થી હોય, તો એ કથાવાંચનથી પણ પરમ લાભ થયા વિના રહે નહિ. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, 'શ્રદ્ધાળુ શ્રોતા અને શાસનને સમર્પિત વક્તાનો યોગ દુર્લભ છે.' શ્રી જૈનશાસનનાં રહસ્યોનો જાણ વક્તા, ધારે તો કથામાં પણ તત્ત્વોની રેલમછેલ રેલાવી શકે. ઉપકારીઓએ ચરિત્રો દ્વારા પણ તત્ત્વોનું, વર્ણન કરવામાં કમીના રાખી નથી. શ્રી જૈનશાસનનાં ચરિત્રોનું, જો યોગ્ય રીતે વાંચન થાય અથવા તો શ્રવણ થાય તો આરાધનાની અભિલાષા તથા વિરાધનાની કંપારી ઉછાળો ન મારે એ બને નહિ, પણ વક્તા અને શ્રોતા બન્નેયમાં શાસ્ત્રોએ ફરમાવેલી લાયકાત જોઈએ.

વિપરીત ધ્યેયથી હિતકરને બદલે હાનિકર :

વક્તા કથા વાંચે, પણ એનું ધ્યેય એ જ હોય કે 'શ્રોતાઓને સન્માર્ગમાં સુદૃઢ બનાવવા છે.' શ્રોતાનું ધ્યેય પણ શ્રવણ દ્વારા મોક્ષમાર્ગની આરાધના તરફ જ ઢળવાનું હોવું જોઈએ. આ રીતે કથાનું વાંચન અને શ્રવણ થાય તો વક્તા શ્રોતા બન્નેયનું કલ્યાણ થયા વિના રહે નહિ. આને બદલે વક્તા જો પરમાર્થદૃષ્ટિથી પરાઙ્મુખ હોય અને શ્રોતા પૌદ્‌ગલિક વૃત્તિથી જ ભરેલો હોય. તો સારામાં સારી કથા પણ તે બન્નેયને માટે હિતકર નીવડવાને બદલે હાનિકર નીવડે ! કથા વાંચનાર ધર્મોપદેશકની જવાબદારી ઓછી નથી. ધર્મોપદેશકે દરેક પ્રસંગ એવી રીતે કેળવીને શ્રોતાને સંભળાવવો જોઈએ, કે જેથી શ્રોતા અયોગ્ય ન હોય તો, કશો અનર્થ થવા પામે નહિ અને યોગ્ય શ્રોતાઓનાં હૃદયમાં મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાની ભાવનાનો ઉછાળો આવ્યા વિના રહે નહિ.

આત્માના ગુણો ખીલવવાનાં સ્થાનો :

આજે જે સ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે, તેમાં તો વક્તા અને શ્રોતા બન્નેને અંગે ઘણું કહેવા જેવું છે. વક્તાઓ પોતાની જવાબદારી ભૂલે અને શ્રોતાઓ કેવળ પૌદ્‌ગલિક દૃષ્ટિવાળા હોય, એટલે મોટો અનર્થ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. આવા વક્તાઓ અને આવા શ્રોતાઓ આજે વધતા જાય છે. તમારે એથી બચવા માટે એક વાત નિશ્ચિત કરી લેવી જોઈએ કે 'તમે ધર્મસ્થાનોમાં આવો છો તે પૌદ્‌ગલિક રિદ્ધિસિદ્ધિ મેળવવા માટે નથી આવતા, દુનિયાદારીમાં લાલ-પીળા થઈને મોજથી મોટરો દોડાવી શકાય એવી સાહ્યબી મેળવવા માટે નથી આવતા, બૈરાં-છોકરાં મેળવવા માટે નથી આવતા, ધર્મી કહેવડાવવા માટે એટલે ધર્મીપણાની કૃત્રિમ નામના મેળવવાની લાલચે નથી આવતા, ગુરુમહારાજનું માન સાચવવા કે તમારૂં સ્થાન સાચવવા નથી આવતા, પણ ધર્મસ્થાનોમાં તમે આવો છો તે કેવળ તમારા આત્માના ગુણોને ખીલવવાને માટે જ આવો છો. સંસારથી મૂકાવું છે અને મોક્ષસુખ જોઈએ છે, એ માટે તમે આવો છો. સંસાર તમને ઝેર જેવો લાગે છે માટે આવો છો. સંસારની કોઈપણ વસ્તુનો તમારી સાથે યોગ ન રહે એવી સ્થિતિ મેળવવા માટે આવો છો.' તમારી જો આ દશા હોય, તો ધર્મોપદેશક કદાચ પોતાની જવાબદારીને ભૂલે, તો ય તમે લઘુકર્મી ધર્મોપદેશકને ઉન્માર્ગે જતાં બચાવી શકો.

ધર્મોપદેશક ઋદ્ધિસંપન્નને શું કહે ? અને કંગાલને શું કહે ?

'મારે મારા આત્માના દબાઇ ગયેલા ગુણોને ખીલવવા છે ' એ અહીં આવવામાં તમારૂં ધ્યેય હોવું જોઇએ. પરના યોગે હું અનંતકાળથી આ સંસારમાં રૂલી રહ્યો છું, માટે ધર્મસ્થાનમાં જાઉં છું તે પરથી સ્વને મૂકાવવા, પરથી છૂટવાના સ્થાનમાં પરથી લેપાવાની અભિલાષા ન રાખો. તેવી અભિલાષા આવી જાય તો આત્માને ઠપકો આપો. દુનિયાદારીનાં સુખો પણ દુઃખરૂપ લાગે, એમ સમ્યગ્દૃષ્ટિને માટે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે ને ? તેવું કેમ કહ્યું ? વસ્તુતઃ તે સુખો નથી પણ દુઃખો છે માટે જ ને ? આ સ્થાનોમાં વૈરાગ્યની ભાવના ખીલવવી જોઇએ. જૈનશાસનનો વક્તા એ જ કહે અને શ્રોતા એ જ વિચારે. ધર્મસ્થાનોમાં વાતો વૈરાગ્યની હોય, પણ દુનિયાદારીમાં મોજ કરવાની વાતો ન હોય. ઋદ્ધિવાળાનું વર્ણન આવે, એટલે વક્તા જો એમ કહે કે, 'જોયું ? પૂર્વે કેવા ઋદ્ધિવાળા હતા ? તમે કેવા કંગાલ છો ? તેમના જેવા ઋદ્ધિવાળા બનો.' તો તો કહેવું પડે કે, 'એ ધર્મોપદેશક પોતાની જાતને, આ પાટને અને ભગવાનના શાસનને લજવનારો છે !' ધર્મોપદેશક તો ઋદ્ધિસંપન્નનેય ત્યાગ કરવાનું કહે અને કંગાલને ય તૃષ્ણા છોડવાનું કહે : જેની પાસે હોય તેને અને ન હોય તેને પૌદ્ગલિક વસ્તુમાત્રની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો એ જ કલ્યાણકારી છે, એમ ધર્મોપદેશક ઋદ્ધિસંપન્ન અને કંગાલ બંનેને કહે.

'ઋદ્ધિસંપન્નતામાં કલ્યાણ અને કંગાલીયતમાં એટલે દરિદ્રાવસ્થામાં અકલ્યાણ' એવું જ્ઞાનીઓ ફરમાવતા નથીઃ નહિ તો પરમાર્હત્ શ્રી કુમારપાલ મહારાજા એ ભાવના ન ભાવત કે, 'શ્રી જૈનધર્મથી રહિત એવું ચક્રવર્તીપણું મળતું હોય તો ય તે મારે નથી જોઇતું અને શ્રી જૈનધર્મથી વાસિત દશામાં કદાચ મને ચેટકપણું કે દરિદ્રીપણું મળતું હોય તો પણ તે જ મારે જોઇએ છે.' એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનીઓએ ઉત્તમ આત્માઓ માટે એવી ભાવનાઓ ભાવવાનું જે વિધાન કર્યું તે પણ ન કરત.

ઋદ્ધિસંપન્ન હોય કે કંગાલ હોય, કલ્યાણ તેનું થાય, કે જેનું અંતઃકરણ પ્રભુધર્મથી વાસિત હોય. ઋદ્ધિસંપન્ન મૂર્ચ્છામાં મરે અને કંગાલ તૃષ્ણામાં મરે, તો બેયનું અકલ્યાણ થાય. ઋદ્ધિવાળાનું વર્ણન આવે ત્યારે તે વર્ણન પણ એવી જ રીતે વાંચવું જોઇએ, કે જેથી શ્રોતાઓ ઋદ્ધિના લોલુપ ન બને, પણ ઋદ્ધિની ચંચળતાને સમજે તથા વિરાગભાવમાં રમે !

કથાનુયોગ વાંચનાર ધર્મોપદેશકે શ્રોતાના અંતરમાં વિષયવિરાગની ભાવના જન્મે, કષાયત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થાય, આત્માના ગુણો પ્રત્યે અનુરાગ વધે અને આત્માના ગુણોને ખીલવનારી ક્રિયાઓમાં જ જોડાઇ રહેવાની અભિલાષા પ્રગટે એવી રીતે વાંચન કરવું જોઇએ. તે રીતે વાંચન કરવા છતાં પણ શ્રોતાની અયોગ્યતાથી બીજું પરિણામ આવે, તો ય તે ધર્મોપદેશકને તો એકાંતે લાભ જ થાય છે. આ જ રીતે શ્રોતાઓએ પણ ધર્મકથાનું શ્રવણ પણ એ જ ઈરાદાથી કરવું જોઇએ કે, 'મારામાં વિષયવિરાગ વધો, કષાયત્યાગની વૃત્તિ સુદૃઢ બનો, આત્માના ગુણો પ્રત્યે સાચો અનુરાગ ખીલો અને આત્માના ગુણોને ખીલવનારી : ક્રિયાઓમાં મારો જેટલો પ્રમાદ છે તે દૂર થાઓ !' વક્તા-શ્રોતાનો આવો યોગ હોય અને પરમઉપકારી મહાપુરુષોએ રચેલું ચરિત્ર હોય, તો એના વાંચનનું અને શ્રવણનું કેટલું સુંદર પરિણામ આવે, તે વિચારી તો જુઓ !

સંસારરાગને કાપે અને સંયમરાગને વધારે તેવો ગ્રંથ :

આજે આ સ્થિતિમાં જેટલી ઉણપ છે, તેટલું નુકશાન થઇ રહ્યું છે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે; નહિ તો, શ્રી જિનેશ્વરદેવને માનનારો વળી વૈરાગ્યનો વૈરી હોય ? પણ આજે એવા ય છે; માત્ર તમારામાં જ છે એમ નહિ; સાધુવેષમાં રહેલા પણ અમુક એવા છે અને આજે જૈનોને વૈરાગ્યના વૈરી બનાવવાનો તેવાઓ છુપો ધંધો કરે છે. તેવાઓને તમારે બરાબર ઓળખી લેવા જોઇએ, પણ એ બને કયારે ?

સભા૦ અમારામાં લાયકાત હોય તો !

એ જ વાત છે. તમને વૈરાગ્ય ગમતો હોય તો એ બને, ધર્મોપદેશ સાંભળવા આવો ત્યારે વિચાર કરીને આવો કે, 'હું સંસારનો રાગ કાપવા જાઉં છું અને સંયમનો રાગ વધારવા જાઉં છું. સંસારનો રાગ કપાય, સંયમનો રાગ વધી જાય, સયંમી બનવાનો ઉલ્લાસ તીવ્ર બની જાય, તો તો મારૂં આ શ્રવણ ખરેખરૂં સફલ થાય.'

'શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરૂષ-ચરિત્ર, પણ એવો સુંદર કોટિનો ગ્રંથ છે કે, જે સંસારરાગને કાપે અને સંયમરાગને વધારે. સાતમા પર્વ રામાયણમાં પણ વૈરાગ્ય ભરેલો છે. એ દેવાનો મારે અને લેવાનો તમારે. પરસ્પરની ફરજ તો એ જ છે ને ? મુખ્યત્વે હવે મોક્ષે અને સ્વર્ગે જનારા આત્માઓના પ્રસંગો આવવાના છે.

પૂર્વે વર્ણવેલા પ્રસંગોનું સિંહાવલોકન :

આપણે જોઇ ગયા કે, રાવણ તો નરકે ગયા, પણ હવે પાછળ શું શું થાય છે, તે જોવું પડશે ને ? રાવણ ગયા પણ પાછળ રહ્યા તેમણે શું કર્યું ? અને કોણે કેવી આરાધના કરી, તે હવે આવશે. શોકના પ્રસંગે પણ ઉત્તમ આત્માઓ કેવી રીતે વર્તે છે તે હવે જોવાનું છે.

વાસુદેવ લક્ષ્મણનાં બાણોથી અકળાઇ ગયેલા રાવણે, છેલ્લે છેલ્લે અર્ધચક્રીના ચિહ્નરૂપ જાજ્વલ્યમાન ચક્રનું સ્મરણ કર્યું. સ્મરણ કરતાંની સાથે જ ચક્ર પ્રગટ થયું. રોષથી રક્ત નેત્રોવાળા બનેલા રાવણે તે છેલ્લા શસ્ત્રરુપ ચક્રને આકાશમાં ભમાડીને લક્ષ્મણજી ઉપર છોડયું; પરંતુ પ્રતિવાસુદેવે મૂકેલું તે ચક્ર વાસુદેવને હાનિ કરી શકતું નથી. આથી ચક્ર આવ્યું તો ખરૂં, પણ ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને લક્ષ્મણજીના હાથમાં સ્થિર થઇ ગયું.

ચક્રને આ પ્રમાણે સ્થિર થયેલું જોઇને રાવણ ખેદ પામ્યા. આ વખતે બિભીષણને થયું કે, 'ભાઇ ! છેલ્લું શસ્ત્ર નિષ્ફળ નિવડવાથી ખિન્ન થયા છે અને તેમની પાસે કોઇ શસ્ત્ર બાકી રહ્યું નથી, આથી બીકના માર્યા પણ માની જાય તો સારૂં.

આમ માનીને બિભીષણે રાવણને કહ્યું કે, 'ભાઇ ! જો જીવવાની ઇચ્છા હોય તો હજી પણ ઉપાય છે અને તે એ કે સીતાદેવીને છોડી દો.'

પણ રાવણનું ભાવિ જ વિચિત્ર છે; એટલે આ દશામાં પણ તેમને બિભીષણે આપેલી એકાન્તે હિતકર પણ સલાહ રૂચતી નથી. રાવણ તો ક્રોધથી કહે છે કે, 'મારે તે ચક્રની ય જરૂર નથી. મારી મુષ્ટિ જ બસ છે. મુષ્ટિ માત્રથી જ હું શત્રુને અને ચક્રને હમણાં જ હણી નાખું છું.' રાવણનાં આવાં ગર્વયુક્ત વચનો નીકળ્યાં અને તે જ વખતે લક્ષ્મણજીએ તે જ ચક્રથી રાવણની છાતીને ચીરી નાખી. રાવણ મરીને ચોથી નરકે ગયા.

પાપ કોઇને છોડતું નથી. પાપના ફળથી ડરનારે પાપ કરતાં પહેલાં જ ચેતવા જેવું છે. પાપનો રસ ઘટે નહિ ત્યાં સુધી પાપના ફળથી ગમે તેટલા ડરો, પણ પાપનું ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકો ન થાય. પાપના ફળથી ન કંપો, પણ પાપથી કંપો ! પાપનું ફળ કોઇને ગમતું નથી; પાપનું ફળ ભોગવવાનું કોઇને પસંદ નથી. પણ ઉપકારી મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે, એટલા માત્રથી કામ ન ચાલે. પાપનો ડર કેળવો અને પાપ માત્રથી સદા ભય પામો !

રાવણ હણાતાંની સાથે યુદ્ધ જોવાને માટે એકઠા થયેલા દેવતાઓએ, આકાશમાં જય જય શબ્દોનો પોકાર કર્યો અને લક્ષ્મણજીની ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી, વાનરોની સંજ્ઞાવાળા રામચંદ્રજીના પક્ષકાર વીરોએ પણ હર્ષના નાદો કર્યા અને તાંડવ નૃત્ય કર્યું. આવા અવસરે રાવણની સેનામાં ગભરાટ ફેલાય તે સ્વાભાવિક છે; કારણ કે દુશ્મન જો દાનો ન હોય તો તેમની દુર્દશા કર્યા વિના રહે નહિ.

શ્રી રામચંદ્રજીના શરણે રાક્ષસો :

પરંતુ પોતાના સ્વામી રાવણના અવસાનથી, 'હવે કયાં નાસી જવું ?' એ વિચારથી રાક્ષસો ભયભ્રાંત બન્યા, એ વખતે જ્ઞાતિસ્નેહને વશ બનેલા બિભીષણે તેમને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે, 'હે રાક્ષસવીરો ! આ રામ અને આ લક્ષ્મણ તો અનુક્રમે આઠમા બળદેવ અને આઠમા વાસુદેવ છે, શરણાગત પ્રાણીઓને તે હણનારા નથી પણ આશ્રય આપનારા છે; આથી તમે નિઃશંક બની જાવ અને શરણ્ય એવા તેમના શરણે જાવ !'

બિભીષણનાં આવા વચનોને સાંભળીને તમામ રાક્ષસવીરો રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીના શરણે ગયા અને તે બલદેવે તથા વાસુદેવે પણ તેમના ઉપર કૃપા કરીને તેમને આશ્રય આપ્યો. વીરપુરુષો પ્રજા ઉપર સમદૃષ્ટિવાળા જ હોય છે.

દાના દુશ્મન પર વિશ્વાસ મૂકી શકાય :

જે દુશ્મન ઉપર આ જાતનો વિશ્વાસ મૂકી શકાય, તે દુશ્મન કેવો ? દુનિયામાં કહેવાય છે કે 'મિત્ર પણ મૂર્ખ હોય તો ખોટો અને દુશ્મન પણ દાનો હોય તો સારો, દાનો દુશ્મન લડે ખરો, પણ વિશ્વાસઘાત ન કરે. દાનો દુશ્મન પીઠ પાછળ ઘા ન કરે. દાનો દુશ્મન તે કે જે લડવું પડે તો લડી લે, પણ સજ્જનતા ન ચૂકે. આજના તો કેટલાક દુશ્મનો ય એવા કે જેનામાં ખાનદાનીનું ખમીર જ ન હોય. ગરજ હોય તો લોટતા આવે અને ગરજ સર્યે લાત મારતાં ન ચૂકે. જૂઠું બોલતાં, પ્રપંચ કરતાં, લુચ્ચાઇ રમતાં તેમને શરમ જ નહિ. જ્યારે આ દુશ્મન બન્યા હતા, પણ દાનાઇથી પરવાર્યા ન હતા. પોતાની સામે લડનારા હતા, માટે બધાને મારી જ નાંખવા, એવી ભાવના આ દુશ્મન ન કરે, કેમ કે એ સમજતા હતા કે, આ તો બિચારા સ્વામીની આજ્ઞાથી લડતા હતા. અરે ખુદ સામેનો સ્વામી પણ જો શરણે આવે, તો દાનો દુશ્મન તેના ઉપરે ય કૃપા કરે. તેણે કરેલા દોષની માફી આપે અને શરણે લે. આ પ્રકારે ખુદ દુશ્મનને પણ જે ઉત્તમ પુરુષો શરણે આવે તો શરણ આપવાને તૈયાર હોય, તે ઉત્તમ પુરુષો દુશ્મનના શરણાગત સેવકોને શરણ આપે, તેમાં કાંઇ નવાઇ પામવા જેવું છે જ નહિ.

બિભીષણનો આત્મઘાતનો પ્રયત્ન :

આ બાજુ ભાઇ રાવણના શબને જોતાં બિભીષણની દશા ભયંકર બની જાય છે. ન માનતા કે આ ભાઇ નિષ્ઠુર બની ગયો છે. લક્ષ્મણે રાવણને હણ્યા, એથી એ રાજી થયો છે એમ નથી. લક્ષ્મણજી જેમ રામચંદ્રજીના ભક્ત હતા, તેમ બિભીષણ પણ રાવણના ભક્ત હતા : ફેર એટલો કે 'રામચંદ્રજી સન્માર્ગે હતા અને રાવણ ઉન્માર્ગે હતા. રામચંદ્રજી સન્માર્ગમાં હોવાથી લક્ષ્મણજી એમની સેવામાં રહી શકયા અને રાવણ ઉન્માર્ગે જવાથી બિભીષણ રાવણની સેવામાં રહી શકયા નહિ.' અયોગ્ય માર્ગે ગયેલા અને યોગ્ય માર્ગે રહેલાઓને કનડતા સ્વામીનો ત્યાગ કરવો, એ ય સુસેવક માટે લાંછનરૂપ નથી પણ શોભારૂપ છે.

રાવણના શબને જોઇને બિભીષણ અત્યંત શોકાતુર બની ગયા : શોકના આવેશને બિભીષણ એટલા બધા આધીન થઇ ગયા કે, 'હવે મારે જીવીને શું કરવું છે ?' એમ તેમને થઇ ગયું. આત્મઘાત કરીને મરવાની ભાવના થતાંની સાથે જ તેમણે પોતાની છરી ખેંચી અને પોતાના પેટમાં ભોંકી દીધી જ હોત, પણ એ જ અવસરે 'હા ! ભાઇ ! હા ! ભાઇ !' એમ ઉંચા કરૂણા સ્વરે રડતા બિભીષણને, રામચંદ્રજીએ એકદમ પકડી લીધા.

આ રીતે રામચંદ્રજીએ બિભીષણને આત્મઘાત કરતા તો અટકાવ્યા, પણ બિભીષણ રાવણની પત્ની મંદોદરી આદિની સાથે રાવણના શબ પાસે બેસીને રૂદન કરે છે; આથી રૂદન કરતાં તેમને સમજાવતાં રામચંદ્રજી અને

લક્ષ્મણજીએ કહ્યું કે, 'આ તમે કોનો શોક કરો છો ? હે બિભીષણ ! તમારા આવા પરાક્રમી બંધુને માટે શોક કરવો એ યોગ્ય નથી. દૂર રહેલા દેવતાઓ પણ જેના પરાક્રમને જોઇ શંકામાં પડયા હતા, તેવા તમારા બંધુ તો વીરવૃત્તિએ મરેલ છે અને એથી મરવા છતાં પણ કીર્તિને પાત્ર થયા છે, એટલે એની પાછળ શોક ન હોય. માટે હવે રૂદન ન કરો અને મરણ પામેલા રાવણની ઉત્તરક્રિયા કરો.'

આ દાના દુશ્મન કોના વખાણ કરે છે ? પોતાના ભયંકર શત્રુના વખાણ કરે છે. જે દુશ્મન પોતાની મહાસતી સ્ત્રી સીતાને ઉપાડી લાવ્યો હતો, તેને માટે આ રીતે બોલે છે. હરી લાવ્યો તે ખરાબ કર્યું, પણ પરાક્રમ તો હતું ને ? અહીં વાત પરાક્રમ પૂરતી છે, પરાક્રમ પૂરતાં જ વખાણ છે.

આપણે તો દુશ્મન મરી જાય તો યે સાત પેઢી સુધી વૈર ન ભૂલીએ, ખરૂંને ? 'કોનો છોકરો' એમ પૂછીયે ને ? આ તો કહે છે કે, તમારા ભાઇ વીરવૃત્તિથી મરી કીર્તિનું ભાજન બન્યા છે, માટે શોક ન હોય. ઉત્તમ પુરુષોમાં આવી ઉત્તમતા હોય છે.

રાવણના શબનો અગ્નિસંસ્કાર :

આ રીતે બિભીષણ આદિને સમજાવ્યા પછી મહાત્મા રામચંદ્રજીએ, પહેલાં પકડીને બંધનમાં નાખેલા કુંભકર્ણ, ઇન્દ્રજીત અને મેઘવાહન વગેરેને બંધનમુક્ત કરી દીધા. પછી બિભીષણ, કુંભકર્ણ, ઇન્દ્રજીત, મેઘવાહન અને મંદોદરીએ તેમજ બીજા પણ સંબંધીઓએ એકઠા મળીને અશ્રુપાત કરતાં કરતાં ગોશીર્ષચંદન વગેરેથી રાવણના શબને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

આમ એક દિવસ આપણા શરીરને પણ કોઇને કોઇ બાળી તો મૂકશે જ ને ? ચંદનનાં નહિ તો રાયણ-બાવળ વગેરેનાં કાષ્ઠોથી પણ આ શરીર બળશે એમ તો ખરૂં જ ને ? જ્યારે તે વાત નિશ્ચિત છે અને એવો સમય ક્યારે આવી લાગશે તે નક્કી ખબર નથી, તો પછી આ ભવમાં આરાધવા યોગ્ય ધર્મની ઉપેક્ષા કેમ થાય ? ન જ થવી જોઇએ ને !

ત્યારબાદ રામચંદ્રજીએ પણ પદ્મસરોવરમાં સ્નાન કરીને જરા ગરમ એવા અશ્રુજલથી રાવણને જલાંજલિ આપી.

રામચંદ્રજીની ઉદારતા અને રાવણની ઉત્તમતા :

અગ્નિસંસ્કાર આદિનું ઉત્તરકાર્ય પતી ગયા પછી, જાણે અમૃત વર્ષાવતા હોય તેમ મધુર વાણીથી કુંભકર્ણ વગેરેને લક્ષ્મણજી સાથે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે,

'पूर्ववत् स्वस्वराज्यानि, कुरुध्वमधुनाऽपि हि । युष्मल्लक्ष्म्या न नः कृत्यं, हे वीराः ! क्षेममस्तु वः ॥'

હે વીરો ! અમારે તમારી-લક્ષ્મીનું કાંઇ જ પ્રયોજન નથી. તમે પોતપોતાનાં રાજ્યો હજુ પણ પહેલાંની જેમ ભોગવો ! અમે ઇચ્છીએ છીએ કે તમારૂં કુશળ થાઓ.

આવી ઇચ્છા વ્યક્ત કરવી, એ શું સામાન્ય વાત છે ?

મહાપુરુષોની મહત્તા અહીં પણ દેખાઇ આવે છે. કુંભકર્ણ, ઇન્દ્રજિત કે મેઘવાહન રાજ્ય માગવાની સ્થિતિમાં તો હતા જ નહિ. ભયંકર દુશ્મનાવટના પરિણામે રાવણનો તો નાશ થયો છે અને આ બધા પણ ખૂબ લઢયા છે; એટલે આમનાથી રાજ્ય મંગાય શી રીતે ? હજુ સંધિ થઇ હોત તો વાત જુદી હતી, પણ એમ તો બન્યું જ

નથી; છતાં અહીં 'પોત પોતાનું રાજ્ય ભોગવો' એમ રામચંદ્રજી કહે છે. ગમે તેવા પ્રસંગે પણ અમુક બનાવ બની ગયા પછીથી ય મહાપુરુષો પોતાની મહત્તાને ચૂકતા નથી, તેનું આ પણ એક જબ્બર ઉદાહરણ છે.

રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી જેમ ઉત્તમ પુરૂષો હતા, તેમ આ પણ ઉત્તમ પુરૂષો જ હતા; અને રાવણ પણ ઉત્તમ પુરૂષ તો હતો જ. એ તો કમનસીબીના યોગે નિયાણું કરીને આવેલા નરકે જવાનું, એટલે આ બધા નિમિત્તો વડે એ નરકે ગયા; પણ એથી રાવણમાં ઉત્તમત્તા જ ન હતી એમ તો ન જ કહેવાય.

જો ઉત્તમત્તા ન હોય તો નિયમ પાલન કરે ? સીતાદેવી જેવી સ્ત્રી પોતાના હાથમાં આવે, અને પોતે ત્રણ ખંડના માલિક છે તથા સઘળી સત્તા પોતાની પાસે છે, છતાં બલાત્કાર ન કરે, એ કમ વાત છે ? રાવણની એ જેવી તેવી ઉત્તમત્તા છે ? સીતાદેવીને મનાવવા, લોભાવવા અને પોતાની બનાવવા રાવણે બધું કર્યુ છે,ઋદ્ધિ યે દેખાડી છે અને ભય પણ દેખાડયો છે, તે છતાં પણ ન માન્યું તો અત્યાચાર કર્યો નથી; રાવણ આવા સત્તાવાન હોવા છતાં પણ કરગર્યા છે, પગે પડયા છે અને સામે સીતાજીએ કઠોરમાં કઠોર વચનો કહ્યાં છે, છતાં રાવણે તે બધું સાંખી લીધું છે; પોતે એના વિના શય્યામાં જલ વિના માછલી તરફડે તેમ તરફડયા છે, પણ જુલ્મથી ભ્રષ્ટ કરવાનો વિચાર સરખો ય નથી કર્યો. આ દૃષ્ટિએ વિચારીએ અને વિષયાધીનતાથી થતી દુર્દશા ખ્યાલમાં રાખીએ, તો કહેવું જ પડે કે રાવણે જે નિયમપાલન કર્યું તે પણ તેમની ઉત્તમતા જ ગણાય.

ધર્મીના ગુસ્સાનું રહસ્ય કોણ સમજે ?

સીતાદેવીનો ગુસ્સો પણ સીતાદેવીની ઉત્તમતાને જ જણાવનારો છે એમ કહી શકાય; પણ તે કોને સમજાય ?

ધર્મીના ગુસ્સાની ગમ ધર્મીને હોય. ધર્મીના ગુસ્સાના રહસ્યને અધર્મી ન સમજે. સાચાને કોઇ ખોટો કહે અને તેથી સાચો આત્મા આંખ લાલ કરે, ત્યારે પેલો કહે કે, 'તમે આંખ લાલ શાની કરો છો ? સમતા રાખો, હું તો કાંઇ નથી કરતો.' તો સાચો કહે છે કે, 'ઓ ગમાર ! એ તું ન સમજે. તને ગમ ન પડે. તું શાનો ગુસ્સે થાય ?' ગ્રાહક વેપારીને જુઠો કહે તો ય વેપારી ગુસ્સો ન કરે, કેમકે પોતે જાુઠો છે એમ એ મનમાં સમજે છે. સાચો હોય તો ઝટ જવાબ દઇ દે. સાચાના ગુસ્સાને સાચો સમજે. ખોટાને ગુસ્સો આવે ? આપણે તો એ ગુસ્સાને ય વખાણતા નથી. કારણ કે તે જાત પૂરતો છે. શાસનનો રાગી જાત સળગી જાય તે છતાં ય ગુસ્સો ન આવે એવો પ્રયત્ન કરે, પણ શાસનને સામાન્ય પણ ઉની આંચ આવે તો ય તેને ગુસ્સો આવ્યા વિના રહે નહિ.

આજે શાસનનો નાશ કરવાના દુષ્ટ પ્રયત્નો કરનારાઓ દાંભિક શાન્તિની વાતો કરે છે અને ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીની સ્તુતિ ટાંકી બતાવે છે કે, કમઠે ગુસ્સો કરીને ઘોર કષ્ટ દીધું અને ધરણેન્દ્રે ભક્તિ કરી, બેયે પોતપોતાને ઉચિત એવું કર્મ કર્યું. તે છતાં પણ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાને તે બંનેય ઉપર સમભાવ રાખ્યો કે નહિ ? માટે આપણે તો ભાઇ સમભાવ રાખવો જોઇએ, એ વાત આવાઓ આપણને બતાવે છે. એમને પૂછીયે કે વાત સાચી, ઉપસર્ગ કરનાર અને ભક્તિ કરનાર પ્રત્યે સમભાવ રાખ્યો તેની ના નહિ, પણ તે વિચાર પોતાને માટે કરવાનો કે પરને માટે ? મુનિ પોતાને અંગત કોઇ ગાળ દઇ જાય કે મારી જાય તો ય સહે, પણ સામો શાસનને ગાળ દે તો ? મુનિ જોયા કરે અને સમતા ભજ્યા કરે, એમ ? પોતાની શક્તિથી મુનિ તો તેને વારવાનો પ્રયત્ન કરે, ઘર સળગતું હોય ત્યારે માલિક જોયા ન કરે, બહાર ઊભો ઊભો લ્હેરથી જ જે જોયા કરતો હોય, તે એનો માલિક નથી, એમ સમજી લેવું પડે.

પ્રતિકૂળ ગણાય તેવો વર્તાવ થઇ શકે પણ પ્રતિકૂળ ચિંતવન ન થઇ શકે :

સભા૦ 'અપરાધીશું પણ ચિત્ત થકી, નવી ચિંતવીએ પ્રતિકૂળ' - એમ આવે છે ને ?

તે બરાબર જ છે. પ્રતિકૂળ ચિંતવવાનું કોણ કહે છે ? આપણે તો કહીએ છીએ કે, તે બિચારાઓનું પણ કલ્યાણ થાઓ ! આથી કલ્યાણબુદ્ધિ રાખીને શાસનના પ્રત્યનિકને શિક્ષા ન જ થાય એમ નહિ, શાસનના અપરાધીને શિક્ષા કરવી પડે તેમ હોય તો તેમેય કરાય, પણ પ્રતિકૂળ ચિંતવાય નહિ. એવા પ્રસંગે દેખાવમાં પ્રતિકૂળ વર્તાય ખરૂં, પણ પ્રતિકૂળ ચિંતવાય નહિ : જ્યારે જાતના અપરાધી માટે પ્રતિકૂળ વર્તાય પણ નહિ અને પ્રતિકૂળ ચિંતવાય પણ નહિ. આપણને ગાળો દે, આપણને મારવા આવે, આપણી જાત સામે હુમલાઓ કરે, આપણી ઉપર જૂઠ્ઠા આક્ષેપો કરે, ત્યારે જેટલો સમભાવ રહે તેટલી ઉત્તમત્તા અને તેટલો લાભ.

આજે તો જાત ઉપર તદ્દન નહિ જેવું અને અસત્યતાથી રહિત આક્રમણ આવે તેને નહિ ખમી શકનારા, શાસન સામે આક્રમણો આવે ત્યારે સમભાવ રાખવાનો ઉપદેશ આપવાને તૈયાર થઇ જાય છે ! એમ કહેતા નથી કે 'અમે બાયલા છીએ, માનના ભૂખ્યા છીએ, અમારાથી ગાળો ખમાતી નથી, માટે મૂંગા રહીએ છીએ !' એ તો પોતાની પાપવૃત્તિ છૂપાવવા શાસનના દુશ્મનોની ભેગા ભળે છે અને શાસનને વફાદાર રહેનારાઓને નિંદે છે ! લાયકાત તો એ કેળવવી જોઇએ કે 'આપણી જાત માટે ગમે તેવું ભૂંડું કે જૂઠ્ઠું લખાય અગર તો બોલાય, તે છતાં ય મનમાં અસર થાય નહિ, શુદ્ધ સમભાવ જળવાઇ રહે અને શાસન સામેનું નાનામાં નાનું પણ આક્રમણ ખમાય નહિ.' આ લાયકાત એ સામાન્ય કોટિની લાયકાત નથી જ !

શાસનને સમર્પિત બનેલો મુનિ કેવો હોય ?

જૈન શાસનને સમર્પિત બનેલો મુનિ શાસનના પ્રત્યનિકને શિક્ષા કરવા જેવું લાગે તો શિક્ષા કરે, તે છતાં પણ તેનું ય ભલુ જ ચિંતવે. દેખાવમાં પ્રતિકૂળ વર્તાવ કરનારા હૃદયથી સામાનું પ્રતિકૂળ જ ચિંતવનારો હોય એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. વ્હાલામાં વ્હાલા બાળકને પણ અવસરે ધોલ મરાય છે કે નહિ ? એ ધોલ મારનાર મા-બાપ શું બાળકનું ભૂંડું ચિંતવનારા છે ? નહિ જ. ઉલટું ધોલ મારે છે તે પણ બાળકના ભલા માટે મારે છે. દેખાવમાં એ વર્તન પ્રતિકૂળ છે, પણ હૈયું પ્રતિકૂળ નથી. એ વાત જો અહીં પણ સમજી લેવાય તો કેટલાકો આજે સમતા આદિના નામે સન્માર્ગથી ખસી જાય છે તે સન્માર્ગથી ખસતા અટકી જાય.

સભા૦ એ મિત્ર બને તો ?

મિત્ર એટલે શાસનના રસીયા બને તો તો ઘણું જ ઉત્તમ. ગમે તેવી ભૂલ થઇ હોય, પણ જો ભૂલ ભૂલરૂપે સમજાઇ જાય અને શુદ્ધ હૃદયથી પશ્ચાત્તાપ કરાય તો એને વધાવી લેવાય. આપણે તો એવાને આશ્વાસન આપીએ, કહીએ કે, હોય, કર્મવશાત્ ભૂલ થઇ જાય પણ તમે મહાપુણ્યવાન કે જેથી ભૂલ સમજ્યા અને સુધર્યા, ભૂલ સુધારી સન્માર્ગે આવનારને તો એવી રીતે વધાવી લેવાય કે એનો ઉત્સાહ વધી જાય અને ફરી દુશ્મનો ફસાવવા આવે તો ય તે ફસે નહિ. ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરનાર તરફ પણ કરડી નજરે જોનારાઓ તો અધમ આત્માઓ છે; પણ વાત એ છે કે શાસનના દુશ્મનને શિક્ષા ન જ થઇ શકે એમ નહિ. અરે, મિત્ર ન બનવું હોય તો ન બને, પણ જો દુશ્મનાવટ કરતો અટકી જતો હોય તો ય શાસનના પ્રેમી તેનો તિરસ્કાર ન કરે. પણ શાસન સામે આક્રમણ જ કર્યે જાય તો શું થાય ? એવાને બહાર પણ કઢાય. દીકરાને સુધારવા માટે બાર બાર મહિના સુધી બાપ ઘરમાં ન પેસવા દેવાની કાર્યવાહી કરે, તો તેથી એ એનું ભૂંડું ઇચ્છનાર છે એમ ન જ કહેવાય. પણ કહેવું પડે કે સુધારવા માટે તેમ કરે છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે ભૂંડું ન ઇચ્છાય તેથી અવસરજોગ શિક્ષા ય ન કરાય એમ નહિ.

જો હૈયામાં શાસન વસી જાય તો :

કોઇ એમ કહે કે, સીતા જેવાથી આમ ગરમ થઇને બોલાય ? જનકરાજાની પુત્રી, રામચંદ્રજીની પત્ની અને દશરથરાજાની પુત્રવધૂ સીતા જેવી મહાસતીથી આવું કરડું બોલી શકાય ? શું એમ બોલવું તે વ્યાજબી છે ?, વિચારો કે એવું કોણ બોલે ? મોટે ભાગે તો તે જ એવું બોલે કે જે શીલહીન હોય. શીલની જેને કિંમત હોય, શીલ જેને વ્હાલું હોય તેને તો સીતાજીના શબ્દો સાંભળીને રોમરાજી વિકસિત થાય; અને એ જ વિચારે કે આવા પ્રસંગે આવું કહેવું એ ય યોગ્ય જ ગણાય. અયોગ્ય આદમીને પ્રસંગે પણ તે જેવો હોય તેવો તેને ન જ કહેવાય એમ નહિ. અવસરે તે જેવો હોય તેવો તેને ઓળખાવી શકાય. આ બધી વાત સાચું સમજે એના માટે છે. સાધુપણાના નાશ વખતે સાધુ કરડો ન થાય ? કહો કે થાય જ. કોઇ કહે કે 'કેમ કરડા થયા ?' તો એને કહેવું પડે કે, 'તને એમ નહિ સમજાય.પહેલાં સાધુપણાની કિંમત સમજ.' જેને સાધુપણું વ્હાલું ન હોય તેને અગર તો શ્રી વીતરાગને તેવા અવસરે ગુસ્સો ન આવે; બાકી તો એવા પ્રસંગે સાધુતાની કિંમતવાળાને ગુસ્સો આવવો તે સ્વાભાવિક છે. આગ લાગે ત્યારે ધણી બેબાકળો થાય. એ વખતે બીજો કહે કે 'હું તો ભડકો જોઉં છું તો ય મને કાંઇ નથી થતું.' પણ એને શાનું થાય ? કારણ કે તે તેનું ઘર નથી. એ રીતે અહીં પણ જેને હૈયે શાસન હોય તેને જ શાસન ઉપરના આક્રમણ અવસરે દુઃખ થાય અને તેને નિવારવાની બુદ્ધિ થાય.

રાવણ પોતે નિયમધર હતા, માટે એ ધર્માત્માના હૃદયને સમજતા હતા; નહિ તો ત્રણ ખંડના માલિકથી આવું અપમાન સહાય ? રાવણ ઉત્તમ ન હોય તો એવા વખતે નિયમ યાદ રહે ? શય્યામાં તરફડયા તે હા, પણ અત્યાચાર ન કર્યો. મંદોદરીને સમજાવવાનું કહ્યું, સીતાદેવી માની જાય એવી ઇચ્છા પૂરેપૂરી, એટલો મોહનો ચાળો, પણ એ દશામાંય નિયમ નથી ભૂલ્યા, એ ઉત્તમતા કમ નથી. ધર્મીનાં હાડ ધર્મી જાણે. ધર્મ ઉપર આફત વખતે જેઓ છતી શક્તિએ આંખમીંચામણાં કરે છે, તેઓ વસ્તુતઃ ધર્મ પામ્યા જ નથી. પોતાની જાતને કોઇ કહે, પોતાની બેન-બેટીને કહે, તો શક્તિહીનમાંય ઉછાળો આવે છે કે નહિ ? તેમ 'મારા દેવ, મારા ગુરુ, મારો ધર્મ એમ હોય તો ? તો બધું થાય, નહિ તો બારેય ભાગોળ મોકળી છે. જેના હૈયામાં ધર્મ વસ્યો હોય તેનું હૃદય ધર્મ ઉપર આફત વખતે બળ્યા વિના ન રહે. એવું હૃદય કેળવવું જોઇએ. હૃદય બળે એટલે શક્તિ સામગ્રી મુજબ નિવારણનો ઉપાય કર્યા વિના રહેવાય નહિ.

ભાગ માટે બાપ સાથે લડનારાઓ આ ઉદારતાને નહિ સમજી શકે :

જ્યારે રામચંદ્રજીએ કુંભકર્ણ આદિને કહ્યું હશે કે, 'તમે તમારૂં રાજ્ય ભોગવો, મારે તમારી લક્ષ્મી ન જોઇએ. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ !' આ સાંભળીને કુંભકર્ણ વગેરેને શું થયું હશે ? કુંભકર્ણના ભાઇ અને ઇન્દ્રજિત તથા મેઘવાહનના પિતા રાવણ, સતી સીતાદેવીને ઉપાડી લાવ્યા હતા એ ભૂલ તો કરી જ હતી, એ ગુન્હો તો હતો જ. અને તે છતાં એમનો પક્ષ કરીને આ બધાએ લડવામાં અને દુશ્મનાવટ ખીલવવામાં બાકી નહોતી રાખી, આટલા પછીય વગર માંગ્યે રાજ્ય પાછું પૂર્વવત્ ભોગવવાનું કહે, એ કેવી ઉદારતા ? આવા દુશ્મન પ્રત્યે કોને માન ન થાય ? કુંભકર્ણ આદિને આવા વખતે શોક હર્ષ તથા બંને થાય તે સ્વાભાવિક છે. ભાઇના અવસાન માટે શોક થાય અને આવા ઉત્તમ તથા દાના દુશ્મનના દર્શન માટે હર્ષ પણ થાય. આટલા યુદ્ધ પછી મળેલું રાજ્ય પાછું કોણ આપે ? પણ એ પુણ્યપુરૂષોની ભાવના જુદી હતી.

સભાo અર્થશાસ્ત્ર નહિ ભણ્યા હોય.

અર્થ અને કામની પૂંઠે પાગલ બનીને ધર્મને ભૂલેલાઓ ગમે તેમ બોલે, પણ એ ચોક્કસ છે કે આ જાતની ઉદારતા આવવી એ સામાન્ય વાત નથી; પરંતુ ભાગ માટે બાપ સાથે ય લડનારા આ વસ્તુને નહિ સમજી શકે.

રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી જેમ નિઃસ્પૃહી છે, તેમ કુંભકર્ણ આદિ પણ નિઃસ્પૃહી બન્યા છે; નહિ તો, રાજ્ય સોંપે છતાં કોણ ન લે ? પણ કોઇ રાજ્ય લેતું નથી. રાજ્ય સોંપવું કઠીન જરૂર છે, પણ કોઇ સોંપે તો તે નિઃસ્પૃહભાવે ન લેવું, એ એથી પણ વધુ કઠીન છે.

શોક અને આશ્ચર્યને એક સાથે ધારણ કરતા કુંભકર્ણ વગેરે ગદગદ કંઠે જવાબમાં કહે છે કે :-

'नार्थो राज्येन नः कश्चित्, प्राज्येनाऽपि महाभुज ! । ग्रहीष्यामः परिव्रज्यां, मोक्षसाम्राज्यसाधनीम् ॥१॥''

જ્યારે રામચંદ્રજી રાજ્ય આપી દેવા તૈયાર છે, કુંભકર્ણ વગેરેને તેમનું પોતપોતાનું રાજ્ય પાછું સંભાળી લેવાનું કહે છે, ત્યારે આ બધા એમ કહે છે કે,

'અમારે ન જોઇએ. મોટું પણ રાજ્ય અમારે જોઇતું નથી. અમારે તો મોક્ષનું સામ્રાજ્ય જોઇએ છે અને એથી અમે તો મોક્ષસામ્રાજ્યને સાધનારી પ્રવ્રજ્યાને જ ગ્રહણ કરીશું !'

આ લેણદેણ કેવા પ્રકારની તે વિચારી જુઓ ! એમણે સંસારની અસારતા નજરે જોઇ એમ કહી શકાય. રાજ્ય પણ જોયું,નાશ પણ જોયો. નજરોનજર બધું જોયું. તે પછી પણ ઉત્તમ આત્માને વૈરાગ્ય ન આવે, એમ બને ખરૂં ? નહિ જ. ઉત્તમ આત્માને વિરાગભાવ તો આવે જ, પણ તેનો અમલ બધા જ કરી શકે એવો નિયમ નહિ.

ઉત્તમ આત્માઓની સુંદર કુલપરંપરા :

રામચંદ્રજીના અંતરમાંય આવો ઉત્તર સાંભળીને શું થયું હશે ? પુણ્યાત્માઓને તો આવું સાંભળીને હર્ષ જ થાય. પોતાના દુશ્મનના કુળમાં આવા નરરત્નો જોઇને પુણ્યાત્માઓનું હૈયું તો પુલકિત જ થાય. ઉત્તમ શ્રાવકકુલમાં આવાં રત્નો પાકે તે આશ્ચર્યરૂપ ગણાય નહિ, પણ ન પાકે તે આશ્ચર્યરૂપ ગણી શકાય. એ તો કમનશીબીના યોગે રાવણ નિયાણું કરીને આવેલા માટે નરકે ગયા, બાકી તેમની આખી કુલપરંપરા જાૂઓ તો કોઇ પણ રાજા એવો નથી થયો કે જેણે છેવટે ય સંયમનો સ્વીકાર ન કર્યો હોય, પુણ્યશાલી જીવો સંસારના સાધનોને ય વૈરાગ્યનાં સાધનો બનાવતા હતા, ત્યારે આજે વૈરાગ્યનાં સાધનોને ય કેટલાકો સંસારના સાધનો બનાવે છે !!

અહીં આ બધું ચાલી રહ્યું છે, એટલામાં કુસુમાયુધ નામના ઉદ્યાનમાં અપ્રમેયબલ નામના મહામુનિ પધારે છે. તે મહામુનિ ચાર જ્ઞાનના ધણી છે અને તે જ રાત્રિએ એમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. દેવતાઓએ આવીને ત્યાં મહોત્સવ કર્યો છે.

[૨]

જન્મ પછી મરણ એકાંતે નિશ્ચિત છે :

આપણે એ જોઇ ગયા કે બિભીષણ, કુંભકર્ણ, ઇન્દ્રજિત, મેઘવાહન, મંદોદરી અને બીજાઓએ મળીને અશ્રુપાત કરતાં કરતાં રાવણનાં દેહને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. રાવણ પ્રત્યે ગમે તેટલો રાગ હોય, પણ જાતે રાવણના શરીરને બાળવાનો વખત આવ્યો. જન્મ્યા તે મરવાના એ નક્કી વાત છે. મરણ પછી જન્મ નિયમા હોય જ એવું નથી. જે જે મરે તે તે જન્મે જ એવો એકાંત નિયમ નહિ; પણ જે જે જન્મે તે તે મર્યા વિના રહે જ નહિ એ તો નિશ્ચિત જ ! અનંતકાળમાં અનંતા આત્માઓ મર્યા પછી જન્મ્યા નથી એ બન્યું છે, પણ

અનંતકાળમાં એક પણ આત્મા એવો જન્મ્યો નથી કે જેનું જીવન અખંડિત રહ્યું હોય, એટલે કે જેનું મરણ જ ન થયું હોય. મરણ સાથે જન્મ એ એકાંતે નિયત નથી, જ્યારે જન્મ સાથે મરણનો યોગ એકાંતે નિયત છે. અહીંથી મરીને શ્રી સિદ્ધગતિને પામનારા આત્માઓ, અર્થાત્ અહીંથી મરીને મોક્ષે જતા આત્માઓ મર્યા પછી જન્મે છે ? નહિ જ, પણ કોઈ જન્મેલું મર્યું નહિ એમ સાંભળ્યું છે ? નહિ જ. શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓ માટે પણ જ્યાં સુધી જન્મ ત્યાં સુધી મરણ નિયત જ હોય છે. જન્મ્યો તે મરવાનો એ ચોક્કસ વાત છે. જન્મ થાય અને મરે નહિ એ બને જ નહિ; પણ મરે અને જન્મ ન થાય એવું બને ખરૂં.

તમે મરવાના ખરા કે નહિ ? આજે જે શરીરને તમે પંપાળો છો, વારંવાર સાફ કર્યા કરો છો, જેના ઉપર અત્યંત મોહ રાખો છો, તે એક દિવસ અગ્નિમાં સળગી જશે એમ તમને લાગે છે ? શરીર અહીં રહેશે અને તમારે તમારાં કર્મો અનુસાર કયાંક બીજે ચાલ્યા જવું પડશે એમ લાગે છે ? તમારો વ્હાલામાં વ્હાલો સ્નેહી તમારા શરીરને લાકડાંની ચિતા ઉપર ગોઠવશે, તમારા શરીર ઉપર પણ લાકડાંની ભારે ગાંઠો મૂકશે અને તે પછી અગ્નિ મૂકી સળગાવી મારશે એમ તમને લાગે છે ?

આવી દશા થતી તમે તમારી જીંદગીમાં ઘણાની જોઇ છે, તો તમને એમ થયું કે એક દિવસ મારા શરીરની પણ આ હાલત થશે. કોઇને બાળવા સ્મશાને ગયા હો, ત્યારે એમ થયું કે આ રીતે કોઇક દિવસ મારા શરીરને પણ સ્નેહીઓ, સંબંધીઓ, પાડોશીઓ તેમજ બીજાઓ લઇ જશે અને ફુંકી મારશે !

તમને એવી ખાત્રી હોય કે તમે આ શરીરે અમર રહેવાના છો, તો બોલજો ! પણ ભયંકરમાં ભયંકર પાપાત્માઓ કે છેલ્લામાં છેલ્લી કોટિના નાસ્તિકો પ એ વાત તો જાણે છે કે એક દિવસ એવો જરૂર આવવાનો જ છે કે જે દિવસે આ શરીરને કોઇ સંઘરવાનું નથી. કાં તો બાળી આવશે અને કાં તો દાટી આવશે. માનો કે અશુભના યોગે જો કોઇ તેવા જ સ્થાનમાં મર્યા તો જંગલમાં પશુપંખી પીંખી ખાશે કે દરીયા વગેરેમાં ફેંકી દેશે; પણ આ શરીરને માટે આવું કાંઇક ને કાંઇક થવાનું એ તો નિયત વાત છે.

માણસ મરે એટલે પુણ્ય-પાપ મરે એમ નહિ :

આથી સ્પષ્ટ છે કે જે જન્મ્યા તેનું મરણ નિયત જ છે. ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ મર્યા વિના ચાલતું નથી. પણ એ વિચારો કે મરે છે કોણ ? આત્મા મરતો નથી. આત્મા તો હતો, છે અને રહેવાનો છે. અહીંથી મર્યા એટલે બધો ખેલ ખલાસ થઇ જતો હોત તો જ્ઞાનીઓ ધર્મનો આવો ઉપદેશ ન આપત; પણ અહીંથી મર્યા એટલે ખેલ ખલાસ થઇ જતો નથી. અહીંથી મરીને જે આત્માઓ મોક્ષે નથી જતા, તે સિવાયના સઘળાય આત્માઓ માટે એ નિયમ કે આ શરીરનો સંબંધ છૂટયો અને આ ભવમાં કરેલા કર્મો અનુસાર નિયત સમયે નવા શરીરનો સંબંધ સંધાયો. માણસ મરે તેની સાથે તેનાં પાપ-પુણ્ય મરી જતાં નથી. તમે જાણો છો કે આ શરીર અહીં રહી જાય છે. પણ કાર્મણ અને તૈજસ્ શરીર સાથે જાય છે. માણસ અહીંથી મરે છે એટલે પુણ્ય-પાપના યોગે બીજા સ્થાને નિયત સમયે તેનો આત્મા નવું શરીર ધારણ કરે છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે પુણ્ય અને પાપ આત્માની સાથે જ જાય છે. એટલે બાંધેલાં કર્મ શાંતિપૂર્વક ભોગવ્યા વિના કે તપ આદિથી છોડયા વિના સુખના અર્થી માટે છૂટકો છે જ નહિ.

કર્મનો સંબંધ છૂટે નહિ ત્યાં સુધી મરણ પાછળ જન્મ નિયત જ છે. કર્મનો સંબંધ છૂટે તો જ મરણ પછી જન્મ ન થાય અને જન્મ ન થાય તો જ સર્વ દુ:ખનો અંત આવે તથા સર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય. આથી ચોક્કસ છે કે, કર્મથી છૂટવું અને કર્મથી છૂટવાના યોગે જન્મથી મૂકાવું,એ જ સાચા સુખનો માર્ગ છે.

સંસારથી છોડાવે તે જ સાચો ધર્મ :

શ્રી જૈનદર્શન એટલે કર્મનો સંબંધ છોડવાનો માર્ગ દર્શાવનારૂં દર્શન. આ સંસારચક્રથી મૂકાવનારૂં દર્શન તે જૈનદર્શન. સંસારના સંબંધને મજબૂત કરે તે સાચો ધર્મ નહિ. સાચો ધર્મ તે જ, કે જે સંસારના સંબંધને નામશેષ કરવાનો માર્ગ દર્શાવે. શ્રી જૈનદર્શનનું કામ જ એ છે. વિવેકપૂર્ણ વિચારણા કરતાં સંસારના સંબંધને તોડવાની જેનામાં ઇચ્છા ઉદ્દભવે નહિ તે જૈન નહિ : સંસારના સંબંધને તોડવાનો ઉપદેશ ન આપે એ સાચો ઉપદેશક નહિ અને સંસારનો સંબંધ મજબૂત બને તેવો ઉપદેશ આપે, તે જૈન સાધુ નહિ પણ વેષધારી. એ તો ભગવાનના શાસનના નામે પેટ ભરનારો અને તરવાના સાધનના નામે ય પોતે ડૂબનારો તથા બીજાને ડૂબાવનારો. શ્રી જૈનદર્શનનો સાધુ જો ઉપદેશ આપે, તો સંસારના સંબંધને તોડવાનો ઉપદેશ આપે, કારણ કે એ વિના વાસ્તવિક કલ્યાણ નથી, એમ અનંતજ્ઞાનીઓ ભારપૂર્વક ફરમાવી ગયા છે.

અનંતજ્ઞાની જિનેશ્વરદેવો પરિણામદર્શી હતા :

અનંત ઉપકારી અનંતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવો શું ઇર્ષ્યાળુ હતા ? નહિ જ. તે તારકોને તમે સંસારની સાહ્યબી ભોગવો, અમન-ચમન ઉડાવો, મોજ કરો, એની શું ઇર્ષ્યા હતી ? નહિ જ. એ તારકો તો પરમ વીતરાગ હતા, ત્રણેય કાળના સ્વરૂપના જ્ઞાતા હતા. છતાં પણ આ સંસારથી મૂકાવાનો માર્ગ જ એ તારકોએ ઉપદેશ્યો; કારણ કે એ સિવાય બીજો કોઇ કલ્યાણમાર્ગ હતો નહિ અને છે પણ નહિ. એ તારકો જાણતા હતા કે આ સંસારની સાહ્યબીમાં મૂંઝાએલા આત્માઓ, તેના પરિણામે આવનારા ઘોર દુઃખને જાણતા નથી. સંસારની સાહ્યબી ભોગવવામાં સુખ નામનું અને પરિણામે દુઃખનો પાર નહિ, એટલે જ તે તારકોએ માત્ર મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશ્યો. જ્ઞાનીઓ પરિણામદર્શી હતા. દુનિયામાં પણ ડાહ્યા તે ગણાય છે કે જે પરિણામનો વિચાર કરે. તમે પરિણામનો વિચાર કરો છો ? તમે આ સંસારમાં જે જે પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યા છો, તેનું શું પરિણામ આવશે તેનો ખ્યાલ કરો છો ? કહો કે કોઇ ભાગ્યવાન જ એવો ખ્યાલ કરતા હશે.

પાપપ્રવૃત્તિના પરિણામનો આત્માને જો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવી જાય, તો તે કંપી ઉઠયા વિના રહે નહિ. પરિણામના ખ્યાલવાળો પાપભીરુ ન હોય એ બને નહિ. ભીરુતાને કોઇ વખાણતું નથી, જ્ઞાનીઓ પણ ભીરુતા કાઢવાનો અને વીરતા કેળવવાનો જ ઉપદેશ આપે છે, તે છતાં ય એજ જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યું છે કે પાપની ભીરુતા અવશ્ય કેળવવી જોઇએ. પાપભીરુતા એ સામાન્ય કોટિનો સદ્દ્ગુણ નથી. એક તરફ સત્ત્વશીલ બનવાનો ઉપદેશ અને બીજી તરફ પાપભીરુ બનવાનો ઉપદેશ, એ બેનો સંબંધ વિચારી જુઓ. એમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધભાવ નથી. આપણા ઉપકારીઓ મૂર્ખા નહોતા કે એક તરફ ભીરુતાને ખંખેરી નાખવાનું કહે અને બીજી તરફ તે જ ભીરુતાને સદગુણ મનાવે; માટે સમજો કે પાપભીરુતા કેળવવાનો ઉપદેશ આપવા પાછળ ખાસ હેતુ છે. જ્ઞાનીઓએ સત્ત્વશીલ બનવાનો ઉપદેશ પાપરસિક આત્માઓને માટે નથી આપ્યો, પણ પાપભીરુ આત્માઓને માટે આપ્યો છે.

નિષ્પાપ જીવન સત્ત્વ વિના ન જીવાય :

પાપભીરુતા સાચી સત્ત્વશીલતાને ખીલવનારી વસ્તુ છે. આદમીના સઘળાય સત્ત્વનો સન્માર્ગે વ્યય કરાવનારી વસ્તુ જો કોઇ પણ હોય, તો તે સાચી પાપભીરુતા છે પાપરસિકને જે સત્ત્વશીલતા કેળવવાની જરૂર નથી પડતી, તે સત્ત્વશીલતા કેળવવાની જરૂર પાપભીરુને પડે છે. પાપ આચરવામાં જે સત્ત્વ જોઇએ છે, તેના કરતા કેઇગુણું સત્ત્વ પાપથી બચવા જોઇએ છે. પાપથી બચવાને માટે, નિષ્પાપ જીવન જીવવાને માટે, મન વચન અને કાયા ઉપર જે સંયમ કેળવવો પડે છે, તે સંયમ પાપરસિકોને કેળવવો પડતો નથી. જો કે એ વાત ચોક્કસ છે કે પાપરસિકોને પણ કેટલાંક પાપો કરવાને માટે અમુક જાતની વીરતા અને અમુક પ્રકારનો

માનસિક, વાચિક તથા કાયિક સંયમ પણ કેળવવો જ પડે છે; પરંતુ પાપરહિત જીવન જીવનારને તેનાથી ય વધુ વીરતા અને તેનાથી ય વધુ માનસિક, વાચિક અને કાયિક પણ સંયમ કેળવવાની જરૂર પડે છે.

વળી પાપરસિકની વીરતા અને પાપરસિકનો સંયમ તેના પોતાને માટે તેમજ જગતના જીવો માટે પણ એકાંતે શ્રાપરૂપ નિવડે છે; જ્યારે પાપભીરુની વીરતા અને પાપભીરુનો સંયમ તેના તેમ જ બીજા સૌના માટે ય આશિર્વાદરૂપ બને છે. તમારે કેવા બનવું છે ? શ્રાપરૂપ કે આશિર્વાદરૂપ ? તમારી જાતને માટે અને દુનિયાના બીજા જીવોને માટે તમારે શ્રાપરૂપ જ બનવું હોય તો તમે જાણો, પણ જો તમારામાં સ્વ-પરની કાંઇકે ય કલ્યાણભાવના હોય, તમારે પોતાને માટે અને જગતના પ્રાણીમાત્રને માટે જો તમારે સાચા આશિર્વાદરૂપ જ બનવું હોય, તો તમારે પાપભીરુતા ગુણને જીવનમાં સુંદરમાં સુંદર રીતે કેળવી જ લેવો જોઇએ.

જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યા મુજબના પરિણામને વિચારો :

વિચાર તો કરી જુઓ કે પાપ કર્યા વિના જીવન ગાળવું એ મુશ્કેલ છે ? કે જીવનને પાપમય દશામાં ગાળવું એ મુશ્કેલ છે ? પાપ કરવું એ સહેલું કે પાપથી બચવું એ સહેલું ? ગમે તે રીતે કોઇનું પડાવી લેવા કરતાં ભૂખ્યા મરવું, પણ અન્યાયથી કોઇનું ય કાંઇ લેવું નહિ એ વધારે મુશ્કેલ છે. નિષ્પાપ જીવન જીવવું હોય તો ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબુ રાખવો પડે, મન-વચન-કાયા ઉપર સંયમ કેળવવો પડે અને ભૂખ-તરસ, માનાપમાન, શરદી-ગરમી વગેરે વેઠતાં શીખવું પડે. પાપભીરુતા, એ ભીરુતા છતાંય સત્ત્વશીલતાના ઘરની વસ્તુ છે. એ પાપભીરુતા આવે કયારે ? તમે જો તમારી પ્રવૃત્તિના જ્ઞાનીઓએ કહેલા પરિણામનો વિચાર કરનારા બનો તો ! જ્ઞાનીઓએ સંસારનો સંબંધ તોડવાનું નાહક ઉપદેશ્યું છે એમ ? નહિ જ. એ તારકોએ પરિણામ જોયું. સંસારના જીવો અનંતકાળથી જે કારમા દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે તે જ્ઞાનીઓએ જોયાં. એ તારકોએ જોયું કે આ બધું પાપમયતાનું પરિણામ છે. આથી જ જ્ઞાનીઓએ મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશ્યો. મોક્ષમાર્ગ એટલે સંસારથી મૂકાવનાર માર્ગ. એથી જ કહેવાય છે કે વિવેકપૂર્વક વિચારણા કરતાં પણ સંસારના સંબંધને તોડવાની જેનામાં ઇચ્છા ઉદ્ભવે નહિ તે જૈન નહિ.

સંસારના સંબંધને તોડવાની ઇચ્છા કયારે જન્મે ? સંસાર ભૂંડો લાગે તો કે સંસાર મીઠો લાગે તો ? જ્ઞાનીઓએ તો સંસારને દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક કહ્યો છે. યથાસ્થિતપણે વિચાર કરો તો તમને એ સમજાય તેમ છે. એક જીવનના થોડા ભાગ ઉપર વિચાર કરી જુઓ. એમાં મનથી કેટલાં પાપો કર્યાં. વચનથી કેટલાં પાપો કર્યાં અને કાયાથી કેટલાં પાપો કર્યાં ? એ પાપોનું ફલ વિચારો અને એ ફલ ભોગવતી વખતે આત્મા સમાધિના અભાવે જે પાપો કરે તેનો ખ્યાલ કરો આ રીતે વિચાર કરો તો ય સમજાય કે આ સંસાર દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક છે. આવા સંસારને મજબૂત બનાવવાનો જ્ઞાનીઓ કદિ પણ ઉપદેશ આપે ખરા ? નહિ જ. અને જે સંસારને જ્ઞાનીઓ દુઃખમય, દુઃખફલક તથા દુઃખપરંપરક કહે, તે જ સંસારમાં તમે રસિયા બનો તેવો ઉપદેશ સાધુઓ ય આપે ખરા ? નહિ જ. ખરેખર સાચા શ્રાવકો પણ તેવી શિખામણ કોઇને ન આપે, તો સાધુઓ તો આપે જ શાના ? આમ છતાં પણ આજે વેષધારીઓ કેવો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે તે જુઓ ! જાણે ત્યાગ અને વૈરાગ્યના વૈરી હોય તેમ વેષધારીઓ આજે વર્તી રહ્યા છે. શ્રી જૈનશાસનને પામેલો ત્યાગ અને વૈરાગ્યનો વૈરી હોય જ નહિ, પછી તે શ્રાવક હોય કે સાધુ હોય. ત્યાગ થોડો થઇ શકે એ બને, પણ ત્યાગ વિનાનું જીવતર નકામું એ માન્યતા જૈનમાં ન હોય એ કેમ બને ? ત્યાગ ન દેખાય એ બને, પણ ત્યાગની ભાવના ય ન હોય એ કેમ બને ? અને જેનામાં ત્યાગની ભાવના નહિ તે જૈન શાનો ? આજે આ વાતો ભૂલાઇ ગઇ છે, જીવનમાંથી ઉડી ગઇ છે, માટે ત્યાગ અને વૈરાગ્યના ઉપદેશથી ઘણાઓને નવાઇ લાગે છે; નહિ તો જૈનને તો એમ થાય કે, 'સાધુઓ ત્યાગ-વૈરાગ્યનો ઉપદેશ ન આપે તો શાનો ઉપદેશ આપે ?' આજે આ વિચાર જૈનકુળમાં જન્મેલાઓમાં પણ ઘણા થોડાઓને આવે છે, કારણ કે સાચા જૈનત્વની ભાવના જૈનકુળમાં જન્મેલાઓમાંથી પણ ઘણા થોડાઓના હૃદયને સ્પર્શી છે.

ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું મરણ મેળવવા માટે પ્રયત્નશીલ બનો :

આપણી વાત તો એ હતી કે જેનો જન્મ થયો તેનું મરણ થવાનું જ, એ ચોક્કસ વાત છે. શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓ માટે કે મોટા ચક્રવર્તીઓને માટે પણ એ નિયત કે જન્મ્યા તો મર્યા વિના ચાલવાનું નહિ. હવે અહીં મર્યા એટલે કાંઇ આત્મા મરતો નથી અને મરીને નિર્વાણપદને નહિ પામનારાઓ તો અહીંથી મરીને બીજે જન્મે જ છે. વળી મરણ સાથે પાપ-પુણ્ય મરતાં નથી પણ સાથે જાય છે. આથી જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું મરણ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. એવું મરણ મેળવવા મથો, કે જે પાછળ જન્મ હોય જ નહિ. એવું મરણ એક ભવમાં ન મેળવી શકતા હો તો પણ એવું મરણ મેળવો, કે જેથી અહીંથી મરીને સદ્‌ગતિને પામો અને ત્યાં પણ ઉત્તમ પ્રકારની આરાધના કરી શકો, કે જેના પરિણામે તમે અલ્પકાળમાં જન્મના યોગ વિનાનું મરણ પામી શકો. એ વાત તો આથી સ્પષ્ટ જ થઇ જાય છે કે, જેને જન્મ ન જોઇતો હોય તેણે મરણને સુધારવું જોઇએ અને મરણને સુધારવાને માટે જીવનને સુંદર બનાવવું જોઇએ. જીવનને સુંદર બનાવવા માટે પણ શું કરવું જોઇએ ? એ માટે જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યું છે કે જીવનને સુંદર બનાવવું હોય તો રત્નત્રયીની આરાધનામાં રક્ત બની જવું જોઇએ.

રાવણ જેવા મરીને નરકે ગયા અને તમને પાપ છોડી દેશે એમ ? પાપ કોઇને છોડતું નથી. શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓએ પાપ કર્યું, તો એમને પણ નરકની મુસાફરી કરવી પડી. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે પાપના ફલનો જે ડર છે, તે ડરને પાપના બંધની સાથે યોજી દો. પાપના બંધ વખતે સાવધ બનો. ત્યાં બીનસાવધ રહો અને પછી દુ:ખમાં રડો તે નકામું છે. પાપ કરતી વેળાએ જ આંચકો ખાવો જોઇએ. પાપનો વિચાર સરખો પણ ન આવે એવી કાળજી રાખવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ પાપથી બચી કોણ શકે ? શુદ્ધ સંયમી. જેટલો શુદ્ધ સંયમ વધારે, તેટલું પાપ ઓછું. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાનો જીવનમાં જેટલો અમલ, તેટલો પાપનો અભાવ. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા મુજબ વર્તવાનો શકય પ્રયત્ન, એ જ મરણને સુધારવાનો ઉપાય. તમે જાણો છો કે મરવાનું ચોક્કસ છે અને મર્યા પછી કાંઇ પાપ છોડવાનું નથી, તો કોના વિશ્વાસે ધર્મ પ્રત્યે બેદરકાર રહ્યા છો ? અહીં તો તમે જોયું ને કે કુંભકર્ણ આદિએ રામચંદ્રજીને શો ઉત્તર આપ્યો ? એને અંગે આપણે વિચારી ગયા છીએ. તમે એટલા બધા તૈયાર ન થઇ શકતા હો તો ય બને તેટલો આજ્ઞાનો અમલ જીવનમાં કરો કે જેથી આ જીવનની કાંઇક પણ સફળતા સાધી ગણાય.

બિભીષણ આદિએ મળીને અશ્રુપાત કરતાં કરતાં રાવણના દેહને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. ત્યારબાદ રામચંદ્રજીએ પણ પદ્મસરોવરમાં સ્નાન કર્યા પછી, સહેજ ઉષ્ણ એવા અશ્રુજલથી રાવણને જલાંજલિ આપી. આ બધી ક્રિયા પતી ગઇ એટલે જાણે સુધારસને વર્ષાવતા હોય તેમ મધુર વાણીથી લક્ષ્મણજીની સાથે રામચંદ્રજીએ કુંભકર્ણ આદિને કહ્યું કે, 'હજુ પણ તમે તમારૂં પોતપોતાનું રાજ્ય પૂર્વવત્ કરો. તમારી લક્ષ્મીની અમારે જરૂર નથી. હે વીરો ! તમારૂં કુશળ હો.' યુદ્ધમાં રાવણનો પરાજ્ય થયો છે અને રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજીની જીત થઇ છે, એટલે અત્યારે રાવણના આખાય રાજયના માલિક રામલક્ષ્મણ જ છે. તેઓ ધારે તેવો ઉપયોગ આ રાજ્યનો કરી શકે તેમ છે. બિભીષણ, કુંભકર્ણ કે બીજું કોઇ સામે થઇ શકે તેમ નથી, એ બધા તો શરણે આવી ગયા છે. પણ આપણે જોઇ ગયા છીએ કે આ યુદ્ધ રાજ્યલક્ષ્મીના લોભનું નહોતું; રાજ્યલક્ષ્મી મેળવવાનો લેશ પણ હેતુ નહિ હતો, ઇરાદો માત્ર સતી સીતાદેવીને પાછાં મેળવવાનો હતો. રાવણે જો સીતાજીને સોંપી દીધાં હોત તો રામલક્ષ્મણ યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા નહોતા; પણ રાવણે ન માન્યું અને યુદ્ધ કરવું પડયું. પરિણામે રાવણનું આખુંય રાજ્ય કબજે આવ્યું. છતાં રાજ્યનો લોભ રામલક્ષ્મણમાં આવતો નથી. કુંભકર્ણ આદિને ક્ષણ વાર પણ એમ થાય કે, 'રાવણ મર્યા અને રાજ્ય ગયું. હવે આપણે શું કરવું ?' તેય રામલક્ષ્મણ ઇચ્છતાં ન હતા. આથી જ અગ્નિસંસ્કારનું કાર્ય પતતાંની સાથે જ કહી દીધું કે અમારે તમારી લક્ષ્મી જોઇતી નથી. તમે પોતપોતાનું

રાજ્ય હજુ પણ પહેલાની માફક ભોગવો. અમે તમારૂં કુશળ ઇચ્છીએ છીએ. આવા અવસરે આવો ભાવ પ્રદર્શિત કરવો એ ઉત્તમ આત્માઓને માટે જ શક્ય છે. આમ કહેતાની સાથે જ સામાના હૃદયમાંથી રાજ્ય ગયાનું દુઃખ હોય તો તે નીકળી જાયને ? રાવણ મર્યા તે પાછા આવવાના નથી, પણ રાજ્ય ગયું તેનું ય દુઃખ હોય તો તે નીકળી જ જાય.

અગ્નિસંસ્કાર પછી તરત દીક્ષાની વાત :

રામચંદ્રજીના આવા ઉદાર કથનનો કુંભકર્ણ આદિએ જે ઉત્તર આપ્યો છે તે તેથી ય સુંદર છે. શોકથી ભરેલા કુંભકર્ણ આદિને રામચંદ્રજીની આ ઉદારતા જોઇને આશ્ચર્ય થાય છે. એક સાથે શોક અને વિસ્મયને ધારણ કરતા કુંભકર્ણ આદિ કહે છે કે, 'હે મહાભુજ ! ઘણા મોટા એવા પણ રાજ્યની અમારે કાંઇ જ જરૂર નથી. અમે તો મોક્ષરૂપ સામ્રાજ્યની સાધી આપનારી પ્રવ્રજ્યાને ગ્રહણ કરીશું !' રામચંદ્રજીની ઉદારતા અને તેનો કુંભકર્ણ આદિએ આપેલો ઉત્તર, એ બે વિચારી જુઓ ! ઘોર યુદ્ધ કરનારા આત્માઓ આ જવાબ આપે છે, હોં ! એમના અંતરને ઉકેલી જુઓ ! ઘણાને આ સમજાવું મુશ્કેલ છે. ઘણાને એમ થશે કે, આવા વખતે દીક્ષાની વાત હોય ? રાવણના શબને હજી હમણાં તો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો છે, ત્યાં દીક્ષાની વાત ? આ ઔચિત્ય કે અનૌચિત્ય ? આજના કેટલાકો જેવી વ્યવહારકુશળતા તેમનામાં નહિ હોય, કેમ ?

ખરેખર, આજની દશા જ વિચિત્ર છે. વૈરાગ્યનું સુંદરમાં સુંદર નિમિત્ત મળે અને વૈરાગ્ય ન થાય તો આશ્ચર્ય થવું જોઇએ; એને બદલે આજે વૈરાગ્યના સુંદરમાં સુંદર નિમિત્તથી પણ જો વૈરાગ્ય થાય, તો આજના કેટલાકો તેવા આદમીને બેવકૂફ કહેતાં ય શરમાતા નથી, કારણ કે જૈનકુળના સાચા સંસ્કારોથી તેવાઓ વંચિત રહ્યા છે. આ મનુષ્યભવની અને મનુષ્યભવની સાથે પ્રાપ્ત થયેલી અનુપમ સામગ્રીની કિંમત સમજાય તો વૈરાગ્ય વિના ચેન ન પડે. જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યભવની કિંમત શા માટે આંકી, તે જાણો છો ? મનુષ્યભવ એટલે મોક્ષ સાધવાનું સબળ સાધન. આર્યદેશાદિ સામગ્રી સાથેનો મનુષ્યભવ મળ્યો હોય અને તેની સાથે જો ભગવાનના શાસનની વાસ્તવિક રૂચિ થઇ હોય, તો આત્મા પોતાનો સંસાર છેદવાની શકય પ્રવૃત્તિ, સારામાં સારી રીતે આ ભવમાં કરી શકે છે.

જેને મોક્ષ ગમે તેને સંસાર ગમે નહિ :

મોક્ષસામ્રાજ્યને સાધવાનું સાધન દીક્ષા છે, એમ કુંભકર્ણ આદિને લાગ્યું, પણ તમને તેમ લાગે છે ? મોક્ષસામ્રાજ્ય સાધવાની ભાવના થાય છે ? મોક્ષની ભાવના ઉત્પન્ન થવી એ ય સહેલું નથી. મોક્ષની વાસ્તવિક ભાવના પણ ઉત્તમ કોટિના આત્માઓમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. અભવ્ય કે દુર્ભવ્ય આત્માઓના અંતરમાં મોક્ષની અભિલાષા પણ પ્રગટી શકતી નથી, તો પછી મોક્ષના સાધન પ્રત્યે વાસ્તવિક રૂચિ થાય કયાંથી ? મોક્ષની રૂચિ જાગે તો વૈરાગ્યનું વૈરીપણું ટળ્યા વિના રહે નહિ. તમે તમારી અંતરદશાનો કયાસ કાઢો. વિચારી જુઓ કે તમારા આત્માને મોક્ષ જરૂરી લાગે છે ? મોક્ષ વિના કલ્યાણ નથી એમ લાગે છે ? અને એમ લાગેછે કે નહિ, તે નક્કી કરવાનું સાધન એ કે, જેને મોક્ષ ગમે તેને સંસાર ગમે નહિ; કારણ કે સંસારથી સર્વથા મૂકાવું તેનું જ નામ મોક્ષ છે.

હવે અહીં આ પ્રમાણે વાત થઇ રહી છે, તેવા સમયમાં કુસુમાયુધ નામના ઉદ્યાનમાં શ્રી અપ્રમેયબલ નામે ચતુર્જ્ઞાની મુનિ પધાર્યા અને તે જ રાત્રિએ અને તે જ સ્થળે તેમને ઉજ્જવલ કેવલજ્ઞાન થયું. પુણ્યાત્માઓને યોગ પણ ઉત્તમ મળી રહે. દેવતાઓએ આવીને તે મહામુનિને ઉત્પન્ન થયેલા કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો. હવે આ બધાં ત્યાં જવાને તૈયાર થાય છે. માનો કે રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજી તો જાય, કેમ કે એમનું કોઇ મરેલ નથી, પણ રાવણના કુટુંબીઓ એ મહોત્સવમાં જાય કે નહિ ? એ કહો.

સભા૦ જાય.

એ તો ગયાં જ છે, પણ હાલનો તમારો વ્યવહાર શો છે ? જેનો પતિ મરી જાય તે ખૂણે બેસે; એના માટે દેહરૂં તથા ઉપાશ્રય બેય બંધ; અને લગભગ બધા એમ કહે કે, 'વ્યવહાર અને નિશ્ચય એમ ભગવાને બેય ધર્મ કહ્યા છે.' તે વ્યવહાર ગણે ખૂણાને અને નિશ્ચયમાં ગણે દહેરા-ઉપાશ્રયને ! ભગવાનના નામે જ્યાં આવી ઊંધી વાતો કરનારા હોય, ત્યાં શું થાય ? ડાહ્યા ગણાતા પણ કહે કે, 'તારી ભાવના ઉંચી છે, અમારી પણ ના નથી, પણ જો ને લોકવિરૂદ્ધ ન થાય.' એમ કહીને ત્યાં **लोगविरुद्धच्चाओ** નું સૂત્રપદ લાવે. આમ છતાં પણ જો કદી પેલી બાઇ દેહરે ઉપાશ્રયે જાય, તો જુલમ થઇ જાય ! પણ વિચાર કરો કે, 'આવી શોકની પંચાતમાં બાઇ રહે, મુનિ આવીને વિહરી જાય અને લાભ લેવાનો રહી જાય; એવા ઉત્તમ લાભથી વંચિત રહી જાય તેનું શું ?' રાવણને સોળ હજાર રાણીઓ હતી અને તેમાં મંદોદરી પટ્ટરાણી હતી; તેને પ્રેમ નહિ હોય ? પણ એ ય મહામુનિને વંદનાર્થે ગઇ છે. પૂર્વના મહાપુરૂષના કુટુંબમાં ક્યા રિવાજ હતા તે સમજો.

સભા૦ આવા પ્રસંગે દેહરૂ ઉપાશ્રય બંધ એ પ્રથા કયાંથી ?

જ્ઞાની જાણે. કલ્પના તો એવી થાય કે, જ્યારે બહુ મૂર્ખા ભેગા થયા હશે, ત્યારે એ પ્રથા ઘૂસી હશે, અને મૂર્ખાના મંડળે ઘૂસાડેલી અયોગ્ય પ્રથાને જરૂર ફેરવી શકાય. 'આયુષ્યનો ક્ષણ પણ વિશ્વાસ નથી', એવું કહેનારા જ્ઞાનીઓ આવી પ્રથા દર્શાવે કે દાખલ કરે ખરા ? નહિ જ ! જે વખતમાં મહાપુરુષોની હયાતી ઓછી હશે અને પામરો તથા મૂર્ખાઓ વધી ગયા હશે, ત્યારે આ પ્રથા ઘૂસવા પામી હશે. આજે ય એવા પણ છે કે,જો એ રિવાજને ફેરવવાની વાતો કરો તો ય ગાળો દે. કેટલીક ડોસીઓ એવી હોય કે બહાર જઇને કહે કે, 'મહારાજ તો કહે, પણ એમને બીજી કાંઇ ખબર પડે છે ?' ઘણું સમજાવીએ તો ય એ માને નહિ અને કહે કે, ચોથા આરામાં પણ એમ હતું. વધુમાં એવાય હઠીલા વૃદ્ધો છે કે, માને જ નહિ અને અજ્ઞાનથી પકડેલાને છોડે પણ નહિ. શ્રી જિનેશ્વરદેવ આવું કરવાનું કહે ? નહિ જ. ખૂણે બેસવામાં વ્યવહાર ધર્મનો કે પાપનો ? પાપનો વ્યવહાર, છતાં પણ વ્યવહાર નિશ્ચય બેય ધર્મ ભગવાને કહ્યા, એ વાત આમાં લાવીને મૂકે ! ભગવાનના નામે આવી ઉંધી વાતો કરનારાઓને બીજાું કહેવું ય શું ?

સ્વજનનું મરણ પાછળનાઓને ચેતવે છે :

રાવણનું મૃત્યુ આગલા દિવસની સાંજે થયું છે અને વચ્ચે માત્ર એક રાત ગઇ છે, ત્યાં બીજા દિવસની સવારે જ રાવણના ભાઇઓ, રાવણના પુત્રો, રાવણની પત્નીઓ અને રાવણના બીજા પણ સંબંધીઓ મુનિને વંદન કરવા ગયા; એ લોકવિરૂદ્ધ ગણાય ? નહિ જ. આ બધા કયારે જાય ? મરણ અને જીવન સમજાય તો, મરણ નિયત છે. જીવન સાધ્યને સાધવાનું સાધન છે. કોઇ મરે ત્યારે પણ એ મરણથી ખ્યાલ આવે કે, પોતાના મરણ પહેલાં જીવનનું સાધ્ય સધાવું જોઇએ, એનું નામ વિવેક. મરણ તો પાછળના આત્માઓને ઉત્તેજે છે કે, 'આ તો ગયો. તમે ચેતો.'રાવણના મરણે ઘણાને ચેતવ્યા. રાવણ જેવાને મરતો ભાળીને એમ થાય કે, આ મરે તો અમારી શી હાલત ? અને એ નિમિત્તેય આત્મા જાગૃત થાય. મરણ એ તો ફસેલા આત્માઓને ચેતવવાનું સાધન છે.

વિષયકષાયમાં લીન થયેલા આત્માને આમ ખ્યાલ ન આવે એમ બને, પણ વિવેકદશા જો અંતરમાં હોય તો પ્રાયઃ કોઇના પણ મરણ વખતે જરૂર ખ્યાલ આવે. એ વખતે સારી સામગ્રી મળી જાય અને સાચું કહેનાર મળે તો ઘણો લાભ થઇ જાય. પતિ મરણ પામતાં, એ અરસામાં બાઇને જો સારા સંસ્કાર મળી જાય છે તો ખોટા સંસ્કારની બારી એના માટે મોટે ભાગે બંધ થઇ જાય છે, પણ એ અરસામાં જો ખરાબ સંસ્કાર મળે તો

આત્માને ઉન્માર્ગે જતાં વાર ન લાગે. શોક, દુઃખ અને આપત્તિના પ્રસંગો પણ વિવેકીઓ માટે વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિનાં કારણો છે. ડાહ્યાઓ તો દુઃખમાં દાવ સાધી લે.

જીવ્યો ત્યાં સુધી તો ચૂસ્યો પણ પછી ય પાપની પોટલી મોકલવી ?

દુઃખીના ભેગા ડાહ્યા રોવા ન બેસે. કહી દે કે 'સંસાર દુઃખમય છે, નહિ ચેતે તો બીજું આવશે.' કોઇ આદમી ધાડથી બચી ઘેર આવે અને હજાર ગયાનું કહે, ત્યારે સ્નેહી શું કહે ? 'તમે જીવતા આવ્યા તે સારૂં થયું, ભલે હજાર ગયા. જીવતા આવવાની આશા જ ક્યાં હતી ?' એ રીતે સાધુ પણ સાચા સ્નેહી છે, એટલે એમની પાસે કોઇ રોતો આવે તો કહી દે કે, 'તું જીવતો છે એ ઘણું છે, ઝટ સાધવા જોગું સાધી લે.' સગર ચક્રવર્તીના સાઠ હજાર દીકરા એક સાથે મર્યા હતા ને ? આ સંસારમાં મરવું, જન્મવું, દુઃખ આવવું એ કાંઇ નવું નથી. એવા અવસરે તો ધર્મમાં ચિત્તને વધારે પરોવવું જોઇએ, કે જેથી દુર્ધ્યાનથી બચાય; પણ તમારો વ્યવહાર જુદો છે. મરણ પાછળના શોકમાં ધર્મ બંધ કરાય એ વ્યાજબી છે ? રાવણની સોળ હજાર સ્ત્રીઓમાં પટ્ટરાણી મંદોદરી જેવી ય ખૂણો પાળવા ન રહી, એ શું ખોટું કર્યું ? નહિ જ. જન્મે તે મરે એ તો નિશ્ચિત છે. એ નિમિત્તે ધર્મક્રિયા બંધ થાય, એ વાત શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં તો ન હોય. જ્યાં કર્મનું સ્વરૂપ, જીવન-મરણનું સ્વરૂપ જણાય ત્યાં એ હોય ? ન જ હોય. શોકના પરિણામે તો કર્મ બંધાય છે. શોકના નામે ધર્મક્રિયા બંધ કરવાનું ભગવાનના નામે કહેનાર આ શાસનને પામ્યો જ નથી. જો સ્વજનની પાછળ શોક કરવાથી મરેલા જીવતા થતા હોય, તો તો ભાડુતી લાવીને ય રોવડાવાય, પણ તે તો **न भूतो न भविष्यति** । શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન તો ફરમાવે છે કે, મરનાર જો મમતા તજીને ન ગયો હોય, વોસરાવીને ન ગયો હોય તો પાછળનાઓ આર્ત્તધ્યાન કરે તેથી એ પણ બંધાય છે. જીવ્યો ત્યાં સુધી તો ચૂસ્યો પણ પછી ય પાપની પોટલી પાછળ મોકલવી એ શું સજ્જનતા છે ?

સભા૦ પાછળ જે કાંઇ સારી-નરસી ક્રિયા થાય તેમાં બેયની લાભહાનિ થાય ?

સારીમાં તો અનુમોદના કરી હોય તો લાભ મળે. તમે લાખ વાપરવાના કહ્યા હોય અને મરનારે અનુમોદના કરી હોય તો એને લાભ મળે. તમે છેલ્લી ઘડીએ કહો અને એ સાંભળે પણ નહિ, તો લાભ કયાંથી મળે ? તમે રાખ્યું છે પણ છેલ્લી ઘડીએ કહેવાનું ને ? વળી એ કહ્યા પછી પણ એ રકમમાં તમે તમારી નામના વધારો છો, એ ઠીક છે ? જીવો ત્યાં સુધી એમાંથી તમારા નામે ટીપ ભરો, એમાંથી તમે યાત્રા કરો, એ પૈસાથી વ્યાપાર કરો, એનાં વ્યાજ ખાઓ, એ બધું વસ્તુતઃ આજ્ઞા વિરૂદ્ધ હોઇ અતિ અનુચિત છે, છતાં આજે ઘણે ઠેકાણે આ પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. વાસ્તવિક રીતે તો બોલ્યા પછી બોલાએલી રકમ ઉપર તમારી માલિકી રહેતી નથી. કોઇના નામે આજે રૂપીઆ ઉધારો પણ એને આપો નહિ અને જ્યારે વર્ષે વ્યાજ લેવા જાવ તે વખતે રકમ લઇ જાવ તો વ્યાજ મળે ખરૂં ? નહિ જ. વ્યાજ તો એને ત્યાં જમે થાય તે દિવસથી ગણાયને ?

સભા૦ હા જી.

એ સમજો છો તમે. પેલું સમજો.

રોતાં રોતાં આયુષ્ય બંધાય તો ?

જીવતાં જવા દીધો નહિ, જવાનું કહ્યું નહિ અને મૂઆ પછી પણ તોફાન ? એના નિમિત્તે ધર્મક્રિયા વધારે કરવી તો રહી, પણ ધર્મક્રિયા બંધ કરવાનો વ્યવહાર અને તેમાં ધર્મ મનાવવાનું ડહાપણ ? આ ઓછું અજ્ઞાન છે ? પતિ મરે ત્યારે બાઇને કયી સામગ્રી પૂરી પડાય ? આ તો ખૂણે રોવા મૂકે. બાઇ ન રૂવે તો બીજી બાઇઓ

ધીંગાણું મચાવી મૂકે; પણ વિચારો કે રોતાં રોતાં આયુષ્ય બંધાય અને કદાચ મરે તો કયી ગતિએ જાય ? શ્રાવકનાં દ્વાર સદ્ગતિ માટે ખુલ્લાં હોય કે બંધ ? સાધર્મિક અને સાચો હિતેચ્છુ આર્ત્તધ્યાન વધારવા મથે કે ઘટાડવા મથે ? આર્ત્તધ્યાનમાંથી ખસેડી ધર્મધ્યાનમાં જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જ સાચા હિતેચ્છુનું અને સાધર્મિકનું કાર્ય છે.

દેવો તો ઉત્તમ વિચાર કરીને જૈનકુળમાં અવતાર માંગે છે. એ અહીં અવતરે અને સંયમની રજા માગે તો તમે શું કહો ? 'તમે આ કુળમાં ભલે આવ્યા, પણ સંયમની વાત કરવી નહિ. અમે કાંઇ મફતના ઉછેર્યા નથી. એ વાત બીજે કરવાની !' આવું કહેનાર કેટલા નીકળે ? કહો કે ઘણાય. એવા ઘણાઓ, વસ્તુતઃ જૈનપણાની નામનાનું લીલામ કરનારા છે.

મંદોદરી વગેરેને મા, બાપ, ભાઇ વગેરેમાંથી જે હશે તેમાંનું કોઇ આડું ન આવ્યું. અને આ રીતે રાવણના મરણે તો ઘણાને ચેતવ્યા. ધર્મીને માટે કોઇનું મરણ એ ય વૈરાગ્યવૃત્તિનું કારણ છે. ધર્મી કોઇનું મરણ ઇચ્છે નહિ, પણ કોઇનું આપ મેળે કે અકસ્માત્ મરણ થાય તો એ પ્રસંગને એ પોતાને ચેતાવનાર માને. આત્મચિંતા કરવાનો તમને રોજ સમય છે ? તમારા દુનિયાદારીના જમા-ઉધારની પૂંઠે લાગેલી તમારી ઘેલછા મટે નહિ, ત્યાં સુધી તમારૂં ઠેકાણું ન પડે; અને ત્યાં સુધી તમારામાં ઉત્તમ કોટિની ઉદારતા ન આવે, ઉત્તમ કોટિનો સદાચાર પણ ન આવે, ઇચ્છા નિરોધરૂપ તપ પણ સુંદર પ્રકારે ન આવે અને ન તો તેવી ઉત્તમ ભાવનાય આવે.

ધર્મી કહેવડાવવું ગમે છે, પણ વસ્તુતઃ ધર્મ ગમતો નથી :

આજે જેટલી ધર્મક્રિયા થાય છે, તેમાં પણ ઘણો સુધારો કરવા જેવો છે. ધર્મક્રિયા દંભરૂપ કે આત્માને ઠગવારૂપ નહિ બનવી જોઈએ. અર્થ-કામ પ્રત્યે જે પ્રેમ છે તે ધર્મ પ્રત્યે નથી. કેવળ અર્થ-કામના રસીયા, અવસરે ધર્મને અવગણ્યા વિના રહે નહિ. જેનો અર્થકામનો રસ છૂટે, અર્થાત્-અર્થકામ જેને હેય ભાસે, તે વિધિ મુજબનો ધર્મ સેવી શકે. રાવણના કુટુંબને મમતા નહોતી ? મોહ નહોતો ? હતો, પણ અવસરે કરણીયનું અમલી ભાન થયું, બધાં મુનિનાં દર્શને ગયાં. જ્ઞાની આવે, તો તેમની પાસે જવામાં શોક કેવો ? આજે તો સંસારના ચેનચાળામાંથી પરવારે નહિ અને ધર્મી હોવાનો ડોળ કરે એવા ય છે. ખરી વાત એ છે કે એવાઓને ધર્મી કહેવડાવવું છે, પણ વસ્તુતઃ તેમને ધર્મ ગમતો નથી. આ રીતે વર્તવામાં જીંદગી હારી જશો. બીમારીથી જ મરાય એવો કાયદો નથી. ચાર દિવસ માંદા પડ્યા વિના ન જ મરાય, ચાર દિવસ દવા પીધા વિના ન જ મરાય, એ કાયદો નથી. મરણ કયારે આવશે તે તમે જાણતા નથી; માટે શરીર સારૂં છે, આંખો ખૂલ્લી છે, તાકાત છે, ત્યાં સુધીમાં સાધવાજોગું સાધવા તત્પર બનો અને કુરિવાજોને વળગી રહી ધર્મમાં અંતરાયરૂપ ન બનો. જેનો પતિ મરી ગયો હોય તે બાઈ ભલે બીજા સ્થળે બહાર ન જાય, પણ દેહરે-ઉપાશ્રયે જવાની બંધી ન હોય. ઘા પડે તે વખતે પડેલી દવા ઘણી અસર કરે. તે વખતે રડવું હોય તે રડાય પણ ખૂણામાં જ બેસી રહે તો ?

સભા૦ અંધારે દેહરે જઈ આવે તો ?

પણ શા માટે દિવસે ન જાય ? મોહની માત્રા વધી ગઈ છે, તેનું આ પરિણામ છે. બાકી વડિલ પોતે જ જો દર્શને તથા વ્યાખ્યાને લઈ જાય, તો દુનિયા-શું કહેવાની હતી ? બનતાં સુધી બોલે નહિ; બોલે તો થોડું બોલે; અને એની અસર ભાળે નહિ એટલે આપોઆપ ચૂપ થઈ જાય. પણ આજે તો ઘણે સ્થળે એ દશા છે કે પતિ મૂઓ એ યુવતીની દશા જ ભૂંડી-એ તે ચિંતાને રૂએ, દુઃખને રૂએ કે ખૂણાને રૂએ ?

આ વીસમી સદીનો એક અનુકરણીય સુંદર પ્રસંગ :

સભા૦ બાઈ પોતે જ ખૂણે બેસવાનું અને રડવા-કૂટવાનું પસંદ કરે છે.

બધાને એ પસંદ છે એમ ન માનો. રિવાજમાં ટેવાઈ ગયેલાને વિચાર ન આવે એ બને. વિચારશીલ હોય પણ હિંમત ન હોય એટલે સહન કરે. બાઈઓ ન સમજતી હોય તો તેમને સમજતી કરવી એ તમારી ફરજ છે. તમે ધર્મી બનો તો છાયા ન પડે એમ નહિ માનતા.

એક સાંભળેલો દાખલો આપું. આ સદીમાં જ બનેલો.

એક ધર્મી ગૃહસ્થનો નાનો ભાઈ મરી ગયો. હવે પોતે ધર્મી છે, સમજુ છે. પોતાને ઘેરથી રોવાનો રિવાજ કાઢવો છે. એટલે પોતે તો ન રૂએ, પણ ભાઈની વહુ રૂએ ત્યાં શું થાય ? એ એમ ને એમ રોતી બંધ થાય ? વૈરાગ્યનો શો ઉપદેશ આપે ? રોવાની ના પાડે અને પેલી કહે કે, 'તમારે બધું પચાવી પાડવું છે ને ? આમ કહે તો શું થાય ? કલંક દેવું એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ છે ?

પેલા ધર્મી ગૃહસ્થે બરાબર વિચાર કરી લીધો. પોતે પોતાની ભાવનામાં મક્કમ હતા. પોતે એકાંતમાં ભાઈની વહુ પાસે જઈને કહ્યું કે, 'જો, રડવાથી કાંઈ મરનાર જીવતો નહિ થાય; અને પાછળની ચિંતા કરવાની તમારે જરૂર નથી. આ તમામ લક્ષ્મી હું તમારા નામ ઉપર ચઢાવી આપું છું. તમો આપો તે હું ખાઉં. ઘરની અને મિલ્કતની માલીક તમે. મરનાર માટે ખરેખરૂં લાગે તો તમને અને મને; કારણ કે મારો ભાઈ ગયો અને તમારો ધણી ગયો ! બીજા તો ઢોંગી આવવાના. તો ઢોંગ શા માટે પોષવો ?' આમ ઘણી વાતો કહીને, લક્ષ્મીની ચિંતા દૂર કરી અને શોકમાં પાપ સમજાવ્યું, એટલે વહુએ માન્યું.

આ રીતે મિલ્કત આપી દે તેવા ભાઈ કેટલા ? વિચારો કે, એવા ઉત્તમ આત્માને ધર્મની કિંમત કેટલી બધી ?

પછી ઘરમાં વચ્ચે નવકારવાળીનો દાબડો મૂકી રાખ્યો. જે આવે તેને હાથમાં આપે અને કહે કે, 'જેટલી ફુરસદ લઈને આવ્યા હો, તેટલો વખત નવકાર ગણો, પછી દાબડામાં મૂકીને જજો, એક બે દિવસ તો લોક આવ્યું, પણ પછી બંધ થઈ ગયું.

એ વાત સાચી છે કે, કેટલીક બાઈઓ આવા પ્રસંગે પણ તહેવારની જેમ વર્તે છે. છાતી કૂટવાનું મળે. ગાવાનું મળે, કૂદવાનું મળે અને સાત પેઢી સંભારવાનું મળે, એમાં એને લ્હેર ! એમાં એ તો રાજી થાય. પોતાની છોકરીને પણ એ શીખવે. જેને રોતાં-કૂટતાં ન આવડે એની જીંદગી રદ, એવી તો માન્યતા ! સામાયિક-પ્રતિક્રમણ ન આવડે તો ચાલે, પણ આ તો આવડવું જ જોઈએ ! જે બહારથી આવે તે છાતીએ હાથ ન કૂટે, હાથથી હાથ કૂટે; પણ જેનો પતિ મરી ગયો હોય એણે પોતે છાતી ખૂલ્લી રાખવાની, કે જેથી છાતી લાલ થાય છે કે નહિ તે બધા જુએ.

સભા૦ એના ઉપર તો સર્ટીફીકેટ અપાય છે !

અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું હોય ત્યાં જે ન થાય તે ઓછું. મરનારની સ્ત્રીએ તો કાણ પત્યા પછીથી ચાર-છ મહિના પથારી જ સેવવાની હોય, એવી સ્થિતિ પણ બની જાય છે.

ધર્મ કર્યા વિના મરનાર ગયો, એ ભાવનાએ રડનાર કેટલા ?

જૈનકુળોમાં આ રિવાજ ન જોઈએ. મરણનો પ્રસંગ પણ વૈરાગ્ય-પ્રવેશનું દ્વાર બને એવી દશા હોવી જોઈએ.

મોહને વધારનારા રિવાજો બંધ કરો. મોહના ચાળા ઘટે તો ધર્મ વધે. જૈનસમાજમાં ખૂણાનો રિવાજ અને એથી દેહરૂં-ઉપાશ્રય બંધ, એ કલંકરૂપ છે. રોવાનું કયાં હોય ? મરનાર ધર્મ કર્યા વિના મૂઓ, એ ભાવનાએ રડતા હો તો તો આત્મામાં જાગૃતિ આવે અથવા તો કોઈ ધર્મમાર્ગના ઉપકારી તારક જાય ને રડવું આવે તે વાત જુદી છે. તમને એવું રડવું આવતું નથી અને કેવળ પાપને જ વધારનારૂં રડવું તમારાથી છોડાતું નથી. રાવણના કુટુંબીઓ તમારા જેવા નહોતા. મંદોદરી જેવી સતી પણ પોતાના સ્વામીના મૃત્યુને પૂરા ચોવીસ કલાકે ય નથી થયા છતાં ય મુનિવરની પાસે જાય છે અને રાવણના બીજા પણ સંબંધીઓ કુંભકર્ણ વગેરે પણ રામચંદ્રજીની સાથે મુનિવરનાં દર્શને જાય છે.

રાવણનો પરિવાર મુનિવરને વંદના કરવા ગયો તેને અંગે વિચાર્યું, તેમ રામ-લક્ષ્મણને અંગે પણ વિચારવા જેવું છે. રામ-લક્ષ્મણે આટલો મોટો સંગ્રામ કેવળ સીતાજીને માટે જ ખેલ્યો હતો ને ? આમ છતાં પણ રામ-લક્ષ્મણ સીતાદેવીની પાસે જતાં પહેલાં શ્રી અપ્રમેયબલ નામના કેવળજ્ઞાની મુનિવરની પાસે જાય છે, એનો ખ્યાલ આવે છે ? મુનિને પછી વાંદવાનું રાખીને પહેલા સીતાદેવીની પાસે નથી જતા. સીતાદેવીને રાવણ ઉઠાવી લાવ્યા, ત્યારે રામચંદ્રજીની કયી દશા થઈ હતી ? તે આપણે વિચારી ગયા છીએ. એ દશાની સાથે આ વસ્તુને સરખાવો. કથાઓ કેવળ કથારસના જ લોલુપ બનીને વાંચો કે સાંભળો નહિ. મહાપુરૂષોની દશા પોતાનામાં લાવવાનો ઈરાદો રાખો અને એ માટે દરેક પ્રસંગે બને તેટલી ઝીણવટથી વિચાર કરો. રામચંદ્રજીને મોહ નથી એમ નહિ. સીતાજી ઉપર મોહ તો એવો છે કે લગભગ ભાનભૂલી દશાને રામચંદ્રજી પામ્યા હતા. એ પણ પ્રસંગ હતો અને આ પણ પ્રસંગ છે, કે જ્યારે જીત મેળવ્યા પછી પણ મુનિ પધારેલા હોવાથી પહેલાં સીતાજી પાસે નહિ જતાં રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી મુનિ પાસે જાય છે.

શોકગ્રસ્ત સંબંધીઓને મુનિ કેવું આશ્વાસન આપે ?

રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને કુંભકર્ણ વગેરેએ તે અપ્રમેયબલ નામના મહામુનિની પાસે આવીને વંદના કરી. મુનિવર અપ્રમેયબલ કેવલજ્ઞાની છે, એટલે બધું જાણે છે. આવા પ્રસંગે સાચા મુનિ શું કહે ? રોનારા ભેગા રડવા બેસે ? અને રોનારા ભેગા જે રડવા ન બેસે તે દયાળુ કે નિર્દય ? આજના કેટલાકો તો મુનિઓ પાસે પણ રડાવવા ઈચ્છે છે. મુનિ જો પેલાની જોડે રડવા બેસે તો ખુશી થાય છે. 'અરેરે, તમને બહુ નુકશાન થયું, તમારો આધાર ગયો, તમે પરાધીન બન્યા' આવું આવું મુનિ જો ન કહે તો આજના કેટલાક કહી દે કે, મહારાજને વ્યવહારનું જ્ઞાન નથી. તેમાં ય વળી પ્રસંગ પામીને તે સમયે જો વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપ્યો હોય તો દાંત કચકચાવે. મનમાં થાય કે આમને બીજું કાંઈ સૂઝતું જ નથી.

સભા૦ એવા પ્રસંગે મુનિ આશ્વાસન ન આપે ?

આપી શકે, પણ તે જૂદું અને આજના કેટલાકો જેવા આશ્વાસનની આશા રાખે છે તે જૂદું. મુનિ તો મરનારના મરણની વાતમાં તમારા મરણની વાત પણ કહે. વૈરાગ્યનો ઝરો વહેવડાવે સંસારની અનિત્યતા સમજાવે. મોહનું ભૂંડાપણું બતાવે. મમતા મૂકી આત્મકલ્યાણમાં ઉદ્યત બનવાનું ઉપદેશે. 'મરનાર તો મર્યો પણ હજુ તમે જીવો છો તો તેટલામાં આરાધી લ્યો' - એવું ઘણું ઘણું મુનિ કહે. મુનિ તો એવું આશ્વાસન આપે કે સામાના શોકને ભૂલાવી દે અને તેના આત્માને જાગૃત કરી દે.

અહીં અપ્રમેયબલ નામના કેવલજ્ઞાની મુનિવરે એવી તો ધર્મદેશના આપી કે ઈન્દ્રજિત અને મેઘવાહન પરમ વૈરાગ્યને પામ્યા. મુનિઓ પાસે જાવ અને વૈરાગ્ય ન થાય તો દુ:ખ થવું જોઈએ. દેવ પાસે અને ગુરુ પાસે જવાનો હેતુ શો ? દેવ પાસે કે ગુરુ પાસે તમારા સંસારને લીલોછમ બનાવવાની ભાવનાએ ન જાવ, પણ

તમારા સંસારને સૂકવી નાંખી તેનાથી મુક્ત થઈ જવાની ભાવનાએ જાવ. દેવ પાસે અને ગુરુ પાસે વૈરાગ્ય પામવા માટે અને તેને ખીલવવા માટે જવાનું હોય. દેવની પાસે જાવ, ગુરુની પાસે પણ જાવ અને તે છતાંય જો વૈરાગ્ય ન આવે, તો તમને તેની ચિંતા થવી જોઈએ. વૈરાગ્યનાં આ પ્રેરક સાધનો છે. કેવલજ્ઞાની મુનિવરની ધર્મદેશના સાંભળી ઈન્દ્રજિત અને મેઘવાહન પરમ વૈરાગ્યને પામ્યા, તે આશ્ચર્યકારક નથી પણ સ્વાભાવિક છે. શ્રી જૈનદર્શનના રહસ્યને પામેલા મુનિવર ધર્મદેશક હોય અને શ્રોતા જો લઘુકર્મી હોય, તો સમજી લેવું કે વૈરાગ્યભાવના ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ.

પરમ વૈરાગ્યને પામેલા ઈન્દ્રજિતે અને મેઘવાહને મુનિવરની દેશના પૂરી થઈ એટલે પોતાના પૂર્વભવ પૂછયા. પોતે અહીં કયી કાર્યવાહીના યોગે આવ્યા, એ વાત તેમણે તે જ્ઞાની મુનિવરને પૂછી.

આરાધના કરનારા બધા જ તે ભવમાં મોક્ષ પામે એ નિયમ નહિ :

અહીં એક વાત એ સમજી લેવી જોઈએ કે ધર્મી એક જ ભવની આરાધનાથી મુક્તિમાં જાય જ એ કાયદો નથી. આરાધના પૂરી થાય, અર્થાત્ આરાધનાના યોગે કર્મથી સર્વથા દૂર થવાય ત્યારે જ મુક્તિ મળે; પણ મુક્તિ સાધવાને યોગ્ય સામગ્રી મેળવી આપનાર પણ આરાધના છે. જે કાળે જે ક્ષેત્રમાંથી આત્માઓ આરાધના કરીને મોક્ષે જતા હોય છે, તે કાળે તે ક્ષેત્રમાં પણ એવા અનેક આરાધકો હોય છે કે, જે તદ્દભવ-મુક્તિગામી નથી હોતા. તે વખતે ત્યાંથી પણ ધર્મને આરાધનારા બધા તે ભવમાં મોક્ષે જાય જ એવો નિયમ નહિ. ચરમ તીર્થપતિ ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના ચૌદ હજાર સાધુઓ હતા, પણ તેમાંથી સાતસો સાધુઓ જ તે ભવમાં કેવલજ્ઞાન પામીને મુક્તિએ ગયા. બાકીના નહિ. જેઓ મુક્તિએ ન ગયા એમની આરાધના અધૂરી, પણ એમણે કરેલી આરાધના નિષ્ફળ ગઈ એમ નહિ. એ આરાધનાથી ભવિષ્યમાં સામગ્રી મળવાની. શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓ પણ જે ભવમાં સમ્યક્ત્વ પામે અગર તો જે ભવમાં પહેલીવાર સંયમ લે, એ જ ભવમાં મુક્તિએ જાય એમ નહિ.

વાત એ છે કે જે કાળે જે ક્ષેત્રમાંથી મુક્તિએ ન જવાતું હોય, તે કાળે તે ક્ષેત્રમાં આરાધના કરવાની હોય નહિ એમ નથી. આજે આ ભરતક્ષેત્રમાંથી કોઈ પણ આત્મા મુક્તિએ આ ભવમાં જઈ શકતો નથી, એટલે અહીં આરાધનાનાં દ્વારો બંધ એમ નહિ. મોક્ષમાર્ગ તો અત્યારે અહીં પણ ખૂલ્લો જ છે. આજે અહીંથી મોક્ષે જવાય તેમ નથી માટે મોક્ષમાર્ગ નથી એમ નહિ. મોક્ષમાર્ગ તો હયાત છે, પણ આ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થનારા આત્માઓ, ગમે તેવી ઉત્કટ આરાધના કરે તો ય અહીંથી સીધા મોક્ષે જાય તેવી આરાધના કરી શકે તેમ નથી. આમ છતાં જેટલી આરાધના થાય તેથી તો એકાંતે લાભ જ છે, કારણ કે મુક્તિ તેટલી નિકટ આવે છે. એક જ ભવની આરાધનામાં મુક્તિએ જનારા આત્માઓ બહુ જ થોડા અને અમુક ભવો સુધી આરાધના કરીને આરાધના પૂરી થતાં મુક્તિએ જનારા ઘણા.

કરેલી આરાધના નિષ્ફલ નથી જવાની :

એક ભવમાં કરેલી આરાધના ભવિષ્યની આરાધનાને સુલભ બનાવે છે. આરાધનાના યોગે આરાધનાની ઉત્તમ સામગ્રી મળે છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે,'મુક્તિ મળે એ જ ભવમાં આરાધના કરવી' એમ માનવું એ તો નરી મૂર્ખતા છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તો ઉત્તમ જાતિનાં મનોબળ, વચનબળ અને કાયબળ જોઈએ. એ સામગ્રી પ્રાયઃ આરાધનાથી જ મળે. 'આજે મુક્તિ નથી માટે સંયમની શી જરૂર ?' એમ કહેનારા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એવો ઉપદેશ આપનાર પાપોપદેશક છે. એને ગમ નથી કે 'આરાધનાના યોગે આ ભવમાં મુક્તિ ભલે ન મળે, પણ આરાધના નિષ્ફલ જવાની નથી જ ! આ આરાધના બાકી રહેલી આરાધના માટેની સામગ્રી મેળવી આપશે.' બાકી અત્યારે તો આ ક્ષેત્રમાં આ ભવ દ્વારા મોક્ષ મળે તેવી આરાધના થઈ શકે તેમ છે જ નહિ;

અને એથી જ આ ક્ષેત્રમાંથી વર્તમાનમાં કોઈ મોક્ષે જતું નથી; પરંતુ મોક્ષ પામવા જોગી આરાધના કરીએ તો ય મોક્ષ ન મળે એમ નહિ. ભરતક્ષેત્રમાં ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માનું શાસન ચાલશે ત્યાં સુધીમાં એક પણ આરાધક એવો નહિ પાકે, કે જેની આરાધના તે જ ભવમાં મુક્તિ પમાડવા લાયક હોય. આરાધનામાં ખામી રહેવાની જ. પણ જેટલી આરાધના આરાધકો કરશે તેટલી આરાધના સફળ થવાની એ નિશ્ચિત વાત છે, અને એથી જ આ ભવમાં મુક્તિ નથી તો ધર્મ શા માટે કરવો ? જે ભવમાં મુક્તિ મળવાની હશે તે ભવમાં થઈ પડશે, આવું બોલનારાઓ શાસનબાહ્યો જ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે મુક્તિની કામના હોય અને મુક્તિ મેળવવી જ હોય, તો આરાધનામાં લાગી જવું એ જ એક સર્વોત્તમ ઉપાય છે. એનાથી જ મુક્તિ મળશે, આ ભવ દ્વારા નહિ મળે, પણ પછીના મનુષ્યભવ દ્વારા કે તે પછી.

આપણે જોઈ ગયા કે પરમ વૈરાગ્યને પામેલા ઈન્દ્રજિત અને મેઘવાહને દેશનાને અંતે કેવલજ્ઞાની મહર્ષિ શ્રી અપ્રમેયબલ નામના મુનિવરને પોતાના પૂર્વભવો પૂછયા. મુનિવરે ફરમાવ્યું કે, આ ભરતક્ષેત્રમાં આવેલી કૌશામ્બી નામની નગરીમાં તમે બે પ્રથમ અને પશ્ચિમ નામે ભાઈઓ હતા. બેમાંથી એકેય ધનવાન નહોતા. બંનેય નિર્ધન હતા. એક વાર તમો બંનેને ભવદત્ત નામના મુનિવરનો યોગ મળી ગયો. ભવદત્ત નામના તે મુનિવરની પાસેથી ધર્મને સાંભળતાં, તમારામાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો; વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી તમે વ્રત ગ્રહણ કર્યું એટલે દીક્ષા લીધી; અને ત્યાર બાદ કષાયોને શાન્ત કરીને તમે વિહરવા લાગ્યા.

દીક્ષામાં નિર્ધન-ધનવાન જોવાનું નથી :

નિર્ધનને દીક્ષા અપાય ? જરૂર અપાય. યોગ્ય હોય તો ભીખ માગીને પેટ ભરી ખાતો હોય તેને ય દીક્ષા આપી શકાય. આજે તો ઝટ ટીકા કરે કે 'ખાવાનું નહોતું માટે દીક્ષા લીધી.' એ જાતનું બોલનારાઓ મોક્ષમાર્ગની આશાતના કરનારાઓ છે. દરિદ્રાવસ્થામાં પણ પુણ્યવાન આત્માઓને જ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ભગવાનનું શાસન માત્ર શ્રીમંતોને માટે જ છે એમ નથી. ગરીબ કે તવંગર, જે કોઈ કલ્યાણ સાધવાની ભાવનાવાળો હોય તેને માટે ભગવાનનું શાસન છે. દીક્ષા તવંગરને દેવાય અને નિર્ધનને ન દેવાય, એવો નિયમ આ શાસનમાં નથી. જેનામાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે તેવા કોઈ પણ યોગ્ય આત્માને દીક્ષા દેવાની આ શાસન મના કરતું નથી. યોગ્યતાની પરીક્ષા કરવાનું વિધાન છે, પણ પરીક્ષામાં તે નિર્ધન છે કે ધનવાન છે ? એ જોવાનું વિધાન નથી જ.

ધર્મ કરનારની નિંદા કરવાના પાપમાં ન પડો :

નિર્ધન આદમી દીક્ષા લે ત્યારે તેની હાંસી કરનારા અજ્ઞાન છે. એ બિચારાઓ એવા સંસારરસિક છે કે એમને બીજો ધર્મ કરે તેની ય અનુમોદના કરવાનુંય સૂઝતું નથી અને દીક્ષિત પુણ્યવાનની તથા મોક્ષમાર્ગની આશાતના કરવાનું સૂઝે છે. નિર્ધને દીક્ષા લીધી માટે 'ખાવાનું નહોતું એથી દીક્ષા લીધી' એમ બોલવું એ કેટલું બધું વાહીયાત છે ? એક વસ્તુ મૂકવી એ જેટલું મુશ્કેલ છે, તેનાં કરતાં પણ વસ્તુની મમતા મૂકવી એ વધુ મુશ્કેલ છે. દરિદ્રીમાં દરિદ્રી પણ જ્યારે તે ત્યાગી થાય છે, ત્યારે તે ભવિષ્યમાં ધન મેળવવા વગેરેની વૃત્તિને તો છોડે છે ને ? એણે બીજું કાંઈ નહિ તો ય તૃષ્ણા તો છોડીને ? એટલી તૃષ્ણા છોડી તે ઓછી વાત છે ? દરિદ્રાવસ્થામાં પણ સ્વચ્છંદી જીવન જીવનારા ઘણા છે, જ્યારે દીક્ષિત થનાર પુણ્યવાન તો પોતાના જીવનને નિયંત્રિત બનાવી દે છે. ભગવાનનું શાસન પામેલા આત્માને આ વસ્તુઓ સમજાયા વિના રહે નહિ. પ્રથમ અને પશ્ચિમ એ બે ભાઈઓ નિર્ધન હતા, પણ મુનિનો યોગ મળ્યો, ધર્મ સાંભળ્યો, ધર્મ રૂચ્યો, વૈરાગ્ય પામ્યા અને દીક્ષા લીધી. આમાં ખોટું શું કર્યું ? આજે તો એવા પાક્યા છે કે જેને ધર્મ કરવો નથી અને કોઈ ધર્મ કરે તો તે તેમનાથી ખમાતું નથી. ઘોર પાપોદય વિના આ બને નહિ. ધર્મ તમારાથી ન બને તો તમે જાણો, પણ ધર્મ કરનારાઓની અનુમોદના તો કરો ! અરે, એ ય ન બને તો નિંદા કરવાના પાપમાં ન પડો ! સમજો કે

જે યોગ્ય હોય તેને તે નિર્ધન હોય તો પણ દીક્ષા આપી શકાય. ધનવાનને જ દીક્ષા આપી શકાય એવો નિયમ આ શાસનમાં નથી જ.

આ પ્રથમ અને પશ્ચિમ બન્ને ભાઈ મુનિઓ વ્રતગ્રહણ કર્યા બાદ શાન્તકષાયી બનીને વિહરી રહ્યા છે. વિહાર કરતા કરતા તેઓ એક વાર કૌશામ્બીમાં આવી પહોંચ્યા. કૌશામ્બી નગરીમાં તે વખતે વસંતોત્સવ ચાલી રહ્યો છે.

તમે જાણો છો કે કામરસિક આત્માઓ વસંતોત્સવમાં વિવિધ પ્રકારની કામક્રીડાઓ કરે છે. કામક્રીડાનું દર્શન એ એવી વસ્તુ છે કે આત્માને ભાન ભૂલતાં વાર ન લાગે. ચકલી-ચકલાના યુગલને કામક્રીડા કરતું જોઈને લક્ષ્મણા સાધ્વીને ક્ષણવાર ક્યો વિચાર આવ્યો હતો ? અનંતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોને વેદોદય નહિ એટલે તેમને શી ખબર પડે ? આ જાતનો વિચાર આવી ગયો. પછી ભૂલનો ખ્યાલ આવ્યો, પણ એક વાર તો દુષ્ટ વિચાર આવી ગયો.

અહીં પણ એવું બને છે કે, વસંતોત્સવમાં નંદિઘોષ નામનો રાજા, પોતાની ઈન્દુમુખી નામની રાણીની સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો છે અને એ દૃશ્ય કૌશામ્બીમાં પધારેલા પ્રથમ અને પશ્ચિમ નામના મુનિઓના જોવામાં આવે છે. આ દૃશ્ય જોવાથી પશ્ચિમ મુનિના હૃદય ઉપર ઘણી જ કારમી અસર થાય છે. કર્મની ગતિ જ વિચિત્ર છે. આત્માને સંયોગ પામીને ઉંધે રસ્તે ચઢી જતાં વાર લાગતી નથી. આથી જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે કલ્યાણના અર્થીઓએ સદા દુર્વિચારોને પેદા કરનારા સંયોગોથી જ બચવાને માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું જરૂરી છે.

વસંતોત્સવમાં રાજાને રાણી સાથે ક્રીડા કરતો જોઈને, પશ્ચિમ મુનિએ નિયાણું કર્યું કે, 'આ તપશ્ચર્યાના યોગે આ રાજા-રાણીનો હું આવો જ ક્રીડા કરવામાં તત્પર પુત્ર થાઉં !'

અત્યારે આત્મા ભાન ભૂલ્યો છે. ક્રીડા કરવાની તીવ્રાભિલાષા પ્રગટી છે. એ વિના આવું નિયાણું કરે ? કેવું ? આજ રાજા-રાણીનો હું પુત્ર થાઉં : એટલું જ નહિ, પણ આવો જ ક્રીડાપરાયણ હું થાઉં ! ક્યાં સંયમ અને ક્યાં નિયાણું ? બીજા સાધુઓને પશ્ચિમ મુનિના આવા નિયાણાની ખબર પડી, એટલે તેમણે પશ્ચિમ મુનિને ઘણા ઘણા સમજાવ્યા, વાર્યા, પણ તે માન્યા જ નહિ.

વિપરીત સંયોગોથી આત્માએ બચવાની ઘણી જરૂર છે :

જ્ઞાનીઓ પ્રમાદથી ચેતતા રહેવાનું અને કર્મની વિચિત્ર દશા હોવાનું ઉપદેશે છે, તે કેટલું જરૂરી છે ? તેનો આમાંથી પણ ખ્યાલ આવે તેમ છે. બાહ્યનું પણ અયોગ્ય દર્શન આત્માની કેટલી ખાનાખરાબી કરે છે તે આ ઉપરથી સમજાય તેમ છે; માટે જ જ્ઞાનીઓ વિષય-કષાયની છાયાથી પણ છેટા રહેવાનું ફરમાવે છે. પોતાને વિષયવાસના નહિ સ્પર્શે, એવું અભિમાન રાખી વિષયવૃત્તિને ઉત્પન્ન કરનારા સંયોગોમાં જાણી-જોઈને જનારા, કાં તો પડવા માટે જાય છે અને કાં તો વિષયી હોવા છતાં અવિષયી હોવાનો દંભ સેવે છે. અનાદિકાળથી આત્મા વિષયોનો અભ્યાસી છે. વિષયો તરફનો ઢોળાવ એ નવીન નથી. સંયોગના યોગે બધા પડે જ એવું એકાંત નથી, પણ એટલા ખાતર કુસંગોમાં જવું એમ જ્ઞાનીઓ ફરમાવતા નથી. ચેતીને ચાલવાનું જ ફરમાન અને ચેતીને ચાલવા છતાં વિપરીત સંયોગો આવી પડે તો કાળજીપૂર્વક બચી શુદ્ધ રહી દૂર નીકળી જવાનું ફરમાન. સંયોગોએ તો મોટા મોટા મુનિઓના અને તપસ્વીઓના વ્રતનો ભંગ કરાવ્યો છે. વિષયવૃત્તિને અતિ આધીન બની ગયેલાઓ જીવતર ફના કરે છે પણ ઘેલછા છોડતા નથી, એટલી પ્રબળતા વિષયવૃત્તિની છે, અને એથી વિષયવૃત્તિને ઉત્પન્ન કરનારા સંયોગોથી સદા દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો એ જ ડહાપણભર્યું છે. આ રીતે બચતા રહેવા છતાં પણ કોઇ તેવી સ્થિતિ આવી જાય તો તે વખતે આત્માની સાવધગીરી જાળવી અણીશુદ્ધ પાર ઉતરી જવું એ બીજી વાત છે. ઉપકારી મહાપુરૂષો તો એ જ ફરમાવે છે કે

તેવા સંયોગોથી પણ બચતા રહેવું અને અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાના પાલનમાં શિથિલતા ન આવે એની સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી.

અહીં દીક્ષા આપનારા ગુરુ કાચા એમ કહેવાય ? ગુરુએ પરીક્ષા કેમ ન કરી ? એમ આજના તો કહી દે; પણ શાસ્ત્રના જાણકાર હોય તે કદિ એવું ન કહે. પરીક્ષા કરવી જોઈએ, એનો ઇનકાર નથી. શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ પરિણામની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. આજ્ઞામુજબના પરિચય આદિથી જોવું જોઈએ. આવનારો આજીવન ચારિત્રનિર્વાહ કરે તેવી વૃત્તિવાળો છે કે નહિ. આ રીતે વિધિ મુજબ પરીક્ષા કરવા છતાં, છદ્મસ્થ આત્માઓના છદ્મસ્થપણાના યોગે કદાચ ભૂલ થાય એ પણ બનવાજોગ છે. વળી ચારિત્ર લેતી વખતે બરાબર પરિણામશુદ્ધિ હોય, પણ પાછળથી કોઈ તેવા દુષ્કર્મનો ઉદય થઈ જાય, તો ય આત્મા પડી જાય; એથી અનુગ્રહબુદ્ધિથી વિધિ મુજબ ચારિત્રના દેનાર દોષિત ઠરતા નથી, આજના નિંદકો તો આ વસ્તુનો વિચાર જ કરતા નથી, કારણ કે એમને તો કોઈ પણ બહાને દીક્ષા તરફ જ દુર્ભાવ પ્રગટાવવો છે અને સુસાધુઓને પણ કોઈ માને-સાંભળે નહિ તેમ કરવું છે.

ધર્મવૃત્તિવાળાની કઇ વિચારણા હોઇ શકે ?

દીક્ષા આપનારે શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ પરીક્ષા ન કરી હોય, તો તે ગુન્હેગાર જરૂર છે; પણ પરીક્ષા કરી હોય અને પાછળથી દુષ્કર્મ ઉદયમાં આવતાં પડે, તેમાં દીક્ષા દેનારનો શો ગુન્હો ? દીક્ષા દેનાર ગીતાર્થ કાંઈ કેવલજ્ઞાની કે અન્ય વિશિષ્ટજ્ઞાનને ધરનાર જ હોય એવો નિયમ ઓછો જ છે ? નહિ જ. ભગવાન શ્રી મહાવીરપરમાત્માએ નંદિષેણને પહેલાં તો સ્પષ્ટ ના પાડી, કારણ કે તે તારક જાણવા સમર્થ હતા : અને તેમ ના પાડવા છતાં પણ તથાવિધ ભાવિભાવ જોયો તો એ જ નંદિષેણને દીક્ષા આપીય ખરી.

એ તો અનંતજ્ઞાની હતા. શાસ્ત્ર કહે છે કે, 'અતિશયજ્ઞાનીઓની વાત જ જૂદી છે.' અતિશય જ્ઞાન વિનાના છદ્મસ્થ આત્માઓએ તો આજ્ઞા સામે જોવું અને આજ્ઞાનુસાર વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવો. આપણે આજ્ઞા મુજબ બનતી પરીક્ષા કરી હોય, છતાં આપણી ભૂલ જ ન થાય એમ નહિ; અથવા પેલાને પાછળથી દુષ્કર્મ ઉદયમાં આવે તેમે ય બને. આ રીતે પતન થાય, એને આગળ કરીને દીક્ષાની અને સુસાધુઓની નિંદા તો તે કરે, કે જેનામાં ધર્મવૃત્તિનો જ અભાવ હોય. ધર્મવૃત્તિવાળો આત્મા તો આ પ્રકારે વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરે અને પડતાને ય ઝીલવાનો પ્રયત્ન કરે.

પડનારને આલંબન આપનારા મળે તો કોઇ આત્મા ચઢી જાય :

પડી જવું એ કાંઈ નવું નથી. નહિ ચઢેલા પડે એ કદિ બનવાનું નથી. એ તો ચઢે તે જ પડે, આજે તો પાંચ વર્ષ દીક્ષા પાળીને પડે તો યે વાંધો, દશ વર્ષ પાળીને પડે તો યે વાંધો અને પચાસ વર્ષ પાળીને પડે તો યે વાંધો, તો એવી ગેરન્ટી કોણ લે ? જ્ઞાની તો ફરમાવે છે કે એવા પણ પામી ગયેલા તે ભવાંતરમાં પામવાના છે. કારણ કે લેતી વખતે ક્યાં ખરાબ ઇરાદો હતો ? મુનિ પડે એની દાંડી ન પીટાય. પુણ્યવાન તો પડનારને પણ કહે કે 'તમે પડ્યા ? કાંઈ નહિ, તમે પામ્યા હતા એટલા ભાગ્યવાન. હોય, કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. પડાય પણ ખરૂં. બનવાનું બની ગયું. હજુ ભાવના થતી હોય તો ફેર ચઢો. ચઢવું હોય તો અમે સહાય કરીએ. ચઢાય તેમ ન હોય તો હવે વધારે પડાય નહિ તેની કાળજી રાખો. ચારિત્ર ગયું, પણ સમ્યક્ત્વ ન જાય તે માટે સાવધ બનો. સર્વવિરતિ નહિ તો દેશવિરતિ બનો. અહીં રહીને ધર્મ પાળવો હોય તો ય અમે સહાયક છીએ. ચઢવા પ્રયત્ન કરતા રહેજો.' આવું અવસરે કહેનારા મળે અને આલંબન આપનારા મળે તો પડનારા કોઈ ચઢી જાય અને કોઈ વધારે ખરાબ બનતા અટકી જાય.

આ અવસરે એવી રીતે વર્તવું જોઇએ કે જેથી શાસનની હીલણા થાય નહિ અને આલંબનના અભાવે યોગ્ય આત્મા માર્ગથી જ સર્વથા પતિત થવા પામે નહિ. પડતાને ધર્મબુદ્ધિએ ટેકો આપી વધુ પડતાં અટકાવી લેવો એ ગુન્હો નથી પણ ધર્મ છે.

પશ્ચિમ મુનિ માટે તો ગ્રંથકાર-પરમમહર્ષિ પોતે જ ફરમાવી ગયા કે શાન્ત કષાયવાળા થઇને વિહરતા હતા, એટલે ત્યાં એ અગર તો એમને દીક્ષા આપનાર અયોગ્ય હતા એમ નહિ બોલાય. કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. ચૌદ પૂર્વને ધરનારા પણ પડે છે, તો સામાન્ય મુનિ કોણ માત્ર ? ચૌદ પૂર્વધર તો શ્રુતકેવલી કહેવાય. એવા સમર્થ પણ ગબડી જાય તો સામાન્યનું શું ગજું ? પડવું એ નવું નથી. આજે તો પડનાર તરફ આંગળી કરે છે, પણ એને આલંબન આપી માર્ગમાં રાખવાનું અને આરાધનામાં ચઢાવાનું સૂઝતું નથી. ચાલતાં ચાલતાં કોઈ ચીકણી જમીન આવવાથી પડી જાય તો એને ઉપરથી લાત મરાય ? એ લાત મારનારા કેવા ? ડાહ્યા ડાહ્યા પણ ચીકણી જમીનમાં પગ લપસે તો પડી જાય તો સામાન્યનું શું ગજું ? એ પડનારની ઠેકડી કરવામાં કઇ સમજણ છે ? એમાં સમજણ કે સદ્ભાવના છે કયાં ? શાસનની વધુ હીલણા તો દાંડી પીટનારા કરે છે. કર્મયોગે પડી જનારા કરતા તેની થાળી પીટનારા શાસનની ઘણી અપભ્રાજના કરે છે. પડનાર જો યોગ્ય હોય તો તો એમ જ કહે કે 'કમનસીબે પળાયું નહિ. હું મહાપાપી કે પડી જવાયું'. અને એથી પણ ઘણી હીલણા થતી અટકે, પણ પડનારની દાંડી પીટનારાઓથી તો નુકશાન જ થાય.

સાધુવેષમાં રહીને છૂપું પાપ સેવવું એ ઘોર પાપ છે :

આજના કેટલાક તો પડતાને બચાવે નહિ, પણ ચકવે ચઢાવે. શાસ્ત્ર ફરમાવે છે કે 'મરવું સારૂં પણ લીધેલું વ્રત મૂકવું તે સારૂં નહિ. આમ છતાં પણ વેષ મૂકવો પડે તો કોઇ અજાણ્યા દૂરના પ્રદેશમાં જઇને મૂકવો'. તીવ્ર કર્મોદયે પાપ કરવાનું મન થાય અને મન ઉપર કાબુ ન જ રહે, તો સાધુવેષમાં રહીને છૂપું સેવવું, એ ઘોર પાપ છે. ન પડાય તે ઉત્તમ. ખરાબ વિચાર આવી જાય તો ય મનને મારવા પ્રયત્ન કરવો. આત્માની દશાનો વિચાર કરવો. સંસારનું સ્વરૂપ ચિંતવવું. સારો સહવાસ સાધવો. છતાં સાધુવેષ છોડયા વિના ચાલે તેમ ન હોય તો તે માટે દૂરના અજાણ્યા પ્રદેશમાં ચાલ્યા જવું.

ધર્મ પ્રત્યે અભિરૂચિ ન પ્રગટે તો અનુમોદનાથી ય લાભ લેવાય નહિ :

અનંતી પુણ્યરાશિના યોગે આ સામગ્રી મળે છે. શાસ્ત્ર ફરમાવે છે કે તીવ્ર અશુભના ઉદયે ચઢતાં ચઢતાં પડવું એ અસહજ નથી. કોઇ કોઇ શ્રી તીર્થંકરદેવના જીવો પણ કેટલીય વાર ચઢયા-પડયા ત્યારે મોક્ષપદને પામ્યા. જો એવા આત્માઓને માટે પણ એ સ્થિતિ હોય, તો તમારી અને અમારી કિંમત શી ? યાદ રહે કે અહીં પડનારનો બચાવ નથી તેમજ એ ભૂલ્યા માટે આપણે પણ ભૂલવું, એમ કહેવાનો ય ઇરાદો નથી. વાત એ છે કે ભૂલે તેને ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, પણ એવું નહિ કરવું કે જેથી તે વધારે નીચે પડે. પડનાર માટે દયા ખાવી. એમ વિચારવું કે 'બીચારો કેવો દુષ્કર્મવાળો, કે જેથી આટલે ચઢીને પડયો ?' અને પોતાની અપેક્ષાએ વિચારવું હોય, ત્યારે તો એમે ય વિચારાય કે, 'ખરેખર, એ પડયો તો ય મારા કરતાં ભાગ્યશાલી છે. એ એટલું ય પામ્યો તો ફરી વહેલો પામશે. હું કેવો કમનશીબ છું કે મારાથી ચઢાતું જ નથી.' તમારાથી ચારિત્ર ન લેવાય, ધર્મ ન થાય એને તમારી કમનશીબી માનો, તો ચઢનારને જોઇ આનંદ થાય. અનુમોદના દ્વારા કામ કાઢી જવાય. આજ તો ઘણા એવા છે કે અનુમોદન દ્વારા લાભ ઉઠાવી શકતા નથી; કારણ કે હૃદયમાં ધર્મ પ્રત્યે જે જાતની અભિરૂચિ પ્રગટવી જોઇએ તે પ્રગટી નથી. આજે બધા વાંધા જ એના છે.

પશ્ચિમ મુનિ અત્યારે એવી દશાને આધીન થઇ ગયા છે કે બીજા મુનિઓના શબ્દોની તેમના ઉપર અસર જ થતી નથી. બીજા મુનિઓએ ઘણા વાર્યા, પણ પશ્ચિમ મુનિ પોતે કરેલા નિયાણાથી પાછા ફર્યા નહિ. આથી નિયાણાના યોગે પશ્ચિમ મુનિ ત્યાંથી મરીને તે જ રાજા નંદિઘોષની રાણી ઇન્દુમુખીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયા. તેમનું નામ તે રાજારાણીએ રતિવર્ધન રાખ્યું. ધીરે ધીરે તે રતિવર્ધન યૌવનદશાએ પહોંચ્યો અને બીજી તરફ રાજ્યનો પણ માલિક બન્યો. પછી પોતે ધાર્યું હતું તેમ તે રતિવર્ધન પોતાના પિતાની જેમ રમણીઓથી વિંટળાઇને વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

નિરાશંસભાવે ધર્મ કરવાની આજ્ઞા :

ધર્મમાં એ તાકાત છે કે જે બીજી કોઇ વસ્તુમાં નથી. ધર્મની પાસે શ્રદ્ધા રાખી માગો નહિ અને ધર્મ કર્યે જ જાવ તો એવું મળે કે જેની વાત ન પૂછો. ધીરજ જોઇએ. બાકી માગો તે ય આચરેલો ધર્મ આપે તો ખરો, પણ એમાં લાભ નહિ. જ્ઞાનીઓએ નિયાણું કરવાનો નિષેધ કર્યો છે. જ્ઞાનીઓએ તો નિરાશંસભાવે જ ધર્મ કરવાનું ઉપદેશ્યું છે. જેટલી આશંસા તેટલું નુકશાન. નિરાશંસભાવે ધર્મ કરવો અને નિરાશંસભાવે ધર્મ કર્યા પછી પણ ધર્મના ફલની શ્રદ્ધા રાખી માંગણી કરવી નહિ. પશ્ચિમ મુનિનું ભાવિ સુંદર છે, એટલે અહીં પણ પાછળથી સારી દશાને પામશે, પરંતુ જો આખીય જીંદગી આવી ક્રીડામાં કાઢી નાખે તો શું થાય ? ધર્મના યોગે વણમાગ્યા જે ભોગ મળે તેમાં આત્મા લીન નથી બનતો, પણ એની વિરક્તિ જીવતી ને જાગતી રહે છે. ધર્મ પાસે માગીને મેળવો અને ધર્મના યોગે આપોઆપ જે આવી મળે, તે બેની વચ્ચે ઘણો ભેદ હોય છે. આ વસ્તુ ઉપર આજે બહુ જ ભાર મૂકવો પડે તેનું કારણ એ છે કે આજે ધર્મકરણી આશંસાભાવે કરવાનું બહુજ વધી ગયું છે અને તે કોઇ પણ રીતે પ્રશંસાપાત્ર નથી જ.

નિદાન રહિત ધર્મ અને નિદાનયુક્ત ધર્મના ભેદને સમજો :

પશ્ચિમ મુનિએ નિયાણું કર્યું હતું, પણ પ્રથમ મુનિએ નિયાણું નહોતું કર્યું. નિર્નિદાન તપના યોગે પ્રથમ મુનિ ત્યાંથી મરીને પાંચમા કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવ થયા છે. નિદાનયુક્ત તપ અને નિર્નિદાન તપ, બેના ફલ વચ્ચેનો ભેદ વિચારી જુઓ. પશ્ચિમ મુનિ મરીને માંગણી મુજબ રાજપુત્ર થયા અને ભોગસામગ્રીનેય પામ્યા, પણ સમૃદ્ધિ અને ભોગસામગ્રીની અપેક્ષાએ વિચારીએ, તો પ્રથમ મુનિને પાંચમા દેવલોકમાં જે સમૃદ્ધિ, સાહ્યબી અને ભોગસામગ્રી મળી હતી, તેના પ્રમાણમાં પશ્ચિમ મુનિના જીવને તો કાંઇ જ મળ્યું નહોતું. પાંચમા દેવલોકની સમૃદ્ધિ, સાહ્યબી અને ભોગ સામગ્રીની અપેક્ષાએ રાજા રતિવર્ધનને મળેલી સમૃદ્ધિ, સાહ્યબી અને ભોગસામગ્રી તદ્દન તુચ્છ કહેવાય. ક્યાં પાંચમા દેવલોકની રિદ્ધિસિદ્ધિ અને ક્યાં મનુષ્યલોકની રિદ્ધિસિદ્ધિ ? પ્રથમ મુનિના જીવની પાસે પશ્ચિમ મુનિનો જીવ તદ્દન કંગાલ લાગે. પશ્ચિમ મુનિએ નિયાણું ન કર્યુ હોત તો તેની આ દશા ન થાત; મળી તેના કરતાં કેઇ ગણી સુંદર સામગ્રી મળત; પણ આત્મા ભાન ભૂલ્યો એટલે શું થાય ?

વળી વિચાર કરો કે પ્રથમ મુનિના જીવને પાંચમા દેવલોકમાં મળેલી સુખસાહ્યબી અને ભોગસામગ્રી કેટલો સમય ભોગવવાની અને પશ્ચિમ મુનિના જીવને માગ્યાથી મળેલી તુચ્છ સાહ્યબી કેટલો વખત ભોગવવાની ? કારણ કે બેયના આયુષ્યમાં ફરક છે. પશ્ચિમમુનિના રતિવર્ધન ભવનું આયુષ્ય પેલાની અપેક્ષાએ ઘણું જ ટૂંકું છે.

આ ઉપરાંત સૌથી વધારે મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે પાંચમા દેવલોકની સુખસાહ્યબીને પામવા છતાં પણ પ્રથમ મુનિનો જીવ ભોગમાં ભાનભૂલો બનતો નથી; ત્યાં પણ એનો વૈરાગ્ય જીવતો ને જાગતો રહે છે; અને પેલો રાજા તો ધર્મને ભૂલી જાય છે. પેલો રમણીના રાગમાં પડી ગયો, જ્યારે આને તો દેવલોકમાં પણ વૈરાગ્ય જાગતો છે.

દેવલોકમાં ગયા પછી, પ્રથમ મુનિના જીવે અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો ભાઇ પશ્ચિમ મુનિ કયાં ઉત્પન્ન થયો છે ? અને કઇ સ્થિતિમાં પ્રવર્તી રહ્યો છે તે જોયું. એ ભાઇને એટલે કે રતિવર્ધન રાજાને રમણીઓને આધીન બનેલો જોયો. એને ચેતાવવાની પ્રથમમુનિના જીવ દેવે પોતાની ફરજ માની. ભાઇને સંયમનો મહિમા સમજવવાનો અને ભોગની આસક્તિમાંથી છોડાવવાનો એણે વિચાર કર્યો. રાજાને રમણીઓના રાગમાંથી ખસેડવાની અને વૈરાગ્યના માર્ગે દોરવાની આ દેવતાને પણ ભાવના થાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાના રસીયા દેવતાનીપણ જો આ ભાવના હોય તો સાધુની કયી ભાવના હોય ? દેવની જો આ ભાવના, તો દેશવિરતિ શ્રાવકની અને સર્વવિરતિ સાધુની કઇ ભાવના જોઇએ ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ ચોથે ગુણસ્થાનકે છે, દેશવિરતિ શ્રાવક પાંચમે ગુણસ્થાનકે છે, જ્યારે સર્વવિરતિ સાધુ તો છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે છે. જેમ ગુણસ્થાનક વધે તેમ ભાવનામાં વિશુદ્ધિ આવવી જોઇએ કે મલિનતા વધવી જોઇએ ? આ વસ્તુ ખ્યાલમાં રાખી આજની સ્થિતિ વિચારી જુઓ .

મુનિની ભાવના-ઇચ્છા કઇ હોવી જોઇએ ?

'બિચારો નિયાણું કરીને રાજ્ય પામ્યો છે, રમણીઓ વગેરે સામગ્રી પામ્યો છે, તો હવે તે ભલે ભોગવે.' એવો વિચાર દેવે ન કર્યો. અને 'તમે તમને મળેલું લ્હેરથી ભોગવો, તમારા-અમારા માર્ગ જુદા, તમને અમારાથી રોજ વૈરાગ્યની વાત ન કરાય.' આવું અમારાથી કહેવાય, એમ ? અમે જો એમ કહીયે તો માનો કે અમારામાં હજુ મુનિપણું આવ્યું નથી. માત્ર વેષ પહેર્યો છે અને વેષથી દોરાનારાઓને અમે ઉન્માર્ગે દોરનારા છીએ. આવું તમારે સુશ્રાવક હો તો માનવું પડે. કારણ કે કોઇ પણ જીવ સંસારી બન્યો રહે એવી એક રૂંઆંટે પણ મુનિની ઇચ્છા ન હોય. સર્વવિરતિધર મુનિથી કોઇની થોડી પણ અવિરતિ ઇચ્છાય નહિ.

અમુક શેઠ મારો ભક્ત છે, એની પાસે ઘણી સામગ્રી છે, પૂર્વના પુણ્યે એને મળ્યું છે, તો એ ભોગ ભોગવી અવિરતિ સેવે તેમાં શો વાંધો ? એમને વળી કયાં તપ વગેરેની તકલીફ બતાવવી. આવો વિચાર મુનિ કરે ? નહિ જ. એવો વિચાર કરનારના ભક્ત બનવું એ ય પાપરૂપ છે. સુશ્રાવકોએ તો એવા મુનિવેષધારીને સંભળાવી દેવું જોઇએ કે અમે ડૂબવા માટે તમારા ભક્ત નથી થયા.

ભક્ત ઉપર તો પહેલો ઉપકાર કરવો જોઇએ, કારણ કે ભક્ત છે એટલે ઝટ ઝીલશે. બીજાને તો કહેલી વાત ઝીલતાં વાર લાગે. મુનિએ કોઇને પણ પોતાનો ભક્ત કરવાની વાત જ ભૂલી જવી જોઇએ. શાસનનો ભક્ત તે મુનિનો ભક્ત. પોતાનો ભક્ત હોય અને શાસનનો ભક્ત ન હોય, તો એને સમજાવી દેવું જોઇએ કે શાસનના ભક્ત બનવામાં જ કલ્યાણ છે. એને બદલે શાસન સમજાવવું નહિ, કલ્યાણ માર્ગનો ખ્યાલ આપવો નહિ અને પોતાનો ભક્ત બનાવી રાખવા માટે તેની અવિરતિની પણ અવસરે અનુમોદના કરવી, એ શ્રી જિનેશ્વરદેવના મુનિને કોઇ પણ રીતે છાજે જ નહિ.

મુનિની ભાવના તો એ હોય કે સંસારના સઘળાય જીવો વિરક્તદશાને પામે, મોક્ષમાર્ગના રસીયા બને અને આ જીવનમાં બને તેટલી વધારે આરાધના કરી લે. દુનિયાના જીવો સંસારના સુખમાં મહાલતા હોય, એથી મુનિ ખુશ ન થાય. દુન્યવી ઉન્નતિમાં કોઇ આગળ વધવા જાય, તો મુનિ એને અભિનંદન આપવા ન નીકળે. પૌદ્ગલિક ઉન્નતિ માટે પ્રયાણ કરનારાઓને મુનિ અભિનંદન આપવા જાય, તે વ્યાજબી છે ? પૌદ્ગલીકતામાં દુનિયાના જીવો ખૂંચે એમ મુનિથી ઇચ્છાય ? આજે આ પણ વિચારવા જેવું છે. તમને સંસારના ભોગોપભોગોમાં લીન બનેલા જોઇને, મુનિને ઇર્ષ્યા ન થાય પણ દયા જરૂર આવે. મુનિને એમ થાય કે બિચારા સ્વને ભૂલી ગયા છે અને સ્વને ભૂલી પરમ પુણ્યોદયે મળેલી આ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સામગ્રીના દુરૂપયોગથી દુર્ગતિમાં જવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. તમે દુર્ગતિમાં ઘસડાઇ જાવ એવું જેને ગમતું હોય, તેને

તમારી પુદ્ગલાનંદી દશા જોઇને આનંદ આવે. પણ આજે તમારી હાલત વિચિત્ર છે. જ્યાં ધર્મનું ઠેકાણું નહિ, ધર્મની સામગ્રી નહિ, ગુરુનો યોગ નહિ, એવા સ્થાને કોઇ સંસારી ડીગ્રી મેળવવાને જતો હોય, તો એવા ય મુનિઓ છે કે એને અભિનંદન આપવા નીકળી પડે અને તમારામાં એવા છે કે એ મુનિને અજ્ઞાન વેષધારી કહેવાને બદલે, સમયના જાણકાર અને ઉદારતાથી ભરેલા મુનિમહારાજ માને !,

'કુ' નો ત્યાગ અને 'સુ' નો સ્વીકાર કરો !

મુનિનો ધર્મ સમજવો એ સહેલું નથી. 'મુનિનો ધર્મ શો ?' એ જાણવું હોય તો તમારે પહેલાં ધર્મી બનવું પડશે; પુદ્ગલના રાગી મટી આત્માના રાગી બનવું પડશે; અર્થાત્ પુદ્ગલસંગથી આત્માને સર્વથા મુક્ત બનાવી દેવાનો જ નિર્ણય કરવો પડશે. તમે શ્રી જિનશાસનના બનો, તો મુનિથી શું થાય અને શું ન થાય, એ સમજતા વાર ન લાગે. આજે તો કહેશે કે 'કહો તો કોઇને ય ન માનીએ અને કહો તો બધાને માનીએ !' જ્યારે ઉપકારી જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે માનવાના ખરા, પણ તે બધાને નહિ. 'કુ'નો ત્યાગ કરવાનો અને 'સુ'નો સ્વીકાર કરવાનો ! એ વગર મહેનતે થાય ? સંસારના વ્યાપાર-રોજગારમાં મસ્ત બની રહેવાથી થાય ? તમને ફુરસદ કેટલી ? ભગવાનની પૂજા કરવા જાય ત્યાં પણ કાંડે ઘડિયાળ બાંધેલી હોય એના તરફ જોયા કરે અને વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવે તો ય એ દશા ! પુણ્યશાલી છો કે કુદરતી આવા સંયોગો તમને મળી ગયા છે; બાકી તમને લાગે છે કે તમારામાં ધર્મનું વાસ્તવિક અર્થિપણું છે ? તમે જીંદગીમાં કયારે સુસાધુને શોધી ત્યાં સર્મપણભાવ ધરી, ઉન્માર્ગથી બચવાનો વિચાર કર્યો ? આમને આમ જીંદગી ન ગુમાવો. જીંદગીનો અંત આવી જાય તે પહેલાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન પામી જવાય અને એકવાર વાસ્તવિક રૂચિ પેદા થઇ જાય એ માટે પ્રયત્ન કરો પણ બેદરકાર ન રહો.

પશ્ચિમ મુનિને મળ્યા એવા ભાઇ મળે તો ય કલ્યાણ થઇ જાય. પ્રથમ મુનિનો જીવ, જે દેવતા થયો છે, તેણે પોતાના પૂર્વભવના ભાઇને અને મુનિબંધુને પ્રતિબોધ પમાડવાનો વિચાર કર્યો. તેણે વિચાર્યું કે : 'ભાઇ ભૂલ્યો, પણ હજુય તેને સાચુ સૂઝે તેવો પ્રયત્ન હું કરૂં !' આવો વિચાર કરીને તે દેવલોકમાંથી અહીં આવ્યો. કેવો ઉપકારી ? મિત્ર કરો તો આવા કરો ! તમને ગબડતા બચાવે એવા મિત્ર કરો ! તમારા આત્માનું ભલું વાંછે એવા મિત્ર કરો.

એવા પણ થયા છે કે જેણે સ્નેહી વગેરેને નરકમાં જઇને પણ આશ્વાસન દીધાં છે. તેમની જાતનું ભાન કરાવ્યું છે અને સમાધિ આપી છે.

રાવણ અને લક્ષ્મણજી નરકમાં પણ લડતા હતા. પરમાધાર્મિકો તેમને અત્યંત કષ્ટ આપતા હતા. સીતાદેવી, કે જે મરીને સીતેન્દ્ર થયેલ છે, તેમણે નરકમાં જઇને પરમાધાર્મિકોને વાર્યા અને રાવણ આદિને સમજાવ્યું કે 'તમે પૂર્વે એવું દુષ્કૃત્ય કર્યું છે કે જેના યોગે અહીં નરકમાં આવ્યા છો. આવું પરિણામ જોવા છતાં પણ હજુ પૂર્વવૈરને કેમ છોડતા નથી ?' સીતેન્દ્રના સમજાવવાથી પેલાઓ લડતા બંધ થઇ ગયા. સીતેન્દ્રે ત્યાં લક્ષ્મણજીને અને રાવણને બોધ પમાડવાને માટે આગામી ભવસંબંધ પણ કહ્યો. આ રીતે તેમનું દુઃખ ભૂલવી દીધું, લડતા બંધ કરી દીધા અને સમાધિ પમાડી.

'નરકમાં પણ કાનમાં ફુંક મારી જાય એવા મિત્રો હોય તો કામ થઇ જાય. તમારી પાસે એવા મિત્રો છે ? એવા મિત્રો તો બિમારી વખતે પથારી પાસે બેસીને રૂએ નહિ, પણ બિમારને સુંદર ભાવનામાં રમણ કરાવે, સમાધિ આપે. રોગથી પીડાનારને કહે કે : 'એમાં નવાઇ નથી, સમભાવે ભોગવ.' અને તેને ખ્યાલ આપે કે, 'રોગ ન જોઇએ તેણે શરીરનો સંગ છૂટે તેવી ક્રિયા કરવી જોઇએ.'

અંતિમ અવસ્થામાં મતિ તેવી ગતિ થાય છે :

યોગ સાધો તો કલ્યાણમિત્રોનો યોગ સાધો. એવા મિત્રો જોઈએ કે જે આપણા આત્માનું ભૂંડું ન થઈ જાય તેની સાચી તકેદારી રાખે. અવસરે એવું સંભળાવી દે કે પાપના માર્ગે ઘસ્યા જતા હો ત્યાં ચોંકી પડો. કલ્યાણમિત્ર હોય તો અંતિમ અવસ્થામાં પણ તે કામ લાગે. પથારીએ બેઠો રહે અને આત્માની વાતો કરે. પાપનો પશ્ચાતાપ કરાવે, સુકૃત્યોની અનુમોદના કરાવે અને મમતા મૂકીને જવાનું સમજાવે. મૃત્યુ સમયની સ્થિતિ ઉપરથી ભવિષ્યની ગતિનો ખ્યાલ કરી શકાય છે. દુર્ગતિમાં જનારા આત્માઓ મૃત્યુસમયે સમાધિ જાળવી શકતા નથી. છેલ્લા વખતે મતિ તેવી ગતિ થયા વિના રહેતી નથી. સમાધિપૂર્ણ મૃત્યુ તો પુણ્યવાનો જ પામી શકે છે. એવું મૃત્યુ પામવામાં કલ્યાણમિત્રો ઘણા સહાયક નિવડે છે કલ્યાણમિત્ર પણ તેને મળે છે કે જે પુણ્યવાન હોય. પશ્ચિમ મુનિના જીવને જો પ્રથમ મુનિના જીવનો યોગ ન થયો હોત તો જ્ઞાની જાણે શી દશા થાત; કારણ કે પશ્ચિમ મુનિનો જીવ તો રમણીઓથી વિંટળાઈને ભોગ ભોગવવામાં લીન બન્યો હતો અને એ દશામાં મરે તો દુર્ગતિએ જાય તે સ્વાભાવિક છે. પણ પ્રથમ મુનિના જીવનો યોગ એને બચાવી લે છે. એ કયી રીતે બચાવી લે છે તે જોવાનું તો હજુ બાકી જ રહે છે.

[૩]

ધર્મદેશના કેવી હોવી જોઇએ ?

આપણે જોઇ ગયા કે જે દિવસના પાછલા પહોરે રાવણ હણાયા તેની પછીના બીજા જ દિવસના પ્રાતઃકાળે રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને રાવણનાં સ્વજનો બિભીષણ, કુંભકર્ણ,. ઈન્દ્રજિત્, મેઘવાહન અને મંદોદરી વગેરે પણ અપ્રમેયબલ નામના મુનિવરની પાસે ગયા. આગલે દિવસે જ તે ચતુર્જ્ઞાની મુનિવર ત્યાં કુસુમાયુધ નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા હતા અને રાતના તેમને નિર્મળ કેવળજ્ઞાન થતાં દેવતાઓએ આવીને કેવળજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો હતો. અપ્રમેયબલ નામના કેવળજ્ઞાની મુનિવરની પાસે આવીને સૌએ વંદના કરી અને તે પરમમહર્ષિના શ્રીમુખે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો. ધર્મોપદેશ અને તેમાંય આપનાર કેળવજ્ઞાની, એટલે કમીના શી રહે ? અપ્રમેયબલ નામના કેવળજ્ઞાની મુનિવરે દીધેલી ધર્મોપદેશના અહીં વિસ્તારથી વર્ણવવામાં આવી નથી, તે છતાં પણ આ ત્રિષષ્ટિ મહાકાવ્યના રચયિતા કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ જણાવેલી વાત ઉપરથી એ સ્વાભાવિક રીતે કલ્પી શકાય તેમ છે કે અપ્રમેયબલ નામના કેવળજ્ઞાની પરમમહર્ષિની ધર્મદેશના વૈરાગ્યને પેદા કરનારી તથા પેદા થયેલા વૈરાગ્યને પુષ્ટ કરનારી જ હતી.

જૈન મુનિની ધર્મદેશનામાં બીજાું હોય પણ શું ? (શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને પામેલા મુનિની ધર્મદેશના વૈરાગ્યને પેદા કરનારી ન હોય, વૈરાગ્યને પુષ્ટ બનાવનારી ન હોય તો શું સંસારના રાગને વધારનારી હોય ?) સંસારના રાગને વધારનારી દેશના, એ ધર્મદેશના નથી પણ પાપદેશના છે. સંસારનો રાગ ભૂંડો છે, સંસાર દુઃખમય હોવાથી છોડવા જેવો છે, એનો ખ્યાલ આપવા માટે ધર્મદેશના છે. ધર્મદેશના સંસારની આસક્તિને વખોડે અને સંસારત્યાગને વખાણે. ધર્મદેશના તો સાંભળનારા યોગ્યના હૃદયમાં સંસાર પ્રત્યે વિરાગભાવ પેદા થાય અને મોક્ષ માટે ઉદ્યમશીલ બનવાનો તેનામાં ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન થાય એવી હોય, ધર્મદેશનામાં સંસારથી મૂકાવાના માર્ગોનું નિરૂપણ હોય ધર્મદેશનામાં કયાંય સંસારના વખાણ ન હોય, સંસારની પુષ્ટિ ન હોય. ધર્મદેશના વૈરાગ્યરસથી જ ભરપૂર હોય વૈરાગ્ય એટલે શું ? સંસાર પ્રત્યે વિરાગભાવ, તેનું નામ વૈરાગ્ય સંસાર હેય લાગે તેનું નામ વૈરાગ્ય. મુનિ એ વૈરાગ્યભાવ યોગ્ય સાંભળનારાઓના હૃદયમાં જન્મે અગર હોય તો તે પુષ્ટ બને એવો ઉપદેશ આપે.

જૈનમુનિ ધર્મગુરુ છે પણ સંસારગુરુ નથી :

વૈરાગ્યનો પ્રચાર કરવો એ જૈનમુનિનું દૂષણ નથી પણ ભૂષણ છે. વૈરાગ્યની વાતો પ્રત્યે અણગમો બતાવનારા મુનિઓ, શ્રી જિનશાસનના મુનિઓ નથી પણ વેષધારી છે. મુનિ ધર્મદેશના આપે અને વૈરાગ્યની વાત જ ન આવે, એ બને નહિ. તેમ છતાં જૈનમુનિના મુખેથી આજે તમને વૈરાગ્યની વાતો સાંભળી નવાઈ લાગે છે, કેમ ?

સભા૦ હવે નવાઈ નથી લાગતી.

ત્યારે હવે શું લાગે છે ?

સભા૦ સાચા સાધુઓ વૈરાગ્ય થાય તેવો જ ઉપદેશ આપે.

વૈરાગ્ય ન થાય અને સંસાર વધે તેવો ઉપદેશ આપનારા મુનિઓ તમને ગમે કે નહિ ?

સભા૦ પહેલાં તો એ જ મીઠા લાગતા, પણ હવે સમજાયું કે એવા સાધુઓ તો અમારા સાચા હિતને હણનારા છે.

આ શબ્દો ખાલી જવાબ દેવા પૂરતા ન હોય, પણ અંતરના હોય તો ઘણું છે. જૈનમુનિ પાસેથી તમે શાની આશા રાખો ? આજે કેટલાકોને ફીચરના નંબર કાઢી દેનારા, સટ્ટાની રૂખ બતાવનારા, તેજી-મંદી કહેનારા અને દોરાધાગા વગેરેથી ભોળા લોકોને ભમાવનારા વેષધારીઓ ગમે છે; કારણ કે એમને ધર્મગુરુ નથી જોઈતા પણ સંસારગુરુ જોઈએ છે. જૈનમુનિઓ ધર્મગુરુ હોય પણ સંસારગુરુ ન હોય.

જૈનમુનિનો ધર્મ સ્વયં વૈરાગ્યરસમાં ઝીલવાનો છે અને બને તો બીજા યોગ્ય આત્માઓને વૈરાગ્યરસમાં ઝીલતા બનાવવાનો છે. જૈનમુનિ એટલે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગને યથાશક્તિ આજ્ઞા મુજબ સેવનારા અને એનો જ શક્તિસામગ્રી મુજબ પ્રચાર કરનારા. મોક્ષમાર્ગ એટલે શું ? સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર. સાધુ એટલે આ રત્નત્રયીના પાલક અને શક્તિ હોય તો સદ્ગુરુ તરફથી અધિકાર મળ્યા બાદ પ્રચારક પણ. આમાં ક્યાંય સંસારની વાત છે ? નહિ જ. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર, એ ત્રણમાંથી કોઈમાંય સંસારના રાગને વધારવાની વાત છે ? નહિ જ. સમ્યગ્દર્શનનાં લક્ષણો આદિ જાણો છો ? જાણતા હો તો ખબર પડે કે સમ્યગ્દર્શનમાં પણ વૈરાગ્યની વાત છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં ત્યાગ ન હોય તે બને, પણ વિરાગ તો હોય જ. સંસારમાં રહે પણ રમે નહિ, એમ કેમ કહ્યું ? રહે તો ય રમે નહિ એ ક્યારે બને ? વૈરાગ્ય વિના ? યત્કિંચિત્ પણ વૈરાગ્ય ન જ હોય, તો એ દશા આવે જ નહિ, પણ વૈરાગ્યવાળો સંસારત્યાગ કરવા માટે પ્રયત્નશીલ જરૂર હોય. મુનિ એમાં પ્રેરણાદિ દ્વારા મદદ કરનારા હોય.

લઘુકર્મી આત્માઓને જ મુનિયોગ મળે છે અને ફળે છે :

અહીં અપ્રમેયબલ નામના કેવળજ્ઞાની મહર્ષિની ધર્મદેશનાને સાંભળ્યા પછી, પરમ વૈરાગ્યને પામેલા એવા ઈન્દ્રજિતે અને મેઘવાહને તે જ્ઞાની મુનિવરને પોતાના પૂર્વભવો પૂછ્યા. જ્ઞાની મુનિવરે ફરમાવ્યું કે 'આ ભરતક્ષેત્રમાં આવેલ કૌશામ્બી નામની નગરીમાં તમો બન્ને પ્રથમ અને પશ્ચિમ નામે બંધુઓ હતા. તમો બન્ને નિર્ધન હતા.' નિર્ધન હોવા છતાં પણ એ બન્ને પુણ્યાત્માઓ હતા. એમનું ભાવિ ઉજ્જવલ હતું. માનો કે તેમનું ભાવિ તેવું ઉજ્જવલ હોવાથી જ તે બન્ને ભાઈઓને એક ભવદત્ત નામના મુનિવરનો યોગ મળી ગયો. યોગ મળ્યો એટલું જ નહિ પણ એ યોગ ફળ્યો ય ખરો.

મુનિનો યોગ જેટલા જેટલાને મળે, તેટલા તેટલાને ફળે જ એવો નિયમ નહિ. પુણ્યાત્માઓને મળેલો મુનિયોગ ફળે અને પાપાત્માઓને મળેલો મુનિયોગ ફૂટે; જ્યારે કેટલાક એવા પણ હોય કે જેમને મળેલો

મુનિયોગ વિફલ નિવડે. પહેલી વાત તો એ કે જૈન મુનિનો યોગ થવો એ મુશ્કેલ અને મુનિનો યોગ થયા પછી એ સફળ થવો તે વધારે મુશ્કેલ. જે આત્માઓ કાંઇકને કાંઇક લઘુકર્મી બન્યા હોય છે તેઓને જ મુનિનો યોગ સારી રીતે મળે છે અને તે પછી સુંદર રીતે એ ફળે છે.

મુનિ મળ્યા પછી તેમના પ્રત્યે પૂજ્યભાવ જાગવો, પૂજ્ય ભાવ જાગ્યા પછી તેમનો શ્રી જિનાજ્ઞા મુજબનો ઉપદેશ રૂચવો, ઉપદેશ રૂચ્યા પછી તેનો જીવનમાં અમલ કરવાનો ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન થવો અને તે પછી સર્વવિરતિ જેવી ઉંચી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત કરવી, એ વગેરે ઉત્તરોત્તર અત્યંત દુર્લભ વસ્તુઓ છે; પણ નિર્ધન છતાં ઉજ્જવલ ભાવિવાળા પ્રથમ અને પશ્ચિમ નામના ભાઇઓ ભવદત્ત નામના મુનિવરનો યોગ પામીને તે બધી જ દુર્લભ વસ્તુઓને પામ્યા; અર્થાત્ વ્રતધારી મુનિ બન્યા અને શાન્તકષાયી થઇને વિહરવા લાગ્યા.

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે આ રીતે શાન્તકષાયી બનીને આ અવનિતલ ઉપર વિચરતા તે મુનિવરોને એક નિમિત્ત મળે છે અને કોઇ ભવિતવ્યતા જ એવી હશે કે એ નિમિત્ત તે બન્નેમાંથી પશ્ચિમ મુનિને ભાનભૂલા બનાવી દે છે. બન્યું છે એવું કે તે બન્ને મુનિઓ વિહરતા વિહરતા કૌશામ્બીમાં આવી પહોંચે છે. એ વખતે વસંતઋતુ પ્રસંગે ચાલી રહેલા વસંતોત્સવમાં રાજા નંદિઘોષ પોતાની પત્ની ઇન્દુમુખીની સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો છે, અને એ દૃશ્ય આ બે મુનિઓના જોવામાં આવે છે. એ દૃશ્યનિરીક્ષણની અસર પ્રથમ મુનિ ઉપર થતી નથી. મુનિને તો એવું જોવામાં આવી જાય ત્યારે એવું જ વિચારવાનું હોય કે 'બિચારા અજ્ઞાન જીવો પુદ્ગલના રંગમાં કેવા ફસાયા છે કે જેથી સ્વને પણ વિસરી ગયા છે ! આના યોગે બંધાએલું પાપ જ્યારે ઉદયમાં આવશે ત્યારે આ બિચારાઓની કેવી દુર્દશા થશે ? અનંતી શક્તિનો સ્વામી આત્મા ક્ષણિક અને પરિણામે દુઃખદાયી વિષયસુખો માટે કેવો પામર બની જાય છે ?' આવી આવી વિચારણા મુનિ કરે, તો જે દૃશ્યનું દર્શન કામરસિક આત્માઓને વિકારની ભાવનાથી ભરી દે, તે જ દૃશ્યનું દર્શન મુનિનાં હૃદયને વૈરાગ્યરસથી તરબોળ બનાવી દે !

વિષયવૃત્તિને પેદા કરનારાં સાધનોથી દૂર રહો :

પણ વૈરાગ્યરસથી તરબોળ બનવા માટે એવા દૃશ્યો જોવાના અખતરા ન થાય, હો ! એવા દૃશ્યોનું નિરીક્ષણ પણ પાડે ઘણાને, અને એને જોઇને સદ્વિચાર આવે કોઇને; એવા વખતે આત્માને ભાનભૂલો બનતાં વાર લાગતી નથી. મુનિ અગર શ્રાવક પણ એવાં દૃશ્યો નજરે ન પડી જાય તેમ વર્તે અને નજરે પડી જાય તો દૃષ્ટિને પાછી ખેંચી લઇ, પુદ્ગલરમણતાના યોગે આત્માની અનંતકાળથી થઇ રહેલી દુર્દશા વગેરેનો વિચાર કરે, પણ મનને બીજા વિચારે ન ચઢવા દે. સ્ત્રીપુરૂષ એકાંતમાં વાત કરતાં હોય તો તે સાંભળવી નહિ, પરસ્ત્રીનાં અંગોપાંગ જોવાં નહિ, આ બધું શ્રાવકોને માટે ખરૂં ને ? તમે કેમ વર્તો છો ? શ્રાવક તરીકે પણ સુંદર જીવન જીવવાને માટે કેવા આચારો કેળવવા જોઇએ તે જાણો છો ? આજે કેટલાક તો વિષયવૃત્તિને પેદા કરનારાં નિમિત્તો ન હોય ત્યાંથી ઉભાં કરે છે. આજના દીવાનખાનાં વગેરે કઇ ભાવના પેદા કરે ? વિરતિ સ્વીકારી શકવાનું સામર્થ્ય નહિ હોવાના યોગે સંસારમાં પડી રહેલા અને ત્યાગની અભિલાષા સેવનારા શ્રાવકો હોવા જોઇએ અને એ શ્રાવકોનાં સંસારજીવન પણ એવાં હોવાં જોઇએ કે જોનારને જૈનધર્મ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ પ્રગટી નીકળે ! મોહના યોગે ન બનતું હોય તો ય ધ્યેયશુદ્ધિ કેળવો અને પ્રયત્ન કરો. વિષયવૃત્તિને પેદા કરનારાં નિમિત્તોથી દૂર રહો અને વિષયવિરાગને પેદા કરનારાં સાધનોની નિકટમાં રહો. શ્રાવકની આંખ રસ્તે ચાલતાં જયાં-ત્યાં ભટકનારી ન હોય. કેટલીક વાર સામાન્ય પણ નિમિત્ત આત્માને ભાન ભૂલાવી દે છે, માટે તેવાં નિમિત્તોથી બચતા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જ ડહાપણભર્યું છે.

નંદિઘોષ રાજાને રાણી ઈન્દુમુખીની સાથે વસંતોત્સવમાં ક્રીડા કરતો પ્રથમ મુનિએ પણ જોયો અને પશ્ચિમ મુનિએ પણ જોયો; પરંતુ પ્રથમ મુનિના હૃદય ઉપર લેશ પણ ખરાબ અસર થઇ નહિ અને પશ્ચિમ મુનિના હૃદય ઉપર કારમી અસર થઇ. પશ્ચિમ મુનિનાં હૃદયમાં ભોગની તીવ્ર લાલસા જાગી. નન્દિઘોષ રાજાની જેમ ભોગ ભોગવવાની ભયંકર અભિલાષા પ્રગટી. એ અભિલાષા પ્રગટી, પણ અત્યારે તો કાંઇ થઇ શકે એમ હતું નહિ. પાસે મૂડી હતી નહિ,સગવડ હતી નહિ, એટલે તે જ જીવનમાં તો તે અભિલાષા ગમે તેટલી પ્રબલ હોય તો ય નિરર્થક જ હતી ! પશ્ચિમમુનિ પાસે મૂડી હતી માત્ર ધર્મની. આ જીવનમાં સંયમની આરાધના કરી હતી તે મૂડી હતી. પશ્ચિમમુનિએ પોતાની ભોગલાલસાને પૂરી કરવાને એ મૂડી વેડફી નાખવાનો વિચાર કર્યો. ધર્મના ફલ તરીકે પાપનું સાધન પ્રાપ્ત કરવાનો નિર્ણય કર્યો. અને તેમણે એવું નિયાણું કર્યું કે 'મેં કરેલા આ ધર્મના બદલામાં હું આ જ રાજા-રાણીનો પુત્ર થાઉં અને આવો જ ક્રીડાપર થાઉં.' બીજા સાધુઓએ તેમને ઘણા વાર્યા; કારણ કે નિયાણાના યોગે આત્માને ઘણું નુકશાન થાય છે એમ તે સાધુઓ જાણતા હતા; પણ પશ્ચિમ મુનિ નિયાણાથી નિવૃત્તિ થયા નહિ. કેટલાંક કર્મો અમુક ક્ષેત્રને પામીને, અમુક નિમિત્તને પામીને ઉદયમાં આવનારાં હોય છે. ધર્મદાન કરવા માટે શુભ ક્ષેત્ર, શુભ કાલ વગેરે જોવાની શાસ્ત્રોએ આજ્ઞા કરી, એનો હેતુ આ છે. પશ્ચિમ મુનિને પણ તેવું કોઇ દુષ્કર્મ ઉદયમાં આવી ગયું કે જેથી બીજા સાધુઓએ તેમને ઘણું ઘણું સમજાવવા છતાં પણ તે માન્યા નહિ અને પોતે કરેલા નિયાણાથી નિવર્ત્યા નહિ.

માગ્યું તે મળ્યું પણ ધર્મ ભૂલાઇ ગયો :

માણસે બરાબર ધર્મ કર્યો હોય તો ધર્મ ઇચ્છિત વસ્તુ આપ્યા વિના રહેતો નથી. પૌદ્‌ગલિક અભિલાષાથી ધર્મ નહિ કરવો જોઇએ અને ધર્મ કર્યા બાદ પણ પૌદ્‌ગલિક અભિલાષાને આધીન બનીને નિયાણું નહિ કરવું જોઇએ, આવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. પણ શાસ્ત્ર એમે ય જણાવે છે કે જો ધર્મ કર્યો જ હશે તો એક વાર તો પૌદ્‌ગલિક અભિલાષા ફળીભૂત થયા વિના નહિ રહે. જો એમ છે તો પછી નુકશાન શું ? ધર્મરૂપ સાથીદાર ચાલ્યો જાય તે ! પશ્ચિમ મુનિએ ધર્મ તો કર્યો જ હતો, એટલે કરેલા નિયાણા મુજબ પશ્ચિમ મુનિનો જીવ નંદિઘોષ રાજાની ઇન્દુમુખી રાણીની કુક્ષીથી પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે પશ્ચિમ મુનિનો જીવ રતિવર્ધન યૌવનદશાને પામ્યો, રાજ્યનો રાજા બન્યો અને રમણીઓથી વિંટળાએલો તે વિવિધ ભોગોને ભોગવવા લાગ્યો. આમ પશ્ચિમ મુનિના જીવને તેણે જ માગ્યું હતું તે બરાબર મળ્યું, પણ ધર્મ ભૂલાઇ ગયો. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના યોગે મળેલી ભોગસામગ્રીથી આત્માની આવી અવદશા થતી નથી.

અહીં જુઓ કે પ્રથમ મુનિના જીવે નિદાન નહોતું કર્યું, તેમની તપશ્ચર્યા નિર્નિદાન હતી, એટલે નિર્નિદાન તપશ્ચર્યાના યોગે પ્રથમ મુનિનો જીવ પાંચમા કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવ બન્યો. પેલા કરતાં સાહ્યબી અને ભોગસામગ્રી કઇ ગણી સુંદર મળી અને તેટલી સાહ્યબી તથા ભોગસામગ્રી મળવા છતાં પણ પ્રથમ મુનિનો જીવ એમાં ભાનભૂલો બન્યો નહિ દેવ બનેલા પ્રથમ મુનિના જીવે વિચાર કર્યો કે 'મારો સંસારીપણાનો ભાઇ અને મુનિપણામાં પણ સહચારી નિયાણું કરીને મર્યો છે, તે હાલ કયાં છે અને શું કરે છે ?' એણે અવધિજ્ઞાનથી રમણીઓની સાથેના રંગરાગમાં ગુલતાન બનેલા રતિવર્ધન રાજાને જોયો. પોતાના પૂર્વભવના ભાઇ તેમ જ સહચારી મુનિની આવી દશા જોઇને તે દેવને ખેદ થયો અને તેને કોઇ પણ રીતે પ્રતિબોધ પમાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. આવો નિશ્ચય કયારે થાય ? હૈયામાં ધર્મ હોય તો કે તે વિના ? અંતરમાં વિરક્તિ હશે કે નહિ હોય ?

ધર્મ તો મોક્ષ માટે જ કરવો :

દેવલોકની ભોગસામગ્રી મળવા છતાં પણ આવી આત્મશુદ્ધિ ટકી રહે તે પ્રભાવ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો છે અને તેવું પુણ્ય પ્રથમ મુનિના જીવે નિર્નિદાન તપશ્ચર્યાના યોગે ઉપાર્જ્યું હતું. તપશ્ચર્યા કરતાં તેનાથી પુણ્યાનુબંધી

પુણ્ય ઉપાર્જવાનો ઇરાદો ન હતો. મુનિનો ઇરાદો તો કર્મનિર્જરા દ્વારા મોક્ષ સાધવાનો જ હોય, છતાં એ ધર્મના યોગે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ન જ બંધાય એમ નહિ. અમુક પ્રકારે નિર્જરા ય થાય અને અમુક પ્રકારે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યે ય બંધાય. એ હૃદયના પરિણામ ઉપર આધાર રાખે છે. આપણું તો કહેવું એ છે કે એકે નિર્નિદાન કર્યું અને એકે ન કર્યું. તો બે વચ્ચેનો ભેદ વિચારો ! અને એ વિચારીને જ્ઞાનીની આજ્ઞા મુજબ આશંસારહિતપણે, નિદાનરહિતપણે કેવળ મુક્તિના જ ઇરાદાથી ધર્મની આરાધના કરવા તત્પર બનો.

પ્રથમ મુનિના જીવે પાંચમા કલ્પમાં પરમાર્દ્ધિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા બાદ પોતાનો ભાઇ મુનિ ક્યાં કઇ સ્થિતિમાં છે ? તે જાણવા માટે ઉપયોગ મૂક્યો, તો એને રાજા તરીકે રમણીઓના વિષયભોગોમાં અને રાજ્યાદિ સાહ્યબીમાં મહાલતો જોયો. એણે પોતાના ભાઇને સમજાવવાનો વિચાર કર્યો. આનું નામ કલ્યાણમિત્ર. આવા મિત્ર, આવા સાથી મળે તો કામ થાય. એ દેવતા દેવલોકનાં સુખમાંથી મનુષ્યલોકમાં ભાઇને પ્રતિબોધ કરવા, રાજાને ઉપદેશ આપવા આવ્યો. એ દેવ ત્યાં મુનિનું રૂપ ધારણ કરીને આવ્યો. રતિવર્ધન રાજાને તો ખબર નથી કે આ દેવ છે અને પૂર્વભવનો મારો ભાઇ છે. રાજા તો એક મુનિ તરીકે તેનો સત્કાર કરે છે. આસન આપી બેસાડે છે. આ હતો તો દેવ, પણ હતો કોણ ? ભાવદયાળુ હતો. પોતાનો ભાઇ રાજા બન્યો છે, રમણીઓની સાથે આનંદ કરી રહ્યો છે, એ રમણીઓના જીવનનો આધાર એના ઉપર છે, એ મૂકાવવાનો દેવને અધિકાર ખરો કે નહિ ? દેવ તો એ માટે જ આવ્યો છેને ? એ દેવને પાપ લાગે કે ન લાગે ? તમારી દૃષ્ટિએ ગમે તેમ હોય, પણ તથ્યાતથ્યના જ્ઞાતા, વસ્તુ સ્વરૂપના જાણ, સુખદુઃખના વાસ્તવિક નિદાનથી સુપરિચિત અને ભાવદયાથી ભરેલા શાસ્ત્રકારો તો તે દેવની આ ક્રિયાને વખાણ્યા વિના નહિ રહે.

તત્ત્વો ઉપરની રૂચિ પમાય તો જીવન ફરી જાય :

દેવ તો ચોથે ગુણસ્થાનકે છે; એની જો આ દશા,તો પાંચમા-છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકવાળાની દશા ઊંચી જ જોઇએને ? અત્યારે જે રાજ્યસુખ ભોગવે છે તેને તે બધું ત્યજાવવા, પુષ્પશય્યામાં પોઢનારને ઠંડી-ગરમીની પરવા કર્યા વિના ભટકતો બનાવવા, નીરસ આહાર ભિક્ષા માગીને મેળવી જીવનનિર્વાહ ચલાવનારો બનાવવા એ આવ્યો છે ને ? આ દેવ સારો કે નરસો ? દૃષ્ટિ સીધી બનાવો તો એકાંતે સારો જ લાગે. એક વસ્તુ પમાય તો જીવન ફરી જાય અને તે એ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલાં તત્ત્વો ઉપરની વાસ્તવિક રૂચિ ! મુનિનો જીવ દેવ થયો છે, પણ ધર્મનું ફળ માગીને દેવ નથી થયો. મુનિપણું વેચીને જો દેવપણું માગ્યું હોત તો કદાચ દેવ થયો હોત પણ એની આ દશા ન હોત. આ તો દેવ થયો છે છતાં વૈરાગ્ય જીવતો-જાગતો છે. પશ્ચિમમુનિના જીવે ફળ માગ્યું તો રાજા તો થયો, પણ અત્યારે ધર્મ ભૂલી ગયો છે ને ? તમને મનુષ્યપણું અને તેની સાથે આ બધી સામગ્રી મળી છે, તે માંગી મળી છે કે કઇ રીતે મળી છે ? તે વિચારી જુઓ. આપણે પોતે કોણ છીએ ? તે પરખવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવો છે. પોતાની મનોવૃત્તિનો પોતાની જાતે અવશ્ય કયાસ કાઢવો જોઇએ.

સભા૦ દેવ આવ્યો તે તેના ઉપર ઉપકાર હતો કે સ્વાભાવિક આવ્યો ?

આપણે જોઇ ગયા કે પૂર્વભવમાં આ દેવ અને રતિવર્ધન રાજા, એ બે ગૃહસ્થપણામાં ભાઇ હતા. વળી બંનેએ સાથે સંયમ લીધું હતું એટલે મુનિ તરીકે બંને ગુરુભાઇ હતા. અહીં ચરિત્રકાર પરમમહર્ષિએ 'ભ્રાતૃસૌહૃદ'કારણ જણાવેલ છે. શ્રાવક શ્રાવકનો સાધર્મિક, તેમ મુનિ મુનિનો સાધર્મિક. આમ સૌહૃદ ઘણું હતું. આવું સૌહૃદ તમે પણ કેળવો. આવું સૌહૃદ કેળવશો તો ભવાંતરે પણ તમને ટોકનાર ચેતાવનાર મળશે. પણ એવી રીતે ટોકવા આવનારનું અપમાન નહિ કરવાની તમને ખાસ ભલામણ છે.

ધર્મનાં બહુમાનદર્શક પાંચ લિંગો :

જે આત્મા ધર્મ કે ધર્મીનું અપમાન કરે છે અથવા તો છતી શક્તિએ ધર્મ કે ધર્મીનું અપમાન થતું રોકવાની ફરજ બજાવતો નથી, તે આત્મા ધર્મી તો નથી જ. ધર્મી તે કે જે ધર્મ તથા ધર્મીનું અપમાન જાતે કરે નહિ, બીજો કોઇ અપમાન કરતો હોય અને પોતામાં તાકાત હોય તો તેનો પ્રતિકાર કરે અને તેવી શક્તિ ન હોય તો ત્યાંથી દૂર ખસે, પણ એના હૃદયમાં દુઃખ થાય અને ભાવના એ રહે કે 'હું તો પામર છું પણ કોઇ સમર્થ પુણ્યાત્મા આનો પ્રતિકાર કરે તો સારૂં !'

'સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે, ધર્મ પ્રત્યે વાસ્તવિક બહુમાન છે કે નહિ, તે જાણવાનાં પાંચ લિંગો દર્શાવ્યાં છે. તત્કથાપ્રીતિ, નિંદાનું અશ્રવણ, નિંદકની અનુકંપા, સવિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરવાની ઇચ્છા અને ધર્મમાં જ ચિત્તનો નિવેશ.

જેનામાં ધર્મ પ્રત્યે બહુમાન હોય, તેનામાં ધર્મકથા પ્રત્યે પ્રીતિ ન હોય, એ કેમ બને ? ધર્મના કથન તરફ ધર્મ પ્રત્યે બહુમાનવાળાને પ્રેમ ન હોય, એ બને જ નહિ. એ જ રીતે નિંદાનું અશ્રવણ. ધર્મની નિંદા તે સાંભળી શકે નહિ. શક્તિ હોય તો નિંદાને દૂર કરે અને શક્તિ ન હોય તો પોતે ત્યાંથી ખસી જાય. જેના પ્રત્યે બહુમાન હોય તેની નિંદા નહિ સાંભળી શકવી એ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે; ધર્મી ધર્મ કે ધર્મની નિંદા થતી સાંભળીને કંપે, એને બહુ દુઃખ થાય, એને એ ભાવના થાય કે આ નિંદા થતી અટકે તો સારૂં. શક્તિસામગ્રી હોય તો પોતે જ નિંદા થતી અટકાવે, શક્તિને ગોપવે નહિ. શક્તિસામગ્રી ન હોય તો ત્યાંથી ખસી જાય, પણ આજના કેટલાકોની જેમ ધર્મનિંદકો સાથે શેઇકહેન્ડ કરવા ન જાય. વર્તમાન દુનિયામાં પણ જૂઓ કે જ્યાં પ્રેમ ઢળ્યો છે તેની ગાંડીઘેલી વાત પણ માનવાને લોક તૈયાર થઇ જાય છે અને એની સામે સાચો, યુક્તિપૂર્વકનો અક્ષર બોલો તો ય જાણે કરડી ખાવા ધાય છે. આ તો અનુભવરૂપે દેખાય છે ને ? અહીં આપણે તે રીતે વર્તવાનું કહેતા નથી, પણ શુદ્ધ રાગ કેળવવાનું જ કહીએ છીએ એ ન ભૂલતા. દાખલો તો એ માટે આપ્યો કે રાગ શું કામ કરે છે, તેની ખબર પડે. વિચારો કે તમારામાં સાચો ધર્મરાગ છે ?

ધર્મ પ્રત્યે બહુમાન હોય તો ધર્મ કે ધર્મીની નિન્દા થતી સાંભળતાંની સાથે જ હૃદયમાં લાગી આવે, શક્તિસામગ્રી હોય તો પ્રતિકાર કરવાને ચૂકે નહિ, પણ પ્રતિકાર કરનાર અનુકમ્પાહીન બને નહિ. ધર્મના નિન્દક પ્રત્યે પણ અનુકંપા જરૂર હોય. પ્રત્યનિકોને શિક્ષા કરવા છતાં પણ તેમના પ્રત્યેની અનુકંપા ન હોય એમ ન માનતા. ધર્મ હૃદયમાં પરિણામ પામ્યો હોય તો જેમ શક્તિસામગ્રી મુજબ નિંદા અટકાવવાની પ્રવૃત્તિ થાય, તેમ નિન્દકો પ્રત્યે પણ અનુકંપાભાવ જીવતો ને જાગતો રહે. આજે જેટલા ધર્મી ગણાય છે તે બધાની જ જો આ દશા હોય, તો શ્રી જૈનશાસન આ કાળમાં પણ અજબ રીતે પ્રભાવવંતુ દેખાયા વિના રહે નહિ : માત્ર એ દશા કેળવવી જોઇએ.

દિલનો અનુરાગ ધર્મમાં હોય તો :

ધર્મ પ્રત્યે બહુમાનવાળાનું ચોથું લક્ષણ કહ્યું - 'સવિશેષ જ્ઞાનેચ્છા.' ધર્મનું સવિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરવાની અભિલાષા સદા એના હૃદયમાં હોય જ : કારણ કે તેના ચિત્તનો નિવેશ ત્યાં જ એટલે ધર્મમાં જ હોય. આ દશા તમારી છે ? ધર્મનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની તમારામાં ઇચ્છા કેટલી છે એ વિચારો અને એ ય તપાસો કે તમારા ચિત્તનો નિવેશ કયાં છે ? ધર્મ પ્રત્યે બહુમાનવાળો શ્રી જિનવાણી શ્રવણ કરવા તરફ બેદરકાર હોય ? શ્રી જિનવાણી સાંભળવામાં અનિયમિત હોય ? મોડા આવવું, બેસો ત્યાં સુધીય ઘડીયાળ સામે વારંવાર જોયા કરવું, અને બને તો વહેલા ઉઠવું. આ તો પુણ્યશાલી વ્યાખ્યાન સાંભળવા પધારે ત્યારની વાત, બાકી વચ્ચે ખાડા પડે તે જૂદા ! આજે જે દશા છે તે પ્રેમનો અભાવ તો નહિ પણ ઘણી ઓછાશ જણાવનાર છે, એમ લાગે

છે ? પણ તમારા ચિત્તનો નિવેશ વસ્તુતઃ ધર્મમાં નથી. ચિત્તનો અનુરાગ જો ધર્મમાં થઇ જાય, તો બીજા ગુણો આપોઆપ આવી જાય, પણ ચિત્ત પુદ્‌ગલરાગમાં રોકાયેલું હોય ત્યાં શું થાય ?

દેવ તો મહાઅવિરતિ. એને પેલા વિષયની સામગ્રીથી વિંટળાઇને તેમાં આનંદ માનનારને વૈરાગ્ય પમાડવાનું મન થાય ? પણ થયું. એ કેમ થયું ? તમારે તો વિષયોને શોધવા જવા પડે છે અને દેવોને તો વિષયો પોતે શોધે છે. તમે તો બજારમાં જાઓ અને કમાઇને લાવો તો મોજમઝા પામો અને દેવોને તો બધું વગર મહેનતે મળે છે. ઇચ્છા સાથે જ મળે છે. તેમને છોકરાંની પંચાત જ નહિ. એને ન ગર્ભમાં આવવાનું કે ન વિષ્ટામૂત્રમાં રહેવાનું. જમવાની પણ પીડા એને નહિ. કેવળ વિષયસુખની સામગ્રીમાં પડયા રહેવાનું ! એને વૈરાગ્ય આવે ? અહીં નહિ અને ત્યાં વૈરાગ્ય ? દિવસમાં તમે કેટલીક લપડાક ખાઓ છો ? કેટલા અપમાન સહો છો ? ભલે તમે લાલચોળ થઇને ફરો, પણ તમારી કયાં કયાં કઇ કઇ દશા છે તે શું છૂપી છે ? રોટલાના ટૂકડાનો ભૂખ્યો કુતરો દંડાને ન જૂએ. થોડી વાર પહેલાં લાકડી મારનાર પણ જો તૂ તૂ કરી રોટલાનો ટુકડો બતાવે તો કુતરૂં ત્યાં દોડી જાય. અહીં સંસારમાં કેટલાય જીવોની આવી દશા હોય છે, છતાં પણ વૈરાગ્ય નથી થતો અને દેવને ભોગસામગ્રીનો પાર નહિ છતાં પણ વૈરાગ્યની વાત સૂઝે છે.

મોક્ષના ઇરાદાની જ્ઞાનીની આજ્ઞા મુજબ આપત્તિ સહો તો કલ્યાણ થાય :

આજે કેટલાક કહે કે 'ધર્મ તો કરીએ, પણ આપત્તિ નહિ જોઇએ' શું આ વ્યાજબી છે ? ધર્મની વાતમાં જરા જેટલી આપત્તિ આવે ત્યાં વાંધો લાગે છે અને ઘરકામમાં તો ઘણી ઘણી આપત્તિઓ આવે તો ય ગભરાતા નથી ! આપત્તિ સહ્યા વિના ઉદય થશે ?

વ્યવહારમાં તો જેમ વિઘ્ન આવે તેમ ઘડાય, એ તમારી માન્યતા છે. ઠોકર વાગે તેમ ભાન આવે, આ ન્યાય વ્યવહારમાં બધાને માન્ય છે. બહુ ટપલી ખાય એ સુધરે અને હોંશિયાર બને એ વાત ત્યાં સ્વીકારો છો, માટે તો છોકરાને પારકી ટપલી ખાઇને શીખવવા પારકી દુકાને મોકલો છો ! અને અહીં ? તમે તો એવો ધર્મ માગો છો કે જેમાં આપત્તિ જ આવે પણ આપત્તિ વિના ધર્મ નથી. આપત્તિમાત્રથી ગભરાનારો પૂરો ધર્મ કરી શકે નહિ.

શાસ્ત્રકારોએ પ્રણિધાન અને પ્રવૃત્તિ બે કહ્યા પછી વિઘ્નજય કહ્યું. અને વિઘ્નજય પછી સિદ્ધિ તથા વિનિયોગની વાત કરી. ધર્મ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, ધર્મની પ્રવૃત્તિ ય આદરી, પણ વિઘ્ન આવ્યું એટલે પાછા ભાગ્યા તો સિદ્ધિ થાય શાની ? આવતી આપત્તિઓને હસતે મુખે સહવાની ધર્મીએ તાકાત કેળવવી જોઇએ. ઉપસર્ગ-પરિષહ સહ્યા વિના કાંઇ પણ વેઠયા વિના કર્મક્ષય થાય ? કર્મક્ષય માટે મન-વચન-કાયા ઉપર કાબૂ કેળવવો પડે અને એ આપત્તિરૂપ લાગે છે, પણ તેવો કાબૂ કેળવ્યા વિના કર્મક્ષય થાય નહિ, અને કર્મક્ષય વિના મુક્તિ પણ ન જ થાય. તમો આપત્તિ સહો તો છો, પણ મોક્ષ મેળવવાના ઇરાદાથી જ્ઞાનીની આજ્ઞા મુજબ વર્તતાં આવતી આપત્તિ સહો તો કલ્યાણ થાય.

દેવનું મુનિવેષે આગમન-પૂર્વ ભવકથન, રતિવર્ધન રાજાને જાતિસ્મરણ :

આ દેવ થયો તે એમને એમ થયો ? પૂર્વભવમાં સંયમનું પાલન આપત્તિથી ગભરાયે થયું હશે ? આપત્તિ સારી રીતે સહી લીધી તો દૈવી ભોગસામગ્રી મળવા છતાં પણ વિરક્તિ ટકી રહી. અવિરતિમાં વિરક્તિ ન હોય એવો નિયમ નહિ. અવિરતિ જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તો તેનામાં અવિરતિ છતાં વિરકિત જરૂર હોય. આ દેવ અવિરતિ છતાં પણ વિરકિતવાળો હતો, એથી પોતાના પૂર્વભવના ભાઇને અને સહચારી મુનિને પ્રતિબોધ પમાડવાની તેને બુદ્ધિ સૂઝી. આપણે જોઇ ગયા કે દેવમુનિનું રૂપ ધારણ કરીને રતિવર્ધન રાજાની પાસે આવ્યો, રતિવર્ધન

રાજાએ મુનિ ધારીને તે દેવને આસન આપ્યું અને તે આસન ઉપર મુનિરૂપે આવેલ દેવ બેઠો. દેવ રાજાને ઉપદેશ આપવાનું પસંદ કરતો નથી. એને તો રતિવર્ધન રાજાને તેની ખરી દશાનું ભાન કરાવવું છે. ખરી દશાનું ભાન થઇ જાય તો તે પછી ઉપદેશની જરૂર પ્રાયઃ રહે જ નહિ. આથી દેવે તે રતિવર્ધન નામના રાજાને તેનો તથા પોતાનો પૂર્વભવ કહી સંભળાવ્યો; અને એ પૂર્વભવ એવી તો સુંદર રીતે કહી સંભળાવ્યો કે તે સાંભળતાં જ રતિવર્ધન રાજાને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ ગયું.

જ્ઞાનથી ભાન થવું અને એથી દીક્ષા લેવી :

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું એટલે તો દેવે જે કહ્યું તે સાક્ષાત્ જોયું. પૂર્વભવની નિર્ધનદશાનું, મુનિનો યોગ સાંપડ્યાનું, મુનિ પાસે ધર્મ સાંભળીને વ્રત ગ્રહણ કર્યાનું, વર્ષો સુધી સંયમની આરાધના કર્યાનું અને તે પછી ભોગની કારમી લાલસાને આધીન બની ભયંકર નિદાન દ્વારા મુનિપણાના ફળને વેડફી નાંખ્યાનું તેમ જ નિદાનયોગે નિપજેલી પોતાની વર્તમાન સ્થિતિનું-આ બધાનું ભાન રાજાને બરાબર થઇ ગયું.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના યોગે આ ભાન થયા પછી રતિવર્ધન રાજા વિરક્ત બન્યો, વિરક્ત બનવાના પરિણામે રતિવર્ધન રાજાએ દીક્ષા લીધી અને એ દીક્ષાનું એવી સુંદર રીતે પાલન કર્યું કે તે એટલે પશ્ચિમ મુનિનો જીવ પણ ત્યાંથી મરીને બ્રહ્મલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

ત્યારબાદ પ્રથમ મુનિનો જીવ પાંચમા કલ્પમાંથી ચ્યવીને અને પશ્ચિમમુનિનો જીવ રતિવર્ધનનો ભવ કરી બ્રહ્મલોકમાં દેવ થયેલો તે ત્યાંથી ચ્યવીને, એમ તે બંનેય ભાઇઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિબુદ્ધ નગરમાં ઉત્પન્ન થયા. અહીં પણ બંને ભાઇરૂપે જન્મ્યા અને રાજા બન્યા, પણ રાજસાહ્યબીમાં મૂંઝાયા નહિ. રાજા થવા છતાં પણ તેઓએ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી અને ત્યાંથી કાલધર્મ પામીને અચ્યુત દેવલોકમાં ગયા અને અચ્યુત દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને, ત્યાંથી ચ્યવી તે બંને ભાઇઓ પ્રતિવાસુદેવ રાવણના પુત્રો તરીકે જન્મ પામ્યા અને તે જ ઈન્દ્રજિત્ તથા મેઘવાહન.

કેવલજ્ઞાની પરમમહર્ષિ અપ્રમેયબલ મુનિવરે તે બંનેયના પૂર્વભવોના આ પ્રકારનો વૃત્તાન્ત જણાવ્યા બાદ એ વાત પણ જણાવી દીધી કે પશ્ચિમ મુનિનો જીવ રતિવર્ધન તરીકે જેની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયો હતો તે નન્દિઘોષ રાજાની રાણી ઈન્દ્રમુખી પણ ત્યાંથી મરીને વચલો કાળ સંસારમાં ભમીને રાવણની રાણી મંદોદરી બની. અર્થાત્ ઈન્દ્રજિત્ અને મેઘવાહનની માતાનો જીવ પહેલાં મેઘવાહનના જીવની માતા બની ચૂકેલી છે અને અહીં તો મંદોદરી ઈન્દ્રજિત્ તથા મેઘવાહન બંનેયની માતા બનેલી છે, એ આપણે જાણીએ જ છીએ.

કુંભકર્ણ, ઇન્દ્રજિત્, મેઘવાહન અને મંદોદરી વગેરેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી :

કેવલજ્ઞાની મહામુનિના શ્રીમુખથી પોતાના પૂર્વભવોનું શ્રવણ કર્યા બાદ, ઈન્દ્રજિતે અને મેઘવાહને શું કર્યું તે જાણો છો ?

સભા૦ બીજું શું કરે ? દીક્ષા લીધી.

બોલવું કેટલું સહેલું છે ? કેટલાય વખતથી યુદ્ધ ચાલતું હતું, ગઇ કાલે બાપ મરી ગયેલ છે, વ્યવસ્થા કાંઇ કરી નથી અને દીક્ષા લઇ લે ? પણ એ તમારા જેવા નહોતા. સત્ત્વવાન તો હતા જ અને તેમાં પરમ વિરાગી બન્યા, એટલે આત્મકલ્યાણના માર્ગે પોતાનું બધુંય સત્ત્વ ખર્ચવા તૈયાર થયા. આવા પુણ્યત્માઓની કથા વાંચતાં-સાંભળતાં પણ ધર્મી આત્મામાં ભાવનાની ભરતી આવે. દીક્ષા લઇ ન શકાય તો તેનું વિશેષ દુઃખ થાય. અહીં માત્ર ઈન્દ્રજિત્ અને મેઘવાહન બે જ જણાએ દીક્ષા નથી લીધી, પણ બીજા ઘણાઓએ ય દીક્ષા લીધી છે.

કુંભકર્ણ, ઈન્દ્રજિત્, મેઘવાહન અને બીજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી. એટલું જ નહિ, પણ મંદોદરી વગેરેએ પણ તે જ વખતે ત્યાંને ત્યાં જ દીક્ષા અંગીકાર કરી.

ધર્મવ્યવહારની આડે આવે તે વ્યવહાર પાપવ્યવહાર છે :

હજુ ગઈ કાલે સાંજે પતિ મરી ગયો છે, તો આજે દીક્ષા લેવાય કે નહિ ? તમારો વ્યવહાર નડે કે નહિ ? ખૂણો પાળવો જોઈએ કે નહિ ? ધર્મવ્યવહારની આડે આવનારા તમામ વ્યવહારો એ પાપવ્યવહારો છે; એનો તો ત્યાગ જ કરવો જોઈએ. પહેલે દિવસે ધણી મરી જાય અને બીજે દિવસે સ્ત્રીઓ દીક્ષા લે, એ તમારી લૌકિક દૃષ્ટિએ ઔચિત્યભંગ ગણાય તો ભલે ગણાય, પણ ધર્મદૃષ્ટિએ તો એ ય પરમ ઔચિત્યપાલન છે. પતિભક્તા તે કે જે પતિની ગેરહાજરીમાં શ્રૃંગાર અને વિષયસુખથી પરાઙ્મુખ બને તેમજ કુસંસ્કારમાં રહે જ નહિ. સાચી પતિભક્તા તે કે જે પતિની તે પ્રકારની ગેરહાજરીમાં તો ખાસ કરી સારૂં ખાવા-પીવાનો, સારૂં પહેરવા-ઓઢવાનો, વગેરેનો ત્યાગ કરે અને શક્તિ હોય તો પ્રભુના પંથે વિચરે, અને શક્તિ ન હોય તો ઉદાસીનભાવે સંસારમાં રહીને ધર્મની આરાધનામાં રક્ત બની, સઘળીય કુવૃત્તિઓને દબાવી દે. પતિની તેવી ગેરહાજરીમાં સંસારમાં આનંદથી મહાલે તે પતિભક્તા કહેવાય કે બધાનો ત્યાગ કરીને પ્રભુના પંથે વિચરે તે પતિભક્તા કહેવાય ?

આ તો કહે છે કે 'ખૂણો સેવ્યા વિના ચાલે જ નહિ.' આવું કહેવું એ અજ્ઞાનતા છે. જેનો પતિ મરી જાય એણે તો એવા વાતાવરણમાં અને સંસ્કારમાં મૂકાઈ જવું જોઈએ કે અનાચાર આવે જ નહિ. જૈન આચાર એ તો કિલ્લો છે. એ કિલ્લામાં રહેનાર પાસે અનાચાર આવે નહિ અને આવે તો ફાવે નહિ, એ મુખ્ય નિયમ. મુખ્યત્વે એમ જ કહેવાય કે જ્યાં જૈન આચાર જીવે ત્યાંથી અનાચાર બહાર જ રહે. કોઈ તેવા દુષ્કર્મના યોગે અનાચાર તરફ આત્મા ઘસડાઈ જાય તે વાત જુદી છે; પણ સામાન્ય પ્રકારે તો એમ જ કહેવાય કે જૈન આચાર એ તો સદાચારનો સંરક્ષક કિલ્લો છે.

રાવણના અંતઃપુરમાં સોળ હજાર સ્ત્રીઓ હતી ને ? એમાં કોઈ નાની, કોઈ જુવાન નહિ હોય ? ત્યાં એ બચાવન જ ચાલે. 'શું ભોગવ્યું ?' એ વાત ત્યાં ન થઈ. સભ્યકુલમાં તો એ રીત પૂર્વે હતી કે દૈવયોગે જો પોતાની દીકરી બાલવયમાં વિધવા થાય, તો માબાપ અને વડીલો સમજાવતા હતા કે બનાવ ઘણો જ ખોટો બન્યો છે. કોઈનું ય મરણ કોઈથી ઈચ્છાય નહિ, તો કોઈ જમાઈનું મરણ શાનું જ ઈચ્છે ? કોઈ પણ સારો આદમી તો ન ઈચ્છે, પણ ન ઈચ્છે એટલે ન બને એમ થોડું જ છે ? આથી છાતી કઠીન કરીને એ વિધવા બનેલી દીકરીને સમજાવતા હતા કે 'પુત્રી ! બનાવ ઘણો જ ખોટો બન્યો છે, પણ ભાવિ આગળ નિરૂપાય. હવે તો તું એમ માન કે ધર્મપાલન નિર્વિઘ્ને થશે અને એમ માની વ્રતાદિના પાલનમાં રક્ત બન !'

પુરૂષો અનેક પત્નીઓ કેમ પરણે ? એવું બોલીને કુલીન સ્ત્રીઓને સદાચારથી ભ્રષ્ટ ન કરો :

સભા૦ પુરૂષો અનેક પરણે તો સ્ત્રી કેમ નહિ ?

આવા પ્રશ્નનો વિસ્તારથી ખુલાસો કેટલાક વખત પહેલાં અહીં જ થઈ ગયો છે. આપણે એમ કહેતા જ નથી કે પુરૂષોએ અનેક પત્નીઓ કરવી જોઈએ. આપણે તો સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેને ભોગથી અને ભોગની ભાવનાથી નિવૃત્ત થવાનું કહીએ છીએ. વધારે ભોગી તે વધારે સારો એવી આપણી માન્યતા નથી, પણ વધારે ભોગી તે વધારે દયાપાત્ર એવી આપણી માન્યતા છે. આમ હોવાથી આપણે તો એ જ ઈચ્છીએ કે સ્ત્રી કે પુરૂષ સૌ કોઈ ભોગવૃત્તિથી વિરામ પામો. ભોગથી જે વધારે વિરામ પામે તેનું વધારે કલ્યાણ થાય અને ભોગમાં જે વધારે લીન તે વધારે પાપમાં પડે એ સ્પષ્ટ વાત છે; અર્થાત્ સ્ત્રી ભોગમાં પડે તો પાપ લાગે અને પુરૂષ ભોગમાં પડે તો પાપ ન લાગે એવું છે જ નહિ; એટલે અનેક પરણનારનો આપણે બચાવ કરતા નથી.

કોઈ પણ અબ્રહ્મ આદિમાં કદિ ન પડો એવું ઈચ્છનાર, પુરૂષો અનેક પરણે એમાં ખુશી હોય જ નહિ, અને એથી પુરૂષો જો અનેકને નહિ પરણવાનો નિશ્ચય કરતા હોય તો અમને એથી આનંદ જ થાય. બાકી મર્યાદાની દૃષ્ટિએ આ પ્રશ્ન વિચારાય તો સ્ત્રી અને પુરૂષની મર્યાદા જુદી જુદી છે. પુરૂષની યોગ્યતા જુદી છે અને સ્ત્રીની યોગ્યતા જુદી છે. પુરૂષની વિષયવૃત્તિ અને સ્ત્રીની વિષયવૃત્તિ વચ્ચે મોટો તફાવત છે. પુરૂષનો વિષય અલ્પ છે, અને સ્ત્રીનો વિષય અધિક છે. અપવાદ બેયમાં હોય એ વાત જુદી છે. દુકાનો સ્ત્રીઓએ માંડી. એટલી નિર્લજ્જ પ્રાયઃ સ્ત્રી જ થઈ શકે. એક પુરૂષને પાંચ પત્ની હોય તો એ બધી એક સાથે બેસી શકે છે, પણ એક સ્ત્રીના બે ધણી તેમ બેસી શકતા નથી.

અબળા જો મર્યાદા મૂકે તો એવી પ્રબળા બને કે પુરૂષને પણ ટક્કર મારે. સ્ત્રી ભોગ્ય છે અને પુરૂષ ભોક્તા છે, એટલે ભોગ્ય તથા ભોક્તા માટે જુદી જુદી મર્યાદા હોય તે સ્વાભાવિક છે. પુરૂષમાં અને સ્ત્રીમાં જ્ઞાનીઓએ જેવી જેવી યોગ્યતા જોઈ તેવી તેવી કહી. અપવાદ ભલે બેયમાં હોય. પુરૂષનો સ્વભાવ વધારે મર્યાદાશીલ છે, જ્યારે સ્ત્રી મર્યાદામાં રહી તો ઠીક, નહિ તો મહાભયંકર બનતા સ્ત્રીને વાર લાગે નહિ. અબળા જ્યારે મર્યાદા મૂકે ત્યારે કઈક પુરૂષોને ઘોળી પીએ. પુરૂષો અનેક પરણે છે તે સારૂં એમ આપણે નથી કહેતા પણ આપણે કહીએ છીએ કે એ બહાના નીચે સ્ત્રીઓને સદાચારથી ભ્રષ્ટ કરવાનો દુષ્ટ પ્રયત્ન ન કરો અને ભોગ્ય ભોક્તા વચ્ચેના મર્યાદાભેદનો ખ્યાલ કરો.

શાસ્ત્રકારોને પુરૂષો પ્રત્યે પક્ષપાત કરવાનું કારણ હતું જ નહિ :

સભા૦ એમ કહે છે કે શાસ્ત્રો પુરૂષોએ લખ્યાં છે માટે સ્ત્રીસમાજને અન્યાય કર્યો છે.

પણ આપણી પાસે તેનો સીધો જવાબ છે. આપણે તો શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ ઉપદેશેલાં અને તેને અનુસરનારાં શાસ્ત્રોને માનીએ છીએ અને શ્રી સર્વજ્ઞદેવોને પુરૂષવેદ કે સ્ત્રીવેદ બેમાંથી એકેય ઉદયમાં હોય જ નહિ. ખરી વાત એ છે કે આજનાઓએ આવી દલીલો અનાચારની ઘેલછાથી ઊભી કરી છે. શાસ્ત્રો પુરૂષે રચેલાં છે, પણ તે કયા પુરૂષોએ ? શાસ્ત્રો જો એવા પુરૂષોએ રચેલાં હોય, કે જે સ્ત્રીલંપટ હોય, સ્ત્રીઓની પૂંઠે પાગલ બનેલા હોય અને 'પુરૂષો સ્ત્રીઓ ઉપર પ્રભુત્વ ભોગવી લહેરથી ભોગ ભોગવ્યા કરે' એવી ભાવનાવાળા હોય, તો આવી દલીલ કરે તે કાંઈક ય સાર્થક ગણાય, પણ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે, સંસારના ત્યાગીઓએ અને શાસ્ત્ર રચનાર તે મહાપુરૂષોનો ઈરાદો તો એ હતો કે, દુનિયાના પ્રાણીઓ સ્ત્રી કે પુરૂષ, ભોગથી વિરામ પામે અને વિરક્ત બની સંયમને સેવે ! એટલે તે મહાપુરૂષોને પુરૂષો પ્રત્યે પક્ષપાત કરવાને કોઈ કારણ જ નહિ હતું. તે મહાપુરૂષોએ તો સ્ત્રી-પુરૂષ બંને કલ્યાણ સાધી શકે એ માટે જે વસ્તુસ્વરૂપ હતું તે દર્શાવ્યું અને શ્રેયઃસાધક મર્યાદાઓ પણ જણાવી.

વિધવા બનેલી સ્ત્રીઓને માટે તો વિષયસુખોમાંથી વૃત્તિને ખેંચી લઈને, ધર્મની આરાધનામાં વૃત્તિને લીન કરવી એ જ શોભાસ્પદ છે અને કલ્યાણપ્રદ પણ છે. તમારા ઘરનું વાતાવરણ પણ એવી ઉંચી કોટિનું હોવું જોઈએ કે ઘરમાં યુવાન વહુ કે યુવાન દીકરી વિધવા હોય, તો એને ખોટા વિચારો આવવાની તક ન મળે. યુવાન વિધવાઓ પણ દીક્ષા લઈ ન શકતી હોય, તો પોતાનો ઘણો વખત ધર્મમાં ગાળે અને ઘરમાં હોય ત્યારે ઘરમાં જૈન આચારો બરાબર પળાય તેની, તેમજ સૌમાં ધર્મસંસ્કાર દૃઢ થાય તેની કાળજી રાખે. વિધવાઓ ધારે તો ઘરમાં ધર્મનું સુંદર વાતાવરણ સર્જી શકે અને તમારે તેમને ધર્મનું પાલન કરવાની, તમારાં પોતાના વિષયસુખોના ભોગે પણ, જરૂરી સગવડ કરી આપવી જોઈએ.

જ્યાં આત્મકલ્યાણના માર્ગે જવાનું હોય ત્યાં હક્કની મારામારી ન હોય :

અહીં વિધવાઓને અંગે વાત થાય છે, એટલે એમ નથી સમજવાનું કે, સધવાઓ દીક્ષા ન લઈ શકે. ત્યાં હક્કની લડત ન ચાલે. પતિ પતિ તરીકે રહે અને પત્ની પત્ની તરીકે રહે, ત્યાં સુધી મર્યાદા મુજબ હક્ક મંગાય તે વાત જુદી છે, પણ બેમાંથી કોઈ જ્યાં કેવલ આત્મકલ્યાણના શુભ માર્ગે પ્રયાણ કરવા તૈયાર થાય, ત્યાં આજે થાય છે તેવી હક્કની લડત ન હોય. રાજ્યનો પણ કાયદો છે કે પતિ જો બાવો બની જાય, ત્યાગી બની જાય, અર્થાત્ એ લોકો જેને સીવીલ ડેથ (Civil Death) કહે છે તેવું સંસારી તરીકેનું મૃત્યુ થઈ જાય, તો પછી તેના ઉપર સ્ત્રીના ભરણપોષણનો દાવો પણ ચાલતો નથી. પતિ બીજે ઘેર જતો હોય, પત્ની બીજે ભટકતી હોય, એ માટેની વાત જૂદી છે : પણ ખરી વાત એ છે કે જ્યાં પતિપત્ની પતિપત્ની જ હોય, ત્યાં તેવા હક્કના ઝઘડા હોય જ નહિ. તેવા ઝઘડા તો ત્યાં હોય કે જ્યાં પતિપત્ની સાચા પતિપત્ની ન હોય, એટલે પરણેલાં નહિ એમ નહિ, પણ પરસ્પર પોતાની ફરજ સમજનારાં ન હોય. પતિપત્ની પતિપત્ની જ હોય ત્યાં તેવા ઝઘડા હોય ? ન જ હોય અને હોય તો માનવું કે બંને અગર બંનેયમાંથી કોઈ એક પોતાની ફરજ સમજતું નથી માટે ઝઘડા છે !

'મારા પતિએ મારી આજ્ઞા વિના દીક્ષા કેમ લીધી' આવું કોઈ કુલીન આર્યપત્ની કહે જ નહિ. શાલિભદ્રજીની બત્રીશેય સ્ત્રીઓ કશું જ ન બોલી. માતાએ સમજાવાય તેટલું સમજાવ્યું પણ શાલિભદ્રજી મક્કમ રહ્યા તો માતા સંમત થઈ, મહોત્સવ કર્યો, પણ બત્રીશમાંથી એક પણ સ્ત્રી કાંઈ બોલી ? નહિ જ. એ પતિને માલિક માનતી હતી. 'માલિક સન્માર્ગે જતા હોય તેમાં અમારી આજ્ઞાની જરૂર હોય જ નહિ અને અમારાથી તેમને સન્માર્ગે જતાં રોકાય જ નહિ.' એ વિચાર ત્યાં હતો. 'મારી ફરજ બને તો પતિની પૂંઠે દીક્ષા લેવાની, જો તે ન બને તો પતિના કાર્યમાં સહમત રહી અનુમોદના કરવાની અને શક્તિ મુજબ સન્માર્ગ આરાધવાની' આ ખ્યાલ હોવા જોઈએ. પતિ ઉંધે માર્ગે જતો હોય તો માલિકના ભલા માટે તેને રોકવાનો પ્રયાસ કરવો તે ધર્મપત્નીની ફરજ છે. જ્યાં ત્યાં રખડવા જતો હોય, આચારભ્રષ્ટ બનતો હોય અગર બીજા પાપમાર્ગે જતો હોય, તો તેમાં આડે આવવાની અને પતિને તેવા રસ્તે જતો બંધ કરવા માટે બીજા યોગ્ય ઉપાયો યોજવાની પણ પત્નીને છૂટ છે. સાચી પત્ની પતિને ઉન્માર્ગે જતાં અનેક ઉપાયો યોજીને જરૂર રોકી શકે છે અને સન્માર્ગે દોરી શકે છે.

આર્યપત્નીની ભાવના હૃદયમાં આવી જાય તો હક્કની મારામારી રહે જ નહિ :

સભા૦ ત્યાં પતિ ભક્તિમાં ખામી ન ગણાય ?

શક્ય છતાં યોગ્ય ઉપાયોથી પતિને ઉન્માર્ગમાંથી સન્માર્ગમાં ન લાવે, તો પતિભક્તિમાં ખામી ગણાય. પત્ની પતિને માલિક માને, પોતાને પતિની સેવિકા માને. હવે વિચારો કે સેવિકા તરીકે તેનો ધર્મ શો ? પતિનું ભલું થાય તેવું બધું જ કરવામાં સાથ દેવો, પ્રેરણા કરવી; અને પતિનું ભૂંડું થાય તેવી પ્રવૃત્તિમાં તેનો સાથ ન હોય, તેની પ્રેરણા ન હોય, પણ શક્ય હોય તેટલું કરીને તે પતિને ઉન્માર્ગથી વાળે અને સન્માર્ગે યોજે. પતિનું જેમાં કલ્યાણ તેમાં પત્નીની ખુશી. પતિ કલ્યાણ સાધે તેમાં જે પત્ની આડે આવે, તે પોતાની ફરજ ચૂકે છે; અને તેમાંય જે પત્ની કેવળ પૌદ્ગલિક અંગત સ્વાર્થ ખાતર પતિને કલ્યાણ સાધવામાં વિઘ્ન કરે છે, તે તો અધમ કોટિની જ ગણાય. પત્ની તો સદા પતિનું કલ્યાણ જ ચાહનારી હોવી જોઈએ અને સાચી આર્યપત્નીઓ તો પોતાના સુખના ભોગે પણ પતિનું કલ્યાણ સધાતું હોય તેમાં મદદ કરનારી હોય. આર્યપત્નીની ફરજ સમજાય, આર્યપત્નીની ભાવના હૃદયમાં આવી જાય, તો આજની હક્કની હાનિકર મારામારી રહેવા પામે નહિ.

સભા૦ પતિની પણ કાંઇ ફરજ ખરી કે નહિ ?

કોણે ના કહી ? પોતાના જ શરણે જીવનારી અને અહર્નિશ પોતાના કલ્યાણને માટે તેના અંગત સુખનો ભોગ આપનારી પત્નીને આર્યપતિ રસ્તામાં રઝળતી મૂકે અને દીક્ષા લઈ લે એમ આપણે કહેતા જ નથી. પત્ની જો પોતાની સાથે દીક્ષા લેવાને તૈયાર થાય તો તો ઘણું જ ઉત્તમ, પણ માનો કે તેમ કરવાને તે અશક્ત જ હોય તો પાછળ તે યોગ્ય રીતે ધર્મપાલન કરવાપૂર્વક જીવનનિર્વાહ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવાને સમજુ પતિ ચૂકે જ નહિ. સંયુક્ત કુટુંબ હોય અને ભરણપોષણની અલગ વ્યવસ્થાની જરૂર ન હોય તો વાત જુદી છે. પણ આજે વસ્તુતઃ ભરણપોષણ માટેના ઝઘડા જ નથી. ઝઘડાનો હેતુ જુદો છે અને લોકમાં દેખાડાય છે જુદું !

જેના હૃદયમાં જૈનત્વ હોય તે આર્યપત્ની શું કહે ?

ખરી વાત જ એ છે કે પત્નીમાં જો આર્યપત્નીની સાચી ભાવના હોય તો તો તે નિર્વાહના પણ ઝઘડા કરે નહિ. જ્યાં પતિની ફરજનું વર્ણન કરવાનું હોય ત્યાં એ કહેવાય કે પાછળ પોતાને શરણે રહેલી પત્ની નિર્વાહ માટે ટળવળે અને ધર્મકર્મ ચૂકે એમ સમજુ પતિ ન કરે, પણ તે ધર્મની આરાધના સારી રીતે કરી શકે એવી યોગ્ય અને શક્ય વ્યવસ્થા જરૂર કરે. પરંતુ પત્નીઓને અંગે જ કહેવાનું હોય ત્યારે તો એમ કહેવું જોઈએ કે આર્યભાવનાથી ઓતપ્રોત પત્નીઓ એમ જ કહે કે 'આપની ભાવના હોય, આપની તાકાત હોય તો આપ ખુશીથી સન્માર્ગે સંચરો. મારી ચિંતા ન કરો. મારા મોહમાં તણાઈને કે મારી ચિંતામાં રહીને આપ આપની કલ્યાણસાધનાને ઢીલમાં ન નાંખો. હું કમનસીબ છું કે આપના માર્ગનું અનુસરણ કરી શકતી નથી, પણ આપ મારે માટે બેફીકર રહો. સંસારમાં રહેવા છતાં પણ હું આપણા કુળને જરાય કલંક લાગવા નહિ દઉં. મારો નિર્વાહ તો હું મજૂરી કરીને ય કરી લઈશ. માટે આપ મારો નિર્વાહ શી રીત થશે તે વિષયમાં નિશ્ચિંત રહો.' ધર્મપત્ની આવું કહે તેથી પેલો ધર્મસાધક પ્રબંધ કરવાનું માંડી વાળે એમ ? ઉલટું સારો પ્રબંધ કરે અને તેની કલ્યાણભાવનામાં પણ અજબ વધારો થાય. પતિ સન્માર્ગે જવા તૈયાર થાય ત્યારે આ પ્રકારે તેને ઉત્સાહ આપવો અને નિશ્ચિંત બનાવવો એ જ જૈન પત્નીનો ધર્મ છે અને કલ્યાણની અભિલાષી પત્નીઓએ એ જ ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ.

જંબૂકુમારનો પ્રસંગ-આઠ કન્યાઓએ જણાવેલો નિર્ણય આર્યભાવના સમજવા તેનું મનન કરવાની જરૂર

આ તો પરણેલી પત્નીઓની વાત છે, પણ પરણ્યા પહેલાં માત્ર સગપણ જ થયું હોય તો ય કુલીન સ્ત્રીઓએ કેવી પતિભક્તિ દર્શાવી છે ? તે દર્શાવનારાં દૃષ્ટાંતોની પણ આ શાસનમાં કમીના નથી જ. શાલિભદ્રજી વગેરેને ધર્મપત્નીઓ આડે ન આવી, એમ ન કહ્યું કે પતિએ અમારી આજ્ઞા વિના દીક્ષા કેમ લીધી ? એ તો પરણેલી હતી, પણ માત્ર સગપણ જ કર્યું હોય તો ય શું ? આને અંગે જંબુકુમારનો પ્રસંગ યાદ કરો:

એક વાર જંબુકુમાર વર્તમાન શાસનના નાયક ચરમ તીર્થપતિ ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના ગણધરદેવ શ્રી સુધર્માસ્વામીજીને વંદન કરવાને ગયા છે; અને ત્યાં તે તારકના મુખકમળથી સુધામય ધર્મદેશનાને સાંભળતાં જંબૂકુમારનાં હૃદયમાં ભવવૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે. અભાગીયાઓને માટે તો આમ થવું અતિ દુર્લભ છે, પણ પુણ્યવાન માટે તે આશ્ચર્યરૂપ નથી.

ભવવૈરાગ્ય પેદા થવાના યોગે જંબૂકુમારે શ્રી સુધર્માસ્વામીજીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, 'ભવબંધનને છેદનારી પરિવ્રજ્યા હું આપની પાસે ગ્રહણ કરીશ, માટે જ્યાં સુધીમાં હું મારા માતાપિતાને પૂછીને પાછો આવું, ત્યાં સુધી હે ભગવન્ ! આપ અહીં જ સ્થિરતા કરવાની કૃપા કરો.' સ્થિરતા કરવાનું શ્રી સુધર્માસ્વામીજીએ સ્વીકાર્યું એટલે જંબૂકુમાર નગર તરફ આવવા નીકળ્યા.

આ તરફ એવું બન્યું છે કે બીજા રાજ્યથી રાજગૃહીમાં ભય ઉત્પન્ન થયો છે, એટલે દરવાજામાં પેસાય તેમ રહ્યું નથી. એક દરવાજે તેમ દેખ્યું એટલે જંબૂકુમાર બીજે દરવાજે ગયા, તો ત્યાં પણ કીલ્લા ઉપર યંત્ર ગોઠવેલું જોયું તથા એક લાંબી મહાશિલા જોઇ. જંબૂકુમારે વિચાર્યું કે 'આ રસ્તે જતાં જો મારા ઉપર શિલા પડી, તો હું, રથ, ઘોડા કે સારથિ કોઇ જીવતા રહેવાના નથી. રથ ભાંગશે અને અમે મરીશું. જો આ રીતે મારૂં મૃત્યુ થાય અને હું અવિરતિ હાલતમાં મરૂં તો મારી દુર્ગતિ થાય, માટે તેમ ન થાવ !' આવો વિચાર કરીને જંબૂકુમારે રથને પાછો લેવડાવ્યો અને શ્રી સુધર્માસ્વામીજીની પાસે જઇને જંબૂકુમારે યાવજ્જીવ માટેનો બ્રહ્મચર્યનો નિયમ ગ્રહણ કર્યો.

આ પછી પાછા ફરી, ઘેર આવીને માતાપિતાને બધી વાત કરી અને દીક્ષાની રજા માગી. માતાપિતા પહેલાં તો રડવા લાગ્યાં, પણ જંબૂકુમાર જ્યારે જરાય ડગ્યા નહિ, ત્યારે તેમણે એક માગણી કરી કે, 'જે આઠ કન્યાઓની સાથે તારૂં સગપણ કરેલું છે તેમની સાથે પાણિગ્રહણ કરીને તેમના વિવાહકૌતુકને પૂરૂં કર અને તે પછી જોઇએ તો તું બીજી સવારે જ દીક્ષા લેજે. તારી સાથે અમે પણ દીક્ષા લઇશું.' જંબૂકુમારે જોયું કે તેમ કરવામાં લાભ છે. માતાપિતાનો પણ ઉદ્ધાર થશે. આથી તેમણે કહ્યું કે, 'આપની આટલી આજ્ઞા પૂર્ણ થાય એટલે ભૂખ્યાને ભોજનથી નિવારાય નહિ, તેમ મને પણ આપનાથી નિવારાશે નહિ.'

જંબૂકુમારના માતાપિતાએ એ વાત કબૂલ કરી. પછી જંબૂકુમારની સાથે પરણનારી આઠ કન્યાઓના પિતાઓને જંબૂકુમારનાં માતાપિતાએ કહી દીધું કે 'અમારો દીકરો જંબૂ તમારી કન્યાઓની સાથે વિવાહ થતાંની સાથે જ દીક્ષા લેશે. એ તો વિવાહ કરવાને ય રાજી નથી પણ અમારા ઉપરોધથી કરશે. હવે જો તમારે પાછળથી પશ્ચાત્તાપનું પાપ કરવું હોય તો બહેતર છે કે તમે વિવાહ ન કરો, પણ પાછળથી અમને દોષ દેતા નહિ.' જંબૂકુમારનાં માતાપિતાએ તો એમ કહી દીધું, પણ આ લોકોને તો મૂંઝવણ થાય ને ? એ આઠે ય શેઠીયાઓ, પોતાની પત્નીઓની સાથે તથા બંધુઓની સાથે મળીને હવે કેમ કરવું ? તેનો વિચાર કરવા બેસે છે અને દુઃખિત હૃદયે વાર્તાલાપ કરે છે.

તેઓ જે વાર્તાલાપ કરી રહ્યા છે, તે સાંભળીને તે આઠ શ્રેષ્ઠીઓની કન્યાઓએ પોતાનો જે નિર્ણય જાહેર કર્યો છે, તે મનન કરવા જેવો છે. એના ઉપરથી ખ્યાલ આવશે કે વાગ્દાનથી વરી ચૂકેલી અગર વાગ્દાન દ્વારા દેવાઇ ચૂકેલી કન્યાઓ પણ જો આર્યભાવનાવાળી હોય છે તો પતિના સન્માર્ગગમન પ્રસંગે શું બોલે છે અને કેમ વર્તે છે ?

તે આઠ કન્યાઓના માતાપિતા તથા બીજા સ્વજનો એવો વિચાર કરતા હશે કે, 'આપણી દીકરીઓને આપણે વાગ્દાનથી દીધી છે. પણ હજુ જમ્બૂકુમારની સાથે પાણિગ્રહણ થયેલ નથી : એટલે જો તે દીક્ષા લેતા જ હોય તો આપણે આપણી કન્યાઓ માટે બીજો જ વિચાર કરીએ.'

જો કે આ જાતના નિર્ણય ઉપર તે માતાપિતાદિ આવ્યાં નથી, હજુ તો અંદર અંદર વાટાઘાટ ચાલે છે, તેમ કરવું તે યોગ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર ચાલે છે, પણ આ પ્રકારની વાતચીત થતી સાંભળતાંની સાથે જ આઠેય કુમારિકાઓ કંપી ઊઠે છે. તે કુમારિકાઓને એમ થાય છે કે, 'અમારે માટે આવો વિચાર ?' કુમારિકાઓએ પોતાનો જે નિર્ણય સંભળાવ્યો છે તે જો ઊંડાણથી વિચારવામાં આવે તો આવી સ્થિતિ બની જ હોવી જોઇએ એમ ખ્યાલમાં આવ્યા વિના રહે નહિ. કુમારિકાઓને તેમનાં માતાપિતાદિ જે વાત કરી રહ્યાં છે તે સાંભળતાં એમ થાય છે કે, 'માતાપિતાદિ આપણા પ્રત્યેના મોહને આધીન થઇને કુલીનતાના વાસ્તવિક માર્ગને ચૂકી રહ્યાં છે !'

અને એથી જ તે આઠેય કુમારિકાઓ, વિના પૂછયે જ એમ બોલી ઊઠે છે કે, ''હે પૂજ્યો ! આ બધી વિચારણા છોડી દ્યો ! આવા પર્યાલોચનથી સર્યું ! અમારો જે નિર્ણય છે તે સાંભળી લો !'' આમ કહ્યા બાદ પોતાનો નિર્ણય જણાવતાં તે કુમારિકાઓ સૌથી પહેલી વાત એ જ કહે છે કે, ''અમે જમ્બૂકુમારને અપાઇ ચૂકી છીએ એટલે તે જ અમારા સ્વામી છે, માટે હવે બીજાને અમે દેવા યોગ્ય નથી.'' અર્થાત્ ''ભલે પાણિગ્રહણ નથી થયું, પણ વાગ્દાનથી અમે જમ્બૂકુમારને અપાઇ જ ચૂકી છીએ, એટલે અમારા પતિ તો તે જ છે, માટે અમને બીજાને ન દેવી.''

આ પ્રમાણેનો પોતાનો મક્કમ નિર્ણય સંભળાવી દીધા બાદ તે આઠેય કુમારિકાઓ પોતાનાં માતાપિતાદિને સન્માર્ગનો ખ્યાલ આપતી હોય તેમ કહે છે કે લોકમાં પણ એમ કહેવાય છે કે ''રાજાઓ એક વાર બોલે છે, સાધુઓ એક વાર બોલે છે અને કન્યાઓ એક વાર અપાય છે : આ ત્રણ એક-એક વાર બને છે.'' અર્થાત્ જેમ રાજાઓ બોલ્યા તે બોલ્યા, પછી બોલેલું ફેરવતા નથી, અને સાધુઓ પણ બોલ્યા તે બોલ્યા, પછી બોલેલું ફેરવતા નથી, તેમ કન્યાઓ પણ એકવાર અપાઇ તે અપાઇ, પછી ફરીથી અપાતી નથી. આવું તો લોકમાં પણ કહેવાય છે : એટલે કે : જ્યારે લોકમાં પણ આવી માન્યતા હોય, તો આપણે તો લોકોત્તર માર્ગને અનુસરનારા કહેવાઇએ; આપણામાં તો લોક કરતા ઉંચી જ સ્થિતિ હોવી જોઇએ. છતાં આપ અમને, અમે એક વાર દેવાએલી હોવા છતાંય, બીજે સ્થળે દેવાનો વિચાર કેમ કરો છો ?''

અવસરે આર્યકન્યાઓ, કે જે લોકોત્તર માર્ગની વિશિષ્ટતાને પામેલી હોય, તે પોતાનાં માતાપિતાદિને પણ કેવા ભાવની વસ્તુઓ કહી શકે છે, તે જૂઓ અને એવા સંસ્કારોને તમારા ઘરમાં પણ રૂઢ બનાવી દો !

સભા૦ કન્યાઓનાં માતાપિતાદિએ જ્યારે બીજે દેવાનો વિચાર કર્યો, તો જમ્બૂકુમારને દીક્ષા લેતાં જ અટકાવવાનો વિચાર કેમ ન કર્યો ?

કારણ કે તેવો વિચાર કરનારા આજના કેટલાકોના જેવી પાપબુદ્ધિ તે પુણ્યાત્માઓમાં નહોતી. એ તો આટલા પણ સંતાનમોહે તેમને ભૂલવ્યા, બાકી તે પુણ્યાત્માઓએ તો પાછળથી જમ્બૂકુમારની સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એ જાણતા હતા કે આપણી કન્યાના સાંસારિક ભલા ખાતર આપણાથી કોઇને ય આત્મકલ્યાણના માર્ગે જતા અટકાવી શકાય નહિ !

તે આઠ કન્યાઓએ તો પોતાનાં માતાપિતાદિને લોકનીતિનો ખ્યાલ આપ્યા બાદ અને એ દ્વારા લોકોત્તર માર્ગના અનુયાયી તરીકે કેમ વર્તવું જોઇએ તેનું ગર્ભિત સૂચન કર્યા બાદ પણ એ જ કહ્યું છે કે ''આપ પૂજ્યોએ અમને જમ્બૂકુમારને આપેલી છે, તે કારણથી તે જમ્બૂકુમાર જ અમારી ગતિ છે : અમે તો તેમના વશ જીવનારીઓ છીએ.'' આ પછી છેલ્લે છેલ્લે તો તે કુમારિકાઓ કમાલ કરે છે ? પતિભક્તા સ્ત્રીઓના કર્તવ્યનો સુંદરમાં સુંદર ખ્યાલ તે કુમારિકાઓ રજૂ કરી દે છે ! એ કન્યાઓ કહે છે કે, 'અમારા સ્વામી જંબૂકુમાર દીક્ષા લે અગર તો બીજું પણ જે કાંઇ શ્રેય કાર્ય કરે, તે અમારે પણ કરવું એ જ પતિભક્તા એવી અમારે માટે યોગ્ય છે.''

આજે આર્યભાવનાઓ નષ્ટ થતી જાય છે અને અનાર્ય ભાવનાઓ ફેલાતી જાય છે :

જૈનકુળમાં જન્મેલી કન્યાઓની અને જૈનપત્નીઓની કયી મનોદશા હોય ? તેનો આ પ્રસંગ ઉપરથી ઘણો સુંદર ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. આ ભાવના હોય ત્યાં પત્નીઓ એમ કહે ખરી કે; 'મારા પતિએ મારી આજ્ઞા વિના દીક્ષા કેમ લીધી ?' આજે સુસંસ્કારો નષ્ટપ્રાયઃ થતા જાય છે અને કુસંસ્કારોનું બળ વધતું જાય છે. પોતાને લોકોત્તરમાર્ગના અનુયાયી તરીકે ઓળખાવનારાઓ, લૌકિક ઉચ્ચતાથી પણ પરવારી બેસે, એ ઓછું શોચનીય છે ? નહિ જ ! પત્ની એટલે પતિની સહચારિણી, પણ તે સેવિકાભાવે ! આ આર્યભાવના. પણ આજે તો આર્યભાવનાઓ નષ્ટ થતી જાય છે અને અનાર્યભાવનાઓ પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવી રહી છે. તેમાંથી જે કોઇ જેટલું બચશે તેનું તેટલું કલ્યાણ થશે.

આર્યપત્ની પતિના કલ્યાણમાં જ રાજી હોય. પતિના કલ્યાણ માટે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ દેવો પડે તેમ હોય તો આર્યપત્ની તેથી નાખુશ ન થાય પણ આનંદ પામે.

'પતિ કલ્યાણમાર્ગે સંચરશે તો પોતે ભોગસુખથી વંચિત રહેશે, માટે પતિને કલ્યાણમાર્ગે જતો રોકવો' આવી અધમ ભાવના સાચી આર્યપત્નીમાં ન આવે, તો પછી જૈન પત્નીમાં તો આવે જ શાની ? પાછળ જીવનનિર્વાહનું પૂરતું સાધન ન હોય તો પણ લોકોત્તર માર્ગની વિશિષ્ટતાને પામેલી પુણ્યશાલિની પત્ની તો એ જ કહે કે 'આપ એ માટે બેફીકર રહો, મજૂરી કરી પેટ ભરીશ પણ આપણું કુળ લાજે તેવું કાંઇ જ નહિ કરૂં ! હું મંદસત્ત્વ છું કે આપની જેમ મારાથી સંયમના પવિત્ર માર્ગે અવાતું નથી. આપ ખુશીથી આપનું કલ્યાણ સાધો અને બીજા ભવમાં કોઇ તેવો પ્રસંગ આવી લાગે તો આ દાસીના આત્માને તારવાનું ચૂકશો નહિ.

ગુણસાગરની સાથે પરણનારી આઠ કન્યાઓએ આપેલો તેવો જ મનનીય ઉત્તર :

ગુણસાગરની સાથે પરણનારી આઠ કન્યાઓના સંબંધમાં પણ જંબૂકુમાર જેવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે. તે વખતે પણ ગુણસાગરને વાગ્દાન માત્રથી જ દેવાઇ ચૂકેલી, કુમારિકાઓએ આવો જ સુંદર જવાબ આપ્યો છે. પોતાની માતાના અત્યાગ્રહથી પાણિગ્રહણ કરવાને તૈયાર થયા બાદ, ગુણસાગરે કહ્યું કે ''હે માતા ! આપ મારે માનનીય છો, એટલે આપની આજ્ઞા મુજબ હું તે આઠ કન્યાઓને પરણીશ તો ખરો, પણ પરણ્યા પછી તરત જ હું દીક્ષા લઇશ અને તેમાં આપનાથી બિલકુલ અવરોધ થઇ શકશે નહિ. આ ઉપરાંત આપ કન્યાઓના પિતાઓને પણ કહેવડાવી દ્યો કે 'અમારો પુત્ર ગુણસાગર તમારી કન્યાઓનું પાણિગ્રહણ કર્યા બાદ તુરત જ દીક્ષા લેશે.' આમ કહેવડાવ્યા પછી તેમને પરણાવવી હશે તો પોતાની કન્યાઓ પરણાવશે.'' ગુણસાગરના માતાપિતાએ પોતાના વેવાઇઓને એ વાત કહેવડાવી દીધી. આથી તે કન્યાઓના પિતાઓએ નાખુશ થઇને 'પુત્રીઓને પૂછી તે કહે તેમ કરીશું' તેવો ઉત્તર આપ્યો. પછી પુત્રીઓને પૂછયું કે ''જેની સાથે તમારો સંબંધ અમે કર્યો છે, તે વર અતિવૈરાગ્યવંત છે, તેથી તેનાં માતાપિતા કહેવડાવે છે કે 'આ અમારો પુત્ર તમારી કન્યાઓને પરણ્યા પછી તુરત જ દીક્ષા લેશે.' તો કહો કે, તમારી શી મરજી છે ? તમારી મરજી હોય તો તમને ત્યાં પરણાવીએ, નહિ તો પછી બીજાની સાથે પરણાવીએ !''

કન્યાઓ ચતુર છે. પિતા આવા સમાચારથી નાખુશ થયા છે એમ પણ જુએ છે. પોતાના પિતાની આવી અયોગ્ય નાખુશીને કાઢવા માટે અને પિતા મોહવશ ફરી કશો આગ્રહ કરે જ નહિ એ માટે ગુણસાગરની સાથે પરણનારી આઠેય કન્યાઓને પોતાના પિતાઓને કહી દીધું કે, '' હે પિતાજી ! તમે વિચાર તો કરો કે, વાગ્દાનથી અમે જે પુરૂષની પત્નીઓ કહેવાણી, તે પુરૂષની પત્નીઓ મટીને વળી બીજાની પત્નીઓ અમે કેમ થઇએ ? માટે જો તે અમને પરણનારા કુમાર લગ્ન થયા બાદ સંસારમાં રહેશે, તો અમે સંસારમાં રહીશું અને જો તે દીક્ષા લેશે તો અમે પણ તેમ જ કરીશું; પણ આ દેહથી તો અમે બીજા કોઇને વરીશું નહિ જ, અમે તમને આવું સ્પષ્ટ જણાવીએ છીએ, તે છતાં પણ જો તમે તે વરની સાથે અમને નહિ જ પરણાવો, તો અમે આમ ને આમ કુમારિકાઓ રહીને જ દીક્ષા લઇશું !''

પાપના માર્ગથી ઉગારી લેવાને બદલે પાપના માર્ગે ઘસડી જવાનો પ્રયત્ન :

જૈનકુળમાંથી આવા પ્રસંગે આવા ધ્વનિ નીકળે. જૈનકુળના સુંદર સંસ્કારો જ એવા હોય કે સદાચારની ભાવનાઓ સુદૃઢ બન્યા કરે અને અનાચારની ભાવના ભાગતી ફરે. જૈનત્વના આચાર વિચારોમાં સામાન્ય તાકાત નથી હોતી. આત્માના હિતનું રક્ષણ કરનારો આ કિલ્લો છે. એનો જેટલો નાશ તેટલો આત્માના હિતનો નાશ.

હવે વિચારી જુઓ કે જ્યાં માત્ર વાગ્દાન વિધિ જ થયો હોય અને પાણિગ્રહણ ન થયું હોય, ત્યાં પણ આવી એકપતિત્વની ભાવના હોવી જોઇએ, ત્યાં આજે પાણિગ્રહણ થઇ ગયું હોય અને આગળ વધીને કહીએ તો એક પતિ સંસાર પણ મંડાઇ ચૂકયો હોય, તે છતાં એ મરે એટલે બીજા સાથે પરણાવવાની વાતો સુધારાને નામે થાય છે અને આવી અનાચારની હલકટ ભાવનાથી ભરેલા નામધારી જૈનો એવા કુધારાઓ દ્વારા શ્રી જૈન શાસનને વધુ મલીન બનાવી રહ્યા છે, ને વાતો કરે જૈન શાસનની સેવાની. આ કેવી મનોદશા ! બનાવવાની વાતો કરે છે !

ખરેખર, જૈનકુળમાં જન્મેલા એ મંદભાગી જીવો જૈન સમાજને પાપના માર્ગમાંથી ઉગારી લેવાને બદલે, પાપના માર્ગે ઘસડી જવાનો પ્રયત્ન જ કરી રહ્યા છે અને તે પાપપ્રયત્ન કરવા માટે શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોને ભાંડતાં પણ તેમને શરમ આવતી નથી. તમારા ઘરમાં એવી પાપવાસના ન ઘૂસે તેની કાળજી રાખો અને ખૂણે બેસવા આદિના ખોટા રિવાજ દૂર કરી વિધવા બનેલી પુત્રી કે પુત્રવધૂ પોતાનું જીવન ધર્મની આરાધનામાં સારી રીતે ગાળી શકે તેવી તેને સગવડ આપો તથા તમારા ઘરમાં તેવું વાતાવરણ સર્જો !

અહીં તો રાવણ મૃત્યુ પામ્યા તેના બીજા જ દિવસે તેમના ભાઇએ, પુત્રોએ અને પટ્ટરાણી આદિએ પણ દીક્ષા લીધી.

[૪]

ઈન્દ્રજિત આદિની દીક્ષામાં કોઇએ વિરોધ ઊઠાવ્યો નહિ :

આપણે જોઇ ગયા કે રાવણનું મૃત્યુ થયાને માત્ર એક જ રાત્રી વ્યતીત થયેલી હોવાં છતાં પણ કુસુમાયુધ નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા પછીથી તે જ રાત્રિએ જે મહાત્મા કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે, તે અપ્રમેયબલ નામના મુનીશ્વરની પાસે રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી અને રાવણનાં સ્વજનો કે જેમાં રાવણની પટ્ટરાણી મન્દોદરી વગેરે પણ હતાં, તે સર્વે તેમજ બીજાઓ ગયા અને ત્યાં મહામુનિને વન્દન કર્યા બાદ, તેમના શ્રીમુખેથી ધર્મનું શ્રવણ કર્યું. અપ્રમેયબલ નામના તે મહામુનિની ધર્મદેશના સમાપ્ત થયા બાદ, પરમ વૈરાગ્યને પામેલા એવા ઈન્દ્રજિતે તથા મેઘવાહને તે કેવળજ્ઞાની પરમ મહર્ષિને પોતાના પૂર્વભવો પૂછયા અને તે પરમમહર્ષિએ કહ્યા પણ ખરા. આપણે તે પૂર્વભવોનું વર્ણન જોઇ ગયા છીએ. પોતાના પૂર્વભવોનું વર્ણન સાંભળીને, ત્યાં ને ત્યાં જ કુંભકર્ણે, ઈન્દ્રિજિતે, મેઘવાહને અને મંદોદરીએ તેમજ બીજાઓએ પણ ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. એ વખતે કોઇએ કાંઇ વિરોધ કે વાંધો ઉઠાવ્યો નહિ. 'ગઇ કાલ સુધી તો કષાયથી ધમધમી રહ્યા હતા, ગઇ કાલ સુધી યુદ્ધમાં અનેકોના સંહારનું પાપ કરી રહ્યા હતા તથા રાવણ જે પરસ્ત્રીને ઉઠાવી લાવ્યા હતા તેને પાછી ન આપવી પડે અને પોતાની સ્ત્રીને લેવા આવેલો જીવતો પાછો ન જાય, આવી પ્રવૃત્તિ પણ જે ગઇ કાલ સુધી કરી રહ્યા હતા, તે આજે દીક્ષા કેમ લઇ શકે ?' આવો પ્રશ્ન ત્યાં કોઇએ ઉઠાવ્યો નહિ જો કે કુંભકર્ણ, ઈન્દ્રજિત અને મેઘવાહન યુદ્ધમાં છેલ્લા થોડા સમયથી પકડાઇને બંધનમાં પડયા હતા, છતાં ગઇ કાલ સુધી દુશ્મનાવટની અને યુદ્ધની કાષાયિક પ્રવૃત્તિમાં રક્ત હતા, એ તો ચોક્કસ છે ને ? આવા આત્માઓને એકદમ દીક્ષા અપાય ? આપનાર જ્ઞાનીને યોગ્ય લાગે તો જરૂર અપાય; અહીં તો એ પુણ્યાત્માઓને દીક્ષા આપનાર કેવળજ્ઞાની છે.

દીક્ષાને આપવાનો વિધિમાર્ગ કયો છે ?

સભા૦ ત્યારે આપનાથી તો કોઇને એકદમ દીક્ષા ન જ અપાય ને ?

આવનાર સર્વથા અપરિચિત હોય, તેની ભાવનાનો ખ્યાલ ન હોય, તો વિધિમાર્ગ એ જ છે કે દીક્ષા લેવા આવેલાને એકદમ દીક્ષા ન જ અપાય; પણ પ્રવ્રજ્યા માટે ઉપસ્થિત થયેલાને પિછાની લેવાને માટે, જ્ઞાનીની આજ્ઞા મુજબ તેની પરિણતિની પરીક્ષા પણ અવશ્ય કરવી જોઈએ. આવનારને તેનું નામ ઠામ વગેરે પૂછવું જોઈએ તેમજ તે દીક્ષા લેવા ક્યા ઈરાદાથી આવ્યો છે ? તે પણ પૂછીને જાણી લેવું જોઈએ. ઉચ્ચ કુલાદિનો હોય અને સંસારનો છેદ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના ઈરાદાથી આવેલો હોય તો તે પ્રશ્નશુદ્ધ કહેવાય છે.

તેને આરાધના-વિરાધનાના ફળનો ખ્યાલ આપવાનો :

એ પ્રશ્નશુદ્ધ બાદ જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ સાધ્વાચારનું કથન પણ દીક્ષા આપતાં પહેલાં જ કરવાનું છે. સાધ્વાચારના કથન તરીકે એવી એવી વિગતો પણ એ દીક્ષાર્થીને જણાવવાનું વિધાન છે કે '' જો કે આ પ્રવ્રજ્યાનું જીવનના અંત સુધી આજ્ઞાધીનપણે પરિપાલન કરવું એ કાયર પુરૂષોને માટે મુશ્કેલ છે; પરંતુ કલ્યાણનો અભિલાષી આત્મા કલ્યાણની સાધનામાં જો કાયર બને નહિ, પોતાના સત્ત્વને જો ગોપવવાને બદલે ખીલવતો જાય અને આરાધનામાં જો તત્પર જ બન્યો રહે તો આરંભ-સમારંભ આદિના પાપથી નિવૃત્ત થયેલો તે આત્મા, આ ભવમાં અને પરભવમાં પણ પરમકલ્યાણના લાભને પામે છે.''

આમ કહેવા દ્વારા એ સમજાવવાનું કે ''ભવક્ષય કરવા દ્વારા મોક્ષ પામવાના ઘણા શુભ અને વખાણવા યોગ્ય ઈરાદાથી અનંતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલી અને ભવક્ષય કરવાને માટે પરમ સાધન તરીકે વર્ણવેલી દીક્ષા ગ્રહણ કરવાને માટે તું ઉપસ્થિત થયો છે, એથી તું પરમ ભાગ્યવાન છો; અલ્પસંસારી આત્માઓ સિવાય બીજાઓના અંતરમાં આવો ઉલ્લાસ તો નથી આવતો; પણ આ પ્રકારની વાસ્તવિક ભાવના ય તેમના હૃદયને સ્પર્શી શકતી નથી. તારો સંસાર ઘણો અલ્પ લાગે છે, કારણ કે તારામાં ભવક્ષયની ઉત્તમ ભાવના ઉત્પન્ન થઈ છે; એટલું જ નહિ પણ તું અનંત જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલા ભવક્ષયના અનુપમ સાધનને પામવા માટે ઉત્સુક બનીને અહીં આવ્યો છે. આથી તું પરમ ભાગ્યશાળી છો; અને અમે પણ એ જ ઈચ્છીએ છીએ કે તારી ભાવના સુંદરમાં સુંદર પ્રકારે ફળો. પણ જો આ સાધન જેમ ઘણું ઉત્તમ છે, તેમ તેનું શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ જીવનના અંત સુધી પરિપાલન કરવું તે અતિ દુષ્કર છે; કાયર પુરૂષો આ સાધન લઈ લે તો ય તેનો આજીવન આજ્ઞા મુજબ નિર્વાહ કરવો તેમને માટે મુશ્કેલ નિવડે છે; માટે આ દીક્ષા પામીને તારે કાયરતાને આવવા દેવી નહિ અને વિઘ્નજય કરવાને સદા તત્પર બન્યા રહેવું; કારણ કે વિઘ્નજય વિના સિદ્ધિ નથી. ''દીક્ષા લેવી એટલે આરંભાદિના સઘળા ય પાપથી નિવૃત્ત થવું. એ આરંભાદિમાં કાયરતાના કારણે આત્મા ફરી ફસાઈ ન પડે તેની તારે કાળજી રાખવી. આ પ્રમાણે સત્ત્વશીલ બનીને જો તું આરંભનિવૃત્ત જીવન ગાળીશ, તો જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે, આરંભથી નિવૃત્ત થયેલા આત્માઓને આ ભવમાં તેમ જ પરભવમાં પણ પરમ કલ્યાણલાભ થાય છે.''

દીક્ષા લેવા માટે આવેલાનો ઉત્સાહ વધે તેવી રીતે આ જાતનો ખ્યાલ આપ્યા પછી, જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે, ''તેને એક બીજી વાતનો પણ ખ્યાલ જરૂર આપી દેવો.'' સાધ્વાચારનું કથન કરવામાં જ તેને એમ પણ કહી દેવું કે, ''અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલી આજ્ઞાની જે આત્માઓ ઉત્તમ પ્રકારે આરાધના કરી શકે છે, તે આત્માઓ ભવક્ષય કરવાના પોતાના શુભ ઈરાદાને સુસફલ બનાવી શકે, એ નિ:શંક વાત છે : પણ જો શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આરાધેલી આજ્ઞા જેમ મોક્ષરૂપી અનન્ય ઉત્તમ ફલને દેનારી થાય છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની વિરાધેલી આજ્ઞા સંસારદુ:ખરૂપ મહાભયંકર ફળને દેનારી થાય છે. કુષ્ઠાદિ વ્યાધિવાળો વિના દવાએ જેટલો વખત જીવે છે, તેના કરતાં જો તેવો રોગી દવા પામીને અપથ્યને સેવનારો બને તો વ્હેલો વિનાશને પામે છે : એ જ રીતે સંસારરૂપ રોગની સંયમરૂપ દવા પામ્યા પછીથી, અસંયમરૂપ અપથ્યને સેવનારો, ભગવાનની આજ્ઞાના વિલોપન વડે દુરાશયવાળો બનવાથી, સંયમને નહિ પામેલા બીજાઓના કરતાં અધિક કર્મને ઉપાર્જે છે. અર્થાત્

સંયમ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઔષધિ છે. કર્મરૂપ વ્યાધિનો નાશ કરવા માટે તે અનુપમ ઔષધરૂપ છે. જે એને ખાઇ જાણે અને સાથે સેવવા યોગ્ય પથ્યને સેવી જાણે, તેનો ભવરૂપી રોગ નિર્મૂલ થયા વિના રહે નહિ ! પણ ઔષધિ લીધા પછીથી જે અસંયમરૂપ અપથ્યને સેવવા મંડી પડે, તે શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની વિરાધનાના યોગે દુરાશયવાળો બનતાં મહાદુષ્કર્મને ઉપાર્જે છે અને એથી ભવક્ષયના હેતુથી પણ સંયમને ગ્રહણ કરનારો તે જ આત્મા પોતે કરેલી વિરાધનાના પાપોથી પોતાના ભવોની વૃદ્ધિને કરનારો બને છે.''

આ દ્વારા એ જ સૂચવાય છે કે ''દીક્ષા લીધા બાદ વિરાધના ન થાય તેની કાળજી રાખવાની છે. એવું સત્ત્વ હોય, એવી ભાવના હોય કે, જેમ શુદ્ધ ભાવે લઉં છું તેમ શુદ્ધભાવે મરણપર્યંત આરાધના કરવી છે તો દીક્ષા લેવી. વિરાધના થશે એમ લાગતું હોય તો વિચાર કરવો અને વિરાધનામાં ન પડાય તથા આરાધના અખંડિત બને તેવી તાકાત કેળવવા પ્રયત્નશીલ બનવું; પણ એ યાદ રાખવું કે, શ્રી જિનેશ્વરદેની આજ્ઞાની આરાધના કરવી એજ આત્મકલ્યાણનો એક માત્ર માર્ગ છે. આત્મકલ્યાણ સાધવું હોય, સંસારદુ:ખથી મુક્ત થવું હોય અને અનંત સુખમય અનંતકાળનું શાશ્વત જીવન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો શ્રી જિનાજ્ઞાની આરાધના કર્યા વિના છૂટકો નથી. તારી ભવક્ષય કરવાની ભાવના છે, તો તું એવો સુસ્થિર અને સત્ત્વવાન બન કે, આરાધનાથી ડગાય નહિ અને વિરાધનામાં ફસી જવાય નહિ !''

દુષ્કર્મ ઉગ્રપણે ઉદયમાં આવે તો ભલભલા પણ પડી જાય :

સભા૦ આટલી તાકાત કેળવીને જો દીક્ષા લે, તો તો કદિ કોઇ પતિત થાય જ નહિ ને ?

ત્યાં ભૂલ્યા. દીક્ષા લેતી વખતે પોતાને એમ લાગે કે, 'હું આરાધનાથી ચૂકું તેમ નથી' એટલે લે; પણ પાછળથી દુષ્કર્મનો તીવ્ર ઉદય થઇ જાય તો ભલભલા પણ પડી જાય. ભવક્ષયના પરમ કારણરૂપ ભાગવતી દીક્ષા લેતી વખતે ભાવના અને દશા કેવી હોવી જોઇએ ? તેની આ વાત છે. ભવક્ષયના હેતુથી દીક્ષા લેનારે પોતાના સામર્થ્યની પણ કસોટી કરી લેવી જોઇએ કે, 'મુનિપણાનો નિર્વાહ કરતાં એટલે મુનિપણાના આચારોનું પરિપાલન કરવા માટે જરૂરી કષ્ટો સહન કરવામાં, ટાઢ તડકો વેઠવામાં કે ભૂખ-તરસ વેઠવાના પ્રસંગમાં ગભરાઇને પડી જવાય એમ તો નથી ને ?' આટલી સાવધગીરી રાખી હોય, તે છતાં પાછળથી શરીરમાં રોગાદિ ઉત્પન્ન થઇ જાય અને એ નિમિત્તે ય અગર એવાં બીજા કારમા નિમિત્તોએ ય કોઇ પણ આત્મામાં શિથિલતા ન જ આવે, એમ તો ન જ કહી શકાય. દુષ્કર્મનો તીવ્ર ઉદય થતાં, તેવું કોઇ ખરાબ નિમિત્ત મળતાં, સત્ત્વશીલ આત્માઓ પણ પડે એ બનવા જોગ છે. આ રીતે પતન થાય એ જુદી વસ્તુ છે, પણ દીક્ષા લેતાં પહેલાં આરાધનાના અર્થી આત્માએ પોતાની આરાધનાની તાકાતનો અવશ્ય વિચાર કરવો જોઇએ અને દીક્ષાદાતા ગુરુએ પણ દીક્ષાર્થીને તેનો ખ્યાલ આપવાને ચૂકવું જોઇએ નહિ.

દીક્ષાર્થીની પરિણતિની પરીક્ષા કરવી જોઇએ :

શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ વિધાન છે કે, દીક્ષા માટે ઉપસ્થિત થયેલાને પહેલાં નામ-કુળ આદિને લગતા પ્રશ્નો પૂછવા જોઇએ. એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં, આપણે પહેલાં કહી ગયા તેમ જો તે પ્રશ્નશુદ્ધ નિવડે, તો તેને સાધ્વાચારનું કથન કરવું જોઇએ. ગુરુ આ પ્રકારે સાધ્વાચારનું કથન કરતા જાય, તેમ સામાના મુખ ઉપર પ્રગટ થતા ભાવો તથા થતા ફેરફારો જોયા કરે તેમ જ આવી વાત કર્યા પછીથી દીક્ષા લેવા માટે આવેલો તે શું બોલે છે ? તે સાંભળે, એટલે એ વગેરે ઉપરથી સામાના હૃદયમાં આરાધના કરવાની કેવી ભાવના છે તથા વિરાધનાનો તેનામાં કેવો અને કેટલો ડર છે એનો તેમ જ તેના જવાબ ઉપરથી તેની સત્ત્વશીલતાનો પણ અમુક ખ્યાલ આવી જાય.

આટલું કર્યા પછીથી પણ, શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે, દીક્ષા લેવાને આવેલાની સારી રીતે પરીક્ષા કરવી; કારણ કે ચિત્રકાર સપાટ જ પટની ઉપર આલેખેલા ચિત્રમાં પણ જેમ ઉંચા-નીચા વગેરે દેખાવો દર્શાવી

શકે છે, પણ પટ ઉપર વસ્તુતઃ તેવી ઉંચાઇ પણ નથી હોતી અને નીચાઇ પણ નથી હોતી; તેમ કેટલાક માણસો પણ એવા હોય છે કે અંદર હોય જુદું અને દેખાવ જુદી જ જાતનો કરતા હોય. એવા માણસોમાં ફસાઇ ન જવાય અને એવાઓને ભૂલથી દીક્ષા દેવાઇ ન જાય, તે માટે દીક્ષા માટે ઉપસ્થિત થયેલો પ્રશ્નશુદ્ધ નિવડે એટલે તેને સાધ્વાચારનું કથન કર્યા બાદ, તેનામાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની પરિણતિ કેવી છે ? તે વિષયક તેની પરીક્ષા કરવી.

આ પરીક્ષા અમુક દિવસોમાં જ થઇ શકે કે અમુક મહિનાઓ વિના થઇ શકે જ નહિ, એવું નથી. એ તો જેવું પાત્ર. જે જે ઉપાયો દ્વારા દીક્ષા લેવા આવેલાની સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની પરિણતિ જાણી શકાય તેમ હોય, તે તે ઉપાયો ગુરુ યોજે. તે તે ઉપાયો યોજતાં સંયમજીવનના નિર્વાહને માટે આવશ્યક પરિણામશુદ્ધિ માલુમ પડે, તે પછી જ વિધિ મુજબ દીક્ષા આપે. ગુરુને જરૂર લાગે તો તે પરીક્ષામાં છ મહિનાય કાઢે, તેથી વધુ વખત ય કાઢે અને જોઇએ તો એક-બે દિવસ જ કાઢે. સૌને માટે સરખા કાલ સુધી પરીક્ષા કરવી જોઇએ એમ નથી. પરીક્ષા સૌની કરવાની અને કાલક્ષેપ જરૂર મુજબ કરવાનો !

દીક્ષા આપવામાં અતિશયજ્ઞાનીઓની વિશિષ્ટતા હોય છે :

સભા૦ આ બધું કેવળજ્ઞાની કરે ખરા ? તેમ જ તે પરીક્ષા પણ કરે ખરા ?

કેવળજ્ઞાની પરમમહર્ષિઓ આવું ન જ કરે, એમ આપણે કહેતા નથી. આપણે તો એમ કહીએ છીએ કે, તે તારકોને જેમ ઉચિત લાગે તેમ કરે; કારણ કે તે અનંતજ્ઞાની છે. તે તારકો તો જ્ઞાનબળે સામાની પરિણતિ અને તેની કર્મસ્થિતિ વગેરે સ્વાભાવિક રીતે જાણનારા હોય છે. એમની પાસે આવીને કોઇ એ તારકોને છેતરી જાય એમ બનવાનું નથી, તેમ જ એ તારકોને સામાને પૂછીને કે સામાનો પરિચય કરીને કંઇ જાણવાનું બાકી રહેતું નથી. એ તારકોને માટે આજ્ઞાનો પ્રતિબંધ હોય જ નહિ. શાસ્ત્ર ફરમાવે છે કે અતિશય જ્ઞાનીઓની વાત જ જુદી છે. અતિશય જ્ઞાનીઓના જેવા ચાળા કરવાને બીજા છદ્મસ્થો જાય અને આજ્ઞાને આઘી મૂકે, તો લેવાના દેવા થાય. નામનાને બદલે નામોશી આવવા જેવું થાય. આરાધના રહી જાય અને વિરાધના પલ્લે પડી જાય. અતિશય જ્ઞાનીઓમાં તો જબરજસ્ત જ્ઞાનબળ છે, એટલે તે તારકોની વાત જ ન્યારી. આજ્ઞાનો પ્રતિબંધ એમને માટે નહિ; કારણ કે જ્ઞાનબળે પોતાની પ્રવૃત્તિની યોગ્યતા તે તારકો સ્વતઃ જાણી શકે છે. આમ હોવાથી તે તારકો જેમ યોગ્ય લાગે તેમ વર્તે તો ય આજ્ઞાના વિરાધક ઠરતા નથી; અને એથી તે તારકોને કોઇ પણ સંયોગોમાં આજ્ઞાથી વિપરીતપણે વર્તનારા ન જ કહેવાય. અતિશય જ્ઞાનીઓની આ વિશિષ્ટતાને કારણે જ તેવા અનુકરણને નિષેધી આજ્ઞાધીન બનવાનું ઉપદેશાય છે.

પરિચિત-અપરિચિત વચ્ચેનો તફાવત :

સભા૦ આપે પ્રશ્નો પૂછવાનો જે વિધિ કહ્યો અને જે સાધ્વાચાર કહેવાનો કહ્યો તેમ જ પરીક્ષા કરવાની કહી, તે બધો વિધિ શું કેવળ અપરિચિતો માટે છે ?

પરિચિતને માટે જુદો વિધિ અને અપરિચિતને માટે જુદો વિધિ એવું કાંઇ છે જ નહિ; પણ આ તો સામાન્ય બુદ્ધિનો પ્રશ્ન છે. પરિચિતનો અર્થ જ એ છે કે આપણે તેનાં નામ-ઠામ જાણતા હોઇએ, તેની ભાવનાદિ સંબંધી જાણતા હોઇએ, આરાધનાનો ઉલ્લાસ અને વિરાધનાનો ડર તેનામાં કેટલો છે એનો આપણને કંઇક ખ્યાલ હોય અને તેની સમ્યક્ત્વાદિ સંબંધી પરિણિત વિષે પણ આપણે સાવ અજાણ ન હોઇએ. આવો પરિચિત આદમી દીક્ષા લેવા આવે ત્યારે એને એમ પૂછવું કે, 'તારૂં નામ શું ? તારૂં ગામ કયું ?' એ શું મૂર્ખાઇ ભર્યું નથી ? વળી પરિચિત હોય તે તો સ્વયં આવીને મોટે ભાગે એવા ભાવનું કહી દે કે 'ભવક્ષય માટે દીક્ષા

લેવાની ભાવના તો મને ઘણા વખતથી હતી, પણ લેવાતી નહોતી; હવે અનુકૂળતા થઇ ગઇ છે અને ઉલ્લાસ વધ્યો છે, એટલે હું દીક્ષા લેવા માટે આવ્યો છું.'

સુપરિચિત દીક્ષાર્થીને સાધ્વાચારનું કથન કરવાની પણ તેવી જરૂર વસ્તુતઃ રહેતી નથી; કારણ કે એવો જે પરિચિત હોય તેણે વ્યાખ્યાનાદિનું શ્રવણ ઘણી વાર કર્યું હોય તેમ જ વ્યાખ્યાન સિવાયના સમયે પણ ઘણું સાંભળ્યું હોય, એટલે તે જાણી જ ચૂકયો હોય કે, 'સંયમ-દીક્ષા લઇને તેનું આજ્ઞા મુજબ જીવનના અંત સુધી પાલન કરવું એ સહેલું નથી. એને ખ્યાલ હોય કે, 'સયંમજીવનમાં ડરપોક બન્યે કામ ન ચાલે; કારણ કે કોઇ વખત આહાર મળે પણ ખરો અને ન પણ મળે; ઉઘાડે માથે અને ઉઘાડે પગે ગમે તેવી ઠંડીમાં કે ગમે તેવી ગરમીમાં વિહારે ય કરવો પડે; પોતાના સંયમનિર્વાહનાં ઉપકરણાદિ પોતે ઉંચકી લેવાં પડે; એ માટે મજબૂર રખાય નહિ; લોચ કરવો પડે; ભૂખ-તરસ તથા માનાપમાનાદિ પરિષહો વેઠવા પડે; ઉપસર્ગો આવે તો તે પણ સહેવા પડે; અને ભિક્ષામાત્રથી જીવનનિર્વાહ કરવો પડે!' આ વગેરે સાધુના આચારોથી તે અજાણ ન હોય અને એવી વાતોથી ય જે અજાણ હોય, તેને તો સાધુનો પરિચિત વસ્તુતઃ કહેવાય પણ કેમ ?

અત્યારે સાધુના પરિચિત સંબંધી વાત ચાલે છે, તો વિચારો કે સાધુનો પરિચિત શું આ બધાથી અજાણ્યો જ હોય ? હજુ આગળ. સાધુનાં વ્યાખ્યાનો જેણે વારંવાર સાંભળ્યાં હોય, તેણે શું એવું ન સાંભળ્યું હોય અગર ન જાણ્યું હોય કે, 'જે પુણ્યાત્માઓ આરંભાદિનો ત્યાગ કરીને આજ્ઞાપાલનમાં રક્ત રહે છે, તેમનું આ ભવમાં તેમજ પરભવમાં પણ પરમ કલ્યાણ થાય છે ?' વળી તે પરિચિતે એવું જાણ્યું અગર સાંભળ્યું ન હોય કે, 'આરાધેલી જિનાજ્ઞા મોક્ષફલને દેનારી થાય છે અને વિરાધેલી જિનાજ્ઞા સંસારદુઃખનું કારણ બને છે ?'

'ત્યારે શું એમ ન જાણ્યું હોય અગર તો એમ ન સાંભળ્યું હોય કે, 'સંયમ નહિ લેનારના કરતાં સંયમ લઇને અસંયમ સેવનારો વધારે પાપમાં ડૂબે છે ?'

આ બધું જેણે અનેક વાર સાંભળ્યું હોય અને આપણે જાણતા પણ હોઇએ કે આ બધી વાતો દીક્ષા લેવાને માટે આવેલાના ખ્યાલમાં છે, છતાં કહેવું જ જોઇએ એમ ? જો કે તેવો અવસર આવે અગર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય તો ન જ કહેવું એમ નહિ, પરંતુ તેવા પરિચિતને જેમ નામ-ઠામ નહિ પૂછવાના કારણે વિધિભંગનો દોષ લાગતો નથી, તેમ આપણે જાણતા હોઇએ કે આવનાર આજ્ઞાની આરાધના તથા વિરાધના આદિ બાબતના ખ્યાલવાળો છે, તો તે કારણે તેને તે બધું ન કહીએ એથી વિધિભંગનો દોષ લાગે જ નહિ, એ સામાન્ય અક્કલવાળો પણ સમજી શકે એવી સાદી, સીધી, અને સ્પષ્ટ વાત છે.

પરિચિત પણ બદઇરાદે ખોટા ઇરાદે, દીક્ષા લેવા આવે તો ?

આવી જ રીતે પરીક્ષાને અંગે વિચારો ! આપણે જાણતા હોઇએ, કે 'દીક્ષા લેવાને આવેલો માણસ ઘણા વખતથી વ્રતનિયમાદિનું પાલન કરે છે અને ઘણા વખતથી ચારિત્રનો અભિલાષી હતો' એમ પણ આપણી જાણમાં હોય, તો તેની સમ્યક્ત્વાદિ વિષયક પરિણતિની પરીક્ષા કરતાં બહુ વાર લાગે, એમ કોણ કહી શકશે ?

આથી સ્પષ્ટ છે કે, પરિચિત અને અપરિચિત વચ્ચે ભેદ રહેવાનો જ. આમ છતાં પણ દીક્ષાદાતા ગુરુને પરીક્ષા માટે રોકવાની જરૂર લાગે તો એ કારણે પણ તેઓ તેટલો વખત દીક્ષા ન આપે તો એમાંય આજ્ઞાભંગ નથી.

સભા ૦ કોઇ પરિચિત એવો જ હોય કે તે વ્યસનાદિમાં ફસાએલો છે, અનાચારી છે, એમ સાધુઓ જાણતા હોય તો ?

એવો પરિચિત સાધુ પાસે દીક્ષા લેવા આવે ક્યારે ? અને આવતાંની સાથે જ તે શું કહે, એ વિચારો !

સભા ૦ કોઇનું કાંઇ ઉપાડ્યું હોય કે દેવામાં ફસી ગયો હોય એટલે પણ આવેને ?

પણ અહીં આવવામાં તેનો ઇરાદો શો હોય ?

સભા ૦ કદાચ એવો જ હોય કે તાત્કાલિક આફતમાંથી બચી જવું, પછી થઇ રહેશે.

તમે એમ ધારો છો કે વ્યસન અને અનાચારમાં ફસાએલા જે કોઇ દીક્ષા લેવા આવે, તે બધા તમે કહો છો તેવા જ ઇરાદે આવે ?

સભા ૦ હું એમ નથી કહેતો. હું તો એમ કહું છું કે તાત્કાલિક આફતમાંથી બચી જવું, પછીથી થઇ રહેશે આવા ઇરાદાવાળા પણ કોઇ હોય, એમ બનેને ?

હવે બરાબર. તેવા ઇરાદાથી કોઇ દીક્ષા લેવા ન જ આવે, એમ કહેવાનો આપણો ઇરાદો નથી. બનવાજોગ છે કે કોઇ તેવાય આવે, પણ એક વાત સમજી લો. જે આત્મા એમ જાણતો હોય કે હું જે મહારાજ પાસે જાઉં છું તે મહારાજ જાણે છે કે હું વ્યસની છું તથા અનાચારી છું. તે વ્યક્તિ દીક્ષાની વાત કરવા આવતાં જ પહેલાં તો ગભરાય અને હિંમત કરીને આવે તો ય પહેલાં તો એ જ કહે કે 'હું આવો આવો પાપી હતો, મેં અમુક અમુક પાપો કર્યાં છે, પાપો કરતાં પાછું જોયું નથી, પણ હવે હું પાપથી બચવા ઇચ્છું છું. મારે મારૂં બાકીનું જીવન એવી રીતે ગાળવું છે કે નવાં પાપોથી હું બચી જાઉં અને જૂનાં પાપોથી બંધાએલાં કર્મો પણ ધોવાય' વિચારી જૂઓ કે આમ કહે કે નહિ ?

હજુ આગળ એ એવું બોલે છતાં ગુરુ મૌન અને ગંભીર રહે, તેમજ આવનારની મુખમુદ્રા ઉપર દૃષ્ટિ ઠેરવી રાખે, તો પેલાને સહેજે એમ થાય કે મહારાજને હજુ મારી વાતમાં વિશ્વાસ નથી આવ્યો. આથી તે આપોઆપ જ કહે કે 'આપને મારા ઉપર વિશ્વાસ ન આવે તે સ્વાભાવિક છે, કારણ કે હું વ્યસની અને અનાચારી છું એમ આપ જાણો છો; પણ સાહેબ ! મેં વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યા એથી' અગર બીજું કારણ હોય તો તે કહે, પણ કારણ બતાવી કહે કે, 'એથી મને મારી અધમતા સમજાઇ છે. મારા પાપી અધમ જીવન પ્રત્યે મને પોતાને તિરસ્કાર આવ્યો છે. હું જાણું છું કે દીક્ષા પાળવી એ મહામુશ્કેલ છે, પણ મેં નક્કી કર્યું છે કે હવે બાકીની જીંદગી કેવળ આરાધનામાં ગાળવી, માટે હું આપને શરણે આવ્યો છું. આપ ખાત્રી રાખો કે હું દીક્ષા લઇને વિરાધનામાં નહિ પડું. મારે જો એવું જ પાપ કરવું હોય તો સંસારમાં જ ન રહું ?'

આવી રીતે તે બોલ્યે જતો હોય ત્યાં ગુરુ એમ કહી દે કે, 'તેં કહ્યું તે સાંભળ્યું, પણ જો અમારેય અમારી ફરજ બજાવવી જોઇએ. તું કહે છે તેવી બુદ્ધિ તારામાં બરાબર આવી છે કે ઉભરોમાત્ર જ છે એ અમારે જોવું પડશે. આથી અમને જેટલા સમય સુધી જરૂર લાગશે તેટલો સમય અમારે તારી પરીક્ષા કરવી પડશે.' આવું કહેવાય એટલે કોઇ ઠેકાણે જો તે ઉંધું મારીને જ આવ્યો હોય કે ફસાવાથી આવ્યો હોય તો પ્રાયઃ રવાના થઇ ગયા વિના રહે નહિ; અને જે તે પછી પણ ટકી રહે તેની ઘટતી તપાસે ય કરી લેવાય અને કરવાજોગી પરીક્ષા પણ કરી લેવાય. ખાસ કરીને તેની પરિણતિની પરીક્ષા કરી લેવાની હોય. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર વિષયક તેની પરિણતિ કેવી છે ? તે જોઇ લેવાનું હોય. તેનો ઇરાદો પણ જાણી લેવાનો હોય અને તેને ખ્યાલ પણ અપાય કે મોક્ષના શુદ્ધ હેતુથી જ આરાધના કરવા યોગ્ય છે. આરાધનાથી થતા લાભ અને વિરાધનાથી થતા નુકશાન વિષે પણ તેને કહેવાય.

ભોગવ્યું ન હોય તેનો ત્યાગ કરી શકાય જ નહિ એમ કહેનારની ભયંકર અજ્ઞાનતા :

આથી સ્પષ્ટ છે કે દીક્ષા આપતાં પહેલાં પરીક્ષા નહિ જ કરવી જોઇએ એમ આપણે કહેતા નથી; પણ આજે છ

મહિનાના પ્રતિબંધો મૂકવાની જે વાતો થઇ રહી છે તે તો અજ્ઞાનતામય જ છે અને તેના ઉત્પાદકોનો તો હેતુ પણ દુષ્ટ છે. તેઓ તો પરીક્ષા પણ જુદી જાતની કરવાની કહે છે. પરીક્ષા છ મહિના સુધી કરવી જ જોઇએ એમ શાસ્ત્ર કહેતું નથી, પણ જરૂર લાગે તેટલા કાળ સુધી પાત્રાનુસાર પરીક્ષા કરવાનું ફરમાન છે. પરીક્ષા માત્ર પરિણતિ વિષયક કરવાની છે અને તે દીક્ષા લેવા આવેલાની પાસે સાવદ્યનો પરિહાર કરાવવા વગેરે દ્વારા કરી શકાય છે.

પણ દીક્ષાના વિરોધીઓની તો વાત જ જુદી છે. તેઓ તો કહે છે કે 'જેણે જે ન ભોગવ્યું હોય તેનો તે ત્યાગ કરી શકે જ નહિ, અને ત્યાગ કરે તો ય તેનું મન તો લલચાય જ અને એથી તે પતિત થયા વિના રહે નહિ. કદાચ તે સાધુવેષ ન છોડે તો અંદર સડો ઘાલે.' આ દલીલનો પણ વિચાર કરી લઇએ; કારણ કે આવી દલીલથી ભદ્રિક આત્માઓ મૂંઝવણમાં પડી જાય એવું છે.

'જેણે જે ન ભોગવ્યું હોય તેનો તે ત્યાગ કરી શકે જ નહિ.' આવો સિદ્ધાંત જો માન્ય કરી લેવામાં આવે તો વસ્તુતઃ કોઇ દીક્ષાને પામી શકે જ નહિ અને સંયમનો માર્ગ જ બંધ થઇ જવા પામે; કારણ કે સાધુ થતાં જેનો ત્યાગ કરવો પડે છે તે બધું સંસારમાં જીંદગીના અંત સુધી રહેનારો ભોગવી શકે છે એમ બનતું નથી. દરેક પ્રકારની પૌદ્ગલિક સામગ્રી સંસારમાં રહેનાર દરેક જીવ ભોગવવા પામે છે એમ બનતું જ નથી. સંસારમાં રહેલી પૌદ્ગલિક સામગ્રીમાંથી દરેક જીવ અમુક અમુક સામગ્રીને પોતપોતાના પુણ્યાનુસાર પામે છે અને ભોગવે છે, પણ સંસારમાં જેટલી પૌદ્ગલિક સામગ્રી છે તે બધીયનો જ ઉપભોગ કોઇ પણ જીવ જન્મે ત્યાંથી લઇને મરે ત્યાં સુધી મથ્યા કરે તોય કરી શકતો નથી. પૌદ્ગલિક સામગ્રી પ્રાપ્ત થવી એ ભાગ્યાધીન વસ્તુ છે; પૌદ્ગલિક સામગ્રી મળ્યા પછી ભોગવાવી એ ય ભાગ્યાધીન વસ્તુ છે; અને પૌદ્ગલિક સામગ્રી ટકી રહેવી એ ય ભાગ્યાધીન વસ્તુ છે; એટલે કોઇને સર્વ પ્રકારની પૌદ્ગલિક સામગ્રી એક ભવમાં મળી જાય એમ તો બને જ નહિ !

હવે જ્યારે દરેક જીવ દરેક પ્રકારની પૌદ્ગલિક સામગ્રી કે જે સંસારમાં હયાત છે, તેને પામી શકતો નથી અને ભોગવી શકતો નથી, એટલે 'જેણે જે ન ભોગવ્યું હોય તેનો તે ત્યાગ કરી શકે જ નહિ.' આવો સિદ્ધાંત બાંધનારના મતે કોઇથી પણ નહિ ભોગવેલી પૌદ્ગલિક સામગ્રીના ભોગવટાનો ત્યાગ કરી શકાશે જ નહિ અને તેથી તે મત મુજબ કોઇ દીક્ષા લઇ શકશે જ નહિ.

બીજી વાત એ પણ છે કે જેણે જે ભોગવ્યું ન હોય તેનો તે ત્યાગ કરી શકે જ નહિ. આવો સિદ્ધાંત માનીએ, તો સૌથી પહેલાં સંસારના ત્યાગી અને સંસારના ભોગોપભોગોની અનુમોદના પણ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઇ ચૂકેલા સાધુઓએ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કે 'દુનિયાના જીવોને દરેક પ્રકારની પૌદ્ગલિક સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય.' કોઇ દીક્ષા લેવા માટે આવે, એટલે એને સાધુઓએ પૂછવું પડે કે, ઊભો રહે, તેં શું શું ભોગવ્યું છે ? તે કહે ! અને એ કહે એટલે સાધુએ તેને બાકીના પૌદ્ગલિક ભોગોપભોગોનો ખ્યાલ આપીને, તેને તે તે ભોગાદિ ભોગવવા માટે રવાના કરવો પડે ! કારણ કે, 'જેણે જે ન ભોગવ્યું હોય તેનો તે ત્યાગ કરી શકે જ નહિ; અને જો તે ત્યાગ કરે તો ય તેનું મન નહિ ભોગવેલી વસ્તુઓ માટે લલચાયા વિના રહે નહિ અને મન લલચાય એથી તે પતિત થયા વિના રહે નહિ તથા પરિણામે તે સાધુવેષ ન છોડી શકે તો ય અંદર સડો ઘાલ્યા વિના રહે નહિ.' આવું તેમનું કહેવું છે; એટલે તેમના કથનને જે માને તે સાધુઓએ તો જે કોઇ દીક્ષા લેવા આવે, તેને ત્યાગ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ નહિ આપતાં, બાકી રહેલા સંસારના ભોગોને ભોગવવાનો ઉપદેશ આપવો પડે અને પછી તો તે ભોગસામગ્રી મેળવવાના માર્ગો પણ બતાવવા જોઇએ; કેમ ખરુંને ?

સભા૦ 'તેવા અજ્ઞાનીઓના સિદ્ધાંતને જેઓ માને તે સાધુઓને તો તેમ કરવું પડે, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને તરણોપાય માનનારા મુનિવરો તો તેમ ન જ કરે !'

બરાબર છે, પણ તમે એ વાત સમજ્યાને કે તેઓ કહે છે તેવો સિદ્ધાંત માનવામાં આવે, તો કોઇ દીક્ષાને પામી શકે જ નહિ અને સંયમનો માર્ગ જ બંધ થઇ જવા પામેને ?

'ભોગ ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિ તૃપ્ત થાય છે' એ વાત ખોટી છે, પણ ભોગથી પ્રાયઃ ભોગવૃત્તિ વધે છે :

હવે આપણે સંસારના સામાન્ય ભોગાદિને અંગે વિચારીએ. ભોગ ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિ તૃપ્ત થાય છે, એ વાતે ય ખોટી છે. ભોગ ભોગવવાથી જો ભોગવૃત્તિની તૃપ્તિ થતી હોત, તો સંસારમાં કેટલાય માણસો વૃદ્ધાવસ્થાને પામવા છતાં પણ ભોગની પૂંઠે પાગલ બનેલા માલુમ પડે છે, તે માલુમ પડત નહિ ! ભોગ ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિની તૃપ્તિ થતી હોત, તો આજે વર્તમાનપત્રોમાં શક્તિની દવાઓના નામે જે જાહેર-ખબરો આવે છે તે આવતી હોત ? આજે બુઢ્ઢા બનેલા જુવાન કેમ બનાય તેની શોધમાં છે, તે માટે દવાઓ ખાય છે, તે માટે અભક્ષ્ય-અપેય વગેરેનો વિવેક વિસરી જાય છે અને અનાર્યદેશને છાજતાં ને આર્યદેશને કલંકરૂપ ખાનપાન શોખથી ઉડાવે છે, કારણ કે તેમની ભોગલાલસા વધી પડી છે, એમને ગમે તેવું પાપ કરીને પણ શક્તિ મેળવવી છે અને શક્તિ મેળવીને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ જુવાનની જેમ ભોગોને ભોગવવા છે. આજના વિષયભોગમાં આસક્ત બનેલાઓની એક એક કાર્યવાહીનું પૃથક્કરણ કરીને જો કહેવા માંડીએ તો સાંભળવું પણ ભારે થઇ પડે એવી આજની દુર્દશા છે. વિષયભોગોને ભોગવવાથી વિષયભોગોની વૃત્તિ તૃપ્ત થઇ જાય છે એ વાત પણ ખોટી છે. જેમ જેમ આદમી વિષયભોગોને ભોગવતો જાય છે, તેમ તેમ તેની ભોગવૃત્તિ પ્રાયઃ વધ્યે જાય છે. વિરલ આત્માઓ જ ભોગમાં પડ્યા પછી ભોગવૃત્તિને કાબૂમાં લઇ શકે છે અને ભોગવૃત્તિને એક વાર કાબૂમાં લીધા પછી પણ તેવા ભુક્તભોગી આત્માઓમાં થોડા જ આત્માઓ જીવનના અંત સુધી તે વૃત્તિને કાબૂમાં રાખી શકે છે.

દીક્ષા સંબંધમાં જઘન્યથી વયઃપ્રમાણ તથા ઉત્કૃષ્ટથી વયઃપ્રમાણ :

પરમ ઉપકારી સુવિહિત શિરોમણિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા કે જેઓ શ્રી જૈનશાસનમાં સમર્થ સુવિહિત શાસ્ત્રકાર તરીકેની સુખ્યાતિને પામ્યા છે, તેમ જ જે પુણ્યપુરૂષનાં વચનો સુવિશ્વસનીય હોવા વિષે જૈન સંઘના વિદ્વાનોમાં કશો પણ મતભેદ નથી, તેઓશ્રીએ બાલદીક્ષાનું સમર્થન કરતા આવી શંકાઓનો પણ ઘણો જ સરસ ખુલાસો કર્યો છે, એટલે આપણે તે જોઇ લઇએ. દીક્ષાની વયનું વિધાન દર્શાવતાં તે મહાપુરૂષે ફરમાવ્યું છે કે ''દીક્ષાને યોગ્ય મનુષ્યોનું વયઃપ્રમાણ એટલે શરીરની અવસ્થાનું પ્રમાણ, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઓછામાં ઓછું આઠ વરસનું ફરમાવ્યું છે. અને દીક્ષાને યોગ્ય મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટથી વયઃપ્રમાણ અત્યંત વૃદ્ધવસ્થા સુધીનું ફરમાવ્યું છે.''

સભા૦ વય બાબતમાં તો બે મત છે ને ?

જઘન્ય વયઃપ્રમાણ સંબંધમાં બે મતો છે. એક જન્મથી આઠ માને છે અને બીજા આઠમાં ગર્ભકાળને પણ ગણી લેવો એમ માને છે.

સભા૦ શાસ્ત્રમાં બે મત છતાં અહીં એક મત કેમ લીધો ?

પહેલી વાત તો એ છે કે જેવી વિવક્ષા અને બીજી વાત એ કે આઠ કહેવાથી બન્ને મતોનું સૂચન થઇ જાય છે. જન્મથી આઠ એમ લખે તો એક જ મત આવે. બાકી આઠ જણાવે તો જન્મથી અને ગર્ભથી એમ બેય આવી

જાય. વળી અહીં '**વયઃપ્રમાણમ્**' નો અર્થ સૂચવતાં '**શરીરાવસ્થા પ્રમાણમ્**' એમ લખ્યું છે. એટલે ગર્ભથી આઠ પણ ગણી શકાય; કારણ કે શરીર ગર્ભમાં પણ હોય છે. ગર્ભમાં આત્મા શરીર વિનાનો નથી હોતો. આ રીતે જોતાં 'જઘન્ય વયઃપ્રમાણ આઠ વર્ષનું છે' એમ કહેવાથી બન્નેય મતોનું કથન થઈ જ જાય છે.

આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થાએ દીક્ષા તે અપવાદમાર્ગ નથી પણ રાજમાર્ગ છે :

જઘન્યથી શરીરાવસ્થા આઠ વર્ષની થાય ત્યાંથી તે ઉત્કૃષ્ઠથી અત્યન્ત વૃદ્ધાવસ્થા થાય ત્યાં સુધી, એટલે કે અત્યન્ત વૃદ્ધાવસ્થા પહેલાંની શરીરાવસ્થા સુધી, વયની અપેક્ષાએ દીક્ષાની લાયકાત શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવી છે. આ વાત ફરમાવવા સાથે એ વાત પણ ફરમાવી છે કે ''આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થા થાય તે પહેલાં જો દીક્ષા આપવામાં આવે, તો તે બાલક પરિભવનું ભાજન થાય છે. તેમજ આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થા થાય તે પહેલાં બાળકોને ચારિત્રનાં પરિણામ પણ બહુધા થતા નથી.''

આથી તમે સમજી શકશો કે આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થા થયા બાદ, યોગ્ય આત્માઓને દીક્ષા આપવી તે અપવાદમાર્ગ નથી, પણ રાજમાર્ગ છે. આ વસ્તુ કોઈ વિશિષ્ટ આત્મા પૂરતી અગર કોઈ વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર કે કોઈ વિશિષ્ટ કાળ પૂરતી છે, એમ પણ નથી : પરંતુ જ્યાં જ્યાં જ્યારે જ્યારે શાસનની હયાતિ હોય, ત્યાં ત્યાં ત્યારે ત્યારે દરેક યોગ્ય આત્માને તેની શરીરાવસ્થા આઠ વર્ષની થયા બાદ રાજમાર્ગ તરીકે દીક્ષા આપી શકાય છે. અપવાદમાર્ગે તો શરીરાવસ્થા આઠ વર્ષની થતાં પહેલાં પણ દીક્ષા આપી શકાય છે.

વયઃપ્રમાણ સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ કર્યા બાદ, પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે, બાલદીક્ષા સામેના વિરોધો દર્શાવીને, તે વિરોધો કયી રીતે અયથાર્થ છે, તે પણ દર્શાવ્યું છે. પહેલા તેઓશ્રીએ વિરોધ કરનારાઓની યુક્તિઓ રજૂ કરી છે અને પછીથી તેનું ખંડન કર્યું છે.

તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે કેટલાકો બાલદીક્ષાને માનતા જ નથી અને એથી કહે છે કે ''તમે આઠ વર્ષના બાળકોને ચારિત્ર માટે યોગ્ય જણાવ્યા, પણ આઠ વર્ષની ઉંમરના બાળકોમાં પણ ક્ષુલ્લકભાવ હોવાથી, તેઓ દીક્ષાને માટે યોગ્ય નથી.''

ભોગમાં યુવાનવય નહિ પસાર કરી ચૂકેલાને દીક્ષા ન દેવાની વિરોધી દલીલ :

આઠ વર્ષની દીક્ષા સામે એક પક્ષ આમ કહે છે, ત્યારે બીજો પક્ષ વળી બીજી જ દલીલ કરે છે. આઠ વર્ષની દીક્ષા સામે બીજો પક્ષ તો એમ જ કહે છે કે ''પાપરહિત દીક્ષા માટે તેઓ જ યોગ્ય છે કે જેઓએ ભોગને માટે યોગ્ય એવું યૌવન વ્યતીત કર્યું છે : એટલે કે ભોગને લાયક એવી યુવાવસ્થા જેઓએ ભોગો ભોગવવામાં પસાર કરી દીધી છે, તેઓ જ પાપરહિત દીક્ષાને યોગ્ય છે : કારણ કે તે વિના એટલે યૌવનવય આવ્યા પહેલાં અને ભોગો ભોગવ્યા પહેલાં બાળકોને જો દીક્ષા આપવામાં આવે, તો તે બાળકો જ્યારે યૌવનવયને પામે, ત્યારે તેઓમાં વિષયસેવનના અપરાધો થવા એ સંભવિત છે, અને એથી એવા સંભવિત દોષનો સાધુઓએ ત્યાગ કરવો જોઈએ; અર્થાત્ જેણે ભોગો ભોગવ્યા નથી, તેને દીક્ષા નહિ દેવી જોઈએ.''

જે વાત વિષે આપણે ચર્ચા કરી રહ્યા હતા, એ વાત આવીને ? પહેલાં પણ આજના જેવી દલીલ કરનારા હતા, પણ તે આ શાસનમાં નહિ ! આવી દલીલો તો અન્ય શાસનના અનુયાયીઓની છે, એમ પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે. જ્યારે આજે કેટલાક જૈનકુળમાં જન્મેલા પણ એવા પાકયા છે કે જે ઈતર શાસનના અનુયાયીઓ કરતાં પણ ખરાબ કાર્યવાહી કરી રહ્યા છે. એવા હીનભાગી આત્માઓની કુયુક્તિઓથી દોરવાએલાઓને પણ પ્રભુશાસનનું સત્ય જાણવા મળે, માટે આપણે અહીં તે

આખી ય વસ્તુ વિચારી લઇએ. એ પણ અશકય નથી કે આવી આવી અનર્થકારક દલીલો કરનારા અજ્ઞાનોમાં પણ કોઇ સારી ભવિતવ્યતાવાળા આત્માઓ ન હોય. એવાઓને ય આ જાણવાથી લાભ થવો સંભવિત છે.

જ્યારે આવી દલીલોની વાત આવી રીતે ચાલતી હોય, ત્યારે તો કોઇએ પણ અડધું સાંભળીને ઉઠવું જોઇએ નહિ; કારણ કે તો ઇતર શાસનના અનુયાયીઓની દલીલો જ મગજમાં ભરાઇ જાય અને ખુલાસા ન થઇ જાય, તો પરિણામ ઊંધું આવે. પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે આ અને બીજી કુયુક્તિઓના ઘણા જ સચોટ ખુલાસાઓ આપ્યા છે અને તે આપણે જોઇશું જ. એ ખુલાસાઓ જાણ્યા પછી યોગ્ય આત્માનાં હૃદયમાંથી તો એ શલ્ય નીકળી જ જશે કે 'જેણે જે ન ભોગવ્યું હોય તેનો ત્યાગ કરે તો તેનું પતન જ થાય અને સાધુસંસ્થાને તે બગાડે જ !'

વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક યુવાનવય વ્યતીત કરી ચૂકેલાને દીક્ષા દેવામાં લાભ જણાવતી વિરોધી દલીલ :

પણ આપણે, પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રજૂ કરેલી કુમતવાદીઓની યુક્તિઓ પહેલાં જોઇ લઇએ. બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરતાં અને 'વિષયભોગો ભોગવી લીધા પછી જ દીક્ષા આપવી તે યોગ્ય છે' એવા મિથ્યામતનું પ્રતિપાદન કરતાં, કુમતવાદીઓ કહે છે કે ''વિષયસંગોનો અનુભવ કરવાપૂર્વક યૌવનવયને લંઘી ચૂકેલાઓ, વિષયના સંગોનો અનુભવ કરી ચૂકેલા હોવાથી, લીધેલી પ્રવ્રજ્યાને સુખપૂર્વક પાળી શકે છે; કારણ કે તેઓ વિષયોના આલંબન રૂપ કૌતુકથી નિવૃત્ત થયેલા હોય છે. નહિતર 'નિમિત્ત કારણના હેતુઓમાં સઘળી વૃત્તિઓનું દર્શન થાય છે' - આ કથન મુજબ યુવાવસ્થામાં કારણોનો સદ્ભાવ હોવાથી, વિષયના આલંબનભૂત કૌતુકો તરફ આત્માની વૃત્તિ ઢળી જાય છે : નિમિત્તકારણ મળતાં વિષયભોગની વૃત્તિ દર્શન દે છે અને તેથી વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક યૌવનને ઉલ્લંઘી ચૂકેલાને દીક્ષા અપાય તો તે સુખપૂર્વક તેનું પાલન કરી શકે, કારણ કે વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક યૌવનવયને લંઘી ગયેલાઓ સર્વ પ્રયોજનોમાં અશંકનીય થાય છે.'

કહેવાનો ઇરાદો એ છે કે ''વિષયસંગો અનુભવ્યા હોય તેને વિષયભોગ પ્રત્યે ખેંચાવાનો ભય રહેતો નથી, પણ બીનઅનુભવી હોય તો નિમિત્તકારણ પ્રાપ્ત થતાં વિષયોનાં આલંબનરૂપ કૌતુક તરફ આત્મા ઘસડાઇ જાય છે.''

બાલદીક્ષાના નિષેધમાં અને ભોગમાં યુવાનવય પસાર કરેલાને જ દીક્ષા દેવાના સમર્થનમાં આ કમ દલીલ છે ? આજે પણ ઘણાઓના મગજમાં આ પ્રકારનો ય ભ્રમ ભરાઇ ગયેલો છે; પણ તે અયોગ્ય છે એમ શાસ્ત્રકાર પરમમહર્ષિ પૂરવાર કરવાના છે.

હજુ તો પેલાઓની જ વાત કહે છે કે ''લોકમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થો છે. અહિંસાદિ લક્ષણ ધર્મ, સુવર્ણાદિ તે અર્થ, ઇચ્છામદન લક્ષણ કામ અને અનાબાધરૂપ મોક્ષ - એ ચારેય પુરૂષાર્થો પોતપોતાના કાળમાં સેવવા જોઇએ. આમ છતાં પણ જો કોઇ આત્મા કામપુરૂષાર્થને સેવ્યા વિના જ દીક્ષા લઇ લે તો કામના કારણભૂત કર્મ જેનું ક્ષીણ નથી થયું તેવો તે આત્મા દોષને પામે છે; અર્થાત્ પડે છે. કામના કારણભૂત કર્મનો ક્ષય થયા વિના તે કામનો ત્યાગ કરવાથી દોષની ઉત્પત્તિ થાય છે.''

એટલે કે માણસ કામભોગોને ભોગવે એટલે કામના કારણભૂત કર્મનો ક્ષય થાય અને તે કર્મ ક્ષીણ થયા પછી દીક્ષા લે તો લેનાર દોષભાજન ન બને, માટે વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક યૌવનવયને લંઘી ચૂકેલાઓને જ દીક્ષા આપવી તે યોગ્ય છે, પણ વિષયસંગોરૂપ ભોગો જેણે ભોગવ્યા નથી તેવાઓને દીક્ષા દેવી એ યોગ્ય નથી. કારણ કે વિષયસંગોનો જેણે અનુભવ નથી કર્યો તે પાછળથી પડે છે, માટે ચારેય પુરૂષાર્થો પોતપોતાના કાળે સેવવા જોઇએ.

આજે આવી પણ દલીલ કરનારા છે, માટે તેનો ય ઉત્તર આવે ત્યારે તે બરાબર યાદ રાખી લેજો કે જેથી ઉંધી દલીલથી તમે ભરમાઇ જતા બચો.

અભુક્તભોગીને દીક્ષા દેવાથી કૌતુક,કામગ્રહ, પ્રાર્થનાદિ દોષો લાગવા સંબંધી વિરોધી દલીલ :

'આટલી વાત કર્યા પછી બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરનારા અને વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક જેણે યૌવનવય લંઘી છે તેવા જ દીક્ષાને યોગ્ય ગણાય.' એવી માન્યતા ધરાવનારા મિથ્યાવાદીઓ છેલ્લે છેલ્લે કહે છે કે ''જેઓએ ભોગો નથી ભોગવ્યા તેઓને કૌતુક, કામગ્રહ અને પ્રાર્થના આદિ દોષો લાગી જાય છે, જ્યારે વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક યૌવનવયને લંઘી ચૂકેલા ભુક્તભોગીઓ તે દોષોના ત્યાગી હોય છે ભુક્તભોગીને માટે કૌતુક, કામગ્રહ અને પ્રાર્થનાદિ દોષોનો સંભવ નથી, જ્યારે અભુક્તભોગીથી તે દોષો સેવાઇ જાય છે. કામ વિષયક ઔત્સુકયને કૌતુક કહેવાય છે, કામોના અનાસેવનના ઉદ્રેકથી નિપજતા વિભ્રમને કામગ્રહ કહેવાય છે, પ્રાર્થનાદોષમાં ભોગ માટે સ્ત્રીને પ્રાર્થના કરવી તે અને આદિથી બલાત્કાર દ્વારા પણ સ્ત્રીને ગ્રહણ કરવી તે, આ દોષો અભુક્તભોગીને લાગે છે. કારણ કે યૌવનવય આવતાં કામવિષયક ઔત્સુકય જન્મે છે. તેવું ઔત્સુકય જન્મ્યા પછીથી જો તે ઔત્સુકયને શમાવવાનું ન બને તો અનાસેવનના ઉદ્રેકથી આત્મામાં કામની ઘેલછા જન્મે છે, તે ઘેલછાના પરિણામે તે સ્ત્રીઓને ભોગ માટે પ્રાર્થના કરે છે અને જો સ્ત્રીઓ તેની તે પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર ન કરે તો પછી કામની ઘેલછામાં પડેલો આત્મા બલાત્કારાદિથી પણ સ્ત્રીઓને ગ્રહણ કરવા જાય છે. આ દોષો, યૌવનવયને પામ્યા પહેલાં વિષયસંગોના બીનઅનુભવી બાળકોને દીક્ષા અપાય તો સંભવે છે, પણ ભુક્તભોગીઓએ તો આ દોષોને તજેલા હોય છે, માટે ભોગવયને લંઘી ચૂકેલાઓને જ દીક્ષા દેવી એ યોગ્ય છે, પણ તે સિવાયનાઓને દીક્ષા દેવી તે યોગ્ય નથી.''

કહો, આના કરતાં બાળદીક્ષા સામે વધારે સમર્થ દલીલો બીજી કયી હોઇ શકે ? પણ આવી દલીલોમાં કાંઇ તથ્ય નથી અને આવી વિચારણાથી દોરવાઇને બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરવો એ યોગ્ય નથી, એમ શાસ્ત્રકાર પરમમહર્ષિઓએ ઘણા જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સમજાવી દીધું છે. જેને સાંભળવું નથી, સમજવું નથી, યુક્તિસંગત વાત કરવી નથી, સભ્યતાથી સામે આવવું નથી અને છાપાંઓમાં ખોટો કોલાહલ કરી મૂકી લોકની દૃષ્ટિમાં દીક્ષાને અને શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ દીક્ષા દેનારાઓને અગર તો તેનો પ્રચાર કરનારાઓને ઉતારી પાડવાનું જ કામ કરવું છે, તેઓ તો આ બધી વાતોની સામે જોવાના જ નથી : પણ જેઓ સાચું સમજવાને ઇચ્છતા હોય અને અયોગ્ય માન્યતાઓને તજીને યોગ્ય માન્યતાઓ કબૂલ કરી લેવાને તત્પર હોય, તેવા આત્માઓને તો આવી વસ્તુ જણાવવાથી લાભ જ છે.

મહાપુરુષો આવી ઉમદા વસ્તુ આપણા ઉપકાર માટે લખીને મૂકી ગયા એ મહાપુરુષોને આવું જણાવવામાં હિત જ રહેલું છે. એ મહાપુરૂષોની આજ્ઞા મુજબ અવસરે સ્વ-પરહિતના ઇરાદાથી આપણે આ વાતોને જાહેર કરીએ એથી આપણને અને આ વાતો જાણવામાં આવતાં જેઓને સન્માર્ગની રૂચિ થાય તે વગેરેને પણ આનાથી લાભ જ છે.

વિરોધીઓની દલીલોનો સચોટ પ્રતિકાર-ચારિત્ર સાથે બાલભાવનો વિરોધ નથી :

કુમતવાદીયોનું કથન રજૂ કર્યા બાદ, હવે તેનો પરમ ઉપકારી, સુવિહિતશિરોમણિ, સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે જે ઉત્તર આપ્યો છે, તે જોઇએ. સૌથી પહેલાં 'આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થા થયા બાદ પણ બાળકોને દીક્ષા આપવી તે અયોગ્ય છે, કારણ કે તેનામાં ક્ષુલ્લકભાવ હોય છે.' આવા ભાવની જે દલીલ કરવામાં આવી હતી, તેને અંગે ખૂલાસો કરતાં આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે ''આઠ વર્ષના બાલો, તેમનામાં બાલભાવ હોવાથી દીક્ષાને માટે અયોગ્ય

છે, એમ કહેવું તે અસદાગ્રહ છે : કારણ કે ચારિત્ર, કર્મના ક્ષયોપશમભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે; એટલે કર્મના ક્ષયોપશમભાવથી ઉત્પન્ન થતા ચારિત્રની સાથે બાલભાવનો લેશ પણ વિરોધ નથી જ.''

આ વિષયમાં વધુ ખુલાસો કરતાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે ''દીક્ષાના પરિણામને રોકનાર જે ચારિત્રમોહનીય કર્મ છે, તે કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિ અનેક કારણોથી થાય છે, એમ શ્રી અરિહંતપરમાત્મા આદિ ઉપકારીઓએ ફરમાવ્યું છે, પણ ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિનાં દર્શાવેલા અનેક કારણોમાં વયને એટલે અમુક પ્રકારની વિશિષ્ટ શરીરાવસ્થાને કારણ તરીકે દર્શાવેલ નથી; આથી વય સાથે ચારિત્રના પરિણામનો વિરોધ નથી જ.''

શંકા-સમાધાન :

સભા૦ પહેલાં તો એમ કહી ગયા કે 'આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થા થાય તે પહેલાં બાળકોને ચારિત્રનાં પરિણામ પણ બહુધા થતા નથી. તો પછી અહીં તેની સાથે વિરોધ નથી થતો ?

ના. 'આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થા થાય તે પહેલાં બાળકોને ચારિત્રના પરિણામ પણ બહુધા થતા નથી' આ વાત અને 'ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિમાં અમુક પ્રકારની વિશિષ્ટ શરીરાવસ્થા કારણરૂપ નથી' આ વાત, એ બેની વચ્ચે કાંઇ જ વિરોધ જેવું નથી.

ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિમાં જો અમુક પ્રકારની વિશિષ્ટ શારીરિક અવસ્થા કારણભૂત છે એમ માનવામાં આવે, તો તો એમ માનવું પડે કે, 'અમુક વય થઇ એટલે તે વયને પામેલા આત્મામાં ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિ થાય જ અને એથી ચારિત્રના પરિણામ પણ થાય જ !' પણ તેમ નથી. માણસ સો વર્ષનો બુઢ્ઢો થઇ જાય તે છતાં પણ તેના ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થતો નથી એમ ઘણી વાર બને છે. મહાભાગ્યવાન આત્માઓ જ પોતાના ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમને પામી શકે છે. બાકીનાઓની તો આખીને આખી જીંદગી વહી જાય છે, પણ તેમનામાં ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ ઉત્પન્ન થતો નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિમાં અમુક પ્રકારની વિશિષ્ટ શરિરાવસ્થા કિંવા વય કારણરૂપ નથી.

વળી જો અમુક વયને જ ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિમાં કારણરૂપ માનવામાં આવે, તો તો એમ પણ માનવું પડે કે, 'દુનિયામાં દરેક આત્માના ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, તે અવસ્થાને તે પામતાની સાથે જ ઉત્પન્ન થવો જ જોઇએ.' પણ તેમ બનતું નથી. કોઇ આત્માને નાની વયમાં, કોઇ આત્માને યુવાવસ્થામાં, કોઇ આત્માને પ્રૌઢવયમાં અને કોઇ આત્માને વૃદ્ધવયમાં - એમ અનિશ્ચિતપણે જુદી જુદી વયમાં ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમનું ઉત્પન્ન થવું બને છે; વળી બધા જ આત્માઓમાં તે ક્ષયોપશમ ઉત્પન્ન થાય છે, એવો પણ નિયમ નથી.

આ બધું જોતાં એ વાત તો સુસ્પષ્ટ થઇ જાય છે કે, ચારિત્રના પરિણામને રોકનારા ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્પત્તિનું કારણ અમુક વય છે, એમ તો નથી જ.

જ્યારે આમ જ છે, તો પછી, 'શરીરાવસ્થા આઠ વર્ષની થાય તે પહેલાં બાળકોને ચારિત્રના પરિણામ પણ બહુધા થતાં નથી' - આમ જણાવીને દીક્ષા માટે જઘન્ય વય આઠ વર્ષની છે, એમ કેમ જણાવ્યું ? એ પ વિચારીએ. આ જણાવવામાં વસ્તુસ્થિતિનો ઉલ્લેખ માત્ર જ કરાયો છે માત્ર વસ્તુસ્વરૂપ જ બતાવાયું છે. ચારિત્રના પરિણામ મોટે ભાગે આઠ વર્ષ પહેલાં થતા નથી એ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે. ચારિત્રના પરિણામ આઠ

વર્ષની વય પહેલાં પ્રાયઃ નથી થતા, એમ જ્ઞાનીઓએ જ્ઞાનબળે જોયું, માટે તેમ કહ્યું. પ્રાયઃ શબ્દ મૂકીને એ ય જણાવી દીધું કે આઠ વર્ષની વય પહેલાં ચારિત્રનાં પરિણામ ન જ થાય એવું ય નહિ, પણ મોટે ભાગે બને છે એવું કે આઠ વર્ષની વય પહેલાં ચારિત્રના પરિણામ ઉત્પન્ન થતા નથી. આ તો વસ્તુસ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. જે જેમ બનતું હોય તે તેમ કહેવાય. આથી આ વાત સાથે પેલી વાતનો વિરોધ હોવાની શંકા ટળી જાય છે ને ?

સભા૦ હા જી.

વિરોધ ક્યારે આવત ? 'ચારિત્રના પરિણામ આઠ વર્ષની વય થાય એટલે ઉત્પન્ન થાય જ છે' એમ જો કહ્યું હોત તો વિરોધ આવત; પણ તેમ તો કહ્યું જ નથી.

યૌવનવય જ ભોગકર્મોનું કારણ છે એવું નથી :

હવે યૌવનવયના નામે જે બાલદીક્ષાનો એટલે આઠ વર્ષ આદિની દીક્ષાનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો, તે વિષે ખુલાસો કરતાં પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે '' યૌવનવયને ઉલ્લંઘી ચૂકેલા પુરૂષો પણ યૌવનથી ઉન્મત્ત બનેલા આત્માઓની માફક કુગતિના કારણરૂપ ભોગકર્મોને આચરે છે; અને યૌવનવયમાં વર્તી રહેલા આત્માઓમાં પણ એવા ય આત્માઓ હોય છે કે જે આત્માઓ તેવાં ભોગકર્મોને આચરતા નથી.''

દુનિયામાં દેખાતી આ ખુલ્લી વાતને જણાવીને તે મહાપુરૂષ એમ દર્શાવવા ઇચ્છે છે કે ''યૌવન અવસ્થા જ કુગતિના કારણરૂપ ભોગકર્મોનું કારણ છે, એવું કાંઇ છે જ નહિ. કારણ કે જો તેમજ હોત તો ઉત્તમ આત્માઓ જ્યારે ભરયૌવનદશામાં વર્તી રહ્યા હોય તે વખતે પણ ભોગકર્મોથી પરાઙ્મુખ બનેલા દેખાય છે તે બનત નહિ, તેમજ યૌવનવયને વટાવી ગયેલાઓ અને વૃદ્ધાવસ્થાની સન્મુખ બનેલાઓ પણ કુગતિના કારણરૂપ ભોગકર્મોને સેવવામાં લીન બનેલા દેખાય છે તે પણ બનત નહિ.''

અવિવેક એ જ વાસ્તવિક રીતે યૌવન છે :

આ રીતે 'યૌવનવય જ ભોગકર્મોનું કારણ છે' અથવા તો 'યૌવનવય આવે એટલે ભોગકર્મો આચર્યા વિના આત્મા રહી શકે જ નહિ.' -આવી માન્યતાનું દુનિયામાં દેખાતા પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણથી ખંડન કર્યા બાદ પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી યૌવનના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતાં ફરમાવે છે કે ''વાસ્તવિક રીતે એટલે પરમાર્થદૃષ્ટિએ તો અવિવેક એ જ યૌવન તરીકે જાણવા યોગ્ય છે, તેમ જ અવિવેકનો અભાવ એ જ યૌવનનો નાશ છે એમ સમજી લેવું જોઇએ અને અવિવેકનો અભાવ તો દરેક વયમાં સંભવી શકે છે. આથી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ અમુક વયમાં અવિવેકનો અભાવ ન જ હોય એમ ફરમાવ્યું નથી.''

અર્થાત્ 'જ્યાં જ્યાં યૌવનવય હોય, ત્યાં ત્યાં વિવેકનો અભાવ જ હોય અને જ્યાં જ્યાં યૌવનવય ન હોય ત્યાં ત્યાં વિવેકનો સદ્ભાવ જ હોય, એવું કાંઇ છે જ નહિ. યૌવનવય છતાં વિવેકનો સદ્ભાવ હોઇ શકે છે અને એ યૌવનવય વીતી ગઇ હોય તો ય વિવેકનો અભાવ હોઇ શકે છે. આત્મા વિવેકી બન્યો હોય તો યૌવનવય તે આત્માને કાંઇ કરી શકતી નથી અને અવિવેકી આત્મા તો વૃદ્ધાવસ્થાને પામ્યો હોય તો ય ભોગકર્મોને સેવવામાં રત બનેલો હોય છે.'

દોષની સંભાવના બંનેને માટે સરખી છે :

હવે 'બાલદીક્ષિતો માટે દોષની સંભાવના રહે છે' -એ પ્રકારની જે દલીલ કરવામાં આવી હતી, તેના ઉત્તરમાં

પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે ''વયથી બાલ આત્માઓને માટે દોષો સંભાવનીય છે, એમ જે પૂર્વે જણાવવામાં આવ્યું છે, તે પણ બરાબર નથી; કારણ કે સારી રીતે ભોગો ભોગવવાપૂર્વક યૌવનવયને ઉલ્લંઘી ચૂકેલા ઋષિશ્રૃંગ, પિતૃ વગેરેને માટે પણ દોષોની તેવી સંભાવના તો છે જ.''

અર્થાત્ 'દોષોની સંભાવના માત્ર બાલદીક્ષિતોને માટે જ છે એવું કાંઇ નથી. યૌવનવયમાં ભોગોનો સારી રીતે ભોગવટો કરી લેનારાઓને માટે પણ દોષનું સંભવિતપણું છે. અભુક્તભોગીને માટે દોષનો સંભવ છે અને સુભુક્તભોગીને માટે દોષ સંભવ નથી, એમ છે જ નહિ દોષની સંભાવના તો, અભુક્તભોગી અને સુભુક્તોભોગી, બંનેયને માટે સરખી જ છે !

'અભુક્તભોગી અને સુભુક્તભોગી બંનેનેય માટે દોષની સંભાવના સરખી છે' -તેમ જણાવીને, તેનું કારણ દર્શાવતાં તે મહાપુરૂષ ફરમાવે છે કે-

''કર્મોમાં રાજાભૂત એટલે પોતાના અશુભપણાના યોગે પ્રધાન એવું જે મોહનીય કર્મ છે, તે તો ઓઘથી મિથ્યાત્વાદિથી આરંભીને પુરૂષવેદ આદિનો ક્ષય થાય ત્યાં સુધી પણ હોય છે અને એથી ચરમશરીરી આત્માઓને માટે પણ દોષોની સંભાવના રહે છે, તો પછી બીજાઓને માટે દોષોની સંભાવના રહે તેમાં નવાઇ પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. આ તો શ્રી જૈનદર્શનની અપેક્ષાએ વાત થઇ, પણ ઇતર દર્શનની અપેક્ષાએ પણ એ જ છે કે જ્યાં સુધી સંસારમાં આસક્તિ પમાડનારી અવિદ્યા છે, ત્યાં સુધી દોષોની સંભાવના છે જ.''

અર્થાત્ - વિષયાભિલાષાને પેદા કરનાર પુદ્‌ગલવિશેષ જે વેદ, તે જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી હરકોઇ આત્માને માટે, પછી તે બાલ હોય, યુવાન હોય કે વૃદ્ધ હોય, તો પણ દોષની સંભાવના છે; અને વેદોદય તો ક્યાં સુધી હોય છે ? જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે આત્મા ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાનકે વિષયાભિલાષારૂપ વેદનો ક્ષય કરનારો થાય છે; અને મોહનીયકર્મ સર્વથા ક્ષીણ તો દશમા ગુણસ્થાનકે અને તે ય ક્ષપકશ્રેણિ મંડાઇ હોય તો થાય છે હવે 'જ્યાં સુધી વિષયાભિલાષાને પ્રગટવાનું કારણ હયાત હોય ત્યાં સુધી કોઇને દીક્ષા દેવી જ નહિ' એમ નક્કી કરાય, તો તો પ્રાયઃ કોઇ મુક્તિ પામી શકે જ નહિ; કારણ કે, તે ભવમાં કે પૂર્વભવોમાં દ્રવ્યદીક્ષા પામ્યા વિના પ્રાયઃ કોઇ પણ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડી વિષયાભિલાષ રૂપ વેદનો અને મોહનીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી શકતો નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે છટ્ઠા ગુણસ્થાનકને પામનારો બાલક હોય કે યુવાવસ્થામાં સારી રીતે ભોગ ભોગવ્યા પછી દીક્ષિત થયેલો હોય, છતાં બન્નેયને માટે દોષની સંભાવના સરખી છે; કારણ કે બન્નેયમાંથી કોઇના પણ વિષયાભિલાષરૂપ વેદનો અને તેના કારણભૂત મોહનીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો નથી; એટલે તે કર્મના જોરે પતનનો ભય બન્નેને માટે સરખો છે.

દોષની સંભાવનાને દીક્ષામાં મહત્ત્વ આપી શકાય નહિ :

હવે આગળ ચાલતાં આ જ વસ્તુનું સ્પષ્ટીકરણ પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ જ કર્યું છે તે જોઇએ. તેઓશ્રી એ વાત સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે, ''દોષની સંભાવનાને મહત્ત્વ આપીને, જ્યાં સુધી દોષની સંભાવના હોય ત્યાં સુધી કોઇને દીક્ષા આપવી નહિ.'' -એમ માનવામાં આવે તો તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પ્રક્રિયાને અનુસરીને ક્ષપકશ્રેણિમાં જ્યાં સુધી અનિવૃત્તિબાદર નામના ગુણસ્થાનકે આત્મા વિષયાભિલાષરૂપ વેદનો ક્ષય કરનારો ન થાય ત્યાં સુધી તેવા કોઇને પણ દીક્ષા આપવી જોઇએ નહિ એમ નક્કી થાય અને તંત્રાન્તરની પરિભાષા પ્રમાણે જ્યાં સુધી આનંદશક્તિના અનુબોધે કરીને અણિમાદિક ભાવોની જેઓને પ્રાપ્તિ ન થઇ હોય ત્યાં સુધી તેવા કોઇને પણ દીક્ષા આપવી નહિ એમ નક્કી થાય, પરંતુ તે બરાબર નથી. કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પ્રક્રિયા પ્રમાણે જીવો અનિવૃત્તિબાદર નામના

ગુણસ્થાનકને પામનારા અને તંત્રાન્તરની પરિભાષા પ્રમાણે 'અણિમાદિ ભાવોને પામનારા' પ્રાયઃ દીક્ષા વિના બનતા નથી. તે જ જીવો પ્રાયઃ અનિવૃત્તિબાદર નામના ગુણસ્થાનકને પામનારા બની શકે છે, કે જે જીવો પ્રવ્રજ્યાશૂન્ય ન હોય; અર્થાત્ તે ભાવ પામવાને માટે તે જ ભવમાં અગર તો તે પહેલાંના ભવમાં દ્રવ્ય દીક્ષાને પામવી જરૂરી છે. દ્રવ્ય દીક્ષા પામ્યા વિના પ્રાયઃ અનિવૃત્તિબાદર ભાવને પામી શકાતો નથી. આ સ્થળે પ્રાયઃ શબ્દ એટલા જ માટે મૂકવામાં આવ્યો છે કે જેથી મરૂદેવી માતાના જેવા આશ્ચર્યકારક બનાવને આ વિધાનમાં આડે લાવી શકાય નહિ.

બાકી એ વાત ચોક્કસ જ છે કે આશ્ચર્યકારક એવા કવચિત્ બનતા બનાવોને બાજુએ રાખીએ તો કોઇ પણ આત્મા દ્રવ્ય દીક્ષાથી સર્વથા શૂન્યપણે એટલે કોઇ પણ ભવમાં દ્રવ્ય દીક્ષાને પામ્યા વિના, અનિવૃત્તિબાદર ભાવને પામી શકતો જ નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પ્રક્રિયા પ્રમાણે જેમ દ્રવ્ય દીક્ષાથી સર્વથા શૂન્ય આત્મા અનિવૃત્તિબાદરભાવને પામી શકતો નથી, તેમ તંત્રાન્તરની પરિભાષામાં 'કલ્યાણને નહિ પામેલો પણ મુશીબતે કલ્યાણને પામ્યો.' -આ પ્રમાણે કહેવાય છે, તો તે વચનથી પણ એ જ સિદ્ધ થાય છે કે 'પૂર્વે દીક્ષા દ્વારા કલ્યાણ ન સાધ્યું હોય તો અણિમાદિ ભાવોનું પામવાપણું મુશીબતે જ થાય છે.' આમ હોવાથી દોષની સંભાવના હોવા માત્રથી દીક્ષાનો નિષેધ કરવામાં ઉલટું સંકટ આવી પડે તેમ છે અને તે એ કે, 'દીક્ષા વિના વિશિષ્ટ ગુણોની પ્રાપ્તિ ન થાય અને વિશિષ્ટ ગુણો વિના દીક્ષા આપી શકાય નહિ.' આ રીતનો 'ઇતરેતરાશ્રય' નામનો વિરોધ આવે છે.

અર્થાત્ 'દોષની સંભાવના માત્રથી દીક્ષા ન આપવી' અગર તો 'જ્યાં સુધી દોષની સંભાવના હોય ત્યાં સુધી કોઇને દીક્ષા આપવી નહિ' એમ માનવું, તે કોઇ પણ રીતે વ્યાજબી નથી; છતાં એમ માનશો તો કોઇ પણ આત્મા પોતાનું કલ્યાણ સાધવાને પ્રાયઃ સમર્થ નિવડશે નહિ; કારણ કે દોષની સંભાવના જ ન રહે એવી દશા પામવાને માટે દ્રવ્યદીક્ષાનું પામવું આવશ્યક પ્રાયઃ છે. મરૂદેવા માતાના પ્રસંગ જેવા બનાવોને બાદ કરીએ, તો કયારેય પણ દ્રવ્યદીક્ષા પામ્યા વિના જ, દોષની સંભાવના ન હોય તેવી ઉત્તમ દશા પામી શકાતી જ નથી.

આથી સ્પષ્ટ છે કે દોષની સંભાવનાને મહત્ત્વ આપીને, 'જ્યાં સુધી દોષની સંભાવના હોય ત્યાં સુધી તેવા કોઇને પણ દીક્ષા આપવી નહિ' એમ માનવું તે કેવળ અનર્થકારક જ છે. દોષની સંભાવના માત્ર બાલદીક્ષિતોને માટે જ નથી, પણ દોષની સંભાવના તો, અભુક્તભોગી એટલે બાલદીક્ષિતોને અને સુભુક્તયોગી એટલે ભોગમાં યુવાવસ્થાને પસાર કર્યા બાદ દીક્ષિત થયેલાઓ એ બન્નેયને માટે સરખી જ છે. પહેલાં આમ સ્પષ્ટ કર્યું અને તે પછી એ સ્પષ્ટ કર્યું કે બાલદીક્ષિત તથા યૌવનને લંઘેલા સુભુક્તભોગી દીક્ષિત બન્નેયને માટે દોષની સંભાવના સરખી હોવા છતાં પણ દોષની સંભાવના માત્રથી બાળકને અગર સુભુક્તભોગી એટલે ભોગ ભોગવવામાં યુવાવસ્થાને લંઘી ચૂકેલા વગેરે કોઇને પણ દીક્ષા ન આપવી જોઇએ, એમ કહેનારા અજ્ઞાન હોવાથી માનવા યોગ્ય નથી જ.

વિષયભોગોના બીનઅનુભવી પણ સર્વ રીતે યોગ્ય છે અશંકનીય હોય છે :

હવે બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરતાં મિથ્યાવાદીઓ તરફથી જે એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, 'વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક યૌવનવયને લંઘી ચૂકેલાઓ, વિષયસંગોનો અનુભવ કરી લીધેલો હોવાને કારણે, સુખપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા પાળી શકે છે અને વિષયાલંબનના કૌતુકથી નિવૃત્ત થયેલા હોવાના કારણે તેઓ સર્વ પ્રયોજનોમાં અશંકનીય હોય છે' તેની સામે પણ સમર્થ શાસ્ત્રકાર સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ ઘણી સુંદર વસ્તુ જણાવે છે.

તેઓશ્રી પહેલી વાત તો એ ફરમાવે છે કે "પૂર્વપક્ષવાદીએ બાલદીક્ષાની વિરૂદ્ધમાં જે દલીલ કરી છે, તે પણ મારા બાલદીક્ષાના પક્ષમાં ય તુલ્ય છે; કારણ કે વિષયસંગોના બીનઅનુભવી એવા પણ કેટલાય આત્માઓ વિષયસંગોને અનુભવી ચૂકેલાના જેવા વિષયાલંબનના કૌતુકથી નિવૃત્ત થયેલા હોય છે," અર્થાત્ વિષયસુખોને અનુભવી ચૂકેલાઓ જ સારી રીતે પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરી શકે છે, એ વગેરે જે જે વાતો પૂર્વપક્ષવાદીએ બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરતાં કહી છે, તે વાતો બાલદીક્ષાના પક્ષમાં પણ સમાન જ છે; કારણ કે વિષયના સંગોને નહિ અનુભવેલા એવા પણ કેટલા ય પુણ્યાત્માઓ વિષયસંગની વિષમતાના જાણ હોઇને, વિષયાલંબનના કૌતુકથી નિવૃત્તભાવવાળા હોય છે અને એથી વિષયસંગોના બીનઅનુભવી હોવા છતાં પણ, તેઓ ય સર્વ રીતે ધર્મારાધનામાં અશંકનીય હોય છે તથા સુંદર પ્રકારે પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરનારા હોય છે."

ભુક્તભોગી કરતાં પ્રવ્રજ્યાના પાલનમાં અભુક્તભોગી સારા :

આ પ્રમાણે બંનેની અશંકનીયતા દર્શાવ્યા બાદ, શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, આગળ વધીને એમ પણ પૂરવાર કરે છે કે, "વિષયસંગોના અનુભવપૂર્વક યૌવનવયને લંઘી ચૂકેલાઓને અશુભ પ્રવૃત્તિનું જે નિમિત્ત છે, તેવું નિમિત્ત વિષયસંગોના બીનઅનુભવી આત્માઓ માટે નથી." આ વસ્તુ દર્શાવતાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે, "ઘણું કરીને કામો સેવવાથી જ વૃદ્ધિને પામનારા હોય છે, માટે તે જ આત્માઓ વધારે સારા છે, કે જે આત્માઓ વિષયસંગોના બીનઅનુભવી છે; કારણ કે તે ભવમાં તે પુણ્યાત્માઓને કામોને વધારનાર અભ્યાસ થયો નથી અને પૂર્વભવમાં અભ્યાસ થયેલો તે તો દૂર છે, એટલે અશુભ પ્રવૃત્તિનું તેવું કોઇ નિમિત્ત વિષયસંગોના બીનઅનુભવી બાલદીક્ષિતોને માટે નથી. અશુભ પ્રવૃત્તિનું તે નિમિત્ત તો ભોગમાં યુવાનવય વ્યતીત કરી ચૂકેલા અને તે પછીથી દીક્ષિત બનેલાઓને માટે જ છે, એટલે વિષયસંગોના બીન અનુભવી એવા બાલદીક્ષિતો જ તેમના કરતાં વધારે સારા છે !"

બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરતાં મિથ્યાવાદીઓ તરફથી એક એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, "લોકમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થો કહેવાય છે તે પોતપોતાના કાળે સેવવા જોઇએ."

આની સામે પણ પરમ ઉપકારી શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, "ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થો પોત પોતાના કાળે સેવવા જોઇએ, એ વગેરે પૂર્વપક્ષવાદીએ જે કહ્યું તે પણ તુચ્છ છે, અસાર છે, અર્થાત્ એ વાતમાં કાંઇ માલ નથી. કારણ કે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થોમાં જે અર્થ અને કામ નામના બે પુરૂષાર્થો છે, તે બંનેય પુરૂષાર્થો કર્મબંધને કરાવનારા હોવાથી, સ્વભાવથી જ સંસારના કારણ છે." એટલે કે સંસારથી મુક્ત બનવાની પુણ્યભાવનાને સેવનારા કલ્યાણકામી આત્માઓએ તો અર્થ અને કામ એ બંનેયમાંથી કોઇ પણ પુરૂષાર્થની છાયા લેવી એય હિતકર નથી, તો પછી તે પોતપોતાના કાલે સેવવા જોઇએ, એમ કહેવાય જ કેમ ? અર્થાત્ ન જ કહેવાય.

સેવવા યોગ્ય તો કેવળ શુદ્ધ ધર્મ જ છે :

અર્થ અને કામ એ બંને પુરૂષાર્થો સંસારનાં કારણો છે, એમ દર્શાવ્યા બાદ, સંસારનું સ્વરૂપ વર્ણવી, તેના ત્યાગનું સમર્થન કરતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે,

" આ સંસાર અશુભ છે અને મહાપાપરૂપ છે : આથી અશુભ અને મહાપાપરૂપ સંસારનો પરિક્ષય કરવા માટે, એટલે કે સંસારથી મુક્ત થવા માટે, ચારે ય પુરૂષાર્થો પોતપોતાના કાલે સેવવાની વાત છોડીને, બુદ્ધિમાન પુરૂષે માત્ર શુદ્ધ ધર્મને જ સેવવો જોઇએ." 'હવે શુદ્ધ ધર્મ કયો ?' તે પણ દર્શાવે છે અને તે દર્શાવતાં ફરમાવે છે કે "શ્રી જૈનશાસનની પ્રક્રિયા મુજબ શુદ્ધ ધર્મ તે ચારિત્રધર્મ છે અને ઇતર શાસનાનુસાર તે અપ્રવૃતિરૂપ કહેવાય છે."

અર્થાત્ શુદ્ધ ધર્મ તે અનંતજ્ઞાની પરમ ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલો ચારિત્રધર્મ છે અને બુદ્ધિમાન પુરૂષે સંસારપરિક્ષય નિમિત્તે તે જ સેવવા યોગ્ય છે, પણ અર્થ -કામ સેવવા યોગ્ય નથી જ; કારણ કે, અર્થ અને કામ તો અશુભ અને મહાપાપરૂપ સંસારનાં કારણો છે.

અહીં જીવિતની સ્થિતિ વગેરે દર્શાવીને પણ, શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા એમ ફરમાવે છે કે "ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે ય પુરૂષાર્થોને પોતપોતાના કાલે સેવવા બુદ્ધિમાન પુરૂષે રોકાવું જોઇએ નહિ, પણ એક માત્ર ધર્મની જ આરાધનામાં સદા તત્પર રહેવું જોઇએ; કારણ કે જીવિત વિજળીના ચમકારા જેવું ચંચળ છે અને તેના સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ પણ તે અસાર છે : જેમ જીવિત સ્થિતિથી ચંચળ છે અને સ્વરૂપથી અસાર છે, તેમ પ્રિયજનોનો સંબંધ પણ સ્થિતિથી ચંચળ છે અને સ્વરૂપથી અસાર છે."

અર્થાત્ "જીવિતનો કયારે અન્ત આવશે તે નિશ્ચિત નથી, જીવિત કયારે જોખમમાં મુકાશે તે આપણે જાણતા નથી, પ્રિયજનો કયારે મરીને આપણાથી વિખુટાં પડશે તેની આપણને ગમ નથી અને પ્રિયજનો જીવતાં છતાં કયારે આપણા તરફ ઉદ્વિગ્ન ભાવવાળાં બનશે, તેની ય આપણને ખબર નથી. વસ્તુત જીવિત અને પ્રિયજનોનો સંબંધ. બન્ને ય સ્થિતિથી ચંચળ છે અને સ્વરૂપથી અસાર છે, માટે 'પોતપોતાના કાળે અર્થ અને કામ પણ સેવવા જોઇએ' એવી ભ્રમણાને કલ્યાણના કામી બુદ્ધિમાન પુરૂષે પોતાના મગજમાંથી કાઢી નાખવી જોઇએ અને જીવિત તથા પ્રિયજનોના સંબંધની સ્થિતિને તથા તેના સ્વરૂપને જાણીને ધર્મની આરાધના કરવા પ્રયત્નશીલ બની જવું જોઇએ."

પરમાર્થદૃષ્ટિએ મોક્ષ એ જ ધર્મનું ફળ છે :

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થોમાંથી, અર્થ અને કામ એ બે પુરૂષાર્થો તો કર્મબંધનાં કારણ હોવાથી, અશુભ અને મહાપાપરૂપ સંસારનાં કારણ છે માટે સેવવા યોગ્ય નથી, એ વાત થઇ; અને સદા ધર્મની આરાધના કરવી જોઇએ એ વાતે ય થઇ; પણ મોક્ષ પુરૂષાર્થની વાત તો રહી ગઇને ? અહીં શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ એ વાત પણ દર્શાવી દીધી છે. તેઓશ્રીએ ફરમાવ્યું છે કે,

"મોક્ષ એ તો પરમાર્થદૃષ્ટિએ ધર્મનું ફલ છે, એમ જાણવું જોઇએ; એટલે મોક્ષની પ્રાપ્તિ ઈચ્છનારે પણ અપ્રમત્ત બનીને શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ચારિત્રધર્મની જ આરાધના કરવી જોઇએ." આ રીતે સમર્થ શાસ્ત્રકાર, સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ એ જ વાત સિદ્ધ કરી કે "ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો લોકમાં કહેવાય છે, પણ એ ચાર પુરૂષાર્થોમાંથી એક માત્ર ધર્મની જ આરાધના કરવા યોગ્ય છે; કારણ કે અર્થ તથા કામ એ બે તો સેવવા યોગ્ય જ નથી અને મોક્ષ પણ ધર્મનું ફળ હોવાથી, પરમાર્થદૃષ્ટિએ ધર્મની આરાધના એ મોક્ષની પણ આરાધના છે, માટે કલ્યાણની અભિલાષા હોય તો શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ચારિત્રધર્મની આરાધનામાં અપ્રમત્ત બનો !"

કૌતુક આદિ દોષોનો સંભવ ભુક્તભોગીઓ માટે છે :

હવે બાલદીક્ષાના વિરોધી મિથ્યાવાદીએ કરેલી છેલ્લી દલીલનું શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ખંડન કરે છે. પૂર્વપક્ષવાદીએ કહ્યું હતું કે,

"ભોગ ભોગવ્યા વિના જેઓ દીક્ષા લે છે, તેઓને કૌતુક એટલે કામવિષયક ઉત્સુકતા, કામગ્રહ એટલે કામસેવન કરવાની ઉત્સુકતા, તેવો યોગ પ્રાપ્ત નહિ થવાથી એટલે અનાસેવનના ઉદ્રેકથી ઉત્પન્ન થતો વિભ્રમ, એ વિભ્રમના યોગે સ્ત્રીઓને ભોગ માટે પ્રાર્થના કરવી અને છેવટે બલાત્કારથી ગ્રહણ વગેરે દોષો લાગવાનો સંભવ છે; પણ તે દોષો ભોગ ભોગવવામાં યુવાનવય લંઘી ચૂકેલાઓને લાગવા સંભવ નથી."

આની સામે શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે ''એ વાત ખોટી જ છે; એ વાતમાં કાંઇ જ વાસ્તવિકપણું નથી; કારણ કે ભોગ ભોગવવામાં યુવાનવયે લંઘી ચૂકેલા આત્માઓને માટે તો પૂર્વે ભોગવેલા ભોગોનું સ્મરણ આદિ અનેક અતિશય દુષ્ટ દોષોનો સંભવ છે, જ્યારે જે પુણ્યાત્માઓએ ભોગો ભોગવ્યા નથી તથા બાલ્યકાલથી જ જેઓની મતિ શ્રી જિનેશ્વરદેવોનાં વચનોથી ભાવિત થઇ છે, તેઓને વૈરાગ્યનો સંભવ હોવાથી તેમજ તેઓ વિષયસુખથી અનભિજ્ઞ હોવાથી, તેમને માટે કૌતુક, કામગ્રહ અને પ્રાર્થનાદિ દોષોનો પ્રાયઃ સંભવ નથી.''

આ રીતે બાલદીક્ષા સામેના વિરોધો રજૂ કરીને, તેનું ઘણું જ સ્પષ્ટ અને સુન્દર સમાધાન કરવા દ્વારા, શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે, 'આઠ વર્ષની શરીરાવસ્થા, એ દીક્ષાયોગ્ય માટેનું જઘન્ય વયઃપ્રમાણ છે અને તે વ્યાજબી જ છે' –એ વાત સિદ્ધ કરી.

આજે બાલદીક્ષાની સામે વિરોધ કરનારાઓ, જો પ્રમાણિકપણે-શુદ્ધબુદ્ધિથી આવી વસ્તુઓ વિચારે તો, તેઓ બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરવામાં કારમું પાપ કરી રહ્યા છે, એવું તેઓને પણ લાગ્યા વિના રહે નહિ : પણ લઘુકર્મી આત્માઓ જ આવી વસ્તુઓને પ્રમાણિકપણે શુદ્ધબુદ્ધિથી વિચારીને પોતાના હૃદયમાં જચાવી શકે છે. આ આખા વિરોધ-સમાધાનના શ્રવણ ઉપરથી તમે સમજી શકયા હશો કે, 'જેણે જે ન ભોગવ્યું હોય તેનો તે ત્યાગ કરી શકે જ નહિ અને ત્યાગ કરે તો પરિણામે પડે અને કદાચ સાધુવેષ ન છોડી શકે તો ય સાધુ સંસ્થામાં સડો ઘાલે' આવી દલીલો કરનારા અજ્ઞાન છે તેમ જ ઇરાદાપૂર્વક તેનો પ્રચાર કરનારાઓ ઘોર પાપબુદ્ધિ આત્માઓ છે.

આજના યુગમાં જૈનકુળમાં જન્મીને શ્રી જિનશાસનનો દ્રોહ કરનારા અને અનેક આત્માઓને ઉન્માર્ગે ચઢાવી શ્રી જિનશાસનની લોકમાં હાંસી કરાવનારા તેઓને તમે ઓળખી લ્યો, તેમ જ તમારામાં તેવડ હોય તો જાહેર કરી દ્યો કે, 'આવા મંદબુદ્ધિ લોકો જૈનકુળમાં જન્મેલા હોવા છતાં પણ જૈન નથી, માટે એમની કોઇ પણ વાત જૈન તરીકે વિશ્વાસને પાત્ર નથી.'

યોગ્ય આત્માઓને તો આનંદ અને દુઃખ બંને થાય છે :

મૂળ વાત તો એ હતી કે રાવણ મર્યા તેને બીજે જ દિવસે કુંભકર્ણ, ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન આદિ પુરૂષવર્ગે તેમજ રાવણની પટ્ટરાણી મંદોદરી આદિ સ્ત્રીવર્ગે અપ્રમેયબલ નામના મુનિવરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ વખતે કોઇએ કાંઇ વાંધો કે વિરોધ ઉઠાવ્યો નહિ; કારણ કે પુણ્યાત્માઓ પોતે ચારિત્રધર્મનો સ્વીકાર ન કરી શકતા હોય, તો પણ બીજા જે ભાગ્યવાન આત્માઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ચારિત્રધર્મને સ્વીકારીને આત્મકલ્યાણ સાધતા હોય, તે ભાગ્યવાનોની તો અનુમોદના જ કરે છે. તેવા પ્રસંગે યોગ્ય આત્માઓને સવિશેષ આનંદ અને સવિશેષ દુઃખ બને ય સાથે થાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલી મોક્ષસામ્રાજ્યને સાધનારી પ્રવ્રજ્યાને બીજાઓને ગ્રહણ કરતા જોઇને, શ્રદ્ધાસંપન્ન પુણ્યાત્માઓનું હૃદય આનંદથી પુલકિત બને છે અને તે જ વખતે પોતાનાથી તે ધર્મ ન સેવી શકાવા બદલ તે આત્માઓના હૃદયમાં દુઃખ પણ થાય છે; કારણ કે શુદ્ધ ચારિત્રધર્મની આરાધના આજ્ઞા મુજબ અખંડપણે કરવી એ આ માનવ ભવ આદિ ઉત્તમ સામગ્રીને પામ્યાની સાચી સાર્થકતા છે, એમ શ્રદ્ધાસંપન્ન પુણ્યાત્માઓ નિઃશંકપણે માનનારા હોય છે.

રામચંદ્રજી અને મહાસતી સીતાજીનું મિલન :

કુંભકર્ણ આદિએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ, મુનિને નમસ્કાર કરીને રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી તથા સુગ્રીવજી સાથે લંકામાં આવવા નીકળે છે. તે વખતે નમ્ર એવા બિભીષણ છડીદાર બનીને આગળ ચાલે છે અને તેમને માર્ગ

દર્શાવ્યે જાય છે. તે વખતે વિદ્યાધરીઓ મંગલ કરે છે. આ રીતે મોટી ઋદ્ધિ વડે રામચંદ્રજીએ ઇન્દ્રની જેમ લંકામાં પ્રવેશ કર્યો. લંકામાં ગયા પછીથી આ બધું યુદ્ધ જેને માટે થયું હતું, તેની પાસે સૌથી પહેલાં જાય છે; અર્થાત્-સીતાજીને મળવા જાય છે. રામચન્દ્રજી હવે પુષ્પગિરિ ઉપર આવેલા તે ઉદ્યાનમાં ગયા, કે જે ઉદ્યાનમાં સીતાજીને રાખવામાં આવ્યાં હતાં. સીતાજીની તે વખતની સ્થિતિ જોતાં જ રામચંદ્રજીને લાગ્યું કે, 'ખરેખર હનુમાને જેવી હાલત કહી હતી તેવી જ હાલતમાં સીતા છે.'

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે પહેલા હનુમાન આવીને લંકામાં કેવો ઉપદ્રવ મચાવી ગયા છે. હનુમાને સીતાજીને પહેલવહેલાં દેવરમણ ઉદ્યાનમાં જોયાં, ત્યારે સીતાજીના કપોલભાગ ઉપર કેશ ઉડી રહ્યા હતા; સતત્ પડતી અશ્રુજલની ધારાથી સીતાજીએ ભૂમિતલને આર્દ્ર કર્યું હતું; હિમપીડિતા કમલિનીની જેમ સીતાજીનું મુખકમળ ગ્લાનિ પામેલું હતું; બીજના ચંદ્રની કળાની જેમ સીતાજીનું શરીર અતિ કૃશ થઇ ગયું હતું; ઉષ્ણ નિઃશ્વાસના સંતાપથી સીતાજીના અધરપલ્લવ વિધુર થઇ ગયા હતા અને સ્થિર યોગિનીની જેમ સીતાજી રામનું જ ધ્યાન કરતાં બેઠાં હતાં. તેમણે પહેરેલાં વસ્ત્રો પણ મલિન થઇ ગયાં હતાં અને તેમની દશા જોતાં જ એમ લાગતું હતું કે આ મહાસતી અત્યારે પોતાના શરીરને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ છે.

આ હાલત હનુમાને જઇને રામચંદ્રજીને જણાવી હતી અને અત્યારે રામચંદ્રજીએ પોતે પણ તેવી જ હાલતમાં સીતાજીને જોયાં. જોતાંની સાથે જ સીતાજીને રામચંદ્રજીએ ઉઠાવી લીધાં અને પોતાના બીજા જીવિતની જેમ પોતાના ખોળામાં સીતાજીને બેસાડયાં. રામચંદ્રજી સીતાજીને પોતાનું જીવિત માનવા લાગ્યા. આ વખતે પ્રમોદને પામેલા સિદ્ધગાંધર્વાદિ દેવોએ આકાશમાં 'આ મહાસતી સીતા જય પામો' -એવો હર્ષનાદ કર્યો.

આ પછી પોતાનાં ધારાબદ્ધ વહેલાં અશ્રૂઓથી જાણે સીતાજીનાં ચરણોને પખાળતા હોય તેમ લક્ષ્મણજીએ આનંદપૂર્વક સીતાજીને નમસ્કાર કર્યા. આથી 'મારી આશિષથી તમે ચિરકાળ જીવો, ચિરકાળ આનંદ પામો અને ચિરકાળ જય પામો' -એમ બોલતાં સીતાજીએ લક્ષ્મણજીના મસ્તકને સૂંઘ્યું. આવી રીતે મસ્તકને સૂંઘવું એ વાત્સલ્યદર્શક ચિહ્ન છે વાત્સલ્યનો ભાવ ઉભરાય ત્યારે એમ સ્વાભાવિક બને. લક્ષ્મણજીએ નમસ્કાર કર્યા બાદ, સીતાજીના ભાઇ ભામંડલે સીતાજીને નમસ્કાર કર્યા; એટલે ભામંડલને પણ મુનિવાક્યની જેમ નિષ્ફળ નહિ નિવડનારી આશિષ દઇને સીતાજીએ આનંદ પમાડયો. આ પછી સુગ્રીવે, બિભીષણે, હનુમાને અને અંગદે તેમજ બીજાઓએ પણ પોતપોતાનું નામ જણાવવા પૂર્વક નમસ્કાર કર્યા. ઘણે લાંબે વખતે રામચંદ્રજી અને સીતાજી મળે એટલે આનંદની કમીના હોય ? સીતાજીના આનંદનો પણ સુમાર નથી. અહીં કહે છે કે સીતાજી ઘણે લાંબે વખતે પોતાના પતિનાં દર્શનથી પૂર્ણચંદ્રથી વિકસિત પોયણીની જેમ શોભવા લાગ્યાં.

પ્રભુપૂજામાં ઉંચામાં ઉંચી વસ્તુઓ રાખવી જોઇએ :

હવે સીતાજીની સાથે રામચંદ્રજી ભુવનાલંકાર નામના રાવણના હાથી ઉપર બેસીને, સુગ્રીવાદિ પરિવારથી વિંટળાયેલા રાવણના મહેલમાં ગયા.

શ્રાવકના મહેલમાં શું હોય ? દીવાનખાનાં, વિલાસભુવન અને તબેલા માત્ર ? ના, માત્ર એ જ ન હોય, પણ શ્રી જિનમંદિર, પૌષધશાળા વગેરે ધર્મસ્થાનો પણ હોય. આખા બંગલામાં જેવી સુંદર અને મનોરમ ચીજો ન હોય, તેવી સુંદર અને મનોરમ ચીજો શ્રી જિનમંદિરમાં હોય. આખા પ્રાસાદમાં જે આકર્ષણ ન હોય તે શ્રી જિનમંદિરમાં હોય. જૈન કે ઇતર, જે ત્યાં આવે તેને પહેલું એ જોવાનું મન થાય, એવું એ મન્દિર હોય. પૂર્વે એ સ્થિતિ હતી. આજે પણ એના નમુના છે.

શ્રાવકો ઘણી લક્ષ્મીનો ઉપયોગ ત્યાં કરે, કે જેથી અનેક આત્માઓને બોધિબીજનો લાભ થાય. જોનારને પણ એ જોઇને એમ થાય કે આ કોરો શ્રીમાન નથી પણ જિનભક્ત શ્રીમાન છે. એની ભક્તિ જોઇને ય સામાના હૃદયમાં સારી ભાવના જાગે. રાવણના એ મહેલમાં શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું પરમ આહ્‌લાદજનક સુન્દર મન્દિર હતું, કે જેને હજારો મણિસ્તંભો હતા. ત્રણ ખંડના માલિકના આવાસમાં આ પણ હોઇ શકે. આજે મોટા શેઠીયાઓના બંગલા-બગીચા પણ માઇલ બબ્બે માઇલના ઘેરાવામાં હોય છે, તો પછી ત્રણ ખંડના માલિક કે જેની સોળ સોળ હજાર રાજાઓ સેવા કરતા, તેને ત્યાં આવું મન્દિર હોય, એમાં નવાઇ શી ? એનો આવાસ કાંઇ નાનોસૂનો ન હોય ! એવા શ્રી જિનમન્દિરમાં પૂજાની સામગ્રી પણ કેવીક હશે ? સામગ્રી પણ એવી જ આકર્ષક હોય. રોજ તાજી જ દેખાય, એવી તો વ્યવસ્થા હોય. આજે તો આઠે દિવસ પણ કળશ રીતસર ઉટકાય નહિ, અંગલૂંછણાં પણ ગંદાં હોય, એવી દશા પણ કેટલેક સ્થળે છે. જ્યાં ઉંચામાં ઉંચી સામગ્રી જોઇએ ત્યાં આ દશા છે અને શેઠીયાને પોતાને તો સારાં સફાઇદાર કપડાં જોઇએ. શ્રીમાનોની પ્રભુપૂજામાં ઉંચામાં ઉંચી વસ્તુ જોઇએ. ધર્મની સામગ્રી તો સામગ્રીસંપન્ન શ્રાવકોને ઘેર એવી હોય કે નવો આવે તે સામગ્રી જોયા કરે અને યોગ્ય આત્માઓ જેમ જોતા જાય તેમ અનુમોદના કર્યે જાય. સામગ્રી જોતાં જોતાં ઉત્તમ આત્માઓ અપૂર્વ નિર્જરા કરી જાય. શેઠીયાને ત્યાં ગાલીચા, ખૂરશી, ટેબલ, ફરનીચર વગેરે કેટલું ? ભરપૂર, અને ચરવળા કેટલા ?

સભા ૦ સામાન્ય રીતે ન હોય અને હોય તો ય ઘરનાં માણસો જેટલા તો નહિ જ !

એ ય કેવા ? પ્રાયઃ મેલા. તમારી આજની શેઠાઇમાં ધર્મ દબાઇ ગયો છે. શેઠાઇમાં ઘેલા ન બનો અને મળ્યું છે તો તેનો સદુપયોગ કરવાને ચૂકો નહિ !

રાવણના આવાસમાં આવેલા શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના હજારો મણિસ્તંભોથી શોભતા શ્રી જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરીને, બિભીષણે અર્પણ કરેલ કુસુમાદિ ઉપસ્કારોથી, શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની, રામચન્દ્રજીએ સીતાજી તથા લક્ષ્મણજીની સાથે પૂજા કરી. પૂજા કર્યા પછીથી સીતાજી, લક્ષ્મણજી અને સુગ્રીવાદિ પરિવાર સાથે રામચંદ્રજી, બિભીષણની અભ્યર્થનાથી બિભીષણના મહેલે ગયા. ત્યાં પણ બિભીષણને માન આપતાં, રામચન્દ્રજીએ સપરિવાર દેવાર્ચનની તથા સ્નાનભોજનાદિની ક્રિયા કરી.

રામચંદ્રજીની પાસે રાજ્યાદિના સ્વીકારની પ્રાર્થના આવે છે, ત્યારે રામચન્દ્રજી શું કરે છે તે જોવાનું છે. ખરી નીતિમત્તા અહીં પણ દેખાશે. દુશ્મનને માર્યો છે, એના મોટા પરિવારે દીક્ષા લીધી છે, એટલે રાજ્યલક્ષ્મી બાપુકી છે ને ? પણ એમ એ લક્ષ્મીને બાપુકી માને, એમાનાં રામચંદ્રજી નથી. એ વખતે ધારે તો પંદર આની ભાગ હોઇયાં કરી જઇને અને એક આની ભાગ આપીને ઉદારતાના ઈલ્કાબ મેળવાય, પણ રામચંદ્રજી મહાપુરૂષ છે. એવી પોલી દંભી નીતિવાળા એ નથી.

[૫]

શ્રી જૈનશાસનમાં રાજારૂપ આચાર્ય મહારાજ :

લક્ષ્મણજીના હાથે રાવણ હણાયા એટલે યુદ્ધ પૂર્ણ થયું. રાવણની તરફથી બીજા પણ રાક્ષસવીરો યુદ્ધમાં ખેલતા હતા, પરંતુ તે બધાની નજર તો રાવણ ઉપર જ હોયને ? માલિક મરાયો પછી રહ્યું શું ? માલિકનાં જીવતાં જે સૈન્ય મરવાને ય તૈયાર હોય છે, પીછેહઠ કરવાનો વિચાર સરખો પણ જે સૈન્યમાં હોતો નથી, તે જ સૈન્ય

બહાદુર હોય તો પણ માલિક મરતાં એકદમ પાંગળુ બની જાય છે. માલિક મરતાંની સાથે જ યુદ્ધભૂમિમાં ભાગાભાગ શરૂ થઇ જાય. માલિક જીવતો હોય અને આવડતવાળો હોય તો નબળું પણ સૈન્ય સબળું બની જાય અને માલિક મરાય અગર પકડાય એટલે સબળા સૈન્યમાં પણ ભંગાણ પડયા વિના રહે નહિ. દરેક કામમાં મોટે ભાગે મોટો આધાર માલિક ઉપર રહે છે.

શ્રી જિનશાસનમાં પણ આચાર્યનું સ્થાન રાજા તરીકેનું છે. રાજા નબળો બને તો પ્રજા આપોઆપ નબળી બની જાય. રાજાનું સ્થાન ભોગવવું અને દિપાવવું, એ સહેલું નથી. રાજાના સ્થાને બેસવું અને સ્થાનને કલંકિત કરવું, એ તો રાજ્યની પાયમાલી કરવાનો રસ્તો છે. પ્રજાની રક્ષાની અને પ્રજાની આબાદીની જવાબદારી રાજાને શિરે છે. આપત્તિના સમયે જે રાજા પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનું ભૂલી જાતરક્ષામાં પડી જાય, તે રાજા રાજાપદને લજવનારો છે. એ જ રીતે આપત્તિ સિવાયના સમયમાં પણ રાજા ઘોરે નહિ, કેવળ ભોગવિલાસમાં મશગુલ બને નહિ સાચો રાજા તો પ્રજાની આબાદીને ખીલવવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે. રાજા દુર્જનને દંડનારો અને સજ્જનનું રક્ષણ કરનારો હોય. રાજાનો તાપ એવો હોય કે દુર્જનને ભાગતા જ ફરવું પડે અને સજ્જનને કશી ભીતિ ન હોય. રાજાના જીવતાં દુર્જનો જો સજ્જનોને સંતાપવામાં ફાવી જાય, તો રાજા પોતાના કારોબારને કલંક લાગ્યું એમ માને. રાજા બની બેસવું એ એક વાત છે અને સાચા રાજા બની જાણવું એ બીજી વાત છે.

શ્રી જૈનશાસનમાં આચાર્ય રાજાના સ્થાને છે અને એથી વધુમાં વધુ જોખમદારી એમને શિર છે. રાજારૂપ આચાર્યો સદા સાધુસંઘ, સાધ્વીસંઘ, શ્રાવકસંઘ અને શ્રાવિકાસંઘ -એ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની રક્ષા કરવાના અને ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની આબાદી વધારવાના કાર્યમાં મશગુલ હોવા જોઇએ. ચતુર્વિધ શ્રીસંઘમાંનું કોઇ પણ અંગ શિથિલ ન બને, સડી ન જાય, તેની કાળજી રાજારૂપ આચાર્યોમાં હોવી જ જોઇએ. ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ રત્નત્રયીની આરાધના નિર્વિઘ્ને કરી શકે તેની તકેદારી રાજારૂપ આચાર્યમાં હોય. એના યોગે ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ રત્નત્રયીની આરાધનારૂપ આબાદીમાં કઇ રીતે વધે તેની વિચારણા અને યોજના રાજારૂપ આચાર્ય કર્યા વિના રહે નહિ. રાજારૂપ આચાર્ય મહારાજની હાજરીમાં આરાધકો નિશ્ચિંત હોય. સમજે કે માથે માલિક બેઠા છે તે આપણું રક્ષણ કરશે જ. આરાધકો રાજારૂપ આચાર્યમહારાજની આજ્ઞાને સમર્પિત બન્યા રહે અને રાજારૂપ આચાર્યમહારાજ આરાધકોની આરાધનામાં આવતાં વિઘ્નો ટાળવા તથા આરાધકો આરાધનાથી વધુને વધુ આબાદ બનતા જાય તેમ કરવા તત્પર બન્યા રહે. ભગવાનની આજ્ઞા સામે માથું ઉંચકનારાઓ તો રાજારૂપ આચાર્યમહારાજનું નામ સાંભળતાં પણ ગભરાય. એમને થાય કે 'આ બેઠા છે તે આપણને ફાવવા નહિ દે !' રાજારૂપ આચાર્યમહારાજની છત્રછાયામાં ધર્માત્માઓને ગભરામણ ન હોય, શાન્તિ હોય અને ધર્મવિરોધીઓ તો એમનાથી ડરતા ફરતા હોય.

આને બદલે રાજાનું સ્થાન ભોગવનાર કાયર બની જાય, ફરજ ભૂલી જાય અને જાતપ્રભાવનામાં પડી જાય, શાસનની સાધના ભૂલી જાય અને પૌદ્ગલિક સાધનામાં પડી જાય તેમજ શાસનહિતના ભોગે પોતાની વાહ - વાહ કહેવડાવવાના પ્રયત્નમાં પડી જાય તો એ જાતે તો ડૂબે, પણ એના પાપે ધર્માત્માઓને ય સીદાવાનો સમય આવી લાગે. વર્તમાનમાં આવી સ્થિતિ ઘણે અંશે પ્રવર્તી રહી છે, માટે સાવધ બનવાની જરૂર છે.

રાવણ જ્યાં સુધી સન્માર્ગે હતા, ત્યાં સુધી તેમની સામે માથું ઉંચકવાની કોઇ હિંમત કરતું ? નહિ જ, પણ માર્ગ ચૂક્યા એટલે ભેદ પડયો. તે પછી પણ જ્યાં સુધી રાવણ જીવતા હતા ત્યાં સુધી રાક્ષસવીરોએ લડવામાં કમીના ન રાખી; પરંતુ લક્ષ્મણજી દ્વારા રાવણ હણાયા એટલે, આપણે જોઇ ગયા કે મોટા રાક્ષસસૈન્યમાં પણ ભંગાણ પડયું. રાક્ષસવીરો ભયભ્રાન્ત થઇને વિચારવા લાગ્યા કે 'હવે કયાં નાસી જવું ?' કેમ આમ ? તો કહો કે 'માલિક મરાયો માટે !' માલિક મરતાંની સાથે જ વીરસૈન્ય પણ ભીરૂ બની જાય તે સ્વાભાવિક છે.

લંકાપુરીનું રાજ્ય સ્વીકારવાની રામચન્દ્રજીને બિભીષણની વિનંતિ :

આ રીતે સ્નાન, પૂજન અને ભોજન આદિથી પરવાર્યા બાદ, રામચન્દ્રજીની પાસે બિભીષણ રાક્ષસદ્વીપનું રાજ્ય સ્વીકારવાની વિનંતિ કરે છે. રામચંદ્રજીને સિંહાસન ઉપર બેસાડીને, બિભીષણ બે વસ્ત્રો પહેરીને તેમની આગળ બેઠા છે. અંજલિ કરવાપૂર્વક બિભીષણ રામચંદ્રજીની સેવામાં વિનંતિ કરે છે કે ''હે સ્વામિન્ ! રત્ન અને સુવર્ણાદિથી ભરેલા આ ખજાનાને, આ હાથીઓને અને આ ઘોડાઓને તેમ જ આ રાક્ષસદ્વીપને આપ ગ્રહણ કરો ! હું તો આપનો પાયદળ-સૈનિક છું, સેવક છું. આપની આજ્ઞાથી હમણાં અમે આપનો રાજ્યાભિષેક કરીએ છીએ, તો આ રાજ્ય સ્વીકારવા દ્વારા આપ લંકાપુરીને પાવન કરો, તેમ જ આપના સેવક તરીકે મારો સ્વીકાર કરવારૂપ કૃપા કરીને મારા ઉપર અનુગ્રહને કરો !''

બિભીષણ આ ભાવની વિનંતિ કરે છે. આટલી ભક્તિથી આવી વિનંતી કરવી એ સહેલું છે ? નહિ જ, પણ બિભીષણ તો તે છે, કે જેમણે સત્ય અને ન્યાય ખાતર પોતાના સમર્થ વડિલ બંધુ રાવણનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો. લંકાપુરીને ય છોડીને તે ચાલી નીકળ્યા હતા. બિભીષણ ત્યાગી નહોતા તેમ પૌદ્ગલિક ઋદ્ધિના લોલુપ પણ નહોતા. બિભીષણ રાજ્યાદિના તેવા લોભી નહિ હતા, માટે જ તેમના હૃદયમાં તુચ્છ ભાવના ન આવી, રામચંદ્રજીને રાજ્ય સોંપી તેમના સેવક બન્યા રહેવાની જ ભાવના આવી.

રામચંદ્રજીએ બિભીષણની પ્રાર્થનાનો કરેલો નિષેધ :

વાત પણ ખરી છે કે રાજનીતિની રીતિથી જોતાં હવે આ બધા ઉપર માલિકી રામચંદ્રજીની જ ગણાય; કારણ કે લક્ષ્મણજીએ આ બધાના માલિક રાવણને મારીને જીત મેળવી છે. આથી બિભીષણ પ્રાર્થના કરે તે સ્થાને ગણાય, પણ સામેય રામચંદ્રજી છે. એ રાજનીતિના પણ જ્ઞાતા છે અને ધર્મનીતિના પણ જ્ઞાતા છે પોતે આપેલા વચનનું યથાસ્થિત પાલન કરવાનું ચૂકે તેવા એ નથી. વચનપાલનમાં વિઘ્ન પાડે એવા લોભને એ આવવા કે ફાવવા નહોતા દેતા. આજે પણ રામચંદ્રજીના રાજ્યને આદર્શ તરીકે લોક વર્ણવે છે, કારણ કે ન્યાયપરાયણતા વગેરે ગુણો તેમનામાં હતા.

બિભીષણે કરેલી વિનંતીનો સ્વીકાર તો રામચંદ્રજીએ ન જ કર્યો, પણ પોતે પૂર્વે બિભીષણને આપેલા વચનની યાદ આપવા દ્વારા બિભીષણની માગણીનો સ્પષ્ટ નિષેધ કર્યો, અને રામચંદ્રજીએ જવાબમાં બિભીષણને કહ્યું કે, 'હે મહાત્મન્ ! લંકાનું રાજ્ય હું તો પહેલેથીજ તને આપી ચૂકયો છું; તે વાતને ભક્તિથી મોહિત બનેલો એવો તું ભૂલી કેમ જાય છે ?'

વિચારો ! રામચંદ્રજીની કેટલી નિઃસ્પૃહતા :

વિચારો કે આ જવાબ કેટલો સરસ છે ? આપત્કાલમાં આપેલા વચનનું ઉન્નતિકાલમાં યથાસ્થિતપણે પાલન કરનારા કેટલા ? છતાં આ તો પોતે જ આપેલા વચનને સંભારી આપે છે, સામો પોતાને અપાએલું વચન સંભારી આપે તો યે પાળવું કઠીન પડે; ત્યાં આ તો સામાના વગર માંગ્યે પોતે જ દીધેલા વચનને સંભારી આપે છે, આમ વર્તવું એ ઓછું કઠિન નથી, પણ રામચંદ્રજી મહાપુરૂષ છે. મહાપુરૂષોનો તો એ સ્વભાવ જ હોય છે.

રામચંદ્રજી ધારત તો આજના જમાનામાં જેને ખુબી, બાહોશી, હોંશીયારી, આવડત, મુત્સદ્દીગીરી વગેરે વગેરે કહેવાય છે, તેવું કાંઇ કરી શકત. રત્નસુવર્ણાદિથી ભરેલો ભંડાર પોતે લઇ લેત, સાહ્યબીની વસ્તુઓ પોતે લઇ લેત અને બિભીષણને લંકાની ગાદી ઉપર બેસાડી દઇને પોતે પોતાના વચનનું બરાબર પાલન કર્યું, એમ કહેવડાવી શકત; કારણ કે રામચંદ્રજીએ તો માત્ર લંકાનું રાજ્ય આપવાનું કબૂલ કર્યું હતું, પરંતુ ભંડારો વગેરે આપવાનું થોડું જ કબૂલ કર્યું હતું ? આવો 'પોઇન્ટ' અગર 'ઈસ્યુ' રામચંદ્રજી કાઢી શકતને ?

સભા ૦ આજના જેવી બુદ્ધિ તેમનામાં નહિ હોય.

બરાબર છે. આજના જેવી બુદ્ધિ કોઇ મહાપુરૂષમાં સંભવે નહિ, એટલે રામચંદ્રજીમાં આજના જેવી બુદ્ધિ ન જ હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેઓ બુદ્ધિશાલી તો હતા પણ તે સદ્‌બુદ્ધિવાળા, જ્યારે આજે આપેલા વચનને ઘોળી પીનારા અને પારકા માલ પણ હજમ કરી જનારા મુત્સદીઓ દુર્બુદ્ધિવાળા છે, રામચંદ્રજીમાં આજના જેવી દુર્બુદ્ધિ નહોતી, માટે જ તેમણે કોઇ 'પોઈન્ટ' કે 'ઈસ્યુ' કાઢયો નહિ.

રામચંદ્રજીએ બિભીષણને રાવણની સાથે યુદ્ધ શરૂ થતાં પહેલાં લંકાનું રાજ્ય આપવાનું વચન આપ્યું હતું. તે વાત યાદ કરાવીને પોતે બિભીષણની માંગણીનો નિષેધ કર્યો; એટલું જ નહિ, પણ તે જ વખતે પોતાની પ્રતિજ્ઞાની વાતના પાલક એવા રામચંદ્રજીએ પ્રસન્નતાપૂર્વક બિભીષણનો લંકાના રાજ્ય ઉપર રાજ્યાભિષેક કર્યો. અર્થાત્ - હવેથી બિભીષણ રાક્ષસદ્વીપના રાજા છે, એવી જાહેરાત કરી દીધી !

રામચંદ્રજીને પોતે આપેલું વચન કેટલું યાદ હતું અને પોતે આપેલા વચનનું પાલન કરવાની તેમને કેટલી બધી દરકાર હતી, તે આપણે યુદ્ધના પ્રસંગમાં લક્ષ્મણજી મહાશક્તિથી મૂર્છિત થયા, ત્યારે રામચંદ્રજી શોક અને ક્રોધથી વ્યાકૂળ બનીને જે બોલ્યા હતા તે ઉપરથી જોઇ ગયા છીએ. સદ્‌બુદ્ધિને ધરનારા મહાપુરૂષો ગરજ વીત્યે વૈરી બનનારા હોતા નથી, જ્યારે દુર્બુદ્ધિવાળાઓને તો ગરજ સરતાં બધું ભૂલી જઇને ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરતાં ય વાર લાગતી નથી. પોતે આફતમાં વચન આપ્યું હોય અને આફત ટળ્યે સામો માંગવા આવે, તો એવું ય કહેનારાઓ આજે જીવે છે કે 'મૂર્ખા રે મૂર્ખા ! એવાં વચન તે પળાય ? કેટલો મૂર્ખો ? હજી વચન યાદ કરે છે ? અવસર ગયો અને સંયોગ ફરી ગયા, છતાં વચન તે ઉભું રહેતું હશે ?' અને આવું નફ્ફટપણે બોલનારા પોતાની જાતને બાહોશ માને છે !!

રામચંદ્રજીમાં આવી અધમતાનો એક અંશ પણ નહિ હતો. એ સંસારી હતા, પણ શેતાન નહિ હતા : અને એથી જ તેમણે તો તે જ વખતે પ્રસન્નતાપૂર્વક લંકાપુરીની ગાદી ઉપર બિભીષણનો રાજ્યાભિષેક રૂપ અભિષેક કરી દીધો.

રામચંદ્રજીને માટે હવે શું બાકી હતું ? સીતાદેવી મળી ગયાં હતાં અને લંકાનું રાજ્ય પણ બિભીષણને આપી દીધું. હવે સીતાદેવી, લક્ષ્મણજી અને વાનરપતિ સુગ્રીવ આદિથી વિંટળાયા થકા રામચંદ્રજી, ઈન્દ્ર જેમ સુધર્માસભામાં આવે, તેમ રાવણના આવાસમાં આવ્યા. રાવણના આવાસમાં આવીને રામચંદ્રજીએ, પૂર્વે સિંહોદર આદિની જે જે કન્યાઓની સાથે ઉદ્‌વાહ કરવાનું કબૂલ કર્યું હતું, તે તે કન્યાઓને લંકાપુરીમાં લાવવાની ઉત્તમ વિદ્યાધરોને આજ્ઞા કરી અને રામચંદ્રજીની આજ્ઞા મુજબ તે વિદ્યાધરો પણ તે કન્યાઓને ત્યાં લઇ આવ્યાં. કન્યાઓ આવી ગઇ, એટલે રામ અને લક્ષ્મણ પોતપોતાનાં કરેલા સ્વીકાર મુજબ તે તે કન્યાઓને પરણ્યા. તે વખતે ખેચરીઓએ મંગલ ગીત ગાયાં.

શ્રી કુંભકર્ણ આદિ મુનિઓને શ્રી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થઇ

લગ્ન પછીથી પણ રામલક્ષ્મણ સપરિવાર ત્યાં જ રોકાયા છે. સુગ્રીવાદિ તેમની સેવામાં હાજર રહે છે અને રામલક્ષ્મણ નિર્વિઘ્નપણે ભોગ ભોગવે છે. એમ છ વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયાં.

જે સમયે આ બધા ભોગ ભોગવવામાં મશગુલ હતા; તે સમયે શ્રી ઈન્દ્રજિત મુનિ, શ્રી મેઘવાહન મુનિ અને શ્રી કુંભકર્ણ મુનિ શ્રી સિદ્ધિગતિની સાધનામાં લીન બન્યા હતા. પરિણામે વિન્ધ્યસ્થલી ઉપર શ્રી ઈન્દ્રજિત અને શ્રી

મેઘવાહન મુનિ તથા નર્મદા નદીના સ્થળે શ્રી કુંભકર્ણ મુનિ શ્રી સિદ્ધિગતિને પામ્યા; આથી તે બન્ને સ્થલો અનુક્રમે મેઘરથ અને પૃષ્ટરક્ષિત નામે તીર્થ બન્યાં.

વિચારો કે છ વર્ષમાં રામચંદ્રજી આદિએ શું મેળવ્યું અને શ્રી કુંભકર્ણ આદિએ શું મેળવ્યું ? શ્રી કુંભકર્ણ, શ્રી ઈન્દ્રજિત અને શ્રી મેઘવાહન વૈરાગ્ય પામીને અપ્રમત્તપણે આત્મસાધનામાં લીન બન્યા, તો શ્રી સિદ્ધિપદને પામ્યા. અપાર સંસારથી તરી ગયા. મર્યા તો ખરા, પણ એવા મરણે મર્યા કે ફેર જન્મ લેવો જ ન પડે. કર્મ બાકી હોય તો જન્મ થાય ને ? સંસારના ભોગોમાં લીન બનવું એટલે જન્મ, જરા અને મૃત્યુને નિમંત્રણ કરવું; પણ તમને એમ લાગે છે કયાં ? એમ લાગતું હોય તેની આ દશા હોય ? ખૂબ વિવેકપૂર્વક વિચારો અને હૃદયમાં જચાવો કે આ સામગ્રી મહાપુણ્યોદયે જ પ્રાપ્ત થાય છે. એનો દુરૂપયોગ થયો તો ફેર કયારે મળશે તે કહી શકાય નહિ. સંસારના ભોગો સારરૂપ હોત, તો શ્રી તીર્થંકરદેવો અને ચક્રવર્ત્તિઓ તેને તજીને ચાલી નીકળ્યા, તે ચાલી નીકળત નહિ !

શ્રી કુંભકર્ણ વગેરે ધારત તો સંસારમાં રહીને લ્હેર કરી શકત, પણ તે મહાત્માઓ લઘુકર્મી હતા, એટલે સદ્-અસદ્‌ના વિવેકને પામ્યા અને શક્તિને ગોપવ્યા વિના મોક્ષની સાધનામાં લીન બન્યા તો શ્રી સિદ્ધિપદને પામ્યા. વાસ્તવિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવાનો એ વિના બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી.

અયોધ્યામાં કૌશલ્યા આદિ માતાઓનો શોક :

રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી જ્યારે લંકાપુરીમાં વિનીત સેવકો દ્વારા સેવાઈ રહ્યા છે અને નિર્વિઘ્નપણે ભોગોને ભોગવી રહ્યા છે, ત્યારે અયોધ્યામાં શોકનું સામ્રાજ્ય છવાઈ રહ્યું છે. અહીં આ લ્હેર કરે છે અને અયોધ્યામાં તેમની માતાઓ શોક કરે છે; કારણ કે જીત થયાના સમાચાર અયોધ્યામાં ગયા નથી. લક્ષ્મણજી શક્તિથી મૂર્ચ્છિત થયા અને વિશલ્યાને ભામંડલ તેડી ગયા એટલી ખબર છે, પણ તે પછીથી શું થયું ? લક્ષ્મણજી જીવ્યા કે નહિ, સીતાજી છૂટયાં કે નહિ અને રામચંદ્રજીનું શું થયું ? તેની માતાઓને કશી જ ખબર નથી. માતાઓ અયોધ્યામાં શોક કરે છે અને રામચંદ્રજી આદિને ભોગસુખ ભોગવતાં માતાઓ પણ યાદ આવતી નથી !

આ સંસાર છે. દીકરો વિલાયત જાય ત્યારે એ સ્ટીમરમાં મોજ કરે અને ઘેર માબાપ જીવ બાળે; વળી પેલો કમાઈને મોકલે ત્યારે અહીં માબાપ મોજ કરે અને પેલો ત્યાં મજુરી કર્યા કરે. સંસારનો એ સ્વભાવ છે. દુનિયામાં મોહના યોગે સંસારીઓ રૂદન કરે એમાં નવાઈ નથી; તેમજ સુખમાં પડેલાને બીજાનું દુઃખ યાદ ન આવે, એ પણ સંસારમાં નવાઈભર્યું નથી.

આ રીતે અયોધ્યામાં જ્યારે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીની માતાઓ ઘણી દુઃખી થઈ રહી છે, તે વખતે ઘાતકીખંડથી નારદજી ત્યાં આવી પહોંચે છે. નારદજી પ્રાયઃ બ્રહ્મચારી હોય છે, લબ્ધિધર હોય છે, કૌતુકપ્રિય હોવા છતાં પણ તીર્થયાત્રાદિક કરનારા હોય છે અને તેમના પ્રત્યે રાજાઓ આદિનો એટલો વિશ્વાસ અને ભક્તિભાવ હોય છે કે અન્તઃપુરમાં પણ પ્રવેશ કરવાની છૂટ રહે છે. નારદજી અન્તઃપુરમાં આવ્યા એટલે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીની માતાઓએ ભક્તિથી નમન કર્યું; પણ મોઢા ઉપર વિષાદની છાયા સ્પષ્ટ છે. આથી નારદજીએ ભક્તિથી નમ્ર એવી તે બન્નેયને તેમની વિમનસ્કતાનું કારણ પૂછ્યું.

નારદજીને માતાઓએ પોતાના વિષાદનું કારણ કહ્યું :

આના ઉત્તરમાં રામચંદ્રજીની માતા અપરાજિતા દેવીએ કહ્યું કે ''હે દેવર્ષિ ! રામ અને લક્ષ્મણ નામના મારા બે પુત્રો, તેમના પિતાની આજ્ઞાથી, પુત્રવધૂ સીતાની સાથે વનમાં ગયા. ત્યાં સીતાનું અપહરણ થવાથી તે

બન્ને ય લંકામાં ગયા, પણ યુદ્ધમાં રાવણે લક્ષ્મણને શક્તિથી તાડિત કર્યો. આથી તે શક્તિના શલ્યનું ઉદ્ધરણ કરવાને માટે વિશલ્યાને ત્યાં લઇ જવામાં આવી, પણ તે પછી શું બન્યું, તે જીવે છે કે નહિ, એ સંબંધી કાંઇ જ અમે જાણતા નથી.''

આટલું કહેતાં કહેતાં તો અપરાજિતા (કૌશલ્યાદેવી) 'હા. વત્સ ! હા, વત્સ !' એમ કરૂણસ્વરે બોલતી રડી પડી અને લક્ષ્મણજીની માતા સુમિત્રાદેવી પણ રડી પડી.

કરૂણ સ્વરે રૂદન કરતી રામની માતા અપરાજિતાને અને લક્ષ્મણની માતા સુમિત્રાને નારદજીએ કહ્યું કે ''તમે રડો નહિ; સ્વસ્થ બનો, તમારા પુત્રોની પાસે હું જઇશ અને તે બન્નેયને અહીં લઇ આવીશ.'

આ પ્રમાણે તે બન્નેયને વચન આપીને, નારદજી ત્યાંથી નીકળ્યા અને લોકમુખે રામચંદ્રજીના ખબર મેળવીને આકાશમાર્ગે લંકામાં રામચંદ્રજીની પાસે આવી પહોંચ્યા. રામચંદ્રજીએ પણ તેમનો સત્કાર કરીને પૂછયું કે 'હે દેવર્ષિ ! આપ સ્વયં અત્રે કેમ પધાર્યા ?'

આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે નારદજીએ રામચંદ્રજીની અને લક્ષ્મણજીની માતાઓના દુઃખનો સઘળોય વૃત્તાન્ત રામચંદ્રજીને કહી સંભળાવ્યો.

અયોધ્યા જવાની અનુમતિ માગવી :

રામચંદ્રજીને હવે માતાઓ યાદ આવે છે. પોતે મોટી ભૂલ કરી, એમ રામચંદ્રજીને લાગે છે. પોતે ગયા તો નહિ. પણ આટલો બધો વખત છ છ વર્ષ સુધી, માતાને સમાચાર પણ મોકલ્યા નહિ, એ માટે એમને બહુ લાગી આવે છે. માતૃ દુઃખના વૃત્તાન્તને સાંભળવાથી દુઃખિત થયેલા એવા રામચંદ્રજીએ તરતજ બિભીષણને કહ્યું કે –

'તમારી ભક્તિથી માતાઓના દુઃખને ભૂલી જઇને અમે અહીં ઘણું રહ્યા હવે જેટલામાં અમારી તરફના દુઃખથી અમારી માતાઓ મૃત્યુ ન પામે, તેટલામાં ત્યાં અમે જઇએ છીએ; તો હે મહાશય ! તમે અનુમતિ આપો !'

આ અનુમતિ માગી તે આજ્ઞા માગી એમ કહેવાય ?

સભા ○ નહિ જ.

ત્યારે આ શું કહેવાય, એ કહો !

સભા ○ એક પ્રકારનો વિવેક અથવા તો સારા માણસ તરીકેનો વ્યવહાર.

સામો આના જવાબમાં અનુમતિ ન આપે તો જવાય નહિ, અનુમતિ આપે તો જ જવાય, નહિ તો રોકાઇ જ રહેવું પડે એમ તો નહિને ?

સભા ○ એવું કાંઇ જ નહિ.

આ પ્રસંગે એક અગત્યની વાત પણ કહી દેવી ઠીક લાગે છે અને તે એ છે કે આજના કેટલાક અજ્ઞાનો આ સમજતા નથી, એથી 'અનુમતિ લેઇ માયતાયની' આવી લીટીઓને લાવી 'ભગવાન પણ આજ્ઞા મળે તો જ દીક્ષા લેતા, નહિ તો નહિ, તેમ માબાપની અનુમતિ વિના કોઇ ઉંમરે દીક્ષા સાધુઓથી અપાય જ નહિ' આવો કુસિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવા મથે છે. અનુમતિ મેળવવા માટે વિધિ મુજબના સઘળા શકય પ્રયત્નો કરવા જોઇએ

એનો ઈન્કાર નથી, પણ મોટી ઉંમરે ય માતા-પિતાદિની અનુમતિ વિના દીક્ષા ન જ લેવાય એવું આ શાસનમાં વિધાન છે જ નહિ. અનુમતિ માગવી એ શિષ્ટતા આદિ જરૂર છે, પણ અનુમતિ ન જ મળે તો ન જ જવાય એવો નિયમ નથી.

રામચંદ્રજી અહીં બિભીષણની અનુમતિ માગે છે. આના જવાબમાં બિભીષણ પણ નમસ્કાર કરીને એ જ કહે છે કે 'આપ હવે માત્ર સોળ જ દિવસની અહીં સ્થિરતા કરો. સોળ દિવસોમાં તો હું મારા શિલ્પીઓ દ્વારા અયોધ્યાને મનોહર બનાવી દઈશ.' વિચારો કે આ લોકના હૃદયમાં પોતાના સ્વામી પ્રત્યે, ઉપકારી પ્રત્યે, ગુણવાન પ્રત્યે કેટલી ભક્તિ હશે ! એમના અંતરમાં કેટલી નમ્રતા હશે !

પૂજ્યપાદ પરમ શાસન પ્રભાવક, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, સુવિહિત તપાગચ્છ સમાચારી સંરક્ષક આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીનાં વિશિષ્ટ વિવેચનયુક્ત પ્રવચનોથી અલંકૃત પૂજ્ય કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવંત શ્રી હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ વિરચિત 'જૈન રામાયણ'ના આઠમા સર્ગનો પ્રથમ ખંડ સમાપ્ત...

બિભીષણની રામચંદ્રજી
પ્રત્યેની ભક્તિ :

સર્ગ આઠમો

ખંડ બીજો

[૬]

આપણે જોઇ ગયા કે નારદજી દ્વારા અયોધ્યામાં રહેલી પોતાની માતાઓના દુ:ખના સમાચાર સાંભળીને દુ:ખિત બનેલા રામચંદ્રજી તરત જ અયોધ્યા પહોંચવાને ઉત્સુક બની ગયા. રામચંદ્રજી લંકામાં બિભીષણના મહેમાન હતા અને એ જ કારણે લંકા છોડી અયોધ્યા જવાને માટે રામચંદ્રજીએ બિભીષણની અનુમતિ માગતાં કહ્યું કે 'માતાઓના દુ:ખને વિસરી જઇને તમારી ભક્તિથી અમે અહીં ઘણું રહ્યાઃ હવે અમારા તરફની ચિંતાના દુ:ખથી અમારી માતાઓ જેટલામાં મૃત્યુ ન પામે તેટલામાં અમે ત્યાં જઇએ છીએ : તો હે મહાશય ! તમે અનુમતિ આપો.'

બિભીષણની અંશે પણ ઇચ્છા નથી કે રામચંદ્રજી લંકા છોડીને ચાલ્યા જાય, પરંતુ કારણ એવું છે કે એની સામે અયોધ્યા નહિ જવાનું બિભીષણથી કહી શકાય તેમ પણ નથી. રામચંદ્રજી લાગટ છ છ વર્ષ સુધી લંકામાં રહ્યા પણ બિભીષણ કંટાળ્યા નહિ. બિભીષણની ભક્તિમાં ઉણપ આવી નહિ, બિભીષણે એવી તો ભક્તિ કર્યે રાખી કે રામચંદ્રજી આદિને પોતાની માતાઓનું શું થતું હશે ? પોતાની માતાઓ કેવું દુ:ખ ભોગવતી હશે ? પોતાની માતાઓ કેટલી ચિંતા કરતી હશે ? એનો વિચાર પણ ન આવ્યો. બિભીષણની ભક્તિએ માતાઓના દુ:ખનું પણ વિસ્મરણ કરાવી દીધું. છ છ વર્ષ સુધી આવી ભક્તિ અખંડપણે થાય, કશી ઉણપ ન આવે, લેશ પણ અવજ્ઞાભાવ ન આવે અને ભક્તિની ભાવના કરમાવાને બદલે ખીલ્યે જાય એ વસ્તુ બિભીષણની ઉત્તમતાની સૂચક છે.

તારક દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે ભક્તિ કેવી જોઇએ :

તારક દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે પણ ભક્તિની આવી ભાવના કેળવાઇ જવી જોઇએ. તારક દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે તો આના કરતાં પણ વધારે ઉંચી કોટિની ભાવનાથી હૃદય વાસિત બની જવું જોઇએ. દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે સાચી ભક્તિભાવના હોય તો જીંદગીના અંત સુધી ભક્તિ કરતાં કંટાળો ન આવે. ભક્તિની ક્રિયામાં તનનો અને ધનનો જેમ જેમ વધારે વ્યય થતો જાય તેમ તેમ આત્મા ભક્તિભાવથી તરબોળ બનતો જાય.

યોગ્ય સાથે યોગ્યના અતિ પરિચયે ભક્તિ વધતી જ રહે :

દુનિયામાં કહેવાય છે કે, **'अतिपरिचयाद् अवज्ञा'** પણ યોગ્ય સાથે યોગ્યના અતિ પરિચયથીય અવજ્ઞા જન્મતી નથી. સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મનો જેમ જેમ પરિચય વધતો જાય, તેમ તેમ યોગ્ય આત્માના અંતરમાં ગુણોની ખીલવટ વધતી જાય અને એથી સુદેવ, સુગુરુ તથા સુધર્મ પ્રત્યે અવજ્ઞાભાવનો અંશેય ન આવે, પરંતુ ભક્તિભાવ જ વધ્યે જાય. યોગ્યતાવાળો આત્મા જેમ જેમ સદ્‌ગુરુની નિકટ આવતો જાય તેમ તેમ સદ્‌ગુરુ

પ્રત્યેની તેની ભક્તિમાં વધારો થયે જાય. અતિ પરિચયે અવજ્ઞા, એવું જ એકાન્તે માનીએ તો તો અમારાથી કોઇને દીક્ષા જ કેમ અપાય ? 'શ્રાવક કરતાં સાધુ થાય એટલે પરિચય વધે અને પરિચય વધે એટલે અવજ્ઞા કરનારો બને, તો તો દીક્ષા દેનાર સદ્‌ગુરુને માથે વગર જોઇતી આફત આવી પડે અને દીક્ષિત થનારો પણ સદ્‌ગુરુની અવજ્ઞા કરવાના પાપયોગે ડૂબે.' આવી જ દશા થતી હોય તો તો સાધુઓથી દીક્ષા કેમ જ અપાય ? પણ કહો કે યોગ્ય સાથે યોગ્યના અતિ પરિચયથી પણ અવજ્ઞાભાવ વધતો નથી. યોગ્ય સાથે યોગ્યના પરિચયમાં તો જેમ જેમ વધારો થાય તેમ તેમ સદ્‌ભાવની જ વૃદ્ધિ થાય. જ્યાં અવજ્ઞાભાવ વધે છે ત્યાં બાહ્ય કારણ 'અતિ પરિચય' લાગે પણ ખરૂં કારણ અયોગ્યતા હોય છે.

અયોગ્યતા વિના અતિ પરિચયે અવજ્ઞા ન થાય :

આજે તીર્થયાત્રા કરનારાઓમાં તીર્થ પ્રત્યે જે ભક્તિભાવ દેખાય છે તે ભક્તિભાવ તીર્થભૂમિમાં વસનારાઓમાં ક્વચિત્ માલુમ પડે છે. તીર્થભૂમિમાં વસનારાઓમાંના કેટલાક તો તીર્થ પ્રત્યેની ભક્તિ ભૂલી ગયા હોય છે અને તીર્થયાત્રા કરવા આવનારાઓની પાસેથી યેન-કેન પડાવવાની પેરવીમાં પડયા હોય છે. તેવા લોકો બાર મહિનામાં કેટલી વાર યાત્રા કરવા જાય છે, એ પૂછવામાં મજા નહિ ! કેટલાક એવા કે જે તળેટીના જ યાત્રિક. ત્યાંય પુણ્યાત્માઓ નથી જ એમ આપણે નથી કહેતા, પણ તીર્થભૂમિની છત્રછાયા જેવી ઉત્તમ સામગ્રી તથા તીર્થભૂમિની છત્રછાયાના યોગે સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાપ્ત થતી બીજી પણ ઉત્તમ આરાધનાની ધર્મસામગ્રી, એ બધા પ્રત્યે કેટલાકોને તો અભાવ થઇ ગયો હોય છે. વિચારો કે આમાં દોષ કોનો ? અયોગ્યતા કોની ?

સભા ૦ તેવા આત્માઓની જ.

અતિ પરિચયે અવજ્ઞા થવામાં અયોગ્યતા એ મુખ્ય કારણ છે. આજે સાધુઓને અંગે પણ આવી ટીકાઓ કરનારા છે. સાધુઓ પડયા-પાથર્યા રહે છે, એવી ટીકાઓ આજે સહજ બની ગઇ છે. આજે તો સાધુઓને કેટલાકો તરફથી પોતાનું ગામ જ નહિ પણ દેશ છોડી જવાની ય સલાહ અપાય છે; અને સાધુઓ તેમની સલાહને ન સ્વીકારે તો સાધુઓના ઉપર આહારલોલુપતા વગેરેના કલ્પિત કારમાં આરોપો મઢી દેતાં પણ આજના કેટલાકો શરમાતા નથી.

એ વાત સાચી છે કે એવું એવું લખનારા અને બોલનારા મોટા ભાગે સુસાધુઓના પરિચયથી દૂર રહે છે અને સુસાધુઓની ભક્તિથી પણ મોટે ભાગે દૂર રહે છે; પરંતુ વધારે ખરાબ તો એ વસ્તુ છે કે તેઓ સુસાધુઓની હરેક પ્રકારે અવગણના કરવા સાથે, કુસાધુઓના પરિચયમાં રહે છે. જે કુસાધુઓ તેવાઓની ધર્મવિરોધી પ્રવૃત્તિઓને ટેકો આપે છે અથવા તો જે કુસાધુઓ તેમની ધર્મવિરોધી પ્રવૃત્તિઓની ઉપેક્ષા કરીને સુસાધુઓની રક્ષાદિની પ્રવૃત્તિઓની પણ ખોટી નિંદા કર્યા કરે છે, તેવા કુસાધુઓના પરિચયમાં પેલાઓ આવે છે અને એથી પણ પરિણામે તેમના હૃદયમાં સાધુસંસ્થા પ્રત્યેનો અણગમો વધે છે.

'સુસાધુઓ ગામમાં રહે કે દેશમાં રહે, તેમાં પેલાઓને નુકશાન શું ? એ પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ સીધો જ છે. સુસાધુઓ દેશમાં, નજદિકના ગામોમાં વિચરતા હોય, તેથી તેમની છાયા થોડા પણ યોગ્ય આત્માઓ ઉપર પડે તે સ્વાભાવિક જ છે. અને એથી ધર્મથી વિરૂદ્ધ એવી કોઇ પ્રવૃત્તિ પેલાઓ ઉપાડે તો તેઓ સુસાધુઓની હાજરીથી ફાવી શકે નહિ. એ તેમની દૃષ્ટિએ ઓછું નુકશાન છે ? નહિ જ !

બધા જ સુસાધુઓ આજે ગુજરાત છોડીને ચાલ્યા જાય, તો શું થાય તે કહી શકાય નહિ. સુસાધુઓનો સર્વથા અભાવ જો ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાં થઇ જાય, તો ધર્મવિરોધીઓ મોટા ભાગની જનતાને ઉન્માર્ગે ઘસડી જાય, એ અસંભવિત નથી. આટલા આટલા સુસાધુઓ વિચરતા હોવા છતાં પણ આજે ધર્મવિરોધીઓ કેવો ઉલ્કાપાત મચાવે છે ? એ જુઓ, અને એને ધ્યાનમાં રાખીને આનો વિચાર કરો !

પહેલું સંયમપાલન, પછી પરોપકાર :

આથી આપણે એમ નથી જ કહેવા માગતા કે, 'સુસાધુઓએ ગુજરાત અગર કાઠીયાવાડ સિવાયના પ્રદેશમાં વિચરવાની જરૂર નથી.' જ્યાં વિચરવાથી અને જે રીતે વિચરવાથી સંયમપાલન સુંદર પ્રકારે થઇ શકતું હોય, તેવા પ્રદેશમાં આજ્ઞાનુસાર વિધિએ વિચરવામાં સુસાધુઓને સંકોચ હોય જ નહિ. સાધુઓએ સંયમપાલન તરફ પહેલું જોવાનું. સંયમને હણીને પરોપકાર કરવા નીકળવાનું વિધાન શ્રી જૈનશાસનમાં નથી. સંયમના આચારોને નેવે મૂકીને પરોપકાર કરવા નીકળેલાઓએ કશું જ ઉકાળ્યું નથી. પોતે ડૂબ્યા છે અને અન્ય કેટલાકોને પણ ડૂબાવ્યા છે.

શ્રી જૈનશાસનના સ્વઉપકાર અને પરોપકારના સ્વરૂપને સમજવાની જરૂર છે. શ્રી જૈનશાસન ફરમાવે છે કે સ્વનો પોતાનો ઉપકાર ન હણાય પણ સ્વનો ઉપકાર સધાય એવી પ્રવૃત્તિમાં જ પરોપકાર સમાએલો છે. જે પરોપકારમાં સ્વહિત હણાય તે પરોપકાર વસ્તુતઃ પરોપકાર જ નથી.

આજે કેટલાકોમાં પરોપકારની અગર પરસેવાની દેખીતી ભાવના વધી છે, પણ તેમાં અજ્ઞાનનો અંશ વધારે છે, કારણ કે જે ધ્યેય દૃષ્ટિસન્મુખ રહેવું જોઇતું હતું તે ધ્યેય તેવાઓની દૃષ્ટિસન્મુખ નથી રહ્યું. 'એકે એક સારી ક્રિયા પોતાના જ આત્મકલ્યાણની મુખ્યતા રાખીને કરવી જોઇએ' એમ જૈન શાસન ફરમાવે છે. આ ધ્યેય દૃષ્ટિસન્મુખ રહેવાથી આત્માને ઘણો ફાયદો થાય છે. ગમે તેવા કારમા પ્રસંગે પણ આ ધ્યેય દૃષ્ટિસન્મુખ હોય તો સમાધિ જળવાઇ રહે છે. કોઇ પણ સારામાં સારી અને ઘણો શ્રમ લઇને કરેલી પ્રવૃત્તિનું દેખીતું પરિણામ કદાચ ખરાબ આવી જાય તોયે આત્માને તે વખતે બીજાઓની જેમ આઘાત થતો નથી. જે પ્રવૃત્તિના પરિણામે જનતાએ વાહ-વાહ જ બોલવી જોઇએ તેવી સારી પ્રવૃત્તિ શુદ્ધ બુદ્ધિએ કરવા છતાં ય અજ્ઞાન જનતામાં નિંદા થાય તો ય શુભ ધ્યેયવાળાને આઘાત થતો નથી.

જેના ઉપર પોતે અનેક ઉપકારો કર્યા હોય તે ય અધમ બનીને અપકારથી બદલો આપે ત્યારે ય આત્મહિતના ધ્યેયવાળાને પેલાની દયા આવે, પણ તેના ઉપર ગુસ્સો ન આવે. એને એમ ન થયા કે મેં એના ઉપર ઉપકાર કર્યો તો ય આમ ? એ તો એમ જ માને કે વસ્તુતઃ મેં મારા આત્મા ઉપર જ ઉપકાર કર્યો હતો અને મારા આત્મા ઉપર મેં જે ઉપકાર કર્યો તે નિષ્ફળ ગયો નથી અને નિષ્ફળ જવાનોય નથી. આવી માન્યતાના યોગે સામો ઉપકારનો બદલો અપકારથી આપે તો ય તે આત્મા સમાધિપૂર્ણ દશાને ભોગવી શકે છે.

હું જે કાંઇ સારૂં કરું છું તે મારા આત્માના ઉપકાર માટે જ કરૂં છું. આવી ભાવનાવાળો પરોપકારનાં ગમે તેટલાં કાર્યો કરે તો ય ઘમંડી ન બને. 'હું પરોપકારી' એવી અહમ્‌વૃત્તિ તેનામાં ન આવે. મેં ફલાણા ઉપર ઉપકાર કર્યો, ફલાણા ગામમાં મેં ઉપકાર કર્યો, ફલાણા દેશમાં જઇને હું તારી આવ્યો-આવી આવી વાતો તે હુંકાર વૃત્તિથી કદિ બોલે નહિ. એને તો એમજ થાય કે, 'મેં જે કાંઇ સારૂં કર્યું છે, તે વસ્તુતઃ કોઇને માટે નહિ, પણ મારા પોતાના ભલાને માટે જ કર્યું છે.'

પરોપકારી બનવા માટે પહેલાં સ્વનો ઉપકાર કરો :

આથી સમજો કે સ્વના-પોતાના ઉપકાર માટે જ પરોપકાર કરવાનો છે. 'સ્વઉપકારની દરકાર જ નહિ અને પરોપકારની લાલસા' એ દશા સમજદારની ન હોય. જેણે વાસ્તવિક પ્રકારે સ્વનું અને પરનું હિત સાધવું હોય, તેણે સ્વઉપકારી બની જવું જોઇએ. સ્વનો ઉપકારી યથાશક્ય પરોપકારી ન હોય એ બને જ નહિ. પરોપકારનું તે જ કાર્ય કરવાનું, કે જે કાર્ય સ્વહિતનું બાધક નહિ પણ સાધક હોય, અને સાચા પરોપકારનું કોઇ પણ કાર્ય સ્વઉપકારમાં બાધક હોતું જ નથી. આ સમજાય તો સંયમના ભોગે પણ અન્યત્ર વિહરવાની

અને પરોપકાર કરવાની વાયડી વાતો કરાય છે તે ન કરાય. પરના ઉપકારના નામે સંયમને સીદાવનારા સાધુઓએ પણ આ વસ્તુ સમજવાની જરૂર છે. 'પરોપકાર કરતાં સ્વઉપકાર હણાય તેનો વાંધો નહિ' -એમ જૈનશાસન ફરમાવતું નથી જ. આ શાસને એક પણ ક્રિયા એવી વિહિત નથી કરી કે જે ક્રિયા યથાવિધિ કરાય તો સ્વનો ઉપકાર ન થાય. શ્રી જૈનશાસને વિહિત કરેલી દરેક ક્રિયા સ્વનાઉપકારની સાધક જ છે. સ્વઉપકાર એ ધ્યેય અને પરોપકાર એ સાધન. ધ્યેયરૂપે જોવાનું, પરોપકાર તરફ જોવાનું નહિ, પણ સ્વોપકાર તરફ જ ! જે સ્વના ઉપકાર તરફ જૂએ તે શક્ય પરોપકારથી કદિ પણ વંચિત રહે નહિ અને સ્વના ઉપકારની દરકાર કર્યા વિના જે પરોપકાર કરવા નીકળે, તે ક્યારે સ્વ-પરના હિતનો ઘાત કરનારો નિવડે, તે કહી શકાય નહિ. જો સાચા જ પરોપકારી બનવું હોય, તો પરોપકારની ઘેલછા ત્યજીને પોતાના ઉપકારી બનવાની ઉત્તમ ભાવનાને ખીલવો ! આજે તો રેલવિહારી બનેલા અને સાધુતાના આચારોથી પરવારી બેઠેલા વેષધારીઓ, પોતાની આચારભ્રષ્ટતા આદિનો, પરોપકારના નામે બચાવ કરવા મથે છે અને અજ્ઞાન જનતા તેવા પાપીઓને પરોપકારી માનીને આવકાર પણ આપે છે.

તીર્થયાત્રા માટે પણ સંયમયાત્રાને સીદાવાય નહિ :

સંયમ ઉપર દેવતા મૂકીને પરોપકાર કરવાની વાતો કરનારા, પરોપકાર શબ્દની ઠેકડી કરનારા છે. આજના વાતાવરણમાં આ વસ્તુ સમજાવી મુશ્કેલ છે. લઘુકર્મી આત્માઓ જ આ વસ્તુનાં હાર્દને પીછાની શકે તેમ છે અને હૃદયમાં જચાવી શકે તેમ છે. સંયમના આચારોનું વિધાન કરનારા જ્ઞાનીઓમાં, ઉપકારબુદ્ધિની કમીના ન હતી; છતાં તે તારકોએ ફરમાવ્યું કે જે ક્ષેત્રમાં સંયમનિર્વાહ થઇ શકે તેમ હોય ત્યાં જ વિચરવું અને સંયમના ભોગે પરોપકાર કરવા નીકળવું નહિ. તીર્થયાત્રા માટે પણ સાધુઓને શું ફરમાવ્યું છે તે તમને ખબર છે ? સાધુ માટે સંયમનું પાલન એજ મોટામાં મોટી યાત્રા છે. સાધુઓ તીર્થયાત્રા ન કરે એમ નહિ, પણ તીર્થયાત્રા કરવાની લાલચમાં સંયમયાત્રાને સીદાવા દે નહિ ! વાત એ છે કે સુસાધુઓએ ગુજરાત કે કાઠીયાવાડ બહાર ન વિચરવું, એમ આપણે કહેતા નથી; શક્તિ-સામગ્રી મુજબ સુસાધુઓ બહાર પણ વિચર્યા છે અને વિચરેય છે : પરન્તુ કેટલાક કુસાધુઓ થવા વેષધારીઓ સંયમયાત્રાને સીદાવીને, સંયમપાલનની દરકાર ત્યજીને જે રીતે વિચર્યા છે અને વિચરે છે, તે રીતે તો સુસાધુઓ વિચરે જ નહિ, એ સ્પષ્ટ વાત છે.

યોગ્યના પરિચયે યોગ્યને લાભ થાય :

'અતિ પરિચયથી અવજ્ઞા થાય' -એ વાત સાવ ખોટી છે એમ નથી અને કહેવાય પણ નહિ. વાત એ છે કે સર્વત્ર અતિ પરિચયથી અવજ્ઞા જન્મે, એવું માની શકાય નહિ. અવજ્ઞા જન્મે ત્યાં યોગ્યતાની ખામી જરૂર હોય. યોગ્ય સાથેનો યોગ્યનો પરિચય તો જેમ જેમ વધતો જાય, તેમ તેમ તે પરિચય અવજ્ઞા ન જન્માવે; પણ સેવ્ય અવીતરાગ હોય તોયે તેમનામાં વત્સલતા વધારનાર બને, તેમ જ અવીતરાગ એવા સેવકમાં પણ ભક્તિભાવના વધારનારા બને.

એક વ્યક્તિ દેખાવમાં સેવ્ય સ્થાને રહેલી હોય, પણ તેનામાં સેવ્ય સ્થાને રહેવા જોગી લાયકાત ન હોય અને સેવ્ય સ્થાને રહેવા છતાં જે વ્યક્તિ સેવ્ય સ્થાનને કલંકિત કરનારા દુર્ગુણોવાળી હોય તે વ્યક્તિ દંભી હોવાના કારણે દૂરથી અલ્પ પરિચયથી ઘણી જ ઉત્તમ લાગી હોય; પણ અતિ પરિચયના યોગે તે વ્યક્તિ તેના ખરા સ્વરૂપમાં જણાઇ જાય, એટલે તેના તરફથી ભક્તિભાવના હઠી જાય અને તેની દંભશીલતા તથા દુર્ગુણમયતા તરફ અવજ્ઞાભાવ આવી જાય, તો તેમાં સેવક સ્થાને રહેલાની અયોગ્યતા કારણરૂપ નથી.

સેવ્ય સેવક વચ્ચેના અતિ પણ પરિચયમાં અવજ્ઞા ક્યારે જન્મે ? જે માન્યતાના યોગે પરસ્પર વત્સલતા અને ભક્તિભાવના હોય, તે માન્યતામાં કાંઇક પણ ઉંધું પડે ત્યારે, ગુરૂ સારા હોય પણ સામો કેવળ પૌદ્ગલિકતાનો

અર્થી હોય તો સદ્‌ગુરૂ પ્રત્યે પણ તેનામાં અવજ્ઞાભાવ આવતાં વાર ન લાગે, બાકી સદ્‌ગુરૂ અને સુશ્રાવક બંનેનો ઘટતો પરિચય વધે તોય અવજ્ઞા ન જન્મે. સાધુ સાધુ હોવા જોઈએ અને શ્રાવક શ્રાવક હોવા જોઈએ. આજે જે અવજ્ઞા દેખાય છે, તેમાં મુખ્ય કારણરૂપ તો સાચી ભક્તિભાવનાની ઉણપ છે. સાચી ભક્તિભાવના હોય અને સામે સુગુરુ હોય તો પરિચય વધે તેમ પરિણામ સુંદર આવે. સુગુરુના અતિ પરિચયથી સુશ્રાવક કંટાળે નહિ કે તેની ભક્તિમાં ઉણપ આવે નહિ. આજે સાચી ભક્તિભાવનાની અને 'સુ'ને જ માનવાની દ્રઢતાની મોટી ખામી છે. એ ખામી ટાળવી જોઈએ. બિભીષણે જે ભક્તિ રામચંદ્રજી પ્રત્યે દર્શાવી, તેથી પણ વધુ ભક્તિ સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ પ્રત્યે તમારે કેળવવી જોઈએ.

ટીકા કરનારાઓમાં સાચી ધર્મભક્તિની ખામી છે :

બિભીષણે રામચંદ્રજીની છ છ વર્ષો સુધી સેવાભક્તિ કરી, તે છતાં પણ ભક્તિની ભાવના એવીને એવી જ બની રહી છે; અને એથી જ રામચંદ્રજી જ્યારે અયોધ્યા જવાની અનુમતિ માગે છે, ત્યારે બિભીષણ નમસ્કાર કરીને કહે છે કે, 'આપ સોળ દિવસ.સુધી રોકાઈ જાવ અને તેટલા વખતમાં હું મારા શિલ્પિઓ દ્વારા અયોધ્યાને સુશોભિત બનાવી દઉં છું.' બિભીષણ પોતે વિદ્યાધર છે; અનેક વિદ્યાધરોના સ્વામી છે; એટલે સોળ દિવસમાં અયોધ્યાને સ્વર્ગપુરી જેવી બનાવી દેવાને બિભીષણ સમર્થ છે. પણ આ શા માટે ? એનું પુરૂં વર્ણન થઈ શકે નહિ. એ સમજવાને માટે હૈયાને ભક્ત બનાવવું જોઈએ માત્ર ધર્મની જ બાબતમાં નહિ, પણ દુનિયાની, સમાજની કે રાજદ્વારી બાબતોમાંય જ્યાં જ્યાં હૃદય ભક્તિથી ઢળ્યું હોય છે, ત્યાં ત્યાં આગેવાનોના આગમન આદિ પ્રસંગે મહોત્સવાદિ કરાય છે; છતાં ધર્મના મહાપુરુષોના આગમન આદિ નિમિત્તે થતા મહોત્સવો સામે કેટલાકો અણગમો બતાવે છે : કારણ એ જ છે કે, તેમના હૃદયમાં ધર્મભક્તિ નથી. દેવગુરુના મહોત્સવોમાં કેટલા પૈસા થયા ? એવો હિસાબ ન હોય. સેવ્યની સેવા ન થાય ત્યાં સેવ્યની ખામી નથી, પણ એ ખામી સેવકની છે. તમે કેસર-ચંદન-બરાસ વગેરે ન લાવો, તો એ ખામી ભગવાનની નથી, પણ તમારી છે. વસ્તુતઃ દેવ-ગુરુ માટે કાંઈ કરવાનું નથી, પણ તમારા આત્મકલ્યાણને માટે કરવાનું છે. શાસન પ્રભાવક ગુરુનો પ્રવેશ કરાવો, તેમાં જો ઝાંખપ દેખાય તો તે ખામી ગુરુની નથી પણ તમારી છે.

જેની સત્તા અને મહત્તા સ્થાપિત કરવી હોય, તેના સેવકો અવસરોચિત મહોત્સવો કરવાને ચૂકે નહિ. શ્રી જિનેશ્વરદેવ તો વીતરાગ છે ને ? છતાં સમવસરણ કેમ ? શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને સમવસરણની પરવા હોતી નથી; પોતાના પાદ સુવર્ણકમલ ઉપર જ સ્થાપિત કરવાની ઇચ્છા એ તારકોમાં હોતી નથી, અતિશયોની અપેક્ષા એ તારકોને હોતી નથી; આ વાત તો સાચીને ? સાચી જ, છતાં દેવતાઓ સમવસરણ કેમ રચે છે ? ત્રણ ગઢ અને તેય લાકડાના કે માટીઈંટોના નહિ, પરંતુ રૂપાના, સોનાના અને રત્નના કેમ રચે છે ? ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવોને બેસવા માટે અનુપમ શોભાવાળું સિંહાસન કેમ ગોઠવે છે ? ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના પાદ નીચે જમીન ઉપર નહિ મૂકવા દેતાં દેવો પગલે પગલે સુવર્ણકમળ કેમ ગોઠવે છે ? દેવો એ બધું ભક્તિ માટે જ કરે છે ને ? એ સામગ્રી પણ લોકના પ્રતિબોધમાં, જનકલ્યાણના કાર્યમાં સાધક બની જાય છે. આવ્યા હોય જોવા પણ દેશના સાંભળતાં યોગ્ય આત્માઓ ધર્મ સાથે લઈને જાય, એ ઓછો લાભ છે ? નહિ જ !

ગુરુ મહારાજના પ્રવેશમહોત્સવ શા માટે ?

સુવિહિત ઉપકારી ગુરુઓનો પ્રવેશમહોત્સવ કરવો, એ પણ શાસનપ્રભાવનાનું કારણ છે. શ્રી જૈનશાસનના ત્યાગી મહાત્માઓની અને જૈનસંઘની વૈરાગ્યપ્રીતિની એ જાહેરાત છે.

'જૈનસંઘ જેને-તેને પૂજનારો નથી, દુનિયાદારીમાં જોડનારાને પૂજનારો નથી, અર્થ-કામના ગુલામોને પૂજનારો નથી, પણ જૈનસંઘ સંયમીને, અર્થ-કામના ત્યાગીને, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞા મુજબ ઇન્દ્રિયનિગ્રહાદિ સાધવા સાથે જગતના અર્થી જીવોને એજ સંયમમાર્ગ આદિ મોક્ષમાર્ગ દર્શાવનાર અને જેને તે રૂચી જાય, ગમી જાય તેવા યોગ્યને સંયમમાર્ગાદિમાં જોડનાર મહાત્માઓને પૂજનારો છે' - એવી ગુરુપ્રવેશમહોત્સવાદિ દ્વારા જાહેરાત થાય છે.

'દુનિયા અર્થ અને કામ દેનારને પૂજનારી છે, જ્યારે જૈનસંઘ અર્થ અને કામને ત્યજી અર્થ-કામના ત્યાગનો ઉપદેશ દેનારને પૂજનારો છે' -એ જૈનસંઘની વિશિષ્ટતા, લોકોત્તરતા, ગુરુના પ્રવેશમહોત્સવાદિથી જાહેર થાય છે. 'ધન-ધાન્યાદિ નવે પ્રકારના પરિગ્રહના ત્યાગી, બ્રહ્મચારી, ભિક્ષામાત્રથી નિર્વાહ કરનારા, અહિંસાદિનું પાલન કરનારા, તપ તથા સંયમમાં રક્ત રહેનારા અને એક માત્ર ધર્મનો જ ઉપદેશ આપનારા અમારા ધર્મગુરુ પધાર્યા છે, તો જે કોઇ ધર્મના અર્થી હો તે આવજો' -એવી જાહેરાત ગુરુમહારાજના પ્રવેશના સામૈયાથી થાય છે.

સામૈયું જોઇને પણ ઘણા ઇતર યોગ્ય આત્માઓને થાય કે -'ધર્મગુરુ તો આ કહેવાય. જૈનોના ગુરૂ જેવા બીજા કોઇના ગુરુ નહિ. ધર્મ તો ભાઇ એમનો !' એ ઓછો લાભ છે ? નહિ જ. ગુરુપ્રવેશ-મહોત્સવનો હેતુ સમજો તો એ પણ શાસનપ્રભાવનાનું એક કારણ છે એમ સમજાય અને સામૈયામાં કોઇ જુદો જ ઉત્સાહ આવે ધર્મગુરુઓ તમને ખુશી કરવા, દુનિયામાં પૈસાદાર તરીકેની તમારી આબરૂ વધારવા કે પોતાની મોટાઇનું દુનિયામાં પ્રદર્શન કરાવવાને માટે સામૈયામાં નથી ફરતા. ધર્મગુરુને મળતું માન એ ધર્મનું માન છે, એટલે ધર્મગુરુનું સન્માન જોતાં યોગ્ય આત્માઓ ધર્મની તથા ધર્મસેવકોની અનુમોદના-પ્રશંસા કરવા પ્રેરાય તેમજ શ્રી જૈનશાસન પ્રત્યે ભક્તિવાળા બને એ વગેરે શાસનપ્રભાવનાના હેતુઓથી જ સુગુરુઓ સામૈયામાં ફરે છે.

આ વસ્તુ નહિ સમજનારા અને ધર્મની શ્રદ્ધાથી રહિત કેટલાકો આજે આ સંબંધમાં યથેચ્છ ટીકાઓ કરવા દ્વારા સુગુરુઓની પણ નિંદા કરવાને ચૂકતા નથી. સુગુરુઓ જાણે પરાણે અને શ્રાવકોને ફોસલાવીને પોતાનો પ્રવેશમહોત્સવ કરાવતા હોય એમ એ લોકો માને છે અને જાહેર કરે છે. વેષધારીઓ, વેષવિડમ્બકો અગર તો પૌદ્ગલિક લાલસાને આધીન બની ધર્મ ચૂકેલાઓ કોઇ એવું કરતા હોય તેથી સારીય સાધુસંસ્થાને માથે એવો આક્ષેપ ઘડી દેવો એ તો ઘણું જ અઘટિત છે. સુસાધુઓનો પરિચય કરવો નહિ, તેમને સાંભળવા નહિ, તેમની પાસે બેસી સભ્યતાથી વિચારોની આપ-લે કરવી નહિ, સમર્થ જ્ઞાનીઓનાં વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી નહિ, સારા-ખોટાનો વિવેક કરવો નહિ, હેયોપાદેયની સમજ મેળવવી નહિ અને જાણે આખી દુનિયાનું જ્ઞાન પોતાનામાં જ આવી ગયું હોય એવી ખુમારી ધરીને સુસાધુઓને માટે અને ધર્મક્રિયાઓને માટે યથેચ્છ પ્રલાપો કરવા એનો અર્થ શો ?

એથી અજ્ઞાન દુનિયામાં સારી ક્રિયા પ્રત્યે અભાવ અને સુગુરુઓ પ્રત્યે દુર્ભાવ જન્મે તે સ્વાભાવિક છે. આજના વાતાવરણમાં તો વધારે અસર થાય. ઇતર ધર્મોના ધર્મગુરુઓ મોટે ભાગે વિલાસી, લોભી, પરિગ્રહધારી, કેવળ પેટભરા જેવા અને એદી વગેરે બની ગયા છે. એવાઓથી તે તે સમાજના માણસો કંટાળ્યા હોય તેવાઓ પ્રત્યે દુર્ભાવવાળા બન્યા હોય અને તેમાં વર્તમાનપત્રોમાં જૈન સાધુઓને માટેની જૈનોના અને તેય ભણેલા કહેવાતા ડીગ્રીધારી જેવાના હાથે લખાએલી ટીકા, ટીકા નહિ પણ નિંદા વાંચે એટલે જૈન સાધુઓ પ્રત્યે પણ તેમનામાં તિરસ્કાર આવી જાય તે સ્વાભાવિક છે. એ બધાઓને કયાંથી ખબર પડે કે એ કહેવાતા ભણેલાઓએ લખેલી વાતો જુઠ્ઠી છે, વજુદ વગરની છે, તથા સમાજમાં સાધુઓને બદલે પોતે નેતા બનવારૂપ પાપલાલસાને આધીન બનીને લખાએલી છે. જૈનોમાંના એ વાતો વાંચે તોય જેટલી ખરાબ અસર તેમને ન થાય તેટલી ખરાબ અસર જૈનેતરોની ઉપર થાય; કારણ કે જૈનોમાંના કેટલાક અવસરે અવસરે પણ પરિચયમાં આવી જાય એટલે ફરી જાય પણ જૈનેતરો તો ભાગ્યે જ પરિચયમાં આવે.

શાસનપ્રભાવના માટે સામગ્રીસંપન્નોએ કરવાજોગી વસ્તુ :

સભા ૦ આની સામે કંઇક કરવું તો જોઇએ ને ?

જરૂર કરવું જોઇએ, પણ જે કરી શકે એવા છે તેમને આની જરૂર સમજાતી નથી અને જેમને જરૂર સમજાય છે તે તેવા સામગ્રીસંપન્ન નથી. સામગ્રીસંપન્નો જો સમજે અને ધારે તો ખોટા પ્રચારની સામે એજ વર્તમાનપત્રોમાં પદ્ધતિસર સાચી વિગતો પ્રગટ કરાવી શકે. જે વર્તમાનપત્રોમાં ખોટી વિગતો પ્રગટ થતી હોય; તે વર્તમાનપત્રોના અધિપતિઓને મળે, તેમને સત્ય સમજાવે અને સુગુરુઓની પાસે લાવી પરિચય કરાવે તેમજ તે તે વર્તમાનપત્રોમાં સાચી અને જરૂરી વિગતો નિયમિત પ્રગટ થયા કરે એવી વ્યવસ્થા કરે, તો ઘણો ફેર પડી જાય; એના પરિણામે ધર્મવિરોધીઓ કેવા પાપી અને જૂઠ્ઠા છે, એ દુનિયાના ડાહ્યા ઇતરો પણ સમજી જાય. વર્તમાનકાળમાં શ્રી જૈનશાસનની પ્રભાવના કરવાનો આ પણ એક અગત્યનો માર્ગ છે. શ્રી જૈનશાસનની લઘુતા થતી અટકાવવાને માટે, ખોટા પ્રચારના યોગે શ્રી જૈનશાસનની શ્રદ્ધામાંથી પતિત થનારાને બચાવી લેવાને માટે, સાચા ધર્મ-ગુરુઓ પ્રત્યે દુનિયાને ભક્તિવંત બનાવવાને માટે, અને શ્રી જૈન દર્શનની વિશિષ્ટતાની યોગ્ય આત્માઓને સમજ આપવાને માટે વર્તમાનકાળમાં સામગ્રીસંપન્નોએ આ કરવા જેવું છે. આ સંબંધમાં સુસાધુઓ તો પોતાનાથી બનતું કર્યે જ જાય છે, પણ એકલા સાધુઓથી જ બની શકે એવું આ કાર્ય નથી. આમાં તો શ્રદ્ધા સંપન્ન શ્રીમંત ધર્મીઓનો પણ સહકાર જોઇએ.

સભા ૦ બધા સાધુઓ એક થાય તો આ વસ્તુ સહેલાઇથી બની શકે.

જેટલા સુસાધુઓ હોય, તેટલા તો શાસનાનુસારી વાતોમાં એક જ હોય. બધા સાધુઓ એક થઇ શકે, પણ જે જે સાધુવેષને ધારણ કરે છે તે તે બધા જ એક થાય એ બને જ નહિ; કારણ કે ગામ હોય ત્યાં ઢેડવાડો પણ હોય. કુસાધુઓની સાથે સુસાધુઓનો મેળ ન જામે. વળી સુસાધુઓમાં પણ બધા નિન્દાદિ સહવાની તાકાતવાળા જ હોય એમ પણ ન હોય, એવા તો થોડા જ હોય. વળી આ કાળમાં 'સુ' અને 'કુ' નો દેખીતો ભેદ પડાય તો મોટો ઉલ્કાપાત મચે અને તે સહવાની તાકાત તમારામાં જોઇએ ને ? માટે આ વાત બાજુએ રહેવા દઇને, એજ વિચારો કે દરેક સાધુએ, સાધ્વીએ, શ્રાવકે અને શ્રાવિકાએ પોતાની શક્તિસામગ્રી મુજબ જૈનશાસનની અપભ્રાજના થતી અટકાવવાને માટે અને શાસનની પ્રભાવના કરવાને માટે, ખોટા પ્રચારની સામે સત્યનો અને સિદ્ધાંતનો પ્રચાર કરવાને ચૂકવું જોઇએ નહિ. જે કરશે તે કલ્યાણ સાધશે. બાકી તો જેવો ભાવિભાવ !

છતી શક્તિએ યોગ્યનો યોગ્ય સત્કાર નહિ કરવામાં આશાતના :

બિભીષણ રામચંદ્રજીના પ્રવેશ-મહોત્સવને છાજે તેવી રીતે અયોધ્યાને શણગારવાને ઇચ્છે છે. બિભીષણ અયોધ્યાને શણગારાવે છે, પણ તેમાં ભક્તિ તો રામચંદ્રજીની જ થાય છે. દરેક ક્રિયાનું પરિણામ તેના મૂળ હેતુ સુધી જનારૂં હોવું જોઇએ. મૂળ હેતુને હણનારી ક્રિયા સાધક ક્રિયા ન કહેવાય. સામૈયું ગુરુનું થાય છતાં પ્રતાપ શાસનનો જ ગણાય. જૈન પોતાની દરેક સારી ક્રિયામાં, પોતાની આબાદીમાં અને શાંતિમાં શાસનનો, દેવ-ગુરુનો પ્રતાપ માને એ માન્યતા લાવવા માટે હુંકારને દેશવટો દઇ દેવો જોઇએ. 'આદમી તેવો સત્કાર' એ તો વ્યવહારમાં પણ રૂઢ છે. અહીં પણ ગુણવાનનો મર્યાદા મુજબ સત્કાર કરવાનો વિધિ છે. યોગ્યનો યોગ્ય સત્કાર કરવાનું શાણા આદમી ચૂકે નહિ. છતી શક્તિએ યોગ્યનો યોગ્ય સત્કાર ન કરવો તે આશાતના છે. આજે આ વાતને પણ ઘણાઓ ભૂલી ગયા છે.

તમારે માત્ર સાધુ-સાધ્વીનો જ સત્કાર કરવાનો છે એમ નથી. શ્રાવક-શ્રાવિકાએ શ્રાવક-શ્રાવિકાની પણ સત્કાર આદિથી ભક્તિ કરવી જોઇએ. તપસ્વી, પૌષધાદિ કરનારાં, વ્રત-નિયમમાં જોડાએલાં શ્રાવક-શ્રાવિકાની પણ એવા ઉત્તમ પ્રકારે ભક્તિ કરવી જોઇએ કે જેથી જોનારને એમ થાય કે આનાથી તપ વગેરે નથી થતું છતાં પણ તપ વગેરે તરફ કેટલો બધો પ્રેમ છે ? છતી શક્તિએ ધર્માત્માઓની ઉપેક્ષા એ ધર્મ પ્રત્યેની બેદરકારી સૂચવે છે. અવસરે મિત્રને ચ્હાનો પ્યાલો ન પવાય તો ત્યાં મિત્રને અપમાન લાગે એમ માનો છો અને એથી રાત્રિભોજનનો દોષ વહોરીને પણ કેટલાકો ખાય છે; એના એ આત્માઓ ધર્મી ગણાતા હોય, ધર્મી ગણાવામાં પોતે રાજી હોય છતાં છતી શક્તિએ તપસ્વીઓની ભક્તિની વાત આવે ત્યારે શક્તિ નથી એમ કહી દે છે તે ઉચિત નથી.ધર્માત્માઓની સ્વાગત-સત્કાર આદિરૂપ ભક્તિ, શક્તિ અનુસાર કરવી જ જોઇએ એ વાત આજે ધર્મી ગણાતા પણ કેટલાકોનાં હૈયામાં જેવી જોઇએ તેવી જચેલી નથી. શક્તિસંપન્નને ઘેર આવેલ સાધર્મિક અવસરે જમ્યા વિના જઇ શકે ? વિપત્તિમાં આવી પડેલો સાધર્મિક, ધર્મી શક્તિસંપન્નને શ્રદ્ધાવાનને ઘેરથી આશ્વાસન પામ્યા વિના જાય ? પોતાનો સાધર્મિક અવસરે જમ્યા વિના કે આશ્વાસન પામ્યા વિના જાય એ ધર્મી આત્માથી સહાય નહિ એવી શ્રી જૈનશાસનની અનાદિકાળની નીતિ છે; અને પુણ્યપુરૂષોએ એ નીતિને અખંડ રીતે જાળવી છે.

ધર્માત્માઓમાં પરસ્પર અનુમોદના ભાવ હોવો જોઇએ :

ધર્મી પોતે પોતાની ભક્તિ થાય એમ ઇચ્છે નહિ. ધર્મી તો ભક્તિ કરનારની અનુમોદના કરે. ભક્તિ કરનાર સામાની ધર્મક્રિયા આદિની પ્રશંસા કરતો જાય, ભક્તિ કરતો જાય અને 'ભક્તિ કરવાની આવી સુંદર તક મળી તે મારો પરમ ભાગ્યોદય' એમ માનીને હૃદયમાં ખૂબ આનંદ પામતો જાય. બીજી તરફ જેની ભક્તિ થઇ રહી હોય તે ધર્મી પણ ભક્તિ કરનારની પ્રશંસા અને અનુમોદના કરતો જાય. ભક્તિમાં કયાં ખામી છે તે એ ન જુએ, ભક્તિ કરવામાં રહેલી કમીનાનો એને વિચાર પણ ન આવે, પણ એને એમ થાય કે 'ધન્ય છે આવા પુણ્યાત્માઓને કે જે પુણ્યાત્માઓ ધર્મક્રિયા પ્રત્યે આટલી બધી અભિરૂચિ ધરાવે છે ! આવાઓ તપરૂપ ધર્મક્રિયા નથી કરી શકતા તોય તરી રહ્યા છે.' શ્રી જૈનશાસનમાં આ બહુ સુંદર યોગ છે. જેનાથી જે સાધન દ્વારા આરાધના બને તે સાધન દ્વારા આરાધના કરે અને બીજા આત્માઓ પણ જે સાધનોથી જે આરાધના કરતા હોય તેની અનુમોદના આદિ કરે. તપસ્વી, અતપસ્વી એવા પણ તપ પ્રત્યે રૂચિવંતની અવગણના ન કરે. ચારિત્રી જ્ઞાનીની અને જ્ઞાની ચારિત્રી ની અવગણના ન કરે. ધર્માત્મા તો જેનામાં જે યોગ્યતા હોય તેનું પરસ્પર બહુમાન કરે.

ધર્મી પોતાનું બહુમાન ઇચ્છે નહિ અને શક્તિ-સામગ્રી હોય તો બીજા ધર્મીનું બહુમાન કરવાને ચૂકે નહિ, આ દશા કેળવવાની જરૂર છે. આજે આ સ્થિતિમાં વિપરીતતા આવતી જાય છે. તપસ્વી પારણાં કરાવનારની ઉણપો શોધે અને પારણા કરાવનાર તપસ્વીઓની ઉણપો શોધે, બેય પોતપોતાને એક બીજાથી ચઢીયાતા માને, તો પરિણામ ભયંકર આવે. સેવ્ય તે કે જે સેવા ન ઇચ્છે. સેવક તે કે જે બદલો ન ઈચ્છે. ધર્મીને સેવા લેવાના નહિ પણ ધર્માત્માઓની સેવા કરવાના કોડ હોવા જોઇએ. સેવા પણ ધર્મપ્રેમથી અને નિઃસ્વાર્થવૃત્તિથી કરવી જોઇએ.

આજ આ સંઘર્ષણ કેમ વધે છે :

આજે તો સાધારણ સ્થિતિનાઓ પોકારે છે કે 'શ્રીમાનો અમારી ભક્તિ કેમ નથી કરતા ?' અને શ્રીમાનો કહે છે કે, 'અમારે ત્યાં શું દાટયું છે ? પૈસાદાર બન્યા તે ગુન્હો કર્યો ?' આવુંય બને છે. એક ભક્તિ ઇચ્છે છે અને બીજાને કાંઇ પડી નથી. વસ્તુતઃ બન્નેયમાં દોષ છે. ધર્મી ભક્તિ ન ઇચ્છે, એ તો સંતોષી હોય, સહન કરે પણ સાધર્મિક તરીકે લેવા ન નીકળે ! એજ રીતે શ્રીમાન્ ધર્મીને દુઃખી સાધર્મિકોની ભક્તિ કરવાનું મન ન થાય એ બને નહિ. મન ન થાય તો માનવું કે એ શ્રીમંત છે પણ ધર્મી નથી.

બિભીષણે અયોધ્યાને શણગારવાનો અને રામચંદ્રજીના પ્રવેશમહોત્સવને એ રીતે દીપાવવાનો વિચાર કર્યો, તેમાં પ્રેરણા કોની ? રામચંદ્રજીએ અગર તો બીજી કોઇ વ્યક્તિએ તેવી પ્રેરણા કરી નથી, તે છતાં અયોધ્યાને શણગારવાનો બિભીષણે વિચાર કર્યો; એ વિચારનું મૂળ શોધો. તેવો વિચાર જન્મ્યો કોના યોગે ? કહેવું જ પડશે કે બિભીષણના અંતરમાં રહેલી ભક્તિના યોગે એ વિચાર જન્મ્યો. બિભીષણ રામચંદ્રજીના સાચા સેવક હતા. સ્વામીની ભક્તિ કરવામાં પાછા પડે તેવા નહિ હતા. હૃદયમાં સાચી ભક્તિભાવના આવે, એટલે ભક્તિ માટે કરવી જોઇતી ઉચિત ક્રિયા સંબંધી વિચારણા સ્વાભાવિક રીતે જ ઉત્પન્ન થઇ જાય.

બિભીષણ જેમ રામચંદ્રજીના સેવક હતા, તેમ તમે કોના સેવક છો ? એ વાત જવા દઇએ, પણ તમે જૈન તો છોને ? જૈન એટલે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવનો સેવક; ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા સંયમ માર્ગે વિચરતા નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓનો સેવક; શ્રી જિનાગમોનો તથા તેને અનુસરતાં શાસ્ત્રોનો સેવક; જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મનો અને તે ધર્મને અનુસરનારાઓનો સેવક શાસનના સ્થાપક શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા, તે તારકોની આજ્ઞાને અનુસરતા નિર્ગ્રન્થ મહાત્માઓ, શ્રી જિનાગમ અને શાસન એ વગેરે બધાયના તમે સેવક છોને ?

અવસરોચિત ભક્તિમાં ખામી કેમ ?

તો પછી એ વગેરેને માટે અવસરોચિત મહોત્સવાદિ કરવાનું તમને કહેવું પડે કે તમે તમારી મેળે કરો ? તમારે કરવા યોગ્ય ક્રિયા તમે ન કરો, તો ખામી કોની ? પર્વદિવસે સામગ્રીસંપન્નોને મહાપૂજા કરવાનું સાધુઓએ કહેવું પડે ? સાધુના દેવ હશે અને તમારા નહિ હોય, એમ ? સાધર્મિકભક્તિ કરવા માટે તમને ટોકવા પડે ? મારે પોતે શું શું કરવું જોઇએ ? તે જોવાની ફરજ તમારી નથી ? વગર પ્રેરણાએ સુશ્રાવકો અવસરોચિત ક્રિયા ન કરી શકે ? જરૂર કરી શકે, પણ ખરી વાત એ છે કે હજુ જેવી જોઇએ તેવી રૂચિ પ્રગટેલી જણાતી નથી સાચી વાત હૃદયમાં બરાબર જચી જાય, તો પોતાની શક્તિસામગ્રી મુજબ ભક્તિની અવસરોચિત ક્રિયા કરવાનો વિચાર આપોઆપ શક્તિસંપન્ન ધર્માત્માનાં દિલમાં ઉત્પન્ન થવા માંડે.

દુનિયામાં જેને તમે શેઠ માન્યો છે, ત્યાં સલામ આપોઆપ ભરાઇ જાય છે. કોઇએ સૂચના ન કરી હોય, છતાંય 'જી - જી' થાય છે, નમ્રતાથી વર્તાય છે અને વિવેકથી વાત થાય છે; કારણ કે ત્યાં સામાને શેઠ અને પોતાને સેવક માનેલ છે. એના એ તમારામાંના ઘણાઓને શ્રી જિનમંદિરમાં કંઇ રીતે આવવું ? શ્રી જિનમંદિરમાં કેમ બોલવું-ચાલવું ? કેમ વર્તવું ? સાધુઓની પાસે કેવી રીતે જવાય ? ત્યાં કેમ વર્તાય ? કેમ બોલાય ? વ્યાખ્યાન સાંભળવા કેમ બેસાય ? એ વગેરે બરાબર આવડતું નથી, તેમજ એ જાણવાની જોઇતી દરકાર પણ દેખાતી નથી; એનું મુખ્ય કારણ તો એ જ લાગે છે કે અહીં હજુ વાસ્તવિક સેવકભાવ આવ્યો નથી. દુનિયાના શેઠીયાઓ જોડે સભ્યતાથી-વિવેકથી વર્તવાના યોગે જે લાભ થવાનો માન્યો છે, તેટલો ય લાભ દેવ-ગુરૂ આદિ સમક્ષ વિવેક જાળવવાથી મળશે કે કેમ, એવી શંકા છે ?

સભા૦ એવી શંકા તો નથી. અહીંના વિનયથી મહાલાભ થાય એવી ખાત્રી છે.

છતાં ઉપેક્ષા જેટલી અહીં થાય છે, તેટલી શેઠીયાઓની સાથેના વર્તાવમાં નથી થતી. મુનિમહાત્માઓ પધાર્યા હોય અને પોતે નજીવા કામમાં હોય, તોય પ્રાયઃ કામ છોડીને ઉઠે તથા ઉચિત ક્રિયામાં ચૂકે નહિ એવા કેટલા ?

સભા૦ થોડા.

અને શેઠીયાની મોટરનું હોર્ન વાગતાં, મહત્ત્વનું કામ પણ છોડીને તેની સામે જનારા અને શેઠીયાને જરાય મનમાં ઓછું ન આવે એવી રીતે વર્તનારા કેટલા ?

સભા ૦ લગભગ બધા.

ત્યારે કહો કે શેઠીયાના અપમાનથી થનારા નુકશાનનો જેટલો ભય છે, તેટલોય ભય મહાત્માઓ પ્રત્યેના ઉચિત વર્તાવ તરફ બેદરકાર રહેવાના યોગે થતા નુકશાનનો છે ? તમારી દશા તમે વિચારતા બનો ! શેઠીયાની ગમે તેટલી આગતા-સ્વાગતા કરો, પણ તેનાથી લાભ મળે એ નિયત નહિ. તમારૂં નશીબ જોર કરતું હોય તો લાભ મળે, પણ તમારૂં પાપ ઉદયમાં હોય તો ગમે તેટલી ચાકરી ઉપર પણ પાણી ફરી વળે. જ્યારે સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મની ભક્તિ નિઃસ્પૃહભાવે સાચી કલ્યાણકામનાથી થોડી પણ કરો, તોય તેથી લાભ ઘણો જ થાય અને લાભ થયા વિના રહે જ નહિ એ પણ નિશ્ચિત !

આત્મામાં સુદેવાદિ પ્રત્યે ભક્તિભાવ આવી જવો જોઇએ. 'હું સુદેવાદિનો સેવક' -એવો સેવકભાવ આવી જવો જોઇએ. બધું ખોટું છે અને તારક આ જ છે. સંસારમાં નાશ છે અને અહીં ઉદય છે, દુનિયાની તમામ પ્રવૃત્તિઓ આત્માને બરબાદ કરનારી છે અને આ તમામ પ્રવૃત્તિઓ આત્માનું એકાન્તે કલ્યાણ કરનારી છે, મારે તરવું છે અને તરવાનું એક માત્ર સાધન આ જ છે, આ નિશ્ચય બરાબર થઇ જાય તો શ્રી જિનેશ્વરદેવ આદિની ભક્તિમાં કમીના ન રહે. પછી 'ભગવાનની પૂજામાં કેસર વિના પણ ચાલે, ભગવાનની મૂર્તિને માટે વળી આવા કિંમતી મુકુટ શા, ત્યાં આટલાં બધાં પુષ્પો શું કરવાને ?' -એ વગેરે પ્રશ્નો ન થાય. અત્યારે એ પ્રશ્નો ભક્તિ ગઇ માટે થાય છે. 'આ જ એક તરવાનું સાધન અને બીજે બધે ડૂબવાનું'-એવો નિર્ણય નહિ થાય, ત્યાં સુધી વાસ્તવિક ભક્તિભાવના જન્મશે નહિ.'

રામચંદ્રજી આદિ લંકાપુરીથી નીકળ્યા :

બિભીષણે રામચંદ્રજીને વિનંતિ કરી કે 'આપ સોળ દિવસ અત્રે સ્થિરતા કરો, અને તે દરમ્યાન હું મારા શિલ્પિઓ દ્વારા અયોધ્યાને શણગારૂં છું.' રામચંદ્રજીએ પણ- 'ભલે, એમ થાઓ' -એમ કહીને, બિભીષણની વિનંતીનો સ્વીકાર કર્યો. રામચંદ્રજીએ બિભીષણની વિનંતિને સ્વીકારી, એટલે તરત જ બિભીષણે પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું અને સોળ દિવસોમાં તો બિભીષણે પોતાના વિદ્યાધર શિલ્પિઓ દ્વારા અયોધ્યોનગરીને સ્વર્ગપુરી જેવી બનાવી દીધી. બીજી તરફ રામચંદ્રજીએ સત્કાર કરવા પૂર્વક વિદાય કરેલા નારદજીએ પણ અયોધ્યામાં રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીની માતાઓ પાસે આવીને, તેમના પુત્રના આગમન-મહોત્સવ સંબંધી ખબર આપ્યા.

હવે સોળમે દિવસે, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી અન્તઃપુર સહિત પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેસીને લંકાપુરીથી અયોધ્યાપુરી તરફ આવવાને નીકળે છે. તે વખતે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી, જાણે કે શક્રેન્દ્ર અને ઈશાનેન્દ્ર એક વિમાનમાં બેઠા હોય, તેવા દેખાય છે. રામચંદ્રજીની સાથે તે વખતે બિભીષણ, વાનરેશ્વર સુગ્રીવ અને સીતાદેવીના ભાઇ ભામંડલ એ વગેરે રાજાઓ પણ તેમને અનુસરતા અયોધ્યાનગરી તરફ જાય છે વિમાનમાં જવાનું એટલે વાર શી લાગે ? લક્ષ્મણજી જ્યારે મહાશક્તિથી મૂર્છિત થયા હતા, ત્યારે ભામંડલ લંકાથી અયોધ્યા જઇને, ત્યાંથી ભરતરાજાને સાથે લઇને કૌતુકમંગલ નામના નગરમાં ગયા હતા અને ત્યાંથી વિશલ્યાને સાથે લઇને એક જ રાતમાં લંકાપુરીની પાસે પાછા ફર્યા હતા, એ આપણે જોઇ ગયા છીએ.

અહીં આ પ્રસંગે પણ રામચંદ્રજી સપરિવાર ત્યારબાદ ક્ષણવારમાં લંકાથી નીકળીને અયોધ્યાનગરીની પાસે આવી પહોંચ્યા.

રાજા ભરત અને શત્રુઘ્ન સત્કાર કરે છે :

અયોધ્યાની પ્રજા પણ રામચંદ્રજીના શુભ આગમનને વધાવવા ઉત્કંઠિત બનેલી છે. રામચંદ્રજીને અને લક્ષ્મણજીને પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને આવતા દૂરથી પણ જોઇને રાજા ભરત પોતાના નાના ભાઇ શત્રુઘ્નની

સાથે હાથી ઉપર બેસીને સામે આવ્યા. રાજા ભરત નજદિક આવી પહોંચ્યા એટલે ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી પાલક વિમાન નીચે ઉતરે તેમ રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી પુષ્પક વિમાન નીચે પૃથ્વી ઉપર આવ્યું. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી વિમાનમાંથી નીચે ઉતરે તે પહેલાં તો રાજા ભરત અને શત્રુઘ્ન હાથી ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયા. અત્યારે ભરત જો કે અયોધ્યાના ગાદીપતિ છે, છતાં ઉંમરમાં તો રામચંદ્રજીથી નાના છે, એટલે વિનય ચૂકતા નથી. હાથી ઉપરથી રાજા ભરત અને શત્રુઘ્ન ઉતરી પડયા એટલે ઉત્કંઠિત એવા રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી પણ વિમાનમાંથી નીચે ઉતર્યા. જેવા તે નીચે ઉતર્યા કે તરત જ આનંદના અશ્રુઓથી ભરેલાં નેત્રોવાળા ભરતજી રામચંદ્રજીના પગમાં પડી ગયા. રામચંદ્રજીએ પણ ભરતજીને પોતાના હાથે ઉભા કર્યા અને તેમને માથામાં વારંવાર ચૂમવા સાથે ભેટ્યા. એ જ રીતે રામચંદ્રજીના પગમાં આળોટતા શત્રુઘ્નને ઉઠાડીને રામચંદ્રજીએ તેમને પોતાના વસ્ત્રથી લૂછયા અને આલિંગન કર્યું. આ પછી રાજા ભરત અને શત્રુઘ્ન લક્ષ્મણજીને નમ્યા અને લક્ષ્મણજી પણ સંભ્રમ સહિત પોતાની ભુજાઓ પ્રસારીને ગાઢ આલિંગનથી નમતા એવા તે બન્નેને ભેટયા. આ રીતે સૌથી પહેલો ભેટો ભાઇ-ભાઇ વચ્ચે થયો.

આપણે જાણીએ છીએ કે રામચંદ્રજીને જ્યારથી નારદજી દ્વારા માતાના દુઃખના સમાચાર મળ્યા હતા ત્યારથી તેઓ માતાની પાસે જવાને ઉત્સુક બન્યા હતા. પગમાં પડવાની અને ભેટવાની ક્રિયા પતી જતાંની સાથે જ રામચંદ્રજી પુષ્પક વિમાનમાં ચઢી ગયા અને લક્ષ્મણજી, રાજા ભરત તથા શત્રુઘ્નને પણ ત્વરા કરતા રામચંદ્રજીએ તે જ વિમાનમાં બેસાડી લઇને અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરવાની પુષ્પક વિમાનને આજ્ઞા ફરમાવી.

એ વખતે આકાશમાં તેમજ ભૂમિ ઉપર પણ વાજા વાગી રહ્યાં હતા. આમ સ્વાગત-ઉત્સવપૂર્વક રામચંદ્રજીએ અને લક્ષ્મણજીએ વર્ષો બાદ પોતાની અયોધ્યાપુરીમાં સહર્ષ પ્રવેશ કર્યો. લોકો પણ ઉત્કંઠાપૂર્વક અને મોઢું ઉંચું કરીને મયૂરો મેઘને જૂએ તેમ અનિમિષ નેત્રે તેમને જોઇ રહ્યા છે અને મુક્તકંઠે સ્તુતિ કરી રહ્યા છે સૂર્યને અર્ઘ્ય આપવાનો લોકમાં રિવાજ છે. એ રીતે કહે છે કે સ્થાને સ્થાને નગરલોકો દ્વારા રામચંદ્રજીને સૂર્યની જેમ અર્ઘ્ય અપાતાં હતાં; અર્થાત્ સ્થળે સ્થળે તેમના આગમનને પ્રજા વધાવતી હતી.

આ રીતે પ્રસન્નમુખવાળા તેઓ પોતાના મહેલની પાસે આવી પહોંચ્યા. તે પછીથી સુહૃદ્જનના હૃદયને આનંદ આપનારા રામચંદ્રજી પુષ્પક વિમાનમાંથી ઉતરીને લક્ષ્મણજીની સાથે પોતાની માતાઓના નિવાસસ્થાનમાં ગયા.

[૭]

માતાઓને નમસ્કાર અને માતાઓનાં આશિષ :

ત્યારબાદ રામચંદ્રજીએ પોતાની માતાઓના નિવાસસ્થાનમાં જઇને, લક્ષ્મણજીની સાથે, સૌથી પહેલાં પોતાની માતા અપરાજિતાદેવીને નમસ્કાર કર્યા; કારણ કે રાજા દશરથના અન્તઃપુરમાં અપરાજિતાદેવી સૌથી મોટાં છે મોટી રાણી તરીકે બીજી કોઇ હોત, તો પહેલો નમસ્કાર તેને કરત માતા અપરાજિતાને નમસ્કાર કર્યા બાદ રામચંદ્રજીએ અને લક્ષ્મણજીએ, બીજી પણ માતાઓને નમસ્કાર કર્યા. અપરાજિતા આદિ સર્વ માતાઓએ પણ નમસ્કાર કરતા એવા તે બન્નેયને આશિર્વાદ આપ્યા.

ત્યારબાદ રામચંદ્રજીની પત્ની સીતાદેવીએ અને લક્ષ્મણજીની પત્ની વિશલ્યા તેમજ તેમની બીજી પણ પત્નીઓએ અપરાજિતાદેવીને અને બીજી પણ સાસુઓને, તેમના ચરણોમાં માથું મૂકી મૂકીને પ્રણામ કર્યા.

પોતાના ચરણોમાં માથું મૂકી મૂકીને નમસ્કાર કરતી એવી તે પુત્રવધૂઓને પણ અપરાજિતા આદિ સાસુઓએ ય મોટેથી કહ્યું કે 'અમારી માફક તમે પણ વીરપુત્રોની માતા બનો, એવી અમારી તમને આશિષ છે.'

ત્યારબાદ રામચંદ્રજીની માતા અપરાજિતાદેવીએ વારંવાર લક્ષ્મણજીના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં અને તેને ચૂમતાં કહ્યું કે, 'હે વત્સ ! ભાગ્યયોગે જ અમે તને જોવા પામ્યાં છીએ. વિદેશગમન કરીને વિજય સાધી તું અહીં આવ્યો, તે એવું છે કે જાણે હમણાં તારો પુનર્જન્મ થયો. તું આ રીતે પાછો આવ્યો તે અમારે મન તો તું પુનઃ જન્મ પામ્યો છે, વળી હે વત્સ ! રામે અને સીતાએ વનવાસનાં તે તે દુઃખો, વનવાસનાં તે તે કષ્ટો ઉલ્લંઘ્યાં, એ પ્રતાપ પણ તારી પરિચર્યાનો જ છે. તારી સેવાના પ્રતાપે જ રામ અને સીતા વનવાસમાં આવતાં કષ્ટોને ઉલ્લંઘી શકયાં. અર્થાત્ તું જો સાથે ન હોત તો તે બેનું શું થાત, તે કહી શકાય નહિ !'

સપત્નીનાં સંતાનો પ્રત્યે કેવો વર્તાવ જોઇએ ?

ઓરમાન દીકરાની પ્રત્યે આવો ભાવ મુક્તકંઠે પ્રગટ કરવો, એ ઓછી વાત છે ? હૃદયની કેટલી ઉદારતા જોઇએ ? આજે કેટલી સાવકી માતાઓમાં આ ઉદારતા હશે ? સપત્નીના સંતાન તરફ સાચો વત્સલભાવ રહેવો, એ સ્ત્રીસ્વભાવને માટે સહજ કરતાં અસહજ વધારે છે. જે પ્રશંસા કરવાથી પોતાના પુત્રની તેમજ પોતાની પુત્રવધૂની મહત્તા ઘટતી હોય, તેવી પ્રશંસા સાવકી માતા સાવકા પુત્રની કરે, ત્યારે એની ઉદારતાનો ખ્યાલ કરવો જોઇએ.

આ ઉદારતા સામાન્ય કોટિની નથી. આજે આવી ઉદારતાનું કોઇ સ્ત્રીમાં દર્શન થાય કે કેમ ? એ વિચારવા જેવું છે. આજની કેટલીક સાવકી માતાઓનું વર્ણન તો સાંભળતાં પણ ત્રાસ ઉપજાવે તેવું હોય છે. સપત્નીનાં સંતાન પ્રત્યે વત્સલતા રાખવાની વાત તો દૂર રહી, પણ માતાવિહોણાં સંતાનો તરફ કેટલીક સપત્નીઓમાં દયાભાવે ય હોતો નથી. સપત્નીના સંતાનને દેખે અને અંતર ના બળે. અણસમજુ, પરાશ્રયી અને નિર્દોષ બાળકને રંજાડવું, દુઃખી કરવું, એમાં કેટલી અધમતા છે ? પાડોશીના કે અજાણ્યાના પણ એવા મા વગરના સંતાન તરફ યોગ્ય સ્ત્રીપુરૂષને સ્હેજે દયા આવે, એને બદલે મરેલી સપત્નીના સંતાનને અનેક પ્રકારે ત્રાસ દેવાય, એ ઓછી અધમતા છે ?

આજે આ પ્રકારની અધમતા વધતી જાય છે, કારણ કે કેવળ પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની જ પ્રધાનતા આવતી જાય છે. સપત્નીના સંતાનને રંજાડનારી સ્ત્રીઓ એટલો પણ વિચાર કરતી નથી કે એ છોકરૂં ભલે સપત્નીનું હોય પણ છોકરાનો ગુન્હો શો કે એના ઉપર અત્યાચાર કરાય ? એવો અત્યાચાર કોઇ તેના જ સંતાન ઉપર કરે તો એ સ્ત્રીને શું થાય ?

આજે ઘણી બાઇઓ નાની ઉંમરનાં છોકરાં મૂકીને મરતાં મૂઝાય છે. એને થાય છે કે મારા મર્યા પછી આ છોકરાની શી હાલત ? કારણ કે આજના સ્ત્રીસ્વભાવની અને પુરૂષોની વિષયાધીનતાની એને માહિતી હોય છે. કેટલીક બાઇઓનું તો આવા કારણે મરણ બગડે છે. જો કે આ મોહ ભૂંડો છે. તેવા સમયે તો ખાસ કરીને આત્માનો અને કર્મનો વિચાર કરી મમતા મૂકવી જોઇએ અને બધું વોસરાવવું જોઇએ.પણ અહીં તો વાત એ છે કે સ્ત્રીઓએ પોતાની સ્થિતિ સુધારી લેવી જોઇએ, એ માટે આ પ્રસંગ મઝાનો ગણાય.

રામચંદ્રજીની માતા લક્ષ્મણજીનાં વખાણ કરે છે. એ કહે છે કે 'રામ અને સીતા તારી પરિચર્યાના યોગે જ વનવાસનાં કષ્ટો ઉલ્લંઘી શકયાં.' આ પ્રશંસા સાવ ખોટી નથી. પણ આ વખતે લક્ષ્મણજીની કસોટી છે. કરેલી સેવા આવા પ્રસંગે ધૂળમાં મળી જતાં વાર લાગે નહિ, પણ આ લક્ષ્મણજી છે. લક્ષ્મણજીએ રામચંદ્રજીની અને સીતાજીની અખંડ સેવા કરી છે. ફળફળાદિ એ લાવતા, આરામ કરવાને માટે જરૂરી તમામ તૈયારી એ કરતા

અને રામચંદ્રજી તથા સીતાજી આરામ કરે ત્યારે પહેરેગીરની જેમ ચોકી પણ એ જ કરતા હતા. આટલી આટલી સેવા બજાવેલી હોવા છતાં પણ લક્ષ્મણજી અપરાજિતાદેવીએ વખાણ કર્યા એટલે 'હાસ્તો' એમ નથી કહેતા. પોતે એવી પ્રશંસાને પાત્ર છે એવો ભાવ પણ લક્ષ્મણજી નથી દર્શાવતા.

દેવ-ગુરુની સેવા દેવ-ગુરુ ઉપર ઉપકાર કરવા કરવાની નથી :

'અમે ન હોત તો સાધુને રોટલા કોણ આપત ? અમે ન હોત તો દેવને કોણ પૂજત ?' એમ આજે બોલાય છે ને ?

સભા ૦ એવું બોલનારા ય નીકળ્યા છે !

એવું બોલનારાઓની કોઈએ જો આવી, લક્ષ્મણજીની અપરાજિતાદેવીએ કરી તેવી પ્રશંસા કરી હોય તો ? આવું માન મળે તો એમને શું થાય ? આવું માન મળે તો એવા કુલીને ફાળકા થાય કે બીજું કાંઈ ?

વગર માનપાન મળ્યે અને વગર સેવા કર્યે 'અમે, અમે' કરવાની ટેવવાળા 'નહિ ત્રણમાં, નહિ તેરમાં, નહિ છપ્પનના મેળમાં' જેવી દશા છતાં 'અમે, અમે' કહેનારા અને કોઈ માને નહિ તોય આખા સમાજના આગેવાન હોવાનો દંભ સેવનારાને આવું માન મળે તો ? તો તે બિચારાઓથી તેવું માન પણ જીરવાય નહિ. સાધુઓને આહાર-પાણી આપવાનાં શા માટે ? શ્રી જિનમૂર્તિઓની સેવા કરવાની શા માટે ? સાધુઓ ઉપર અગર ભગવાન ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે એમ ? સેવા દેવ-ગુરુની કરવાની છે, પણ તે દેવ-ગુરુ ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે નહિ પણ પોતાના આત્માની ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે જ દેવ-ગુરુની સેવા કરવાની છે.

'સાધુઓને અન્નપાણી અથવા તો વસ્ત્ર આદિ આપવા દ્વારા મારા આત્માનો નિસ્તાર થાઓ' એજ બુદ્ધિ શ્રી જિનાજ્ઞામાં વર્તતા સાધુઓને અન્નપાણી અથવા તો વસ્ત્રાદિ વહોરાવતી વેળાએ સુશ્રાવકોનાં હિતમાં હોવી જોઈએ. 'સાધુઓ સંયમી છે, રત્નત્રયીના આરાધક છે, ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ મહાવ્રતોનું પાલન કરનારા છે અને સંયમપાલન સુખપૂર્વક કરી શકાય તે માટે જ અન્ન પાણી આદિ લેનારા છે; આવા મહાત્માઓના ઉપયોગમાં મારી કોઈ વસ્તુ આવો : આવો સદુપયોગ થાય એટલી જ મને પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીની સફલતા છે !' આ ભાવના સાધુઓની સેવા કરનાર સુશ્રાવકોને હોવી જોઈએ.

આવી ભાવનાથી રંક આદમી કાંઈ ન હોય તો ટુકડો રોટલો વહોરાવીને પણ પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે છે. જ્યારે મિષ્ટાન આદિ વહેરાવે પણ પોતાને સાધુઓ ઉપર ઉપકાર કરનાર માની પોતાના કરતાં સાધુઓને તુચ્છ માને, પોતાનાથી સાધુઓને દબાએલા માને, 'સાધુઓને અમે જ આહારપાણી આદિ આપીને જીવાડીએ છીએ, માટે સાધુઓએ અમારી આજ્ઞા માનવી જોઈએ' -આવી ભાવનાવાળો જે હોય, તે આવી પાપભાવનાના યોગે તરતો નથી પણ ડૂબે છે. એને સંયમની કિંમત નથી, એના અંતરમાં સંયમ પ્રત્યે આદરભાવ નથી, નહિતર તો આવી દુષ્ટવૃત્તિ આવે જ નહિ.

સાધુઓને વહોરાવનારા તો પોતાના સંસારવાસને વખોડે. એ માને કે 'આ મહાસત્ત્વશાલી અને હું પામર !' વહોરાવતાં પણ એને એમ થાય કે 'આમ સંયમી આત્માઓની ભક્તિ કરતાં કરતાં પણ મારૂં આવરણ ખસો અને સમ્યક્ચારિત્રની આરાધના કરવાજોગ સામગ્રી મને પ્રાપ્ત થાઓ !' દેવ-ગુરૂ ઉપર ઉપકાર કરવાની વાતો કરનારાઓને કહો કે 'તમારી જાત ઉપર તો ઉપકાર કરો ! શુભોદયે કયાંકથી ભટકતા ભટકતા તમે અહીં આવ્યા છો, પણ અહીંથી ફેર પાછા એવી જ રીતે ચક્રાવામાં પડો નહિ એ પ્રકારનો ઉપકાર તમારા આત્મા ઉપર કરો તોય બસ છે !'

સુદેવ કે સુગુરુ ભક્તિના ભૂખ્યા હોતા નથી. સુદેવ અને સુગુરુ ભક્તિથી રીઝનારાય હોતા નથી અને ભક્તની તાબેદારી સ્વીકારનારાય હોતા નથી. રોટલા આપનારાના સેવક બને તે બીજા; શ્રી જૈનશાસનના ગુરુ એ નહિ. રોટલા આપનારની જ જેને આજ્ઞા ઉઠાવવી હોય, તેણે શા માટે આ વેષ પહેરવો જોઈએ ? સંસારમાં શું તાબેદારી ઉઠાવતાં પણ કોઈ રોટલો આપે તેમ નહોતું, કે જેથી તે સાધુઓ રોટલા આપનારની તાબેદારી ઉઠાવે ? જે એટલા પામર છે, તે શ્રી જૈનશાસનના સાધુ તો નથી : પણ એવા તો આ વેષમાં રહીને શ્રી જૈનશાસનની અપભ્રાજના કરાવનારા છે ! રોટલાની એટલી કિંમત આંકનારમાં -'મળે તો સંયમવૃદ્ધિ અને ન મળે તો તપોવૃદ્ધિ' -એ ભાવના કયાંથી હોય અગર કયાંથી આવે ?

સાધુની ભિક્ષાચર્યા કેવી હોય ?

સાધુ ભિક્ષાએ નીકળે ત્યારે ઘરમાં પેસતા પહેલો જ ધર્મલાભ દે. આપે તેનેય ધર્મલાભ અને ન આપે તેનેય ધર્મલાભ : એ રીતે ઘરમાં પેઠા પછીથી પણ, આહાર મળે કે ન મળે, છતાં જે સમતા અને પ્રસન્નતાપૂર્વક સાધુ ઘરમાં ભિક્ષા માટે પેઠા હોય, તે જ સમતા અને પ્રસન્નતાપૂર્વક તે પાછા નીકળે, બહુ વહોરવે, સારૂં સારૂં વહોરાવે, તેના ઘરમાંથી સાધુ પ્રસન્ન થઈને નીકળે અને નહિ વહેરાવનારા અગર તો થોડું કે સાધારણ વહોરાવનારાના ઘરમાંથી ખિન્ન થઈને નીકળે, તો સાધુ પોતાનો ધર્મ ચૂકે. આપનાર ને નહિ આપનાર, થોડું આપનાર ને વધુ આપનાર, સામાન્ય વસ્તુ દેનાર ને સારી વસ્તુ દેનાર, બધા પ્રત્યે સાધુ સમદૃષ્ટિએ જૂએ, સૌને ધર્મલાભ દે. 'સૌ ધર્મનો લાભ પામો' -એ જ સાધુની ભાવના હોય.

ઘણું ને સારૂં દેનાર પાસે સાધુ જો ગળગળો થઈ જાય, એનો ઉપકાર માનવા મંડી પડે અગર તો એની તાબેદારી સ્વીકારવા તૈયાર થઈ જાય, તો એ સાધુ નથી, પણ પેટ ભરવા નીકળેલો વેષધારી ભિખારી છે.સાધુ ભક્તિ કરનારની શુભ ભાવના જોઈને જરૂર પ્રસન્ન થાય; ભક્તિભાવનાની અનુમોદનાવૃત્તિ સાધુમાં જરૂર હોય પણ સારૂં ને ઘણું દે તેનામાં જ ભક્તિભાવના હોય અને થોડી કે સામાન્ય પ્રકારની વસ્તુ દેનારમાં ભક્તિભાવના ન જ હોય અગર તો ઓછી જ હોય, એમ માનનાર બેવકૂફ છે.

સાધુ અને રોટલા દેનારનો તાબેદાર, એ વાત જ વાહીયાત છે. સાધુ હોય તે રોટલા દેનારનો તાબેદાર હોય નહિ અને રોટલા દેનારનો તાબેદાર હોય તે સાધુ હોય નહિ. જો કે એવું બને પણ નહિ, પણ ધારો કે-એવું જ બને કે રોટલા દેનારની તાબેદારી સ્વીકાર્યા વિના રોટલા મળે જ નહિ, તો એવા અવસરે પણ સાચો સાધુ રોટલા દેનારની તાબેદારી સ્વીકારવાને બદલે, અન્નપાણી વિના જ સમભાવે ભૂખ્યા મરવાનું જ પસંદ કરે. એને એમ થાય કે, 'આ વેષ રોટલા દેનારની તાબેદારી કરવાને માટે નથી, પણ આત્મકલ્યાણ માટે જ્ઞાનીની આજ્ઞાને તાબે રહેવાને માટે છે.'

ખરેખર, જેઓ રોટલાને આગળ કરીને, રોટલા આપનારની આજ્ઞા માનવાની વાતો કરે છે, તેઓ મહા અજ્ઞાની છે. તેવાઓને તો પૂછવું જોઈએ કે, 'શું આ વેષ લીધા વિના જ કોઈની તાબેદારી સ્વીકારીને રોટલા મેળવવા જેટલી ય તમારામાં તેવડ નહોતી, કે જેથી આ વેષ લીધો ?'

આટલી હિંમત તો હોવી જોઈએ :

સભા ૦ એટલું પૂછવાની હિંમત જોઈએ ને ?

તે તમે જાણો વસ્તુતઃ હિંમત નથી, આવડત નથી કે ગરજ નથી-એય વિચારવા જેવું છે. તમે લોકો શું હિંમત વિનાના છો ? તમને હિંમત વિનાના કહે કોણ ? તમારામાં સાવ હિંમત જ નથી, એમ કહેનાર મૂર્ખ છે. આમ

બહુ કમ હિંમત છે એમ કહી શકાય, પણ પ્રમાણમાં તમે કમ હિંમતબાજ નથી. દુનિયાદારીમાં તમે હિંમતબાજ નથી ? ઘર સાચવવામાં, વટ સાચવવામાં, વેપાર ખેડવામાં, લૂચ્ચાઇ રમવામાં, કોઇને ફસાવવામાં, કોઇનું વેર વાળવામાં અને તમારી ધારણાની આડે આવનારાને ઠેકાણે પાડવામાં તમે હિંમતબાજ નથી ? ઘેર, પેઢી ઉપર, વટવ્યવહારમાં અને પૈસાની લેવડ-દેવડ વગેરેમાં તમે શું સાવ માયકાંગલા છો ? રસ્તે ચાલતાં તમારા ગજવામાંથી કોઇને કાઢી જવા દેતા હશો, એમ ? ધીરેલાં નાણાં કોઇ ન આપે તો તે જતાં કરતા હશો, એમ ? હિસાબ કરવા બેઠા હો ત્યારે શરમથી અંજાઇને રકમો છોડી દેતા હશો, એમ ?

સભા ૦ એમ કોઇ કાંઇ જવા દે છે ?

નથી જવા દેતા તો શું કરો છો એ કહો ને ?

સભા ૦ ચાલે તેટલું બધું.

પણ સામો દુશ્મન બને, સામાને ખોટું લાગે, એની પરવા નહિ ?

સભા ૦ પરવા રાખ્યે કામ ન ચાલે ને ?

હવે ઠેકાણે આવ્યું. ત્યાં તેવી પરવા રાખે તો ભીખ માગવી પડે અને ભરબજારે લૂંટાઇને રોતા ઘેર જવું પડે એ સમજે છે, માટે હિંમતે ય રાખે છે. અવસરે ખોટું તો ખોટું ય, ગમે તેવું કડવું હોય તો ય સ્વાર્થ માટે સંભળાવી દેતાં વાર લાગતી નથી અને અહીં કહે છે કે હિંમત નથી. આ ખોટું નથી ? તમને નથી લાગતું કે હિંમત નથી એમ નહિ પણ વસ્તુની ગરજ નથી.

ધર્મની ગરજ રાખવી જોઇએ :

જેટલી ગરજ દુનિયાદારીની છે, તેટલી ગરજ ધર્મની છે ? દુનિયાદારીની ગરજ છે તો આવડત ખીલવવાના કેટલા પ્રયત્નો થાય છે ? નાનપણથી બચ્ચાને શિક્ષણ એનું અપાય છે. મોટો થાય ને ભોઠ રહે તો તેને કેટકેટલો ઠોકાય છે. શીખવા અને અનુભવ મેળવવા માટે ધક્કા ખાવા પારકી પેઢીએ મૂકાય છે, કારણ ? એક જ કે આ ભોઠ રહેશે તો ઉજાળશે શું ? એમ મનમાં બેઠું છે. મારૂં આ ભેગું કરેલું છે તેનું થશે શું ? એવી ત્યાં ચિંતા છે. ત્યાં ઉજાળવાનું શું ? તમારી દૃષ્ટિએ એ માણસે ઉજાળ્યું એમ કયારે કહેવાય ? લક્ષ્મી વધારે તો ને ?

સભા ૦ ભેગી નામના ય વધારવાનું ખરૂં.

કયી નામના ?

સભા ૦ પેઢી સદ્ધર છે એવી.

એ વાત તો લક્ષ્મીમાં આવી ગઇ ને ?

સભા૦ આ પેઢી પ્રમાણિક છે એવી !

પેઢી પ્રમાણિક છે એવી શાખ વધારે તેણે કાંઇકે ય ઉજાળ્યું કહેવાય પણ આજના સ્વાર્થીઓની પ્રમાણિકતાની વ્યાખ્યા પણ જુદી છે પેઢીમાં જે સહેજ પણ અનીતિ ન આવવા દે તેણે પેઢીની શાખ વધારી એમ માનો છો કે અનીતિ, લૂચ્ચાઇ એટલી બધી સફાઇથી કરે કે અનીતિનો માલ એક તરફ તીજોરીમાં પડતો જાય અને બીજી

તરફ દુનિયામાં પ્રમાણિકપણાની ખ્યાતિ મળતી જાય એવી રીતે વર્તનારે પેઢીની શાખ વધારી એમ માનો છો, એ પણ ખાસ વિચારવા જેવું છે ને ?

આજે મોટે ભાગે અનીતિમત્તાનો ડર નથી, પણ કોઈ આપણને અનીતિમાન તરીકે ઓળખી ન જાય તેની જ વિશેષ ચિંતા છે. વસ્તુતઃ જાતે અનીતિમાન હોવા છતાં પણ નીતિમાન તરીકે જ જાહેરમાં આવવાની ઈચ્છા છે અને એથી સ્વાર્થવશ લોકો પાપ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ પાપને ચીકણું બનાવીને કરે છે.

પૈસાને લોભે અનીતિનું એક પાપ કરે અને પછી એ અનીતિ છૂપાવવાને માટે અનેક પાપો કરે ! આવા પાપીને આજનાઓ ઉજાળનારા માને છે ! 'અનીતિ કોઈ પણ સંયોગોમાં નહિ જ કરવી' -એવી પ્રતિજ્ઞાવાળો, દુર્ભાગ્યના ઉદયે લક્ષ્મી ગુમાવવાની અણી ઉપર આવે, તો દુનિયાના ડાહ્યા ગણાતાઓ એને ચોપડા બદલવાની અને લેણદારોને રોવડાવવાની જ સલાહ આપે અને એ સલાહ જો પેલો ન માને તો કહે કે 'ભોઠ છે, આને તો દુનિયાની કશી ગમ નથી.'

આજે તો પાપ કરે અને એ પાપ એવી સફાઈથી કરે કે કોઈને તેની ગંધેય ન આવે. પાપ કરી તે પાપને છૂપાવવાને માટે અને પોતાની જાતને નિષ્પાપ તરીકે ઓળખાવવાને માટે અનેક પાપો કરે, તે આજે હોશિયાર અને હિંમતબાજ ગણાય છે. એ શિક્ષણ અને એ સંસ્કાર આજે લગભગ, થોડોક અપવાદ બાદ કરતાં, ઘેર ઘેરથી મળે છે; કારણ કે- ગરજ માત્ર દુનિયાદારીની છે.

તમે કોણ ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ કે માર્ગાનુસારી ?

જેટલી ગરજ દુનિયા ને દુનિયાદારીની છે, અર્થ અને કામની છે, તેટલી ગરજ જો ધર્મની આવી જાય તો કામ નીકળી જાય. આત્મા અર્થ અને કામની સાધના પૂંઠે જેવો પરિશ્રમ કરે છે તેવો પરિશ્રમ જો ધર્મની સાધના પૂંઠે કરે, તો સિદ્ધિ હાથ-વેંતમાં છે. ધર્મની ગરજ કેળવી જૂઓ, પછી જૂઓ કે હિંમત અને આવડત આવે છે કે નહિ ? અરે, અર્થ અને કામ કરતાં ધર્મને પ્રધાન માનતા થઈ જાવ, તોય દશા ફરી જવા માંડે ! અર્થ અને કામ કરતાં ધર્મને પ્રધાન માનવાની દશા તો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ પૂર્વે પણ આવી શકે છે, એમ જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે. માર્ગાનુસારીનું સ્વરૂપ જાણો છો ? માર્ગાનુસારિતા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પૂર્વેની જ દશા છે ને ? માર્ગાનુસારી ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરૂષાર્થોને નિજ નિજ કાળે સાધવાજોગા માને, પણ કામપુરૂષાર્થ કરતાં અર્થપુરૂષાર્થને પ્રધાન માને અને અર્થપુરૂષાર્થ કરતાં ધર્મપુરૂષાર્થને પ્રધાન માને અર્થ-કામ સાધે, પણ ધર્મને બાધા ન પહોંચે એ રીતે.

માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણોમાં પહેલો જ ગુણ ન્યાયસંપન્નવિભવ કહ્યો છે, એટલે માર્ગાનુસારી વિભવ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે, પણ તેમાંય ન્યાયને ચૂકે નહિ. નીતિ કરતાં પૈસાની કિંમત વધારે આંકે નહિ. 'કાં નીતિ છોડ, કાં પૈસો જતો કર' -એવો વખત આવી લાગે, તો સાચો માર્ગાનુસારી- 'પૈસો છોડવો એ હા, પણ નીતિ મૂકવી નહિ' -આવી દશા બરાબર સાચવે. આ દશા આજે કેટલામાં છે, એ તો કહો ! ધર્મની વાસના આવવી એ સહેલું છે, એમ ? ધર્મ પામવાની લાયકાત આવવી એ પણ મહાદુર્લભ છે, તો ધર્મ પામવો એ એથીય વધારે દુર્લભ હોય, એમાં નવાઈ શી ? માર્ગાનુસારિતા, એ સુધર્મના શ્રવણ માટેની લાયકાત છે અને સુધર્મ - શ્રવણની જેનામાં લાયકાત આવી હોય, તેય અવસરે - 'પૈસાને લાત મારવી સારી પણ નીતિ તજવી સારી નહિ ' -એવું માનનારો હોય; જ્યારે આજે તો પોતાને ધર્મના સાચા જાણકાર માની ધર્મી સમાજની અને સુસાધુઓની પણ હાંસી કરનારાઓ કયી હાલતમાં જીંદગી ગૂજારે છે, એ જૂઓ !

તમારી જાતની તમે જાતે તો પરીક્ષા કરી જૂઓ ! અર્થ અને કામની આંશિક ઉપાદેયતા માનનાર માર્ગાનુસારી પણ ધર્મને પ્રધાન માનનારો હોય. અવસરે ધર્મને જાળવવાને માટે અર્થકામનો ભોગ દીધે જ છૂટકો થાય તેમ હોય, તો અર્થકામનો ભોગ દઇ દેવા જેવી દશામાં રાચે, પરંતુ પોતાના ધર્મમાંથી વિચલિત થવા જેવી પ્રવૃત્તિમાં રાચે નહિ. આવો તો માર્ગાનુસારી કહેવાય : જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો તે છે, કે જે અર્થ અને કામ એ બંનેને હેય માને અને એક માત્ર ધર્મને તથા ધર્મના યોગે પ્રાપ્ત થતા મોક્ષને ઉપાદેય માને ! તમે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છો, માર્ગાનુસારી છો કે કોઇ બીજા જ છો ?

સભા ૦ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અનીતિ થઇ જાય એ બને નહિ ?

અનીતિ થઇ જાય એ બને. મોહનો તેવો ઉછાળો આવી જાય અને કોઇ પ્રસંગે આત્મા ભાનભૂલો બને, તો અનીતિ થઇ જાય એ શક્ય છે; પણ પ્રસંગ વીતતાં તેનાં હૈયામાં શું થાય, એ જાણો છો ? પોતાની જાત ઉપર ધિક્કાર આવે. પાપ ડંખે. પણ આજે શું અનીતિ થઇ જાય છે ? અનીતિ થઇ જાય છે કે અનીતિ રસપૂર્વક કેળવીને કરાય છે ? આજે ઘણાઓએ નક્કી કર્યું છે કે,'અનીતિ કર્યા વિના ચાલે જ નહિ' આવાઓને શું કહેવું ? 'અનીતિ કર્યા વિના ચાલે જ નહિ' -આવું કોઇ બોલાવે છે ? હૈયામાં બેઠેલી અર્થકામની લાલસા કે બીજું કાંઇ ? અર્થકામની લાલસા વધી અને એને પોષવા અનીતિ આદરવા માંડી, પછી ધીરે ધીરે નક્કી કર્યું કે, 'અનીતિ વિના ચાલે જ નહિ !' પછી શ્રદ્ધા જાય તો નવાઇ છે ? અર્થ અને કામની સામગ્રી મેળવી આપનાર અનીતિ કે પુણ્ય ?

સભા ૦ પુણ્ય.

વિચાર કરીને બોલજો. પુણ્ય વિના અર્થ અને કામની સામગ્રી ન જ મળે, એવી ખાત્રી છે ?

સભા ૦ હાજી.

તો તો એમ નહિ કહેવાય કે -'અનીતિ કરીએ તો જ જીવાય.' અનીતિ કરતાં પણ અર્થ અને કામની સામગ્રી તેને જ મળે છે, કે જેનું પુણ્ય ઉદયમાં હોય, કેટલાયે અનીતિખોરો જેલની દીવાલો પાછળ સડે છે. કેટલાયે અનીતિખોરો ભૂખ્યા પેટે ટાંટીયા ઘસતા મરી ગયા. કેટલાયે અનીતિખોરો ભીખ માંગતા થઇ ગયા. અનીતિથી જ અર્થ અને કામની સામગ્રી મળે છે એમ ન માનો. અનીતિ કરે કે ન કરે, પણ અર્થ અને કામની સામગ્રી તેને જ મળે છે કે જેનું પુણ્ય ઉદયમાં વર્તી રહ્યું હોય. આ પ્રકારની શ્રદ્ધા જેનામાં હોય તે- 'અનીતિ વિના ચાલે જ નહિ '-એમ કહે ? નહિ જ.

પણ એ કયારે બને ? અનીતિ કયારે તજાય ? અર્થ અને કામની લાલસા ઉપર અંકુશ આવે તો ! અર્થ અને કામની સામગ્રી મેળવવાની ઇચ્છાવાળો પણ જો કાંઇક માર્ગે આવેલો હોય, તો નક્કી કરે કે- 'અર્થ અને કામની સામગ્રી જોઇએ છે એ નિશ્ચિત વાત છે, મને એના વિના ચાલતું નથી માટે મેળવવી તો પડશે, પણ તે ધર્મને બાધા પહોંચાડીને નહિ. ધર્મને બાધ ન પહોંચે તે રીતે પ્રયત્ન કરી લઉં કે જેથી મારૂં ભાગ્ય હોય તે મુજબ મને મળી જાય પણ નીતિથી વર્તતાં ન મળે તોય અનીતિ તો ન જ કરૂં.'

પાપાનુબંધી પુણ્ય અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વચ્ચે ફરક :

નીતિના માર્ગે ચાલતાં જે પુણ્ય ન ફળે અને અનીતિ કરવાથી જ જે પુણ્ય ફળે, તેને માટે સમજી લેવું કે તે પુણ્ય પાપાનુબંધી પુણ્ય છે. પાપાનુબંધી પુણ્યેય અર્થ-કામની સામગ્રી મેળવી આપનાર છે, અને પુણ્યાનુબંધી પુન્યેય અર્થ કામની સામગ્રી મેળવી આપનાર છે પણ એ બે વચ્ચે ફરક છે. પાપાનુબંધી પુણ્ય ઉદયમાં આવવા

માંડે કે પાપ પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય. એનો જેટલો જોરદાર ઉદય તેટલી પાપ પ્રવૃત્તિ જોરદાર. એ પુણ્યનો ઉદય આદમીને આદમી ન રહેવા દે, આદમીનેં પાગલ બનાવી મૂકે. અર્થ અને કામની સામગ્રીનો કૅફ ચઢાવી દે અને ધર્મને ભૂલાવી દે ! વિરલ આત્માઓ જ સામર્થ્ય કેળવે તો બચી શકે. પાપાનુબંધી પુણ્ય જ તે કે જે ઉદયમાં આવીને જતાં જતાં પાપનું મોટું પોટકું વળગાડી દે ! પુણ્ય ખપતું જાય અને પાપનો સંચય થતો જાય. એ પુણ્યના ઉદયને જ્ઞાનીઓ વખાણતા નથી. પાપાનુબંધી પુણ્યના યોગે મળેલી સામગ્રી વપરાય કયાં ? એ સામગ્રીનો ભોગવટો પાપમય ન બનતો હોય અને આત્માના પરિણામ પાપમય ન બની જતા હોય તો પાછળ પાપનો અનુબંધ કેમ પડે ? પાછળ પાપ મૂકીને જે પુણ્ય જાય તે પાપાનુબંધી પુણ્ય. એ પુણ્યનું પગલું ઉદયમાં આવવા માંડે, એટલે અહીં પાપની દિશાએ પગલું ભરાયુ જ હોય ! એ પુણ્ય જ એવા પ્રકારનું છે કે એ ખતમ થાય ત્યારે આત્મા પાપથી લદાઇ ગયો હોય !

આજના કેટલાક શ્રીમંતોની દશાનું જો વિવેકપૂર્વક બારીકીથી અવલોકન કરો તો તમને આ વસ્તુ આંખ સામે દેખાય. શ્રીમંતોની દશા જોવાનું પણ એટલા જ માટે કહેવાય છે કે ત્યાં સામગ્રી વિશેષ હોવાથી કયાં કેવો ઉપયોગ થઇ રહ્યો છે ? તેની અને એ ઘણી સામગ્રીના યોગે કેવી દશાને તે પામ્યો છે ? તે વગેરેની ઝટ ખબર પડે; બાકી તો સામાન્ય સ્થિતિના માણસોનીય દશા જોતાં આવડે તો કયાં કયાં પુણ્યનો પ્રભાવ વર્તી રહ્યો છે ? તેનો ખ્યાલ આવે.

પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય બહુ કારમી રીતે મૂંઝવનારો હોય છે. જ્યારે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની દશા તેનાથી વિપરીત હોય છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય પેલા કરતાં સામગ્રી ઉંચી કોટિની આપે અને એમાં મૂંઝાવી મારે નહિ. એ સામગ્રીનો આત્મા ઉપભોગ કરતો રહે અને વિરક્તિ ખીલતી જાય. અર્થકામની મળેલી સામગ્રીનો ઉન્માર્ગને બદલે સન્માર્ગે વ્યય કરવાનું મન થાય, એ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો પ્રભાવ છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય આવો હોવાના કારણે તો પુણ્યતત્ત્વની આંશિક ઉપાદેયતા જૈન શાસને સ્વીકારી છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય હોય તો 'અનીતિ વિના ચાલે જ નહિ' એ બુદ્ધિ આવે નહિ. આજે એ બુદ્ધિ એટલી બધી વ્યાપક બની ગઇ છે કે સારા ગણાતાનાં હૈયામાં પણ ઊંડે ઊંડે એ વાત બરાબર છે એવી વાસના ઘર કરતી જાય છે. આજે તો સારા ગણાતાંઓ પણ આવું બોલતા થઇ ગયા છે.

સંયમધર્મની અભિરૂચિ હોય તો ગૃહસ્થજીવન નિર્મલ બને :

નીતિમાન બનવું હોય તો ય અર્થકામની લાલસા ઉપર અંકુશ મૂકવો પડશે. દીક્ષા કઠણ, પણ આ તો નહિ ને ? 'દીક્ષાનો જ ઉપદેશ આપે છે અને ગૃહસ્થધર્મ બતાવતા જ નથી' -આવું આજે અમારે માટે ખૂબ પ્રચારાઇ રહ્યું છે. મૂર્ખાઓ આવી તદ્દન ખોટી વાતોને પણ સાચી માની લે છે. વાત એ છે કે ગૃહસ્થધર્મ પણ તેના જ હૈયામાં વાસ્તવિક પ્રકારે પરિણામ પામે છે, કે જેના હૈયામાં દીક્ષા પ્રત્યે અભિરૂચિ છે. દીક્ષા પ્રત્યે, સંયમધર્મ પ્રત્યે જેને અભિરૂચિ નથી, તે વસ્તુતઃ ગૃહસ્થધર્મને પામી શકતો જ નથી. સઘળાય ધર્મોનું મૂળ સંયમધર્મ છે. સંયમધર્મની સાચી અભિરૂચિ પ્રગટે તે કદાચ સંયમી ન બની શકે, તોય એનું ગૃહસ્થજીવન નિર્મલ બનતું આવે.

ગૃહસ્થધર્મ કોને માટે ? સંયમધર્મને સ્વીકારી તેનું પાલન કરવાને જે અશક્ત હોય, એ કારણે જેઓ ગૃહસ્થદશામાં રહ્યા હોય, તેમને માટે ગૃહસ્થધર્મ છે. ગૃહસ્થધર્મમાંય અમારે ઉપદેશ તો ધર્મનો જ દેવાનો છે, પણ ગૃહસ્થાઇનો ઉપદેશ દેવાનો નથી. ગૃહસ્થધર્મ એટલે ગૃહસ્થપણામાં રહીને પણ શકય એટલો ત્યાગ કરવો. સાધુ બન્યા વિના પણ બને તેટલા પાપથી વિરામ પામવું તેનું નામ ગૃહસ્થધર્મ. સાધુને માટે મહાવ્રત અને ગૃહસ્થને માટે અણુવ્રત, પણ હિંસાદિક પાપોથી વિરામ પામવા સિવાયની વાત છે ? નહિ જ. વિચારો કે,

'મહાવ્રતોનો અભિલાષી અણુવ્રતોનું પાલન કેવું કરે ?' અને 'મહાવ્રતધારી મહાત્માઓ ઉપર પણ અમે ઉપકાર કરીએ છીએ, માટે અમારા કહ્યામાં સાધુઓએ રહેવું જોઇએ'-આવું માનનારે કદાચ અણુવ્રતો ઉચ્ચાર્યા હોય, તોય તેનું પાલન તે કેવુંક કરે ? માટે સમજો કે અર્થ અને કામની લાલસા ઉપર અંકુશ આવ્યા વિના અને મોક્ષ માટે સંયમધર્મની પ્રધાનતા હૃદયમાં જચ્યા વિના, થોડો પણ ધર્મ સાચી રીતિએ જીવનમાં નહિ આવે.

અર્થ અને કામની કારમી લાલસા, એ અનીતિનું મૂળ છે. એ લાલસા આજે એટલી બધી વધી ગઇ છે કે જેનું વર્ણન કરવામાં આવે તો તે સાંભળનારાઓને મન પણ બહુ કારમું થઇ પડે 'અનીતિ બરાબર કરવી, પણ તે એવી રીતે કરવી કે આપણને કોઇ અનીતિમાન કહે નહિ અને આપણે નીતિમાન તરીકે પંકાવા માટે અનીતિ સાથે તેને છૂપાવનારાં જે જે પાપો કરવાં પડે તે કરવાં, એમાં વાંધો નહિ' -એને તો આજે આવડત, હુશીયારી અને હિંમતશીલતા મનાય છે ને ? ખરેખરો નીતિમાન તો આજે શોધવોય ભારે પડે તેમ છે, છતાં કોણ પોતાને અપ્રમાણિક કહે છે ? અપ્રમાણિક છતાં પ્રમાણિક તરીકે મૂછ ઉપર તાલ દઇને ફરવું એ હિંમત વિના બને ?

સભા ૦ હિંમત તો ખરીજને ?

બરાબર છે. હિંમત ખરી, પણ ડૂબાવનારી ! આથી જ હું કહું છું કે તમારામાં હિંમત નથી એમ નહિ પણ ધર્મની ગરજ નથી. જેનામાં ધર્મની ગરજ હોય, ધર્મની સાચી અભિરૂચિ હોય, તે હિંમત અને આવડત વગેરે બધું એવા ઉપયોગમાં વાપરે, કે જેથી તે પાપથી પાછો હઠતો જાય અને મોક્ષની નિકટ પહોંચતો જાય. અવસરે ભૂલપાત્ર બનેલ સાધુને પણ એ કહેવાજોગું મર્યાદામાં રહીને કહી દે ! એવું એ બોલે કે સાધુ સમજી જાય; યોગ્ય સાધુની ભૂલ સુધરી જાય અને અયોગ્ય વેષધારીને પણ એમ થઇ જાય કે, 'અહીં પોલ નહિ ચાલે !'

દેવ-ગુરુના સાચા સેવક બનો :

તરવું હોય તો 'દેવ-ગુરુના ઉપકારક અમે' -એવી ઘેલછા છોડો અને દેવ-ગુરુના સેવક બનો. દેવની પૂજા કરો અને ગુરુની સેવા કરો, તે તમારા ઉપકાર માટે કરો ! એ તારક છે, એમ સમજીને સેવા કરો ! દેવ અને ગુરુને પોતાના યોગે નભનારા માનનારા અજ્ઞાન છે. શ્રી વીતરાગની વીતરાગતા પામવા માટે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પૂજા કરો : નિર્ગ્રન્થની નિર્ગ્રન્થતા મેળવવા માટે નિર્ગ્રન્થોની સેવા કરો : કારણ કે વીતરાગતા પામવા માટે નિર્ગ્રન્થતા જરૂરી છે અને એમ માનો કે, 'હું કમનશીબ છું કે સંયમધર્મની આરાધના સ્વયં આદરીને કરી શકતો નથી, તો મારી જે કાંઇ પુણ્યે મળેલી સામગ્રી છે, તે સંયમધારી મહાપુરુષોની સંયમયાત્રામાં કામ લાગો અને એ રીતે મારી સંયમધર્મની આરાધના હો !'

સંયમધર્મની આચરણા સાધુઓ કરે, પણ ગૃહસ્થોય સંયમધરની ભક્તિ આદિથી સંયમધર્મની આરાધના કરી શકે છે. સંયમધર્મની આરાધના હરકોઇ હાલતમાં હરકોઇ આત્મા કરી શકે છે. સંયમધર્મની આચરણા કરવાને માટે જે અશક્ત હોય, તે પણ શ્રદ્ધાસંપન્ન હોય તો સંયમધર્મની આરાધનાથી વંચિત હોય જ નહિ; કારણ કે -સંયમધર્મીઓની ભક્તિ, એય સંયમધર્મની આરાધના છે; અને સંયમધર્મીઓની અનુમોદના એય સંયમધર્મની આરાધના છે. એટલું જ નહિ પણ તરવાની ભાવનાથી સંયમધર્મીઓની ભક્તિ કરનારાઓની અનુમોદના કરવી એય સંયમધર્મની આરાધના છે.

આચરણા ન હોય તો પણ આરાધના ક્યારે ?

આચરણા વિના પણ આરાધના થઇ શકે છે, પણ તે કયારે ? -એ સમજવું પડશે. એ સમજો અને સંયમધર્મની આચરણા તમારાથી ન બની શકે તોય સંયમધર્મની આરાધનાથી વંચિત ન રહો. સંયમધર્મની આરાધનાનો લાભ આચરણા વિના પણ મળતો હોય, તોય નથી જોઇતો, એમ તો નથીને ?

સભા ૦ એ તો ઘણું સરસ.

આ તો ઘણું સરસ છે જ, પણ તમારૂં હૈયું સરસ બનવું જોઇએને ? સંયમધર્મની આરાધના હરકોઇ હાલતમાં હરકોઇ આદમી હરકોઇ સમયે કરી શકે છે; આચરણા વિના પણ આરાધના શકય છે; પણ તે કયારે ? -એજ મોટી વાત છે ! સંયમધર્મની સાચી અભિરૂચિ પ્રગટે તો આ બને. સાચી અભિરૂચિ પ્રગટે એટલે શું થાય, એ જાણો છો ? જે આત્મા શક્તિસંપન્ન હોય તે તો સ્વયં આચરણા દ્વારા આરાધના કરે; જેનાથી એ બને નહિ તે સંયમધર્મીઓની અને સંયમના અર્થી આત્માઓની ભક્તિદ્વારા સંયમધર્મી આરાધના કરે; સંયમી આત્માઓને સંયમપાલન માટે આવશ્યક વસ્તુઓ નિર્દોષપણે પૂરી પાડે; વળી સંયમના અર્થીઓ કયા કારણસર સંયમધર્મની આચરણાથી વંચિત રહ્યા છે ? તે શોધી કાઢી પોતાનાથી શકય હોય તો તે કારણો દૂર કરવાને તે ચૂકે નહિ; અને એટલીય જેની શક્તિ ન હોય તે સંયમધર્મીઓનો અને ભક્તિ કરનારાઓનો સાચો અનુમોદક બનીને સંયમધર્મની આરાધના કરી શકે છે. આ બધું સંયમધર્મની સાચી અભિરૂચિ પ્રગટી હોય તો જ બને. શરીરે પાંગળા અને પૈસે તદ્દન ગરીબ પણ આરાધનાથી વંચિત ન રહી જાય તેવું આ શાસને દર્શાવ્યું છે; પણ જેમને આરાધના કરવી હોય તેવાઓને માટે જ આ બધું કામનું છે.

કુપ્રચારોથી સાવધ રહો :

સંયમધર્મ પ્રત્યે હૃદયનો પૂજ્યભાવ-આદરભાવ નથી, માટે જ 'સાધુઓના ઉપર અમે ઉપકાર કરીએ છીએ' એવી ભાવના આવે છે.

સભા ૦ પણ એવા થોડા છે.

થોડામાંથી જ ઘણા થાય ને ? આપણો ઇરાદો તો એ છે કે થોડા પણ એવા ન રહે. એય ભક્તિનો હેતુ સમજે, વિરાધનાથી બચે અને આરાધક બને એમ આપણે તો ઇચ્છીએ છીએ. 'ભક્તિ આત્મસેવા માટે જ છે' એમ સમજીને અજ્ઞાનાદિના યોગે ઉંધી માન્યતાથી નાહકની વિરાધનામાં જેઓ ડૂબતા હોય તે ન ડૂબે અને આરાધનાથી તરે એમ તો દરેક ધર્મી ઇચ્છે જ અને સાચા ધર્મીઓ એમ જ ઇચ્છે; આમ છતાં પણ જેઓ ઇરાદાપૂર્વક આ જાતનો કુપ્રચાર કરે છે તેઓને સ્વપરના હિતની ખાતર ઓળખી લેવાની પણ ખાસ જરૂર છે.

આજે એવાઓ પણ આ સમાજમાં પાકયા છે કે જેઓ આખા શાસનના ક્રમને ફેરવવા માંગે છે. સર્વત્ર પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપવાને ઇચ્છે છે. સંયમધર્મની ભાવનાઓને નાબુદ કરી અર્થ-કામની ભાવનાઓને પોષણ મળે તેવું વાતાવરણ એમને સર્જવું છે. એ ધ્યેયનું આ તો પગથીયું છે. ભગવાનને આપણે પૂજીએ છીએ અને સાધુઓને આપણે આહારપાણી વગેરે આપીએ છીએ, એટલે 'આપણે છીએ તો દેવ પૂજાય છે અને સાધુઓને અન્નપાનાદિ મળે છે' આમ કહીને તેઓ દેવ-ગુરુના ઉપકારક હોવાની ઝેરી ભાવનાનો પ્રચાર કરી રહ્યા છે.

જ્યાં 'અમે દેવ-ગુરુના ઉપકારક છીએ' એવી ભાવના આવી એટલે ભક્તિ ગઇ જ સમજો. પછી સંયમધર્મ કરતાં ગૃહસ્થધર્મની પ્રધાનતા લાગે અને સાધુઓને આજ્ઞામાં રાખવાની વૃત્તિ સહેજે ઉત્પન્ન થાય. આમ શાસનનો ક્રમ ફરે કે નહિ ? તેવા માટે તો ફર્યો જ સમજો. વળી ધર્મ કરતાં અર્થ-કામની સામગ્રીની પ્રધાનતા મનાય, એટલે અર્થકામની લાલસાયે વધે; માટે એવા પાપાત્માઓથી સાવધ બનો એ પણ અકલ્યાણથી બચવા માટે જરૂરી છે.

આ તો પ્રાસંગિક વાત થઇ.

સારા પ્રસંગને કે ખોટા પ્રસંગને જેમ જેમ ખીલવો તેમ તેમ નવું નવું નીકળ્યા કરે પણ બુદ્ધિ ઠેકાણે હોવી

જોઇએ. જેની બુદ્ધિ ઠેકાણે ન હોય, તે તો સારામાં સારી કથા પણ એવા ભાવે વાંચે કે- ન એનું કલ્યાણ થાય કે ન તો સાંભળનારનું કલ્યાણ થાય. કલ્યાણકારી વક્તા તે, કે જે બોલતો જાય અને કર્મ નિર્જરતો જાય. વક્તા બોલવા બેસે ત્યારે સ્વપર-કલ્યાણની ભાવનાઓથી ઓતપ્રોત હોવો જોઇએ. સ્વપર માટેના કલ્યાણકારી માર્ગનો ભોમીયો અને સ્વપરકલ્યાણકારી માર્ગની ભાવનાથી તરબોળ બનેલો વક્તા બોલતો જાય અને કર્મ નિર્જરતાં ન જાય, એ બને નહિ. વક્તાનો આત્મા જેમ જેમ તે બોલતો જાય તેમ તેમ કર્મભારથી હલકો બનતો જાય; અને લઘકર્મી શ્રોતાનો આત્મા પણ એવા વક્તાના બોલે બોલે કર્મભારથી હલકો બનતો જાય. પ્રવચનદાન અને પ્રવચનશ્રવણ, એ પણ અનુપમ કોટિની આરાધનાનો જ એક પ્રકાર છે. સ્વપર કલ્યાણકારી માર્ગનો જાણ વક્તા, સ્વપરકલ્યાણનીજ એક માત્ર અભિલાષાથી યથાવિધિ દેશના દે અને શ્રોતાઓ પોતાની અયોગ્યતાના કારણે ન પણ પામે અથવા પોતાની દુષ્ટબુદ્ધિના કારણે દુષ્ટકર્મનું ઉપાર્જન કરે, તોય વક્તાને એકાન્તે લાભ જ થાય, એમ આ શાસન કહે છે. શ્રોતાઓને લાભ થાય તો જ વક્તાને લાભ થાય, એવો નિયમ જ્ઞાનીઓ પાસે નથી.

માર્ગનો મર્મ પામ્યા વિના પાટે ન બેસાય :

પણ વક્તાને માટે જવાબદારી ઓછી નથી. પાટે ચઢી બેસે અને માર્ગનું ભાન ન હોય તો ? માર્ગનું ભાન હોય, પણ ધ્યેય માનપાનનું હોય તો ? એ નકામો. માર્ગનું ભાન અને સ્વપર-કલ્યાણનું જ ધ્યેય, આ બંનેય જોઇએ. માર્ગના ભાન વિનાના વક્તામાં દુષ્ટબુદ્ધિ ન હોય, તોય એ સ્વપરનું કલ્યાણ કરી શકે નહિ. ઉલટું કર્મબંધન થાય. આજ્ઞાનો એ ભંજક બને અને અજ્ઞાનતાના યોગે ઉત્સૂત્રભાષી બને. પાપનો ડર હોય, આજ્ઞાની વિરાધનાનો ડર હોય, ઉત્સૂત્રભાષણનો ડર હોય, તો આજે જેને-તેને પાટે ચઢી બેસવાની વૃત્તિ થાય છે, તે ન થાય. એમ થાય કે પાટે બેસવાની લાયકાત જોઇએ ! પણ માનપાનની લાલસા લાયકાતની વાત ભૂલાવી દે છે. વ્યાખ્યાનદાનનું આખું ધ્યેય ભૂલાઇ જાય છે. ઉત્સૂત્રભાષણની, એટલે કે-ઉત્સૂત્રભાષણ ન થઇ જાય તેની જેને કાળજી હોય, તે માર્ગનો મર્મ પામ્યા વિના પાટે બેસવા જ કેમ ઇચ્છે ? આજે ગમે તે આદમી, લગભગ દરેક વાતમાં, ન જાણતો હોય તોય અભિપ્રાય આપવા તત્પર બની જાય છે, તેમ સાધુઓમાં પણ કેટલાક ઝટ પાટે બેસવાની જ ચિન્તામાં પડયા હોય છે અને અવસર આવે તો બેસી જાય છે ! પછી સંઘમાં જાૂદા જાૂદા સૂર નીકળે, એમાં નવાઇ શી છે ? તેમાં ય શ્રોતાઓ અજ્ઞાન હોય, એટલે પરિણામ શું આવે ? પરિણામ એજ આવે કે અનેક ઉત્તમ થવાને લાયક આત્માઓ પણ કુસાધનના યોગે ઉન્માર્ગે ચઢી જાય; અને ઘણાઓ ઉભગી જવાના કારણે સુયોગથી વંચિત પણ રહી જાય.

પ્રસંગ ઉપર વિચારો ઉત્પન્ન થવામાં વાંચનાર-સાંભળનારની લાયકાતની મોટી અપેક્ષા રહે છે. સદ્‌બુદ્ધિ હોય તો ખરાબ પ્રસંગ પણ એવી અસર નિપજાવે કે- 'એવી ખરાબીથી આપણે બચવું.' અને દુર્બુદ્ધિ હોય તો ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રસંગ માટે પણ એમ થાય કે -'ગપ્પાં' માટે શ્રોતા અને વક્તા બંનેયમાં લાયકાત જોઇએ. લાયકાત હોય તો જ બન્નેયનું કલ્યાણ થાય. નાલાયક શ્રોતા કરતાં નાલાયક વક્તા પ્રાયઃ ઘણાં જ અનર્થનું કારણ બને છે. વક્તામાં લાયકાત ન હોય, વક્તામાં નાલાયકી હોય તો વધારે નુકશાન થાય, કારણ કે એ પોતાની નાલાયકીને પ્રદર્શનમાં મૂકે છે !

અપરાજિતાદેવીની કેવી અનુપમ ઉચ્ચમતા :

અત્યારે પ્રસંગ એ ચાલે છે કે અપરાજિતાદેવી લક્ષ્મણજીના મસ્તક ઉપર વારંવાર હાથ ફેરવે છે, ચુંબન કરે છે અને એવો ભાવ વ્યક્ત કરે છે કે 'હે વત્સ ! હું ભાગ્યવાન છું કે- મને આજે તારાં દર્શન થયાં. અટવીનાં કષ્ટો સહી, બધે વિજય મેળવી તું અહીં આવ્યો, તે હમણાં તારો નવો અવતાર થયો એમ હું માનું છું. વિદેશગમન

કરી વિજય મેળવીને આવેલા તને જોઇને કોને આનંદ ન થાય ? મારા દિકારા રામે અને વધૂ સીતાએ અટવીનાં ભયંકર કષ્ટો તારી સેવાથી વહન કર્યાં છે. હે પુત્ર ! જો તું ત્યાં સાથે ન હોત, તો રામ-સીતાની શી હાલત થાત ?' વાત પણ ખોટી નથી. લક્ષ્મણજીના જેવી સેવા કરનારો ભાઇ મળવો દુનિયામાં કઠીન છે. લક્ષ્મણજી મહાપુણ્યવાન છે, વાસુદેવ છે અને શક્તિસંપન્ન છે, છતાં વિનીત છે. લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીને પિતા સમાન અને સીતાદેવીને માતા સમાન માનતા હતા. અખંડપણે તેમની સેવા જ કરતા હતા. રામ-સીતાની અટવીમાં ચોકી એ જ કરતા હતા; એટલે અપરાજિતાદેવી પ્રશંસા કરે છે તે તત્ત્વ વગરની નથી. છતાં આ પ્રસંગમાં બન્નેયની ઉત્તમતા સ્પષ્ટ દેખાય છે. પ્રશંસા કરનારની અને જેની પ્રશંસા થઇ રહી છે તે લક્ષ્મણજીની ! પ્રશંસા કરનાર એક સ્ત્રી છે. એ જેની પ્રશંસા કરે છે તે પોતાનો દીકરો નથી, પણ સપત્નીનો દીકરો છે. સપત્નીના સંતાનનો ઉત્કર્ષ બાઇઓથી ન ખમાય એવી દુનિયાની માન્યતા છે; જ્યારે અહીં સપત્નીના દીકરાનો ઉત્કર્ષ સ્વયં કરે છે. સ્ત્રીસ્વભાવસુલભ ઇર્ષ્યા અને આ ઉદારતા. આ બેયને સાથે રાખીને વિચારજો. પ્રશંસાના શબ્દો પણ વિચારવા જેવા છે. પોતાના પેટનાં સંતાનો કરતાં સપત્નીનાં સંતાનો સારાં એવું સ્ત્રીથી બોલાય ? આ કહે છે કે 'તારી જ પરિચર્યાથી મારો પુત્ર અને મારી પુત્રવધૂ અટવીનાં કષ્ટોને લંઘી શકયાં છે ! અર્થાત્ તારા જ પ્રતાપે આજે હું આ બેના દર્શન કરવાને ભાગ્યશાળી નિવડી શકી છું.'

નિંદા કરતા પ્રશંસા વધારે ભયંકર છે :

આ પ્રશંસાનો લક્ષ્મણજીએ જે જવાબ વાળ્યો છે તે પણ તેમની ઉત્તમતાનો પ્રતિભાસ કરાવનારો છે. આવા પ્રસંગો કસોટીના ગણાય. સેવાનું ફળ આવા પ્રસંગે હારી જતાં વાર લાગે નહિ. 'હા, મારા યોગે જ એ' આટલું જો હૈયામાં આવી જાય તો મામલો ખતમ : પણ ભાગ્યવાનોને એ આવે જ નહિ. નિંદા સાંભળી લેનારા હજી ઘણા પણ પ્રશંસામાં નહિ મૂંઝાનારા થોડા. પોતાની નિંદા થતી સાંભળી ગુસ્સો ન આવવા દેવો અને સમતા જાળવવી એ મુશ્કેલ જરૂર છે, પણ પ્રશંસા સાંભળતાં આત્મા લેપાય નહિ, મદે ચઢે નહિ, મદે ચઢી એલફેલ બોલે નહિ એ વધારે મુશ્કેલ છે. નિંદા કરતાં પણ પ્રશંસાના યોગે આત્મા ઝટ ભાનભૂલો બની જાય છે એ દૃષ્ટિએ જ નિંદા કરતાં પ્રશંસા ભયંકર છે.

આજે ખોટી પ્રશંસાએ સમાજમાં ઓછો સડો ઘાલ્યો છે ? વેષધારીઓ, ચારિત્રહીનો અને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપકો આજે સમાજમાં લહેરથી કેમ જીવી શકે છે ? સુસાધુઓ કરતાં એવાઓને સમાજમાં કેટલીક વાર વધારે આદર કેમ મળે છે ? શ્રીમન્તો એવાઓની પાસે કેમ આંટા ખાય છે ? અને દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે બહુમાન વિનાના શ્રીમન્તો તથા બીજાઓ -'આજે અમે જ સમાજના ખરા કલ્યાણવાંછુ છીએ' -એવા મદમાં છકેલા કેમ દેખાય છે ? આ વસ્તુ વિચારવા જેવી છે.

વેષધારીઓ, ચારિત્રહીનો અને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપકોની પાસે એક કીમીઓ છે. પહેલી વાત તો એ કે આ વેષ છે અને બીજી વાત એ કે કીમીયો છે. એની પાસે જાય તેને એ પાણી-પાણી કરી નાંખે, ભારોભાર પ્રશંસા કરે, ભાટવેડા ય કરે અને ભાંડવેડા ય કરે. પેલાની અને એને જે ગમતું હોય તેની પ્રશંસા કરવામાં ભાટ બને અને એને ન ગમે તેવાની નિંદા કરવામાં ભાંડ બને.

ઘણીવાર કેટલાક ભદ્રિક આત્માઓને એમ થાય છે કે 'આ શ્રીમંતો કે જેમને દેવ, ગુરુ કે ધર્મની પરવા નથી, અવસરે ધર્મના વિરોધમાં જ જે ઉભા રહે છે, તેવાઓ પણ ત્યાં કેમ જાય છે ?' પણ તપાસ કરીએ તો થાય કે તેઓ ત્યાં જાય જ, ત્યાં જવામાં પણ એમને દુનિયાદારીનો અગત્યનો માનેલો લાભ મળે છે. પેલા વેષધારીએ ભાટવેડા કે ભાંડવેડા કરવાની આવડત કેળવી લીધી હોય છે. પેલા જાય એટલે એ આવડતનાં દ્વારો ખૂલી જાય.

'ઓહો તમે ? તમે ન હોત તો આ ગામમાં આટલો ધર્મ હોત ? તમારા વિના આ દેહરાં ને આ ઉપાશ્રયો સાચવે કોણ ?' પાસે બેઠેલા આદમીઓને ઉદ્દેશીને પણ કહે કે 'આ શેઠ એટલે ફલાણા ગામનું નાક, આવડત ઘણી, પેઢીના કામમાંથી ફુરસદ નથી મળતી, તોય અહીં આવ્યા. એટલી તો ધર્મની લાગણી છે.' આમ અનેક પ્રકારે ભાટવેડા કરે. પછી વાતચીતમાં પેલો શ્રીમંત કહે કે 'અમૂક સાધુ તો કાંઇ નહિ' એટલે આ વેષધારી ભાંડવેડા શરૂ કરે અને અવસરે ધર્મના સિદ્ધાન્તનો અપલાપ કરીને પણ ધર્મસંરક્ષક મહાપુરૂષોની ય નિંદા કરે ! આવા ભાટવેડા અને ભાંડવેડા કરી જાણનારા પાસે દેવ-ગુરુ-ધર્મના વિરોધી શ્રીમંતો પણ જાય એમાં નવાઇ પામવા જેવું છે શું ?

સભા ૦ કેટલીક વાર પેલાં મહારાજ કહે તે ધર્મ ખાતામાં એવાઓ છૂટે હાથે નાણાં આપે છે, તે કેમ ?

એ બહુ મોટી વાત નથી. પેલાની પ્રશંસાથી એક તો એવા દબાએલા હોય અને વળી નામનાના નિર્મોહી તો હોય નહિ. આપે તો વધારે પ્રશંસા થવાની એ નક્કી વાત છે. મહારાજને નારાજ કરવા તૈયાર ન હોય. એમ પણ એવાઓ જાણતા જ હોય છે કે જો મહારાજ કહે છે અને ન આપ્યું તો આપણી નિંદા કર્યા વિના પણ મહારાજ રહેવાના નહિ ! આવા વિચારથી પણ આપે એ અશક્ય નથી. વળી એકાદ સ્થાન એવું જવા-આવવાનું રાખવાને માટે પૈસા તો ખર્ચવા પડે. એમ એકાદ સ્થાને જતા-આવતા હોય, તો એ ધર્મવિરોધના કલંકને ઢાંકવાની ચાદર છે. એવા અચળાને બનતા સુધી કોઇ ફગાવી ન દે; કારણ કે -જૈન સંઘમાં તો એમને ગણાવું છે ને ?

ખોટી ય પ્રશંસા સાંભળવાનો અનર્થકારી ચડસ :

સભા ૦ એવા ભાટ ભાંડ જેવા સાધુ પાસે સારા સારા પણ જાય છે ને ?

એ અશક્ય નથી. કેટલાક અણસમજથી જતા હોય, કેટલાક વ્યવહારથી જતા હોય, કેટલાક આપણે તો બધે જવું એમ માની ત્યાં પણ જતા હોય અને કેટલાક એમની મીઠાશથી આ મહારાજ સારા કે કડવું કહે જ નહિ એમ માનીનેય જતા હોય. આ રીતે અનેક પ્રકારે કુગુરુઓ પાસે બીજાઓ જતા હોય એ બનવાજોગ છે. વાત એ છે કે એવા કુસાધુઓ સામાન્ય રીતે ખોટી પ્રશંસા સાંભળવાના દુર્ગુણને એવો પોષ્યા કરે છે કે સુસાધુની સાચી અને એકાંતે હિતકારી પણ વાત ઘણાઓને રૂચતી નથી. લોકને ગમે અને લોકને ફાવે તે બોલવું, એ વિચારનો આજે એટલો કારમો અમલ થઇ રહ્યો છે કે લોક સુસાધુથી પરાઙ્મુખ બનતો જાય છે. પ્રશંસા સાંભળીને ખુશ નહિ થનારા અને પોતાના દોષ ચિંતવનારા મળવા દોહ્યલા છે. આજે તો ખોટી પણ પ્રશંસા સાંભળવાનો લગભગ ચડસ વળગી ગયો છે એમ કહીએ તો પણ ચાલે; અને એથી પણ વેષધારીઓને, સ્વેચ્છાચારીઓને અને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપકોને ફાવતું આવ્યું છે. પ્રશંસાની લોલુપતા આત્માને સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરનારી છે. અને ઉન્માર્ગમાં જોડનારી છે. પ્રશંસાની લોલુપતારૂપ પિશાચિનીની લપ વળગી એટલે સમજો કે એ પોતાની જાતનો ય દુશ્મન બન્યો અને બીજાઓને માટે પણ એ દુશ્મનની ગરજ સારવાનો; માટે એનાથી બહુ સાવધ રહેવા જેવું છે. પ્રશંસા સાંભળવાની લાલસા સારા આત્માને પણ સહજમાં ઉન્માર્ગે ચઢાવી દે છે.

પોતાની પ્રશંસાનો લક્ષ્મણજીએ વાળેલો ઉત્તર :

રામચંદ્રજીની જનેતા અપરાજિતાદેવીના મોઢેથી પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને લક્ષ્મણજીને મદ ચઢતો નથી. પોતે તેવી પ્રશંસાને લાયક હોવા છતાં પણ એમને એમ નથી થતું કે બરાબર છે, મેં કાંઇ સેવા કરવામાં કમીના રાખી નથી. લક્ષ્મણજી પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને એ જ વિચારે છે કે 'પ્રશંસા કરવા લાયક તો વડિલબંધુ રામચંદ્રજી અને ભાભી સીતાદેવી છે. મેં તો તેમને કષ્ટમાં નાખ્યાં હતા.' વૈરીઓને જીતનાર પોતે નથી પણ રામચંદ્રજી છે એમ પણ લક્ષ્મણજી કહે છે. લક્ષ્મણજીએ આપેલો ઉત્તર ટૂંકો છતાં પણ ખૂબ મનન કરવા જેવો છે.

લક્ષ્મણજી પોતાની પ્રશંસાના જવાબમાં અપરાજિતાદેવીને એવા ભાવનું કહે છે કે ''હે માતા ! આપ કહો છો કે મારા પૂજ્ય વડિલબંધુ રામચંદ્રજી અને પૂજ્ય ભાભી સીતાદેવી વનવાસનાં કષ્ટોને લંઘી શકયાં તે પ્રતાપ મારી જ પરિચર્યાનો છે. પણ ખરી વાત તો એ છે કે, પૂજ્ય ભાઇ રામચંદ્રજીએ અને સીતાદેવીએ મારૂં લાલનપાલન કરવામાં લેશ પણ કમીના રાખી નથી. પિતાજીની માફક વડિલ બંધુએ અને આપની માફક સીતાદેવીએ મારૂં ઘણું જ લાલન કર્યું છે, અને એથી જ વનમાં પણ મેં તો સુખ જ અનુભવ્યું છે. બાકી મેં તો તે બન્નેયને કષ્ટમાં જ ઉતાર્યા છે. મારાં યથેચ્છ દુર્લલિતોના જ પ્રતાપે વડિલબંધુને વૈરો ઉત્પન્ન થવા પામ્યાં અને સીતાદેવીનો અપહાર થવાનું મૂળ પણ હું છું. હે દેવિ ! આનાથી વધારે શું કહું ? પણ માતા ! એ તારી આશિષોનો જ પ્રતાપ છે કે મારા પૂજ્ય બંધુ સપરિવાર ક્ષેમકુશળ વૈરીસાગરને લંઘીને અહીં આવી શકયા છે. અર્થાત્ મારા કારણે તો વૈર બંધાયાં, સીતાદેવીનું અપહરણ થયું, તેમને અનેક કષ્ટો સહવાં પડયાં પણ આપની આશિષોના પ્રતાપે ભાઇ વૈરીસાગરને લંઘીને ક્ષેમકુશળ સપરિવાર પાછા ફર્યા'' આવું લક્ષ્મણજી કહે છે.

સેવ્ય બનવાની ઇચ્છા પ્રશંસાપાત્ર છે, પણ સેવા લેવાની લાલસા અધમ છે :

યાદ હોય તો લક્ષ્મણજી રામ-સીતાની કરેલી સેવા આંખ સામે રાખીને આ ઉત્તર વિચારો. લક્ષ્મણજીએ પોતે કરેલી સેવા યાદ રાખી નથી, પણ આપણે તો યાદ રાખવાની ને ? સેવકભાવ કેળવવામાં આવા પ્રસંગો ખૂબ સહાયક થઇ જાય, પણ સહાયક બનાવો તો ! સેવક બનવું છે કે સેવ્ય બનવું છે ?

સભા-સૌને સેવ્ય બનવાની જ ઇચ્છા હોય. સેવક બનવા કોણ ઇચ્છે ?

પણ સેવ્ય બનવું હોય તો સેવક બન્યે જ છૂટકો છે. સેવક બન્યા વિના સેવ્ય નહિ બનાય. સેવ્યસ્થાને પહોંચવાની ઇચ્છા હોવી જોઇએ, પણ સેવ્ય બની સૌની સેવા લેવાની લાલસા નહિ હોવી જોઇએ. સેવ્યસ્થાને પહોંચવાની ઇચ્છા એ ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે, જ્યારે સેવ્ય બની સેવા લેવાની ઇચ્છા એ અધમ લાલસા છે. એ અધમ લાલસા બની રહે ત્યાં સુધી સેવ્યપણું દૂર જ ભાગતું ફરે. શ્રી અરિહંત બનવાની અભિલાષા થઇ શકે, એ અભિલાષાને જરૂર વખાણાય, પણ સમવરસણમાં બેસવાની, દેવતાઓ પાસે સેવા કરાવવાની અને લોકમાં પૂજાવા આદિની લાલસા ન જોઇએ. એ લાલસા અધમ છે. સેવ્ય બનવાની ઇચ્છા ખૂબ કેળવો, સેવ્ય બનવાની ઇચ્છાનું ખૂબ જતન કરો, સેવ્ય બનવાને માટે જીવનમાં થઇ શકે તેટલો બધો પરિશ્રમ કરવાને ચૂકો નહિ, પણ સેવા લેવાની લાલસા અંતરના એક ખૂણામાંય ન આવી જાય, એની કાળજી પૂરેપૂરી રાખજો ! સેવ્ય બનવાનું તે સેવા લેવા માટે નહિ. સેવા મળી જાય એની ચિંતા નહિ, પણ સેવા કરાવવાનાં ફાં ફાં તમે ન મારો. સેવા કરાવવાનાં ફાં ફાં મારનારા, સેવ્ય બની શકયા ય નથી અને બની શકશે પણ નહિ !

સેવ્ય બનવાને માટે સેવા લેવાની લાલસાને જેમ ત્યજવી જોઇએ, તેમ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનો સેવકભાવ પણ કેળવવો જોઇએ. સાચો સેવકભાવ સેવ્યભાવને પેદા કરે છે, પણ સેવક કોના બનવાનું ? તે નક્કી કરતાં વિવેક રાખજો. સેવક તેના જ બનવું કે જેની સેવા કરવાથી સેવ્ય બનાય. સેવ્યની સેવા વિના સેવ્ય બનાય નહિ. સેવ્ય કોણ ? રાગ અને દ્વેષથી મૂકાએલા અનંતજ્ઞાનને પામેલા અને સંસાર ને મોક્ષમાર્ગ દર્શાવનારા પરમાત્મા પહેલે નંબરે સેવ્ય છે. શ્રી સિદ્ધિપદને પામેલા અને આત્મસ્વભાવમાં રહેનારા પણ દેવતત્ત્વમાં જ ગણાય છે. બીજા નંબરે સેવ્ય ગુરુ. પહેલા દેવ અને બીજા ગુરુ. મહાવ્રતાદિને ધરનારા, તેનું ધીરતાપૂર્વક પાલન કરનારા અને આજ્ઞા મુજબ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવા સાથે એક માત્ર મોક્ષમાર્ગનો જ યથાશક્તિ પ્રચાર કરનારા ગુરુઓ બીજા નંબરે પૂજ્ય. આ બે પૂજ્યોની સેવા, આજ્ઞાની આરાધના એ જ ધર્મ. સેવ્યનું આ ધોરણ નક્કી

કરો અને સેવા કરવામાં કમીના ન રાખો તો સેવ્ય ન બનો એ બને જ નહિ. દેવ, ગુરુ અને ધર્મ - એ ત્રણના સેવક બનનારા જ સેવ્ય બની શકયા છે અને બની શકશે. સેવક બનવું નથી અને સેવ્ય બની જવું છે એ નહિ ચાલે.

આજ્ઞાની આરાધના વિના સાચી સેવા થાય નહિ :

સેવ્ય બનવું એ સાધ્ય ખરૂં, પણ સાધ્યને સાધવાનું સાધન કયું ? સેવક બનવું તે ! કોના સેવક ? દેવ, ગુરુ અને ધર્મના. તમે કોના સેવક છો ? નામના સેવક નહિ હોં ! સાચા ! તમે પૂજા વગેરે કરો છો તેની મને ખબર છે. આજ્ઞા માને તે સેવક કે આજ્ઞાને ઉત્થાપે તે સેવક ? ઇરાદાપૂર્વક આજ્ઞા ઉત્થાપે તે સેવક નથી, પછી ભલેને તે પૂજાદિ કરતો હોય પૂજા કરવી પરંતુ આજ્ઞા માનવી નહિ - આ કયાંનો ન્યાય ? આજ્ઞાની આરાધના એ જ સાચી સેવા છે. શ્રી અરિહંતદેવની આજ્ઞા કઇ એ જાણો છો ? સેવક કહેવડાવવું અને આજ્ઞા જાણવાની દરકાર નહિ એ રીત છે ? આમ સેવ્ય બનાશે ? આજ્ઞાને જાણવાનો પ્રયત્ન કરે અને શક્તિ મુજબ આજ્ઞાનો અમલ કરવાને ચૂકે નહિ એ જ સાચો સેવક કહેવાય ! સેવા કોને કહેવાય એ પણ સમજો ! ત્રણ વાત થઇ. એક તો સેવ્ય કોણ તે નક્કી કરો, સેવ્યના સેવક બનવાનો નિર્ણય કરો અને સેવ્યની આજ્ઞા જાણવામાં તથા યથાશક્તિ આજ્ઞાની આરાધના કરવામાં બેદરકાર ન રહો ! આજ્ઞાની આરાધના એ જ સાચી સેવા છે ! આ વાત હૃદયમાં કોતરાઇ જવી જોઇએ.આરાધના કરવાની અને વિરાધનાથી બચવાનું. આરાધના શક્તિસામગ્રી મુજબ કદાચ થોડી થાય તો મૂંઝાવું નહિ, વધુ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો, પણ વિરાધનાથી સદાકાળ ચેતતા રહેવું, એ જ સેવ્ય બનવાનો એક માત્ર વાસ્તવિક ઉપાય છે.

સેવક બનવું પણ સેવાની ખોટી ખુમારી ન આવે તેથી સાવધ રહેવું. એ કયારે ન આવે ? 'હું સેવા એમની કરૂં છું, પણ તે એમના ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે નહિ, પરંતુ મારા ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે જ.' આ બુદ્ધિ આવે તો ! સેવા દેવ-ગુરુની, પણ તે શાને માટે ? મારા કલ્યાણ માટે ! દેવ-ગુરુની સેવા વિના હું સેવ્ય નહિ જ બની શકું. મારે સેવ્ય બનવું હોય તો દેવ-ગુરુની સેવા કરવી જ જોઇએ. આ મનોવૃત્તિ જેનાં હૈયામાં ઘડાય, તે જ સાચી સેવા કરી શકે. વધારે સેવા કરૂં તો વધારે સુસ્વાર્થ સધાય અને થોડી સેવા કરું તો થોડો સુસ્વાર્થ સધાય તે નક્કી કરવું જોઇએ. સુસ્વાર્થ એટલે આત્માર્થ. આ બુદ્ધિ આવે તો-દેવ ગુરુ અમારાથી નભે છે એવી દુષ્ટ વાસના ન આવે એમ થાય કે 'દેવ-ગુરુ ન હોત તો મારૂં શું થાત ? હું સેવા કોની કરત ? કોની સેવા કરીને સેવ્ય બનત ?' આરાધનાના નામે આશાતના કરનારા અને તરવાનું છોડી ડૂબવાનું ખરીદનારા ન બનો ! 'દેવ-ગુરુને નિભાવનારા અમે છીએ'-એમ માનનારા તરતા નથી, પણ ડૂબે છે. તરવું હોય તો દેવ-ગુરુના સેવક બનો. સેવક એટલે આજ્ઞાના આરાધક બનો અને એક જ વાત આંખ સામે રાખો કે 'મારે સેવ્ય બનવું છે, એ માટે જ હું સેવા કરૂં છું. દેવ-ગુરુ તો મહાઉપકારી છે. એ ઉપકારીઓએ જો તરવાનું સાધન ન બતાવ્યું હોત અને તરવાને માટે અવલંબન ન આપ્યું હોત, તો મારૂં શું થાત ?'કારણ કે આ ભાવના હૃદયમાં સ્થાપિત કર્યા વિના દેવ-ગુરુની વાસ્તવિક સેવા થઇ શકવાની નથી.

લક્ષ્મણજીના જીવનમાંથી શીખવા જેવો સેવકભાવ :

રામચંદ્રજીની માતાએ લક્ષ્મણજીની કરેલી પ્રશંસા ખોટી નહોતી, કારણ કે લક્ષ્મણજીની સેવામાં કમીના નહોતી; છતાં લક્ષ્મણજીએ શું કહ્યું એ જુઓ ! સાચો સેવક તે, કે જે પોતાની સેવાનાં વર્ણન સાંભળવાને પણ ઇચ્છે નહિ. સાચો સેવક પોતે કરેલી સેવાને આગળ ન કરે, પણ પોતાની સેવામાં રહેલી ખામીને અને પોતાની ખામીને લઇને સેવ્યને પડેલી તકલીફને યાદ કરે. સાચા સેવકમાં સેવાનું અભિમાન ન હોય, પણ સેવામાં રહેલી થોડી પણ ખામીનું દુઃખ જરૂર હોય. પોતાની ખામી ન હોય, તે છતાં પણ સ્વામીને માથે આવેલી આફતમાં ભવિતવ્યતાના યોગે જ પોતે નિમિત્તરૂપ બની ગયો હોય, તોય સેવક એને પોતાનો દોષ માન્યા કરે.

લક્ષ્મણજીએ આ લાયકાત બરાબર કેળવી હતી. સીતાદેવીના અપહરણનો દોષ પણ પોતાને માથે લક્ષ્મણજીએ લઇ લીધો. પ્રસંગ તો એવો બન્યો હતો કે કોઇ લક્ષ્મણજીને દોષ દઇ શકે નહિ; છતાં કોઇ દોષ દેવા આવે તોય કહી શકાય કે, 'એમાં મારો શો ગુન્હો ? મને ખબર નહોતી કે વંશજાલમાં કોઇ આદમી હશે. ખબર હોત તો હું એવા શસ્ત્રહીન અને મારી સાથે નહિ લડવાને આવેલાને મારત શાનો ? એક તો લડવા નહિ આવેલો અને વળી શસ્ત્રહીન, એને મારનાર તો વીરતાને લજવનારો છે; એટલે ભવિતવ્યતા જ એવી કે મારે એ જાળ પાસે જવું, ત્યાં સૂર્યહાસ ખડ્ગ જોવું, કૌતુકવશ હાથમાં લઇને અજમાયશ કરવાનું મન થવું, અજમાયશ માટે વંશજાલ ઉપર ઉપયોગ કરવો અને અજાણતાં શંબૂકનું શિર કપાવું ! શંબૂકનું શિર કપાયા પછી પણ તેની માતા ચંદ્રણખા ત્યાં ન આવી હોત તો ? આવ્યા પછી પણ અમે હતા ત્યાં આવીને મોટાભાઇના રૂપથી પાગલ બની કામાધીન ન થઇ હોત તો ? તેની કામવિવશતાને અમે આધીન ન બન્યા, એથી તેને કોપ ન ચઢ્યો હોત તો ? કોપવાળી બનીને પણ તેણે તેના ભાઇ રાવણની વિષય-કષાયની વૃત્તિ ઉશ્કેરીને તેણે સીતાદેવીના રૂપમાં આંધળો ન બનાવ્યો હોત તો ? અને તે પછીય કૃત્રિમ સિંહનાદને સાંભળી સીતાદેવીને એકલા મૂકીને વડિલબંધુ યુદ્ધસ્થાને ન આવ્યા હોત તો ? અથવા યુદ્ધસ્થાને ન આવવું હતું, અને આવ્યા તો સીતાદેવીને સાથે લઇને આવ્યા હોત તો ? તો સીતાદેવીનું અપહરણ ન જ થાત, પણ સમજો કે ભવિતવ્યતા જ એવી કે એ બધું બન્યું.'

આવું લક્ષ્મણજી કહી શકત કે નહિ ? અથવા રામચંદ્રજી સીતાદેવીને વનમાં એકલાં જ મૂકીને કૃત્રિમ સિંહનાદ સાંભળી યુદ્ધભૂમિમાં ચાલ્યા આવ્યા, એ વાતને મહત્ત્વ આપીને રામચંદ્રજીની ભૂલથી જ સીતાજીનું અપહરણ થયું એમ પણ લક્ષ્મણજી કહી શકત કે નહિ ? પણ નહિ, એ લક્ષ્મણજી છે, ઉત્તમ આત્મા છે, પુણ્યવાન છે.

આજનાઓ આમ કહેવાને ચૂકે નહિ, પણ કહોને કે આટલી સેવા જ આજનાઓ કરે નહિ ! લક્ષ્મણજી તો માને છે કે મારી અટકચાળી વૃત્તિના પ્રતાપે જ સીતાદેવીનું અપહરણ થવા પામ્યું. મેં સૂર્યહાસ ખડ્ગને વંશજાલ ઉપર અજમાવી જોવાનું અટકચાળું જો ન કર્યું હોત તો કાંઇ બનત નહિ શંબૂક હણાત નહિ, તેની માતા ચંદ્રણખા વડિલ બંધુ આદિ અમે હતા ત્યાં આવત નહિ, તેને કામવિવશ બનવાનું નિમિત્ત મળત નહિ,એથી શંબૂકનો પિતા યુદ્ધ કરવા આવત નહિ એટલે ચંદ્રણખા પોતાના ભાઇ રાવણની પાસે સહાયતા માગવા જઇને વૈર વાળવાને માટે રાવણની વિષયકષાયની વૃત્તિને ઉશ્કેરત નહિ. સીતાદેવીના ઉપભોગની દુષ્ટ લાલસા તેનામાં જન્માવત નહિ અને જે અનેક દુશ્મનો ઉભા થઇ ગયા તથા સંખ્યાબંધ પુરૂષોનો સંહાર થયો તે થાત નહિ.

અર્થાત્ આ બધાનું મૂળ એક માત્ર મારૂં અટકચાળું જ હતું એમ લક્ષ્મણજી માને છે અને એ અટકચાળું એમના હૃદયને કેટલું ડંખતું હશે એ આ પ્રસંગે પોતે જ એ વાતને યાદ કરી દે છે તેના ઉપરથી કલ્પી શકાય તેમ છે. એ કહે છે કે 'મારા અટકચાળા સ્વભાવથી જ વડિલ બંધુને દુશ્મનોની સાથે વૈરો થયાં અને મારા જ યોગે સીતાદેવીનું અપહરણ થયું.'

લક્ષ્મણજીએ જે વૃત્તિના યોગે આવું માન્યું અને આવું કહ્યું તે વૃત્તિ સમજવા જેવી છે. સેવકભાવ ખીલવવાને માટે આ વૃત્તિ કેળવવા જેવી છે. સેવ્ય થોડું કરે તોય મોટો ઉપકાર માનવો, સેવાકાર્ય દર્શાવે તેમાંય ઉપકાર માનવો અને સેવ્યને માથે ભવિતવ્યતાની પ્રધાનતાથી આવેલી તકલીફમાં અનાયાસે પણ નિમિત્તરૂપ બની જવાયું હોય તોય એને પોતાની ખામી માનવી એ સામાન્ય કોટિનો સેવાભાવ નથી.

સાચી વાતો પદ્ધતિસર બહાર મૂકવાની આજે જરૂર છે :

આ જાતનો સેવાભાવ દેવ, ગુરુ, ધર્મ પ્રત્યે કેળવાઇ જાય તો કામ થઇ જાય. આજે તો સેવ્યની સેવામાં

તકલીફ ન પડવી જોઇએ એ વાત છે. કેટલાક તો સેવ્યની સેવા કરવાને બદલે સેવ્ય પાસેથી સેવા લેવાની અધમ વૃત્તિવાળા બની ગયા છે ! એ વૃત્તિ જો ન આવી હોત તો આજે સાધુઓને સંસારીઓની સેવા બજાવવાનું કહેવાય છે, તે ન કહેવાત ! 'તમને સમાજ અન્નપાણી વગેરે આપે છે, માટે તમે સમાજની આર્થિક તથા રાજકીય ઉન્નતિનો પ્રયત્ન કરો, સમાજને દુનિયાદારીનું શિક્ષણ મળે તેની યોજનાઓ ઘડો તથા તેનાં ફંડો ઉઘરાવો' -આવું આવું આજે સાધુઓને કહેવાય છે ને ?

સભા ૦ આવું તો પાપાત્માઓ જ કહે છે.

એ પાપાત્માઓ પણ જૈનકુળમાં પાકેલા છે ને ? દુનિયામાં તો એ પણ જૈન ગણાય છે ને ? તમારામાંના કેટલાએ જગતના ચોગાનમાં જઇને કહ્યું કે 'અમારા સાધુઓની પાસે આવી માંગણી કરનારા લોકો વસ્તુતઃ જૈન નથી, પણ જૈનત્વને લજવનારા પાપાત્માઓ છે. અમારા સમાજમાં પાકેલા કુલાંગારો છે. અમારા સાધુઓને સાધુતાથી ભ્રષ્ટ કરવાની જ એમની દાનત છે. અમારા સાધુઓ અર્થકામના ત્યાગી હોવાથી અમારી અર્થકામની સામગ્રી આવે -જાય કે વધે-ઘટે તેની ચિન્તા એ ન કરે. અમારા સાધુઓ તો અમને અર્થકામની સામગ્રીથી છોડાવવાનો જ ઉપકાર કરે. રાજકીય બાબતો સાથે એમને લાગે વળગે નહિ. ધર્મની ઉપર રાજ્ય તરફથી હલ્લો આવે, ત્યારે રાજ્ય એ પાપથી પાછું હઠે તે માટે કરવા જોગું યથાશક્તિ અને યથાસામગ્રી કરે, પણ દુનિયાના અર્થકામની ચિન્તામાં પડી રાજકીય ચળવળમાં અમારા સાધુઓ ઝૂકાવે નહિ, આમ છતાં પણ જે ઝૂકાવે તે સાધુ સાધુ રહે નહિ. સાચા સાધુ જ તે કહેવાય કે જે કેવળ ધર્મને સેવે અને ધર્મનો જ પ્રચાર કરે !'

આવી બાબતો યુક્તિ અને પ્રમાણ સાથે જાહેર જનતાની સમક્ષ મૂકાય, એ માટે કેટલાએ પ્રયત્ન કર્યો ? ધર્મના વિરોધીઓ દિ' ઉગ્યે રોજ ને રોજ ખોટા પ્રચારના ગોળાઓ ગબડાવ્યે જ જાય છે, પણ એ બધા સામે સાચી હકીકત પદ્ધતિસર રજૂ કરવા તમે શું કર્યું ? અત્યારે શું સાચા પ્રચારની જરૂર નથી ? તમે એમ કેમ માનો છો કે પદ્ધતિસર સાચી વાત બહાર મૂકાય તોય અસર ન થાય ? બધા કંઇ અયોગ્ય આત્માઓ નથી. ભોળવાઇ ઉભગી ગયેલા ઘણા છે. એમની પાસે, એમના કાને, સાચી વાતો યુક્તિપુરસ્સર પહોંચાડાય તો જરૂર અસર થાય : ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં વાંચે તોય કાયમ વાંચતાં બીજ પડી જાય. કાગળીયા જાણે ફેંકતા જ હો તેમ સાચી વાતનો પદ્ધતિસર પ્રચાર કર્યે રાખો. એક વાર કરી જુઓ, પછી અસર થાય છે કે નહિ તેની ગમ પડશે. એક દિ', બે દિ' પાંચ દિ', મહિને, બે મહિને, છ મહિને, વર્ષે પણ એની અસર જરૂર થાય, પણ તમને પડી છે કયાં ?

એક ગામ અને એક ઘર જૈનનું એવું ન હોય, કે જ્યાં ધર્મવિરોધીઓના પ્રતિકારનું અને ધર્મપ્રચારનું સાહિત્ય ન પહોંચ્યું હોય. નિયમિત રીતે આ કામ પાંચ વર્ષ થાય તો ધર્મવિરોધીઓને કાં તો સુધરી જવું પડે અને કાં તો લપાઇ જવું પડે. આજે એવા પાપાત્માઓની વાહ-વાહ બોલાવનારા પાંચ વર્ષે એમનું સાંભળતા બંધ થઇ જાયઃ કારણ કે ધર્મવિરોધીઓની દાનત ખોટી છે અને ધર્મવિરોધીઓનો પ્રયત્ન એકાન્તે સ્વપર-હિત-ઘાતક છે ! આથી જ્યાં તેમની ખરી દશા લોક સમજે, એટલે તેમની કિંમત ફુટી કોડીની થઇ જાય.

એ વાત જરૂર છે કે શરૂમાં ખમવું પડશે. તમે હજુ તો વિચાર કરતા હશો, ત્યાં તો પેલાઓમાં સળવળાટ પેસશે અને હશે તેટલા જોરથી હુમલા કરવા માંડશે, પણ તમે મક્કમ રહ્યા તો એજ થાકશે કુસાધુઓ પણ ઉકળી ઉઠશે. એ વખતે તમારી કસોટી થશે. 'હાય, હાય, આ તો સાધુ, એની સામે કેમ બોલાય ?' -આવું આજેય ઘણાને થાય છે, પણ એટલું સમજતા નથી કે 'કુસાધુનો સુશ્રાવક ત્યાગી જ હોય.' કુસાધુ વેષધારી

હોય તેથી તે ધર્મ સામે હલ્લો લાવે અને શાસનની ખાનાખરાબી કરે તોય વિરૂદ્ધ ન બોલાય', એમ માનનારા મૂર્ખા છે. આ કામ કરવા જેવું છે. આ કાળમાં બહુ જરૂરી છે. ધર્મવિરોધના કામમાં જેટલા ભેળા ઉભા રહે છે, તે બધા જ પાપમાં રાજી છે એમ નથી એ તો પાપવિચારના રોજ ને રોજ થતા ખોટા પ્રચારનું પરિણામ છે. ખાસ ધર્મવિરોધી ગણાય તેવા થોડા છે, પણ તે સફાઇથી અજ્ઞાનવર્ગને મૂંઝવે છે. તમારૂં કામ એ કે અજ્ઞાનવર્ગનું અજ્ઞાન ટાળવું. એની સામે સાચી વાત રીતસર મૂકી દેવી. ધીરેધીરે એને એમ થશે કે શું સાચું તેની તપાસ તો કરૂં ! મોટો વર્ગ સત્યાસત્યની, ધર્માધર્મની તપાસ કરનારો બની જાય, એજ તમારી જીત. એજ તમારા પ્રચારની સફળતા સમજો.

સેવામાં કચાશ નહિ, વાત્સલ્યમાં ઉણપ નહિ :

લક્ષ્મણજીમાં સાચો સેવકભાવ ખીલ્યો હતો, માટે જ આવો ઉત્તર આપી શકયા. સેવકભાવ ન ખીલ્યો હોત તો આ ઉત્તર ન નીકળત; પણ મદ ચઢત, પોતાની પ્રશંસા કરવાનું મન થઇ જાત, પોતે કેવા પરાક્રમોથી રામચંદ્રજી તથા સીતાજીને આંચ આવવા દીધા વિના યુદ્ધોમાં વિજય મેળવ્યો એ વર્ણવત અને એવું એવું બોલત કે જે ગુણવાનના મોંમાં છાજે નહિ. જ્યારે અહિ તો લક્ષ્મણજી પોતે કરેલી અનુપમ સેવાને ભૂલી જાય છે અને એ વાત આગળ કરે છે કે 'રામચંદ્રજીએ પિતાની જેમ અને સીતાદેવીએ માતાની જેમ વનમાં મારૂં લાલનપાલન કર્યું છે. વનમાં પણ મને એમ નથી લાગવા દીધું કે અહીં મારા માતા-પિતા નથી. માતા અને પિતાના સાનિધ્યમાં જ હું વસતો હોઉં અને મને કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન હોય, એવી રીતિએ આર્ય રામચંદ્રજી અને આર્યા સીતાજી મારી સાથે વર્ત્યા છે' લક્ષ્મણજીની આ વાત પણ ખોટી નથી : કારણ કે લક્ષ્મણજીએ જેમ અખંડ સેવા કરવામાં કમીના રાખી નથી, તેમ રામચંદ્રજીએ અને સીતાદેવીએ વાત્સલ્યભાવમાં લેશ પણ ઉણપ આવવા દીધી નથી.

સીતાદેવી દીયર પ્રત્યે કયી રીતિએ વર્ત્યા હશે ? કેટલું વાત્સલ્ય રાખ્યું હશે ? વાત્સલ્યથી ભરેલો વર્તાવ ન હોય, તો માતાની ગરજ સારી શકાય ? આજ તો મોટે ભાગે ઘરમાં પગ માંડે કે દીયર ભારે પડે અને દીયર પણ ભાભીની સાથે તોછડાઇ બતાવે. ભાભીમાં વાત્સલ્ય નહિ અને દીયરમાં વિનય નહિ, એટલે ઘર મંડાતાંની સાથે જ કજીયા શરૂ થઇ જાય. મોટાભાઇની વહુ તો માતા જેવી ગણાય અને આવનારીએ પણ દીયરને પુત્ર જેવો ગણવા જેવી ઉદારતા કેળવવી જોઇએ. આગળનાં કુટુંબોમાં આ વાત્સલ્ય અને આ ભક્તિ હતાં, એટલે મોટું પણ કુટુંબ સુખપૂર્વક સાથે રહી શકતું. પરસ્પર આંખમાં અમી રહેતું. ઈર્ષ્યાનું નામ નહિ અને પોતાના ભોગે બીજાને સુખી જોવાની ભાવના. 'એણે ભોગવ્યું તે મેં જ ભોગવ્યું' -આવી ઉદારતા. કોઇ ભૂલ કરી બેસે તોય 'હશે કરી'. વાતાવરણ એવું હોય કે આવનારી ખોટા સંસ્કાર લઇને આવી હોય તોય સુધરી જાય. આજે ? આજે તો આવનારી બગડે નહિ તો નવાઇ. જેટલું સારૂં ભૂલ્યા તેટલું દુઃખ વધ્યું. શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મનું જે ઘરમાં દેવાળું, સિદ્ધાંતની જ્યાં થોડી ઘણી પણ અસર નહિ, ત્યાં આ વાત્સલ્ય, આ ભક્તિ ન હોય; પણ દુર્દશા જ હોય તે સહજ છે.

આજે સંયુક્ત કુટુંબનું બળ કેમ ગયું ?

આજે ધર્મ તરફ અણગમો વધતો જાય છે, તો એનું પરિણામ પણ પ્રત્યક્ષ બનતું જાય છે. અવિભક્ત કુટુંબની પ્રથા કેમ નાબુદ થઇ ? અવિભક્ત કુટુંબ હોય તો ઓછા ખર્ચે સૌ કિલ્લોલ કરે, પરસ્પર શુભ સંસ્કારોની આપ-લે થાય અને નહિ કમાઇ શકનારાનો, અપંગનો તથા થોડું લાવનારો નિર્વાહ થાય તથા વૃદ્ધ બનેલા વડિલો સુખપૂર્વક જીવી શકે. આજે દીકરાઓ સૌ-સૌનું વહેંચી લે છે અને કેટલીક વાર એટલી તો ખરાબ હાલત થાય છે કે માતાપિતાને માટે ખવડાવવાના વારા થાય છે. વારો આપે એટલે દીકરાની વહુને ચૂંક આવે.

ખાવાનું આપે તે ભક્તિથી નહિ, કમનનું આપે. સારી ચીજ કબાટમાં રહે. માબાપને ભાણે તો ઠીક ઠીક ! આજની સ્ત્રીઓને ધણી અને પોતાનાં જ છોકરાં, સપત્નીનાં તો નહિ, બે સિવાયનાંને પાળવાનું ગમે છે ? બધી એવી નથી, પણ મનોવૃત્તિ કેવી છે એ જૂઓ ! ખવડાવે પીવડાવે એ એક વાત છે અને મોટાં તરફ ભક્તિથી તથા નાનાં તરફ વાત્સલ્યથી વર્તે, એ જૂદી વાત છે. વાત-વાતમાં છણકી જતાં આજે વાર ન લાગે. માબાપ જરા ગંદા રહેતાં હોય, એમને કાંઇ દર્દ થયું હોય ને ચાકરી કરવી પડે, તો દુનિયાની શરમે કરે, પણ નસ્કોરાં ફુલે, મોઢું ચઢે, એને લપ લાગે, કારણ ? સ્વાર્થવૃત્તિ વધી. કુસંસ્કારોથી પુરૂષોમાં પામરતા આવતી ગઇ. પોતે મહિને સો લાવતો હોય અને બીજો ભાઇ ઓછું કમાતો હોય, એટલે ઝટ થાય કે 'મારી કમાણીમાં એનો ભાગ શાનો ?' એમાં પારકા ઘરની આવેલી રોજ અવસર જોઇને ઝેર રેડતી જ હોય. પછી સંયુક્ત કુટુંબ રહે કયાંથી ? સંયુક્ત કુટુંબ એ તો મોટું બળ હતું. એકની તકલીફ સૌની તકલીફ બની જાય, એટલે ઘણીવાર તો તકલીફ આવી હોય તો પણ કુટુમ્બના માણસોને બીજાની જેમ એ તકલીફ જણાય નહિ.

ધર્મની થોડી-ઘણી પણ ભાવના હોય તો સુખ, નહિ તો છતી સામગ્રીએ પણ દુઃખ.

સભા ૦ યુરોપ વગેરે દેશોમાં તો ઘણું સુખ દેખાય છે, તેનું કારણ શું ?

કારણ તમારી દૃષ્ટિ ઉંધી છે. તમે દૂરથી ડુંગરા રળીયામણા જોઇ રહ્યા છો. ત્યાં સુખ છે ? આર્યપ્રજા આટલી નીચી હદે પહોંચવા છતાં પણ આજે જે શાન્તિ અનુભવી રહી છે, તે ત્યાં નથી. ઊંડા ઉતરો તો માલૂમ પડે. આજે પરણનારને ત્યાં એ ખાત્રી નહિ કે અમારો સંસાર ચોવીસ કલાક નભશે જ. અહીં ? ધણી ગરીબ થઇ જાય, ખાવાની મુશ્કેલી પડે, પહેરવા પૂરાં કપડાં ન હોય, ધણી પથારીમાં સબડતો હોય, છતાં કોઇક કુલટા સિવાય કોઇ સ્ત્રી ધણીથી બેવફા બને નહિ. આજે તમને જે દુઃખ છે, તેમાં ઘણું ખરૂં તો તમે તમારૂં ભૂલ્યા અને નકલી બન્યા એનું છે. એ પ્રજા પાસેથી શીખવા જોગું ન શીખ્યા અને તમારા ઘરમાં હોળી સળગાવે તેની નકલ કરવા માંડી ! સાચા જૈન બની જાવ તો આપોઆપ સમજાઇ જાય તેમ છે. જૈન તો શું, પણ આર્યદેશમાં જન્મેલા એક સાચા માનવી જેવા તમે બની જાવ, તોય ઘણો ફેર પડી જાય : કારણ કે આર્યદેશના સર્વસામાન્ય સંસ્કારોમાં પણ એ પરિબળ છે કે આજની કારમી અશાન્તિને અને ક્ષુદ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થએલાં દુઃખોને ટાળે; પણ ખરી વાત એ છે કે આજનો માનવી શાન્તિ-ભૂખ્યો નથી રહ્યો; એ કેવળ ભટકતો બની ગયો છે. આ દશામાં જૈનત્વનો તો સ્વપ્નેય ખ્યાલ્ ન આવે, એથી આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે ?

ધર્મના શરણે આવેલાને વર્તમાનમાં સુખ અને પરલોક સુંદર :

જીવનમાં શાન્તિ જોઇતી હોય અને મરણ સમયે સમાધિ જોઇતી હોય, તો ધર્મનું શરણ સ્વીકાર્યે જ છૂટકો છે. ધર્મનું શરણ સ્વીકારનાર સંસારત્યાગી જ બને, એવો નિયમ નથી : સંસારત્યાગ ન યે કરી શકે; સૌ એવા સત્ત્વવાળા ન હોય, પણ સંસારત્યાગ નહિ કરી શકનારો ય જો ધર્મના શરણે આવી ગયો હોય, તો સંસારમાં રહીને ય ઘણાં દુઃખોથી મુક્ત રહી શકે. જે કુટુંબમાં ધર્મની છાયા છે, ત્યાં આંખમાં ઇર્ષ્યા નથી પણ અમી છે. જે કુટુંબમાં ધર્મના સંસ્કારો રૂઢ છે, તે કુટુંબમાં પરસ્પર એવો વાત્સલ્યભાવ અને વિનયભાવ હોય છે કે પ્રાયઃ કલેશ થાય નહિ અને કવચિત્ થઇ જાય તોય તે મોટું રૂપ લે નહિ. ધર્મ એવો છે કે જે એને શરણે જાય, તે આ લોકમાંય સુખી બને અને પરલોક પણ એનો સુંદર નિવડે. પૂર્વકર્મના યોગે અહીં દરિદ્રી બનાય, રોગી બનાય, અપમાન પમાય, સાથ વગરના થઇ જવાય. આ બધું બનવાજોગ છે, પણ તેવા વિષમ પ્રસંગોમાંય ધર્મનું શરણ સ્વીકાર્યું હોય તો આત્મા અનુપમ કોટિની શાન્તિ અનુભવી શકે છે.

[૮]

હૃદયની વિશાલતા અને ગુણે ગ્રાહકતા :

આપણે એ જોઇ ગયા કે રામચંદ્રજી અયોધ્યાનગરીમાં સપરિવાર આવી પહોંચ્યા. અયોધ્યામાં પોતાના પ્રાસાદ પાસે આવીને અને પુષ્પક નામના વિમાનમાંથી ઉતરીને રામચંદ્રજી સપરિવાર માતૃસદનમાં ગયા. ત્યાં પોતાની માતા અપરાજિતાદેવીને અને તે પછી અપર માતૃવર્ગને પણ નમસ્કાર કરીને, સૌની રામચંદ્રજીએ અને લક્ષ્મણજીએ આશિષો મેળવી. એજ રીતિએ સીતાદેવી અને પૂર્વભવની મહાતપસ્વિની વિશલ્યા આદિ વધૂમંડળે પણ અપરાજિતાદેવી આદિ માતાઓનાં ચરણોમાં પડી પડીને નમસ્કાર કર્યો અને સૌએ તે વધૂમંડળને પણ આશિષો દીધી. આ પછી રામચંદ્રજીની માતા અપરાજિતાદેવીએ લક્ષ્મણજીના મસ્તકે વારંવાર હાથ ફેરવવા સાથે ચુંબન કરતાં કરતાં, લક્ષ્મણજીની પ્રશંસા કરી.

સપત્નીના પુત્રની પણ પ્રશંસા કરવી એ સહજ વસ્તુ નથી. આજની સંકુચિતતા અને સ્વાર્થવૃત્તિનો વિચાર કરવામાં આવે, તો આ પ્રશંસા પાછળ રહેલું હૃદય ઓળખાય. હૃદયની વિશાળતા અને ગુણની ગ્રાહકતા ન હોય, તો આ પ્રશંસા ન થઇ શકે ! એ પ્રશંસાની સાથે, જ્યારે લક્ષ્મણજીએ આપેલો ઉત્તર વિચારીએ, ત્યારે એમ પણ થાય કે આ બેમાં કોણ ચઢે ને કોણ ઉતરે ?

લક્ષ્મણજીએ પણ પોતાની ઉત્તમ કુલવટને છાજતો જ ઉત્તર આપ્યો છે એ પણ આપણે જોયું.

આમ વાર્તાલાપ પૂર્ણ થયા પછીથી, સૌ સૌના સ્થાને ગયાં અને રામચંદ્રજીના સેવક માત્રપણાને આચરતા એવા ભરતે ત્યારબાદ આ પ્રસંગે અયોધ્યાનગરીમાં ઉત્સવ કરાવ્યો.

ઉત્સવમય વાતાવરણમાં સૌથી જુદા પડતા ભરતજી :

ખૂદ રાજા જે ઉત્સવ કરાવે તેમાં કમીના શી હોય ? ઉત્સવ કરવાની માત્ર રાજાની જ આજ્ઞા છે એમ નથી, પણ પ્રજા પણ ઉત્સવ કરવાને એટલી જ ઉત્કંઠિત છે. રામચંદ્રજીના આગમનથી જેમ રાજકુળમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે, તેમ પ્રજાકુળો પણ ખૂબ આનંદ અનુભવી રહ્યાં છે. રાજાની આજ્ઞા અને પ્રજાની ઉત્કંઠા, આ બેયનો યોગ થતાં એ ઉત્સવ એવો બન્યો કે ભલભલા મૂંઝાય : પણ જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે સાચા વિરક્ત આત્માઓ એવા ઉત્સવો જોઇને પણ પોતાના વિરાગને ટક્કર લાગવા દેતા નથી. વિરાગ ઉત્કટપણે જેના હૈયે વસ્યો છે તેવા પુણ્યાત્માઓ દુનિયાની ઉત્સવલીલાઓ જોઇને મૂંઝાય નહિ. રામચંદ્રજી આદિના આગમન પછી આખુંય રાજકુટુંબ અને સઘળાય પ્રજાજનો આનંદ આનંદ અનુભવી રહ્યા છે અને રાજા પ્રજાનો સુમેળ હોવાથી અયોધ્યામાં જાણે સદા ઉત્સવકાળ હોય તેવું વાતાવરણ બની ગયું છે.

તેવા સમયે અયોધ્યા નગરીના અધિપતિ ભરતજી તો કોઇ જુદી જ વિચારણામાં મગ્ન બન્યા છે. ભરત રામચંદ્રજી આદિના આગમનથી ખૂબ આનંદિત બન્યા છે, પણ બીજાઓના આનંદમાં તથા ભરતજીના આનંદમાં ઘણો જ મોટો ભેદ છે. રામચંદ્રજી આદિ આવી ગયા પછી રાજ્યમાં ચારેય તરફ ઉત્સવમય વાતાવરણ બની ગયેલું છે. રામચંદ્રજી વગેરે પણ સાહ્યબી ભોગવી રહ્યા છે અને પ્રજાને પણ રાજ્ય તરફથી કશી તકલીફ નથી; એટલે સમય એવો જાય છે કે જાણે ઉત્સવનો જ સમય હોય. આવા ઉત્સવમય વાતાવરણમાં પણ ભરતજીની વિચારણા સૌથી જુદી પડે છે.

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે પોતાના પિતા રાજા દશરથની સાથે જ દીક્ષા લેવાની ભરતજીની વૃત્તિ હતી.

ભરતજીને ગાદી તો પરાણે અપાઇ છે. ભરતજીએ ગાદી સ્વીકારી નથી, પણ તેમને સ્વીકારવાની ફરજ પડી છે; અને એથી જ ગાદીપતિ રામચંદ્રજી છે એમ માનીને ભરતજીએ તો માત્ર સેવકની જેમ રાજ્ય કર્યું છે. રાજ્ય કરતા રહેતા હોવા છતાં પણ 'ક્યારે રામચંદ્રજી આવે અને ક્યારે હું આ બધાથી છૂટું' આ ભાવના ભરતજીએ અત્યાર સુધી ટકાવી રાખી છે. વર્ષો સુધી ગાદી ભોગવવી અને આ ભાવના ટકાવવી એ રમત વાત નથી; છતાં સાચા વિરાગી આત્માઓને માટે એ બહુ મોટી વાત પણ નથી. હવે રામચંદ્રજી આવી ગયા, એટલે ભરતજીની વિરાગભાવનામાં વેગ આવેને ? આવે જ, કારણ કે ભાવનામાં પોલ નહોતી. એક તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, અને વળી રાજ્યાદિને પહેલી તકે તજી દેવાની વૃત્તિવાળા છે. સુરનરનાં સુખોને પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જાગૃત અવસ્થામાં દુઃખરૂપ માનનારો તો હોય જ, એટલે વિરાગ એ એને માટે નવાઇની વસ્તુ નહિ. એ વિગેરે પ્રબળ બને એટલે ભાવના અમલના રૂપમાં પરિણમવા માંડે. અહીં ભરતજી પણ એ રીતે અમલને માટે ઉત્સુક બને છે.

દીક્ષાની અનુમતિ માગતાં પહેલાં ભરતજીની સુંદર વિચારણા :

અન્યદા રામચંદ્રજીને પ્રણામ કરીને ભરતે દીક્ષા અંગીકાર કરવાની અનુમતિ માંગી. આ અનુમતિ કઇ રીતે માંગી ? અને એ પહેલાં ભરતજીએ કેવી સુંદર વિચારણા કરી ? એ વસ્તુ 'શ્રી પઉમચરિયં'. નામના ગ્રંથરત્નમાં વિસ્તારથી વર્ણવાએલી છે, એટલે આપણે અહીં એ પ્રસંગ પામીને તે પણ જોઇ લઇએ. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં થયેલા આઠમા બળદેવ રામચંદ્રજીનું, આઠમા વાસુદેવ લક્ષ્મણજીનું અને આઠમા પ્રતિવાસુદેવ રાવણનું, પ્રાકૃતભાષામાં રચાએલું આ ચરિત્ર છે. શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્રના સાતમા પર્વમાં આવતા ચરિત્ર કરતાં 'શ્રી પઉમચરિયં' નામનું આ પ્રાકૃત પદ્યાત્મક ચરિત્ર વધારે વિસ્તારવાળું છે. નવ હજાર શ્લોક પ્રમાણવાળા એ ચરિત્રમાંથી પણ આપણે પ્રસંગે પ્રસંગે કેટલીક વાતો વિચારી છે અને આ પ્રસંગે પણ તેમ કરીએ છીએ.

'શ્રી પઉમચરિયં'ના કર્તા નાગિલવંશમાં થયેલા શ્રી રાહુસૂરિમહારાજના શિષ્ય શ્રી વિજયસૂરિમહારાજના અન્તેવાસી શ્રી વિમલસૂરિ મહારાજ છે, કે જે સૂરિમહારાજ, ચરમ તીર્થપતિ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના નિર્વાણ પછી પંદરસો ત્રીસ વર્ષે થયા હોવાનું મનાય છે.

અયોધ્યાપતિ ભરતજીની વૈરાગ્ય દશા અને સુંદર વિચારણા તે ગ્રંથમાં જે વર્ણવાઇ છે. તે ખૂબ મનન કરવા જેવી છે. ભરતને કોઇ વાતની તમારી દૃષ્ટિએ કમીના નહોતી. જેને માટે જગતના જીવો ઝૂરે છે, રાતને દિવસ આથડે છે, નીતિ અનીતિને જોતા નથી, ધર્મ થાય છે કે રહી જાય છે એનો વિચાર પણ કરતા નથી, હિંસા અસત્ય આદિ સેવતાંય ડરતાં નથી અને લગભગ પાગલ જેવી હાલત જે મેળવવાને માટે આજે ઘણાઓ ભોગવે છે, તેની ખોટ ભરતજીને નહોતી. સંસારરસિક લોકો જેને મેળવવાની લાલસામાં, ભોગવવાની ઉપાધિમાં અને ભેળું કરી સાચવવાની ચિંતામાં ઉદારતા ગુમાવી, ઉચિતપણે વર્તવાની બુદ્ધિ ગુમાવી, સદાચાર ખોઇ ઇચ્છાનિરોધને ભૂલી ગયા છે અને સદ્ભાવથી પરવારી બેઠા છે, તે બધું ભરતજીને પુણ્યોદયે વગર માગ્યે મળ્યું છે.

આ દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો કહેવું જ પડે કે ભરતજીને દુનિયાની સાહ્યબીની કમીના નથી. ભરતજીની પાસે જેમ ભોગસામગ્રી પાર વિનાની છે, તેમ સત્તા પણ ઓછી નથી. ભોગસામગ્રી હોય અને સત્તા ન હોય તો ? વિપુલ ભોગસામગ્રી છતાં માથે સ્વામી સ્વીકારવો પડે ! અને સત્તા હોય પણ ભોગસામગ્રી ન હોય તો સંસારનો રસીયો અવસરે શું કરે ? લૂંટ જ ચલાવે ને ? અહીં સમજવા જેવું એ પણ છે કે, પુણ્યના જુદા જુદા પ્રકારો છે. મહારાજા શ્રેણિક પાસે જે સત્તા હતી, તે શાલિભદ્રજી પાસે ન હતી; અને શાલિભદ્રજી પાસે જે ભોગસામગ્રી હતી તે શ્રેણિક મહારાજા પાસે નહોતી. બંનેયને એ સામગ્રી અને સત્તા પૂણ્યથી મળેલી, પણ એકના પૂણ્યનો પ્રકાર જુદો અને બીજાના પૂણ્યનો પ્રકાર જુદો.

ભરત એવા ભાગ્યશાલી છે કે નથી કમીના ભોગસામગ્રીની કે નથી ખામી સત્તામાં. કુટુંબ પણ ઉંચી કોટિનું મળ્યું. રામચંદ્રજી જેવા પૂણ્ય પ્રભાવક નીતિમાન અને લક્ષ્મણજી જેવા મહાપરાક્રમી મોટા ભાઈઓ છે. આ હાલતમાં ખરૂં વિચારણીય તો એ છે કે વિરાગ આવવો અને વર્ષો સુધી ટકી રહેવો, એ શું સહેલું છે ?

ભરતજીના પ્રબલ વૈરાગ્યની પાછળ સાચી સમજણ :

આજે દુનિયાની દશા જૂઓ. ભોગસામગ્રી મેળવવા માટે, ભોગવવા માટે, ભેળી કરવા માટે અને સાચવી રાખવાને માટે, અવસર આવી જાય, તો કયું પાપ કરતાં આંચકો આવે તેમ છે ? ભરતજીને વણમાગ્યું ઉપર પડતું આવી મળ્યું છે, તે છતાં એને લાત મારીને ચાલી જવાની ઈચ્છા છે; જ્યારે આજે થોડીક સાહ્યબીને માટે, થોડીક ભોગલીલાને માટે, થોડીક સત્તા મેળવવાને માટે, દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ-ત્રણેયને અવસરે દૂર હડસેલતાં મોટા ભાગના લોકની આંખમાં આંસુયે આવતાં નથી. કારણ ? ભરતને આ સંસારનું જ્ઞાનીઓએ વર્ણવેલું કારમું સ્વરૂપ જચ્યું હતું અને અહીં એના જ વાંધા છે. પુદ્‌ગલયોગે પ્રાપ્ત થતાં મોટામાં મોટાં સુખો પણ ભરતજીને દુ:ખરૂપ લાગ્યાં હતાં, કારણે કે એ કહેવાતાં સુખોમાં લીન બનેલો આત્મા જેમ જેમ સુખ ભોગવતો જાય છે, તેમ તેમ ભવિષ્યને માટે કારમાં દુ:ખો ખરીદતો જાય છે,એમ ભરતજી સમજતા હતા. ભરતજી આ દેખાવનાં પૌદ્‌ગલિક સુખોની પાછળ રહેલાં કારમાં દુ:ખો જોઈ શકતા હતા, એટલે એટલી ભોગસામગ્રી અને એટલી સત્તા મળેલી હોવા છતાં પણ, એમાં એ પૂણ્યાત્મા મૂંઝાતા નહોતા અને કયારે છૂટે એવી ભાવનામાં રમણ કરતા હતા. આ વસ્તુ તેઓના પરિણામદર્શિપણાને જણાવે છે : ખરેખર, આ શાસનને પામેલા પુણ્યાત્માઓ આવા પરિણામદર્શી બન્યા વિના રહેતા જ નથી.

તમે એવા પરિણામદર્શી બનો, તો તમને પણ મનુષ્યલોકનાં જ નહિ, પણ દેવલોકનાંય સુખો દુ:ખરૂપ લાગ્યા વિના રહે નહિ; દુનિયાને દુ:ખ નથી ગમતું - એ વાત સાચી છે અને સુખ ગમે છે - એ વાતે ય સાચી છે. છતાં પણ દુનિયાના જીવો સુખની ઈચ્છાથી એવો જ પ્રયત્ન કરે છે કે જેનાં પરિણામમાં દુ:ખમય દશામાં મૂકાયે જ છૂટકો થાય : કારણ કે દુનિયાના જીવોને નથી તો સાચા સુખના સ્વરૂપની ખબર, નથી તો સાચા સુખના ઉપાયની ખબર અને નથી તો દુ:ખના સ્વરૂપ અને દુ:ખના નિદાનની ખબર. સુખ અને દુ:ખ બેનું સ્વરૂપ સમજાઈ જાય અને તેના નિદાનનો ખ્યાલ આવી જાય, તો જ્ઞાનીઓ કહે છે કે 'આત્માને એમ થાય કે સંસારરૂપી ભઠ્ઠીમાં હું શેકાઈ રહ્યો છું' તો એને ચેન પડે નહિ. દુનિયા જેને સુખ માની પાગલની પેઠે જેની પૂંઠે દોડી રહી છે, એ સુખ એને કારમું લાગે. એ કહેવાતું સુખ કેવા અનર્થોનું સર્જક છે, એ વસ્તુ જેને સમજાઈ જાય તેને એ કારમું ન લાગે એ બને જ નહિ. આજે સુખ સુખ લાગે છે, માટે વિરાગ મોંઘો થઈ પડયો છે. વૈરાગ્ય સામે વૈરભાવ ત્યારે જ પ્રગટે, કે જ્યારે પૌદ્‌ગલિક સંયોગોને આધીન સુખ સુખરૂપ લાગે અને આત્મસુખની વાત જ મિથ્યા ભાસે.

એક પણ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુના યોગ વિનાનું જે સુખ, એજ સાચું સુખ છે દુ:ખમાત્રનું મૂલ પુદ્‌ગલનો યોગ છે. જ્યાં પુદ્‌ગલનો યોગ નહિ ત્યાં દુ:ખનું નામ નહિ અને સુખની કમીના નહિ. આજે તો ઘણાઓને મૂંઝવણ એ થાય છે કે કોઈ પણ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુના યોગ વિના સુખ સંભવે જ કેમ ? આ મૂંઝવણ એ જ મિથ્યાત્વ. જેનું મિથ્યાત્વ જાય તેની આ મૂંઝવણ જાય. બુદ્ધિપૂર્વક વિચારાય તો વિચક્ષણો આ વસ્તુ સમજી શકે તેમ છે. દુનિયાને પૌદ્‌ગલિક વસ્તુનો વિયોગ થાય એટલે દુ:ખ થાય છે ને ? વિયોગનું દુ:ખ શાથી ? સંયોગમાં સુખ માન્યું માટેને ? સંયોગ ન થયો હોત તો વિયોગ થાત ? નહિ જ. કેટલીક વાર પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓનો વિયોગ દુ:ખ ઉપજાવે છે, તો કેટલીક વાર પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓનો સંયોગ દુ:ખ ઉપજાવે છે. ગમતું જાય તોય દુ:ખ અને અણગમતું આવી મળે તોય દુ:ખ, એટલે વસ્તુતઃ નથી સુખ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુના સંયોગમાં કે નથી સુખ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુના વિયોગમાં.

પૌદ્ગલિક યોગમાં સુખની માન્યતા એ દુઃખની જડ :

કોઇ કહે કે માત્ર ગમતી જ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનો સંયોગ બન્યો રહે તો સુખ રહેને ? પણ એ વાતમાંય માલ નથી. પહેલી વાત તો એ કે પૌદ્ગલિક વસ્તુનો સ્વભાવ જ સ્થિર રહેવાનો નથી. સડન, પડન અને વિધ્વંસન એ સ્વભાવ જેનો છે, તેને જ પુદ્ગલ કહેવાય છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુ કહી એટલે સમજવું કે તે સડવાની એ નિશ્ચિત, પડવાની એય નિશ્ચિત અને તેનો નાશ થવાનો એય નિશ્ચિત. કોઇ પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુ વર્તમાનમાં છે તેવી ને તેવી જ હાલતમાં સ્થાયી રહેવાની નહિ, અમુક કાળે ફેરફાર થવાનો જ અને ફેરફાર થવાનો એટલે એના યોગમાં જેણે સુખ માન્યું હોય તેને દુઃખ પણ થવાનું જ. બીજી વાત એ છે કે પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિવાળો આત્મા નવીનતા માંગે છે. જેટલું મળ્યું તેમાં જ સુખ માનીને બધા બેસી રહેતા હોત તો ? પણ નહિ, બધાને નવું જોઇએ છે. દુનિયામાં કોઇ એવો માણસ તમે નહિ શોધી શકો કે જે આત્મિક દૃષ્ટિ વિનાનો હોય અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ મેળવવાના પ્રયત્ન માત્રથી પર હોય ! આથી સ્પષ્ટ છે કે પૌદ્ગલિક યોગમાં સુખની કલ્પના એ જ દુઃખની જડ છે, અને પૌદ્ગલિક સુખ વસ્તુતઃ સુખ નથી પણ દુઃખ છે. કારણ કે આત્મા એમાં લીન બનવાના કારણે પરિણામે દુર્ગતિમાં ડૂબી જાય છે. જે વસ્તુ દુઃખની હેતુભૂત હોય તેને સુખરૂપ માનવી તે મૂર્ખાઇ છે. આ દ્રષ્ટિ ન આવી હોત તો ચક્રવર્તિઓ ચક્રવર્તિતા ત્યજી સંયમ સેવત ખરા ? નહિ જ. ભરતજી પણ આ દુનિયાના અને દેવલોકના સુખને દુઃખરૂપ માનતા હતા, માટે જ આટલી સાહ્યબીમાં એમની વિરક્તિ અખંડિત જળવાઇ રહી. તમે જ્યાં સુધી ભરતજી જેને છોડવા ચાહતા હતા તેને મેળવવામાં જ જીવનની સાર્થકતા સમજી બેઠા છો ત્યાં સુધી તમે બુઢ્ઢા થશો તોય તમારામાં આ વિરક્તિ નહિ આવે.

ગન્ધર્વગીત અને નૃત્ય પણ ભરતજીને આકર્ષી શકતાં નથી :

રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં આવ્યા પછી આપણે જોઇ ગયા કે બધે ઉત્સવમય વાતાવરણ વ્યાપી રહ્યું છે. ગન્ધર્વનૃત્ય અને ગીત ચાલી રહેલ છે. એ અરસામાં ભરતજી કયી દશા ભોગવી રહ્યા છે તે દર્શાવવાને માટે શ્રી 'પઉમચરિયં'માં ગ્રંથકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે વિષયોમાં વિરક્ત ભાવવાળા મહાત્મા ભરત એ ગંધર્વનૃત્યથી અને ગીતથી રતિને પામતા નથી. અર્થાત્ એ ગીત અને એ નૃત્ય ભરતજીને આકર્ષી શકતાં નથી. ગાંધર્વ ગીતના શ્રવણમાં કે નૃત્યના દર્શનમાં પણ ભરતજી આનંદ અનુભવી શકતા નથી. કારણ કે તે પુણ્યાત્માની પાસે એ ગીત અને એ નૃત્યથી આકર્ષાય એવું હૃદય રહ્યું નથી. એમના હૃદયમાં વિષયોની રતિને નહિ પણ વિષયોની વિરક્તિને સ્થાન મળ્યું છે; કારણે કે એમનું ધ્યેય ફરી ગયું છે. પુદ્ગલયોગ છોડ્યા વિના સુખ મળે નહિ અને દુઃખ જાય નહિ. આ વાત તેમનાં હૃદયમાં નિશ્ચિય થઇ ગઇ છે, એટલે પુદ્ગલના સુખમાં તે રાચે શાના ? અને એથી જ જ્યારે ગાંધર્વનૃત્ય ગીત ચાલી રહ્યાં છે, તેવા સમયે પણ સંસારભયથી ઉદ્વિગ્ન બનેલા ભરતજી એ જ વિચારી રહ્યા છે કે 'વિષયોમાં આસક્ત બનેલા મેં સુખના નિવાસરૂપ ધર્મને કર્યો નહિ !' ભરતજી વિરક્તભાવે રહ્યા છે, છતાં પણ વિચારે છે કે, 'વિષયોમાં આસક્ત બનેલા મેં સુખના નિવાસરૂપ ધર્મને કર્યો નહિ.' આ સમજાય છે ? આત્મા કેટલો બધો વિવેકી બન્યો હશે, ત્યારે આ વિચાર જન્મ્યો હશે ? વિચારો કે ભરતજી ભલે વિરાગભાવે આટલો વખત વિષયસુખો ભોગવવામાં રહ્યા, પણ રહ્યા એટલી આસક્તિ તો ખરીને ?

સભા ૦ વિરક્તિ અને વિષયોમાં આસક્તિ, બેનો મેળ કેમ જામે ?

જેટલા વિરાગી એટલા ત્યાગી જ હોય એવો નિયમ નથી. ઘરબારી પણ વિરાગી હોઇ શકે છે. ન છુટે, ન છોડી શકાય, પણ છોડવા જેવું માને અને કયારે છૂટે એવી ભાવના સેવે, તે વિરાગી છે. આ રીતે કેટલાક આત્માઓ વિરાગી હોવા છતાં પણ ત્યાગી ન હોય એ બનવા જોગ છે, પણ ત્યાગી તો નિયમા વિરાગી હોવા

જ જોઇએ. વિરાગપૂર્વકનો ત્યાગ જ વખાણવા યોગ્ય છે. જે વસ્તુ છોડાય છે, તે તે જ વસ્તુ લેવાને માટે છોડાતી હોય, તો એ મહાઅજ્ઞાન છે. સંસારસુખો મેળવવાને માટે સંસારનાં સુખોનો ત્યાગ કરવો એ કોઇ પણ રીતે પ્રશંસાપાત્ર ગણાય નહિ.

સંસારનાં સુખોનો ત્યાગ કરનાર સંસારસુખો પ્રત્યે વિરાગી હોવો જોઇએ. વિરાગ વિનાનો ત્યાગ સંસારને વધારનારો નિવડે, તો જરાય નવાઇ પામવા જેવું નથી; એટલે ત્યાગ જ હોવો જોઇએ એવો નિયમ નહિ બંધાય. વિરાગ વિનાનો ત્યાગ એ ત્યાગ નથી એમ જરૂર કહેવાય, પણ એમ નહિ કહેવાય કે જે ત્યાગી ન હોય તે વિરાગી પણ હોય જ નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિરાગી હોવા છતાં પણ ઘરબારી હોય એ શકય છે. પોતે ઘરબારી છે તે સારૂં છે, એમ એ ન માને. છોડવાની ભાવના પૂરી હોય, પણ છોડી ન શકે એમ પણ બને.

ઉત્તમ કોટિનો વિરાગ પેદા થવાને માટે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષયોપશમ કે ક્ષય આવશ્યક છે, તેમ વિરાગીને પણ સાચા ત્યાગી બનવું હોય તો ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમની અપેક્ષા જરૂર રહે છે. વિરાગી ઘરબારી, ત્યાગી બનવાનો અભિલાષી હોય અને એથી ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ આદિ થાય તે માટેનો યોગ્ય પ્રયત્ન કરનારો હોય, પણ વિષયોનો ત્યાગી ન બને ત્યાં સુધી અમુક અંશે પણ આસક્ત તો છે ને ? છેજ, પણ એ આસક્તિ બીજા આત્માઓની આસક્તિ જેવી ભયંકર કોટિની હોતી નથી.

અશક્તિ અને અંતરાયની આડ નીચે આસક્તિને છૂપાવો નહિ :

ઉત્તમ કોટિના વિરાગીઓ વિષયના સંગી હોવા છતાં પણ, તે કોટિના આસક્ત નથી હોતા, કે જેથી તે પુણ્યાત્માઓને 'વિષયોમાં લીન બનેલા' અર્થમાં આસક્ત કહી શકાય. પુણ્યાત્માઓ સ્વયં જ્યારે વિચારણા કરવા બેસે, ત્યારે પોતે પોતાની જાતને વિષયાસક્ત કહી દે. કારણ કે પોતાની જરા પણ ખામી તેમને બહુ જ ખટકતી હોય છે. આપણે જે પુણ્યાત્માઓની વિચારણાં વાંચતાં એમ જ કહીએ કે- 'ઘણા ઉંચા' તે જ પોતે વિચારવા માંડે તો એ જ વિચારે કે - 'હું મહાઅધમ !' આ વાંચીને કોઇ એમ કહી દે કે એવા વિરક્ત અને સમર્થ પણ જો અધમ હતા, તો અમે અધમ હોઇએ એમાં નવાઇ શી ?' -આ બરાબર છે ? નહિ જ ! એવું જ આસક્તિ માટે સમજો. એ આસક્તિ નામની; એવી કે- જેને તેવી આસક્તિ ન કહેવાય. એવા પુણ્યાત્માઓ સંસારમાં રહ્યા તે વિષયોમાં લીન બનીને નહોતા રહ્યા, પણ વિરક્તભાવે રહ્યા હતા. એમને પોતાને પોતે વિરતિધર ન બન્યા તેનું તેમજ ધર્માચરણ ન કરી શકયા તેનું એવું દુઃખ હતું કે- પોતે સ્વયં એ જ વિચારતા કે - 'હું વિષયાસક્ત બનીને ભૂલ્યો.' પુણ્યાત્માઓના તેવા આત્મનિન્દાત્મક વચનને આગળ કરો અને એને બચાવરૂપ બનાવીને તેમના નામે તમે તમારી શિથિલતાને છૂપાવવાને માટેનો પ્રયત્ન કરો. એ તો બહુ જ ખરાબ કહેવાય. આજે તો કોરી વિષયાસક્તિને અશક્તિ અને અંતરાયની આડ નીચે છૂપાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે, માટે આ તરફ પણ ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર પડી છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા વધુમાં વધુ વિષયાસક્ત હોય તોય કેવો ? ધાવમાતા જેવો જ ને ? સંસારમાં રહે પણ રમે નહિ, એવો ને ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિષયોપભોગમાં એવો લીન ન જ બને, કે જેથી તે સંસારમાં રમી રહ્યો છે, એમ કહેવાય. તમે એવા છો ? તમારી એટલી આસક્તિ ગઇ છે ? આ તો કહે છે કે વિષયોને અમે ઝેરથી પણ ભયંકર માનીએ છીએ ખરા, પણ એના ઉપભોગમાં ખૂબ જ લીન રહીએ છીએ. નુકશાનકારક માનેલી વસ્તુ ન છોડાય એ બને, પણ એના સેવનમાં ખૂબ લીન બનાય, એ કેમ બને ? ભરત આદિ જેવા પુણ્યાત્માઓ પોતાને વિષયાસક્ત કહે, એથી તેઓ વિષયોમાં ખૂબ જ લીન હતા એમ ન માનો. આ વસ્તુને નહિ સમજનારાઓ તો કેટલીક વાર ઉત્તમ આત્માઓના નામે, પોતાની ભૂંડી વિષયાસક્તિનો પણ બચાવ કરવા મથે છે. પોતાના નાના દોષને પોતે મોટું રૂપ આપવું તે તો ઉત્તમતા છે, પણ આપણે તેમના પાશ્ચાત્તાપના

વચનને પકડી લેવું અને એ આધારે તેમના જેવા પણ મહાદોષી હતા એમ કહી પોતાના દોષોને છૂપાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ તો અધમતા હોઈ કેવળ ડૂબવાનો જ માર્ગ છે.

તમને સંસારના સુખો દુઃખરૂપ લાગે છે ?

ભરતજી સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા પણ આપણને સંસારનો ભય કેટલો ? સંસાર ભયરૂપ લાગે તો સંસારનો ભય લાગે ને ? જેને સંસાર ભયરૂપ ન લાગે તેને સંસારનો ભય જ નહિ એ તો સ્પષ્ટ વાત છે દુનિયામાં ભય તેનો જ લાગે છે કે જેનાથી નુકશાન લાગે. જેનાથી નુકશાન નહિ તેનો ભય શાનો ? સંસાર તમને ભયરૂપ લાગ્યો છે ? સંસાર નુકશાનકારક લાગ્યો હોય તો ભય લાગે ને ? અને ભય ન લાગે તો જાણવું કે સંસાર હજુ નુકશાનકારક નથી લાગ્યો; તેમજ સંસાર નુકશાનકારક નથી લાગતો માટે હજુ સમ્યક્ત્વ પામ્યા નથી એમ પણ સાથે જ સમજી લેવાનું ! જ્ઞાનીઓએ તો સંસારનું સ્વરૂપ અનંતજ્ઞાનથી જોયું અને એથી દુનિયાને ચેતવવાને માટે કહ્યું કે સંસાર દુઃખમય છે, દુઃખફલક છે અને દુઃખપરંપરક છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા સંસારને આવો જ માને અને સંસારને જે દુઃખમય, દુઃખફલક તથા દુઃખપરંપરક માને તેને સંસારનો ભય લાગ્યા વિના રહે નહિ. ભય લાગ્યા પછી તો ઉદ્વિગ્નતા આવવી એ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે. સંસારથી આત્મા સાચો ઉદ્વિગ્ન ત્યારે જ બને કે જ્યારે સંસારનો ભય લાગે અને સંસારનો ભય ત્યારે જ લાગે કે જ્યારે જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે તેમ સંસાર દુઃખમય લાગે, દુઃખફલક લાગે અને દુઃખપરંપરક લાગે.

સંસારને દુઃખમય માનનારો, દુઃખરૂપ ફળવાળો માનનારો અને દુઃખની પરંપરાવાળો માનનારો સંસારમાં રહ્યો હોય અને વિરતિ ન આચરી શકતો હોય ત્યારે એના હૃદયનું દુઃખ માપ વિનાનું હોય છે. સમજે, માને અને સારૂં લાગે તે આચરી શકે નહિ તેમજ હાનિકારક લાગે તે છોડી શકે નહિ, એટલે પોતાની હાલત તેને ચિંતાતુર બનાવ્યા વિના રહે જ નહિ. હાનિકર માનવા છતાં છોડાય નહિ અને હિતકર માનવા છતાં લેવાય નહિ, ત્યારે માનવું પડે કે એવી બિમારીથી એ જકડાએલો છે કે એને માટે હાનિકરનો ત્યાગ અને હિતકરનો સ્વીકાર વર્તમાનમાં અશક્ય છે. વાત એ છે કે એનાં હૃદયમાં એ દશા કેટલી દુઃખદ બની હોય ? જ્યારે જ્યારે એ વિચાર કરે ત્યારે ત્યારે પોતાને એ પામર માને, નિઃશ્વાસ મૂકે અને અવસરે એને પોતાની પામરતાને કારણે રડવું આવે એય શકય છે. હીરાની કિંમત જાણનારો આદમી હીરો જોઈ શકે પણ લઈ ન શકે એ કયારે બને ? કહો કે એવા બંધનમાં પડયો હોય કે એનાથી લઈ શકાય તેમ ન હોય તો જ ન લે.

સમ્યગ્દર્શન એટલે અનંતકાળના મહાઅજ્ઞાનનો નાશ :

સમ્યગ્દૃષ્ટિ દુઃખીયે એવો અને સુખીયે એવો. દુઃખી એ માટે કે જાણવા અને માનવા છતાં પણ હાનિકર વસ્તુના સંસર્ગથી મૂકાઈ હિતકર એ વસ્તુનો સ્વીકાર થઈ શકતો નથી; સુખી એ માટે કે સ્વ અને પરનો જે ભેદ અનંતકાળમાં નહોતો જણાયો તે જાણી શકાયો, તેમજ સુખ અને દુઃખના સ્વરૂપ તથા નિદાનનો જે ખ્યાલ અનંતકાળમાં નહોતો આવ્યો તે ખ્યાલ પામી શકાયો. અનંતકાળનું એ મહાઅજ્ઞાન ટળ્યું એનો આનંદ, પણ એટલું મહાઅજ્ઞાન ટળી જવા છતાં અને વસ્તુનાં સ્વરૂપનો સાચો ખ્યાલ આવવા છતાં પણ સંવર અને નિર્જરા માટેની ક્રિયાઓ જોઈએ તેટલી ન થાય તેમજ આશ્રવની ક્રિયાઓ ચાલુ રહે, એનું એને દુઃખ ઓછું ન હોય. દુઃખ તો એવું કે જો એવું દુઃખ બીજા કોઈ કારણે અજ્ઞાનીના હૈયામાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો તે જીવી ન શકે; પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો વિવેકી હોય છે, એટલે એનું દુઃખ અનર્થકારક નિવડતું નથી. એ તો કર્મની સત્તાને સમજે, એટલે મૂંઝાયા વિના હાનિકરને ત્યજવાનો અને હિતકરને સ્વીકારવાનો શકય પ્રયત્ન તે કર્યા જ કરે.

ભરતજી સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા હતા. સમભાવને પ્રધાનતા આપીને સમભાવ કેળવવાનો ઉપદેશ આપનારા ઉપકારીઓએ પણ આ ઉદ્વિગ્નપણાને વખાણ્યું છે. આ ઉદ્વિગ્નપણું એવું છે કે પરિણામે સમતા

આવે અને ઉદ્વિગ્નપણાની જડ ઉખડી જવા પામે. એકલું ઉદ્વિગ્નપણું સારૂં નથી, ઉદ્વિગ્નપણાથી પર બની જવું એ જ ડહાપણ છે, પણ આ જાતનું ઉદ્વિગ્નપણું આત્માને ઉન્નતદશાએ પહોંચાડનારૂં છે. કારણ ?

સભા ૦ પ્રશસ્ત છે માટે !

આ વિવેક શીખવા જેવો છે. આજે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત વચ્ચેનો ભેદ ઘણા જાણતા નથી અને એથી કેટલીકવાર મૂંઝાય છે. અપ્રશસ્ત હેય છે અને પ્રશસ્ત ઉપાદેય છે; કારણ કે પ્રશસ્તમાં એ ગુણ છે કે આત્માને એ લાભ જ કરે છે. પ્રશસ્ત કષાય એ શું છે ? કષાય અગ્નિ સમાન છે, પણ પ્રશસ્ત કષાય કર્મના સમૂહને બાળનારો અગ્નિ છે. પ્રશસ્ત કષાયને પણ કષાયના નામે નિંદનારાઓ અજ્ઞાન છે. રાગ અને દ્વેષ કષાયમાંથી જ જન્મે છે, તો કષાયના નામે દેવ-ગુરુ-ધર્મના રાગને નિષેધાય ? અજ્ઞાનાદિના દ્વેષને નિષેધાય ? નહિ જ. એજ રીતે ભરતજીનું આ ઉદ્વિગ્નપણું પણ પ્રશસ્ત છે અને એથી અનુમોદનાને પાત્ર છે.

ધર્મને પામેલ આત્મા હંમેશાં સુખી જ હોય :

'અમારામાં એવું પ્રશસ્ત ઉદ્વિગ્નપણું ક્યારે આવે ?' એ તમારો મનોરથ હોવો જોઇએ. સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા વિના ધર્મની વાસ્તવિક આરાધના નહિ થઇ શકે. સંસારને ભયરૂપ માની અને ભયના સ્થાનથી ઉદ્વિગ્ન બનીને, વિષયાસક્તિને ત્યજીને સુખના નિવાસરૂપ ધર્મને આરાધવામાં તત્પર બનો, કે જેથી દુઃખ જાય અને સુખમય દશા પ્રાપ્ત થાય. દુનિયામાં સુખના સ્થાનરૂપ કોઇ પણ વસ્તુ હોય, તો તે એક માત્ર શ્રી અરિહંતનો ધર્મ જ છે. ધર્મ આવ્યો એટલે સુખ આવ્યું જ સમજો. જેટલો ધર્મ એટલું સુખ. દુનિયાએ માનેલા ભયંકરમાં ભયંકર દુઃખમાં પણ આત્માને સમાધિમાં રાખનાર કોઇ હોય તો તે એક ધર્મ જ છે. સુખ એટલે મનનો આનંદ કે બીજું કાંઇ ? દુનિયાને લાગે ફલાણો મહાદુઃખી છે. પણ ધર્મી જ હોય તો તે પોતાને સુખી જ માને અને સુખ અનુભવે એને ખાત્રી છે કે જેટલું દુઃખ આવે છે તે મારા સુખને નજદિક ઘસડી લાવે છે. સારૂં થયું કે આ અવસ્થામાં જ દુષ્કર્મો ઉદયમાં આવ્યાં કે જેથી હું સમભાવમાં-સમાધિમય સ્થિતિમાં રહી શકું છું. હું નવાં દુષ્કર્મોને ઉપાર્જતો નથી, હોય છે તે આમ ભોગવાઇ જાય છે અને કેટલાંક તો વિના ભોગવ્યે પણ નિર્જરે છે, એટલે મારે માટે એકાન્તે સુખમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાનું હવે દૂર નથી' આ વિચાર મનને આનંદ આપવાને શું પૂરતો નથી ? તમે ધર્મ કરવાનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી એટલે મૂંઝવણ થાય છે : બાકી જેઓએ જીવનમાં ધર્મને ઉતાર્યો છે, સાચોસાચ જેઓ ધર્મને સમર્પિત બની ગયા છે. તેમના સુખી અવધિ નથી; તેઓ તો 'ધર્મ જ સુખના સ્થાનરૂપ છે'-એનો સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યા છે : પણ એ સુખ અનુભવ વિના કેમ સમજાય ?

પાણીના પરપોટા જેવું જીવન છે, ચંચળ મનુષ્યપણું :

સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન બનેલા ભરતજી વિચારે છે કે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થયેલું મનુષ્યપણું પાણીના પરપોટા જેવું ચંચલ છે, લક્ષ્મી હાથીના કાનની માફક ચપલ છે, યૌવન કુસુમની માફક જોતજોતામાં કરમાઇ જાય તેવું છે, ભોગો કિંપાકના ફલની માફક દેખાવમાં સુંદર અને પરિણામે ભયંકર છે, જીવિત સ્વપ્ન જેવું છે અને બંધુજનોના સ્નેહો પંખીમેળા જેવા તથા અતિદુરન્ત છે' ભરતજીની આ વિચારણા તદ્દન વ્યાજબી છે. મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ સહેલી નથી. પુણ્યવાન આત્માઓ જ મનુષ્યપણાને પ્રાપ્ત કરે છે અને પુણ્ય કાંઇ એમ ને એમ બંધાઇ જતું નથી. આવું દુઃખે કરીને મળેલું મનુષ્ય જીવન પાણીના પરપોટા જેવું ચંચલ છે. મરણ ક્યારે આવશે ? એ નિશ્ચિત નથી. આયુષ્ય રીતસર પૂર્ણ થયા વિના મરણ ન જ આવે એવો નિયમ નથી. બધાય પોતાના મનુષ્યપણામાં આયુષ્યના રીતસરના અન્ત સુધી રહી જ શકે એવું નિયત નથી. નિમિત્તાદિ કારણે વહેલું મરણ આવે કે નહિ ? નિરૂપક્રમ હોય તો વાત જૂદી છે, બાકી સોપક્રમ આયુઃકર્મ નિમિત્ત પામીને ન જ ત્રૂટે એમ ન કહેવાય. પાણીનો પરપોટો જેમ ચંચલ છે, તેમ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થએલું

મનુષ્યપણું પણ ચંચલ છે. આ વાત નક્કી થઇ જાય તો પ્રમાદ કારમો લાગે. જીવાય તેટલો કાળ સધાય, તો કલ્યાણ થઇ જાય. કયારે જીવિતનો અન્ત આવશે તે જાણતા નથી, માટે આત્મકલ્યાણની સાધનામાં પ્રમાદ કરવો નહિ. જેને વીજળીના ઝબુકે મોતી પરોવવાનું હોય, તે કેવો દત્તચિત્ત રહે ?

મનુષ્યપણાની ચંચળતા સમજનારે અને ધર્મની જરૂરીઆત જાણનારે, ધર્મની આરાધનામાં એવાજ દત્તચિત્ત બનવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઇએ. મનુષ્યપણું જેમ પાણીના પરપોટા જેવું છે, તેમ લક્ષ્મી હાથીના કાન જેવી છે. હાથીનો કાન હાલ્યા જ કરે. લક્ષ્મી પણ એવી જ ચપળ. તમારી લક્ષ્મી તો સ્થિર હશે, કેમ ? અસ્થિર લક્ષ્મીમાં મૂંઝાવા જેવું હોય ? લક્ષ્મી અસ્થિર છે, એ સમજાઇ જાય તો લક્ષ્મીનો ગર્વ ગળી જાય અને કૃપણતા ભાગી જાય. ધર્મનું કોઇ પણ કાર્ય આવે છે, ત્યારે લક્ષ્મીની મમતા અંતરાયરૂપ થાય છે ને ? એ અંતરાય કયારે ટળે ? લક્ષ્મીને ચંચળ માની તેની મમતા મૂકો તો લક્ષ્મીને તમે ચંચળ નહિ માનો એથી લક્ષ્મીનો સ્વભાવ નહિ ફરી જાય ! તમારી આંખ સામે કેટલાએ ભીખ માગતા થઇ ગયા ? એ તમે નથી જાણતા ? પુણ્યોદય હોય ત્યાં સુધી લક્ષ્મી રહે એ સમજો અને મળી છે તો આ પાણીના પરપોટા જેવું મનુષ્યપણું હયાત રહે ત્યાં સુધીમાં એના દ્વારા પણ કલ્યાણ સાધી લો !

યૌવન ખરેખર ફૂલ જેવું છે :

વળી ભરતજી વિચારે છે કે યૌવન કુસુમ જેવું છે. કુસુમ જ્યારે ખીલે ત્યારે સુંદર લાગે, પણ એનો વિકાસ ટકે કેટલો ? કુસુમને કરમાતાં વાર નહિ. આજના ખીલેલા ફૂલની કાલે કશી કિંમત નહિ, તેમ યૌવનનું સમજો. યૌવનમાં ઉન્માદી ન બનો. યૌવન આજે છે અને કાલે નથી. આજનું જગત યૌવનઘેલું બન્યું છે. આજે મોટા ભાગના જુવાનીયાઓને ઉન્માદ ચઢયો છે. યૌવનમાં શક્તિઓ તેજ બને છે, પણ એ વખતે ભાનભૂલા બનેલા વધારેમાં વધારે નીચી હદે પહોંચે છે. એજ યૌવન જો ધર્મની સાધનામાં ઉપયોગી બને તો પહોંચે છે. એજ તો કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા આ પ્રસંગે ફરમાવે છે કે યૌવનમાં આત્મા વિષયો તરફ જેવો ધસે છે તેવો જો મુક્તિ તરફ ધસે, તો કાંઇ ન્યૂનતા ન રહે ! કુસુમ શોભે પણ તે સ્થાને, તેમ યૌવન કલ્યાણકારી પણ તે ધર્મી માટે. કુસુમને કરમાતાં વાર નહિ અને કરમાએલા કુસુમની કિંમત નહિ, તેમ યૌવન કરમાય એટલે આદમી લગભગ નકામો થઇ જાય ! એવા નકામા જેવા થઇ જાય તે પહેલાં ચેતો તો યૌવનની પ્રાપ્તિ ફળે; બાકી મોટે ભાગે ફૂટી જ રહી છે ! પણ મારી યૌવનપ્રાપ્તિ ફળવાને બદલે ફૂટી રહી છે, એ તમને સમજાય તો જ કામ થાય.

વિષયભોગો કિંપાકના ફલ જેવા ભયંકર છે :

પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયોના સુખની છોળો ઉછળે છે, તે વખતે ભરતજીએ ભાવનામાં રૂઢ બન્યા છે કે મનુષ્યપણું પાણીના પરપોટા જેવું છે, લક્ષ્મી હાથીના કાન જેવી છે અને યૌવન કુસુમ જેવું છે; એટલું જ નહિ, પણ ભરતજી વિચારે છે કે ભોગો કિંપાકના ફળ જેવા છે. કિંપાકનું ફલ દેખાવમાં સુન્દર, પણ જે એને ખાય તેનું જીવતર જાય. કિંપાકફલ દેખાવે સુંદર, ખાધે મીઠું અને એની ગંધ પણ ખરાબ નહિ; પણ પેટમાં જતાં પ્રાણનો નાશ કરે એવું ? ભોગસુખ પણ એવું છે. વિષયાન્ધ બનેલા આત્માને વિષયોપભોગ સારો લાગે, પણ પરિણામે કિંપાકના ફલની મીઠાશથી લોભાનારો મરે, તેમ વિષયોપભોગોમાં આંધળો બનેલો આત્મા પણ ભવદુ:ખમાં ભમે. જ્ઞાનીઓ જાણતા હતા કે વિષયાન્ધ બનેલા આત્માઓને ભોગ ભોગવવામાં કેટલો આનંદ આવે છે; તે તારકો એ વસ્તુને નહોતા જાણતા એમ નહિ, પણ નિષેધ એ માટે કર્યો કે વિષયસુખ એ સુખ હોય

તો પણ એ ક્ષણિક સુખ છે અને વિષયભોગના એ ક્ષણિક સુખના બદલે મળતું દુઃખ ભયંકર હોવા સાથે ચિરકાલીન છે. કિંપાકફલની મીઠાશ જાણનારા પણ એના પ્રાણહારક સ્વભાવને જાણે છે, તો કિંપાકફલને ખાવાનો નિષેધ કરે છે; એજ રીતે વિષયભોગોના ભયંકર પરિણામને જાણનારા જ્ઞાનીઓએ પણ વિષયભોગોથી પરાઙ્મુખ બનવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે. અનંતજ્ઞાનીઓનો આ ઉપદેશ એકાન્તે હિતકર અને વાસ્તવિક હોવા છતાં પણ લઘુકર્મી આત્માઓને જ તે વાસ્તવિક લાગે છે.

ભરતજીની આ વિચારણા કેવી છે ? પોતે વિરક્તભાવે પણ જે વિષયભોગ કરે છે, તે તેમને કેટલો ડંખતો હશે ? વિરક્તભાવે રહેલા હોવા છતાં પણ ભરતજી પોતાનો બચાવ નથી કરતા. આજે તો રાગનાં પુતળાંઓ પોતાને વિરાગી જણાવે છે. પોતે સંસારમાં રહ્યા છે, તે પણ શાસનની પ્રભાવના કરવા માટે રહ્યા છે એમ કહે છે ! ભરતજી ભોગોને કિંપાકના ફલ જેવા સ્વાદમાં મધુર, પણ સ્વભાવે સંહારક માને છે. આ માન્યતા સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં જરૂર હોય. આજે ઘણા બુઢ્ઢાઓના મોઢામાંથી પણ આ શબ્દો નથી નીકળતા; કારણ કે આ વસ્તુ હૈયે જચી નથી. બુઢ્ઢાઓ મરતા સુધી પેઢીએ જાય, એ શું ? મિલ્કત એટલી હોય કે વ્યાજમાંથી બેઠે બેઠે ખાધે પણ વધે, છતાં પેઢીએ જાય, વ્યાપાર કરે અને અવસર આવી લાગે તો ગ્રાહકને છેતરવાનું ચૂકે નહિ ! છતાં કહે શું ? 'દુકાને ન જઇએ તો દહાડો કેમ જાય ?' ઉપાશ્રયે દહાડો ન જાય ? આજના ઘણા ડોસાઓ 'દહાડો નથી જતો માટે દુકાને જઇએ છીએ' -એમ કહે છે; કારણ કે જીંદગીમાં દુકાન સિવાય બીજે વખત ગાળ્યો નથી. તેઓએ ધર્મનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી. એવા બુઢ્ઢાઓ કેવળ દયાપાત્ર છે, નહિ તો બુઢ્ઢાઓ છેવટ કાં નહિ તો સંવાસાનુમતિ શ્રાવક જેવું જીવન પણ કેળવી શકે અને એટલું કરે તોય ઘણું સાધી શકે.

જીવન સ્વપ્ન જેવું અલ્પકાલીન છે :

ભરતજી વિચારે છે કે 'જીવન સ્વપ્ન જેવું છે' આંખ ખુલે ત્યારે સ્વપ્ન ખતમ થાય અને આંખ બંધ થાય ત્યારે જીવનસ્વપ્ન ખતમ થાય એટલો ભેદ. કેટલાકોની આંખો ખૂલ્લી રહી જાય છે, પણ તમે આંખો ખૂલ્લી રાખવા મથો એટલે મરણ પાછું ન જાય. તમને જીવન સ્વપ્ન જેવું લાગે છે ? સ્વપ્ન જેમ અલ્પકાળમાં પૂરૂં થઇ જાય છે, તેમ જીવિત પણ અલ્પકાલીન છે. એથી પણ જીવનને સ્વપ્નની ઉપમા ઘટી શકે છે.

સભા ૦ પહેલાં મનુષ્યપણું પાણીના પરપોટા જેવું છે. એમ વિચાર્યું અને પાછું જીવિત સ્વપ્ન જેવું છે એમ વિચાર્યું તો આ બેનો ભાવ એક જ છે ?

નહિ, બન્નેનો ભાવ જૂદો જૂદો છે. દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થયેલું મનુષ્યપણું પાણીના પરપોટા જેવું ચપલ છે, એ વાત મુખ્યત્વે મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ કેટલી દુર્લભ છે એની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. સંસાર જલથી ભરેલા સાગર જેવો છે અને મનુષ્યપણું તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરપોટા જેવું છે. પરપોટો એ પણ પાણીની જ વિકૃતિ છે. પાણી અને હવાનો એવો યોગ થાય છે. એ પરપોટાને પાણીમાં મળી જતાં વાર લાગે નહિ. પરપોટો ઉત્પન્ન થવો મુશ્કેલ. ઘણા પાણીમાં પરપોટા કેટલા ? થોડા. તેમ મનુષ્યપણું મળવું મુશ્કેલ; કોઇ કોઇ જીવોને જ મળે; અને પાછું એ મનુષ્યપણું નષ્ટ થતાં બહુ વાર ન લાગે. આમ મનુષ્યપણું નષ્ટ થાય અને પાપ કરવામાં બાકી રાખી ન હોય, એટલે ફેર આત્મા બીજા જીવોની જેમ સંસારસાગરમાં ડુબે. મનુષ્યપણું એ એવી વસ્તુ નથી કે દરેકને વારંવાર મળે. અનંતા કાળમાં અનંતા આત્માઓમાંથી ભાગ્યવાન આત્માઓ જ મનુષ્યપણું પામે છે. આવું મહાકષ્ટે મળેલું દુર્લભ મનુષ્યપણું, પાણીનો પરપોટો પાણીમાં મળી જાય તેમ ચાલ્યું જાય, તે ઠીક નહિને ? જો ઠીક નહિ એમ લાગતું હોય, તો જીવિત સ્વપ્ન જેવું છે એમ માની, જીવિત પૂર્ણ થાય તે પહેલાં જ જીવિત દરમ્યાન સાધવા જોગું સાધી લેવું જોઇએ, કે જેથી દેવલોકને મનુષ્યપણું એમ કરતાં કરતાં મુક્તિએ પહોંચી જવાય !

બંધુજનોના સ્નેહો પંખીમેળા જેવા છે :

ત્યારબાદ ભરતજી બંધુજનોના સ્નેહોને માટે વિચારે છે કે 'બંધુજનોના સ્નેહો પંખીમેળા જેવા છે' સાયંકાલે પંખીઓ ઝાડ ઉપર ભેગાં થાય અને પ્રાતઃકાળે વિખેરાઈ જાય. એનાં એ જ પંખીઓ બધાંએ બીજા દિવસે સાંજે એ જ વૃક્ષ ઉપર ભેગાં થાય, એ નિયમ નહિ. પંખીમેળો એટલે માત્ર એક રાત્રિનો ઉડતો સંબંધ, કે જે પ્રાતઃકાળે રહેવાનો નહિ. બંધુજનોના સ્નેહો પણ એવા જ છે. સંસારના અનંતકાળના ભ્રમણના હિસાબે, આ ભવના સંબંધનો વિચાર કરો ! પૂર્વભવમાં ક્યા માતાપિતા, ક્યા ભાઈબેનો, કયા સંબંધીઓ અને ક્યા સ્નેહિઓ હતા ? તે આપણે જાણતા નથી. આ ભવ પછીના ભવમાં પણ ક્યા જીવોની સાથે કેવો સંબંધ સંધાશે ? તે પણ આપણે જાણતા નથી. આ ભવમાં જે માતાપિતા, ભાઈભાંડુ, સ્નેહીઓ અને સંબંધીઓ છે, તેના તે જ માતાપિતા, ભાઈભાંડુ અને સ્નેહીસંબધીઓ પૂર્વભવોમાં હતા અને આવતા ભવોમાં હશે એમ પણ નથી. માતાપિતા માતાપિતા જ રહે. એવો પણ નિયમ નથી. માતા મરીને પુત્રીરૂપે પોતાના જ પુત્રને ઘેર જન્મે એય બને. પિતાનો જીવ અહીંથી મરીને પોતાના જ પુત્રના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય એ પણ અશકય નથી. પૂર્વ ભવની પત્નીનો જીવ આ ભવની માતા બને અને આ ભવની માતાનો જીવ આગામી ભવોમાં પુત્રી બને, એ પણ શકય છે. આ ભવનો સંબંધ એ હંમેશનો નિયત સંબંધ નથી. એક-બીજાના કર્મયોગનો આ સંબંધ છે. આ ભવ પૂરો થયો કે આ સંબંધ પૂરો થયો સમજો. આવા સંબંધના સ્નેહમાં રાચવાનું શું ? આ સંબંધની મૂર્છા શી ? અનંતાકાળમાં અનંતા માતાપિતા થયા, અનંતા ભાઈભાંડુ થયા, અનંતા પુત્રપુત્રી વગેરે થયાં તે અનંતી વાર એવા સંબંધો તૂટયા, આમ છતાં પણ આત્મા એક ભવના સંબંધમાં ઘેલો કેમ બની જાય છે ? સંબંધનું જનક કર્મ છે. એ કર્મ ગયું એટલે સંબંધ રહે જ નહિ; એટલે આવા સંબંધના સ્નેહો પંખીમેળા જેવા છે, એમ વિવેકીઓને તો લાગ્યા વિના રહે જ નહિ.

બન્ધુજનોના સ્નેહો અતિ દુરન્ત છે :

બન્ધુજનોનાં સ્નેહો અતિ દુરન્ત છે. કર્મજન્ય સંબંધ નિયમા અન્તવાળો જ હોય છે. બન્ધુજનોનો સંબંધ પણ અન્તવાળો જ છે અને એવા અન્તવાળા સંબંધમાં સ્નેહભૂલા બની જવાય, તો અન્ત વખતે દુઃખ થવું, પરિતાપ ઉપજવો, એ કાંઈ અસ્વાભાવિક નથી. જેનો વિયોગ નિયત છે, એમાં મારાપણું રાખવું, એનો અર્થ જ એ છે કે વિયોગનું દુઃખ આપણે આપણાં હાથે જ ઉત્પન્ન કરવું. ગમે તેટલી મમતા રાખો પણ વિયોગ તો થવાનો જ; અને વિયોગ થવાનો એટલે જેણે મોહનો સ્નેહ રાખ્યો છે, તેને મોહજન્ય દુઃખ પણ થવાનું જ ! આથી જ ભરતજી વિચારે છે કે 'સ્નેહીજનોની સાથેના સ્નેહો, બન્ધુજનોની સાથેના સ્નેહો, એ અતિ દુરન્ત છે !' કારણ કે એ સંબંધો તૂટે એ નક્કી જ છે અને સંબંધો તૂટે છે ત્યારે સ્નેહના યોગે વિવેકને ભૂલેલો આત્મા બહુ દુઃખી થાય છે, એ તો તમારા અનુભવની વાત છે.

મોહની ઘેલછા ત્યજીને વિવેકી બનો !

માટે જ બન્ધુજનોના સ્નેહોમાં કાંઈ જ મૂંઝાવા જેવું નથી, પણ એ સમજાય ત્યારે, કે જ્યારે આત્મા વિવેકી બને. અવિવેકી આત્મા પોતે જ પોતાના દુઃખનો સર્જક બને છે અને વિવેકી આત્મા પોતે જ પોતાના દુઃખનો નાશક બને છે. દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર પણ આત્મા છે અને દુઃખનો નાશ કરનાર પણ આત્મા છે. વસ્તુતઃ આત્મા કોઈનો સ્નેહીયે નથી અને સંબંધીયે નથી. સંસારમાં ભવે ભવે કેટલાય સંબંધો સર્જાય છે અને નાશ પામે છે. ત્યાં એક ભવના સંબંધમાં મૂંઝાવું એમાં શું ડહાપણ છે ? જે આપણું નથી તેને આપણું માનવું તે ઘેલછા છે. એ ઘેલછા જાય નહિ અને વિવેક પ્રગટે નહિ. ત્યાં સુધી આત્મા પોતાના હાથે જ પોતાને દુઃખી કર્યા કરવાનો. જ્યાં એ ઘેલછા ગઈ, વિવેક પ્રગટયો અને વિવેકાનુસારી વર્તન થવા માંડયું, એટલે આત્મા

દુઃખનાં ઉત્પાદક કારણોનો નાશ કરવા માંડવાનો, અને એમ કરતાં કરતાં આત્મા દુઃખથી સર્વથા મૂકાઇ એકાન્ત સુખમય દશામાં જ સદા ઝીલવાનો, આથી જ પરમ ઉપકારી જ્ઞાનીઓએ આ દશા પામવાને ઉદ્યમશીલ બનવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે.

વિવેકની પ્રાપ્તિ થયા પછી આત્મા પોતાના દુશ્મનોને ભગાડી મૂકે છે :

ભરતજીની આ વિચારણા વિવેકપૂર્વકની છે. એટલે એ પુણ્યવાનને બન્ધુજનોના સ્નેહો પંખીમેળા જેવા અતિ દુરન્ત ભાસે છે. વિવેક આવે એટલે જે જેવું હોય તે તેવું ભાસવા માંડે. અવિવેકી વસ્તુસ્વરૂપને વસ્તુગતે નહિ માનતાં ઉલટા સ્વરૂપે માનનારો હોય; અને એથી જ જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે આ સંસારમાં રઝળાવનાર અવિવેક જેવું બીજું કોઇ પણ ભયંકર કારણ નથી. એક માત્ર અવિવેક ટળી જાય અને વિવેક પ્રગટી જાય, એટલે અનન્તાકાળનું ભવભ્રમણ-ચક્ર તૂટે અને ભ્રમણનો અન્ત જ્ઞાનચક્ષુથી નજદિક દેખાય. અવિવેક ટળે અને વિવેક આવે, એટલે આત્મા વસ્તુને વસ્તુગતે સમજવા માંડે, 'હું કોણ ?' અને 'મારૂં શું ?' -આ સમજે તેમજ મારાને દબાવી મને રઝળાવનાર, દુઃખી કરનાર દુશ્મન કોણ છે ? એય સમજે. પછી મારાપણાને દબાવી રાખનાર, આત્મા સ્વરૂપને આડે આવનાર દુશ્મનોની સાથે એનું યુદ્ધ શરૂ થાય. આત્મસ્વરૂપને આચ્છાદિત બનાવી રાખનારા દુશ્મનો સામે એ એવો હલ્લો લઇ જાય કે પોતાનાથી શક્ય કરવામાં કશું જ બાકી રાખે નહિ. એમ યુદ્ધ ચાલતાં અને હારજીત થતાં, એવો પ્રસંગ આવી જ જાય કે દુશ્મનો ભાગી જાય અને ભાગ્યવાન આત્મા સ્વસ્વરૂપમાં રમણ કરનારો બની જાય. સમ્યક્ત્વ એ વિવેક છે, અને જ્ઞાનપૂર્વકનાં ચારિત્ર અને તપ એ દુશ્મનને હાંકી કાઢવાનાં હથીયારો છે. વિવેક આવતાંની સાથે આ દુશ્મન, આ મિત્ર, આ મારૂં, આ પારકું એ સમજાઇ જાય અને દુશ્મનો સામે હલ્લો લઇ જવાની બુદ્ધિ આવી જાય એટલે આત્મા કેમ હલ્લો લઇ જવો, એ વગેરેનું જ્ઞાન પણ મેળવે જ.

વિવેકની હયાતિમાં એ તાકાત છે કે દુર્ગતિમાં આત્માને જવા ન દે; વિવેક આવતાં પૂર્વે દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાઇ ગયું હોય તો ભલે દુર્ગતિમાં જવું પડે, પણ ત્યાંય વિવેક કાયમ રહી જાય તો વિવેકની હયાતિમાં આત્મા દુર્ગતિમાં ઘસડી જનારૂં આયુષ્યકર્મ ઉપાર્જે જ નહિ; અર્થાત્ વિવેકની હયાતિનો એ પ્રતાપ છે કે એ હોય ત્યાં સુધી તો ઘોર અવિરત પણ આત્મા દુર્ગતિએ લઇ જનારા આયુષ્યકર્મને બાંધનારો થાય જ નહિ.

વિવેકશૂન્ય આત્મા જ દુર્ગતિનું આયુષ્યકર્મ બાંધનારો બને છે :

સભા ૦ જેટલા આત્માઓ દુર્ગતિમાં ગયા તે બધા જ વિવેક વિનાના હોવાથી ગયા ?

વાત બરાબર સમજ્યા નહિ. દુર્ગતિમાં જે જે આત્માઓ ગયા, જાય છે અને જશે, તે તે આત્માઓએ તે તે દુર્ગતિમાં જવાનું જે આયુષ્યકર્મ ઉપાર્જ્યું, ઉપાર્જે છે અને ઉપાર્જશે, તે તે આયુષ્યકર્મના બંધ સમયે તે તે આત્માઓ નિયમા વિવેકશૂન્ય હતા, છે અને હશે. દુર્ગતિમાં જવાનું આયુષ્યકર્મ ઉપાર્જ્યું, એનો બંધ પડી ગયો અને પછી વિવેક પ્રગટ્યો, એ વાત જૂદી છે; પણ આયુષ્યકર્મનો બંધ પડયો ન હોય, એ દશામાં વિવેક પ્રગટી જાય અને જીવનના અન્ત સુધી બરાબર ટકયો જ રહે, તો તે આત્મા દુર્ગતિમાં જાય જ નહિ, એમ જ્ઞાનીઓ સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોવા છતાં આત્મા નરકે કેમ જાય ?

સભા ૦ શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓ નરકે ગયા, તે વિવેકશૂન્ય દશામાં ?

જે સમયે નરકે ગયા તે સમયે વિવેકશૂન્ય હતા એમ નહિ, પણ જ્યારે તે આત્માઓએ નરકે જવાનું આયુષ્યકર્મ બાંધ્યું, તે સમયે તો તે આત્માઓ નિયમા વિવેકશૂન્ય જ હતા; અન્યથા, તે આત્માઓ દુર્ગતિએ

જાત જ નહિ. શ્રેણિક મહારાજા અને કૃષ્ણ મહારાજા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળા એટલે ક્ષાયિક વિવેકવાળા હોવા છતાં નરકે ગયા, ત્યાં જ્ઞાનીઓ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે 'વિવેકશૂન્ય દશામાં, વિવેક પ્રગટતાં પૂર્વે જ શ્રેણિક મહારાજ અને કૃષ્ણ મહારાજ નરકે ખેંચી જનારા આયુષ્યકર્મને બાંધી ચૂકયા હતા.' આથી સ્પષ્ટ છે કે જો વિવેક પ્રગટતાં પૂર્વે નરકે જવાના આયુષ્યકર્મને તેમણે ન બાંધ્યું હોત, તો કદિ પણ ક્ષય નહિ પામનારા એવા વિવેકને પામેલા તે પુણ્યાત્મા નરકે જાત જ નહિ !

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાન નરકે જાય તો ક્યારે જાય ?

સભા ૦ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓને વધુમાં વધુ એક જ વાર નરકે જવું પડે, એમ જ ને ?

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા પુણ્યાત્માઓ, સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પૂર્વે જ જો નરકનું આયુષ્યકર્મ બાંધી ચૂકયા હોય, તો જ તે પછીના પ્રથમ ભવમાં નરકે જાય : બાકી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પછી તો તે આત્માઓ કદિ પણ નરકે લઇ જનારા આયુષ્યકર્મને બાંધનારા થતા જ નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામતાં પૂર્વે જ જો નરકે જવા લાયક આયુષ્યકર્મ બાંધી દીધું હોય તો જ તે પછીના પ્રથમ ભવમાં તે પુણ્યાત્માઓને નરકે જવું પડે; એટલે કે સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં તો દુર્ગતિએ જવા લાયક દુષ્ટ આયુષ્યકર્મ બંધાય જ નહિ એ ચોક્કસ જ છે.

સભા ૦ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછીથી આત્મા મોક્ષે કયારે જાય ?

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામતાં પહેલાં જો આયુષ્યકર્મનો બંધ ન પડી ગયો હોય તો તે આત્મા તે જ ભવમાં મુક્તિ પામ્યા વિના રહે નહિ. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષપકશ્રેણિ માંડયા વિના પમાતું નથી. હવે શ્રપકશ્રેણિ માંડયા પછી આત્માએ તે પૂર્વે આયુષ્યકર્મનો બંધ કરી લીધો હોય તો તે આત્મા દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરીને અટકી જાય છે; અને એથી જ તે ક્ષપકશ્રેણિને ખંડ ક્ષપકશ્રેણિ કહેવાય છે. કદાચિત્ એમ પણ બને છે કે આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડયા પછીથી અનંતાનુબંધી ચારનો ક્ષય કરીને વિરામ પામી જાય છે અને મિથ્યાત્વનો તેણે ક્ષય નહિ કરેલો હોવાથી, તેના ઉદયથી ફેર અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક બાંધે એ શકય છે. પણ જેઓએ પૂર્વે આયુષ્યકર્મનો બંધ ન કરી લીધો હોય, તે આત્માઓ તો ક્ષપકશ્રેણિ માંડી દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરવા દ્વારા ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનને પામી અન્તર્મુહૂર્તમાં કેવલજ્ઞાન પણ ઉપાર્જે છે; અને જે ભવમાં કેવલજ્ઞાન પમાય તે ભવમાં નિયમા મોક્ષ પમાય, એ તો ભાગ્યે જ કોઇ જૈનથી અજાણ્યું હશે !

મિથ્યાદૃષ્ટિ ક્ષણકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ :

સભા ૦ ક્ષપકશ્રેણિ મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા માંડી શકે કે ?

મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ; સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે; પછી તે અવિરતિ ગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય, દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય, પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય કે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય ! એટલે અવિરતિધર સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ તો ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ.

સમ્યક્ત્વ એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ નથી :

સભા ૦ આપે હમણાં જ કહ્યું કે ક્ષપકશ્રેણિ માંડયા વિના ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય જ નહિ.

તે બરાબર છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડે જ નહિ એ પણ બરાબર છે. કારણ કે સમ્યક્ત્વ એકલા

ક્ષાયિક પ્રકારનું જ નથી. માત્ર ક્ષાયિક પ્રકારનું જ સમ્યગ્દર્શન હોય તો તો મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડે જ એમ કબૂલ કરવું પડે અથવા તો કોઇ મોક્ષે જવાનું નથી કે કોઇ મોક્ષે ગયું નથી અગર તો કોઇ મોક્ષે જતું નથી એમ માનવું પડે. પછી મોક્ષમાર્ગ, એનો ઉપદેશ, એની આરાધના વગેરે રહ્યું કયાં ? સમ્યક્ત્વને જો એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ માનવામાં આવે તો તો તેમ માનનારાની સ્થિતિ વિષમ થવા પામે; કારણ કે આપણે જાણીએ છીએ કે આ ક્ષેત્રમાંથી હાલ કોઇ પણ આત્મા મુક્તિએ જઇ શકતો નથી : એટલે અત્યારે આ ક્ષેત્રમાં વર્તી રહેલા જીવોને તેણે કેવા માનવા પડે ?

સભા ૦ મિથ્યાદૃષ્ટિ.

એમ જ માનવું પડે.

સભા ૦ પૂર્વ આયુષ્યકર્મને બાંધી ચૂકેલા અને તે પછી સમ્યક્ત્વ પામેલા એવા ન મનાય ?

એવા ન મનાય, કારણ કે જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે આ કાળમાં આ ક્ષેત્રના જીવો ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતા નથી; કારણ કે જે ક્ષેત્રમાંથી જે કાળમાં મોક્ષે જવાતું હોય છે તે કાળમાં તે ક્ષેત્રમાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકાય છે; પણ તે સિવાયના કાળમાં તે ક્ષેત્રમાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકાતી નથી અને ક્ષપકશ્રેણિ માંડયા વિના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પમાય જ નહિ : એટલે આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં વર્તતા જીવોને આપણે મિથ્યાદૃષ્ટિ જ માનવા પડે : એથી વર્તમાનમાં ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની હયાતિ નથી એમેય માનવું પડે; કારણ કે સમ્યક્ત્વ વિના ન તો સાચું સાધુપણું હોય અને ન તો સાચું શ્રાવકપણું હોય. આમ સાધુ-સાધ્વી કે શ્રાવક-શ્રાવિકા નથી એમ મનાય, તો શાસનનો વિચ્છેદ પણ માનવો પડે. એ પ્રકારે શાસનનો વિચ્છેદ માનવાના યોગે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાની વાત પણ ઉડી જાય; કારણ કે શાસનનો વિચ્છેદ એ જ મોક્ષમાર્ગનો વિચ્છેદ છે. આ પ્રકારની માન્યતામાં દોરવું પડે એ નાનીસૂની આપત્તિ પણ શાસનાનુસાર માન્યતાવાળાને કશી આપત્તિ નડતી નથી. આ બધી આપત્તિ તો શાથી ઉભી થાય છે, એ યાદ છે ને ?

સભા ૦ સમ્યક્ત્વ એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ છે, એમ માનવામાં આવે તો !

બરાબર છે. સમ્યક્ત્વ એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ છે, એમ માનવામાં આવે તો જ આ બધી આપત્તિ ઉભી થાય, પણ આ શાસનમાં સમ્યગ્દર્શનના ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનની જેમ ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શન અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન એ વગેરે પ્રકારો પણ માનવામાં આવેલા છે.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વના કાલમાં જ પહેલી વાર ક્ષપકશ્રેણિ મંડાય :

આપણે વાત તો એ ચાલતી હતી કે ક્ષપકશ્રેણિ માંડયા વિના ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન કોઇ પણ આત્મા પામે જ નહિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા ક્ષણકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ.

સભા ૦ એટલે કે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન તે જ આત્મા પામી શકે, જે જેનામાં ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શન હોય અથવા તો ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન હોય, પણ ઔપશમિક અગર ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન જેનામાં ન વર્તતું હોય, તે તો ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પામી શકે જ નહિ એમ ને ?

અનુમાન દોરવામાં આટલી ઉતાવળ નહિ કરવી જોઇએ .

સભા ૦ આપે કહ્યું ને કે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન મિથ્યાદૃષ્ટિ પામી શકે નહિ.

તે બરાબર છે, પણ તમે હમણાં જ જે અનુમાન દોર્યું તેમાં થોડી ભૂલ છે. માટે જ કહ્યું કે 'અનુમાન દોરવામાં આટલી બધી ઉતાવળ નહિ કરવી જોઇએ.'

સભા ૦ આપ ફરમાવો.

ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન તે જ આત્મા પામી શકે છે કે જે આત્મા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને ધરનારો હોય, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની ગેરહાજરીમાં કોઇ પણ આત્મા સૌથી પહેલી વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો નથી.

સભા ૦ સૌથી પહેલી વાર એમ કેમ ?

કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિ માંડી ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પામી પૂર્વે આયુષ્યકર્મ બાંધ્યું હોવાના કારણે, અટકી પડેલા આત્માઓ જ્યારે કેવલજ્ઞાન પામે છે, ત્યારે તે પૂર્વે તે આત્માઓને ફરીથી ક્ષપકશ્રેણિ માંડવી જ પડે છે. જો કે એ વાત ચોક્કસ છે કે ફેર મંડાતી ક્ષપકશ્રેણિનો ક્રમ પહેલાંની ક્ષપકશ્રેણિ જ્યાં અધૂરી હોય ત્યાંથી જ આગળ વધે છે. એ ક્ષપકશ્રેણિ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં મંડાતી હોવાથી, 'ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની ગેરહાજરીમાં કોઇ પણ આત્મા પહેલી વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો નથી એમ કહેવાયું છે.

ક્ષપકશ્રેણિ વધુમાં વધુ કેટલીવાર મંડાય ?

સભા ૦ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ વધુમાં વધુ કેટલી વાર માંડતો હશે ?

બહુ જ સીધી જ વાત છે. કોઇ પણ આત્મા મોક્ષે જતાં પહેલાં અનંતા કાળ સુધી આ સંસારમાં રહેલો જ હોય છે. એ અનંતા કાળમાં આત્મા વધુમાં વધુ વખત ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તો માત્ર જ બે જ વાર માંડે. પહેલી વાર માંડી ત્યારે જે દર્શનસપ્તકનો ક્ષય થયો, ત્યાંથી જ બીજી વાર આગળ જાય છે. મોટે ભાગે તો આત્માઓ એક જ વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડે છે, પણ આપણે વિચારી ગયા તેમ, ક્ષપકશ્રેણિ માંડતાં પૂર્વે આયુષ્ય-કર્મનો બંધ પડી ગયો હોય, તો તે આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ શ્રેણિક મહારાજાની જેમ માંડે તોય દર્શનસપ્તક ખપાવીને અટકી જાય અને એથી કેવલજ્ઞાન પામવાને માટે એ આત્માને ફરીથી ક્ષપકશ્રેણિ માંડવી જ પડે, અને બાકી રહેલી બાંધેલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવો જ પડે, તેમજ બીજા પણ આવરણોને દૂર કરવાં જ પડે; એટલે એક આત્મા વધુમાં વધુ વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તો બે વાર જ માંડે, બેથી ત્રીજી વાર નહિ અને એ પણ તે એક ભવમાં તો મંડાય તો એક જ વાર ક્ષપકશ્રેણિ મંડાય, એમ અપેક્ષાથી કહી શકાય. મોટા ભાગે તો બને એવું કે જીવો જે ભવમાં મોક્ષે જવાના હોય તે ભવમાં જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે, અહીં એક વાત એ પણ યાદ રાખી લેવાની કે પહેલાં કહી ગયા તેમ, ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને અનંતાનુંબંધી ચતુષ્કનો ક્ષય કરીને અટકી ગયેલા અને એથી મિથ્યાત્વના યોગે ફેર ફરી અનંતાનુબંધી ચતુષ્કના ચક્કરમાં સપડાઇ જવાની શકયતાવાળા આત્માઓની તે ક્ષપકશ્રેણિને આપણે ગણનામાં લીધી નથી. અન્યથા, નિશ્ચયપૂર્વક ક્ષપકશ્રેણિ એક આત્મા અનંતાકાળમાં કેટલી વાર માંડે, તે કહી શકાય નહિ.

ક્ષપકશ્રેણિ માંડનાર કયા કારણસર અટકે ?

સભા૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડેલો જીવ દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરીને જો અટકી જાય, તો તેના અટકી જવાનું કારણ એક જ ને ?

હા, અને તે એ જ કે ક્ષપકશ્રેણિ માંડતાં પૂર્વે આયુષ્યનો બંધ પડી ગયો હોય, આયુષ્યકર્મનો બંધ ન પડી ગયો હોય તો તે ક્ષપકશ્રેણિ માંડી દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરી ચૂકેલા આત્માઓ અન્તર્મુહૂર્તમાં નિયમા કેવલજ્ઞાન પામી જાય.

ક્ષપકશ્રેણિ માંડનારા અગીયારમે ગુણસ્થાનકે જતા જ નથી :

સભા૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે જઈને કેટલાક આત્માઓ પાછા પણ પડે છે ને ?

જે આત્માઓ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે છે, તે આત્માઓ અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે જતા જ નથી અને બીજા જે આત્માઓ અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે જાય છે, તે આત્માઓ પાછા પડયા વિના રહેતા જ નથી. અગીઆરમું ગુણસ્થાનક એવું નિયત છે કે અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે જે જે આત્માઓ જાય તે તે આત્માઓ એટલે સુધી પહોંચીને નિયમા પાછા પડે જ; પણ જે જે આત્માઓ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે, તે તે આત્માઓ અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે જાય જ નહિ. ક્ષપકશ્રેણિ માંડનારા આત્માઓ સાતમે, આઠમે, નવમે અને દશમે જઈ, દશમાના અંતે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત થઈ જાય છે; તે આત્માઓ ત્યાંથી અગીઆરમે નહિ જતાં સીધા બારમે જ જાય છે અને બારમાના અંતે બાકી રહેલ ત્રણે ઘાતીકર્મોને પણ સર્વથા ખપાવે છે અને એમ ચારેય ઘાતીકર્મો સર્વથા ખપે ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન થાય.

સભા૦ કેવળજ્ઞાની તેરમા ગુણસ્થાનકે જ હોય ?

મોક્ષ પામતા પહેલા પાંચ હ્સ્વાક્ષરો જેટલો સમય કેવળજ્ઞાની આત્મા ચૌદમા ગુણસ્થાનકે અયોગી દશામાં રહે છે. તે પહેલા અને ચાર ઘાતીકર્મોનો સર્વથા ક્ષય કર્યા પછીથી, આત્મા વચ્ચે જેટલો કાળ આ સંસારમાં રહે, તેટલો કાળ તેરમા ગુણસ્થાનકે જ રહે.

રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત થયેલા ફરી રાગદ્વેષી બનતા જ નથી :

સભા૦ તો પછી અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે કયા આત્માઓ આવે ને પડે ?

શ્રેણિ બે પ્રકારની છે. ક્ષપકશ્રેણિ અને ઉપશમશ્રેણિ. ઉપશમશ્રેણિવાળો આત્મા દશમાથી અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે જાય છે અને એ ગુણસ્થાનક એવું છે કે જે ત્યાં ગયો તે પાછો ગબડયા વિના રહે જ નહિ : કારણ કે આત્મામાં અમૂક પ્રકારનો એવો કર્મમલ રહી જાય છે, કે જેને લીધે ઉપશમશ્રેણિમાં વધતો આત્મા અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે પહોંચે એટલે આગળ વધી ન શકે પણ પાછો જ પડે.

ક્ષપકશ્રેણિવાળા અને ઉપશમશ્રેણિવાળા આત્મામાં દશમા ગુણસ્થાનકે રહેતો તફાવત :

સભા૦ ત્યારે ઉપશમશ્રેણિવાળા આત્માઓ દશમાના અંતે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત નથી બનતા એમ જ ને ?

છે તો એમ જ, પણ એમાંય સમજવા જેવું છે; એ નહિ સમજો તો ફેર ભૂલાવામાં પડતાં વાર નહિ લાગે. ઉપશમશ્રેણિ માંડીને દશમા ગુણસ્થાનકે પહોંચેલા આત્માઓને રાગ કે દ્વેષ ઉદયમાં હોતા નથી, પણ સત્તામાં જરૂર હોય છે. રાગદ્વેષનો સ્વર્થા અભાવ નહિ રાગદ્વેષના ઉદયનો સર્વથા અભાવ ઉપશમશ્રેણિમાં દશમાએ પહોંચેલાઓને દશમાને અંતે જરૂર થાય છે. ક્ષપકશ્રેણિ માંડેલા આત્માઓ દશમાના અંતે સર્વથા રાગદ્વેષરહિત બની જાય છે, જ્યારે ઉપશમશ્રેણિ માંડેલા આત્માઓ દશમાના અંતે રાગદ્વેષના ઉદયથી સર્વથા રહિત બની જાય છે. ફરક એ જ કે ક્ષપકશ્રેણિવાળાને દશમાને અંતે રાગદ્વેષ સત્તાગત પણ હોતા નથી, જ્યારે ઉપશમશ્રેણિવાળાને દશમાને અંતે રાગદ્વેષ ઉદયગત સર્વથા ન હોય પણ સત્તાગત નિયમા હોય; અને દશમાના અંતે પણ રાગદ્વેષ સત્તાગત રહી જાય છે, એથી જ ઉપશમશ્રેણિ માંડનારા આત્માઓ તે વખતે બારમા ગુણસ્થાનકે જઈ શકતા નથી અને અગીયારમા ગુણસ્થાનકે જઈને પાછા પડે છે.

સભા૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે નહિ તો કેવળજ્ઞાન મળે જ નહિ એમ ને ?

હા. ક્ષપકશ્રેણિ માંડી દશમાના અંતે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિતપણું પામ્યા વિના અને પછી પણ બાકીનાં ત્રણ ઘાતી કર્મો છેલ્લે છેલ્લે ક્ષીર કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરી શકાતું નથી; એટલે કે ક્ષપકશ્રેણિ માંડયા વિના કોઈ કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી શકતું જ નથી.

સભા૦ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે નહિ, એટલે તે પહેલાં સમ્યગ્દર્શન પામવું જ જોઈએ ને ?

જરૂર. માંડે તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે. મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા તે દશામાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો જ નથી.

ક્ષપકશ્રેણિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં જ મંડાવી શરૂ થાય છે :

સભા૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડનારો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડતી વખતે ઔપશમિક અગર ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં વર્તતો જ હોય ?

આ પ્રશ્ન ફરી રૂપાંતરે આવ્યો. આત્મા જે સમયે ક્ષપકશ્રેણિ માંડવાની શરૂઆત કરે છે તે વખતે તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં જ વર્તતો હોય છે અને દર્શનસપ્તકને ખપાવી અટકી પડેલો ખંડ ક્ષપકશ્રેણિવાળો જ્યારે ફરી માંડે ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં જ વર્તતો હોય છે, પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમાં વર્તતો આત્મા તે જ દશામાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જ માંડે તો ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે છે, એમ કહેવાય ત્યારે સમજી જ લેવાનું કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળાની જ વાત કહેવાય છે. બધી વસ્તુઓ અપેક્ષાએ કહેવાય. એ અપેક્ષાની ઉપેક્ષા કરનારા સીધામાંથી ઉંધું પકડે એ બનવા જોગ છે.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં વર્તતો જીવ જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામી શકે છે :

સભા ૦ ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પણ તે જ પામે કે જે પહેલાં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામ્યો હોય ?

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામ્યો હોય એટલું જ નહિ, પણ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં જે વર્તી રહ્યો હોય તે જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે અને દર્શનસપ્તકના ક્ષય સુધી પહોંચે તો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામી શકે.

સભા૦ એ વિષયમાં સિદ્ધાંતિક અને કાર્મગ્રંથિક વચ્ચે મતભેદ છે ને ?

સિદ્ધાંતિક અને કાર્મગ્રંથિક બન્નેય માન્યતાઓ આ વિષયમાં એક જ છે; અર્થાત્ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં જે આત્મા ન વર્તતો હોય તે ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ અને ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે નહિ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનાદિ પામી શકે જ નહિ. આ વિષયમાં સિદ્ધાંતિક અને કાર્મગ્રંથિક બન્નેય મંતવ્યો એક સરખાં જ છે.

સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ સંબંધી સિદ્ધાંતિક અને કાર્મગ્રંથિક માન્યતા :

સભા૦ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ સંબંધમાં મતભેદ નથી ?

છે. કાર્મગ્રંથિક માન્યતા એવી છે કે અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા જે સમ્યક્ત્વ પામે છે, તે ઔપશમિક જ હોય છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ વધુમાં વધુ ટકે તો એક અન્તમુહૂર્ત ટકે, એટલે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓ ત્રણ પૂંજ કરવા દ્વારા, તે સમ્યક્ત્વને કાળ પૂર્ણ કર્યા પછી ત્રણ વિભાગમાં વ્હેંચાઈ જાય છે. કાં તો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે, કાં તો ત્રીજા મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જાય છે અને કાં તો સીધા જ પહેલા

ગુણસ્થાનકે જાય છે. એવા પણ આત્માઓ હોય છે કે જેઓ અનંતાનુબંધીનો ઉદય થઈ જવાના કારણે ચોથેથી બીજે જઈને પહેલે જાય છે.

સિદ્ધાંતિક માન્યતા એવી છે કે અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિના જ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામી શકે છે; અને જે અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે તે જીવો તે સમ્યક્ત્વમાંથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની દશામાં જઈ શકતા જ નથી.

આ પ્રકારે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં કાર્મગ્રંથિક અને સિદ્ધાંતિક માન્યતા વચ્ચે તફાવત છે, પરંતુ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન પામ્યા વિના પમાય જ નહિ. અર્થાત્ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હયાતિમાં જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પમાય. માન્યતા કાર્મગ્રંથિક અને સિદ્ધાંતિક બંનેયની સમાન છે.

અન્યલિંગે સિદ્ધ સંબંધી ખુલાસો :

સભા૦ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હયાતિમાં જ ક્ષપકશ્રેણિ મંડાય, ક્ષપકશ્રેણિ માંડનાર જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામી શકે અને તે જ આગળ વધે તો કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જી મોક્ષે જઈ શકે, તો પછી અન્યલિંગે પણ સિદ્ધ થાય, એમ જે કહ્યું છે, તેનું શું ?

અન્યલિંગે પણ સિદ્ધ થાય એમ તો કહ્યું જ છે, પણ અન્ય માન્યતાએ પણ સિદ્ધ થાય, એમ તો કહ્યું નથી ને ?

સભા૦ ના જી.

અન્ય માન્યતાએ પણ સિદ્ધ થાય એમ નથી કહ્યું, પછી એમાં મુંઝવણ કરવા જેવું શું છે ? અન્યલિંગમાં રહેલો પણ આત્મા ક્ષાયોપશમિક પામી, ક્ષપકશ્રેણિ માંડી, દશમાના અંતે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત બની બારમાના અંતે કેવલજ્ઞાનની આડે આવતાં આવરણોને દૂર કરી, કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જી મોક્ષે જાય એ બને અને તે જ અન્યલિંગે સિદ્ધ થયા એમ કહેવાય.

શ્રી તીર્થંકરનામકર્મ નિકાચ્યા છતાં નરકે જાય તે કયા કારણે ?

સભા૦ શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓમાં પણ અમુક આત્માઓ તીર્થંકરનામકર્મ નિકાચ્યા પછીથી પણ નરકે ગયા છે, તે કેમ ?

શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના કરતાં પૂર્વે તેવા આયુષ્યકર્મનો બંધ કરી લીધો હોય, એટલે તેમ પણ બને.

સભા૦ તેવો આયુષ્યકર્મનો બંધ થયો ત્યારે તેમનામાં પણ સમ્યક્ત્વ નહિ જ ને ?

નહિ જ, કારણ કે સમ્યક્ત્વની હયાતિમાં દુર્ગતિમાં ઘસડી જનારા આયુષ્યકર્મનો બંધ પડતો જ નથી.

વિવેક પ્રગટાવો, જાળવો ને ખીલવો :

સભા૦ આ એકાંતે નિયમ ?

હા. સમ્યગ્દર્શનની હયાતિનો એ પ્રભાવ છે. સમ્યગ્દર્શન રૂપ વિવેકનો એ પ્રતાપ છે.

આપણી મૂળ વાત તો એ હતી કે ભરતજી જે વિચારણા કરી રહ્યા છે તે વિવેકપૂર્વકની છે. વિવેકના યોગે, પોતાની વિવેકમયતા ખીલવાના કારણે, ભરતજી સંસારભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા. ગાંધર્વ ગીતનૃત્યમાં પણ રતિ ન

પામ્યા અને પૌદ્ગલિક પદાર્થોની ચંચળતા ચિન્તવી શકયા. તમારે પણ તમારા પોતાના માટે એ દશા લાવવી હોય, તો વિવેક પ્રગટાવવાની બાબતમાં કે પ્રગટેલા વિવેકને જાળવવાની તથા ખીલવવાની બાબતમાં પણ જરાય બેદરકારી નહિ જ દાખવવી જોઈએ.

આરાધક પુણ્યાત્માઓની ભરતજીએ કરેલી અનુમોદના :

ભરતજી હવે ધર્મને વિષે ઉદ્યમ કરનારા અને એક માત્ર ધર્મને જ જીવનનું સાધ્ય બનાવી દેનારા પુણ્યાત્માઓની અનુમોદના કરે છે. ભરતજી એવા ઉત્તમ વંશના વંશજ છે કે જે વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા સંખ્યાબંધ પુણ્યાત્માઓએ રાજસુખોનો ત્યાગ કરીને નિર્ગ્રન્થપણે પ્રભુમાર્ગની ઉપાસના કરી છે. આ વંશનો સ્ત્રીપરિવાર પણ ત્યાગથી વાંઝીયો રહ્યો નથી. 'સંસારને ત્યજીને મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરનારાઓ ધન્ય છે'-એમ ભરતજી વિચારે છે. રાજસુખોનો પણ ત્યાગ કરીને ભગવાને ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગે વિચારનારાઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે, એ શંકા વિનાની વાત છે. એવા ત્યાગી આરાધક પુણ્યાત્માઓને ધન્ય છે, એમ વિચારવામાં જેમ તે પુણ્યાત્માઓએ કરેલી સંસારત્યાગપૂર્વકની આરાધનાની અનુમોદના છે, તેમ 'પોતે હજુ પણ ત્યાગી નથી બન્યા તે અઠીક જ કર્યું છે'-એમ માનીને-'તેવો અવસર હું કયારે પામું ?' - આ ભાવનાનો પણ પ્રતિઘોષ છે એમ કહી શકાય.

વળી ભરતજી અહીં બાલમુનિઓને ખાસ યાદ કરે છે. 'બાલપણામાં સાધુપણું સ્વીકારીને સ્વાધ્યાયમાં રક્ત બનેલા અને પ્રેમરસથી અજાણ રહેલા બાલમુનિઓને ધન્ય છે'-એમ ભરતજી વિચારે છે. બાલદીક્ષા જો ભગવાનના શાસનમાં વિહિત ન હોત, તો ભરતજી પોતાની આ વિચારણામાં બાલમુનિઓને યાદ ન કરત. ઉપકારી મહાપુરૂષો તો ફરમાવે છે કે 'બાલપણમાં દીક્ષા ન પમાય તો શ્રાવક પોતાને ઠગાએલો માને, દીક્ષાની ભાવના વિનાનું શ્રાવકપણું એ નામનું જ શ્રાવકપણું છે, પણ સાચું શ્રાવકપણું નથી જ.'

બાલદીક્ષા એ અપવાદમાર્ગ નથી જ :

સભા૦ આજે તો દીક્ષાના વિરોધીઓ પણ પોતાને સુશ્રાવકો અને પોતાના ટોળાને પચીસમા તીર્થંકરસ્વરૂપ શ્રીસંઘ માનવાનું કહે છે.

દીક્ષાનો વિરોધી હોય એ તો શ્રાવક જ નથી. એવાઓના ટોળાને પચીસમા તીર્થંકરસ્વરૂપ શ્રીસંઘ તે જ માને, કે જે પોતે પણ મિથ્યાત્વથી ઘેરાએલો હોય. દીક્ષાની ભાવના શ્રાવકપણાની સાથે જડાએલી જ છે, અને એથી એવી સારી ચીજ વહેલી ન લેવાય તો શ્રાવક પોતાને ઠગાયેલો માને, એમાં નવાઈ નથી - જે વસ્તુ એકાન્તે કલ્યાણકારી છે, તે તો જેમ બને તેમ વહેલી પામવાની જ ભાવના હોય પોતાનાથી ન પમાય તોય બીજાઓને બાલવયે પામતા જોઈ આનંદ જ આવે. યોગ્ય ગુરૂના હાથે અધિકારીને બાલવયે અપાતી દીક્ષામાં આડે આવનારાઓ અને એ માટે ખોટો પ્રચાર કરીને રાજ્યદ્વારા અટકાયત કરવાનો પ્રયત્ન કરનારાઓ, જૈન કુળમાં પાકેલા ભયંકરમાં ભયંકર પાપાત્માઓ છે; અને જે વેષધારીઓ એવાઓને ઉત્તેજન આપે છે, તેવા જીવોને માટે તો કહેવું જ શું ? બાલદીક્ષા એ અપવાદમાર્ગ નથી, પણ એવો માર્ગ છે કે જે માર્ગે નહિ જઈ શકનારા સુશ્રાવકો અફસોસ જ કરે અને પોતે બાલપણામાં દીક્ષા ન પામી શકયા, એને પોતાની કમનશીબી માને. જન્મથી કે ગર્ભથી આઠ વર્ષ અને તે પછી થનારી દીક્ષાને વયની અપેક્ષાએ અપવાદમાર્ગની દીક્ષા કહેનારા અજ્ઞાન જ છે.

ભોગ ભોગવીને આવેલાઓના કરતાં બાલદીક્ષિતો માટે પતનનો સંભવ ઓછો છે :

'ભોગ ભોગવ્યા વિના ન જ જવાય, વગર ભોગ ભોગવ્યે જાય તે પટકાય જ, રાજમાર્ગ ભોગ ભોગવ્યા પછી

જ દીક્ષા લેવાનો છે'-આવું આવું બોલનારાઓની અક્કલ ઠેકાણે નથી. એમ બોલવું તે બુદ્ધિનો સદુપયોગ નથી, પણ બુદ્ધિનું લીલામ છે. પડવાનો સંભવ, બાલવયે દીક્ષિત થનારાઓના કરતાં ભોગ ભોગવવામાં યૌવનવયને લંઘી તે પછી દીક્ષા લેનારાઓને માટે જ વધારે છે. 'અભુક્તભોગી કરતાં ભુક્તભોગીને માટે પડવાનો સંભવ વધારે છે'-એમ ઈતર દર્શનમાં વર્ષો સુધી રહેનાર, ઈતર દર્શનશાસ્ત્રોના પ્રકાણ્ડ વિદ્વાન અને શ્રી જૈનદર્શનનાં શાસ્ત્રોનું રહસ્ય પામી સમર્થ શાસ્ત્રકાર બનેલા સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પણ ફરમાવે છે, અને એ વસ્તુ આપણે અહિં પ્રસંગોપાત વિસ્તારથી વિચારી ગયા છીએ.

શિક્ષણ, સંસ્કાર અને વાતાવરણ :

બાલવયે દીક્ષિત થનારાઓ બાલવયથી જ સ્વાધ્યાયમાં રક્ત બની જાય છે, એટલે યુવાનવય આવતાં સુધીમાં તો તેમના આત્માઓ એટલા બધા સુસંસ્કારિત બની ગયા હોય છે કે-તેમને દુનિયાની વાસનાઓ આકર્ષી શકતી નથી, પીડી શકતી નથી અને એથી પાડી પણ શકતી નથી. કવચિત્ તીવ્ર મોહોદય થઈ જાય અને પતન થઈ જાય તે વાત જુદી છે : બાકી સંસ્કાર, શિક્ષણ અને વાતાવરણ હિંસક પશુઓની પણ હિંસકવૃત્તિને ફેરવી નાંખી શકે છે, તો બાલદીક્ષિતો ઉપર સંસ્કાર, શિક્ષણ અને વાતાવરણની અસર ન થાય એ કેમ બને ?

હિંસક સ્વભાવનાં પશુઓ પણ કેવાં સંસ્કારી બની જાય છે, એની સરકસ જોનારાઓને ખબર નહિ હોય ? છે જ, તો પછી સંયમના સંસ્કાર, સંયમનું જ શિક્ષણ, સંયમનું જ વાતાવરણ અને સંયમની જ ક્રિયાઓમાં રોજ લાગ્યા રહેવાનું - આ બધાની અસર થાય નહિ અને બાલદીક્ષિતોનું પતન થયા વિના રહે જ નહિ, આવું માનનારા અને બોલનારા શું ડહાપણવાળા છે ? નહિ જ, વળી એવું જેઓ બોલે છે, તે બાલદીક્ષિતો વિરાધનાના ઘોર પાપમાં પડે તે ઠીક નહિ, એવી બુદ્ધિએ બોલે છે એમ ? નહિ જ, કારણ કે તેઓ વિરાધનાથી જ જો ડરતા હોત, તો તો તેઓ આ વિષયમાં જ્ઞાનીઓની આજ્ઞાને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહ્યા હોત નહિ.

બાલવયે દીક્ષિતો સારી રીતે સુસંસ્કારોને ઝીલી શકે છે :

બાલવયે દીક્ષિત થયેલા પુણ્યાત્માઓએ, વિષયભોગોનો ઉપભોગ નહિ કરેલો હોવાથી, તેનું સ્મરણ થવાનો અને તેવા સ્મરણના યોગે તે ભોગો તરફ આકર્ષાઈ જવાનો પણ તેમને માટે ભય નથી; જ્યારે ભુક્તભોગીઓ માટે તે પણ ભયનું કારણ છે. બાલવયમાં જે રીતે શુભ સંસ્કારોને ઝીલી શકાય છે, તે રીતે યુવાનવય ભોગો ભોગવવામાં જ વ્યતીત કરીને દીક્ષિત થનારાઓ શુભ સંસ્કારોને પ્રાયઃ ઝીલી શકતા નથી; કારણ કે વર્ષોનાં અયોગ્ય આચરણોના સંસ્કાર તેમનામાં પડેલા હોય છે. શિક્ષણ જેવું બાલવયથી જ લેવા માંડેલું હોય અને ખીલે છે, તેવું મોટી વયે દીક્ષા લે તેનામાં ઓછું ખીલે છે. બાલવયે મુનિ થનારા જેવા આજ્ઞાપાલક અને સમર્પિત ભાવવાળા બનીને સુગુરૂની નિશ્રામાં કલ્યાણ સાધનારા બને છે, તેવા પ્રાયઃ બીજા યથેચ્છ જીવન જીવીને આવેલા બની શકતા નથી. સંસારમાં રક્ત બની ચૂકયા બાદ સમયે સંસાર છોડીને આવે તોય એમને આ જીવનના વિષયોપભોગનો તાજો અનુભવ તો ખરો ને ? ખરો જ. વળી એવાઓનાં અમુક વર્ષો બીજી પણ કેટલીક ખોટી પ્રવૃત્તિઓમાં ગયેલા હોય. બાલવયે દીક્ષિત થનારા માટે એ નથી.

બાલવયે દીક્ષિત બનીને સ્વાધ્યાયમાં રક્ત બનેલા અને પ્રેમરસના અનુભવથી પંરાઙ્મુખ બનેલા પુણ્યાત્માઓ તો આ શાસનના શણગાર છે, એટલે ભરતજી જેવા વિષયોથી વિરક્ત બનેલા મહાત્મા પણ એ જ વિચારે છે કે તેવા બાલદીક્ષિતોને ધન્ય છે.

યુવાની એળે ગુમાવી શોક અગ્નિમાં શેકાવું પડે તે કરતાં પહેલા ચેતવું સારૂં :

રાજસુખો વગેરેનો ત્યાગ કરીને, નિર્ગ્રંથ બની મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરનારા મહાપુરૂષો ધન્યવાદને પાત્ર છે,

એ વગેરે સુંદર વિચારણા કરીને ભરતજી હવે પોતાનો વિચાર કરે છે. બાલવય તો એમ ને એમ ગઈ, પણ હવે પોતાની તરૂણાવસ્થાને ભરતજી ગુમાવી દેવાને ઈચ્છતા નથી. એટલે જ ભરતજી વિચાર કરે છે કે, સિદ્ધિસુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મને જો હું તરૂણપણામાં નહિ કરૂં તો પાછળ જરાથી ગ્રસિત બનેલો હું શોકરૂપ અગ્નિમાં પડીશ ! ભરતજી એમ માને છે કે મારે ધર્મ સાધનાની શરૂઆત બાલવયથી જ કરવી જોઈતી હતી, પણ તે તો ગઈ; એટલે હવે યુવાની એળે ન જાય તેની ચિંતા ભરતજી જેવા રાજા કરે છે.

વિચારો કે કોની યુવાની એળે ગઈ કહેવાય ? ભોગને લાત મારે અને અનંતજ્ઞાનીઓએ ઉપદેશેલા માર્ગની સાધનામાં પ્રયત્નશીલ બને તેની, કે ભોગમાં લુબ્ધ બનીને પશુથીય ભૂંડો બને તેની ? ખરેખર, જેઓ પોતાની યુવાનીને ભોગોની સાધનામાં અને ભોગોના ભોગવટામાં જ ગુમાવે છે, તેઓ પોતાની યુવાનીનો દુરૂપયોગ જ કરે છે. જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ તેવાઓની યુવાની એળે ગઈ એમ જ કહેવાય. યુવાની મળી તે તેની જ સફલ છે, કે જેઓ વિષયભોગો તરફ પૂંઠ કરીને સંયમની સાધનામાં રક્ત બને ! યુવાની એળે જવા દેનારને વૃદ્ધાવસ્થામાં શોકરૂપ અગ્નિથી શેકાવું પડે, તે પણ સ્વાભાવિક છે; કારણ કે યુવાની જેવી સત્ત્વમય અવસ્થાને પાપમાં ગૂમાવી દેનાર જો વિવેક કરી શકે તો તેને મોટે ભાગે વૃદ્ધાવસ્થામાં સદા શોક જ કરવાનો રહે કે 'મેં સાધ્યું નહિ !' બગડયા કે બગાડયા પછી ડાહ્યા બનવું સારૂં કે તે પહેલાં ડાહ્યા બનવું સારૂં ?

આથી સ્પષ્ટ છે કે જેણે વૃદ્ધાવસ્થાને શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવાથી બચાવવી હોય, તેને યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ કરી લેવો જોઈએ અને સંયમની આરાધનામાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલી શક્તિ ખર્ચવી, એ જ યુવાવસ્થાનો વધુમાં વધુ સારો ઉપયોગ છે.

ભરતજી વિવેકી તો છે જ; 'વિષયસંગ ત્યજવા જેવો છે અને ધર્મ આરાધવા જેવો છે'- એમ તો તેઓ જાણે જ છે; 'અસંયમ દુર્ગતિનું કારણ અને સંયમ મોક્ષનું કારણ' -એમ પણ ભરતજી સમજે છે; એટલે જો યુવાવસ્થામાં પોતે સિદ્ધિસુખને દેનાર ધર્મની આરાધનાથી વંચિત રહી જાય, તો તેમને જરા-વૃદ્ધાવસ્થામાં શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવાનું જ બાકી રહે : કારણ કે જરા અવસ્થામાં આત્મા ધારે તો પણ ધર્મની આરાધના કરી શકતો નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્વાભાવિક શિથિલતા આવી જાય છે. શરીર નિર્બલ બની જાય છે અને ઉત્સાહ મંદ પડી જાય છે. એ દશામાં યુવાવસ્થામાં થઈ શકે તેવી ધર્મની આરાધના થઈ શકે નહિ, એથી અને યુવાવસ્થા વિષયભોગોમાં ગાળવાના કારણે એળે ગઈ હોય એથી વાસ્તવિક વિવેકને પામેલા આત્માને શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવું પડે એમાં નવાઈ નથી.

જો કે 'મેં•મારી બાલવય રમતમાં ગુમાવી અને યુવાવસ્થા ભોગોમાં ગુમાવી એ ખોટું કર્યું, મને મળેલી સામગ્રીનો મેં દુરૂપયોગ કર્યો, ધર્મ સાધવાજોગી વયે પાપમાં લીનતા કેળવી, હવે મારૂં શું થશે ?' - આ જાતનો શોક પણ આત્મકલ્યાણકારી છે : પરંતુ એવો શોક કરવાનો વખત ન આવે. એ માટે બાલ્યાવસ્થામાં બને તો એજ અવસ્થામાં અને એ અવસ્થામાં ન બને તો યુવાવસ્થામાં ધર્મસાધનામાં ઉદ્યત બનવું, એ વધારે કલ્યાણકારી છે. 'પછી શોક કરી કલ્યાણ સાધીશું, અત્યારે તો ભોગો ભોગવી લ્યો'-એવો વિચાર કરનારાઓમાં તો વસ્તુતઃ સાચી કલ્યાણબુદ્ધિ જ નથી.

વળી જેણે પોતાની યુવાવસ્થા ધર્મની સાધનામાં ગાળી હોય, તે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ ભોગના કીડાઓ જેવો શિથિલ નથી બનતો, પરંતુ આત્મસાધના ઘણી સારી રીતિએ કરી શકે છે, તેમ જ વૃદ્ધાવસ્થાનાં સ્વાભાવિક દુઃખોમાં પણ સુન્દર પ્રકારે સમાધિમય દશામાં સ્થિત રહી શકે છે.

જેની જુવાની સફલ તેનું જીવતર સફલ :

'તરૂણપણામાં જો હું સિદ્ધિસુખના પ્રાપક ધર્મને નહિ કરૂં, તો પાછળથી હું જરા અવસ્થામાં શોકરૂપ અગ્નિમાં પડીશ.' આ વિચારણા દ્વારા ભરતજી પોતાના આત્માને જાણે કે મક્કમ બનાવી રહ્યા છે. ગમે તેમ કરીને પણ મારે યુવાવસ્થામાં જ સંસાર ત્યાગ કરીને ધર્મ કરવો. આ પ્રકારના ઉત્સાહની ખીલવટમાં આવી વિચારણા બહુ સહાયક બની જાય છે. ભરતજી પાછળથી શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવાને ઈચ્છતા નથી. ભોગવયમાં જ ભોગના ભોગવટાને લાત મારી યોગસાધના કરી લેવાની ભરતજીની ઈચ્છા છે.

દુનિયામાં કહેવાય છે કે 'જેની જુવાની એળે ગઈ, તેનું જીવતર એળે ગયું !' તમારે પણ તમારી જુવાનીને એળે જવા દઈને જીવતર એળે જવા દેવું છે, એમ તો નથીને ? ભરતજીનો વિચાર તો જુવાનીને એળે જવા દેવાનો નથી, એ તો જુવાનીને સફળ બનાવી જીવતરને સફળ બનાવવાને ઈચ્છે છે, પણ તમારો શો વિચાર છે ? અહીં બેઠેલા ઘણા તો જુવાની વટાવી ચૂકેલા નથી. મોટો ભાગ તો જુવાનીમાં મહાલનારાઓનો અને જુવાનીના અંતે પહોંચવા આવેલાનો છે. આ બધાએ પોતાની બાકીની જીંદગી એળે ન જાય એવો નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ. અને એટલું થાય તો જ આ જીવન અને આ સામગ્રી પામ્યાની સાર્થકતા ગણાય.

વૃદ્ધોએ આ વિચારવા જેવું છે :

જુવાની વટાવી ચૂકેલા અને જરા અવસ્થાને આધીન બની ગયેલા તો હવે બને તે થોડું-ઘણું કરે; બાકી તો તેમને શોક કરવાનો રહે છે કે અમે બાલવય રમત-ગમતમાં કાઢી તથા દુનિયાનું અજ્ઞાનરૂપ શિક્ષણ મેળવવામાં કાઢી, યુવાનવય અર્થ અને કામની સાધનામાં તથા તેના ભોગવટામાં કાઢી : આ રીતે ધર્મ કરવાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ તક ગુમાવી દીધી, એટલે અમારી જુવાની એળે ગઈ અને જીવતરેય એળે ગયું ! આવો શોક પણ સાચા હૃદયથી થાય અને જરા અવસ્થામાંય શક્ય ધર્મ કરવાને ચૂકાય નહિ, તો છેલ્લે છેલ્લે પણ જીવતરને કાંઈક ઉજાળ્યું ગણાય. જરા અવસ્થામાં પણ આટલું થઈ જાય તો એથી આત્માને ઘણો લાભ થાય. જીંદગીમાં કરેલાં પાપોને સંભારી-સંભારીને પશ્ચાત્તાપ કરાય અને જીંદગીમાં ધર્મની આરાધનાથી વંચિત રહ્યા તેનો સાચો શોક કરવા સાથે બનતી આરાધના કરી લેવાય તોય માનજો કે તમને મળેલી ઉત્તમ સામગ્રીનો અમુક લાભ મળી જ ગયો ! ડૂબતાં ડૂબતાં બચી જવાયું એમ માનજો.

યુવાનોએ ચેતવા જેવું છે :

પણ હજુ જે લોકો જુવાનીમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે અને જેમની જુવાની જવાની તૈયારીમાં છે તેઓએ ચેતવા જેવું છે. તેઓએ ભરતજીની આ ભાવના પોતાના હૈયામાં જડી લેવી જોઈએ. આ ભાવનામાં પોતાનો આત્મા રમે, આવી વિચારસ્ફુરણા સ્વયં અંતરથી જન્મે એવી રીતે ભરતજીની આ ભાવનામાં ઓતપ્રોત થઈ જવું જોઈએ. ભરતજીને શું દુઃખ હતું ? ભોગસામગ્રી પાર વિનાની હતી, અંતઃપુરની રમણીયો દેવાંગનાઓની સાથે હરિફાઈ કરે તેવી હતી, સ્વજનો સાનુકૂળ હતા, રાજ્યમાં ઉપદ્રવ નહોતો, શરીરે રોગી નહોતા અને સેવકોની ખામી નહોતી; આમાનું તમારી પાસે શું છે ? તે વિચારો ! અને ભરતજીની વિષયો પ્રત્યેની વિરક્તતાની સાથે તમારી વિષયોપભોગની લોલુપતાને સરખાવો ! ભરતજી જરા અવસ્થા આવે તે પહેલાં ભોગનાં સાધનોને લાત મારી. સંસારવાસ ત્યજી, ધર્મની આરાધના કરવાને ઈચ્છે છે. એ વિચારે છે કે 'જો જુવાનીમાં ચૂક્યો, તો જરા અવસ્થામાં શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવું પડશે !' તમે પણ વિચાર કરો, વિવેકી બનો અને આ જુવાનીને એળે જતી અટકાવો ! જેની જુવાની સુધરી તેનું જીવતર સુધર્યું એમ સમજો અને બુઢ્ઢા બનો તે પહેલાં એવા બની જાવ કે વૃદ્ધત્વમાં પણ આત્મા સમાધિપૂર્વક જીવી શકે !

ભોગવૃત્તિને શમાવવાનો સચોટ ઉપાય :

ભરતજી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા આવે તે પહેલાં જ, તરૂણાવસ્થામાં જ સિદ્ધિસુખને પમાડનારા ધર્મની આરાધના કરવા સંબંધી વિચાર કર્યા પછીથી-'ભોગો ગમે તેટલા ભોગવો પણ તૃપ્તિ મળવાની જ નથી'-એનો વિચાર કરે છે. ભોગસુખો ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિની તૃપ્તિ થતી નથી. ભોગોને ભોગવવા એ ભોગવૃત્તિને તૃપ્ત કરવાનો ઉપાય જ નથી. ભોગોને ભોગવવાથી અલ્પકાલીન શાન્તિ થાય, પણ ભોગવૃત્તિ સતેજ બનતી જાય. ભોગોને ભોગવાતા જાય તેમ ભોગવૃત્તિ પ્રાયઃ વધતી જાય. આથી જ્ઞાનીઓએ ભોગવૃત્તિ ત્યજવાનો અને સંયમવૃત્તિ સ્વીકારવાનો ઉપદેશ આપ્યો. ભોગવૃત્તિના ત્યાગ માટે ભોગસામગ્રીથી દૂર રહેવું અને ભોગોથી આત્માની થતી હાનિ ચિંતવવી તેમ જ આત્મસુખની સાધનામાં, સ્વાધ્યાય આદિમાં એવા એકતાન બની જવું કે ભોગ ભોગવવાની ઈચ્છાને ઉત્પન્ન થવાને અવકાશ જ મળે નહિ. આત્મા ભોગસામગ્રીથી નિરાળો રહે, સંયમની ક્રિયાઓમાં મશગુલ રહે, સ્વાધ્યાયમાં રક્ત રહે અને ઈંદ્રિયો વિફરે નહિ એ માટે તપોમય બની જાય, ખાય પણ વિવેકપૂર્વક તથા જે ખાય તે એટલું જ અને એવું જ પરિમિત કે સંયમની સાધના સમાધિપૂર્વક થઈ શકે, તો ભોગવૃત્તિ આપોઆપ શમી ગયા વિના રહે નહિ.

ખસ ખંજવાળ્યે વધે તેમ ભોગો ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિ વધે :

ભોગ રોગરૂપ લાગી જવા જોઈએ. બાકી ભોગ ભોગવ્યે ભોગવૃત્તિ તૃપ્ત થાય એમ માનવું, એ તો ખંજવાળીને ખસ મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે. ખંજવાળ આવે, ચળ આવે, ત્યારે ખંજવાળ એવી મીઠી લાગે કે ન પૂછો વાત; પણ જ્યાં એ ચળ શમી, એટલે એવી કારમી વેદના ઉપડે કે વર્ણવી વર્ણવાય નહિ. મટવા ઉપર આવેલા દર્દને ખંજવાળનારા વધારી મૂકે છે. ડાહ્યા તે કહેવાય છે કે ગમે તેવી ચળ આવે પણ ખંજવાળે નહિ અને ખંજવાળે નહિ એટલે દર્દ નાબૂદ થયા વિના રહે નહિ. ભોગોને ભોગવવાની ઈચ્છા, એ પણ ખંજવાળ આવવા જેવી છે. એ ઈચ્છાને આદમી ગણકારે નહિ, સફળ બનવા દે નહિ, ઈચ્છાને દમી નાંખે, એટલે સમજવું કે થોડા વખતમાં આ રીતે એ આત્મા ભોગ ભોગવવાની ઈચ્છા જ ન જન્મે, એવી દશાને પામવાનો. પણ આ બને ક્યારે ? ભોગવૃત્તિ તરફ ઘૃણા પ્રગટે અને સંયમવૃત્તિ પ્રિય લાગે ત્યારેને ? ભોગોના ભોગવટામાં જ જેને સુખ દેખાય તેને આ ન સમજાય.

ભોગોને ભોગવવાનાં અનેક સાધનોમાં પુરૂષને માટે સ્ત્રી એ પ્રધાન સાધન છે. આથી ભરતજી સ્ત્રીનાં અંગોનો વિચાર કરીને, એવા શરીરમાં રતિ પામવા જેવું શું છે ? એનો વિચાર કરે છે. કામશાસ્ત્રી અગર કામી, સ્ત્રીનાં જે અંગોનું વર્ણન કરતાં જીભને સુકવી નાખે છે, તે સ્તન વગેરે અંગોને માંસના લોચા વગેરે જેવાં ચિંતવીને, ભરતજી પોતાના વિષય-વિરાગને ખીલવે છે. હોઠરૂપ ચામડાવાળા મુખને ચુંબવામાં આનંદ શો ? એમ ભરતજી વિચારે છે. આમ અંગોનો વિચાર કરીને ભરતજી સ્ત્રીના આખા દેહનો વિચાર કરે છે. 'અંદર કચરાથી ભરેલા માત્ર બહારથી જ કોમળ અને સ્વભાવથી જ દુર્ગંધવાળા યુવતિના શરીરમાં કયો મુર્ખો રતિ કરે ?' – એમ ભરતજી વિચારે છે.

ખરેખર, મૂર્ખ બન્યા વિના યુવતિના શરીર તરફ આકર્ષણ થાય તેવું કાંઈ યુવતિના શરીરમાં છે જ નહિ. ભીતરનું ભૂલે, માત્ર બહારનો દેખાવ જ જૂએ અને આત્માના સ્વભાવને વિસરે, એ જ યુવતિના શરીરમાં રતિવાળો બને :

બાકી રતિ કરવા જેવું છે પણ શું ? સ્ત્રીનાં જે જે અંગોને નિહાળી મૂર્ખાઓ મોહાંધ બની જાય છે, તે તે અંગોની સ્થિતિ તેમજ ભોગમયની સ્થિતિ વિચારાય, તો સહેજે ભોગોથી ઉભગી જવાય તેમ છે; પાસે જવાનું મન પણ થાય નહિ. એવી એ સ્થિતિ છે; પણ વિષયાન્ધતા એ બહુ ભયંકર છે. મનુષ્યને એ પાગલ બનાવી મૂકે છે.

વિષયાધીનોની કારમી કંગાલ હાલત :

તમારા જીવનનો અને તમારા અનુભવનો તમે વિચાર કરી જોજો ! એ વિવેકને વેગળો મૂકીને નહિ કરતા. તમારી અને સામેની થતી હાલત, ચેષ્ટા, અંગોપાંગની થતી દશા, એ વિચારાય તો એ પ્રવૃત્તિ પોતાને પોતાની દશા તરફ તિરસ્કાર ઉપજાવે તેવી છે. પોઝીશનમાંથી હાથ નહિ કાઢનારા, પટીયાં પાડનારા અને મૂછે તાલ દેનારા, જરા ધૂળવાળો હાથ થાય તો સાબુ ઘસીને અને હાથ મસળીને ધૂએ છે, રૂમાલથી મોઢું વારંવાર લૂછે છે, થુંકને અડવામાં ગંદવાડ માને છે, શરીરે ફોલ્લી થાય અને લોહી કે પરૂ નીકળે તો એ મેલાશથી કાળજુ કંપાવે છે, પણ એના એ વિષયોપભોગમાં શું કરે છે ? વિષયાધીનોની ત્યાં કેવી કંગાલ હાલત થાય છે ? એ વિચારી જોશો તો સ્પષ્ટ દેખાશે અને એવી હાલત ભોગવતી જાત ઉપર તિરસ્કાર આવશે. આત્મા વિવેકી બને તો એમાં આનંદ જેવું કાંઈ નથી, પણ એ ખંજવાળની મીઠાશ છે અને વિષયી લોક એ મીઠાશમાં આંધળા બની, નથી ગંદવાડનો વિચાર કરતા, નથી અસ્વચ્છતાનો વિચાર કરતા કે નથી પોતાની વાસ્તવિક હાનિનો વિચાર કરતા ! વિષયસેવનનો નશો જ્યારે ઉતરી જાય, ત્યારે કરેલી ક્રિયાનો વિચાર કરી જોજો ! પણ નશો ચઢે છે એટલે ભાન ભૂલાય છે, માટે ન ચઢે એવી દશા કેળવવી એ જ હિતકર છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, વિષયાસક્ત મનુષ્યને ગધેડાની ઉપમા આપે છે. પશુઓમાં મૂર્ખામાં મૂર્ખી જાત ગધેડાની ગણાય છે. ડાહ્યો આદમી પણ વિષયાસક્ત થાય, ત્યારે ગધેડા જેવો બેવકૂફ બને છે એથી જ એ ભાનભૂલો, વિષયનો ભોગવટો કરી શકે છે. ડાહ્યો ડાહ્યો બની રહે ત્યાં સુધી એને એ દશાની સૂગ આવે, પણ કામાંધપણારૂપ બેવકૂફી આવી જાય એટલે થઈ રહ્યું.

ભરતજી આવા વિચારો કરે છે, તે તેમનું અંતઃપુર પ્રતિકૂળ બન્યું હશે, એમ ? નહિ જ તેમનું અંતઃપુર તો એવું હતું કે જે આજ્ઞા કરે તે ઉઠાવે.આજ્ઞા કરી શકવા જેટલી અને આજ્ઞા પળાવવા જેટલી તમારામાં તેવડ છે ખરી? તમે સ્વામી છો ખરા ? વિષયોમાં આંધળા બનેલા અવસરે જે ગુલામી કરે છે, તે એવી હોય છે કે જે ઘણાને સાંભળતાં આશ્ચર્ય ઉપજે. ભોગના ભીખારી અને ભોગી બેની વચ્ચે ફરક છે. ભોગના ભીખારી ભોગ્યના ગુલામ અને ભોગી માટે ભોગ્ય ગુલામ. સાચો ભોગી પણ તે, કે જે નિર્લેપ રહે. વસ્તુતઃ તો ભોગનો ત્યાગ કરવો એ જ હિતાવહ છે, પણ પુણ્યાત્માઓએ ભોગફલકર્મના કારણે ભોગો ભોગવ્યા તે નિર્લેપપણે ભોગવ્યા. ભોગી એ કહેવાય. તમે ભોગી છો ? વિચારી જોજો !

ઈન્દ્રિયોને બહેકાવવામાં નહિ પણ વશ કરવામાં જે પંડિતાઈનો ઉપયોગ કરે તે પંડિત :

ભોગ્યસામગ્રીમાં સ્ત્રીની મુખ્યતા હોવાથી, તેનાં અંગોનો અને તેના શરીરનો વિચાર કર્યા પછીથી, હવે ભરતજી સંગીતનો વિચાર કરે છે. સંગીત એ પણ અમુક પ્રકારનું હોય તો વિષયવિવશતાને પેદા કરી મૂકે છે. અમુક પ્રકારનું સંગીત આત્માને ભાનભૂલો બનાવી દે છે. સંગીતનું આકર્ષણ ભારે ગણાય છે. કર્ણેન્દ્રિય કાબુમાં નહિ હોવાના કારણે હરણીયાં જાન ગુમાવે છે. ઈન્દ્રિયો કોની કાબુમાં હોય ? પંડિતની ! સાચો પંડિત તે, કે જે પોતાની પંડિતાઈનો ઉપયોગ ઈન્દ્રિયોને બહેકાવવામાં ન કરે, ઈન્દ્રિયોને વશ બનાવવામાં કરે. ભરતજી વિચારે છે કે શું સંગીત કે શું રૂદન, પંડિતજનોને મન બંને સમાન છે. પંડિતો સંગીત અને રૂદન વચ્ચે કશો ભેદ જોતા નથી. પંડિતો સંગીતથી ખીંચાય નહિ અને રૂદનથી મોં બગાડે નહિ. તેમને સંગીત રાગ ઉપજાવે નહિ અને રૂદન તેમનામાં દ્વેષ પેદા કરે નહિ. ભરતજી નૃત્યને માટે પણ, તે ઉન્મત્તાનું પ્રતિબિંબ છે, એવું વિચારે છે. નૃત્યમાં એમને ઉન્મત્તતાનું દર્શન થાય છે, જ્યારે આજે કળાના નામે કુળવાનોની કુમારીકાઓ જ્યાં ત્યાં નાચે છે અને લોક તે કળાને ઉપાસક બનીને જોવા જાય છે ! ખરી વાત તો એજ છે કે લોકમાં વિલાસવૃત્તિ વધતી જાય છે અને વિલાસઘેલા બનેલાઓ વિલાસનાં કૃત્યો માટે સારા શબ્દોનો ખરાબ ઉપયોગ કરવાનું પણ ચુકતા નથી !

જે જીવને દેવતાઈ ભોગોથી તૃપ્તિ ન થઈ, તો તેને માનુષી ભોગોથી કેમ જ થાય ?

ગીત અને નૃત્યની અસારતા વિચાર્યા પછીથી, ભરતજી વિચારે છે કે, આ જીવે ઉત્તમ વિમાનવાસમાં દેવતાઈ ભોગો ભોગવ્યા છે. એ ભોગો જેવા તેવા નથી હોતા. દેવતાઈ શરીરો આવા માંસાદિથી ભરપૂર હોતાં નથી. દુર્ગંધનો અભાવ અને સુગંધ પાર વિનાની રૂપ વગેરે પણ વર્ણનાતીત, ઈચ્છા મુજબનાં ભોગસુખોની પ્રાપ્તિ એ બધું આ જીવે ભોગવ્યું છે, છતાંય ભરતજી વિચારે છે કે જીવ એ ઉત્તમ વિમાનવાસમાં મળેલા દેવતાઈ ભોગોથી તૃપ્તિને પામ્યો નહિ તો અહીં ક્યાંથી તૃપ્તિ પામવાનો હતો ? દેવતાઈ ભોગોના હિસાબે માનુષિક ભોગો અત્યંત તુચ્છ છે. દેવતાઈ ભોગોનો ખ્યાલ નથી, માટે જ આ તુચ્છ ભોગોમાં પણ લીન બનાય છે એવા દેવતાઈ ભોગોને વર્ષોના વર્ષો સુધી યાવત્ પલ્યોપમના પલ્યોપમ અને સાગરોપમના અસંખ્યાત કાળ સુધી ભોગવ્યા છતાં તૃપ્તિ થઈ નહિ, એ જ સૂચવે છે કે ભોગસુખોને ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિ તૃપ્ત થતી જ નથી. એની તૃષ્ણા ગયા વિના સુખ મળવાનું નથી. તૃપ્તિ જોઈએ તો તૃષ્ણા ત્યજવી જોઈએ. તૃષ્ણાવાળું મન રાખનારો મનુષ્ય આ લોકના ભોગો ભોગવ્યે તૃપ્તિ પામે એ બનવાજોગ વસ્તુ જ નથી.

પાંજરામાં પૂરાએલા સિંહની જેમ ભરતજી આ વિચારણામાં દિવસો પસાર કરે છે :

ભરતજી આવા વિચારોમાં નિમગ્ન બન્યા છે. ભરતજીને કવચિત્ આવેલા આ વિચારો નથી. ગ્રંથકાર મહાત્મા કહે છે કે દિવસોના દિવસો ભરતજીએ આ વિચારોમાં પસાર કર્યા. આ પ્રકારના વિચારો જેના અંતરમાં રમી રહ્યા હોય, તેની દશા કેવી થાય ? ભરતજીને માટે ગ્રંથકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે પાંજરામાં પૂરાએલો સિંહ જેમ દિવસો પસાર કરે તેમ ભરતજી દિવસો પસાર કરે છે. બલ અને વીર્યથી સમર્થ હોવા છતાં પણ સિંહ પાંજરામાં પૂરાએલો હોય તો લાચાર બની જાય છે, એનું સામર્થ્ય ત્યાં કામ લાગતું નથી. ભરતજી પણ સમર્થ છે, પરંતુ પાંજરામાં પૂરાએલા સિંહ જેવા છે. કયું પાંજરૂં ? પિતાજીની અને વડિલ ભાઈની આજ્ઞારૂપી પાંજરૂં છે. એ પાંજરૂં હોય નહિ, તો ભરતજી આટલો વખત સંસારમાં પડયા રહે નહિ. પાંજરાને તોડીને પણ જવા જેવા પરિણામ હજુ આવ્યા નહોતા, પણ હવે એવા પરિણામ આવે તેવો વખત પણ દૂર નથી. અગ્નિ ઘણો ધૂંધવાતો હોય, તો એક ફૂંકે ભડકો થઈ જાય. ભરતજી રોજ પોતાની આત્મચિંતા કરે છે, એટલે એક દિવસ કોઈનીય દરકાર કર્યા વિના ચાલ્યા જાય એમ બને; પણ એ પુણ્યાત્માને એવી સ્થિતિનો યોગ મળી જાય છે કે તેઓ દીક્ષા લઈ શકે છે.

જો કે એક વાર તો તેમણે ઉઠીને ચાલવા માંડયું છે અને લક્ષ્મણજીએ પકડી રાખ્યા છે. અંતઃપુરમાં ધમાલ મચી છે અને ભાભીઓએ આવીને જલક્રીડા દ્વારા ભરતજીનું મન મનાવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, છતાં એ જ ક્રીડા પ્રસંગમાં એવો બીજો પ્રસંગ આવી મળે છે કે ભરતજીની વર્ષોની ભાવના ફળે છે એ આપણે આગળ જોઈશું.

કર્મસત્તાને હાંકી કઢાય તો જ આત્મા સ્વતંત્ર બની શકે :

આપણે જોઈ ગયા કે ભરતજીની દશા પાંજરામાં પૂરાએલા સિંહ જેવી થઈ પડી છે. સિંહ છે પણ પાંજરામાં પૂરાએલો. લોકો પાંજરામાં પૂરાએલા સિંહને જોવા જાય છે. પણ ગુફામાં બેઠેલા સિંહને જોવા જતા નથી. સિંહ છૂટો હોય તો દૂરથી દેખતાં લોકો કંપી ઉઠે છે. એજ સિંહ પાંજરામાં પૂરાય એટલે છોકરાં પણ પાંજરાથી જરા દૂર રહી મઝાક કરી શકે છે. કારણ ? કારણ એજ કે તે સમર્થ છે, પણ તેનું સામર્થ્ય આવરાએલું છે. આત્મા પણ અનંતી શક્તિનો સ્વામી છે, પણ અત્યારે ? 'હું અનંતી શક્તિવાળો છું'-એમ કોઈ કહ્યા કરે તેથી કાંઈ વળે ? અનંતી શક્તિ છે, પણ દબાએલી છે. શક્તિ આવરાએલી છે. એ આવરણ ખસે નહિ ત્યાં સુધી છતી મિલકતે ભૂખ્યા મરવા જેવું થાય ! મિલકત છે, પણ વસુલ કરાય ત્યારે કામનીને ? આત્માની મિલકત કર્મની સત્તા નીચે છે કર્મની સત્તા કાકલુદી કર્યે માને તેમ નથી. 'ભાઈસા'બ ! મારૂં મને ભોગવવા દે,

મહેરબાની કર ને મારો પીછો છોડ'- એમ કર્મને કહો એથી એ પીગળે તેમ નથી. કર્મસત્તા પાસે દયા જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી, કે જેથી છતી મિલકતે તમને ટળવળતા જોઈને એ પોતાની ઉદારતાથી ખસી જાય ! એટલે રસ્તો એક જ છે અને તે એજ કે કર્મસત્તાને હાંકી કાઢવી !

કર્મસત્તા પંપાળ્યે જાય તેમ નથી, વિનવણીથી જાય તેમ નથી અને દયાથી પીગળીને પણ જાય તેમ નથી. એ તો બળ અજમાવવા માંડો, એની સામે લાલ આંખ કરો, એના ઉપર પૂરો રોષ કેળવીને એને મૂળમાંથી જ ઉખેડી નાંખવાના પ્રયત્નમાં પડો, તો જ તમારી મિલકત તમે મેળવી શકો. શરૂમાં કર્મસત્તા જોર કરશે, પણ જ્યાં તમારી મક્કમતા અને ચઢતી કળા દેખશે, એટલે આપોઆપ મુડદાલ જેવી બની જશે. ચાર ઘાતીકર્મોનો જેણે નાશ કર્યો, તેને ચાર અઘાતીકર્મો શું કરી શકે છે ? ચાર ઘાતીકર્મો ગયા પછી કર્મસત્તા એવી પાંગળી બની જાય છે કે પછી તે આત્માની સામે પહેલાં જેવી આડાઈ કરી શકતી નથી. અઘાતીકર્મોમાં આઘાત સામે પ્રત્યાઘાત કરવાની તાકાત રહેતી નથી. આમ છતાં પણ એ અઘાતીકર્મોનો નાશ પણ જરૂરી છે; કારણ કે એ અઘાતીકર્મોનો પણ આત્મા નાશ કરે ત્યારે જ આત્મા પોતાની સઘળી ય સંપત્તિનો સંપૂર્ણ માલિક બન્યો કહેવાય છે.

આત્માની શક્તિને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરો :

એ વિના આજે 'હું અનંતી શક્તિનો ધણી છું'- એમ બોલ્યા કરવું અને કરવું કાંઈ નહિ, એટલે અનંતી શક્તિ મળી જશે, એમ ? અનંતી શક્તિ તમારી છે, પણ તમે વર્તમાનમાં કેવા છો ? આત્મામાં સત્તાગત અનંતી શક્તિ છે - એનો ખ્યાલ છે એ ઠીક છે, પણ એ ખ્યાલની ખરી સફળતા ત્યારે જ ગણાય, કે જ્યારે આત્મા એ સત્તાગત શક્તિને પ્રગટાવવાને માટે જ્ઞાનીઓએ દર્શાવેલા માર્ગે ઉદ્યમશીલ બને ! અનંતી શક્તિ માનીને, તે પ્રગટાવવા તરફ બેદરકાર બનનારાઓ તો પામર જ બન્યા રહે છે. અનંતી શક્તિ ત્યારે જ પ્રગટવાની, કે જ્યારે એ બેદરકારી ટળશે અને જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ એવો ઉદ્યમ ખેડાશે કે જેથી પરિણામે કર્મના આવરણ જેવું કાંઈ રહેશે જ નહિ ! એ માટે કર્મસત્તા તરફ વધારેમાં વધારે રોષ કેળવવો જોઈએ અને કર્મસત્તાના આવરણને દૂર કરવાનો માર્ગ દર્શાવનાર, એ માર્ગે જવાની પ્રેરણા કરનાર અને એ માર્ગે જવામાં સહાય કરનાર, એ વગેરે ઉપર ખૂબ ખૂબ રાગ કેળવવો જોઈએ.

સભા૦ રાગ અને દ્વેષને નાબુદ કરવાના કે કેળવવાના ? આ તો વિપરીત વાત ગણાય.

આ વાત વિપરીત લાગે એજ આત્માની વિપરીતતા છે. રાગ અને દ્વેષને નાબૂદ કરનારા રાગ-દ્વેષ એવા કેળવવાના, કે જેના યોગે આત્મા વહેલામાં વહેલો કર્મસત્તાથી મુક્ત બને. આત્મા, આત્માના ગુણો અને આત્માના ગુણોને ખીલવનારી સામગ્રી ઉપર એવો રાગ કેળવાઈ જવો જોઈએ, કે જે રાગ તેની આડે આવનારી વસ્તુઓ ઉપર કારમો દ્વેષ ઉત્પન્ન કરી દે ! કર્મસત્તા અને કર્સસત્તાના યોગે આવેલા અજ્ઞાનાદિ દોષો ઉપર જ્યાં સુધી કારમો દ્વેષ નહિ પ્રગટે, ત્યાં સુધી આત્મા અનંતી શક્તિનો સ્વામી હોવા છતાં પણ, અનંતી શક્તિ સત્તાગત રહેવાની અને નામદાર પામર બન્યા રહેવાના !

પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષને કેળવો ! :

સભા૦ રાગમાત્રનો નાશ નહિ થાય ત્યાં સુધી મુક્તિ મળવાની તો નહિને ?

નહિ જ, પણ એની સાથે એય યાદ રાખી લો કે જ્યાં સુધી આત્મા આત્માના ગુણો અને આત્માના ગુણોને ખીલવનારી સામગ્રી ઉપર પરમ રાગ થશે નહિ તેમજ કર્મસત્તા, કર્મસત્તાના યોગે આવેલા અજ્ઞાનાદિ દોષો

અને એ દોષોને ખીલવનારી સામગ્રી ઉપર કારમો દ્વેષ ઉત્પન્ન થશે નહિ, ત્યાં સુધી વીતરાગપણું પમાશે નહિ. આ તો એક વાત યાદ રાખી કે રાગદ્વેષનું નામ કે નિશાન ન હોય, તે દિ' કોઈના ઉપર રાગ કે દ્વેષ કાંઈ કરશો નહિ, પણ જ્યાં સુધી રાગ-દ્વેષ છે, ત્યાં સુધી આ પ્રકારના પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ તરફ જરાય સુગવાળા બનશો નહિ. રાગદ્વેષ ન થાય તમારામાં જ્યારે પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ અપ્રશસ્ત રાગદ્વેષને કાઢનારા છે; એટલું જ નહિ પણ એ એવા તો ગુણવાન છે કે-અપ્રશસ્ત રાગદ્વેષ ગયા પછી પ્રશસ્ત રાગદ્વેષ એક ક્ષણ પણ ટકતા નથી.

દેવ-ગુરૂ-ધર્મ ઉપર રાગ કેળવવાનું જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલ છે :

જ્ઞાનીઓએ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ ઉપરનો રાગદ્વેષ કાઢવાને માટે ઉપદેશના ધોધ વહાવ્યા છે પણ કોઈ ઠેકાણે એમ ઉપદેશ્યું કે 'ભગવાન ઉપરના રાગને કાઢવા મહેનત કરજો ! કર્મસત્તા ઉપરના દ્વેષને ટાળવા મહેનત કરજો !!' આવું કયાંય છે ? ભગવાન ઉપર રાગ હોય ત્યાં સુધી વીતરાગ ન બનાય એમ વસ્તુસ્વરૂપ વર્ણવે, વીતરાગતા આવતાં પહેલાં ભગવાન ઉપરનો રાગ પણ જવાનો એમ કહે, પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત રાગ નામે નહિ રહે ત્યારે વીતરાગ થવાશે એ વગેરે વાતો આવે, પણ કોઈ ઠેકાણે ભગવાન ઉપરનો રાગ કાઢવાને માટે શું કરવું અને કર્મસત્તા ઉપરનો દ્વેષ કાઢવાને માટે શું કરવું એમ દર્શાવ્યું છે ? નહિ જ ! ઉલટું એવું જરૂર આવે છે કે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો રાગ ખૂબ ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરવો અને કર્મસત્તા તરફ દ્વેષ કેળવવામાં કમીના ન રાખવી. આ રાગ અને આ દ્વેષ કેળવાય, તો જ આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક સ્વરૂપને પ્રગટાવવાને માટે કરવા જોગા પ્રયત્નો કરવામાં વીર અને ધીર બને ! માટે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તનો ભેદ સમજો.

જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યું છે કે **'भवे मोक्षे च समो मुनिः ।'** આ વાત કોઈ પકડે અને કયી દશાની એ વાત છે, તે ન સમજે તો ? મુનિને સંસાર ઉપર દ્વેષ ન હોય અને મોક્ષ ઉપર રાગ ન હોય, પણ તે કયારે ? છટ્ઠે ગુણઠાણે ? અપ્રશસ્ત રાગદ્વેષ બેઠા છે ત્યારે ? એ તો બારમા ગુણસ્થાનકની વાત છે. બારમા ગુણસ્થાનકે નથી તો મોક્ષનો રાગ હોતો કે નથી તો સંસારનો દ્વેષ હોતો; કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિએ ચઢીને દશમાના અન્તે રાગ, દ્વેષ અને મોહથી આત્મા સર્વથા પર બની ગયો હોય છે. રાગ, દ્વેષ અને મોહથી જે આત્મા દશમાના અન્તે સર્વથા પર ન બન્યો હોય, તે તો બારમે આવી શકે જ નહિ; દશમેથી અગીઆરમે જ જાય અને ત્યાંથી પાછો જ પડે ! હવે જ્યારે સંસાર અને મોક્ષ બન્નેય ઉપર સમભાવ આવ્યા વિના કેવલજ્ઞાન થવાનું નથી, તો મોક્ષનો રાગ છોડવાનો ઉપદેશ અપાય કે મોક્ષનો અર્થી બનવાનો ઉપદેશ અપાય ?

મોક્ષનો રાગ અને સંસારનો દ્વેષ હોવો જોઈએ :

સભા૦ અર્થી બનવામાં રાગ કયાં છે ?

રાગ વિના અર્થી બનાય નહિ. મોક્ષનો અર્થી તે જ બની શકે કે જે મોક્ષનો રાગી હોય. મોક્ષનો રાગ ન આવે ત્યાં સુધી સંયમધર્મની કે ગૃહસ્થધર્મની ગમે તેટલી ક્રિયાઓની વસ્તુતઃ કાંઈ જ કિંમત નથી. છટ્ઠા ગુણસ્થાનકે રહેલા અને પાંચ પરમેષ્ઠીઓમાં ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા પદે ગણાતા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ મોક્ષના રાગી અને સંસારના દ્વેષી નિયમા હોય. છટ્ઠા ગુણસ્થાનકે હોય અને સંસારનો દ્વેષ તથા મોક્ષનો રાગ ન હોય, એ બને જ નહિ; છતાં જેનામાં મોક્ષનો રાગ અને સંસારનો દ્વેષ ન હોય, તો માનવું કે એ દેખાવના જ સાધુ, ઉપાધ્યાય કે આચાર્ય છે; પણ વસ્તુતઃ ઘોર મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. મોક્ષનો રાગ અને સંસારનો દ્વેષ ગયા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રગટવાનું નથી અને મોક્ષ મળવાનો નથી, એટલું જ યાદ રાખીને મોક્ષનો રાગ કાઢવાનો અને સંસારનો દ્વેષ કાઢવાનો કોઈ ઉપદેશ આપવા મંડી પડે, તો માનવું કે-એના જેવો આ દુનિયામાં બીજો કોઈ બેવકૂફ જ નથી. આ વસ્તુ પણ ખાસ સમજવા જેવી છે.

સાધુમાં રાગદ્વેષ ન હોય એ બને જ નહિ :

મોક્ષનો રાગ અને સંસારનો દ્વેષ, એ મોક્ષને દૂર કરનાર અને સંસારને વધારનાર નથી જ; પરંતુ મોક્ષનો રાગ અને સંસારનો દ્વેષ તો સંસારની જડ ઉખેડનાર અને મોક્ષને નિકટમાં લાવી મૂકનાર છે. જ્ઞાનીઓએ સંસારથી વિરક્ત બનવાનો અને મોક્ષના રાગી બનવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. એ ઉપદેશ પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષમાં નહિ માનનારથી નહિ દેવાય એણે મોક્ષનોય રાગ કાઢો, દેવ-ગુરૂ-ધર્મ ઉપરનોય રાગ છોડો, એવી જ દાંડી પીટવી પડશે. આજે લોકો લઈ બેઠા છે કે સાધુને રાગદ્વેષ હોય ? સાધુને કષાય હોય ? સાધુ થયા એટલે રાગદ્વેષ કષાય જવા જ જોઈએ ! આવું આવું આજે ઘણાઓ અણસમજથી પણ બોલે છે. તેવાઓએ સમજવું જોઈએ કે પ્રશસ્ત રાગદ્વેષ અને પ્રશસ્ત કષાયો છટ્ઠા ગુણસ્થાનકે વર્તતા સાધુઓમાં ન હોય, એવું કોઈ કાળે બન્યું નથી, બનતું નથી અને બનશે પણ નહિ. સાધુઓ જે દિવસે જ નહિ, પણ જે મોટા અન્તર્મુહૂર્તમાં રાગદ્વેષથી કષાયથી સર્વથા રહિત થઈ જશે, તે જ મોટા અન્તર્મુહૂર્તમાં તો કેવળજ્ઞાન પામશે, પછી વાર નહિ લાગે.

જ્યારે રાગદ્વેષનો સર્વથા અભાવ થાય, ત્યારે જ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય :

સભા૦ એટલો જ ટાઈમ ?

હા. એટલો જ ટાઈમ.

સભા૦ અન્તર્મુહૂર્ત કોને કહેવાય ?

મુહૂર્ત એટલે બે ઘડી. ચોવીસ મીનીટની એક ઘડી. એટલે મુહૂર્ત થયું અડતાલીસ મિનિટનું. એ અડતાલીસ મિનિટમાં પણ ઓછાપણું હોય, ત્યારે તે કાળને જ્ઞાનીઓ અન્તર્મુહૂર્ત કાળ કહે છે. અન્તર્મુહૂર્ત અનેક પ્રકારનાં છે, પણ 'અડતાલીસ મિનિટમાં એક સમય ન્યૂન'-એવા અન્તર્મુહૂર્તને સૌથી મોટું અન્તર્મુહૂર્ત કહેવાય છે.

સભા૦ જે અન્તર્મુહૂર્તમાં આત્મા રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત બને, તે જ અન્તર્મુહૂર્તે તે કેવળજ્ઞાન પામે ?

હા, એમ પણ કહી શકાય; કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિનો કાળ જ્ઞાનીઓએ અન્તર્મુહૂર્તથી વધારે કહ્યો નથી.

સભા૦ ક્ષપકશ્રેણિ એટલે ?

સામાન્ય રીતે ક્ષપકશ્રેણિ એટલે એમ કહી શકાય કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણોને રોકનાર અનંતાનુબંધી, કષાય મોહનીય આદિ કર્મોને ખપાવવા માટેનો આત્માનો શ્રેણીબદ્ધ ઉત્કટ પ્રયત્ન. ક્ષપકશ્રેણિમાં આત્મા જેમ જેમ ચઢતો જાય, તેમ તેમ કર્મોને ક્ષીણ કરતો જાય. ક્ષપકશ્રેણિ બદ્ધાયુ મનુષ્ય માંડે તો ચારના ક્ષયે અટકવાના બનાવ સિવાય, દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરીને અટકી જાય છે અને અબદ્ધાયુ મનુષ્ય ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કર્યા પછીથી બાકીની પ્રકૃતિઓનો પણ ક્ષય કરનારો બને છે. પ્રકૃતિઓનો ક્ષય આત્મા કયી કયી રીતે કરે છે, તેનો ક્રમ પણ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવાયેલો છે.

સભા૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને સૂક્ષ્મ સંપરાયમાં આવીને મોહસાગરને તરનારો ક્ષપક નિર્ગ્રન્થ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી વિસામો લે છે અને તે પછી નિદ્રા પ્રચલાનો અને પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પામે છે ને ? તે બરાબર છે.

સભા૦ આપે પહેલાં તો એમ કહ્યું કે આખી ક્ષપકશ્રેણિનો જ કાળ અન્તર્મુહૂર્ત છે, તે કેમ ?

પણ તે પહેલાં, અન્તર્મુહૂર્ત અનેક પ્રકારના છે, એમ કહ્યું હતું તે ભૂલી ગયા ? મોટામાં મોટું અંતર્મુહૂર્ત બે ઘડી જેટલા કાળથી કાંઈક ન્યૂન હોય છે. બાકી તો જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે એક ક્ષપકશ્રેણિના કાળમાં લઘુ અંતર્મુહૂર્તો તો અસંખ્યાતા થવા પામે છે.

સભા૦ નાનામાં નાનું અંતર્મુહૂર્ત કેવડું ?

નવ સમયના કાળપ્રમાણનું નાનામાં નાનું અંતર્મુહૂર્ત ગણાય છે, અને એક સમય ન્યૂન અડતાલીસ મીનીટનાં કાળપ્રમાણનું મોટામાં મોટું અંતર્મુહૂર્ત ગણાય છે.

સભા૦ એક મોટા અંતર્મુહૂર્તમાં અસંખ્યાતા લઘુ અંતર્મુહૂર્તો કેમ થાય ?

નાનામાં નાના અંતર્મુહૂર્તકાળ અને મોટામાં મોટા અંતર્મુહૂર્તકાળ એ બે વચ્ચે અસંખ્યાતા સમય જેટલો કાળભેદ છે માટે !

સભા૦ મોટામાં મોટા અંતર્મુહૂર્તને અડતાલીસ મીનીટનું ન કહેવાય ?

શી રીતે કહેવાય ? અડતાલીસ મીનીટનો કાળ મુહૂર્ત કહેવાય અને તેમાં અડતાલીસ મીનીટોમાં પણ ઓછો કાળ હોય તો જ અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય.

સાધુ માટે પ્રશસ્ત રાગદ્વેષ હોવા તે કલંકરૂપ નથી, પણ શોભારૂપ છે :

સભા૦ સાધુને માટે રાગદ્વેષ હોવા અગર કષાય હોવા એ શું કલંકરૂપ નથી ?

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે રહેલા આચાર્યમહારાજ, ઉપાધ્યાય મહારાજ કે સાધુમહાત્મામાં રાગદ્વેષનો સર્વથા અભાવ હોય એ બનતું જ નથી. પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ હોવા, એ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે રહેલા આચાર્યમહારાજના આચાર્યપણાને માટે કલંકરૂપ નથી જ, અને તે જ રીતે ઉપાધ્યાયમહારાજના ઉપાધ્યાયપણાને માટે કે સાધુમહારાજના સાધુપણાને માટે કલંકરૂપ નથી. પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ હોવાના કારણે, આચાર્યપણું, ઉપાધ્યાયપણું કે સાધુપણું દૂષિત થતું જ નથી. 'જેનામાં રાગ-દ્વેષ હોય તે સાધુ સાધુ નથી, ઉપાધ્યાય ઉપાધ્યાય નથી અને આચાર્ય આચાર્ય નથી'- આવું માનનારા અને બોલનારા મિથ્યાવાદીઓ જ છે. 'સાધુઓ અપ્રશસ્ત રાગદ્વેષ ન આવી જાય તે માટે કાળજીવાળા હોવા જોઈએ'-એમ કહેવું તે બરાબર છે, પણ-'સાધુઓ રાગદ્વેષ રહિત જ હોવા જોઈએ' એમ કહેવું તે ખોટું જ છે. સાધુ મોક્ષના અર્થી હોય અને સંસારના દ્વેષી હોય; એટલું જ નહિ પણ તેવા પ્રશસ્ત રાગદ્વેષવાળા હોઈને, મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે અને સંસારના વિચ્છેદને માટે જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ સંવર અને નિર્જરાનાં કારણોને સેવવામાં તેઓ ઉદ્યમશીલ હોય.

સાધુમાં રાગદ્વેષ ન જ હોય-એ પ્રચાર કેમ ?

સભા૦ આજે સાધુઓમાં કષાય હોય જ નહિ, રાગદ્વેષ હોય જ નહિ, એવો પ્રચાર કેમ થઈ રહ્યો છે ?

કારણ કે આવો ઈરાદાપૂર્વક પ્રચાર કરનારાઓને સુવિહિત સાધુઓની હયાતિ ખટકે છે. સુવિહિત સાધુઓને લોકો માનતા અટકી જાય તો જ પોતાની ધારણા ફળે, એમ આવાઓને લાગ્યું છે અને એથી જ સાધુઓ પ્રત્યેની ભક્તિ લોકહૃદયમાંથી કાઢવાને માટે જ, મુખ્યત્વે આ જાતનો પ્રચાર પણ થઈ રહ્યો છે. કેટલાકો આવું અજ્ઞાનતાથી પણ બોલે છે. ઘણા અજ્ઞાનો એમ બોલતા પણ સંભળાય છે કે, 'સાધુઓએ સંસાર છોડયો, માબાપ છોડયાં, પૈસા છોડયા, બૈરી-છોકરાંનો ત્યાગ કર્યો અને એકલો ધર્મ કરવાને નીકળ્યા, તે છતાં એમને રાગ-દ્વેષ

શા? એમને ક્રોધ શાનો ? માન શાનું ? માયા શાની ? લોભ શાનો ? આવું બોલનારાઓ બિચારા અજ્ઞાનપણે પણ બોલે છે. સાધુઓએ જે છોડયું છે. તેનો સાધુઓમાં રાગ ન હોવો જોઈએ એ બરાબર છે; સાધુઓ પૌદ્ગલિક લોભને વશ બનીને ક્રોધ, માન, માયા કે દ્વેષ ન કરે એ બરાબર છે; પણ સાધુઓમાં પ્રશસ્ત કષાયો તો હોય જ, મોક્ષની સાધનામાં પ્રશસ્ત રાગ દ્વેષ તો વીરતા અને ધીરતા લાવે છે. સાધુઓ સંસારના અર્થી નથી, પણ મોક્ષના અર્થી તો છે ને ? મોક્ષના અર્થી છે જ, માટે મોક્ષની સાધના કરવામાં સહાયક બનનાર પ્રશસ્ત રાગ દ્વેષ સાધુઓમાં હોય જ. જ્યારે રાગ-દ્વેષ મૂળમાંથી જશે ત્યારે પ્રશસ્ત રાગ દ્વેષ પણ નહિ જ હોય.

ઈન્દ્રિયાદિને પ્રશસ્ત બનાવવા જ જોઈએ :

પ્રશસ્ત કષાયના સ્વરૂપને સમજો, તો આજે થાય છે તેવી મૂંઝવણ નહિ થાય. તમારે પણ મોક્ષની સાધના કરવી હોય અને આત્માની અનંત શક્તિને પ્રગટાવવી હોય, તો અપ્રશસ્ત રાગદ્વેષાદિના ત્યાગી અને પ્રશસ્ત રાગદ્વેષાદિના સંગાથી બનવું પડશે; કારણ કે કર્મસત્તાને નાબૂદ કરવી છે. કર્મસત્તા દુનિયામાંથી તો નષ્ટ થવાની જ નથી, શ્રી તીર્થંકરદેવ જેવા પણ કર્મસત્તાને દુનિયામાંથી નાબુદ કરી શકયા નથી; એટલે આપણે તો આપણા આત્મા ઉપરની કર્મસત્તા નાબુદ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનો અને એ પ્રયત્નની પૂર્તિરૂપે અથવા એ પ્રયત્નના એક પ્રકારરૂપે જ, જ્ઞાનીઓની આજ્ઞાને આધીન રહીને, બીજા પણ આત્માઓ પોતાના આત્મા ઉપરની કર્મસત્તાને નાબૂદ કરવાને ઉદ્યમશીલ બને એવો પણ પ્રયત્ન યથાશક્તિ કરવાનો. એ માટે ઈન્દ્રિયોને પ્રશસ્ત બનાવવાની, કષાયોને પ્રશસ્ત બનાવવાના અને યોગોને પણ પ્રશસ્ત બનાવવા ! જેમ જેમ મોક્ષના ઈરાદે ઈન્દ્રિયો આદિ પ્રશસ્ત બને, તેમ તેમ મોક્ષ નિકટ આવે અને કર્મસત્તામાં પોલાણ પડતું જાય. કર્મસત્તામાં પોલાણ પાડવાનો આ ઉપાય છે. આ દશા આવે એટલે કર્મસત્તા પાંગળી બનવા માંડે, મોક્ષને સાધવા અપ્રશસ્ત ઈન્દ્રિયાદિના ત્યાગને માટે અને પ્રશસ્ત ઈન્દ્રિયાદિના સ્વીકારને માટે ઉદ્યમશીલ બનેલો આત્મા, આખરે કર્મસત્તાને પોતાના આત્મા ઉપરથી નાબુદ કરી શકે છે અને સ્વસંપત્તિનો ભોક્તા બની શકે છે. તમારે સ્વસંપતિના ભોક્તા બનવું છે કે નહિ ? સ્વસંપત્તિના ભોક્તા બનવું હોય તો આ દશા કેળવવાને માટે ઉદ્યમશીલ બનો એ જ હિતકર છે.

ભરતજીનો વિરાગભાવ રહેણી કહેણીમાં સ્પષ્ટપણે દેખાય છે :

ભરતજી સ્વસંપત્તિને પીછાની શકયા છે અને સ્વસંપત્તિ મેળવવાને માટે ઉત્સુક પણ છે; પરંતુ હજુ સંયમધર્મનો સ્વીકાર કરી શકયા નથી. ભરતજી સુખના સ્થાપનરૂપ ધર્મ જ છે, એમ તો માને જ છે અને વિષયોથી વિરક્તભાવવાળા પણ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા વિરતિધર બન્યા પહેલાં આવી ઉત્તમ દશાને પામી શકે છે. ભરતજીના અંતરમાં ધર્મની આરાધના કરવાની આતુરતા વધી છે, એટલે તેમના જીવનવ્યવહારમાં પલટો આવી ગયો છે. ભરતજીનો વિરાગભાવ અને સંસારત્યાગ કરવા માટેનો ભાવ એવો તેજ બન્યો છે કે તેમની રહેણી-કહેણીમાં એ સ્પષ્ટપણે જણાય છે. ભરતજીએ જે વિચારણા કરી તે આપણે જોઈ ગયા છીએ. એ વિચારણામાં જે આત્મા દિવસોના દિવસો કાઢે તે આત્માના વર્તાવ ઉપરથી સહેજે જાણી શકાય કે આ સંસારમાં રહ્યો છે ખરો, પણ આને સંસારમાં રસ નથી, ન છૂટકે રહ્યો છે. આમ હોઈને ગ્રંથકાર પરમર્ષિએ પાંજરામાં પૂરાએલા સમર્થ સિંહની જે ઉપમા ભરતજીને માટે આપી છે તે યથાર્થ જ છે. ખરેખર ભરતજી સંસારમાં એ જ રીતે રહ્યા છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

ભરતજીની દશા કૈકેયીએ રામચંદ્રજીને જણાવી :

ભરતજીની આ સંવિગ્ન મનોદશા તેમની માતા કૈકેયીથી પણ છૂપી રહેતી નથી. પોતાનો પુત્ર ભરત સંસારમાં કયાંય આનંદ પામતો નથી એમ કૈકયી જુએ છે. કૈકેયીને એમ થાય છે કે આને માટે કાંઈક ઉપાય યોજવો

જોઈએ. ભરતજીને કૈકેયી પોતે કહેવા જાય તો કાંઈ વળે નહિ એમ કૈકેયીને લાગે છે; આથી કૈકેયી રામચંદ્રજીને ભરતજીના ઉદ્વિગ્નપણાની ખબર આપે છે. ભરતજી સંવિગ્ન મનવાળા બન્યા છે એમ કૈકેયી કહે છે. મોહ છે ને ? રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી, સીતાદેવી, વિશલ્યા વગેરે ઉત્તમ આત્માઓ છે, પણ તેમનામાં મોહ તો છે ને ? મોહનો ઉછાળો ભયંકર છે. રામચંદ્રજી ભરતજીને મધુર વચનોથી એવું એવું કહે છે કે-જે કાચાપોચાને ઢીલો બનાવી દે, પણ ભરતજીનો વૈરાગ્ય હવે ધૂંધવાએલા અગ્નિ જેવો બન્યો છે. ભરતજી હવે તો પાંજરાને તોડીને પણ આત્માની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા જતાં અચકાય તેમ નથી, પણ રાવણના ભુવનાલંકાર હાથીનો એક એવો પ્રસંગ બની જાય છે કે બધું ઠીક ઠીક પતી જાય છે.

[૯]

આપણે એ જોઈ ગયા કે, ભરતજીનો વિરાગભાવ ખૂબ તેજ બન્યો છે. ભરતજીની ઉદાસીનતાનું ખરૂં કારણ આ છે. 'વિષયાસક્ત બનેલા મેં સુખના સ્થાનરૂપ ધર્મને સેવ્યો નહિ અને હવે તરૂણપણામાં પણ જો હું સિદ્ધિસુખને પ્રાપ્ત કરાવનારા ધર્મને નહિ કરૂં, તો પાછળથી જરા અવસ્થામાં મારે શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવું પડશે.' આ ચિંતાએ ભરતજીને ઉદ્વિગ્ન બનાવી મૂકયા છે અને આ ચિંતા જ તેમને ગાન્ધર્વ નૃત્યોના દર્શનમાં કે ગાન્ધર્વ ગીતોના શ્રવણમાં પણ આનંદ અનુભવવા દેતી નથી.

ચિતા અને ચિંતા સમાન છે :

ખરેખર ચિંતા વસ્તુ જ એવી છે. જેના હૈયામાં ચિંતા પેસે તેના આનંદમાં દેવતા મૂકાઈ ગયા વિના રહે નહિ. દુનિયામાં કહેવાય છે કે, 'ચિંતા ચિતા સમાન' ચિતા બહારથી સળગાવે છે અને ચિંતા અંદરથી સળગાવે છે. ચિતામાં સળગતાને સૌ જોઈ શકે છે અને ચિંતામાં સળગતાને કોઈક જ જોઈ શકે છે. ચિતા જલ્દી સળગાવીને ખાખ કરે છે અને ચિંતા મૂંઝવણ અને રીબામણમાં દિવસોના દિવસો સુધી અને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી શેકયા કરે છે. આમ ચિતા કરતાં પણ ચિંતા ભયંકર છે.

ચિંતાથી ઘેરાએલા આદમીને ખાવા-પીવાનું ભાવે નહિઃ ખાય ખરો, પણ ખાવામાં એને રસ આવે નહિ; ખાધું-ન ખાધું કરે ને ઉઠે : ગમે તેવું રસમય ભોજન હોય, મીઠાઈઓનો થાળ સામે ગોઠવ્યો હોય, જૂદાં જૂદાં શાક-જૂદી જૂદી ચટણીઓ-વિવિધ ફરસાણ ગોઠવેલું હોય અને રસોઈ ગરમાગરમ હોય, પણ ચિંતાથી ઘેરાએલા આદમીને એમાંની કોઈ પણ વસ્તુ તે વખતે આનંદ ઉપજાવી શકતી નથી. કોળીયા મોઢામાં મૂકે ખરો, પણ મગજમાં બીજી ધૂન ચાલતી હોય. ચિંતાથી આદમીને નિકટનાં, આજ્ઞાંકિત અને સદા અનુકૂળપણે વર્તનારાં સ્વજનોનો મેળાપ પણ રૂચતો નથી. ચિંતાથી ઘેરાવા પહેલાં જેનું મોઢું જોતાં મોહ ઉપજતો હતો, જેની જોડે મીઠો વાર્તાલાપ કરવામાં સમય ગમે તેટલો જાય તો પણ-સમય કયાં ચાલ્યો ગયો-તેની ગમ પડતી નહોતી, થોડા કલાકોનો પણ જેનો વિરહ ખમાતો નહોતો અને જેની સાથે આનંદ કરતાં આખી દુનિયા ભૂલાઈ જતી હતી, એવા પણ સ્વજનનું મિલન, ચિંતાથી આદમી બરાબર ઘેરાઈ જાય, ત્યારે કંટાળાભરેલું લાગે છે. 'તમને શી ચિંતા છે ?'-એમ એ પૂછે તે ય ગમતું નથી. નિકટના સ્નેહીઓ ઉપર પણ વાતવાતમાં ગુસ્સો આવી જાય છે. આ શાથી બને છે ? એક માત્ર ચિંતાથી ! જે વસ્તુના કારણે મન ચિંતાતુર બન્યું હોય, તેના જ વિચારો રાતદિવસ આવ્યા કરે છે. નિંદ્રા પણ ઉડી જાય છે. ચિંતા જેમ બલહારિણી છે. તેમ નિદ્રાહારિણી પણ છે. ખૂબ થાકે એટલે એકાદ ઝોકું આવી જાય અને વળી થોડી વારે આદમી ઝબકી જાય, એવું ચિંતાના યોગે બને છે.

સંસારમાં ચિંતાનો અનુભવ કોને નથી થતો ?

ચિંતાના યોગે આવી વિષમ સ્થિતિ થઈ પડે છે, એનો થોડો ઘણો અનુભવ તો તમને પણ થયો હશે ને ?

સભા૦ હાજી, હા. બજારમાં દોડધામ કરનારા બધા ય જાણે છે. થોડો ઘણો અનુભવ તો સૌને થયો હોય.

બજારમાં જે વખતે મોટી ઉથલપાથલ ચાલતી હોય છે, મોટી પેઢીઓ તૂટી કે તૂટશે એવી વાતો ફેલાઈ ગઈ હોય છે અને એવા વખતે પોતાને માથે મોટું જોખમ આવવાની જ્યારે દહેશત લાગી ગઈ હોય છે, તે વખતે આદમીની કઈ હાલત થાય છે ? એ ખાતો-પીતો નથી એમ તો નહિ, પણ એ જે રીતે ખાય-પીવે છે એ જૂઓ તો ખબર પડે. ગમે તેવા વિષયાધીનોના પણ એવા કોઈ અવસરે, બધા રંગરાગ સૂકાઈ જાય છે. 'મારે તો અમુક વિના ન જ ચાલે, મારાથી આવી દોડધામ તો થાય જ નહિ, હું આવું સહન કરી શકું જ નહિ.' આવું આવું બોલનારા પણ અવસરે એવા બની જાય છે કે ગઈ કાલે જે કાર્ય ન જ બને એમ કહેતા હતા તે જ કાર્ય કરતા હોય છે, ચિંતા એવી વસ્તુ છે.

હવે એમ નહિ બોલતા કે ગાન્ધર્વ નૃત્ય અને ગાન્ધર્વ ગીત જોવા અને સાંભળવા છતાં પણ ભરતજીને રતિ ન ઉપજી એ બને કેમ ? ભરતજીને ગાન્ધર્વ નૃત્યો અને ગાન્ધર્વ ગીતો રતિ ઉપજાવી શકયાં નહિ, કારણ કે ભરતજી ચિંતાતુર બન્યા હતા. 'આ તરૂણાવસ્થામાં જો હું સિદ્ધિસુખને પમાડનારા ધર્મને નહિ કરૂં તો પાછલી જરા અવસ્થામાં મારે શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવું પડશે.' આ ચિંતા જેવી તેવી છે ? આવી સાચી ચિંતા જેના અંતરમાં જન્મી જાય, તેને માટે સંયમપાલન દુષ્કર નથી. ચારિત્રના પરિણામને નહિ આવવા દેનારાં કર્મ આત્માને ભલે ચારિત્રમય જીવન જીવવા ન દે, પણ સાચી આત્મચિંતા આવી જાય અને ચારિત્રના પરિણામને આવરનારૂં કર્મ ક્ષયોપશમ આદિ પામતું જતું હોય તો આત્મચિંતાશીલ આત્માને માટે ચારિત્રનું પરિપાલન કષ્ટસાધ્ય નથી રહેતું, પણ સુસાધ્ય બની જાય છે.

સાચી આત્મચિંતા જીવનને સુધારે છે :

ભવિષ્યની સાચી ચિંતા વર્તમાનને સુધારનારી છે. ભવિષ્યની સાચી ચિંતા જન્મ્યા વિના વર્તમાન જેવો જોઈએ તેવો સુધરતો નથી. વર્તમાન સમયનો દુરૂપયોગ થતો અટકાવનાર અને વર્તમાન સમયનો સદુપયોગ કરાવનાર ઘણાં કારણોમાં આત્મચિંતા એ મુખ્ય કારણ છે. સાચી આત્મચિંતામાં તો એ તાકાત છે કે ક્રમે કરીને તે વર્તમાન સમયના થઈ રહેલા દુરૂપયોગને અટકાવી દે છે અને વર્તમાન સમયનો સદુપયોગ કરાવનાર બીજા પણ કારણોને ઘસડી લાવે છે. સાચી આત્મચિંતા પ્રમાદને ઉડાડી મૂકે છે. સાચી આત્મચિંતા વીર્યને ગોપવવા દેતી નથી. સાચી આત્મચિંતા આત્મહિતને હણનારા વાતાવરણમાં પહેલાંના જેવો આનંદ ઉપજવા દેતી નથી અને મહીં ખટકારો ઉભો કરી દે છે. સાચી આત્મચિંતા આત્મહિતની બાધક પ્રવૃત્તિઓમાં આત્માને રસપૂર્વક જવા દેતી નથી, એટલું જ નહિ પણ ધીમે ધીમે આત્માને એવો સત્ત્વશીલ અને સંયમશીલ બનાવી દે છે કે આત્મા વિષયની સામગ્રીથી લેપાતો નથી.

આ આત્મચિંતારૂપી જ્યોત જેનાં હૃદયમાં ઝળહળતી હોય, તે આત્મા નાટારંભોમાં, ગાનતાનમાં ખાનપાનમાં અને બીજા વિષયોની સામગ્રીમાં પૂર્વવત્ આનંદ અનુભવી શકે નહિ; એના હૈયે ડંખ રહ્યા જ કરે. જેની આત્મચિંતા મંદ હોય, તે પણ અવસરે અવસરે વસ્તુનો વિચાર કરતાં, પોતાની વિષયાસક્તિને માટે દુઃખ અનુભવ્યા વિના રહે નહિ. આત્મચિંતાની હયાતિ અને આત્મહિતની બેદરકારી, એ બે સાથે સંભવે જ નહિ. આત્મચિંતા હોય ત્યાં આત્મહિતની બેદરકારી હોય નહિ અને આત્મહિતની બેદરકારી હોય ત્યાં આત્મચિંતા હોય નહિ, આ નિયમ. આત્મચિંતાની હયાતિમાં વિષયસંગ હોવો એ શક્ય વસ્તુ છે, અવિરતિમય દશા હોવી

એ શક્ય વસ્તુ છે, અને વિરતિના તેવા ઉંચી કોટિના પરિણામ ન આવે એ ય શક્ય વસ્તુ છે, પણ વિષયોથી પરાઙ્મુખ બનવાની અને વિરતિધર બનીને આત્મકલ્યાણ સાધવાની ભાવના ન જ હોય, એ બને જ નહિ. વિષયસંગ એને મીઠો ન લાગે પણ વિચાર કરતાં ઝેર જેવો કડવો લાગે. અવિરતિ એને સુખ ન ઉપજાવે, પણ અવિરતિ એને ખટકયા જ કરે. અવિરતિનો ત્યાગ કરીને વિરતિધર થવા માટે ચારિત્રને આવરનારૂં કર્મ ક્ષયોપશમાદિને પામવું જરૂરી છે; એ કર્મ ક્ષયોપશમાદિને ન પામ્યું હોય તો અવિરતિનો ત્યાગ અને વિરતિનો સ્વીકાર ન પણ થઈ શકે;પરંતુ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમાદિ થવાના યોગે જેના અંતરમાં સાચી આત્મચિંતા પ્રગટી છે, તે આત્મામાં અવિરતિનો ત્યાગ કરવાની અને વિરતિધર બનીને કલ્યાણ સાધવાની ભાવના ન હોય એ શક્ય જ નથી. ખરેખર સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિના યોગે જે આત્મામાં સાચી આત્મચિંતા પ્રગટે છે, તે આત્માની વિચારદશા જ ફરી જાય છે.

આત્મચિંતાવાળો શક્ય કરવાને હંમેશાં સજ્જ જ હોય :

સાચી આત્મચિંતાવાળો જેટલું શક્ય સમજાય તેટલું કરવાને સજ્જ જ હોય. પોતાને માટે વર્તમાનમાં જે જે અશક્ય હોય અને જે જે કર્યા વિના સાચું કલ્યાણ સધાવાનું નથી તેવી ખાત્રી હોય, તે તે અશક્યને પણ શક્ય બનાવવાની તે પેરવીમાં જ હોય; કારણ કે એને કરણીય શું અને અકરણીય શું, હિતકારી શું અને અહિતકારી શું, એનો થોડો ઘણો પણ ખ્યાલ આવી ગયો હોય છે, સમ્યગ્જ્ઞાન જેમ ખીલતું જાય તેમ તેમ આત્મહિતનો ખ્યાલ પણ વધતો જાય પહેલાં ઓઘરૂચિ સાથે સામાન્ય ખ્યાલ અને તે પછીથી એ રૂચિ ખ્યાલને ખીલવવા પ્રેરે એટલે જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન થાય તેમ જ માલુમ પડતું જાય તેમ શક્ય ત્યાગ પણ થતો જાય. સમ્યગ્જ્ઞાન બહુ થોડું હોય છતાં પણ ત્યાગ થાય એ બને. **'मा रूष'** અને **'मा तुष'** એટલું પણ રીતસર યાદ રાખીને ગોખી નહિ શકનારા મહાત્મા વિરતિધર હતા ને ? હતા જ, અને **'मा रुष, मा तुष'** ગોખવાનો પ્રયત્ન કરતાં કરતાં તો એ મહાત્મા કેવલજ્ઞાન પણ પામ્યા. વાત તો એ છે કે પહેલાં સાચી આત્મચિંતા આવી જવી જોઈએ. આત્મામાં સાચી આત્મચિંતા પ્રગટે એટલે દુર્ગુણોનું ભગાડવાનું અને સદ્ગુણોને પ્રગટાવવાનું કાર્ય શક્યતા મુજબ થયા વિના રહે નહિ.

કલ્યાણકર સાધનાનું પ્રબળ સાધન આત્મચિંતા :

સભા૦ ચિંતાના યોગે મહાદુર્દશા ઉત્પન્ન થઈ જવા પામે છે એ શંકા વિનાની વાત છે, તો પછી આત્મચિંતાવાળા બનવાનો ઉપદેશ કેમ અપાય છે ? આત્મચિંતા પ્રગટે એટલે તો મહાપીડા ઉત્પન્ન થઈ જાયને ?

આ પ્રશ્ન પણ વિચારવા જેવો છે. વસ્તુને નહિ જાણનારા આવી શંકાઓમાં મૂંઝાય, એ અસંભવિત નથી. ચિંતા એ વસ્તુસાધના માટેનાં અનેક સાધનોમાંનું એક પ્રબળમાં પ્રબળ સાધન છે. સાચી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ જાય, એટલે આદમી, જે વસ્તુ મેળવવાની તેની અંતરમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ હોય, તે વસ્તુને મેળવવાને માટે પોતાનાથી શક્ય એટલા પ્રયત્નો કરવાને તે ચૂકતો નથી. હંમેશાં પ્રયત્નોને વેગ આપનાર અને પ્રયત્નો કરવા છતાં સફલ ન બનાય તો ય હતાશ બની પામર બનતાં અટકાવનાર વિવેકવતી ચિંતા છે; કારણ કે વસ્તુ જોઈએ છે એ નિશ્ચિત છે, 'વસ્તુ નહિ મળે ત્યાં સુધી હું દુ:ખી જ રહેવાનો.' આ ખાત્રી હોય અને દુ:ખ ટાળવાની લગની લાગી ગઈ હોય, એટલે આત્મા પ્રયત્નો કરતાં કંટાળે નહિ, પણ પ્રયત્નોને જોરદાર બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા જ કરે. થોડા પ્રયત્ને સફળતા ન સાંપડે તો ય ધીરજ ગુમાવે નહિ.

આત્મચિંતા વિવેકશૂન્ય નહિ હોવી જોઈએ. વિવેકવતી આત્મચિંતા આત્માને મૂંઝવતી નથી. ન સધાય તેનું દુ:ખ ઉપજાવે છે, પણ એકદમ મૂઢ બનાવી દેતી નથી. દુનિયાની ચિંતા અવસરે માણસને પાગલ પણ બનાવી

મૂકે છે, જ્યારે વિવેકવતી આત્મચિંતા આદમીને ધીર અને વીર બનાવતી જાય છે. આત્મચિંતા ઉત્પન્ન થાય અને આવે એમાં તેજી આવે, એટલે એ ચિંતાને વિવેકમય જ્ઞાન યોગ્યમાર્ગે-વિરતિના માર્ગે દોરી જાય છે અને એથી આત્માના ઉત્સાહમાં વધારો થઈ જાય છે. ચિંતાની સાથે સાધક પ્રવૃત્તિ થતી હોય અને ચિંતાનું કારણ નાબુદ થતું દેખાતું હોય, એટલે આત્મા પામરતા ખંખેરતો જાય છે અને શૌર્યને ખીલવતો જાય છે.

દુનિયાદારીની ચિંતા અને આત્મચિંતા બંનેયનું અંતર :

પૈસાની ચિંતાથી આદમી મૂંઝાઇ રહ્યો હોય, એટલામાં ધંધો કરવાની સામગ્રી મળી જાય તો ?

સભા૦ ઉત્સાહ વધે.

અને વ્યાપારમાં ફાવતો જાય તો ?

સભા૦ ઉત્સાહનો પાર ન રહે.

વ્યાપારમાં ફાવતો જતો હોય, પણ હજુ માથે મોટું કરજ ઉભું હોય અને એ ફેડયા વિના આબરૂને લાગેલો બટ્ટો ટળે તેમ ન હોય, તો કમાવા છતાં ચિંતા રહે કે જાય ? પ્રયત્ન થોડો કરે કે વધારે ? વ્યાપારમાં વધારે ધ્યાન આપવા માંડે કે દુર્લક્ષ કરવા માંડે ?

સભા૦ ચિંતા તો હોય જ પણ ઉત્સાહ વધ્યે જાય અને વ્યાપારમાં તો વધારે ધ્યાનવાળો બને.

હવે કહો કે એની ચિંતાએ એને નુકશાન કર્યું કે ફાયદો કર્યો ?

સભા૦ કર્યો તો ફાયદો, પણ વ્યાપારની સામગ્રી મળી ન હોત અને કરેલા વ્યાપારમાં ફાવ્યો ન હોત તો ?

એ દુનિયામાં બનવું શક્ય છે, કારણ કે તેવી સામગ્રી મળવી એ મુખ્યત્વે ભાગ્યાધીન છે અને પુણ્યોદય ન હોય તો વ્યાપાર કરવા છતાં ફાવી ન શકાય એમ પણ બને. આત્મચિંતામાં એવું નથી. સાચી આત્મચિંતાની સાથે જ વિવેક પ્રગટે છે. મારે મારી ચિંતાને ટાળવાને માટે શું કરવું જોઈએ ? એનો ખ્યાલ આવી જાય છે અને એથી આત્મચિંતાશીલ બનેલો આદમી જ્ઞાનીઓએ કહેલા ચિંતાનિવારણના માર્ગે પ્રવૃત્તિશીલ બને છે.

સંસારમાં પ્રયત્ન ફળે જ એ નિયમ નહિ પણ ધર્મમાં પ્રયત્ન તો નિયમા ફળે :

જ્ઞાનીઓએ કહેલી હેયના ત્યાગની અને ઉપાદેયના સ્વીકારની પ્રવૃત્તિ આજ્ઞા મુજબ થાય તો ફલપ્રાપ્તિ માટે શંકાને કારણ રહે એવું કાંઈ છે જ નહિ. દુનિયાદારીમાં કરેલો વ્યાપાર નિષ્ફળ જાય એ બને, પણ આ વ્યાપાર કદિ નિષ્ફળ નિવડતો જ નથી. જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે અર્થ અને કામ માટેના કરેલા બધા પ્રયત્નો ફળે જ એવો નિયમ નથી; પુણ્યોદયાદિનો યોગ ન હોય તો ન ય ફળે, જ્યારે ધર્મ અંગેનો નાનામાં નાનો પણ પ્રયત્ન ફળ્યા વિના રહેતો જ નથી.

ધર્મના પ્રયત્નો ફળીભૂત થવાને માટે બીજી કોઈ વસ્તુની અપેક્ષા રહેતી નથી. અર્થકામનો પ્રયત્ન જેમ સફળ નિવડવાને માટે પુણ્યોદયાદિની અપેક્ષા રાખે છે, તેમ ધર્મને વિષે કરેલો સુપ્રયત્ન સફળ નિવડવાને માટે તેવી કોઈ જ અપેક્ષા રાખતો નથી. જ્ઞાનીઓ આ વસ્તુ રજૂ કરીને પણ એ જ ફરમાવે છે કે જે પ્રયત્નનું ફળ મળવું પરાધીન છે એ પ્રયત્નને છોડો અને જે પ્રયત્ન નિયમા ફળવાનો છે તે જ પ્રયત્ન કરો ! દુનિયાદારીના પ્રયત્નનું ફળ મળ્યું તો મળ્યું; ન ય મળે, જ્યારે ધર્મના પ્રયત્નનું ફળ મળવા વિષે કશો પણ સંદેહ રાખવા જેવું નથી.

દુનિયાદારીના પ્રયત્નમાં પડેલા કઈક ભીખ માગે છે, કઈક રઝળે છે, કઈકને સારા માટે કરેલું અવળા માટે થઈ જાય છે, કઈકને પ્રયત્ન એક કરે અને લાભ લઈ જાય બીજો એમ બને છે, અને કઈક એવા ય છે કે જેમને નામમાત્રના પ્રયત્નથી ઘણું મળી જાય છે; કારણ કે દુનિયાદારીમાં એકલા પ્રયત્નથી જ સિદ્ધિ થતી નથી. દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન ભાગ્યાદિની અપેક્ષા પૂરેપૂરી રાખે છે.

જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યું છે કે અર્થ અને કામ માટે ઉદ્યમ પ્રધાનતા નથી પણ ભાગ્યની પ્રધાનતા છે. ધર્મના પ્રયત્નની બાબતમાં એવું કાંઈ છે જ નહિ. એમાં તો એટલું જ કે માત્ર ધર્મનો પ્રયત્ન અનંત જ્ઞાનીઓએ જે રીતે કરવાનો ફરમાવ્યો છે તે રીતે થવો જોઈએ. આજ્ઞાનુસાર ધર્મનો પ્રયત્ન થયો એટલે એ સફળ ન નિવડે એ બને જ નહિ.

સંસારીનો પ્રયત્ન વર્તમાનમાં નિષ્ફળ કે નુકશાનકારક બને, તો ય ભવિષ્યને ભૂંડું બનાવે છે :

વળી એ પણ સાથે જ છે કે, દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન સફળ નિવડે કે નિષ્ફળ નિવડે, તો પણ આત્મા તેના પાપથી લેપાય જ છે અને એ પાપથી બંધાયેલું કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે એ જીવને અનેક દુ:ખો ભોગવવાં પડે છે. એ દુ:ખો ભોગવતી વખતે પણ આત્મા જો સમાધિને જાળવી શકતો નથી અને આર્ત્ત રૌદ્ર ધ્યાનમાં રક્ત બન્યો રહે છે, તો ઉદયમાં આવેલું પાપકર્મ તો ખપી જાય છે, પણ પોતાના સંખ્યાબંધ સાથીદારોને વળગાડતું જાય છે. વિચારો કે, દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન કેટલો બધો અનર્થકારી છે ? દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન તાજેતરમાં સફલ થવો, એ ભાગ્યાદિને આધીન : દુનિયાદારીનો સારા માટે કરેલો પ્રયત્ન જ ભૂંડું કરનારો નિવડે એ ય સંભવિત; જેમકે કમાવા માટે વ્યાપાર કર્યો અને બને એવું કે મિલ્કત જાય, આબરૂને બટ્ટો લાગે અને રોઈને જીંદગી પૂરી કરવાનો વખત પણ તેવો પાપોદય હોય તો આવી લાગે; ત્યારે દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન તાજેતરમાં સફળ નિવડે એમ નક્કી નહિ, સફળ તો ન નિવડે પણ તાજેતરમાં નુકશાન કરનારો ય ન નિવડે એ ય નક્કી નહિ, અને વળી એના યોગે પાપકર્મ બંધાય એ તો નક્કી જ. એ પાપકર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે આત્માને ઘણી ઘણી રીતે કનડે એ ય નક્કી, અને જો એ કનડગત વખતે આત્મા આર્ત્ત–રૌદ્ર ધ્યાનમાં રક્ત બની જાય તો એક પાપકર્મ ભોગવતાં બીજા સંખ્યાબંધ પાપકર્મો બાંધે એ ય નક્કી. દુનિયાદારીના પ્રયત્નનું આવું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી કયો મૂઢ એ પ્રયત્ન રસપૂર્વક કરે ? તેમજ કયો ડાહ્યો એ પ્રયત્ન કિંચિત્ પ્રમાણમાં કરવો પડે તો ય એથી કંપ્યા વિના રહે ?

ધર્મ વિષેના પ્રયત્નનું સુંદર પરિણામ :

ધર્મને અંગેના પ્રયત્નમાં આવું કાંઇ છે જ નહિ. ધર્મનો પ્રયત્ન થવો મુશ્કેલ; બાકી થઇ જાય તો એકાંતે સુખકર જ નિવડે. ધર્મનો વાસ્તવિક પ્રયત્ન કરતાં પાપબંધ નહિ જ એ નક્કી. એ પ્રયત્ન કરતાં કર્મનિર્જરા થાય અને બંધાય તો પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધાય, કે જે પુણ્યના યોગે મળેલી ભોગસામગ્રી પણ આત્માને મૂંઝવે નહિ; એટલું જ નહિ પણ એ પુણ્યનો ગુણ એવો છે કે આત્મા ભોગવતો જાય તેમ પણ તેનો વિરાગ વધતો જાય. કહો જોઇએ કે આત્માએ કયો પ્રયત્ન કરવા જેવો છે ?

આત્મચિંતા વિના ધર્મપ્રયત્ન નહિ :

સભા ૦ કલ્યાણ માટે તો ધર્મપ્રયત્ન જ કરવા જેવો છે એમાં ના નહિ.

તમે દુનિયાદારીનો જે પ્રયત્ન કરો છો તે કલ્યાણ માનીને કરો છો કે અકલ્યાણ માનીને કરો છો ?

સભા ૦ અકલ્યાણ માને તો થાય જ કેમ ?

ન થાય તો સારી વાત છે, પણ એવું ય બને છે કે સંયોગાદિને આધીન થઇને કેટલાકોને અકલ્યાણકાર પણ પ્રયત્ન કરવો પડે છે, પણ એ કરે તો ય બળતા હૈયે કરે ! કયારે એનાથી છૂટાય એ ભાવના રહે ! બને તેટલો ધર્મપ્રયત્ન પણ કરે જ. હવે ધર્મ પ્રયત્ન થાય કયારે ? સાચી આત્મચિંતા આવે તો જ ધર્મપ્રયત્નરૂપે થઇ શકે. એવા પણ આત્માઓ હોય છે કે જેઓમાં આત્મચિંતા પ્રગટી હોય, છતાં પણ જેઓ ધર્માચરણનો વ્યાપાર કરવાને અશક્ત હોય. આવા આત્માઓનું શું થાય ? આત્મચિંતા પ્રગટી અને ધર્માચરણરૂપ વ્યાપાર બની શકે તેમ ન હોય, તો શું એ આત્માઓ મૂંઝાઇ જ મરે ? જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે ના. તેઓ પણ આરાધના કરી શકે છે.

સભા ૦ આત્મચિંતા પ્રગટવા છતાં ધર્માચરણરૂપ વ્યાપાર ન કરી શકે એમ બને ?

હા. વ્યાપાર કરવાની ઘણી ચિંતા હોય, બજારમાં ભાવોની ઉથલપાથલમાં અમુક લક્ષાધિપતિ થયો, અમુક પાંચ લાખ કમાયો, અમુક પચાસ લાખ રળ્યો, આવું આવું સાંભળતો હોય, બજારમાં જવાની ઈચ્છા પણ ઘણી હોય, પણ લકવો થયો હોય તો ?

સભા ૦ બીજા પાસે કરાવે.

પણ એ તો ન જ જઇ શકે ને ? તેમ ધર્માચરણમાં પણ સમજો. દૃઢ ચારિત્રમોહનો ઉદય વર્તતો હોય તો એમ પણ બને કે સાચી આત્મચિંતા પ્રગટેલી હોવા છતાં પણ આત્મા ધર્માચરણરૂપ વ્યાપાર ન કરી શકે એ શકય છે; આમ છતાં પણ એ આત્માએ માત્ર ચિંતામાં મૂંઝાયા કરવાનું જ રહેતું નથી.

આત્મચિંતાના પરિણામે પ્રાપ્ત થતાં લાભો :

કાર્યસિદ્ધિકારક પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય છે એટલે ચિંતાતુર આત્મામાં ઉત્સાહ વધે છે અને જોરદાર પ્રયત્ન કરવાનું બળ પ્રગટે છે, એટલે ચિંતા વસ્તુતઃ પીડારૂપ રહેતી નથી, એને અંગે આ વાત ચાલી રહી છે. આત્મચિંતાવાળા બનવાનો ઉપદેશ કેમ અપાય છે એ વાત સ્પષ્ટ થઇ ગઇ અને આત્મચિંતાવાળા બનવાનો ઉપદેશ આપવો એજ કલ્યાણકર છે એ વાત પણ પુરવાર થઇ ગઇ; કારણ કે આત્મચિંતાના યોગે આદમી ધર્મપ્રયત્નમાં લાગે છે, ધર્મપ્રયત્નમાં ધીરે ધીરે તે વધારે અને વધારે ધીર અને વીર બનતો જાય છે અને ધર્મપ્રયત્ન કદિ પણ નિષ્ફલ નિવડતો નથી તેમજ ધર્મપ્રયત્નમાં લાગ્યા રહેવાથી આત્મસ્વરૂપને પ્રગટાવી શકે છે, કે જેના યોગે તેને નથી તો આત્મચિંતા કરવાની જરૂર રહેતી કે નથી તો બીજા કોઇપણ પ્રકારની ચિંતા કરવાની જરૂર રહેતી. પછી તો દુઃખનું નામ નહિ અને સુખનો પાર નહિ, એટલે ચિંતા હોય જ શાની ? એ સુખ ઓછું થતું હોય કે કયારેય પણ જવાનું હોય તો ચિંતા થાય એ બને, પણ સિદ્ધ દશાના આત્મસુખમાં તો તેમે ય નથી.

દુનિયાનું કલ્યાણ ઇચ્છનારે દુનિયામાં કયો પ્રચાર કરવો ?

આથી આત્મચિંતાવાળા બનવાનો અને ધર્મપ્રયત્ન જ કરવાનો ઉપદેશ દેવો તેમજ દુનિયાદારીના પ્રયત્નથી પરાઙ્મુખ બનવાનો ઉપદેશ દેવો એ જ યોગ્ય છે. જે કોઇ પણ આત્મા દુનિયાના જીવોનું કલ્યાણ જ કરવાને ઈચ્છતો હોય, તેણે દુનિયામાં આ જ એક નાદ ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કે 'પરની ચિંતાથી પરાઙ્મુખ બનો, આત્મચિંતાવાળા બનો, દુનિયાદારીના પ્રયત્નને તજો અને ધર્મપ્રયત્ન કરવામાં અપ્રમાદી બનો !' આ નાદ દુનિયામાં જેટલો વધારે ફેલાય, તેટલું દુનિયાનું વધારે કલ્યાણ. દુનિયામાં જેટલા આ નાદને અનુસરે તેનું કલ્યાણ થયા વિના રહે નહિ.

આનાથી વિપરીત નાદ ફેલાવવાના પ્રયત્નમાં પડેલાઓ વસ્તુતઃ સાધુઓ નથી જ, પણ દુનિયાના જીવોને દુઃખને માર્ગે ઘસડી જનાર ઘાતકીઓ જ છે. કેટલાકો એવું અજ્ઞાનતાના યોગે કરે છે, પણ તેથી કેટલાય

આત્માઓ દુઃખના દાવાનલમાં જઇ પડે છે, તે શું વિચારવા જેવું નથી ? પરચિંતા કરવાનો અને દુનિયાદારીના પ્રયત્નમાં જોડાવાનો ઉપદેશ દેનારા જગતને મીઠા લાગે છે; એમાંના કોઇ પૂર્વનું પુણ્ય લઇને આવ્યા હોય તો લોક એને ફૂલે વધાવે છે, પણ એ ભાગ્યની અંતરના ખુણામાં પણ ઇચ્છા કરવા જેવી નથી.

દુનિયામાં પૂજાય તે સારો જ હોય, દુનિયામાં પૂજાય તે દુનિયાનો સાચો હિતસ્વી જ હોય એમ ન માનતા. દુનિયા પૂજે કે ન પૂજે, દુનિયા પૂજે કે ઢેખાળા મારે, પણ સારો તે જ છે અને પૂજાવા યોગ્ય તે જ છે, કે જેણે ખોટી પરચિંતા તજી છે, સ્વપરની સાચી આત્મચિંતામાં જે નિમગ્ન બન્યો છે, એના યોગે જેણે દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન નહિ કરવાનું વ્રત લીધું છે અને સાચો ધર્મપ્રયત્ન યથાશક્તિ કરવાને જે ઉદ્યમશીલ બન્યો છે !

આથી એ વાત સ્પષ્ટ થઇ જાય છે કે પરચિંતાથી પાછા હઠવાનો, આત્મચિંતાવાળા બનવાનો, દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન છોડવાનો અને અનંતજ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલા ધર્મને વિષે પ્રયત્નશીલ બનવાનો ઉપદેશ આપવો, એ એક પણ રીતે હાનિકર નથી અને બધી રીતે હિતકર જરૂર છે. 'આત્મચિંતા પ્રગટે તો મહાદુર્દશા થઇ પડે, મહાપીડા ઉત્પન્ન થઇ જાય' એવી ગભરામણ થતી હોય તો તે નીકળી જાય, એ માટે આપણે આટલી બધી વાતો કરી આવ્યા. કાર્યસિદ્ધિ તરફ આત્મા વળે, એટલે એ ચિંતા મૂંઝવણ ઉત્પન્ન કરવાને બદલે ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરી દે છે અને ચિંતા તથા ઉત્સાહનો યોગ તેમજ ફલની સુનિશ્ચિતતા આત્માને ધર્મપ્રયત્નમાં ધીર અને વીર બનાવી મૂકે છે. ચિંતાની સાથે ધીરતા અને વીરતા ન હોય તો મૂંઝવણ, દુર્દશા થાય : પણ આત્મચિંતા વાંઝણી હોતી નથી. વિવેક એની સાથે જ હોય છે અને એથી આત્મા ધર્મપ્રયત્ન કરવાને પ્રેરાય છે.

મહાભાગ્યવાન આત્માઓ જ ધર્મપ્રયત્ન આદરી શકે છે :

સભા ૦ જેઓ આત્મચિંતાવાળા બન્યા હોય અને આપે ફરમાવ્યું તેમ દૃઢ ચારિત્રમોહના ઉદયવાળા હોવાને કારણે ધર્માચરણ રૂપ વ્યાપાર કરવાને અશક્ત હોય, તેઓની કઇ દશા થાય ?

તેવા આત્માઓ પણ કલ્યાણ સાધી શકે છે. અનંતજ્ઞાનીઓએ સ્થાપેલું આ શાસન છે. આરાધનાની ઇચ્છાવાળા દરેકને આરાધના કરવા મળે, એવો મોક્ષમાર્ગ અનંતજ્ઞાનીઓએ દર્શાવ્યો છે. આરાધનાની ઇચ્છા હોય તે દરેક મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરી શકે છે. આરાધનાની સાચી ઇચ્છા એ પણ આરાધના છે. સ્વયં પ્રવૃત્તિ કરવી, બીજાઓની પાસે પ્રવૃત્તિ કરાવવી અને જે કોઇ પ્રવૃત્તિ કરતું-કરાવતું હોય તેને આશ્રયીને પોતાના મનમાં એકાન્તે પ્રમોદ ઉત્પન્ન થવો તેમજ પોતાથી ન થાય તેનું દુઃખ થવું -આ ત્રણેય પ્રકારે આરાધના થઇ શકે છે. પરચિંતાનો ત્યાગ કરીને, આત્મચિંતામાં રક્ત બનીને અને દુનિયાદારીની પ્રવૃત્તિ માત્રનો પરિત્યાગ કરીને એકાન્તે ધર્મપ્રયત્નમાં અપ્રમત્ત બની જવું, એ બધાને માટે શકય નથી. એ પ્રકારે ધર્મપ્રયત્ન કરવામાં જ એકાન્તે કલ્યાણ છે, આવી માન્યતા પણ ભાગ્યવાન આત્માઓમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. એવી માન્યતા ઉત્પન્ન થયા પછી પણ ભાગ્યવાન એટલે કે લઘુકર્મી આત્માઓ જ એ માન્યતાના અમલને માટે ઉત્તમ પ્રકારે ઉત્સાહિત બની શકે છે અને એ પછી પણ એ માન્યતાનો અભ્યાસરૂપ અમલ તેમજ વાસ્તવિક અમલ ઉત્તરોત્તર વધુ ભાગ્યશાળી આત્માઓ જ કરી શકે છે. અહીં આપણે ભાગ્યવાન તે આત્માઓને કહીએ છીએ કે જે આત્માઓને ધર્મપ્રયત્નની બાહ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થઇ છે તેમજ ધર્મપ્રયત્ન કરવામાં આડે આવનાર કર્મો જેનાં ક્ષયોપશમાદિને પામેલાં છે.

ઉંચી કોટિની ધર્મારાધના કયી ?

આથી સ્પષ્ટ છે કે પરચિંતાનો ત્યાગ કરી, આત્મચિંતાનો સ્વીકાર કરી અને દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન છોડી એકલા ધર્મપ્રયત્નમાં ઉદ્યમશીલ બનવું એ ઉંચી કોટિની ધર્મારાધના છે. પણ સૌને માટે એ શકય નથી; આથી

આત્મચિંતાવાળા બનીને દુનિયાદારીના અમુક પ્રયત્નનો ત્યાગ કરવાનું અને અમુક પ્રકારનો શકય એટલો ધર્મપ્રયત્ન કરવાનું જ્ઞાનીઓએ દર્શાવ્યું છે. આની સાથે જ કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું એમ ત્રણ વસ્તુઓ મૂકી છે. જે શક્તિસંપન્ન હોય તે સ્વયં ધર્મપ્રયત્ન કરે, બીજાઓની પાસે ધર્મપ્રયત્ન કરાવે અને જે કોઇ ધર્મપ્રયત્ન કરતા હોય, જે કોઇ ધર્મપ્રયત્ન કરાવતા હોય તથા જે કોઇ ધર્મપ્રયત્નની અનુમોદના કરતા હોય તે સર્વની અનુમોદના કરે. બીજાઓની પાસે ધર્મપ્રયત્ન કરાવવાની જેનામાં શક્તિ ન હોય, તે સ્વયં ધર્મપ્રયત્ન કરે અને ધર્મપ્રયત્ન કરનારની, ધર્મપ્રયત્ન કરાવનારની અને ધર્મપ્રયત્નની અનુમોદના કરનારની અનુમોદના કરે. સ્વયં ધર્મપ્રયત્ન કરવાની જેનામાં શક્તિ ન હોય તે બીજાઓની પાસે ધર્મપ્રયત્ન કરાવે અને ધર્મપ્રયત્ન કરનાર, ધર્મપ્રયત્ન કરાવનાર તથા ધર્મપ્રયત્નની અનુમોદના કરનાર સૌની અનુમોદના કરે. સ્વયં ધર્મપ્રયત્ન કરવાની અને બીજાઓની પાસે ધર્મપ્રયત્ન કરાવવાની જેનામાં શક્તિ ન હોય તેને માટે પણ માર્ગ છે; એવાઓ ધર્મપ્રયત્ન કરનાર, ધર્મપ્રયત્ન કરાવનાર અને ધર્મપ્રયત્નની અનુમોદના કરનાર પુણ્યાત્માઓની અનુમોદના કરે. વિચારી જુઓ કે ધર્મપ્રયત્ન માટે આ રીતે જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલું હોવાથી, ધર્મની આરાધના કરવાની ઇચ્છાવાળો કોઇ પણ આત્મા ધર્મની આરાધનાથી વંચિત રહી જાય, એ શકય છે ? નહિ જ.

સભા ૦ કોઇમાં અનુમોદના કરવાની શક્તિ પણ ન હોય તો ?

સમજી લેવું કે તેનામાં ધર્મની આરાધના કરવાની ઇચ્છા જ નથી અને ઇચ્છા છે એમ જો તે કહેતો હોય તો તે દંભ જ કરે છે અથવા તો તે અજ્ઞાનપણે બડબડાટ કરે છે. ધર્મપ્રયત્ન કરવો, કરાવવો અને અનુમોદવો એમ ત્રણેય પ્રકારે કરવાનો છે, પણ તે યથાશક્તિ ! યથાશક્તિ એટલે શક્તિને ગોપાવ્યા વિના કરે તેમજ શક્તિને લંઘે પણ નહિ. ધર્મપ્રયત્ન સ્વયં કરે અને બીજાઓ યથાશક્તિ ધર્મપ્રત્યન સ્વયં કરનારા બને, યથાશક્તિ ધર્મપ્રયત્ન કરાવનારા બને તથા યથાશક્તિ અનુમોદના કરનારા બને તેમજ જે બીજાઓ ધર્મપ્રયત્ન કરનાર કે કરાવનાર ન બની શકતા હોય તે છેવટે અનુમોદના કરનાર બને અને અનુમોદના કરનારની પણ અનુમોદના કરનારા બને, આ જાતની પ્રવૃત્તિ તે ધર્મપ્રયત્ન કરવા અને કરાવવારૂપ છે. ત્રણે પ્રકારે સ્વયં ધર્મપ્રયત્ન કરે અને બીજાઓની પાસે પણ ત્રણેય પ્રકારનો ધર્મ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે, એવા બહુ થોડા. જે ધર્મપ્રયત્ન સ્વયં કરે તેણે કરાવવા કે અનુમોદવાના પ્રકારની ઉપેક્ષા કરવાની નથી. અનુમોદનારૂપ ધર્મ, એ છેલ્લામાં છેલ્લી કોટિ છે; પણ એ કરનાર તેમ જ કરાવનાર બંનેયમાં જોઇએ. જેનામાં આત્મચિંતા પ્રગટે તે ધર્માચરણ રૂપ વ્યાપાર સ્વયં ન કરી શકતો હોય તો પણ કરાવવાનો તથા અનુમોદવાનો એમ બે પ્રકારનો તો તે આરાધક બને ને ? અરે, કરાવવાની ય શક્તિ ન હોય પણ અનુમોદના તો કરી શકે ને ? કહો કે આત્મચિંતા પ્રગટી હોય તો જરૂર કરી શકે.

ભાવધર્મને સમજો પણ દંભને ન પોષો :

સ્વયં ધર્મપ્રયત્ન કરવો, બીજા પાસે ધર્મપ્રયત્ન કરાવવો અને ધર્મપ્રયત્ન કરનારની અનુમોદના કરવી; આ ત્રણેય બને તો ત્રણેય કરો. થોડું બને તો થોડું કરો. ધર્મપ્રયત્ન બીજાઓ પાસે કરાવો અને ધર્મપ્રયત્ન કરાવનારા પણ બીજા બને તેમ કરો; ધર્મપ્રયત્ન કરનાર, કરાવનાર અને તેની અનુમોદના કરનારની અનુમોદના, બીજાઓ સ્વયં કરનારા બને તેમજ બીજાઓને તેવા અનુમોદક બનાવે એવો પ્રયત્ન કરો; આ રીતે આરાધના કરવાના માર્ગો ઘણા છે. આમ આરાધના અનેક પ્રકારે થઇ શકે છે. આરાધનાના અનેક પ્રકારોને સમજીને બને તેટલા વધુ પ્રકારે ધર્મ કરો એજ હિતાવહ છે. શ્રેણિક મહારાજા સ્વયં વિરતિ કરવારૂપ ધર્મપ્રયત્ન કરવાને અસમર્થ હતા, તે છતાં પણ ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વ પામી શકયા અને શ્રી તીર્થંકર નામકર્મની પણ નિકાચના કરી શકયા. કૃષ્ણમહારાજે પણ એજ રીતે દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરીને ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વ ઉપાર્જ્યું અને શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના કરી ! શાથી ? આરાધના વિના તો આ બને નહિ

ને? કહો કે નહિ જ ! આ રીતે ભાવધર્મ પણ સમજવા જેવો છે, પણ ભાવધર્મના નામે ઢોંગ કરશો ને જો દંભ કરશો તો નુકશાન તમને જ છે.

સભા ૦ કોઇ એકલી અનુમોદનથી જ કામ ચલાવવા માગે તો ન ચાલે ? કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું, એ ત્રણેયનું સરખું ફલ કહ્યું છે ને ?

એકલી અનુમોદના કોને માટે, એ યાદ ન રહ્યું ? 'જેનામાં સ્વયં કરવાની શક્તિ નથી અને બીજાઓની પાસે કરાવવાની પણ શક્તિ નથી, એને માટે એકલી અનુમોદના છે' આ ન ભૂલો, આથી કહું છું કે, ભૂલેચૂકે પણ ઢોંગ કરવાનો વિચાર ન કરતા ! કોઇ ધર્મી કહેશે તેથી ધર્મનું ફલ મળી જવાનું નથી અને કોઇ અધર્મી કહેશે તેથી ધર્મનું ફળ ભાગી જવાનું નથી. આત્મકલ્યાણને માટે જ ધર્મ કરવાનો છે. ધર્મ કરાવવાનો તેય આત્મકલ્યાણ માટે અને અનુમોદના કરવાની તેય આત્મકલ્યાણ માટે ! ધર્મપ્રયત્ન કરવા અને ધર્મપ્રયત્ન કરાવવાનો પ્રયત્ન નહિ કરાવવાના ઇરાદે અનુમોદનાધર્મને પકડી બેસવાથી કલ્યાણ નહિ થાય પણ અકલ્યાણ થશે. સાચી આત્મચિંતા પ્રગટશે એટલે આવા વિકલ્પો નહિ જન્મે, પણ દરેક વસ્તુને વસ્તુગતે સમજવાનો પ્રયત્ન થશે તેમ જ હેયત્યાગ અને ઉપાદેય સ્વીકારને માટે ઉપેક્ષા નહિ થવા પામે.

અનુમોદનામાં આનંદ અને દુઃખ બન્ને હોય :

ધર્મપ્રયત્ન કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનાર સરખા પ્રકારના ઉત્તમ પરિણામોમાં વર્તી રહ્યા હોય તો સરખા ફળને પામે, એમાં ના નથી; પણ છતી શક્તિએ ધર્મપ્રયત્ન કરે નહિ, શકય છતાં ધર્મપ્રયત્ન કરાવે નહિ અને 'રૂડી મારી અનુમોદના' -એમ કર્યા કરે, તેને માટે ધર્મપ્રાપ્તિ દુર્લભ બને તો ના નહિ. વાત એ જ છે કે ધર્મપ્રયત્ન કરવો, ધર્મપ્રયત્ન કરાવવો અને અનુમોદના કરવી, એ ત્રણે ય પ્રકારોની આરાધના શકયતા મુજબ કરવાની છે. પછી એકલી અનુમોદના કરવી એ જ જેને માટે શકય હોય તે ભલે તે પ્રકારે આરાધના કરે. વાત તો એ હતી કે ધર્માચરણરૂપ વ્યાપાર કરવાને અશક્ત એવો પણ આત્મા, આત્મચિંતાવાળો બન્યો હોય તો ધર્મની આરાધનાથી વંચિત રહી જતો નથી. અનેક પ્રકારે મોક્ષમાર્ગની આરાધના થઇ શકે છે અને એથી આત્મચિંતાવાળા બનેલાને માટે તેનામાં જન્મેલી આત્મચિંતા દુર્દશારૂપ કે મહાપીડારૂપ બનતી નથી. એટલું ચોક્કસ છે કે આવો દુર્લભ મનુષ્યભવ પામીને પણ કરવા-કરાવવા-અનુમોદવારૂપે ધર્મારાધના કરવામાં જે ત્રુટિ રહેતી હોય તેનું દુઃખ થાય, પણ તે દુઃખ મૂંઝવણ પેદા કરનારૂં નથી, પણ ધર્મની આરાધના કરવાને માટે વીર અને ધીર બનાવનારૂં છે. અનુમોદનામાં બે વાત હોય છે. પહેલી વાત તો એ કે કરનાર અને કરાવનાર બન્નેની પ્રવૃત્તિ જોઇ ખૂબ પ્રમોદ થવો અને બીજી વાત એ કે પોતાનાથી તે નથી બનતું એનો શોક થવો. અનુમોદનામાં આનંદ અને શોક બન્નેય હોય છે બીજા કરે-કરાવે છે તેથી આનંદ અને પોતે તેમ નથી કરી શકતો એનું દુઃખ આ આનંદ તેમ જ આ દુઃખ બનાવટી નહિ જોઇએ અને આ આનંદ તથા આ દુઃખ તેનું જ બનાવટી ન હોય કે જે શકય કરવા-કરાવવાથી ઉપેક્ષા કરનાર ન હોય.

આ વસ્તુ સમજવાને માટે બલભદ્ર મહર્ષિની, રથકારની અને હરણીયાની વિચારણા યાદ રાખી લેવી એ બહુ જ જરૂરી છે. 'ત્રણેય સાથે મર્યા અને ત્રણેય દેવલોક પામ્યા માટે કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનાર ત્રણેયને સરખું ફળ. -આટલું યાદ રાખ્યું છે, પણ ત્રણેય કઇ સ્થિતિ અને કઇ વિચારણામાં રક્ત હોવાના કારણે એકસરખા આયુષ્યના બંધવાળા બન્યા ? તે યાદ જ ન રાખે તે બને, ને તે જેને એ યાદ હોય તે તો કદિ પણ એકલા અનુમોદનારૂપ ધર્મને પકડવાની વાત ન કરે. અનુમોદનાને પણ સાચી બનાવવી હોય અને અનુમોદનાના પણ વાસ્તવિક લાભને મેળવવો હોય, તો વસ્તુસ્વરૂપને સમજો. અનુમોદના એકલા આનંદરૂપ જ નથી, પણ દુઃખરૂપે પણ છે એ ન ભૂલો. બીજો કરે-કરાવે તેના આનંદની સાથે પોતે કરી-કરાવી શકતો

નથી એનું દુઃખ હોય, તો જ તે સાચી અનુમોદના છે. પોતે નથી કરી-કરાવી શકતો, એ વસ્તુ સાચી રીતે દુઃખરૂપ કયારે લાગે ? જ્યારે કરવા-કરાવવાને માટે તે ખરેખર અશકત હોય ત્યારે જ, શકય કરે-કરાવે અને અશકયનું દુઃખ ધરે, તો જ કરનાર-કરાવનારની સાચી અનુમોદના થઇ શકે. આજે તો હસતા હસતા કહી દે છે કે, 'ધન્ય છે !' એ વખતે સ્પષ્ટ દેખાય કે, 'એના હૈયામાં બીજાનો ધર્મ આનંદ ઉપજાવતો નથી અને પોતે નથી કરી શકતો તેનું દુઃખ નથી.' છતાં કહે છે 'કરે તેને ધન્ય !' ના પાડવી નહિ અને કરવું ય નહિ. એટલે પણ કહે કે, 'કરે તેને ધન્ય !' આ તો એક પ્રકારની ધીઠ્ઠાઇ છે. આ ધીઠ્ઠાઇ આત્માને ધર્મની પ્રાપ્તિથી વંચિત રાખનારી છે. માટે અનુમોદનાને પણ સાચી બનાવો અને અનુમોદનાને સાચી બનાવવા માટે શકયની ઉપેક્ષા ન કરો !

ચારિત્રની આરાધનામાં તપ જોઇએ :

સભા ૦ બલભદ્ર મહર્ષિ, રથકાર અને હરણ એ ત્રણેયનું મૃત્યુ થયું ત્યારે તે કયી વિચારણામાં રક્ત હતા ?

પ્રસંગ એવો બનવા પામ્યો છે કે, બલભદ્રજી દીક્ષિત થયા પછીથી તીવ્ર તપ કરી રહ્યા છે. ચારિત્રને ઉજાળનાર તપ છે. સંયમને ખીલવનાર અને સંયમથી સાધવાયોગ્ય સિદ્ધિની સાધનામાં પરમ સહાયક થનાર તપ છે. કર્મનિર્જરાનું કોઇ પ્રબળમાં પ્રબળ સાધન હોય તો તે તપ છે. માત્ર ભૂખ્યા રહેવું એ જ તપ છે એમ નથી. તપ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારનો છે અને એ બંનેય પ્રકારના છ છ ભેદો છે. શક્તિસંપન્ન આત્માઓ બારેય પ્રકારના તપને તપવા દ્વારા પોતાના કર્મસમૂહને તપાવે છે. શક્તિ મુજબ બારેય પ્રકારના તપને આચરવાને માટે કલ્યાણના અર્થી સૌએ ઉદ્યમશીલ બનવું જોઇએ. પૂર્વના મહાપુરૂષોનાં જીવનો વાંચો તો માલૂમ પડે કે કોઇનું જીવન તપથી વાંઝીયું નહોતું. ચારિત્ર તપોમય હોય તો જ કર્મનું આગમન અટકે અને નિર્જરા થોકબંધ થયા કરે. તપોમય ચારિત્ર લાવવા માટે પણ આત્મચિંતા તો જોઇએ જ. બલભદ્ર મુનિવરમાં આત્મચિંતા મોટા સ્વરૂપે પ્રગટી હતી અને એથી જ તેઓ દીક્ષિત થઇ તુંગિકા પર્વતના શિખર ઉપર જઇને તીવ્ર તપને તપતા કલ્યાણ સાધે છે.

એક વાર માસખમણનું પારણું હોવાથી તે મહર્ષિ શહેરમાં ભિક્ષા માટે જાય છે. એમને શહેરમાં પેસતા એક બાઇ જૂએ છે અને જોતાંની સાથે જ બલભદ્ર મુનિવરની અત્યંત રૂપકાન્તિને જોઇને તે બાઇ વ્યગ્રચિત્તવાળી બની જાય છે. બાઇ પોતાના બચ્ચાને લઇને કૂવે પાણી ભરવા આવી છે, ઘડામાં દોરડાનો ફાંસો નાખવાની તૈયારી કરી રહી છે. બરાબર એ જ વખતે એ બાઇ બલભદ્ર મુનિવરને જૂએ છે. બલભદ્રજી રાજવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે. પૂર્વના પુણ્યે અનુપમ રૂપને ધરનારા છે. પેલી બાઇ રૂપ જોવામાં તલ્લીન બની જાય છે અને ભાન ભૂલે છે. બીજી તરફ એણે દોરડાનો ગાળો ઘડાના કાંઠામાં નાખવાને તૈયાર કરેલો તે કામ ચાલુ છે; એટલે બને છે એવું કે દોરડાના ગાળાનો ફાંસો ઘડાના કાંઠામાં નાખવાને બદલે, પાસે જ ઉભેલા કે બેઠેલા પોતાના છોકરાના ગળામાં નાંખી દે છે. બલભદ્ર મુનિવરના રૂપને જોતાં એ બાઇ એટલી બધી વ્યગ્ર ચિત્તવાળી બની ગઇ છે કે પોતે ઘડાના કાંઠાને બદલે પોતાના છોકરાના ગળામાં દોરડાનો ફાંસો નાખે છે તેનું ય તેને ભાન નથી રહેતું; એટલું જ નહિ પણ પોતાની આંખો બલભદ્ર મુનિવરના મુખ ઉપર જ ઠેરવી રાખીને તે બાઇ કૂવામાંથી પાણી કાઢવાને માટે ઘડાને બદલે ભૂલથી પોતાના છોકરાને જ કૂવામાં નાખવા માંડે છે.

બલભદ્ર મહર્ષિએ અનર્થોથી બચવા કરેલી પ્રતિજ્ઞા :

બલભદ્ર મુનિવરની દૃષ્ટિ ભાગ્યયોગે એ જ વખતે કૂવાના કાંઠા ઉપર પડે છે. બાઇને પોતાના તરફ અનિમિષ નેત્રે નિહાળતી અને તેમાં લીન બનીને ઘડાને બદલે છોકરાને કૂવામાં ઉતારતી બલભદ્ર મુનિવર જૂએ છે. બલભદ્ર મુનિવરનું હૈયું કંપી ઉઠે છે. બલભદ્ર મુનિવર આ પાપને માટે પોતાના રૂપને જવાબદાર માને છે.

એટલે તે મહર્ષિ વિચારે છે કે '**धिङ् मे रुपमनर्थकृत्**' અનર્થને કરનારા એવા મારા આ રૂપને ધિક્કાર હો !' કેટલું કૃપામય હૃદય હશે ? બલભદ્ર મુનિવર તરત જ પેલી બાઇને બોધ પમાડે છે અને અનર્થ થતો અટકાવે છે. એટલું કરીને માસખમણનું પારણું હોવા છતાં પણ ભિક્ષા લીધા વિના જ, તે જ વખતે બલભદ્ર મુનિવર વનમાં ચાલ્યા જાય છે. વનમાં આવતાં પહેલાં જ પોતાના રૂપના યોગે થયેલા અનર્થને જોઇને જ, બલભદ્ર મુનિવર નિશ્ચય કરી ચૂકયા છે કે, 'હવે હું કયારેય પણ કોઇ નગરમાં કે કોઇ ગામમાં નહિ જાઉં, પણ વનમાં કાષ્ટાદિ લેવાને માટે આવેલાઓની પાસેથી ભિક્ષા મેળવીને તપનું પારણું કરીશ !'

ત્યારથી વનમાં આવીને બલભદ્ર મહર્ષિ માસખમણ આદિના દુસ્તપ તપને તપવામાં ઉદ્યત બન્યા છે અને પારણું કરવાના અવસરે તૃણકાષ્ઠાદિને લેવાને માટે વનમાં આવેલાઓની પાસેથી જે કાંઇ સૂઝતું અન્નપાણી મળી જાય તે તેનાથી પારણું કરી લે છે. વન મોટું હોય એટલે એ વનમાં જૂદા જૂદા પ્રદેશોમાંથી જરૂરી કાષ્ઠાદિ લેવાને માટે માણસો આવે તે સ્વાભાવિક છે. આ બધાએ અન્નપાણી આપ્યું તો ખરૂં, પણ પોતપોતાના રાજાઓને જઇને ખબર આપી કે, 'કોઇ દૈવી રૂપવાળો પુરૂષ વનમાં તપ તપે છે !' પેલાઓને શંકા થાય છે કે, 'કદાચ આપણું રાજ્ય ઝડપી લેવાની ઇચ્છાથી આવું તપ તો એ નહિ તપતો હોય ને ? અથવા તો રાજ્યની આકાંક્ષાની મંત્રસાધના તો નહિ કરતો હોય ને ?' આવી શંકા આવી એટલે તે બધા રાજાઓએ બલભદ્ર મહર્ષિની હત્યા કરવાનો વિચાર કર્યો.

પરચિંતાથી દુનિયાદારીમાં પડેલા અને આત્મચિંતાથી ધર્મપ્રયત્નમાં પડેલા વચ્ચેનું અંતર :

જૂઓ કે પરચિંતાથી પર બને, આત્મચિંતામાં રમણ કરનારા અને આત્મચિંતાના યોગે દુનિયાદારીનો પ્રયત્ન તજી ધર્મપ્રયત્ન કરવામાં ઉદ્યત બનેલા મહાત્મા કેટલા કૃપાળુ હોય છે ? અને પરચિંતામાં મૂંઝાઇ દુનિયાદારીના પ્રયત્નોમાં પડેલા કેટલા સ્વાર્થી અને ક્રૂર હોય છે ? પોતાનું રૂપ જોઇને એક સ્ત્રી ઘેલી બની ગઇ અને એથી ઘડાના કાંઠાને બદલે બચ્ચાના ગળામાં દોરડાનો ગાળો નાખી બેખ્યાલથી છોકરાને કૂવામાં નાખવા માંડયું, એટલું જોઇને આત્મચિંતામાં રમણ કરતા અને ધર્મપ્રયત્નમાં રક્ત બનેલા મહાત્માએ માસખમણ આદિ મહાતપશ્ચર્યાના પારણે પણ ભિક્ષાને માટે પુરપ્રવેશ કે ગ્રામપ્રવેશ નહિ કરવાનું પણ કર્યું; જ્યારે પરચિંતામાં મૂંઝાઇ ગયેલા અને દુનિયાદારીના પ્રયત્નમાં રસવાળા બનેલા રાજાઓએ એક માત્ર સામાન્ય શંકા અને તે પણ સાવ ખોટી, એના કારણે એક મહામુનિની હત્યા કરવાનો નિર્ણય કર્યો ! આત્મચિંતાના યોગે આવતી ઉત્તમતા અને પરચિંતાના યોગે આવતી અધમતા વિચારી જૂઓ ! આત્મચિંતા સ્વપરના કલ્યાણનું કારણ બને છે. અને પરચિંતા સ્વપરના ભયંકર ઘાતનું પણ કારણ બને છે. આથી જ વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાતા મુનિવરો, દુનિયાના જીવો પરચિંતાથી પરાङ્મુખ બને અને આત્મચિંતામાં સંલગ્ન બને એવો ઉપદેશ આપે છે. દુનિયાના જીવો પરચિંતામાં તો પડેલા જ છે અને સાધુવેષવાળા પણ જો આત્મચિંતાની વાતને ગૌણ બનાવી ધર્મના નામે પરચિંતા વધારવાનો સીધો કે આડકતરો ઉપેદશ આપે તો માનવું કે એ પામરો સ્વપરનું સત્યાનાશ કાઢવાનો જ ધંધો લઇ બેઠા છે.

બલભદ્ર મહર્ષિની નરસિંહના નામે પ્રખ્યાતિ :

ખેર, પેલાઓ તો બલભદ્ર મહર્ષિને હણવાને માટે આવે છે. તે વખતે સિદ્ધાર્થ નામનો એક દેવ, કે જે બલભદ્ર મહર્ષિના પૂર્વભવનો સંબંધી છે, તે બલભદ્ર મહર્ષિની રક્ષા કરી રહ્યો છે. બલભદ્ર મહર્ષિ મોહના યોગે પોતાના મૃત ભાઇનું શબ લઇને જ્યારે ભમતા હતા, ત્યારે આ દેવે જ તેમને બોધ પમાડયો હતો અને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરી હતી. પેલા રાજાઓને બલભદ્ર મહર્ષિને હણવાને માટે આવતા જાણીને, જગતના સિંહોથી પણ ભયંકર એવા ઘણા સિંહો તે દેવે વિકુર્વ્યા; એટલે આશ્ચર્યચકિત બનેલા તે રાજાઓએ આવીને બલભદ્ર મહર્ષિને

નમસ્કાર કર્યા અને તે પછી પોતપોતાનાં સ્થાને ચાલ્યા ગયા. બલભદ્ર મહર્ષિ ત્યારથી 'નરસિંહના' નામે ઓળખાવા લાગ્યા.

બલભદ્ર મહર્ષિ મહાપ્રભાવક હતા અને ઉગ્ર તપસ્વી હતા. વનમાં તપ તપતા એ મહાત્માની શ્રેષ્ઠ ધર્મદેશનાથી જંગલના ઘણા વાઘો અનેં સિંહો વગેરે પણ પ્રશમને પામ્યા, કેટલાકો શ્રાવકપણાને પામ્યા, તો કેટલાકો ભદ્રકભાવને પામ્યા, કેટલાકો કાયોત્સર્ગ કરવા લાગ્યા, તો કેટલાકોએ અનશન કર્યું; કહે છે કે માંસાહારના ત્યાગી બનેલા તે તિર્યંચરૂપધારીઓ, બલભદ્ર મહર્ષિના જાણે કે શિષ્યો જ હોય તે રીતે બલભદ્ર મહર્ષિની નિકટમાં વસનારા બન્યા.

સભા ૦ પશુઓને માટે આ સંભવે ?

હા ૦ પશુઓ સંજ્ઞી છે કે અસંજ્ઞી ?

સભા ૦ સંજ્ઞી.

તો પછી કેમ ન સંભવે ? પશુઓ સંજ્ઞી છે એટલે તેમનામાં પણ સમજશક્તિ હોઇ શકે છે. એ સમજશક્તિને ખીલવનાર મળી જાય, તો પશુઓ પણ મહાસમજદાર બની જાય. સરકસવાળા વાઘ ને બકરી બેનો કેવો યોગ દેખાડી શકે છે ? સિંહની પાસે કેવું કામ લઇ શકે છે ? વાંદરાઓને કેવા કેળવી શકે છે ? શિકારી કૂતરાઓ કેવા હુંશિયાર હોય છે ? સ્ટીમરમાંથી ટપાલ જાપાનમાં પક્ષીઓ પણ લઇ જાય છે એ પણ સાંભળો છો ને ? પશુઓ સંજ્ઞી છે એટલે કેળવવા ધારો તો પશુઓને કેળવી શકાય. ઢોર પણ ચરવા ગયા હોય તો સીધાં ઘેર કેમ આવે છે ? સંજ્ઞી છે માટે ! પશુઓમાં માણસના ભાવ કળવાની પણ શક્તિ હોય છે. માલિકના અવાજને હસ્તસ્પર્શને પણ પશુઓ પિછાની શકે છે. પશુઓમાં બુદ્ધિ નથી અને એકલા તમારામાં જ બુદ્ધિ છે, એમ ન માનો, ઘણાય આદમી પશુઓ કરતાં પણ ભૂંડા હોય છે. ઘણાય આદમી એવા છે કે જે પશુઓ જેટલા પણ પોતાના માલિકને વફાદાર નથી. પશુઓ વિચારી કરી શકે છે અને શ્રાવકધર્મનું પાલન પણ કરી શકે છે; માત્ર સાધુધર્મ તેઓ પામી શકતા નથી; કારણ કે તેમનામાં સર્વવિરતિનો પરિણામ ઉત્પન્ન થવા પામતો નથી.

'દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીનું પરિપાલન ન કરી શકે માટે પશુઓ સર્વવિરતિ ધર્મ નથી પામતા' એ વાત ખોટી છે :

સભા ૦ દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારી વિના સાધુપણું સંભવે નહિ અને એ દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીનું પરિપાલન કરવાને તિર્યંચો અસમર્થ છે, માટે તેઓ સર્વવિરતિ ધર્મને પામી શકતા નથી એ બરાબર છે ?

આવું વળી કોણે ભરાવ્યું ? જાતે પુસ્તકો વાંચવા અને પછી સમજ્યા વિના યથેચ્છ કલ્પનાઓ કરવી, એ ઉચિત નથી. આવો વિચાર કરતાં જરા દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરવાની જરૂર હતી.

સભા ૦ આ મારી કલ્પના નથી. કોઇ સાધુની પાસેથી જ મેં તો સાંભળ્યું છે.

તો સમજો કે આ વિષયમાં કહેનાર એ અજ્ઞાન છે અને તેણે કેવળ સ્વચ્છન્દી કલ્પના જ કરી છે. ખરેખર, આ રીતે વગરે સમજ્યે લોકોનાં હૃદયમાં ખોટા ખ્યાલો પેસાડી દેવા એ ઉપકારકતા તો નથી, પણ અપકારકતા જ છે. 'આ વાતને કોઇ સાધુએ કહેલી છે' એમ તમે કહો, એટલે ખોટી પણ વાતને સાચી કહી દેવી, એ વાત અહીં નથી. મારાથી પણ કોઇ વસ્તુમાં ખ્યાલફેર થઇ ગયો હોય એ કારણે અથવા તો એવા કોઇ બીજા કારણે ભૂલ થઇ જાય એ બને, પણ ભૂલને ભૂલ જાણ્યા છતાં ભૂલને ભૂલ નથી એમ કહેવું એ તો ન જ બને.

સભા ૦ જ્યારે આપનાથી પણ ભૂલ થઈ જાય તો પેલા સાધુ માટે આપે જે કહ્યું તે યોગ્ય છે ?

એ કહ્યું તે સ્વચ્છંદી કલ્પનાને અંગે કહ્યું. 'તિર્યંચોને સર્વવિરતિ ધર્મ હોય નહિ' આવું શાસ્ત્રોમાં વાંચે અને પછી એની સિદ્ધિને માટે અથવા તો કોઈ પૂછે કે 'તિર્યંચોને સર્વવિરતિ ધર્મ કેમ ન હોય ?' એટલે એને જવાબ દેવાને માટે આવી બાધક સ્વચ્છંદી કલ્પના કરવી એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી જ. એ સાધુના કહેવા મુજબ તો એ નક્કી થયું કે 'જ્યાં જ્યાં દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીનું પરિપાલન ન હોય ત્યાં ત્યાં સાધુપણું હોય જ નહિ !' કેમ એમ જ ને ?

સભા ૦ હાજી.

જ્યારે શાસ્ત્રો તો ફરમાવે છે કે દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીનું પરિપાલન ન હોય તેવા સમયે પણ યથાખ્યાત જેવું સર્વશ્રેષ્ઠ ચારિત્ર પણ સંભવે છે. આત્મા અપ્રમત્તભાવ પામ્યા વિના રાગદ્વેષનો અને મોહનો સર્વથા ક્ષય કરવાને સમર્થ નિવડતો નથી એ જાણનારો અને ગૃહિલિંગ, અન્યલિંગ આદિ લિંગે પણ સિદ્ધ થવાય છે એમ જાણનારો તો એમ ન જ કહે કે જે દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીને સેવનારો ન હોય તે સાધુ જ ન હોય. ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજીના સુપુત્ર શ્રી ભરત ચક્રવર્તી આરીસા ભુવનમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા તે ભાવચારિત્ર આવ્યા વિના પામ્યા હશે, કેમ ? દેવોએ આવીને વેષ આપ્યો અને તેમણે સ્વીકાર્યો તેમાં જે કાળ ગયો, તે કાળમાં તેઓ ચારિત્રહીન હશે કેમ ? કહો કે યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા જ હતા. વેષ ન હોય ત્યાં ચારિત્ર ન જ હોય, એવો પણ એકાન્ત નિયમ ન જ બંધાય. વેષની અને સામાચારીના સેવનની આવશ્યકતા નથી એમ નહિ, પણ મુદ્દો એટલો જ છે કે દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારી વિના સાધુપણું સંભવે કે નહિ ? સંભવે, માટે દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીનું પરિપાલન કરવાને તિર્યંચો સમર્થ નહિ હોવાના હેતુથી જ તેઓ સર્વવિરતિ ધર્મને પામી શકયતા નથી, એમ કહેવું તે કેવળ મિથ્યા વચન જ છે.

તિર્યંચો સર્વવિરતિ પામી શકતા નથી, કારણ કે તેમનામાં તેવો પરિણામ જ ઉત્પન્ન થતો નથી :

સભા ૦ તિર્યંચો સર્વવિરતિ કેમ પામી શકતા નથી ?

જ્ઞાની ભવગંતો ફરમાવે છે કે તિર્યંચોમાં પાંચ ગુણસ્થાનકથી આગળના ગુણસ્થાનકે લઈ જનારા પરિણામો આવતા જ નથી. મનુષ્યોને માટે ચૌદેય ગુણસ્થાનકો સંભવિત છે. કોઈ મનુષ્ય પહેલે, કોઈ બીજે, કોઈ ત્રીજે, કોઈ ચોથે, કોઈ પાંચમે, કોઈ છઠ્ઠે, કોઈ સાતમે, કોઈ આઠમે, કોઈ નવમે, કોઈ દશમે, કોઈ અગિયારમે, કોઈ બારમે, કોઈ તેરમે અને કોઈ ચૌદમે. એમ ચૌદ ગુણસ્થાનકોમાંથી કોઈ પણ ગુણસ્થાનકે મનુષ્ય હોવો એ સંભવે; જ્યારે તિર્યંચો વધુમાં વધુ પાંચમા ગુણસ્થાનકે જ સંભવે. આગળનાં ગુણસ્થાનકોને લાયક પરિણામો એ આત્માઓમાં ઉત્પન્ન થતા જ નથી. તિર્યંચગતિમાં રહેલા આત્માઓમાં તે ગતિને માટે વધારેમાં વધારે લાયકાત પાંચ ગુણસ્થાનક સુધીની દેશવિરતિના પરિણામોથી ઉત્કટ પરિણામો, એટલે કે પ્રમત્ત સંયતપણાના, અપ્રમત સંયતપણાના એ વગેરેના પરિણામો, તિર્યંચોના આત્માઓ તે ગતિમાં પામી શકે જ નહિ.

તિર્યંચગતિમાં તો પાંચમા ગુણસ્થાનકનાય પરિણામો આવી શકે છે, જ્યારે દેવગતિમાં તો તેય નથી. બહુ બહુ તો ચોથા ગુણસ્થાનકના, એટલે કે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિના પરિણામો દેવગતિમાં સંભવે ! આમ કેમ ? એ પ્રશ્ન જ અસ્થાને છે. જ્ઞાનીઓએ જ્ઞાનબળે જોયું કે તે તે ગતિમાં તેના તેનાથી વધારે ચઢતા ગુણસ્થાનકના પરિણામો કોઈ પણ આત્મામાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

અમુક પ્રકારના પરિણામો અમુક પ્રકારના કર્મનો ક્ષયોપશમાદિ થયા વિના ઉત્પન્ન થઇ શકતા જ નથી. કૃષ્ણમહારાજ કેમ સમર્થ હતા ? પણ એમને તે ભવમાં ચોથા ગુણસ્થાનકથી આગળના પરિણામો આવે એમ હતું જ નહિ. અવિરતિનો તેવો જ કોઇ ઉદય હતો. શ્રેણિક મહારાજને માટે પણ એમ જ હતું. એ જ રીતે તિર્યંચો એવા કર્મોદયવાળા છે કે પાંચમા ગુણસ્થાનકથી આગળના ગુણસ્થાનકોના પરિણામોવાળા બની શકે જ નહિ; એટલે તે સર્વવિરતિધર ન બની શકે પણ વધુમાં વધુ બની શકે તો દેશવિરતિધર બની શકે. કેવળ ક્રિયાઓ જ જુઓ, તો તો એવી ઘણી દેશવિરતિ ધર્મમાં ગણાતી ક્રિયાઓ છે કે જે મનુષ્ય દેશવિરતિધર કરી શકે અને તિર્યંચ દેશવિરતિધર ન કરી શકે; તે છતાં જ્ઞાનીઓ સ્પષ્ટ ફરમાવે છે કે તિર્યંચો ઉંચામાં ઉંચા પરિણામવાળા બને તો પાંચમા ગુણસ્થાનકના પરિણામવાળા બની શકે. તિર્યંચોમાં જો સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકના પરિણામો ઉત્પન્ન થઇ શકતા હોત, તો વિના સામાચારીએ પણ તેમનામાં ચારિત્ર મનાત ! માટે કોઇ સાધુએ કહ્યું હોય તો પણ જાગ્યા ત્યારથી સવાર ગણી ભૂલ સુધારો.

દશવિધ સામાચારીને અંગે જાણવા જેવું :

સભા ૦ દશવિધ સામાચારી કોને કહેવાય છે ?

૧.ઇચ્છાકાર, ૨. મિચ્છાકાર, ૩. તથાકાર, ૪. આવશ્યકી, ૫. નૈષેધિકી, ૬. આપૃચ્છના, ૭. પ્રતિપૃચ્છના, ૮. છંદના, ૯. નિમંત્રણા અને ૧૦. ઉપસમ્પદ્ આ દશ પ્રકારે સામાચારી કહેવાય છે.

(૧) કરણીય પ્રવૃત્તિ આજ્ઞાદિના યોગે કરવી અને સ્વતઃ કરવાની ઇચ્છા જન્મે એથી કરવી, એ બે વચ્ચે ભેદ છે. કરણીય પ્રવૃત્તિમાં સ્વતઃ ઇચ્છાથી જ પ્રવૃત્ત થવું એનું નામ છે, 'ઇચ્છાકાર' અન્ય કોઇ મહાત્મા પાસે કામ લેવું હોય ત્યારે આજ્ઞા નહિ કરતાં એમ કહેવું કે 'તમારી ઇચ્છા હોય તો કરી આપો' એનું નામ પણ ઇચ્છાકાર કહેવાય છે.

(૨) કોઇ અકૃત્ય થઇ જાય ત્યારે, એનો ખ્યાલ આવતાની સાથે જ 'આ મેં ખોટું કર્યું' એમ થવું અને એ રીતે અસત્ક્રિયાથી નિવૃત્ત થવું, મિચ્છામિ દુક્કડં' દેવું એનું નામ છે. **'મિચ્છાકાર'**

(૩) સૂત્રવ્યાખ્યાનાદિ ચાલુ હોય તેવા સમયે ગુરૂ કોઇ વચન કહે, ત્યારે 'આપ જે ફરમાવો છો તે તેમજ છે' એમ કહેવું, એટલે કે ગુરુની આજ્ઞાને કોઇ પણ પ્રકારનો વિકલ્પકર્યા વિના જ સ્વીકારી લેવી, એનું નામ છે **'તથાકાર'.**

(૪) જ્ઞાનાદિના કારણે ઉપાશ્રયની બહાર ગયા વિના ચાલે તેમ ન હોય, એવો પ્રસંગ આવી લાગે ત્યારે -'આ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે તેથી હું જાઉં છું' આ પ્રમાણે ગુરૂને નિવેદન કરવું, એનું નામ છે **'આવશ્યકી.'**

(૫) ઉપાશ્રયની બહાર કરવા યોગ્ય વ્યાપારો પૂર્ણ થઇ જાય એટલે સાધુ પાછા ઉપાશ્રયમાં આવી જાય. એ વખતે ઉપાશ્રયમાં પેસતાં સાધુ નિસીહિ બોલે છે. અર્થાત્-બહારના વ્યાપારના નિષેધ દ્વારા ઉપાશ્રયપ્રવેશની જે સૂચના, એનું નામ છે **'નૈષધિકી.'**

(૬) અમુક પ્રવૃત્તિ કરતાં પહેલાં 'હે ભગવન્ !' હું આ કરૂં છું.' આ પ્રકારે ગુરૂને પૂછવું, એનું નામ છે **'પુ ચ્છના.'**

(૭) હવે શિષ્યે એકવાર પૂછયું તો ખરૂં, પણ એમેય બને કે, ગુરૂ તે કરવાનો નિષેધ કરે : 'આ કરવા જેવું નથી' એમેય કહી દે : આમ છતાં પણ શિષ્યને કોઇ એવો પ્રસંગ હોય તો એમ લાગે કે 'ગુરૂએ નિષેધ કર્યો, પણ અમુક કારણો એવાં છે કે આ કરવું જ જોઇએ.' આવા પ્રસંગે શિષ્ય શું કરે ? ગુરૂ એકવાર નિષેધે એટલે

ચૂપ તો થઇ જાય, પણ પછી થોડા સમય જવા દઇને, ફરીવાર ગુરૂમહારાજની પાસે તે કાર્ય કેમ કરવા જેવું છે? એનાં કારણો રજૂ કરે અને કારણો રજૂ કરીને શિષ્ય કહે કે, 'આ આ કારણોસર આ કૃત્ય કરવું છે : એટલે જો આપ પૂજ્ય આજ્ઞા ફરમાવતા હો તો કરૂં.' આ પ્રમાણે પુન : પૂછવું તે અથવા તો ગ્રામાદિમાં જવાની આજ્ઞા પામેલા શિષ્યે ગમનકાળે પુનઃ પૂછવું તે, આનું નામ છે **'પ્રતિપૃચ્છના.'**

(૮) સાધુએ ખાનપાનની સામગ્રી લાવ્યા પછીથી 'મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો અને આપ આ વાપરો' આ પ્રકારની બીજા સાધુઓને વિનંતિ કરવા દ્વારા, પોતે પૂર્વે આણેલા અશનાદિનો પરિભોગ કરવાને માટે સાધુઓને ઉત્સાહિત કરવા, આનું નામ છે **'છંદના.'**

(૯) પોતે જે વસ્તુ લાવ્યા નથી એવી પણ અશનાદિની વસ્તુને માટે 'હું તે વસ્તુ મેળવીને આપને આપીશ.' આ પ્રમાણે સાધુઓને નિમંત્રણ કરવું, આનું નામ છે **'નિમંત્રણા.'**

(૧૦) દશમી છે ઉપસંપદ્ ! શ્રુતાદિના કારણે 'હું આપનો છું' એમ કહીને અન્ય આચાર્ય આદિની નિશ્રાને સ્વીકારવી-સ્વીકાર કરવો, આનું નામ છે **'ઉપસંપદ્.'**

સાધુપણાને માટે સામાચારીપાલના આવશ્યક :

આ દશે ય પ્રકારની સામાચારી સાધુઓને માટે છે અને સાધુઓ જે જે અવસરે જે જે સામાચારી આચરવી જરૂરી હોય, તે તે સમયે તે તે સામાચારીને આચરવામાં પ્રયત્નશીલ હોય છે. સાધુજીવન એ કેવું આજ્ઞાંકિત જીવન હોવું જોઇએ; એનો આના ઉપરથી પણ ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. સાધુપણાને માટે સામાચારીપાલન એ પરમ આવશ્યક વસ્તુ છે : અને સામાચારીની આચરણા શકય છતાં પણ જે સાધુઓ સામાચારીના પાલનથી બેદરકાર રહે છે, તેઓ પોતાના હિતને હણનારા જ નિવડે છે એ નિઃસંશય વાત છે; પણ જ્યાં સામાચારીની આચરણા ન હોય ત્યાં સર્વવિરતિના પરિણામ ન જ હોય, સર્વવિરતિનું ગુણસ્થાનક ન જ હોય, એમ તો કહી શકાય જ નહિ.

મૃગને થયેલું જાતિસ્મરણજ્ઞાન અને તેણે કરેલી ભક્તિ :

ભરતજીનો મૂળ પ્રસંગ ત્યાંનો ત્યાં જ રહ્યો છે અને વચલી વાતો જ ચાલ્યા કરે છે. આપણે જોઇ ગયાં કે બલભદ્ર મુનિવરની શ્રેષ્ઠ દેશનાના યોગે વનમાં વસતા વાઘો અને સિંહો વગેરે તિર્યંચો પણ પ્રશમને પામ્યા છે. કેટલાક શ્રાવકપણાને પામ્યા છે, તો કેટલાક ભદ્રકતાને પામ્યા છે; કેટલાક કાયોત્સર્ગ કરનારા બન્યા છે અને કેટલાક અનશન કરનારા બન્યા છે; કેટલાક તિર્યંચો એ રીતે માંસાહારથી નિવૃત્ત થઇને જાણે તે બલભદ્ર મુનિવરના તિર્યંચરૂપને ધરનારા શિષ્યો હોય તેમ તે મુનિવરની પાસે રહે છે.

હવે અનુમોદનાને લગતો મૂળ પ્રસંગ આવે છે કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનારની વિચારણા કયા નિમિત્તે કેવી બની તે વાત આવે છે.

તે વનમાં એક મૃગલો જાતિસ્મરણજ્ઞાનને પામે છે. બલભદ્ર મુનિવરની સાથે એને પૂર્વભવનો સંબંધ હતો. જાતિસ્મરણજ્ઞાનને પામેલો તે મૃગ, અતિ સંવેગને પ્રાપ્ત થયો છે, અને તેથી તે બલભદ્ર મુનિવરનો સદાનો સહચારી બની જાય છે.

તે મૃગ સદા સાથે રહીને બલભદ્ર મુનિવરની ઉપાસના કર્યા કરે છે; અને વનમાં ભમતો એક જ કાર્ય કર્યા કરે છે. કાષ્ઠાદિને લેવા માટે અન્ન સહિત આવનારાઓની તે મૃગ વનમાં ભમી ભમીને તપાસ કર્યા કરે છે.

જ્યારે કોઈને કાષ્ઠાદિ લેવાને માટે અન્ન સહિત આવેલ ભાળે છે, એટલે તે મૃગ સીધો બલભદ્ર મુનિવરની પાસે આવે છે અને પોતાનું માથું ધ્યાનસ્થ બનેલા બલભદ્ર મુનિવરના પાદપંકજમાં મૂકીને 'ભિક્ષાને દેનારા આવ્યાં છે' એવી વિનંતિ કરે છે. બલભદ્ર મુનિવર પણ તે મૃગના ઉપરોધથી ધ્યાનને મૂકીને ભિક્ષા માટે નીકળે છે. આગળ મૃગ ચાલે અને એ જ દિશાએ મુનિવર પણ જાય. આ રીતે કામ ચાલ્યા કરે છે.

વિચારી જુઓ ! મૃગની દશા. એનાથી શકય કરવાને એ ચૂકે છે ? નહિ જ. કેટલી ભક્તિ કરે છે ! મુનિવરની ઉપાસના કર્યા કરવી. વનમાં ભમી આહારવાળા આગન્તુકોની શોધ કર્યા કરવી. તેવા કોઈ આવ્યા માલુમ પડે એટલે મુનિવરના પગમાં માથું મૂકીને તે સંબંધી ખબર આપવી અને મુનિવર ધ્યાન મૂકીને ભિક્ષા માટે ચાલવા તૈયાર થાય, એટલે પોતે આગળ ચાલી, આવેલા આહારવાળા કાષ્ઠાદિહારકોની પાસે મુનિવરને લઈ જવા-આ કમ ભક્તિ છે ? નહિ જ. પોતે આહાર વહેરાવી શકે તેમ નથી, કોઈને પ્રેરણા કરીને આહાર વહોરાવરાવી શકે તેમે ય નથી, છતાં કેટલી ભક્તિ કરે છે ? અનુમોદનાનું ફળ લેવું હોય તો આ સમજો ! સદ્‌ભક્તિને પામેલા તિર્યંચની આ દશા મનુષ્યો માટે ય અનુકરણીય છે. આટલી ભક્તિવાળો આત્મા પોતાનાથી શકય હોય તો સ્વયં વહોરાવવાને અને બીજાઓ પાસે વહોરાવવાની પ્રવૃત્તિ કરાવવાને ચૂકે ?

આત્માની આ દશા આવવી એ સહેલું નથી. ધર્મપ્રયત્ન ફળ્યા વિના ન જ રહે એ ચોક્કસ, પણ ધર્મપ્રયત્ન થવો એ સહેલું નથી. ધર્મની આરાધના કરવાની સાચી ઈચ્છા હોય, તો કોઈપણ આત્મા ધર્મની આરાધનાથી વંચિત રહેવા પામે જ નહિ. એવી સુંદર રીતે ધર્મની આરાધના કરવાનો અનંતજ્ઞાની અને અનંતઉપકારી મહાપુરૂષોએ માર્ગ દર્શાવ્યો છે. આમ વસ્તુને ઉંડા ઉતરીને જેમ જેમ વિચારાય, તેમ તેમ ખ્યાલ આવે કે, અનંતજ્ઞાની સિવાય બીજા આત્માઓ સ્વતંત્રપણે આ માર્ગ દર્શાવી શકે એ શકય જ નથી : તેમ જ એ વાત પણ સમજાય કે ધર્મની આરાધના કરવાની ઈચ્છાવાળો કોઈ આત્મા આરાધનાથી વંચિત ન રહી જાય, એવી સુંદર રીતે મોક્ષમાર્ગ એ તારકોએ દર્શાવ્યો, માટે એ તારકોનો આ જગત ઉપર અનંતો ઉપકાર છે !

પરચિંતાથી દૂર રહી આત્મચિંતામાં જોડાઇ જાઓ !

મૃગનું તિર્યંચપણું એક તરફ રાખો અને બીજી તરફ મૃગની પ્રવૃત્તિ મૂકો, પછી તમારૂં મનુષ્યપણું અને તમારી પ્રવૃત્તિ વિચારો !

સભા ૦ તો તો એમ જ થાય કે કયાં એ પુણ્યાત્મા અને કયાં અમારા જેવા અધમ આત્મા !

આ શબ્દો પણ ઉત્સાહપ્રેરક બનવા જોઈએ. એમ થવું જોઈએ કે મને જે સામગ્રી મળી છે તે તેને નહિ મળેલી હોવા છતાં પણ, તે આટલું કરે અને હું કાંઈ ન કરૂં ? ધર્મની આરાધના થઈ શકે એવી સામગ્રીવાળું આર્યદેશમાં મને મનુષ્યપણું મળ્યું, અને તે મૃગને તિર્યંચપણું મળ્યું, એટલે હું તેના કરતાં વધારે ભાગ્યશાળી તો ખરો, પણ..... પણ શું તે સમજ્યાને ?

સભા ૦ પણ ખરૂં જોતાં તે મહાભાગ્યશાળી નિવડયો અને હું મહાકમનશીબ નિવડયો !

આમ લાગતું હોય તેણે હવે જીંદગીના બાકીના સમયમાં પરચિંતાથી અને દુનિયાદારીના પ્રયત્નથી છૂટા થવામાં તેમજ આત્મચિંતામય બની ધર્મપ્રયત્ન કરવામાં પોતાની સામગ્રીને યોજી દેવી જોઈએ.

સભા ૦ ઉલ્લાસ નથી આવતો.

તેવો ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન ન થતો હોય તો તેવો ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન થાય એવો પ્રયત્ન કર્યા કરો અને તમારી આજુબાજુ એવું વાતાવરણ રાખવાનો પ્રયત્ન કરો, કે જે વાતાવરણમાં ધર્મપ્રયત્ન સ્વાભાવિક રીતે થયા કરે. એક એવા સુગુરૂને સમર્પિત થઇ જાવ કે એ જે કાંઇ ફરમાવે તે તો ઇચ્છા હોય અગર ઇચ્છા ન હોય તો પણ કરવું. એમ પ્રયત્ન કરતાં કરતાં ઉલ્લાસ આપોઆપ જનમશે.

બલભદ્રજી ભિક્ષાને માટે નીકળે છે :

હવે એક વાર એવું બન્યું કે વનમાં કેટલાક રથકારો ઉત્તમ પ્રકારનાં લાકડાં લેવાને આવ્યા અને તેમણે પોતાને કામનાં એવાં ઘણાં વૃક્ષોને છેદ્યાં, પેલો મૃગ તો શોધમાં ભમ્યા જ કરે છે એણે આ રથકારોને જોયા. તરત જ બલભદ્ર મુનિવરની પાસે આવી તે મૃગે નિયમ મુજબ તે વાતને મુનિવરને જણાવી. બલભદ્ર મુનિવરે પણ પેલા મૃગના ઉપરોધથી ધ્યાન પાર્યું. પેલા રથકારો જ્યાં ભોજન કરવાને બેઠા છે, તે જગ્યાએ તે મૃગ બલભદ્ર મુનિવરને લઇ આવ્યો. બલભદ્ર મુનિવર પણ માસખમણનું પારણું હોવાથી જ ભિક્ષાને માટે આવ્યા છે.

બલભદ્ર મુનિવરને આવેલા જોતાં રથકારોના નાયકના હર્ષનો પાર નથી રહેતો. રથકારોનો અગ્રણી બલભદ્ર મુનિવરને જોઇને એકદમ આનંદમાં આવી જાય છે અને વિચારે છે કે, 'અહો, આ અરણ્યમાં પણ આ કોઇ કલ્પવૃક્ષ જેવા મહાત્મા છે ! શું એમનું રૂપ છે ? શું એમનું તેજ છે ?અને કેવો મહાન પ્રશમ છે ? ખરેખર, આ મુનિરૂપ અતિથિના યોગે તો હું સર્વથા કૃતાર્થ થઇ ગયો છું ! આ મહાત્મા મળ્યા એટલે મારી કૃતાર્થતામાં હવે કાંઇ જ બાકી રહ્યું નથી !' આવો વિચાર કરીને તે રથકારે પોતાના પાંચેય અંગોને ભૂતલસ્પર્શ કરાવવા દ્વારા બલભદ્ર મુનિવરને નમસ્કાર કર્યા અને અન્નપાણી વહોરાવવા માંડયાં.

તમને પંચાંગ પ્રણિપાત આવડે છે ? ભગવાનની પાસે અગર તો ગુરૂની પાસે ખમાસમણું ઘો છો, ત્યારે તમારાં કેટલાંક અંગો ભૂતલને સ્પર્શે છે ? ખમાસમણું દેતાં **'मत्थएण वंदामि'** બોલો છો ત્યારે માથું કેટલુંક ઉંચું હોય છે ? બે હાથ, બે પગ અને મસ્તક આ પાંચ અંગો ભૂતલને ભેગાં થઇને સ્પર્શે, તે પંચાંગ પ્રણિપાત કહેવાય.

બલભદ્ર મહર્ષિની સુંદર વિચારણા :

એજ વખતે રથકારનાયકનો ઉલ્લાસ વગેરે જોઇને બલભદ્ર મહર્ષિએ વિચાર્યું કે, 'આ કોઇ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો શ્રાદ્ધ છે અને સ્વર્ગરૂપ ફલને આપનારૂં કર્મ કમાવાને માટે મને ભિક્ષા દેવાને માટે ઉદ્યત થયો છે; હવે જો હું ભિક્ષાને નહિ ગ્રહણ કરૂં , તો આની સદ્ગતિનો અંતરાય કરનારો હું થઇશ, માટે તેવો અંતરાય કરનારો હું ન થાઉં એ હેતુથી હું ભિક્ષા ગ્રહણ કરૂં !'

આવો વિચાર કરીને તે બલભદ્ર મહર્ષિ કે જે પોતાની કાયાને વિષે પણ નિરપેક્ષ હતા અને કરૂણારૂપ જલના સાગર સમાન હતા, તેમણે તે રથકારનાયકની પાસેથી ભિક્ષાને ગ્રહણ કરી.

પુણ્યવાન મૃગની ઉત્તમ વિચારણા :

હવે એ જ વખતે પેલો પુણ્યાત્મા મૃગ શું વિચારી રહ્યો છે ? તે જુઓ ! રથકારનાયક જ્યારે પોતાને સર્વથા કૃતાર્થ માનતો થકો બલભદ્ર મહર્ષિને વહોરાવી રહ્યો છે અને બલભદ્ર મહર્ષિ જ્યારે પોતે પોતાની કાયામાં નિરપેક્ષ હોવા છતાં પણ રથકારનાયકની સદ્ગતિમાં અંતરાયભૂત નહિ થવાના હેતુથી અનુગ્રહબુદ્ધિએ વહોરી રહ્યા છે, તે સમયે પેલો મૃગ ઉંચું મોઢું કરીને બંનેની વહોરવા-વહોરાવવાની ક્રિયા જોઇ રહ્યો છે. એ વખતે એની આંખો અનુમોદનાના ઉલ્લાસથી અશ્રુભીની બની ગઇ છે બલભદ્ર મહર્ષિને અને રથકારનાયકને પણ જોતો તે મૃગ અશ્રુભીના નેત્રોવાળો થઇને વિચારે છે કે-

'अहो कृपानिधिः स्वामी, निरपेक्षो वपुष्यपि । अन्वग्रहीद्रथकारं, तपसामेक आश्रयः ॥१॥
अहो बनच्छिद् धन्योऽयं, जन्म चास्य महाफलम् । येनायं भगवानेवं, पानान्नैः प्रतिलंभितः ॥२॥
अहं पुनर्मन्दभाग्यो, न तपः कर्तुमीश्वरः । प्रतिलंभयितुं नापि, धिङ्मां तिर्यक्त्वदूषितम् ॥३॥

આ વિચારણામાં આનંદ અને દુઃખ બન્નેનું સંમિશ્રણ છે. મુનિવર અને રથનાયકની ધર્મક્રિયાના વિચારે તેનું હૃદય પ્રફુલ્લ બને છે અને પોતે તે નથી કરી શકતો એને માટે દુઃખ અનુભવે છે. આ અનુમોદના છે. ખૂબ સમજવા જેવી છે. 'ભલી મારી અનુમોદના' એમ વિચારી ધર્મપ્રયત્ન કરવો કરાવવો પોતાને માટે શકય હોવા છતાં પણ તેનાથી વંચિત રહેનારાઓએ અને શ્રેણિક મહારાજ જેવાનાં દૃષ્ટાંત લઇ, ખાતાંપીતાં અને મોજ કરતાં તરી જવાની વાતો કરનારાઓએ આ અનુમોદના બરાબર સમજી લેવાની જરૂર જેવી છે.

'ખાવત-પીવત મોક્ષ જે માનત, તે શિરદાર બહુ જટમાં'

આ વસ્તુ, આ સમજાશે તો ઝટ ખ્યાલમાં આવી જશે. પછી જેને જાણી જોઇને ધર્મદંભ કરવો હોય તે ભલે ગમે તેમ કરે; એવાનો ધર્મદંભ જાય એમ ઇચ્છવા છતાંય આપણે તો તેને માટે કહેવું પડે કે 'જેવું તેનું નશીબ.'

તે મૃગ મુનિવરની કરૂણાશીલતાની, નિઃસ્પૃહમયતાની અને ઉત્કટ તપશ્ચર્યાની અનુમોદના કરતાં વિચારે છે કે 'અહો, આ સ્વામી કૃપાના સાગર છે, પોતાના શરીરને વિષે પણ નિઃસ્પૃહતાવાળા છે અને તપોના એક આશ્રયસ્થાનભૂત છે, કે જે સ્વામીએ રથકારની ઉપર અનુગ્રહ કર્યો.' રથકાર વહોરાવે છે તેની અનુમોદના કરતાં પણ મૃગ વિચારે છે કે 'ખરેખર, આ રથકાર ધન્યવાદને પાત્ર છે અને આનો જન્મ મહાફળવાળો છે કે જેણે આ રીતે આ પૂજ્યને અન્નપાણીથી પ્રતિલાભ્યા.' આમ બન્નેયની અનુમોદના કરતાં પોતાને માટે તે મૃગ દુઃખપૂર્વક વિચારે છે કે 'અને ખરેખર, હું તો મંદભાગ્યવાળો છું; કારણ કે નથી તો હું સ્વયં તપ કરવાને સમર્થ અને નથી તો હું આવા તપસ્વી મહાત્માને પ્રતિલાભવાને પણ સમર્થ. તિર્યક્પણાથી દૂષિત એવા મને ધિક્કાર હો!'

સાચું અર્થીપણું કેળવવાની જરૂર છે :

આનું નામ સાચી અનુમોદના. કરનારને, કરાવનારને અને અનુમોદનારને સરખું ફળ એ યાદ રાખ્યું છે, પણ આ યાદ રાખ્યું છે ? મૃગની રોજની ઉપાસના અને ભક્તિ કમ નથી. માણસ જેવા માણસ હોવા છતાં તમારામાંના કેટલામાં એ પ્રકારની ભક્તિ છે એ તમે સમજી શકો તેમ છો. એટલી ઉપાસના અને એટલી ભક્તિ કરનાર મૃગ પોતાને ધિક્કાર દે છે એ ન ભૂલતાં ! ધર્મકથા વાંચો કે સાંભળો ત્યારે એના હાર્દ સુધી પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરો ! ધર્મનું સાચું અર્થીપણું કેળવવાની બહુ જરૂર છે. અર્થીપણામાં ખામી હોવાના કારણે જે વસ્તુ જેવી અસરકારક નિવડવી જોઇએ તે વસ્તુ તેવી અસરકારક નિવડતી નથી; અને એથી જ આત્માને માટે તે જેવી લાભદાયક થવી જોઇએ તેવી લાભદાયક પણ થતી નથી.

તે અવસરે તે ત્રણેયનું અવસાન અને ત્રણેયનું દેવલોકમાં ગમન :

હવે જે વખતે, આપણે જોઇ ગયા તે રીતે ત્રણેય મહાનુભાવો ધર્મધ્યાનમાં તત્પર બનેલા છે, તે વખતે ભવિતવ્યતાના યોગે જોરદાર પવન ફુંકાય છે અને એ મહાવાતના યોગે એક અડધું છેદાએલું વૃક્ષ પડી જાય છે. એ વૃક્ષની નીચે આ ત્રણેય આવી જાય છે. ત્રણમાંથી કોઇનું આયુષ્યકર્મ પૂર્વે બંધાએલું નહોતું અને અત્યારે જ્યારે આયુષ્યકર્મનો બંધ પડયો ત્યારે તે બલભદ્ર મુનિવર, તે રથકારનાયક અને તે મૃગ, એ ત્રણેય ધર્મધ્યાનમાં તત્પર બનેલા છે, એટલે ત્યાં અવસાન પામીને એ ત્રણેય પુણ્યાત્માઓ પદ્મોત્તર વિમાનની અંદર બ્રહ્મલોકમાં દેવતાઓ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. આ કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનાર ત્રણેયને મળેલું સરખું ફલ !

સાચી આત્મચિંતા વિના ધર્મક્રિયાઓ ભાવધર્મરૂપ ન થઇ શકે :

ધર્મ પ્રવૃત્તિ ત્રણેય પ્રકારે થઈ શકે છે. કરવા દ્વારા, કરાવવા દ્વારા અને અનુમોદવા દ્વારા. આ ત્રણેય પ્રકારોથી યથાશક્ય આરાધના કરવી જોઈએ અને તેમ કરાય તો જ આ જીવનની સાચી સાર્થકતા સધાય તેમજ પરિણામે શાશ્વત સુખમય દશા પ્રાપ્ત થાય; પરંતુ ધર્મની ધર્મરૂપે વાસ્તવિક આરાધના ત્યારે જ થઈ શકે છે, કે જ્યારે આત્મા આત્મચિંતાશીલ બની જાય છે. સાચી આત્મચિંતા પ્રગટયા વિના પણ ધર્મક્રિયાઓ થાય એ બને, પણ તે ધર્મક્રિયાઓ ભાવધર્મરૂપ નહિ ગણાય. એ ધર્મક્રિયાઓ ભાવધર્મના કારણરૂપે ત્યારે જ ગણાય, કે જ્યારે 'આ ભગવાને કહેલું છે' એવી સદ્‌ભક્તિથી કરાય. કલ્યાણની કામના એ સદ્‌ભક્તિ આવ્યા વિના અંશે પણ ભાવના કારણરૂપે ફળવાની નથી; માટે સદ્‌ભક્તિ કેળવો અને સાચા આત્મચિંતાશીલ બનો. ભરતજી સાચા આત્મચિંતાશીલ બન્યા છે અને એથી જ તેઓ ગાંધર્વ નૃત્યગીતથી રતિને નહિ પામતાં સંયમી બનવા તત્પર થયા છે.

[૧૦]

પરપદાર્થોના સંસર્ગથી મૂકાવાનો પ્રયત્ન એનું નામ ધર્મપ્રયત્ન છે :

આપણે એ જોઇ ગયા કે, રામચંદ્રજી આદિના આગમન પછી અયોધ્યા નગરીમાં ઉત્સવમય વાતાવરણ પ્રસરી રહ્યું છે. સૌ કોઈ આનંદમાં મહાલી રહ્યું છે, ત્યારે ભરતજી પાંજરામાં પૂરાએલા સમર્થ સિંહની જેમ દિવસો પસાર કરી રહ્યા છે ગાન્ધર્વ નૃત્ય અને ગાન્ધર્વ ગીત પણ ભરતને રતિ ઉપજાવી શકતાં નથી. ભરતજી તો ઉદાસીનતામય જીવન જીવી રહ્યા છે, કારણ કે એમને સંસારનો ભય લાગ્યો છે; અને સંસારનો ભય લાગવાના યોગે પુણ્યાત્મા ભરતજી સંસારના મૂળભૂત કારણનો નાશ કરવાની ચિંતામાં પડયા છે સંસારનાં ચાર કારણો છેઃ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ. આ ચારમાંનું એક પણ કારણ બાકી ન રહે એટલે સંસાર સર્વથા જાય. શ્રી સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરતાં પૂર્વે ફકત પાંચ હ્રસ્વાક્ષર જેટલો સમય અયોગી દશા પ્રાપ્ત થાય છે અને તેટલા સમયને અનુલક્ષીને એમ કહી શકાય કે આત્મા આ દુનિયામાં પણ મિથ્યાત્વ,અવિરતિ, કષાય અને યોગ એ ચારેયથી રહિત દશાને પામી શકે છે. પછી તો સિદ્ધાવસ્થામાં અનંતો કાળ એ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગથી રહિત એકાન્તે સુખમય દશા આત્મા ભોગવ્યા જ કરે છે. એ દશાને પામ્યા પછી આત્માને કાંઇ કરવા જેવું રહેતું જ નથી, કારણ કે એ પરના સંસર્ગ માત્રથી મૂકાઇ ગયો હોય છે. જ્યાં સુધી પરનો સંસર્ગ છે ત્યાં સુધી આત્માનો સ્વભાવ સંપૂર્ણપણે પ્રગટ થતો નથી અને એથી જ સ્વભાવને સંપૂર્ણપણે પ્રગટાવવા માટે પરનો સંસર્ગ છૂટે એવો પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે, કે જે પ્રયત્નને જ્ઞાનીઓ ધર્મપ્રયત્ન કહે છે.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ એ ચારેયને ટાળવા શું કરવું જોઇએ ?

આ પ્રયત્નની વાસ્તવિક શરૂઆત મિથ્યાત્વ ઘવાવા માંડે ત્યારથી થઈ એમ કહી શકાય; અર્થાત્ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમાદિ એ આત્મસ્વભાવને પ્રગટ કરવા માટેનું પ્રથમ અને ઘણું જ અગત્યનું પગલું છે. અવિરતિ, કષાય અને યોગ-આ ત્રણ કારણોની જડ ઉખાડવાનું કાર્ય જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ જોરદાર હોય ત્યાં સુધી બની શકતું નથી. મિથ્યાત્વ મંદ પડે-નબળું પડે તેની સાથે જ અવિરતિ, કષાય અને યોગનું પરિબળ પણ અમુક અંશે ઘટયા વિના રહેતું નથી; મિથ્યાત્વની સાથે અવિરતિ પણ જ્યારે ઠીક ઠીક નબળી પડે ત્યારે કષાય અને યોગનું પરિબળ વળી વધારે પ્રમાણમાં ઘટે છે; અને મિથ્યાત્વ જાય, અવિરતિ જાય અને કષાય પણ જાય, એટલે યોગ સંસારનું કારણ રહી શકતું જ નથી.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય, એ ત્રણેયથી સર્વથા રહિત બનેલા આત્માને યોગોના યોગે જે કર્મબંધ થાય છે, તે એવો થાય છે કે તે એક સમયથી વધુ વખત ટકી શકતો જ નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે યોગોને સંસાર વધારવાના કારણરૂપ ન રહેવા દેવા હોય તો કષાયોને નાબૂદ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ; કષાયોને નાબૂદ કરવાને માટે અવિરતિને નાબૂદ કરી દેવાના પ્રયત્નમાં લીન બની જવું જોઇએ અને અવિરતિને કાઢવાને માટે પહેલાં મિથ્યાત્વનો પરિહાર કરવા સાથે ચારિત્રમોહકર્મના નાશ માટે પ્રયત્નશીલ બની જવું જોઇએ; કારણ કે કારમા મિથ્યાત્વની ઔદયિક હયાતિમાં કરેલી ગમે તેટલી વિરતિ, કષાયોને નાબૂદ કરવાનું વાસ્તવિક કાર્ય કરવાને અસમર્થ નિવડે છે અને એથી એવી વિરતિને જ્ઞાનીઓએ મોક્ષના કારણ તરીકે ગણાવી નથી. ખરેખર મિથ્યાત્વ આટલું બધું ભયંકર છે કે આત્મા જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વથી ઘેરાએલો હોય છે ત્યાં સુધી તે બાકીનાં ત્રણ કારણો અવિરતિ, કષાય અને યોગથી વસ્તુતઃ દૂર રહી શકતો જ નથી. આથી જ ઉપકારી મહાપુરુષોએ મોક્ષના હેતુભૂત ક્રિયારૂચિ, અપુનર્બંધકભાવ તથા સમ્યક્ત્વને ધર્મના આદિ કારણ તરીકે ફરમાવેલ છે.

કારણ તથા કાર્ય ઉભયરૂપ સમ્યગ્દર્શન :

ભરતજી સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે એટલું જ નહિ પણ એ પુણ્યાત્માનું સમ્યગ્દર્શન ખૂબ ખીલેલું છે. સમ્યગ્દર્શન તત્ત્વોમાં રૂચિ પેદા કરવાનું કાર્ય કરે છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોમાં રૂચિ થવી તે કાર્ય સમ્યક્ત્વ છે અને તેવી રૂચિ થવાને લાયક મિથ્યાત્વનો જે ક્ષયોપશમાદિ તે કારણ સમ્યક્ત્વ છે. કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મનો ત્યાગ તેમજ સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મનો સ્વીકાર એને પણ સમ્યક્ત્વ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે; કારણે કે કુદેવાદિનો ત્યાગ અને સુદેવાદિનો સ્વીકાર, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલાં તત્ત્વો ઉપર વાસ્તવિક રૂચિ પ્રગટે તો જ સાચી રીતે થઇ શકે છે. એજ રીતે **'तमेव सच्चं निस्संकं जं जिणेहिं पवेइयं ।'** 'તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું કે, જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપ્યું છે.' આ પણ સાચી તત્ત્વરૂચિનો જ એક પ્રકાર હોવાથી એને સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે. આમ સમ્યક્ત્વને અનેક રીતે ઓળખાવાય છે. પણ તેનું મૂળ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમાદિ છે. મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમાદિ થયા વિના સાચી તત્ત્વરૂચિ પ્રગતીજ નથી. આ તત્ત્વરૂચિ જેમ જેમ તેજ બનતી જાય છે તેમ તેમ આત્મામાં આત્મચિંતા વધતી જાય છે અને ભવની ભીતિ ઉગ્રતાને ધારતી જાય છે. ભરતજીની તત્ત્વરૂચિ તેજ બની છે; એટલે જ તેઓ સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા છે અને સંસારના ઉચ્છેદક ધર્મનું યુવાવસ્થામાં જ આલંબન સ્વીકારવાને પણ તેઓ ઉત્સુક બની ગયા છે.

તત્ત્વજ્ઞાની પણ ગુરૂકર્મિતાના યોગે વિષયસુખને વશ હોઇ શકે છે :

આત્મચિંતા એ કેવી વસ્તુ છે અને આત્મચિંતા પ્રગટયા પછીથી આત્મા કેવો બની જાય છે ? એ સંબંધી આપણે છેલ્લા કેટલાક દિવસોમાં વિચાર કરી ગયા છીએ. આ વિચાર બહુ અગત્યનો છે. આત્મચિંતામાંથી ધર્મની આરાધના કરવાની ઇચ્છા પ્રગટે છે અને ધીરે ધીરે આત્મચિંતા એવું પરિણામ લાવી મૂકે છે કે ધર્મની આરાધનામાં આત્મા અપ્રમત્ત બની જાય છે. એવા પણ ભારેકર્મી આત્માઓ હોય છે કે જેઓ તત્ત્વરૂચિવાળા હોય અને તત્ત્વજ્ઞાનને પણ ધરનારા હોય, છતાંય વિષયરાગસુખને વશ થયેલા હોય. પોતાની તે કરણી ખોટી છે, એનો ત્યાગ કર્યા વિના કલ્યાણ નથી, એમ બરાબર માને; પણ પ્રવૃત્તિ જાુઓ તો વિષયસુખના રાગને વશ થયેલા જેવી લાગે. એ પ્રવૃત્તિનું એને દુઃખ ન હોય એમ ન બને, પણ દૃઢ ચારિત્રમોહ કર્મનો એવો કારમો ઉદય વર્તી રહ્યો હોય કે એ વિષયસુખના રાગને વશ થયો હોય. મિથ્યાત્વના ઉદયથી એમાં જે ઉપાદેયતા ભાસતી હતી તે ન ભાસે અને હેયતા ભાસે; પણ ગુરુકર્મી હોવાના કારણે ત્યાગ કરી શકે નહિ. આવી વસ્તુઓ ઉદાહરણ લેવા લાયક નથી. પણ વસ્તુ સ્વરૂપના જ્ઞાન માટે સમજી લેવી જોઇએ, પણ આપોઆપ પોતાને ગુરુકર્મી માનવાની -પોતાને ગુરુકર્મી માની લઇને અવિરતિના ફંદામાં વધારે ફસાવાય એવી પેરવી કરવાની ભૂલ નહિ કરવી

જોઈએ. ધર્માચરણરૂપ પ્રવૃત્તિને કરવાને અશક્ત આત્માઓ પણ ધર્મપ્રયત્ન કરાવવા દ્વારા અગર તો છેવટે ધર્મપ્રયત્ન કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનારની અનુમોદના કરવા દ્વારા કલ્યાણ સાધી શકે છે. એ અપેક્ષાએ જ કહ્યું હતું કે ધર્મની આરાધનાની સાચી ઈચ્છા હોય તો અશક્તમાં અશક્ત પણ આત્મા ધર્મની આરાધનાથી સર્વથા વંચિત રહી જાય એ બનતું નથી; પણ એ માટે આત્મા આત્મચિંતાશીલ બની જવો જોઈએ.

મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ હોય પણ ચારિત્રમોહનો ઉદય આ કામ કરે છે :

ભરતજી પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે અને બીજા પણ કેટલાક આત્માઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે. આમ છતાં એકલા ભરતજીને જ ગાન્ધર્વ નૃત્ય અને ગીત રતિ પમાડી શકે નહિ અને એકલા ભરતજીની જ પાંજરામાં પૂરાએલા સમર્થ સિંહની જેવી હાલત થાય, એનું કારણ શું ? આવો પ્રશ્ન મૂંઝવે નહિ એટલા માટે આ પ્રસંગને અનુલક્ષીને આ સ્પષ્ટતા થઈ રહી છે. એ સમજવું જોઈએ કે ચારિત્રમોહનો ઉદય એ એવી વસ્તુ છે કે તજવા લાયકને તજવા દે નહિ અને સ્વીકારવા લાયકને સ્વીકારવા દે નહિ ! મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમાદિ 'આ તજવા લાયક અને આ આચરવા લાયક' એવી જ્ઞાનીઓની વાત રૂચવા દે, એમાં ચારિત્રમોહનો ચારિત્રને રોકનાર ઉદય બાધા પહોંચાડી શકે નહિ; પણ કાંઈકેય વિરતિના માર્ગે આગળ વધવું હોય તો ચારિત્રમોહની જરૂરી મંદતાની અપેક્ષા રહે છે. ભરતજી બીજાઓ કરતાં વર્તમાનમાં વધારે લઘુકર્મીતાની દશા ભોગવી રહ્યા છે અને એથી જ પરમ આત્મચિંતામાં સંલગ્ન થયા છે.

સંસારથી ભયભીત બનવું એનું નામ જ સાચી આત્મચિંતા છે :

ભરતજી વિચાર કરે છે કે 'સિદ્ધિસુખને આપનારા ધર્મની જો હું તરૂણાવસ્થામાં આરાધના નહિ કરૂં તો વૃદ્ધાવસ્થામાં મારે શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવું પડશે.' આ વિચારનું જન્મસ્થાન કયું ? સંસારનો ભય. સંસારનો ભય બરાબર લાગી જાય અને એથી આત્મચિંતામાં આત્મા જો એકતાન થઈ જાય તો એને માટે ધર્મપ્રયત્ન બહુ સરળ બની જાય છે. જેમને દુનિયામાં સાહ્યબીનો પાર નહોતો, જેમની સત્તા અપાર હતી અને ભોગસામગ્રી જેમને ઘેરાઈને રહેતી હતી એવા પણ આત્માઓ સઘળાંય સંસારસુખને કયારે લાત મારી શકયા હશે ? અને કયારે ઉગ્ર તપશ્ચર્યામય સંયમનું ઉત્કટ પાલન કરી શકયા હશે ? સંસાર બરાબર ભયરૂપ ભાસી જાય અને એ ભયરૂપ સંસાર જ્યારે આત્માને બરાબર ભયભીત બનાવી મૂકે, ત્યારે ગમે તેવાં સંસારસુખોને લાત મારી દેવી અને સંયમનાં કારમા કષ્ટો પણ ઉલ્લાસપૂર્વક સહવાં એ શકય બની જાય છે; અર્થાત્ ભયરૂપ સંસારથી ભયભીત થવું એ જ વિશિષ્ટ કોટિની આત્મચિંતા છે, અને એ આત્મચિંતા આવે એટલે આત્મા સંસારથી મુક્ત થવાને માટે શક્ય એટલો પ્રયત્ન કરવાને ચૂકે જ નહિ.

'ભવસ્વરૂપના જ્ઞાતા બનેલા, ભવથી ભયભીત બનેલા અને મોક્ષની અભિલાષાવાળા બનેલા આત્માઓ સંસારનાં સુખોને લાત મારે અને એકાંતે અપ્રમાદમય જીવન જીવવાને પ્રયત્નશીલ બને.' એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ નથી; અગર તો 'એ વસ્તુ સર્વથા અશક્ય જ છે' એમ માનવા જેવું પણ નથી ! આ વસ્તુનો ખ્યાલ આપવાને માટે જ્ઞાની ભગવંતો તૈલપાત્રધારકનું દૃષ્ટાંત આપે છે. ઉંચા પ્રકારની અપ્રમાદ સેવા કેમ થઈ શકે ? એ બતાવવાને માટે દર્શનાંતરના શાસ્ત્રોમાં પણ તૈલપાત્રધારકનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે.

એ દૃષ્ટાંત ભયભીત બનેલો આત્મા કઈ રીતે ઈન્દ્રિયો આદિ ઉપર કેટલો બધો કાબૂ કેળવી શકે છે, એ દર્શાવનારૂં છે. એક ધર્મી રાજાએ કઈ યુક્તિ કરીને એક શ્રેષ્ઠિપુત્રને અપ્રમત્તતાનો અનુભવ કરાવવા દ્વારા ધર્મ પમાડયો, એની એ કથા છે.

દાનસન્માનાદિથી લોકોને ધર્મરાગી બનાવનાર રાજા :

જિતશત્રુ રાજા સ્વયં શ્રી જિનેશ્વરદેવના દર્શનનો શ્રદ્ધાળુ છે, ડાહ્યો છે અને પરોપકાર માટેના ઉપાયો યોજવામાં સ્વભાવથી જ પ્રવીણ છે. એ રાજાએ પોતાના નગરમાં મોટા ભાગના જનસમૂહને શ્રી જિનશાસનની પ્રત્યે અનુરાગવાળો બનાવી દીધો છે. રાજાએ દાન અને સન્માનાદિ ઉપાયો યોજવા દ્વારા પોતાના અમાત્યોને, નગરના શ્રેષ્ઠીઓને અને પ્રજાજનોને પણ મોટે ભાગે ધર્મી બનાવી દીધા છે. ખરેખર સાચા ધર્મી અને સામગ્રી સંપન્ન આત્મા દ્વારા આવી બીજા આત્માઓને ધર્મ પમાડવાની પ્રવૃત્તિ થવી એ સહજ છે.

મનમાં એમ નહિ વિચારતા કે, 'એ તો એમનાથી બને, આપણાથી નહિ.' રાજાના એ કૃત્યની અનુમોદના કરવી અને પોતાનાથી બને તેટલો પ્રયત્ન, બીજાઓ ધર્મી બને એ માટે કરવાનો નિશ્ચય કરવો એ ધર્માત્માની ફરજ છે. એ માટે ઉદારતા ગુણને પણ કેળવવો પડશે. કૃપણતા અને મોહમસ્તતા બંનેને હઠાવ્યા વિના ઉદારતા નહિ આવે. દાન અને સન્માન એ બે વસ્તુઓ સામાને સ્હેજમાં ખીંચી શકે છે. પેટ ભરાય અને સાથે આદર પણ મળે, તે કોણ ન ઇચ્છે ? તમારે એ આવડત કેળવવા જેવી છે. તમારી પેઢીના નોકરોને ધર્મી બનાવવાનો કોઇ દિવસ પ્રયત્ન તો ઠીક, પણ વિચારેય કર્યો છે ? કે પછી 'ધર્મી નોકર ધર્મ કરવા જાય એથી કામ બગડે છે' એમ લાગવાથી ધર્મી નોકર ખટકયો છે ? પેઢીના નોકરોને ધર્મી બનાવવાની વાત દૂર રાખીએ, પણ તમારા ઘરમાં જેટલાં માણસો છે તે બધા ધર્માત્મા બને, એ માટે જોઇતો પ્રયત્ન કર્યો છે ? કોણ ધર્મ નથી પામ્યું ? કોણ ધર્મમાં શિથિલ બન્યું છે ? કોણ અધર્મના માર્ગે જઇ રહ્યું છે ? કોને ધર્મમાં આગળ વધવાની લગની લાગી છે ? એ વગેરે બાબતોનો વિચાર અને તે પછી ધર્મપ્રાપ્તિ, ધર્મસ્થિરતા અને ધર્મપ્રગતિ માટેના ઉપાયો યોજવા, આટલું પણ તમે તમારા ઘર પુરતુંય કર્યું છે ?

સભા ૦ એમ કરવું જોઇએ એવો ખ્યાલ જ બહુ થોડાઓને હશે !

કારણ ? શું ધર્મી ધર્મ પમાડવાની ઇચ્છા વિનાનો હોય. ધર્મી આત્મામાં મૈત્રી ભાવના હોય કે ન હોય ? **'परहितचिन्ता मैत्री ।'** બીજા જીવોના હિતની જે ચિંતા તેને મૈત્રી ભાવના કહેવાય છે. ત્યારે સાચું હિત એક માત્ર ધર્મથી જ થાય છે એ જાણનારો ધર્મી, બીજાઓને ધર્મ પમાડવા તરફ બેદરકાર કેમ બને ?

સભા ૦ સાચું હિત એક માત્ર ધર્મથી જ સધાય છે, આવી દૃઢ માન્યતા તો હોવી જોઇએ ને ?

જેનામાં એ ન હોય તે ધર્મી શાનો ? ધર્મીપણાના કેવળ વાઘા સજીને ફરનારાઓની આ વાત નથી; પણ હૃદયના ધર્મીઓની આ વાત છે.

ધર્મી ગણાવા માટે ધર્મવિરોધીઓ ધર્માત્માઓને પણ કલંકિત કરે છે :

ધર્મી કહેવડાવવાને માટે કોણ નાખુશ છે ? ભલે અમે નાસ્તિકો રહ્યા, ભલે અમે ધર્મવિરોધી રહ્યા, ભલે અમે પાપી રહ્યા, ભલે અમને મોક્ષ મોડું મળે, આવું આવું રોષથી બોલનારાઓને પણ કોઇ ધર્મી કહે તો તે ગમે છે; એટલું જ નહિ પણ ભોળા માણસોની પાસે તો આજના એ ધર્મવિરોધીઓ પોતાને ધર્મના રાગી તરીકે ઓળખાવવાનો જ કૂટ પ્રયત્ન કરે છે. પોતાને સાચા ધર્મી તરીકે ઓળખાવવાને માટે એ પાપાત્માઓ સુસાધુઓને અજ્ઞાન, ચારિત્રહીન અને ભારભૂત તરીકે પણ વર્ણવે છે. સુશ્રાવકોને રૂઢિચુસ્ત, ગાડર જેવા, અક્કલ વગરના અને ધર્મહીન કહે છે; તેમજ સુસાધુઓ તથા સુશ્રાવકોને હલકા પાડવા માટે અને પોતાની પાપક્રિયાને પણ ધર્મક્રિયારૂપ મનાવવાને માટે સાચા ધર્મનો અપલાપ કરતાં તથા પૂર્વાચાર્ય મહાત્માઓને પણ કલંકિત ઠરાવતાં એમનાં હૈયા કંપતા નથી. ધર્મદ્રોહ કરવા છતાં પણ અજ્ઞાનવર્ગમાં ધર્મી અથવા તો ધર્મરાગી

તરીકેની પોતાની છાપ બેસાડવાને માટે જ્યારે ધર્મવિરોધીઓ આટલી હદ સુધીની અધમતા કરે છે, ત્યારે વિચારો કે તેમને ધર્મી અગર તો ધર્મરાગી તરીકે ઓળખાવાની કેટલી લાલસા છે ? એની જ જગ્યાએ જો સાચા ધર્મી બનવાની લાલસા આવી જાય તો કામ થઇ જાય, પણ ધર્મવિરોધ કરતા જ રહેવું છે અને ધર્મવિરોધી તરીકે જાહેરમાં ઓળખાવાય એ ગમતું નથી, એટલે તે બિચારાઓ પોતાના પાપને ખૂબ પુષ્ટ કર્યા કરે છે.

આપણે તો એ કહીએ છીએ કે ધર્મી બનો, ને ધર્મી બન્યા પછી લોક અધર્મી કહે તેથી અકલ્યાણ નથી અને અધર્મી હો છતાં લોક ધર્મી કહે એથી કલ્યાણ નથી. ધર્મીમાં સ્વહિતની ચિંતા હોય તેમ પરહિતની પણ ચિંતા હોય. બીજા પણ જીવોનું કલ્યાણ થાઓ, એવી ધર્મીમાં સ્વાભાવિક ભાવના હોય. એને બદલે કુટુંબને માટે પણ બેદરકારી, એ શું ? કુટુંબના તો તમે માલિક ગણાઓને ? માત્ર માલિક ગણાવું જ છે કે માલિક બનવું છે ? માલિક તરીકેની મહોરછાપ લઇને ફરવું અને માલિક તરીકેની ફરજોથી બેદરકાર રહેવું એ ઉચિત નથી. રાજા જો પ્રજા પ્રત્યેનો ધર્મ ચૂકે છે તો એને માટે શું શું નથી કહેવાતું ? તેમ ઘરનો માલિક એટલે કુટુંબનો રાજા તો ખરોને ? એ પોતાનો ધર્મ કેમ ચૂકી શકે ? તમારાં કુળમાં જન્મ પામેલા આત્માઓ, તમારી બેદરકારીના પરિણામે ધર્મથી વંચિત રહી જાય અને અધર્મમાર્ગે દોરાઇ જાય, તો એનો દોષ તમને પણ લાગે જ; માટે એ દોષથી બચવું હોય તો તમારે તમારી ફરજ અદા કરી લેવી જોઇએ. તમે ફરજ બજાવો, છતાં પણ કોઇ આત્મા ધર્મ ન પામે, અધર્મી બને, તો ય તમે પેલા દોષથી બચી શકો, પણ મનમાં એના ઉપર દયા આવવી જોઇએ કે આટલા આટલા પ્રયત્નો મેં કર્યા તે છતાં આ બિચારો આવો અધર્મી બન્યો; મહાભારેકર્મી ! સંસારમાં શું નથી બનતું ?' આવું આવું વિચારવું અને તેનું પણ ભલું ચિંતવવું.

મિથ્યાત્વથી ઘેરાયેલો એ નગરનો એક શ્રેષ્ઠિપુત્ર :

આપણે જોઇ ગયા કે, 'જિતશત્રુ રાજાએ પોતાના મંત્રી આદિ પ્રજાના મોટા ભાગને, દાનસન્માનાદિ ઉપાયોથી સંતોષવા દ્વારા ધર્મ પમાડયો છે.' પણ એ રાજાના નગરમાં એક શ્રેષ્ઠિપુત્ર એવો તો મિથ્યાત્વથી ઘેરાયેલો છે કે, એને નથી તો રાજાની આ પ્રવૃત્તિ રૂચતી કે નથી તો ધર્મની હકીકતો રૂચતી એ તો એવું જ માને છે કે 'સુગતિના અર્થીઓએ હિંસા કરવી એ જ ઉચિત છે, પણ દાનાદિ ધર્મ કરવો એ ઉચિત નથી.' વળી એ શ્રેષ્ઠિપુત્ર એમ માનતો હતો કે કોઇ માથાની મહાપીડાથી પીડાઇ રહ્યો હોય અને પીડા દૂર કરવાનો ઉપાય પૂછે, ત્યારે તેને મહાનાગની ફણા ઉપર રહેલા રત્નનો અલંકાર ગળે બાંધવાનું કહેવું, એ ગળે બાંધ એટલે માથાની પીડા મટી જશે એમ કહેવું, તે દુષ્કર હોવાથી જેમ નિરર્થક ઉપદેશરૂપ છે, તેમ અપ્રમત્તતા માટેનો જિનોક્ત ઉપદેશ પણ કોઇથી ન સ્વીકારી શકાય એવો જ છે. શ્રેષ્ઠિપુત્રને એમ જ લાગતું કે અપ્રમત્તપણું એ તે કાંઇ બને ? વાતો છે, વાતો !

રાજાનો નિર્ણય અને યક્ષ નામના રાજસેવકની યોજના :

રાજા વિચાર કરે છે કે 'આ અગ્નિ જેવો છે. સ્વયં બળે છે અને બીજાઓને બાળે છે. જ્યાં બેસે છે ત્યાં બાળીને કાળું કર્યા વિના રહેતો નથી. આથી બળવા સાથે ભયંકર રીતે બાળવાનો પણ ધંધો લઇ બેઠેલો અગ્નિ જેમ ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી, તેમ આ શ્રેષ્ઠિપુત્ર પણ ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી.' આમ વિચારીને રાજાએ તે શ્રેષ્ઠિપુત્રને કોઇપણ રીતે ધર્મ પમાડવાનો નિર્ણય કર્યો. રાજાએ પોતે જ જીવાદિ પદાર્થોમાં જેને નિપુણ બનાવ્યો હતો અને સમ્યગ્દૃષ્ટિવંત બનાવ્યો હતો, તેવા એક યક્ષ નામના સેવકને રાજાએ બોલાવ્યો અને તેને પોતાની મુદ્રિકાના રત્નરૂપ માણિકય આપ્યું. રાજાના અભિપ્રાયને પામી જઇ તે યક્ષ ત્યાંથી ચાલ્યો અને પેલા શ્રેષ્ઠિપુત્રને મળ્યો.

શ્રેષ્ઠિપુત્રની પાસે એણે એવી એવી વાતો કરવા માંડી કે જે શ્રેષ્ઠિપુત્રને ખૂબ ગમી ગઇ. શ્રેષ્ઠિપુત્રને લાગ્યું કે 'આ મારા વિચારોને મળતો છે.' અને એથી દિવસો જતાં બંને વચ્ચે ગાઢ મૈત્રીસંબંધ પ્રવર્તવા લાગ્યો.

રાજાએ ધર્મ ફેલાવેલો હોવાના યોગે આમ શ્રેષ્ઠિપુત્ર લગભગ એકલવાયા જેવો તો હતો જ અને તેમાં આવો વિદ્વાન, બુદ્ધિશાળી, ભણેલો-ગણેલો અને વળી એક સરખા વિચારનો મિત્ર મળી જાય, એટલે શ્રેષ્ઠિપુત્રનો રાગ વિશેષ પ્રકારે વધે, એ સ્વાભાવિક છે.

જ્યારે શ્રેષ્ઠિપુત્રનો બરાબર વિશ્વાસ જામી ગયો, ત્યારે એક વાર અવસર સાધીને પેલા યક્ષ નામના રાજસેવકે શ્રેષ્ઠિપુત્રના દાગીનાઓની અંદર, તે ન જાણે એવી રીતે, રાજાએ આપેલું પેલું માણિક રત્ન મૂકી દીધું !

આ પછી, 'રાજાનું આભૂષણ ગૂમ થયું છે' આવો પ્રવાદ શહેરમાં પ્રસરી ગયો રાજાએ પણ પડહ વગડાવ્યો કે જેણે એ આભૂષણ જોયું હોય અથવા તો એ વિષે જેણે કાંઇ સાંભળ્યું હોય તેણે તે કહી જવું.

કોણ કહેવા આવે ? રાજા અને યક્ષ છાત્ર વિના ત્રીજું કોઇ આ હકીકત જાણતું નથી અને શ્રેષ્ઠિપુત્રને ખબર નથી કે 'મારા દાગીનાઓમાં માણિક્યરત્ન છે !' એય પડહ સાંભળે છે, પણ એને બીજો વિચાર જ નથી આવતો; કારણ કે એને બનેલા બનાવની ગંધ સરખી પણ નથી આવી.

શ્રેષ્ઠિપુત્રના હાથે રાજાનો ગંભીર અપરાધ :

રાજ્યના નોકરોએ જોયું કે આ ઠીક નહિ. રાજાનું આભૂષણ તો ગમે ત્યાંથી શોધી કાઢવું જોઇએ. આથી પ્રત્યેક ઘરની તપાસ કરવાનું કામ શરૂ થયું અને એમાં પેલા શ્રેષ્ઠિપુત્રના ઘરમાંથી તેની રત્નકરંડિકામાંથી રાજાનું માણિક્યરત્ન મળી આવ્યું રાજના નોકરોને તો આને અંગેની બીજી કશી વાતની ખબર નથી, એટલે એ બિચારાઓ તો શ્રેષ્ઠિપુત્રને ખરેખરો ચોર જ માને છે; અને રાજાના આભૂષણની ચોરી એ કાંઇ સામાન્ય ગુન્હો છે ? રાજ્યમાં તો એ મોટો ગુન્હો ગણાય, એટલે રાજનોકરો શ્રેષ્ઠિપુત્રને બાંધીને શિક્ષા કરી રહ્યા છે.

આ વખતે પેલો યક્ષછાત્ર આવીને રાજસેવકોને મારતા અટકાવે છે અને કહે છે કે આનાથી ગંભીર રાજગુન્હો થયો છે એ બરાબર છે, અને આની શુદ્ધિ વિચાર કરીને કરાવાશે. શ્રેષ્ઠિપુત્રને તો બહુ ભય લાગે છે, કારણ કે ખૂદ રાજાના આભૂષણની ચોરીનો આરોપ પોતાને માથે આવ્યો છે. મુદ્દામાલ હાથ લાગવાથી ગુન્હો પૂરવાર થઇ ગયો છે, પોતાને નિર્દોષ પૂરવાર કરવાનો કોઇ ઉપાય નથી અને રાજાની સાથે પોતાને ધર્મવિરોધ છે એટલે રાજા શું ય કરી નાખશે ? એવો ભય લાગવો તે પણ સ્વાભાવિક છે.

શ્રેષ્ઠિપુત્ર વિચાર કરે છે કે વસ્તુતઃ 'હું દોષિત નથી, પણ હવે કરવું શું ?' પોતાના મિત્ર યક્ષછાત્રને એ વિનંતિ કરે છે કે 'મહેબાની કરીને તું રાજાને સમજાવ અને ગમે તે દંડ દઇને પણ મને છોડે એમ કર !'

યક્ષછાત્રે શ્રેષ્ઠિપુત્રને આપેલું વચન :

યક્ષછાત્ર પણ સમજુ છે. એ જાણે છે કે આને હેરાન કરવાને માટે આ ઉપાય યોજાયો નથી, પણ એને ધર્મ પમાડી એનું કલ્યાણ સાધતો બનાવવાને માટે, બીજાઓનું અકલ્યાણ કરતો અટકાવવાને માટે અને બીજાઓને તે જાતે પણ કલ્યાણમાર્ગે દોરવા ઉદ્યત થાય એવો બનાવવાને માટે જ રાજાએ આ ઉપાય યોજ્યો છે. શરીરનિગ્રહની શિક્ષા તો એને કરવાની જ નથી. માત્ર એ જ બતાવવાનું છે કે માણસ ધારે અને ખૂબ ભયભીત બની જાય તો મનોનિગ્રહ તથા ઇન્દ્રિય નિગ્રહ કરી શકે છે અને એથી શ્રી જિનેશ્વરદેવે ફરમાવેલ અપ્રમત્તતાનો સદુપદેશ એ નિરર્થક નથી. આથી યક્ષછાત્ર પેલા શ્રેષ્ઠિપુત્રને કહે છે કે 'તું બેફીકર રહે, શરીરનિગ્રહ સિવાયની બીજી જે કાંઇ શિક્ષા હશે, તે હું તને રાજાને કહીને અપાવીશ.'

શ્રેષ્ઠિપુત્ર કહે છે કે 'તો તો ઘણું સારૂં ભાઇ ! તારો એ માટે ઘણો મોટો ઉપકાર.'

જિતશત્રુ રાજાએ કરેલી વિચિત્ર શિક્ષા :

શ્રેષ્ઠિપુત્રના આ રીતના મનોભાવનું પરિણામ પામીને યક્ષછાત્રે પણ રાજાને પદ્ધતિસર વિનંતિ કરી અને શરીરનિગ્રહ સિવાયનું પ્રાયશ્ચિત આપવાને માટે શ્રેષ્ઠિપુત્રની વતી જણાવ્યું.

રાજાએ કહ્યું કે, 'આ શ્રેષ્ઠિપુત્રને જીવતો છોડી દેવાને હું તૈયાર છું, પણ તે એક શરતે ! એને હું એટલી જ શિક્ષા કરૂં છું કે, તેલથી ભરેલું પાત્ર બંને હાથોમાં ગ્રહણ કરીને એણે નગરમાં ભમવું. આ પ્રમાણે નગરમાં ભ્રમણ કરતાં, તેલનું જો એક બિંદુ જમીન ઉપર પડી જવા પામશે, તો નિશ્ચયથી એનો વધ કરવામાં આવશે અને જો તેલનું એક પણ બિંદુ પડવા નહિ પામે તો બીજી કોઇ પણ શિક્ષા કર્યા વિના જ એને છોડી મૂકવામાં આવશે.' રાજાએ કરેલી શિક્ષા જ રાજાનો હૃદયગત હેતુ શો હતો ? એ સ્પષ્ટ કરી દે છે.

શ્રેષ્ઠિપુત્રને જીવન તો પ્રિય છે. જીવન કોને પ્રિય ન હોય ? દુ:ખમાં ડૂબી ગયેલાને પણ મરવું ગમતું નથી. આત્મઘાત કરનારાઓ પણ આવેશમાં આવીને અમુક કૃત્ય કરી બેસે છે, પણ તે પછી એવા તરફડે છે કે, એમનું દુ:ખ એજ જાણે. એ દુ:ખ જોવું પણ બીજાઓને ભારે થઇ પડે છે. મરણનો ભય એ જેવો તેવો ભય નથી. મરણનો ભય જ્યારે માથે આવી પડે છે, ત્યારે જીવ શું નથી કરતો ? દુનિયામાં પણ કહેવાય છે કે, 'એક મરણીયો સોને ભારી !' કારણ કે સો જીવિતના અર્થી હોય છે, જ્યારે પેલો ભલે એકલો રહ્યો, પણ જીવિતથી નિરપેક્ષ હોય છે. મહાજ્ઞાનીઓ સમજુ હોવાથી કર્મયોગે આવતા મરણથી મૂંઝાય નહિ, પણ મરણનું નિમિત્ત નષ્ટ કરવાને તો તેઓ પણ ઉદ્યત હોય છે. બાકી કોઇ આદમી આવેશવશ મરણીયો બને, એની ગણના ન ગણાય શ્રેષ્ઠિપુત્રને પોતાનું જીવન તો વહાલું જ છે. બીજાઓની હિંસા એને સારી લાગતી હતી, પણ કાંઇ પોતાની હિંસા થોડી જ સારી લાગતી હતી ? પોતાના વધની વાત સાંભળીને તો એ કંપી ઉઠયો છે અને એથી રાજાની આજ્ઞા સાંભળીને શ્રેષ્ઠિપુત્ર કહે છે કે, ' આપે ફરમાવ્યું તેમ બે હાથમાં તેલના પાત્રને ગ્રહણ કરીને, તેલનું એક બિંદુ પણ નીચે પડવા દીધા વિના જ નગરમાં ભમવાનો હું યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરીશ.'

જિતશત્રુ રાજા ધર્મી છે પણ ક્રૂર નથી :

અહીં એ યાદ રાખજો કે જિતશત્રુ રાજાએ 'તેલનું એક પણ બિંદુ પડશે તો વધ કરવામાં આવશે' એવું કહ્યું છે ખરૂં, પણ તે કેવળ બીક બતાવવા પૂરતું જ કહ્યું છે શ્રેષ્ઠિપુત્રને જે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ તથા મનોનિગ્રહ કરવાનો છે, તેમાં એ ખૂબ ખ્યાલવાળો બન્યો રહે એ પૂરતી જ રાજા તરફથી ધાક બતાવવામાં આવી હોય, એમ પ્રસંગ જોતાં સ્પષ્ટપણે જણાઇ આવે છે; બાકી રાજા તો ઉદાર છે, ધર્મી છે, એટલે એનામાં ક્રૂરતા સંભવે જ કેમ ? વળી શ્રેષ્ઠિપુત્ર નિર્દોષ છે એમ પણ રાજા તો જાણે જ છે, એટલે ભવિતવ્યતાને યોગે શ્રેષ્ઠિપુત્રની ભૂલથી તેલનું બિન્દુ પડી પણ જાય, તોય રાજા કાંઇ શિક્ષા કરે જ નહિ ! અથવા તો એવું કાંઇ બને તો પણ રાજા સંયોગ મુજબ પરોપકારનો બીજો કયો ઉપાય અજમાવે ? તે કહી શકાય નહિ.

શ્રેષ્ઠિપુત્રે સાધેલી સફળતા :

શ્રેષ્ઠિપુત્રે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવાનું કબૂલ કર્યું, એટલે રાજાએ તે વધારે સાવચેત રહે એ માટે સૈનિકોને આજ્ઞા કરી કે તમારે ઉઘાડી તલવારે આ શ્રેષ્ઠિપુત્રની ચારેય દિશાએ ચાલવું અને જોયા કરવું કે તૈલપાત્રમાંથી તેલનું એક પણ બિન્દું પડે નહિ; જો શ્રેષ્ઠિપુત્ર તેને કરાએલી શિક્ષા મુજબ વર્તવામાં પ્રમાદ કરે તો તેને બરાબર શિક્ષા કરવી.

બીજી તરફ રાજાએ નગરના રસ્તાઓમાં શ્રેષ્ઠિપુત્રના ચિત્તનો વ્યાક્ષેપ કરાવવાને માટે ઉત્સવ પણ કરાવ્યો નગરના મુખ્ય મુખ્ય રસ્તાઓમાં વિવિધ વાજિંત્રો વાગતાં હોય, નાટારંગ ચાલતા હોય અને મનને લોભાવી ચલિત કરી નાંખે એવાં દૃશ્યો ઠેર ઠેર ગોઠવાયાં હોય, છતાં કયાંય દૃષ્ટિ ન જાય અને મન તથા દૃષ્ટિ એકાકાર જેવાં બનીને તૈલપાત્રમાં ચોંટી રહે, એ બને ? પણ બન્યું, કારણ કે 'જરાક ચંચળતા આવી તો મૃત્યુ નિયત છે' એવું મનમાં બરાબર જચી ગયું હતું. એના જ યોગે મન, વચન અને કાયાના વ્યાક્ષેપના પરિહારપૂર્વક શ્રેષ્ઠિપુત્ર નગરમાં ભમીને રાજાની પાસે આવી પહોંચ્યો.

શ્રેષ્ઠિપુત્રને ધર્મમાર્ગનો પ્રતિબોધ :

રાજાએ કહ્યું કે તું પોતે જ્યારે આવું અત્યંત દુષ્કર કાર્ય પણ જીવિતની પ્રબળ ઇચ્છા તથા મરણભયના યોગે કરી શકયો, તો પછી 'આ જગતમાં કોઇ અપ્રમાદી નથી એવું મિથ્યાવચન તું કેમ બોલે છે ?'

શ્રેષ્ઠિપુત્રે કબૂલ કર્યું કે 'આપ કહો છો તે બરાબર છે કે એક વસ્તુનું જો પ્રબળ અર્થીપણું થઇ જાય અને એમ કર્યા વિના કોઇ મહાભય સાથે ઝઝૂમી રહેલો છે એમ લાગે, તો કાયિક, વાચિક અને માનસિક સંયમ રહેવો, એ અસંભવિત નથી' આ પછી રાજાએ તે શ્રેષ્ઠિપુત્રને ધર્મમાર્ગનો પ્રતિબોધ કર્યો અને કહ્યું કે 'મરણ માત્રના ભયથી તું દુષ્કર અપ્રમત્તતાભાવનો અંગીકાર કરી શકયો, તેમ અનંત અને અપરિમાણ મરણાદિ દુઃખોથી ત્રાસેલા મુનિવરો, તે દુઃખોથી મૂકાવાને માટે ઉદ્યુક્ત થઇને અપ્રમત્તપણાને સેવે છે !'

શ્રેષ્ઠિપુત્રને પણ હવે તો લાગ્યું કે 'બરાબર છે.' અને એથી આ નિમિત્તને પામીને તે ધર્મી બની ગયો.

આત્મચિંતાને ખૂબ સતેજ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો :

ભવ ભયરૂપ લાગે અને ભયંકર ભવ આત્માને બરાબર ભયભીત બનાવી મૂકે તો આત્માની જ ચિંતામાં પડેલો આત્મા આ રીતે ધર્મપ્રયત્નમાં અપ્રમાદભાવને પામી શકે છે. જો કે ભવની આવી ભીતિ લાગવી એ મુશ્કેલ છે; લઘુકર્મી આત્માઓને જ ભવની ભીતિ લાગે છે; પણ ભવથી ભયભીત બન્યા વિના નિસ્તાર થવાનો નથી એય ચોક્કસ છે. આથી ભવ ભયરૂપ ભાસે એ માટે ભવસ્વરૂપ સમજવાને અને વિચારવાને પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ. ભવ ભયંકર ભાસે તો જ મુક્તિસુખની કિંમત સમજાય અને મુક્તિસુખની કિંમત સમજાય તો જ મુક્તિમાર્ગની આરાધના કરવાનો તીવ્ર ઉલ્લાસ પ્રગટે. આ ઉપરથી સમજાશે કે આત્મચિંતા એ કેટલી આવશ્યક વસ્તુ છે. આત્મચિંતા પાપમાં પાંગળા બનાવે, આત્મચિંતા ધર્મપ્રયત્ન કરવાને પ્રેરે, આત્મચિંતા વળગી જાય તો આત્મા સંસારમાં લુખ્ખો બની જાય. આત્મચિંતા જેટલી તેજ બને તેટલો વિષયસુખોમાંથી રસ ઉડે. આત્મચિંતાવાળી દશા એટલે આત્મવિચારણામય જાગૃત દશા. આત્મચિંતા ખાતા-પીતા, પહેરતાં-ઓઢતાં, ઉઠતાં-બેસતાં, હરતાં-ફરતાં અને વિષયોપભોગોના પ્રસંગોમાં પણ ઝળહળતી હોય. પોતાની થોડીકેય જ્યોત ફેલાવતી હોય તો આત્મા કદાચ સંસારની ક્રિયાઓ કરે તોય તીવ્ર બન્ધ પડે નહિ; એટલું જ નહિ પણ વિષયભોગની ક્રિયા કરવાનું ચાલું હોય એવા પ્રસંગેય જો આત્મા આત્મચિંતાના યોગે શુભ ધ્યાનમાં આરૂઢ થઇ જાય તો કર્મબંધને બદલે કર્મનિર્જરા પણ કરી જાય. ભોગોના ભોગવટામાં નિર્લેપ રહેવાની કળા આત્મચિંતા શીખવે છે. આત્મચિંતા જેની તેજ છે, એવો આત્મા કઇ વખતે અગર તો કઇ ક્રિયા કરતાં શુદ્ધ ધ્યાનારૂઢ બની જાય એ કહી શકાય નહિ. ભરતચક્રવર્તી આરીસા ભુવનમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે શાથી ? જાણો છો કે એ કેવી આત્મચિંતાવાળા હતા ?

સભા ૦ આત્મચિંતા હતી માટે જ ચેતવનારા સાધર્મિકો નિયોજ્યા હતા.

પુણ્યાઢ્ય રાજા સ્ત્રીને કપાળમાં તિલક કરતાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા અને ગુણસાગર શ્રેષ્ઠિપુત્ર લગ્નની ચોરીમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા. આ પ્રભાવ આત્મચિંતાનો છે; એટલે જેનામાં આત્મકલ્યાણની કામના હોય તેણે આત્મચિંતાશીલ બનવું અને પોતાની આત્મચિંતાને જેમ બને તેમ વધુ સતેજ કરવાના પ્રયત્નમાં લાગ્યા રહેવું એ જ કલ્યાણ સાધનાનો ઉત્તમોત્તમ માર્ગ છે.

આપણે જોઈ ગયા કે વિષયોમાં વિરક્ત ભાવવાળા ભરતજી ગાન્ધર્વ નૃત્ય અને ગીતથી પણ રતિને પામતા નથી; એટલું જ નહિ પણ સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા છે. 'સિદ્ધિસુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મને જો હું તરૂણપણામાં નહિ કરૂં તો વૃદ્ધાવસ્થામાં મારે શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવું પડશે'-આવી આત્મચિંતાવાળા એ બન્યા છે અને એથી પાંજરામાં પૂરાએલા સમર્થ સિંહની જેમ દિવસો પસાર કરી રહ્યા છે. ભરતજીની આ પ્રકારની સંવિગ્નતા, તેમની માતા કૈકેયીથી છૂપી રહેતી નથી કૈકેયી જઈને રામચંદ્રજીને એ વાતની ખબર આપે છે. રામચંદ્રજી પણ જાણે છે કે આ કાંઈ રાજ્યના લોભથી રાજવી બન્યા નથી. રામચંદ્રજી ભરતજીની દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાને પણ જાણે છે; આમ છતાં તેમનામાંય મોહ તો છે ને ? રામચંદ્રજી જો કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, ધર્માત્મા છે, પણ મોહ જીતીને બેઠા નથી. મોહોદયના યોગે વિરાગીને સ્નેહસંબંધ તોડતો અટકાવવાના પ્રયત્નો થવા એ સહજ છે, પણ એ આત્માઓ માર્ગને માટે કે માર્ગના ઉપદેશકોને માટે તો જરાય આડું-અવળું બોલે-કરે નહિ. સમ્યગ્દર્શન અને મોહનો ઉદય, બે સાથે છે ને ? ક્ષાયોપશમિક ભાવ અને ઔદયિક ભાવ બેય હોય તો બન્નેય કામ કરે. મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ મોક્ષમાર્ગ તથા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશક પ્રતિ એવા અવસરેય દુર્ભાવ ન આવવા દે અને મોહનો તીવ્ર ઉદય હોય તો પોતાનો સ્નેહી પોતાને છોડી ચાલ્યો જવા માગે તે સહન પણ ન કરવા દે !

જ્યારે આજની દશા તો જુદી જ છે :

આજે તો દશા જ જુદી છે. વિના કારણ કો'કને દીક્ષા લેતો સાંભળીને માર્ગને અને માર્ગદર્શક સાધુઓને ભાંડનારા વધી પડયા છે અને એવાઓનો જ આ કોલાહલ છે. ધર્મીઓએ આવા અવસરે એવા કોલાહલખોરોથી જરાય ગભરાવું જોઈએ નહિ, પણ જે માર્ગને એ લોકો ભાંડે છે તે માર્ગે જવા તૈયાર થયેલાઓને તેમજ એ માર્ગના ઉપદેશક સુગુરૂઓને પણ એવા વધાવી લેવા જોઈએ કે જેથી પેલાઓને થાય કે આપણી બળતરા કેવળ આપણને જ બાળે છે. એમનું કામ તો ચાલુ જ છે. એમના કોલાહલનું નિમિત્ત ધર્મીઓને ધર્મમાર્ગમાં વધારે દૃઢ બનાવનારૂં નિવડવું જોઈએ. એમ થાય તો જ એ કોલાહલખોરો ધર્મમાર્ગમાં વિઘ્નો નાંખતા અટકે.

રામચંદ્રજીએ ભરતજીને કરેલી યાચના :

ભરતજી સંવિગ્ન મનવાળા બન્યા છે એમ જાણીને રામચંદ્રજીએ ભરતજીને મધુર વચનોથી જે વસ્તુ કહી, તેને દર્શાવતાં શ્રી 'પઉમચરિયં' ના રચિયતા પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે -

'अम्ह पियरेण जो वि हु, भरह! तुमं ठाविओ महारज्जे । तं भुञ्जसु निस्सेसं, वसुहं तिसमुद्दपेरन्तं ॥१॥
एयं सुदरिसणं तुह, वसे य विज्जाहराहिवा सव्वे । अहयं धरेमि छत्तं, मन्ती वि य लखणो निययं ॥२॥
होइ तुहं सत्तुहणो, चामरधारो भडा य सन्निहिया । बन्धव ! करेहि रज्जं, चिरकालं जाइओ सि मया ॥३॥
जिणिउण रक्खदीवं, इहागओ दरिसणुस्सुओ तुज्झं । अम्हे हि समं भोगे, भोत्तुणं पव्वइज्जासु ॥४॥''

રામચંદ્રજી પોતાના લઘુબંધુ ભરતજીને સૌથી પહેલી વાત તો એ કહે છે કે 'આ મહારાજ્ય ઉપર પિતાજીએ તને સ્થાપન કર્યો છે. અર્થાત્ પિતાજીએ જે કાંઈ કર્યું છે તેનું ઉલ્લંઘન કરવું એ ઠીક નથી.' એમ સૂચવીને કહે છે કે 'માટે તું ત્રણ સમુદ્રના અંત સુધીની સઘળી ય પૃથ્વીને ભોગવ !' અહીં રામચંદ્રજી એમ પણ સૂચવે છે કે,

'પિતાજીએ મહારાજ્ય ઉપર તને સ્થાપિત કરેલો હોવાથી, અમે જે ભૂમિઓ અને દ્વીપો ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, તેનો માલિક પણ તું જ છે.' હવે આગળ વધીને કહે છે કે, 'હે બંધવ ! હું તને યાચના કરૂં છું કે તું ચિરકાલ રાજ્ય કર !' એ કહેવા માટે પીઠિકા કરતા હોય તેમ કહે છે કે 'તારૂં દર્શન અમને ગમે છે; સર્વ વિદ્યાધરોના અધિપતિઓ તને આધીન છે; હું તારો છત્રધર થાઉં, લક્ષ્મણ તારો મંત્રી થાય અને શત્રુઘ્ન તારો ચામરધર બનશે; તેમજ સઘળાય સુભટો તારી પાસે જ રહેશે.' આટલું બધું કહ્યા પછીથી છેલ્લે છેલ્લે રામચંદ્રજી કહે છે કે 'રાક્ષસદ્વીપને જીતીને તારૂં દર્શન કરવાને ઉત્સુક એવો હું અહીં આવ્યો છું, તો અમારી સાથે ભોગોને ભોગવીને તું પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારજે.'

રાજગાદીને લેવાની નહિ, પણ દેવાની ધમાલ :

કોણ કોને કહે છે, એ બરાબર વિચારો ! મોટા ભાઇ નાના ભાઇને કહે છે. રાજગાદીના ખરા હક્કદાર રામચંદ્રજી છે રામચંદ્રજી પ્રજાને પ્રિય છે, શક્તિશાલી છે અને અનેક વિદ્યાધરપતિઓ એમનો પડતો બોલ ઝીલવાને તૈયાર છે. ધારે તો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં રાજગાદી હસ્તગત કરી શકે તેમ છે. પિતા પણ હાજર નથી, કે જેથી તેમની શરમેય નડે. આમ છતાં પણ પોતે રાજગાદી છોડી જવાને તૈયાર થાય છે, ત્યારે રામચંદ્રજી છત્રધર બનવાને તૈયાર થાય છે, પણ રાજગાદીએ બેસવાને તૈયાર થતા નથી. ભરતજીને હાલ દીક્ષિત થવાની ના પાડે છે એ મોહના યોગે, પણ રાજગાદી લેવાની એક રૂવાટેય રામચંદ્રજીના દિલમાં ઇચ્છા નથી અને નાના છત્રધર બની રહેવાની તૈયારી છે, એ ગુણ ખરો કે નહિ ? ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવાની ધમાલ ત્યાં નહોતી. ત્યાં ગાદી લેવાની ધમાલ નહોતી, પણ ગાદી દેવાની ધમાલ હતી.

આપણે લેવો જોઇતો હિતકર બોધ :

આવા પ્રસંગે આપણે આપણી દશાનો વિચાર કરીને જે કાંઇ હિતકર હોય તે ગ્રહણ કરવાને તત્પર બનવું જોઇએ. રામચંદ્રજી જેવા ઉત્તમ આત્માને પણ બંધુસ્નેહરૂપ મોહ આ રીતે મૂંઝવે છે, તો આપણી શી હાલત ? માટે જેમ બને તેમ મોહની સામગ્રીથી દૂર રહેવું, કે જેથી મોહના ઉદયને વિષમરૂપ ધારણ કરવાનું નિમિત્ત ન મળી જાય ! આવો વિચાર કરવો જોઇએ અને સાથે સાથે રામચંદ્રજીની રાજગાદી પ્રત્યેની નિઃસ્પૃહતા વિચારવી જોઇએ. કેવળ બંધુસ્નેહના યોગે જ રામચંદ્રજી ભરતજીને રાજગાદીની સઘળી માલિકી સોંપે છે એમ ન માનતા, બંધુસ્નેહને વશ થઇને કેટલા ભાઇઓએ બાપની સઘળીય મિલ્કત પોતાના નાના ભાઇને વગર ઇર્ષ્યાએ ભોગવવા દીધી અને પોતાની રળેલી લક્ષ્મી પણ આપી દીધી ? આજે તો મિલ્કતના લગભગ ઘેર ઘેર કજીયા છે. થોડું ઓછું વધતું થાય તેય ખમાતું નથી. સગા બાપની સામે કોર્ટોએ જનારા અને સગા ભાઇને રઝળતો કરી મૂકનારા આજે દુનિયામાં હયાત છે. અર્થકામની અત્યંત આસક્તિના યોગે પ્રગટેલી કેવળ પેટભરી, સ્વાર્થી અને શરમ વગરની મનોદશાના યોગે આજના યુગમાં તો કારમા બનાવો બની રહ્યા છે. એ તરફ નજર રાખીને અને પોતે રામચંદ્રજીના સ્થાને હોય તો શું કરે એનો વિચાર કરીને રામચંદ્રજીએ કહેલાં વચનો વિચારવા જેવાં છે.

દશરથનું કુટુંબ એ એક આદર્શ કુટુંબ છે. સંસારમાં રહેલા પણ તે આત્માઓ આજની જેમ સંસારના કીડાઓ નહોતા. માતાપિતા પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ, ભાઇ-ભાઇ વચ્ચેનો સ્નેહ, સાસુવહુનો માતા-પુત્રી જેવો સંબંધ, મોટાભાઇ-નાનાભાઇનો પિતાપુત્ર જેવો સંબંધ, ઇર્ષ્યાનો અભાવ અને સ્વાર્થની પ્રધાનતાને બદલે ઉદારતાની પ્રધાનતા-આ બધી વસ્તુઓ દશરથના કુટુંબમાં ઝળહળ્યા કરે છે. સૌ પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં ઉત્સુક દેખાય છે. કોઇ એકે ભૂલ કરી હોય તોય બીજાઓ તે ભૂલને ઉદારતાથી ખમી ખાતા, પણ સામે ભૂલ કરીને કજીયો વધારતા નહિ.

આજે તો તકરાર જ આ. બાપને પૂછો કે 'તમે આમ કેમ કર્યું ?' તો કહેશે કે 'દીકરો એવો પાકયો છે માટે !' અને દીકરાને પૂછો તો કહેશે કે 'બાપે ભૂલ કરી માટે મારે અનિચ્છાએ અમુક પગલું ભરવું પડયું !' આપણે કહીએ કે 'ભલા, બાપે ભૂલ કરી એમ માની લઇએ, પણ તારી ફરજ શી હતી ? બાપનો ઉપકાર તું કેમ ભૂલ્યો ? એટલું ય ખમી ખાતા ન આવડયું ?' તો આજે એવા પણ છે, કે જે કહી દે કે 'મહારાજ ! આવી વાતો પુસ્તકોમાં સારી લાગે, બોલવામાં સારી લાગે, પણ દુનિયાના વ્યવહારમાં કામ ન લાગે !' જ્યાં આવા દીકરા હોય અને લગભગ એવા જ વિચારના બાપ પણ હોય, ત્યાં કજીયો થવો એ નવાઇ ન ગણાય, પણ કજીયો ન થવો એ નવાઇ ગણાય. આવું નાના-મોટા ભાઇઓ વચ્ચે, ભાઇ-બેનો વચ્ચે, સાસુ-વહુઓ વચ્ચે, દેરાણી-જેઠાણી વચ્ચે, ઓછા-વધતા પ્રમાણમાં દરેક સ્થળે ચાલી રહ્યું છે. આજે મોટામાં મોટી કુટેવ એ પડી ગઇ છે કે પોતાની ફરજ સામે જોવાતું નથી અને સામો જરાક ફરજ ચૂકે તોય તે ખમાતું નથી અને એથી જ પરસ્પર અણબનાવ વધ્યે જાય છે.

સૌએ પોતપોતાની ફરજ સમજવી જોઇએ :

ખરી વાત તો એ છે કે સૌએ પોતપોતાની ફરજ તરફ દૃષ્ટિવાળા બનવું જોઇએ. સૌએ પોતાની ફરજથી જરા પણ ચલિત ન થવાય તેની કાળજીવાળા બની જવું જોઇએ. ગમે તેવો પ્રસંગ આવી લાગે, પણ તે વખતે એજ જોવું કે 'મારી ફરજ શી છે ?' પોતાની ફરજ જોનાર અને પોતાની ફરજને અદા કરવામાં પ્રમાદ નહિ કરનાર, સામા પક્ષની ફરજચૂક તરફ ઉદારતાથી જોઇ શકે છે; પોતે પોતાની ફરજ ન ચૂકે તેમજ સામાની ભૂલને ઉદારતાથી ખમી ખાય, તો પરિણામે ભૂલ કરનારને પ્રાયઃ પસ્તાવો થયા વિના પણ રહે નહિ. આજે આનાથી વિપરીત દશા થઇ ગઇ છે અને એથી જ આંખમાંથી અમી સૂકાઇ ગયું છે, તેમજ ઝેરીલી ઈર્ષ્યા આવી ગઇ છે. એકે ભૂલ કરી એટલે સામો ભૂલ કરે અને પછી ભૂલ કરનાર વધારે ભૂલો કરે એટલે સામો પણ નફ્ફટ બને એ આજે બની રહ્યું છે. પારકી ફરજની જેટલી ચિંતા છે, તેટલી પોતાની ફરજની ચિંતા હોત તો તમારો સંસાર આવો રેઢીયાળ ન હોત ! ઉત્તમ આચારો અને ઉત્તમ વિચારો આજના આર્ય ગણાતા સંસારમાં સ્વપ્નવત્ બની ગયા છે. કારણ કે પોતાની ફરજ તરફ બેદરકારી આવી અને સામો તેની ફરજ અદા ન કરે, ભૂલે તો તે ખમવાને બદલે તેને પાયમાલ કરવાની વૃત્તિ આવી ! કલ્યાણ સાધવું હોય તો સામો ફરજ બજાવે છે કે નહિ તેના ઉપર કેન્દ્રિત બનેલી દૃષ્ટિને-મારી ફરજ શી અને મારે ગમે તે ભોગે મારી ફરજ અદા કરવી જ જોઇએ-એ પ્રકારના ધ્યેય ઉપર કેન્દ્રિત થવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનો !

દશરથ મહારાજાના કુટુંબની ઉત્તમતા :

દશરથના કુટુંબમાં આ ઉત્તમતા હતી, માટે જ એનાં વખાણ થાય છે. એ ઉત્તમતા ન હોત તો ત્યાં હોળીઓ સળગ્યા વિના રહેત નહિ પણ આખું કુટુંબ સુસ્સંકારી છે.

સભા ૦ કૈકેયી જેવી અધમ સ્ત્રી પણ એ જ કુટુંબમાં હતી ને ?

કૈકેયીએ ભૂલ કરી, જે કર્યું તે ઠીક ન કર્યુ, એ બરાબર છે : પણ કૈકેયી અધમ સ્ત્રી હતી એમ કહેવું તે ખોટું છે. કૈકેયીએ જે સંયોગોની વચ્ચે માગણી કરી છે તે સંયોગો જાણ્યા, સમજ્યા અને વિચાર્યા વિના અધમતાનો ઇલ્કાબ આપી દેવાની ઉતાવળ કરવી એ પણ એક અધમ પ્રવૃત્તિ છે. એટલી એક માંગણી માત્રથી જ કૈકેયીને અધમ ગણવી હોય તો તો આજના લગભગ આખાય સંસારને અધમ કહેવો પડશે.

સભા ૦ કૈકેયીએ અધમતા નહોતી કરી ?

વસ્તુતઃ એને અધમતા કહેવાય એમ નથી. એ સંયોગો એવા હતા કે મોહને આધીન થઇને એવી માગણી થઇ જવી એ અસ્વાભાવિક નથી. પતિવિરહની પીડા અને સાથે જ પુત્ર મોહ, આ બેના યોગે માગણી થઇ ગઇ; પણ તે પછી જે થયું તે વગેરે વિચારો એટલે અધમતાનો મિથ્યા ભ્રમ નીકળી જશે.

કૈકેયીએ કયા સંજોગો વચ્ચે ભરતને માટે રાજગાદીની માંગણી કરી હતી ?

સભા ૦ કૈકેયીદેવીએ કયા સંયોગોમાં ભરતને માટે રાજગાદીની માંગણી કરી હતી ?

આ હકીકત આપણે પહેલાં ઘણા જ વિસ્તારથી જોઇ છે, છતાં આ પ્રસંગે તે હકીકતને ટૂંકમાં જોઇ લઇએ.

રાજા દશરથે એક વાર પ્રસંગ પામીને સત્યભૂતિ નામના પરમર્ષિના પોતાના પૂર્વભવોની હકીકત પૂછી સત્યભૂતિ નામના મહર્ષિએ પણ રાજા દશરથના કેટલાક પૂર્વભવો કહી સંભળાવ્યા. પૂર્વભવોને સાંભળીને રાજા દશરથ વૈરાગ્યવાસિત બન્યા અને દીક્ષા લેવાને તત્પર બન્યા. દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થતાં રાજ્યભાર રામચંદ્રજીને માથે મૂકવાને માટે રાજા દશરથ મુનિવરને વાંદીને તત્કાળ રાજમહેલમાં પાછા આવ્યા.

દીક્ષા લેવાને ઉત્સુક બનેલા રાજા દશરથે પોતાની રાણીઓને બોલાવી. પોતાના પુત્રોને અમાત્યોને પણ બોલાવ્યા. આવેલા સૌની સાથે મીઠો વાર્તાલાપ કરતાં પોતાની દીક્ષા લેવાની ભાવના દશરથ રાજાએ વ્યક્ત કરી. આ વખતે બીજાઓ તો કાંઇ બોલ્યા નહિ, પરંતુ ભરતજીએ કહ્યું કે 'હે પૂજ્ય ! આપની સાથે હું પણ સર્વવિરતિધર બનીશ. આપની ગેરહાજરીમાં હું આ ઘરમાં રહીશ નહિ. જો હું આપની સાથે દીક્ષિત નહિ થાઉં અને આ ઘરમાં રહીશ તો મારે બે પ્રકારનાં કારમા કષ્ટો ભોગવવાં પડશે; એક કષ્ટ આપના વિરહનું અને બીજું કષ્ટ સંસારનાં તાપનું. જ્યારે હું આપની સાથે જ દીક્ષિત થઇશ, એટલે આપનો વિરહ વેઠવો નહિ પડે અને સંસારના તાપથી બળવાનું પણ નહિ રહે.''

આ વખતે કૈકેયીના હૈયામાં મોહનો ઉછાળો આવી જાય છે. કૈકેયી જાણે છે કે રાજા દશરથને ગમે તે રીતે રોકવા ધારશું તો પણ રોકી શકાશે નહિ અને વિરાગી ભરતેય કાંઇ મારા કહેવાથી સંસારમાં રહે એ બનવાનું નથી. આથી ભરતજીનાં વચનો સાંભળીને કૈકેયીનો એ જ વિચાર થયો કે જો આ ભરત કહે છે તેમ તે પિતા-પુત્રને સાથે જ દીક્ષિત થવાનો નિર્ણય થશે તો મારે પતિ કે પુત્ર કાંઇ પણ રહેશે નહિ. આ વિચારે કૈકેયી ભય પામી.

પતિ તો જવાના જ છે, રોકયા રોકાય તેમ નથી, રોકાવાનું કહેવું એ પણ દુનિયામાં ખરાબ કહેવાય, એટલે એનું કાંઇ નહિ, પણ એકનો એક દીકરો ય સાથે જાય એ કેમ ખમાય ? માને એકના એક દીકરાનો આવો મોહ થવો અને તે પણ જે સમયે પતિવિરહનો પ્રસંગ આંખ સામે ઉભો થયો છે તેવા સમયે એ શું અસ્વાભાવિક છે ? મોહ ઉપર વિજય મેળવી ચૂકેલા અગર તો મોહના જોરને મંદ બનાવી ચૂકેલા આત્માઓની વાત જાવા દ્યો ! વીતરાગપણાની કે મોટા નિર્મોહિપણાની દૃષ્ટિએ આ પ્રસંગને ન જુઓ. આવા પ્રસંગે પણ કૈકેયીને આટલો મોહ ન થયો હોત તો આપણે એની એ નિર્મોહતાને હાથ જોડત. એમ કહેત કે 'લઘુકર્મી વિરલ માતાઓથી જ થઇ શકે એવું કૃત્ય કૈકેયીએ કર્યું !' પણ એટલી ઉંચી હદે પહોંચેલા આત્માઓ આ દુનિયામાં બહુ થોડા હોય છે.

મોહનો ઉદય ભલભલાને પણ મૂંઝવે છે :

રામચંદ્રજી જેવા ઉત્તમ પણ આત્મા, મોહોદયના ભોગે ભરતજીને શું કહે છે ? આગળ સીતાદેવી દીક્ષા લેવા જાય છે. એ પ્રસંગ આવે ત્યારે જો જો કે મોહ કેવી રીતે ઉત્તમ આત્માઓને પણ થોડી વારને માટે પાગલ જેવા બનાવી મૂકે છે. મોહના ઉદયને આધીન ન થવું અને સ્વભાવસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નશીલ બન્યા રહેવું એ તો

સાધુઓમાં પણ મહામુનિઓથી જ બને છે, એમ સામાન્ય રીતે ખુશીથી કહી શકાય. સરાગ સંયમ અને પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક આ શું છે ? રાગ કેમ ? પ્રમાદ કેમ ? સમર્થ પણ મુનિવરો કોઇ કોઇ પ્રસંગે ગબડયા તે કેમ ? ચૌદ પૂર્વધર પડે ને નિગોદમાં જાય એમેય બને, તે કેમ ? આ બધી વસ્તુઓ સમજવા જેવી છે.

મોહનો ઉદય એ બહુ કારમી વસ્તુ છે. મોટા મોટાઓને પણ મોહનો ઉદય મૂંઝવી નાંખે એ બનવાજોગ છે. ત્યાં કૈકેયીની શી વિસાત ? કૈકેયી એ પ્રસંગે પણ પોતાના પતિને અને પુત્રને આનંદભરી વિદાય આપી શકી હોત, તો એ મહાઅભિનંદનને પાત્ર જરૂર ગણાત, પણ 'મારે પતિ કે પુત્ર કાંઇ પણ રહેશે નહિ' એવો વિચાર આવી જવો એ મોટી વાત નથી; તેમજ એ વિચારના યોગે ભય પામીને પોતાનો એકનો એક પુત્ર સંસારમાં રહી જાય એ માટે એક મોહમાં બેઠેલી સ્ત્રી પ્રયત્ન કરે, તો એટલા માત્રથી તેને અધમ ન જ કહી શકાય. પતિ અને પુત્ર બંનેયને એક સાથે ગુમાવવાના વિચારથી ભય પામેલી કૈકેયી, પોતાના એકના એક પુત્ર ભરતને યુક્તિપૂર્વક રોકી લેવાનો નિર્ણય કરે છે; અને એ માટે એને એક જ ઉપાય સૂઝે છે.

ભરતને સંસારમાં રાખવા માટે કૈકેયીએ અજમાવેલી યુક્તિ :

દશરથ રાજા સીધી રીતે તો ભરતને સંસારમાં રહેવાનું કહે નહિ અને ભરત બીજાના કહેવાથી સંસારમાં રહે નહિ, એમ હોવાથી કૈકેયી એવી યુક્તિ અજમાવે છે કે દશરથ રાજાની આજ્ઞાથી જ ભરતને રોકાઇ રહેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય. કૈકેયી દશરથ રાજાને કહે છે કે, 'હે સ્વામિન્ ! મારા સ્વયંવરના ઉત્સવ સમયે મેં આપનું સારથીપણું કર્યું હતું અને એથી ખૂશ થયેલા આપે મને એક વરદાન માગવાનું કહ્યું હતું એ આપને યાદ છે ? હે નાથ ! અત્યારે હું તે વરદાન માગું છું. આપ આપની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરી બતાવનારા છો અને કાળ જવાથી કાંઇ મહાપુરૂષો કરેલી પ્રતિજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરનારા બને નહિ; કારણ કે મહાત્માઓની પ્રતિજ્ઞા પાષાણમાં કોતરેલી રેખા જેવી હોય છે.

રાજા દશરથ જુએ છે કે કૈકેયીએ વરદાનની માંગણી કવખતે કરી છે; છતાં મારે માંગણી તો સ્વીકારવી જ જોઇએ અને મારા આપેલા વરદાનની ખાતર હું સંસારમાં રહી જાઉં, પણ બને નહિ. સંયમની સાધનામાં સંસારની પ્રતિજ્ઞા આડે આવી શકે નહિ. સંયમની સાધના માટે સંસારની પ્રતિજ્ઞાઓને તોડવી પડે તો તોડવી એ પ્રતિજ્ઞાભંગ નથી. કારણ કે મોક્ષના હેતુથી અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ વર્તવા તત્પર બનવું જ એજ સાચી કલ્યાણકારી પ્રતિજ્ઞા છે.

આથી જ કૈકેયીએ કરેલી વરદાનની માંગણીનો જવાબ આપતાં દશરથ રાજા કહે છે કે, 'મેં તને જે વચન આપ્યું છે તે મને હજુ પણ યાદ જ છે; હું તે વાત ભૂલી ગયો નથી; હું તને હજુ ય વરદાન આપું છું, પણ તે હવે એક શરતે કે તારે વરદાનનો ઉપયોગ મને દીક્ષા લેતા નિષેધ કરવામાં નહિ કરવો ! એક વ્રત લેવાના નિષેધ સિવાય મારે આધીન જે કાંઇ હોય, તે તું માંગી લે !'

વરદાનમાં સંસારમાં રહેવાનું માંગે તો ? સંયમ ન લેશો એવી માંગણી કરે તો ? દશરથ રાજા મોહના યોગે શું શું બને તે જાણે છે; આથી પહેલેથી જ સ્પષ્ટતા કરી લીધી કે 'વ્રત લેવાનો નિષેધ કરવા સિવાય મારે આધીન જે કાંઇ હોય એમાંનું તારે જે માંગવું હોય તે માંગ !'

બસ, હવે કૈકેયી કહે છે કે 'હે સ્વામિન્ ! આપ પોતે દીક્ષા જે લેતા હો, તો રાજ્ય મારા પુત્ર ભરતને આપો !' ભરતજીને દશરથ રાજા રાજ્ય આપે, એટલે ભરતજી દીક્ષા લેતા અટકી જાય કે નહિ ? અટકી જ જાય, કારણ કે પછી ગમે તેમ થાય તોય બીજું તો કોઇ રાજ્ય લે નહિ અને ભરતજી રાજ્ય ન લે તો દશરથ રાજા મોટી મુશ્કેલીમાં મૂકાય પરિણામે ભરતજીને રાજ્ય લેવું પડે !

મોહોદયના યોગે થતી આત્માની વિચિત્ર હાલત :

આ વસ્તુ વિચારી શકનારા, કૈકેયીને જગતના સામાન્ય આત્માઓથી હલકી માનવાને મન નહિ જ લલચાય. ધણી જાય અને સાથે એકનો એક દીકરો પણ જાય, એવા વખતે મોહને વશ એક માતા પોતાના દીકરાને રોકી રાખવાના જ હેતુથી, રાજ્યલોભથી નહિ, રાજમાતા બનવાના લોભથી નહિ, સત્તા ભોગવવાની લાલસાથી નહિ, એક માત્ર દીકરાને જતો રોકવાના હેતુથી જ આવી માંગણી કરે, તો તે અસ્વાભાવિક છે, એમ કહેનારા મોહોદયના સ્વરૂપને અને મોહોદયના યોગે આત્માઓની થતી હાલતને જાણતા જ નથી એમ કહેવું પડે. કૈકેયીના મોહોદયનો આ બચાવ નથી. 'મોહોદયને કૈકેયી આધીન ન બની હોત તો તે ભૂલ ગણાત' એમ કહેનારા મૂર્ખા છે; પણ એક વાત ચોક્કસ છે કે જે સંયોગો વચ્ચે કૈકેયીએ માંગણી કરી છે, તે સંયોગોમાં કોઇ જવલ્લે જ એવી માંગણી કર્યા વિના રહી શકે. એ સંયોગોમાં તો કૈકેયીની માંગણી કરતા ઘણી નીચી કોટિની માંગણી કરનારાઓની સંખ્યા ઘણી જ નીકળી આવે.

કૈકેયીએ આ એવી યુક્તિ અજમાવી કે ભરતજીને ફરજીયાત રહેવું જ પડે. દશરથ રાજા ખૂદ એમ કહે કે 'મારી પ્રતિજ્ઞાને નિરર્થક બનતી અટકાવવાને માટે પણ તું રાજ્ય લે અને સંસારમાં રહે !' બન્યું છે પણ એમ જ. કૈકેયીએ માગણી કરી કે 'આપ દીક્ષા લેતા હો તો મારા પુત્ર ભરતને રાજ્ય આપો !' આ શબ્દો પૂરા થયા-ન થયા ત્યાં તો દશરથ રાજાએ ભરતને માટે કહી દીધું કે 'લે આ પૃથ્વી હમણાં જ લઇ લે !'

દશરથને રામચંદ્રજીને માટે કેટલી બધી ખાત્રી હશે ? બહુ વિચારવા જેવી વાત છે. રાજ્યનો હક્ક પિતાના વચન ખાતર પુત્ર જતો કરે, એ બને ? બાપના વચન ખાતર તો શું, પણ બાપની આંખોમાંથી આંસુ નીતરતાં જૂએ, તો ય પોતાના સુખના ભોગે બાપને સુખ ઉપજે તેમ વર્તનારા કેટલા ? પણ આ તો રામચંદ્રજી છે. દશરથ રાજાને ખાત્રી છે કે, ''હું આ રાજ્ય ગમે તેને આપી દઉં, તોય રામ ના પાડે જ નહિ !'' આથી જ એજ વખતે કહી દે છે કે ''લે, આ રાજ્ય હમણાં જ લઇ લે !''

દશરથ રાજાને રામચંદ્રજીએ આપેલો મનનીય ઉત્તર :

આ રીતે રાજ્યદાન કરી દીધા પછી દશરથ રાજા રામચંદ્રજીને બોલાવીને કહે છે કે ''હે વત્સ ! પૂર્વે મારૂં સારથીપણું કરવાથી પ્રસન્ન થઇને મેં કૈકેયીને એક વરદાન આપ્યું હતું. અત્યારે તે વરદાન ભરતને રાજ્ય આપવાની માંગણી કરવારૂપે કૈકેયી માગે છે.''આટલું કહીને દશરથ રાજા મૌન થઇ જાય છે. જૂઓ છે કે રામચંદ્રજી ઉપર હવે કેવી અસર થાય છે ? પણ રામચંદ્રજી તો હર્ષ પામીને કહે છે કે ''મહાપરાક્રમી એવા મારા ભાઇ ભરતને રાજ્ય મળે એવું મારી માતાએ વરદાન માગ્યું તે બહુ સારૂં કર્યું છે.''

આટલું હર્ષપૂર્વક કહ્યા પછી રામચંદ્રજી પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરે છે રામચંદ્રજી કહે છે કે ''પિતાજી ! આપ તો આ વિષયમાં મને, આપની મારા ઉપર મહેરબાની હોવાથી પૂછો છો, પણ લોકમાં તો આ હકીકત મારા અવિનયની સૂચક ગણાય તેનું મને દુઃખ છે. લોકને એમ થાય કે રામ શું એવો અવિનયી હશે કે જેથી બાપને પોતાનું રાજ્ય બીજાને આપતાં પહેલાં રામને પૂછવું પડયું ?''

આવો તો કોઇ વિનય છે ? બાપ હક્કદારને રાજ્ય ન આપે અને બીજાને આપવા પૂરતું હક્કદારને પૂછે એ ખોટું છે ? શું બાપે પૂછવું ન પડે ? પૂછયા વિના બાપથી અપાય ? બાપ પૂછે એટલા માત્રથી દીકરો અવિનયી ગણાય, એમ ? વિનયની કાંઇ મર્યાદા ? આ બધા પ્રશ્નો આજે ઉઠે તો નવાઇ નહિ; કારણ કે વિનય ગયો છે અને સભ્યતાનો દંભ પેઠો છે. રામચંદ્રજી તો એમ જ માનતા હતા કે રાજ્ય આપી દેતાં બાપને જો હક્કદાર પુત્રને પણ પૂછવું પડે તો તે હક્કદાર પણ દીકરાનો અવિનય જ ગણાય.

રામચંદ્રજી તો ત્યાં સુધી કહે છે કે ''આપે સંતુષ્ટ થઇને રાજ્ય મારા ભાઇને જ આપ્યું છે, પણ કદાચ આપ ગમે તેને આપો તો પણ તેમાં 'હા' ભણવાની કે 'ના' ભણવાની, નિષેધ કરવાની કે સંમતિ આપવાની મને કશી જ સત્તા નથી; કારણ કે હું તો આપના સેવક જેવો છું.'' અને આ પછી છેલ્લે છેલ્લે એમ પણ કહે છે કે ''ભરત છે તે હું જ છું; આપને માટે અમે બન્નેય સરખા છીએ, માટે આપ મોટા હર્ષથી ભરતનો રાજ્યાભિષેક કરો.''

રાજ્યગાદી મળવાની વાતથી પણ ભરતજીને થયેલી વેદના :

રામચંદ્રજીનો આવો ઉત્તર સાંભળીને દશરથ રાજા આનંદ સાથે વિસ્મય પામ્યા અને ભરતના રાજ્યાભિષેક માટે મંત્રીઓને સૂચન કરવા લાગ્યા. ભરતજી બધું જોઇ રહ્યા છે. એમને લાગે છે કે મામલો વિફર્યો. પોતે રાજ્ય લેવાને એક અંશે પણ ઇચ્છતા નથી. દશરથ રાજાની આ પ્રવૃત્તિ પણ તેમને ગમતી નથી. 'કોઇના વચન ખાતર પોતાને આવો અન્યાય નહિ થવો જોઇએ.' એમ ભરતજી માને છે. વગર માગ્યે પિતાજી રાજ્ય આપે, એ અન્યાય ? પોતે માંગ્યું નથી, પિતા આપે છે; છતાં અન્યાય ? તમને લાગે કે ન લાગે, પણ ભરતજીને લાગે છે. ભરતજીને પોતાની માતા કૈકેયી પ્રત્યે રોષ ચઢે છે; અને એ બધાના યોગે ભરતજી પોતાના પિતા દશરથ રાજાને કહે છે કે '' હે પૂજ્ય ! આપની સાથે દીક્ષા લેવાની મેં પહેલેથી જ પ્રાર્થના કરેલી છે, તો કોઇના વચન ખાતર આપ મારી પ્રાર્થનાને અન્યથા કરો એ આપને માટે યોગ્ય નથી.'' ભરતજી મનમાં કેટલી બધી વેદનાથી પીડાતા હશે, ત્યારે આવું બોલ્યા હશે એની કલ્પના કરો ! વિનીત પુત્ર મનમાં બહુ દુઃખી ન થયો હોય તો આવું બોલી શકે જ નહિ , એટલામાં સમજી જાવ !

દશરથ રાજાને પોતાને જ ભરતજીને રાજ્ય ભોગવવાનું દબાણ કરવું પડે છે. દશરથ રાજા ભરતજીને કહે છે કે '' હે વત્સ ! તું હવે રાજ્ય નહિ લેવાની હઠ કરીને મારી પ્રતિજ્ઞાને વ્યર્થ ન કર ! તારી માતાને મેં જે વરદાન આપ્યું છે, તે કાંઇ હમણાં તે મારી સાથે વ્રત લેવાની પ્રાર્થના કરી પછી આપેલું નથી; પણ પૂર્વે આપ્યું હતું અને તારી માતાએ તે થાપણરૂપે રાખ્યું હતું. તને રાજ્યદાન હું આપું-એ રૂપે આજે તેણે તે વરદાન માગી લીધું છે; માટે મારી અને તારી માતાની આજ્ઞાને અન્યથા કરવી એ તારે માટે યોગ્ય નથી.'

રામચંદ્રજીનું ભરતજી પર દબાણ :

જૂઓ કે કૈકેયીનો હેતુ આ રીતે પાર પડે છે ? ખુદ દશરથ રાજાને પણ કહેવું પડયું ને ? દશરથ રાજાએ આ પ્રમાણે કહેવા છતાં પણ રામચંદ્રજીને લાગે છે કે ભરત એમ માનશે નહિ. આથી રામચંદ્રજી પણ ભરતજીને કહે છે કે '' હે ભાઈ ! હું જાણું છું કે તારા હૃદયમાં રાજ્યપ્રાપ્તિનો કિંચિત્ પણ ગર્વ નથી, તો પણ હું કહું છું કે પિતાજીના વચનને સત્ય કરવાને માટે તું રાજ્યને ગ્રહણ કર !''

ભરતજીને માતા, પિતા અને વડિલ બંધુનું આવું વર્તન અસહ્ય લાગે છે. ભરતજીની આંખોમાં આંસુ આવી જાય છે અને રામચંદ્રજીના પગમાં પડી હાથ જોડીને ભરતજી કહે છે કે ''પિતાજી અને આપ જેવા મહાત્માઓ મને રાજ્ય આપવા તૈયાર થાવ એ તો જાણે ઠીક છે, પણ મારે રાજ્ય લેવું એ યોગ્ય નથી.'' પછી કહે છે કે ''આપ રાજા દશરથના પુત્ર છો અને હું શું રાજા દશરથનો પુત્ર નથી ? શું હું આપના જેવા આર્યનો નાનો ભાઇ નથી ? કે જેથી હું ગર્વ કરૂં અને ખરેખરો માતૃમુખ ગણાઉં ?''

શ્રી રામચંદ્રજીએ વનવાસનો કરેલો નિર્ણય :

ભરતજીનો આ જવાબ સાંભળીને બધા ચૂપ થઇ જાય છે. રામચંદ્રજી મામલાની વિકટતા સમજી જાય છે.

આથી દશરથ રાજાને રામચંદ્રજી કહે છે કે, ''હું જ્યાં સુધી અયોધ્યામાં છું ત્યાં સુધી ભરત રાજ્ય ગ્રહણ કરશે નહિ. આથી હું વનવાસ જાઉં છું.'' આ પ્રમાણે કહીને રાજા દશરથની આજ્ઞા મેળવીને રામચંદ્રજીએ તો ચાલવા માંડયું. એટલે ભરતે ઉંચે સ્વરે રૂદન કરવા માંડયું.

રાજગાદી માટે કેટલી નિર્લોભતા હશે, તે વિચારો !

મહારાજા દશરથનું કુટુંબ આ છે. રાજ્ય લેવાની પડાપડી નહિ પણ દેવાની પડાપડી દેખાય છે. રામચંદ્રજી અને ભરતજી બંનેનો પરસ્પરનો વાર્તાલાપ વિચારનારને તો એમ થાય કે, 'આમાં કોઈમાં કમીના નથી.'

આ તો પહેલાં બની ગયેલી વાત છે, પણ આપણે ભરતજીની દીક્ષાભાવનાના ચાલુ પ્રસંગમાંય એ જોયું કે, રામચંદ્રજી પોતે છત્રધર બનવાનું કહે છે, લક્ષ્મણજીને માટે તે મંત્રી થશે એમ કહે છે અને શત્રુઘ્ન ચામરધર બનશે એમ કહે છે; કારણ કે પોતે જેમ રાજ્યથી નિરપેક્ષ છે, તેમ લક્ષ્મણજી અને શત્રુઘ્ન પણ ભરતને રાજા તરીકે સ્વીકારવાને તૈયાર નથી એમ પણ નથી.

ઉત્તમ આત્માઓથી ભરેલું આ કુટુંબ છે. ભરતજી રાજા છે પણ તેમનામાં રાજાપણાનો ગર્વ નથી. વડિલ બંધુને પિતાતુલ્ય માનવામાં તેમને સંકોચ નથી ખરેખર, આવા આત્માઓનાં ચરિત્રોના મનન કરવા જેવા હોય છે.

અહીં પ્રસંગ પામીને આપણે પૂર્વ પ્રસંગો જોઇ રહ્યા છીએ, તો થોડુંક વધારે પણ જોઇ લઇએ. રામચંદ્રજી રાજપાટ છોડીને વનવાસ કરવાને નીકળ્યા, ત્યારે સીતાદેવીને પૂછયું પણ નથી; છતાં સીતાજી વનમાં પણ પતિની સાથે જ જવાને તૈયાર થઇ ગયા છે. એ મહાસતીએ હક્ક લડત કરી નથી. સારા કામમાં તો જેને પનારે પોતે, તેની પાછળ જવું એજ સતીનો હક્ક. પહેલા પિતા કે પહેલાં સ્ત્રી ? પિતાની આજ્ઞા પાળવામાં સ્ત્રીને પૂછવાનું હોય ? આજના પુરૂષો તો એ માટે સ્ત્રીને પૂછે. ન પૂછે તો સ્ત્રી વાંધો પણ લે.

સીતાજી અને કૌશલ્યા સાસુ-વહુની ઉત્તમતા :

સીતાજીએ જ્યારે પોતાની સાસુની આજ્ઞા માંગી, ત્યારે સાસુએ વહુને ખોળામાં લઇ લીધી અને અશ્રુઓ વહાવતાં કહ્યું કે, ''તારા જેવી સુકુમાર અને જન્મથી જ સુખમાં ઉછરેલીને વનમાં જવાની હું આજ્ઞા કેમ આપું ? અને પતિની પાછળ જતી સતીને હું રોકુંય શી રીતે ?'' આ શબ્દોની પાછળ કેટલો બધો વાત્સલ્યભાવ રહેલો છે. એ જુઓ ! સાસુ-વહુ વચ્ચેની આ મીઠાશ જેવી તેવી નથી.

લક્ષ્મણજી જ્યારે પોતાની માતા સુમિત્રાની પાસે આજ્ઞા લેવા ગયા ત્યારે ધીરજ ધરીને સુમિત્રા કહે છે કે ''વત્સ ! તને શાબાશ છે, મારો દીકરો આવો જ હોય. હવે તું વિલંબ ન કર, કારણ કે રામ મને નમસ્કાર કરીને ક્યારનાએ ગયા છે.'' લક્ષ્મણજી પણ પોતાની માતાની આવી આજ્ઞા સાંભળીને ખૂબ આનંદમાં આવી જાય છે અને કહે છે કે ''માતા ! તને ધન્ય છે. તું જ ખરેખરી માતા છે !'' એ જ લક્ષ્મણજી જ્યારે રામચંદ્રજીની માતા અપરાજિતાદેવી કૌશલ્યાની પાસે આજ્ઞા માગવા ગયા ત્યારે અપરાજિતાદેવીએ રડતાં રડતાં કહ્યું કે ''હે વત્સ ! મંદભાગ્યા હું તો મરી ગઇ છું, કારણ કે તું પણ મને છોડીને વનમાં જાય છે. રામના વિરહથી પીડિત એવી મને આશ્વાસન આપવાને તું એક તો અહી જ રહે, તારે જવાનું નથી.'' આમ છતાં પણ લક્ષ્મણજીએ ધીરજ રાખવાનું કહીને નમસ્કાર કરીને ચાલવા માંડયું છે.

આ તરફ ભરતે રાજ્ય અંગીકાર કર્યું નહિ; એટલું જ નહિ પણ પોતાની માતા ઉપર કેટલાય આક્રોશો કર્યા. દશરથ રાજા દીક્ષા લેવાને ઉત્સુક બન્યા હતા અને અહીં તો કોઇ સાંભળતું જ નથી, સૌ ચિંતામાં છે. આથી દશરથ રાજાએ રામચંદ્રજીને પાછા તેડી લાવવાને માટે મંત્રીઓ વગેરેને મોકલ્યા, પણ તે પાછા વળ્યા નહિ.

દશરથ રાજાએ ફરીને ભરતને કહ્યું કે " રામ લક્ષ્મણ તો પાછા આવ્યા નહિ માટે હવે તું રાજ્ય ગ્રહણ કર, અને મારી દીક્ષામાં વિઘ્નકર ન થા." આની સામે પણ ભરતજીએ મક્કમતાથી કહ્યું કે "હું કદિ પણ રાજ્ય લઇશ નહિ, જાતે જઇને હું મારા મોટા ભાઇને તેડી લાવીશ."

કૈકેયીનો પશ્ચાત્તાપ અને ભરતની સાથે રામચંદ્રજીને લેવા જાય છે :

પોતાની માગણીનું આવું અણધાર્યું પણ મહાભયંકર પરિણામ આવેલું જોઇને કૈકેયીને પણ બહુ જ લાગી આવ્યું છે. રાજકુટુંબમાં વ્યાપેલા શોકથી કૈકેયી ત્રાસી ઉઠી છે. પોતે જે કર્યું તે ઘણું જ ખરાબ કર્યું એમ કૈકેયીને સમજાઇ ગયું છે. આથી કૈકેયી દશરથરાજાને કહે છે કે "હે સ્વામિન્ ! આપે તો આપની પ્રતિજ્ઞા મુજબ ભરતને રાજ્ય આપ્યું, પણ આપનો એ વિનયી પુત્ર રાજ્યને ગ્રહણ કરતો નથી ! જે કાંઇ બનવા પામ્યું છે એથી ભરતની બીજી માતાઓને તેમજ મને પણ અત્યંત દુઃખ પ્રાપ્ય થયું છે આ બધું વગર વિચાર્યું કૃત્ય પાપિણી એવી મેં જ કર્યું છે. એ પણ દુઃખનો વિષય છે કે આપ સપુત્ર હોવા છતાં પણ આપના પુત્રો હયાત હોવા છતાં પણ અત્યારે આ રાજ્ય રાજા વગરનું થઇ ગયું છે. વળી કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને સુપ્રભાનું દુઃશ્રવ રૂદન સાંભળતાં પણ મારૂં હૃદય ફાટી જાય છે. આથી હે નાથ ! હું પણ ભરતની સાથે જવા ઇચ્છું છું. વત્સ રામને અને લક્ષ્મણને સમજાવીને હું પાછા લઇ આવીશ, માટે મને જવાની આજ્ઞા ફરમાવો."

કૈકેયીનો આ પશ્ચાતાપ જૂઓ. થઇ ગયેલી ભૂલ સામે જૂઓ ત્યારે તે સમયના સંયોગો સાથે જ જૂઓ અને તે પછીનો આ પશ્ચાતાપ પણ જૂઓ. તે પછી કૈકેયી વગેરે રામચંદ્રજીની પાસે ગયાં છે અને ત્યાં જઇને પણ કૈકેયી રામચંદ્રજી પાસે ખૂબ રડયા છે.

ભરત તો રામચંદ્રજી પાસે સ્નેહવશ મૂર્ચ્છિત થઇ ગયા અને મૂર્ચ્છા વળ્યા પછી ભરતજીએ વિનયપૂર્વક રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, "આપ અભક્તની જેમ મને છોડીને અહીં કેમ આવ્યા ? હું કંઇ અભક્ત નથી. 'ભરત રાજ્યનો લોભી છે.' એવો મને મારી માતાના દોષથી અપવાદ લાગ્યો છે, માટે કાં તો મને આપની સાથે વનમાં લઇ જાવ અને કાં તો આપ પાછા ફરી રાજ્ય સ્વીકારો કે જેથી મારૂં કલંક દૂર થાય ! આપ રાજા બનો, જગન્મિત્ર લક્ષ્મણ મંત્રી બને, હું પ્રતિહાર બનું અને શત્રુઘ્ન છત્ર ધરે !"

કૈકેયી રામચંદ્રજીની ક્ષમા માગે છે :

એ વખતે કૈકેયી પણ કહે છે કે "તમારો ભાઇ ભરત સાચું જ કહે છે, તમે ભ્રાતૃવત્સલ છો તો ભાઇનું વાત્સલ્ય કરો ! આ વિષયમાં નથી તો આપના પિતાનો દોષ કે નથી તો ભરતનો દોષ. સ્ત્રીસ્વભાવને સુલભ એવો આ દોષ મારો જ છે. સ્ત્રીઓમાં કુટિલતા વિગેરે જે જે દોષો હોય છે, તે તે દોષોની ખાણ હું છું. પતિને, પુત્રોને અને તેમની માતાઓને અત્યંત દુઃખ પમાડનારૂં મેં જે કૃત્ય કર્યું છે, તેને માટે મને ક્ષમા કરો, કારણ કે તમે પણ મારા પુત્ર છો !"

ભૂલ ભૂલરૂપે સમજાયા પછીથી કૈકેયીના અંતરમાંથી કેવા કેવા શબ્દો નીકળે છે, એ જૂઓ ! કૈકેયીની જગ્યાએ બીજી કોઇ અધમ સ્ત્રી હોય તો ? આજની કોઇ હોય તો ? કૈકેયીએ આ બધું કહ્યું તે હૃદયના સાચા દુઃખથી જ કહ્યું છે. હસતાં હસતાં નથી કહ્યું, પણ રડતાં રડતાં કહ્યું છે !

પણ રામચંદ્રજી મક્કમ છે. એ તો કહે છે કે "પિતાજીએ રાજ્ય આપ્યું અને હું સંમત થયો, એટલે અમારા બેના જીવતા તો તે વાણી અન્યથા થાય નહિ." આ વગેરે વાતોથી સમજાવીને અને આજ્ઞા કરીને રામચંદ્રજીએ ત્યાં જ ભરતજીનો રાજ્યાભિષેક કર્યો.

મોહનો ઉદય બહુ ભયંકર છે માટે સાવધ રહો !

મહારાજા દશરથનું આ કુટુંબ જૂઓ. પોતાની ફરજમાં સૌ કેવા કેવા નિપુણ છે ? એ જાૂઓ, રામચંદ્રજીની રાજ્ય માટેની આ નિર્લોભતાને જૂઓ ! ચાલુ પ્રસંગમાં પણ ભરતજીને કહી કહીને રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે શું ? ભોગો ભોગવીને દીક્ષા લેજે, એજ કહ્યું છે ને ? બંધુસ્નેહને લીધે આ કહ્યું છે, પણ એ વાતને પકડી ન લો ! મોહનો ઉદય બહુ ભયંકર છે. આપણને એ મૂંઝવી ન જાય તે જોવાનું છે રામચંદ્રજીને ભરતજીએ બહુ જ ટૂંકો ઉત્તર આપ્યો છે પણ તે બહુ સચોટ છે. તે પછી સુભટો વચ્ચે બોલ્યા છે, તો તેમને પણ ભરતજીએ બહુ સાફ સાફ વાતો સંભળાવી દીધી છે.

[૧૧]

રામચંદ્રજીનો ભરત પ્રત્યનો સ્નેહ :

આપણે એ જોયું કે પુત્રમોહના યોગે કૈકેયી 'ભરતજી સંવિગ્ન મનવાળા બન્યા છે' એવી રામચંદ્રજીને ખબર આપે છે રામચંદ્રજી સમજી જાય છે. રામચંદ્રજીમાં પણ બંધુસ્નેહ બેઠો છે. બંધુસ્નેહથી રામચંદ્રજી હજુ પર બન્યા નથી. રામચંદ્રજીને પણ એમ થાય છે કે ભરત અમારી સાથે રહી ભોગ ભોગવતો થકો આનંદ આપે તો સારૂં.' આ ભાવના કોના ઘરની ? એમ ન થવું જોઇએ કે 'એને તો પિતાજીની સાથે જ દીક્ષિત થવું હતું, પણ કેવળ મારી આજ્ઞાને આધીન થઇને રહ્યો હતો; આટલો સમય જ્યારે એ વિરક્તભાવે રહ્યો છે, તો હવે મારે એને સંયમસાધનામાં ઉત્સાહિત કરવો જોઇએ.' વિચાર તો આવો જ કરવો જોઇએ, પણ મોહના યોગે એ વિચાર આવતો નથી અને એમ થાય છે કે, હું ભરતને કહું અને એથી તે રહે તો સારૂં. ન રહે તો બળાત્કારે રાખવાની વાત નથી હોં ! રામચંદ્રજી ભરતજીને રાખવા માટે ધારત તો સત્તા અજમાવી શકત, પણ એટલી અધમ કોટિના એ નહોતા.

રામચંદ્રજી મોહવાળા હતા પણ સાથે સાથે મિથ્યાત્વાદિના ક્ષયોપશમાદિવાળા પણ હતા. આથી જ ભરતજીને વિનવે છે, પણ દીક્ષા કે વિરાગભાવના સામે લાલ આંખ કરતા નથી. ભરતજી હમણાં દીક્ષા લેવાનું કહે છે, જ્યારે રામચંદ્રજી ભોગો ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લેવાનું કહે છે; ભેદ આટલો છે; રામચંદ્રજીએ આટલું કહ્યું તે પણ મોહના યોગે જ કહ્યું, ભ્રાતૃસ્નેહમાં પાગલ બનીને દીક્ષા, વિરાગભાવના વગેરે ઉપર જરાય આક્રોશ ન કર્યો, તેમજ ભરતજીની સામે બળજબરી પણ અજમાવી નહિ, એય ભૂલવા જેવું નથી. આજના ઘણાઓની દશા વિચિત્ર છે. વચલી એક વાત પકડી લે, પણ આજુબાજુની વાતો ન જાુએ. આવાઓ જેટલો અનર્થ ન કરે એટલો ઓછો. પોતાનુંય બગાડે અને શક્તિ સામગ્રી મુજબ પારકાનું પણ બગાડે. એ બને છે શાથી ? અજ્ઞાનથી, મિથ્યાત્વના ઉદયથી, એ વગેરેને કારણે બની જાય; પણ દૃષ્ટિવિપર્યાસ થવાથી તેમજ અંદર દ્વેષનો અગ્નિ જલી રહ્યો હોય એથી જો આજુબાજુનું છોડી વચલું પકડાય તો તો તે પકડનારો મહાઅનર્થ કરનારો જ બને; એવાઓ માર્ગથી વંચિત રહી જાય છે, પામ્યા હોય તો હારી જાય છે, અને સ્વપરહિતઘાતક બની સંસારની મુસાફરીને વધારી મૂકે છે. એવા ન બનાય તેની કાળજી રાખવી, એ અતિ આવશ્યક છે.

વૈરાગી ભરતજીની મક્કમતા :

રામચંદ્રજી ભરતજીને કહે છે કે, ''હે ભરત ! પિતાજીએ તને આ મહારાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો છે. આ ત્રણ સમુદ્રના અંત સુધીની સઘળીય પૃથ્વિને તું ભોગવ, તારૂં દર્શન અમને ગમે છે અને સઘળાય વિદ્યાધરપતિઓ

તને વશ છે. એટલું જ નહિ, પણ હું તારો છત્રધર બનું, લક્ષ્મણ તારો મંત્રી બને અને શત્રુઘ્ન તારો ચામરધર બને, તેમજ સુભટો પણ તારી પાસે જ રહેશે; તો હે ભાઇ ! હું તને યાચના કરૂં છું કે તું ચિરકાલ પર્યંત રાજ્ય કર. રાક્ષસપતિ જીતીને હું તારા દર્શનને માટે ઉત્સુક બન્યો તેથી અહીં આવ્યો છું. અર્થાત્, હું ઉત્સુક બનીને તારી પાસે આવ્યો ત્યારે તું અમને છોડીને જવાને તૈયાર થાય છે, એટલે કે અમને આનંદ આપવા ખાતર પણ તું અમારી સાથે ભોગોને ભોગવ અને તે પછી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરજે.'' કહો આમાં કાંઇ કમીના છે ? માણસ જડ એવા સંસારસુખનો જો જરાય અર્થી હોય, તો આ પ્રસંગે એના વૈરાગ્યનું શું થાય ? ત્રણ ખંડના રાજ્યનું સ્વામીપણું અને તેની સાથે રામચંદ્રજી જેવા છત્રધર, લક્ષ્મણજી જેવા મંત્રીવર અને શત્રુઘ્ન જેવા ચામરધર ! સત્તા અને સાહ્યબીમાં છે કાંઇ મણા ? સંસારમાં રહેવાની અને ભોગ ભોગવવાની રામચંદ્રજી જેવાની યાચના છતાં ન પીગળવું એ કાંઇ સામાન્ય વાત છે ? પેલા કહે છે કે 'અમે તારા તરફના સ્નેહથી અહીં ખેંચાઇ આવ્યા ત્યારે તું અમને મૂકીને જવા તૈયાર થયો' - તો ય ન ડગવું એ કેટલી બધી મક્કમતા છે ?

સાચી અને તીવ્ર આત્મચિંતા આવા પ્રસંગે આત્માને માટે બહુ જ ઉપયોગી થઇ પડે છે. એવી આત્મચિંતા દેખીતાં સુખોની પાછળ છુપાએલાં દુ:ખોને એવી રીતે દેખાડયા કરે છે કે આત્મા પ્રત્યક્ષ વિષયસુખોમાં લોભાતો નથી. ખણજ પાછળની બળતરાને જાણનારા ગમે તેવી ચળ આવે તો ય મનને મજબૂત બનાવી રાખે છે. ન રહી શકાય તો પણ બહુ કોમળતાથી પંપાળે છે. ખણવાનો રસને બળતરાના ખ્યાલ ઉડાવી દે છે. એ જ રીતે વિષયસુખોની પાછળ છૂપાએલાં કારમા દુ:ખો બરાબર દેખાયા કરે અને ભયભીત બની જવાય તો તેવા કોઇ ગુરૂકર્મી આત્માઓ સિવાય પ્રાય: લઘુકર્મી આત્માઓ એ વિષયસુખોથી લોભાય નહિ.

ભરતજી પણ પોતાને અપાએલી અને અપાતી વિષયસુખોની સામગ્રી પાછળ રહેલા કારમા દુ:ખોને બરાબર જોઇ રહ્યા છે એટલે રામચંદ્રજીને બહુ જ ટૂંકો પણ ઘણો સચોટ ઉત્તર સંભળાવી દે છે. રામચંદ્રજી ત્રણ ખંડની પૃથ્વીને ભોગવવાની વાતો કરે છે, પોતે છત્રધર; લક્ષ્મણજી મંત્રી અને શત્રુઘ્ન ચામરધર બને એવી વાતો કરે છે, ત્યારે જવાબમાં ભરતજી કહે છે કે 'આપ જ્યારે આ પ્રમાણે કહી રહ્યા છો ત્યારે મારી વાત પણ સાંભળી લો ! ઘણા દુ:ખને કરનારી રાજ્યલક્ષ્મીને હું મૂકવાને ઇચ્છું છું.'

એકનો રાજ્યલક્ષ્મી ભોગવવાને માટે લલચાવવાનો પ્રયત્ન છે, તે વખતે સામેથી સીધું જ કહી દેવાય છે કે રાજ્યલક્ષ્મી સુખકર નથી પણ બહુ જ દુ:ખને કરનારી છે, અને એથી જ હું આ રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છું છું.

રાજ્યલક્ષ્મી અનેક પાપોથી ખરડાયેલી હોવાથી મહાદુ:ખકર છે :

રાજ્યલક્ષ્મી બહુ દુ:ખકારક છે એ વાત લઘુકર્મી આત્માઓ સિવાય બીજાઓને ગળે નહિ ઉતરે. જેની વાતનો પાર પામવો હોય તેની દૃષ્ટિને સમજવી પડે અને એ દૃષ્ટિ કાંઇક કેળવાય તો વસ્તુ સમજાય. વિરાગી આત્માઓની વાતો રાગમાં બહુ ખૂંચેલા આત્માઓને ગળે ન ઉતરે. એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. ચક્રવર્તીની રાજ્યસંપત્તિ સર્વ શ્રેષ્ઠ હોય છે ! છ ખંડનું એકસરખું આધિપત્ય એ ભોગવે છે. એક રીતે એમ કહેવાય કે મનુષ્યની દુનિયામાં એને જેવી સત્તા અને ભોગસામગ્રી મળે છે તેવી ધર્મચક્રવર્તી સિવાય બીજા કોઇને મળતી નથી. ધર્મચક્રવર્તી શ્રી તીર્થંકરદેવોની આજુબાજુ જે સામગ્રી પથરાએલી રહે છે તે ચક્રવર્તીઓ પાસે પણ હોતી નથી. ઇન્દ્રો પણ શ્રી તીર્થંકરદેવની સેવામાં ખડે પગે તત્પર હોય છે. એ સાહ્યબી ચક્રવર્તી પાસે નથી, છતાં પણ ચક્રવર્તીની સત્તા અને ભોગસામગ્રી આ દુનિયામાં સર્વશ્રેષ્ઠ હોય છે એમ કહીએ તો ચાલે; પણ આવી ઉંચામાં ઉંચી કોટિની રાજ્યસંપત્તિ પામનારા અને ભોગવનારા ચક્રવર્તીઓ જો ચક્રવર્તીપણામાં જ મરે તો નિયમા સાતમી નરકે જાય એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. વિચારો કે રાજ્યસંપત્તિ દુ:ખકર

કે સુખકર ? ભોગવટાની દશામાં એ સુખદ લાગે તે બનવા જોગ છે, પણ પરિણામે તો એ દુઃખકર જ છે. અને રાજ્યલક્ષ્મી સામાન્ય રીતે પણ સ્વભાવથી જ અનેક પાપોથી ખરડાએલી હોય છે; એટલે એને માટે વિવેકી આત્માઓ તો એ જ ઉચ્ચારે કે, રાજ્યલક્ષ્મી મહાદુઃખકર છે.

ભરતજીએ જ્યાં એટલું જ કહ્યું કે, 'હે દેવ ! બહુ દુઃખને કરનારી રાજ્યલક્ષ્મીને હું મૂકવાને ઇચ્છું છું.' એટલે રામચંદ્રજી તો ચૂપ જ થઇ ગયા. હવે શું કહે ? રાજ્યલક્ષ્મીને સુખકર કહે ? રાજ્યલક્ષ્મીને દુઃખકર માનવી એ તારી ભમણા છે એમ કહે ? રાજ્યલક્ષ્મી દુઃખકર જ હોત તો શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓએ પણ કેમ ભોગવી? એમ કહે ? આમ સત્યનો અપલાપ કરે એટલે સમ્યક્ત્વ ભાગે. 'કપિલ ! અહીં પણ ધર્મ છે અને ત્યાં પણ ધર્મ છે.' એટલું મરિચીએ કહ્યું, પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે એ તો સમ્યક્ત્વનું વમન હતું !

રામચંદ્રજીની જગ્યાએ આજના કહેવાતા ધર્મીઓ હોય તો શું કહે ? આજના વિરોધીઓ તો ભરતજીને મૂર્ખા, અજ્ઞાન, કાચી બુદ્ધિના, અક્કલ વગરના, ભોગસુખની ગમ વગરના વગેરે વગેરે કહે એ બનવા જોગ છે; કારણ કે એ બિચારાઓ ભોગસુખોને માટે તરફડી રહ્યા છે. બેઠા બેઠા કલ્પનાઓ કરી કરીને દૈવીસુખો (?) નો એવાઓ અનુભવ કરી રહ્યા છે. એમને સંસારમાં ભોગથી ખદબદતું સ્વર્ગ ઉતારવું છે, એટલે ભોગ પાછળ પાગલ બનેલા એ બિચારા પામરોને ભરતજી જેવા પરમ વિરાગીને માટે યદ્વાતદ્વા બકવાનું મન થાય, તો એમાં દુઃખ કે આશ્ચર્ય થવાને કારણ નથી; કારણ કે તે બિચારા અજ્ઞાન છે ! પણ જે કેટલાકો વસ્તુતઃ હૃદયના ધર્મી નહિ હોવા છતાં, દુનિયાનાં જુદા જુદા કારણોને અંગે પોતાને ધર્મી કહેવડાવી રહ્યા છે, તેમની પાસે આવો પ્રસંગ આવી પડે તો તેઓ શું કહે ? એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. આવા પ્રસંગે શું તેઓ રામચંદ્રજીની જેમ ચૂપ રહી શકે ?

નામના ધર્મીઓ આવા અવસરે લોચા વાળ્યા વિના ન રહે :

તમે જુઓ કે રામચંદ્રજીએ બધું કહ્યું. ભરતજીને પોતાની સાથે રાખવાની પણ તેમની ઇચ્છા પૂરેપૂરી છે, પણ જ્યાં ભરતજીએ એમ જ સંભળાવી દીધું કે, 'રાજ્યલક્ષ્મી બહુ દુઃખકર છે અને એથી હું તેનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છું છું.' એટલે રામચંદ્રજી ચૂપ થઇ ગયા, એમ ન કહ્યું કે, 'જોને ભાઇ ! તું કહે છે તે ઠીક છે, એમ જ કહેવાય, પણ આપણો ધર્મ એકાંત નથી. આપણો ધર્મ સ્યાદ્વાદવાળો છે. એ તો એવા કોઇ પાપી આત્માઓને અપેક્ષીને ભગવાને રાજ્યલક્ષ્મીને બહુ દુઃખકર કહી હોય, તેથી એ વાત બધાને લાગુ ન પડાય ! અને તું ? મહાપુણ્યશાળી ! વિરાગભાવે રહેનારો ! તું તો રાજ્યલક્ષ્મી ભોગવતાં ભોગવતાં પણ તરી જવાનો; માટે આ બધી પંચાત મૂક ! છતાં તારી મરજી જ હોય તો હજુ કયાં બુઢાપો આવી ગયો છે ? બુઢાપો આવે ત્યારે નીકળી જજેને ? વયનાં કામ વયમાં કરીએ. જુવાની ભોગવી વય છે માટે ભોગ ભોગવીને અને વૃદ્ધવયે ધર્મેય કરીએ. એમ કરીએ તો કામેય સધાય અને ધર્મેય સધાય.' રામચંદ્રજી આમાંનો એક અક્ષર પણ બોલ્યા નથી. એવા પુણ્યાત્માઓ મોટે ભાગે એમ બોલે જ નહિ, પણ એમની જગ્યાએ કેટલાક નામના ધર્મીઓ હોય તો જરૂર આવા લોચા વાળ્યા વિના રહે નહિ. એમનાથી રામચંદ્રજીની જેમ ચૂપ ન રહેવાય. આજના કેટલાક નામના ધર્મીઓ તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના સિદ્ધાંતોનો એવી મીઠાશથી અને એવી પદ્ધતિથી અપલાપ કરે કે સામો અજ્ઞાન હોય તો એમાં ફસાઇ ગયા વિના રહે નહિ.

આજે આવું બહુ બની રહ્યું છે માટે ચેતવું છું. સંયમ લેવાને તૈયાર થયેલાને-અહીં રહીને કયાં ધર્મ નથી થતો ? -એમ કયી જીભે કહેવાય ? સંયમી બનવાથી જેટલો અને જેવો ધર્મ થઇ શકે છે, તેવો અને તેટલો ધર્મ ગૃહસ્થપણામાં રહીને નથી જ થઇ શકતો એ વાતને જાણનારો આવું બોલે ? ગૃહસ્થપણાને છોડી શકવાને અશક્ત આત્માઓ પણ થોડો ઘણો ધર્મ કરી શકે એ માટે દર્શાવેલો ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ; બાકી મુખ્ય ધર્મ તો સંયમ જ. એને બદલે આજે તો-સંયમી બનવા કરતાં પણ ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને વધારે ધર્મ થઇ શકે છે -આવી પાપવાસનાઓ ફેલાવાય છે.

આજે કેટલાક વેષધારીઓ પણ અવસરે શું બોલે છે ?

આવી પાપવાસનાઓને આજે કેટલાક સાધુવેષધારીઓ પણ પ્રસારી રહ્યા છે; કારણ કે એ બિચારાઓ સંયમી બન્યા તે પોતે ભોગસુખોથી ઠગાયા એમ માને છે. એમને સંયમનો રસ નથી અને વેષમાં રહી મોજ ઉડાવવી છે ! ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને સાધુઓના કરતાં વધારે ધર્મ થઇ શકે છે એવું કોઇ વેષધારી કહે તો યોગ્ય વ્યક્તિઓએ યોગ્ય સ્થળે એને મોઢે જ કહી દેવું જોઇએ કે તો પછી આ બેવકુફી કેમ કરો છો ? છોડી દ્યો આ વેષને, બની જાવ ગૃહસ્થ અને કરો ધર્મની આરાધના વધારે. ખરેખર, જેને સંયમનો આસ્વાદ ન આવે અને સ્વચ્છંદ સેવાય નહિ તેને માટે તો આ સાધુજીવન કેદખાનાથી ય ભયંકર છે, એ તો આમાં રહીને પણ સ્વચ્છંદી અને નઘરોળ જ બને; અવસરે અવસરે એ સંયમી જીવન કરતાં ગૃહસ્થવાસ સારો એવું બોલી જાય એટલે સમજી લેવું કે નામદારને સંયમમાં રસ નથી. સંયમમાં રસ નહિ હોવા છતાં પણ એવાને આ વેષ મૂકવાનું પાલવતું નથી, એટલે આ નઘરોળ તથા પાપથી અભીરૂ બનીને સંયમના લેબાશમાં છૂપું સ્વચ્છંદી જીવન જીવી રહેલ છે. સંયમનો જેને આસ્વાદ આવ્યો છે, સંયમનો આસ્વાદ જે લઇ રહ્યો છે તે તો સંયમી જીવનમાં અપર્વ કોટિનો આત્માનંદ અનુભવી શકે છે.

રામચંદ્રજીનું મૌન એ તેમની ઉત્તમતા છે :

આપણે જોઇ ગયા કે ભરતજીએ જ્યાં એટલું જ કહ્યું કે રાજ્યલક્ષ્મીને હું મૂકવાને ઇચ્છું છું, કારણ કે રાજ્યલક્ષ્મી બહુ દુ:ખકર છે. એટલે રામચંદ્રજી એકદમ મૌન થઇ ગયા. પોતે છત્રધર બનવા વગેરેની વાતો કરનાર અને ચિકાલ પર્યન્ત રાજ્યભોગો ભોગવવાની યાચના કરનાર રામચંદ્રજી માત્ર આટલા ટૂંકા જવાબમાં મૌન કેમ થઇ જાય ? પણ સમજો તો આ જવાબ બહુ સચોટ છે. રામચંદ્રજી જેવા સમજદાર મૌન કરી દેવાને માટે આટલો ટૂંકો જવાબ ઘણો પૂરતો છે, કારણ કે રાજ્યલક્ષ્મી મોટા દુ:ખને કરનારી છે એ વાત તો રામચંદ્રજી પણ માનતા હતા. રાજ્યલક્ષ્મી બહુ દુ:ખકર્તા છે, એમ રામચંદ્રજી નહોતા જાણતા માટે ભરતજીને ભોગો ભોગવીને પછી દીક્ષા લેવાનું કહેતા હતા એમ નથી, પણ બંધુસ્નેહરૂપ મોહના યોગે જ એ પ્રકારનોઆગ્રહ કરતા હતા બાકી રાજ્યસંપત્તિ બહુ દુ:ખકર્તા છે એમ જો તે ન માનતા હોત તો ભરતજીનો એટલો ટૂંકો જવાબ રામચંદ્રજીને મૌન ન બનાવી શકત.

અહીં સમજવાનું એ પણ છે કે રામચંદ્રજીએ પ્રથમ કરેલો આગ્રહ એ જેમ તેમના મોહોદયનો સૂચક છે, તેમ રામચંદ્રજીનું આ મૌન તેમનામાં પ્રગટેલા સમ્યક્ત્વરૂપ ગુણનું સૂચક છે.

રામચંદ્રજી જેવાએ પણ ભોગો ભોગવીને પછી દીક્ષા લેવાનું ભરતજીને કહ્યું આટલું જ યાદ ન રાખતા, નહિ તો એ યાદ કદાચ અનર્થકર નિવડશે. સાથે જ એ પણ યાદ રાખજો કે મોહોદયના યોગે ભરતજીને ભોગો ભોગવીને પછી દીક્ષા લેવાનું કહેનારા પણ રામચંદ્રજી, બહુ દુ:ખને કરનારી રાજ્યલક્ષ્મીને હું છોડવા ઇચ્છું છું - એટલું જ ભરતજીએ કહેતાંની સાથે મૌન થઇ ગયા હતા.

આજે અર્થકામ અનર્થકારી છે એટલું પણ રૂચિપૂર્વક ભાગ્યવાનો જ સાંભળી શકે છે. ધર્મના વિરોધીઓને તો આવી વાતોની પણ સુગ ચઢે છે. આવી અગત્યની વાતો સમાજને નુકશાન કરે છે એમ એવાઓ કહે છે. આવા વખતે સહેજે એમ થાય કે એ પાપાત્માઓ સ્ત્રીઓને શીલભ્રષ્ટ કરવા માટેનો, સુસાધુઓને હલકા પાડવા માટેનો, દીક્ષાને વગોવવા માટેનો, ધર્મીઓને રંજાડવા માટેનો, દીક્ષાર્થીઓને ત્રાસ દેવાનો, દેવદ્રવ્યથી તેમનાં પોતાનાં પેટ ભરવા માટેનો અને એવો એવો બીજો પણ પ્રચાર કરે છે. એથી સમાજને ફાયદો થાય છે એમ ? પૈસા માટે સાધુઓની પાસે યાચના કરનારા અને પોતાનાં પેટ ભરાય, પોતાની તીજોરીઓ તર બને, એવી યોજનાઓ ઘડીને તેનો અમલ કરવા માટે સાધુઓને ઉપદેશ દેવા નીકળનારાઓ, રાજ્યલક્ષ્મી બહુ દુ:ખકર છે એ વાત સમજી શકશે ? નહિ જ.

રાજ્યસંપત્તિ એટલે ? અર્થ અને કામ બન્નેયનો એક સાથે મોટી કોટિનો યોગ. રાજ્યલક્ષ્મી જેને મળી તેને માટે સામાન્ય રીતે અર્થ અને કામની સામગ્રીની ખોટ નહિ એમ કહી શકાય.

આવું તો સામાન્ય રાજ્યલક્ષ્મીને અંગે કહેવાય, પરંતુ ભરતજીને રાજ્યલક્ષ્મી તો કવચિત્ મહાપુણ્યે મળે એવી છે, આમ છતાં પણ ભરતજી રાજ્યલક્ષ્મીને તેને બહુ દુઃખકર કહીને એનાથી મુકાવાની અભિલાષા પ્રગટ કરે છે, એટલે રામચંદ્રજી એની સામે એક અક્ષર પણ નહિ ઉચ્ચારતાં મૌન થઇ જાય છે; કારણ કે રામચંદ્રજી પોતે પણ રાજ્યસંપત્તિને સુખનું કારણ નહિ પણ બહુ દુઃખનું કારણ જ માનતા હતા, અને એમ માનવું એ પણ એક પ્રકારનો ગુણ જ છે.

'રાજયલક્ષ્મી બહુ દુઃખકર હોવાથી હું તેને છોડવાને ઇચ્છું છું' આવા જવાબથી રામચંદ્રજી તો મૌન થઇ ગયા, પણ ત્યાં જે સુભટો હાજર હતા, તેઓ તો આ સાંભળીને વિસ્મય જ પામ્યા. સુભટોની આંખો અશ્રુજલથી ભરપુર બની ગઇ. આંખોમાં આંસુઓવાળા અને મનમાં વિસ્મયવાળા તે સુભટો ભરતજીને કહે છે કે, ''આપ રાજ્યલક્ષ્મીને મૂકી દેવાને તૈયાર થયા છો, પણ હે દેવ ! અમારા વચનને સાંભળો, તાતના વચનને કરો, અર્થાત્, તાતના વચન મુજબ વર્તો, સુખને અનુભવવા સાથે લોકને પાળો અને તે પછી, હે મહાશય ! શ્રી જિનેશ્વરદેવના મતમાં દીક્ષાને આપ ગ્રહણ કરજો !'' જુઓ કે, અત્યારે બધા બાપના વચનના નામે ભરતજીને રોકવા પ્રયત્ન કરે છે. રામચંદ્રજીએ પણ સૌથી પહેલું એજ કહ્યું હતું કે, 'પિતાજીએ રાજ્ય ઉપર તને સ્થાપિત કર્યો છે, માટે સર્વ પૃથ્વી તું ભોગવ.' અને સુભટો પણ પહેલી વાત એજ કહે છે કે, **''तायस्स कुणसु वयणं''**

દીક્ષા લેવામાં પિતાના વચનનો ભંગ થતો નથી :

ભરતજી દીક્ષા લે તેથી દશરથ રાજાના વચનનો ભંગ થતો હતો ? નહિ જ, પણ મોહના યોગે આદમી પાંગળી પણ વાતો આગળ કરે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ જ નથી. એ તો ધારે કે લાગ્યું તો તીર નહિ તો તુક્કો. ભરતજી દીક્ષા લે એથી જો પિતાજીના વચનનો લોપ જ થતો હોત તો રામચંદ્રજીએ તેમજ સુભટોએ પણ પછી દીક્ષા લેજો એમ તો કહ્યું જ છે, તેનું કેમ ? હમણાં દીક્ષા લે તો વચનભંગ ન થાય એમ ?

કૈકેયીએ વરદાન તરીકે શી માંગણી કરી હતી ? એ જ કે, 'આપ દીક્ષા લેતા હો તો બધું રાજ્ય ભરતને આપો.' દશરથ રાજાએ હા પાડી દીધી. આપી દીધું. હવે કેટલો કાળ રાખવું ન રાખવું, એમાં દશરથ રાજાનું વચન વચ્ચે શાનું આવે ? બહુ તો ભરતજી પાસેથી રામચંદ્રજી વગેરેને પડાવી લેવાનો હક્ક નહિ, પણ ભરતજીને સ્વકલ્યાણ સાધવાને માટે પણ છોડવાનો હક્ક નહિ એમ તો કહેવાય જ નહિ.

સભા ૦ વરદાન કોને કહેવાય ?

સામાન્ય રીતે વરદાન શબ્દનો અર્થ શ્રેષ્ઠ દાન થાય. વર એટલે શ્રેષ્ઠ. ધર્મની દૃષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ દાન એ જુદી વસ્તુ છે.

સભા૦ વરદાન રાજ્યદાન જ હોય ?

નહિ. વરદાનનો અર્થ ઐચ્છિક દાન થઇ શકે. 'માગ, માગ, માગે તે આપું' - એમ દુનિયામાં કહેવાય છે, તે વરદાનના રૂઢ અર્થમાં જ કહેવાય છે. આપણે સ્વાધીન જે કાંઇ હોય તેમાંનું સામો જે કાંઇ માગે તે અને જેટલું માંગે તેટલું માગણી મુજબ આપવું બધું માગે તો બધું આપવું, એને દુનિયામાં વરદાન તરીકે ઓળખાવાય છે. તમને યાદ હોય તો દશરથ રાજાએ પણ કૈકેયીને એજ કહ્યું હતું કે 'વ્રતગ્રહણના નિષેધ સિવાય મારે સ્વાધીન જે કાંઇ હોય તે તું માંગી લે.' પોતાને સ્વાધીન વસ્તુ સામાને સામાની ઇચ્છા મુજબ દઇ દેવી, એ દાન

દુનિયામાં વરદાનના નામથી ઓળખાય છે. સામાની સેવા આદિ જોઇને બહુ જ તૃષ્ટ થઇ ગયેલા સમર્થોએ આવાં વરદાનો દીધાનાં ઘણાં ઉદાહરણો આવે છે.

વરબોધિ કોને કહેવાય ?

સભા૦ એવી જ રીતે આપણામાં 'વરબોધિ' શબ્દ પણ પ્રચલિત છે ને ?

વરદાન રાજાઓ જ દઇ શકે એવો કોઇ નિયમવિશેષ નથી, જ્યારે વરબોધિને માટે નિયમ છે. એક માત્ર શ્રી તીર્થંકરદેવોના બોધિને જ વરબોધિ કહેવાય છે અને એમ કહેવાય છે તે બરાબર જ છે. કારણ કે એમનું બોધિ જે તારકભાવ લાવે છે તે તારકભાવ લાવવાની બીજાઓના બોધિમાં તાકાત જ નથી અને એથી બીજા કોઇના બોધિને એ અપેક્ષાએ વરબોધિ ન જ કહી શકાય તે સ્વાભાવિક છે.

મૂળ વાત તો એ છે કે ભરતજી હમણાં દીક્ષા લે, તો દશરથરાજાના વચનનો ભંગ થાય અને પછી લે તો વચનભંગ ન થાય એવું કાંઇજ નથી; પણ મોહના યોગે એવી એવી પણ વાતો થઇ રહી છે એ ધ્યાનમાં રહેવું જોઇએ.

આત્મહિતની સાધનામાં કોઇ વાત વચ્ચે ન આવે :

સુભટોને ભરતજીએ જે ઉત્તર આપ્યો છે તે પણ ઘણો સમજવા જેવો છે. અવસર પામીને ભરતજીએ સ્પષ્ટપણે સંભળાવી દીધું છે કે 'પ્રશંસનીય કાર્ય પુરૂષે કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ' ભરતજીના વચન ઉપરથી લાગે છે કે ભરતજી ઘણા સાફબોલા હતા; કારણ કે રામચંદ્રજીએ જ્યારે રાજ્ય લેવાનું કહ્યું તે વખતે પણ એમણે (ભરતજીએ) કહ્યું હતું કે 'દશરથરાજાના આપ પુત્ર છો અને હું પુત્ર નથી એમ ? આપના જેવાનો હું ભાઇ નહિ હોઉં કેમ ?' અને દશરથ રાજાને પણ ભરતજીએ કહ્યું હતું કે 'આપની સાથે વ્રત લેવાની મેં કરેલી પ્રાર્થનાને આપ કોઇના વચન ખાતર અન્યથા કરો, એ આપને છાજતું નથી.'

એજ રીતે ભરતજીએ સુભટોને પણ રીતસરનો જવાબ દઇ દીધો. બીજી ઘણી વાતો કરી છે, પણ - પ્રશંસનીય કાર્ય પુરૂષે કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ - એમ કહીને તો ભરતજીએ આત્મહિતની સાધનામાં બીજી કોઇ વાત આડે ન આવી શકે, એવો સાફ રસ્તો કરી લીધો છે.

ભરતજીએ કહેલી સાફ સાફ વાતો :

સુભટોએ સૌથી પહેલી વાત એ કરી હતી કે, 'પિતાજીના વચનને કરો, અર્થાત્ પિતાજીના વચન મુજબ વર્તો.' એટલે ભરતજી પણ સૌથી પહેલી વાત એ જ કરે છે કે 'પિતાજીના વચનનું મેં પાલન કર્યું છે; પાલન કર્યું છે એમ જ નહિ, પણ યથાર્થ રીતે મેં પિતાજીના વચનનું પાલન કર્યું છે, અર્થાત્ પિતાજીના વચનનો હું દીક્ષા લેવા દ્વારા ભંગ કરૂં છું, એમ તમે કહેતા હો તો તે પણ તદ્દન ખોટું છે, કારણ કે પિતાજીના વચનનું મેં યથાવત્ પાલન કર્યું છે.' વાત પણ સાચી છે. દશરથરાજાનું વચન રાજ્ય ગ્રહણ કરવા પૂરતું હતું, પણ 'મરતા સુધી અગર તો બુઢાપા સુધી રાજ્યત્યાગ કરવો જ નહિ' એવું દશરથ રાજાનું વચન હતું જ નહિ આથી ભરતજીએ આટલો વખત રાજ્ય કર્યું એટલે એ વચનનું તો યથાર્થ પાલન થઇ જ ગયું છે.

પિતાજીના વચનનું મેં યથાવત્ પાલન કર્યું છે, એમ કહ્યા પછીથી ભરતજી સુભટોએ કહેલી બીજી વાતનો ઉત્તર આપે છે. સુભટોએ બીજી વાત એ કરી હતી કે, 'સુખને અનુભવવા સાથે આપ લોકનું પાલન કરો.' આની સામે ભરતજી કહે છે કે અત્યાર સુધીમાં મેં લોકનું પરિપાલનેય કર્યું છે અને સઘળીય ભોગવિધિ પણ મેં માણી

છે. અત્યાર સુધી ભરતજીએ રાજ્ય ભોગવ્યું છે એટલે લોકપાલન તો કર્યું જ છે. અને સઘળીય ભોગવિધિ પણ માણી છે એમ કહી શકાય. વધુમાં ભરતજી કહે છે કે 'મેં અત્યાર સુધીમાં અહીં રહીને કરવા જેવું બીજું પણ કરી લીધું છે. મેં મહાદાન પણ દીધું છે અને સાધુજનોને યથેચ્છપણે તર્પિત પણ કર્યા છે.'

હવે તો એક જ કાર્ય બાકી છે અને તે કરવું છે, એમ સૂચવતાં ભરતજી કહે છે કે, 'પિતાજીએ જે કર્મ કર્યું તે હું કરૂં છું. અર્થાત્ પિતાજીએ જેમ મોક્ષની અભિલાષાથી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી, તેમ હું પણ હવે તો મોક્ષની અભિલાષાથી પ્રવજ્યા ગ્રહણ કરવાને ઈચ્છું છું.'

અનુમતિની પરવા કર્યા વિના જ ચાલી જવાનો ભરતજીનો નિર્ણય :

આટલી વાત તો જાણે કે ભરતજીએ ઠીક ઠીક રૂપે કરી, પણ ભરતજી આત્મચિંતાના યોગે ખૂબ મક્કમ અને ખૂબ ઉત્સુક પણ બની ગયા છે, સૌની અનુમતિ લેવાની અભિલાષા જરૂર છે, પણ હવે અનુમતિને માટે સમય ખોવાને અને દીક્ષા લેવામાં ઢીલ કરવાને ભરતજી તૈયાર નથી. ભરતજીને તો લાગી ગયું છે કે, 'આ તરૂણાવસ્થામાં હું દીક્ષિત થઇ મોક્ષસુખને પમાડનારા ધર્મને નહિ કરૂં તો મારૂં થશે શું ? વૃદ્ધાવસ્થામાં ઉત્કટ આરાધના થઇ શકશે નહિ અને તેથી ધર્મની આરાધના વિના બાલવય બાલક્રીડામાં અને તરૂણવય ભોગક્રીડામાં કાઢવા બદલ શોકરૂપ અગ્નિમાં શેકાવું પડશે. આ પ્રકારની આત્મચિંતાએ ભરતજીને આ વખતે એટલી હદ સુધી તૈયાર કરી દીધા છે કે ભરતજી અનુમતિ દેવામાં બીજાઓ ઢીલ કરે તે ય સાંખી શકતા નથી, તેમજ અનુમતિ ન દે તો પણ ચાલ્યા જ જવું એ નિર્ણય ઉપર આવી ગયા છે. વિવેકપૂર્વકની આત્મચિંતા જ્યારે ઉગ્ર સ્વરૂપે આત્મામાં પ્રગટે છે, ત્યારે તે આત્મા બહારનાં બંધનોને પંપાળીને જ કાપવાં, એવા નિર્ણય ઉપર રહેતો નથી, પણ બહારનાં બંધનોને તાબે થયા વિના અને જરૂર પડે તો બહારનાં બંધનોની પરવા પણ કર્યા વિના જ આત્મકલ્યાણને માટે સંસારનો ત્યાગ કરીને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં નીકળી પડવાના નિર્ણય ઉપર આવી જાય છે. ભરતજીના સંબંધમાં એમ જ બન્યું છે. 'અનુમતિ આપે તો ઠીક છે, પણ અનુમતિ નહિ આપતાં વિઘ્ન જ કરવાને તત્પર બને તો કોઇ પણ રીતે ચાલ્યા જ જવું' એવા નિર્ણય ઉપર ભરતજી આવ્યા છે અને એથી જ ભરતજી, સુભટોએ કહેલી વાતોનો ઉત્તર આપ્યા પછીથી ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી એ વાત કહે છે કે, 'હું તમનેય યાચના કરૂં છું કે મને શીઘ્ર અનુમતિ આપો પણ વિઘ્ન ન કરો, કારણ કે પ્રશંસનીય કાર્ય પુરૂષે કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ.' આત્મચિંતા તેજદાર બને તો આટલી મક્કમતા આવવી એ સહજ છે.

પ્રશંસનીય કાર્ય કોને કહેવાય ? અર્થ અને કામની સાધનાના નાના કે મોટા કાર્યને પ્રશંસનીય કાર્ય ન કહેવાય; કારણ કે અર્થ અને કામની સાધનાનું કોઇપણ કાર્ય એવું નથી, કે જેના યોગે આત્મા પાપથી લેપાય નહિ. જે કાર્ય કરવાના યોગે આત્મા પાપથી લેપાય તે કાર્યને પ્રશંસનીય કાર્ય કહેવાય જ કેમ ? પ્રશંસનીય કાર્ય તો તે જ ગણાય કે જે કાર્ય આત્માને ફાયદો કરનારૂં હોય. પ્રત્યક્ષમાં સામાન્ય ફાયદો અને પરોક્ષમાં મહાનુકશાન, એવું જે જે કાર્યોમાં બને, તેમાંનું એક પણ કાર્ય પ્રશંસનીય કાર્ય તરીકે ગણાય જ નહિ. પ્રશંસનીય કાર્ય તે જ કહેવાય કે જે જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ આદરણીય હોય તે કાર્ય વિવેકીઓને માટે પ્રશંસનીય જ ગણાય.

ધર્મકાર્યમાં ધર્મપ્રરૂપકની જ આજ્ઞા પ્રમાણ છે :

'પ્રશંસનીય કાર્ય કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ' એ યાદ રાખવાની સાથે બે વાત બરાબર સમજી રાખવી જરૂરી છે. 'પ્રશંસનીય' અને કોઇ પણ રીતે' - આ બે બહુ અગત્યના મુદ્દાઓ છે. 'પ્રશંસનીય કાર્ય કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ' એ વાતના મર્મને નહિ પામેલાઓ ભણેલાં શાસ્ત્રોનેય ભૂલી ગયા, ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપકો બની ગયા; માર્ગભ્રષ્ટ થઇ ગયા. કોઇ પણ ધર્મકાર્ય એ પ્રશંસનીય કાર્ય ખરૂં કે નહિ ? આવું કોઇ પૂછે તો સહેજે કહેવાય કે ભાઇ ! વસ્તુતઃ ધર્મકાર્ય એ જ પ્રશંસનીય કાર્ય છે. હવે અહીં જે મુદ્દા તરફ તમારૂં ધ્યાન ખેંચવું છે તે એ છે કે

અમુક કાર્ય 'પ્રશંસનીય' છે એમ તો નક્કી થઇ ગયું; પણ એ કાર્ય કેમ કરવું જોઇએ ? કોણે કરવું જોઇએ ? ક્યારે કરવું જોઇએ ? એ કરવાનો અધિકારી કોણ અને અનધિકારી કોણ ? એ વગેરે બાબતોમાં ધર્મપ્રરૂપકની શી આજ્ઞા છે એ જોવું પડે કે નહિ ?

સભા૦ જોવું જ પડે.

બરાબર છે. ધર્મપ્રરૂપકની આજ્ઞા જોવી જ જોઇએ અને આજ્ઞા મુજબ વર્તવાની દરકાર હોવી જ જોઇએ; પણ કેટલાક મૂર્ખાઓ પકડી બેઠા છે કે ''ધર્મકાર્ય સારૂં છે અને કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ એમ ભગવાને કહ્યું છે, માટે વિધિ બિધિની પંચાયતમાં અમે નથી પડતા.'' સારૂં કાર્ય ગમે ત્યારે અને ગમે તેનાથી ગમે તેમ થઇ શકે - આવું માનનારા મૂર્ખાઓ પણ આજે વિદ્યમાન નથી એમ નહિ તેવાઓએ સમજવું જોઇએ કે જે ધર્મકાર્યમાં ધર્મપ્રરૂપકની આજ્ઞા મુજબ વર્તવાની દરકાર જ નથી તે કાર્ય વસ્તુતઃ ધર્મકાર્ય જ નથી, પણ એ તો એક પ્રકારનું આત્મનાશક સ્વેચ્છાચારીપણું છે; એવા સ્વેચ્છાચારીપણાના કાર્યને પ્રશંસનીય કાર્ય ગણાય જ નહિ. 'પ્રશંસનીય કાર્ય પુરૂષે કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ' - એનો અર્થ એ નથી કે ધર્મપ્રરૂપકની આજ્ઞાની અવગણના કરીને પણ ધર્મકાર્ય કરવું જોઇએ. આજ્ઞાની આરાધના નહિ ત્યાં ધર્મની આરાધના નહિ. જેને આજ્ઞાની આરાધના કરવાની દરકાર છે તે જ સાચો ધર્મી છે. સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેવાએ પણ એજ સ્પષ્ટપણે ફરમાવ્યું છે કે **'धम्मो आणाए पडिबद्धो** । ધર્મ શ્રી જિનાજ્ઞાથી પ્રતિબદ્ધ છે.'

શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની આરાધના જેવું કોઇ કલ્યાણકર નથી :

આથી સમજો કે પ્રશંસનીય કાર્ય તે જ છે કે જે આત્માને લાભ કરનારૂં હોય. અને 'કોઇ પણ રીતે કરવું જોઇએ' એનો અર્થ એ જ છે કે 'ધર્મપ્રરૂપકની આજ્ઞાને સમજીને તે આજ્ઞાને બાધા ન પહોંચે એ રીતે, કહો કે આજ્ઞાનુસારી રીતે કરવું જોઇએ.' આજે આજ્ઞાનું બંધન પાલવતું નથી, કારણ કે સ્વેચ્છાચાર છોડવો નથી. મગજમાં જે ભૂંસું ભરાયું તે ભરાયું, પછી પોતાના મતને યોગ્ય ઠરાવવા શાસ્ત્રનાં સિદ્ધાંતોનો પણ અવસરે અપલાપ કરતાં શરમ નહિ. આ દશા આજે કેટલાકોની થઇ પડી છે અને એથી જ વાતાવરણ સંક્ષુબ્ધ બનવા પામ્યું છે. 'કોઇ પણ રીતે' એટલે 'જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલી રીતે' આ વાત ન ભૂલતા; કારણ કે આજ્ઞાની આરાધનાથી જેવું કલ્યાણ સધાય છે તેવું કલ્યાણ બીજાથી સધાતું નથી, અને એ જ રીતે આજ્ઞાની વિરાધનાથી જેવું અકલ્યાણ થાય છે તેવું અકલ્યાણ પણ બીજાથી થતું નથી. આજ્ઞાની આરાધના એકાન્તે શ્રેય કરનારી છે અને આજ્ઞાની વિરાધના એકાન્તે અશ્રેય કરનારી છે; માટે વિરાધના ન થાય તેનો તો ખાસ ખ્યાલ રાખવો.

ભરતજી હવે પ્રસંગ પામીને થોડીક હિતશિક્ષા આપવાનું પણ ચૂકતા નથી. ભરતજીએ સુભટોને જવાબ આપતાં એ વાત પણ કહી છે કે 'વિષયપ્રેમથી પાછા નહિ ફરેલા અને બંધવસ્નેહથી વિનટિત થયેલા નન્દ આદિ ઘણા રાજાઓ કાળે કરીને અધોગતિમાં ગયા. અગ્નિમાં ગમે તેટલું બળતણ નાખવામાં આવે તો પણ અગ્નિ જેમ તૃપ્ત થતો નથી, અને સાગરમાં ગમે તેટલી નદીઓ આવી મળે તો પણ સાગર જેમ તૃપ્તિને પામતો નથી, તેમ મોટા કામભોગોમાં પણ જીવ તૃપ્તિને પામતો નથી.'

ભોગોને ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિ તૃપ્ત થાય જ નહિ :

ગમે તેટલા કામભોગો ભોગવવામાં આવે, તે છતાં પણ ભોગો ભોગવૃત્તિની તૃપ્તિનું કારણ બને એ શક્ય જ નથી. ભરતજીએ સંસારભયથી ઉદ્વિગ્ન બનીને જે વિચારણામાં દિવસો કાઢ્યા, તે વિચારણાની વિચારણા કરતાં આપણે આ વાતની પણ વિચારણા કરી આવ્યા છીએ કે ભોગો ભોગવવાથી ભોગવૃત્તિ તૃપ્ત થાય છે એ માન્યતા

ખોટી છે. મોટે ભાગે તો ભોગોનો ભોગવટો ભોગવૃત્તિને ઉત્તેજનારો છે. જ્ઞાનીઓ ભોગવૃત્તિને અગ્નિની ઉપમા આપે છે અને ભોગોના ભોગવટાને ઇન્ધનની ઉપમા આપે છે. વિચારશો તો સમજાશે કે આ ઉપમા ખોટી નથી પણ યથાર્થ જ છે. અગ્નિમાં તમે જેમ જેમ ઇન્ધન નાંખતા જાવ તેમ તેમ અગ્નિ વધારે સતેજ બને, ધીમે બળતો હોય તે ભડકારૂપે બળવા માંડે. ઇન્ધન નાંખ્યે અગ્નિ હોલવાય એ બને નહિ. અગ્નિ બૂઝાવવાનો સારામાં સારો ઉપાય જ એ છે કે એમાં ઇન્ધન નાખવું જ નહિ. ઇન્ધન ન નાખો એટલે અમુક કાળે અગ્નિ આપોઆપ બૂઝાઇ જાય. એટલો વખત પણ જેનાથી અગ્નિનો તાપ ન ખમાય, તેણે અગ્નિ ઉપર રાખ નાખવી પણ ઇન્ધન તો નહિ જ નાખવું. ભોગોનો ભોગવટો એ ભોગવૃત્તિરૂપ અગ્નિને માટે ઇન્ધનરૂપ છે. ભોગવટારૂપ ઇન્ધન મળતું બંધ થાય એટલે ભોગવૃત્તિરૂપ અગ્નિને બૂઝાયે જ છૂટકો થાય. ભોગોનો ભોગવટો એ તત્કાળને માટે - થોડા સમયને માટે શામક જરૂર છે; પણ થોડા સમય બાદ તો તે પ્રાયઃ ભોગવૃત્તિને વધુ ઉત્તેજિત કરનારો જ નિવડે છે.

ભરતજી આ વાત સુભટોને કહીને સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે તરૂણાવસ્થામાં ભોગો ભોગવવા જ જોઇએ, ન ભોગવે તે ભોગવૃત્તિને જીતી ન શકે - એમ માનનારા અજ્ઞાન છે ભોગોનો ભોગવટો જેમ ઓછો, તેમ ભોગવૃત્તિને કાબુમાં લેવી સહેલી; અને ભોગોનો ભોગવટો જેમ વધારે, તેમ ભોગવૃત્તિને કાબુમાં લેવી મુશ્કેલ જેણે વધારે ભોગોને ભોગવ્યા તે તૃપ્ત થયા સાંભળ્યા છે ? કેટલાક બુઢ્ઢાઓ પણ એવા ભોગરસીયા હોય છે કે ન પૂછો વાત. એમનો બુઢ્ઢાપામાં ઉછળતો શોખ જુવાનીયાઓને પણ ટક્કર મારે એવો હોય છે. આથી ખરી વાત તો એ જ છે કે ભોગોથી વિરામ પામવા માટે ભોગો ભૂંડા લાગવા જોઇએ અને ભોગવૃત્તિ ઉપર કાબુ મેળવવાને માટે ભોગોની સામગ્રીથી દૂર રહી ઇચ્છાનિરોધ સાધવા માટે તત્પર બની જવું જોઇએ.

આજ્ઞાની આરાધનામાં જ આત્મકલ્યાણ :

વિષયપ્રેમમાં ફસી રહેલા અને બંધવસ્નેહમાં રક્ત રહેલા રાજાઓ કે બીજાઓ દુર્ગતિમાં જાય, તેમાંય નવાઇ પામવા જેવું શું છે ? દુર્ગતિએ ન જવું હોય તો વિષયપ્રેમને એકાંતે અનર્થકર માનો, બંધવજનોનો મોહ મારનારો છે એમ માનો અને એ મોહાદિથી મુકત થવાને માટે રાગદ્વેષ તથા મોહથી સર્વથા મૂકાએલા અને અનંતજ્ઞાનને પામેલા શ્રી અરિહંતદેવોની આજ્ઞાને જ આરાધવા જેવી માનીને, શકિત મુજબ આજ્ઞાની આરાધના કરવા માંડો. આજ્ઞાની આરાધના કરનારને દુર્ગતિનો ડર રાખવાની જેમ જરૂર નથી, તેમ સદ્‌ગતિની ઇચ્છા રાખવાની પણ જરૂર નથી. એ વિશ્વાસ હોવો જ જોઇએ કે આજ્ઞાની આરાધના કરનારા આત્માને આરાધનામાં કમીના રહેવાના કારણે મુકિત ન મળે, તો પણ સદ્‌ગતિ એવી ઉત્તમ સામગ્રીઓ સહિત મળે, કે ત્યાં જઇને પણ આત્મા વિરાગભાવમાં રમ્યો રહી કલ્યાણ સાધી શકે.

આત્મકલ્યાણની સાધનામાં મક્કમતા જોઇએ જ :

ભરતજીએ તો પોતાને જે કહેવું હતું તે કહી દીધું; છતાં કોઇ કાંઇ બોલ્યું નહિ, એટલે ભરતજીએ જોયું કે આ બધા કાંઇ અનુમતિ આપે એમ લાગતું નથી. આથી ભરતજીએ પણ **'अनिषिद्धं अनुमतं'** માનીને કે પછી અનુમતિની પરવા કર્યા વિના જ ત્યાંથી ઉઠીને ચાલવા માંડયું. પણ ભરતજી કાંઇ એમ જઇ શકવાના છે ? વચ્ચે ઘણી દીવાલો બાકી છે. જો કે હવે એ સમય બહુ નજદિક આવી ગયો લાગે છે કે ભરતજી દીક્ષિત બની જાય અને એથી જ આ વખતે આટલી બધી મક્કમતા કે જે કલ્યાણ સાધવાને માટે પરમ આવશ્યક છે, તે આવી હોય એ શકય છે. ભરતજી ઉઠીને ચાલવા તો માંડે છે, પણ ત્યાં તો એમનું કાંડુ પકડાય છે, વળી અંતઃપુર દોડી આવે છે અને ધમાલ મચી રહે છે. એમાં એક એવો જ પ્રસંગ બની જાય છે, કે જે પ્રસંગના પ્રતાપે ભરતજી નિર્વિઘ્નપણે દીક્ષા લઇ શકે છે.

[૧૨]

મોટાઇની લાલસા ત્યજીને લાયકાત કેળવવાની જરૂર છે :

આપણે જોયું કે ભરતજીએ પોતે અત્યાર સુધી કેવળ રામચંદ્રજીની આજ્ઞાને જ વશવર્તી બનીને રાજ્યપાલન કર્યું હતું, એ વાત ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી કહી દીધી અને પ્રવ્રજિત થવાની અનુમતિ માંગી. ભરતજીમાં વિનીતતા ઘણી છે, પણ આત્મહિતનો પ્રશ્ન અત્યારે એ પુણ્યાત્માને કોઇ નવો કલ્યાણકારી વેગ આપી રહ્યો છે. આવા પ્રસંગોએ આજ્ઞા કરનારે બહુ વિચાર કરવાનો હોય છે. સામો આજ્ઞાભંજક ન બની જાય, એને માટેની આજ્ઞાદાતાએ પણ ઘણી જ કાળજી રાખવાની છે. 'આપણે આજ્ઞા કરી છૂટો, પાળવી હશે તો પાળશે; નહિ તો જેવું એનું નશીબ' - આવો વિચાર શ્રી સર્વજ્ઞપ્રણિત આ શાસનમાં છે જ નહિ. આજ્ઞા કરનારની જવાબદારી ઘણી વધારે છે અને એથી જ અનંતજ્ઞાનીઓએ આજ્ઞા કરવાની સત્તા જેના - તેના હાથમાં નહિ મૂકતાં, મહાયોગ્યતાને મેળવી ચૂકેલા મહાત્માઓને સોંપી છે. આજ્ઞા કરનારે સામા આત્માની લાયકાત, સ્થિતિ, ભાવના, મનોદશા વગેરેનો બહુ વિચાર કરવાનો હોય છે. આજ્ઞા કરનારે અવસર પણ જોવો જોઇએ. અમુક અવસરે કરેલી આજ્ઞા સહેજે સ્વીકારાઇ જાય છે અને એની એ જ આજ્ઞા એજ વ્યકિતને કસમયે કરી હોય, તો તેની પ્રાયઃઅવગણના થઇ જાય છે. મોટા થવું એ વધારે જોખમમાં મુકાવા જેવું છે. મોટા બનેલા અનેકોના તારક બનવાનો પરમ લાભ પામી શકે, પણ મોટાપણું કેળવાયું હોય તો; વધારે જોખમનું કાર્ય પાર પાડવાનું કૌવત કેળવ્યું હોય તો, એ લાયકાત વિના મોટા બને તે અનેકોના તારક બનાવાને બદલે અનેકોના ડૂબાવનારા ન બને તો સારૂં ! આ સમજાઇ જાય તો મોટા બનવાની લાલસા નીકળી જાય અને મોટાઇ કેળવવાને માટે ઉદ્યમશીલ બનાય આજે મોટે ભાગે દશા એ છે કે મોટા બનવાની લાલસા લગભગ ઘર કરી બેઠી છે અને મોટાઇ કેળવવાની લાયકાત કેળવવાની વાત જાણે શાસ્ત્રમાં કહી જ ન હોય, એ પ્રકારે વર્તાય છે. આ દશા કોઇ પણ રીતે હિતાવહ નથી. વસ્તુતઃ આત્મા મોટાઇનો અર્થી નહિ હોવો જોઇએ, પણ યોગ્યતાનો જ અર્થી હોવો જોઇએ.

જ્ઞાનીઓએ લાયકાત મુજબ જ આજ્ઞાઓ ફરમાવી છે :

શ્રી સર્વજ્ઞપ્રણિત શાસનના સિદ્ધાંતો સમજાય તો એમ થાય કે આજ્ઞામાં આટલો વિવેક એ જ કરી શકે. મોક્ષમાર્ગ દર્શાવ્યો, પણ તેની આરાધના યોગ્યતાનુસાર દર્શાવી. સૌ માટે ધ્યેય એક, સૌ માટે માર્ગ એક, પણ ભેદ ગતિમાં રાખ્યો. કોઇ દોડી શકે, તો કોઇને ડગલે ને પગલે આરામ લેવો જોઇએ; આવો ફેરફાર હોય ત્યાં શું થાય ? એટલા માટે જ્ઞાનીઓએ અનેક પ્રકારનાં વિધાનો દર્શાવ્યાં. ટૂંકું કે મોટું, જલ્દી કે ધીરે, પણ જે પગલું માંડવાનું તે ધ્યેય તરફ જતા માર્ગે; આટલી વાત રાખીને જીવો પોતાની શકિત-સામગ્રી - લાયકાત આદિ મુજબ પગલાં માંડી શકે એવી સુંદર વ્યવસ્થા આ શાસને કરી છે. એટલું જ નહિ પણ ધીમું ધીમું પગલું માંડી માર્ગે ગતિ કરનાર અગર તો 'માર્ગ આ જ છે' - એમ હૃદયથી માનવા છતાં ધીમું પણ પગલુ આચરણારૂપે માંડવાને અશકત અગર તો આ માર્ગની દિશાએ વળેલા આત્માઓ કોઇ પણ રીતે આજ્ઞાના વિરાધક ન બને એની જ્ઞાનીઓએ કાળજી રાખી છે અને લાયકાત આદિ મુજબની જ આજ્ઞા ફરમાવી છે. કારણ એ જ કે જીવોનું એકાન્તે કલ્યાણ થાય એવો માર્ગ દર્શાવવો હતો. એ જ રીતે મોટાઇ જો સ્વ - પરકલ્યાણની ભાવનાથી તેમજ લાયકાત આદિથી સહિત હોય તો આજ્ઞા કરનારને અને આજ્ઞા માનનારને બન્નેયને લાભ થાય; પણ એથી વિપરીત સ્થિતિ હોય તો સ્વ ને પરનું કેટલું કારમું અકલ્યાણ થાય તે કહી શકાય નહિ.

શ્રી જૈનશાસને સદા - સર્વદા કલ્યાણની સાચી કામનાને આવકારી છે :

જીવો એકાંતે અપ્રમત્ત બનીને યથાખ્યાત ચારિત્રનું પાલન કરનારા બનશે, તે પછી જ સિદ્ધિસ્થાનને પામી શકશે; એવું જાણનારા જ્ઞાનીઓએ પણ પ્રમાદવાળું સંયમ બતાવ્યું કે નહિ ? પ્રમાદવાળી પણ વિરતિવાળી દશા સર્વથી નહિ તો અમુક અંશથીય કેમ પમાય, એ બતાવ્યું કે નહિ ? વિરતિથી આચરણા ન થાય તો પણ ચાર પ્રકારની સદ્દહણા આદિ દ્વારા કલ્યાણ કેમ સધાય, એય બતાવ્યું કે નહિ ? કેમ ? કારણ એજ કે, એ ન બતાવાય તો તેવા ઘણા જીવો કલ્યાણથી વંચિત રહી જાય. કલ્યાણની સાચી કામના જેનાં અંતરમાં પ્રગટી હોય, એવા એક પણ જીવને કલ્યાણની સાધનાથી વંચિત રાખનાર શ્રી જૈનશાસન નથી. કલ્યાણની સાચી કામનાને શ્રી જૈનશાસને સદા - સર્વદા આવકારી છે. કોઈનામાં કલ્યાણની સાચી કામના પ્રગટેલી જોવામાં આવે, તો શ્રી જૈનશાસનને પામેલો આત્મા ખુશ થયા વિના રહે નહિ એને એમ થઈ જાય કે, 'પરમ ભાગ્યવાન !' કલ્યાણની સાચી કામનાનો પણ આ મહિમા છે ! કલ્યાણની સાચી કામના પણ અલ્પસંસારી આત્માઓમાં જ પ્રગટે છે આથી જેના જેના અંતરમાં કલ્યાણની સાચી કામના પ્રગટી હોય, તે સઘળાય આત્માઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી શકિત - સામગ્રી લાયકાત આદિ મુજબ આરાધના કરી શકે, એ માટે જૈનશાસને મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે ભિન્ન - ભિન્ન વિધાનો યોજ્યાં છે. વિધાનો જુદા જુદા હોવા છતાં પણ ધ્યેય અને માર્ગ એક જ છે એ ભૂલવાનું નથી. ફરક માર્ગની ગતિમાં પડે છે. એક કલાકમાં કોઈ પાંચ માઈલ જાય, કોઈ ત્રણ માઈલ જાય, કોઈ એક માઈલ જાય અને કોઈ એક ફર્લાંગ જ જાય : પણ 'સૌનો માર્ગ એક અને સૌનું ધ્યેય પણ એક' આટલી વાત જ્ઞાનીઓએ ચોક્કસ રાખી છે. ધ્યેયને ભૂલનારો કે માર્ગને છોડનારો તો ગમે તેવો વિરાધક બને, પણ એમાં જ્ઞાનીઓની ભૂલ ન જ ગણાય.

જે સંયમધર્મના પાલન માટે અશકત હોય તેના માટે ગૃહસ્થધર્મ :

જ્ઞાનીઓએ જે વિધાનો સાધુઓને માટે કર્યાં, તે જ વિધાનો ગૃહસ્થોને માટે નહિ કરવાનું કારણ ?

સભા૦ સાધુઓને માટે મહાવ્રતો અને ગૃહસ્થોને માટે અણુવ્રતો એમજ કહ્યું છે ને ?

એ તો એ જ સૂચવે છે કે સાધુકર્મ કે ગૃહસ્થધર્મ બંનેની દિશા, બંનેનો માર્ગ એક છે : પણ સાધુઓ માટે 'મહા' અને ગૃહસ્થોને માટે 'અણુ' એમ કેમ ? કારણ એ જ કે, વધારે લાભ તો મહાવ્રતો આદિના પાલનથી જ છે, પણ મહાવ્રતોનું પાલન કરવાને જે અશકત હોય, તે અણુવ્રતો દ્વારા પણ વ્રતમાર્ગે ધીમી ય ગતિ કરી શકે ! ગૃહસ્થધર્મ તેને જ માટે છે કે જે સંયમધર્મના પાલનને માટે અશકત હોય ! 'સંયમધર્મ કયારે પામું' એ ભાવના ગૃહસ્થધર્મના પાલકમાં હોવી જ જોઈએ. 'સંયમધર્મને સ્વીકારી તેના પાલનમાં રકત બનેલા મહાત્માઓ મારે માટે પૂજ્ય જ છે : તેમના ધર્મ પાસે મારો ધર્મ તો મેરૂ પાસે સરસવ જેવો છે; હું પામર છું કે સંયમધર્મને સ્વીકારી શકતો નથી.' આ વગેરે ભાવનાઓ ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરનારાઓમાં પણ હોવી જ જોઈએ. આ પ્રકારની ભાવનાઓનો જેનામાં સર્વથા અભાવ હોય, તે બાહ્ય દૃષ્ટિએ દેશવિરતિ ધર્મનાં પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એમ કદાચ બારેય વ્રતોને પાળતો હોય, તે છતાં પણ વસ્તુતઃ ધર્મને તે પામેલો જ નથી; અને આ પ્રકારની ભાવનાઓથી જે વિપરીત ભાવનાઓને જ ધરનારો હોય, તે તો બાહ્યદૃષ્ટિએ બાર વ્રતધારી હોય તોય ઘોર વિરાધક જ છે.

વિધાનો બે પ્રકારનાં છે. નિષેધવિધાન અને વિહિતવિધાન. સાધુઓની એક પણ ક્ષણ એવી રાખેલી નથી, કે જે ક્ષણમાં સાધુને માટે નિષેધવિધાન કે વિહિતવિધાનનો અભાવ હોય. નિષેધવિધાન એટલે અમુક અમુક ત્યજવું, એ વગેરેવાળું નિષેધાત્મક વિધાન. વિહિતવિધાન એટલે અમુક અમુક આચરવું, એ વગેરેવાળું વિહિતાત્મક વિધાન. સાધુજીવન એટલે નિષેધવિધાન અને વિહિતવિધાનથી ઓતપ્રોત

જીવન. એકાંતે આજ્ઞામય કોઇનું જીવન હોય, તો તે સાધુઓનું જ જીવન છે ખાવા - પીવા - પહેરવા - ઓઢવા - સૂવા - ઉઠવા વગેરે બધાના સંબંધમાં સાધુઓને માટે બંનેય પ્રકારના વિધાનો દ્વારા જ્ઞાનીઓએ સાધુઓના જીવનને એકાંતે આજ્ઞાથી નિયંત્રિત બનાવી દીધું છે.

ગૃહસ્થોને માટે એમ નથી. ગૃહસ્થોને માટે પણ અમુક પ્રકારનાં નિષેધ - વિધાનો અને અમુક પ્રકારનાં વિહિત - વિધાનો જરૂર ફરમાવેલાં છે, પરંતુ એમાં ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા આત્માઓથી થતી બધી જ ક્રિયાઓનો સમાવેશ થઇ જતો નથી. એવી કેટલીયે ક્રિયાઓ છે કે જે એકાંતે આચરણીય ગણાય; તે છતાં તે ક્રિયાઓ કરવી જ જોઇએ એવી ગૃહસ્થોને આજ્ઞા નહિ. એ જ રીતે એવી કેટલીક ક્રિયાઓ છે કે જે ત્યજવા યોગ્ય જ છે : છતાં તે ત્યજવી જ જોઇએ એવી ગૃહસ્થોને માટે ગૃહસ્થધર્મની અપેક્ષાએ આજ્ઞા નહિ.

ગૃહસ્થોની ઘણી ક્રિયાઓ એવી છે કે જે નિષેધવિધાન અને વિહિતવિધાન બંનેયમાંથી બાતલ રાખવામાં આવેલી છે ક્રિયા પોતાના સ્વરૂપે ત્યજવા જેવી હોવા છતાં પણ તે ત્યજવી જ એવી અગર તો ક્રિયા પોતાના સ્વરૂપે આચરવા જેવી હોવા છતાં પણ તે આચરવી જ એવી ગૃહસ્થોને માટે ગૃહસ્થધર્મને આશ્રયીને આજ્ઞા નહિ, એનું કારણ શું ? કારણ એ જ કે ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલાને માટે તે તે ક્રિયાઓનો પરિત્યાગ અને તે તે ક્રિયાઓની આચરણા શકય નથી; હવે જે ક્રિયાઓનો પરિત્યાગ અગર તો જે ક્રિયાઓનું પરિપાલન ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા આત્માઓને માટે શકય નથી, તે ક્રિયાઓના પરિત્યાગ અગર તો પરિપાલનની આજ્ઞા ફરમાવવામાં આવે તો પરિણામ કેવું આવે ? કહો કે, તેમ થાય તો તેનું પરિણામ વિરાધનામાં આવવા સિવાય બીજું આવે જ નહિ. અને એવું પરિણામ આવવા દ્વારા એ જીવોનું અકલ્યાણ થાય એ સ્વભાવિક હોવાથી, અનંત ઉપકારી અને સ્વ - પરના વાસ્તવિક હિતના જાણ મહાત્માઓ તેવી આજ્ઞા કરે જ નહિ તે સ્વાભાવિક છે.

ગૃહસ્થધર્મને અંગે કેટલીક વાતો નિષેધવિધાને ય નહિ અને વિહિતવિધાને ય નહિ :

ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવાને માટે પરણવાના નિષેધરૂપ આજ્ઞા ખરી કે નહિ ?

સભા૦ એમ તો નહિ જ.

તો પછી 'ગૃહસ્થાવાસમાં રહેનારાએ પરણવું જ જોઇએ' એવી વિધાનરૂપ આજ્ઞા ખરી કે નહિ ?

સભા ૦ એવી ય આજ્ઞા તો ન કહેવાય.

બરાબર છે. પરણવાનો નિષેધે ય નહિ અને પરણવું એવી આજ્ઞા પણ નહિ ! એ ક્રિયા ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થ ધર્મની અપેક્ષાએ ન નિષિદ્ધ કે ન વિહિત !

સભા ૦ તો પછી સમાન શીલ, કુલ, વય, સંસ્કાર વગેરે વાતો કયી અપેક્ષાએ કહી શકાય ?

એ વાતો લગ્નક્રિયાની અનુમતિરૂપ નથી. તમે જો પરણો તો પણ પરણવાની લાલસામાં અધમકુલ આદિમાં ન પડતા, એ વગેરેનું સૂચન છે. એમાં 'કુલાદિની અધમતા વગેરેનાં ત્યાગની આજ્ઞા છે.' એમ કહી શકાય. પણ 'કુલવાન આદિ ગુણોવાળીને કે ગુણોવાળાને પરણવાની જ આજ્ઞા છે' એમ તો નથી જ. તમારે માટે ખાવાનું કરતા હો તો સાધુભક્તિ, સાધર્મિક-વત્સલતા અને દીનાનુકમ્પા આદિ ન ચૂકતા, એના જેવું પરણવા સંબંધી કુલાદિને અંગે છે. કેટલીક વાતો વિધેયરૂપ હોય છે અને કેટલીક વાતો અનુવાદરૂપ હોય છે. આ રીતે શાસ્ત્રની વાતોનો વિવેક કરતાં જેને ન આવડતો હોય તેને ઉન્માર્ગે ચઢી જતાં વાર ન લાગે; માટે એવાઓએ તો ધાર્મિક

પુસ્તકોના અનુવાદો સ્વયં વાંચી લેવાની વધતી જતી બદીથી, જરૂર બચતા જ રહેવું એ હિતાવહ છે. પરણવાની ક્રિયાની જેમ રાંધવા વગેરેની ક્રિયાઓ સંબંધી પણ સમજવાનું છે. ગૃહસ્થોને માટે એ ક્રિયાઓનું વિધાને ય નહિ અને એ ક્રિયાઓનો નિષેધ પણ નહિ !

એ પણ જુઓ કે સાધુઓને માટે પાંચમાંથી એક પણ મહાવ્રતનો અભાવ હોય તો તે ન જ ચાલે, એમ ફરમાવ્યું; જ્યારે ગૃહસ્થધર્મમાં તો બારે બાર અગર તો બારમાંથી એક પણ વ્રત અંગીકાર કરનારને દેશવિરતિ ગણી શકાય એમ ફરમાવ્યું ! સાધુઓને માટે પાંચયે મહાવ્રતો જોઇએ જ એ તો ખરૂં, પણ એમાં 'આ મહાવ્રતમાં મારે આટલી છૂટ અને આ મહાવ્રતમાં મારે આટલી છૂટ' એમ કોઇ પણ સાધુ પોતાની ઈચ્છા મુજબ છૂટ રાખી શકે જ નહિ. એમ સ્વેચ્છા મુજબ છૂટ જોઇતી હોય તેને માટે મહાવ્રતો છે જ નહિ. જ્યારે ગૃહસ્થ બારમાંથી એક વ્રત લેતાં પણ અમુક પ્રકારની પોતાની ઇચ્છા મુજબની છૂટ રાખવા માગતો હોય, તો તે માટે તેને નિષેધાત્મક આજ્ઞા થઇ શકે નહિ. અર્થાત્ છૂટ રાખ્યા વિના જ દેશવિરતિનાં વ્રતોમાંનુ કોઇ પણ વ્રત લેવું જોઇએ એવું વિધાન ગૃહસ્થોને માટે નથી; છતાં એ સાથે જ છે કે, વ્રતના પ્રાણને હણનારી છૂટ રખાય નહિ અને વ્રતના પ્રાણને હણે તેવી છૂટ રાખનારો વસ્તુતઃ વ્રત લેતો જ નથી. વાત એ છે કે સાધુધર્મ અને ગૃહસ્થધર્મ, એ બેની વચ્ચે આવો આજ્ઞાભેદ કેમ ? એવા આજ્ઞાભેદનું કારણ એ જ છે કે ગૃહસ્થધર્મનું શક્ય પાલન કરીને તેટલા પૂરતું પણ કલ્યાણ સાધી શકે, સંયમધર્મ અંગે એવી છૂટ રખાય એમ ન રાખ્યું; કારણ કે એ જીવન કેવળ આજ્ઞામય છે, એ જીવન એવું છે કે જેમાં ત્યજવા યોગ્યનો ત્યાગ અને સ્વીકારવા યોગ્યનો સ્વીકાર છે. ગૃહસ્થદશામાં તો ત્યજવા યોગ્ય ઘણી ક્રિયાઓ સ્વાભાવિક સ્વીકારાએલી હોય છે અને સ્વીકારવા યોગ્ય ઘણી ક્રિયાઓ ત્યાં સ્વીકારીને યથાવત્ પાળવી એ શક્ય નથી.

લાયકાત ન હોય તો નાના રહેવું એમાં નાનમ નથી :

આટલો વિવેક કોણ કરી શકે ? જેઓએ બીજા જીવોને આજ્ઞાની આરાધના કરાવવી હોય અને બચવા ઇચ્છનારાઓને વિરાધનાથી બચાવી લેવા હોય, તેને તો આવા વિવેક વિના ચાલે જ નહિ. મોટા સ્થાને તેણે જ બેસવું, કે જે એ સ્થાને રહીને હાથ નીચેનાઓને પાળવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો હોય, એ લાયકાત ન હોય, તો નાના રહેવું એમાં નાનમ નથી. અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો એ જરૂર કપરૂં કામ છે, પણ અધિકારને પચાવવો એ એના કરતાં પણ વધારે કપરૂં કામ છે. અધિકારને તે જ પચાવી શકે, કે જે તેટલી લાયકાતવાળો હોય. જેને અધિકાર ન પચે તેમ હોય અને અધિકારને જે દીપાવી શકે તેમ ન હોય, તેણે તે અધિકારની જવાબદારી માથે નહિ લેવી અને આવી પડે તો ય માથે નહિ રાખતાં યોગ્યને સોંપી દેવી એ જ સ્વ તથા પરને માટે હિતાવહ માર્ગ છે. મૂળ વાત તો એ છે કે, આજ્ઞા કરનારે ખૂબ કાળજીવાળા બનવું જોઇએ, કે જેથી પોતાની ભૂલોના પ્રતાપે સામો આત્મા નિષ્કારણ આજ્ઞાવિરાધક બની જાય નહિ !

તમે સાધુને પૂછો કે, 'સામાયિક પારૂં ?' તો સાધુ શું કહે ? 'ફરી કર !' એમ કહે ? નહિ જ. કેમ ? સામયિક ખરાબ છે ? ના, સામાયિક તો સારૂં જ છે, પણ 'ફરી કર !' એમ કહ્યું અને સામાએ ન કર્યું તો ? કર્યું પણ મનમાં સાધુને ભાંડભાં ભાંડતાં કર્યું તો ? 'આવા સાધુઓ પાસે જવું જ નહિ કે જેથી ઇચ્છા વગર બેસી રહેવું પડે' આવું નક્કી કરે તો ? સાધુઓ પ્રત્યે દુર્ભાવ થઇ જાય તો ? આ બધું બનવું એ અશક્ય છે ? કહો કે અશક્ય નહિ પણ શક્ય છે.

આજે ઉપદેશમાંથી ખસીને આદેશમાં ગયેલાઓએ અને શ્રાવકોને શરમમાં મૂકી ખોટાં દબાણો કરનારાઓએ ઘણાને સાધુ પાસે જતાં અટકાવી દીધા છે ! 'જવા દે, જઇશું અને કાંઇક બાધા આપશે!' અથવા 'સાધુઓને તો જરાક ભક્તિ દેખાડીએ એટલે પૈસા કઢાવવાની જ દૃષ્ટિ' આવું આવું કેટલાકો આજે બોલે છે, તેમાં 'અમુક

અમુક સાધુઓની પણ ભૂલ નથી' એમ તો કોઇથી પણ કહી શકાય તેમ નથી. આજ્ઞા કરવાની યોગ્યતા વિના જેઓ આ ધંધો લઇ પડયા, તેમણે સ્વયં માન્યું કે, 'અમે ઘણા જીવોને ધર્મ પમાડીએ છીએ.' પણ પરિણામ મોટા ભાગે એથી વિપરીત આવ્યું. બાધા તો ગમે તેમ ખોટું દબાણ કરીને માનો કે, આપી દીધી પણ પછી પેલો ન પાળે તો તેમાં એ રીતે બાધા આપનાર દોષિત નથી જ ઠરતા, એમ ન માનતા.

સાધુને તમે 'સામયિક પારૂં ?' એમ પૂછો, ત્યારે 'ફરી કર' એમ જેમ સાધુ ન કહે, તેમ એમ પણ ન કહે કે 'પારવું હોય તો પાર!' કારણ કે એમ કહે તો પણ પેલાની અસંયમાત્મક પ્રવૃત્તિની અનુમોદનાનો દોષ લાગે. આથી સાધુ એ જ કહે કે 'આ સામાયિક ફરી કરવા યોગ્ય છે.' સાધુ આટલું ઉપદેશે અને એ ઉપદેશથી પેલો બીજું સામાયિક કરે તો ભલે, પણ એ પછી જો પેલો એમ જ જણાવે કે, 'સામાયિક પાર્યું!' તો સાધુ એ જ કહે કે, 'આ આચાર મૂકવા યોગ્ય નથી.' અર્થાત્ 'અત્યારે સામાયિક પાર્યું પણ આ આચાર ન મૂકાઇ જાય તેની કાળજી રાખવા જેવી છે.'

આ રીતે સામાયિકને અંગે બોલવાનું તો જ્ઞાનીઓએ નક્કી કરી આપેલું છે, પણ બધે જ આ પ્રકારનો જરૂરી વિવેક કરવાનો રહે છે કે જેથી સામો આજ્ઞા કરનારની ભૂલે આજ્ઞાભંજકપણાના પાપમાં ન પડે, તેમજ ધર્મથી, ધર્મગુરૂઓથી અને વડિલો આદિથી ઉભગવાની કે બેશરમ બનવાની સામાને તક ન મળે.

રામચંદ્રજીએ મોહવશ ભરતજીને આજ્ઞાપાલન માટે કહ્યું :

આમ છતાં પણ અજ્ઞાનના યોગે વડિલ આદિ કેટલીકવાર ભૂલો કરે છે, તેમ મોહના યોગે પણ બુદ્ધિશાળી વડિલો દ્વારા કેટલીક વાર ભૂલો થઇ જાય છે. સ્નેહની આધીનતાને વશ થઇ ગયેલા આત્માઓ 'આ અવસરે મારે આ આજ્ઞા કરવા જેવી છે કે નહિ ?' એવો વિવેક કરવાનું ભૂલી જાય, તે બહુ જ બનવા જોગ છે. રામચંદ્રજીના સંબંધમાં લગભગ એમ જ બને છે.

જ્યારે ભરતજીએ નમસ્કાર કરવાપૂર્વક રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, 'હે આર્ય ! આપની આજ્ઞાને આધીન થઇને જ મેં આટલો વખત રાજ્યપાલન કર્યું છે; રાજ્યપાલન કરવા વિષેની આપની આજ્ઞા જો અર્ગલારૂપ બનીને આડે ન આવી હોત, તો તો મેં તે જ સમયે પિતાજીની સાથે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી હોત; હવે આપ મને પ્રાપ્ત થયેલા હોવાથી ભવથી ઉદ્વિગ્ન એવો હું અહીં રહેવાને જરાય ઉત્સાહિત નથી; માટે આપ મને દીક્ષા લેવામાં અનુમતિ આપો અને સ્વયં રાજ્ય ગ્રહણ કરો.' ભરતજીના આવા કથનને સાંભળીને રામચંદ્રજીની આંખમાં પણ આંસુઓ ઉભરાઇ આવ્યાં. જે વાતને સાંભળતાં આત્મા પ્રફુલ્લ બનવો જોઇએ, તે વાતને સાંભળતાં મોહ શોક પેદા કરે એ બનવાજોગ છે. એટલા માટે તો મોહને આધીન નહિ થવાની અને મોહની સામે સઘળીય શક્તિઓના ઉપયોગપૂર્વક મારો ચલાવવાની જ્ઞાનીઓ આજ્ઞા ફરમાવે છે.

રામચંદ્રજી અશ્રુભીની આંખવાળા બનીને ભરતજીને કહે છે કે, 'હે વત્સ ! તું આમ કેમ બોલે છે ? અમે તો તારામાં ઉત્કંઠાવાળા બનીને અહીં આવ્યા છીએ; માટે રાજ્ય તો તું જ કર ! રાજ્યની સાથે અમને પણ છોડીને હે વત્સ ! અમને તું તારા વિરહની વ્યથા શા માટે આપે છે ? માટે કહું છું કે મારી આજ્ઞાનું પૂર્વવત્ પાલન કર !''

રામચંદ્રજી જ્યારે રોકે છે એટલે ભરતજી છોડીને ચાલી નીકળે છે :

રામચંદ્રજીને ખબર નથી કે ભરતજી આજે ફરી ગયા છે. જે ભરતજીએ કેવળ આજ્ઞાને આધીન થઇને પૂર્વે અનિચ્છાએ પણ રાજ્યપાલનની જવાબદારી માથે લીધી અને દીક્ષા લેવાનું મોકુફ રાખ્યું, તે જ ભરતજી આ વખતે આજ્ઞા માની દીક્ષા લેવાનું માંડી વાળે એમ નથી. પૂર્વના સંજોગોમાં ફેર હતો. કોઇ રાજ્ય લેવાને તૈયાર

નહોતું. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી પાછા ફરે એમ નહોતું. દશરથજી દીક્ષા લેવામાં થતા વિલંબથી દુ:ખી થઈ રહ્યા હતા. રાજ્ય રાજા વિનાનું હોય, એવી પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ ગઈ હતી. માતા, પિતા અને વડિલ ભાઈ સૌનો એક જ આગ્રહ હતો કે ભરતે રાજ્ય લેવું ! અત્યારના સંજોગો એવા પ્રતિકૂળ નહિ હતા, કારણ કે દશરથજી દીક્ષીત થઈ ચૂક્યા હતા, કૈકેયીને તો પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો હતો અને રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં આવી ગયા હતા. વધુમાં ભરતજીમાં પણ સંસારના ભયના યોગે ઉત્પન્ન થયેલી આત્મચિંતા ખૂબ વધી ગઈ હતી; આથી રામચંદ્રજીને આ રીતે હજુ પણ રાજ્યપાલન કરવાનો આગ્રહ કરવામાં જ તત્પર બનેલા જાણીને દીક્ષા લેવાના નિશ્ચય ઉપર જ આવી ગયેલા ભરતજીએ રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરવાના નિશ્ચયથી ચાલવા માંડયું. આમ ભરતજી કાંઈ બોલ્યા નહિ, એથી તેમજ જે રીતે ભરતજીએ ઉઠીને ચાલવા માંડયું તે જોઈને લક્ષ્મણજી ભરતજીના નિશ્ચયને સમજી ગયા. લક્ષ્મણજીને પણ ભરતજી ઉપર પ્રેમ તો છે જ. એટલે ભરતજીએ રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કરીને જેવું ચાલવા માંડયું કે તરત જ લક્ષ્મણજીએ ઉભા થઈને ભરતજીને હાથથી પકડી લીધા ! અર્થાત્ લક્ષ્મણજીએ ભરતજીને ચાલી જતાં રોકી રાખ્યાં.

એટલું જ નહિ પણ એ પ્રકારે દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય કરીને ભરતજી ચાલ્યા જાય છે, એ વાતની ખબર પડતાં સીતાદેવી તથા વિશલ્યા આદિ અંતઃપુર પણ સંભ્રમ સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યું. કહો, છે કાંઈ બાકી ? મોહવાળા સંબંધીઓમાંથી છૂટવું એ કેટલું બધું મુશ્કેલ છે ? આવા ફંદામાં તમે ફસાયા હો તો ? થોડા પણ ફંદામાં ફસી પડેલા તો સૌ છે ને ? હવે એ ફંદામાં વધારો થાય તે પહેલાં ચેતીને ચાલવા માંડશો, તો એટલી ઓછી મુશ્કેલી પડશે.

ભગવાનની દીક્ષા પછી પણ નંદીવર્ધન રડ્યા છે :

કુટુંબનું રાગબંધારણ બહુ બળવાન હોય છે. વિરાગી જ્યારે વિરાગમાર્ગે-ત્યાગમાર્ગે ગમન કરે, ત્યારે તેના રાગીને સહેજ પણ શોક ન થાય, એ બને જ નહિ; કેમકે એકને જવું છે આમ અને બીજાને ખીંચવો છે બીજી બાજું ! બીજી બાજું ખીંચવાની વૃત્તિ ન હોય તો ય રાગના યોગે દુઃખ સહેજે થઈ જાય. મોટે ભાગે તો એવા વખતે વિરાગી અને રાગી વચ્ચે ખીંચાખીંચી થયા વિના રહે નહિ. એ ખીંચાખીંચમાં રાગી બળવાન હોય તો ભડકો થાય, અવાજ થાય અને તણખા પણ ઉડે. આજુબાજુ ઘાસ અને ઘાસલેટના ડબ્બા હોય તો સળગે. વિરાગીની સાથે ફક્ત તેના રાગીઓની જ લડત હોય તો તો બળવાન જીતે અને મામલાનો અંત આવે, પણ આજે તો વચ્ચે ઘાસ અને ઘાસલેટના ડબ્બા ઘણા આવી જાય છે. પેલા તણખાઓથી એ સળગે છે અને પછી બધે લાહ્ય લગાડે છે. વર્તમાન કાળમાં જે લાહ્ય લાગી છે તે પ્રતાપ એવા પાપાત્માઓનો જ છે.

કોઈ કાળ એવો નહોતો કે જ્યારે વિરાગી જાય ત્યારે રાગીની આંખમાંથી આંસુ ન ખરે અને કશી પણ ખીંચ-પકડ ન થાય. એવું ન થયું હોય એ તો ભાગ્યે જ. એવા દાખલા ગણત્રીનાં. શ્રી તીર્થંકરદેવ જેવા પણ જ્યારે દીક્ષા લેવાને તૈયાર થાય છે ત્યારે પણ ઘણાને આંસુ આવે છે. ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્મા નંદિવર્ધનની માંગણીથી મહાઅનર્થને અટકાવવા પૂરતા જ ઉચિત ક્રિયા તરીકે પોતાના અભિગ્રહની પૂર્ણાહુતિ બાદ બે વરસ સંસારમાં રહ્યા, તે છતાં પણ જ્યારે તે તારક દીક્ષા લેવા સજ્જ થયા ત્યારે નંદિવર્ધન રડયા છે. પર્યુષણપર્વમાં શ્રી કલ્પસૂત્ર સાંભળનારાઓને નંદિવર્ધને કરેલા વિલાપની ખબર હશે ? પંચમુષ્ઠિ લોચ કરીને, સામાયિક ઉચ્ચરીને, અનુમતિ માગી ભગવાને જ્યારે ચાલવા માંડયું ત્યારે નંદિવર્ધને કારમો વિલાપ કર્યો છે.

"त्वया विना वीर ! कथं व्रजामो ? गृहेऽधुना शुन्यवनोपमाने ।"

આ તો ઘણાને યાદ હશે. 'હે વીર ! તારા વિના અમે ઘેર શી રીતે જઈએ ? કારણ કે તારા વિનાનું ઘર તો સૂના જંગલ જેવું બની ગયું છે.' - એવો પોકાર કરી કરીને નંદિવર્ધન રડ્યા છે, પણ ભગવાને પાછું વાળીને

જોવા જેટલી પણ સ્થિતિ કરી નથી. પાછું જુએ એટલે ઘટતો જતો મોહ વધી જ જાય. નંદિવર્ધન જ એ વખતે રડ્યા છે. એમ પણ નથી. દીક્ષિત થવા સજ્જ થયેલા ભગવાનને શીખામણ દેનારી વૃદ્ધાઓએ ય રડતાં રડતાં જ શીખામણ દીધી છે. એ વખતે ભગવાનને શિબિકામાંથી કોઇ ઉતારતું પણ નથી. મોહ એ ચીજ ભયંકર છે.

ધર્મ પમાડવા દ્વારા જ માતાપિતાના ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય છે :

કોઇ રૂએ માટે ત્યાગી ત્યાગ છોડે ? કોઇ રૂએ માટે સંયમધર્મનો અર્થી સંયમ લેવાનું માંડી વાળે ? જો એમ જ થાય, તો તો પ્રાયઃ કોઇની મુક્તિ થાય જ નહિ રાગી ન માને અને રોતા જ રહે, તો રોતા મૂકીને પણ જવામાં જનારનું કલ્યાણ થવું એ તો નિશ્ચિત જ છે, પણ રોનારનુંય કલ્યાણ થવાનો સંભવ રહેલો છે. મોહના ફંદમાં ફસેલા સંબંધીઓનો, તેઓની અનુમતિ મેળવવાને માટે ઘટતા ઉપાયો કરવા છતાં પણ તેઓ અનુમતિ ન જ આપે, તો વિના અનુમતિએ પણ એમનો ત્યાગ કરવો, એમાં પરિણામે બેયને લાભ છે. જ્ઞાનીઓ સ્પષ્ટ ફરમાવે છે કે, 'એવા પ્રસંગે કરેલો જે ત્યાગ, તે જ વાસ્તવિક રીતે અત્યાગ છે; અને એવા પ્રસંગે મોહાધીનોના ફંદામાં ફસાઇ પડ્યા રહેવું તે દેખીતી રીતે અત્યાગ હોવા છતાં પણ વસ્તુતઃ ત્યાગ જ છે.'

આવું વિધાન કરનારા જ્ઞાનીઓએ માતા પિતા આદિનો પુત્રે કેવો વિનય કરવો જોઇએ ? માતાપિતા આદિની કેવી સેવા કરવી જોઇએ ? અને કઇ રીતે માતા પિતાને સંતોષવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ? એ દર્શાવવામાં પણ કમીના નથી રાખી. સંસારમાં રહેલા દીકરાએ માતા પિતાની સેવામાં જાતને ઘસી નાખતાં પણ અચકાવું જોઇએ નહિ. માતાપિતાની એક પણ યોગ્ય આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું, એ પુત્રને માટે કલંક જ છે. માતાપિતાને દરેક યોગ્ય રીતે સંતોષવાની ક્રિયા કરવામાં જરાય પ્રમાદી ન બનવું, એ સુપુત્રની ફરજ છે. માતાપિતાનો ઉપકાર એટલો બધો છે કે એનો સામાન્ય રીતે બદલો વાળી શકાય તેમ છે જ નહિ : આથી સંસારમાં રહેલા પુત્રે તેમની ખૂબ સેવા કરવા ઉદ્યમશીલ બનીને તેમને ધર્મ પમાડવા માટેનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઇએ : કારણ કે ધર્મ પમાડવા દ્વારા જ માતાપિતાના અનુપમ ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય છે. આમ હોઇને જ 'મોહાધીન માતાપિતા અનુમતિ ન આપે તો પણ મુમુક્ષુએ તેમનો ત્યાગ કરવો એ જ ઉચિત છે' એમ જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યું છે; એમાં કારણ માતાપિતાને પણ એ દ્વારા ધર્મ પમાડવાનો છે.

સભા૦ માતાપિતા વગેરેની અનુમતિ મેળવવાનો દીક્ષાર્થીએ અવશ્ય પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ?

જરૂર. દીક્ષાર્થીને માટે સામાન્ય રીતે વિધિ એ જ છે કે તેણે અનુમતિની ઉપેક્ષા નહિ કરવી જોઇએ. માતાપિતા તેમજ ભગિની અને ભાર્યા આદિ બીજા પણ સંબંધીઓની અનુમતિ મેળવવાનો દીક્ષાર્થીએ શક્ય તેમજ શાસ્ત્રવિહિત પ્રયત્ન અવશ્ય કરવો જોઇએ. સ્વ-પર ઉપકારને અનુલક્ષીને માતા પિતા આદિની અનુમતિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે. આમ અનેક રીતે માતાપિતા આદિની અનુમતિ મેળવવાનો દીક્ષાર્થીએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, તેમ જ પોતાની શક્તિ મુજબ માતાપિતાદિના નિર્વાહનો પ્રબંધ પણ તેણે કરવો જોઇએ. એમ કરવું એ કૃતજ્ઞતા છે. એમ ન કરવામાં અકૃતજ્ઞતા જણાય છે તેમજ અકરૂણતા પણ લાગે છે અને કરૂણા એ તો માર્ગપ્રભાવનાનું બીજ છે.

સભા૦ માતાપિતાદિના નિર્વાહનો પ્રબંધ પણ દીક્ષાર્થીએ કરવો જોઇએ ?

એમાં પ્રશ્ન જ શો ? દીક્ષા કાંઇ માતાપિતાદિ ઉપર રોષિત બનીને કે તેમને હેરાન કરવાના ઇરાદાથી લેવાની છે ? નહિ જ. દીક્ષા તો કેવળ આત્મકલ્યાણને માટે જ લેવાની છે પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધવાની સાથે અવસરે માતાપિતા આદિને પણ આત્મકલ્યાણની સાધનામાં યોજવાનો દીક્ષાર્થીએ હેતુ રાખવાનો છે. માતાપિતાદિના નિર્વાહનો પ્રબંધ દીક્ષાર્થીએ કરવાનો છે, પણ તે યથાશક્તિ પ્રબંધનું વિધાન એવું નથી કે એ માટે દીક્ષા જ રહી જાય; એટલે પોતાનાથી શક્ય હોય એટલો યોગ્ય પ્રબંધ કરવાનું દીક્ષાર્થી ચૂકે જ નહિ.

અનુમતિ માટે અવસરે યુક્તિથી કામ લેવું પડે છે :

સભા૦ દીક્ષા માટે અનુમતિ મેળવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં માતાપિતાદિ ત્રાસ વર્તાવવા માંડે તો ?

એવું પણ બને છે. દીક્ષાર્થીને માથે તદ્દન ખોટા અને ભયંકર પ્રકારના આરોપો મૂકતાં પણ મોહાધીન અને ધર્મદ્વિષી માબાપો અચકાયાં નથી. દીક્ષા લેવાની પવિત્ર ભાવના ઉત્પન્ન થવામાં નિમિત્તરૂપ બનેલા સાધુઓને ભાંડતાં, એમને માથે કલ્પિત કારમાં કલંકો ઓઢાડતાં અને તદ્દન ખોટી તેમજ વજુદ વગરની હકીકતો જાહેર કરવા દ્વારા શ્રી જૈન શાસનની અપભ્રાજના કરતાં પણ જેમને અરેરાટી ય નથી થઇ, એવા ય સંબંધીઓ પણ હોય છે. દીક્ષાર્થીને દિવસોના દિવસો સુધી ઘરના ઓરડામાં ગોંધી મૂકે, ગાંડો થઇ ગ્રયો છે એમ ઠરાવવાના પ્રયત્નો કરે અને ચોરી વગેરેના જુઠ્ઠા આરોપો મૂકે તેમજ એ રીતે સરકારી મદદથી પણ દીક્ષાર્થીને કલ્યાણમાર્ગે જતો અટકાવવાના પ્રયત્નો કરે, આ કાંઇ અશક્ય બીના નથી ! આ વીસમી સદીના કહેવાતા વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના યુગમાં પણ એવું નથી જ બન્યું એમ નથી. એવું એવુંય બન્યું છે કે, જે સાંભળતાં પણ કમકમાટી ઉપજે. આવા ધર્મદ્વિષી, ક્રૂર અને મોહાંધ માતાપિતા આદિના પનારે પડી ગયેલાઓને વધારે સામર્થ્ય કેળવવું પડે અને બહુ યુક્તિપૂર્વક શિકારીના હાથમાંથી શિકાર છટકે તેમ છટકવું પડે એ પણ શક્ય છે; પણ એટલી બધી અધમતા બહુ થોડા કુટુંબોમાં હોય. કોઇએ વગર અનુમતિ માગ્યે માતાપિતા એવાં જ છે એમ નહિ માની લેવું જોઇએ, પણ તેવાં હોવાનો સંભવ લાગતો હોય તો પહેલાં સીફતથી વાત કરીને તેમના અભિપ્રાયને જાણી લેવો જોઇએ, પછી યોગ્ય પદ્ધતિ અખત્યાર કરી શકાય છે.

સભા ૦ અનુમતિ ન મળે તો ?

યોગ્ય અને શક્ય પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ માતાપિતાદિની અનુમતિ ન મળે તો તેમનો ,ગ્લાનૌષધાદિ દૃષ્ટાંત મુજબ ત્યાગ કરવો જોઇએ; પણ એવી રીતે ત્યાગ કરતાં પહેલાં ય પોતાની શક્તિ મુજબ તેમના નિર્વાહનો પ્રબંધ કરવાને ચૂકવું જોઇએ નહિ.

સભા ૦ આટલું છતાં આજે ધમાલ કેમ છે ?

વસ્તુનો દ્વેષ એ જ મુખ્ય કારણ છે. દીક્ષાર્થીઓને અને દીક્ષાદાતાઓને આજે મોટે ભાગે ખોટી રીતે જ વગોવવામાં આવે છે, એવો મારો અનુભવ છે. આથી જ કહેવું પડે છે કે કોઇ પણ દીક્ષા સંબંધી કોઇ પણ ખરાબ હકીકત વાંચો ત્યારે જાતતપાસ કર્યા વિના તેને સાચી ન માનતા. દીક્ષાર્થીને તેમજ દીક્ષાદાતાને મળજો અને પછી વાંચેલી કે સાંભળેલી હકીકતોને કસી જોજો.

વાસ્તવિક હકીકત જુદી છે અને બહારનો ઘોંઘાટ જુદો છે :

સભા૦ આપ માતાપિતાદિની અનુમતિ વિના દીક્ષા આપો છો એ વાત સાચી છે ?

આઠ વર્ષથી આરંભીને સોળ વર્ષની ઉંમર સુધીના કોઇને પણ તેનાં માતાપિતાદિની સંમતિ વિના અમે દીક્ષા આપી જ નથી. અહીં જે કોઇ સોળ વર્ષની અંદરની વયે દીક્ષીત થયેલા બાલદીક્ષિતો છે, તેમાં એક પણ એવો નથી કે જેને તેના માતાપિતાની અનુમતિ વિના જ દીક્ષા અપાઇ હોય. સોળ વર્ષની ઉપરની ઉંમરે દીક્ષિત થયેલાઓમાં પણ ઘણા એવા પણ છે કે જેમને તેમના નિકટના સંબંધીઓએ અનુમતિ આપી હોય, બાકી માતાપિતાદિની અનુમતિ મેળવવાનો પ્રયત્ન જ નહિ કરનારા અને તેમની દરકાર જ ન કરી હોય એવા કોઇને ય અમે દીક્ષા આપી જ નથી. આજ જે ઘોંઘાટ છે તે જુદો છે અને વસ્તુસ્થિતિ એથી જૂદી જ છે. સત્યાસત્યની ગવેષણા કરવાનો પ્રયત્ન કરનારને આ વસ્તુની જાણ અને ખાત્રી થયા વિના નહિ રહે.

અભિગ્રહની પ્રવૃત્તિ નિન્દ્ય કોટિની નથી :

સભા૦ માતાપિતાના જીવતાં દીક્ષા નહિ લેવાની ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે પ્રતિજ્ઞા કરી, એ કેમ ?

ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું અંતિમ જીવન ઉચિત ક્રિયાઓથી જ ભરપૂર હોય છે. એ તારકોના અંતિમ જીવનમાં એક પણ અનુચિત ક્રિયાને સ્થાન હોતું નથી. ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ કરેલો 'માતાપિતાના જીવતાં દીક્ષા નહિ લેવાનો' અભિગ્રહ, એ પણ એ તારકની એક ઉચિત ક્રિયા જ હતી; અર્થાત્ ભગવાને કરેલા અભિગ્રહની પ્રવૃત્તિ કોઇ પણ રીતે નિન્દ્ય કોટિની નથી. ભગવાનની એ પ્રવૃત્તિ જેમ નિન્દ્ય કોટિની નહિ હતી, તેમ એ પ્રવૃત્તિના નામે માતાપિતાના જીવતાં કોઇથી પણ દીક્ષા લેવાય જ નહિ એવું પણ ઠરાવી શકાય તેમ નથી; ધર્મ શ્રી જિનેશ્વરદેવોના જીવનથી નહિ પણ તે તારકોની આજ્ઞાથી પ્રતિબદ્ધ છે. આપણે તો તે તારકોની આજ્ઞાને અનુસરીને ચાલવું એ જ એકાંતે હિતાવહ છે.

ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવના અભિગ્રહમાં મોહોદયની આધીનતા નથી :

સભા૦ અભિગ્રહ તો મોહોદયથી કર્યો હતો ને ?

મોહોદયની હયાતિમાં કર્યો હતો, પણ મોહોદયને આધીન બનીને નહોતો કર્યો. મોહોદય ન હોત તો અભિગ્રહ થાત જ નહિ, કારણ કે મોહોદય વિના ગૃહસ્થાવાસ શક્ય જ નથી. મોહોદયને આધીન બનીને કરાએલી કોઇપણ ક્રિયાને ઉચિત ક્રિયા કહેવાય જ નહિ, જયારે ભગવાને કરેલા અભિગ્રહનેતો જ્ઞાનીઓએ ઉચિત ક્રિયા તરીકે વર્ણવ્યો છે; કારણ કે અભિગ્રહ મોહોદયની આધીનતાથી નથી થયો, પણ વિવેકપૂર્વક જ થયો છે.

સભા૦ જયારે ત્રીસ વર્ષો સુધી ગૃહસ્થાવાસ મોહોદય હોવાથી જ થવાનું નિશ્ચિત હતું, તો પછી ભગવાને અભિગ્રહ કરવાની જરૂર જ કયાં હતી ?

એને અંગે પણ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ ઘણો જ સ્પષ્ટ ખૂલાસો કર્યો છે. ગૃહાવસ્થાન થવામાં કારણભૂત એવું ભગવાનનું તે કર્મ એટલું નબળું હતું કે, વિરતિના પરિણામોથી તેનો ક્ષય થઇ જતાં વાર લાગે નહિ એ મોહનીયકર્મ સોપક્રમ હતું અને એથી ભગવાનના વિરતિના પરિણામોથી ક્ષીણ થઇ જાય એવું હતું તેમજ એમ થાય તો પરિણામે મહાઅનર્થ થાય તેમ પણ હતું; આથી ગૃહસ્થાવાસના કારણભૂત તે કર્મને વિરતિના તથાપ્રકારના પરિણામોના કારણે વહેલું ક્ષીણ થઇ જતું અટકાવવાને માટે જ ભગવાને અભિગ્રહ કર્યો હતો.

સભા૦ પોતાનું તે કર્મ સોપક્રમ જ છે, એમ ભગવાને કેમ જાણ્યું ?

જ્ઞાનબળે જાણ્યું, કારણ કે શ્રી તીર્થંકરના આત્માઓ ત્રણ નિર્મળ જ્ઞાનોથી સહિત જ ચ્યવે એવો નિયમ છે. ગર્ભમાં પણ તે આત્માઓ ત્રણ જ્ઞાને સહિત હોવાથી પોતાની કર્મસ્થિતિને જાણી શકે તે સ્વાભાવિક છે. 'પોતાનું ચારિત્ર મોહનીય કર્મ નિયતકાલીન વિપાકોદયવાળુ નથી પણ સોપક્રમ છે' એમ જાણ્યા વિના જ ભગવાને જો અભિગ્રહ કર્યો હોય, તો તો અભિગ્રહના અંગીકારને ન્યાયમુક્ત કહેવાય જ નહિ; પણ શાસ્ત્રકાર મહારાજા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે કે, 'ભગવાને કરેલો અભિગ્રહનો સ્વીકાર ન્યાયયુક્ત જ હતો, કારણ કે અભિગ્રહ કરે નહિ તો વિરતિના પરિણામોથી ચારિત્રમોહનીય કર્મ વિનાશ પામી જાય અને તેમ થાય તો મહાઅનર્થ થઇ જાય.' એવો મહાઅનર્થ થતો અટકાવવાને માટે જ પોતાના ચારિત્રમોહનીય કર્મને ટકાવી રાખવાની જરૂર હતી અને તે કર્મ અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યા વિના ટકી શકે તેમ હતું નહિ, એથી જ ભગવાન શ્રી

મહાવીર પરમાત્માએ ગર્ભમાં અભિગ્રહ કર્યો હતો. આટલા વિવેકપૂર્વક ગ્રહણ કરાએલા અભિગ્રહના સ્વરૂપને સમજ્યા વિના 'ભગવાન પણ મોહોદયને આધીન બની ગયા' એમ ઠરાવવાને બહાર પડવું એ તો તેવા આત્માની ઘણી જ અધમ દશાનું સૂચક છે.

અભિગ્રહ ન કર્યો હોત તો કયો મહાઅનર્થ થવા પામે તેમ હતું.

સભા૦ ભગવાન અભિગ્રહ ન કરે અને તેમનું ચારિત્રમોહનીય કર્મ વિરતિના પરિણામોથી વહેલું ક્ષીણ થઈ જાય, તો કયો મહાઅનર્થ થાય તેમ હતું ?

ભગવાનનું તે ચારિત્રમોહનીય કર્મ સોપક્રમ હોવાના કારણે વિરતિના પરિણામોથી જો વહેલું ક્ષીણ થઈ જાય અને એથી ભગવાન માતાપિતાદિનો ત્યાગ કરી વિરતિ સ્વીકારે, તો ભગવાન પ્રત્યે અતિ સ્નેહવાળાં તે તારકનાં માતાપિતા નિયમા મૃત્યુ પામે એમ હતું ! આવો મહાઅનર્થ થવાનું જાણ્યા પછી અને તે રોકી શકાય તેમ હોવા છતાં પણ તેને રોકવાનો પ્રત્યન ન કરાય, એ શું તારક આત્માઓને માટે શકય છે ? નહિ જ ! જ્ઞાનીઓ તો સ્પષ્ટ ફરમાવે છે કે એવો મહાઅનર્થ થતો અટકાવવાને માટે જ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે ગર્ભાવસ્થામાં અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો હતો.

સભા ૦ માતાપિતાનું ચોક્કસ મૃત્યુ થશે એમ ભગવાને જાણ્યું હતું, એવો સ્પષ્ટ પાઠ શાસ્ત્રમાં છે ?

હા. શ્રી આવશ્યકસૂત્રના વિવરણમાં સમર્થ ટીકાકાર આચાર્યભગવાન શ્રી મલયગિરિજી મહારાજાએ અને શ્રી આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિમાં સુવિહિતશિરોમણિ, યાકિની મહત્તરાસૂત્રનું સમર્થ શાસ્ત્રકાર, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ અને શ્રી પ્રાકૃત મહાવીર ચરિત્રમાં પણ તે ચરિત્રના રચયિતા શ્રી ગુણચન્દ્ર ગણિ મહાત્માએ પણ એ જ વાત લખી છે.

આ બધા ઉલ્લેખોથી એ વસ્તુ પૂરવાર થાય છે કે ભગવાન શ્રી મહાવીરપરમાત્મા જો માતાપિતાના જીવતાં દીક્ષા લેત તો માતાપિતાનું નિયમા મૃત્યુ થવારૂપ મહાઅનર્થ થયા વિના રહેત જ નહિ; એટલે તેવો મહાઅનર્થ થતો અટકાવવાને માટે જ, પોતાના ગૃહાવસ્થાના કારણરૂપ ચારિત્રમોહનીય કર્મને ટકાવવું ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને માટે આવશ્યક હતું; અને અભિગ્રહ વિના તે ટકે તેમ નહિ હોવાથી જ, ભગવાને અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો હતો; એ જ કારણે શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોએ એ અભિગ્રહને ન્યાયયુકત ઠરાવીને ઉચિત ક્રિયા તરીકે વર્ણવ્યો છે.

ચારિત્રમોહનીય કર્મની સોપક્રમતા અને માતાપિતાનું મૃત્યુ ભગવાને કઇ રીતે જાણ્યું ?

સભા૦ પોતાનું ચારિત્રમોહનીય કર્મ સોપક્રમ છે - એ અને માતાપિતાના જીવતા પોતે દીક્ષા લે તો માતાપિતાનું નિયમા મૃત્યુ થાય, એ બધુ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યા વિના તો જાણી શકાય જ નહિ ને ?

એ વસ્તુઓ ભગવાને સ્વયં, કોઈના પણ કહ્યા વિના જ, ગર્ભમાં રહ્યા થકા જાણી છે : એટલે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવા દ્વારા જ જાણી છે એમજ માનવું પડે. 'માતાપિતાના જીવતાં જો હું દીક્ષા ગ્રહણ કરૂં, તો તેઓ ન જ હોય : અર્થાત્ મૃત્યુ પામી જ જાય' એમ જાણીને એ કારણે અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો, આ વાત ફરમાવતાં પણ હેતુ દર્શાવવા માટે **'ज्ञानत्रयोपेतत्वात्'** પદ શાસ્ત્રકારોએ મૂકેલું છે. પોતાના ચારિત્રમોહનીય કર્મની સ્થિતિ નિશ્ચિતપણે જાણવા સાથે, પોતાનાં માતાપિતાના આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ પણ નિશ્ચિતપણે જાણવી, એ વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકયા વિના બનવું તે, તેવા સંજોગોમાં શક્ય જ નથી.

સભા૦ તો પછી ભગવાનનાં માતાપિતાના આયુષ્યકર્મને પણ સોપક્રમ જ માનવું પડે ને ?

જરૂર. એ વિના ભગવાન દીક્ષા લે એથી અતિ સ્નેહના કારણે તેઓ નિશ્ચિતપણે વહેલા મૃત્યુ પામે એમ કહી શકાય જ નહિ.

સભા૦ ત્યારે તો જેનામાં આવું જાણવાનું સામર્થ્ય ન હોય, તેનાથી તો અભિગ્રહના નામે માતાપિતા જીવતાં દીક્ષા નહિ લેવાનો નિર્ણય થઇ શકે નહિ એ તો સમજી શકાય એવી વાત છે : પણ ભગવાન માતાપિતાના મૃત્યુ બાદ પણ મોટા ભાઇના આગ્રહથી બે વર્ષ માટે સંસારમાં વધુ રહ્યા, તેનું શું ?

ભગવાન શ્રી મહાવીરપરમાત્મા, માતાપિતાના મૃત્યુની સાથે જ પોતાના અભિગ્રહની પૂર્ણાહુતિ થતી હોવા છતાં પણ, પછી બે વર્ષથી કાંઇક અધિક સમય સંસારમાં રહ્યા, તે પણ મહાઅનર્થ થતો અટકાવવાને માટે જ રહ્યા છે. ત્યાં પણ પ્રસંગ એવો બન્યો છે કે માતાપિતાના અવસાન બાદ સમાપ્ત પ્રતિજ્ઞાવાળા બનેલા ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાથી પોતાના વડિલ બંધુ નંદિવર્ધનની પાસે અનુમતિ માંગી. આથી ભગવાનના કુટુંબીઓએ કહ્યું કે, 'હે ભગવન્ ! ક્ષત ઉપર ક્ષાર નાંખવા જેવું આપ ન કરો !' આ વખતે પણ ભગવાને અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો અને જોયું કે, 'પોતે તુર્તમાં દીક્ષા લે તો કેવું પરિણામ આવે ?' ભગવાને અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કે 'આ અવસરે જો હું પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કરૂં, તો ઘણા માણસો નષ્ટ ચિત્તવાળા અને પ્રાણરહિત થાય !' આવો મહાઅનર્થ ન થવા પામે, એ માટે ભગવાને પોતાના કુટુંબીઓને પૂછ્યું કે, 'તો પછી મારે હજુ પણ કેટલો કાળ સંસારમાં રહેવું, કે જેથી તમને ક્ષત ઉપર ક્ષાર નાખવા જેવું ન લાગે અને તમારી અનુમતિ મળે ? ' આના જવાબમાં પેલાઓએ બે વર્ષ રહેવાનું કહ્યું અને ભગવાને પણ અમુક શરતે તેમ કરવાની હા પાડી. પહેલાં અભિગ્રહ જેમ મોહોદયને આધીન બનીને નહોતો કર્યો પણ જ્ઞાન દ્વારા માતાપિતાનું અતિસ્નેહવશ વહેલું મૃત્યુ થવાનું જાણીને, તેવા મહાઅનર્થને અટકાવવાને માટે જ વિવેકપૂર્વક અભિગ્રહ કર્યો હતો; એજ રીતે માતાપિતાના મૃત્યુ બાદ બે વર્ષ રહેવાની જે કબુલાત આપી તે પણ, કુટુંબીઓના મોહથી ખેંચાઇને - મોહોદયને આધીન થઇને નથી આપી, પણ જ્ઞાનથી જોઇને મહાઅનર્થ થતો અટકાવવાને માટે જ વિવેકપૂર્વક કબૂલાત આપી છે.

સભા૦ 'માતાપિતાના મૃત્યુ બાદ અવધિજ્ઞાનથી મહાઅનર્થ જાણીને જ ભગવાન વધુ રોકાયા' એવું કયા શાસ્ત્રમાં છે ?

શ્રી આચારાંગસૂત્રની ટીકામાં ટીકાકાર પરમર્ષિ શ્રી શીલાંકસૂરિજી મહારાજાએ અવધિજ્ઞાન દ્વારા ભગવાને થનાર મહાઅનર્થનો નિશ્ચિય કર્યો, એ વગેરે હકીકત જણાવેલી છે.

ભગવાને કર્યું તે કરવાને બ્હાને આજ્ઞાવિરૂદ્ધ થઇ રહેલો કારમો પ્રચાર :

શ્રી તીર્થંકરદેવોનું અંતિમ જીવન જ્ઞાનપ્રધાન હોય છે, જ્યારે આપણું જીવન આજ્ઞાપ્રધાન હોવું જોઇએ. શ્રી તીર્થંકરદેવોએ જે કહ્યું છે, તે મુજબ વર્તવામાં જ આત્માનું કલ્યાણ છે. શ્રી તીર્થંકરદેવોએ જે કહ્યું છે તેને પડતું મૂકીને, કર્યું તે કરવા જવાના ચાળામાં પડેલાઓની તો ધોબીના કુતરા જેવી, નહિ ઘરનો ને નહિ ઘાટનો, એવી હાલત થાય છે; કારણ કે, કહેલું કરવાનું પડતું મૂક્યું અને એ તારકોએ જે જે રૂપે કર્યું તે તે રૂપે સર્વ બની શકે તેમ તો છે જ નહિ !

શ્રી તીર્થંકરદેવો દીક્ષિત થાય છે ત્યારે **'करेमि सामाईयं'** વગેરે બોલે છે, જ્યારે તે તારક સિવાયના સૌ કોઇને માટે એ જ નિયમ છે કે દીક્ષિત થવાને માટે **'करेमि भंते ! सामाईयं'** વગેરે બોલવું જ જોઇએ. 'ભગવાને

કર્યું તે અમે કેમ ન કરીએ ? આ પ્રમાણેની ઘેલછામાં પડીને જો કોઇ દીક્ષિત થતી વખતે **'भंते'** પદ ન બોલવાનો આગ્રહ કરે, તો ભગવાનનું કર્યું કરવાના ચાળામાં પડેલા એવાને કોઇ સુસાધુ દીક્ષા આપે જ નહિ; કારણ કે એવાને દીક્ષા આપનાર સાધુ પણ વિરાધક જ બને **'भंते'** નહિ બોલવાનો આગ્રહ પણ તે જ સેવે, કે જે અજ્ઞાની અને મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય. ભગવાન સ્વયં દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, જ્યારે બીજાઓએ ગુરુઓના હાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની હોય છે. દીક્ષા લેતાં જેઓ પ્રત્યેક બુદ્ધ હોઇ ગુરૂ નથી કરતા, તેઓ જો આજ્ઞાના આરાધક બન્યા રહેવાને ઇચ્છતા હોય, તો બીજાના ગુરૂ બની શકતા નથી. જ્યારે શ્રી તીર્થંકરદેવો તો સ્વયં દીક્ષિત થવા છતાં, ગુરૂ નહિ કરવા છતાં અનેક શિષ્યો બનાવે છે. બીજો કોઇ તેમ કરે તો તે આજ્ઞાભંજક જ ગણાય. ભગવાન સાધુદશામાં રજોહરણ મુહપત્તિ વગેરે રાખતા નથી અને બીજો કોઇ તેમ કરવા જાય તો તે આજ્ઞાભંજક જ બન્યો કહેવાય.

આવી આવી તો કેટલીય બાબતો છે, કે જે શ્રી તીર્થંકરદેવોએ સ્વયં આચરી છે; છતાં પણ ભગવાને કરી માટે અમે પણ કરીએ, એમ માનીને તેમ કરનારા વિરાધક જ બને છે. આથી આપણે માટે તો તે તારકની આજ્ઞા એ જ ધર્મ. ભગવાને કહ્યું તે કરવાના લક્ષ્યવાળા બનવું, પણ કર્યું તે કરવાના ચાળા નહિ કરવા, આથી ભગવાને જે કાંઇ આચર્યું તે આપણા માટે આજ્ઞાથી વિહિત હોય તો પણ આપણાથી થાય જ નહિ એમ ન માનતા; પણ ભગવાને સ્વયં આચર્યું હોય કે ન આચર્યું હોય તો પણ જે આચરવાની આજ્ઞા ફરમાવી તે અધિકાર મુજબ આચરવા યત્નશીલ બનવું ! ભગવાને કર્યું તે કરવાની ઘેલછામાં ભગવાનની આજ્ઞા સામે આજે ચેડાં થઇ રહ્યાં છે; અને એથી જ ભગવાનના અભિગ્રહના નામે તેમ જ માતાપિતાના મૃત્યુ બાદ પણ કુટુંબીઓના કહેવાથી બે વર્ષ કરતાં કાંઇક અધિક સમય ભગવાન સંસારમાં રહ્યા એ પ્રસંગના નામે, ભગવાનની કલ્યાણકારિણી આજ્ઞા વિરૂદ્ધ કારમો પ્રચાર થઇ રહ્યો છે.

'ભગવાને કહેલું કરવું પણ કરેલું નહિ' એમ શાસ્ત્રમાં ફરમાવેલું છે :

સભા૦ ભગવાને કહેલું કરવાનો યથાશકિત ઉદ્યમ કરવો જોઇએ, પણ ભગવાને કર્યું તે કરવાનાં ચેડાં નહિ કરવાં જોઇએ. આ વાત આમ તો બંધબેસતી લાગે છે, પણ પૂર્વના મહાપુરુષોએ આ રીતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે ?

જિજ્ઞાસુવૃત્તિથી જ અને શ્રદ્ધામાં સ્થિર થવાને માટે જ જો આ રીતે શાસ્ત્રપાઠો માગતા હો, તો તે બહુ ખુશી થવા જેવું છે. ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજાએ પણ સ્પષ્ટ રીતે ફરમાવ્યું છે કે -

"भव्येनापि धर्माधिकारिणा भगवदुक्त एव मार्गो यथाशक्त्याऽऽचरणीयः, न तु तच्चरित्रमाचरणीयम् !"

"ધર્માધિકારી એવા ભવ્યે પણ ભગવાને ફરમાવેલો જ માર્ગ યથાશકિત આચરવો એ યોગ્ય છે, પણ તે તારકનું ચરિત્ર - આચરણ આચરણીય નથી." આ વાત સ્પષ્ટ છે કે નહિ ? એ વિચારો. બાકી ભગવાને સ્વયં આચર્યું હોય અને આપણને આચરવાનું ફરમાવ્યું પણ હોય, તો તે આચરણ આજ્ઞા મુજબનું જ ગણાય, તે છતાં તેને જ આંશિક અનુકરણ કહેવું હોય તો એ વાત જુદી છે. એનો નિષેધ નથી.

આથી જ શ્રી તીર્થંકરદેવનું દૃષ્ટાંત લઇને આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરવાની ના પાડવામાં આવે છે. તારકની આજ્ઞાને સમજો અને આજ્ઞાનો યથાશકિત અધિકાર મુજબ અમલ કરો તો કલ્યાણ નિશ્ચિત છે. આપણે તો ભગવાને કહ્યું તે જ કરવાનું, છતાં પણ શ્રી તીર્થંકરદેવનું જ દૃષ્ટાંત લેવું હોય, તો તો માતાપિતા મરી ગયા પછી દીક્ષા લઇ જ લેવી જોઇએ ને ? કેટલાયનાં માતાપિતા મરી ગયાં છે, પણ દીક્ષા લીધી ?

સભા૦ નાજી.

બસ ! ફાવતી જ વાત લેવી ? એવાઓને માટે તો શાસ્ત્ર પણ શસ્ત્રરૂપ થાય છે. વળી પ્રભુનો જ દાખલો લેવો હોય, તો ભગવાન આદિનાથનો કેમ નથી લેતા ? ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીએ સંયમ લીધા પછી એક હજાર વર્ષમાં એક દિવસ પણ એવો નહોતો કે જે દિવસે શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજીને સંભારીને મરૂદેવા માતા રોયા ન હોય. આવી માતા કોઇ છે ? આજે તો પાલનહાર જાય તો પણ સાચું આંસુ તે ક્ષણે આવે એની ના નહિ અથવા કેટલીક વખત યાદ આવે ત્યારે આંસુ આવે, પણ વધારે તો નહિને ? મરૂદેવા માતા તો ખાતાં - પીતાં, બેસતાં ઉઠતાં, હજાર વર્ષ સુધી શ્રી ઋષભદેવસ્વામીને સંભારી સંભારીને રોયા છે અને રોતાં રોતાં આંધળાં બન્યાં છે. રોતાં રોતાં આંખો જાય એ રૂદન કેવુંક હશે, એની કલ્પના કરી જુઓ.

સભા ૦ ત્યારે અત્યારે શોકસામ્રાજ્ય ઘટયું, એમ ?

ના, સ્વાર્થનું સામ્રાજ્ય વધ્યું.

ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજી માતાના મોહને જાણતા હતા. પોતે સંયમી થશે એટલે માતા વિરહદુ:ખથી હજાર વર્ષ સુધી રોતાં રહેશે અને રોતાં રોતાં આંખોનું તેજ ગુમાવશે, એમ ભગવાન નહોતા જાણતા એમ ન કહેવાય.

ભ૦ શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજીના અને ભ૦ શ્રી મહાવીરદેવના પ્રસંગ વચ્ચેનો ભેદ :

સભા૦ છતાં એ મહાઅનર્થ અટકાવવાને માટે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન રોકાયા કેમ નહિ !

કારણ કે વસ્તુતઃ એ મહાઅનર્થ નહિ હતો. ભગવાન ઉજ્વલ ભાવિને જોઇ રહ્યા હતા એક હજાર વર્ષ રડશે, રડતાં રડતાં નેત્ર તેજ ગુમાવશે, પણ અંતે કેવલજ્ઞાન પામીને મોક્ષે જશે, એ વસ્તુ પણ ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીના જ્ઞાનથી છુપી ન હતી. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના પ્રસંગમાં આવું નહોતું. ત્યાં તો માતા પિતાના મૃત્યુનો અને માતાપિતાના મૃત્યુ બાદ બીજા કુટુંબીજનોના મૃત્યુનો પ્રશ્ન હતો. ભગવાન મૃત્યુ અટકાવવા રોકાયા હતા, પણ રૂદન અટકાવવા નહોતા રોકાયા. શ્રી નેમનાથ ભગવાન પાછા વળ્યા તે વખતે રાજીમતી કાંઇ ઓછું રડયાં નથી, પણ ભગવાન રોકાયા નહિ !

મોહાધીનો રડે એમાં નવાઇ નથી. એ તો સ્વાભાવિક છે. મારી દીક્ષા નિમિત્તે કોઇની પણ આંખમાં આંસુ આવે જ નહિ, ત્યારે હું દીક્ષા લઉં. આવો નિર્ણય કરવામાં આવે તો, ભાગ્યે જ લાખમાં એક પણ દીક્ષા લઇ શકે. દીક્ષા લેતી વખતે રડનારા સંબંધીઓ પણ પાછળથી હસતા બન્યાના સંખ્યાબંધ દાખલાઓ મૌજુદ છે. આજે પણ એવું બને છે. અમારા તો અનુભવની વાત છે કે પાછળના સ્નેહીઓ તે વખતે રૂએ, પણ દીક્ષા લીધા પછી જ્યારે એ યોગ્ય થાય, એટલે કે બરાબર આરાધક થાય, ત્યારે એ દશામાં જોઇને મોટે ભાગે સ્નેહી પણ આનંદ પામે છે, ત્યાં ઝૂકે છે અને એમને પોતાની ભૂલ સમજાય છે. ઘણા તો કહે છે કે અમને રોતાં મૂકીને ન નીકળ્યો હોત તો તારી આવી સ્વ - પર ઉપકારક સુંદર દશા ન હોત. પોતાના સ્નેહીને ઉંચી કોટિનો આરાધક સાધુ, વિદ્વાન અને પદસ્થ બનેલો જુએ તેમજ સંખ્યાબંધ આત્માઓને તારતાં નજરે નિહાળે, ત્યારે જે હૃદયનો સ્નેહી છે તેને ઓછો આનંદ થાય, એમ ? નહિ જ. ખરેખર, વિના અનુમતિએ કે સંબંધીઓને રડતાં મૂકીને પણ દીક્ષિત બનનાર સુસાધુના દર્શને આવનાર સંબંધીઓને એમ પણ થાય છે કે, કયાં તે દીકરો, કે જેને ચાર વાર ખાધા વિના ચાલતું નહોતુ; અને કયાં આ, કે જે આવા તપસ્વી છે. ધન્ય છે.

આવું સ્નેહીઓને, મારાપણાવાળાને સ્હેજે થાય, પણ ધાંધલીયાઓને અને પંચાતીયાઓને તો પ્રાયઃ ન જ થાય. એ તો પહેલાંયે પાપ બાંધે, વચમાંયે પાપ બાંધે, મરતાંયે પાપ બાંધે અને ગયા પછી પણ પાપ બાંધે, એ શકય છે. કોઇ સંયમ લે તેમાં વગર સ્વાર્થે આડે આવનારા અને તેમાંએ સંઘના નામે નીકળનારા તો એવું કારમું પાપકર્મ બાંધે છે કે જેના સ્વરૂપની સાચી જાણ તો જ્ઞાનીભગવંતને જ હોઇ શકે.

રાગીને રડવું આવે એમાં નવાઇ નથી :

સંયમ લેવા નીકળનારને સઘળા સ્નેહીઓની સંમતિ મળે અને કોઇનીય આંખમાં આંસુ ન આવે, એ બને ? ન જ બને એમ ન કહીએ, પણ એવું તો જવલ્લે જ બને, એમ તો જરૂર કહી શકાય. છોકરીને સાસરે વળાવવી નિશ્ચિત છે, તો પણ માને ગાડી દેખાતી બંધ થાય ત્યાં સુધી આંસુ આવે જ. સંસારનો એ સ્વભાવ જ છે. જો સંસારમાં આ સ્થિતિ છે, તો પછી ઘરબાર છોડીને, સંબંધ તોડીને, હંમેશને માટે બધાયને ત્યજી જનાર ત્યાગી માટે કોઇ રાગીને આંસુ ન આવે કોઇ રાગીને જરાય દુઃખ ન થાય એ કેમ બને ? આટલું સમજાઇ જાય તો સંબંધીઓના રૂદનને નામે માર્ગનો વિરોધ થાય છે તે ન થાય આજે તો દીક્ષાની આડે આવવામાં અજ્ઞાની જીવોને પુણ્ય મનાવા લાગ્યું છે પણ અનંતા જીવોને અભયદાન દેનારની આડે આવવામાં કયો બેવકૂફ પુણ્ય માને ? દીક્ષાને અને શોકને સંબંધ છે જ. એ વખતે સાતમી પેઢીનો પણ દેખાડવાને માટે આવીને રોશે. જેમ વ્યવહારમાં રિવાજ છે કે, કોઇ મરી જાય ત્યારે 'ઓ - ઓ' એવી પોક બધા મૂકે. એ વખતે પણ વિવેકી, સમજુ અને સમતાશીલ નથી રોતા, તેમ એવા આમાંય હોય; પણ મોટો ભાગ રડનારાનો; એથી કોઇ દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય એટલે સમજી જ લેવું કે, ઘોંઘાટ થવાનો દીક્ષાની અનુમતિ આપનારની આંખમાં પણ પેલો દીક્ષા લેતો હોય ત્યારે આંસુ આવી જાય છે. ચાલ્લો કરે પણ મોહનું દુઃખ સાથે જ હોય !

દયાનો દંભ કરનારાઓને હિતાર્થી બરાબર કહી દે :

એવા વખતે સંયમ લેનારને સંસારમાં જવાની વૃત્તિરૂપ દયા આવે, તો વસ્તુતઃ એ દયાભાવ નથી પણ હિંસકભાવ છે. આજે દીક્ષાના વિષયમાં ઘણા કહે છે કે 'શું માબાપની દયા નથી આવતી ?' પણ એવી દયાની વાતો કરનારાઓ, આજની રાજકીય હીલચાલમાં ઘણાઓ માતાપિતા, ભાઇભાંડું, ભાર્યાભગિની વગેરેની દરકાર કર્યા વિના ચાલ્યા જાય છે, ત્યાં વાંધો નથી લેતા. ત્યાં તો 'દેશને માટે ભોગ આપ્યો' કહી વખાણ કરે છે. માત્ર દીક્ષામાં જ વાંધો લે છે અને દયાની વાતો કરે છે; એથી સાફ જણાઇ આવે છે કે, 'એ દયાની વાતો કેવળ દંભરૂપ છે.' હૈયામાં દીક્ષાની પવિત્ર ભાવના સામે દુર્ભાવ છે, એ પવિત્ર ભાવનાની કિંમત નથી, માટે જ દયાની વાતો કરનારાને અવસરે એમ પણ કહી દે છે કે -

'જૂઓ તમારા કરતાં મારા માબાપ વગેરે માટે મને વધારે લાગણી છે. હું કાંઇ એમનું અહિત કરવાને જતો નથી. મારૂં હિત સધાય અને અવસરે એમનું પણ શાશ્વત હિત હું સાધી શકું, એજ મારી ભાવના છે. મારા માતાપિતાનો મારા ઉપર પરમ ઉપકાર છે એ હું જાણું છું અને એથી જ મારા માતાપિતાને શાશ્વત કલ્યાણના માર્ગે યોજવાનો મારો ઇરાદો છે. તમારે શું લાગે - વળગે છે ? તમને મારાં મા બાપની દયા આવી માટે તમે આવ્યા છો એમ નથી, પણ મારા માતાપિતાની દયાના નામે તમારે તમારી દીક્ષાવિરોધની પ્રવૃત્તિને પોષવી છે માટે જ તમે આવ્યા છો એ હું જાણું છું. જૈન થઇને સંયમ વિરૂદ્ધ સલાહ આપવા આવતાં શરમ નથી આવતી ? તમારામાં જૈનત્વ હોત, તો તમે આવા વખતે મારા માતાપિતાદિને મોહાધીન બનીને સ્વપરનું આત્મહિત હણતાં અટકવાની સલાહ આપી હોત અને કહ્યું હોત કે ફીકર નહિ. ભલે એ કલ્યાણમાર્ગે જાય એવા માર્ગે અમારાથી નથી જવાતું તો અમે તેના ગમનમાં મદદરૂપ થવાના ઇરાદે આપની તકલીફો દૂર કરીશું ! આવું કાંઇ તમારે કરવું નથી, દયા ખાઇને ય દમડીની મદદ કરવી નથી અને દયાની વાતો કરી દુનિયાને છેતરવી છે માટે પધારો આપને ઘેર.'

જ્યાં જ્યાં આવું કહેનારા મળ્યા, ત્યાં ત્યાંથી દયાનો દંભ કરનારાઓએ રોકાયા વિના ચાલવા જ માંડયું છે.

માતા મૂર્છિત થવા છતાંય શાલિભદ્રજી પાસે કેમ ન ગયા ?

શાલિભદ્રજીએ દીક્ષા માટે માતાની પાસે જ્યારે અનુમતિ માગી ત્યારે તેમની માતાને મૂર્છા આવી. દાસીઓ ભદ્રામાતાને સચેતન કરવા ગઇ, પણ શાલિભદ્રજી ત્યાં ન ગયા. દયા નહોતી ? ભકિત નહોતી ? વિનીત તો એવા હતા કે જ્યારે જ્યારે માતા આવતી, ત્યારે ત્યારે આસન ઉપરથી ઉભા થઇ જતા હતા. એ જ શાલિભદ્રજી અત્યારે પાસે પણ આવતા નથી, કેમકે શ્રી જિનેશ્વરદેવની દયાનું સ્વરૂપ એ સમજતા હતા. શાલિભદ્રજીએ એ વખતે શો વિચાર કર્યો હશે ? આ મૂર્છા મારા પ્રત્યેના મોહની છે. જો આ વખતે હું પાસે જઇશ, પંપાળવા જઇશ, માતાનું માથું ખોળામાં લઇ લઇશ, તો વારંવાર મૂર્છા આવે એવો મોહ વધી પડશે : અને મારે દીક્ષા લેવી છે એ નિશ્ચિત જ છે; ત્યારે એક મૂર્છામાં કામ પતે તો ખોટું શું ? આત્માએ અનંતકાળમાં અનંતા માતા પિતાને રડાવ્યાં છે. એવું રડાવવાનું બંધ કરવું હોય તો હવે મોહની મૂંઝવણને આધીન ન થવું. આવા જ કોઇ ઉત્તમ વિચારના યોગે શાલિભદ્રજી, પોતાની માતા મૂર્છાથી પટકાઇ પડવા છતાં પણ પાસે ન ગયા એમ કહી શકાય.

પણ એથી એમનામાં દયા કે ભકિત નહોતી એમ ન કહેવાય. એમનું હૈયું ભાવદયાથી ભરપૂર બન્યું હતું, માટે તો તે પુણ્યાત્મા દીક્ષા લેવાને તત્પર બન્યા હતા; અને એથી જ શાલિભદ્રજીએ પોતાની માતાને પ્રસંગ પામીને એમ પણ કહ્યું છે કે માતા ! ચારિત્રને ગ્રહણ કરનારા કોઇનું પણ અશુભ ચિંતવનારા હોતા નથી. જગતના જીવો ઉપર તેઓ તો મૈત્રીભાવવાળા બનેલા હોય છે; અર્થાત્ ચારિત્રને ગ્રહણ કરનારા જીવમાત્રનું કલ્યાણ ચિંતવનારા હોય છે અને એથી જ સકલ જીવોનું હિત કરનારા તે મહાત્માઓ જગદ્વંદ્યતાને પામેલા છે. વિચાર કરો કે આવું કહેનારા શાલિભદ્રજી દયાહીન હતા કે સાચા દયાળુ હતા ? વિવેકીઓ તો એમને સાચા દયાળુ જ કહે.

શાલિભદ્રજી, પોતાની માતા ઉપર છવાએલું મોહનું કારમું વાદળું ભેદવાને ઇચ્છતા હતા અને એથી જ શાલિભદ્રજી માતાને મૂર્છા આવવા છતાં ય સચેતન કરવા ન ગયા. મૂર્છા વળી અને શાલિભદ્રજીને ત્યાંના ત્યાં જ ઊભેલા ભદ્રા માતાએ જોયા, એટલે વિનવણી શરૂ કરી અને વિનવણીથી ન પત્યું એટલે એકદમ ત્યાગ નહિ કરતાં અભ્યાસ રૂપે બત્રીસ પત્નીઓમાંથી રોજ એક એકનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું. આમ એક જ મૂર્છાએ વાત ઠેકાણે પડી ગઇ. શાલિભદ્રજીએ પણ માતાની એટલી વાત સ્વીકારી. આથી એમ નહિ માનતા કે એક સાથે બધાનો ત્યાગ ન થઇ શકે. ધનાજીએ શાલિભદ્રજીને ડરપોક કહ્યા છે. શાલિભદ્રજી વ્રતપાલનમાં સત્ત્વહીન છે એમ ધનાજીએ કહ્યું છે. ધનાજી શાલિભદ્રજીના બનેવી થતા હતા. શાલિભદ્રજીની સૌથી નાની બેન ધનાજીની સાથે પરણાવાઇ હતી. શાલિભદ્રજી દીક્ષા લેવાને તૈયાર થયા છે અને એ માટે અભ્યાસરૂપે રોજ એક એક પત્નીનો અને એક એક શય્યાનો ત્યાગ કરે છે, આ સમાચાર બેનને મળ્યા છે. બેનને ભાઇ ઉપર બહુ મોહ છે. પોતાના પતિ ધનાજીને સ્નાન કરાવતી વખતે એ બેનને પોતાના ભાઇ શાલિભદ્રજીનો ત્યાગ યાદ આવી જાય છે અને એથી એ રૂદન કરે છે.

એને રૂદન કરતી જોઇને ધનાજી પૂછે છે કે, 'તું રૂદન કેમ કરે છે ?' એના ઉત્તરમાં શાલિભદ્રજીની બેને પોતાના સ્વામીને ગદ્ગદિત કંઠે કહે છે કે, 'મારો ભાઇ વ્રત ગ્રહણ કરવાને તૈયાર થયો છે અને રોજ રોજ એક એક સ્ત્રીનો તેમજ એક એક શય્યાનો ત્યાગ કરે છે, તે કારણે મને રડવું આવે છે.'

શાલિભદ્રજીના ત્યાગની વાત ઉપર ધનાજી હસે છે :

શાલિભદ્રજીની બેનની અને પોતાની પત્નીની આ વાત સાંભળીને ધનાજી હસી પડે છે. શાલિભદ્રજીનો એ

રોજનો એક એકનો ત્યાગ ધનાજીને હાસ્ય ઉપજાવે છે ! છોડવું જ છે, તો વળી આજે એક અને કાલે બીજી એ શું ? છોડવું જ હોય તો એક સાથે છોડી દેવું. આ વિચારના ધનાજી છે, અને એથી જ તેમને પોતાની પત્નીના મુખે, તેના ભાઇ શાલિભદ્રજીના રોજના એક એકના ત્યાગનું શ્રવણ કરવાથી હસવું આવે છે. ધનાજીને આવી વાતમાં હસતા જોઇને, શાલિભદ્રજીની બેનને શું થયું હશે ? એના હૃદયમાં મોહવશ કેવી વેદના થઇ હશે ? પણ ધનાજીએ એવો વિચાર નહિ કરતાં સાચી વાત સંભળાવી દેવાનો નિર્ણય જ કરી લીધો હોય એમ લાગે છે; કારણ કે ધનાજીએ હસતાં હસતાં એવાં પણ વચનો કહ્યાં છે કે જે વચનો સાંભળતાં મોહાધીન ડઘાઇ જ જાય.

ધનાજીએ હાસ્યપૂર્વક કહ્યું કે, 'તારો ભાઇ જો એમ કરતો હોય, તો તો કહેવુ જોઇએ કે તે શિયાળ જેવો ડરપોક છે અને વ્રતપાલનમાં સત્ત્વહીન છે.' ધનાજીની જગ્યાએ આજના બનેવી હોય તો શું કહે ? 'જોઉં છું, દીક્ષા કેમ લે છે તે ! હમણાં જ સોલીસીટર દ્વારા નોટીસ આપું છું, આવું આવું કાંઇક બોલ્યા વિના રહે ? આજના નાદાનો કહે છે કે દીક્ષા લેનારાઓની સ્ત્રીઓ પારકા સાથે અનાચાર કરે, એનું પાપ કોને શિર ? ઉત્તમ કુલવાનોને માટે આવી શંકા કરે તે પણ નીચ છે. સારા માણસો માટે આવી શંકા કરવી તે પાપીનું લક્ષણ છે. ઉત્તમ કુળની ઉત્તમ સંસ્કારોવાળી સ્ત્રીઓ કદી અનાચાર ન સેવે. એને બહુ મોહ હોય તો પોતાના ધણીને રાખવા મહેનત કરે એ શકય છે; પણ તે મહેનતે ય એવી રીતેએ કરે કે કુલવટને કલંક ન લાગે; અનાચારનો તો એનામાં વિચાર જ ન હોય; પણ આજે તો નીચ આત્માઓ એવા એવા શબ્દોથી પણ આજુબાજુનું વાતાવરણ બગાડી રહ્યા છે.

આશ્વાસન એવું આપે કે સામાના મોહના ઉત્પાતને ટક્કર લાગે :

ધનાજીએ શાલિભદ્રજીને ડરપોક અને સત્ત્વહીન કહ્યા, એટલે શાલિભદ્રજીની નાની બેન તો ચૂપ જ થઇ ગઇ. શાલિભદ્રજી પોતાના ભાઇ હતા, પણ આવું બોલનાર ધનાજી પોતાના સ્વામી હતા, એટલે તે બોલેય શું ?

ધનાજીએ તો ટૂકમાં એવું કહી દીધું હતું કે, મોહ ભાગવા માંડે ! ધનાજીએ જો જરાક હા ભણી દીધી હોત, તો શાલિભદ્રજીની બેનનું રૂદન વધી પડત ! એ વખતે આશ્વાસન આપવું હોય તો પણ એવા શબ્દોમાં આપવું જોઇએ કે સામાના મોહને જોર કરવાનું મન ન થાય, પણ પોતે મોહથી રડે છે એ ખોટું કરે છે એનો એને ખ્યાલ આવે. મોહાધીનના રૂદનમાં જે કોઇ સૂર ભેળવે, તે મોહાધીનને વધારે રડાવે અને પોતે પણ પાપબંધ કરે. મોહના ઉત્પાતને તો એવી ટક્કર મારવી જોઇએ કે, સામાને ચઢેલો મોહનો નશો આપોઆપ ઉતરી જાય અને વધારે રૂદન કરી વધુ પાપ બાંધતાં તે અટકી જાય; પણ જે જાતે વિવેકી નથી તે બીજાને વિવેક કયાંથી શીખવે ?

ધનાજીના કથનથી શાલિભદ્રજીની નાની બેન તો ચૂપ થઇ ગઇ, પણ તેની સપત્નીઓથી ચૂપ રહેવાયું નહિ. ધનાજીને આઠ સ્ત્રીઓ હતી. અને આઠે ય અત્યારે સાથે ન્હવડાવતી હતી. પૂર્વનાં ધનાઢય કુટુંબોમાં પણ પતિસેવાનો આચાર કેવો જીવંત હતો એ જાુઓ. ધનાજીને ઘેર નોકર - ચાકરોનો ટોટો નહિ હતો, તેમજ ધનાજીની સ્ત્રીઓ પણ ગરીબ ઘરની જ નહિ હતી, છતાં પોતાના પતિને જાતે સ્નાન કરાવે છે, એ ઉત્તમ કુલાચાર ખરો કે નહિ ? વળી આઠ સ્ત્રીઓએ આજ આણે ન્હવડાવવું અને કાલે પેલીએ ન્હવડાવવું, એવા વારા નહોતા કર્યા ! આ પણ આજના જમાનામાં ધ્યાન ખેંચનારી જ બીના છે ને ?

આજના કુટુંબમાં જાતનાં સુખની જ કેવલ દૃષ્ટિ વધી રહી છે :

આજે મધ્યમવર્ગનાં કુટુંબોમાં દેરાણી - જેઠાણી વચ્ચે કામના વારા કરેલા જોવાય છે. કામની વહેંચણી કરી આપ્યે પણ માંડ માંડ નિર્વાહ થાય છે અને એટલું છતાંય વારે તહેવારે કાંઇક નવાજાુની થયા વિના રહેતી નથી. પરસ્પર એક - બીજાથી વિરૂદ્ધ ઉશ્કેરણીનું કામ તો ચાલુ જ હોય છે. સંતોષ, ઉદારતા, ખમી ખાવાની વૃત્તિ, કુટુંબમાં સંપ

જાળવવાની ભાવના અને કુટુંબમાં નાનાં - મોટા, નહિ કમાનાર-કમાનાર, થોડું કમાનાર - વધતું કમાનાર, વૃદ્ધ, અશક્ત બધાં સુખપૂર્વક જીવે એ જાતના આચારવિચાર, એ બધુ આજે મધ્યમ વર્ગનાં કુટુંબોમાંથી લુપ્ત થતું જાય છે. આજે દૃષ્ટિ કેવળ પોતાની જાતના સુખ સામે રહે છે. પોતાનો થોડોક સ્વાર્થ સાધવા જતા કુટુંબીઓમાં કેવો કલેશ ફેલાશે ? ભાઇ ભાઇ વચ્ચે કેવા વેરઝેર થશે ? વૃદ્ધ માતાપિતા કેટલાં દુઃખી થશે ? દુનિયામાં પોતાના કુટુંબની કેવી વગોવણી થશે ? અને અવસરે પોતે ધણી ધણીયાણી કેવા એકલવાયા રહી જશે ? એ પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થવા જેટલી યોગ્યતા પણ આજે સ્વાર્થવૃત્તિએ હરી લીધી છે.

જ્યારે ધનાઢ્ય કુટુંબોમાં, કે જ્યા ધર્મસંસ્કારો નથી અને આજના કહેવાતા સુધારાનો પ્રવેશ થઇ ચૂકયો છે, ત્યાં તો વળી મહા વિષમ દશા છે. લગભગ બધું કામ નોકરોને જ ભળાવેલું હોય છે. એ કુટુંબોમાં તો પતિસેવા પ્રત્યે કોઇને ઘૃણા ન હોય તો સારૂ સ્વતંત્રતાના નામે સદાચારનો નાશ થઇ રહ્યો છે અને સ્વચ્છંદ ફેલાઇ રહ્યો છે; એ સમજો અને તમારા ઘરમાં એ પવન પેસે નહિ એવી યોજના ઘડો.

ધનાજીની આઠ પત્નીઓમાં પરસ્પર ઈર્ષ્યા નહોતી. એકનું દુઃખ બીજી સહી શકતી નહોતી. પોતાના પતિએ શાલિભદ્રજીની નાની બેનને, એટલે કે પોતાની સપત્નીને આશ્વાસન નહિ આપતાં, શાલિભદ્રજીના ત્યાગને નહિ વખાણતાં - શાલિભદ્રજીને સીધા જ ડરપોક અને સત્ત્વહીન કહી દીધા, એથી ધનાજીની બીજી સાત પત્નીઓને બહુ દુઃખ થયું. એ વિના મશ્કરીમાં પણ ધનાજીને સ્ત્રીઓએ જે કહ્યું તે કહી શકાત નહિ. ધનાજીની અન્ય સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિ ધનાજીને કહ્યું કે, 'હે નાથ ! જો વ્રત ગ્રહણ કરવું સહેલું છે, તો આપ પોતે જ કેમ ગ્રહણ કરતા નથી ?' આનો અર્થ એ થાય કે 'બોલવું સહેલું છે, બીજાને ભીરૂ અને સત્ત્વહીન કહી દેવા એમાં બહાદુરી જોઇતી નથી, પણ જાતે ત્યાગ કરો તો ખબર પડે ! તમારાથી તો થતું નથી અને પેલા કરે છે એમને ડરપોક અને સત્ત્વહીન કહેવા છે !'

સત્ત્વશીલ ધનાજી પોતાની પત્નીઓને પોતાનો નિર્ણય કહી દે છે :

પણ ધનાજી સત્ત્વશીલ છે એમને માટે આટલું મેણું પણ બસ થઇ પડે છે. ધનાજી જાણે કે કોઇ આવા અવસરની જ રાહ જોઇ રહ્યા હતા, એવો જ જવાબ વાળે છે. એટલે કે 'વ્રત ગ્રહણ કરવું જો સહેલું જ છે, તો આપ કેમ ગ્રહણ કરતા નથી ?' આવું જ્યારે પોતાની બીજી સ્ત્રીઓ બોલી કે તરત જ ધનાજીએ જરાય અચકાયા વિના કે બીજો કોઇ વિચાર કર્યા વિના, પોતાનો નિર્ણય જાહેર કરતાં કહી દીધું કે 'મારા વ્રતગ્રહમાં વિઘ્ન કરનારી તમે આજે મારા પુણ્યયોગે જ આમ બોલી છો. વિઘ્નભૂત થનારી તમે અનુમતિ આપી એટલે હવે હું તરત જ વ્રત ગ્રહણ કરીશ.'

સ્ત્રીઓએ ધારેલું નહિ કે ધનાજી આવો જવાબ આપશે અને ધનાજીની સ્ત્રીઓ એ પણ જાણતી હતી કે ધનાજીનો નિર્ણય એ નિર્ણય જ ! એ ફરે - કરે નહિ. આથી તરત જ ધનાજીની સ્ત્રીઓએ ધનાજીને કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્ ! પ્રસન્ન થાઓ અમે તો મશ્કરીમાં કહ્યું છે. આપના દ્વારા નિરંતર લાલન કરાયેલી અમારો અને આ લક્ષ્મીનો આપ ત્યાગ ન કરો.'

ધનાજીની મક્કમતા અને કુલીન પત્નીઓનો પણ શુભ નિર્ણય :

શાલિભદ્રજી જેવા દેવતાઇ ભોગોને ભોગવનાર સુકોમળ અને કષ્ટનું નામ પણ નહિ જાણનાર, એવાને પણ રોજ તે એક એક સ્ત્રીનો અને એક એક શય્યાનો ત્યાગ કરતા હોવા છતાંય, જે ધનાજી ડરપોક અને સત્ત્વહીન કહે તે ધનાજી હવે સ્ત્રીઓની વિનવણીથી પોતાનો સંયમનો નિશ્ચય ફેરવે ? ધનાજી તો એ જ સમયે નિત્ય - પદ એવા મોક્ષને સાધવા માટે સંસારત્યાગ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને ઉભા થઇ ગયાં.

આ રીતે ધનાજીના દૃઢ નિશ્ચયને જાણીને તે પુણ્યાત્માની પત્નીઓએ પણ કહ્યું કે 'અમે પણ આપની પાછળ દીક્ષા લઈશું.' કારણ કે એ કુળવાન હતી. સતીઓ તો પતિની અનુગામિની હોય વ્રતગ્રહણ કરવાની શકિત ન હોવાના કારણે જે પત્નીઓ પતિની સાથે દીક્ષિત ન થાય, તે પણ સંસારમાં કઇ રીતે રહે ? સતીઓના ધર્મને સમજો અને એ ધર્મને ઘરમાં લાવો ! પુસ્તકોમાં રાખી સ્વપ્નાં જેવો ન બનાવી દ્યો. પતિના સન્માર્ગગમનમાં આડે આવવાની બુદ્ધિ આર્યપત્નીમાં ન હોય શાલિભદ્રજીની માતાએ શાલિભદ્રજીને સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, પણ બત્રીશ સ્ત્રીઓમાંથી એકેય બોલી નથી. ભદ્રામાતાએ અનુમતિ આપી ત્યારેય કોઇએ વાંધો લીધો નથી. એનું નામ કુલીનતા છે આજે તો દશા જ જુદી છે.

કોઈ દીક્ષા લેવા નીકળે ત્યારે દયાની વાતો કરાય છે, પણ સંસારમાં રહ્યા એ કેટલા નિર્દય અને ઘાતકી બન્યા છે એ જો વર્ણવાય તો અંગારા ખરવા માંડે. તમારાથી ન થાય તો ન કરો, પણ કરનારને હાથ જોડવા જેટલી તો ઉદારતા કેળવો ! સદાચારના દુશ્મન બનેલા સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારવાની વાતો કરે છે, પણ ખરી રીતે તો એ બિચારા નરકના કીડા બનતા જાય છે. દયા તો એમની ખાવા જેવી છે એમની દુર્દશા જોઇને ધર્મીઓને દયા આવે તેમ છે : પણ એમને એમની પાપરક્તતા અને ભારેકર્મીતાના યોગે પોતાની દુર્દશા નથી જણાતી. કારણ કે એ બિચારા એને સુખરૂપ માની બેઠા છે. ભૂંડ કેમ વિષ્ટામાં મોઢું ઘાલે છે ? કહો કે એ એમાં જ આનંદ માને માટે ! તેવી જ દશા એવાઓની છે ખરેખર, આપણે તો એવાઓની દયા જ ખાઇએ છીએ.

દીક્ષાર્થીની દીક્ષા પાછળ શ્રી સંઘની ફરજ :

પોતાની પત્નીઓ પણ દીક્ષા લેવાને તૈયાર થઇ એથી ધનાજી બહુ ખુશ થયા અને દાન દઈને ધનાજીએ પત્નીઓ સહિત દીક્ષા લઇ લીધી. કોઇને પૂછવા ગયા નથી. શાલિભદ્રજીની બેન પણ પોતાના ભાઈને પૂછવા ગઇ નથી. પોતાના બનેવીએ આ રીતે દીક્ષા લીધી, એ ખબર જાણીને શાલિભદ્રજી પણ ખૂબ ઉત્સુક બન્યા. પછી તો તેમણે પણ મહોત્સવપૂર્વક દીક્ષા લીધી. ખુદ રાજાએ એમની દીક્ષાનો મહોત્સવ કર્યો, કારણ કે એય ધર્મી હતા. એ વખતે જ્યાં જાઓ ત્યાં મોટે ભાગે બધા જોડનારા હતા, જ્યારે આજે તોડનારા છે. સંઘ આમાં આડે આવે નહિ અને આડે જ આવે તે સંઘ કહેવાય નહિ. એક આત્મા સંયમના માર્ગે જાય તો પાછળના-ઓની ખબર લેવાની અને જનારનો મહોત્સવ કરવાની શ્રી સંઘની ફરજ છે. દીક્ષિતના સંબંધી આખાય સંઘના સંબંધી હોય એ રીતે સંઘ વર્તે અને ગુરૂનાં માબાપ એ સંઘનાં માબાપ, આ દશા સંઘની હોવી જોઇએ.

કોઇ પણ આત્મા દીક્ષા લેવા નીકળે ત્યારે કોઇ રડે નહિ એવું તો ક્વચિત જ બને. અનુમતિ આપનાર સંબંધીઓને ય રડવું આવી જાય. એ રૂદન સામે દીક્ષાર્થી જુએ પણ નહિ અને એમાં જ રડનારને લાભ થવાનો સંભવ છે. માતાપિતાદિ અનુમતિ ન આપે તો પણ કલ્યાણના અર્થીએ ચાલ્યા જવું એમ શાસ્ત્રે ફરમાવ્યું છે. કારણ કે એથી જનારનું તો નિયમા કલ્યાણ છે અને અનુમતિ નહિ આપનારનું પણ ભાવિમાં કલ્યાણ થવાનો સંભવ છે. અનુમતિ મળે તો તો સોનું અને સુગંધ મળવા જેવું થાય, પણ અનુમતિ મેળવવાનો ઘટતો પ્રયત્ન કરવા છતાંય તે ન મળે તો કલ્યાણના અર્થીને માતાપિતાદિની અનુમતિ વિના પણ ચાલી નીકળવાનો અધિકાર છે.

ભરતજી વિરક્તભાવે જલક્રીડા કરવા નીકળે છે :

ભરતજીએ જોયું કે રામચંદ્રજી અનુમતિ આપે તેમ નથી, એટલે ઉઠીને ચાલવા માંડયું; પણ લક્ષ્મણજીએ ઉભા થઇને તેમને પકડી લીધા. સીતાદેવી અને વિશલ્યા આદિ અન્તઃપુર પણ આ ખબર જાણીને ત્યાં સંભ્રમ સાથે આવી પહોંચે છે. સીતાદેવી, દીક્ષા લેવાનો ભરતજીનો આગ્રહ ભૂલવવાને માટે ભરતજીને જલક્રીડાનો વિનોદ કરવાની પ્રાર્થના કરે છે. સીતાદેવીની વૃત્તિ પ્રસંગ ચૂકવવાની છે અને ગુરૂની હાજરી વિના સંયમ લેવાય નહિ એમ ભરતજી જાણે છે, એટલે ભરતજી સીતાદેવીએ અતિ આગ્રહ કરવાથી અન્તઃપુર સહિત જલક્રીડા કરવાને

ગયા. ભરતજી જલક્રીડા કરતાં પણ વૈરાગ્યને ભૂલ્યા નથી. કેમ ભૂલે ? વર્ષોથી રાજગાદી ઉપર રહ્યા છતાં જેનો વૈરાગ્ય નાશ ન પામ્યો તેનો વૈરાગ્ય આટલાથી નાશ પામે ? નહિ જ, પણ રાગીનો એ સ્વભાવ છે કે વાત થોડી હોય તોય એને મોટી માની લે. ભરતજી અંત:પુર સાથે જલક્રીડા કરવાને ગયા, પણ તે લુખ્ખા હૃદયે અને વિરક્ત દશામાં. એ દશામાં પણ ભરતજીએ મુહૂર્ત પર્યંત જલક્રીડા કરી. જલક્રીડા કર્યા બાદ ભરતજી રાજહંસની જેમ જળમાંથી નીકળીને સરોવરના તીર ઉપર આવી ઉભા.

[૧૩]

એક આશ્ચર્યકારક ઘટના બની :

એ વખતે એક આશ્ચર્યકારક બનાવ બન્યો. રામચંદ્રજીનો ભુવનાલંકાર નામનો હાથી, તેને બાંધેલા સ્તંભનું ઉન્મૂલન કરીને આયુધશાળામાંથી બહાર નીકળી ગયો છે. ઉન્મત્ત બનેલો તે ગામમાં દોડાદોડ કરે છે, ઉપદ્રવ મચાવે છે અને એથી જ્યાં ત્યાં ભાગાભાગ થઇ રહી છે. રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સંખ્યાબંધ સામંતો એ મદાંધ બનેલા ગજેન્દ્રને પકડી બાંધવા અને એ રીતે લોકને નિરૂપદ્રવ કરવા તેની પૂંઠે પડયા છે, પણ કોઇથી તે હાથીને પકડી શકાયો નથી. તોફાન કરતો કરતો તે હાથી સરોવરના તે કિનારે આવી પહોંચે છે કે જે કિનારે મુહૂર્ત પર્યંત જલક્રીડા કરી જલમાંથી બહાર નીકળીને ભરતજી ઉભા છે. ભરતજીને જોતાંની સાથે જ તે મદાંધ પણ ગજેન્દ્ર એકદમ શાંત થઇ જાય છે. તેનો ઉન્માદ ઓસરી જાય છે. ક્ષણ માત્રમાં તેનો મદ ગળી જાય છે. ભરતજીને જોતાં જ તે હાથીમાં જેમ પ્રસન્નતા પ્રગટે છે, તેમ તેને જોઇને ભરતજીના અંતરમાં પણ આનંદની ઉર્મિઓ ઉછળી નીકળે છે.

એટલામાં તો નગરમાં ઉપદ્રવ મચાવનારા તે હાથીને બાંધવાને માટે પૂંઠે પડેલા રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને બીજા સામંતો ત્યાં આવી પહોંચે છે. હાથીને એકદમ મદરહિત થઇ ગયેલો જોઇને તેમને આશ્ચર્ય થાય છે. 'કુશળ કારીગરોથી જે હાથી શાંત ન થયો, તે ભરતજીને જોતાં માત્રમાં કેમ શાંત થયો ? ' - એવો આશ્ચર્યયુક્ત વિચાર તે વખતે સર્વનાં મનમાં તો આવે, પણ એનો ખૂલાસો જ્ઞાની વિના કોણ આપે ? એ વખતે તો રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી મહાવતો તે હાથીને ખીલે બાંધવા લઇ ગયા, પણ જ્ઞાની મળે ત્યારે આ બનાવનો ખૂલાસો મેળવવાની વૃત્તિ રામચંદ્રજીના અંતરમાં પેદા થઇ ગઇ. પુણ્યાત્માઓના કાળમાં આવા પ્રસંગો ઘણા બન્યા છે અને જ્ઞાનીઓએ ખૂલાસા પણ કર્યા છે. એથી એવા પ્રસંગો અનેક આત્માઓને બોધિલાભનું કારણ થતા, અને આત્માઓ એ સાંભળીને કલ્યાણમાર્ગે વિચરનારા બનતા.

ભરતજીની ભવિતવ્યતા એવી સુંદર છે કે એમને સુગુરૂનો સુયોગ ઝટ મળી જાય છે. હીણભાગીને જે વસ્તુ માંગતા પણ ન મળે, તે જ વસ્તુ ભાગ્યવાન આત્માને આપોઆપ આવી મળે છે. આ અવસરે દેશભૂષણ અને કુલભૂષણ નામના બે જ્ઞાની મુનિવરો એ જ અરસામાં ત્યાં પધાર્યા અને ઉદ્યાનમાં બિરાજમાન થયા તે મહાત્માઓ પધાર્યાના ખબર તરત જ રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને ભરતજી આદિને મળ્યા.

મહાપુરૂષોના આવાગમનના ખબર કોને મળે ?

મહામુનિઓની પધરામણીના ખબર તરત જ રામચંદ્રજી વિગેરે રાજસુખો ભોગવનારને મળી જાય, તેનું કારણ શું એ વિચારો ! રામચંદ્રજી વગેરેની ધર્મવૃત્તિ, આ દ્વારા પણ સમજવા ધારો તો સમજી શકાય તેમ છે. આજે જૈનકુળમાં જન્મેલા કેટલા શ્રીમંતોને, મુનિરાજો પધારતાંની સાથે જ મુનિરાજો પધાર્યાની ખબર મળે છે ?

'મુનિરાજો પધાર્યા છે' એવા ખબર સાંભળીને કેટલા શ્રીમંતોનાં હૈયા પ્રફુલ્લ બને છે ? 'મુનિરાજો પધાર્યા છે' - એ જાણવાને માટે કેટલા શ્રીમંતો ઉત્સુક હોય છે ? કયા શ્રીમંતની એવી દશા છે કે કોઇ ધર્મીને મુનિવરો પધાર્યાની ખબર તેમને પહોંચાડવાનું મન થાય ? પૂર્વના ધર્મી રાજાઓ અને ધર્મી શ્રીમંતો તો એવા માણસો યોજી રાખતા કે જે માણસો મહાત્માઓના આવાગમન વિષે કાળજી રાખતા અને મહાત્માઓ પધાર્યાનું સાંભળતાંની સાથે જ માલિકને ખબર દેવા દોડતા. એ માલિકો પણ એવા ખબર લઇને આવનારને એવો નવાજી દેતા કે એ એક જ સેવામાં ખબર લઈ આવનારનું દારિદ્ર ફેડાઇ જતું મહામુનિ પધાર્યા - એવા ખબર સાંભળતાં એ લોકોને એટલો બધો આનંદ થતો કે એ ખબર લાવનારને તેઓથી ઉલ્લાસપૂર્વક ઇનામ અપાઇ જતું. ઇનામ આપતા નહિ, પણ અપાઇ જતું અને હૃદયના ઉલ્લાસથી જે ઇનામ અપાઇ જાય તેમાં ખામી પણ શી રહે ? ખામી રહે તેટલી ઇનામ લેનારના ભાગ્યની ખામી, એ દશા હતી.

રામચંદ્રજી વગેરે ભોગમાં પડેલા હતા, પણ વૈરાગ્યના વૈરી નહોતા. ભોગત્યાગ એજ કલ્યાણકારી માર્ગ છે એમ એ માનતા હતા. ભોગોને રોગોની જેમ છડીને અનંત જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ વિચરનારા મહાત્માઓ જ જગતમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ છે અને બધાએ સેવવા યોગ્ય છે - એમ એ માનતા હતા. રાજા પણ પ્રજાનો પાલક હોવાથી પ્રજા તેને ભલે સેવ્ય માને, પણ નિર્ગ્રંથ મહાત્મા તો રાજા અને પ્રજા બન્નેયને માટે સેવ્ય છે - આવી સમજ તેમનામાં હતી. જગતનું કલ્યાણ કરવાની સાચી કામના તો આ મહાત્માઓમાં જ હોય - એવી એમને પ્રતીતિ હતી. રામચંદ્રજી વગેરે મુનિમહાત્માઓના આગમનને પોતાના કલ્યાણનું આગમન માનનારા હતા. મુનિમહાત્માઓ પધારતાં એ એવી રીતે વર્તતા કે જેથી તેમનો સેવકવર્ગ અને પ્રજાવર્ગ સમજી જતો કે આપણા પાલકોને કોઇ ચીજ જો વધુમાં વધુ પ્રિય હોય તો તે આ જંગમ તીર્થ છે. આથી મુનિમહાત્મા પધાર્યાનું જે કોઇ વહેલું જાણતું તે ઉલ્લાસભેર તેમની પાસે દોડી આવતું અને ખબર દેતું. કારણ કે 'આ ખબર દેવા માત્રથી જ જીંદગીનું દારિદ્ર ફેડાઇ ગયા વિના નહિ રહે' એવી સૌ કોઇ સેવકોનાં અંતરમાં ખાત્રી હતી.

આજે ખરા દયાપાત્ર તો પાપમાં પડેલાં શ્રીમંતો છે :

આજના ધર્મી ગણાતા શ્રીમંતોની પણ કયી દશા છે ? એમને મુનિરાજો પધાર્યાની ખબર આપવાને તેમના ઘરનાં માણસો પણ ઉત્સુક હોય છે કે કેમ ? એ વિચારવા જેવું છે. મુનિરાજો પધાર્યા છે - એ ખબર સાંભળીને તો કેટલાક જૈન ગણાતા શ્રીમંતો ઉપહાસ કરે છે. ભોગની ગુલામીમાં એ બિચારાઓ એટલા પાગલ અને પામર બની ગયા હોય છે કે ત્યાગીઓના ત્યાગ તરફ તેમના અંતરમાં બહુમાન પેદા થતું નથી; પણ દયાની કે દ્વેષની લાગણીઓ પેદા થાય છે ! તે બિચારા મહાપાપકર્મોનું ઉપાર્જન કરીને દુર્ગતિમાં કેટલાય ભવો સુધી ભમવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે, એટલે ખરા દયાપાત્ર તો તેઓ છે; પણ કેટલીક વાર ગાંડાઓ ડાહ્યાઓને જ ગાંડા માનવા તૈયાર થઇ જાય છે. ગરીબ માણસ પણ નિર્ગ્રંથ બન્યો એટલે તેણે તો સ્વેચ્છાપૂર્વક ભવિષ્યમાં ગમે તેવી ભોગ સામગ્રી મળે તોય તે નહિ લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેનો એ ત્યાગ કમ નથી. પરિગ્રહ - પરિમાણનો નિયમ કરનારાઓ પોતાની હૃદયદશા વિચારી જૂએ તોય ખબર પડે કે ગરીબનો પણ નિર્ગંથ બની ભવિષ્ય માટેનો અર્થકામની સામગ્રી મેળવવા ભોગવવા વગેરેનો ત્રિવિધે ત્યાગ, એય કાંઇ કમ વસ્તુ નથી. આજે તો ત્યાગ ગમતો નથી અને ભોગના રોગે પાગલપણું પ્રસરાવ્યું છે, એટલે આનો વિચાર જ એવાઓ કરતાં નથી

'क्षमा वीरस्य भूषणमू' નો અર્થ **'क्षमा दुर्बलस्य दुषणं'** એવો થતો નથી.

સભા૦ **'क्षमा वीरस्य भूषणमू'** એમ કહેવાય છે ને ? તેમ સામગ્રી સંપન્નો ત્યાગ એ જ સાચો ત્યાગ છે, એમ તો ખરૂં ને ?

'क्षमा वीरस्य भूषणम्' નો અર્થ એ નથી કે, **'क्षमा दुर्बलस्य दुषणम् ।'** વીર આદમીને માટે ક્ષમા એ ભૂષણ અને નિર્બલ આદમીને માટે ક્ષમા એ દૂષણ, એમ માનનારાઓ તો અજ્ઞાન છે. ક્ષમા એ આત્મિક ગુણ છે. ક્ષમાગુણ જેનામાં પ્રગટ્યો હોય, તેને માટે તે ગુણ ભૂષણરૂપ જ છે; પછી તે સબલ હોય કે નિર્બલ હોય ! જેની કાયા દુર્બલ છે, એનામાં પણ જો ક્ષમાગુણ પ્રગટયો હોય, તો તે ભૂષણરૂપ જ છે; કારણ કે ક્ષમાગુણ પોતે જ ભૂષણરૂપ છે. એ વાત સાચી છે કે કેવલ પ્રત્યક્ષ પ્રસંગો જોઇને અનુમાન બાંધનારાઓને એમ લાગે છે કે, 'ક્ષમા તો સબળાનું ભૂષણ અને નબળાનું દૂષણ' પણ આપણે માત્ર પ્રત્યક્ષને જ માનનારા નથી.

સભા૦ નબળાને કોઇએ ગાળ દીધી અગર તો માર્યો અને તે પ્રસંગે પેલો સામે ગાળ ન દે અથવા તો મારે નહિ, એથી તેને ક્ષમાશીલ કેમ કહેવાય ?

આ પ્રશ્ન આજે ઘણાઓને મૂંઝવી રહ્યો છે અને અજ્ઞાની હોવા છતાં પણ જ્ઞાની હોવાનો ડોળ કરનારા ઘણાઓ, આવો પ્રશ્ન ઉભો કરીને ભોળા લોકોને મૂંઝવી રહ્યા છે. વસ્તુતઃ આ પ્રશ્નમાં કાંઇ છે જ નહિ. નબળાને કોઇએ ગાળ દીધી અગર તો માર્યો અને તે પ્રસંગે નબળો પોતાની નબળાઇના કારણે જ જો સામાને ગાળ ન દે કે મારે નહિ, તો એથી એને લોકોત્તર દૃષ્ટિએ પ્રશંસનીય ક્ષમાશીલ ન કહેવાય; પરંતુ નબળો ગાળ દેનારને સામે ગાળ ન દે અને મારનારને સામે મારે નહિ, ત્યારે એનામાં ક્ષમા નથી જ પણ નબળાઇ અગર તો કાયરતા જ છે, એમ તે નબળો હોવા માત્રના કારણે જ ન કહેવાય.

નબળા શરીરવાળો પણ ક્ષમાશીલ હોઇ શકે :

સભા૦ બરાબર સમજાયું નહિ.

ફરી બરાબર સમજો ! નબળો આદમી પોતે ગાળ દેનારને સામી ગાળ દેવાની ભાવનાવાળો તો હોય, પણ 'સામે ગાળ દઇશ તો વધારે ગાળો સાંભળવી પડશે અથવા તો સામો મારી બેસશે અને છેવટ હું તો તેને કાંઇજ નહિ કરી શકું. આવા કોઇ વિચારથી નબળાઇના કારણે જ નબળો આત્મા ગાળ દેનારને ગાળ ન દે, તો એથી તે લોકોત્તર દૃષ્ટિએ પ્રશંસનીય ક્ષમાશીલ ઠરતો નથી; એજ રીતે એક નબળાને કોઇએ માર્યો. એને મનમાં તો એમ થાય કે, 'બે ચોડી દઉં.' પણ જાણે છે, 'હું જ્યાં હાથ ઉઠાવીશ ત્યાં તો પેલો વળી બે ચોડશે' તો એમ કેવળ નબળાઇના કારણે જ નબળો પોતાને મારનારને સામે મારે નહિ એટલા માત્રથી જ તેને પણ તેવો ક્ષમાશીલ ન કહેવાય; પરંતુ વાત એ છે કે શરીર નબળો હોય તે સાચો અને લોકાત્તર દૃષ્ટિએ પણ પ્રશંસનીય ક્ષમાશીલ ન જ હોઇ શકે એમ માનનાર ખોટા છે ક્ષમાનો ગાઢ સંબંધ તો મન સાથે છે. શરીરે નબળો હોય પણ મન જો મજબૂત હોય અને આત્મા સુવિવેકી બન્યો હોય તો નબળા શરીરવાળો પણ સુંદર ક્ષમાશીલ હોઇ શકે છે. જેટલા શરીરે નબળા એટલા ક્ષમા વગરના - એમ ન માનો ! શરીરે નબળા પણ સાચા ક્ષમાશીલ હોઇ શકે છે.

સભા૦ એ કેમ બને ?

શરીરે ભલે નબળો હોય, પણ જે આત્મા ગાળ દેનારને પણ ગાળ દેવાની વૃત્તિ વગરનો હોય તે સાચો ક્ષમાશીલ છે. કોઇ માર મારે તોય 'મારનારનું ભૂંડું થાઓ' એટલો ય વિચાર જેને ન આવે અને માર મારનારનીય જે દયા ચિંતવી શકે, તે શરીરનો નબળો હોવા છતાં પણ સુંદર ક્ષમાગુણને ધરનારો છે. આ પ્રકારના ઉત્તમ ક્ષમાગુણ વગરના જે નિર્બળો, ગાળ દેનારને સામે ગાળ દેતા નથી કે માર મારનારને સામે માર મારતા નથી, તે નિર્બળો તે વખતે મનમાં તો સામાના ભૂંડાનો જ વિચાર કરતા હોય છે. એ વખતે કદાચ

હોઠ ફફડાવતા ન હોય અને મોઢું હસતુંય રાખતા હોય, પણ એમનું હૈયું સામાનું ભૂંડું ચિંતવવાના વિચારથી જરૂર કાળું બન્યું હોય છે. એમ થાય કે 'શું કરૂં કે મારામાં તાકાત નથી, આજે સંયોગો અનુકૂળ નથી; નહિ તો એને બતાવી દેત કે મને ગાળ કેમ દેવાય છે ! અગર તો મારા ઉપર હાથ કેમ ઉપાડાય છે.' આવા માણસોમાં કેટલાક તો એ વખતે એવી ગાંઠ વાળે છે કે 'અત્યારે કાંઇ નહિ પણ અવસરે વાત.' અને એવાઓને ભોગજોગે જો કોઇ અવસર મળી જાય તો એ, એને ગાળ દેનાર કે મારનારનું સત્યાનાશ કાઢતાં પણ કદાચ એ અટકે નહિ ! આવા માણસોને વસ્તુતઃ ક્ષમાશીલ ન કહેવાય.

વસ્તુતઃ સાચો ક્ષમાશીલ તો તે કહેવાય કે જે પોતાનામાં ગાળનો બદલો ગાળથી અને મારનારનો બદલો મારથી લેવાની તાકાત છે કે નહિ એનો વિચાર જ ન કરે, પણ શાન્તિ રાખી સામાની દયા ચિંતવે. માણસ શરીરે ગમે તેવો નિર્બળ હોય, પરંતુ તેને ગાળ દેનારને ગાળ દેવાનું કે મારનારને મારવાનું મન પણ ન થાય એ શું કમ વાત છે ? સામો ગુસ્સામાં આવી ગાળ દેતો હોય અગર તો માર મારતો હોય એવા વખતે પણ જે નબળો મનમાં ગાળ દેનારનું કે મારનારનું અંશેય ભૂંડું ન ચિંતવે, પોતાના અશુભોદયને વિચારે અને ગાળ દેનારના કે માર મારનારના આત્માની દયા ચિંતવે એ શું ઓછું છે ?

સભા૦ નહિ જ.

એ શું ક્ષમાશીલ નથી ?

સભા૦ મહાક્ષમાશીલ છે.

એની ક્ષમા એ નબળા શરીરનો હોવા માત્રથી જ શું દૂષણરૂપ છે ?

સભા૦ નહિ જ, એ તો ભૂષણરૂપ જ ગણાય.

ત્યારે એ વાત તો હવે ન રહીને કે જેટલા નબળા તેટલા ક્ષમા વગરના જ હોય ? અગર તો નબળાની ક્ષમા એ દૂષણરૂપ જ છે ?

સભા૦ ના જી.

કઠોર વચનો કહેનારમાં અને માર મારનારમાં પણ દયા કે પ્રેમ હોઇ શકે છે :

એ ચોક્કસ છે કે જે કોઇ મનના નબળા છે, અર્થાત્ જેમનું મન વિવેકવંત બન્યું નથી, વાસ્તવિક કોટિના ક્ષમાગુણથી જેમનું અંતર વાસિત બન્યું નથી અને કષાયો ઉપર જે કાબુ વગરના છે, તેમને સાચા ક્ષમાશીલ ન કહેવાય; પરંતુ નબળા શરીરવાળાઓમાં કોઇ સાચો ક્ષમાશીલ જ ન હોય, એમ માનવું તે ખોટું છે. ગમે તેવા કારણે પણ સામાને કઠોર વચનો ન કહેવાં અગર તો કોઇને માર નહિ મારવો, એનું નામ જ ક્ષમા છે એ માન્યતા પણ ભૂલભરેલી છે. કઠોર વચનો કહેનાર અને માર મારનાર પણ ક્ષમાશીલ હોઇ શકે છે, તેમજ કઠોર વચનો નહિ બોલવાનો દંભ સેવનાર અને કોઇને ન મારવાનો દેખાવ કરનારેય અક્ષમાશીલ હોઇ શકે છે. દયાથી અને પ્રેમથી પણ અવસરે કઠોર વચનો કહેવાં પડે છે અને માર મારવો પડે છે, એ વાત શું માબાપ બનેલા સંસારીઓને સમજાવવી પડે તેમ છે ? કેવળ દેખાવ નથી જોવાનો, પણ સાથે હૈયુંય જોવાનું છે. વ્યાપારીની ક્ષમા અને પારધીની શાન્તિ શું વખાણવા લાયક છે ? નહિ જ, કારણ કે એમાં છેતરી લેવાની અને હિંસા કરવાની ભાવના સમાએલી છે.

સાચી ક્ષમા તે જ છે કે જે દયામય હોય. સાચી ક્ષમા સ્વ કે પર કોઈનું ભૂંડું કરનારી ન હોય. મુક્તિના ઇરાદાથી ક્રોધનો નિગ્રહ, એને જ જ્ઞાનીઓ સાચી ક્ષમા ફરમાવે છે. આત્મામાં ક્ષમાગુણ સ્વાભાવિકરૂપ બની જાય, તે ઉંચી કોટિની ક્ષમાશીલતા છે. ઉંચામાં ઉંચી કોટિની ક્ષમાશીલતા પણ નબળા શરીરવાળામાં આવી શકે છે; અને એથી એ વાત તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે સાચો ક્ષમાગુણ વીરમાં હોય કે નબળામાં હોય, પણ તે ભૂષણરૂપ જ છે.

ગરીબનો પણ સાચો ત્યાગ ભૂષણરૂપ જ છે તેમજ પ્રશંસાપાત્ર જ છે :

આમ છતાં પણ સબળામાં ક્ષમાગુણ હોય તો દુનિયાના જીવોને એની ઝટ પ્રતીતિ થાય છે તેમજ પોતાનામાં તાકાત છતાં સામાની ગાળોને અને સામાના મારને સહી લેવો, સામાનું ભૂંડું ચિંતવવું નહિ અને આત્મકલ્યાણની જ અપેક્ષા રાખવી, એ વધુ સ્તુતિપાત્ર છે. આજે તો ગુણના સ્વરૂપની ગમ નથી અને ગુણની દરકાર નથી, એટલે કેટલાકોને ગુણ કે ગુણાભાસની તેમજ ગુણ કે દુર્ગુણની ખબર પડતી નથી. વાત એ છે કે નિર્બલ શરીરના આદમીમાં પણ સાચો ક્ષમા ગુણ હોય તો તે ભૂક્ષણરૂપ જ છે અને પ્રશંસાપાત્ર જ છે. એજ રીતે ગરીબનો ત્યાગ પણ જો સાચો ત્યાગ જ હોય અને તેમાં એકાંતે સ્વ તથા પરના હિતની જ ધારણા અને સાધના હોય, તો તે ત્યાગ ભૂષણરૂપ જ છે અને પ્રશંસાપાત્ર જ છે. ગરીબમાં ગરીબ આદમી પણ સાચો ત્યાગી બને છે, ત્યારે તે પોતાની દીનતાને છોડે છે તેમજ વિષયભોગની અને વિષયસામગ્રી મેળવવાની અભિલાષાને પણ છોડે છે, અને એ બધામાં આત્માનો નાશ છે, એવી એનામાં બુદ્ધિ પ્રગટી હોય છે; આથી તે ભવિષ્યમાં વિષયભોગો મળે કે વિષયસામગ્રી મળે એવી ઇચ્છાને ત્યજી દે છે, અને એ પણ ઓછું નથી. વળી તે અનંતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાને સમર્પિત બની જઇને તે તારકોની આજ્ઞા મુજબ ઇંદ્રિયનિગ્રહ, મનોનિગ્રહ વગેરેની જે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેના યોગે તે જગતના મોટામાં મોટા ઋદ્ધિસંપન્નથી પણ સેવવા યોગ્ય બની જાય છે; પરંતુ આટલી વિવેકબુદ્ધિ આજના કેટલાક જૈન શ્રીમંતોમાં નથી અને એથી તે બિચારાઓ મુનિમહાત્માઓના આગમનના પણ અભિલાષી નથી. આવાઓને મુનિમહાત્માઓ પધાર્યાની ખબર દેવા કોણ જાય ? કારણ કે એ ઉન્મત્તો કદાચ મહાત્માઓને માટે જ એલફેલ બોલે, એ કાંઇ મહાત્માઓની પધરામણી સાંભળીને ખુશ ન થાય.

રામચંદ્રજી આદિ કેવલજ્ઞાની મુનિવરોની પાસે જવા તૈયાર થાય છે :

દેશભૂષણ અને કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમમર્ષિઓ પધાર્યાના સમાચાર સાંભળીને હર્ષિત બનેલા રામચંદ્રજી સૌની સાથે તે મહાત્માઓને વંદન કરવા માટે જવાને તૈયાર થઇ જાય છે. ભરતજી તીવ્ર વિરાગવાળા બન્યા છે, એ શું રામચંદ્રજી નહોતા જાણતા ? મહાત્માઓની પાસે જવાથી ભરતજીનો વિરાગભાવ તેજ બનશે, એનો તેમને ખ્યાલ નહોતો, એમ ? પણ એ મહાપુરૂષો વૈરાગ્યના વૈરી નહોતા. આવો વૈરાગ્ય તમારા પુત્રને કે તમારા વ્હાલા સંબંધીને થયો હોય અને એવા વખતે વૈરાગ્ય પેદા કરાવનાર મુનિ પધાર્યા હોય, તો તમે જવા દો ? એને માટે ઉપાશ્રયનાં દ્વાર બંધ જ થાય કે ખુલ્લાં થાય ?

પ્રભુશાસનનો વફાદાર જૈન સંઘ વિરાગનો પૂજારી હોય :

સભા૦ દેશાંતરમાં મોકલી દે !

કારણ કે જૈનપણું અંતરમાં બહુ પરિણમી ગયું છે, કેમ ?

સભા૦ જૈનપણાનો જ વાંધો છે.

અને તે છતાં પણ જૈનસંઘ તરીકેની ખોટી ખુમારીનો પાર નથી આજે જૈનત્વ વિનાનાઓ જ મોટે ભાગે, 'અમે સંઘ, અમે સંઘ' એવી રાડો પાડી રહ્યા છે અને સંઘના નામે શાસનનો દ્રોહ કરી રહ્યા છે. પ્રભુશાસનને વફાદાર સંઘ તો વિરાગનો પૂજારી હોય; સાચો સંઘ વિરાગીનો વિરોધી કે વૈરાગ્યનો વૈરી ન હોય; જ્યારે આજે જૈનત્વને નહિ પામેલા હોવા છતાં ય શ્રી સંઘ બની બેસનારા અને પચીસમા તીર્થંકરવત્ પૂજાવાની દુષ્ટ લાલસા સેવનારા તો વિરાગીઓના દુશ્મન બની બેઠા છે અને વૈરાગ્ય સામે ઝેર વર્ષાવી રહ્યા છે.

સાધુ પાસે જનારને વૈરાગ્ય થાય એમાં આશ્ચર્ય શું !

સાધુ પાસે જનારની વૈરાગ્યભાવના સતેજ બનવી જોઇએ. સાધુ જો સાધુ જ હોય તો એની વાતચીત, ક્રિયા વગેરે બધું વૈરાગ્યનું કારણ બને તેવું હોય. સાધુ પાસે જનારને વૈરાગ્ય થાય એમાં આશ્ચર્ય પામવાનું હોય જ નહિ; સાધુ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દે તો નવાઇ પામવાની હોય નહિ, કારણ કે એ તો સ્વાભાવિક છે. સાધુ વિરાગી છે, ત્યાગી છે, વિરાગપૂર્વકના ત્યાગમાં જ સ્વપરહિત માનનારા છે અને એથી સાધુ વિરાગ જન્મે અને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તેવો ઉપદેશ દે તેમાં નવાઇ પામવા જેવું શું છે ? નવાઇ તો ત્યારે થવી જોઇએ કે જ્યારે સાધુ પાસે વર્ષો સુધી જવા છતાંય વૈરાગ્ય ન થાય અગર તો સાધુ દુનિયાદારીનો ઉપદેશ દે ! આજે તો આનાથી ઉંધી જ હાલત છે. ઘણાઓને 'વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દે છે' - એ વાત સાંભળવી પણ ગમતી નથી. ઘણા બિચારા પામરો રીસે બળે છે; એમાં અમારો ઉપાય નથી, અમે તો વિરાગપૂર્વકના ત્યાગને સારો માન્યો છે તેમજ દુનિયાદારીના રાગને ભૂંડો માન્યો છે, એટલે સ્વપર કલ્યાણ માટે અમારે વિરાગપૂર્વકના ત્યાગનો જ ઉપદેશ દેવાનો હોય. અમે વિરાગપૂર્વકના ત્યાગનો ઉપદેશ નહિ દેતાં, જો તેનાથી ઉંધી વાતો કરીએ તો અમે પણ માર્ગના આરાધક નહિ પણ ચોર ઠરીએ.

રામચંદ્રજી કેવળજ્ઞાની મુનિવરને પ્રશ્ન પૂછે છે :

પ્રસંગ એ ચાલે છે કે કેવળજ્ઞાની મુનિવરને વાંદવા માટે રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને ભરતજી સપરિવાર જાય છે. બધાને એક જ બનાવ આશ્ચર્યજનક લાગ્યો છે કે ભુવનાલંકાર હાથી ભરતને જોઇને શાંત કેમ થયો ? આથી વંદન આદિ ઉચિત ક્રિયાઓ કર્યા બાદ, કેવળજ્ઞાની મુનિવરને રામચંદ્રજી પહેલો જ પ્રશ્ન એ પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! ઉન્મત્ત થઇને ભાગતો હાથી ભરતને જોઇને શાંત કેમ થયો અને હાથીનો તમામ મદ કેમ ઉતરી ગયો ?'

જવાબમાં કેવલજ્ઞાની મુનિવર એ બેયના પૂર્વભવો કહે છે. આગળના કાળમાં આવી રીતે કોઇના પૂર્વભવો કહેવાતા ત્યારે હજારો આત્માઓનું કલ્યાણ થતું. આજે તો જો કદિ તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાની હોય અને એકનો પૂર્વભવ કહે તો શું થાય ? બધા એક પછી એક પૂછે તો આરો કયારે આવે ? એવા કાલમાં જ્ઞાનીઓનો સંયોગ થતાં હજારો આત્માઓ સહજમાં કલ્યાણ સાધી જતા હતા અને એવા આત્માઓ જે કાલમાં હતા તે કાલમાં જ્ઞાનીઓ પણ હતા.

ભરત અને ભુવનાલંકાર હાથીના પૂર્વભવોની પરંપરા :

આ ભુવનાલંકાર હાથી અને ભરતના પૂર્વભવની પરંપરા મોટી છે. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના વખતથી પૂર્વભવોનું વર્ણન ચાલુ થાય છે. શ્રી ઋષભદેવસ્વામી પોતે સંયમ લઇને ચાલી નીકળ્યા છે, ત્યારે ચાર હજાર રાજાઓ પણ એમની સાથે ચાલી નીકળ્યા છે. ભગવાન તો મૌનપણે અને નિરાહારપણે વિચરે છે. ભગવાને તો ફાગણ વદ આઠમથી વૈશાખ સુદી બીજ સુધી ભિક્ષા માટે જવા છતાં પણ કલ્પ્ય આહાર નહિ મળવાથી આહાર લીધો નથી. એ વખતે કોઇ ધર્મમાં સમજતું નહોતું. ભગવાનને નિર્દોષ ભિક્ષા મળતી નહોતી. બધાની

ભક્તિ તો અપાર હતી, પણ થાય શું ? ભગવાન આવે ત્યારે હીરા, માણેક, હાથી, ઘોડા, કન્યા વગેરે વસ્તુઓ બધા આગળ ધરતા; પણ પ્રભુને એવી ભિક્ષા કલ્પે નહિ, માટે પ્રભુ ભિક્ષા લીધા વિના ચાલ્યા જતા હતા. ભગવાન આ રીતે નિરાહારપણે રહી શકે; પણ પેલા ચાર હજાર શી રીતે રહી શકે ? એમને ધર્મની તો ખબર નથી. સંસારમાં જેમ ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ વર્તતા હતા, તે રીતે ત્યાં પણ વર્તીશું - એમ ધારીને નીકળ્યા હતા. ભગવાને લોચ કર્યો તેમ એમણે પણ કર્યો. ભગવાન ચાલ્યા તેમ એ પણ પૂંઠે ચાલ્યા, પણ પછી દિવસો જવા લાગ્યા, આહાર મળ્યો નહિ અને ભગવાન તો કાંઇ બોલતા નથી, એટલે પેલા ચારે હજાર અકળાય છે.

નમિ અને વિનમિના પિતા કચ્છ અને મહાકચ્છ એમાં મોટા છે. એમને આવીને બધા પૂછે છે કે 'હવે અમારે શું કરવું ? ભગવાન તો કાંઇ બોલતા નથી. જ્યાં જાય છે ત્યાં પહાડની જેમ ઉભા રહે છે.' ત્યારે કચ્છ- મહા કચ્છે પણ કહ્યું કે 'ભાઇ ! અમે પણ એ જ વિચારીએ છીએ. ભગવાન નહિ બોલે એમ જો જાણતા હોત તો પહેલેથી પૂછી લેત.' આખરે એ ચારેય હજારે સંયમ મૂકી દીધું અને તાપસ થયા કુપંથ નીકળ્યો પણ ભગવાન ન બોલ્યા.

સભા૦ ભગવાન થોડું બોલ્યા હોત તો ?

'ભગવાન થોડું બોલ્યા હોત તો ?' આ પ્રશ્ન જ અસ્થાને છે. ભગવાનને જે ઉચિત લાગ્યું તે કર્યું. ભગવાન ચાર જ્ઞાનને ધરનારા હતા.

શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ બોલવામાં સ્વ તથા પરનો નાશ થાય છે :

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનો રાજાપણાનો દાખલો લેનારા, આ નિરાહારીપણાનો તથા મૌનપણાનો દાખલો કેમ લેતા નથી ? એથી જ કે એ એમને પાલવે તેમ નથી. પ્રથમ તીર્થંકરદેવનો કલ્પ જુદો હોય છે, કેમ કે એ કાળ જુદો હોય છે. પણ આ બધું વિચારે કોણ ? યથેચ્છપણે બોલનારાઓને અને યથેચ્છપણે વર્તનારાઓને સાચું જાણવાની કશી જ દરકાર નથી. ઉત્તમ પુણ્યના ભોગવટાના યોગે ગૃહસ્થજીવનમાં નિર્લેપપણે કરેલી હિતકર પ્રવૃત્તિને નહિ સમજી શકવાથી અને શ્રી તીર્થંકરદેવના સ્વરૂપથી અજ્ઞાન હોવાને લઇને, આજે કેટલાકો ઘણું જ ઉંધું આચરણ આચરી રહ્યા છે. જમાના આદિના નામે એવું અહિતકર આચરણ આચરનારાઓએ આ પ્રસંગ ખૂબ જ યાદ રાખવા જેવો છે. ચાર હજારે સાધુપણું મૂક્યું, છતાં અનગારપણે રહેલા પ્રભુ કાંઇ જ ન બોલ્યા. ખરેખર, ઉપકારીઓના જીવનની તો બલિહારી છે. અનંત ઉપકારીઓ ઘર વેચી વરો કરવાનું નથી ફરમાવતા. પ્રતિજ્ઞા મૂકીને કાંઇ ન થાય. પ્રતિજ્ઞા કરવી તો તે યોગ્ય જ કરવી. યોગ્ય પ્રતિજ્ઞા જ લાભનું કારણ બને છે. શક્તિ હોય તેણે યોગ્ય પ્રતિજ્ઞા કરી સ્વપર હિત સાધવાને ચૂકવું જોઇએ નહિ, અયોગ્ય પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તો ભાગતાં વાર ન કરવી અને યોગ્ય પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં શરીર જાય, હાડકાં ભાંગે, પ્રાણ જાય તો પણ પાછા ન પડવું.

અનંત ઉપકારીઓએ ફરમાવેલી પ્રતિજ્ઞા વધે કે દુનિયાની બીજી વસ્તુઓ વધે ? કહેવું જ પડશે કે અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા જ વધે. પણ આજ્ઞાના મહિમાને નહિ સમજતા હોઇને, કરેમિભંતેનું પચ્ચક્ખાણ કરનાર કેટલાક સાધુઓ, 'આ બિચારાને સ્ત્રી મળતી નથી, નાતમાં વાંધો પડયો છે માટે કન્યાની લેવડદેવડ નથી થતી, જો વાંધો મટે તો આ બિચારા વાંઢા રહેતા મટે.' આવી આવી ભાવનાઓમાં રમે છે અને પોતાની એ ભાવનાઓ જીવતાં જીવતાં ફલરૂપે જોવાય એવા ઉપદેશો આપવામાં પણ ખૂબ જ આનંદ માની રહ્યા છે. આથી એ પૂરવાર થાય છે કે તે બિચારાઓને નથી પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું ભાન કે નથી સ્વપરના સાચા હિતની ચિંતા ! એમને તો એક જ ચિંતા છે અને તે એ જ કે સમયના બ્હાને યથેચ્છ અપેક્ષાઓ આગળ કરી અજ્ઞાન લોકમાં ખૂબ ખૂબ નામાંકિત બનવું ! આથી એ બિચારાઓએ નિશ્ચિત કર્યું છે કે જેવા દાવ તેવી અપેક્ષા ! આ

દશામાં એવાઓ ક્યાંથી સમજી શકે કે 'શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ જરા પણ બોલવું કે આચરવું એ સ્વપરહિતનાશક હોઈ કલંકભૂત જ છે.

પેલા ચાર હજાર તાપસ થયા હતા, એમાંથી ભગવાનને કેવલજ્ઞાન થયા પછી ત્રણ હજાર નવસેં ને અઢાણું તો પાછા આવ્યા છે અને ફરીને ભગવાન પાસે દીક્ષા લઈને પોતાનું કામ સાધી ગયા છે. કચ્છ અને મહાકચ્છ ન આવ્યા. સંયમ મૂકયા પછી તેઓ જંગલમાં જ રહ્યા. દીક્ષા પળાય નહિ, ઘેર અવાય નહિ, ભરત આવવા દે નહિ, એટલે જંગલમાં જ રહ્યા ; ત્યાં ફુલફલાદિ ખાતા હતા અને શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું ધ્યાન ધરતા હતા. ત્યારથી ભૂતલમાં વનમાં વસનારા, જટાને ધરનારા અને કંદફલાદિનો આહાર કરનારા તાપસોનો માર્ગ પ્રવર્ત્યો.

કુલંકર અને શ્રુતિરતિ રાજા તથા બ્રાહ્મણના પુત્ર તરીકે :

કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ, રામચંદ્રજીના પ્રશ્ના ઉત્તરરૂપે ભરતજીના અને ભુવનાલંકાર હાથીના પૂર્વભવની વાત અહીંથી શરૂ કરે છે. આ ચાર હજાર રાજામાં પ્રલ્હાદન અને સુપ્રભ નામના રાજાઓના ચંદ્રોદય અને સુરોદય નામના પુત્રો પણ હતા. તે બંનેએ ત્યાંથી મરીને ઘણો કાળ ભવભ્રમણ કર્યું. પછી ચંદ્રોદય ગજપુર નગરના હરિમતિ રાજાની ચંદ્રલેખા નામની રાણીથી કુલંકર નામે દીકરો થયો અને સુરોદય એ જ નગરમાં વિશ્વભૂતિ નામના બ્રાહ્મણની અગ્નિકુંડા નામની સ્ત્રીથી શ્રુતિરતિ નામનો દીકરો થયો. એક થયો રાજાનો દીકરો અને એક થયો બ્રાહ્મણનો દીકરો.

અનુક્રમે કુલંકર રાજા થયો. એક વખત તે તાપસના આશ્રમમાં જતો હતો, ત્યાં માર્ગમાં મળેલા અભિનંદન નામના અવધિજ્ઞાની મુનિએ એને કહ્યું કે, 'હે રાજા ! તું જેને વંદન કરવા જાય છે, એ તાપસો પંચાગ્નિ સાધે છે; તેમાં દહન કરવાને આવેલા કાષ્ઠમાં એક સર્પ છે અને તે પૂર્વભવમાં ક્ષેમંકર નામનો તારો પિતાનો પિતા હતો; માટે તું ત્યાં જા, એ કાષ્ઠને ફડાવ અને યતનાપૂર્વક સર્પને બહાર કઢાવી સર્પના પ્રાણની રક્ષા કર !' એક તો સર્પના પ્રાણ બચે અને રાજા જેને માને છે એ માર્ગની અયોગ્યતા સિદ્ધ થાય, માટે અવધિજ્ઞાની મુનિવરે આ પ્રમાણે કહ્યું. અવધિજ્ઞાની અભિનંદન મુનિવરનું આ કથન સાંભળીને રાજા તો આકુલવ્યાકુલ થઈ ગયો. મુનિ કાષ્ઠમાં પડેલા સર્પને તથા પૂર્વભવને જાણે એ જાણી વિસ્મય પણ પામ્યો. આ પછી તરત જ ત્યાંથી તે તાપસ પાસે ગયો અને કાષ્ઠ કઢાવી, ફડાવી, તેણે સર્પની રક્ષા કરી.

આ પ્રસંગના યોગે રાજાને તો જ્ઞાની મુનિની સેવાનું જ મન થયું; અર્થાત્ સંયમની ભાવના થઈ. એને સંયમની ભાવના થઈ ત્યાં પેલો શ્રુતિરતિ બ્રાહ્મણનો પુત્ર ને તેનો મિત્ર આવીને રાજા કુલંકરને સમજાવવા લાગ્યો.

સારી વસ્તુ મળે ત્યારે ખોટી સલાહ આપનાર મળે, તો સારી વસ્તુનો નાશ થતા પ્રાયઃ વાર લાગે નહિ, શ્રુતિ-રતિ રાજા કુલંકરને બે વાતો કહે છે : એક તો એ કે 'હે મિત્ર ! આ મુનિ જે ધર્મ પાળે છે, તે આપણા સંપ્રદાયનો નથી !' અને બીજી વાત એ કે' એટલું છતાં પણ જો તારે ત્યાં સંયમ લેવું હોય તો પણ તે આ વયમાં ન હોય ! છેલ્લી વયમાં દીક્ષા લેવાની હોય.'

પ્રભુ આજ્ઞાના પાલક સાધુ કદિ પાપસાધક પ્રવૃત્તિમાં અનુમોદક ન થાય :

તમે પણ એમ નક્કી કર્યું છે ને ? આવું નક્કી કર્યું હોય અને પછી એવું સાંભળવાનું મળે એટલે 'રોતી હતી અને પીયરીયા મળ્યાં' આ કહેતી સફળ થાય. અવધિજ્ઞાની મુનિના પરિચયથી બનેલા બનાવથી સંયમની ભાવના થઈ હતી, કાંઈ ધર્મનું જ્ઞાન તો હતું નહિ; તેમાં આ ભાઈબંધ મળ્યા, પછી બાકી શું રહે ? તમે પણ દીક્ષા માટે છેલ્લી વય જ માનો છો ને ? અને તે પણ પોતા માટે નહિ, પારકા માટે; કેમ ? આજે કેટલાક ઘરડાઓ આમ જ બોલે છે અને કહે છે કે 'હું દીક્ષા લઉં ? એવા તો કેઈ મહારાજ જોઈ નાખ્યા ! અમને એવી

અસર ન થાય.' જૂના પાટના પાયા પાસે બેસીને ચોરસાં ઘસી નાખનારા અને સંખ્યાબંધ પોષહ કરનારા કેટલાકો પોષહમાં પણ આવું બોલે છે, કહે છે કે કોણ દીક્ષા લે છે ? કયા મહારાજે ભોળવ્યો ? એવાઓ દ્વારા આવું સંભળાય ત્યારે આપણને થાય કે 'કોણે આ બુઢ્ઢાઓને આવું શીખવ્યું હશે ! ખરેખર, આવાઓ ધર્માત્માઓ નથી પણ ધર્મહીનો જ છે.' એમના પોષહની તથા સામાયિકની વસ્તુતઃ કિંમત જ નથી. એ બિચારા ન માલુમ કયા કારણે કુળપરંપરાની ક્રિયાને ઢસડે છે ? આવાઓને ધર્મી ગણવા એમાં પણ ધર્મને નુકશાન જ છે. અડતાલીસ કલાકના પોષહ કરે અને દીક્ષા લેવા ગયેલો પાછો આવે તેમાં રાજી થાય એ કદી બને ?

અમદાવાદવાળા મોહનભાઇ શેઠ જે પરમ ધર્માત્મા હતા, તેઓ આવાને કોઢીયા માનતા ને પૂછતા કે આવા કોઢીયાની સાથે જમવામાં પાપ નહિ ? દીક્ષિત ઘેર આવે અને પોષહમાં રહેલા પણ હૈયાફૂટા બની રાજી થાય તો એ પોષહ કરનારા ધર્મના અર્થી નથી; પણ સંસારના જ અર્થી હોઇ સંસારમાં જ ભટકનારા છે. જ્યારે એક સુશ્રાવક એવા હૈયા વિનાના પૌષધ કરનારા માટે એમ કહે તો પછી 'કોઇના દીક્ષાપતનથી કે દીક્ષા લેવા ગયેલા કોઇને કુટુંબીઓનાં ત્રાસ આદિથી ઘેર પાછું આવવુ પડે' એવી સ્થિતિ ઉભી થવાથી કોઇ ઘેર આવે એથી જો કોઇ સાધુ રાજી થાય તો એ સાધુને મહાકોઢીયો કહેવો પડે એમા આશ્ચર્ય શું છે ? આવા મહાકોઢીઆ જેવા બનેલા સાધુઓ પાપસ્થાનકોની પુષ્ટિ થાય એવા ઉપદેશક બને એ કાંઇ બહુ મોટી વાત નથી. પ્રભુઆજ્ઞાના પાલક સાધુઓ તો કદી જ પાપસાધક પ્રવૃત્તિમાં અનુમોદક કે સહાયક ન થાય. સાધુ અને ભયંકર કર્માદાનમાં આશિર્વાદ દે એ બને જ કેમ ? કર્માદાન શીખવા જનારને **जाओ बच्चा, तुमारा अच्छा होगा** - એમ સાચો સાધુ કહે એ શું શકય છે ? વનકર્માદિના પાપમાં સાધુ ન સમજે એ વાત જ બનવાજોગ નથી; પણ જ્યાં સાધુપણાનું ભાન ન હોય અને લોકમાં નામાંકિત થવાની જ ઇચ્છા બળવાન હોય ત્યાં જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપે જ પરિણમે એ સહજ છે.

સભા ૦ અવધિજ્ઞાની મુનિ સર્પ કાઢવા જાતે કેમ ન ગયા ?

જ્ઞાનીની ક્રિયામાં પ્રશ્ન ન હોય. એ જેમ સર્પને જોઇ રહ્યા છે, તેમ જેના યોગે તે બચવાનો છે તે અને એનાથી પરસ્પર લાભ વગેરે જે થવાનું છે તે જાણી રહ્યા છે. મારી તમારી વાતમાં આગમનું પૂછવું પડે. આગમ એ જ્ઞાનીના બનાવેલા - કહેલા અક્ષરો છે, એટલે અતિશયજ્ઞાની પોતાની દૃષ્ટિમાં યોગ્ય લાગે તેમ વર્તે. અતિશયજ્ઞાનીઓ ગમે તેમ વર્તે તોય એ યોગ્ય જ હોય; છતાં પણ જ્ઞાનીઓના વર્તનની યોગ્યતા કોઇ અંધને ન દેખાય તો તે વાત જુદી છે; કારણ કે અજ્ઞાન એ મોટો અંધાપો છે.

નાનો ધર્મ કરે તે વધારે ડાહ્યો :

આપણે જોઇ ગયા કે શ્રુતિરતિ દીક્ષા લેવા સજ્જ થયેલા કુલંકર રાજાને કહે છે કે, 'આજે જે સાધુ પ્રત્યે તને પ્રેમ થયો છે, તે કાંઇ આપણી પરંપરાનો ધર્મ પાળતા નથી; એટલું છતાં ત્યાં સંયમ લેવું જ હોય તો આ જુવાન વયમાં ન હોય; છેલ્લી વયમાં લેજે.' તમે પણ એમ જ માનો છો ને ? સંયમ છેલ્લી વયે, કે જે વયમાં તાકાત ન રહે અને નવરા બેસી માથાં હલાવવાનાં હોય, એમ ?

સભા૦ છેલ્લી વય સુધીના જીવનની ખાત્રી શી ?

ઉન્માર્ગે ગયેલાઓ તો પ્રાયઃજીવન નિશ્ચિત હોય એમ જ વર્તે.

સભા૦ એવા ઘરડા સંયમ લેતા પણ નથી.

અને જુવાન પણ તે જ લે છે કે જે એવા ઘરડાની સલાહ માનતા નથી.

આ બાજુ આ કુલંકર રાજા તો કાંઇ પામ્યો નથી, એટલે એના પરિણામ ઓગળી ગયા. એક રાજાને જ્યારે વૈરાગ્ય આવ્યો, ત્યારે સંયમ ન લેવાય ત્યાં સુધી આહાર - પાણીના ત્યાગનો તેમણે અભિગ્રહ કર્યો અને તરત સિંહાસન ઉપરથી ઉઠીને ચાલવા માંડયું. રસ્તામાં દેવે એમની ઘણી ઘણી પરીક્ષા કરી છે. છેવટે છેલ્લી પરીક્ષા એ કરી છે કે, દેવે કહ્યું છે કે, 'તારી સ્થિરતા અજબ છે, પણ હાલ જુવાન વય છે અને આયુષ્ય મોટું છે, તો રાજ્યસુખ ભોગવીને પછી સંયમ લેજે.' ત્યારે એમણે જવાબ આપ્યો છે કે, 'બહુ આયુષ્ય છે તો બહુ કાળ સંયમ પળાશે અને એથી વધારે સારૂં થશે' આવો ઉત્તર જેનો આત્મા ધર્મથી રંગાએલો હોય તે આપે.

નાની વયમાં ધર્મ કરે તે ડાહ્યો કે મોટો થઇને કરે તે ડાહ્યો ? બેમાં વધારે ડાહ્યો કયો ? કહેવું જ પડશે કે નાનો વહેલો ચેત્યો માટે એ જ વધારે ડાહ્યો. પચીસ વર્ષનો થઇને પેઢી ઉપર બેસે એ ડાહ્યો કે પંદર વર્ષથી પેઢી ઉપર બેસે તે ડાહ્યો ?

સભા ૦ પંદર વર્ષનો.

ત્યાં તમે એવું જ બોલવાના, અહીં પણ એવું જ બોલો. શ્રી જૈનશાસનમાં પણ મોટા થઇને આવે એના કરતાં આઠ વરસના આવે એ વધારે ડાહ્યા. એવાને તો ઉંચકી માથે ચઢાવીને, હાથમાં પકડીને મોકલવા જોઇએ. એ ભાવના વૃદ્ધિ પામે તેવી વાતચીતો અને પ્રવૃત્તિ થવી જોઇએ, સલાહ પણ એની આપવી જોઇએ. બાળક દીક્ષાની ઇચ્છા દેખાડે, એટલે કહેવું કે, 'તું પુણ્યશાલિ ! અમે આટલા મોટા થયા છતાં હજી આ ભાવના થતી નથી અને તને આ ભાવના થઇ માટે તું પૂજ્ય.' આમ કહો એટલે ભલે એ કાંઇ ન જાણતો હોય પણ એટલું તો એને થાય કે, 'બાપાજી પણ જેનાં વખાણ કરે છે તે દીક્ષાને ધન્ય છે !' બાળકમાં એ સ્વભાવ છે કે પકડે તે પ્રાયઃ મરતાં ય ન મૂકે.

બાળકના હાથમાં કાંઇ દૃષ્ટિવાદ ન મૂકાય. બાળક પાસે તો જે બોલાતું હોય તે બોલાય. બાલવયને લઇને બાલમુનિ હસે તો, 'લ્યો હસી પડયા, મુનિ શાના ?' એમ ન કહેવાય. ઉલ્ટું એ ખિન્ન થાય તો પણ એમ કહે કે, 'આપને ધન્ય છે, આપની શી વાત ? મુનિ બહુ હસે પણ નહિ !' - એમ કહીને પગે લાગે. મુનિ સમજી જશે કે, 'ટોણો મરાઇ ગયો !' પછી તે નહિ હસે. બાળકની અને મોટાની સરખામણી ન થાય. મોટો છોકરો નિશાળે ન જાય તો ધોલ મરાય, પણ નાનું બાળક નિશાળે ન જાય તો પતાસું અપાય, ખઉ ખઉ અપાય, બે પૈસા અપાય, 'હાલ ભાઇ - હાલ ભાઇ' કરીને લઇ જવાય તો આવે અને એ 'હાલ ભાઇ' માંથી એ લાલભાઇ થાય ! અહીં પણ એ વૃત્તિ જોઇએ.

હવે પેલો શ્રુતિરતિ તો મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો અને આ રાજા કુલંકર ધર્મ પામ્યો નહોતો, એટલે અવધિજ્ઞાની મુનિના યોગે પેલા સર્પની વાતના નિમિત્તથી ધર્મના પરિણામ જાગેલા તે ઢીલા થયા; ચાલ્યા ગયા.

હવે સંસારનું સ્વરૂપ જોજો. શ્રુતિરતિની સંમતિથી રાજા જે રમણીની સાથે ભોગ ભોગવવા માટે સંસારમાં રહે છે, ત્યાં વળી જાુદી જ ઘટના છે. એ રાજાને શ્રીદામા નામની રાણી હતી. એ કુલટા હતી. એ જ રાણી આજ ભાઇબંધ શ્રુતિરતિ સાથે સદા આસકત હતી. વૈરાગ્ય થયા છતાં રાજા સંસારમાં રહ્યો માટે અગર તો બીજા કોઇ નિમિત્તને પામીને, 'અમારૂં દુશ્ચેષ્ટિત રાજાએ જરૂર જાણ્યું છે' એવી એ કુલટા રાણીને શંકા થઇ અને એથી એ કુલટાએ પોતાના પતિને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. આ સંસાર ! આ બનાવો સંસારમાં નવા નથી, કાયમ બને છે, પણ અજ્ઞાનના આવરણથી જોઇ શકાતા નથી. ધોળું એટલું દૂધ નહિ અને પીળું એટલું સોનું નહિ.

એટલે એ શ્રુતિરતિની સંમતિથી રાણી શ્રીદામાએ ઝેર આપીને પોતાના સ્વામી રાજા કુલંકરને મારી નાખ્યો. જુઓ ! રાજા કુલંકરથી સંયમ ન લેવાયું, ભોગ ભોગવવાના પણ રહી ગયા અને મનુષ્યભવ નકામો ગયો !

કયું મરણ ઉત્તમ મરણ કહેવાય ? એ સમજો !

શાસ્ત્રકાર પરમમર્ષિઓ માટે જ વારંવાર સાવધ રહેવા ફરમાવે છે. આ તો સંસાર ! સુખના પહાડ ખડા હોય પણ પુણ્ય પરવાર્યું કે ખલાસ. અગીયાર વાગે સૂતેલા સવા અગીયારે ખલાસ થયા, એ નથી જાણતા ? ખાતાં - પીતાં, પેઢી ઉપર હિસાબ ગણતાં, રૂપીયા ગણતાં - ગણતાં, હસતાં - હસતાં મરણ થાય, એ બધાં મોટા ભાગે કુમરણ. વ્રતાદિના સ્વીકારપૂર્વક શુભ ધ્યાનમાં મરણ થાય, તે ઉત્તમ મરણ. આજે લોકો જુદી ગણત્રી કરે છે. કોઇ હસતાં મરે તો કહે કે 'વેદનીય ઓછી', પણ કઇ રીતે હસતો હતો તે જોવું જોઇએ. આયુષ્ય કયું બંધાય છે તે જોતા નથી. સ્ત્રીના મોઢા સામે જોઇ હસતો હસતો મરે તો ? અને રીબાઇને મર્યો કહેવાતો હોય, એ **नमो जिणाणं** બોલતો બોલતો મરણ પામ્યો હોય તો ? વેદનીય કે રોગ, એ કાંઇ નવી વસ્તુ નથી. મરતી વખતના પરિણામની ધારા જોવી જોઇએ. પૈસાની પથારીમાં, 'મારા પૈસા, મારા પૈસા' કરતો, હસતો હસતો મરી જાય, તે સ્વર્ગ પામે કે ત્યાં સાપ થાય ? છ મહિના પથારીમાં પડયો રહ્યો, ક્ષય થયો, રીબાયો એ ખરૂં, પણ પ્રતિક્રમણ કર્યું, રાતે ખાધું નહિ અને ચારે પ્રકારનાં શરણોને લઇ નવકાર ગણતો ગણતો મરે તો એની તો સદ્‌ગતિ જ થાય. એ પાપી કહેવાય ? નહિ જ.

સભા૦ લાંબો માંદો રહેતો કુટુંબી પણ કહે કે છૂટે તો સારૂં.

'આવા કુટુંબીઓમાં રહેતાં તમને ભય પણ નથી થતો ?' તમે બહુ જબરા છો. હજુ આયુષ્ય હાથમાં છે, જીવનદોરી તમારી પાસે છે, માટે દુર્ગતિથી બચાય તેમ વર્તો.

હવે આ બાજુ અનુક્રમે તે શ્રુતિરતિ પણ કાળે કરીને મરણ પામ્યો. ત્યારબાદ ઘણા કાલ પર્યન્ત સંસારમાં વિવિધ જાતિની યોનિઓમાં તે બન્નેએ પરિભ્રમણ કર્યું.

[૧૪]

આપણે એ જોઇ ગયા કે ભરતજીની દીક્ષિત બનવાની ભાવનાને શિથીલ બનાવવાને માટે સીતાજીએ જલક્રીડાના વિનોદની ભરતજીને પ્રાર્થના કરી. સીતાજીને લક્ષ્મણજી માતા રૂપ માનતા હતા, તો ભરતજી તેમને માતારૂપ માને એમાં નવાઇ નથી; કારણ કે ભરતજી તો લક્ષ્મણજી કરતાં પણ નાના છે. 'મોટા ભાઇની પત્ની એટલે માતૃવત્ પૂજ્ય' - આ ભાવના એ કુટુંબમાં સ્વાભાવિક પ્રવર્તતી હતી. આર્યદેશના ઉચ્ચ ગણાતાં કુલોમાં આ ભાવના નવાઇરૂપ નહોતી. છેલ્લા થોડાક દશકાઓ બાદ કરીએ, તો આજ સુધી એ અને એવી બીજી પણ ઘણી ઉત્તમ ભાવનાઓ આ આર્યદેશમાં કુલપરંપરાના વારસાની માફક પ્રવર્તતી હતી. છેલ્લા થોડાક દશકાઓમાં જ બધું ફરી ગયું એમ કહીએ તો ચાલે. સદાચારને લાવનાર, સદાચારનું રક્ષણ કરનાર અને સદાચારને વધારનાર જે ભાવનાઓ હતી તે નષ્ટ થઇ ગઇ અને એનું સ્થાન એવી ભાવનાઓએ લીધું કે જેના યોગે માનવી માત્રના હૈયામાં ભોગતૃષ્ણાની કારમી આગ સળગી રહી છે.

ભોગતૃષ્ણાની કારમી આગ સળગી રહી છે, તેનું વિષમ પરિણામ :

અપવાદરૂપ ગણાય તેવા સજ્જનોની વાત જૂદી છે, પણ મોટા ભાગની દશા આ થઇ પડી છે. ભોગ તૃષ્ણા જેમ વધતી ગઇ, તેમ સદાચારોનો તથા સદ્‌વિચારોનો લોપ થતો ગયો અને દુરાચારો તથા દુર્વિચારો વધવા માંડયા. પછી દુરાચારીઓએ પોતાના દુરાચારોને જ સદાચારો મનાવવાનો પ્રયત્ન આદર્યો અને ક્રાંતિના નામે,

કલાના નામે, સુધારાના નામે, પ્રગતિના નામે તથા સમાન હક્ક આદિના નામે અજ્ઞાનલોકને દુરાચારો તરફ ઘસડીને, સદાચારના ઉપાસકો તથા પ્રચારકો તરફ દુર્ભાવ ફેલાવવા માંડયો.

અમે ક્રાંતિના વિરોધી છીએ એમ નથી; પણ વર્તમાનની ક્રાંતિ વિનાશક છે માટે અમે તેનાથી ચેતતા રહી બીજાઓને બચતા રહેવાને પ્રેરીએ છીએ. ક્રાંતિ એટલે પરિવર્તન. એને માટે તો આ શાસન છે આ શાસનનો પ્રચાર જ પરિવર્તનકારી છે. સ્વમાં અને પરમાં પરિવર્તન લાવવાને માટે તો આ શાસનની આરાધના છે. શ્રી જૈન શાસનનો સાચો આરાધક ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન માટે જ મથ્યા કરે છે. શ્રી જૈન શાસનના સાચા આરાધકની પ્રત્યેક ધર્મક્રિયા ક્રાંતિકારી હોય છે. એવું માનનારા અમે, ક્રાંતિના વિરોધી કેમ હોઇ શકીએ ? અમારો પ્રયત્ન તો સાચું પરિવર્તન લાવવાનો જ છે.

દુનિયાના જીવો વર્તમાનમાં જે દશા ભોગવી રહ્યા છે, તે દુઃખદ છે અને દુઃખસર્જક છે. અમે દુઃખદ અને દુઃખ-સર્જક દશા ટાળવાનો ભગવાનનો પેગામ પ્રચારનારા છીએ. અમે તો જનતામાં એવું પરિવર્તન આવેલું જોવાને ઇચ્છીએ છીએ કે દુનિયાના માનવી માત્રની દિશા જ પલટાઇ જાય. સંસારમાં રાચતો, અને સંસારને વધારતો આત્મા સંસારનાં બંધનોને તોડતો અને મોક્ષની નિકટ પહોંચતો બની જાય, એ અમારો મનોરથ છે. અમે તો એવું પરિવર્તન લાવવા ઇચ્છીએ છીએ, કે જે પરિવર્તન મનુષ્યોને દુઃખથી બચાવી સુખમય સ્થિતિએ પહોંચાડે તેમજ મનુષ્ય સિવાયના બીજા જીવો આજે મનુષ્યો તરફથી જે મહાત્રાસ ભોગવી રહ્યા છે તે જીવોનો પણ તે મહાત્રાસ મટી જાય ! અર્થ અને કામ તરફ ઘસડાઇ રહેલા આત્માઓ ધર્મ અને મોક્ષ તરફ વળે, એવું જબ્બર પરિવર્તન લાવવાનો શ્રી જૈનશાસનના સાચા ઉપાસકોનો પ્રયત્ન હોય છે.

અમે ક્રાંતિના અને પરિવર્તનના પરમ હિમાયતી છીએ !

દુનિયાદારીનાં સુખોમાં રાચતી અને એ સુખો મેળવવાને માટે રાતદિવસ સ્વયં દુઃખી બની બીજાઓને દુઃખી કરતી દુનિયાને, દુનિયાદારીનાં સુખોની ઇચ્છાથી પણ છોડાવી દેવા જેવું પરિવર્તન લાવવામાં અમે વિશ્વકલ્યાણ માનીએ છીએ. આ પરિવર્તનના અમે ઉપાસક છીએ અને એથી જ અમે કહીએ છીએ કે 'શ્રી જૈનશાસનના સાચા આરાધક જેવું બીજું કોઇ જ ક્રાંતિવાદી નથી.' અને એથી જ 'અમે જેવા અને જેટલા પરિવર્તનના હિમાયતી છીએ, તેવા ઉંચા અને તેટલા જબ્બર પરિવર્તનનું હિમાયતી વસ્તુતઃ બીજું કોઇ જ નથી.' આવું પ્રત્યેક સાચો જૈન કહી શકે છે.

આમ છતાં પણ અમને ક્રાંતિના વિરોધી કહેવામાં આવે છે; અમે ક્રાંતિના પરિવર્તનના, સુધારાના, પ્રગતિના વિરોધી છીએ - એવો ખોટો પ્રચાર કરીને લોકોને ભડકાવવામાં આવે છે; પણ શ્રી જૈનશાસન જેવું ક્રાંતિનું, પરિવર્તનનું, સુધારાનું અને પ્રગતિ આદિનું હિમાયતી બીજું કોઇ જ શાસન નથી; અને એથી જ શ્રી જૈનશાસનને સાચી રીતે માનનાર સૌ કોઇ હરહંમેશ પરિવર્તન, ક્રાંતિ, સુધારા અને પ્રગતિ આદિના હિમાયતી હતા, છે અને રહેશે. દુનિયા જડ પદાર્થોના સંયોગોમાં સુખ માને છે, જ્યારે જૈન જડના સંયોગને જ દુઃખનું કારણ માને છે. દુનિયા જડના ઉત્કર્ષમાં કલ્યાણ માને છે, જ્યારે જૈન આત્માના ઉત્કર્ષમાં કલ્યાણ માને છે. જે દીક્ષા આજના કહેવાતા ક્રાંતિવાદીઓને ગમતી નથી, તે દીક્ષા બાળપણથી ન પમાય તો જૈન પોતાને છેતરાએલા માને છે. આ માન્યતાઓમાં જ પરિવર્તન રહેલું છે. આવું પરિવર્તન થાય તો સૌનું કલ્યાણ થયા વિના રહે નહિ.

આજનો કહેવાતો પરિવર્તનવાદ વિનાશક છે માટે જ વિરોધપાત્ર છે :

પરંતુ આજનો કહેવાતો પરિવર્તનવાદ આનાથી સાવ ઉલટો છે. ક્રાંતિના અને કલાના નામે આજે અનેક પ્રકારના દુરાચારો પોષાઇ રહ્યા છે. સુધારાના નામે આજે અનેક સ્ત્રીઓનાં શીલો લૂંટાઇ રહ્યાં છે. પ્રગતિના

નામે આજે કૌટુંબિક સદ્ભાવ લગભગ નષ્ટ થઇ ગયો છે. ચોમેર ભોગતૃષ્ણાની આગ ફેલાઇ છે અને એથી માનવી માનવી નથી રહ્યો. ચારે તરફ અસંતોષની લાગણી વ્યાપેલી જોવાય છે. આના યોગે સદાચાર - સેવીઓની વાણી પણ ઘણાઓને ખટકે છે. તેમની અને બીજાઓની સુધારણાને માટે જ થતી તેમની ટીકાઓ તેઓ ખમી શકતા નથી. આ ક્રાંતિ નાશક છે અને એથી જ વિરોધને પાત્ર છે. આજે કેટલેક સ્થળે તો દીયરો ભાભીની છેડતી કરવાને પણ ચૂકતા નથી. જે ભાભીને માતૃદૃષ્ટિએ જોવી જોઇએ તે ભાભી તરફ કુદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન શાથી થઇ ? સુંદર કુલાચારો ગયા એથી ! આર્યદેશના ઉત્તમ કુલાચારો આજે પૂર્વવત્ વિદ્યમાન હોત તો આજે મજુરવાદ અને મુડીવાદ જેવા વાદો તથા તેના સંઘર્ષણો ઉત્પન્ન થાત ? નહિ જ. પણ ઉત્તમ કુલાચારોને ય કુરૂઢીઓ કહી એના નાશમાં આજે તો સુધારાની કૂચ મનાય છે. જૈનકુળમાં જન્મેલાઓ પણ આનાથી બચ્યા નથી અને એથી જ જૈન સંઘોમાં આજે જ્યાં ને ત્યાં વિષમ વાતાવરણ પ્રસરતું જાય છે.

ભરતજી અને ભુવનાલંકાર હાથીના પૂર્વ ભવોનો સંબંધ :

ભરતજી, રામપત્ની સીતાજીને માતૃવત્ પૂજ્ય માનતા હતા. લક્ષ્મણપત્ની વિશલ્યાને પણ એ જ દૃષ્ટિએ જોતા હતા. માટે જ સીતાજીએ જલક્રીડાનો વિનોદ કરવાની જ્યારે ભરતજીને પ્રાર્થના કરી ત્યારે ભરતજી પણ અંતઃપુર સહિત જલક્રીડા કરવા ગયા. એક મુહૂર્ત પર્યન્ત વિરક્તભાવે જલ ક્રીડા કરીને ભરતજી સરોવરના કાંઠે આવી ઉભા. એટલામાં મદોન્મત્ત બનીને સ્તંભ ઉખેડી આયુધશાળામાંથી ભાગેલો અને ઉપદ્રવ મચાવતો ભુવનાલંકાર નામનો હાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

ભરતને જોતાં જ, મંત્રબળના યોગે જ હોય તેમ, તે હાથીનો મદ ગળી ગયો. રામચંદ્રજી વગેરે તે હાથીને પકડવા પાછળ આવ્યા. તેમને આ જોઇને આશ્ચર્ય થયું. રામચંદ્રજીએ મદ રહિત બનેલા તે હાથીને આયુધશાળામાં લઇ જવાની મહાવતોને આજ્ઞા કરી અને મહાવતો લઇ પણ ગયા. એટલામાં દેશભૂષણ અને કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની મહાત્માઓ ત્યાં પધાર્યા. આ બે મહાત્માઓના ઉદ્યાનમાં સમવસર્યાના શુભ સમાચાર સાંભળતાંની સાથે જ રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી અને ભરતજી આદિના પરિવાર સહિત તે મહા-મુનિઓને વંદન કરવાને માટે ગયા.

વંદન કર્યા બાદ રામચંદ્રજીએ સૌથી પહેલું એજ પૂછયું કે, 'હે મહાત્મન્ ! મારો ભુવનાલંકાર હાથી ભરતને જોતાં જ મદ રહિત કેમ થઇ ગયો ?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કેવલજ્ઞાની દેશભૂષણ મુનિવરે ભરતજીનો અને ભુવનાલંકાર હાથીનો પૂર્વભવોનો સંબંધ વર્ણવવા માંડયો. શરૂઆત વર્તમાન ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થપતિ ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજીના સમયથી કરી; અને તે પછીના તે બંનેના પરસ્પરના સંબંધવાળા કેટલાક ભવો વર્ણવવા માંડયાં. આપણે એમાંનો પણ કેટલોક ભાગ આ પહેલા જોઇ ગયા છીએ.

દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમમહર્ષિએ ફરમાવ્યું કે, પૂર્વે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને જ્યારે દીક્ષા લીધી, ત્યારે તે તારકની સાથે ચાર હજાર રાજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે લોકો ભિક્ષાદાન આદિના વિધિથી અજાણ હોવાના કારણે પ્રભુ ભિક્ષા લેવા તો જતા, પરંતુ તે તારકને કલ્પ્ય ભિક્ષા મળતી નહિ; અને એથી ભગવંત નિરાહારપણે મૌન રહીને વિહરવા લાગ્યા. ભગવાન ક્ષુધા પરિષહ સહવાને સમર્થ હતા, એટલે એ તારક તો ભિક્ષા નહિ મળવાથી જરા પણ મૂંઝાયા નહિ અને શુભ ધ્યાનથી ચલિત પણ થયા નહિ; પરંતુ પેલા ચાર હજાર રાજાઓ સ્વયં દીક્ષિત બનેલા, તેમનાથી ભૂખનું દુઃખ સહી શકાયું નહિ. આખર થાકીને તે ચારેય હજાર સ્વયંદીક્ષિત રાજાઓ વનવાસી તાપસો બની ગયા. એમાં પ્રહ્લાદન રાજાના પુત્ર ચંદ્રોદય રાજા અને સુપ્રભરાજાના પુત્ર સુરોદય રાજા પણ હતા. આ બેમાં એક ભરતજીનો જીવ છે અને બીજો ભુવનાલંકાર હાથીનો જીવ છે.

તે બંનેય રાજાઓએ ત્યાંથી મરીને ચિરકાલ પર્યન્ત ભવભ્રમણ કર્યું. ચિરકાલ પર્યન્ત અનેક યોનિઓ દ્વારા અનેક ભવોમાં પરિભ્રમણ કર્યા બાદ, ગજપુર નગરના રાજા હરિમતિની રાણી ચંદ્રલેખાની કુક્ષીથી, ચંદ્રોદય રાજાનો જીવ મનુષ્યલોકમાં ઉત્પન્ન થયો અને તેનું નામ 'કુલંકર' રાખવામાં આવ્યુ; બીજી તરફ એ જ રીતે અનેક યોનિઓ દ્વારા અનેક ભવોમાં પરિભ્રમણ કરીને સૂર્યોદય રાજાનો જીવ એ જ ગજપુર નગરમાં વિશ્વભૂતિ નામના બ્રાહ્મણની અગ્નિકુંડા નામની સ્ત્રીથી 'શ્રુતિરતિ' તરીકે ઉત્પન્ન થયો. રાજપુત્ર કુલંકર યોગ્ય વયે પહોંચતાં રાજા બન્યો. એક વાર રાજા કુલંકર જે વખતે તાપસોના આશ્રમ તરફ જઇ રહ્યો છે, તે વખતે માર્ગમાં તેને અભિનંદન નામના અવધિજ્ઞાની મુનિવરનો મેળાપ થયો. તે મહાત્માએ કુલંકર રાજાને કહ્યું કે, 'હે રાજન્ ! તું જે તાપસની પાસે જઇ રહ્યો છે, તે તાપસ પંચાગ્નિ તપ તપી રહ્યો છે. ત્યાં બાળવાને માટે લાવવામાં આવેલા એક કાષ્ઠમાં સર્પ રહેલો છે. તે સર્પનો જીવ તે જ છે, કે જે પૂર્વભવમાં તારા પિતામહ ક્ષેમંકરનો જીવ હતો. આથી તે લાકડાને ચીરાવીને, તે સર્પને યત્નપૂર્વક બહાર કઢાવીને, તું એની રક્ષા કર !' મુનિવરના મુખેથી આ વાત સાંભળતાં જ રાજા આકુલ - વ્યાકુલ થઇ ગયો અને તત્કાલ તાપસાશ્રમમાં પહોંચીને વિના વિલંબે તેણે લાકડું ફડાવી નાખ્યું. મુનિવરે કહ્યા મુજબ તેમાં રહેલા સર્પને જોઇને તે અત્યંત વિસ્મય પામ્યો. વિસ્મય પામ્યો એટલું જ નહિ, પણ વૈરાગ્ય પામ્યો અને દીક્ષા લેવાની તેનામાં ઇચ્છા જન્મી.

કુલંકરરાજાને વૈરાગ્ય આવ્યો પણ આ બધુ સાંભળીને તમને શું થાય છે ?

સભા૦ એકદમ વૈરાગ્ય આવી જવાનું અને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થવાનું કારણ શું ? મુનિવરે કાંઇ ઉપદેશ તો દીધો નહોતો !

વૈરાગ્ય આવવાનું કારણ ખૂલ્લું જ છે. પોતાના જ દાદાનો જીવ મરીને સર્પ થયો છે, તો પોતાની શી હાલત થશે એવો વિચાર ન આવે ? વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાને માટે આ સામાન્ય કારણ છે ? નહિ જ ! રાજા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, જૈનધર્મથી અપરિચિત છે, છતાં પણ દાદાની દશા જોઇને એને પોતાનો વિચાર આવે છે; પણ આ વૃત્તાંત સાંભળીને તમને શો વિચાર આવે છે, એ તો કહો ! મિથ્યાત્વમાં પડેલા પણ રાજાને દાદાની દશા જોઇને દીક્ષિત બનવાની ભાવના થાય છે, જ્યારે 'ભગવાનના શાસન ઉપર અમને પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા છે' એમ બોલ નારાઓને આવા આવા પ્રસંગો સાંભળતાં પણ વૈરાગ્યભાવના ન જાગે, તો શું માનવું ? શ્રી જિનશાસન એટલે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનું શાસન અને શ્રી જિનશાસનના આરાધકો એટલે વિરાગી આત્માઓ, આ માનો છો ?

સભા૦ હાજી

સમ્યગ્દૃષ્ટિ ત્યાગી ન હોય તોય વિરાગી તો હોય જ ને ?

સભા૦ હાજી.

અને વિરાગી ક્યારે ત્યાગી ન બને ?

સભા ૦ બને તો ત્યાગ કરે.

પોતાનાથી ત્યાગ શકય હોય, તે છતાં પણ સાચો વિરાગી ત્યાગ ન કરે, એ બને ?

સભા૦ નહિ જ.

તો પછી તમે બધા શું તમારે માટે ત્યાગને અશક્ય માનો છો ? ત્યાગ તમારે માટે શક્ય નથી માટે જ તમે ત્યાગી બનતા નથીને ?

સભા૦ એમ ન મનાય ?

એમ ન જ મનાય, એમ કહેતો નથી; પરંતુ એમ કયારે મનાય તે તો જોવું પડશેને ?

સભા૦ હાજી.

ત્યારે વિચારો કે, 'કયારે હું ત્યાગી બનું' એવી ભાવના તમારામાં છે ? 'હું કમનસીબ છું કે મારાથી વિરતિ ધર્મ સ્વીકારી શકાતો નથી.' આવી વિચારણા આવે છે ? 'ધન્ય છે તે પુણ્યાત્માઓને, કે જે પુણ્યાત્માઓ નાની ઉંમરમાં પણ સંસારના ત્યાગી બનીને, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ વર્તી ચરિત્રપાલન કરી આત્મકલ્યાણ સાધી રહ્યા છે !' આવા વિચારો તમને આવ્યા કરે છે ? 'ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સર્વશ્રેષ્ઠ, અનુપમ અને પરમ કલ્યાણકારી શાસનની સામગ્રી પામવા છતાં તેમજ નિશ્રા લેવા યોગ્ય સુગુરૂનો યોગ પામવા છતાં અને આરાધનાના માર્ગની થોડી ઘણી પણ જાણ થવા છતાં હું વિરતિધર્મની સાધના કરી શકતો નથી એ મારો કેવો કારમો અશુભોદય છે ?' આવો આત્મતિરસ્કાર તમારા અંતરમાં અવસરે અવસરે પણ પ્રગટે છે ખરો ? 'સંસારમાં રહેવાથી મારા આત્માનું ભયંકર કોટિનું અહિત થઇ રહ્યું છે' એમ લાગે છે ખરૂં ? 'આવું મનુષ્યપણું મળવા સાથે મને લક્ષ્મી, સ્ત્રી -છોકરાં, સત્તા કે આબરૂ વગેરે ન મળ્યું હોત પણ જો એક માત્ર શ્રી જિનાજ્ઞાની સુંદર પ્રકારની આરાધના મળી હોત તો મારો આ જન્મ સફળ થાત; જ્યારે આ તો બધા મળવા છતાંય મારો મનુષ્યજન્મ નિષ્ફળ જ નહિ પણ નુકશાનકારી બની રહ્યો છે.' આ પ્રકારની આત્મવેદના તમે કયારે ય પણ અનુભવો છો ખરા ? 'આવતા ભવમાં ભલે હું દરિદ્રપણાને પામું, દાસપણાને પામું, પણ શ્રી જિનાજ્ઞાની ઉત્કટ આરાધના કરી શકાય તેવી સ્થિતિ મળે તો બસ છે ! આવો ય ઇચ્છાનિરોધ થાય છે ?

દયાનું સ્થાન દુઃખ નહિ રહેવું જોઇએ પણ પાપ છે એ હોવું જોઇએ :

આ બધું થતું હોય તો વિચારી જૂઓ અને તે પછી વિચારો કે, હું ત્યાગી નથી બનતો તે સંસારરાગના કારણે કે મારે માટે ત્યાગ અશકય છે એથી ? સ્વયં પરીક્ષક બનવાનો આ માર્ગ છે. તમારી આત્મદશાના તમે પરીક્ષક બનો એ જરૂરી છે શ્રી જિનાજ્ઞાની આરાધનાથી જ સુખ છે, કલ્યાણ છે, એમ લાગવું જોઇએ. 'આ જગતમાં સુખનો કોઇ પણ માર્ગ હોય, તો તે શ્રી જિનાજ્ઞાની આરાધનાનો જ માર્ગ છે.' આવી હાર્દિક માન્યતા હોવી જોઇએ. ચક્રવર્તી પણ જો ધર્મહીન હોય, તો તે પણ દુઃખી છે, કારણ કે એ મહાદુઃખમાં પડવાની કાર્યવાહી કરી રહ્યો છે. આ મનોવૃત્તિ ઘડાવી જોઇએ. રાજા બનવાની, શ્રીમંત બનવાની, મોટરો દોડાવવાની, સલામો ઝીલવાની અને જ્યાં - ત્યાં પ્રશંસા પામવાની ઇચ્છા જવી જોઇએ અને શ્રી જિનાજ્ઞાની આરાધના કરવાની ઇચ્છા પ્રગટવી જોઇએ. દયાનું સ્થાન દુઃખ જ નહિ રહેવું જોઇએ, પણ દયાનું મુખ્ય સ્થાન પાપ રહેવું જોઇએ. દુઃખી કરતાં પણ પાપીની દયા વધુ આવવી જોઇએ. પછી ધર્મહીન અને પાપરકત શ્રીમંતોને જોઇને, તેમની શ્રીમંતાઇને નમવાનું મન નહિ થાય; એટલું જ નહિ પણ એવા શ્રીમંતોની દયા આવશે ! 'એ શ્રીમંતાઇ મને મળે તો સારૂં !' એમ થવાને બદલે 'કોઇ પણ ભવે મને અગર તો કોઇને પણ આવી શ્રીમંતાઇ ન મળજો !' એમ થશે. પછી તો ગરીબમાં ગરીબ ધર્મીને જોતાં પણ હર્ષ ઉત્પન્ન થશે અને હાથ જોડાઇ જશે ! આપણે તો આવું પરિવર્તન ઇચ્છીએ છીએ. જેનામાં આવું પરિવર્તન થઇ જાય તેનું કલ્યાણ થયા વિના રહે નહિ. તમારી આવી સ્થિતિ છે કે નહિ. તે તમે તપાસી લેજો !

રાજા કુલંકર દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળો તો બન્યો, પણ એને એ જ વખતે કુયોગ મળ્યો અને એની ભાવના ભાંગી ગઇ ! સૂરોદય રાજાનો જીવ, કે જે શ્રુતિરતિ બ્રાહ્મણ તરીકે એજ ગજપુર નગરમાં ઉત્પન્ન થયો છે, તે કુલંકર રાજાની દીક્ષાની ભાવના જાણીને રાજાને કહે છે કે, 'જૈનધર્મ એ કાંઇ આપનો કુળનો ધર્મ નથી;

છતાંય તમારે દીક્ષા લેવી જ હોય તો ઉતાવળ શી છે ? રાજ્યસુખોને ભોગવીને છેલ્લી વયે દીક્ષા લેજો ! અત્યારે ખેદ પામવાની કાંઇ જરૂર નથી.' શ્રુતિરતિની આવી વાત સાંભળતાં જ રાજાનો દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ સ્હેજ ભગ્ન થઇ ગયો; અને 'હવે મારે કેમ કરવું ? ' તેના વિચારમાં એ પડયો. રાજા જો દીક્ષિત બની જાત તો સારૂં થાત; પણ ભવિતવ્યતા એવી કે, 'હવે મારે શું કરવું ?' એવો વિચાર કરતો તે સંસારમાં રહ્યો અને એથી આપણે જોઇ ગયા છીએ કે, તેની શ્રીદામાનામની પત્નીએ જ તેને ઝેર દઇને મારી નાખ્યો !

શ્રીદામાને પેલા શ્રુતિરતિ સાથે આડો વ્યવહાર હતો. તેને શંકા પડી કે, રાજા અમારો સંબંધ જાણી ગયો છે અને અમને મારી નાંખશે. આવી શંકા પડવાથી તે કૂલટા સ્ત્રીએ વિચાર કર્યો કે, 'રાજા અમને બંનેને મારી નાખે, તે પહેલા હું જ તેનું કાસળ કાઢી નાખું !' શ્રીદામા રાણીએ તેના યાર શ્રુતિરતિ પુરોહિતની એમાં સંમતિ માંગી. જે શ્રુતિરતિએ રાજાને દીક્ષા નહિ લેવાની સલાહ આપી હતી, તે જ શ્રુતિરતિએ રાજાને વિષ દેવાની વાતમાં સંમતિ આપી !

પાપી આત્માઓ મોટે ભાગે શંકિત રહ્યા જ કરે છે ! ભલે કોઇ ન જાણે પણ એને તો ભય રહ્યા જ કરે અને વાત વાતમાં શંકા થયા કરે ! જેટલા ચોર એટલા સુખે જીવેય નહિ અને સુખે ઉંઘી શકેય નહિ ! ભલે પોલીસ ન જાણતી હોય, પણ એને તો થડક હોય જ ! ખરેખર આથી જ કહેવાય છે કે પાપી સર્વત્ર શંકિત હોય છે, અને આ પ્રસંગમાં પણ એમ જ બન્યું છે.

પાપીની પાપ સલાહ માનવી જ નહિ :

રાજાને સંયમ લેવાની ઈચ્છા થઇ ત્યારે સાથી સારો મળ્યો હોત તો કલ્યાણ થાત, પણ સાથી ઊંધો મળ્યો, એટલે બધું ઊંધું જ થયું. ન સંયમ સધાયો, ન ભોગ ભોગવાયા, અકાલે મરવું પડયું અને સંસારમાં રૂલવું પડ્યું. દુર્ગતિમાં જતાં રોકે કોણ ? ખોટી સલાહ આપનારો પેલો શ્રુતિરતિ ત્યાં ખબર લેવા ન ગયો ! સલાહકારો સાથે આવશે એમ ન માનતા ! પાપીની પાપસલાહને આધીન ન થવું એવી જ્ઞાનીઓની શિખામણ છે. પાપની સલાહ આપનારા કાંઇ પાપના પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલા દુઃખમાં ભાગ નહિ લે !

દુનિયા સ્વાર્થી છે. સુખમાં સૌ ભાગ લે અને દુઃખમાં કોઇ નહિ ! જમવા ઠંડે કલેજે આવે અને રોવા આવે ત્યારે ખોટું રૂએ. દુઃખમાં ભાગ લેવાના બ્હાને આવે, પોક મૂકે, ઢોંગ કરે, પણ તમામ ખોટું ! પાછળથી તો હસતા જાય ! હવે તો વળી ત્યાં પણ લાડવા અને ચવાણું ખાવાના રિવાજ થયા. સ્મશાને મડદું બાળવા જાય ત્યાં આ શોભે ? આ લાગણી છે ? જો કે મોહથી થતી મમતા પ્રશંસનીય નથી, પણ પ્રેમની વાતો કરનારા કેટલા બધા સ્વાર્થી છે એ જોવાનું છે ! માલ જમવા આવે ત્યારે નિરાંતે પેટ ભરીને ખાય અને રોવામાં કેવળ ઢોંગ કરે; જરાય સાચું ન રડે ! મોટે ભાગે તો સામાને રોવડાવવા પૂરતા જ બહારના આવે છે. ઉંહું કરતા જાય પણ તે મોઢું ઢાંકીને. બાઈઓ વેંત વેંત કુદે ખરી, પણ કુટે છાતી સાચવીને !કુટે ત્યારે અવાજ હાથ ઉપરનો થાય. સંસાર ભયંકર છે. નિકટના સગાઓ રૂએ તેય પ્રેમને લઇને જ એમ નથી. મોટો ભાગ તો પોતાના સ્વાર્થને રડે છે.

પાપ કરશો તો તેનું ફળ ભોગવવું જ પડશે :

આથી જ ડાહ્યા માણસો કહે છે કે કોઈની પણ સલાહ માનતાં પહેલાં વિચાર કરજો ! ફલાણાના કહેવાથી કે ફલાણાએ મને ખોટી સલાહ આપી ઉશ્કેરવાથી મેં પાપ કર્યું - આવો બચાવ કર્મસત્તા પાસે નહિ ચાલે. ખોટી સલાહ આપનારને તેના પાપનું ફળ જરૂર ભોગવવું પડશે, પણ એથી ખોટી સલાહ માનીને પાપ કરનાર પાપની સજાથી બચી જશે એમ ન માનતા. આથી જ કહેવાય છે કે સ્નેહી હોય કે સગો બાપ હોય પણ પાપની સલાહ કોઈનીય માનવી નહિ.

પણ એ બને ક્યારે ? પાપ ખટકે તોને ? તમને પાપ ખટકે છે ? ગરીબી ખટકે છે એટલું પાપ ખટકે છે ? મોટર નથી, સત્તા નથી, કીર્તિ નથી, એ જેટલું ખટકે છે, તેટલું પાપ ખટકે છે ? મોટર વગેરે મેળવવાને માટે જેટલા વિચારો અને પ્રયત્નો કરો છો, તેટલા વિચારો અને પ્રયત્નો પાપથી બચવા માટે કરો છો ? પાપ કેમ બંધાય ? શાથી બંધાય ? એ બધું જાણવાની દરકાર છે ? પાપના પરિણામથી કોણ ધ્રૂજતું નથી ? સૌ ધ્રૂજે છે. જૈન તો પાપથી ધ્રૂજે ! પાપપ્રવૃત્તિ કરવી પડે તોય તે પરિતાપપૂર્વક કરે, પાપપ્રવૃત્તિમાં સાચા જૈનને કોઇ પણ કાળે ઉપાદેયબુદ્ધિનો રસ હોય નહિ. ધર્મપ્રવૃત્તિમાં રસ અને પાપપ્રવૃત્તિમાં પરિતાપ, આટલું આવી જાય તો આ જીવનનો સદુપયોગ થઇ જાય, કરવું છે ?

આત્મસ્વભાવને પ્રગટાવવાની ઇચ્છાથી રહિત અને માત્ર પરભાવમાં જ રમનાર એ જૈન નથી :

ખેર, કુલંકર રાજા મર્યા પછીથી અમુક કાળે શ્રુતિરતિ પણ મરણ પામ્યો અને એ ભવનો સંબંધ પૂર્ણ થયો. આ પછીથી તે બન્નેય જીવો ચિરકાલ પર્યંત અનેક યોનિઓ દ્વારા સંસારમાં ભટકયા. સંસારમાં ભટકવાનું જ છે ને ? એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં અને બીજામાંથી ત્રીજા ભવમાં ! સંસારમાં ભટકવું અને બાંધેલા પાપ - પુણ્યનું ફળ ભોગવવું તેમજ નવાં નવાં કર્મો ઉપાર્જવાં અને ભટકવું, એ સંસારી જીવો માટે નવું નથી. નવાઇ આત્મા અશુભકર્મ બાંધતો અટકે અને આત્મસ્વભાવને પ્રગટાવનારી ક્રિયામાં જોડાય એની છે. સંસારમાં નવાઇ જેવું આ છે અને જૈનો માટે એનો અભાવ એ નવાઇ રૂપ છે ! જૈન એટલે અશુભકર્મ ન બંધાય તેની કાળજી રાખનારો અને આત્મસ્વભાવને પ્રગટાવનારી પ્રવૃત્તિને યથાશકય આચરનારો ! આત્મસ્વભાવને પ્રગટાવાની જેનામાં ઇચ્છા નથી અને જે માત્ર પરભાવમાં જ રમે છે તે જૈન નથી. પોતાને જૈન તરીકે ઓળખાવનારાઓએ આ સમજવાની જરૂર આજે જેટલા જૈન તરીકે ઔળખાય છે તે બધા જ જો આવા હોત તો જૈનસમાજમાં આજે આ દીક્ષાના ઝઘડા ન હોત, દેવદ્રવ્યને અને તેનાં નિયમનોને ઉડાવવાની વૃત્તિ ન હોત, વેષધારીઓ મહાલી શકતા ન હોત અને સુધારાને નામે જે ભયંકર સડો પેઠો છે તેમજ પેસી રહ્યો છે તેનું નામનિશાને ય ન હોત ! જૈનસમાજને ઉન્નત બનાવવાની વાતો કરી, જૈન સમાજને મહાઅધોગતિને માર્ગે ઘસડી રહેલા વેષધારીઓને તેમજ કહેવાતા સુધારકોને કહો કે જૈન સમાજની સાચી ઉન્નતિ કરવી હોય તો આત્મસ્વભાવ પ્રગટાવવાનું લક્ષ્ય સૌમાં કેળવાય એ માટે મહેનત કરો ! પણ કરે કયાંથી ? જ્યાં પોતાનું ઠેકાણું નથી ત્યાં બીજાનું એવા શું સુધારે ? કહો કે કશું જ નહિ. એવાઓ તો જટલું ન બગાડે તેટલું ઓછું.

કુલંકરે અને શ્રુતિરતિએ વિનોદ - રમણ નામે જોડીયા ભાઇ તરીકે ઉત્પન્ન થવું :

અહીં તો કુલંકર અને શ્રુતિરતિ બન્નેયના જીવો ચિરકાલ પર્યંત વિવિધ યોનિઓ દ્વારા સંસારમાં ભમીને રાજ-ગૃહ નગરમાં, કપિલ નામના બ્રાહ્મણને ઘેર, તેની પત્ની સાવિત્રીની કુક્ષિથી બન્નેય એક સાથે ઉત્પન્ન થયા. એકનું નામ રાખ્યું વિનોદ અને બીજાનું નામ રાખ્યું રમણ. વિનોદ ઘેર રહ્યો અને રમણ વેદ ભણવાને માટે દેશાંતર ચાલ્યો ગયો. રમણ જ્યારે દેશાંતરમાં વેદનો અભ્યાસ કરી રહ્યો છે, ત્યારે અહીં વિનોદ એક શાખા નામની કન્યા સાથે પરણે છે; પણ વિનોદની પત્ની કુલટા છે, વ્યભિચારિણી છે.

સંસારમાં એ નવાઇરૂપ નથી. વિષયોપભોગની લાલસામાં પડેલા આત્માઓ કયું પાપ ન કરે ? એ કહેવાય જ નહિ. વિષયભોગની ઇચ્છા એવી વસ્તુ છે કે એ પ્રબલ બને તો આદમીને પાગલ બનાવી દે : આથી જ જ્ઞાનીઓએ વિષયભોગની ઇચ્છા જન્મે એવા વાતાવરણથી દૂર રહેવાને ફરમાવ્યું છે. વિષયસામગ્રી ન છૂટે તોય એના અતિ પરિચયમાં ન રહેવું. પરિચયમાં એવાના રહેવું કે જેથી વિષયભોગની ઇચ્છા જન્મી હોય તોય શમી જાય. વિષયભોગની ઇચ્છા ઉપર કાબૂ મેળવવો એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે, એ માટે અભ્યાસ કરવો જોઇએ. ધીરે ધીરે કાબૂ આવી જાય. વિષયવૃત્તિને વધારે તેવી સામગ્રીથી દૂર રહેવું, સારા વાતાવરણમાં રહેવું, મનને

સદ્‌વિચારોમાં યોજવું. દુર્વિચાર આવતાંની સાથે જ તેને કાઢી નાખવા તત્પર બનવું, તેવા વખતે એકાંતમાં નહિ રહેતાં સારાઓની પાસે ચાલ્યા જવું. આમ વિષયભોગની ઉત્પન્ન થયેલી ઈચ્છાને સફળ નહિ થવા દેવી. આ રીતે વર્તતાં વર્તતાં આત્મા પોતાની નિર્વિકારી દશાને પ્રગટાવી શકે છે.

સમાનતાની થઇ રહેલી વાતો કરીને રહી - સહી શાંતિનો નાશ ન કરો :

વિનોદને સ્ત્રી તો મળી, પણ વ્યભિચારિણી મળી. જેની સ્ત્રી વ્યભિચારિણી હોય તેના જીવનનો ભરોસો નહિ ! પુરૂષ કરતાં સામાન્ય રીતે સ્ત્રીમાં કામવાસના ઘણી હોય છે. પુરૂષની કામેચ્છા જેટલી જલ્દી શમી શકે છે, તેટલી જલ્દી સ્ત્રીની કામેચ્છા શમતી નથી, આવો સામાન્ય સ્વભાવ છે. પુરૂષમાં અને સ્ત્રીમાં અવયવો વગેરેમાં પણ એટલો કુદરતી ભેદ છે કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીનું શરીર વધારે અશુચિમય હોય છે. સ્ત્રીનો સ્વભાવ કુદરતી રીતે ઈર્ષ્યા, સાહસ વગેરે દુર્ગુણોવાળો હોય છે. એને નિયંત્રણ જોઇએ. અપવાદ બધે હોય પણ આપવાદિક વાતોનો ઉપયોગ સર્વસાધારણ વિધાનો વિરૂદ્ધ કરવાનો ન હોય. સ્ત્રી ભોગ્ય અને પુરૂષ ભોક્તા એમ ખાલી નથી કહ્યું. જ્યાં સ્ત્રીઓના પુનર્વિવાહની છૂટ છે, ત્યાં સ્ત્રીઓના હાથે પુરૂષોનાં કેટલા ખૂન થયાં એની તપાસ કરો ! પુનર્વિવાહવાળાને સમજાવો કે જૈન સમાજની રહી - સહી શાંતિનો નાશ ન કરો ! બાઇઓમાં રહેલી કુલવટની ભાવનાનો, પવિત્ર મર્યાદાના નાશ ન કરો ! ! એક મૂઆ પછી બીજો થાય છે એમ લાગશે, એટલે પ્રતિકૂલતા વેઠીને પણ પતિસેવા થાય છે અને એમ કરતાં પરસ્પર અનુકૂળતા થઇ જાય છે એ નહિ થાય; ઉલટું પતિને ઝેર દેવાના કિસ્સાઓ વધવા માંડશે. પુનર્વિવાહ એ પાપરિવાજ છે. જે જમાતમાં એ રિવાજ છે, તે જમાતમાં પણ એ નહિ કરનારા ઉંચા ગણાય છે; સારા ગણાય છે; પંચની ગાદી એવાને જ મળે છે; નાતરાં કરનારાઓને પ્રાયઃ તે ગાદી મળતી નથી સમાનતાને નામે આજે વાહીયાત વાતો થઇ રહી છે, પણ ભોગ્યને ભોક્તા બનાવવાનો પ્રયાસ નિરર્થક છે. આજની ચળવળ, આજના ભયંકર વિચારો, દુનિયાના મહા-અશુભોદયની તૈયારી સૂચવી રહ્યા છે. એ લોકોને કહો કે ઓફીસે છ કલાક બેઠા પછી ઘેર આવો છો અને જે તૈયાર રસોઇ મળે છે તે પછી નહિ મળે. પછી મર્યાદા નહિ રહે. બાઇઓએ પણ સમજવું જોઇએ. શીલથી ભ્રષ્ટ કરનારી વાતોને સાંભળવાથી પણ દૂર રહેવું જોઇએ. સમાનતાના નામે આજે અનેક બાઇઓ આ વિનોદની સ્ત્રીના જેવી દશા તરફ ઘસડાઈ રહી છે એ ન ભૂલો.

રમણ વેદ ભણીને પાછા ફરતાં યક્ષમંદિરમાં રોકાયો :

હવે અહીં શું બને છે તે જોઇએ. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ રમણ વેદ ભણીને પોતાના ગામે પાછો ફરે છે. ગામમાં આવતાં પહેલાં રાત પડી જાય છે અને એથી અકાલે આવેલા તેને દ્વારપાલો નગરમાં પેસવા દેતા નથી. રમણ વિચાર કરે છે કે સવારે ગામમાં જઇશું અને એથી રાત ગાળવાને માટે તે એક યક્ષમંદિરનો આશ્રય લે છે. ત્યાં કોઇ પૂછે જ નહિ ગમે તે આવે ને ગમે તે જાય. વ્યભિચારીઓ અને ચોટ્ટાઓ પણ એવું સ્થાન ઘણીવાર પસંદ કરે છે. રમણ સુઇ તો ગયો, પણ આજે આ સ્થાનમાં તેનું મૃત્યુ થવાનું છે.

મૃત્યુ કયારે અને કયાં થશે એની ખબર જ્ઞાનીઓને પડે, આપણને નહિ. આપણે તો એવું જીવન જીવવું કે જેથી કોઇ પણ સ્થાને અને કોઇ પણ પળે મૃત્યુ થાય, તોય ચિંતા ન રહે ! મૃત્યુથી ડર્યે મૃત્યુ નહિ આવે એમ નહિ બને ! મૃત્યુ થવાનું એ નિશ્ચિત વાત છે અને કયારે થવાનું તે આપણે જાણતા નથી, તો મૃત્યુ માટે સદા તૈયાર રહેવું એ જ ડહાપણને ?

સભા૦ હાજી.

તો પછી મૃત્યુ માટે તૈયાર રહેનારાનું જીવન કેવું હોવું જોઇએ ? આ જીવન દ્વારા સાધવા યોગ્ય સાધવામાં જે મશગુલ હોય, તે જ મૃત્યુ માટેની તૈયારીવાળો છે એમ ગણાય; કારણ કે મૃત્યુ ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યારે આવે તો પણ એને મૂંઝવણ ન થાય !

વિનોદની પત્નિ શાખાએ આવીને રમણની સાથે રતિક્રીડા કરી :

રમણ ઉંઘી ગયા બાદ, તેના જ મોટા ભાઇ વિનોદની શાખા નામની પત્ની ત્યાં આવી પહોંચી.

સભા૦ ત્યાં કેમ આવી ?

શાખાને દત્ત નામના એક બ્રાહ્મણની સાથે સંબંધ હતો અને તેથી ' આજે રાતના યક્ષમંદિરમાં મળવું' એવો તેણે સંકેત કર્યો હતો. એ સંકેત મુજબ યક્ષમંદિરે આવવાને શાખા નીકળી, ત્યારે વિનોદ પણ તેની પૂંઠે ચાલ્યો. વિનોદને વહેમ પડી ગયો છે અને તેથી તેનાં પાપને મકડવા તે તત્પર બન્યો છે. શાખાની પાછળ તેનો પતિ વિનોદ ખડ્ગ સહિત યક્ષનાં મંદિરમાં આવ્યો, પણ શાખાને તેની ખબર નથી. શાખા એટલી બધી કામાધીન બની ગઇ છે કે અત્યારે તેને બીજું જોવાની કે જાણવાની દરકાર નથી. કામાન્ધોની દશા આવી બને તેમાં નવાઇ પામવા જેવું નથી. અહીં પણ બને છે એવું કે કોઇ પણ કારણસર, પેલો દત્ત નામનો બ્રાહ્મણ, કે જેની સાથે શાખાએ સંકેત કરેલો છે, તે આવ્યો નથી; અહીં તો પેલો રમણ સૂતેલો છે. શાખા તેને ઢંઢોળે છે અને ઉઠાડે છે, શાખા એને એ દત્ત માને છે અને એની સાથે જ રતિક્રીડા કરે છે !

રમણ અને શાખાની રતિક્રીડાને જોતા વિનોદે, આવેશમાં આવી જઇને પોતાના ખડ્ગથી રમણને મારી નાખ્યો. વિનોદે રમણને મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો એટલે બંને વચ્ચે ઝપાઝપી થઇ, પણ રમણ પાસે છરી હતી અને વિનોદ પાસે તલવાર હતી, એટલે બંનેય પરસ્પરના ઘાતથી મરણ પામ્યા.

મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરનારાઓ જ જીવનને સફળ બનાવે છે :

દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે તે વિનોદ અને તે રમણ ત્યાંથી મરીને ફરી પાછા ચિરકાલ પર્યંત અનેક ભવોમાં ભટકયા. કોઇ પુણ્યના યોગે વિનોદને અને રમણને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થઇ ગઇ હતી પણ મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા તેઓ સાધી શકયા નહિ. તેમને તેવી સામગ્રી મળી નહિ અને સંયોગો એવા આવી મળ્યા કે બન્નેયનું ઘણી ખરાબ રીતે મરણ થયું. મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા ન સધાઇ એટલે ચિરકાલ ભવભ્રમણ કરવું પડયું. મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા સાધવામાં જે ઉપેક્ષા સેવે, તેની આવી દશા થાય તે સ્વાભાવિક છે. ભવભ્રમણ ન જોઇતું હોય, ભવભ્રમણ ન ગમતું હોય તો જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે જીવનસાર્થકતા સાધવા મથો ! જીવનસાર્થકતા સાધવાના જ્ઞાનીઓએ ઘણા ઉપાયો દર્શાવ્યા છે. જેનાથી જે ઉપાયો દ્વારા શકય હોય તે ઉપાયો દ્વારા જીવનસાર્થકતા સાધવાની છે .જીવનસાર્થકતા સાધી ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે આત્મા ઉપર લાગેલાં કર્મો બહુ ઘટી જાય, ભવભ્રમણ પરિમિત બની જાય, દુર્ગતિ અટકી જાય અને મુકિત નિકટમાં આવી જાય. એ માટે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવી જોઇએ. મોક્ષમાર્ગ કયો ? રત્નત્રયી, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર - આ ત્રણના યોગને મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે. આ ત્રણની આરાધના એ મુકિતમાર્ગની આરાધના અને તે સિવાયની જેટલી પ્રવૃત્તિઓ તે મુખ્યત્વે ભવભ્રમણનું કારણ. આથી સ્પષ્ટ છે કે મુકિત માર્ગની આરાધનામાં જેનું જીવન પસાર થાય તેનું જ જીવન સાર્થક છે; કારણ કે એના યોગે ભવભ્રમણ નષ્ટ અગર પરિમિત થઇ ગયા વિના રહેતું જ નથી.

વિનોદ ધન તરીકે અને રમણ તેના પુત્ર ભૂષણ તરીકે ઉત્પન્ન થયા :

ચિરકાલ પર્યંત ભવભ્રમણ કરીને વિનોદ એક શ્રેષ્ઠીને ત્યા જન્મ્યો અને તેનું નામ 'ધન' રાખવામાં આવ્યું. તે ધનશ્રેષ્ઠીએ લક્ષ્મી નામની એક કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું અને એ જ લક્ષ્મીની કુક્ષિમાં, ચિરકાલ પર્યંત ભવભ્રમણ કરીને, રમણનો જીવ ઉત્પન્ન થયો.વિનોદ અને રમણ ઘણા કાળ પૂર્વે રાજાઓ હતા, ઘણા કાળ પછી એક રાજા બન્યો ને બીજો પુરોહિત બન્યો, તે પછી ઘણા કાળે બન્ને જોડીયા ભાઇ બન્યા અને તે પછી ઘણા કાળે અહીં તે બન્નેય પિતા - પુત્ર બન્યા, સંસારમાં આમ ચાલ્યા જ કરે છે. ભવે ભવે આત્માને નવા નવા સંબંધો પ્રાપ્ત થાય છે, ને ત્રુટે છે અને નવા સંધાય છે. આ ભવની પત્ની બીજા કોઇ ભવમાં પતિ બને, દીકરો બાપ બને, માતા પત્ની બને, એવું ચાલ્યા જ કરે છે; એટલે આવા કર્મજન્ય સંબંધોમાં નહિ મૂંઝાતાં, વિવેકશીલ આત્માએ તો જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલા માર્ગની સાધનામાં જ તત્પર બની જવું જોઇએ.

વિનોદનો જીવ ધનશ્રેષ્ઠી પોતાના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયેલા રમણનું નામ ભૂષણ રાખે છે અને બત્રીશ શ્રેષ્ઠીકન્યાઓ સાથે તેને પરણાવે છે. હવે એક વાર તે ભૂષણ પોતાની બત્રીશેય પત્નીઓની સાથે ક્રીડા કરતો અગાશીમાં બેઠો છે. રાત્રિના ત્રણ પ્રહરો એમ વીતી જાય છે અને રાત્રિનો ચોથો પ્રહર શરૂ થઇ જાય છે. એ વખતે શ્રીધર નામના એક મુનિવર કેવલજ્ઞાન પામે છે અને દેવતાઓ તેનો મહોત્સવ આરંભે છે. એ જોતાં ભૂષણના અંતરમાં ધર્મના પરિણામો પ્રગટે છે.

ધર્મમહોત્સવો ધર્મભાવના વગેરે ઉત્પન્ન કરવાના હેતુરૂપ છે, માટે જરૂરી છે :

દેવતાઓ સ્વયં વિરતિ કરી શકતા નથી. વિરતિ એમને માટે શકય નથી. ભગવાન પાસે જાય ત્યારેય એ ભોગક્રિયાથી સર્વથા પર હોતા નથી. ભોગસામગ્રીનો દેવોને યોગ એવો છે કે દેવતાઓ ધારે તોય દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ બની શકે નહિ દેવતાઓ વધુમાં વધુ ચોથા ગુણસ્થાનકે હોય, તિર્યંચો વધુમાં વધુ પાંચમાં ગુણસ્થાનક હો, જ્યારે મનુષ્યો ક્ષીણકર્મી બનતા આગળ વધે તો છેક ચૌદમા ગુણસ્થાનકે પણ પહોંચી શકે. જો કે આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં એવી આરાધના કરનારા નથી, કે જેથી ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે; છતા પણ દેવતાઓ અને તિર્યંચોથી ઉંચી સ્થિતિએ તો મનુષ્યો પહોંચી શકે છે. વિરતિ એ મનુષ્યજન્મની ઉત્તમતાનું મુખ્ય કારણ છે. દેવતાઓ માટે એ શકય નથી, છતાં પણ ઉત્તમ દેવો કલ્યાણકોત્સવ વગેરે દ્વારા દેવ - ગુરૂની ભકિત કરવાને ચૂકતા નથી.

દેવ - ગુરૂની ભકિત નિમિત્તે અને ધર્મની આરાધના નિમિત્તે થતા મહોત્સવો પણ અનેક આત્માઓમાં ધર્મપરિણામ ઉત્પન્ન થવાના નિમિત્તરૂપ છે. આજે આવા મહોત્સવો કેટલાકોને ખટકે છે. કહે છે કે, 'એમાં દ્રવ્યનો ધૂમાડો થાય છે !' એવું બોલનારાઓ એમણે માનેલા નેતાના સ્વાગત માટે, એમણે માનેલા વાવટા-ધ્વજના વંદન માટે અને એમણે ભેગી કરવા ધારેલી સભાઓને માટે કેટલો ખર્ચ કરે છે, એ જૂઓ !

સભા૦ એમાં તો લોકમાં દેશસેવાની લાગણી ઉત્પન્ન કરવાનો અને ઉત્તેજવાનો હેતુ છે.

તો પછી ધર્મના મહોત્સવોમાં ધર્મની લાગણી ઉત્પન્ન કરવાનો હેતુ છે. ધર્મના મહોત્સવો જોઇને લઘુકર્મી આત્માઓ અનુમોદના કરે, ધર્મની આરાધના કરવાની ભાવનાવાળા બને, એ નિમિત્ત પામીને પણ ધર્મનો અને ધર્માત્માનો વિચાર કરે, આ હેતુ છે. ધર્મની લાગણી ઉત્પન્ન કરનારા મહોત્સવોને નિરર્થક કેમ કહેવાય ? એમાં વપરાતા પૈસાનો ધૂમાડો થાય છે એમ કેમ કહેવાય ? જેને ધર્મની લાગણી ન હોય તે જ એવું બોલે અને એવાઓ બોલે કે બળે તેથી ધર્મમહોત્સવો ન અટકે ! એમાંના કેટલાક તો ધર્મદ્વેષી છે અને એથી ધર્મની દરેક ક્રિયા સાથે એમને વૈર છે ! એવા સંસારભ્રમણના સાગરીતોનું કહ્યું તે માને, કે જેને સંસારભ્રમણ વધારવું હોય !

મુનિવરને વંદન કરવા જતાં ભૂષણને રસ્તામાં સર્પ કરડે છે :

શ્રીધર નામના મુનિવરને ઉત્પન્ન થયેલા કેવલજ્ઞાનનો દેવતાઓએ આરંભેલો મહોત્સવ જોઇને ભૂષણના અંતરમાં ધર્મના પરિણામો ઉત્પન્ન થયા. ધર્મના પરિણામો ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ તે ઉભો થઇ ગયો. થોડીવાર પહેલાં તો પોતાની બત્રીશેય પત્નીઓની સાથે તે ક્રીડા કરતો હતો, પણ એક સુંદર નિમિત્ત મળ્યું; એટલું જ નહિ પણ ફળ્યું : ધર્મના પરિણામ ઉત્પન્ન થયા; અને એથી મુનિને વંદન કરવાનો ઉત્કટ ભાવ થવાથી તેણે બત્રીશેયને મૂકીને તે જ વખતે ચાલવા માંડયું. જેના અંતરમાં ધર્મના પરિણામો ઉત્પન્ન થયા હોય તેને માલુમ પડે કે ધર્મના પરિણામો પ્રગટતાંની સાથે જ આત્મામાં કેવુ પરિવર્તન થઇ જાય છે ! કલ્યાણકારી પરિવર્તન જોઇએ તો ધર્મના પરિણામો ઉત્પન્ન કરવાની મહેનત કરો, મુનિવરને વંદન કરવાની શુભ ભાવનાથી ભૂષણ જઇ રહ્યો છે, પણ મહાત્માનાં દર્શન થાય અને તેમની દેશના સાંભળીને ધર્મની આરાધનામાં લીન બની કલ્યાણ સાધી શકે, એવું ભૂષણનું ભાગ્ય નથી. મહાત્માનાં દર્શન પણ ભાગ્ય હોય તો થાય ને ? માર્ગમાં ભૂષણને સાપ કરડયો અને એથી તેનું મૃત્યુ નિપજ્યું.

સારી સામગ્રી મળવી અને ફળવી, એ માટે સુંદર ભવિતવ્યતા જોઇએ. ભગવાન વિચરતા હતા તે વખતે પણ દુર્ભવ્ય આત્માઓ અને અભવ્ય આત્માઓ ભવભ્રમણની જ કાર્યવાહી કરી રહ્યા હતા. ભગવાન મળ્યા પછી પણ ફળે કોને ? સારી ભવિતવ્યતા હોય તેને. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની સભામાં ૩૬૩ પાખંડીઓ હતાને ? શ્રી જિનેશ્વરદેવ જેવા તારકની અતિશયસંપન્ન વાણી સાંભળવા છતાં પણ એ બિચારાઓ પાખંડી રહ્યા, તો વિચારો કે એમની કેવી કારમી ભવિતવ્યતા હશે ? એ બિચારાઓ કેટલા બધા દયાપાત્ર ? ઉત્તમમાં ઉત્તમ યોગ મળ્યો, પણ કમનસીબ એવા કે પાખંડથી ઘેરાયેલા રહ્યા. આમાં ભગવાનનો દોષ ? ભગવાનની ખામી ? આજનાઓ કહે છે કે, અમે ન સમજીએ તેમાં ખામી ગુરુની ! એવાઓ પ્રયત્ન કર્યા પછી બોલતા હોય તો તો સમજ્યા, પણ કશોય પ્રયત્ન કરે નહિ અને ગુરુની ખામી કહે, ત્યારે માનવું પડે કે, બિચારા પામરો પોતાની ભૂલ અને પોતાની ખામી છૂપાવવાના ઈરાદાવાળા છે, તેમજ સાથે એટલી બધી અયોગ્યતા ધરાવે છે કે, પોતાની ખામી ખાતર ગુરુને બદનામ કરતાં પણ એમને આંચકો આવતો નથી. ગુરુમાં ખામી ન જ હોય એમ આપણે કહેતા નથી. ગુરુઓ વીતરાગ કે સર્વજ્ઞ નથી, કષાયોથી સર્વથા પર નથી તેમજ બધું જાણે છે એમ પણ નથી. ગુરુઓમાં ખામી અને અજાણપણું હોય, પણ તે તેમના પદને કલંકરૂપ ન જોઇએ. વાત એ છે કે માણસે વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાના અર્થી બનવું જોઇએ, જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, ન સમજાય તે સમજવા વધુ મહેનત કરવી જોઇએ અને તે પછી જ મર્યાદામાં રહીને બોલવુ જોઇએ !

ભૂષણ શુભ ભાવમાં મરીને શુભગતિઓમાં જાય છે :

ભૂષણને સર્પ ડસ્યો, પણ અત્યારે તે શુભ પરિણામમાં હતો. શુભ પરિણામમાં મરે તે શુભ ગતિમાં જ જાય એ નિયમ. મરતી વખતે આત્મા જેવા પરિણામોમાં વર્તતો હોય, તેવી તેની ગતિ થાય છે અને પૂર્વે આયુષ્યબંધ પડી ગયો હોય તો મરણ સમયે તે જ પ્રકારના પરિણામો ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. ભૂષણ ત્યાંથી મરીને શુભ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયો અને ધર્મના પરિણામ, મુનિવંદનની ભાવના તથા મુનિવંદન માટે જવાની પ્રવૃત્તિ એ બધાના યોગે તે હવે શુભ ગતિઓમાં ભમવા લાગ્યો. નિર્નિદાન ધર્મવૃત્તિ શુભ પરંપરાને વધારનારી નિવડે છે. ભૂષણના જીવને અત્યાર સુધી અશુભ ગતિઓમાં ભમવાનું થયું હતું, તે હવે શુભ ગતિઓમાં ભમવાનું થયું.

ચિરકાલ પર્યંત શુભ ગતિઓમાં ભ્રમણ કર્યા બાદ, દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની મુનિવર ફરમાવે છે કે તે ભૂષણનો જીવ જંબૂદ્વીપના અપરવિદેહ નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા રત્નપુર નામના નગરમાં અચલ નામના ચક્રવર્તીની હરિણી નામે પત્નીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેનું નામ પ્રિયદર્શન રાખવામાં આવ્યું.

સ્વભાવથી જ તે ધર્મતત્પર હતો. થોડા સમયના ધર્મપરિણામો પણ આત્માને કઇ રીતે મોક્ષની નિકટ લાવતા જાય છે એ જુઓ ! બાલવયમાં જ પ્રિયદર્શનના હૃદયમાં દીક્ષા લેવાની ભાવના ઉત્પન્ન થઇ. પૂર્વના સુસંસ્કારોના યોગે અને તેવા કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી બાલવયમાં પણ દીક્ષા લેવાની ઈચ્છા થાય એ શકય છે. એવો બાલક પોતાના હૃદયની યથાર્થતાને વ્યકત ન કરી શકે એ બને, બીજાને સમજાવી ન શકે, પણ સ્વાભાવિક રીતે જ તે સંયમી બનવાની ભાવનાવાળો હોય. અહીં પ્રિયદર્શનમાં બાલવયથી જ દીક્ષિત બનવાની ઈચ્છા હતી, પણ માતાપિતાને મોહ છે, એટલે આગ્રહ કરીને તેમણે ત્રણ હજાર કન્યાઓ પરણાવી. ત્રણ હજાર કન્યાઓને પરણવા છતાં પણ પ્રિયદર્શન તો સંવેગમાં લીન રહ્યો. આ પ્રભાવ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો. એ પુણ્ય એવું હોય છે કે ભોગસામગ્રી ઉત્તમ કોટિની આપે અને તે છતાંય વિરાગભાવ ઘટે નહિ પણ વધ્યે જાય !

પ્રિયદર્શન ગૃહવાસમાં રહીને ઉત્કટ તપશ્ચર્યા કરે છે :

પ્રિયદર્શને ગૃહવાસમાં રહીને પણ ચોસઠ હજાર વર્ષ પર્યંત ઉત્કટ તપનું આરાધન કર્યું. ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં પણ પ્રિયદર્શને જે આરાધના કરી છે તે વખાણવા જેવી છે, અનુમોદવા જેવી છે. ગૃહવાસમાં પ્રિયદર્શન રહ્યો તેની અનુમોદના નથી, તેની સંયમી બનવા જેટલી સુંદર ભવિતવ્યતા નહિ સંયમી જીવન ન પમાયું એટલી ખામી, પણ ગૃહવાસમાં રહીને ય ૬૪ હજાર વર્ષ ઉત્કટ તપ તપવું એ સામાન્ય વાત છે ? તપ એ નિર્જરાનું અનુપમ સાધન છે. સંયમ સાથે ય તપ તો જોઇએ જ. તપ વિનાનું સંયમ એ સંયમ નથી તપ માત્ર ભૂખ્યા રહો તો જ થાય એમ પણ નથી. તપના છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર - એમ બાર ભેદો છે. તપની આરાધના એ બારેય ભેદોથી શકિત મુજબ કરવી જોઇએ. સંયમી માટે તપ એ ભૂષણ છે અને ગૃહસ્થો માટે તપ એ પરમ સાધના છે. એ સાધના પ્રિયદર્શને કરી અને એથી તે ત્યાંથી યથાકાળે મરણ પામીને બ્રહ્મલોકમાં દેવતા થયો.

વિનોદનો જીવ સંસારમાં ભમીને મૃદુમતિ તરીકે

ભૂષણનો જીવ તો આ રીતે શુભ ગતિઓમાં ભમતો ભમતો બ્રહ્મલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો, પણ વિનોદનો જીવ જે ધનશ્રેષ્ઠીના ભવમાં આવ્યો હતો અને ભૂષણનો પિતા બન્યો હતો, તેનું તે પછી શું થયું અને કઇ રીતે તે પણ બ્રહ્મલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો, એ વર્ણન હવે આવે છે. તે ધનશ્રેષ્ઠી ત્યાંથી મરીને ચિરકાલ પર્યંત સંસારમાં ભમ્યો. તે પછી પોતનપુર નામના નગરમાં, અગ્નિમુખ નામના બ્રાહ્મણના ઘેર, તેની શકુના નામની સ્ત્રીથી તે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું નામ મૃદુમતિ રાખવામાં આવ્યું. તે મૃદુમતિ જેમ જેમ વયમાં વધતો ગયો, તેમ તેમ અવિનીતતામાં પણ વધતો ગયો. બાળક અવિનીત બને તેમાં માબાપ પણ જવાબદાર ગણાય. માબાપે કરવો જોઇતો શુભ પ્રયત્ન કર્યો હોય અને તે છતાંય બચ્ચાં ખરાબ નિવડે તો તેમાં તે બાળકોની અસુંદર ભવિતવ્યતા કારણરૂપ ગણાય, પણ માબાપ પોતાની ફરજ ચૂકયાં હોય તો ? તો તો માબાપ પણ દોષપાત્ર ગણાયને ? બચ્ચાં સારાં અગર ખરાબ નિવડે, તેમાં તેમના પૂર્વભવના સંસ્કાર, આ ભવના સંસ્કાર, તેમની તથાભવ્યતા વગેરે કારણો ગણાય, પરંતુ તેથી માબાપની, વડિલોની અને વિદ્યાગુરુની વગેરેની જવાબદારી ઓછી થતી નથી. સૌએ પોતાની ફરજ અદા કરવી જોઇએ; ફરજ અદા કર્યા પછી બચ્ચાં ખરાબ નિવડે તો નિરૂપાય મૃદુમતિનાં માતાપિતાએ પોતાની ફરજ અદા કરી કે નહિ તે જ્ઞાની જાણે, પણ અહીં ફરમાવે છે કે મૃદુમતિ અવિનીત પાકવાથી, તેના પિતા અગ્નિમુખ બ્રાહ્મણે તેને ઘરની બહાર કાઢી મૂકયો.

અવિનીત મૃદુમતિનું નિરંકુશ ઉન્માર્ગી જીવન :

હવે તો મૃદુમતિ સર્વથા અંકુશ વિનાનો બની ગયો. જ્યાં ત્યાં ભમવા લાગ્યો. સ્વચ્છંદપણે ભમતો તે જુગાર વગેરે સર્વ વ્યસનોમાં પાવરધો બન્યો તેમજ પાકો ધૂર્ત બન્યો; અને પછી પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો. ઘેર પાછા ફર્યા પછી પણ તે જુગાર તો રમતો જ. પાકા જુગારીને જુગાર રમ્યા વિના ચેન ન પડે. આય જુગાર રમવા જાય

છે, પણ ધૂર્તકળામાં નિપુણ હોવાથી કોઇથી જીતાતો નથી. સૌને જીતીને જ એ આવે છે. આથી દિવસે દિવસે તેની ઋદ્ધિ વધતી જાય છે, અને ધીરે ધીરે તે મહાઋદ્ધિસંપન્ન બની જાય છે. એવા વ્યસનીઓ ધન આવે એટલે શું કરે ? પાપથી આવેલ લક્ષ્મી પ્રાયઃ પાપમાર્ગે જ જાય. અહીં પણ એમ જ બન્યું : કારણ કે મૃદુમતિ વસંતસેના નામની વેશ્યા સાથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યો. જુગારી તો હતો જ અને હવે વળી વેશ્યાચારી બન્યો.

એક અવિનીતતામાંથી કેટલા દોષો જન્મ્યા ? સ્વચ્છંદ આત્માને ઉન્માર્ગે દોરનારો છે. આજે વિનીતતા ભાગતી જાય છે અને સ્વચ્છંદીપણું વધતું જાય છે. માતાપિતાનો વિનય, વડિલોનો વિનય, દેવ - ગુરુની પૂજા - સેવા, ધર્માત્માઓ પ્રત્યે બહુમાન, શિક્ષકો પત્યે સદ્ભાવ, એ વગેરે નષ્ટ થતું જાય છે. નાનપણથી જ ખોટી ખૂમારી આવવા માંડે છે અને વડિલોને મૂર્ખા માનવાની દુર્બુદ્ધિ પોષાય છે. અવિનીતતા, એ અનેક અનાચારોનું જન્મસ્થાન છે અને સુવિનીતતા, એ અનેક સદાચારોનું જન્મસ્થાન છે. અવિનીતાવસ્થામા અનાચાર આવવો સહેલો અને સુવિનીતાવસ્થામાં સદાચાર આવવો સહેલો. શાસ્ત્રકાર પરમમર્ષિઓએ ધર્મના અર્થીને ઓળખાવતાં, તેમાંય વિનયને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે. વિનયગુણ જો યોગ્ય રૂપમાં આવી જાય, તો અનેક ગુણોને ઘસડી લાવે એવો એ મહાગુણ છે. જ્ઞાની ઉદ્ધત હોય અને અજ્ઞાની વિનીત હોય, તો ઉદ્ધત રઝળી જાય અને અજ્ઞાની વિનીત જ્ઞાનીની નિશ્રાયે રહીને તરી જાય. અવિનીતતા એ તો એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે તે ન હોય ત્યાંથી દોષોને ઘસડી લાવે છે; જ્યારે સુવિનીતતા અનેક ગુણોને આકર્ષિત થવામાં બહુ સહાયક નિવડે છે.

મૃદુમતિ અવિનીત, ધૂર્ત, જાુગારી અને વેશ્યાચારી બન્યો; પણ તેની ભવિતવ્યતા એવી સુંદર હતી કે જીંદગીના અંત સુધી તે તેવો જ રહ્યો નથી. એને કોઇ એવા સુયોગ પ્રાપ્ત થઇ જાય છે, કે જે તેના આખાય જીવનને પલટાવી દે છે. મૃદુમતિનું સુંદર પરિવર્તન થઇ જાય છે. અવિનીતતા, ધૂર્તતા, દુર્વ્યસનિતા અને ઉન્માર્ગ-ગામિતા ચાલી જાય છે. એનો એ મૃદુમતિ વિનીત, સરલ અને સંયમી બની જાય છે. તે મૃદુમતિએ વસંતસેના નામની વેશ્યાની સાથે ભોગો ભોગવ્યા બાદ દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને એ રીતે આ જીવનને પૂર્ણ કરીને તે મૃદુમતિનો જીવ પણ બ્રહ્મલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

દીક્ષાર્થીનું પૂર્વજીવન દોષરહિત જ હોવું જોઇએ એવો નિયમ નથી :

જાુગારી, વ્યભિચારી, વેશ્યાગામી, ઉદ્ધત અને ધૂર્ત તેમજ જેને બાપે પણ કાઢી મૂકયો હતો એવો ય માણસ વૈરાગ્ય પામી શકે કે નહિ ? અને વૈયાગ્ય પામે તો વૈરાગ્ય પામીને દીક્ષા પણ લઇ શકે કે નહિ ? ગીતાર્થ મુનિ એની યોગ્યતા તપાસીને દીક્ષા આપી શકે કે નહિ ? એવા પણ વૈરાગ્ય પામીને યોગ્ય બને તો એવાનેય દીક્ષા આપી શકાય એવી શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા ખરી કે નહિ ? આ બધી વાતો વિચારવા જેવી છે. આજે કેટલાકો તરફથી ના પાડવામાં આવે છે; કેટલાકો કોઇ તેવા દીક્ષિત થાય તો એનો પૂર્વજીવનનાં સાંભળેલાં સાચા-ખોટાં વ્યસનો વગેરેના વૃત્તાંતો જાહેરમાં મૂકે છે અને પવિત્ર દીક્ષાને નિંદે છે; પણ દીક્ષા લેવાને માટે પૂર્વજીવન દોષરહિત જ હોવું જોઇએ એવો નિયમ નથી. પૂર્વજીવન સુંદર હોય તો સારી વાત છે, પણ માનો કે પૂર્વજીવન અને નિન્દ્ય દોષોથી ભરેલું હોય, છતાં તેવાય આત્મા વિરાગી બને સંયમનો અર્થી બને અને સુગુરુ તેનામાં યોગ્યતા જૂએ તો જરૂર દીક્ષા દઇ શકે છે.

કોઇ કોઇ વાર એવુંય બને કે રોજ પૂજા કરનાર ન પામે અને ભગવાનને ગાળ દેનાર પણ પામી જાય.

સભા૦ ઠગ પણ ?

હા, ઠગવૃત્તિ ગયા પછી અને લાયકાત પ્રગટયા પછી ! પૂજા કરનારમાં પણ કોઇ કોઇ ઠગ કયાં નથી હોતા ? સારા દેખાતા પણ ઠગ કયાં નથી હોતા ? એક માણસ રોજ પૂજા કરતો હોય પણ કેવળ અર્થકામનો જ અર્થી

હોય તો ? અર્થકામની લાલસાથી જ ધર્મક્રિયાઓ કરતો હોય તો ? પૂજા સિવાયની ધર્મક્રિયાઓનો તિરસ્કાર કરતો હોય તો ? સંયમનો વૈરી હોય તો ? એવા કોઇ રહી જાય એ પણ બને અને કોઇએ ભમાવવાના યોગે કેવળ અણસમજથી ગાળ દેનારો કોઇ સુયોગ પામીને તરી જાય એ પણ બને !

આજે કેટલાય કહેવાતા જૈનો એવા છે કે દેહરે જાય છે, પૂજા કરે છે, કેટલીક ધર્મક્રિયાઓ ય કરે છે અને છતાં સંસારત્યાગ સામે લાલ આંખે જુએ છે. બુઢ્ઢા બન્યા ત્યાં સુધી સંસારમાં ખૂંચી રહ્યા એનું એમને દુ:ખ નથી, પણ જો કોઇ જુવાન દીક્ષા લેવા તત્પર બને તો એને એ ડાહ્યા(?)ઓ બેવકૂફ કહે, એવાઓને - શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું શાસન સંસારમાંથી છૂટવા માટે છે - એ વાત પણ ન ગમે. એમને તો જેનાથી સંસારમાં લીલાલ્હેર બની રહે એ ધર્મ ગમે. જેને સંસાર પ્રત્યે અણગમો નથી અને મોક્ષની રૂચી નથી તે જૈન નથી. આવી સાચી વાત કહેનારા ગુરુઓની સામે તો એ ધાડ લાવે. એમનું ચાલતું હોય તો માત્ર ઉપાશ્રયમાં જ નહિ પણ ગામમાંય ન રહેવા દે ! આવાઓ સંસારમાં રખડે એમાં આશ્ચર્ય શું ? સંસારના કારમા રાગમાં પડેલા કહેવાતા જૈનો રહી જાય અને મધ્યસ્થવૃત્તિના જિજ્ઞાસુ જૈનેતરો પામી જાય, આ બને કે નહિ ? કહો કે બને જ.

દીક્ષિત બનતી વેળાએ પાપવૃત્તિ ન જોઇએ :

'પાપી ધર્મી ન જ બને' એવો નિયમ નથી. પાપી પાપને સમજે, પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરે, પાપને મૂકવાને તૈયાર થાય અને મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાની લાયકાતવાળો બને, એટલે એનેય દીક્ષા આપી શકાય. શ્રી જૈનશાસન પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરનાર, પાપને છોડવા તત્પર બનનાર અને પાપ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં ધીર આત્માને સંયમદાન કરવાનો નિષેધ કરતું નથી. પૂર્વનું જીવન મલિન હોય એવા ઘણાએ સંયમધર થયા છે ધર્મ તો પાપીને આશ્વાસન દેનારો છે પાપી પણ પાપથી કંપનારો બને પશ્ચાત્તાપવાળો બને અને વિવેકી જીવન જીવવાનું નક્કી કરે, એટલે એને તિરસ્કારવાનો ન હોય પણ વધાવી લેવાનો જ હોય. શ્રી જિનશાસનમાં પૂર્વના જીવનની અપેક્ષાએ મહાહિંસકો, મહામૃષાવાદીઓ, જબ્બર ચોટ્ટાઓ, મહાવ્યભિચારીઓ અને પાર વિનાનો પરિગ્રહ ધરાવનારાઓ પણ, પાપથી ત્રાસનારા બનવાના યોગે દીક્ષિત બનીને કલ્યાણ સાધી ગયા છે. વાત એ છે કે દીક્ષિત બનતી વેળાએ પાપવૃત્તિ ન જોઇએ અને જીવનના અંત સુધી પાપ નહિ કરવાની દૃઢતા જોઇએ. પાપી પણ જો સાચો વિરાગી બને અને સંયમજીવી બનવા ઇચ્છે તો એને લાયકાત છતાં દીક્ષા ન જ દેવાય, એવો નિયમ આ શાસનમાં નથી.

ભૂષણનો જીવ તે ભરતજી; અને ધનનો જીવ ભુવનાલંકાર હાથી :

અસ્તુ. આપણે જોઇ ગયા કે ભૂષણનો જીવ પણ ચિરકાળ પર્યંત શુભ ગતિઓમાં ભ્રમણ કરી, પ્રિયદર્શનનો ભવ કરીને બ્રહ્મલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને ધનશ્રેષ્ઠીનો જીવ પણ ચિરકાળ સંસારમાં ભમી, મૂદુમતિનો ભવ કરીને બ્રહ્મલોકમાં જ દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વભવોનું આ વર્ણન કર્યા બાદ, દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ રામચંદ્રજીને કહે છે કે, મૂદુમતિનો જીવ બ્રહ્મલોકમાંથી ચ્યવીને પૂર્વભવના કપટદોષના કારણે વૈતાઢયગિરિ ઉપર ભુવનાલંકાર નામે હાથી થયો છે અને પ્રિયદર્શનનો જીવ બ્રહ્મલોકમાંથી ચ્યવીને તમારો મહાભુજ ભાઇ ભરત થયેલ છે. ભરતને જોતાં જ ભુવનાલંકાર જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળો બન્યો અને એથી જ તત્કાલ તે ગજેન્દ્ર મદરહિત બની ગયો; કારણ કે વિવેક ઉત્પન્ન થયા પછી રૌદ્રપણું રહેતું નથી.

ભરતજીએ એક હજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી : સૌ મોક્ષપદને પામ્યા :

પૂર્વભવોના આ વૃત્તાંતને સાંભળીને ભરતજી અધિક વિરાગી બન્યા. સંસારનું સ્વરૂપ સમજાયા બાદ શકિતસંપન્ન આત્મા સંસારને વળગી રહે એ બને જ નહિ. શકય હોય તો તે સંસારનો સર્વથા ત્યાગ કરે અને ત્યાગ ન થઇ

શકે તો ય તે ઉદ્વિગ્નતાથી રહે આપણે જાણીએ છીએ કે ભરતજી તો પ્રથમથી જ વિરાગી હતા. પોતાના પિતા દશરથ રાજાની સાથે જ દીક્ષિત થવાને ભરતજી ઉત્સુક હતા અને રામચંદ્રજી આદિ પાછા ફર્યા બાદ તો એ કોઇ પણ રીતે સંસાર છોડવાને જ ઇચ્છતા હતા, આથી અધિક વિરકત બનેલા ભરતજીએ, ત્યાં ને ત્યાં જ એક હજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા લીધી. ભરતજી ચરમશરીરી હતા. આ તેમનો છેલ્લો ભવ હતો. તેમણે દીક્ષા લીધી, નિરતિચારપણે પાળી, કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવ્યું અને મોક્ષે ગયા સંસારથી મૂકાયા, સંસારના દુઃખોથી મૂકાયા, મુકિત પામ્યા અને અનંત સુખના ભોકતા બન્યા. ભરતજી સાથે જે એક હજાર રાજાઓએ દીક્ષા લીધી હતી, તેઓ પણ ચિરકાલ પર્યંત લીધેલા વ્રતનું પાલન કરીને અને ઉત્તમ કોટિના વ્રતપાલનના પ્રતાપે વિવિધ પ્રકારની લબ્ધિઓને મેળવી મોક્ષપદને પામ્યા : અર્થાત્ પરના સંયોગથી મૂકાયા અને સ્વભાવમાં લીન બન્યા.

આ બાજુ ભુવનાલંકાર હાથી પણ જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી વિવેકી બન્યો છે. ભરતજીને જ્ઞાનીએ કહેવાથી પૂર્વભવોનો ખ્યાલ આવ્યો. જ્યારે ભુવનાલંકાર હાથીને તો તે પહેલાં જ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના યોગે ખ્યાલ આવી ગયો હતો. આથી તે પણ વૈરાગ્ય પામીને વિવિધ પ્રકારનાં તપો કરવા લાગ્યો. વિવિધ પ્રકારનાં તપો કરીને તે ગજેન્દ્રે અંતે અનશન કર્યું અને ત્યાંથી મરીને તે બ્રહ્મલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

ભરતજીની માતા કૈકેયીએ પણ દીક્ષા લીધી. જે કૈકેયીએ ભરતજીને માટે, પોતાના પુત્રને સંસારમાં રોકી રાખવાને માટે, રામચંદ્રજીનો હક્ક છીનવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો અને ગાદી ભરતજીને આપવાની માગણી કરી હતી, તે કૈકેયીએ પણ દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા બાદ સંયમનું અખંડ પાલન કર્યું અને પરિણામે તે પણ મુકિતએ પહોંચ્યા.

પરમ ઉપકારી કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવંત **શ્રી. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલ**
'શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્ત' નામના મહાકાવ્યના સાતમા સર્ગ
જૈન રામાયણના સીતા ત્યાગ નામના આઠમા સર્ગનો
પૂર્વ ખંડ સમાપ્ત.

પૂજ્યપાદ પરમ શાસન પ્રભાવક, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, તપાગચ્છ સુવિહિત સમાચારી
સંરક્ષક આચાર્યદેવ **શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના**
વિશિષ્ટ વિવેચનયુકત જૈન રામાયણના સીતા ત્યાગ નામના
આઠમા સર્ગ પરના પ્રવચનોના સારભૂત
અવતરણનો ચોથો ભાગ સમાપ્ત.

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન
શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા
'શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકાપુરૂષચરિત્ર'

શ્રી જૈન રામાયણ

વિભાગ પાંચમો

આઠમો સર્ગ : (ચાલુ)

[૧૫]

પૂર્વના પ્રસંગોનું સિંહાવલોકન :

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા **'શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકાપુરૂષચરિત્ર'** નામના મહાકાવ્યના આ સાતમા પર્વમાંથી, આપણે સાત સર્ગોના પ્રસગો જાઇ ગયા, અને મહિનાઓ થયાં આઠમા સર્ગનું વાંચન પણ ચાલી રહ્યું છે. આ આઠમા સર્ગમાં ગૂંથાએલા પ્રસંગો ખૂબ વિચારવા જેવા છે, અને એથી જ, આગલા કોઇ પણ સર્ગ કરતાં આ સર્ગના વાંચનમાં ઘણો વધારે સમય નીકળી ગયો છે. હજુ તો આઠમા સર્ગનો માટો ભાગ બાકી છે. એટલે આ આઠમા સર્ગના વાંચનમાં જ કેટલા દિવસો પસાર થઇ જશે, તે કહી શકાય નહિ.

રાવણના મૃત્યુવર્ણન સાથે સાતમા સર્ગની સમાપ્તિ થઇ. 'રાવણના મૃત્યુથી ભયભ્રાન્ત બનેલા રાક્ષસવીરો બિભીષણની સલાહ મુજબ રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીને શરણે આવ્યા તેમજ રામચન્દ્રજીએ પણ તે રાક્ષસવીરો ઉપર કૃપા કરી'-એ વર્ણન સાથે આઠમો સર્ગ શરૂ થયો.

તે પછી બિભીષણનો શોકાવેશ : રામચન્દ્રજીનું રાવણની પ્રશંસા કરવા સાથેનું આશ્વાસન : રાવણના શબને અગ્નિદાહ દેવો : કુંભકર્ણ આદિને રામચન્દ્રજીએ પોત પોતાનું રાજ્ય ભોગવવાનું કહેતા, કુંભકર્ણ આદિએ દીક્ષા લેવાની ભાવના વ્યકત કરવી : એ દરમ્યાન ચતુર્જ્ઞાની મુનિવરની પધરામણી થવી તથા તેમને સમુજ્વલ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં, દેવતાઓએ તેનો મહિમા કરવો : મુનિવરના શુભ સમાચારો મળતાં સીતાદેવીના મિલનની પણ ઉત્સુકતા છોડી, રામચન્દ્રજી આદિએ મન્દોદરી આદિએ પણ રાવણના મૃત્યુનો શોક ત્યજી, જ્ઞાની મુનિવર પાસે જઇ ધર્મદેશનાં સાંભળવી : પરમ વૈરાગ્યને પામેલા ઈન્દ્રજિત્ અને મેઘવાહને પૂછતાં, જ્ઞાની મુનિવરે તે બન્નેયના પૂર્વભવો કહેવા અને તે સાથે જ વચ્ચે આવતો મન્દોદરીનો સંબંધ પણ કહેવો : પૂર્વભવોનું વર્ણન સાંભળ્યા બાદ કુંભકર્ણે, ઈન્દ્રજિતે, અને મેઘવાહને તેમજ મન્દોદરી વગેરેએ દીક્ષા લેવી : ત્યાંથી નીકળી રામચન્દ્રજીએ સીતાદેવીનાં સ્થાને જવું : ત્યાંથી સૌની સાથે રાવણના મહાલયમાં આવી, ત્યાં ભ. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના ચૈત્યમાં શ્રી જિન પૂજનાદિ કરવું : ત્યાંથી બિભીષણને ત્યાં જવું લંકાના રાજ્ય ઉપર બિભીષણનો અભિષેક કરવો : પરણવા કબૂલેલી કન્યાઓને બોલાવી મંગાવી, રામચન્દ્રજીએ તથા લક્ષ્મણજીએ પરણવું : ઈન્દ્રજિત્, મેઘવાહન તથા કુંભકર્ણે સિદ્ધિગતિ પામવી : નારદજી દ્વારા પોતાની માતાઓના દુઃખનો સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળી, રામચન્દ્રજીએ સપરિવાર અયોધ્યા જવાને તૈયાર થવું : બિભીષણની અનુમતિ માગતાં બિભીષણે સોળ દિવસ રોકાવાની પ્રાર્થના કરવી અને અયોધ્યાને શણગારવી. પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને રામચન્દ્રજીએ સપરિવાર અયોધ્યા જવું : અયોધ્યા નજદિકમાં ભાઇઓનો ભેટો થવો : અયોધ્યામાં આવી પહોંચતાં રાજા-પ્રજાએ સ્વાગત કરવું : માતાઓને નમસ્કાર, માતાઓની આશિષો અને રામચન્દ્રજીની માતા અપરાજિતાદેવીએ પોતાની શોકયના પુત્ર લક્ષ્મણજીની પ્રશંસા કરતાં, લક્ષ્મણજીએ સૌજન્યભર્યો ઉત્તર દેવો. એ પછી અયોધ્યામાં ઉત્સવમય વાતાવરણ વચ્ચે ભરતજીનો વિરાગભાવ ગાન્ધર્વગીતનૃત્યોથી પણ ભરતજીએ રતિ નહિ પામવીઃ દીક્ષા લેવા માટે અનુમતિની માંગણી અને રામચન્દ્રજી વગેરેની મોહભરી સમજાવટ :

ભરતજીની મક્કમતા : ભરતજીને, રામચન્દ્રજીની ના છતાં તેમની અનુમતિની દરકાર કર્યા વિના ચાલ્યા જતાં લક્ષ્મણજીએ ભરતજીને પકડી રાખવા : સીતાદેવી અને વિશલ્યા આદિએ સંભ્રમ સહિત આવી પહોંચીને, ભરતજીના વ્રતાગ્રહને ભૂલાવવા જલક્રીડાના વિનોદ માટે ભરતજીને પ્રાર્થના કરવી : તેમના અતિઆગ્રહથી ભરતજીએ અન્તપુર સહિત જલક્રીડા કરવા જવું અને મુહૂર્ત પર્યંત વિરક્તભાવે જલક્રીડા કરી સરોવરના કાંઠે આવી ઉભા રહેવું : એજ વખતે ભુવનાલંકાર હાથીનો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારો પ્રસંગ બનવો : એ દરમ્યાનમાં જ દેશભૂષણ અને કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિઓ પધાર્યાના સમાચાર મળતાં; રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી અને ભરતજીએ સપરિવાર તેમની પાસે જવું : વંદના કરીને રામચંદ્રજીએ, 'મદોન્મત્ત બનેલો અને કુશળ કારીગરોથી પણ શાન્ત નહિ બનતાં ઉપદ્રવ મચાવી રહેલો ભુવનાલંકાર હાથી ભરતજીને જોતાં વેંત જ શાથી મદરહિત થઇ ગયો ? ' - એ પૂછવું ; રામચન્દ્રજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ, ભરતજીના જીવ સાથેના ભુવનાલંકાર હાથીના પૂર્વભવોના સંબધો કહીને, ભરતજીના દર્શનયોગે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પામી, ભુવનાલંકાર વિવેકી બન્યાનું જણાવવું : ભરતજીએ અધિક વિરાગી બનીને એક હજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા લેવી અને સૌએ કેવલજ્ઞાન પામી, મુક્તિએ જવું, ભુવનાલંકાર હાથીએ પણ વૈરાગ્ય પામી વિવિધ પ્રકારનાં તપો કરી, છેલ્લે અનશન આદરી બ્રહ્મલોકમાં દેવતા થવું : અને ભરતજીની માતા કૈકેયીએ પણ વૈરાગ્ય પામી, વ્રત ગ્રહણ કરી, નિરતિચાર ચારિત્રપાલન કરી, સમુજ્વલ કેવલજ્ઞાન ઉર્પાજી મુક્તિએ જવું : આ બધા વૃત્તાન્તો આપણે આઠમા સર્ગમાંથી જોઇ લીધા છે.

શ્રી જૈન શાસનનો કથાવિભાગ પણ આત્મકલ્યાણ માટે જ છે :

આ વૃત્તાન્તોને જાણીને આપણે શો બોધ લેવો જોઇએ ? અને આપણા જીવન પર આ વૃત્તાન્તોના શ્રવણની કેવી અસર ઉપજવી જોઇએ ? એનો પણ આપણે પ્રસંગે પ્રસંગે કેટલોક વિચાર કરી લીધો છે. કથાદ્વારા પણ આત્મકલ્યાણકારી તત્ત્વોનાં રસનું પાન કરાવવું, એજ આ કથાવાંચનનો હેતુ છે શ્રી જૈનશાસનનો કથાવિભાગ પણ આત્મ કલ્યાણ માટે જ યોજાયો છે. લખનારનું, વાંચનારનું અને સાંભળનારનું આત્મકલ્યાણ થાય, એજ હેતુથી જીવન વૃત્તાન્તો આદિ સંબંધી કથાઓ શ્રી જૈનશાસનમાં લખાઇ છે. આ ઉદેશ, કલ્યાણના અર્થી એવા ઉપદેષ્ટા અને શ્રોતા-ઉભયની આંખ સામે જ રહેવો જોઇએ.

આ ઉદ્દેશને પોતાને માટે સિદ્ધ કરવો હોય, તો વાંચનારે અને સાંભળનારે લાયકાત કેળવવી જોઇએ. વાંચતા કે સાંભળતા આમાં ઉપાદેય શું, જ્ઞેય શું અને હેય શું ? -એ સમજવાની પૂરી ચીવટ રાખવી જોઇએ. કથાઓ વાંચીને કે સાંભળીને ઉન્માર્ગે ન દોરાવું અને સન્માર્ગમાં સુસ્થિર બન્યે જવું, એ જો કે, શ્રદ્ધાસંપન્ન સમજુ આત્માઓ માટે મુશ્કેલ નથી, પરન્તુ પોતાની તથા પરમ ઉપકારી જ્ઞાનીઓની વિવેકબુદ્ધિ તરફ બેદરકાર બનનારાઓ તો , કથાવાંચન કે કથાશ્રવણ પ્રસંગે સ્હેજે ઉન્માર્ગે દોરાઇ જાય છે.

આત્મકલ્યાણ એજ જીવનધ્યેય હોવું જોઇએ :

'આત્મકલ્યાણ એજ જીવનધ્યેય અને શ્રી જૈનશાસન એ જ એ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાનું એક માત્ર સાધન' - આટલો નિશ્ચય જો નિરાબાધપણે યથાર્થ સ્વરૂપમાં થઇ જાય, તો વસ્તુને વસ્તુગતે પિછાનવી અને તેનો જીવનમાં અમલ થવો, એ સ્હેલું થઇ જાય. આજે જીવનના ધ્યેયનું ઠેકાણું નથી. કારણ કે શ્રદ્ધાનું ઠેકાણું નથી. શ્રદ્ધાસંપન્ન સમજુ આત્માઓ, બહુ જ થોડા અને પરભાવમાં મૂંઝાઇ રહેલા આત્માઓ પાર વિનાના - આવી સ્થિતિ તો અનન્તકાળથી ચાલી આવી છે અને અનન્તકાળ રહેવાની જ છે. એટલે આપણે આપણા આત્માને કઇ કક્ષામાં મૂકવો છે, એ જ ખાસ વિચારવા જેવું છે.

અમુક આત્માએ રાજપાટ છોડી દીધું, પાર વિનાનાં ભોગસુખોને લાત મારી દીધી અને કેવળ આત્મકલ્યાણ માટે સંયમનો સ્વીકાર કરી, તે મહાત્મા સંયમપાલનમાં સુસ્થિર બન્યા- એવા એવા વૃત્તાન્તોને વાંચતાં કે સાંભળતાં રોમાંચ થવો જોઇએ. એના વિચારમાં એવા પુણ્યાત્માઓને હાથ જોડાઇ જવા જાઇએ. ' આપણાથી નથી થતું, આપણું શું થશે ?' - એવું દુ:ખ થવું જોઇએ. આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા સહજ રીતિએ, આ બધા ભાવો ઉત્પન્ન કરી દે છે. આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા પ્રગટે તે પછી સંસારત્યાગ ન થાય એ બને, પણ સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા જરૂર આવી જાય : કારણ કે, આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા જ તે કહેવાય, કે જે સંસારથી મુક્ત બનવાના સ્વરૂપની હોય.

જૈન સમાજમાં વૈરાગ્ય સામે આક્રમણ કેમ ?

આત્મકલ્યાણની વાતો તો ઘણા કરે છે, પણ આત્મ કલ્યાણની સાચી અભિલાષા ઘણાં થોડાઓમાં જ પ્રગટેલી જોવાય છે. અને એથી જ જૈન સમાજમાં આજે વૈરાગ્ય સામે આક્રમણ છે, આત્મકલ્યાણની સાચી અભિલાષા હોય, ત્યાં વૈરાગ્યનો સત્કાર હોય કે વૈરાગ્યનો તિરસ્કાર હોય ? આજે તો કેટલાક પામરો કહે છે કે 'અમુક મહારાજ બહુ ખરાબ છે, કેમકે, કેવલ વૈરાગ્યની વાતો કરે છે.' આવું બોલનારાઓ કેટલા બધા દયાપાત્ર છે ? જૈનકુળમાં જન્મ પામવા છતાં, એ બિચારાઓ જૈનત્વથી વંચિત રહેલા છે. એવા નામના જૈનો જ આજે શ્રી જૈનશાસનના મૂળભૂત સિધ્ધાંતો ઉપર ઘા કરી રહ્યા છે, કારણ કે, તેમના મિથ્યાત્વનો ઉદય ખૂબ જ જોરદાર છે, તેમનો સંસારરાગ ગાઢ છે અને એથી જ એમને સાંચા વૈરાગ્ય પ્રત્યે સૂગ છે !

શ્રી રામ-લક્ષ્મણનું નિકાચિત કર્મ :

આ બાજુ ભરતજીએ દીક્ષા લીધી, એટલે કોઇ રાજા તો જાઇએ ને ? અનેક રાજાઓએ, પ્રજાજનોએ અને ખેચરોએ રામચન્દ્રજીનો રાજ્યાભિષેક કરવાની પ્રાર્થના કરી, પણ રામચન્દ્રજીએ તેઓને આજ્ઞા કરી કે, 'આ લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે, માટે તેમનો રાજ્યાભિષેક કરો !' રામચન્દ્રજી બલદેવ છે, અને લક્ષ્મણજી વાસુદેવ છે, તે બન્નેય બલદેવપણાનું અને વાસુદેવપણાનું કર્મ એવું તો નિકાચિત લઇને આવ્યા છે કે એનો તેમને ભોગવટો કરવો જ પડે. ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાં બલદેવોની તથા વાસુદેવોની પણ ગણત્રી થાય છે. ચોવીસ શ્રી તીર્થંકરદેવો, બાર ચક્રવર્તિઓ; નવ વાસુદેવો, નવ બલદેવો અને નવ પ્રતિવાસુદેવો,-એ ત્રેસઠેય ઉત્તમ પુરૂષો ગણાય છે. એ બધાય છેવટમાં છેવટ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન જેટલા કાળમાં તો નિયમા મોક્ષે જનારા હોય છે,

ચોવીસ શ્રી જિનેશ્વરદેવો તદ્‌ભવમુક્તિગામી :

શ્રી તીર્થંકરદેવો તો એ જ ભવમાં નિયમા મોક્ષે જાય, જ્યારે બીજાઓ માટે ફેરફાર છે. આ તમામ સ્થાનો, પૂર્વે કરેલી ધર્મની આરાધનાથી જ મળે છે શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓ તો પૂર્વે વીસ સ્થાનકની આરાધના કરી અથવા તેમાંથી થોડાં અગર છેવટ એક સ્થાનકની પણ આરાધના કરીને, શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના કરે છે. તે પછી એક ભવ વચ્ચે કરીને તે તારકના આત્માઓ અન્તિમ ભવમાં ત્રણ સુનિર્મલ જ્ઞાનોને સાથે લઇને જ આવે છે, ત્રણ સુનિર્મલ જ્ઞાનોને ગર્ભાવસ્થામાં પણ ધરનારા તે તારકોના આત્માઓ, જ્ઞાનપ્રધાન જીવનને જીવનારા હોય છે. આથી જ, એ તારકોના સંસારજીવનમાં પણ એકેય ક્રિયા એવી નથી હોતી,કે જે ઔચિત્યને લંઘનારી ગણાય, આ રીતિએ જ્ઞાન પ્રધાન જીવન જીવતાં દીક્ષિત બની, કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જી, તીર્થની સ્થાપના કરી, જીવનમાં પણ અનેક આત્માઓના ઉદ્ધારક બનીને એ તારકો શ્રી સિદ્ધપદને પામે છે

વાસુદેવો તથા પ્રતિવાસુદેવો નિયાણું કરીને જ આવે છે.

વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવોના આત્માઓ પૂર્વે સંયમમાં નિયાણું કરીને આવે છે. ઊંચી કોટિના સંયમની સાધના

કરેલી હોવાથી, નિયાણાના યોગે એ આત્માઓને ઇચ્છેલી સ્થિતિ તો પ્રાપ્ત થઇ જાય છે, પરન્તુ મળેલી સામગ્રીનો એ આત્માઓ દ્વારા એવો તો ઉપયોગ થઇ જાય છે કે એ વાસુદેવોના અને એ પ્રતિવાસુદેવોના આત્માઓ, ત્યાંથી મરીને નિયમા નરકે જાય છે. આમ છતાં પણ, એ આત્માઓ ભવ્ય હોવાના કારણે તેમજ સમ્યક્ત્વ પામી ચૂકેલા હોવાના કારણે, છેવટ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનમાં તો જરૂર મોક્ષે જાય છે.

સભા૦ નવ નારદ શલાકાપુરૂષોમાં નહિ ?

ના. ત્રેસઠશલાકાપુરૂષોમાં તેમની ગણના નથી, પરન્તુ એ વાત સાચી છે કે નારદો વાસુદેવના કાલમાં થાય છે,

સભા૦ નારદો અંતે મોક્ષગામી તો ખરા ને ?

જરૂર નારદો ચરમશરીરી પણ હોય છે. સઘળાય નારદોના આત્માઓ મોક્ષગામી તો ખરા જ. એ આત્માઓ પણ થોડા જ કાલમાં મુક્તિએ જનારા હોય છે. કોઇ પણ નારદનો આત્મા મુક્તિએ ન જાય, એ બને જ નહિ. કેમકે, એ આત્માઓ સમ્યક્ત્વ પામેલા હોય છે. અહીં તો વાત એ છે કે, ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાં નારદોની ગણના થતી નથી. એ તો ચોવીસ શ્રી તીર્થંકરદેવો અને બાર ચક્રવર્તિઓ મળીને છત્રીશ અને નવ નવ પ્રતિવાસુદેવો, વાસુદેવો અને બળદેવો એમ સત્તાવીસ, એ છત્રીશ અને સત્તાવીસ મળી કુલ ત્રેસઠ, જયારે ૭૨ ઉત્તમ પુરૂષોની ગણના થાય છે, ત્યારે તેમાં નવ નારદોનો સમાવેશ કરાય છે. એજ રીતિએ ૧૧ રૂદ્રોનો સમાવેશ કરી, ૮૩ ઉત્તમ પુરૂષો પણ ગણાય છે.

બલદેવો સ્વર્ગે કે મોક્ષે જાય :

બલદેવોના આત્માઓ તો તે ભવમાંથી નિયમા દેવલોકે જાય અથવા તો મોક્ષે પણ જાય. જેમ શ્રી તીર્થં-કરદેવનો જગતમાં જોટો નથી, તેમ બલદેવ અને વાસુદેવના ભ્રાતૃસ્નેહનો પણ જગતમાં જોટો નથી, વાસુદેવ જયારે મરે ત્યારે એ કાયદોજ કે, એમનું શબ લઇને બલદેવ છ મહિના સુધી ફરે. ગાઢ સ્નેહના યોગે મોહની મૂર્છા આવી જવાથી, ભાઇ મરી ગયો છે - એમ છ મહિના સુધી તો બલદેવ માને જ નહિ, પણ છ મહિને કોઇ સમજાવનાર મળી જતાં, ભાઇના શબનો અગ્નિસંસ્કાર કરીને સંયમ ગ્રહણ કરે. વાસુદેવનો વિરહ થવા પછીથી એક દિવસ પણ બલદેવ ગાદી ન ભોગવે. પહેલાંય વાસુદેવ જ ગાદીપતિ બને. બલદેવ અને વાસુદેવમાં ગાદી વાસુદેવની જ ગણાય અને પ્રતિવાસુદેવને મારે પણ વાસુદેવ જ. વયના હિસાબે બલદેવ મોટા હોય, પણ વાસુદેવ ત્રણ ખંડની માલિકી ભોગવવાનું કર્મ એવું તો નિકાચિત લઇને આવ્યા હોય છે કે, કોઇ પણ સંયોગોમાં વાસુદેવ ત્રણ ખંડના અધિપતિ બન્યા વિના મરે જ નહિ અને મરે ત્યારે પણ ત્રણ ખંડનુ આધિપત્ય ભોગવતા જ મરે. નાના ભાઇને ગાદીપતિ બનાવતાં બલદેવને આંચકો ન આવે એ ખુશી જ થાય. નાનો ભાઇ ગાદીપતિ બને તે છતાં પણ બન્ને વચ્ચે સ્નેહ સુમાર વિનાનો હોય વાસુદેવ મોટાભાઇનો વિનય ન જાળવે એમ નહિ. આગળ એ વાત આવવાની છે કે, રામચન્દ્રજીના મરણના ખોટા પણ સમાચારો સાંભળતાની સાથે જ લક્ષ્મણજી અવસાન પામ્યા. વાસુદેવ અને બલદેવ વચ્ચે એ રીતે એવો ગાઢ સ્નેહ સંબંધ હોય છે.

ચક્રવર્તીઓ નરકે, સ્વર્ગે અગર મોક્ષે જાય :

ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાં ચોવીસેય શ્રી જિનેશ્વરદેવો નિયમા મુક્તિએ જાય, વાસુદેવો તથા પ્રતિવાસુદેવો નિયાણું કરીને જ આવે અને એથી મરીને નરકે જ જાય, જયારે બલદેવો કાં તો દેવલાકે જાય અને કાં તો મુક્તિએ જાય. પ્રતિવાસુદેવો સંયમ અંગીકાર કરી શકે જ નહિ, એ નિયમ; અને બલદેવો સંયમ અંગીકાર કર્યા વિના મરે જ નહિ એય નિયમ. ચક્રવર્તીઓમાં તો કોઇ મુક્તિએય જાય, કોઇ દેવલોકેય જાય અને કોઇ નરકે પણ જાય. ચક્રાવર્તીઓના જે આત્માઓ સંયમની આરાધનામાં નિયાણું કર્યા વિના આવ્યા હોય, તે આત્માઓ

અમુક કાળ ચક્રવર્ત્તીપણું ભોગવ્યા બાદ, તેનો ત્યાગ કરીને સંયમ સ્વીકારે છે અને સંયમની અનુપમ કોટિની આરાધનામાં સ્થિર બની, સર્વ કર્મોને ક્ષીણ કરી, મુક્તિપદને પામે છે અથવા તો પુણ્ય કર્મનો બંધ કરીને દેવલોકમાં જાય છે.

ચક્રવર્ત્તીઓના જે આત્માઓ નિયાણું કરીને જ આવ્યા હોય છે, તે આત્માઓ તો જીવનના અન્ત સુધી સાહ્યબી ભોગવતા રહે છે અને ચક્રવર્ત્તીપણું ભોગવતાં ભોગવતાં મરીને નરકે જ જાય છે. એ સમજી લેવાનું : છેલ્લે છેલ્લે પણ બધું છોડીને સયંમ લે તેજ આત્માઓ ત્યાંથી મરીને નરકે જતા બચે.

રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી, એ ત્રેસઠ શલાકાપુરૂષોમાંના છે રામચન્દ્રજી બલદેવ છે અને તદ્ભવમુક્તિગામી છે, જ્યારે લક્ષ્મણજી વાસુદેવ છે અને મરીને નરકે જનારા છે. એક જ પિતાના બે પુત્રો : બન્નેય શલાકાપુરૂષો, છતાં એક મોક્ષે જાય અને એક નરકે જાય ! કારણ ? કારણ એજ કે, બન્નેના આત્માઓની ભવિતવ્યતા આદિમાં એવો ભેદ છે !

આપણું સુખ આપણે જ મેળવવાનું છે :

કર્મદળના યોગથી જે વહેલો મૂકાય તે વહેલો મુક્તિએ જાય. એમાં સગપણ કે સીફારસ કામ લાગે કરે નહિ. આપણી મુક્તિ આપણે જ સાધવાની છે. બીજા માર્ગ દર્શક, પ્રેરક, સહાયક હોવાના યોગે ઉપહારક ખરા, પણ ઉંચામાં ઉંચી કોટિનાય ઉપકારક, આપણી મુક્તિને આપણી સાધના વિના, નિકટેય લાવી શકે તેમ નથી. મુક્તિ જોઈએ તો આત્માએ જ ઉદ્યત બનવું જોઈએ. સારાં આલંબનો લેવાનાં, પણ આલંબનો લઈને ય સાધના તો આપણે જ કરવાની. કર્મસત્તામાં કોઈના ભરોસા ઉપર રહ્યે કામ ચાલે તેમ નથી. એ સત્તાને તોડવાનો પ્રયત્ન આપણે જ કરવાનો છે અને એ પ્રયત્ન એજ સાચા સુખની સાચી આવી છે. આપણું સુખ આપણી પાસે જ છે, દૂર નથી, પણ ઢંકાએલું કર્મનું ઢાંકણ જતાંની સાથેજ અનંતસુખ પ્રગટી જવાનું છે. આવો પ્રયત્ન જે કોઇ કરશે તેજ સાચું સુખ પામશે, એ ચોક્કસ વાત છે.

આપણે એ જોઇ ગયા કે, ભરતજીએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ, અનેક રાજાઓએ, પ્રજાએ અને ખેચરોએ પણ ભક્તિ પૂર્વક રાજ્યાભિષેકને માટે રામચન્દ્રજીને પ્રાર્થના કરી : પરન્તુ રામચન્દ્રજીએ પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં એવી આજ્ઞા કરી કે,

'लक्ष्मणो वासुदेवोऽयं, भवद्भिरभिषिच्यताम्'

'આ લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે, માટે તેમને જ તમારે રાજ્યાભિષિક્ત કરવા.' એમ રામચન્દ્રજીએ ફરમાવ્યું અને એથી અનેક રાજાઓએ, પ્રજાએ અને ખેચરોએ પણ તરત જ લક્ષ્મણજીનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. એ વખતે રામચન્દ્રજીને પણ બલદેવપણાનો અભિષેક કરવામાં આવ્યો. આઠમા બલદેવ રામચન્દ્રજી અને આઠમા વાસુદેવ લક્ષ્મણજી, તે પછી તો, ત્રણેય ખંડની પૃથ્વિના રાજ્યનું સુખ પૂર્વક પાલન કરવા લાગ્યા.

:વાસુદેવ લક્ષ્મણજી, તે છતાંય વધુ નામના રામચન્દ્રજીની :

લક્ષ્મણજી વાસુદેવ બન્યા, ગાદીપતિ બન્યા, પણ મોટા ભાઈની જ આણ વર્તાતી હોય એમ દેખાતું. મોટા ભાઈનો વિનય સાચવવાનું વાસુદેવ જરાય ચૂકે નહિ. ગાદીપતિ વાસુદેવ જ હોય અને સામાન્ય રીતિએ વધુ નામના પણ વાસુદેવની જ હોય, પરન્તુ આ બેના પ્રસંગમાં વધુ નામના રામચન્દ્રજીની થઇ છે. પોતાની ઓરમાન માતાને પિતાએ આપેલા વચન ખાતર રામચન્દ્રજીએ વનવાસ સ્વીકાર્યો એથી તથા રામચન્દ્રજીની નીતિપરાયણતા આદિ ગુણોવાળી દશા સુપ્રગટ હોવાના કારણે, રામચન્દ્રજીની ખ્યાતિ એટલી બધી વધી જવા

પામી હતી કે, લક્ષ્મણજીની ખ્યાતિ બીજા વાસુદેવોની જેમ પંકાવા પામી નથી. કૃષ્ણ વાસુદેવનું નામ જેટલું જાણીતું છે, તેટલું તેમના ભાઇ બલભદ્રજીનું નામ જાણીતું નથી : જયારે આમાં એથી ઉલટું જ છે રામચન્દ્રજીનું નામ એટલું બધું જાણીતું છે કે, લક્ષ્મણજીનું નામ યાદ આવે, તેય રામચન્દ્રજીના નામે જ પ્રાયઃ યાદ આવે !

મહાન આત્માઓ સેવકોની વફાદારીને ભૂલે નહિ.

આ પ્રસંગે યુદ્ધ વખતના ઉપકારો અથવા તો યુદ્ધ વખતે કરેલી સેવાઓને યાદ કરીને, રામચન્દ્રજી બિભીષણ આદિને ભેટો આપે છે, કેમકે, એ સ્વાર્થી નહોતા.

ઉત્તમ આત્માઓ અપકારીના અપકારને ભૂલી જાય છે. પણ ઉપકારીના ઉપકારને ભૂલતા નથી. વફાદાર સેવકોની થોડી પણ સેવાને ઉત્તમ આત્માઓ ભુલે નહિ.

રામચન્દ્રજી બિભીષણને આખોય રાક્ષસદ્વીપ આપે છે જો કે, લંકા તો પહેલેથી ભેટ આપી જ હતી. પણ હવે આખોય રાક્ષસદ્વીપ બિભીષણને ભેટ આપ્યો. તે પછી સુગ્રીવને આખોય કપિદ્વીપ અર્પણ કર્યો. હનુમાનને શ્રી-પુર નગર આપ્યું. વિરાધને પાતલલંકાનું નીલને ઋક્ષપુરનું પ્રતિસૂર્યને હનુપૂરનું, રત્નજટીને દેવોપગીત નગરનું, અને સીતાદેવીના ભાઇ ભામંડલને વૈતાઢયગિરિ ઉપર આવેલા રથનૂપૂર નગરનું રાજય આપ્યું. પોતપોતાની હદમાં સૌને સ્વતન્ત્રપણે રાજ્ય ભોગવવાની છૂટ આપી. એ બધાય પોતાને વાસુદેવ - બલદેવના સેવક જ માને અને તેવો જ વર્તાવ રાખે, પણ તે તે પ્રદેશોમાં તેમનું શાસન સ્વતન્ત્રપણે વર્તી શકે.

એ કાલે અનીતિનું સેવન ન હતું

આ ઉપરાન્ત બીજાઓને પણ જૂદા જૂદા પ્રદેશો ભેટ આપ્યા બાદ, રામચન્દ્રજી વિચારે છે કે, 'આ નાના ભાઇ શત્રુઘ્નને શું આપવું ? ' ચાર ભાઇઓમાં ભરતજીએ તો દીક્ષા લીધી, લક્ષ્મણજી વાસુદેવ તરીકે ગાદીપતિ બન્યા અને રામચન્દ્રજી બલદેવ તરીકે ત્યાંજ રહ્યા. એટલે બાકી રહ્યા એક માત્ર શત્રુઘ્ન. જો કે, શત્રુઘ્ન અયોધ્યામાં રહે તો કાંઇ વાંધો નથી, પણ બીજાઓને અમુક અમુક પ્રદેશો અપાય અને એને ન અપાય તો એ ઉચિત નહિ, આથી રામચન્દ્રજીએ પોતાના નાના ભાઇ શત્રુઘ્નને કહ્યું કે, રામચન્દ્રજીએ બીજાઓને તો પોતાની મરજી મુજબ આપ્યું, પણ શત્રુઘ્નને તો એજ કહ્યું કે, ' તારે જે દેશ જોઇતો હોય તે તું લઇ લે.'

નાનો ભાઇ જે માગે તે મોટો ભાઇ આપી દેને ?

સભા૦ વ્યાજબી માંગણી હોય તો !

વ્યાજબી માંગણી કોને કહેવાય ? પોતાના સ્વાર્થને જરાય અડચણ ન આવે અને તેમ છતાં પણ નાના ભાઇને તેની ઇચ્છા મુજબ દીધું - એમ કહેવાય, તે જ વ્યાજબી માંગણી ગણાય, કેમ ? આજે તો માંગણી વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી- એ નક્કી કરવામાં પણ સ્વાર્થના યોગે અનીતિ સેવાય છે. અહીં એવું નહોતું.

રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘ્નને કહ્યું કે, 'તારે જે દેશ જાઇતો હોય તે તું લઇ લે !' આના ઉત્તરમાં શત્રુઘ્ન કહે છે કે, 'મને મથુરાનું રાજ્ય આપો !'

આ માગણી વિચિત્ર છે. રામચન્દ્રજી એ સમજે છે અને એથી શત્રુઘ્નને સમજાવે છે. પોતાને મથુરા આપવી નથી માટે સમજાવે છે એમ નથી, સમજાવવાનું કારણ જૂદું જ છે. રામચન્દ્રજી શત્રુઘ્નને સમજાવે છે કે, 'હે વત્સ ! તે મથુરાપુરી દુઃસાધ્ય છે, કારણ કે, મથુરાનગરીના રાજા મધુની પાસે ચમરેન્દ્રે આપેલું એક શૂલ નામનું હથીયાર છે રાજા મધુનો ચમરેન્દ્ર મિત્ર હોવાથી, ચમરેન્દ્રે તે શૂલ રાજા મધુને ઘણા વખત પહેલાં

આપેલું છે. એ દેવાધિષ્ઠિત હથીયાર દૂરથી દુશ્મનના સર્વ સૈન્યનો નાશ કરી નાખે છે અને તેમ કરીને તે પાછું રાજા મધુના હાથમાંજ ચાલ્યું જાય છે.'

શત્રુઘ્નનો મથુરા માટે અતિ આગ્રહ :

રામચન્દ્રજી આ વસ્તુ દર્શાવવા દ્વારા શત્રુઘ્નને મથુરાની માંગણી પાછી ખેંચી લેવાનું અને બીજા કોઇ પ્રદેશની માંગણી કરવાનું સૂચવે છે; પરન્તુ શત્રુઘ્નને તો મથુરાનો જ મોહ લાગ્યો છે. શત્રુઘ્નને તો કોઇ પણ રીતિએ મથુરા જ જોઇએ છે : આથી રામચન્દ્રજીની વાતને નહિ ગણકારતાં શત્રુઘ્ન રામચન્દ્રજી પ્રત્યે કહે છે કે ' હે દેવ ! આપ રાક્ષસ કુલનો નાશ કરનારા છો અને હું આપનો જ ભાઇ છું !' અર્થાત્-આપ જયારે રાક્ષસ કુલ જેવા સમર્થ વીરોથી ભરેલા કુલનો પણ નાશ કરી શકયા, તો આપનો ભાઇ હું, મથુરાનગરીના મધુ જેવા રાજાને નહિ જીતી શકું ? મધુ બીજાઓ માટે અજેય હશે, પણ આપના ભાઇ એવા મારા માટે તે અજેય નથી જ. વળી-'જ્યાં હું તેની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયો, એટલે મારી સાથેના યુદ્ધમાં તેનું રક્ષણ કરનાર કોણ છે ?' હું રામચન્દ્રજી જેવા પરાક્રમીનો બંધુ છું, એટલે એ મારી સામે ટકી શકશે નહિ; કારણ કે હું એની સામે યુદ્ધમાં જઇશ, એટલે એને બચાવનાર કોઇ નથી. આપ મારી ચિન્તા ન કરો. તેમજ હું એ મધુને શી રીતિએ જીતીશ એનોય વિચાર ન કરો ! 'આપ મને મથુરા આપો !' અર્થાત્-'તેને મથુરાનું રાજ્ય આપ્યું' - એટલું જ આપ કહી દ્યો એટલે બસ છે ! તે પછી તો તે મધુનો પ્રતીકાર હું સ્વયમેવ કરીશ ! ઉત્તમ વૈદ્ય જેમ વ્યાધિનો પ્રતીકાર કરે છે, તેમ હું પણ મધુનો પ્રતીકાર કરીશ.

શકિતના સદુપયોગની પૂજા હોય :

શત્રુઘ્નનો આ જવાબ, તેની પરાક્રમશીલતા સૂચવે છે. પરાક્રમી પુરુષોના વારસામાં પણ પરાક્રમની છાયા આવે છે. આપણે આ પરાક્રમની કાંઇ પ્રશંસા કરતાં નથી. પણ કુલની છાયા કેવી પડે છે તે જોવાનું છે, આપણે કેવળ પરાક્રમશીલતાના જ પ્રશંસકો નથી, પણ આપણે તો વસ્તુતઃ પરાક્રમના સદુપયોગના જ પ્રશંસકો છીએ. બીજાઓની જેમ શ્રી જૈનશાસન શકિતનું પૂજક બનવાને ફરમાવતું નથી. પણ શકિતના સદુપયોગની પૂજાનું વિધાન કરે છે. આનું આ પ્રરાક્રમ જો સ્વપરના આત્મશ્રેયમાં વપરાય, દુ:ખી આત્માઓનાં દુ:ખો દૂર કરવામાં વપરાય, સજ્જનોની સેવામાં વપરાય, સંયમની સાધનામાં વપરાય, આરાધકોની આરાધનાને નિર્વિઘ્ન બનાવવામાં વપરાય, આત્માના સ્વભાવને ખીલવવામાં વપરાય, તો આપણે પરાક્રમના એવા ઉપયોગને ખૂબ જ વખાણીએ.

વસ્તુ અને વસ્તુનો ઉપયોગ-એ બે વચ્ચે ભેદ પાડતાં શીખવું જોઇએ :

આજે ઘણાઓ વસ્તુ અને વસ્તુના ઉપયોગ વચ્ચે જે ભેદ પાડવો જોઇએ, તે પાડી શકતા નથી. સમ્યકૃત્વના યોગે વસ્તુ અને વસ્તુના ઉપયોગ વચ્ચે રહેલા ભેદ પારખવાની વિવેકશકિત પણ પ્રગટે છે. ખરાબમાં ખરાબ પણ વસ્તુ, કોઇક અવસરે સારાના હાથે એવા સદુપયોગમાં આવી જાય છે, કે બીજી સારામાં સારી વસ્તુથી જે કાર્ય પતે તેમ ન હોય, તેજ કાર્ય ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુથી વિવેકીના હાથે સ્હેજમાં પતી જાય. આમ છતાં પણ, ખરાબ વસ્તુનું સારી વસ્તુ તરીકે વર્ણન ન થાય. એવા પ્રસંગે તો સદુપયોગ કરનારનાં વિવેકને જ વખાણાય અને એનાં વખાણ કરતાં પણ, ખરાબ વસ્તુ સારી વસ્તુ તરીકે ન મનાઇ જાય-એ માટે કાળજી રખાય. કેટલીક વાર વસ્તુનો ઉપયોગ કરનારના વિવેકની પ્રધાનતા હોય છે, તો કેટલીકવાર વસ્તુની પ્રધાનતા હોય છે. એનો નિશ્ચય કરતી વેળા પરિણામની ઉપેક્ષા ન કરાય.

ધર્માત્માનું સત્ત્વ સ્વ-પર બન્નેયને લાભદાયી હોય :

શકિત ઘણી હોય, પણ એનો દુરૂપયોગ થઈ રહ્યો હોય તો ? ઘણા કાયબળવાળો બીજા જીવોને રંજાડયા કરતો હોય તો ? પાપકર્મોને કરવામાં ચકચૂર રહેતો હોય તો ? ધર્મનો દ્વેષ કરતો હોય તો ? ધર્મમાર્ગમાં વિઘ્નો નાંખ્યા કરતો હોય તો ? ધર્માત્માઓને પરિતાપ ઉપજાવવાના જ પ્રયત્નો કર્યા કરતો હોય તો ? એવાનું સત્ત્વ એવાને દુર્ગતિમાં જ ઘસડી જનારૂં બને. ધર્મીસત્ત્વશીલ હોય તો સ્વપર-કલ્યાણ સાધે અને અધર્મી ધર્મદ્વેષી સત્ત્વશીલ હોય તો સ્વ-પર બન્નેના હિતને હણનારો બને, ધર્માત્મામાં ભલે થોડું સત્ત્વ હોય, પણ તે બીજાને નુકશાન તો નહિ કરે ને ? કાયદા ભણ્યો, પણ કાયદા જાણીને યુકિતથી બીજાઓનું હોઈયાં કરવાનું જ લઈ બેઠો, તો એ ભણતર શા કામનું ? વસ્તુમાં જેમ સારી ખોટીનો વિવેક કરવો જાઈએ, તેમ ઉપયોગ પણ જોવો જોઈએ. આજે આ વસ્તુ ભૂલાઈ છે.

શત્રુઘ્ન કમ પરાક્રમી નથી. રાજા મધુ રાવણનો જમાઈ છે, દૈવી સંપત્તિ ભોગવનારો છે. દેવાધિષ્ઠિત શસ્ત્રવાળો છે. ભલભલા બળવાન રાજાઓ એની સામે આંગળ ચીંધી શકતા નથી. રામચન્દ્રજીએ પણ કહ્યું છે કે 'એવાને અમારેય કેમ જીતવો એની અમને મુંઝવણ છે.' શત્રુઘ્ન આ બધું જાણે છે, છતાં-'મધુનો પ્રતિકાર હું સ્વમેવ કરી લઈશ' - એમ કહે છે ! આ સત્ત્વશીલતા તો છે જ પરન્તુ એનો ઉપયોગ વખાણવા જેવો નથી.

સભા૦ આ તો વાસુદેવ અને બલદેવ હતા ને ? છતાં આનામાં બલ વધારે કેમ ?

રામચન્દ્રજી વગેરેનું પુણ્ય જૂદું છે અને મધુનું પુણ્ય જૂદું છે. ભરતજી ચક્રવર્તી હતા, છતાં બાહુબલજીમાં જે બલ હતું તે ભરતજીમાં નહિ હતું. શ્રેણિકની પાસે રાજ્ય હતું. પણ શાલિભદ્રજી જેવી ભોગસામગ્રી નહોતી અને શાલિભદ્રજી પાસે દૈવી ભોગસામગ્રી હતી, પણ રાજ્ય નહિ હતું. આ પુણ્યભેદ ! લક્ષ્મણજી વાસુદેવ તથા રામચન્દ્રજી બલદેવ હતા એ બરાબર છે. તેમાં કોઈ વચ્ચે ન આવી શકે એવા પુણ્યવાળા તેઓ હતા એય બરાબર છે પણ કોઈ પુણ્યવાનની પાસે તે કાળમાંય વિશિષ્ટ સામગ્રી હોય એ બંને.

રામચંદ્રજી શત્રુઘ્નને અનેક પ્રકારે સમજાવે છે, પણ શત્રુઘ્ન મથુરાપુરી મેળવવાનો પોતાનો આગ્રહ ચાલુ રાખે છે રામચન્દ્રજીએ જોયું કે 'આ કોઈ પણ રીતિએ માને તેમ નથી.' એટલે રામચન્દ્રજીએ મથુરાનગરીના રાજા મધુને જીતવાનો ઉપાય બતાવતાં કહ્યું કે, 'મધુ જે વખતે તેના મિત્ર ચમરેન્દ્રે આપેલા શૂલથી રહિત હોય તેમજ પ્રમાદમાં પડયો હોય, તેવા સમયે જ તારે મધુની સામે લડવું !'

ખરેખર પ્રમાદ મહા ભયંકર છે

આ ઉપરથી એ પણ જાણવાનું મળે છે કે, દેવાધિષ્ઠિત શસ્ત્રાસ્ત્રો પણ પ્રમાદીને માટે સહાયક બની શકતાં નથી. વિષય-કષાયની રકતતા, એ ભયંકર પ્રમાદ છે. એકલા જ બલ ઉપર તાગડધીન્ના કરવા અને પોતાની સામગ્રી તથા પુણ્યનું માપ નહિ કાઢતાં ધપાવ્યે જ રાખવું, તે પોતાના નાશને પોતે નોતરવા જેવું છે. એ રીતિએ તો હજારોનો નાહક સંહાર થાય. અકાલે કેટલાય મરે અને તે છતાંય વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય, પુણ્ય ક્ષીણ થવા આવ્યું હોય, ત્યારે જ પ્રાયઃ આવું નિમિત્ત મળી જાય છે. મધુ પાસે કમ સામગ્રી નથી, પણ હવે તેનો પરાજય થવાનો નિર્માયો છે. સામગ્રીસંપન્ન પણ પ્રમાદી બને તો હારે. રાજ્યની સાધનામાં પણ પ્રમાદ જો ભયંકર છે, તો ધર્મની સાધનામાં પ્રમાદ ભયંકર હોય, એમાં નવાઈ શી ?

દુર્ગતિથી બચવું હોય તો સંયમ રૂપ શસ્ત્ર લઇ પ્રમાદી બનવું નહિ :

શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની આરાધના અખંડપણે કરવી હોય, તેણે પ્રમાદરૂપ મહાશત્રુથી સદા સાવધ રહેવું

જોઈએ. દુર્ગતિ દુશ્મનને ભેદનાર અને અક્ષયપદને પમાડનાર સંયમ રૂપ શસ્ત્ર સાધુઓની પાસે હોય છે. સંયમ રૂપ શસ્ત્રને જે જાળવી જાણે, તે દુર્ગતિમાં જાય નહિ અને અલ્પકાળમાં અક્ષયપદનો ભોક્તા બન્યા વિના રહે નહિ; પણ સંયમ વેષ પૂરતું રહી જાય અને વિષય કષાય રૂપ પ્રમાદથી ઘેરાઈ જવાય; તો દુર્ગતિ રૂપ દુશ્મન ફાવી જાય તે સ્વાભાવિક છે. શાસનની આરાધના કરીને આત્માને કર્મથી અલિપ્ત બનાવી દેવો હોય, તો પ્રમાદ સામે સાવધ બન્યા રહેવું જોઈએ. પ્રમાદ, એ સંસારભ્રમણની જડ છે અને સંયમ, એ સંસારનાશનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. સંયમરૂપ શસ્ત્ર, કે જે શ્રી જિનવરેન્દ્રે આપેલું છે, તે જેની પાસે હોય તેનાથી સંસાર વધારનારા શત્રુઓ ભાગતા ફરે છે. જેણે એ શસ્ત્રને ગ્રહણ કર્યું છે, તેણે તે શસ્ત્ર દૂર ન રહી જાય અને પ્રમાદમાં પડી ન જવાય, એની ખૂબજ કાળજી રાખવી જાઈએ. સંયમની સાચવણીમાં કલ્યાણના અર્થીએ જરા પણ બેદરકાર નહિ બનવું જોઈએ.

રામચન્દ્રજી તથા લક્ષ્મણજીએ શત્રુઘ્નને ધનુષ્ય - બાણો આપ્યાં :

રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘ્નને કહ્યું કે, 'મધુની સાથે તારે તેવા જ સમયે યુદ્ધ કરવું, કે જે સમયે તે ચમરેન્દ્રે આપેલા શૂલશસ્ત્રીથી રહિત હોય તેમજ જે સમયે તે પ્રમાદમાં પડેલો હોય !' આટલી સૂચના કરીને રામચન્દ્રજીએ શત્રુઘ્નને અક્ષયબાણવાળાં બે ભાથાં આપ્યાં તેમજ કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિને પણ શત્રુઘ્નની સાથે જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. રામચન્દ્રજીએ આટલું કેમ કર્યું ? એટલા જ માટે કે -શત્રુઘ્ન જયારે હિંમત કરીને મથુરાનું રાજ્ય જીતવા જાય જ છે, તો પછી એ જીતીને જ આવે. લક્ષ્મણજી પણ વિજયની જ આશંસાવાળા છે. મધુ ઉપરનો વિજય, એ સામાન્ય વિજય નથી. તેવા અસામાન્ય વિજયને ઇચ્છતા લક્ષ્મણજીએ પણ એ વખતે શત્રુઘ્નને પોતાનું અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય આપ્યું. તેમજ તેની સાથે પોતાનાં અગ્નિમુખ બાણો પણ આપ્યાં. આટલી સામગ્રી આપી, કારણ કે, એ લોકો આંધળીયા કરનારા નહોતા ! આવા અવસરે પરિણામ વિચાર્યા વિના કદમ ભરનારા એ નહોતા ! અને માટેજ શત્રુઘ્ન જીતે એવી ઇચ્છાથી, મધુની બલસામગ્રીનો વિચાર કરીને, જરૂરી સૂચના અને સામગ્રી આપવાનું તેઓ ચૂકતા નથી.

શત્રુઘ્ને મધુરાજાના પ્રમાદીપણાની માહિતી મેળવી :

આ બાજુ શત્રુઘ્ન ત્યાંથી મથુરા તરફ પ્રયાણ કરે છે. નિરંતર પ્રયાણ કરીને તે મથુરાનગરીની નજદિકમાં આવી પહોંચે છે. શત્રુઘ્ન અને કૃતાન્તવદન સેનાપતિ વગેરે તેના સરદારો એવી રીતિએ પ્રયાણ કરીને આવ્યા છે કે - મધુરાજાને તેમના આગમનની કશી જ ખબર પડી નથી. શત્રુઘ્ન વગેરે ત્યાં આવીને નદીકાંઠે પોતાનો પડાવ નાંખે છે. રામચન્દ્રજીએ કરેલી સૂચનાને યાદ કરવામાં આવે છે અને તે સૂચનાનો અમલ કરવાનો નિશ્ચય હોવાથી, પોતાની પાસેના બાહોશ ચરપુરૂષોને, શત્રુઘ્ન,મથુરાનગરીમાં તપાસ કરવાને મોકલે છે. મધુરાજા કયાં છે ? અને તેની પાસે ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ છે કે નહિ ? એની ચરપુરૂષો તપાસ કરે છે. છૂપી રીતિએ તપાસ કરતાં, તે ચરપુરૂષોને ખબર પડે છે કે - 'રાજા મધુ મથુરાનગરીમાં નથી. મથુરાનગરીની બહાર પૂર્વ દિશામાં આવેલા 'કુબેર' નામના ઉદ્યાનમાં તે પોતાની જયંતી નામની પત્નીની સાથે ક્રીડા કરવાને માટે ગયેલ છે.' ચરપુરૂષો એવી પણ બાતમી મેળવે છે કે હાલ રાજા મધુ ક્રીડારક્ત છે અને ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ શસ્ત્ર તેની પાસે નથી, પણ તે મથુરાનગરીમાં તેની-રાજા મધુની આયુધશાલામાં છે ! ' ચરપુરૂષો એજ વખતે જઈને પોતાને મળેલી માહિતી શત્રુઘ્નને જણાવે છે.

પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિમાં વિવેક હોય છે.

જૂઓ કે, ભવિતવ્યતા વિપરીત હોય, ત્યારે કેવા સંયોગ આવી મળે છે, શત્રુઘ્નને વિજય મળવો છે, એટલે એને કેટલી અનુકૂળતા મળે છે, શત્રુઘ્ન પ્રપંચ રમી રહ્યો છે. અત્યાર સુધી તે શાંતિ જાળવીને બેઠો હતો.

યુદ્ધનું એક પણ ચિહ્ન એણે દેખાવા દીધું નહોતું. આ શાંતિ અને આ બહોશી, એ ધર્મ છે ? શાન્તિ - શાન્તિ એવો જાપ કરનારાઓનો હેતુ જૂઓ ! શાંતિ દંભ રૂપ હોય, તો મહા અશાંતિનું કારણ. પ્રશસ્ત ઉગ્રતા સારી, પણ દાંભિક શાંતિ ખરાબ. પ્રશસ્ત ઉગ્રતા સ્વપર માટે લાભકારી અને દાંભિક શાન્તિ સ્વપરનો ઘાત કરનારી. પ્રશસ્ત કોને કહેવાય ? એ જરૂર જોજો ! પ્રશસ્તના નામે અપ્રશસ્ત ન પોષાઇ જાય, તેની કાળજી રાખજો. પૌદ્ગલિક સ્વાર્થવૃત્તિનો એક અંશ પણ જેમાં હોય , તે પ્રશસ્ત નથી. પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિમાં વિવેક હોય અને કેવળ સ્વ - પરના આત્મહિતની દ્રષ્ટિ હોય. જયાં એનો અભાવ, ત્યાં પ્રશસ્તનો પણ અભાવ, આટલી સમજ પૂર્વક અપ્રશસ્તને તજી પ્રશસ્તને અપનાવજો.

શત્રુઘ્ને મથુરા બહાર મધુને રોકયો :

ચરપુરૂષો દ્વારા મધુરાજાની પ્રમાદવાળી સ્થિતિ અને શૂલશસ્ત્ર રહિત દશા જાણીને, શત્રુઘ્ને તેજ રાત્રે મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. ચરપુરૂષોએ પણ આવીને કહ્યું હતું કે **'कालोऽयं तस्य योधने'** રામચન્દ્રજીની પણ એવી જ સૂચના હતી. શત્રુઘ્ને મથુરાપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો, એટલે હવે વાત છુપી રહે ? વળી આ વખતે તો યુદ્ધની જ સઘળી તૈયારી હતી. કુબેર ઉદ્યાનમાં ક્રીડામસ્ત બનેલા રાજા મધુને તેની ખબર પડી, એટલે ઝટ તે મથુરા નગરીમાં આવવા નીકળ્યો. પણ શત્રુઘ્ને તેને રસ્તામાં જ રોકીને રૂંધી લીધો. શત્રુઘ્નનો પહેલેથી જ ઇરાદો એ હતો કે - મધુરાજાને પાછો મથુરાનગરીમાં પેસવા દેવો જ નહિ. અને એથી ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ તેના હાથમાં આવી શકે નહિ. રાજા મધુ મથુરામાં પેસી શકે અને આયુધશાળા સુધી શત્રુઘ્ન તેને પહોંચવા દે, તો પેલું હથીયાર તેના કામમાં આવે ને ? પણ મધુ રાજાને મથુરામાં પેસતાં જ શત્રુઘ્ને રૂંધ્યો, એટલે ત્યાંજ યુદ્ધની શરૂઆત થઇ ગઇ.

આત્મિક દૃષ્ટિ વિનાના લોકોની ઉંધી પ્રવૃત્તિ :

યુદ્ધમાં શું હોય ? મારામારી અને કાપાકાપી ! યુદ્ધમાં ગયેલો જીવતો પાછો આવશે કે નહિ ? તે કહેવાય નહિ મરવાનો સંભવ ઘણો અને જીવવાનો સંભવ ઓછો. એ મરણ પણ કેવું ? મોટે ભાગે તો ત્યાં દુશ્મનના માણસોને હણવાની જ વૃત્તિ હોય અને એવા દુર્ધ્યાનમાં મરે તે દુર્ગતિએ ગયા વિના રહે નહિ. આ ભવમાં અકાળે મૃત્યુ અને પરભવમાં દુર્ગતિ, આમ છતાં પણ, કોઇ યુદ્ધમાં જાય ત્યારે દુનિયા એને ફૂલહારો પહેરાવે છે. કારણ ? કારણ કે દુનિયા એવી જ વૃત્તિમાં પડેલી છે. યુદ્ધમાં આ ભવનું અકાળે મૃત્યુ અને પરભવની દુર્ગતિનો ઘણો મોટો સંભવ હોવા છતાં પણ, એ રસ્તે જનારાઓને કોઇ અટકાવતું નથી. મા -બાપ અટકાવે તો મા -બાપને કાયર તથા દ્રોહી કહેવાય છે, તાજી પરણેલી પત્ની પણ 'મારું શું થશે ? ' એમ ત્યાં બોલી શકતી નથી કે એની ત્યાં કોઇ દયા ખાતું નથી, જયારે દીક્ષાનાં નહિ જેવા પ્રસંગમાં કારમો કોલાહલ કરી મૂકાય છે. દીક્ષામાં કલ્યાણ નિશ્ચિત છે, તે છતાંય ! દીક્ષા જો શુભ ભાવપૂર્વક લેવાય અને આજ્ઞાધીનપણે પળાય તો એનાથી જે કલ્યાણ સધાય છે, તેવું બીજા કશાથી પણ સધાતું નથી. આમ છતાં દીક્ષાના પ્રસંગમાં કારમો કોલાહલ અને અકાલે મરવા તથા દુર્ગતિમાં પડવા જાય, ત્યાં અભિનન્દન ! આ દશાનો જો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે, તો સમજાય કે, જેનામાં આત્મિક દૃષ્ટિ નથી આવી અને પરદૃષ્ટિથી જ જેઓ દોરાયા છે, તેઓ પ્રાયઃ જ્ઞાનીઓથી ઉંધે માર્ગે જ ચાલનારા હોય છે.

ખેર, અહીં પણ મારામારી શરૂ થઇ ગઇ. રામાયણ રણના આરંભમાં લક્ષ્મણજીએ જેમ ખરને હણ્યો હતો, તેમ આ યુદ્ધના આરંભમાં શત્રુઘ્ને પહેલો જ મધુના દીકરા લવણને માર્યો. મધુનો દીકરો લવણ કોડભર્યો નહિ હોય ? એને માટે રોનાર કોઇ નહિ હોય ? પણ ત્યાં મોહની વાત જ ન થાય, એમ માને છે !

આત્મકલ્યાણની સાધનામાં જ છૂટ નહિ ?

દેશના નીરક્ષણ કે દેશની સ્વતંત્રતાની ચળવળમાં માતા પિતાની આજ્ઞાને અવગણવાની છૂટ, સગાં-વહાલાંનો ત્યાગ કરવાની છૂટ, માથાં ફૂટે ત્યાં જવાની છૂટ અને જેલમાં ગોંધાઇ રહેવા માટે જવાની પણ છૂટ, એજ રીતિએ સ્ટીમર અને વિમાન વગેરેમાં જયાં ઘણી વાર જીવલેણ અકસ્માતો થાય છે - એવાં સાધનોમાં બેસીને, ઘરબાર તથા સાથી - સબંધી વગેરેને ત્યજી પૈસા કમાવા પરદેશ જવાની છૂટ !! પણ દીક્ષા લેવાની છૂટ નહિ ! બધા જ વાંધા. એક માણસ આત્માનું કલ્યાણ સાધવા નીકળે ત્યાં ! આત્મકલ્યાણનો સાચો માર્ગ ગમતો નથી. આત્મા વિષે વાસ્તવિક વિશ્વાસ નથી. એનું જ આ પ્રમાણપત્ર છે ને ? આત્માનું કલ્યાણ સાધવા નીકળનારને હાથ જોડવાને બદલે આજે એને દુષ્ટમાં દુષ્ટ રીતિએ પણ પાછો પાડવાના પ્રયાસો થાય છે, એ કઇ દશા ? તમારાથી આત્માનું ન સધાય તો તમે જાણો, થોડું સધાય તો થોડું સાધો, પણ આત્માનું સાધનારાઓની આડે કાં આવો છો ? તમને તમારા સ્વાર્થ માટે સામાને પાપમય પ્રવૃત્તિઓમાં પડેલો રાખવાની છૂટ અને આત્મકલ્યાણના અભિલાષીને જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલી રીતિએ આત્મકલ્યાણ સાધવાની છૂટ નહિ, આ કયાંનો ન્યાય ?

સાચો દયાળુ કોણ ? પાપથી બચાવે તે :

છોકરો નિષ્પાપ જીવનમાં જાય એ માટે રોકકળ અને છોકરો પાપમાં ખૂંચે તેની ચિન્તા કે દયા કશું જ નહિ ! કોઇ પાપી બને એનું તમને કેટલું દુઃખ છે અને કોઇ દીક્ષિત બને એનું તમને કેટલું દુઃખ છે ? આ બેનું માપ કાઢો ? દુનિયામાં સેંકડો આદમીઓ પાપો આચરી રહ્યા છે, એની દયા આવી ? સેંકડો આદમીઓ પાપથી બચવાનો માર્ગ જાણતા નથી - અજ્ઞાન છે, એની દયા આવી ? કોઇ દિવસ એમ થયું કે - 'પાપમાં મસ્ત બનેલા અજ્ઞાનીઓ બિચારા શી રીતિએ ઉગરે અને દુર્ગતિ આદિનાં દુઃખોથી કયી રીતિએ બચે ? દુઃખ ખટકે છે અને દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર પાપ ખટકતું નથી, એનું કારણ ? જેને પાપ ખટકે નહિ તેજ દીક્ષાનો વિરોધ કરી શકે. દયાળુ દીક્ષાનો વિરોધી હોય નહિ. દીક્ષિતનાં માતા-પિતા વગેરેને મોહથી દુઃખ થાય, ત્યારે સાચો દયાળુ દીક્ષિતને પાડવાનો પ્રયત્ન ન કરે, પણ મોહાધીનોમાં વિવેક પ્રગટાવવાનો જ પ્રયત્ન કરે ! પણ એ, સમ્યક્ત્વ ગુણની છાયા આવ્યા વિના પ્રાયઃ બને નહિ. આજે તો આત્મા, પુણ્ય, પાપ આદિનો વિશ્વાસ નથી અને એથી જ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ અપાએલી અને અપાતી દીક્ષાનો પણ વિરોધ થઇ રહ્યો છે. મોટે ભાગે તો આત્મા તથા પુણ્ય-પાપ અને મોક્ષ આદિનો વિશ્વાસ નહિ હોવાને કારણે, દિકરો મરે તે ખમાય છે પણ આત્મકલ્યાણના માર્ગે જાય તે ખમાતું નથી, પણ એ પાપમાં સાથ દેનારા તો મહાપાપીઓ જ છે.

શત્રુઘ્ને યુદ્ધના આરંભમાં જ મધુના લવણ નામના દીકરાને હણી નાખ્યો, એથી રાજા મધુને ખૂબ ક્રોધ ચઢયો પહેલાં મધુનો દીકરો મર્યો, તે એની હારની નિશાની છે. યુદ્ધમાં જેના પક્ષમાં કોઇ મુખ્ય પહેલાં મરે, તે પક્ષની પ્રાયઃ હાર થાય છે.

પોતાના દીકરાના અવસાનથી રાજા મધુ હવે ગુસ્સામાં આવીને લડે છે. પોતાના ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કરીને તે શત્રુઘ્નની સામે દોડે છે અને બન્નેય વચ્ચે શસ્ત્રાશસ્ત્રીનું ઘોર યુદ્ધ મચે છે. દેવો વિરૂદ્ધ દાનવોના યુદ્ધની જેમ તે યુદ્ધ ઘણો કાળ ચાલ્યું અને શત્રુઘ્ન તથા મધુ એક બીજાનાં અસ્ત્રોને અસ્ત્રોથી છેદતા જ રહ્યા. શત્રુઘ્ને જોયું કે, 'હવે સામાન્ય હથિયારોથી કામ નહિ ચાલે. દુશ્મન સામાન્ય હથીયારોથી જીતાય તેમ છે નહિ.' આથી શત્રુઘ્ને તેજ વખતે અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્યનું અને અગ્નિમુખ બાણોનું સ્મરણ કર્યું.

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે, અયોધ્યાથી નીકળતાં પહેલાં, લક્ષ્મણજીએ તે અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય અને અગ્નિમુખ બાણો, શત્રુઘ્નને આપ્યાં હતાં. શત્રુઘ્ને સ્મરણ કરતાંની સાથે જ તે ધનુષ્ય તથા બાણો તેને પ્રાપ્ત થઇ ગયાં

અને તે પ્રાપ્ત થતાંની સાથે જ ધનુષ્યને ચડાવીને અગ્નિમુખ બાણો વડે શત્રુઘ્ને, શિકારી જેમ સિંહને ઘાયલ કરે, તેમ રાજા મધુને ઘાયલ કર્યો.

મધુરાજાની અન્તિમ સમયની વિચારણા :

આ સમયે મધુરાજા ઘાયલ થયા બાદ વિચાર કરે છે કે - મારા મિત્ર ચમરેન્દ્રે આપેલું શૂલ મારા હાથમાં આવ્યું નહિ અને આ શત્રુઘ્ન મારાથી હણાયો નહિ ! પોતાના પરાજય ઉપર પોતે શોક કરે છે. આવા પરાક્રમી રાજાને પરાજય સાલે એમાં નવાઈ નથી, પણ આ બુદ્ધિ સારી તો નથી જ. દુશ્મન હણાયો નહિ, એ વિચાર ખરાબ જ છે. પણ રાજા મધુ પુણ્યવાન છે. એની વિચાર સરણીને પલ્ટો ખાતાં વાર લાગતી નથી. પોતાનો અન્તકાળ નજદિક છે, એમ રાજા મધુ સમજી જાય છે. અને એથી જીંદગીમાં કરવા લાયક કૃત્યો ન કરવા બદલ રાજા મધુના હૃદયમાં પરિતાપ જન્મે છે. એટલે ફરીથી એ વિચારે છે કે -

'गतं मम मुधा जन्म, जिनेन्द्रो न यदर्चितः । कारितानि न चैत्यानि, दत्तं दानंत्रेषु नो मया ॥१॥'

રાજા મધુને લાગે છે કે, પોતે પોતાનું જીવન નિરર્થક ગુમાવી દીધું ! કારણ કે, ન તો શ્રી જિનપૂજા કરી, ન તો શ્રી જિનચૈત્યો બંધાવ્યા અને ન તો સુપાત્રમાં દાન દીધું ! શ્રી જિનેશ્વરદેવને જો સારી રીતિએ મેં પૂજ્યા હોત, મારી શકયતા મુજબ મેં જો શ્રી જિનમન્દિરો બંધાવ્યાં હોત અને સુપાત્રોમાં જો મેં દાન દીધું હોત, તો જ મારો આ જન્મ સફલ થાત, આવું રાજા મધુ અન્તિમ અવસ્થામાં ચિન્તવે છે. મધુ રાજાનો જીવ જો ઉત્તમ ન હોત, તો પ્રાણ જવાની તૈયારી વખતે અને તે પણ આવી હાર ખાધા પછીથી, આ જાતિની વિચારણા તેને આવત ખરી ? નહિ જ, પણ આ તો સદ્‌ગતિગામી આત્મા છે, એટલે એને આવા વખતે પોતાનો જન્મ ફોગટ ગુમાવ્યાનો વિચાર આવે છે.

ઉત્તમ આત્માઓની વિચારદશાને સમજો :

સભા૦ શું કોઈ દિવસ મધુરાજાએ શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા નહિ કરી હોય ?

એમ કેમ કહેવાય ? જીવનમાં કાંઈકેય ધર્મવૃત્તિ ન હોય, તો અન્તિમ સમયે અને તે પણ કોઈનીય તરફથી ખાસ પ્રેરણા પામ્યા વિના. આવા વિચારો આવવા એ બનાવાજોગ ઓછું છે. ઉત્તમ આત્માઓ પાશ્ચાત્તાપ કરતા હોય, ત્યારે આવું વિચારે તે સ્વાભાવિક છે. પોતે રાજા હતો. સમર્થ હતો, સામગ્રીસંપન્ન હતો, એ અપેક્ષાએ તે જેવી જિન પૂજા કરી શકે, જેટલાં ચૈત્યોનું નિર્માણ કરી શકે અને જેટલું સુપાત્રદાન દઈ શકે, તેટલા પ્રમાણમાં તે તે ક્રિયાઓ તેણે ન કરી હોય અને એથી જ તેણે આવો વિચાર કર્યો હોય એ વધુ શકય છે. ઉત્તમ આત્માઓની વિચારદશાને સમજતાં શીખવું જોઈએ.. એ પુણ્યાત્માઓ પાશ્ચાત્તાપ - ભાવમાં 'હું મહાપાપી' - હું મહાઅધમ' - 'હું ગજબનો વિષયાસકત ' વગેરે વગેરે વિચારો કરે, તે સ્વાભાવિક જ છે. પણ, માત્ર તેટલા ઉપરથી જ તેમને મહાપાપી, મહાઅધમ અગર તો મહાવિષયાસકત માની લેવા એ મૂર્ખાઈ છે.

મરણથી નહિ પણ જન્મથી ડરો :

ખેર, આટલો પણ પાશ્ચાતાપ કરવાનો સમય ન આવે એ ઈચ્છાવાજોગ છે. એક દિવસ સૌને મરવાનું તો છે જ. જન્મેલા મરવાના જ, એ સુનિશ્ચિત વાત છે. જ્યારે મરણ આવવાનું જ છે, અને તે પણ આપણી જાણ બહાર, તો પછી સાવધ થવું એમાં ડહાપણ કે બેદરકાર રહેવું એમાં ડહાપણ ? જ્ઞાનીઓ મરણથી ડરવાની ના પાડે છે. જ્ઞાનીઓ તો મરણથી ડરનારાઓને ફરમાવે છે કે, મૃત્યુથી તમે ડરો કે ન ડરો, પણ એ તો આવવાનું જ છે. કારણ કે, જન્મેલાનું મરણ નિશ્ચિત જ છે. મરણ ન જોઈએ તો જન્મ ન થાય એવો પ્રયત્ન કરો : કારણ

કે - જેનો જન્મ નથી તેનું જ મૃત્યુ નથી. આ રીતિએ ફરમાવીને, મરણથી નહિ ડરતાં જન્મથી ડરવાનું જ્ઞાનીઓ સૂચવે છે. અને શાશ્વત કાલ માટે જન્મથી છૂટાય એવો આ જીવનમાં પ્રયત્ન કરવાની પ્રેરણા કરે છે.

વારંવાર જન્મ ન કરવા પડે તેવું જીવન જીવો :

અત્રે એ વાત પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, મૃત્યુથી નફ્ફટપણે ન ડરવું, એ તો ઊલટું નુકશાનકારક છે. મૃત્યુથી બેદરકાર બનીને પોતાના જીવનને પાપમય બનાવી દેવું, એ તો એકાન્તે અનર્થકારક છે. મૃત્યુનો ડર કાઢી નાખવાનું ફરમાવનારાઓએ, જન્મથી ડરવાનું અને જન્મથી ડરીને ફેર ફેર જન્મ ન કરવો પડે એવો સુપ્રયત્ન કરવાનું સાથે જ ફરમાવ્યું છે, એ ન ભૂલો ! આથી સ્પષ્ટ છે કે, મૃત્યુથી ડરીને મૃત્યુને દૂર ધકેલવાનો પ્રયત્ન કરવો, એનો કાંઇ જ અર્થ નથી. મૃત્યુથી ડર્યા વિના, જન્મ કરવા ન પડે એવો પ્રયત્ન કરવો, એ જ હિતાવહ છે. આત્મા આ પ્રયત્નમાં જીવન ગાળે, તેને પશ્ચાત્તાપ કરવાપણું રહે નહિ. કોઇ પણ ક્ષણે મરણ આવી પહોંચે તોય સાચા ધર્માત્માઓને મુંઝાવાપણું રહે નહિ. પણ એ દશા આવવી તે સહેલું નથી.

તમે જીવનને એકદમ નિષ્પાપ બનાવી શકો એ બનવાજોગ છે, પણ જીવનને નિષ્પાપ બનાવવાના પહેલા પગલા તરીકે પાપભીરૂતા તો કેળવો ! સૌથી પહેલું કામ એ કરો કે, આત્માને પાપથી ડરનારો બનાવી દો ! પાપથી ડરનારો તીવ્ર બંધ કરતો નથી. પાપનો વિચાર આવતાં પણ એને દુ:ખ થાય, પાપ કરવું એ એને ગમે નહિ. એટલે ઘણાં ખરાં પાપો તો એનાથી દૂર જ રહે. જે થોડાંક પાપો તે કરે, તેય બળતા હૈયે કરે અથવા તો બીજાઓની જેમ ખૂબ રસપૂર્વક ન જ કરે, એટલે એનો પાપકર્મનો બંધ તેવો મજબૂત પડે જ નહિ. પાપ કર્યા પછીય એને પાશ્ચાતાપ થાય. જીવનમાં સાચી પાપભીરૂતા આવી જાય એટલે નિષ્પાપ જીવન બહુ દૂર ન રહે. એવો આત્મા કે જેનામાં થોડો ઘણો પણ પાપનો સાચો ડર છે, તેને અવસરે શુભ ભાવના આવવી સહેલી. જીવનના અન્ત વખતે દુનિયાદારીના રાગ-દ્વેષ જેને મૂંઝવે તે દુર્ગતિમાં જ જાય. અન્તિમ સમયની દશા ઉપર ગતિનો મોટો આધાર છે. સમયની દશા સારી, તો ગતિ સારી જ. આથી અન્તિમ સંયમે આત્મા દુનિયાદારીની મમતા છોડે અને એક માત્ર દેવ-ગુરૂ ધર્મનું શરણ સ્વીકારે એ દશા લાવવાને માટે અત્યારથી આત્માને કેળવવો જોઇએ.

મધુ ભાવચારિત્રી બની દેવલોકમાં ગયો :

રાજા મધુ તો ઉત્તમ આત્મા છે. પોતે પોતાનુ જીવન ફોગટ ગુમાવી દીધું એવો પરિતાપ કરીને જ એ અટકતો નથી. યુદ્ધ ભૂમિમાં જ એ પાપવ્યાપારોનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ કરે છે. શત્રુઘ્ન પ્રત્યેના દ્વેષની ભાવનાને પણ હૃદયમાંથી કાઢી નાંખે છે. અને પોતાનું સઘળુંય વોસરાવી દે છે. ને રાજા મધુ ત્યાં ને ત્યાં સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રથી સુસંપન્ન બને છે તેમ જ ચારિત્રસંપન્ન બનીને શ્રી પંચપરમેષ્ઠીઓને નમસ્કાર કરવાની જ સત્પ્રવૃત્તિમાં લીન બને છે. શ્રી અરહિંત શ્રી સિદ્ધ, શ્રીઆચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય અને શ્રી સાધુ એ પાંચેય પરમેષ્ઠીઓના શરણનું રાજા મધુ ધ્યાન કરે છે. આ ભાવચરિત્રમાં જ તે મૃત્યુ પામે છે અને સનત્કુમાર દેવલોકમાં તે મહર્દ્ધિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.

રાજા મધુની આ જાતિનું ઉત્તમ વલણ જોઇને, ત્યાંના વિમાનવાસી દેવતાઓ ખૂબ પ્રસન્ન થઇ ગયા. તેઓએ રાજા મધુના દેહ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી તેમજ 'મધુદેવ જય પામો !' એવી આનંદપૂર્વક ઉદ્‌ઘોષણા કરી.

'પઉમચરય'માં આ પ્રસંગનું વર્ણન :

દશરથકુમાર શત્રુઘ્નના રાજા મધુની સાથેના યુદ્ધનો આ પ્રસંગ આ રીતિએ પૂર્ણ થાય છે, પણ હજુ મધુના મિત્ર ચમરેન્દ્રે મધુના વધથી ક્રોધ પામીને શત્રુઘ્નને અકળાવી મુકવાને માટે જે ઉપદ્રવ કર્યો, તે વગેરે વૃત્તાન્ત

બાકી રહે છે. એ પહેલાં આપણે **'पउमचरियं'** નામના શ્રી રામચરિત્રમાંથી થોડુંક આ પ્રસંગનું વર્ણન જોઈ લેવા ઇચ્છીએ છીએ. રાજા મધુએ જીવનના અન્તને નજદિક જાણીને, જે સુન્દર અને મનનીય વિચારણા અને આચરણા કરી, તેનો જ વૃત્તાન્ત આપણે 'શ્રી પઉમચરિય' નામના રામચરિત્રમાંથી જોઈ લેવો છે. જૂઓ :-

'सुयसोगसल्लियङ्गो, तं चिय दट्ठूण दूज्जयं सत्तुं । मरणं च समासन्नं, मुणिवरवयणं सरइ ताहे ॥१॥ 'पडिबुद्धो भणइ तओ, असासए इह समत्थसंसारे । इन्द्रियवसाणुगेणं, धम्मो न कओ विमूढेण ॥२॥ 'मरण नाऊण धुवं, कुसुमसमं जोव्वणं चला रिद्धी । अवसेण मए तइया, न कओ धम्मो पमाएणं ॥३॥ 'पज्जलियम्मि य भवणे, कूवतलायस्स खणणसमारम्भो । अहिणा दट्ठस्स जए, को कालो मन्तजवणम्मि ॥४॥ 'जाव न मुच्चामि लहुं, पाणेहि एत्थ जायसंदेहे । ताव इमं जिणवयणं, सरामि सोमं मणं काउं ॥५॥ 'तम्हा पुरिसेण जए, अप्पहियं नियमेव कायव्वं । मरणंमि समावडिए, संपइ सुमरामि अरहन्त ॥६॥ 'इणमो अरहन्ताणं, सिद्धाणं नमो सिवं उवगयाणं । आयरियउवज्झयाणं, नमो सया सव्वसाहूणं ॥७॥ 'अरहन्तो सिद्धो विय, साहू तह केवलीय धम्मो य । एए हवन्ति नियमं, चत्तारि वि मङ्गलं मज्झं ॥८॥ 'जावइया अरहन्ता, माणुसखित्तम्मि होन्ति जयनाहा । तिविहेण पणमिऊणं, ताणं सरणं पवन्नो हं ॥९॥ 'हिंसालियचोरिक्का, मेहुणपरिग्गहं तहा देहं । पच्चखामि य सव्वं, तिविहेणाहारपाणं च॥१०॥ 'परमत्थेण तणमओ, संथारो न वि य फासुया भूमी । हिययं जस्स विसुद्धं। तस्साया हवइ संथारो ॥११॥ 'एक्को जायइ जीवो, एक्को उप्पज्जए भमइ एक्को, सो चेव मरइ एक्को। एक्को च्चिय पावए सिद्धिं ॥१२॥ 'नाणम्मि दंसणम्मि य, तह य चरित्तम्मि सासओ अप्पा । अवसेसा दुब्भावा, वोसिरिया ते मए सव्वे ॥१३॥ 'एवं जावज्जी सङ्गं, वोसिरिय गयवरत्थो सो । पहरणजज्जरियतणू, आलुच्चइ अत्तणो केसे ॥१४॥ 'जे तत्थ किन्नरादी, समागया पेच्छया रणं देवा । ते मुच्चन्ति सहरिसं तस्सुवरिं कुसुमवरवासं ॥१५॥ 'धम्मज्झाणोवगओ, कालं काऊणं तइयकप्पम्मि । जाओ सुरो महप्पा। दिव्वङ्गयकुण्डलाभरणो ॥१६॥''

હંમેશાં સ્વાધ્યાય યોગ્ય શુભ ભાવના :

ઉપરોકત પઉમચરિયમ્ ના વર્ણન મુજબ રાજા મધુની અન્તિમ સમયની આ ભાવના ખૂબજ મનન કરવા જેવી છે. શત્રુની સામે સમરભૂમિમાં યુદ્ધ કરતાં આ જાતિની સુન્દર વિચારણા સ્ફુરવી, એ સામાન્ય વાત નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા પ્રત્યે સાચો સદ્ભાવ પ્રગટયા વિના, આ જાતિની વિચારણા સ્ફુરેજ નહિ. 'શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલો ધર્મ જ એક માત્ર તારક છે અને એ ધર્મનું અવલંબન લીધા વિના આત્માની મુકિત નથી.' - આ પ્રકારનો હાર્દિક નિશ્ચય થયેલો હોય, તો જ પ્રાણપંખેરૂં ઉડી જવાની તૈયારી વખતે પણ આવી સુન્દર મનોદશા બને. રાજા મધુએ કરેલી આ વિચારણા, આત્મકલ્યાણના અર્થીઓએ કંઠસ્થ કરી લેવા જેવી છે અને નિરંતર એનું સ્મરણ કરવા જેવું છે. પુણ્યાત્માઓએ નિરંતર રટણ કરવા યોગ્ય એક સુન્દર સ્ત્રોત્ર રૂપ આ વિચારણા છે. રાજા મધુએ પોતાના અન્ત સમયે કરેલી આ વિચારણામાં ઓતપ્રોત બની જઇને, કલ્યાણકામીઓએ પોતાના અંતરમાંથી પણ આ પ્રકારની વિચારશ્રેણી પ્રગટે, એવો પ્રયત્ન કરવા જેવો છે.

રાજા મધુનો પુત્ર લવણ યુદ્ધના આરંભમાં હણાયો, એથી તે શોકમય બની ગયો હતો, તેમજ દુશ્મન ઉપર એને ક્રોધ પણ ઘણો આવ્યો હતો. શોક અને ક્રોધમાં આવીને રાજા મધુએ, પોતાનું બળ અજમાવવામાં પણ કમીના રાખી નહોતી : પરંતુ એ વખતે રાજા મધુની પાસે પોતાના મિત્ર ચમરેન્દ્રે આપેલું દેવાધિષ્ઠિત શૂલ હતું નહિ અને બીજી તરફ શત્રુઘ્નની પાસે તો વાસુદેવ લક્ષ્મણજીએ આપેલ અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય પણ હતું તેમજ અગ્નિમુખ બાણો પણ હતાં આથી રાજા મધુ હારે તે સ્વભાવિક છે. એ બાણો વગેરે જોઈને, રાજા મધુને લાગે

છે કે - મારો આ શત્રુ દુર્જય છે. તેમજ બાણોના પ્રહારોથી પોતાના શરીરને જર્જરિત બની ગયેલું જોઇને રાજા મધુ સમજી જાય છે કે - હવે મારૂં મરણ નજદિક છે. આ વખતે રાજા મધુ મુનિવરનાં વચનોનું સ્મરણ કરે છે. મુનિવરનાં વચનોનું સ્મરણ કરીને રાજા મધુ પ્રતિબોધ પામે છે. પુત્રના મૃત્યુની ચિન્તાથી એ પર બને છે; અને પોતાના આત્માની ચિન્તામાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

સંસાર શાશ્વતેય ખરો અને અશાશ્વતેય ખરો :

આત્મચિન્તા કરતાં રાજા મધુ આ પ્રસંગે વિચારે છે કે -

'ઇન્દ્રિયોને વશ બનેલા એવા મેં મૂઢે આ અશાશ્વત એવા સમસ્ત સંસારમાં ધર્મને આચર્યો નહિ.'

સભા૦ સંસાર શાશ્વત કે અશાશ્વત ?

બન્નેય. સંસાર શાશ્વતેય ખરો અને અશાશ્વતેય ખરો.

સભા૦ એ કેમ ?

હયાતિની દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિએ સંસાર શાશ્વત છે અને પરિવર્તનની પર્યાયાર્થિક નયની દૃષ્ટિએ સંસાર અશાશ્વત પણ ગણાય. અનન્તા આત્માઓ મોક્ષે જાય, તે છતાં એક નિગોદનો અનન્તમો ભાગ જ મુક્તિએ ગયો હોય છે; એટલે જીવોનો મોટો સમૂહ સંસારમાં હોય જ છે. સંસારનો કોઇ કાળે અન્ત આવવાનો જ નથી. સંસાર તો હતો, છે અને રહેવાનો. સારાય સંસારનું અસ્તિત્વ મીટી જાય, એવું બન્યુંય નથી અને બનવાનુંય નથી. આથી સંસાર શાશ્વત પણ છે, તેમ સંસાર વર્તી મોક્ષગામી જીવોની અપેક્ષાએ સંસાર અશાશ્વત પણ છે; કારણ કે - સંસારને છેદીને અનન્તા આત્માઓ મુક્તિએ ગયા છે, સંખ્યાબંધ આત્માઓ વર્ત્તમાનમાં પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાંથી મુક્તિએ જઇ રહ્યા છે અને અનન્તા આત્માઓ મુક્તિએ જશે. એટલે મોક્ષગામી ભવ્યાત્માઓનો સંસાર અશાશ્વત હોય છે, કારણ કે, સંસાર છૂટે નહિ ત્યાં સુધી મોક્ષે જવાય નહિ. આમ છતાં, બીજા અનન્તા જીવો જેઓ ત્રણેય કાળમાં મોક્ષે જવાના નથી, એવા તે જીવો સંસારમાં હોવાથી સંસાર તો કાયમ રહે છે, પણ મોક્ષને પામેલા આત્માઓ સંસારી મટી જાય છે. પોતાના ભવની અપેક્ષાએ પણ રાજા મધુનો વિચાર યોગ્ય ગણાય. મનુષ્યભવ કોઇનો ય શાશ્વત હતો નહિ, છે નહિ અને હશે પણ નહિ. શાશ્વત સ્થિતિ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ વિના શકય નથી. અને મોક્ષ સંસારીપણામાંથી બાતલ થયા વિના શકય નથી.

સંસારીપણામાંથી બાતલ થવાને માટે એક માત્ર અનુપમ સાધન અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલો ધર્મ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાથી આરાધના, સંસારી તરીકેની આપણી હયાતિ નાબુદ કરવાને માટે જ કરવાની છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મની આરાધના કરવાનો વાસ્તવિક હેતુ જ એ છે કે, પોતાનો સંસાર નાશ પામે, શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્વરૂપને જાણનાર અને માનનારમાં, પોતાના અગર તો બીજા પણ કોઇના સંસારને ટકાવી રાખવાની ભાવના હોય, એ બને જ નહિ. શ્રી જિનેશ્વર દેવને પિછાનનારો તો, પોતાના સંસારનો જેમ બને તેમ વહેલો નાશ થાય, એજ અભિલાષાને સેવનારો હોય. જેને સંસારમાં રહેવાનું ગમે છે, જેને સંસારમાં રહેવું એ સારૂં લાગે છે, તેનામાં સાધુપણુંય નથી અને શ્રાવકપણુંય નથી. પોતાના અને સૌ કોઇના સંસારનો નાશ ઇચ્છવો, એ ઉંચામાં ઉંચી કોટિની ઇચ્છા છે. આત્મામાં ભાવદયા પ્રગટયા વિના, એ જાતિની ઉત્તમ ઇચ્છા પ્રગટે, એ શકય નથી. 'જીવમાત્રના સંસારનો નાશ થાઓ !' એવી અભિલાષાની ઉત્કટતામાંથી તો તીર્થંકરત્વનું પુણ્ય સર્જાય છે. શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના એવી જ પુણ્યાભિલાષાની ઉત્કટતાથી થાય છે.

વિષય-કષાય રૂપ સંસારનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન - એનું નામ ધર્મ :

સંસાર એટલે વિષય અને કષાય. વિષય-કષાયનો નાશ એટલે સંસારનો નાશ. જેના વિષય-કષાય હણાયા, તેનું દુઃખ હણાયું, તેનું પરિભ્રમણ ગયું. વિષય-કષાયના યોગે આત્માને જન્મ મરણાદિનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. વિષય-કષાયના યોગે જ ચાર ગતિમાં ચોરાશી લાખ યોનિયો દ્વારા આત્મા જન્મે છે, મરે છે અને ભમે છે. આત્મા સ્વભાવે શાશ્વત છતાં, વિષય-કષાયના યોગે આ દશા ભોગવી રહ્યો છે. આ માનવભવ એમાંથી નીકળવાને માટે છે. વિષય અને કષાયથી મૂકાવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એના જેવો આ જીવનનો બીજો કોઇ સદુપયોગ નથી. વિષય અને કષાયથી મુકત બનવાનો પ્રયત્ન, એનું જ નામ ધર્મ. એ પ્રયત્ન અનન્તજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ કરવો જોઇએ, કે જેથી ધર્મ ધર્મ રૂપ જ બન્યો રહે અને જેવી રીતિએ એ ફળવો જોઇએ, તેવી જ રીતિએ એ ફળે. રાજા મધુથી એ પ્રયત્ન જેવો જોઇએ તેવો ન થઇ શકયો, માટે તે મરણ સમયે અફશોષ કરે છે. તમારે શું કરવું છે ? અફશોષ કરવાનો વખત આવે તે પહેલાં ચેતવા જેવું છે અને ચેતીને આરાધનામાં રકત બની જવા જેવું છે.

મર્યા વિના છુટકો નથી :

રાજા મધુ વધુમાં વિચારે છે કે -

'હું જાણતો હતો કે, મરણ નિશ્ચિત છે, યૌવન કુસુમ જેવું છે અને ઋદ્ધિ ચંચલ છે : છતાં પણ મેં મારા પૂર્વ કાળમાં પરાધીન બનીને પ્રમાદથી ધર્મને કર્યો નહિ ! મરણ નિશ્ચિત છે, એમ કોણ નથી જાણતું ? બધા જ જાણે છે.

દુનિયામાં મૂર્ખમાં મૂર્ખ આદમી પણ જાણે છે કે, વહેલા અગર મોડા, પણ કોઇનો મર્યા વિના છુટકો થવાનો નથી. મરણ પછી પણ છુટકો થાય જ છે, એમ તો નથી જ, કારણ કે, મોક્ષને નહિ પામનારાઓને નિયમા બીજા ભવમાં જવું પડે છે. ખેર, અહીં તો વાત એ છે કે, જગતમાં જન્મ પામેલાઓમાંથી કોઇ મરણ ન પામે એ શકયજ નથી. આ વાત બરાબર છે ને ?

સભા૦ બધાને મરવાનું તો ખરૂં જ !

અને મર્યા બાદ કર્મનો યોગ છે ત્યાં સુધી બીજે જન્મવું પડશે, એમ પણ ખરૂં ને ?

સભા૦ છે તો એમ જ, પણ આજે ઘણાઓ એવા છે કે જે પરભવને માનતા નથી.

પરભવનો ઇન્કાર થઇ શકે તેમ નથી :

પરભવને નહિ માનવા માત્રથી કાંઇ પરભવમાં જવાનું અટકી પડવાનું નથી. પુણ્ય-પાપને નહિ માનનારને પણ પોતાના શુભાશુભ કર્મોનાં ફળો તો ભોગવવાં જ પડે છે. સંસારી આત્માઓ દુન્યવી સત્તા સિવાયની બીજી કોઇ વિશિષ્ટ સત્તાને પણ આધીન છે, એમ જીવ માત્રના જીવન દ્વારા જાણી શકાય છે. એ વિશિષ્ટ સત્તા, જીવ માત્રના જીવનમાં અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે, કોઇ પણ સંસારી જીવ એ સત્તાથી મુકત નથી. અમુક સ્થળે જન્મ થવો, અમુક સામગ્રી મળવી, અમુક પ્રકારનાં અંગોપાંગોની પ્રાપ્તિ થવી, અમુક પ્રકારની શારીરિક વેદનાઓ ઉત્પન્ન થવી, બુદ્ધિમાં તરતમતા રહેવી, યશ-અપયશ મેળવવો એ વગેરે તે સત્તાને આધીન છે, કે જે સત્તાને જ્ઞાનીઓ કર્મસત્તા તરીકે ઓળખાવે છે. એક જ બાપાના બે દીકરાઓ વચ્ચે બુદ્ધિ અને અંગોપાંગ આદિનો ફરક કેમ રહે છે ? એક જ ક્ષણે ઉત્પન્ન થયેલાં બે બાળકોમાં એકને ધાગા ઉપર પડયા રહેવાનું મળે છે, અને એકને મુલાયમ ગાદી આદિ મળે છે, તે શાથી ? એક શ્રીમંત અને એક ગરીબ, એક સત્તાવાન અને

બીજો સેવક, એક બુદ્ધિમાન અને બીજો મૂર્ખ, એક વિદ્વાન અને એક અભણ, એકને ઠેર ઠેર સત્કાર અને બીજાનું ઘેર ઘેર અપમાન, એકના પટારા ભરેલા અને બીજાના પેટમાં ખાડો, એકને સલામી અને બીજાને લાત. આ બધું કોના યોગે થાય છે, એ વિચારો તો કર્મ સત્તાની પ્રતીતિ થયા વિના રહે નહિ. અને એથી, સાચી વાતો એ છે કે, બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરનાર કોઇ પણ વિચક્ષણ પરલોકનો ઇનકાર કરી શકે જ નહિ.

પરલોક ન હોય તો પણ સાચા ત્યાગીને કશું જ નુકશાન થતું નથી :

પરલોક જ ન હોય, તો પછી પાપથી ડરવાનું પ્રયોજન શું ? સદાચારની જરૂર શી ? જીવનનિયમન શા માટે ? પરલોક ન હોય તો તો - 'કેવળ આ લોકના હિત તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઇએ અને એથી આ લોકમાં સત્તાશાલી તથા સમૃદ્ધિવાન બનવાને માટે ગમે તેવું પાપ કરતાં પણ નહિ અચકાવું જોઇએ.' - એમ કોઇ કહે તો તેનો શો જવાબ છે ? પણ વસ્તુતઃ તેમ છે જ નહિ : કારણ કે પરલોક છે. 'પરલોક ન હોત, તો જીવોની ઉત્પત્તિથી માંડીને જે જે ફરક પડે છે; તે ન પડતો હોત ! બધા સમાનપણે જન્મે સમાનપણે જીવે અને સમાનપણે સામગ્રી પામે, તો તો મનાય કે-'પરલોક નથી.' પણ તેમ તો કદિ બન્યુંય નથી અને બનવાનુંય નથી.

સભા૦ પણ કહે છે કે - પરલોક ન હોય તો તો જે લોકોએ ત્યાગ કર્યો, દેહદમન કર્યું, એ બધાને નુકશાન જ થયું ને ?

વસ્તુતઃ એ દલીલ પણ બરાબર નથી. પરલોક છે જ પણ એ દલીલની ખાતર ઘડીભર એવી પણ વાત કબૂલ કરી લેવામાં આવે કે, 'પરલોક નથી.'-તે છતાંય એ વાત પૂરવાર થઇ શકે તેમ છે કે 'અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વર દેવોની આજ્ઞા મુજબ ત્યાગ કરનારા ધર્માત્માઓને તો લાભ જ છે.' વિચારો કે માણસો દુન્યવી સામગ્રી મેળવવા મથે છે, તેનો હેતુ શો છે ? એટલો જ ને કે, પોતાની ઇચ્છા મુજબ્ શાન્તિથી જીવાય ?

સભા૦ હાજી.

તો સમજી લો કે, શ્રી જૈનશાસનનો સાચો ત્યાગી એ હેતુને સુસિદ્ધ કરવા પૂર્વક જ જીવે છે, કારણ કે એ દુન્યવી તૃષ્ણાઓથી પર બની જવાના પ્રયત્નમાં લીન રહેવાના યોગે તેમજ ઉપાધિ આદિથી મુક્ત હોઇને, ઘણી શાન્તિ પૂર્વક જીવી શકે છે. પરભવમાં જેને મહાઋદ્ધિ મેળવવાની લાલસા છે, રૂપસુન્દરીઓ મેળવવાની જેની લાલસા છે, ચક્રવર્તી જેવી સત્તા મેળવવાને જે ઇચ્છે છે, અને પરભવમાં દુન્યવી કીર્તિ કમાવાને જે ઇચ્છે છે, એવા પામરોની વાત બાજૂએ રાખોઃ એ બિચારાઓને વસ્તુતઃ પરમાર્થનું ભાન નથી, પરન્તુ જે પુણ્યાત્માઓને તેવી કોઇ લાલસા નથી. અને જેઓ આત્મસ્વભાવને પ્રકટ કરવાના નિમિત્તે જ ધર્મ કરે છે, તેઓ તો આ ભવમાં પણ અનુપમ શાન્તિ ભોગવી શકે છે. જેને ઇચ્છા થાય તેને ઐચ્છિક વસ્તુ ન મળે - તો દુઃખ થાય, પણ જેને તેવી ઇચ્છા જ ન હોય તેને તો દુઃખ ન થાય ને ?

સભા૦ નહિ જ.

સંસાર ત્યાગીને સંયમ તકલીફ રૂપ નથી :

સંસારત્યાગી સાંસારિક ભોગોનો અર્થી ન હોય; જો મોક્ષાર્થે જ આજ્ઞાવિહિત જીવન જીવતો હોય; તો જ તે સાચો ત્યાગી છે અને એજ ત્યાગનું સુખ અનુભવી શકે છે. સંસારનો ત્યાગી સંસારનો અર્થી હોય તો મહાદુઃખી, બાકી તો એના જેવો બીજો કોઇ જગતમાં સુખી નથી. 'પોતે અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાની આરાધના કરવા દ્વારા પોતાના આત્મસ્વભાવને પ્રગટ કરવાનો સમય નજદિક લાવી રહેલ છે અને અનન્તા જીવોને અભયદાન આપી રહેલ છે.' - એવા વિચારથી પણ શ્રી જિનશાસનનો ત્યાગી મહાસુખી હોય

છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે, શ્રી જિન શાસનનો ત્યાગી તો પોતાના ત્યાગનું ફળ ત્યાગની સાથે જ ભોગવવા માંડે છે. એને સંયમ કષ્ટરૂપ નથી લાગતું. મોસમમાં માલ રળી રહેલા વ્યાપારીઓને જેમ તકલીફ તકલીફ રૂપ લાગતી નથી, તેમ સાચા સાધુઓને કઠોર તપશ્ચર્યામય સંયમ પણ તકલીફ રૂપ લાગતું જ નથી.

જ્ઞાનીની આજ્ઞા મુજબ ત્યાગ કરનારને લ્હેર જ છે :

આ રીતિએ પરભવ હોય કે ન હોય, તે છતાં પણ સાચા સંયમીને છેતરાવા જેવુ કાંઇ છે જ નહિ, દુન્યવી ભોગના પદાર્થોનો સંગ્રહ નહિ તથા તેનો રસ નહિ એટલે તેને તે પદાર્થોને મેળવવાની, સાચવવાની કે વધારવાની ચિન્તા નહિ, તેમજ કાંઇ લૂંટાવાનું નહિ કે જેથી હૈયાને આઘાત થાય અને પોક મૂકવી પડે. એમને કાણ-મોંકાણના સમાચારોય આવવાના નહિ, શારીરિક વેદના થાય કે ઉપસર્ગ-પરીષહને સહવાનો સમય આવે, ત્યારે પણ એ સમભાવમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરે, એટલે સમાધિ રહે અને એથી તેમને તે દુઃખ પણ બીજાઓની જેમ દુઃખદાયક નિવડે નહિ. આ ઓછો લાભ છે ? નહિ જ. સંયમનું આ તો પ્રત્યક્ષ ફળ છે ને ?

અને જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે, જે ત્યાગ આ લોકમાં આવા લાભ આપે છે, તે ત્યાગ પરિણામે આત્માને દુઃખ માત્રથી મૂકાવે છે. તેમજ અનન્ત અને શાશ્વત સુખ પમાડે છે. જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યા મુજબ પરલોકની હયાતિ માનીને ધર્મમાં રકત બનનારાઓને માટે તો આ દૃષ્ટિએ જોતાં, આ લોકમાંય લ્હેર છે. અને પછી પણ લ્હેર જ છે. પરન્તુ પરલોકને નહિ માનનારાઓને તો આ ભવમાંય દુઃખ છે, અને પરલોકમાંય દુઃખ છે. આ લોકમાં તેઓને દુન્યવી પદાર્થો મેળવવા, ભોગવવા અને સાચવવાને માટે ઘણી ઘણી તકલીફો વેઠવી પડે છે, કેટલાયની ગુલામી કરવી પડે છે અને જીન્દગીમાં સંખ્યાબંધ વાર પોતાની ધારણાથી વિપરીત બનાવો બનતાં પોકો પણ મૂકવી પડે છે. દુન્યવી પદાર્થોના લાલચુઓ સાચી શાન્તિ અનુભવી શકતા જ નથી. દુન્યવી સુખોના જ અર્થી બની તૃષ્ણાતુર બનેલાઓની ચિન્તાનો પાર હોતો નથી. આ લોકમાં આ દશા અને પરલોકમાં અહીં કરેલા પાપકર્મોના ફળો ભોગવવાં પડે એ જાુદું ! પરલોક આદિની શ્રદ્ધાથી અનન્તજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ જીવન જીવનાર, પોતાને માટે તેમજ જગતને માટે આશિર્વાદ રૂપ બને છેઃ જયારે પરલોકને નહિ માનતાં દુન્યવી ભોગોપભોગોની સામગ્રીમાં જ રાચનારનું જીવન તો, તેને પોતાને માટે તેમજ જગતને માટે પણ બહુધા શ્રાપરૂપ જ નિવડે છે.

ધર્મીપણું પામ્યા છો કે નહિ તેની તપાસ કરો :

આ તો પરલોકને નહિ માનનારાઓને અંગે વાત થઇ; પણ પરલોક - પુણ્ય વગેરેને માનનારાઓ, પર લોક - પુણ્ય - પાપ વગેરેને માનવાની વાતો કરનારાઓ, આજે કેવું જીવન જીવી રહ્યા છે ? પાપને અને પાપના ફલને માનનારો પાપથી ડરે જ નહિ એ કેમ બને ? પરભવને માનનારો જીવનમાં કદિ પણ-'પરભવમાં મારૂં શું થશે ? એટલોય વિચાર ન કરે એ શું બનવાજોગ છે ? નહિ જ, અને એથી જ કહેવું પડે છે કે, 'અમે પરલોક - પુણ્ય -પાપ વગેરેને બરાબર માનીએ છીએ.' તેવી વાતો કરવી તે જાુદી વાત છે અને અનન્તજ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યા મુજબની તત્ત્વ શ્રદ્ધા હોવી તે જૂદી વાત છેં. સર્વ તત્ત્વશ્રદ્ધાળુઓ ચારિત્ર શીલ જ હોય, એમ નહી. તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ તેવા કર્મોદયના કારણે ચારિત્રશીલ ન ય હોય : પરન્તુ તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ ચારિત્રશીલ ન હોય તો પણ એ ચારિત્રનો અભિલાષી તો જરૂર હોય તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ પાપ કરતો હોય એ શકય છે, પણ તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ પાપભીરૂ ન હોય એ શકય નથી. તમે પાપભીરૂ છો ? કે પાપફલભીરૂ છો ? ? પાપફલભીરૂ કોણ નથી. દુઃખથી કોણ ડરતું નથી ? દુઃખથી તો સૌ ડેરે છે, પણ જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે, 'દુઃખભીરૂ નહિ પણ પાપભીરૂ બનો.' પાપ વિના દુઃખ આવે એ બનવાનું જ નથી. દુઃખભીરૂ બનવું હોય તો દુઃખ માત્રના ભીરૂ બનો અને જે સમજપૂર્વક દુઃખમાત્રથી જ ડરનારો હોય, તે પાપભીરૂ ન હોય એ બને જ નહિ. પાપભીરૂને

પાપ કરવું પડે તોય કેટલુંક પાપ કરે ? અને જેટલું કરે તેટલું પણ કેવીક રીતિએ કરે, એ જાણો છો ? પાપ કરતાં પહેલાં પાપ કરતી વેળાએ અને પાપ કર્યા પછી, તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ પાપભીરૂ આત્માઓની મનોદશા કેવી હોય ? એમનાં હૈયામાં પાપ પ્રત્યે આદર હોય કે તિરસ્કાર હોય ? પાપનો એમને પશ્ચાત્તાપ હોય કે પાપ કરવાનો એમને આનંદ હોય ? શ્રી વંદિતાસૂત્રમાં શું બોલો છો ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પાપ કરવું પડે અને કરે તો કિંચિત્ કરે અને તે પાપ પણ એવા દુ:ખપૂર્વક કરે, કે જેથી એ પાપનો બન્ધ અલ્પ પડે ! આ બધી વાતોનો ખ્યાલ કરીને તમે તત્ત્વશ્રદ્ધાળુ છો કે નહિ, તે સ્વયં તપાસી જૂઓ. તમારામાં ધર્મીપણું ન હોય તો 'એમ ધર્મી એવો ખોટો ઘમંડ ન કરો. ધર્મીપણું ન હોય તો મેળવવા મથો અને હોય તો ખૂબ ખૂબ કેળવો : કારણ કે, મરણ નિશ્ચિત છે. મરણ કોઈનું રોકયું રોકાવાનું નથી. મરણ સમયે પસ્તાવું પડે, તેને બદલે અત્યારે ચેતવું તે વધારે સારૂં છે. વહેલા ચેતનારા મરણ-સમયે પણ અનુપમ શાન્તિ ભોગવી શકે છે, માટે હજુાય ચેતો અને કલ્યાણ સાધો ! પછી તો જેવું જેનું ભાવિ !

મરણ સુધારવા માટેય જીવન સુધારવું જરૂરી છે :

મરણ નિશ્ચિત છે. યૌવન કુસુમ જેવું છે અને ઋદ્ધિ ચંચલ છે, આટલું જાણ્યા પછીથી પણ, મરણ આવતાં પહેલાં સાધવાજોગુ સાધી લેવા તરફ બેદરકાર બનવું, યૌવનમાં ભાનંભૂલા બનવું અને ઋદ્ધિના ગુલામ બની ધર્મથી પરાઙ્મુખ બન્યા રહેવું, એમાં કયું ડહાપણ છે ? કુસુમને કરમાતાં વાર કેટલી ? અને કરમાએલા કુસુમની કિંમત કેટલી ? યૌવન રૂપ કુસુમ કરમાય, તે પહેલાં યૌવનમાં મોક્ષમાર્ગની ઉત્કટ સાધના કરવા તત્પર બનવું જોઈએ : તેમજ ઋદ્ધિ ચંચલ હોવાથી, તેના ગુમાનમાં નહિ રહેતાં એનો પણ બને તેટલો વધુ સદુપયોગ કરી લેવો જોઈએ. યૌવન ભોગમાં જાય અને ઋદ્ધિનો દુરૂપયોગ થાય, તો મરણ સુધરે કે બગડે ?

સભા૦ બગડે.

મોટે ભાગે એમજ થાય, માટે મરણને સુધારવું હોયતો જીવનને સુધારો, રાજા મધુ મરણને આંખ સામે જોઈ રહ્યો છે. એનું યૌવન વહી ગયું છે અને લગભગ હારી જ ચૂકયો છે, એટલે ઋદ્ધિ પણ જવા બેઠી છે : આવા વખતે તે પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે, 'મરણ નિશ્ચિત છે. યૌવન કુસુમ જેવું છે અને ઋદ્ધિ ચંચલ છે, એ જાણવા છતાં પણ મેં પ્રમાદથી ધર્મને કર્યો નહિ. વિષયોને આધીન બની પ્રમાદમાં પડી મેં મારૂં આ જીવન એળે ગુમાવ્યું.'

ખરેખર, જીવન એળે ગુમાવનારાઓમાં પણ પુણ્યાત્માઓને જ મરણ સમયે આવો વિચાર આવે છે.

મધુ રાજાએ કરેલ શ્રી જિનવચનનું સ્મરણ :

આટલો પશ્ચાત્તાપ કર્યા બાદ, રાજા મધુને એમ થાય છે કે, હવે શોક કર્યે શું વળે ? આથી વિચારે છે કે, 'ઘર સળગવા માંડયું હોય ત્યારે કુવો કે, તલાવ ખોદવાની શરૂઆત થોડી જ થાય છે ? અને સાપે ડંશ દઈ દીધા પછી કાંઈ મંત્રસિદ્ધ કરવાનો અવસર હોય છે ? 'ઘરમાં આગ લાગે તે પછી કુવો કે તલાવ ખોદવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જેમ નિરર્થક છે. તેમ સાપ કરડયા પછી તેના મંત્રનો જાપ કરી તે મંત્ર સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ નિરર્થક છે. એવા વખતે તો કુવા-તલાવ ખોદવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતાં તેમજ મંત્ર સિદ્ધ કરવા માટે મંત્રજાપ કરવાને નહિ બેસતાં, અવસરોચિત રક્ષણ કરી લેવું એજ બુદ્ધિમત્તા છે. આથી જ રાજા મધુ વિચારે છે કે, 'હું મરવા પડયો છું : જીવિતનો સંદેહ સ્પષ્ટ દેખાય છે : અત્યારે કાંઈ વિશેષ ધર્મ કરવાનો સમય નથી, એટલે જેટલામાં હું પ્રાણોથી મૂકાઉં નહિ, તેટલા કાળમાં મન:શુદ્ધિ કરીને હું શ્રી જિનેશ્વરદેવના આ વચનનું સ્મરણ કરૂં છું ! આ જગતમાં પુરૂષે આત્મહિત અવશ્યમેવ કરવું જોઈએ, એ કારણથી મારૂં મરણ નજદિક આવ્યે છતે, હું અત્યારે શ્રી અરિહંત ભગવાનનું સ્મરણ કરૂં છું ! શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માઓને મારા નમસ્કાર

હો ! શ્રી સિદ્ધિપદને પામેલા શ્રી સિદ્ધ ભગવાનોને મારા નમસ્કાર હો ! તેમજ શ્રી આચાર્ય ભગવાનોને, શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવાનોને અને સર્વ સાધુ ભગવાનોને મારો સદા નમસ્કાર હો !'

શ્રી નવપદ ભગવંત મંગલં રૂપ છે :

આ પ્રકારે પાંચેય પરમેષ્ઠીઓને નમસ્કાર કરીને, રાજા મધુ પરલોક- પ્રયાણનું મંગલ કરે છે. એ વિચારે છે કે, આ જગતમાં ચાર વસ્તુઓ મંગલભૂત છે અને તે ચાર જ મને હંમેશને માટે મંગલ રૂપ છે. એક શ્રી અરિહન્ત ભગવાન, બીજા શ્રી સિદ્ધ ભગવાન અને ત્રીજા શ્રી સાધુ ભગવાન કે જેમાં શ્રી આચાર્ય તથા શ્રી ઉપાધ્યાય આદિનો સમાવેશ થઇ જાય છે. શ્રી કેવલજ્ઞાની ભગવાને ફરમાવેલો ધર્મ ચોથા મંગલ રૂપ છે, પહેલાં પાંચ પરમેષ્ઠીઓને નમસ્કાર કર્યો અને તે પછીથી શ્રી નવપદનો મંગલ તરીકેનો સ્વીકાર કર્યો, શ્રી સાધુ ભગવાનના નમસ્કારમાં જેમ શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય અને શ્રી મુનિનો સમાવેશ થઇ જાય છે. તેમ ધર્મમાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપનો સમાવેશ થઇ જાય છે. આત્મહિતને માટે નમસ્કાર કરવા લાયક વિશિષ્ટ ગુણવાન વ્યક્તિઓ તરીકે, પરમેષ્ઠીઓ તરીકે, શ્રી અરિહન્તાદિ પાંચ છે. અને જગતમાં વાસ્તવિક મંગલભૂત કોઇ હોય, તો તે શ્રી અરિહન્તાદિ નવ પદો છે. આ વસ્તુ હૈયામાં જચી જાય, તો કામ થઇ જાય. મંગલની કામના સૌને છે. પણ મંગલકારક આ નવ પદો જ છે; એવો સાચો વિશ્વાસ વિરલ આત્માઓમાં જ છે. એ વિશ્વાસ પેદા કરો. કલ્યાણ સાધવા માટે જ્યાં - ત્યાં ફાં-ફાં મારવાનું છોડો અને શ્રી નવપદની આરાધનામાં આત્માને લીન બનાવો. શ્રી નવ પદની આરાધના કરનારનું કલ્યાણ ન થાય, એ અશક્ય છે.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માના શરણનો સ્વીકાર :

રાજા મધુ હવે શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના શરણનો સ્વીકાર કરતાં કહે છે કે, 'મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જેટલા જગનાથ શ્રી અરિહન્તભગવાનો છે, તે તારકોને હું મનથી, વચનથી અને કાયાથી નમસ્કાર કરૂં છું અને તે તારકોનું જ મારે શરણ છે.'

શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માનું શરણ સ્વીકારવામાં પણ શ્રી નવેય પદનું શરણ આવી જાય છે, કારણ કે, નવેય પદોની ઉત્પત્તિના મૂળભૂત એ છે. શ્રી નવેય પદોને પ્રથમ પ્રકાશિત કરનારા એ જ તારકો છે.

રાજા મધુ આ પ્રકારે મંગલ કરીને, અન્તિમ પચ્ચક્ખાણ કરે છે. હિંસા, મૃષા, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચેયનું પચ્ચક્ખાણ કરે છે : અર્થાત્-એ પાંચેયનો મન, વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરે છે. પોતાના શરીરનો તેમજ સર્વ પ્રકારના આહાર - પાણીનો પણ રાજા મધુ એજ રીતિએ ત્યાગ કરે છે. પોતાના શરીરનું ગમે તે થાય, તેની સાથે રાજા મધુને હવે કશી જ નિસ્બત રહેતી નથી. આ પ્રકારનું અનશન સ્વીકારીને, રાજા મધુ વિચારે છે કે, વસ્તુતઃ તો તૃણમય સંથારો અને ફાસુભૂમિ જોઇએ, પણ તે તો છે નહિ : હું તો યુદ્ધભૂમિમાં હાથી ઉપર બેઠેલો છું ! અત્યારે નિર્દોષભૂમિ શોધી તૃણનો સંથારો કરવાને અવકાશ નથી. આથી રાજા મધુ પોતાના મનને વાળે છે. જેનું હૃદય વિશુદ્ધ છે, તેનો તેજ સંથારો છે. પોતાના હૃદયવિશુદ્ધિને જ મધુ રાજા પ્રધાનતા આપે છે; કારણ કે, તેવો જ અવસર છે. એમ કર્યા વિના છૂટકો નથી. આમાં જોવાનું એ છે કે, વિધિનો ખ્યાલ કેટલો છે ? સંયોગોની જો અનુકૂળતા હોત, તો મધુરાજા એકલી હૃદયવિશુદ્ધિ ઉપર જ આટલો ભાર ન મૂકત !

મધુરાજાએ આત્માના એકત્વનો અને સ્વભાવનો કરેલો વિચાર :

આ પછી મધુરાજા આત્માના એકત્વનો અને આત્માના સ્વભાવનો વિચાર કરે છે. દુનિયાના જીવો - 'આ મારૂં, તે મારૂં,'-એમ પોતાના નહિ એવા પદાર્થોમાં મમતા ધરાવે છે, પણ પરમાં સ્વની બુદ્ધિ એ મિથ્યાત્વ છે.

સ્વ સ્વલાગે અને પર પર લાગે, એ સમ્યક્ત્વ છે. પરમાં સ્વની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વના યોગે ઉત્પન્ન થાય છે. જીંદગીના અન્ત સુધી-'આ મારૂં ને તે મારૂં'-કર્યા કરો, તોય તે સાથે આવતું નથી. માતા પિતા, પુત્ર-પુત્રી, સ્વજન-સબંધી વિગેરેને તમે પોતાના માન્યા કરો, તેથી કાંઇ કોઇ સાથે આવનાર નથી. મધુરાજા એજ વિચાર છે કે, 'આ,જીવ એકલો જ જન્મે છે, એકલો જ તે ઉત્પન્ન થાય છે. એકલો જ તે સંસારમાં ભમે છે, એકલો જ તે મરે છે અને જયારે શ્રી સિદ્ધિપદને તે પામે છે, ત્યારે પણ તે એકલો જ શ્રી સિદ્ધિપદને તે પામે છે, જ્ઞાન દર્શન અને ચરિત્રમાં આત્મા શાશ્વત છે. જ્ઞાન, દર્શન,અને ચારિત્ર એ ત્રણ સિવાયના જેટલા આત્મભાવો દેખાય, તે વસ્તુતઃ આત્મભાવો નથી પણ વિકૃતભાવો છે. એ સર્વ દુર્ભાવોને મેં વોસિરાવ્યા છે '

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં આત્મા રમે, તો તે સ્વભાવમાં રમ્યો કહેવાય અને તે સિવાયના ભાવોમાં આત્મા રમે, તો તે દુર્ભાવોમાં રમ્યો કહેવાય. દુર્ભાવોમાં રમતો આત્મા ડૂબે છે અને સ્વભાવમાં રમતો આત્મા તરે છે. આ કારણે, કલ્યાણના અર્થીઓએ પહેલાં તો દુર્ભાવોથી બચવા સાથે સ્વભાવમાં લીન બનવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઇએ. સ્વભાવમાં એ રીતિએ પ્રયત્નપૂર્વક લીન બનતાં બનતાં, આત્મા દુર્ભાવોથી સર્વથા મુકત બની જાય છે અને સંપૂર્ણ સ્વાભાવતાને પામે છે. તે પછી તો તેને કાંઇ કરવાપણું રહેતું જ નથી.

આત્મસ્વભાવ પ્રગટાવવાનો અભ્યાસ કરો :

આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાનાદિમય છે. એ સ્વભાવ આજે આવરાયો છે અને દુર્ભાવોનું સામ્રાજય પ્રવર્તી રહ્યું છે. એજ કારણે જ્ઞાનાદિમય સ્વભાવવાળો આત્મા જન્મમરણાદિ ભોગવે છે. એજ કારણે આત્મા સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને ભોગવે છે : મરણથી બચવું હોય, તો જન્મથી બચવું જોઇએ. અને જન્મથી ત્યારે જ બચાય, કે જયારે આત્મા દુર્ભાવોથી સર્વથા મુક્ત બનવા દ્વારા સંપૂર્ણ સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં મૂકાય. એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ તે જ્ઞાન દર્શન-ચારિત્રમય દશા ! એ દશા પામવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને સર્વવિરતિ ધર્મમાં જ એ દશાનો ઉંચામાં ઉંચી કોટિનો અભ્યાસ થાય છે.

સભા૦ આ તો પાછી દીક્ષાની વાત આવી.

જે હોય તે આવે જ ! આજ્ઞામય શુદ્ધ દીક્ષિતજીવન, એ તો આત્મસ્વભાવ પ્રગટાવવાનો અમોઘમાં અમોઘ ઉપાય છે. શ્રી જૈનશાસનમાં સુવિશુદ્ધ દીક્ષિતજીવનને પરમ કલ્યાણકારી જીવન ગણવામાં આવ્યું છે. જે આત્માના અન્તરમાં આજ્ઞામય દીક્ષિતજીવન પામવાની ભાવનાઓ પ્રગટયા કરે છે, તેય પરમ પુણ્યશાલી છે. ખરેખર. ઘોર પાપાત્માઓને જ દીક્ષા ન ગમે. દીક્ષા પ્રત્યે રોષ, એજ તેમના કારમા ભવિષ્યની નિશાની છે. દીક્ષાની સામે સૂગ ફેલાવનારાઓ, આ જગતમાં ગજબના ભાવહિંસકો છે. એવાઓની હાલત શી થશે ? - એ વિચારતાં, એ બિચારાઓ પ્રત્યે ધર્માત્માઓના અન્તરમાં એટલી બધી દયા ઉત્પન્ન થાય છે કે, તેવા કોઇ અવસરે તો આંખ પણ ભીની થઇ જાય.

દીક્ષાભિલાષાના અભાવને કમનશીબી માનો :

બાકી દીક્ષા પ્રત્યે તિરસ્કાર ફેલાવનારા પાપાત્માઓ પણ આજે એમ જ કહે છે કે, 'અમને દીક્ષા તો ગમે છે' પરન્તુ એમનું આચરણ એવું છે કે, એમનો આવો વચન પ્રયોગ કેવળ દાંભિક છે, એમ પૂરવાર થઇ જાય છે.

સભા૦ મારે માટે એમ નથી.

આ વાત વ્યકિતગત નથી. તમે દીક્ષાના વિરોધી ન હો, એટલું જ નહિ પણ દીક્ષાના અભિલાષી હો એજ ઇચ્છવાજોગ છે : કારણ કે, સાચા દીક્ષિત બનવાની સાચી કામના, એય પરમ કલ્યાણનાં પરમ કારણોમાંનું એક પરમ કારણ છે.

સભા૦ એવી અભિલાષા પ્રગટી નથી.

'એવી અભિલાષા મારામાં ક્યારે પ્રગટે ?' - એવા પ્રકારની કામના હોય તોય સારૂં. 'આવી ઉત્તમ સામગ્રી મળવા છતાં પણ, મારામાં દીક્ષાની અભિલાષા પ્રગટતી નથી-એ પણ મારી એક કમનશીબી જ છે.'- એમ માનતાં હો તોય લાભ જ છે.

દીક્ષાની મહત્તા આટલી બધી કેમ ?

સભા૦ ગૃહસ્થપણામાં કયાં ધર્મ થતો નથી ?

કોણ એમ કહે છે કે,'ગૃહસ્થપણામાં રહેલો પણ ધર્મ કરવા ધારે તો થોડા પ્રમાણમાં પણ ધર્મ ન જ કરી શકે ?'

સભા૦ તો પછી દીક્ષાની ઉપર આટલો બધો ભાર શા માટે ?

કારણ કે, દીક્ષિતજીવન, એ એક ઉંચામાં ઉંચી કોટિનું નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન છે. જ્યારે ગૃહસ્થજીવન સર્વથા પાપરહિત નથી અને એકાન્તે ધર્મમય પણ નથી !

સભા૦ દીક્ષિતજીવન જ સર્વથા નિષ્પાપ અને ધર્મ મય જીવન છે, એ કેમ ? શું સાધુઓને પાપ લાગતું નથી ?

જ્યાં સુધી સાધુ સાધુપણામાં જ સુસ્થિત છે, ત્યાં સુધી તે સર્વથા નિષ્પાપ જ છે અને ધર્મમય જીવન જીવનારો છે. દીક્ષા લેવી એટલે હિંસાદિનો ત્યાગ કરવા દ્વારા નિષ્પાપ બનવું અને ચારિત્રપાલન કરવું એટલે કેવળ ધર્મ મય જીવન જીવવું. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવું અને આ પ્રમાણે વર્તવું એ શકય નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલો પણ જો દીક્ષાનો અભિલાષી હોય, તો જ તે ઉત્તમ પ્રકારે ગૃહસ્થ ધર્મનું પાલન કરી શકે છે. સર્વવિરતિની લાલસા વિના દેશવિરતિનો પરિણામ પણ સંભવતો નથી - એમ પરમ ઉપકારી પરમર્ષિઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે અને એથી જ દીક્ષા ઉપર ભાર મૂકાય છે.

બિનવફાદારોથી વસ્તુને હલકી ન મનાય :

સભા૦ માણસ દીક્ષા ન લે અને ગૃહસ્થ રહી ઉત્તમ જીવન જીવે, તો તેનું કલ્યાણ ન થાય ?

જીવનમાં જેટલી ઉત્તમતા હોય. તેટલું કલ્યાણ જરૂર થાય : પણ એનાં પાપનાં દ્વારો સર્વથા બંધ થયેલાં નહિ હોવાથી, તે તે પાપોનોય ભાગીદાર તે બને છે : જ્યારે સાધુજીવનમાં તો એકાન્તે ધર્મ છે.

સભા૦ શું બધા સાધુઓ નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન જીવે છે ?

સાધુવેષવાળા બધા જ એવું જીવન જીવે છે કે નહિ, એ વાત અહીં નથી. અહીં તો સિદ્ધાન્તની વાત ચાલે છે અને તે એ કે - સાચું સાધુજીવન એજ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું જીવન છે અને ગમે તેવો ઉત્તમ પણ ગૃહસ્થ, સુસાધુ જેવું નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન જીવી શકતો નથી.' જો કે વેષમાં રહીને વેષને બીનવફાદાર બનાવનારોઓ પણ હોય, પરન્તુ એટલા માત્રથી મૂળ વસ્તુને હલકી ગણવી કે કહેવી, એમાં ડહાપણ નથી જ !

સાધુતાથી વંચિત હોય તેવાઓને નહિ માનવા :

સભા૦ સાધુવેષમાં રહેવા છતાં સાધુતાથી વંચિત હોય તેવાઓને તો નહિ માનવા જોઇએ ને ?

એમાં પૂછવાનું જ શું ? આપણે ત્યાં જેમ સુગુરૂના સ્વીકરનું વિધાન છે. તેમ કુગુરૂના ત્યાગનું પણ વિધાન છે જ. પરન્તુ કુગુરૂઓનો વાસ્તવિક ત્યાગ તેઓ જ કરી શકે છે, કે જેઓ સુગુરૂતાના ઉપાસકો હોય. સુસાધુતાનું અર્થીપણું જેનામાં નથી. ધર્મ પ્રત્યે જેમને વાસ્તવિક આદરભાવ નથી તેઓ તો પ્રાયઃ કુગુરૂઓના ત્યાગી બનવાને બદલે સુગુરૂઓના જ ત્યાગી બની જાય છે !

તમારાથી ત્યાગી બનાતું હોય, તો તમે ગૃહસ્થધર્મમાં સુસ્થિત બનો અને એવો પ્રયત્ન કર્યા કરો, કે, જેના યોગે સર્વવિરતિ નજદિક આવે. સર્વવિરતિ બનવાની અભિલાષા વિનાજ ગૃહસ્થ ધર્મને આચરનારાઓ તો ભાવધર્મથી વેગળાજ છે. એ ધર્મક્રિયા વાસ્તવિક ધર્મક્રિયાની કોટિમાં જ આવતી નથી. સર્વવિરતિ - ધર્મ કરતાં ગૃહસ્થધર્મને પ્રધાન માનનારા તો મિથ્યાત્વથી જ ઘેરાએલા છે. થોડો ધર્મ થાય તો થોડો કરો, પણ ધર્મના સ્વરૂપને સમજી ઉંચી કોટિના ધર્મી બનવાની ભાવના કેળવો.

મધુરાજાએ પોતાના હાથે લોચ કર્યો :

આત્મસ્વભાવ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમય છે. એ સિવાયના ભાવો તે દુર્ભાવો છે. અને એથી જ આત્મચિન્તામાં મગ્ન બનેલા મધુરાજાએ તે સર્વ દુર્ભાવોને વોસિરાવ્યા. એ પ્રકારે યાવજ્જીવ એટલે જીવનના અન્ત સુધીને માટે સંગનો ત્યાગ કરીને, મધુરાજાએ હાથી ઉપર બેઠે બેઠે જ, પોતાનું શરીર ઘણા ઘણા પ્રહારોથી જર્જરિત થઇ ગયેલું હોવા છતાં પણ, પોતાના હાથે જ પોતાના માથાના વાળોનો લોચ કરી નાખ્યો. મધુરાજાની આવા સમયે આટલી બધી ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ જોઇને, યુદ્ધ જોવાને આવેલા કિન્નરાદિ દેવો ખૂબ પ્રસન્ન થઇ ગયા અને રાજા મધુ ઉપર એજ વખતે તે દેવોએ કુસુમોની વૃષ્ટિ કરી. મધુરાજા પણ ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યા અને સમાધિથી મૃત્યુને પામ્યા અને ત્યાંથી તેમનો જીવ દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

સંથારાપોરિસીની ભાવનાને રોજ યાદ કરો !

શ્રી 'પઉમચરિય'માંથી લીધેલો આ પ્રસંગ હવે પૂર્ણ થાય છે. મધુરાજાની અન્તિમ સમયની ભાવના યાદ રાખી લેવા જેવી છે. સંથારાપોરિસીમાં આવી જ ભાવના આવે છે અને સૂતી વખતે તેનું સ્મરણ કરવાનું હોય છે. સંથારાપોરિસીનું આખુંય સૂત્ર કંઠસ્થ કરી લો, એના ભાવને સમજી લો અને રોજ એને સૂતાં પહેલાં શુદ્ધ મને સંભારો, તો આત્મામાં ઘણી નિર્મલતા આવી જાય. રાતના કદાચ મૃત્યુ થઇ જાય, તોપણ આત્મા ઘણી ઘણી પાપપરંપરાઓથી બચી જાય. એ સૂત્ર જ એવું છે કે, એનું સ્મરણ અને ચિન્તન કરતાં કરતાં યોગ્ય આત્મા શુભ ધ્યાનારૂઢ સ્હેજે થઇ જાય : અને ધ્યાનાનલ, એ તો એક એવો અગ્નિ છે કે, એ પ્રબલ બને તો ગમે તેવાં કર્મોને પણ ખાખ કરી નાખે.

હવે આ તરફ મધુરાજાનું મૃત્યું થયું એટલે તરત જ, પેલું દેવતા રૂપ ત્રિશૂલ પોતાના સ્વામી ચમરેન્દ્રની પાસે ચાલ્યું ગયું, ચમરેન્દ્રની પાસે જઇને તે દેવે, શત્રુઘ્ને છળ કરીને મધુરાજાને માર્યાનો વૃત્તાન્ત જણાવ્યો. પોતાના મિત્રના મૃત્યુથી ચમરેન્દ્રને ખૂબ જ લાગી આવ્યું. શત્રુઘ્નની પ્રત્યે તે ખૂબ જ કોપાયમાન બન્યો. પોતાના મિત્રને હણનારને પોતે જાતે જઇને હણી નાખવાનો ચમરેન્દ્રે નિર્ણય કર્યો અને એ માટે તરત જ તેણે ચાલવા પણ માંડયું. એવા વખતે ચમરેન્દ્રને, વેણુદારી નાંમના ગુરૂડપતિ ઇન્દ્રે પૂછયું કે, 'કયાં જાવ છો ?'

ચમરેન્દ્ર શત્રુઘ્ન પર કોપાયમાન થાય છે :

શત્રુઘ્નનું પુણ્ય છે, એટલે બચવાની સામગ્રી મળવાની છે, નહિ તો કયાં ચમરેન્દ્ર અને કયાં શત્રુઘ્ન ? સામાનું પ્રબલ પુણ્ય જાગતું હોય છે, ત્યાં સુધી તો ઇન્દ્રો પણ તેમને કાંઇ કરી શકતા નથી. જેમ તીવ્ર પાપનો ઉદય હોય ત્યારે ગમે તેવો સહાયક મળે તોય દુઃખમાં જ સબડવું પડે છે, તેમ પ્રબળ પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યારે

મહાબળવાન અને ભારે સામગ્રીસંપન્ન પણ દુશ્મનો ફાવી શકતા નથી; લક્ષ્મણજીનું પુણ્ય પ્રબલ હતું માટે જ, અણધારી રીતિએ વિશલ્યાની પ્રાપ્તિ થઇ ગઇ હતી અને એથી તે મરતાં મરતાં બચી ગયા હતા. લક્ષ્મણજીનું પુણ્ય જો પ્રબલ ન હોય, તો રાવણ તેમના હાથે હારે અને હણાય, એ પણ ક્યાંથી બને ? પણ તેમનું પુણ્ય પ્રબલ હોઇને જ રાવણ જેવા સમર્થ પણ રાક્ષસવીર તેમના હાથે હાર્યા અને હણાયા. એજ રીતિએ આપણે જાણીએ છીએ કે, નરકમાં દુઃખ ભોગવતા લક્ષ્મણજીને લેવા માટે સીતેન્દ્ર ગયા હતા, પણ લક્ષ્મણજીના તીવ્ર પાપોદયના કારણે, નરકની એ કારમી વેદનામાંથી સીતેન્દ્ર પણ તેમને મુક્ત કરી શક્યા નહિ. જો આમ ન થતું હોત, તો તે સ્વાર્થી લોકો નબળા દુશ્મનને જીવવા જ ન દેત ! આ જમાનામાં પણ ઘણા બળીયા દુશ્મન એવા છે કે, ધમપછાડા તો ઘણા ઘણા કરે છે, પણ ફાવી શકતા નથી અને એથી મનમાં ને મનમાં બળી બળીને તીવ્ર પાપો ઉપાર્જે છે. ચમરેન્દ્રની શક્તિ, સામગ્રી અને સત્તાના હિસાબે જોતાં શત્રુઘ્ન તો ચમરેન્દ્ર પાસે એક તુચ્છ માણસ ગણાય; પણ શત્રુઘ્નનું પુણ્ય જાગૃત છે, એટલે બચવાની સામગ્રી મળી રહેવાની છે.

આ પ્રસંગે જ્યારે પોતાના મિત્ર મધુરાજાના વધથી કોપાયમાન બનીને, શત્રુઘ્નને હણવા જતા ચમરેન્દ્રને, ગરૂડપતિ વેણુદારીએ પૂછયું કે, 'ક્યાં જાઓ છો ?' એના જવાબમાં ચમરેન્દ્રે વેણુદારીને પોતાના મિત્ર મધુરાજાના વધની હકીકત જણાવી અને કહ્યું કે, 'મારા મિત્રને હણનાર શત્રુઘ્ન અત્યારે મથુરામાં છે અને તેને હણવાને માટે જ હું જાઉં છું.'

વેણુદારી કહે છે. કે, 'ધરણેન્દ્રે રાવણને જે અમોઘ વિજયા નામની શક્તિ આપી હતી, તે શક્તિને પણ અર્ધચક્રી એવા લક્ષ્મણે પોતાના પુણ્યપ્રકર્ષે કરીને જીતી લીધી છે. એટલું જ નહિ, પણ તે લક્ષ્મણે ખૂદ રાવણને હણ્યો છે, તો રાવણનો સેવક મધુ એ કોણ માત્ર છે ? વળી શત્રુઘ્ને મધુને યુદ્ધમાં હણ્યો તે સાચી વાત છે, પણ શત્રુઘ્ને તે કામ લક્ષ્મણની આજ્ઞાથી જ કર્યું છે !' આ રીતિએ વેણુદારી, લક્ષ્મણજીના પુણ્યપ્રકર્ષનો ચમરેન્દ્રને ખ્યાલ આપે છે. અને શત્રુઘ્નને મારવા માટે નહિ જવાની સલાહ સૂચવે છે. પણ ચમરેન્દ્ર અત્યારે ખૂબ રોષમાં છે. એટલે તે કહે છે કે,

'તમે જે શક્તિ લક્ષ્મણે જીત્યાની વાત કરો છો, તે શક્તિ તો કુમારિકા એવી વિશલ્યાના પ્રભાવથી જ તે વખતે જીતાઇ હતી; અત્યારે તે વિશલ્યા બ્રહ્મચારિણી નથી, એટલે એનો તે પ્રભાવ ગયો છે; અથવા તો એ ગમે તેમ હોય, પણ હે સ્વામિન્ ! હું તો મારા મિત્રનો વધ કરનારનો વધ કરવાને માટે જઇશ જ !' બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ જોયો ? એ પ્રભાવ અદ્‌ભુત છે, પણ તેનું યોગ્ય પાલન થાય તો !

ચમરેન્દ્ર શત્રુઘ્નને મારવા ચાલ્યો. ઇન્દ્ર પાસે શત્રુઘ્ન જીવે ? હા, પુણ્ય પ્રબલ હોય તો, એવી સામગ્રી આવી મળે કે જેથી એ જીવે જ. પુણ્ય પ્રબલ હોય તો, શત્રુની શક્તિને નિષ્ફળ બનાવવાની સામગ્રી એને આવી મળે જ !

ચમરેન્દ્રે મથુરામાં આવીને જાયું તો શત્રુઘ્નનું સુરાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું હતું અને સર્વ લોક સુસ્થિત હતો. શત્રુઘ્ન ગમે તેમ પણ રામચન્દ્રજી જેવા પરમ ન્યાયપરાયણનો ભાઇ હતો. એને મથુરાનગરીનું સ્વામિત્વ જોઇતું હતું, પણ પ્રજાને રંજાડવી નહોતી. બીજી તરફ લોક પણ સમજે કે, ભલે શત્રુઘ્ન રાજા ગણાય, પણ આખર સત્તા તો રામચન્દ્રજીની અને લક્ષ્મણજીની જ ગણાવાની, એટલે લોકોને કશી ભીતી નહોતી. આથી મધુરાજા હણાયા બાદ શત્રુઘ્નને પ્રજા તરફથી કશોય ઉપદ્રવ સહન કરવાનો વખત ન આવ્યો.

ચમરેન્દ્રે મથુરામાં સર્વ લોકોને સુરાજ્યમાં સુસ્થિત જોઇને વિચાર કર્યો કે, પહેલાં પ્રજાને ઉપદ્રવ કરવા દ્વારા જ હું આ મધુના શત્રુ શત્રુઘ્નને ઉપદ્રવ કરૂં !

રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો પિતા-પુત્ર જેવો સબંધ :

પૂર્વકાળમાં રાજા અને પ્રજા વચ્ચે પિતા-પુત્ર જેવો સંબંધ હતો. રાજા વાત્સલ્યભર્યો હતો અને પ્રજા રાજ ભકિતવાળી હતી. રાજાનું દુઃખ પ્રજાના હૃદયને વિહ્‌લવ બનાવતું અને પ્રજાનું દુઃખ રાજાથી સહાતું નહિ. પ્રજા એજ ઇચ્છતી કે, 'અમારો રાજા સદા સુખચેનમય જીવન ગુજારે' અને રાજા એ ઇચ્છતો કે, 'પ્રજાજનો ઉપદ્રવરહિતપણે જીવે !' રાજાના ભોગસુખની પ્રજાને ઈર્ષ્યા નહોતી અને પ્રજાને લૂંટી પ્રજાને પીડવાની રાજાને ઇચ્છા નહોતી. બન્ને એક-બીજાના કલ્યાણની જ અભિલાષા સેવતા. બન્નેય પરસ્પરના સુખમાં પરસ્પર આનંદ અનુભવતા અને એક બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થતા. આજે દશા પલટાઇ છે. પૂર્વકાલ કરતાં તદન વિપરીત પરિસ્થિતિ આજે પ્રવર્તી રહી છેં. રાજાઓની સામે ચાલતું આજનું પ્રચારકાર્ય ભયંકર છે. અને પ્રજા પ્રત્યે રાજાઓનું વલણ પણ ઘણી વાર ત્રાસદાયક હોય એમ લાગે છે. પ્રજામાં રાજાના સુખની ઈર્ષ્યા અને રાજામાં પ્રજાસુખ પ્રત્યેની બેદરકારી, બન્નેય વધ્યે જાય છે અને એથી રાજા-પ્રજાની વચ્ચે નવનવાં સંઘર્ષણો ઉત્પન્ન થયે જાય છે. આ આન્દોલનો બન્ને વર્ગને માટે નુકશાનકારક જ બન્યાં છે અને નુકશાનકારક જ બનશે, એમ પરિસ્થિતિ જોતાં લાગે છે.

વડિલો અને આશ્રિતો બન્ને કર્તવ્ય વિમુખ બન્યા છે. :

આ સ્થિતિ માત્ર રાજા-રાજા વચ્ચે જ પ્રવર્તી રહી છે એમ પણ નથી. લગભગ બધે આ સ્થિતિ ઓછા વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઇ ગઇ છે. અને દિન-પ્રતિદિન તેમાં વધારો થયેજ જાય છે. પતિ-પત્નિ વચ્ચે, પિતા-પુત્ર વચ્ચે, શેઠ-નોકર વચ્ચે, શ્રીમંત - ગરીબ વચ્ચે, મોટી- નાની જ્ઞાતિઓ વચ્ચે. ઉંચી-નીચી જાતિઓ વચ્ચે અને એમ લગભગ સર્વત્ર પરસ્પરની મર્યાદા, મીઠાશ અને સદ્‌વૃત્તિ નષ્ટ થતી જાય છે. એક-બીજા સામે સામનો કરવાની અન એક-બીજાને દબાવી દેવાની મનોવૃત્તિ વધી રહી છે. વાત્સલ્યનું અમી અને ભકિતનો પ્રેમ બેય લગભગ અલોપ થઇ ગયાં છે. વડિલો અને આશ્રિતો - બન્નેય પોતપોતાના કર્તવ્યથી વિમુખ બન્યા છે.

સભા૦ એમ કેમ ?

કારણ કે; પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થની લાલસાથી લગભગ સૌ વધારે પડતા ઘેરાતા જાય છે. પોતાની ફરજ પોતે અદા કરે છે કે નહિ તે તરફ જોઇતું ધ્યાન અપાતું નથી અને સામાની જરા જેટલી પણ ફરજચૂક ખમી ખાવા જેટલી ઉદારતા અને સહનશીલતા રખાતી નથી.

સભા૦ આ સ્થિતિ સુધરે નહિ ?

આ સ્થિતિને સુધારવાનો ઉપાય જ નથી - એમ તો ન કહેવાય; પરન્તુ આ સ્થિતિ સુધારવી હોય તો આખાય વાતાવરણમાં પહેલાં પલટો લાવવો પડે. ઉદારતાપૂર્વકની સંતાષવૃત્તિ પ્રજાવર્ગમાં કેળવાય, એવો પ્રયત્ન થવો જોઇએ. સંતોષવૃત્તિમાં ક્ષુદ્રતા અને કાયરતા ન જોઇએ, પણ ઉદારતા અને વીરતા જોઇએ. આજે જે સંતોષની વાતો દુનિયામાં થઇ રહી છે, તે સાચો સંતોષ નથીઃ કારણ કે - તેમાં ઉદારતા અને વીરતાને બદલે ક્ષુદ્રતા અને કાયરતા પોષાય છે. સાચો સંતોષ તો ત્યારે આવે કે જ્યારે પૌદ્‌ગલિક મમતા ઘટે, પુણ્ય-પાપનો વાસ્તવિક વિશ્વાસ પેદા થાય અને કેવળ આ લોકના સુખ તરફ નહિ જોતાં, પરલોકને પણ સુધારવાની મનઃકામના પ્રગટે. એ વિના સાચો સંતોષ આવે-કરે નહિ.

સભા૦ કહે છે કે, સ્વરાજ્ય આવે તો આપ કહો છો તેવું વાતાવરણ પ્રસરાવવાનું ફાવે.

સારૂં વાતાવરણ પ્રસરાવવાને માટે સત્તાની પણ અમૂક પ્રકારની અનુકૂળતા જોઇએ, એ વાતનો ઇનકાર નથીઃ

પરન્તુ સ્વરાજ્ય આવવા માત્રથી જ સારૂં વાતાવરણ પ્રસરી જશે - એમ માનવું એ ભૂલભરેલું છે. જો સ્વરાજ્ય આવશે તો પણ સત્તા તો અમુક માણસોની જ રહેવાની ને ? (સ્વરાજ્ય નહોતું આવ્યું તે પહેલાં વિ.સં.૧૯૮૫ માં કહેવાયેલી એટલે ઇ.સ. ૧૯૨૯ માં પૂ. પાદશ્રીએ ફરમાવેલી આ હકીકત કહેવાતું સ્વરાજ્ય આવ્યા બાદ આજે ૨૫ વર્ષ થયા પણ કેટ-કેટલી સાચી અને સ્પષ્ટ પૂરવાર થઇ રહી છે તે આપણે જોઇ શકીએ છીએ.)

સભા૦ હાજી.

અને એ સત્તાધારીઓ જે વિચારના હશે, તે જ પ્રકારના વાતાવરણને વેગ મળવાનો ને ?

સભા૦ એ તો એમ જ થાય.

તો પછી વર્તમાનની સ્થિતિ ઉપરથી ભવિષ્યની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરી લો. સ્વરાજ્ય આવ્યા પછીથી પણ સારૂં કે ભૂંડું શું થશે, તેની કલ્પના કરવાની આપણી પાસે જે સામગ્રી છે, તે એ છે કે, આગેવાન ગણાતી વ્યકિતયોની વિચારદશા સમજી લેવી. તેમની જાહેર વર્તણુંક જોવી. વિચક્ષણ બનાય તો આ સમજાય તેમ છે. અહીં તો વાત એ છે કે, કોઇનાથી પણ થાઓ, પરન્તુ સારૂં વાતવરણ ફેલાવા પામો !

સારા વાતવરણનો પ્રારંભ ઘેરથી કરો :

એ વાતવરણ ફેલાવવાની શરૂઆત સૌએ પોતાનાં ઘેરથી જ કરવી જોઇએ. પોતાની જાતને સુધારી પોતાના કુટુમ્બને ખરાબ વાતાવરણના કુસંસ્કારોથી બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કુટુમ્બના વડિલ તરીકેની ફરજ અદા કરવા માટે પણ આ પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. કુટુમ્બિઓના માત્ર ઐહિક કલ્યાણ તરફ જ દૃષ્ટિ ન રાખો, પણ પારલૌકિક કલ્યાણ તરફ દૃષ્ટિ રાખનારાય બનો. સૌના આત્મગુણોને ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરો, કે જેથી તેમનું આ ભવનું તેમજ પરભવનું પણ કલ્યાણ થાય.

શત્રુઘ્નના પુણ્યનો પ્રભાવ :

ચમરેન્દ્રે પ્રજાને પીડવા દ્વારા જ મથુરાના રાજા શત્રુઘ્નને પીડવાનો વિચાર કર્યો, એ પણ એક પ્રકારે શત્રુઘ્નના લાભની જ વાત ગણાય ; કારણ કે, ચમરેન્દ્રે શત્રુઘ્નને સીધો જ હણવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત, તો શું થાત એ કહી શકાય નહિ, પણ શત્રુઘ્નનો બચાવ થવો છે, એટલે ચમરેન્દ્રને એવું જ સૂઝયું. પુણ્યના અને પાપનો ઉદયો કેવી કેવી રીતિએ કામ કરે છે ? તે સમજો અને પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરો. મધુરાજા પાસે ચમરેન્દ્રનું દીધેલું હથીયાર હતું, છતાં પુણ્ય પરવાર્યું ત્યારે સંયોગ એવો આવ્યો કે, શસ્ત્ર દૂર હતું, પોતે પ્રમાદમાં પડયો હતો અને એજ તકે શત્રુઘ્ને યુદ્ધ આદર્યું હતું. એક રીતિએ શત્રુઘ્નનો પુણ્યોદય વર્તતો હતો. એટલે ચમરેન્દ્રને પહેલાં પ્રજાને પીડવા દ્વારા શત્રુઘ્નને પીડવાનો વિચાર થયો.

સભા૦ પ્રજાનો શો ગુન્હો ?

વર્ત્તમાનમાં જે સુખ - દુઃખ આવે છે, તે વર્ત્તમાનની જ કાર્યવાહીનું ફલ છે એમ નથી. અતિ ઉગ્ર એવા પુણ્ય અને પાપનું ફલ આ જન્મમાં પણ મળે છે, પરન્તુ મોટે ભાગે તો પૂર્વે બંધાએલાં પુણ્ય-પાપને ભોગવવાં પડે છે. આ ભવમાં માણસ ધર્મી હોય, તે છતાંય પૂર્વનું પાપ ઉદયમાં આવે તો દુઃખ આવે એ બને. એજ રીતિએ આ ભવનો પાપી પૂર્વના પુણ્યયોગે સુખસામગ્રી ભોગવતો હોય એય બને, આમ છતાં, પાપ વિના દુઃખ ન આવે એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે : પછી તે પાપ આ ભવનું હોય કે પૂર્વભવોનું હોય. મથુરાનગરીના લોકોનું પણ એવું જ કોઇ પાપ ઉદયમાં આવેલું હોવું જોઇએ, કે જેથી આ નિમિત્તે પણ ઉપદ્રવ આવ્યો.

મથુરા નગરીના લોકોનો પાપોદય :

સભા૦ પણ બધાનું પાપ એક સાથે ઉદયમાં આવે, એ કેમ બને ? બધાને એક સાથે જ એક સરખા જેવું દુઃખ શાથી ?

ઘણા માણસો એક સાથે એક જ ક્રિયાના નિમિત્તે પાપ બાંધે, એ બને કે નહિ ? એક માણસ મર્યો અને સૌ એકી સાથે 'સારૂં થયું' - એવી ભાવનામાં રત બનીને, એકી સાથે પાપ બાંધે ખરા કે નહિ ? દુશ્મનનો આગેવાન યુદ્ધમાં હણાય, તો સામેના આખા સૈન્યમાં કઇ લાગણી ફેલાય ? અનુમોદનાના પ્રમાણમાં તરતમતા ભલે રહે, પણ એક સાથે પાપ ન જ બંધાય એમ તો નહિ ને ?

સભા૦ એકી સાથે પાપ બંધાય એ તો સમજી શકાય તેવું આપે સ્પષ્ટ કહ્યું છે.

નાટક, સીનેમા વિગરેમાં પણ કેટલાક પ્રસંગોએ એકી સાથે પાપ બંધાતું તો હશે ને ?

સભા૦ હાજી, પણ બધાને એકી સાથે જ ઉદયમાં આવે ?

એમેય ન બને એમ નહિ. સામુદાયિક કર્મના યોગે એવું ય બને. શ્રી જૈનશાસનની કર્મ વિષયક પ્રરૂપણાનો અભ્યાસ કરીને પ્રવીણ બનો, તો આવી શંકાઓ ન થાય. અહીં તો આપણી વાત એ છે કે, પાપના ઉદય વિના દુઃખ આવે જ નહિ, એટલે તે વખતે મથુરાનગરીના તે લોકોનો પાપોદય તો ખરો જ.

પ્રજાને પીડવા દ્વારા રાજા શત્રુઘ્નને પીડવાનો વિચાર કરીને ચમરેન્દ્રે, શત્રુઘ્નની પ્રજામાં વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓ ફેલાવી દીધા. પ્રજાને પીડાતી જોઇને રાજા દુઃખી થાય તે સ્વાભાવિક છે, પણ થાય શું ? શત્રુઘ્નને ખબર નથી કે ચમરેન્દ્રે આ ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન કર્યો છે, પણ કુળદેવતાએ તેને એ હકીકત કહી. આમ ઉપદ્રવના કારણની શત્રુઘ્નને ખબર તો પડી, પણ ચમરેન્દ્રની સામે ટકવાની અને ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલા ઉપદ્રવને ઉપશમાવવાની તાકાત શત્રુઘ્નમાં નહોતી, આથી શત્રુઘ્ને મથુરા છોડીને અયોધ્યામાં રામચન્દ્રજી તથા લક્ષ્મણજીની પાસે પહોંચવાનો વિચાર કર્યો અને તે મુજબ તે અયોધ્યા પહોંચી પણ ગયો.

કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિને રામચંદ્રજીએ પૂછેલો પ્રશ્ન :

એ વખતે શ્રી દેશભૂષણ અને શ્રી કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિઓ અયોધ્યામાં પધાર્યા. રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી અને શત્રુઘ્ન વગેરેએ જઇને તેમને વંદન કર્યું. ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલા ઉપદ્રવના કારણે શત્રુઘ્ન અયોધ્યા ચાલી આવેલ છે, રામચન્દ્રજીએ પહેલાં ના પાડી છતાં શત્રુઘ્ને મથુરાનો આગ્રહ મૂકયો નહિ તેથી આ પરિણામ આવ્યું છે, એટલે શત્રુઘ્નના આટલા બધા આગ્રહનું કારણ જાણવાને સૌ ઉત્સુક હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેમાં સદ્ભાગ્યે અનન્તજ્ઞાનીનો યોગ મળી ગયો, એટલે આવી તક કોણ ચૂકે ? આથી રામચન્દ્રજીએ વન્દન કર્યા બાદ, તે તારક પરમર્ષિઓની સેવામાં પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે ભગવન્ ! મથુરા લેવાનો શત્રુઘ્નનો આટલો બધો આગ્રહ કેમ થયો ? ' મથુરાને અંગે શત્રુઘ્નના આગ્રહનો હેતુ શો ? હવે આના ઉત્તરમાં કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શું શું ફરમાવે છે અને તે પછી ચમરેન્દ્રે ફેલાવેલા રોગો કયા કારણે દૂર થઇ જાય છે, એ વગેરે વર્ણન અવસરે —

૧૬ મું પ્રવચન :

પૂર્વ પ્રસંગનો પરિચય

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે મધુરાજા જે સંયોગો વચ્ચે મૃત્યુ પામ્યા, તે સંયોગો સારી ભાવના આવવા માટે પ્રતિકૂળ હતા. તેવા સંયોગોમાં દુર્ભાવનારૂઢ થવું તે ઘણું શક્ય છે, જ્યારે તેવા સંયોગોમાં સદ્‌ભાવનારૂઢ બનવું તે ઘણું દુઃશકય છે. આમ છતાં પણ, સુંદર ભવિતવ્યતાવાળા પુણ્યાત્માઓ માટે દુઃશકય ગણાતાં કાર્યો પણ સુશકય બની જાય છે. મધુરાજાએ અન્તિમ સમયે કરેલી વિચારણા તેમની એ સમયની આત્મચિન્તા, એ વિષે પણ આપણે લંબાણથી વિચારી આવ્યા છીએ. તે પછી આપણે એ પણ જોઇ આવ્યા કે, મધુરાજાના મૃત્યુ બાદ પેલું દેવાધિષ્ઠિત ત્રિશૂલ પોતાના સ્વામી ચમરેન્દ્રની પાસે ચાલી ગયું. મિત્રવધના સમાચારથી ચમરેન્દ્ર કોપાયમાન બનીને શત્રુઘ્નને હણવા ચાલી નીકળ્યો. વચ્ચે વેણુદારી નામના ગરૂડપતિ સાથે વાત થઇ. પણ ચમરેન્દ્રે પોતાનો નિર્ણય ફેરવ્યો નહિ.ચમરેન્દ્રે મથુરામાં આવીને સર્વપ્રજાજનોને સ્વસ્થ જોયા, એટલે તેણે પ્રથમ પ્રજાને પીડવા દ્વારા શત્રુઘ્નને અકળાવવાનો વિચાર કર્યો અને તેવા હેતુથી પ્રજામાં વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓને ઉત્પન્ન કર્યા. કુળદેવતા દ્વારા શત્રુઘ્નને ખબર પડી કે,'આ વ્યાધિઓ ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલા છે.' પણ તેના નિવારણની તાકાત શત્રુઘ્નમાં નહોતી. આથી તે રામ લક્ષ્મણની પાસે અયોધ્યામાં આવ્યો. એવા સમયમાં ત્યાં શ્રી દેશભૂષણ અને શ્રી કુલભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિઓ પધાર્યા. વિહાર કરતા કરતા તે પરમર્ષિઓ અયોધ્યામાં પધાર્યાની ખબર મળતાંની સાથે જ, શત્રુઘ્નની સાથે રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી આદિ તેમની સમીપે ગયા. ભક્તિપૂર્વક વન્દનાદિ કર્યા બાદ, રામચન્દ્રજીએ પૂછ્યું કે - 'હે ભગવન્ ! આ શત્રુઘ્નને મથુરા લેવાનો આગ્રહ કેમ થયો ?'

શત્રુઘ્નના આગ્રહે સૌને શંકામાં નાખી દીધા હતા. એમ આ પ્રશ્ન પણ સૂચવે છે. પ્રબલ કારણ વિના શત્રુઘ્ન મથુરા માટે આટલો બધો આગ્રહ સેવે જ નહિ,એવી તેમની માન્યતા હતી. આવી માન્યતા હોવી, એ તેવાં કુળોને માટે જેમ સ્વાભાવિક છે, તેમ આજના જેવાં ઉચ્છૃંખલતાભર્યાં કુળોમાં એવી માન્યતા ન હોવી એ પણ સ્વાભાવિક છે, રામચન્દ્રજીના પ્રશ્નનો ભાવ એ છે કે, શત્રુઘ્નને મથુરાનગરી લેવાની ઇચ્છા થઇ એ તો ઠીક, પણ મથુરા માટે તે આગ્રહી કેમ બન્યો ?' શત્રુઘ્ન કાંઇ અવિનીત નહિ હતો. દશરથનું કુટુમ્બ એ તો ઉત્તમ કુટુંબનો એક સુન્દર આદર્શ રજૂ કરનારૂં કુટુંબ છે. શત્રુઘ્ન પણ એજ દશરથ રાજાનો પુત્ર છે. રામચન્દ્રજીની અનિચ્છા જણાય ત્યાં તે એક ડ્ગલું પણ ન ભરે, એવો વિનીત છે. આમ છતાં પણ શત્રુઘ્ન મથુરાને અંગે આગ્રહી બન્યો ; એથી જ આશ્ચર્ય થયું હતું. સારો માણસ કોઇ ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યારે સ્હેજે લોકોને આશ્ચર્ય થાય. ઉત્તમ જીવન જીવનારો આદમી કોઇક વખતે અધમ પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યારે બહુ વિચાર કરવો જોઇએ. એવા વખતે સ્હેજે એમ મનાય કે, તીવ્ર પાપોદય વિના આવું બને નહિ, તીવ્ર પાપનો ઉદય તો; ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન જીવનારા આત્માને પણ એકદમ નીચામાં નીચા સ્થાને પણ પટકી દે છે, નહિતર ચૌદ ચૌદ પૂર્વોના જ્ઞાનને ધરનારા મહાત્માઓ પટકાય ? કર્મને આધીન દશામાં પતન, એ કોઇ આશ્ચર્યને પેદા કરનારી વસ્તુ જ નથી.

શ્રી નંદિષેણ કમ વિરાગી હતા ? દેવીએ ના પાડી અને ખૂદ ભગવાને પણ નિષેધ કર્યો, છતાં તેમણે દીક્ષિત બનવાની પોતાની ઈચ્છાને જ સફળ કરી.

સભા૦ ભગવાને જ્યારે નિષેધ કર્યો અને ભગવાન જાણતા હતા કે આનું પતન થનાર છે, તો પછી ભગવાને દીક્ષા જ શું કામ આપી ?

તેવા પ્રકારનો જ ભાવિભાવ છે એમ જોઈને ! ભાવિ ભાવને મિથ્યા કરવા માટે કોઈ જ સમર્થ નથી.

વિરાધનાના મહાપાપથી બચવા મૃત્યુ પણ માંગી લેવાય :

આપણે તો એ વિચારી રહ્યા છીએ કે, શ્રી નંદિષેણ કેવા પ્રબળ વિરાગને ધરનારા હતા ? છતાં એવા પણ વિરાગી તીવ્ર કર્મોદયે પડયા કે નહિ ? દીક્ષિત બન્યા બાદ તે પુણ્યાત્મા મોહ સામે કારમો હલ્લો થઈ લઈ ગયા છે. તે પુણ્યાત્માએ દીક્ષિત બન્યા બાદ ઉત્કટ તપશ્ચર્યાઓ આદરી છે. પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાથી પતન નહિ પામવા માટે, પ્રતિજ્ઞાપાલક દશામાં જ મૃત્યુને ભેટવાના પ્રયત્નો પણ તે પુણ્યાત્માએ કર્યાં છે.

સભા૦ એવા પ્રયત્નો થાય ?

જરૂર થાય. સ્વપર-કલ્યાણકારી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ વિરાધનાના ઘોર પાપમાં પડવું, તેના કરતા વિરાધનાથી બચવાના જ એક માત્ર હેતુથી જીન્દગીનો અન્ત લાવવાનો વિચાર કરવો, એમાં કેવળ આરાધકતા જ છે અને જેમાં સાચી આરાધકતા હોય તેમાં અકલ્યાણની સંભાવના જ નથી.

એવા પણ સર્પો હોય છે, કે જે સર્પો પોતે વમેલું વિષ પાછું ચૂસવાને બદલે અગ્નિમાં બળી મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે. એની યાદ આપીને, ઉપકારીઓ સાધુઓને લીધલી પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં સદા સુસજ્જ રહેવાનું ઉપદેશે છે. આજ્ઞાની વિરાધના એ ઘણી જ ભયંકર વસ્તુ છે, એ કારણે દીક્ષા લેવા આવેલાને પણ દીક્ષા આપતાં પહેલાં એવુંય કહેવાય છે કે,

'રોગી ઔષધ પામીને જો પથ્યસેવનમાં જરા પણ કચાશ ન રાખે તો નિયમા રોગમુકત બને છે, પણ ઔષધ પામીને જો કુપથ્યને સેવનારો બને છે, તો તે ઔષધને નહિ પામેલાના કરતાં પણ વહેલો મરણને પામે છે. એજ રીતિએ આ દીક્ષા એ પણ ભવરોગનો નાશ કરનારૂ પરમ ઔષધ છે, દીક્ષા રૂપી ઔષધ એવું તો અનુપમ છે કે, આને સેવનારો જો પથ્યમાં ભૂલ ન કરે, તો પરિણામે શાશ્વત કાળને માટે તે નિયમા સર્વથા રોગરહિત બને છે; પણ જો દીક્ષા લઈને તે કુપથ્યને સેવનારો બને, તો વ્રત નહિ લેનારાના કરતાં પણ વધુ ખરાબ પરિણામોવાળો બનતાં, વિશેષ પાપનો ભાગીદાર અથવા તો વિશેષ પાપોનો સંચય કરનારો બને છે.

કોઇ આત્મા પતિત થાય પણ એથી ધર્મની નિંદા ન થાય :

નંદિષેણ આ જાણતા હતા, એથી જ તે પુણ્યાત્માએ વ્રતભંગથી બચવા માટે જીવનનો અંત વ્રતસ્થ દશામાં જ લાવવાનો વિચાર કર્યો હતો. એવી પ્રવૃત્તિ કરવાને પણ એ પુણ્યાત્મા ચૂકયા નહોતા, પણ એમનું ભોગાવલી કર્મ નિકાચિત હતું. એ છોડે ? નંદિષેણ જેવા મહાવિરાગી આત્માને પણ દુષ્કર્મના તીવ્ર ઉદયે પટકયા. પટકયા તેય કેવા પટકયા ? પતનનું સ્થાન કયું ? વેશ્યાનું ઘર, આ ઓછી વાત છે ? આ પ્રસંગ સાંભળવો એ તો ઠીક છે, પણ આવું જોવા કે સાંભળવા છતાંય ધર્મ પ્રત્યે જરાય અનાદર - ભાવવાળા નહિ બનનારા કેટલા ? આજે એક સામાન્ય પતનની વાતમાં પણ હો-હા મચી જાય છે. એવું કાંઈક કારણ મળતાં, ગમે તેવા સારા ગુરૂઓને અને ધર્મને પણ છડેચોક ભાંડનારા આજે ઓછા નથી. શું એ બધા જે પ્રકારનો કારમો કાગારવ મચાવી મૂકે છે, તે તેમને સાધુતા બહુ ગમે છે એથી ? સાધુતા ઉપર સાચો પ્રેમ હોય, તે તો કોઈના પતનના સમાચાર

સાંભળતાં દુ:ખી થઇ જાય. પતિત પ્રત્યે તેની દયા હોય અને અજ્ઞાન લોક આવા પ્રસંગને જાણીને ઉન્માર્ગે ન ચઢી જાય તેની ચિન્તા હોય ! કોઇ પડે માટે માર્ગને ખરાબ કહેવાય ? માર્ગને નિન્દાય ? પતન એ વખાણવા લાયક વસ્તુ નથી, પણ પતિતના નામે ધર્મની નિન્દા એ તો ભયંકર રીતિએ વખોડવા લાયક વસ્તુ છે. કર્મનો ઉદય કેવો ભયંકર પણ હોય છે, તે સમજવું જોઇએ. પડતાને જાણીને, પડેલાને જાણીને, પડવાનાં કારણોથી વધુ સાવધ બનવાનું હોય. આ દૃષ્ટિ આજે ઘણાઓમાં નથી, માટે કેટલાકો અજ્ઞાનતાદિ કારણે પણ અવસરે પવિત્ર માર્ગને હાનિ પહોંચનારી પ્રવૃત્તિમાં પડી જઇ, સ્વપરના કલ્યાણનો ઘાત કરનારા નિવડે છે. આવી રીતિએ ભયંકર પાપના નિરર્થક ભાગીદાર બનવું ; એ કારમી ભવિતવ્યતા વિના અશક્ય પ્રાય: છે.

મથુરાના આગ્રહનું કારણ :

આપણી મૂલ વાત એ ચાલે છે કે, શત્રુઘ્નના મથુરા અંગેના આગ્રહનું કારણ દર્શાવતાં, શ્રી દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે,

'શત્રુઘ્નનો જીવ મથુરામાં અનેક વાર ઉત્પન્ન થયેલો છે.' પૂર્વભવોના સંસ્કારો પણ કેટલું કામ કરે છે ? તે જૂઓ. ખરાબ સંસ્કારોની ખરાબ અસર થાય અને સારા સંસ્કારોની સારી અસર થાય તે સ્વાભાવિક છે. ભવાંતરમાં પણ પૂર્વના અમુક અમુક સંસ્કારોની અસર થાય છે. આર્દ્રકુમારને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં કારણ કયું ? અભયકુમારે ભેટમાં મોકલેલી શ્રી જિનમૂર્તિનું દર્શન જ ને ? શ્રી જિનમૂર્તિના આકારને જોતાં, - 'આવો આકાર મેં કયાંક જોયો છે.'- એમ આર્દ્રકુમારને થયું અને એ વિચારણામાંથી જાતિસ્મરણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ. પૂર્વભવના ઉત્તમ સંસ્કારો કેટલીક વાર બોધિબીજની પ્રાપ્તિમાં,સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં, યાવત્ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં પણ કારણ ભૂત બની જાય છે. પેલા ખેડુતનો જીવ, ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના યોગે, સ્હેજમાં પ્રતિબોધ પામ્યો અને ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માને જોતાં જ ભાગી ગયો, એ પ્રતાપ પૂર્વના સંસ્કારોનો પણ ખરો ને ? વલ્કલચીરીના આત્માને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એવા જ નિમિત્તે થઇ હતી. પ્રમાર્જતા પ્રમાર્જતાં વિચારણા, એમાંથી ધ્યાનારૂઢતા અને એમાંથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ. પૂર્વભવના સુસંસ્કારો આ કામ કરે છે.

શ્રદ્ધાપૂર્વક શુદ્ધ હેતુથી ધર્મક્રિયાઓ કરો :

એજ રીતિએ આ ભવના સંસ્કારો આગામી ભવમાં કામ તો કરશે જ ને ?

સભા૦ કામ તો કરશે જ !

તો પછી આગામી ભવમાં કયા પ્રકારના સંસ્કારો સાથે લઇ જવાની ભાવના છે ? સુસંસ્કારો કે કુસંસ્કારો ? ઉત્તમ પ્રકારનો ભાવ ન આવતો હોય, તો પણ બૂરા સંસ્કારોમાંથી બચવા માટે અને સુસંસ્કારી બનવા માટે, આજીવનમાં શુદ્ધ બુદ્ધિથી ધર્મક્રિયાઓ કરવામાં એકાન્તે લાભ જ છે. ધર્મ ક્રિયાઓ કરવાનો હેતુ દૂષિત ન જોઇએ. બહુ શુદ્ધ ભાવ ન આવે તે છતાં પણ-'આ ક્રિયાઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલી છે અને એથી એકાન્તે કલ્યાણકારી જ છે'-એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક અશુદ્ધ હેતુથી રહિતપણે ક્રિયાઓ કરનારાની ક્રિયાઓ પણ કયારેય નિષ્ફળ નથી જવાની ! એ રીતિએ અહીં સામાયિક, પૌષધ, જિનપૂજન આદિ કરો, એથી એકાન્તે લાભ જ છે. આ પ્રકારે આચરેલાં અનુષ્ઠાનો મોક્ષ પ્રાપક અમૃતાનુષ્ઠાનોને પણ સુલભ બનાવે છે. આત્મામાં પડેલા સંસ્કારો ભવાંતરે પણ જાગૃત થાય છે, માટે જીવનને શુદ્ધ બુદ્ધિ પૂર્વકની ધર્મક્રિયાથી કાયમનું સંસ્કારિત બનાવવા માટે ઉદ્યમશીલ બનવું, એજ ડહાપણનું કામ છે.

શત્રુઘ્નનો જીવ શ્રીધરના ભવમાં :

શ્રી દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ - 'શત્રુઘ્નનો જીવ મથુરામાં અનેક વાર ઉત્પન્ન થયેલો છે' - એમ જણાવવા સાથે, શત્રુઘ્નના પૂર્વના ભવોને પણ વર્ણવે છે. શત્રુઘ્નનો જીવ પૂર્વે એક વખત શ્રીધર નામના બ્રાહ્મણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો. તે શ્રીધર નામનો બ્રાહ્મણ જેમ રૂપવાન હતો, તેમ સાધુજનોનો સેવક પણ હતો. એનામાં બે વિશેષતાઓ હતી. એક રૂપની અને બીજી સાધુસેવકતાની ! એક વિશેષતાએ તેને કારમા કષ્ટમાં મૂકયો અને બીજી વિશેષતાએ એને કષ્ટમાંથી ઉગારી લીધો. તે રૂપવાન હોવાના કારણે તેના ઉપર મરણાન્ત આફત આવી, પણ તેનામાં સાધુસેવાનો ગુણ હોવાના કારણે તે કષ્ટમાંથી ઉગરીને તે જીવનની ઉંચામાં ઉંચી કોટિની અવસ્થાને પામી શકયો.

રાજાની મૂખ્ય રાણી કામાધીન બને છે :

બન્યું એવું કે, એકવાર તે માર્ગે ચાલ્યો જતો હતો, તેવામાં ત્યાંના રાજાની 'લલિતા' નામની મુખ્ય રાણીએ તેને જોયો. રૂપવાન એવા શ્રીધરને જોતાંની સાથે જ, લલિતાના હૃદયમાં પાપવાસના જન્મી. લલિતા રાજાની મુખ્ય રાણી છે અને આ શ્રીધર રસ્તે ચાલતો બ્રાહ્મણ છે, સામાન્ય માણસ છે, છતાં જૂઓ કે, લલિતાના અન્તરમાં કેવી પાપબુદ્ધિ પ્રગટે છે ?

વિષયોના ભોગોપભોગોમાં સુખ માનનારા આત્માઓ કયી ક્ષણે કયું અકાર્ય ન કરે તે કહેવાય નહિ. પ્રાયઃ એ સારા ત્યાં સુધી જ, કે જયાં સુધી તેવા પ્રકારની સામગ્રી આવી મળે નહિ ! અન્યથા, બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તાકાત ન હોય, પણ પરસ્ત્રી કે પરપુરૂષના ત્યાગમાં વાંધો કેમ હોય ? ન છૂટકે પાપ કરવું પડે એ એક વાત છે અને પાપની રસિકતા એ જૂદી વાત છે. આજે પાપની રસિકતા બહુ વધી ગઇ છે અને એથી દિન-પ્રતિદિન અનાચારો વધતા જ જાય છે. પાપની રસિકતા જાય અને પાપની ભીરૂતા આવે, એટલે દુરાચારો ભાગવા માંડે અને સદાચારો આવવા માંડે !

કામરાગને આધીન આત્માઓની ભયંકર દુર્દશા :

રૂપવાન એવા શ્રીધરને જોઇને અનુરાગવતી બનેલી અને એથી શ્રીધરની સાથે રતિક્રીડા કરવાને ઉત્સુક બનેલી લલિતાએ, શ્રીધરને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. આંખો વિનાનો આંધળો પણ માણસ જો વિવેકી બને તો જીવનને સુધારી સદ્‌ગતિને પામી શકે છે, જયારે છતી આંખોએ પણ કામાતુરતાના યોગે વિવેકાન્ધ બનેલા આત્મા,પોતાના આ ભવને તેમજ પરભવને પણ કારમી રીતિએ બગાડે છે. આંખે આંધળાનું તે દુઃખ બહુ હાનિ, કરે તોય તે ભવ પૂરતી હાનિ કરે, જયારે અવિવેકથી આંધળો બનેલો આ ભવમાં પણ હાનિને પામે અને પરભવમાં પણ દુઃખી થાય. છતાં પણ, દુનિયાના જીવો કામરાગને આધીન બની દુઃખી થાય છે. કામરાગના યોગે કામાતુરતા જન્મે છે અને કામાતુરતાના યોગે જીવો વિવેકાન્ધ બની દુઃખમાં ડૂબે છે. તીવ્ર કામરાગવાળા આત્માઓને તેમની અજ્ઞાનતાના કારણે વિષયોપભોગનું ક્ષણિક સુખ દેખાય છે, પણ તેના પરિણામે પ્રાપ્ત થનાર ભયંકર દુઃખો દેખાતાં નથી. પરિણામનો વિચાર કરવાની શકિત કામરાગને આધીન બનેલા આત્માઓમાં રહેતી નથી. આ કારણે, કામરાગ એ બહુ જ ભયંકર વસ્તુ છે.

અર્થરાગ અને કામરાગ, એ બન્ને પ્રકારના રાગો અપ્રશસ્ત છે, જયારે મોક્ષરાગ તથા મોક્ષના સાધનભૂત ધર્મનો રાગ એ પ્રશસ્ત રાગ છે. અપ્રશસ્ત રાગ આત્માને વિવેકાન્ધ બનાવે છે અને પ્રશસ્ત રાગ આત્માને સુવિવેકી બનાવે છે. રાગ અને દ્વેષ-એ કષાયના ઘરની વસ્તુઓ છે, પણ પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષ આત્માને કષાયથી સર્વથા મુકત બનાવવામાં સહાયક થાય છે. આપણું ધ્યેય વીતરાગ બનવાનું છે, કષાયરહિત

દશાને પ્રાપ્ત કરવી એ આપણું ધ્યેય છે, પણ એ સ્થિતિએ પહોંચવાનો ઉપાય અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ કાઢવા અને જે રાગ-દ્વેષ હોય તેને પ્રશસ્ત બનાવવા એ છે. જ્યાં સુધી સુવિવેકમય મુક્તિસાધક વર્તન થવું, એ શક્ય જ નથી. પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ વિરોધ, એ તો વસ્તુતઃ મુક્તિના સાધનનો જ વિરોધ છે. આજે અર્થરાગ અને કામરાગથી ઘેરાયેલાઓ પ્રશસ્ત રાગની નિન્દા કરે છે; કારણ કે, અર્થરાગે અને કામરાગે તેમને ઉન્મત્ત બનાવ્યા છે. કલ્યાણના અર્થીઓએ તો સમજવું જોઇએ કે, અર્થરાગ અને કામરાગથી પરાઙ્મુખ બનવું અને મોક્ષ તથા મોક્ષસાધક ધર્મના રાગી બનવું એજ કલ્યાણનો માર્ગ છે. રાગ દ્વેષના નામ માત્રથી ભડકી જઇને પ્રશસ્ત રાગ દ્વેષની નિન્દા કરનારા તો અજ્ઞાન - વિલાસ કરનારા છે.

દુનિયાદારીના રાગમાં પડેલાઓ સ્વામી પ્રત્યે પણ વફાદાર રહી શકતા નથી :

કામરાગે જ લલિતા રાણીને, શ્રીધરના રૂપને જોતાં, કામવિવશ બનાવી દીધી. એ કામવિવશતાને અંગે તે પોતાના શીલધર્મને ચૂકી ગઇ અને કામભોગના હેતુથી જ તેણે શ્રીધરને પોતાના મહેલમાં બોલાવ્યો. વિચાર કરો કે, એક કામરાગના જ પ્રતાપે તે પોતાના સ્વામી પ્રત્યેની વફાદારીને પણ ચૂકી. જે સ્વામીના યોગે પોતે મહારાણીપદને ભોગવી રહી છે, અનેક પ્રકારની સુખસાહ્યબી ભોગવી રહી છે, તે સ્વામી પ્રત્યેની વફાદારી ઉપર છીણી ફેરવતાં પણ તેને આંચકો આવતો નથી. આ કયી દશા ? ખરેખર, આવી જ રીતિએ દુનિયાદારીના રાગમાં ફસેલા સાધુવેષધારીઓ પોતાના સ્વામી શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની પ્રત્યે બીનવફાદાર બને છે. દુન્યવી લાલસાના યોગે, માનપાનાદિની ખાતર આજે કેટલાકો સ્વામી પ્રત્યે બીનવફાદાર બન્યા છે. સ્વામી પ્રત્યે વફાદાર તેજ રહી શકે છે, કે જે પોતાના સ્થાનને પ્રતિકૂળ એવી ઇચ્છાથી પણ પર રહે છે. સતી સ્ત્રી માટે પરપુરૂષ પ્રતિ કામરાગની દૃષ્ટિ, એ પણ ભયંકર વસ્તુ છે. એજ રીતિએ સાધુઓને માટે માનપાનાદિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા એ કારમા અનર્થનું મૂળ છે. પછી સાધુવેષ રહી જાય અને સાધુતા ભાગી જાય, તો એમાં જરા પણ નવાઇ પામવા જેવું નથી.

હવે અહીં એવું બને છે કે-મહારાણી લલિતાના બોલાવવાથી શ્રીધર મહેલમાં જાય છે, પણ તે સમયે, સંભાવના નહિ છતાં પણ, અકસ્માત રાજા ત્યાં આવી પહોંચે છે. રાજાને અકસ્માત આવેલો જોઇને લલિતા પણ મુંઝાણી. પોતાના મહેલમાં પરપુરૂષ કયાંથી ? - એમ રાજા વિચારે અને પૂછે, તે પહેલાં તો લલિતાએ - 'ચોર, ચોર' એવી બૂમો પાડી. શ્રીધરને બોલાવ્યો હતો પોતે, પણ પોતાનું પાપ છૂપાવવાને માટે તે લલિતાએ નિર્દોષ પણ શ્રીધરને ચોર ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ! આ તો સ્ત્રીજાત ! અધમ સ્ત્રીઓ ફાવતું ન આવે તો રાગીને પણ મારે અને વિરાગીને પણ મારે ! પોતાના વચનો માનનારને પણ મારે અને ન માનનારને પણ મારે !! સામાન્ય રીતિએ સ્ત્રીઓમાં કામરાગાદિ દોષો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે, એટલે તેવા દોષોવાળી સ્ત્રીઓ અવસરે ઘણી જ ભયંકર નિવડે, તોય તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું ગણાય નહિ !

સ્વાર્થાન્ધ લોકો દુનિયામાં ગમે તેવા સજ્જનની પણ ખોટી નિન્દા કરતાં અચકાતા નથી.

આ તો આ વાત છે, પણ આ દુનિયામાં પોતાના બચાવ ખાતર, પોતાના દુષ્કર્મને ઢાંકવા ખાતર, પોતાના પાપને છૂપાવવા ખાતર, ઉંચી કોટિના મહાત્માઓને પણ કલ્પિત રીતિએ કલંકિત કરનારા કયાં નથી હોતા ? આજે તો મોટા ભાગની એ દશા થઇ ગઇ છે કે, પોતાના દોષ જોવા નહિ અને પરાયા દોષ શોધ્યા કે કલ્પ્યા વિના રહેવું નહિ. બાપ અને દિકરા વચ્ચે કોઇ જો દીકરાને શીખામણ દેવા જાય; તો દીકરો બાપના અછતા પણ દોષોને ગાય; અને જો બાપને શિખામણ દેવા કોઇ ગયું હોય, તો તે દીકરાના અછતા પણ દોષોને ગાય, કારણ કે, બેયને પોતાના દોષો છૂપાવવા હોય છે. આવું આજે પતિ-પત્ની વચ્ચે, ભાઇ-ભાઇ વચ્ચે, મા-દીકરી વચ્ચે, મિત્ર મિત્ર વચ્ચે, સગા-સગા વચ્ચે, એમ લગભગ સર્વત્ર ઓછા-વધુ પ્રમાણમાં ચાલી રહ્યું છે. આ

દશામાં ધર્મના દ્રોહીઓ સુસાધુઓને માથે પણ કલ્પિત કલંકો ઓઢાડે, એમાં નવાઈ શી છે ? ઘેરથી ને બહારથી મોટે ભાગે તેમને એવું જ શિક્ષણ મળ્યું છે કે, પોતાના દોષો છૂપાવવા માટે અગર તો કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ સાધવા માટે સામાના કલ્પિત પણ દોષો કહેવા ! આજે કેટલીક વાર કુશિષ્યો પણ શું કરે છે ? પોતે ઉદ્દંડ બનીને ગુરૂની આજ્ઞામાં ન રહેતા હોય, પણ કોઈ પૂછે તો પોતાનું ખરાબ ન કહેવાય તે ઈરાદે, તેઓ ગુરૂના અછતા પણ દોષોને ગાય છે, કેટલાક પતિતો પણ આવો ધંધો લઈ બેઠા છે. પોતે પતિત થયો છે, છતાં નિન્દા સાધુઓની કરે ! 'સાધુઓ અને ગુરૂ ખરાબ હતા માટે મારે સાધુપણું છોડવું પડયું.'-એમ કહેનારા પતિતો પણ છે. એવાઓ પોતાના બચાવ ખાતર, કીર્તિની તુચ્છ લાલસાને આધીન બનીને, તદ્દન સાચી પણ અપકીર્તિથી ડરી જઈને, પોતાના ઉપકારીઓ ઉપર તદ્દન જૂઠ્ઠાં પણ આળો મૂકતાં ગભરાતા નથી. પોતાના પતનને વ્યાજબી ઠરાવવાને માટે આ કલ્યાણકારી માર્ગને નિન્દનારા પણ છે. એથી પણ વધારે ખરાબ વસ્તુ તો એ છે કે, એવાઓની આવી તદ્દન દાંભિક અને જૂઠ્ઠી પણ વાતોને તાલીઓથી વધાવી લેનારા આજે પાકયા છે.

સભા૦ એનું કારણ ?

આજે કેટલાક ધર્મદ્રોહીઓ સાધુધર્મ અને સાધુસંસ્થા સામે પ્રચાર કરી રહ્યા છે. તેમને આવાઓ મળે તો સાધુઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર ફેલાવવાનો તેમનો ઈરાદો બર આવે. આ કારણે, તેઓ એવી વાસનાનો પ્રચાર કરતા જાય છે કે, મૂર્ખાઓ પતિતોના એકરાર ઉપર જેટલો વિશ્વાસ મૂકે, તેટલો પણ વિશ્વાસ સાધુપણાને પાળી રહેલા મહાત્માઓ ઉપર ન મૂકે ! વાત એ છે કે, કેવળ પોતાના સ્વાર્થને જ જોનારાઓ અવસરે બીજાને ભયંકર કોટિની પણ હાનિ કરતાં અચકાતા નથી. પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવા માટે, સામાને કેટલું બધું નુકશાન થશે, - તે જોવા કે વિચારવાની બુદ્ધિ તેવા સ્વાર્થીઓમાં હોતી નથી. તેવા સ્વાર્થીઓ પોતાના ભાવિનો પણ વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શકતા નથી. તેમની દૃષ્ટિ, માત્ર આ લોકના દુન્યવી સ્વાર્થ ઉપરજ કેન્દ્રિત થયેલી છે. આવી સ્વાર્થરતતા આર્યદેશમાં પણ દિન-પ્રતિદિન વધતી જ જાય છે અને એથી સારા આચારોને તથા સારા વિચારોને દેશવટો મળતો જાય છે,

દુન્યવી સ્વાર્થમાં પડેલા શ્રાપભૂત છે અને આત્મિક સ્વાર્થમાં પડેલા આશિર્વાદ રૂપ છે :

સભા૦ આ દુનિયામાં સ્વાર્થી કોણ નથી ? સાધુઓને પણ કાંઈ નહિ તો પોતાના આત્માને તારવાનો સ્વાર્થ તો રહેલો જ છે ને ?

દુન્યવી સ્વાર્થ અને આત્મિક સ્વાર્થ,-એ બે વચ્ચે મોટું અન્તર રહેલું છે. દુન્યવી સ્વાર્થમાં પડેલો પોતાનું તથા બીજા ઘણાઓનું બગાડે છે અને આત્મિક સ્વાર્થમાં પડેલો પોતાનું તથા બીજા ઘણાઓનું સુધારે છે.

સભા૦ એમ કેમ ?

દુન્યવી સ્વાર્થની વૃત્તિને આધીન બનેલો આત્મા, બીજાઓના હિતના ભોગે પણ પોતાનું જ ભલું કરવું, એવી નેમવાળો હોય છે, જ્યારે આત્મિક સ્વાર્થવાળો પોતાના દુન્યવી હિતના ભોગે પણ બીજા જીવોનું ભલું કરવું, એવી વૃત્તિવાળો હોય છે. આત્મિક સ્વાર્થમાં રત બનેલો આત્મા, પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધતો હોવા છતાં, તેનામાં પરોપકારની પ્રધાનતા હોય છે. બીજાઓના હિતને નુકશાન કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ તેનામાં હોતી જ નથી. જ્યારે દુન્યવી સ્વાર્થનો જેમ વધારે રસ, તેમ બીજાના હિતને નુકશાન કરીને પણ સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ વધારે, એ સ્થિતિ થાય છે. આ રીતિએ વિચાર કરશો તો સમજી શકશો કે, દુન્યવી સ્વાર્થમાં રત બનેલા આત્માઓનું જીવન જગતને માટે શ્રાપભૂત છે અને આત્મિક સ્વાર્થની સાધનાઓમાં લીન બનેલા પુણ્યાત્માઓનું જીવન જગતને માટે આશિર્વાદ સમ છે. આત્મિક સ્વાર્થની સાધનામાં લીન બનેલો

આત્મા કદિ પણ લલિતા જેવું વર્તન કરે નહિ, જયારે એવું વર્તન દુન્યવી સ્વાર્થમાં પડેલાને માટે અતિશય શકય છે. દુષ્ટાત્માઓ પોતાના થોડાભલા ખાતર નિર્દોષ એવા પણ બીજાને પ્રાણાન્ત કષ્ટમાં મૂકતાં અચકાતા નથી : એટલું જ નહિ, પણ ભયંકર કોટિના પાપાત્માઓ તો પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થની પૂર્તિ માટે બીજા નિર્દોષોના પ્રાણોનો અપહાર કરવામાં પણ હુંશીયારી માનનાર હોય છે.

રાજાએ શ્રીધરને પકડી મૃત્યુદંડની શિક્ષા ફરમાવી :

આપણે જોઇ ગયા કે, રસ્તે ચાલ્યા જતા શ્રીધરને રાજાની મહારાણી લલિતાએ જોયો. શ્રીધરના રૂપને જોઇને તે મોહ પામી અને કામક્રીડા કરવાની ઈચ્છાથી જ શ્રીધરને તેણે પોતાના મહેલમાં બોલાવ્યો. શ્રીધર મહેલમાં તો ગયો, પણ અકસ્માત્ રાજા તે સમયે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રાજાને આવેલો જાણીને ક્ષોભ પામેલી અને ભય પામી પોતાનું પાપ છુપાવવાના ઈરાદાવાળી બનેલી લલિતાએ-'ચોર, ચોર' એવી બૂમો પાડી. આથી રાજાએ પણ માની લીધું કે - 'શ્રીધર ચોર જ છે' અને એથી તેને પકડાવ્યો.

સ્ત્રીને વશવર્તી આત્માઓ પુરૂષ હોવા છતાં પુરૂષાર્થહીન છે. વિષયાધીનોની બુદ્ધિ બહેર મારી જાય છે. એવા-ઓની આંખે અંધાપો હોય છે અને હૈયે હડકવા હોય છે.

એ કારણે એવાઓ સત્યને જોઇ, -જાણી કે વિચારી શકતા નથી. રાજાને એટલો પણ વિચાર થતો નથી કે,'આવનાર જો ચોર જ હોય તો એની પાસે ચોરીનાં ઓજારો કે બીજા કોઇ ચિન્હો હોય કે નહિ ?' રાજાના રાણીવાસમાં પેસવું, એ સહેલું કામ છે ? નહિ જ, તો પછી- 'આ શી રીતિએ આવ્યો ?'-એ વગેરે ન વિચારવું જોઇએ ? વિચારવું તો જોઈએ, પણ રાજા વિષયાધીન છે, એનાંમાંયે વિવેક નથી અને માટે જ તે વિચારી શકતો નથી. રાજાએ તો તત્કાલ તે શ્રીધર નામના બ્રાહ્મણને પકડાવ્યો અને એને મૃત્યુની શિક્ષા પણ ફરમાવી દીધી ! રાજાનો હુકમ થતાંની સાથે જ, રાજસેવકો પણ શ્રીધરને વધસ્થાને લઇ ગયા.

શ્રીધરનું રૂપ આ રીતિએ તેના ઉપર ભયંકર આફતને લાવનારૂં નિવડયું. આ પ્રસંગની શરૂઆતમાં જ આપણે જોયું હતું કે, શ્રીધરમાં બે વિશેષતાઓ હતી. એક કારમી આફતને જન્માવનારી અને બીજી આ ભવ તથા પરભવની આફતને ટાળનારી ! એક વિશેષતા રૂપસંપન્નાતાની હતી અને એનું પરિણામ એ આવ્યું કે શ્રીધરને ગુન્હેગાર તરીકે વધસ્થાને મારવા માટે લઇ જવામાં આવ્યો. પણ તે શ્રીધરમાં જેમ રૂપસંપન્નતાની વિશેષતા હતી, તેમ સાધુસેવકપણાની પણ વિશેષતા હતી, શ્રીધર કોરો રૂપસંપન્નજ નહિ હતો, પણ અમૂક અંશે ગુણસંપન્ન પણ હતો.સાધુસેવા, એ સામાન્ય કોટિનો ગુણ નથી. સાધુના સેવક બનવાની હ્રદયપૂર્વકની સાચી ઈચ્છા ભાગ્યવાન આત્માઓમાં જન્મે છે. સાધુસેવાની વૃત્તિ, એ પણ સાધુપણાનું અર્થીપણું સૂચવનારી વસ્તુ છે. પૈસાનો અર્થી જેમ શ્રીમન્તની સેવામાં કલ્યાણ માને છે અને ભોગનો અર્થી જેમ વિષયસામગ્રીની સેવામાં કલ્યાણ માને છે, તેમ આત્મકલ્યાણનો અર્થી સાધુસેવા આદિમાં કલ્યાણ માનનારો હોય છે. જેનામાં સાધુસેવાનો વાસ્તવિક ગુણ વિકસ્યો હોય, તે પરમ તારક દેવાધિદેવનો પણ સેવક હોય અને દેવ-ગુરૂનો સેવક ધર્મ સેવાથી પર હોય એ બને જ નહિ. સાધુસેવાના યોગે એક તો નિરંતર શુભ ઉપદેશ સાંભળવાનો મળે છે, બીજું ધર્માત્માઓના દર્શનનો લાભ થાય છે અને ત્રીજું કયા સ્થાને કેવી રીતિએ વર્તવું એ શીખાય છે. સાધુસેવાનાં આ ત્રણ ફલો જેવાં-તેવાં છે ? નહિ જ. નિત્ય શુભ ઉપદેશનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થાય, એટલે આત્મા ક્રમશઃઅશુભ વૃત્તિઓથી અને અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી પણ પાછો હઠતો જાય તેમજ શુભ વૃત્તિ તથા શુભ પ્રવૃત્તિ તરફ સ્વાભાવિક રીતિએ જ આગળ વધતો જાય. રોજ ધર્મને આદરનારા પુણ્યાત્માઓનાં દર્શન થાય, એટલે અનુમોદના ભાવ ઉત્પન્ન થવા સાથે ધર્મને આચરવાની પ્રેરણા પણ મળે. એના યોગે ધર્મને સેવવાનો ઉત્સાહ વધી જાય. પવિત્ર આત્માનું દર્શન પણ લઘુકર્મી આત્માઓને પવિત્ર બનાવનારૂં નિવડે છે. આ ઉપરાન્ત, જે

સ્થાને જેવો વિનય કરવાજોગ હોય, તે સ્થાને તેવો વિનય કરતાં પણ સાધુસેવાના યોગે આવડે. આ આવડે. પછી કમીના શી રહે ? આ ત્રણ જેને પ્રાપ્ત થાય, તેને દુર્ગુણો દૂરથી નમસ્કાર કરે અને સદ્‌ગુણો તેનો પીછો છોડે નહિ.

આજે સાધુઓના સંસર્ગથી દૂર રાખવાની પેરવીઓ કેવળ બદઇરાદાથી જ થાય છે :

આજે આવા સાધુસેવાના ગુણ ઉપર દેવતા મૂકવાનો પ્રયત્ન થઇ રહ્યો છે. દુનિયાને સાધુઓના સંસર્ગથી જ દૂર રાખવાની પેરવીઓ થઇ રહી છે,

સભા૦ ઘણા સાધુઓ વેષધારી પાકે, અને સાધુતા વિનાના ઘણા હોય, એટલે શું થાય ?

આ દલીલ જ નકામી છે. પહેલી વાત તો એ છે કે - 'સાધુઓમાં ઘણા વેષધારી જ છે' -એવો નિર્ણય શી રીતિએ કર્યો ? જીંદગીમાં કેટલા સાધુઓનો પરિચય કર્યો ? થોડાક સાધુઓના સંબંધમાં સુણી - સુણાઇ વાતો ઉપર મદાર બાંધીને, તે વાતોમાં કેટલી તથ્યાતથ્યતા છે - તેની તપાસ કરવાની દરકાર અને મહેનત કર્યા વિના જ, 'સાધુઓમાં ઘણા વેષધારી છે'- એમ માની લેવું, એમાં કયી બુદ્ધિમત્તા છે ? વળી ઘડીભરને માટે એમ માની પણ લઇએ કે, 'સાધુઓમાં ઘણા વેષધારી પાકયા છે' - તો પણ સાધુ માત્રના સંસર્ગથી જ સ્વયં દૂર રહેવાની અને બીજાઓને દૂર રાખવાની વાતો કરવી, એમાંય કયું ડહાપણ સમાએલું છે ? ઘણા વ્યાપારીઓ અનીતિમાન પાકયા, માટે વ્યાપાર કરવાનું કે ખરીદી કરવાનું કોણે માંડી વાળ્યું ? ઘણા શ્રીમંતો અનાચારી પાકયા, માટે શ્રીમંત બનવાની લાલસા કેટલાએ ત્યજી દીધી ? આજે કહે છે કે, દેશમાં સ્ત્રૈણ કેળવણી અપાય છે, આજની કેળવણી પામીને ઘણાઓએ પોતાનું જીવન બરબાદ કરી નાખ્યું છે, છતાં આજની કેળવણી પોતાનાં છોકરાંઓને નહિ આપવાનો નિર્ણય કેટલાએ કર્યો ? જો કે, આ બધી વાતો તો એવી છે કે - એથી દૂર રહેવાનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો નુકશાનના સ્થાને લાભ થવાની વિશેષ સંભાવના છે, એમ માનીને એથી દૂર રહેવાનો નિર્ણય નથી કરાતો અને સાધુમાત્રના સંસર્ગથી જ સ્વયં દૂર રહી બીજાઓને પણ દૂર રાખવાની વાતો કેમ કરાય છે ? ખરેખર, સાધુઓમાં જે વેષધારીઓ પાકયા તેજ જો ખટકતું જ હોત અને તે સાચા સાધુઓની સેવાના અર્થીપણાના યોગે જ ખટકતું હોત, તો તો એ પરિણામ આવત કે એવાઓ સુસાધુઓની શોધમાં નીકળત, જ્યાં જ્યાં સુસાધુતા જણાય ત્યાં ત્યાં નમ્રભાવે શિર ઝુકાવત અને જનસમાજને એવા સાધુઓનો જ સંસર્ગ સાધવા માટે પ્રેરણાદિ કરત. તેવાઓએ આમાનું કાંઇ જ કર્યું નથી. ઊલટું સુસાધુઓ સામે ખોટાં તહોમતો મૂકવાની પેરવીઓ કરી છે અને પોતાની પાપવૃત્તિઓનું સમર્થન કરનારા કુસાધુઓનો બચાવ જ કર્યા કર્યો છે. એથી પણ એ વાત સ્પષ્ટ થઇ જાય છે કે, સાધુઓના સંસર્ગથી દૂર રાખવાની જે પેરવીઓ આજે થઇ રહી છે, તેમાં કોઇ શુભ હેતુ છે જ નહિ, પણ કેવળ બદઇરાદો જ છે. આથી કલ્યાણના અર્થી આત્માઓની ફરજ છે કે, તેવા અધમ વૃત્તિવાળા આત્માઓની વાતને મચક આપવી નહિ, એટલું જ નહિ, પણ બની શકે તો બીજા પણ આત્માઓને તેવાઓની વાતોથી બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો. સ્વપર - ઉપકારની સાધના માટે આ કાળમાં આ રીતે વર્તવું એ પણ ખાસ જરૂરી છે અને શાસન પ્રભાવનાનું કારણ છે, શકિત છતાં પણ ઉપેક્ષા કરનારા તો વિરાધક બને છે.

'કલ્યાણ' નામના મહાત્માએ શ્રીધરને વ્રત લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં છોડાવવો :

આતો પ્રાસંગિક વાત થઇ, મૂલ વાત એ છે કે, રાજાની આજ્ઞાથી શ્રીધરને રાજસેવકો વધસ્થાને લઇ જાય છે, ત્યાં એક 'કલ્યાણ' નામના મહાત્મા મળે છે. શ્રીધર વ્રતધારી સાધુપુરૂષ બનવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે, એટલે તે મહાત્મા તેને રાજસેવકો પાસેથી છોડાવે છે મહાત્મા શ્રીધરને છોડાવે છે, છતાં ગુન્હાની શિક્ષાનો હેતુ બરાબર જળવાય છે. ગુન્હાની શિક્ષાનો હેતુ શો ? ગુન્હો કરનારને પોતે ગુન્હો કર્યા બદલ પ્રશ્ચાત્તાપ થવાનું કારણ મળે,

ભવિષ્યમાં તેવો ગુન્હો ન થાય તે માટે ગુન્હેગાર સાવધ બને અને લોક પણ ગુન્હેગાર બનતાં અટકે ! લોકને પણ એમ થાય કે, જો આપણે ગુન્હો કર્યો તો આપણને પણ આવી શિક્ષા થશે. ગુન્હા માટેની શિક્ષાના હેતુઓ આવા જ હોય. થએલા ગુન્હાનો પશ્ચાત્તાપ અને ભવિષ્યમાં ગુન્હા થતા અટકે એટલું ફલ જો શિક્ષાથી પ્રાપ્ત થઇ જતું હોય, તો તે કાંઇ ઓછું ફલ નથી. વિચારો કે, શ્રીધર સાધુ બને, તો શિક્ષાનો આ હેતુ જળવાય કે નહિ ? કહેવું જ પડશે કે, સારામાં સારી રીતિએ આ હેતુ જળવાય.

સભા૦ મૃત્યુની શિક્ષાથી બચવા માટે સાધુ થવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, એ વ્યાજબી ગણાય ? એ દુઃખ ગર્ભિત વૈરાગ્ય નહિ ?

કોઇ પણ પ્રસંગે માણસને કલ્પના પ્રાયઃ પોતાની વૃત્તિઓ મુજબની જ ઉત્પન્ન થાય છે. આવી કલ્પના કરી, પણ એવી કલ્પના કેમ ન કરી કે, શ્રીધર મૂળેય સાધુસેવક તો હતો જ, એનામાં સારા સંસ્કારોતો હતા જ, સંયોગવશાત્ એ ફસાઇ ગયો. પણ એના યોગે એને વિષયરાગની વિસમતા સમજાઇ, સંસારનું સ્વરૂપ સમજાયું, દુન્યવી સ્વાર્થમાં ફસેલાઓની નિષ્ઠુરતા સમજાઇ અને એ બધાયના કારણે એને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. એમ થઇ ગયું કે, 'આવા મોંઘા જીવનનો અકાળે અન્ત આવી જાય છે; આવા જીવનને પામીને સાધવાજોગું હું સાધી શક્યો નહિ, પણ હવે જો બચી જાઉં તો પ્રમાદને ત્યજીને આત્મકલ્યાણ સાધું !' - આ જાતિની કલ્પના કેમ ન આવી ? શ્રીધર કેવલ મૃત્યુની શિક્ષાથી જ બચવાને માટે સાધુ થયો હોત, તો એનો એ યાવજ્જીવ સુન્દર પ્રકારે નિર્વાહ કેમ કરી શકત ? શ્રીધરે તો ત્યાંથી છૂટીને તરત જ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે અને પોતાના શેષ જીવનને તપોમય બનાવી દીધું છે એના જ યોગે તે શ્રીધર આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ત્યાંથી દુર્ગતિને પામ્યો નથી, પણ દેવલોકને પામ્યો છે.

દુઃખ નિમિત્ત પણ વૈરાગ્ય જ્ઞાનગર્ભિત જ છે.

જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવામાં દુઃખ નિમિત્ત બને, એટલા માત્રથી જ તેને દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય કહી, તેની અવગણના કરનારા મૂર્ખા છે. પૂર્વનું અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવતાં દુઃખ આવ્યું, દુઃખ આવતાં તેના કારણ ભૂત કર્મોનો ખ્યાલ આવ્યો, કર્મોનો ખ્યાલ આવતાં આત્માનું સ્વરૂપ કર્મોથી આવરાએલું છે - તેનો ખ્યાલ આવ્યો અને એથી આત્માના સ્વરૂપને આવરનારાં કર્મોનો નાશ કરવાની ભાવના જાગી, તો એ વૈરાગ્ય શું વખોડવાને પાત્ર છે ? દુઃખ વખતે પણ સાચો વિરાગભાવ ઉત્પન્ન થવો, એ સહેલું નથી. આજે દુનિયામાં ઘણાય એવા છે, કે જે દુઃખોથી રીબાઇ રહ્યા છે, છતાં પણ તેમને વૈરાગ્યની વાતોય ગમતી નથી. દુઃખ આવ્યે પણ-'દુઃખનું મૂળ પાપ છે'- એવો ખ્યાલ આવે અને પાપ પ્રત્યે ઘૃણા પ્રગટતાં પાપરહિત જીવન જીવવાની અભિલાષા પ્રગટે, તોય તે ઓછું નથી. એ પ્રકારે પણ જેનામાં વૈરાગ્ય પ્રગટે, તેને પણ ભક્તિ પૂર્વક હાથ જોડતાં શીખો, કે જેથી તમારામાં પણ વૈરાગ્યભાવના પ્રગટવા પામે અને એ વૈરાગ્ય ભાવનાના યોગે તમે પણ સાચું કલ્યાણ સાધનારા બની શકો.

ગુન્હાઓને રોકવા કરતાં પણ ગુન્હેગારની મનોવૃત્તિ પલટાવવામાં વધુ લાભ છે :

સભા૦ શ્રીધરે દીક્ષા લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તેથી મહાત્મા તો તેને છોડાવે, પણ રાજા તેને છોડી દે એ આશ્ચર્ય નથી ?

એમાંય આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? પૂર્વકાળના રાજાઓ, આજના કેટલાક રાજાઓની જેમ જડવાદની હવાથી ઘેરાએલા નહોતા એક માણસ સાધુ થાય એટલે હિંસાનો ત્યાગ કરે, અસત્યનો ત્યાગ કરે, અદત્તાદાનનો ત્યાગ કરે, અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરે અને સંયમપાલન માટે જરૂરી જે ઉપકારણો રાખે - તેના ઉપરની પણ મૂર્છાનો

ત્યાગ કરે. આવા આત્માથી દેશને લાભ કે હાનિ ? એક માણસને જેલમાં પૂરી રખાય કે તેનું મૃત્યુ નિપજાવાય, તેને બદલે તે જો સાચા હૃદયથી પવિત્ર માર્ગે આવવા ઇચ્છતો હોય, તો તેને તેમ કરવા દેવામાં વાંધો શો ? આ માર્ગે આવેલા સ્વયં હિંસાદિ પાપોથી પર રહે અને પ્રચાર કરે તોય હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્ત થવાનો જ કરે. આવા આત્માઓ ઘણા હોય, તેમાં રાજ્યને વસ્તુતઃ ફાયદો જ છે. દુન્યવી સત્તા કદાચ શિક્ષાનો ભય બતાવીને અમુક અંશે ગુન્હાઓ રોકી શકે છે, પણ ગુન્હાહિત માનસનો પલટો કરાવવામાં તે ભાગ્યે જ સફલ નિવડે છે. સાધુઓ તો ગુન્હાહિત માનસને પલટાવવાનું કાર્ય કરે છે. એક માણસને અમુક ગુન્હાઓ કરતાં અટકાવવામાં જે લાભ છે, તેના કરતાં કેઇ ગુણો લાભ એ માણસમાંથી ગુન્હો કરવાની વૃત્તિ કાઢવામાં છે. ગુન્હો કરવાની વૃત્તિ કાઢવામાં સુસાધુઓ જેટલા સફલ નિવડી શકે છે, તેટલા સફલ પ્રાયઃ બીજા કોઇ જ નિવડી શકતા નથી. પણ આ બધું આજે વિચારવું છે કોને ? આજે તો કેટલાક રાજાઓની મનોદશા પણ વિચિત્ર છે : કારણ કે, દુન્યવી હિતના વિચારમાં તેઓ પણ પોતાના તેમ જ પોતાની પ્રજાના પારલૌકિક હિતને વિસરી ગયા છે.

રત્નત્રયીની આરાધનાથી જ સાચું કલ્યાણ :

રાજાઓની વાત તો દૂર રહી, પણ આજના જૈન કુળમાં જન્મેલા કેટલાકોની પણ કેવી મનોદશા છે ? જૈનત્વને અને વિરાગભાવને તો ગાઢ સંબંધ હોય, જ્યારે આજે વિરાગભાવ સામે જ કેટલાકોને રોષ છે; પણ જ્યાં સુધી આત્મામાં વિરાગભાવ નહિ પ્રગટે, ત્યાં સુધી વાસ્તવિક કલ્યાણ સધાવાનું નથી- એ નિશ્ચિત વાત છે. દુન્યવી ઋદ્ધિનો મોહ કે અહીં ભોગવેલા ભોગો આત્માનું કલ્યાણ કરનારા નથી, પણ અકલ્યાણ કરનારા છે. કલ્યાણ તો રત્નત્રયીની આરાધનાથી જ છે. શ્રીધર રત્નત્રયીની આરાધનાને પામ્યો, તેણે જીવનના અન્ત સુધી રત્નત્રયીની આરાધના કરી અને અન્તે તે દેવગતિને પામ્યો. શ્રીધરનો જીવ એજ શત્રુઘ્નનો જીવ છે, પણ શત્રુઘ્ન થતાં પૂર્વે તેના જે ભવ બાકી છે, તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી દેશભૂષણ મુનિવર જણાવે છે.

તે શ્રીધર બ્રાહ્મણનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે જ મથુરાનગરીમાં રાજકુમાર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. રાજા ચંદ્રપ્રભની રાણી કનકપ્રભાની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલા તેનું નામ અચલ રાખવામાં આવ્યું. તે અચલને તેની વિમાતાથી ઉત્પન્ન થયેલા બીજા આઠ ભાઇઓ હતા. તે આઠમાં સૌથી મોટાનું નામ ભાનુપ્રભ હતું. ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેય ઉંમરમાં અચલથી મોટા હતા; પણ અચલ રાજા ચંદ્રપ્રભને અત્યંત પ્રિય હતો. અચલ રાજા ચન્દ્રપ્રભને અત્યન્ત પ્રિય હોવાને કારણે, ભાનુપ્રભ આદિ તેના આઠેય ઓરમાન ભાઇઓ, અચલ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાળુ બન્યા. ઈર્ષ્યાળુ બનેલા તેમના હૃદયમાં એવી શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે, 'આપણે મોટા હોવા છતાં પણ આપણા પિતા આપણને રાજ્ય નહિ આપતાં, આપણાથી નાના અને વળી ઓરમાન ભાઇ અચલને રાજ્ય આપશે : કારણ કે - આપણા પિતાને અચલ ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ છે.' આવી શંકા ઉત્પન્ન થવાને કારણે, રાજ્યના અતિ લોભી એવા ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેએ 'અચલને મારી નાખવો,'-એવો નિર્ણય કર્યો અને તે માટે યોજના ઘડવા માંડી.

અર્થ અને કામમાં અતિ લુબ્ધ આત્માઓ ભયંકર અનર્થોને કરે છે :

વિચારો, સંસારની સ્વાર્થપરાયણતા ! રાગ,દ્વેષ અને અજ્ઞાનથી ઘેરાએલા તથા એ કારણે અર્થ અને કામમાં અતિ લુબ્ધ બનેલા આત્માઓ, આવી ભયંકર કોટિનો પણ વિચાર કરે, નિર્ણય કરે કે તેનો અમલ કરે, તોય આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિમાં પોતાનું શ્રેય માની બેઠેલાઓ, પોતાના તે કલ્પિત શ્રેયની સાધના માટે, કેટલીક વાર તો ભયંકરમાં ભયંકર કોટિનાં પણ દુષ્કૃત્યો આચરતાં આંચકો ખાતા નથી. એવા પાપાત્માઓને મન, પોતાના થોડાક સ્વાર્થ કરતાં સામાની આખી જીન્દગી પણ તુચ્છ ભાસે છે.

પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાના પ્રાણોનું અપહરણ કરતાં પણ નહિ અચકાનારા આત્માઓ આ જગતમાં ઘણા હોય છે. પૂર્વના પુણ્યયોગે મળેલી સામગ્રીનો ઉપયોગ, તેઓ આ ભવમાં બીજા જીવોના સંહારક બનવામાં કરે છે : પણ તેઓ ભવિષ્યને ભૂલી જાય છે. પૂર્વની પૂણ્યાઇ એક દિ' ખતમ તો થવાની જ છે અને આ ભવનું પાપ પણ એક દિવસ ઉદયમાં જરૂર આવવાનું છે; તે ઘડીએ, અત્યારે રસપૂર્વક પાપ સેવનારાઓની કેવી ભયંકર હાલત થશે ? એવાઓનું ભવિષ્ય વિચારતાં દયા ઉપજે તેમ છે. પોતાના સુખની ખાતર બીજાનું સુખ ઝૂંટવવાની ઇચ્છા સરખી પણ ઉત્તમ આત્માઓમાં ઉત્પન્ન થતી નથી, ત્યાં તેવી પ્રવૃત્તિની તો વાત જ શી કરવી ? પોતાના નિમિત્તે સંસારના કોઇ પણ જીવને દુઃખી નહિ બનાવવાની વૃત્તિ પ્રગટયા વિના, આત્મામાં ઉત્તમતા પ્રગટતી જ નથી. આપણાથી બીજા આત્માઓને સુખી ન બનાવી શકાય તેમ હોય તો તેની મૂંઝવણ નહિ : પણ સંસારના કોઇ પણ જીવને દુઃખી કરવાની વૃત્તિ તો આપણામાંથી જવી જ જોઇએ. આપણને મળેલી સામગ્રી બીજા જીવોને સુખ પ્રાપ્ત કરાવનારી ન નિવડી શકતી હોય, તો પણ તે સંસારના કોઇ પણ જીવને દુઃખ દેનારી ન નિવડે તેની કાળજી તો દરેક દરેક માણસમાં અવશ્ય હોવી જોઇએ.

જીવ માત્ર પ્રત્યે કલ્યાણબુદ્ધિ હોવી ઘટે :

શકય હોય તો બીજાને સુખી બનાવવાની અને તે શકય ન હોય તોય કમથી કમ બીજાને દુઃખી નહિ કરવાની કાળજી જે આત્મામાં પ્રગટે છે. તે આત્મા ક્રમશઃ પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે છે. આત્મા કોઇ કાળે પણ સારાય સંસારના જીવોને સુખી બનાવી દેવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, પણ આત્મા એવો તો અવશ્ય બની શકે છે કે, સંસારના કોઇપણ જીવના દુઃખમાં તેનો લેશ પણ હિસ્સો હોય નહિ, અને તેનું સ્થાન ભવ્યાત્માઓને માટે સુખનું જ પ્રેરક હોય. આવી આત્મદશા, એટલે કે - આત્માનું આવું સુવિશુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને માટે જ, સુખના અર્થી આત્માઓએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આ પ્રયત્ન ત્યારે જ થઇ શકે, કે, જયારે આત્મામાં પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની કલ્યાણભાવના પ્રગટે. સંસારના સૂક્ષ્મ કે બાદર, ક્ષુદ્ર કે અક્ષુદ્ર, તિર્યંચ કે મનુષ્ય - એમ જીવ માત્ર પ્રત્યે આત્મામાં કલ્યાણબુદ્ધિ પ્રગટવી જોઇએ. જીવ માત્ર પ્રત્યેની કલ્યાણ બુદ્ધિ પ્રગટે. એટલે કોઇ પણ જીવના દુઃખમાં નિમિત્ત થઇ જવાતું હોય, તો તેનું આત્માને દુંઃખ થાય અને એ દુઃખના યોગે - 'પરદુઃખમાં નિમિત્તભૂત થતાં કેમ બચાય ?'-એ વિચાર આવે. એ વિચારના પરિણામે વિવેક વિશુદ્ધ બને અંને જીવનને સંયમી બનાવવાની પ્રેરણા જાગે.

આત્મસ્વરૂપનાં વાસ્તવિક ખ્યાલ વિનાનું જીવન શ્રાપભૂત :

આ બધું કયારે બને ? આત્માના સ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવે ત્યારે ! જેને આત્માનો વિચાર નથી અને પરભવનો ખ્યાલ નથી, એવો આદમી પરોપકારની ગમે તેટલી વાતો કરે, પણ તે સાચો પરોપકારી બની શકતો જ નથી. આ ભવના સુખ માટે જેને હિંસક પણ પશુઓનો વિનાશ કરવાનું મન થાય છે, તે આદમી દુનિયામાં ગમે તેટલો ઉંચો પણ ગણાતો હોય, પરન્તુ તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્માઓની દૃષ્ટિએ તો તે અધમ કોટિનો જ આત્મા છે. આત્માના સુખનો જેમને ખ્યાલ નથી અને પૌદ્ગલિક સુખ એજ જેમનું સાધ્ય છે, તેવા આત્માઓનું જીવન તો જગતના જીવોને માટે કેવળ શ્રાપભૂત જ જીવન છે. એવા આત્માઓને તેમના પૂર્વના પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયેલી બુદ્ધિ, શકિત અને સામગ્રી, જગતના જીવોના એકાન્તે અકલ્યાણનું કારણ બને છે, અને એથી એવા આત્માઓનું પોતાનું ભાવિ પણ અનેક રીતિએ ઘણું જ વિષમ બની જાય છે. એથી એવા આત્માઓથી બીજાનું થોડું ભલું પણ થઇ જતું હોય, તોય તેમાં તેઓની સ્વાર્થ વૃત્તિ જ હોય છે.

કોઇને દુઃખ દો નહિ - કોઇનું સુખ છીનવો નહિ :

મનુષ્ય માત્રે એ વિચાર કરવો જોઈએ કે, 'આપણને જેમ આપણું જીવન પ્રિય છે, તેમ જગતના સઘળા જ જીવોને પોતાનું જીવન પ્રિય છે. જગતમાં કોઈ દુઃખી થવા ઈચ્છતું નથી, પણ સૌ સુખી થવાનું જ ઈચ્છે છે.' દુઃખને દૂર કરવાનો અને સુખી બનવાનો એક જ માર્ગ છે અને તે એ કે, આપણે બીજાને દુઃખ ન દેવું અને બને તેટલા પ્રમાણમાં બીજાને સુખી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. આપણને દુઃખ ન ગમતું હોય તો બીજાને દુઃખી બનાવવાથી દૂર રહેવું અને આપણને સુખ ગમતું હોય તો કમથી કમ કોઈના પણ સુખને છીનવી લેવું નહિ. બીજાને દુઃખ દેવું અગર તો કોઈનું પણ સુખ છીનવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ તો આપણી જાતે જ આપણું દુઃખ ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

પરન્તુ આત્મભાવ વિનાના અને પૌદ્‌ગલિક સુખોની ઘેલછામાં પડેલા આત્માઓ આ વસ્તુને વિચારતા જ નથી. તેવા આત્માઓ તો, આવી એકાન્તે કલ્યાણકર પણ વસ્તુને ઉપદેશનારા મહાત્મા પુરૂષો તરફ પણ, અવસર પામીને તિરસ્કાર દર્શાવવાને ચૂકતા નથી; કારણ કે, તેઓને સાચા મહાત્માઓનું મહાત્માપણું ખટકતું હોય છે. દુર્જનો સજ્જન પુરૂષોના નિષ્કારણ શત્રુઓ ગણાય છે, કારણ કે સજ્જન પુરૂષો દ્વારા આચરાતી સત્પ્રવૃત્તિઓ દુર્જનનોને દુર્જન રૂપે જાહેર કરી દે છે અને એથી દુર્જનો સજ્જન પુરૂષો પ્રત્યે વસ્તુતઃ નિષ્કારણ જ વૈરને રાખનારા બને છે. સાચી વાત એ છે કે, પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થની રસિકતાજ ભયંકર છે. પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થની પ્રીતિ જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ સદ્‌વૃત્તિ અને સદાચાર બન્નેયનો વિનાશ થતો જાય છે. પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થની અતિ પ્રીતિ આદમીને આદમી રહેવા દેતી નથી, પણ હેવાન બનાવી મૂકે છે. એવો માણસ આકારે મનુષ્ય છતાં, કાર્યો રાક્ષસ જેવાં હિંસક કરનારો પણ બની જાય છે : અને એથી તેવા આત્માઓને જો 'નરપિશાચ'ની ઉપમા આપવામાં આવતી હોય. તો તે પણ યથાસ્થાને ગણાય તે સ્વાભાવિક છે. આ કારણે, આત્મકલ્યાણના અભિલાષી આત્માઓએ તો પોતાનામાં રહેલી પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થની વૃત્તિને જ જડમૂળથી નાબૂદ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બની જવું જોઈએ.

ખરેખર કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે :

અહીં પણ પૌદ્‌ગલિક સ્વાર્થને વશ થઈને ભાનુપ્રભ આદિ આઠેય જણા, પોતાના ઓરમાન ભાઈ અચલને હણી નાખવાના પ્રયત્નમાં જ પડયા; પરન્તુ સામાનું ભાગ્ય સતેજ હોય તો ઈન્દ્રો પણ તેને ઈજા કરવાને સમર્થ નિવડી શકતા નથી. અચલ ભાગ્યવન્ત છે, એટલે તેને બચવાનો માર્ગ મળી જાય છે. અચલને મારી નાંખવાની ભાનુપ્રભ આદિની યોજનાની, તે રાજ્યના મંત્રીને ખબર પડી જાય છે. મંત્રી દયાળુ હોવાથી અચલને ચેતવે છે અને એથી અચલ પણ ત્યાંથી નાસી જાય છે. જૂઓ કે, રાજાના માનીતા પણ રાજકુમારને રાજસાહ્યબી તજી દઈને, માતા પિતાદિનો ત્યાગ કરીને, એકાકીપણે જ ભાગી જવું પડે છે, કર્મની ગતિ જ વિચિત્ર છે. ભાગ્યયોગે અચલ અકાલ મૃત્યુથી બચી જાય છે, પણ જેણે કોઈ દિવસ ટાઢ કે તડકો સહેલ નથી, જેણે વાહન વિના કદી પણ મુસાફરી કરેલ નથી, સંખ્યાબંધ નોકરો દ્વારા જે જન્મકાલથી જ સેવાતો આવ્યો છે અને જે રાજાનો માનીતો કુમાર હોવાના કારણે લાડમાં જ ઉછર્યો છે, તેવા અચલને અચાનક એકાકીપણે, વાહન વિના જ જંગલના માર્ગે ભાગી જવું પડે છે, એ પણ એક પ્રકારની ભાગ્યની જ લીલા છે ને ? ખરેખર, કર્મની ગતિ વિચિત્ર જ છે અને એથી અનન્ત ઉપકારી મહાપુરુષો કર્મના સંયોગથી આત્માને મુકત બનાવવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું, એને જ કલ્યાણમાર્ગ તરીકે ફરમાવે છે.

અચલ મથુરાપુરીથી ભાગીને કોઈ એક વનમાં આવી પહોચે છે અને વનમાં ભમી - ભમીને દિવસોનું નિર્ગમન કરે છે. આટલી આફત ઓછી હોય તેમ, વનમાં ભમતા એવા તે અચલને પગમાં એક મોટો કાંટો વાગે છે.

અચલ પોતાના હાથે એ કાંટાને કાઢી શકતો નથી અને પગમાં અસહ્ય પીડા વધતી જાય છે. તે કાંટાના યોગે પગની પીડા એટલી બધી વધી પડે છે કે, અચલ એ વનમાં બેઠો બેઠો આક્રન્દ કર્યા કરે છે. વનમાં આક્રન્દ કરતાં માર્ગમાં બેઠેલા તે અચલને એક કાષ્ઠભારવાહક જૂએ છે. આ કાષ્ઠભાર વાહક પણ, પોતાના પિતાએ કાઢી મૂકવાથી પોતાની નિવાસ નગરી શ્રાવસ્તીનો ત્યાગ કરીને વનમાં આવી વસેલો છે. તેનું 'અંક' એવું નામ છે. તે અંકે અચલને આક્રન્દ કરતો જોઇને, પોતાના કાષ્ઠભારને જમીન ઉપર મૂક્યો અને અચલના પગમાંથી કાંટાને ખેંચી કાઢયો.

કુલવાન આત્માઓની ઉત્તમતા : ઉત્તમતાનું કારણ :

અચલ અત્યારે દુઃખદશાને પામેલો છે, પણ મૂળ તો રાજકુમાર છે ને ? તેનામાં કૃતજ્ઞતા અને ઉદારતા જેવા ઉત્તમ કુલોમાં સ્વાભાવિક રીતે પમાતા ગુણો હોય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કુલની ઉત્તમતા ગુણોની પ્રાપ્તિ અને તેનો વિકાસ - એ સામગ્રીને અંગે જ વર્ણવાએલી છે. આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ અને તેના વિકાસની સામગ્રી જે કુલોમાં નથી તેમજ તેથી વિપરીત પ્રકારની સામગ્રી જે કુલોમાં વિદ્યમાન છે, તે કુલો દુનિયામાં ઉત્તમ પણ ગણાતાં હોય, તોય તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોની દૃષ્ટિએ તો તે અધમ કુલો જ છે આ ઉપરથી તમારૂં કુલ કેવું છે, એનો ય વિચાર તમારે કરી લેવાનો છે.

અંક નામના તે પુરૂષે અચલના પગમાંથી કાંટો કાઢયા બાદ, અચલે તે મોટા કાંટાને જોયો અને તે કાંટો પગમાંથી અંકે કાઢયો એથી તેને ખૂબ હર્ષ થયો. હર્ષિત બનેલા તે અચલે તે કાંટો પેલા અંકને આપ્યો અને પોતાની પાસે અત્યારે કાંઇ જ બદલામાં આપવાજોગું નહિ હોવાથી, પોતાના કૃતજ્ઞતાગુણે પ્રગટ કરતાં અંકને કહ્યું કે ''હે ભાઇ ! તેં આ સરસ કર્યું. તેં મારા ઉપર પરમ ઉપકાર કર્યો છે. હવે જયારે તું એમ સાંભળે કે - 'મથુરાપુરીમાં અચલ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે.' - ત્યારે તું ત્યાં આવજે !''

અચલ અત્યારે - આ સ્થિતિમાં બીજું શું કહી કે કરી શકે તેમ હતો ? પણ જેમનામાં કાંઇકેય સજજનતા છે, તેઓ જયારે અવસર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ઉપકારીના ઉપકારનો બદલો વાળવાનો શકય પ્રયત્ન કર્યા વિના રહેતા જ નથી. આ રાજકુમાર અચલે પણ તેમજ કર્યું છે, તે આપણે હવે પછીના વૃત્તાન્ત દ્વારા જાણી શકીએ છીએ.

કૌશાંબીમાં કન્યા અને રાજ્યનો યોગ :

આ રીતિએ કાંટાની પીડાથી મુક્ત થયા બાદ, અચલ ફરતો ફરતો કૌશામ્બી નામની નગરીમાં પહોંચ્યો. ત્યાંનો ઈન્દ્રદત્ત નામનો રાજા, તે સમયે 'સિંહ' નામના ધનુર્વિધા શીખવનારા ગુરૂની પાસે ધુનષ્યની કળાનો અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો. અચલે તે જોયું અને તેને પણ પ્રેરણા થઇ કે 'હું મારી ધનુષ્યકળાને બતાવું.' અચલે પોતાની ધનુષ્યકળા દર્શાવી અને એ જોઇને રાજા ઈન્દ્રદત્ત ખૂબ ખૂબ ખૂશ થઇ ગયો. રાજા ઈન્દ્રદત્તને થયું કે, 'ધનુષ્યકળામાં આવો પ્રવીણ આ અચલ, મારી પુત્રીનો સ્વામી બનવાને લાયક છે.' આથી તેણે રાજકુમાર અચલની સાથે પોતાની દત્તા નામની રાજકુમારિકાને પરણાવી. વધુમાં તેણે પોતાને આધીન પૃથ્વીમાંથી કેટલીક પૃથ્વીનું સ્વામિત્વ પણ રાજકુમાર અચલને અર્પણ કર્યું. આ રીતિએ રાજા બને અને એથી ,સૈન્યબલને પામેલા અચલે, પહેલાં તો અંગ વગેરે દેશો ઉપર પોતાનો વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા પૃથ્વીના સ્વામિત્વને સારી રીતિએ વિસ્તારી દીધું.

અચલ મથુરાપુરીના રાજસિંહાસને આવ્યો :

આ પછી,. તે અચલ રાજાએ પોતાની મથુરાપુરી ઉપર પણ વિજય મેળવવાનો નિર્ણય કર્યો. પોતાના વિશાલ સૈન્ય સહિત તેણે મથુરાનગરી ઉપર ચઢાઇ કરી. 'કોઇ દુશ્મન અગર તો જયાભિલાષી રાજા આપણી

મથુરાનગરી ઉપર આક્રમણ લઇ આવ્યો છે' - એમ ધારીને અચલના ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેય ઓરમાન ભાઈઓ, સૈન્ય સહિત રાજા અચલની સાથે યુદ્ધ ખેલવાને માટે આવ્યાં; પરન્તુ બળવાન અને યુદ્ધકળામાં પ્રવીણ એવા અચલે તે આઠેયને પકડીને, પોતાના બંદીવાન બનાવી લીધા. પોતાના આઠેય પુત્રોને પકડાઇ ગયેલા જાણીને, તે આઠેયના અને અચલના પણ પિતા રાજા ચંદ્રપ્રભે, તે આઠેય રાજપુત્રોને છોડાવવા માટે પોતાના મંત્રીઓને મોકલ્યા. યુદ્ધમાં પરાજય પ્રાપ્ત થયા બાદ તો, વિજેતા રાજાની સાથે પ્રાયઃ સમાધાન જ કરવાનું હોય અને એ માટે મંત્રીઓ જ વધુ ઉપયોગી નિવડે તે સ્વાભાવિક છે. રાજા ચંદ્રપ્રભે મોકલેલા મંત્રીઓ અચલની પાસે આવ્યા, એટલે અચલે પોતાને મથુરાનગરી કયા કારણે છોડવી પડી - તે વગેરે સઘળો જ વૃત્તાન્ત તે મંત્રીઓને કહી સંભળાવ્યો. તે વૃત્તાન્ત સાંભળીને, રાજમંત્રીઓ તરત જ રાજા ચંદ્રપ્રભની પાસે ગયા અને સઘળી હકીકત જણાવી. એ હકીકત જાણતાંની સાથે જ રાજા ચંદ્રપ્રભની પરાજયની પીડા દૂર થઇ ગઇ. પોતાનો માનીતો પુત્રજ આવો પરાક્રમી નિવડયો છે, એમ જાણીને રાજા ચંદ્રપ્રભને અત્યન્ત આનન્દ થયો. આ રીતિએ હર્ષને પામેલા રાજા ચંદ્રપ્રભે પોતાના નાના દીકરા અચલને મહોત્સવ પૂર્વક મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, ત્યાર બાદ, અચલ સૌથી નાનો પુત્ર હોવા છતાં પણ, મથુરાપુરીના રાજસિંહાસન ઉપર તેને જ બેસાડીને, રાજા ચંદ્રપ્રભે પોતાના ભાનુપ્રભ આદિ તે આઠેય છોકરાઓને કાઢી મૂકવા માંડયા; પરન્તુ ઉદાર હૃદયના રાજા અચલે તેમ થવા દીધું નહિ. તે આઠેયને તેણે પોતાના 'અદૃષ્ટ-સેવકો ' બનાવ્યા અને એ રીતિએ તેમને સુખપૂર્વકના નિર્વાહની જોગવાઇ કરી આપી.

સજ્જન અને દુર્જનનું એજ અંતર છે.

વિચારી જૂઓ કે, 'આ કેટલી અને કેવી ઉદારતા છે ?' ભાનુપ્રભ આદિએ અચલનો વિના કારણ વિનાશ કરવાની પેરવી કરી હતી, જ્યારે અચલે ભાનુપ્રભ આદિ દોષિત હોવા છતાં પણ, તેમની રક્ષા જ કરી. અચલને રાજસુખ ત્યજીને એકાકીપણે વનમાં ભટકવું પડયું અને કેટલાંય દુઃખો સહન કરવાં પડયાં, તેમાં નિમિત્ત તો ભાનુપ્રભ આદિની દુષ્ટતા જ હતી ને ? પણ અપરાધી ઉપર પણ દયાભાવવાળા બનીને ઉપકાર કરવો, એવો જ સજ્જનોનો સ્વભાવ હોય છે. દુર્જનોનો જ એવો સ્વભાવ હોય છે કે, પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજા નિર્દોષોને પણ નુકશાન પહોંચાડવા તૈયાર થવું, ઉત્તમ આત્માઓ તો સ્વયં દુઃખ સહીને પણ, બીજા જીવોને સુખ આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં જ સુખ અનુભવનારાઓ હોય છે. આજે તો આ પ્રકારની ઉત્તમ વૃત્તિ પ્રતિદિન નષ્ટ થતી જાય છે. કેટલાક પાપાત્માઓ તો આજે આ પ્રકારની ઉત્તમ વૃત્તિને નાબૂદ કરી નાંખવાના પ્રયત્નો કરવામાં જ પોતાનું, સમાજનું અને જગતનું કલ્યાણ સમાએલું છે, એ પ્રકારનો પ્રચાર કરી રહ્યા છે. આવા આગેવાનોની પ્રાપ્તિ, એ તે તે સમુદાયના દુર્ભાગ્યનું જ ચિન્હ ગણાય.

અંકને શ્રાવસ્તીનું રાજ્ય આપ્યું :

હવે અહીં એવું બન્યું કે, અચલના પગમાંથી વનમાં કાંટો કાઢનાર પેલા અંકે પણ સાંભળ્યું કે, 'અચલ મથુરાનગરીનો રાજા થયો છે.' આથી અચલના તે વખતના વચનને યાદ કરીને, તે અંક મથુરાનગરીમાં રાજા અચલને મળવા માટે આવ્યો. રાજા અચલ તે વખતે પોતાની નાટયશાળામાં નાટારંભને નિહાળી રહ્યો હતો. પેલો અંક ત્યાં આવ્યો, પણ દ્વારપાલો અને પેસવા કેમ દે ? અંક અંદર પેસવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને પ્રતીહારોએ ધક્કા મારીને તેને દૂર કરવા માંડયો. બરાબર એ જ વખતે રાજા અચલની દૃષ્ટિ ત્યાં ગઇ અને પ્રતીહારોથી મરાતા અંકને જોતાંની સાથે જ પોતાના તે પરમ ઉપકારીને રાજા અચલે ઓળખી કાઢયો; એટલું જ નહિ, પણ કૃતજ્ઞતા ગુણને ધરનારા તે રાજા અચલે, તરત જ અંકને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો અને પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકારને યાદ કરીને તેણે અંકને તેની શ્રાવસ્તીનગરીનું રાજ્ય અર્પણ કર્યું. કાંટો કાઢવાના ઉપકારના બદલામાં શ્રાવસ્તીનગરીનું રાજ્ય આપી દેવામાં રહેલી અચલની કૃતજ્ઞતા અને ઉદારતા સમજવા જેવી છે.

ઉપકારકતાની સાથે ગંભીરતાની જરૂર છે.

નાના પણ બીજાએ કરેલા ઉપકારને કદી જ ભૂલવો નહિ અને પોતે બીજા ઉપર કરેલા મોટા પણ ઉપકારને કદી જ પોતાની મહત્તા સિદ્ધ કરવા કે સામાને હીન બતાવવા આદિ હેતુથી કહી બતાવવો નહિ. કૃતજ્ઞતા સાથે જેમ ઉદારતા જોઇએ, તેમ ગંભીરતા પણ જોઇએ. અગંભીરપણું સજ્જનને શોભે નહિ. ઉપકાર કરનારે તો વિશેષ ગંભીર બનવું જોઇએ. ગંભીર આત્માનો ઉપકાર જ સાચીમહત્તાને પામી શકે છે, જયારે અગંભીર આત્માનો તો ઉપકાર પણ કેટલીક વાર, તેની અગંભીરતાના યોગે, વિપરીત પરિણામને પેદા કરનારો બની જાય છે. આજે તો મુખ્યત્વે ઉપકાર વૃત્તિ જ નષ્ટપ્રાયઃ થઇ ગઇ છે અને જે થોડી-ઘણી વિદ્યમાન છે; તેમાંય બહુધા અગંભીરતાનો સડો લાગેલો છે. આવી અગંભીરતાથી કેટલીક વાર બીજાઓનાં જીવ પણ નષ્ટ-ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. અગંભીરતાથી ઘેરાએલા આત્માઓએ આ બાબતનો વિચાર કરવો, એ પણ જરૂરી છે.

અસ્તુ : ચાલુ પ્રસંગમાં તો એવું બને છે કે, રાજા અચલે તે અંકને શ્રાવસ્તીનગરીનું રાજ્ય અર્પણ કર્યા બાદ, તે અચલ અને અંક પરસ્પર અદ્વૈત મૈત્રીવાળા બનીને રાજ્ય કરે છે અમુક સમય રાજય કર્યા બાદ, તે બન્નેય શ્રી સમુદ્રાચાર્ય નામના મહાત્માની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે અને અન્તે કાલધર્મને પામીને તે બન્નેય બ્રહ્મ દેવલોકમાં ઉત્તમ દેવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.

તમને યાદ તો હશે જ કે, કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી દેશભૂષણ નામના મહાત્મા, શત્રુઘ્નના પૂર્વભવોનું વર્ણન કરતાં, આ વૃતાન્ત ફરમાવી રહ્યા છે. તેઓશ્રી આ પ્રમાણે ફરમાવીને, શત્રુઘ્નના જીવનો પરિચય આપતાં ફરમાવે છે કે, ‘હે રામ ! તે બ્રહ્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને અચલનો જીવ તારા ભાઇ શત્રુઘ્ન તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને પૂર્વ જન્મોના મોહના કારણે તે મથુરાનગરીનો આગ્રહી બન્યો,’ અંકના જીવ સંબંધી પણ તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે, ‘તે અંકનો જીવ પણ બ્રહ્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને આ તારા કૃતાન્તદન નામના સેનાપતિ તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે.’ શત્રુઘ્નના મથુરાનગરી પ્રત્યેના અતિ આગ્રહનું કારણ રામચંદ્રજીએ પૂછતાં, તેના ઉત્તર રૂપે શ્રી દેશભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ, આ રીતિએ શત્રુઘ્નના જીવના પૂર્વભવો વર્ણવ્યા.

અપ્રશસ્તતાને ટાળીને પ્રશસ્તતાને કેળવો !

વિશેષ પરિચય શું કામ કરે છે ? તે આ ઉપરથી પણ સમજી શકાય છે. ધર્મી આત્માઓએ ધર્મનાં સાધનોનો જેમ બને તેમ વધારે પરિચય સાધવો જોઇએ, એવો સાર આ પ્રસંગમાંથી લઇ શકાય છે. ધર્મનાં સાધનોનો બહુમાનપૂર્વક જેમ વધારે પરિચય સધાય, તેમ લાભ જ છે. શત્રુઘ્નને મથુરાની પ્રત્યે મોહ હતો, પણ ધર્મી આત્માઓ ધર્મનાં સાધનોની પ્રત્યે તો રાગ કેળવી શકે છે ને ? જયાં સુધી રાગ છે, ત્યાં સુધી તેને પ્રશસ્ત બનાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આત્માનું કલ્યાણ જ છે.રાગ અને દ્વેષની અપ્રશસ્તતા ટળે અને પ્રશસ્તતા કેળવાય, ત્યાં અકલ્યાણની સંભાવના જ નથી.આપણું ધ્યેય વીતરાગ બનવાનું જ હોવું જોઇએ, પણ વીતરાગ કાંઇ એમને એમ થોડા જ બની જવાશે ? વીતરાગ બનવા માટે જરૂરી પ્રવૃત્તિ તો આચરવી પડશે ને ? વીતરાગ બનવા માટે જરૂરી પ્રવૃત્તિ પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ કેળવ્યા વિના આચરી શકાવાની નથી. અપ્રશસ્ત રાગ દ્વેષના એ અવગુણનું મૂળ છે અને પ્રશસ્ત રાગ - દ્વેષ સદ્ગુણનું મૂળ છે, અપ્રશસ્ત રાગ દ્વેષ આત્માને સંસારમાં રખડાવે છે, જયારે પ્રશસ્વી રાગદ્વેષ તો આત્માને મુકિતની નિકટમાં જ લઇ જાય છે. જેમ અક્રિય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને માટે સત્ક્રિયાઓને આચરવી જરૂરી છે, અયોગી સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને માટે યોગોનો સદુપયોગ કરવો એ આવશ્યક છે અને નિવૃત્તિને સાધવાને માટે સત્પ્રવૃત્તિમાં યોજાવું એ આવશ્યક છે, તેમ રાગ અને દ્વેષથી સર્વથા મુકત બનવાને માટે, રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્ત બનાવવા એ પણ આવશ્યક છે. રાગ દ્વેષ છે તો ખરા જ. જરૂર માત્ર એને અપ્રશસ્ત નહિ રહેવા દેતાં પ્રશસ્ત બનાવવાની છે. એ વિના મુકિતની કામના ફળવાની નથી.

આથી ધર્મી આત્માઓએ ધર્મનાં સાધનોની પ્રત્યે દ્રઢ રાગ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પણ કલ્યાણપ્રદ હોવાના કારણે જરૂર છે.

અર્થીપણું સાચું આવે તો શું અસાધ્ય છે ?

ધર્મનાં સાધનોની પ્રત્યે દ્રઢ રાગ કેળવાય, તો ધર્મની આરાધના ઘણી સુલભ બની જાય. ધર્મરાગની પ્રબલતા, આત્માને ધર્મની આરાધનામાં પ્રબલ બનાવ્યા વિના રહેતી નથી. શત્રુઘ્નને મથુરાનો મોહ હતો, તો તેણે મથુરા માટે પ્રાણના જોખમવાળું પણ યુદ્ધ કર્યું અને ભાગ્ય હતું તો જીત્યો. દુનિયાના જીવો દુન્યવી સાહ્યબી આદિને માટે પ્રાણનાં જોખમો ખેડે છે, તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ સ્વપરના કલ્યાણને માટે અવસરે પ્રાણનાં પણ જોખમો ખેડે, તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? જેને જેનું અર્થિપણું, તે તેને માટે શું ન કરે ? અર્થી સમર્થ બને અને લાયકાત મેળવે તો અશાધ્ય શું છે ? અર્થી પણ વાંધો જ અર્થીપણામાં છે. આત્માના મોક્ષની જેવી જોઇએ તેવી લગની લાગતી નથી, એટલે મોક્ષ પમાડવાનું સામર્થ્ય ધરાવતી પણ જે પ્રવૃત્તિઓ થાય છે. તેમા જોઇતું કૌવત આવતું નથી. શત્રુઘ્નને મથુરાની લગની લાગી હતી, તો રામચન્દ્રજી જેવા વડિલની સલાહ સામે પણ તે આગ્રહી જ રહ્યો ; એ જ રીતિએ જેને આત્માના મોક્ષની લગની લાગી હોય, તે પોતાની ધારણા પાર પાડવા માટે આગ્રહી બને કે નહિ ?

સભા ૦ બને જ.

લગની વસ્તુ જ જૂદી છે. જે વસ્તુની લગની લાગે છે, તે વસ્તુ મેળવવા માટે આદમી જરૂર પડયે મૃત્યુના મુખમાં પડવા જેવું સાહસ ખેડતાં પણ અચકાતો નથી. આથી જ, આત્માના મોક્ષની લગની લગાડવાની પ્રેરણા કરાય છે, જેથી આજે દુષ્કર લાગતી પણ મુક્તિસાધના સુકર લાગ્યા વિના રહે નહિ.

પરના ભૂંડાની ચિંતા એ આત્મહિંસા જ છે :

મધુના મૃત્યુ બાદ શત્રુઘ્ને મથુરાનગરી લીધી, પણ ચમરેન્દ્રે ત્યાં આવીને મરકી ફેલાવી. શત્રુઘ્ન તથા એની પ્રજાનાં સંહારની એની ભાવના હતી, પણ સામો ભાગ્યવાન હોય ત્યાં ઇન્દ્રો પણ કાંઇ કરી શકતા નથી. ભાગ્યવાનની સામે સ્વારી લઇ જનારાઓ જાતે જ ટીચાઇને પાછા પડે છે, પહાડો જમીનમાં ઘુસ્યા હોય, તે પહાડોને સ્થાનથી ખસેડવા માટે ઐરાવણો એટલે શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓ ભેગા થઇને દાંતોથી પ્રહારો કરે તોય તેજ લોહીલુહાણ થાય; પહાડ ત્યાંના ત્યાં રહે અને ટીચનારા ટીચાઇ મરે. સામો પાપી હોય, છતાં પણ જો તે પૂર્વના ઉગ્ર પુણ્યના ઉદયવાળો હોય, તો એને ઉખેડવાના પ્રયત્નો કરનારા પોતે જ નાશ પામે છે. નિર્ભાગીઓ જેમ જેમ મથે, તેમ તેમ વધારે લપ્પડ ખાય. કોઇના પણ ભાગ્યની ઇર્ષ્યા ન કરો. કોઇનુંય ભૂંડું ચિન્તવવું, એ પોતાનું જ ભૂંડું ચિન્તવવા રૂપ છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ એમ લાગે કે - 'હું તો ફલાણાનું ભૂંડું ચિન્તવી રહ્યો છું.' પણ જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે - 'ખરી રીતિએ તો તું તારૂં જ ભૂંડું ચિન્તવી રહ્યો છે.' કોઇના પણ ભૂંડાની ભાવના, એ પોતાન આત્માની જ હિંસા છે. સામો ભાગ્યવાન હોય તો તમે ગમે તેટલું તેનું ભૂંડું ચિન્તવો તોય તેનું ભૂંડું થાય નહિ, પણ પેલાના પાપનો ઉદય હોય અને કદાચ તમારી ઇચ્છા ફળી પણ ગઇ, તો પણ તેથી શું ? સામાનું ભૂંડું થાય કે ન થાય, પણ ભૂંડું ચિન્તવનારનું તો ભૂંડું થયા વિના રહે જ નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

કર્મસત્તાની પ્રબલતા :

કર્મસત્તાની સ્થિતિ જ કોઇ જાુદી છે. માણસ ધારે કાંઇ અને પરિણામ આવે કાંઇ. મહેનત દુશ્મનને મારવાની કરે અને દુર્ભાગ્યનો ઉદય હોય તો પોતાની યોજનામાં પોતે જ ફસાઇ ને મરે. એક ધર્મસત્તા જ એવી છે, કે જે પરિણામે કર્મ સત્તાથી મુક્ત બનાવી શકે છે અને કર્મસત્તાથી મુક્ત ન બનાય ત્યાં સુધી પણ કર્મસત્તાની

મહેરબાની ટકાવી શકે છે. પરંતુ ધર્મસત્તાનું શરણ પણ કર્મસત્તા કાંઇક પાંગળી બને ત્યારે જ સ્વીકારી શકાય છે. કર્મની લઘુતા થયા વિના સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. સમ્યક્ત્વાદિ પામ્યા છતાં પણ કર્મસત્તા પ્રબલ હોય છે, તો ભોગત્યાગ અને સંયમસાધના થવામાં તે અન્તરાયભૂત થાય છે. ભગવાન શ્રી અજિતનાથ સ્વામીજીની સાથે સંસાર તજવાને તેમના ભાઇ સગર તૈયાર થયા હતા, પણ થાય શું ? ચક્રવર્તી બનવાનું પુણ્યકર્મ એવું પ્રબલ હતું કે, સંયમ લે તોય આજીવન સધાય જ નહિ.

સભા૦ પુણ્ય ભોગવવું જ પડે ?

જો તેવા પ્રકારનું નિકાચિત હોય તો ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બન્યા બાદ તીર્થની સ્થાપના કરે છે, દેશના દે, સમવસરણમાં વિરાજે છે, વિહારમાં સુવર્ણ-કમલ ઉપર પગ મૂકે છે, એ બધું શાથી ? પૂર્વે શ્રી તીર્થંકર - નામકર્મ નિકાચિત કર્યું છે એથી જ. ચક્રવર્તીનું પુણ્યકર્મ પણ એવું જ હોય છે કે, એકવાર તો છ ખંડના વિજેતા બનવું જ પડે અને એક લાખબાણું હજારને પરણવું જ પડે, એ પછી સુન્દર ભવિતવ્યતાવાળા લઘુકર્મી આત્માઓ ત્યાગ કરી શકે. તદ્‌ભવમુક્તિગામી આત્માઓ ચક્રવર્તી થવા છતાં સંયમ પણ સાધે, કેવલજ્ઞાન પણ પામે અને મુક્તિ પ મેળવે એ વાત જૂદી છે. એ જ રીતિએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા પણ તથા પ્રકારના અન્તરાયને કારણે સંયમસાધના ન કરી શકે એ શક્ય છે. કર્મસત્તાની આવી પ્રબલતા વિચારો, કે જેથી કર્મબંધનની પ્રવૃત્તિ લુખ્ખી બની જાય અને ધર્મસત્તાના શરણે રહી કર્મસત્તાથી સર્વથા મુક્ત બનવાનો શક્ય પ્રયાસ કરવા માટે ઉજમાલ બનાય.

કર્મના ઉદય વખતે વિવેકી બનવું જોઇએ :

કર્મના ઉદય સમયે આત્મા વિવેકી બન્યો રહે, તો ઉદયમાં આવેલ કર્મ જવા સાથે બીજાં પણ ઘોકબંધ કર્મો ચાલ્યાં જાય. બધાંય કર્મો કાંઇ નિકાચિત હોતાં નથી, કે જેથી નિર્જરાના પ્રયત્ન દ્વારા નિર્જરે નહિ. જે કર્મ બાધ્યું તે ધારો કે ઉદયમાં આવ્યું અને તેણે સારી નરસી સામગ્રી લાવી મૂકી, પણ તે વખતે આત્મા એમાં લેપાય કે મૂંઝાય નહિ પણ સમભાવે વેદે તો પરિણામે કર્મસત્તાને ભાગે જ છૂટકો છે. પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીમાં જે લીન ન બન્યા તે બચ્યા અને લીન બન્યા તે ડૂબ્યા. સનત્કુમાર ચક્રવર્તી રૂપપરિવર્તનનું એક નિમિત્ત મળ્યું કે તરત ચેત્યા, તો સાધી ગયા. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી આંખો ફૂટી તોયે ન ચેત્યા તો ડૂબી ગયા ! દુઃખના નિમિત્તે પણ વિવેક જાગૃત થવો, એ કમ ભાગ્યશાલિતા નથી. દુઃખ આવ્યું ને વસ્તુસ્વરૂપ ખ્યાલમાં આવી ગયું, એથી વૈરાગ્ય ભાવના ઉત્પન્ન થઇ, તો એ વૈરાગ્ય વખોડવા જેવો નથી પણ વખાણવા જેવો જ છે. એ વૈરાગ્ય વસ્તુતઃ જ્ઞાનગર્ભિત જ છે, કારણ કે, દુઃખના નિમિત્તે પણ વસ્તુસ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવવાના યોગે તે ઉત્પન્ન થયેલ છે.

સભા૦ ચક્રવર્તીને પણ એવું થાય ?

હા, અશુભોદય બધું કરે. તે પુણ્યમાં એવા કાંકરા વેરેલા દુષ્કર્મનો ઉદય ચમરબંધીને પણ ભીખ માંગતો બનાવી દે અને રસ્તે રખડતો ભિખારી પણ પુણ્યના ઉદયે ચમરબંધી બની જાય, માટે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઇ છે જ નહિ.

ધર્મસત્તાને સર્વસ્વ માનો તો કર્મસત્તા મોળી પડે.

આ બધું સમજીને કલ્યાણના કામીઓએ-વિવેકશીલ બનવું જોઇએ. કર્મસત્તા પાસે કોઇનીય સીફારસ ચાલતી નથી. શ્રેણિક મહારાજા જેવાને પણ નરકે જવું પડયું. ભગવાનના ભક્ત બન્યા, એટલે કાંઇ પહેલાં નરકનું આયુષ્ય બાંધી લીધેલું તે ફરી જાય ? ભગવાનની ભક્તિ નિષ્ફલ ન જાય, પણ તે પૂર્વે જે નક્કી થયું તેનુ શું ?

કૃષ્ણ મહારાજાએ શ્રી નેમનાથસ્વામીજીને ઘણું કહ્યું છે, પણ એ તો કર્મસત્તાનો સવાલ હતો. તેમણે કર્મ એવું ઉપાર્જેલું કે, નરકમાં જે હદે જવું પડે તેમ હતું તેમાં ભેદ પડયો. પણ નરકે તો જવું જ પડયું. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ જેવા પણ આયુષ્યમાં વધારો કરી શકયા નહિ. કર્મસત્તાના પ્રતાપે અનંતા ચૌદપૂર્વીઓ નિગોદમાં ગયા છે. એમાં લાંચ-રૂશ્વત કે સીફારસ ચાલે-કરે નહિ. કર્મસત્તા પાસે તો રાજા અને રંક બધા માટે સરખો કાયદો છે. કર્મસત્તા તો સાચો ન્યાય તોલનારી સત્તા છે. એને દોષ દેવો નિરર્થક છે. દોષ તો આપણો છે. આપણે કર્મ બાંધ્યું ત્યારે તેનું ફલ ભોગવવું પડે છે ને ? કર્મ બાંધતી વેળાએ વિચાર કરવો નહિ અને ફળ મળે ત્યારે રડવું, એ ડહાપણ છે ? હજુય ચેતાય તો ભવિષ્ય સુધરે. વિવેક કેળવવો જોઇએ. ધર્મસત્તાની સેવાને જ સર્વસ્વ માનતા બની જાવ, તો કર્મસત્તા મોળી પડે અને અંતે એના સામ્રાજયથી મુકત પણ બનાય. મુનિ મુનિપણું ચૂકે અને પછી ઓઘો એની દુર્ગતિને અટકાવે, એમ ? મરતી વેળાએ ઓઘો બગલમાં હોય તોય મુનિપણાને ચૂકેલાની દુર્ગતિ થાય. ત્યાં ઓઘો શું કરે ? તમેય તિલક મોટું કરો, પણ જૈનપણું ન કેળવો અને પાપમાં જ રચ્યાપચ્યા રહો, છતાં તિલક તમને બચાવે, એમ ? પાપમાં ખૂંચેલા દંભી આત્માઓ તો ઓઘાને અગર તો પવિત્ર તિલકને લજવે છે, કલંકિત કરે છે અને એથી તેમના પાપકર્મોની ભયંકરતા ઉલટી વધી જાય છે.

મથુરામાં વ્યાધિનાશ થયાનો પ્રસંગ અને દીક્ષા સંબંધી થોડા પ્રશ્નોત્તરો :

અહીં આપણે જોઇ ગયા છીએ કે, ચમરેન્દ્રે આવીને મરકી ફેલાવી તેથી શત્રુઘ્ન અયોધ્યામાં આવી ગયેલ છે. શત્રુઘ્ન અયોધ્યામાં આવી ગયા બાદ, મથુરાનગરીની નજદિકની ગિરિગુહામાં જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા સાત પરર્ષિઓ ચાતુર્માસ આવીને રહે છે અને એથી ચમરેન્દ્રે ઉત્પન્ન કરેલો વ્યાધિ નાશ પામે છે. એ સાત પરમર્ષિઓ કોણ હતા, એ વગેરેનું વર્ણન કરતા આ મહાકાવ્યના રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્‌ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે :-

પ્રભાપુર નામે એક નગર હતું. ત્યાં શ્રીનન્દન નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. શ્રીનન્દન રાજાને ધારણી નામની ભાર્યા હતી અને તેનાથી સાત પુત્રો ઉત્પન્ન થયા હતા. સુરનન્દ, શ્રીનન્દ, શ્રીતિલક, સર્વસુન્દર,જયન્ત, ચામર અને જયમિત્ર-એમ એ સાતનાં અનુક્રમે નામો હતાં. આ સાત પુત્રો પછી રાજાને એક આઠમો પુત્ર થયો. ગ્રંથકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે, આ આઠમો પુત્ર જયારે એક મહિનાનો થયો, ત્યારે શ્રીનન્દન નામના તે રાજાએ તેને રાજય ઉપર સ્થાપિત કર્યો અને પોતે પ્રવ્રજયા અંગીકાર કરી શ્રીનન્દન રાજાએ માત્ર પોતે જ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી એમ નહિ, પણ તેમની સાથે તેમના સુરનન્દ આદિ સાત પુત્રોએ પણ પ્રવ્રજયા ગ્રહણ કરી. સુરનન્દ આદિ સાતેયને દીક્ષા લેવાની ન હોત, તો તો માત્ર એક માસની જ ઉંમરના પુત્રને ગાદીપતિ બનાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત નહિ, પણ તે સાતેય પોતાના પિતાની સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરવાને તૈયાર થયા, એટલે રાજાને તે નાના પણ પુત્રને જ ગાદી સોંપવાનો વખત આવ્યો.

સભા૦ આટલી નાની ઉંમરના છોકરાને મૂકીને બાપે દીક્ષા લેવી અને સાથે તેના સાતેય વડિલ ભાઇઓએ ય દીક્ષા લેવી, એ શું વ્યાજબી ગણાય ?

શા માટે વ્યાજબી ન ગણાય ?

સભા૦ એ છોકરાનું ગજાું શું ?

માત્ર છોકરાનો જ વિચાર કરશો કે તેના પિતાનો અને તેના ભાઇઓનો પણ વિચાર કરશો ?

સભા૦ એમનો શો વિચાર ?

એજ કે, એમના આત્મકલ્યાણનું શું ? જ્યાં સુધી આત્માના સ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ પ્રાપ્ત થયો નથી, ત્યાં સુધી આવા પ્રસંગો મૂંઝવે તે સ્વાભાવિક છે. આત્માના સ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવી જાય અને - 'આત્માના મૂળભૂત સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એજ આ દુર્લભ મનુષ્યજીવનને સફલ બનાવવાનો એક માત્ર ઉપાય છે.' એમ સમજાઇ જાય, તો આવા પ્રસંગે ખૂબ જ અનુમોદનાભાવ પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ. આત્માના મૂળભૂત સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એજ એક આ માનવ જીવનને સફલ બનાવવાનો ઉપાય છે. આ વસ્તુને આજે ઘણાઓ, જૈનકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોવા છતાં પણ, સમજતા નથી; અને એથી જ તેઓમાં, મોહને પેદા કરવામાં વધારે કારણ રૂપ નિવડે એવા સંસર્ગોને લાત મારનારાઓ તરફ સન્માનવૃત્તિ જાગવાને બદલે તિરસ્કારવૃત્તિ જાગે છે. સંસારની સુખસાહ્યબી, બાલવયસ્ક પુત્ર અને યુવાન સ્ત્રી આદિ પ્રત્યેના મોહને ત્યજી દઇ, સંયમની સાધના માટે ઉજમાળ બનનારા આત્માઓ પ્રત્યે તો સાચા શ્રદ્ધાળુ આત્માઓનું મસ્તક સ્હેજે નમી જાય. એમ થઇ જાય કે, 'ધન્ય છે આવા ત્યાગી આત્માઓને !' એટલું જ નહિ, પણ શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માઓને તો પોતાની પામરતા માટે ખેદ પણ થાય. પણ આજે ઘણાઓને પામરતા પામરતા જ લાગતી નથી. 'સંસારવાસ દુઃખ રૂપ છે અને સંયમ સાધના જ કલ્યાણકારક છે,'-એમ માનનારા પણ થોડા છે. અનન્તઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસન ઉપર સાચી શ્રદ્ધા હોય, એવા આત્માઓ જૈન ગણતા આદમીઓની હજારોની સંખ્યામાં પણ ગણ્યા-ગાંઠયા જ છે. પુત્ર, સ્ત્રી,પરિવાર આદિ તો કર્મના યોગે આવી મળેલ છે. વસ્તુતઃ એમાંનું કાંઇ આત્માનું નથી. આત્માનું કાંઇ હોય, તો તે આત્માના ગુણો છે. એટલે ડાહ્યો માણસ તો તે ગણાય, કે જે આત્માના ગુણોને પ્રગટાવવાને માટે જ પ્રયત્નશીલ બને અને પ્રયત્નમાં જેટલી ખામી રહે તે બદલ પશ્ચાત્તાપાદિ કરવાને ચૂકે નહિ. આવું ડહાપણ જે પુણ્યાત્માઓમાં પ્રગટે છે, તે પુણ્યાત્માઓ બીજાઓના દુન્યવી હિતનો અનુચિત રીતિએ વિચાર કરવાને માટે થોભતા જ નથી.

આત્માના અર્થી બનનારા જ સાચા પરમાર્થી છે :

સભા૦ આનો અર્થ તો એ જ કે - દરેકે પૂરેપૂરા સ્વાર્થી બનવું જોઇએ.

આજે દુનિયામાં જે અર્થમાં સ્વાર્થી શબ્દ વપરાય છે તેવા સ્વાર્થી નહિ, પણ સ્વ એટલે આત્મા અને તેના અર્થી તે સ્વાર્થી, એ અર્થવાળા સ્વાર્થી સૌએ બનવું જોઇએ. એવા સ્વાર્થી બનનારાઓ જ સાચા પરમાર્થી બની શકે છે. સાચો પરોપકાર આત્માર્થી આત્માઓ જ સાધી શકે છે. ભાવદયાથી વિહીન આત્મા જે દ્રવ્યદયા કરી શકે છે. તેના કરતાં ભાવદયાને પામેલો ઘણી જ સુન્દર રીતિએ દ્રવ્યદયા પણ કરી શકે છે દ્રવ્યદયા પણ જો ભાવદયાપૂર્વકની હોય છે, તો જ તે સુન્દર પ્રકારે ફળે છે. આત્માને આ સંસારમાં રખડતાં રખડતાં અનન્તો કાળ વહી ગયો. વિચાર કરો કે, અનન્તા કાળમાં દરેકે કેટલાયે સંબંધીઓને રોવડાવ્યા હશે ? અને હજુ જ્યાં સુધી સંસારમાં હોઇએ ત્યાં સુધી કેટલાંયે આપણા નિમિત્તે રડશે ? પોતાના નિમિત્તે કોઇને ય રોવડાવવાનું જેને ન ગમતું હોય, તેણે તો થોડાંક માણસો મોહવશ થોડો સમય રૂવે તોય તેની ઉપેક્ષા જ કરવી જોઇએ અને એમની દયા ચિન્તવવી જોઇએ અને અવસરે એ રોનારાંઓને પણ આ માર્ગે લાવવાની ભાવના રાખવી જોઇએ. આવી દૃષ્ટિ કેળવ્યા વિના, આરાધનીય આત્માઓની આરાધના કરવાને બદલે આશાતના કરનારા ન બની જાવ, તો એટલા તમે ભાગ્યશાળી છો એમ સમજજો. જે આત્માઓ સાચા સ્વાર્થી-સાચા આત્માર્થી બન્યા છે તે આત્માઓ જ સાચા અને ઉત્તમ કોટિના પરોપકારશીલ બની શક્યા છે. છોકરાંની, બૈરીની અને રાજ્યાદિની કલ્પિત દયા ચિન્તવીને, સંયમની આરાધનાથી વંચિત રહેનારાઓ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ દયાળુ જ નથી. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ દયાળુ તે છે, કે જેને આત્માના કલ્યાણની ચિન્તા છે.

સભા૦ આવી રીતિએ દુધપીતા બાળકને ત્યજીને દીક્ષા લે, તો પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિની માફક દુર્ધ્યાની બનવાનો પ્રસંગ આવી જાય ને ?

શ્રી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ ભૂલ્યા, કષાયાધીન બન્યા અને એથી દુર્ધ્યાનમાં લીન બન્યા - એ જેમ સાચું છે, તેમ સંયમી હતા તો આત્માનો ખ્યાલ આવ્યો, દુર્ધ્યાનથી નિવર્ત્યા અને આલોચનાદિ કરતાં કેવલજ્ઞાનને વર્યા, - એ પણ સાચું છે ને ? શ્રી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ દીક્ષા નહિ લેતાં, બાળકની આળપંપાળમાં જ પડયા રહ્યા હોત, તો કેવલજ્ઞાન પામતા કે રોજના દુર્ધ્યાનના ભોગ બનત ? શ્રી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિએ પોતાના દુર્ધ્યાનને ખોટું માન્યું કે નાના બાળકને મૂકીને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી તે ખોટું કર્યું એમ માન્યું ? તેમનામાં પુનઃ વિવેકદીપક પ્રગટતા, તેમને એમ નથી જ થયું કે - 'મેં કયાં વળી દૂધપીતા બાળકને ત્યજીને દીક્ષા લીધી, કે જેથી આવા દુર્ધ્યાનનો પ્રસંગ આવ્યો ?' વિવેકી આત્માઓને એવો વિચાર આવે જ નહિ. ખરેખર, આજે ઘણા માણસો એવા પણ છે, કે જેઓ શાસ્ત્રમાં આવતાં દૃષ્ટાન્તોના વાસ્તવિક ભાવને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ, મનફાવતી વાતો કર્યે જાય છે. ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ શુદ્ધ વિરાગભાવથી સંસારનો ત્યાગ કર્યો હોય, તેમાં દુર્ધ્યાન આવવાને વધુ અવકાશ છે કે સંસારમાં પડયા રહેવામાં દુર્ધ્યાન ઉત્પન્ન કરનારા સંયોગો આવી મળે છે, જ્યારે સંયમમાં તો શુભ ધ્યાનના જ સંયોગો વિશેષ હોય છે. સંયમસાધક આત્મા જો સારી રીતિએ સાવધ બન્યો રહે, તો તો દરેક દરેક સંયોગો તેને માટે શુભ ધ્યાનનેજ ઉત્પન્ન કરનારા બને છે.

સૌ સંયમી બનો-એવી જ ભાવના હોવી ઘટે :

સભા૦ શ્રી નન્દન રાજાએ પોતે ભલે દીક્ષા લીધી, પણ તેમણે મોટા પુત્રને સંસારમાં રાખ્યો હોત તો શો વાંધો હતો ?

સંયમના સાચા અર્થીઓ સંસારને દાવાનલ આદિરૂપ માનનારા હોય છે, એટલે તેઓ કોઇને પણ સંસારમાં રહેવાની પ્રેરણા કરે જ કેમ ? તેમની ભાવના તો સૌ કોઇ સંયમના ઉપાસક બની સંસારને છેદનારા બને એ જ હોય.

સભા૦ તો પછી ભગવાનશ્રી મહાવીરદેવે નન્દિષેણ મુનિને સંયમ નહિ લેતાં સંસારમાં રહેવાનું કેમ કહ્યું હતું ?

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે નન્દિષેણને સંસારમાં રહેવાનું કહ્યુ જ નહિ હતું, પણ તેમને સંયમ લેવાથી નિષેધ્યા હતા. સંયમી બનવામાં તેમને નિષેધ્યા તેનું કારણ પણ એજ હતું કે, ભગવાન સર્વજ્ઞ હોવાના કારણે નન્દિષેણના ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ ન થાય એવા પ્રકારના ભોગાવલીક કર્મને જાણતા હતા. એ કર્મ એવું હતું કે, દીક્ષા લે તો તેમને દીક્ષાથી ભ્રષ્ટ કર્યા વિના રહે જ નહિ. આવી વિરાધનાથી બચાવવાને માટે જ્ઞાની તારકો દીક્ષાનો પણ નિષેધ કરે તો તે અસ્વાભાવિક નથી.

સભા૦ જાણે તો નિષેધાય ? પાપ ન લાગે ?

જે જાણે તેનાથી તેવા પ્રકારનું કારણ હોય તો અવશ્ય નિષેધાય અને એથી પાપ નજ લાગે : પણ અત્યારે આ ભારત ક્ષેત્રમાં તેવા જ્ઞાની જ કયાં છે ?

સભા૦ નન્દિષેણને નિષેધ્યા ખરા અને પછી ભગવાને દીક્ષા પણ આપી દીધી, એ ઠીક છે ?

ભગવાને તેવા પ્રકારના ભાવિભાવને જોઇને જ દીક્ષા આપી છે. ભાવિભાવને ભગવાન અર્હન્તો પણ ફેરવી શકતા નથી. ભગવાને કરેલી આચરણાને માટે-'તે ઠીક છે કે નહિ ?'-એવા પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય, એનેય પોતાની કમનશીબી સમજવી જોઇએ.

સભા૦ આત્માના સ્વરૂપને પ્રગટાવવાને માટે સંયમી બનવું એ જ માણસ માત્રનું ધ્યેય હોવું જોઇએ, એમ ને ?

બીજું કોઇ ધ્યેય હોય તો નુકશાન જ થાય એમ ને ? બરાબર છે. આત્માના સ્વરૂપને પ્રગટાવવાના જ એક માત્ર હેતુથી, શ્રી જિનાજ્ઞા મુજબના સંયમી બનવાનું જ એક માત્ર ધ્યેય, વિવેકી મનુષ્ય માત્રનું હોવું જોઇએ. એથી વિપરીત ધ્યેય હોય તો આત્માનું અહિત થયા વિના રહે જ નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે. જીવનમાં શકયતા મુજબ શ્રી જિનાજ્ઞાનો અમલ કરવામાં જ સાચું હિત સમાએલું છે, એટલે જેઓ સંસારનો ત્યાગ ન કરી શકતા હોય, તેઓ પણ ગૃહસ્થદશામાં જેટલે અંશે શ્રી જિનાજ્ઞાનો અમલ કરવાને પ્રયત્નશીલ બને, તેટલે જ અંશે કલ્યાણને પામી શકે છે. આ કારણે, શ્રી જિનાજ્ઞાને અનુસરવામાં જ સર્વસ્વને માનનારા સુસાધુઓનો ઉપદેશ એજ ધ્યેયવાળો હોય.

સભા૦ એટલે સાધુઓ સંસારમાં રહેવા ઇચ્છનારાઓને માટે નકામા જ ને ?

સંસારમાં રહેવા ઇચ્છનારા જીવોને માટે સાચા સાધુઓ નકામા જેવા જ ગણાય; કારણ કે, સંસારમાં રહેવા માટે તેઓ મદદગાર બની શકતા નથી. સાચા સાધુઓ તો સંસારથી મુકત બનવામાં જ મદદગાર નિવડે. આમ છતાં, સાધુઓ પોતાના તરફથી સંસારના જીવોને જે અભય સમર્પે છે તેથી તથા યોગ્ય આત્માઓમાં સંસારથી મુકત બનવાની ભાવના પ્રગટાવવાનો શકય પ્રયત્ન કરે છે એ વગેરેથી સાધુઓ વિશ્વના પ્રાણિમાત્રના ઉપકારી તો ગણાય જ.

ઉપદેશ ગૃહસ્થધર્મનો, પણ ગૃહવાસનો નહિ :

સભા૦ આપ તો બધું સાધુતામાં જ લાવીને મૂકો છો.

કર્મલઘુતાને નહિ પામેલા આત્માઓને અનન્ત ઉપકારીઓએ ફરમાવેલી કલ્યાણકારી વાતો પણ ન રૂચે તે સ્વાભાવિક છે.

સભા૦ પણ ભગવાને ગૃહસ્થધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે ને ?

ભગવાને ગૃહસ્થધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે, પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવાનો ઉપદેશ નથી આપ્યો. ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરીને સંયમી બનવું, એ જે આત્માઓને માટે શકય નથી, તે આત્માઓ પણ આત્મકલ્યાણની સાધનાથી સર્વથા વંચિત રહી જવા પામે નહિ તેમજ તેઓ પણ ક્રમે કરીને સુવિશુદ્ધ સંયમમય જીવન જીવનારા બની શકે, એ માટે જ ભગવાને ગૃહસ્થધર્મ ફરમાવ્યો છે. ઉપકારીઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવે છે કે, 'દેશવિરતિ ધર્મનો પણ સાચો આરાધક તે જ છે, કે જે સર્વવિરતિ ધર્મની લાલસાવાળો છે.'

ગૃહવાસને હેય માન્યા વિના કદિયે કલ્યાણ નહિ :

સભા૦ ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને પણ ભરત મહારાજા કેવલજ્ઞાન પામ્યા કે નહિ ?

પણ ભરત મહારાજા ગૃહસ્થાવાસને સારો નહોતા માનતા. દુન્યવી સામગ્રીમાં ભાનભૂલા ન બની જવાય, એ માટે તો એમણે સાધર્મિક રૂપ ચોકીદારોને રાખ્યા હાત. એમના જીવનનો અભ્યાસ કરો તો માલુમ પડે કે - ચક્રવર્તી છતાં પણ તેઓ આત્માની ચિન્તા કેટલી બધી ધરાવતા હતા ? ગૃહસ્થાવાસને કલ્યાણનું કારણ માનનારો એક પણ આત્મા કોઇ કાલે કેવલજ્ઞાનને પામ્યો નથી અને કોઇ કાલે કેવલજ્ઞાન પામવાનો પણ નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવા છતાં કલ્યાણને સાધનારા તો તેઓ જ બની શકયા છે, કે જેઓ ગૃહસ્થાવાસને હેય માનનારા બન્યા અને શ્રી જિનાજ્ઞાનુસાર સંયમશીલ બનવામાં જ કલ્યાણ માનનારા બન્યા તેઓના હૈયામાં તો પોતાના અસંયમનો બળાપો હતો. અનન્તઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલાં તત્ત્વોની રૂચિ પ્રગટયા વિના સાચું કલ્યાણ સધાવાનું જ નથી; અને એ રૂચિ પ્રગટે એટલે આત્માને સંસાર પ્રત્યે અભાવ તથા સંયમ પ્રત્યે

સદ્ભાવ થયા વિના રહે નહિ. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા અહિંસા, સંયમ અને તપ રૂપ ધર્મની સાચી ઉપાદેયતા સમજાઇ ન હોય, ત્યાં સુધી જ આવા જ પ્રશ્નોનો ઉદ્ભવ સંભવિત છે, માટે સાચા જિજ્ઞાસુ હો તો શ્રી જિનાજ્ઞાના સ્વરૂપને સમજવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનો.

શ્રી જૈનશાસનનું ધ્યેય જીવોને સંસારવાસથી મુક્ત બનાવવાનું છે

સભા૦ જૈનશાસનનું ધ્યેય શું ?

આ જગતમાં જીવ માત્રને દુઃખ પ્રત્યે દ્વેષ છે અને સુખ પ્રત્યે અનુરાગ છે, પણ અજ્ઞાન જીવો દુઃખનાં કારણોને સુખનાં કારણો માનીને, તેની જ સેવામાં રત રહે છે તથા સુખનાં સાધનોથી બેદરકાર રહે છે. શ્રી જૈનશાસન દુઃખના અને સુખનાં જે કોઇ વાસ્તવિક કારણો છે, તે સઘળાં જ કારણોને સમજાવવા - પૂર્વક, દુઃખનાં કારણોનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ કરવાની અને સુખનાં કારણોને ત્રિવિધે ત્રિવિધે સેવવાની પ્રેરણા કરે છે. સંસારથી મુક્ત બનવામાં જ દુઃખથી મુક્ત બનવાપણું હોઇને, શ્રી જૈનશાસનનું ધ્યેય જીવોને સંસારમુક્ત બનાવવાનું જ છે.

સભા૦ સંસારમુક્ત કોણ બની શકે ?

અહિંસા, સંયમ અને તપ રૂપ ધર્મની યથાવિધિ આરાધના કરવા દ્વારા જે આત્માઓ પોતાના આત્માની સાથે સંલગ્ન બનેલ કર્મોને દૂર કરે તે કર્મના સંપર્કથી આત્માનો સ્વભાવ આવરાએલો છે, એ સંપર્કનો સર્વથા અભાવ થઇ જાય એટલે આત્મા સંસારમુક્ત બની જાય. કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ જ સંસારમુક્ત બની શકે, એ માટે જ સંસારના ભોગાદિને ત્યજવાનો અને સંયમની આરાધનામાં ઉજમાલ બનવાનો ઉપદેશ છે.

શ્રીનન્દન નામના તે રાજાને આ વસ્તુ સમજાઇ હતી, માટે જ તેમણે પોતાના સાત પુત્રોની સાથે શ્રી પ્રીતિકર નામના ગુરૂ મહારાજની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ તે શ્રીનન્દન રાજર્ષિએ એવી તો ઉત્કટ આરાધના કરી, કે જેના પ્રતાપે તેઓ આત્મસ્વભાવને આવરનારાં કર્મોના સંપર્ક માત્રથી મુક્ત બની ગયા અને શ્રી સિદ્ધિગતિને પામ્યા. ખરેખર, સાચા આરાધકને માટે કાંઇ જ દુષ્પ્રાપ્ય નથી.

મથુરામાં વ્યાધિનાશ :

આ તરફ શ્રી નન્દન રાજાની સાથે જ દીક્ષિત થયેલા સુરનન્દ આદિ સાતેય પરમર્ષિઓએ પણ સુન્દર પ્રકારે વ્રત પાલન કરવામાં જ દત્તચિત્તતા કેળવી હતી. પોતાની તપઃશક્તિના પ્રભાવે તેઓ જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા બન્યા હતા. 'જંઘાચારણ' લબ્ધિના યોગે આકાશગામિની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જંઘાચારણ મુનિવરો તિર્ચ્છાલોકમાં જતાં એક પગલે જ રૂચક દ્વીપે જઇ શકે છે અને પાછા વળતાં પહેલા ઉત્પાતે શ્રી નંદીશ્વરે આવી બીજા ઉત્પાતે સ્વસ્થાને પહોંચી શકે છે. હવે જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા બનેલા તે સપ્તર્ષિઓ વિહાર કરતા કરતા મથુરાપુરીમાં આવી પહોંચ્યા. તે વખતે વર્ષાઋતુ આવવાથી, તેઓ મથુરાપુરીની નજદિકમાં આવેલા પર્વતની ગુફામાં રહ્યા. ત્યાં રહેલા તેઓ નિરન્તર છઠ્ઠ, અટ્ઠમ આદિની તપશ્ચર્યાને કરવા લાગ્યા અને ત્યાંથી આકાશ માર્ગે દૂર દેશોમાં જઇને પારણું કરવા લાગ્યા. પારણું કર્યા બાદ પાછા તે જ પર્વતની તેજ ગુફામાં આવીને તે સાતેય પરમર્ષિઓ કાલનિર્ગમન કરતા હતા. આવા લબ્ધિસંપન્ન પરમર્ષિઓ મથુરાનગરીની નજદિકમાં જ નિવાસ કરતાં હોવાથી તેઓના તપ પુણ્યના પ્રભાવથી મથુરાપુરીમાં ચમરેન્દ્રે જે વ્યાધિ ઉત્પન્ન કર્યો હતો,તે નાશ પામી ગયો.

અર્હદ્દત્તે સપ્તર્ષિઓની કરેલી અવજ્ઞા :

હવે અર્હદ્દત્ત નામના શ્રેષ્ઠીએ તે સાત પરમર્ષિઓની કરેલી અવજ્ઞાને અને તે બદલના પશ્ચાત્તાપાદિનો પ્રસંગ આવે છે. એક વાર તે પરમર્ષિઓ પારણા માટે આકાશમાર્ગે અયોધ્યાપુરીમાં આવ્યા. અયોધ્યાપુરીમાં આવીને સપ્તર્ષિઓએ અર્હદ્દત્ત નામના એક શ્રેષ્ઠીના ગૃહમાં ભિક્ષાને માટે પ્રવેશ કર્યો. અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠીએ તેમને વન્દના તો કરી, પણ તે અવજ્ઞાપૂર્વક કરી અને વિચાર્યું કે, 'આ સાધુવેષવાળા કોણ હશે ? જે સાધુઓ ચાતુમાર્સ માટે અયોધ્યામાં રહેલા છે, તેઓમાંના તો આ નથી જ; તો પછી વર્ષાઋતુમાં પણ વિહાર કરનારા આ કોણ હશે ?' અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠીને એ વખતે એવો પણ વિચાર તો આવ્યો કે - 'આ સાધુવેષવાળાઓને હું પૂછું કે તેઓ કોણ છે ?' પણ વળી વિચાર થયો કે, 'જવા દો, પાખંડીઓની સાથે બોલવાથી લાભ પણ શો ?' અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠી આ પ્રમાણે હજુતો વિચારમાં મગ્ન બનેલા છે, એટલામાં તો તેમની ધર્મપત્નીએ તે મહર્ષિઓને વહોરાવી દીધું અને ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને તે મહર્ષિઓ પણ ત્યાંથી રવાના થઇ ગયા.

ચોક્કસ અસાધુ તરીકે ન જાણે ત્યાં સુધી અવજ્ઞા ન જ કરવી :

આ પ્રસંગ પણ વિચારવા જેવો છે. અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠી ધર્માત્મા છે. સાધુઓના આચાર-વિચારથી તે અપરિચિત નથી. વર્ષાઋતુમાં નૂતન મુનિઓને આવેલા જોતા શ્રદ્ધાળુ આત્માને ક્ષોભ થાય, તે કાંઇ અસ્વાભાવિક નથી. આમ છતાં, તેણે વિના જાણ્યે અવજ્ઞા કરી તે ઠીક ન કર્યું, શ્રાવકના હૃદયમાં સાધુઓ પ્રત્યે એટલો ભક્તિભાવ જરૂર હોય કે, તેમનું દર્શન થતાંની સાથે જ પૂજ્યભાવે હાથ જોડાઇ જાય. સાધુવેષમાં રહેલા અસાધુ એવા પણ આત્માને જયા સુધી અસાધુ તરીકે જાણેલ ન હોય, ત્યાં સુધી તેની અવજ્ઞા કરવી એ ઉચિત નથી. સાધુવેષમાં રહેલ સાધુ સાધુ નથી પણ માત્ર વેષધારી જ છે, ચારિત્રહીન છે એમ જાણ્યા પછીની વાત જૂદી છે : પરન્તુ એવું પાકે પાયે જાણ્યા વિના જ અવજ્ઞા કરવી તે યોગ્ય નથી જ. શ્રાવકોની એ ફરજ છે કે, તેમણે સાધુવેષમાં રહેલાની સ્ખલના જણાય તો યોગ્ય તપાસ કરવી જોઇએ, દોષ જણાય તો તે દોષના નિવારણા માટે પોતાની મર્યાદા મુજબના પ્રયત્નો કરવા જોઇએ, ઉપેક્ષણીય દોષોની ઉપેક્ષા કરતાં પણ શીખવું જોઇએ અને જો સાધુતાના નાશક જ દોષો હોય તો તે ચોક્કસપકણે જણાયેથી, તેવા વેષધારીનો ત્યાગ પણ કરી દેવો જોઇએ.

શ્રાવકોએ કુસાધુઓનો ત્યાગ કરવાનો જ છે, પરંન્તુ કુસાધુઓના નામે સુસાધુઓની પણ અવજ્ઞાદિ ન થઇ જાય, તેનીય જરૂરી કાળજી રાખવાની છે. જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા સાત પરમર્ષિઓ વર્ષાઋતુમાં પધાર્યા હતા, એટલે તેઓને માટે શંકા ઉત્પન્ન થવી એ સહજ છે, જોઇતી ખાત્રી કર્યા વિના તેઓને પાખંડી કેમ માની લેવાય ? કયા કારણે વર્ષાઋતુમાં વિહાર કર્યો, એ તો જાણવું જોઇએ ને ? આમ છતાં, અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠીએ જેવી ભૂલ કરી, તેવી ભૂલ તેવા સંયોગોમાં થઇ જવી, એ દુ:શકય નહિ પણ સુશકય છે; પરન્તુ આજે તો કોઇ પેટભરાએ કે શાસન દ્રોહીએ છાપામાં લખી દીધું અગર તો કોઇ દ્વેષીએ કહી દીધું, એટલે ઝટ માની લેનારાઓનો તોટો નથી. આજે તો એવા પણ ઘણા માણસો છે, કે જેઓ પતિતના વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકે, એની વાતને વિશ્વસનીય માને અને ચારિત્રના પાલનમાં ઉદ્યત એવા આચાર્ય આદિની વાતને અવિશ્વસનીય માને. સાધુતા પ્રત્યેની અરૂચિના યોગે જ એમ બને છે. સાધુતા પ્રત્યે દ્વેષી બનેલા કેટલાકો તો આજે, પતિતોના તદ્દન જુઠ્ઠા અને પોતાની જાતના બચાવ ખાતર જ સુગુરૂઓની નિન્દાથી ભરેલા એકરારોના નામે પણ, સાધુસંસ્થાનો જ મૂળમાંથી વિનાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એવાઓ સમજી લે - કે - જૈનશાસન જયવંત વર્તે છે અને પાંચમા આરાના અન્ત સુધી જયવંત વર્તવાનું છે. અમારી હયાતિ ન રહે એ બને, પણ સાધુસંસ્થાના મૂળ તો પાંચમા આરાના અન્ત સુધી કોઇ પણ ઉપાયે ઉખેડી શકાવાનાં નથી જ. સાધુસંસ્થાનાં મૂળ ઉખેડવા મથનારા પોતે જ ઉખડી જવાના છે.

ગુણવાન આત્માઓની આશાતનાના પાપમાં ન પડો !

સાધુઓ તમને એમ કહેતા જ નથી કે - 'તમે સાધુતા હીન એવા પણ વેષધારીઓને માનો !' સાધુઓનું કહેવું તો એ છે કે —તમે તપાસ કરતાં શીખો. તમને દોષ જણાય તો ખૂલાસો મેળવો. વગર તપાસે, ગમે તેના કહેવાથી દોરવાઇ જઇ, ગુણવાન આત્માઓની આશાતના કરવાના પાપમાં ન પડો ! આજે તો એવી પણ દશા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે - સુસાધુઓને કલ્પિત રીતિએ વગોવવાનો ધંધો લઇ બેઠેલાઓ સાધુતાહીન વેષધારીઓની પ્રશંસા આદિ કરે છે. ખરી વાત એ છે કે - તેઓ વેષધારીઓને હથીયાર બનાવીને, સુસાધુઓ પ્રત્યે જનતામાં અરૂચિ ફેલાવવાને ઇચ્છે છે. આવા વિપરીત વાતાવરણમાં કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ સવિશેષ સાવધ બનવું જોઇએ અને ખોટી વાતોથી ભોળવાઇને ઉન્માર્ગે ચઢી જવાય નહિ, તેની કાળજી રાખવી જોઇએ.

અહીં તો જંઘાચારણલબ્ધિવાળા પેલા સાત મહાત્માઓ ભિક્ષા કરીનેઅર્હદ્દત શ્રેષ્ઠીના ગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યા અને તે અયોધ્યાનગરીમાં ચાતુમાર્સ સાર્થે બિરાજમાન શ્રી ધુતિ નામના આચાર્ય ભગવાન જે વસતિમાં રહેલા છે, તે વસતિમાં ગયા. તેમને આવેલા જોતાંની સાથે જ. શ્રી ધુતિ નામના તે આચાર્ય ભગવાન ઉભા થઇ ગયા અને ગૌરવ સહિત તેમને વંદન કર્યું. શ્રી ધુતિ નામના આચાર્ય ભગવાને આ પ્રમાણે ઉભા થઇને અને ગૌરવ સહિત વન્દન કરીને તે સાત મહાત્માઓનું બહુમાન કરવા છતાં પણ, તે મહાત્માઓને 'અકાલચારી' માનીને શ્રી ધૃતિ નામના આચાર્ય ભગવાનના સાધુઓએ તેમને વન્દન કર્યું નહિ,

મુનિઓ માટે વિનયહીનતા એ કારમો દોષ છે.

સભા૦ પોતાના ગુરૂ સત્કાર કરે છે એમ જોવા અને જાણવા છતાં પણ સાધુઓ વન્દન ન કરે, એ વ્યાજબી ગણાય ?

નહિ જ. મુનિઓને વન્દન ન કર્યું એ વ્યાજબી કર્યું છે, એમ કહેવાય જ નહિ. અર્હદત્ત શ્રેષ્ઠી કરતાં પણ મુનિઓ વધારે દોષપાત્ર ગણાય. પોતાના ગુરૂ આચાર્યભગવાન ખૂદ ઉભા થઇને વન્દન કરે છે, તે છતાંય 'આ અકાલચારીઓ છે'- એમ માનીને મુનિઓ વન્દન કરતા નથી, એ વિનયગુણની ખામી જ ગણાય. આવા આત્માઓ પરિણત-અપરિણતને લગતી પરીક્ષામાં નિષ્ફલ જ નિવડે. ગીતાર્થ ગુરૂ કરતાં પોતાને વધારે ડાહ્યા અને સમજુ માનવાનો અભરખો, તેઓમાં જ જન્મે છે, કે જેઓને જ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત થવા છતાંય તેનું ફલ પ્રાપ્ત થયું નથી. મુનિઓને માટે વિનયહીનતા એ કારમો દોષ છે. એ દોષ મુનિઓને મુનિપણાથી ભ્રષ્ટ કરવામાં પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. થોડુંક જ જ્ઞાન ધરાવનારા પણ વિનયશીલ મુનિઓ સારી રીતિએ તરી જાય છે. અને સુવિશદ ગણાતું પણ જ્ઞાન ધરાવનારા ઉદ્ધત મુનિઓ ડૂબી જાય છે. વિનય હીન નથી તો પોતાનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો, પણ નથી તો પરનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો. વિનયહીનનું જ્ઞાન તારક નથી, પણ બોજા રૂપ છે. સમ્યગ્જ્ઞાનથી વિનય આવ્યા વિના રહે જ નહિ. વિનય, એ તો ધર્મનું મૂળ છે.

તે સાત મહાત્માઓનો શ્રી ધૃતિ નામના આચાર્ય ભગવાનના સાધુઓએ વન્દન ન કર્યું, પણ શ્રી ધૃતિ નામના આચાર્ય ભગવાને તો તેઓને આસનદાન કર્યું. ત્યાં બેસીને તે મહાત્માઓએ પારણું પણ કર્યું. પારણું કર્યા બાદ, તે મહાત્માઓએ કહ્યું કે, 'અમે મથુરાપુરીથી આવ્યા હતા અને હાલ ત્યાં જઇએ છીએ. ' શ્રી ધૃતિ નામના આચાર્ય ભગવાનને આ પ્રમાણે કહીને, તે સાતેય પરમર્ષિઓ આકાશમાર્ગે ગમન કરીને પોતાને સ્થાને આવ્યા. આ જંઘાચારણ મહાત્માઓના ગયા બાદ, શ્રી ધૃતિનામના તે આચાર્યભગવાને તે મહાત્માઓના ગુણોની સ્તુતિ કરી. આચાર્ય ભગવાને કરેલી આ ગુણસ્તુતિને સાંભળતાં, તે સાત મહાત્માઓની અવજ્ઞા કરનારા સાધુઓને માલુમ પડયું કે, તેઓએ અવજ્ઞા કરવામાં ભૂલ કરી હતી. તેઓએ જે મહાત્માઓને અકાલચારી માની લઇને સ્વેચ્છાચારી કલ્પ્યા હતા, તે મહાત્માઓ સ્વેચ્છાચારી નહિ હતા, પણ જંઘાચારણ મુનિવરો હતા, એમ તેઓને જણાયું. આથી તેઓએ પોતે કરેલી અવજ્ઞા બદલ પશ્ચાત્તાપ કર્યો. પોતાની ભૂલ જણાતાં પશ્ચાત્તાપ થવો, એ પણ આત્માની તેટલી ઉત્તમતાને જ સૂચવે છે. ભૂલ થવામાં જે ખામી ગણાય, તેના કરતા

ભૂલ ભૂલ રૂપે જણાયા બાદ પણ પશ્ચાત્તાપ ન થાય, તો તે મોટી ખામી ગણાય. પોતે કરેલી અથવા તો કહો કે પોતાનાથી થઇ ગયેલી ભૂલ, ભૂલ રૂપે જણાયા બાદ પણ જેઓને તે બદલ પશ્ચાત્તાપ નથી થતો, તેઓ તો ઘણી જ અધમ કોટિના આત્માઓ છે. તેવાઓનો નિસ્તાર ઘણો જ મુશ્કેલ બની જાય.

સુધારવાનો પ્રયત્ન પણ લાયકાત મુજબ થવો જોઇએ :

સભા૦ આચાર્યે સાધુઓને ઠપકો ન દીધો ?

એ કામ થઇ ગયું ગુરૂઓએ દરેક ભૂલ બદલ શિષ્યાદિને ઠિપકો દઇને પણ ભૂલનો ખ્યાલ આપવો અને ભૂલ થઇ ગયા બદલ પશ્ચાત્તાપ કરાવવો, એ જ કામ હતું ને ? ઠપકો જ આપવો જોઇએ, એવો નિયમ નથી. સામાની લાયકાત મુજબ સુધારવાનો પ્રયત્ન થાય. બનવાજોગ છે કે, આચાર્ય મહારાજે જંઘાચારણ સપ્તર્ષિઓના ગુણોની જે સ્તુતિ કરી, તે અવજ્ઞા કરનારા સાધુઓને તેમની ભૂલનો ખ્યાલ આપવાના હેતુથી પણ કરી હોય. કેટલીક વાર દોષપાત્ર આત્માઓને વારંવાર ઠપકો દેનારાઓ તો સામાને ધૃષ્ટ બનાવી દે છે. એથી સામો સુધરવાને બદલે બગડે છે અને પૂજનીય સ્થાનની અવજ્ઞા કરનારો બની જાય છે. ગુરૂમાં પરોપકારરસિકતાની સાથે ગંભીરતા અને ધીરતા આદિ ગુણો પણ હોવા જોઇએ. દોષિત આત્માઓની સાથે કઇ રીતિએ કામ પાડવાથી તેઓ દોષમુક્ત બની શકશે,

એ વિચારવાનું ડહાપણ પણ હોવું જોઇએ. કેટલીક વાર ગંભીરતાભર્યું મૌન અગર તો ઉપેક્ષા પણ એવું સુન્દર પરિણામ નિપજાવે છે, કે જેવું સુન્દર પરિણામ ઠપકો નિપજાવી શકે નહિ. અવસરે પદ્ધતિસર કહેવાથી લાભ થાય છે અને અનવસરે જેમ તેમ કહી દેવાથી હાનિ થાય છે. આમાં તો આપણે એ જ સમજવાનું છે કે, આચાર્ય મહારાજે ઠીક લાગ્યું તેમ કર્યું, પણ પરિણામ તો સુન્દર જ આવ્યું.

અર્હદ્દત્ત શ્રાવકે સપ્તર્ષિઓની ક્ષમા માંગી :

શ્રી ધૃતિ નામના આચાર્યભગવાનની વસતિમાં બનેલા આ બનાવની પેલા અર્હદ્દત્ત શ્રાવકને પણ જાણ થઇ. એથી તેને પણ પશ્ચાત્તાપ થયો. આવા જ્ઞાની અને તપસ્વી મહાત્માઓની પોતાનાથી અવજ્ઞા થઇ ગઇ, એ બદલ તેને બહુત્રાસ થયો. તેણે તો એ મુનિવરોની પાસે જઇને પોતે કરેલી અવજ્ઞા બદલ ક્ષમા માંગવાનો નિર્ણય કર્યો. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને નિર્ગુણીનું બહુમાન અને ગુણીનું અપમાન ન ખટકે, એ બને ? ગુણી આત્માઓનું અપમાન થઇ જાય, એથી તો સમ્યદૃષ્ટિ આત્માઓને બહુ દુ:ખ થાય. કરણીય ક્રિયા ન થવાથી અને અકરણીય ક્રિયા ભૂલથી આચરવાથી પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા કેટલો બધો દુ:ખી બની જાય છે, તે આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી પણ ઘણી જ સારી રીતિએ કલ્પી શકાય તેમ છે. તે સાત મહાત્માઓની થઇ ગએલી અવજ્ઞા બદલ, પશ્ચાત્તાપને પામેલો તે અર્હદ્દત્ત શ્રેષ્ઠી, કાર્તિક શુદ સાતમે મથુરા ગયો. ત્યાં જઇને તેણે પ્રથમ તો શ્રી જિનચૈત્યોની પૂજા કરી અને તે પછી પેલા સાત મહાત્માઓની પાસે જઇને તેમને વન્દન કર્યું તેમજ પોતે કરેલા અવજ્ઞાદોષને જણાવવા પૂર્વક ક્ષમાની યાચના કરી.ઉત્તમ શ્રાવકો કેવી ભાવનાવાળા હોય છે, તે સમજવા જેવું છે. અર્હદ્દત્તે એવો બચાવ ન શોધ્યો કે, 'આપણે કયાં જાણી જોઇને આશાતના કરી છે ? આપણને શી ખબર કે, આ જંઘાચારણ મુનિઓ હશે ? મેં તો તેમને સ્વેચ્છાચારી ધારીને જ અવજ્ઞા કરી હતી ને ?' સાચા શ્રાવકો આવો બચાવ ન કરે. તે તો સમજે કે, 'ગુણીને મેં અવગુણી કલ્પ્યા, એ મારી ભૂલ ! મને શંકા પડી તો મારે પૂછવું જોઇતું હતું.' આજના ઘણા ખરા તો આવું સમજે નહિ પણ ખોટો બચાવ જ કરે; કારણ કે, કુગુરૂના ત્યાગની અને સુગુરૂના સ્વીકારની સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓમાં જે વૃત્તિ હોય છે, તેની જ મોટી ખામી છે.

ત્યારબાદ, શત્રુઘ્નને પણ ખબર પડી કે, મારા દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો દૈવિક વ્યાધિ સાત મહાત્માઓના પ્રભાવથી શાંત થઇ ગયો છે. આથી તે પણ કાર્તિકીના દિવસે મથુરાનગરીમાં આવ્યો અને તે મહાત્માઓની પાસે પહોંચ્યો. શત્રુઘ્ને આવીને તે મહાત્માઓને વન્દન કરવા પૂર્વક વિનંતિ કરી કે,

'આપ મારા ઘેરથી ભિક્ષાને ગ્રહણ કરો !' શત્રુઘ્નની આ વિનંતિના ઉત્તરમાં શ્રી જૈનદર્શનમાં સાધુઓને માટે રાજપિંડનો નિષેધ કરાયો છે; એ કારણ તે મહાત્માઓએ કહ્યું કે, 'સાધુઓને રાજપિંડ લેવો કલ્પે નહિ !' આ રીતિએ પોતાને ત્યાંથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની વિનંતિનો અસ્વીકાર થવાથી, પુનઃ પણ શત્રુઘ્ને તે મહાત્માઓ પ્રતિ વિનંતિ કરી કે,

આપ મારા ઉપકારી છો. મારા દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો દૈવિક રોગ આપના જ પ્રભાવથી શાંત થયો છે. આથી લોકોના અનુગ્રહને માટે આપ હજુ પણ અહીં થોડો વખત સ્થિરતા કરો. આપની - આપના જેવા મહાત્માઓની તો સઘળી જ પ્રવૃત્તિ અન્યોના ઉપકારમાં જ હેતુભૂત હોય છે.' શત્રુઘ્નની આ વિનંતિનો પણ તે સાત મહાત્માઓ અસ્વીકાર કરે છે. તેઓ ફરમાવે છે કે, 'તે વર્ષાઋતુનો કાલ ચાલ્યો ગયો, કે જે કાલમાં સ્થિરતા કરીને રહી શકાય. આ તો તીર્થયાત્રાનો કાલ છે. એટલે અમે હવે વિહાર કરીશું-એક સ્થલે મુનિઓ સ્થિર રહેતા જ નથી.' આ ઉપરાંત, તે મહાત્માઓએ શત્રુઘ્નની મનોવૃત્તિ કળી જઇને, એમ પણ ફરમાવ્યું કે, 'ગૃહસ્થોના ઘેર ઘેર તું શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના બિમ્બને કરાવ, એટલે આ નગરીમાં કોઇનેય કદિ વ્યાધિ થશે નહિ.'

મથુરામાં પ્રત્યેક ઘરમાં જિનબિંબની સ્થાપના :

આ પ્રમાણે કહીને તે સપ્તર્ષિઓ ઉડીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. તેમના ગયા બાદ શત્રુઘ્ને પણ, તેઓએ ફરમાવ્યું હતું તેમ ઘેર ઘેર શ્રી જિનબિમ્બ કરાવતાં, લોકો નિરોગી થઇ ગયા. શત્રુઘ્ને તે સાત પરમર્ષિઓની પણ રત્નમય પ્રતિમાઓ કરાવી અને મથુરામાં ચારેય દિશાઓમાં તેને સ્થાપન કરાવી.

આવી રીતે શત્રુઘ્નનો મથુરાનગરીનો આગ્રહ અને તેના પરિણામને લગતો પ્રસંગ પૂરો થાય છે.

હવે આ મહાકાવ્યના રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન્ શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, રામ-લક્ષ્મણે વૈતાઢ્યગિરિની સમસ્ત દક્ષિણશ્રેણિ ઉપર મેળવેલા વિજયના વૃત્તાન્તને વર્ણવે છે. અહીં વિજયના વૃત્તાન્ત તરીકે યુદ્ધનું વિશેષ વર્ણન નથી કર્યું, પણ તે પ્રદેશમાં કયા કારણે તેમને જવું પડયું તે વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

તે સમયે વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર 'રત્નપુર' નામનું એક નગર હતું. આ નગર વૈતાઢયગિરિની દક્ષિણશ્રેણિના આભૂષણ રૂપ હતું. 'રત્નરથ' નામનો રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાની 'ચંદ્રમુખી' નામની રાણીની કુક્ષિથી જન્મેલી 'મનોરમા' નામે દીકરી હતી. રત્નરથ રાજાની તે દીકરીનું નામ માત્ર જ મનોરમા હતું એમ નહિ, પરન્તુ રૂપે પણ તે કન્યા મનોરમા હતી. 'યૌવનવયને પામેલી આ કન્યા કોને આપવી ? ' - એ વિષે રાજા રત્નરથ એકવાર મંત્રણા કરી રહ્યા છે. બરાબર એજ વખતે નારદજીની ત્યાં પધરામણી થાય છે.

રત્નરથ રાજાને નારદજીની સલાહ :

નારદજી એટલે ? અતિ વાચાલ..વગર પૂછયે પણ બોલી નાંખે અને ન હોય ત્યાં કલહ પણ પણ ઉત્પન્ન કરાવી દે. નારદજી જેમ અતિ વાચાલ તરીકે આળખાય છે, તેમ તે કલહ જોવાના આકાંક્ષી તરીકે પણ ઓળખાય છે. અહીં એમને મોકો મળી ગયો. રાજા રત્નરથ પોતાની યૌવનવયને પામેલી પુત્રી મનોરમા કોને

દેવી ? - વિષે મંત્રણા ચલાવી રહેલ છે, એટલે નારદજી કહે છે કે, 'આ કન્યા તો લક્ષ્મણને લાયક છે. રામચન્દ્રજી જેવાના નાના ભાઇ, રાવણ જેવાને હણી રાક્ષસદ્વીપ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરનારા અને વાસુદેવ એવા લક્ષ્મણજીનું નામ દેવામાં આમ તો કશોજ વાંધો ન ગણાય, પણ અહીં તો ગૌત્રવૈર હતું.

ગોત્રવૈર, એ એક ભયંકર જાતિનું વૈર છે. એ વૈર વંશપરંપરામાં પણ પ્રાયઃ દીર્ઘકાલ પર્યન્ત ચાલ્યા કરે છે. તે તે કુળના ગોત્રીઓ, પોતાના જીવન દરમ્યાન કાંઇ જ ન બન્યું હોય તોય, પ્રાયઃ પરસ્પર વૈર રાખનારા હોય છે. અમુક ગોત્ર સાથે વૈર બંધાયું, એટલે એ ગૌત્રમાં જે કોઇ જન્મે તેને વૈરી જ માનવો, - આવી વૃત્તિ ગોત્ર વૈરને આધીન બનેલાઓની હોય છે. ગોત્ર વૈર, એ પણ જાણે કે એક જાતિનો વારસો જ હોય, એમ માનનારા અજ્ઞાન અને વિવેકશૂન્ય આત્માઓ પણ, આ દુનિયામાં સારી જેવી સંખ્યામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

શ્વાનવૃત્તિ નહિ સિંહવૃત્તિને કેળવો :

વિવેકી આત્માએ તો કોઇ પણ જીવના વૈરી બનવાનું હોય નહિ. વિશ્વના પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મૈત્રીભાવ હોવો જોઇએ, પણ કોઇનીય સાથે વૈર નહિ હોવું જોઇએ. આ સંસારમાં વૈર તો તે વસ્તુની સાથે કેળવવું જોઇએ કે જે વસ્તુ સાચોસાચ દુશ્મન રૂપ જ છે. દુનિયાના અજ્ઞાન જીવો એને સમજતા નથી. દુનિયાના અજ્ઞાન જીવો સાચા દુશ્મનની સાથે લડતા નથી અને દુશ્મને ઉત્પન્ન કરેલા દુશ્મનની સાથે લડવાને તૈયાર થઇ જાય છે. એ સિંહવૃત્તિ નથી પણ શ્વાનવૃત્તિ છે. સિંહ બાણ તરફ નહિ દોડતાં, બાણ મારનાર ઉપર જ ત્રાપ મારવા દોડે છે : જયારે શ્વાન લાકડી મારનાર ઉપર નહિ ધસતાં લાકડી તરફ દોડે છે. એજ રીતિએ અજ્ઞાન જીવો પણ દુઃખના વાસ્તવિક કારણનો નાશ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ નથી બનતા, પણ દુઃખના વાસ્તવિક કારણ - યોગે પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીનો સામનો કરવા તત્પર બને છે. એ સિંહવૃત્તિ નથી પણ શ્વાનવૃત્તિ છે. વિચાર કરો કે - 'આ સંસારમાં ખરેખર દુશ્મન રૂપ કયી વસ્તુ છે ?'

સભા૦ આત્માએ પોતે બાંધેલા કર્મ.

બરાબર છે. કર્મ એ જ મોટામાં મોટો દુશ્મન છે : કારણ કે, સર્વ આપત્તિ એના યોગે પ્રાપ્ત થાય છે, આત્મા અનાદિકાલથી એ કર્મ રૂપ દુશ્મનના કારાગારમાં કેદી બનેલો છે. જયાં સુધી એ કારાગારને ભેદી બહાર ન નીકળાય, એટલે કે, તેનાથી સર્વથા મુકત ન બનાય, ત્યાં સુધી સઘળાંજ દુઃખોનો સંપૂર્ણ અન્ત, એ અસંભવિત વસ્તુ છે. સુવર્ણનો માટી સાથે જેવો એકમેક સ્વરૂપ યોગ છે, તેવો જ આત્માનો કર્મની સાથેનો યોગ છે એમ કહી શકાય. આત્મા ચેતન છે અને કર્મ જડ છે. એ બેનો જે એકમેકસ્વરૂપ યોગ, તે જ આત્માનો સંસાર છે અને તેવા પ્રકારના યોગનો જે વિયોગ તેજ આત્માનો મોક્ષ છે. મુકતાત્મા સાથેનો જડસ્પર્શ એ વસ્તુતઃ યોગ કહેવડાવવાને લાયક નથી; કારણ કે, આત્માને તે કાંઇ જ અસર કરી શકતો નથી. એતો સ્પર્શ બન્યો રહે એથી મુંઝાવવાનું હોય જ નહિ. તેવા પ્રકારનો યોગ જ દુઃખદાયક છે, કે યોગ સ્પર્શ માત્ર રૂપ નથી પણ એકમેકસ્વરૂપ છે, દુનિયામાં સારી-નરસી જે કાંઇ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. તે શુભાશુભ કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મબદ્ધ આત્માઓને દુનિયાના દુશ્મનો ભલે હેરાન કરી શકતા હોય, પણ કર્મ મુકત આત્માને સમર્થમાં સમર્થ પણ દુશ્મન હેરાન કરી શકતો નથી. આપણું કોઇ અપમાન કરે, આપણને કોઇ હાનિ પહોંચાડે, ત્યારે અગર તેવા દરેક પ્રસંગે આપણે સમજવું જોઇએ કે 'એટલો મારા દુષ્કર્મનો ઉદય.' આવો ખ્યાલ વૈરભાવનાને ઉત્પન્ન થવા દેતો નથી અને વૈરભાવના કદાચ ઉત્પન્ન થઇ પણ ગઇ હોય, તોય તેને ઉપશમાવનારો નિવડે છે. દુનિયાના જીવો જો શ્વાનવૃત્તિ ત્યજીને સિંહવૃત્તિને કેળવે, તો આ દુનિયામાંથી ઘણાખરા કજીયાઓ નાબુદ થઇ જાય, ઘણાંખરાં વૈરો શમી જાય અને પરિણામે દુઃખ માત્રનું જે કારણ કર્મ છે. તેનાથી આત્મા સર્વથા મુકત બની જાય.

નારદજીને મારવાનો આદેશ અને હુકમ થતાં નારદજીનું આકાશ માર્ગે ગમન :

રાજા રત્નરથને લક્ષ્મણજીની સાથે ગોત્રવૈર હતું, એટલે નારદજીએ લક્ષ્મણજીને મનોરમા દેવાની સલાહ આપી એથી, રત્નરથ રાજાની પુત્રી કોપને પામી, કોપને પામેલી તેણે પોતાના નોકરને ભ્રૂસંજ્ઞા દ્વારા આજ્ઞા પણ ફરમાવી કે, 'આ વિટ પુરૂષને મારો !'

જેઓની સાથે ગોત્રવૈર હોય છે, તેઓમાંના કોઇને પણ કન્યા દેવી, એ આ જગતમાં હિણપતભર્યું કાર્ય ગણાય છે; એટલે પોતાના ગોત્રનું અભિમાન ધરાવનારા આત્માઓ આવી વાતોથી પણ ગુસ્સે થાય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ જ નથી. રાજા રત્નરથની પુત્રીએ ભ્રુસંજ્ઞા દ્વારા, નારદજીને મારવાનો પોતાના નોકરોને હુકમ ફરમાવ્યો, એથી નોકરો પોતાની સ્વામિનીના હુકમનો અમલ કરવાને માટે ઉઠયા : પણ બુદ્ધિમાન એવા નારદજી નોકરોના હેતુને કળી ગયા. તરત જ પક્ષીની જેમ ત્યાંથી આકાશ માર્ગે ગમન કરીને ઉડીને, નારદજી સીધા જ લક્ષ્મણજીની પાસે આવી પહોંચ્યા.

નારદજી બુદ્ધિમાન હતા અને વળી આકાશમાં ઉડવાની શકિતને પણ ધરાવતા હતા, એટલે જો કે - એના ફંદામાં ફસાયા નહિ, પણ તેથી તેમને ચેન પડયું નહિ. અપમાન કરવાનું વચન એના જ મોંમાં પાછું નખાવવાનો એમણે પ્રયત્ન આદર્યો. કલહપ્રેક્ષણના આકાંક્ષી આત્માને આવી તક મળે. એ તો એમને મન આનંદનો વિષય ગણાય. આથી નારદજીએ પહેલું કામ તો એ કર્યું કે - રત્નરથ રાજાની તે મનોરમા નામની રૂપવતી કન્યાને પટ ઉપર આલેખી. પછી એ ચિત્રપટ લઇને નારદજી લક્ષ્મણજીની પાસે ગયા. લક્ષ્મણજીને તે ચિત્ર દર્શાવ્યું અને સાથે સાથે પોતાના વૃત્તાન્તને પણ આદિથી માંડીને અન્ત સુધી કહી સંભળાવ્યો. વિષય સુખોના ભોગવટામાં પડેલા અને લેશ પણ અપમાનને નહિ સહી શકનારા આત્માઓને, આ રીતિએ પણ ક્ષણ વારમાં યુદ્ધને માટે ઉત્તેજિત કરી શકાય છે. એક તો મનોરમા રૂપે મનોરમા હતી અને એમાં અપમાનનું કારણ ભળ્યું, એટલે પૂછવું જ શું ?

સભા૦ એમાં અપમાન ?

નારદજીએ લક્ષ્મણજીને કન્યા દેવાની સલાહ આપી માટે તેમને મારવાનો હુકમ થયો, એટલે એમાં રત્નરથ રાજાને લક્ષ્મણજી જેવાને પોતાનું અપમાન લાગે તે સ્વાભાવિક છે. એમ પણ થાય કે, 'એવી તે એ કન્યા કેવી, કે જે તેના સ્વામી તરીકે મારૂં નામ સાંભળતાંની સાથે જ પુલકિત થવાને બદલે કોપિત થાય ? એની તાકાત શી ? હવે તો એને પરણ્યે જ છૂટકો.'

યુદ્ધ, વિજય અને મનોરમાની સાથે પાણિગ્રહણ :

અહીં તો લક્ષ્મણજીમાં મનોરમાનું રૂપ જોઇને અનુરાગ પ્રગટયો છે. મનોરમાના રૂપદર્શનથી અનુરાગી બનેલા લક્ષ્મણજી ક્ષણવારમાં યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઇ ગયા અને રાક્ષસો તથા વિદ્યાધરોથી પરિવરેલા તે રત્નપુર નગરની પાસે આવી પહોંચ્યા. લક્ષ્મણજી જેવાને માટે રાજા રત્નરથને જીતવો, એ તો સામાન્ય વાત હતી. લક્ષ્મણજીએ તેને તરત જ જીતી લીધો અને જીતાએલા એવા તેણે પણ પોતાની 'શ્રીદામા' નામની કન્યા રામચંદ્રજીને આપી અને 'મનોરમા' નામની કન્યા લક્ષ્મણજીને આપી. આ પછી, રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી વૈતાઢ્યગિરિની સમગ્ર દક્ષિણશ્રેણિને જીતીને અયોધ્યામાં પાછા ફર્યા અને સુખ પૂર્વક રાજ્યનું પાલન કરવા લાગ્યા.

મુક્તાવસ્થા એજ સંપૂર્ણ સ્વાધીન અવસ્થા :

જૂઓ કે, જે કન્યા જેને પરણવાને ઇચ્છતી નહોતી, જે કન્યા જેનું નામ સાંભળતાં કોપને પામી હતી, તે જ

કન્યાને તે જ લક્ષ્મણજીની સેવામાં જવું પડયું. પરણવું પણ પડયું અને આધીન પણ બનવું પડયું. પુણ્ય પાંસરૂં હોય અને ગર્વ જીવનના અન્ત સુધી ટકયો પણ રહે, પણ તેથી શું ? એ ગર્વનું પરિણામ તો વધારે પરાધીન બનાવનારૂં જ કે બીજું કાંઇ ? સંસારની ચડતી - પડતી પુણ્ય -પાપને આધીન છે.માણસ ગમે તેવો ખૂમારીવાળો હોય, પણ પુણ્ય પરવારે એટલે એનો પરાજય થયા વિના રહે નહિ. એ રીતિએ પરાજયને પામનારો કારમો ઘમંડી હોય તો યે નમે નહિ એ શકય છે; પરન્તુ મરે કે કારાવાસ ભોગવે, એ તો ચોક્કસ ને ? એનું મરણ પણ દુર્ગતિગમનની સાક્ષી રૂપ હોય. સંસારમાં રહેવું અને સ્વામી ન જોઇએ એમ કહેવાના ચાળા કરવા. એ ઇરાદા પૂર્વક ઝેર પીઇને મરવા જેવું છે. જેને સ્વામી ન જોઇએ, સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા જોઇએ, તેણે તો સંસારને ત્યજી દેવો, ભાગવતી દીક્ષાને ગ્રહણ કરવી, આરાધનામાં અપ્રમત્ત બનવું અને એ રીતિએ સંપૂર્ણ નિર્જરા સાધી મુકત બનવુ, મુકતાવસ્થા એ જ એક સંપૂર્ણ સ્વાધીન અવસ્થા છે. એ અવસ્થા પામ્યા પછી કોઇ જ કાળે લેશ પણ પરાધીનતા પ્રાપ્ત થતી નથી. એવો પ્રયત્ન તો કરવો નહિ અને સ્વાધીન બનવાની વાતો કરીને ખોટા ઉધમાતો મચાવવા, એ પોતાની પરાધીનતાને વધુ સજ્જડ બનાવવા જેવું છે, મુકતાવસ્થા, એ સ્વાધીન અવસ્થા છે અને બદ્ધાવસ્થા એ પરાધીન અવસ્થા છે. બદ્ધાવસ્થા રૂપ પરાધીનતા સજીવ છે તેમજ તેને નિર્મૂલ કરવાનો પ્રયાસ સરખો પણ છે નહિ, ત્યાં સ્વાધીનતા સેવવાના મનોરથો, એ અગ્નિમાં પડી ઠંડક પ્રાપ્ત કરવાના મનોરથો જેવા વિપરીત પરિણામને પમાડનારા મનોરથો છે.

રામ-લક્ષ્મણજીનો પરિવાર :

લક્ષ્મણજીની કુલ સોળ હજાર અન્તઃ પુર - વધૂઓ થઇ, જેમાં આઠ પટરાણીઓ હતી. તે આઠ પટરાણીઓનાં નામો અનુક્રમે, વિશલ્યા, રૂપવતી, વનમાલા, કલ્યાણમાલિકા; રત્નમાલિકા, જિતપદ્મા, અભયવતી અને મનોરમા-એવાં હતાં. લક્ષ્મણજી કુલ અઢીસો પુત્રોના પિતા બન્યા, જેમાંના આઠ પુત્રો આઠ પટરાણીઓના હતા. વિશલ્યાના પુત્રનું નામ શ્રીધર હતું રૂપવતીના પુત્રનું નામ પૃથ્વીતિલક હતું. વનમાલાના પુત્રનું નામ અર્જુન હતું, જિનપદ્માના પુત્રનું નામ શ્રીકેશી હતું, કલ્યાણમાલિકાના પુત્રનું નામ મંગલ હતું, મનોરમાના પુત્રનું નામ સુપાર્શ્વકીર્તિ હતું, રતિમાલાના પુત્રનું નામ વિમલ હતુ અને અભયવતીના પુત્રનું નામ સત્યકીર્તિક હતું. અને રામચન્દ્રજીને ચાર મહાદેવીઓ હતી : જેમનાં અનુક્રમે નામો - સીતાદેવી, પ્રભાવતી,રતિનિભા અને શ્રીદામા-એ હતા.

સીતાદેવીને સ્વપ્ન : ને અનિષ્ટ નિવારણનો ઉપાય :

આ રીતિએ રામ-લક્ષ્મણના પરિવારનું વર્ણન કર્યા બાદ, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, સીતાદેવી ઉપર આવેલા કલંકના વૃત્તાન્તને વર્ણવવાનું શરૂ કરતાં ફરમાવે છે કે એકવાર ઋતુસ્નાતા સીતાદેવીએ રાત્રિને અંતે સ્વપ્ન જોયું. એ સ્વપ્નમાં સીતાદેવીએ વિમાનમાંથી ચ્યવેલા બે અષ્ટાપદ મૃગોને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતા જોયા. સીતાદેવીએ આ વાત રામચન્દ્રજીને જણાવી. જવાબમાં રામચન્દ્રજીએ સીતાજીને કહ્યું કે, 'બે અષ્ટાપદ મૃગોને તેં તારા મુખમાં પ્રવેશતા જોયા, એ સૂચવે છે કે, તને બે વીર પુત્રોની પ્રાપ્તિ થશે, પણ તે બે અષ્ટાપદ મૃગોને તેં વિમાનમાંથી જે ચ્યવેલા જોયા, તેથી મને હર્ષ થતો નથી.' સીતાદેવીએ જે બે અષ્ટાપદ મૃગોને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતા જોયા, તે બે અષ્ટાપદ મૃગોને તેમણે વિમાનમાંથી જે ચ્યવેલા જોયા, તેથી રામચંદ્રજીને કોઇ અનિષ્ટ ભાવિનો ખ્યાલ આવે છે. એ વિના રામચંદ્રજી જેવા આ પ્રમાણે કહે એ બને નહિ.

સભા૦ બે વીર પુત્રો થવાના છે, એ જાણીને તો આનંદ થાય ને ?

વીર પુત્રોની પ્રાપ્તિ, એ સંસારીઓના આનંદનો વિષય બને તે સ્વાભાવિક છે; પરન્તુ અહીં તો સાથે અનિષ્ટની કલ્પના ખડી થઇ છે, એટલે આનંદ નથી થતો, ગમે તેવા શૂરવીરને પણ અનિષ્ટની કલ્પના હચમચાવી મૂકે છે. અનિષ્ટ કોને પ્રિય છે ? અનિષ્ટ પ્રિય નથી, એના તો આ જગતમાં ઉધમાતો છે, પણ દુનિયાને ખબર નથી કે, ઉધમાતો અનિષ્ટવિદારક નથી પણ અનિષ્ટવર્ધક છે. અનિષ્ટથી સર્વથા પર તો તે છે, કે જે અનિષ્ટના કારણથી જ પર છે. અનિષ્ટનું કારણ આત્માની સાથેનો કર્મનો સંબંધ છે. કર્મનો સંયોગ ટળે નહિ, ત્યાં સુધી અનિષ્ટની સંભાવના ટળે નહિ. અનિષ્ટથી ડરનારાઓએ તો એ સંયોગને જ નાબૂદ કરવા માટે ઉદ્યમશીલ બનવું જોઇએ. આને બદલે આજે તો એ સંયોગ પુષ્ટ બને, એટલું જ નહિ પણ એ કારમા સ્વરૂપવાળો બને, - એવા પ્રયત્નો થઇ રહ્યા છે. જે અહિંસાદિ દ્વારા એ સંયોગને નાબૂદ કરી શકાય, તે અહિંસાદિનો પણ આજે તો તે સંયોગને પુષ્ટ અને રૌદ્ર બનાવવામાં ઉપયોગ થઇ રહ્યો છે. ખરેખર, જેનું ભાવિ ભયંકર હોય છે, તેઓને માટે સંવરનાં સ્થાનો પણ આશ્રવનાં સ્થાનો બની જાય છે; જે દ્વારા નિર્જરા સાધી શકાય, તેના જ દ્વારા તેવાઓ અશુભ કર્મબન્ધને સાધે છે. આથી ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ, કેવળ મોક્ષના જ હેતુથી સંસારથી વિરકત બનીને રત્નત્રયીની આરાધનામાં રત બનવું, એ જ અનિષ્ટનિવારણનો એક માત્ર અમોઘ ઉપાય છે.

પુત્રપ્રાપ્તિ એ શું સુખનું કારણ છે ?

રામચંદ્રજીના કથન ઉપરથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે, ઘણા સુખ વચ્ચે રહેલું થોડું પણ દુ:ખ જીવોને ઇષ્ટ નથી. જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે, જીવ માત્રને દુ:ખથી પણ રહિત અને અન્તથી પણ રહિત એવું સુખ જોઇએ છે. અનુભવ પણ એ જ કહે છે. છતાં દુનિયાના જીવો દુ:ખ મિશ્રિત અને નાશવંત એવા સુખને જ વાસ્તવિક સુખ માનીને પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. પુત્ર વિનાના માણસો પુત્રની ઇચ્છા રાખે છે, તેમની કલ્પના એવી હોય છે, કે,'પુત્ર હોય તો સુખ. આ કલ્પના વ્યાજબી છે ? આવી કલ્પનામાં વિવેક છે ? પુત્ર કોઇ દિ' માંદો પડે કે નહિ ? એક દિ' એ મરવાનો ખરો કે નહિ ? એ ન મરે, તો બાપને એક દિ' એની પહેલાં મરવાનું ખરૂં કે નહિ ? કોઇનેય મરણ છોડવાનું નથી. એવા વખતે પુત્રના મોહમાં ફસેલાને કેટલું દુ:ખ થાય ? પુત્ર થયો, પણ ઉડાઉ નીકળ્યો તો ? દુરાચારથી આબરૂને બટ્ટો લગાડનારો નિવડયો તો ?

સભા૦ દુ:ખ થાય.

એ દુ:ખ કોણે ઉભું કર્યું ?

સભા૦ બધા કાંઇ એવા નિવડે છે ?

પણ કોઇ એવા નિવડતા જ નથી, એમ તો તમે કહી શકો એમ નથી ને ? વિવેકી અને સદાચારી પણ પુત્ર માંદો ન જ થાય, એવું થોડું જ છે ? મરે નહિ, એવું થોડું જ છે ? એ વધારે જીવે તો બાપને વહેલા જવું પડે, એ તો ચોક્કસ છે ને ? એટલે પુત્રપ્રાપ્તિમાં કલ્પેલું સુખ કેવું ? વિનાશી કે અવિનાશી ?

સભા૦ વિનાશી

છતા પુત્ર પ્રાપ્તિ માટેની ઇચ્છા કેટલી ?

સભા૦ પુત્ર વિના વંશ ટકે નહિ ને ?

ધારો કે, વંશ ન ટકે, તો પણ તેમાં નુકશાન શું ? વંશ ટકાવવો, એ સુખનું કારણ છે ? મર્યા પછી કેટલાક જોવા આવ્યા કે, 'મારો વંશ ટકયો છે કે નહિ ?' આ સંસારમાં કેટલા વંશો નામશેષ થઇ ગયા ? આ

દુનિયામાં જેના નામની પણ કોઇને ખબર નથી, એવા કેટલા વંશો નાશ પામ્યા ? વંશને ટકાવીને શું તમારે તમારા પાપનું કારખાનું ચાલુ રાખીને મરવું છે ? ઉપકારીઓ તો ફરમાવે છે કે, જીવતા ત્યાગ ન થયો, તો છેવટે મરતી વેળાએ તો જરૂર સઘળું વોસરાવી દેવું. મરતી વેળાએ તો આ શરીરને પણ વોસરાવી દેવું જોઇએ, કે જેથી પાછળની કોઇપણ કાર્યવાહી સાથે આત્માને સંબંધ રહે નહિ.

પુત્ર થાય એટલે બાપની દુર્ગતિ ન રોકાય ?

સભા૦ પુત્ર ન હોય તો દુર્ગતિ થાય-એમ પણ માનવામાં આવે છે.

એ માન્યતા મિથ્યાદૃષ્ટિઓની છે, જેમને વસ્તુ સ્વરૂપનો વાસ્તવિક ખ્યાલ નથી. પુત્ર જ જો દુર્ગતિએ જતાં રોકી શકતો હોય, તો એવું માનનારાઓ બીજા પણ જે ધર્મ-કર્મ પોતાની સમજ મુજબ કરે છે, તેનું કારણ શું ? પુત્રવાળા પણ પાપી આત્માની સદ્‌ગતિ થાય, એ શકય છે ? પાપોદયે થતી દુર્ગતિમાં, નથી તો પુત્ર આડે આવી શકતો, નથી તો પત્ની આદિ આડે આવી શકતાં. દુર્ગતિથી બચવું હોય, તો પાપથી બચો અને શુભ સ્થાને પહોંચવાને માટે ધર્મને સેવો. જીવોને દુર્ગતિમાં પડતા બચાવી લઇને શુભ સ્થાનમાં સ્થાપન કરવાનું સામર્થ્ય એક માત્ર ધર્મમાં જ છે અને ધર્મ તે જ છે, કે જે શ્રી જિનાજ્ઞાથી પ્રતિબદ્ધ છે. શ્રી જિનાજ્ઞાથી વિપરીત પણે આચરવામાં આવતાં અહિંસાદિ અનુષ્ઠાનો પણ ધર્મ રૂપ નથી : કારણ કે, અહિંસાદિ અનુષ્ઠાનોને આચરવાનો વાસ્તવિક વિધિ જો કોઇએ પણ બતાવ્યો હોય, તો તે એક શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જ બતાવ્યો છે.

અહીં રામચન્દ્રજીએ સીતાદેવીને કહ્યું કે, 'બે અષ્ટાપદ મૃગોને વિમાનમાંથી જે ચ્યવેલા જોયા, તેથી મને આનંદ થતો નથી.' એના ઉત્તરમાં સીતાદેવીએ કહ્યું કે, 'ધર્મના અને આપના મહાત્મ્યથી સર્વ સારૂં થશે.' ખરેખર, જે કાંઇ સારૂં થાય છે, તે ધર્મ અને ધર્મશીલ આત્માઓના માહાત્મ્યથીજ સારૂં થાય છે. ધર્મ અને ધર્મશીલ આત્માઓના માહાત્મ્યથી અનિષ્ટનિવારણ અને ઇષ્ટપ્રાપ્તિ શકય છે. તથાવિધ પાપોદય હોય અને એથી કારમી પણ આપતિ આવે, પરન્તુ ધર્મનું શરણ સ્વીકારનાર આત્માઓ તો આપત્તિના સમયમાં પણ અનુપમ શાન્તિ ભોગવી શકે છે.

કોઇના પણ પુણ્યોદયથી ઇર્ષ્યા ન કરો !

આ રીતે સીતાદેવી આવો ઉત્તર આપીને, ગર્ભને ધારણ કરવા લાગ્યાં. સીતાદેવી ઉપર રામચન્દ્રજીનો પ્રથમથી જ વિશેષ અનુરાગ હતો અને ગર્ભધારણના કારણે તે વધ્યો. રામચન્દ્રજીનો અનુરાગ વધે, એ સીતાદેવીનો સપત્નીઓથી કેમ ખમાય ? સીતાજીને પુત્ર થાય, તો શોકયોની કિંમત ઘટે ને ? ખરેખર, આ દુનિયામાં મિથ્યા માન્યતાઓનો તો કોઇ તોટો જ નથી. કર્મવશવર્તી અજ્ઞાન આત્માઓ જેટલી ખોટી કલ્પનાઓ ન કરે તેટલી ઓછી. સામાનો અનુરાગ વધવા ઘટવામાં આપણું પુણ્ય-પાપ કામ કરે છે, એનો ખ્યાલ અજ્ઞાન જીવોને હોતો નથી. સમજુ આદમી પુણ્યવાનની ઇર્ષ્યા ન કરે. બીજાને મળે તે પોતાને ન મળે, તો 'બીજાનો પુણ્યોદય અને મારો પાપોદય'- એમ સમજવું જોઇએ. બીજાને સુખી ભાળીને તેમની ઇર્ષ્યા ન કરો અને બીજાને દુઃખી ભાળીને તેમનો તિરસ્કાર ન કરો.

સીતાજી ગર્ભવતી બન્યા અને એથી રામચન્દ્રજીના વિશેષ અનુરાગને પાત્ર બન્યાં, તેમાં ઇર્ષ્યા શા માટે કરવી જોઇએ ? ઇર્ષ્યા કર્યે લાભ કે ગેરલાભ ? આપણા પ્રયત્નથી કદાચ સામાને તેના અશુભોદયે દુઃખ આવે, પણ એથી આપણે જે પાપમાં પડીએ તેનું શું?ઇર્ષ્યાળુ બનેલા આત્માઓ શું નથી કરતા ? ઇર્ષ્યાળુ પોતે બળે છે અને બીજાને બાળવા મથે છે. સામાનું સારૂં જોઇ શકવાની ઉદારતા જેનામાં નથી હોતી તેનામાં ઇર્ષ્યાને પ્રગટતાં વાર લાગતી નથી. ઇર્ષ્યા પ્રગટી એટલે દુર્વિચારો આવ્યા જ અને પછી શરૂ થાય દુષ્ટ કાર્યવાહી. જેના પ્રત્યે

ઈર્ષ્યા હોય, તેનો નાશ કરવાની પેરવી શરૂ થાય આત્મા તેવા સમયે કેટલા બધા અધમ પરિણામોવાળો બને ? ઈર્ષ્યાળુના સઘળા પ્રયત્નો ફળે જ, એવો નિયમ નથી સામાનો તેવો પુણ્યોદય હોય તો ન પણ ફળે. ઈર્ષ્યાળુના પ્રયત્નો ફળે કે ન ફળે, પણ ઈર્ષ્યાળુ આત્મા પાપથી ખરડાયા વિના રહે નહિ ઈર્ષ્યા દુર્ગુણ બહુ ભયંકર છે. એના યોગે અવગુણોની પરંપરા વધી જાય છે. અને ગુણો હોય તોય તે નાશ પામી જાય છે ઈર્ષ્યાળુ આત્માઓ માયાવી પણ તેવાજ બને છે : કારણ કે - માયા કેળવીને પણ તેઓ સામાનું ભૂંડું કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય છે. સીતાદેવીની સપત્નીઓએ પણ ઈર્ષ્યાના યોગે માયા કેળવી છે. માયાવિની બનીને તેઓએ સરલ એવાં સીતાદેવીને પોતાની કપટજાળમાં ફસાવ્યાં છે.

દુષ્કર્મનો ઉદય આવવાની તૈયારી :

ઈર્ષ્યાળુ આત્માઓ છિદ્રો શોધવાનો પ્રયત્ન કરે, પણ છિદ્ર વિનાનામાંથી છિદ્રો જડે કયાંથી ? છિદ્ર જડે નહિ અને આડી- અવળી પાયા વિનાની વાતો કરે, તે રામચન્દ્રજી માને નહિ. બીજી તરફ સીતાદેવી સરલ છે. તેમનાં હૃદયમાં પાપ નથી, એટલે એ તો શોકયોની સાથે પૂર્વવત્ સ્નેહથી વર્તે છે. સરલ માણસો ખાસ પ્રસંગ પડયા વિનાં બીજાને દોષિત માનવાને તૈયાર થતા નથી. સામાના સામાન્ય દોષોને તો ઉત્તમ આત્માઓ ગંભીરતાથી સહી લે છે. સરલ આત્માઓને તો દંભી આત્માઓ પણ પોતાના જેવા લાગે. દૃષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ એ દેખે, પણ એમ નથી. સારામાં સારા પણ માણસને કલંકિત કરી દેતાં દુર્જનો વાર ન લગાડે. સીતાજી તો પોતાના સતીપણા ઉપર મુસ્તાક હતાં, કેમકે, એમનામાં દોષ ન હતો. નિર્દોષને ભય શો ? સદાચારી, સદ્ગુણી હંમેશાં નિર્ભય હોય છે. પણ પૂર્વનું પાપકર્મ કાંઇ છોડે ? પૂર્વે ઉપાર્જેલું અશુભ કર્મ તો પોતાનો પ્રભાવ દેખાડે ને ? સીતાજીના દુષ્કર્મનો ઉદય આવવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે, પણ તેમને તેની ખબર કયાંથી હોય ? શ્રી રામચંદ્રજીને અત્યન્ત પ્રિય એવાં સીતાજીને કલ્પના પણ કયાંથી હોય કે - 'મારે માથે કારમું કલંક આવશે તો આવશે પણ ખુદ શ્રી રામચંદ્રજીય મને તજી દેશે ?' ઠેઠ રાવણને ત્યાંથી પણ જે મહાસતી નિષ્કલંકપણે પાછાં ફરે, તે મહાસતીને પોતે પોતાના પતિના જ ઘરમાં કલંકિની ગણાશે, એવી શંકા પણ કયાંથી આવે ? પણ દુષ્કર્મનો ઉદય દુનિયાને અસંભવિત લાગતી પણ વાતોને સહેજમાં સંભવિત બનાવી દે છે.

સીતાજીની પ્રત્યે ઈર્ષ્યાળુ બનેલી તેમની સપત્નીઓએ, એક વાર પ્રસંગ પામીને સીતાજીને કહ્યું કે - 'રાવણ કેવો રૂપવાળો હતો, તે આલેખી બતાવો !' રાવણની આકૃતિ જોવાની આ લોકોને ઉત્સુકતા નહોતી. આ લોકોને તો સીતાજીને કલંકિત તરીકે જાહેર કરી શકાય તેવું કોઇ સાધન મેળવવાની જ ઉત્કંઠા હતી. આ તો કપટથી વાતો થઇ રહી છે. સપત્નીઓ કપટમાં રમે છે, ત્યારે સીતાજી સરલભાવે વાત કરે છે. સીતાજી સરલભાવે જ જવાબ આપે છે કે, રાવણને મેં સર્વ અંગે જોયો નથી; મેં તો માત્ર તેના બે પગને જ જોયા છે : એટલે હું તેને કેવી રીતિએ આલેખું ?' વાત સાચી છે. સીતાદેવીએ રાવણને કદિ પણ ઉંચી આંખ કરીને જોયા નથી. રાવણના બન્ધનમાંથી છોડાવવાને માટે તત્પર બનેલા હનુમાન જેવાનો પણ સ્પર્શ કરવાનો ઈનકાર કરનાર મહાસતી સીતાજી રાવણને જૂએ ખરાં ? હનુમાન તો પોતાના સ્વામીના સેવક હતા; ત્યાં ભય રાખવાને કોઇ કારણ નહિ હતું : તે છતાંય સતીપણાના આચારપાલનમાં મક્કમ રહી સીતાદેવીએ સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે, 'પરપુરૂષનો સ્પર્શ મારે માટે યોગ્ય નથી, માટે તમે સ્વામીની પાસે ઝટ જાઓ, ખબર આપો અને તે પછી જે કાંઇ કરવા યોગ્ય હશે, તે તમારા સ્વામી અને મારા નાથ રામચંદ્રજી કરશે.'

શીલના અર્થી આત્માઓએ આજે ખૂબજ સાવધ રહેવું જોઇએ :

સતીઓનો આ ધર્મ હતો. રાવણના આવાસમાં સીતાજીને ઘણો કાળ રહેવું પડયું છે. ઘુંટણીએ પડી પડીને વિનવણીઓ કરવામાં રાવણે કમીના નથી રાખી. રાગ અને રોષ-બેય રાવણે બતાવ્યા હતા, લાલચ આપીને

અને ભય દર્શાવીને, ઉભય પ્રકારે સીતાજીને શીલભ્રષ્ટ કરવાનો રાવણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. આવા પણ રાવણની દેહાકૃતિની સીતાજીને માહિતી નથી. આજે ? આજની તો સતીઓ પણ જૂદી અને શ્રીમતીઓ પણ જૂદી ! પૂર્વકાલની સતીઓ શક્તિસંપન્ન અને મનની પણ મજબૂત હોવા છતાં, પરપુરૂષના રૂપરંગાદિને જોવાં એનેય ભયંકર માનતી; કેમકે - એમને શીલની કિંમત હતી. શીલ એ એમનું પરમ ભૂષણ હતું. આજે તો શીલના સોદા થાય છે, શીલ શું ચીજ છે, એની જ આજે જોઇતી ગમ નથી અનાયાસે શીલ પાળે એ વાત જૂદી. જેમ વાંઢાને કોઇ કન્યા દે નહિ, ક્યાંય જવા જોગી જગ્યા હોય નહિ અને અયોગ્ય સ્થાને જવા જોગા પૈસા હોય નહિ, એટલે મનમાં જ દુર્વિચારો કરે અને શીલ પાળે એ વાત જૂદી. સાધન હોય કે ન હોય, પણ શીલ શીલ રૂપે પળાવું જોઇએ. શીલ, એ તો સ્ત્રીજીવનનો પરમ અલંકાર છે. 'શીલને બાધા પહોંચે તે કરતાં મરવું સારૂં.'- એવી શીલસંપન્ન આત્માઓની મનોદશા હોય છે. શીલની કિંમત હોય તો જ શીલ રૂપે શીલ પળાય. પરસ્ત્રીનાં પુરૂષથી અને પરપુરૂષનાં સ્ત્રીથી અંગોપાંગો ન જોવાય. ઉંમર લાયક થયા પછી તો મા-દીકરો અને ભાઇ-બેન પણ મર્યાદાથી જ વર્તે. બોલવા-ચાલવામાં અને બેસવા ઉઠવામાં મર્યાદાહીનપણે ઉમ્મરલાયક મા-દીકરાથી કે ભાઇ-બેનથી પણ ન વર્તાય. બધા નારદજી જેવા અખંડ બ્રહ્મચારી ન હોય અને સીતાજી જેવી બધી સ્ત્રીઓ સતી ન હોય, શીલના અર્થી આત્માઓએ નિરન્તર સાવધ રહેવું જોઇએ અને કુશીલતાને લેશ પણ અવકાશ ન મળે તે જોયા કરવું જોઇએ.

આજે તો દિવસે દિવસે વિપરીત પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે.પરપુરૂષ અને પરસ્ત્રીનો સંસર્ગ વધતો જાય છે. શીલ સંહારક એવા એ સંસર્ગને આજે ઉદયનું ચિન્હ માનવામાં આવે છે, પુરૂષોની સભામાં સ્ત્રીઓ ભાષણ કરવા જાય, પીકેટીંગ કરવા જાય કે પ્રભાતફેરીના નામે રખડવા નીકળે, એમાં ઉદય નથી પણ નાશ છે. ધર્મજીવનનો નાશ થાય, એવા ખેલ ન હોય. દુનિયાની સાધના માટે ધર્મજીવનના નાશની પ્રવત્તિ ચલાવનારાઓ, ગમે તેવા ધર્માત્મા કહેવાતા હોય, તે છતાં પણ તત્ત્વજ્ઞ આત્માઓની દૃષ્ટિએ તો તે બધા અજ્ઞાન અને અધમ જ છે.

સભા૦ આજે તો આવું બહુ ચાલી રહ્યું છે.

માટે તો ધ્યાન ખેચવું પડે છે. અંતરગત સડો વધતો જાય છે. એ પ્રવાહમાં તણાવા જેવું નથી. સૂર્યની સામે જોતાંની સાથે જ જેમ દૃષ્ટિ ખસેડી લેવી પડે છે, તેમ પુરૂષે પરસ્ત્રી સામેથી અને સ્ત્રીએ પરપુરૂષ સામેથી દૃષ્ટિ ખસેડી લેવી જોઇએ. વિષયવાસના, એ કાંઇ આજ કાલની છે ? અન્તકાલથી જીવો એમાં ટેવાએલા છે, એટલે નિમિત્ત પામીને પડતા. વાર લાગે નહિ. સમર્થ બ્રહ્મચારી મહાત્માઓએ બ્રહ્મચર્યના સંરક્ષણ માટે નવ વાડો બતાવી, તેનું કારણ શું ? તે નબળા હશે કેમ ? નહિ. તેઓ, પરમ સત્ત્વશીલ હતા, પણ તે મહાત્માઓમાં સાચું જ્ઞાન અને સાચું પરોપકારીપણું હતું. એ આજના જેવા ઉઠાઉગીર નહિ હતા - કે - નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યાદિના નામે સદાચારોની સંરક્ષક મર્યાદાઓને દેશવટો દઇ દે અને બીજાઓને પણ તેમ કરવાનું કહે.

સભા૦ શું એ બધામાં કોઇ સારા નહિ રહેતા હોય ?

આપણે કાંઇ તેવા જ્ઞાની નથી કે, નિશ્ચયથી સહી શકીએ. એમાં પણ સદાચારસંપન્ન આત્માઓ હોવાનો સંભવ છે, પણ આપણી તો વર્તમાનના વાતવરણ પૂરતી વાત છે. એ રીતિએ વર્તનાર બધા જ શીલભ્રષ્ટ છે એમ ન કહેવાય, તોય શીલના નિયમોને જાળવવાની ઉપેક્ષા એ શીલની ઉપેક્ષા છે, એમ અવશ્ય કહી શકાય.

શીલના અર્થીએ વિવેકપૂર્વક મર્યાદાઓનું પાલન કરવું જોઇએ :

સભા૦ બીજા દેશોમાં કેમ થાય છે ?

ત્યા રોજ છૂટાછેડા કેટલા થાય છે ? ત્યાંની અદાલતોમાં છૂટાછેડા મેળવવા માટેના રોજના દાવા કેટલા હોય છે ? એ વાદી-પ્રતિવાદી ઉભયનાં નિવેદનો કેટલીક વાર તો એવાં વિચિત્ર હોય છે કે, સ્વચ્છ વાતાવરણવાળા દેશમાં જન્મેલાને ત્રાસ ઉપજે. ઘૃણા થાય કે - આ ધણી ધણીઆણી ? આ દેશમાં નાદારીની અદાલતો તો આવી. હવે અ અદાલતો લાવવી છે ? એ અદાલતોને લાવવાની આજે ભૂમિકાઓ તૈયાર થઇ રહી છે. આજે ભોળાઓ ધાર્મિક શબ્દોના નામે ઉન્માર્ગે ઘસડાઇ રહ્યા છે. બિચારા પોતાની ઉન્નતિ માનીને અવનતિના માર્ગે દોડી રહ્યા છે. એવાઓ તો ખૂબ જ દયાપાત્ર છે. અનાર્યદેશની વાત ન કરો ત્યાં તો પરને ચુંબન થાય છે અને ગમે તે પુરૂષ ગમે તે સ્ત્રીનો હાથ પકડીને નાચે છે. અહીં એ કરવું છે અને શીલ સાચવવું છે ? અનાર્યદેશના રિવાજ જેમ જેમ ફેલાતા જશે, તેમ તેમ શીલ ભાગશે અને શાન્તિ પણ ભાગશે. નાદારીની જેમ છૂટાછેડાની પદ્ધતિસર અદાલતો થશે. નાદાર આદમી સાંજ સુધી પૈસા લે અને બીજી સવારે નાદારીમાં જાય. આવી નાદારીને લીધે જેમ કોને ત્યાં જમે મૂકવા કે કોને ધીરવા-એની પંચાત ઉભી થઇ છે, તેમ છૂટાછેડાનું કામ ચાલ્યું એટલે કોને પરણવું એ રોજની પંચાત થશે, રોજ નવી ચૂડી ફૂટતી સંભળાશે. આજે મર્યે ફૂટે છે, પછી જીવતે ફૂટવા માંડશે. અનાર્યોની છાયાથી છવાએલા માણસોની પડખે ન જાઓ, પણ પૂર્વના ઋષિ મુનિઓને માનનારાઓને શરણે જાઓ, કે જેથી દુરાચાર ઘટે અને સદાચાર વધે. કલિકાલના સ્વયં ગુરૂ બની બેસનારને શરણે ન જાઓ, નગુરાનો માર્ગ નાશક છે. અનાજ બધાં સારાં જ હોય એમ નહિ. એવાં પણ હોય, કે જે ખાતાં આફરો ચઢે. બધાંજ દુધ પુષ્ટિકારક નથી. પીનારાનો પ્રાણ લેનારાં દુધ પણ હોય છે. કહેનાર તો કહે કે, 'હું નવો અખતરો કરૂં છું.' પણ સાંભળનારે શું કામ હૈયાફૂટા બનવું જોઇએ ? કહેવાતા અખતરાઓ પાછળ તો કેટલી વાર ભયંકર બદીઓ છૂપાએલી હોય છે. આ તો આર્યદેશ છે. આર્યદેશમાં વ્યભિચારને ઇરાદા પૂર્વક નાતરૂં આપવા જેવા ભયંકર અનાચારોને સ્થાન હોય નહિ. પરપુરૂષ સાથે પરસ્ત્રીએ કે પરસ્ત્રી સાથે પરપુરૂષે હાથ મેળવવાનો હોય નહિ. આજે ખરાબ વાતાવરણમાં પણ કોઇ કોઇ સારા રહેલા દેખાય છે, તે પ્રતાપ આર્યસંસ્કારોના છે. જન્મથી રૂઢ થએલા સારા સંસ્કારો પણ પાપથી બચાવી શકે છે. ઇરાદા પૂર્વક મર્યાદા હીનપણે વર્તવું, એ તો જાણી- જોઇને શીલનાશને પંથે પડવા જેવું છે. મર્યાદા જાળવવા છતાં પણ અણધારી આફત આવી પડે, તો યે તેવા વખતે સત્ત્વનો સદુપયોગ કરીને બચી જવું એ જૂદી વાત છે : પણ શીલના અર્થીએ મર્યાદા તો જરૂર જાળવવી જોઇએ.

અહીં સીતાદેવી કહે છે કે, 'મેં રાવણને સર્વાંગે જોયો નથી; મેં તો માત્ર તેના બે પગને જ જોયા છેં, એટલે હું તેના રૂપને કેમ આલેખી શકું ?' પણ સીતાદેવીની સપત્નીઓ ઝંપતી નથી. એમને તો ગમે તે રીતિએ પણ સીતાજીને કલંકિત ઠરાવી શકાય ; એવો મુદ્દો જોઇએ છે. આથી સીતાજીની સપત્નીઓ કહે છે કે, 'રાવણનાં સર્વાંગોની ખબર ન હોય કાંઇ નહિ પણ તેના ચરણની તો ખબર છે ને ? 'તેના ચરણોને પણ આલેખી બતાવો : અમને તે જાવાનું કૌતુક છે.' પોતાની સપત્નીઓના આવા કથનમાં સરલ એવા સીતાજી ફસાણા. સીતાજીએ રાવણના ચરણોને આલેખ્યા. તેમને ખબર નથી કે, પોતાનું આ ભોળપણ પોતાના જ સંહારને માટે થવાનું છે.

સીતાજીની સપત્નીઓએ સીતાજી માટે તદ્દન ખોટી વાત રામચંદ્રજીને કરી :

સીતાજીની માયાવિની અને ઇર્ષ્યાળુ સપત્નીઓને આટલું જ જોઇતું હતું. હવે તેઓ રામચંદ્રજીને કહી શકે તેમ હતું કે, 'જેના ઉપર આપ ભારોભાર પ્રેમ રાખો છો, જેને આપ મહાસતી માનો છો, તે સીતા તો હજી રાવણનું સ્મરણ કરે છે. અમે તો એને ઘણી મહાસતી માનતાં હતાં, પણ અમારા જે નાથ છે, તેને મૂકીને એ બીજાનું ધ્યાન કરે છે, એમ જોયા અને જાણ્યા પછી સદ્‌ભાવ કેમ રહે ? આપને એમ ને એમ કહીએ, તો આપને એમ લાગે કે, 'અમે શોક્યપણાની ઇર્ષ્યાથી કહીએ છીએ. '-એટલે આપ અમારી સાચી પણ વાતને માનો નહિ; પણ આ જૂઓ. અમારી પાસે પૂરાવો છે. સીતાએ જાતે જ આ રાવણના ચરણોને આલેખેલા છે.' આવા પ્રકારે એક

મહાસતીને શિર કલંક ઓઢાડવા તૈયાર થવું, એ જેવું તેવું દુષ્કર્મ નથી. એક શીલસંપન્ન આત્માને, કેવળ ઈર્ષ્યાને વશ બની આ રીતિએ કુશીલ ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ ઘણું જ અધમ કાર્ય છે, પણ પૌદ્ગલિક સ્વાર્થમાં ભાન ભૂલેલાઓની દશા જ કોઈ ન્યારી હોય છે. અહીં રામચન્દ્રજી આવ્યા, એટલે સીતાજીની સપત્નીઓએ તેમને કહ્યું કે, 'આપની પ્રિયા સીતા હજુ પણ રાવણનું સ્મરણ કરે છે.' આટલું કહીને પોતે જ આગ્રહપૂર્વક સીતાજીની પાસે ચીતરાવેલા રાવણના બે પગને બતાવીને કહે છે, 'સીતાના પોતાના હાથે જ આલેખાએલા રાવણના આ બે પગને જુઓ અને હે નાથ ! સમજો કે - સીતા હજુ રાવણને જ ઈચ્છી રહી છે.'

છે કાંઈ કમીના ! પણ રામચંદ્રજી તો ઉદાર મનના ગંભીર છે, એટલે તેમણે તો આવું કાંઈ બન્યું જ ન હોય એવો વર્તાવ કર્યો.

કર્મસત્તાના ઉપદ્રવથી આત્માને બચાવનાર ખરેખર જૈનશાસન છે :

હવે દુષ્કર્મનો ઉદય શું કામ કરે છે ? તે જાુઓ સીતાજી મહાસતી છે, પણ પૂર્વ ભવોની કરણીનું ફળ તો ભોગવવું જ પડે ને ? કેટલાંક કર્મો એવાં હોય છે, કે જેનો ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય. શ્રી તીર્થંકરદેવ જેવાને પણ અન્તિમ ભવમાં તેવાં દુષ્કર્મોનો ઉદય આવે તો ભોગવવો પડે છે. દુષ્કર્મનો કારમો ઉદય તો સત્ત્વશીલ શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માને પરમ નિર્જરા સાધવામાં નિમિત્ત ભૂત બની જાય છે. દુષ્કર્મના ઉદય સમયે સમભાવ ટકયો રહે, તો કામ થઈ જાય. સીતાજીના દુષ્કર્મનો ઉદય તીવ્ર છે. પરણ્યા પછી વનવાસ જવું પડયું, ત્યાંથી વળી રાક્ષસ દ્વીપમાં બન્ધનમાં પડવું પડયું અને હવે અહીં આનંદ કરે છે, ત્યાં નવું તૂત ઉભું થાય છે, સીતાજીની રક્ષા કરનારા થોડા હતા ? રાજા જનકની દીકરી, ભામંડલ જેવાની ભગિની, રામચંદ્રજી જેવાની અર્ધાંગના અને લક્ષ્મણજી જેવા તો જેના દીયર, સીતાજીને સેવકોનો તોટો હતો ? નહિ, પણ કર્મસત્તા પાસે કોઈનું યે ચાલે નહિ. કર્મસત્તાના ઉપદ્રવથી પ્રભુશાસન વિના બચાવનાર કોઈ નથી. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓને દુષ્કર્મનો ઉદય ન હોય એમ નહિ, પણ એ ઉદયાવસ્થામાં ય, આ શાસન તે આત્માને રીબાવા દેતું નથી. એ દશામાં પણ આ શાસનને પામેલો સત્ત્વશીલ હોય, તો અખંડ શાંતિ ભોગવી શકે છે. પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માને, દુષ્કર્મના તીવ્ર ઉદયવાળા સમયે પણ, ઈતર આત્માઓના જેવી ગ્લાનિ કે મૂંઝવણ થતી નથી તેમજ તેવા પ્રકારનું દુર્ધ્યાન પણ આવતું નથી વિચારવાનું તો એ છે કે, લક્ષ્મણજી જેવા જેના ચરણમાં માથું મૂકે અને રામચંદ્રજી જેવા જેને હૃદય આપે તે આત્મા કેવી ઉચ્ચ કોટિનો હશે ? તેવા પણ આત્માને જે દુષ્કર્મ ન છોડે, તે તમને અને મને છોડે, એમ ? નહિ જ. આથી જ ઉપકારી મહાપુરૂષો ઉપદેશે છે કે, 'કલ્યાણનો વાસ્તવિક માર્ગ તો એ જ છે કે, ઉદયમાં આવતાં કર્મોને સમભાવે સહવાં અને બંધથી બચી નિર્જરા સાધવાનો પ્રયાસ કર્યા કરવો.'

અનુકૂલ પદાર્થો મલવા કે ભોગવવા એ ઇચ્છાને આધીન નથી.

જે સમયની વાત ચાલે છે, તે સમયમાં સીતાજી રાજ સાહ્યબી ભોગવી રહ્યાં છે. રાજ્ય પોતાને ઘેર છે, પણ દુષ્કર્મના ઉદયે મૂકવું પડશે. દુનિયાની ચીજો મળવી, ટકવી કે ભોગવાવી એ ઈચ્છાને આધીન નથી પણ પુણ્યને આધીન છે. વગર પુણ્યે માત્ર પુરૂષાર્થથી એ ન મળે માત્ર પુરૂષાર્થથી મળે એવી કોઈ ચીજ હોય, તો તે એક મુક્તિ જ છે, એમ કહી શકાય; કારણ કે, મુક્તિની સાધનામાં પુરૂષાર્થની પ્રધાનતા છે. મુક્તિની સાધના, એ જ સર્વ સુખ અને સર્વ સ્વાધીનતાની સાધના છે. બીજું બધું મળે તે પુણ્યોદયે. પુણ્ય પરવારે એટલે ચાલ્યું જાય અગર આપણે જ ચાલતા થવું પડે મુક્તિ એવી ચીજ છે કે મળ્યા પછી જાય જ નહી. મુક્તિ એટલે ? કર્મના સંયોગથી છૂટકારો. એકવાર છૂટકારા થઈ જાય તો પછી બંધાવવાનું નહિ પણ પુરેપૂરો છુટકારો થઈ જવો જોઈએ. કર્મના સંયોગમાંથી જ પરાધીનતા જન્મેલી છે. અગર કહો કે, મોટામાં મોટી પરાધીનતા જ એ છે. આત્માના ગુણોએ જ આત્માની વાસ્તવિક સંપત્તિ છે

અને એ સંપૂર્ણપણે પ્રગટી જાય પછી પરાધીનતા શાની ? પારકામાં મારાપણાની બુદ્ધિ, એ બેવકૂફી છે અને પારકાને પોતાનું માની ઝૂંટવવા નીકળવું, એ સન્નિપાત છે. કેટલાકના પૈસે એક સટોડીયો શ્રીમંત બને ? શ્રીમંત બનવા આવેલા સેંકડો ભીખ માંગતા થાય, દરિદ્રી થાય, પૈસા ગુમાવે, ત્યારે થોડાક પુણ્યવાળા પૈસાદાર થાય. શાથી ? લક્ષ્મી પરાધીન છે માટે ! પરાધીન માટેનો પ્રયત્ન એ દુઃખનો પ્રયત્ન અને સ્વાધીન માટેનો પ્રયત્ન, એ સુખનો પ્રયત્ન. સ્વાધીનતાના પ્રયત્ન નામે આજે દુનિયા પરાધીનતાની પૂઠે પાગલ બની છે. પણ દુન્યવી સાહ્યબી ભોગવવાનું પુણ્ય ખતમ થતાં તે છોડયે જ છૂટકો થાય છે. બાથ ભીડયે કે રક્ષકો રાખ્યે પણ એ ટકી શકે નહિ. આથી જ, વિવેકીઓએ એમાં મૂંઝાવાનું હોય નહિ.

સીતાજીના દોષની વાત લોકમાં શોકયોએ ફેલાવી :

આપણે જોયું કે, સીતાજીની સપત્નીઓએ સીતાજીની સરલતાનો પૂરેપૂરો લાભ લીધો, સીતાજીની સપત્નીઓએ ઈર્ષ્યાળુ બનીને માયાભર્યાં વચનોથી સીતાજીને ભોળવ્યાં અને કૌતૂકના નામે તેમની પાસે રાવણના ચરણોને ચીતરાવ્યા. પછી રામચંદ્રજીને મોઢે તદ્દન બનાવટી હકીકત કહી, પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી નહિ. ઉદાર મનવાળા રામચંદ્રજીએ તો ગંભીરતા જાળવી અને સીતાજીને પણ જાણ થવા દીધી નહિ. રામચંદ્રજી સીતાજીની સાથે પૂર્વવત્ સ્નેહથી વર્તવા લાગ્યા. સીતાજીની સપત્નીઓથી આ ખમાયું નહિ. પોતે મારેલી સોગઠીનું ધાર્યું પરિણામ આવ્યું નહિ, એટલે સીતાજીની સપત્નીઓએ આગળ પગલું ભર્યું. પોતાની દાસીઓ દ્વારા સીતાજીની સપત્નીઓએ તે વાત લોકમાં ફેલાવી. દાસીઓએ વાત ફેલાવી અને લોકનું તો પૂછવું જ શું ? લોક તો એક વાતની સો વાત કરે.

છતા કે અછતા દોષોને ગાનારાઓનો તોટો નથી :

આ પ્રસંગને અનુલક્ષીને, પરમઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

'प्रायः प्रवादा लोकनिर्मिताः ।'

મોટે ભાગે અપવાદો લોકોએ જ નિર્મેલા હોય છે, પણ વાસ્તવિક હોતા નથી. આ દુનિયામાં નિન્દારસિકતા, એ પણ એક ભયંકર કોટિનો દોષ છે અને એ દોષથી મુકત જનો આ લોકમાં બહુ થોડા હોય છે. પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાના હેતુથી જ દુનિયા પરના બીજાના છતા કે અછતા દોષોને ગાય છે અગર તો સાંભળે છે, એમ પણ નથી. સ્વાર્થ ન હોય તોય, 'નિન્દારસિકતા' રૂપ દુર્ગુણને આધીન બનીને, પરના છતા કે અછતા પણ દોષોને ગાનારાઓ અને સાંભળનારાઓનો આ દુનિયામાં તોટો નથી. તેઓએ સમજવું જોઇએ કે, પોતાનો સ્વાર્થ હોય કે ન હોય, તે છતાં પણ પરાયા અછતા કે છતા દોષોને ગાવાની અને સાંભળવાની વૃત્તિ, એ ઘણી જ અધમ વસ્તુ છે : છતાં એનાથી ગણ્યા-ગાંઠયા ભાગ્યવાનો જ બચી શકે છે. બીજાના વાસ્તવિક પણ ગુણોને પ્રસન્નતાપૂર્વક ગાવાની અને સાંભળવાની વૃત્તિ એ ઘણી ઉમદા વૃત્તિ છે, એનાથી લાભ નિયમા થાય છે; છતાં લોકો એના રસિક નથી હોતા અને સ્વ-પરને નુકશાન થવાનું જેમાં સુનિયત છે, એવી નિન્દાવૃત્તિની લોકમાં સહજ રસિકતા હોય છે. પરના છતા પણ ગુણોને ગાઇ કે સાંભળી શકવામાં કૃપણ (?) અને પરના અછતા પણ દોષોને સાંભળવા તથા ગાવામાં રસિક એવા ઉદાર (?) જનો, આ દુનિયામાં ઓછા નથી. વગર જાણ્યે, વગર તપાસ કર્યે, પરાયા અછતા પણ દોષોને ગાવાને માટે તત્પર બનનારા આ દુનિયામાં ઘણા છે : એ જ કારણે ઉપકારી મહાપુરૂષ ફરમાવે છે કે -

'प्रायः प्रवादा लोकनिर्मिताः ।'

પરનિન્દાની રસિકતાના યોગે લોકોએ મહાસતીઓને કુલટાઓ તરીકે, સજ્જનોને દુર્જન તરીકે અને મહાત્માઓને અધમાત્માઓ તરીકે વર્ણવવામાં કમીના રાખી નથી. એના એ લોકોએ સ્વાર્થરસિક બનીને કુલટાઓને પણ મહાસતીઓ રૂપે, દુર્જનોને પણ સજ્જનો રૂપે અને અધમાત્માઓને પણ મહાત્માઓ તરીકે જાહેર કરવામાં પણ કચાશ રાખી નથી. લોકના આ સ્વભાવને જાણનારા ઉપકારી પરમર્ષિઓએ, આ જ કારણે લોકહેરીનો ત્યાગ કરવાનું ફરમાવ્યું છે. લોકહેરીમાં પડેલા આત્માઓ સ્વપરહિતના સાધક નહિ બનતાં ઘાતક પણ બને છે, એમ ઉપકારીઓ ફરમાવે છે.

લોકની નિન્દારસિકતા એ તો આ દુનિયામાં કારમો અનર્થ મચાવ્યો છે. લોકમુખે ગવાતા મિથ્યા અપવાદને સહી શકવાને અશક્ત આત્માઓ, કેટલીક વાર આત્મઘાત કરવાને પણ પ્રેરાય છે. પરનિન્દાની રસિકતા આત્માને ગુણોથી વંચિત રાખી, દોષોના ભાગી બનાવે છે. પરનિન્દાના રસિક આત્માઓ ગુણવાન આત્માઓની અતિ હીન કોટિની પણ આશાતના કરનારા નિવડે છે. પરના જે દોષો અનેક આત્માઓના હિતને હાનિ પહોંચાડનારા હોય, તે દોષોથી હિતકાંક્ષી જગતને માહિતગાર બનાવી, હિતકાંક્ષી જગતનું રક્ષણ કરવાને ઇચ્છનારા મહાનુભાવો પણ, દોષિત પ્રત્યેની દયાથી પર હોતા નથી. દોષિતને શિક્ષા કર્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય, શિક્ષા ન કરાય તો ભયંકર અનર્થ મચે તેમ હોય, સંખ્યાબંધ આત્માઓના હિતને નુકશાન પહોંચે તેમ હોય, તો શકિતસંપન્ન ઉપકારીઓ અવસરે શિક્ષા કરવાને ચૂકતા નથી, પરન્તુ તેમની તે શિક્ષાની ક્રિયા પણ દયામય જ હોય છે. જેને શિક્ષા કરાતી હોય, તેના પ્રત્યે પણ દયાની ભાવના તો જેવી ને તેવી હોય જ છે, સ્વપર - હિતાર્થ યથાવિધિ શિક્ષા કરનાર દયાળુ નથી પણ દ્વેષી છે, એમ કહેનારાઓ અજ્ઞાન છે. એવાઓને મહાપુરૂષોના હૃદયની ગમ નથી. જયારે આવા કારમા દોષિતો પ્રત્યે પણ દયાભાવના અખંડ બની રહેવી જોઇએ, ત્યારે નિર્દોષોને પણ દોષિત તરીકે જાહેર કરવાની વૃત્તિ ધરાવનારાઓ અને રસપૂર્વક નિન્દા કરનારાઓ, કેટલા બધા અધમ કોટિના આત્માઓ ગણાય, એય વિચારવા જેવું છે.

નિન્દારસિકતા પોતાના આત્મા પ્રત્યે કેળવો :

નિન્દારસિક બનો, તો તે રસિકતા કેવળ પોતાના આત્મા પ્રત્યે કેળવો. પોતાનામાં જે જે દોષો હોય તો તે દોષેની અહર્નિશ નિન્દા કરો અને એ દોષોને ટાળવા ઉદ્યમશીલ બનો. પણ એ તો કરવું છે કોને ? આ જગતમાં આત્મનિન્દામાં મસ્ત રહેનારા આત્માઓની સંખ્યા ઘણી જ નાની છે, જયારે પરનિન્દાના રસિકોથી તો જગત ઉભરાઇ રહ્યું છે. બીજાઓનાં દોષોને જોઇને તો તેઓ પ્રત્યે વિશેષ દયાળુ બનવું જોઇએ. તમને તે તે દોષોથી મુકત બનાવવાનો શકય પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કારમા દોષિતોને પણ દયાવૃત્તિથી સુધારવાના શકય એટલા પ્રયત્નો કરવા જોઇએ. અપ્રતિકાર્ય દોષોની ઉપેક્ષા કરવાની હોય, પણ એ ઉપેક્ષામાંય દયાભાવના તો હોય જ. 'કયારે એ દોષમુકત બને અને અકલ્યાણથી બચે ?' - એ વૃત્તિ અવશ્ય હોય. આ વૃત્તિની સાથે પરનિન્દાની રસિકતાને જરાય મેળ છે ? નહિ જ. પોતાના અછતા પણ ગુણો પોતાના મુખે ગાવાની જેટલી તાલાવેલી છે, તેટલી જ પારકા અછતા પણ દોષોને ગાવાની તાલાવેલી છે અને એથી જ સંખ્યાબંધ આત્માઓ હિતને બદલે અહિત સાધી રહ્યા છે.

ઉન્માર્ગના રસિકો દ્વારા મહાપુરૂષો અને સન્માર્ગ ઉપર થતું આક્રમણ :

લોકમાં પણ કહેતી છે કે, 'કુવાને મોઢે ગરણું બંધાય નહિ અને લોકને મોઢે ડૂચો દેવાય નહિ.' આ કહેતી પણ લોકના સ્વભાવનો પરિચય આપનારી છે. લોકનિન્દાથી સર્વથા બચવું, એ મુશ્કેલ છે. તેમાં પણ ઉન્માર્ગના

ઉન્મૂલન પૂર્વક સન્માર્ગનું સ્થાપન કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનેલા મહાપુરૂષોની મુશ્કેલીનો તો પાર હોતો નથી. ઉન્માર્ગના રસિકો તેવા મહાપુરૂષોને માટે તદ્દન કલ્પિત વાતો ફેલાવવા દ્વારા, તેઓને કલંકિત ઠરાવવાના પણ બને તેટલા પ્રયત્નો કરવાને ચૂકતા નથી. એ રીતિએ તેઓ ત્રણ ઉદ્દેશોની સિદ્ધિ કરે છે.

એક તો એ કે, ઉન્માર્ગના ઉચ્છેદક અને સન્માર્ગના સંસ્થાપક મહાપુરૂષોને અધમ તરીકે ઓળખાવી, અજ્ઞાન લોકને તેમના પવિત્ર સંસર્ગથી દૂર ભાગતો કરી દે છે ! બીજી સિદ્ધિ એ કે,ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલનનું અને સન્માર્ગના સંસ્થાપનનું પવિત્ર કાર્ય કરનારાઓમાં પણ જેઓ લોકનિન્દા સામે ટકવાની હામ ધરાવતા નથી હોતા,તેમને ફરજીયાત મૌન સ્વીકારવું પડે છે ! અને ત્રીજી સિદ્ધિ એ કે લોકહેરીના અર્થીઓ, 'ઉન્માર્ગનાશ અને સદ્ધર્મપ્રચાર' નું કાર્ય છોડીને જ અટકતા નથી, પણ તેવું કાર્ય કરનારાઓના નિન્દકો પણ બની જાય છે. પોતે ધારણ કરેલા વેષની રૂએ તો ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલન પૂર્વક સન્માર્ગનું પ્રકાશન કરવાની ફરજથી તેઓ બંધાએલા હોય છે; પણ લોકહેરીનું અર્થીપણું તેમને ઉન્માર્ગગામી બનાવી દે છે. આવાઓના પાપે અનેક આત્માઓ સદ્ધર્મથી વંચિત રહી કે બની જાય છે. આવાઓ શાસનના ભયંકર દુશ્મનની ગરજ સારે છે અને સમાજને ડોળે છે. આમ છતાં પણ, પોતાનું તે પાપ છૂપાવવાને માટે તેઓ, વફાદાર શાસનસેવકોને પણ નિન્દે છે.

જો કે સત્ત્વશીલ મહાપુરૂષો તો આવી પણ આફતોને અવગણીને પોતાનું પવિત્ર કાર્ય કર્યે જ જાય છે, પણ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ એવા નિન્દકોને અને તેમના સાગ્રીતોને બરાબર ઓળખી લેવા જોઇએ. ખૂલ્લા સાગ્રીતો કરતાં પણ છૂપા સાગ્રીતો બહુ ભયંકર હોય છે. દેખાવ શાસનરક્ષકાદિ તરીકેનો રાખે અને સાથ શાસનના દુશ્મનોને આપે, એવાઓ ઘણું જ અનિષ્ટ કરે છે. લોકહેરીમાં પડેલાઓની આ સામાન્ય દુર્દશા નથી, પણ કલ્યાણના અર્થીઓએ જે સમજવા જેવી વાત છે, તે સમજવામાં ચકોર બનવું જોઇએ, અપવાદો કોને હોય ? મોટે ભાગે સારાના જ અપવાદો ગવાય. જે ખરાબ છે, તેને અપવાદો શા ? મોટે ભાગે અપવાદો લોકોએ જ નિર્મેલા હોય છે, પણ વાસ્તવિક નથી હોતા,-એમ સમજી કલ્યાણના અર્થીઓએ સાવધગીરી રાખવી જોઇએ.

સીતાજીનો દોહદ અને મહેન્દ્રોદય ઉદ્યાનમાં ગમન :

આ રીતિએ અયોધ્યમાં જ્યારે ચોરે અને ચૌટે એ વાત ચર્ચાઇ રહી છે કે, સીતાજી તો દૂષિત છે, ત્યારે મહાસતી સીતાજી તો રામચન્દ્રજીના સ્નેહનો ઉપભોગ કરી રહ્યાં છે. એમ કરતાં વસન્તઋતુ આવી. એ સમયે સીતાજીને રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે-

'ગર્ભના યોગે ખેદિત એવા તમને વિનોદ પમાડવાને ઇચ્છતી હોય તેમ મધુલક્ષ્મી આવી છે.' બકુલ જેવાં કેટલાંક વૃક્ષો એવાં હોય છે, કે જે સ્ત્રીદત્ત દોહદોથી જ પુષ્પવાળાં બને છે. એની યાદ આપીને રામચન્દ્રજી, આનંદ કરવા માટે આપણે મહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં જઇએ, એમ સીતાજીને કહે છે. એ વખતે સીતાદેવી કહે છે કે 'મને દેવપૂજા સંબંધી દોહદ ઉત્પન્ન થયો છે, તો ઉદ્યાનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધમય પુષ્પોથી મારા તે દોહદને આપ પૂરો.'

ગર્ભવતી સ્ત્રીને થતા દોહદ ઉપરથી પણ ગર્ભમાં રહેલ જીવની ઉત્તમતા-અધમતા કલ્પી શકાય છે. ઉત્તમ આત્માઓ ગર્ભમાં રહેલા હોય છે, ત્યારે તે તે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ પ્રકારના દોહદો જ થાય છે. મહાસતી સીતાજીના ઉદરમાં રહેલા આત્માઓ ઉત્તમ છે, એટલે તેમને શ્રી જિનપૂજા કરવા સંબંધીનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો. અધમાત્મા ઉદરમાં હોય તો સારી પણ ગર્ભવતી સ્ત્રીમાં ખરાબ દોહદ ઉત્પન્ન થાય છે સીતાજીએ પોતાના દોહદની વાત કરી, એટલે રામચન્દ્રજીએ પણ તરત જ દેવપૂજાની સઘળી ગોઠવણ કરાવી. સીતાજીએ

ખૂબ ભાવોલ્લાસપૂર્વક ભગવાન શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પૂજા કરી. આ રીતિએ દેવપૂજા કરાવીને, રામચંદ્રજી સીતાજી આદિ પરિવાર સહિત મહેન્દ્રોદય નામના તે ઉદ્યાનમાં ગયાં.

તે ઉદ્યાનમાં બીજા નગરજનો પણ વસન્તોત્સવ ઉજવવાને માટે આવ્યા છે. આ વસન્તોત્સવ કામોદ્દીપક નથી, પણ કામોપશામક છે : કારણ કે, તે અર્હંત ભગવાનની પૂજાના ઉત્સવરૂપ છે. નગરજનોને આ રીતિએ આનંદ કરતા જોઈને, રામચંદ્રજી પણ આનંદ કરે છે. સંસારી પ્રાણીઓ, ગૃહસ્થો અર્થ - કામના ત્યાગી નથી હોતા, પરન્તુ જૈન શાસનને પામેલા આત્માઓ અર્થ કામમાં ધર્મને વિસરી જતા નથી. પૌદ્ગલિક આનંદને ભોગવવા સાથે તેઓ શ્રી જિનપૂજાદિ દ્વારા આત્મિક આનંદને પણ ભોગવવાને ચૂકતા નથી. એ કારણે, તેવા આત્માઓ પૌદ્ગલિક સુખોમાં એવા લીન બનતા નથી જ, કે જેવા લીન ભોગમાં જ સુખ માનનારા સંસારરસિકો બને છે.

સીતાજીનું જમણું નેત્ર ફરકે છે

મહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં આવ્યા બાદ,એક વાર સીતાજીનું જમણું નેત્ર ફરકે છે. સ્ત્રીઓનું જમણું નેત્ર ફરકે અને પુરૂષોનું ડાબું નેત્ર ફરકે,તો તે એક અશુભની નિશાની રૂપ ગણાય છે. ભવિષ્યમાં થનાર અનિષ્ટની, એ એક પ્રકારની આગાહી ગણાય છે. પોતાનું જમણું નેત્ર ફરકતાંની સાથે જ સીતાદેવી શંકાશીલ બની જાય છે. બે કારણ છે; એક તો ગર્ભધારણ સમયે, વિમાનમાંથી ચ્યવેલા બે અષ્ટાપદમૃગોને જોયા હતા અને તે સંબંધમાં રામચન્દ્રજીએ કહ્યું હતું કે - 'તે કારણે મને આનંદ થતો નથી.' અર્થાત્, તે સમયથીજ અનિષ્ટની કલ્પના ઉભી હતી અને હમણા જમણું નેત્ર ફરકયું, એટલે સીતાજી એકદમ ભાવિ અનિષ્ટની શંકામાં પડી જાય, તે સ્વભાવિક છે. આ રીતિએ શંકાશીલ બનેલાં સીતાદેવીએ તરત જ પોતાનું જમણું નેત્ર ફરકયાની વાત રામચન્દ્રજીને જણાવી. રામચન્દ્રજી કહે છે કે - 'આ ઠીક નહિ.' બસ, આટલું કહેતાંની સાથે જ સીતાજીનું હૃદય ભરાઇ જાય છે. સીતાજી વેદનાપૂર્ણ સ્વરે બોલી ઉઠે છે કે - 'રાક્ષસદ્વીપમાં મારે વસવું પડયું તે છતાંય વિધિને હજુ સંતોષ થયો નથી ? આપના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલું જે દુ:ખ, તેનાથી પણ અધિક દુ:ખને શુ હજુ તે આપશે ? આ નિમિત્ત અન્યથા થાય એમ લાગતું નથી. જૂઓ કે, સીતાજીની વાણીમાં કેટલી બધી આર્ત્તતા છે ? કેટલી બધી ભીતિ છે ?

આપત્તિના સમયે સમાધિ જળવાય તે રીતે રહો !

આપત્તિ તો આવશે ત્યારે આવશે, પણ - 'આપત્તિ આવશે' એવા ખ્યાલ માત્ર પણ કેવી આપત્તિને ખડી કરી દે છે ? મૂઝાયે કે ગભરાયે અવશ્ય આવનારી આપત્તિ કાંઇ થોડી જ આવતી અટકી જાય છે ? જયારે મુંઝાયે કે ગભરાયે આપત્તિંનું આવાગમન અટકાવી શકાતું નથી, તો પછી આપત્તિ આવ્યા પહેલાં ખેદ પામવો, દુ:ખ અનુભવવું, હાય, હાય, શું થશે ? ' - એમ કરવું, એથી ફાયદો શો ? એવી મૂંઝવણ અને ગભરામણ દુ:ખમાં ઘટાડો કરતી નથી, પણ દુ:ખમાં વધારો કરનારી જ નિવડે છે. આપત્તિ આવવાની છે, એમ જાણીને તો સાવધ બની જવાનું હોય. એ આપત્તિના સમયે આત્મસંપત્તિ રગદોળાઇ જાય નહિ, તેની વિશેષ કાળજી કરવી જોઇએ, આવેલ આપત્તિના નિમિત્તે આત્મસંપત્તિને સવિશેષ પ્રગટાવી શકાય, એવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. અચાનક આપતિ આવે તો તૈયારી કરવાનો સમય ન રહે. પણ જો પહેલેથી જ ખબર પડે તો તો તેવા સમયમાં સમાધિ જળવાઇ શકે. એવી જોગવાઇ થઇ શકે, પણ એ કોને માટે ? વિવેકીને માટે ! અવિવેકી તો આપત્તિ આવવાની છે, એમ જાણીને જ મૂંઝવણમાં ને મૂઝવણમાં અધમૂઆ જેવો થઇ જાય. કેટલીક વાર તો, આપત્તિ કરતાં પણ, આપત્તિ આવશે એ વિચાર મોટી આપત્તિ રૂપ બની જાય છે. કેટલાકો તો એવા વિચારોમાં ને વિચારોમાં જ પાગલ બની જાય છે. એટલે એવી મૂંઝવણ અગર તો ગભરામણ, આ લોકની કે પરલોકની - ઉભયદૃષ્ટિએ એકાન્તે હાનિકારક જ છે. આથી જગતના જીવ માત્ર પ્રત્યે ઉપકારની ભાવનાવાળા જ્ઞાની મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે, હિતનો ઉપાય તો એજ છે કે, આપત્તિ આવવાની છે એમ જાણીને સદ્વિચારમાં

લીન બની જવું અને એ રીતિએ આત્માને સુસ્થિર બનાવી લેવો. આપત્તિના સમયમાં ટકતી સમાધિ તો બીજી પણ અનેકવિધ આપત્તિઓના મૂળને ઉખેડી નાખે છે.

દુઃખમાં પણ સુખનો અનુભવ થાય એ રીતે રહો !

કર્માધીન આત્માઓના સર્વ દિવસો સરખા જતા નથી. કર્માધીન આત્માનો એક પણ ભવ દુઃખના લેશ વિનાનો જ પસાર થાય, એ શકય જ નથી. વિશેષ પુણ્યવાન હોય તો સુખનું પ્રમાણ મોટું અને વિશેષ પાપી હોય તો દુઃખનું પ્રમાણ મોટું પણ આદિથી અન્ત સુધીનું એકાન્ત સુખમય જીવન કર્માધીન જીવોને પ્રાપ્ત થતું જ નથી. અહીં બેઠેલા સંખ્યાબંધ માણસોમાંથી એક પણ માણસ એમ કહી શકશે કે, મને મારી જીંદગીમાં દુઃખનો લેશ પણ અનુભવ થયો નથી ?'

સભા૦ એવા માણસ તો ન મળે.

આમ છતાં, દુઃખમાં પણ સુખનો અનુભવ કરી શકાય, એવો માર્ગ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ દર્શાવ્યો છે. શ્રી જિનશાસનના રહસ્યને પામેલા પરમ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ દર્શાવેલા માર્ગનું યથાસ્થિતપણે સેવન કરાય, તો કારમા દુઃખને પમાડનારી સામગ્રીના યોગમાં પણ આત્મિક સુખનો સુન્દરમાં સુન્દર આસ્વાદ પામી શકાય છે અને સાથે સાથે દુઃખ માત્રની જડ સમાન કર્મસમૂહની નિર્જરા પણ સાધી શકાય છે. ઉપકારીઓએ ફરમાવેલા માર્ગને પામેલા અને એ માર્ગની આરાધનામાં અપ્રમત્ત બનેલા આત્માઓ, હરકોઇ દશામાં વર્તમાન કાળે સમાધિના સુખને અનુભવવા પૂર્વક, ભાવિકાળના સુખનું નિર્માણ કરનાર બને છે. એવા આત્માઓનો વર્તમાનકાળ જેમ સુખમય બની જાય છે, તેમ ભાવિકાળ પણ પ્રાયઃ સુખમય જ બની જાય છે.

ચક્રવર્તી અને ઇન્દ્રના કરતાં પણ સાધુઓ વિશેષ સુખને અનુભવે છે :

વર્તમાનમાં સુખનો અનુભવ કરવા પૂર્વક, ભાવિકાલને પણ સુખમય બનાવવાનો એક માત્ર માર્ગ એ જ છે કે, 'અનન્તઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા યથાવસ્થિત મુક્તિમાર્ગ પ્રત્યે નિર્મલ શ્રદ્ધા કેળવવી અને એ માર્ગની આરાધનામાં જ દત્તચિત્ત બની જવું .' જે નિર્દોષ અને તે છતાં અનુપમ સુખનો અનુભવ છ ખંડના માલિક એવા ચક્રવર્તી પણ નથી કરી શકતા અને દેવોના સ્વામી એવા ઇન્દ્ર પણ નથી કરી શકતા, તે સુખના અનુભવ સાચા નિર્ગ્રન્થો કરી શકે છે.' ઉપકારી મહાપુરૂષો એમ ફરમાવે છે, એટલું જ નહિ, પણ સાચા નિર્ગ્રન્થો ઉપકારીઓના આ યથાર્થ કથનનો સાક્ષાત્ અનુભવ પણ કરે છે.

સભા૦ સાધુપણામાં શું એટલા બધા સુખનો અનુભવ કરી શકાય છે ?

જરૂર, સાધુપણું સાધુપણા રૂપે હોય તો. જેટલે અંશે સાધુપણાની સુન્દરતા, તેટલે અંશે એ સુખનો અનુભવ.

સભા૦ એ કેમ બને ?

મુંબઇમાં રોજ કેટલાં સ્ત્રી,પુરૂષો કે બાળકોનાં મરણો થતાં હશે ?

સભા ૦ ઘણાંયનાં.

શુ એ બધાં જ મરણો તમને દુઃખ ઉપજાવે છે ? તમારા હૈયાને આઘાત પહોંચાડે છે ?

સભા૦ એ શકય નથી.

કારણ ?

સભા૦ એમ તે કાંઇ બધાનાં મરણો દુ:ખ ઉપજાવે ખરાં ?

પણ દુ:ખ ન ઉપજાવે તેનું કારણ શું ?

સભા૦ એ બધાની સાથે અમારે સંબંધ હોતો નથી, એ જ એનું કારણ.

સંબંધ હોય તો દુ:ખ થાય અને સંબંધ ન હોય તો દુ:ખ ન થાય, એમ જ ને ?

સભા૦ સંબંધ ન હોય પણ કોઇનું અકાલે મૃત્યુ થયું હોય અગર તો મરનારની પાછળ નિરાધાર કુટુમ્બ હોય, તો એ જાણીને ય પણ દુ:ખ થાય.

એ દુ:ખ શાથી થાય ?

સભા૦ દયા આવે એથી.

દયાની વાતને અલગ રાખો. એ સિવાય ?

સભા૦ એ સિવાય તો કોઇ મરે અને કોઇને દુ:ખ થાય એ ન બને.

ત્યારે મરણ એ દુ:ખનું કારણ હોવા છતાંય, તમે જ્યાં મરનારને કોઇ એટલે પર માનો છો, ત્યાં દયાના કારણ સિવાય તમને દુ:ખ થતું નથી, એ વાત તો નિશ્ચિત જ છે ને ?

સભા૦ આ વાતને મારા પ્રશ્ન સાથે સંબંધ ?

દુ:ખનું કારણ મમત્વનુ બંધન !

હમણાં સમજાશે. પરાયું કોઇ મરણ પામે તો દુ:ખ ન થાય અને પોતાનું માનેલું કોઇ મરે તો દુ:ખ થાય, ત્યારે એ દુ:ખને ઉત્પન્ન કરનાર મરણ છે કે મમત્વ છે, એ વિચારવા જેવું છે. જ્યાં મમત્વ નથી ત્યાં દયાભાવના પ્રગટે એ જૂદી વાત છે; કોઇ ઉપકારી જાય અને એથી દુ:ખ થાય એ જૂદી વાત છે : પણ એ સિવાય તો, જેના પ્રત્યે મમતા નથી તેનાં મૃત્યુથી પણ દુ:ખ થતું નથી, એ નિશ્ચિત વાત છે ને ? પુત્ર - પુત્રીનું મરણ, માતા - પિતા-દિનું મરણ, સંબંધિઓનું મરણ મોહના ઘરનું દુ:ખ ઉપજાવે છે, કારણ કે ત્યાં મમત્વ બેઠું છે. ત્યારે એ દુ:ખમાં મુખ્ય કારણ મરણ છે કે મમત્વ છે ?

સભા૦ મમત્વ.

એ મમત્વ નીકળી જાય એટલે તેવા મરણના કારણે પણ મોહના ઘરનું દુ:ખ ઉત્પન્ન થવા પામે નહિ, એ સુનિશ્ચિત વાત છે. એ જ રીતિએ પોતાના શરીર ઉપરનું મમત્વ પણ ટળી જાય તો ?

સભા૦ તો શરીરના દુ:ખે પણ દુ:ખી ન થવાય.

અહીં એક વાત સમજી લેવાની છે.

પોતાના શરીર ઉપર આફત આવે,પોતાનું શરીર રોગથી ઘેરાય. એવા સમયે સમભાવ ટકાવવાને માટે સહન શીલતાની ખૂબ જ અપેક્ષા રહે છે. સામર્થ્યહીન જીવો તેવા અશુભોદય સમયે અસમાધિમયતાને પામી જાય, એ અસંભવિત વસ્તુ નથી. એવા સમયે સમાધિ જળવાઈ રહે અને આરાધનામાં વિઘ્ન ન આવે ત્યાં સુધી ઉપચારાદિથી પર રહેવું એ બરાબર છે; પણ તથા પ્રકારના સામર્થ્યના અભાવે જો અસમાધિ થઈ જાય તેમ હોય અને આરાધનામાં વિક્ષેપ પડે તેમ હોય તો આજ્ઞાવિહિત ઉપચારો કરી શકાય છે.

હવે આપણે ચાલુ વાત ઊપર આવીએ.

સાચો સાધુ પોતાના શરીરને પણ પર માનનારો હોય છે. આ કારણે, તે હરેક દશામાં સમભાવજનિત સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. આજ્ઞાવિહિત માર્ગે સમભાવમાં મસ્ત રહેનારને બાહ્ય કારણો દુઃખ ઉપજાવી શકતાં નથી. ચક્રવર્તી કે ઈન્દ્ર આદિને માટે આવું સમાધિસુખ, ઈન્દ્રપણાથી કે ચક્રવર્તીપણા આદિથી સંભવિત છે ?

સભા૦ એ તો સંભવિત નથી.

મુક્તિમાર્ગની આરાધનામાં દત્તચિત બનો !

સાચો સાધુ આહારાદિ મળે તોય જેવો પ્રસન્ન રહે છે, તેવોજ પ્રસન્ન આહારાદિ ન મળે તોય રહી શકે છે. એ આહાર લે તોય સંયમના હેતુથી, એટલે મળી જાય તો સંયમવૃદ્ધિ માને અને ન મળે તો તપોવૃદ્ધિ માને. માન મળે કે અપમાન થાય, સ્વાગત થાય કે તિરસ્કાર થાય, ઉભય સ્થિતિમાં પુણ્ય-પાપના ઉદયના સ્વરૂપને સમજનાર એ સમભાવે રહે, તો એ સુખ કોઈ સામાન્ય કાટિનું નથી. બાહ્ય દૃષ્ટિએ જોતા પરમ દુઃખી જણાય એવા પણ આત્માઓ, અંતરથી પરમ સુખનો અનુભવ કરતા હોય, એ સુસંભવિત વસ્તુ છે. જીવતા શરીરની ચામડી ઉતારાતી હોય, ઊઘાડે માથે ધગધગતા અંગારાની સગડી મૂકાઇ હોય, વાધરના બંધનથી શરીરનાં હાડકાં તડ-તડ ત્રુટતાં હોય કે આખોય કે આખોય દેહ કારમા રોગથી ગ્રસ્ત બની ગયેલો હોય, એવી એવી દશામાં પણ પરમ સુખને અનુભવતા અને ભવિષ્યના પરમ સુખને સાધતા મહાપુરૂષો થઇ ગયા છે, એવી પણ દશામાં એ મહાપુરૂષો પરમ સુખને અનુભવી શકયા એનું કારણ એ જ છે કે, એ મહાપુરૂષો મુક્તિ માર્ગની પરમ આરાધનામાં જ લીન બન્યા હતા. આથી જ કહેવાય છે કે, દુઃખમાં પણ સુખનો અનુભવ કરવો હોય અને સાથે જ ભાવિના સુન્દર સુખને સાધવું હોય તો એને માટે એક જ ઉપાય છે; અને તે એ કે, મુક્તિ માર્ગ પ્રત્યે નિર્મલ શ્રદ્ધા કેળવવાપૂર્વક, એ માર્ગની આરાધનામાં જ દત્તચિત્ત બની જવું. આ માર્ગના શ્રદ્ધાળુ આત્માઓ ગૃહસ્થદશામાં હોય, તોય બીજાઓની જેમ સુખી દશામાં ઉન્મત્ત કે દુઃખી દશામાં દીન બનતા નથી; પણ વિરલ આત્માઓ જ આવા અતિ સુન્દર અને એકાન્તે હિતકર પણ માર્ગ પ્રત્યે સુશ્રદ્ધાળુ બની શકે છે.

આજનાં ધીંગાણાં અને વિપ્લવના વાતાવરણ સમયે શ્રદ્ધાળુઓની ફરજ :

એકાન્તે હિતકર એવા પણ માર્ગ પ્રત્યે તેઓ જ સુશ્રદ્ધાળુ બની શકે છે, કે જેઓ સુન્દર ભવિતવ્યતાને ધરનારા હોય છે. વિચક્ષણ એવા પણ બહુલસંસારી જીવો તો, પોતાની વિચક્ષણતાનો ઉપયોગ એવી રીતિએ કરે છે, કે જેથી તેમનો ભાવિકાલ દુઃખમય બની ગયા વિના રહે નહિ. સન્માર્ગના પ્રરૂપક સદ્‌ગુરૂઓનો યોગ પ્રાપ્ત થવો, એજ મુશ્કેલ છે; અને પ્રાપ્ત થયેલો એ યોગ ફળવો, એ તો એથી પણ વિશેષ મુશ્કેલ છે. સન્માર્ગની રૂચિ પેદા થવાને માટે, લઘુકર્મિતા, એ પરમ આવશ્યક વસ્તુ છે. એવા પણ જીવો આ સંસારમાં વિદ્યમાન હોય છે. કે જે જીવો સદ્‌ગુરૂના કથનની થેકડી કરવામાં જ આનંદ માને. આવા જીવોને સન્માર્ગનું કથન ફળે શી રીતિએ ? આજનું વાતાવરણ જૂઓ. આજે સદ્‌ગુરૂઓનાં વચનોની ઠેકડી કરવી, એ તો સમાન્ય વાત થઇ પડી છે. એવાને

સદ્દગુરૂનો યોગ ફળ્યો કહેવાય કે ફૂટયો કહેવાય, એ વિચારો ! એવાઓ નથી તો પોતે આરાધના કરતા અને નથી તો બીજાઓને આરાધના કરવામાં સહાયક થતા. સહાયક થવાને બદલે વિઘ્ન ન કરે તોય બસ, એમ આજે કહેવું પડે તેમ છે. આજે કેટલાક જીવો સન્માર્ગના આરાધકોને ત્રાસ આપવાને મથી રહ્યા છે, પોતાનાથી આરાધના ન થતી હોય, તોય તેઓએ બીજાને વિઘ્નકર શા માટે નિવડવું જોઇએ ? તદ્દન ખોટો પણ વિરોધ કરવાની ધૂનમાં. આજે કેટલાકો શું લખી-બોલી રહ્યા છે ? સમાજહિતના નામે આ ધીંગાણાં હોય ? અને ધીંગાણા પોતે મચાવવાં, છતાંય દોષ સાધુઓને દેવો, એનો અર્થ શો ? જેઓમાં પ્રમાણિકતા પણ ન હોય, તેઓ ગાળો ન દે, કલંકો ન ઓઢાડે, તો બીજું કરે પણ શું ? તેઓની નેમ એક જ છે કે, લોકોનો કોઇપણ રીતિએ ધર્મસ્થાનોમાં આવતા બંધ કરવા. આ રીતિએ ધર્મની સામે બળવા જગવનારાઓનું આપણે ભલે બૂરૂં ન ઈચ્છીએ; તેઓનું પણ કલ્યાણ થાઓ એમ જ આપણે ઈચ્છીએ : પરન્તુ તેઓના પાપે તેઓનું બૂરૂં ન થાય એ સંભવિત નથી કોઇ પણ જીવને મુક્તિમાર્ગ પમાડવો એ જેમ અનુપમ કોટિનો ઉપકાર છે તેમ કોઇ પણ જીવને મુક્તિમાર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ બનાવવો અગર મુક્તિમાર્ગ પામતો અટકાવવો, એ ભયંકર કોટિનો અપકાર છે. આથી મુક્તિમાર્ગના શ્રદ્ધાળુ આત્માઓએ, ખાસ કરીને આવા વિપ્લવના સમયે તો, પોતાના સઘળા જ સામર્થ્યનો સદુપયોગ કરીને, આરાધકોના માર્ગને નિષ્કંટક બનાવવા માટે સઘળું જ કરી છૂટવું જોઇએ. યોગ્ય જીવો માર્ગથી વંચિત ન રહી જાય એ માટે શ્રદ્ધાળુઓએ વિવિધ યોજનાઓ હાથ ધરવી જોઇએ અને ધર્મવિરોધી પ્રચારનો તેટલો જ સબળ પણ સુન્દર પ્રતિકાર કરવાને ઉજમાલ બની જવું જોઇએ.

કર્મસત્તા રીઝવી રીઝે પણ નહિ અને રડયે પીગળે પણ નહિ :

શ્રદ્ધાળુ આત્માઓની આ પણ એક અગત્યની ફરજ છે, એ સમજવાને માટે બુદ્ધિની સુન્દરતા પણ જોઇએ. માર્ગની પ્રાપ્તિ અને સમજ વિના, આ વસ્તુનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ જ છે. આ માર્ગની ઉપકારકતાને તમે સમજો છો ? જે માર્ગ પામવાના યોગે ભયંકરમાં ભયંકર પણ દુ:ખની સામગ્રીમાં સુખનો અનુભવ કરી શકાય છે અને પરિણામે શાશ્વત એવા અનન્ત સુખને પામી શકાય છે, તે માર્ગની ઉપકારકતા જેવી-તેવી નથી. કર્મની આધીનતા છે, ત્યાં સુધી દુ:ખ ન જ આવે એમ નહિ : પરન્તુ - 'આવે દુ:ખ અને સઘાય સુખ'- એવો કીમીયો દર્શાવનાર કોઇ હોય, તો તે એક આ જૈન શાસન જ છે. સુખની સામગ્રી મળવી કે દુ:ખની સામગ્રી મળવી, એ પ્રતાપ કોનો ?

સભા૦ શુભ યા અશુભ કર્મનો.

દુ:ખની સામગ્રી આવી પડે ત્યારે મૂંઝાયે, દીન બન્યે, શું ઉદયમાં આવેલું કર્મ ભાગી જાય ?

સભા૦ નહિ જ.

ત્યારે પ્રયત્ન તો એ કરવો જોઇએ, કે જેથી કર્મની આધીનતા મૂળમાંથી જ ટળી જાય. એ માટે ઉદયમાં આવેલા કર્મોને સમભાવે વેદવાં જોઇએ અને સમભાવ પ્રગટાવવાને માટે તથા તેને ટકાવવાને માટે, એ પણ ખ્યાલમાં રાખવું જોઇએ કે, 'મારાં જ પૂર્વનાં કૃત્યોનું આ ફલ છે.' આ ખ્યાલમાં હોય, કર્માધીનતાની ભયંકરતા સમજાઇ હોય અને એનાથી મુક્ત બનવાની સાચી અભિલાષા પ્રગટી હોય, તો સુખ-દુ:ખની સામગ્રી મળતાં રાચવાનું કે રડવાનું મન કેમ થાય ? એવા અવસરે મોહ મૂંઝવે નહિ, એની સાવધગીરી રાખવી જોઇએ. દુ:ખ આવ્યે દીન બનવાથી કે રૂદન કરવાથી કર્મસત્તાને દયા આવે - કરે નહિ - એ સત્તા તો એવી કઠોર છે કે એ રીઝવી રીઝે નહિ. અને રડીને પીગળાવવા મથો તોય પીગળે નહિ. એ સત્તાને તોડયે જ છૂટકો. દુનિયામાંથી કર્મસત્તા નાબૂદ થવાની નથી. પણ સુજ્ઞ અને સમર્થ બનેલા આત્માઓ પોતાના ઉપર એ સત્તાનું

બળ ન ચાલી શકે એવો પ્રયત્ન જરૂર કરી શકે છે અને એમાં વિજય પણ મેળવી શકે છે. એ વિના દુઃખ મૂળમાંથી જાય અને સાચા સુખની શાશ્વતકાલીન સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય, એ શકય જ નથી.

દુઃખ પ્રત્યે નહિ, પણ પાપ પ્રત્યે તિરસ્કાર પ્રગટવો જોઇએ :

અહીં રામચન્દ્રજી અને સીતાદેવી મહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં આનન્દથી દીવસો વિતાવે છે, પણ એક વખત સીતાજીનું જમણું નેત્ર ફરકે છે. પોતાનું જમણું નેત્ર ફરકતાંની સાથે જ સીતાજી અશુભની આશંકામાં પડી જાય છે. અશુભની આશંકાથી ઘેરાએલા મનવાળાં આ સીતાજી, એકદમ રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે અને પોતાનું જમણું નેત્ર ફરકવાની વાત કરે છે. એના ઉત્તરમાં રામચન્દ્રજી કહે છે કે - ''આ સારૂં નહિ.'' રામચન્દ્રજીના આવા કથનને સાંભળતાંની સાથે જ સીતાજી વિશેષ વિહ્વલ બની જાય છે અને એવા ભાવને પ્રદર્શિત કરનારાં વચનો બોલી ઉઠે છે કે, ''મારા રાક્ષસદ્વીપના વાસથી પણ હજુ વિધિને શું સન્તોષ થયો નથી ? શું હજુ પણ આપના વિયોગજન્ય દુઃખથી પણ અધિક દુઃખ તે મને આપશે ? મારૂં જમણું નેત્ર ફરકવા રૂપ આ નિમિત્ત અન્યથા તો નથી જ.''

સીતાજીના હૃદયને અશુભના એક નિમિત્ત માત્રે પણ કેટલો બધો આઘાત પહોંચાડયો ? એ બહુ જ વિચારવા જેવી વાત છે. શું તેમને પ્રાપ્ત થનારૂં દુઃખ, એ તેમના જ પોતાના પૂર્વકાલીન પાપકાર્યનું પરિણામ નહોતું ? અશુભ કર્મના ઉદય વિના દુઃખ આવે નહિ અને પાપકરણી આચર્યા વિના અશુભ કર્મ બંધાય નહિ, એ નિયત વાત છે; એટલે દુઃખ પોતાના જ પૂર્વકાલીન પાપકાર્યનું પરિણામ છે, એ નિસ્સન્દેહ છે આમ છતાં, દુઃખ આવતા અગર તો દુઃખ આવવાનું છે એવો ખ્યાલ આવતાં, દુઃખના દ્વેષી જનોને આઘાત થાય તે અસંભવિત નથી. એવા સમયે વાસ્તવિક ધીરતાને ધારણ કરી, વીરતા કેળવી, સમભાવમાં મગ્ન બનવું, એજ એક સાચો તરણોપાય છે; પરન્તુ એમ થવું, એ કાંઇ સઘળા જ આત્માઓને માટે શકય નથી. દુઃખના આવાગમનથી અગર તો આવનાર દુઃખના ખ્યાલથી ગભરાએલા જીવોને, એવી સલાહ આપવી જોઇએ, કે જેના યોગે તેઓ ધીર અને વીર બનીને સમભાવે દુઃખને સહન કરી શકે ! એટલુ જ નહિ, પણ એવા સમયે દુઃખી આત્માઓના હૃદયમાં પાપ પ્રત્યે જ તિરસ્કાર પ્રગટે અને પાપથી બચાવનાર ધર્મ પ્રત્યે આદરભાવ પ્રગટે, એવી જ જાતિની સુન્દર સલાહ આપવી એ હિતકારક છે : પણ દુનિયામાં આવી સલાહ આપનારા કેટલા ?

સભા૦ બહુ જ વિરલ.

આપણે એ વિરલોમાંના જ એક બનવું જોઇએ. સલાહ આપવી જ હોય તો એવી જ આપવી; નહિ તો બહેતર છે કે, મૂંગા રહેવું. અન્યનું ભલું ન કરી શકાય તોય તેના ભૂંડાથી તો જરૂર બચવું. ખોટી સલાહ આપનારાઓના કરતાં મૂંગા રહેનારાઓ પણ લાખ દરજ્જે સારા છે.

કોઇ કોઇના પણ દુષ્કર્મોદયને અન્યથા કરી શકે જ નહિ :

વિચારી જૂઓ કે, રામચન્દ્રજીએ સીતાજીને શું કહ્યું હશે ? 'તું ગભરાય છે શા માટે ? હું બેઠો છું ત્યાં સુધી તારો એક વાળ પણ વાંકો કરનાર કોણ છે ? તારા મહેલ ઉપર પહેરો મૂકી દઉં.'- આવું આવું કહેવા ધારે, તો રામચન્દ્રજી કહી શકે તેમ હતું કે નહિ ? રામચન્દ્રજી એમ કરવા ધારે તો તે કરી શકે એમ પણ હતું કે નહિ ? ત્રણ ખંડના સ્વામી એવા લક્ષ્મણજી જેને ચરણે માથું મૂકતા હોય, તેને માટે શું ન થઇ શકે ? એમની પાસે સેવકોની ખોટ હતી ? સેવકોની વાત દૂર રહો, પણ રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી પોતે પણ કમ સમર્થ હતા ? નહિ જ. આમ છતાં રામચન્દ્રજી એવું કાંઇ જ કહેતા નથી; કારણ કે, સમજુ છે. એ જાણતા હતા કે, લાખ્ખો સૈનિકો અને સમર્થમાં સમર્થ પણ રક્ષકો, બીજાના દુષ્કર્મના ઉદયને અન્યથા કરવાને સમર્થ નિવડી શકતા જ

નથી. ક્ષપકશ્રેણિ માંડનારા આત્માઓમાં એ સામર્થ્ય પ્રગટે છે, કે જે સામર્થ્યના યોગે તેઓ, શકય હોય તો સારાય વિશ્વના જીવોનાં કર્મોનો ક્ષય કરી નાખે; પણ એ શકય જ નથી. એ શકય હોત તો તો પરમ ઉપકારીઓ એટલું કરવાને ચૂકયા જ ન હોત. રામચન્દ્રજી હોય, લક્ષ્મણજી હોય કે મોટો ચક્રવર્તી અગર ઇન્દ્ર હોય, પણ કોઇના દુષ્કર્મના ઉદયને અન્યથા કરવાનું કોઇમાં ય સામર્થ્ય નથી.

આવેલા દુષ્કર્મના ઉદયને ધીર અને વીર બની સમભાવે ભોગવવા જોઇએ :

આ વસ્તુને સમજનારા રામચન્દ્રજી, આપત્તિની આશંકાથી અત્યન્ત ખેદને પામેલાં સીતાજીને કહે છે કે, 'હે દેવિ ! તમે ખેદ ન કરો.' આ પ્રમાણે કહીને, ખેદ નહિ કરવાનું કારણ સમજાવતાં પણ શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે,

'अवश्यमेव भोक्तव्ये, कर्माधीने सुखासुखे'

કર્મને આધીન એવાં સુખ-દુઃખોને અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે. સુખ-દુઃખ કર્મને આધીન છે અને કર્મના નાશ વિના તેનો નાશ સંભવિત નથી, - આ કારણે કર્માધીન જીવોને એ અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે. જે વસ્તુને ભોગવ્યા વિના ચાલે તેમ નથી, તે વસ્તુને ભોગવતાં શોક શા માટે કરવો જોઇએ ? ખેદ કર્યે શું વળે ? જયારે કર્માધીન સુખ-દુઃખ ભોગવવાં જ પડે તેમ છે. તો એવી રીતિએ કાં ન ભોગવવાં, કે જે રીતિએ તેને ભોગવતાં આત્મા નવીન દુષ્કર્મોને ઉપાર્જનારો બને નહિ અને ઉદયને નહિ પામેલાં એવાં પણ બીજાં ઘણાં ઘણાં કર્મોની નિર્જરાને સાધનારો બને, દુઃખ આવવાનું છે. એ નક્કી વાત છે, એને ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી, રડયે કે માથું કૂટયે કાંઇ વળે તેમ નથી, તો ધીર અને વીર બનીને સમભાવ પૂર્વક આવેલ દુઃખને વેઠી લેવામાં હરકત શી ? એમાં લાભ કે નુકશાન ?

સભા૦ એમાં એકાન્તે લાભ જ છે.

આત્મા સાચો ધીર અને વીર બને. તો એને દુઃખ કાંઇ જ કરી શકતું નથી. આવેલ દુઃખ ઊલટું ઉપકારક બની જાય છે. વિચારો કે - કારમા પણ દુઃખમાં સુન્દર ભાવનાના યોગે ઉત્પન્ન થતું સમાધિસુખ, એ કેવું અનુપમ સુખ છે ? એ દશા તો વર્તમાનમાં ય સુખ દે અને ભવિષ્યને ય સુખમય બનાવે. એથી વિપરીત, દુષ્કર્મના ઉદય સમયે મૂંઝાનારાઓ, અસ્વસ્થ બનનારાઓ રડવા બેસનારાઓ, અગર તો માથું કૂટવાને મંડી જનારાઓ તો, ઉદયમાં આવેલ દુષ્કર્મને વેઠવા સાથે બીજાં અને દુષ્કર્મોને ઉપાર્જી, પોતાના દુઃખમાં વધારો કરી દે છે. એથી એવાઓ નથી તો વર્તમાનમાં સુખ અનુભવી શકતા કે નથી તો ભવિષ્યમાં સુખ અનુભવી શકતા.

આપત્તિમાં શરણ રૂપ એક ધર્મ જ છે.

કર્માધીન એવાં સુખ-દુઃખ અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે, એ વસ્તુનો ખ્યાલ આપ્યા બાદ, રામચન્દ્રજી સીતાજીને સમાધિ પામવાનો માર્ગ પણ દર્શાવે છે અને તે દર્શાવતાં કહે છે કે,

'तद्गच्छ मन्दिरे स्वस्मिन् देवानामर्चनं कुरु । प्रयच्छ दानं पात्रेभ्यो; धर्मः शरणामापदि ॥१॥''

રામચન્દ્રજી કહે છે કે, તમે તમારા ઘરના જિન મન્દિરમાં જાઓ; ત્યાં જઇને અરિહંત પરમાત્માની પૂજા કરો અને સુપાત્ર એવા આત્માઓને દાન દો : કારણ કે આપત્તિમાં શરણ રૂપ કોઇ હોય, તો તે એક ધર્મ જ છે. કર્માધીન સુખ - દુઃખ અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડે છે, એ સમજીને ધર્મના શરણે જવું, એ સમાધિને પામવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ માર્ગ છે. આપત્તિથી ઉગારવાને વાસ્તવિક રીતિએ કોઇ સમર્થ હોય, તો તે એક ધર્મ જ છે

અને તે ધર્મ પણ તે જ છે, કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલો છે. આપણે જૈન છીએ માટે જ આપણે આમ કહીએ છીએ, એમ નથી. જે વાસ્તવિક છે તે જ આપણે કહીએ છીએ. સમ્યક્ત્વ એટલે શું ? જે જેમ છે, તેને તેમ માનવું. ચેતન અને જડનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે. તેજ સ્વરૂપને માનવું અને એથી વિપરીત સ્વરૂપને મિથ્યા માનવું. હેયને હેય અને ઉપાદેયને ઉપાદેય માનવું, એજ સમ્યક્ત્વ છે. શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વોમાં જે રૂચિ, એને સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, પણ એનો અર્થ આ જ છે, કારણ કે, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું જ ફરમાવ્યું છે. એથી વિપરીત કહેનારા મિથ્યાવાદીઓ છે અને એથી તેઓનો ધર્મ પણ મિથ્યા જ છે. સાચો ધર્મો તે જ છે, કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલો છે અને એજ એક આપત્તિ માત્રથી ઉગારનાર છે. કર્મસત્તાની આધીનતામાંથી મુકત બનાવનાર ધર્મસત્તા છે. ધર્મ સત્તાના શરણને પામેલા આત્માઓ કર્મસત્તાથી સર્વથા મુકત ન બને, ત્યાં સુધી પણ સમાધિમય માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુન્દર પ્રકારે ભોગવી શકે છે. આપત્તિના સમયે બીજા કોઈનું પણ શરણ કાર્યગત નિવડતું નથી. આ કારણે, રામચન્દ્રજી સીતાદેવીને પ્રભુપૂજા અને પાત્રદાન કરવાની સલાહ આપે છે. રામચન્દ્રજી જેવા સમર્થ અને સત્તાધીશ પણ, ખુદ પોતાની પ્રિય વલ્લભા એવી પણ પત્નીને આવી સલાહ આપે છે. એ વસ્તુમાંથી આજનાઓ જો વિવેકપૂર્વક વિચારે, તો ઘણી જ સુન્દર પ્રેરણા મેળવી શકે તેમ છે; પણ આજે તો ધર્મકથાઓને ય વાંચતાં અગર તો સાંભળતા પણ ખાસ વિચારવા જેવી વસ્તુઓનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરનારાઓ બહુ થોડા છે.

આપત્તિ વેળાએ ધર્મસ્થાનોને તાળાં દેવાનો થઇ રહેલો વિષમ પ્રચાર :

રામચંદ્રજીએ સીતાદેવીને આપેલી આ પ્રકારની સલાહને જાણ્યા પછી તો, એવી ભાવના ઉત્પન્ન થવી એ સહજ છે, 'સાથી મળો તો આવા મળો અગર સલાહકાર મળો તો આવા મળો.' રામચંદ્રજીએ જે ભાવના અને જે પ્રવૃત્તિમાં રત બનવાની સીતાદેવીને સલાહ આપી છે, એ સામાન્ય કોટિની નથી. એ સલાહ વિવેકથી પરિપૂર્ણ છે. દુઃખથી મૂંઝાનારા અગર તો રીબાનાર આત્માઓને એવી જ સલાહ આપવી જોઈએ, કે જેથી તેઓ આવેલા દુઃખને સમભાવે સહી શકે અને કાલે કરીને પણ સાચા કલ્યાણના ભોકતા બની શકે. આજે તો દુઃખી પ્રજાને એથી વિપરીત જ સલાહ અપાઇ રહી છેઃ પણ રામચન્દ્રજીએ જે સલાહ આપી છે, એથી વિપરીત પ્રકારની સલાહ આપનારાઓ, એ ઘોર મિથ્યાદૃષ્ટિઓ જ છે. એવા નાયકોની પૂંઠે તણાનારી પ્રજા સુખી નથી થતી, પણ દુઃખી જ થાય છે. એવા નાયકોનો ત્યાગ અગર તો એવાઓનું કહેવાતું જિતેન્દ્રિયપણું, એ પણ એક પ્રકારનું મોહનું જ તાંડવ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને એથી આનંદ કે આશ્ચર્ય થાય જ નહિ. આજે તો બેકારોને બહેકાવાય છે અને દુઃખીઓને વધારે દુઃખ સાંપડે એવી સલાહ અપાય છે. વર્તમાનમાં, ઉન્મત્ત અને દમ્ભી આદમીઓ દ્વારા, ઉન્મત્તવાદ પ્રસાર પામી રહ્યો છે અને અજ્ઞાન પ્રજા લોભની મારી, એની પૂંઠે ઘસડાઇ રહી છે. 'આપત્તિમાં ધર્મ શરણ રૂપ છે'- એ વાત ભૂલાતી જાય છે અને આપત્તિના નામે ધર્મસ્થાનોને જ તાળાં દેવાની વાતોનો પ્રચાર વધ્યે જાય છે. ધર્મના યોગે કેટલાંક કર્મો તો ક્ષીણ થઇ જાય છે અને ક્ષીણ ન થાય એવાં પણ નિકાચિત કર્મોનો ઉદય આત્માને પામર બનાવી શકતો નથી. આપત્તિ વેળાએ તો ધર્મની આરાધનામાં વિશેષપણે પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. એને બદલે પાપના માર્ગે પ્રવૃત્ત થવું, એ તો આપત્તિને વધારવાનો જ ધંધો છે. પૌદ્‌ગલિક અર્થની સિદ્ધિને અનુલક્ષીને કરવામાં આવતું તોફાન કે તે માટેનો ઘોંઘાટ. એ આપત્તિને નિવારનાર છે, એમ માનાનારા અને મનાવનારા તો, આ જગતના હિતસ્વીઓ નથી. પરન્તુ હિતસંહારકો જ છે.

ધર્મને પામેલો દુઃખમાં રીબાય નહિ :

ખરેખર, જે અવસ્થામાં કોઈનુંય કાંઇ ચાલી શકતું નથી, તે અવસ્થામાં પણ એક ધર્મ જ એવો છે, કે જે સુખનો અનુભવ કરાવી શકે છે. જે સમયે મોટામાં મોટું લશ્કર, અનુભવીમાં અનુભવી હકીમો અને વિપુલમાં

વિપુલ ઋદ્ધિ આદિ પણ કાંઇ જ કરી શકતાં નથી, તેવા સમયે પણ ધર્મ આત્માને અજબ શાન્તિ આપી શકે છે. દુષ્કર્મના ઉદયે પૃથ્વીનો શહેનશાહ પણ એવા રોગનો ભોગ થઇ પડે છે કે, સારામાં સારા ગણાતા વૈદ્યો, હકીમો કે ડાક્ટરોનો એક પણ ઉપચાર સફળ નિવડતો નથી. આવા સમયે, જો તે શહેનશાહ ધર્મને પામેલા હોય છે તો રીબાતા નથી. તે દુર્ધ્યાનથી ઉન્મત્ત બનવાને બદલે, શુભ ધ્યાનથી શાન્તિને અનુભવી શકે છે. ધર્મથી તત્કાલ રોગ મટી જાય છે અગર બીજી આફતો ટળી જાય છે એમ નથી; કારણ કે - ધર્મ પામતાં પૂર્વે તે જીવે તેવાં પાપ કરેલાં હોય, તો તેનું ફળ ભોગવવું પણ પડે; પરન્તુ પાપના ઉદય સમયે, ધર્મનું શરણ સ્વીકારેલું હોય છે તો, આત્મા તત્કાલ શાન્તિ અનુભવી શકે છે અને ભાવિકાલને આપત્તિમુકત બનાવી શકે છે. ધર્મનો આ પ્રભાવ સામાન્ય આપત્તિમુકત બનાવી શકે છે. ધર્મનો આ પ્રભાવ સામાન્ય કોટિનો નથી, ઘણો જ અસાધારણ છે, પણ એનો વિચાર જ ન હોય ત્યાં થાય શું ? ધર્મનું ફલ જોઇએ પણ ધર્મ ન જોઇએ - એ દશામાં શું થાય છે ?

ધર્મમાં પૌદ્ગલિક આશંસા ન આવે તેની પણ કાળજી રાખવી જોઇએ :

સભા૦ આપત્તિના નિવારણને માટે ધર્મ કરવાનું કહી શકાય ?

ધર્મ કરવાનો હેતુ જ આપત્તિના નિવારણનો છે, ત્યાં-'આપત્તિના નિવારણને માટે ધર્મ કરવાનું કહી શકાય ?' - એવા પ્રશ્નને અવકાશ જ રહેતો નથી. આપત્તિનો જડમાંથી પણ વિનાશ સાધી આપવાનું અને નહિ અનુભવેલાં એવાંય કલ્યાણોને પમાડવાનું સામર્થ્ય જો, કોઇમાં હોય તો તે એક સદ્ધર્મમાં જ છે; એટલે આપત્તિનાં નિવારણને માટે ધર્મ કરવાનું કહેવું, એ જ એક વાસ્તવિક પ્રકારનો હિતકારક ઉપદેશ છેં.

સભા૦ બરાબર છે તો પછી પૌદ્ગલિક આશયથી ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ કેમ ન અપાય ?

સૌથી પહેલી વાત તો એ સમજો કે, અમુક જાતિનો પૌદ્ગલિક આશય સિદ્ધ થાય, એટલા માત્રથી સઘળી જ આપત્તિ ટળી જાય, એ શું સંભવિત છે ?

સભા૦ જે વસ્તુ મેળવવાનાં હેતુથી ધર્મ કર્યો હોય, તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ જાય, એટલે તેટલા પૂરતી તો આફત ટળે ને ?

પણ એ આફત ટળતાં સુધીમાં જે પૌદ્ગલિક અભિલાષા આદિ રૂપ દુર્ધ્યાન થયું, તેના યોગે કેટલી નવી આપત્તિઓ ખડી થઇ, તેનો કાંઇ વિચાર ?

સભા૦ એ વિચારવા જેવું ખરૂં.

પૌદ્ગલિક અભિલાષા એ પાપનું કારણ છે, આટલું તો તમે સમજો છો : તો એ પાપ પુષ્ટ બને એવા પ્રકારે ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનો આગ્રહ તમે કેમ સેવી શકો ? ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે, મુકિતના ઇરાદે આચરેલા ધર્મથી સઘળી જ આપત્તિઓ દૂર થઇ જાય છે, તો ઉપકારીઓનાં વચનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા કેળવીને નિરાશંસભાવે ધર્મ કરવો, એ વ્યાજબી છે કે પૌદ્ગલિક આશંસાથી ધર્મ કરવો એ વ્યાજબી છે ?

સભા૦ પણ આશંસા આવી જતી હોય તો ?

તો એ આશંસા ન આવે તેવો પ્રયત્ન કરવો. વિચારવું કે, મને વસ્તુની આશંસા થઇ જાય છે, તે વસ્તુ મને મળી પણ જાય, તોય તેથી મારા સઘળા દુઃખનો અન્ત આવવાનો નથી. વળી એ વસ્તુ મારી પાસે વધુમાં વધુ

એક ભવના સમયથી વિશેષ સમયને માટે ટકવાની નથી; અને એ વસ્તુને મેળવવાની ઇચ્છાથી માંડીને એ વસ્તુ મળે અને ભોગવાય ત્યાં સુધીના પાપની ગણત્રી કેટલી ? આમ અનેક રીતિએ વિચાર કરીને પૌદ્ગલિક આશંસાને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવો. જ્ઞાનીઓનાં વચનોનું નિરન્તર શ્રવણ અને મનન આદિ કરવું, કે જેથી મુક્તિની અભિલાષા તીવ્ર બનતી જાય અને પૌદ્ગલિક આશંસા નષ્ટ થતી જાય.

એવા પણ મુગ્ધ કોટિના જીવો હોય છે, કે જે જીવોએ આશંસાસહિત આચરેલું પણ અનુષ્ઠાન તદ્હેતુ અનુષ્ઠાનના બીજભૂત હોય; પરન્તુ ખ્યાલમાં રાખવું જોઇએ કે તેવા જીવોને ભવસ્વરૂપ આદિની વાસ્તવિક માહિતી જ હોતી નથી. તેવા જીવો પોતાની તેવા પ્રકારની લઘુકર્મિતાના યોગે સદનુષ્ઠાનના રાગી બને છે અને એ દ્વારા કલ્યાણ માની અનુષ્ઠાનને આચરવા તત્પર બને છે : પરન્તુ તેઓને જ્યાં ભવ અને મુક્તિના સ્વરૂપાદિનો ખ્યાલ આવે છે, કે તરત તેઓ પૌદ્ગલિક આશંસાનો ત્યાગ કરે છે અને એ જ કારણ છે કે, મુગ્ધ જીવોનાં તેવા પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનોને પણ તદ્હેતુ-અનુષ્ઠાનના બીજભૂત ગણાય છે. આ વસ્તુને આગળ કરી પૌદ્ગલિક આશંસાથી થતાં ધર્માનુષ્ઠાનોને પણ ઉત્તેજન મળે એવો પ્રયત્ન કરવો, એ કોઇ પણ રીતિએ ઉચિત નથી. શાસ્ત્રકાર-પરમર્ષિઓએ રોહિણી આદિના તપને દર્શાવ્યો છે, એ વસ્તુને આગળ કરીને આજે કેટલાકો વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાનનો પણ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે; પરન્તુ તેઓને એ તપ શાથી દર્શાવાયો છે, કોના દ્વારા કયા હેતુથી અપાય છે અને કોને અપાય છે, તેનું ભાન જ નથી. મુગ્ધ આત્માઓને માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવાના હેતુથી જ ગીતાર્થ મહાત્માઓ તે તે તપનું દાન કરે છે; અને એ કારણે, એટલે કે, માર્ગની પ્રાપ્તિ એ ફલ હોઇને, એ સૌભાગ્યાદિની કાંક્ષાવાળાઓને અપાએલા હોવા છતાં, ત્યાં વિષાદિપણાનો પ્રસંગ કે તદ્હેતુત્વના ભંગનો પ્રસંગ નથી ગણાતો.

અહીં તો સીતાદેવી રામચંદ્રજીની સલાહ મુજબ વર્તવાને તત્પર બની જાય છે. સીતાદેવીએ ઘેર જઇને મોટા આંબડર પૂર્વક ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની પૂજા કરી અને પુષ્કળ દાન કર્યું. ઘરમાંથી કચરો ફેંકી દેતાં બાઇ ઓને લેશ પણ સંકોચ થાય છે ? નહિ જ, કારણ કે, એ ફેંકી દેવા જેવી જ વસ્તુ છે, એમ એ માને છે, લક્ષ્મીની મૂર્ચ્છા નષ્ટપ્રાયઃ થાય છે અને ધર્મની પ્રીતિ જાગૃત થાય છે, ત્યારે સામગ્રીસંપન્ન આત્માઓનું દાન એવું બની જાય છે કે, જાણે તે કચરાને કાઢી રહેલ છે. એમને મન લક્ષ્મીની કિંમત કચરાથી અધિક નથી, એવું દાન લેનારાઓને અગર દાન દેતાં જોનારાઓને પણ લાગી જાય છે. એ વિના, દાન ધર્મ રૂપે થવું એ સહેલું નથી. કેટલીક વાર વ્રતપાલન અને તપ આદિ પણ જેટલી સહેલાઇથી થઇ શકે છે, તેટલી સહેલાઇથી સાચું દાન થઇ શકતું નથી.

ભક્તિ પાત્રની આશાતના ન થવી જોઇએ :

સુપાત્રદાનનમાં રહેલો ભક્તિભાવ અને અનુકંપાદાનમાં રહેલો દયાભાવ, આત્માને દાન દ્વારા ઘણા જ સુન્દર ફલને પમાડનાર બને છે. પરન્તુ ભક્તિપાત્રો પ્રત્યે દયાળુ બનનારાઓ અથવા ભક્તિપાત્રો માટેય દયાની જ વાતો કરનારાઓ અજ્ઞાન છે. શ્રાવકોને માટે શ્રાવકોએ દયાનું સ્થાન નહિ, પરન્તુ ભક્તિનું જ સ્થાન છે સુશ્રાવક સુશ્રાવકોની ભક્તિ કરવામાં જ રાજી હોય છે. અનુકંપા દાનમાં પાત્ર જોવાનું નહિ અને ભક્તિદાનમાં તો પાત્ર જોવાનું. ભક્તિપાત્રની આશાતના ન થઇ જાય, તેની પણ કાળજી રાખવી જોઇએ. આજે ભક્તિની પણ કેટલીક ક્રિયાઓ, તે ક્રિયાઓ આચનારાઓની ક્ષુદ્રતા આદિથી, આશાતનાની ક્રિયાઓ જેવી બની ગઇ છે. થોડી શક્તિ હોય તો થોડાની ભક્તિ કરો, પણ ભક્તિ કરો તે એવી રીતિએ કરો કે જેથી ભક્તિપાત્રોની આશાતના થવા પામે નહિ. અનન્તઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ સંયમના જ. પાલન અને પ્રચારમાં ઉદ્યમવન્ત બનેલા મહાત્માઓ, એ તો ભક્તિના શ્રેષ્ઠ ભાજન રૂપ છે; પરન્તુ આજે કહેવાતા શેઠીયાઓ તેમની પણ દયા ખાતા હોય, એ રીતિએ વર્તી રહ્યા છે. ભક્તિપાત્રો પ્રત્યે ભક્તિભાવ ન જાગવો,

અને દીન, દુઃખી આદિ પ્રત્યે અનુકંપાભાવ ન જાગવો, એ પણ એક પ્રકારની કારમી કમનશીબી છે. પાત્ર આત્માઓ ત્રણ પ્રકારના ગણાય છે : સર્વવિરતિધર મહાત્માઓ એ ઉત્તમ કક્ષાના પાત્ર છે. દેશ અને વિરતિધર ગૃહસ્થો એ મધ્યમ કક્ષાના પાત્ર છે અને તથાપ્રકારે વિરતિ કરવાને અશકત હોવા છતાં પણ, માર્ગમાં સુન્દર શ્રદ્ધાવાળા બની શાસનપ્રભાવનાદિ સંબંધી શકય પ્રવૃત્તિઓ કરનારા સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થો એ જઘન્ય પાત્ર છે. દાન દેનારાઓએ પણ આ ભકિતપાત્ર આત્માઓની આશાતના ન થઇ જાય, તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. આથી સ્પષ્ટ જ છે કે, કલ્યાણના અર્થીઓએ દાનમાં પણ સુવિવેકશીલ બનવાની જરૂર છે, કે જેથી તે દાન પણ આત્માને મુકિત પમાડનારૂં બની જાય.

ખાસ વિચારવા જેવી વાત :

હવે જે પ્રસંગનું વર્ણન શરૂ થાય છે, તે પ્રસંગ ખાસ સમજવા જેવો છે. સીતાજી જયારે રામચન્દ્રજીની સલાહ મુજબ ધર્મકર્મમાં વિશેષ આદરવાળાં બન્યાં છે, તે વખતે રામચન્દ્રજી પાસે બીજી જ વાત ચાલી રહી છે. આપણે જોઇ ગયા છીએ કે, સીતાજીની સપત્નીઓએ ઈર્ષ્યાને વશ બનીને, માયાથી સીતાજીની પાસે રાવણનાં ચરણો ચિતરાવેલ હતાં ; અને રામચન્દ્રજીને તે બતાવીને સીતાજી હજુ પણ રાવણને જ ઇચ્છી રહ્યાં છે, એવું રામચન્દ્રજીના મગજમાં ઠસાવવાની પેરવી કરી હતી; પરન્તુ સીતાજીની સપત્નીઓની તે પ્રપંચબાજી નિષ્ફલ નિવડી હતી; કારણ કે, રામચન્દ્રજીએ તે તરફ કશું જ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ અને ગંભીરતા જાળવી પોતાનું વર્તન પૂર્વની જેમ જ જારી રાખ્યું. આથી સીતાજીની સપત્નીઓએ, પોતાની દાસીઓ દ્વારા, સીતાજીના તે દોષસ્થાનને લોકમાં પ્રકાશિત કર્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે, આખી અયોધ્યા નગરીમાં એ વાત પ્રસરી ગઇ અને ઘેર ઘેર લોકના મુખે એજ વાત થવા લગી કે 'સીતા સતી નથી પરન્તુ કલંકિની છે.' અયોધ્યાનગરીમાં ઘેર ઘેર ચર્ચાઇ રહેલી આ વાત, રામચન્દ્રજીના કાને શી રીતિએ આવી અને તે વાત સાંભળ્યા બાદ રામચન્દ્રજીએ શું શું કર્યું, એ વગેરે વાતોનું વર્ણન હવે શરૂ થાય છે. જયારે દુષ્કર્મ ઉદયને પામે છે અને તેમાં પણ જયારે અતિ તીવ્ર હોય છે, ત્યારે શાણા પણ અન્ય આત્માઓ દુષ્કર્મોદયવાળા આત્માને માટે કેવી મનોદશાને પામે છે, એ અહીં ખાસ વિચારવા જેવું છે.

નગરીનો સત્ય વૃત્તાન્ત કહેનારા અધિકારીઓ તરીકે પૂર્વે થતી નિમણુંકો :

પૂર્વ કાળમાં રાજાઓ એવા પણ અધિકારીઓની નિમણુંક કરતા હતા કે જે અધિકારીઓ નગરીમાં ચાલતી સઘળી જ હીલચાલોની વાસ્તવિક માહિતી રાજાને પૂરી પાડતા હતા. આવા અધિકારીઓ તરીકે રાજધાનીના સામાન્ય માણસોની નિમણુંક નહોતી થતી, પરન્તુ અગ્રગણ્ય નાગરિકોને જ એ અધિકારપદે નિયુકત કરવામાં આવતા હતા. આવા અધિકારીઓની આ પ્રકારની નિમણુંક, એ રાજાઓની ન્યાયપ્રિયતાનો જ એક પૂરાવો છે; એમ કહી શકાય. રાજકર્મચારીઓ સત્તા આદિનો દુરૂપયોગ કરે અગર તો રાજકુટુમ્બના માણસો પ્રજાને રંજાડે, તો રાજાને માહિતી આપનાર કોણ ? રાજકર્મચારીઓ અગર તો રાજકુટુમ્બીઓ તો એ વાત રાજાને જણાવે નહિ અને પ્રજાજનો પણ તેઓની વિરૂદ્ધ ફરીયાદ કરવાની હામ ભીડે નહિ, એટલે પ્રજાને પહોંચતા અન્યાયથી રાજા બીનવાકેફ રહે તેય સ્વભાવિક છે અને ન્યાયી રાજ્યનું એ પણ એક કલંક ગણાય તેય સ્વાભાવિક છે. આથી પ્રજાને ન્યાય આપવાને તત્પર એવા પ્રજાના સાચા રક્ષક રાજાઓ, અગ્રગણ્ય પ્રજાજનોને, રાજ્યની સઘળી જ હકીકતો યથાર્થ સ્વરૂપે જણાવવાના અધિકારપદે નીમે, એ રાજા-પ્રજા ઉભયને માટે હિતાવહ જ ગણી શકાય, ન્યાયપ્રિય પ્રજારક્ષક રાજા પોતાની પ્રજા પ્રત્યે એવા વત્સલભાવને ધરનારો હોય છે કે, પોતાનો એકનો એક દીકરો પણ જો પ્રજાને પીડતો હોય, તો તેને પણ તે સહી શકતો નથી સજ્જનોનું સંરક્ષણ કરવું અને દુર્જનોને દંડવા, એ ન્યાયી પ્રજાવત્સલ રાજાની એક રાજકર્ત્તા તરીકેની અગત્યની ફરજ છે. એ જ રીતિએ પ્રજાની પણ રાજાને દરેક રીતિએ સહાયક થવાની ફરજ છે. એ ફરજને સમજનારી પ્રજા એવા રાજાને પણ પૂજ્ય માનતી અને એથી કવચિત્ અન્યાય થઇ જતો, તો પણ ક્ષમાશીલ દૃષ્ટિએ જોતી. રાજા પ્રજાવત્સલ બન્યો રહેતો અને પ્રજા રાજભકત બની રહેતી. એથી ઉભયને શાંતિ હતી.

સૌ પોતપોતાની ફરજ અદા કરનારા બને એ જ શાંતિનો માર્ગ છે :

આજે તો લગભગ એથી વિપરીત દશા છે અને એ વિપરીત દશામાં વધારો જ થયા કરે-એવી પ્રજાસેવાના નામે પ્રવૃત્તિઓ થઇ રહી છે. રાજા પ્રજાવત્સલ નથી રહ્યો, તો પ્રજા ભકિતવાળી કયાં રહી છે ? રાજા અને પ્રજા ઉભય પોતપોતાની ફરજને ચૂકે, તો રાજ્યમાં કારમી અશાંતિ પ્રસર્યા વિના રહે નહિ. એમાં મોટે ભાગે ગરીબ પ્રજાનો ઘાણ નીકળી જાય. રાજા-પ્રજા, પિતા-પુત્ર,પતિ પત્ની આદિમાં પરસ્પર ફરજ રહેલી હોય છે. સુખનો માર્ગ એ છે કે, સૌ પોતપોતાની ફરજને અદા કરવાને તત્પર બને. પતિ પોતાની ફરજ અદા કરવાની કાળજીમાં રહે અને પત્ની પોતાની ફરજ અદા કરવાની કાળજીમાં રહે. એ જ રીતિએ પિતા-પુત્ર પણ પોતપોતાની ફરજને અદા કરવાની કાળજી રાખ્યા કરે. આમ થાય તો, સંયોગાદિને વશ થઇને ફરજને ચૂકનાર, પ્રાયઃ પોતાની ભૂલને સમજી સુધાર્યા વિના રહે નહિ. આને બદલે, સામો ફરજથી જરાક ચૂકયો એટલે આપણે પણ આપણી ફરજને ભૂલી જવી, એવી નીતિ અખત્યાર કરવામાં આવે, તો પરિણામ પ્રાયઃ એ જ આવે કે, બેઉ માર્ગભ્રષ્ટ બને. પરિણામે પરસ્પરનો સંબંધ કડવો બની જાય અને પરસ્પર વૈમનસ્ય ભાવ વધી જાય.

રાજા, પિતા અને પતિ સાથેનો પ્રજા, પુત્ર અને પત્નીનો ઝઘડો :

આજે આનાથી ઉંધી જ વિચારણા ઘર કરી ગઇ છે. પોતાની ફરજ તરફ જોવાની દરકાર નથી અને સામો લેશ પણ ફરજચૂક કરે, તો તેને ખમી ખાવાની તેવડ નથી. પોતાની ફરજ અદા કરવાનું બિલકુલ લક્ષ્ય નહિ રાખનાર આદમી પણ, સામો પોતા પ્રત્યેની ફરજને જરા પણ ચૂકે નહિ એમ ઇચ્છે છે. પ્રજા, પુત્ર કે પત્ની, રાજા, પિતા કે પતિ તરફની પોતાની ફરજ શી છે ? એનો વિચાર સરખો પણ ન કરે તેમજ પોતપોતાની ફરજને સમજી એનો અમલ કરવામાં બેદરકાર રહે; આમ છતાં પણ તે પ્રજા આદિ રાજા, પિતા કે પતિ પોતાના તરફની ફરજ જરા પણ ચૂકયા વિના અદા કર્યા જ કરે એમ ઇચ્છે, એ શું વ્યાજબી છે ? વસ્તુતઃ તો સામો આપણા તરફની ફરજ કેટલે અંશ અદા કરે છે, એ જોવાની બહુ પંચાતમાં પડવું જ નહિ; આપણે તો આપણી ફરજ શી છે તેનો વિચાર કરવો તેના અમલને માટે શકય એટલો પ્રયત્ન કરવાને ચૂકવું નહિ. આપણે જો આવું એકધારૂં વર્તન રાખી શકીએ; તો વહેલો યા મોડો, પણ સામો ન જ સુધરે એ શકય છે ? સામાએ આપણા પ્રત્યેની ફરજ અદા કરી છે કે નહિ- એ તરફ નહિ જોતાં, સામા પ્રત્યેની પોતાની ફરજને અદા કરવામાં પ્રમાદી ન બનાય, તો નિષ્ઠુરમાં નિષ્ઠુર હૃદયવાળો પણ સામો પોતાની ફરજનો પાલક બન્યા વિના પ્રાયઃ રહે નહિ છતાં પણ માનો કે, સામો બહુજ અયોગ્ય હોય અને ન જ સુધર્યો, તોય આપણને નુકશાન શું છે ? આપણે આપણી ફરજ અદા કરીએ એથી, આપણને તો એકાન્તે લાભ જ છે. આ વસ્તુ નથી સમજાઇ, માટે જ આજે કનિષ્ટમાં કનિષ્ટ કોટિના પણ ઝઘડાઓ ઠેરઠેર ઉત્પન્ન થાય છે. આજે તો પ્રજા રાજાને રંજાડે, પુત્ર પિતાને સંતાપે અગર પત્ની પતિને દુઃખ દે, - એવા પણ સમયે જો કોઇ કહેવા જાય, તો પ્રજા, પુત્ર અગર પત્ની એમ કહી દે કે, 'અમને કહેવા આવ્યા છો, પણ અમારા રાજાએ, પિતાએ અગર પતિએ અમારા તરફ કેવું વર્તન રાખ્યું છે, એ જાણો છો ?' આવું કહીને રાજા, પિતા અગર પતિના તદ્દન કલ્પિત પણ દોષોને ગાનારાઓ આજે ઓછા પ્રમાણમાં નથી. લગભગ આવી જ સ્થિતિ રાજા, પિતા કે પતિ બનેલાઓની પણ છે. આમ છતાં પણ સ્વામિ-સેવકભાવની દૃષ્ટિએ સેવકવર્ગ જો ઉલ્લંઠ બને અને મર્યાદાહીન આચરણ કરે. તો તે વધારે ઠપકાપાત્ર ગણાય, એ નિશ્ચિત વાત છે.

લોકચર્ચાના કારણે અયોધ્યાનગરીના આઠ આગેવાનોની મતિમાં પણ વિપર્યાસ :

પૂર્વકાલમાં રાજા-પ્રજાની સ્થિતિ જાુદી હતી. રાજા પ્રજાવત્સલભાવથી ભરેલો હતો અને પ્રજા

રાજભક્તિભાવથી ભરેલી હતી. આવા પ્રજાવત્સલ અને ન્યાયપ્રિય રાજાઓ પોતાની રાજધાનીના મહત્તર જનોને નગરીના સત્ય વૃતાન્તને જણાવવા માટે નિયુક્ત કરતા. રામચન્દ્રજીએ પણ પોતાની રાજધાની અયોધ્યામાં એવી એવી વ્યવસ્થા કરી હતી. અયોધ્યાપુરીના એ મહત્તર જનોનાં નામો હતાં, વિજય, સૂરદેવ, મધુમાન, પિંગલ, શુલધર. કાશ્યપ, કાલ અને ક્ષેમ. આ આઠ મહત્તર જનોના કાને પેલી વાત આવી તેમણે જોયું કે, સીતા કલંકિની હોવાની વાત લોકમાં જોશભેર ચાલી રહી છે. એ વિષે વિચાર કરતાં કરતાં, તેઓને પણ એ વાતમાં તથ્ય લાગ્યું.

યાદ છે ને કે, આ લોક અને આ પુરમહત્તરો તેજ છે, કે જેમણે સીતાજીની સાથે રામચન્દ્રજી સપરિવાર અયોધ્યામાં આવી પહોંચતાં, માટો ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો અને તેમના આગમનને વધાવી લીધું હતું. હવે આટલા કાળે આવા ડાહ્યા પણ માણસોને લાગે છે કે, 'સીતા નિષ્કલંક હોય એ શકય જ નથી.' સીતા નિષ્કલંક હોય એવી વાત તેમને હવે બુદ્ધિગમ્ય લાગતી નથી. આ લોક અને આ લોકના આગેવાનો ! ખરેખર, સીતાજીના દુષ્કર્મના તેવા પ્રકારના ઉદયને કારણે જ જાણે કે, લોકના આગેવાનોની પણ બુદ્ધિ વિપર્યાસ પામી ગઇ છે. હવે તે વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તર જનો રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે, સીતાજી કલંકિની હોવાની અયોધ્યા નગરીમાં ઘેર ઘેર ચાલી રહેલી વાત, રામચંદ્રજીને કહેવાને માટે જ, આ વિજય આદિ આઠેય આગેવાનો આવ્યા છે; પણ રામચન્દ્રજી જેવાની પાસે તેમની અતિ વલ્લભા પત્ની સીતાજી કલંકિની છે - એવી વાત કરવી, એ કાંઇ રમત વાત છે ? રાજતેજ હંમેશાં દુસ્સહ હોય છે. આથી તે વિજય આદિ રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે તો ખરા, પણ નમસ્કાર કરીને મૂંગા મૂંગા જ ઉભા રહે છે ઉભા ઉભા પણ તે વિજય આદિ આઠેય જણા ઝાડનાં પાંદડાંની જેમ કંપી રહ્યા છે. તેમના શરીરમાંથી ધ્રૂજારી છૂટી રહી છે. પુણ્યવાનનું તેજ પણ એવું હોય છે કે, એની વિરૂદ્ધ વાત કરવાનો નિશ્ચય કરીને આવેલા વીરો પણ, સમક્ષ પહોંચતાંની સાથે, પામર અને મૂંગા બની જાય છે. શૂરવીર પણ માણસો તેવા પુણ્યવાનના તેજ માત્રથી અંજાઇ જાય છે. પુણ્યનો એ પણ એક પ્રકારનો પ્રભાવ જ છે.

પુરમહત્તરોને રામચન્દ્રજીનું અભયવચન :

વિજય આદિ તે આઠેય પુરમહત્તરો પોતાની પાસે આવ્યા, છતાં નમસ્કાર કરીને કંપતા થતા મૂંગા મૂંગા જ ઉભા રહ્યા, એથી રામચંદ્રજીને લાગ્યું કે, ' આ લોકો કોઇ ગંભીર અને અશુભ વાર્તા કહેવાને આવ્યા છે; અન્યથા, આ લોકો આટલા બધા ધ્રુજે પણ નહિ અને મૂંગા મૂંગા ઉભા રહે પણ નહિ.' આથી તેમને નિર્ભય બનાવીને, તેઓ જે કાંઇ કહેવા આવ્યા હોય તે યથાર્થપણે કહેવાને માટે તેમને ઉત્સાહિત બનાવતા હોય, તેમ રામચંદ્રજી કહે છે કે, 'હે પુરમહત્તરો ! તમે તો એકાન્ત હિતવાદી છો, એટલે એકાન્ત હિતની વાત બોલનાર એવા તમને અભય જ છે.' રામચન્દ્રજીના આ શબ્દો કેટલા સુન્દર છે ? પુરમહત્તરોને એકાન્તહિતવાદી બન્યા રહેવાની કેવી સરસ પ્રેરણા આપે એવા છે ? ન્યાયપ્રિય રાજાને આવા અવસરે આવું બોલવું જ છાજે. હિતકર એવી અપ્રિય પણ વાત સાંભળવાને માટે હિતના અર્થીઓએ નિરન્તર તૈયાર રહેવું જોઇએ. પ્રિયવાદીઓથી જ વિંટળાએલા રહેવાને ટેવાયેલા સુખી માણસો, પ્રાયઃ અધોગતિને પંથે જ વળે છે; જ્યારે હિતવાદીઓનો આદર કરનારાઓ પોતાની સામગ્રીનો સુન્દર પ્રકારનો ઉપયોગ કરીને, સ્વ-પરહિતને સાધનારાઓ બની શકે છે. આ માટે સુખી માણસોએ તો ખાસ કરીને, રામચન્દ્રજીના આ શબ્દો યાદ રાખીને વિચારવા જેવા છે. સુખી માણસો જો હિતવાદીઓને આદર કરનારા બની જાય, તો તેમના જીવનમાં અનુપમ પલટો આવ્યા વિના રહે નહિ. તેઓનો મિથ્યા ઘમંડ નામશેષ થઇ જાય અને મળેલી સામગ્રીનો દુરૂપયોગ થવાને બદલે પ્રાયઃ સદુપયોગ જ થાય. રામચન્દ્રજીની સામગ્રી પાસે આજના સુખી ગણાતા માણસોની સામગ્રી કેવી ? અતિશય તુચ્છ. ત્રણ ખંડનું સ્વામિત્વ ભોગવનારા એ, હિતવાદીઓનો આદર કરી શકે અને તમે ન કરી શકો તો તેનું કારણ શું ? - એ વિચારો ! રામચન્દ્રજી તો હિતવાદીઓને નિર્ભયપણે હિતવાદી બન્યા રહેવાની જ પ્રેરણા કરે છે.

રામચન્દ્રજીની પાસે પુરમહત્તર વિજયનું કથન :

રામચન્દ્રજીના તે કથનથી વિજય આદિ તે આઠ પુરમહત્તરોમાં કાંઈક હિંમત આવે છે. તેઓને ખાત્રી થાય છે કે, 'હવે ગમે તેવી અપ્રિય પણ વાત કહેવામાં આવે, તો પણ વાંધો નહિ આવે.' આવી ખાત્રી થવા છતાં પણ, તે પુરમહત્તરોમાં જે 'વિજય' નામનો આદ્ય મહત્તર છે, તે પોતાને કહેવાની વાત ખૂબ જ સાવચેતીથી, થાય તેટલો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને અને બને તેટલી નમ્ર ભાષામાં વિજય સૌથી પહેલાં તો પ્રસ્તાવાના રૂપ કથન કરે છે અને તેમાં પોતાની સ્થિતિની ચોખવટ કરે છે. પોતે જે વાત કહેવાને ઇચ્છે છે, તે વાત પોતાને ન છૂટકે જ કહેવી પડે છે, એમ દેખાડે છે. રામચન્દ્રજીને એ સમજાવવા ઇચ્છે છે કે, 'અમે જે વાત આપની સેવામાં રજૂ કરવાને આવ્યા છીએ, તે કેવળ આપના પ્રત્યેની અમારી ફરજને આધીન બનીને જ કહેવા આવ્યા છીએ. આવી પણ વાત અમે જો આપને ન કહીએ, તો અમારૂં એ વર્તન આપને છેતરવા સમાન જ ગણાય અને આપની સાથે અમારાથી છેતરપીંડી તો કેમ જ થઇ શકે ? ' આથી જ, પુરમહત્તર વિજય કહે છે કે, હે સ્વામિન્ ! અમે જે વિજ્ઞપ્તિ કરવા આવ્યા છીએ, તે વિજ્ઞપ્તિ, અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે; અમે જો અવી અવશ્ય કરવા યોગ્ય પણ વિજ્ઞપ્તિ ન કરીએ, તો અમે અમારા સ્વામીને છેતરનારા જ ઠરીએ : પણ, અમારે જે વસ્તુની વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છે, તે સામાન્ય નથી વિજ્ઞપ્ત એવી તે વસ્તુ અતિ દુઃશ્રવ છે.'

આમ જણાવીને વિજયે જેમ પોતાની સ્થિતિની ચોખવટ કરી, તેમ તેણે રામચન્દ્રજીને સાવધાન મનવાળા બનાવવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો.

વિજ્ઞપ્તિ કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી, વિજ્ઞપ્તિ ન કરીએ તો સ્વામીની વંચના કરી ગણાય અને વિજ્ઞપ્તિ કર્યે છતે તેને સાંભળવી એ પણ અતિ મુશ્કેલ છે. આ રીતિની શરૂઆત, વિજયની વિચક્ષણતા અને વિનયશીલતાની સૂચક છે. આ પ્રસંગ વિચિત્ર છે એટલે જૂદી વાત છે; બાકી વડિલો આદિની સાથે કેમ બોલવું જાઇએ ? એ આમાંથી પણ શીખી શકાય તેમ છે. મોટા અધિકારીઓની સાથે જેઓને પ્રસંગ છે અને તેઓને જયારે તે અધિકારીઓને અપ્રિય એવી પણ વાત કહેવાની હોય છે, ત્યારે તેઓ આવી અગર તો આથી પણ વધારે નમ્ર વાણી બોલે છે; કારણે કે, ત્યાં જો ઉંધુ પડે તો મોટું નુકશાન થવાનો સંભવ છે, એમ તેઓ સમજતા હોય છે. સદ્‌ગુરૂઓની સાથે બોલવા-ચાલવાના પ્રસંગમાં પણ વાણી નમ્રતાથી ભરેલી જ હોવી જાઇએ; પણ આજે મોટે ભાગે સર્વ ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધતાઇ વધતી જાય છે. ધર્મ સ્થાનોમાં તો વધુમાં વધુ વિનયશીલતા જાળવવી જાઇએ. એને બદલે આજે જો કોઇપણ સ્થલે વધુમાં વધુ ઉદ્ધતાઇનાં દર્શન થતાં હોય, તો તે પ્રાય : ધર્મસ્થાનોમાં જ થાય છે. દેવ બોલે નહિ, ગુરૂએ ક્ષમા રાખવાની અને દુષ્કર્મનું ફલ તો જયારે મળશે ત્યારે વાત છે ને ? - આવી મનોદશાના યોગે બુદ્ધિશાલી આદમી પણ ધર્મસ્થાનોની આશાતના જ કર્યા કરે છેં. એવાઓ ગુરૂએ ક્ષમા રાખવી જાઇએ એમ કહે, પણ 'અમારે કેમ વર્તવું જોઇએ' - એનો વિચાર કરે નહિ.

વ્યવહારની ઉદ્ધતાઇ કરતાં ય ધર્મસ્થાનોમાં આચરેલી ઉદ્ધતાઇથી વધુ નુકશાન :

ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનનારાઓમાં બુદ્ધિ નથી, આવડત નથી કે તેમને કશી જ ગમ નથી એમ ન માનતા, એના એ માણસો શેઠની પાસે, સાહેબની પાસે, કમાણી કરાવનાર ગ્રાહકની પાસે, ભલે દંભથી પણ કેવી રીતિએ વર્તે છે, જાણો છો ને ?

સભા ૦ પાળેલા કુતરાની જેમ.

એ ગમે તેમ, પણ ત્યાં તેઓ ખૂબ સાવધ, ખૂબ નમ્ર અને ખૂબ વિચક્ષણ બને છે. આથી વિચારવું જોઇએ કે, ધર્મસ્થાનોમાં જ તેઓ ઉદ્ધત કેમ બને છે ? કહો કે, ત્યાં સ્વાર્થવિવશતા છે અને અહીં ? અહીં તો જાણે આવે

તોય તે ઉપકાર કરવાને જ આવતા હોય તેમ એવાઓને ભવની ભીતિ કે પાપનો ડર નથી હોતો અને એથી જ તેઓ ધર્મસ્થાનોમાં ગમે તેવું ઉદ્ધતાઇ ભર્યું વર્તન આચરી શકે છે. ઉદ્ધતાઇ, એ જયાં સર્વત્ર ત્યાજ્ય છે, ત્યાં ધર્મ સ્થાનોમાં તો આચારણીય હોય જ શાની ? ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. મૂળને હણીને ફલ કોઇ પામ્યું છે ? મૂળ હણાયું એટલે સઘળું જ હણાયું. ધર્મ વિના કલ્યાણ નથી અને ધર્મની પ્રાપ્તિ સદ્ગુરુઓ દ્વારા શકય છે, એટલું જો હૃદયમાં જચી જાય, તો ધર્મસ્થાનોમાં વિનય સ્વભાવિક બની જાય.ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનનારાઓએ તો ખાસ ચેતવા જેવું છે. ચક્રવર્તી કે ઇન્દ્ર પાસે ઉદ્ધત બનવામાં જે હાનિ છે, તેના કરતાં કઇ ગુણી હાનિ ધર્મસ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનવામાં છે. વ્યવહારની ઉદ્ધતાઇ સામાન્ય રીતિએ આ લોકની જ હાનિનું કારણ બને છે ; જયારે ધર્મસ્થાનોમાં કરેલ ઉદ્ધતાઇ આ લોકમાં પણ એ આત્માને ખરાબ કરે છે અને પરલોકમાં પણ ખરાબ કરે છે . આ લોકમાં એથી શિષ્ટજનોનો તિરસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે અને ભવાંતરમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ બની જાય છે. ધર્મસ્થાનોમાં આવનારા બધા જ ઉદ્ધત હોય છે એમ નથી પણ આજે ધર્મ સ્થાનોમાં ઉદ્ધત બનીને વર્તનારાઓ વધતા જાય છે, એ નિર્વિવાદ વાત છે. ધર્મસ્થાનોમાં ઇરાદાપૂર્વક ઉદ્ધત બનનારાઓનો દુર્ગતિ, ઘણા કાળ સુધી પીછો છોડતી નથી. આ નુકશાન સમજાય, હૈયે જચી જાય, તો ધર્મ સ્થાનોમાં ઉદ્ધતાઇ કરવાનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવે નહિ, પરન્તુ દુર્ભવી કે અભવી આતમાઓનાં હૈયામાં આ વાત જચે એય શકય નથી.

અહીં તો વિજય કહે છે કે, 'હે સ્વામિન્ ! અમે જે વિજ્ઞપ્તિ કરવા ઇચ્છીએ છીએ, તે વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે; જે વસ્તુ અવશ્ય જણાવવા યોગ્ય હોય, તે જો ન જણાવીએ તો અમે સ્વામીની વંચના કરી ગણાય અને વિજ્ઞપ્તિ કર્યે છતે તે અતિ દુઃશ્રવ છે.' આ પ્રકારની પ્રસ્તાવના કરીને , મૂળ વાત ઉપર આવતાં વિજય કહે છે કે 'હે દેવ ! સીતા દેવીના સંબંધમાં પ્રવાદ છે. જો કે -એ પ્રવાદ દુર્ઘટ છે; અને જે પ્રવાદ યુકિતથી ઘટતો હોય , તે પ્રવાદને તે દુર્ઘટ હોય તે છતાં પણ બુદ્ધિમાનોએ શ્રદ્ધેય માનવો જોઇએ.' જોઇ વિચક્ષણતા ! પહેલાં પોતાની સ્થિતિની ચોખવટ કરવા સાથે રામચન્દ્રજીને સાવધ બનાવ્યા અને હવે વાતની શરૂઆત કરતાં, એ વાત સીતાદેવીને લગતી છે એનું સૂચન કરે છે. એ સૂચન પણ ખૂબ સફાઇથી કરે છે અને સાથે સાથે એ વસ્તુ શ્રદ્ધેય છે એમ પણ સફાઇથી જણાવી દે છે. પહેલાં તો કહે છે કે, દેવીના સંબંધમાં પ્રવાદ છે; પછી કહે છે કે - એ પ્રવાદ દુર્ઘટ છે; અને એ પ્રવાદને દુર્ઘટ કહીને સમર્થન તો એજ વાતનું કરે છે કે - દુર્ઘટ એવો પણ એ પ્રવાદ યુકિતથી ઘટે છે અને એ કારણે બુદ્ધિમાનોને માટે એ દુર્ઘટ પણ પ્રવાદ શ્રદ્ધેય છે. અર્થાત્-આપ જો બુદ્ધિમાન હો, તો આપે પણ આ પ્રવાદને શ્રદ્ધેય માનવો જોઇએ, એવું પણ એ આડકતરી રીતિએ કહી દે છે.

સીતાદેવી પરના અપવાદનું સ્પષ્ટીકરણ :

આટલું કહ્યા બાદ, વિજય એ પ્રવાદનું વર્ણન કરે છે. એ પ્રવાદ એવો છે કે,' એમ કહીને, વિજય રામચન્દ્રજીને કહે છે કે-'રતિક્રીડાની કામનાવાળો રાવણ જાનકીને એકલી જ લઇ ગયો અને ત્યાં, હે પ્રભો ! જાનકીને ઘણો કાળ રહેવાનું થયું. સીતા રકત હોય કે વિરકત હોય, પણ સ્ત્રીલોલુપ રાવણે તેને સમજાવીને કે બળાત્કારે ભોગવીને દૂષિત તો જરૂર કરેલી ! લોક પણ આ પ્રમાણે કહે છે અને અમે પણ એમ કહીએ છીએ : કારણ કે, એ પ્રવાદ યુકિતયુકત છે તો હે સ્વામિન્ ! આપ એ યુકિત યુકત પ્રવાદને સહો નહિ !!'

કહો, આ કેવો યુકિતવાદ છે ? ગમે તેવો બુદ્ધિશાલી માણસ પણ જયાં ઉન્માર્ગે ઘસડાઇ જાય, એટલે એની બુદ્ધિ અવનવા કુતર્કો ઉત્પન્ન કર્યા જ કરે. સંસારમાં કુયુકિતઓ પણ પાર વિનાની છે. કોર્ટોમાં શું થાય છે ? વાદી અને પ્રતિવાદી બન્ને તરફથી જૂદા જૂદા કાયદા શાસ્ત્રીઓ દલીલો કરે. ખોટાને દલીલો ન મળે એમ ન માનતા. એવા પણ કુશળ માણસો હોય છે કે, તદ્દન ખોટી પણ વાતને એવી યુકિતસંગત બનાવીને રજૂ કરે કે, સામાન્ય માણસો તો સહજમાં ભોળવાઇ જાય અને બુદ્ધિશાળી માણસોનું મગજ પણ ચકાવે ચઢી જાય, એવાય

કુતર્કવાદીઓને પકડી પાડવાને સમર્થ માણસો નથી હોતા એમ નહિ, પણ એ વાત નિશ્ચિત છે કે, બાહોશ કુતર્કવાદીઓ ઘણાઓને ઉન્માર્ગે ઘસડી શકે છે.

સાચું અર્થીપણુ આવવું જોઇએ

જેમ વાણીમાં તેમ વર્તનમાં પણ દંભકુશળ આત્માઓ હોય છે ચિત્રકાર સપાટ ભૂમિ, ભીંત કે વસ્ત્ર ઉપર ચિત્ર દોરે, છતાં તે કુશળ હોય તો જોનારને અમૂક ભાગ ઉંચો અને અમૂક ભાગ નીચો આદિ છે, એમ પણ બતાવી શકે. એજ રીતિએ દંભકુશળ આત્માઓ પણ હૈયામાં ઝેર રાખીને ય મૃદુ વાણી બોલી શકે અને પોતે દુરાચારી હોવા છતાં ય સદાચારી હોવાનો દેખાવ કરી શકે. આથી કોઇની પણ મીઠી વાતોથી લોભાવું નહિ, પણ સારાસારની પરીક્ષા કરતાં શીખવું. ધર્મનું અર્થીપણુ જેમ જેમ જાય છે, તેમ તેમ ધર્મની પરીક્ષા અને ધર્મ ગુરૂઓની પરીક્ષા તરફ દુર્લક્ષ્ય વધતું જાય છે, આ ધર્મ સુધર્મ છે કે કુધર્મ અને આ ગુરૂ સુગુરૂ છે કે કુગુરૂ-એ પણ ધર્મના અર્થી આત્માઓએ જાણવું જોઇએ. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ ત્રણેયમાં 'સુ' પણ હોઇ શકે અને 'કુ'પણ હોઇ શકે. દેવ તરીકે પૂજાનારમાં દેવત્વ ન હોય, અને ગુરૂ તેમજ ધર્મ તરીકે ઓળખાનારમાં ગુરૂત્વ અને ધર્મત્વ ન હોય-એ અશકય નથી. એવા પણ દેવ,ગુરૂ અને ધર્મ હોઇ શકે છે, કે જે માત્ર નામના જ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ હોય, પણ પરમાર્થથી તે ન દેવ હોય, ન ગુરૂ હોય કે ન ધર્મ હોય. આ કારણેજ ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે - સુ અને કુને પારખતાં શીખો. કલ્યાણ ચાહતા હો, તો 'કુ'ને ત્યજી ને 'સુ'ને સ્વીકારો. પણ એ કોના માટે ? દેવને દેવ રૂપે પૂજવા હોય તો ને ? ગુરૂને ગુરૂ રૂપે સ્વીકારવા હોય, તો ને ? અને ધર્મને પણ ધર્મ રૂપે સેવવો હોય તો ને ? દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની ઉપાસના જે રૂપે થવી જોઇએ તે રૂપે નથી થતી, તેમાં મુખ્ય કારણ એ જ છે કે, એનું સાચું અર્થીપણું પ્રગટયું નથી. ઘણી ખરી બેદરકારી અર્થીપણાના અભાવમાંથી જ જન્મે છે. સાચું અર્થીપણું બેદરકારીને દૂર કરે છે અને કાળજીને વધારે છે. બેદરકારી દૂર થાય અને સાચી કાળજી વધે, તો વેષધારીઓથી બચવું એ ઘણું જ સહેલું બની જાય. એવો આત્મા તો હિતકર વાણી બોલવામાં અને હિતકર વર્તન કરવામાં પણ કુશળ બની જાય છે.

મોક્ષનું અર્થીપણું મોક્ષ પમાડનાર છે તે સમજો !

વિજયના સંયોગો વિચારો. વિજય આદિ આઠેય પુરમહત્તરોને રામચન્દ્રજીની પાસે મહાસતી સીતાજીનો ત્યાગ કરાવવો છે. એ ત્યાગ પણ કેવી રીતિએ કરાવવો છે ? સીતાજી સતી નથી એમ પૂરવાર કરીને ! આ કામ સહેલું નથી, મનમાં ભય ઓછો નથી, પણ એક વસ્તુનું અર્થીપણું શું કરે છે ? એ જોવા અને સમજવા જેવું છે. અર્થીપણાના યોગે માણસ શકય એટલો પોતાની બુદ્ધિનો અને સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવાને નથી ચૂકતો. અર્થીપણું અયોગ્ય વસ્તુનું હોય અને એથી બુદ્ધિ તથા સામગ્રીનો દુરૂપયોગ થાય એ વાત જૂદી છે; પણ એજ રીતિએ જો કલ્યાણકર વસ્તુનું અર્થીપણું હોય, તો બુદ્ધિ અને સામગ્રીનો સદુપયોગ થાય, એય ચોક્કસ ને ?

સભા૦ જરૂર થાય.

આથી જ કહેવાય છે, કે એક મોક્ષના જ અર્થીપણાને તીવ્ર બનાવો. મોક્ષના એવા અર્થી બની જાવ કે બીજી કોઇ જ વસ્તુનું અર્થીપણું રહે નહિ. કોઇ પણ વસ્તુની ઇચ્છા થાય, તોય તે એવી જ વસ્તુની ઇચ્છા થાય, કે જે મોક્ષની સાધનામાં સહાયક હોય મોક્ષ સાધનામાં સહાયક સામગ્રીની અભિલાષા થાય, તોય તે જલ્દિ મોક્ષ સધાય એ હેતુથી જ થાય, એવી મનોદશા કેળવવી જોઇએ. મોક્ષનું અર્થીપણું જેમ જેમ તીવ્ર બનશે, તેમ તેમ મોક્ષના ઉપાયને જાણવા અને આચરવાનું અર્થીપણું પણ તીવ્ર બનશે. એથી સમ્યક્ત્વગુણ નહિ પ્રગટયો હોય તો પ્રગટશે અને પ્રગટયો હશે તો વધુ ને વધુ નિર્મલ બનતો જશે. સમ્યગ્દર્શન ગુણ એ એવો તો અનુપમ ગુણ છે કે, એ ગુણ પ્રગટતાંની સાથે જ આત્માના સંસારવાસનો અન્ત અલ્પકાળમાં થવાનો એ સુનિશ્ચિત થઇ જાય

છે. આ ગુણ જેમ જેમ નિર્મલ બનતો જાય છે તેમ તેમ આત્મા નિર્મલ બનતો જાય છે. સમ્યક્ચારિત્રને પામી એ આત્મા સકલ કર્મોના છેદને સાધનારો બની શકે છે, સમ્યક્ચારિત્રને પામ્યા વિના સકલ કર્મોનો સમૂલ છેદ શકય નથી અને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના સમ્યક્ચરિત્રની પ્રાપ્તિ શકય નથી. આ રીતિએ મોક્ષનું અર્થીપણું પરિણામે મોક્ષને પમાડનારૂં નિવડે છે.

તદ્દન જુઠા પણ અપવાદને યુક્તિયુક્ત ઠરાવવા માટે કરાતી યુક્તિઓ :

અહીં તો રામચન્દ્રજીની પાસે સીતાદેવી જેવી તેમની અતિ વલ્લભા પત્નીનો ત્યાગ કરાવવાનું અને તે પણ એ મહાસતીને કલંકિતા ઠરાવીને ત્યાગ કરવાનું અર્થીપણું છે. અર્થીપણાને સિદ્ધ કરવાને માટે વિજય તદ્દન ખોટા પણ પ્રવાદને યુક્તિ યુક્ત ઠરાવવા મથે છે. એથી એ સીતાદેવીની મનોદશાને, ધૈર્યશીલતાને અને સત્ત્વશીલતા આદિને એકદમ ગૌણ બનાવી દે છે. એ વાત જાણે કે, વિચારવા જેવી જ ન હોય, એ રીતિએ વિજય વાત કરે છે. એ એમ સમજાવવા મથે છે કે 'રાવણ જેવો સમર્થ રાજા પરસ્ત્રીલંપટ બનીને પરસ્ત્રીને ઉપાડી જાય અને એ એકલી જ ઘણા કાળ સુધી ત્યાં વસે, એ સંયોગોમાં એ ગમે તેવી સારી પણ હોય, તે છતાં પણ તે દૂષિત થયા વિના રહે જ નહિ ! અને એટલે જ, વિજય એવી સંકલના ગોઠવે છે કે, રાવણ સીતાજીને ઉપાડી ગયો, તે બીજા કોઇ કારણે નહોતો. પણ કેવળ રતિક્રીડાની ઇચ્છાથી જ હરી ગયો હતો. એક તો રાવણ કેવળ ભોગ લાલસાથી જ સીતાજી એકલાંને જ ઉપાડી ગયો અને સીતાજી પણ ત્યાં-તેના મહેલમાં ઘણા કાળ પર્યન્ત વસ્યાં. આમ છતાં માનો કે, સીતાજી તેનાથી વિરક્ત હોય, પણ સીતાજી તેનાથી વિરકત હોય કે તેનામાં રકત હોય, તેનો કાંઇ અર્થ જ નથી. સામે રાવણ કેવો હતો ? એજ વિચારવાનું છે. સીતાજીની સાથે ભોગ ભોગવવાને તલસતો એવો તે રાવણ સીતાજીને ભોગથી દૂષિત કર્યા વિના રહે એ સંભવિત જ નથી. સીતાજી એમાં સંમત ન હોય એ પણ સંભવિત છે : પણ તેથી શું ? સીતાજીની સંમતિથી કે બલાત્કારથી પણ રાવણે તેમને ભોગથી દૂષિત તો બનાવેલાં જ; કારણ કે સીતાજી સાથેના ભોગનો અતિશય અભિલાષી, પરસ્ત્રીલંપટ એવો રાવણ એક તરફ અને બીજી તરફ સીતાજી એકલાં જ તેમજ ઘણો કાળ સીતાજીને તેના જ તાબામાં વસવાનું થયું. આ સંયોગોમાં, સીતાજી ગમે તેટલાં શુદ્ધ મનવાળાં હોય, તો પણ રાવણ તેમને દૂષિત ન કરે-એ કોઇપણ રીતિએ બનવાજોગ નથી. બલાત્કારે પણ રાવણ સીતાજીને દૂષિત ન જ બનાવી શકત.

બલાત્કારે પણ રાવણ સીતાજી ને દૂષિત ન જ બનાવી શકે :

એક તદ્દન બનાવટી પણ સીતાજી માટેના અપવાદને સાચો ઠરાવવાને માટે, જૂઓ કે સીતાજીના હરણ અને લંકામાંના વસવાટને કેવાં રૂપમાં રજૂ કરવામાં આવે છે !

સભા૦ શ્રી રાવણને તો એવો નિયમ હતો ને કે કોઇ પણ પરસ્ત્રીને તેની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ ભોગવવી નહિ ?

માટે તો સીતાજી ઉપર રાવણે બલાત્કાર કર્યો નથી અને સીતાજી સર્વથા નિર્દોષ રહીને જ પાછાં ફરી શકયાં છે. રાવણને જો એવો નિયમ ન હોત, અગર તો રાવણ પોતાનાને નિયમના પાલનમાં સજ્જ ન હોત તો શું પરિણામ આવત એ તો જ્ઞાની જાણે.

સભા૦ સીતાજી આપઘાત કરત ?

એય શકય છે, પણ શું વાત એ આપણે નિશ્ચિતપણે કેમ કહી શકીએ ? રાવણે જો બલાત્કાર કર્યો હોત, તેવો પ્રયત્ન કર્યો હોત, તો કદાચ શીલના માહાત્મ્યથી કાંઇક અવનવું જ બન્યું હોત ! એ ગમે તે થાત, પણ રાવણ બલાત્કારે પણ સીતાજીને ભોગદૂષિત તો બનાવી શકત જ નહિ મહાસતીઓ પ્રાણના સાટે પણ શીલની જ રક્ષા કરે.

સભા૦ શ્રી રાવણને એવો નિયમ હતો, તે છતાં પણ વિજય આવી બનાવટ કેમ કરી રહ્યો છે અને રામચન્દ્રજી આ વાતને મૂંગા મૂંગા કેમ સાંભળી રહ્યા છે ?

વિજયને અને રામચન્દ્રજીને પણ રાવણના એ નિયમની માહિતી ન હોય, એ ખૂબજ બનવાજોગ છે. આ ઉપરાન્ત ઘડીભર આપણે અમે કલ્પીએ કે શ્રી રામચન્દ્રજી રાવણના એ નિયમની વાત જાણતા હતા, તો પણ તેઓ આવા સમયે એ વાતને આગળ ધરે નહિ, તે સ્વભાવિક જ છે.

સભા૦ એમ કેમ ?

એનું એ પણ એક કારણ છે કે - રામચન્દ્રજી કદાચ એવી વાત કરે, તોય વિજય આદિ એ વાતને માને નહિ. વિજય આદિ કદાચ મોઢા-મોઢા ન કહી શકે, તોય પાછળ બોલે અગર મનમાં વિચારે કે - 'પોતાની પત્ની દૂષિત છતાં પણ, નિર્દોષ ઠરાવવા માટેનો આ એક, સામાન્ય પણ બુદ્ધિશાળી કબૂલી ન શકે એવો, બચાવ છે. તણખલાનું આલંબન લઇને સાગરને તરી જવાની વાત જેવી આ હાસ્યપદ વાત છે અને બીજાકોઇ પણ પ્રસંગમાં રામચન્દ્રજી જેમ બુદ્ધિશાલી સ્વામી આવી વાત ન તો ઉચ્ચારે કે ન તો કોઇએ કહી હોય તો કબૂલે. આ તો સીતાજી પ્રત્યેના મોહે બુદ્ધિને આવરી લીધી છે.. માટે જ રામચન્દ્રજી એમ કહે છે કે - 'રાવણને બલાત્કારે પરસ્ત્રીને નહિ ભોગવવાનો નિયમ હતો અને સીતાજી તેનાથી વિરકત હોઇને તેમને વિના બલાત્કારે રાવણ દૂષિત કરી શકે એ શકય નહોતું, માટે સીતાજી નિર્દોષ છે. ' બાકી રાવણ, કે જેણે કેવળ ભોગની લાલસાથી કપટ કરીને પરસ્ત્રીનું હરણ કર્યું અને તેમ કરતાં જેને લોકલજ્જા નડી નહિ તેમજ બાપ દાદાની આબરૂને અને પોતાના કુલને કલંકિત કરતાં પણ જેને આંચકો આવ્યો નહિ; એટલું જ નહિ, પણ તેણે સીતાજીને હર્યા પછી છેલ્લે છેલ્લે પણ છોડી દેવાને બદલે ફના થવાનું - મરવાનું પસંદ કર્યું. રાજ્યનો અને કુલનો નાશ થાય એની દરકાર કરી નહિ તથા બિભીષણ જેવાને પણ જેણે સાચી વાત કહેતાં કાઢી મૂકયા, તે રાવણ એક નિયમ ખાતર સીતાજી ઉપર બલાત્કાર ન કરે, એ શકય જ નથી. એવાને વળી નિયમ શા અને કદાચ નિયમ હોય તોય એવા નિયમનું એવાઓ પાલન કરે જ શાના ?''

રામચન્દ્રજી રાવણના તે નિયમને કદાચ જાણતા હોય અને તે આવા વખતે કહે, તો વિજય આદિ આવા આવા વિચારો કરે કે નહિ ? તેમજ શકય હોય તો આવી વાતો મોઢા-મોઢા નહિ તો પાછળ પણ બોલે કે નહિ ?

સભા૦ એ સંભવિત ખરૂં.

એટલે રાવણના તે નિયમની વાત રામચન્દ્રજી જાણતા હોય તોય ન બોલે, તે સ્વાભાવિક છે ને ?

સભા૦ હાજી.

ઊલટું એમ પણ બને કે, આવા પ્રસંગે રાવણના નિયમની વાત કહેવાથી સીતાજી માટેના લોકપ્રવાદ વધારે ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરે, કારણ કે, વિજય જેવા કુશળ માણસો પોતાનું ધાર્યું ન થાય એથી કે કોઇપણ રીતિએ પોતાનું ધાર્યું કરાવવાની ઇચ્છાથી બિલકુલ સાચી એવી પણ વાતને બરાબર ખોટી લાગે એવા રૂપે રજૂ કરે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ નથી.

આ અન્યાય દ્વેષથી નહિ પણ કીર્તિની લાલસાથી જ થયો છે :

સભા ૦ પણ વિજય વગેરે તે આઠ જણાને તેવું તે શું લાગ્યું છે. કે જેથી તેઓ મહાસતી સીતાજીને કલંકિત ઠરાવીને તેમનો રામચન્દ્રજી પાસે ત્યાગ કરાવવાને જ તત્પર બન્યા છે ? સીતાદેવી ઉપર આટલો બધો દ્વેષ આવવાનું કારણ શું ?

બહુ મજેનો પ્રશ્ન છે. વિજય આદિ પુરમહત્તરોના હૈયામાં સીતાજી પ્રત્યે દ્વેષ છે એમ નથી. સીતાજીએ એવું કાંઇ જ કર્યું નથી, કે જેથી વિજય આદિના હૈયામાં સીતાજી તરફ દ્વેષભાવ પ્રગટે.

સભા૦ તો પછી આમ થવામાં કારણ શું ?

એનો જ ખૂલાસો કરાય છે. રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી જેવા ન્યાયપરાયણ અને નિષ્કલંક કીર્તિને ધરનારા સ્વામી જેને મળ્યા છે, તે પ્રજાના આગેવાનોના હૈયામાં એ ભાવના હોવી એ સ્વભાવિક છે કે, 'અમારા રાજાના કુળમાં કે અમારા રાજાના શાસનમાં કોઇને પણ કશુ જ કહેવાપણું નહિ હોવું જોઇએ. રાજકુળની અને રાજશાસનની ઇજ્જત એવી જ હોવી જાઇએ, કે જેની દુશ્મનને પણ પ્રશંસા જ કરવી પડે' આથી તેઓ રાજકુળની કે રાજશાસનની લેશ પણ નિન્દાની સંભાવના જણાતાં, તેને મૂળમાંથી જ ડામી દેવા મથે તે સ્વાભાવિક છે.

સભા૦ બરાબર, પણ સત્યાસત્યનો તો તેમણે વિચાર કરવો જાઇએ ને ?

સત્યાસત્યનો અને સામાના હિતાહિત આદિનો તેમણે વિચાર કરવો જોઇએ, એ નિર્વવાદ વાત છે, પણ માણસ જ્યારે કોઇ પણ દુન્યવી વસ્તુને માટે અતિ આતુર બની જાય છે, ત્યારે તે તે વસ્તુની સાધનામાં પોતે બીજાઓને કેવો અન્યાય પહોંચાડી રહ્યો છે, એનો એને ખ્યાલ રહેતો નથી; અગર તેવો ખ્યાલ આવે છે તોય તે સ્વાર્થ વિવશ બનીને તેની ઉપેક્ષા કરે છે. એજ રીતિએ, જે રાજાની છત્રછાયામાં પોતે રાજધાનીના મહત્તરો તરીકેનો અધિકાર ભોગવી રહ્યા છે, તે રાજાની કીર્તિને કોઇપણ રીતિએ ઝાંખમ નહિ લાગવી જાઇએ, એવી વિજય આદિની કામના હોય એ સહજ છે; અને એ કામનાની તીવ્રતાના યોગે-'એક મહાસતી મહાકલંકનાં ભોગ બને '-એ વગેરેની પણ તેઓ ઉપેક્ષા કરે, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

સભા૦ એટલે એ લોકોએ ભૂલ નથી કરી ?

ભૂલ તો કરી જ છે, પણ અહીં તો એ ખૂલાસો કરાય છે કે, એવી રીતિએ પણ કીર્તિના અતિશય અર્થી બનેલા માણસો, આવી, ભયંકર પણ ભૂલ કરે, તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ જ નથી.

કીર્તિની કામના કર્ત્તવ્યને પણ ભૂલાવે છે :

મહાસતી સીતાદેવીના રામચન્દ્રજીએ કરેલા પરિત્યાગમાં, કીર્તિ અને યશની અભિલાષાએ જ ઘણો ભાગ ભજવ્યો છે, અન્યથા આ લોક તો કહે, પણ રામચન્દ્રજી જેવા, કે જેમનાં હૈયામાં સીતાજી નિષ્કલંક હોવાની પૂરેપૂરી ખાત્રી છે, તે સીતાજીનો પરિત્યાગ કરે જ શાના ? દુન્યવી વસ્તુઓનું અર્થીપણું, એજ એવી વસ્તુ છે, કે જે તેના અર્થીની પાસે જેટલા અન્યાયો અને અનાચારો પણ ન કરાવે, તેટલા થોડા જ ગણાય કીર્તિ અને યશની કામના, એ પણ પૌદ્ગલિક કામના છે. એ કામનાને વશ બનેલા ભલ ભલા પણ ભૂલે. શ્રી આચાર્ય જેવા ત્રીજા પરમેષ્ઠીપદે રહેલા પણ આત્માઓ, જો કીર્તિ અને યશની કામનાને આધીન બની જાય, તો ઉન્માર્ગના આસેવક અને પ્રચારક પણ બની જાય તે સ્વાભાવિક છે. એવાઓ પોતાના પદને અને વેષને બેવફા નિવડે, એ ખૂબ જ સંભવિત છે. કીર્તિ અને યશની આધીન બનેલા ધર્માચાર્યો ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલન અને સન્માર્ગના સંસ્થાપનનું પોતાનું કર્ત્તવ્ય, યથાસ્થિત રીતિએ બજાવી શકે એ શકય જ નથી. બોલવાના અવસરે તેઓ છતી શકિતએ મૂંગા રહે અગર જે બોલવું જોઇએ એથી વિપરીત બોલે એય સ્વાભાવિક છે.

શાસન પ્રભાવક આચાર્યનું પતન :

અવસરે કીર્તિની સહજ પણ લાલસાને આધીન બની જવાય, તો એક વારના શાસનના પરમ પ્રભાવક આત્મા-ઓને પણ પતન પામતાં વાર લાગતી નથી. કમલપ્રભ નામના એક આચાર્ય થઇ ગયા છે. તેમના સંબંધમાં એમ પણ બન્યું છે, કે - પ્રભુશાસનના એ એવા તો સંરક્ષક હતા કે, શાસનના વિરોધીઓ એમનાથી કંપતા. એમના પ્રતાપે, શાસનના વિરોધીઓ ફાવી શકતા નહિ. આવા સમર્થ શાસનસંરક્ષક અને શાસનપ્રભાવક પણ આચાર્ય એક સામાન્ય પ્રસંગમાં ભૂલ્યા અને પતન પામ્યા. શાસનના વિરોધીઓ એવા મહાત્માઓનાં છિદ્રો શોધવામાં તત્પર હોય અને જો જરાક પણ તક મળી જાય, તો તેનો પૂરેપૂરો ગેરલાભ લેવાનો ચૂકે નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે. એક વાર એ શાસનસંરક્ષક આચાર્ય ભગવાનની અનુપયોગાદિ કારણે ભૂલ થઇ અને એ ભૂલ વિષે તેમને જાહેરમાં પ્રશ્ન પૂછયો. આ વખતે કોઇ તેવા પ્રકારના દુષ્કર્મનો ઉદય થઇ જવાથી, એ ભૂલને ભૂલ રૂપે જણાવી શકયા નહિ અને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપક બની ઘોર સંસારમાં રૂલનારા બન્યા.

વિચારો કરો કે-'હું ભૂલ્યો' અગર 'મારી ભૂલ થઇ' એમ તેઓ શાથી કહી શકયા નહિ ? ખાસ કરીને અમુક સ્થાને ચઢયા બાદ થઇ ગયેલી ભૂલને, ભૂલ રૂપે જાણ્યા પછી પણ નિર્દંભપણે જાહેરમાં કબૂલ કરવી, એ સહેલું નથી. કીર્તિની લાલસાને કાઢયા વિના એ બને નહિ. હાં, એવા પણ દમ્ભી આત્માઓ જરૂર હોય છે, કે જેઓ પોતાની સામાન્ય પણ ભૂલોના એકરાર કરવા દ્વારા જ, પોતાની અતિ ભયંકર એવી પણ ભૂલોને છૂપાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. એવાઓ પોતાની સામાન્ય ભૂલોનો જે એકરાર કરતા હોય છે. તે એકરાર નિર્દમ્ભ નથી હોતો પણ દમ્ભપૂર્ણ હોય છે. કીર્તિની લાલસા માણસને અનેક રીતિએ નચાવે છે. જે કોઇ પોતાની નિન્દા કરતા હોય, તે સર્વ કીર્તિની લાલસાને જીતી ચૂકેલા જ છે, એમ માનવા જેવું નથી. જેમ કીર્તિના લોભીઓ અવસરે પોતાના મુખે જ પોતાની પ્રશંસા કરવાને મંડી પડે છે, તેમ કીર્તિનો લોભીઓ અવસરે વિના પ્રસંગે પણ પોતાની નિન્દા કરવાને મંડી પડે છે, એવાઓ, એ આત્મનિન્દા એવી સફાઇથી કરતા હોય છે. એવી માયાપૂર્ણ રીતિએ કરતા હોય છે કે - ભોળાઓ તેમની પ્રશંસા કરવા મંડી પડે. ખાસ વિચક્ષણો જ સમજી શકે, આ આત્મનિન્દા પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ છે કે માયાપૂર્ણ છે ? કીર્તિની લાલસાને આધીન બનેલા રાંકડાઓની આત્મનિન્દા પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ હોતી જ નથી. એમાં તો માયા જ ભરેલી હોય છે. તમે વિચક્ષણ બનો તો દુનિયાના સામાન્ય વ્યવહારમાં પણ તમે આ વસ્તુને જાઇ શકો તેવું છે.

આત્મનિન્દા દ્વારા પણ પ્રશંસા મેળવવાને મથનારાઓની પરીક્ષા કરવાના બે ઉપાયો :

કેટલાક માણસો એવા પણ હોય છે, કે જે તમારે મોઢે તેમની પ્રશંસા કરાવવાને ઇચ્છતા હોય છે, એટલી વાતની શરૂઆતમાં તે પોતાના જે કાર્યને મહત્ત્વનું અને ડહાપણભર્યું કે પ્રશંસાને યોગ્ય માનતા હોય, તે કાર્યને પણ એક સામાન્ય કાર્ય તરીકે ગણાવે અગર કહે કે 'અરે, એમાં તે મેં શું કર્યું છે ?' પણ એવા આદમીની પરીક્ષા કરવી હોય તો ઉપાય છે. એ વખતે થોડી પ્રશંસા કરીને એને જો તમે રંગમાં લાવી શકો, તો એ પોતાની મેળે જ પોતાની પ્રશંસા કરવા મંડી પડશે અને ત્યારે તમે બરાબર સમજી શકશો કે - 'આ નામદાર પોતાનું સ્હેજ ઘસાતું બોલીને પણ, પોતાની પ્રશંસા કરાવવાનો જ પ્રયત્ન કરતા હતાં.' બીજો પણ ઉપાય છે અને તે એ કે, સામો આદમી પોતાનું ઘસાતું બોલવાની શરૂઆત કરે, કે તરત જ એ વાતને ઝડપી લેવી.

સભા૦ એટલે ?

માનો કે, કોઇ શ્રીમંતે અમુક દાન દીધું અગર અમુક ઉત્સવ આદિમાં ખર્ચ કર્યું. તમને સ્હેજે એમ થાય કે 'આણે આટલું પણ કર્યું તે સારૂં કર્યું.' આથી તમે અવસર પામીને કહો પણ ખરા કે, 'શેઠ ! તમે અમુક દાન દીધું કે અમુક કામ કર્યું એ બહુ સારૂં કર્યું.' એ વખતે મોટે ભાગે તમને એવો જવાબ મળે કે,-'ઠીક હવે, એમાં

અમે શું કર્યું ? અમારાથી તો કાંઇ થતું નથી. ' વગેરે વગેરે એ બોલે, એટલે એ વાતને ઝડપી લઇને કહેવું કે-'આપની વાત તદ્દન સાચી છે. આપને જે શ્રીમન્તાઇ અને શક્તિ મળી છે, એના હિસાબે આપે કાંઇ જ કર્યું નથી. આપના જેવા જો ધારે તો ઘણું ઘણું કરી શકે. આપના કરતાં ઓછી સામગ્રીવાળા પણ અમુક માણસો કેટલું બધું દાનાદિ કરે છે ? એથી પણ વધુ કરવાની શક્તિ અને સામગ્રી આપની પાસે હોવા છતાં પણ, આપ એટલું ય નથી કરી શકતા, એ વાતને આપ સારી રીતિએ સમજો છો એ આનંદનો વિષય છે.'-આવું આવું તમે બોલતા હો, તે વખતે તેનાં હૈયામાં જે અસર થતી હશે, તે પ્રાયઃ તેના ચહેરા ઉપર તરી આવ્યા વિના નહિ રહે. એ જો પ્રશંસાનો અર્થી હશે, તો એને તમારૂં કથન કડવું લાગશે અને એ સાંભળતાં કંટાળો આવતો હોય તેમ જણાશે. વળી એ પ્રસંગ બન્યા પછીથી, એ તમારી જોડે કેવો વર્તાવ રાખે છે, એના ઉપરથી પણ તમે તેની મનોવૃત્તિને કળી શકશો. એ જો ખરેખર જ પોતાના દાનાદિને નહિવત્ માનતો હશે અને યથાશક્ય રીતિએ દાનાદિમાં પ્રવૃત્ત થવાનો અભિલાષી હશે, તો એ તમને પોતાના હિતસ્વી માનશે. એને લાગશે કે - 'આવું કહેનારા હોય તો આપણી ખામી ઘટવા માંડે. આવાઓ જ કલ્યાણ મિત્ર બનવાને લાયક છે. હાજી-હા કરનારાઓ અને ખોટી પણ પ્રશંસા કરીને આપણને ખુશ કરવા મથનારાઓ તો દુશ્મનની ગરજ સારનારા છે.' આથી એ તમારા પ્રત્યે વધારે આદરથી જોશે. હવે જો આનાથી વિપરીત પરિણામ આવે,તો સમજવું કે, શેઠ પહેલાં જે પોતાનું ઘસાતું બોલ્યા, તે તો આપણા મોંઢે પોતાની પ્રશંસા કરાવવાને માટે જ બોલ્યા હતા.

ત્રિરાશિ મતના સ્થાપક રોહગુપ્તનો પ્રસંગ :

આપણો મુદ્દો તો એ છે કે, કીર્તિની લાલસા, તેને આધીન બનેલા આત્માઓને અનેક રૂપે નચાવે છે, એટલે ભૂલનો એકરાર પણ નિર્દમ્ભ જ હોવો જાઇએ. કીર્તિની અભિલાષાને આધીન બનેલાઓ અવસરે કાંતો ભૂલને ભૂલ રૂપે જાણવા છતાં જાહેરમાં સ્વીકારી શકતા નથી અને સ્વીકારે છે તોય માયાપૂર્ણ રીતિએ. કમલપ્રભ નામના તે એક વારના શાસનના સમર્થ સંરક્ષક પણ પોતાની ભૂલ નહિ કબૂલી શકયા અને એથી ઉંધું બોલીને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપક બન્યા. ત્રિરાશિક પંથના સ્થાપક રોહગુપ્તમાં પણ શું બન્યું છે ? જો એ રાજસભામાં જઇને ખૂલાસો કરત કે-'એ તો પેલો કુવાદી હતો અને એને જીતવા પૂરતું જ મેં ત્રણ રાશિનું સ્થાપન કર્યું હતું : પણ જીવ અને અજીવ એમ રાશિ તો બેજ છે ' તો- કશું જ નહોતું; પણ માનના યોગે રોહગુપ્તથી એવું કંઇજ બની શકયું નહિ. જે ગુરૂના પુણ્યપ્રતાપે જ એ બચી શકયો હતો, જીવતો રહી શકયો હતો, તે ગુરૂદેવે તેને ઘણું ઘણું સમજાવ્યો પણ તેણે માન્યું જ નહિ. એણે તો છેવટે પોતાના પરમ ઉપકારી ગુરૂદેવની પણ સામે થઇને, પોતાની ખોટી પણ વાતને સાચી ઠરાવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો અને નિહ્નવ બન્યો.

ધર્માચાર્યોએ લોકહેરીને પણ ત્યજવી જ જાઇએ :

આ રીતિએ કીર્તિની લાલસાને આધીન બનેલા આત્માઓ અનેકવિધ અનર્થોના ઉત્પાદકો પણ બની જાય છે. જયાં ધર્માચાર્ય જેવા પરમેષ્ઠીપદે રહેલા આત્માઓ પણ, કીર્તિની અભિલાષાને આધીન બનવાથી ડૂબે, ત્યાં બીજાઓનું તો ગુજાું જ શું ? આજે જો સર્વ સ્થલેથી શાસ્ત્રસમંત વાતો જાહેર થવા માંડે તો અનેક આત્માઓ ઉન્માર્ગગામી બનતાં બચી શકે. પણ લોકહેરીમાં પડેલાઓથી એ શકય જ નથી. લોકહેરીમાં પડેલાઓ તો, શાસનના સંરક્ષણનો પ્રયત્ન કરનારાઓની પણ નિન્દા ન કરે તોય ઘણું છે. એવાઓ સાચી વાત ભલે ન કહે, પણ ઉંધી વાત ન કહે તોય ઘણું છે. જો કે, છતી શક્તિએ અવસરે બોલવા યોગ્ય નહિ બોલવું એ યોગ્ય નથી જ; પણ તે ન બને તો કમથી કમ ઉંધું તો નહિ જ બોલવું જોઇએ. ધર્માચાર્યનું પદ ભોગવવું, એ સમજો તો સહેલું નથી. ધર્માચાર્યના પદે રહેલાઓની જોખમદારી ઓછી નથી. ધર્માચાર્યના પવિત્ર પદને વફાદાર રહેલાને માટે, એને ઉજાળવાને માટે લોકહેરીનો ત્યાગ કરવો એય અતિ આવશ્યક છે. લોકહેરીમાં પડેલા આત્માઓ ધર્માચાર્યના પવિત્ર પદને ઉજાળી શકતા નથી. અવસરે તેઓ ધર્માચાર્યના પવિત્ર પદને કલંકિત જ કરે છે.

લોકહેરી જ્યાં ધર્માચાર્યના પવિત્ર પદે રહેલાઓને પણ ઉન્માર્ગના આસેવક બનાવી દે છે, ત્યાં વિજય આદિ વિપરીત વિચારોમાં બદ્ધ થઇ જાય, એ શું અસંભવિત છે ? નહિ જ.

લોક ધારત તો બીજી બાજુનો પણ વિચાર કરવાની સામગ્રી હતી જ :

વિજય આદિ આઠેય મહત્તરો અત્યારે એજ ધૂનમાં છે કે, સીતાજીના યોગે રામચન્દ્રજીની નિર્મલ કીર્તિ મલિન બની રહી છે, માટે રામચન્દ્રજીની પાસે સીતાજીનો ત્યાગ કરાવવો. સ્વામીની કીર્તિને નિષ્કલંક રાખવાની અતિશય લાલસામાં ફસાએલા તેઓ, બુદ્ધિશાલી હોવા છતાંય, એકપક્ષીય વિચારસરણીમાં બદ્ધ થઇ ગયા છે. તેઓ એ જ વિચાર કરે છે કે, 'રાવણ કેવો ?' નિર્લજ્જ બનીને કપટ આચરવાપૂર્વક પરસ્ત્રીને હરી જનારો. પરસ્ત્રીમાં લંપટ અને એ પરસ્ત્રીલંપટતા પણ કેવી ? એણે ન તો પોતાની આબરૂનો વિચાર કર્યો કે ન તો કુલના કલંકનો વિચાર કર્યો. સીતાજીમાં લુબ્ધ બનેલા તેણે કુટુંબ કલેશને ગણકાર્યો નહિ, કુલક્ષયની પરવા કરી નહિ, રાજ્યનાશને ગણકાર્યો નહિ અને અન્તે પોતે પણ મર્યો. આવા માણસના તાબામાં સીતાજી એકલાં જ ઘણો કાળ રહે અને તે છતાં પણ પેલો તેમને ભોગથી દૂષિત ન બનાવે, એ સંભવિત જ નથી. આ લોકો ત્યાં સુધીની વાત કરે છે કે,સીતાજી રાવણમાં રક્ત હો કે વિરક્ત હો, એ તો જાણે કે વિચારવા જેવી જ વાત નથી !

ખરેખર, લોકવાદનું ઠેકાણું હોતું જ નથી. એક માણસની આજે તદ્દન ખોટી પણ ખૂબ ખૂબ પ્રશંસા કરતાંય લોક અચકાતો નથી અને બીજે જ દિવસે તેની તદ્દન ખોટી પણ ખૂબ ખૂબ નિન્દા કરતાંય ય લોક અચકાતો નથી. લોક દ્વારા જેમ ખોટી પ્રશંસા થવી એ સંભવિત છે, તેમ ખોટી નિન્દા થવી એય સંભવિત છે. અન્યથા, તેઓ એમ વિચારી શકત કે, જે સીતાજી રાજસુખોને લાત મારીને રામચન્દ્રજીની સાથે ચાલી નીકળ્યાં તે ગમે તેવા સંયોગોમાં શીલને ચૂકે જ કેમ ! તેઓ એમ પણ વિચારી શકત કે, રાવણ ગમે તેવો દુષ્ટ હતો, પરસ્ત્રી લોલુપ હતો, પણ સીતાજી મક્કમ હોય તો તે કરી શું શકે ?' માનો કે - સામાનું પરિબલ વિશેષ હોય અને તેના તાબામાં ફસાએલી સ્ત્રીનો. અશુભોદય તીવ્ર હોય, પણ જો તે સ્ત્રી શીલરક્ષાની કામનાવાળી હોય તો, સર્વથા નિરૂપાય બની જતાં, પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ તો કરી શકે ને ? સાચી સતીના શીલને ગમે તેવા બલવાન પણ પુરૂષ દૂષિત કરી શકતા જ નથી. પણ લોકોને કે વિજય આદિ આઠ બુદ્ધિશાલી પુરમહત્તરોને પણ આવો વિચાર સૂઝતો જ નથી; એટલું જ નહિ. પણ કોઇને ય આ અપવાદના નિવારણનો વાસ્તવિક માર્ગ પણ સૂઝતો નથી ! આમાં સીતાજીનો તીવ્ર અશુભોદય પણ કામ કરી રહ્યો છે. તીવ્ર અશુભોદયના યોગે સ્નેહી પણ શત્રુ બને છે.

પુરમહત્તરોની આ વિચારણા તો શ્રી સ્થૂલિભદ્રજીને પણ કલંકિત ઠરાવે :

બાકી વિજય આદિએ જે રીતિએ વિચાર કર્યો છે. એ રીતિએ જ જો સર્વત્ર વિચાર કરવામાં આવે, તો તો શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી જેવા મહાત્માને પણ નિષ્કલંક માની શકાય નહિ. સ્થૂલિભદ્રજી મહાત્મા કોશા નામની વેશ્યાની ચિત્રશાળામાં ચાતુર્માસ વસ્યા છે; રસમય ભોજનોને એ મહાત્માએ લીધાં છે : કોશા વેશ્યા માત્ર રૂપવતી જ છે એમ નહિ, પણ કલાસંપન્ન વેશ્યા છે : શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી પ્રત્યેનો તેનો રાગ પણ જેવા-તેવો નથી : સ્થૂલિભદ્રના મનને ચલિત કરવાને માટે તેણે હાવભાવ દેખાડવામાં કે વિનવવામાં કમીના રાખી નથી; એકાન્ત પણ છે અને વધુમાં ખુદ સ્થૂલભદ્રજીને પણ પૂર્વે તેના ઉપર અતિશય રાગ હતો; આ બધા સંયોગો એ નિષ્કલંક ચારિત્રના પાલક કેમ રહી શકે ? અજ્ઞાન લોકને આવો પ્રશ્ન ઉભો કરીને એવા મહાત્માને પણ કલંકિત ઠરાવતાં વાર લાગે નહિ. કેવલ વિષયરાગને જ ઉત્તેજિત કરનારી એ બધી સામગ્રી હતી, છતાં મહાત્મા સ્થૂલિભદ્રજી નિષ્કલંક ચારિત્રનું પાલન કરતા ત્યાં રહી શકયા, તો રાવણ ભલેને ગમે તેવા દુષ્ટ આશયને ધરનારા હતા, પણ સીતાજી શા માટે નિષ્કલંક રહી શકે નહિ ?

ચારિત્રશાલીઓને ચારિત્રહીન ઠરાવનારા :

આજે પણ સંયમીઓના સંબંધમાં વિજય આદિના જેવા કુતર્કો કરનારાઓનો અભાવ છે, એમ ન માનતા. આજે પણ અનેકવિધ કુતર્કો દ્વારા સંયમશીલ મહાત્માઓને ચારિત્રહીન ઠરાવવાના દુષ્પ્રયત્નો થઇ રહ્યા છે. સુવિહિત સાધુઓનું અસ્તિત્વ જેઓને વિઘ્ન રૂપ લાગે છે, તેઓ અડવું કરે એ સ્વાભાવિક જ છે. આજે કહેવાતા સુધારકો એવી એવી પણ પ્રવૃત્તિઓ આચરી રહ્યા છે, કે જે પ્રવૃત્તિઓ સ્વપર-તારક સિદ્ધાન્તો પ્રત્યે બેદીલી ફેલાવી, સાચા કલ્યાણમાર્ગને રૂંધનારી છે. સૌ કોઇના કલ્યાણની કામનાવાળા સુવિહિત સાધુઓ કલ્યાણમાર્ગને રૂંધાતો અટકાવવાના શકય પ્રયત્નો ન કરે, એ કેમ જ બને ? એવા વિરોધની ખાતર, ચારિત્રશીલ મહાત્માઓને ય ચારિત્રહીન ઠરાવવા માટે કુતર્કો વહેતા મૂકવા એ માણસાઇ નથી. એ તો અતિશય હીન કોટિની અધમતા છે, પણ સન્માર્ગના દ્વેષીઓ માટે એ જ સ્વાભાવિક ગણાય.

વ્યવહારમાં પણ કેટલીક વાર આવું બને છે. કુતર્કો ફેલાવીને કેટલાય શ્રીમન્તોને અને કેટલીય પેઢીઓને પાય માલ કર્યાનું સાંભળવામાં આવે છે. સદ્ધરમાં સદ્ધર પણ પેઢીને માટે, દ્વેષીઓ એવા કુતર્કોને વહેતા મૂકે, કે જેથી અજ્ઞાન લોક સંશયમાં પડે, લોકનો વિશ્વાસ નાબૂદ થાય અને એથી લોકની અણધારી ઉઘરાણી વધી જતાં છતી સામગ્રીએ પણ એ પેઢીને બુધવારીયા કોર્ટનો આશરો લેવાનો વખત આવી લાગે. ઉન્માર્ગગામી બનેલા આત્માઓની તર્કશકિત તો આમ અનેકવિધ અનર્થોની ઉત્પાદક બની જાય છે.

વિજયની રામચંદ્રજીને છેલ્લે પ્રાર્થના :

હવે વિજય તદ્દન ખોટા પણ લોક અપવાદને કુતર્કો દ્વારા યુકિતયુકત જણાવીને છેલ્લે છેલ્લે રામચન્દ્રજીને પ્રાર્થના કરે છે કે - 'આપનું કુળ નિર્મલ કીર્તિવાળું છે. અને એની માફક આપે પણ જન્મથી માંડીને અત્યાર સુધીમાં નિર્મલ કીર્તિને ઉપાર્જી છે, તો હે દેવ ! આવા પ્રવાદને સહવા દ્વારા આપ આપની તે આજન્મ-ઉપાર્જિત નિર્મલ કીર્તિને મલિન કરો નહિ !' વિજય આદિના આ પરિશ્રમનો હેતુ શો છે ? એનું વિજયના આ કથનથી આબાદ સ્પષ્ટીકરણ થઇ જાય છે. વિજય આદિને લાગ્યું છે કે, 'સીતાજી કલંકિની છે' - એવા પ્રવાદને જો રામચન્દ્રજી સહન જ કરી લે, તો એથી રામચન્દ્રજીએ ઉપાર્જેલી કીર્તિ મલિન બને અને પોતાના સ્વામીની કીર્તિ મલિન બને એ વિજય આદિને માટે અસહ્ય હતું. આથી તેઓની બુદ્ધિ ખોટા પણ પ્રવાદને યુકિતયુકત સિદ્ધ કરવાને પ્રેરાય એ સ્વાભાવિક છે. વળી સીતાદેવીના તીવ્ર અશુભોદયના યોગે, વિજય આદિને વિચાર કરતાં કરતાં પ્રમાણિકપણે પણ તે પ્રવાદ તદ્દન વ્યાજબી લાગ્યો હોય, તોય તે સ્વભાવિક છે. આમ છતાં પણ, વિજય આદિ જેવા બુદ્ધિમાનો પણ રામચન્દ્રજીની કીર્તિને નિર્મલ બનાવી રાખવામાં મગ્ન બની. સીતાદેવી જેવી સ્વામિનીના હિતાહિતનો વિચાર કરતા નથી, એ ખૂબ જ ખરાબ છે. તેમના જેવાએ તો આવા પ્રસંગે મહાસતી સીતાદેવી સંબંધી લોકમાં પ્રસરેલા પ્રવાદ ટળે અને - 'એ મહાસતી નિષ્કલંકિની જ છે' - એવો લોકમાં અભિપ્રાય પ્રવર્તે એજ જાતિનો પ્રયત્ન કરવો જાઇએ. આ તો તેઓ પોતાના સ્વામીના સુખમાં પણ અગ્નિ મૂકવા જેવું જ કાર્ય કરી રહ્યા છે.

દુષ્કર્મના ઉદયની ભયંકરતા સમજીને પાપોથી બચો :

પણ વાત એ છે કે, દુષ્કર્મના ઉદયે શાણામાં શાણા પણ આદમીઓ દ્વારા મૂર્ખાઓથી ય નપાવટ જેવી કરણીઓ આચરાઇ જાય છે. દુષ્કર્મના ઉદયની આ ભયંકરતા હરહંમેશ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. દુષ્કર્મના ઉદયની ભયંકરતા ધ્યાનમાં રહે, તો પાપ કરતાં કંપારી છૂટયા વિના ન રહે. દુષ્કર્મના ઉદયનો જેને ખ્યાલ છે, તે ઘણાં પાપોથી બચી જાય છે અને જે થોડાં પાપોની આચરણા થાય છે, તેમાં પણ તેની રસિકતા હોતી નથી. પાપાચરણ થઇ ગયા બાદ પણ તેને પાશ્ચાત્તાપ થાય છે. કોઇ પણ પ્રવૃત્તિ આચરતાં પહેલાં, તેના પરિણામનો

વિવેકપૂર્વક વિચાર કરતાં શીખો. ખરાબ પરિણામવાળી પ્રવૃત્તિથી દૂર રહેવાનો અને સારા પરિણામવાળી પ્રવૃત્તિમાં ઓતપ્રોત બનવાનો પ્રયત્ન કરો, દુ:ખથી ડરો છો, તો દુ:ખના કારણ પાપથી ડરો. પાપથી બચનારાઓ દુ:ખથી બચેલાઓ જ છે.

મળેલી અનુપમ તકને ગૂમાવો નહિ :

આ ભવમાં આ વસ્તુને સમજવાની અને સમજીને તેનો જીવનમાં શકય અમલ કરવાની તમને અનુપમ તક મળી છે. અનન્ત સંસારમાં રઝળતા જીવોને આવી સુન્દર તક વારંવાર મળતી નથી. મહાભાગ્યવાન આત્માઓ જ આવી અનુપમ તકને પામી શકે છે. આવી તકને ખોઇ બેઠા, તો એનું પરિણામ શું આવશે-એ કહેવાની જરૂર છે ? આવી તકને ગુમાવી દેનારા અને પાપરસિક બનીને જીન્દગી પૂરી કરી દેનારા આત્માઓ દુર્ગતિઓના એવા ચક્રાવે ચઢી જાય છે કે, કદાચ અનન્ત કાળ પર્યન્ત પણ તેઓને આવી અનુપમ તકની પુન : પ્રાપ્તિ થાય નહિ. આ જીન્દગીમાં જેઓ આ વસ્તુને સમજતા નથી, તેઓની જીન્દગી એળે જ જાય છે. આ વસ્તુને નહિ સમજનારા ગમે તેટલું ભણેલા હોય, તોય મૂર્ખા જ છે.

પ્રશંસાપાત્ર ભાગ્યશાલીપણું સફલ બનાવો :

તમે સમજો તો તમે ઓછા ભાગ્યશાલી નથી. આર્યદેશાદિ સામગ્રીઓ સહિત મનુષ્યભવ અને એમાં પણ સદ્દગુરૂના મુખે સત્શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવાની જોગવાઇ જેઓને મળી છે, તેઓના સદ્દભાગ્યની પ્રશંસા કોણ ન કરે ? આવા પ્રશંસનીય સદ્દભાગ્યને પામવા છતાં પણ તમે જો સંસારમાં રૂલી જાવ તો તો તમારી ભવિતવ્યતા અતિશય કારમી ગણાય. આવી પ્રશંસનીય ભાગ્યશાલિતાને પામીને તો તમારે તમારા જીવનને એકદમ નિષ્પાપ બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો જાઇએ. સ્વયં નિષ્પાપ જીવનને જીવનારા બનીને, શકયતા મુજબ બીજા પણ જીવોને નિષ્પાપ જીવન જીવનારા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જાઇએ. નિષ્પાપ જીવન જીવનારા અને નિષ્પાપ જીવન જીવવાને તત્પર બનેલા આત્માઓના માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નોને ટાળી, તેમને નિષ્પાપ જીવન જીવવામાં જેટલી સહાય આપી શકાય તેમ હોય, તેટલી સહાય આપવી જાઇએ. આ જીવનને પાપથી લેશ પણ ખરડાવા દેવું નહિ અને પૂર્વના પાપો પણ નિર્જરે તેવો પ્રયત્ન કરવો. આ જન્મમાં એકદમ નિષ્પાપ બનવા છતાંય, પૂર્વના પાપકર્મો ઉદયમાં આવે એ શકય છે. એવા વખતે ખુબ જ સાવધાની રાખવી એવા વખતે પણ સમાધિમય મનોદશાથી ભ્રષ્ટ ન બનાય, એની કાળજી રાખવી. પાપના ઉદયને સમભાવે સહવો. આવી રીતિએ વર્તનારાઓ, પોતાની પ્રશંસનીય ભાગ્યશાલિતાને સુન્દરમાં સુન્દર રીતિએ સફલ બનાવનારાઓ છે. જેઓને માટે એકદમ નિષ્પાપ જીવન જીવવાનું શકય ન હોય . તેઓ પણ પાપકર્મોથી બને તેટલા વધુ પ્રમાણમાં પ્રયત્નપૂર્વક બચતા રહે અને નિષ્પાપ જીવન જીવનારા મહાત્માઓની ભકિત આદિ અનુષ્ઠાનોમાં યથાશકય તત્પર બને, તોય પોતાની પ્રશંસનીય ભાગ્યશાલિતાને સફલ બનાવી શકે. આથી વિપરીતપણે, વર્તનારાઓ, પ્રશંસનીય ભાગ્યના ભોગવટાને પરિણામે, નિન્દનીય ભાગ્યને જ ઉપાર્જનારા બની જાય છે. મોસમમાં આળસુ અને બેદરકાર રહેનારો વેપારી રળવાને બદલે દેવાળીઓ પણ બની જાય. એ જ સ્થિતિ આવી અનુપમ તકનો દુરૂપયોગ કરનારાઓની પણ થાય તે સ્વાભાવિક છે.

દુ:ખથી મૌન બની જવું :

આ બાજુ વિજય આદિ પુરમહત્તરોએ કરેલી પ્રાર્થનાની રામચન્દ્રજી ઉપર કેવી અસર થઇ અને શ્રી રામચન્દ્રજીએ કેવો ઉત્તર આપીને તે વિજય આદિ પુરમહત્તરોને વિદાય કર્યા, તેનું વર્ણન કરતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્દ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, વિજયના મુખથી કરાએલી વિજ્ઞપ્તિને સાંભળતાં, રામચન્દ્રજીને ખાત્રી થઇ ગઇ કે, 'સીતા કલંકનાં અતિથિ થયા.' રામચન્દ્રજીને

સીતાજી પ્રત્યે કેટલો બધો પ્રેમ છે, તે આપણે જાણીએ છીએ, એટલે સીતાજીના શિરે કલંક આવે, એથી રામચન્દ્રજીનું હૈયું ઘવાય તે તો સ્વાભાવિક છે. સીતાજીને કલંકમાં અતિથિભૂત બનેલાં જાણીને, રામચન્દ્રજી એકદમ એટલા બધા દુઃખી થઇ ગયા કે, પહેલાં તો કાંઇ જ બોલી શકયા નહિ. ખરેખર, પ્રેમનો ત્યાગ કરવો એ પ્રાયઃ અતિશય મુશ્કેલ છે. શ્રી રામચન્દ્રજી બરાબર સમજી ગયા છે કે - વિજય આદિની આ પ્રાર્થનાનું રહસ્ય શું છે ? વિજયે જો કે, સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સીતાજીનો ત્યાગ કરવાની વિનંતિ કરી નથી, પરન્તુ પ્રવાદને સહવા દ્વારા નિર્મલ કીર્તિને મલિન નહિ બનાવવાની વિજ્ઞપ્તિ જે રૂપે કરાઇ છે, તે જોતાં એજ ધ્વનિત થાય છે કે, રામચન્દ્રજીએ કોઇ પણ ઉપાયે સીતાજીનો ત્યાગ કરવો જ જોઇએ, એમ વિજય આદિ ઇચ્છી રહ્યા છે. રામચન્દ્રજી આ ન સમજી શકે એ શકય નથી અને એથી જ પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે -

"प्रायः प्रेमातिदुस्त्यजम् । "

રામચન્દ્રજી જો આ પ્રવાદને સહવા તૈયાર ન હોય અને એથી સીતાજીનો ત્યાગ કરવો પડશે એમ લાગતું હોય, તો સીતાજી પ્રત્યેના પ્રેમને દબાવ્યા વિના છૂટકો જ નથી; પણ એમ પ્રેમનો ત્યાગ કરવો એ સહેલું નથી. જેટલો પ્રેમનો અતિરેક, તેટલો તેનો ત્યાગ મુશ્કેલ.

અપ્રશસ્ત રાગ સંસારને વધારે છે અને પ્રશસ્ત રાગ સંસારને ક્ષીણ બનાવે છે :

આ પ્રેમ વખાણવા જેવો નથી. આ પ્રેમ તો આત્માને મૂંઝવે. આવો પ્રેમ વિવેકી આત્માને પણ ખૂબ ખૂબ સતાવી શકે છે. પ્રેમ કરવો જ હોય, તો એ વસ્તુનો કરો અને એવી રીતિએ કરો, કે જેથી અપ્રશસ્ત રાગ નાશ પામે, રાગનું પ્રમાણ ઘટતું જાય અને અન્તે વીતરાગતા પમાય. અપ્રશસ્ત રાગ આત્માના સંસારને વધારે છે અને પ્રશસ્ત રાગ આત્માના સંસારને ક્ષીણ કરે છે વીતરાગ દશા પામવાની અભિલાષાવાળા આત્માઓએ રાગને પ્રશસ્ત બનાવવો જાઇએ. પ્રશસ્ત રાગ આત્માને એવી જ પ્રવૃત્તિઓમાં યોજે છે, કે જે પ્રવિૃત્તિઓ દ્વારા દુષ્કર્મોની ખૂબ ખૂબ નિર્જરા સધાય અને અન્તે વીતરાગતાને પમાય. પ્રશસ્ત રાગ આત્માને કોઇ પણ પ્રકારની હાનિ કરતો જ નથી રાગ માત્ર ત્યાજ્ય છે - એ નિર્વિવાદ વાત છે, પણ અપ્રશસ્ત રાગને કાઢવાની જેમ મહેનત કરવી પડે છે, તેમ પ્રશસ્ત રાગને કાઢવાની મહેનત કરવી પડતી નથી. પ્રશસ્ત રાગથી તો સ્વયમેવ રાગના કારણનો નાશ સધાય તેવી વૃત્તિ જન્મે છે અને પ્રવૃત્તિ થાય છે. પ્રશસ્ત રાગના યોગે, એ રીતિએ રાગના કારણનો નાશ સધાતો હોઇને, એનાથી ડરવાની જરૂર નથી. આથી રાગી આત્માઓએ પોતાના રાગની અપ્રશસ્તતાને ટાળી પ્રશસ્તતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. અપ્રશસ્ત રાગ આત્માને અનેક રીતિએ મૂંઝવે છે અને એથી વિવેકશીલ આત્માઓને માટે પણ તેવા પ્રેમનો ત્યાગ કરવો, એ પ્રાયઃ અતિશય મુશ્કેલ છે-એમ ગણાય છે.

પુરમહત્તરોને રામચંદ્રજીનો પ્રત્યુત્તર :

સીતાજી પ્રત્યે અતિશય પ્રેમ હોવાથી, પહેલાં તો રામચન્દ્રજી દુઃખના માર્યા મૂંગા બની ગયા : પણ ગમે તેમ તોય એ ધીર, વીર અને ગંભીર છે. સમજુ છે. એમને વિજય આદિ પુરમહત્તરો ઉપર જરાય ક્રોધ આવતો નથી. સીતાજી વિષે તદ્દન ખોટી અને તે છતાં મહાકારમી વાતો કરનારા લોકો ઉપર પણ, રામચન્દ્રજી રોષવાળા બનતા નથી. અશુભોદયે આથી પણ વધારે ખરાબ વાતો થાય તો એમ સંભવિત છે, એમ રામચન્દ્રજી સમજે છે : અને એથી જ ધૈર્યનું અવલંબન લઇને, તે વિજય આદિ પુરમહત્તરોને રામચન્દ્રજી કહે છે કે-'તમે આ મને જણાવ્યું તે સારૂં કર્યું. ભકતો કોઇ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી. માત્ર સ્ત્રીને માટે હું આ લોકના અપયશને સહન કરીશ નહિ !'

આ પ્રમાણેની પ્રતિજ્ઞા કરીને, રામચન્દ્રજીએ તે વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તરોને વિદાય કર્યા.

આવું કહેવા છતાંય હિતવાદી બનવાની જ પ્રેરણા :

ખૂબ ખૂબ ધીરતાને ધારણ કર્યા સિવાય, આવા સંયોગોમાં આવો ઉત્તર આપવો - એ શકય જ નથી. વિજયના મુખેથી હૃદયને કારમો આઘાત પમાડનારી વાતને સાંભળ્યા પછીથી અને એ વાત સાંભળતાં હૈયું ભેદાવા છતાં પણ, આવો ઉત્તર આપવો - એ અતિશય ધીરતાને ધર્યા વિના બને જ નહિ. આ પુરમહત્તરો જ્યારે આ વાત રામચન્દ્રજીને જણાવવા આવ્યા હતા અને નમસ્કાર કરીને ઝાડનાં પાંદડાંની જેમ કંપતા ઉભા રહ્યા હતા, ત્યારે પણ રામચન્દ્રજીએ તેમને નિર્ભય બનાવતાં હિતવાદી બન્યા રહેવાની પ્રેરણા કરી હતી અને અત્યારે પણ રામચન્દ્રજી એવી જ પ્રેરણા કરી રહ્યા છે. વિજયે આવા હૃદયભેદક વાત સંભળાવવા છતાં અને રામચન્દ્રજીએ સાંભળવા છતાં પણ, રામચન્દ્રજી એ જ કહે છે કે, 'તમે મને આ વાત કહી તે ઠીક કર્યું ! ' એટલું જ નહિ, પણ આવીય વાતો બીજા પ્રસંગે પણ વિજય આદિ નિર્ભયપણે કહી શકે, એ માટે શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે, 'ભકત આત્માઓ કોઇ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી. '

રાત અને દિવસ જેટલું જ ભકિત અને ઉપેક્ષાની વચ્ચે અન્તર છે :

ખરેખર, રામચન્દ્રજીની એ વાત તદ્દન સાચી છે કે, 'ભકતો કાંઇપણ બાબતની ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી.' જેઓનાં હૈયામાં કોઇના પણ પ્રત્યે સાચી ભકિત જાગી છે, તેઓ જ રામચન્દ્રજીએ કહેલી આ વાતના મર્મને પામી શકે અને હૃદયસ્થ બનાવી શકે. ભકિતથી શૂન્ય આત્માઓ, આ કથનના પરમાર્થને પામી શકે એ શકય જ નથી. કોઇના પણ પ્રત્યેની ભકિતથી જેનું હૈયુ ભરપૂર છે, તે આત્માને માટે તો આ કથન અનુભવસિદ્ધ છે. ભકત આત્માઓ, જેના પ્રત્યે ભકિત ધરાવતા હોય છે, તે આત્માના હિતાહિતની કોઇ પણ બાબતની ઉપેક્ષા કરનારા હોતા જ નથી. ભકત આત્માઓ પોતે માનેલા ભકિતપાત્ર આત્માનાં હિતની નાશક અને અહિતની કારક એવી કોઇ પણ બાબતની, ઉપેક્ષા કરવા જોગું ધૃષ્ટ હૃદય ધરનારા હોય, એ બનવાજોગ વસ્તુ જ નથી. જ્યાં ભકિત હોય, ત્યાં એ ઉપેક્ષા ન હોય અને જ્યાં ઉપેક્ષા હોય, ત્યાં ભકિત ન હોય, - એ નિર્વિવાદ વાત છે. એ ઉપેક્ષાને અને ભકિતને મેળ જ નથી. રાત અને દિવસ વચ્ચે જેવું અન્તર છે, તેવું જ અન્તર એ ઉપેક્ષા અને ભકિત વચ્ચે છે. જ્યાં રાત હોય ,ત્યાં તે કાળે દિવસ હોઇ શકે નહિ અને જ્યાં દિવસ હોય, ત્યાં તે કાળે રાત હોઇ શકે નહિ : તેમ જ્યાં ભકિત હોય, ત્યાં એ ઉપેક્ષા હોઇ શકે નહિ અને જ્યાં ઉપેક્ષા હોય, ત્યાં ભકિત હોઇ શકે નહિ.

ભકિતની ક્રિયા કરવાને અશકત એવો પણ ભકત ઉપેક્ષા કરનારો તો હોય જ નહિ :

આજે આ બાબત પણ ખૂબ ખૂબ સ્પષ્ટીકરણ માંગી રહી છે : કારણ કે, હિતાહિતની ઉપેક્ષા કરનારાઓ પણ પોતાને ભકત મનાવવાનો દાવો કરી રહ્યા છે; એટલું જ નહિ, પણ ભકિતવશ ઉપેક્ષા નહિ કરનારા અને ભકિતવન્ત ગણાતાઓને સાચા ભકત બનવા દ્વારા ઉપેક્ષાને ત્યજવાનો ઉપદેશ દેનારા આત્માઓને, ઝઘડાખોર આદિ કહી, તેઓ નિન્દી રહ્યા છે. આપણે એમ કહીએ છીએ કે, ભકિતપાત્રના હિતાહિતની ઉપેક્ષા ત્યાં જ સંભવિત છે, કે જ્યાં ભકિતમાં ખામી છે. ભકિતપાત્રની સેવા અને રક્ષા આદિને લગતી પ્રવૃત્તિ થવી કે ન થવી અગર તો અલ્પ થવી કે જરૂરી પ્રમાણમાં થવી, એ તદ્દન જૂદી વસ્તુ છે અને તેની ઉપેક્ષા થવી, એ પણ તદ્દન જૂદી વસ્તુ છે હૈયામાં પૂરેપૂરી ભકિત હોવા છતાં પણ, ભકિતપાત્રની બિલકુલ અગર તો થવી જોઇએ તેટલી સેવા અને રક્ષા આદિ ન થઇ શકે એ શકય છે : પણ હૈયામાં ભકિત હોય તો ભકિતપાત્રના હિતાહિતને લગતી કોઇ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા તો ન જ થાય.

સભા૦ ન જાણતા હોઇએ તો ?

ભક્ત આત્માઓ તેવું જાણવાના શક્ય પ્રયત્નથી વંચિત જ હોય એ શક્ય નથી. એ રીતિએ જાણવાના શક્ય પ્રયત્નો ચાલુ હોવા છતાં પણ, નહિ જાણવાના કારણે જ જેઓ ન કરતા હોય, તેઓ ઉપેક્ષા કરનારા છે, એમ કહેવાય જ નહિ. ઉપેક્ષા તો ત્યાં જ ગણાય, કે જ્યાં જાણવા યોગ્ય જાણવાની કે જાણવા છતાં પણ પોતાને કરવા યોગ્ય કરવાની બેદરકારી હોય. એવી ઉપેક્ષા ભક્તનાં હૈયામાં સંભવતી નથી.

ભક્તિના યોગે આત્મા સ્વાભાવિક રીતિએ જ ભક્તિ પાત્રના હિતાહિતની ચિન્તામાં મગ્ન થઈ જાય છે. પોતે માનેલ ભક્તિપાત્રની લેશ પણ નિન્દાને એ સાંભળી શકતો નથી. ભક્તિપાત્રને માટે જરા પણ ઘસાતું બોલાય, તો એ સાંભળતાં પણ એનું હૈયું ઘવાય છે. ભક્તિપાત્રની થતી નિન્દાને રોકવાનું જો પોતામાં સામર્થ્ય હોય, તો એ સામર્થ્યને એ કોઈ પણ રીતિએ ગોપવી શકતો નથી. એ તો પોતાના સઘળા જ સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવા દ્વારા, પોતે માનેલ ભક્તિપાત્રની થતી નિન્દા આદિને અટકાવવા મથે છે એ માટે લાગવગનો ઉપયોગ કરવો પડે, તો લાગવગનો ઉપયોગ કરીને અને કોઈને વિનંતી કરવી પડે, તો વિનંતિ કરીને પણ ભક્તાત્મા ભક્તિપાત્રની થતી નિન્દા આદિને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે એ માટે એને પોતાની સંપત્તિ આદિનો ભોગ આપવો પડે, તો તેમ કરવાને પણ તે તૈયાર થઈ જાય છે. ભક્તિપાત્ર ઉપરની આફતને એ પોતાની આફત કરતાં પણ વિશેષ માને છે અને એથી અવસરે જો પોતાની જાતને આફતમાં મૂકવી પડે, તો તેમ કરીને પણ તે ભક્તાત્મા ભક્તિપાત્ર ઉપરની આફતને ટાળવા મથે છે.

ભક્ત આત્માઓનું મનોમંથન ભક્તિહીનોને ન સમજાય :

આટલું આટલું કરવાની પોતામાં તત્પરતા હોવા છતાં પણ, જ્યારે તે એમ જૂએ - કે 'મારાથી આ નિન્દા આદિ અટકાવાય તેમ નથી.' - ત્યારે પણ તે તેની ઉપેક્ષા તો કરતો જ નથી. એનું હૈયું દુભાયા જ કરે છે. દુભાતે હૈયે એ એવાજ વિચારો કર્યા કરે છે કે -'હું ભક્ત છું પણ કમનસીબ છું કે જેથી ભક્તિપાત્રની અવહેલના આદિ અટકાવી શકતો નથી. કયારે કોઈ એવા ભક્ત પાકે, કે જે આ અવહેલનાને ટાળે ! એવો કોઈ નીકળી આવે, તો એના ચરણમાં માથું મૂકવું પડે તો તેમ કરીને પણ, હું આ અવહેલના આદિને અટકાવું ! આવા મનોદુઃખનો અને મનોમન્થનનો સાચો ખ્યાલ ભક્તિવિહીન આત્માઓને કયાંથી આવે ? એ તો ભક્ત આત્માઓને માટેની જ અનામત વસ્તુ છે. હૈયામાં ભક્તિ હોય છતાં ભક્તિપાત્રના અહિતની ઉપેક્ષા થાય, એ વાત તમને કોઈ પણ રીતિએ બંધબેસતી લાગે છે ?

સભા૦ નહિ જ.

તમને એમ નથી લાગતું કે, ભક્તિપાત્રના અહિતની ઉપેક્ષા કરનારાઓ અગર તો ઉપેક્ષા નહિ કરનારાઓને નિન્દનારાઓ, એવા ધૃષ્ટ હૃદયને ધરનારાઓ છે, કે જે ભક્તિથી શૂન્ય છે અને ભક્તિને ચાહનારૂં પણ નથી ?

સભા ૦ એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી.

ખાસ કરીને આજે તો આ વસ્તુ ખૂબ જ ધ્યાનમાં રાખી લેવા જેવી છે. જ્યારે જ્યારે તમને ભક્તિપાત્રના હિતાહિતને લગતી કોઈપણ બાબતની ઉપેક્ષા કરવાનું મન થાય, ત્યારે ત્યારે તમે ખચીત માનજો કે - એ ભક્તિની ખામી છે. એ વખતે તમે જાતે જ તમારા આત્માને ઉપાલંભ દેજો ! તમારા હૃદયની તેવા સમયે પરીક્ષા કરજો. વિવેકપૂર્વક પરીક્ષા કરી શકશો, તો તમે જાતે પણ સમજી શકશો - કે ભક્તિપાત્રની ભક્તિ કરતાં પણ તમે બીજી કોઈ વસ્તુને વધારે મહત્ત્વની માની છે અને માટે જ આ ઉપેક્ષા આવી છે.

શુદ્ધ આચાર-વિચારની પ્રેરણાનાં સ્થાનો તેજ ભક્તિનાં સ્થાનો છે :

આ તો આપણે વિચાર્યું કે, 'જ્યાં ભક્તિ હોય ત્યાં ભક્તિપાત્રના હિતાહિતને લગતી કોઇ પણ બાબતમાં ભક્તો ઉપેક્ષા કરનારા હોય નહિ.' પણ-'ભક્તિ ક્યાં હોવી ઘટે અને ક્યાં નહિ'-એનો વિવેક અવશ્ય હોવો જોઇએ કલ્યાણના અર્થીઓએ ભક્તિનાં સ્થાનોથી સારી રીતિએ માહિતગાર બનવું જોઇએ. વિવેકશૂન્ય આત્માઓ અભક્તિપાત્રની ભક્તિ કરનારા અને સાચા ભક્તિપાત્રની આશાતના કરનારા પણ બની જાય, એ સુસંભવિત છે. એવી ભક્તિ આત્માને તારી શકતી નથી અને એ આશાતના આત્માનું અકલ્યાણ કર્યા વિના રહેતી નથી. આથી ભક્તિનું વિધાન કરનારા પરમ ઉપકારી પરમર્ષિઓ, એ વાત પણ અતિશય સ્પષ્ટ રૂપમાં જ ફરમાવે છે કે, 'કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ તેવાં જ સ્થાનોને વિષે ભક્તિવાળા બનવું જોઇએ, કે જે સ્થાનો પરમાર્થથી ભક્તિને પાત્ર હોય.'

સભા૦ તેવાં સ્થાનો ક્યાં ?

જે જે સ્થાનોની ભક્તિથી સધાય તો આત્મનિસ્તાર જ સધાય, તે સર્વ સ્થાનો ભક્તિપાત્ર ગણાય. ધ્યેયમાં સુનિશ્ચિત બનો, એટલે ઘણા-ખરા પ્રશ્નોનો તમે તમારી મેળે જ ઉત્તર મેળવી શકો. અનાદિકાલથી આપણો આત્મા જડ એવાં કર્મોના સંયોગવાળો છે. આપણે ધારીએ અને યોગ્ય પ્રયત્ન કરીએ, તો આપણો આત્મા અનાદિકાળથી કર્મોના સંયોગવાળો હોવા છતાં પણ, તેને આપણે કર્મોના સંયોગથી સર્વથા રહિત બનાવી શકીએ એ વિના દુ:ખથી સર્વથા રહિતપણું અને અવિનાશી તથા સંપૂર્ણ સુખની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી. આ કારણે, આત્માનો મોક્ષ એ આપણું ધ્યેય હોવું જોઇએ. આત્માનો મોક્ષ શ્રી જિન ભાષિત ધર્મની આરાધના વિના શક્ય નથી. અર્થ અને કામની સાધનાથી મોક્ષ સધાય નહિ, પણ મોક્ષથી દૂર ને દૂર જ જવાય ; કારણ કે - અર્થ અને કામની સાધના આત્માને વિશેષ પ્રકારે કર્મબદ્ધ બનાવે છે. શ્રી જિનભાષિત ધર્મની સાધના જ આત્માને મોક્ષની નિકટમાં લઇ શકે છે અને અન્તે મોક્ષ પણ પમાડી શકે છે. હવે વિચાર કરો કે, ભક્તિનાં વાસ્તવિક સ્થાનો ક્યાં હોઇ શકે ? અર્થ અને કામ પ્રત્યે આકર્ષે, અર્થ અને કામની લોલુપતા જન્માવે, અર્થ અને કામની સાધનામાં યોજે અથવા કોઇ પણ સ્વરૂપે અર્થ અને કામની હેયતા ભૂલાવીને આપણા હૃદયમાં અર્થ અને કામની ઉપાદેયતાને જન્માવે એવું કોઇ પણ સ્થાન ભક્તિપાત્ર હોઇ શકે ખરૂં ?

સભા૦ નહિ જ ?

ચોક્કસ ?

સભા૦ ભલે મન અર્થ અને કામ તરફ ઢળી જાય, પણ વિચાર કરતાં તો અર્થ અને કામ હેય જ લાગે છે.

જેટલું હેય લાગે તે સઘળું ત્યજી શકાય એમ ન પણ બને, પણ હેય માત્રનો હેય રૂપે અને ઉપાદેય માત્રનો ઉપાદેય રૂપે સ્વીકાર થઇ જાય, તો ય તે ઘણું છે. પછી હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનો સ્વીકાર સુનિશ્ચિત બની જાય છે. શુદ્ધ માન્યતા, વહેલે કે મોડે પણ, શુદ્ધ આચરણને ઘસડી લાવ્યા વિના રહેતી જ નથી.

સભાં૦ શુદ્ધ માન્યતા અને શુદ્ધ આચરણા કરાવનારાં જે કોઇ સ્થાનો હોય, તે સર્વ સ્થાનો ભક્તિ પાત્ર ગણાય, એમ નક્કી થયું.

હા, જે જે સ્થાનો શુદ્ધ માન્યતા અને શુદ્ધ આચરણા આદિની પ્રેરણા આદિ કરવાની સાચી અને સ્વાભાવિક લાયકાતને ધરાવતાં હોય, તે સર્વ સ્થાનો સુનિશ્ચિતપણે ભક્તિને યોગ્ય ગણાય. જે જે સ્થાનોની ભક્તિથી કર્મ નિર્જરા સધાય અગર પડે તો પણ શુભ બંધ જ પડે, તે સર્વસ્થાનો પ્રત્યે કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ ભક્તિ

કેળવવી જોઇએ. એ નિર્વિવાદ વાત છે, આ ભકિત પણ પ્રશસ્ત રાગના યોગે જ જન્મે છે, એટલે જેટલાં ભકિતનાં સ્થાનો તેટલાં પ્રશસ્ત રાગનાં સ્થાનો, એમ પણ ખૂશીથી કહી શકાય તેમ છે.

અવહેલના અટકાવવાનો પ્રયત્ન શાથી નથી થતો ? - એ વિચારતાં દંભી બનશો નહિ :

આ સ્થાનોની નિન્દા આદિ દ્વારા અવહેલના થતી હોય, તો આપણે તેની ઉપેક્ષા કરી શકીએ ?

સભા૦ નહિ જ

ઉપેક્ષા કરવાનું મન થાય, તો એ ભકિતની જ ખામી છે, એમ ચોકકસ લાગે છે ને ?

સભા૦ હાજી.

તો આજે પ્રભુશાસનની જે અવહેલના થઇ રહી છે, તેની આપણે ઉપેક્ષા ન જ કરી શકીએ ને ?

સભા૦ નહિ જ.

અને ઉપેક્ષા કરવાનું આપણને જો જરા પણ મન થઇ જાય, તો આપણી શાસન પ્રત્યેની ભકિતમાં તેટલી ખામી છે, એ પણ ચોકકસ ને ?

સભા૦ હાજી, પણ કરવા જેવું ઘણુંય લાગે, છતાં શકિત ન હોય એટલે શું કરીએ ?

આપણી વાત ઉપેક્ષાની છે. એને માટે તમે ઉપેક્ષા શબ્દનો ઉપયોગ કરી શકશો ?

સભા૦ નાજી.

બસ ત્યારે. કરવા જેવું લાગે છતાં શકિતના અભાવે જ ન થઇ શકે, તો એ ઉપેક્ષા નથી. છતી શકિતએ ભકિતને લગતી કોઇ પણ આવશ્યક ક્રિયાની ઉપેક્ષા થવી જોઇએ નહિ. પણ ભકિતને લગતી કોઇ પણ કરવા યોગ્ય ક્રિયા તમે ન કરી શકો, ત્યારે એ વિચારજો કે, 'એમાં શકિતનો અભાવ એ જ કારણ છે કે કોઇ પૌદ્ગલિક આસકિત કારણ છે ? ' શકિતના અભાવને નામે, પૌદ્ગલિક વૃત્તિનું કોઇ કારણ હોય, તો તેને છૂપાવતા નહિ. એવું કોઇ કારણ હોય, તો તેને દૂર કરવાનો જ પ્રયત્ન કરજો. આપણે વિચારી આવ્યા છીએ કે પ્રશંસાના અર્થી બનેલા ધર્માચાર્યો પણ, ધર્મશાસનની થઇ રહેલી કારમી અવહેલનાની, છતી શકિતએ પણ ઉપેક્ષા કરનારા બની જાય છે : એટલું જ નહિ, પણ પોતાની ઉપેક્ષાને કારણે પોતે શિષ્ટજનોના પણ માનપાનને ગુમાવી બેસે નહિ-એ માટે, કીર્તિના લોલુપ બની ગયેલા તેઓ, શાસનરક્ષાની સત્પ્રવૃત્તિમાં ઓતપ્રોત બનેલા મહાત્માઓની સફાઇથી નિન્દાદિ કરનારા પણ બની જાય છે. એવી જ રીતિએ તમે પણ કોઇ પૌદ્ગલિક વૃત્તિને આધીન બનીને કરવા યોગ્ય શાસનસેવાથી તે તમારાથી શકય હોય તે છતાંય, વંચિત રહો છો કે નહિ, - એની બરાબર તપાસ કરજો. દંભ કર્યે કશો જ લાભ નથી. ઉલટું હાનિ છે. ભકિત નહિ છતાં ભકિતવાળા કહેવડાવવા મથવું એ નિસ્તારનો નહિ પણ ડૂબવાનો જ માર્ગ છે. નિસ્તારનો માર્ગ તો એજ છે કે, ભકિતપાત્ર સ્થાનોને વિષે સાચા ભકિતવાળા બનવું; પછી ભલેને કોઇ ભકિતહીન પણ કહે !

શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ અવશ્ય ભાવિભાવનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી :

આ પ્રસંગમાં રામચન્દ્રજીએ, 'ભકત આત્માઓ કોઇ પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરનારા હોતા નથી.'-એમ બોલવા દ્વારા, વિજય આદિ પુરમહત્તરોને જેમ એ વાતનું સૂચન કર્યું છે કે 'સીતાજીના પ્રવાદ સંબંધી પણ આ વાતની

તમે ઉપેક્ષા કરી નથી, એ તમારી ભક્તિ સૂચવે છે. ' તેમ એ વાતનું સૂચન કર્યું છે કે 'તમારે આવી અગર તો આથી પણ વધુ દુઃશ્રવ એવી ય વાત, જો અમારા હિતાહિતને લગતી હોય, તો જરૂરી કહેવી.' રામચન્દ્રજીનું આ પ્રકારનું સૂચન પણ, તેમની ઉત્તમતાનું-તેમની વિવેકશીલતાનું જ સૂચક ગણાય. જે વાતને સાંભળતાં પણ રામચન્દ્રજી આઘાત પામીને દુઃખના વશે મૌન થઇ ગયા, તે વાત કહેનારાઓને આવો ઉત્તર દેવા જોગું કૌવત, અધમ આત્માઓમાં હોઇ શકતું જ નથી.

સભા૦ આવા સમજુ અને વિવેકી હોવા છતાં પણ રામચન્દ્રજી, સીતાદેવી મહાસતી છે એવો નિશ્ચય હોવા છતાં પણ, સીતાદેવીનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે, એ શું ?

આ વાતનો પણ સામાન્ય ખુલાસો પહેલાં થઇ જ ગયો છે. ઐહિક યશની વધારે પડતી કામનાનો જ એ પ્રતાપ છે. મારો યશ કોઇ પણ કારણે - પછી તે કારણ સાચું હોય કે ખોટું હોય ,પણ - કલંકિત ન જ બનવો જાઇએ, આવી મનોવૃત્તિના યોગે જ રામચન્દ્રજી જેવાના હાથે એ વસ્તુ શકય બની છે. ભવિતવ્યતા પણ એક એવી વસ્તુ છે, કે જે ભલભલાને ભૂલવે છે, શાસ્ત્રકાર-મહાત્માઓ ફરમાવે છે કે, શ્રી તીર્થંકરદેવો જેવા પરમ તારકો પણ અવશ્ય ભાવિભાવને મિથ્યા કરી શકતા નથી. નન્દિષેણ અને જમાલી જેવાને ખુદ ભગવાને દીક્ષા કેમ આપી ? શું ભગવાન જાણતા નહોતા કે, આ આત્માઓનું ભવિષ્યમાં પતન થવાનું છે ? શ્રી નન્દિષેણ વેશ્યાને ઘેર પડશે અને જમાલી તારક શાસનનો વિરોધ કરશે, અમે ભગવાન જાણતા નહોતા ? ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવ જાણતા જ હતા. અહીં એ પ્રશ્ન સંભવિત છે કે, જયારે ભગવાન જાણતા હતા, તો પછી તેમને દીક્ષા કેમ આપી ? પતન પામશે એમ જાણવા છતાંય દીક્ષા દેવાય ? અને જો એમ દીક્ષા દેવાય, તો પછી-'વિરાધનાથી ઘોર સંસારમાં રૂલી જવાય છે' - એ વગેરે વાતોનું શું ?' પણ શાસ્ત્રકાર - મહાત્માઓ એનો ખૂલાસો કરતાં ફરમાવે છે કે, 'એ દીક્ષાઓ તથા પ્રકારના ભાવિભાવાદિને કારણે જ બની છે' કારણ કે -શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ અવશ્ય ભાવિભાવનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. એટલે ભાવિભાવની સામે કોઇ પણ દલીલ નકામી જ છે. આપણે તો પતનને કે ભાવિભાવાદિને પણ નિશ્ચતપણે જાણી શકતા નથી. આથી આપણે તો અનન્ત જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ જ દીક્ષા દેવાની હોય. યથાવિધિ દીક્ષા દેવા છતાં, દીક્ષા લેનાર દીક્ષાનો અન્ત સુધી નિર્વાહ કરી શકે એવા છે - એમ શકય રીતિએ નક્કી કરીને દીક્ષા દીધી હોય તે છતાં, કોઇ પડે એ અસંભવિત નથી. એથી વિધિ અનુસાર વર્તનાર ગુરુ દોષિત ઠરતાં નથી. આથી તમે સમજી શકશો કે, તેવા પ્રકારની ભવિતવ્યતા સુવિવેકી આત્માઓને પણ ભૂલવે છે. અહીં એ ભવિતવ્યતાને સફલ થવામાં જે કારણો મળ્યાં છે, તેમાં રામચન્દ્રજીની યશોલિપ્સા એ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ છે.

અપ્રશસ્ત ત્યાગ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ અને પ્રશસ્ત ત્યાગ સંસારક્ષયનું કારણ :

રામચન્દ્રજી પોતાના અપયશને આગળ કરીને 'એક સ્ત્રી માત્રને માટે હું તેને સહન કરીશ નહિ' - એમ બોલ્યા છે અને આપણે આગળ જોઇશું કે - એવા પ્રકારની મનોવૃત્તિથી જ તેમણે સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો છે, એટલે વાત જૂદી છે : બાકી રામચન્દ્રજીનો ત્યાગ એ કોઇ સામાન્ય ત્યાગ નથી જ. રામચન્દ્રજીને સીતાજી પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ છે. અને તે છતાં પણ તેઓ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બને છે, એટલે એ ત્યાગ ઘણો જ ભારે છે, આવો ભારે પણ ત્યાગ, યશોલિપ્સાથી દૂષિત હોવાના કારણે જ. અપ્રશસ્તકોટિમાં ચાલ્યો જાય છે. રાગની માફક ત્યાગ પણ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત હાઇ શકે છે. પ્રશસ્ત રાગ જેમ સંસારક્ષયનું કારણ છે. તેમ પ્રશસ્ત ત્યાગ પણ સંસારક્ષયનું કારણ છે. એજ રીતિએ અપ્રશસ્ત રાગ જેમ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ છે, તેમ અપ્રશસ્ત ત્યાગ પણ સંસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે. આથી અપ્રશસ્ત રાગ જેમ હય છે અને પ્રશસ્ત ત્યાગ ઉપાદેય છે, તેમ અપ્રશસ્ત ત્યાગ હેય છે ને પ્રશસ્ત રાગ ઉપાદેય છે. ત્યાગનો ઉદ્ભવ પણ રાગમાંથી જ થાય છે અપ્રશસ્ત રાગમાંથી અપ્રશસ્ત ત્યાગ જન્મે છે અને પ્રશસ્ત રાગમાંથી પ્રશસ્ત ત્યાગ જન્મે છે.

અપ્રશસ્ત રાગના યોગે અપ્રશસ્ત ત્યાગના કરનારા, ત્યાગ કરવા છતાં પણ કલ્યાણ સાધી શકતા નથી : એટલું જ નહિ, પણ તેઓ ઘોર સંસારમાં રૂલનારા પણ બની જાય છે, આથી જેટલો ત્યાગ થઇ શકે તેટલો એવો જ કરો, કે જે કોઇ પણ પ્રકારની પૌદ્‌ગલિક અભિલાષાથી દૂષિત ન હોય અને શ્રી જિનાજ્ઞાની આરાધનાવાળો હોય.

રામચન્દ્રજીના મહા ભારે એવા પણ ત્યાગને આપણે શી રીતિએ વખાણીએ ? એ ત્યાગ જો સંસારક્ષયના હેતુથી થયો હોત, તો આપણે જરૂર વખાણત ; પણ અહીં તો એ ત્યાગમાં કેવળ યશોલિપ્સા જ પ્રધાનતા ભોગવી રહી છે. એ પણ સમજો કે, રામચન્દ્રજી સંસારક્ષયના જ હેતુથી સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બન્યા હોત, તો જે રીતિએ રામચન્દ્રજીએ સીતાદેવીનો ત્યાગ કર્યો છે, તે રીતિએ રામચન્દ્રજી સીતાજીનો ત્યાગ હરગીજ કરત નહિ, એ ત્યાગ તો કોઇ અનુપમ રીતિએ જ થયો હોત. અત્યારે તો રામચન્દ્રજી એવું જ વર્તન કરી રહ્યા છે, કે જેથી અજ્ઞાન આત્માઓના હૃદયમાં - 'સીતાજી કલંકિતા છે ' - એમ જ ઠસી જાય ! આવું વર્તન કોઇ પણ રીતિએ યોગ્ય ગણાય નહિ.

શ્રી રામચન્દ્રજીએ છૂપી રીતિએ કરેલું સીતાનિર્વાદનું શ્રવણ :

ખેર, રામચન્દ્રજીએ વિજય આદિના કહેવા માત્રથી જ સીતાજીનો ત્યાગ કરી દીધો છે એમ નથી. વિજય આદિ પુરમહત્તરોએ જણાવેલા તે લોકપ્રવાદ વિષેની પોતે પણ ખાત્રી કરી છે.

સભા૦ તો પછી વિજય વિગેરેની સમક્ષ પહેલાં પ્રતિજ્ઞા કરી એ ખોટી જ ને ?

શાથી ?

સભા૦ જયારે ખાત્રી જ કરવી હતી, તો પછી તે પહેલાં સીતાજીના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કેમ કરી ?

તમારી સમજવામાં ભૂલ થઇ હોય એમ જણાય છે. 'માત્ર સ્ત્રીને માટે હું આ લોકના અપયશને સહીશ નહિ' - એવી જ રામચન્દ્રજીએ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. આવી પ્રતિજ્ઞા કરવાથી, લોકપ્રવાદ વિષેની ખાત્રી પણ ન થઇ શકે, એમ કહેવાય નહિ. આપણે જોઇએ કે, લોકપ્રવાદની ખાત્રી કરવા જતાં રામચન્દ્રજીએ કાનોકાન શું સાંભળ્યું ? વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તરોને વિદાય કર્યા બાદ, રામચન્દ્રજી રાતના સમયે છૂપી રીતિએ પોતાના આવાસથી બહાર નીકળ્યા અને પોતાને ઓળખી જાય નહિ એવી રીતિએ અયોધ્યાનગરીમાં ફરવા લાગ્યા. અયોધ્યાનગરીમાં છૂપી રીતિએ રહેલા રામચન્દ્રજીએ, સ્થાને સ્થાને ચાલી રહેલા જે જનવાદને આ મુજબ સાંભળ્યો; કારણ કે, અયોધ્યા નગરીમાં ઠેર ઠેર એ વાત ચાલી રહી છે કે, જે સીતાને રાવણ ઉપાડી ગયો અને જે સીતા રાવણના આવાસમાં ઘણો કાળ રહી તે સીતાને રામ લઇ આવ્યા અને વળી માને છે કે, એ સતી છે ! સીતામાં રક્ત એવા રાવણે આ સીતાને ભોગ દૂષિત ન કરી હોય, એ બને જ કેમ ? એટલું પણ રામે વિચાર્યું નહિ ! પણ ખરી વાત એ છે કે - રાગી આદમી દોષને જોતો જ નથી !

સીતાજીની સાથે લોક રામચન્દ્રજી જેવાની પણ નિન્દા જ કરી રહ્યો છે :

લોક આ રીતિએ બેયની નિન્દા કરી રહ્યો છે. સીતા સતી નથી અને રામ તેનામાં રાગી હોવાના કારણે સીતાના દોષને જોઇ શકતા નથી. લોકનો આ નિર્ણય કેટલો બેહુદો છે ? રામચન્દ્રજીને બુદ્ધિહીન કહી શકાય તેમ નથી અને રામચન્દ્રજી અણસમજુ છે એમ પણ કહી શકાય તેમ નથી, માટે લોક પોતાની ખોટી પણ વાતને સાચી ઠરાવવાને માટે રામચન્દ્રજીને રાગાન્ધ ઠરાવે છે ! ખરેખર, આ રીતિએ રામચન્દ્રજીને માટે કાંઇ પણ બોલ્યા વિના તો સીતાજીને દોષિત ઠરાવી શકાય તેમ નથી; કારણ કે, કોઇ એમ પૂછે છે, કે 'શું રામચન્દ્રજીમાં તમારા

જેટલી પણ અક્કલ નથી, કે એથી તેઓ તમે કહો છો તેમ સીતાજી અસતી હોવા છતાં પણ, તેમને સતી માને છે ?' આવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે જ નહિ અગર ઉદ્ભવ્યો હોય તો શમી જવા પામે, એ માટે લોક એ જ વાત કરે છે કે - 'સીતાજી ઉપર રામચન્દ્રજીને આટલો બધો રાગ છે, કે જેના યોગે તેઓ સીતાજીના દોષને જોઇ શકતા જ નથી !' રામચન્દ્રજીને સીતાજી ઉપર અતિશય પ્રેમ છે એ વાત સાચી છે, પણ એથી રામચન્દ્રજી સીતાજી દોષિત હોય તો પણ, સીતાજીના દોષને જોઇ જ ન શકે - એવા રાગાન્ધ નથી જ ! આ તો લોકાએ ઉપજાવી કાઢેલો આરોપ છે. લોકોએ પહેલાં નક્કી કરી લીધું કે 'રાવણ જેવા રાવણે સીતાને ન ભોગવી હોય એ સંભવિત નથી, એટલે સીતાને કોઇ પણ રીતિએ સતી મનાય જ નહિ !' લોકના આ નિર્ણયમાં રામચન્દ્રજીનું વર્તન આડે આવવા લાગ્યું : કારણ કે, રામચન્દ્રજી ન્યાયપરાયણ તથા વિચક્ષણ આદિ તરીકે વિખ્યાત હતા અને તેઓ તો સીતાજીને મહાસતી જ માનતા હતા. આથી પરદોષ-રસિક એવા લોકોએ તેનો પણ ઉપાય શોધ્યો અને રામચન્દ્રજીને એવા રાગાન્ધ ઠરાવ્યા, કે જે રાગાંધતાના યોગે તેમને સીતાજીનો દોષ પણ દોષ રૂપે દેખાય જ નહિ ! આમ લોકોએ એક મહાસતીને અસતી ઠરાવીને અને એક સુવિવેકી આત્માને રાગાન્ધ ઠરાવીને, બન્નેની નિન્દા કરવા માંડી, પ્રચ્છન્નપણે અયોધ્યાનગરીમાં ફરી રહેલા રામચન્દ્રજીએ આ વાત કાનોકાન સાંભળી.

આજના દીક્ષાવિરોધીઓને સુસાધુસંસ્થા જ જોઇતી નથી :

ખરેખર, આ પ્રસંગ આજના દીક્ષાપ્રકરણની સાથે ખૂબ જ બંધ બેસતો છે.

સભા૦ એ કેવી રીતિએ ?

એનો કાંઇક ખ્યાલ આપવાને માટે તો આ વાત ઉચ્ચારાઇ છે. આજના વિરોધીઓને મૂળ તો શાસ્ત્ર ચક્ષુવાળી સાધુસંસ્થા જ પ્રસંદ નથી. શ્રી જિનાજ્ઞાનો શકય અમલ કરવામાં તત્પર અને શ્રી જિનાજ્ઞા પ્રત્યેની સુશ્રદ્ધા આદિની પ્રચારક સાધુસંસ્થા તરફ જ તેઓને સૂગ છે. તેઓ એવી શ્રી જિનાજ્ઞારત સાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ મીટાવવાને જ ઇચ્છી રહ્યા છે, પણ એ વાત એવી છે, કે જેનો તેઓ સ્પષ્ટ રૂપમાં ઉચ્ચાર કરી શકે નહિ !

સભા૦ કારણ ?

કારણ સ્પષ્ટ છે. તેઓ જો-'આજ્ઞારત સાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ નથી જાઇતું ' - એમ બોલે, તો આજના ઘણે અંશે અવદશાને પામેલા પણ જૈન સમાજમાંથી જૈનસંઘમાંથી તેઓ પોતાનુ સ્થાન ગૂમાવી બેસે. તેઓને પ્રાયઃ કોઇ પણ જૈન સાંભળે નહિ અને કદાચ સાંભળે તોય મોટે ભાગે તેઓનો તિરસ્કાર જ કરે. આ ઉપરાંત, તેઓ પોતાના કથનથી જ પોતાને જૈન તરીકે ઓળખાવવાને માટે સર્વથા નાલાયક છે - એમ સ્પષ્ટ રૂપમાં પૂરવાર કરી દે. વળી કેટલાક જૈનેતરોને પણ એમ થાય, કે, 'આ લોકો કેટલી બધી નીચ વૃત્તિવાળા છે, કે જેથી સારી પણ સાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ જ ન જોઇએ એમ કહે છે !' આવું પરિણામ આવે, એ તેઓને કોઇ પણ રીતિએ પાલવે તેમ નથી. તેઓને તો જૈનસમાજમાં આગેવાન બનવું છે અને ઇતર સમાજમાં સારા તરીકે જ ઓળખાવું છે.

સભા૦ જૈનસમાજમાં આગેવાન બનીને તેઓ શું કરવાને ઇચ્છે છે ?

એમાં આર્થિક સ્વાર્થ પણ હોય, કીર્તિ કમાવાનો સ્વાર્થ પણ હોય અને દેવદ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ રીતિએ કરવાનો સ્વાર્થ પણ હોય. જ્યાં સુધી જૈન સમાજ સાચા સાધુઓમાં સુશ્રદ્ધા ધરાવતો હોય અને સાચા સાધુઓ વિદ્યમાન હોઇ સ્થલે સ્થલે વિચરતા હોય, ત્યાં સુધી જૈનસમાજને શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ માર્ગે દોરવાની

અભિલાષા વાળા તેઓ - ન તો આગેવાન બની શકે, ન તો સમાજમાં સન્માન પામી શકે અને ન તો દેવ-દ્રવ્યાદિનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઇચ્છા મુજબ ઉપયોગ પણ કરી શકે, તે સ્વભાવિક છે.

દેવદ્રવ્યનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઉપયોગ કરનારની વિચિત્ર દલીલો :

સભા૦ સાચા સાધુઓ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ આજે કેટલેક સ્થલે શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે દેવદ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ થઇ રહ્યો છે, તે કેમ ?'

એવાં સ્થલોના આગેવાનો આદિ પ્રાયઃ કુસાધુઓની જાળમાં ફસાએલા છે. આજે તો અમુક કુસાધુઓ પણ શ્રી જિનાજ્ઞા વિરોધી સુધારકો જેવા બની ગયા છે. આમ છતાં પણ, એ વાત નિર્વિવાદ છે કે - તે તે સ્થલોએ પણ, તેઓ ઇચ્છે છે તેવી સ્વચ્છન્દી રીતિએ, દેવદ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ છૂટથી કરી શકતા નથી જ અને એ પ્રતાપ સાચા સાધુઓના તેમજ સુશ્રદ્ધાસંપન્ન ગૃહસ્થોના અસ્તિત્વનો પણ છે.

સભા૦ આજે કેટલેક સ્થળે વહીવટદાર શ્રાવકોના ઘરમા દેવદ્રવ્ય ડૂબી જતું સંભળાય છે અથવા તો તેનો દુરૂપયોગ પણ થતો સંભળાય છે, તેનું શું ?

સાચા સાધુઓ એ વસ્તુને ઇષ્ટ માને છે અગર એ પણ સાચા સાધુઓની પસંદગીનો વિષય છે, એમ તો નથી જ.

સભા૦ પણ શાસ્ત્રની આજ્ઞાથી એકદમ વિરૂદ્ધપણે દેવદ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ કરનારાઓની સામે કહેવામાં આવે, એથી એવા માણસોને આડકતરૂં પણ ઉત્તેજન મળે ને ?

એ ઉત્તેજન તો ત્યારે જ મળે, કે જયારે સાચા સાધુઓ એની સામે બિલકુલ મૌન સેવતા હોય.

સભા ૦ સાચા સાધુઓ એની સામે બોલે છે ?

જરૂર. અવસરે એ વિષે પણ કહેવા યોગ્ય કહેતાં સાચા સાધુઓ અચકાતા નથી જ. કેટલાક પ્રસંગોમાં તો સાધુઓએ ખાસ ધ્યાન આપીને પણ, દેવદ્રવ્યનાં ડૂબતાં કે ડૂબેલાં નાણાં વસુલ થાય એવા પ્રયત્નો, શાસ્ત્રવિહિત રીતિએ કર્યાં છે અને કર્યે જાય છે. આ ઉપરાન્ત, દેવદ્રવ્યનો જો ખોટી રીતિએ ઉપયોગ થઇ રહ્યો હોય, તો તે તરફ પણ લાગતી - વળગતી યોગ્ય વ્યકિતઓનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. વહીવટદારોને ઘેર કવચિત્ ડૂબી જતા દેવદ્રવ્યમાં, ગૃહસ્થોની આંખશરમ અને બેદરકારી આદિનો પણ ઘણો હિસ્સો હોય છે. વહીવટદાર સાથે સંબંધ હોય તેથી કે તેને ખોટું નહિ લગાડવાના હેતુથી પણ, દેવદ્રવ્યને ડૂબતું જાણવા છતાં પણ ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય - એવું કેટલેક સ્થળે જોવાય છે, ધર્મભાવના હ્રાસ પામતી જાય, ત્યાં એ અસંભવિત નથી. કેટલીક વસ્તુઓ એવી છે કે જે માત્ર સાધુઓથી બની શકે નહિ : શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકોનો જરૂરી સહકાર હોય તો જ બની શકે. આ છતાં સુસાધુઓનું અસ્તિત્વ હોવાના કારણે, દેવદ્રવ્યાદિનું રક્ષણ પણ વિશેષ પ્રકારે થઇ શકે છે, એ નિશ્ચિત વાત છે. હવે તમે કરેલા પ્રશ્નના હેતુને સ્પષ્ટ કરીએ. દેવદ્રવ્ય અમુક પ્રમાણમાં ડૂબી જતું હોય કે અમુક અંશે તેનો ગેરઉપયોગ પણ થતો હોય, એથી કાંઇ દેવદ્રવ્યનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઉપયોગ કરવાને તત્પર બની શકાય નહિ. દેવદ્રવ્ય થોડું પણ ડૂબે નહિ કે તેનો લેશ પણ ગેરઉપયોગ થાય નહિ - એવો પ્રયત્ન જરૂર થઇ શકે, પણ વસ્તુને આગળ કરીને, દેવદ્રવ્યનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધપણે ઉપયોગ કરવા-કરાવવાનો પ્રયત્ન થઇ શકે નહિ. વાપરી શકાય એવા કપડાને ડાઘ પડે અગર તે કપડું મેલું થાય તો તે ડાઘ અગર મેલને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન થાય કે કપડાને જ ફાડી ફેંકી દેવાય ?

સભા૦ કપડાને જ સાફ કરાય.

આટલું સમજો છો અને છતાં દેવદ્રવ્યાદિનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ ઉપયોગ કરનારાઓનો કે તેમ કરવા મથવા ઇચ્છનારાઓનો બચાવ કરો છો ?

સભા૦ આજે એવી દલીલો કરવામાં આવે છે, માટે જ પૂછયું હતું.

હવે તો સમજાયું ને ?

સભા ૦ હાજી.

દીક્ષા વિરોધીઓએ બાલવયે અપાતી દીક્ષા વિષે ઉભી કરેલી ગેરસમજ અને તે વિષેનો ખૂલાસો :

આપણી ચાલુ વાત તો એ હતી કે, આજના દીક્ષાવિરોધીઓ મૂળ તો શ્રી જિનાજ્ઞા સાધુસંસ્થાના જ વિરોધી છે, પણ એ વાત તેઓ સ્પષ્ટ રૂપમાં ઉચ્ચારી શકતા નથી, માટે જ તેમણે આજનું દીક્ષાપ્રકરણ ઉપસ્થિત કરી દીધું છે. દીક્ષા, કે જેમાં હિંસાદિનો સર્વથા ત્યાગ છે અને તપશ્ચરણાદિનો સમાવેશ છે, તેને કોઇ પણ રીતિએ ખરાબ કહી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, આજના દીક્ષાવિરોધીઓએ પહેલો હલ્લો દીક્ષાર્થીઓની સામે કર્યો. બાલવયમાં દીક્ષા લેવાને તત્પર બનનારાઓને માટે, તેઓએ કહેવા માંડયું કે, 'એ સમજે શું ? એને સંસારની ગમ શી ? યુવાન વય આવતાં તેનામાં વિષયવાસના પ્રગટે અને એથી એ વિષયવાસનાના યોગે કાં તો તે વેષને જ ત્યજે અને વેષને કદાચ ન ત્યજે તો પણ છૂપા અનાચારોને સેવે !' વાસ્તવિક રીતિએ તો પૂર્વભવને નહિ માનનારાઓ અને વૈરાગ્ય તથા સત્શાસ્ત્રના અધ્યયન આદિના મહિમાને નહિ સમજનારાઓ જ આવી દલીલો કરી શકે. પહેલી વાત તો એ છે કે, દરેક દરેક બાળકને દીક્ષિત બનવાનું મન નથી થતું, પણ સંસ્કારી બાળકોને જ દીક્ષિત બનવાનું મન થાય છે. ઉત્સર્ગ-માર્ગે બાળકને એવી વયે દીક્ષા આપવામાં આવતી જ નથી, કે જે વયે તે સર્વથા અણસમજુ હોય. ચારિત્રના પરિણામ આદિને અનુલક્ષીને ઉપકારી મહાપુરૂષોએ દીક્ષાની જઘન્ય વય તરીકે આઠ વર્ષની વય ફરમાવેલી છે. આ ઉપરાન્ત આઠથી સોળ વર્ષની ઉંમરના બાળકને તેની ઇચ્છા માત્રતી જ દીક્ષા અપાતી નથી; પણ સાથે સાથે તેનાં માતા- પિતાદિની સંમતિ પણ જોવાય છે. બાળક દીક્ષાર્થી હોય અને તેન માતા-પિતાદિની સંમતિ થાય, તો જ તેવા બાળકને યોગ્ય જાણ્યા પછી દીક્ષા અપાય છે માતા - પિતાદિ પોતાના બાળકમાં તેવા પ્રકારની કશી જ લાયકાત ન જોતાં હોય, તે છતાં પણ દીક્ષા દેવાની સંમતિ આપી દે, એ શું અશકય પ્રાયઃ નથી ? માતા - પિતાદિને સંતાન પ્રત્યે કેટલું વહાલ હોય છે ?

સભા૦ ઘણું

મોહ ઉપર અમુક અંશે પણ કાપ મૂકયા વિના બાલ વયસ્ક સંતાનને દીક્ષા અપાવવી, એશું શકય છે ?

સભા. નાજી.

અને પોતાના બાળકમાં જો તથા પ્રકારની કાઇકેય યોગ્યતા ન દેખાય, તો કલ્યાણકામી પણ માતા - પિતા પોતાના બાળકને ત્યજવા કેમ જ તૈયાર થાય ? વળી દીક્ષા દેનાર ગીતાર્થ મહાત્માઓ પણ દીક્ષાર્થી બાળકના સંસ્કાર આદિ જૂએ તે સ્વાભાવિક છે. આ રીતિએ દીક્ષિત બનેલાં બાળક, બાલકાલથી જ સંયમની ક્રિયાઓમાં જોડાય અને સંવેગને પેદા કરનારાં તથા પેદા થયેલા સંવેગને વધારનારાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન આદિ કરે. એ એવા જ વાતાવરણમાં ઉછરે, કે જયાં સદાને માટે સંસાર અસાર હોવાના અને વિષયો વિષથી પણ ભૂંડા હોવા આદિના ઘોષો નીકળતા હોય, તેમજ જયાં વિષયવિરાગ, કષાયત્યાગ, ગુણાનુરાગ અને સત્ક્રિયાઓમાં

અપ્રમત્તતા કેળવવાની જ પ્રયત્નશીલતા ચાલુ હોય. આવી રીતિએ અને આવા સંયોગોમાં વર્ષોનાં વર્ષો પસાર કરી દેનાર બાળક, યુવાન વય આવતાં સુધીમાં તો પ્રાયઃ એવો વૈરાગ્યરત બની જાય કે, વિષયવાસના તેનામાં જન્મે નહિ અને કદાચ જન્મી જાય તોય તેના ઉપર તે સહેજમાં કાબુ મેળવી લે, પણ તેને આધીન બને નહિ. આ બધું વિચારનાર સહેલાઈથી સમજી શકે તેમ છે કે સદ્‌ગુરૂઓની નિશ્રામાં રહેલા બાળદીક્ષિતોનું પતન, તથા પ્રકારના દુષ્કર્મનો ઉદય વિના પ્રાયઃ શકય જ નથી અને તેવાપ્રકારના દુષ્કર્મનો ઉદય તો ભુકતભોગી એવા પણ આત્માઓને પાડનારો છે, એ નિર્વિવાદ વાત છે. આ કારણે, એ જાતિની પતનની સંભવિતાને આગળ કરીને, શાસ્ત્રવિહિત બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરવો, એ મુર્ખાઇ છે જ. વળી બાલદીક્ષિતો તો શાસનના અનુપમ કોટિના પ્રભાવકો પણ બની શકે, એ સુસંભવિત છે.

બાલકમાં અણસમજ અને વિષયવાસનાને આગળ કરનારાઓએ વિચારવું :

દીક્ષાવિરોધીઓ, બાલદીક્ષાનું સમર્થન કરનારી અને બાલદીક્ષા સામેના વિરોધને નિરર્થક ઠરાવનારી આ બાબતોને તેમજ આવી બીજી પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી જે ઘણી ઘણી બાબતો છે, તેને ધ્યાનમાં ન લે તે સ્વાભાવિક છે; કારણ કે, તેમને તો જિનાજ્ઞારત સુસાધુસંસ્થાનું અસ્તિત્વ જ જોઇતું નથી. અયોધ્યાનગરીના લોકોએ જેમ રાવણની વિષયલંપટતાના નામે મહાસતી સીતાજીને અસતી ઠરાવી દીધાં, તેમ દીક્ષાવિરોધીઓએ અણસમજ અને વિષયવાસના નામે બાલકોને દીક્ષા માટે અયોગ્ય ઠરાવી દીધા. અયોધ્યાનગરીના લોકોએ જેમ જેના નામે કલંક એનો વિચાર કર્યો, પણ જેના ઉપર કલંક તેનો વિચાર કર્યો નહિ, તેમ આજના દીક્ષાવિરોધીઓએ પણ અણસમજનો વિષયવાસનાનો વિચાર કર્યો, પણ દીક્ષિત બાલકો વયમાં વધવા સાથે કેવી સમજમાં વધતા જાય છે અને એ સમજ આદિના પ્રતાપે તેમનામાં વિષયવાસનાનો જન્મ બહુ મુશ્કેલ બની જાય છે -એનો વિચાર કર્યો નહિ, અન્યથા, સંસારમાં રહેલાં બાળકોની સમજ અનર્થના કારણ રૂપ અર્થ અને કામને ઉપાદેય માનવા રૂપે સર્જાવી એ જેમ સુશકય છે, તેમ સદ્‌ગુરૂની નિશ્રામાં રહી સંયમમય જીવનને જીવતાં બાળકોની સમજ અર્થ અને કામને હેય માનવા સાથે, એક મોક્ષસાધક ધર્મને જ ઉપાદેય માનવા રૂપે સર્જાવી એ સુશકય છે. આ બધું સમજાય, તો કોઇ પણ વિચક્ષણ આત્મા, બાલવયમાં પણ યથાવિધિ અપાતી શ્રી જૈનશાસનની દીક્ષાનો વિરોધ કરી શકે નહિ.

દીક્ષાવિરોધીઓની મોટી વયની દીક્ષા સામેની દલીલો પણ પોકળ જ છે :

બાલવયમાં અપાતી દીક્ષાની જેમ, મોટી ઉંમરની દીક્ષા સામે પણ આજના દીક્ષાવિરોધીઓએ હલ્લો કર્યો છે. બાલદીક્ષાનો વિરોધ કરવાને માટે, દીક્ષાવિરોધીઓએ જેમ બાલકને નાલાયક ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમ મોટી ઉંમરના માણસોને અપાતી દીક્ષાનો વિરોધ કરવાને માટે, દીક્ષાવિરોધીઓએ મોટી ઉંમરના માણસોને નાલાયક ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. મોટી ઉંમરના દીક્ષાર્થી આત્માઓને માટે, તેઓ કાંતો બૈરીની જુવાનીને આગળ ધરે છે, કાં તો તેના કુટુંબના ભરણપોષણને આગળ કરે છે, કાં તો માતા - પિતાદિ મોહના યોગે રૂદનાદિ કરતા હોય તો તેને કાગનો વાઘ બનાવી કકળાટ રૂપે આગળ કરે છે અને તેવું કાંઇ ન જડે તો-એ દીક્ષાર્થી થોડા દિવસ પહેલાં તો આમ કરતો હતો અને તેમ કરતો હતો - વગેરે વગેરે વાતોને આગળ કરે છે ! દીક્ષાવિરોધીઓની આ દલીલો પણ, બાલદીક્ષા - વિરૂદ્ધની દલીલોની જેમ પોકળ જ છે.

એ લોકો શું એમ સમજે છે કે, દીક્ષાર્થી આત્માઓની પત્નીઓ અકુલીન જ હોય છે ? દીક્ષાર્થી આત્માઓની પત્નીઓને શું પોતાના શીલની ચિન્તા જ નહિ હોય ? એ બધાયને - વિધવાઓને પણ પરણાવવાની વાતો કરનારાને અને સ્ત્રીઓને સ્વચ્છન્દી બનાવી મર્યાદાહીનપણે જાહેરમાં ભળતી કરવાના મનોરથો સેવનારા-એ બધાને દીક્ષાર્થીની પત્નીના શીલની ચિન્તા હોય અને ખુદ દીક્ષાર્થીને પોતાની પત્નીના શીલની ચિન્તા ન હોય,

એમ ? તેઓ પોતાની મા - બેનને પવિત્ર અને કુળવાન માની શકે છે, તો દીક્ષાર્થીની પત્નીને પણ પવિત્ર અને કુળવાન કેમ માની શકતા નથી ? શું તેઓ એમ માને છે કે, તેમની બેન અને બેટી આદિ યુવાન હોય અને ગમે તે કારણસર પતિથી દૂર રહેવાનું થાય, તો તેઓ વ્યભિચારિણી બન્યા વિના રહે નહિ ? જો તેઓ પોતાની બેન અને બેટી આદિને માટે તેવું માની શકતા નથી, તો પછી દીક્ષાર્થી આત્માઓની પત્નીઓની યુવાનીને આગળ ધરતાં તેઓ કેમ શરમાતા નથી ?

પત્ની અને કુટુંબના ભરણપોષણનો પ્રશ્ન :

એજ રીતિએ પત્નીના અને કુટુંબના ભરપોષણ આદિને અંગે પણ વિચારી શકાય તેમ છે. એ બધાયના ભરણપોષણની ચિન્તા જેટલી દીક્ષાવિરોધીઓને છે, તેટલી પણ દીક્ષાર્થીને નહિ હોય, એમ ? બૈરીના બનીને મા બાપને તજી દેનારા અને તેવા અવસર આવી લાગે તો માબાપને લાતે પણ મારનારા તેમજ વિષયવાસનાને તાબે થઈને અનુકૂળતા મળી જાય તો બૈરીને પણ રીબાવી દેનારા આજે નથી ? એવાઓ માટે આજના દીક્ષાવિરોધીઓએ શું કર્યું ? ઉલટું એવાઓ પણ દીક્ષાવિરોધીઓમાં ભળી જઇને, દીક્ષાર્થિની પત્નીના તથા તેના કુટુંબના ભરણપોષણની વાત આગળ ધરી રહ્યા છે. જે દીક્ષાર્થી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દેહને ધરનારા જીવ પ્રત્યે પણ કરૂણાવાળો બનીને, કોઈની પણ હિંસાથી બચવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવા ઇચ્છે છે, તે દીક્ષાર્થી પત્નીના અને કુટુંબના ભરણપોષણ આદિને લગતી શકય વ્યવસ્થા કરવાને ચૂકે નહિ, એ નિર્વિવાદ વાત છે; પણ દીક્ષાવિરોધીઓની નેમ જૂદી છે, એટલે તેઓ સાચી પણ વાતને છૂપાવીને, બુદ્ધિહિન આદમીઓના જેવી દલીલો કરવાને તૈયાર થઈ જાય છે. અમુક કિસ્સાઓમાં તો, પોતાનું ભરણપોષણ કરી શકવા ઉપરાંત, બીજાઓનું ભરણપોષણ કરી શકાય એટલી સામગ્રી હોવા છતાંય, ભરણપોષણના નામે ધીંગાણાં મચાવાયાં છે.

દીક્ષાર્થીના માતા - પિતાદિ પરિવારના રૂદનનો પ્રશ્ન

માતા - પિતાદિના રૂદનની વાત તો એવી છે, કે જે અતિશય સંભવિત છે. પુત્ર કે પુત્રી દીક્ષા લે તેમાં રાજી હોવા છતાંય, મોહના યોગે આંસુ આવવાં તે સ્વાભાવિક છે. એવા સમયે તો વિવેકીઓએ તેમને એવું સુન્દર આશ્વાસન આપવું જોઇએ, કે જેથી મોહનું જોર નબળું પડી જાય. એવા સમયે તેમના મોહનું જોર ઉછાળો મારે. એવું બીજાઓએ વર્તન કરવું- એ તો કતલથી ય ભૂંડો ધંધો છે. દીક્ષાર્થીએ દીક્ષા લેતાં પહેલાં પોતાના માતા પિતાદિ વડિલોની અનુજ્ઞા મેળવવાનો શકય પ્રયત્ન કરવાનો વિધિ છે અને શકય પ્રયત્ન કરવા છતાંય અનુજ્ઞા ન મળે તો ગ્લાનૌષધ ન્યાયે તેમનો ત્યાગ કરવાનો પણ વિધિ છે, એટલે અનુમતિ નહિ આપનારાં અગર તો અનુમતિ આપવા છતાં પણ મોહથી રીબાનારાં માતા - પિતાદિ, દીક્ષા સમયે અથવા દીક્ષા પછી પણ અમુક સમય સુધી રૂદન કરે તે સ્વાભાવિક છે. દીક્ષાર્થીને તેવા રૂદનની નિરૂપાયે જ ઉપેક્ષા કરવી પડે છે અને તેમ કરવા છતાં પણ, તેના હૈયામાં એજ ભાવના રમતી હોય છે કે - 'આ માતાપિતાદિ પણ મારાં ઉપકારી છે. તેમના ઉપકારનો બદલો બીજી કોઇ રીતિએ તો વાળી શકાય તેમ નથી; પણ જો હું તેમને સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવું, તો જ તેમના ઉપકારનો બદલો વાળ્યો ગણાય; આથી હું કયારે એવો સમર્થ બનું, કે જેથી તેમને પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવી શકું !' આ બધું જો સમજાય, તો માતા પિતાદિના મોહાધીનતાના યોગે થતા રૂદનને આગળ કરીને દીક્ષાનો વિરોધ કરવો, એ પણ મૂર્ખાઇ જ લાગે.

પૂર્વકાલીન જીવનને જૂએ છે પણ તે પછી આવેલા મહત્ત્વના પરિવર્તનને જોતા નથી :

દીક્ષાવિરોધીઓ દીક્ષાર્થીના પૂર્વકાલીન જીવનને ખરાબ ચીતરીને દીક્ષાર્થીને દીક્ષા માટે નાલાયક ઠરાવવા મથે છે. એ પણ અઘટિત જ છે. જો કે - દીક્ષાર્થીના પૂર્વકાલીન જીવનમાં તેઓ કલ્પે છે તેવી અને તેટલી બધી જ બૂરાઈઓ નથી હોતી, પણ આપણે દલીલની ખાતર માની લઈએ કે, દીક્ષાવિરોધીઓ કહે છે તેવી અને તેટલી

સઘળી જ બૂરાઈઓ દીક્ષાર્થીના પૂર્વકાલીન જીવનમાં હતી; પણ તેથી શું એમ સાબિત થાય છે. કે એવા માણસને બૂરાઈઓનો ત્યાગ કરવાનો કોઈ અધિકાર જ નહિ હતો ? એવો આત્મા શું કોઈ પણ કાળે સારો બનવા ઇચ્છે, તો સારો બની શકે નહિ ? ભયંકરમાં ભયંકર પાપને પણ આચરનારો, શું કોઈ કાળે શુદ્ધ બની શકે જ નહિ ? તેનાં હૈયામાં પાપ પ્રત્યે તિરસ્કાર પ્રગટે, પાપથી બચવાની ભાવના જાગે, નિષ્પાપ અને ધર્મમય જીવન જીવી પૂર્વભવોનાં પણ પાપોની નિર્જરા સાધવાનો ઉલ્લાસ પ્રગટે, તો એ શા માટે પાપ માત્રનો ત્યાગી અને કેવળ ધર્મમય જીવન જીવનારો બની શકે નહિ ? બહુ પાપને નહિ આચરનારો, પણ પાપવૃત્તિને ધરનારો દીક્ષા માટે નાલાયક છે, જ્યારે ભયંકરમાં ભયંકર પણ પાપને આચારનારો, પણ જ્યાં પાપભીરૂ બની પાપ માત્રથી બચવા ઇચ્છે, એટલે દીક્ષાને માટે લાયક બની શકે છે. ચાર ચાર હત્યાઓને કરનારા પણ દ્રઢપ્રહારી, મહાત્મા બની શકયા કે નહિ? અરે, ચંડકૌશિક જેવો સર્પ પણ સમતાવાળો બની શકયો કે નહિ ? શું મનોવૃત્તિમાં અને જીવનમાં એવું પરિવર્તન આવવું, એ અશકય છે ?

દીક્ષા પાપરકત આત્માઓને આપવામાં આવતી નથી, પણ પાપવિરાગી આત્માઓને આપવામાં આવે છે. પાપના નિવારણ માટે દીક્ષા છે, જેનું પૂર્વકાલીન જીવન ગમે તેટલું પાપમય હોય, તેવો પણ આત્મા જો પાપથી કંપતો બને અને પાપનાશ અથવા સંસારક્ષયના હેતુથી દીક્ષા લેવાને ઇચ્છે, તો પરિણામવિશુદ્ધિને પામેલો તે ગીતાર્થ ગુરૂઓ દ્વારા દીક્ષા દેવાવાને માટે લાયક જ છે. અયોધ્યા નગરીના લોકોએ જેમ રાવણ પરસ્ત્રીલંપટ હતા એજ જોયું, પણ સીતાજી કેવાં એ વિચાર્યું નહિ, તેમ આજના દીક્ષાવિરોધીઓ પણ દીક્ષાર્થી પૂર્વકાલી જીવનને જૂએ છે, પણ તે પછી તેનામાં આવેલા મહત્ત્વના અને કલ્યાણ કારી પરિવર્તનને જોતા નથી.

લોકોએ જેમ રામચન્દ્રજીને રાગાન્ધ ઠરાવ્યા તેમ દીક્ષાવિરોધીઓએ સર્વ સાધુઓને શિષ્યલોભાન્ધ ઠરાવ્યા :

આ રીતિએ દીક્ષાવિરોધીઓએ દીક્ષાર્થીઓને નાલાયક ઠરાંવવાના બહુ બહુ પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ, તે નાલાયકાત કલ્પિત હોવાને કારણે સુવિહિત આચાર્યાદિ મુનિવરોએ, તેને જરા પણ મચક આપી નહિ અને દીક્ષાઓ થતી જ ગઈ. આ સંયોગોમાં દીક્ષાવિરોધીઓને એમ પણ પૂછનારા મળે એ અસંભવિત નથી કે - 'ભાઈ ! તમે દીક્ષાર્થીઓ નાલાયક છે એમ જોરજોરથી પોકાર્યે જાવ છો અને તમારા સારા સારા અને વિદ્વાન પણ ગુરૂઓ તેઓને દીક્ષા આપ્યે જ જાય છે, તો શુ તેઓ તમે સમજો છો એટલું પણ સમજતા નથી ? તમને જેટલી તમારા સમાજની આબરૂની પડી છે, તેટલી પણ શું તમારા સારા ગુરૂઓને ય સમાજની આબરૂની ચિન્તા નથી એમ ? કે પછી તમે જ -દીક્ષાર્થીઓ નાલાયક છે - એવી વાતો વગર સમજ્યે હાંકયે રાખો છો ?' આ જાતિના પ્રશ્નનો પણ દીક્ષાવિરોધીઓએ જવાબ શોધી કાઢયો. મહાસતી એવાં પણ સીતાજીને અસતી ઠરાવવાને રસિક બનેલા અયોધ્યાનગરીના લોકોએ જેમ નક્કી કર્યું કે - 'રામ રાગાન્ધ બનીને સીતાના સ્પષ્ટ પણ દોષને જોઈ શકતા નથી.' તેમ દીક્ષાવિરોધીઓએ પણ નક્કી કરી દીધું કે, 'નાના કે મોટા દીક્ષાર્થીઓ નાલાયક છે એ વાત તો તદ્દન સાચી જ છે, પણ અમારા સાધુઓ એટલા બધા શિષ્ય લોભી બની ગયા છે, કે જેથી તેઓ જે આવ્યો તેને મૂંડયે જ રાખે છે. લાયકાત -બાયકાત કાંઈ જોતા જ નથી. શિષ્યલોભથી અન્ધ બનેલા તેઓને સમાજની આબરૂની પણ ચિન્તા ન રહે તે સહજ છે.'

વિચાર કરો કે, **શ્રી રામચન્દ્રજીએ** કાનોકાન પણ જે જનવાદનું શ્રવણ કર્યું, તેની સાથે આજનું દીક્ષાપ્રકરણ કેટલું બધું મળતું આવે છે ?

સભા૦ આબાદ મળતું આવે છે.

થોડા કે વધુ વેષધારીઓ હોય એથી સમસ્ત સાધુસંસ્થાને કલંકિત ઠરાવી શકાય જ નહિ :

રામચન્દ્રજી રાગાન્ધ હોઇને સીતાજીના વાસ્તવિક પણ દોષને જોઇ શકતા નથી, - એ કથન જેટલું ખોટું છે, તેટલું જ સુવિહિત આચાર્યાદિ મુનિવરોને અંગેનું શિષ્ય લોભાન્ધ હોવાનું આજના દીક્ષાવિરોધીઓનું કથન ખોટું છે. સુવિહિત આચાર્યાદિ મુનિવરો તો બરાબર સમજે છે કે, ઘણા શિષ્યો કે થોડા શિષ્યો, એ કાંઇ તરણોપાય નથી. ઘણા શિષ્યોવાળાઓ પણ, ઉન્માર્ગગામી બન્યા તો ડૂબી ગયા અને એક પણ શિષ્ય નહિ હોવા છતાં પણ, માર્ગની આરાધનામાં રત બનેલા મહાત્માઓ તરી ગયા. સાચી સાધુતાના આસ્વાદથી બેનશીબ રહેલા વેષધારીઓ જ શિષ્ય લોભમાં ફસાય અને શિષ્યલોભમાં ફસાઇને અન્ધ બને.

સભા૦ એવા આજે બિલકુલ નથી, એમ આપ કહી શકશો ? આજે એવા થોડા પણ નથી ?

એવા થોડા હોય કે વધારે હોય, પણ એટલા માત્રથી સમસ્ત સાધુસંસ્થા ઉપર જ શિષ્યલોભના અન્ધપણાનો ભયંકર આક્ષેપ ઠોકી બેસાડાય, એનો અર્થ શો છે ? એમાં કયી બુદ્ધિમત્તા છે ? એમાં કયી શાસનની સેવા છે ? એવાઓ હોય તો એવાઓને માર્ગે લાવવાના પ્રયત્નો કરવાના હોય કે સમસ્ત સાધુસંસ્થાને ઇતરોની દ્રષ્ટિમાં પણ ખૂબ ખૂબ હલકી પાડવાના અધમ પણ પ્રયાસો કરવાના હોય ? દોષિત આત્માઓને સુધારવાની કામનાવાળા આત્માઓ તો, જરૂરી મર્યાદાનો પણ ત્યાગ કરતા નથી એને બદલે ન જોવા દોષિત કે ન જોવા નિર્દોષ અને સઘળા જ સાધુઓ શિષ્યલોભથી અન્ધ બની ગયા છે - એવું વારંવાર જાહેર કર્યે જવું, એ કયાંનો ન્યાય ?

સભા૦ એ તો બુહ જ ખરાબ કહેવાય.

છતાં આજે એવું પણ ચાલી રહ્યું છે કે નહિ ?

સભા૦ પ્રચાર તો એવો જ થઇ રહ્યો છે.

એવા પ્રચારની સામે જરૂરી પગલાં લેવાની શ્રદ્ધા સંપન્ન ગૃહસ્થોની પણ ફરજ છે કે નહિ ?

સભા૦ મોટા મોટા સાધુઓય બોલતા નથી ને ?

એથી તમે તમારી ફરજને કેમ ભૂલી શકો ?

સભા૦ અમારૂં સાભળે કોણ ?

કહેતાં આવડે તો સાચી અને હિતકર વાત શા માટે ન સાંભળે ? કદાચ થોડા સાંભળે તો થોડા, પણ તેથી તમને નુકશાન શું ? તમને તો, તમે તમારી ફરજ અદા કરો એથી લાભ જ થાય.

સભા૦ બરાબર છે.

વાત કરનારાઓએ વિચારવું જોઇએ :

સભા૦ કહે છે કે - આપને એકસો આઠ ચેલા કરીને ગણધર પદવી લેવી છે, માટે જ આપ આ બધી ધમાલ કરો છો ?

શાસનવિરોધી જાુઠ્ઠા માણસો અમને ઘમાલખોર પણ કહે, એય સ્વાભાવિક છે અને અજ્ઞાન આત્માઓ એવાઓની તદ્દન જાુઠ્ઠી પણ સફાઈથી કહેવાએલી વાતોને માની લે, એય સ્વાભાવિક છે. બાકી આવું તો ઘણી વાર પૂછાઈ ગયું અને ઘણી વાર એના ખુલાસા પણ કરી દેવાયા.

સભા૦ ઘણા લોકો હજુ પણ એ વાત કરે છે, એમાં શંકા કરવા જેવું નથી.

તમે ખોટી હકીકત જણાવી રહ્યા છો, એમ મારૂં કહેવું નથી. તમે તો જે વાત ચાલી રહી છે, તે વાત જ જણાવી રહ્યા છો; પણ આવી આવી વાતો કરનારાઓને જ્યાં પોતાની જોખમદારીનું કે પોતાના હિતાહિતનું ભાન ન હોય, ત્યાં થાય શું ? વાત કરનારાઓએ તે તે વાતની સત્યતા આદિ વિષે વિચાર તો કરવો જાઈએ ને ?

સભા૦ જરૂર, પણ ઘણા કરતા નથી.

તો તેઓ સૌથી પહેલાં તો પોતાના આત્માનું જ અહિત કરી રહ્યા છે. તેમની વાતોથી બીજાનું અહિત થશે તો થશે, પણ તેમનું અહિત તો નિયમા થાય છે. હિતની કાંક્ષાવાળા આત્માઓથી તો, એ રીતિએ વાતો થઈ શકે જ નહિ. જેઓ પોતાના હિતથી પણ બેદરકાર બનીને પર નિન્દાના રસિક બને છે, તેઓ તો અતિશય દયાપાત્ર છે.

સભા૦ પણ ખુલાસા થતા રહે તો વાતાવરણમાં ફેર પડે.

એ વાત જૂદી છે. તમે એ વાત ઉચ્ચારી છે એટલે તેનો ખુલાસો તો કરીશું જ, પણ આવી આવી વાતો કરનારાઓ, કાંઈ નહિ તો છેવટ પોતાના હિતની ખાતર પણ, ખોટી અને અહિતકર વાતોનો ત્યાગ કરે એ ઈચ્છવા જોગ છે.

આ કાળમાં શ્રી ગણધરપદ હોય નહિ :

શ્રી જૈનશાસનના નિયમોનું સામાન્ય જ્ઞાન ધરાવનાર પણ સમજી શકે તેમ છે કે - એકસો આઠ, એક હજાર ને આઠ, એક લાખ ને આઠ અગર તો એથી પણ વધુ ચેલાઓ કરવા માત્રથી જ શ્રી ગણધર-પદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. શ્રી ગણધર પદની પ્રાપ્તિ, શ્રી તીર્થંકરદેવો સિવાય અન્ય કોઈના પણ દ્વારા થઈ શકતી નથી. શ્રી ગણધરદેવો, શ્રી તીર્થંકરદેવોના વરદ હસ્તે જ દીક્ષિત બનેલા હોય છે. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શાસનમાં, શ્રી ગૌતમસ્વામીજી આદિ અગીઆર ગણધર-ભગવંતો થઈ ગયા છે. ભગવાને પોતે જ તેઓને શ્રી ગણધર-પદે સ્થાપિત કર્યા હતા. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શાસનમાં એ પછી કોઈ ગણધર થયા પણ નથી અને થવાના પણ નથી. કોઈ અત્યારે પોતાને ગણધર તરીકે ઓળખાવે, તો આપણે તેને ગણધર માનવાને તૈયાર નથી જ. વળી બીજી વાત એ પણ છે કે, ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામીજી આદિ પુણ્યાત્માઓ ગણધર બન્યા હતા, તે એકસો ને આઠ શિષ્યો થવાથી ગણધર બન્યા હતા એમ નથી. શ્રી ગણધરદેવ તેજ થઈ શકે, કે જે એકસો ને આઠ ચેલાના ગુરૂ હોય એવો કોઈ જ નિયમ નથી. આ ઉપરથી સામાન્ય અક્કલવાળો પણ સમજી શકે તેમ છે કે - એકસો ને આઠ ચેલા કરીને શ્રી ગણધરપદને પ્રાપ્ત કરવા વિષેની લોકમાં ચાલી રહેલી વાત, કેટલી બધી બનાવટી અને બેહુદી છે ? આવી તદ્દન બનાવટી અને એકદમ બેહુદી વાત કરતાં પણ જે લોક ન અચકાય, તે લોકનું અજ્ઞાન ઓછું દયાપાત્ર નથી.

એક અબજ ને આઠ શિષ્યો થાય તોય દીક્ષાધર્મના પ્રચારને અટકાવાય જ નહિ :

સભા૦ આપને એકસો ને આઠ ચેલા કરવા નથી ?

મારે એવો કોઇ નિયમ નથી અને એવો કોઇ નિયમ હોઇ શકે પણ નહિ. કોઇ પણ આત્માને સાધુધર્મ પમાડવાની ભાવના - એ જેમ ઉત્તમ ભાવના છે, તેમ પોતાનો ચેલો બનાવવાની ભાવના - એ અધમ ભાવના છે. સૌ કોઇ શુદ્ધ સાધુધર્મના ઉપાસક બનો, એવી ભાવના જરૂર હોવી જોઇએ : એવી ભાવના છે પણ ખરી ; પણ 'મને ઘણા ચેલા મળો' એવી ભાવના નહિ જ હોવી જોઇએ. એવી ભાવના એક ક્ષણવાર પણ આવી જાય, તોય સાધુઓએ તેને પોતાનું કલંક જ માનવું જોઇએ. બની શકે તેટલી વધુ સંખ્યામાં કલ્યાણકામી આત્માઓને સાધુધર્મના પાલક બનાવવાનો પ્રયત્ન અમે જરૂર કરીએ, પણ-'એ પ્રયત્ન અમારા શિષ્યો વધારવા માટેનો જ પ્રયત્ન છે.'-એમ કહેવું એ સર્વથા ખોટું છે. અમે સાધુધર્મના પાલનની આવશ્યકતા સમજાવીએ, શ્રોતાઓના હૈયામાં એ જચે અને તેઓ જો અમારી પાસે જ દીક્ષિત બનવા ઇચ્છતા હોય, તો અમે અમારી જવાબદારી આદિનો પણ વિચાર કરીને જરૂર દીક્ષા આપીએ. એ રીતિએ એકસો ને આઠ તો શું, એક અબજ ને આઠ કે એથીય વધુ શિષ્યો થાય, તોય અમે એવા સંતોષની વાત કરીએ નહિ કે - 'હવે અમારે કોઇને સાધુ બનાવવો નથી.' એક અબજ ને આઠ કે તેથી ય વધુ શિષ્યો થવા છતાં પણ, સાચા સાધુઓ તો, શુદ્ધ સાધુધર્મના પ્રચારનો શકય પ્રયત્ન કર્યા જ કરે અને જે કોઇ પોતાની પાસે દીક્ષા લેવાને તૈયાર થાય, તેને પોતાની જવાબદારી આદિનો પણ વિચાર કરીને દીક્ષા આપે જ.

ફરજને અદા કરનારા સાધુઓને જ આજે ધમાલખોર આદિ કહેવાય છે :

વસ્તુસ્થિતિ આ છે. આમ છતાં પણ અમે જો શિષ્ય લોભને આધીન બનીને ધમાલ મચાવીએ, તો અમે મહાપાપી જ છીએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

સભા૦ એમ નહિ, એમ નહિ.

પણ તમે કેમ મૂંઝઓ છો ? અમે આ વેષમાં હોઇએ, એટલે પાપ અમારા વેષની શરમ રાખે - કરે નહિ. પોતાના શિષ્યોને વધારવાની લાલસાથી જે કોઇ ધમાલ મચાવતા હોય, તે મહાપાપી જ છે. અમે તો ઇચ્છીએ છીએ કે, અમારામાં એવી પાપવાસના સ્વપ્ને પણ ન આવે. પણ એ તો વિચારો કે, આજની ધમાલ સાધુઓએ ઉત્પન્ન કરેલી છે ? સાચા સાધુઓને તો, આજની કહેવાતા સુધારકોએ ઉત્પન્ન કરેલી ધમાલનો, પોતાની ફરજને તાબે થઇને, સામનો કરવો પડે છે. અમારા યોગે શ્રી સંઘમાં અસમાધિમય વાતવરણ ન પ્રગટે, એનો જેમ અમારે ખ્યાલ રાખવાનો છે, તેમ સિદ્ધાંતવિપ્લવ જાગ્યો હોય, તો તેને સઘળા સામર્થ્યના ભોગે નામશેષ બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પણ અમારી ફરજ છે. આવી ફરજ અદા કરવાના કારણે, અમને કોઇ ધમાલખોર કહે, ઝઘડાખોર કહે કે અમારે માટે શિષ્યલોભ આદિની બનાવટી વાતો પણ વહેતી મૂકે, તો એથી અમે ગભરાઇએ નહિ. અમને તો લાગે છે કે - એ બિચારાઓ બીજું કરે પણ શું ? એમની શાસન વિરોધી કામનાઓ, એમને અમારા યોગે નિષ્ફળ નિવડતી લાગે, એટલે એ બિચારાઓ અમારે માટે ગમે તેવી જુઠ્ઠી પણ હકીકતો લખે કે બોલે, તે સ્વાભાવિક જ છે.

લોક પ્રાયઃ પરનિંદામાં રસિક હોય છે :

સભા૦ મૂળમાં તો આવી વાતો લખનારા કે બોલનારા થોડા હોય છે, પણ પછી એનો પ્રચાર વધી જાય છે.

પ્રાયઃ એમ જ બને. અહીં જૂઓને, મહાસતી સીતાજીના કલંકની શરૂઆત શી રીતિએ થઇ ? સીતાજીની ત્રણ સપત્નીઓ ઇર્ષ્યાવશ બની. પોતાના પતિ રામચન્દ્રજીનો સીતાજી પ્રત્યેનો અનુરાગ તેમનાથી ખમાયો નહિ કપટ કરીને સીતાજીની પાસે રાવણના ચરણોનું ચિત્રણ કરાવ્યું : રામચન્દ્રજી પાસે એ ચિત્રણ રજૂ કરીને, રામચન્દ્રજીને ભરમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો : વિચક્ષણ એવા રામચન્દ્રજીએ ગંભીરતા જાળવીને સીતાજીની સાથેનો

વ્યવહાર પૂર્વવત્ ચાલુ રાખ્યો : અને એથી રામચન્દ્રજીને ભરમાવવામાં નિષ્ફળ નિવડેલી સીતાજીની ત્રણ સપત્નીઓએ, સીતાજીના કલંકની વાત વહેતી મૂકી. સીતાજીની સપત્નીઓએ ઈર્ષ્યાળુ બનીને પોતાની દાસીઓ દ્વારા લોકમાં આ વાત ફેલાવી. ધીરે ધીરે એ વાત આખી અયોધ્યાનગરીમાં પ્રસરી ગઇ અને ઘેર ઘેર એજ વાત થવા લાગી કે, 'સીતાજી અસતી છે અને રામ રાગાન્ધ છે.' આ વાત ઉત્પન્ન કરનારી ત્રણ સ્ત્રીઓ જ હતી, પણ હવે વાત કરનારા કેટલા ? એ જ રીતિએ અત્યારે સુસાધુઓને માટે ખોટી વાતો લખનારા કે બોલનારા થોડા છે, પણ પછી એ વાતો ફેલાવો પામતી જાય છે.

સભા૦ અમે કેમ ?

પરનિન્દાની રસિકતા. એ પણ અજ્ઞાન લોકોની એક ખાસીયત છે. અજ્ઞાન લોક બહુલતયા પરનિન્દારસિક હોય છે. નહિ તો વિચાર કરો કે, સીતાજીએ અયોધ્યાનગરીના લોકોનું શું બગાડયું છે ? કશું જ નહિ. સીતાજીને અસતી ઠરાવવામાં અયોધ્યાનગરીના લોકોને શો સ્વાર્થ છે ? કશો જ નહિ. છતાં વાતો કેવી ચાલી રહી છે ? આમ બનવું, એ પરનિન્દાની રસિકતા વિના શકય નથી. અજ્ઞાન લોક સ્વભાવે પરનિન્દાનો રસિક હોઇને જ, એક મહાસતી માટે પણ આવી વાતો કરી રહ્યો છે. આપણે જોઇ ગયા કે, રાત્રિના વખતે પ્રચ્છન્નપણે પોતાના આવાસની બહાર નીકળેલા રામચન્દ્રજી સ્થલે સ્થલે એવા જનવાદને સાંભળે છે કે, ' આ સીતાને રાવણ ઉપાડી ગયો અને સીતા રાવણના આવાસમાં લાંબો કાળ વસી. તે પછી રામ તેને પાછી તો લઇ આવ્યા તો લઇ આવ્યા પણ વળી પાછા તેને સતી માને છે. રામે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે, 'સીતામાં રકત એવા રાવણે સીતાને ન ભોગવી હોય, એ બને જ કેમ ?' પણ રાગી- આત્મા દોષને જોતો નથી !'

રામચંદ્રજીએ ચરપુરૂષોને મોકલ્યા :

અયોધ્યા નગરીમાં, મહાસતી સીતાજીના કલ્પિત કલંકને લગતી ઠેર ઠેર ચાલી રહેલી આ અને આવી બીજી પણ વાતોને સાંભળતાં સાંભળતાં, રામચન્દ્રજી પોતાના આવાસે પાછા ફરે છે. પોતાના આવાસે પાછા ફર્યા, બાદ, પુનઃ પણ સીતાજીના તે અપવાદનું શ્રવણ કરવાને માટે, રામચન્દ્રજી પોતાના શ્રેષ્ઠ એવા ચરોને મોકલે છે.

સભા૦ ફરી પાછા ?

હા, લોકાપવાદની પૂરે પૂરી ખાત્રી કરવાને માટે.

રામચન્દ્રજીની વિચારણા લક્ષ્મણજીનો ક્રોધ :

રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી ચરપુરૂષો લોકના મુખેથી બોલાતા અપવાદને સાંભળવાને જાય છે અને અહીં રામચન્દ્રજી વિચારમાં ગરકાવ બને છે તેમના હૈયામાં લોકોની વાતો ઘોળાઇ રહી છે. રામચન્દ્રજીને પહેલાં તો સીતાજીના અશુભોદયને માટે બહુ લાગી આવે છે. રામચન્દ્રજી વિચારે છે કે, જે સીતાને માટે મેં રૌદ્ર એવા રાક્ષસ કુલનો ક્ષય કર્યો, તે સીતાને માથે આ કેવી આપત્તિ આવી ? આ વિચારતાં રામચન્દ્રજીને લોકપ્રવાદની પોકળતાનો વિચાર આવે છે. લોકપ્રવાદ એવો છે કે, રામ રાગાન્ધ બન્યા છે માટે સીતાના દોષને જોઇ શકતા નથી, નહિ તો રામ એટલો ય વિચાર ન કરે કે, પરસ્ત્રીલંપટ રાવણ સીતાને ન ભોગવે એ બને જ કેમ ? જાણે કે, રામચન્દ્રજી રાવણની તે સ્ત્રીલોલુપતાને જાણતા જ નહોતા ! રામચન્દ્રજી જાણે એના જવાબ રૂપે જ હોય તેમ, એવા ભાવનું વિચારે છે કે - 'હું એ પણ જાણું છું કે સીતા મહાસતી છે અને રાવણ સ્ત્રીલંપટ હતો એમ પણ હું જાણું છું !' આ પછી હતાશ જેવા બની ગયા હોય તેમ રામચન્દ્રજી વિચારે છે કે, 'મારૂં કુલ નિષ્કલંક છે એ હું જાણું છું, પણ એથી શું વળે ? આ લોકાપવાદની સામે મારે કરવું શું ?'

આ બાજુ રામચન્દ્રજીએ મોકલેલા પેલા ચરપુરૂષો ઠેર ઠેર ગવાતા સીતાજીના અપવાદને સાંભળીને થોડા જ વખતમાં પાછા ફરે છે અને રામચન્દ્રજીને પોતે સાંભળેલી વાતને જણાવવા આવે છે. એ વખતે રામચન્દ્રજીની પાસે લક્ષ્મણજી, સુગ્રીવ અને બિભીષણ પણ હાજર છે. ચરપુરૂષો તો, પોતે સીતાના અપવાદને જેવા રૂપમાં લોકોના મુખેથી સાંભળ્યો હતો, તેવા જ સ્ફુટ રૂપમાં કહી બતાવે છે. એ સાંભળીને લક્ષ્મણજી એકદમ કોપાકુલ બની જાય છે. કોપાકુલ બનેલા લક્ષ્મણજી બોલી ઉઠે છે કે, 'જેઓ ગમે તેવા હેતુઓ દ્વારા દોષોને કલ્પીને સતી સીતાની નિન્દા કરે છે, તેઓનો આ હું કાળ રૂપ છું !' લક્ષ્મણજી જેવાને આટલું બધુ લાગી આવે તે સ્વભાવિક જ છે, લક્ષ્મણજી બરાબર જાણે છે કે - ' સીતાજી મહાસતી જ છે.' ઉપરાન્ત, શ્રી લક્ષ્મણજી પોતાના વડિલ ભાઇ રામચન્દ્રજીનાં સીતાજી પત્ની હોઇને, તેમને પૂજ્ય માને છે. તેમનાં હૈયામાં સીતાજી પ્રત્યે ભકિત છે અને એથી જ તેઓ સીતાજીની નિન્દાને સાંભળી શકતા નથી.

સીતાત્યાગની વાતનું ઉચ્ચારણ :

લક્ષ્મણજી આ રીતિએ ક્રોધે ભરાય છે, જયારે રામચન્દ્રજી આ વાતનો પોતાની ધારણા મુજબનો નિવેડો, બને તેટલી ત્વરાથી લાવવાને ઇચ્છે છે. આથી તેઓ કહે છે કે, 'આ ચરોએ જે વાત કહી તે વાત તો મને પહેલાં આપણા વિજય આદિ પુરમહત્તરો પણ કહી ગયા છે અને મેં જાતે પણ એ વાત સાંભળી છે. આ લોકો જાતે સાંભળીને આવ્યા છે અને એ જ વાત એમણે પ્રત્યક્ષપણે કહી છે. સીતાનો ત્યાગ કરવાથી સીતાના સ્વીકારની જેમ લોક અપવાદને બોલે નહિ !'

આ રીતિએ રામચન્દ્રજી પોતે સીતાનો ત્યાગ કરવાના નિર્ણય ઉપર જ છે, એ વાતને ઉચ્ચારે છે. સીતાજીના સ્વીકારથી ઉત્પન્ન થવા પામેલ લોકાપવાદનો, સીતાજીના ત્યાગ દ્વારા જ નાશ થશે - એમ રામચન્દ્રજી માને છે. જેના સ્વીકારથી નિન્દા થાય છે, તેનો ત્યાગ કરવાથી નિન્દા અટકી પડશે, એમ રામચન્દ્રજીનું માનવું છે. અત્યારે તેમની આંખ સામે કેવળ લોકનિન્દા જ દેખાઇ રહી છે અને એ લોકનિન્દાને અટકાવવા તેમનું હૈયું તલસી રહ્યું છે. એ તલસાટમાં તેમને સીતાજી સગર્ભા છે અને આવી અવસ્થામાં તેમનો ત્યાગ કરવાથી તેમનું શું થશે ?, એ વગેરે સૂઝતું નથી. લોકપ્રશંસાના અતિ અર્થીપણાએ રામચન્દ્રજીનાં વિવેકચક્ષુઓને આવરી લીધાં છે; નહિતર રામચન્દ્રજી જેવા લોકનિન્દા ખાતર મહાસતી એવા સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બને, એ શકય જ નથી.

લક્ષ્મણજીએ લોકસ્વભાવનું સમજાવીને સીતાજીનો ત્યાગ નહિ કરવા કરેલી વિનંતિ.

તદ્દન ખોટા પણ લોકાપવાદથી ડરી જઇને, મહાસતી એવાં પણ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને, પોતાના વડિલ બન્ધુ રામચન્દ્રજી તૈયાર થયા છે, એ જાણીને લક્ષ્મણજીને પારાવાર ખેદ થાય છે. શ્રી રામચન્દ્રજીનો પડતો બોલ ઝીલવાને સદાય તત્પર રહેનારા અને પોતે વાસુદેવ હોવા છતાં પણ સ્વામી તરીકેની રામચન્દ્રજીની ખ્યાતિમાં જ રાચનારા લક્ષ્મણજીને લાગે છે કે, 'વડિલ ભાઇ રામચન્દ્રજી અત્યારે ભયંકર ભૂલ કરી રહ્યા છે. લોકની વાણીને આવી રીતિએ વજન અપાય જ નહિ ' આથી જ લક્ષ્મણજી પોતાના વડિલ ભાઇ રામચન્દ્રજીને વિનંતી પૂર્વક કહે છે કે.

'હે આર્ય ! લોક એવી વાતો કરી રહ્યો છે, એટલા માટે સીતાજીનો ત્યાગ કરો નહિ ! લોક તો ઘડીમાં આમ પણ બોલે અને ઘડીમાં તેમ પણ બોલે ! લોકની વાણી તો આમે ય અપવાદ દેનારી હોય છે અને તેમે ય અપવાદ દેનારી હોય છે. લોકના મોઢાને કોઇ બંધન નથી. આથી જેમ ફાવ્યું તેમ અપવાદને બોલનારી લોકવાણીથી, આપ સીતાજીનો ત્યાગ કરો નહિ !' આ રીતિએ લોકવાણીની અવિશ્વસનીયતા વર્ણવ્યા બાદ,

સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક જો રાજદોષને જોવા કે ગાવામાં તત્પર બને, તો રાજાઓએ તેવા લોકની સાથે કેવી રીતિએ કામ લેવું જોઇએ, એ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં પણ લક્ષ્મણજી જણાવે છે કે -

''लोकः सौराज्यसुस्थोऽपि राजदोषपरो भवेत् । शिक्षणीयो न चेत्तत्रो-पेक्षणीयः स भूजुजाम् ॥१॥''

લોકને જો આપણા તરફથી કોઇપણ પ્રકારની તકલીફ હોય અને એથી તે આપણા દોષોને જોવા કે ગાવા તત્પર બન્યો હોય. તો તે એક જૂદી વાત છે : આપણા રાજ્યમાં તેવું તો કાંઇ છે જ નહિ; આપણા રાજ્યમાં તો લોક સુખપૂર્વક જીવી રહ્યો છે. આમ છતાં પણ, સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક, જો રાજદોષમાં તત્પર બને, તો તો રાજાઓને માટે તે શિક્ષણીય છે અને તેમ નહિ તો ઉપેક્ષણીય છે, રાજાઓએ કાં તો તેવા લોકની શિક્ષા દ્વારા સાન ઠેકાણે લાવવી જોઇએ અને તેમ ન કરવું હોય તો તેવા લોકની ઉપેક્ષા કરવી જોઇએ : પણ એ સિવાય બીજું કાંઇ કરવાનું હોય નહિ !

રામચન્દ્રજીની અપયશની ભીરૂતા : અને કૃતાન્તવદનને આજ્ઞા :

લક્ષ્મણજીએ લોકવાણીના સ્વરૂપ આદિની જે વાત કહી, તેની સામે તો રામચન્દ્રજી કાંઇ જ કહી શકે તેમ હતું નહિ અને બીજી તરફ તેમને કોઇ પણ રીતિએ આ અપયશ સહન નહોતો કરવો, એ પણ નિર્વિવાદ વાત છે. સીતાજી જેવી મહાસતીનો ત્યાગ તેમને ઇષ્ટ નહોતો, પણ તે સાથે રામચન્દ્રજી લેશ પણ અપયશને સહવાને માટે તૈયાર નહોતા. આ સંયોગોમાં તેઓ, આ વાતને જેમ બને તેમ ટૂંકે જ પતાવવાને ઇચ્છે, તે સ્વાભાવિક છે.

આથી જ રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીએ કહેલી વાતના ઉત્તર રૂપે કહે છે કે, 'એ વાત સત્ય છે કે, લોક સદાને માટે જ એવો હોય છે, પણ પ્રતિષ્ઠિત વ્યકિતઓને માટે સર્વ લોકવિરૂદ્ધ ત્યાજય જ છે. ' આ પ્રમાણે કહીને, રામચન્દ્રજી જરા પણ થોભ્યા વિના, પોતાના કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિને આજ્ઞા ફરમાવે છે કે - 'ગર્ભવતી એવી પણ આ સીતાને કયાંક પણ અરણ્યમાં તજી દો !'

લક્ષ્મણજીએ પગે પડીને રામચન્દ્રજીને વિનંતી કરવી :

રામચન્દ્રજીના મુખેથી આવી આજ્ઞા નીકળતાંની સાથે જ, લક્ષ્મણજીનું હૈયું વલોવાઇ જાય છે. લક્ષ્મણજીને લાગે છે કે, વડિલ ભાઇ અત્યારે કારમું દુસ્સાહસ આચરી રહ્યા છે. આથી લક્ષ્મણજી એકદમ રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પડે છે. રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પડેલા લક્ષ્મણજી રડતાં રડતાં કહે છે કે - મહાસતી એવા સીતાદેવીનો આપ આ રીતિએ જે ત્યાગ કરી રહ્યા છો, તે કોઇ પણ રીતિએ ઉચિત નથી.

પણ રામચન્દ્રજી કોઇ પણ સંયોગોમાં પોતાનો નિર્ણય ફેરવવાને તૈયાર નથી. અત્યારે તેમને કોઇનું કાંઇ સાંભળવું નથી કે પોતાના અપયશ સિવાયની કોઇ પણ વાતનો વિચાર કરવો નથી. આથી લક્ષ્મણજી પગમાં પડયા અને, 'મહાસતી એવાં સીતાદેવીનો ત્યાગ નહિ કરવાની'-રડતાં રડતાં વિનંતિ કરી, તે છતાં પણ રામચન્દ્રજી પોતાના પ્રત્યે અતિશય ભકિતવાલા અને વિનીત એવા લક્ષ્મણજીને અતિશય ધૃષ્ટતાપૂર્વક કહે છે કે ' આ વિષયમાં હવે તારે એક પણ અક્ષર ઉચ્ચારવો નહિ !'

કહો, છે કાંઇ કમીના ? રામચન્દ્રજીની આવી આજ્ઞા સાંભળતાંની સાથે જ, લક્ષ્મણજીનું રૂદન વધી પડે છે. લક્ષ્મણજી વસ્ત્રથી પોતાના મુખને ઢાંકી દે છે અને રડતાં રડતાં પોતાના આવાસે ચાલ્યા જાય છે. રામચન્દ્રજીની જગ્યાએ અત્યારે બીજું કોઇ હોત, તો લક્ષ્મણજી શું કરત, એ કહી શકાય નહિ, કારણ કે, સીતાજી પ્રત્યે લક્ષ્મણજીનો પૂજ્યભાવ જેવો - તેવો નથી. મહાસતી સીતાજીના લેશ પણ દુઃખને લક્ષ્મણજી સહી શકે તેમ

નથી. પણ કરે શું ? સામે વડિલ બન્ધુ છે અને વડિલ બન્ધુ પાસે વિજ્ઞપ્તિ કરવા ઉપરાન્તનો પોતાને કશો જ અધિકાર નથી, એમ લક્ષ્મણજી માને છે.

રામચન્દ્રજીને અત્યારે કોઇ કાંઇ કહી શકે તેમ છે જ નહિ :

સભા ૦ સુગ્રીવ અને બિભીષણ ત્યાં હાજર છે, તો તેઓ કાંઇ ન કહે ?

જરૂર કહે, પણ કહેવાને અવકાશ તો હોવો જાઇએ ને ? તેઓ એટલું તો સમજે ને કે-જે રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજી જેવાના કથનને પણ ધ્યાનમાં લીધું નહિ, એટલું જ નહિ પણ પગમાં પડીને રડતે રડતે વિનંતિ કરવા છતાંય, જરાય વધુ નહિ બોલવાની આજ્ઞા કરી દીધી, તે રામચન્દ્રજી આપણી વાત તો સાંભળે જ શાના ? સુગ્રીવને અને બિભીષણને આ વાત રૂચિકર છે, એવું કાંઇ જ નથી, પણ સંયોગ એવા છે કે, અત્યારે કાંઇ પણ કહેવું એ નિરર્થક છે, એમ તેઓ સમજે છે અને તેથી જ મૌન રહે છે.

સભા૦ બીજા કોઇ ન કહે ?

કોણ કહે ? અને કહેવાજોગા સંયોગો ય કયાં છે ? અયોધ્યાનગરીના લોકો, ' સીતા અસતી અને રામ રાગાન્ધ' એવી જ વાતો કરી રહ્યા છે. ખૂદ વિજય આદિ આઠ પુરમહત્તરો પણ આવો લોક અપવાદ સહન કરવા દ્વારા નિર્મલ કીર્તિને મલિન બનાવશો નહિ એવી રામચંદ્રજીને સલાહ આપી ગયા છે અને સીતાજીની સપત્નીઓએ તો ઈર્ષ્યાવશ બનીને આ વાત વહેતી મૂકેલી છે, એટલે રામચન્દ્રજીનાં અન્તઃપુરમાં પણ છૂપી રીતિએ ય નિન્દા ચાલી રહી હોય તે સ્વાભાવિક છે. આવા સંયોગોમાં કહે કોણ ? ઘણો ખરો ભાગ તો રામચન્દ્રજી સીતાજીનો ત્યાગ કરે એમાં ખૂશી છે અને જે થોડાઓ - 'મહાસતી સીતાજીનો રામચન્દ્રજીએ ત્યાગ નહિ જ કરવો જોઇએ' - એમ માને છે, તેઓનું કાંઇ પણ સાંભળવાને ય રામચન્દ્રજી તૈયાર નથી, એમ પણ લક્ષ્મણજી સાથેની તેમની વાતચીત ઉપરથી જોઇ શકીએ છીએ.

લોકની જીભે મર્યાદાનું બન્ધન નથી :

રામચન્દ્રજીને જો વિચાર જ કરવો હોત, તો લક્ષ્મણજીએ ટુંકમાં પણ જે કહ્યું તે પૂરતું જ હતું. જો વિચાર કરવામાં આવે, તો લક્ષ્મણજીએ થોડા શબ્દોમાં પણ ઘણું ઘણું કહી દીધું છે. લક્ષ્મણજીએ ચોખ્ખું કહ્યું છે કે - 'લોકનું મોઢું બંધાએલું નથી. '

સભા૦ એટલે શું ?

એનો ભાવ એ છે કે, લોકની વાણીને કોઇ મર્યાદા નથી. લોકની જીભે મર્યાદાનું બન્ધન નથી, કે જેથી એ જે કાંઇ બોલે તે વિચારપૂર્વક જ બોલે અને અસત્ય કે અહિતકર એવું સત્ય પણ બોલે જ નહિ. લોક તો અસત્ય પણ અને અહિતકર પણ બોલે. અજ્ઞાન લોકમાં વહેતી મૂકાએલી, સારામાં સારા સજ્જનને લગતી તદ્દન ખોટી પણ વાત, કેવા રૂપમાં આવી જશે અને કયાં જઇને અટકશે તે કહી શકાય નહિ. વાત શરૂઆતમાં સામાન્ય હોય, તોય અજ્ઞાન લોકના મોઢે ચઢી ગયા પછી, તેને ખૂબ ખૂબ વધી જતાં પણ વાર લાગે નહિ. શરૂઆતમાં જે વાત સામાન્ય હોય, તે વાત વધતે વધતે એવી પણ વધી જાય કે, જેના મોં, માથા કે ટાંટીયાનો કશો પત્તો જ લાગે નહિ. પછી શાણા ગણાતા પણ વસ્તુતઃ દોઢડાહ્યા માણસો વિચાર કરે કે, 'લોકો આટલું બધું બોલે છે, તો કાંઇક જરૂર હશે.' પોતાને શાણા મનાવતા આત્માઓ પણ સત્યાસત્યની જરૂરી તપાસ ન કરે અને અજ્ઞાન લોક ભેગા એય હાંકયે રાખે કે, 'આમાં થોડું-ઘણું તો સાચું જરૂર હશે.' લોકનો આવો સ્વભાવ હોઇને, એવી કહેવત પણ પડી ગઇ છે કે-'કુવાને મોઢે ગરણું બંધાય નહિ અને લોકને મોઢે ડૂચો દેવાય નહિ.'

લોકના આવા સ્વભાવને જાણનારાઓ જો કર્ત્તવ્યશીલ હોય, તો કદિ પણ લોકનિન્દાને તાબે થઇને કર્ત્તવ્યને ચૂકે નહિ. લોકનિન્દાને તાબે થઇને કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ બનનારાઓ, એ ગમે તેટલું ભણેલા હોય તે છતાં પણ, મૂર્ખાઓથી ય બદતર છે. મૂર્ખાઓમાં તો અક્કલ નથી, જયારે આતો પોતાને અક્કલવાન અને ભણેલા મનાવે છે. મૂર્ખાઓ તો કહે કે, 'અમે ભણ્યા નથી. ' જયારે આ તો પોતાને વિદ્વાન તરીકે આળખાવે. આવા અક્કલવાન અને વિદ્વાન જયારે લોકનિન્દાને તાબે થઇને કર્ત્તવ્યને ચૂકે, ત્યારે એજ કહેવું પડે કે - 'એ બિચારાઓ મૂર્ખાઓથી ને અભણથી પણ બદતર છે.' અજ્ઞાન લોક ખોટી પણ નિન્દા કરે, એટલા જ કારણે સ્વપર-હિતકારક કર્ત્તવ્યને ચૂકાય અને અજ્ઞાન લોકની પ્રશંસા પામવાના હેતુથી સ્વપરના હિતનાં ઘાતક એવાં પણ કાર્યોનો આદર કરાય, એ અતિશય ભયંકર વસ્તુ છે; પણ લોકહેરીમાં પડેલાઓને માટે એ વિના બીજું સંભવિત પણ શું છે ? સાચો કર્ત્તવ્યશીલ તો તે જ ગણાય, કે જે સાચા શિષ્ટજનોની અપ્રિયતા પમાડે એવા એક પણ કાર્યને આચરવા ઉત્સુક બને નહિ અને અજ્ઞાન લોકની નિન્દાને તાબે થઇ, સ્વપરહિતકારક એવી એક પણ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે નહિ.

જૈનસમાજમાં અને જૈન સંઘમાં આજે જો આવા કર્ત્તવ્યશીલો સારા પ્રમાણમાં હોત, તો જૈન સંઘમાં આજે જે અશાન્તિ વ્યાપી ગઇ છે અને જૈનસમાજના નામે આજે ઇતરોમાં પણ જે અણછાજતી વાતો થઇ રહી છે, તેનું કદાચ નામનિશાન પણ ન હોત. પણ આજે તો ધર્માચાર્ય જેવા ઉત્તમપદે પ્રતિષ્ઠિત ગણાતી પણ કેટલીક વ્યકિતઓ, ખોટી પણ લોકનિન્દાથી ડરીને મૌન બેઠી છે : જયારે કેટલાકો તો વળી પોતાની ભયંકર લોકેષણાને છૂપાવવાને માટે, કર્ત્તવ્યપરાયણ બનેલા પુણ્યાત્માઓની અને એમાં મદદ રૂપ બનનારાઓની પણ નિન્દાનો ધંધો લઇ બેઠા છે. અજ્ઞાન લોક ધર્મશાસનની જૂદી રીતિએ નિન્દા કરી રહ્યો છે અને એવા ધર્માચાર્યો આદિ જૂદી રીતિએ નિન્દા કરી રહ્યા છે : પણ બેઉના તરફથી ધંધો તો સ્વપરહિતના નાશનો જ ચાલી રહ્યો છે. અજ્ઞાન લોક કરતાં પણ એવા ધર્માચાર્ય આદિ ગણાતાઓનું વર્તન વધારે દોષપાત્ર અને વધારે હાનિકારક છે. એ નિર્વિવાદ વાત છે.

ધર્માચાર્યો રાજાના સ્થાને ગણાય છે અને તેઓ પણ શિક્ષા અને ઉપેક્ષા યથાવિધિ કરે જ છે :

લક્ષ્મણજીએ રાજાઓના કર્ત્તવ્યનો ખ્યાલ આપતાં પણ કહ્યું છે કે, 'સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક જો રાજદોષમાં તત્પર બને, તો તે રાજાઓ દ્વારા કાં તો શિક્ષણીય છે અને કાં તો ઉપેક્ષણીય છે. ' ધર્માચાર્યના પવિત્ર સ્થાનને અલંકૃત કરનારા મહાત્માઓ, શ્રી જૈનશાસનમાં રાજાના સ્થાને ગણાય છે. દુનિયાના રાજાએ જેમ પોતાની ફરજ અદા કરવાની હોય છે, તેમ ધર્માચાર્યોએ પોતાની ફરજ અદા કરવાની હોય છે. રાજાઓમાં જેમ ભીમ-કાન્ત ગુણ હોવો જોઇએ, તેમ ધર્માચાર્યોમાં પણ ભીમ-કાન્ત ગુણ હોવો જોઇએ, તેમ ધર્માચાર્યો પણ ભીમ -કાન્ત ગુણને ધરનારા હોય છે. એથી શાસનના દ્રોહીઓને ધર્માચાર્યો ભયંકર લાગે તે જેમ સ્વાભાવિક છે, તેમ ધર્મના અર્થી જગતને તો એ મહાત્માઓ ખૂબ ખૂબ ક્ષમાશીલ, શાન્ત અને પરોપકારપરાયણ જ લાગે એ સ્વાભાવિક છે. ધર્માચાર્યો પોતામાં દોષ ન આવે એની અને થોડો પણ દોષ આવી ગયો હોય તો તેને મૂળમાંથી કાઢવાની કાળજી રાખનારા હોય છે. આમ છતાં પણ, નિર્દોષ એવા તે મહાત્માઓની શાસનના દ્રોહીઓ નિન્દા કરે અને કરાવે તે સ્વાભાવિક છે. સાચા ધર્માચાર્યો એથી જરા પણ ડરે કે ડગે નહિ. એ તો પોતાની નિન્દાને પણ પોતાની કર્મનિર્જરાનું જ કારણ બનાવી દે. આવા ધર્માચાયો જયારે શાસનની સામે આક્રમણ આવે, ત્યારે પોતાના સામર્થ્યનો ખૂબ ખૂબ ઉપયોગ કરવાને તત્પર બની જાય છે. સદ્ધર્મના દ્વેષી બનીને શ્રી સંઘનું અનિષ્ટ કરવાને તત્પર બનેલા અયોગ્ય આત્માઓને, શ્રી જિનાજ્ઞાના આરાધક ધર્માચાર્યો, પોતાની સઘળી જ શકિતનો ઉપયોગ કરીને વારે - રોકે. જે કોઇ ધર્માચાર્ય આદિ, આવા આત્માઓને વારવાનું પોતામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ, તેઓની ઉપેક્ષા કરે છે, તે શ્રી જિનાજ્ઞાનો વિરાધક બનીને ઘોર એવા

સંસારમાં જ ખૂબ ખૂબ ભમનારો બની જાય છે. આપણે ત્યાં ઉપેક્ષાનું વિધાન જરૂર છે, પણ તે અપ્રતિકાર્ય દોષોને માટે ! સામાના દોષો આપણાથી અપ્રતિકાર્ય જ હોય, ત્યાં તો ઉપેક્ષા સિવાય બીજો કોઇ માર્ગ નથી; પણ સામર્થ્ય હોય તો શાસનના પ્રત્યનિકો આદિની ઉપેક્ષા કરવાની હોય જ નહિ. આપણે ત્યાં સારણા, વારણા, ચોયણા અને પડિચોયણાનો વિધિ પણ છે. એ વિધિ આદિના રહસ્યને જાણનારાઓ કયાં કેવી શિક્ષા હોઇ શકે ? અને કયાં કેવી ઉપેક્ષા હોઇ શકે ? એ વગેરે વસ્તુને પણ સારામાં સારી રીતિએ સમજી શકે છે.

અજ્ઞાન લોકથી થતો સત્કાર તિરસ્કાર - બન્નેય કિંમત વિનાના છે :

લક્ષ્મણજીએ રામચન્દ્રજીને લોકનું મોઢું બંધાએલું નથી - એમ પણ કહ્યું અને સુરાજ્યમાં સુસ્થિત એવો પણ લોક જો રાજદોષમાં તત્પર બને, તો કાં તો શિક્ષણીય છે અને કાં તો ઉપેક્ષણીય છે - એમ પણ કહ્યું. આ રીતિએ કહીને તેમણે, મહાસતી એવાં સીતાજીનો લોકાપવાદને ખાતર ત્યાગ નહિ કરવાની વિનંતિ કરી : પણ યશના અતિશય અર્થી બની ગએલા રામચન્દ્રજીએ કેવું અણછાજતું વર્તન ચલાવ્યું, તે આપણે જોઇ આવ્યા, 'સદાકાળને માટે જ લોક એવો હોય છે' - એ વાત રામચન્દ્રજીએ કબૂલ કરી, કારણ કે, એ વાત એટલી સાચી હતી અને વળી અનુભવસિદ્ધ પણ હતી કે -એને કોઇ પણ રીતિએ ખોટી કહી શકાય નહિ : પણ એ વાત કબૂલ કરીને ય રામચન્દ્રજીએ બચાવ એવો કર્યો કે, 'એવા પણ લોકથી જે કાર્ય વિરૂદ્ધ હોય. તેનો યશસ્વી બન્યા રહેવા ઇચ્છનારાઆએ ત્યાગ કરવો જોઇએ.'

ખરેખર, યશના અતિશય અર્થી બનેલા માણસો આવા વખતે એ વાતને ભૂલી જાય છે કે, 'અજ્ઞાન લોકને પ્રિય બનવા જતાં આપણે, જેની ખરેખર પ્રિયતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ, એવા શિષ્ટલોકની પ્રીતિને ગુમાવી બેસીએ છીએ.' વસ્તુત અજ્ઞાન લોકનો તિરસ્કાર જેમ કિંમત વિનાનો છે, તેમ અજ્ઞાન લોકનો સત્કાર પણ કિંમત વિનાનો જ છે. જેની જીભને કશી જ મર્યાદા નથી, જે માણસોને અસત્ય અને અહિતકર બોલતાં કોઇ બન્ધન આડે આવતું નથી, તેવો લોક સત્કાર કરે એમાં રાચવું એય મૂર્ખતા છે અને તેવો લોક તિરસ્કાર કરે એથી ગભરાઇ જવું એ પણ મૂર્ખતા છે. એવા લોકોને જેમ સત્કાર કરવામાં સદ્-અસદ્‌નો સાચો ખ્યાલ હોતો નથી, તેમ તિરસ્કાર કરવામાં પણ સદ્-અસદ્‌નો સાચો ખ્યાલ હોતો નથી. ધ્વજા જેમ આ બાજુનો પવન આવે તો આમ ઉડે અને બીજી બાજુનો પવન આવે તો તેમ ઉડે, તેમ મુખના બન્ધન વિનાનો લોક પણ ઘડીમાં આમ બોલે અને ઘડીમાં તેમ પણ બોલે : એટલે વિવેકશીલ આત્માઓએ, તેવા લોકના કથન આદિ ઉપર કશો જ મદાર બાંધવાનો હોય નહિ, પણ સદ્‌વૃત્તિ અને સત્પ્રવૃત્તિમાં જ સુસ્થિર રહેવાનું હોય, તે સ્વાભાવિક છે. જે લોકો સત્યાસત્યનો અને હિતાહિતનો નિર્ણય કરવાની બેદરકારી ધરાવે છે, તેઓની વાતો આદિને વજન આપવું, એ તો નાશને જ નોંતરવા જેવું છે.

જાતને જ નિન્દામાંથી બચાવવાનો પ્રયત્ન :

રામચન્દ્રજી જો યશના અતિશય અર્થી બન્યા ન હોત, તો લક્ષ્મણજીએ કહેલી તદ્દન સાચી વાતનો વિચાર કરવાને જરૂર થોભત અને જો રામચન્દ્રજીએ વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યો હોત, તો તેઓ કદિ પણ આ રીતિએ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બનત ! પણ ભવિતવ્યતા જ કોઇ વિચિત્ર છે. રામચન્દ્રજી સીતાના લોક મુખેથી થતા અપવાદને સાંભળીને એટલા બધા મૂંઝાઇ ગયા છે કે, પોતે એમાંથી નીકળી જવાને ઇચ્છે છે. સીતાદેવીનું કલંક કેમ ટળે એનો એમને વિચાર આવતો નથી, પણ આ લોકની નિન્દામાંથી હું કેમ બચી જાઉં - એનો જ એમને વિચાર આવે છે, કોઇ પણ રીતિએ અને કોઇ પણ ભોગે તેઓ, પોતાની નિન્દાને અટકાવવાને ઇચ્છે છે અને એથી જ તેમને સીતાજીનું શું થશે એનો વિચાર આવતો નથી. 'સીતાજીનો ત્યાગ કરવા દ્વારા તેઓ લોકાપવાદને ટાળવાને ઇચ્છે'. - એમ નથી, પણ પોતાની જાતને એમાંથી બાતલ રાખવાને માટેનો જ તેમનો આ પ્રયત્ન છે. જો આવી મનોદશા ન હોત અને સીતાદેવીને શિરે આવેલા તદ્દન ખોટા કલંકને પણ દૂર

કરવાનો જ રામચન્દ્રજીનો ઇરાદો હોત, તો તો રામચન્દ્રજીએ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને બદલે, કોઇ બીજો જ ઉપાય અજમાવ્યો હોત.

રામચન્દ્રજીને એટલો પણ વિચાર નથી આવતો કે, 'ગર્ભવતી એવી પણ સીતાને હું જંગલમાં કોઇક સ્થળે મૂકી આવવાની આજ્ઞા તો કરૂં છું : પણ ત્યાં એનું અને ગર્ભમાં રહેલા જીવોનું પણ થશે શું ? ' તીવ્ર બનેલી યશની ભૂખ પણ કેટલી બધી ભયંકર નિવડે છે, એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. રામચન્દ્રજીએ જયારે અયોધ્યાનગરીનો ત્યાગ કર્યો હતો, ત્યારે જે મહાસતી સ્વેચ્છાપૂર્વક જ રાજ્યસુખોને ત્યજી તેમની સાથે ચાલી નીકળી હતી અને જે મહાસતીએ પોતાના સ્વામીના સાનિધ્યમાં રહીને દુઃખમાં પણ સુખપૂર્વક જીવી અરણ્યોમાં રખડવાનું પણ પસંદ કર્યું હતું, તે મહાસતીનો - 'તે મહાસતી છે' એમ નિશ્ચયપૂર્વક જાણવા છતાં પણ, માત્ર અજ્ઞાન લોકની ખોટી નિન્દામાંથી પોતાની જાતને બાતલ રાખવાને માટે સગર્ભાવસ્થામાં ત્યાગ કરવો અને ત્યાગ કરીને પણ તેને કયાંક પણ જંગલમાં છોડી દેવાનો હુકમ ફરમાવવો, એ શું ઓછી ભયંકર વસ્તુ છે ? મહારાણીનું સુખ ભોગવતી મહાસતી, અરણ્યમાં એકલી કરે શું ? કોઇ હિંસક પશુ તેને ફાડી ખાય, તો તે પણ જીવથી જાય અને ગર્ભમાં રહેલા જીવો પણ જીવથી જાય, એમ જ બને ને ? યશની ભૂખ અને અપયશની ભીરૂતાને આધીન બનેલા રામચન્દ્રજીને અત્યારે એટલો પણ વિચાર સૂઝતો નથી, એ ઓછી વાત છે ?

આ નિન્દા નથી પણ સ્વરૂપવર્ણન છે અને તેનો હેતુ પણ દોષના નિવારણનો જ છે :

સભા૦ સીતાજીનો અશુભોદય છે ને ?

'સીતાજીનો અશુભોદય છે' - એ વાતેય ચોક્કસ અને 'તેવી ભવિતવ્યતા છે'-એ વાતેય ચોક્કસ : પણ એથી રામચન્દ્રજીની કારમી યશોલિપ્સાનો તો કોઇ પણ રીતિએ બચાવ થઇ શકે તેમ નથી.જયાં સુધી રામાયણ વિદ્યમાન રહેશે, ત્યાં સુધી રામચન્દ્રજીની આ યશોલિપ્સા તો નિન્દાવાની જ ! રામચન્દ્રજીમાં ઘણા ગુણો હતા અને તેની આપણે અવસરે અવસરે પ્રશંસા કરી જ છે. ગુણનો રાગી અવગુણનો દ્વેષી પણ હોય જ. રામચન્દ્રજીમાં ઘણા ગુણો હતા, માટે આપણે તેમની ભૂલને પણ વખાણીએ એ ન બને ગુણને જેમ ગુણ રૂપે જ વર્ણવવો જોઇએ, તેમ દોષને પણ દોષ રૂપે જ વર્ણવવો જોઇએ. આ કાંઇ નિન્દા નથી. આ તો વસ્તુસ્વરૂપનું દર્શન છે અને વસ્તુસ્વરૂપનું દર્શન કરાવવાનો હેતુ પણ એ જ છે કે, આ સાંભળીને પણ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ દોષથી બચનારા બને. જેઓમાં દોષ હોય, તેઓને દોષનો ત્યાગ કરવાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત થાય અને જેઓમાં દોષ ન હોય, તેઓ કોઇપણ વખતે દોષ ન આવી જાય એની કાળજીવાળા બને, એ જ આપણો આ બધા સ્પષ્ટીકરણનો હેતુ છે. શુદ્ધ ધર્મદેશનામાં આથી વિપરીત હેતુ હોઇ શકે નહિ.

દોષો નાશ પામે અને ગુણો પ્રગટે, એજ ધર્મદેશનાનો હેતુ હોઇ શકે. ધર્મદેશકનું ધ્યેય એજ હોવું જોઇએ. સાચો ધર્મદેશક એજ ધ્યેયને અવલંબીને ઉપદેશ આપે. ધર્મદેશકના હૈયામાં, દોષનાશ અને ગુણપ્રાપ્તિ, એ સિવાયની કામનાને તો સ્થાન જ નહિ હોવું જોઇએ. સાચો ધર્મોપદેશક જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપનું વિવેચન કરતો હોય કે કથા દ્વારા ઉપદેશપ્રદાન કરતો હોય, પણ એનો આશય તો એજ હોય કે, 'દોષો નાશ પામે અને આત્માના ગુણો પ્રગટે ' આજ હેતુથી ધર્મદેશક જયાં દોષનું વર્ણન આવે, ત્યાં દોષની ત્યાજ્યતા સમજાવવાને માટે અને એ દોષો કેવી કેવી રીતિએ આત્માને ઉન્માર્ગનો ઉપાસક બનાવી દે છે તેનો ખ્યાલ આપવા પૂર્વક એ દોષોથી કેવી રીતિએ બચી શકાય તેમ છે એ સમજાવવાને માટે, દોષ અને દોષિત બન્નેના સ્વરૂપ આદિનું વર્ણન કરે. એજ રીતિએ જયાં ગુણનું વર્ણન આવે ત્યાં પણ ગુણથી થતા લાભ અને ગુણવાન આત્માઓની કરણીઓ કેવી હોય - એ વગેરે સમજાવીને ગુણોની પ્રત્યે શ્રોતાઓ આદરવાળા બને એ પ્રકારનું વર્ણન કરે. કલ્યાણકામી આત્માઓને દોષિતોના સંસર્ગથી બચાવવા અને સાચા ગુણવાનોના સંસર્ગમાં સ્થાપિત કરવા, એવી

કામના શુદ્ધ ધર્મદેશકમાં હોવી એ પણ સ્વાભાવિક છે. આ કારણે, દોષિતોને અનુલક્ષીને થતું દોષોનું વર્ણન - એ જેમ નિન્દા નથી, તેમ સાચા ગુણવાનોને અનુલક્ષીને થતું ગુણોનું વર્ણન - એ મિથ્યા પ્રશંસા પણ નથી. ધર્મના અર્થી શ્રોતાઓએ તો ખાસ કરીને આ વસ્તુને પણ સમજી લેવી જોઇએ, કારણ કે - ધર્મના વિરોધીઓ તરફથી આ રીતિએ પણ ભદ્રિક આત્માઓને બહેકાવવાના પ્રયત્નો થાય તે અસંભવિત નથી.

માનો કે, રામચન્દ્રજીની સીતાત્યાગની તત્પરતાનો પ્રસંગ આપણે વિચારી રહ્યા છીએ, એટલે એને અનુલક્ષીને આપણે, યશોલિપ્સાના યોગે સન્માર્ગથી વિમુખ બનનારાઓ આદિનું વર્ણન કરીએ, તો એ નિન્દા છે ?

સભા૦ નિન્દા તો ન કહેવાય.

આપણે એવા પણ આત્માઓનું કલ્યાણ જ ઇચ્છીએ છીએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે; પણ 'એવા આત્માઓ પોતાનું અકલ્યાણ સાધી રહ્યા છે ' - એમ સમજાવીને, તેવી રીતિએ પણ અકલ્યાણના સાધનારા બની જવાય નહિ - તેની કાળજી રાખવી જોઇએ એમ સમજાવાય, તો એ ખોટું છે ? એ પણ જરૂરી નથી ?

સભા૦ જરૂરી તો છે, પણ વિરોધિઓ એને નિન્દા કહે છે અને અણસમજુ માણસો વિરોધીઓની વાતોમાં ભળી જાય છે.

વિરોધીઓ એને નિન્દા કહે, એ તો સ્વાભાવિક જ છે. અણસમજુઓનો સમજાવવાનો આપણે શક્ય પ્રયાસ કરીએ, છતાં ન સમજે તો જેવી ભવિતવ્યતા. ખરેખર; અજ્ઞાન એ મહાકષ્ટ છે. અજ્ઞાનને સજ્ઞાન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, પણ અજ્ઞાનની વાતોથી લેશપણ મુંઝાવું નહિ.

લોકનિન્દાથી ડરીને સદ્ધર્મની વફાદારીને ભૂલવી નહિ :

વિરોધીઓથી દોરવાઇને કે એમ ને એમ પણ, અજ્ઞાન આત્માઓ ગમે તેવી ટીકા કે નિન્દા કરે, એથી ધર્મી ધર્મને ત્યજે નહિ. આજે દીક્ષા આદિના સિદ્ધાન્ત સામે આક્રમણ છે. આવા આક્રમણના સમયે જેઓ દીક્ષા આદિના સિદ્ધાન્તને વફાદાર રીતિએ વળગી રહે, તેઓની નિન્દા આદિ થાય તે સ્વાભાવિક છે. હવે એ નિન્દા આદિમાંથી પોતાની જાતને કોઇ પણ રીતિએ બચાવી લેવાને માટે, સિદ્ધાન્તની વફાદારીનો ત્યાગ કરાય ? અને જો લોક નિન્દાથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે સિદ્ધાન્તની વફાદારીનો ત્યા કરાય, તો એ ત્યાગને શું વ્યાજબી ગણાય ?

સભા૦ વફાદારી છોડાય તો નહિ, પણ નિન્દા સહવાની તાકાત હોવી જોઇએ ને ?

નિન્દા સહવાની તાકાત આવવી એ મુશ્કેલ છે, પણ સિદ્ધાન્તને વફાદાર રહેવું હોય તો એ તાકાત પણ કેળવ્યે જ છૂટકો છે. વિચાર તો કરો, તમે સદ્‌ધર્મને સારી રીતિએ વફાદાર રહો અને એથી કોઇ તમારી નિન્દા કરે, તો એટલા માત્રથી તમારૂં બગડે શું ?

સભા૦ આ લોકમાં ખરાબ કહેવાઇએ, સારા ગણાતા માણસો જોડે બેસવું મુશ્કેલ બની જાય અને કોઇ વાર તેવા માણસોનું કામ પડી જાય તો તેઓ કામ ન પણ કરી આપે, એમ પણ બને.

આથી વધારે નુકશાન તો નહિ ને ?

સભા૦ આથી વધારે નુકશાન તો નહિ, પણ આ નુકશાન કયાં ઓછું છે ?

અરે, તમે કહો છો એથી પણ વધારે નુકશાન થાય તો તે અસંભવિત નથી. એવુંય બની જાય કે, બાપ કહી દે કે, તું મારો દીકરો નહિ અને ઘરવાળી કહી કે, તમે મારા ધણી નહિ. એવોય પ્રસંગ આવી લાગે કે, બહાર નીકળો ત્યારે લોક આંગળીય ચીંધે અને ઉચ્છંખલો હુરીયો હુરીયો પણ કરે. વ્યવહારમાંય મુશ્કેલી આવે અને કદાચ વ્યાપારમાં પણ મુશ્કેલી નડે.

સભા૦ એવો વખત આવી લાગે એ પણ સંભવિત ખરૂં.

આમ છતાં ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ કોઇ પણ સંયોગોમાં સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર જ રહેવું જોઇએ. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર નહિ બનનારાઓ પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકતા નથી. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર નહિ બનનારાઓ પોતાના ભવિષ્યને સુધારી શકતા નથી. મહાપુણ્યના ઉદયે મળેલા ચિન્તામણિ સમા મનુષ્યભવને એ આત્માઓ કોડીનો બનાવી દે છે. જે ભવમાં શુદ્ધ વિવેકને પામી સંયમમય જીવન જીવવાની અને એ રીતિએ આત્માના અનન્તકાલનાં દુઃખનો ક્ષય સાધવાની અનુપમ સામગ્રી છે, તે ભવને કેવળ આ લોકના જ હિતની દૃષ્ટિવાળા બની વ્યતીત કરી દેવો, એ દુઃખમય સંસારની મુસાફરી વધારવા જેવું છે. આ તો સામાન્ય આત્માઓની વાત થઇ, પણ જેઓ પોતાની જાતને સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદર તરીકે ઓળખાવે છે, તેઓ સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની લોકનિન્દાને કારણે વફાદારી ત્યજે, તો એ કારમા વિશ્વાસઘાતીઓ પણ છે. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર તરીકેની નામના ભોગવવી, એ નામનાના બળે મળતાં માનપાન ભોગવવાં અને જયારે એ સિદ્ધાન્તોની સામે વિપ્લવ જાગે, ત્યારે સિદ્ધાન્તોનું ગમે તે થાય તેની દરકાર નહિ કરતા - જાતનેજ બચાવી લેવાના પ્રયત્નો આદરવા, એ ઘોર સંસારમાં અનન્તકાળને માટે પણ રૂલી જવાનો જ ધંધો છે. સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની વફાદારીથી મળતા અનેકવિધ અને અનુપમ લાભોનો જો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે, તો કદિ પણ, આ લોકની નિન્દામાંથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે, સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની વફાદારીને ત્યજી દેવાનું મન થાય નહિ.

આપણો આત્મા અનાદિકાલથી આ દુઃખપૂર્ણ એવા સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. અનાદિકાલથી આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહેલા આપણા આત્માને કયાં કયાં દુઃખો નથી સહવાં પડયાં ? નારક તરીકે, નિગોદીયા તરીકે અને પશુ-પંખી આદિ તરીકે આ સંસારમાં આપણે જે દુઃખો ભોગવ્યાં છે, તેનું જો વર્ણન કરવાને બેસીએ, તો તેનો પાર પણ આવે નહિ. જન્મ, જરા અને મરણનાં દુઃખને વારંવાર સહવા ઉપરાન્ત, આપણે ભૂખનું, તરસનું ટાઢનું, તડકાનું વસ્ત્રહીનતાનું, અનકૂળ સામગ્રીની હીનતાનું પ્રતિકૂળ સામગ્રીની પ્રાપ્તિનું વધનું, બંધનું, છેદનું, રોગનું અને અનેકવિધ અપમાનો તથા કલંકો આદિનું દુઃખ શું ઓછું સહ્યું છે ? અનન્કાળમાં આપણા આત્માઓએ આ બધાં દુઃખોને કેટલી વાર સહ્યાં હશે, એની ગણત્રી પણ થઇ શકે તેમ નથી. હજી પણ આપણો આત્મા જો સંસારની રખડપટ્ટીએ ચઢી જાય તો આ બધાં જ દુઃખો આપણે વારંવાર પણ ભોગવવાં પડે એ સુનિશ્ચિત વાત છે..

જયાં સુધી સંસારની રખડપટ્ટીનો સર્વથા અન્ત આવે નહિ. ત્યાં સુધી દુઃખનો પણ સર્વથા અન્ત આવે નહિ અને સંસારની રખડપટ્ટીનો અન્ત સદ્ધર્મની ઉપાસના વિના આવે એ શકય નથી. સદ્ધર્મની ઉપાસનામાં રકત બનેલા સઘળા જ આત્માઓ, માત્ર એક જ ભવમાં કરેલી આરાધનાથી સંસારની રખડપટ્ટીનો અન્ત પામી શકે છે એમ નથી. માત્ર એક જ ભવની સદ્ધર્મની આરાધનાથી પણ મુકિત પામનારા નથી હોતા એમ નહિ, પણ એવા થોડા. વળી આપણને જે શરીર આદિની સામગ્રી મળી છે. તે સામગ્રી દ્વારા આપણે આ ભવમાં કદાચ વધુમાં વધુ આરાધના કરીએ તો પણ, આપણે આ ભવમાંથી જ સીધા મુકિતને પામી શકીએ એ શકય નથી; કારણ કે, અહીંથી સીધા જ મુકિતએ પહોંચી શકવા માટે જેટલી આરાધના કરવી જોઇએ, તેટલી અરાધના થવી, એ આજની આપણને મળેલી સામગ્રી દ્વારા શકય નથી. છતાં પણ, આપણે જો આ ભવમાં બને તેટલા વધુ પ્રમાણમાં સદ્ધર્મની આરાધનામાં મગ્ન થઇ જઇએ, તો આપણે ઘણા જ અલ્પ કાલમાં મુકિતને પામી

શકીએ અને જ્યાં સુધી મુક્તિ ન પામીએ ત્યાં સુધી પણ પ્રાયઃ આપણને અનુકૂળ સામગ્રી જ મળ્યા કરે. એથી ઘણું - ખરૂં દુઃખ તો નાશ પામી જાય અને આરાધના પણ વધતી જાય, આ તો પરલોકની વાત થઈ. સદ્ધર્મના વફાદાર આરાધકનો પરલોક સુન્દર બને એ જેમ નિર્વિવાદ વાત છે. તેમ આ લોક પણ સુન્દર બને એ નિર્વિવાદ વાત છે. સદ્ધર્મનો વફાદાર આરાધક સત્ત્વશીલ બનીને, ગમે તેવા વિપરીત સંયોગોની વચ્ચે પણ, અનુપમ કોટિના સમાધિસુખનો ભોક્તા બની શકે છે.

આદિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ પૈકી, એ આત્મા આધિ ઉપર અસમાન્ય વિજયને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને એથી એને, વ્યાધિ અને ઉપાધિ, ઇતર આત્માઓની જેમ સતાવી શકતી નથી. કારમા વ્યાધિ વખતે પણ એ પ્રસન્નચિત્ત રહી શકે છે અને ઉપાધિની ઉથલપાથલ વખતેય તે અનુપમ ચિત્તશાન્તિને ભોગવી શકે છે. હવે એક તરફ આ બધા લાભોને મૂકો અને બીજી તરફ તમે જે નુકશાનોને ગણાવ્યાં અને મેં પણ સૂચવ્યાં તે નુકશાનોને મૂકો ! બન્નેની તુલના કરી જૂઓ તો !

સભા૦ આટલો બધો વિચાર કરીએ, તો તો ધર્મની વફાદારી ખાતર જ સહવી પડતી લોકનિન્દાનો ડર ભાગી ગયા વિના રહે નહિ.

વિચાર તો કરવો જ જોઇએ ને ? વિચાર ન કરો તો બુદ્ધિ મળી તોય શું અને ન મળી તોય શું ? વધુમાં, આપણે જે નુકશાનોની વાત કરી આવ્યા, તે નુકશાનોમાં લોકનિન્દા ભલે નિમિત્ત રૂપ બનતી હોય, પણ તે તે નુકશાનો આપણા તેવા પ્રકારનો અશુભોદય ન હોય તો ન જ પ્રાપ્ત થાય, એ વાત તો માનો છો ને ?

સભા૦ એય બરાબર છે.

એવા વખતે સમજવું જોઇએ કે. 'આ કાંઇ સદ્ધર્મ પ્રત્યેની વફાદારીનું ફળ નથી, પણ મેં પૂર્વકાલમાં જે દુષ્કૃત્યો આચર્યાં છે તેનું આ ફલ છે. કદાચ આ ભવમાં દુષ્કૃત્યો આચર્યાં તેનું આ ફલ છે. કદાચ આ ભવમાં દુષ્કૃત્યો ન આચર્યાં હોય, પણ પૂર્વભવોમાં આચર્યાં હોય, તો તેનું પણ ફલ ભોગવવું પડે ને ? ગમે ત્યારે પણ આપણે જ આચરેલાં કૃત્યોનું આપણે ફલ ભોગવવું પડે, તો એથી મૂંઝાવાનું હોય ? ઉલટું, એ ફલ ન ગમતું હોય, તો એવું ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થાય નહિ, એ માટે તેવા દુષ્કાર્યોનો જ ત્યાગ કરવાને તત્પર બનવાનું હોય અને એ માટે મુક્ત બનવાની ભાવનાને જ સતેજ બનાવવાની હોય. આથી પણ તમે સમજી શકશો કે, અજ્ઞાન લોકની નિન્દાને કારણે કે એ નિમિત્તે થતા નુકશાનને કારણે પણ, સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોની વફાદારીને ચૂકી શકાય જ નહિ.

ભલે સારા ગણાતા હોય, પણ સારા હોય નહિ એવાઓની કિંમત શી ?

હવે તમે નુકશાનો ગણાવતાં જે એમ કહ્યું હતું કે-'સારા ગણાતા માણસો જોડે બેસવું મુશ્કેલ બની જાય'-એ વિષે પણ જરા ખૂલાસો કરી લઇએ. સારા અને સારા નહિ હોવા છતાં પણ સારા ગણાતા - એમ વિભાગ પાડીને જો તમે સારા ગણાતા માણસોની વાત કરતા હો, તો તે બરાબર છે; પણ એવા ખરાબ હોવા છતાંય અજ્ઞાન દુનિયામાં સારા ગણાતા આદમીઓની સાથે બેસવાનો અભરખો શા માટે હોવો જોઇએ ?

સભા૦ એ વાતે ય ખરી છે, પણ ગમે તે કારણે તેવાઓ જોડે બેસવાનું મન થઇ જાય છે.

એ કારણને શોધવાનો પણ તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કોઇ ને કોઇ પૌદ્ગલિક સ્વાર્થ વિના એવું મન થાય એ શકય નથી. બાકી અજ્ઞાન લોકોની નિન્દાને સહીને તેમજ એ નિમિત્તે આવતી આપત્તિઓને પણ સહીને જે આત્માઓ સદ્ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર બન્યા રહે છે, તેઓ તો, આપોઆપ સારા આદમીઓમાં ઉંચાસ્થાને બેસવાને લાયક બની જાય છે.

આપણો મૂળ મુદ્દો તો એ છે કે, રામચન્દ્રજીએ કરેલી ભૂલને ભૂલ રૂપે વર્ણવી, તેવી ભૂલથી બચાવવાનો જે પ્રયત્ન થાય, તેમં રામચન્દ્રજીની નિન્દા નથી. ધર્મદેશકે એવો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આપણું કહેવું એ છે કે, રામચન્દ્રજીએ જેમ યશોલિપ્સાને આધીન બનીને, મહાસતી એવા સીતાજીનો ત્યાગ કરવાની તત્પરતા દાખવી: પણ સીતાજી ઉપરનું કલંક કેમ ટળે એનો કે જંગલમાં સીતાજીની તથા ગર્ભમાં રહેલા જીવોની શી દશા થશે ? એનો વિચાર કર્યો નહિ, તેમ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ કદિ પણ યશોલિપ્સામાં કે અયશની ભીરૂતાથી ફસાઇને સદ્ધર્મની વફાદારીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ નહિ. યશોલિપ્સાને આધીન બનેલા આત્માઓને માટે, સ્વયં સદ્ધર્મથી વિમુખ બની, બીજા પણ અનેક આત્માઓને સદ્ધર્મથી વિમુખ બનાવવા, એ અતિશય સંભવિત વસ્ત હોઇને, સદ્ધર્મશીલ આત્માઓએ તો ખાસ કરીને યશોલિપ્સાથી પણ પર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

કુવૃષ્ટિ - ન્યાયનો અમલ કરવો પડે એવી આજની પરિસ્થિતિ છે જ નહિ :

સભા૦ લોકહેરીને આધીન નહિ બનેલા હોવા છતાં પણ, વિરોધીઓની 'હા' માં હા અને 'ના' માં ના મેળવવાનો વખત જ આવે ?

એવું કયું કારણ હોય, તે જ બોલો ને ?

સભા૦ કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં કુવૃષ્ટિ ન્યાય પણ કહ્યો છે ને ?

શાસ્ત્રમાં કુવૃષ્ટિ - ન્યાયની રીતિએ પણ વર્તવાનો વખત આવી લાગશે, એમ કહ્યું છે : પણ કુવૃષ્ટિ - ન્યાયનો અમલ કોણ અને કયારે કરી શકે, એ જાણો છો ?

સભા૦ સામાન્ય ખબર છે કે રાજા અને મંત્રી ડાહ્યા હતા, છતાં ગાંડા ભેગા ગાંડા બની ગયા હતા.

પણ કયા સંયોગોમાં ? કેટલી ચોકસાઇ પૂર્વક અને કયા હેતુથી ? રાજા-મંત્રીને ડાહ્યા હોવા છતાં પણ ગાંડા બનવું પડયું હતું એ જાણો છો ?

સભા૦ કહે છે અત્યારે અમે એ ન્યાયે વર્તી રહ્યા છીએ, બાકી અમે શાસનનાં કામો કયાં કર્યાં નથી કે કરતા નથી ?

શાસનનાં કરવા યોગ્ય પણ કામો નહિ કરનારાઓનું આ કથન કેટલે અંશે ગેરવ્યાજબી છે અગર તો વ્યાજબી છે, એ વસ્તુને તમે પણ સારી રીતિએ સમજી શકો એ માટે, કુવૃષ્ટિ-ન્યાયનું ઉપકારીઆએ ફરમાવેલું ઉદાહરણ, જોઇ લેવું એ ઠીક થઇ પડશે.

કુવૃષ્ટિ ન્યાયનું દ્રષ્ટાંત :

શાસ્ત્રકાર, મહાત્મા ફરમાવે છે કે, પૃથિવીપુરી નામે એક નગરી હતી. એ નગરીમાં પૂર્ણ નામનો રાજા હતો બુદ્ધિનિધાન એવો સબુદ્ધિ નામે તેને એક મંત્રી હતો. એક વાર એવું બન્યું કે લોકદેવ નામના કોઇ ઉત્તમ નૈમિત્તિકને તે સુબુદ્ધિ મંત્રીએ આગામી કાળ સબંધી પ્રશ્ન પૂછયો. લોકદેવ નામના તે નૈમિત્તિકે કહ્યું કે, 'એક મહિના પછી અહીં એવી મેઘની વૃષ્ટિ થવાની છે, કે જે વૃષ્ટિનું પાણી પીતાંની સાથે જ, તે પાણીને પીનારો ગાંડો બની જાય. પણ તે પછી કેટલાક કાળે સુવૃષ્ટિ થશે અને તેનું પાણી પીવાથી, ગાંડો બની ગયેલો લોક પાછો ડાહ્યો બની જશે.'

આથી ચિન્તાતુર બનેલા સુબુદ્ધિ મંત્રીએ એ વાત પૂર્ણ રાજાને જણાવી અને કર્ત્તવ્યપરાયણ પૂર્ણ રાજાએ પણ, પડહ વગડાવીને લોકને સાવધ બનાવ્યો તેમજ સારા પાણીનો સંચય કરી લેવાની આજ્ઞા ફરમાવી.

પેલા નિમિત્તિયાએ કહેલું તે મુજબ કુવૃષ્ટિ થઇ, કુવૃષ્ટિનું પાણી બધે ભરાઇ ગયું. લોકોએ પહેલાં તો કુવૃષ્ટિના એ પાણીને પીધું નહિ; કારણ કે - રાજાની આજ્ઞાથી સારા પાણીનો સંચય કરી લીધો હતો. પણ જેમ જેમ સારૂં પાણી ખૂટતું ગયું, તેમ તેમ લોકો મૂંઝાવા લાગ્યા અને તરસને સહન નહિ કરી શકવાથી કુવૃષ્ટિનું પાણી પીવા લાગ્યા. જેમ જેમ લોકો કુવૃષ્ટિનું પાણી પીતા ગયા, તેમ તેમ લોકો ગાંડા બનવા લાગ્યા. દહાડે દહાડે ગાંડાઓની સંખ્યા વધવા લાગી અને ડાહ્યાઓની સંખ્યા ઘટવા લાગી. રાજા અને મંત્રીને આથી દુઃખ તો ઘણું થાય, પણ કરે શું ? લોકને સારૂં પાણી આપવાનો તેમની પાસે કોઇ જ ઇલાજ છે નહિ. ધીરે ધીરે રાજાના સામન્તો આદિના ઘરમાં પણ સારૂં પાણી ખૂટયું અને તેઓએ પણ જીવ બચાવવાની અભિલાષાથી કુવૃષ્ટિનું પાણી પીધું. એમ કરતાં કરતાં એવો વખત આવી લાગ્યો કે, એક રાજા અને એક મંત્રી, એ બે સિવાયના તે પુથિવીપુરી નગરીના સઘળા જ લોકોએ કુવૃષ્ટિનું પાણી પીધું અને સૌ કોઇ ગાંડા બની ગયા. આ દશામાં રાજા અને મંત્રી સુવૃષ્ટિની રાહ જોઇ રહ્યા છે. તેઓને સુવૃષ્ટિની આશાએ બેસી રહેવા સિવાય ચાલે તેમ નથી : કારણ કે, સુવૃષ્ટિ થવી, એ કાંઇ એમના હાથની વાત નથી.

પણ અહીં જુદો જ બનાવ બનવા પામે છે. ગાંડા બની ગયેલા રાજસામન્તો અને બીજા લોકો તો નાચગાન કરે છે, ગમે તેમ હસે - બોલે છે; અને બીજી પણ ગાંડાને છાજતી ચેષ્ટાઓ કરે છે. માત્ર રાજા અને મંત્રી એ બે જ જણા તેવું કાંઇ કરતા નથી. આથી ગાંડા બનેલા રાજસામન્તો આદિ નક્કી કરે છે કે, ' આ બન્ને જણા પાગલ બની ગયા છે; જો તેઓ પાગલ ન બની ગયા હોય, તો આપણી સથે ભળે કેમ નહિ ? ' આપણી માફક નાચ-ગાન વગેરે કેમ કરે નહિ ? આટલું નક્કી કરીને જ તે ગાંડા બનેલા રાજસામન્તો આદિ અટકયા નહિ, પણ તેઓએ તો એવો જ નિર્ણય કર્યો કે, 'વિલક્ષણ આચારવાળા આ રાજાને અને મંત્રીને સ્થાનભ્રષ્ટ બનાવીને, આપણે બીજા કોઇ યોગ્ય રાજાની અને મંત્રીની નિમણુંક કરવી.' ગાંડા બનેલા રાજસામન્તો આદિના આવા નિર્ણયની રાજાને અને મંત્રીને ખબર પડી ગઇ. બન્ને વિચાર કરવા બેઠા કે, 'હવે કરવું શું ? ' કારણ કે , ગાંડાઓ બધા હતા અને ડાહ્યા તો માત્ર આ બે જ જણા હતા. તેઓ ગાંડાઓને સમજાવી શકે કે ડાહ્યા બનાવી શકે તેમ હતું નહિ અને ગાંડાઓ ઉત્પાત મચાવીને રાજ્યની લગામ હાથમાં લઇ, તો રાજા કે મંત્રી તેનો સામનો કરી શકે એમેય હતું નહિ. આથી રાજસંપત્તિ રક્ષણને માટે તેઓએ નિર્ણય કર્યો કે, 'આપણે પણ હવે ગાંડા ભેગા ગાંડા બની જવું !' ગાંડા ભેગા ગાંડા જ બની જવું, એનો અર્થ એમ નહિ કે, ગાંડા જ બની જવું. પણ મનમાં સમજવા છતાં બહારથી આચરણ ગાંડા જેવું જ રાખવું. આ રીતિએ ગાંડા જેવા વર્તાવ રાખીને પણ, આપણે બેએ રાજસંપત્તિનું રક્ષણ કરવું અને જયારે સુવૃષ્ટિ થશે ત્યારે તો સૌ સારાં વાનાં થઇ રહેશે.

આ પ્રકારના દૃષ્ટાન્તને ફરમાવીને સૂચવાયું છે કે, એવો પણ સમય આવી લાગશે, કે જે સમયે શાસનસંપદાનું સંરક્ષણ કરવું અતિશય મુશ્કેલ બની જશે અને શાસનસંપદાનું સંરક્ષણ કરવાની ભાવનાવાળા ગીતાર્થ મહાત્માઓને પણ વેષધારીઓની જેમ વર્તવું પડશે ! આ દૃષ્ટાન્તને બરાબર વિચારશો, તો તમે પણ સમજી શકશો કે, કુવૃષ્ટિ-ન્યાયનો અમલ કોણ કરી શકે ? અને કુવૃષ્ટિ-ન્યાયનો અમલ કેવા સંયોગોમાં થઇ શકે ? આજે જો એવા જ સંયોગો હોય અને એથી જ તેઓ વિચાર જૂદા અને વર્તન જૂદું - એમ રાખતા હોય, તો વાત જૂદી છે; પણ વિચારવા જેવી વાત એ છે કે, 'શું આજે એવા જ સંયોગો છે ? વેશધારીઓનું જોર એટલું બધું વધી ગએલું ? ગીતાર્થ મહાત્માઓ આજ્ઞાનુસારિણી વાત કહે, તો તેને સમજવાને માટે શું કોઇ તૈયાર જ નથી ? શું ગીતાર્થ મહાત્માઓની પડખે રહે, એવા સુસાધુઓ અને સુશ્રાવકો આજે વિદ્યમાન જ નથી ?

સભા૦ આજના સંયોગોમાં એવું તો કશું પણ કહી શકાય એવું નથી.

જે બોલો તે વિચાર કરીને બોલજો. અહીં કાંઇ ને બહાર કાંઇ-એવું કરશો નહિ. ન સમજાય કે ન જચે તો પૂછવાની છૂટ છે. હમણાં હમણાંમાં તો ખૂલાસાઓ કરવાનું જ કામ મોટે ભાગે ચાલી રહ્યું છે.

સભા૦ પ્રસંગ એવો છે અને આપે પૂછવાની છૂટ આપી છે એટલે આડા-અવળા પ્રશ્નો પણ પૂછાય.

તો આપણે ખૂલાસો આપવાની કયાં ના પાડીએ છીએ ? આપણે ખૂલાસો આપએ જ છીએ. આ નિમિત્તે પણ કોઇને ભ્રમણા ભાગે તો એ પણ લાભ જ છે. ખેર, આપણે ત્યાં સાધુ; સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા - એમ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ ગણાય છે. 'કુવૃષ્ટિ - ન્યાયનો અમે અમલ કરી રહ્યા છીએ ' - એમ કહેનારોઓ શું ચતુર્વિધ શ્રી સંઘને પાગલ જેવો બની ગયેલો ધારે છે ? આ વિષયમાં તો ભારપૂર્વક કહેવું જોઇએ કે, આ એક પોકળ બચાવ છે. જેઓ આજે આવો બચાવ કરી રહ્યા છે, તેઓ ઘોર અજ્ઞાનમાં સબડે છે. આજે પણ એવા સંખ્યાબંધ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા વિદ્યમાન છે, કે જેઓ શ્રી જૈનશાસન પ્રત્યે અવિહડ રાગ ધરાવે છે અને સિદ્ધાન્તરક્ષા માટે જાતનો ભોગ આપવો પડે તો જાતનો ભોગ આપવાને પણ તૈયાર છે. કુવૃષ્ટિ ન્યાયના અમલ આદિની વાતો કરનારાઓ તો, તેમના વિશ્વાસમાં રહેલા ધર્મશીલ આત્માઓને પણ ઉન્માર્ગે દોરી રહ્યા છે અને આજ્ઞારત સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાની સ્થિતિને કફોડી બનાવી રહ્યા છે. પોતાની લોકૈષણાની કારમી ભૂખને છૂપાવવવાને માટે, આ જાતિનો બચાવ કરવાને તૈયાર થવાય, એ તો ઘણું જ ખરાબ છે. પોતાની વાહ-વાહને બની બનાવી રાખવાને માટે પોતાની જાતને ડાહી ઠરાવીને બીજા સર્વને ગાંડા ઠરાવવા તૈયાર થવું, એ ઘણી જ અધમ કોટિની મનોદશા વિના શકય નથી. તેઓ જો વિચાર કરે, તો આજે તેમની પાસે પણ એવા અનુયાયીઓ છે કે જેઓ તેમનાથી પ્રેરણા પામીને જૈન શાસનની રક્ષામાં સહાય કર્યા વિના રહે નહિ તેઓ તો એવા ઉત્તમ પણ આત્માઓની સદ્ભાવનાનો નાશ કરવાનું મહાભયંકર પાપ આચરી રહ્યા છે. તમને નથી લાગતું કે, લોકહેરીની કારમી આધીનતાનું જ આ પરિણામ છે ?

સભા૦ હવે તો બરાબર લાગે છે.

કીર્તિની કારમી લાલસા, દોષનો નશો :

ખરેખર, કીર્તિની કારમી લાલસા, સારા પણ આદમીના હાથે ઘણું જ અયોગ્ય એવું પણ કાર્ય કરાવી જ દે છે અહીં પણ રામચંદ્રજી અજ્ઞાન લોકની નિન્દામાંથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે, મહાસતી સીતાજીનો સગર્ભાવસ્થામાં પણ ત્યાગ કરી દેવાને તત્પર બન્યા છે. અત્યારે એમને સીતાજી જેવાં મહાસતીને લોક અસતી માને એની કે અરણ્યમાં એકલાં સીતાજીને છોડી દેવાથી તેમનું અને તેમના ઉદરમાં રહેલાં બાળકોનું શું થશે ? એની કશી જ પડી નથી. એમને ચિન્તા છે માત્ર પોતાની નિન્દા અટકાવવાની ! આથી એમ ન માનતા કે સીતાજી માટે એમને કશું જ લાગતું નથી, લાગે છે તો ઘણું, પણ એ ઘણુંય એવું કે જેની પોતાના યશ પાસે કશી જ કિંમત નહિ ! પણ આ તો ધૂન માત્ર છે, સીતાજીનો ત્યાગ કર્યા પછી તો, એ મહાસતીનો વિરહ વેઠવો પણ અતિશય ભારે થઇ પડવાનો છે; પણ એ તો જ્યારે આ દોષનો નશો ઉતરશે ત્યારે ! અત્યારે તો લક્ષ્મણજી જેવાને પણ તેમણે, 'એક પણ અક્ષર નહિ બોલવાની' આજ્ઞા ફરમાવી દીધી અને એથી લક્ષ્મણજીને મોઢા ઉપર કપડાને ઢાંકીને રડતાં રડતાં પોતાના આવાસે ચાલ્યા જવું પડયું.

અવિવેકી બનીને ગુણસંપન્નતાનો અપલાપ કરનારા બનો નહિ :

હવે આપણે આ આઠમા સર્ગના છેલ્લા પ્રસંગને જોવાનો અને વિચારવાનો છે, કે જે પ્રસંગ આ આઠમા સર્ગનાં

'સીતાપરિત્યાગ' એવા નામને સાર્થક બનાવનારો છે. સીતાપરિત્યાગને લગતા આ છેલ્લા પ્રસંગને, સીતાજીના સંદેશાએ ખૂબ જ મહત્ત્વનો બનાવી દીધો છે. અન્યાયથી ભરેલું અને અતિશય ક્રૂરતાવાળું ગણાય તેવું પણ પોતાની પ્રત્યે વર્તન ચલાવનાર પોતાના સ્વામીને માટે ય મહાસતીઓની કેવી મનોદશા હોય છે ? તેમજ સદ્ધર્મને પામેલી મહાસતીઓ પોતાના સ્વામીનું કેવા પ્રકારનું કલ્યાણ ચાહનારી હોય છે ? એ વસ્તુ મહાસતી સીતાજીએ રામચન્દ્રજીને કહેવડાયેલા સંદેશા દ્વારા ઘણી જ સુન્દર રીતિએ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે. મહાસતી સીતાજીએ રામચન્દ્રજીએ કહેવડાવેલા સંદેશાના મર્મને પામી શકનારા પુણ્યાત્માઓ, જરૂર સમજી શકશે કે, મહાભાગ્યશાલી આત્માઓને જ આવી સુન્દર મનોદશાને ધરનારી મહાસતીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સભા૦ છતાં રામચન્દ્રજી જેવાએ પણ તેમનો ત્યાગ કરવાનું જ પસંદ કર્યું ને ?

આ વિષે ઘણી વાતો કહેવાઇ ગઇ છે અને ઘણું સ્પષ્ટીકરણ થઇ ચૂકયું છે. રામચન્દ્રજી તદ્ભવમુક્તિગામી આત્મા છે, વિવેકશીલ છે, ન્યાયપરાયણ છે અને તેમ છતાં પણ આ વસ્તુ જયારે બની ગઇ છે, ત્યારે સમજવું જોઇએ કે, તથાપ્રકારની ભવિતવ્યતાના યોગે ઉત્તમ પણ આત્માથી કવચિત અનિચ્છનીય કાર્ય પણ બની જાય છે. રામચન્દ્રજીમાં ઘણા ઘણા ગુણો હતા, છતાં તેઓ સઘળા જ દોષોથી રહિત હતા, એમ તો નથી ને ? આ જ ભવમાં સર્વ દોષોથી રહિત અને સર્વ ગુણોથી પરિપૂર્ણ એવી અનુપમ દશાને રામચન્દ્રજી પ્રાપ્ત કરવાના છે, પણ એ દશા તો જયારે પ્રાપ્ત થશે ત્યારે ખરી. એથી અત્યારે તેમનામાં એક પણ દોષ નથી, એમ તો કહી શકાય નહિ ને ? જો કે, આવા ગુણ સંપન્ન પણ આત્માના દોષની વાત આપણે ન છૂટકે જ કરવી પડી છે કારણ કે - પ્રસંગ એવો જ બની ગયો છે અને આપણે એ પ્રસંગનો પણ વિચાર કર્યા વિના ચાલે તેમ નહિ હતું; અન્યથા આવા ગુણસંપન્ન આત્માઓની વાત જયારે ચાલતી હોય, ત્યારે તેઓના અલ્પ અને સંયોગવશ ઉત્પન્ન થવા પામેલા દોષોને યાદ પણ કરવાના હોય નહિ. પરિપૂર્ણ વીતરાગતાને પામ્યા વિના, સર્વ દોષોથી રહિતપણું અને સર્વ ગુણોથી સંપન્નપણું શકય નથી; પરંતુ જ્યાં અમુક વિશિષ્ટ ગુણો હોય છે, ત્યાં તેવા ગુણવિશિષ્ટ આત્માઓની દોષસંભવિતતાને આગળ કરાય નહિ અને જયાં આત્મસ્વભાવને આવરનારા મિથ્યાત્વાદિ દોષોની પ્રધાનતા હોય, ત્યાં અમુક અમુક ગુણો લાગતા હોય, તો પણ તે ગુણો ગુણ રૂપે નહિ હોવાથી, દોષોની પ્રધાનતાને ભૂલી શકાય નહિ. વાંચનાર કે વિચારનાર, બોલનાર કે સાંભળનાર, સૌમાં આ વિવેક હોવો જોઇએ. જેમકે,

'जीवा द्विविधाः संसारिणो मुक्ताश्च ।'

આવું પણ વર્ણન શાસ્ત્રમાં આવે. જીવો બે પ્રકારના છે : એક સંસારી અને બીજા મુકત. આ સિવાયના કોઇ પણ પ્રકારના જીવ આ સંસારમાં હતા નહિ, છે નહિ અને હશે પણ નહિ. આ સંસારમાં જેટલા જીવો છે, તેમાં કોઇ પણ કાલે વધારો કે ઘટાડો થવાનો નથી. નવા જીવો આવવાના નથી કે વિદ્યમાન જીવો સર્વથા વિનાશને પામવાના નથી, આ સંસારમાં જે કાંઇ વિદ્યમાન છે, તે કોઇ ને કોઇ રૂપે વિદ્યમાન રહેવાનું છે અને જે કોઇ પણ રૂપે વિદ્યમાન નથી, તેની કોઇ પણ કાળે ઉત્પત્તિ થવાની નથી. વિદ્યમાનના રૂપાદિમાં પરિવર્તન થયા કરે એ બને, પણ સર્વથા વિનાશ કે તદ્દન નવીન ઉત્પત્તિ થાય, એ તો કદિ જ બને નહિ. યોગ્ય સંસારી જીવો મુકત બને એ બને, પણ તેની વિદ્યમાનતાનો કદિ જ નાશ થાય નહિ. એ જ રીતિએ વિદ્યમાન જીવોમાં કાં તો જીવ સંસારી હોય અને કાં તો જીવ મુકત હોય; પણ ન સંસારી હોય કે ન મુકત હોય અને એથી જૂદી એવી જ કોઇ ત્રીજી અવસ્થાવાળો એક પણ જીવ હોય, એ સંભવિત નથી. હવે વિચાર કરો કે, ચૌદમા ગુણ સ્થાનકે રહેલા અયોગી - કેવલી એવા પણ આત્માઓ સંસારી ગણાય કે નહિ ? તેરમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માઓ અને બીજા પણ કેવલજ્ઞાની મહાત્માઓ સંસારી ગણાય કે નહિ ? બારમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા અને પરિપૂર્ણ વીતરાગતાને પામી ચૂકેલા પણ પુણ્યાત્માઓ સંસારી ગણાય કે નહિ ? ક્ષપકશ્રેણિએ આરૂઢ થઇને,

અનુક્રમે સાત અને એકવીસ, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સંબંધી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય સાધી રહેલા આત્માઓ પણ સંસારી ગણાય કે નહિ ? અને છટ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી આચાર્ય આદિ પણ સંસારી ગણાય કે નહિ ? જ્યારે જીવોનું સિદ્ધ અને સંસારી એમ બે પ્રકારોએ જ વર્ણન ચાલી રહ્યું હોય, તેવા પ્રસંગમાં શ્રી સિદ્ધાત્માઓ સિવાય સર્વ જીવો સંસારી જીવોની કક્ષામાં ગણાય તે સ્વાભાવિક છે : પણ એ વાતનું અવલંબન લઇને, ગમે તે વાતમાં સર્વવિરતિધર આચાર્યાદિને સંસારી તરીકે વર્ણવતા તૈયાર થવું, એ મૂર્ખતા છે અને શાસ્ત્રને શસ્ત્ર બનાવવા જેવું છે. કોઇ પણ આત્મા જ્યારે ' સાધુઓ સંસારત્યાગી હોય છે'-એવું વર્ણન કરતો હોય, ત્યારે એ વાતનો વિરોધ કરવાને માટે **'जीवा द्विविधाः । संसारिणो मुक्ताश्च ।'** - એવી વાતનો ઉપયોગ થઇ શકે ?

સભા૦ નહિ જ.

અને જો કોઇ પણ આત્મા, શાસ્ત્રની એ વાતનો તેવો ઉપયોગ કરે, તો તેણે મૂખ્યત્વે પોતાને માટે શાસ્ત્રને શસ્ત્ર રૂપ બનાવ્યું, એમ જ ગણાય ને ?

સભા ૦ હાજી.

કર્મનિર્જરાની સાધક પ્રવૃત્તિઓને અંગે પણ આવી જ રીતિએ વિચારવું જોઇએ. શું ખમાસમણ દેવાં, સૂત્રો ઉચ્ચારવાં, એ વગેરે ક્રિયાઓ મુકતાત્માને કરવાની હોય છે ? નહિ જ, કારણ કે, એ અક્રિય અવસ્થા છે. ત્યાં એની જરૂર પણ નથી અને સંભાવના પણ નથી. એ અવસ્થાને આગળ કરીને કોઇ, એ અવસ્થાને પમાડનારી ક્રિયાઓનો અપલાપ કરવા નીકળે તો ?

સભા૦ મિથ્યાત્વના તીવ્ર ઉદય વિના એવી પાપબુદ્ધિ સૂઝે જ નહિ.

એ જ રીતિએ પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષની વાત. પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ, કે જેના વિના મુકિતની સાધના જ શકય નથી, તેનો વિરોધ કરવાને માટે કોઇ, શાસ્ત્રકાર - મહાત્માઓએ ફરમાવેલા વીતરાગતાના ધ્યેયની વાતને આગળ ધરે તો ? પ્રશસ્ત રાગની ઉપાદેયતાના સમર્થનની સામે થવાને માટે જ 'વીતરાગ તેજ બની શકે છે, જે સર્વ પ્રકારના રાગોનો ત્યાગ કરે છે, માટે પ્રશસ્ત રાગ પણ અપ્રશસ્ત રાગની જેમ હેય જ છે ' - આવું કોઇ શાસ્ત્રના નામે વર્ણન કરે તો ?

સભા૦ તો એ પણ ઘોર મિથ્યાત્વના ઉદયથી રીબાઇ રહ્યો છે, એમ જ માનવું પડે.

આથી આપણે એ વાત સ્પષ્ટ કરી રહ્યા છીએ કે, કોઇ પણ વાત કરવી હોય ત્યારેય કલ્યાણકામી આત્માએ વિવેકને વિસરવો જોઇએ નહિ. પરિપૂર્ણ વીતરાગતાને નહિ પામેલા આત્માઓ પણ, એવા એવા ગુણોથી સંપન્ન હોઇ શકે છે; કે જે ગુણોની પાસે અમુક દોષો ગૌણ બની જાય. આટલું સમજ્યા વિના તમે ગુણસંપન્ન પણ આત્માઓના સંભવિત કે સંભાવનીય દોષોને આગળ કરવાથી બચી શકો, એ બહુ મુશ્કેલ છે. રામચન્દ્રજીએ ભૂલ કરી છે, ભયંકર ભૂલ કરી છે, પણ એથી તેઓની ગુણસંપન્નતાનો કે મહાભાગ્યશાલિતાનો કોઇ પણ રીતિએ અપલાપ થઇ શકે તેમ નથી. એય એટલી જ ચોક્કસ બીના છે.

કોઇ પણ પ્રકારના આવેશને આધીન ન બનાય તેમ કરવું :

કેટલાક સંયોગો એવા હોય છે, કે જે સંયોગોમાં દોષને વિફરતાં વાર લાગે નહિ. વિરલ આત્માઓ જ એથી બચી શકે છે. દોષ વિફરવો, એ પણ એક પ્રકારનો આવેશ છે અને આવેશ એ એક એવી વસ્તુ છે કે એને આધીન બન્યા પછી તો, સારા પણ આત્મા દ્વારા અતિશય અનુચિત એવી પણ ક્રિયા બની જાય. ઉત્તમ

આત્માઓ પ્રાયઃ આવેશને આધીન બને જ નહિ, પણ ક્વચિત્ આવેશને આધીન બની જાય તો અનુચિત ક્રિયા થઇ પણ જાય આ સમજીને આપણે તો, ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ આપણો આત્મા કોઇ પણ પ્રકારના આવેશને આધીન બને નહિ, એવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. રામચન્દ્રજી અત્યારે આવેશમાં છે, તેમણે સીતાજીનો ત્યાગ આવેશમાં કરેલો છે, દોષ વિફરે ત્યારે આવું પણ બની જાય એ સંભવિત છે. જો કે, રામચન્દ્રજીએ યશની કામનાને આધીન બનીને જે અનુચિત કૃત્ય કર્યું છે, તેનો આપણે બચાવ કરતા નથી : પણ આજના કેટલાકોની વાતને લઇએ, તો તેઓ રામચન્દ્રજીની આ અનુચિત પણ કરણીની સામે, ટીકાનો એક અક્ષર પણ બોલવાને લાયક નથી, એ નિર્વિવાદ વાત છે. આપણે એ વાત તો એટલા જ ખાતર છેડી નથી કે, એવી વાતથી ભૂલેચૂકે પણ તેવા પ્રકારની યશઃકામનાના ત્યાગની વાતને આંચ આવે નહિ. અજ્ઞાન લોકની નિન્દામાંથી એ રીતિ પોતાની જાતને બચાવી લેવાની ભાવનાને લેશ પણ પોષણ ન મળે અને એવી ભાવના સદાને માટે ત્યાજ્ય જ છે એ વાત સારી રીતિએ તમારા ધ્યાનમાં આવી જાય, એ જ હેતુથી આપણે એ વાતને છેડી નથી : અન્યથા, રાવણની સ્ત્રીલોલુપતાની સામે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવાની જેમ આજના ઘણાઓ લાયકાત ધરાવતા નથી, તેમ રામચન્દ્રજીની પણ એ યશોલોલુપતાની સામે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવાની આજના ઘણાઓ લાયકાત ધરાવતા નથી, એ સુનિશ્ચિત વાત છે. સીતાજીમાં અતિશય રકત એવા પણ રાવણે, પોતાના પરસ્ત્રીને બલાત્કારે નહિ ભોગવવાના એક માત્ર નિયમની જ ખાતર, સીતાજી ઉપર બલાત્કાર કર્યો નથી. એમની લોલુપતાની ભયંકરતાની સાથે નિયમ પાલનની અડગતા વિચારવા જેવી છે. આમ છતાં રસ્તે ચાલતાં પણ જયાં-ત્યાં ડાફોળીયાં મારનાર માણસો ય રાવણની નિન્દા કરવાને તત્પર બની જાય છે, એ શું યોગ્ય છે ? એજ રીતિએ એક ફુટડી બૈરી ખાતર ગમે તેવાં અનુચિત આચરણો આચરનારાઓને રામચન્દ્રજીના આવા અનુચિત પણ વર્તનની સામે બોલવાનો શો અધિકાર છે ?

સભા૦ કશો જ નહિ.

છતાં આપણે એ વાતને નહિ છેડવાનું કારણ એજ છે કે, કોઇ પણ રીતિએ દોષત્યાગની ભાવના સતેજ બને.

પ્રેરક અને ઉપકારક પ્રસંગ :

અસ્તુ. આપણી ચાલુ વાત તો એ હતી કે, આઠમા સર્ગનો છેલ્લો પ્રસંગ વાંચવાની હવે શરૂઆત થાય છે અને એ પ્રસંગ મહાસતી સીતાજીએ રામચન્દ્રજીને કહેડાવેલા સંદેશાથી અતિશય મહત્ત્વનો બની ગયો છે. આપણે જે વાતનું રામચન્દ્રજીએ કરેલા સીતાત્યાગના નિર્ણયને અવલંબીને સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે, તે વાત પણ મહાસતી અને પરમ શુદ્ધ શ્રાવિકા સીતાદેવીએ રામચન્દ્રજીને કહેવડાવી છે. દુઃખમય દશામાં પણ જો વિવેક જાગૃત હોય છે, તો આત્મા કેવી સુન્દર વિચારણા કરી શકે, એનો પણ ખ્યાલ, મહાસતી સીતાજીના વર્તનમાંથી મેળવી શકાય તેમ છે. સ્ત્રીઓને માટે આ પ્રસંગ કદાચ સૌથી વધારે ઉપયોગી છે, એમ કહી શકાય. આ પ્રસંગ અને એમાં તરવરી રહેલી ભાવના જે કોઇ સ્ત્રીના હૈયામાં જચી જાય, તે સ્ત્રી પોતાની અને પોતાના પતિ આદિની પણ ઉદ્ધારક બની શકે એ સુસંભવિત છે. ધર્મશીલ આત્માઓને માટેય આ પ્રસંગ ઘણો મજેનો છે. અજ્ઞાન લોકની નિન્દાથી ગભરાઇને, સ્વપર હિતકારક કર્ત્તવ્યથી ચૂકનારાઓને માટે પણ, આ પ્રસંગ ખૂબજ પ્રેરક અને ઉપકારક છે.

યાત્રાના બહાને સીતાજીને જંગલમાં છોડી દેવાની આજ્ઞા :

આપણે જોઇ આવ્યા કે, મહાસતી 'સીતાદેવીનો ખોટા લોકાપવાદથી ત્યાગ કરવો, એ કોઇ પણ રીતિએ ઉચિત નથી' - એવી લક્ષ્મણજીએ પગે પડીને રડતાં રડતાં વિનંતિ કરી તે છતાં પણ રામચન્દ્રજીએ એ વાતને ગણકારી નહિ. એટલું જ નહિ. પણ એવી સખ્ત આજ્ઞા ફરમાવી દીધી કે, 'આ વિષયમાં હવે તારે એક અક્ષર પણ

ઊચ્ચારવો નહિ.' આથી લક્ષ્મણજી કાંઇ પણ બોલ્યા વિના જ, વસ્ત્રથી પોતાનું મોઢું ઢાંકીને રડતા રડતા પોતાના આવાસે ચાલ્યા ગયા. લક્ષ્મણજી આ રીતિએ ચાલ્યા ગયા, એની પણ રામચન્દ્રજી ઉપર કશી જ અસર થઇ નહિ. રામચન્દ્રજીએ તો સીતાત્યાગના પોતાના નિર્ણયને, બને તેટલી વધુ ત્વરાથી અમલમાં મૂકવાની તત્પરતા દાખવી. કદાચ એમને એમ પણ લાગ્યું હોય કે, 'આ વાત જો પ્રસાર પામશે, તો સીતાત્યાગમાં અવનવી અડચણો આવીને ખડી થઇ જશે.' વળી એ વિચાર પણ તેમને આવ્યો હોય એ બનવાજોગ છે કે, 'જો આ વાતની સીતાને ખબર પડી જશે, તો પણ મુશ્કેલી વધી પડશે. ' ગમે તેમ, પણ રામચન્દ્રજી બને તેટલી વધુ ત્વરાથી સીતાજીનો ત્યાગ કરવાને તત્પર બન્યા છે અને એથી લક્ષ્મણજી જેવા ચાલ્યા ગયા કે તરત જ, રામચન્દ્રજી પોતાના કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિને આજ્ઞા ફરમાવે છે કે, 'સીતાને શ્રી સંમેતશિખરજી તીર્થની યાત્રાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયેલો છે, એટલે તું એ બહાનાથી સીતાને વનમાં લઇ જા !'

સભા૦ સીતાજીનો ત્યાગ પણ કપટપૂર્વક ?

એક દોષ અનેક દોષોને જન્માવે તે સ્વાભાવિક છે, રામચન્દ્રજીને ખાત્રી છે કે, 'સીતાજી મહાસતી છે' અને તેમ છતાં પણ તેમનો ત્યાગ કરવો છે એ નક્કી વાત છે, એટલે આવું કપટ આચરવું જ પડે ને ? સીધી વાત કરે અને સીતાજી પૂછે કે, લોક ભલે ગમે તેમ કહે પણ આપ શું માનો છો ? ' તો જવાબ શો દેવો ? વળી પોતે મહાસતી હોવા છતાં, ખોટા લોકાપવાદને કારણે જ પોતાનો ત્યાગ કરવાને રામચન્દ્રજી જેવા તૈયાર થયા છે, એવા વિચારથી સીતાજીના હૃદયને સખ્ત આઘાત લાગે અને એથી કદાચ તેમનું મૃત્યુ પણ થઇ જાય, તો તે વખતે રામચન્દ્રજીની શી હાલત થાય ? એવું કંઇ બને, તો તો કદાચ એનો એ નિન્દક લોક પણ એવોય અપવાદ બોલતાં અચકાય નહિ કે, 'લોકોએ વાતો કરી, એટલે રામે બૈરીને મારી નાખી.'

સભા૦ સીતાજીને સગર્ભા હાલતમાં વનમાં એકલાં છોડાવે, એથી પણ નિન્દા થાય ને ?

એમાં ઘણો ફેર છે. રામચન્દ્રજી સીતાજીનો ત્યાગ કરી રહ્યા છે, પણ તે છૂપી રીતિએ ! લોક સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો એટલું જ જાણે, પણ જો કયાં અને કેવી રીતિએ સીતાજીનો ત્યાગ કરાયો એ ન જાણે, તો કદાચ અજ્ઞાન લોકમાં નિન્દાને બદલે પ્રશંસાય થાય કે - ' ગમે તેમ પણ રામે અપવાદ જાણ્યો કે તરત પોતાની અતિ પ્રિય પણ પત્નીનો ત્યાગ કર્યો !'

સીતાજીને લઇને કૃતાન્તવદન રવાના થાય છે :

ખેર, કૃતાન્તવદન રામચન્દ્રજીની એ આજ્ઞાનો અમલ કરવાને તત્પર બન્યો; તત્પર બન્યો શું, તેને તત્પર બનવું પડયું : કારણ કે -એ ગમે તેવો તોય નોકર હતો. શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા ઉત્થાપવાનું તેનામાં સામર્થ્ય નહોતું. એ જાણતો હતો કે, 'સીતાજી મહાસતી છે અને તેમનો ત્યાગ કરવામાં રામચન્દ્રજી ભૂલ કરી રહ્યા છે.' પણ એ કરે શું ? વાસુદેવ એવા પણ લક્ષ્મણજીને મોઢું ઢાંકીને રડતાં રડતાં ચાલ્યા જવું પડયું, ત્યાં કૃતાન્તવદન જેવા નોકરથી તો બોલાય જ શું ? એનું હૈયું બળી રહ્યું છે, પણ બળતા હૈયેય તેને રામચન્દ્રજીના હુકમને તાબે થયા વિના ચાલે તેમ નથી.

સભા૦ નોકરી છોડી દે.

નોકરી છોડવી એ તો સામાન્ય વાત છે, પણ રાજ હુકમનો ભંગ કરવો, એ તો કદાચ મૃત્યને નોતરવા જેવું ગણાય અને બધા એટલા તૈયાર ન હોય તે સ્વાભાવિક છે. હવે બળતે હૈયે પણ રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાનો અમલ જ કરવાનો હોઇને, તે ઠાવકે મોંઢે સીતાદેવીની પાસે જાય છે અને કહે છે કે; 'શ્રી સંમેતશિખરજીની યાત્રાર્થે

આપને લઈ જવાની રામચન્દ્રજીએ મને આજ્ઞા ફરમાવી છે અને એ માટે રથ તૈયાર છે, તો આપ પધારો !' રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી સીતાદેવી ધર્મક્રિયાઓમાં રક્ત હતાં જ અને વળી શ્રી સંમેતશિખરજી તીર્થની યાત્રા કરવાનો તેમનો દોહદ પણ હતો : એટલે રામચન્દ્રજીના વિશ્વાસુ સેનાપતિએ રામચન્દ્રજીની આવી આજ્ઞા સંભળાવી કે તરત જ તેઓ આવીને રથમાં બેઠાં અને રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા મુજબ કૃતાન્તવદને પણ રથને એકદમ મારી મૂકયો.

નિમિત્તો અને શકુનો, એ પણ એક એવી વસ્તુ છે, કે જેના દ્વારા જાણકારો સારા-નરસા ભાવિનો ખ્યાલ મેળવી શકે છે. સારાં નિમિત્તો અગર સારા શકુનો જેમ સારા ભાવિનાં સૂચક ગણાય છે, તેમ ખરાબ નિમિત્તો અગર ખરાબ શકુનો દુર્ભાવિનાં સૂચક ગણાય છે. મુહૂર્ત્ત કરતાં પણ શકુન બળવાન ગણાય છે. નિમિત્ત અગર શકુન ભાવિને ઘડનાર છે એમ નથી, પણ તેવા પ્રકારના ભાવિનાં તે સૂચક છે. દેશ-કાલાદિનો પણ તથા-પ્રકારના યોગને પામીને શુભાશુભ કર્મો ઉદયને પામે છે. આથી જ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ દીક્ષા જેવી પવિત્ર ક્રિયાને માટે પણ શુભ મુહૂર્ત્તાદિને લેવાનો વિધિ બાંધેલો છે. અહીં આ વાત આપણે એ માટે કરી રહ્યા છીએ કે, રથમાં બેસીને જ્યારે સીતાજી નીકળ્યાં, ત્યારે તેમને સારાં નિમિત્તોનો કે સારા શકુનોનો યોગ ન થયો, પણ દુર્નિમિતોનો અને અપશકુનોનો યોગ થયો, એમ કથાકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાને અત્રે ફરમાવેલ છે. રથમાં બેઠેલાં સીતાજી આ જુએ છે અને જાણે પણ છે કે - આ નિમિત્તો અને આ શકુનો ઠીક નથી : પણ સરલતાને કારણે, એ વિષે સીતાજી કશો વિચાર જ કરતાં નથી.

સભા૦ એમ કેમ ?

પોતાને શ્રી સંમેતશિખરજીની યાત્રા કરવાની ઘણી જ તીવ્ર ઇચ્છા છે અને એ માટે જ પોતાને લઈ જવામાં આવે છે એમ સીતાજી માને છે. વળી રામચન્દ્રજીની પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાથી પોતે જઈ રહ્યાં છે અને સ્વભાવનાં સરલ છે. એ બધાના યોગે દુર્નિમિત્તો અને અપશકુનોનો યોગ થવા છતાં પણ, શ્રીમતી સીતાદેવીને બીજા વિચારો ન આવે એ સહજ છે.

સીતાજીનો કૃતાન્તવદનને પ્રશ્ન : કૃતાન્તવદનનો દર્દભર્યો જવાબ.

અહીં તો રથ પૂરજોસમાં ચાલી રહ્યો છે. કૃતાન્તવદન બને એટલી ઉતાવળ કરી રહ્યા છે એમ કરતાં કરતાં તેઓ ગંગાસાગર ઉતરીને સિંહનિનાદક અરણ્યમાં આવી પહોંચે છે. અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યા બાદ, કૃતાન્તવદન રથને થોભાવે છે અને નીચે ઉતરીને કોઈ ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ બન્યો હોય, એ રીતિએ ઉભો રહે છે. ધીરે ધીરે તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા માંડે છે અને તેનું મોઢું પણ ફીકકું પડી જાય છે. કૃતાન્તવદનને આ રીતિએ મૂંગો મૂંગો છતાં રડતો, મ્લાન મુખવાળો અને ચિન્તાતુર બની ગયેલો હોય તેમ ઉભેલો જોઈને, સીતાજી મૂંઝાય છે. સીતાજીને તો હજુ કશી જ કલ્પના નથી, એટલે કૃતાન્તવદનની આવી ચેષ્ટાને જોઈને તેઓ મૂંઝાય તે સ્વાભાવિક છે. બીજી તરફ-'તેમનો ત્યાગ કરાયો છે તથા તેમને આ અરણ્યમાં છોડી દેવાને માટે જ પોતે અહીં લઈ આવ્યો છે' - એ વાત સીતાજીને કહેવાને માટે કૃતાન્તવદનની જીભ ઉપડતી નથી. આથી જ તે આવી રીતિએ વગર બોલ્યે - ચાલ્યે ઉભો રહ્યો છે. સીતાજી તેને આવી રીતિએ મૌન ધારીને ઉભેલો જોઈને પૂછે છે કે, 'છે શું ? તારા મનમાં શું દુ:ખ છે ? શોકગ્રસ્તની જેમ દુ:ખી મને તું આમ કેમ ઉભો છે ?'

હવે કૃતાન્તવદન શું કહે ? જીભ ઉપડતી નથી અને કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આ વખતે તો તેને પોતાના સેવકપણા ઉપર ખૂબ ખૂબ તિરસ્કાર છૂટે છે. તેને એમ થઈ જાય છે કે,'હું નોકર હોઈને જ મારે આ કરવું પડયું ને ?' મહામુશીબતે તે બોલવા માંડે છે. અને તે સીતાજીને એ કહે છે કે, 'હે પવિત્ર દેવિ ! આપ પૂછો

છો, પણ હું શી રીતિએ દુર્વચન બોલું ? હું સેવકપણાથી દૂષિત છું અને એથી જ મારે આ દુષ્કર એવું પણ કામ કરવું પડયું છે. આપને રાવણના આવાસમાં જે રહેવું પડયું, તેને અંગે લોકોએ જન્માવેલા અપવાદથી ડરી ગયેલા રામચન્દ્રજીએ, આપનો વનમાં ત્યાગ કર્યો છે. ચરપુરૂષોએ આવીને જ્યારે એ અપવાદ રામચન્દ્રજીને કહ્યો અને એથી રામચન્દ્રજી જ્યારે આપનો ત્યાગ કરવાને ઉદ્યત બન્યા, ત્યારે લક્ષ્મણજીએ તો લોકો ઉપરના ક્રોધથી લાલચોળ નેત્રોવાળા બનીને, આપનો ત્યાગ નહિ કરવાની રામચન્દ્રજીને વિનંતિ કરી, પણ રામચન્દ્રજીએ કોઈપણ રીતિએ જેનો અમલ થવો જ જોઇએ એવી સિદ્ધાજ્ઞાદ્વારા લક્ષ્મણજીને બોલતા બંધ કરી દીધા, એટલે તે રડતા રડતા ચાલ્યા ગયા અને બીજી તરફ રામચન્દ્રજીએ આ કાર્ય માટે મને મોકલ્યો. દેવિ ! ખરેખર, હું પાપી જ છું. શ્વાપદોથી આકીર્ણ એવું આ વન મૃત્યુના એક નિકેતન સમું છે. આવા અરણ્યમાં મારાથી ત્યજાએલાં આપ, કેવલ આપના પ્રભાવથી જ જીવી શકશો.'

સીતાજીને કારમો આઘાત લાગે છે :

કૃતાન્તવદને આ રીતિએ પોતાને જે કાંઇ તે કહેવાનું હતું તે કહ્યું તો ખરૂ, પણ એનું કથન જોતાં આપણે સમજી શકીએ છીએ કે, એણે આ વાત ખૂબ દર્દભરી રીતિએ અને બહુ જાળવી જાળવીને જ ઉચ્ચારી છે. આમ છતાં, એ વાત જ એવી છે, કે જે સીતાજીના હૈયાને કારમો આઘાત પહોંચાડયા વિના રહે નહિ. આવી આફતને લેશ પણ આઘાત વિના સમભાવે સહી લેવાનું સામર્થ્ય કોઇમાં જ નથી હોતું એમ તો નહિ, પણ જવલ્લે જ હોય એ તો ચોક્કસ. પોતે નિર્દોષ છે, ત્યજનાર પણ જાણે છે કે, આ નિર્દોષ છે અને સગર્ભાવસ્થામાં તજી લેવાની આજ્ઞા ફરમાવતાં પહેલાં પોતાને કશું જ પૂછવામાં આવતું નથી - આ બધા સંયોગોમાં હૃદયને કારમો આઘાત પહોંચે. તો તે કોઇપણ રીતિએ આશ્ચર્યકારક કે વિચિત્ર વસ્તુ ગણાય નહિ. જો કે - આવા અગર તો આથી પણ વધારે વિષમ સંયોગોમાં ય અદીનતા ટકી રહે, આઘાત થાય નહિ અને સમભાવ બન્યો રહે - એવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, પણ એ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ બહુ વિરલ આત્માઓને જ થાય છે.

અહીં તો પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, કૃતાન્તવદને કહેલી વાત સાંભળતાંની સાથે જ સીતાજી મૂર્ચ્છાધીન બની જાય છે અને મૂર્ચ્છિત એવાં તે રથમાંથી સીધા જ જમીન ઉપર ગબડી પડે છે. આ જોઇને કૃતાન્તવદનને તો એમ જ થઇ જાય છે કે, 'ખલાસ. મહાસતી સીતાજી સખત આઘાતના વશે મૃત્યુ જ પામ્યાં.' અને આથી પોતાને પાપી માનતો કૃતાન્તવદન, એકદમ રડવા માંડે છે.

આ રીતિએ કૃતાન્તવદન રડી રહ્યો છે, તે વખતે વનમાં વાયુ વહી રહ્યો અને એ વનવાયુથી સીતાજી કાંઇક ચેતનાને પ્રાપ્ત કરે છે. વનવાયુથી કાંઇક ચેતનાને પામેલા સીતાજી પુનઃ મૂર્ચ્છાને પામે છે. વારંવાર એવું બને છે. સીતાજી ઘડીમાં મૂર્ચ્છાને પામે છે; તો ઘડીમાં ચેતનાને પામે છે.

રામચન્દ્રજી સાથે વાત કરવાથી કાંઇ જ વળે તેમ છે નહિ :

આમ ઘણો કાળ વહી ગયા બાદ, સીતાજી સ્વસ્થતાને પ્રાપ્ત કરીને કૃતાન્તવદનને પૂછે છે કે, અહીંથી અયોધ્યા નગરી કેટલે દૂર છે ? અથવા રામચન્દ્રજી હાલ કયાં છે ? કૃતાન્તવદન સીતાજીના આ પ્રશ્નના હેતુને કળી જાય છે, પણ એ જાણે છે કે, 'હવે ખૂદ સીતાજી પણ રામચન્દ્રજીને મળે, તોય તેનો કાંઇ અર્થ જ નથી. રામચન્દ્રજી અત્યારે કોઇની પણ વાતને કાને ધરે એ શકય જ નથી. અને આવી ઉગ્ર આજ્ઞા કરનારની સીતાજીએ તો વાત પણ શા માટે કરવી જોઇએ ?' આથી કૃતાન્તવદન કહે છે કે, 'દેવી ! અયોધ્યા તો અહીંથી દૂર છે, પણ આપ આવો પ્રશ્ન શા માટે પૂછો છો ? ઉગ્ર એવી આજ્ઞાવાળા રામચન્દ્રજીની તો વાત જ કરવા જેવી નથી.' જ્યારે

રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીનું કહ્યું માન્યું નહિ અને કૃતાન્તવદનને સીતાજીને વનમાં છોડી આવવાની આજ્ઞા ફરમાવી, તે વખતે બિભીષણ અને સુગ્રીવ હાજર હતા; તે છતાં પણ, તેઓ કેમ કાંઇ બોલ્યા નહિ, તેનો ખૂલાસો કૃતાન્વદનના આ કથનમાંથી પણ મળી રહે છે. એક તો રામચન્દ્રજીની એવી છાયા જ હતી, કે જેથી તેમની આજ્ઞાની સામે કોઇથી પણ કાંઇ બોલી શકાય નહિ અને વધુમાં તેઓ આ પ્રસંગમાં ઘણા ઉગ્ર બની ગયા હતા. સીતાત્યાગના પોતાના નિર્ણયને ફેરવવાને પોતે કોઇપણ સંયોગોમાં તૈયાર નથી, એમ રામચન્દ્રજીની વાણી પણ કહી આપતી હતી. આથીજ કૃતાન્તવદન સીતાજીને પણ એમ જ સમજાવે છે કે, 'રામચન્દ્રજીની વાર્તાથી સર્યું !' કૃતાન્તવદનના આ શબ્દોમાં રામચન્દ્રજી પ્રત્યેની તીખાશ પણ છે. એ એમ પણ સૂચવતો લાગે છે કે, 'આ જાતિનું આપની સાથે વર્તન કરનાર તેમની, આપે વાત પણ શા માટે કરવી જોઇએ ?'

વેદના અને ચિન્તાને વ્યક્ત કરતો સીતાજીનો રામચન્દ્રજીની પ્રત્યેનો સંદેશો :

કૃતાન્તવદનના મુખેથી આ પ્રમાણે સાંભળવા છતાં પણ રામચન્દ્રજી પ્રત્યેની સીતાજીની ભકિતમાં ફેર પડતો નથી. 'ઉગ્ર આજ્ઞાવાળા રામચન્દ્રજીની વાર્તાથી સર્યું' -એમ કૃતાન્તવદને કહેવા છતાંય, પરમ પતિભકતા સીતાજી પુનઃ પણ કહે છે કે, 'હે ભદ્ર ! મારા આ સંદેશને તું રામચન્દ્રજીને સર્વ પ્રકારે કહેજે ! અર્થાત્ - 'આ હું તને જે કહું છું, તે તું શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે જઇને યથાયોગ્ય રૂપે જણાવજે !'

આ પ્રમાણે કહીને મહાસતી સીતાદેવી રામચન્દ્રજીને જે સંદેશો કહેવડાવે છે, તેનું વર્ણન કરતાં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

'यदि निर्वादभीतस्त्व, परीक्षां नाकृथा कथम् ?' । शंकास्थाने हि सर्वोऽपि, दिव्यादि लभते जनः ॥१॥
अनुभोक्ष्ये स्वकर्माणि, मन्दभाग्या वनेऽप्यहम् । नानुरूपं त्वकार्षीस्त्वं, विवेकस्य कुलस्य च ॥२॥
यथा खलगिरा त्याक्षीः, स्वामिन्नेकपदेऽपि माम् । तथा मिथ्यादृशां वाचा, मा धर्मं जिनभाषितम् ॥३॥'

મહાસતી સીતાદેવીએ આ સંદેશો ખૂબ જ વલોવાતે હૃદયે ઉચ્ચાર્યો છે. આ સંદેશો સૂચવે છે કે, સીતાજીનું હૈયું વેદના અને ચિન્તાથી એકદમ ભરાઇ ગયું છે. સીતાજીને એમ થઇ ગયું છે કે, 'રામચન્દ્રજીએ આ કર્યું શું ? ડરી જઇને પણ તેમણે આવું વિચારહીન પગલું ભરવાની જરૂર શી હતી ? તે ડરી ગયા તો મારી પરીક્ષા કરી શકતા હતા. તેમ તેમના વિવેકને અને કુલને ન છાજે, એવું આ સાહસ તેમણે શું વિચારીને કર્યું ? મારી વાત તો બાજુએ રહી, પણ તેઓ જો લુચ્ચા આદમીઓની વાતોથી આવી જ રીતિએ ડરી જાય, તો તેમની કયી દશા થાય ? આજે ડરી જઇને તમે મારો ત્યાગ કર્યો, તો કાલે કદાચ સદ્ધર્મનો ત્યાગ કરે અને એમ થાય તો તેમનું ભાવિ કેટલું બધું ખરાબ થઇ જાય ? ' સીતાજીના હૈયામાં આ જ જાતિની વેદના તેમજ ચિન્તા હતી અને એથી જ સીતાજી પોતાના સંદેશામાં એ વાતને જણાવી દેતાંની સાથે જ મૂર્છા પામીને ભૂમિ ઉપર પટકાઇ પડયાં છે.

સીતાજી સૌથી પહેલી વાત તો એ ભાવની કહેવડાવે છે કે, 'હે નાથ ! આપ જયારે લોકાપવાદથી ભય પામ્યા, તો પછી આપે મારી પરીક્ષા શા માટે કરી નહિ ? આપ જાણો છો કે, દિવ્યો દ્વારા પણ સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરી શકાય છે અને શંકાસ્થાને સૌ કોઇ એમ કરે પણ છે; એ રીતિએ આપ પણ દિવ્યાદિ દ્વારા મારી પરીક્ષા કરી શકતા હતા. આપ જો દિવ્યાદિ દ્વારા મારી પરીક્ષા કરવાને તૈયાર થયા હોત, તો હું કાંઇ એનો ઇન્કાર કરત નહિ !, અરે, આપે જો મને આ રીતિએ ત્યજતાં પહેલાં વાત કરી હોત, તો હું પણ કહેત કે - સર્વ લોક કરે છે તેમ આ પણ મારી દિવ્યાદિ દ્વારા પરીક્ષા કરો ! આપે જો એ રીતિએ મારી પરીક્ષા કરી હોત, તો લુચ્ચા લોકોએ ઉત્પન્ન કરેલો અપવાદ ટળી જાત, સર્વ કોઇને મારા સતીપણા વિષેની ખાત્રી થઇ જાત, એટલે ભવિષ્યમાં આવો કોઇ અપવાદ ઉત્પન્ન થવાને અવકાશ રહેત નહિ, આપને આવી રીતિએ મારો ત્યાગ પણ કરવો પડત નહિ અને મારે માથે પણ આવી આફત આવત નહિ !'

હું મારાં કર્મો ભોગવીશ પણ આપનું કૃત્ય વિવેક અને કુલને અનુરૂપ નથી :

આ પછી સીતાજી એવા ભાવનું કહેવડાવે છે કે, 'મારે માથે આવી આફત આવી પડી છે, એ માટે આપને હું શું કહું ? હું જ મન્દભાગ્યા છું. હું સમજું છું કે, મારા અશુભોદયે જ મારે શિરે આ કારમી આફત આવી છે; અને એથી હું તો અહીં વનમાંય મારાં પુર્વકૃત કર્મોને ભોગવીશ, પણ હે નાથ ! આપે જે આ રીતિએ મારો ત્યાગ કર્યો, એ શું આપનાં વિવેકને અને આપના કુલને છાજતું કર્યું છે ? આપ વિવેકી છો અને આપનું કુલ ઉત્તમ છે, માટે જ મારે કહેવું પડે છે કે, આપે જે કર્યું છે. તે તો કોઇ પણ રીતિએ આપના વિવેકને અને કુલને અનુરૂપ નથી જ ! સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવાનું જે કોઇ પણ રીતિએ શકય હોય, તે રીતિએ પરીક્ષા કરીને અસત્યનો અનાદર કરવા પૂર્વક સત્યનો આદર કરવો, એ જ આપના વિવેકને અને કુલને અનુરૂપ ગણાય. કોઇ અવિવેકીએ અગર અકુલીને આવું દુસ્સાહસ કર્યું હોય, તો તે ક્ષન્તવ્ય ગણાય : પણ આપના જેવા વિવેકી અને કુલીન આવું દુસ્સાહસ કરે, તે કેમ જ ક્ષન્તવ્ય ગણાય ? આપનું આ કૃત્ય આપના વિવેકને અને કુલને કલંક લગાડનારૂં છે, એજ મારા દુઃખનો વિષય છે. મારા અશુભોદયને તો હું ભોગવી લઈશ, પણ આપનું આ કલંક કેમ ટળશે ?'

મિથ્યાદૃષ્ટિઓની વાણીથી શ્રી જિનભાષિત ધર્મને તજશો નહિ :

મહાસતી સીતાજીએ કહેવડાવેલી આ બે વાતો તો એવી છે, કે જે સદ્ધર્મને નહિ પામેલી હોવા છતાં પણ ભાગ્યને માનનારી અને આ રીતિએ ત્યજાએલી શીલવતી સ્ત્રી કહેવડાવી શકે : પણ મહાસતી સીતાજીએ જે છેલ્લી વાત કહેવડાવી છે, તેમાં તો તેમનું સુશ્રાવિકાપણું ઘણી જ સુન્દર રીતિએ ઝળહળી રહ્યું છે. રામચન્દ્રજીના ભાવિની ચિન્તા એમા સુસ્પષ્ટપણે તરવરી રહેલી જણાય છે. સીતાજી એવા ભાવનું કહેવડાવે છે કે, 'ખલજનોની વાણીથી આપે એક જ તડાકે મારો ત્યાગ કરી દીધો, એ જો કે આપે અનુચિત જ કર્યું છે, છતાં એમાં એટલી બધી હાનિ નથી; પણ મને એ ચિન્તા થાય છે કે, ખલજનોની વાણીથી આટલા બધા દોરવાઇ જનારા આપ, મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓની વાણીથી શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો ત્યાગ કરનારા તો નહિ બની જાઓ ને ? હું આપની પાસેથી ગઈ એ તો તો સામાન્ય વાત છે, પણ જો શ્રી જિનભાષિત ધર્મ આપની પાસેથી જશે, તો આપનું થશે શું ? આથી ખલજનોની વાણીનાં કારણે ત્યજાએલી એવી પણ આપની સીતા આપને વિનંતિ કરે છે કે, 'હે સ્વામિન્ ! આપે જેમ ખલજનોની વાણીથી એક જ તડાકે મારો ત્યાગ કરી દીધો, તમે મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓની વાણીથી આપ શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ !'

મહાસતી સીતાજીનું અપ્રતીમ હૃદયસૌન્દર્ય :

જો કે, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ બધી જ વાતોનું અક્ષરશઃ નિરૂપણ કરેલું છે અને આપણે તેના અર્થ માત્રનોં જ ઉચ્ચાર કર્યો છે એમ નથી : પણ એ પરમ ઉપકારી મહાત્માએ જે નિરૂપણ કર્યું છે, તેની પાછળ આ બધો ભાવ સમાએલો છે, એમ કોઇ પણ વિચક્ષણ આત્મા સહજમાં સમજી શકે તેમ છે. હવે તમે વિચાર કરો કે, સીતાજીએ જે સંયોગોમાં આ સંદેશો કહેડાવ્યો છે, એ સંયોગો કેવા છે ? અને એવા પણ સંયોગોની વચ્ચે એ શું કહેવડાવે છે ? જેનાં હૈયામાં પોતાના પતિના ધર્મ માટેની આટલી બધી ચિન્તા છે, તેવી મહાસતી સ્ત્રી મહાભાગ્યશાલીઓને જ મળે, એમ હવે તમને લાગે છે ને ?

સભા૦ હાજી.

પોતાની પત્ની ઉપર તદ્દન ખોટું કલંક આવ્યું, ત્યારે તેના નિવારણનો કોઇ પણ ઉપાય નહિ કરતાં પોતાની પત્નીનો જ ત્યાગ કરી દેવાને તત્પર બનનાર અને લોક નિન્દમાંથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે કપટનો આશ્રય લઇને પણ, જંગલમાં શીલવતી પણ પત્નીને ત્યજાવી દેનાર પતિને માટે, શું ત્યજાએલી પત્નીના હૈયામાં દુર્ભાવ ન આવે ? એને ગાળો દેવાનું મન ન થઇ જાય ?

સભા૦ વિવેકને અને કુલને છાજતું નથી કર્યું, એમ તો કહેવડાવ્યું છે ને ?

એ દુર્ભાવથી કહેવડાવ્યું છે ? એને ગાળો દીધી કહેવાય ? હિતની કામનાથી ઉપાલંભના શબ્દો કહેવાય; એનેય દુર્ભાવ અને અને ગાળોની કોટિમાં લઇ જવાય,તો તો એ કારમુ અજ્ઞાન જ ગણાય.

સભા૦ આ તો ખૂલાસો થઇ ગયો.

પૂછયું એ ખરાબ કર્યું એમ નહિ, પણ આવો વિચાર જ હૈયામાં જન્મવો જોઇએ નહિ. એ મહાસતીએ તો ચોખ્ખું કહેવડાવ્યું છે કે, 'મન્દભાગ્યા એવી હું વનમાં પણ મારાં કર્મોને ભોગવીશ.' આ વાતને કેમ ભૂલી જાઓ છો ? બાકી અનુચિત કાર્યને કરતા પતિને પણ સતી સ્ત્રીઓ, પોતાની મર્યાદામાં રહીને ઉપાલંભના શબ્દો પણ સંભળાવી શકે છે. શું તમે એમ માનો છો કે, સાચી હિતકામનાથી નીકળતા ઉપાલંભના શબ્દો, દુર્ભાવવાળા આત્માના મુખમાંથી જ નીકળી શકે ? અને જે કોઇ ઉપાલંભના શબ્દો કહે, તે સર્વ દુર્ભાવવાળા જ હોય ?

સભા૦ નાજી.

ખરેખર, આવાં સુન્દર હૈયાં તો તેવા આત્માઓને જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેઓની ભવિતવ્યતા સુન્દર હોય છે.

મહાસતી સીતાજીને જીવનમાં આદર્શ બનાવો !

સાચા સતીપણાને પામવાની અભિલાષાવાળી સ્ત્રીઓએ મહાસતી સીતાજીને આદર્શ બનાવી લેવાની જરૂર છે. મહાસતી સીતાજીના જેવા હૃદયસૌન્દર્યને પામેલી સ્ત્રીઓ; દુષ્ટમાં દુષ્ટ એવા પણ પતિ પ્રત્યે દુર્ભાવવાળી બનવાથી બચી શકશે તેમજ પતિ અને કુટુમ્બ આદિની ઉદ્ધારક પણ બની શકશે. પતિ દુષ્ટ બને, અમાનુષી વર્તન ચલાવે, ભયંકર ત્રાસ દે - એ બધું જ ખરાબ હોવા છતાં પણ, સતી સ્ત્રીઓએ પોતાના પવિત્ર કર્ત્તવ્યની સામે જ નજર રાખવી જોઇએ કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ બનનાર, નથી પોતાનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો કે નથી બીજા કોઇનો ઉદ્ધાર સાધી શકતો. સામો મારા પ્રત્યેના કર્ત્તવ્યને ચૂકયો, તો મારે પણ એના તરફના મારા કર્ત્તવ્યને ચૂકવું જોઇએ - એવો વિચાર કરનાર અને એ રીતિએ વર્તનાર સ્ત્રી કે પુરૂષ, હિતકારી માર્ગથી ભ્રષ્ટ જ થાય છે. મહાસતી સીતાદેવીએ જો એવો વિચાર કર્યો હોત, તો તેઓ પોતાના મહાસતીપણાને પણ ગુમાવી બેસત. મહાસતી સીતાજીએ એવો વિચાર નથી કર્યો, પણ એક પતિભકતા સુશ્રાવિકાને છાજતો જ વિચાર કર્યો છે અને એથી જ એ મહાસતીનું વર્તન મહાપુરૂષોની પણ પ્રશંસાને પામી શકયું છે. આજની સ્ત્રીઓ જો આ વસ્તુને બરાબર સમજી લે, હૃદયમાં ઓતપ્રોત બનાવી લે અને જીવનમાં એનો શકય એટલો અમલ કરવાને જો તત્પર બની જાય, તો આજના અનેકવિધ મૂંઝવનારા ગણાતા પ્રશ્નોનો નિકાલ સહજમાં આવી જાય. સ્ત્રીઓએ કોઇ પણ સંયોગોમાં પોતાના કર્ત્તવ્યને ભુલવું જોઇએ નહિ અને પતિના કલ્યાણની પૂરતી કાળજી રાખવી જોઇએ, એમ મહાસતી સીતાજીનો આ સંદેશો પણ સૂચવી રહ્યો છે. આજના સંયોગોમાં આ વાત રૂચવી ઘણી મુશ્કેલ છે, બહુ જ થોડી સ્ત્રીઓને આ વાત રૂચે એ સંભવિત છે, પણ કલ્યાણની કામનાવાળી દરેક સ્ત્રીએ આ વાતને અપનાવી લેવી એ જ શ્રેયસ્કર છે.

શુભાશુભ કર્મનો વિવેકપૂર્વકનો વિચાર અનેક રીતે લાભદાયી છે :

મહાસતી સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને ઉપાલંભના શબ્દો જણાવીને જેમ તેમના કર્ત્તવ્યનો ખ્યાલ આપ્યો છે, તેમ તે મહાસતીએ પોતાના ભાગ્યદોષને પણ, વિચાર્યો જ છે. શુભાશુભ કર્મનો વિવેક પૂર્વકનો વિચાર આત્માને ઉન્મત્ત અને હતાશ બનતાં બચાવી લે છે એ વિચાર દોષિત પ્રતિ પણ દયાળુ બનાવનારો છે. ગમે તેવી તકલીફમાં મૂકનાર પણ આત્મા તરફ, એ વિચારના યોગે દુર્ભાવ જન્મતો નથી. ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિ વેળાએ પણ એ વિચાર, આત્માને ખોટી ગભરામણમાંથી બચાવી લે છે અને આપત્તિને સમભાવે સહવાનું સામર્થ્ય સમર્પે છે. એ વિચાર તો મોક્ષની અભિલાષાને પણ સતેજ બનાવનારો છે. મોક્ષની સાધનામાં, એ વિચાર આત્માને ખૂબ જ ઉત્સાહિત બનાવી શકે છે. દુઃખભરી સ્થિતિમાં પણ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવાને માટે, આ વિચાર ખૂબ જ સહાયક નિવડે છે. પૌદ્ગલિક સુખની વિપુલ સામગ્રી મળી હોય, તેવા સમયે પણ આ વિચાર આત્માને વિરાગભાવમાં રમતો બનાવી શકે છે. સીતાજીએ રામચન્દ્રજીને કહેવડાવેલા સંદેશામાંથી આ બોધપાઠ પણ લઇ શકાય તેમ છે. આફત દેનારને પણ દોષ દેવાને તત્પર નહિ બનતાં પોતાના દુષ્કર્મને દોષ દેવો, એ સામાન્ય વસ્તુ નથી. પોતાના દુષ્કર્મને દોષ દેવો, એ પોતાના આત્માને જ દોષ દેવા બરાબર છે અને જે આત્માઓ એ રીતિએ પોતાના દોષને સમજી શકે છે, તેઓ પોતાના આત્માને સર્વથા દોષરહિત બનાવી દેવાને માટે, સારી રીતિએ ઉજમાલ પણ બની શકે છે. અને પોતાના આત્માને સર્વથા દોષરહિત બનાવવાની ભાવનાથી પ્રેરાઇને દોષરહિત બનવાના યથાસ્થિત માર્ગને સેવવામાં ઉજમાલ બનેલા આત્માઓને માટે, કોઇ પણ કલ્યાણ અપ્રાપ્ય નથી, એ પણ નિર્વિવાદ વાત છે. આથી તમે સમજી શકશો કે, શુભાશુભ કર્મ સંબંધી જો વિવેક પૂર્વક વિચાર કરતાં આવડે, તો એથી પણ આત્મા ઘણા ઘણા લાભને પામી શકે છે.

પતિના આત્મહિતની કાળજી રાખવી,એ પણ સતી સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે જ :

સીતાજીનો આ સંદેશો એ વાત પણ સૂચવે છે કે, સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામીના આત્મહિતની પણ ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી જોઇએ. જો કે, પતિએ પણ પત્નીના આત્મહિતની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવી જ જોઇએ; પણ અહીં સ્ત્રીનો પ્રસંગ હોઇને, એ વાત સ્ત્રીને અંગે સૂચવાય છે. પત્ની જેટલે અંશે પતિના આત્મહિતની પણ કાળજી ન રાખે, તેટલે અંશે પોતાના કર્ત્તવ્યને ચૂકે જ છે, કોઇ પણ રીતિએ પતિને ખુશ રાખવો - એટલો જ સતી સ્ત્રીઓનો ધર્મ નથી. સતી સ્ત્રીઓનો ધર્મ તો એ પણ છે કે, તેમણે પતિના આત્મહિતની ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી. એ માટે પોતાને દુઃખ વેઠવું પડે તો દુઃખ વેઠીને પણ, સતી સ્ત્રીએ પતિને કલ્યાર્ણ માર્ગે યોજવાનો અને કલ્યાણમાર્ગે યોજાએલો પતિ કલ્યાણમાર્ગમાં ખૂબ ખૂબ સુસ્થિત બને તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ પોતાના કષ્ટને માટે પતિને કલ્યાણ માર્ગની સાધનામાં યોજાતાં રોકાવા અગર તો કલ્યાણમાર્ગે યોજાએલા પતિને કલ્યાણમાર્ગથી ભ્રષ્ટ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ મોહનો જ ચાળો છે. મોહથી મૂંઝાએલી પત્ની, સ્વભાવે સારી હોવા છતાં પણ, એવું અપકૃત્ય કરી બેસે એ જોકે સંભવિત છે; પણ કલ્યાણને ચાહનારી પત્નીએ તો એવી મોહની મૂંઝવણથી સદાને માટે પર રહેવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

સ્વકલ્યાણની ભાવના વિના સાચા પરકલ્યાણની ભાવના પ્રગટે નહિ :

રામચન્દ્રજીના આત્માની મહાસતી સીતાજીએ કરેલી ચિન્તાને, બીજા પણ આત્માઓ પોતાના માટે પ્રેરક બનાવી શકે છે. પિતા પુત્ર, રાજા પ્રજા, પતિ-પત્ની, સ્વામી સેવક, વડિલ-લઘુ, ભાઇ- બેન, નણંદ-ભોજાઇ આદિ સૌ કોઇએ બે પરસ્પરના આત્મકલ્યાણની ભાવના કેળવવી જોઇએ. આપણને મળેલા કુટુમ્બીઓ કોઇ પણ રીતિએ ધર્મને પામે અને આરાધે, એ ભાવનાને સૌએ અપનાવવી જોઇએ. કોઇનો પણ આત્મા

અકલ્યાણને સાધનારો નહિ બનતાં, કલ્યાણને સાધનારો જ બને - એ ભાવના સૌ કોઇએ કેળવીએ જોઇએ. પણ એ ભાવના કયારે જન્મે એ જાણો છો ? પોતાના આત્માના વાસ્તવિક કલ્યાણની ભાવના જન્મે ત્યારે ! જેનામાં પોતાના આત્માના વાસ્તવિક કલ્યાણની ભાવના જાગી નથી, તે પરના સાચા આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી ભાવિત મતિવાળો બની શકતો જ નથી. સીતાજીના હૈયામાં પોતાના આત્માના વાસ્તવિક કલ્યાણની ભાવના હતી અને માટે જ સીતાજી રામચન્દ્રજીને કહેવડાવી શકયાં છે કે, 'ખલોની વાણીથી દોરવાઇ જઇને આપે જેમ મારો ત્યાગ કર્યો, તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિઓની વાણીથી દોરવાઇ જઇને આપ શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ !'

લોકહેરીમાં પડેલાઓને માટે ધર્મત્યાગ, એ પણ કોઇ અશકય વસ્તુ નથી :

મહાસતી સીતાજીના આ કથનમાંથી, અજ્ઞાન લોકની નિન્દાથી ડરનારાઓ પણ સુન્દર પ્રેરણા મેળવી શકે તેમ છે. ખલોની નિન્દાથી પોતાની જાતને બચાવી લેવાને માટે, જેઓ છતા સામર્થ્યે પણ સિદ્ધાન્તરક્ષાના પોતાના કર્તવ્યની ઉપેક્ષા સેવે છે, તેઓ અજ્ઞાન લોકથી મોહ પામીને, કયારે સદ્ધર્મને ત્યજી દેનારા બનશે, તે કહી શકાય નહિ. ખલોની નિન્દા જેને એટલા બધા પ્રમાણમાં ડરાવી શકે છે, તે આદમી ધર્મ પ્રત્યે રાગ ધરાવનારો હોય તોય કરી શું શકે ? એ દુર્ગુણની સાથે અજ્ઞાનલોકની પ્રશંસાના અર્થીપણા રૂપ દુર્ગુણનો યોગ મળી જાય, તો ધર્મત્યાગ એ કાંઇ અશકય વસ્તુ નથી. મહાસતી સીતાજી માને છે કે, ખલજનોની નિન્દાથી જેઓ પોતાના વિવેક અને કુલને નહિ છાજતું એવું પણ કૃત્ય કરવાને તૈયાર થઇ જાય છે, તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓની વાણીથી શ્રી જિનભાષિત ધર્મનો ત્યાગ કરનારા પણ ઘણી જ સહેલાઇથી બની શકે છે. મહાસતી સીતાજીની આ વાત, લોકહેરીમાં પડેલા ધર્માચાર્યો આદિએ પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. તેઓને માટે પણ આઠમા સર્ગનો આ અન્તિમ પ્રસંગ અને ખાસ કરીને સીતાજીના સંદેશામાંની આ વાત ખૂબ જ પ્રેરક અને ઉપકારક છે.

કૃતાન્તવદનની સુંદર વિચારણા :

આપણે જોઇ ગયા છીએ કે, પોતાના પતિ રામચન્દ્રજીને પહોંચાડવાનો સંદેશો કૃતાન્તવદનને સંભળાવ્યા બાદ, મહાસતી સીતાજી પુનઃ પણ મૂર્છા પામીને જમીન ઉપર પટકાયાં છે. થોડી વારે તેઓ ચેતનાને પામે છે, ઉઠે છે અને કહે છે કે, 'મારા વિના રામચન્દ્રજી જીવશે શી રીતિએ ? અરે રે, હું તો મરી ગઇ છું !' આ શબ્દો મોહના યોગે જ બોલાયા છે. આવા ઉત્તમ પણ આત્માઓને મોહ આ રીતિએ સતાવે છે. ખરેખર, મોહને માર્યા વિના છૂટકો જ નથી. મોહને માર્યા વિના આત્માને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

સભા૦ મરી ગઇ એમ કહેવાય ?

અતિ દુઃખના યોગે એવું પણ બોલાઇ જાય. આવા શબ્દો આફતની મોહમય અસરના સૂચક છે. ખેર, એટલું બોલ્યા પછી મહાસતી સીતાજી કહે છે કે,

'રામચન્દ્રજીને કહેજે કે સીતા આપનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે અને લક્ષ્મણજીને મારી આશિષ જણાવજે. હે વત્સ ! હવે તું રામચન્દ્રજીની પાસે જા. તારો માર્ગ કલ્યાણકારી હો !' સીતાજીની આ બધી વાતો સાંભળીને કૃતાન્તવદન તો દિઙ્મૂઢ જેવો બની ગયો છે. એને એજ થાય છે કે, 'રામચન્દ્રજીનું કૃત્ય કેવું અને સીતાજીની ભાવના કેવી ? ધન્ય છે આવી સતીઓને ! આ સીતાજી, ખરેખર જ, સતીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે.' હવે પોતાને જવાનું હોઇને કૃતાન્તવદન ખૂબ ખૂબ રીતિએ મહાસતી સીતાજીને પ્રણામ કરે છે અને સીતાજીને વનમાં છોડી ધીરે ધીરે પાછો ફરે છે. રસ્તે પણ એ એજ ચિન્તવે છે કે, 'આવા પણ વિપરીત વૃત્તિવાળા સ્વામીને વિષે જ મહાસતી આવી ભકિત અને આવી ભાવનાવાળી છે, તેથી આ મહાસતી ખરેખર જ સતીઓમાં મુખ્ય છે.'

કૃતાન્તવદનના હૈયામાં જે ભાવના ઉદ્ભવી, તે ભાવના યોગ્ય આત્માઓના અન્તરમાં ઉદ્ભવવી એ સ્વાભાવિક જ છે. કૃતાન્તવદનના હૈયામાં એ પ્રસંગ નજરે જોવાથી આવી ભાવના ઉદ્ભવી અને આપણા હૈયામાં એ પ્રસંગના કથાકાર - પરમર્ષિએ કરેલા આલેખનના વાંચન અને શ્રવણથી એ ભાવના ઉદ્ભવે. આવી ભાવના યોગ્ય આત્માઓના અન્તરમાં જ ઉદ્ભવે છે. અને આવી ભાવના પણ આત્માને સુનિર્મલ બનાવવામાં સહાયક નિવડે છે.

આવી ભાવનાથી ભાવિત અન્તઃકરણવાળો કૃતાન્તવદન અયોધ્યા પહોંચ્યો ત્યારબાદ શું બને છે ? અને મૃત્યુના એક નિકેતન સમા આ અરણ્યમાં સીતાજીનું શું થાય છે ? એ વગેરે પ્રસંગ આવે છે,પણ તે નવમા સર્ગમાં ?

નવમો સર્ગ :

[૧]

કથાનુયોગની મહત્તા :

આજથી આપણે, 'શ્રી જૈન રામાયણ'ના નવમા સર્ગને વાંચવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. આ નવમા સર્ગને 'સીતા-શુદ્ધિ-વ્રતગ્રહણ' એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. સર્ગનું નામ, સર્ગમાં આવતા વિષયનું સૂચક હોય છે. મહાસતી સીતાજીએ, પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં કેવી રીતે પોતાની શુદ્ધતાને સાબીત કરી આપી ? અને કેવી રીતે વ્રતગ્રહણ કર્યું ? એના વર્ણન સાથે આ નવમો સર્ગ સમાપ્ત થતો હોવાથી, આ સર્ગને 'સીતાજીની શુદ્ધિ અને સીતાજીનું વ્રતગ્રહણ' - એવું નામ આપવામાં આવે, તે સ્થાને જ ગણાય. આ સર્ગમાં પણ એવી એવી બીનાઓ આવવાની છે, કે જે બીનાઓમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે.

કથાઓ, જીવનવૃત્તાન્તો જો વાંચતાં ને વિચારતાં આવડે, તો એમાંથી પણ ઉત્તમ કોટિની પ્રેરણાઓ આપી અને મેળવી શકાય છે. વાંચનાર જો તત્ત્વસ્વરૂપનો જ્ઞાતા હોય, હિતાહિતના માર્ગનો જાણનાર હોય, સ્વ-પરના સાચા ઉપકારની ભાવનાથી ઓતપ્રોત હોય, સદ્‌બુદ્ધિનો સ્વામી હોય અને શ્રોતા જો સદ્‌ભાવનાસંપન્ન શ્રદ્ધાળુ હોય, તો સામાન્ય કથાઓને પણ તેઓ સ્વ-પરને માટે મહાઉપકારક બનાવી શકે છે. ખાસ કરીને બાલ જીવોને માટે, કથાઓ દ્વારા ઉપદેશ આપવાની પદ્ધતિ, વિશેષ ઉપકારક બને છે. કેટલીક વાર કહેવા યોગ્ય વસ્તુ કથા સાથે કહેવાય છે, તો શ્રોતાઓના અન્તરમાં તો ઘણી જ સહેલાઈથી પ્રવેશ પામી જાય છે. કથાઓમાં તાત્ત્વિક વાતો નથી આવતી એમ નહિ. તત્ત્વના સ્વરૂપનો વર્તન રૂપે સાક્ષાત્કાર કથાઓમાં થઈ શકે છે. તત્ત્વસ્વરૂપના વિવિધ પ્રકારોને, કથા દ્વારા પ્રત્યક્ષ જેવા રૂપે રજૂ કરી શકાય છે. કથાનુયોગ દ્વારા દ્રવ્યાનુયોગને પણ જેટલો ખીલવવો હોય તેટલો ખીલવી શકાય છે. સદ્‌બુદ્ધિસંપન્ન વકતા શ્રોતાઓની ગ્રહણ કરવાની શકિત આદિને જોઈને, કથાના પ્રસંગમાં પણ ઝીણવટભર્યું તત્ત્વવર્ણન કરી શકે છે.

કથા વાંચનાર અને સાંભળનાર બન્ને યોગ્ય જોઈએ :

દરેક વસ્તુ માટે લાયકાત, એ અનિવાર્ય વસ્તુ છે. વકતામાં યે લાયકાત જોઈએ અને શ્રોતામાં ય લાયકાત જોઈએ. ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્તુ પણ નાલાયકને માટે નિરર્થક અગર તો નુકશાનકારક પણ નિવડે. ઉત્તમ કોટિની લાયકાતના યોગે આત્મા ખરાબ સાધન દ્વારા પણ ઉત્તમ પરિણામને નિપજાવી શકે છે અને કારમી અયોગ્યતા હોય, તો ઉત્તમ સાધન દ્વારા પણ આત્મા અધમ પરિણામને નિપજાવનારો બને. માત્ર વ્યાખ્યાન દેનાર જ લાયક જોઈએ એમ નહિ. વ્યાખ્યાન દેનાર પણ લાયક જોઈએ અને વ્યાખ્યાન સાંભળનાર પણ લાયક જોઈએ. સાંભળનાર અયોગ્ય હોય, તો લાયક પણ વ્યાખ્યાનકાર કરે શું ? એ કહે કાંઈ અને પેલો પકડે કાંઈ ! વકતા અને શ્રોતા બન્ને લાયક હોય, તો બેયનું ય કામ થઈ જાય. સારા શ્રોતાઓ તો વકતાની શક્તિને પણ ખીલવનારા હોય છે. એવા પણ શ્રોતાઓ હોય છે, કે જેઓને ઉપદેશ આપતાં વકતાનો ઉલ્લાસ વધતો જ જાય અને એથી નવી નવી લાગતી વસ્તુઓ નીકળ્યે જાય. એવી જ રીતે વકતાની શક્તિને બુઠ્ઠી બનાવી દેનારા શ્રોતાઓ પણ હોય છે. એ વાત સાચી છે કે, શ્રોતાઓની જેમ વકતાઓમાં યોગ્ય અને અયોગ્ય હોઈ

શકે છે. કેટલાક વક્તાઓ પણ એવા હોય છે, કે જેઓ મિથ્યાત્વાદિને કારણે હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય આદિ રૂપે પણ વર્ણવનારા બની જાય છે. શ્રી જિનપ્રવચનની કુશલતાને અને બીજી પણ જરૂરી લાયકાતને નહિ પામેલા વક્તાઓ, શ્રોતાઓના હિતને હણનારા બને, તે સ્વાભાવિક જ છે. શ્રોતાઓ વિચક્ષણ હોય તો એમ પણ બને કે, પેલાના ઉંધા પ્રતિપાદનની તેમના ઉપર ખરાબ અસર ન થાય. આમ છતાં પણ, પેલાને તો નુકશાન થાય જ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે, ભવભીરૂ આત્માઓએ લાયકાતને વિષે તો સૌથી પહેલાં જ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ. લાયકાતની બેદરકારી, એ તો કલ્યાણની જ બેદરકારી છે.

મહાસતી સીતાજીનું વનમાં પરિભ્રમણ :

આઠમા સર્ગના અન્ત ભાગમાં આપણે જોઇ આવ્યા કે, રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી મહાસતી સીતાદેવીને અરણ્યમાં ત્યજી દેવાને માટે નીકળેલા કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિએ, સિંહનિનાદક અરણ્યમાં આવીને સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો. રામચન્દ્રજીને કહેવા માટેનો સીતાજીએ કહેલો સંદેશો સાંભળી લીધા બાદ, સીતાજીને નમસ્કાર કરીને, સીતાજીના મહાસતીપણાનો વિચાર કરતો કૃતાન્તવદન, અયોધ્યાના માર્ગે વળ્યો. હવે સીતાજી એકલાં પડયાં. ભયંકર અરણ્યમાં એકલવાયો આદમી, બલવાન અને શસ્ત્રસહિત હોય તોય મૂંઝાય : જ્યારે આ તો ગમે તેવી પણ સ્ત્રી. રાજાને ત્યાં જન્મેલી અને મહારાજાની મહારાણી બનેલી. આવાં કષ્ટોની જેને કલ્પના પણ ન હોય એવી. વળી પાછી સગર્ભા. તેમજ સ્વયં મહાસતી હોવા છતાંય કારમા કલંકનો ભોગ બનેલી. પાસે નથી કોઇ રક્ષક કે નથી કોઇ શસ્ત્ર. આવી દશામાં સીતાજી ભય પામે, ભયથી ઉદ્‌ભ્રાન્ત બને, તે સ્વાભાવિક જ છે. એટલે જ કૃતાન્તવદનના ગયા બાદ ,ભયથી ઉદ્‌ભ્રાન્ત બનેલાં સીતાજી વનમાં અહીંથી તહીં - એમ ભમવા લાગ્યા. અને વનમાં ભમતા સીતાજી ડગલે ને પગલે સ્ખલના પામે છે અને વારંવાર રૂદન કરે છે. આ રીતે કયાં જવું ? એનો નિર્ણય નહિ હોવા છતાં પણ, વિમનસ્કની જેમ સીતાજી, આગળ ને આગળ ચાલ્યે જાય છે.

આપત્તિમાં 'અદીનતા' એ પણ ઉત્તમકોટિનો સદાચાર છે :

આ હાલત વિચારવા જેવી છે. એક તરફ સીતાજી કોણ ? એ વિચારો અને બીજી તરફ સીતાજીની વર્તમાન દશાનો વિચાર કરો. આવા આત્માને શિરે પણ આવી આપત્તિ આવી અને તમે નિર્ભય છો ? તમને ખાત્રી છે કે, તમારે શિરે આપત્તિ નહિ જ આવે ? આપત્તિમાં અદીનતા, એ પણ એક સદાચાર છે : પણ વાતએ છે કે, આપત્તિની વેળાએ અદીનતા જાળવી કોણ શકે ? આપત્તિમાં અદીનતાની વાતો કરવી - એ જેટલું સહેલું છે, તેટલું જ આપત્તિમાં અદીન બન્યા રહેવું એ મુશ્કેલ છે. એને માટે પૂર્વતૈયારી પણ હોવી જોઇએ. અનુકૂળ સામગ્રીની વેળાએ આત્માને એવો તો કસીને તૈયાર કરવો જોઇએ, કે જેથી પ્રતિકૂળ સામગ્રીની વેળાએ ગભરામણ કે વલોપાત થાય નહિ. કર્માધીન પ્રાણીઓને શિરે આફત આવવી, એ નવાઇની વસ્તુ જ નથી. સંસારમાં ડગલે ને પગલે આપત્તિ તો બેઠેલી જ છે. પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી વાત જૂદી છે, પણ કોઇ પુણ્ય એવું હોતું જ નથી, કે જેનો અન્ત જ ન હોય. એક દિવસ તમારા પુણ્યોદયનો અન્ત આવશે, એમ તો લાગે છે ને ?

સભા૦ અમારા પુણ્યની તો વાત જ કરવા જેવી નથી.

આટલું જાણો છો, તે છતાં બેફીકર કેટલા છો ? વારંવાર તાલેવંત અને ગરીબ બનનારાઓ પણ, તાલેવંત બને ત્યારે ઘમંડથી બચતા રહે છે ? આ ચાર દિનની ચાંદની છે, એવો વિચાર કરે છે ખરા ? પુણ્યોદયે સમૃદ્ધિ મળી ગઇ હોય, તો તે જાય તે પહેલાં જ તેનો બને તેટલો વધુ સદુપયોગ કરી લેવો એવું મન થાય છે ? જીંદગીમાં અનેક વાર બેહાલ થઇ જનારાઓ પણ, સારા હાલનો સદુપયોગ કરી લેતા નથી, એ શું તેમની આત્મા

તરફની બેદરકારી નથી ? સંપત્તિ આવતાં ઉન્મત્ત બનવું અને જતાં લાચારી સેવવી, એ ધર્માત્માને ન છાજે. એ તો સંપત્તિ આવવાથી ઉન્મત્ત ન બને અને જવાથી લાચાર ન બને. ધર્મી તો બન્ને ય પ્રકારની સ્થિતિમાં પુણ્યપાપના ઉદયને સમજે. અને એવો જ આત્મા આપત્તિમાં અદીનતા ગુણનો અને સંપત્તિમાં સવિશેષ નમ્રતા ગુણનો સ્વામી બની શકે. સંપત્તિમાં જે ગર્વને આધીન બને, તેને આપત્તિમાં દીન બનતાં પણ વાર લાગે નહિ. સંપત્તિમાં ગર્વ કરનારો, આપત્તિમાં ભયંકર પાપાચરણોને આચરવાને તત્પર બની જાય, એય સુશક્ય છે. 'સંપત્તિ, એ મારાં પૂર્વનાં સત્કર્મોનું ફલ છે' - એમ સમજીને સંપત્તિ વેલાએ સત્કર્મોમાં વિશેષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને - 'આપત્તિ, એ મારાં દુષ્કર્મોનું ફલ છે'- એમ સમજીને આપત્તિની વેલાએ પણ દુષ્કર્મોના ત્યાગમાં જ પ્રયત્નશીલ બનવું. આપત્તિ વહેલી કે મોડી પણ આવવાની છે, એમ જાણવા છતાં આપત્તિ માટે તૈયાર ન બનવું, એ ડહાપણ છે ? ડાહ્યા માણસે તો એવી તૈયાર કરી જ લેવી જોઇએ, કે જેથી કોઇ પણ સંયોગોમાં આત્મા દીન બને નહિ-ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ ભાનભૂલો બને નહિ.

સભા૦ આપત્તિથી બચવા માટે તૈયારીઓ નથી કરાતી એમ તો નહિ, પણ આજની તૈયારીઓ જૂદી જાતની છે !

કયી જાતિની તૈયારીઓ થાય છે ?

એજ ને કે ? કે-અવસરે પોતાના દૂધ-ચોખા સલામત રહે અને બીજાઓને ઠંડે કલેજે રોવડાવી શકાય. ઘર ને ઘરનો ઘણો-ખરો માલ બૈરીના નામે અને વહેપાર પોતાના નામે, એમ ને ? ખરેખર, એ તૈયારી તો આપત્તિની જ જનેતા છે. બીજાને નવડાવી પોતાના સુખને સલામત રાખવાની ભાવનાવાળાઓ, સુખને સલામત રાખી શકતા નથી. તેઓ દુઃખને જ સલામત બનાવવાનો ધંધો કરી રહ્યા છે. એ જાતિની પાપ-ભાવનામાં રમનારાઓ પૂર્વના પાપાનુબન્ધી પુણ્યના યોગે થોડો કાલ મઝા માણી લે એ બને, પણ તેમનું ભવિષ્ય ભૂંડું બન્યા વિના રહે નહિ ! આ તો ભયંકર જાતિની અનીતિ છે, પણ આજે અનીતિ એટલી બધી વ્યાપક બની ગઇ છે કે, એની અરેરાટી પણ નાશ પામતી જાય છે. એવા દૂધ-ચોખા કરતાં ન્યાયના યોગે મેળવેલો સૂકો રોટલો પણ લાખ દરજ્જે સારો છે, એમ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ સમજવું જોઇએ.

વિવેક અને સામર્થ્ય વિના આપત્તિમાં અદીનતા આવે અગર ટકે નહિ :

બીજી વાત એ પણ છે કે, સંપત્તિની રક્ષાને માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરો, તે છતાં પણ પુણ્ય ક્ષીણ થયે તે તમારી પાસે રહેવાની નથી. પુણ્ય ક્ષીણ થતાં ગમે તેવી અને ગમે તેટલી પણ સંપત્તિ, આંખના પલકારામાં ચાલી જશે. કોટ્યાધિપતિઓ અને મહારાજ્યના માલિકો પણ પાપના ઉદયે જોત-જોતામાં કંગાલ બની જાય છે. ગમે તેવી સત્તા ને ગમે તેટલી સંપત્તિ, પાપના ઉદયને રોકી શકે એમ લાગે છે ? તો પછી, જે આપત્તિ પાપના ઉદયે આવવાની છે, તેનાથી બચવા માટે સંપત્તિ મેળવવામાં અને તેનું રક્ષણ આદિ કર્યા કરવામાં જ મશગુલ બન્યા રહેવું, એ ડહાપણ છે કે ગાંડપણ ? આપત્તિથી બચવા ઇચ્છનારાઓએ તો, પાપથી જ બચતા રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઇએ. જ્યાં પાપ નહિ, ત્યાં આપત્તિ નહિ. આ તો નવા પાપની વાત થઇ, પણ જે પાપોને પૂર્વે ઉપાર્જી ચૂક્યા છો, તેનું શું ? પાપનો ઉદય આવે તે સમયે આત્મા દીન બને નહિ અને પાપના ઉદયને એવી રીતિએ વેઠે કે-ઉદયમાં આવેલું પાપ સ્વયં જવા સાથે બીજાં પણ અનેક પાપોને ઘસડી જાય, એને માટે તૈયાર બનવાની વાત ચાલે છે. તમારા જીવનમાં એવી તૈયારી છે ? નથી, તો તેનું કારણ શું ? શું પાપ-પુણ્યને માનતા નથી ? આશ્રવ, સંવર ને નિર્જરાને માનતા નથી ?

સભા૦ માનીએ તો છીએ.

તો પછી કોના બળે તમે આટલા બધા નિર્ભય છો ? સીતાજી એટલે જનક રાજાની પુત્રી, ભામંડલ જેવાની બેન અને રામચન્દ્રજી જેવાની પત્ની, છતાં સીતાજી કઇ હાલતને પામ્યાં ? જે પાપે સીતાજીને ન છોડયાં, તે પાપ તમને છોડી દેશે, એમ ? એવું કાંઇ ધારતા-કરતાં નહિ. શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓને પણ પાપે નથી છોડયા, માટે પાપ કરતાં ચેતો, બચો અને આત્માને તપ આદિમાં યોજી એવો તૈયાર કરો, કે જેથી અવસરે દિવસો સુધી ભૂખ-તરસને પણ સહી શકાય અને ટાઢ-તડકા આદિને પણ સહી શકાય. વિવેકી બનો અને સહવાનું સામર્થ્ય કેળવો. એ વિના આપત્તિમાં અદીનતા રૂપ સદાચારનો સાચો અમલ શક્ય નહિ જ બને.

આત્મનિંદા એ વિવેકને આધીન છે :

અહીં મહાસતી સીતાજી વનમાં ભયથી ઉદ્‌ભ્રાન્ત બન્યાં થકાં અહિંથી તહીં એમ ભમી રહ્યાં છે. વનમાં ભમતાં સીતાજી પગલે પગલે સ્ખલના પામે છે અને વારંવાર રડે છે, છતાં એમની એ વખતની પણ મનોવૃત્તિ કઇ જાતિની છે, એ જાણો છો ? એ સૂચવવાને માટે કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ફરમાવ્યું છે કે -,

"आत्मानमेव निन्दति, पूर्वदुष्कर्मदुषितम् ।"

એવી રીતિએ ભયંકર વનમાં ભમતાં એવા પણ સીતાજી, પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માને જ નિન્દી રહ્યાં છે. સદ્‌વિવેકનો જ આ પ્રભાવ છે, વિચાર કરો કે, સીતાજીએ આ ભવમાં એવું કોઇ જ કૃત્ય કર્યું છે, કે જેના યોગે આવી આપત્તિ આવે ? નહિ જ. તે છતાં પણ આપણે જોયું કે, આપત્તિ આવી છે અને સીતાજી એમાં પોતાની જ ખામી જોઇ રહ્યાં છે. એમના હૈયામાં પૂરેપૂરી ખાત્રી છે કે, દુષ્કર્મથી જે દૂષિત હોય છે, તેને જ દુઃખ આવે છે. જેણે પોતાના આત્માને કોઇ પણ કાળે દુષ્કર્મથી દૂષિત ન બનાવ્યો હોય, તેના ઉપર આપત્તિ આવે, એ સંભવિત જ નથી.' આવા સંકટના સમયે પણ બીજા કોઇને દોષ દેવો નહિ અને પોતાના આત્માની જ નિન્દા કરવી. એ વિવેકને જ આભારી છે. જેના હૈયામાં વિવેક-દીપક પ્રગટયો નથી, તેના હૈયામાં તો આવા સંકટના સમયે એવા એવા વિચારો આવે કે - ન પૂછો વાત.

મિથ્યાત્વના ઉદયથી આત્મા દોષને દોષ રૂપે જોઇ શકતો નથી. એવા પણ આત્માઓ હોય છે કે, પોતાનું એક સામાન્ય પણ કામ બગડે, તો તેમાં પણ સેંકડોને ગાળો દઇ દે. ફલાણાએ બગાડયું, ફલાણો વચ્ચે આવ્યો. ફલાણાએ મદદ ન કરી અને એમ કેટલાયને દોષ દે ! પોતાનો દોષ તો જૂએ જ નહિ. એવા આદમીને ધર્મના નિન્દક બનતાં પણ વાર લાગે નહિ. કહેશે કે, 'ધર્મ ઘણો કર્યો, પણ છેવટે દશા તો આ જ થઇને ?' પણ એ ન વિચારે કે, 'આ ફળ ધર્મનું છે કે તે પૂર્વે કરેલા પાપનું ?' એવાઓના ધર્મમાંય પ્રાયઃ ભલીવાર હોય નહિ. ધર્મકરણીને વિધિ મુજબ કરવાની મનોવૃત્તિ એવાઓમાં હોય, એ ભાગ્યે જ બને, ધર્મકર્મ કરતી વેળાએ પણ એવાઓનાં હૈયામાં પાપી વાસના હોય, તો નવાઇ પામવા જેવું નહિ. છતાં કહેશે, 'ધર્મ ઘણો કર્યો, પણ ફળ્યો નહિ !' ધર્મકરણી પણ ધર્મનું જ અપમાન થાય એવી રીતે કરવી અને ફળ સારૂં જોઇએ, તે મળે કયાંથી ? ધર્મ ધર્મ રૂપે થાય તો ફળે કે ધર્મનું અપમાન કરો છતાં સારૂં ફળ મળે ? પણ આ જાતિના વિચારો તો તેઓને જ સૂઝે, કે જેઓમાં પોતાની ખામી જોવા-સાંભળવાની લાયકાત હોય. કારમી ખામીવાળાઓ પોતાની ખામીને સાંભળી પણ શકતા નથી. એવાઓ તો, હિતબુદ્ધિએ કોઇ ખામી બતાવે, તોય તેને દુશ્મન માને. એવાઓએ ખાસ યાદ રાખવું જોઇએ કે, -

'રીસ કરે દેતાં શીખામણ, તસ ભાગ્ય દશા પરવારીજી.'

આમ કેમ કહેવું પડયું ? કારણ એ જ કે - જે પોતાની ખામીને સાંભળી પણ ન શકે અને હિતશિક્ષા દેનારાનો ઉપકાર માનવાને બદલે જે રીસ કરે, તેનું ભલું ન જ થાય - એ નિશ્ચિત વાત છે.

ખામી સાંભળવાની શક્તિ કેળવો !

જેનામાં પોતાની ખામી સાંભળી લેવા જેટલી પણ તાકાત નથી, તેનું કલ્યાણ થાય શી રીતે ? તમે અહીં વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવો છો કે વખાણ ? અહીં જીવાજીવાદિના સ્વરૂપની વ્યાખ્યા થાય, તે તમને ગમે કે તમારાં વખાણ થાય, એ તમને ગમે ? અહીં આવવાનો હેતુ શો ? ખામી ટાળવાનો કે પ્રશંસા સાંભળવાનો ?
સભા o ખામી ટાળવાનો.

તમે તમારામાં રહેલી ખામીઓ દૂર થાય એ હેતુથી અહીં આવો અને અમે તમારાં વખાણ કર્યા કરીએ એ કેમ બને ? અમારે તમને ખામીઓ બતાવવી જોઇએ કે નહિ ? અમુક અમુક ખામીઓ છે અને તે અમુક અમુક રીતે ટળે તેમ છે, એમ અમારે કહેવું જોઇએ કે નહિ ? જેના સહવાસથી અને જ્યાં જવાથી તમારી ખામીઓ ઘટવાને બદલે વધે તેમ હોય, તેની પણ તમને ઓળખાણ તો આપવી જોઇએ ને ? એ નિન્દા કહેવાય ? એવાઓના કુતર્કોની જાળમાં ફસાઇને તમે તમારૂં હિત ન હારી જાઓ, એ માટે જ આ કહેવાય છે. આજે કુતર્કવાદ પણ બહુ વધ્યો છે. આજના યુગમાં જેણે આત્મહિત સાધવું હોય, તેણે ખૂબ સાવધ બન્યાં રહેવાની જરૂર છે. વાતાવરણ એવું છે કે, સામાન્ય આત્માઓને ફસાઇ જતાં વાર લાગે નહિ. તદ્દન જુઠી પણ વાત, એવી રીતિએ ગોઠવીને આજે મૂકાય છે, કે જેથી ભલભલા પણ વિચારમાં પડી જાય. આવા સમયમાં જે સાવધ ન રહે, તેને સન્માર્ગને પામવાની અને સન્માર્ગને આરાધવાની સામગ્રીથી દૂર થઇ જતાં વાર લાગે નહિ.

શ્રી ભરતચક્રવર્તીએ પણ શું સાંભળવાની વ્યવસ્થા કરી હતી ?

કલ્યાણ ચાહતા હો, તો ખામી સાંભળવાને સદા તૈયાર રહો. જાતે ખામી જોતાં શીખો અને જે કોઇ યોગ્ય લાગે તેને વિનંતી કરો કે, 'જ્યારે જ્યારે મારામાં ખામી દેખો ! ત્યારે ત્યારે વગર સંકોચે કહેજો. સુધરશે તો તરત સુધારીશ. તરત સુધરે તેમ નહિ હોય, તો સુધારવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમે ખામી બતાવશો, એથી મને ખોટું નહિ લાગે, પણ આનંદ થશે, હું સમજીશ કે, તમે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો.' આવી વિનંતી, યોગ્ય આત્માઓ જ કરી શકે છે. ભરત ચક્રવર્તીએ કયી ગોઠવણ કરી હતી ? એ શું અવિવેકી હતા ? નહિ જ. એ ગોઠવણ પણ સૂચવે છે કે, એ વિવેકી હતા. પોતે છ ખંડના સ્વામી છે, છતાં સાધર્મિકો પાસેથી શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે ? એ જ કે, 'આપ જીતાએલા છો !' ષટ્ખંડના માલિકને - આપ વિજેતા છો - એમ સાંભળવાનું મન થાય કે - 'આપ પરાજિત છો' - એમ સાંભળવાનું મન થાય ? દુનિયા તો એને વિજેતા જ માને. દુનિયાની દૃષ્ટિએ એ મોટામાં મોટો વિજેતા છે.એથી વધારે દુન્યવી વિજય કદિ જ કોઇએ સાધ્યો નથી અને સાધી શકશે પણ નહિ. આ દુનિયામાં જો મોટામાં મોટો દુન્યવી વિજય હોય, તો તે છ ખંડનો વિજય છે. એવા વિજયને પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા શ્રી ભરત ચક્રવર્તી, ભરસભામાં પોતાના સાધર્મિકોની પાસેથી એ વાતને ઉલ્લાસભેર સાંભળે છે કે, 'આપ જીતાએલા છો !' એમ ને એમ તો એવું કહેવાની કોણ હિંમત કરે ? ચક્રવર્તીને એવી વાતો સંભળાવવી, એ રમત વાત નથી. એને જોતાં તો પ્રબલમાં પ્રબલ દુશ્મન પણ થરથરે. પણ શ્રી ભરત ચક્રવર્તીને લાગ્યું કે, 'સૌ કોઇ મને વિજેતા કહેનાર હશે, તો મારૂં થશે શું ? એ વાત તો ભાન ભૂલાવનારી છે. મારે તો એવી ગોઠવણ કરવી જોઇએ, કે જેથી, હું વિષયો અને કષાયોથી જીતાએલો છું - એ વાત મારા ધ્યાન બહાર જાય નહિ.' આથી તેમણે પોતાની ખામી સંભળાવનારની ગોઠવણ કરી મુકુટબદ્ધ રાજાઓ પણ જે સમયે સેવામાં હાજર હોય. તેવા સમયે - ભરસભામાં આવીને મને કહેવું કે, 'તમે જીતાએલા છો !' જીતાએલા છો એટલું જ નહિ, પણ એમેય કહેવું કે 'તમારે માથે ભય વધતો જાય છે. એથી પણ આગળ. એમ પણ કહેવું કે, 'હવે તો આત્માને હણતાં અટકો, અટકો !' એમના હૈયામાં કેટલી હદ સુધીની આત્મચિન્તા હશે ? આ બધું તે સાધર્મિકોના મુખે સાંભળવાનું, કે જેમના ખાનપાન આદિની સઘળી જ

વ્યવસ્થા પોતે કરે છે ! પોતે છ ખંડના સ્વામી, કહેવા માટેનું સ્થાન તે કે જયાં સંખ્યાબંધ મુકૂટબદ્ધ રાજાઓ પણ સેવામાં હાજર છે અને કહેવાની વાત એ કે - 'આપ જીતાએલા છો : ભીતિ વધ્યે જાય છે : હણો નહિ, હણો નહિ !' આ જેવી તેવી વાત છે ?

પાપ વિના દુઃખ સંભવે જ નહિ.

શ્રી ભરત ચક્રવર્તી જેવા પોતાની ખામી સાંભળવાને માટે આટલા ઉત્સુક અને તમે ? તમને તમારો નોકર તમારી ખામી બતાવે તો ? તમે જેને તમારાથી ઉતરતા દરજ્જાનો માનતા હો, તે તમને તમારી ખામી બતાવે તો ? તમે જેને કાંઈક ખટાવતા હો, તે તમને તમારી ખામી બતાવે તો ? એને આંખમાં ઘાલીને એનું અહિત ન કરો, તો એટલા તમે સારા ગણાઓ, એમ જ ને ? જે માણસો સદ્ગુરૂ દ્વારા દેખાડાતી ખામીઓને પણ સહી શકતા ન હોય, તે માણસો આશ્રિતો આદિ જો ખામી કહે, તો તો તેનું અપમાન ને અહિત જ કરવા તૈયાર થાય, એમાં નવાઈ શી છે ? જેનામાં આત્માના હિતાહિતનો વિચાર કરવાની અને આત્મહિતની દૃષ્ટિએ ખામી બતાવવાની તાકાત હોય, એવા આદમીને તો એવો અપનાવી લેવો જોઇએ, એવો નિર્ભય બનાવી દેવો જોઇએ અને એવો તો ઉત્સાહિત બનાવી દેવો જોઇએ, કે જેથી એ સૂતો સૂતો પણ આપણા હિતની જ ચિન્તા કર્યા કરે. સદ્ગુરૂઓ તો છે જ, પણ સુખી માણસોએ પોતાના ભલાને માટે આવા વધુ નહિ તો એકાદ આદમીને તો જરૂર શોધી લેવો જોઇએ. એથી, પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત સામગ્રીનો દુરૂપયોગ થતો અટકશે અને સદુપયોગ થશે. એવા આદમીની પસંદગી કરતાં વિચાર કરજો. તમારી સાહ્યબીથી અંજાઇ ન જાય કે તમે એને જે કાંઇ આપો એથી લોભાઇ ન જાય, એવો એ જોઇએ. તમારે એને વધુમાં વધુ આપવાનું, પણ વધુ લેવાને માટે એ તમારો ભાટ ન બની જાય - એટલી એનામાં લાયકાત હોવી જ જોઇએ. પૈસાદારને મોઢે વખાણનારા તો આ જમાનામાં ડગલે ને પગલે મળી રહે છે, પણ ખોટ છે, ખામી બતાવનારની, અને તેમાં દોષ પૈસાદારોના ઘમંડનો પણ છે. ઘમંડ ન હોય, પ્રશંસાની તેવી ચાહના ન હોય, તે છતાં પણ ખામી બતાવનારને અપનાવવા તૈયાર થવું એ સહેલું નથી. ભરત મહારાજા ચક્રવર્તી હતા અ ને છતાં પણ એ માટે તૈયાર હતા, કારણ કે, એ પોતાની ખામીને સમજતા હતા. એટલું જ નહિ, પણ તેને સુધારવાને પ ઈચ્છતા હતા.

અહીં તો મહાસતી સીતાજી, પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માને નિન્દી રહ્યાં છે. એ ધારે તો આ સંકટ માટે બીજાને દોષ દઇ શકે તેમ નથી ?

છતાં એ બીજાઓની નિન્દા નથી કરતાં, પણ પોતાના આત્માની જ નિન્દા કરે છે : કારણ કે, એ જેમ નિર્દોષ છે, તેમ વિવેકી પણ છે. સીતાજી પોતાના આત્માની ખામી સમજી શકે છે. કલંક આવ્યું તે પોતાને શિરે જ કેમ આવ્યું ? રામચન્દ્રજીની પત્નીઓ ચાર, છતાં ત્રણને શિરે કલંક નહિ અને મારે શિરે કલંક કેમ ? રામચન્દ્રજી જેવા ગંભીર અને વિવેકી સ્વામીને પણ મારો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કેમ આવ્યો ? સીતાજી સમજે છે કે, આ સંકટ મારા આત્માએ જ ઉભું કરેલું છે. હું નિર્દોષ તો આ ભવમાં, પણ પૂર્વે દોષ કર્યા હશે તેનું શું ? જો અશુભ કર્મનો ઉદય ન હોય, તો એક વાળ પણ વાંકો કરવાની ઈન્દ્રની પણ તાકાત નથી. જો વગર પાપે જ કોઈ કોઇને પીડી શકતું હોય તો લુંટારાઓ શ્રીમાનને શ્રીમાન રહેવા દેત નહિ. અને દુર્જનો સાધુને સાધુ રહેવા દેત નહીં. નબળો શેઠાઇ કરે અને સબળો હુકમ ઉઠાવે, આ બધું જે સંસારમાં દેખાઇ રહેલ છે, સંસારમાં દેખાઇ રહેલ આ બધી વિચિત્રતા ખરેખર પૂર્વકૃત પુણ્ય-પાપ વિના શક્ય નથી. સીતાજી સમજે છે કે, આમ થવામાં નિમિત્ત ગમે તે હોય, બીજાઓની આમાં ભૂલ છે, એની ના નહિ, પણ આ બધાયને ઉત્પન્ન કરનારી જે મૂળ વસ્તુ છે. તે તો મારા આત્માનું પૂર્વકૃત દુષ્કર્મ જ કારણરૂપ છે. જો એ મારું પોતાનું દુષ્કર્મ ન હોત, તો કોઇ જ મને આવા સંકટમાં મૂકી શકત નહિ - એમ સીતાજી જાણે છે અને માટે જ સીતાજી બીજા કોઇને નહિ નિંદતા, પોતાના આત્માને નિંદે છે.

કૃતજ્ઞ બનવાથી થતા લાભો અને કૃતઘ્ન બનવાથી થતા નુકશાનો :

આપણા જીવનમાં જો કાંઇ સારું થાય તો કોઇનો પણ ગુણ માનવો નહિ, અને ખરાબ થાય તો દેવાય તેટલો બીજાને દોષ દેવો, એ અજ્ઞાન લોકની ખાસિયત છે. સજ્જનો સારામાં સૌના ગુણોને યાદ કરે અને ભૂંડું થાય તો કેવલ પોતાનો જ દોષ માને, જ્યારે દુર્જન લોકો સારામાં કોઇનો ય ગુણ ગણે નહિ, પોતાની આવડતને આગળ કરે, ને મનમાં ફુલાય, અને જો ખરાબ થાય તો જેને ને તેને દોષ દીધા વિના રહે નહિ. ને આમ કરી તે બિચારા અજ્ઞાની જીવો કેવલ કર્મબંધ કરીને સંસારનું પરિભ્રમણ વધારે છે.

સભા : જેમ ભૂંડું પોતાના પાપના ઉદય વિના થતું નથી, તેમ સારું પણ પોતાના પુણ્યના ઉદયથી જ થાય છે, તો પછી બીજાનો ઉપકાર માનવાની જરૂર શી ?

એ વાત સાચી છે કે, પોતાના પુણ્યના ઉદય વિના બીજાઓ ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરે, તોય આપણું સારું થાય નહિ, પણ આપણા સારા કે ભલાને માટે સામાએ જે કાંઇ પ્રયત્નો કર્યા, તેને આપણે કેમ ભૂલી શકીએ ? સામાએ આપણું ભલું ચિન્તવ્યું, આપણું ભલું થાય એ ઈરાદે પ્રયત્ન કર્યો, અને આપણા પુણ્યોદયનો યોગ મળતા એ પ્રયત્ન સફળ થયો. પણ સામાનાં અંતરમાં આપણા ભલાની ભાવના હતી, સામાએ એ ભાવનાથી આપણા ભલાનો પ્રયત્ન કર્યો, એ આપણે જાણીએ છીએ, તે છતાં તેનો ઉપકાર ન માનીએ, તો આપણે કૃતઘ્ન જ કહેવાઇએ ને ?

કૃતજ્ઞતાએ પણ એક અનુપમ કોટિનો મહાન સદ્‌ગુણ છે. કૃતજ્ઞતા ગુણમાં એ પ્રકારની મહત્તા છે કે, એ સામાની અને આપણી પણ પરહિતની ભાવનાને વિકસિત બનાવે છે. જ્યારે કૃતઘ્ન આત્માઓ, પરહિત ચિન્તારૂપ મૈત્રીના સ્વામી, કોઇ કાલે બની શકતા નથી. પોતાની ઉપર ઉપકાર કરનારના ઉપકારને પણ જે ગણતો નથી, એ આત્મા બીજાઓ ઉપર ઉપકાર કરવાની વૃત્તિવાળો બને, એ અસંભવિત પ્રાયઃ છે.

ખરી વાત તો એ છે કે, કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ, 'આ સંસારમાં વિદ્યમાન એવા સર્વ આત્માઓનું ભલું જ થાઓ, પણ કોઇનું ય ભૂંડું ન થાઓ' - એવા પ્રકારની ઉત્તમ ભાવના કેળવવી જોઇએ, આત્માને એવો બનાવવો જોઇએ કે, જેથી એ સૌ કોઇનાં કલ્યાણમાં જ રાચે, સૌ કોઇનાં હિતમાં જ રાચે પણ કોઇનાય ભૂંડામાં રાચે નહિ. પોતાનું ભૂંડું કરનારના પણ ભૂંડામાં તે કદિ રાચે નહિ. અજાણતાં પણ કોઇનું અહિત થઇ જાય, કે ભૂંડું થઇ જાય તો એને માટે આપણને દુઃખ થવું જોઇએ. ભૂંડું કરનારનું પણ ભલું થાઓ, એ ભાવના હોવી જોઇએ. મારા પ્રત્યે દુશ્મનાવટ રાખનાર પણ કલ્યાણને પામે, એવી અંતરમાં મનોવૃત્તિ હોવી જોઇએ.

જીવનમાં આ ભાવનાનો શક્ય એટલો અમલ પણ હોવો જોઇએ. આ ભાવના વિના વિશિષ્ટ ધર્મને કોઇપણ આત્માર્થી આત્મા યથાર્થરૂપે કોઇ રીતે પામી કે આરાધી શકે, એ શક્ય નથી. હવે જ્યાં આપણા પ્રત્યે દુશ્મનભાવ રાખનારનાં પણ કલ્યાણની ભાવના હોવી જોઇએ, ત્યાં આપણા ભલાનું ચિન્ત્વન કરનાર અને આપણા ભલાને માટે પ્રયત્નશીલ બનનારનો ઉપકાર માનવાનો હોય કે નહિ ?

જેનામાં અંશે પણ કૃતજ્ઞતા ગુણ હોય, તે તો ભલું કરનારનો ઉપકાર માનવાનું ચૂકે જ નહિ. કૃતજ્ઞતા ગુણથી દેખીતી રીતે પણ ઘણા ફાયદા થાય છે. તમે સામાના થોડા પણ ઉપકારને પ્રધાન બનાવી તેનો ઉપકાર માનો, એથી તમારા ભલા ને તમારા ઉપકારના માટે વધુ પ્રયત્ન કરવાની વૃત્તિ સામાના અન્તરમાં ઉદ્‌ભવે છે, તેમજ બીજા પણ આત્માઓનું ભલું કરવાને એ ઉત્સાહિત બને છે.

આ રીતે ભલામાં - સારામાં બીજાનો ઉપકાર માનવારૂપ કૃતજ્ઞતા ગુણ જેનામાં છે, તે કૃતજ્ઞ આત્મા - સ્વપર ઉભયનો ઉપકાર સાધી શકે છે. વળી જે પોતાની ઉપર અન્ય આત્માઓએ કરેલા થોડા પણ ઉપકારને પ્રધાન બનાવી, પોતાની ઉપર ઉપકાર કરનાર અન્યનો ઉપકાર માનવા તૈયાર થાય છે, તે કૃતજ્ઞ આત્માની પરહિતની વૃત્તિ, એ કારણે પણ વિકાસ પામે છે.

બીજી તરફ કૃતઘ્ન આત્મા સામામાં રહેલી સ્વ-પરની ઉપકાર કરવાની વૃત્તિનો ઘાતક બને છે. તમારા ઉપર ઉપકાર કરનાર વિશિષ્ટ કોટિના આત્માની વાત જુદી છે, પણ જો એ સામાન્ય કોટિનો આત્મા હોય તો તમને કૃતઘ્નપણે વર્તતા જોઇને એમ વિચારે કે, 'આ દુનિયામાં કોઇનું ભલું કરવા જેવું જ નથી. ઉપકાર કરીએ તો ય આજના જીવો ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળે છે.' ઉપકાર કરનારનાં હૈયામાં આવી દુર્ભાવના પેદા થવામાં તમે તેના પર આચરેલી તમારી કૃતઘ્નતા નિમિત્તરૂપ બને, તો એથી તમે જેવા તેવા પાપમાં પડતા નથી. ઊલટું મહાપાપમાં પડો છો. તમને એ પણ નુકશાન થવું સંભવિત છે કે, ફરીથી કોઇ અવસર આવી લાગે, તો તમારી કૃતઘ્નતાને જાણનારો તમારા ઉપર ઉપકાર કરવાને જો તે સામાન્ય કોટિનો આત્મા હોય તો ઉત્સાહિત ન બને, આમ કૃતઘ્ન આત્માઓ પોતાનું અહિત તો સાધે જ છે. પણ સામાન્ય કોટિના પરોપકારશીલ આત્માઓનાં પણ હૃદયને પરોપકારની ભાવનામાં મન્દ બનાવવા આદિથી, બીજાઓનું પણ અહિત સાધે છે.

આ ઉપરથી તમે સમજી શક્યા હશો કે, સામાનો આપણા ભલાને માટેનો પ્રયત્ન, આપણા પુણ્યયોગે જ સફળ નિવડતો હોવા છતા પણ, આપણે તો આપણા ઉપર ઉપકાર કરનાર આત્માના થોડામાં થોડા પણ ઉપકારને કદિયે ભૂલવો જોઇએ નહિ.'

દુઃખ આવ્યે તેમાં નિમિત્ત ભૂત બનનારાઓની નિન્દા કરવાથી હાનિ જ થાય છે :

સભા૦ થોડો પણ ઉપકાર કરનારનો ઉપકાર માનવો જોઇએ, એ વાત તો બરાબર છે : પણ જ્યારે આપણા પુણ્યના યોગ વિના સામાના ઉપકારના પ્રયત્નો ફળતા નથી, છતાં સામાનો ઉપકાર માનવો એ વ્યાજબી છે, ત્યારે અપકારને કરનારના અપકારને જોવો અને તેના દોષને વિચારવો એમાં વાંધો શો ?

આવો પ્રશ્ન કરવાના હેતુથી જ તમે પહેલો પ્રશ્ન પૂછયો છે, એમ તે વખતે જ જણાઇ આવતું હતું, અને એથી એવો જ ખૂલાસો કરવામાં આવ્યો છે, કે જેથી આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે નહિ. આમ છતાં તમે પૂછયું છે, તો વિસ્તારથી ખુલાસો કરી દઇએ. તમારા ઉપરના ઉપકારમાં નિમિત્ત બનનારનો તમે ઉપકાર માનો, એમાં તો આપણે વિચાર્યું કે, 'તમને પણ લાભ છે, ઉપકાર કરનારને પણ લાભ છે અને બીજા જીવોને પણ લાભ છે.'

હવે તમે કહો કે, દુઃખ આવ્યે તમારા પોતાના પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા આત્માને નહિ નિન્દતાં, એ દુઃખ આવવામાં નિમિત્તભૂત બનનાર બીજા જે કોઇ હોય તેને તમે નિન્દો, એથી લાભ શો ? તમને લાભ થાય ? દુઃખમાં નિમિત્ત બનનારને લાભ થાય ? કે બીજાને લાભ થાય ? તમને, તેને કે કોઇને પણ કશો લાભ થતો હોય તો તે બતાવો !

સભા ૦ ખાસ લાભ તો દેખાતો નથી.

સામાન્ય લાભ દેખાતો હોય તો તે બતાવો.

સભા ૦ ત્યારે પોતાના આત્માની નિન્દા કરવાથી પણ શો લાભ થઇ જવાનો ?

ઘણો જ, પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માની નિન્દા કરનારનાં અંતરમાં એ ભાવના સહજ રીતે પ્રગટે છે કે, 'દુષ્કર્મ, એ ખરેખર ત્યજવા જેવી વસ્તુ છે. દુષ્કર્મ કરીએ અને દુઃખ ન ઇચ્છીએ એ કાંઇ ચાલે-કરે નહિ. દુષ્કર્મ કરીએ છીએ, તો દુઃખ મળવાનું એ નક્કી વાત છે, આથી આવા દુઃખની ભવિષ્યમાં પ્રાપ્તિ ન થાય એ માટે, મારે હવે દુષ્કર્મથી બચવું એ જ ઉત્તમ ઉપાય છે.

કોઇ નિમિત્ત બને, ને એનાં નિમિત્તથી આપણું અહિત થાય, ભૂંડું થાય, તેવા પ્રસંગે પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માની નિન્દા કરનાર, જેમ દુષ્કર્મનાં આચરણથી વિમુખ બનવાની પવિત્ર ભાવનાવાળો બની શકે છે, તેમ સત્કર્મની આચરણમાં મગ્ન બનવાની ભાવનાવાળો પણ બની શકે છે.

સુંદર ભવિતવ્યતા આદિના યોગે એ આત્મા કોઇના તરફથી આવેલા દુઃખના પ્રસંગમાં એ મુજબ સમજી શકે છે કે, 'આ સંસારમાં દુઃખનું કોઇ કારણ હોય તો તે કર્મ જ છે. આત્મા સાથેનો જડ કર્મોનો યોગ, એ જ સારાય દુઃખની જડ છે, આત્માના સુખને ઢાંકી દેનાર, આત્માને સાચા સુખના આસ્વાદથી વંચિત રાખનાર જો કોઇ વસ્તુ હોય, તો તે આત્માની સાથે એકમેક જેવાં બની ગએલાં કર્મો જ છે.

આથી દુઃખના નાશનો અને સુખની પ્રાપ્તિનો વાસ્તવિક માર્ગ એ જ છે કે, આત્માને જડ કર્મોના યોગથી મુક્ત બનાવવાના પ્રયત્નમાં લાગી જવું. એ માટે કરવું શું પડે ? કર્મનાં આગમનનાં-આશ્રવનાં જેટલાં સ્થાનો છે, તેનો ત્યાગ કરવો પડે. કર્મોનાં આગમનને અટકાવવા રૂપ સંવરનો સત્કાર કરીને, પૂર્વનાં કર્મોને આત્માથી અલગ કરવા રૂપ નિર્જરાના ઉપાસક બનવું પડે. આથી થાય શું ? પાપક્રિયા બંધ થાય, યોગો ને ઇન્દ્રિયો સંયમમાં આવી જાય અને સંયમશીલ બની તપશ્ચર્યામાં ઉજમાલ બનાય. વિચારો અને કહો કે, આત્મનિંદા કરવાથી લાભ થાય કે નહિ ?

આથી વિવેકપૂર્વક વિચારવાથી તમને એ સ્પષ્ટ રીતે સમજાશે કે આત્મનિંદા કરવાથી કેટલો બધો લાભ છે. માટે જ દુષ્કર્મથી દૂષિત પોતાના આત્માની તો વિવેકી આત્માઓએ વારંવાર નિન્દા કરવી જ જોઇએ. દુઃખ આવ્યે પોતાના દુષ્કર્મથી દૂષિત આત્માની નિન્દા નહિ કરતાં, આપણે જો આપણી અજ્ઞાનતાના કારણે તેમાં નિમિત્તભૂત બનનારાઓની નિન્દા કરવાને મંડી પડીએ, તો આપણાં હૈયામાં વૈરની આગ સળગે, સામો આત્મા આ વાત જાણે એટલે એના હૃદયમાં પણ આપણા પ્રત્યે દ્વેષભાવ પ્રગટે અને શિષ્ટજનોને પણ આપણા માટે એમ જ થાય કે, 'આ માણસ નિન્દક છે.'

માટે જ આપણે પહેલાં વાત એ કરી છે કે, દુશ્મનનું પણ ભલું થાઓ, એ ભાવના આપણાં હૈયામાં હોવી જોઇએ. દુઃખ આવતાં તમે પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા તમારા આત્માને નહિ નિન્દતાં, તેમાં નિમિત્તભૂત બનનારાઓને જો નિન્દવા મંડી પડો, તો તમારામાં પરહિત-ચિન્તા રૂપ મૈત્રી ભાવના આવે કે ટકે શી રીતે ? ઊલટું સામાના અહિતની જ ભાવના આવે. એથી સ્પષ્ટ છે કે, આપણા પુણ્યના યોગે જ આપણું ભલું થતું હોવા છતાં પણ, સામાના થોડા પણ ઉપકારને પ્રધાન બનાવીને, સામાનો ઉપકાર માનવામાં જ્યારે એકાન્તે લાભ છે, ત્યારે એ વાતને બરાબર અંતરમાં વાસ્તવિક રીતે નહિ સમજતાં આપણા પર આવેલાં દુઃખમાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ નિમિત્ત બનનારની નિન્દા કરવામાં પ્રવૃત્ત થવાથી એકાન્તે ગેરલાભ છે.

સાંભળો ને સમજણ પૂર્વક વિચારો !

આ વસ્તુને નહિ સમજનારાઓ, આ જગતના અજોડ ઉપકારી શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના અનંત ઉપકારોને પણ શી રીતે જાણી અને માની શકશે ? જેઓ કૃતજ્ઞ નથી, તેઓ દેવ-ગુરૂના પરમ ઉપકારને ય જાણે અને માને શી રીતે ? વિચાર કરો કે, શ્રી અરિહન્તદેવને સર્વશ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારી તરીકે વર્ણવાય છે, તેનો હેતુ શો છે ?

સભા૦ એમણે મોક્ષમાર્ગ પ્રવર્તાવ્યો છે એથી !

ગોખાઇ ગએલું, સાંભળેલું કે રૂઢ બની ગએલું નહિ બોલતાં, જે બોલો તે વિચાર પૂર્વક જ બોલજો, કે જેથી નહિ સમજ્યાં હો તો સમજી લેવાની તક મળશે. તમે જે કહ્યું તે ખોટું નથી, પણ તમે જે બોલ્યા તે સમજ પૂર્વક બોલ્યા છો કે નહિ ? એ વિચારવાનું હું સૂચવી રહ્યો છું.

તમે કોઇને એમ કહો કે, 'શ્રી અરિહન્તદેવોએ મોક્ષમાર્ગ પ્રવર્તાવ્યો, એથી એ તારકો આ વિશ્વના સર્વશ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારી છે.' હવે આ વખતે સામો જો કદાચ તમને એમ કહે કે, 'મોક્ષમાર્ગ એમણે ભલેને બતાવ્યો, પણ આપણે મોક્ષ ક્યારે પામવાના ? આપણે મોક્ષ તો આપણા પુરૂષાર્થથી જ પામવાના ને ? આપણે પ્રયત્ન કરીએ નહિ અને શ્રી અરિહન્તદેવો મોક્ષ દઇ દે, એ બનવાનું છે ? અને જ્યારે આપણા પ્રયત્ન વિના મોક્ષ મળે તેમ નથી, તો પછી એ ઉપકારી શાના ?' - તો તમે શો જવાબ દો ?

માટે અહીં જે કાંઇ સાંભળો, તેને વિચારતાં શીખો, વિચારો અને ન સમજાય તો પૂછો. પૂછો ને જે જવાબ સારી રીતે મળે તેના ઉપર પુનઃ પુનઃ વિચાર કરો. ફરી પૂછવાની જરૂર જણાય તો ફરીવાર પૂછો, પણ સાંભળેલી વાતને એવી દૃઢપણે આત્મામાં સ્થિર બનાવી લો, કે જેથી ગમે તેવા કુવિકલ્પોની સામે કે કુતર્કોની સામે તમે ટકી શકો. ક્ષયોપશમની તરતમતા આદિના યોગે ઓછું-વધતું સમજાય એ બને; સમજાએલી અને દૃઢપણે હૃદયમાં સ્થિર બનાવેલી સાચી પણ વાતની સામેના દરેક વિકલ્પોનો, સચોટ ઉત્તર આપવાની દરેકમાં શક્તિ હોય, એ બનવાજોગ નથી, પણ બને તેટલી રીતે વસ્તુને વસ્તુનાં સાચા સ્વરૂપે સમજી લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં ઉપેક્ષા સેવવી નહિ જોઇએ.

પ્રાપ્ત થયેલી બુદ્ધિની સાચી સાર્થકતા શામાં ?

આજે તત્ત્વવિચારણા નષ્ટ પ્રાયઃ થતી જાય છે, અને એથી શાસ્ત્રની સુગમ પણ વાતોમાં મૂંઝવણ ઉભી થતાં વાર લાગતી નથી. આથી ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, બુદ્ધિનું ફલ તત્ત્વ વિચારણા છે. તત્ત્વનાં સ્વરૂપની વિચારણામાં બુદ્ધિનો જેટલો-સદુપયોગ કરાય, તે સાર્થક છે. પણ આજે બુદ્ધિ મળ્યાની સાર્થકતા શામાં મનાઇ રહી છે ? આજે બુદ્ધિ મળ્યાની સાર્થકતા કોઇ પણ ભોગે દુન્યવી હિત સાધવામાં મનાઇ રહી છે.

'લક્ષ્મી, સત્તા, કીર્તિ અને ભોગસુખો કેમ વધારે મળે ? અને કેમ વધારે ટકે,' એની જ વિચારણામાં આજે બુદ્ધિ મળ્યાની સાર્થકતા મનાઇ રહી છે. પણ 'તત્ત્વ-વિચારણા, એ જ બુદ્ધિને સફલ બનાવનાર છે-બુદ્ધિનું વાસ્તવિક ફલ તત્ત્વવિચારણા જ છે.' - આ વાતને યથાર્થપણે માનનારાઓની સંખ્યા કેટલી ? જૂજ : અને લક્ષ્મી, સત્તા, કીર્તિ તથા ભોગસુખો આદિ કેમ વધારે મળે ? અને કેમ વધારે ટકે ? એની વિચારણા આદિ પોતાને મળેલી બુદ્ધિની સફલતા માનનારા કેટલા ?

સભા૦ એ તો ગણ્યા ગણાય નહિ, અને વિણ્યા વિણાય નહિ, એટલા બધા છે.

પૂર્વકાળમાં ય એવાઓ તો હતા જ, પણ તત્ત્વ વિચારકોની સંખ્યા આજના જેટલી જૂજ નહિ પણ ઘણી ઘણી વધારે હતી. પૂર્વ કાલમાં આર્ય સંસ્કૃતિ જીવંત હતી, સાધુ મહાત્માઓના પરિચયના કારણે તત્ત્વ વિચારણા ઘરે ઘરે થતી હતી, પૂર્વ કાળમાં જડવાદ તરફ આટલો બધો ઝોક નહિ હતો. જડના યોગથી ઉત્પન્ન થતા ક્ષણિક અને પરિણામે દુઃખદાયી સુખોને માટે પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ, પૂર્વકાલમાં આત્માનો વિચાર આવતો અને એથી અનીતિ આદિનો આજના જેટલો ફેલાવો નહિ હતો. જેથી આજે ધર્મભાવનાનો હ્રાસ થતો ગયો. અને જડવાદ વધવાના કારણે નાસ્તિકતા સ્વચ્છંદાચાર તેમજ અનૈતિકતાનું પ્રમાણ દિન-પ્રતિદિન વધતું જ ચાલ્યું છે. જે પ્રગતિની દિશા નહિ પણ અધોગતિની પરાકાષ્ઠા આવતી ગઇ. તત્ત્વ-વિચારણા જેમ જેમ ક્ષીણ થતી ગઇ, તેમ તેમ સદ્‌ભાવનાઓ અને સદાચારોનું પ્રમાણ ઘટવા માંડયું, તથા દુર્ભાવનાઓ અને દુરાચારોનું પ્રમાણ વધતું ચાલ્યું.

તત્ત્વ વિચારણા માટે આજે કેટલો સમય જાય છે ?

આજે તમારા જીવનમાં તત્ત્વવિચારણાને કેટલું સ્થાન છે ? દિવસના ચોવીસ કલાકમાં તત્ત્વવિચારણા માટેનો સમય કેટલો ? રોજ નહિ, તો મહિનાના ત્રીસ દિવસોમાંથી કેટલા દિવસોએ અમુક સમયને માટેય -તત્ત્વવિચારણા કરવાનો નિર્ણય છે ? મહિનામાં એવો એક દિવસે ય ખરો કે નહિ ? બાર મહિનામાં પણ એવા દિવસ કેટલા ? કેમ સાવ મૌન ?

સભા૦ આમાં બોલવું શું ?

લજ્જાના માર્યા નથી બોલતા કે બીજું કાંઇ કારણ છે ? તત્ત્વવિચારણા નથી કરતા, એ આપણે માટે બહુ શરમભર્યું છે.'-એમ લાગે છે, માટે નથી બોલતા કે નહિ બોલવામાં બીજો કોઇ આશય છે ?

સભા૦ વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવીએ એટલું.

વ્યાખ્યાન પણ દત્તચિત્તે સાંભળો છો ? વ્યાખ્યાન સાંભળતી વેળાએ પણ ચિત્તના વલોપાતને દૂર કરો છો ? ઘડીઆળ તરફ નજર કેટલી વાર જાય છે ? સુખી માણસોને પણ પેઢી કેટલીવાર યાદ આવે છે ? વ્યાખ્યાનમાં જે સંભળાવાય, તેનો વિચાર કરવો અને શક્યનો અમલ કરવો, એવી ભાવના કેટલાની ? વ્યાખ્યાન પણ જો યથાવિધિ નિયમિત સાંભળવાનો પ્રયત્ન થાય, તોય જીવનમાં ઘણો ફેર પડી જાય. વ્યાખ્યાન જેવી રીતે, સાંભળવું જોઇએ, તેવી રીતે સાંભળવાનો પ્રયાસ થાય, તો સેંકડો વ્યાખ્યાનો સાંભળવાનો દાવો કરનારા પણ કેટલાકો દયાપાત્ર જીવન જીવનારા જોવાય છે, એ બને ખરૂં ? ખરેખર, તત્ત્વવિચારણા તરફના દુર્લક્ષ્યે અનેક અનિષ્ટોને ઉત્પન્ન કરી દીધાં છે. એના જ યોગે, વારંવાર કહેવાએલી સમજાવાએલી અને ચર્ચાએલી એવી પણ વાતો માટે, જ્યારે ને ત્યારે વિકલ્પો ઉઠે છે, અને સમ્યક્ વિચારમાં સ્થિરતા રહેતી નથી.

સભા૦ આત્માના હિતની જેટલી જોઇએ તેટલી અમારામાં દરકાર નથી એથી જ આમ બને છે.

આટલું પણ તમને લાગે છે, એ આનંદનો જ વિષય છે. તમે વારંવાર પૂછો એનો કંટાળો નથી, પણ તમારામાં જરૂરી દરકાર પ્રગટે એ હેતુથી જ આ કહેવાય છે. સુખી થવું હોય, તો આત્માના હિત તરફની બેદરકારી ટાળ્યા વિના ચાલે તેમ નથી, એ ચોક્કસ વાત છે.

[૨]

આપણા અનન્ત કાલના અજ્ઞાનને ટાળનાર શ્રી અરિહન્તદેવો છે :

હવે આપણે શ્રી અરિહન્તદેવના સર્વશ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારને લગતી અધૂરી રહેલી વાતને વિચારીએ. ઉપકારને સમજ્યા પછી ઉપકારી સમજવા, એ બહુ સહેલું છે. મોક્ષની આકાંક્ષા જેમ જેમ તીવ્ર બને, તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગના પ્રવર્ત્તનમાં રહેલા ઉપકારને સમજી શકાય. સૌ કોઇનો આત્મા અનંત કાલથી આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. અનાદિ કાલથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા આપણા આત્માએ, અનન્તી વાર જન્મ-જરા-મરણાદિનાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે. આપણા આત્માએ નરકનાં દુઃખો પણ વેઠયાં છે, નિગોદનાં દુઃખો પણ વેઠયાં છે અને અનેકવિધ અનુકૂળતાઓના અભાવ તથા પ્રતિકૂળતાઓની પ્રાપ્તિ આદિનાં દુઃખો પણ વેઠયાં છે. દુઃખો વેઠયાં છે એટલું જ નહિ, પણ જ્યારે જ્યારે આપણને તક મળી છે, ત્યારે ત્યારે આપણે

આપણાં દુઃખને ટાળવાના અને સુખને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી પ્રયત્ન કરવામાં પણ કમીના રાખી નથી. આમ કરતાં અનન્તો કાળ વહી ગયો, છતાં આપણાં દુઃખનો પૂરેપૂરો અન્ત આવ્યો નહિ અને આપણને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થઇ નહિ. આમ થવાનું કારણ શું ? આ સ્થિતિને માટે કોઇ વધુમાં વધુ જવાબદાર હોય, તો તે આપણું અજ્ઞાન છે. સુખ મેળવવાની ઇચ્છા ઓછી હતી કે છે ? નહિ. સુખને પમાડનારા જે કોઇ પ્રયત્નો લાગ્યા, તે સેવવામાં બેદરકારી હતી ? નહિ. છતાં દુઃખ જાય નહિ ને સુખ મળે નહિ, એ શાથી ? ઇચ્છા હોય, આળસનો અભાવ હોય અને બનતી મહેનત પણ ચાલુ હોય, તે છતાં અનંત કાળ પર્યન્ત દુઃખ જાય નહિ ને સુખ મળે નહિ, તો એમાં દુઃખનાશના અને સુખપ્રાપ્તિનાં સાચા માર્ગનું અજ્ઞાન, એ જ પ્રબળ કારણ ગણાય ને ?

આપણા એ અજ્ઞાનને ટાળવાનો શ્રી અરિહન્તદેવોએ પરમ પરિશ્રમ કર્યો છે. 'અનુકૂળ એવી જડ વસ્તુઓના કે જડના યોગવાળી સચેતન વસ્તુઓના યોગમાં જ સુખ છે'-એવા જગતના જીવોના ભ્રમને શ્રી અરિહન્તદેવોએ સચોટપણે સમજાવ્યો અને ફરમાવ્યું કે, 'આત્માની સાથે એકમેક રૂપ બનેલા જડ કર્મોના યોગનો નાશ કરવામાં જ, આત્માને જડ કર્મોના યોગથી સર્વથા દૂર કરવામાં જ, પરિપૂર્ણ અને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ છે.' આવી રીતે સુખ વિષેના ભ્રમને ટાળવા સાથે અને સાચા સુખની અવસ્થાનો ખ્યાલ આપવા સાથે શ્રી અરિહન્તદેવોએ આત્માને જડ કર્મોના યોગથી સર્વથા રહિત બનાવવાનો યથાસ્થિત ઉપાય પણ દર્શાવ્યો. એને જ આપણે મોક્ષમાર્ગ કહીએ છીએ. મોક્ષમાર્ગ દર્શાવ્યો એટલે શું દર્શાવ્યું ? દુઃખથી છૂટવાનો અને પરિપૂર્ણ તથા શાશ્વત સુખને પામવાનો માર્ગ દર્શાવ્યો. આપણે કોણ છીએ, આપણે શાથી દુઃખી છીએ, અનંત કાલ વહી જવા છતાં પણ આપણી સુખની ઇચ્છા ને મહેનત ફળી કેમ નહિ, દુઃખનું કારણ શું સુખનું કારણ શું તથા સુખના ઉપાયને સેવવા માટે શું કરવું જોઇએ ? - આ વગેરે શ્રી અરિહન્તદેવોએ જણાવ્યું. આમ અનન્ત કાલથી આપણે જે અજ્ઞાનમાં ફસાઇને સુખની ચાહના અને મહેનત છતાં પણ દુઃખને પામી રહ્યા હતા, તે અજ્ઞાનને જે કોઇ ટાળે તેનો ઉપકાર કેટલો ? વચનાતીત. એ તારક જેવા આપણા અજ્ઞાનને ટાળનારા જો આપણને ન મળ્યા હોત, તો આપણે કોઇ કાળે સુખ પામી શકત ? આવા તારક જેને ન મળે, તેનું દુઃખ તો અનન્ત કાળેય ટળે નહિ.

સભાo આપણું દુઃખેય હજુ ટળ્યું તો નથી ને ?

પણ એ તારકે બતાવેલા ઉપાયને બરાબર સેવવાથી દુઃખ ટળશે અને સુખ મળશે, એમ તો લાગે છે ને ? જે આત્માઓને-'એ તારકે બતાવેલા ઉપાયને બરાબર સેવવાથી દુઃખ ટળશે અને સુખ મળશે'-એમ નહિ લાગતું હોય, તેઓને-'શ્રી અરિહન્તદેવ, એ સર્વશ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારી છે, એમ નહિ લાગે એ નિર્વિવાદ વાત છે. માર્ગ ઉપર રૂચિ પ્રગટ્યા વિના, માર્ગદર્શક ઉપકારક લાગે, એ સંભવિત જ નથી.

મોક્ષમાર્ગની રૂચિ પ્રગટે તો આત્માનું કલ્યાણ થાય. જે પુણ્યાત્માઓને, અનંત ઉપકારી શ્રી અરિહંત દેવોએ પ્રકાશિત કરેલો મોક્ષમાર્ગ વાસ્તવિક રીતે, રૂચી જાય છે, તેઓના આનંદનો પાર હોતો નથી. તેઓને એમ થઇ જાય છે કે, 'જો શ્રી અરિહન્તદેવોએ મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશિત ન કર્યો હોત અને અમને જો એ તારકોએ પ્રકાશિત કરેલો મોક્ષમાર્ગ ન મળ્યો હોત, તો અમારૂં થાત શું ? અમે તો સુખની ભ્રમણામાં ને ભ્રમણામાં જ અટવાયા કરત અને એથી અનંત કાલ પર્યન્ત પણ અમારા દુઃખનો અંત આવત નહિ. ખરેખર, અમને અનંત કાલમાં રૌદ્ર દુઃખોથી ઉગારી લેનાર કોઇ હોય, તો તે શ્રી અરિહન્તદેવો જ છે. એ તારકોના જેવો બીજો કોઇ ઉપકારી સંસાર સમસ્તમાં પાક્યો ય નથી અને પાકશે પણ નહિ.'

સભાo 'મોક્ષમાર્ગ એમણે બતાવ્યો, પણ આપણા પ્રયત્ન વિના મોક્ષ મળે તેમ તો છે જ નહિ, એટલે એમનો શો ઉપકાર ?, - એવું કોઇ પૂછે તો ?

આટલું સમજાવ્યા પછી આવા કોઇ પ્રશ્નને અવકાશ જ રહેતો નથી. એને કહી શકાય કે - 'ભાગ્યવાન ! દુ:ખના માર્ગની દૂ:ખના માર્ગ તરીકેની અને સુખના માર્ગની સુખના માર્ગ તરીકેની, ઓળખ આપી, એ જ એ તારકોનો મહાન ઉપકાર છે. એટલી ઓળખ નહોતી, માટે તો અનન્ત કાલથી સુખની ઇચ્છા ને મહેનત ચાલુ હોવા છતાં પણ, દુ:ખ ગયું નહિ ને સુખ મળ્યું નહિ. એ તારકોએ દુ:ખના અને સુખના માર્ગની પિછાન કરાવી, એટલે એ મુજબ વર્તી શકાશે અને એમ વર્તવાથી અનંત કાળનું દુ:ખ ટળશે. એ તારકે દર્શાવેલા ઉપાયોને સેવવાથી એવું સુખ મળશે, કે જેમાં કશી જ કચાશ નહિ. હોય અને જે પ્રાપ્ત થયા પછી અનન્ત કાલે પણ જશે નહિ. મોક્ષ મેળવવાને માટે મહેનત આપણે જ કરવી પડશે, એ વાત સાચી. પણ- 'મોક્ષને મેળવ્યા વિના દુ:ખનો અન્ત આવવાનો નથી તથા સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થવાની નથી તેમજ મોક્ષ મેળવવાને માટે અમૂક રીતે વર્તવાની જરૂર છે'-એ વાત જો અરિહંતદેવોએ પ્રકાશિત ન કરી હોત, તો આપણું થાત શું ? જવું'તુ મદ્રાસ અને દોડતો'તો અમદાવાદ તરફ એટલે મહેનત માથે પડતી'તી અને નુકશાન વધ્યે જતું હતું. હવે જેટલું કરીશ તેટલું લાભમાં જ જશે, એ ઓછો ઉપકાર છે ?'' આવી બધી હકીકત એવાને અનેક રીતે સમજાવી શકાય અને સામો કદાગ્રહી ન હોય તો તે કબૂલ કર્યા વિના પણ રહે નહિ.

સદ્‌ગુરૂનો પણ ઉપકાર અનન્ય છે

કૃતજ્ઞતા ગુણ પ્રગટયા વિના ઉપકારીના ઉપકારને જાણવા અને માનવા જોગી ઉત્તમતા પ્રગટતી નથી. શ્રી અરિહંતદેવોની ઉપકારભાવના કેટલી બધી ? એ તારકોના આત્માઓ અન્તિમથી ત્રીજા ભવે તો, સારાય સંસારના જીવોને સુખી બનાવવાની ઉત્કટ ભાવનાથી ઓતપ્રોત હૃદયવાળા બની જાય છે. 'સંસારના જીવો મોક્ષમાર્ગને પામ્યા નથી માટે જ દુ:ખી છે, તો હું આ સર્વ જીવોને મોક્ષમાર્ગ પમાડી દઉં'-એવી ઉત્કટ ભાવનાના ફલ રૂપે જ, એ તારકો દ્વારા મોક્ષમાર્ગનું પ્રકાશન થાય છે. એ તારકોની એ ભાવનાને અને એ ભાવનાની સિદ્ધિ માટેના એ તારકોના પ્રયત્નને વિચારો, તોય મસ્તક ઝૂકી ગયાં વિના રહે નહિ. સારાંય સંસારના જીવોને દુ:ખથી સર્વથા મુકત અને પરિપૂર્ણ તથા શાશ્વત સુખમાં ઝીલતા બનાવી દેવાની એ તારકોની ભાવનામાં, આપણા પ્રત્યેની હિતભાવનાનો પણ સમાવેશ થાય છે કે નહિ ? થાય છે જ. તો આપણે એ ઉપકારને પણ કેમ જ ભૂલી શકીએ ? આપણે આપણું વાસ્તવિક કોટિનું ભલું ચિન્તવનાર અને આપણે આપણું વાસ્તવિક કોટિનું ભલું કરી શકીએ એવો માર્ગ દર્શાવનાર એ તારકને આપણે અજોડ અને સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપકારી ન માનીએ, તો આપણે કેવા કૃતઘ્ન કહેવાઇએ ? અરે, એ તારકોએ ફરમાવેલા માર્ગનું ભાન કરાવનાર સદ્‌ગુરૂઓ પણ, જેવા -તેવા ઉપકારી નથી.

સભા ૦ શ્રી અરિહન્તદેવ કરતાં ય શ્રી અરિહન્તદેવને ઓળખાવનાર ગુરૂ પહેલા પૂજનિક ખરા ?

નહિ જ, કારણ કે, શ્રી અરિહન્તદેવે જો મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશિત કર્યો ન હોત, તો ગુરૂ એમને ઓળખાવત શી રીતે ? શ્રી અરિહન્તદેવે તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું ન હોત, તો ગુરૂની હયાતિ જ કયાંથી હોત ? શ્રી સિદ્ધાત્માઓને ઓળખાવનાર શ્રી અરિહંત દેવો છે, માટે શ્રી સિદ્ધાત્માઓ કરતાં પણ શ્રી અરિહંત દેવો પ્રથમ પદે પૂજનિક, પણ ગુરૂઓની વાતમાં તો, ગુરૂઓ આપણને જે ઓળખાવી શકે છે, તેમાં મૂળભૂત ઉપકાર તો શ્રી અરિહંતદેવનો જ છે.

સભા૦ છતાં એવું ય બોલાય છે.

અજ્ઞાની જીવો ન બોલે તેટલું ઓછું, બાકી સદ્‌ગુરૂઓનો ઉપકાર પણ જેવો-તેવો નથી, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

સભા ૦ યુગબાહુના જીવ દેવે ઉપકારી મદનરેખાને પહેલાં નમસ્કાર કર્યાની વાત આવે છે ને ? નમ્યાની વાત આવે છે ને ?

સંભ્રમથી બને એ વસ્તુ જ જુદી છે. પણ જ્યાં પદ તરીકેનો વિચાર થતો હોય, ત્યાં તો પ્રથમ પદે શ્રી અરિહન્તદેવો, બીજા પદે શ્રી સિદ્ધાત્માઓ અને તે પછી જ શ્રી આચાર્યાદિ પૂજનિક ગણાય.

આત્મા આત્માનો મિત્ર છે, ને આત્મા આત્માનો દુશ્મન છે.

આપણી મૂળ વાત તો એ છે કે, ભયંકર સંકટમાં આવી પડેલાં પણ સીતાજી, બીજા કોઈની પણ નિન્દા નહિ કરતાં, પોતાના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા આત્માની જ નિન્દા કરી રહ્યાં છે. આજે કેટલીક વાર તો સામાન્ય પણ સંકટ આવતાં, અનેકોને ગાળો દેવાય છે અને અનેકોને નિન્દાય છે, જ્યારે આ મહાસતી ભયંકર જંગલમાં છે, વિના દોષે સ્વામીથી તજાએલાં છે, તદ્દન ખોટા એવા કારમા કલંકના ભોગ બનેલા છે, સગર્ભા છે, એકલાં છે ને ભયથી ઉદ્‌ભ્રાન્ત બનેલાં છે, છતાં પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માને જ નિન્દી રહયા છે. આ મનોદશા સમજવા જેવી છે. એની પ્રશંસા કરવા જેવી છે. એને આચરણમાં ઉતારવા મથવા જેવું છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની ઉત્તમતાનો આ પણ એક સાક્ષાત્કાર છે. સીતાજીના જીવનમાંથી પણ ઘણું ઘણું શીખવા જેવું છે. સીતાજીની આ આત્મનિન્દા દુષ્કર્મ પ્રત્યેના રોષને આભારી છે. આત્માને દુષ્કર્મથી દૂષિત બનાવનાર પણ આપણે જ છીએ. અને સત્કર્મ ભૂષિત બનાવનાર પણ આપણે જ છીએ. આત્મા જ આત્માનો મિત્ર છે અને આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે. સત્કર્મમાં રક્તતા, એ આત્માની મિત્રતા છે અને દુષ્કર્મમાં રક્તતા, એ આત્માની શત્રુતા છે. સત્કર્મના યોગે આત્મા પોતાનો મિત્ર બની શકે છે, અને દુષ્કર્મના યોગે આત્મા પોતાનો શત્રુ બની શકે છે, આપણે આપણા મિત્ર બનવું કે દુશ્મન બનવું, એ આપણા હાથની વાત છે. ભૂતકાળમાં તો જે બની ગયું તે ખરૂં, પણ ભવિષ્ય આપણે આધીન છે. ભૂતકાળમાં જે કાંઇ આચર્યુ છે, તેનું જે કાંઇ પરિણામ આવે, તે તો હર્ષ કે શોક કર્યા વિના ભોગવી લેવું. આત્માને સમજાવવો કે; 'તારૂં કર્યું તું ન ભોગવે, તો કોણ ભોગવે ? તારાં કૃત્યોનું પરિણામ તારે જ ભોગવવાનું છે. કોઇ ઉપર ખીજાઇશ કે કોઇ ઉપર ક્રોધ કરીશ, એથી તારાં કર્મો તને નહિ છોડે. પાપ આચર્યું તેં અને ખીજાય બીજા ઉપર એમાં ડહાપણ નથી. એ તો ભવિષ્યને બગાડવાનો ધંધો છે. માટે જરા સ્થિર બન, ધીરજ ધર અને ભવિષ્ય સુધરે એવો પ્રયત્ન કર !' ભવિષ્ય આપણે આધીન છે. એ કદિ ન ભૂલો. ભવિષ્યને નહિ સુધારો, તો બગડવાનું નક્કી જ છે. ભવિષ્યને સુધારવું હોય તો શત્રુતાને તજો અને મિત્રતાને ભજો. શત્રુતાનો ત્યાગ કહેવાય કોને? દુષ્કર્મનો ત્યાગ, એ શત્રુતાનો ત્યાગ છે અને સત્કર્મનું સેવન, એ મિત્રતાનો આદર છે. સત્કર્મ પણ આત્મા કરે છે અને દુષ્કર્મ પણ આત્મા જ કરે છે. દુષ્કર્મ કરનારો આત્મા આત્માનો શત્રુ બને છે અને સત્કર્મ કરનારો આત્મા આત્માનો મિત્ર બને છે.

આપણને દુષ્કર્મ તરફ રોષ છે ? સીતાજી પોતાના તે આત્માને નિન્દી રહ્યાં છે, કે જે આત્મા પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત બનેલો છે. સત્કર્મથી ભૂષિત આત્માની તો નિન્દા ન હોય. પણ પ્રશંસા અને અનુમોદના હોય. ત્યારે નિન્દ્ય વસ્તુ કઇ ? દુષ્કર્મ. આત્માના મિત્ર બનવું હોય, તો દુષ્કર્મ ઉપર ઉગ્ર રોષ કેળવવો પડશે. નક્કી કરવું પડશે કે 'પ્રાણો કંઠે આવે તોય દુષ્કર્મની સામે હું જોઉં જ નહિ.' વિચારમાં, વાણીમાં કે વર્તનમાં દુષ્કર્મ ન જોઇએ. આત્માને પાયમાલ કરનાર કોઇ હોય, તો તે દુષ્કર્મ જ છે. અનન્તી શક્તિના સ્વામી આત્માને પામર બનાવનાર, અનન્ત સુખના સ્વામી આત્માને ભયંકર દુ:ખોમાં રીબાવનાર, શાશ્વત સ્વભાવના આત્માને અનન્તાં જન્મ-મરણો કરાવનાર અને અનન્ત ઐશ્વર્યના સ્વામી આત્માને તુચ્છ વૈભવ પૂંઠે પાગલ બનાવનાર કોઇ હોય, તો તે દુષ્કર્મ જ છે. દુષ્કર્મનો આપણા ઉપર કેટલો જૂલ્મ છે ? આ અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલી અને ગંધાતી કોટડીમાં આત્માને પૂરી રાખનાર કોણ ? દુષ્કર્મ. આ ઓછો જૂલ્મ છે ? આટલો જૂલ્મ ગુજારનાર અને

તે પણ અનન્ત કાળ થયાં જૂલ્મ ગુજારનાર દુષ્કર્મ તરફ તો આપણમાં એવો રોષ પ્રગટવો જોઇએ, કે જેની સીમા ન હોય. દુષ્કર્મ આપણા પડછાયાથી પણ કંપતું હોય - આપણને જોતાં જ ભાગવા માંડતું હોય, એવી મનોદશા આપણે કેળવવી જોઇએ આપણી મનોવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ જોતાં દુષ્કર્મને એમ થઇ જવું જોઇએ કે - હવે આની આંખે ચડવામાં પણ મજા નથી.

પણ પંચાત એ છે કે, આપણને દુષ્કર્મ તરફ રોષ જ ક્યાં છે ? દુષ્કર્મ તરફ તો આપણને રોષને બદલે પૂરેપૂરો રાગ છે. દુષ્કર્મને આપણે જ વળગતા જઇએ છીએ. દુષ્કર્મ આપણો પીછો છોડતું નથી એમ નહિ, પણ આપણે જ દુષ્કર્મનો પીછો છોડતા નથી. દુષ્કર્મ તો બીચારૂં રાંકડું છે. એનું જે જોર છે, તે તો આપણો એને સાથ છે એથી ! આથી જ સીતાજી પોતાના પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા આત્માને નિન્દી રહ્યાં છે. આ નિન્દા દ્વારા સીતાજી એવું હૃદય કેળવી રહ્યાં છે કે, આત્મા દુષ્કર્મને આચરવાની હિંમત જ કરી શકે નહિ. નિન્દા, એ નિન્દ્ય કર્મ છે, અને તે છતાં પણ દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માની નિન્દા એ સત્કર્મ છે. એ જ રીતે રોષ એ કર્મબન્ધનું કારણ છે, પણ દુષ્કર્મ તરફનો રોષ એ નિર્જરાનું કારણ છે. નિન્દા કરવી હોય, તો દુષ્કર્મથી દૂષિત બનેલા પોતાના આત્માની જ નિન્દા કરો અને રોષ કરવો હોય, તો દુષ્કર્મ ઉપર જ રોષ કરો. આનાથી ઉલટી રીતે જે વર્તે તે આત્માનો મિત્ર નહિ પણ શત્રુ.

આ વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખીને કહો કે, તમે તમારા મિત્ર છો કે દુશ્મન ?

સભા૦ મિત્ર બનવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

કેટલો ? ચોવીસ કલાકમાં મિત્ર કેટલો સમય અને દુશ્મન માટે કેટલો સમય ? પણ ભાગ્યવાન ! બહુ વિચારવા જેવું છે. આ જીવન, આ સામગ્રી, ઘડીએ ઘડીએ મળે તેમ નથી. ઉત્તમમાં ઉત્તમ વિચાર સાથે ઉત્તમમાં ઉત્તમ આચારવાળું જીવન જીવી શકાય, એવો તો એક મનુષ્યભવ જ છે. મનુષ્યભવની ઉત્કૃષ્ટતા એના જ યોગે છે. આવા ભવને પામવા છતાં, તમે મોટો ભાગ જો આત્માના દુશ્મન બનીને જ વ્યતીત કરો, તો તમારી ભવિતવ્યતા કેવી ? ગત કાળની વાત છોડો. થઇ ગયું તે થઇ ગયું, પણ હવે શું કરવું છે એ નક્કી કરી લો. આત્માના મિત્ર રૂપે જ બાકીની જીંદગી પસાર કરવી, એવો નિર્ણય કરી લો. એ વિના આપત્તિઓ તમારો પીછો છોડે, એ શક્ય નથી. સીતાજીનું દૃષ્ટાંત બરાબર આંખ સામે રાખો. એમની આફતનો વિચાર કરો. રામચંદ્રજી જેવા સ્વામીને, લક્ષ્મણજી જેવા દીયરને અને ભામંડલ જેવા ભાઇને પામેલાં પણ સીતાજી અત્યારે ઘોર અરણ્યમાં એકલાં ભમે છે. શાથી ? એ પ્રતાપ પૂર્વના દુષ્કર્મનો છે. દુષ્કર્મના યોગે જેટલી આફત ન આવે, તેટલી જ ઓછી સમજવી.

સેના જોવા છતાં ભય નહિ :

પણ સીતાજીના દુષ્કર્મનો યોગ પૂરો થવા આવ્યો છે. પુણ્યોદય સમીપમાં છે. પુણ્યોદય થતાં અણધારી મદદ આવી મળે. પાપોદયે આફત આવતાં વાર નહિ અને પુણ્યોદયે મદદ મળતા વાર નહિ. સીતાજી તો વારંવાર રડતાં અને પગલે પગલે સ્ખલના પામતાં અરણ્યમાં આગળ ચાલ્યાં જાય છે. પણ સામેથી એમ મોટી સેનાને આવતી જુએ છે. એ સેનાને જોવા છતાં પણ સીતાજી ગભરાતાં નથી. એમને ભય લાગતો નથી, કારણ કે, અત્યારે એ જીવિત અને મૃત્યુ બન્નેને વિષે તુલ્ય આશયવાળાં બની ગયાં છે. જીવન ઘોર કલંકનું ભોગ બની ગયું છે, દુઃખમય બની ગયું છે અને મરણ પણ વહેલું કે મોડું આવવાનું જ છે એમ એ સમજે જ છે. આવી દશામાં સીતાજીને જીવનની ચાહના કે મૃત્યુથી ગભરામણ ન હોય, તે અતિ સ્વાભાવિક છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેવા જીવિતને અને કેવા શરણને ઇચ્છે ?

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જો જીવિતને કે મૃત્યુને ઇચ્છે, તો તે કેવા જીવિતને કે મૃત્યુને ઇચ્છે ?

સભા૦ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા મૃત્યુને ઇચ્છે, એ સંભવિત છે ?

જરૂર. એવા પણ પ્રસંગો આવી લાગે છે, કે જે સમયે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને જીવન કરતાં મૃત્યુ વધારે વહાલું લાગે. ગ્રહણ કરેલા વ્રતનો ભંગ થવાનો પ્રસંગ આવી લાગે તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા વ્રતભંગ કરીને જીવવા કરતાં, તે પૂર્વે મરવાનું પસંદ કરે. શાસનની અપભ્રાજના અટકાવવા આદિના કારણે પણ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ મૃત્યુને પસંદ કરે, તો નવાઇ પામવા જેવું નથી. તેવો કોઇ પ્રસંગ આવી લાગે, તો બાહ્ય દૃષ્ટિએ 'આત્મહત્યા' ગણાય એવું પણ કૃત્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ આચરે. જેમ વિનયરત્નના ગુરૂમહારાજ, વિનયરત્ન રાજાને હણીને ભાગી ગયો. આચાર્ય મહારાજે જાણ્યું. તેમને લાગ્યું કે, આ સંયોગમાં મારે મારા હાથે જ મારા ગળા ઉપર છૂરી ફેરવવી, એ શાસનરક્ષા માટે આવશ્યક છે અને એ મહાત્માએ તેમ કર્યું પણ ખરૂં.

આથી સ્પષ્ટ છે કે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ મરણને ન જ ઇચ્છે એમ ન કહેવાય. સુખ આવ્યે જીવિત ઇચ્છવું અને દુઃખ આવ્યે મરણ ઇચ્છવું, એને જ્ઞાનીઓએ દોષ રૂપ જણાવેલ છે, પણ તે પૌદ્ગલિક સુખ-દુઃખ અંગેની વાત છે. શાસનરક્ષા અને વ્રતરક્ષા આદિને અંગે તો મરણની ઇચ્છા પણ થઇ શકે અને તેવો પ્રયત્ન પણ થઇ શકે. ઉદાહરણ તરીકે સમજો કે, સાધુપણાનાં રજોહરણ આદિ ઉપકરણોની આમ તો લેશ પણ આશાતના ન થાય, પણ શાસનને અંગે તેવો જ કોઇ પ્રસંગ આવી લાગે, તો ગીતાર્થ મહાત્મા પોતાનાં ઉપકરણોને બાળીને ભસ્મ પણ કરી નાખે. એવા પ્રસંગે અવસર જોવાય. કેવળ ક્રિયા તરફ નહિ, પણ પરિણામ તરફ દૃષ્ટિ રાખવી જોઇએ. આરાધના માટે જીવનની અભિલાષા પણ હોઇ શકે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જીવનને ઇચ્છે, તો એવા જીવનને ઇચ્છે, કે જે આરાધનાથી પરિપૂર્ણ હોય અને મરણને ઇચ્છે, તોય એવા મરણને ઇચ્છે કે જે સમાધિથી પરિપૂર્ણ હોય. શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પાસે સમાધિ-મરણની પણ માગણી કરાય છે ને ? આરાધના માટે આ ભવ શ્રેષ્ઠ છે, એટલે આરાધક આત્મા આ ભવ દ્વારા વધુ આરાધના કરી લેવાને ઇચ્છે, તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ મૃત્યુ એ એક એવી વસ્તુ છે કે, જે જન્મેલાને આવ્યા વિના રહે જ નહિ. મૃત્યુ પામેલાનો જન્મ ન હોય એ હજુ સંભવિત છે કારણ કે, મૃત્યુની સાથે જે પુણ્યાત્માઓ જડ કર્મના યોગથી સર્વથા મુક્ત બની જાય છે, તેઓ જન્મને પામતા નથી; પણ જન્મ પામેલાનું મૃત્યુ, એ તો નિશ્ચિત જ છે. જેનો જન્મ થયો, તેનું મરણ થવાનું જ. એ ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે, પણ જન્મની સાથે મૃત્યુ સંકળાયેલું જ છે. મરનારાઓમાંથી જન્મ્યા નહિ એ બન્યું, પણ જન્મેલામાંથી કોઇ મર્યું નહિ એવું બન્યુંય નથી અને બનશે પણ નહિ. આમ જ્યારે મરણ નિશ્ચિત જ છે, તો પછી એવું જ મરણ ઇચ્છવું રહ્યું, કે જે કાં તો પછીના જન્મથી સંકળાયેલું નં હોય અને કાં તો જે ભવિષ્યની સદ્ગતિનું સૂચક હોય. સમાધિ-મરણે મરનાર કદિ પણ દુર્ગતિએ જનાર હોય નહિ. સમાધિ-મરણની સાથે જો કોઇ સંકળાયેલ હોય, તો તે સદ્ગતિ જ સંકળાએલી હોય. આથી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ સમાધિ-મરણની પણ માગણી કરે છે.

[૩]

સીતાજી નમસ્કાર મંત્રના ધ્યાનમાં એકચિત્ત બને છે.

અસ્તુ. સીતાજી તો અત્યારે જીવિત અને મૃત્યુ બન્નેને વિષે તુલ્ય આશયવાળાં બની ગયાં છે : કારણ કે - આ

અવસ્થા આરાધના માટે પ્રતિકૂળ છે અને તે છતાં જો આ દશામાં પણ મરણ આવે તો તેઓ સમાધિ જાળવી શકે તેમ છે. આથી તેઓ મોટી સેનાને આવતી જોવા છતાં પણ, નિર્ભીકની જેમ ઉભાં રહે છે. કેવી રીતિએ ઉભાં રહે છે, એ જાણો છો ? પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્દ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે - સીતાજી એ વખતે નમસ્કારમાં પરાયણ બનીને ઉભાં રહે છે !

અત્યારે સીતાજી રામચન્દ્રજીને યાદ કરતાં નથી, પણ નમસ્કાર મહામંત્રના ધ્યાનમાં લયલીન પરાયણ બને છે. કારણ ? સીતાજી સમજે છે કે, આ સંસારમાં વાસ્તવિક રીતે શરણભૂત કોઇ હોય, તો તે શ્રી અરિહન્ત પરમાત્મા આદિ જ છે. મોટા સૈન્યને આવતું જોઇને સીતાજીને લાગે છે કે, 'મારે માટે આ આફત રૂપ છે.' પણ એ મહાસતી કોઇ પણ ભોગે પોતાના શીલને દૂષિત થવા દે તેમ નથી. અવસર આવ્યે મૃત્યુને ભેટે, પણ શીલને દૂષિત થવા દે નહિ. એવો અવસર આવી લાગશે, એમ સીતાજીને સેના જોતાં લાગ્યું હોય એ શક્ય છે. આથી તેઓ બીજા સઘળા જ વિચારોને ત્યજીને નમસ્કાર મહામંત્રના ધ્યાનમાં લીન બની જાય છે. શ્રી અરિહંત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય અને શ્રી સાધુ-એ પાંચેય પરમેષ્ઠીઓને નમસ્કાર કરવામાં જ તત્પર બની જાય છે. કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ હરકોઇ અવસ્થામાં શ્રી અરિહંત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્યાદિ સાધુપુંગવો અને શ્રી જિનભાષિત ધર્મ - એ ચારનું જ શરણ સ્વીકારવા યોગ્ય છે. આ ચારનું શરણ પામનાર સદ્દગતિને અને અન્તે મોક્ષને પણ પામનારો બની શકે છે. જ્યાં કોઇનું શરણ કામ લાગતું નથી ત્યાં પણ આ ચારનું શરણ જ કામ લાગે છે. આ ચારને શરણે જનારની આપત્તિઓ ભાગવા માંડે છે અને સંપત્તિઓ એને વિટળાઇ વળે છે. આ ચારનું શરણ સ્વીકારનારા પુણ્યાત્માઓ, પોતાની આત્મલક્ષ્મીને અલ્પ કાળમાં જ પરિપૂર્ણ રીતિએ પ્રગટાવી શકે છે.

અહીં બને છે એવું કે, જેને ડર લાગવો જોઇએ તેને ડર લાગતો નથી, પણ ઉલ્ટું જેનાથી ડર લાગવો જોઇએ તેને જ ડર લાગે છે, હજુ ડરે તો સીતાજી ડરે, પણ એ તો ડર્યા વિના જ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના સ્મરણમાં લીન બનીને ઉભા છે, જ્યારે એમને સુસ્થિર ઉભેલા જોઇને સૈનિકો ડરે છે. સીતાજી કમ રૂપવાળાં નથી. સીતાજીનું રૂપ સ્વર્ગની દેવીઓના રૂપનો ખ્યાલ આપે એવું છે. એમાં પ્રસંગને અનુરૂપ ગ્લાનિ ઉમેરાઇ છે. સીતાજીને જોઇને સામેથી આવતી સેનાના સૈનિકો ડરી જાય છે. તેમને એમ થાય છે કે; 'ભૂમિ ઉપર રહેલી દિવ્ય રૂપવાળી આ સ્ત્રી કોણ હશે ?' સૈનિકો આવી અંદર-અંદર વાતો કરી રહ્યા છે. એ વખતે પણ સીતાજીને રડવું આવી જાય છે. પેલી સેનાના સ્વામી રાજાના કાને સીતાજીના રૂદનનો સ્વર પહોંચે છે. રાજા સ્વરનો જાણકાર છે. સ્વર ઉપરથી તે કેવી વ્યક્તિનો સ્વર છે ? એ પારખવાનું રાજામાં સામર્થ્ય હતું. સતીના અને કુલટાના રૂદનમાં પણ ભેદ પડે. સતી અને કુલટાનું હાસ્ય પણ જૂદું અને રૂદન પણ જૂદું. એને પારખવાની તાકાત જોઇએ. રાજામાં સ્વર ઉપરથી વ્યક્તિના સ્વરૂપને પીછાનવાની તાકાત છે. રાજાને લાગે છે કે, ' આ રૂદન કોઇ મહાસતીનું છે.' રૂદન કરનાર મહાસતી સગર્ભા છે, એમ પણ રાજા કલ્પી શકે છે.

દયા વિનાનો માનવ માનવ જ નથી :

રાજા જેમ જાણકાર છે, તેમ કૃપાળુ પણ છે. સીતાજીના રૂદનને સાંભળતાંની સાથે જ, રાજા બોલી ઉઠે છે કે, 'આ કોઇ સગર્ભા મહાસતીનું રૂદન છે.' આ પ્રમાણે બોલીને તે રાજા, તે મહાસતીના કષ્ટને દૂર કરવાને તત્પર બને છે. તરત જ તે સીતાજીની પાસે આવે છે. દુઃખીને દુઃખી તરીકે જાણતાંની સાથે જ, તેના કષ્ટને દૂર કરવાની ભાવના કરૂણાશીલ આત્માઓમાં પ્રગટે જ. દુઃખીને જોયા અને જાણ્યા બાદ, તેના દુઃખને દૂર કરવાનો શક્ય પ્રયત્ન કરવાની જેનામાં વૃત્તિ ન પ્રગટે, તે ધર્મને લાયક નથી. એવો આદમી તો ધર્મક્રિયાઓ કરતો હોય, તો કદાચ ધર્મને જ વગોવનારો બને. અનુકંપા, એ તો આદમીનું આભૂષણ છે. જેનામાં અનુકંપા નથી, તેનામાં બીજુ સારૂં હોય પણ શું ? દયા વિનાનો માનવી, એ સાચો માનવી જ નથી. દયા પણ કોરી

હોતી નથી. જેનામાં દયા છે, તે છતી શક્તિએ દયાનો અમલ ન કરે, એ બને કેમ ? મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને મધ્યસ્થતા-એ ચાર ભાવનાઓ કહી, એનો અર્થ શો ? પર હિતની ભાવના ભાવવાની ખરી, પણ પરહિતનો પ્રયત્ન કરવાનો નહિ, એમ ? જેનામાં પરહિતચિંતા રૂપ ભાવના હોય, તે તો પરહિતની શક્ય સાધનામાં પણ ઉજમાલ જ હોય. પરહિતના પ્રયત્નથી બેદરકારમાં, પરહિતિચિન્તા રૂપ મૈત્રી ભાવના હોય જ નહિ. એ જ રીતિએ કરૂણા ભાવનામાં પણ શું ? 'બિચારો દુઃખી છે' - એમ કહીને ખસી જવાનું નહિ. તેનાં દુઃખને દૂર કરવાનો શક્ય પ્રયત્ન પણ કરવાનો. સાચી ભાવના જ તે કે જે શક્ય પ્રયત્નમાં પ્રેર્યા વિના રહે નહિ. શક્ય અમલ વિનાની વાંઝણી ભાવના એ વસ્તુતઃ ભાવના જ નથી. આ રાજા ખરેખર કૃપાલુ છે અને માટે જ તે, સીતાજીના રૂદનને સાંભળતાની સાથે જ, સીતાજીની પાસે આવે છે.

રાજા કૃપાભાવથી પ્રેરાઇને સીતાજીની પાસે આવે છે, પણ સીતાજીને જુદી જ શંકા આવે છે. સીતાજીને લાગે છે કે, 'આ કોઇ ચોર લૂંટારા છે.' આથી સૌથી પહેલું તો પોતે એ કરે છે કે, પોતાના અંગ ઉપરનાં આભૂષણો ઉતારીને તેઓની સામે ધરે છે. સીતાજીએ કેમ આમ કર્યું હશે ? એ જ માટે કે, આભૂષણો આપ્યે પણ આ આફત જો ટળતી હોય, તો ટાળી દેવી. આભૂષણો આપીને પણ શીલ ઉપરના આક્રમણથી બચી શકાતું હોય, તો બચી જવું. શીલ ઉપરના આક્રમણને રોકવાના હેતુથી, સર્વસ્વ દઇ દેવું પડે તોય તે દેતાં સતી સ્ત્રીઓને આંચકો આવે નહિ; કારણ કે, સતી સ્ત્રીઓને મન શીલ એ જ સર્વસ્વ હોય છે. શીલ ગયું તો સઘળું જ ગયું અને શીલ રહ્યું તો સઘળું જ રહ્યું - એવી સતી સ્ત્રીઓની અવિચળ માન્યતા હોય છે. આ જ કારણે, મહાસતી સીતાજી આભૂષણો દઇ દેવાથી જ શીલ ઉપરનું આક્રમણ ટળતું હોય તો તેમ કરીને પણ, પોતાના શીલ ઉપરના આક્રમણને ટાળવા ઇચ્છે છે. અંગ ઉપરનાં આભૂષણો ઉતારીને, વગર માગ્યે જ સામે ધરી દેવા પાછળ રહેલા સીતાજીના હૃદયભાવને રાજા પામી જાય છે. રાજા તરત જ સીતાજીને 'બેન' તરીકે સંબોધીને કહે છે કે, 'તું લેશ પણ ડરીશ નહિ.' એટલું જ નહિ. પણ રાજા કહે છે કે, 'હે બેન ! આ આભૂષણો તારાં જ છે અને તે તારા જ અંગે રહો !'

ગુણાનુરાગમાંથી ઉત્પન્ન થતો રોષ પ્રશસ્ત છે.

સીતાજીએ આભૂષણો આપવા માંડયાં એટલે રાજાએ આ પ્રાસ્તાવિક વાત કરી; પણ સીતાજીની આભૂષણો આપી દેવાની તૈયારી જોઇને, રાજાના હૈયામાં સીતાજી પ્રત્યેનો બહુમાનભાવ વધી ગયો. એથી રાજાના હૈયામાં આવી મહાસતીને આવા કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રત્યે સખ્ત તિરસ્કાર પ્રગટયો. પણ એમાં નવાઇ પામવા જેવું નથી. બહુમાનભાવનો એ નિયમ જ છે. જેના પ્રત્યે આપણા હૈયામાં સાચો બહુમાનભાવ હોય, તેના કષ્ટને આપણે સહી શકીએ જ નહિ. એના ઉપરનું કષ્ટ પણ આપણને આપણી ઉપર આવેલા કષ્ટ જેવું લાગે. એને કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રત્યે રોષ પ્રગટે જ. હૈયામાં સાચો બહુમાનભાવ હોય, છતાં એ વ્યક્તિને કે વસ્તુને કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રત્યે રોષ ન પ્રગટે - એ સંભવિત જ નથી. જો એવી વ્યક્તિ કે વસ્તુને કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રતિ રોષ ન પ્રગટે, તો માનવું કે, આપણાં હૈયામાં સાચો બહુમાનભાવ છે જ નહિ. એ રોષ શામાંથી પ્રગટે છે ? ગુણાનુરાગમાંથી. ગુણાનુરાગવાળો ગુણવાનને કષ્ટ દેનાર તરફ તિરસ્કારવાળો બન્યા વિના રહેતો જ નથી. અને તેમ છતાં પણ સાચા ગુણાનુરાગનો એ મહિમા છે કે, એ એનું પણ ભૂંડું ઇચ્છતો નથી. ગુણવાનને કષ્ટમાં મૂકનારમાં પણ સદ્‌બુદ્ધિ પ્રગટો અને એથી એનું પણ કલ્યાણ થાઓ-એવી ભાવના એનામાં જરૂર હોય છે. દયાભાવના યોગે એ જેમ તેવા પણ આત્માનું અકલ્યાણ ઇચ્છતો નથી, તેમ ગુણાનુરાગના યોગે એ તેના દુષ્ટ કૃત્ય બદલ તિરસ્કારભાવ પામ્યા વિના પણ રહેતો નથી. ગુણાનુરાગના યોગે જન્મેલો રોષ નિન્દનીય નથી, પણ પ્રશંસનીય જ છે એ રોષ ગુણઘાતક નથી, ગુણપ્રાપ્તિનું કારણ છે.

આથી જ રાજા સીતાજીને પહેલાં તો એ પૂછે છે કે, 'તું કોણ છો ? અને તે પછી પૂછે છે કે, 'તને આવી રીતે ત્યજનાર નિર્ઘૃણોમાં પણ નિર્ઘૃણ કોણ છે ?' આ શબ્દોથી રાજા એ જ સૂચવી રહ્યા છે કે, જે આદમીએ આવી મહાસતી સ્ત્રીને, આવી અવસ્થામાં, આવી ભયંકર અટવીમાં ત્યજી દીધી છે, તે નિર્દયોમાં પણ નિર્દય જ હોવો જોઇએ. કારમી નિર્દયતા વિના આવી સ્ત્રીનો આવો ત્યાગ સંભવે નહિ, એમ એ રાજા માને છે. અને એથી જ આમ બોલે છે. સીતાજીને રાજાએ એમ પણ કહ્યું છે કે, 'તું મને નિઃશંકપણે તારી હકીકત જણાવ. તારા કષ્ટથી હું કષ્ટવાળો બન્યો છું.'

વિચાર કરો કે, આવા શબ્દો કયારે ઉચ્ચારાય ? રાજાના હૈયામાં કેટલી કરૂણા ભરી હશે ? સતીપણા માટે રાજાના હૃદયમાં કેટલો બહુમાનભાવ હશે ? રાજાને નિન્દાનો શોખ હશે, માટે સીતાજીને ત્યજનાર આદમીને નિર્દયોમાં પણ નિર્દય કહ્યો હશે, કેમ ? વસ્તુને વસ્તુ રૂપે સમજતા શીખો. ભક્તિભર્યા અન્તરની પરીક્ષા ભક્તિહીનોને કયાંથી હોય ? ભક્તિશૂન્ય આત્માઓ ભક્તાત્માઓની ક્રિયાઓથી નારાજ થાય એમાં નવાઇ નથી, પણ આજે તો ધર્મના નામે જ ધર્મનો વિરોધ કરવાનો પ્રયત્ન થઇ રહ્યો છે. કહે છે કે - 'કષાય થાય ? કષાય તો ત્યાજ્ય, પણ એમ ન સમજે કે, પુદ્‌ગલરાગના યોગે જન્મેલો અપ્રશસ્ત કષાય ત્યાજ્ય, પણ ગુણાનુરાગના યોગે જન્મેલો પ્રશસ્ત કષાય ત્યાજ્ય નહિ. રક્ષક પાસેય શસ્ત્ર હોય અને ભક્ષક પાસે ય શસ્ત્ર હોય. એક રક્ષણ માટે શસ્ત્ર વાપરે છે અને બીજો ભક્ષણ માટે શસ્ત્ર વાપરે છે. બેમાં ભેદ નહિ ?

ઉપાશ્રયોમાં તો ધર્મ સિવાય કાંઇ જ ન થાય :

સ્થાન, વસ્તુ તથા ગુણને નહિ જોનાર, ગમે તે વસ્તુનો ગમે તેવો દુરૂપયોગ કરનાર, શિષ્ટજનોમાં અપ્રિય બને, તિરસ્કાર પામે, તે સ્વાભાવિક છે. ખરાબ સ્થાનનો સારો ઉપયોગ થઇ શકે, પણ સારા સ્થાનનો ખરાબ ઉપયોગ ન જ થઇ શકે. આજે ઉપાશ્રયમાં શું કરવાની ધમાલ મચી રહી છે, તે તમે જાણો છો. ઉપાશ્રય બંધાવનારે કયા હેતુથી બંધાવ્યો હશે ? ઉપાશ્રયમાં અર્થ-કામની મંત્રણા હોતી હશે ? અર્થ અને કામની એટલી બધી ઘેલછા વધી ગઇ છે કે, આજે એમને ધર્મનાં સ્થાનોને પણ અર્થ-કામની સાધનામાં કામે લગાડવાં છે ? ઉપાશ્રયમાં તો ધર્મક્રિયા કરવાની હોય, ધર્મની વાતચીત કરવાની હોય, ધર્મનો વિચાર કરવાનો હોય, પણ બીજી કોઇ ક્રિયા ત્યાં ન થાય. બંધાવનારે તો ધર્મક્રિયા માટે સ્થાન બંધાવ્યું, પણ આજના હક્કદારો એના ઉપર છીણી ફેરવવા તૈયાર થયા છે. દમામમાં ને દમામમાં આજે તેમને રેકર્ડ કરી લેવો છે. પછી તો કાયદાબાજ કયાં ઓછા છે ? પ્રસંગે પૂરાવો રજુ કરે કે - અમુક સાલમાં આજ સ્થાને અમુક ક્રિયા થઇ હતી. એવાની જાળમાં રખે ફસાતા. ઔચિત્યને ત્યજવું નહિ, પણ દૃઢતાથી કહેવું કે, અહીં તો સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ આદિ ધર્મક્રિયાઓ થાય, શ્રી જિનવાણીનું શ્રવણ થાય, ધર્મના વિચારોની આપ-લે થાય. મોક્ષના ધ્યેયને સિદ્ધ કરનારી ક્રિયા અહીં થાય, પણ સંસારને વધારનારી ક્રિયા અહીં ન થાય. સ્થાનનો દુરૂપયોગ કરનારને શક્તિસંપન્ને અટકાવવો જોઇએ. ઘરમાંથી અને બજારમાંથી ધર્મની વાત લગભગ ગઇ જ છે. હવે ઉપાશ્રયોમાંથી પણ ધર્મને કાઢવો છે ? શ્રી જિનમંદિર અને ઉપાશ્રયની પવિત્રતાનો પણ નાશ કરવો છે ? રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ ઉપાશ્રયમાં કરવાની ઇચ્છા, એ શું સૂચવે છે ? બીજે જગાનો તોટો છે ? ના, પણ વાત એ જ છે કે, ઉપાશ્રયમાં ય ધર્મ નહિ રહેવો જોઇએ. એમને તો બધે જ અર્થ-કામની સાધનાને ઘુસાડવી છે. ધર્મના અર્થીઓએ સાવધ બનવું જોઇએ. એવા ધર્મશત્રુઓની મુરાદો બર ન આવે, એ માટે ઘટતું બધું જ કરવું જોઇએ.

સીતાજીને નહિ જાણવા છતાં, આ એક મહાસતી છે, સગર્ભા છે, એમ જાણતાં રાજાને જેમ લાગ્યું કે, 'આને ત્યજનાર નિર્ઘૃણોમાં પણ નિર્ઘૃણ છે.' એ જ રીતે પવિત્ર સ્થાનોને અપવિત્ર બનાવવાનો - ધર્મસ્થાનોને પાપસ્થાનો બનાવવાનો પ્રયત્ન કરનારાઓને માટે, ધર્મી આત્માઓને કેવું લાગે ? પુણ્ય ક્રિયાઓને માટે યોજાયેલાં સ્થાનોનો દુરૂપયોગ કરવાનો પાપાત્માઓને શો અધિકાર છે ?' - એમ થાય ને ? ધર્મીઓને

અંતરાય કરવાનો, એમને આઘાત પહોંચાડવાનો જ પાપાત્માઓનો પ્રયત્ન છે. તમારા પૂર્વજોએ તમારા ભલાને માટે જિન મન્દિર અને ઉપાશ્રય આદિ બનાવેલ છે. એનો દુરૂપયોગ થતો જોઇને ધર્મીથી ઉપેક્ષા ન થાય. ધર્મ સ્થાનનો દુરૂપયોગ થતો રોકવાની તમારી ફરજ છે. તમે દુરૂપયોગ અટકાવવાનો ઘટિત પ્રયત્ન કરશો, એટલે એ તમને ધર્મ ઝનૂની વગેરે કહેશે, પણ એથી ગભરાવું નહિ. એ તો ગમે તેમ કહે, કારણ કે, તમારે લીધે એની ધારણા પાર પડે નહિ, એ એને લાગે તો ખરૂં ને ? એવાઓની દયા ચિન્તવવી. તમારે તો એક જ વાત રાખવી કે, ' જે કહેવું હોય તે કહો, પણ તમારાથી આ સ્થાનનો દુરૂપયોગ નહિ થઇ શકે. બંધાવનાર પુણ્યવાનોના પવિત્ર હેતુ ઉપર તમે પૂળો મૂકો, એ અમે નહિ સાંખી શકીએ. અહીં તો એ જ ક્રિયા થશે, કે જે ક્રિયા ભવનિસ્તારનું કારણ હોય. સારોય સંસાર ભવવૃદ્ધિના કારણોથી ભરપૂર છે, મન્દિર અને ઉપાશ્રય જેવાં સ્થાનો એથી બાકાત છે, તેય તમને ખટકે છે ? તરવાનાં સ્થાનોને ડૂબવાનાં સ્થાનો બનાવવાનું નહિ બને. કરવી હોય તો અહીં ધર્મક્રિયા કરો. એ સિવાયની ક્રિયાઓ માટે તો દુનિયા આખી ખુલ્લી પડી છે.'

અહીં રાજા સીતાજીને તેમની હકીકત અને તેમને ત્યજનાર કોણ છે એ પૂછે છે, બેન કહીને સંબોધે છે, તારા કષ્ટથી હું કષ્ટવાળો બન્યો છું - વિગેરે કહે છે, છતાં સીતાજી મૌન જ રહે છે. આંખનું પોપચું પણ ઉચું કરતાં નથી. કેમ ? શીલની કિંમત છે માટે ! આ દુનિયામાં કહે કાંઇ અને કરે કાંઇ, એવા માણસોની સંખ્યા નાનીસુની નથી. 'દુનિયાનું ગમે તે થાય, પણ મારે જોઇએ તે મને મળો' આવી ભાવનામાં પડેલા આત્માઓ મોંઢે મીઠું બોલે નમ્રતા આદિ બતાવે, વિશ્વાસ પણ આપે અને જ્યાં જૂએ કે, 'વિશ્વાસ બરાબર બેઠો છે' એટલે તક મેળવીને વિશ્વાસઘાત કરી ગળે છૂરી ફેરવે તો ય નવાઇ પામવાની જરૂર નથી. બેન કહીને આશરો આપી ભોગની માગણી કરનારા અને શક્ય હોય તો બલાત્કાર આદિ કરનારા પણ દુષ્ટાત્માઓ હોય છે, માટે શીલની કિંમત સમજનારે ખૂબ જ સાવધ રહેવું જોઇએ. એ જ રીતિએ ધર્મની કિંમત સમજનારે પણ સાવધ રહેવું જોઇએ. પાપાત્માઓ પોતાનું ધાર્યું પાર પાડવા જુઠ્ઠાં વચનો પણ આપે પણ ધર્મીએ એવા કાવા-દાવાથી સાવચેત રહેવું. જો કે, આ પ્રસંગમાં તો એવું કાંઇ છે જ નહિ, કારણ કે, અહીં સીતાજીને રાજા જે કાંઇ કહી રહ્યાં છે, તે નિષ્કપટભાવે જ કહી રહ્યાં છે. અહીં તો રાજા સીતાજીના દુઃખને જ દુર કરવા ઇચ્છે છે.

વજ્રંઘ રાજાને સીતાજી પોતાનો વૃત્તાંત કહે છે :

હવે સીતાજીને મૌન રહેલાં જોઇને; રાજાનો મંત્રી ખુલાસો કરે છે. રાજાની સાથે તેમનો સુમત્તિ નામનો જે મંત્રી છે, તે સીતાજીને કહે છે કે, 'ગજવાહન રાજા અને બન્ધુદેવી રાણીનાં આ વજ્રજંઘ નામે પુત્ર છે. આ વજ્રજંઘ પુંડરીકપુરના રાજા છે, શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના પરમ ભક્ત છે, મહાસત્ત્વશીલ છે અને પરનારી માત્રના સહોદર છે. અમે આ વનમાં હાથીઓ લેવાને માટે આવેલા હતા અને અમને જોઇતા હાથીઓ મળી જવાથી અમે પાછા ફરતા હતા. પુંડરીકપુર તરફ પાછા ફરતા આ રાજા, તમારા દુઃખથી દુઃખિત બનીને જ અહીં આવ્યા છે, માટે તમે તમારૂં જે કાંઇ દુઃખ હોય તે આ રાજાને કહો!' સુમતિ નામના મંત્રીએ આ પ્રમાણેનો ખૂલાસો કરવાથી, સીતાજી વિશ્વાસુ બન્યા. આ કોઇ લૂટારો નથી પણ રાજા છે, એટલું જ નહિ પણ પરનારીસહોદર એવો મહાઆર્હત છે, એમ જાણતાં સીતાજીને ખાત્રી થાય છે કે, આની સાથે વાત કરવામાં વાંધો નથી. આથી સીતાજીએ તેમની સમક્ષ અથથી ઇતિ સુધીનો પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેવા માંડયો. સીતાજી પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેતાં કહેતાં રૂદન કરે છે અને રાજા-મંત્રી એ વૃત્તાન્તને સાંભળતાં સાંભળતાં રૂદન કરે છે. સીતાજીની કથની પણ એવી છે કે, કઠોરનું પણ હૈયું પીગળ્યા વિના રહે નહિ.

સીતાજીએ કહેલા વૃત્તાન્તને સાંભળી લીધા બાદ, વજ્રજંઘ રાજા નિષ્કપટપણે સીતાજીને કહે છે કે, તું તો મારી ધર્મની બેન છો ! કારણ કે,

"एकं धर्मं प्रपन्ना हि, सर्वे स्युर्बन्धवो मिथः ।"

એક ધર્મને પામેલા બધા જ પરસ્પર બન્ધુઓ છે. ખરેખર, શ્રી જિનશાસનના સમાનધર્મીપણાના યોગે પ્રાપ્ત થતું બન્ધુત્વ, એ જ સાચું બન્ધુત્વ છે. એ જ બન્ધુત્વ સાર્થક છે. પેલું બન્ધુત્વ કર્મોદયજન્ય છે અને આ બન્ધુત્વ ધર્મપ્રાપ્તિજન્ય છે. ધર્મપ્રાપ્તિજન્ય બન્ધુત્વ ધર્મની વૃદ્ધિનું જ કારણ બને. ધર્મપ્રાપ્તિજન્ય બન્ધુત્વને જે પામે, ખીલવી જાણે, તે મહાપુણ્યશાલી છે. તમે સાધર્મિક-બન્ધુઓ, સાધર્મિક-બન્ધુઓ એમ તો વારંવાર બોલો છો, પણ તમને સાધર્મિકો ખરેખર બન્ધુ રૂપ લાગે છે ખરા ? એના સુખ-દુઃખની ચિન્તા તમને ખરી ? મારા સાધર્મિક બન્ધુઓને ધર્મની આરાધનામાં કયાં કયાં અંતરાય નડે છે એનો તમને વિચાર કર્યો છે ખરો ? સમાનધર્મી આત્માઓને ધર્મની આરાધના કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવાનો તમે શક્ય પ્રયત્ન કર્યો છે ? તમને લાગ્યું છે કે, 'મારો કોઇ પણ સાધર્મિક બન્ધુ આપત્તિમાં હોય એ મને લાંછન રૂપ છે ?' સાધર્મિકોની ભક્તિ કેવા કેવા પ્રકારે કરવી જોઇએ, એ જાણો છો ? ઉપકારી મહાપુરૂષોએ એનું વર્ણન કરવામાં પણ કમીના રાખી નથી.

ધર્મની પ્રીતિ વિના સાચું સાધર્મિક વાત્સલ્ય નહિ.

પણ આજે ખરી ખામી તો મૂળમાં છે. ધર્મની પ્રીતિમાં જ ખામી છે. જ્યાં ધર્મની પ્રીતિમાં ખામી હોય, ત્યાં ધર્મીની પ્રીતિમાં ખામી હોય એ સહજ છે. ધર્મની પ્રીતિથી જ ધર્મીની પ્રીતિ વધે છે. આથી જ આજે સાધર્મિકોનાં દુઃખોની વાતો કરનારાઓને વારંવાર સૂચવાય છે કે, ધર્મની પ્રીતિ પ્રગટે અને વૃદ્ધિ પામે એવા જોરદાર પ્રયત્નો કરો ! ધર્મની પ્રીતિ પ્રગટશે, એટલે સાધર્મિકોનાં દુઃખો ટાળવાને માટે રાડો નહિ પાડવી પડે. સાધર્મિકોની દયા ખાવાની આજે વાતો કરાય છે, પણ સાધર્મિકોની તો ભક્તિ જ હોય. ભક્તિપાત્ર માટે દયાની વાતો કરનારા પણ ધર્મથી દૂર છે. ધર્મને એ પામ્યા નથી, માટે જ એમને દયાની વાત કરવાનું સૂઝે છે. ધર્મની પ્રીતિવાળા બનો અને બનાવો, એટલે ધર્મવૃત્તિથી જે કાર્યો થવાં જોઇએ, તે શક્તિ અને સામગ્રી મુજબ થવાનાં જ. આજે તો બીજને બાળવાનો ધંધો કરીને ફલ મેળવવાની રાડો પડાય છે.વાતો એવી કરવી છે, કે જેથી ધર્મબીજ બળીને ખાખ થઇ જાય અને રાડો ધર્મવૃક્ષનાં ફળ મેળવવાની પાડવી છે. એનું પરિણામ શું આવે ? સાચું સાધર્મિક-વાત્સલ્ય ધર્મની પ્રીતિ વિના બને નહિ. જૈન સમાજમાં જો સાધર્મિક - વાત્સલ્યને પુનઃ સજીવન બનાવવું હોય, અત્યારે જે થોડું ઘણું છે તેમાં વધારો કરવો હોય, તો ધર્મની પ્રીતિ પ્રગટે અને વધે એવા પ્રયત્નોમાં લાગી જવાની જરૂર છે. ધર્મની પ્રીતિ ઉપર દેવતા મૂકીને, ધર્મની પ્રીતિને પ્રગટાવનારાં સ્થાનોને પણ અધર્મનાં-પાપનાં સ્થાનો બનાવીને, સાધર્મિકોના દુઃખને દૂર કરવાનો વિચાર, એ તો ઝેર ખાઇને જીવવાની આશા કરવા જેવો વિચાર છે. શ્રી વીતરાગ દેવના ધર્મની પ્રીતિ વિના સાચું સાધર્મિક-વાત્સલ્ય સંભવે જ નહિ, એ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. આજે સાધર્મિક વાત્સલ્યની ખામી દેખાય છે, તે સામગ્રી ઓછી છે એ કારણે નહિ જ. સામગ્રી ઓછી હોય તો સાધર્મિક-ભક્તિની ક્રિયા ઓછી બને. પણ હૈયામાં ભાવના કેવી હોય ? એ ભાવનાને પ્રગટાવવાની અને ખીલવવાની જરૂર છે. ધર્મની પ્રીતિને પ્રગટાવવાની અને વૃદ્ધિ પમાડવા દશ વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કરી જવો જોઇએ ! એ કરશો તો જૈન સમાજમાં કોઇ અનુપમ પરિવર્તન આવેલું તમે જોઇ શકશો. પણ એય તેનાથી જ બને, કે જેનામાં સારી રીતિએ ધર્મપ્રીતિ પ્રગટી હોય.

વજ્રજંઘ રાજા સીતાજીને વિનંતી કરે છે :

અહીં એ પણ સમજવા જેવું ને ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે કે, રાજા વજ્રજંઘ આ રામચન્દ્રજી જેવા મહારાજાની પત્ની છે.'-એમ સમજીને જ કૃપા કરવા ઇચ્છે છે એમ નથી. રાજા વજ્રજંઘ તો બીજી કોઇ પણ વાતને

આગળ નહિ કરતાં, સમાનધર્મિપણાની વાતને જ આગળ કરે છે. સીતાજી તો જૈન જ અને આ રાજા પોતે પણ શ્રી જૈનશાસનનો ઉપાસક છે. એટલે સીતાજીને તે ધર્મની બેન કહે છે. ધર્મની બેન કહે છે એટલું જ નહિ, પણ એ બેનનો બેનની જેમ સત્કાર કરવાને પણ રાજા તત્પર બને છે. સીતાજીને 'ધર્મની બેન' કહ્યા પછીથી, રાજા વજ્રજંઘ કહે છે કે,

કે 'તમે મને તમારા ભાઇ ભામંડલ જેવો જ સમજો. જેમ ભામંડલ તમારા ભાઇ છે, તેમ હું પણ તમારો ભાઇ જ છું, એમ માનીને તમે મારે ઘેર ચાલો. સ્ત્રીઓને પોતાના પતિગૃહ પછીનું કોઇ સ્થાન હોય, તો તે ભ્રાતૃગૃહ જ છે' સ્ત્રીઓ બે જ ઠેકાણે શોભે કાં તો પતિગૃહમાં અને કાં તો ભ્રાતૃગૃહમાં ! સ્ત્રીઓ માટે પહેલું સ્થાન એ પતિગૃહ. એના અભાવે બીજું સ્થાન એ ભ્રાતૃગૃહ ભાઇનું ઘેર શીલવતી સ્ત્રીઓ પતિગૃહ અને ભ્રાતૃગૃહ સિવાયના નેહમાં વસે નહિ. સ્ત્રીના શીલની રક્ષા પતિથી થાય અને પતિના અભાવમાં ભાઇથી થાય, આ સિવાયના સ્થાને અન્ય પુરૂષોની છાયામાં કે કોઇની પણ છાયા વિના, રહેનારી સ્ત્રીને ભટકેલ બનતાં વાર લાગે નહિ. આજે શીલરક્ષાની બીજી મર્યાદાઓની જેમ આ મર્યાદા પણ ભૂલાતી જાય છે. સુધારા, વિકાસ અને સ્વતંત્રતાના નામે આજે અનેકવિધ ઉત્તમ મર્યાદાઓનો વિનાશ થઇ રહ્યો છે. શીલના અર્થીઓએ આજના કહેવાતા સુધારા આદિના વ્યામોહમાં પડવા જેવું નથી. આજના સુધારા અને વિકાસ પાછળ સ્વચ્છન્દ છૂપાએલો છે. એ સ્વચ્છન્દ ધીરે ધીરે સુધારક ગણાતાં કુટુંબોની સામાન્ય શાંતિમાં પણ તણખા વેરી રહ્યો છે. કેટલાંક કુટુંબોએ તણખાઓથી દાઝયાં છે અને પ્રત્યક્ષપણે ઘોર અનર્થોને અનુભવવા લાગ્યાં છે. પણ બોલી શકતાં નથી. પાછા ફરાતું નથી એટલે મહીંને મહીં રીબાયા કરે છે, ઘરની વહુઓ, દીકરીઓ અને બેનોનો વધતો જતો સ્વેચ્છાચાર, એમને પ્રિય છે એમ ન માનતા. પહેલાં એ પ્રિય હતો, કારણ કે, એમાં પોતાની શોભા અને એમાં ઉન્નતિ માની હતી. હવે એ પ્રિય નથી, પણ બાજી હાથથી ગઇ છે. એવાં ગૃહો પતિગૃહો કે ભ્રાતૃગૃહો હોય તો પણ ત્યાં શીલ જોખમમાં જ ગણાય. આમ છતાં પણ, સ્ત્રીઓ માટે પહેલું પતિગૃહ અને પછી ભ્રાતૃગૃહ એ જ આશ્રયયોગ્ય ગણાય. હજુ મધ્યમ વર્ગમાં સુધારાની બદી ઓછી પેઠી છે અને એ દરમ્યાનમાં જ આજના કહેવાતા સુધારાઓનાં અનિષ્ટો તેઓ સમજી જાય તો સારી વાત છે. કેટલાક તો આજે નબળી સ્થિતિને લીધે એમાં પડતાં રોકાયા છે; બાકી એમને આજની સુધરેલી ગણાતી પણ વસ્તુતઃ સ્વચ્છન્દી રહેણી-કરણી ગમતી નથી એમ નહિ; એટલે આજના એ સ્વચ્છન્દાચારોનો વ્યામોહ તો વધ્યે જ જાય છે. એ વ્યામોહને ટાળવાની જરૂર છે. આજના કહેવાતા સુધારાઓથી નિપજતાં અનિષ્ટોનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવાની જરૂર છે.

ભામંડલના જેવા પોતાને ઘેર આવવાનું કહ્યા પછીથી, રાજા વજ્રજંઘ સીતાજીને આશ્વાસન આપતા હોય તેમ કહે છે કે, રામચંદ્રજીએ તમારો જે ત્યાગ કર્યો છે તે કોઇ તેમની પોતાની ઇચ્છાથી કર્યો નથી, પણ લોકાપવાદથી કર્યો છે; એટલે મને તો લાગે છે કે, તે પણ અત્યારે તમારી જેમ જ પશ્ચાતાપના યોગે કષ્ટ ભોગવતા હશે. તમારા વિરહથી આતુર બનેલા તે પણ એકાકી ચક્રવાકની જેમ ઝૂરતા થકા, તમને થોડા જ વખતમાં શોધવાની પેરવીમાં પડશે. રાજા વજ્રજંઘની આ વાત સાચી જ છે, પણ વિચારવા જેવું એ છે કે, વિવેકી આત્માઓ દુઃખીને શાંતિ પમાડવા માટે કેવું બોલી શકે છે ? વિવેકી આત્માઓની વાણી જ જુદી હોય. વિવેકશીલ આત્માઓની વાણી સુખી ને દુઃખી-બધાને શાંતિ આપનારી જ હોય, ઘુવડ જેવા આત્માઓની વાત જુદી છે. એવા પણ અયોગ્ય આત્માઓ આ દુનિયામાં વિદ્યમાન હોય છે, કે જેમને હિતકર વાત ગમે જ નહિ. બાકી ભલે વિશેષ લાયક ન હોય, પણ જો અયોગ્યતાથી બચેલ હોય, તો તેવા સર્વ આત્માઓને વિવેકી આત્માઓની વાણી દરેક અવસ્થામાં શાંતિ આપ્યા વિના રહેતી જ નથી.

રાજા વજ્રજંઘના હૈયાની વિવેકિતા અને નિર્વિકારતા :

અહીં આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, રાજા વજ્રજંઘ આ બધું જ નિર્વિકારપણે બોલી રહ્યા છે. રાજાના હૈયામાં લેશ પણ વિકાર નથી. મોઢેથી બેન કહેવી અને વૃત્તિ બૈરી બનાવવાની રાખવી, એવી દુષ્ટતા રાજા વજ્રજંઘમાં નથી. આજે સુધારાના પવનમાં આ જાતિની દુષ્ટતા પણ પ્રસરતી જાય છે, ઘરખાનગી પાપો વધતાં જાય છે. આજની વિષયલાલસા અતિ ભયંકર છે. એ તો સાનમાં જ સમજાવાય. એનાં વિવેચનો ન હોય. વિચાર કરો કે, સામે સીતાજી જેવી સ્ત્રી છે. કે જેનો રૂપમાં જોટો નથી. વળી એ પતિથી ત્યજાએલી છે, અટવીમાં છે, એકાકિની છે; અને આની પાસે રાજસત્તા છે. આવા સંયોગોમાં જે નિર્વિકાર રહી શકે, તે પુણ્યશાલી જ છે ને ? પ્રભુશાસનને પામેલા પુણ્યાત્માઓ આનાથી પણ વધુ અનુકૂળતાઓ હોય, તે છતાંપણ પોતાના શીલને સુરક્ષિત રાખવાનો વિચાર કરે, એમાં જ પ્રભુશાસનને પામ્યાની સાર્થકતા છે. તીવ્ર પાપોદયે અમુક વસ્તુ બને એ જુદી વાત છે, પણ સામાન્ય રીતે તો એમ જ કહેવાય કે, પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓ કમથી કમ પરનારી સહોદર તો હોય જ. વજ્રજંઘ રાજાની ઓળખ આપતાં સુમતિમંત્રીએ પણ એ વાત કહી હતી. સુશ્રાવકોના વૃત્તાન્તોમાં એ વાત તો ઠામ-ઠામ આવે છે. રાજા વજ્રજંઘની વાતચીત કરવાની રીતિ, ચેષ્ટા અને ભાષા આદિ ઉપરથી સીતાજીને પણ ખાત્રી થઈ ગઈ કે, આ જે કાંઇ કહી રહેલ છે, તે નિર્વિકારપણે જ કહી રહેલ છે. આ ઉપરાંત, અત્યારે સીતાજી બીજે ક્યાં જઇ શકે તેમ છે ? ભયંકર અટવીમાં છે, સગર્ભા છે અને જેને ઘેર જવાનું છે તેનો વિશ્વાસ રાખવામાં વાંધો નથી એમ લાગે છે, એટલે સીતાજી રાજા વજ્રજંઘની વાતનો સ્વીકાર કરે છે. સીતાજીએ પુંડરીકપુર આવવાની હા પાડતાંની સાથે જ, વજ્રજંઘ રાજાએ તરત જ એક શિબિકા મંગાવી અને સીતાજી તેમાં બેઠા ક્રમે કરીને સીતાજી પુંડરીકપુરમાં આવી પહોંચ્યા. પુંડરીકપુર તેમને બીજી મિથિલાનગરી હોય તેવું લાગ્યું, કારણ કે રાજા વજ્રજંઘનો વર્તાવ ભામંડલના જેવો જ હતો. રાજા વજ્રજંઘે બતાવેલા ગૃહમાં વસતાં સીતાજી, રાત્રિ અને દિવસ, ધર્મની આરાધના કરવામાં ગાળવા લાગ્યાં.

આ બનાવ શું સુચવે છે ? પુણ્યોદય હોય તો ભયંકર અટવીમાં પણ હરકત ન આવે; નહિ તો ઘરમાં પણ ભીંત પડે અને પ્રાણ જાય. સીતાજીને ન વાઘણે ખાધાં કે ન સિંહણે ખાધાં, હવે તો ભય ટળ્યો. પાપના ઉદયે અટવી મળી અને પુણ્યોદયે અણચિન્તવી સહાય મળી. હજુ કલંક ઉભું છે, પણ એય અવસરે ટળશે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પાપના કે પુણ્યના ઉદયથી મૂંઝાય નહિ. પુણ્યોદયમાં અને પાપોદયમાં એનું ધ્યેય નિર્જરાનું હોય. સમ્યગ્દૃષ્ટિને બન્નેય પ્રકારના ઉદય ભોગવતાં આવડે. બીજાની જેમ એ પુણ્યોદયે ઉન્મત્ત ન બને, અને પાપોદયે દીન ન બને. એ સઘળી અવસ્થામાં, હરેક હાલતમાં પોતાના ગૌરવને પણ સાચવી શકે.

[૪]

પુણ્ય-પાપના અસ્તિત્વને અને તેના પ્રભાવને કહેનારો પ્રસંગ :

પુણ્ય-પાપને નહિ માનનારાઓ એ તો ખાસ કરીને આ પ્રસંગ પણ વિચારવા જેવો જ છે. જે અટવીમાં સીતાજી ત્યજાયાં હતાં, તે અટવી કમ ભયંકર નહિ હતી. હિંસક પશુઓનો એ અટવીમાં નિવાસ હતો. તથા પ્રકારનો, પુણ્યોદય ન હોય તો આવી અટવીમાંથી જીવતા નીકળવું, એ સીતાજી માટે અશક્ય જ હતું, પણ પાપોદયે જેમ પોતાનું કામ કર્યું, તેમ પુણ્યોદયે પણ પોતાનું કાર્ય કર્યું. પાપોદયે એટલી હદ સુધીની પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત કરી દીધી કે, રાવણ જેવા સમર્થ, વૈભવસંપન્ન અને વિશાલ સામ્રાજ્યના માલિક છતાં સેવક તરીકે

સ્વીકારવાની યાચના કરતા રાજાને ત્યાંથી સર્વથા નિર્દોષપણે પાછાં ફરેલાં મહાસતી સીતાજીની અસતી તરીકેની ખ્યાતિ થઇ. અસતી તરીકેની એ તદ્દન ગલત ખ્યાતિને સાંભળતાં બીજાઓ મુંઝાય તો એ જુદી વાત છે, પણ ખુદ રામચન્દ્રજી પણ મુંઝાયા. મુંઝાયા તેય એવા મુંઝાયા કે, સીતાજીને મહાસતી માનવા છતાં ય, તેમને મહાસતી તરીકે જાહેર કરવાની હામ ભીડી શકયા નહિ કે તેવો કોઇ માર્ગ પણ શોધી શકયા નહિ. વધુમાં એવા વિવેકી પણ લોકૈષણાને આધીન બન્યા. રાજ્યના વિચક્ષણ મહત્તરો પણ લોકવાદમાં સમ્મત બની ગયા. લક્ષ્મણજીએ ચરણોમાં પડીને સીતાજીનો ત્યાગ નહિ કરવાની આગ્રહભરી આજીજી કરી છતાં તે તરફ પણ રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. તેમણે તો યાત્રાના બહાને મહાસતીજીને અરણ્યમાં ત્યજી દેવાની જ આજ્ઞા ફરમાવી. આ બધામાં સીતાજીનો પાપોદય એક યા બીજી રીતે કામ કરી રહ્યો હતો. અન્યથા રામચન્દ્રજીને મહાસતી સીતાજી પ્રતિ ઓછો અનુરાગ નહિ હતો. સીતાજીનું ઔદાસીન્ય ટાળવાને માટે રામચન્દ્રજી બને તેટલું સઘળું જ કરવાને તત્પર હતા. વળી વિવેકી અને વિચક્ષણ પણ હતા. છતાં આ બન્યું, ત્યારે એ જ મનાય અને કહેવાય કે, એ બધાયમાં સીતાજીના તીવ્ર અશુભોદયની મુખ્ય અસર હતી. પાપને નહિ માનનારાઓની બીજી કોઇ પણ દલીલ અહીં ટકી શકે તેમ નથી. જે સંયોગોમાં આ બધું બન્યું છે, તે જોતાં કોઇ પણ વિચક્ષણ સમજી શકે તેમ છે કે પાપના ઉદય વિના આમ બને જ નહિ. સીતાજી એ છે, કે જેમણે કોઇ કાળે મનથી પણ પરપુરૂષની ઇચ્છા કરી નથી તેમજ અવસરે સઘળાં રાજસુખોનો એક ક્ષણમાં ત્યાગ કરીને પતિની પૂંઠે પણ એજ ચાલી નીકળ્યાં હતાં ને ? બીજી તરફ જુઓ તો રામચન્દ્રજી પણ વિવેકશીલ અને વિચક્ષણ હોવા સાથે, સીતાજી પ્રત્યે અનહદ અનુરાગ ધરાવનારા હતા. આ બધી વાતોને લક્ષ્યમાં રાખીને સીતાજીના પરિત્યાગનો આખોય પ્રસંગ વિચારવામાં આવે, તો એમ લાગ્યા વિના રહે નહિ કે, પાપના અસ્તિત્વને પણ માન્યે જ છૂટકો છે. એ ઉપરાંત, યોગ્ય આત્માઓમાં આ પ્રસંગના વિચારથી પાપભીરૂ બુદ્ધિ પણ ઉત્પન્ન થયા વિના નહિ રહે.

એક બાજુ આવી આત્મહિતકર વિચારણા માટે આજના જીવોને પડી નથી જયારે દુન્યવી હિત સાધવા માટે તો વિચારો ય કરવા પડે અને પરિશ્રમેય કરવો પડે, પણ આત્માનું હિત સાધવા માટે બહુ વિચારની કે બહુ પરિશ્રમની જરૂર નહિ. એમ લાગે છે ? ત્યારે તમારી આત્મકલ્યાણની અભિલાષા કયી કોટિની છે, એનો તો કયાસ કાઢો ! તમને દુન્યવી સુખો મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે કે નહિ ?

દુન્યવી સુખો એ વસ્તુતઃ સુખો નથી અને એના ભોગવટામાં કલ્યાણ નથી એમ લાગે છે ખરૂં ?

સભા૦ વિચાર કરીએ તો એમ થાય કે - જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે તે ખોટું ન હોય.

જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે તે ખોટું ન જ હોય, એ તો નિર્વિવાદ વાત છે : પણ તમને શું લાગે છે, એ કાંઇ કહેશો ?

સભા૦ દુન્યવી સુખો ભોગવતાં આનંદ નથી આવતો, તેમ કહી શકાય એવું નથી.

તો કયારેક કયારેક પણ એમ લાગે છે કે, મારો આ આનંદ મારા દુઃખમાં વધારો કરનારો છે ? મારો આ આનંદ સાચા સુખની પ્રાપ્તિને દૂર લઇ જનારો છે ? મારો આ આનંદ, એ મારી મૂર્ખાઇનું જ પરિણામ છે ?

સભા૦ કયારેક એમ તો લાગે કે - આ બધું તજીને સંયમની સાધના થાય તો સારૂં.

એટલી પણ ત્યાગ અને સંયમની રૂચિ હોય, તો એ જરૂર ખુશી થવા જેવું છે, પણ જેને મોક્ષસુખ ગમતું હોય અને ઉપકારીઓએ ફરમાવ્યા મુજબ રત્નત્રયની આરાધના કર્યા વિના કલ્યાણ સધાવાનું નથી એમ લાગતું હોય, એને ભોગસુખો દુઃખના કારણ રૂપ લાગવાં જોઇએ. ભોગસુખોને ભોગવતાં કમ્પારી આવવી જોઇએ. ઇન્દ્રાદિનાં

સુખો પણ ઇચ્છવા જેવાં નથી, એમ લાગવું જોઇએ. તમે દેવપૂજા કરો કે સાધુસેવા કરો, એ કયા હેતુથી ? ત્યાં પાછો એ પ્રશ્ન આવીને ઉભો જ રહ્યો કે, દેવ-પૂજા અને સાધુસેવા આદિથી તમે કયા પ્રકારના સુખને ઇચ્છો છો ? દુન્યવી સુખને કે મોક્ષસુખને ? મોક્ષસુખની અભિલાષાવાળાને તો દુન્યવી સુખોનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે. દુન્યવી સુખ અને મોક્ષ સુખ-એ બન્ને સાથે ભોગવી શકાય એવાં સુખો નથી. દુન્યવી સુખની ઇચ્છા પણ મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નકર છે; તો પછી બન્ને પ્રકારનાં સુખોને ઇચ્છો છો, એ કેમ બને ?

સભા૦ ખરી વાત એ છે કે, હજુ આત્મા મોક્ષસુખનો એવો અર્થી બન્યો નથી. મોક્ષ પ્રત્યે અરૂચિ નથી, પણ વિચારો અને પરિશ્રમ તો દુન્યવી સુખસામગ્રીની અભિલાષાથી થાય છે.

ખરેખર, મોક્ષ પ્રત્યે અરૂચિ નથી - એ પણ એક પ્રકારની લાયકાત છે. દેવપૂજા અને સાધુસેવા દ્વારા દુન્યવી સુખસામગ્રીને નહિ ઇચ્છતાં, એ જ ઇચ્છયા કરો કે, 'મોક્ષની તીવ્ર રૂચિ મારામાં પ્રગટો !' શ્રી વીતરાગ દેવ અને એ તારકની આજ્ઞા મુજબ નિર્ગ્રન્થધર્મનું પરિપાલન કરતાં સુસાધુઓએ બન્નેની પૂજા અને સેવાથી મારા હૈયામાં મોક્ષની ઉત્કટ અભિલાષા પ્રગટો અને મુક્તિની સાધના માટેની તત્પરતા પ્રાપ્ત થાઓ, એવી ભાવનાને ખૂબજ દૃઢ બનાવો. મુક્તિની સાધના માટે કેટલીક સામગ્રીની પણ આવશ્યકતા છે. એ માટે તેવી સામગ્રીની ઇચ્છા, એ પાપેચ્છા નથી. એ તો એક અપેક્ષાએ મુક્તિનાં સાધનોની ઇચ્છા છે, એમ પણ કહી શકાય. પણ પહેલાં દુન્યવી સુખનું અર્થીપણું જવું જોઇએ. દુન્યવી સુખોને ભોગવવાની લાલસા નાશ પામવી જોઇએ. દુન્યવી સુખો ભોગવવાની ઇચ્છા, એ પાપનું મૂળ છે. દુન્યવી સુખોને ભોગવવાની ઇચ્છા, આત્માને અનેકવિધ અનર્થો તરફ દોરી જાય છે. મોક્ષસુખની અભિલાષાથી કરવામાં આવતી દેવપૂજા અગર સાધુસેવા આદિથી દુન્યવી સુખો પ્રાપ્ત થતાં નથી, એમ નહિ; મોક્ષસુખની અભિલાષાથી કરાએલી દેવપૂજા અને સાધુસેવા આદિથી દુન્યવી સુખોની પણ પ્રાપ્તિ શક્ય છે. વળી તે સુખસામગ્રી પણ ઉચ્ચ કોટિની હોય છે. એ સુખસામગ્રી સંસારરાગને નહિ વધારતાં વિરાગને વધારે છે. એથી જ એ સામગ્રી મોક્ષસુખની સાધનામાં સહાયક બની જાય છે. આ અપેક્ષાએ તમે દુન્યવી સુખ અને મોક્ષસુખ-ઉભયની અભિલાષાથી દેવપૂજા અગર સાધુસેવા કરો એ જુદી વાત છે; પણ સમજુ હોવા છતાંય કેવળ દુન્યવી સુખના હેતુથી જ દેવપૂજા આદિ અનુષ્ઠાનો આચરવાં, એને તો ઉપકારીઓ વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન કહે છે. અમૃત રૂપ બનવાની લાયકાત ધરાવનારાં પણ ધર્માનુષ્ઠાનો, કેવળ દુન્યવી સુખના હેતુથી આચરવાને કારણે જ, વિષ અને ગરલની ગરજ સારનારાં બની જાય છે. આવી વાતો નહિ સમજી શકવા જેટલા તમે મુગ્ધ હો તો વાત જુદી છે, પણ તમે તો વિચક્ષણ છો. આ બધી વાતોને તમે સર્વથા નથી સમજતા, એમ પણ નથી. હવે તમને લાગે છે ને કે, આત્મહિતની બેદરકારીના યોગે જ તમે જરૂર વિચારોથી વંચિત રહી જાઓ છો ?

આ પ્રસંગ આત્માને પાપ ભીરૂ બનાવે તેવો છે :

માટે દૂષણ ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આપણી મૂળ વાત તો એ હતી કે, રામચન્દ્રજી દ્વારા કરાએલા સીતાજીના પરિત્યાગના પ્રસંગને જો બરાબર વિચારાય, તો યોગ્ય આત્માઓમાં પાપભીરૂ બુદ્ધિ પણ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. રામચન્દ્રજીએ સીતાજીને ત્યજી દીધાં - એ પ્રસંગ જેમ પાપના અસ્તિત્વને અને તેના ઉદયની અસરને કબૂલવા પ્રેરે તેવો છે, તેમ ભયંકર અટવીમાં મહાસતી સીતાજીને વજ્રજંઘ રાજા જેવા સુશ્રાવકનો ભેટો થઇ ગયો અને તેમને તે રાજા પુંડરીકપુરમાં લઇ આવ્યા - એ પ્રસંગ પુણ્યના અસ્તિત્વને અને તેના ઉદયની અસરને પણ કબૂલવા પ્રેરે તેવો છે.

પુણ્યોદયે અણચિન્તવી રીતિએ સઘળું મળી રહે છે અને પાપોદયે અણચિન્તવી રીતિએ સઘળું જ ચાલ્યું જાય છે. ખરાબમાં ખરાબ સ્થાનમાં ય પુણ્યોદય અનુકૂળતા ઉભી કરી દે છે અને સારામાં સારા સ્થાનમાં ય પાપોદય

પ્રતિકૂળતા ઉભી કરી દે છે. આમ છતાં, કેવળ પુણ્યના જ અભિલાષી નહિ બનતાં નિર્જરાના અભિલાષી બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. પુણ્યોદયની ઇચ્છા થઇ જાય, તો પણ તે એવા પુણ્યોદયની ઇચ્છા હોવી જોઇએ, કે જે પુણ્યોદયનું પરિણામ પાપની વૃદ્ધિમાં ન આવે. પુણ્ય બે પ્રકારનું છે : એક પાપાનુબંધી અને બીજું પુણ્યાનુબંધી. પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય આત્માના ભાવિને ભયંકર બનાવે છે, જ્યારે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય વર્તતો હોય ત્યારે આત્મા વિષયવિરાગ આદિથી ઘણું ઘણું શ્રેયઃ સાધી શકે છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની વિવેકપૂર્વકની ઇચ્છા પણ પાપભીરૂ બન્યા વિના આવી શકતી નથી. આથી પાપભીરૂતા કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. પુણ્ય અને પાપ આદિની શ્રદ્ધા કેળવી પાપભીરૂ બનવું અને મોક્ષની જ અભિલાષાથી સદ્‌ધર્મના સેવન માટે મથવું. આવા પ્રસંગોમાંથી પણ એવા જ રહસ્યને તારવવું જોઇએ.

પાપ કરતાં પાછું વાળીને નહિ જોનારાઓ જો પાપના પરિણામનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરનારા બની જાય, તો ક્રમે ક્રમે પાપથી કંપનારા અને પાપના ત્યાગી બની ગયા વિના રહે નહિ. મહાસતી સીતાજીને માથે આવેલી આપત્તિ કેવી અને કેટલી ભયંકર ? એ પ્રતાપ એમના પૂર્વના પાપકર્મનો જ છે. આ વસ્તુ એ પણ સૂચવે છે કે, આપત્તિમાં અદીન બનવું. 'મારૂં કરેલું પાપ મારે ભોગવ્યા વિના ચાલે તેમ નથી.' - એ વિચાર પણ આત્માને આપત્તિના સમયે અદીન બનવામાં સહાય કરે છે. આપત્તિમાં અદીન બની, સમભાવે આપત્તિને સહવી અને વર્તવું એવી રીતે કે જેથી સઘળી જ આપત્તિના મૂળમાં ઘા પડયા કરે. અહીં આપણે જોયું કે, વજ્રજંઘ રાજાએ આપેલા નિકેતનમાં વસતાં મહાસતી સીતાજી, ધર્મની આરાધનામાં જ રત બનીને દિવસો વ્યતીત કરી રહ્યાં છે. 'દુઃખમાં તે ધર્મ હોય ?' - એમ કહેનારાઓને કહો કે, 'દુઃખમાં તો અવશ્યમેવ ધર્મ જોઇએ.' આત્મા જો વિવેકી અને સત્ત્વશીલ હોય, તો દુઃખના સમયે તો એ અજબ સાધના કરી શકે છે. વિવેકને પામેલો સત્ત્વશીલ આત્મા સમતાશાલી બનીને દુઃખના સમયમાં જે કર્મનિર્જરા સાધી શકે છે, તે કોઇ અજબ જ હોય છે. એવા આત્માઓ આપત્તિઓને સંપત્તિ રૂપ બનાવી દેનારા હોય છે. એવા આત્માઓ આપત્તિના સમયમાં પોતાની આત્મસંપત્તિને ખૂબ ખૂબ નિર્મલ બનાવી શકે છે. એવા ઉત્તમ આત્માઓને માથે આપત્તિ આવે એવી આપણી ભાવના ન હોય, એમની આપત્તિ ટળે એવી જ આપણી ભાવના હોય; અરે, એમની આપત્તિ ટાળવાનો શક્ય પ્રયત્ન પણ આપણે કરીએ, પરંતુ જે રીતે એવા આત્માઓએ આપત્તિને પણ સંપત્તિ રૂપ બનાવી દીધી હોય, તે રીતે તેમની સાધનાની અનુમોદના કર્યા વિના આપણે રહી શકીએ નહિ. એવા આત્માઓના ઉદાહરણથી આપણે પણ આપણી આપત્તિને સંપત્તિ રૂપ બનાવવાનું સામર્થ્ય કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

કૃતાન્તવદન અયોધ્યામાં આવીને રામચંદ્રજીને સમાચાર આપે છે :

હવે આપણે આગળ શું બન્યું છે તે જોઇએ. મહાસતી સીતાજી વજ્રજંઘ રાજાના પુંડરીકપુરમાં પહોંચીને વજ્રજંઘે આપેલા નિકેતનમાં વસી રાત-દિવસ ધર્મની આરાધના કરવા લાગ્યાં, ત્યાં સુધીનું વર્ણન કર્યા બાદ, આ ચરિત્રના રચયિતા, આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, અયોધ્યાનગરીમાં શું શું બન્યું, એ વિગેરેનું વર્ણન શરૂ કરે છે. તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે, શ્રી સંમેતશિખરજી તીર્થની યાત્રાના બહાનાથી મહાસતી સીતાજીને અરણ્યમાં એકલા જ છોડી દેવાને માટે ગએલો સેનાપતિ કૃતાન્તવદન અયોધ્યાનગરીમાં આવી પહોંચ્યો. આપણે જોઇ ગયા છીએ કે, મહાસતી સીતાજીની પતિપરાયણતા માટે સેનાપતિ કૃતાન્તવદનનાં હૈયા ઉપર ઘણી જ ઉંડી છાપ પડી હતી અને એથી જ તે વારંવાર નમસ્કાર કરીને સીતાજીથી વિખૂટો પડયો, ત્યારે રસ્તામાં પણ એ જ જાતિના વિચારો કર્યા કરતો હતો કે, 'કયાં રામ જેવા વિપરીત વૃત્તિવાળા પતિ અને કયાં એવા પણ પતિ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ અને એકાંત હિતભાવ ધરાવનાર આ સતી ? ખરેખર, સીતાજી તો સતીઓમાં પણ શિરોમણિ જ છે.' આ પ્રકારના વિચારોને કરતો કૃતાન્તવદન, અયોધ્યાપુરીમાં આવી પહોંચીને પોતાના સ્વામીની સેવામાં હાજર થાય છે. હાજર થઇને એ સૌથી પહેલી વાત તો એ કહે છે કે,

'સિંહનિનાદ નામના વનમાં મેં સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો છે. આટલું કહ્યા પછીથી, મહાસતી સીતાજીએ કહેવડાવેલો સંદેશો રામચંદ્રજીને સંભળાવવાની તૈયારી કરતાં સેનાપતિ કૃતાન્તવદન કહે છે કે,

મહાસતી સીતાજી, આપે તેમનો ત્યાગ કરાવ્યો છે - એ વાત સાંભળતાની સાથે જ સખ્ત આઘાતને પામ્યાં અને આકુળ-વ્યાકુળ બની ગયાં. તેઓ વારંવાર મૂર્ચ્છા અને વારંવાર ચેતના પામવા લાગ્યાં. વારંવાર મૂર્ચ્છા પામતાં અને વારંવાર ચેતના પામતાં મહાસતી સીતાજીએ, કોઇ પણ રીતિએ ધૈર્ય પ્રાપ્ત કરીને, આપને કહેવાને માટેનો જે સંદેશો મને કહ્યો છે, તે હું આપને સંભળાવું છું.

સ્વામીના હિતની કાળજી એ જ સાચા સેવકનો આદર્શ :

સેનાપતિ કૃતાન્તવદનની વર્ણન કરવાની ખૂબી પણ ધ્યાન ખેંચે એવી છે. રામચંદ્રજીનો એ સેવક છે અને સ્વામીના ધ્યાન ઉપર સ્વામીની ભૂલ આવે એમ ઇચ્છી રહ્યો છે. અહીં તે સેવક તરીકેની પોતાની લાયકાત પૂરવાર કરી રહ્યો છે, એમ કહીએ તોય ચાલી શકે. સાચા સેવકો સ્વામીને તેમની ભૂલ સમજાય, એવો પણ પ્રયત્ન કરનારા હોય જ છે. 'સ્વામીનું ગમે તેમ થાવ; આપણે તો આપણા હિત તરફ ધ્યાન રાખીને સ્વામીને રૂચે એવું બોલવું અને સ્વામી ખુશ થાય એમ જ વર્તવું' - એવી મનોવૃત્તિવાળા સેવકો સેવકધર્મના રહસ્યને સમજયા જ નથી. એવાઓ અંગત સ્વાર્થ માટે માખણીયા બનીને, પોતાના સ્વામીને અહંકારાદિનું વિષ પાનારા હોય છે. સ્વામી હિત તરફ જેનું લક્ષ્ય નથી, તે સાચો સેવક નથી જ. સેવકે ભલે સ્વાર્થ માટે જ સેવા સ્વીકારી હોય, પણ એની સ્વાર્થસાધના સ્વામીના જ હિતની ઘાતક નિવડે એવી તો નહિ જ હોવી જોઇએ. સાચા સેવકપણાને ઇચ્છતા આત્માઓએ નિરંતર સતીધર્મના આદર્શને આંખ સામે રાખવો જોઇએ. સતીસ્ત્રીઓ જેમ જરાપણ અવિનયી બન્યા વિના પતિના હિતમાં દત્તચિત્ત બની રહે છે, તેમ સેવકોએ પણ સ્વામીના હિતની સામે દૃષ્ટિ રાખવી જોઇએ. સ્વામીની આજ્ઞાનું વિનીતભાવે પાલન કરવું એ જેમ સ્વામી સેવા છે, તેમ સ્વામીને યુક્તિપૂર્વક ઉન્માર્ગથી બચાવી લઈ સન્માર્ગે યોજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એય સ્વામીની સેવા છે. સેવકે અવસર ઉપર એવી રીતે વર્તવું જોઇએ, કે જેથી અવિનયનો છાંટો પણ આવે નહિ અને શક્ય હોય તો સ્વામીનું હિત સધાયા વિના પણ રહે નહિ. આજના સેવકોની તો દૃષ્ટિ જ જુદી. સેવકના હૈયામાં સ્વામીના હિતની સતત ચિંતા હોવી જોઇએ, જ્યારે આજના સેવકોમાં કેવળ પોતાના જ હિતની સતત ચિંતા હોય છે અને સ્વામીના હિતની ઉપેક્ષા હોય છે. કેટલાક તો વળી એથીય આગળ વધીને, સ્વામીનું હિત હણાય એવી રીતે પણ સ્વાર્થ સાધવાનો પ્રયત્ન કરતાં અચકાતા નથી. શેઠની મૂર્ખાઇને પણ શાણપણ તરીકે વર્ણવે અને શેઠ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તોય શેઠની રૂબરૂ કે પાછળ પણ 'શેઠ યોગ્ય જ કરે છે - એમ બોલ્યા કરે; એવા સેવકોનો આજે તોટો નથી. જો કે, આજના બધા જ સેવકો એવા છે એમ આપણે કહેતા નથી, પણ મોટા ભાગની દશાનું આ વર્ણન છે.

સભા૦ આજના શેઠીયાઓ પણ એવા છે કે - એમની પાસે માખણીયા સેવકો ટકી શકે અને સાચી હિતકારી વાત કરનારા માર્યા જાય.

આજે શેઠીયાઓમાં એવા ઘણા છે, એ વાતનો ઇનકાર છે જ નહિ : પણ એટલા માત્રથી સેવકો સેવકધર્મને ચૂકે એ વ્યાજબી નથી. હિતનો માર્ગ તો એ જ છે કે, સૌ પોત પોતાની ફરજ તરફ લક્ષ્ય આપનારા બને. દરેકને પહેલી ચિન્તા પોતાનાં કર્તવ્યનું પાલન કરવાની હોવી જોઇએ. કર્તવ્યનું યથાર્થપણે પાલન કરતાં વેઠવાનું આવે તો વેઠવાની તૈયારી પણ હોવી ઘટે. બીજી વાત એ છે કે, આજે કેટલાક ઉદ્ધત માણસો પોતાને 'સાચા બોલા' તરીકે ઓળખાવી - 'સાચું બોલ્યા તો સંકટ આવ્યું' - એવી ફરીયાદ કરનારા છે. આથી જ સેવકોએ સતીપણાના આદર્શને આંખ સામે રાખવો જોઇએ, એમ કહેવાયું. સેવક માત્રે ઉદ્ધતાઇનો તો

મૂળમાંથી જ ત્યાગ કરવો જોઇએ અને મન-વચન-કાયાને વિનયથી ઓતપ્રોત બનાવી દેવા જોઇએ. આ પછી પણ અવસરને પીછાનવો, સંયોગો તપાસવા, પરિણામ વિચારવું એ વગેરે સંબંધી વિચક્ષણતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. સાચા સેવક બનવા માટે પણ ઓછી લાયકાતની જરૂર છે, એમ ન માનતા. આ તો સેવકધર્મની વાત નીકળી એટલે સેવકો માટે કહેવાયું, બાકી આજના સ્વામીઓ માટે ય ઘણું કહેવા જેવું છે. સાચું સ્વામીપણું પામવા માટે તો સેવક કરતાંય વિશેષ લાયકાત પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. સાચું સ્વામીપણું પામવા માટે વિવેકી બનવું અને ઔદાર્ય ધૈર્ય તથા ગાંભીર્ય આદિ ગુણો કેળવવા, એ ખૂબ જ જરૂરી છે. પણ એ વાત વળી અન્ય કોઇ તેવા અવસરે. અહીં તો એ વાત છે કે, સેનાપતિ કૃતાન્તવદન એવી રીતે વર્ણન કરી રહ્યો છે કે, જેથી એક વાર લક્ષ્મણજી જેવાની વિનંતીને પણ તિરસ્કારી કાઢનાર રામચન્દ્રજીને તેમની ભૂલનો ખ્યાલ આવે અને થઇ ગએલા અનુચિત સાહસને સુધારી લેવાની ભાવના તેમનામાં પ્રગટયા વિના રહે નહિ.

સેનાપતિ કૃતાન્તવદને સંભળાવેલો સીતાજીનો સંદેશ :

મહાસતી સીતાજીએ કહેવડાવેલો સંદેશ રામચન્દ્રજીને સંભળાવતાં, કૃતાન્તવદન સેનાપતિ કહે છે કે,

"नीतिशास्त्रे स्मृतौ देशे, कस्मिन्नाचार ईदृशः । एकपक्षोक्तदोषेण, पक्षस्यान्यस्य शिक्षणम् ॥१॥"
"सदा विमृश्य कर्तृस्ते ऽप्यविमृश्य विधायिता । मन्ये मद्भाग्यदोषेण, निर्दोषस्त्वं सदाप्यसि ॥२॥"
"खलोक्त्याहं यथा त्यक्ता, निर्दोषापि त्वया प्रभो ! । तथा मिथ्यादृशां वाचा, मा त्याक्षीर्धर्ममार्हतम् ॥३॥"

કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ કરેલા આ વર્ણન ઉપરથી, બરાબર સમજી શકાય તેમ છે કે, કૃતાન્તવદન સેનાપતિએ મહાસતી સીતાદેવીના સંદેશાને આબાદ રીતે રામચન્દ્રજી સમક્ષ રજુ કરેલ છે. કેટલીક વાર સુંદરમાં સુંદર વાતો પણ રજુ કરવાની બીન આવડતથી મારી જાય છે અને કેટલીક વાર તો વળી ઉંધી જ અસર નિપજાવનારી નિવડે છે.સામાન્ય પણ વાત રજૂ કરતાં આવડે તો ઘણી સુંદર અસર નિપજાવી શકાય છે અને સારી પણ વાત રજૂ કરતાં ન આવડે તો એ જ એક કારણસર તે નિષ્ફળ અગર તો નુકશાનકારક નિવડે છે. અહીં તો કૃતાન્તવદન વિચક્ષણ છે, અને સીતાદેવીએ જે કહેવડાવ્યું છે તે પણ એવું છે, કે જે દોષદૂષિત હૈયાને પ્રાયઃ ભેદી નાખ્યા વિના રહે નહિ.

સભા૦ એમ કેમ ?

એનો અર્થ એ કે, આ વાત કાને પડતાંની સાથે જ, હૈયામાં પેઠેલો દોષ પલાયન થઇ જાય, ભૂલ થઇ જવા બદલ હૈયાને આઘાત પહોંચે અને થઇ ગએલી ભૂલ સુધરી શકે તેમ હોય તો તે સુધારી લેવાની તત્પરતા જન્મે.

કહેનારના આશયને પિછાનતાં શીખો !

આવી ભાષા હિંસક ન કહેવાય. ભાષાના પ્રયોગો કેવી કેવી રીતે થઇ શકે છે, એ પણ સમજવું જોઇએ. જેમકે પૂ. મોહન વિજયજી મહારાજે ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના સ્તવનમાં એમ પણ કહ્યું છે કે,

'ઓલંભડે મત ખીજો, હો પ્રભુજી ! ઓલંભડે મત ખીજો !

વિચાર કરો કે, આવું બોલાય ? અજ્ઞાનીઓ તો એમ જ કહેવાના કે, આવું બોલનારે શ્રી વીતરાગદેવને ક્રોધી ઠરાવ્યા. પ્રભુ શું ખીજાય એવા છે, કે જેથી ઓલંભાથી નહિ ખીજાવાનું કહેવાય ? વળી કયાં ત્રણ જગતના નાથ અને કયાં આવું બોલનાર ? ભગવાનને ઓલંભો દેવાય ? ભગવાનને ઓલંભો દેવાની આપણી લાયકાત છે ? પણ

ખરી વાત એ કે, આવા વચનો, પણ કેવળ ભક્તિગર્ભિત જ હોય છે. ભક્તિભર હૃદયે જ આવું બોલાય છે. પ્રભુના આલંબનથી સંસારસાગરને તરી જવાની ઉત્કટ કામનાના યોગે આવું બોલાય છે. આમાં પ્રભુને દોષિત ઠરાવવાનો પ્રયત્ન નથી. અનેક રીતે ભાષાપ્રયોગો થઇ શકે છે. સ્તવનોમાં તો પ્રભુ સમક્ષ બાલભાવ ધારણ કરીને મહાપુરૂષોએ કંઇ કંઇ વાતો કરી છે. ભાષાના પ્રયોગોની વિવિધતા આદિને નહિ સમજી શકનારને તો એમ જ લાગે કે, ભક્તથી આવું બોલાય જ નહિ, પણ સમજવું જોઇએ કે, એવા પણ પ્રયોગો થઇ શકે છે અને મહાપુરૂષોને ભક્તિ કોને કહેવાય ? તથા આશાતના કોને કહેવાય - એનો સાચો અને પૂરતો ખ્યાલ હતો. કથનની યોગ્યયોગ્યતાને સમજવાને માટે પણ કથનના મર્મને પીછાનતાં શીખવું જોઇએ. 'દોષદૂષિત હૈયું ભેદાય' - એમાં કહેવાતી વાત હૈયાનો દોષ ભેદાય એ છે, પણ હૈયું ભેદાઇ જાય એ નથી. મહાપુરૂષોના કથનનાં મર્મને નહિ પામી શકનારાઓ તો, એ તારકોના કથનનું આલંબન લઇને પણ પાપનું પોષણ કરનારા બની જાય છે. આથી જ ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે, ધર્મના અર્થી આત્માઓએ સદાને માટે ધર્મને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ દ્વારા જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, અન્યથા, ધર્મના નામે પણ અધર્મના ઉપાસક બની જવાય, એ સુસંભવિત છે.

સીતાજીના સંદેશામાં, શરૂઆતમાં રામચંદ્રજીએ કરેલા અન્યાયને યુક્તિપુરસ્સર પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે ! જાણે એમ પૂછવામાં આવ્યું છે કે, એક પક્ષે અન્ય પક્ષનો દોષ કહ્યો, એટલા જ માત્રથી અન્ય પક્ષને શિક્ષા કરવી, એ કયાંનો ન્યાય છે ? અન્ય પક્ષને કાંઇ પૂછવું નહિ, એક પક્ષે કહેલો દોષ સાચો છે કે ખોટો એની તપાસ પણ કરવી નહિ અને એકે કહ્યું કે, 'આમાં દોષ છે' એટલા માત્રથી અન્યને શિક્ષા દેવી, એવું શું કોઇ નીતિશાસ્ત્રનું વિધાન છે ? કોઇ સ્મૃતિ એવું કહે છે ? કે કોઇ દેશમાં એવો આચાર છે ખરો ? લોકોએ વાત કરી, કે સીતા અસતી છે, ભ્રષ્ટ છે, પણ સીતાને તો પૂછવું જોઇએ ને ? સીતા પાસેથી તો ખુલાસો મેળવવો જોઇએ ને ? સીતાને તો લોકે દીધેલા કલંકનું નિવારણ કરવાની તક આપવી જોઇએને ? નીતિશાસ્ત્રમાં સ્મૃતિમાં કે કોઇ દેશમાં એવો આચાર હોય જ નહિ કે, એક માણસ કહે કે અમુક ગુન્હેગાર છે, એટલા માત્રથી ગુન્હેગાર તરીકે જણાવાએલા માણસને શિક્ષા કરાય ? આમ છતાં તમે મને એવી જ રીતે શિક્ષા કરી છે. આ તમારી કયા પ્રકારની ન્યાયશીલતા ?

સીતાજીએ પોતાના ભાગ્યદોષનો કરેલો સ્વીકાર :

આવું કહેવડાવવા દ્વારા મહાસતી સીતાજીએ રામચન્દ્રજીને તેમના અન્યાયપૂર્ણ આચરણનો ખ્યાલ તો આપ્યો, પણ સીતાજીએ તે પછી જે કહેવડાવ્યું છે તે તો ખાસ સમજવા જેવું છે. મહાસતીજી સીતાજીનું તે પછીનું કથન, તેમના શુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાનું દ્યોતક છે. એમણે કહેવડાવ્યું છે કે, આપ તો સદાને માટે દરેક પ્રવૃત્તિ વિચારપૂર્વક જ કરનારા છો. અણવિચાર્યું કોઇ પણ પગલું ભરનારા આપ નથી. આ કારણે, મને લાગે છે કે, મારા આ પ્રસંગમાં આપ જે અણવિચાર્યું આચરી ચૂકયા છો, તેમાં જો કોઇ કારણ હોય, તો તે મારૂં મન્દભાગ્યપણું એજ કારણ છે. મારા જ ભાગ્યદોષનો એ પ્રતાપ છે કે, સદા વિચારશીલ એવા પણ આપથી આવું અવિચારીપણું થઇ ગયું છે આથી હું માનું છું કે, આપ સદાયને માટે નિર્દોષ છો ! મારૂં તથાપ્રકારનું દુર્ભાગ્ય ન હોત, તો આપના જેવા વિચારશીલ આવું સાહસ કદિ જ કરત નહિ, એ શંકા વિનાની વાત છે : માટે આ પ્રસંગમાં દોષિત આપ નથી, પણ મારૂં ભાગ્ય જ દોષિત છે.

અન્યાયથી ક્રૂરપણે ભયંકરમાં ભયંકર એવી આપત્તિમાં હડસેલી દેનાર પણ પોતાના સ્વામીને નિર્દોષ અને પોતાના ભાગ્યને જ દોષિત તરીકે જણાવ્યા પછીથી, સીતાજીએ કહેવડાવ્યું છે કે, 'એ બધું તો ઠીક, મારો ભાગ્યદોષ હું ભોગવી લઇશ, પણ મારી વિનંતી છે કે, જેવી રીતે ખલજનોના વચનોથી દોરવાઇ જઇને આપે નિર્દોષ એવી પણ મારો ત્યાગ કર્યો, તેમ ભૂલેચૂકે પણ મિથ્યાદૃષ્ટિઓનાં વચનોથી દોરવાઇ જઇને આપ અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વર દેવના ધર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ !

સતીજીવનનો આદર્શ સમજવા માટે આ ઉદાહરણ અનુપમ છે :

સતી પોતાના પતિને ઉપાલંભનાં વચનો સંભળાવે તો પણ કેવી રીતે સંભળાવે અને સમ્યગ્દર્શન ગુણથી પવિત્ર અન્તઃકરણવાળી બનેલી સતીનાં હૈયે, પોતે કારમી રીતે પોતાના પતિથી ત્યજાએલી હોય તે છતાં પણ, પોતાના પતિ માટે કેવી હિતકામના હોય ? એ સમજવા માટે સીતાજીનો આ સંદેશો ખૂબ જ ઉપયોગી છે. સીતાજીએ પોતાનો આ સંદેશો રામચન્દ્રજીને કહેવાને માટે કૃતાન્તવદન સેનાપતિને જે સમયે કહી સંભળાવ્યું, તે સમયના પ્રસંગમાં કાંઈક વિસ્તારથી આપણે આ વિષે વિચાર કર્યો છે, એટલે અહીં તેનો વિશેષ વિસ્તાર કરવાની ઈચ્છા નથી, પણ સતીધર્મને પામવા અને પાળવા ઈચ્છનારી સ્ત્રીઓએ તો ખાસ કરીને આ પ્રસંગ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. આમ તો સીતાજીનું આખુંય જીવન સતી સ્ત્રીજીવનનો ઉત્તમ આદર્શ પૂરો પાડનારૂં છે અને હક્કદાર હોવા છતાં પણ રામચન્દ્રજી બીનહક્કદાર ભરતજીને રાજા બનવાની અનુકૂળતા કરી આપવાના હેતુથી જયારે અયોધ્યા છોડીને ચાલી નીકળ્યા, ત્યારે લેશ પણ વિરોધ કર્યા વિના સીતાજી રાજસુખોને લાત મારીને દેહની પાછળ છાયાની જેમ રામચંદ્રજીની પાછળ ચાલી નીકળ્યાં એ પ્રસંગ ઘણો જ બોધદાયક છે, પરન્તુ આ પ્રસંગ તો એને ય ટપી જાય એવો છે. જે સ્વામી સેવા માટે એકવાર સીતાજીએ રાજસુખોનો ત્યાગ કર્યો હતો, એ સ્વામીએ જ અત્યારે ઘોર અન્યાય આચરીને ત્યાગ કરાવ્યો છે. પેલા પ્રસંગમાં માત્ર રાજસુખોનો જ ત્યાગ હતો, પણ પતિસુખનો ત્યાગ નહિ હતો, ઉલટું તે સમયે પોતાના ઉપર સ્વામીનો પૂરેપૂરો અનુરાગ હતો, જયારે આ પ્રસંગમાં તો રાજસુખો છોડાવનાર અને સર્વથા નિર્દોષ છતાં પણ કલિંકાની તરીકે, તેય સગર્ભાવસ્થામાં તેમજ હિંસક પશુઓથી પરિપૂર્ણ જંગલમાં ત્યજાવી દેનાર ખુદ પતિ છે આવા સમયે પણ પતિ પ્રત્યેની હિતકામના અખંડ ટકી રહેવી અને ઉપાલંભ આપતાં પણ પોતાના ભાગ્યદોષને આગળ કરી પતિને નિર્દોષ માનવા, એ અસાધારણ સતીત્વનું સૂચક છે. આવી કફોડી હાલતમાં પણ એ વિચાર આવવો એ સામાન્ય સારી પણ સ્ત્રીઓને માટે શક્ય નથી.

સભા૦ પતિના અન્યાયની વાત તો કરી ને ?

કયા હેતુથી કરી ? કે ભવિષ્યમાં રામચન્દ્રજીના હાથે આવો કોઈ અન્યાય ન થઈ જાય તેમજ રામચન્દ્રજી મૂર્ખા લોકોની વાણીથી દોરવાઈ જવાના સ્વભાવથી બચી શકે એ માટે ! સતી સ્ત્રી પતિના દોષ કોઈ પણ સંયોગોમાં અને કોઈ પણ રીતિમાં બોલે જ નહિ, એવો નિયમ નથી. સ્વામીને દોષમુક્ત બનાવવાના હેતુથી, સ્વામીનું અહિત નહિ થતાં હિત જ થાય એવા ઈરાદાથી, સતી સ્ત્રીઓ સ્વામીને તેમના દોષ કહે અગર યોગ્ય રીતે કહેવડાવે, એ સ્વાભાવિક જ છે. વાત એક જ છે કે, કોઈ પણ સંયોગોમાં સતી સ્ત્રીનાં હૈયામાં પતિ માટે દુર્ભાવ આવે નહિ અને પતિ માટેની હિતકામના ટળે નહિ. પણ આજે તો આવી વાતો તરફ દુર્ભાવ ન આવે તોય સારૂં. આવી વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં પણ - 'સતી સ્ત્રીજીવન આવું જ હોવું જોઈએ અને આપણે પણ આવું જ જીવન કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ' - એટલું ય જેમને લાગે તેય ભાગ્યશાલી છે.

રામચંદ્રજીનો સીતાજીના માટે વિલાપ !

છેલ્લે આ ઉપરાંત કૃતાંતવદને રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, આટલું બોલીને સીતાજી મૂર્ચ્છા પામી પડી ગયાં અને પછી બોલ્યા કે, મારા વિના રામ શી રીતે જીવશે ? અરે રે ! હું તો હણાઈ ગઈ છું. કૃતાન્તવદને આ બધી વાતો એવી અસરકારક રીતે કહી છે, કે જેથી દોષદૂષિત હૃદય પ્રાયઃ ભેદાય વિના રહે જ નહિ - એ વાત આપણે વિચારી આવ્યા છીએ અને અહીં તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. આ રીતે તે અવસરે કૃતાન્તવદન સેનાપતિના મુખેથી સીતાજીએ કહેવડાવેલી વાતોને સાંભળતાંની સાથે જ રામચંદ્રજી એકદમ મૂર્ચ્છા ખાઈને ભૂમિ પર પટકાઈ પડયા. રામચંદ્રજી એ રીતે પટકાઈ પડતાં, લક્ષ્મણજી સંભ્રમથી દોડી આવ્યા અને ચંદનજલથી

રામચંદ્રજીને સીંચવા લાગ્યા. એથી રામચંદ્રજી કાંઇક સચેત બન્યાં, બેઠા થયાં અને એવો વિલાપ કરવા લાગ્યા કે 'તે મહાસતી સીતા કયાં છે ? ખેદની વાત છે કે - લૂચ્ચા લોકોનાં વચનોથી મેં એ મહાસતીને સદાને માટે તજી દીધી !'

રામચન્દ્રજીને આ રીતે વિલાપ કરતાં જોઇને અને સાંભળીને, લક્ષ્મણજીને લાગ્યું કે, ઘણી જ સુંદર તક હાથમાં આવી છે. લક્ષ્મણજી તો સીતાજીનો આ રીતિએ ત્યાગ કરવામાં વડીલ ભાઇ ભૂલ કરે છે એમ પહેલેથી જ માનતાં હતાં અને એથી જ તેમણે સીતાજીનો ત્યાગ નહિ કરવાની પગે પડીને પણ આજીજી કરી હતી. તે વખતે તો રામચંદ્રજીએ એ વિષે એક પણ અક્ષર નહિ બોલવાની લક્ષ્મણને આજ્ઞા ફરમાવી દીધી હતી અને એ મનાઇથી રડતાં રડતાં મોઢું ઢાંકીને લક્ષ્મણજીને ચાલ્યા જવું પડયું હતું; છતાં એ અવગણનાને નહિ ગણકારતાં, લક્ષ્મણજી આવેલી તકનો લાભ લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. રામચંદ્રજીને એ કહે છે કે - 'સ્વામિન્ ! આ વિલાપ કરવાનો સમય નથી. પોતાના પ્રભાવથી રક્ષાએલાં તે મહાસતી હજુ પણ તે વનમાં ચોક્કસ જીવતાં હશે. માટે હે પ્રભો ! આપના વિરહથી સીતાદેવી મૃત્યુ પામે, તે પહેલાં આપ જાતે જ તે વનમાં જાવ અને તેમને શોધી લાવો !'

સભા૦ જાતે જવાનું કેમ કહ્યું ?

જાતે જઇને શોધી લાવે, એટલે સીતાજીના પુનઃ સ્વીકારવાનો પ્રશ્ન જ ઉભો થાય નહિ. વળી લક્ષ્મણજી એમ પણ માનતા હોય કે, ખુદ રામચંદ્રજીના ગયા વિના હવે સીતાજી પાછાં આવે નહિ. પ્રસંગને સમજો તો લાગે કે, જાતે જવાનું કહેવામાં લક્ષ્મણજીએ ડહાપણ વાપર્યું છે. પણ અવિનય કર્યો નથી. ખલજનોની વાણીથી સીતાજીને ભયંકર જંગલમાં ત્યજાવી દેવા જેટલી હદે પહોંચનાર રામચંદ્રજી, સીતાજી આવ્યા બાદ કોઇ જૂદા નિકેતનમાં રહેવા આદિની વાત કરે તો ? એને બદલે જાતે જ તેડવા જાય અને લઇ આવે, એટલે વચ્ચે કોઇને ભંભેરવાની તક મળે નહિ અને 'સીતાજીનો આપ સ્વીકાર કરો'- એવી વિનંતી કરવાનો પણ વખત પણ આવે નહિ.

રામચંદ્રજી સીતાજીને શોધવા નીકળે છે !

આ રીતે લક્ષ્મણજીએ રામચંદ્રજીને જાતે જઇને જ સીતાજીને શોધી લાવવાની વાત કરી અને તેની સાથે જ રામચંદ્રજી તૈયાર થઇ ગયા. કૃતાન્તવદન સેનાપતિ અને ખેચરોની સાથે રામચંદ્રજી આકાશમાર્ગે વાહન દ્વારા રવાના થયા અને અતિ દારૂણ એવા તે અરણ્યમાં પહોંચી ગયા. આપણે તો જાણીએ છીએ કે, સદ્‌ભાગ્યના યોગે સીતાજી વજ્રજંઘ રાજાની પુંડરીકપુરીમાં સકુશલ પહોંચી ગયાં છે, પણ રામચંદ્રજી આદિને એ વાતની ખબર નથી. આથી રામચંદ્રજી, કૃતાન્તવદન અને ખેચરો પણ તે આખાય અરણ્યમાં શોધ ચલાવવા મંડયા. એક પણ સ્થળ એવું ન રહ્યું, કે જયાં તેમણે સીતાજીની શોધ ન કરી હોય; એક પણ જલાશય એવું નહોતું, કે જયાં તેઓએ સીતાજીની તપાસ ન કરી હોય; એક પણ શૈલ એવો નહિ હતો, કે જયાં તેઓ સીતાજીની શોધ માટે ન ગયા હોય; અને એક પણ વૃક્ષ એવું નહોતું કે, જયાં તેઓ સીતાજીની ભાળ મેળવવા માટે ન ગયા હોય. સીતાજીને શોધી કાઢવાના હેતુથી, સિંહનિનાદક નામના તે અરણ્યમાં તેઓ સ્થાને સ્થાને, જલે જલે, શૈલે શૈલે અને વૃક્ષે વૃક્ષે ઘૂમી વળ્યા, પણ કયાંયથી રામચંદ્રજીને કે અન્ય કોઇને સીતાદેવીનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

આથી રામચંદ્રજી ખૂબ જ હતાશ થઇ ગયા. તેમનું હૃદયદુઃખ ઘણું જ વધી ગયું. આવા પ્રસંગે હૃદયદુઃખ ખૂબ ખૂબ વધી જાય, એમાં નવાઇ પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. સીતાજી પ્રત્યે રામચંદ્રજીના હૈયામાં અતિશય અનુરાગ છે, તેવા પ્રકારના સંયોગોમાં તેવી જ કોઇ ભવિતવ્યતાના કારણે, રામચંદ્રજીથી અન્યાય થઇ ગયો અને હવે એ ભૂલ બરાબર સમજાઇ છે, વળી ભૂલ સમજાઇ અને જાતે શોધવા આવ્યા ત્યારે ઘણી ઘણી

મહેનત કરવા છતાં સીતાજીનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આમ અનુરાગ અને પશ્ચાતાપ - બન્નેનો અગ્નિ હૈયામાં સળગી રહ્યો હોય, વિરહદુઃખ અને અન્યાયદુઃખ - બન્ને સાથે સંતાપી રહ્યાં હોય ત્યારે હૈયામાં કારમી વેદના પ્રગટે તે સ્વાભાવિક જ છે. પહેલાં તો રામચંદ્રજીએ ખૂબ ખૂબ વિચાર કર્યો અને છેવટે માન્યું કે, 'જરૂર, કોઇ વાઘ, સિંહ કે અન્ય હિંસક પશુએ સીતાને મારી નાખી તેનું ભક્ષણ કર્યું હશે !' આમ સીતાજી નહિ મળવાથી, સીતાજીની આશાને તજી દઇ રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં પાછા ફર્યા.

આમ સીતાજીની પ્રાપ્તિ નહિ થવાથી અત્યારે સીતાજીના ગુણોને આગળ કરીને નગરલોકો રામચંદ્રજીની વારંવાર નિંદા કરી રહ્યા છે. આ એ જ અયોધ્યા છે અને એ જ નગરલોકો છે, પણ હવે સીતાજીની પ્રશંસા થઇ રહી છે અને રામચંદ્રજીની નિંદા થઇ રહી છે. હવે લોકો સીતાજીને ગુણીયલ કહી રામચંદ્રજીને નિન્દ્યા કરે છે. જે અયોધ્યામાં થોડા જ દિવસો અગાઉ ડગલે ને પગલે સીતાજીની નિન્દા થતી હતી, જે અયોધ્યામાં લગભગ બધાં જ ઘરોએ એ વાતો થતી હતી કે, સીતા રાવણ જેવા લોલુપને ત્યાં લાંબો કાળ વસે અને તે છતાં નિષ્કલંક રહી શકે એ શક્ય જ નથી, તે જ અયોધ્યામાં એના એ લોકો આજે સીતાજીનાં વખાણ કરે છે અને રામચંદ્રજીની નિન્દા કરે છે. પ્રાયઃ લોકની સ્થિતિ આવી જ હોય છે. લોકવાદને શરણે રહેનારાઓની ધોબીના કુતરા જેવી દશા થાય છે. ધોબીનો કુતરો નહિ ઘરનો કે નહિ ઘાટનો, તેમ લોકવાદને શરણે રહેનાર ન પોતાનું સુધારી શકે કે, ન પારકું સુધારી શકે. એવાઓને તો બેય બાજુ ગુમાવવાનું હોય. લોકની ગતિ પવન જેવી છે. પવન જેમ એક જ દિશાએ વહેતો નથી, તેમ લોક પણ એક જ દિશાનો આગ્રહી હોતો નથી. આમનું નિમિત્ત મળે તો આમ ઢળે અને તેમનું નિમિત્ત મળે તો તેમ ઢળે.

લોકહેરીને ત્યજીને બુદ્ધિને વિવેકમય રાખવી !

લોકવાદ મોટે ભાગે હિતાહિત અને તથ્યાતથ્ય આદિના વિવેકથી પર હોય છે. આથી જ કહેવાય છે કે, કેવળ લોકવાદ ઉપરથી કોઇ પણ વસ્તુનો કયાસ કાઢવો એ મૂર્ખાઇ છે. લોકમાં પણ કહેવાય છે કે, 'દુનિયા ઝુકતી હૈ, ઝુકાનેવાલા ચાહિયે.' આ જ કારણે આ દુનિયામાં ભયંકર દુરાચારીઓ પણ આડંબરથી પૂજાય છે. કુશળ દંભીઓ જો કોઇ તેવા પ્રકારના પુણ્યવાળા હોય, તો લગભગ આખી દુનિયાને પણ બેવકૂફ બનાવી શકે છે. હંમેશને માટે દુનિયામાં શાણા આત્માઓની સંખ્યા અલ્પ જ હોય છે. શાણાઓ કુશળ પણ દંભીઓના દંભને કળી જાય, પણ પોતાનું પુણ્ય હોય અને લોકનું દુર્ભાગ્ય હોય, તો લોક દંભીઓને માને અને શાણાઓને અવગણે તેવા અવસરે અજ્ઞાન લોક શાણાઓને જ બેવકૂફ માને. આથી લોકના નાદે નાચવું, એ હિતાવહ નથી. લોકહેરીને ત્યજી, બુદ્ધિને વિવેકમય બનાવી, યથાર્થ કલ્યાણકારી માર્ગને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. દંભીઓના દંભમાં ફસ્યા, તો કલ્યાણ રહી જશે અને અકલ્યાણ થઇ જશે.

આજનો વાવંટોળ વિચિત્ર છે. આજના વાવંટોળથી વિવેકશીલ આત્માઓ જ બચી શકે તેમ છે, કારણ કે, આજે ખૂબ જ સીફતથી અનાચારનો પ્રચાર થઇ રહ્યો છે. આજે પરોપકારી વાતો કરીને પણ અનાચારના માર્ગે દોરવાના પ્રયાસો થઇ રહ્યા છે. અહિંસા અને સત્યના નામે પણ હિંસા અને મૃષાવાદ વધે એવી પ્રવૃત્તિઓ થઇ રહી છે. એક તરફ દ્વેષ કરવો નહિ, ક્રોધ કરવો નહિ - એ વગેરે કહેવાય છે. અને બીજી તરફ દુન્યવી સત્તા આદિનો લોભ વધે એ જાતિના પ્રયત્નો થાય છે, એ લોભ, ક્રોધને વધારે ઘટાડે ? અહિંસા કયારે પળાય ? પહેલાં તો હિંસાની જડ તરફ તિરસ્કાર આવવો જોઇએ. અર્થ અને કામની લાલસા પૌદ્ગલિક સુખોની અભિલાષા, એ હિંસાની જડ છે. જયાં સુધી પૌદ્ગલિક સુખોની અભિલાષાથી હૈયું ઓતપ્રોત છે. ત્યાં સુધી સાચી અહિંસા આવે, એ શક્ય જ નથી. આજે તો પૌદ્ગલિક સુખના હેતુથી અહિંસાની વાતો કરાય છે અને એવી વાતો કરનાર - જાણે 'અહિંસાના માર્ગને હું જ સમજયો છું' - એવો ભાવ વ્યક્ત કરે છે. આમ છતાં, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનને અનુસરવાની વાતો કરનારાઓ પૈકીના આત્માઓ પણ, આજે એ કહેવાતી અહિંસાની પૂંઠે પાગલ બન્યા છે. આવા સંયોગોમાં તો મિથ્યા લોકવાદથી ખૂબ જ સાવધ બન્યા રહેવું જોઇએ.

રાગના યોગે રામચંદ્રજીની કારમી વિટંબણા !

આમ સીતાજી નહિ મળવાથી આશાશૂન્ય બનેલા શ્રી રામચંદ્રજી, લોકોદ્વારા સીતાજીના ગુણોને આગળ કરીને વારંવાર નિન્દાતા થયા, અયોધ્યાનગરીમાં આવ્યા. અયોધ્યામાં આવીને તેમણે સીતાજીના મૃતકાર્યને કર્યું તેમની આંખો આંસુઓથી ઉભરાઇ રહી હતી અને સઘળું જ તેમને કાં તો સીતામય લાગતું હતું અને કાં તો શૂન્યવત લાગતું હતું. રામચંદ્રજીના હૈયામાં એક માત્ર સીતાજીની ધૂન હતી. તેમની આંખો જ્યાં ને ત્યાં સીતાજીના પડછાયા જોયા કરતી હતી. તેમની જીભ 'સીતા, સીતા' સિવાય કશું જ બોલતી નહોતી. એમને એમ થતું હતું કે, સીતા કયાંક છે, પણ તે કયાં છે તેની તેમને ખબર નહોતી.

સીતાજીના વિયોગથી ઉત્પન્ન થએલો આ સન્તાપ કેટલો કારમો છે ? વિવેકી એવા પણ રામચંદ્રજી, રાગના યોગે જ, ઘેલછા અનુભવી રહ્યા છે. આવા વખતે આયુષ્યનો બંધ પડી જાય તો ? રાજર્ષિ પ્રસન્નચન્દ્ર કેવળ માનસિક વિચારણાના પ્રતાપે સાતમી નરકે જવાને યોગ્ય સ્થિતિને પામ્યા હતા. અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ ખૂબ જ ભયંકર છે. અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષની જેટલી આધીનતા, તેટલી પાયમાલી. જૂઓ કે, ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય જેની પાસે છે, એવા રામચંદ્રજી પણ અપ્રશસ્ત રાગના પ્રતાપે કારમી વિટંબણા ભોગવી રહ્યા છે.

લોકપ્રિયતાને ધ્યેય ન બનાવવું જોઇએ !

આ દુર્દશા એક માત્ર લોકૈષણાએ ઉત્પન્ન કરી છે. યશની ભયંકર કામનાએ જ. આ પરિસ્થિતિ ઉભી કરી દીધી છે. એક કામ અણવિચાર્યું થઇ ગયું, તો આ દશા થઇ. લોકૈષણાની આ ભયંકરતાને સમજો. લોકની નિંદાથી બચી જવા માટે રામચંદ્રજીએ મહાસતી સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો, પણ પરિણામમાં રામચંદ્રજી લોકનિંદાને પાત્ર પણ બન્યા અને સીતાજીના વિરહથી સંતાપ પણ પામ્યા એ જ રીતે જેઓ લોકહેરીમાં પડી જાય છે, તેઓ ધર્મથી પરાઙ્મુખ બની સીદાય છે અને સજ્જન લોકના ફીટકારને પામે છે. ધર્મના અર્થી આત્માઓએ લોકપ્રિયતાને ધ્યેય નહિ બનાવતાં ધર્મની આરાધનાને જ ધ્યેય બનાવવું જોઇએ. લોકપ્રિયતા મળે કે ન મળે, પણ ધર્મની આરાધનાથી ન ચૂકાય - એનો ખ્યાલ રાખવો જોઇએ. ધર્મને છેહ દેનારાઓ સાચી લોકપ્રિયતાને પામી શકતા જ નથી. એ પણ સમજવું જોઇએ કે, સદાચારોના યોગે શિષ્ટજનોની પ્રીતિને સંપાદન કરનાર જ સાચો લોકપ્રિય છે.

સીતાજીના બે પુત્રો : તેમના જન્મ અને નામકરણના મહોત્સવો :

લોકહેરીમાં ફસાવાને કારણે, રામચંદ્રજીને પ્રાપ્ત થએલી દુ:ખમય અવસ્થાનું વર્ણન કર્યા બાદ, આ ચરિત્રના રચયિતા કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, શ્રાદ્ધગુણસંપન્ન વજ્રજંઘ રાજાને ત્યાં કેવા કેવા બનાવો બનવા પામે છે ? તેનું વર્ણન શરૂ કરે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે, મહાસતી સીતાજી જે સમયે કલંકના અતિથિ બન્યાં અને રામચંદ્રજી દ્વારા ત્યજાયાં, તે સમયે તે સગર્ભા હતા. પુંડરીકપુરમાં વજ્રજંઘ રાજાએ આપેલા નિકેતનમાં નિવાસ કરતાં મહાસતી સીતાજીએ, કોઇ એક દિવસ પુત્રયુગલને જન્મ આપ્યો. એકી સાથે જન્મેલાં તે બે પુત્રો પૈકી, એકનું નામ રાખવામાં આવ્યું - અનંગ લવણ અને બીજાનું નામ રાખવામાં આવ્યું - મદનાંકુશ. સીતાજીને બે પુત્રરત્નોની પ્રાપ્તિ થઇ, એથી વજ્રજંઘ રાજાને અત્યન્ત હર્ષ થયો. પોતાને પુત્રની પ્રાપ્તિ થતાં જે આનંદ થાય, એથી પણ અધિક આનંદ વજ્રજંઘને થયો. આથી વજ્રજંઘ રાજાએ સીતાજીના પુત્રોના જન્મનોય મહોત્સવ ઉજવ્યો અને એ બન્નેના નામકરણનોય મહોત્સવ ઉજવ્યો. એક તો વજ્રજંઘ રાજા ઉદાર દિલનો છે, બીજું સીતાજીને તેણે ધર્મની બેન તરીકે સ્વીકારેલ છે અને ત્રીજું એ એમ પણ જાણે છે કે, ત્રણ ખંડમાં જેની આજ્ઞા પ્રવર્તી રહી છે, તેના આ પુત્રો છે. આ કારણે, અનંગલવણ અને મદનાંકુશનો જન્મ વજ્રજંઘને અધિક આનંદ પમાડે એય સહજ છે અને એ બન્નેના જન્મનો

તથા નામકરણનો- એમ બન્ને ય ઉત્સવોને તે ધામધૂમથી ઉજવે એય સહજ છે. વળી સીતાજીના મનને જરાય ઓછું ન આવે એની પણ વજ્રજંઘને કાળજી હોય અને એથી ય તે ધામધૂમથી મહોત્સવ ઉજવે, તો એ પણ બનવાજોગ છે. વજ્રજંઘ રાજા આવા મહોત્સવોને ઉજવે, એટલે સીતાજીના મનને એમ ન થાય કે, 'આ વખતે હું અયોધ્યામાં હોત તો રામ-લક્ષ્મણ આ પુત્રોના જન્મથી કેટલા બધા આનંદ પામત ? તેઓ આમના જન્મ અને નામકરણના મહોત્સવો કેવાય ઉજવત ?'

સભા૦ સીતાજી સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, છતાં પણ એવા વિચારો આવવાની સંભાવના ખરી ?

સીતાજી સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, પણ મોહ તો બેઠો છે ને ? સીતાજી ઓછાં જ રાગરહિત બની ગયાં છે ? સર્વથા રાગરહિત દશા તો પામશે ત્યારે ખરાં, પણ અત્યારે તો સીતાજીમાં રાગ છે ને ? રાગ હોવા છતાં વિવેક વિદ્યમાન હોય તો મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓના જેવો હર્ષ-શોક ન થાય, પણ સાંસારિક લાભ-હાનિથી હર્ષ-શોક ન જ થાય એમ તો ન જ મનાય અગર કહેવાય. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ એવા હર્ષ-શોકને ઉપાદેય ન માને, હેય માને, પણ અંદર મોહ બેઠો છે તે એનું કામ તો કરે જ ને ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પણ, મોહના ઉદયથી, હેય કોટિની પ્રવૃત્તિઓને ય આચરનારા બને, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. આથી જ ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓએ પણ સર્વથા રાગરહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાને માટેનો ખૂબ ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

અહીં તો અનંગલવણ અને મદનાંકુશનું લાલન-પાલન કરવાને માટે સંખ્યાબંધ ધાત્રીજનો છે. ધાવમાતાઓથી લાલન-પાલન કરાતા અને બાલોચિત લીલાઓ આચરવામાં ચપલ એવા તે બન્ને વધવા લાગ્યા. તેઓને જોઇને લોકોને એમ લાગતું કે, ભૂમિ ઉપર ચાલતા આ બે અશ્વીનકુમારો છે. મહાભુજાને ધરનારા તેઓ બન્ને ધીરે ધીરે કલાગ્રહણને યોગ્ય બન્યા. હાથીનાં બચ્ચાં જેમ શિક્ષાને યોગ્ય બને, તેમ આ બન્ને પણ શિક્ષાને યોગ્ય બન્યા. આ રીતે દિન-પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા તે બન્ને વજ્રજંઘ રાજાનાં નેત્રોનાં ઉત્સવ સમ બન્યાં. ઉત્સવના દર્શનથી જેમ નેત્રો આનંદ પામે, તેમ આ બન્નેને જોઇને વજ્રજંઘ રાજાનાં નેત્રો આનંદ પામવા લાગ્યાં. એ વખતે સિદ્ધાર્થ નામના એક સિદ્ધપુત્ર ફરતા ફરતા સીતાદેવીની પાસે આવી પહોંચ્યા. એ સિદ્ધપુત્ર અણુવ્રતધારી હતા, વિદ્યાબલ-સમૃદ્ધિથી સંપન્ન હતા, કલાઓના જાણ હતા તથા આગમશાસ્ત્રોમાં વિચક્ષણ હતા અને પોતાની પાસે આકાશગામિની વિદ્યાની લબ્ધિ હોવાથી શ્રી મેરૂગિરિવર ઉપરના ચૈત્યોની ત્રિકાલ-યાત્રા પણ તે કરતા હતા. એ શ્રાવક આ રીતે નિરંતર યાત્રા કરતા હતા અને ફરતા ફરતા ગમે તે શ્રાવકને ત્યાં જઇ ભિક્ષાથી ભોજન કરી લેતા હતાં. એ જ રીતિએ આજે તે સીતાજીને ઘેર ભિક્ષા માટે આવેલ છે. આગળના પુણ્યવાનો પોતાને મળેલી લબ્ધિ આદિનો ઉપયોગ, આ રીતે યાત્રા આદિ કરવામાં કરતા હતા.

સુંદર સામગ્રીનો ઉપયોગ કેવો કરવો જોઇએ ? અને હાલ કેવો થઇ રહ્યો છે ?

આજે આકાશગામિની લબ્ધિ મળી જાય તો ? વિલાયતમાં નાટક ને નાચ જોવા જવાનું જ મન થાય ને ? ફલાણો દેશ જોઇ આવું, ફલાણા શહેરનું કારખાનું જોઇ આવું, પેરીસમાં જઇ મોજ ઉડાવું-એવું એવું મન થાય ને ? આવાઓને લબ્ધિ મળે ? ભલે બધા એવા ન હોય, પણ આજની દશા ઉપરથી વિચાર કરો ! આજે મોટરવાળાઓ મોટરનો ઉપયોગ કયાં કયાં જવામાં કરે છે ? શ્રી જિનમન્દિરે અને ઉપાશ્રયે મોટરમાં બેસીને આવે, તે અહીં વધુ રોકાઇ શકાય એ માટે કે અહીંથી નીકળીને વહેલા બજારે પહોંચી શકાય એ માટે ? મોટરવાળાઓ ધારે તો રોજ કેટલે ઠેકાણે દેવ દર્શન ગુરૂ વંદન આદિ કરી શકે ? આજે મોટરવાળાઓમાં પણ એવા કેટલા કે જે રોજ મુંબઇનાં સઘળાં શ્રી જિનમન્દિરોની યાત્રા કરતા હોય ? મોટર તો રૂબજારમાંથી શેરબજારમાં ને શેરબજારમાંથી ચાંદીબજારમાં દોડધામ કરવા માટે જ છે ને ? આજે એવાય માણસો છે, કે

જેઓ કેટલીક વાર એરોપ્લેનોનો ઉપયોગ પણ કરે છે. એવાઓમાંથી કેટલા એરોપ્લેનમાં બેસી યાત્રા કરવાને ગયા ? એમ થયું કે, 'સામગ્રી મૌજુદ છે અને બે દિવસની રજા છે, તો લાવો યાત્રા કરી આવીએ !' આ તો જેટલાં સાધનો મળ્યાં, તેનો વધુમાં વધુ ઉપયોગ સાંસારિક સાધનામાં કરે ! આવાઓને લબ્ધિ મળી જાય, તો થાય શું ? જેઓ આજની થોડીક લક્ષ્મીનેય પચાવી શકતા નથી, તેઓ લબ્ધિને શી રીતિએ પચાવે ? આજની ક્ષુદ્ર લક્ષ્મીમાં પણ જેઓ મોહાંધ અને મદાંધ બની જાય છે, વિષયવિલાસના કીડા અને નામનાના નશામાં ચકચૂર બની જાય છે, તેઓને જો લબ્ધિ મળી જાય, તો એ બિચારાઓની કારમી દુર્દશા જ થઇ જાય ને ? સુંદર, ભવિતવ્યતાવાળા પુણ્યવાન આત્માઓ તો પોતાને મળેલી પુણ્યની સામગ્રીનો સદુપયોગ કરવાને તત્પર બને. પોતે સંસારી હોય, રાગી હોય, એટલે એનો ઉપયોગ સાંસારિક કાર્યોમાં ન જ કરે એમ તો નહિ, પણ આત્મકલ્યાણનાં કામોમાં ઉપયોગ કરવાની એમની વિશેષ તત્પરતા હોય. જેટલી સામગ્રી શ્રી જિનપૂજા, ગુરૂસેવા, સાધર્મિકભક્તિ આદિમાં વપરાય, તેને જ તેઓ સફલ માને અને એથી શ્રી જિન પૂજાદિમાં જે વ્યય કરે તે ઉલ્લાસભેર કરે. વિચાર કરો કે, લક્ષ્મી અને બલનો ઉપયોગ કયાં થવો જોઇએ અને આજે કયાં થઇ રહ્યો છે ? બલવાન રોજ અખાડા જ ખેલે અને લક્ષ્મીવાન રોજ ભોગવિલાસ જ ભોગવે, એમ ? પછી ધર્મ કયારે અને કોણ કરે ? બલ તથા લક્ષ્મીનો એ સદુપયોગ નથી પરંતુ દુરૂપયોગ જ છે. પૂર્વના પુણ્યવાનોની સામગ્રીના હિસાબે આજની સામગ્રી જેમ અતિશય તુચ્છ છે, તેમ પૂર્વના પુણ્યવાનોના વિરાગના હિસાબે આજનો વિવેક અને વિરાગ પણ અતિશય અલ્પ છે. જો સાચો વિવેક અને વિરાગ પ્રગટે, તો લક્ષ્મીની આટલી ગુલામી ટકી શકે નહિ. લક્ષ્મીની-ઘેલછા વિવેકના અભાવને સૂચવનારી છે અને વિવેકહીન આત્માઓ મળેલી ઉત્તમ પણ સામગ્રીનો દુરૂપયોગ કરે, તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. એવાઓ પોતાના પરભવને સુધારે કે બગાડે ?

તમારે પરભવને સુધારવો છે કે બગાડવો ?

તમારે પરભવને સુધારવો છે કે બગાડવો છે ? તમે તમારો પરભવ સુધરે એમાં રાજી કે તે બગડે એમાં રાજી ?

સભા૦ પરભવ સુધરે એમાં જ સૌ રાજી હોય.

છતાં તમારી એ રાજીની કિંમત તમે કેટલી આંકો છો, એ મોટો સવાલ છે. તમારો પરભવ સુધરે એમાં તમે રાજી છો, તો પરભવને સુધારવાને માટે દિવસમાં કેટલા કલાક મહેનત કરો છો ? તમારી કરણીઓમાં તમે પરભવને માનો છો અને પરભવને સુધારવાને ઇચ્છો છો, એવું દેખાય છે ? અને દેખાય છે, તો તે કેટલા પ્રમાણમાં દેખાય છે ? કોઇ પણ કૃત્ય કરતાં તમને પરભવ યાદ આવે છે ? અનીતિ આચરતાં, જુઠું બોલતાં, માયા રમતાં, લક્ષ્મી માટે દોડધામ કરતાં, મોજથી ખાતાં-પીતાં અને સ્પર્શાદિજન્ય વિષયસુખો ભોગવતાં, તમને પરભવ યાદ આવે છે ખરો ? એમ થાય છે કે - 'આ બધું હું કરૂં છું એનું મને પરભવમાં કેવું ફળ મળશે ?' પાપ કરવાના વિચારથી કંપો છો ખરા ? પાપ આચર્યા પછીથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે ખરો ? ચોવીસ કલાકમાં એક કલાક પણ એવો રાખ્યો છે, કે જે કલાકમાં બાકીના ત્રેવીસ કલાકોની કરણીઓના શુભાશુભ ફલનો તમે વિચાર કરતા હો ? અર્થ અને કામની સાધનામાં, લાગેલા તમને એટલું યાદ પણ આવે છે ખરૂં કે - એક દિ' મરવાનું છે ? 'મરવાનું એ નક્કી છે. કયારે મરણ આવશે તે હું જાણતો નથી, અત્યારે સાજો-તાજો છું અને ઘડીમાં મરી જાઉં એમેય બને, ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં કેઇ મરી ગયા અને મારૂંય મરણ એમ અચાનક થઇ જાય, તો મારૂં શું થશે ?' - એવો વિચાર તમને થાય છે ખરો ? - 'એ વખતે ભયંકર પાપો આચરીને મેળવેલું તથા સાચવેલું ધન સાથે નહિ આવે, કેવળ પાપ-પુણ્ય જ સાથે આવશે, માટે પાપથી બચું, જેમ બને તેમ પુણ્યકર્મો વિશેષ આચરૂં અને જન્મ-મરણાદિથી મુક્ત બનવા મથું' - એવું આખી જીંદગીમાં એકાદ વાર પણ વિચાર્યું છે ખરૂં ?

સભા૦ અમારી પાસે જવાબ નથી.

જવાબ નથી એમ નહિ, પણ સાચો જવાબ દેવો ભારે પડે છે એમ કહો. તમારા પાપની તમને શરમ આવતી હોય તોય સારૂં. તમે તમારા પાપથી શરમાતા હો અને એથી જવાબ નથી એમ કહેતા હો, તોય આનંદ પામવા જેવું છે. તમે પરભવને માનો છો, તમારો પરભવ સુધરે એમાં તમે રાજી છો, તો તમારે તમારૂં જીવન પણ એવું બનાવવું જોઇએ, કે જેથી પરભવ બગડે નહિ પણ સુધરે. કેવળ વાતો કર્યે પરભવ નહિ સુધરે. પરભવને સુધારવો હશે તો યોગ્ય પરિશ્રમ પણ કરવો પડશે. પાપભીરૂતા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ આદિ ગુણો પણ કેળવવા પડશે. પાપની રસિકતા અને ઇન્દ્રિયોની સ્વચ્છન્દતા તો આ ભવ અને પરભવ-ઉભયને પાયમાલ કરનારી છે. આત્માને વિભાવદશામાંથી કાઢી સ્વભાવદશામાં સ્થિર કરવાનો વાસ્તવિક પ્રયત્ન એ જ આ ભવને અને પરભવને સુધારવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે. વિભાવદશામાંથી નીકળી સ્વાભાવદશામાં સ્થિર થવાને માટે, તીર્થયાત્રા એ પણ એક ઉત્તમ આલંબન છે. સિદ્ધાર્થ નામના સિદ્ધપુત્ર એટલા જ માટે નિરંતર શ્રી મેરૂગિરિવર ઉપરનાં ચૈત્યોની ત્રિકાલયાત્રા કરતા હતા.

સિદ્ધપુત્રે આપેલું આશ્વાસન અને લવણ - અંકુશના અધ્યાપન માટે રોકાણ :

ભિક્ષાર્થે આવેલા તે સિદ્ધપુત્રને શ્રદ્ધાપૂર્વક ભોજન પાન કરાવીને, સીતાજીએ તેમના સુખવિહારની પૃચ્છા કરી. ધર્મી આત્માઓ ધર્મશીલ આત્માઓને જોઇનેય આનંદ પામે, ધર્મી આત્માઓને ધર્મશીલ આત્માઓની કુશલતા જાણવાની પણ ઇચ્છા થાય. સીતાજી ધર્મી છે અને આ ધર્મબંધુ છે, એટલે સીતાજી તેમને સુખપ્રવૃત્તિ પૂછે છે અને સિદ્ધપુત્ર કહે છે. પોતાની કુશલતા કહ્યા બાદ તે સિદ્ધપુત્ર સીતાજીને તેમના કુશલવર્ત્તમાન પૂછે છે. સિદ્ધપુત્રે પૂછવાથી પોતાના ભાઇ જેવા તેમને, મૂલથી માંડીને પુત્રજન્મ પર્યન્તનો સઘળો જ વૃત્તાન્ત, સીતાજી કહી સંભળાવે છે. પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેતાં સીતાજી પોતાનું હૃદયદુઃખ વ્યક્ત કર્યા વિના રહી શકતાં નથી. સીતાજીના હૈયાનો સન્તાપ પ્રગટ થઇ જાય છે. સિદ્ધપુત્ર કરૂણાના નિધિ સમાન છે. ધર્મભગિની સીતાને તે આશ્વાસન આપવા મથે છે. વળી તે અષ્ટાંગ નિમિત્તના જ્ઞાતા છે. લવણ અને અંકુશનાં પ્રશસ્ત લક્ષણો તેમણે જોયાં છે. આથી તે કહે છે કે, 'જેના લવણ અને અંકુશ જેવા બે પુત્રો છે, તે તું વ્યર્થ શોક શા માટે કરે છે ? પ્રશસ્ત લક્ષણોવાળા આ લવણ અને અંકુશ તો સાક્ષાત્ રામ-લક્ષ્મણ જેવા છે. આ તારા બે પુત્રો, થોડા જ વખતમાં, તારા મનોરથને પૂર્ણ કરશે.'

સિદ્ધપુત્ર સિદ્ધાર્થે, આવા આવા શબ્દો કહેવા દ્વારા આપેલા આશ્વાસનથી સીતાજી શાન્ત થયાં. સીતાજીને લાગ્યું કે, લવણ અને અંકુશને માટે આવો જ અધ્યાપક જોઇએ. આથી સીતાજીએ તે સિદ્ધપુત્રને આગ્રહપૂર્વક અભ્યર્થના કરી કે, 'આ બે પુત્રોને ભણાવવાને માટે તમે અહીં જ રહો.' સિદ્ધપુત્રે પણ, તથા પ્રકારનો લાભ જોઇને, સીતાજીની તે અભ્યર્થનાને સ્વીકારી. લવણ અને અંકુશ એ બન્ને ભવ્યાત્માઓ છે - એમ જાણીને તે સિદ્ધપુત્રે, એ બન્નેને એવી રીતે સર્વ કલાઓ ગ્રહણ કરાવી, કે જેથી દેવતાઓને પણ તેઓ દુર્જય થઇ પડયાં. એ સિદ્ધપુત્ર પોતાની અધ્યાપક તરીકેની જવાબદારી સમજતા હતા, માટે પહેલાં લવણ અને અંકુશ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય ? એનો નિર્ણય કર્યો. વિદ્યા પણ પાત્રમાં જ ફળે છે. કુપાત્રે પડેલી વિદ્યા તો અનેકવિધ અનર્થોને જન્માવનારી બને છે. અયોગ્ય આત્માઓ કલાકુશલ બનીને પણ કરે શું ? દુનિયાનું સત્યાનાશ જ વાળેને ? અયોગ્યની આવડત દુનિયાને માટે શ્રાપની જ ગરજ સારે છે.

વજ્રજંઘની પુત્રી સાથે લવણનું લગ્ન અને અંકુશના લગ્ન માટે યુદ્ધ તેમજ વિજય :

હવે લવણ અને અંકુશ સર્વ કલાઓમાં નિપુણ પણ બન્યા અને યૌવન વયને પણ પામ્યા. યૌવનને પામેલા તે બન્ને, નૂતન કામદેવ અને વસન્ત જાણે સહચારી બન્યા હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા. આ વખતે વજ્રજંઘે પોતાની

લક્ષ્મીવતી નામની રાણીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલી શશિચૂલા નામની પુત્રી ને તેમજ બીજી પણ બત્રીસ કન્યાઓને લવણની સાથે પરણાવી. હવે પ્રશ્ન રહ્યો અંકુશનો અંકુશને માટે શ્રી વજ્રજંઘે પૃથ્વીપુરના સ્વામી પૃથુરાજાની પુત્રીની માગણી કરી. પૃથુરાજાને અમૃતવતી નામની રાણી હતી અને તેની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલી કનકમાલા નામની પુત્રી હતી. વજ્રજંઘ રાજાએ અંકુશને માટે એ કનકમાલાની માગણી કરી.

એ અવસરે પૃથુરાજા વિચાર કરે છે કે, 'આવી માગણી કેમ સ્વીકારાય ? કારણ કે, અંકુશ એ કાંઇ શ્રી વજ્રજંઘ રાજાનો પુત્ર પણ નથી તેમ સગો પણ નથી. વળી એ કોણ છે અને કયા વંશનો છે, એનીય આપણને માહિતી નથી.' આથી પૃથુ પરાક્રમને ધરનારો પૃથુરાજા વજ્રજંઘ રાજાને કહેવડાવે છે કે, જેનો વંશ જાણવામાં નથી, એને પોતાની પુત્રી કેમ અપાય ?' પૃથુરાજાનો આ જવાબ સાંભળતાની સાથે જ વજ્રજંઘ રાજા ક્રોધથી ધમધમી ઉઠે છે. એને એમ થાય છે કે, હું જેને માટે માગણી કરૂં છું, તેના વંશને માટે શંકા ઉઠાવનાર એ કોણ ?'

સભા૦ સામાના સંતોષને માટે વંશનો ખુલાસો કરે તો ખોટું શું !

એ જ વાંધો છે ને ? મહાપરાક્રમીઓ પોતાના મોઢે પોતાના વંશ, કુળ, જાતિ આદિને પ્રગટ કરનારા હોતા નથી; તેમજ તેઓ પોતાના વંશ આદિને માટે કોઇ સહજ પણ શંકા કરે તો તેને સહી લેનાર હોતા નથી, વળી અંકુશના ભાઇ લવણને ખૂદ વજ્રજંઘે પોતાની પુત્રી પરણાવી છે, એટલે પણ પૃથુરાજાનો જવાબ વજ્રજંઘને અપમાનકારક લાગે તે સ્વાભાવિક છે. વજ્રજંઘે તો ક્રોધે ભરાઇને તરત જ પૃથુરાજાની સામે ચડાઇ કરી અને સંગ્રામ આદર્યો. વજ્રજંઘ રાજા અને પૃથુરાજા વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતાં વજ્રજંઘ રાજાએ પૃથુરાજાના પક્ષકાર વ્યાઘ્રરથ રાજાને બાંધી લીધો-આથી પૃથુરાજાએ પોતાના મિત્ર પોતનપતિને સહાય માટે બોલાવ્યો; કારણ કે, વિપત્તિના સમયે મંત્રની જેમ મિત્રોને સંભારવા જોઇએ, એમ નીતિ કહે છે. વજ્રજંઘ રાજાએ પણ પોતાના સેવકોને મોકલીને પોતાના પુત્રોને યુદ્ધમાં બોલાવી લીધા. એ સમયે લવણને અને અંકુશને ઘણા વાર્યા, પણ તેઓ ય યુદ્ધભુમિમાં આવી પહોંચ્યા.

એટલે હવે ખુબ જોશથી યુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. બન્ને ય પક્ષ બલવાન છે અને જ્યાં લડનાર બેય પક્ષો અતિ બલવાન હોય, ત્યાં યુદ્ધ પણ વધારે ભયંકર જ બને. યુદ્ધ ચાલતે ચાલતે, એક વાર, અતિ બલવાન એવા શત્રુઓએ વજ્રજંઘ રાજાના સૈન્યમાં ભંગાણ પાડયું. લવણ અને અંકુશ અત્યાર સુધી યુદ્ધમાં નહોતા ઉતર્યા, પણ હવે તેમનાથી રહેવાયું નહિ. વજ્રજંઘને સીતાજી ભાઇ કહેતાં અને સીતાજીને વજ્રજંઘ બેન કહેતા. બન્નેનો વ્યવહાર પણ સગાં ભાઇ-બેન જેવો જ હતો. લવણ અને અંકુશ પણ એમ જ માનતા હતા કે, 'આ અમારા સગા મામા છે.', પોતાના મામા વજ્રજંઘના સૈન્યમાં ભંગાણ પડેલું જોઇને, લવણ અને અંકુશ ક્રોધે ભરાયા. ક્રોધે ભરાએલા તેઓ, નિરંકુશ હાથીની જેમ રસ્તામાં જે કોઇ આડે આવે તેને હણતા, પૃથુરાજાના સૈન્યની સામે ધસી ગયા. લવણ અને અંકુશનો આ વેગ પૃથુરાજાનું સૈન્ય લેશ માત્ર પણ સહન કરી શક્યું નહિ. વર્ષાૠતુના વેગબંધ વહેતા પૂરને જેમ વૃક્ષો સહન કરી શકતાં નથી, ભયંકર પૂરમાં જેમ મોટાં પણ વૃક્ષો તણાઇ જાય છે, તેમ આ બે પરાક્રમીઓના વેગબંધ ધસારાથી અને શસ્ત્રોના મારાથી પૃથુરાજાનું સૈન્ય વિહ્વલ બની ગયું. ખુદ પૃથુરાજાને પણ એમ થઇ ગયું કે, 'હવે અહીં થોભવામાં સલામતી નથી' આથી તે પોતાના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ ભૂમિમાંથી ભાગવા લાગ્યો.

એ વખતે રામચન્દ્રજીના પુત્રો-લવણે અને અંકુશે હાસ્ય કરતાં પૃથુરાજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે, 'અપરિજ્ઞાત વંશવાળા પણ અમારાથી ડરી જઇને, વિજ્ઞાત વંશવાળા એવા પણ તમે રણભૂમિમાંથી કેમ પલાયન થઇ જાઓ છો ? લવણ - અંકુશના આવા કથનને સાંભળીને પૃથુરાજા થંભી જાય છે. એટલે પૃથુરાજા પાછો વળીને જવાબમાં તે બન્નેને કહે છે કે, તમારા આ પરાક્રમથી મેં તમારો વંશ જાણી લીધો. અર્થાત્-તમારૂં પરાક્રમ

સૂચવે છે કે - તમે કોઇ ઉત્તમ વંશના જ છો ! આ ઉપરાંત, તે પૃથુરાજા એમ પણ કહે છે કે, 'અંકુશને માટે રાજા વજ્રજંઘે મારી કન્યાની જે માગણી કરી હતી, તે ખરેખર મારા હિતને માટે જ હતી; કારણ કે, આવો વર મારી કન્યા માટે કયાંથી મળે ? આવી રીતે માનપૂર્વક બોલીને પૃથુરાજાએ, તે જ વખતે પોતાની પૂર્વે યાચવામાં આવેલી કન્યા કનકમાલા અંકુશને આપી આ પછીથી, પોતાની પુત્રીના વર તરીકે અંકુશની સ્પૃહા કરતા એવા તે પૃથુરાજાએ, સર્વ રાજાઓની સમક્ષ વજ્રજંઘ રાજાની સાથે સંધી કરી. સંધી થયા પછીથી પણ, વજ્રજંઘ રાજાએ ત્યાં પડાવ નાખીને કેટલાક દિવસોની સ્થિરતા કરી. વજ્રજંઘ રાજા ત્યાં રોકાયા, એટલે પૃથુરાજા વગેરે પણ ત્યાં જ રોકાયા.

નારદજીના મુખે રામચંદ્રજીની વાત લવ-કુશ સાંભળે છે :

એટલામાં કોઇ એક દિવસ નારદમુનિ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. વજ્રજંઘ રાજાએ તેમનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. તે પછી જે સમયે પૃથુ આદિ સર્વ રાજાઓ બેઠા હતા, તે સમયે વજ્રજંઘ રાજાએ શ્રી નારદજીને કહ્યું કે, 'હે મુને ! આ પૃથુરાજા પોતાની કન્યા અંકુશને આપવાના છે, તો લવણ અને અંકુશનો જે કોઇ વંશ હોય, તે તમે અમારા સંબંધી એવા પૃથુરાજાને કહો, કે જેથી પોતના જમાઇના વંશને જાણવાથી એમને સંતોષ થાય.' નારદજી સ્મિત કરીને કહે છે કે, 'આ બે વીરોના વંશને કોણ જાણતું નથી ? ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજી જે વંશના આદિકંદ સમાન છે અને જે વંશમાં ભરતચક્રવર્તી આદિ સુવિખ્યાત પુરૂષો થઇ ગયા છે, તે વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા આ બેયના વંશ માટે પૂછવાપણું જ શું હોય ? આ બેના પિતા અને વડીલ રામ-લક્ષ્મણ તો પ્રત્યક્ષ છે. તેમને કોણ નથી જાણતું ?' આ રીતે લવણ અને અંકુશના વંશની મહત્તા દર્શાવ્યા પછીથી, આ બે જણા અહીં કયાંથી ? - એવા પણ પ્રશ્નને અવકાશ ન રહે, એ માટે નારદજી કહે છે કે - 'આ બે જણા જે વખતે ગર્ભમાં હતા, તે વખતે અયોધ્યાના લોકોએ જન્માવેલા અપવાદથી ડરી જઇને રામચન્દ્રજીએ સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો.'

રામચન્દ્રજીએ કરેલા સીતાજીના ત્યાગની હકીકત સાંભળતાંની સાથે જ, અંકુશ હાસ્ય કરીને કહે છે કે, મુનિવર ! રામચન્દ્રજીએ દારૂણ વનમાં સીતાજીનો ત્યાગ કરાવ્યો, એ સારૂં તો નથી જ કર્યું. અપવાદનું નિરાકરણ કરવાના તો ઘણા ઉપાયો છે, છતાં વિદ્વાન એવા પણ રામચન્દ્રજીએ એમ કેમ કર્યું ? અંકુશ આમ પૂછે છે, પણ લવણને એમ લાગે છે કે, એમાં હવે પૂછવું શું ?' લવણ તો જૂદો જ વિચાર કરે છે. એ પોતાના પરાક્રમથી પોતાના પિતાને તેમની ભૂલ સમજાવવાના વિચારમાં છે. આથી તરત જ તે નારદજીને પૂછે છે કે, 'પોતાના લઘુ બંધુ લક્ષ્મણજીની સાથે મારા તાત રામચંદ્રજી જે નગરીમાં વસે છે, તે નગરી અહીંથી કેટલીક દૂર છે ?'

નારદજી કહે છે કે, 'વિશ્વભરમાં નિર્મલ એવા તમારા પિતા રામચન્દ્રજી જે નગરીમાં વસે છે, તે અયોધ્યાનગરી પુંડરીકપુરીથી એક સો ને સાઇઠ યોજન દૂર છે. આમ નારદજી પાસેથી અયોધ્યાનગરી કેટલી દૂર છે એ જાણી લઇને, લવણ નમ્રતાપૂર્વક વજ્રજંઘ રાજાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, 'ત્યાં જઇને અમે રામ-લક્ષ્મણને જોવાને ઇચ્છીએ છીએ' વજ્રજંઘ રાજા સમજે છે કે, આ બે જણા કેવી રીતે રામ-લક્ષ્મણને જોવા જવાને ઇચ્છે છે અને એમ જવામાં કેટલું જોખમ રહેલું છે : પણ અત્યારે ના પાડવી એનો કાંઇ વિશેષ અર્થ નથી - એમ વિચારીને વજ્રજંઘ રાજા ના નહિ પાડતાં, લવણ-અંકુશની તે વાતનો સ્વીકાર કરી લે છે.

સભા૦ આ બધી વાત અત્યાર સુધી લવણ અને અંકુશ નહિ જાણતા હોય ?

સીતાજીની ગંભીરતાનો એ પ્રતાપ છે. પુણ્યાત્માઓને આવી ગંભીરતા પણ વરેલી હોય છે. શ્રી વજ્રજંઘ રાજા ત્યાંથી પડાવ ઉપાડીને પુંડરીકપુરી તરફ જવાનો વિચાર કરે છે અને એ માટે પૃથુરાજાની પુત્રી કનકમાલાની સાથે અંકુશને મહોત્સવપૂર્વક પરણાવે છે.

[૭]

લવણ અને અંકુશે પરાક્રમો કરીને પ્રાપ્ત કરેલા વિજયો !

આ પછી લવણ અને અંકુશ ત્યાંથી નીકળે છે. સાથે વજ્રજંઘ તથા પૃથુરાજા પણ છે. રસ્તે ઘણા દેશોને જીતતા લવણ-અંકુશ લોકપુર નામના નગરની પાસે આવી પહોંચ્યા. લોકપુરમાં કુબેરકાન્ત નામના રાજાનું રાજ્ય છે. ધૈર્ય અને શૌર્યથી શોભતા તે અભિમાની રાજાને પણ લવણ-અંકુશ યુદ્ધમાં જીતી લે છે. વજ્રજંઘને અને પૃથુરાજાને લવણ-અંકુશના પરાક્રમની પૂરેપૂરી પ્રતીતિ થઈ ગઈ છે, એટલે તેઓ બધાં જ યુદ્ધો-લવણ-અંકુશને લડવા દે છે. જરૂર પડે તો પોતે લડવાને તૈયાર જ છે, પણ લવણ અને અંકુશ એવા પરાક્રમી છે કે, તેમની જરૂર પડે જ નહિ. લોકપુરમાં રાજા કુબેરકાન્તને જીતીને તેઓ આગળ ચાલતા લંપાક દેશમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાંના રાજા એકકર્ણને જીતીને તેઓએ આગળ ચાલતાં વિજયસ્થલીના રાજા ભ્રાતૃશતને પણ જીતી લીધો. આ પછી તેઓ ગંગા નદી ઉતરીને કૈલાસ પર્વતની ઉત્તર દિશાએ ચાલ્યા ત્યાં પણ તેઓએ નંદનચારૂ રાજાના દેશોને જીતી લીધા. આગળ ચાલતાં તેઓએ રૂષ, કુંતલ કાલાંબુ, નંદિનંદન, સિંહલ, શલભ, અનલ, શૂલ, ભીમ અને ભૂતરવાદિ દેશોના રાજાઓને જીતી લીધા અને સિન્ધુ નદીના સામા કાંઠે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પણ તેઓએ આર્ય અને અનાર્ય અનેક રાજાઓને સ્વાધીન બનાવ્યા. આ પ્રમાણે અનેક દેશોના રાજાઓને જીતીને અને તે સર્વ રાજાઓને પણ પોતાની સાથે જ લઈને લવણ-અંકુશ પાછા ફર્યા અને પુંડરીકપુરમાં આવી પહોંચ્યા.

પુંડરીકપુરના લોકોએ લવણ અને અંકુશના પરાક્રમની અને વિજયની ઘણી ઘણી વાતો સાંભળી છે, એટલે તેઓ લવણ અને અંકુશને જોવાને આતુર બનેલા છે. લવણ અને અંકુશ પુંડરીકપુરમાં આવી પહોંચતા; તેમને જોઈને સર્વ લોકો એમ જ બોલી રહ્યા છે કે - 'વજ્રજંઘ નરેશને ધન્ય છે, કે જેને આવા ભાણેજો મળ્યાં છે.' લવણ અને અંકુશ આવી વાતોને સાંભળતાં સાંભળતાં, વજ્રજંઘ રાજા, પૃથુરાજા અને બીજા પણ જીતેલા રાજાઓની સાથે, પોતાના સ્થાને આવ્યા અને સીતાદેવીના વિશ્વને પાવન કરવાને સમર્થ એવા ચરણોમાં પડયા. સીતાજીએ તે બન્નેના મસ્તક ઉપર ચુંબન કરતાં થકાં તેમને હર્ષનાં અશ્રુઓથી નવડાવી નાખ્યા અને કહ્યું કે, 'તમો બન્ને રામ અને લક્ષ્મણ જેવા થાઓ!'

પિતા રામચન્દ્રજી સાથે લવ-કુશ યુદ્ધ કરવા તત્પર બને છે !

એ જ વખતે લવણ અને અંકુશ વજ્રજંઘ રાજાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, 'હે માતુલ ! અમારી અયોધ્યા જવાની વાતને તમે પૂર્વે કબૂલ રાખેલી છે, તો હવે તેનો અમલ કરો ! લંપાક, રુષ, કાલાંબુ, કુંતલ, શલભ, અનલ, શૂલ અને બીજા પણ દેશોના આ રાજાઓને આપ અમારી સાથે આવવાની આજ્ઞા ફરમાવો ! પ્રયાણની ભેરી વગડાવો અને દિશાઓને સેનાઓથી આચ્છાદિત કરી દો ! જેણે અમારી માતાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેના પરાક્રમને તો જોઈએ !' આ શબ્દોમાં વિનય અને શૌર્ય બન્નેય છે. જે રાજાઓને પોતે જ જીત્યા છે, તે રાજાઓને પણ પોતે સીધી આજ્ઞા ફરમાવતા નથી; વજ્રજંઘને આજ્ઞા ફરમાવવાનું કહે છે. આ વિનયશીલતા છે, વળી માતા પ્રત્યેની ભક્તિ, એ પણ વિનયશીલતા જ છે. એ જ રીતે રામચંદ્રજી જેવાની સાથે પણ યુદ્ધ કરવાનો ઉત્કટ ઉત્સાહ છે, એ તેમના શૌર્યને સૂચવે છે.

પણ સીતાજી આવી વાતને શી રીતે સહન કરી લે ? સીતાજીમાં પુત્રો પ્રત્યે મમત્વ છે અને રામ-લક્ષ્મણનું પરાક્રમ કેવું છે ? તે પણ સીતાજી જાણે છે. આથી યુદ્ધની વાત સાંભળતાની સાથે જ સીતાજી રડી પડે છે અને ગદ્ગદ્ સ્વરે બોલે છે કે, 'વત્સો ! આવા આચરણ દ્વારા તમે કેવા અનર્થની ઈચ્છા કરી રહ્યા છો ? તમારા

પિતા અને કાકા જેવા-તેવા વીર નથી. તેઓ તો દેવતાઓને પણ દુર્જય છે. ત્રણ લોકમાં કંટકસમાન રાક્ષસપતિ રાવણ જેવાને પણ તેઓએ રણમાં રગદોળી નાખ્યો છે. આથી તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાની વાતને ત્યજી દો ! તમને જો તમારા પિતાને જ જોવાની ઉત્કંઠા હોય તો ભલે જાવ, પણ તે વિનીત બનીને જાવ ! વળી પૂજ્ય પુરૂષોનો વિનય કરવો એ જ યોગ્ય છે.

સીતાજીની આ વાતની સામે લવણ-અંકુશ સાફ સાફ શબ્દોમાં બોલે છે કે, 'પિતાજી પૂજ્ય છે અને તેમનો અમારે વિનય કરવો જોઇએ એ તારી વાત સાચી છે, પણ તારો ત્યાગ કરવા દ્વારા શત્રુસ્થાનને પામેલા એવા પણ પિતાનો વિનય થાય શી રીતે ? 'અમો બન્ને તમારા પુત્રો છીએ અને એથી અહીં આવ્યા છીએ' - એવું અમારાથી જાતે જઇને બોલાય શી રીતે ? એવું માયકાંગલાપણું અમે બતાવીએ, એ તો તેમને પણ શરમાવનારૂં થાય. અમે કરેલું યુદ્ધનું આહ્‌વાન, પરાક્રમી એવા અમારા તે પિતાને પણ આનંદજનક જ થઇ પડશે; કારણ કે એમ કરવું એ જ માતા અને પિતા બન્નેના કુલને માટે યશઃકારી છે !

પિતાની સામે યુદ્ધ માટે લવ-અંકુશનું પ્રયાણ :

આ પ્રમાણે કહીને અને સીતાજીને રડતાં મૂકીને, લવણ અને અંકુશ મોટી સેના સાથે મહાઉત્સાહપૂર્વક અયોધ્યા તરફ ચાલી નીકળ્યા. કુઠાર અને કોદાળી લઇને દશ હજાર માણસો તેમની આગળ ચાલતા હતા. તે માણસો માર્ગમાંના વૃક્ષો આદિને છેદીને ચાલવાની ભૂમિને સપાટ બનાવ્યે જતા હતા. સેનાનાં માણસો તો જૂદાં જ. આ રીતિએ યુદ્ધની કામનાવાળા તે બન્ને ય મહાભુજાવાળા પોતાની બહુસંખ્ય સેનાથી દિશાઓને રૂંધતા થકા ક્રમે કરીને અયોધ્યાનગરીની સમીપમાં આવી પહોંચ્યા.

સભા૦ આ લોકો કેટલું ભયંકર પાપ આચરી રહ્યા છે ? સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાંય આવું બને ખરૂં ?

આવું કારમું યુદ્ધ ખેલનારાઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય, એમ માની કે કહી શકાય નહિ, એમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પણ હોઇ શકે. જો કે, તેઓની આવી કરણીઓ પ્રશંસનીય ન જ ગણાય, પણ તેમના સંયોગ આદિનો ય વિચાર કરવો જોઇએ, તેઓનું પુણ્યકર્મ તથા પ્રકારનું હોય તો એ પણ બનવાજોગ છે. વળી આ યુદ્ધ સત્તા કે વૈભવની લાલસાથી નહિ, પણ પરાક્રમને કુલવટની ખૂમારી આદિથી લડાઇ રહ્યું છે. આમ છતાં, આવી ક્રિયાઓને તેઓ ઉપાદેય તો ન જ માને, પણ તેઓ સંસારી છે. રાજપુત્રો છે, પરાક્રમી છે અને માતાના કલંકને ટાળવાની ભાવનાવાળા છે - એ વિગેરે જોતાં, તેઓ ભવ્ય હોવા છતાં ય આવી પ્રવૃત્તિઓ આચરે તો તે અશક્ય તો ન જ ગણાય. પાછળથી આ બન્ને ધર્મની આરાધના પણ સુન્દર પ્રકારે કરવાના જ છે. હવે અહીં શું બને છે તે જોઇએ.

પોતાની નગરીની બહાર શત્રુનું વિશાલ સૈન્ય આવી પહોચ્યું છે - એ વાત સાંભળીને, રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી વિસ્મય પામ્યા અને હાસ્ય કરવા લાગ્યા. લક્ષ્મણજી તે વખતે કહે છે કે, 'આર્યબંધુ રામચન્દ્રજીના પરાક્રમ રૂપ પાવકમાં પતંગીયાની જેમ પડીને મરવાની ઇચ્છાવાળા આ કયા શત્રુઓ આવ્યા હશે ?' રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી જેવા ત્રણ ખંડના સ્વામિત્વને ભોગવનારા અને દુર્જય ગણાતા રાવણને પણ જીતી લેનારાઓને આવો વિચાર આવે, તે સ્વાભાવિક જ છે. ભલભલા પરાક્રમશાલીઓ જેના નામને સાંભળતાં પણ કંપી ઉઠતા હોય, તેમની સામે લડવાને કોઇ આવે ત્યારે તેમને આશ્ચર્ય જેવું લાગે તેમજ 'બિચારા નાહક મરવાને આવ્યા છે'-એવો વિચાર આવે, એ તદ્દન સહજ છે; પણ જયારે કોઇ યુદ્ધનું આહ્‌વાન જ કરે, ત્યારે મોટા પણ પરાક્રમશાલીઓને લડવા તો નીકળવું પડે ને ? લડવાની ના તો ન જ પડાય ને ? આથી સુગ્રીવ આદિથી વિંટળાએલા લક્ષ્મણજી, કે જે શત્રુ રૂપ અંધકારને દૂર કરવાને માટે સૂર્ય સમાન હતા, તે રામચન્દ્રજીની સાથે યુદ્ધને માટે ચાલ્યા.

અહીં આ રીતે જ્યારે પિતા-પુત્ર વચ્ચેના યુદ્ધની તડામાર તૈયારીઓ ચાલી રહી છે, તે વખતે નારદજી સીતાજીના ભાઇ ભામંડલની પાસે પહોંચી જાય છે અને સીતાજીના તથા લવણ-અંકુશના સમાચાર સંભળાવે છે. નારદજીની વાત સાંભળતાની સાથે જ ભામંડલ સંભ્રમ સહિત પુંડરીકપુરમાં સીતાજીની પાસે આવી પહોંચે છે.

ભામંડલને જોઇને સીતાજી રડતાં રડતાં કહે છે કે, 'હે ભાઇ ! રામચન્દ્રજીએ મારો ત્યાગ કર્યો છે અને તેમણે કરેલા મારા ત્યાગને નહિ સહી શકનારા તારા બન્ને ભાણેજો તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે ગયા છે.' ભામંડલ કહે છે કે, 'રામચન્દ્રજીએ ઉતાવળથી તારો ત્યાગ કરવા રૂપ એક અયોગ્ય કાર્ય તો કર્યું, પણ હવે પુત્રોના વધનું બીજું અયોગ્ય કાર્ય ન કરે તો સારૂં ! આ બે મારા જ પુત્રો છે - એમ તો તે જાણતા નથી, એટલે રામચંદ્રજી તે બન્નેને હણી નાખે તે પહેલાં જ, આપણે વિલંબ કર્યા વિના ત્યાં પહોંચી જવું જોઇએ, માટે ચાલ, જલ્દિ કર !'

આ પ્રમાણે કહીને અને સીતાજીને પોતાના વિમાનમાં બેસાડીને, ભામંડલ તરત જ લવણ-અંકુશની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યા. સીતાજીને આવેલાં જોતાની સાથે જ, લવણ અને અંકુશ ઉભા થઇ ગયા અને પગમાં પડીને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. સીતાજીએ ભામંડલને દેખાડીને કહ્યું 'આ તમારા મામા છે' એટલે લવણ અને અંકુશે ભામંડલને પણ પ્રણામ કર્યા.

ભામંડલની સમજાવટ સામે પણ લવણ-અંકુશનો મક્કમ જવાબ :

નમસ્કાર કરતા તે બન્નેને મસ્તક ઉપર ચુંબન કરીને ભામંડલે પોતાના ખોળામાં બેસાડયા અને તે પછી હર્ષથી રોમાંચિત શરીરવાળા ભામંડલે ગદ્‌ગદ્ સ્વરે કહેવા માંડયું કે, 'ચન્દ્રના જેવી નિર્મલ એવી આ મારી બેન સીતા વીરપત્ની તો હતી જ, પરંતુ સદ્‌ભાગ્યના પ્રતાપે તમારા જેવા બે પરાક્રમી પુત્રોને જન્મ આપવાથી તે હાલ વીરમાતા પણ બની છે. હે માનદો ! તમો બન્ને વીરપુત્રો પણ છો અને વીરો પણ છો, છતાં પણ તમે તમારા પિતા અને કાકાની સાથે યુદ્ધ ન કરો, એવી મારી સલાહ છે. મને તો એમ થાય છે કે, જેમની સાથેના યુદ્ધમાં રાવણ જેવો મહારથી પણ ટકી શક્યો નહિ ,તેમની સામે તેમની ભુજાની ખરજવાળા એવા તમે સાહસ કરીને યુદ્ધનો આરંભ જ કેમ કર્યો ?

ભામંડલના મુખેથી બોલાએલી આવી વાતોને સાંભળતાની સાથે જ, ભામંડલની પણ પરવા કર્યા વિના જ, લવણ-અંકુશ બોલી ઉઠે છે કે 'હે માતુલ ! આવી સ્નેહભીરૂતાથી સર્યું! તમે પણ આવું બોલો છો અને આ તમારાં બેન એટલે અમારી માતા પણ આવા કાયર વચનોને બોલે છે ! અમે પણ જાણીએ છીએ કે, રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીની સામે ટકી શકવાને કોઇ જ સમર્થ નથી, પણ યુદ્ધનો ત્યાગ કરવા દ્વારા અમે એ મહાન પરાક્રમીઓને શરમાવનારૂં કૃત્ય તો કેમ જ આચરીએ ?

આ પ્રમાણે તેઓ બોલતા હતા, ત્યાં તો રામચન્દ્રજીના સૈનિકોની સાથે લવણ-અંકુશના સૈન્યોનું પ્રલયકાલના મેઘની યાદ આપે એવું કારમું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. એ જાણીએ ભામંડલ એવી શંકામાં પડી ગયા કે, 'આ લવણ અને અંકુશના મહીચર સૈન્યને સુગ્રીવાદિ ખેચરો મારી નાખશે' એટલે તેનો બચાવ કરવાને માટે તરત જ ભામંડલ યુદ્ધમાં આવી પહોંચ્યા. તે બન્ને મહાબલ કુમારો પણ યુદ્ધ કરવાને તત્પર બન્યા. તેમનો યુદ્ધ માટેનો ઉત્સાહ એટલો પ્રબલ હતો કે, અતિશય રોમાંચથી તેમનાં કવચ જાણે ઉચ્છ્‌વાસ લઇ રહ્યાં હતાં. પહેલાં તો સુગ્રીવ આદિ ખેચરો નિઃશંકપણે યુદ્ધ કરતા હતા. પણ જ્યારે તેઓએ યુદ્ધમાં સામા પક્ષે ભામંડલને પણ લડતા જોયા, ત્યારે તેઓ જરા થંભી ગયા. તેઓને ખાત્રી હતી કે, ભામંડલ દગાબાજ નથી, ભામંડલ દુશ્મન ભેગો મળી જાય એ બનવાજોગ નથી' આવી ખાત્રી હોવાથી, સુગ્રીવ આદિ ખેચરોએ વિચાર કર્યો કે, જ્યારે ભામંડલ

સામા પક્ષમાં છે, તો તપાસ કરવી જોઇએ કે, આમાં શો ભેદ છે ? આથી તેઓ થંભી જઇને ભામંડલને પૂછવા લાગ્યા કે, 'આ બે કોણ છે ?'

ભામંડલે જવાબમાં સુગ્રીવને કહ્યું કે, 'આ બે શત્રુઓ નથી, પણ ખુદ રામચન્દ્રજીના જ પુત્રો છે.'

આ વાત સાંભળતાંની સાથે જ તેઓએ લડવાનું બંધ કર્યું અને મહાસતી સીતાજીની પાસે જઇ, નમસ્કાર કરીને તેઓ સીતાજીની સામે ભૂમિ ઉપર બેસી ગયા. સુગ્રીવ આદિ ખેચરો જો કે સીતાજીની પાસે આવીને બેસી ગયા, પણ એ પક્ષના નાયક રામ-લક્ષ્મણ અને આ તરફના નાયક લવણ-અંકુશ યુદ્ધભૂમિમાં જ છે. તેઓ વચ્ચેનું યુદ્ધ તો બાકી જ છે. તેઓને સુગ્રીવ તથા ભામંડલ વચ્ચે થએલી વાતની ખબર નથી - પ્રલય કાળે ઉદ્‌ભ્રાન્ત થયેલા સમુદ્રના જેવા દુર્ધર અને મહાપરાક્રમી તે બન્નેયે યુદ્ધભૂમિમાં આવીને એક ક્ષણ વારમાં જ રામચન્દ્રજીના સૈન્યને ભગ્ન કરી નાખ્યું. વનમાં જેમ સિંહ ફરે તેમ લવણ અને અંકુશ જ્યાં જ્યાં ઉદ્ધત બન્યા થકા ફર્યા, ત્યાં ત્યાં કોઇ રથી, ઘોડેસ્વાર કે હસ્તિસ્વાર આયુધ લઇને ઉભો રહી શક્યો નહિ. કાં તો તેઓ મરી ગયા અને કાં તો તેઓ ભાગી ગયા. આમ રામચન્દ્રજીના કેટલાક સૈન્યનો નાશ કરી નાંખીને અને કેટલાક સૈન્યને ભગાડી મૂકીને, લવણ અને અંકુશ કોઇથી પણ સ્ખલના પામ્યા વિના જ, જ્યાં રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી હતા ત્યાં, તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે આવી પહોંચ્યા.

રામચંદ્રજીને યુદ્ધ કરતાં સ્નેહાર્દ્રતા અને લવ-કુશનો પડકાર :

આ બે જણાને આવેલા જોઇને રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા કે - 'આપણા દુશ્મન એવા પણ આ બે સુંદર કુમારો કોણ હશે ?' લવણ અને અંકુશ એ રામચંદ્રજીના જ પુત્રો છે, એટલે એમને જોતાં રામચંદ્રજીનું મન સ્વાભાવિક રીતિએ જ સ્નેહથી આર્દ્ર બને છે. રામચંદ્રજીને તો એ બે જણાને ભેટવાનું મન પણ થઇ જાય છે. એથી યુદ્ધ કરતાં રામચંદ્રજીને મુંઝવણ થાય છે અને એ વાત તેઓ લક્ષ્મણજીને કહે છે; પણ એ વાત વધુ ચાલે તે પહેલાં તો લવણ રામચંદ્રજીને અને અંકુશ લક્ષ્મણજીને પડકાર કરે છે. તેઓ કહે છે કે, રાવણ કે જેની જગતમાં અજેય તરીકેની ખ્યાતિ હતી અને જે મહાપરાક્રમી હતો, તેને પણ જીતનારા તમોને, વીરયુદ્ધમાં શ્રધ્ધાલુ એવા અમોએ ઘણા કાળે જોયા, એ પણ અમારૂં સદ્‌ભાગ્ય જ છે. અમારા ભાગ્યયોગે જ અમને તમારૂં દર્શન થયું છે. અમને લાગે છે કે, રાવણ જેવાએ પણ તમારી રણશ્રધ્ધાને પરિપૂર્ણ કરી નથી; પણ કોઇ ફીકર નહિ. અમે તમારી રણશ્રધ્ધાને પૂરી કરીશું અને તમે પણ અમારી રણશ્રધ્ધાને પૂરી કરજો !' આ શબ્દો જેવા-તેવા નથી. પરાક્રમીઓનાં હૈયામાં યુધ્ધનો તીવ્ર આવેગ પ્રગટાવે એવા આ શબ્દો છે. જેટલું બલ હોય તેટલં સઘળું જ બલ અજમાવી લેવાનું દુશ્મનને આહ્‌વાન છે. રાવણ સાથે લડવું સહેલું હતું, પણ અમારી સાથે લડવું મુશ્કેલ છે, એવું સૂચન પણ આ વચનો દ્વારા લવણ-અંકુશે કર્યું ગણાય.

આવા હાડેહાડમાં વ્યાપી જાય તેવા શબ્દોને સાંભળ્યા પછી બાકી પણ શું રહે ? રામચંદ્રજીએ અને શ્રી લક્ષ્મણજીએ તેમજ લવણ અને અંકુશે પણ પોતપોતાના ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું. એ આસ્ફાલન પણ એવું હતું, કે જેમાંથી ભીષણ ધ્વનિ પ્રગટયો. તરત જ કૃતાન્તવદન સારથીએ રામચંદ્રજીનાં રથને અને વજ્રજંઘ રાજાએ અનંગલવણના રથને પરસ્પર સામસામે યોજી દીધા. એ જ રીતે વિરાધે લક્ષ્મણજીના રથને અને પૃથુરાજાએ મદનાંકુશના રથને પરસ્પર સામસામે યોજી દીધા. આવા યુદ્ધોમાં રથ હાંકવાનું કાર્ય કરનારા માણસો ઘણા કુશલ હોવા જોઇએ. રથ હાંકનાર ચૂકે, તો રથમાં બેસીને લડનાર પરાક્રમી હોય છતાં માર ખાઇ જાય. આથી જ, સેનાપતિ કૃતાન્તવદન રામચંદ્રજીના રથનો અને રાજા વિરાધ લક્ષ્મણજીના રથનો સારથિ બનેલ છે. એ જ રીતે લવણના રથના સારથી તરીકે શ્રી વજ્રજંઘ રાજા છે અને અંકુશના રથના સારથી તરીકે પૃથુરાજા છે. એ સારથીઓ પણ એવા કે, દુશ્મનનો ઘા કોઇ પણ રીતે સ્વામી સુધી ન પહોંચે, એની પૂરેપૂરી તકેદારી રાખે.

યુદ્ધમાં રામચંદ્રજીને પ્રાપ્ત થયેલી નિરાશા :

અહીં રથો જ્યાં સામસામે આવી રહ્યા, એટલે કે ચારેયનું પરસ્પર મહાયુદ્ધ જામ્યું. સારથિઓ ચતુરપણે પોતાના રથોને ભમાવવા લાગ્યા અને જોડકા બનીને લડતા ચારેય વીરો પરસ્પર વિવિધ શસ્ત્રોનો પ્રહાર કરવા લાગ્યા. અહીં એક ખાસ વાત એ પણ છે કે, લવણ અને અંકુશ તો પોતાને રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી સાથે કેવો સંબંધ છે ? એ જાણે છે એટલે ગમે તેટલા શસ્ત્રોના પ્રહારો કરે છે, પણ તે સર્વ સાપેક્ષપણે કરે છે; જ્યારે રામચંદ્રજીને અને લક્ષ્મણજીને તો એ વાતની બિલકુલ માહિતી નથી એટલે તેઓ જેટલા શસ્ત્રપ્રહારો કરે છે, તે સર્વ નિરપેક્ષપણે જ કરે છે. લવણ અને અંકુશ શસ્ત્રપ્રહારો કરતાં ધ્યાન રાખે છે કે, પિતાના કે કાકાના દેહને ભયંકર હાનિ ન થઇ જાય, જ્યારે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી તો આ બેને દુશ્મન માની તેમને હણી નાખવાનો જ પ્રયાસ કરે છે.

આમ કેટલોક કાળ યુદ્ધ ચાલ્યું અને રામચંદ્રજીએ વિવિધ શસ્ત્રોને અજમાવી જોયા, પણ કશું જ ઠેકાણું પડ્યું નહિ. એટલે યુધ્ધનો જલ્દિથી અન્ત લાવવાની અભિલાષાવાળા રામચંદ્રજી, કૃતાન્તવદન સારથીને કહે છે કે, 'રથને બરાબર દુશ્મનની સામે જ લઇ જા!' એ વખતે કૃતાન્તવદન સારથી રામચંદ્રજીને કહે છે કે, 'આ ઘોડાઓ ખિન્ન બની ગયા છે. આ દુશ્મને પોતાનાં બાણોથી આ ઘોડાઓનાં સઘળાં જ અંગોને વીંધી નાખ્યાં છે. ચાબુકોનો માર મારવા છતાં પણ આ અશ્વો ત્વરા કરી શકતા નથી. વળી શત્રુએ બાણો મારી-મારીને આપણા રથને પણ જર્જરિત કરી નાખ્યો છે. અરે સ્વામિન્ ! ખૂદ મારા ભુજાદંડો પણ શત્રુએ કરેલા બાણોના મારાથી જર્જર થઇ ગયા છે, એટલે લગામને ખેંચવાનું અગર ચાબુકને હલાવવાનું હવે તો મારામાં પણ સામર્થ્ય રહ્યું નથી.'

કૃતાન્તવદનના મુખેથી આવી હકીકત સાંભળીને રામચન્દ્રજી પણ બોલે છે કે, 'મારૂં વજ્રાવર્ત ધનુષ્ય પણ શિથિલ બની ગયું છે. જાણે તે ચિત્રસ્થિત હોય તેમ કશું કાર્ય જ કરતું નથી. આ મુશલરત્ન પણ દુશ્મનનું નિર્દલન કરવાને અસમર્થ બની ગયું છે, એટલે એ પણ અત્યારે તો કેવળ અનાજને ખાંડવાની લાયકાતવાળું જ રહ્યું છે. આ હલરત્ન, કે જે અનેક વાર દુષ્ટ રાજાઓ રૂપ હાથીઓ માટે અંકુશની ગરજ સારનારૂં બન્યું છે, તે પણ અત્યારે તો ભૂમિના ભૂપાટનને ઉચિત બની ગયું છે. આ બધાં અસ્ત્રો, કે જે સદાને માટે યક્ષોથી રક્ષાએલાં છે અને દુશ્મનોનો ક્ષય કરી નાખનારાં છે, તેની આજે આ કેવી અવસ્થા થઇ છે, તેની જ સમજ પડતી નથી. રામચન્દ્રજીનાં અસ્ત્રો જ આ રીતે નિષ્ફલ બની ગયાં છે એમ પણ નથી. અંકુશની સાથે યુધ્ધ કરતાં લક્ષ્મણજીનાં અસ્ત્રોની પણ એવી જ દશા થઇ ગઇ છે. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી જબ્બર પરાક્રમી છે, પણ આ જ્યાં અમોઘ જેવાં પણ અસ્ત્રો આમ નિષ્ફળ બની જાય, ત્યાં કરે શું ?

સભા૦ એમ થવાનું કારણ તો હશે ને ?

કારણ એ જ કે, એ બધાં દેવતાઇ અસ્ત્રો છે અને દેવતાઇ અસ્ત્રો એકગોત્રી ઉપર ચાલી શકતાં નથી.

સભા૦ તો પછી એવો વિચાર રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી કેમ કરતા નથી ?

અત્યારે યુધ્ધની એવી ધૂન લાગી છે કે, એવો વિચાર ન પણ આવે. વળી એવી કલ્પના આવવાને હજુ લેશ પણ કારણ મળ્યું નથી. જો કે, અન્તે તો એ વાત નારદજીના કહેવાથી સમજાવાની જ છે, પણ અત્યારે તો મહાપરાક્રમી એવા પણ તેઓ મુંઝાય છે. આવા વખતે સ્વાભાવિક રીતે એમ થઇ જાય કે, આ થવા શું બેઠું છે ? જે દુશ્મનોની સામે એક ધનુષ્ય માત્ર પણ બસ ગણાય એમ લાગતું હોય, તે દુશ્મનોની સામે ન વજ્રાવર્ત્ત ધનુષ્ય કામ કરે, ન મુશલરત્ન કામ કરે કે ન હલરત્ન કામ કરે તેમજ રથ, રથી અને અશ્વો દુશ્મનોનાં બાણોથી જર્જરિત થઇ જાય, ત્યારે પોતે ગમે તેટલા પરાક્રમી હોય તે છતાં પણ ચિંતા તો થાય ને ?

લક્ષ્મણજીનું ચક્રરત્ન પણ નિષ્ફલ બને છે :

આમ રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીનાં અસ્ત્રરત્નોની જે સમયે આવી અવસ્થા થઈ ગઈ છે, તે સમયે લક્ષ્મણજીની છાતીમાં અંકુશે મારેલું બાણ વાગ્યું. એ બાણનો પ્રહાર એવો હતો કે, જાણે વજ્રનો જ પ્રહાર હોય, એ બાણના પ્રહારથી લક્ષ્મણજી મૂર્ચ્છા ખાઈને રથમાં પડી ગયા. લક્ષ્મણજીની મૂર્ચ્છાથી વિધુર બની ગએલા વિરાધ રાજાએ તરત જ તે રથને યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પાછો વાળીને અયોધ્યા તરફ ચલાવવા માંડયો, પણ એટલામાં તો લક્ષ્મણજી સંજ્ઞાને પામ્યા. સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થએલા લક્ષ્મણજીએ અયોધ્યા તરફ રથને હાંકી રહેલા વિરાધને આક્ષેપપૂર્વક કહ્યું કે, 'અરે વિરાધ ! આ વળી નવીન તે શું કર્યું ? રામચન્દ્રજીના ભાઈ અને દશરથના પુત્રને આમ કરવું એ સર્વથા અનુચિત જ છે, માટે આ રથને જેમ બને તેમ ત્વરાથી તું ત્યાં લઈ જા, કે જયાં તે મારો દુશ્મન છે ! અમોઘ વેગવાળા આ ચક્રથી હું તેના માથાને જોતજોતામાં છેદી નાખું છું ! લક્ષ્મણજીએ આ પ્રમાણે કહેવાથી, વિરાધ તે રથને પુનઃ યુદ્ધભૂમિમાં લઈ આવ્યો અને અંકુશના રથની નજદિકમાં લઈ ગયો.

એ વખતે ત્રાડ મારીને લક્ષ્મણજીએ અંકુશને કહે કે, 'થોભ, જરા થોભ ! એટલું બોલતાં બોલતાં તો લક્ષ્મણજીએ ચક્રને હાથમાં લઈને ભમાવવા માંડયું. ક્રોધે ભરાએલા લક્ષ્મણજીના હાથમાં ભમતું ચક્ર જાણે ખુદ સૂર્ય જ ભમી રહ્યો હોય એવું લાગતું હતું. આકાશમાં સારી રીતિએ ભમાવીને લક્ષ્મણજીએ અસ્ખલિત વેગવાળા તે ચક્રને અંકુશ ઉપર છોડયું. એ ચક્રને પોતા ઉપર આવતું રોકવાને માટે અંકુશે તેને અનેક પ્રકારના અસ્ત્રોથી તાડન કર્યું અને લવણે પણ પોતાનું સઘળું જ સામર્થ્ય અજમાવી દીધું. પરંતુ તેમાં તેઓને સફલતા મળી નહિ. તેઓ કોઈ પણ રીતે ચક્રની વેગમય ગતિને રોકી શકયા નહિ. આમ છતાં બન્યું એવું કે - ચક્ર વેગબંધ આવ્યું તો ખરૂં, પણ તે ચક્રે અંકુશને કે લવણને કશી જ હાનિ કરી નહિ. એ ચક્ર અંકુશને પ્રદક્ષિણા દઈને, પક્ષી જેમ પોતાના માળામાં પાછું ફરે તેમ, લક્ષ્મણજીના હાથમાં આવી રહ્યું. એક વાર ચક્ર આ રીતિએ પાછું ફર્યું, તો ય લક્ષ્મણજીએ એ ચક્રને બીજી વાર મુંક્યું અને બીજી વાર પણ ભાગેલો હાથી જેમ ગજશાલમાં પાછો ફરે તેમ, તે ચક્ર લક્ષ્મણજીના હાથમાં પાછું ફર્યું. આ રીતે ચક્ર પણ દુશ્મનનો નાશ સાધવામાં જ્યારે નિષ્ફળ જ નિવડયું, ત્યારે રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીના ખેદનો તો પાર જ રહ્યો નહિ. ખેદ પામેલા તે બન્ને એવો જ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, શું આ ભરતક્ષેત્રમાં આ બન્ને જ બલદેવ અને વાસુદેવ હશે ? શું અમો બન્ને બલદેવ અને વાસુદેવ નહિ હોઈએ ?

સભા૦ આટલી હદ સુધી શંકા ?

થાય જ ને ? કોઈ ઉપાયે બન્ને જણમાંથી એકે ય જીતાય નહિ અને છેલ્લે છેલ્લે ચક્ર જેવું અમોઘ અસ્ત્ર પણ પ્રદક્ષિણા દઈને પાછું ફરે, ત્યાં પોતાને બલદેવ અને વાસુદેવ માનતા શ્રી રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીના ખેદનો પાર રહે નહિ અને આવો પણ વિચાર આવે, તો તેમાં અસંભવિત જેવું કાંઈ છે જ નહિ.

નારદજીએ આવીને ઓળખાણ આપી :

રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી જ્યારે - 'આ ભરતક્ષેત્રમાં બલદેવ અને વાસુદેવ આ બન્ને છે કે અમે છીએ ?' - એવી ચિન્તામાં પડી ગયા છે, તે અવસરે પેલા સિદ્ધાર્થ નામના લવણ-અંકુશના કલાગુરૂ સિદ્ધપુત્રની સાથે નારદજી ત્યાં આવી પહોંચે છે, આમ જો કે નારદ સ્વભાવે કુતૂહલી હોવા છતાં, અહીં તો યુદ્ધનો અન્ત લાવવાને માટે જ આવ્યા છે. નારદજી ત્યાં આવીને, ખેદમાં ડુબી ગએલા રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીને કહે છે કે, રઘુકુલના મહારથીઓ ! હર્ષના સ્થાને આ વિષાદ શાનો ?હર્ષ કરવાજોગા આ પ્રસંગે તમે વિષાદ કેમ કરો છો ? તમારો આ પરાજય, એ વસ્તુતઃ વિષાદનું સ્થાન નથી, પણ હર્ષનું સ્થાન છે. કારણ કે - પુત્રોથી થતો પરાજય, કોના વંશના ઉદ્યોતને માટે થતો નથી ? અર્થાત્; તમારો આ પરાજય તમારા પુત્રોથી જ થએલો છે અને પુત્રોથી થતો પરાજય એ તો વંશના ઉદ્યોતનું જ કારણ છે, માટે તમારે તમારા આ પરાજયને માટે પણ

ખેદ નહિ કરતાં હર્ષ જ માણવો જોઈએ. તમને યુદ્ધમાં પરાજિત કરનારા એ બન્ને તમારા દુશ્મનો નથી, પણ મહાસતી સીતાજીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલા એ બન્ને લવણ અને અંકુશ નામના તમારા જ બે પુત્રો છે. યુદ્ધના બ્હાને તે બન્ને તમને જોવાને માટે જ આવેલા છે. તેમના ઉપર તમે બબ્બે વાર ચક્ર મૂક્યું, છતાં પણ તે કારગત ન નિવડયું અને પ્રદક્ષિણા દઈને પાછું ફર્યું - એ જ એ બન્ને તમારા પુત્રો હોવાની નિશાની છે. પૂર્વે પણ પોતાના ભાઈ બાહુબલીજી ઉપર ભરતજીએ ચક્ર મૂક્યું હતું, પણ તે ચક્ર બાહુબલીજીને હણી શક્યું નહોતું. એજ રીતે આ બે તમારા પુત્રો છે અને માટે જ તમારૂં મૂકેલું ચક્ર તેમને હણી શકયું નથી. આ પ્રમાણે કહીને નારદજીએ, સીતાજીના ત્યાગથી આરંભીને લવણ-અંકુશના યુદ્ધ પર્યન્તનો, વિશ્વને વિસ્મયકારી એવો સઘળો જ વૃત્તાંત રામચન્દ્રજીને અને લક્ષ્મણજીને કહી સંભળાવ્યો.

રામચન્દ્રજીને મૂર્ચ્છા અને સંજ્ઞાની પ્રાપ્તિ :

વિશ્વને વિસ્મયમાં ગરકાવ બનાવી દેનારા એ અખિલ વૃત્તાંતને સાંભળતાં, રામચન્દ્રજી વિસ્મયની,લજ્જાની, ખેદની અને હર્ષની - એમ ચારેય પ્રકારની લાગણીઓથી સમાકુલ બની ગયા. પુત્રોના પરાક્રમે તેમના હૈયામાં વિસ્મયની લાગણી પ્રગટાવી; પોતાના પરાજયે તેમના હૈયામાં લજ્જાની લાગણી પ્રગટાવી, આવા પરાક્રમી પુત્રો જેના ગર્ભમાં હતા તથા જે સર્વથા નિષ્કલંક જ હતી, તે સીતાજીનો કેવળ લોકાપવાદના કારણે જ ત્યાગ કરેલો - એથી તેમના હૈયામાં ખેદની લાગણી પ્રગટી; અને તેમ છતાં આવા પુત્રોની પ્રાપ્તિ થઈ, એથી તેમના હૈયામાં હર્ષની લાગણી પણ પ્રગટી. આમ વિસ્મય, લજ્જા, ખેદ અને હર્ષની લાગણીઓથી વ્યાકુલ બની જવાના યોગે, રામચન્દ્રજી એકદમ મૂર્ચ્છાને આધીન બની ગયા. મૂર્ચ્છાને આધીન બનેલા રામચન્દ્રજીને, તેમની પાસે રહેલાઓએ ચંદનજલથી સીંચ્યા અને એથી રામચંદ્રજી અલ્પ કાળમાંજ સંજ્ઞાને પામ્યા.

સંજ્ઞાને પામેલા રામચંદ્રજી પોતાના પુત્રોને ભેટવાને માટે આતુર બન્યા. તેમનું હૈયું પુત્રવાત્સલ્યથી પરિપૂર્ણ બની ગયું હતું અને હર્ષના યોગે તેમની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહી રહી હતી. પુત્રોને ભેટવાને માટે આતુર બનેલા રામચંદ્રજી,તેમને લેવાને માટે એકદમ લવણ-અંકુશની પાસે જવાને નીકળ્યા. લક્ષ્મણજી વિગેરે પણ સાથે ચાલ્યા.

સભા૦ પુત્રોને લેવા સામે જાય છે ? તેમાં વિવેક અને ઔચિત્યને વાંધો નહિ. ?

એમાં વાંધો શો છે, આવા પ્રસંગમાં એ જોવાય જ નહિ. બાપને પણ સામે લેવા જવું પડે એવા આ દીકરા છે. વળી આ દીકરા જેમ પરાક્રમી છે, તેમ વિવેકી પણ છે. અવસરોચિત વર્તન કરવાનું એ ય નહિ ચૂકે. આમને દેખશે એટલે તરત જ સામે આવીને ઝૂકશે, એવા પણ શિષ્યાદિ હોઈ શકે છે, કે જેઓનું અમુક અવસરે ખુદ ગુર્વાદિક વડિલો પણ સન્માન કરે. તેવા પ્રકારના મહાન શાસનપ્રભાવક યોગ્ય શિષ્યનું, તેવા અવસરે સન્માન કરવું, એ ગુરૂઓની લઘુતાનું નહિ પણ મહત્તાનું જ કારણ છે. યોગ્ય શિષ્યના અતિ ઉત્તમ કાર્યની અનુમોદના કરતાં એમે ય બને. શિષ્યે કરેલી શાસન પ્રભાવનાથી હૈયું એવું પુલકિત બની જાય કે, પોતે ગુરૂ હોવા છતાં ય, શિષ્યનું સન્માન કરવાનું તેમને મન થઈ જાય.

સભા૦ એમાં શિષ્યની લાયકાત ગણાય ?

શિષ્ય ફુલાય, પોતાના શિષ્યત્વને ભૂલે, ગુરૂના વિનયને ચૂકે, તો તે નાલાયક ઠરે; પણ યોગ્ય શિષ્યો પોતે ગમે તેટલા શાસનપ્રભાવક બને તે છતાંય, ગુર્વાદિકના વિનય આદિને ચૂકે જ નહિ. ગુરૂ પોતાનું સન્માન કરે એવી લાલસા એમને ન હોય. એ તો એમ જ માને કે, આ ગુરૂદેવ કેટલા બધા શાસનરત છે કે, હું શિષ્ય હોવા છતાં ય મારૂં આવું સન્માન કરે છે ? યોગ્ય આત્માઓ, યોગ્યનું યોગ્ય બહુમાન કરવામાં પણ તત્પર જ હોય છે. ભણવા આવેલા પણ આર્યરક્ષિત મહાત્માનું મહર્ષિ શ્રી વજ્રસ્વામીજીએ બહુમાન કર્યું હતું.

સિંહગુફાવાસી આદિ મુનિઓનું તેમજ સ્થૂલભદ્રજીનું પણ તેમના ગુરૂદેવે બહુમાન કર્યું હતું ને ? એ બહુમાન વસ્તુતઃ શિષ્યનું નથી, પણ ગુણનું છે. શાસનને પામેલા સદ્‌ગુરૂઓના હૈયામાં ગુણો પ્રત્યે બહુમાન ન હોય એ બને જ નહિ. ગુણો પ્રત્યે બહુમાન ધરાવનારા પુણ્યાત્માઓ ગુણીજનોનાં દર્શનથી પણ ઉલ્લાસ જ પામે. જેમ જેમ અધિકગુણી, તેમ તેમ ઉલ્લાસ પણ વધારે.

આવી રીતે યોગ્ય પિતાઓ પણ અવસરે સુપુત્રોનું સ્વાગત કરે, તો તે સ્વાભાવિક જ છે. અહીં તો પુત્રોને હરાવી શકાયા નથી તેમજ પુત્રવાત્સલ્યનો ઉછાળો પણ જબરો છે, એટલે કેમ સામે ગયા ? એ પ્રશ્ન જ અસ્થાને છે.

રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીને પોતાના તરફ આવતા જોઇને, વિનીત એવા લવણ અને અંકુશ તરત જ રથમાંથી ઉતરી પડયા અને હથીયારોને ત્યજી દઇને પહેલાં રામચંદ્રજીનાં અને પછી લક્ષ્મણજીનાં ચરણોમાં પડયા. રામચંદ્રજીએ એકદમ તે બન્નેને બાથમાં ભીડી લીધા અને ઘણાં જ આનંદથી આલિંગન કર્યું તે પછી તે બન્નેને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને રામચન્દ્રજી, તેમના માથામાં ચુંબન કરતાં શોક અને સ્નેહથી સમાકુલ બની જઇને, મોટા સ્વરે રડવા લાગ્યા.

[૮]

રાગનો આવેશ ન આવે માટે સાવધ રહો !

અત્યારે પત્નીરાગ અને પુત્રરાગ બન્ને કામ કરી રહેલ છે. રાગનો આ ઉછાળો છે. આવા પરાક્રમી પણ રાગને વશ બનીને મોટે સ્વરે રૂદન કરી રહ્યા છે. વિચારો કે, રાગ, એ કેટલો બધો દુર્જય છે ? રાગની દુર્જયતા સમજે તે વિરાગની મહત્તા સમજે. રાગના સ્વરૂપથી અનભિજ્ઞને વિરાગની કિંમત હોય નહિ. સંસારના રાગમાં રાચનારાઓને વૈરાગ્ય ન ગમે, સાધુઓ ન ગમે, ત્યાગની દેશના ન ગમે-એ બધું સ્વાભાવિક જ છે. રાગ હોવા છતાં વિવેક આવે તો રાગનું સ્થાન ફરે અને સંસારનો રાગ હચમચે. અવસરે એ રાગ ધાપ મારી જાય એમેય બને, પણ વિવેકી આત્માને સાવધ બનતાં વાર લાગે નહિ. વિવેક પ્રગટયા વિના સાચો વિરાગ પ્રગટે નહિ અને સાચો વિરાગ પ્રગટયા વિના આત્માનો વીતરાગ સ્વભાવ પ્રગટે નહિ. આવા પ્રસંગોએ એમ નહિ વિચારવું કે, 'આવાઓ પણ રાગના આવેશમાં તણાઇ જાય, તો આપણે રાગના આવેશમાં તણાઇએ એમાં નવાઇ શી ?' પણ એમ વિચારવું કે, 'જે રાગ આવાઓને પણ પોતાના આવેશમાં તાણી જઇ શકે છે, તે રાગ મને તો શું ય નહિ કરે ? માટે મારે તો ખૂબ જ સાવધ બની જવું જોઇએ.'

રામચંદ્રજીએ પોતાના ખોળામાં બેસાડીને લવણ-અંકુશને મસ્તકે ચૂમ્યા પછીથી, લક્ષ્મણજીએ પણ રામચંદ્રજીના ખોળામાંથી તે બન્નેને પોતાના ખોળામાં ખેંચી લીધા અને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોથી તેમને મસ્તકે ચુંબન કરતાં પોતાના બન્ને બાહુઓ પ્રસારીને લક્ષ્મણજી તેમને આલિંગવા લાગ્યા. આ પછી લક્ષ્મણજીના ખોળામાંથી ઉઠીને, વિનીત એવા લવણ અને અંકુશ, પોતાના કાકા શત્રુઘ્નના ચરણકમલોમાં આળોટતા થકા તેમને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા, એટલે શત્રુઘ્ને પણ પોતાના બાહુઓને દૂરથી પ્રસારીને તે બન્નેને આલિંગન કર્યું. આ બધું જોઇને, બન્નેય સેનાઓમાંના રાજાઓ પણ, જાણે વિવાહના ઉત્સવમાં એકત્રિત મળ્યા હોય તેમ, હર્ષનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે અહીં જ્યારે સૌ કોઇ આનંદમગ્ન બની ગયા છે, તે દરમ્યાનમાં સીતાજી વિમાનમાં બેસીને પુંડરીકપુરમાં ચાલ્યા જાય છે. તેમણે પોતાના પુત્રોનું પરાક્રમ પણ જોઇ લીધું અને પિતા-પુત્રોનો

આનંદપૂર્ણ મેળાપ પણ જોઇ લીધો. આથી તેમને હર્ષ થયો, પણ 'હવે અહીં વધારે રોકાવું એ વ્યાજબી નથી' - એમ લાગવાથી તે પુંડરીકપુર ચાલ્યાં ગયાં.

જે સમયે પોતાના જેવા જ પુત્રોના લાભથી રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી હર્ષનો અનુભવ કરી રહ્યા છે અને પોતાના સ્વામીને હર્ષ થવાથી ભૂચરસેના વિદ્યાધરો હર્ષનો અનુભવ કરી રહ્યા છે, તે સમયે સીતાજીનો ભાઇ ભામંડલ, વજ્રજંઘ રાજાની ઓળખાણ કરાવે છે. એ વખતે વજ્રજંઘ રાજા પણ, પોતે જાણે ચિરકાલનો પત્તિ હોય તેમ, વિનયયુક્તપણે રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીને નમસ્કાર કરે છે. રામચન્દ્રજી વજ્રજંઘ રાજાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, 'મારે મન તમે પણ આ ભામંડલના જેવા જ સંબંધી છો; કારણ કે - તમે જ મારા આ બે પુત્રોને ઉછેરીને આટલી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચાડયા છે.'

રામચંદ્રજી આદિનો નગરપ્રવેશ :

આ પછી રામચન્દ્રજીએ અયોધ્યામાં જવાની તૈયારી કરી. પુષ્પક નામના વિમાનમાં અર્ધ આસન ઉપર રામચન્દ્રજી તથા લક્ષ્મણજી બેઠા અને અર્ધ આસન ઉપર તેમણે લવણ-અંકુશને બેસાડયા. અયોધ્યાનગરીમાં પ્રવેશીને તેઓ જ્યારે રાજમહાલય તરફ જઇ રહ્યા હતા, તે વખતે નગરીના લોકો વિસ્મય પામ્યા થકા, પગની પાની અને ડોક બન્નેય ઉંચા કરીને, તેમને જોઇ રહ્યા હતા અને લવણ-અંકુશની સ્તુતિ કરતા હતા. રામચંદ્રજીએ પોતાના રાજમહેલમાં આવીને અને વિમાનમાંથી સૌની સાથે ઉતરીને, ઘણાં જ આનંદથી ઘણો જ મોટો એવો ઉત્સવ કરાવ્યો. એક વાર અવસર પામીને લક્ષ્મણજી, સુગ્રીવ, વિભીષણ, હનુમાન અને અંગદ વગેરે એકઠાં મળીને રામચન્દ્રજીને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે, 'આપે ત્યાગ કરેલો હોવાથી આપનો વિરહ ભોગવી રહેલાં દેવી સીતાજી અત્યારે પરદેશમાં છે અને આ કુમારો વિના તો તેઓ ઘણા જ કષ્ટે પોતાનો સમય પસાર કરે છે. આ કારણે, હે સ્વામિન્ ! જો આપ ફરમાવતા હો તો અમે તેમને અહીં તેડી લાવીએ; અન્યથા, પતિ અને પુત્ર-બન્નેથી રહિત બનેલાં તે સતી મરણને પામશે.'

લક્ષ્મણજી આદિની આવી વિનંતીની સામે પણ રામચન્દ્રજી વિચાર કરીને કહે છે કે - 'સીતાને એમ લવાય શી રીતે ? જો કે, લોકાપવાદ જુઠ્ઠો જ છે, પણ જુઠ્ઠો એવો ય લોકાપવાદ બલવાન અંતરાયને કરનારો છે. હું જાણું છું કે, સીતા સતી છે, તેમ સીતા પણ પોતાને નિર્મલ જાણે છે; આ દશા એવી છે કે, આમાં દિવ્ય કરનારને માટે ય ભય જેવું કશું નથી અને દિવ્ય કરાવનારને માટે ય ભય જેવું કશું જ નથી; એટલે હું ઇચ્છું છું કે, સર્વ લોકોની સમક્ષ દેવી દિવ્ય કરો અને તે પછી જ શુદ્ધ બનેલાં તેમની સાથે મારો ફરી વારનો ગૃહવાસ હો !'

હજુ પણ લોકાપવાદ રામચન્દ્રનાં હૈયામાંથી ખસતો નથી. સીતાજીનો તેટલો અશુભોદય પણ બાકી છે. વળી ભવિતવ્યતા પણ એવી છે કે, સીતાજીની સાથે રામચંદ્રજીનો પુનઃ ગૃહવાસ થવાનો નથી. રામચન્દ્રજીની આ નીતિ-રીતિ સીતાજીના હૈયામાં એવી અસર નિપજાવશે, કે જે અસર થયા પછી રામચન્દ્રજી ગમે તેટલું વિનવે તે છતાં ય સીતાજી ગૃહવાસ માટે કોઇ પણ રીતે તત્પર બનશે જ નહિ.

મહાસતી સીતાજીની દિવ્ય માટે તૈયારી :

રામચન્દ્રજીએ દિવ્યની વાત એવી ઢબથી રજૂ કરી છે કે, તેનો સ્વીકાર કર્યા વિના ચાલે નહિ. એ કહે છે કે, દિવ્યમાં ભય કયારે ? દિવ્ય કરાવનારને ભય ત્યારે, કે જ્યારે સામાની સચ્ચાઇમાં તેને શંકા હોય; પણ મને પરિપૂર્ણ ખાત્રી છે કે, સીતા સતી છે. એ જ રીતે દિવ્ય કરતાં સીતાને ય ભય રાખવાનું કારણ નથી, કારણ કે તેને પણ પોતાની નિર્મલતા માટેની ખાત્રી છે. આમ હોઇને, દિવ્ય કરવામાં બન્નેમાંથી એકેયને ભય નથી અને દિવ્ય કરવાથી ખોટો પણ લોકાપવાદ નાશ પામી જવાનો; પછી શુદ્ધ એવાં તેમને સ્વીકારવામાં મને કશો

જ અન્તરાય નડે તેમ નથી. રામચંદ્રજીએ આવો ભાવ વ્યક્ત કરવાથી. લક્ષ્મણજી આદિએ પણ એ વાતનો-'એમ થાઓ!'-એમ કહીને સ્વીકાર કર્યો. એટલે સીતાજીના દિવ્ય માટેની તૈયારીઓ થવા માંડી, તરત જ અયોધ્યાનગરીની બહારના ભાગમાં વિશાલ મંડપો ખડા કરી દેવામાં આવ્યા અને તે મંડપોમાં મંચશ્રેણી ગોઠવવામાં આવી. તે મંડપોમાં આવીને રાજાઓ, અમાત્યો અને પૌરજનો પોતપોતાની લાયકાત મુજબના સ્થાને બેઠા. બિભીષણ અને સુગ્રીવ આદિ વિદ્યાધરો પણ ત્યાં આવીને યોગ્ય આસનો ઉપર બેઠા. આવા કામમાં લોકને તેડવા જવું પડે ?

હવે રામચંદ્રજી સુગ્રીવને આજ્ઞા ફરમાવે છે કે, 'સીતાને અહીં લઇ આવો. તરત જ ત્યાંથી ઉઠીને સુગ્રીવ જાતે જ પુંડરીકપુર જાય છે. ત્યાં જઇને અને મહાસતી સીતાદેવીને નમસ્કાર કરીને સુગ્રીવ કહે છે કે, હે દેવિ ! આપને માટે રામચન્દ્રજીએ પુષ્પક નામનું વિમાન મોકલ્યું છે, તો આપ હમણાં જ આ વિમાનમાં બેસો અને રામચન્દ્રજીની પાસે પધારો !'

એક બાજુએ રામચન્દ્રજી કડક છે, તો બીજી બાજુએ સીતાજી પણ ઓછાં કડક નથી. રામચન્દ્રજી લોકહેરીમાં ફસાએલા છે, જ્યારે સીતાજી પોતાના સત્ય-શીલ ઉપર મુસ્તાક છે. રામચન્દ્રજી નિર્બલ છે અને સીતાજી બલવાન છે; કારણ કે, એક દુર્ગુણને આધીન છે અને અન્ય પક્ષમાં સત્ય-શીલ છે ! હવેની કાર્યવાહીમાં રામચન્દ્રજી નિર્બલ પૂરવાર થશે અને સીતાજી સબલ પૂરવાર થશે. મહાસતી સીતાજી પોતાના કલંકને ટાળવાને માટે જરૂર આતુર છે, પણ રામચન્દ્રજી પોતાને સ્વીકારે એ માટે તો હવે તેઓ પહેલાંના જેવાં આતુર નથી જ. સીતાજી જો ગમે તેમ કરીને પણ રામચન્દ્રજીની પાસે જ જવાની વૃત્તિવાળાં હોત, તો લવણ અને અંકુશના પરાક્રમને તેમજ પિતા-પુત્રોના મિલનને જોયા પછીથી ત્યાંથી પાછાં ફરત જ નહિ. એવા વખતે દીકરાની જોડે ઘૂસી જવાનું મન ન થાય ? પણ નહિ, સીતાજી એ કોઇ સામાન્ય સ્ત્રી નથી. જે સ્વામીએ વગર વિચાર્યે, ખોટા લોકાપવાદને તાબે થઇને કશી પણ તપાસ કે પરીક્ષા કર્યા વિના જ, સગર્ભાવસ્થામાં અને તેય ઘોર અરણ્યમાં ત્યાગ કર્યો, તે સ્વામીની પાસે એમ ને એમ જવાય જ કેમ ? એમ ને એમ જવામાં તો, કદાચ, સ્વામી નિઃશંક હોય તે છતાંય શંકિત બની જાય. લુચ્ચા લોકોના અપવાદ કથનથી ડરી જનાર સ્વામી, બીજું પણ શું શું નહિ વિચારે અગર બીજું શું શું નહિ કરે ?-એવો વિચાર પણ આવે જ ને ? આથી સીતાજી સુગ્રીવને ચોખ્ખી ના સંભળાવે છે. એ કહે છે કે,

'હજુ તો ભાઇ ! જ્યાં અરણ્યત્યાગનું દુઃખ પણ શમ્યું નથી, ત્યાં વળી ફરીથી બીજું પણ દુઃખ દેનાર એ રામચન્દ્રજીની પાસે હું આવું શી રીતે ?' અર્થાત્ તેમણે અરણ્યમાં કરાવેલા ત્યાગનું દુઃખ તો હું ભોગવી જ રહી છું, હજુ એ શમતું નથી, ત્યાં વળી હું ત્યાં આવું અને તે પુનઃ પણ મને બીજું દુઃખ દે, તો એના કરતાં અહીં દૂર રહેવું એ જ સારૂં છે !

સુગ્રીવે પહેલા દિવ્યની વાત કરી નહિ, પણ હવે એ વાત કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

સભા૦ દિવ્યની વાત પહેલાં કેમ ન કહી ?

સુગ્રીવને સીતાજીના સતીપણા માટે લેશ પણ સંશય નથી તેમજ આ સ્વામિની છે અને પોતે સેવક છે. સેવકજનો આવી વાતોને એકદમ ઉચ્ચારી શકે નહિ. તમને યાદ હશે કે, કૃતાન્તવદન રથને અરણ્યમાં લાવ્યા

પછીથી રડવા લાગ્યો હતો, પણ સીતાજીને રથમાંથી ઉતરવાનું કહી શક્યો નહોતો ! વળી સીતાજીએ પૂછ્યા પછી પણ કલંક અને ત્યાગની વાત એણે કેવી ભૂમિકા સાથે કેવા શબ્દોમાં કહી હતી ? સેવકે આવા પ્રસંગે કેમ વર્તવું જોઈએ ? - એમ એ પણ જાણતો હતો અને આ સુગ્રીવ પણ જાણે છે. આથી જ સુગ્રીવે દિવ્યની વાત પહેલાં કરી નહિ. હવે જ્યારે સીતાજીએ એમ ને એમ આવવાની તો ચોખ્ખી ના પાડી, એટલે નમસ્કાર કરીને સુગ્રીવ ફરીથી કહે છે કે,

'હે દેવિ ! આપ ક્રોધ ન કરો ! આપની શુદ્ધિને માટે પૌરજનો અને રાજાઓની સાથે રામચન્દ્રજી મંચ ઉપર આરૂઢ-થઈને આપની રાહ જોતા બેઠા છે.'

લક્ષ્મણજીની વિનંતી સામે પણ મહાસતી સીતાજીની મક્કમતા :

પોતાની શુદ્ધિની વાત સાંભળાંની સાથે જ સીતાજી રામચન્દ્રજીની પાસે આવવાને તૈયાર થઈ જાય છે : કારણ કે, પહેલેથી જ સીતાજી પોતે શુદ્ધિના આગ્રહવાળાં તો હતાં જ. તરત જ સીતાજી પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેઠાં અને અયોધ્યાનગરીની પાસે આવી પહોંચ્યાં માહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં ઉતર્યાં. એ વખતે ત્યાં આવીને લક્ષ્મણજીએ તેમજ બીજા પણ રાજાઓએ સીતાજીને નમસ્કાર કર્યા. લક્ષ્મણજી વગેરેની તો એ જ ઇચ્છા છે કે, સીતાજીને દિવ્ય ન કરવું પડે તો સારૂં અને એથી સીતાજીને નમસ્કાર કર્યા પછીથી, સીતાજીની સામે બેસીને રાજાઓની સાથે લક્ષ્મણજી કહે છે કે,

'હે દેવિ ! આપ આપની આ નગરીમાં અને ગૃહમાં પ્રવેશ કરીને આ નગરીને અને રાજકુલને પાવન કરો !'

લક્ષ્મણજી અને બીજા રાજાઓ આવી વિનંતી કરે છે, પણ સીતાજી પૂરેપૂરા મક્કમ છે, તે કહે છે કે, 'હે વત્સ ! શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જ હું આ નગરીમાં અને આ ઘરમાં પ્રવેશ કરીશ; તે પહેલાં નહિ જ. કારણ કે,-એમ કર્યા વિના કોઈ કાળે પણ અપવાદ શાંત થવાનો નથી !'

સીતાજીની આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાને સાંભળીને, લક્ષ્મણજીની સાથેના રાજાઓ રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે અને તેમને સીતાજીની પ્રતિજ્ઞાની વાત કહે છે, એટલે ખુદ રામચન્દ્રજી પણ સીતાજીની પાસે આવે છે અને જે કહે છે કે, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, રામચન્દ્રજીના કથનને 'ન્યાયનિષ્ઠુર' કથન તરીકે જણાવે છે. ખરેખર, આ કથન ન્યાયનિષ્ઠુર જ છે, કારણ કે - રામચન્દ્રજી જેવા સીતાજી જેવાં મહાસતીને માટે બોલ્યા છે કે, 'રાવણને ઘેર વસવા છતાં પણ તમે જો તેની સાથે ભોગોને ન ભોગવ્યા હોય, તો શુદ્ધિને માટે સર્વ લોકોની સમક્ષ દિવ્યને કરો !' આવા શબ્દો રામચન્દ્રજી સીતાજીને સંભળાવે ત્યારે શું થાય ? લોકો બોલે એ જૂદી વાત છે, અન્ય કોઈ બોલે એ જૂદી વાત છે, પણ આવી વાત જ્યારે ખુદ રામચંદ્રજી જ બોલે ત્યારે તો એની ભયંકરતા-નિષ્ઠુરતા વધી જ જાય ને ?

સીતાજી તો દિવ્ય માટે તૈયાર છે, પણ રામચંદ્રજી જ્યારે આવું બોલતાં પણ ખચકાયા નહિ, ત્યારે સીતાજી પણ તેમની આવી વિલક્ષણ ન્યાયપદ્ધતિનો ઉપહાસ કર્યા વિના રહી શક્યાં નહિ. સીતાજી સ્મિત કરીને કહે છે કે, 'ખરેખર આપનાં જેવા શાણા માણસ આ જગતમાં બીજા કોઈ નહિ જ હોય, કારણ કે, આપે તો મારા દોષને જાણ્યાં વિના જ મારો મહાવનમાં ત્યાગ કર્યો છે ! આપ તો એવા વિચક્ષણ છો કે, પહેલાં દંડ કરીને હવે મારી પરીક્ષા કરો છો !? પણ મુંઝાશો નહિ, મેં શિક્ષા ભોગવી લીધી છે તે છતાંય, હું તમે કહો છો તેમ દિવ્ય કરવાને માટે પણ તૈયાર જ છું !' સીતાજીનું આ કથન શું સૂચવે છે ? શાણો માણસ તે કહેવાય, કે જે પહેલાં દોષ છે કે નહિ એ જાણવાનો શક્ય પ્રયત્ન કરે અને તે પછી જ દોષ હોય તો ઉચિત કરે. વળી પહેલાં શિક્ષા કરવી અને પછી પરીક્ષા કરવી, એમાં કશી જ વિચક્ષણતા નથી ! સીતાજીનાં હૈયામાં રામચન્દ્રજી પ્રત્યે દુર્ભાવ

નથી. તેમને આટલાં આટલાં કષ્ટો જેની બેદરકારીથી અને જેના અન્યાયથી વેઠવાં પડયાં, પણ એ મહાસતીના હૃદયમાં રામચંદ્રજી પ્રત્યે લેશ પણ દુર્ભાવ પ્રગટયો નથી. સીતાજી તો પોતાના અશુભોદયને પણ માનનારા છે. આમ છતાં સીતાજી આ પ્રમાણે કહે છે, કારણ કે, તે પોતાના સ્વામીને તેમની ભૂલનો ખ્યાલ આપવા ઇચ્છે છે. એ સૂચવે છે કે, તમને દિવ્ય કરાવવાનો હક્ક હતો, પણ તે મારો ત્યાગ કરતાં પહેલા ! તમે તો મૂર્ખાઓના કહેવાથી મને દોષિત માની પણ લીધી, અને ત્યજી પણ દીધી. આટલી શિક્ષા દીધા પછી દિવ્ય કરાવવાનો તમને અધિકાર છે જ કયાં ? દિવ્ય કરાવવું હતું, તો તે શિક્ષા કર્યા પહેલાં જ કરાવવું હતું. હવે શું છે ?

શિક્ષા કરનારનો હેતુ દોષનાશ અને હિતરક્ષાનો હોવો જોઇએ :

વાત પણ સાચી છે કે, દોષ છે કે નહિ એની પૂરતી તપાસ કર્યા વિના શિક્ષા થઇ શકે જ નહિ. કોઇ અમૂક વાત કહે, એટલા માત્રથી બીજાને શિક્ષા કરવાનું સાહસ કોણ કરે ? એવું સાહસ ડાહ્યા માણસો કરે, તો સમજવું કે, એમના ડહાપણમાં કાંઇક મલિનતા આવી ગઇ છે. કહેવાય છે કે, 'ભણ્યા ભૂલે નહિ અને ભૂલે ત્યારે ભીંત ભૂલે.' શાથી ? બીજો કોઇ વિચાર હૈયાને દૂષિત કરે એથી !

શિક્ષા કરવાના અધિકારવાળાએ તો ખૂબ જ વિવેકી બનવું જોઇએ. શિક્ષા કરવી પડે તો શા માટે કરવાની ? દોષનિવારણ અને હિતરક્ષા માટે ! દોષિત દોષમુક્ત બને એ પહેલી વાત અને દોષિતના દોષથી બીજાઓનું હિત ન બગડે એ બીજી વાત. આવા હેતુથી શિક્ષા કરનારાઓ શિક્ષા કરવામાં અવિવેકને કેમ જ આચરે ? શિક્ષા કરતી વેળાએ પણ, જેને શિક્ષા કરાતી હોય તેનાય હિતની ભાવના અખંડિત જ રહેવી જોઇએ. દોષિતનું અહિત કરવાની કામનાથી દોષિતને શિક્ષા કરવાની હોય જ નહિ; એ શિક્ષા એ શિક્ષા નથી, પણ નિર્દયતા છે. શિક્ષામાં દોષિતના હિતનો પણ વિચાર હોય અને અન્યોના હિતનો પણ વિચાર હોય. આ દશામાં શિક્ષાદાતા કેમ જ અવિવેકી બની શકે ? શિક્ષા કરવાનો અધિકાર ધરાવનાર અવિવેકી બને, તો સ્વપર-ઉભયના હિતનો ઘાતક બને. આ તો દોષિતને શિક્ષા કરતાં વિચાર કરવાની વાત થઇ, પણ 'કહેવાતો દોષિત દોષિત છે કે નહિ'-એનો નિર્ણય પહેલો કરવો પડે. આ કહે છે ને તે કહે છે - એમ ન ચાલે. કહેનાર તો ગમે તેમ કહે, પણ એ વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખીને વગર તપાસે શિક્ષા કરાય નહિ. જેના હૈયામાં દોષનાશ અને હિતરક્ષાની ભાવના હોય, તે તો પ્રાયઃ તપાસ કર્યા વિના રહે જ નહિ. દોષિતના દોષની જરૂરી તપાસ કરવામાં બેદરકારી ત્યારે જ આવે, કે જયારે બીજી કોઇ ભાવના આવી જાય. કેવળ દોષનાશ અને હિતરક્ષાની ભાવનાવાળા વિવેશકીલ આત્માઓ તો દોષની તપાસ કરે, દોષની સંભવિતતા આદિનો વિચાર કરે અને તેમ છતાં શિક્ષા કરવાની જરૂર લાગે તો પણ તે એવી રીતે કરે, કે જેથી પ્રાયઃ કોઇના પણ હિતનો ઘાત થાય નહિ અને અનેકોનું હિત સધાયા વિના પણ રહે નહિ.

હવે રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે પણ શું ? તે સમજે છે કે, સીતાનું કહેવું વ્યાજબી છે. પહેલાં શિક્ષા અને પછી પરીક્ષા-એ ન્યાયની રીતિ નથી. પણ હવે શું થાય ? આ વાત અહીંથી પડતી મૂકવી એય ઠીક નથી, એમ એમને લાગે છે. એ વિચારમાં ને વિચારમાં રામચંદ્રજી વિલખા પડી જાય છે. વિલખા પડી ગએલા રામચંદ્રજી મહાસતી સીતાજીને કહે છે કે, 'તમે દોષિત નથી એમ હું તો જાણું જ છું; પણ લોકોએ ઉત્પન્ન કરેલા દોષના નિવારણને માટે જ હું દિવ્ય કરવાનું કહી રહ્યો છું !'

રામચંદ્રજીની આ સ્પષ્ટતાથી સીતાજી ગંભીર બની જાય છે. રામચંદ્રજી કબુલ કરે છે કે, 'તમારામાં દોષ નથી' અને કહે છે કે, 'લોકોએ ઉત્પન્ન કરેલા દોષના નિવારણને માટે જ દિવ્ય કરવાની જરૂર છે' એટલે સીતાજીને પણ એ વાત ગમી જાય છે; કારણ કે - મિથ્યા લોકાપવાદને ટાળવા માટે સીતાજી ઉત્સુક જ હતા અને છે.

આથી સીતાજી કહે છે કે, 'પાંચ પ્રકારના દિવ્યો છે અને તે પાંચ પૈકી જે કોઇ દિવ્ય તમને રૂચિકર હોય, તે કરવાને હું તૈયાર છું. તમારી ઇચ્છા હોય, તો હું જલતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાને તૈયાર છું : તમારી ઇચ્છા હોય, તો મંત્રેલા ચોખા ખાવાને પણ હું તૈયાર છું : તમારી ઇચ્છા હોય, તો હું તુલા ઉપર ચઢવાને ય તૈયાર છું તમારી ઇચ્છા હોય, તો હું તપાવેલા સીસાનાં રસનું પાન કરવાને ય તૈયાર છું : અને તમારી ઇચ્છા હોય તો મારી જીભ ઉપર શસ્ત્રની ધાર લેવાને પણ હું તૈયાર છું ! આમ પાંચે ય પ્રકારનાં દિવ્યો કરવાને માટે હું તૈયાર જ છું, માટે જે કોઇ દિવ્ય કરાવવાની તમારી ઇચ્છા હોય તે કહો !'

સીતાજીનાં આ વચનોએ ભયંકર ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો. સીતાજી દિવ્ય તો કરશે ત્યારે કરશે, પણ આ દિવ્ય કરવાની આવી તૈયારી દેખાડી, એની સાથે જ લોકોએ દિવ્ય નહિ કરાવવા માટે જોરશોરથી કહેવા માંડયું. અન્તરીક્ષમાં રહેલા સિધ્ધપુત્ર સિદ્ધાર્થે અને નારદજીએ તેમજ ત્યાં રહેલા સર્વ લોકોએ, દિવ્યની વાતનો જબ્બર નિષેધ કરતાં કહ્યું કે, 'આ સીતા નિશ્ચયથી સતી છે, સતી છે, મહાસતી છે. એમાં તમારો કોઇ પણ પ્રકારે વિકલ્પ કરવો નહિ !

લોકવાદથી દોરાવાનું નહિ પણ લોકવાદને દોરવાનો :

જે લોકો પહેલાં સીતાજીને કોઇ પણ પ્રકારે સતી માનવાને તૈયાર નહોતા, તે જ લોકો હવે આવી વાત બોલે છે ! લોકનું કામ આવું ! પૂર્વનો પવન પશ્ચિમ તરફ વાય તો ધ્વજા પશ્ચિમ તરફ ઉડે અને એ જ પવન ઉત્તરે કે દક્ષિણ તરફ વાય એટલે ધ્વજા પણ ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફ ઉડે. લોક પણ એવો. આમે ય બોલે ને તેમે ય બોલે. વિચારો કે, લોકવાદને આંધળીયાં કરીને અનુસરવું, એમાં કેટલું બધું જોખમ છે ? શાસનને પામેલાઓએ લોકવાદને શરણે નહિ થતાં, લોકવાદને શરણે કરવાનો જ પ્રયાસ કરવો જોઇએ. લોકવાદથી દોરાવાનું નહિ, પણ લોકવાદને દોરવાનું જ કામ કરવું જોઇએ.

રામચંદ્રજીએ લોકવાદને આધીન બનવાનું ફળ ચાખ્યું છે. લોકોએ આવું કહ્યું, એટલે રામચંદ્રજીને લોક ઉપરની ઘણા દિવસની બળતરા કાઢવાની તક મળી ગઇ. દિવ્યને અટકાવવાને માટે લોકોએ મચાવેલા કોલાહલને રામચંદ્રજીએ તિરસ્કારી કાઢયો. 'સીતા સતી છે-મહાસતી છે'-એવું બોલતા લોકો ઉપર તેમને ગુસ્સો ઉપજયો. આથી રામચંદ્રજી પણ લોકોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, 'તમને કોઇ પણ પ્રકારની મર્યાદા જ નથી.' આમ કહીને લોકના નિર્મર્યાદપણાને વર્ણવતા હોય તેમ રામચંદ્રજી કહે છે કે, 'દોષનો સંકલ્પ કરીને તમે જ લોકોએ પહેલાં આ સીતાને દોષિત ઠરાવી હતી. અર્થાત્ ; અત્યારે તમે એમ કહો છો કે; સીતા સતી છે, મહાસતી છે, પણ પહેલાં એને દોષિત ઠરાવનારા ય તમે જ હતા ને ? અને આગળ વધીને રામચંદ્રજી એમ પણ કહે છે કે,

'તમે લોકો રૂબરૂમાં જુદું બોલો છો અને વળી પાછા આઘા જઇને જુદું બોલો છો ! સીતાની હાજરીમાં તમે સીતાને સતી કહો છો અને પાછળ તમે ને તમે જ તેને અસતી કહેતા હતા. તમારો એવો સ્વભાવ છે. નહિતર એ કહો કે, સીતા પહેલાં અસતી શાથી હતી અને અત્યારે સતી શાથી છે ? એ જ રીતે અત્યારે તો તમે સીતા મહાસતી છે એમ બોલો છો, પણ ફરી વાર દોષને ગ્રહણ કરતાં તમને અટકાવે એવું કોઇ બંધન નથી. આથી સર્વને સારી રીતે પ્રતીતિ થઇ જાય, એ માટે સીતા જલતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે !'

લોકવાદના નાદે નાચવાની હિમાયત કરનારાઓએ વિચારવાની જરૂર :

રામચંદ્રજીએ લોકસ્વભાવની જે વાતો કરી તે બરાબર છે ને ? લોકને કશી જ મર્યાદા નથી, એ સાચું કે ખોટું ? લોક જે કાંઇ બોલે તે સાચું જ બોલે, એવો નિયમ ખરો ? લોક જે કાંઇ બોલે તે સદ્-અસદ્‌ના વિવેકપૂર્વક જ બોલે, એવો ય નિયમ ખરો ? લોક જેટલું બોલે તે સઘળું જ કોઇના પણ હિતની જ ભાવનાથી બોલે, પરંતુ કોઇનાય ભૂંડાની ભાવનાથી તો કશું જ બોલે નહિ, એમે ય કહી શકશો ?

સભા૦ એમે ય કહેવાય નહિ.

જ્યારે લોક જે કાંઇ બોલે તે સાચું જ બોલે એવો નિયમ નથી, લોક જે કાંઇ બોલે તે સદ્-અસદ્‌ના વિવેકપૂર્વક જ બોલે એવો ય નિયમ નથી અને લોક જે કાંઇ બોલે તે કોઇનાય ભૂંડાની નહિ પણ ભલાની ભાવનાથી જ બોલે એવો ય નિયમ નથી. તો પછી એવા લોકના વાદને અનુસરવાની વાતો કેમ જ થઇ શકે ? જે લોકો જુઠું પણ બોલી શકે, જે લોકો વિવેકહીનપણે પણ બોલી શકે અને જે લોકો કોઇનું નિકંદન કાઢી નાખવાની દુર્બુદ્ધિથી પણ બોલી શકે-એવા લોકોનાં વચનોને ભરોસે કોઇ પણ ક્રિયા કરવી, એ ડહાપણ છે કે બેવકુફી છે ? લોકને કોઇ પણ પ્રકારની મર્યાદા છે ? જુઠું તો ન જ બોલાય, કોઇનું ભૂંડું થાય એવું તો ન જ બોલાય, ભલાની ભાવનાથી પણ જે કાંઇ બોલાય તે વિવેકપૂર્વક જ બોલાય, આવી કોઇ મર્યાદા લોકને નથી અને તે છતાં પણ આજે લોકવાદના નાદે નાચવાની હિમાયત કરવામાં આવે છે. આ તે ચઢતીનું ચિન્હ કે પડતીનું ?

લોક મર્યાદાહીન છે, અને એથી જ તે રૂબરૂમાં કાંઇ બોલે છે અને પૂંઠે કાંઇ બોલે છે. આજે રૂબરૂમાં ભાટની જેમ પ્રશંસા કરનારાઓ અને ગેરહાજરીમાં ભાંડની જેમ નિન્દા કરનારાઓ ઓછા નથી. એવાઓની પ્રશંસામાંય તત્ત્વ નથી હોતું અને નિન્દામાંય તત્ત્વ નથી હોતું. એવાઓની તો પ્રશંસા પણ જુઠ્ઠી અને નિન્દા પણ જુઠ્ઠી. જે માણસો રૂબરૂમાં પ્રશંસા કરે અને પાછળ નિન્દા કરે, તેઓ તો દંભી જ ગણાય ને ? અને એવા દંભીઓનો વિશ્વાસ કરનારાઓ કદાચ ભરબજારે લૂંટાય, તો પણ તેમાં નવાઇ પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માના ધર્મના આરાધકોએ ખુબ જ સાવધ બનવું જોઇએ :

ખાસ કરીને ધર્મના આરાધકોએ તો લોકના આ સ્વભાવને બરાબર પિછાણી લેવો જોઇએ. કલ્યાણની કામનાવાળા આત્માઓએ લોકદૃષ્ટિથી કોઇ પણ વસ્તુનો વિચાર નહિ કરતાં, શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી જ દરેક વસ્તુનો વિચાર કરતાં શીખવું જોઇએ. ધર્મની આરાધનામાં લોકનો વિરોધ પણ વિક્ષેપ ઉપજાવનારો છે અને એથી લોકને વિરોધનું કારણ ન મળે - એની જરૂર કાળજી રાખવી જોઇએ; પણ લોકના વિરોધ ખાતર ધર્મનો ત્યાગ કરવો, એ તો મૂર્ખાઇ જ છે. લોક આપણી આરાધનામાં વિક્ષેપ ઉપજાવનારો ન નિવડે તેમજ લોકમાં રહેલા યોગ્ય જીવોને ધર્મની આરાધનામાં યોજી શકાય, એ માટે ઔચિત્યપાલન કરવું એ જુદી વાત છે અને લોકને રાજી કરવા માટે-લોકની વાહ વાહ મેળવવાને માટે ધર્મકર્મોનો ત્યાગ કરવો એ જુદી વાત છે.

લોકપ્રિયતાને પણ ગુણ તરીકે વર્ણવીને, 'ધર્મના અર્થી આત્માઓએ લોકપ્રિય બનવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ'- એવું ઉપકારી મહાપુરૂષોએ જરૂર ફરમાવ્યું છે અને લોકપ્રિયજનો ધર્મના ઉતમ પ્રકારના આરાધક બનીને ઇતરોને પણ ધર્મના ઉપાસક બનાવનારા નિવડે છે, એય વાત બરાબર છે : પણ એજ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ ફરમાવ્યું છે કે, 'લોકપ્રિયતા' એટલે શિષ્ટજનપ્રિયતા' એવો અર્થ સમજવાનો છે. લોકપ્રિય બનવું એટલે શિષ્ટજનપ્રિય બનવું, એ વાતને બરાબર યાદ રાખવાની જરૂર છે. શિષ્ટજનપ્રિય બનવા માટે પણ શું શું કરવાનું ? ઉપકારીઓએ ફરમાવ્યું છે, એ જાણો છો ? પરનિન્દાદિ ઇહલોકવિરૂદ્ધ કાર્યોનો, ખરકર્માદિ પરલોકવિરૂદ્ધ કાર્યોનો અને દ્યૂતાદિ ઉભયલોકવિરૂદ્ધ કાર્યોનો ત્યાગ કરવો તેમજ દાન, વિનય અને શીલના ઉપાસક બનવું - એમ ઉપકારીઓએ ફરમાવ્યું છે. શિષ્ટજનોને પરનિન્દાદિ લોકવિરૂદ્ધ કાર્યો પસંદ હોતાં નથી તેમજ દાન, વિનય અને શીલ પસંદ હોય છે, એટલે લોકવિરૂદ્ધને તજીને દાનાદિમાં પ્રયત્નશીલ બનેલાંઓ, શિષ્ટજનોની પ્રિયતાને સ્વાભાવિક રીતિએ જ પામી શકે છે. આમાં કયાંય લોકોને રાજી કરવા માટે કે લોકની પાસે વાહ વાહ ગવડાવવા માટે ધર્મનો ત્યાગ કરવાની વાત છે ? નહિ જ, કારણ કે - સાચા ઉપકારીઓ એવી કોઇ વાત કરે જ નહિ.

આમ છતાં, જ્યારે ધર્માચાર્યના મહાન પદે આરૂઢ થયેલા એ પણ લોકહેરીમાં પડે, ત્યારે ધર્મશીલ જગત વિમાસણમાં પડી જાય તે સ્વભાવિક જ છે. ધર્માચાર્યો આદિ પોતાના કર્તવ્યને ચૂકે અને શાસનપ્રભાવનાને બદલે જાત પ્રભાવનાના અર્થી બને ત્યારે ધર્મશીલ જગત અનેક આપત્તિઓથી ઘેરાય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. ધર્માચાર્યો તો ધર્મશીલ જગતની આપત્તિઓનું નિવારણ કરનારા હોવા જોઇએ ધર્મચાર્યોએ તો સદ્ધર્મના પાલન અને પ્રચારક બન્યા રહેવું જોઇએ. એને બદલે ધર્માચાર્ય તરીકે ફરનારાઓ લોકહેરીમાં પડીને ધર્મશીલ જગતની આપત્તિઓમાં વધારો કરે અને સદ્ધર્મશીલ ભ્રષ્ટ બનીને બીજાઓને પણ સદ્ધર્મથી ભ્રષ્ટ બનાવવા મથે, તો એ ધર્માચાર્યો પાપાચાર્યોની જ ગરજ સારનારા બને કે બીજું કાંઇ થાય ? એવા સમયે ધર્મના અર્થી આત્માઓએ વિશેષતઃ વિચક્ષણ બની જવું જોઇએ.

આજના જમાનાને ઓળખો ! ને શાસ્ત્ર ને અનુસરો !

આજે બધા જ ધર્માચાર્યો લોકહેરીમાં પડયા છે એમ નથી, પણ એવા કોઇ ધર્માચાર્ય નથી એમ પણ નથી. આજે - 'જમાનાને ઓળખો' 'જમાનાને ઓળખો' - એવી બૂમરાણ થાય છે ને ? શું એ બૂમરાણ ખરી છે ? આપણે જમાનાને ઓળખતા જ નથી ? આપણે જમાનાને તો ઓળખીએ જ છીએ, પણ સાથે સાથે ધર્મનેય ઓળખીએ છીએ. આજના જમાનાને ઓળખી, આવા જમાનામાં પણ સદ્ધર્મની આરાધના અને પ્રચાર કેવી રીતે થાય ? એનો વિચાર તો આપણે જરૂર કરીએ છીએ. આમ છતાં, આપણને 'જમાનાને ઓળખો' - 'જમાનાને ઓળખો'-એવું કેમ કહેવામાં આવે છે, તે જાણો છો ? વસ્તુતઃ તેઓ કહેવા એમ માગે છે કે, જમાનાને અનુસરો, પણ જમાનાને અનુસરો એમ બોલી શકાતું નથી અને એટલા માટે જ તેઓ જમાનાને ઓળખો એમ કહે છે.

સભા૦ જમાનાને અનુસરો એમ કહેવામાં એમને વાંધો નડતો હશે ?

જમાનાને અનુસરવાનું કહે, તો તો ઝટ પૂછાય કે, 'તમે તે ધર્મના આચાર્ય છો કે જમાનાના ? અનુસરવાનું હોય જમાનાને કે ધર્મને ?' લોક અનાદિકાલથી જમાનાને તો અનુસરતો જ આવ્યો છે. જમાનાને અનુસરનારાઓ સંસારના મુસાફરો બન્યા છે, બને છે અને બનવાના; કારણ કે, જમાનાની ગતિ હંમેશને માટે અર્થ અને કામ તરફ જ હોય છે. જમાનાની ગતિ ધર્મ તરફ હોતી નથી. એ જ કારણે, સાચા ઉપકારીઓ, મોક્ષની ઉપાદેયતા સમજાવી મોક્ષસાધક ધર્મની આરાધના કરવાની ઘોષણા કરતા આવ્યા છે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પણ જમાનાને અનુસરવાનું નહિ કહેતાં, મોક્ષના હેતુભૂત ધર્મની ઉપાસના કરવાનું ફરમાવ્યું છે, કારણ કે, જગતમાં સંસારમાં એ જ એક કલ્યાણકારી વસ્તુની ખામી હતી. કોઇ પણ જમાનામાં કલ્યાણ સાધવું હોય, તો એ માટે મોક્ષના હેતુભૂત સદ્ધર્મની જ આરાધના કરવી પડે છે; કારણ કે, વાસ્તવિક કલ્યાણની સાચી સાધના કરવાનો એથી અન્ય એવો કોઇ ઉપાય હતો પણ નહિ, છે પણ નહિ, અને હશે પણ નહિ.

જમાનાને ઓળખવાની જરૂર હોય તોય તે એટલા જ માટે છે કે, મોક્ષના હેતુભૂત સદ્ધર્મની આરાધના અને પ્રચારણાનો માર્ગ કેમ નિર્વિઘ્ન અને સરલ બને ? આ કારણે, આપણે જમાનાને ઓળખીએ છીએ તેમ છતાં પણ, લોકહેરીમાં પડેલા ધર્માચાર્યાદિ 'જમાનાને અનુસરો' એમ ખુલ્લી રીતિએ બોલી શકાય તેમ નહિ હોવાથી 'જમાનાને ઓળખો'-'જમાનાને ઓળખો' એવી બૂમો માર્યા કરે છે. તેઓ લોકવાદમાં પડીને ધર્મવાદથી ભ્રષ્ટ બનેલા છે. પણ પોતાની જાતને તેઓ ધર્મવાદથી ભ્રષ્ટ બનેલ તરીકે ઓળખાવવાને રાજી નથી.

કારણ કે, તેઓને અત્યારે જે કાંઇ માન-પાનાદિ મળી રહેલ છે, તે પ્રતાપ તેમના ધાર્મિક વેશ અને પદનો છે.

અજ્ઞાન અને ભદ્રિક જીવો તેમને જૈનાચાર્ય આદિ તરીકે માને છે અને માટે જ પૂજે છે. આ માન-પાન છોડવાનું એમને પાલવતું નથી.

સભા૦ માનપાન ધર્મના નામે મેળવવાં અને ઉપદેશ જમાનાનો આપવો, એ કયાંનો ન્યાય ?

એવા આત્માઓને વળી ન્યાય કેવો ? એ પણ આ જમાનાની એક ખાસીયત જ છે, એમ માનોને ?

સભા૦ પણ એ નિમકહરામી કહેવાય ને ?

તે તમે એમ માનો છો કે - આ જમાનામાં નિમકહરામીનો નાશ થઇ ગયો છે ? જો કે, બીજી બધી નિમકહરામીઓ કરતાં શાસનની નિમકહરામી એ ઘણી જ ભયંકર છે, પણ એ સમજાવું અને મનાવું જોઇએ ને ?

આપણી મૂળ વાત તો એ છે કે; મોક્ષના હેતુભૂત સદ્ધર્મના આરાધક આત્માઓએ જમાનાને ઓળખવાનો હોય, પણ જમાનાને અનુસરવાનું હોય નહિ. અનુસરવાનું તો હોય, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વદેવોની અને એ તારકોની આજ્ઞાનુસાર નિર્ગ્રન્થ જીવન જીવતા મહાપુરૂષોની આજ્ઞાઓને! આમ છતાં જેઓ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાઓની દરકાર કર્યા વિના જમાનાને અનુસરવાની વાતો કરે છે, તેઓ ધર્માચાર્ય આદિ હોય તોય તે નામના જ ધર્માચાર્યાદિ છે, પણ વસ્તુતઃ તો પાપાચાર્ય આદિ જ છે. ધર્મના અર્થી આત્માઓએ એવા પાપપ્રવીણ આત્માઓને પિછાણી લઇને, તેમના વેષ અને પદ આદિથી નહિ મુંઝાતાં, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાઓને જ અનુસરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ. ધર્મના અર્થી આત્માઓએ સ્વપર-કલ્યાણને સાધનારા બનવું હોય, તો આ જાતિની વિચક્ષણતાને પણ કેળવ્યે જ છૂટકો છે. 'આપણે શું ? કરશે તે ભરશે. આપણે તો વેશને નમીએ છીએ ને ?' - આવી આવી દલીલો કદાચ આ દુનિયામાં ચાલી શકશે, પણ પરલોકમાં એવી દલીલો કશી જ સહાય નહિ કરી શકે.

મહાસતી સીતાજીને અગ્નિ પ્રવેશની અનુમતિ :

દિવ્યના નિષેધનો પોકાર કરતા લોકોને રામચન્દ્રજીએ તો સાફ સાફ વાતો સંભળાવી દીધી. રામચન્દ્રજી પોતે સીતાજીને સાવ નિર્દોષ જ માનતા હતા અને લોકના સ્વભાવનો પણ તેમને કારમો અનુભવ થઇ ચૂક્યો હતો. જે લોક નિર્દોષને શિરે કલ્પિત દોષ મઢી કાઢવામાં નિપુણ અને નિર્મર્યાદ છે તેમજ જે લોક રૂબરૂમાં અને પીઠ પાછળ જુદું બોલતાં અચકાતો નથી. એવા લોકને-એવા લોકોના નાદને કોઇ પણ ડાહ્યો માણસ વજન આપે નહિ. માટે જ લોકના વાદનો પ્રતિકાર કરીને રામચંદ્રજીએ સીતાજીને માટે પાંચ દિવ્યોમાંથી સળગતા અગ્નિના પ્રવેશ રૂપ દિવ્યની સમ્મતિ આપી.

સભા૦ પહેલાં રામચન્દ્રજીએ જ લોકોનાં વચનોને આધારે સીતાજીને ત્યજી દીધાં હતાં ને ?

એટલે તો તેઓ આવાં અનુભવસિદ્ધ વચનો ઉચ્ચારી રહ્યા છે ! તેમને ખાત્રી થઇ ગઇ કે, આવા લોકોની વાતને વજન આપવામાં ગંભીર જોખમ જ રહેલું છે. આવા લોકોની વાત ઉપર ન તો વિશ્વાસ મૂકાય કે ન તો એને વજનદાર મનાય. રામચન્દ્રજીએ જ્યાં આવો સ્પષ્ટ ઉત્તર સંભળાવ્યો, ત્યાં લોકો ચૂપ થઇ ગયા ત્યાર બાદ રામચન્દ્રજીએ ત્રણસો હાથ પ્રમાણ જમીનમાં બે પુરૂષ પ્રમાણ ઉંડો એવો ખાડો ખોદાવ્યો. એ ખાડામાં તેમણે ચન્દનનાં કાષ્ઠો પૂરાવ્યાં.

[૯]

જયભૂષણ વિદ્યાધરની દીક્ષાને કેવલજ્ઞાન :

અહીં જ્યારે સીતાજીને જલતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવવાની તૈયારી થઇ રહી છે, તે સમયે ત્યાંના નજદિકના ભાગમાં એક ધર્મ મહોત્સવ ઉજવવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. એ ધર્મ મહોત્સવ કયા નિમિત્તે હતો ? તેને અંગે ચરિત્રકાર પૂ. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે, વૈતાઢયગિરિની ઉત્તરશ્રેણિમાં હરિવિક્રમ નામે એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજાને જયભૂષણ નામે એક કુમાર હતો. એ જયભૂષણ કુમાર એકસો આઠ કુમારિકાઓને પરણ્યો હતો. તેની એકસો આઠ પત્નીઓમાં કિરણમંડલા નામની પણ એક પત્ની હતી. એક વાર એવું બન્યું કે, તે જયભૂષણ કુમારે પોતાની તે કિરણમંડલા નામની પત્નીને હેમશિખની સાથે સુતેલી જોઇ, કે જે હેમશિખ તેના મામાનો પુત્ર થતો હતો. આ દ્રશ્ય જોતાંની સાથે જ જયભૂષણ કુમારે પોતાની તે કિરણમંડલા નામની પત્નીને કાઢી મૂકી અને પોતે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી. જયભૂષણકુમારે એકના દોષ ખાતર સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે, એમ છે જ નહિ. કિરણમંડલાને જ કાઢી મૂકી, પણ અન્ય કોઇને કાઢેલ નથી એ વાત સ્પષ્ટ છે. આમ છતાં, એકના દોષ ખાતર સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે, એમ કેમ કહેવાય ? વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે, એ નિમિત્તે જયભૂષણ કુમારને જાગ્રત બનાવ્યો; વિષય અને કષાયની આધીનતા કેટલી ભયંકર છે ? એ સમજાવ્યું, વિષય અને કષાય રૂપ સંસાર પ્રત્યે વિરાગ પ્રગટાવ્યો આવાં નિમિત્તો પણ લઘુકર્મી આત્માઓનાં હૈયામાં સદ્‌વિચારણા ઉત્પન્ન કરે છે. ભારેકર્મી આત્માઓ જે નિમિત્તોને પામીને કષાયાધીન બને છે, તે નિમિત્તો દ્વારા પણ લઘુકર્મી આત્માઓ વૈરાગ્યને પામી શકે છે. જયભૂષણ કુમાર સમજ્યા કે, - અનિષ્ટ માત્રનું મૂળ કોઇ હોય, તો તે એક કર્મનો યોગ જ છે. આત્મા સાથેનો કર્મનો યોગ કયા કયા અનિષ્ટોને ઉત્પન્ન કરતો નથી ? આત્મા સાથેનો કર્મનો યોગ, એ જ સર્વ આપત્તિઓનું અને સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. એક અનર્થ નજરે ચઢયો એટલે જયભૂષણ કુમારે અનર્થ માત્રના મૂળનો વિચાર કર્યો. આનું નામ વિવેકશીલતા કહેવાય. સર્વ અનર્થોના મૂળનો વિચાર કરીને, જયભૂષણકુમારે, એ મૂળનો જ નાશ સાધવાનો નિર્ણય કર્યો જયભષણ કુમારે નક્કી કર્યું કે, સર્વવિરતિનો આદર, એ જ આત્મા સાથેના કર્મના યોગને ટાળવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે અને એથી જ તેમણે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી. આ રીતે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને, જયભૂષણ કુમાર, ઉત્તમ પ્રકારે સંયમનું પરિપાલન કરતા પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગ્યા.

એ દરમિયાનમાં પેલી કિરણમંડલા મૃત્યુ પામીને વિદ્યુદ્દ્રંષ્ટા નામની રાક્ષસ નિકાયમાં રાક્ષસી (દેવી) તરીકે ઉત્પન્ન થઇ. રાક્ષસી તરીકે ઉત્પન્ન થએલી કિરણમંડલાએ જયભૂષણને અયોધ્યાનગરીની બહારના ભાગમાં પ્રતિમાસ્થિત થયેલા જોયા. પ્રતિમાસ્થિત બનેલા એ પરમર્ષિને જોતાં, કિરણમંડલાનો આત્મા ભક્તિવશ બનવાને બલે કષાયવિવશ બન્યો ઉત્તમ આલંબનની પ્રાપ્તિ પણ સુયોગ્ય આત્માઓને જ ફળે છે. અયોગ્ય આત્માઓ તો ઉત્તમ પણ આલંબનને પામીને પાપમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. કિરણમંડલાના આત્માને પૂર્વભવમાં થએલી પોતાની કદર્થના યાદ આવી, પણ એ કદર્થના પોતાના પાપના પ્રતાપે જ થઇ હતી એવો વિચાર ન આવ્યો. વળી એને એટલો પણ ખ્યાલ ન આવ્યો કે, અત્યારે આ પુણ્યપુરૂષ સંસારના રાગથી પર બનીને એક માત્ર મોક્ષની આરાધનામાં જ રત બન્યા છે. એણે તો કષાયવિવશ બનીને જયભૂષણ મહાત્માને ઉપદ્રવો દ્વારા પીડવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો.

રાક્ષસી વિદ્યુદ્દંષ્ટ્રાના કારમા પણ ઉપસર્ગો, શ્રી જયભૂષણ મુનિવરને ચળાવી શકયા નહિ. જયભૂષણ મુનિવર સમતાના સાગર બનીને એ ઉપસર્ગોને સહવા લાગ્યા. સમતામય ધ્યાનના બળે એ પરમર્ષિ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. એમનાં ચાર ઘાતી કર્મો સર્વથા ક્ષયને પામ્યાં અને એથી એ પરમર્ષિ શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બન્યા. ખરેખર, સત્ત્વશીલ પુણ્યાત્માઓ આવી રીતે આપત્તિઓને પણ સંપત્તિનું કારણ બનાવી દે છે.

કેવલજ્ઞાનીનો ઉત્સવ : સીતાજીને દિવ્યમાં સહાય :

મહાત્મા શ્રી જયભૂષણને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાથી, તેનો ઉત્સવ કરવાની અભિલાષાથી, ઈન્દ્ર આદિ દેવતાઓ ત્યાં આવી રહ્યા છે. સીતાજીના દિવ્ય માટેની તૈયારી પણ અયોધ્યાનગરીની બહારના ભાગમાં થઇ રહી છે અને મહાત્મા શ્રી જયભૂષણ પણ ત્યાં નજદિકના સ્થલમાં જ કેવલજ્ઞાન રૂપ આત્મસંપત્તિને પામ્યા છે. કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિના ઉત્સવની અભિલાષાથી ઈન્દ્રની સાથે આવતા દેવતાઓએ, સીતાજીના દિવ્ય માટે ચાલી રહેલી તૈયારીઓ જોઇ. એ જોઇને દેવતાઓએ ઈન્દ્રને વિનંતી કરી કે, 'હે સ્વામિન્ ! ખોટા લોકાપવાદને કારણે સતી સીતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે !' આ સાંભળીને, પોતાની પેદલસેનાના ઉપરી દેવને, સીતાજીના સાન્નિધ્ય માટેની ઈન્દ્રે આજ્ઞા ફરમાવી અને પોતે મહાત્મા શ્રી જયભૂષણ જ્યાં હતાં ત્યાં જઇને તેમને પ્રગટેલા કેવલજ્ઞાનનો ઉત્સવ કર્યો.

અહીં રામચંદ્રજીની આજ્ઞા મુજબ, ચંદનનાં કાષ્ઠોથી વ્યાપ્ત એવા પેલા ખાડામાં સેવકોએ અગ્નિ મુક્યો. ચારે તરફથી ભડ-ભડ બળતો અગ્નિ એટલો વિકરાળ ભાસતો હતો કે, આંખોએ જોવો એય મુશ્કેલ હતું. આવા વિકરાલ જ્વાલામય અગ્નિમાં સીતાજીને પ્રવેશ કરવાનો હતો. રામચન્દ્રજીને એ અગ્નિને જોતાં સખ્ત આઘાત થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે, 'મારે માટે આ કેવો અત્યંત વિષમ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે ? આ મહાસતી જરા પણ શંકા વિના આ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરશે અને દિવ્યની તો દૈવની જેમ પ્રાયઃ વિષમ ગતિ છે ! મારી સાથે આ સીતાનો નિવાસ થયો અને રાવણ તેનું હરણ કરી ગયો; ત્યાંથી છોડાવી અહીં લાવીને મેં જ તેનો ત્યાગ કર્યોઃ હવે પાછો હું જ તેને આમ ભયંકર અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવું છું !'

વાત પણ સાચી છે કે, દિવ્યની ગતિ એકધારી જ હોય છે એમ નથી. દૈવની ગતિની જેમ દિવ્યની ગતિ પણ પ્રાયઃ વિષમ હોય છે. જો કે, અહીં તો સીતાજીના બચાવનો સંયોગ ઉપસ્થિત થઇ ગયો છે, પણ હરકોઇ પ્રસંગે બચાવ થઇ જ જાય એવો એકાન્ત નિયમ નથી. શુભોદય હોય અને સહાય મળી જાય - એ જુદી વાત છે, પુણ્યાત્માઓને પ્રાયઃ વાંધો આવે જ નહિ, પણ કોઇ વાર તેવો પાપોદય હોય તો અતિશય શુદ્ધ અને સર્વથા નિર્દોષ એવા પણ આત્માને પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં મૂકાઇ જતાં વાર લાગે નહિ.

જ્વાલાઓથી વિકરાલ ભાસતા અગ્નિને જોઇને રામચંદ્રજી જ્યારે મૂંઝવણમાં પડી ગયા છે, ત્યારે મહાસતી સીતાજીના મુખ ઉપર એની એ પ્રસન્નતા ઝળહળી રહી છે. સીતાજી તે અગ્નિની નજદિકમાં આવીને શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા જાહેર કરતાં લોકપાલો અને લોકો-બન્નેને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, તમો સર્વે સાંભળો ! જો મેં એક માત્ર રામ સિવાય અન્ય કોઇની પણ અભિલાષા કરી હોય, તો આ અગ્નિ મને બાળો ! અન્યથા, આ અગ્નિનો સ્પર્શ મને જલસ્પર્શના સમાન સુખસ્પર્શ રૂપ બનો !'

સીતાજીની મક્કમતા જેવી-તેવી નથી. કારણ કે, સીતાજીની શીલસંપન્નતા અનુપમ છે. મહાસતી સીતાજીએ પરપુરૂષની ઇચ્છા સરખી પણ કરી નથી. કોઇ પણ સંયોગોમાં સતી સ્ત્રીઓ પરપુરૂષોની ઇચ્છા કરે જ નહિ. જ્યાં પરપુરૂષની ઇચ્છાને પણ સ્થાન ન હોય ત્યાં તથા પ્રકારના રાગથી યુક્ત એવો વાર્તાલાપ અગર તો દેહસ્પર્શ તો હોય જ શાનો ? સીતાજીએ તો એ પ્રમાણે કહીને અને શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરીને. સીધો જ પેલા ભડ-ભડ બળતા અગ્નિમાં ઝંપાપાત કર્યો.

ભડ-ભડ બળતી જ્વાલાઓના સ્થાને સ્વચ્છ જલની વાવ :

મહાસતી સીતાજીએ ઝંપાપાત કર્યો તેની સાથે જ અગ્નિપૂર્ણ ખાડો જલપૂર્ણ બની ગયો. અગ્નિના સ્થાને સ્વચ્છ પાણીથી પરિપૂર્ણ વાવનો દેખાવ ત્યાં થઇ ગયો. ક્ષણ પહેલાં જે ખાડામાંથી અગ્નિની વિકરાલ જ્વાલાઓ નીકળતી હતી, ત્યાંથી જ સ્વચ્છ જલ ઉભરાવા લાગ્યું. સીતાજીના સતીભાવથી તુષ્ટ બનેલા દેવતાના પ્રભાવથી, સીતાજી સિંહાસનસ્થિત લક્ષ્મીની જેમ પદ્મકમળ ઉપર બેઠેલાં સૌના જોવામાં આવ્યાં. અને એ ખાડામાંથી ઉભરાતું પાણી ફેલાવા લાગ્યું. પાતાલ ફૂટયું હોય તેમ એ પાણી વેગબંધ પ્રસાર પામવા લાગ્યું. પાણીના એ વેગબંધ પ્રસારથી જુદી જુદી જાતિના અવાજો નીકળવા લાગ્યા અને સમુદ્રના જલની જેમ તે પાણી આવર્ત્તો લેવા લાગ્યું. ઉછાળા મારવા સાથે વેગબંધ પ્રસાર પામતા તે પાણીમાં મોટા મોટા મંચો પણ તણાવા લાગ્યા. લોકો સીતાજીના સતીપણાની પ્રતીતિથી આનંદ પામ્યા, પણ પોતાના જીવનનાશનો સમય જોઇ મૂંઝાયા. જ્યાં રાજા-મહારાજાના મંચો પણ તરવા માંડે, ત્યાં-'હવે થશે શું ?' - એવી ભીતિ તો લાગે જ ને ? અગ્નિને વધતો અટકાવવામાં પાણી કામ લાગે, પણ પાણીના વેગને અગ્નિ રોકી શકે જ નહિ. પરિમિત વેગ હોય તો તો માટી વગેરે કામ લાગે, પણ પાતાલ ફુટવા જેવું હોય ત્યાં થાય શું ? આથી સૌ કોઇ એકદમ ભયભ્રાન્ત બની ગયું. ભયભ્રાન્ત બનેલા વિદ્યાધરો તો આકાશમાં ઉડી ગયા, પણ જમીન પર ચાલનારા માનવો મૂંઝાયા, કારણ કે, તેઓ કયાં જાય ?

મહાન આત્માઓ પાસે દિવ્ય કરાવવામાં ય મોટું જોખમ છે. અત્યારે સીતાજી સહજ પણ આવેશમાં આવી જાય તો શું થાય ? સીતાજીને જો એમ થઇ જાય કે, 'આ લોકોએ મારી ઘણી ખોટી નિન્દા કરી છે, જરા સ્વાદ ચાખવા દો !' - તો કારમો અનર્થજ થઇ જાય ને ? પણ નહિ, સીતાજી એમ કરે જ નહિ. સીતાજી તો પરમ વિવેકવાળા છે. એમનાં હૈયામાં આવા વખતે ક્રોધને નહિ પણ દયાને જ સ્થાન હોય. ભયભ્રાન્ત વિદ્યાધરો આકાશમાં ઉડી ગયા અને ભૂચરો પોકાર કરવા લાગ્યા કે, હે મહાસતિ સીતા ! અમને બચાવો ! અમને બચાવો !' માનવોના આવા પોકારથી પ્રેરાઇને સીતાજીએ પોતાના હાથોથી તે ઉછળતા પાણીને પાછું વાળ્યું અને તેમના પ્રભાવથી તે પાણી માત્ર વાવ પ્રમાણ થઇ ગયું.

અહીં તે વાવનું વર્ણન કરતાં કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, 'એ વાવ ઉત્પલો, કુમુદો, પદ્મો અને પુંડરીકોથી પરિપૂર્ણ હતી; સુગંધથી ઉદ્ભ્રાન્ત બનેલો જે ભમરસમૂહ તેના સંગીતવાળી હતી : હંસનો પણ ત્યાં અભાવ નહિ હતો અને મણિસોપાનોથી તે વ્યાપ્ત હતી કે જે મણિમય પગથીઓની સાથે જલતરંગો અફળાયા કરતા હતા; વળી તે વાવના બન્ને તટો પણ રત્નના પાષાણોથી બાંધેલા હતા;' વાત પણ સાચી છે કે, દેવશક્તિથી નિર્માએલી વાવમાં કમીના હોય જ શાની ? ત્યાં તો ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિની સામગ્રી હોય.

આ બધું જોઇને આકાશમાં રહેલા નારદજી આદિએ સીતાજીના શીલની પ્રશંસા કરતાં થકાં નાચવા માંડયું અને સંતુષ્ટ બનેલા દેવતાઓએ સીતાજીની ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. લોકોએ પણ ઘણા ઉચ્ચસ્વરે સીતાજીના શીલનો જયનાદ ઉચ્ચારવા માંડયો. પોતાની માતાના આવા પ્રભાવને જોવાથી અતિશય આનંદને પામેલા લવણ અને અંકુશ તરત જ તે વાવમાં પડયા, અને હંસની જેમ તરતા તરતા તે બન્ને સીતાજીની પાસે ગયા. પોતાની માતા આવા પ્રભાવસંપન્ન શીલને ધરનારી છે. એ આ રીતે જોયા અને જાણ્યા પછી, કયા પુત્રોનું હૈયું હર્ષના ઉછાળાઓથી વંચિત રહે ? સીતાજીએ તે બન્નેને મસ્તક ઉપર સુંઘીને પોતાની બન્ને બાજુએ બેસાડયા. આથી તે બન્ને નદીના બે કાંઠે રહેલાં હાથીનાં બચ્ચાની જેમ શોભવા લાગ્યા.

ઉત્કર્ષમાં નહિ ઉન્માદ ને અપકર્ષમાં નહિ દીનતા : સીતાજીની વિવેકશીલતા :

હવે જે બનાવ બને છે, તે ખૂબ ખૂબ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે; સદા યાદ રાખીને મનન કરવા જેવો છે, પોતાનો

પ્રભાવ આટલી હદ સુધી પ્રત્યક્ષ થવા છતાં લેશ પણ ઉન્મત્તતા ન આવે, એ સહેલું નથી. આટલો જબ્બર મહિમા જીરવવો, એ પરમ વિવેકશીલ આત્માઓને માટે જ સુશક્ય છે. ધર્મશીલ આત્માઓને ઉત્કર્ષમાં ઉન્માદ ન આવે અને અપકર્ષમાં દીનતા ન આવે, ઉત્કર્ષના સમયે ઉન્માદને આધીન બનનારાઓ અપકર્ષના સમયે અદીન રહી શકે, એ અસંભવિત પ્રાયઃ છે. દુન્યવી ઉત્કર્ષ અને દુન્યવી અપકર્ષ એ બન્નેય શુભાશુભ કર્મના ઉદયથી થાય છે. આથી ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષની વેળાએ, વિવેકી આત્માઓ, તે શાથી બને છે ? એનો પણ વિચાર કરવાનું ચૂકતા નથી. મહાસતી સીતાજીએ પણ આ સમયે એવો જ વિચાર કર્યો છે.

લક્ષ્મણજીએ, શત્રુઘ્ને ભામંડલે બિભીષણે અને સુગ્રીવ આદિએ મહાસતી સીતાજીને ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો. તે પછી અતિ મનોહર કાંતિવાળા રામચન્દ્રજી પણ સીતાજીની પાસે આવ્યા. રામચન્દ્રજી અતિ મનોહર કાંતિવાળા હોવા છતાં પણ અત્યારે તેઓ પશ્ચાત્તાપ અને લજ્જાથી પણ પૂર્ણ બનેલા હતા. સીતાજીના દિવ્યની સફલતાથી અને એથી તેમનો મહિમા વધવાથી રામચન્દ્રજીનું હૈયું હર્ષથી નાચી ઉઠે એ જેમ સ્વાભાવિક છે, તેમ કેવલ ખલજનોની ઉક્તિને આધીન બનીને પોતે આવી મહાસતી પત્નીનો ઘોર અરણ્યમાં ત્યાગ કરાવ્યો તેમજ તે પછીથી પણ આવું દિવ્ય કરાવવાનો આગ્રહ સેવ્યો, એથી તેમને પશ્ચાત્તાપ થાય તથા લજ્જા આવે તે ય સ્વાભાવિક છે.

પશ્ચાત્તાપ અને લજ્જાથી પૂર્ણ બનેલા રામચન્દ્રજી, અંજલિ રચીને, મહાસતી સીતાજીને જે કહે છે તેમાં તેઓ સૌથી પહેલી વાત એ કરે છે કે, 'પુરજનોએ તમારા અસત્ એવા પણ દોષને ગ્રહણ કર્યો, એમાં તમારો દોષ નહિ હતો, પણ પુરજનોના સ્વભાવનો જ દોષ હતો. લોકનો સ્વભાવ જ એવો છે કે, અસત્ પણ દોષને ગ્રહણ કરીને નિન્દા કરે. હું પણ એવો કે, સ્વભાવથી જ અસદ્ દોષને ગ્રહણ કરનારા પુરજનોની સ્વચ્છંદતાને અનુસરીને મેં તમારો ત્યાગ કર્યો. દેવિ ! મારા એ કૃત્યને તમે સહો ! વળી મારાથી ત્યજાએલાં તમે, મહાહિંસક પ્રાણીઓવાળા અરણ્યમાં તમારા પ્રભાવથી જીવતાં રહી શક્યાં, એ એક દિવ્ય હોવા છતાં તેને પણ હું સમજી શક્યો નહિ ! મારા તે સર્વ કૃત્ય બદલ તમે ક્ષમા કરો, અને આ પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને ઘેર પધારો અને પૂર્વની જેમ મારી સાથે રમો !

આટલાં આટલાં કષ્ટો ભોગવ્યા પછી અને કારમા અશુભોદયનો અનુભવ કરી લીધા પછી સીતાજી પાછાં ઘેર જાય ? તથા પ્રકારના સત્ત્વ આદિના અભાવે કોઇને, આટલા પછી પણ ઘેર જવું પડે તો તે જુદી વાત છે, પણ મહાસતી સીતાજી તો પરમસત્ત્વશીલ છે. એ તો અત્યારે પરમ વિવેકશીલ આત્માઓને માટે અતિ સ્વાભાવિક એવા નિર્ણય ઉપર છે. રામચન્દ્રજીના કથનને સાંભળાંની સાથે જ મહાસતી સીતાજી રામચન્દ્રજી કહે છે કે, 'તેમાં નથી તો આપનો કોઇ દોષ; નથી તો લોકનો કોઇ દોષ કે નથી તો અન્ય કોઇનો દોષ, દોષ છે કેવલ મારાં પૂર્વ કર્મોનો જ !' વિચારો કે, સીતાજી કેટલાં બધાં વિવેકશીલ છે ! તેઓ સમજે છે કે, લોક અને રામચન્દ્રજી વગેરે તો નિમિત્ત માત્ર; મારાં પૂર્વકર્મો તથા પ્રકારનાં ન હોય, તો લોકથી, રામચંદ્રજીથી કે અન્ય કોઇથી પણ મને કશું જ કરી શકાય નહિ. મૂળ દોષ મારાં પૂર્વકર્મોનો જ !

આ રીતે પોતાનાં પૂર્વકર્મોનાં દોષને વિચારીને કે વર્ણવીને જ સીતાજી અટક્યાં છે એમ પણ નથી. સીતાજીએ તો પોતાનાં કર્મોના ઉચ્છેદ માટે જ પ્રયત્નશીલ બનવાનો નિર્ણય કર્યો છે. પોતાના એ નિર્ણયને જાહેર કરતાં સીતાજી કહે છે કે, 'આ પ્રકારે દુઃખની પરંપરાને દેનારાં કર્મોથી હું નિર્વેદને પામી છું, એટલે હું તો તે કર્મોનો ઉચ્છેદ કરનારી જે પ્રવ્રજ્યા - તેને ગ્રહણ કરીશ.'

સીતાજીએ ગ્રહણ કરેલી સંસારદુઃખનાશિની દીક્ષા :

આટલું કહીને સીતાજી રામચંદ્રજીના ઉત્તરની રાહ પણ નહિ જોતાં, પોતાની મુષ્ટિથી પોતાના માથાના વાળોને ઉખેડી નાંખે છે અને રામચંદ્રજીને અર્પણ કરે છે. તેનું વર્ણન કરતાં ચરિત્રકાર ફરમાવે છે કે, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો પંચમુષ્ટિ લોચ કરીને માથાના વાળ જેમ ઈન્દ્રને અર્પણ કરે છે, તેમ સીતાજીએ પણ પોતાની મુષ્ટિથી લોચ કરીને પોતાના માથાના વાળ રામચન્દ્રજીને અર્પણ કર્યા. રામચંદ્રજી તો સીતાજીનો નિર્ણય સાંભળીને અને તે નિર્ણયના અમલની તૈયારી જોઈને એકદમ મૂર્છા પામ્યા અને મૂર્છિત બનેલા રામચન્દ્રજી ઉભા થાય તે પહેલાં તો સીતાજી ત્યાંથી રવાના થઈને જયભૂષણ નામના મુનિવરની પાસે પહોંચી ગયા. કેવળજ્ઞાની પરમર્ષિ જયભૂષણે પણ તેમને વિધિપૂર્વક દીક્ષા આપીને સુપ્રભા નામના ગણિનીના પરિવારમાં તપઃપરાયણા બનાવ્યાં.

આ પ્રમાણે કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ
રચેલ શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકા પુરૂષ-ચરિત્ર નામના મહાકાવ્યના સાતમા પર્વનો
'સીતાજીની શુદ્ધિ અને વ્રતગ્રહણ' નામનો આ નવમો સર્ગ સમાપ્ત.
અને પૂ. પાદ પરમ શાસન પ્રભાવક વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ
સુવિહિત સમાચારી સંરક્ષક આચાર્ય દેવ
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી ના
વિશિષ્ટ વિવેચન સહિત પ્રવચનોથી યુકત
'જૈન રામાયણ' ના છઠ્ઠા વિભાગનો
પ્રથમ ખંડ સમાપ્ત.

દશમો સર્ગ : શ્રી રામ નિર્વાણ પ્રાપ્તિ :

રામાયણ એટલે રજોહરણની ખાણ :

આજથી આપણે 'શ્રીરામ-નિર્વાણ-ગમન' નામના દશમા સર્ગને વાંચવાનું શરૂ કરીએ છીએ. આ સર્ગમાં મુખ્યત્વે રામચંદ્રજી આદિના પૂર્વભવોનું વર્ણન છે, તેમજ રામચન્દ્રજી આદિએ આરાધના કરીને કેવી કેવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી ? એ વગેરે વાતોનું સૂચન છે. આ સર્ગને આપણે શ્રી જૈન રામાયણના તારણ તરીકે પણ ઓળખી અને ઓળખાવી શકીએ એવું છે. 'રામાયણ એટલે રજોહરણની ખાણ' - એ વાત આપણે શરૂઆતમાં વિચારી હતી અને આ સર્ગમાં તો વિશેષ કરીને એ વાતનો તમને ડગલે ને પગલે સાક્ષાત્કાર થયા વિના નહિ રહે. ઉત્તમ આત્માઓને સામાન્ય નિમિત્તો પણ વૈરાગ્યનું કારણ બને છે, એ વાતનો તેમજ જે નિમિત્તો અયોગ્ય આત્માઓને કારમી દુર્દશાનો ભોગ બનાવી દે છે, તેવાં પણ નિમિત્તોને સુયોગ્ય આત્માઓ ઉચ્ચ કોટિની ઉન્નત દશાનું કારણ બનાવી દે છે, એ વાતનો ખ્યાલ, આ સર્ગમાંથી ઘણી જ સહેલાઇથી અને ઘણી જ સુંદર રીતે મેળવી શકાય તેમ છે. આ ઉપરાંત, મોહનું જોર કેટલીક વાર મહાવિવેકી અને વિચક્ષણ એવા પણ આત્માઓને, અમુક સમયને માટે કેવા ભાનભૂલા બનાવી દે છે, પાપકર્મો ભલભલા આત્માઓને પણ કેવી કેવી રીતે રંજાડે છે ? અને દુષ્કર્મોના પ્રતાપે નરકે ગયેલા અલ્પ સંસારી આત્માઓને પણ કેવાં કેવા કષ્ટો ભોગવવાં પડે છે ? એ વગેરે ઘણી ઘણી વાતો, આ સર્ગના વાંચનથી અને શ્રવણથી જાણવા અને વિચારવા આદિ માટે મળી રહે તેમ છે.

આ સર્ગમાં આવતી વાતો, આપણાં હૈયાને જેવી રીતે સ્પર્શવી જોઇએ તેવી રીતે જો સ્પર્શી જાય, તો વૈરાગ્યની તાકાત નથી કે, તે આપણાથી છેટો રહી શકે. અશુભ કર્મોના ઉદયથી પ્રાપ્ત થએલી દુઃખમય અવસ્થામાં પણ, દુઃખથી કેમ બચી શકાય ? અને સુખને કેમ અનુભવી શકાય ? એ કીમીયો શીખવો હોય, તો તેને માટે ય, આ સર્ગ એ પણ એક ઉત્તમ સાધન છે. આ સર્ગમાં આવતી હકીકતોના આલંબનથી, આત્મા ધારે તો ઘણી ઘણી વાતોનો હિતકર વિચાર કરી શકે તેમ છે. પ્રસંગે પ્રસંગે જે જાતિના કલ્યાણકારી વિચારો કરવા જોઇએ તે જાતિના વિચારો કરવાના લક્ષ્યવાળા જો તમે બન્યા રહેશો, તો આ સર્ગનું શ્રવણ તમારા મનોમન્દિરમાં અનુપમ કોટિનો પ્રકાશ પ્રગટાવ્યા અને પ્રસરાવ્યા વિના નહિ રહે.

સીતાજીની દીક્ષાની વાતથી રામચન્દ્રજી મૂર્ચ્છિત બન્યા :

નવમા સર્ગના અન્ત ભાગમાં આપણે એ જોઇ આવ્યા કે, મહાસતી સીતાજીને અગ્નિપ્રવેશના દિવ્યમાં વિસ્મયકારક સફલતા પ્રાપ્ત થઇ, તેમના અનુપમ શીલની સર્વત્ર પ્રશંસા થવા લાગી અને ખુદ રામચન્દ્રજીએ પોતાનાં સર્વ અનુચિત કાર્યોને માટે ક્ષમા યાચવા સાથે સીતાજીને પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને રાજમન્દિરે

ચાલવાનું તેમજ ત્યાં જઇને પૂર્વવત્ ભોગસુખો ભોગવવાનું સૂચન કર્યું. આ બધાના ઉત્તર રૂપે સીતાજીએ કહી દીધું કે, 'મારે જે દુઃખો ભોગવવાં પડયાં, તેમાં આપનો, લોકોનો કે અન્ય કોઇનો દોષ નથી; મારાં પૂર્વકર્મોનો જ એ દોષ છે.' આ રીતે પોતાનાં પૂર્વકર્મોના દોષને યાદ કરીને, સીતાજીએ એમ પણ કહ્યું કે, 'આ પ્રકારનાં દુઃખની પરંપરાને દેનારાં કર્મોથી હું નિર્વેદને પામી છું અને એથી હું તો એ કર્મોનો ઉચ્છેદ કરનારી પ્રવ્રજ્યાને જ ગ્રહણ કરીશ.' પોતાના આ નિર્ણયને જાહેર કરતાંની સાથે જ તેનો અમલ કરતાં હોય તેમ, સીતાજીએ તે અવસરે તરતજ પોતાની મુષ્ટિથી જ પોતાના માથાના કેશોનો લોચ કરી નાંખ્યો અને પોતાના તે કેશો તેમણે રામચન્દ્રજીને અર્પણ કર્યાં. સીતાજીના આ પ્રકારના વર્તનથી સખ્ત આઘાતને પામેલા રામચન્દ્રજી મૂર્ચ્છાધીન બની ગયા. પણ સીતાજી તો એમની મૂર્ચ્છા ઉતરે એની રાહ જોવાને માટે પણ થોભ્યાં નહિ. એ થોભ્યાં હોત તો જે સુંદર પરિણામ આવ્યું, તે કદાચ ન આવત અને રામાયણનો અન્ત ભાગ કોઇ બીજા જ રૂપમાં આલેખાત. ત્યાંથી રવાના થઇને સીતાજી શ્રીજયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની મહર્ષિની સમીપે પહોંચી ગયાં અને એ કેવલજ્ઞાની મહર્ષિએ સીતાજીને વિધિ મુજબ દીક્ષા પણ આપી દીધી.

એક તરફ સીતાજી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાની અભિલાષાથી રવાના થઇ ગયાં અને બીજી તરફ લક્ષ્મણજી આદિએ રામચન્દ્રજીને ચન્દનજલથી સિંચ્યા. ચન્દનજલના સિંચનથી રામચન્દ્રજીને સંજ્ઞાની પ્રાપ્તિ થઇ. સંજ્ઞા પામેલા રામચન્દ્રજીએ બધે નજર દોડાવી જોઇ, પણ કયાંય સીતાજીનું દર્શન થયું નહિ. આથી રામચન્દ્રજી પૂછે છે કે, 'એ મનસ્વિની સીતાદેવી છે કયાં ?' રામચન્દ્રજીને એ પ્રશ્નનો જવાબ મળતો નથી. સંખ્યાબંધ માનવો અને સંખ્યાબંધ વિદ્યાધરો રામચન્દ્રજીની તહેનાતમાં હાજર છે, પણ એમાંનો એક પણ માનવ કે એક પણ વિદ્યાધર રામચન્દ્રજીને તેમના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા નથી. આથી રામચન્દ્રજી એકદમ રોષાયમાન બની જાય છે.

મોહના વિષમ ઉછાળાથી રામચન્દ્રજીની કારમી દુર્દશા :

રામચન્દ્રજી સંજ્ઞા પામ્યા છે, પણ મોહના ઘેનથી મુક્ત બન્યા નથી. આ દશામાં તેમને આવા વખતે કારમો પણ આવેશ આવી જાય, એ કોઇ અશક્ય બીના નથી. એક તો સીતાજીને પોતે ક્ષમા આપવાનું કહીને રાજમન્દિરે આવવાનું કહ્યું ત્યારે સીતાજીએ દીક્ષા લેવાની વાત કરીને પોતાના માથાના કેશોનો પોતાના હાથે જ લોચ કરીને તે કેશો રામચન્દ્રજીને અર્પણ કર્યા. તેમજ રામચન્દ્રજી મૂર્ચ્છાધીન બન્યા તે છતાં સેવામાં બેસવાને બદલે ચાલ્યાં ગયાં અને હવે પોતે પૂછે છે કે, 'તે મનસ્વિની સીતાદેવી કયાં છે ?' તો એનો કોઇ જવાબ આપતું નથી, આ દશામાં, મોહની મૂર્ચ્છામાં સપડાએલા અને પોતાની આજ્ઞાને કોઇ લંઘી શકે નહિ તેમ માનતા રામચન્દ્રજી ક્રોધથી ધમધમી ઉઠે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ.

રોષાયમાન બનેલા રામચન્દ્રજી, ત્યાં રહેલા માનવોને તેમજ વિદ્યાધરોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે, 'જો તમે મરવાની ઇચ્છાવાળા ન હો, તો હજુ પણ હું તમને કહું છું કે, લોચવાલા મસ્તકવાલી એવી પણ તે મારી પ્રિયાને તમે મને સત્વર બતાવો !' રામચન્દ્રજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું તે છતાં પણ કોઇ કાંઇ જ બોલતું નથી. બધા મૂંગા ઉભા છે. આવા વખતે બોલવાની હિંમત પણ કરે કોણ ? સ્વાભાવિક રીતે સૌને એમ થાય કે, અત્યારે તે બોલે, કે જેને માથે કાળ ભમતો હોય, આવા વખતે રામચન્દ્રજીની પાસે કાંઇ પણ બોલવું એ જેવું - તેવું જોખમ છે ? વળી કહેવું પણ શું ? સીતાજીને સમજાવી-પટાવીને પાછાં લાવી શકાય એવી સ્થિતિ રહી નથી, કારણ કે, એ તો દીક્ષિત બની ચૂક્યાં છે; અને અહીં દીક્ષાની વાત સંભળાવવી એ ગજબનાક જોખમ ખેડવા જેવું છે. તે રીતે જ્યારે કોઇ કાંઇ બોલતું નથી અને સૌ કોઇ ઉદાસીન મુખે ઉભા રહ્યા છે, ત્યારે રામચન્દ્રજીને એમ થઇ જાય છે કે, મારી સામે આ હિંમત ? તરત જ તેઓ લક્ષ્મણજીના નામના પોકારો કરે છે, તેમને પોતાની પાસે આવવાનું જણાવે છે, અને પોતાને ધનુષ્ય-બાણ આપવાનું સૂચન કરે છે. રામચન્દ્રજીની એ ઇચ્છા છે કે, 'આ બધાને હું ઉડાવી દઉં, કારણ કે, હું દુસ્થિત છું તે છતાં પણ આ લોકો ઉદાસીનપણે સુસ્થિત છે !'

વિચાર કરો કે, મોહનો ઉત્પાત કેવો વિષમ છે ? વિવેકી અને વિચક્ષણ આત્માઓ પણ, મોહના ઉછાળાથી કેટલી બધી કારમી દુર્દશાના ભોગ બની જાય છે, એ વાત ખૂબ જ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

સ૦આવા આત્માઓ પણ મોહના ઉછાળાથી આવા બની જાય છે, તો પછી વિવેક અને વિચક્ષણતાનું ફલ શું ?

વિવેક અને વિચક્ષણતાનું ફળ શું છે, એ હમણાં જ તમે જોઇ શકશો. અહીં તો મોહના પ્રાબલ્યનો વિચાર કરવા જેવો છે. અપ્રશસ્ત રાગના યોગે, તેવા પ્રકારનું નિમિત્ત મળતાં, આત્મા ભયંકર પણ પાપો આચરવાને તત્પર બની જાય છે; માટે ઉત્તમ વાત તો એ છે કે, 'અપ્રશસ્ત રાગનો ત્યાગ કરતા રહેવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું અને સાથે સાથે મોહને ઉછાળો મારવાનાં નિમિત્તોથી જેમ બને તેમ બચતા રહેવું.' આત્મામાં વિવેકગુણ પ્રગટ્યો એટલે અપ્રશસ્ત રાગ ગયો જ એમ માની લેવાનું નથી. વિવેકગુણ પ્રગટે એટલે અપ્રશસ્ત રાગની રૂચિ નાશ પામે, પણ અપ્રશસ્ત રાગ હોય તે પોતાનું કામ કરવા તો મથે જ ને ? વિવેકગુણ પ્રગટવા છતાં પણ એનો સતત ઉપયોગ જારી રહે એવી દશા પ્રાપ્ત થવી જોઇએ ને ? લબ્ધિસંપન્ન આત્મા પણ ઉપયોગશૂન્ય હોય તો છતી લબ્ધિએ માર ખાઇ જાય. આથી આત્મા ઉપયોગદશામાં જેમ બને તેમ વધારે સ્થિર બને એવો પ્રયત્ન કરવો, એ જ વિવેકી અને વિચક્ષણ આત્માઓનું કર્તવ્ય છે.

મોહમૂઢ રામચન્દ્રજીને લક્ષ્મણજીની હિતશિક્ષા :

આ પ્રસંગે તો રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીના નામનો પોકાર કર્યો, પણ એ વખતે તો લક્ષ્મણજી પણ ચૂપ રહ્યા. આથી રામચન્દ્રજી જાતે જ ધનુષ્ય ગ્રહણ કરવાને તત્પર બન્યા. લક્ષ્મણજીએ જોયું કે, હવે બોલ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. હવે જો રામચન્દ્રજીને કહેવાજોગું નહિ કહેવામાં આવે તો કારમો અનર્થ મચ્યા વિના રહેશે નહિ અને આ હાલતમાં મારા સિવાય બીજો કોઇ રામચન્દ્રજીને કહેવાજોગું કહી શકે એ શક્ય નથી. આથી ધનુષ્યને ગ્રહણ કરતા રામચન્દ્રજીને નમસ્કાર કરીને લક્ષ્મણજી સૌથી પહેલી વાત તો એ કહે છે કે, 'અરે આર્ય ! આર્ય ! આપ આ શું કરો છો ? આ સર્વ લોક તમારો સેવક જ છે ! આટલું કહ્યા પછીથી, લક્ષ્મણજી, પોતાના વડિલ બન્ધુ રામચન્દ્રજીને એવા શબ્દોમાં સીતાજીએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યાની વાત સંભળાવે છે, કે જે શબ્દોના શ્રવણ માત્રથી તેમનો મોહનો ઉભરો શમી જાય છે. એકદમ ઉભરાઇ જવાને તૈયાર થએલા દૂધમાં જેમ થોડું પાણી પડે અને દૂધનો ઉભરો શમી જાય, તેમ લક્ષ્મણજીના શબ્દો કાને પડતાંની સાથે જ રામચન્દ્રજીનો ક્રોધ શમી જાય છે અને એ શમતાંની સાથે જ એમનામાં રહેલી વિવેકશીલતા અને વિચક્ષણતા પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દે છે. આંખવાળો આદમી પણ પડલ કે પડદો આદિ વચ્ચે આવી જતાં જોઇ શકતો નથી; પરંતુ જ્યાં એ પડલ કે પડદો આદિ ખસી જાય છે, એટલે આંખ પોતાનું કામ કર્યા વિના રહેતી જ નથી. એ જ રીતે અહીં પણ લક્ષ્મણજીના શબ્દો સાંભળાતાં જ રામચન્દ્રજીનું મોહનું જે કારમું પડલ હતું તે ભેદાય છે.

આ પ્રસંગે લક્ષ્મણજી રામચન્દ્રજીને કહે છે કે, 'ન્યાયનૈષ્ઠિક એવા આપે જેમ દોષથી ભય પામીને સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેમ ભવથી ભય પામીને પોતાના આત્માના હિતમાં નિષ્ઠ બનેલાં સીતાદેવીએ સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે !' સીધો આઘાત પહોંચાડીને સાન ઠેકાણે લાવે એવું લક્ષ્મણજીનું આ કથન કેટલું અવસરોચિત અને સચોટ છે ! આ કથન દ્વારા લક્ષ્મણજી સૂચવે છે કે, તમે ન્યાયનિષ્ઠ બનીને સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો કે નહિ ? તમને તમારી ન્યાયનિષ્ઠામાં દોષ લાગવાનો ભય લાગ્યો, એટલે તમે સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો ને ? હવે સીતાજી તમે ન્યાયનિષ્ઠ બન્યા હતા, તેમ સ્વાર્થનિષ્ઠ બન્યાં છે. તમને દોષની ભીતિ લાગી હતી, તો એમને ભવની ભીતિ લાગી છે, આમાં એમણે ખોટું શું કર્યું છે ? ન્યાયનિષ્ઠ અને દોષભીત બનેલા તમને જેમ સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો અધિકાર હતો, તો ભવથી ભીત અને સ્વાર્થનિષ્ઠ બનેલાં સીતાજીને સર્વનો ત્યાગ કરવાનો અધિકાર શા માટે ન હોય ? વળી તમે તો સીતાજીને કોઇ પણ પ્રકારની ખબર આપ્યા વિના જ

સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો, જ્યારે સીતાજીએ તો અહીં આપની રૂબરૂમાં જ પોતાના હાથે પોતાના કેશોનો લોચ કર્યો હતો ! આવું સૂચવીને લક્ષ્મણજી કહે છે કે,

જયભૂષણ મહાત્માની સમીપે સીતાજીએ વિધિપૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે, વળી તે શ્રી જયભૂષણ નામના મહર્ષિને હમણાં જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, અને તે જ્ઞાનનો મહિમા આપે પણ અવશ્ય કરવો જોઈએ. હે સ્વામિન્ ! મહાવ્રતોને ગ્રહણ કરી ચૂકેલાં સ્વામિની સીતા ત્યાંજ છે અને પાપરહિત એવાં તે સતીમાર્ગની જેમ મુક્તિમાર્ગની આરાધના કરીને તે માર્ગને ભવ્યજીવો સમક્ષ દર્શાવી રહ્યા છે.'

લક્ષ્મણજી જેવા લઘુ બંધુ પુણ્યવાનને જ મલે !

આપણે અત્યાર સુધીના અનેક પ્રસંગોમાં જોઇ ચૂક્યા છીએ કે, લક્ષ્મણજીનું રામચન્દ્રજીની સાથેનું વર્ત્તન હંમેશને માટે એક આદર્શ લઘુબન્ધુને છાજતું જ રહ્યું છે. કયાંયે તેમણે એવો વર્ત્તાવ કર્યો નથી, કે જે વર્ત્તાવ લઘુબન્ધુ તરીકે હીણો ગણાય. રામચન્દ્રજીની અને સીતાજીની એમણે જે સેવા બજાવી છે અને જે તાબેદારી ઉઠાવી છે, તેનો વિચાર કરો તો તમને લાગે કે, આવા લઘુબન્ધુ જવલ્લે જ મળે, અને જેને આવા લઘુબન્ધુ મળે તે ઘણો પુણ્યવાન ગણાય. એટલી સેવા કરનાર અને એટલી તાબેદારી ઉઠાવનાર લક્ષ્મણજી; અવસરે અવસરે કહેવાજોગું કહેવામાં પણ સદાને માટે તત્પર જ બન્યા રહ્યા છે, વિનયપૂર્વક અવસરે કડક શબ્દો પણ તેમણે સંભળાવ્યા જ છે.

પોતે વાસુદેવ છે, છતાં સર્વત્ર વડિલ બન્ધુ રામચન્દ્રજીનો જ જયકાર બોલાય એમાં રાજી રહ્યા છે, વિનય જાળવવામાં કયાંય આંચ આવવા દીધી નથી, છતાં પણ તેવો અવસર આવી લાગ્યો તો રામચન્દ્રજીને પણ હિતકર વાત તેમણે સંભળાવી જ છે. અવસરજોગ હિતકર વાત પદ્ધતિસર સંભળાવવી, એમાં વિનયનો ભંગ નથી. નાનો ભાઇ દુન્યવી સ્વાર્થ માટે મોટા ભાઇની સામે આંખ ઉંચી સરખી પણ ન કરે, પરંતુ મોટો ભાઇ અયોગ્ય કાર્યવાહી કરતો હોય તો અવસરજોગ કડક પણ વાતો સંભળાવ્યા વિના રહે નહિ. એમ કરવું, એ પણ વસ્તુતઃ તો મોટા ભાઇની સેવા જ છે અને લક્ષ્મણજીએ અત્યારે જે કાંઇ સંભળાવ્યું તે સંભળાવવામાં પણ મોટા ભાઇની સાચી સેવા જ બજાવી છે.

આજે આવી સલાહ આપનારા કેટલા ?

આજે તમારે માટે એવો કોઇ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થઇ જાય, તો તમારો નાનો ભાઇ તમને આવી સલાહ આપે કે, તમારો ઉન્માદ ખૂબ ખૂબ વધે અને તમારા હાથે તમારૂં તથા અનેકોનું સત્યાનાશ નીકળી જાય એવી સલાહ આપે ? જો કે, આવો પ્રસંગ તમારે માટે સંભવિત જ નથી એમ કહીએ તો ચાલી શકે. સીતાજી જેવી શીલ અને સૌન્દર્ય - ઉભયથી શોભતી સ્ત્રી મળવી મહામુશ્કેલ છે. આજે તો શીલહીન એવી પણ રૂપવતી સ્ત્રીઓની પૂંઠે પાગલ બનનારા ક્યાં ઓછા છે ? વિષયના કીડાઓ સામાન્ય રૂપ જૂએ તો શીલહીન સ્ત્રી તરફ પણ ખેંચાયા વિના રહે ખરા ? એવાઓને જો શીલ અને સૌન્દર્યથી શોભતી સ્ત્રી મળે, તો તો પછી પૂછવું જ શું ? બાકી આજે તો રાગમાં ય પ્રમાણિકતા જેવું શું છે ?

આજે એકનો રાગ અને કાલે કોઇ એવી સામગ્રી અને અનુકૂળતા મળી ગઇ તો બીજીનો રાગ ! કારમા વિષયરાગ વિના આવું ન બને. સ્વસ્ત્રીમાં પણ સંતોષ, એનો અર્થ સમજો છો ? પરનો તો સર્વથા ત્યાગ અને સ્વમાં પણ ઉન્માદ નહિ ! આજે સ્વસ્ત્રીસંતોષી ભલે થોડા હોય, પણ પરનારીસહોદર પણ કેટલા ? પરસ્ત્રી ગમે તેટલી રૂપવતી હોય, પણ એના ઉપર પડેલી નજર સૂર્ય ઉપર પડેલી નજરની જેમ પાછી પડે ખરી ? અને પરસ્ત્રીનો યોગ થઇ જાય, તો અગ્નિની જ્વાલાને ભેટતાં જેટલા ડરો છો અને ભાગો છો, તેટલા

ડરો અને ભાગો ખરા ? ઘરમાં શીલવતી પત્ની હોય, પણ તક મળી જાય તો એનો અનાદર કરતાં પણ વાર લાગે ? આમ છતાં એ સ્ત્રી દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય તો ? જે સ્ત્રીની સામે મહિનાઓ થયાં જોયું પણ ન હોય, તે સ્ત્રીને દીક્ષા લેવાની ભાવના થાય તો ? પોતાના માર્ગમાં કાંટા જેવી હોય તો વાત જુદી છે, બાકી થોડો ઘણો પણ રાગ હોય તો એ વખતે શું ન બોલાય કે શું ન કરાય ? સાધુઓને અને સાધુધર્મને ભાંડયા વિના રહેવાય ? એવો સમય આવી લાગે તો ભાઇઓ વગેરે પણ કેવી સલાહ આપે ? લ[illegible]ણજીએ જેવી રીતે રામચન્દ્રજીને સાફ સાફ વાતો સંભળાવી, તેવી રીતે આજનો ભાઇ કે સંબંધી સંભળાવે ખ[illegible]

સાચી અને હિતકર સલાહ કોણ આપી શકે ?

લક્ષ્મણજી ભોગી છે કે ત્યાગી ? ભોગી હોવા છતાં પણ લ[illegible] [illegible]ગને કેવો માને છે ? ત્યાગ પ્રત્યે તેમના હૈયામા આદર ન હોત, તો સીતાજીએ સર્વનો ત્યાગ કર્યો તે વ્યાજબી કર્યું છે, એવું પોતાના મોટાભાઇ રામચન્દ્રજીને તેઓ સમજાવી શકત ખરા ? પોતાના વડિલ ભાઇને એવો ટોણો મારી શકત ખરા કે, ન્યાયનિષ્ઠ એવા તમે દોષના ભયથી [illegible] નો ત્યાગ કર્યો હતો, તેમ ભવથી ભય પામેલાં સીતાજીએ સ્વાર્થનિષ્ઠાથી સર્વનો ત્યાગ કર્યો ? લક્ષ્મણજીએ જે કહ્યું તે વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી ? તમને તમારો ભાઇ આવી વ્યાજબી વાત પ્રસંગસર સંભળાવે ખરો ? જેનાં હૈયામાં સંસારત્યાગ પ્રત્યે અરૂચિ છે, એ ભાઇ કે સંબંધી, આવો કોઇ અવસર આવી લાગે તો તમને શાન્ત બનાવવાને બદલે ઉન્મત્ત જ બનાવે. સંસારત્યાગ પ્રત્યેની અરૂચિ ગયા વિના અને સંસારત્યાગની રૂચિ પ્રગટયા વિના, કોઇ પણ આદમી કોઇને ય સાચી અને હિતકર સલાહ આપી શકે એ શક્ય નથી. તમે જેમને તમારા સગા અને સંબંધિઓ આદિ માનો છો, તે બધા તમારા પરલોકના મિત્ર છે કે દુશ્મન એ વાત વિચારવા જેવી નથી ? આ લોકમાં પણ એ તમારા કયાં સુધી ? તમારા યોગે એમને એમનો સ્વાર્થ હણાતો લાગે, તો એ શું કરે ? સહન કરી કરીને ય કેટલુંક સહન કરે? વિષયસુખની અતિ લોલુપતાએ મર્યાદાઓને ચાવી ખાવા માંડી છે. પહેલાં દીકરા પત્નીની શીખવણીથી બાપ સામે થવા લાગ્યા અને હવે પત્ની પતિની સામે થાય છે, આ બધું શાથી ? વિષયરાગની અને કષાયની માત્રા વધી એથી કે ઘટી એથી ?

વિષય-કષાયની આધીનતા હોળીઓ સળગાવે છે :

વિષય અને કષાયની આધીનતામાં ફસેલા આત્માઓની સ્વાર્થનિષ્ઠા હોળીઓ સળગાવે છે અને વિષય-કષાય રૂપ સંસારથી ભય પામેલા આત્માઓની સ્વાર્થનિષ્ઠા અમૃતનો છંટકાવ કરનારી નિવડે છે. સીતાજીએ **સ્વાર્થનિષ્ઠ** બનીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે, પણ એ સ્વાર્થનિષ્ઠા દુન્યવી સુખની પ્રીતિમાંથી નહિ, પરંતુ સંસારની ભીતિમાંથી જન્મેલી છે. દુન્યવી સુખની પ્રીતિમાંથી જે સ્વાર્થનિષ્ઠા જન્મે છે, તે માણસને માણસ રહેવા દેતી નથી; હેવાન બનાવી દે છે અને પારકાં સુખોનો નાશ કરવા માટે રાક્ષસ જેવો બનાવી દે છે. દુન્યવી સુખના સ્વાર્થમાં નિષ્ઠ બનેલા આત્માઓ, પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિને માટે નિકટમાં નિકટના સંબંધિઓનું નિકંદન કાઢતાં પણ ન અચકાય તો એ અશક્ય નથી. દુન્યવી સુખની પ્રીતિમાંથી જન્મેલી સ્વાર્થનિષ્ઠા જેમ જેમ વધતી **જાય** છે, તેમ તેમ આદમી જગતને માટે વધારે ને વધારે શ્રાપભૂત બનતો જાય છે. એ જ રીતે ભવની ભીતિમાંથી જન્મેલી સ્વાર્થનિષ્ઠામાં આદમી જેમ જેમ વેગવાળો બનતો જાય છે, તેમ તેમ તે જગતને વધારે ને વધારે આશીર્વાદ રૂપ બનતો જાય છે.

ભવની ભીતિના યોગે જન્મેલી સ્વાર્થનિષ્ઠા માણસને માત્ર પોતાનાં સંબંધિઓ ઉપર જ ઉપકાર કરનારો રહેવા દેતી નથી, માત્ર આંખથી દેખી શકાય તેવા જીવો ઉપર જ ઉપકાર કરનારો રહેવા દેતી નથી, પણ જગતના સૂક્ષ્મ કે બાદર, બાહ્યદૃષ્ટિથી ગમ્ય કે બાહ્યદૃષ્ટિથી અગમ્ય-એ સર્વ જીવો ઉપર ઉપકાર કરનારો બનાવી દે છે:

કારણ કે, એનામાં સારા ય જગતના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના પ્રગટે છે, એથી એ પોતાની શક્યતા મુજબ પરકલ્યાણની સાધનામાં રત બને છે અને પોતાની એવી સ્થિતિ પેદા કરવાને માટે એ પ્રયત્નશીલ બને છે, કે જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં તે કોઇ પણ કાળે કોઇના પણ અકલ્યાણમાં કારણભૂત ન બને.

આજના સંસારમાં સ્વાર્થઘાતક ઘણા છે અને સ્વાર્થનિષ્ઠ થોડાક જ છે :

સંસારમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ કોણ નથી ? ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચાર કરો તો તમને એમ જ લાગે કે, દુનિયામાં સઘળા જ સ્વાર્થનિષ્ઠ છે; પણ જે આત્માઓ વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શકે છે, તેઓને એમ લાગ્યા વિના નહીં રહે કે, આ જગતમાં જો સાચા સ્વરૂપે સ્વાર્થનિષ્ઠ આત્માઓને શોધવા નીકળીએ તો સ્વાર્થવિમુખ આત્માઓ ઘણા મળે, સ્વાર્થસન્મુખ આત્માઓ થોડા મળે અને સ્વાર્થનિષ્ઠ આત્માઓ જવલ્લે મળે. સ્વ એટલે આત્મા. સ્વાર્થનિષ્ઠ તે કહેવાય, કે જે આત્માનો અર્થ સાધવામાં નિષ્ઠ હોય. આવી સ્વાર્થનિષ્ઠાવાળા કેટલા ? ભવની ભીતિ પ્રગટયા વિના આવી સ્વાર્થનિષ્ઠા પ્રગટે નહિ અને ભવની ભીતિ જાગ્યા પછી પણ અનેક રીતે આત્મા જયારે લઘુકર્મી બને છે ત્યારે જ આ જાતની સ્વાર્થનિષ્ઠા પ્રગટે છે. બીજી તરફ જૂઓ તો દુનિયા જેને સ્વાર્થનિષ્ઠ કહે છે, તે શું વસ્તુતઃ સ્વાર્થનિષ્ઠ છે ? પાપથી આત્માનો અર્થ સધાય કે હણાય ? દુન્યવી સુખની લાલસા એ જેવું-તેવું પાપ છે ? દુન્યવી સુખસામગ્રી જાય તો ક્રોધ ઉપજે, આવે તો માન ઉપજે, મેળવેલી કે મેળવવા ધારેલી સામગ્રીની રક્ષાદિ માટે માયા અને ગમે તેટલું મળે તોય એની ભૂખ તો ભાગે જ નહિ. આ દશાથી સ્વાર્થ સધાય કે હણાય ? દુનિયા જેને સ્વાર્થનિષ્ઠ માને છે, તે તો વસ્તુતઃ સ્વાર્થઘાતક છે.

સભા૦ તો પછી સાચા સ્વાર્થનિષ્ઠોને પરમાર્થી તરીકે અને દુનિયાના સ્વાર્થીઓને સ્વાર્થનિષ્ઠ તરીકે કેમ ઓળખાવાય છે ?

સાચો સ્વાર્થનિષ્ઠ પરમાર્થની ભાવનાથી પરિપૂર્ણ હોય છે, તેમજ પોતાના નિમિત્તે કોઇનું પણ અહિત ન સધાય એની કાળજીવાળો હોય છે. પ્રત્યક્ષ વસ્તુ આ હોય, એટલે એવા આત્માઓ પરમાર્થી તરીકે ઓળખાય, એ પણ બરાબર અને સ્વાભાવિક છે. ઉપરાંત એવા આત્માઓને પરોપકારી આદિ તરીકે ઓળખાવાથી દુનિયાના જીવોનું પારકાના ઉપકાર તરફ લક્ષ દોરાય છે. આવી જ રીતે દુનિયાના જીવો પરમાર્થથી સ્વાર્થનિષ્ઠ નથી, બાકી પોતે માની લીધેલા અર્થમાં તો નિષ્ઠ જ છે ને ? દુનિયાના જીવો અજ્ઞાનવશ અનર્થને અર્થ માને છે - એ વાત જુદી છે. પણ એ વાતને બાજુએ રાખીએ તો સૌ પોતે માનેલા અર્થની સાધનામાં તો નિષ્ઠ જ છે ને ? આવી રીતે વિચાર કરો તો તરત સમજાઇ જાય કે, સાચો સ્વાર્થનિષ્ઠ પરોપકારી આદિ તરીકે કેમ ઓળખાય છે ? અને વાસ્તવિક રીતે સ્વાર્થનિષ્ઠ તો નહિ પણ સ્વાર્થઘાતક આત્માઓ સ્વાર્થનિષ્ઠ આદિ તરીકે કેમ ઓળખાય છે !

મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા પ્રગટ્યા વિના સાચા રૂપની સ્વાર્થનિષ્ઠા આવે નહિ :

સાચા રૂપમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ બનવાને ઇચ્છતા આત્માઓએ દુન્યવી સુખની પ્રીતિને ટાળવી જોઇએ અને ભવની ભીતિને પેદા કરવી જોઇએ. સાચા રૂપમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ તેઓ જ બની શકે છે, કે જેઓનાં અંતરમાં મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા પ્રગટે છે. મોક્ષ એટલે શું ? આત્માના અનન્તજ્ઞાનાદિમય સ્વાભાવિક સ્વરૂપને પ્રગટ કરવું. આત્માની પરમ વિશુદ્ધાવસ્થા, એ જ આત્માની મુક્તાવસ્થા છે. અત્યારે આપણો આત્મા કર્મના સંયોગવાળો છે. આત્માની સઘળી જ મલિનતા આત્માના કર્મ સાથેના સંયોગને આભારી છે. આત્માને એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં અને એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં-એમ અનન્તો કાળ થયાં સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે, તેમાં એક માત્ર કારણ આત્માનો જડ કર્મો સાથેનો સંયોગ છે. આત્મા એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં અને બીજા ભવમાંથી ત્રીજા ભવમાં-એમ અનાદિકાલથી અનન્તો કાળ થયાં પરિભ્રમણ કરે છે, એ સૂચવે છે કે, આત્મા એ

અવિનાશી અગર તો શાશ્વત દ્રવ્ય છે. શાશ્વત સ્વભાવવાળા આત્માને પણ જન્મ-મરણો આદિનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે, તે આત્મા સાથે કર્મનો સંયોગ છે માટે, એ સંયોગ ટળે, એટલે આત્મા પોતાની પરિપૂર્ણ શુદ્ધ દશામાં શાશ્વત કાળ સુસ્થિત બન્યો રહે. એ દશામાં દુઃખની સંભાવના નથી. કારણ કે, સઘળાં જ દુઃખોનું મૂળ કર્મસંયોગ છે, અને મુક્તાત્મા તે જ કહેવાય છે કે, જે કર્મસંયોગથી સર્વથા મુક્ત બન્યો હોય. આવી દશા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નમાં જે રક્તતા, એનું જ નામ સાચી સ્વાર્થનિષ્ઠા છે. હવે વિચારો કે, મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા પ્રગટ્યા વિના આવી સાચા રૂપની સ્વાર્થનિષ્ઠા આવે એ શક્ય છે ? નહિ જ. અને દુન્યવી સુખની પ્રીતિ ટળ્યા વિના તેમજ ભવની ભીતિ પ્રગટ્યા વિના તીવ્ર મોક્ષાભિલાષા પ્રગટે એ પણ શક્ય છે ?

સભા૦ એ પણ અશક્ય છે.

આપણે શું સાચા સ્વરૂપે સ્વાર્થનિષ્ઠ છીએ ? સાચા સ્વાર્થનિષ્ઠ નહિ તો સાચા સ્વાર્થની સન્મુખ બનેલા છીએ ? સીતાજી તો સાચા રૂપમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ બન્યાં, કારણ કે, એમને ભવની ભીતિ લાગી ! આપણને ભવની પ્રીતિ છે કે ભીતિ ?

સભા૦ એવા વિચારો કરવાની ખામી છે.

ભવસ્વરૂપ સંબંધી વિચારો નથી થતા, એ ખરેખર ખામી રૂપ લાગે છે કે કેમ, એ પણ એક સવાલ છે.

રામચન્દ્રજી લક્ષ્મણજી આદિ શ્રી જયભૂષણ કેવલજ્ઞાનીની પાસે :

આપણે એ જોઇ ગયા કે, લક્ષ્મણજીએ સીતાજીની દીક્ષા સંબંધી વાત કહેવા સાથે શ્રી જયભૂષણ નામના મહર્ષિને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાની વાત પણ કહી હતી, તેમજ 'કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કરવો એ તમારૂં પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય કૃત્ય છે' - એવી પ્રેરણા પણ લક્ષ્મણજીએ કરી હતી. વધુમાં એ વાત પણ જણાવી હતી કે, મહાવ્રતધારી બનેલાં અને સતીમાર્ગની જેમ મુક્તિમાર્ગનું દર્શન કરાવતાં સીતાજી પણ ત્યાં જ છે. લક્ષ્મણજીનાં આ પ્રકારનાં વચનોએ રામચન્દ્રજીને સ્વસ્થ બનાવી દીધાં. હવે તમે જૂઓ કે, તેમની વિવેકશીલતા અને વિચક્ષણતા શું કામ કરે છે ? રામચન્દ્રજી પોતાની સ્વસ્થતાને પ્રાપ્ત કરીને કહે છે કે, 'તે કેવલજ્ઞાની પરમમર્ષિ શ્રી જયભૂષણ નામના મહાત્માની પાસે મારી પ્રિયા સીતાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી તે સારૂં કર્યું !' આ પ્રમાણે બોલીને રામચન્દ્રજી ત્યાંથી ઉભા થયા, પરિવાર સહિત જયભૂષણ મહર્ષિની પાસે પહોંચ્યા, ત્યાં પહોંચી તે મહાત્માને વિધિપૂર્વક વન્દન કર્યું અને એ તારકે જે દેશના આપી તેનું શ્રવણ કર્યું.

શ્રી જૈન શાસનમાં મુક્તિ માર્ગની જ દેશના હોય :

અહીં કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ જો કે શ્રી જયભૂષણ નામના તે પરમમર્ષિએ આપેલી દેશનાનું વર્ણન કર્યું નથી, પણ એ દેશનાને અન્તે રામચન્દ્રજીએ જે પ્રશ્ન કર્યો છે, તે ઉપરથી, કેવલજ્ઞાની શ્રી જયભૂષણ પરમમર્ષિએ આપેલી દેશનાના સ્વરૂપનો ખ્યાલ પામી શકાય તેમ છે. ઉપરાંત, એ વાત પણ નિશ્ચિત જ છે કે, શ્રી જૈનશાસનમાં એક માત્ર મુક્તિમાર્ગની દેશના જ હોઇ શકે છે. મુક્તિમાર્ગથી વિપરીત દેશનાને શ્રી જૈનશાસનમાં સ્થાન હોઇ શકે જ નહિ. મુક્તિમાર્ગથી વિપરીત દેશના દેનારાઓ શ્રી જૈનશાસનના દેશકો નથી અને જેઓ આ (સાધુ) વેષમાં હોવા છતાં પણ મુક્તિમાર્ગથી વિપરીત દેશના દે છે, તેઓ શ્રી જૈનશાસનના દ્રોહીઓ છે. એવા આત્માઓ પોતાના અને અનેક વિશ્વાસુ આત્માઓના હિતની કારમી કતલ કરનારાઓ છે. એવાઓ ચારિત્રના બાહ્યાચારોમાં પ્રવીણ હોય કે ઘણા ગ્રન્થોનું જ્ઞાન ધરાવનારા હોય તો પણ એમના ચારિત્રની કે જ્ઞાનની આ શાસનમાં એક ફુટી કોડી જેટલી પણ કિંમત નથી.

શ્રી જૈનશાસનનો દેશક તે જ કહેવાય કે જે મુક્તિમાર્ગને અનુસરતી દેશના દેનારો હોય. આ જગતમાં કોઇ સાચામાં સાચો કલ્યાણકામી અને કલ્યાણકારી દેશક હોય, તો તે શ્રી જૈનશાસનનો દેશક છે; કારણ કે, મુક્તિમાર્ગની આરાધના, એ જ સર્વ અકલ્યાણોથી પર બનવાનો અને સર્વ કલ્યાણોના સ્વામી બનવાનો એક માત્ર ઉપાય છે.

શ્રી જયભૂષણ કેવલજ્ઞાનીને રામચન્દ્રજીનો પ્રશ્ન :

આ તો કેવલજ્ઞાની પરમમર્ષિની દેશના હતી, એટલે એમાં તો મુક્તિમાર્ગ સિવાયની બીજી કોઇ વાત હોય જ નહિ. મુક્તિમાર્ગની દેશનામાં એ વાત પણ આવે કે, 'ભવ્ય આત્માઓ જ મુક્તિને પામે છે; અભવ્ય આત્માઓ મુક્તિને પામી શકતા નથી.' આવી વાત સાંભળતાંની સાથે જ વિવેકી અને વિચક્ષણ આત્માના અંતરમાં એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિકપણે ઉઠે જ કે, 'હું ભવ્ય હોઇશ કે અભવ્ય ?' દેશનાને અંતે રામચન્દ્રજીએ આવો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. તેમણે પૂછ્યું છે કે, 'હે પ્રભો ! હું મારા આત્માને જાણતો નથી, તો આપ કૃપા કરો અને કહો કે, હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય ?'

મુક્તિ પ્રત્યે રૂચિભાવ પ્રગટ્યા વિના આત્મામાં આવો પ્રશ્ન પૂછવાની ઊર્મિ ઉઠે નહિ. ભવ્ય એટલે શું ? મુક્તિગમનની યોગ્યતાવાળા આત્માને ભવ્ય કહેવાય છે. વિચાર કરો કે, મારામાં, મારા આત્મામાં મુક્તિગમનની યોગ્યતા છે કે નહિ ? એવો પ્રશ્ન ડૂંટીમાંથી કયારે બહાર આવે ? મુક્તિ પ્રત્યે રૂચિભાવ પ્રગટ્યા વિના અંતરમાં આ જાતિનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે જ નહિ. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, જેના અંતરમાં આવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તે નિયમા ભવ્ય !

અહીં કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ પણ ફરમાવે છે કે, 'તમે અભવ્ય નથી પણ ભવ્ય છો; ભવ્ય છો એટલું જ નહિ, પણ આ ભવમાં જ તમે કેવલજ્ઞાન પામીને મુક્તિને પામવાના છો !' આ વખતે રામચન્દ્રજીને એમ થઇ જાય છે કે, 'આ કેમ બને ? હું આટલો બધો રાગી છું, એટલે આ ભવમાં હું કેવલજ્ઞાન પામું અને મુક્તિએ પહોંચું, એ બને શી રીતે ?' આવો વિચાર ઉદ્ભવવાથી, શ્રી જયભૂષણ નામના તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિને તેઓ પૂછે છે કે, 'મોક્ષ પ્રવ્રજ્યાથી થાય છે અને સર્વત્યાગ વિના પ્રવ્રજ્યા હોઇ શકે નહિ, જ્યારે મારે માટે તો આ લક્ષ્મણ દુસ્ત્યજ છે', અર્થાત્, 'હું લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી, સર્વ ત્યાગ વિના પ્રવ્રજ્યા નથી અને પ્રવ્રજ્યા વિના મોક્ષ નથી, તો આ જન્મમાં જ મને કેવલજ્ઞાનની અને અન્તે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, એ બને કેમ ?'

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તે કેવલજ્ઞાની પરમમર્ષિ ફરમાવે છે કે, 'તમારે બલદેવપણાની સંપત્તિ અવશ્ય ભોગવવી પડે તેમ છે, પણ તેના અન્તે તમે સર્વ સંગોને ત્યજનારા બનશો, સર્વ સંગોના ત્યાગી બનીને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરશો અને એ પ્રવ્રજ્યાના પાલન દ્વારા શિવપદને પામશો.'

રાગ હોવા છતાં રાગનો ખ્યાલ આવવો એ સામાન્ય વાત છે ?

રામચન્દ્રજીએ પૂછેલા બે પ્રશ્નોમાં તેમની ઉત્તમતા ઝળહળી રહી છે. પહેલાં પ્રશ્નમાં મોક્ષની રૂચિ પ્રધાનતા ભોગવી રહી છે અને બીજા પ્રશ્નમાં આત્મનિરીક્ષણની પ્રધાનતા છે. રામચંદ્રજીને સીતાજી ઉપર જે રાગ હતો, તેના કરતાં પણ અધિક રાગ લક્ષ્મણજી ઉપર હતો. એ જાણતા હતા કે, હું લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરી શકું એ બહું જ કઠીન છે. વાસુદેવો અને બલદેવો વચ્ચે એવો ગાઢ રાગ હોય છે, એકનું મૃત્યુ અન્યને એટલી હદ સુધી પાગલ બનાવી દે છે કે, એ મુડદાને પણ મુડદા તરીકે સ્વીકારવાને લાંબા કાળ સુધી તૈયાર થઇ શકતાં નથી. રાગ આટલો ગાઢ હોવા છતાં પણ, એ રાગનો પોતાને ખ્યાલ હોવો એ સામાન્ય વાત છે ? રામચંદ્રજીના પહેલા અને બીજા પ્રશ્નનો વિચાર કરો તો સમજાય કે, 'મારે મોક્ષ તો પામવો છે, પણ મોક્ષ પામવા લાયક

મારી અવસ્થા નથી,' એનું જ એમાં ચિન્તન છે. આપણને આપણી દશાનો આ જાતિનો ખ્યાલ છે ખરો ? આજે આપણે ગમે તેવી હાલતમાં ભલે હોઈએ, પણ - 'આ હાલતમાં મારો મોક્ષ સધાશે શી રીતે ?'- એવો વિચાર આવે ખરો ? ભવ્યાભવ્યનો વિચાર કરતાં, 'હું કેવો હોઈશ ? ભવ્ય કે અભવ્ય ?' આવો શંકાત્મક વિચાર સ્ફુરે ખરો ? પોતાના ભવ્યત્વ-અભવ્યત્વ સંબંધી શંકા જેના અન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવ અભવ્ય હોઈ શકતો જ નથી.

બિભીષણે શ્રી જયભૂષણ કેવલીને પૂછેલા પ્રશ્નો :

આ અવસરે શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિને નમસ્કાર કરીને, રાવણના ભાઈ બિભીષણ પૂછે છે કે જેમાં પહેલો પ્રશ્ન છે, રાવણે કરેલા સીતાજીના હરણ સંબંધી, બીજો પ્રશ્ન છે, લક્ષ્મણજીએ કરેલા રાવણના વધ સંબંધી અને ત્રીજો પ્રશ્ન છે - સુગ્રીવ, ભામંડલ, લવણ, અંકુશ અને પોતાને રામચન્દ્રજીની પ્રત્યે અત્યંત અનુરાગ છે તે સંબંધી ! બિભીષણ જાણે છે કે, 'પૂર્વજન્મનાં તથાપ્રકારનાં કર્મો સિવાય આ બધું બને નહિ, એટલે એ પૂછે છે કે, 'પૂર્વજન્મના કયા કર્મને કારણે રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું ? લક્ષ્મણજીએ યુદ્ધમાં રાવણની હત્યા કરી ? અને એવું કયું કર્મ છે કે, કે જે કર્મને લીધે સુગ્રીવ પણ રામચન્દ્રજીમાં અત્યન્ય રક્ત છે, ભામંડલ પણ રામચન્દ્રજીમાં અત્યન્ત રક્ત છે, આ લવણ તથા અંકુશ પણ રામચંદ્રજીમાં અત્યન્તરક્ત છે. અને હું પણ શ્રી રામચન્દ્રજીમાં અત્યન્ત રક્ત છું ?'

કેવલજ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોના સર્વકાલના સર્વ ભાવોને જાણી શકાય છે એટલે એવા જ્ઞાનને ધરનારા મહર્ષિનો યોગ થઈ જાય, ત્યારે આવા પ્રશ્નોના ખૂલાસા મેળવી લેવાનું મન તો થાય ને ? વળી બિભીષણે પૂછેલી વસ્તુ પણ એવી છે કે, એનો ઉત્તર આપતાં અનેક આત્માઓના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તોનું વર્ણન કરવું પડે. આવી રીતે થતા વૃત્તાન્તોના વર્ણનમાં મોટે ભાગે મુદ્દાસરની હકીકતો ટૂંકમાં જણાવવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે.

વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તે કરેલો પરસ્પરનો વિનાશ :

બિભીષણે પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની શરૂઆત કરતાં, કેવલજ્ઞાની શ્રી જયભૂષણ પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે, આ દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં ક્ષેમપુર નામના નગરમાં નયદત્ત નામે એક વણિક હતો અને સુનન્દા નામની તેની પત્ની હતી. એ સુનન્દાની કુક્ષિથી જન્મેલા બે પુત્રોમાં એકનું નામ હતું, ધનદત્ત અને બીજાનું નામ હતું - વસુદત્ત. નયદત્તના આ બે પુત્રો-ધનદત્ત અને વસુદત્તને યાજ્ઞવલ્કય નામના એક બ્રાહ્મણપુત્રની સાથે મિત્રતા હતી. તે ક્ષેમપુર નામના નગરમાં જેમ નયદત્ત નામનો વણિક વસતો હતો, તેમ સાગરદત્ત નામનો વણિક પણ વસતો હતો. નયદત્તને બે પુત્રો હતા, જ્યારે સાગરદત્તને એક પુત્ર હતો અને એક પુત્રી હતી. સાગરદત્તના પુત્રનું નામ ગુણધર હતું અને સાગરદત્તની પુત્રીનું નામ ગુણવતી હતું.

નયદત્તના પુત્ર ધનદત્તમાં અને સાગરદત્તની પુત્રી ગુણવતીમાં ગુણોનું સામ્ય હતું; આથી અનુરૂપ ગુણવાળા ધનદત્તને સાગરદત્તે પોતાની ગુણવતી નામની તે કન્યા આપી. બીજી તરફ સાગરદત્તની પત્ની, કે જેનું નામ રત્નપ્રભા હતું અને જે ગુણવતીની માતા થતી હતી, તે નગરમાં શ્રીકાન્ત નામનો એક શ્રેષ્ઠી વસતો હતો, રત્નપ્રભાએ શ્રીકાન્તને, ધનના લોભને આધીન બનીને પોતાની ગુણવતી નામની કન્યા છૂપી રીતે આપી. ગુણવતીના પિતા સાગરદત્તે અનુરૂપ ગુણ જોયા અને ગુણવતીની માતા રત્નપ્રભા અર્થલોભમાં પડી !

આ વાતની યાજ્ઞવલ્ક્યને ખબર પડી. યાજ્ઞવલ્કય એ ધનદત્ત તથા વસુદત્તનો મિત્ર છે, એટલે પોતાના મિત્ર ધનદત્તની સાથે છેતરપીંડી રમાય તે એનાથી ખમાયું નહિ તરત જ તે યાજ્ઞવલ્કયે ધનદત્ત અને વસુદત્તની પાસે જઈને વાત કરી કે - 'ગુણવતી છૂપી રીતે શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠીને વાગ્દાનથી દેવાઈ છે.' યાજ્ઞવલ્કય પાસેથી આ વાતની

જાણ થતાં, ધનદત્તનો નાનો ભાઇ વસુદત્ત કષાયાધીન બની ગયો. રાતો-રાત તે શ્રીકાન્તના ઘરમાં ગયો અને શ્રીકાન્તને તેણે હણી નાખ્યો. એ વખતે શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠીએ પણ તલવારનો ઘા કરીને વસુદત્તને મારી નાખ્યો.

વિષય-કષાયોની આધીનતા જ સઘલા અનર્થોનું મૂલ છે :

વિચારવા જેવી વાત છે કે, વિષય અને કષાયની આધીનતા, એ કેટલી બધી ભયંકર વસ્તુ છે ? શ્રીકાન્તે ગુણવતીને વાગ્દાનથી મેળવીને અને વસુદત્તે શ્રીકાન્તની હત્યા કરીને લ્હાણ શી કાઢી ? વિષય-કષાયની આધીનતાએ જગતમાં શા શા અનર્થો જન્માવ્યા નથી ? વિષય-કષાયની આધીનતાએ ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે, બાપ-બેટા વચ્ચે, પતિ-પત્ની વચ્ચે કેટકેટલા ઝઘડાઓ પેદા કર્યા છે ? જગતમાં વિષય-કષાયની આધીનતાનું અસ્તિત્વ ન હોય, તો ઝગડાઓનું અસ્તિત્વ હોય ?

આમ છતાં આજે જગતમાં શાન્તિના પ્રચારના નામે કયી જાતિનો પ્રચાર ચાલી રહ્યો છે, એ જાણો છો ? જગતમાં શાન્તિ સ્થાપવાની વાતો કરનારા આજના કેટલાકોને, વિષય-કષાયની આધીનતાથી નિપજેલા અને નિપજી રહેલા અનર્થોનો વિચાર કરવાની ફુરસદ નથી. આજના કેટલાકો એમ માને છે કે, 'જ્યાં સુધી જગતમાં ધર્મનું અસ્તિત્વ છે, ત્યાં સુધી જગતની શાંતિ જોખમમાં છે. ધર્મનું અસ્તિત્વ ન હોય તો ઘણા-ખરા ઝઘડા-રઘડાઓનું અસ્તિત્વ-હોય જ નહિ.' પોતાની આ માન્યતાને તેઓ આવા સ્પષ્ટ રૂપમાં જાહેર કરી શકતા નથી; કારણ કે, ગમે તેવો પણ આ આર્યદેશ છે. આ દેશનું વાતાવરણ એવું છે કે, કોઇ સીધેસીધા રૂપમાં ધર્મનાશની વાત કરે, તો એને એ વાત ભારે પડી ગયા વિના રહે નહિ. આથી જ, ધર્મના અસ્તિત્વને મિટાવવાની ભાવનાવાળાઓ પણ, પોતાની વાત સીફતથી દંભપૂર્ણ રીતે રજૂ કરે છે, જેમ કે, આજે કેટલાકો તરફથી એ જાતિનો પ્રચાર થઇ રહ્યો છે કે, 'જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝઘડાઓ જામ્યા છે, તેટલા ઝઘડાઓ બીજી કોઇ પણ વસ્તુના નિમિત્તે આ જગતમાં જામ્યા નથી.'

શું ઝઘડાઓ ધર્મના નામે થાય છે ?

આ જાતિનો પ્રચાર, એ શું વ્યાજબી પ્રચાર છે ? આ પ્રમાણે બોલવું, એ શું સાચું છે ? જરાક ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરવામાં આવે, તો એ વાતમાં રહેલું જૂઠાપણું ખ્યાલમાં આવ્યા વિના રહે નહિ. જગતમાં અર્થ અને કામની લોલુપતાથી અથવા તો વિષય અને કષાયની આધીનતાથી કેટલા ઝઘડાઓ જામ્યા છે ? અને કેટલાં યુદ્ધો ખેલાયાં છે ? એનો વિચાર તો કરો ! કોઇ કુટુંબ એવું બતાવશો, કે જે કુટુંબમાં કોઇક વાર પણ અર્થ-કામની રસિકતાથી કે વિષય-કષાયની આધીનતાથી ઝઘડો જામ્યો ન હોય કે યુદ્ધ ખેલાયું ન હોય ? બાપ-બેટા, ભાઇ-ભાઇ કે પતિ-પત્ની વચ્ચે કદિ જ એવું ન બન્યું હોય, એવાં કુટુંબો કેટલાં ? ભાગ્યે જ એવા કુટુંબો હશે !

ત્યારે જે પ્રકારના ઝઘડા લગભગ ઘેર ઘેર છે અને જે પ્રકારના ઝઘડાઓથી એક કુટુંબના આદમીઓ પણ ભાગ્યે જ બચી શકે છે, તે પ્રકારના ઝઘડા શું ઘરની બહાર પણ ઓછા થાય છે, એમ ? આમ છતાં તે તરફ લક્ષ્ય જતું નથી, એ ઝઘડાઓના મૂળનો નાશ કરવાની ભાવના થતી નથી અને 'ધર્મના નામે જ ઘણા ઝઘડાઓ ઉત્પન્ન થયા છે'-એવો પ્રચાર કરવાનું મન થાય છે, એ શું સૂચવે છે ? ધર્મ તરફથી તીવ્ર અરૂચિ અથવા તો ધર્મનાશની ભાવનાનું જ એમાંથી સૂચન થાય છે ને ?

અદાલતોમાં ચાલતા કેસોમાં ધર્મના નામે જન્મેલા ઝઘડા કેટલા ?

અદાલતોમાં ચાલતા કેસો તપાસવામાં આવે, તો પણ 'ધર્મના નામે જ ઘણા ઝઘડાઓ છે'-એ વાતમાં કેટલું બધું અસત્ય ભરેલું છે, તે માલુમ પડી જાય. અદાલતોમાં ચાલતા કેસોમાં ધર્મના નામે ઉત્પન્ન થવા પામેલા

ઝઘડાઓ કેટલા અને જેમાં ધર્મનું નામ સરખું ય ન હોય એવા ઝઘડાઓ કેટલા ? ધર્મના નામે ઉત્પન્ન થવા પામેલા ઝઘડાઓ અદાલતોમાં રોજ હોય કે કોઇ કોઇ વાર હોય ? કોઇ કોઇ વાર પણ આખો દિવસ એવા ને એવા જ ઝઘડા આવ્યા કરે, એમ ખરૂં ?

આટલું પ્રત્યક્ષ હોવા છતાં પણ એમ બોલવું કે - જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝઘડાઓ જામ્યા છે, તેટલા ઝઘડાઓ બીજી કોઇ પણ વસ્તુના નામે કે નિમિત્તે આ જગતમાં જામ્યા નથી' - એ શું વ્યાજબી ગણાય ? હંમેશને માટે સેંકડો અદાલતો ઝઘડાઓનો નિકાલ કરવામાં રોકાએલી રહે છે, અને તેમ છતાં ધર્મના નામે ઉત્પન્ન થવા પામેલા ઝઘડાઓ તો, તમે પણ કબૂલ કરો છો કે, કોઇ કોઇ વાર આવે છે, ત્યારે તે સિવાયના જેટલા ઝઘડા, તે બધા તો અર્થ-કામની લોલુપતા કે વિષય-કષાયની આધીનતામાંથી જ ઉત્પન્ન થએલા, એ વાત તો સાચી જ ને ?

સભા૦ એમાં ના નહિ.

તો પછી, એમ કેમ કહેવાય કે, આ જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝગડાઓ જામ્યા છે, તેટલા ઝગડાઓ બીજી કોઇ પણ વસ્તુના નિમિત્તે જામ્યા નથી ? હજુ આગળ જે માણસો અર્થ અને કામના અતિ રસિક હોય તેમજ વિષય અને કષાયને ખૂબ ખૂબ આધીન બનેલા હોય, એવા માણસો ધર્મના નામે ઝઘડતા હોય તો પણ તેમાં નામ માત્ર ધર્મનું હોય અને મૂળભૂત કારણ અર્થ-કામની રસિકતા અગર તો વિષય-કષાયની આધીનતા હોય, એમ નથી લાગતું ? સાચો ધર્મી કોઇની સાથે ઝઘડતો માલૂમ પડે, તો પણ સમજી જ લેવું જોઇએ કે, અર્થ અને કામના રસિક એવા કોઇને પાપે જ એને ઝઘડામાં ઉતરવાની ફરજ પડી છે. ધર્મને લાગે-વળગે છે ત્યાં સુધી એ ઝઘડાને ઉત્પન્ન થવા દેતો જ નથી. ધર્મ પ્રેરે છે માત્ર આવી પડેલા ઝઘડાથી ધર્મ અને ધર્મી-ઉભયનું રક્ષણ કરવાને ! સાચો ધર્મી પોતે થઇને ઝઘડો ઉત્પન્ન કરાવે, એ બને જ નહિ. ઝઘડો ઉત્પન્ન થાય છે કેવળ અર્થ-કામની રસિકતાથી કે વિષય-કષાયની આધીનતાથી ! આથી તો અર્થ-કામની રસિક દુનિયામાં પણ એ કહેતી પ્રચલિત બની છે કે - 'જર, જમીન ને જોરૂ, કજીયાનાં ત્રણ છોરૂં !' આવી આવી વાતોને વિચારવી નહિ અને આ 'જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝઘડાઓ ઉત્પન્ન થવા પામ્યા છે, તેટલા ઝઘડાઓ બીજી કોઇ પણ વસ્તુના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થવા પામ્યા નથી' - એવી એવી વાતો ઉચ્ચારવી, એ શું ડાહ્યા માણસોનું લક્ષણ છે ? અને તમને એમ નથી લાગતું કે, હૈયામાં રહેલો ધર્મદ્વેષ અથવા તો ઘોર અજ્ઞાન જ એવા માણસોને એવું એવું બોલવાને પ્રેરે છે ? કેટલાકો તો એવી વાતો સમજપૂર્વક બોલે છે અને તે એમ ઠસાવવાને માટે જ કે, જગતના ઝઘડાઓનું મૂળ ધર્મમાં છે. આવાઓને કહેવું પણ શું ?

શ્રી વીતરાગદેવના ધર્મના પ્રતાપે જ જગતમાં શાંતિ છે :

પણ સમજવા માગતા હોય તેઓને તો હું કહું છું કે, જગતના ઝઘડાઓનું મૂળ ધર્મમાં નથી, પણ અર્થ-કામની રસિકતા કે વિષય-કષાયની આધીનતામાં છે. ધર્મ તો શાંતિને અને આબાદીને પ્રગટ કરનારો છે. ધર્મી કજીયાને પસંદ કરે એ બને જ નહિ, પણ એ વાત સાચી કે, અવસર આવી લાગે અને શક્તિ હોય તો આવી પડેલા કજીયાને વેઠી લઇને પણ ધર્મને આંચ આવવા દે નહિ. જગતની શાન્તિનું મૂળ ધર્મમાં છે. એટલે ધર્મશીલ આત્માઓ દુન્યવી સઘળી જ આપત્તિઓને સહન કરી લઇને પણ ધર્મના રક્ષણમાં તત્પર બને એ સ્વાભાવિક છે. આવી મનોવૃત્તિવાળા ધર્મશીલોને કજીયાખોર કોણ કહે ?

ખરી વાત તો એ છે કે, લગભગ આખું ય જગત કજીયાખોર છે. કજીયાખોરીમાં જીવતા જગતમાં જે કાંઇ શાંતિ દેખાય છે, તેમાં મુખ્યત્વે ધર્મનો જ પ્રતાપ છે. રાજશાસનથી કજીયો કરનારાઓ અમુક અંશે દબાય એ શક્ય છે, પણ એ માણસોને જો તેવી કોઇ તક મળી જાય તો તેઓ કજીયો કર્યા વિના રહે નહિ. કેટલીક વાર તો

આદમી કષાયાધીન બનીને રાજસત્તાના ડરને પણ ભૂલી જાય છે અને કારમું અકૃત્ય આચરી બેસે છે. ધર્મનો એ પ્રતાપ છે કે, જેના હૈયામાં ધર્મનું સામ્રાજ્ય હોય છે, તેના હૈયામાં કજીયાખોર વૃતિ ટકી શકતી જ નથી. જગતમાં કજીયાખોર વૃત્તિને નાબૂદ કરવાનો અને શાંતિની સુવાસ પ્રસરાવવાનો એક માત્ર ઉપાય ધર્મ છે. ધર્મના નામે અધર્મની ઉપાસનામાં ફસી ન જવાય-એની કાળજી રાખવી જરૂરી છે, પરંતુ ધર્મ પ્રત્યે દુર્ભાવ તો નહિ જ હોવો જોઈએ ને ? ધર્મહીનતાના યોગે કજીયાખોર વૃત્તિમાં સપડાએલા કેટલાકો તો એવા પણ હોય છે, કે જેઓને ધર્મ પ્રત્યે જ દુર્ભાવ હોય ! એવાઓ તક મેળવીને ધર્મની સામે આક્રમણ કરે છે. એ આક્રમણને નિષ્ફળ બનાવવાનો ધર્મશીલ આત્માઓ જ્યારે પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે એના એ કજીયાખોરો એવા પ્રચાર પ્રારંભી દે છે કે, 'જૂઓ, ધર્મના નામે આ કેવો કજીયો ચાલી રહ્યો છે ?' આવો પ્રચાર કરવા પાછળ પણ તેઓનો હેતુ એ જ હોય છે કે, જગતના જે જીવો ધર્મસન્મુખ બન્યા હોય, તે ધર્મવિમુખ બની જાય. એવાં આક્રમણોથી ધર્મવૃત્તિવાળાઓએ સદાને માટે સાવધ જ બન્યા રહેવું જોઈએ.

અધર્મને ધર્મ માની કજીયા થતા હોય તો શુ કરવું જોઇએ ?

સભા૦ કેટલીકવાર અજ્ઞાન માણસો અધર્મને ધર્મ માનીને પણ ધર્મના નામે કજીયો કરે છે ને ?

એવા પણ અજ્ઞાન માણસો દ્વારા ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલા કજીયાઓના પ્રસંગોમાં જો તમે વધારે ઉંડા ઉતરશો, તો તમને સમજાશે કે, અર્થકામની રસિકતા અને વિષય-કષાયની આધીનતા જ એમાં પણ ઉંડે ઉંડે કામ કરી રહી છે. અર્થ-કામની રસિકતાનો અભાવ હોય, વિષય-કષાયની આધીનતાનો અભાવ હોય તો એવા પ્રસંગો ઉત્પન્ન થવા પામે એ વસ્તુતઃ શક્ય જ નથી. વળી એવા પ્રકારના કજીયાઓના નામે ધર્મ પ્રત્યે લોકહૃદયમાં અરૂચિ પેદા થાય, એવું તો કેમ જ બોલી શકાય ?

સભા૦ એ વાત સાચી છે, પણ અધર્મને ધર્મ માન્યો એ વાત જતી કરીએ તો એ કજીયા ધર્મના નામે થયા, એમ તો ગણાય ને ?

અધર્મને ધર્મ માન્યો એ વાતને જતી કેમ કરાય ? વળી જયારે અધર્મને ધર્મ માનીને ધર્મના નામે કજીયા કરાય છે એ વાત માન્ય છે, તો તો એવી જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી દુનિયાના જીવોને ધર્મ કે અધર્મનો સાચો ખ્યાલ આવે. એવી પ્રવૃત્તિનો વિરોધ કરવો અને સાથે સાથે એમ બોલવું કે - 'જગતમાં ધર્મના નામે જેટલાં યુદ્ધો ખેલાયાં છે, તેટલાં બીજી કોઈ પણ વસ્તુના નિમિત્તે ખેલાયાં નથી'-એ શું સૂચવે છે ? અધર્મને ધર્મ માનીને ધર્મના નામે અમુક માણસો કજીયા કરે છે, એથી ધર્મ વગોવાય છે, સાચા ધર્મ પ્રત્યે લોકરૂચિ જન્મવામાં બાધા ઉપજે છે અને એ કારણે અનેક આત્માઓ ધર્મથી વંચિત રહી જવાથી કલ્યાણસાધનાથી વંચિત રહી જાય છે - એ ઠીક નહિ, આવું જેને લાગ્યું હોય, તેની પ્રવૃત્તિ કેવી હોય ? એવી વાતો કરનારાઓ આજે અહિંસાના નામે પણ હિંસાનું સમર્થન અને સત્યના નામે પણ અસત્યનું સમર્થન કરી રહ્યા છે, એ શું કહેવાય ? આવી બધી બાબતોમાં ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરો અને ધર્મદ્વિષ કે ઘોર અજ્ઞાનના પ્રતાપે જે જે વાતોનો પ્રચાર થઈ રહ્યો હોય, તે વાતોને યોગ્ય આત્માઓ તેના યથાર્થ રૂપમાં પિછાની શકે એવો પ્રયત્ન કરો ! એને કોઈ કજીયો કહે તો પણ એટલા માત્રથી મૂંઝાવાનું હોય નહિ !

વસુદત્ત અને શ્રીકાંત વિંધ્યાટવીમાં મૃગ થયા :

હવે આપણે જોઈએ કે, આગળ શું બને છે ? આપણે જોઈ ગયા કે, કષાયાધીન બનેલા વસુદત્તે શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠીને માર્યો અને શ્રીકાન્તે પણ વસુદત્તને માર્યો. એ બન્ને જ્યાં ત્યાંથી મરીને વિંધ્યાટવીમાં મૃગ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. બીજી તરફ સાગરદત્તની પુત્રી ગુણવતી, કે જેના કારણે વસુદત્તે શ્રીકાન્તનો જીવ લીધો અને

શ્રીકાન્તે વસુદત્તનો જીવ લીધો, એ ગુણવતી પણ પરણ્યા વિના જ મૃત્યુ પામી અને ભવિતવ્યતાના યોગે તે જ વિંધ્યાટવીમાં મૃગલી તરીકે ઉત્પન્ન થઇ.

અહીં પણ આ આત્માઓની પૂર્વભવના જેવી જ હાલત થાય છે. વસુદત્ત અને શ્રીકાન્ત, કે જે મૃગપણાને પામેલા છે, તેઓ બન્ને ય ગુણવતી કે જે મૃગલી બનેલી છે, તેના તરફ અનુરાગવાળા બન્યા. મૃગ બે અને મૃગલી એક, એટલે એ બન્ને ય મૃગો એ મૃગલીને માટે પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે, મૃગલી બનેલી ગુણવતીને માટે યુદ્ધ કરતાં કરતાં, મૃગ બનેલા વસુદત્ત અને શ્રીકાન્ત બન્ને ય મૃત્યુને પામ્યા. વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તના જીવ વચ્ચે આ રીતે જે વૈર ઉત્પન્ન થયું, તે પરસ્પરના વૈરથી તે બન્ને ય આત્માઓએ ચિરકાળ પર્યન્ત આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યું. વૈર, એ કેટલું ભયંકર છે ? કોઇની પણ સાથે તેવા પ્રકારનો રાગ બંધાઇ જાય છે કે તેવા પ્રકારનું વૈર બંધાઇ જાય છે, તો એ રાગ અગર એ વૈર અનેક ભવો સુધી આત્માને કનડે છે.

સુસાધુઓની પાસે ધનદત્તે કરેલી યાચના અને આજના કેટલાકોની યાચના :

આ રીતે વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી સંબંધી અધિકાર ફરમાવ્યા બાદ, જયભૂષણ નામના તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ધનદત્તના વૃત્તાન્તનું આગળ વર્ણન કરે છે. તમને યાદ તો હશે કે, ધનદત્ત એ વસુદત્તનો વડિલ ભાઇ હતો અને સાગરદત્તે પોતાની પુત્રી ગુણવતીનું વેવિશાળ આ ધનદત્તની સાથે કર્યું હતું. કારણ કે, તે અનુરૂપ ગુણવાળો હતો. ધ્યાનમાં રાખજો કે, આ ધનદત્તનો જીવ એ જ રામચન્દ્રજીનો જીવ છે. ધનદત્તની ભવિતવ્યતા સુન્દર છે, એટલે એને ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ સંયોગોની પ્રાપ્તિ થઇ છે. અહીં કેવલજ્ઞાની ફરમાવે છે કે, તે ધનદત્ત પોતાના ભાઇ વસુદત્તનો વધ થવાથી પીડાવા લાગ્યો અને ધર્મહીન બનીને જયાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો. એક વાર એવું બન્યું કે, ધનદત્ત ક્ષુધાતુર થઇને રાતના ભટકી રહ્યો છે, ક્ષુધાતુર બનીને રાતના ભટકી રહેલા તે ધનદત્તે સાધુઓને જોયા. સાધુઓને જોતાંની સાથે જ, ભૂખ્યા એવા ધનદત્તે, સાધુઓની પાસે ભોજનની યાચના કરી.

સભા૦ સાધુઓ પાસે ભોજનની માંગણી અને તે પણ રાતે ?

એમાં તમને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે એમ ? ધનદત્ત ધર્મહીન બનીને ભટકી રહ્યો છે, ભૂખ્યો છે અને તે સુસાધુઓના આચાર-વિચારોથી અપરિચિત હોય એ પણ સુસંભવિત છે, સાધુઓને જોતાં એને એમ થઇ ગયુ હોય કે, 'સાધુઓ દયાળુ હોય એ સ્વાભાવિક છે, એટલે એમની પાસે ખાવાનું હશે તો મારા જેવા ભૂખ્યા માણસની યાચનાનો તિરસ્કાર નહિ કરે' અને એમ માનીને ધનદત્તે સાધુઓની પાસે ભોજનની યાચના કરી હોય, એ બનવાજોગ છે : પણ આજે તો નિર્ગ્રન્થ સાધુઓની પાસે કેટલાકો કેવી કેવી યાચનાઓ કરે છે, એ જાણો છો ? બજારના ભાવ કાઢી આપવા કે ફીચરના આંકડા શોધી આપવા, એ સાધુનું કામ છે ?

છતાં આજે સાધુના આચાર-વિચારોથી સર્વથા અનભિજ્ઞ નહિ, એવા પણ માણસો સાધુઓ પાસેથી એવું કાંઇક મેળવવાની આશા રાખે છે કે નહિ ? 'સાધુઓ ધર્મ જ દે અને ધર્મને માટે જ સાધુઓની સેવા આદિ હોઇ શકે'- આ વસ્તુને સમજી, એની અમલ નહિ કરી શકવા છતાં પણ, છેવટે એથી વિપરીતપણે તો નહિ જ વર્તવાની ભાવનાવાળા કેટલા ? અવસરે સાધુઓ પાસેથી પૈસા કમાવાનો કીમીયો મેળવવાનું ધર્મસ્થાનોમાં આવનારા કોઇને ય મન ન થાય ? શું એવી ઇચ્છા રાખનારને સાધુઓના આચાર-વિચાર કેવા હોવા જોઇએ એની કશી જ ગમ નથી ? ઊલટું, વૃત્તિ તો એ હોવી જોઇએ કે, આ (સાધુ)વેષમાં રહેલો કોઇ ભાનુભૂલો બનીને ભાવતાલ કાઢી આપવા આદિની વાત કરે, તો કહી દેવું જોઇએ કે, 'મહારાજ ! આપ ભૂલ્યા. આ આપનું કામ નહિ. આપે તો અમારી અર્થ-કામની લોલુપતા ટળે એવું જ કહેવાનું હોય.'

સભા૦ એવા વેષધારીઓ પણ મળી જ રહે છે ને ?

માટે તો કેવળ વેષ એ જ પૂજાનું કારણ છે એમ કોઇ કહેતું નથી. જેમ ચોટ્ટાઓ શાહુકારનો અને ગુન્હેગારો પોલીસનો વેષ સજીને પણ ચોરી આદિ કરે, એ બને ને ?

ત્યારે સમજો કે, આ વેષમાં પણ એવા હોય. આ વેષ એવો છે કે, પહેલી તકે આ વેષમાં રહેલો ઉત્તમ લાગે, ઉત્તમ પુરૂષોનો વેષ છે માટે એનું ઔચિત્ય પણ જાળવવું જોઇએ,. પણ તે પછી એ જોવું જ જોઇએ કે, એનું વર્તન વેષને અનુરૂપ છે કે વિપરીત છે ? આપણે વેષપૂજક છીએ કે ગુણપૂજક ? વેષપૂજક ખરા, પણ આપણી એ વેષપૂજકતા ય ગુણપૂજકતાને આભારી છે. વેષ અને ગુણ-બન્ને ય તરફ આપણી નજર હોવી જોઇએ. કુશળ દંભીઓ જેમ વેષપરિવર્તનનો દંભ કરી શકે છે, તેમ ગુણદર્શનનો દંભ પણ કરી શકે છે. આથી ધર્મના અર્થી આત્માઓએ તો જેમ બને તેમ વધુ ને વધુ ચકોર બનવું જોઇએ. કહેવાની વાત તો એ હતી કે, ધનદત્તની માંગણી ગેરવ્યાજબી હોવા છતાં પણ, આજના કહેવાતા સુધારકો અને બીજા પણ કેટલાકો સુસાધુઓની પાસે જે માંગણી કરે છે, તેના જેટલી ધનદત્તની માંગણી ભયંકર નથી. ધનદત્તે સમજવા છતાં પાપયાચના કરી છે એમ નથી, જ્યારે આજના કેટલાકો તો સમજવા છતાં પણ પાપયાચના કરે છે અને તે પણ કેવી રીતે ? ઊલટું કહે કે સાચા સાધુઓએ તો આવી યાચનાનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. આ કેવી વિપરીત મનોદશા ! સાચો સાધુ જ તે, કે જે આવી યાચનાનો સ્વીકાર કરે, એમ બોલીને !

યાચના કરનાર ધનદત્તને મુનિવરનો સદુપદેશ :

અહીં તો સાધુઓની પાસે ધનદત્તે ભોજનની યાચના કરી, એટલે તે સાધુઓ પૈકીના એક મુનિવરે કહ્યું કે, 'સાધુઓની પાસે અન્ન-પાનાદિનો સંગ્રહ દિવસના વખતે પણ હોતો નથી.' દિવસના વખતે પણ જે સાધુઓ અન્નપાનાદિનો સંગ્રહ કરી રાખે નહિ, તે સાધુઓ પાસે રાત્રિના તો અન્ન-પાનાદિનો સંગ્રહ હોય જ શાનો ?

આ રીતે પોતાના સાધુ આચારનો ખ્યાલ આપ્યા બાદ, તે મુનિશ્વર, ધનદત્તને પણ રાત્રિભોજનના ત્યાગનો ઉપદેશ આપતાં ફરમાવે છે કે, 'હે ભદ્રક ! રાત્રિના વખતે ખાવું અને પીવું, એ તારે માટે પણ ઉચિત નથી. અન્ન આદિમાંની જીવસંસક્તિને આવા અન્ધકારમાં કોણ જાણે છે ?' તે મુનીશ્વરે ધનદત્તને માત્ર આટલો જ બોધ આપ્યો છે એમ નથી, પણ બીજી ય કેટલીક વાતો સંભળાવી છે.

આજ તો કહેશે કે, 'ભૂખ્યાને ઉપદેશ હોય ? ભૂખ્યાને ભૂખ ભાંગવાની સગવડ કરી આપવી નહિ અને ત્યાગની વાતો કરવી, એ ન ચાલે.' અહીં મુનીશ્વરે શું કર્યું ? ધનદત્ત ભૂખ્યો છે, છતાં સલાહ કેવી આપી ? તારે પણ રાતના ભોજન-પાન કરવું એ ઉચિત નથી ! સાધુઓની સલાહ આવી જ હોય. સાધુઓ સલાહ આપે યોગ્ય આત્માઓને, પણ સલાહ આપે તો તે આવી જ આપે. ભૂખ્યાને પણ રાત્રિભોજન કરવાની સલાહ સાધુઓ તો ન જ આપે. આજે જૈન સંસ્થામાં વિદ્યાર્થીઓને રાતના દૂધ પાવાની સલાહ છૂપી રીતે પણ અપાય છે કે નહિ ?

સંસ્થાના સ્થાપકને શિરે એની કોઇ જવાબદારી ખરી કે નહિ ? પૈસા આપનારાઓએ પૈસા કયી બુદ્ધિથી આપેલા ? જૈનો એ સ્થાપેલી જૈન સંસ્થામાં પણ રાતના દૂધ અપાય, તો સંસ્કાર કેવા પડે ? સાધુના વેષમાં હોવા છતાં પણ, ધર્મબુદ્ધિથી સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ રાતના દૂધ આપવામાં આવે તેનો અને વિદ્યાર્થીઓ રાતના દૂધ પીએ તેનો બચાવ કરવો, એ શું લાજીમ-ઘટિત છે ? ખરેખર, સાચા સાધુથી તો એમ થઇ શકે જ નહિ.

શ્રાવકધર્મની આરાધના કરીને ધનદત્ત દેવપણે ઉત્પન્ન થયો :

સાચા સાધુ ભૂખ્યાને પણ રાત્રિભોજન કરવાની સલાહ તો ન જ આપે. તેવા પ્રસંગે રાત્રિભોજન નહિ કરવાનો ઉપદેશ આપવો કે નહિ આપવો, એ ઉપદેશક સાધુઓએ વિચારી લેવાનું છે; કારણ કે, યોગ્યતા ન ભાળે તો ઉપદેશ ન પણ આપે, પણ ઉપદેશ આપે તો એવો જ આપે, કે જેવો ભૂખ્યા અને ભોજનની યાચના કરતા ધનદત્તને આ મુનિરાજે આપ્યો.

રાત્રિના સમયે જીવજંતુની ઉત્પત્તિ પણ ઘણી હોય છે. સૂર્યના તાપને એવાં જંતુઓ જીરવી શકતાં નથી, એટલે મરી જાય છે. જેમ ચોમાસામાં અળસીયાં આદિ જીવોની ઘણી ઉત્પત્તિ થાય છે ને ? તેમ રાત્રિના પણ જીવોત્પત્તિ ઘણી અને એથી જીવસંસક્તિ ઘણી હોય તે સ્વાભાવિક છે. રાત્રિના એવા એવા જીવોની ખાનપાનાદિના અમુક અમુક પદાર્થોમાં ઉત્પત્તિ થાય છે, કે જે જીવોને ઇલેકટ્રીકના પ્રકાશમાં પણ જોઇ શકાય નહિ. આવાં આવાં અનેક કારણો હોઇને, ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, ગૃહસ્થોએ પણ રાત્રિના ખાન-પાનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.'

પેલા મુનીશ્વરે ધનદત્તને યોગ્ય જાણીને આ જાતિનો ઉપદેશ આપ્યો અને ધનદત્તના હ્રદય પર પણ તેની ઘણી જ સુંદર અસર થઇ. જેમ જેમ મુનીશ્વર ઉપદેશનાં વચનો સંભળાવતા ગયા, તેમ તેમ ધનદત્તને એમ જ લાગતું ગયું કે, મારૂં અંતર અમૃતથી સીંચાઇ રહ્યું છે. જેનું અંતર અમૃતથી સીંચાય, એ ભૂખને ભૂલી જાય ને ? એનો સંતાપ ભાગી જાય ને ? ધનદત્તમાં અપૂર્વ પરિવર્તન આવ્યું. એણે શ્રાવકધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. શ્રાવકધર્મની આરાધના કરીને મૃત્યુ પામીને એ ધનદત્ત સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો.

ધનદત્તને વાગ્દાનથી દેવાએલી ગુણવતી, તેની માતા દ્વારા લોભના કારણે શ્રીકાન્તને પણ છૂપી રીતિએ દેવાઇ, એથી ગુસ્સે થઇને શ્રીકાન્તને હણવા જનાર ધનદત્તનો ભાઇ વસુદત્ત કયી દશાને પામ્યો ? પહેલાં તિર્યંચપણાને પામ્યો અને તે પછી પણ એ દુર્ગતિમાં ભટકનારો બન્યો ! જ્યારે ધનદત્તની ભવિતવ્યતા સુંદર હોવાથી એને મુનીશ્વરનો યોગ થઇ ગયો અને શ્રાવકધર્મની આરાધનાથી એ દેવપણાને પામ્યો ! એક જ પિતા અને એકજ માતાના બે પુત્રો, છતાં ફેર કેટલો બધો ? ભાઇના હિત માટે પાપ કર્યું; એ કાંઇ દલીલ છે ? કારમાં પાપ આચરો અને નરકે જવું પડે ત્યારે કહો કે - 'એ તો માબાપ માટે આચર્યાં હતાં' - તો એવો બચાવ પરમાધામીઓ પાસે ચાલે ? નહિ જ. કોઇની સેવાના નામે પણ કોઇનો ઘાત કરવાને તૈયાર થવાય નહિ. ભાઇ, પત્ની, છોકરાં કે બીજા ગમે તેને માટે પાપ કરો પણ પરિણામ તો તમારે જ ભોગવવું પડશે ને ? માટે સમજો.

શ્રી રામચંદ્રજીના જીવે સુગ્રીવના જીવ-બળદ ઉપર કરેલો ઉપકાર :

જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ, હવે આગળ ફરમાવે છે કે, તે ધનદત્તનો જીવ સૌધર્મ દેવલોકના આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને, ત્યાંથી ચ્યવ્યો અને મહાપુર નામના નગરમાં, મેરૂશેઠને ઘેર તેમની ધારીણી નામની પત્નીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેનું નામ પદ્મરૂચિ રાખવામાં આવ્યું. પદ્મરૂચિ નામનો તે શ્રેષ્ઠી પરમ શ્રાવકપણાને પામ્યો. એકવાર પરમ શ્રાવક એવો તે પદ્મરૂચિ શ્રેષ્ઠી ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને ગોકુલ તરફ જઇ રહ્યો છે. જે રસ્તે થઇને પદ્મરૂચિ ગોકુલ તરફ જઇ રહ્યો છે, તે રસ્તામાં એક ઘરડો બળદ પડયો છે. એ બળદ મરવાની અણી ઉપર છે. ભાગ્યયોગે પદ્મરૂચિની નજર તે બળદ ઉપર પડે છે.

મૃત્યુ પામવાની તૈયારીવાળા તે વૃદ્ધ બળદને રસ્તે પડેલો જોતાંની સાથે જ, પદ્મરૂચિના અન્તઃકરણમાં રહેલી કૃપાલુતા ઉછાળો મારે છે. શ્રાવકમાં કૃપાલુતા હોય ને ? અને જેનામાં કૃપાલુતા હોય, તે અવસરે ઝળકયા વિના પણ ન રહે ને ? કૃપાલુ એવો તે પદ્મરૂચિ તરત જ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો, મરવા પડેલા ઘરડા બળદની નિકટમાં ગયો અને તે બળદના કાન પાસે પોતાનું મોઢું લઇ જઇને તેણે શ્રી નવકાર મંત્રનું શ્રવણ કરાવ્યું..

પછી બળદ મર્યો, પણ બળદની ગતિ સુધરી ગઇ. યાદ રાખજો કે, આ બળદનો જીવ એ જ સુગ્રીવનો જીવ છે. આપણે જોઇ આવ્યા છીએ કે, સુગ્રીવને જયારથી રામચન્દ્રજી મળ્યા, ત્યારથી તે તેમની સેવામાં સદાને માટે તત્પર બની રહ્યો છે. રામચંદ્રજી ઉપર સુગ્રીવ અત્યન્ત રાગવાળો છે અને એ રાગનું મૂળ આ જગ્યાએ નખાએલું છે. અહીં કહે છે કે, શ્રી નવકાર મંત્રનું શ્રવણ થવાના પ્રતાપે, તે બળદ, મરીને તે જ નગરમાં રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે નગરના રાજા છત્રચ્છાયની શ્રીદત્તા નામની રાણીની કુક્ષિથી, એ બળદ રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું વૃષભધ્વજ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું.

શ્રી નવકાર મંત્રનો મહિમા પાર વિનાનો છે :

સભા૦ નવકારના સ્મરણ માત્રનો આટલો બધો પ્રભાવ ?

હા, શ્રી નવકાર મંત્રના શ્રવણ માત્રનો આટલો બધો પ્રભાવ ! શ્રી નવકાર મંત્રનો મહિમા પાર વિનાનો છે. પૂર્વે આયુષ્યનો બંધ ન કર્યો હોય, ને શ્રી નવકાર મંત્ર પ્રત્યે વિરોધભાવ ન હોય અને શ્રી નવકાર મંત્ર સાંભળતાં સાંભળતાં આયુષ્યનો બંધ પડે, તો નિયમા સારી ગતિ થાય. શ્રી નવકાર મંત્ર માત્ર છેલ્લી ઘડીએ જ સંભાળવાનો કે સંભળાવવાનો છે, એમ નથી. જીવનમાં એનું વધારેમાં વધારે રટણ, મનન અને ચિન્તન હોવું જોઇએ. જે અવસ્થામાં શરણ આપવાની કોઇની પણ તાકાત નથી, તે અવસ્થામાં પણ જે શરણભૂત બની શકે છે, એવા મંત્રનું સ્મરણ આદિ કેટલું હોવું જોઇએ ? એમાં કોને કોને નમસ્કાર છે એ જાણ્યું હોય અને શ્રી અરિહન્તાદિક જે પાંચને એમાં નમસ્કાર છે તે પાંચ પરમેષ્ઠીઓના સ્વરૂપનો ખ્યાલ હોય, તો તો વળી શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ અને શ્રવણ અપૂર્વ લાભનું કારણ બને.

સભા૦ તિર્યંચને પણ સંભળાવાય ?

જરૂર. તિર્યંચો તો દેશ વિરતિ ધર્મ પણ પામી શકે છે. દેવતાઓ દેશવિરતિ ન બની શકે, પણ તિર્યંચો દેશવિરતિ બની શકે. જેમ દેવગતિ એવી છે કે, ત્યાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ એવા પણ આત્મામાં દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિના પરિણામ પ્રગટી શકે જ નહિ. એ ગતિઓ જ એવી છે કે, ત્યાં તેવા પ્રકારનો ક્ષયોપશમાદિ થઇ શકે જ નહિ.

અન્તિમ અવસ્થાવાળા પ્રત્યે તો અવશ્ય કૃપાભાવવાળા બનવું જોઇએ :

મરવા પડેલા બળદને જોતાં પદ્મરૂચિ શેઠ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને તેના કાનમાં તે શેઠે શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરાવ્યું, એ વાત પણ વિચારવા જેવી છે ને ? આજના શેઠીયાઓ પાસેથી એવી આશા રાખી શકાય ? જે શેઠીયાઓ માણસને પણ ન જોઇ શકતા હોય, તે જાનવરને તો શાના જ જોઇ શકે ? અન્તિમ અવસ્થા ભોગવી રહેલો આદમી રસ્તે પડયો હોય અને તમારા જોવામાં આવે, તો મોટરમાંથી નીચે ઉતરી તેને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવવાનું તમને મન થાય ખરૂં ?

સભા૦ લોક બેવકૂફ કહે.

લોક બેવકૂફ કહે, માટે કૃપાનો ત્યાગ કરનારા બેવકૂફ ગણાય કે લોક બેવકૂફ કહે તે છતાં પણ કૃપાપરાયપણ બની રહેનારા બેવકૂફ ગણાય ? અહીં લોકથી ડરીને ચાલશો અને લોકના ડરે ધર્મનો ત્યાગ કરશો,તો પરલોકમાં લોક મદદ કરવા આવશે, એમ ?

સભા૦ લોકની વાત તો ઠીક, પણ એવા કૃપાભાવની જ ખામી છે.

આ ઈકરાર સાચો છે. કૃપાભાવથી ભરપૂર હૃદય હોય, તો આદમીને અવસરે લોકડરને ફગાવી દેતાં પણ વાર લાગતી નથી. કૃપાભાવની ખામી ટાળવા જેવી છે કે નહિ ? કૃપાભાવમાં માત્ર આ લોકના જ સામાના હિતનો વિચાર હોય કે પરલોકના પણ સામાના હિતનો વિચાર હોય ? બળદને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવવામાં, તેના પરલોકના હિતનો જ વિચાર હતો ને ? તમારે ઘેર કોઈ માંદું પડયું હોય, મરવાની ઘડીઓ ગણાતી હોય, તો શાની ધમાલ હોય ?

સભા૦ કાંઈ કે ય આશા હોય ત્યાં સુધી તો ડોઝ અને ઈન્જકશનની ધમાલ હોય.

ત્યારે મરનાર સમાધિપૂર્વક મરી શકે અને મરનારની ગતિ સુધરે, એવો પ્રયત્ન કયારે કરવાનો ? મરનાર જ્યારે લગભગ છેડે પહોંચી જાય ત્યારે ? માંદાની દવા કરવા છતાં પણ એને સમાધિભાવમાં સ્થિર બનાવવાનો ખૂબ ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દવા ન જ આપવી એમ નહિ, પણ સમાધિભાવ પેદા કરવાની અને ટકાવવાની ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી જોઈએ. મરવા પડેલો વેદનાને શાંતિથી ભોગવી શકે અને શ્રી અરિહંતાદિકનું સ્મરણ કરતો કરતો જ મરે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કેવળ ડોઝ અને ઈન્જકશન પાછળ મંડયા રહેવું અને મરનારના પરલોકના હિતનો વિચાર નહિ કરવો, એ વસ્તુતઃ કૃપાલુતા નથી.

બધે જ એવું છે એમ હું કહેતો પણ નથી. એવાં કુટુંબો પણ છે, કે જ્યાં મરવા પડેલાઓને સમાધિભાવમાં જ મગ્ન બનાવી રાખવાના ઘણા ઘણા પ્રયત્નો થાય છે. આ તો સૂચવવાનું એટલું જ કે, તમારે ત્યાં એ સ્થિતિ ન હોય તો તે પેદા કરવી જોઈએ. એમ થવું જોઈએ કે, પદ્મરૂચિ શ્રેષ્ઠીના જેવી કૃપાલુતા આપણા હૈયામાં કયારે પ્રગટે ? કોઈ પણ જીવને અન્તિમ અવસ્થા ભોગવતો જોતાંની સાથે જ, એને શ્રી નવકાર મહામંત્ર સંભળાવવાનું આપણને મન થવું જોઈએ. અન્ય જીવ ઉપર અન્તિમ અવસ્થા વખતે કરેલો ઉપકાર, કેટલીક વાર તો, એ આત્માના અને ઉપકાર કરનારના આત્માના પણ પારંપરિક મહાલાભને માટે થાય છે. આથી જ્યારે જ્યારે સંયોગ મળે, ત્યારે ત્યારે અન્તિમ અવસ્થાના સમયે ઉપકાર કરવામાં તો ખૂબ જ સાવધ રહેવું જોઈએ.

વૃષભધ્વજ રાજકુમારને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું :

ધનદત્તના જીવે પદ્મરૂચિ તરીકેના ભવમાં, મરવા પડેલા ઘરડા બળદ ઉપર ઉપકાર કર્યો, એના કાનમાં શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો અને આપણે જોયું કે - શ્રી નવકાર મંત્રના શ્રવણના પ્રભાવથી તે બળદનો જીવ તે જ નગરમાં રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે રાજપુત્ર વૃષભધ્વજ એક વાર યથેચ્છપણે ભમતો ભમતો તે જગ્યાએ પહોંચી ગયો, કે જે જગ્યાએ પૂર્વભવમાં પોતે ઘરડા બળદ તરીકે શ્રી નવકાર મહામંત્રનું શ્રવણ કરતાં કરતાં મૃત્યુ પામ્યો હતો. પોતાના પૂર્વજન્મના સ્થાનના દર્શનથી તે રાજપુત્ર વૃષભધ્વજ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને પામ્યો. જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને પામેલા તેને પોતાના પૂર્વજન્મનનો ખ્યાલ આવ્યો.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના બળે એણે પોતાની અન્તિમ અવસ્થાનો સઘળો જ ચિતારો નજરોનજર જોતો હોય તેમ જોયો. એને યાદ આવ્યું કે, હું ઘરડો બળદ હતો, રસ્તે મરવા પડયો હતો, ત્યાં એક પરમ ઉપકારી પુરૂષ ઘોડેસ્વાર થઈને આવ્યો, મને મરણ સન્મુખ બનેલો જોઈ તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો, મારી નિકટમાં આવ્યો, મને તે ઉપકારીએ શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો અને એના પ્રતાપે જ અત્યારે હું રાજપુત્ર તરીકે જન્મીને રાજસુખ ભોગવી રહ્યો છું, મારા ઉપર એનો કેટલો બધો ઉપકાર ? પોતાના કાનમાં શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવનાર પરમ ઉપકારીને શોધી એની ભક્તિ કરવાનો ઉમળકો તે રાજપુત્ર વૃષભધ્વજના અંતરમાં પ્રગટયો. ઉપકારીના દર્શનની તેને તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ. કેટલી યોગ્યતા ? આવી યોગ્યતા વિના કામ થાય ? તમે જોશો કે, રાજપાટ આપવા માટે પણ એ તૈયાર થશે. અન્તિમ અવસ્થામાં, બળદ તરીકે હોવા છતાં પણ, રસ્તે

મરવા પડેલો તે વખતે શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો, એ ઓછો ઉપકાર છે ? એ ઉપકાર પાસે રાજ્યાદિકની શી કિંમત છે ? એને એમ ન થયું કે, મારૂં ભાગ્ય હતું માટે આમ બન્યું ! એની ભવિતવ્યતા સારી ન હોત તો આવો ઉપકારી મળત નહિ - એ વાત સાચી, પણ સારી ભવિતવ્યતાને ફળવામાં જે નિમિત્ત થયો, તેને કેમ ભૂલાય ? પેલાની ભાવના કેટલી ઉત્તમ ? હું બળદ છતાં મારી શુભ ગતિની ચિન્તા એને થઇ અને મારી મલિનતાદિનો ખ્યાલ કર્યા વિના મને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવી દુર્ગતિથી બચાવ્યો, એ કેટલો બધો ઉત્તમ ?

રાજકુમાર વૃષભધ્વજ ઉપકારીને શોધવા પ્રયત્ન કરે છે :

વૃષભધ્વજ વિચાર કરે છે કે, એ ઉપકારી મળે શી રીતે ? એને શોધવો કયાં ? 'ભાગ્ય હશે તો મળશે'-એમ વિચારીને તે બેસી રહેતો નથી. ગમે તે ભોગે શ્રી નવકાર મહામંત્ર સંભળાવનાર ઉપકારીને શોધી કાઢવાનો એણે નિર્ણય કર્યો. એ માટે એ વૃષભધ્વજે એ જ જગ્યાએ એક ચૈત્ય બનાવ્યું.

મંદિર કરાવીને એક ભીંત ઉપર તેણે મરવા પડેલા ઘરડા બળદને ચીતરાવ્યો, તેના કાનમાં શ્રી નવકાર મહામંત્રને સંભળાવનાર તે પુરૂષને તેવા જ આકારમાં ચીતરાવ્યો અને પાસે ઉભેલા પલાણવાળા ઘોડાને પણ તેવી જ રીતે ચીતરાવ્યો. ચિત્ર એવું આબેહૂબ બનાવ્યું કે, એ મિત્ર સાથે સંબંધ ધરાવનારને એ વિચારમુગ્ધ બનાવ્યા વિના ન રહે.

આ પછી ત્યાં ચોકીદારોને મૂક્યા. ચોકીદારોને કહી રાખ્યું કે, આ ચિત્રને જોનારાઓ તરફ તમારે પૂરતી નજર રાખવી અને જે કોઇ આદમી આ ચિત્રના પરમાર્થને પામી જઇને જોતો જણાય, તે આદમીના સંબંધમાં તમારે તરત જ મને ખબર આપવી.

ઉપકારીઓને શોધી કાઢવા માટે કેટલો અને કેવો પ્રયત્ન ? વિચારવા જેવી વાત છે ને ? ઉપકાર કેટલો ? શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો એટલો જ ને ? એક નવકારદાતાને શોધવાનો આટલો પ્રયત્ન હોય ? જરૂર હોય, આથી અધિક પ્રયત્ન પણ શક્ય હોય તો હોય, પણ તે કયારે ? શ્રી નવકાર મંત્ર તરફ સદ્ભાવ પેદા થાય ત્યારે, વિચાર કરો કે, 'આપણને નવકારદાતા તરફ સદ્ભાવ છે !' જ્યાં સુધી વસ્તુ પ્રત્યે સદ્ભાવ ન જાગે, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ દેનાર તરફ સદ્ભાવ ન પ્રગટે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ જ નથી.

શ્રી નવકાર મહામંત્ર પાપથી બચવાવાળાને ફળે !

શ્રી નવકાર મહામંત્ર, એ શું છે ? શ્રી અરિહંતાદિક પાંચ પરમેષ્ઠીઓને નમસ્કાર અને તેના ફલનું વર્ણન, પાંચને નમસ્કાર પછી શું આવે છે ?

'एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।'

શ્રી અરિહંતાદિક પાંચને કરેલો નમસ્કાર કેવો છે ? સર્વ પાપોનો નાશ કરનારો છે. અને એ નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરનારો છે, માટે જ સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ તરીકેની એની ગણના છે. આવો મંત્ર ફળે કોને ? પાપરસિકને જેવો ફળવો જોઇએ તેવો ન ફળે. આવા મંત્ર તરફ જેવો સદ્ભાવ જાગવો જોઇએ તેવો સદ્ભાવ તેના જ અંતરમાં જાગે, કે જેના અંતરમાં પાપનો ડર હોય, પાપનો કંપ હોય. પાપભીરૂ આત્માને ખ્યાલ આવી જાય તો આ મંત્ર એને સંસારસાગરથી નિસ્તાર પમાડયા વિના ન રહે. એજ રીતે પાપરસિક બનીને જે કોઇ આની આશાતના કરે તેનો ભયંકર રીતે દુર્ગતિઓમાં ભટકતાં ભટકતાં કયારે પાર આવે તે કહી શકાય નહિ. પાપનાશક વસ્તુની પાપબુદ્ધિએ આરાધના કરવી, એ પણ એક પ્રકારની એની આશાતના છે. આજે કેટલાકો કહે છે કે, 'નવકાર ઘણા ગણ્યા, પણ ફલ કાંઇ જ ન મળે !' એવાઓને કહેવું પડે કે, ભાઇ એ

તો વિચાર કે, તેં ગણીને આરાધના કરી કે આશાતના ? કયી બુદ્ધિએ ગણતો હતો ?' ખરેખર, જે આત્માઓ પાપબુદ્ધિનો ત્યાગ કરવાની ભાવનાવાળા છે પાપથી ડરનારા છે, પાપથી બચવાની ભાવનાવાળા છે, તેમને જ શ્રી નવકાર મહામંત્ર, જેવી રીતે ફળવો જોઇએ તેવી રીતે ફળે છે.

વૃષભધ્વજ રાજકુમારને પદ્મરૂચિ સુશ્રાવકનો મિલાપ :

વૃષભધ્વજ તો ચૈત્ય બનાવરાવીને, ચિત્ર ચિતરાવીને અને ચોકીદારોને રોકીને પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો. એ પછી કોઇ એક વેળાએ શ્રેષ્ઠીપુંગવ પદ્મરૂચિ ત્યા ચૈત્યના દર્શન-વંદન માટે આવી પહોંચે છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્માના બિમ્બને નમસ્કાર કર્યા બાદ, પરમ શ્રાવક એવા તે પદ્મરૂચિએ પેલા ચિત્રને જોયું. ચિત્રને જોતાંની સાથે જ તે વિસ્મય સાથે બોલી ઉઠે છે કે, 'આ સર્વ મને જ લાગુ પડે છે !'

વૃષભધ્વજ રાજકુમારના ચોકીદારો એ સાંભળે છે અને તરત જ એ વાતની વૃષભધ્વજને ખબર પહોંચાડે છે. વૃષભધ્વજ પણ વિના વિલંબે ત્યાં આવી પહોંચે છે અને પદ્મરૂચિને પૂછે છે કે, 'શું તમે આ ચિત્રમાં આલેખવામાં આવેલા વૃતાન્તને જાણો છો ?'

પદ્મરૂચિ કહે છે કે, 'કેટલાક સમય પહેલાં, મરતાં એવા આ બળદને મેં શ્રી નવકાર મહામંત્રનું દાન કરેલું એ વાતને જાણતા એવા કોઇએ આ ચિત્રમાં મને આલેખ્યો છે.'

પદ્મરૂચિના મુખેથી આટલો ખુલાસો સાંભળતાંની સાથે જ વૃષભધ્વજ રાજકુમાર તેને નમસ્કાર કરે છે અને કહે છે કે, 'જે આ ઘરડો બળદ છે, તે જ હું શ્રી નવકાર મહામંત્રના શ્રવણના પ્રભાવથી રાજપુત્ર બન્યો છું. તિર્યંચ યોનિમાં તો હું તે વખતે પણ હતો અને જો કૃપાળુ એવા તમે મને શ્રી નવકાર મહામંત્ર ન આપ્યો હોત તો હું કયી યોનિમાં જાત ? આથી સર્વ પ્રકારે કરીને તમે જ મારા ગુરૂ છો, તમે જ મારા સ્વામી છો અને તમે જ મારૂં દૈવત છો, તો તમે આ વિશાળ રાજ્યને ભોગવો. આ રાજય મારૂં હોવા છતાં પણ તમારૂં જ દીધેલું છે'

આ બધું રાજ્યનો માલિક બોલે છે, પદ્મરૂચિ તો એનો પ્રજાજન ગણાય ને ? પણ અત્યારે વૃષભધ્વજ પદ્મરૂચિને પ્રજાજન તરીકે નથી જોતો. એ તો એને મહા ઉપકારી તરીકે જ જૂએ છે.

કૃતઘ્નતાને ટાળીને કૃતજ્ઞ બનો :

વૃષભધ્વજની આ જાતિની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ પ્રશંસા જ માગી લે છે ને ? કોઇ પણ ગુણાનુરાગી વૃષભધ્વજની આવી ઉત્તમ દશાની અનુમોદના અને પ્રશંસા કર્યા વિના રહી શકે નહિ. આવા પ્રસંગોને તો એવા યાદ રાખી લેવા જોઇએ, કે જેથી કૃતઘ્નતા આપણા હૈયાને ય સ્પર્શી શકે નહિ. કૃતઘ્નતા હૈયાને ય સ્પર્શે નહિ, પછી કૃતઘ્નપણાની પ્રવૃત્તિ હોય જ શાની ? કૃતઘ્નતા જાય અને કૃતજ્ઞતા આવે, તે માટે આવાં આવાં ઉદાહરણોનો વારંવાર વિચાર કરવો. પહેલાં તો ઉપકારી પ્રત્યે સદ્‌ભાવ જાગવો મુશ્કેલ, ઉપકારી પ્રત્યે સદ્‌ભાવ જાગ્યા પછી પણ ઉપકારીના દર્શનાદિની ઇચ્છા થવી મુશ્કેલ, ઉપકારીના દર્શનાદિની ઇચ્છા થયા પછી પણ ઉપકારીને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન થવો એ મુશ્કેલ અને એ પ્રયત્ન થાય તથા ઉપકારીનો ભેટો પણ થાય, તો ય એ ઉપકારીનો નિખાલસપણે ઉપકાર માની એના ઉપકારથી મળેલું ફલ એને સમર્પી દેવાને તૈયાર થવું એ મુશ્કેલ. કૃતઘ્ન મનોવૃત્તિ જાય નહિ અને કૃતજ્ઞ મનોવૃત્તિ પ્રગટે નહિ, ત્યાં સુધી મહાઉપકારીના પણ ઉપકારને સમજી શકાય અને એ ઉપકારના બદલા રૂપે કાંઇક ને કાંઇક, પોતાની શક્યતા મુજબ કરી છૂટવાની ભાવના જાગે એ અશક્ય નથી.

અહીં તો, ઉપકારીના ચરણે સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી દેવાને વૃષભધ્વજ તૈયાર થયો અને પદ્મરૂચિ પણ તેના આગ્રહને સર્વ પ્રકારે ઠેલી શક્યો નહિ. પદ્મરૂચિ શ્રાવક કાંઇ રાજ્યનો લોભી નહિ હતો કે પોતે કરેલી કૃપાનો આવો બદલો મેળવવાની ભાવનાવાળો પણ નહિ હતો. આ તો વૃષભધ્વજનો અતિશય આગ્રહ હતો, એટલે પદ્મરૂચિ તેની સાથે રહેવા લાગ્યો. વૃષભધ્વજ એવી રીતે વર્તવા લાગ્યો કે, એ બન્ને વચ્ચે કોઇ પણ પ્રકારની ભિન્નતા ન હોય. આ રીતે પરમ શ્રાવક પદ્મરૂચિની સાથે એકમેકપણે રહેતો તે વૃષભધ્વજ, શ્રાવકનાં વ્રતોનું પાલન કરતાં કરતાં જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યો. શ્રાવકની સાથે વસનાર કેવો બને ? પેલો શ્રાવક બને કે શ્રાવકપણાને તજે ? શ્રાવકે તો એવી રીતે વર્તવાને પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ, કે જેથી જે કોઇ લાયક આત્મા એના પરિચયમાં આવે, તે ધર્મસન્મુન અને ધર્મનો આરાધક બન્યા વિના રહે નહિ. શ્રાવકના આચાર-વિચાર એવા હોય કે, એના સમાગમમાં આવતાં યોગ્ય તિર્યંચો પણ માર્ગને પામી જાય.

તમે આ સ્થિતિમાં હો તો શું કરો ?

આમાં તમારે તમારી જાતનો પણ વિચાર કરવા જેવો છે. તમે વૃષભધ્વજના જેવી સ્થિતિમાં મૂકાયા હો તો શું કરો અને પદ્મરૂચિના જેવી સ્થિતિમાં મૂકાયા હો તો શું કરો ? વૃષભધ્વજના જેવી સ્થિતિમાં આપણે મૂકાયા હોઇએ, તો આપણને ઉપકારીનો ઉપકાર યાદ આવે ? ઉપકારીના દર્શનનું મન થાય ? ઉપકારીને ઓળખતા ન હોઇએ તો બનતા પ્રયત્ને ઉપકારીને શોધી કાઢવાની ભાવના થાય એવી ભાવના થાય તો ય એનો અમલ થાય અને જ્યારે ઉપકારી મળી જાય તે વખતે, નમસ્કાર કરીને વૃષભધ્વજે જે કહ્યું તેવું કહેવાને તથા તે મુજબ વર્તવાને આપણે તૈયાર થઇએ ખરા ? એ જ રીતે પદ્મરૂચિના જેવી સ્થિતિમાં આપણે મૂકાયા હોઇએ, પદ્મરૂચિ જેટલા શ્રીમંત હોઇએ, તો રસ્તે ચાલતાં જનાવરને મરવા પડેલું જોઇને, વાહનનો ત્યાગ કરી - તેની પાસે જઇ - તેના કાનમાં શ્રી નવકાર મહામંત્ર સંભળાવવાનું આપણને મન થાય ? જેના ઉપર આપણે ઉપકાર કર્યો હોય, તે પોતાનું રાજ્ય આપવાને તત્પર બની જાય તો આપણને તે લેવાનું મન થઇ જાય કે નહિ ? તેમજ રાજાની સાથે વસતાં આપણને ભોગસુખો ભોગવવાનું મન થાય કે આપણે જાતે શ્રાવકધર્મના પાલનમાં સ્થિર રહીને સામાને શ્રાવકધર્મના પાલનમાં ઉદ્યમશીલ બનાવીએ ? આવી આવી રીતે આપણે આપણી દશાનો વિચાર કરવો જોઇએ. આ શ્રવણ શા માટે છે ? દોષ કાઢવાં માટે અને ગુણ પ્રગટાવવા માટે ને ? અવસરે અવસરે આપણે આપણી દશાનું વિવેકપૂર્વક નિરીક્ષણ ન કરીએ તો, આપણા દોષ જાય શી રીતે અને આપણામાં ગુણો પ્રગટે શી રીતે ? આપણે આપણી દશાનો તો હરવખત વિચાર કરવો જ જોઇએ.

પદ્મરૂચિ અને વૃષભધ્વજ કેટલાક ભવો બાદ રામ અને સુગ્રીવ તરીકે :

હવે આગળ શું બન્યું, તેનું વર્ણન કરતાં કેવલજ્ઞાની શ્રી જયભૂષણ મહર્ષિ ફરમાવે છે કે, પદ્મરૂચિ અને વૃષભધ્વજ, એ બન્નેય પુણ્યાત્માઓ લાંબા કાળ સુધી શ્રાવકપણાને સારી રીતે પાળીને મરણ પામ્યા અને મરણ પામેલા તે બન્ને ઇશાન કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવો તરીકે ઉત્પન્ન થયાં. ઇશાન કલ્પમાં પરમર્ધિકદેવ તરીકેની સંપદાઓ ભોગવ્યા બાદ, પદ્મરૂચિનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવીને નંદાવર્ત્ત નામના નગરમાં ઉત્પન્ન થયો. મેરૂપર્વતની પશ્ચિમ બાજુએ આવેલા વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર એ નગર હતું અને ત્યાં તે વખતે નંદીશ્વર નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ નંદીશ્વર રાજાની કનકપ્રભા નામની રાણી હતી, તેની કુક્ષિથી તે પદ્મરૂચિનો જીવ ઉત્પન્ન થયો અને તેનું નયનાનંદ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું. તે નયનાનંદે કેટલોક કાળ રાજ્ય ભોગવ્યા પછીથી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી અને જીવનના અન્તકાલ પર્યન્ત પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરીને નયનાનંદનો જીવ માહેન્દ્ર નામના દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો.

ધનદત્તમાંથી દેવતા બન્યા બાદ પદ્મરૂચિ બનેલો અને પદ્મરૂચિમાંથી દેવતા બન્યા બાદ નયનનંદ બનેલો તે જીવ, માહેન્દ્ર દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને ચ્યવ્યો અને પૂર્વવિદેહમાં આવેલી ક્ષેમાપુરી નામની નગરીમાં તે નગરીના રાજા વિપુલવાહનને ઘેર, વિપુલવાહનની પદ્માવતી નામની રાણીની કુક્ષિથી જન્મ્યો. શ્રીચંદ્ર એવું તેનું નામ રાખવામાં આવ્યું. અહીં પણ કેટલોક વખત રાજ્ય ભોગવીને, તે શ્રીચન્દ્રે સમાધિગુપ્ત નામના એક મુનિવરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. દીક્ષાનું પાલન કરીને આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને તે બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમાં ઈન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

ત્યાંથી ચ્યવીને પદ્મરૂચિનો જીવ, મહાબલવાન બલભદ્ર એવા આ રામચન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે અને વૃષભધ્વજનો જીવ પણ ક્રમે કરીને આ સુગ્રીવ બન્યો છે. આ બધી હકીકત જયભૂષણ કેવલજ્ઞાની ફરમાવી રહ્યા છે.

સુંદર સામગ્રીઓનો પુરેપુરો લાભ લેવો જોઇએ :

આપણે અહીં એ વિચારવું જોઇએ કે, એક વાર અચાનક પણ સુસાધુઓનો યોગ થઇ જવાથી ધનદત્તના આત્માને કેટલો બધો લાભ થયો ? ધનદત્તની શરૂઆત કેવી ? ભૂખ્યે પેટે ભટકતો હતો, એમાં રાત્રિના વખતે સાધુઓને જોયા, સાધુઓને જોતાં તેમની પાસે ભોજનની યાચના કરી, સાધુઓએ તેને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, એ ઉપદેશ ધનદત્તનાં હૈયામાં અમૃતના સિંચન જેવો નિવડયો, એ શ્રાવક બન્યો અને તે પછી તો તે કેવી કેવી ઉચ્ચ દશાને પામ્યો, એ આપણે જોયું.

એક વાર યોગ્ય આત્માને જો ઉત્તમ આલંબન મળી જાય અને સારી રીતે ફળી જાય, તો પ્રાયઃ આવી ઉન્નત પરંપરા પ્રાપ્ત થવી એ સ્વાભાવિક છે. કોઇ તેવી ભવિતવ્યતા હોય અને તેવાં કોઇ નિમિત્તો મળતા પતન થઇ જાય એ જૂદી વાત છે, પરંતુ મોટા ભાગે તો સારી ભવિતવ્યતા હોય તો આત્મા જેમ જેમ કાળ જતો જાય તેમ તેમ ઉન્નત ઉન્નત દશાને પામતો જાય. આપણે આવી પરંપરાના અર્થી ખરા કે નહિ ?

આપણને આવી પરંપરા મેળવવાની ઇચ્છા ખરી ? આવી પરંપરા મેળવવા માટે અત્યારે આપણને ઘણી જ ઉત્તમ સામગ્રી મળી છે. મનુષ્યભવ તો મળ્યો છે, પણ તે આર્યદેશમાં, આર્યજાતિમાં અને પાછો જૈન કુળમાં મળ્યો છે, આપણા પરમ સદ્‌ભાગ્યે આપણને શુદ્ધદેવ, શુદ્ધગુરૂ અને શુદ્ધધર્મની સુંદર સામગ્રી પ્રાપ્ત થઇ છે. આટલી બધી એકએકથી ચઢીયાતી અને પરમ પુણ્યોદય વિના ન મળે એવી સામગ્રી આપણને પ્રાપ્ત થઇ ગઇ છે. હવે તો આપણે આપણું ભવિષ્ય કેવું સર્જવા માગીએ છીએ, એનો વિચાર કરવાનો છે. ધનદત્તે પોતાનું ભવિષ્ય જેવું સર્જ્યું, એથી પણ વધારે સુંદર ભવિષ્ય સર્જવાની આપણી ભાવના હોવી જોઇએ. આ સામગ્રીનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવી લેવાની આપણી તીવ્ર આકાંક્ષા હોવી જોઇએ.

કિંમતીમાં કિંમતી હીરા કરતાં પણ કિંમતી જીવનની ક્ષણ :

ધનદત્ત કરતાં તમારૂં ભાગ્ય ઉતરતું છે એમ તમે માનો છો ? એના ભાગ્યે તો એને ભૂખ્યે પેટે ભટકતો બનાવ્યો હતો. એ હાલતમાં પણ એને સુસાધુઓનો યોગ ફળ્યો, તો તમને શા માટે ન ફળે ? આપણી ભવિતવ્યતા સારી નથી, એમ આપણે શા માટે માની લેવું જોઇએ ? આપણે પ્રયત્નશીલ બનીએ, તો આપણે આપણી ભવપરંપરાને ઉન્નત બનાવી શકીએ અને અલ્પ કાળમાં જ મુક્તિ પામીએ - એમ માનીને જેમ બને તેમ વધારે ઉદ્યમશીલ બનવું જોઇએ. આવી ઉત્તમ તકો જીવને ઘડીએ ઘડીએ મળે છે, એમ ? ઉત્તમ તક મળ્યા પછી સદુપયોગ ન થાય અને દુરૂપયોગ થાય, તો ફરી કેટલા કાળે ઉત્તમ તક મળે એ કહી શકાય નહિ. બજારમાં કમાવાની અને તે પણ દરિદ્રીમાંથી મોટા શ્રીમંત બની જવાની તક રોજ મળે છે ?

એવી તક મળી અને એનો જેવો ઉપયોગ કરવો જોઇએ તેવો ઉપયોગ કરતાં ન આવડ્યું તો ?

સભા૦ દરિદ્રતા રહે અને રોજ સંતાપ થાય.

તેમ અહીં પણ સમજવું જોઇએ. આર્યદેશાદિ સામગ્રીથી સહિત મનુષ્યભવ મળ્યો છે, એ જેવી-તેવી ઉત્તમ તક નથી. આ જીવનની એક ક્ષણને પણ એળે ગુમાવી શકાય નહિ, એવું આ કિંમતી જીવન છે. કિંમતી હીરાના દાગીનાઓમાંથી એક હીરો પડી જાય તો ય કેટલું દુઃખ થાય ? જેવું તેવું દુઃખ થાય ? માણસ એને શોધવાનો કેટલો પ્રયત્ન કરે ? કયાં કયાં પડયો હશે એની કલ્પના કરે અને જ્યાં જ્યાં પડયો હોવાની સંભાવના લાગે ત્યાં ત્યાં શોધ ચલાવે. ધૂળને પણ ઉથામે અને કાદવમાં પણ હાથ નાખે. એ કિંમતીમાં કિંમતી હીરા કરતાં પણ મનુષ્યજીવનની એક ક્ષણ વધારે કિંમતી છે. આત્માને એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ સાલવો જોઇએ. એ દશા પેદા થઇ જાય, તો ઉન્નત પરંપરાવાળું ભવિષ્ય સર્જાવું, એ કાંઇ બહુ મોટી વાત નથી. આપણી તથાપ્રકારની રૂચિ અને તૈયારી હોવી જોઇએ.

એકવાર ગાડું ચીલે ચઢી જવું જોઇએ :

આપણે એક તરફ વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી-એ ત્રણેયની ભવપરંપરા જોઇ અને બીજી તરફ ધનદત્ત તથા ઘરડા બળદના જીવની ભવપરંપરા પણ જોઇ. વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી તિર્યંચપણાને પામ્યાં અને તે પછી પણ સંસારમાં દુર્ગતિઓમાં ભટકવા લાગ્યાં, જ્યારે ધનદત્ત અને વૃષભધ્વજ દેવલોકને પામ્યા અને સારી સારી ગતિઓમાં સુખ ભોગવતાં ભોગવતાં વિશેષ વિશેષ આરાધના કરવા લાગ્યા.

આ બન્ને ય બાબતોનો વિચાર કરવામાં આવે, તો આપણને એમ થઇ જાય કે, અત્યારે આપણને જે તક મળી છે, તેનો લાભ લેવામાં ચૂકવા જેવું નથી. આ જીવનથી આપણા આત્માનું ગાડું ચીલે ચઢી જાય, એવું આપણે કરવું જોઇએ. ગાડું ચીલે ચઢ્યા પછી ધ્યાન તો રાખવું જ પડે, પણ એક વાર ગાડું ચીલે ચઢી જાય એટલે સાવચેત આત્માની ગતિ સીધે સીધી થયા કરે. એમ કરવા છતાં ભવિતવ્યતાના યોગે બીજું કાંઇ બનશે તો તેની વાત તે વખતે, પણ અત્યારે તો આપણે ચીલે ચઢી જવું જોઇએ ને ? આત્મા એકવાર ચીલે ચઢી ગયો, પછી કદાચ આડો-અવળો ફસી જાય તોય તેને ફરી ચીલો મળ્યા વિના રહે નહિ. આ ભવમાં તો આપણે ધનદત્તની માફક ચીલે ચઢી જવાનો જ ઉદ્યમ કરવો જોઇએ. ભૂખ્યે પેટે ભટકતાં ભટકતાં ભોજનની યાચના કરવા આવેલો તે, સુસાધુઓના ઉપદેશમાં રૂચિવન્ત બન્યો અને મુક્તિસાધક ધર્મના ચીલે ચઢ્યો, તો પરિણામ એ આવ્યું કે, છેલ્લે છેલ્લે તે રામચન્દ્રજી તરીકે જન્મ્યો અને આપણે આગળ ચાલતાં જોઇશું કે, તે જીવની આ ભવમાં જ મુક્તિ થશે. એવું સાંભળતાં આપણને જો આપણી ભવપરંપરાને સુધારવાનું મન ન થાય, તો આપણે કેટલા બધા અયોગ્ય છીએ અને આપણી ભવિતવ્યતા કેટલી બધી વિષમ છે, એનો વિચાર કરવો રહ્યો.

શ્રીકાન્ત, વસુદત્ત અને ગુણવતી વજ્રકંઠ, શ્રીભૂતિ ને વેગવતી :

હવે શ્રી જયભૂષણ નામના તે કેવલજ્ઞાની મહર્ષિ, દુર્ગતિઓમાં ભ્રમણ કરવામાં પડેલા શ્રીકાન્ત, વસુદત્ત અને ગુણવતીના જે જીવો, તેમનું છેવટ શું થયું ? એ દર્શાવતા ફરમાવે છે કે, શ્રીકાન્તનો જીવ દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ભવભ્રમણ કર્યા પછીથી, મૃણાલકન્દ નામના નગરમાં, શંભુ નામના રાજાની હેમવતી નામની રાણીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું વજ્રકંઠ એવું નામ સ્થાપવામાં આવ્યું. વસુદત્તનો જીવ પણ દીર્ઘકાળ પર્યંત ભવભ્રમણ કર્યા પછીથી, મૃણાલકન્દ નામના તે જ નગરમાં શંભુ રાજાના વિજય નામના પુરોહિતને ઘેર રત્નચૂડા નામની તે પુરોહિતની પત્નીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું શ્રીભૂતિ એવું નામ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું.

હવે ત્રીજો જે ગુણવતીનો જીવ, તે પણ દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ભવભ્રમણ કર્યા પછીથી, મૃણાલકન્દ નામના તે જ નગરમાં વસુદત્તનો જીવ જે શ્રીભૂતિ નામના પુરોહિતપુત્ર તરીકે જન્મ્યો છે, તે શ્રીભૂતિની સરસ્વતી નામની ભાર્યાની કુક્ષિથી પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું વેગવતી એવું નામ રાખવામાં આવ્યું. આ તો સંસાર છે. કોઇ ભવમાં ભાભી હોય, તો કોઇ ભવમાં પુત્રી પણ હોય !

અહીં યાદ રાખવાનું છે કે, ગુણવતીનો જીવ જે વેગવતી તરીકે જન્મ્યો છે, તે જ સીતાજીનો જીવ છે. નિર્દોષ એવાં પણ સીતાજી કયા કારણે કલંકના અતિથિ બન્યાં, તે વાત હવે આવે છે તે વેગવતી જ્યારે યૌવનવયને પામી, તે વખતે કોઇ એક વેળાએ શ્રી સુદર્શન નામના એક મુનિવરને તેણે જોયા. એ મુનિવર પ્રતિમામાં સ્થિત હતા અને લોકો તે મુનિવરને ઘણા ભાવથી વંદન કરતા હતા. એ જોઇને વેગવતીને ઉપહાસ કરવાનું મન થઇ ગયું. તે ઉપહાસપૂર્વક બોલી કે, 'અહો, આ સાધુને તો મેં પૂર્વે એક સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતા જોયો છે : અત્યારે તેણે પેલી સ્ત્રીને અન્યત્ર મોકલી દીધી છે : તો હે લોકો ! તમે આવા વેષધારીને કેમ વંદન કરો છો ?'

દોષિતનો પણ ટેડફજેતો કરવાથી ઘણી ઘણી હાનિઓ થાય છે :

વેગવતીએ ઉપહાસ કરતાં કેવી ભયંકર વાત કહી નાખી ? મુનિવર નિર્દોષ છે, મોક્ષસાધનામાં લીન છે, વેગવતીનું એમણે કશું જ બગાડયું નથી, છતાં વેગવતીએ એ મુનિવરને શિરે કારમું કલંક મઢી દીધું ! આમ કરવું, એ ઘણું જ ભયંકર કહેવાય એની ના નથી, પણ આજે કહેવાતા સુધારકો અગર ધર્મદ્વિષીઓ જે જાતિનો પ્રચાર કરી રહયા છે, તે જોતાં એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું પણ કાંઇ નથી.

સભા૦ વેગવતીને આવી કલ્પના કરવાને કોઇ નિમિત્ત મળ્યું હશે ?

નહિ જ, કારણ કે, ગ્રંથકાર પરમર્ષિ જ ઉપહાસ કરવાનું તેને મન થયું, એમ ફરમાવે છે. આજના લોકની વાતમાં આપણે તેવી કલ્પના કરીને પણ વિચાર કરીએ, તો ય આવું આળ મૂકી શકાય, એમ કોઇ જ ડાહ્યો માણસ નહિ કહે. આવી કલ્પના કરવાને આપણને નિમિત્ત મળી જાય, તો ય તપાસ તો કરવી જોઇએ ને ? પૂરતી તપાસ કરીને વાતમાં શું તથ્ય છે-એની ખાત્રી તો કરી લેવી જોઇએ ને ? એથી પણ આગળ વધીને આપણે વિચાર કરીએ કે, પૂરતી તપાસ કરી અને એના પરિણામે મુદ્દા સાથે હકીકત જાણવામાં આવી, પણ તેથી આવો ઢેડફજેતો કરાય ? મુનિવરની નિન્દા સાથે શાસનની નિન્દા થાય કે નહિ ? શાસનની નિન્દા થવા સાથે દોષિત મુનિના આત્માનું કારમું અહિત પણ થઇ જાય ને ?

સભા ૦ એય બનવાજોગ છે, પણ મુનિવેષમાં એવું પાપ આચરે તે કેમ સહી શકાય ?

તો એ કહો કે- ઢેડફજેતો કરવાથી શો ફાયદો થાય ?

સભા૦ એવા પાપીઓના સંસર્ગથી અનેક આત્માઓ બચી તો શકે ને ?

પણ શાસનની નિન્દા થાય, એથી અનેક બાલજીવોના માર્ગમાં અન્તરાય પડે કે નહિ ? માર્ગસન્મુખ બનેલા આત્માઓમાંના કેટલાક માર્ગવિમુખ દશા પામે એમ બને કે નહિ ? પરમ તારક મુનિમાર્ગ પ્રત્યે લોકમાં સદ્ભાવને બદલે દુર્ભાવ પ્રગટે એમ બને કે નહિ ? તેમજ દોષિત આત્મા પણ દોષમુકત બનવાને બદલે ઘોર અધઃપતનને પામે એમ પણ બને કે નહિ ? ઢેડફજેતામાં લાભ વધારે કે હાનિ વધારે ?

સભા૦ આમ તો હાનિ વધારે.

ઢેડફજેતાથી લાભ થવાનો સંભવ હોય તો ય તે નહિ જેવો છે અને કારમો ગેરલાભ નિશ્ચિત છે.

સભા૦ ત્યારે એવા વખતે કરવું શું ?

પાપી આત્માઓ પ્રત્યે દયાભાવ હોવો જોઇએ :

એવા ઉપાયો યોજી શકાય છે, કે જેથી શાસનની નિન્દા થાય નહિ, દોષિતમાં પણ લાયકાત હોય તો તે સુધર્યા વિના પણ રહે નહિ અને એ કદાચ ન પણ સુધરે તો ય અને ધર્મશીલ આત્માઓ એના સંસર્ગથી બચી જાય એવી પરિસ્થિતિ તો જરૂર ઉપસ્થિત થઇ જાય. વાત એ છે કે, એવા ઉપાયો તે જ આત્માઓને સૂઝે છે અને તે જ આત્માઓ એવા ઉપાયોનો વિવેકપૂર્વક અમલ કરી શકે છે, કે જેઓનું હૈયું શાસનરાગથી પૂર્ણ હોય છે અને મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી ઓતપ્રોત હોય છે, પણ ધર્મદ્વિષથી કલુષિત અને નિર્દય હોતું નથી.

પાપ પ્રત્યે જેમ ઉત્કટમાં ઉત્કટ કોટિનો તિરસ્કાર હોવો જોઇએ, તેમ પાપી આત્માઓ પ્રત્યે તેટલો જ દયાભાવ હોવો જોઇએ. જગતના જીવ માત્રના કલ્યાણની કામના હોવી જોઇએ અને જગતના કલ્યાણ માટેના એકના એક સાધનરૂપ શાસન પ્રત્યે અવિહડ રાગ હોવો જોઇએ. યોગ્ય ઉપાયો નહિ યોજતાં ઢેડફજેતો કરનાર કે કરાવનાર તો પવિત્ર શાસનની નિન્દા કરાવનારો અને અનેક આત્માઓને કલ્યાણમાર્ગથી વિમુખ આદિ બનાવનારો બને છે. સદાને માટે ધર્મ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણવા યોગ્ય છે, એમ જે ઉપકારીઓએ ફરમાવ્યું છે, તે વિના કારણ ફરમાવ્યું હશે ? એનું રહસ્ય સમજવું જોઇએ. અને ધર્મબુદ્ધિએ પણ અધર્મના ઉપાસક ન બની જવાય તેની કાળજી રાખવી જોઇએ.

ધર્મ પામવાને લાયક આત્મા પણ દેવ-ગુરૂ-ધર્મની નિન્દા ન સાંભળી શકે :

આ તો બધી ખરેખરા દોષિતના પ્રસંગે લગતી વાતો થઇ, પણ આજે તો ધર્મદ્વિષીઓ તરફથી તદ્દન જૂઠ્ઠાં અને તે છતાં મહાકારમાં એવા પણ કલંકો સુસાધુઓને શિરે મઢી દેવાનો પ્રયત્ન કયાં નથી થતો ?

સભા૦ એમની વાતોમાં કશું જ સત્ય નહિ હોય ?

કોઇ કોઇ કિસ્સાઓમાં આંશિક તથ્ય હોય તો તે સંભવિત છે, પણ તેમાં ય અતિશયોકિત તો ખરી જ : અને કેટલાક કિસ્સા તો સાવ કલ્પિત ! નિર્દોષ મુનિવરોને શિરે કારમા કલંકો અને તે પણ કાલ્પનિક કલંકો મઢી દેવાને તત્પર બનવું, એમાં કયી માણસાઇ છે ? એમાં નથી પોતાના ઉપર ઉપકાર થતો કે નથી અન્ય ઉપર ઉપકાર થતો. એથી કેવળ ગેરલાભ થાય છે અને તે પણ જેવો-તેવો નહિ.

સભા૦ એવાઓ પણ દયાપાત્ર તો ખરા ને ?

જરૂર, આપણે એમ જ ઇચ્છીએ કે, એ બિચારાઓનું કલ્યાણ થાય; એ બિચારાઓ પાપથી બચે અને કલ્યાણ સાધનામાં જોડાય, એવી જ આપણી ભાવના હોય, પણ એમના પાપે બીજા અનેક આત્માઓને હાનિ ન થાય, એની ય આપણને કાળજી હોય ને ? કેવળ એવાઓના કલ્યાણની ભાવના અને બીજા જીવોના કલ્યાણની ભાવના નહિ, એમ તો નહિ ને ? ધર્મને નહિ પામેલા પણ ધર્મને પામવા માટે લાયક એવા આત્મામાં પણ એ ગુણ હોય છે કે, તે ધર્મની નિન્દાને સાંભળી શકતો નથી. શકિત હોય તો એ ધર્મનિન્દકને ધર્મનિન્દા કરતો અટકાવે, ન અટકે તો ખસેડે અને તેવી શકિત ન હોય તો પોતે ખસી જાય. ધર્મને પામવાને લાયક બનેલા આત્મામાં પણ આટલી ઉત્તમતા હોય, તો ધર્મી આત્મામાં કેટલી જોઇએ ? માતાને કોઇ ખોટી રીતે વ્યભિચારિણી કહે, તો હૈયું ચીરાય કે નહિ ? તો પછી દેવ-ગુરૂ-ધર્મની નિન્દા કાને પડે તો ? એ વખતે હૈયામાં ચીરો પડે ખરો ? હૈયું ધર્મને લાયક કે ધર્મી હોય તો જરૂર કારમો ચીરો પડે જ.

પોદળો પડે તો કાંઈક ને કાંઈક ધૂળ લીધા વિના ન જાય, એ શું નથી જાણતાં ? અત્યારના યુગમાં તો ધર્મ-વિરોધને લગતી વાત મઠારીને કહેતા આવડે, તો એમાં ન સપડાય એવા વિરલા જ ! પરની નિન્દામાં રસિકતા ઓછી છે ? અને તેમાં પણ કોઈક સારા ગણાતા આદમી માટેની ખરાબ વાત કાને પડી જાય તો ? એકને કાને પડેલી વાત અનેકોને કાને ગયા વિના રહે, એવું તો ભાગ્યે જ બને. લોકસ્વભાવ જ એવો હોય છે કે, તે ગુણની વાત થોડા પણ પ્રમાણમાં ઘણી મુશ્કેલીએ ઝીલી શકે છે, જ્યારે દુર્ગુણની વાત તે મોટા પ્રમાણમાં પણ ઘણી જ સહેલાઈથી ઝીલી શકે છે. લોકના આવા સ્વભાવને સમજીને પણ, કોઈને કલંકિત આદિ તરીકે જાહેર કરતાં અટકી જવું જોઈએ અને બીજાઓને પણ તેમ કરતાં અટકાવવાના તેમજ ન અટકે તો તેમના પાપની અસર ફેલાવા ન પામે તેવા પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

સજ્જનોની નિન્દામાં લોકોને વધારે રસ હોય છે :

એ વાત સાચી છે કે, કોઈ પણ પ્રકારના નિમિત્ત વિના સાધુઓને કે ઉત્તમ આત્માઓને કલંકિત તરીકે જાહેર કરનારા ઓછા હોય છે, પણ એ ય વાત સાચી જ છે કે, નિમિત્ત સાચું છે કે ખોટું એની લેશ પણ દરકાર કર્યા વિના સાધુઓને અગર ઉત્તમ આત્માઓને કલંકિત માનનારા અને કહેનારા ઘણા હોય છે. બીજી વાત એ પણ છે કે, અતિશય દુષ્ટ માણસો સજ્જનોને કલંકિત તરીકે જાહેર કરવાને માટે તદ્દન જૂઠ્ઠા પણ નિમિત્તો ખડાં કરી દે છે.

જેમ સીતાજીના પ્રસંગમાં આપણે જોયું હતું કે, સીતાજીની સપત્નીઓએ તેમની પાસે કૌતુકના નામે રાવણનાં ચરણોનું ચિત્રણ કરાવી લીધું અને તે પછી તે રામચન્દ્રજીને બતાવ્યું તેમજ રામચન્દ્રજીએ એ વાતને ગણકારી નહિં એટલે સીતાજીના કલ્પિત અસતીપણાની વાત જાહેરમાં વહેતી મૂકી. એ વાત એવી ચાલી પડી કે, નગરના મૂખીઓને પણ એમાં કાંઈક તથ્ય હશે એમ લાગ્યું. એકે બીજાને કહી, બીજાએ ત્રીજાને કહી અને એમ વાત વધી પડી. ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, પર માત્રની નિન્દાથી બચવું જોઈએ અને તેમાં ય ગુણસમૃદ્ધ આત્માઓની નિન્દાથી તો ખાસ કરીને બચવું જોઈએ, જયારે દુનિયામાં મોટે ભાગે ગુણસમૃદ્ધોની નિન્દાનો વધારે રસ જોવાય છે. સામાન્ય માણસની ખરાબ વાત સાંભળી હોય તો કદાચ એ તરફ ઉપેક્ષા સેવાય,પણ સજ્જન તરીકે પંકાતા કે પૂજાતા આત્માની ખરાબ વાત કાને પડતાંની સાથે જ જીભને એટલો બધો સળવળાટ થાય કે, કયારે આ વાત હું અમુકને કહું ને તમુકને કહું ? દુનિયામાં બધાં જ આવા નથી હોતા, પણ આવા ઘણા હોય છે. જો કે, એમાં સજ્જનોનો અશુભોદય કામ કરતો હોય છે, પણ એટલા માત્રથી જે આત્માઓ ગુણસમૃદ્ધ આત્માઓની નિન્દા કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેઓ ગુણસમૃદ્ધ આત્માઓની નિન્દાના તે પાપથી લેપાયા વિના રહેતા નથી. એ વાત જરા પણ ભૂલવા જેવી નથી.

વેગવતીની જૂઠી પણ વાતથી લોકોએ નિર્દોષ મુનિવરને રંજાડયા :

આપણા ચાલુ પ્રસંગમાં પણ એવું બને છે કે, 'આ સાધુને તો સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતો મેં જોયો છે અને અત્યારે તેણે તે સ્ત્રીને અન્યત્ર મોકલી દીધી છે, માટે આવા સાધુને તમે કેમ નમસ્કારાદિ કરો છો ?'-એવું જયાં વેગવતીએ ઉપહાસ સાથે કહ્યું, ત્યાં તો લોકોએ એની વાતને સાચી માની લીધી. વેગવતીનાં વચનોથી સર્વ લોક એ મુનિવર પ્રત્યે તરત જ દુર્ભાવવાળો બની ગયો. સર્વ લોકો દુર્ભાવવાળા બની ગયા એટલું જ નહિ, પણ વેગવતીએ કહેલા કલંકનો ઉદ્‌ઘોષ કરવાપૂર્વક તેઓ તે મુનિવરને રંજાડવા લાગ્યા.

છે કાંઈ કમીના ? વેગવતીને કોઈ એટલું પણ પૂછતું નથી કે, 'તેં આ મુનિવરને સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતા કરતા જોયા કયારે ?' વળી મુનિવરને પૂછીને ખૂલાસો મેળવવાને માટે પણ કોઈ થોભતું નથી. વેગવતી નજરે જોયાની વાત કરે છે અને લોક એ વાતને માની લે છે ! આજે જૈન ગણાતાઓમાં પણ, આ વેગવતીની જેમ

નજરે જોયાની વાત કરનારાઓ જીવે છે. અહીં મુંબઈમાં એવા ય માણસો વસે છે, કે જેઓ-'ફલાણા સાધુ આવા અને ફલાણા સાધુ તેવા; ફલાણા સાધુએ અમુક ઠેકાણે આમ કર્યું અને ફલાણા સાધુએ અમુક ઠેકાણે તેમ કર્યું !' - એવી એવી વાતો કરતા ફરે છે અને તે પણ એવી રીતે કે, જાણે પોતે જે વાત કરી રહ્યો છે, તે પૂરતી ખાત્રી કર્યા પછી જ કરી રહ્યો છે. આવી રીતે એ વાત કરે, છતાં કદાચ કોઈ પૂછે કે, ' પણ ભાઈ ! તમે જાતે જોયું છે ?'-તો વેગવતીની જેમ જાતે જોયાની જૂઠ્ઠી વાત કરતાં પણ એ અચકાય નહિ.

સભા ૦ એમ કરવામાં એને લાભ શો ?

દુનિયામાં ચહા, બીડી, દારૂ આદિનાં જેમ વ્યસનો હોય છે, તેમ પરનિન્દા કરવાનું પણ વ્યસન હોય છે. સાધુતા પ્રત્યે ખૂબ દ્વેષ હોય અને પરનિન્દાનો કારમો ચડસ હોય, એથી એમ પણ કરે. લાભની વાતમાં આવા ધર્મદ્વિષીઓમાં હુંશીયાર ગણાય, અને શાબાશી મળે, એવા ચાર આદમીમાં એ પૂછાય પણ ખરો અને ધર્મદ્વિષીઓ પાસેથી આર્થિક લાભ પણ એવાઓ તક મળે તો મેળવી લે એવા આત્માઓ પ્રાયઃ પરભવની ચિન્તાથી પરવારેલા હોય છે. પાપ અને પરભવ આદિમાં એવાઓને પ્રાયઃ વિશ્વાસ જ હોતો નથી. અનેક તવંગરોને એ મોટર આદિમાં મહાલતા જૂએ છે અને પોતે દરિદ્રીની જેમ ભટકે છે, છતાં એને પુણ્ય-પાપનો ખ્યાલ આવતો નથી. એ પુણ્ય, પાપ, પરભવ આદિને માને કે ન માને, પણ એવા આત્માઓ પોતાના કારમા ભવિષ્યને જ સર્જી રહ્યા છે, એ શંકા વિનાની વાત છે. એવાઓ પોતાનું તો બગાડી રહયા છે, પરન્તુ બીજા ય અનેક આત્માઓના હિતનું નિકંદન કાઢી રહ્યા છે. વેગવતીના પ્રસંગમાં જૂઓ ને ? વેગવતીએ નજરે જોયાની વાત કરી, એટલે સર્વ લોકોએ માની લીધું કે- 'સુદર્શન મુનિ ભ્રષ્ટાચારી છે' અને કલંકના ઉદ્ઘોષ સાથે ઉપદ્રવ પણ કરવા માંડયો.

નિર્દોષ સુદર્શન મુનિવરે કરેલો અભિગ્રહ :

આ વખતે સુદર્શન નામના મુનિવર પણ એવા અભિગ્રહને ગ્રહણ કરે છે કે, 'મારૂ આ કલંક જ્યાં સુધી પરિપૂર્ણ રીતે ઉતરશે નહિ, ત્યાં સુધી હું મારા આ કાયોત્સર્ગને પાળીશ નહિ.

સભા૦ એવા પણ મુનિવર્યને પોતાના કલંકની આટલી બધી ચિન્તા ? ઉપદ્રવને તેમણે કર્મ -નિર્જરાનું કારણ નહિ માન્યો હોય ?

સુદર્શન મુનિવરને પોતાના કલંકની આટલી બધી ચિન્તા થઈ, તેમાં તેમનો હેતુ પોતાની જાતને આપત્તિમુકત બનાવવાનો કે પોતાની માનદશાને પ્રાપ્ત કરવાનો નહિ હતો. તેમને તો શાસનની નિન્દા સાલતી હતી. એમને એમ લાગ્યું કે, મારા નિમિત્તે જૈન શાસનની આટલી બધી અપભ્રાજના થાય, એ હું કેમ સહી શકું ? મારે મારા નિમિત્તે થતી આ અપભ્રાજનાને અટકાવવી જ જોઈએ.

સભા૦ લોકો ઉદ્ઘોષ તો તેમના કલંકનો કરતા હતા અને ઉપદ્રવ પણ તેમની સામે જ હતો.

બરાબર છે, પણ મુનિ એ શું જૈનશાસનની બહારની વ્યકિત છે ? મુનિની નિન્દામાં મુનિમાર્ગની નિન્દા છે અને મુનિમાર્ગની નિન્દામાં મુનિની નિન્દા છે. વળી દેખીતી રીતે એ નિન્દા સુદર્શન મુનિવરની હતી, પરન્તુ એ નિન્દાના યોગે જૈન મુનિમાર્ગ પ્રત્યે દુર્ભાવ પેદા થાય કે નહિ ? ' જૈન મુનિઓ આવા ભ્રષ્ટાચારી હોય છે.' -એવો લોકવાદ પ્રવર્ત્તે કે નહિ ? અને એવો લોકવાદ પ્રવર્ત્તે, એ શું સામાન્ય કોટિની શ્રી જૈનશાસનની અપભ્રાજના છે ?

ધર્મી ગણાતા જીવોની જોખમદારી ઘણી છે :

ધર્મી તરીકે ઓળખાતા આદમીના સારા-નરસા વર્ત્તનની અસર રૂપે શાસનની પ્રભાવના આશાતના થાય તે સ્વાભાવિક જ છે. જગતમાં ઘણા જીવો એવો હોય છે, કે જેઓ ધર્મના અનુયાયી તરીકે પંકાતા આદમીઓના વર્ત્તન ઉપરથી તે તે અનુયાયીઓ જે જે ધર્મને માનનારા હોય છે, તે તે ધર્મના સારા-નરસાપણાનો વિચાર કરે છે. ધર્મીના સારા વર્ત્તનને જોઇને એવા આત્માઓ સહજ રીતે બોલી ઉઠે છે કે, 'આ જે ધર્મનો અનુયાયી છે, તે ધર્મ કેવો સરસ છે ? આ જે ધર્મને માને છે તે ધર્મ જરૂર સારો હોવો જોઇએ : કારણ કે, એ વિના આ માણસનું વર્ત્તન આટલું ઉમદા હોઇ શકે નહિ.' એ જ રીતે ધર્મી તરીકે ઓળખાતા આદમીના ખરાબ વર્ત્તનને જોઇને એવા આત્માઓ સહજ રીતે એ બોલી ઉઠે છે કે, 'આ માણસ જે ધર્મને માને છે, તે ધર્મમાં કાંઇ માલ જેવું દેખાતું નથીઃ નહિતર આ માણસ એના ધર્મનો ચુસ્ત અનુયાયી હોવા છતાં પણ આવા દુષ્ટ વર્ત્તનવાળો કેમ જ હોઇ શકે ?' આ રીતે ધર્મી ગણાતા આદમીઓ, પોતે જે જે ધર્મના અનુયાયી હોય, તે તે ધર્મની પ્રશંસા અગર તો નિન્દામાં નિમિત્તભૂત બને છે.

આથી જ કહેવામાં આવે છે કે, ધર્મી તરીકે પંકાતા આદમીની જોખમદારી ઘણી વધી જાય છે. આપણા ખરાબ કૃત્યથી ધર્મ વગોવાય, એ આપણાથી કેમ જ સહેવાય ? ખરાબ આપણે અને નિન્દા થાય ધર્મની, એ ધર્મ પ્રત્યે બહુમાનભાવ હોય તો ડંખ્યા વિના ન જ રહે. સાધુ કે શ્રાવક-બન્નેએ આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને પણ પોતપોતાને નહિ છાજતાં કૃત્યોથી બચતા રહેવાની તકેદારી રાખવી જોઇએ. આપણા નિમિત્તે પરમ તારક શ્રી જૈનશાસનની પ્રશંસા થાય, તો તો તે ઘણી જ ઉત્તમ બિના છે : પરન્તુ કમથી કમ આપણા નિમિત્તે પરમ તારક શાસનની નિન્દા ન થાય, એની તો આપણને ખૂબ જ કાળજી હોવી જોઇએ. પરમ તારક શાસનની નિન્દા થાય એવું કૃત્ય આચરનારાઓ દુર્લભબોધિ અને બહુલસંસારી બની જાય, તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. ઉચિત પ્રવૃત્તિઓથી બેદરકાર બનેલા અને અનુચિત પ્રવૃત્તિઓને આચરતા જે કોઇ હોય, તે સાધુ કે શ્રાવકે આ દૃષ્ટિએ પણ જરૂર વિચાર કરવો જોઇએ.

વેગવતીએ પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગી :

અહીં તો બન્યું એવું કે, શ્રી સુદર્શન મુનિવરના અભિગ્રહના પ્રતાપે દેવતાનું આકર્ષણ થયું. દેવતાએ પોતાના અવધિજ્ઞાનના બળથી જાણી લીધું કે, વેગવતીએ જ તદ્દન જૂઠ્ઠો આરોપ મૂકીને, આ નિર્દોષ અને સ્વપરકલ્યાણમાં રત એવા મુનિવરને ઉપદ્રવના સ્થાનભૂત બનાવ્યા છે, આથી તે દેવતા વેગવતી ઉપર રોષે ભરાયો અને રૂપવતી વેગવતીના મુખને એકદમ તેણે શ્યામ બનાવી દીધું. બીજી તરફ વેગવતીના પિતા શ્રીભૂતિને પણ ખબર પડી ગઇ કે, ' શ્રી સુદર્શન મહાત્માને કલંકિત ઠરાવીને તેમને શિરે આપત્તિ ઉભી કરનાર તેમજ સાધુધર્મની નિન્દા કરાવનાર આ મારી દીકરી વેગવતી જ છે' - એટલે તે શ્રીભૂતિએ પણ તેની ખૂબ ખૂબ ભર્ત્સના કરી. વેગવતીને શિરે આમ બેવડી આફત આવી. મુખ એકદમ શ્યામ પડી જવાથી તેને રોગનો ભય લાગ્યો અને પિતાએ કારમો તિરસ્કાર કર્યો એટલે તેને પિતાનો પણ ડર લાગ્યો.

આમ બન્ને પ્રકારના ભયથી ભયભીત બનેલી તે વેગવતી તરત જ શ્રી સુદર્શન નામના તે મુનિવરની પાસે પહોંચી ગઇ. રૂપવતી વેગવતીનું મુખ એકદમ શ્યામ બની ગયું, એટલે લોક પણ કૌતુક જાણવાને કે જોવાને આતુર બને તે સ્વાભાવિક છે. વેગવતી મુનિવરની પાસે આવી, એટલે સર્વ લોક પણ મુનિવર પાસે આવ્યો. તે સર્વ લોકની સમક્ષ, શ્રી સુદર્શન મુનિવરને ઉદ્દેશીને વેગવતી ઉચ્ચ સ્વરથી બોલી કે, હે સ્વામિન્ આપ સર્વથા નિર્દોષ છો; આપના ઉપર તદ્દન જૂઠ્ઠા એવા આ દોષનું મેં જ આરોપણ કરેલું છે; તો હે ક્ષમાના સાગર આપ મારા આ અપરાધને માફ કરો !'

વેગવતી જ્યાં આ પ્રકારે બોલી કે તરત જ, એ સાંભળીને લોકો પુનઃ પણ એ મુનિવરને પૂજવા લાગ્યા અને વેગવતીનું મુખ જે શ્યામ બની ગયું હતું તે પણ પાછું પૂર્વવત્ નિર્મલ બની ગયું . ત્યારથી આરંભીને વેગવતી સુશ્રાવિકા બની ગઇ.

વેગવતી માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ રાજાની માગણી અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રીભૂતિનો ઇન્કાર :

જે નગરમાં આવો બનાવ બની જાય, તે નગરના રાજાના કાને એ બનાવની વાત ન પહોંચે એ અશક્ય પ્રાયઃ છે, અને જ્યારે એ વાત રાજાના કાને પહોંચે ત્યારે એ બનાવ જેને આભારી હતો તે વેગવતીને જોવાજાણવાની રાજાને ઇચ્છા થાય તે પણ સ્વાભાવિક છે. અહીં તો એટલી જ વાતનો ઉલ્લેખ છે કે-મૃણાલકંદ નામના તે નગરના શંભુ નામના રાજાએ તે વેગવતીને જોઇ અને તેના રૂપવતીપણાથી આકર્ષાઇને શંભુરાજાએ તેની શ્રીભૂતિ પાસે માગણી કરી.

શ્રીભૂતિ સમ્યગ્ધર્મ એટલે શ્રી જિનધર્મનો ઉપાસક છે અને શંભુરાજા મિથ્યાધર્મનો ઉપાસક છે. શંભુરાજા મિથ્યાધર્મનો ઉપાસક છે, એથી શ્રીભૂતિ તેને પોતાની કન્યા આપવાને તૈયાર થતો નથી. ખુદ રાજા તરફથી માંગણી થતી હોવા છતાં પણ, લલચાયા વિના કે ડરમાં ફસાયા વિના શ્રીભૂતિ સાફ સાફ શબ્દોમાં જવાબ દઇ દે છે કે, 'હું મારી કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિને નહિ આપું !' અર્થાત્ ; આપ મિથ્યાદૃષ્ટિ છો અને એથી આપને હું મારી કન્યા આપું એ બની શકે તેમ નથી.

તમે જોયું ને કે, આ છેલ્લા સર્ગમાં કેટલી કેટલી સુન્દર અને વિચારવા યોગ્ય વાતો આવે છે, થોડા જ દિવસોમાં વિહાર કરવાની ભાવના છે, એટલે એમ લાગે છે કે - હવે ટૂંકે ટૂંકે પણ આ ચરિત્ર પૂરૂં કરી લેવું પડશે : અન્યથા, આ એક જ સર્ગના વર્ણનમાં મહિનાઓના મહિનાઓ પસાર થઇ જાય તેમ છે. રાજા માગણી કરે છે, છતાં શ્રીભૂતિ તેને પોતાની કન્યા આપવાને તૈયાર થતો નથી અને તે પણ એક જ કારણે કે, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, આ સામાન્ય વાત છે ? એને પોતાની દીકરીને રાજરાણી બનાવવાની ભાવના ન થાય ? રાજાને પોતાની કન્યા પરણાવીને તે આજના કેટલાકોની જેમ એવો બચાવ ન કરી શકત કે - 'શ્રાવકધર્મમાં રકત એવી મારી કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિ રાજાને પણ શ્રાવક બનાવી દેશે ?'

આજે આવી પણ વાતો કરનારા પાકયા છે ને ? એક તો કન્યાને મિથ્યાદૃષ્ટિને ઘેર દેવી અને પછી પાછો આ જાતિનો બચાવ કરવાને તત્પર બનવું, એ શું ઉચિત છે ? વાત એ છે કે, જૈન જેવું ઉત્તમ કુળ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ, જૈનધર્મ પ્રત્યે જેવો આદરભાવ પ્રગટવો જોઇએ, તેવો આદરભાવ ન પ્રગટયો હોય તો સંતાનના પરલોકના હિતની જેવી ભાવના આવવી જોઇએ એવી ભાવના આવે જ શાની ? સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યેના સાચા આદરભાવને પામેલાં માતા-પિતાને પહેલી ઇચ્છા તો એ જ હોય કે - અમારાં સંતાનો સંયમમાર્ગે જાય તો સારૂં. એ માતા-પિતા સંતાનોને સંયમમાર્ગની પ્રેરણા કર્યા વિના રહે જ નહિ !

સમ્યગ્દૃષ્ટિ માતા-પિતાની પોતાના સંતાનો પ્રત્યેની ફરજ શી ?

સભા૦ માતા-પિતા સંસારમાં મોજ કરે અને સંતાનને સંયમની પ્રેરણા કરે, તો એમનું સાંભળે જ કોણ ?

આ વાત છે સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યે સાચા આદરભાવને પામેલાં માતા-પિતાની, એ ન ભૂલો. 'સંસારમાં મોજ છે' એમ જે માતા-પિતા માનતાં હોય અને એ કારણે સંસારમાં રહીને મોજ ઉડાવતાં હોય, તે માતાપિતા સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યે સાચા આદરભાવને પામેલાં છે એમ કહી શકાય જ નહિ. સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યે સાચા આદરભાવને પામેલાં માતાપિતા પોતાને માટે સંયમની આરાધના અશકય લાગવાથી સંસારમા રહ્યાં હોય અને તેવાં માતા-પિતા

સંતાનને સંયમમાર્ગની પ્રેરણા કરવામાંથી પણ જાય, એ બનવાજોગ નથી. હવે પોતે પ્રેરણા તો કરી, પણ સંતાનનું મન ન ભાળે, સંતાનનો ઉલ્લાસ ન ભાળે, તો એનું વધારે અહિત ન થાય એ વગેરે દૃષ્ટિએ એનું લગ્નાદિ કરે. આ રીતે સંતાનનું લગ્ન કરનાર માતાપિતા પોતાની દીકરી મિથ્યાદૃષ્ટિને આપવાને કેમ જ તૈયાર થાય ?

સભા૦ જૈનકુળમાં જન્મેલાઓ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ કયાં હોતા નથી ?

જૈનકુળમાં જન્મેલા બધા જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય અને કોઇ જ મિથ્યાદૃષ્ટિ ન હોય એવો નિયમ નથી. સંતાનના વાસ્તવિક કલ્યાણની કામનાવાળા માતા-પિતાએ, પોતાની કન્યાને જૈનકુળમાં દેતાં પણ એ જોવું જોઇએ કે, જે કુળમાં અમે અમારી કન્યાને આપીએ છીએ, તે કુળમાં શાસન પ્રત્યે આદરભાવ છે કે નહિ અને જેને કન્યા દેવાય છે તે પણ શાસન પ્રત્યે આદરભાવવાળો છે કે નહિ ? સમાન શીલ આદિને જોવાની વાત માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણોમાં આવે છે, એ શું નથી જાણતા ? વળી કુળની દૃષ્ટિએ વિચાર કરો, તો જૈનકુળમાં ધર્મપ્રાપ્તિ માટેની અને ધર્મની આરાધના માટેની જેટલી સામગ્રી હોય, તેટલી અન્ય કુળોમાં હોય એ શું સંભવિત છે ?

સ૦ આટલું બધું ઝીણવટથી કોણ જૂએ ?

જેને પોતાની ફરજનું ભાન હોય તે ! જેને પોતાના અને પોતાનાં સંતાનોના ભાવિની સાચી ચિન્તા હોય તે !!

સ૦ અત્યારે તો ડીગ્રી કે પૈસા જોવાય છે.

જેને ડીગ્રી કે પૈસા જોવાનું મન થાય પણ ધર્મ જોવાનું મન ન થાય, તે જૈનકુળમાં જન્મેલો હોવા છતાં પણ હજુ જૈનપણાથી છેટો છે એમ કહેવું પડે. આપણી મૂળ વાત તો એ છે કે, શ્રાવક પૈસા કે સત્તા આદિથી લોભાઇ જઇને પોતાની કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિને આપવાને તૈયાર ન થાય અને આપણે જોયું કે, શ્રીભૂતિએ રાજાને પણ ચોખ્ખો જવાબ દઇ દીધો કે-'હું મારી કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિને નહિ આપું !'

શ્રીભૂતિની હત્યા, વેગવતી ઉપર બળાત્કાર અને વેગવતીનો શ્રાપ :

સ૦ રાજાની સામે આવું બોલવામાં ઘણી હિંમત જોઇએ. દીકરીના હિતની ચિન્તા હોય અને દીકરીને મિથ્યાદૃષ્ટિને ઘેર રાણી બનાવવાની લાલસા ન હોય, પણ રાજા રોષે ભરાય અને ગરદન મારે તો શું થાય ?

અહીં એમ જ બન્યું છે, પણ સત્ત્વશીલ ધર્માત્માઓને એની પરવા હોતી નથી. ધર્મમાં સ્થિર રહેવું હોય તો સામર્થ્ય કેળવવું પડે અને જે કોઇ આફતો આવી લાગે તેને સહી લેવાની તૈયારી કેળવવી પડે. ઇતિહાસમાં પણ કેટલાંક એવાં ઉદાહરણો આવે છે કે, વિધર્મી રાજા આદિએ કન્યાની માગણી કરી હોય અને રાજપૂતે પોતાની કન્યા તે વિધર્મિને ન પરણાવી હોય. એવા સમયે કેટલાકોને ગામ છોડી જંગલમાં રખડવું પડયું છે અને અર્ધભૂખ્યા પેટે દિવસો વ્યતીત કરવા પડયા છે.

અહીં બને છે એવું કે, 'મિથ્યાદૃષ્ટિને હું મારી કન્યા નહિ આપું' - એવો શ્રીભૂતિએ જવાબ દીધો, એથી શંભુરાજા ઉશ્કેરાઇ ગયો અને વિષય તથા કષાયને આધીન બનેલા તે શંભુરાજાએ શ્રીભૂતિને હણી નાંખીને, તેની પુત્રી વેગવતીને તે રાજાએ બલાત્કારે ભોગવી. વેગવતી ઉપર શંભુરાજાએ બલાત્કાર કર્યો તે છતાં પણ વેગવતી શંભુરાજાની રાણી બનવાને તૈયાર થઇ નહિ. તેણે તો તે શંભુરાજાને એવો શ્રાપ દીધો કે, ભવાન્તરમાં હું તારા વધને માટે થઉં.' એ એમ સૂચવે છે કે, આજ તો ભલે તું રાજા છો અને હું નિરાધાર છું, પણ ભવાન્તરમાં હું તારા વધનું કારણ બન્યા વિના નહિ જ રહું એ નિશ્ચિત વાત છે.

વેગવતીએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી :

આ પછી તે શંભુરાજાએ પણ તે વેગવતીને છોડી દીધી. વેગવતી હવે શું કરે ? રાજાએ પિતાને હણી નાંખ્યો છે અને પોતાને બલાત્કારે પણ શીલથી ભ્રષ્ટ કરી છે. હવે કરવું શું ?

સ૦ કોઇ પરણે નહિ ?

પણ વેગવતી પરણવાને તૈયાર થાય ? આવો પ્રશ્ન પણ તેના જ હૈયામાં જન્મે, કે જેને સતી સ્ત્રીઓના હૈયામાં શીલની કેટલી કિંમત હોય છે - એની ગમ ન હોય. આવી વાતો કેવા શબ્દોમાં કહેવી એ ય વિચારણીય છે. સતી સ્ત્રીઓ કદિ પણ એકથી બલાત પણ ભોગ ભોગવાયા બાદ અન્યની સાથે સંસારમાં જોડાય નહિ, પસંદ કરે નહિ. અન્યની સાથે જોડાવવાનો પ્રસંગ જો આવી લાગે, તો છેવટે મરે તે હા પણ પ્રાયઃ બીજાને આધીન બને નહિ. વેગવતી કોઇ પણ રીતે શંભુરાજાને, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો એ કારણે જ, પરણવાને તૈયાર નહિ હતી અને હવે તે અન્યને પરણવા લાયક પોતે રહી નથી એમ માનતી હતી. વેગવતીએ નિર્ણય કર્યો કે, હવે શેષ જીવન સંયમધર્મની આરાધનામાં પસાર કરવું. આ વિચારથી તેણીએ હરિકાન્તા નામની આર્યિકાની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. સતી સ્ત્રીઓ શકય હોય તો આવો જ માર્ગ લે. વેગવતી આયુષ્યના અન્ત પર્યન્ત સંયમનું પાલન કરીને બ્રહ્મ નામના દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઇ.

વેગવતીનો જીવ સીતા તરીકે :

આ રીતે વેગવતીના વૃત્તાન્તનું વર્ણન કર્યા બાદ, શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમમર્ષિ ફરમાવે છે કે, શંભુરાજાનો જીવ કે જે રાક્ષસપતિ રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો, તેના મૃત્યુને માટે વેગવતીએ નિદાન કરેલું હોવાથી, તે નિદાનને વશ થઇને વેગવતીનો જીવ બ્રહ્મલોકમાંથી ચ્યવીને, જનકરાજાની આ સીતા નામની પુત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થયો. વેગવતીના ભવમાં તેણે સુદર્શન મુનિ ઉપર અસત્ય દોષ આરોપ્યો હતો, તે કારણથી આ ભવમાં લોકો દ્વારા સીતાના ઉપર અસત્ય એવા આ કલંકનું આરોપણ કરાયું.

શંભુરાજા પ્રભાસમુનિના ભવમાં નિદાન કરીને રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો :

આ પછી, શંભુરાજાનો જીવ કેવી રીતે રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો ? એનુ વર્ણન કરતાં કેવલજ્ઞાની શ્રી જયભૂષણ મહર્ષિ ફરમાવે છે કે, શંભુરાજાનો જીવ ત્યાંથી મરીને કેટલોક કાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા બાદ, કુશધ્વજ નામના એક બ્રાહ્મણને ઘેર, તેની સાવિત્રી નામની પત્નીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને પ્રભાસ એવુ તેનું નામ રાખવામાં આવ્યું. તે પ્રભાસે શ્રી વિજયસેન નામના એક મહર્ષિની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને પરિષહોને સહવા સાથે તેણે ઉગ્ર તપ આચરવા માંડયું. પરીષહોને સહવાપૂર્વક તપને આચરી રહેલા તે પ્રભાસ નાામના મુનિએ કોઇ એક વેળાએ, કનકપ્રભ નામના એક વિધાધરોના રાજાને જોયો. તે કનકપ્રભ રાજા શ્રી સંમેતશિખરજી તીર્થની યાત્રાએ જઇ રહ્યો હતો. ઇન્દ્રના જેવી પરમ ઋદ્ધિવાળા કનકપ્રભ રાજાને જોતાં, વિવિધ પરીષહોને સહવાપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ તપને આચરી રહેલા પ્રભાસમુનિએ એવું નિદાન કર્યું કે, 'આ તપના પ્રભાવથી હું આ વિદ્યાધર-નરેશ કનકપ્રભના જેવી ઋદ્ધિવાળો થાઉં !'

દુન્યવી સુખની સામગ્રી આંખે ચઢે અને આત્મા સાવધ ન હોય તો આમ પણ બની જાય. સામાન્ય પણ નિમિત્તો કેટલીક વાર આત્માને ઉપયોગશૂન્ય બનાવીને એકદમ પટકી નાંખે છે. ચૌદપૂર્વી આત્માઓ પણ નિગોદમાં ગયા, તે શાથી ? ભૂલ્યા માટે ને ? જો ચૌદપૂર્વી જેવાને પણ ભૂલવાનો અને પડવાનો સંભવ, તો આપણે માટે ? આપણે તો વધારે કાળજી રાખવાની હોય.

નિદાન, એ ઘણી જ ભયંકર વસ્તુ છે. તપ-સંયમને વેચી પરિણામે દુર્ગતિગામી બનવાનો એ ધંધો છે. ધર્મ આચરતાં પહેલાં પણ સંસારસુખનો હેતુ નહિ રાખવો જોઇએ અને ધર્મના ફલ રૂપે પણ સંસારસુખની કામના નહિ કરવી જોઇએ. નિદાન કરનારને તપ આદિના યોગે ઇચ્છિતની પ્રાપ્તિ તો થઇ જાય, પણ તે પછી એવા આત્માઓ પ્રાયઃ દુર્ગતિગામી જ બને છે.

સભા૦ સીતાજીના જીવે નિદાન કર્યું હતુ ને ?

સંયમના ફલ રૂપે હું શંભુરાજાના વધનું કારણ બનું, એવું સીતાજીના જીવનું નિદાન હતું ?

સભા૦ નાજી

અનંત ઉપકારીઓના શાસનમાં ધર્મ સંસારસુખના હેતુથી આચરવાનો જેમ નિષેધ છે, તેમ ધર્મના ફલ રૂપે સંસારસુખની કામના કરવાનો પણ નિષેધ છે. મુગ્ધાત્માઓ, કે જેઓ આ વસ્તુને સમજતા નથી. તેઓને માર્ગે લાવવાને માટે ગીતાર્થ મહાત્માઓ સૌભાગ્યાદિના તપ કરાવે, પણ જ્યાં તે મુગ્ધાત્માઓ સમજુ બને એટલે સંસારસુખનો હેતું તજવાનું કહ્યા વિના રહે જ નહિ .

આથી ધર્મના અર્થી આત્માઓને ઉપદેશ તો એવો જ દેવાય કે, વિષાનુષ્ઠાનો અને ગરાનુષ્ઠાનો એ વિચિત્ર અનર્થોને જ દેનારાં છે. માર્ગ પમાડવા માટે અમુક મુગ્ધ આત્માઓને તપ આદિ દેવાય એ જૂદી વાત છે અને ધર્મના અર્થી આત્માઓને ધર્મના હેતુ આદિનો ઉપદેશ અપાય એ જૂદી વાત છે. પણ સંસારસુખના હેતુથી અનુષ્ઠાનોને આચરવાનો ઉપદેશ આપી શકાય નહિ. ધર્મનો મહિમા વર્ણવતા એમ જરૂર કહી શકાય કે, ઉત્તમ કોટિનું સંસારસુખ પણ ધર્મ વિના સાધ્ય નથી. સંસારસુખના અર્થીઓને પણ ધર્મ વિના ચાલે તેમ નથી. આમ કહેવા સાથે સંસારસુખની કામના કેટલી ભંયકર છે ? અને મોક્ષ માટે યત્નશીલ બનવાની કેટલી જરૂર છે ? એ વિગેરે પણ સમજાવવું જોઇએ.

અસ્તુ. ઈન્દ્રના જેવી પરમ ઋદ્ધિવાળા કનકપ્રભ નામના વિદ્યાધરનરેશને જોઇને, પ્રભાસમુનિને તેવી ઋદ્ધિના સ્વામી બનવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઇ. એ ઉત્કંઠાના પ્રતાપે, તેમણે પરીષહોને સહવાપૂર્વક જે પરમ તપ આચર્યો હતો. તેના આધારે એવું નિદાન કર્યું કે, મારા આ તપથી હું આવી ઋદ્ધિવાળો થાઉં ! ‘તે પછી, આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામીને તે પ્રભાસમુનિનો જીવ ત્રીજા કલ્પમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાંથી ચ્યવીને તે, તારા (બિભીષણના) મોટા ભાઇ ખેચરેન્દ્ર રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો કારણ કે-તેણે પ્રભાસમુનિના ભવમાં વિદ્યાધરનરેશ કનકપ્રભના જેવી ઋદ્ધિ મેળવવાનું નિદાન કર્યું હતું .

શ્રીકાન્તના જીવ સંબંધી મતભેદ અને સ્પષ્ટતા :

અહીં એક વાતનો ખૂલાસો કરી દેવો જરૂરી લાગે છે. રામચન્દ્રજી આદિના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તોની શરૂઆતમાં ધનદત્ત અને વસુદત્ત નામના બે ભાઇઓ, યાજ્ઞવલ્કય નામનો તે બન્નેનો મિત્ર, ગુણવતી અને શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠી-એ પાંચનો મુખ્ય સંબંધ છે, એમ આપણે જોયું છે. વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી તિર્યંચ યોનિમાં ગયાં, એ વિગેરે પણ આપણે જોયું છે. તે પછી પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા આ ચરિત્રમાં એમ ફરમાવ્યું છે કે, શ્રીકાન્તનો જીવ સંસારમાં ભમીને વજ્રકંઠ થયો, જે શંભુરાજા અને હેમવતીનો પુત્ર હતો.

જ્યારે આ વાત ‘પઉમ ચરિયં’ ગ્રન્થમાં એવી રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે કે, શંભુરાજાનો જીવ જ સંસારમાં કેટલોક કાળ પરિભ્રમણ કર્યા બાદ રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો, એ વાતમાં બન્નેય ચરિત્રોનો એકસરખો

અભિપ્રાય છે. શ્રીકાન્તનો જીવ શભુરાજા કે શંભુરાજાનો પુત્ર, એ વિષે અભિપ્રાયભેદ છે. આપણે જે ચરિત્ર વાંચી રહ્યા છીએ, તે ચરિત્ર એમ સૂચવે છે કે, શ્રીકાન્તનો જીવ શંભુરાજાના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને 'પઉમ ચરિયં ' માં એવો ઉલ્લેખ છે કે, શ્રીકાન્તનો જીવ ખુદ શંભૂરાજા તરીકે ઉત્પન્ન થયો, શંભુરાજાનું વેગવતી તરફનું આકર્ષણ અને શ્રીભૂતિનો નિષધ જોતા, શ્રીકાન્તનો જીવ શંભુરાજાના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત કરતાં શંભુરાજા તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત, સંબંધને બરાબર સૂચવનારી લાગે છે.

ગુણવતી નિમિત્તે વસુદત્તે શ્રીકાન્તને અને શ્રીકાન્તે વસુદત્તને હણ્યો; તે પછી એ બન્ને મૃગ થયા અને ગુણવતી મૃગલી બને, તો ત્યાં પણ એ મૃગલી માટે એ બન્ને લડયા અને મર્યા : અને તે પછી પણ કેટલાય ભવો સુધી એ ગુણવતીના જીવના નિમિત્તે, વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તના જીવ વચ્ચે યુદ્ધ થયું છે અને તે બન્ને મર્યા છે. આ પછી તે ગુણવતીનો જીવ વેગવતી તરીકે ઉત્પન્ન થયો, વેગવતીનો પિતા શ્રીભૂતિ તે વસુદત્તનો જીવ છે અને શંભુરાજાએ વેગવતીને કારણે શ્રીભૂતિનો જીવ લીધો એ જોતાં એમ લાગે છે કે, શ્રીકાન્તનો જીવ જ શંભુરાજા તરીકે અને તે પછી કેટલાક કાળે રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હોય.

બીજી વાત એ પણ છે કે, વસુદત્તનો જીવ લક્ષ્મણજી તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત આગળ આવવાની છે અને લક્ષ્મણજીએ જ રાવણનો વધ કર્યો, એ આપણે જોઇ ગયા છીએ. અર્થાત્-તે વખતે પણ એ ગુણવતીના જીવ નિમિત્તે જ યુદ્ધ થયું છે, કારણ કે, ગુણવતીનો જીવ જ સીતાજી તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત આવી ગઇ છે. આથી પણ એમ માનવાને કારણ મળે છે કે, શ્રીકાન્તનો જીવ શંભુરાજા તરીકે ઉત્પન્ન થયો હશે. આમ છતાં આ વિષયમાં આપણે કોઇ પણ વાત નિર્ણયાત્મક રૂપે કહી શકીએ તેમ નથી. કારણ કે આપણને તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન હજુ ઉત્પન્ન થયું નથી.

હવે આપણે પાછા આપણા ચાલુ પ્રસંગ ઉપર આવી જઇએ :

યાજ્ઞવલ્કય બિભીષણ અને વસુદત્ત લક્ષ્મણજી :

હવે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી જયભૂષણ મહાત્મા ફરમાવે છે કે, ધનદત્ત અને વસુદત્ત નામના બે વણિક ભાઈઓનો યાજ્ઞવલ્કય નામનો જ બ્રાહ્મણમિત્ર હતો, તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરીને આ બિભીષણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે. (બિભીષણ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કેવલજ્ઞાની આ બધું વિસ્તારથી ફરમાવી રહ્યા છે.)

વસુદત્તનો જીવ, કે જે શ્રીભૂતિ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો અને જેણે પોતાની કન્યા વેગવતી મિથ્યાદૃષ્ટિ શંભુરાજાને આપવાની ના પાડી હતી તથા એ કારણે જ જેને શંભુરાજાએ હણી નાખ્યો હતો, તે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ, ત્યાંથી ચ્યવીને સુપ્રતિષ્ઠ નામના નગરમાં તે પુનર્વસુ નામના વિદ્યાધર તરીકે જન્મ્યો. પુનર્વસુ નામના તે વિદ્યાધરે, એકવાર કામાતુર બનીને, ત્રિભુવનાનંદ નામના ચક્રવર્તિની અનંગસુંદરી નામની કન્યાનું પુંડરીકવિજયમાંથી અપહરણ કર્યું. પોતાની પુત્રીને પુનર્વસુ વિદ્યાધર હરી ગયો એ જાણીને, ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તીએ કેટલાક વિદ્યાધરોને તેની પાછળ મોકલ્યા. ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તીએ મોકલેલા વિદ્યાધરોની સાથે પુનર્વસુ વિદ્યાધર વિમાનમાં રહીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો.

ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તીની પુત્રી અનંગસુંદરી પણ પુનર્વસુ વિદ્યાધરના તે જ વિમાનમાં હતી, પણ જે વખતે પુનર્વસુ વિદ્યાધર ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તીએ મોકલેલા વિદ્યાધરોની સાથે યુદ્ધ કરવામાં આકુલ બન્યો હતો, તે વખતે તે અનંગસુંદરી પુનર્વસુના વિમાનમાંથી નીચે એક લતાકુંજ ઉપર જઇ પડી. આ રીતે અનંગસુંદરી ગઇ, એટલે પુનર્વસુ વિદ્યાધરને યુદ્ધ કરવાનું કોઇ પ્રયોજન રહ્યું નહિ : પણ તેના હૈયામાં અનંગસુંદરીને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર અભિલાષા હતી. આથી અનંગસુંદરીની ભવિષ્યમાં પ્રાપ્તિ થાય-એ માટેનુ નિદાન કરીને તે પુનર્વસુએ દીક્ષા લીધી.

દીક્ષિત અવસ્થામાં પોતાના શેષ આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને, મૃત્યુ પામી તે પુનર્વસુનો જીવ સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાંથી ચ્યવીને આ લક્ષ્મણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે.

અનંગસુંદરી વિશલ્યા તરીકે ઉત્પન્ન થઇ :

આ બાજુ પુનર્વસુ વિદ્યાધરના વિમાનમાંથી જે અનંગસુંદરી લતાકુંજ ઉપર પડી ગઇ હતી, તે અનંગસુંદરીએ વનમાં રહીને પણ ઉગ્ર તપને આચર્યો. ઉગ્ર તપને આચરી રહેલી તે બાલબ્રહ્મચારિણી અનંગસુંદરીએ જીવનના અન્ત ભાગમાં અનશન આદર્યું અને તે દશામાં તેને કોઇ એક અજગર ગળી ગયો. અજગર તેને ગળી રહ્યો હતો તે છતાં પણ તેણે પોતાના સમાધિભાવને સુંદર પ્રકારે ટકાવી રાખ્યો અને એથી સમાધિપૂર્વકનું મૃત્યુ પામીને તે અનંગસુંદરી બીજા કલ્પમાં દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઇ. બીજા કલ્પમાં દેવી તરીકેના ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને, તે અનંગસુંદરીનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવીને વિશલ્યા તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને તે વિશલ્યા લક્ષ્મણની પત્ની બની.

શ્રી લક્ષ્મણજીના જીવની ઓળખાણ આપ્યા બાદ ભામંડલના જીવની ઓળખાણ આપવામાં આવી છે. આપણે જોઇ ગયા છીએ કે, જે ક્ષેમપુર નામના નગરમાં ધનદત્ત અને વસુદત્તનો પિતા નયદત્ત વસતો હતો, તે જ ક્ષેમપુરમાં સાગરદત્ત નામનો એક વણિક પણ વસતો હતો અને તે સાગરદત્તને જે બે સંતાનો હતાં તેમાં એક ગુણદત્ત નામે પુત્ર હતો અને બીજુ સંતાન તે ગુણવતી નામે પુત્રી હતી. ગુણવતીના સંબંધમાં તો આપણે જોઇ આવ્યા કે, તેનો જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં સીતા તરીકે ઉત્પન્ન થયો. એ ગુણવતીનો ભાઇ જે ગુણધર હતો, તે ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને અને ઘણા કાલ પર્યન્ત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરીને કુલમંડિત નામના રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો, ગુણવતીના ભાઇ ગુણધરના તે આત્માએ રાજપુત્ર કુલમંડિત તરીકે ઉત્પન્ન થઇને ચિરકાલ શ્રાવકપણાનું પાલન કર્યું અને ત્યાંથી મરીને તે આ સીતાના સહોદર ભામંડલ નરેશ્વર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

લવણ, અંકુશ અને સિદ્ધપુત્ર સિદ્ધાર્થનો પૂર્વભવોનો સંબંધ :

હવે લવણ, અંકુશ અને સિદ્ધાર્થ નામનો સિદ્ધપુત્ર, આ ત્રણના પૂર્વભવોનો વૃત્તાન્ત સામાન્યપણે જણાવતાં, શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે, કાકંદી નામની એક નગરી હતી. એ નગરીમાં વામદેવ નામનો એક બ્રાહ્મણ વસતો હતો. એ વામદેવને શ્યામલા નામની પત્ની હતી. વામદેવને તે શ્યામલાની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા બે પુત્રો હતા. એ બે પુત્રોમાં એકનું નામ હતું, વસુનન્દ અને બીજાનું નામ હતું-સુનન્દ. એક વાર, જ્યારે વસુનન્દ અને સુનન્દ ઘેર હતા, તેવા સમયે તેમને ઘેર એક મહિનાના ઉપવાસવાળા મુનિવર ભિક્ષાર્થે પધાર્યા. મુનિવરને ભિક્ષાર્થે પધારેલા જોઇને વસુનન્દ તથા સુનન્દને ઘણો જ આનંદ થયો તે બન્નેએ ભક્તિથી મુનિવરને વહોરાવ્યું.

તે મુનિવરને ભક્તિથી દાન કર્યાના પ્રભાવે, તે વસુનન્દ અને સુનન્દ આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામીને ઉત્તરકુરૂમાં જુગલીયા તરીકે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તે બન્ને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને તે બન્ને પુનઃ પણ કાકંદી નામની તે જ નગરીમાં ઉત્પન્ન થયા. તે વખતે કાકંદીમાં રાજા રતિવર્ધનનું રાજ્ય હતું. એ રાજાની સુદર્શના નામની રાણીથી પેલા બે પુત્રપણે જન્મ્યા અને તેમનાં અનુક્રમે પ્રિયંકર અને શુભંકર એવાં નામ રાખવામાં આવ્યાં.

તે પ્રિયંકરે અને શુભંકરે ચિરકાલ પર્યંત રાજ્યનું પાલન કર્યું, તે પછી દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને દીક્ષાનું પાલન કરતા તે બન્ને કાલધર્મ પામીને ગ્રૈવેયકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. ગ્રૈવેયકમાંથી ચ્યવીને તે બન્ને અહીં લવણ અને અંકુશ તરીકે રામચંદ્રજીના પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયા છે.

પ્રિયંકર અને શુભંકર તરીકેના ભવમાં આ લવણ અને અંકુશની જે સુદર્શના નામની માતા હતી, તેનો જીવ ચિરકાળ પર્યન્ત ભવમાં ભ્રમણ કરીને સિદ્ધાર્થ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. એ જ સિદ્ધપુત્ર સિદ્ધાર્થ લવણ અને અંકુશ નામના આ બે રામપુત્રોનો અધ્યાપક બન્યો છે.

કૃતાન્તવદને દીક્ષા ગ્રહણ કરી :

બિભીષણે કરેલા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે, શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ શ્રી રામચન્દ્રજી આદિના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તોનું આ રીતે જે કથન કર્યું, તે સાંભળીને ઘણાઓ સંવેગને પામ્યા અને રામચન્દ્રજીના સેનાપતિ કૃતાન્તવદને તો ત્યાં ને ત્યાં જ તત્કાલ શ્રી ભાગવતી દીક્ષાને ગ્રહણ કરી.

આપણે આપણી દશાનો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઇએ :

અહીં આપણે પણ આપણી આત્મદશાનું અવલોકન કરવું જોઇએ. પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તો સંબંધી કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિનાં વચનોનું શ્રવણ કરવાથી ઘણા આત્માઓ સંવેગમાં ઝીલનારા બન્યા, એ સાંભળીને આપણે વિચાર કરવો જોઇએ કે-'આપણાં હૈયા ઉપર એની કાંઇ અસર થઇ કે નહિ ? અને આપણા હૈયા ઉપર અસર થઇ તો તે કેવી અને કેટલી થઇ '

સભા૦ એ કહેનાર કેવલજ્ઞાની હતા ને ?

બરાબર છે, પણ કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ જેવું કહ્યું તેવું આપણને સાંભળવા મળ્યું તેનું કેમ ? કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ જેવું કહેલું તેવું જ આપણને વાંચવા-સાંભળવા મળ્યું છે, એ વાતમાં જેમને શ્રદ્ધા ન હોય એવા આત્માઓને માટે તો આ ઉપદેશ નિરર્થક પ્રાયઃ છે.

સભા૦ પણ એ તો બધી એમને પોતાને લગતી વાતો હતી ને ?

કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ જેમના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તો કહ્યા હતા તેઓ જ માત્ર સંવેગને પામ્યા અને બીજા કોઇ સંવેગને ન પામ્યા, એવું તમે સમજ્યા છો ?

સભા૦ નાજી પણ.....

આવા પ્રશ્નો ઉઠે છે એ સૂચવે કે-આ સાંભળવાના પરિણામે જેવી અસર થવી જોઇએ તેવી થઇ નથી. વળી જેવી થવી જોઇએ તેવી અસર નહિ થવા બદલ દુઃખ થવાને બદલે, આઘાત લાગવાને બદલે, આવી વાતો કરવાનું મન થાય તો એ આપણી કારમી અયોગ્યતા છે એમ સમજવું જોઇએ. પૂર્વભવના વૃત્તાન્તોને શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળવા સાથે વિવેકપૂર્વક વિચારવામાં આવે, તો એના બળે આત્મામાં સંવેગ આદિ ભાવો પેદા થવા, એ બહુ મોટી વાત નથી એ જ કારણ છે કે, કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિનાં વચનોનું શ્રવણ કરવાથી ઘણા આત્માઓ સંવેગભાવને પામ્યા.

સુંદર ભાવજીવન પામવાની તાલાવેલી જોઇએ :

કોઇ પણ આત્મા પ્રત્યે થઇ ગયેલો રાગ અગર તો દ્વેષ પરભવોમાં પણ કેવી રીતે સંગાથી બને છે, તેમજ એક ભવમાં શુદ્ધ ભાવપૂર્વક આચરેલું સુકૃત્ય કેવી રીતે ભવપરંપરાને સુધારી દે છે, એ વગેરે વાતનો સૌ કોઇએ વિચાર કરવો જોઇએ. લવણ અને અંકુશ મુનિવરને એક વાર ભકિતપૂર્વક વહોરાવવાના પ્રતાપે કેવી કેવી સુન્દર દશાને પામ્યા ? વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તના જીવ વચ્ચે એક વાર ગુણવતીના કારણે વૈર ઉત્પન્ન થઇ ગયું,

તો તે કેટલા ભવો સુધી પહોંચ્યું ? ધનદત્તને એક વાર મુનિવર મળી ગયા અને તે ધર્મનો ઉપાસક બની ગયો, તો ક્રમશઃ તેની કેવી સુન્દર અવસ્થા થઇ ? બાલબ્રહ્મચારિણી બની રહીને અનંગસુંદરીએ ઉગ્ર તપ આચર્યો તો તેના એ તપઃતેજના પ્રભાવને વિશલ્યાના ભવમાં પણ પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાની બેન સહન કરી શકી નહિ. આ બધાના યોગે આત્મા શાશ્વત છે-એ વાત બરાબર ધ્યાનમાં આવી જાય અને એક ભવની કરણીની અસર કેવી રીતે ભવોના ભવો સુધી પણ પહોંચે છે, એ વાત સમજાઇ જાય, તો આપણા જીવનમાં નવીન રંગત પેદા થઇ ગયા વિના રહે નહિ. પછી તો આપણને સુંદર ભાવજીવન પામવાની તાલાવેલી લાગે. આજે સુંદર ભાવજીવનની દરકાર કેટલી ? દ્રવ્યજીવનમાં ઓતપ્રોતપણું અને સુંદર ભાવજીવનની દરકાર નહિ, એવી દશાવાળા જીવોની વચ્ચે વસવા છતાં પણ આપણે સુંદર ભાવજીવનને પેદા કરવામાં જ આ જીવનની સઘળી ક્ષણોનો ઉપયોગ કરવાના પ્રયત્નમાં લાગી જવું જોઇએ. સુન્દર ભાવજીવનની સાધનામાં આ જીવનનો જેટલો કાળ જાય તેટલો જ સફલ છે : એમ આપણને લાગે તો જ આપણે આપણા જીવનને સદાચારપૂર્ણ બનાવી શકીએ.

રામચંદ્રજીની સીતાજી માટેની વિચારણા અને સૌએ વન્દન કરવું :

શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિનાં, રામચંદ્રજી આદિના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તો વિષેનાં વચનોનું શ્રવણ કરીને ઘણાઓ સંવેગને પામ્યા અને રામચંદ્રજીના સેનાપતિ કૃતાન્તવદને તો તત્કાલ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ પછી, રામચંદ્રજી આદિ ત્યાંથી ઉભા થયા અને જયભૂષણ પરમર્ષિને નમસ્કાર કરીને સીતાજીની પાસે ગયા.

દીક્ષિતાવસ્થાને પામેલાં સીતાજીને જોતાંની સાથે જ, રામચંદ્રજી પોતાના મનમાં એ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા. રામચંદ્રજી સંયમશીલ મહાત્માઓને સહવાં પડતાં ટાઢ-તડકા આદિનાં કષ્ટોનો વિચાર કરવા સાથે સીતાજીની કોમલતાનો વિચાર કરે છે. તેમને એમ થાય છે કે, 'મારી પ્રિયા સીતા, કે જે શિરીષના પુષ્પની માફક કોમલ અંગોવાળી રાજપુત્રી છે, તે શીત અને આતપના કલેશને શી રીતે સહન કરી શકશે ? '

સભાo કલંક નિમિત્તે ત્યાગ કરતી વખતે તો તેમણે આવો વિચાર કર્યો નહોતો ?

માણસે જ્યારે કોઇ પણ પ્રકારના આવેશને વિશેષપણે આધીન બની જાય છે, ત્યારે તે કરવા લાયક વિચારોને પણ ન કરી શકે અને નહિ કરવા લાયક વિચારોને કરનારો બને, એ સ્વાભાવિક છે. આવેશને આધીન દશામાં માણસ પ્રાયઃ પોતાપણાને ગુમાવી બેસે છે. એ વખતે રામચંદ્રજી લોકેષણાના આવેશને આધીન બની ગયા હતા એથી તે સીતાજીની કોમલતાનો વિચાર તો શું પણ સીતાજીનું અને સીતાજીના ઉદરમાં રહેલા જીવોનું શું થશે ? એ વિગેરે ઘણી બાબતોનો વિચાર સરખો પણ કરી શકયા નહોતા. અત્યારે આ વિચાર આવે છે, કારણ કે, હૈયામાં રહેલો સીતાજી પ્રત્યેનો રાગ કામ કરી રહયો છે.

રામચંદ્રજીને એમ પણ થાય છે કે-'દુનિયામાં જે ભારો ગણાય છે, તે સર્વ ભારોમાં આ સંયમનો ભાર અતિશાયી છે; આ સંયમભાર તો એવો છે, કે જે હૃદયથી પણ દુર્વહ છે : આવા સંયમભારને કોમલાંગી સીતા શી રીતે વહન કરી શકશે ? '

રાગના યોગે, રામચંદ્રજીને આવો વિચાર તો આવી જાય છે, પણ પાછા તરત જ પોતે પોતાની શંકાનું સમાધાન કરી લે છે ! કોમલાંગી સીતા શીત તથા આતપના કલેશને કેમ કરીને સહન કરી શકશે અને સર્વથી ભારે સંયમભારને શી રીતે વહી શકશે ? '-આ જાતિનો વિચાર કર્યા પછીથી, રામચંદ્રજી તરત જ એ વાતનો નિર્ણય કરી લેતાં હોય તેમ વિચારે છે કે -

'અથવા તો જે સીતાના સતીવ્રતનો ભંગ કરવાને રાવણ જેવો પણ સમર્થ બની શકયો નહિ, તે સીતા સંયમમાં પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો તેવી જ રીતે નિર્વાહ કરનારી જ બનશે.'

આ પ્રમાણેનો વિચાર કરીને, રામચંદ્રજીએ સાધ્વી સીતાદેવીને વન્દન કર્યું. આ સાથે લક્ષ્મણજીએ અને શ્રદ્ધાથી પવિત્ર અન્તઃકરણવાળા બનેલા અન્ય રાજાઓએ પણ સાધ્વી સીતાદેવીને વંદન કર્યું.

કૃતાન્તવદન દેવલોકમાં અને સીતાજી અચ્યુતેન્દ્ર તરીકે :

આ પછી, રામચન્દ્રજી પરિવાર સાથે અયોધ્યામાં પાછા ફર્યા અને સીતાજી તથા કૃતાન્તવદન ઉગ્ર તપને તપવામાં લીન બન્યાં. કૃતાન્તવદન આયુષ્યના અન્ત પર્યન્ત તપને તપીને બ્રહ્મદેવલોકમાં પહોંચ્યા. સીતાજીએ પણ સાઇઠ વર્ષો સુધી વિવિધ તપોને આચર્યા અને અન્તે તેત્રીશ અહોરાત્રિ જેટલા કાળનું અનશન કર્યું. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને સીતાજીનો જીવ બાવીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અચ્યુતેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો પુત્રોએ સંયમનો સ્વીકાર કર્યો :

લક્ષ્મણજીના શ્રીધર વગેરે અઢીસો પુત્રોએ કેવા નિમિત્તે વૈરાગ્ય પામીને દીક્ષા લીધી, તેનું વર્ણન કરતાં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

વૈતાઢયગિરિ ઉપર આવેલા કાંચનપુર નામના નગરમાં, તે વખતે, કનકરથ નામનો વિદ્યાધરપતિ હતો. તે વિદ્યાધરપતિ કનકરથને મન્દાકિની અને ચન્દ્રમુખી નામની બે કન્યાઓ હતી. એ બે કન્યાઓને સ્વયંવર દ્વારા પરણાવવાનો માટે વિદ્યાધરપતિ કનકરથે, રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી આદિ રાજાઓને તેમના પુત્રો સાથે કાંચનપુરમાં બોલાવ્યા. સ્વયંવર-મંડપમાં જેમ સર્વ રાજાઓ બેઠા હતા, તેમ રામચન્દ્રજીના બે પુત્રો લવણ તથા અંકુશ અને લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો પુત્રો પણ બેઠા હતા. આ બધાની વચ્ચેથી પોતાના સ્વામીને પસંદ કરવાને ઇચ્છતી મન્દાકિની પોતાની ઇચ્છાથી અનંગલવણને વરી અને ચન્દ્રમુખી પણ એ જ રીતે અનંગલવણના ભાઇ લવણાંકુશને વરી.

લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો પુત્રો આ વાતને કોઇ પણ રીતે સહી શકયા નહિ. ગુસ્સામાં આવી ગએલા તે સર્વે, લવણ અને અંકુશની સાથે યુધ્ધ કરવાને માટે તત્પર બની ગયા. લવણ અને અંકુશનો આ પ્રસંગે કશો જ ગુન્હો નથી, કારણ કે, મન્દાકિની અને ચન્દ્રમુખી પોતાની ઈચ્છાથી જ અનુક્રમે લવણ-અંકુશને વરી છે ; પરંતુ કર્મને વશ આત્માઓ દુન્યવી સુખસામગ્રીના અર્થી બનીને કે અજ્ઞાનવશ પોતાની માનહાનિ આદિને માનીને કષાયને આધીન બને તેમજ વિષય-કષાયની આધીનતાથી કોઇના કારણે કોઇની સાથે યુધ્ધ કરવાને તત્પર બની જાય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. વિષય-કષાયને આધીન બનેલા જીવોની બુધ્ધિ કુતરાની બુધ્ધિ જેવી હોય છે, જ્યારે વિવેકશીલ આત્માઓની બુધ્ધિ સિંહની બુધ્ધિ જેવી હોય છે. કુતરાને કોઇ પથરો આદિ મારે, તો કુતરૂં પ્રાયઃ તે મારનાર તરફ ધસી જતું નથી, પણ મારવામાં આવેલા પથરા આદિ તરફ ધસી જાય છે; જ્યારે સિંહને જો કાંઇ મારવામાં આવે છે તો તે મારવામાં આવેલી વસ્તુ તરફ લક્ષ્ય નહિ આપતાં, પ્રાયઃ મારનાર ઉપર ધસી જાય છે. એ જ રીતે વિષય-કષાયને આધીન આત્માઓ, ઈચ્છિતના વિયોગ વખતે કે અનિચ્છિતની પ્રાપ્તિ વખતે, પોતાના અશુભકર્માદિનો વિચાર નહિ કરતાં આડા-અવળા વિચારો કરે છે અને પોતાના દોષનો ખ્યાલ નહિ કરતાં વચ્ચે નિમિત્તભૂત બનેલા આત્માઓ ઉપર રોષાદિ કરે છે.

વિવેકશીલ આત્માઓની દશા એથી ઉલટી જ હોય છે. વિવેકશીલ આત્માઓ તેવા પ્રસંગે પોતાના અશુભકર્માદિનો વિચાર કરીને કોઇના પણ પ્રત્યે દુર્ભાવવાળા બનતા નથી. પોતાના આત્માની સુવિશુધ્ધ દશાને

પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર કરે છે. આ બધી વાતો તમારા અનુભવ બહારની છે એમ નથી અને એથી તમને તો લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો પુત્રોના વર્ત્તાવથી લેશ પણ આશ્ચર્ય થવું જોઇએ નહિ.

શ્રીધર આદિને યુધ્ધ કરવાને તૈયાર થએલા સાંભળીને, લવણ અને અંકુશ કહે છે કે-'એમની સાથે યુધ્ધ કરે કોણ ? કારણ કે, ભાઇઓ તો અવધ્ય જ હોય છે. જેમ તેમના અને અમારા તાતમાં મોટા-નાના એવો કોઇ પણ પ્રકારનો ભેદ નથી, તેમ તેમના પુત્રો એવા અમો અને તેઓમાં પણ એ ભેદ ન હો '

વિચાર કરો કે, કેટલો સરસ જવાબ છે ? આ જવાબનું પરિણામ પણ ઘણું જ સુન્દર આવ્યું છે. આવો જવાબ દેવાને બદલે જો લવણ અને અંકુશે એમ કહ્યું હોત કે-'અમે ય તૈયાર છીએ : એ બધાને ખબર પડી જશે કે-આ લવણ અને અંકુશ સાથે યુધ્ધમાં ઉતરવું એ બચ્ચાના ખેલ નથી.'-તો જે સુન્દર પરિણામ આવ્યું તે આવવા પામત નહિ અને કુટુંબીજનોનો કદાચ સંહાર પણ થઇ જાત. આમાંથી પણ તમારે બોધ લેવા જેવો છે ને ? તમારો ભાઇ તમારી વિરૂદ્ધમાં કાંઇક બોલ્યો છે, એમ સાંભળો તો તમે શું બોલો ? અને શું કરો ? એ વિચારી લેવા જેવું છે. લવણ-અંકુશે જેવું ડહાપણ વાપર્યું, તેવું ડહાપણ વાપરતાં તમને આવડી જાય તો બે ભાઇઓની વચ્ચે ઝઘડા કરાવનારાઓને નિરાશ જ થવું પડે. જ્યાં સુધી એ ડહાપણ નહિ આવે, ત્યાં સુધી તમારા ઘરમાં હોળી સળગાવીને સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ ધરાવનારાઓ ફાવવાના, એ નક્કી વાત છે.

અહીં તો લવણ-અંકુશ જે કાંઇ બોલ્યા, તેની શ્રીધર આદિને ખબર પડતાં, શ્રીધર આદિ વિસ્મય પામ્યા અને પોતે જે ખરાબ કર્મના આરંભસંમુખ બન્યા હતા, તે બદલ પોતાના આત્માને નિન્દવા લાગ્યા. ખરાબ કર્મનો આરંભ કરવાને માટે તત્પર બનેલા પોતાના આત્માને નિન્દતા થકા તે શ્રીધર આદિ લક્ષ્મણજીના અઢીસો પુત્રો સંવેગને પામ્યા. એટલું જ નહિ, પણ સંવેગને પામેલા તે સર્વેએ રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજીની અનુજ્ઞા મેળવીને તરત જ શ્રી મહાબલ નામના મુનિવરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

શ્રીધર આદિએ આ રીતે દીક્ષા લીધા બાદ, મન્દાકિની અને ચંદ્રમુખીને પરણીને લવણ-અંકુશ પોતાના પિતા તથા કાકા સાથે અયોધ્યાપુરીમાં પાછા ફર્યા.

ભામંડલની સુંદર ભાવના અને તેનું મૃત્યુ :

આ પછી ભામંડલના મૃત્યુપ્રસંગને વર્ણવતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે :

એક વખતે રાજા ભામંડલ પોતાના નગરમાં પોતાના આવાસની ઉપરના ભાગમાં બેઠાં બેઠાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'વૈતાઢયની બન્ને શ્રેણીઓને તાબે કરી, અને સર્વંત્ર અસ્ખલિતપણે લીલાપૂર્વક વિહાર કર્યો, હવે તો અન્તકાલ આવ્યો છે એટલે હું દીક્ષાને ગ્રહણ કરૂં અને દીક્ષાને ગ્રહણ કરવા ધ્વારા હું મારી વાંછાને પૂર્ણ કરનારો બનું' એટલે કે,'અત્યાર સુધી સંસારમાં મેદાને પડીને મેં દુન્યવી વિજયો તો પ્રાપ્ત કર્યા, પણ હવે તો હું કર્મની સામે મેદાને પડું અને તો જ મારી વાંછા પૂર્ણ બને દુન્યવી વિજયો માત્રથી હું પૂર્ણવાંછાવાળો બની શકું નહિ ?'

જે વખતે રાજા ભામંડલ આ પ્રકારની ભાવનામાં લીન બન્યા હતા, તે જ વખતે તેમના માથા ઉપર વીજળી પડી અને એથી મૃત્યુ પામીને તે યુગલિકરૂપે દેવકુરૂમાં ઉત્પન્ન થયા.

હનુમાને દીક્ષા લીધી, અને સિદ્ધિપદને પામ્યા :

આ પછી હનુમાનની મોક્ષપ્રાપ્તિના વૃત્તાન્તને વર્ણવતાં, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે :

એક વાર હનુમાન, ચૈત્ર મહિનામાં શ્રી મેરૂગિરિવર ઉપર આવેલાં ચૈત્યોના વન્દન માટે તે ગિરિવર ઉપર ગયા હતા. તે વખતે તેમણે અસ્ત થતા સૂર્યને જોયો. સૂર્યના અસ્તને જોઇને હનુમાન વિચાર કરે છે કે, 'આ સંસારમાં જેનો ઉદય છે, તેનો અસ્ત પણ નિશ્ચિત જ છે અને એ વાતમાં આ સૂર્ય દૃષ્ટાન્ત રૂપે છે ! ધિક્,ધિક્, સર્વ અશાશ્વત છે. '

આવો વિચાર કરીને હનુમાન પોતાના નગરમાં ગયા, પોતાના નગરમાં જઇને પુત્રને રાજ્ય સુપ્રત કરી દીધું અને પોતે શ્રી ધર્મરત્ન નામના આચાર્ય ભગવાનની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તેમની પાછળ બીજા સાતસો ને પચાસ રાજાઓએ પણ તે આચાર્યભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી અને તેમની પત્નીઓએ પણ લક્ષ્મીવતી નામની આર્યાની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

હનુમાને દીક્ષા લઇને શુધ્ધ ધ્યાન રૂપ અગ્નિ ધ્વારા પોતાનાં સર્વ કર્મોને ક્રમશઃ મૂલમાંથી ભસ્મસાત્ કરી નાખ્યાં અને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરીને તેઓ અવ્યય એવા મોક્ષપદને પામ્યા.

મૃત્યુ ક્યાં ? અને ક્યારે આવે ? તે નિશ્ચિત નથી :

ભામંડલની ભાવના મનમાં ને મનમાં રહી ગઇ અને હનુમાન શ્રી સિધ્ધિપદના ભોક્તા બન્યા. ભામંડલની દીક્ષા લેવાની ભાવના હતી અને તે માનતા હતા કે, દીક્ષા લીધા વિના હું પૂર્ણવાંછાવાળો બની શકું તેમ નથી. મોક્ષની આકાંક્ષા વિના આવો વિચાર આવે ખરો ? સંસારસુખને ઉપાદેય માની એની સાધના આદિમાં લીન બનેલાઓને આવો વિચાર આવે જ નહિ. આવો વિચાર તેઓને જ આવે, કે જેઓ સંસારસુખને ભોગવતા હોવા છતાં પણ સંસારસુખને ઉપાદેય ન માનતા હોય. ભામંડલે દુન્યવી વિજયો તો મેળવ્યા હતા, પણ તે છતાં તેમની વાંછા પૂરી થઇ નહોતી. તેમની વાંછા દીક્ષા લઇને મુક્તિમાર્ગની સાધના કરવા ધ્વારા જ પૂર્ણ થઇ શકે તેમ હતી; પણ ભવિતવ્યતા એવી કે, એ જ્યારે દીક્ષાના વિચારમાં હતા. તે જ વખતે માથે વીજળી પડી અને તેમનું મૃત્યુ થયું. વીજળી પડી તે વખતે ભામંડલ સંસારસુખની સાધના આદિના કોઇ વિચારમાં હોત, તો શું થાત ?

સભા૦ દુર્ગતિ જ થાય ને ?

આટલું સમજનાર પોતાના આત્માને દુર્ધ્યાનથી પર અને શુભ ધ્યાનમાં સ્થિત રાખવાનો પ્રયત્ન કરે કે નહિ ? મૃત્યુ કયાં અને કયારે આવશે, એ નિશ્ચિત છે ? રસ્તે ચાલતાં મૃત્યુ થાય કે નહિ ? પેઢીમાં રૂપીઆ ગણતાં મૃત્યુ થાય કે નહિ ? સોદાની નોંધ કરતાં મૃત્યુ થાય કે નહિ ?પલંગમાં પોઢયા હો ને મૃત્યુ થાય કે નહિ ? તમારે માટે કહ્યુ એવું સ્થળ છે, કે જ્યાં મૃત્યુ અસંભવિત હોય ? જ્યારે આપણે માટે અહીં કોઇ જ એવું સ્થલ નથી કે જ્યાં મૃત્યુ અસંભવિત હોય, તો આપણે દરેક સ્થલે અને દરેક સમયે આપણા આત્માને કેવો સાવધ રાખવો જોઇએ ? સંસારની ક્રિયા કરતાં પણ આત્મા બેભાન ન બને, એવી વિવેકદશા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ ને ? જે આત્મામાં એવી વિવેકદશા પ્રગટે, તેને અવસરે અવસરે સંસારત્યાગની ભાવના પણ આવે ને ? જીન્દગીમાં તમને દીક્ષા લેવાંની ભાવના આવી છે ? ' **કયારે હું દીક્ષા લઉં અને ક્યારે હું મોક્ષસાધનામાં** અપ્રમત્ત બનું'- એવો વિચાર કદી સ્ફૂર્યો છે ખરો ?

મૃત્યુ મોં ફાડીને બેઠું છે, માટે ધર્મ કરી લઉં-એવો વિચાર કેટલાને આવે છે ?

ભામંડલના પ્રસંગ ઉપરથી એ બોધ પણ લેવા જેવો છે કે, દાન, શીલ આદિ સંબંધી જે કોઇ કરણીઓ કરવાની ભાવના હોય, તેમાં વિલંબ કરવો નહિ. દાન કરવાની ભાવના હોય, પણ 'થાય છે' 'થાય છે'- એમ કરતાં કરતાં એક દિ' અચાનક ધબી જવાય અને દાન કરવાનું રહી જાય,એમ બને ને ? મરનાર કહીને મર્યો હોય કે, આ લક્ષ્મી અમુક કામમાં વાપરવી, પણ પાછળનાઓ એ મુજબ વાપરે જ એવો નિયમ ખરો ? સગાં-વહાલાં એ લક્ષ્મી સારાં કાર્યોમાં વાપરે નહિ અગર મરનારને જે સારાં સ્થાનોએ ખર્ચવી હોય તે સ્થાનોમાં તે લક્ષ્મી ખર્ચાય નહિ, એમ પણ બને ને ? એને બદલે જીવતાં જીવતાં પોતાની રૂચિ મુજબનાં સારાં સ્થાનોએ લક્ષ્મીનો વ્યય કરી લીધો હોય તો પાછળ કોણ કેમ કરશે તેની ચિંતા ય ન રહે અને પોતાને અનુમોદનાદિ કરવાનો પણ વિશેષ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. એ જ રીતે કેટલાક 'વ્રત-નિયમાદિ ઘરડા થઇશું ત્યારે કરીશું '- એમ બોલે છે, પણ ઘરડા ન થયા તો ? વ્રત નિયમાદિ શરૂ કરતાં પહેલાં આવતા ભવના આયુષ્યનો બંધ પડી ગયો તો ? ધર્મના આચરણ માટે તો એક નીતિશાસ્ત્રકારે પણ કહયું છે કે, 'મૃત્યુ આપણી ચોટલી પકડીને બેઠું છે એમ માનીને ધર્મને આચરવો.' મૃત્યુ ચોટલી પકડીને બેઠું છે-એનો અર્થ શો ? એજ કે-આજે અને તે પણ હમણાં જ મૃત્યુ થવાનું છે એમ માનવું એટલે મૃત્યુ મોં ફાડીને બેઠું છે. એમ માનીને ધર્મનું આચરણ કરવામાં અપ્રમત્ત બનવું. આપણને લાગે છે કે, મૃત્યુ આપણી ચોટલી પકડીને બેઠું છે ? પૈસા કમાવા આદિમાં જાગૃત દશા છે, પણ ધર્મમાં એ દશા નથી ને ? પરભવનો સાથીદાર અને મદદગાર પૈસો કે ધર્મ ? પૈસો પરભવમાં સાથે નથી જતો એ તો પ્રત્યક્ષ વાત છે, પણ ધર્મ પરભવનો સાથીદાર અને મદદગાર હોવાનો વિશ્વાસ છે ખરો ? 'પૈસો તો આજ નહિ ને કાલે કમાઇશું, પણ ધર્મ તો કરી જ લેવો : કારણકે-મૃત્યુ ચોટલી પકડીને બેઠું છે.' -આવો વિચાર કેટલાને અને 'ધર્મ તો બે વર્ષ મોડો ય થશે, પણ પૈસા કમાવાની આવી તક ફરી ફરી નહિ મળે'-આવો વિચાર કેટલાને ? માણસ પૈસા કમાવા માટે જેટલો આતુર બન્યો રહે છે તેટલો જો ધર્મના આચરણ માટે આતુર બની જાય, તો એને ધર્મની આરાધનાને ખોરંભે નાખવાનું મન થાય જ નહિ. એને તો એમ જ થાય કે આ લોક અને પરલોકનો સાચો મદદગાર એક ધર્મ જ છે અને મૃત્યુ કયારે તથા કયાં આવે એ નકકી નથી, માટે બાલ-યુવાન અને વૃધ્ધ-સર્વ અવસ્થામાં જ્યારે જ્યારે ધર્માચરણની તક મળે, ત્યારે ત્યારે ધર્માચરણ કરી જ લેવું.

શાશ્વત ઉદયની સાધના માટે દીક્ષા પરમ સાધન છે :

સૂર્યાસ્ત જોઇને હનુમાને જે વિચાર કર્યો, તે પણ સુંદર પ્રેરણા આપે એવો છે. દુનિયામાં જેનો ઉદય, તેનો અસ્ત-એ વાત નિશ્ચિત જ છે ને ? જન્મે તે મરે અને ખીલે તે કરમાય-એમાં ફેરફાર છે ? કોઇનો પણ દુન્યવી ઉદય શાશ્વત કાળ ટકયો રહ્યો હોય એવું બન્યું ય નથી અને બનવાનું પણ નથી. છ ખંડના ચક્રવર્તીઓ પણ ગયા અને ઇન્દ્રોને પણ ચ્યવવું પડયું. તેવા પ્રકારનું પુણ્ય હોય તો દુન્યવી ઋધ્ધિસિધ્ધિ જીન્દગીના અન્ત સુધી ટકી રહે એ બને, પણ મૃત્યુ પછી શું ? જન્મેલા માટે મૃત્યુ નિયત જ અને મૃત્યુ થાય ત્યારે દુનિયાની ઋદ્ધિસિદ્ધિમાંથી એક તણખલું પણ સાથે લઇ જઇ શકાય નહિ. આત્મા શાશ્વત છે, પણ દુનિયામાં ચક્રવર્તી આદિ તરીકેની કોઇ પણ એક અવસ્થામાં આત્માનું અવસ્થાન શાશ્વત નથી. જ્યારે આત્માનું તે પ્રકારનું અવસ્થાન શાશ્વત નથી જ્યારે આત્માનું તે પ્રકારનું અવસ્થાન શાશ્વત નથી. તો એ પ્રકારના ઉદયમાં લીન બનીને કરવાનું શું ? ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે, આત્માનું શાશ્વત અવસ્થાન નિજ સ્વભાવમાં જ શકય છે. આત્મા પોતાના સ્વભાવને પરિપૂર્ણ રીતે પ્રગટાવે, તો એનો એ ઉદય શાશ્વતકાળ પર્યન્ત ટકયો રહે છે. આત્મસ્વરૂપના ઉદય સિવાયનો બીજો કોઇ પણ ઉદય શાશ્વત નથી. આથી નાશવંત ઉદયનો મોહ ત્યજીને શાશ્વત ઉદય સાધવાના પ્રયત્નમાં જ શાણાઓએ દત્તચિત બનવું જોઇએ. શાશ્વત ઉદયની સાધના માટે દીક્ષા

એ પરમ સાધન છે અને એ જ કારણે હનુમાને , તેમની પાછળ સાડા સાતસો રાજાઓએ અને હનુમાનની પત્નીઓએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ બધા ઉપરથી શ્રી રામાયણ એ રજોહરણની ખાણ છે, એ વાત પૂરવાર થઈ જાય છે ને ?

રામચન્દ્રજી ધર્મને હસે છે, ને સંસાર સુખને પ્રશંસે છે.

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, લક્ષ્મણજીના મૃત્યુના વૃત્તાન્તને વર્ણવવાનું શરૂ કરે છે. તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે, હનુમાને દીક્ષા લીધાના સમાચાર જાણીને, રામચન્દ્રજીને એવો વિચાર આવ્યો કે,

" हित्वा भोगसुखं कष्टां, दीक्षां किमयमाददे ।"

અર્થાત્ હનુમાને ભોગસુખનો ત્યાગ કરીને, આ કષ્ટકારી દીક્ષાને કેમ ગ્રહણ કરી ?

સભા ૦ રામચન્દ્રજી જેવાને પણ આવો વિચાર આવે છે ?

રામચન્દ્રજી જેવાને આવો વિચાર આવે, એ ખરેખર જ ખેદ ઉપજાવનારી બીના ગણાય, પણ કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. તેવા પ્રકારના કર્મની આધીનતાના યોગે રામચન્દ્રજી જેવા પણ ભૂલ્યા.

સ૦ ભૂલ્યા એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય ?

જે બોલાયું હોય તેનો તથા આજુબાજુના સંબંધ આદિનો વિચાર કરીને અમુક વાત બોલવામાં ભૂલ થઈ છે કે નહિ એ નિશ્ચિતપણે જાણી શકાય તો નિશ્ચિતપણે કહી પણ શકાય. આ પ્રસંગમાં અવધિજ્ઞાનના સ્વામી સુધર્મા ઇન્દ્રનાં વચનો સાક્ષીભૂત છે, એટલે તમારા પ્રશ્નને અવકાશ જ રહેતો નથી.

'હનુમાને ભોગસુખનો ત્યાગ કરીને કષ્ટકારી દીક્ષાને કેમ ગ્રહણ કરી ?'-એવા પ્રકારના રામચન્દ્રજીના વિચારને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને, સુધર્માઇન્દ્ર પોતાની સભામાં બોલ્યા છે કે, 'અહો, કર્મની ગતિ વિષમ છે, કે જેથી ચરમદેહી રામ પણ ધર્મને હસે છે; એટલું જ નહિ પણ ઉલટું શબ્દાદિ વિષયોથી ઉત્પન્ન થતા સુખની પ્રશંસા કરે છે ! અથવા જાણ્યું, આ રામ-લક્ષ્મણને પરસ્પર કોઈક ગાઢતર સ્નેહ છે અને એ જ કારણે રામને ભવનિર્વેદ થતો નથી.'

રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાથે સુધર્મા ઇન્દ્રનાં આ વચનો જરૂર યાદ રાખી લેવાં જોઈએ, નહિંતર રામચન્દ્રજીના નામે પાપબુધ્ધિને પોષણ મળી જવાનો ઘણો જ મોટો સંભવ છે. ધર્મને હસવો અને વિષયસુખની પ્રશંસા કરવી, એ વિવેકશીલતાને છાજતું કાર્ય નથી. કાંઈક ને કાંઈક વિવેકભ્રષ્ટતા, આત્મામાં કાંઈક ને કાંઈક મલિનતા આવ્યા વિના ધર્મને હસવાનું અને વિષયસુખની પ્રશંસા કરવાનું મન થાય એ શક્ય નથી. રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી વચ્ચે પરસ્પર ગાઢતર સ્નેહ છે અને એ સ્નેહ રામચન્દ્રજીમાં ભવનિર્વેદને પ્રગટ થવા દેતો નથી. તેઓ વચ્ચેના એ ગાઢતર સ્નેહે તો કારમા અનર્થો ઉત્પન્ન કર્યા છે. આપણે હમણાં જ જોઈશું કે, એ ગાઢતર સ્નેહના યોગે લક્ષ્મણજીએ પ્રાણ ગુમાવ્યા છે અને રામચન્દ્રજીને પણ ઘણા ઘણા હેરાન કર્યા છે.

દેવો સ્નેહની પરીક્ષા કરવા આવે છે :

સુધર્મા ઇન્દ્રે સભામાં વાત કરી કે, રામ અને લક્ષ્મણ વચ્ચે ગાઢતર સ્નેહ છે, એટલે બે દેવતાઓને કૌતુક જાગ્યું કે, 'આપણે તે બન્નેના સ્નેહની પરીક્ષા કરીએ.' સ્નેહ પરીક્ષાના કૌતુકથી તે બે દેવતાઓ અયોધ્યામાં

આવેલા લક્ષ્મણજીના આવાસમાં આવી પહોંચ્યા. તરત જ તે બે દેવતાઓએ માયા રચીને, સારૂંયે અન્તઃપુર જાણે કરૂણ સ્વરે આક્રન્દ કરી રહયું હોય-એવું દૃશ્ય લક્ષ્મણજીને બતાવ્યું. કૌતુકથી પણ કેટલીક વાર કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે, એ વિચારવા જેવું છે. કૌતુકના શોખીન આત્માઓએ આ પ્રસંગ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપવા જેવું છે. દેવોને મન કૌતુક છે, પણ આ નિમિત્તે લક્ષ્મણજી આઘાત પામીને મૃત્યુ પામવાના છે. કાગડાને હસવાનું થાય અને દેડકાંનો જીવ જાય, એના જેવી આ વાત છે. જેઓ વચ્ચે ગાઢતર સ્નેહ હોય, તેઓના સ્નેહની પરીક્ષા આ રીતે કરવાની હોય જ નહિ. પણ બનવાકાળને કોણ મિથ્યા કરી શકે છે. ?

લક્ષ્મણજીએ જોયું અને સાંભળ્યું કે, અન્તઃપુરની સર્વ સ્ત્રીઓ કરૂણ સ્વરે એવું આક્રન્દન કરી રહી છે કે -''હા, પદ્મ ! હા પદ્મ નયન ! હા, બન્ધુ રૂપ પદ્મોને માટે સૂર્ય સમાન ! વિશ્વને પણ ભયંકર એવું આ તમારૂં કેવું અકાંડમૃત્યુ થયું ?'' આ રીતે રડતી અને માથાના વાળોને છૂટા મૂકીને છાતીઓને કૂટતી અન્તઃપુરની સ્ત્રીઓને જોઇને લક્ષ્મણજી ખેદ પામ્યા, અને બોલ્યા કે, ' મારા તે ભ્રાતા રામચન્દ્રજી કે જે મારા જીવિતના પણ જીવિત રૂપ હતા, તે શું મૃત્યુ પામ્યા ? છલથી ઘાત કરનારા દુષ્ટ યમે આ કર્યું શું ?'

આટલું બોલતાં બોલતાંમાં તો લક્ષ્મણજીની જીભ ખેંચાઇ ગઇ અને તેમનું શરીર જીવિતશૂન્ય બની ગયું. આ પ્રસંગે આ ચરિત્રકાર પરમર્ષિ ટુંકમાં જ પોતાનો અભિપ્રાય વ્યકત કરતાં ફરમાવે છે કે,

'' कर्मविपाको दुरतिक्रमः ''

ખરેખર કર્મનો વિપાક દુરતિક્રમ છે; કર્મનો વિપાક દુર્લંઘ્ય છે. વાત પણ સાચી છે કે, કર્મના વિપાકનું ઉલ્લંઘન પ્રાયઃ કેમે કરીને થઇ શકતું નથી. લક્ષ્મણજીના શરીરમાંથી પ્રાણો ચાલ્યા ગયા, એટલે સિંહાસન ઉપર રહેલું પણ તેમનું શરીર સ્વર્ણસ્તંભના ટેકાથી ત્યાં પડયું રહ્યું. તેમનું મોઢું ફાટી ગયું હતું અને તેમનું શરીર લેપ્યમૂર્તિની જેમ નિષ્ક્રિય બની ગયું હતું .

વિચાર કરો કે, ગાઢતર સ્નેહના પ્રતાપે કેવું ભયંકર પરિણામ નિપજ્યું ? રામચન્દ્રજી મર્યા છે કે નહિ ? અને મર્યા છે તો શાથી મર્યા છે ? અને કયારે મર્યા છે ? એ વગેરેની તપાસ કરવા જોગી પણ ધીરતા તેમનામાં રહી નહિ. જ્યાં આવા ગાઢતર સ્નેહનું આવરણ હોય ત્યાં ભવનિર્વેદ પ્રગટે શી રીતે ?

દેવોને થયેલો પશ્ચાત્તાપ :

આ રીતે લક્ષ્મણજીનું મૃત્યુ નિપજેલું જોઇને, કૌતુકથી સ્નેહપરીક્ષા કરવાને માટે આવેલા પેલા બે દેવોને પણ હવે તો ખૂબ જ પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો. તેમને તેમની ભૂલ તો સમજાઇ, પણ હવે કરે શું ?

સભા૦ દેવતાઓ જીવિતદાન ન કરી શકે ?

દેવોમાં કે દેવોના સ્વામી ઇન્દ્રોમાં પણ એ તાકાત નથી કે, પરલોકગમન કરી ગયેલ અન્યના આત્માને તેઓ પાછો લાવીને પુનઃ તે જ શરીરમાં સ્થાપના કરી કશે. દેવોમાં કે દેવોના સ્વામી ઇન્દ્રોમાં જો પુનર્જીવન પમાડવાની તાકાત હોત, તો તેઓ શ્રી તીર્થંકરદેવોને નિર્વાણ પામવા દેત ખરા ? ખુદ શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ પોતાના આયુષ્યની એક ક્ષણને પણ વધારી શકતા નથી. આયુષ્યકર્મમાં વધારો થઇ શકતો નથી, માટે તો કેટલીક વાર કેવલજ્ઞાની ભગવંતોને સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે. તમે દેવતાઓની વાત કરો છો, પણ દેવતાઓ કે ઇન્દ્રો ય પોતાના આયુષ્યને ય વધારી શકતા નથી. જે દેવો પોતાના આયુષ્યને પણ વધારી શકવાને સમર્થ નથી, તે દેવો અન્યના આયુષ્યને વધારી શકે એ શકય છે ?

એ શક્ય છે કે, અમુક રોગાદિના કારણે બેહોશી આવી ગઇ હોય, તો તે રોગાદિના નિવારણ દ્વારા એ બેહોશીને દૂર કરી શકાય; બાકી આયુષ્યમાં વધારો કરવાની કોઇમાં તાકાત છે જ નહિ.

પેલા બે દેવો, લક્ષ્મણજીનું પોતાના નિમિત્તે મૃત્યુ નિપજવાથી ખેદ પામ્યા, અને તેઓ અંદર-અંદર વાત કરે છે કે,'અહો, આપણે આ કર્યું શું ? અરે રે! વિશ્વના આધાર સમો આ પુરૂષ આપણાથી કેમ હણાયો ?' આ રીતે પોતાના આત્માની ખૂબ ખૂબ નિન્દા કરતા તે બન્ને ય દેવો પાછા પોતાના કલ્પમાં ચાલ્યા ગયાં.

કૌતુક આદિના કારણે અનર્થ થઇ જવા છતાં પણ, જે આત્માઓમાં કાંઇક પણ લાયકાત હોય છે તેઓને જ પશ્ચાત્તાપ આદિ થાય છે. નાલાયક આત્માઓને તો અન્યના મૃત્યુથી પણ આનંદ જ થાય છે, અથવા તો સામાને તેઓએ પોતાની કૌતુકવિવશતાથી કેટલું બધું નુકશાન કર્યું -તેનો તેઓને વિચાર જ હોતો નથી.

લક્ષ્મણજીના મૃત્યુથી અયોધ્યામાં છવાયેલું શોકનું સામ્રાજય :

લક્ષ્મણજી મૃત્યુ પામ્યા બાદ પેલા બે દેવતાઓ તરત ચાલ્યા ગયા અને લક્ષ્મણજીનો મૃતદેહ સિંહાસન ઉપર સ્વર્ણસ્તંભના ટેકાથી પડી રહ્યો. આથી લક્ષ્મણજીના મૃત્યુની અન્તઃપુરને જાણ થતાં વાર લાગી નહિ. લક્ષ્મણજીને મૃત્યુ પામેલા જોઇને અન્તઃપુરની સ્ત્રીઓ પરિવાર સહિત છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગી. રૂદન કરતી તે સ્ત્રીઓએ પોતાના કેશોને પણ છૂટા કરી નાખ્યા હતા. તેમના આક્રન્દને સાંભળીને રામચન્દ્રજી ત્યાં આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, ' વગર જાણ્યે જ આ અમંગલ કેમ આરંભી દીધું છે ? આ હું જીવતો જ ઉભો છું અને મારો આ નાનો ભાઇ પણ જીવે જ છે. આને કોઇક વ્યાધિ બાધા ઉપજાવી રહ્યો છે અને ઔષધ એ તેની પ્રતિક્રિયા છે.'

આ પ્રમાણે બોલીને રામચન્દ્રજીએ વૈદ્યોને તેમજ જોષીઓને પણ બોલાવ્યા અને મંત્ર - તંત્રોનો પ્રયોગ પણ અનેક વાર કરાવ્યો. જયારે મંત્ર-તંત્રોથી કોઇ પણ પ્રકારની સફલતા મળી નહિ, ત્યારે રામચન્દ્રજી મૂર્ચ્છાને પામ્યા અને તે પછી થોડીક સંજ્ઞાને પામેલા તે ઉંચે સ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યા. હમણાં તો આપણે લક્ષ્મણજી પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહના યોગે રામચન્દ્રજીની કેવી દુર્દશા થાય છે, એ જ જોવાનું છે. અત્યારે રામચન્દ્રજી જે કાંઇ કરી રહ્યા છે, તે લક્ષ્મણજી પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહના આવેશની આધીનતાથી જ કરી રહ્યા છે. હજુ તો ઘણી ઘણી ઘેલછા આવવાની બાકી છે.

લક્ષ્મણજીના મૃત્યુથી બિભીષણ, સુગ્રીવ અને શત્રુઘ્ન આદિ પણ આંખમાંથી અશ્રુઓ સારી રહ્યા છે અને ''અમે માર્યા ગયા'' એમ બોલતા- બોલતાં મુકતકંઠે રૂદન કરી રહયા છે. વળી કૌશલ્યા આદિ માતાઓ પણ પોતાની પુત્રવધૂઓની સાથે અશ્રુપાત કરતી વારંવાર મૂર્ચ્છા પામી રહી છે અને કરૂણ સ્વરે આક્રન્દ કરી રહી છે. પ્રત્યેક માર્ગે પ્રત્યેક ઘરે અને પ્રત્યેક દુકાને ક્રન્દન ચાલી રહ્યું છે અને એથી અન્ય સર્વ રસોને મલિન કરનાર શોક જાણે કે અદ્વૈતપણાને પામ્યો છે. તે વખતનું વાતાવરણ એવું બની ગયું છે કે, જાણે ત્યાં શોક સિવાય અન્ય કોઇ રસ વિધમાન હોય જ નહિ.

લવણ-અંકુશે અતિ ભયભીત બનીને દીક્ષાની અનુમતિ માંગી :

જ્યારે અયોધ્યામાં સર્વત્ર આવું શોકનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું છે, તે વખતે લવણ અને અંકુશ રામચન્દ્રજીની પાસે આવીને અને નમસ્કાર કરીને કહે છે કે, અમારા લઘુપિતાનું મૃત્યુ થવાથી, આજ અમે આ સંસારથી ખૂબ જ ભયભીત બની ગયા છીએ ! વધુમાં તે બન્ને કહે છે કે, આ મૃત્યુ એવું છે, કે જે સર્વને અકસ્માત પ્રાપ્ત થાય છે. આથી મનુષ્યોએ પહેલેથી પરલોકને માટે તત્પર બન્યા રહેવું જોઇએ.

પરલોકને માટે તત્પર રહેવું જોઇએ :

વિચાર કરો કે, કોઇનું કે નિકટમાં નિકટના સંબંધીનું મૃત્યુ થાય, ત્યારે આપણને આવો વિચાર આવે ખરો ? એવા વખતે આપણામાં ભવની ભીતિ પ્રગટે કે આપણામાં ભવની ભીતિ હોય તો તે જોર કરે, એમ બને કે નહિ ? આપણને કોઇ વેળાઓ પણ એમ થાય છે કે, આપણે મૃત્યુને માટે તૈયાર બન્યા રહેવું જોઇએ ? તમે તમારી જીન્દગીમાં કેટલાને બાળી આવ્યા ? સગા બાપને, સગી માને, સગા છોકરાને કે સગા ભાઇ વગેરેને બાળી આવનારાઓમાં પણ અહીં કોઇ કોઇ તો હશે ને? એમને બાંધી, ખભે લઇને બાળી આવ્યા, તે વખતે એમ ન થયું કે - એક દિવસે આ શરીરની પણ એજ હાલત થવાની છે ? તમે પરલોકને માનો છો કે નહિ ? અને જો પરલોકને માનો છો , અહીંથી મરીને અન્યત્ર કયાંક જવાનું છે એમ માનો છો, તો એ માટે તૈયારી કરી છે ? બે -ચાર દિવસ પરગામ જવું હોય તો ય તમે કાંઇક ને કાંઇક સગવડ કરો છો, તો પરભવને માનનારા તમે પરભવની શી સગવડ કરી છે ? આત્મા છે, પરભવ છે, એ વિગેરે મોંઢેથી બોલવું એ જુદી વાત છે અને એની વાસ્તવિક માન્યતા હોવી એ બીજી વાત છે. આ જીવનમાં જો કોઇ પણ વસ્તુને માટે વધારેમાં વધારે તત્પર રહેવા જેવું હોય, તો તે એક પરલોક જ છે અને તે તત્પરતા પણ પહેલેથી જ રાખવી જોઇએ : કારણ કે, મૃત્યુ એ કોઇ આપણી ધારણાને અનુસરનારી વસ્તુ નથી કે મૃત્યુ અમુક ઉમરે જ આવે એવો કોઇ નિયમ નથી.

પરલોકને માટે તત્પર બન્યા રહેવાને માટે શું કરવું જોઇએ ? એ વાત પણ લવણ - અંકુશે સૂચવી છે : કારણ કે ભવભીતિ અને મૃત્યુના આકસ્મિક આગમનને લગતી વાત ઉચ્ચર્યા બાદ, લવણ - અંકુશે રામચન્દ્રજીને કહ્યું કે, ''દીક્ષા લેવાની અમારી ઇચ્છા છે, તો આપ તે માટેની અમને અનુમતિ આપો ! લઘુતાથી મૂકાએલા અમારે હવે થોડો પણ કાળ ઘરમાં રહેવું એ યોગ્ય નથી.''

આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે, પાપાચારોથી નિવૃત્ત બનીને સંયમાચારોમાં પ્રવૃત્ત બનવું, એ જ પરલોકને માટે તત્પર બન્યા રહેવાનો એક માત્ર વાસ્તવિક ઉપાય છે. પાપાચારોની નિવૃત્તિ અને સંયમાચારોની પ્રવૃત્તિ, એ જ પરલોકને સુધારવાનો શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે અને મૃત્યુ અકસ્માત આવી પડે છે. માટે તો જ્યારથી સમજ આવે ત્યારથી તો જરૂર પાપનિવૃત્તિ અને સંયમપ્રવૃત્તિમાં આદરવાળા બની જવું જોઇએ. વળી આ ઉપરથી એ વાત પણ સમજી શકાય તેમ છે કે, જેનામાં સાચી ભવભીતિ પ્રગટે છે, તેનામાં સાચી સંયમપ્રીતિ પ્રગટયા વિના પણ રહેતી નથી.

લવણ - અંકુશે દીક્ષા લીધીને મુક્તિપદ પામ્યા :

ભવની અતિ ભીતિના યોગે સંયમની પ્રીતિવાળા લવણ - અંકુશ તો એ પ્રમાણે બોલીને અને રામચન્દ્રજીને નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી નીકળી ગયા અને શ્રી અમૃતઘોષ નામના મુનિવરની પાસે જઇને તેમણે દીક્ષા પણ લઇ લીધી.

લવણ - અંકુશની આ વલણ એકાન્તે અનુમોદનીય છે, પણ આજના કેટલાકોને લવણ - અંકુશનું આ પ્રકારનું વર્ત્તન ખટકે, એ બનવાજોગ છે. કહેશે કે, જ્યારે આખી અયોધ્યાનગરી શોકમાં ડૂબી ગઇ હોય, પિતા આદિ શોકથી આકુલવ્યાકુલ બની ગયા હોય, સર્વત્ર આક્રન્દન ચાલી રહ્યું હોય, ત્યારે દીક્ષાની વાત બોલાય જ કેમ ?' આવી વાત કરનારાઓને પૂછવું પડે કે, ' ત્યારે શું વિરાગ પામેલા આત્માઓ પણ બધાની સાથે પોક મૂકવા બેસે?' વિચાર કરવો જોઇએ કે, પોક મૂકયે મરનાર જીવતો થવાનો છે ? પોક મૂકયે આપણા આત્માનું હિત સધાવાનું છે ? મરનારના અને પોતાના હિતને સમજનારાઓએ તો, એવા પ્રસંગને પોતાના અને અનેકોના આત્મિક ઉત્કર્ષનું કારણ બનાવી દેવો જોઇએ.

સભા૦ હજુ તો મૃતદેહ મહેલમાં પડયો છે ને ?

હા, પણ તેમાં લવણ - અંકુશ શું કરે ?એ મૃતદેહનું મૃતકાર્ય તો મહિનાઓ બાદ થવાનું છે, કારણ કે રામચન્દ્રજી ગાઢતર સ્નેહમાંથી જન્મેલી ઉન્મત્તતાના પ્રતાપે એ દેહને સજીવન માની, ખંભે નાખી, અનેક સ્થલોએ ફરવાના છે. બીજી વાત એ પણ છે કે, લવણ અને અંકુશ વિના લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને લગતું કોઇ પણ કાર્ય અટકી જવાનું નથી. આમ હોઇને, અકસ્માત મૃત્યુ આવી પડે તે પહેલાં જ શકય એટલી સંયમસાધનાં કરવાને તત્પર બની જવું, એમાં ખોટું શું છે ?

લવણ - અંકુશે તો શ્રી અમૃતઘોષ નામના મુનિવરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને, એવી ઉત્કટ કોટિની આરાધના કરી કે જેના પ્રતાપે તે બન્ને ક્રમે કરીને મુક્તિને પામ્યા.

રામચન્દ્રજી સ્નેહમાં ઉન્મત બનીને ચેષ્ટાઓ કરે છે :

આ બાજુ લક્ષ્મણજી પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહથી રામચન્દ્રજીની થએલી દુર્દશાનું વર્ણન આવે છે. પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે,

ભાઇના ઉપર આવી પડેલી અગર ભાઇ સંબંધી ઉપસ્થિત થએલી વિપત્તિથી તથા લવણ અને અંકુશ-એ બે પુત્રોના વિયોગથી, રામચન્દ્રજી વારંવાર મૂર્ચ્છા પામવા લાગ્યા. વારંવાર મૂર્ચ્છા પામતા તે મોહથી એમ બોલ્યા કે, 'હે બાન્ધવ ! શું મેં આજ તારૂં કાંઇ પણ કવચિત્ અપમાન કર્યુ છે ? તે આજ અકસ્માત આવું મૌન શાથી ધારણ કર્યું છે ? હે ભાઇ ! તુ આવો મૌનધારી બની ગયો, એથી મારા બે પુત્રો પણ મને ત્યજીને ચાલ્યા ગયા, ખરેખર, સો છિદ્રોમાંથી માણસોમાં સેંકડો ભૂતો પેસી જાય છે !

આ પ્રમાણે ઉન્મત્તપણે બોલતા રામચન્દ્રજીની કાંઇક નજદિકમાં આવીને, બિભીષણ આદિ એકઠા મળીને ગદ્ગદ્ સ્વરે બોલ્યા કે, ' હે સ્વામિન્ ! આપ તો જેમ વીરોમાં પણ વીર છો, તેમ ધીરોમાં પણ ધીર છો, આથી, આપ લજ્જાકારી એવી આ અધીરતાને હવે ત્યજી દયો. અત્યારે તો લોકપ્રસિધ્ધ રીતે અંગસંસ્કારપૂર્વક લક્ષ્મણજીના ઔર્ધ્વદૈહિકને કરવું, એ જ સમયોચિત કર્ત્તવ્ય છે.' બિભીષણ આદિએ એકઠા મળીને ઉચ્ચારેલાં આવાં વચનો કાને પડતાંની સાથે જ, રામચન્દ્રજી ગુસ્સે થઇને પોતાના અધરોને ફફડાવતાં - ફફડાવતાં તેઓને કહેવા લાગ્યા કે, 'લુચ્ચાઓ ! તમે આ બોલો છો શું ? મારો આ ભાઇ જીવતો જ છે. તમારા બધાયનું જ તમારા બંધુઓની સાથે અગ્નિદાહપૂર્વકનું મૃતકાર્ય કરવું જોઇએ. મારો નાનો ભાઇ તો દીર્ઘાયુષી છે.'

આ પ્રમાણે બિભીષણ આદિને ઉદ્દેશીને કહ્યા બાદ, લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને ઉદ્દેશીને રામચન્દ્રજી બોલે છે કે, 'ભાઇ ! ભાઇ ! તુ જલદી બોલ ! વત્સ લક્ષ્મણ ! ખરેખર, આ દુર્જનોનો જ પ્રવેશ છે. તું શા માટે વધારે વખતને માટે મને ખેદ ઉપજાવે છે ? અથવા તો વત્સ ! હું સમજયો : તારો કોપ ખલજનોની સમક્ષ ઉચિત નથી.' આમ બોલીને અને લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને ખભે નાખીને રામચન્દ્રજી અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. આ પછી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને રામચન્દ્રજી કોઇ વાર સ્નાનગૃહમાં લઇને જાતે સ્નાન કરાવતા અને તે પછી પોતાના હાથથી જ તે દેહ ઉપર વિલેપન કરતા; કોઇ વાર વળી દિવ્ય ભોજનો લાવી, તેનો થાળ ભરી, તે થાળને લક્ષ્મણજીના મૃતદેહ પાસે રામચન્દ્રજી જાતે જ મૂકતા : કોઇ વાર તે મૃતદેહને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને રામચન્દ્રજી તેના માથા ઉપર વારંવાર ચુંબનો કરતા ; તો કોઇ વાર તે મૃતદેહને જાતે પથારીમાં સુવાડીને કપડાથી ઢાંકી દેતા : કોઇ વાર રામચન્દ્રજી તે મૃતદેહને પોતે બોલાવીને પોતે જ તેનો ઉત્તર દેતા અને કોઇ વાર પોતે જાતે જ મર્દન કરનારા બનીને લક્ષ્મણજીના મૃતદેહનું મર્દન કરતા. સ્નેહોન્મત્ત બનીને આવી આવી વિકલ ચેષ્ટાઓને કરવામાં અન્ય સર્વ કાર્યોને ભૂલી જઇને રામચન્દ્રજીએ છ મહિના જેટલો સમય કાઢી નાખ્યો.

ઇંદ્રજીતના પુત્રોએ દીક્ષા લીધી

રામચન્દ્રજીને તે પ્રકારના ઉન્મત્ત બનેલા સાંભળીને, ઈન્દ્રજિતના અને સુંદના પુત્રો તેમજ અન્ય પણ ખેચર શત્રુઓ રામચન્દ્રજીને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી ત્યાં આવી પહોચ્યા. તે સર્વેએ, શિકારી જેમ છલ અને બલથી સુતેલા સિંહની ગિરિગુફાને રૂંધી લે તેમ, જેમાં રઘુપુંગવ રામચન્દ્રજી ઉન્મત્ત બનેલા છે તેવી અયોધ્યાનગરીને પોતાનાં સૈન્યોથી ઘેરી લીધી. આથી રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને પોતાના ખોળામાં સ્થાપન કરીને તે વજાવર્ત્ત ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યુ, કે જે ધનુષ્ય અકાલે પણ સંવર્તન પ્રવર્ત્તાવનારૂં હોય છે.

તે વખતે આસન કંપવાથી માહેન્દ્ર દેવલોકમાંથી દેવતાઓની સાથે જટાયુ દેવ રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યો, કારણ કે, તેને રામચન્દ્રજીની સાથે પૂર્વ - જન્મનું દૃઢ સૌહાર્દ હતું. આથી,'હજુ પણ દેવતાઓ રામના તાબામાં છે' - એમ બોલતા ઈન્દ્રજિતના પુત્રો આદિ તે સર્વ રાક્ષસ, ખેચરો ત્યાંથી તરત જ પલાયન કરી ગયા. અને 'અહીં તો દેવોનો મિત્ર અને બિભીષણ જેની પાસે છે એવો રામ અમને હણનારો છે' - એમ સમજીને ભય તથા લજ્જાને પામેલાં તે ખેચરો પરમ સંવેગને પામ્યા. પરમ સંવેગને પામેલા તેઓએ, ગૃહવાસથી પરાઙ્મુખ બનીને શ્રી અમિતવેગ નામના મુનિવરની પાસે જઇને દીક્ષાને ગ્રહણ કરી.

પૂર્વ કાળમાં આવા બનાવો ઘણા બન્યા છે. યુદ્ધમાં વિજય ન મળે એટલે દીન નહિ બનતાં, પોતાના સઘળા જ સામર્થ્યનો ઉપયોગ સિદ્ધિની સાધનામાં કરવાને તત્પર બનનારા ઘણા આત્માઓનાં દૃષ્ટાન્તો કથા - સાહિત્યમાં મૌજૂદ છે. એવું નિમિત્ત પણ યોગ્ય આત્માઓને જ સન્માર્ગે વાળી શકે છે.

જટાયુ દેવે કરેલી મહેનત અને તેમાં પ્રાપ્ત થએલી નિષ્ફલતા :

રામચન્દ્રજીની ઉન્મત્ત દશાનો લાભ લેવાને માટે આવેલા, પણ પાછળથી એ જ નિમિત્તે સંવેગ પામીને દીક્ષિત બનેલા ઈન્દ્રજીતના પુત્રો આદિ ખેચરો, અયોધ્યાનગરીની પાસેથી ચાલ્યા ગયા બાદ, જટાયુ દેવે રામચન્દ્રજીને બોધ પમાડવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. રામચન્દ્રજીની પાસે રહીને તે જટાયુ દેવે સુક્કા વૃક્ષને વારંવાર પાણીનું સિંચન કરવા માંડયું, પત્થર ઉપર શુષ્ક છાણ આદિ નાખીને પદ્મિનીના છોડને રોપવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો, હલમાં મરેલા બળદને જોડીને તેનાથી અકાલે બીજોને વાવવાનું કાર્ય શરૂ કર્યુ અને તેલ મેળવવાને માટે યંત્રમાં રેતી નાખીને તે રેતી પીલવા માંડી.

સુકાઇને નિશ્ચેતન બની ગયેલ વૃક્ષને ગમે તેટલું પાણી પાવામાં આવે, તો ય તે નવપલ્લવિત બને એ શકય નથી; પત્થર ઉપર સારામાં સારૂં ખાતર નાખીને પણ પદ્મિનીના છોડને ઉગાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો એ પ્રયત્ન નિષ્ફલ જ નિવડે અને મહેનત માથે પડે : મરેલા બળદને હળમાં જોડી અકાલે બીજો વાવવા મથનારો કદી સફલ નિવડી શકે જ નહિ : અને રેતીને પીલ્યે તેલ મળે એ ત્રિકાલમાં પણ સંભવિત નથી. જટાયુ દેવ આ વાત નહિ સમજતો હોય ? સમજતો હતો, પણ રામચન્દ્રજીની કુંઠિત થઇ ગયેલી મતિને પુનઃ પૂર્વના જેવી બનાવવાના હેતુથી જ તેણે આ બધું કર્યુ હતું. જટાયુ દેવે આવી તો બીજી પણ અનેક અસાધ્ય વસ્તુઓ રામચન્દ્રજીની પાસે પ્રગટ કરી હતી.

જટાયુ દેવને આ રીતે અસાધક વસ્તુઓ સાધવામાં પ્રયત્નશીલ બનેલો જોઇને, રામચન્દ્રજી કહે છે કે, અરે! મૂઢ બનીને તું આ શુષ્ક વૃક્ષને કેમ સીચે છે? ફલ મળવાની વાત તો દૂર રહી, પણ કયાંય સાંબેલાને ફૂલ આવ્યાં પણ જાણ્યાં છે ? હે મુગ્ધ ! પદ્મિનીના ખંડને તું શિલા ઉપર શા માટે આરોપે છે ? અથવા નિર્જલ જમીનમાં તું મરેલા વૃષભોથી બીજને કાં વાવે છે ? વળી હે મૂર્ખ ! રેતીમાંથી તે તેલ નીકળતું હશે, કે જેથી તું એને પીલે છે ? ઉપાયને નહિ જાણનાર એવો તારો આ પ્રયાસ સર્વથા નિષ્ફલ જ છે !' જટાયુ દેવને રામચન્દ્રજીની

પાસે આવું જ બોલાવવું હતું અને જ્યાં શ્રી રામચન્દ્રજી આવા ભાવનું બોલ્યા કે તરત જ જટાયુ દેવે સ્મિત કરીને કહયુ કે,'જો તમે આટલું પણ જાણો છો, તો તમે અજ્ઞાનના ચિહ્‌ન સમા લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને તમારા ખભા ઉપર શા માટે વહન કરો છો ?

લક્ષ્મણજીના દેહને જ્યાં જટાયુ દેવે મૃતદેહ તરીકે ઓળખાવ્યો, એટલે પાછા રામચન્દ્રજી હતા તેવા ને તેવા જ ઉન્મત્ત બની ગયા. લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને આલિંગન દઇને રામચન્દ્રજીએ જટાયુ દેવને કહ્યું કે, 'તું આવું અમંગલ કેમ બોલે છે ? મારા દૃષ્ટિપથમાંથી તું દૂર થઇ જા !'

સેનાપતિ કૃતાંતવદન હવે બોધ કરે છે :

હવે કૃતાન્તવદન સેનાપતિ, કે જે દીક્ષા લઇ, સંયમ પાળીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો હતો, તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનના બળથી જાણ્યું કે, જટાયુ દેવે મહેનત કરીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ રામચન્દ્રજીએ તેને ગણકાર્યો નહિ અને પોતાની નજરથી દૂર થવાનું કહી દીધું. આથી રામચન્દ્રજીને બોધ પમાડવાને માટે કૃતાન્તવદન દેવ ત્યાં આવ્યો. તેણે આવીને એક સ્ત્રીના મૃતદેહને પોતાના ખભા ઉપર નાખ્યું અને તે પછી તે રામચન્દ્રજીની પાસે ચાલ્યો. સ્ત્રીમૃતકને ખભે નાખીને આવતા તેને જોઇને, રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે - 'શું તું ઉન્મત્ત બની ગયો છે, કે જેથી તું આ સ્ત્રીમૃતકને આ પ્રમાણે વહન કરે છે ?'

રામચન્દ્રજીને જવાબ દેતાં કૃતાન્તવદન દેવ પણ કહે છે કે, આવું અમંગલ તમે કેમ બોલો છો ? આ તો મારી પ્રિયા સ્ત્રી છે, પણ તમે જાતે જ આ શબ્દને કેમ વહો છો ? તમે જ્યારે એમ જાણી શકો છો કે, 'હું મારી મૃતભાર્યાનું વહન કરી રહ્યો છું, તો હે બુદ્ધિમાન ! તમે તમારા સ્કંધ ઉપર રહેલા શબને કેમ જાણી શકતા નથી?' આ પ્રકારે તે કૃતાન્તવદન દેવે રામચન્દ્રજીને ઘણા ઘણા હેતુઓ બતાવ્યા અને એથી રામચન્દ્રજી ચેતનાને પામ્યા. ચેતનાને પામેલા રામચન્દ્રજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે - 'શું આ મારો નાનો ભાઇ જીવતો નથી, એ વાત સાચી છે ?'

આ પછી, બોધને પામેલા રામચન્દ્રજીને જટાયુ દેવે તથા કૃતાન્તવદન દેવે પોતાની ઓળખાણ આપી અને ત્યારબાદ તે બન્ને દેવો પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

રામચંદ્રજીએ અનેકોની સાથે દીક્ષા લીધી :

જટાયુ અને કૃતાન્તવદન - એ બન્ને દેવોના ચાલ્યા જવા બાદ, રામચંદ્રજીએ પોતાના નાના ભાઇ લક્ષ્મણજીનું મૃતકાર્ય કર્યુ અને પોતાને દીક્ષા લેવાની ભાવના હોવાથી શત્રુઘ્નને રાજ્ય લેવાની આજ્ઞા કરી. શત્રુઘ્ન પણ રાજ્ય સ્વીકારવાની ના પાડે છે. સંસારથી પરાઙ્મુખ બનેલ શત્રુઘ્ન કહે છે કે, 'હું પણ આપ પૂજ્યને જ અનુસરવાની ભાવનાવાળો છું.' આથી રામચંદ્રજીએ લવણના પુત્ર અનંગદેવને રાજ્ય સોંપ્યું અને પોતે ચોથા પુરૂષાર્થ રૂપ મોક્ષની સાધનાને માટે તત્પર બન્યા.

મોક્ષ નામના ચોથા પુરૂષાર્થની સાધનાને માટે તત્પર બનેલા રામચંદ્રજી, અર્હદ્દાસ નામના શ્રાવકે ઉપદેશેલા અને ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીજીના વંશના સુવ્રત નામના મહામુનિની પાસે ગયા. ત્યાં જઇને શત્રુઘ્ન, સુગ્રીવ, બિભીષણ અને વિરાધ તેમજ અન્ય પણ રાજાઓની સાથે રામચંદ્રજીએ ભગવતી દીક્ષાને ગ્રહણ કરી.

આ રીતે જ્યારે રામચન્દ્રજીએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે સંસાર પ્રત્યેના વૈરાગ્યને પામેલા સોળ હજાર રાજાઓએ પણ સંસારનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ ઉપરાંત, સાડત્રીસ હજાર સ્ત્રીઓએ પણ દીક્ષા લીધી અને તે સર્વે શ્રીમતી નામની શ્રમણીના પરિવારમાં સાધ્વીઓ બની.

પુણ્યશાળી આત્માના ત્યાગની અસર :

રામચન્દ્રજી જેવા પુણ્યશાળી મહાપુરૂષ સંસારનો ત્યાગ કરીને દીક્ષાનો સ્વીકાર કરે, ત્યારે એ નિમિત્તને પામીને અનેક આત્માઓ ભવવિરાગી બને તે સ્વાભાવિક છે. દુનિયામાં જે આદમી મોટો ગણાતો હોય, તેના સારા નરસા કામની અસર અન્ય જનો ઉપર થયા વિના રહે જ નહિ. આદમી જેમ વધારે મોટાઈવાળો, તેમ તેના કામની અસર વધારે. અત્યારે શ્રીમંત કુટુંબના નબીરાઓ જ્યારે ત્યાગી બને છે, ત્યારે અનેકોના ઉપર સુંદર અસર થાય છે ને ? આવો પૈસાદાર, આટલો સુખી, આવડા મોટા કુટુંબપરિવારવાળો દીક્ષા લે છે, તો જૈનદીક્ષામાં શું મહત્વ છે ? - એવો વિચાર જૈનેતરોને પણ આવે ને ? રામચન્દ્રજી ગાઢતર સ્નેહના પ્રતાપે જેમ ઉન્મત્ત બન્યા હતા, તેમ હવે મોક્ષને માટેની સાધના પણ ઉત્કટ પ્રકારે કરવાના છે.

હમણાં જ આપણે જોઈશું કે, રામચન્દ્રજીએ કેવી સુંદર આરાધના કરી છે, આરાધક આત્માઓની આરાધના પણ અનેક આત્માઓના ભવનિસ્તારનું અવલંબન બની શકે છે. એ આત્માઓની આરાધનાને યાદ કરીને અન્ય આરાધક આત્માઓ પોતાના આત્માને આરાધનામાં ઉત્સાહિત બનાવી શકે છે.

હવે આરાધનાના વૃત્તાન્તનું વર્ણન આવે છે. આ બધાં વર્ણનો એવાં છે કે, યોગ્ય આત્માઓને સહજમાં ભવવિરાગી બનાવીને, આરાધનામાં ખૂબ ખૂબ ઉજમાલ બનાવે.

રામચન્દ્રજીએ શ્રવણજીવનનો સ્વીકાર કર્યા બાદ કરેલી આરાધના આદિનું વર્ણન કરતાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, શ્રી રામર્ષિ પોતાના પૂજ્ય ગુરૂદેવની પાસે સાઈઠ વર્ષો સુધી રહ્યા. એ દરમ્યાનમાં તેઓ તપની સાથે જ્ઞાનની આરાધના કરતાં રહ્યા છે. વિવિધ અભિગ્રહોને ધારણ કરવામાં ઉદ્યત બનેલા રામર્ષિએ અનેકવિધ તપશ્ચર્યાઓ પણ કરી અને પૂર્વો તથા અંગશ્રુતથી ભાવિત પણ બન્યા.

રામમહર્ષિને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું:

આ પછી, પોતાના પૂજ્ય ગુરૂદેવની અનુજ્ઞાથી શ્રી રામર્ષિએ પ્રચ્છન્ન એવા એકલવિહારનો સ્વીકાર કર્યો.

સ૦ પ્રચ્છન્નપણે વિહાર કરવાનું કારણ શું ?

એ વિષે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ ખુલાસો કર્યો નથી, પરંતુ આગળ સ્યન્દનસ્થ નામના નગરમાં ભિક્ષા નિમિત્તે શ્રી રામર્ષિ પધાર્યા-એ પ્રસંગ આવવાનો છે અને એ પ્રસંગને વિચારશો તો તમારા પ્રશ્નનો ખૂલાસો મળી જશે. પ્રચ્છન્ન એકલવિહારનો સ્વીકાર કરીને શ્રી રામર્ષિ, એકલા જ નિર્ભયપણે કોઈ એક અટવીમાં ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં એક ગિરિકન્દરમાં રહ્યા. જે દિવસે મહામુનિ શ્રી રામભદ્ર આ ગિરિકન્દરમાં આવીને રહ્યા, તે જ દિવસની રાત્રિએ ધ્યાનમગ્ન એવા તેમને અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. એ અવધિજ્ઞાન પ્રગટાવવાના પ્રતાપે શ્રી રામર્ષિ, ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ વિશ્વને હાથમાં રહેલી વસ્તુની જેમ જોવા લાગ્યા.

લક્ષ્મણજીને નરકમાં ગયેલા જાણીને અવધિજ્ઞાની રામર્ષિએ કરેલી વિચારણા :

હાથમાં રહેલી વસ્તુની માફક ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ વિશ્વને જોતાં રામર્ષિ જાણી શકયા કે, બે દેવો દ્વારા લક્ષ્મણજી હણાયા હતા અને બે દેવો દ્વારા હણાયેલા એ મૃત્યુ પામીને નરકે ગયા છે. આ પ્રમાણે જાણીને શ્રી રામભદ્રમહર્ષિ વિચારવા લાગ્યા કે,

'પૂર્વ જન્મમાં જ્યારે હું ધનદત્ત નામથી ઉત્પન્ન થયો હતો, ત્યારે લક્ષ્મણ મારા નાના ભાઇ તરીકે વસુદત્ત નામથી ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ તે કરવા યોગ્ય કૃત્યને કર્યા વિના જ એમને એમ મૃત્યુ પામ્યો હતો. તે વસુદત્તનો જીવ આ ભવમાં મારા નાના ભાઇ લક્ષ્મણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને આ ભવમાં પણ તેના પહેલાં સો વર્ષો તો કુમારાવસ્થામાં નિષ્ફળ ચાલ્યાં ગયાં. એ પછી પણ તેનાં ત્રણસો વર્ષ મંડલિક તરીકે ગયાં અને ચાલીશ વર્ષ દિગ્વિજયમાં ગયાં. આ પછીથી તેણે અગિયાર હજાર પાંચસો ને સાંઇઠ વર્ષો સુધી રાજ્ય કર્યું આ ક્રમે કરીને બાર હજાર વર્ષોનું તેનું આખું ય આયુષ્ય કેવલ અવિરતિપણામાં જ ગયું અને એથી તે તેને નરકે લઇ જનારૂં બન્યું !

સમજાય છે કાંઇ ? રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીનાં બાર હજાર વર્ષોની તારવણી કાઢી. તારવણીમાં શું નીકળ્યું ? દિગ્વિજયો ગમે તેટલા સાધ્ય અને રાજ્યસુખ ગમે તેટલાં વર્ષો સુધી ભોગવ્યું, પણ પરિણામમાં શું? નરક જ ને ? તમે તમારાં વર્ષોની કોઇ વાર તારવણી કાઢી છે ? વેપારમાં તો અઠવાડિયે અઠવાડિયે, મહિને મહિને અને પાછા વર્ષે વર્ષે પણ તારવણી કાઢો છો, પણ આટલાં વર્ષોમાં શું કર્યું અને કેવું ભવિષ્ય સર્જ્યું, એની તારવણી કાઢો છો ? આમ ને આમ મનુષ્યજન્મને ફોગટ ગુમાવી દેવો છે ? આ મનુષ્યજન્મની તમને કેટલી કિંમત છે ? વેપારમાં ખોટ આવે તેની જેટલી ચિન્તા છે, તેટલી પણ આ મનુષ્યજન્મ એળે જાય તેની ચિન્તા છે ખરી ? તમારે અહીંથી મરીને જવું છે કયાં ?

સ૦ ઇચ્છા તો સારા સ્થાનની જ હોય ને ?

સારા સ્થાનની ઇચ્છા હોય તો સારૂં સ્થાન મળે એવી કારવાઇ હોવી જોઇએ ને ? લક્ષ્મી મેળવવાની ઇચ્છા છે, તો બજારમાં વખતસર હાજર થઇ જાવ છો ને ? માંદા શરીરે પણ બજારમાં ગયા વિના રહો છો ? અને બજારમાં નથી જવાતું તો તાલાવેલી કેટલી રહે છે ? પથારીમાં પડયા પડયા પણ ટેલીફોનના ભૂંગળાને હલાવ્યા કરો છો ને ? જ્યારે અહીંથી મર્યા બાદ સારૂં સ્થાન મળે, એ માટેની ચિન્તા કેટલી અને એ માટેનો પ્રયત્ન કેટલો ? અહીંથી મરીને કયાંક ઉત્પન્ન થવું પડશે, એ વાત તો માનો છો ને ? તો પછી અહીંની કાર્યવાહી કયાં લઇ જશે, એનો વિચાર કરો છો ખરા ?

'એ વખતે વર્ત્તમાન કાર્યવાહીથી ખરાબ સ્થાન મળશે' એમ લાગે છે ખરૂં ? સંસારની સઘળી જ કારવાઇ મારા ભવિષ્યને બગાડનારી છે - એમ લાગે છે ખરૂં ? તો પછી આ બધું કયારે છૂટે ? અથવા તો આ બધાને મારે છોડવું જોઇએ અને પરલોકમાં સારૂં સ્થાન મળે એ માટેની કારવાઇ કરવી જોઇએ - એમ થાય કે નહિ ?

સ૦ અહીં પણ સુખ ભોગવાય અને ત્યાં પણ સારૂં સ્થાન મળે એવો ઉપાય ગમે.

એટલે કે, અહીં પણ વિષયસુખ ભોગવવાની ભાવના છે અને પરલોકમાં પણ વિષયસુખ મેળવવાની ઇચ્છા છે, એમ જ ને ? આવી વૃત્તિવાળાઓ અહીં પણ ઘણી સામગ્રી છતાં દુઃખી બને અને પોતાના પરલોકને બગાડે, એમાં નવાઇ પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. ધર્મશીલ આત્માઓ કારમી આપત્તિઓ વચ્ચે પણ અનુપમ સુખનો આસ્વાદ લઇ શકે છે, જ્યારે વિષયસુખના લોલુપ આત્માઓ ઘણી સંપત્તિઓ વચ્ચે પણ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને અનુભવતા હોય છે. એ જ રીતે ધર્મશીલ આત્માઓ પોતાના પરલોકને પણ સુધારી શકે છે, જ્યારે વિષયસુખમાં લીન બનેલા આત્માઓ દુર્ગતિને જ સાધે છે. આથી આ લોક અને પરલોક - એમ ઉભય લોકમાં સુખનો અનુભવ કરવો હોય, તો તે માટે એક માત્ર ધર્મ જ સાધન છે. અનુકૂળ શબ્દ, રૂપ, રસ,ગંધ અને સ્પર્શ વિના સુખ મળે જ નહિ - એ માન્યતા જ ખોટી છે. અનુકૂળ શબ્દાદિના યોગે જે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ધર્મના યોગે પ્રાપ્ત થતાં સુખને હિસાબે કોઇ ગણતરીમાં જ રહેતું નથી; પણ જેને ધર્મનાં યોગે પ્રાપ્ત થતા

અગર અનુભવી શકાતા સુખની ગમ નથી અથવા તો ધર્મના યોગે શબ્દાદિના યોગ વિના જ અનુપમ સુખને અનુભવી શકાય છે - એ વાતની જેને શ્રદ્ધા નથી, એવા માણસોને આવી સાચી પણ વાત ન ગમે તો તે બનવા જોગ છે. બાકી ઉભય લોકનાં સુખનું કારણ એક માત્ર ધર્મ જ છે અને એથી અહીંથી સુખસમાધિપૂર્વક મરીને સારા સ્થાનમાં જવાની ભાવનાવાળાઓએ તો જીવનને ધર્મમય બનાવવાનો જ પ્રયાસ કરવો જોઇએ. લક્ષ્મણજીએ જેવા દિગ્વિજયો સાધ્યા, તેવા તમે સાધી શકવાના છો ?

એમણે જેટલું રાજ્યસુખ ભોગવ્યું તેટલું તમને મળવાનું છે ? ત્યારે તમે આ જીંદગીમાં બહુ બહુ સુખ ભોગવીને પણ કેટલુંક ભોગવવાના ?

સભા૦ નામ માત્રનું !

અને ગતિ કયી સાધવાના ?

સભા૦ જ્ઞાની જાણે.

જ્ઞાની તો જાણે જ છે, પણ તમે તમારી કાર્યવાહી ઉપરથી કયાસ કાઢો ને ? રામચન્દ્રજી પરમર્ષિએ લક્ષ્મણજીની આખી ય જીંદગીનો કયાસ કાઢયો. તેમને લાગ્યું કે, વસુદત્તનો ભવ પણ તેણે એળે ગુમાવ્યો અને આ ભવમાં પણ આયુષ્ય એવી રીતે ગુમાવ્યું, કે જેથી મરીને તે નરકે ગયો ! આપણે આપણાં વર્ષોની આવી તારવણી કાઢવી જોઇએ. શ્રી રામચંદ્ર મુનિવર લક્ષ્મણજીના જીવન સંબંધી વિચારણા કરીને કેવા કાર્યમાં લાગી ગયા છે, એ જાણો છો ? એ વાત હમણાં જ આવશે. લક્ષ્મણજીનું આયુષ્ય કયા ક્રમે પસાર થયું - એનો વિચાર કર્યા બાદ શ્રી રામર્ષિએ શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃત્યુ સંબંધી વિચારણા પણ કરી છે અને તે એટલી જ કે, 'માયાથી વધ કરનારા તે બે દેવોનો કાંઇ દોષ નથી. શરીરધારીનાં કર્મોનો વિપાક આવો જ હોય છે.'

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં શ્રી રામર્ષિ પોતાનાં કર્મોનો છેદ કરવાને માટે અધિક ઉદ્યત બન્યા અને એ માટે વિશેષપણે નિર્મમ બનીને તે, તપ તથા સમાધિમાં નિષ્ઠ બન્યા.

હવે રામર્ષિએ પ્રચ્છન્ન વિહાર કેમ સ્વીકાર્યો હશે ?તેવા પ્રશ્નનો ખુલાસો જે પ્રસંગમાંથી મળી શકે તેમ છે, તે પ્રસંગનું વર્ણન શરૂ થાય છે. એકવાર છઠ્ઠનાં ઉપવાસના પારણા માટે શ્રી રામભદ્રઋષિએ સ્યન્દનસ્થલ નામના નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. રામર્ષિ તે નગરમાં પણ યુગમાત્ર દૃષ્ટિ રાખીને ચાલી રહ્યા છે.

સભા૦ એટલે શું ?

ગાડાના ધૂંસરા પ્રમાણ જમીન ઉપર દૃષ્ટિને સ્થાપન કરવી તે. રસ્તે ચાલતાં કોઇ પણ જીવ પગ નીચે ન આવી જાય, એ માટે સાધુઓએ પોતાની દૃષ્ટિ યુગમાત્ર જમીન ઉપર સ્થાપીને ચાલવું જોઇએ. સાધુ ચાલે તેમ દૃષ્ટિ પણ ચાલે, પરંતુ તે દૃષ્ટિ રહે યુગમાત્ર જમીન ઉપર !

આ રીતે શ્રી રામર્ષિને નગરમાં પધારેલા જોઇને નગરલોકોના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. અવનિ ઉપર ચન્દ્ર ઉતરી આવ્યો હોય અને તે જેમ નયનના ઉત્સવ રૂપે બને, તેમ શ્રી રામર્ષિ નગરજનોના નયનોત્સવ રૂપ બન્યા અને એથી પ્રચુર હર્ષને પામેલા નગરજનો તેમની સન્મુખ આવ્યા. નગરની સ્ત્રીઓ પણ તેમને ભિક્ષા આપવાને માટે પોતપોતાના ગૃહદ્વારમાં વિચિત્ર ભોજ્યોથી ભરેલાં ભાજનોને સામે રાખીને ઉભી રહી. આમ નગરજનોનો હર્ષથી કોલાહલ વધ્યો અને તે એટલો બધો ગાઢ બન્યો કે, હાથીઓએ સ્તંભોને ભાંગી નાખ્યા અને ઘોડાઓના કાન ઉંચા થઇ ગયા. રામભદ્રમહર્ષિ તો તેવા આહારના અર્થી હતા કે, જે આહાર ઉજ્ઝિત

ધર્મવાળો હોય : અર્થાત્ જે આહારને વાપરવાની કે રાખી મૂકવાની તેના સ્વામીને ઇચ્છા ન હોય. નગરની સ્ત્રીઓએ આપવા માંડેલો આહાર તેવો નહિ હતો, અને એથી તેવા આહારને ગ્રહણ નહિ કરતાં રામર્ષિ રાજગૃહે પધાર્યા.

પ્રતિનંદિ નામના રાજાએ શ્રી રામર્ષિને ઉજ્ઝિત ધર્મવાળા આહારથી પ્રતિલાભ્યા અને તેમણે તે આહારને વિધિપૂર્વક વાપર્યો. દેવતાઓએ ત્યાં વસુધારા આદિના પંચ દિવ્યની પંચ વૃષ્ટિ કરી અને ભગવાન શ્રી રામભદ્રમહર્ષિ પણ પેલા અરણ્યમાં પાછા પધાર્યા. અરણ્યમાં પાછા ફર્યા બાદ - 'હવે ફરીથી પુરક્ષોભ ન થાઓ તેમજ મારો સંઘટ્ટો પણ ન થાઓ.' આવી બુદ્ધિથી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તે મહર્ષિએ એવો અભિગ્રહ કર્યો કે - 'આ અરણ્યમાં જ જો ભિક્ષાકાલે ભિક્ષા મળી જાય તો તે વખતે પારણું કરવું, પણ અન્ય કોઇ પ્રકારે પારણું કરવું નહિ !'

મહર્ષિ શ્રી રામચન્દ્રજીના નગરગમનના પરિણામે જે નગરક્ષોભ થયો તેમજ સંઘટ્ટો પણ થયો, તેણે મહર્ષિ શ્રી રામચન્દ્રજીના અન્તરને કેટલું બધું હચમચાવી મૂક્યું હશે, કે જેથી તેમને આવો અભિગ્રહ કરવાની જરૂર પડી, એ વિચારવા જેવી વાત છે. તેમનાં અન્તરમાં કરૂણાનો કેટલો સુંદર વાસ હશે ? નિરતિચાર સંયમનું પાલન કરવામાં તે કેટલા દત્તચિત્ત હશે ? અરણ્યમાં ભિક્ષાકાલે નિર્દોષ આહાર મળી જાય, તો જ પારણું કરવું - આવો નિર્ણય કરવા પાછળ રહેલી કરૂણાશીલતા અને સંયમપરતા તરફ ખાસ ધ્યાન આપવા જેવું છે. શરીરના મમત્વમાં રાચતા આત્માઓથી આ શક્ય છે ? શરીરને બંધન માની, એ બંધનને એક માત્ર મુક્તિસાધનાનું જ સાધન બનાવ્યા વિના આવો અભિગ્રહ થવો, એ કોઇ પણ રીતે શક્ય નથી. ખરેખર, આવા મહર્ષિઓને માટે કશું જ અસાધ્ય હોતું નથી. આવા મહર્ષિઓના ચરણોમાં જગતની સઘળી જ સંપત્તિઓ આળોટતી હોય તો તે સ્વાભાવિક જ છે. આ ચરિત્રના રચયિતા પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે, શરીરને વિષે પણ નિરપેક્ષ બનેલા શ્રી રામર્ષિ, એ પ્રકારના અભિગ્રહને કરીને પરમ સમાધિને પામ્યા થકા પ્રતિમાધર બનીને રહ્યા.

રામચન્દ્ર મહર્ષિએ અરણ્યમાં રહીને કરેલી અનુપમ આરાધના :

આ પછી કોઇ એક સમયે, પેલા સ્યન્દનસ્થલ નગરનો પ્રતિનંદી નામનો રાજા તે અરણ્યમાં આવ્યો. એ રાજા ત્યાં એક તેવા અશ્વથી ખેંચાઇને આવ્યો હતો, કે જે અશ્વ વિપરીત શિક્ષાવાળો તથા વેગવાળો હતો. યોગ્ય શિક્ષાને પામેલો અશ્વ લગામ ખેંચ્યે ઉભો રહે અને વિપરીત શિક્ષાને પામેલા અશ્વની જેમ જેમ જોરથી લગામ ખેંચવામાં આવે, તેમ તેમ તેનો વેગ વધતો જાય. તે અશ્વ તે અરણ્યમાં આવીને નંદનપુણ્ય નામના સરોવરના કાદવમાં ખૂંચી ગયો અને તેથી તેની ગતિ અટકી પડી. એ અશ્વને પગલે પગલે પ્રતિનંદી રાજાનું સૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું. પોતાનું સૈન્ય આવી ગયા બાદ પ્રતિનંદી રાજાએ પેલા અશ્વને કાદવમાંથી બહાર કાઢયો. તે પછી ત્યાં જ છાવણી નંખાવીને અને સ્નાન કરીને પ્રતિનંદી રાજાએ પરિવાર સહિત ભોજન કર્યું. પ્રતિનંદી રાજા આદિ સર્વે જ્યારે જમી રહ્યા, ત્યારે ધ્યાનને પાળીને ભગવાન શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ પારણાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમને ભિક્ષા નિમિત્તે પધારેલા જોઇને પ્રતિનંદી રાજા ઉભો થઇ ગયો અને બધાના ભોજન કર્યા બાદ જે અન્નજલ બાકી રહ્યું હતું, તે અન્નજલથી પ્રતિનંદી રાજાએ શ્રી રામર્ષિને પ્રતિલાભ્યા. શ્રી રામર્ષિએ પારણું કર્યું એટલે આકાશમાંથી રત્નવૃષ્ટિ થઇ.

અરણ્યમાં આવા કોઇ નિમિત્ત વિના ભિક્ષા મળે ક્યાંથી ? અરણ્યમાં કવચિત્ કોઇનું આગમન થઇ જાય અને તે આવનાર પાસેથી ભિક્ષા મળી જાય તો મળી જાય, એમ જ ને ? પ્રતિનંદી રાજા અશ્વ દ્વારા ખેંચાઇ આવ્યો અને ભિક્ષા મળી ગઇ, પણ તેવું કાંઇ ન બન્યું હોત તો શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિને આહાર ક્યારે મળત ? પણ શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિને પારણાની તેવી ચિંતા હતી જ નહિ. એ તો ધ્યાનમગ્ન બનીને જ કાળ વ્યતીત કરતાં હતા, પોતાના આત્માનું પરમાત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટાવવું એ જ એક તેમનું ધ્યેય હતું. અને ભિક્ષા મળી જતાં પારણું

કરતા, તો પણ તે ધ્યેયની સિદ્ધિના હેતુથી જ. મળે તો સંયમવૃદ્ધિ અને ન મળે તો તપોવૃદ્ધિ-એવી અનુપમ દશામાં એ રમતા હતા.

શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિએ પારણું કર્યા બાદ દેશના દીધી અને તેમની દેશનાનું શ્રવણ કરીને રાજા પ્રતિનંદી આદિ સમ્યગ્દર્શન પૂર્વકનાં બાર વ્રતોને ધરનારા શ્રાવકો બન્યા. ત્યારથી આરંભીને શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ ત્યાં જ વનમાં ચિરકાળ પર્યન્ત રહ્યા. એ મહાતપસ્વી વનમાં રહ્યા તો ત્યાં પણ વનવાસિની દેવીઓ દ્વારા પૂજાતા હતા. એ રીતે વનમાં વસતા શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ તે ભવસાગરના પારને પામવાની ઇચ્છાથી કોઇ વાર મહિને, કોઇ વાર બે મહિને કોઇ વાર ત્રણ મહિને અને કોઇ વાર ચાર મહિને પણ પારણું કરતા; કારણ કે, ભિક્ષા માટે તે વનની બહાર નહિ જવાનો તેમનો અભિગ્રહ હતો અને વનમાં તો તેવા કોઇ નિમિત્તે કોઇ કોઇ વાર કોઇ આવી જાય અને ભિક્ષા મળી જાય તો મળી જાય.

શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિએ કરેલી આ આરાધના યાદ કરી લેવા જેવી છે. જેને ત્યાં ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય હતું, તે આ છે. સંખ્યાબંધ ભૂચર-રાજાઓ અને ખેચરો-વિદ્યાધર રાજાઓ, જેની સેવામાં સદાને માટે હાજર રહેતા હતા, તે આ છે. એક દિ' ધર્મને હસી વિષયસુખની પ્રશંસા કરનારા આ છે. ભાઇ પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહથી ઉન્મત્ત બની જઇને ભાઇના શબને ખભા ઉપર છ છ મહિનાઓ સુધી લઇને ફરનારા આ છે. તે વખતની દશા જુઓ અને અત્યારની દશા જુઓ ! તે વખતે તેમણે કર્માધીનપણે એ બધું કર્યું, પણ અત્યારે તેઓ શું કરે છે ?

શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ, મહિને, બે મહિને, ત્રણ મહિને, કે ચાર મહિને, જ્યારે તે અરણ્યમાં નિર્દોષ આહાર-પાણી મળી જતાં ત્યારે પારણું કરતા. એટલો તપ કરવા સાથે તે મહર્ષિ કોઇ વાર પર્યંકાસને રહેતા, તો કોઇ વાર ભુજાઓને લંબાવીને રહેતા કોઇ વાર ઉત્કટિક આસને રહેતા તો કોઇ વાર બાહુઓને ઉંચા કરીને રહેતા : અને કોઇ વાર પગના અંગુઠાના આધારે રહેતા તો કોઇ વાર પગની પાનીના આધારે રહેતા. આ રીતે વિવિધ આસનોને અંગીકૃત કરીને ધ્યાનમગ્ન બનેલા તેઓએ દુસ્તપ તપને તપ્યો.

આવા આવા પ્રકારોથી ચિરકાળ પર્યન્ત તે વનમાં દુસ્તપ તપને તપ્યા બાદ, વિહાર કરતાં કરતાં શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ, એક વાર કોટિશિલા નામની તે શિલાની પાસે આવી પહોંચ્યા, કે જે કોટિશિલાને પૂર્વે લક્ષ્મણજીએ ઉપાડી હતી. જાંબવાનના કહેવાથી સુગ્રીવ આદિની પ્રતીતિને માટે લક્ષ્મણજીએ કોટિશિલા ઉપાડયાનો પ્રસંગ આપણે આ પર્વના છઠ્ઠા સર્ગમાં જોઇ આવ્યા છીએ. તે કોટિશિલા ઉપર પ્રતિમાધર બનીને રહેલા શ્રી રામચન્દ્ર મહર્ષિ, રાત્રિના વખતે ક્ષપકશ્રેણિનો આશ્રય સ્વીકારવા દ્વારા શુકલ ધ્યાનાન્તરને પામ્યા.

સીતેન્દ્રનો ઉપસર્ગ અને રામચન્દ્ર મહર્ષિને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ :

આ વખતે, છેલ્લે છેલ્લે શ્રી રામચન્દ્ર મહર્ષિને એક અનુકૂળ ઉપસર્ગ સહન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરનાર કોઇ નથી, પણ ખુદ સીતાદેવીનો આત્મા છે. સીતાજીનો આત્મા, કે જે અચ્યુતેન્દ્ર બનેલ છે, તે હજુ પણ રામચન્દ્રજી તરફ રાગવાળો છે. એ રાગનો આવેશ સીતેન્દ્ર જેવા પાસે પણ કેવું અકાર્ય કરાવે છે, એ જુઓ!

રાગી આત્મા, રાગની વિવશતાથી, જેના ઉપર રાગ હોય તેના હિતમાં કેવી રીતે વિક્ષેપ ઉપજાવનારો બને છે, તે સમજવા માટે આ સુન્દર ઉદાહરણ છે. ધર્મબુદ્ધિ સિવાયનો જેટલો રાગ, તે સર્વ અનર્થનું કારણ રાગી આત્મા, જેના ઉપર રાગ હોય તે આત્માનું આત્મહિત ભાગ્યે જ સાધી શકે છે. રાગી આત્મા જેના ઉપર રાગ હોય, તેના ધર્મોત્કર્ષને ન સહી શકે એ પણ શકય છે.

શ્રી રામચંદ્ર મહર્ષિએ ક્ષપકશ્રેણિ માંડયાનું અવધિજ્ઞાનથી જાણીને સીતેન્દ્રને એવો વિચાર થયો કે, 'આ રામ જો સંસારી બને, તો હું તેમની સાથે પુનઃ જોડાઉં! ક્ષપકશ્રેણિમાં વર્ત્તતા આ રામને હું અનુકૂલ ઉપસર્ગો દ્વારા ઉપદ્રવ કરૂં, કે જેથી તે આ ભવમાં કેવલજ્ઞાન પામી મુકિતને પામતા અટકી જાય અને મારા મિત્રદેવતા બને. આ પ્રકારનો વિચાર કરીને, સીતેન્દ્ર શ્રી રામર્ષિની પાસે આવ્યા. શ્રી રામર્ષિની પાસે આવેલા સીતેન્દ્રે વસન્તૠતુથી વિભૂષિત એવું એક મોટું ઉદ્યાન ત્યાં બનાવ્યું. એ મહાઉદ્યાનમાં કોકિલકુલના કૂજિતો થવા લાગ્યા, મલયાનિલ વાવા લાગ્યો, કુસુમોની સુગંધીથી પ્રમોદને પામેલા ભ્રમરો ગુંજારવ કરતા ભમવા લાગ્યા અને આમ્ર, ચંપક, કંકિલ, ગુલાબ તથા બકુલ આદિનાં વૃક્ષોએ તરત જ પુષ્પોને ધારણ કર્યા. એ પુષ્પો પણ કેવાં હતાં ? કામદેવનાં નવીન અસ્ત્રો સમાન એ પુષ્પો હતાં. આટલું કરીને સીતેન્દ્રે સીતાજીનું રૂપ ધારણ કર્યું અને બીજી પણ સ્ત્રીઓને વિકુર્વી.

હવે સીતાના રૂપને ધારણ કરનાર સીતેન્દ્ર શ્રી રામચન્દ્ર મહર્ષિને કહે છે કે, 'હે પ્રિયે ! આપની પ્રિયા એવી હું સીતા આપની સમક્ષ હાજર થઇ છું. તે વખતે પંડિતમાનિની એવી મેં, મારામાં રક્ત એવા આપનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા લીધી હતી. પણ તે પછી, હે નાથ મને ઘણો જ પ્રશ્ચાતાપ થયો હતો. આ વિદ્યાધર-કુમારિકાઓએ આજે મને પ્રાર્થના કરી કે, 'હે સ્વામિનિ પ્રસન્ન થાઓ અને તમારા નાથ રામને અમારા નાથ બનાવો! તમે દીક્ષાને ત્યજી દઇને રામની પટ્ટરાણી બનો અને તમારા આદેશથી અમે અત્યારે જ તેમની પત્નીઓ થઇશું!' આ પ્રમાણેની મને પ્રાર્થના કરનારી આ વિદ્યાધરવધૂઓને, હે રામ આપ પરણો. હું આપની સાથે પૂર્વની જેમ રમીશ, તો આપ મેં જે આપની અવજ્ઞા કરી હતી, તે બદલ ક્ષમા કરો!'

સીતાના રૂપમાં રહેલા સીતેન્દ્રે આ પ્રમાણે શ્રી રામર્ષિને કહેવા છતાં સીતેન્દ્રે જે ખેચરસ્ત્રીઓને વિકુર્વી હતી, તે વિવિધ પ્રકારના સંગીતને કરવા લાગી. એ સંગીત કામદેવને સજીવન કરવાને માટે ઔષધ સમાન હતું. છે કાંઇ કમીના ? શ્રી રામર્ષિને ચળાવવાને માટે સીતેન્દ્રે આ જેવો-તેવો ઉપાય યોજ્યો છે ? આખું ય વાતાવરણ એવું સર્જ્યું છે કે, ભલભલા સંયમીને પણ ટકવું ભારે થઇ પડે. કામોદ્દીપક સામગ્રીનો પાર નથી અને સીતા તરીકેની પ્રાર્થના પણ કેવી લલચાવનારી છે ? એક રાગના આવેશે બારમાદેવ લોકના ઈન્દ્ર બનેલા સીતેન્દ્ર જેવાને પણ કેટલી હદ સુધીના ભાનભૂલા બનાવી દીધા છે ? આ બધું શા માટે! શ્રી રામચન્દ્રજીની સાથે પોતે પુનઃ જોડાઇ શકે, તે પોતાના મિત્રદેવ બને એટલા માટે! એ જાણે છે કે, શ્રી રામર્ષિએ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી છે, છતાં રાગની વિવશતાથી આવો અનુકૂળ ઉપસર્ગ કર્યો ! ધર્મબુદ્ધિ સિવાયનો રાગ કરવા જેવો નથી, એમ લાગે છે ?

સભા૦ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ હોત તો સીતેન્દ્ર આવું ન કરત ?

નહિ જ. ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ આત્માને ધર્મથી ચળાવનારો નથી હોતો, પણ ધર્મને પમાડનારો અને પ્રાપ્ત ધર્મમાં સુસ્થિર બનાવનારો હોય છે. શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રત્યેનો સીતેન્દ્રનો રાગ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો હોત, તો સીતેન્દ્ર શ્રી રામર્ષિને ધ્યાનભ્રષ્ટ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરત જ નહિ. શ્રી રામર્ષિની સાધનામાં વિક્ષેપ ઉપજાવવાનો વિચાર આવ્યો ઓ તેનો અમલ પણ થયો, તે એ જ સૂચવે છે કે, રામચન્દ્રજી પ્રત્યેનો સીતાજીનો તે રાગનો આવેશ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો હતો નહિ, પણ પૌદ્ગલિક જ હતો.

સીતેન્દ્રના એ અનુકૂળ ઉપસર્ગથી શ્રી રામચન્દ્રમહર્ષિ લેશ પણ ચલાયમાન બન્યા નહિ. સીતા રૂપે સીતેન્દ્રે ઉચ્ચારેલાં એ વચનો, ખેચરસ્ત્રીઓનું એ સંગીત અને એ વસન્ત-આ ત્રણમાંથી એક પણ વસ્તુ, શ્રી રામભદ્રમહર્ષિને ક્ષોભ પમાડી શકી નહિ. આટલું જ નહિ, પણ મહા શુદી બારસની તે રાત્રિના છેલ્લા પહોરે શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિને ઉજ્વલ એવું કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું ! શ્રી રામર્ષિને કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું - તેનો ભકિતવાળા સીતેન્દ્રે તેમજ અન્ય દેવોએ પણ મહિમા કર્યો.

સભા૦ સીતેન્દ્રે વધારે પ્રયત્ન ન કર્યો ?

વધારે પ્રયત્ન કરવાને અવકાશ જ નહિ હતો. જે આત્માઓ કેવલજ્ઞાનના સ્વામી બને છે, તે આત્માઓ તે જ ભવમાં અવશ્યમેવ મુકિતને પામે છે. આ ભવમાં કેવલજ્ઞાન અને અન્ય ભવમાં મુકિત - એવું કોઇ કાળે બન્યું નથી અને બનવાનું પણ નથી. સીતેન્દ્રને આ વાતની ખબર હોય, એટલે વધારે પ્રયત્ન કેમ જ કરે ? શ્રી રામર્ષિ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, એટલે હવે થોડા કાળમાં તે મુકિત પામવાના જ - એવી સીતેન્દ્રને ખાત્રી થઇ ગઇ તેમજ પોતાની ભૂલ પણ સમજાઇ. ભૂલ સમજાઇ એટલે રાગે ભકિતનું રૂપ ધારણ કર્યું. હવે શ્રી રામર્ષિ તરફનો તેમનો રાગ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો બની ગયો. ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ આવા પ્રસંગે ભકિતની ભાવનાને પેદા કર્યા વિના રહે નહિ અને આપણે જોયું કે, સીતેન્દ્રે પણ ભકિતથી વિધિપૂર્વક શ્રી રામર્ષિના કેવલજ્ઞાનના મહિમાને કર્યો.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ સીતેન્દ્રે રામચંદ્ર મહર્ષિને આવો ઉપસર્ગ કેમ કર્યો :

સભા૦ સીતેન્દ્ર સમ્યગ્દૃષ્ટિ હતા, છતાં રામચન્દ્રજીના કેવલજ્ઞાનને અટકાવવા મથ્યા, એ તાજ્જુબીની વાત નથી ?

લબ્ધિ અને ઉપયોગ વચ્ચેના ભેદનો ખ્યાલ હોય તો સીતેન્દ્રનું અકૃત્ય આશ્ચર્ય ઉપજાવે નહિ. મોહનો આવેશ હલ્લો કરે તો એના યોગે સમ્યગ્દર્શનવંત આત્મા પણ અકરણીયને આચરનારો બની જાય, એ અશક્ય નથી. પરંતુ જ્યારે એ આત્મા ઉપયોગદશાને પામે ત્યારે એને એની ભૂલ સમજાયા વિના રહે નહિ. તમે જુઓ કે, જે સીતેન્દ્ર સ્વયં સીતાનું રૂપ ધારણ કરીને, સીતાજી જેવાના મુખમાં ન સંભવે એવી વાતો ઉચ્ચારી, મહાઉદ્યાન વિકુર્વ્યું. ખેચરયુવતીઓને વિકુર્વી અને કામોદીપક સંગીત કરાવ્યું, તે જ સીતેન્દ્રે કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો કે નહિ ? સીતેન્દ્રને પોતાની ભૂલનો ખ્યાલ તરત જ આવી ગયો કે નહિ ?

હજુ તો તમે જોશો કે, સીતેન્દ્ર ક્ષમા યાચશે. સમ્યગ્દર્શન ગુણ જેમ કામ કરે, તેમ બીજા જે દુર્ગુણો હોય તે ય કામ તો કરે ને ? યાદ કરો કે, લક્ષ્મણા સાધ્વીને કેવો વિચાર આવ્યો હતો ? એને એમ થયું હતું કે, અવેદી એવા ભગવાનને વેદની પીડાની શી ખબર પડે ? શું એને ભગવાનની સર્વજ્ઞતામાં શંકા હતી ? ભગવાનને એ સર્વજ્ઞ નહોતી માનતી ? લક્ષ્મણા સાધ્વી ભગવાનને સર્વજ્ઞ માનતી જ હતી, પણ કામાવેશના પ્રતાપે જ તેને એવો વિચાર આવ્યો. એ જ રીતે પ્રાયશ્ચિતની તેણે અન્યના નામે માગણી કરી, તે શાથી ? માનાવેશના પ્રતાપે જ ને ? નહિતર ભગવાનને એ ન કહે કે, 'મને અમુક વિચાર આવ્યો હતો.' - એટલા માત્રથી કાંઇ ભગવાન એથી અજાણ્યા રહે એ બનવાનું હતું ? ભગવાન તો જાણતા જ હતા, પણ આવેશના યોગે ઉત્તમ પણ આત્માથી અકૃત્યો થઇ જાય છે. જેવી રીતે લક્ષ્મણા સાધ્વીને પોતાના કામાવેશનું ભાન થયું અને એથી પ્રાયશ્ચિત લેવાનું મન થયું, તેમ જો માનાવેશનું ભાન થયું હોત તો એણે જે રીતે પ્રાયશ્ચિતની માગણી કરી તે રીતે તે પ્રાયશ્ચિતની માગણી નહિ કરતાં-'મારાથી અમુક દોષ થઇ ગયો છે' -એમ કહેવા સાથે જ પ્રાયશ્ચિતની માગણી કરત !

આ બધી વસ્તુઓની વિચારણા આપણે એવી જ રીતે કરવી જોઇએ, કે જે વિચારણાના પ્રતાપે આપણામાં રાગ-દ્વેષના આવેશથી બચતા રહેવાની ભાવના જન્મે. પોતાના પાપનો બચાવ કરવા માટે આવાં દૃષ્ટાન્તોનો ઉપયોગ કરવો, એ બહુ જ ભયંકર છે. 'સીતેન્દ્ર જેવા સમ્યગ્દૃષ્ટિએ પણ આમ કર્યું, તો આપણે અમુક અમુક કાર્યો કરતા હોઇએ એટલા માત્રથી આપણામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ નથી પ્રગટ્યો એમ કેમ મનાય ?' - આવો વિચાર જેમના અન્તરમાં સ્ફુરે, તેમણે સમજી જ લેવું જોઇએ કે - 'હજુ સમ્યગ્દર્શન ગુણ મારાથી બહુ છેટે છે !' સમ્યગ્દૃષ્ટિ

આત્માને એવો વિચાર આવે જ નહિ. જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા પોતાનાં કાર્યોની વિચારણા કરતો હોય, ત્યારે તો એને પોતાના સઘળાં જ પાપ કાર્યો પાપ કાર્યો તરીકે જ ભાસે. પાપ થઇ જવું કે પાપ કરવું પડે ને કરવું - એ એક વાત છે અને -' અમુક પાપ કાર્યો આપણે કરીએ તેથી આપણામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ નથી એમ કેમ મનાય ?' આવો વિચાર કરીને પાપભીરૂતાને છેહ દેવો એ બીજી વાત છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મામાં પાપની રૂચિ હોય જ નહિ અને જેનામાં પાપની રૂચિ ન હોય, તેનામાં પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ હોય કે પોતાના પાપોનો બચાવ કરવાની વૃત્તિ હોય ?

સીતેન્દ્રે રાગની વિવશતાથી આચરેલા અકૃત્યનો તમે તમારે માટે હાનિકર ઉપયોગ ન કરી બેસો, એટલા માટે આટલો ખુલાસો કરવો પડયો.

સીતેન્દ્રનો પ્રશ્ન અને શ્રી રામચંદ્ર મહર્ષિએ કરેલો ખુલાસો :

શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ કેવલજ્ઞાનના મહિમાનું કાર્ય પત્યું, એટલે તરત જ કેવલજ્ઞાની રામર્ષિએ ધર્મદેશના કરી. ધર્મદેશનાને કરતા શ્રી રામર્ષિ દિવ્ય સુવર્ણકમલ ઉપર વિરાજમાન થયા હતા, તેમની બન્ને બાજુએ દિવ્ય ચામરો વિંઝાઇ રહ્યા હતા અને તેમના ઉપર દિવ્ય છત્ર જાણે છાયા કરી રહ્યું હતું.

શ્રી રામચન્દ્રજી દેશના કરીને વિરામ પામ્યા, એટલે સીતેન્દ્રે નમસ્કાર કરવા પૂર્વક પોતાના દોષની ક્ષમા યાચી, અને તે પછીથી લક્ષ્મણજીની તથા રાવણની ગતિના સંબંધમાં તેમણે કેવલજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિને પ્રશ્ન કર્યો.

સીતેન્દ્રના એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી રામર્ષિએ ફરમાવ્યું કે, શંબૂકની સાથે રાવણ અને લક્ષ્મણ હાલ ચોથી નરકમાં છે. ખરેખર, દેહધારી આત્માઓની ગતિઓ કર્માધીન જ હોય છે. આત્માઓ જે પ્રકારના કર્મને ઉપાર્જ્યું હોય, તે પ્રકારની જ તેની ગતિ થાય. શુભ કર્મ ઉપાર્જ્યું હોય તો શુભ ગતિ થાય અને અશુભ કર્મ ઉપાર્જ્યું હોય તો અશુભ ગતિ થાય. સારી ગતિ સારા કર્મ વિના મળે નહિ. અને ખરાબ કર્મથી ખરાબ ગતિ થયા વિના રહે નહિ. શંબૂકની સાથે રાવણ તેમજ લક્ષ્મણ હાલમાં ચોથી નરકમાં છે-એમ ફરમાવ્યા બાદ, શ્રી રામર્ષિ તે બન્નેના તેમજ સીતેન્દ્રના પણ ભવિષ્યને કહેવાનું શરૂ કરે છે. શ્રી રામર્ષિ ફરમાવે છે કે, નરકના આયુષ્યને અનુભવ્યા બાદ, અર્થાત્ - નરકના આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ, પૂર્વવિદેહના અલંકાર સમી વિજ્યાવતી નામની નગરીમાં ઉત્પન્ન થશે. સુનન્દ અને રોહિણી નામનાં એ બન્નેનાં માતા પિતા હશે અને એ બન્નેનાં પોતાનાં નામ અનુક્રમે જિનદાસ અને સુદર્શન હશે. ત્યાં તેઓ શ્રી અર્હદ્‌ભાષિત ધર્મનું સતતપણે પાલન કરનારા બનશે.

લક્ષ્મણજી અને રાવણના ભાવિભવો :

જિનદાસ અને સુદર્શન તરીકે શ્રી આર્હતધર્મનું સતત પાલન કરીને અને આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યું પામીને, રાવણ તથા લક્ષ્મણ સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવો તરીકે ઉત્પન્ન થશે. એ દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ત્યાંથી ચ્યવીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ ફરીથી પાછા વિજ્યાપુરીમાં ઉત્પન્ન થશે અને શ્રાવકધર્મનું પાલન કરતાં આયુષ્યને પૂર્ણ કરશે. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ, હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં પુરૂષપણે ઉત્પન્ન થઇ, ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મૃત્યુ પામી, દેવલોકમાં જશે.

એ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ, કુમારવર્તી નામના રાજાની લક્ષ્મી નામની રાણીથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાં એ બેનાં જયકાન્ત અને જયપ્રભ એવાં નામો હશે. અહીં તે બન્ને ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલાં સંયમનો સ્વીકાર કરશે અને સંયમનું પાલન કરતાં મૃત્યુ પામીને, તે બંને ય, લાન્તક નામના કલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન થશે.

સીતેન્દ્રે પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે રાવણ અને લક્ષ્મણના સંબંધમાં આટલી હકીકતો જણાવ્યા બાદ, કેવલ-જ્ઞાની શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ સીતેન્દ્રને કહે છે કે,

રાવણ અને લક્ષ્મણ જ્યારે લાન્તક કલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થશે, તે વખતે તમે અચ્યુત દેવલોકમાંથી ચ્યવીને આ જ ભરતક્ષેત્રને વિષે સર્વરત્નમતિ નામે ચક્રવર્તી થશો. ચક્રવર્તી એવા તમારે ત્યાં, રાવણ અને લક્ષ્મણ, લાન્તક કલ્પમાંથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉત્પન્ન થશે. તમારા તે બે પુત્રોનાં નામો અનુક્રમે ઈન્દ્રાયુધ અને મેઘરથ હશે. ચક્રવર્તી તરીકેના તે ભવમાં તમે દીક્ષાને ગ્રહણ કરશો અને દીક્ષાનું પાલન કરતાં મૃત્યુ પામીને તમે વૈજયંત નામના અનુત્તર વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થશો. રાવણનો જીવ એવો તે ઈન્દ્રાયુધ, શુભ એવા ત્રણ ભવોમાં ભમીને, શ્રી તીર્થકરનામકર્મનું ઉપાર્જન કરશે. ત્યાર બાદ તે રાવણનો જીવ તીર્થંકર થશે અને તમે વૈજયન્તથી ચ્યવીને તે તીર્થનામના ગણધર થશો. તે પછી તે જ ભવમાં રાવણનો અને તમારો - એમ બન્નેના જીવો મોક્ષને પામશે.

આ બાજુ લક્ષ્મણનો જીવ, કે જે સર્વરત્નમતિ નામના ચક્રવર્તી તરીકેના તમારા ભવમાં તમારા મેઘરથ નામના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થશે, તે ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને શુભ ગતિઓને પામશે. શુભ ગતિઓને પામ્યા બાદ, તે પૂર્વવિદેહના વિભૂષણ એવા પુષ્કરદ્વીપમાં રત્નચિત્રા નામની નગરીમાં ચક્રવર્તી થશે. ચક્રવર્તી તરીકેની સંપત્તિને ભોગવ્યા બાદ તે દીક્ષિત બનશે, ક્રમે કરીને શ્રી તીર્થંકર બનશે અને અન્તે નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરશે.

સીતેન્દ્ર ચોથી નરકમાં જઇને શું જુવે છે :

કેવલજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિના શ્રીમુખે કહેવાએલી આ સર્વ હકીકતોનું શ્રવણ કરીને અને તારકને નમસ્કાર કરીને, સીતેન્દ્ર ત્યાંથી રવાના થયા. ત્યાંથી રવાના થઇને સીતેન્દ્ર ત્યાં ગયા કે જ્યાં લક્ષ્મણ દુઃખ ભોગવતા હતા. લક્ષ્મણ પ્રત્યે તેમને પૂર્વનો સ્નેહ હોવાથી તે સ્નેહને વશ બનીને સીતેન્દ્ર ચોથી નરકમાં દુઃખ ભોગવી રહેલા લક્ષ્મણની પાસે ગયાં. સીતેન્દ્ર ત્યાં જઈને જે દૃશ્ય નિહાળ્યું છે, તેનું વર્ણન પણ આ ચરિત્રના રચયિતા પરમર્ષિએ કર્યુ છે. નરકમાં ગયેલા જીવોને ભોગવવાં પડતાં દુઃખો પૈકીનાં અમુક દુઃખોનું આ આછું વર્ણન પણ આત્માને પાપથી કંપતો બનાવવાનુ સમર્થ છે.

જે વખતે સીતેન્દ્ર તે ચોથી નરકપૃથ્વીને વિષે ગયા, તે વખતે સિંહ આદિનાં રૂપોને વિકુર્વીને શંબૂક અને રાવણ, લક્ષ્મણની સાથે ક્રોધથી યુધ્ધ કરી રહયા હતા. આ પછી, 'આ પ્રકારે યુદ્ધ કરતા તમને દુઃખ નહિ થાય' - એમ બોલતા પરમાધાર્મિકોએ ક્રોધે ભરાઇને તેમને અગ્નિકુંડોમાં નાખ્યા. અગ્નિકુંડોમાં બળતા અને ગલિત અંગવાળા બની ગયેલા તે ત્રણે ય ઉચ્ચ સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યા, એટલે પરમાધાર્મિકોએ તેમને અગ્નિકુંડોમાંથી ખેંચી કાઢીને, બલાત્કારે તપેલા તેલની કુંભિમાં મૂકયા. તે તપેલી તૈલકુંભિમાં પણ જેમના દેહો વિલીન થઇ ગયા છે એવા એ ત્રણેયને, તે પછીથી, પરમાધાર્મિકોએ લાંબા કાળ સુધી ભઠ્ઠીમાં નાખી મૂકયા. ત્યાં તડત્- તડ્ એવા શબ્દ વડે તેમનાં ગાત્રો ફુટીને દ્રવી જવા લાગ્યાં. આ અને આવાં બીજાં પણ દુઃખોને ભોગવી રહેલા લક્ષ્મણ આદિને સીતેન્દ્રે જોયા.

નરકના અસ્તિત્વને નહિ માનનારાઓને લાભ કશોય નહિ અને નુકશાન પારાવાર :

તમે જાણતા તો હશો જ કે, નરક સાત છે. આ તો ચોથી નરકમાં જે દુઃખ છે, તેની વાત છે : પણ પછીની ત્રણ નરકોમાં તો અધિક અધિક દુઃખ ભોગવવું પડે છે. આજે નરકની વાતોને હસી નાંખનારા ઘણા છે, પણ નરકની વાતને ગમે તેટલા હસી નાંખનારા હોય તેથી જે છે તે કાંઇ નષ્ટ થઇ જાય તેમ નથી. ખૂન આદિના ગુન્હા કરનારાઓ જ્યાં સુધી પકડાતા નથી અને જ્યાં સુધી તેઓ પકડાય તેવા સંયોગો ઉપસ્થિત થતા નથી,

ત્યાં સુધી તો મૂછે તાલ દઇને ફરે છે; પણ એના એ માણસો જ્યારે ગુનેગાર તરીકે પકડાય છે અને તેમના ગુન્હાઓના પૂરાવાઓ પોલીસને મળી રહે છે, ત્યારે કેવા બહાવરા બની જાય છે ? પહેલાં જે માણસો પોલીસને થાપ આપવાનું અને કુશલતાથી કાસળ કાઢવાનું ગુમાન ધરાવતાં હોય છે, તેઓ જ્યારે સપડાઇ જાય છે ત્યારે કેટલા દીન બની જાય છે ? એ જ રીતે પાપરસિક આત્માઓ અત્યારે નરકને હસે એ બનવાજોગ છે, પણ જ્યારે નરકમાં જશે ત્યારે તેમની શી હાલત થશે ? એવા પણ બનાવો બને છે કે, એક કાળે જે માણસો આખી દુનિયાને તુચ્છ માનતા હોય છે અને દુનિયા પણ જેમની તાબેદારીને સ્વીકારતી હોય છે, તે જ માણસોને અન્ય કોઇ કાળે દુનિયા ફીટકારતી હોય છે અને પેલાઓને તે નીચી મૂંડીએ સહન કર્યા વિના છૂટકો થતો નથી.

પાપોદયે આવું જ્યારે એક ભવમાં પણ બને, તો આખીય જીંદગી જેણે કેવળ પાપમાં જ ગુજારી હોય તેવાઓને માટે તેમનાં પાપોનો નતીજો ભોગવવાનું કોઇ અન્ય સ્થાન પણ હોય, એમ માનવામાં વાંધો શો આવે છે ?

આપણે તો માનીએ જ છીએ કે, નરક પણ છે, પરંતુ જેઓ નરકનાં અસ્તિત્વની વાતને હસતા હોય તેમને સમજાવાને માટે આપણે પૂછીએ કે, 'નરક ન હોય તો પણ, નરક છે એમ માનીને જેઓ પાપરહિત જીવન જીવવા મથે તેમને વધારે લાભ કે નરક નથી એમ માનીને જેઓ પાપમય જીવન જીવવામાં તત્પર બને તેમને વધારે લાભ?' આ પ્રશ્નની ઉંડી વિચારણા કરવામાં આવે, તો પણ એ જ પૂરવાર થાય કે, નરક નથી એમ માનીને પાપમય જીવન જીવવાને તત્પર બનેલાઓને જે લાભ થાય, તેનાં કરતાં નરક છે એમ માનીને જેઓ પાપરહિત જીવન જીવવા મથતા હોય તેમને વધારે જ લાભ થાય.

સભા૦ એ શી રીતે ?

પાપમય જીવન જીવવામાં તત્પર બનેલાને રાજશાસનનો જેટલો ડર હોવો સંભવે છે, તેટલો ડર પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહેલાને હોવો સંભવે છે ? પાપમય જીવન જીવવામાં તત્પર બનેલાની અપકીર્તિ થવાનો જે સંભવ છે તેમજ તેવાઓ પ્રત્યે સંબંધિઓ આદિની ઇતરાજી થવાનો જે સંભવ છે, તેવો સંભવ પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહેલાઓને માટે ખરો ? પાપમય જીવન જીવવામાં તત્પર બનેલાઓને જ્યારે ધારણાથી વિપરીત ફળ મળે છે, જ્યારે તેઓ સંપત્તિ આદિને ગુમાવી બેસે છે અગર તો જ્યારે તેઓ કોઇ પણ પ્રકારની આફતમાં મૂકાયા છે, ત્યારે તેમનામાં જે ઉન્મત્તતા દીનતા આદિ જન્મે છે, તેમના હૈયામાં અસંતોષ આદિની જેવી આગ સળગે છે, એમનામાં જે બહાવરાપણું આવે છે, તેમાંનું કાંઇ તેવા રૂપમાં પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહેલાને સંભવે છે ?

આવી આવી રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો પણ જરૂર લાગે કે, નરક ન હોય તો પણ જેઓ નરક છે એમ માનીને પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહ્યા હોય છે, તેઓ જ આ દુનિયામાં પણ વધારે સુખને સુંદર પ્રકારે ભોગવી શકે છે. ભોગમાં જ આનંદ આપવાની તાકાત છે અને ભોગત્યાગમાં આનંદ આપવાની તાકાત નથી, એમ માનનારાઓ સદંતર અજ્ઞાન છે. ભોગથી જે ક્ષણિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ય દુઃખરહિત હોતો નથી; જ્યારે ભોગત્યાગથી પ્રાપ્ત થતો આનંદ અનુપમ હોય છે.

સભા૦ ભોગના ત્યાગમાંથી આનંદ મેળવવાની આવડત જોઇએ ને ?

ભોગથી આનંદ મેળવવામાં પણ કયાં આવડત જોઇતી નથી ? શહેરીના ખાણામાં ગામડીયાને અને ગામડીયાના ખાણામાં શહેરીને આનંદ ન આવે, એમ બને છે ને ? આ તો બધી આપણે કેવળ આ લોકની અપેક્ષાએ વાત કરી, પણ ખરેખર જ સ્વર્ગ અને નરકાદિ હોય તો શું થાય, એ વાત વિચારવા જેવી છે ને ? અનંતજ્ઞાનીઓ

ફરમાવે છે અને આપણે પૂરેપૂરી શ્રદ્ધાપૂર્વક માનીએ છીએ કે, સ્વર્ગ, નરક આદિ છે જ; પણ આપણે તો એમ પણ દાવા સાથે કહી શકીએ છીએ કે, સ્વર્ગ અને નરક આદિ ન હોય તો પણ અમને કશું જ નુકશાન નથી, જ્યારે સ્વર્ગ અને નરક આદિ હોવા છતાં તેના અસ્તિત્વનો જેઓ ઇન્કાર કરે છે તેમને તો પારાવાર નુકશાન છે.

તાત્પર્ય એ છે કે, જે કોઇ આત્માઓ આ લોકમાં સાચી શાંતિનો અથવા તો સુંદર પ્રકારના સમાધિસુખનો અનુભવ કરવાને ઇચ્છતા હોય, તેઓએ પોતાના આત્માને જ્ઞાનીઓએ જે જે પ્રવૃત્તિઓને દુર્ગતિની સાધક તરીકે વર્ણવી છે, તે તે પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રાખવો જોઇએ અને જ્ઞાનીઓએ જે જે પ્રવૃત્તિઓને સુગતિની અને અન્તે મોક્ષની સાધક તરીકે વર્ણવી છે તે તે પ્રવૃત્તિઓમાં યોજવો જોઇએ.

અનન્તજ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યા મુજબ જે આત્માઓ નરક અને સ્વર્ગ આદિનાં અસ્તિત્વને સ્વીકારીને પોતાના જીવનને નિષ્પાપ તથા ધર્મમય બનાવવાને મથે છે, તે આત્માઓ આ લોકમાં જે સાચી શાન્તિના અથવા તો સમાધિસુખનો અનુભવ કરી શકે છે, તેવો અનુભવ અન્ય કોઇ આત્માઓ કરી શકતા નથી અને તે ઉપરાન્ત પોતાના જીવનને નિષ્પાપ તથા ધર્મમય બનાવવાને મથનારાઓ પોતાના પરલોકને પણ સુન્દર પ્રકારે સુધારી શકે છે. એવા આત્માઓ જ આ વિશ્વમાં સાચા આધારભૂત અને સાચા આશીર્વાદભૂત બની શકે છે. આ બધી વાતો ઘણા જ વિસ્તારથી વિચારવા જેવી છે. પણ અવકાશના અભાવે હાલ તો અહીં જ અટકાવીએ છીએ.

નરકમાં સીતેન્દ્રે આપેલો ઉપદેશ અને તેનું શુભ પરિણામ :

ચોથી નરકપૃથ્વીમાં આવેલા સીતેન્દ્રે, લક્ષ્મણ આદિના કારમા દુઃખો જોયા બાદ, પેલા પરમાધાર્મિકોને કહ્યું કે, 'અરે, અસુરો ! શું તમે એ જાણતા નથી કે, આ પુરૂષપુંગવો હતા ? આ મહાત્માઓને છોડો અને તમે દૂર ખસી જાઓ !'

આ પ્રમાણે અસુરોને નિષેધીને શંબૂક તથા રાવણને ઉદેશીને સીતેન્દ્રે કહ્યું કે, 'તમે પૂર્વે એવું કર્મ કર્યું છે, કે જેના પ્રતાપે તમે આ નરકને પામ્યા છો; જેના આવા પરિણામને તમે જોયું છે, તે પૂર્વવૈરને હજુ પણ તમે કેમ છોડતા નથી ?' શંબૂક અને રાવણને પણ આ રીતે નિષેધીને કેવલજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિએ લક્ષ્મણ તથા રાવણના સંબંધમાં જે કાંઇ તેમના ભાવિ ભવો કહ્યા હતા, તે સર્વ તેમના બોધને માટે સીતેન્દ્રે કહી સંભળાવ્યા. એ સાંભળીને લક્ષ્મણ તથા રાવણ કહે છે કે, 'હે કૃપાસાગર ! આપે આ સારૂં કર્યુ. આપના શુભ ઉપદેશથી અમને અમારા દુઃખની વિસ્મૃતિ થઇ ગઇ છે.'

સીતેન્દ્રે જે જોયું અને તાજેતરમાં જ જે દુઃખ તેમણે ભોગવ્યું છે, તે દુઃખ તેઓ ભૂલી જાય એ વાત સંભવે છે, કારણ કે - લક્ષ્મણે અને રાવણે સાથે ને સાથે જ કહ્યુ છે કે, 'પૂર્વજન્મમાં ઉપાજેલાં તે તે ક્રૂર કર્મોએ અમને જે આ નરકાવાસ આપ્યો છે, તેના દુઃખને કોણ દૂર કરશે ?'

લક્ષ્મણ અને રાવણનાં આવાં વચનોથી સીતેન્દ્રે કરૂણાપૂર્ણ બનીને જવાબ દીધો કે, 'તમને ત્રણેય જણાને હું આ નરકમાંથી દેવલોકમાં લઇ જાઉ છું.' આમ બોલીને સીતેન્દ્રે તે ત્રણેયને પોતાના હાથમાં લીધા તો ખરા, પણ ક્ષણ વારમાં જ તે ત્રણે પારાની જેમ કણ કણ રૂપે છૂટા બની જઇને હાથમાંથી પડી ગયા. નીચે પડયા બાદ તે ત્રણે ય જ્યાં મિલિત અંગવાળા બન્યા, એટલે ફરીથી પણ સીતેન્દ્રે તેમને હાથમાં લીધા, તો ફરી વાર પણ પહેલાંની જેમ કણ કણ રૂપે છૂટા પડી જઇને તે ત્રણે ય સીતેન્દ્રના હાથમાંથી પડી ગયા. જેટલી જેટલી વાર સીતેન્દ્રે તેમને હાથમાં લીધા, તેટલી તેટલી વાર આમ જ બન્યા કર્યુ. આથી તેઓએ જ સીતેન્દ્રને કહ્યું કે,' આપ

આ નરકનાં દુઃખોમાંથી અમારો ઉદ્ધાર કરવા તૈયાર થયા છો પણ તેથી અમને ઉલ્ટું અધિક દુઃખ થાય છે, માટે અમને આપ છોડો અને આપ સ્વર્ગે પધારો !' ખરેખર, ઈન્દ્રો પણ નરકે ગયેલાઓનો નરકના દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી.

આ પછી સીતેન્દ્ર તે ત્રણેયને ત્યાં જ મૂકીને ત્યાંથી નીકળ્યા અને શ્રી રામર્ષિની પાસે આવ્યા. શ્રી રામર્ષિને વન્દન કર્યા બાદ સીતેન્દ્ર, ત્યાંથી નીકળીને, શાશ્વત એવાં શ્રી અર્હત્તીર્થોની યાત્રા કરવાને માટે શ્રી નંદીશ્વર આદિ સ્થાનોમાં ગયા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં, ભામંડલનો જીવ કે જે દેવકુરૂ પ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થયો હતો, તેને પૂર્વના સ્નેહયોગે સીતેન્દ્રે સારી રીતે પ્રતિબોધ પમાડયો, અને તે પછી સીતેન્દ્ર પોતાના કલ્પ બારમા દેવલોકમાં પાછા ગયા.

શ્રી રામચન્દ્ર મહર્ષિ મુક્તિપદ પામ્યા :

આ રીતે શ્રી રામચન્દ્રજી આદિના વૃત્તાન્તોનું વર્ણન કર્યા બાદ, છેલ્લે છેલ્લે પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે, કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા બાદ પચીસ વર્ષો સુધી પૃથ્વી ઉપર ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ પમાડીને અને પંદર હજાર વર્ષના આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને કૃતાર્થ બનેલા ભગવાન શ્રી રામભદ્ર મહર્ષિ, શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરીને તે પદને પામ્યા, કે જે શાશ્વત સુખના આનંદવાળું છે.

- આ રીતે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજ વિરચિત શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના સાતમા પર્વ શ્રી જૈનરામાયણનો દશમો સર્ગ પુરો થયો :

પૂજ્યપાદ જૈનશાસનના જ્યોતિર્ધર પરમ શાસનપ્રભાવક વ્યાખ્યાન
વાચસ્પતિ તપાગચ્છ સુવિહિત સમાચારી સંરક્ષક
સૂરિપુરંદર આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીનાં
વિશિષ્ટ વિવેચનથી યુકત પ્રવચનોનો
છઠ્ઠો ભાગ સમાપ્ત.

શ્રી જૈન રામાયણ સંપૂર્ણ

જૈન રામાયણના રચનારા
પૂ. આ. શ્રી
હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજા

★ જૈન શાસનના પ્રખર પ્રભાવક

★ મહાવ્યાકરણના રચયિતા

★ ત્રિષષ્ઠિ શલાકા
પુરૂષ ચરિત્રના કર્તા

★ યોગશાસ્ત્ર મહાશાસ્ત્રના
સટીક રચયિતા

★ વ્યાકરણ પંચાંગીના કર્તા

★ પ્રમાણ મીમાંસા જેવા
ન્યાયગ્રંથના પુરસ્કર્તા

★ કુમારપાલ
મહારાજાના પ્રતિબોધક

★ જૈન શાસનના પ્રભાવક
પુરુષ તેમને કોટિ કોટિ વંદન

- જિનેન્દ્રસૂરિ

અમારી સંસ્થા

મહાન ગ્રંથો અને પ્રાચીન સાહિત્યનું

પ્રકાશન

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી

વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના

માર્ગદર્શન મુજબ કરે છે.

અત્યાર સુધીમાં

૩૨૫ ગ્રંથો પ્રગટ થયા છે.

સૂચિપત્ર મગા[illegible]

શ્રી હર્ષ પુષ્પામૃત જૈન [illegible]ા

(લાખાબાવળ)

C/o શ્રુતજ્ઞાન ભવન, ૪૫, દિગ્વિજય [illegible]જરાત)

જામનગર. (સૌરાષ્ટ્ર)